

BUDAPEST LEXIKON

23235

BUDAPEST LEXIKON

MÁSODIK KÖTET

L–Z

második, bővített, átdolgozott kiadás

MTAK 0 00008 83100 2

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST, 1993

694706 943.9.8

Készült az Akadémiai Kiadó Szaklexikon Szerkesztőségében

főszerkesztő

BERZA LÁSZLÓ

szakszerkesztők

A. CZÉTÉNYI PIROSKA (városfejlődés, műemlékek), BERZA LÁSZLÓ (társadalom), DÖRNYEI SÁNDOR (kultúra, egészségügy), GÁSPÁR FERENC (közigazgatás, várospolitika), GYARMATI JÁNOS (ókori és középkori történelem), KENYERES ÁGNES (életrajzok), KOVÁCS ÁGNES (földrajz), KOZÁK PÉTER (sport), ROSDY PÁL (egyház), †SZABÓ DEZSŐ (közlekedés), SZÁNTÓ FERENC (újkori történelem), SZEKERES JÓZSEF (gazdaság)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

lektorok

BORSÁNYI GYÖRGY (gazdaság, történelem, életrajzok), FARAGÓ ÉVA (kultúra, társadalom, városfejlődés, városkép, életrajzok, egészségügy), GAZDA ISTVÁN (nyomdák, könyvkiadók, könyvtárak, tudományos intézmények)

szerkesztők

Berzéki Ildikó (kép- és műszaki szerkesztő), Gyarmati János (felelős szerkesztő), Kovács Ágnes (szerkesztő), Kruppa Dóra (segédszerkesztő), Kulcsár Zsuzsa (nyelvi szerkesztő), Oláhné Magyari Judit (segédszerkesztő), Veressné Fekete Lujza (szerkesztőségi munkatárs), Vighné Lantos Mária (segédszerkesztő)

A kiadvány támogatói

a BUDAPEST BANK BUDAPESTÉRT ALAPÍTVÁNY
a FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR és
az INTER-EURÓPA BANK RT.

R 2018

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1993*

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 70415/19 93... sz.

al.	alapítva
áll.	állam(i)
ált.	általános
ápr.	április
aug.	augusztus
ÁVÜ	Állami Vagyonügynökség
bapt.	baptista
Belv.	Belváros
biz.	bizottság
BME	Budapesti Műszaki Egyetem
Bp.	Budapest
bp.-i	budapesti
br.	báró
c.	című, címzetes
D(-i)	dél(i)
dec.	december
DK(-i)	délkelet(i)
DNy(-i)	délnyugat(i)
É(-i)	északi
EB	Európa-bajnokság
egy.	egyesület
ÉNy(-i)	északnyugat(i)
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
ép.	épület
eü.	egészségügy(i)
ev.	evangélikus
febr.	február
FKgP	Független Kisgazda Párt
FKT	Fővárosi Közmunkák Tanácsa
F. m.	főbb művei
forr.	forradalom, forradalmi
főisk.	főiskola
főv.	főváros(i)
gazd.	gazdaság(i)
gimn.	gimnázium(i)
gmk.	gazdasági munkaközösség
gör. kat.	görög katolikus
gör. kel.	görög keleti
gr.	gróf
gyűjt.	gyűjtemény
h.	helyettes
hg.	hegység, herceg
hrsz.	helyrajzi szám
ig.	igazgató
ill.	illetőleg, illetve
int.	intézet
ip.	ipar(i)
Irod.	irodalom
isk.	iskola(i)
izr.	izraelita
jan.	január
júl.	július
jún.	június
K(-i)	kelet(i)
kat.	katolikus
KB	Központi Bizottság
ker.	kerület(i)
kft.	korlátolt felelősségű társaság
kiad.	kiadta, kiadás
kir.	király(i)
KISZ	Kommunista Ifjúsági Szövetség
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
közig.	közigazgatás(i)
közokt.	közoktatás(i)
közt.	köztársaság
krt.	körút
kult.	kulturális
KV	Központi Vezetőség
l.	levelező
lh.	lakóház
lat.	latin
m.	magyar, magyarul, műve(i)
M.	műve(i)
máj.	május
márc.	március
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
min.	miniszter, minisztérium
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNB	Magyar Nemzeti Bank

MNG	Magyar Nemzeti Galéria
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
Mo.	Magyarország
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
műv.	művészet
múz.	múzeum
ngy.	nemzetgyűlés
nov.	november
ny.	nyugalmazott
Ny(-i)	nyugat(i)
ny. r.	nyilvános rendes
ny. rk.	nyilvános rendkívüli
o.	ország (megnevezéssel)
ogy.	országgyűlés
okt.	október
orsz.	országos
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
oszt.	osztály
OTI	Országos Társadalombiztosítási Intézet
P	pengő (csak számmal együtt)
pb.	pártbizottság
PB	Politikai Bizottság
pol.	politika(i)
prot.	protestáns
pu.	pályaudvar
r.	rendes
ref.	református
r. k.	római katolikus
rkp.	rakpart
röv.	rövidítve, rövidítés
rt., Rt.	részvénytársaság
SOTE	Semmelweis Orvostudományi Egyetem
sz.	szám(ú)
sz.	század (csak évszámmal)
SZDP	Szociáldemokrata Párt
szept.	szeptember
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
Szfőv.	Székesfőváros(i)
szoc.	szocialista
szocdem.	szociáldemokrata
SZTK	Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ
szöv.	szövetség
szt.	szent
t.	tiszteletbeli, tiszteleti
társ.	társaság, társulat, társadalom, társadalmi
tc.	törvénycikk
tsz.	termelőszövetkezet
tv.	törvény
tvhat.	törvényhatóság(i)
u.	utca
unit.	unitárius
v.	vagy, város
váll.	vállalat(i)
VB	világbajnokság
vb.	végrehajtó bizottság
V. B.	Végrehajtó Bizottság (tulajdonnév részeként)
véd.	védett
vez.	vezető, vezetőség
vh.	világháború
vm.	vármegye

L

labdarúgás: angol eredetű labdajáték. Mo.-on először Molnár Lajos Atlétikai gyakorlatok c. művében 1879-ben ismertette rugdaló néven ezt a sportjátékot, de összetévesztette a rögbivel. 1881-ben Felméri Lajos Az iskolázás jelene Angolországban c. könyvében először ismertette kifogástalanul a krikettet és a „kirúgólabdát". Újabb adatok szerint 1881-ben a bp.-i református főgimn.-ban megalakult az első szabadtéri „játszótársaság", amely a ~ valamelyik válfaját – valószínűleg – a rögbit ismerte. Az 1880-as években a Margit-szigeten több játszótársaság űzött különböző angol eredetű labdajátékokat, elsősorban krikettet és krokettet. Esterházy Miksa gr., a MAC alapító elnöke mindent elkövetett a labdajátékok elterjesztése érdekében, ezért pályázatot írt ki. A pályázatot Porzsolt Lajos nyerte meg Magyar Labdajátékok Könyve c. munkájával. A könyvet Szokolay Kornél – aki már Molnár 1879. évi művénél közreműködött – a Pesti Napló 1884. dec.-i számában üdvözli, de kiegészítésképp javasolja a legismertebb angol labdajátékok, így a futball és a krikett felvételét. Az első ismert labdajátékokkal foglalkozó „sportegylet" a *Bp.-i Labdázó Kör* 1889-ben alakult meg, nem tudni pontosan, milyen angol labdajátékok népszerűsítését tűzte ki céljául. Az egy.-ek közül a BBTE már 1893-ban ismerte vagy a ~t vagy a rögbit. Az első mo.-i „labdajátszóteret" a pesti Tisztviselőtelepi Torna Egy. építette a Család és a Hédervári u.-k közötti részen 1894-ben, s szintén 1894-ben az NTE a Tattersall ügetőversenytéren tett szert szabad játszótérre, ahol közelebbről nem ismert labdajátékokat űztek. 1895-ben Ottó József megjelentetette Ifjúsági játékok c. művét, amely már világosan különbséget tett az „association-" és a „rugby-" futball között. Ottó később a BTC művezetője lett, ahol tkp. a modern mo.-i ~ megszületett. Ottó könyvében közölte Collaud Ferenc fényképfelvételeit is, amelyen a Markó u.-i gimn. diákjai bemutatták az összes labdajátékot, köztük a ~t is, ezek voltak az első mo.-i futballfelvételek. Szintén 1895-ben Bély Mihály testnevelő tanár két füzetkében kiadta a futballjáték szabályait, ez az első mo.-i futballszabálykönyv, jóllehet nem a ~ hanem a rögbi szabályait ismertette. 1897. jan. 4-én a svájci Ray Ferenc, Iszer Károly és Stobbe Ferenc a BTC-n belül megalakította a „BTC Első Magyar Football Teamjét". 1897. márc. 1-jén először játszott egymás ellen a BTC két csapata, ez volt az első nyilvános mo.-i labdarúgó-mérkőzés. Az első nyilvános nemzetközi labdarúgó-mérkőzést 1897. okt. 31-én a Millenáris versenypályáján játszották, ahol a Vienna Cricket and Football Club 2:0-ra győzött a BTC ellen. Az első mérkőzés hatására s elsősorban a BTC labdarúgóinak kezdeményezésére a főv. középisk.-kban futballszabadcsapatok alakultak, s megalakult a MUE, a Műegyetemi FC, az Óbudai TE és a III. ker. TVE atlétáiból a Budai Football Csapat, s a MAC és az NTE is futballaloszt.-t alapított. A század utolsó éveiben újabb csapatok jöttek létre; 1898-ban a BEAC, 1899-ben az FTC és a Magyar FC, 1900-ban a 33 FC, 1900. nov.-ben az első m. munkás-labdarúgó csapat, a MÁV É-i főműhely csapata, a Törekvés FC. 1901. jan. 29-én az István Főherceg Szálloda különtermében (Akadémia u. 1.) 13 bp.-i sportegy. kezdeményezésére alakult meg a *M. Labdarúgók Szöv.-e* (MLSZ), az első elnök Jász Géza (Magyar FC), az első főtitkár Horváth Ferenc (FTC) lett. Az új szöv. kiírta az első m. bajnokságot I. és II. oszt.-ban kizárólag bp.-i csapatok részvételével. Az I. oszt.-ban öt főv. klub szerepelhetett, a BTC, a Műegyetemi FC, a MUE, az FTC és a Bp.-i SC. Az első bajnoki mérkőzést 1901. febr. 17-én a Millenárison játszották a BTC és a BSC között, s a BTC 4:0-ra győzött, az első bajnoki gólt Ray Ferenc szerezte. A bajnokságot veretlenül nyerte a BTC, az első gólkirály Manno Miltiádész (BTC) lett, a II. oszt.-ban a 33 FC végzett az első helyen. Szenzáció volt még 1901-ben az első angol csapat, a Richmond AC bp.-i vendégszereplése. 1902. okt. 12-én volt az első válogatott mérkőzés, Bécsben Ausztria 5:0-ra győzött, az első bp.-i válogatott mérkőzésen ugyanakkor 2:1-re sikerült legyőzni Csehországot. Az első futball-vándordíjat 1903-ban írták ki az Ezüstlabdáért, s 1903. okt. 10-én alakult meg az Ifjúsági Labdarúgó Szöv. 1905-ben fogadta el az MLSZ a később sok vitát okozó amatőrszabályt. Az első m. professzionista labdarúgó – az első m. szöv. kapitány – Gillemot Ferenc volt. Az MLSZ a FIFA (Nemzetközi Labdarúgó Szöv.) alapító tagja, de önálló alakulatként csak 1907 óta ismerik el. A bajnokságot 1906-tól őszi-tavaszi rendszerben bonyolítják le, 1909-ben Bp.-en rendezték meg a FIFA kongresszusát, s az évben írták ki először a M. Kupát. Az első m. futballtúrát 1910-ben Franciao.-ban

bonyolította le a válogatott, s 1912-ben a stockholmi olimpián először vett részt m. futballcsapat. Az I. vh. alatt nem rendeztek bajnokságot, helyette az Auguszta Serlegért, ill. a Hadi Kupáért mérkőztek a csapatok. 1919-től hét évig ún. Békebajnokságot írtak ki. 1920-ban egy impresszárió megalakította a rövid életű „Első M. Professzionista Football Club"-ot. A 20-as években fellángolt amatőr–profi viszálykodást 1926-ban az MLSZ a professzionizmus bevezetésével oldotta meg, a 10 I. osztályú profi csapatból bp.-iek a Ferencváros, a III. ker. TVE, a Vasas, a Nemzeti FC, a Kispest és a Budai 33. A leghosszabb bajnoki győzelmi sorozat az MTK nevéhez fűződik, amely 1916-tól 1925-ig egymás után tízszer volt m. bajnok. A Ferencváros viszont az 1931/32. évi bajnokságban 100%-os győzelmet aratott. Az orsz. bajnokságok elnevezése 1935-től Nemzeti Bajnokság. A m. válogatott 1934-től vesz részt a VB-ken, s 1938-ban egészen a döntőig jutott. – A m. ~sport igazi sikereit 1945 után érte el. A Gallowich Tibor, ill. később a Sebes Gusztáv által kialakított ún. aranycsapat a világ legjobb csapata lett. 1952-ben megnyerte a helsinki olimpiát, 1953. nov. 25-én az „évszázad mérkőzésén" Londonban 6 : 3-ra verte az angolokat, s a visszavágón a Népstadionban 1954-ben 7 : 1-re győzött. 1954-ben a svájci VB-n azonban nem sikerült az aranyérmet megszerezni, a döntőben a korábban már egyszer legyőzött esélytelen NSZK 3 : 2-re legyőzte a m. válogatottat. A m. ~ azóta sem tudta kiheverni ezt a vereséget, jóllehet 1958-tól 1986-ig hat alkalommal is – 1958, 1962, 1966, 1978, 1982, 1986 – eljutott a VB 16-os, ill. 24-es döntőjébe, igazán nagy sikereket – leszámítva az 1966. évi VB-n a brazilok elleni győzelmet – nem tudott elérni. Az 1964. évi és az 1968. évi olimpián azonban bajnoki címet, 1960-ban 3., 1972-ben 2. helyet szereztek a m. labdarúgók. Az 50-es években a bp.-i klubcsapatok közül a különböző igazolásokkal megerősített Bp. Honvéd és az MTK (Bp. Vörös Lobogó, Bp. Bástya) emelkedett ki. A hatvanas évek legeredményesebb csapata az FTC volt, amely a m. klubcsapatok közül 1965-ben először elnyert egy európai kupát, a VVK-t, s 1967-ben Albert Flórián személyében az egyetlen m. Aranylabdással rendelkezik. A 60-as évek végén kezdődött az Újpesti Dózsa nagy sorozata, 1969-től 1975-ig egymás után hétszer végeztek a bajnokság élén, s a BEK-ben a negyeddöntőig jutottak. Az utóbbi évek bp.-i csapatai közül a Bp. Honvéd (1990-től Kispest Honvéd FC) emelkedik ki, amely 1983-tól 1991-ig hatszor végzett az NB I élén.

Laboratóriumi Műszergyár Rt. (IX. Thaly Kálmán u. 41.): 1963-ban *Labor-Műszeripari Művek* néven egyesült az esztergomi *Műszeripari Művek* (1936) és a *Bp.-i Laboratóriumi Felszerelések Gyára* (jogelődjét, az Erdély és Szabó laboratóriumi műszergyártó céget 1899-ben alapították). A bp.-i gyár 1989-ben rt.-i formában önállósult ~ néven. Laboratóriumi műszerek fejlesztésén és kivitelezésén kívül export fővállalkozást is folytat, a tervezéstől az átadásig. Termékei: analizátorok, sterilizátorok, mérlegek, kromatográfiai műszerek, kórházhigiéniai berendezések.

Laboreszköz Fejlesztő és Gyártó Leányvállalat, *VITROTECH* (IV. Klauzál u. 9/a): a →*BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat* alapította 1986-ban laboratóriumi üvegtechnikai eszközök gyártására (pl. hőálló pyrexüvegből speciális igények szerint), valamint elektronizált laboreszközök fejlesztésére. 1990 óta, változatlan profillal a Szegedi Fonalfeldolgozó Váll. leányváll.-aként dolgozik.

Laci-csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

lacikonyha: tömegek által látogatott helyeken – vásárokon, búcsún, piacon – fölállított konyha; szabad ég alatt vagy sátorban, mozgó kocsiban működő kifőzőhely. Vendégeit olcsó ételekkel, főként frissen sült hússal, hallal, kolbásszal, hurkával kínálja. A szegényes vendéglők elnevezése a hagyomány szerint „Dobzse László" (II. Ulászló, ur. 1490–1516) korából ered, mivel a kir. maga is gyakran a budai sátoros kifőzőkből hozatta ebédjét. A neki készült süllőt a nép lacipecsenyének nevezte. A ~ a 18. sz.-i pesti vásárokon igen népszerű étkezőhely volt. Az Új Vásártér (Erzsébet tér) a pesti Duna-part és a Széna tér (Kálvin tér) környékén 26 ~ is működött. Népszerűsége alig csökkent és még ma is szerte a városban sok ~szerű bódéból hurkát, halat, pecsenyét, lángost, újabban hamburgert és hot dog-ot árulnak.

Lacikonyha

Lackó Miklós (Bp., 1921–): történész, a történettudományok doktora (1978). Akadémiai díjas (1979). 1945–48 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. 1948–54 között tanár, 1954–92 között az MTA Történettudományi Int. munkatársa, tudományos főoszt.vez. – Kutatási területe: 19. sz. végi és 20. sz. társ.-, pol.- és eszmetörténet. *F. m. Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén* (Bp., 1958); *Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949* (Bp., 1961); *Budapest társadalma a két világháború között* (Budapest története V., 1980).

Lagerspital: →*katonai kórházak*

Lágymányos (XI. ker.): →*Kelenföld*höz hasonlóan igen későn beépült terület. A 19. sz. előtt nem

találhatók letelepedésre utaló nyomok, annál is inkább, mert ekkor még ~ K-i fele a széles Dunameder része volt. Bp. egyesítése után kezd hozzá az *FKT* a terület rendezéséhez. Annak ellenére, hogy ~ ekkor még mocsaras, vizenyős terület volt, kedvező adottságai miatt (Duna-part, belterületi fekvés) igen sokféle fejlesztési terv készült. Az egyik ilyen változat szerint a millenniumi kiállítás egy részét telepítenék ide. Bár a terv nem valósult meg, nagyban hozzájárult D-Buda közlekedésének és területfejlesztésének felgyorsításához. A 19. sz. végére épült fel a →*Szabadság híd*, a Bartók Béla út és a →*Móricz Zsigmond körtér* egy része. Megindult a Duna mederszabályozásával a feltöltés első szakasza (a Szt. Gellért tértől D-re), ahová 1902–09 között a *József Műegyetem*et telepítették át Pestről. Ettől D-re nemzetközi vásárt, kikötőt, később *Botanikus kert*et terveztek (a korábbi →*Nádor-kert* helyén). A Bartók Béla út és környéke az I. vh.-ig sűrűn beépült bérházakkal. Nemcsak az egyetem szorult ki Pestről, ip. üzemeket (dohánygyár, kábelgyár, gépgyár) is telepítettek át ~ra az 1910-es években. A 30-as években a →*Petőfi híd* és az Irinyi József u. kiépítésével újra előtérbe került a ~ D-i területének rendezése. A már kiépült egyetem bővítésének terve mellett sportstadion építése is felmerült; a 40-es években újra vásárvárost akartak ide telepíteni. Az ip. üzemek nagy része kiszorult ~ról, távolabbi területekre. A II. vh. után rendezték az Irinyi J. u.-tól D-re levő, még mindig beépítetlen területet parkokkal, sportkomplexummal, és később új egyetemi ép.-ekkel. A városrész lakóövezete az 1960-as években új lakóteleppel bővült (→*lágymányosi lakónegyed*). A körzeti rendelőint., a Skála Áruház építése, a piac rekonstrukciója után, ~ központja az Október 23. u. és a Fehérvári út kereszteződésénél alakult ki. ~ É-i része az egyetem kibővítése után, a 60–70-es években felépült kollégiumokkal igazi diáknegyeddé alakult. A száz évvel korábbi tervek az 1996. évi világkiállításra megvalósulni látszanak. Most is, mint száz éve, jelentős közlekedési fejlesztések előzik meg ezt: a Lágymányosi híd, a Hungária krt. folytatása és a D-budai metró megépítése. A tervek szerint ~ része lesz a kiállítási területnek, utóhasznosításként egyetemi városnegyed és szórakozó- ill. sportcentrum létesülne.

Lágymányosi Dohánygyár: →*dohányipar*

Lágymányosi Faipari Vállalat (XI. Thán Károly u. 20.): 1984-ben önállósult az →*Épületasztalosipari és Faipari Vállalat*ból. Élelmiszertároló szekrényeket, konyhabútorokat, váz- és lapszerkezetű gardróbszekrényeket, előszobafalakat, betörésgátló bejárati ajtókat gyárt.

lágymányosi lakónegyed (XI. ker.): 1955–60 között épült az Október huszonharmadika u.–Szerémi sor–Hamzsabégi út–Fehérvári út által határolt területeken öt-hatemeletes, áll. kezelésben levő ép.-ekkel és nyolc-, kilencemeletes szövetkezeti házakkal. Beépítési tervezője Kiss Albert, Preisich Gábor. A lakóép.-ek tervezői: Azbej Sándor, Körner József, Miskolczy László, Selényi István, Holló Éva. Az áll. kezelésben épült bérlemények száma: 2680. Távfűtéssel üzemelnek. A házak túlnyomórészt négy fogatúak, részben téglafödém panelekkel és vasbeton vázzal épültek. A szövetkezeti házak csúszózsaluzott salakbeton szerkezetűek. KÖZÉRT-üzlet, óvoda, bölcsőde, vendéglő stb. épült a lakótelep kiszolgálására.

A lágymányosi lakónegyed részlete

lágymányosi uszodák: a volt dunai téli kikötő vizére épült úszópályák. Először az 1896. aug. 16-án rendezett első orsz. úszóbajnokságokra készítettek egy kijelölt úszópályát az akkori *Konstantinápoly Budapesten* mulató színpada mellett, majd úszóversenyzőink itt, az öbölben készültek nyáron hideg vízű, áramlásmentes uszodákban rendezett külföldi versenyeikre. 1921-ben a *Magyar Úszó Egy.* létesített itt 50 m-es úszópályát, ahol éveken át rendeztek versenyeket és bajnoki vízilabda-mérkőzéseket. Később a *Nemzeti Sport Club*, majd más szervezetek építettek úszópályákat. 1928-ban itt nyílt meg az ingyenstrand is. Az öböl feltöltése, a víz szennyezettsége miatt a ~ a II. vh. után megszűntek.

Lajos u. (II–III. ker., Zsigmond tér–Serfőző u.): valószínűleg az ókori *Aquincum* É–D-i irányú főútjának, a via principalisnak vonalát követi (*via magna, via principalis, Alt Ofner gassen, Alt Ofner strassen, auf der Donau seithen, an der Donau mitteren gassen, Landstrasse, Hauptstrasse, Donau-Zail, Zsidó u.*). A terület nagy része, melyen a ~ átvezet, a 18. sz.-ban a Zichy család birtoka volt. A 18. sz. húszas éveiben a Zichyek által betelepített zsidóság legfőképpen itt helyezkedett el, ezért Zsidó u.-nak is hívták. A 19. sz. elején neve *Mittlergasse*, később *Fő utca*nak hívták. 1879-ben kapta mai nevét, I. (Nagy) Lajos kir.-nak, *Óbuda* kir.-néi városrésze megalapítójának emlékezetére. Az *Árpád híd* létesítése idején a hídfő körzetébe eső házsorát lebontották. A ~ azelőtt bevezetett Óbuda *Fő ter*ére. – A ~ban több barokk, copf, klasszicista és romantikus stílusú, részben műemléki jellegű, másrészt műemléki védelem alatt álló

A Lajos u. 136–138. sz. ház

épületet találunk. Az utóbbiak közé tartozik az *óbudai zsinagóga*, továbbá a következő épületek: **102. sz.**: 1860 körüli épület, romantikus stílusú (eredetileg barokk), egyemeletes, 12 tengelyes lakóház. Hátsó homlokzata a *Pacsirtamező u.* 11. sz. – **136–138. sz.**: egyemeletes barokk lakóház, az 1870 körüli években épült. Itt működött Goldberger Ferencnek 1784-ben alapított textilnyomó gyára. Ma is a gyár „öreg rolló" néven ismert törzsépülete. – **158. sz.**: a ~ és Zichy u. sarkán fekvő egyemeletes lakóház, 11 ablakkal, középkori kapubejárattal és pincével. A Zichy u. sarkán gótikus ajtó- vagy ablakkeretek vannak. ~i szárnya egyszerű barokk. A Zichyek tulajdona volt. Egykor serfőzőház, 1735 óta lakóház. Többször átalakították, főleg földszinti részét. A műemléki helyreállítás után, melyet Lipták Irén és T. Papp Melinda tervezett, 1982-ben mint a *Budapest Galéria* kiállítóháza nyílt meg. – **168. sz.**: Óbudai r.k. plébániaház. Egyemeletes barokk stílusú épület 7 ablakkal, íves kapuval. Schadt (Schaden) János Mihály építette 1756-ban római és középkori falak felhasználásával. – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, II., Bp., 1962).

A Lajos u. 168. sz. ház

Lajta Béla, *Leitersdorfer* (Bp., 1873–Bécs, 1920): *Lechner* Ödön követői között kiemelkedő jelentőségű építész. A bp.-i műegyetemen szerezte meg diplomáját (1895). Egy ideig Hauszmann Alajos irodájában dolgozott, de hamarosan külföldi tanulmányútra indult. Öt évi távollét után tért haza Bp.-re 1910-ben. Korai ép.-ei, mint pl. a *Vakok Intézete* (XIV. Mexikói út, 1905–07) és a *Szeretetház* (XIV. Amerikai út, 1908–11) még Lechner Ödön hatását mutatják, bár van bennük valami az angol, belga, svéd építészetnek e korban új tömegformálási szándékaiból is. Erdélyi tanulmányútja után, majd amikor megismerkedett Ják, Késmárk, Kassa, Sárospatak műemlékeivel és megszerette a régi m. ornamentikát, amelyre Huszka József motívumgyűjt.-ének kiadása hívta fel a figyelmét, önálló útra lépett, melynek ~ volt Mo.-on az első képviselője. A szecesszióban gyökerező irányzata rakta le az alapjait a mai *modern építészet*nek. ~ legkiválóbb új ép.-e a kereskedelmi isk. (*Széchenyi István Gyakorló Kereskedelmi Szakközépisk.*, VIII. Vas u. 11., 1909–11), a Szervita tér 5. sz. alatti *Rózsavölgyi Könyvkereskedés és bérház*, melyben a vízszintes és függőleges elemek egyensúlya figyelemre méltó; a kereskedelem szimbólumait ábrázolják m. népi motívumok között. A Szervita téri ház akkor épült – 1911-ben –, amikor olyan elemek, mint a visszahúzott legfelső emelet, a fehér és kifejezetten színtelen homlokzat, az egyszínű mázastégla felhasználása és az ép. „lábra állítása", amelyet ma megszoktunk, még teljesen ismeretlenek voltak. A „belső tartalom" megmutatása, amit később „funkcionális"-nak neveztek, valóban merész újítás volt 1911-ben Bp.-en, de egész Európában is. A romantikus és eklektikus építészet díszítménykedvelése jellemző maradt még a szecesszió építészetére is. Ez ~nál a fehér homlokzat óriási felületében enyhe kis színfoltként jelentkezik a keskeny pirogránit díszítősávokban, melyek ízléses és szerény alkalmazása ma is újszerű hatást kelt. A homlokzat egész felfogása, a belső alap rajzának jó használhatósága, könnyen feloszthatósága és a tér bősége ezt az ép.-et kitűnő minőségű alkotássá teszi.

Lajtha László (Bp., 1892–Bp., 1963): zeneszerző, népzenekutató, Kossuth-díjas (1951). A Nemzeti Zenede tanára (1919-től), ig.-ja (1945–49). Szimfóniáit, kamarazenei alkotásait, zongoraműveit, kórusműveit rendszeresen előadják a külföldi és hazai koncerteken. Népzenei (erdélyi és dunántúli) gyűjtései kiemelkedő alkotások.

lakásépítés: →*lakásviszonyok*

lakásügyi igazgatás: Bp.-en a lakásokat az I. vh.-ig a polgári jog ált. szabályai és a főv. tvhat. szabályrendeletei szerint hatósági intézkedés nélkül adták bérbe, ill. hasznosították. A hadigazdálkodásra történő áttérés miatt a lakásépítés megszűnt, ugyanakkor a hadiip. termelés következtében a lakosság száma jelentősen megnövekedett, míg ezzel a lakásépítkezés nem tartott lépést. Az így kialakult lakáshelyzet 1917-ben már hatósági beavatkozást tett szükségessé. Ennek keretében a lakásbérleti viták elbírálására a járásbíróságok mellett működő *Lakbérleti Biz.*-ot alakítottak, majd 1917 okt.-ében *Lakáshivatal*t szerveztek. A Tanácsközt. idején a ~

addigi szerveit megszüntetve népbiztossági *Központi Lakásbiz.*-ot hoztak létre, majd a Tanácsköztársaság bukása után a proletárdiktatúra lakásügyi intézkedéseinek felszámolására *lakásügyi min. biztost* neveztek ki, és visszaállították az 1917-ben alakított szervezetet. 1922-ben a ~ áll. felügyeletét az Igazságügymin.-tól a Népjóléti Min. vette át, és a lakásbérleti jogviszonyokba történő hatósági beavatkozás 1929-ig fokozatosan megszűnt, ill. ismét a polgári jog ált. szabályai lettek az irányadók. A II. vh. következményeként kedvezőtlenné vált lakáshelyzet 1941-ben újból szükségessé tette a hatósági beavatkozást, és a ~ feladatai ellátására a főv. polgármestere lakásügyi oszt.-t állított fel. Az 1945–46-ban végrehajtott átszervezések során a lakásügyi hatósági jogkört elsőfokon a ker. elöljáró, másodfokon a fővárosi Lakásügyi Döntőbizottság gyakorolta. 1948-tól 1950-ig a másodfokú jogkör a polgármester hatáskörébe tartozott. A Fővárosi Tanács 1950-ben történt megalakulásával a V.B. szakigazgatási szerveként működő *Lakásgazdálkodási Oszt.* majd 1952-től a *Lakásügyi Oszt.* látta el Bp.-en a másodfokú ~ feladatait.

lakásviszonyok: a középkorból mindössze néhány lh. maradt fenn Bp.-en az *Úri u.*-ban, az *Országház u.*-ban, a *Tárnok u.*-ban, és a *Táncsics Mihály u.*-ban. Ezt követően csak a 18. sz.-ból találunk fennmaradt lh.-akat. Ezt követően a város gyors fejlődésnek indult, ami egyes ép.-ek színvonala között nagy eltéréseket eredményezett: a falakon kívül a Felső-Külváros (Terézváros) vagy az Alsó-Külváros (Józsefváros) szegény zsellér-kunyhói mellett a Víziváros, a Vár vagy a Belváros barokk polgárházai képviselik a minőséget. A beépítés általában sűrű, ezen az 1805-ös városrendezési terv sem tudott változtatni, így az egyes városrészekben tüzek és árvizek nagy pusztítást végeztek. Különösen tragikus az 1810. évi *tabáni tűzvész* és az 1838. évi *pest-budai nagy árvíz*. Az újjáépítés új minőségi követelményeket jelentett az ép.-ek szerkezetét és a lakások kialakítását illetően. Az 1838. évi *Építészeti Rendszabás* az „egészségre káros" befolyások elkerülése érdekében meghatározta a lakás minimumát és utalt a beépítettség korlátozására: a legkisebb a szoba-konyhakamra, és minden lakáshoz (lehetőleg) az ép.-en belül árnyékszék tartozzon. A város egyesítése előtt a lakásépítés üteme elmaradt a népesség számszerű gyarapodásától. 1857–72 között Pest városában a lakosság 50%-kal, a lakások száma viszont csak 29%-kal nőtt. Az ötvenes években stagnáló lakásberuházást a következő évtized élénk lakásépítése követte, melynek az 1873-as pénzügyi válság vetett véget. Az 1873-ig terjedő időben honosodott meg Bp.-en nagy tömegben a sokemeletes, valójában négy emeletben maximált bérház. Többségük bérpalota, amely a közép- és a felsőoszt.-ok számára épült. A szegényebb néprétegek – ők gyarapodtak leggyorsabban – ugyanakkor mind kedvezőtlenebb lakáskörülmények közé kerültek. Példa rá a pincelakások és lakóik számának ugrásszerű megemelkedése. A többnyire földszintes és legfőljebb kétemeletes külvárosi, olcsó bérű házak tulajdonosai mind több új „lakást" létesítettek a házak pincéinek bérbe adásával. A lakásépítésbe történő beruházás, maga a háztulajdon, főként az arisztokrácia, valamint a hagyományos pesti polgárság kezében összpontosult. Ez a réteg hamarosan kiegészült az újonnan meggazdagodó, részben zsidó nagykereskedőkkel és építész-vállalkozókkal. – Az 1873-at követő hét évben pangott a lakásépítés, eközben látványos középítkezések folytak a főv.-ban. A kizárólag magánbefektetésen nyugvó lakásépítés ugyanis megsínylette a termelő szektor dekonjunktúráját. Az áll. viszont az *FKT* közreműködésével sokat áldozott középítkezésekre és az infrastruktúra fejlesztésére külföldi hitelek felvételével. 1873-ig a lakásépítésben a rt.-i vállalkozások domináltak, ők monopolizálták a középítkezéseket és ők kapták a soklakásos bérpaloták építésére vonatkozó legtöbb megrendelést is. E vállalkozások teljes vertikumot hoztak létre, kezükben tartva a téglagyártást is. E vállalkozás jellegzetes példája a hetvenes évtized elején 10 millió forint alaptőkével alakult *Pesti Építőtársaság*. A válság e vállalkozások nagy részét magával sodorta. – A lakásépítés újabb konjunkturális korszaka 1880-nal indult és az évtized végének rövid visszaesését követően végigkísérte a kilencvenes évtized egészét. A közművesítés gyors ütemű volt, a víz, a csatorna és a gázszolgáltatás egyre szélesebb körűvé vált. A kor ép.típusa a zártudvaros beépítésű lakóház, ahol az u.-ra tájolt értékesebb, általában 3–4 szobás, fürdőszobás lakások a főlépcsőről közvetlenül megközelíthetőek, a mély telkek udvari lakásai általában szoba-konyhásak, a függőfolyosóra nyílnak. Az árnyékszék a folyosó végén található. A lakások többsége kicsi, az 1897-ben épült lakások közel kétharmada (6682) egyszobás. A főv.-ba özönlő népesség miatt állandó volt a lakáshiány és a szegényebb néprétegek kiszolgáltatottak voltak a lakásuzsorával szemben. – A tűrhetetlen állapotok miatt, a korábban megjelent európai szinten is igényes közeü. tv. szellemében a főv. 1885-ben szabályrendeletet alkotott a főv. ~ rendezésére. A szabályrendelet adókedvezményekkel támogatta egészséges

Gyöngyösi úti lakóház az 1920-as évek elején

családi házak, kisebb bérházak és „munkás-házak" építését és megállapította a pincelakások, menhelyek és egyéb szükséglakások, „túltömött" lakások minimális követelményeit. – A 90-es évektől a bp.-i lh.-ak jelentős minőségi javulást mutatnak a korábbi lakásállománnyal szemben, különösen a Nagykörúton belül és Budán. Ez az évtized orsz. jelentőségű közintézmények kiépülésének és az ezredéves kiállítás megrendezésének ideje is. Felértékelődik a Városliget, a kiállítás környékén csodálatos villanegyed létesül, a *Stefánia út* és a *Hermina út*. Beépül a Várlejtő, a Lipótváros, és elkészül a Bp. városszerkezetét meghatározó Andrássy út, Rákóczi út, a Kiskörút és a Nagykörút is. – Két igényes lakástípus jelenik meg ebben az időben: a főútvonalakra néző, tágas, 3–4 szobás, komfortos polgári lakások és a szintenként egy-egy lakást tartalmazó ún. bérvillák. A lakássűrűség azonban a belső városrészekben továbbra is rendkívül magas. Jellemző példája a →*Csikágó*, amely a korszak végén épült fel. 1880-ban a főv. lakásállománya 68 500 lakásból állt, ez az ezredfordulóra több mint kétszeresére, mintegy 144 000-re növekedett, ezalatt az egy lakásban lakó személyek száma is csökkent mintegy 8%-kal, de a lakások még mindig rendkívül zsúfoltak voltak. A lakásokat átlagban több mint 5 fő lakta. – A század végén, a *Bp.-i Helyiérdekű Vasút* kiépülése után elindult a peremtelepülések fejlődése is. A nagyarányú építési kedv a költségek növekedésével járt együtt, ez az újonnan épített lakások számának csökkenését eredményezte. A város népessége rohamosan nőtt, rendkívüli mértékű volt a felvándorlás. 1906-ban 150 007 lakást tartottak nyilván, ezek 38%-ában a családon és az esetleges háztartási alkalmazotton felül még albérlő és ágybérlő is élt. Zsúfolt volt a lakások 18,3%-a, ezek közül 100 lakásban 715 személy lakott. Előtérbe került a ~ javítása, amely céltudatos telekpol.-ból, munkáslakótelepek és kislakásos lakótelepek építéséből, szükséglakások telepítéséből és a szigorú előírások egy részének átmeneti könnyítéséből állt. Ekkor épült a VIII. ker. *Százados úti lakótelep* is. Az FKT indította el Budán az erőteljes fejlesztéseket az Alkotás u. mentén, a mai Bartók Béla út, a Budafoki út, a Gellérthegy és a Rózsadomb térségében. Kitűnő építészek által tervezett jó minőségű lakóházak épültek, így: *Árkay* Aladár több villája, pl. a mai XII. Ráth György u. 26. és 28. sz., a XI. Ménesi út 6. sz., a *Kós* Károly által tervezett lh. a XII. Csaba u. 15. sz. alatt; Komor Marcell és Jakab Dezső lh.-a a II. Keleti Károly u. 29. sz. alatt. A Belváros és a Lipótváros területén a *Giergl* Kálmán és *Korb* Flóris tervezte az V. Vörösmarty tér 3. sz. lakó- és üzletházat. *Lajta* Béla terve a VII. Rákóczi út 18. sz. üzlet- és bérház. A volt Gresham ház (*Quittner* Zsigmond és *Vágó* József), vagy a Váci u. 42. sz. kerámiaburkolatú homlokzata jellemzi a kort (tervező Bálint Zoltán és Jámbor Lajos). A főv. kislakásos bérház akciója keretében is neves építészek működnek közre. Jó példa a *Kós* Károly tervezte *Wekerle-telep*. – E program keretében (külföldi hitelek felvételével) 17 kislakásos telep és 25 sokemeletes bérház épült néhány éven belül. A hatósági (áll. és községi) lakásépítési tevékenység eredményeként végül közel 10 000 bérlakással gyarapodott a főv. az I. vh.-ig. E lakásállomány kétharmada származott községi beruházásból, a kislakások döntő hányada pedig telepi otthon volt. A hatósági bérlemények lakónépessége 1914-ben 55 000 körül járt, a város munkásnépességének a tizede lakott közületi bérleményben. – Ebben az időszakban jelenik meg a nagymértékben beépített telkeken a korábbi zártudvaros beépítés ellentéteként az u. légterét is növelő, és a jó minőségű lakás intimitását is biztosító „Court d'Honneur"-ös megoldás, pl.: az Attila út, a Bartók Béla út, a Maros u. és a Váci u. néhány ép.-én, de ilyen tervezésű a XIII. Dózsa György út 138–142. sz. alatt épült Szfőv. Kislakásos Bérház is (Rerrich Béla, 1911). Az I. vh. megtörte ezt a fejlődést. Az építési kedv minimálisra csökkent. A háború következtében ugyan kevés a megrongálódott épület, de a tatarozások is elodázódtak. A város lakossága 1910-ben 880 317 fő volt, 1917-re 991 725 főre növekedett, ami ismét a lakásviszonyok jelentős romlását vonta maga után. A helyzet a lakásügyi igazgatásban is a hadigazdálkodás bevezetését eredményezte. 1919-ben csak nyolc új lakóép.-et fejeztek be. A lakásínség rendkívüli méretű volt. Háborús barakkokban szükséglakótelepeket hoztak létre. Így keletkezett a →*Mária Valéria-telep* is. Trianon után az elszakított területekről a menekülők tízezrei özönlöttek Bp.-re (→*vagonlakók*), ami növelte a feszültségeket. Az FKT 1920–25 között számos területen jelentősen enyhítette az építési követelményeket. Az intézkedés nyomán némileg élénkült az építési kedv, 1922-ben 268, 1923-ban 432, 1924-ben 370 lh.-ra adtak ki építési engedélyt. Ezek általában igen gyenge minőségű ép.-ek. Ekkor épült a →*Ceglédi úti kislakásos telep* és a →*Bihari úti szükséglakótelep*, a →*pestszenterzsébeti Hangya-telep* stb. Jószándékú törekvések voltak szerény bérű kislakások létrehozására (pl: a *Pongrác úti lakótelep*). – 1926-ot követően, midőn folyamatosan visszaállt a szabad lakáspiac, a hamarosan beköszöntő gazd. vál-

A Bécsi úti kislakásos bérházak

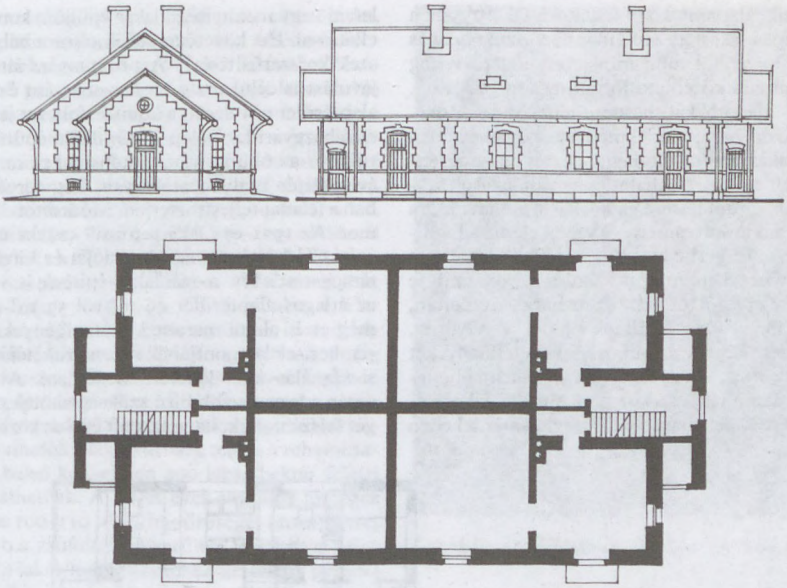

A rákospalotai MÁV-lakótelep jellegzetes ikerháza

ságig a magántőke újfent bekapcsolódott a lakásépítésbe: a beruházások kétharmadát a magántőke finanszírozta, és ez az arány később még nőtt is. A nagyrészt a középoszt. lakásínségének enyhítését célzó lakásépítés eredményeként épült be az *Újlipótváros* és *Lágymányos*. – Gyors fejlődésnek indultak a peremvárosok, a jól megközelíthető és mezőgazdaságilag kevésbé értékes területeken nagyarányú parcellázások indultak meg. Így pl. Újpesten a Károlyiak parcelláztak, ekkor létesült a →*Ganzkertváros*, a →*Miklós-telep* és az új →*Szemere-telep* is. Csepelen, Kispesten és Pestszenterzsébeten is fellendültek az építkezések. A gyors fejlődés másik oka, hogy az építési szabályozás nem volt olyan szigorú, mint a főv.-ban, nagyon sok silány, zsúfolt lh. épült a peremvárosokban és főleg a falvakban. – Új típusként megjelent az öröklakás, amely a középoszt. befektetési lehetősége és gazdaságosan üzemeltethető lakásformája. Az 1937-től érvényesülő új városrendezési elvek a beépítés mértékét – övezetenként eltérően – jelentősen korlátozták, az ép. mélységét pedig 14 méterben állapították meg. Így jött létre a kor és mindmáig talán Bp. egyik legnépszerűbb lakástípusa az ún. „kétszoba hall összkomfortos", amely a konyhából nyíló an egy cselédszobát is tartalmazott. A főv. közig. területén 1920–30 között 31 343 lakás épült, ebből még mindig közel 14 000 az egyszobás, feléhez azonban már fürdőszoba is tartozott. 1930–40 között 46 038 lakás épült, ennek fele egyszobás, de csaknem 38 000-hez tartozott fürdőszoba. Érezhető a minőségjavulás, de a lakások nagy többsége továbbra is kicsi. Az ép.-ek és a lakások építtetői között vannak biztosítótársaságok, nyugdíjint.-ek, különböző egy.-ek, de nagyváll.-ok is. Változatlanul kitűnő építészek működtek közre a városképet is meghatározó lakóép.-ek tervezésében – Wälder Gyula tervezte a Madách téri lh.-akat, Wellich Andor műve az V. Petőfi tér 5. sz. ház, Kozma Lajosé a Margit krt. 55. sz. ház. A korszak különlegessége a II. Naprafőrgó u.-i villatelep, a későbbi mintalakótelepek elődje (1932). Megemlíthető az OTI-bérházcsoport a VIII. Köztársaság téren, amely a városrekonstrukciós feladatok egyik előképe és a „funkcionalista" lakástípus nagy sikere. – 1939–44 között a főv. több mint 5000 új munkáslakást épített azzal a céllal, hogy felszámolja az időközben községi hatáskörbe került nyomor- és szükséglakótelepeket. 1941-ben a községi lakások a teljes lakásállomány 6,5%-át alkották, ezek a bérleményekben többnyire szoba-konyhás, részben telepi munkáslakásokból álltak. – A lakásépítésben a századforduló óta volt szerepe a váll. beruházásnak. Különösen az áll. *(MÁV lakótelep)* és a községi kézben lévő üzemek, szolgáltató váll.-ok fektettek nagy súlyt munkáskolóniák létesítésére. 1944-ben a bombázások, majd az ostrom hadműveletei mérhetetlen károkat okoztak (→*háborús károk*). Az újjáépítés azonnal megkezdődött, és négy évet igényelt. Valójában azonban csak a lakhatóság biztosítására irányult, nem tekinthető teljes körűnek. A háború, majd az azt követő kivándorlási és kitelepítési hullám okozta népességcsökkenés, valamint a társbérletesítés miatt a lakáskörülmények elsősorban a zsúfoltság tekintetében javultak valamelyest. Számos, a negyvenes évek elején megkezdett és be nem fejezett lakásépítés folytatódott. Nagy-Bp. 1950-ben történt létrehozása folytán a főv. lakossága megnőtt, ugyanakkor rendkívül csökkent a lakásépítés (öt év alatt alig 20 000 lakás épül),

ezek is kicsik, alacsony komfortfokozattal. 1955-ben a 448 000 bp.-i lakást 47 400 különböző szükséglakás egészítette ki, ebből több mint 7000 üzlethelyiség volt. 100 lakásra közel 420 fő jutott, ami csak az I. vh. utáni állapotokkal hasonlítható össze. 1956. okt.–nov.-ben harci cselekmények következtében több száz lakás semmisült meg, és ezres nagyságrendet képviselt a sérült, lakhatatlanná vált lakások száma. A károk eltüntetésére és a lakásínség javítására akcióprogram indult, amelynek egyik eleme a foghíjak beépítése. Előtérbe került az öröklakásépítés, az OTP szervezésében jó minőségű lakások építése kezdődött. Tervezői többek között Farkasdy Zoltán, Gáspár Tibor, Csics Miklós, Jánossy György, Schall József. Házaik új minőségi követelményeket fogalmaztak meg, amelyek újra a „funkcionális lakás" elvén alapultak, és a korszerű európai lakásépítést tekintették példaként. A ~ javítása érdekében letein nagy mennyiségű lakás épüljön, komplex alapellátással. Ezt követően kerülne sor a belső városrészek korszerűsítésére. A program az ált. minőségi javulást is célul tűzte ki: a szobaszám és az átlagos alapterület növelését, a komfortfokozat javítását. Az első házgyári lakótelep *Kelenföld*ön épült, utána került sor az óbudai városrekonstrukcióra. – A 70-es évek elején nyilvánvalóvá vált, hogy eredeti formában a feladat teljesíthetetlen. Módosították a programot. Az 1971-es „lakásreform" csökkentette az áll. építésű lakások anyagi dotációját és kiterjesztette a támogatást a főv. magánlakás-építésre is. – 10 év alatt az átlagos alapterület 46 m²-ről 53 m²-re nőtt, de még ez is alatta maradt a reális igényeknek. A peremker.-ek központjának rekonstrukcióját csak óriási szanálás árán lehetett megoldani. A szanálások során a legrosszabb hírű szükséglakótelepek többségét felszámolták, ua. a szanált ép.-ek között jó minő-

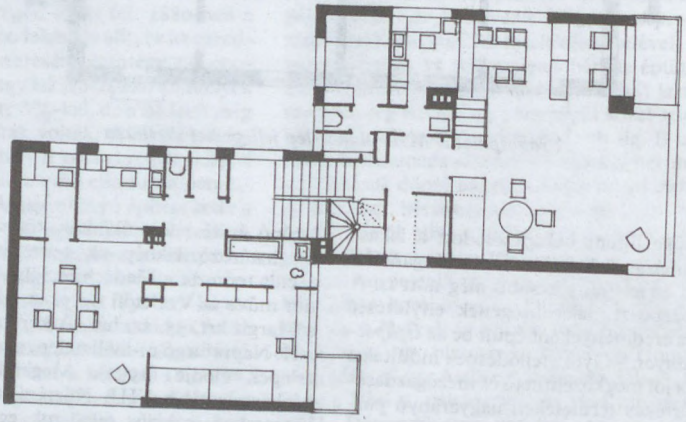

A Lotz Károly u. 4/b sz. lakóház

tömegesen indultak meg a lakásleválasztások, tetőtérbeépítések és emeletráépítések. Ezek az akciók valójában a növekvő zsúfoltságot törvényesítik. A budai zöldterületeken megjelenő társasházak lakói általában a közepes jövedelmű réteget képviselték, és többnyire értelmiségiek voltak. A társasházépítési akciók meggyorsították Bp. szegregálódását. A zártudvaros házakban a jó és gyengébb minőségű lakásokban a szegényebb és módosabb családok együtt éltek, ezt az egyensúlyt borította fel a 60-as évek vándorlása a zöldövezeti társasházak felé. A kormányzat a 15 éves lakásprogram megvalósítására a tömeges lakásépítés módszerét választotta, amely a II. vh. után Európa néhány áll.-ában a lakáshiány megoldásának eredményes eszköze volt. Bp.-en 1960-ban, a jóváhagyott új ált. rendezési terv alapján indult meg a nagyarányú program először a blokkos, majd a házgyári panelos építési technológia felhasználásával. Kísérleti lakótelepek is épültek részint a technológia, részint a lakásfunkciók korszerűsítése érdekében. A koncepció lényege, hogy a peremker.-ek beépítetlen, vagy elavult, szanálásra kerülő területén nagy mennyiségű lakás épüljön, komplex alapellátással. Ezt követően kerülne sor a belső városrészek korszerűsítésére. A program az ált. minőségi javulást is célul tűzte ki: a szobaszám és az átlagos alapterület növelését, a komfortfokozat javítását. Az első házgyári lakótelep *Kelenföld*ön épült, utána került sor az óbudai városrekonstrukcióra. – A 70-es évek elején nyilvánvalóvá vált, hogy eredeti formában a feladat teljesíthetetlen. Módosították a programot. Az 1971-es „lakásreform" csökkentette az áll. építésű lakások anyagi dotációját és kiterjesztette a támogatást a főv. magánlakás-építésre is. – 10 év alatt az átlagos alapterület 46 m²-ről 53 m²-re nőtt, de még ez is alatta maradt a reális igényeknek. A peremker.-ek központjának rekonstrukcióját csak óriási szanálás árán lehetett megoldani. A szanálások során a legrosszabb hírű szükséglakótelepek többségét felszámolták, ua. a szanált ép.-ek között jó minőségű kertes családi házak is voltak, különösen Kispesten és Újpesten. A lakótelepi lakások minőségével és a házak külső megjelenésével szemben rendkívül sok kifogás merült fel. Káposztásmegyeren a város É-i határán épülő városrésznyi lakótelep tervezése és építése során a főv. vezetése koncepcionális váltást próbált véghezvinni. Nagyobbak a lakások és változatosabb a beépítés is. Valójában azonban ez a korszak záróakkordja. A tömeges lakásépítések idején a régi, államosított bérházak rekonstrukcióját szinte teljesen elhanyagolták. A belső ker.-ekben egyre nőtt az aládúcolt, málló vakolatú, riasztó állapotú házak száma. – 1980-ban Bp.-en a lakott lakások száma 709 429 volt, azonban még mindig több mint 140 000 lakásban nem volt vízöblítéses WC. A lakások 35%-a egyszobás. A 80-as évek közepétől a lakásépítés üteme rohamosan csökkent, ezzel párhuzamosan megkezdődött a bérlők részére való értékesítése. A város belső ker.-einek ép. állománya tovább romlott, óriási területek átépítését tűzte ki célul az ált. rendezési terv. Óriási szanálások árán megkezdődött a Józsefváros rekonstrukciója. A nagyvonalú

elképzelés azonban megtört a lakosság ellenállásán, mivel az építkezések elhúzódtak, és a lakóknak éveket kellett szükséglakásban tölteniük. Döntő többségében belső pesti ker.-ek mintegy 394 lakótömbje (bennük 104 ezer lakás) szerepel a rehabilitáció programjában. E tömbök tartalmazzák a leginkább elavult, komfort nélküli, korszerűtlen lakásállomány nagy részét. Itt található a legtöbb szükséglakás. A kidolgozott módszer a *tömbrehabilitáció*, amely a VI. ker.-ben a Király u. elején, a VII. ker.-ben a Klauzál tér környékén és a IX. ker.-ben a Ferenc tér környékén, az V. ker.-ben pedig a Váci u.–Vörösmarty tér környékén indult meg. – A budai oldalon a *Vár* felújítása a lakásállomány korszerűsítését is eredményezi. *Óbuda-Újlak* rehabilitációs programja pedig területileg kapcsolódik az FKT által a 40-es években megindított építkezésekhez. Bp. lakásviszonyai rendkívüli szélsőségek között mozognak. Nagy különbségek tapasztalhatók a lakássűrűség terén: a rehabilitációra váró belső ker.-ekben 200 lakás/hektár feletti értékek találhatóak. A 70-es évek végének tömeges lakásépítése 100–110 lakás/ha sűrűséget hozott létre, amit később a zsúfoltság elkerülése érdekében átlagosan 70–80 lakás/hektárra csökkentettek. A peremker.-ek egészére a 30–35 lakás/ha érték jellemző, de családi házas övezetekben ennek a fele is gyakori. A lakott lakások száma még mindig kevesebb, mint a háztartásoké. Az *Ált. Rendezési Terv* 1988-ban készült programja 853 000 háztartással számol és 800 000 lakást vesz figyelembe, ugyanakkor 45–55 000 lakás megszüntetését tartja szükségesnek, ami lényegében a szükséglakások és azzá minősíthető lakóhelyek számával egyezik. Valójában a tervben feltételezett építési ütem a 90-es évek első felében sem tartható. Az 1990-es népszámlálás előzetes adatai szerint Bp.-en 789 000 lakás van, a 10 évre vetített növekedés 8,6%, ami megfelel az orsz. értéknek és lényegesen kevesebb mint a többi mo.-i városnál kimutatható 14,2%. – Az egyszobás lakások aránya 25,6%, a kétszobásoké 40,9%, a háromszobásoké 33,5% Bp.-en, ami a többi város arányainál lényegesen kedvezőtlenebb. Az áll. tulajdonban lévő lakások az önkormányzatok tulajdonába kerültek, és értékesítésük tovább folytatódik. Napirendre került a lakáspol. koncepcionális változásának igénye.

Lakatos u.: →*Színház u.*

Lakatos úti lakótelep (XVIII. Pestszentlőrinc): 1962–67 között épült részben áll., részben szövetkezeti tulajdonként az Üllői út–Mikszáth Kálmán út–Nefelejcs u.–Tinódi u. által határolt területen. Beépítési tervét Brenner János készítette. A tízemeletes házak tervezője: Varga Pál, a négyemeletes ép.-ek terveit Brenner Jánosné adaptálta. Utóbbiak panelszerkezetűek, a tízemeletesek csúszózsalus öntöttbeton megoldással készültek. A ~ lakásainak száma: 2850, ebből 660 áll. lakásként épült. Az ép.-ek 2–3–5 fogatúak, távfűtésesek. Járulékos létesítményként a ~en ált. isk., 100 férőhelyes óvoda, 60 férőhelyes bölcsőde, orvosi rendelő, étterem és szolgáltató pavilon épült.

lakihegyi adó (Csepel-sziget, Lakihegy): elektromágneses hullámok segítségével műsort továbbító berendezés. Antennái – középhullámon – kör alakban sugározzák ki az elektromágneses hullámokat, amelyek valamennyi égtáj felé egyenlő erősséggel terjednek. Az adóállomással, a M. Rádióval kábel köti össze. Ősét, a *Csepeli m. kir. Rádió Telegráf Állomást* 1914-ben építették a Csepel-sziget É-i csücskén, tornyát 1934-ben döntötték le. A jelenlegi ~ elődje – 20 kW-tal – 1928-ban épült fel a ráckevei

Lakóház az Újlipótvárosban az 1980-as években

A Lakatos úti lakótelep részlete

Lakihegyen. A 120 kW-os adó építése 1931-ben kezdődött és 1933. dec. 2-án fejeződött be, 1934 karácsonyán lehetővé tette a Bp. II. – ma Petőfi – adó rendszeres műsorsugárzását. A ~t 1944-ben felrobbantották a németek, 1945. szept.-re állították helyre. 1946. dec. 22-re épült újjá, 50 kW-os, majd az 1948-as rekonstrukcióval 135 kW-os adóerősséggel. A 314 m-es ~torony hosszú évekig Európa legmagasabb építménye volt. – *Irod.* Rádió és Tv évkönyve (Bp., 1964).

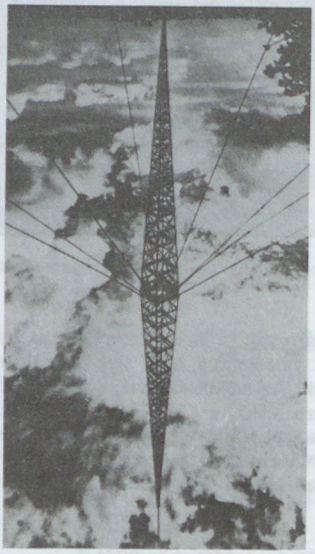

A lakihegyi adó antennája

Lakk- és Festékipari Vállalat: →*Budalakk Festék- és Műgyantagyár*

Lakner bácsi Gyermekszínháza: →*gyermekszínházak*

lakósztrájkok: →*munkáslakás*

Laktanya u. (III. ker. Fő tér–Sorompó u.): **1. sz.** lh. A 18–19. sz.-ban fogda, börtön volt. 1851 után, amikor Óbuda Budával közös közig.-ú lett (1861-ig), lh.-zá építették át. Az ép. helyreállítása az óbudai műemléki együttes munkáival együtt készült el 1982-ben, Havady Lászlóné tervei szerint. – **3–5. sz.:** 19. sz.-i lh. és vendéglő, melyben 1985-ben korszerűsítés után újra megnyílt a *Vasmacska* vendéglő, söröző. – **7. sz.:** az egykor kétlakásos, 1770 körül épült füstös-konyhás házban nyílt meg a *Varga Imre Gyűjtemény*. A helyreállítás építésztervezője Havady Lászlóné volt.

Laky Adolf (Pest, 1829–Bp., 1910): ötvös. Apjától tanulta mesterségét, akinek a Szervita téren levő üzletét 1855-ben átvette. A kir. pár koronázására vele készíttettek két ajándék kazettát (1867), ~ javította ki a kir. koronát is. A bp.-i fasori ref. templomot saját költségén építtette fel.

Laky Dezső (Csurgó, 1887–Bp., 1962): statisztikus, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1926, r. 1946–49). 1907-ben lépett áll. szolgálatba: a Kereskedelmi Min.-ban és a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott. 1921-től a statisztika egyetemi tanára a szegedi, majd 1926–50 között a bp.-i műegyetemen. 1939-től egy.-i képviselő, 1940–41-ben tárca nélküli közellátási min. Bp.-i tárgyú munkái a Szfőv. Statisztikai Hivatal közleményeiben jelentek meg. – Bp.-i vonatkozású m.: *Az albérlők és ágybérlők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* (Bp., 1929); *Az általános forgalmi adó Budapesten 1921–27* (Bp., 1929); *Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* (Bp., 1929); *Budapest épületviszonyai* (Bp., 1929); *Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig* (Bp., 1927–29); *A kereskedők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* (Bp., 1930); *A törvénytelen gyermekek Budapesten* (Bp., 1930); *A háztulajdon alakulása Budapesten* (Bp., 1932); *A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai Budapesten* (Bp., 1932).

Lamotte Károly (Bp., 1888–Bp., 1968): jogász, alpolgármester. A francia forradalom idején Mo.-ra telepedett családból származott. Egyetemi tanulmányai után 1909-ben lépett a főv. szolgálatába. 1926-tól tanácsnok. 1928-ban a Községi Takarékpénztár egyik alapítója és igazgatósági tagja. 1935–38 között alpolgármester volt. Főként a főv. pénzügyi kérdéseivel foglalkozott. 1938–44 között a Pesti M. Kereskedelmi Bank vezérig.-ja volt. Bp.-i vonatkozású m.: *Budapest pénzügyei* (Bp., 1928); *A főváros pénzügyi politikája és adórendszere* (Pesti Napló, 1929. február 22.); *Az új Óbuda megépítése* (Pénzügyi Kurir, 1935. december); *Budapest-fürdőváros* (Új Főváros, 1937, No. 16.).

lámpagyújtogató, *Lampenzider:* a közvilágítást szolgáló u.-i olaj- és gázlámpák gyújtogatója, oltogatója és gondozója. Jellegzetes létrás alakja Budán 1777-ben, Pesten 1790-ben tűnt fel. 1815-től az olajlámpák gondozását a városok vállalkozókra bízták. 860 u.-i olajlámpa kezelését egy káplár vezetésével 12 ~ végezte. Szolgálati helyük a pesti és budai városháza alagsorában volt. A gázvilágítás bevezetése után is ~k gondoskodtak a kandeláberek működéséről. 1896-ban Pesten 162, Budán 43 ~ volt. Újévkor verses röplapocskákkal köszöntötték a város lakóit. Számuk a lámpák számának gyarapodásával, majd fogyásával nőtt vagy csökkent. A műemlékként meghagyott gázlámpákat ma is ~ kezeli. (→még *közvilágítás*)

LAMPART Vegyipari Gépgyár (X. Gergely u. 27.): a mo.-i bronzip.-t a Testory család alapozta meg az 1800-as évek elején. Kőbányai gyárukat 1878-ban alapították. Ebből jött létre 1883-ban a *Testory-féle fém- és lámpaárugyár Rt.*, ill. 1886-tól a *Magyar fém- és lámpaárugyár Rt.* nevet viselő cég. A 20. sz. elején gyártani kezdték a tűzoltókészülékeket, mérlegsúlyokat. Az I. vh. után beindult a zománcedény (1922) és a fürdőkád (1924) gyártása is. Az üzemet 1932-ben összevonták a Győrffy-Wolf Fémáru Rt.-vel, s felvette a LAMPART márkanevet; 1935-ben, a Soroksári úti Fegyver- és Gépgyár Rt.-vel való fúzió után mint *LAMPART Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt.* folytatta a működést. 1937-ben Törökbálinton robbanóanyag-telep, Kőbányán

A Lánchíd alapkőletétele (A. Strohmayer kőrajza, 1842)

fémmű létesült. 1947-ben a Soroksári úti és a törökbálinti egység kiválásával alakult a többi üzemből a *LAMPART Művek Rt.*, majd a Fémmű is különvált, ellenben a Romil Zománcüzem, ill. a Fusch és Schlichter cég csatlakozott, így jött létre a *LAMPART Zománcárugyár Nemzeti Váll.* Kialakították a zománcozó- és szerelőműhelyt, megkezdték a horganyzott edények gyártását. 1951-ben felvették a *Kőbányai Zománcárugyár* nevet, s önálló vegyip. gépgyártórészleg kezdte meg a munkát. A *LAMPART Művek* 1957-ben alakult meg, s azonnal beszüntették a fürdőkád gyártását. 1959-ben hat váll. összevonásával létesítették a *Zománcipari Műveket*, melynek a gyár először Központi, majd Lampart Gyáregysége lett. A megkezdett rekonstrukcióval egyidőben az edénygyártást beszüntették, ehelyett az élelmiszerip.-ban használatos tartályokat készítettek. 1968-ban felvették a *LAMPART Zománcipari Művek Vegyipari Gépgyára* nevet, kiépítették a szervizhálózatot, céget létesítettek Indiában. 1981-ben a *LAMPART Zománcipari Művek* feloszlott, s megalakult a ~. Jelenleg saválló zománcozott gépeket, berendezéseket gyártanak a vegyip., gyógyszerip.- élelmiszerip., finomvegyszer-gyártás számára. Kft.-ké alakultak át.

Lampel és Wodianer Könyvkereskedő és Kiadó Vállalat: Lampel Róbert 1850-ben alapította a céget a piaristák ép.-ében (IV. Városház tér 4.), s elsősorban isk. könyveket árusított, de antikváriuma és kölcsönkönyvtára is volt. Halála után az özvegyhez társult Wodianer Fülöp, aki 1848-ban a *Pesti Hírlap* nyomdáját vezette, 1856-tól pedig önálló nyomdát alapított Pesten. 1874-ben vette át a Lampel céget, s azóta használták a ~ nevet. Kiadványaik közül legjelentősebb a közel 1200 kötetet megért *Magyar Könyvtár* sorozat. Wodianer Fülöp halála után Artúr fia vezette tovább a kiadót, Hugó pedig a nyomdát. Az 1910-es években ~ beolvadt a →*Franklin Nyomda–Franklin Társulat*ba, a könyvesbolt azonban még 1934-ig működött az Andrássy úton. – *Irod.* A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében, 1849–1945 (összeáll. Kovács Máté, Bp., 1970); Haraszti Károly: Landerer Lajos könyvnyomdász és Heckenast Gusztáv könyvárus czég társulásának története. A Lampel Róbert czég megalapítása ... (Bp., 1913).

Lanária Posztógyár Rt.: 1924-ben létesítette az Atlantic Hajógyár Rt. Az egyenruhákhoz szükséges posztóanyagot gyártotta főként kincstári megrendelésre. A kis üzem az 1920-as évek végén 50 munkással dolgozott.

Lánchíd: építését gr. *Széchenyi* István kezdeményezésére az 1832-ben alapított Hídegylet munkássága alapján, az 1836. évi XXXVI tc. rendelte el. Az építés 1839-ben kezdődött. Az ünnepélyes alapkőletétel 1842. aug. 24-én volt. A ~ tervezője Tierney William *Clark*, építője Adam *Clark* volt. A híd helyét, két angol szakértő javaslata alapján nem a folyó legkeskenyebb részén jelölték ki. Azért, hogy a távolság minél kevesebb pillérrel áthidalható legyen, technikai megoldásként a háromnyílású lánchidat választották. A híd nyílásai a parti pillértől kezdődő-

Az épülő Lánchíd 1842-ben (Th. Glatz tollrajza, 1842)

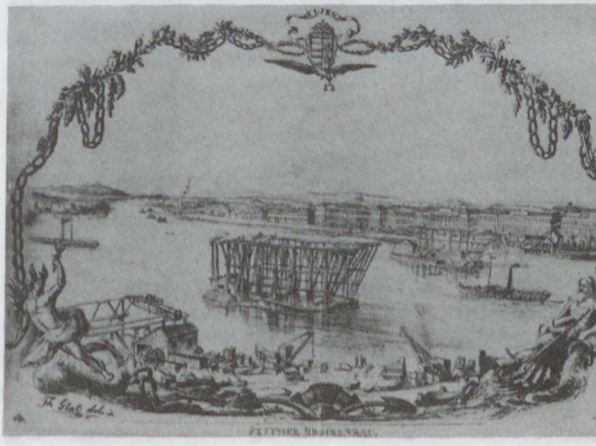

A Lánchíd (L. Rohbock metszete)

en: 88,70+202,62+88,70 m, így az összhossz 380,02 m. Az eredeti keresztmetszetet két 1,80 m járda és 5,72 m széles útpálya alkotta, vagyis két szűk (2,86 m széles) forgalmi sáv. A lánctagok hossza 1,80 m volt, tehát a felfüggesztés kétszer olyan sűrű volt, mint ma. A híd elkészülése a szabadságharc idejére esett. Megsemmisítésének a gondolata többször felmerült. Az egyik láncot a Várból ágyúlövés érte. Az Alnoch ezredes által megkísérelt robbantás nyolc kereszttartót tett tönkre, a császári haderő a lánckamra felrobbantásával a lehorgonyzás – gyakorlatilag az egész tartószerkezet – tönkretételét is tervezte, ezt Adam Clark a lánckamrák elárasztásával, a szivattyú szétszerelésével és egyes alkatrészek összetörésével megakadályozta. Az első kocsi 1849. jan. 1-jén haladt át a ~on, a koronát vitte a veszélyeztetett Budáról Debrecenbe. A ~at 1849. nov. 20-án nyitották meg hivatalosan. Az oroszlánokat (Marschalkó János szobrai) egy évvel később helyezték el.

A Lánchíd oroszlánja (L. Rohbock metszete)

1873-ban a híd szerkezetén fáradási jelenségek mutatkoztak, de mivel a ~ forgalma a Margit híd megnyitása miatt csökkent, így nem került sor nagyobb rekonstrukcióra. 1907-ben megnyílt a budai hídfőnél levő villamosvasúti aluljáró. 1913-ra a híd lengései egyre nagyobbá váltak, a forgalom megnövekedett, így a vasszerkezet kicserélését határozták el, azzal, hogy a híd megjelenése nem változhat. A csere alkalmával a lánctagok hosszát megkétszerezték, ami esztétikai szempontból előnyös volt, az eredetileg fából készült merevítőtartót vasszerkezettel helyettesítették stb. A vasszerkezet bontását 1914. febr. 3-án kezdték meg, a hidat 1915. nov. 27-én adták át újra a forgalomnak. – Az 1944/45. évi ostromban a ~at is felrobbantották (1945. I. 18.), ez alkalommal a pesti lánckamrából. A budai lánckamrát is fel akarták robbantani, de ez nem sikerült, a pusztítás ennek ellenére is csaknem teljes volt. Az újjáépítés terveit Sávoly Pál, Méhes György és Fáber Gusztáv készítette, a tervezést és a kivitelezést Széchy Károly és Palotás László irányította. A híd anyagát részben (pl. a láncok 76%-át) fel lehetett használni, de a merevítőtartókat újra kellett készíteni, a pillérek is erősen sérültek. A pillérek kapuit 6,45 m-re szélesítették ki, így az autóbuszok találkozását nem kellett korlátozni. A négy vámszedőházat lebontották. Az újjáépítés során mindkét hídfőben gyalog-aluljáró épült, a villamosvasúti aluljárót a pesti oldalon (ez egy gyorsvasúti elképzelés keretében részben megépült) befejezték, a villamosvasút forgalma itt 1949-ben indult meg. Mindkét hídfő forgalmát körforgalommal rendezték. Az újjáépített ~at 1949. nov. 20-án adták át a forgalomnak. 1973-ban nagyarányú felújítást végeztek, többek között a mintegy 100 000 szegecs 1/10-ét kicserélték. A ~ forgalma ennek során 1973. febr. 15. és jún. 15. között szünetelt. Újabb felülvizsgálatra 1986/87-ben került sor. A híd régi szerkezeteinek egyes részei a Közlekedési Múzeum előtt, valamint a Műegyetemen láthatók. (A híd forgalmáról →*dunai átkelőforgalom*.) – *Irod.* Zelovich Kornél: A budapesti Lánchíd (Magyar Mérnök- és Építész Egylet heti értesítője, 1899); Széchy Károly: A Lánchíd újjáépítése (Magyar Közlekedés, Mély- és Vízépítés, 1949. 11. sz.); Vásárhelyi Boldizsár: A Lánchíd (uo.).

lánchídi csata: 1918. okt. 28-án a *Károlyi* Mihály min.elnöki kinevezését követelő tömeget a Lánchíd pesti hídfőjénél Lukachich Géza altábornagy, Bp. városparancsnoka utasítására katonai kordon fogadta. A Lánchíd felé vezető u.-k torkolatában felállított katonaság a tüntetőket átengedte, a Lánchíd előtt összevont karhatalom azonban ellenállt. A lovasrendőrök nekitámadtak a tömegnek, a hídfőnél levő csendőrök sortüzet adtak. A lövöldözés és kardlapozás eredménye: három halott és sok sebesült. A ~ elleni tiltakozásul a munkások 29-én félórás munkaszünetet tartottak.

Lánchíd Kávéház (I. Fő u. 2.): Buda régi vendéglátóhelyei közé tartozott már az 1870-es években. (Kioszkja 1867–1890 között Ellipszis néven látogatott találkozóhely volt.) A kávéházat helyi előkelőségek, várbeli hivatalnokok, katonatisztek, polgárok látogatták. Itt volt a zugligeti, óbudai lóvasút és az

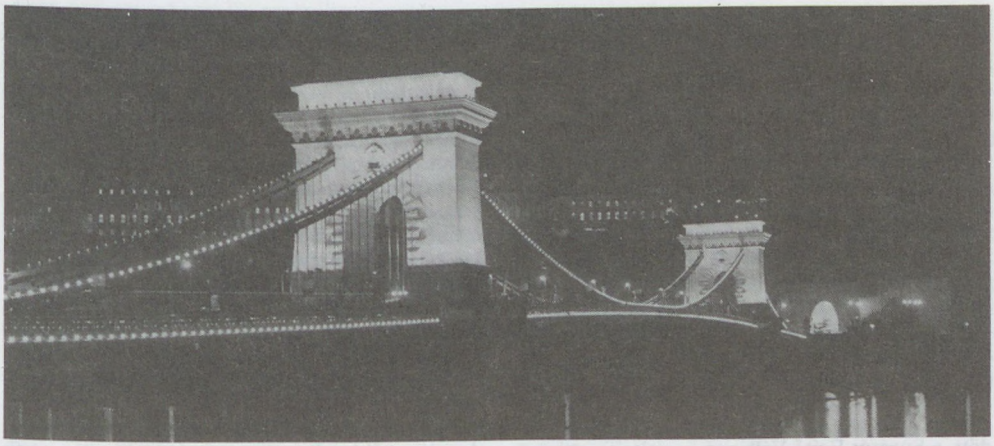

A Lánchíd esti kivilágításban

omnibusz végállomása. 1912-ben a ~ tönkrement, és egy takarékpénztár költözött az Ybl Miklós tervezte ép.-be. 1927-ben Grósz Albert újraélesztette a régi kávéházat. 1934 körül itt találkoztak hetente egyszer a Nyugat munkatársai. Az ép.-et a II. vh. alatt bombatalálat érte. Részben lebontották, de mint vendéglátóhely tovább működött (Lánchíd Eszpresszó).

Lánchíd tér: →*Roosevelt tér*

Lánczky Mihály (Kapnikbánya, 1789–Pest, 1850): pesti cukrász. Berta Bertalannál volt inas. Segédként tanítómesterénél, majd Bécsben dolgozott. Önálló működéséhez 1815. jún. 15-én kapott jogosítványt a Pesti Városi Tanácstól. Cukrászata a mai Király u. 12. sz. alatt volt. 1831-ben pesti választópolgár lett. A mai Kristóf tér 3. sz. üzletében 1832–37 között árusították termékeit. Ezt az üzletét 1837-ben átadta fiának, Károlynak, a Király u.-i cukrászatot 1846-ban vagy 1847-ben Turnus József cukrásznak adta el.

Landerer Lajos (?., 1800–Bp. 1854): nyomdász. Másfél évszázadig működő nyomdászcsalád utolsó sarja. 1824-ben vette át korábban elhunyt apja pozsonyi, kassai és pesti Hatvani (ma Kossuth Lajos) u.-i nyomdáját, s ezeket magas színvonalra fejlesztette. 1840-ben társult *Heckenast* Gusztáv könyvkereskedővel. Üzemében készült 1848-ban Petőfi *Nemzeti dal*a és a *Tizenkét pont*. ~ rendezte be Kossuth megbízásából 1848-ban a bankjegynyomdát. Az 1838-as árvíz idején tanúsított magatartásáért Pest díszpolgárává választották. 1842-ben Kossuthtal együtt megrendezte az első pesti iparkiállítást.

Landerer és Heckenast Nyomda: nyomdaip. és kiadóváll. 1727-ben alapította *Landerer* János Sebestyén, Bajorországból bevándorolt nyomdász. Landerer halála után a vízivárosi nyomda először özvegye, majd fia, Landerer Lipót Ferenc tulajdonába került. Az ő halálakor Katalin nevű özvegye, majd fia Landerer Lipót került a nyomda élére. Az özvegy a nyomdát eladta. – Landerer János Sebestyén másik fia, Landerer János Mihály pozsonyi és kassai nyomdatulajdonos, 1773-ban Pesten is nyomdát nyitott. Mihály részt vett a Martinovics-féle összeesküvésben, 1794-ben letartóztatták és több esztendei súlyos börtönre ítélték. Halála után örökösei, Landerer Lajos vezette tovább. 1840-ben maga mellé vette a Wigand-féle könyvkereskedés főnökét, Heckenast Gusztávot, és ettől az időponttól kezdve ~ néven működött a nyomda. Az egyesülés után a két nagytehetségű nyomdász működése alatt hamar virágzásnak indult a vállalkozás. Itt készült egyebek között a Kossuth Lajos szerkesztésében megjelenő Pesti Hírlap és Jókai Mór Életképek c. lapja. A nyomda berendezésére Mo.-on addig szokatlan gondot és szakismeretet fordítottak. Törekedtek az ip. legújabb vívmányainak alkalmazására, külföldi útjaikon tapasztalatot szereztek a legmodernebb nyomdai berendezésekről és új anyagok alkalmazásáról. Ők voltak az elsők, akik Londonból ólommetsző gépet, nagy Columbian-sajtót, angol betűtípusok eredeti matricáinak egész garnitúráját hozták Mo.-ra. A ~t az 1848. márc. 15-iki forradalmi események avatták örökre emlékezetessé. E nyomdából, mely akkor a Hatvani (ma Kossuth Lajos) u.-i Horváth-, majd később Pálffy-ház földszintjén működött, került ki a szabad sajtó legelső terméke: a *Nemzeti dal* és a *Tizenkét pont*. Landerer Lajos 1854-ben bekövetkezett halála után Heckenast egyedül vezette tovább a nyomdát. Az 1850-es években indította meg Pákh Albert szerkesztésében a Vasárnapi Újságot, Arany János Szépirodalmi Figyelőjét, Jókai Mór Nagytükör c. humoros újságját, amelynek később Üstökös lett a neve. Amikor a váll. számára a Hatvani u.-i helyiség szűk lett, Heckenast megvette az Egyetem u. 4. sz. alatti Szirmay-házat nyomdája és kiadóváll.-a számára. Ebből a váll.-ból alakult 1873-ban a *Franklin Társulat*, amelynek jelentős kiadói működése nagy lendületet adott a m. kultúra és irodalom fejlődésének. – Fennállása alatt a ~ igen sokat tett a hazai nyomdászat fejlesztéséért, támogatta a polgárosodásért vívott harcot, Heckenast

nemcsak kiváló nyomdász, de a művészetek iránt igen fogékony, kritikai érzékkel bíró ember volt. Az írók benne nemcsak barátra, támogatóra, hanem alapos bírálóra is találtak. – *Irod.* Tevan Andor: A könyv évezredes útja (Bp., 1984).

Landler Jenő úti lakótelep (XV. ker.): az M3 autópálya–Széchenyi u.–Rákos út–Csanády u. által határolt területen 570 áll. bérlakás épült 1980–85 között. A beépítést Pazár Miklósné tervezte.

Landstrasse: →*Margit körút*

Lándzsa utcai lakótelep (XVI. ker.): a *Pesti határ út–Gordonka u.–Guzsaly u.–Pósa Lajos u.* által határolt területen fekszik. 1960–62-ben 496 egy- és kétszobás komfortos lakás épült itt háromemeletes középblokkos ép.-ekben. A lakótelep kiszolgálására ABC-áruház is épült.

Láng Adolf (Prága, 1848–Bécs, 1913): építész. Bécsben szerzett oklevelet. 1870-től Pesten működött, a Sugárút Építő Váll. vez.-je volt. Tervei szerint épült a főv.-ban több bérház és közép.: a *Képzőművészeti Társulat székháza* (1875–77) (ez később a Képzőművészeti Főisk., majd a Bábszínház birtokába került), a régi *Zeneakadémia* az Andrássy úton, a volt *Magyar Színház* (1897).

Lange gasse: →*Hadnagy u.*

Lange Zeilgasse: →*Szent Gellért rakpart*

Láng Gépgyár: →*ABB Láng Kft.*

Láng Gépgyár Üzemtörténeti Gyűjteménye: →*ipartörténeti szakmúzeumok, gyűjtemények*

Lantos Könyvesbolt: Lantos Adolf könyvkereskedő 1910-ben alapította antikváriumát az V. Múzeum krt. 19. sz. alatt. Sok ritkaságot kínáló könyvaukcióí és katalógusai a legjelentősebbek közé emelték ezen a téren. Szoros kapcsolata volt az akkor újjászervezett *Főv. Könyvtár*ral. Kiadványainak szerk.-je Kőhalmi Béla volt. 1920-ban rt.-vé alakult, és megalapította a →*Genius Könyvkiadót*. Lantos 1937-ben üzlete felszámolását kezdeményezte. 1942-ben meghalt. – *Irod.* Lantos (Adolf) tudományos antikváriumának könyvjegyzékei. 1. szám. (Bp., 1923).

Lapidárium: →*Halászbástyai Kőemléktár*

Laposdűlő: →*Kőbánya*

Lászki Izsák terézvárosi olajütőmalma: →*manufaktúra*

László Gimnázium, I.: →*Szent László Gimnázium*

László Kórház: →*Szent László Kórház*

Laszlovszky-major (XII. Zugligeti u. 58–60.): ép.-eit egy 1795-ből származó térképen Hainits Frigyes városi mérnök már jelöli. Az 1820 körül épült klasszicista stílusú nyaralót az egykorú térkép *Laszlovszky tusculanuma* névvel tünteti fel. Görgey Artúr, a Buda várát ostromló honvédség fővezére 1849. máj. 6-án reggel a *Remetéhez* címzett városmajori vendéglőből a ~ba tette át főhadiszállását, és máj. 10-én innen költözött át a nagy-sváb-hegyi *Óravillába*. A Virányos-Kútvölgyi Gazdasági és Kulturális Egy. a Hadimúz. kezdeményezésére 1927-ben emléktáblát állított e helyen.

Látcső: →*Színházi Látcső*

látkép, *veduta:* táj, város v. ép.csoport hiteles, valósághű távlati ábrázolása festményen, rajzon v. sokszorosítási eljárással készült grafikán. Az első hitelesnek tekinthető városábrázolások a reneszánsz korban születtek. A 15. sz. a földrajzi felfedezések, a megélénkülő kereskedelem és utazások, a városok központi szerepének megerősödése, a nyomdatechnika fejlődése hatással volt a városábrázolások alakulására. A ~ keletkezése kezdetben többnyire rendkívüli eseményekkel volt kapcsolatos (ostrom, koronázás, uralkodói látogatások, rendkívüli természeti esemény, katasztrófa stb.). A városábrázolások a legkülönbözőbb formában jelentek meg. Legnagyobb részük szövegillusztrációnak készült földrajzi, történeti munkákhoz v. röplapokhoz, de nem ritka az önálló lapon megjelent kompozíció v. városképekkel keretezett térkép. A városábrázolás megjelent képzelt diadalmenetet ábrázoló kompozíción, szentképek hátteréként, céhleveleken, naptárak díszítéseként, újságfejléceken, folyóiratok műmellékleteként. A 19. sz.-tól kezdve egyre nagyobb számban adtak közre a város egészét, ill. részleteit, ép.-eket, eseményeket, életképeket ábrázoló albumokat. – Az első, Budát ábrázoló fametszetes városkép megjelenésétől (1493) napjainkig a legkülönbözőbb sokszorosítási eljárással (fa-, acél- és rézmetszet, rézkarc, litográfia, fotolitográfia, autotípia, fénykép stb.) készültek a grafikai városábrázolások. A Budát ábrázoló, első hitelesnek tekinthető városkép Hartmann *Schedel* Liber chronicarum c. Nürnbergen kiadott munkájában jelent meg 1493-ban. Feltételezések szerint a Mátyás-kori Budát ábrázoló fametszet az 1470-es évekből, ismeretlen művésztől származó rajz alapján készült. A Schedel-féle Világkrónika illusztrációs munkáit Michael *Wohlgemuth* és Wilhelm *Pleydenwurf* végezte, így valószínűleg a budai látkép is az ő munkájuk. Buda sikertelen ostromát mutatja be Erhard *Schön* fametszete, amely Budát és Pestet Ny felől ábrázolja. Az 1541. évi ostromot örökítette meg Enea *Vico* pármai művész 1542-ben megjelent, Budát és Pestet K felől ábrázoló rézmetszete. Nem eredeti felvétel alapján készült, de művészi értékét tekintve a 16. sz.-i városábrázolások sorából kiemelkedik a Georg *Braun* Civitates orbis terrarum (1572) c. munkájában megjelent Budát Ny-ról ábrázoló rézmetszet. A könyv díszítésén Franz *Hogenberg* és Simon *Novellanus* rézmetszők dolgoztak. A kompozíció a Schön-féle metszet felhasználásával készült, a csatajelent elhagyásával. – A 17. sz.-ban készült nagyszámú pesti és budai városábrázolás forrása a Wilhelm *Dilich* Ungarische Chronica... (1600) c. munkájában megjelent nyolc, különféle nézetből Pestről, Budáról és Óbudáról készült városkép. Közülük kettő Ny, négy É, egy DK-i irányból, egy madártávlatból, léptékkel ábrázolja a 17. sz.-i városokat. Johann *Sibmacher* nürnbergi festő, rézkarcoló a Dilich-féle városábrázolásokat mozgalmas csatajelenettel kiegészítve örökítette meg Buda 1598. és 1602. évi ostromát. Budát, Pestet és Óbudát ábrázoló rézkarcai Hieronymus *Ortelius* Chronologia oder Historische Beschreibung... (1603) c. munkájában jelentek meg. Wilhelm Peter *Zimmermann* augsburgi rajzoló, rézkarc- és rézmetszetkiadó Samuel *Dilbaum* Eikonographia, aller deren Ungarischer Stäet,... (1603) c. történeti munkájához készített

illusztrációkat a Dilich-féle rézkarcok alapján. A 17. sz.-i városábrázolások sorából művészi értékét tekintve kiemelkedik a bázeli Mathaeus *Merian* Budát és Pestet ábrázoló rézkarca, amely Johann Ludwig *Gottfried* Neuwe archontologia cosmica ... (1638) c. munkájában jelent meg. A törökkel vívott harcok idejéből a három városról készült mintegy 400 ábrázolás jelentős része leírás alapján, emlékezetből v. a korábbi metszetek másolása v. kiegészítése útján keletkezett. E tekintetben csak az 1684. és az 1686. évi ostrom hozott változást. A 17. sz. végi ábrázolások legnagyobb része ostromkép. A hadműveletek idején készült helyszínrajzok, ostromképek, csataképek szerzői, művészei a hadműveletekben résztvevő hadmérnökök. Számos ostromképet, helyszínrajzot készített L. N. *Hallart*, Miksa Emanuel bajor választófejedelem főhadsegédje Michael *Wening* bajor udvari rézmetsző sokszorosításában. Buda 1684. évi ostromát egy négy lapból álló sorozatban mutatja be. A bajor fejedelem seregének 1686. évi hadmozdulatait a 22 lapból álló rézmetszet technikával készült sorozatuk ábrázolja. Császári szolgálatban álló hadmérnök, a luccai származású Giovanni Domenico *Fontana* Buda és Pest városáról É felől rajzolt madártávlati ostromképét Elias *Nessenthaler* augsburgi rézmetsző sokszorosította 1687-ben. A csataképműfaj kiváló példája Arnoldo van *Westerhout* nagyméretű hadműveleti ~e, v. a holland származású művész, Romeyen *de Hooge* ÉK felől felvett Pestet és Budát ábrázoló ostromképe 1686-ban. – A 18. sz.-ban a felülnézeti madártávlati helyszínrajz helyébe a művészi hatásra törekvő városábrázolás lépett. A ~ általában reális felvételi pontról készült. Buda és Pest esetében a választott nézőpont többnyire a Rózsadomb volt, ahonnan a két város panorámája jól belátható. A városábrázolásokon megjelentek a staffázs alakok, viseletábrázolások, társ. rétegek kisebb csoportja is. A Pestet és Budát ábrázoló ~ek nagyobb részének az alkotója a 18. sz.-ban is többnyire külföldi művész volt, csupán a század második felében tűnik fel néhány m. művész. A külföldi alkotók munkái közül kiemelkednek Fridrich Bernhard *Werner* krónikaíró, rajzoló és rézmetsző Budáról és Pestről készült rézmetszetei az 1730-as évekből. 1739-ben jelent meg Anton Erhard *Martinelli* császári építész, a pesti Invalidusház tervezőjének rajza után Salomon *Kleiner* rézmetszet-sorozata az ép.-ről. *Mikovinyi* Sámuel, a neves m. mérnök, kartográfus és rajzoló szintén az 1730-as években készítette el nagyméretű rajzát Budáról és Pestről, Andreas és Joseph *Schmutzer* bécsi rézmetszők közreműködésével. A ~ *Bél* Mátyás Notitia Hungariae Novae ... c. munkájában jelent meg 1737-ben. 1777-ben készült Johann Jakob *Meyer* osztrák tájképfestő a pesti partról felvett, Budát ábrázoló nagyméretű ~e Johann Ernst *Mansfeld* bécsi rézmetsző sokszorosításában. Buda és Pest panorámáját Ferdinand *Pichler*, valamint Joseph és Peter *Schaffer* osztrák művészek városképei a Rózsadomb felől ábrázolják az 1780-as években. *Binder* János Fülöp budai rézmetsző Pestről és Budáról készült városképei főleg könyvek illusztrációjaként, szentképeken, céhleveleken jelentek meg. A 18. sz. végén a városábrázolások mellett egyre nagyobb számban adták közre Buda és Pest ép.-eit, valamint eseményeket megörökítő rézmetszeteket, rézkarcokat. A korona hazahozatala, *Gelineck* Ferenc budai festő és *Tischler* Antal rézmetsző munkája (1790), I. Ferenc koronázása Ch. G. *Schütz* rajza után Sebastian *Mansfeld* bécsi rézmetsző munkája (1792). A 19. sz.-i m. festészetben és grafikában a portré mellett a tájkép volt a legkedveltebb műfaj. A század utolsó harmadában a m. mesterek elsősorban a tájkép műfajában érték el az európai festészet színvonalát. A városábrázolásoknál a művészi látás mellett hangsúlyos szerepet kapott a jelenségek pontos, valósághű visszaadása. A litográfia (kőnyomat) 19. sz.-i térhódításával a korábban használt sokszorosítási eljárással készült rézmetszet, ill. rézkarc háttérbe szorult. A litografált városképek nagyobb része útleírások illusztrációjaként v. önálló albumokban jelent meg. Az 1820-as évektől kezdődően a külföldi mesterek táj- és városkép-sorozatai közül elsősorban az osztrák mesterek Jacob és Rudolf *Alt* litografált táj- és városképsorozatai voltak kedveltek (Donau Ansichten, Malerische Donaureise, Zwey hundert vier und sechzig Donau Ansichten, Die Donau vom Ursprunge bis Belgrad, Buda-Pest előadva 32 eredeti rajzolatban stb.). A Budáról és Pestről készült litografált városképek száma az 1830-as évektől kezdve számottevően megnőtt, hiszen ez idő tájt alakult ki Pest-Buda egységes városképe. Számos külföldi és m. művész örökítette meg rajzban, metszetben, olajképen és litográfián a reformkori testvérvárosok, de főleg Pest európai mércével mérve is rohamos, nagyarányú fejlődését. Az 1800-as évek elején *Prixner* rézmetszetei (Megjelent: *Ráth* Pál: Die Stadt Pesth ... 1803), Franz *Jaschke* tollrajzai az 1810-es években, a *Petrich* András vízfestménye után az 1820-as években készült rézmetszetek örökítik meg a két város panorámáját. Az 1830-as években alkotó művészek munkái közül kiemelkednek J. G. *Weissenberg*, *Prestel* és *Clarot*, *Kuwasseg*, Joseph *Holzer*, *Schmidt*, Thomas *Ender*, Rudolph *Alt*, Carl *Vasquez* Budáról és Pestről készült városábrázolásai. Az 1840-es évektől kezdve a város egészét bemutató ~ek, ép.ábrázolások mellett a festményeken, rajzokon, litográfiákon önálló szerephez jutnak a város jellegzetes figurái, a városi életképek. Az életkép-litográfiák legkülönfélébb változatai örökítették meg a polgári élet aktuális és jellegzetes eseményeit (*Prestel* és *Clarot* rajza az első lófuttatásról, Barabás Miklós: *Átszállítási jelenet a Dunán*, *Gellérthegyi mulatság*, a *Lánchíd alapkőletétele*, Strohmayer a *Lánchíd alapkőletételének ünnepsége*, C. *Klette* az 1838-as árvízről készült sorozata stb.). Számos, a város egy-egy figuráját, jellegzetes alakját bemutató rajz, litográfia készült. Művészi és dokumentumértékét tekintve kiemelkednek közülük *Barabás* Miklós munkái (Pesti uracs, Utcaseprő fiú, Virágáruslány stb.), *Sterio* Károly és *Weber* zsánerfigurái (a Dunavíz-hordó, a tejárus, a kofa, a pesti piac stb.), Felix Max *Paur* rajzai (a Lánchíd építkezésén dolgozó jellegzetes figurák), *Perlaszka* Domokos pesti divatképei stb. Az 1850–60-as években az előző évtizedektől eltérően a külföldi, főleg osztrák művészek érdeklődését elsősorban nem

Pest-Buda és a Duna-menti tájak kötötték le, hanem az Alföld vidéke és népe. Jóval kevesebb Pest-Budát ábrázoló ~ jelent meg. Dokumentumértékét tekintve legjelentősebb Ludwig *Rohbock* Pest-Budáról készült acélmetszet-sorozata, amely *Hunfalvy* János Magyarország és Erdély eredeti képekben c. 1856-ban megjelent munkájához készült. Az 1860-as években a nevesebb m. művészek közül *Molnár* József, *Marasztoni* József, *Ligeti* Antal, *Telepy* Károly, *Keleti* Gusztáv, *Lotz* Károly festményei örökítették meg a két város látképét. – A század végén a fényképezés ált.-sá válása a városábrázolások műfajában új lehetőségeket teremtett. A századfordulótól kezdve pesti fényképészek, *Klösz* György, *Kozmata* Ferenc, *Divald* Károly, *Erdélyi* Mór, *Goszleth* István fotói örökítették meg a világvárosi rangra emelkedő Bp. panorámáját, a főv. újonnan épült házait, középítményeit, a főv. eseményeit. A két vh. között *Dulovits* Jenő, *Vadas* Ernő, *Balogh* Rudolf felvételei, *Escher* Károly szociofotói dokumentálják a bp.-i városkép változásait, a főv. élet jellegzetes pillanatait. – 1945 után számos főv. fényképalbum jelent meg *Reismann* János, *Czeizing* Lajos, *Balla* Demeter, *Járai* Rudolf, *Gink* Károly, *Alapfi* Attila, *Almási* László, *Benkő* Imre, *Bérczi* Lóránt, *Szabóky* Zsolt stb. fényképeivel. – *Irod.* Bubics Zsigmond: Magyarországi várak és városok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei (Bp., 1880); Majláth Béla: A történelmi kiállítás katalógusa (Bp., 1886); Buda-pesti képek, könyvek Csillag Béla gyűjteményében (Bp., 1936); Rózsa György: Budapest régi látképei 1493–1800 (Bp., 1963).

Látó-hegy, *Gugger-hegy* (II. ker.): a →*Hármashatár-hegy* →*Szép-völgy*vel elválasztott D-i rögvonulatának Ny–K-i irányú különálló, erdővel fedett röge (376 m). Ny felé meredek, sziklás lejtővel végződik. Fő tömegét felső-triász →*dolomit* építi fel, D-i és Ny-i lejtőjét nummuliteszes mészkő és briozoás márga fedi. A ~ DK-re lejtő lába, a →*Csatárka* felszínén →*budai márga* kerül felszínre. A ~et sétaútjai és a D-i lejtőn *Glück* Frigyes kezdeményezésére létesült →*Árpád-kilátó* kedvelt kirándulóhellyé teszik. A középkorban Uzahárshegye a neve, és a Kartal nemzetség birtokában volt.

Laub Lipót Elektromosgyár: 1898-ban alapították mint villanyszerelő és javító váll.-ot. 1913-tól 1917-ig az I. Budafoki út 29. sz. alatti telephelyen indítókészülékek gyártásával és javításával foglalkozott. 1918-ban költözött a VI. Csengery u. 47. sz. alá, ahol 1947-ig működött. Villamos forgógépeket, csiszoló- és köszörűgépeket készített, 1937-ben szabadalmaztatta találmányát: a malmok részére készített elektromágneses magtisztító gépet. 1947-ben a XIII. Klapka u. 3. sz. alá költözött. 1949-ben államosították, beolvadt a Dinamó Elektromotor és Gépgyárba, amelynek jogutódja 1953-tól a →*Dinamó Villamos Forgógépgyár.*

Lauffer könyvkereskedő és kiadó cég: Lauffer Vilmos az 1840-es évek közepén vette át *Wigand* Ottó német könyvkiadó egykori pesti üzletét. Kiadói tevékenységében legjelentősebb, hogy nála jelentek meg az első számottevő m. ifjúsági könyvek, de megjelentetett tankönyveket, nyelvkönyveket, kortárs m. műveket is, így pl. a Szalay-féle hatkötetes *Magyarország története* V–VI. kötetét (1857–62). Lauffer halála után a cég kiadványait és kiadói jogait a *Révai testvérek* vették át. A Lauffer Tivadar-féle könyvkereskedés, antikvárium és kölcsönkönyvtár 1944-ig működött a Váci u. 11. sz. alatt. – *Irod.* A Lauffer Tivadar könyvkereskedés 100 éve (A Könyv, 1935. 5. szám).

Lázár Béla (Nagyvárad, 1869–Bp., 1950): művészettörténész, író. Bp.-en, Berlinben, Münchenben és Párizsban végezte tanulmányait. 1890-ben bölcsészdoktori diplomát szerzett. 1893-tól gimn.-ban tanított. Rendszeresen megjelenő publikációi mellett segédszerk.-je volt a *Magyar Kritika,* és főszerk.-je a *Modern Művészet* c. lapoknak. A két vh. között egy évtizedig az →*Ernst Múzeum* ig.-ja. Jelentős szerepet játszott Paál László műveinek összegyűjtésében, és kiállításai megrendezésében, a modern művészet hazai megismertetésében, népszerűsítésében.

lazaristák, *missziós papok társasága:* Páli Szt. Vince alapította 1625-ben, hogy az irgalmas nővérek segítségével küzdjenek a nyomor, a szegénység és a hitetlenség ellen francia földön. Nevük onnan ered, hogy első házukat Szt. Lázárról nevezték. Mo.-ra a török kiűzése után lengyel csapatokkal jöttek. A főv.-ban 1909-ben és 1920-ban alapítottak két népmissziós házat. A XI. Ménesi úton épített ház lett 1926-tól az önállósult m. rendtartomány székháza. Később Csepel-Királyerdőn, Csepel-Szabótelepen is volt házuk. 1950-ben működésüket betiltották.

leánylíceum: →*középfokú oktatás*

lebegő vasút, *Pest–kőbányai lebegő vasút:* az első hazai lóvasúti pálya megépítésére 1827-ben alakult váll. A vasutat J. *Bodmer* badeni sóig. által tervezett ún. lebegővasút-rendszerrel tervezték megépíteni, mely H. *Palmer* angol építőmester szabadalmának a módosítása volt. Ennek lényege, hogy a gerendapálya oldalára erősített két sínszálra függesztve gördült a lovak által húzott négykerekű kocsi. A Bodmer-féle váll. nagyszabású tervet dolgozott ki a mo.-i vasúthálózatra. A tőkehiány és a rendszer tökéletlensége miatt mindössze a 7,6 km hosszú ~ nyílt meg Pest és Kőbánya között, építőanyag szállítására. A próbaüzemben a rendszer nem vált be, pár hónapi működés után a ~at elbontották. Maradványaiból a *Lánchíd* építéséhez létesítettek munkapályát, így ezzel járult mégis hozzá a főv. fejlődéséhez. – *Irod.* Czére Béla: Lebegő vasút Pest és Kőbánya között 1827–1828 (Városi Közlekedés, 1986. 4. sz.).

Lechner József (Ómoldova, 1791–Buda, 1846): mérnök. Tanulmányait a pesti Mérnöki Int.-ben végezte. A Helytartótanácshoz tartozó Építési Igazgatóságon kezdte működését. 1826-ban az igazgatóság budai központjába került, végül építési főig. lett. A pesti Duna-szakasz szabályozásának kérdésével foglalkozott (1842).

Lechner Lajos (Buda, 1833–Bp., 1897): mérnök, Bp. Szfőv. középítési ig.-ja (1886). Tanulmányai végeztével működését a budai építészeti igazgatóságon kezdte. Az ő tervei alapján készült el a Sugárút

(ma Andrássy út), a Nagykörút, a főv. csatornázása, valamint a káposztásmegyeri nagy vízmű (1891–96). A Parlament építésének főellenőre volt (1886).

Lechner Ödön (Pest, 1845–Bp., 1914): építész, a róla elnevezett új építészeti isk. megalapítója. A középisk. elvégzése után egy évet a *József Ipartanodá*ban (a mai BME elődjében) tanult Szkalnitzky Antalnál, a pesti korai eklektika építészete egyik mesterénél. Egyéni stílusát különösen a színes kerámiák iránti szeretete alakította, amiben szerepe lehetett a család tulajdonában levő Kőbányai Téglagyár és a pécsi Zsolnay Gyár zománcos égetett árujának, melynek gyártási eljárását Wartha Vince tanár eljárása tökéletesítette. Eklektikus ép.-ei után ~ saját stílusára talál már a berlini diáktársával, Pártos Gyulával közös váll.-ban tervezett munkákban: az *Iparművészeti Múz.* ép.-ében (IX. Üllői út 33–37., 1891–96), ahol a kiugró középrizalit, rajta kupolával adja a ép. hangsúlyát. Kisebb hasonlók emelik ki a sarkokat, amelyeknek egész homlokfalát színes pirogránit burkolja, gazdag indiai, iszlám és m. motívumú kerámiadísszel. Az udvart vasüveg tető borítja be, és ezzel kiállítási csarnokot szolgáltat a körülvevő árkádos folyosókkal. ~ kiemelkedő munkája a *Magy. Áll. Földtani Int.* (XIV. Stefánia út, 1898–99) négyemeletes ép.-e központi kupolával, két kisebb sarktoronnyal a homlokzat szélein és enyhén hajló, magas tetővel a tornyok mögött. A szokásos egyenes záródású párkány helyett egy nyugtalanul és erőteljesen megmozgatott záróvonalat tervezett. Fő műve a volt *Postatakarékpénztár ép.-e* (1899–1901), ma M. Nemzeti Bank (V. Hold. u. 3.). Az ép. monumentáli-

Lechner Ödön szobra az Iparművészeti Múzeum előtt

Godard léghajója az ezredéves kiállításon

san egyszerű alaprajzot, egységes díszítést, tagolatlan tömeget mutat. A termek tiszta és könnyen áttekinthető elrendezése, a belső terek kitűnő megvilágítottsága különösen feltűnő egy olyan korban, amikor a tervezők általában sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítottak ép.-eik külső megjelenésének, mint azok belső elrendezésének. Művészete nagy hatással volt m. kortársaira. A szaklapok és a napi sajtó is állandóan foglalkozott személyiségével és „magyar" stílusával. Vezéregyénisége volt az Andrássy út és a Liszt Ferenc tér sarkán állt Japán Kávéház művészasztalának. Mészkőszobrát a margit-szigeti Művészsétányon állították fel (Nagy Sándor, 1977). Stílustörekvéseit elméleti dolgozatban is kifejtette: *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz* (Művészet, 1906). – *Irod.* Lechner Jenő: L. Ö. (Bp., 1953).

léghajózás: 1784-ben Szablik István piarista tanár az egykori vásártéren (kb. az Erzsébet híd pesti hídfőjének helyén) tudományos-kísérleti céllal hidrogénnel töltött léggömböt bocsátott fel. – 1811-ben Menner pesti orvos a Városligetben szállt fel léggömbjével és a Gyöngyös melletti Gencspusztán ereszkedett alá. Ő volt az első, aki hazánkban ejtőernyőt használt: léggömbjéből ejtőernyővel állatokat bocsátott sértetlenül a földre. – Lehmann léghajós 1846-ban két alkalommal szállt fel a Városligetben. Pálmay Ilka színművésznő az első m. nő, aki léghajón a levegőbe emelkedett; Silberer léghajóssal 1883-ban szállt fel a mai Lövölde térről. – A millenniumi ünnepségek kiállításán, 1896-ban a Godard-féle léggömbbel felemelkedve sok ezer ember gyö-

nyörködhetett a magasból Bp. nevezetességeiben. – A Turul elnevezésű léggömbbel 1902-ben kezdődött meg a rendszeres hazai tudományos és sport~. 1903-ig hetente egyszer, négy utassal szállt fel az Általános Osztrák–Magyar Légszesztársulat telepéről. Herczeg Ferenc színész leírást adott a léggömb repüléseiről. – 1910-ben a Bécsben állomásozó Parseval típusú léghajónak volt bemutatója a Rákosmezőn. – 1928-ban a M. Aero Szöv. Hungária nevű új léggömbjével újjáéled a már lanyhuló léggömbsport. – Nagy esemény volt 1931-ben a Graf Zeppelin léghajó bp.-i látogatása. – A Bp.-en 1967-ben rendezett nemzetközi légipostabélyeg-kiállítás alkalmával Jan Boesman, az aerofilatelista világszervezet elnöke a Városligetben szállt fel levelekkel terhelt léggömbjével. 1971. szept. 5-én, az önálló m. postabélyegkibocsátás 100. évfordulóján rendezett ünnepségek során Johannes Scheer és Kurt Rünzi szálltak fel ugyancsak a Városligetben, és alkalmi postabélyeggyűjtők leveleit vitték Csömör községig.

légiközlekedés: →*repülés*

legio II adiutrix, *legio secunda adiutrix*: római katonai egység, amely Domitianus uralkodása idején (81–96) került →*Aquincum*ba. Ez a csapat építette fel 89-ben az első legiós tábort (→*Aquincum–katonai táborok*). Többszöri áthelyezés után a négy pannoniai legiós tábor állandósulásával (Vindobona–Bécs, Carnuntum–Bad–Deutsch Altenburg, Brigetio–Szőny, Aquincum–Óbuda) kisebb megszakításoktól eltekintve (pl. parthus háború K-en) a római uralom végéig Aquincum állandó helyőrsége volt. A ~ parancsnoka *(legatus Augusti)* volt egyben *Pannonia inferior* helytartója.

Légrády Károly, *Pollák* (Pest, 1834–Bp., 1903): nyomdász, lapkiadó és szerk., politikus. Jogi és technikai tanulmányok után 1858-ban könyvnyomdát alapított, amelyet hamarosan kibővített és vállalkozását lap- és könyvkiadásra is kiterjesztette. Mezőgazd. lapok megjelentetése után 1878-ban megindította a →*Pesti Hírlap*ot, amely fennállásának 66 esztendeje alatt előbb a függetlenségi, majd jórészt a vidéki polgári rétegek egyik legolvasottabb napilapja volt. ~ 1895–1901 között ogy.-i képviselő.

Légrády Ottó (Bp., 1878–Bp., 1948): apja, ~ Károly halála után a kiadó és nyomda társtulajdonosa volt, 1919–44 között a Pesti Hírlap főszerk.-je, 1913-ban az *Érdekes Újság* alapítója, a M. Újságkiadók Orsz. Egyesületének elnöke.

Légrády Testvérek Nyomdai Műintézete: nyomdaip. és kiadóváll. Légrády Károly és Tivadar alapította 1858-ban. Induláskor kőnyomatos nyomdaként működött, ám hamarosan nagy teljesítményű hírlap- és könyvkiadóvá nőtte ki magát. 1861-ig a Fő u.–Két Sas u. (ma Arany János u.–Sas u.) sarkán, ezt követően a Nádor u.-ban működött. Az 1890-es évek elején a ~ a Váci körút 78. sz. (ma Bajcsy-Zsilinszky út) alatti saját székházába költözött. Kiadványai közül legismertebb az 1878-tól kiadott →*Pesti Hírlap* volt, mely az első modern formájú m. napilap. A lapot 1902-ig Légrády Károly, 1902–1919 között fia, Imre, 1919-től Imre öccse, Légrády Ottó szerk., aki ekkor átvette a kiadó teljes tulajdonjogát is. Mo.-on e lap volt az első, amely jellegét tekintve tisztán üzleti vállalkozásként jött létre. A Pesti Hírlapot egészen 1944-ig a nyomda adta ki. A ~ kiadásában jelent meg 1913-ban az *Érdekes Újság*, mely Bp. első mélynyomású heti képesújsága volt. A lapokon kívül szerény igényű szépirodalmat, szórakoztató és bűnügyi irodalmat is megjelentettek. A ~ 1938-ig egyéni cég volt. 1938-tól Légrády Testvérek Rt., később Pesti Hírlap Rt. néven látott el kiadói és nyomdai tevékenységet. Nyomdája a mai →*Zrínyi Nyomda*. – *Irod.* A magyar sajtó története II. 1867–1892 (főszerk. Szabolcsi Miklós, Bp., 1985).

Legszentebb Üdvözítő Leányai: Szent Ágoston szabálya szerint élő r. k. szerzetesnői közösség. Fő tevékenységi körük a kórházi és egyéb betegápolás, a keresztény ifjúság nevelése. A 40-es évek elejétől 1950-ig Bp.-en és Pestújhelyen kórházat vezettek.

légszennyezettség: a települések mesterséges klímájának egészségkárosító anyagokkal való telítődése. Bp.-en a múlt század hatvanas éveiben a rohamos városiasodás és iparosodás következményeként vetődött fel eü. vonatkozásban ez a probléma. *Fodor* József 1877–78-ban végezte el a főv. első átfogó, tudományos értékű levegőtisztasági vizsgálatát. A helyzet javítására javaslatot is készített, de sem azt, sem az Orsz. Közegészségi Tanácsnak még az I. vh. előtt kidolgozott tervezetét nem követték intézkedések. Főként a tervszerűtlen ipartelepítés következtében a főv. levegője egyre romlott. 1937-től 1957-ig a koromszennyezettség 50%-kal, az összkénszennyezettség 41,4%-kal emelkedett. 1965-ben kormányhatározattal a főv. ~ének csökkentését célzó munka koordinálására és ellenőrzésére *Bp.-i Levegőtisztasági Biz.*-ot hoztak létre. A ~ különböző eredetű. A legnagyobb mértékben a gépjárművek szennyezik a főv. levegőjét. A gázok és égéstermékek az emberi szervezetet és a növényzetet károsítják, az ép.-eket és szerkezeteket is rongálják. A ~ nem kizárólagosan eü. probléma, hanem a környezetvédelem egyik központi kérdése lett. Bp.-en a lakott területek ~ét a Fővárosi KÖJÁL (→*Fővárosi Közegészségügyi-Járványügyi Állomás*) település- és környezeteü. oszt.-a a főv. különböző pontjain elhelyezett automata mérőállomásokkal rendszeresen méri.

Legújabbkori Történeti Múzeum (I. Budavári Palota „A" ép.): feladata a m. nép történetére vonatkozó, 1849-től napjainkig keletkezett muzeális tárgyi emlékek és dokumentumok gyűjtése, megőrzése, feldolgozása és bemutatása. Az 1948-ban létesített *M. Munkásmozgalmi Int.* oszt.-ából jött létre 1957 tavaszán mint önálló áll. múz. 1966–89 között *M. Munkásmozgalmi Múz.* néven működött, 1974-től jelenlegi ép.-ében.

Lehel út (VI., XIII. ker., Lehel tér–Béke u.): előbb ÉK-i irányban, majd a Dunával majdnem párhuzamosan É-i irányban húzódik *Újpest*, ill. a *Béke tér* felé. Eredetileg *Nagy lőportorony u.* volt, később *Figyelő u.* és 1879-től ~. 1896-ban itt indult meg az elsők között a villamosvasút a *Király u.* és *Bp.–Újpest–Rákospalota* útvonalon.

Lehner Mihály (Kismarton, ?–Pest, 1738): vendéglős, 1698–99-ben Pest város bírája, majd városi kamarás.

Lehner Tóbiás (Pest, 1730?–Pest, ?): városbíró. Polgári családból származott, a pesti piaristáknál tanult. 1755-ben nyert polgárjogot. 1762-ben a választópolgárok sorából a külső tanácsba választották meg. 1767-ben tanácsnok. Több ízben képviselte a várost reprezentatív rendezvényeken, és bérelte a Rondella színházat. 1783-ban választották városbíróvá. Vezette a törvénykezelési üléseket és az egyre szaporodó ügyekkel foglalkozó városi adminisztrációt. A tanáccsal együtt tiltakozott II. József jelöltjének a tanácsba történt kinevezése ellen. Ezért 1785-ben elvesztette tisztét, s a közügyektől eltávolítva, magánemberként fejezte be életét.

Lehrchenfeld u.: →*Király u.*

Leipziger Vilmos Szesz- és Cukorgyára Rt.: Leipziger Vilmos 1874-ben átvette Friedenthal Károly újpesti szeszgyárát, s azt 1897-ben Óbudára helyezte át. A váll. 1912-ben Fellner Henrik tulajdonába került, aki azt 1923-ban rt.-vé alakította át. Az üzem profilja ecet-, majd 1923-ban cukorgyártással bővült. Jelentős szeszexportot bonyolított le. – 1948-ban államosították, és *Óbudai Szeszgyár* néven dolgozott tovább. Ma a →*Budapesti Szeszipari Vállalat* Óbudai Szeszgyára. Az ecet- és búzaszeszgyártás mellett az 1980-as évek második felétől gyártja a Queen üdítőcsaládot.

Lékai bíboros tér (III. ker.): a korábbi *Vera tér* 1987 óta viseli e nevet, ugyanitt szentelte fel Paskai László esztergomi érsek a Lékai László aranymiséje tiszteletére épített r. k. templomot.

Lelencház: →*Heim Pál Gyermekkórház és Rendelőintézet*

lelkigyakorlatos házak: a r. k. egyházban Loyolai Szent Ignác óta elterjedt, bentlakásos, lelki elmélyedést, lelkiismereti tisztázást célzó gyakorlatok számára kialakított házak. A →*jezsuiták* a II. Labanc út 57. sz. alatt tartották fenn a „Manréza" elnevezésű lelkigyakorlatos házat.

Lendl Adolf (Orczyfalva, 1862–Keszthely, 1943): zoológus, az MTA l. tagja (1917). 1884-től műegyetemi, 1896-tól tudományegyetemi tanársegéd, 1888-tól az állattan magántanára. 1890–94-ben az MNM állattárában segédőr, 1894-ben állatpreparáló int.-et nyitott, 1901-től ogy.-i képviselő. 1906-ban és 1907-ben ázsiai és D-amerikai útján sok anyagot gyűjtött az MNM-nek. Hazatérte után a Főv. Állat- és Növénykert ig.-ja lett. 1929-ben nyugdíjba ment. Mellszobra az Állatkertben látható (Petri Lajos).

Lenfonó és Szövőipari Vállalat: →*Linum Taussig Sámuel és Fiai Lenfonó és Szövőipari Rt.*

Lengyel József (Marcali, 1896–Bp., 1975): író, József Attila-díjas (1957), Kossuth-díjas (1963). Jogot hallgatott Bp.-en, majd Pozsonyban. Az 1920-as években Bécsben, Berlinben, 1930-tól Moszkvában élt emigrációban. Szibériai száműzetés (1938) után 1955-ben tért vissza Bp.-re. A XI. Ulászló u. 74. sz. házban lakott, onnan költözött a Tóth Árpád sétány 36. sz. házba. Mély élménye a háborús és forr. Bp. Portrékban, pillanatképekben, riportokban idézi fel 1919 előzményeit (*Visegrádi utca*, Moszkva, 1930). Ez a téma jelenik meg *Prenn Ferenc hányatott élete, avagy minden tovább mutat* (Bp., 1958) c. regényében. *Három hídépítő* (Bp., 1960) c. regényének hőse a Lánchidat elképzelő Széchenyi és az azt megépítő két Clark mérnök.

Lengyel Gyula Kereskedelmi Szakközépiskola (IX. Friss u. 2.): középfokú oktatási intézmény. Mo. első kereskedelmi tanint.-éből, az 1857-ben létesített →*Budapesti Kereskedelmi Akadémiá*ból alakult. 1939-ig alapítványi, 1939-től áll. kereskedelmi középisk., majd kereskedelmi gimn., utóbb technikum volt. 1957-ben vette fel Lengyel Gyula nevét. 1965-ig a Czigler Győző tervei alapján 1885-ben épült V. Alkotmány u. 9–11. sz. ép.-ben működött, 1965. szept. 1. óta van mai helyén. – *Irod.* A Lengyel Gyula Kereskedelmi Szakközépiskola jubileumi évkönyve 1857–1982 (szerk. Molnár Tibor, Bp., 1982).

Lengyel Gyula u.: →*Hold u.*

Lenhossék Mihály Ignác (Pozsony, 1773–Buda, 1840): orvos. Az élettan tanárává nevezték ki a pesti (1808), majd a bécsi egyetemre. 1825-től Pesten az orvosi kar ig.-ja és orsz. főorvos. Utóbbi minőségében elrendelte a Bene Ferenc által már 1800-ban ajánlott himlő elleni nem kötelező védőoltásokat. Emlékét a IX. ker.-ben u. őrzi.

Lenin Intézet: ideológiai munkaterületeken dolgozó funkcionáriusok képzése céljából 1954–57 között működött speciális felsőoktatási intézet. A bp.-i Tudományegyetem Bölcsészeti Karán 1946 óta működő Orosz Intézetből fejlődött ki. Feladata az orosz nyelv- és irodalom szakos tanárok képzésén túl a kor igényeinek megfelelő marxista-leninista képzettség nyújtása, az orosz nyelvet jól ismerő, ideológiai munkaterületeken dolgozó funkcionáriusok és pártoktatók képzése. 1953-tól a filozófia szak oktatását is az intézet vette át. 1954-ben kivált az egyetem szervezetéből, és ~ néven önálló felsőoktatási intézményként működött tovább. A tudományegyetem karait megillető önállósággal rendelkezett. Felügyeletét közvetlenül a rektor látta el s az intézetet vezető dékáni hatáskörrel működött. 1956-ban min.tanácsi határozat az Intézet által nyújtott képesítést egyetemi végzettségnek nyilvánította. Az Intézetet az 1957. évi 36. tv. beolvasztotta az ELTE Bölcsészettudományi Karának szervezetébe.

Lenin krt.: 1. →*Erzsébet körút* 2. →*Teréz körút*

Leninváros: az egykori Erzsébetfalva (majd Pestszenterzsébet) elnevezése a Tanácsközt. idején. A község nevének megváltoztatását a lakosság az 1919. máj. 1-jei népgyűlésen mondta ki. A Belügyi Népbiztosság a döntést máj. 9-én megerősítette. A Tanácsközt. bukása után a község nevét visszaállították.

Lenner János (Bécs, 1670 körül–Pest, 1729): ácsmester, Pest bírája. 1695-ben egy osztrák tábornok kísérőjeként jött Pestre. 1701-ben ő készítette a dunai *repülőhid*at, s mint hídfelügyelő szolgálta a várost. 1715–19 között volt bíró.

Leövey Klára Gimnázium: →*Ranolder Intézet*

Leövey Klára Közgazdasági Szakközépiskola: →*Dobó Katalin Női Felső Kereskedelmi Iskola*

Lepsi: →*Vizafogó*

Les-hegy: Bp. közig. határán fekvő, hárshegyi homokkővel fedett dolomitrög (320 m). A *Paprikáspatak völgy*ére meredek lejtővel ereszkedik alá. A

patak völgyének alsó szakaszán *vízesés* és a *Rózsika-forrás* található. A ~ felszínét fedő tölgyesek alatt kialakult barna erdőtalajból nagy hárshegyi homokkőtuskók, néhol ingókövek állnak ki.

Lestyán Ernő (Nagyvárad, 1925–): építészmérnök, Ybl-díjas (1967). Diplomáját a bp.-i Műegyetemen szerezte (1952). 1956-tól az Erőmű- és Hálózattervező Váll. tervező építésze. Transzformátorállomások tervezője (Csarnok téri, Katona József u.-i transzformátorállomás). Tervei szerint készült a kelenföldi gázturbinás csúcserőmű (1970–72).

Lestyán Sándor (Nagykároly, 1896–Bp., 1956): író, újságíró, várostörténész. 1920-tól különböző napilapoknál dolgozott (Világ, Az Est, Újság, Pesti Napló, Szabadság). Szerk. a *Friss Újság*ot, amelynek 1949–50-ben főszerk.-je volt, és a *Budapest* c. folyóiratot 1945–47 között. Sok érdekességet és emléket gyűjtött össze Pest-Buda múltjából, és a főv. történetét számos könyvében, tanulmányban ismertette: *Pestbudai regélő* (Bp., 1940); *Az ismeretlen Táncsics* (Bp., 1945); *1848 március 15. – A Pilvax forradalma* (Bp., 1948); *A budai hévizektől Budapest fürdővárosig* (Groó Bélával és Török Istvánnal, Bp., 1947); *Utazás a fehér asztal körül* (Bp., 1955).

Lestyán Sándor

Leumi-Hitel Bank Rt., *LHB Rt.* (V. Bárczy István u. 3–5.): 1991-ben alapította a *Bank Leumi Le-Israel* és a *M. Hitel Bank Rt.* A külkereskedelem fejlesztése, a beruházások finanszírozása és az értékpapír-forgalom terén a ~ alábbi három leányváll.-a tevékenykedik: *Leumi Trade:* tevékenységi köre: nemzetközi kereskedelem, kereskedelemfinanszírozás és barterügyletek; *Leuminvest* befektetőtárs.: tevékenységi köre: tanácsadás, részvétel a vegyes váll.-ok alapításában és privatizálásában; *Leumi Broker:* feladata az értékpapír-forgalom és a tőzsdei műveletek.

levéltárak: jogi, történeti és egyéb szempontból értékes iratok, okmányok, levelek őrzésére hivatott intézmények. A Bp.-en működő ~ egy része ált. orsz. (→*Magyar Országos Levéltár*, →*Új Magyar Központi Levéltár*) v. önkormányzati (→*Budapest Főváros Levéltára*, *Pest megyei Levéltár*), másik része egyházi (*Ferences Levéltár*, *Piarista Levéltár*, *Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára*, a *Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára*, →*Evangélikus Országos Levéltár*, kisebb levéltára van az unitárius, a zsidó és a baptista egyháznak). A szaklevéltárak közül a legrégebbi a *Hadtörténeti Levéltár* (→*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*). Az 1969. évi 27. tvr. lehetőséget adott szaklevéltárak szervezésére. Ennek alapján számos intézmény meglévő irattárából szaklevéltárat létesített. Ilyenek pl.: az *MTA Levéltára* (V. Nádor u. 7.), a *Központi Statisztikai Hivatal Levéltára* (II. Fényes Elek u. 20.), az *Orsz. Vízügyi Levéltár* (V. Dunasor 15.), az *Egyetemi Levéltár* (VIII. Ludovika tér 2.), a *Semmelweis Orvostörténeti Levéltár* (I. Apród u. 1–3.) és a *Szakszervezetek Központi Levéltára* (VI. Rózsa u. 50.). – *Irod.* Magyarország levéltárai (szerk. Balázs Péter, Bp., 1983).

leventék: a trianoni békének a hadsereg létszámát korlátozó rendelkezését megkerülő katonai előképzés. Az 1921. évi LIII. tv. 12–21 év között határozta meg a leventekötelezettséget. Az ifjak heti 2–4 órában voltak kötelesek részt venni a foglalkozásokon. A tv. a községek feladatává tette a ~ működési feltételeinek biztosítását. Így Bp. és peremtelepüléseinek közig.-a is létesített leventeotthonokat, gyakorló- és sportpályákat. A leventeképzés keretében egy.-ek is alakulhattak a közig.-i egységeken, zene- és énekkarokkal, színjátszókkal, sportszakoszt.-okkal. A középiskolásokra csak az 1939. évi honvédelmi tv. terjesztette ki a leventekötelezettséget. (A főv. 1942-ben modern leventeotthont épített a Felvinci úton.) 1944 közepén a nyilaskeresztes kormányzat 16 éves kortól Bp.-en is bevonultatott katonának minden leventét, többségüket Németo.-ba hurcolták, ahol a menetelések és a bombázások során sokan elpusztultak közülük.

Levrer József: az első pesti zeneműkereskedő. 1800–06 között működött.

Lézer Színház: 1980-ban alakult a Multimédia Stúdió kezelésében. Első vez.-je Hegedűs László, 1987-től Hegedűs György. A népligeti →*Planetárium*ban tartja a zene és fényjátékok összhatásán alapuló előadásait. Jelentősebb produkciói: *Lézerrock*, *Mike Oldfield*, *Lézerhullám*, *Lézerotika*, *Eroica*, *SztáRock*, *Genesis*, *Pink Floyd*, *J. M. Jarre*, *Depeche Mode* stb.

Libanoni cédrus: (Cedrus Libani): a II. ker Kondor úton lévő, több mint száz éves fa nemcsak a főv. egyik különleges értékű egzótája, de a Kárpát-medence, sőt Közép-Európa egyik legidősebb cédrusa. Magassága meghaladja a 12 m-t, koronaszélessége hasonló, törzsátmérője 80–90 cm.

libegő: a Zugliget (XII. Csiga út és Zugligeti út sarok) és a János-hegy csúcsa alatti fennsík között 1970. aug. 20-án megnyitott függőszékes drótkötélpálya. A két végállomás közötti szintkülönbség 262 m, a pálya vízszintesen mért hossza 1040 m, a pálya a terepszint felett átlagosan 8 m magasan van. A ~ sebessége 5,4 km/h, teljesítőképessége óránként egy irányban 500 utas. Kezdetben a XII. ker. tanács kezelésében volt, 1977 óta a *BKV*-hez tartozik.

A libegő zugligeti állomása

1990/91-ben jelentős rekonstrukciós munkákat végeztek. – A János-hegy ilyen módon való megközelítése régi igény, a múltban több terv készült drótkötélpálya vagy sikló létesítésére, ezek közül csak egy volt konkrét, az 1939-ben már csaknem megvalósult nagykabinos drótkötélpályáé, ennek a nyomvonala csaknem azonos volt a ~évél, alsó végállomása a zugligeti – azóta megszűnt – villamosvasúti végállomásnál lett volna.

Liber Endre (Bp., 1878–Bp., 1936): jogász, alpolgármester. A főv. József Fiúárvaházban nevelkedett. Egyetemi tanulmányai után 1896-ban lépett városi szolgálatba. Legeredményesebben a szociálpol. területén működött. Javaslatára épített a főv. kislakásos bérházakat. 1931-ben alpolgármesterré választották. Jelentős szerepe volt a főv. közművelődési tevékenységében: könyvtár, múz., zenekar stb. újjászervezése. Bp.-i vonatkozású művei: *Budapest székesfőváros szociálpolitikai, közjótékonysági és közművelődési közigazgatásának kézikönyve* (Bp., 1930); *Budapest fürdőváros kialakulása* (I–III., Bp., 1934); *Budapest szobrai és emléktáblái* (Bp., 1934).

Lichtl Károly-féle cukorfinomító: →*manufaktúra*

Licit Első Magyar Általános Árverőház Kft. (IX. Vágóhíd u.): 1990-ben alakult kanadai (Menon's Gardner cég) és m. vegyesváll.-ként. A m. rész tulajdonosa az OTP. Székhelye a Bp.-i Húsip. Váll.-tól bérelt s árverési célokra átalakított századeleji marhaistállóban van. A főv. első magán árverőházaként havonta 40–50 résztvevővel rendszeresen tart árveréseket. A különböző műtárgyaktól, háztartási gépektől, ékszerektől a nyugati gépkocsikig mindennel foglalkozik.

Lidó: →*Belvárosi Kávéház*

Ligeti Antal (Nagykároly, 1823–Bp., 1890): festő. Markó Károly tanítványa és követője. Mesteréhez hasonló felfogású, romantikus tájképeket festett, többek között a fővárosról (Mártonhegyi út, 1876). Külföldi tanulmányút után, 1861-ben telepedett le Pesten, ahol az MNM képtárőre lett. Részt vett a M. Képzőművészeti Társulat megalapításában. Művei az MNG-ben és az MTA termeiben láthatók.

Ligeti Miklós (Pest, 1871–Bp., 1944): szobrász. Bp.-en és Bécsben végezte tanulmányait. Az akadémikus hagyományok szellemében alkotott. Bp.-i szobrai: *Anonymus* (1903, Városliget, Vajdahunyad vára udvarán), *Béke-kút* (1926, V. Eötvös u. 5–7), *Déryné* (1935, I. Horváth-kert), *Lovastüzér emlékmű* (1937, I. Dózsa György tér), a két utóbbi a II. vh. alatt erősen megsérült, helyükről el kellett távolítani. Ép.plasztikái a Parlamentet és az Adria-palotát (ma Rendőrfőkapitányság) díszítik. Kerámiával is foglalkozott.

Ligeti Miklós

Ligeti Pál (Bp., 1885–Bp., 1941): építész, festő, művészeti író. Nagybányán tanult festeni, majd a bp.-i műegyetemen építészdiplomát szerzett. Grafikáit 1903-tól a Nemzeti Szalonban állította ki. 1911-től építési irodájában elsősorban bérházakat és családi házakat tervezett. Alapító tagja volt a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa, a CIAM m. csoportjának. Számos városrendezési javaslata közül jelentős a bp.-i ún. „várostengely" elgondolás: a Szabadság tértől kiindulva É–D-i irányban reprezentatív útvonal kialakítása.

Liget Szálloda: →*Hotel Liget*

Liget Szanatórium (VI. Benczúr u. 4.): egykori magángyógyint. 1909-ben Jakab László orvos építtette, aki a szanatóriumot feleségével, Rácz Hanna orvosnővel vezette. Főként bel- és idegbetegeket kezeltek, de vízgyógyászattal és fizioterápiával is fog-

lalkoztak. A ~ban több neves közéleti személyt, írót, művészt ápoltak. 1919. jan. közepén ide szállították be Ady Endrét, aki jan. 27-én reggel itt hunyt el. 1931-ben Jakab a *Svábhegyi Szanatórium* építésére felvett hitelek miatt tönkrement. Az új tulajdonosok ekkor a ~ot panzióvá alakították át. Ép.-ében ma a *Benczúr u.-i Kórház* működik.

Ligettelek: →*Kőbánya*

LIGNIMPEX Fa-, Papír- és Tüzelőanyag Külkereskedelmi Vállalat: →*külkereskedelem*

Likőripari Vállalat: →*Budapesti Likőripari Vállalat*

limes: latin szó, eredetileg a földmérők (*agrimensores*) által felmért és felosztott földeken a határkővel (*terminus*) jelölt, telkek között húzódó, azokat egymástól birtokjogilag elválasztó utakat jelentette. A ~ szó közismert – később kialakuló – jelentése: „határ". A római hadászati szakirodalom (Velleius Paterculus, Frontinus, Tacitus) azonban legkorábban még nem ebben az értelemben használta: a ~ nem egy az ellenségtől elválasztó, áthatolhatatlan és a Római Birodalom számára biztos védettséget nyújtó lineáris szisztémát, hanem sokkalta inkább egy olyan *„utat"* jelentett, amely éppenséggel az ellenség felé vezetett. Ez a császárkor elején valójában egy kétoldalt sánccal (*agger*) és árokkal (*fossa*) megerősített felvonulási út volt, amelyet pl. Germania erdős területein irtással hoztak létre (*aperire limites*), utánpótlási és felvonulási lehetőséget biztosítva ezzel a római hadseregnek. Az így kiépített utak (*limites*) mentén egymástól bizonyos távolságra elhelyezett kisebb és nagyobb erődítményekkel (*castra, castella*), őrtornyokkal (*burgi*) védelmezték. A ~ szó közismert, „határ" jelentése csak később, az i. sz. 1–2. sz. fordulója táján alakult ki, de a közhiedelemmel ellentétben a Birodalom körül egységesen megvont, azt a külső részektől hermetikusan elzáró, biztos védelmet nyújtó vonalat sohasem jelentett. A ~ szó a szárazföldi határt jelentette, szemben a folyami határvonalat jelentő *ripa* és a tengerparti határvonalat jelentő *litus* szóval. – →*Pannonia* határa is tulajdonképpen *ripa* volt, s hogy mégis általánosan ~nek nevezzük, azzal magyarázható, hogy a Duna elsődleges funkciója a hajózható útvonal funkció volt. Pannonia ~e az i. sz. 1. sz. közepe táján kezdett kiépülni; ekkor palánktáborokat helyeztek el egymástól nagy távolságra a Duna mentén (→*albertfalvai katonai tábor*, Adony). A Flavius-korban (1. sz. utolsó harmada) jelentkezett először a határok nagyobb mértékű megerősítésének igénye: ekkor épült az aquincumi első legiós tábor is. A fa és föld konstrukciójú palánktáborokat Hadrianustól kezdve (117–138) felváltották a kőtáborok; ez az átépítési folyamat a 2–3. sz. fordulójáig tartott. A pannoniai tartományrészek határszakaszának parancsnoka a provincia helytartója volt. A pannoniai ~ – amely az Itáliához legközelebb eső, nagy létszámú hadsereggel védett ~ volt – a 2. sz. végétől igen fontos szerepet játszott: minthogy ez a terület volt úgymond a barbárok Itáliába jutásának kulcsa. A gót, jazyg, kvád, markomann, roxolán, szarmata stb. támadások sűrűsödésére és állandóvá válására a késő római korban a Birodalom a határmenti erődítési munkálatok fokozásával és egy belső védelmi rendszer (ún. „belső erődök") létrehozásával válaszolt. A pannoniai ~ utolsó nagy megerősítése I. Valentinianus idején (364–375) történt (főleg a Dunakanyarban). A 4. sz. folyamán Aquincum is az új védelmi koncepciónak megfelelő legiós tábort kapott. Ekkor a Duna bal partján megjelentek az ún. ellenerődök, hídfőállások (→*Contra Aquincum;* →*Transaquincum*). A késő római ~erődök jellegzetességei – szemben a védművekkel alig rendelkező korai táborokkal – a több méteres falvastagság, az előreugró patkó-, U-, félkör-, négyzet- stb. alakú oldal- és ugyancsak előreugró, pl. legyező-, vagy négyzet- stb. alakú saroktornyok, leszűkített vagy elfalazott korábbi táborkapuk, a belső ép.-eknek a falak tövébe való építése stb. voltak. A késő római határvédelmet a 4. sz.-ban kinevezett új parancsnok, a *dux* irányította. Székhelye Pannonia primában Carnuntum, Valeria provinciában →*Aquincum* volt. A belső területeken ún. mozgó csapatokat (*comitatenses*) állomásoztattak a *comes* vezetése alatt. A folyamatos barbár támadások miatt a rómaiak kénytelenek voltak egyes csoportjaikat a Birodalom területére betelepíteni (pl. Pannoniában hunok, karpok, szarmaták), s helyenként rájuk bízták a határok védelmét is (*foederati*). – *Irod.* Der römische Limes in Ungarn (szerk. Fitz, Jenő, Székesfehérvár, 1976); Visy Zsolt: A római limes Magyarországon (Bp., 1989).

Limes Ingatlanforgalmazó Rt. (XII. Városmajor u. 12/a): elődje 1985-ben alakult 1 millió Ft-os alaptőkével a *VÁTI* és az ÁVN Rt. bank alapításaként. Feladata az ingatlanforgalmazás figyelése, információnyújtás az alapító bankház ingatlanügyleteiben és munkaszerzés a tervezőirodának. 1986-ban már önálló jogi személyként 20 millió Ft-os alaptőkével folytatta ingatlanközvetítési, értékbecslési, lakásforgalmazási, ingatlankezelési és beruházási tevékenységét. 1989-ben 40 millió Ft-os alaptőkével rt.-vé alakult. Alapító tagja a M. Ingatlanforgalmazók Kamarájának, amelyhez közel 900 főv. cég tartozik.

Lindenmayer Kálmán (Bp., 1906–Bp., 1971): gépészmérnök, vízügyi szakember, Pro Urbe-díjas (1968). A műegyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet (1932). 1933-tól a Főv. Vízműveknél működött. 1944-ben mint a Káposztásmegyeri főtelep vezetője megakadályozta, hogy a német csapatok felrobbantsák a vízszolgáltató létesítményeket. 1956-tól a Vízművek ig.-ja, 1962–71 között főmérnöke. Működése idején bővítették a Szentendreiszigeti csőkutakat, fejlesztették a Szigetszentmiklósi Vízműveket, és ekkor létesült a Nagyfelszíni Vízmű.

Lingel Károly és Fiai Első Magyar Faáru- és Bútorgyár: 1864-ben Lingel Károly alapította a VII. Rózsa u. 4–6. sz. alatt. Mo. legelső gépüzemű bútorgyára volt. Különösen irodabútorai a cég nevét széles körben ismertté tették. 1898-ban két fia: Károly és János a cég beltagja lett, akik apjuknak 1913-ban bekövetkezett halála után a váll.-ot közkereseti társ. formájában vezették tovább. A gyárat jelentősen kibővítették, és iparművészeti jellegű műbútorok, valamint amerikai rendszerű irodabútorok gyártására specializálták. Az 1930-as években 300 munkást foglalkoztatott. – 1948-ban államosították,

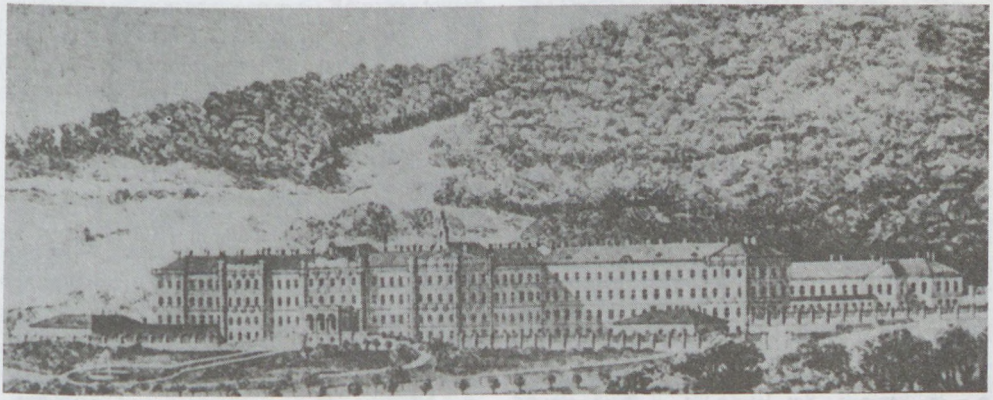

A lipótmezei Országos Tébolyda (Rusz Károly metszete, 1868)

előbb nemzeti váll. lett, majd a *Budapesti Bútorip. Váll.*-ba olvadt be.

Lingua Kiadó és Könyvkereskedelmi Rt.: 1923-tól 1944-ig működött a mai Bajcsy-Zsilinszky út 12. sz. alatt. Elsősorban nyelvkönyvek és szótárak kiadásával foglalkozott.

Linum Taussig Sámuel és Fiai Lenfonó és Szövőipari Rt.: 1922-ben alakult *Linum Fonóipari Rt.* néven. Fonodája a XI. Karolina út 17. sz. alatt, szövödéje Győrött működött. A Pannónia Kender- és Lenipari Rt., valamint a M. Ált. Hitelbank érdekkörébe tartozott. 1926-ban magába olvasztotta a Geszti Bérgazdaság Rt.-t, és Győrben megszervezte a Taussig Sámuel és Fiai szövödét. Ettől kezdve ~ néven működött. Gyártmányai: háztartási fehérített és nyers lenvászon, szabókellékek, féllenszövetek és kendertömlők. Fonógyára lenfonallal ellátta a saját üzemeit és a többi hazai lenszövőgyárat. 1947-ben nemzeti váll. lett. 1988-tól *Lenfonó- és Szövőipari Rt.* néven működik budakalászi központtal.

Linzer-féle Ipari Szeszgyár: →*szeszipar*

Lipót bástya: →*Alsó Duna-bástya*

Lipót körút: →*Szent István körút*

lipótmezei búcsú: →*búcsúk*

Lipótmezei Elme- és Ideggyógyintézet: →*Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet*

Lipótmező (II. ker.): a *Kecske-hegy*, a →*Kis-Hárs-hegy* és a →*Ferenc-halom* aljában, az →*Ördögárok*kal párhuzamosan húzódó, kertes, villás, laza beépítésű terület. Nevét első tulajdonosától, Göpp Lipót budai molnártól kapta, aki 1820 körül szerezte meg vétel útján a várostól. Majorságán vendéglőt építtetett, mely a 19. sz.-ban a budaiak kedvelt kirándulóhelye volt. Az egyszerű, 1825 körüli időből származó klasszicista ép. (II. Páfrány u. 17/b) műemléki védelemben részesül. A ~ kis-hárs-hegyi lejtőjén épült fel 1868-ban az *Országos Tébolyda* (ma →*Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet*) a Buda város által felajánlott 45 holdnyi területen.

Lipót tér: →*Szent István tér*

Lipót u.: →*Váci u.*

Lipótváros (V. ker.): egykor a fővárosi V. ker.-e, amely a Deák Ferenc u.–Bajcsy-Zsilinszky út–Szt. István krt. és a Duna közti területet foglalja magába. Ezen a vidéken a középkorban több kisebb falu volt: →*Jenő* (Révjenő) a Margit híd pesti hídfője környékén, továbbá →*Újbécs*. A dunai átkelőhely körül elhelyezkedő falvak a török időben teljesen elpusztultak. A 18. sz. végi Pest gazd. súlyának a növekedése együtt járt térbeli kiterjeszkedésével, ekkor először a városfalhoz közelebb eső D-i terület népesült be. 1787-ben a Pestet és Budát összekötő *hajóhid*at a városfalon kívülre, a mai Deák Ferenc u. torkolatába helyezték. E hídfőtől É-ra (a mai Erzsébet tér helyén) lévő vásártér körül fejlődött ki az új település az átkelőhöz vezető akkori *Váci út* (ma Bajcsy-Zsilinszky út) mentén, s így megnövekedett a környék telkeinek az értéke. Az új külvárost 1790-ben nevezték el ~nak, az akkor trónra lépő I. Lipót kir.-ról. Területi rendezésére 1789-ben készült az első terv (Schilson Jánosé), amely felosztotta az újonnan felépült →*Újépület* és a városfal közti területet, s rögzítette a mai Erzsébet tér, Szt. István tér alakját és a környék sakktáblaszerű úthálózatát. Emiatt a mértani rendszer miatt a K–Ny-i u.-k nem a terézvárosi dűlőutak torkolatánál érik el a mai Bajcsy-Zsilinszky utat, és ugyanez okozta később a *Lánchíd* és az *Andrássy út* összeköttetésének a megoldatlanságát is. Az egyre növekvő igények kielégítésére készítette el a ~ tervét 1805-ben *Hild* János a városfaltól egészen a mai Markó u.-ig terjedő területre. Az építkezéseknek újabb lendületet adott a városkapuk lebontása, majd az 1810-es évek végén a Duna rakodópartjának rendezése. A házak a klasszicizmus ízlése szerint épültek, s elsősorban a korszak legjelentősebb mesterei: *Pollack* Mihály, *Hild* József és *Zitterbarth* Mátyás tervezték az ép.-eket. A 19. sz. első harmadában kialakult a →*Vörösmarty tér*, a →*József nádor tér*, a →*Nádor u.*, az →*Október 6. u.*, valamint a Dunára merőleges u.-k sora: →*Mérleg u.*, *Zrínyi u.*, *Vigyázó Ferenc u.*, →*Arany János u.* Ezekhez csatlakozott a ~ akkor legszebb tere, a ma már csak ábrázolásokon látható *Kirakodó tér* (más néven Rakpiac, ma Roosevelt tér), melynek ép.-eit *Hild* József tervezte. Ez a városrész az előkelő negyedhez tartozott, a központjául szánt →*Szent István-temp-*

lom mindmáig a ~ egyik legimpozánsabb építménye. A városfejlődés újabb lépcsőjét jelentette, hogy az →*Országház* építésével és az Újép. lebontásával (1897) a ~ É-i részén kiépült a *Szabadság tér* és a *Kossuth Lajos tér*, helyet adva egyrészt a kormányzati negyednek, másrészt a pénzügyi élet legfontosabb intézményeinek (*Tőzsde, Magyar Nemzeti Bank, Postatakarékpénztár* stb.). Az így kialakult új városnegyed nemcsak szerkezetében, hanem életformájában is elütött a →*Belváros* többi részétől. Korábban jelentős ip. üzemek is működtek: a malmok mellett nevezetes volt a →*Valero selyemgyár* (benne ma a Honvédelmi Min.) és a *Pesti Hengermalom*ból alakult →*Pesti Gépgyár*. Ezeket az üzemeket a 20. sz. elején mind kitelepítették a város külsőbb részeibe. A *Nagykörút* és a Margit híd elkészülte kiterjesztette a ~ építkezéseit a Szt. István krt.-ig, majd azon túl is. A korábban inkább üzemekkel elfoglalt terület mai arculatát legnagyobb részt a két vh. közti időben nyerte. Ez az →*Újlipótváros*nak nevezett negyed É-on a Dráva u.-ig, K-en a Váci útig nyúlt, s 1950-ig a ~hoz tartozott, akkor a XIII. ker.-hez csatolták. A főv. 1950. évi közig.-i átszervezése során a ~ elvesztette önállóságát, s azóta a *Belváros*sal együtt alkotja az V. ker.-et. – *Irod.* Pásztor Mihály: A százötven éves Lipótváros (Bp., 1940).

Lipótvárosi Casino: a legjobb módú bp.-i polgárság társasköre. 1883-ban alakult, székháza 1895-ben készült a Zrínyi és a Nádor u. sarkán Freund Vilmos tervei alapján. Fennállása során kitűnt művészetpártolásával: kiállításokat, hangversenyeket rendezett, operai bemutatók költségeit fedezte, pályázatokat írt ki. (1911-ben itt pályázott Bartók a Kékszakállú herceg vára c. művével – eredménytelenül.) Helyiségeiben 1945 óta a Belügymin. Klubja működik.

Lipótvárosi Orvostársaság: →*orvostársaságok*

Lipótvárosi pályaudvar: →*Vizafogó pályaudvar*

Lipótvárosi park: →*Szent István park*

Lipótvárosi Sétatér: →*Hold u.*

Lipták és Társa Építési és Vasipari Rt.: 1908-ban a Pannonia u.-ban létesítette Lipták Pál mérnök első műhely-gyártelepét. A váll. főleg vasszerkezeteket készített és magasépítkezéseket végzett. Az üzem nyereségéből Lipták Pestszentlőrincen nagy telket vásárolt és megkezdte egy Martin-mű és vashengerde létesítését. 1913-ban az Angol–Magyar Bank Rt. közreműködésével egyéni cégét rt.-vé alakította át. A banktőke bekapcsolásával nagy, korszerű gyárat létesített, amelynek önállóságát vas- és szénbányák, valamint fűrésztelep megvásárlásával biztosította. Az I. vh. éveiben hadianyagot is gyártott, munkáslétszáma 5200 fő volt. – 1916-ban az alapító Lipták Pál kivált a cégből és magasépítési vállalkozásba kezdett. E terület számára nem volt idegen, mert a korábbi években a MÁVAG munkáskolóniáját, több nagy műhelyép.-tét, valamint számos bankép. (M. Ált. Hitelbank, Belvárosi Takarékpénztár Szervezet, Pesti Hazai Első Takarékpénztár) és igazságügyi palota (igazságügymin. és pestvidéki tvszék) építését végezte. – 1927-ben a nyereséges váll.-ot megvásárolta a Hitelbank és beolvasztotta a *Ganz és Társa Danubius Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.-be*. A ~ üzemeit leszerelték, gépi berendezését kiárusították, ill. beolvasztották. A raktárnak használt gyárép.-ben 1949-ben új gépi felszereléssel a *Lőrinci Hengermű* kezdte meg működését.

Lipták-telep (XVIII. ker.): a század elején Kispest–Pestszentlőrincen a *Lipták-gépgyár* környékén kialakult lakónegyed neve. A telep helye az *Üllői út* a *Kispesti Temető* (DNy) – a *Hengersor u.* és *Liszt Ferenc u.* (ÉNy) által határolt terület, melyet az 1890-es években parcelláztak, beépítése 1900-tól 1920-ig tartott. A ~ 1909-től →*Pestszentlőrinc*hez tartozik.

Liszt Ferenc (Doborján, 1811–Bayreuth, 1886): világhírű m. zongoraművész és zeneszerző. Zenei képességei tanulmányai során gyorsan fejlődtek, már kilencéves korában hangversenyezett Sopronban, majd Pozsonyban. Bécsi hangversenyein is nagy sikert aratott. 1823-tól Párizsban élt, hangversenyútjai során Londonba és Svájcba is eljutott. A pesti nagy árvíz után, 1838-ban több hangversenyt rendezett Bécsben és Mo.-on is az árvízkárosultak javára. 1840-ben először mutatkozott be mint karmester a Nemzeti Színházban. Ekkor tette alapítványát a pesti Nemzeti Zenede létesítésére. Ez alkalommal egy díszkardot ajándékoztak neki és megválasztották Pest díszpolgárává. Számos külföldi hangversenye után 1846-ban tért haza, és a Nemzeti Színházban két hangversenyt adott. Pesti látogatása az ünneplések sorozata volt. Előadás után száz fáklyás kísérte a Pesti Körben tartott estélyre. 1848-tól tizenhárom éven át Weimarban volt karmester. Ez az időszak zeneszerzői működésének tetőpontja (*zongorahangversenyek, Dante-szimfónia, Faust-szimfónia, H-moll szonáta*), ekkor kötött életre szóló barátságot Richard Wagnerrel. Közben hazájával sem szakadtak meg kapcsolatai, 1856-ban az ő ünnepi miséjével szentelték föl az esztergomi székesegyházat. Pesten a Nemzeti Színházban zongorahangversenyt adott. Az est jövedelmét a Nemzeti Színház nyugdíjintézetének juttatta. 1861-ben megvált wei-

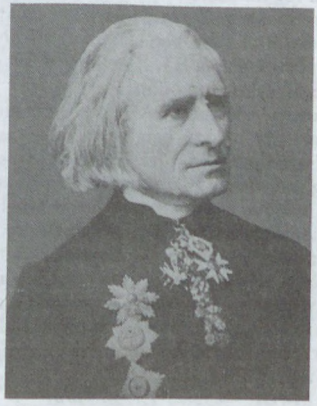

Liszt Ferenc

mari állásától és néhány esztendőt Rómában töltött, egyházi kötelékbe lépett. Pesten a *Nemzeti Zenede* negyedszázados jubileumi ünnepségén mutatták be a *Szent Erzsébet legendáját* saját vezényletével (1865). Az MNM díszteremében hangversenyt adott. 1867-ben *Koronázási miséjének* bemutatása ismét Pestre hozta. Ezt követően évről évre hazalátogatott. 1873-ban Bp.-en ünnepelték meg 50 esztendős művészi jubileumát a *Krisztus-oratórium* bemutatásával. Tevékeny része volt a bp.-i Zeneakadémia életre hívásában (→*Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola*). Emlékét a →*Liszt Ferenc Emlékmúzeum* őrzi. 1933 óta Bp.-en *Liszt-versenyeket* rendeznek. Az 1951-ben alapított *Liszt-díj* kiemelkedő előadóművészek jutalmazására 1952 óta évente kerül kiosztásra. Szobra az Operaház homlokzati fülkéjében (Stróbl Alajos, 1883), bronzszobra a Zeneművészeti Főisk. homlokzatán (Stróbl Alajos, 1907), mellszobra a Margit-szigeti Művészsétányon (Erdei Dezső, 1960), emlékműve a ~ Ferenc téren látható (Marton László, 1986).

Liszt Egylet: az első hazai női énekkar. 1870-ben Pesten Engeszer Mátyás vezetésével alakult. 1873-ban vegyeskar lett, s céljául tűzte ki Liszt Ferenc műveinek népszerűsítését. Az 1880-as években megszűnt.

Liszt Ferenc Emlékmúzeum: Liszt Ferenc hagyatékából (zongorája, kotta- és könyvtára, valamint személyi tárgyai), magánosok ajándékaiból és az MNM, valamint a Szépművészeti Múz. kölcsöntárgyaiból 1925-ben létesült állandó kiállítás. 1934-től a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főisk.* harmadik emeletén működött. A ~ szervezésében Prahács Margit zenetudósnak volt kiemelkedő szerepe, aki a ~ őre és gondozója volt. Tevékenységét 1986-ban a *Liszt Ferenc Emlékmúz. és Kutatóközpont* vette át.

Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont (VI. Vörösmarty u. 35.): a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főisk.*-ban lévő *Liszt Ferenc Emlékmúzeum* 1986-tól a *Régi Zeneakadémia* ép.-ében, az egykori „Sugár úti palotában" működik. Ez az ép. adott otthont 1879 őszétől 1907 tavaszáig a Zeneakadémiának. 1981-ben került ismét a Zeneakadémia fennhatósága alá. A műemléki helyreállítás után a ~ abban az első emeleti szolgálati lakásban kapott helyet, amelyben Liszt Ferenc, a Zeneakadémia alapító elnöke rendszeres bp.-i tartózkodásai alatt élt és tanított 1881 jan.-jától haláláig, 1886-ig. A lakás szalonját, háló- és dolgozószobáját enteriőrszerűen rendezték be, míg az ebédlőben időszaki Liszt-kiállítások láthatók. A lakáshoz közvetlenül kapcsolódó 150 személyes egykori hangversenyterem ma *Liszt Ferenc Kamaraterem* néven ismét koncertek színhelye. A múz.-i gyűjt. alapja a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főisk.-n lévő emlékmúz.-ban őrzött Liszt-hagyaték: Liszt hangszerei, könyvei, kottái, továbbá azok a bútorok, használati tárgyak, képek, szobrok és egyéb Liszt-emlékek, amelyeket a folyamatos gyűjtés során sikerült megszerezni. Ezeket egészíti ki más múz.-ok és magánszemélyek kölcsönanyaga. A kutatóközponti funkció ellátását segíti a földszinten megnyílt zenetörténeti kutatókönyvtár (a Zeneművészeti Főisk. és a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépisk. – az egykori Nemzeti Zenede – könyvtárának történeti anyagára alapozva), valamint egy, főként Liszt-felvételek gyűjtő fonotéka. A ~ a Zeneakadémia szervezeti keretében a Központi Könyvtár önálló oszt.-aként működik. A Zeneakadémiának ebben az ép.-ben tantermei és hangszerjavító műhelyei is vannak, s itt kaptak helyet a Liszt Ferenc és a Kodály Zoltán Társ. irodái is.

Liszt Ferenc Kamarakórus: a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főisk. hallgatóiból alakult énekkar. Vez.-je Párkai István. Műsorán számos olyan mű szerepel, amely hangversenyeken eddig nem, v. csak ritkán hangzott el. Koncertezett Európa számos országában és az Egyesült Államokban is. Díjat nyert Arezzóban, Middlesboroughban és a BBC kórusversenyén. Lemezfelvételei közül legjelentősebb: 20. sz.-i francia kórusművek és Lassus: Lagrime di San Pietro.

Liszt Ferenc Kamarazenekar: a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főisk. növendékeiből alakult együttes. Megszervezője és első karmestere Sándor Frigyes volt. Műsorán a barokk zenétől a kortárs művekig igen széles választék szerepel. Száznál több hazai és külföldi lemezfelvételük készült. Sándor Frigyes halála (1979) óta vez.-je Rolla János.

Liszt Ferenc Társaság: 1. 1893-ban alakult a *Zenetanárok Országos Egyesülete* és a *Zeneművészkör* tagjaiból. Célja a hazai zene Liszt szellemében való művelése, terjesztése volt, de csak néhány évig működött. – 2. 1973-ban alakult társ., amely az előzőt

Liszt Ferenc szobra

elődjének tekinti. A ~ előadásokat, zenei versenyeket rendez, csoportos emlékutakat szervez Európaszerte. 1974-től évenként nemzetközi Liszt Hanglemez Nagydíjat oszt ki.

Liszt Ferenc Társaság, Országos: →*Országos Liszt Ferenc Társaság*

Liszt Ferenc tér (VI. ker.): a 19. sz. utolsó harmadában parcellázott, beépítetlen terület, csupán Ny-i oldalán állt egy ép., K-i oldalát a Gyár u. (ma Jókai u.) határolta. Környéke ekkor még nem alakult ki, a *Kertész u.* csak a *Dob u.*-ig terjedt. Nevét 1907-ben kapta. A tér Andrássy út felőli oldalán Ady Endre szobra áll (Csorba Géza, 1960), a tér közepén Liszt Ferenc szobra látható (Marton László, 1986). A fásított, bensőséges tér és a *Király u.* sarkán áll a →*Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola* (8. sz.) eklektikus-szecessziós ép.-e. A ~ legrégebbi ép.-e: **7. sz.:** kétemeletes saroklh., késő klasszicista stílusban épült, 8–1–8 ablakkal, oldalán a Király u. 62. sz. felé 6 ablakkal. Zofalhl Lőrinc építette (1860) egy régebbi földszintes ház maradványainak felhasználásával.

Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, *Zeneakadémia* (VI. Liszt Ferenc tér 8.): felsőfokú zenei képzést nyújtó intézmény, egyetemi jellegű főisk. 1875-ben alapították *Országos Magy. Kir. Zeneakadémia* néven. Először Liszt Ferenc Hal téri, majd 1879-től Andrássy úti (67. sz., emléktábla) bérlakásán folyt az oktatás. 1907-ben készült el mai ép.-e a Liszt Ferenc téren. Mai nevét 1925-ben kapta. 1945-ig alap- és középfokú zenei képzést is adott, amelyhez 1911-ben speciális művészképzőt szerveztek hegedű, gordonka és zongora szakon. Ma hét főtanszakon ad művészi és tanári képzettséget egyaránt jelentő felsőfokú végzettséget. Első elnöke az alapításában is nagy szerepet játszó Liszt Ferenc, első igazgatója Erkel Ferenc volt. Debrecenben, Győrött, Miskolcon, Pécsett és Szegeden kihelyezett tagozat működik. – Szecessziós jellegű ép.-ét Korb Flóris és Giergl Kálmán tervezte. Homlokzatát Liszt Ferenc bronz ülőszobra (Stróbl Alajos műve), Erkel Ferenc és Volkmann Róbert bronz domborművei díszítik. Nagyterme 1200 fő befogadóképességű. 1986-ig itt működött a →*Liszt Ferenc Emlékmúzeum.*

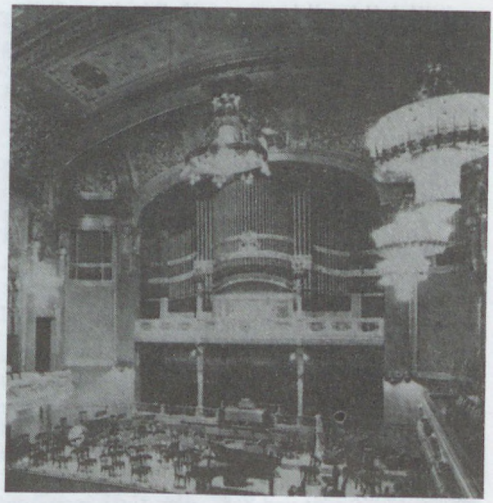

A Zeneakadémia nagyterme

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola

Literatúra: 1. irodalmi folyóirat. 1926–38 között *Supka* Géza szerkesztésében és kiadásában jelent meg. Irodalom- és kultúrtörténeti cikkek mellett elsősorban a kortárs írók és irodalmi élet ismertetésével igyekezett a közönség érdeklődését a könyv, az olvasás, az irodalom felé irányítani. Könyvismertetéseket, recenziókat közölt a legfrissebb könyvekről. – 2. irodalmi folyóirat. 1974-ben az MTA Irodalomtudományi Int.-te indította. Elsősorban az irodalomtörténeti műhelymunkákról kíván rendszeresen beszámolni.

Lloyd-palota, *régi tőzsde:* a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület 1820-ban vásárolta meg a három u.-ra néző (a régi Kirakodó tér – ma Roosevelt tér –, a Dorottya u. és a régi Mária Valéria u. – ma Apáczai Csere János u.) 615 □öl nagyságú Duna-parti telket. Az építkezés szervezésére egyúttal biz.-ot alakítottak. Mivel az építkezés éveken át kudarcba fulladt, a szükséges anyagi fedezet biztosítására 1826-ban rt.-t szerveztek. 1826 végén *Hild* József elkészítette az ép. terveit és 1827 márc.-ában indult az építkezés. A *Kereskedők Házá*nak nevezett ép. 1830-ban készült el. (Az 1832. évi elszámolás szerint 129 430,26 Ft összeget tett ki.) A ~ Hild legjelentősebb műve volt. A főhomlokzat legkiemelkedőbb része a hatalmas pilléreken nyugvó rizalit, melynek földszinti árkádos átjáróján álltak az emeleti tornác oszlopai. A középrész parádés hatását a csatlakozó részek egyszerű formálása még fokozta. A ~ alaprajzi kialakítása is mesteri volt, és aligha marad el a homlokzatnál nyújtott kvalitástól. Nagyszerű a telek sarkainak földszinti formálása, és tervezője pompásan oldotta meg az árkádok alól induló, kocsibehajtásra szolgáló kapualj alakítását, melynek három hajója a főlépcső előtt két lapos kupolával komponált

térbe torkollott, betekintési lehetőséget nyújtva a tengelyben álló kútszoborra és az udvari architektúrára. *Széchenyi* István kezdeményezésére (egy ideig ő is lakott az ép.-ben) a kölcsönök visszafizetésének biztosítására az első emeleti helyiségeket a →*Nemzeti Casinó*nak adták bérbe, a Dorottya u. sarkán kávéház és vendéglő, a Roosevelt tér felőli részen a →*Pesti Kereskedői Pitvar* (Kereskedelmi Csarnok) létesült, a Duna felé eső szárnyra a *Magyar Bank* irodái kerültek. 1851-től a Kereskedelmi Csarnok helyébe a „névadó" *Pesti Lloyd Társulat* került. Bálok, hangversenyek, különféle rendezvények céljára gyakran vették igénybe, 1849-ben, amikor Hentzi Pestet ágyúztatta, megrongálódott, de már 1850-ben helyreállították. 1861-ben a felsőház tartotta itt üléseit, 1864-től a Deák-kör otthona lett, végül a Trieszti Ált. Biztosító Társulat szerezte meg és használta 1944-ig, amikor is súlyos háborús sérülések érték. 1948-ban lebontották.

Lloyd Társulat: →*Pesti Lloyd Társulat*

L. Nagy Zsuzsa (Bp., 1930–): történész, a történettudományok doktora (1977). 1949–53 között az ELTE BTK hallgatója, 1953–92 között az MTA Történettudományi Int. munkatársa, tudományos tanácsadó. 1992 óta a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanszékvezető professzora. Kutatási területe az 1919-es Tanácsköztársaság, valamint a két vh. közti pol.- és társadalomtörténet. *F. m. A budapesti liberális ellenzék 1919–1944* (Bp., 1972); *Liberális pártmozgalmak 1931–1945* (Bp., 1986).

Lobmayer Jenő (Bp., 1874–Bp., 1952): jogász, főv. tanácsnok. 1894-ben lépett a főv. szolgálatába mint számvevőségi gyakornok, majd tanácsjegyző, később főjegyző. 1920-tól tanácsnok. Előbb a szociálpol. és közművelődési oszt.-on működött, 1926-tól 1931-ig a közgazd. és közlekedési ügyoszt. vez.-jeként irányította a főv. közlekedésének fejlesztését. A Bp.-i Kisipari Hitelint. és a Bp.-i Autóbusz Közlekedési Rt. elnöke volt.

Lófej-kút: körülfalazott, csőkifolyós rétegforrás a →*Hármashatár-hegy* K-i lejtőjén (Testvér-hegy), a →*Kiscelli-fennsík*ot fedő lejtőtörmelék és az oligocén agyag határán a Jablonkai út mellett, kb. 170 m tengerszint feletti magasságban. Vízhozama 10–15 l/perc, hőmérséklete 11–12,6 °C között változik.

Lófej-tisztás: →*Csillebérc*

Logod: középkori település a budai Várhegy Ny-i oldalán. Közvetlenül a ~i kapunak is nevezett *Zsidó kapu*n át vezető úttól É-ra, a heggyel párhuzamosan feküdt. Jogilag falunak számított, míg egyházilag 1440-ig a budai Nagyboldogasszony-templomhoz tartozott. Lakóinak jogállása hasonló volt a budaiakéhoz, mivel ők is vásárolhattak szőlőt a budai határban. Nagyon kis külterület tartozhatott ~hoz, birtokosa valószínűleg a kir. volt. Egy 1435-ös oklevél utal arra, hogy valamiféle mezővárosi önkormányzata lehetett, mivel bíróját és esküdtjét említik. Budai polgárok több esetben leköltöztek ide, és a Várhegy oldalában polgároknak, papoknak és nemeseknek is voltak kertjeik, majorjaik. A 16. sz.-ban bizonyos függetlenséget szerzett egyházilag, mert Mihály nevű papját említik.

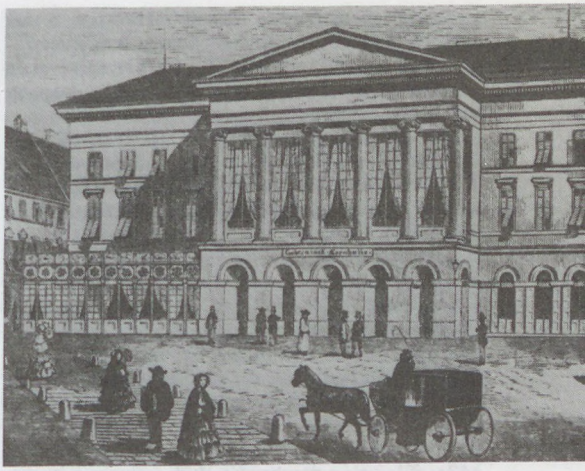

Az egykori Lloyd-palota

Logodi u. (I. Vérmező út–Alagút u.): a budai Vár Ny-i lejtőjén, a *várfal*lal párhuzamosan húzódik. Nevét a középkori *Logod* faluról kapta. A hajdan híres szőlőtermelő vidékre emlékeztet első elnevezése is (Garten, Gärtnergasse). A 19. sz. végén már ~ a neve. A *Vérmező* felé néző házsora támfalrendszeren áll.

Lomb Színpad, *Rokokó Színpad:* 1922 nyarán Nagy Endre társulatával a Stefánia úti Kioszkban vendégszerepelt, s a színlapon a ~ nevet használták. Jún.-ban és júl.-ban két kabaréműsoruk volt Péchy Blanka, Sárossy Andor, Gábor József, Ferenczy Károly közreműködésével. A ~ot a korabeli közönség *Rokokó Színpad*nak is nevezte, a Lányi Viktor–Fodor László műsorban elhangzó *Rokokó dal* alapján. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944 (Bp., 1978).

Lónyaytelep: →*tizennyolcadik (XVIII.) kerület*

Lónyay u. (IX. Vámház krt.–Boráros tér): a ~ban állott a „Két nyúlhoz" nevezetű kocsma, innen kapta a *Zwei Hasengasse* (Két nyúl u.) nevet. 1885-ben ~, a II. vh. után 1992-ig Szamuely u. a neve. – Jelentősebb ép.-ei: **15. sz.:** lh. (1920). – **26. sz.:** lh. (Rumszauer György, 1941). – **30–32. sz.:** volt Központi Zálogház (Révész Sámuel és Kollár József, 1903). – **60. sz.:** lh. (Schusbek Pál, 1871).

Lorántffy Zsuzsanna Egyesület: 1892-ben alakult ref. vallási nőegy. Elnöke 35 éven keresztül Szilassy Aladárné, tagjainak száma 1897-ben 272 fő volt. Az élelem-, ruha és pénzadományokon kívül évente 10 árva gyermek neveltetési költségét vállalta. Vasárnapi isk.-kat, varrótanfolyamokat és gyermekműsorokat szervezett. 1899-ben folyóiratot adott ki *Olajág* c. – 1908-ban létesítette *Diakonissza Nevelőintézet*ét, ahol internátusi felügyelő-, tanító- és kórházi ápolóképzést folytatott. 1920. ápr.-ban kezdte működését *Diakonissza Kórháza*; 8 oszt.-án 1931-ben 810, 1937-ben 970 beteget kezeltek. – Székházát

1931. nov.-ben nyitotta meg IV. Havas u. 6. sz. alatt, itt rendezte be leánykollégiumát is. Taglétszáma ekkor 297 fő volt. Munkások elhelyezésével és aggok otthoni ápolásával is foglalkozott. 1949-ig működött.

Lorántffy Zsuzsanna út (II. Fillér u.–Szilágyi Erzsébet fasor): **3. sz.:** *Baár-Madas Református Leánynevelő Int.*, ma Baár–Madas Gimn. (Medgyaszay István, 1929). – **7. sz.:** lh. (1930). – **12. sz.:** lh. (Guttmann Gyula, 1923).

Lóránt út (XII. Diana u.–Istenhegyi út): **5/a. sz.:** villa (1846). – **13. sz.:** villa (1884).

Lorilleux cég: →*BUDACOLOR Festékgyár*

Losonci indóház: →*Józsefvárosi pályaudvar*

Lotharingiai Károly Lipót, hg. (Bécs, 1643–Wels, 1690): hadvezér. A Habsburgok szolgálatába állott. 1670-ben lovassági tábornok. Részt vett Bécs felmentésében (1683. szept.) mint a mo.-i seregek főparancsnoka. Tovább üldözte a törököket, és 1684. júl. 14-én megkezdte Buda ostromát, szept. 1-jén azonban visszavonult. 1686. aug. 2-án kezdte újra Buda ostromát az egyesült császári hadak élén. Szept. 2-án került kezére a romos város.

lottó, *lottéria:* olasz eredetű szerencsejáték, amelynek lényege, hogy a megállapított részvételi díjjal fogadást lehet kötni meghatározott számsorból kihúzásra kerülő számokra. Az első ~húzásra Genovában 1620-ban került sor. Egy 1762-ben kiadott császári pátens már Budán is engedélyezte a ~t. Ottavio Cataldi még ebben az évben a Tabánban megkezdte a húzásokat. A játék tisztaságára ~kamara ügyelt, amelynek titkára *Miller* János Ferdinánd lett. A budai ~t 1770-től nyolc évre évi harminc húzással Barta András bérelte. 1792-től két évre áll. kezelésbe került, majd ismét magánvállalkozás lett. 1848–49-ben megszűnt és csak 1957 márc.-tól működik újra az egész ország területén.

Lotz Károly

Lotz Károly (Homburg von der Hohe, 1833–Bp., 1904): festő. Bécsi tanulmányai után számos falképet festett mesterével, K. Rahllal az osztrák fővárban. A bp.-i Mintarajzisk. tanára (1882), majd a második festészeti mesterisk. vez.-je (1887). Romantikus tájképei és monumentális falképei jelentősek. A 19. sz. végének egyik legismertebb m. festője. Képei az MNG-ben láthatók. Falfestményeket készített a pesti *Vigadó lépcsőcsarnokába* (1864), és a *Vigadó éttermébe* 28 medaillont (1873). Ismertebb bp.-i alkotásai még: az *MNM* lépcsőháza (Than Mórral, 1874), az *Egyetemi Könyvtár* (1875), a *régi Műcsarnok* (Sugár-, ma Andrássy út, 1877), az *Új Városháza* (Váci u., 1880–82) falképei, a *Keleti pu.* (Than Mórral, 1884), az *Operaház* nézőtéri mennyezete (1884), az *MTA* nagytermének két triptychonja (1887–91), a budai *Mátyás-templom* (Szt. László legendája, Székely Bertalannal, 1892–93), a *pesti ferences templom* (1894–95), a volt *Igazságügyi Palota* nagycsarnoka (most Néprajzi Múz., 1894), az *Országház* lépcsőháza (1896–97), a *Vár Habsburg-terme* (1901–04), a *Bazilika* pillérmozaikjai, kupola- és boltívképei (1894–99). – *Irod.* Ybl Ervin: Lotz Károly élete és művészete (Bp., 1981).

Lotz Károly u. (II. Pasaréti út–Szilágyi Erzsébet fasor): **4/b.:** villa, műteremmel (Molnár Farkas, 1933). – **6. sz.:** társasház (Molnár Farkas, 1934).

lovagi torna: a 12–13. sz. jellegzetes Ny-i lovagi fegyvergyakorlata, melynek során páncélosan, zárt sisakkal, kopjával rohantak egymásnak vágtában a lovon ülő ellenfelek. A ~ az Árpád-ház idején terjedt el Mo.-on. Óbudán és Budán I. Lajos és Mátyás korában zajlottak az irodalomban is szereplő ~k. 1896-ban az ezredévi kiállítás alkalmából Mátyás korabeli lovagi tornabemutatót rendeztek a →*Nemzeti Lovardá*ban (→még *karrusszel*).

lovardák: a lovaglás tanulását, ill. tanítását elősegítő lovaglóisk.-k. Mo.-on az 1806. évi Ratio Educationis 144. paragrafusa kimondta, hogy a Nemesek Akadémiájában, a Budai Teréz Akadémián lovaglóisk.-t kell létrehozni. Ekkor már működött az egyes adatok szerint 1796-ban alapított első pesti lovarda, a Fuchs-féle lovarda, az Ötpacsirta u.-ban. Az első budai lovardáról 1802-ből vannak a legkorábbi adataink, amelyek szerint a budai várban a kir. palotához tartozott egy lovarda, amely gr. Sándor Móric lovasmutatványairól vált ismertté. Az első állandó lovarda Pesten 1817-ben jött létre, s 1820-ig állt fenn, az ig. Heinrich János kapitány volt. Heinrich hozta létre a második ilyen létesítményt is 1826. dec.-ben Nemzeti Lovagló Isk. néven. Híres lovarda volt még ekkor a valószínűleg első nyilvános lovarda, a Károlyi-lovarda. Itt volt először lehetőség sétalovaglásra és lovak bérlésére is. gr. Károlyi György telkén 1837-ben állított fel új, ideiglenes „lóiskolát" az Üllői úton, míg az első állandó lovardát, a Nemzeti Lovardát 1858. jan. 7-én az Ötpacsirta u.-ban állították fel.

Lovaregylet: →*Magyar Lovaregylet*

lovaspóló: angol eredetű lovas labdajáték. A játék első ismertetése a Pesti Hírlapban jelent meg 1884. ápr. 17-én. Valószínű, hogy ennek a cikknek a hatására egy közelebbről nem ismert mágnás társaság a nyilvánosság teljes kizárásával a Soroksári úti lóversenytéren űzte ezt a játékot. 1899. máj. 17-én volt az első ~-mérkőzés Bp.-en, a külső Üllői út és a régi versenytér között elterülő réten. Az első csapatban szerepelt gr.Andrássy Géza, gr. Andrássy

Sándor és gr. Andrássy Tivadar. 1901-ben megalakult a *Bp.-i Polo Club*, az első mo. ~ egy. A sportág mo.-i megalapítója gr. Andrássy Géza, akinek erdélyi kancái és az ír pónik keresztezéséből sikerült kifejezetten a ~játékra alkalmas fajtákat kitenyészteni. Andrássy Géza vándordíjat is alapított, az érte vívott mérkőzések a főv. társasági élet fő látványosságai voltak egészen 1914-ig. br. Bethlen István javaslatára 1928-ban megalakult a *M. Polo Club*, s ugyanebben az évben átadták Európa legkorszerűbb pólópályáját. Szintén 1928-ban a régi Bp.-i Polo Club egyesült a M. Polo Clubbal, s az egyesített új M. Polo Club 1929-ben kiírta a Bp.-i Bajnokok Tornáját. A nagy nemzetközi versenyt a m. csapat nyerte meg. A 30-as években a m. ~ Európa élmezőnyéhez tartozott, az 1936. évi berlini olimpián a m. csapat a 4. helyen végzett, s megnyerte az 1938. évi nem hivatalos EB-t is.

lovassport: lóval űzött sportszerű gyakorlatok, melyeknél – ellentétben a →*lóversennyel*, – a lovas lovaglási tudása a döntő. Versenyágai: díjugratás, díjlovaglás, lovastusa, fogathajtás, távlovaglás. Ide soroljuk a nem hivatásos versenyzők részvételével rendezett fogatversenyeket is. Bp.-en a mai Népstadion helyén volt lóversenypályán 1894. máj. 11-én rendezték az első díjlovagló és ugrató versenyt. E sportág legjobb m. eredményét Platthy József érte el az 1936. évi berlini olimpián, nehéz vadászugratásban szerzett harmadik helyezésével, míg az 1980. évi moszkvai olimpián a m. lovastusa és a m. díjugrató csapat a 4. helyen végzett. 1924-ben alakult meg a *Magyar Lovassport Egyesületek Országos Szövetsége*, mely 1944-ben megszűnt. Az 1957-ben megalakult *Magyar Lovas Szövetség* (V. Szép u. 3.) vezetésével e sportág fejlődésben van, Bp.-en jelenleg a *Budapesti Lovas Klub* VIII. Kerepesi út 7. sz. alatti →*Tattersall*ban levő lovasisk.-jában és bérlovardájában bárki által űzhető ez a sport.

Lovas út (I. ker.): a *Várhegy* É-i és Ny-i oldalában a bástyafalak mentén a *Bécsi kaputól* a *Fehérvári kapuig* (→*Ova kapu*) terjedő útvonal. 1958–91 között neve Sziklai Sándor u. Fölötte az *Anjou bástyának* nevezett sétány, továbbá a *Tóth Árpád bástyasétány* húzódik. A Bécsi kaputól kiindulva a ~ mentén áll →*Murád pasa tornya*, továbbá →*Sziavus pasa tornya*, majd a sarkon az →*Esztergomi rondella* v. *Földbástya*, továbbá →*Veli bej tornya* és a →*Savanyúleves torony*. A ~nak a Bécsi kapu és a Földbástya közti szakaszán keskeny parksáv húzódik. Ebben áll a Buda 1686. évi felszabadító ostromában élen járt *Hajdúk emlékköve* (Grantner Jenő, 1936), a bástyafalba illesztve pedig Eörményessy Fiath János győri hajdúkapitány és a felszabadításban részt vett spanyol csapatok emléktáblája. Közel a Fehérvári kapuhoz a ~on áll Greguss Ágost író, esztéta mellszobra (Holló Barnabás, 1913).

lóvasút: általában városi utakon kiépített vasúti pályán közlekedő, lóval vontatott jármű. Az első bp.-i ~at Európában hatodikként a Pesti Közúti Vaspálya Társaság indította 1866-ban. Ez és a →*Bu-*

Lóvasút (fametszet, 1866)

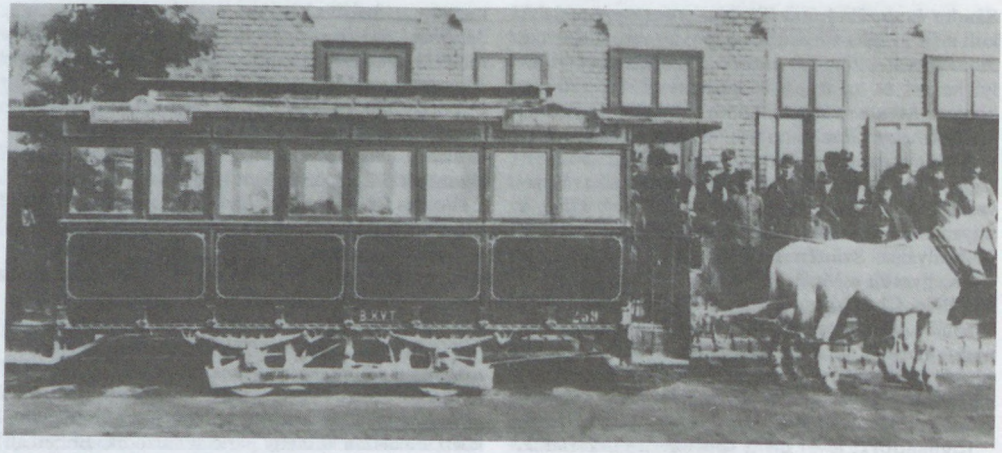

Lóvasúti kocsi

dai Közúti Vaspálya Társaság két vonala (1886) még emeletes kocsikat is közlekedtetett, I., II. és III. kocsiosztállyal. 1872-ben indult az Újpest–rákospalotai ~. A *Margitszigeti* ~ valószínűleg 1874-ben nyílt meg és 1928-ig állt fenn. A két társ.-ból jött létre a →*Budapesti Közúti Vaspálya Társaság*, melynek ~ja 1879-ben a Margit hídon át összekapcsolta Pestet és Budát. A (760 mm) keskenyvágányú *Pusztaszentmihályi Közúti Vasút* a mai XVI. ker.-ben, a BHÉV Cinkota–Nagyicce állomása és a település távolabbi részei között biztosított kapcsolatot, az 1910-es évek elején szűnt meg. – A városi forgalomban, a BKVT vonalán az utolsó ~i kocsi 1898. jún. 7-én, a Déli pu. és Széna tér között közlekedett. A ~ak működése ellen egyre több kifogás hangzott el, az első villamosüzemű vonalát 1896. máj. 30-án, a Nyugati pu. és Újpest között nyitották meg. – *Irod.* Mihályfi József: A budapesti közúti vaspályák (A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1887).

lóverseny: a versenylovak gyorsaságának kipróbálására hivatott verseny. Budán már a középkorban rendeztek ~eket, de az első modern „próba lóversenyt" Pesten a városligeti allében, gr. Batthyány József és gr. Batthyány Tivadar birtokán, a későbbi Vilmos kir.-né úton tartották 1802-ben. A „próba lóverseny" után 1802–1803-ban a nádor elnöklete alatt megalakult a lótenyésztést előmozdító biz., mely először vette programjába a Pesten tartandó ~eket. 1816-ban a futtatások főurai között már találkozunk Széchenyi „Rittmeister" nevével. 1818. nov. 21-én gr. Széchenyi István először ír a ~ről az Erneuerter Vaterländische Blatterben, s 1821-ben először szabályozta m. nyelven a lóversenyeket Projektum a Mo.-on felállítandó Lovas-pályázás Törvényeinek címmel. Ezen előzmények után 1827. jún.

A lóvasút nyári kocsija

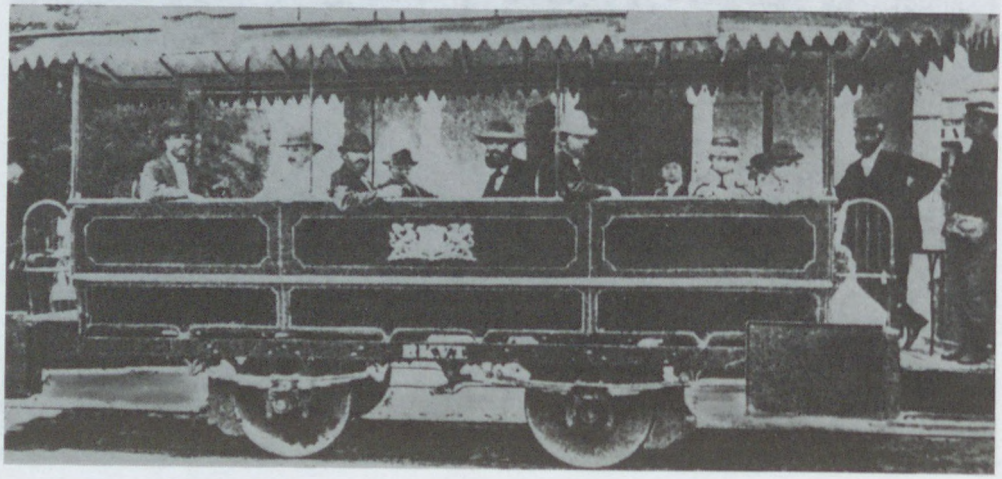

6-án tartották az első pesti ~t, az első győztes Széchenyi Gawing nevű lova volt, nyergében Boggis Jánossal. 1828-ban a versenyek továbbfejlesztése érdekében megjelenik Széchenyi Lovakrul c. munkája. Jelentősebb díjak az első évekből: 1828-tól az Asszonyságok Díja, 1829-től a Hazafiúi Díj, 1834-től a Károlyi Tétverseny, 1836-tól a Kanca-díj, 1846-tól az Egyesült Nemzeti Díj. A Mo.-i Állattenyésztő Társaság 1830-ban alakult meg Széchenyi vezetésével, a társaság lóversenyek rendezésén kívül állatkiállítások tartásával, lóárverésekkel foglalkozott, s méneskönyvet adott ki. 1839-ben rendezték az első ugratóversenyt. A versenyek 1849-től 1852-ig szüneteltek, 1852-ben Ferenc József buda-pesti látogatása tiszteletére azonban újra rendeztek ~t. Az új díjak közül kiemelkedik a Társasági-díj (1853-tól), a Károlyi-díj. Az uralkodó 1858-ban alapította a Császár-díjat. 1857-ben indult az első m. sportlap, amely ekkor szinte kizárólag lóversenyzéssel és vadászattal foglalkozott. A Vadász- és Versenylap szerk.-je Bérczy Károly volt. 1869-ben új alapokra helyezték a Lovaregyletet, az új versenyszabályokat gr. Szapáry Iván szövegében fogadták el, elnökké br. Wenckheim Bélát választották. 1871-ben működött először totalizatőr Pesten, a Nemzeti Casino alsó vendéglőjében létrehoztak egy zárt jellegű Betting különböző nagydíjak, 1885-ben alapította a Szfőv. a Bp. díjat. Ez volt az első nagydíj, 1889-től futják a Szt. István-díjat, 1896-tól a Király-díjat, 1897-től a Királyné-díjat. 1890-ben megalakult az Úrlovasok Szövetsége, amely 1890. nov. 9-én Cinkotán tartotta első versenyét. A M. Lovaregylet történetének legjelentősebb elnöke az 1891-től 1907-ig elnöklő gr. Batthyány Elemér, gr. Batthyány Lajos fia. 1900. aug.-ban érkeztek az első amerikai zsokék Mo.-ra, akik teljesen új lovaglóstílust mutattak be Bp.-en. 1910-ben a főv. felmondta a pesti versenyteret, eredetileg 1913-ra, ez a határidő azonban különböző okok miatt elodázódott, majd az I. vh. alatt amúgy sem lehetett jelentősebb versenyeket tartani. 1919-ben, a Tanácsközt. alatt a M. Lovaregylet kényszerből átadta mind a régi, mind az ekkor már épülő új versenyteret a kirendelt népbiztosoknak, az új rend időközben felszántatta a városligeti versenyteret. Ezért, ill. a főv. által korábban felmondott szerződés miatt 1920-tól Alagon rendezték átmenetileg a versenyeket. 1921-ben itt futották először a M. Derbyt. 1923-ban megalakult a Bp.-i Új Lóversenytért Építő Rt., amely végül is 1925. máj. 10-én avatta fel az új rákosi versenypályát. 1926-tól Bp.-en életbe lépett a szombat-vasárnapi versenyek rendszere. 1927-ben az első pesti versenyek 100. évfordulóján nagyszabá-

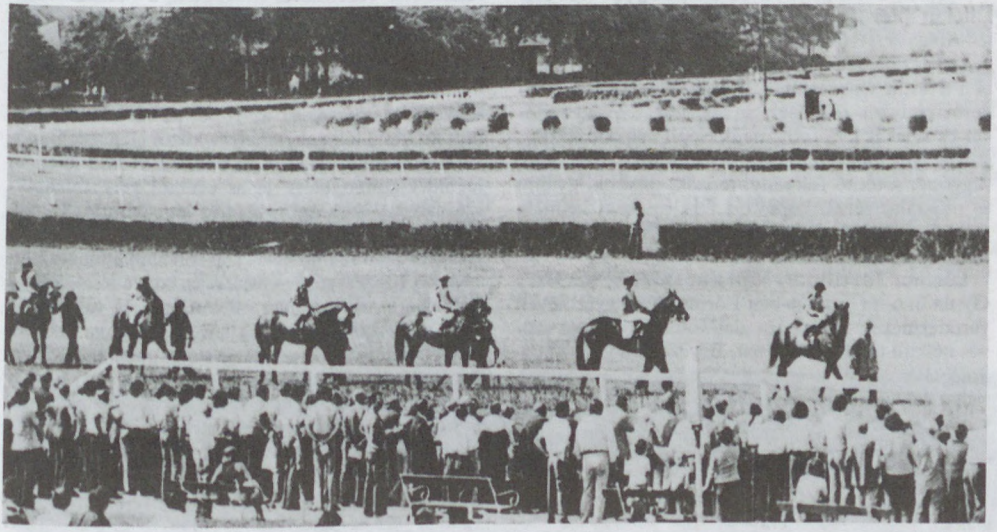

Galopp-pálya

Roomot. 1876-ban Kisbér megnyerte az Angol Derbyt, de a legjelentősebb eredményeket Kincsem érte el. Kincsem első győzelmét 1876. jún. 1-jén aratta Berlinben, s pályafutása alatt veretlen maradt, összesen 54 győzelmet aratott. Az új lóversenypályát 1880. okt. 17-én avatták fel. A Feszty Frigyes tervei alapján készült versenytér a Csömöri úton volt. Az első nyári meetinget 1881. aug. 20–21-én tartották, 1882-től a rendezőegy. felvette a *M. Lovaregylet* elnevezést. A 80-as 90-es években megjelentek a sú jubiláris versenyeket rendeztek. 1929-ben a mo.-i lóanyag javítása érdekében a Honvédelmi Minisztérium felállította a hadseregi versenyistállók intézményét. A 30–40-es években különösen értékes tenyészállatok kerültek Mo.-ra, csak 1939-ben Aga Khan franciao.-i méneseiből 30-nál több igen értékes anyakanca. – Lóversenyek rendezésével ma a →*Nemzeti Lóverseny Kft.* foglalkozik. – *Irod.* Startól a célig (szerk. Krúdy Gyula és Pálmai Henrik, Bp., 1922).

lőportárak: →*Angyalföld*nek a *Dózsa György u.* – a *Szabolcs u.* – a *Róbert Károly krt.* és a *Váci út* közé eső részét még a 20. sz. elején is *Lőportár dűlő*nek nevezték. A terület ekkor teljes egészében katonai célokat szolgált. Itt volt a Vilmos főhercegről elnevezett Tüzérlaktanya, az Albert főherceg Laktanya, a császári és kir. szekerészeti laktanya, katonai élelmezési raktár és kórház stb. A mai *Lőportár u.* neve őrzi az egykori lőporraktár emlékét, de a terület többi u.neve is katonai eredetet mutat: *Tüzér u., Ágyú u., Üteg u., Csata u., Kartács u., Röppentyű u.* – Az I. és XI. ker.-ben ma is áll még egy-egy igen szép, régi lőportárép. Az 1720–30-as években Matthey hadmérnök tervei alapján a budai Vár →*Erdélyi bástyá*ján építették fel a *Szt. József lőportár*at. A rendkívül vastag falú barokk ép.-ben tartották fogva *Táncsics* Mihályt 1848-ban. A másik egykori lőportár a XI. *Budafoki u.* 78. sz. telken található, az időközben köréje települt *Épületelemgyár* területén, kis magaslaton, kerítésfalmaradványokkal körülvéve. 1780 körül épült lőportár céljára. A 18–19. sz.-i térképek *Pulverthurm* vagy régi lőportorony néven tüntetik fel. A T alaprajzú, barokk ép. katonai jellege a 20. sz.-ban szűnt meg.

Lőportár dűlő: →*lőportárak*

Lőrinci Hengermű: →*Lipták és Társa Építési és Vasipari Rt.*, →*Dunaferr Lőrinci Hengermű*

Lőrinci Szalagszövő és Csipkegyár (XVIII. Üllői út 8–10.): 1948-ban alakították meg a *Rothauser-Stüchler,* valamint a *Continental Szalagszövőgyár*ak összevonásával. Közvetlen jogelődje az 1921-ben létesült Continental Szalagszövőgyár Rt. Kezdetben selyem- és műselyem szalagokat, nyakkendőket és sálakat gyártott, majd klöpli csipkét és függönyt. Jelenlegi termékei: lánckötött „Reschell" függöny, sötétítő függöny, terítők, takarók, gyapjú és műszálas sálak, körkötött felsőruházati kelmék, díszítő csipkék és szalagok, valamint műszaki szövetek és mezőgazd. hálók.

Lőrinci Textilipari Vállalat (XVIII. Reviczky Gyula u. 9–11.): 1953-ban Lőrinci Vattagyár néven vattatermékek gyártására alapították. 1958-tól szövés nélküli textiliákat készít. Bevezette a varrvahurkoló eljárásokat, a steppelést, 1959-től a paplan-, hálózsák- és műszőrmegyártást. 1964-ben kapta jelenlegi nevét.

Lössel Farkas (Rumpenheim, 1810–Pest? 1866 után): pesti cukrász. Kasselban tanult, Rastadtban, Münchenben és Pesten volt segéd. 1840. szept. 5-én kapott pesti cukrász-jogosítványt. Cukrászata először a Szél u. 168. (ma Nádor u. 1.), 1860-tól a Fő u. 9. (ma Arany János u. 20.), 1865-től a Fő út 14. (ma Arany János u. 34.) sz. alatt volt. 1846–48-ban a városligeti Aréna vendéglő helyiségeit bérelte, ahol kávéházat tartott fenn. Tevékenyen részt vett a pesti cukrászok céhalakítási törekvésének megvalósításában. A Helytartótanácsnak céh alakítását megtagadó állásfoglalása után 1845. máj. 16-án városi tanácsi határozat alapján létrejött a *Pesti Cukrászok Testülete (Grémiuma)*, amelynek legelső főelöljárója lett, majd több későbbi tisztújításkor is a Testület fővagy al- (más nevén másod-) elöljárójává választották. 1861-ben, az 1859. évi Iparrendtartás értelmében *Társulat*tá alakult szervezet főelöljárója lett 1866-ig. Cukrászatát 1868-ban Tüdős József cukrász vette meg.

lövészet, *sportlövészet:* a legrégebbi városi sporttevékenység. A ~ kezdetben természetesen védelmi célokat szolgált, ill. a városi polgárság védelmi tevékenységéből fejlődött ki a modern sportlövészet. 1696-ban alakult meg a legelső m. „sportegy.", a *Budai Polgári Lövészegylet.* 1701-ben a pesti városi hatóság lövészetre kötelezte az iparosmestereket, megalakult a *Pesti Lövészegylet* is. A lövészegyletek létrejöttének pol. okai is voltak, a bécsi udvar támogatta a labanc érzelmű Buda és Pest városok lövészhajlamait. 1703-ban I. Lipót kötelezővé tette a polgári lövöldék felállítását. Ekkor jelentek meg Budán és Pesten az ún. Flintenschützenek, azok a városi alkalmazottak, akik a lövőversenyeket lebonyolították, ill. a megfelelő díjakról gondoskodtak. A 18. sz. elején már működött az első pesti lövölde a Hatvani kapu és a Szabó rondella között. Ez eleinte faép., 1771-től kőép. volt, és 1786-ig használták. A budai első lövölde egyes adatok szerint a Szegényház u.-ban volt. Pesten az első lövőházat Jung József építette az 1780-as években a mai Vámház krt., Királyi Pál u. és Fővám tér között a régi pestistemető helyén. 1792. jún. 28-án a fiatal Ferenc császár meglátogatta ezt a lövőházat. A lövészegy.-ek ekkor egy-egy főlövészmester vezetésével működtek, a Pesti Lövészegy. leghíresebb lövészmesterei Mayerffy Xavér Ferenc és Martinelli Antal voltak. Az 1810-es évektől a ~ mind Pesten, mind Budán igazi fellendülésnek indult. Mindkét városban hetente tartottak lövőversenyeket. Ismeretesek az ebből az időből fennmaradt művészi lőlapok, amelyek közül igen sok Napóleont ábrázolta. 1824. júl. 4-én a Lövölde téren új lövöldét építettek. A 30-as évektől a ~ felkapott szórakozás, társasági mulatság lett. Mind a Budai, mind a Pesti Lövészegy. lövészbálokat, lövészestélyeket, s az uralkodó nevezetesebb napjain lövészünnepeket rendezett. A ~ város- és honvédelmi jellege háttérbe szorult, s még mielőtt sporttá vált volna, mint társasági tevékenység terjedt el. Maga Széchenyi István is gyakran látogatta a pesti lövöldét, s fennmaradt a leghíresebb pesti puskamíves, Kirner György neve. Lövészversenyeket rendeztek a nagyobb vendéglőkben is, különösen híresek voltak a Vadászkürt Szálló udvarán tartott versenyek. Az 1848/49. évi forr. és szabadságharc után Pest-Budán betiltották a ~et. A sportág csak 1861-ben éledt újjá, amikor újra engedélyezték a Budai és a Pesti Polgári Lövészegy. működését, s megnyílt újra a budai lövölde is. A kiegyezés után a ~ modern polgári sporttá vált. Különösen a galamblövészversenyek váltak népszerűvé. A 60-as, 70-es évek lövész-versenyei az ún. lövészlátogatások voltak, amikor két lövészegy. vetélkedett egymással. Az első ilyen látogatást a Budai Polgári Lövészegy. tette 1869-ben Brassóba. 1871-ben a Budai Polgári Lövészegy. orsz. lövészünnepet rendezett. A lövészünnep után a jelenlevő egy.-ek megalapították a M. Orsz. Lövészegy.-et, amely felső szinten tömörítette a lövészegy.-eket. 1887-ben rendezték meg az első üveggolyó- és cserépgalamb-lövészetet, a későbbi agyaggalamb-, a

mai modern trap- és skeetlövészet ősét. – 1903-ban Szemere Miklós pestszentlőrinci birtokán lövöldét állított fel és megszervezte az első lövésztanfolyamokat. Szemere a modern mo.-i sport~ talán egyik legjelentősebb alakja. Kezdeményezésére 1906-ban megrendezték az első orsz. lövészversenyt, javaslatára 1907-ben megalakult a M. Orsz. Céllövő Szöv., s kiadta az első szakfolyóiratot is. A m. sportlövők 1908-tól indulhattak VB-ken ill. olimpiákon, 1911-ben rendezték meg az első orsz. bajnokságot, az első bajnok, Velez Rezső (BEAC) hadipuskával győzött. 1923-ban adták át a Margit-szigeten Európa egyik legkorszerűbb galamblövő pályáját (a pálya az Árpád híd építésekor szűnt meg). – Bp.-en 1934-ben a Margit-szigeten élő- és agyaggalamblövő VB-t rendeztek, 1961-ben az Újpest Dózsa Beloiannisz lőterén, a Mexikói úton női és ifjúsági EB-re került sor. 1984-ben és 1992-ben a Bp. Sportcsarnokban légfegyveres EB-t rendeztek. – A sportág olimpiai bajnokai: Prokopp Sándor (1912, hadipuska, fekvő 20 lövés), Halasy Gyula (1924, koronglövés, trap 100 korong), Takács Károly (1948, 1952, önműködő sportpisztoly 60 lövés), Hammerl László (1964, kisöbű sportpuska, fekvő 60 lövés). A jelentősebb bp.-i szakoszt.-ok: Bp.-i Honvéd, UTE és az 1989-től régi nevét újra visszakapott Bp.-i Polgári Lövészegylet (BPLE).

Lövész u.: →*Királyi Pál u.*

Lövölde tér (VI–VII. ker.): az 1838. évi árvíz idején a *Fővám tér* és a *Királyi Pál u.* közötti területen állt pesti Lövölde az árvíz áldozata lett. Ennek pontos mását a mai ~ DK-i sarkán 1840-ben építették fel. A tér 1874-ben, az 1890-ig működött lövöldéről kapta a nevét.

Luczenbacher Pál hajóközlekedési vállalata: Luczenbacher szobi fakereskedő faáruinak Pestre szállításához az 1850-es évek végén uszályokat bérelt a Duna Gőzhajózási Társaságtól. 1867-ben már az újpesti téli kikötőben hajójavító és áruraktározási célokat szolgáló telepe volt. Ezekben az években fokozatosan néhány kisebb kerekes és csavaros gőzhajót vásárolt, amelyekkel saját árujának szállítása mellett idegen áruk szállítását is vállalta a Bp.–Szob Duna-szakaszon. A gazd. válságokat átvészelve a váll. megerősödött és jelentős profitot hozott. Luczenbacher 1881-ben nemességet kapott és a nagyburzsoázia körébe emelkedett. Főrendiházi taglett. 1898-ban halt meg. Örökösei a váll.-ot kiárusították.

Lúdas Matyi: →*élclapok*

Ludovika Akadémia, *Ludoviceum:* a m. hivatásos tisztképzés egykori főisk.-ja. Az 1790. évi ogy. biz.-ot jelölt ki egy felállítandó m. tisztképző isk. tervezetének kidolgozására. A M. Hadi Akadémia megvalósítását az 1808:7. tc. rendelte el. A szervezendő int. javára I. Ferenc felesége, Mária Ludovika felajánlotta 50 000 forint koronázási ajándékát, ezért a m. nemzet a kir.-né iránti tiszteletéből az int.-et Ludovikának nevezte el. (A kir.nőn kívül Ambrus főhg., József nádor, Albert szász herceg Jekelfalussy József, gr. Illésházy István, gr. Batthyány Károly, Marcibányi István, padányi gr. Buttler János a vm.-ék és városok járultak hozzá adományaikkal az int. létrehozásához). A telket br. Orczy igen csekély összegért engedte át az országnak, de ehhez még Pest város és a Festetich család is adott területeket. 1820-ban kezdték meg a ~ építését. Az alapkövet 1830. jún. 28-án József nádor tette le. Az ép. tervét Pollack Mihály készítette. A palota 1839-ben elkészült. Az 1848–49-es szabadságharc alatt Mészáros Lázár hadügymin. mint M. Hadifőtanodát szándékozta megnyitni, de ebben Windischgrätz budai bevonulása megakadályozta. Csak 1872. nov. 1-jén nyitották meg *Magyar Királyi Honvédségi Ludovika Akadémia* néven. Első parancsnoka Móricz Sándor ezredes volt. Főisk.-vá az 1897:23. tc.-kel alakult. Olyan ifjakat vettek fel, akik érettségi bizonyítvánnyal rendelkeztek, vagy valamely reálisk. nevelőint.-et elvégeztek. Négy évfolyama volt. A sikeres elvégzése után a felavatottak hadnagyként kerültek a honvéd-

A Ludoviceum (metszet a C. Vasquez-féle térképről)

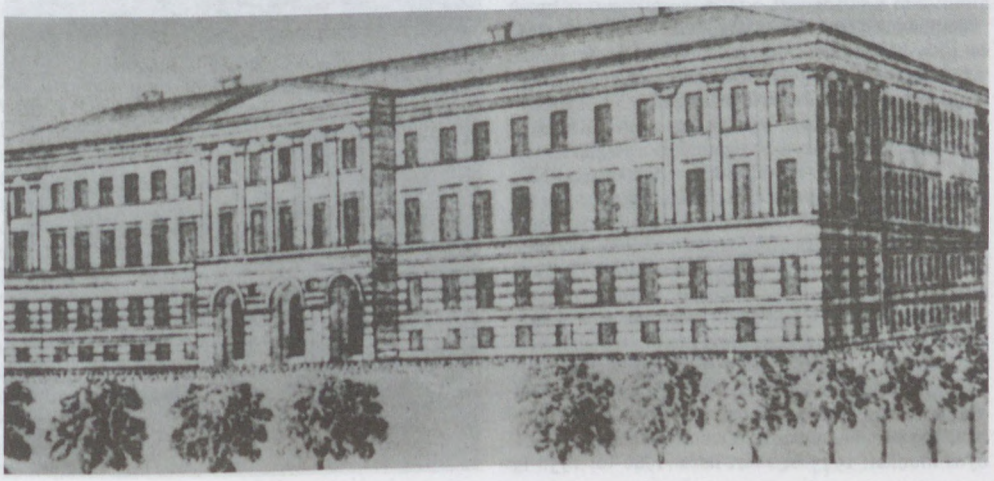

séghez. Az int.-et 1944 végén Kőszegre, majd Németo.-ba telepítették át. Ez a ~ megszűntét is jelentette. Az ép.-ben 1945–1958 között a *Kossuth Akadémia* működött. Jelenleg az ELTE TTK egyik ép.-e. – Az ép. klasszicista stílusú, kétemeletes, 3–5–7–5–3 ablaktengelyes, középső és oldalrizalitokkal. Középrizalitja 6 pillérrel, oromzattal és kerek ablakokkal képzett. Főkapuja mellett két hadijelvényes medaillon látható. Előcsarnoka nyolcszögű pillérekkel osztott. Volt kápolnáját Uhr Ferenc híres m. embereket ábrázoló domborművei díszítik (1836–37). A Pollack Mihály tervezte ép.-et Kauser József átalakította és megtoldotta (1880). – *Irod.* Bachó László: A m. kir. Honv. Ludovika Akadémia története (Bp., 1932); Zádor Anna: Pollack Mihály 1773–1855 (Bp., 1960).

Ludovika II. tanulmányi főcsoport: →*Magyar Kir. Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia*

Ludovika tér (VIII. ker.): az Üllői út–Korányi Sándor u. és a volt →*Ludovika Akadémia* ép.-e (ma az ELTE számos tanszéke) által közrefogott háromszögű tér. A Ludovika elkészültét követően az előtte alakult teret angolkertté építették. A környék beépülésével sétatér jellege megszűnt, és nem hivatalosan *Ludovika-kert*nek nevezték. 1948-tól Néphadsereg tér, 1957-től Kun Béla tér, 1990-től ismét ~. 1967-ben állították fel Kun Béla, Szamuely Tibor és Landler Jenő együttes emlékművét (Farkas Aladár, Herczeg Klára, Olcsay Kiss Zoltán alkotása). Az emlékművet 1991-ben eltávolították, majd a budatéteny Szoborparkban helyezték el.

Ludwig Múzeum (Budavári Palota A épület): a főv. egyik legújabb közgyűjt.-e, 1991-ben nyílt meg. Peter és Irene Ludwig kölni műgyűjtő 1987 óta számos műalkotást állított ki az MNG-ben, ezeket 1991-ben hazánknak adományozta, s így egy kortárs művészeti múzeum alapjait vetette meg. A mintegy 150 alkotásból álló adományt az MNG kortárs művészeti gyűjt.-évél egészítették ki, így hozták létre az egykori Munkásmozgalmi Múz. ép.-ében a ~ot.

Lukács György (Bp., 1885–Bp., 1971): filozófus, esztéta, irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus (1949), Kossuth-díjas (1955). A bp.-i ev. gimn.-ban érettségizett, utána beiratkozott a bp.-i tudományegyetem jogi karára, majd a bölcsészkarra, és 1909-ben bölcsészdoktori címet szerzett. Részt vett a századelő progresszív szellemi mozgalmaiban. Egyik alapítója a Thália Társaságnak és a Társ.tudományi Társaságnak, munkatársa a Jövendőnek, a Huszadik Századnak, a Nyugatnak és a Renaissancenak. 1911-től 1917-ig külföldön, Olasz-, majd Németo.-ban élt és alaposabban megismerkedett a marxi tanításokkal. 1917 őszén hazatért és bekapcsolódott a háborúellenes Szellemtudományok Szabadisk.-jának tevékenységébe. 1918 dec.-ében belépett a KMP-be, tagja lett a Központi Bizottságnak. 1919-ben a Vörös Újság egyik szerk.-je. A proletárdiktatúra idején közoktatásügyi népbiztos, részt vett a Vörös Hadsereg harcaiban. A Tanácsközt. bukása után egy ideig Bp.-en végzett illegális munkát, majd külföldre távozott. Bécsben, Moszkvában, Berlinben, 1933-tól ismét Moszkvában folytatott tudományos munkát. 1945-ben tért haza. 1946-tól 1958-ig egyetemi tanár a bp.-i egyetemen. Az 1949-es ún. Lukács-vita után visszavonult a közéleti tevékenységtől. Az 1956. évi forr. idején oktatásügyi min. volt. A forr. után Romániába, Snagovba internálták. Visszatérve 1958-ban nyugalomba vonult, tudományos munkát folytatott, a marxista esztétika filozófiai alapvetése tárgykörében jelentek meg művei Mo.-on és külföldön. Azoknak a tudósoknak a körét, akik ~ műveiből merítve folytatják kutatómunkájukat, akik kiegészítik, továbbviszik ~ életművét, →*„Budapesti iskolá"*-nak nevezik. – Egész alakos portrészobrát a XIII. Szent István parkban állították fel (Varga Imre, 1985).

Lukács fürdő iszaptava: →*Iszaptó*

Lukács gyógyfürdő (II. Frankel Leó u. 25–29): a Margit híd budai hídfőjénél fekvő gyógyfürdő, melynek története összefügg a szomszédos →*Császár fürdő*vel. Forrásainak használata az ókorba nyúlik vissza. A ~ helyén v. közvetlen környékén, az ún. Felhévízen a Szent Lélek Lovagrend kórháza állt, amelyet annak nagymestere, Artolfus 1330-ban saját költségén építtetett. A török időben *Barat Dergemine* volt a neve. A bőven feltörő gyógyforrások vizével már a középkorban liszt-, majd puskapormalmokat hajtottak. Az ún. *Császármalom*nak egyik tornya beépítetten megmaradt mint a fürdő egyik kerek medencéje. Buda felszabadulása után a terület kincstári tulajdonába került. É-i részén, amelyet Ecker János sebész vett meg 1702-ben, alakították ki a *Császár fürdő*t. Ennek tőszomszédságában, a malom-

Lukács György szobra

A Lukács gyógyfürdő

udvarban működött a múlt század közepén egy szerény, pár kádas fürdő, amelyet a nép „lyukas" fürdőnek nevezett, valószínűleg a *Lukász* nevű fürdőtulajdonos családneve után. A Lukács fürdő elnevezést Palotai Rezső kezdte használni, aki 1884-ben megvette a fürdőt a kincstártól és nagy tőkét fektetett fejlesztésébe. (A fürdő udvarán csavart kőoszlopon Szent Lukácsnak az 1760-as évekből származó szobra látható). 1893-ban a ~ rt.-vé alakult, ekkor kapta mai formáját. Felépítették az iszapfürdőt, gyógyszállót, gőzfürdőt, modern vízgyógyászati oszt.-t állítottak fel, uszodákat építettek (→*Lukács uszoda*). A két vh. között is rt.-é volt a fürdő. A II. vh.-ban ép.-e és berendezése erősen megrongálódott. 1945 után a ~ és a Császár fürdő közös intézménnyé alakult. A szálloda helyiségeiben helyezték el az *Áll. Reumakórház*at és a *Balneológiai Kutató-int.*-et. 1951-ben a Reumakórház beolvadt az *Orsz. Reuma- és Fizioterápiás Int.*-be, a ~ pedig a Főv. Fürdőigazgatóság kezelésébe került. – A ~ hét fő- és tizenöt mellékforrása napi 15 millió l 17 és 65 °C közötti hőmérsékletű gyógyvizet szolgáltat. Forrásai részben fúrt kutak. Gyógyulást segítő részlegei: gőz- és termálfürdők több medencével, uszoda saját forrással, két medencével. A gyógyfürdő az uszodával együtt napi négyezer fürdőzőt tud ellátni. Vize földes-meszes, kénhidrogénes; reumás betegségek, ízületi bántalmak, baleseti sérülések utókezelésére, izom- és idegbetegségek kezelésére alkalmas. A fürdő előcsarnokában *ivókút* is működik, így a gyógyvíz terápiás alkalmazási területe is tágabb. Az iszapfürdő helyreállítására nagy összeget fordítottak. – A ~ egyemeletes ép.-ét, amely valószínűleg *Hild* József klasszicista stílusú műve volt, 1924-ben átalakították (Reitter Ferenc, Ray Rezső és Hikisch Rezső). Az udvar érdekessége a számos, falba illesztett emléktábla, amelyek a ~ gyógyhatását dicsérik. – *Irod.* Liber Endre: Budapest fürdőváros kialakulása (I–III. Bp., 1934); Magyarország gyógyfürdői, gyógyhelyei és üdülőhelyei (Bp., 1962).

Lukács uszoda: 1885-ben a →*Lukács gyógyfürdő* kertjében két teljesen zárt, kétemeletes ép.-tel körülvett, 22 × 20 m vízterületű 0,9–1,8 m mélységű úszómedence épült, amelyeket 23 °C-ú víz táplált. Az eredetileg női uszómedence 30 × 12 m nagyságú, ugyanolyan mély. A ~t a századforduló óta versenysportra nem használták. A két medence közti ép.szárnyat 1959-ben lebontották.

Lupis Brókerház Rt. (V. Párisi u. 1.): elődje az 1986-ban alakult Termin Tanácsadási GMK. 1990-ben kft.-vé alakult át. Ugyanez évben a Termin alapította a ~ot 125 millió Ft-os alaptőkével, m.-amerikai vegyesváll.-ként. – 1991-ben a Termin kft. – amely ekkorra már csak öt kiválasztott nagyváll. tanácsadásával foglalkozott – kivásárolta a ~ből az amerikai társtulajdonost, s a részvénytőke 6%-ának erejéig svájci partnert vont be a cégbe. A ~ holdingként működik, 30-nál több önálló jogyi személyiségű vállalkozása van.

Lust garten: →*Dózsa György tér*

Luther-udvar (VIII. Rákóczi út 57/a–b): három u.-ra nyíló (Kiss József u., Rákóczi út, Luther u.) ép.tömb, melyet 1893–94-ben építtetett a szlovák ev. egyházközség. A neoromán stílusú ép. homlokzatán ismeretlen művésztől való Luther-szobor látható. Udvarában szlovák ev. templom van, homlokzati toronnyal, háromárkádos kapuval. Kereszthajós belsejében a szentély a hatszög három oldalával zárul. Oltárképe *Than* Mór műve. A romantikus ép.-et Diescher József tervezte (1857–67). 1975-ben az ép.-et világi célokra értékesítették. Alkalmi kiállítások, vásárok rendezésére szolgál.

Lutra Lapok Gyermek Lap- és Könyvkiadó Kft. (XIII. Jászai Mari tér 5.): 1987-ben alakult. Fő működési területe az olasz Panini cég által kifejlesztett Lutra játékok és termékek mo.-i és kelet-európai forgalmazása. E mellett a ~ a Kockás, a Dörmögő Dömötör, a Hahota, a Tanító, az Óvodai Nevelés c. lapok kiadója. – Az országban mintegy 250 Lutra-klubot működtetnek. Csehországban, Szlovákiában, Ukrajnában és Lengyelországban is működnek leányváll.-ai.

Luttár Galéria (XIII. Hegedűs Gyula u. 24.): 20. sz.-i m. és kortárs művészetet bemutató és árusító magángaléria, mely 1986-tól működik. Nevét tulajdonosáról (Luttár Magdolna) kapta. A ~ elsősorban festményeket, akvarelleket, grafikai nyomatokat árusít, meghatározott művészeti irányvonal követése nélkül.

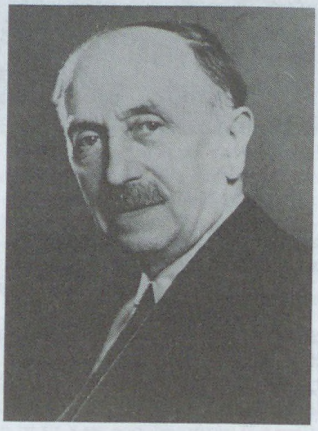

Lux Kálmán

Lux Kálmán (Bikás, 1880–Bp., 1961): építész, Ybl-díjas. Tanulmányait a bp.-i műegyetemen végezte. 1906–19 között, majd 1934-től a Műemlékek Orsz. Biz.-ának vezető építésze volt. 1950-ben a műegyetem nyilvános rendkívüli tanára lett. 1921–23 között a margitszigeti domonkos kolostor feltárását irányította, majd a margitszigeti premontrei templom (1938) és a belvárosi plébániatemplom (1933–44) műemléki helyreállításán dolgozott. *A budai várpalota Mátyás király korában* (Bp., 1920) c. művében rekonstruálta a Mátyás korabeli palota képét.

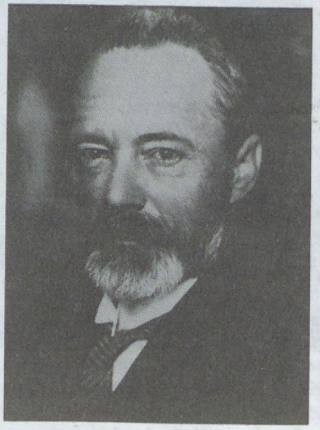

Lyka Károly

Lyka Károly (Pest, 1869–Bp., 1965): művészettörténész, kritikus, Kossuth-díjas (1952, 1964). Festőnek készült, később újságíró és műkritikus lett. A Pesti Napló és az Új Idők képzőművészeti rovatát vezette. A Művészet c. lapot szerk. (1902–18). A Képzőművészeti Főisk. tanára (1914–36), néhány éven át ig.-ja. Művei forrásértékűek: *A táblabíróvilág művészete, 1800–50* (Bp., 1922); *Nemzeti romantika, 1850–67* (Bp., 1942); *Magyar művészélet Münchenben, 1867–96* (Bp., 1951); *Festészetünk a két világháború között, 1920–40* (Bp., 1956). Bronz mellszobra a Margit-szigeti Művészsétányon áll (Pátzay Pál, 1977).

M

Ma: a m. avantgárd irodalmi és művészeti folyóirata. *Kassák* Lajos szerk. (egy ideig Uitz Bélával közösen). 1916-ban indult →*A Tett* folytatásaként, és 1925-ben szűnt meg. Kassák emigrációja miatt 1920-tól Bécsben jelent meg. Jelentősége, hogy teret biztosított a modern m. művészet minden irányának az aktivizmustól a síkkonstruktivizmusig. Kapcsolatot teremtett a kortárs európai áramlatokkal, érzékenyen reagált minden új művészeti megnyilvánulásra. – *Irod.* Illés Ilona: A Tett 1915–1916, Ma 1916–1925, 2×2. 1922. Repertórium (Bp., 1975); Facsimile: Ma 1916–1925. I–IV. kötet (Bp., 1971).

MABI Kórház: →*Péterfy Sándor utcai Kórház–Rendelőintézet*

MABISZ: →*Magyar Biztosítók Szövetsége*

MAC: →*Magyar Athletikai Club*

MACIVA: →*Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat*

Madách Imre (Alsósztregova, 1823–Alsósztregova, 1864): költő, drámaíró, az MTA tagja (1863). A pesti piarista gimn.-ban érettségizett. 1837-től a pesti egyetem filozófiai, később jogi karán tanult. Pesti tanulóévei idején írásai jelentek meg az Athenaeumban. 1840-ben betegsége miatt hagyta el Pestet. 1853. jan. 1-jén mint fogoly került osztrák börtönbe, a mai Szabadság tér helyén állott Újép.-be. 1853. máj. 7-én helyezték szabadlábra, de Pestet nem hagyhatta el. Internálása idején az Új tér 12. sz. Burgmann-házban lakott (ma valószínűleg Erzsébet tér 2. sz.). Aug.-ban tért vissza Alsósztregovára, ahol *Az ember tragédiája* c. drámai költeményét írta (1860). Műve Pesten jelent meg 1862-ben. Ebben az évben Pesten járt, mint a Kisfaludy Társ. megválasztott tagja felolvasta székfoglaló értekezését.

Madách Imre Gimnázium (VII. Barcsay u. 5.): Bp.-en 1881-ben alapított áll. gimn. Az isk. a VII. Klauzál u. 10. sz. alatt kezdte meg működését. 1892-ben költözött mai otthonába. Elnevezése 1881-től *Budapesti VII. ker.-i Magy. Kir. Állami Főgimnázium*, 1921-től *Magy. Kir. Állami Madách Imre Gimnázium* volt. Az isk.-ból 1894-ben a →*Zrínyi Miklós Gimnázium*, 1900-ban pedig a →*Szent István Gimnázium* vált ki. Ma a ~ többségében szakosított tantervű oszt.-okkal működik. – *Irod.* Százéves a Madách Imre Gimnázium (1881–1981) (szerk. Muraközy Gyula, Bp., 1981).

Madách Imre tér (VII. ker.): itt tervezték az *Erzsébetváros*on átvezető Erzsébet sugárút megnyitását. 1938-ban kapta nevét. A teret közrefogó, vörös

A Madách tér

klinkertégla borítású, hatalmas árkádos háztömböt Wälder Gyula műegyetemi tanár tervezte (1938). Az ép.-ben működik a →*Madách Színház Kamaraszínháza* (6. sz.). 1982-ben a Kálvin térről ide helyezték át Medgyessy Ferenc *Táncosnő* c. szobrát.

Madách Imre út: →*Erzsébet sugárút*

Madách Színház: 1. modern célkitűzésű színházi vállalkozás 1919–22 között. A frontról hazatért, szerződés nélküli színészek alapították, az egykori →*Thália Társaság* programjának folytatásaként. Előadásaikat 1920 márc.-áig a *Zeneakadémia* kistermében tartották, majd onnan kilakoltatva →*Kamaraszínház* néven a volt →*Medgyaszay Színház* Eskü tér 1. sz. alatti ép.-ében játszottak Vitéz Miklós, Gaál Béla, Magas Béla és Rácz Vilmos vezetésével. A társulat jelentősebb tagjai Baló Elemér, Gellért Lajos, Molnár József, Darvas Ernő, Péchy Blanka, Gárdos Kornélia, Szabados Piroska, Halmi Margit, Kálmán Erzsi voltak. Műsorukon A. France, E. Rostand, H. Heijermans, H. Hofmannsthal, A. Strindberg és H. Ibsen mellett a legnagyobb siker Karinthy Frigyes 100-nál is több előadást megért *Holnap reggel* c. tragikomédiája volt. A vállalkozás 1922-ben feloszlott. – 2. a VII. Madách tér 6. sz. alatt, az FKT lakótömbjében, gr. Károlyi István színháznyitási engedélyével és támogatásával 1940. nov. 29-én nyílt meg. Első ig.-ja Földessy Géza volt, őt követte 1941 őszén Pünkösti Andor. A színház dramaturgja Staud Géza volt. Pünkösti a színházat antifasiszta szellemben vezette, s műsorát is igyekezett ennek szolgálatába állítani. Nyitódarabjuk Móricz Zsigmond: *Kismadár* c. színműve volt Dajka Margittal a főszerepben. A társulat tagjai között volt Várkonyi Zoltán, Sennyei Vera, Solthy György, Görbe János, Sulyok Mária, Baló Elemér, Gábor Miklós, Tapolczai Gyula, Greguss Zoltán, Titkos Ilona, Pápay Klára, Mádi Szabó Gábor stb. Legnagyobb sikereik: L. Pirandello: *IV. Henrik*, Shakespeare: *Hamlet*, a címszerepekben Várkonyi Zoltánnal. Felkai Ferenc: *Néró* c. darabja félreérthetetlenül Hitler-ellenes volt, a címszerepben Greguss Zoltán, mellette Titkos Ilona, Sennyei Vera főszereplésével. 1944. márc. 19-ike után Pünkösti leváltották, és a ~ szélsőjobboldali igazgatás alá került; a főv. ostromáig három bemutatót tartott. 1945-ben Palasovszky Ödön kísérleti színházaként működött. 1946-ban a *Színművészeti Főisk.* színháza lett Hont Ferenc vezetésével. 1947-ben Állami Madách Színház néven – a színházak közül elsőként – államosították, ugyancsak Hont igazgatása alatt. 1949-ben átszervezték. Ebben az ép.-ben 1951-ig játszottak, majd itt az *Áll. Faluszínház* bp.-i központja működött 1954-ig. A ~ 1951–61 között az akkori Izabella (ma Hevesi Sándor) téri *Magyar Színház* ép.-ében folytatta működését. A Madách téri ép.-ben 1954-ben nyitották meg a *Madách Színház Kamaraszínházát*, míg maga a ~ 1961. márc. 24-én az egykori *Royal Orfeum* helyén, a VII. Erzsébet krt. 29–33. sz. alatt, a Kaufmann Oszkár tervei szerint épült új ép.-be költözött. A ~ a főv. egyik legmozgalmasabb és legszínvonalasabb színháza. A társulat nevezetesebb tagjai voltak: Pécsi Sándor, Kiss Manyi, Greguss Zoltán, Domján Edit, Márkus László, Váradi Hédi, Dajka Margit, Mezei Mária, Soós Imre, Basilides Zoltán. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora a Tháliától a felszabadulásig, 1904–1944 (Bp., 1974); Borsos Zsuzsanna: A Madách Színház Pünkösti Andor igazgatása idején (Bp., 1979).

A Madách Színház

Madách Színház Kamaraszínháza (VII. Madách Imre tér 6.): 1954-ben nyitották meg az eredetileg Gerlóczy Gedeon tervei alapján mozinak készült helyiségben, ahol mozi helyett 1940-től 1944-ig a gr. Károlyi István–Pünkösti Andor vezette →*Madách Színház* működött. A ~ vezetősége és társulata azonos a Madách Színházéval. Nagy sikert aratott bemutatói: Ibsen: *Nóra;* Molière: *Scapin furfangjai;* E. De Filippo: *Vannak még kísértetek;* E. Albee: *Nem félünk a farkastól;* Slade: *Jövőre veled ugyanitt;* Cooney: *Páratlan páros.*

Madarassy Walter (Bp., 1909–): szobrász, Munkácsy-díjas (1960), érdemes művész (1979). Az Iparművészeti, majd a Képzőművészeti Főisk.-n tanult. 1933–34-ben Rómában volt tanulmányúton. 1930-tól kiállító művész. Egyik kezdeményezője az ép.díszítő lemezdomborításnak. A főv.-t több domborműves emléktáblája díszíti. *Baross Gábor* bronz mellszobra a Keleti pu. kormányvárójában van. 1966-tól *Munkácsy* Mihály mellszobra a Margitszigeti Művészsétányon áll.

Madarász utcai Gyermekkórház-Rendelőintézet (XIII. Madarász u. 22–24.): főv. szakgyógyint. A főv. 1925-ben alapította mint első önálló gyermekkórházát, de csak 1929-ben nyílt meg. A 180 ágyas kórház eredetileg a *Rókus Kórház* részlegeként működött Flesch Ármin vezetése alatt. Beloszt.-a mellett korszerű sebészetet is szerveztek. Nagy szerepet játszott a főv. egyik legszegényebb részén, az Angyalföldön, a gyermekhalandóság elleni küzdelemben. 1947-ben vált önálló eü. intéz-

ménnyé. Az eü. ellátás átszervezései során előbb a XIII. ker. Tanács, majd a Főv. Tanács kezelésébe került. Bővítése során ágyszáma 222-re emelkedett. A csecsemőoszt.-on belül koraszülött, a belgyógyászaton belül fül-, orr-, gégészeti, a sebészeten belül pedig égésplasztikai részleg működik. – *Irod.* XIII. kerületi Tanács VB Madarász utcai Csecsemő- és Gyermekkórháza (Bp., 1972).

Madár-hegy (XI. ker.): a →*Rupp-hegy*től DK-re fekvő lapos hát (187 m). Felszínének jelentős része szőlővel és gyümölcsössel beültetett.

Madárhegyi-dűlő (XI. ker.): a →*Madár-hegy* térségében oligocén kiscelli agyagból felépült, lejtőtörmelékes lösszel fedett, szőlővel és gyümölcsössel beültetett, tagolt lejtős térszín.

Madártani Intézet (XII. Költő u. 21): *Magyar Ornithológiai Központ* néven 1893-ban alapították. Életre keltője és első ig.-ja Herman Ottó volt. 1919-től *Magyar Királyi* ~ néven működött. Mai neve: *Magyar* ~. Kezdetben a ~ fő profilja a kor követelményeihez igazodva, a hazai madárvilág tudományos feldolgozása, a madarak gazdasági jelentőségének tanulmányozása, a madárvonulás kutatás és a madárvédelem volt. Jelenleg az *Országos Természetvédelmi Hivatal* részeként működik. Feladatai a természetvédelmen belül jelentősen kibővültek. Az eredményes természetvédelmi munka érdekében a védett állatfajokkal kapcsolatos felügyeleti, szakigazgatási és szakhatósági tevékenységet is végez. A ~ folyóirata – amelyben az aktuális hazai madártani kutatások eredményeit mutatják be – a több nyelven (magyar, angol, német) megjelenő Aquila évkönyv.

Mádi-ház: →*Bajcsy-Zsilinszky út* 43. sz.

Madzsar József (Bp., 1876–Kotlasz, Oroszország, 1940): orvos, társ.tudós, szociálpolitikus. A bp.-i egyetemen szerzett orvosi diplomát, majd rendelőt nyitott. 1905 után a Huszadik Század és a Szabadgondolat c. lapok munkatársa, cikkeivel és előadásaival a darwinizmus népszerűsítője, az antialkoholista mozgalom szervezője volt. *Szabó* Ervinnel kötött barátsága révén 1912–14-ben a Városi Könyvtárban dolgozott, mint egyik újjászervezője. 1914-ben a főv. tiszti főorvosi hivatalába került, s ott megteremtette a hatóságilag szervezett anya- és csecsemővédelem alapjait. Ugyanebben az évben a megalakult Radikális Párt elnöke lett. 1918. szept.–okt.-ben a Városi Könyvtár ügyvezető alig.-ja volt. A polgári forradalom idején a Népjóléti Min.-ba nevezték ki államtitkárnak, s ezt a beosztását a Tanácsközt. idején is megtartotta népbiztosh.-ként. 1920 után magánpraxisából élt, 1921–24 között emigrációban. Hazatérve az SZDP baloldalán harcolt, ezért 1931-ben kizárták a pártból. 1931–35 között az illegális kommunista pártban működött, előadó és szemináriumvez. volt. Többször letartóztatták, míg 1935-ben Csehszlovákiába, egy év múlva a SZU-ba emigrált. Bp.-i vonatkozású m.: *Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára* (Bp., 1913); *A meddő Budapest* (Bp., 1916).

MAEFORT: →*Magyar Aeroforgalmi Rt.*

MAFC: →*Műegyetemi Atlétikai és Football Club*

MAFILM: →*Magyar Filmgyártó Vállalat*

Magánalkalmazottak Biztosító Intézete Kórháza: →*Péterfy Sándor utcai Kórház-Rendelőintézet*

magániskolák: a m. isk.történet a községi, egyházi vagy egy.-i tanint.-eket nevezi ~nak. Az *alsófokú oktatás*ban a 19. sz. első felében több magánisk.-t találhatunk a főv.-ban, nyilván olyan tanulók számára, akik nem a népisk.-kat látogatták, de házitanító fogadását szüleik nem engedhették meg maguknak. Az alsófokú ~ vonzereje vagy a bentlakás lehetősége vagy a külön nyelv- és zenetanulás volt. 1914-ben még 11, 1941-ben már csak négy magán elemi isk. működött. Jelentősebb volt közülük Nemesné Müller Márta reformisk.-ja (I. Tigris u. 41.) 1915–43 között, a Chatel-féle francia elemi (V. Akadémia u. 6.) 1921–45 között, valamint az angol elemi (I. Pala u. 11.) 1927–45 között. A *középfokú oktatás*ban az internátus és a nehezen tanulók instruálása volt a külön szolgáltatás. 1878 és 1918 között saját ép.-ében működött László Mihály gimn.-a (V. Hold u. 19.), 1877 és 1948 között Wagner Manó fiúint.-e Rákospalotán (ma Dózsa György Gimn.), 1888 és 1948 között az Aranyosi-féle kereskedelmi isk. (XIII. Csanády u. 19. ma ált. isk.) és 1861 és 1914 között Röser Miklós kereskedelmi isk.-ja (VI. Aradi u. 10.). A leány ~ a 19. sz.-ban különösen jelentősek voltak, hiszen a szervezett női középfokú oktatás csak a század végén indult. A múlt század folyamán 30–35 különböző leánynevelő magánint. működött a főv.-ban. Ezekből igazi nyilvános jogú ~ lettek: az →*Amizoni Országos Magyar Nőnevelő Intézet;* a Naschitz-féle felsőbb leányisk. 1892 és 1914 között (VI. Andrássy út 34.); az →*Erzsébet Nőiskola;* Lázár Piroska középisk.-ja (V. Személynök u. 21.) 1907–45 között; Málnai Mihály líceuma (VI. Bajza u. 20.) 1910–31 között; Szekeres Margit középisk.-ja (V. Kálmán u. 22.) 1921–40 között, és az →*Új Iskola.* A *szakiskolák* között zömmel ~ voltak a gép- és gyorsíró isk.-k (az 1930-as évek végén közel 50), a nyelvisk.-k (15 körül), a mozdulatművészeti isk.-k (30 körül), a zeneisk.-k (1914-ben 82 működött, a 30-as évek végén a szervezett községi zeneoktatás mellett 20). Az utóbbiak közül kiemelkedett a Budai Zenede (1889–1945) és Fodor Ernő zeneisk.-ja (VI. Andrássy út 40., 1903 és 1944 között). Volt néhány színészeti magániskola is, pl. →*Rákosi Szidi Színésziskolája* és →*Rózsahegyi Kálmán Színészi-skolája.*

magánkönyvtárak: a 18. sz. második felében a főv.-ban jelentős magángyűjt.-ek jöttek létre, előbb a főurak, majd később a jobb módú polgárság és az értelmiség köreiben is. Ezek a gyűjt.-ek többnyire tudományos jellegűek voltak. Történeti érdemük, hogy a hazai kallódó régi és ritka könyvek, középkori kódexek és későbbi kéziratok közül sokat összegyűjtöttek és így megmentettek az utókor számára. A ~ legtöbbje idővel a főv. valamelyik ma is működő könyvtárának a birtokába került. – Kiemelkedő jelentőségű volt gr. *Teleki* József főispán, koronaőr mintegy 30 000 kötetes könyvtára, amelynek alapját *Cornides* Dániel gyűjt.-e alkotta. *Teleki* József történetíró, az MTA első elnöke alapítványként az Akadémiának adományozta, s ezzel indult el a →*Magyar*

Tudományos Akadémia Könyvtárának fejlődése. *Jankovich* Miklós gyűjt.-ét (→*Jankovich-gyűjtemény*) az 1832–36-iki ogy. az MNM, ill. az →*Országos Széchényi Könyvtár* számára vásárolta meg. *Horvát* István történész hungaricumokban gazdag könyvtára (30 000 nyomtatvány, 1000 kézirat) 1846-ban ugyancsak áll. vásárlás útján került az OSZK-ba. *Nagy* István 13 000 db-ból álló rendkívül értékes könyv-, kézirat- és oklevélgyűjt.-ét halála után a lipcsei List és Franke cég vette meg, ahonnan a legértékesebb régi m. nyomtatványok a londoni British Museumba kerültek, a kéziratok jó részét azonban az MNM-nek sikerült visszavásárolnia. Még a múlt században alakult ki *Ráth* György 2363 műből álló régi m. könyvgyűjt.-e (benne 52 unikummal), amelyet a gyűjtő 1895-ben az MTA Könyvtárának adományozott. 1906-ban ugyancsak ajándékozás útján került az MTA Könyvtárába *Kaufmann* Dávid 2840 kötetből álló, különösen kéziratokban gazdag hebraica-gyűjteménye. Sajátos szempont vezette a gyűjtésben *Szüry* Dénest, ő az 1767–1867 között megjelent m. szépirodalmi művek első kiadásainak gyűjt.-ét igyekezett létrehozni. 3000 kötetes könyvtárát halála után a →*Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* vásárolta meg. *Elischer* Boldizsár ügyvéd 4100 Goethe-kiadványt és 44 Goethe-kéziratot gyűjtött össze. Ezek fia adományaként az MTA Könyvtárába kerültek, s a Goethe-szobában a közönség számára is megtekinthetők voltak. *Ballagi* Géza történész 10 000 db-ból álló pol. röpiratgyűjt.-e ma a Főv. Szabó Ervin Könyvtár birtokában van. Régi m. és ősnyomtatványokban századunk leggazdagabb gyűjt.-ét *Todoreszku* Gyula és felesége, *Horváth* Aranka hozta létre. A könyvanyagot Todoreszku halála után az özvegy a könyvtár berendezésével együtt, örök letétként az OSZK-nak adta át, és fejlesztéséről is gondoskodott. Gyűjtése 1711-ig, ill. 1800-ig terjedt. Állománya 1251 régi m. könyvből, 44 értékes ősnyomtatványból és 83 régi cirillbetűs könyvből állt. A két vh. közti időszak egyik kiemelkedő gyűjtője volt br. *Kornfeld* Móric, aki elsősorban ugyancsak a régi m. nyomtatványokat gyűjtötte. Számos unikumot is tartalmazó könyvtára a II. vh. során legnagyobbrészt elpusztult. A ~ fejlődését a két vh. közti években jelentősen segítette a *M. Bibliophil Társaság*, amely 1920-ban alakult, s a gyűjtést a nagy anyagi erőt igénylő ritkaságokról a szép könyvek felé terelte. – A főv.-ban ma is számos értékes magánkönyvtár található, ezek közül a jelentősebbek államilag védettek. – *Irod.* Kelecsényi Gábor: Múltunk neves könyvgyűjtői (Bp., 1988).

Magasépítési Tervező Vállalat, *MATERV* (V. Vörösmarty tér 3.): 1986-ban alakult meg az *IPARTERV* váll. 4. sz. irodájának építészeiből. Nagy közép.-ek, szállodák, irodaházak, kereskedelmi központok, isk.-k, kórházak, lakótelepek, gyárak, utak és közművek tervezését végezték. Elnyerték a bp.-i Expo pályázat 2. és az Expo közlekedési koncepciójára kiírt pályázat 1. díját. Terveik szerint épül a Dél-budai városközpont Skála-tömbje és a Ford cég mo.-i gyártóbázisa. A várostervezési munkák végzésére megalapította a Mű-Hely Kft.-t, a közlekedési tervezések elvégzésére a Közlekedési Kft.-t. Legfontosabb feladatuk a bp.-i világkiállítás iránt érdeklődő külföldi befektetők kiszolgálása tervezési és kivitelezési információk nyújtásával.

Magas-Frank-hegy: →*Budaörsi-hegy*

Magas-kő (XII. ker.): →*Makkosmária*tól D-re húzódó dolomitrög (349 m). Felszínének kialakulásában az erős karros lepusztulásnak jelentős szerepe volt (oszlopos dolomittorony-képződés).

Magasút (XII. ker.): a Sváb-hegy tömegéből az Irhás-árkot a →*Farkas-völgy*től elválasztó hegyhát. Végződése a meredek, sziklás →*Ördög-orom*. A ~on létesült a *csillebérci üdülőtelep*.

Magazin Kiadó, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. (VI. Dózsa György út 84/a): 1986-ban szakcsoportként indult, 1990-ben vette fel mai nevét. Törzstőkéje 5000 000 Ft. Kiadványok, lapok (Chip Magazin), könyvek menedzselésével, kiállításszervezéssel (Magazin Business Show elnevezésű irodájuk), reklámtevékenységgel és külföldi cégek képviseletével (Time Magazin) foglalkozik.

Magdolna Baleseti Kórház: →*Országos Traumatológiai Intézet*

Magdolna-torony: →*Hess András tér*

Magdolnaváros: →*Angyalföld*

Magistral Kft. (V. Városház u. 9–11.): 1989-ben kezdte meg működését az egykori Bp. Főv. Tanácsa V.B. 12 vezető tisztségviselőjének alkalmazásával. Feladata a tanácsi vagyon kezelése és jobb kihasználása volt. 1991. jún.-ban a Főv. Önkormányzat Közgyűlése azonnali hatállyal megszüntette.

magistratus, *magisztrátus* ⟨lat.⟩: a római korban a közhivatalok és hivatalnokok. Mo.-on a késői középkorban a városi hatóságokat, a városok élén álló tanácsot illették a ~ névvel. Pest város élén a 18. sz.-ban tizenkét tagú ~ állt mint a város igazgatásának és jogszolgáltatásának egységes szerve. Vezetője a városbíró volt, tagja a polgármester és tíz tanácsnok. Hasonló testület állt Buda élén is. – 1991. jan. 12-én Bp.-en 40 tagú ~ alakult, melynek tagjai a főpolgármester felkérése alapján neves közéleti személyiségek, írók, művészek stb. Elnöke Konrád György író. A testület hatósági jogkörrel nem rendelkezik, csak a főv. lakosság véleményét tolmácsolja a város vezetésének.

Maglódi út (X. Jászberényi út–Kozma u.): nevét 1873-ban kapta. **6. sz.** Kőbányai Növényolajgyár (1900). – **47. sz.:** Bp.-i Konzervgyár. – **49–51. sz.:** Kőbányai Sörgyár.

Maglódi úti lakótelep (X. ker.): a *Maglódi út–Újhegyi u.–Börtön u.* és a *162-es u.* által határolt területen a századforduló éveiben épült egyemeletes ép.-ekből álló telep 94, eredetileg szoba, konyha, kamrás lakással.

Magna Curia Regis, *Nagy Kúria, Kammerhof:* IV. Béla kir.-tól kezdve kir. rezidencia a *budai Várpalota* felépítéséig. Helye az I. *Táncsics Mihály u.* 9–13. sz. telek helyén volt, s a vízivárosi hegyoldalban majorság csatlakozott hozzá. A lakótoronycsoportból álló ép.együttesben volt a Szt. Mártonról elnevezett kir. házi kápolna (épült 1349-ben). 1382-ben Nagy Lajos a hozzá tartozó majorral együtt a *budaszentlőrinci pálosok*nak adományozta, tőlük a Czilleiek és Országhok tulajdonába került. A ~t a 16–18. sz.-i ostromok lerombolták.

Magnezitipari Művek (X. Gyömrői út 48.): 1963-ban alakult három tűzállóanyagip. váll. összevonásával. Legrégebbi jogelődjét Miesbach Alajos bécsi gyáros alapította 1838-ban. Ez a téglavető 1855-ben került a Drasche család tulajdonába, akik nagy váll.-tá fejlesztették. Neve először →*Magyar Kerámiai Gyár Rt.*, majd *Mannsfeld Pál Samott- és Magnezittéglagyár Rt.* (1894) lett. 1945-ig az ország egyetlen önálló tűzállóanyaggyára volt. 1950-ben *Magnezitip. Nemzeti Váll.*, később *Magnezitip. Tűzállóagyaggyár* néven működött. A ~ jelenlegi gyáregységei: *Magnezit* volt (Magnezitip. Tűzállóanyaggyár), *Samott* (volt Bp.-i Tűzállóanyaggyár), *Kerámia* (volt Kerámia Tűzállóanyaggyár). A fejlesztést saját kutatólaboratórium segíti. A váll. elsősorban tűzállóanyag termékeiről ismert, melyeket főleg a kohászat, a műszer-, üveg- és vegyip. használ. A ~ saját külkereskedelmi irodáján keresztül, kizárólagos joggal bonyolítja exporttevékenységét. Jelentősebb ügynöksége található Svéd-, Francia-, Olasz- és Németo.-ban.

Magvető Könyvkiadó (V. Vörösmarty tér 1.): kiadóváll. 1955-ben hozták létre a M. Írók Szövetsége kiadójaként, 1956-tól felügyeletét a Kiadói Főigazgatóság látta el. Fő feladata a kortárs m. költészet és prózairodalom kiadása, de kiadási köréhez tartoztak még az irodalomtudományi és társ.tudományi monográfiák és tanulmánykötetek, a film, színház, zene, képzőművészet elsősorban hazai vonatkozású kiadványai; a klasszikus m. irodalom; a kortárs világirodalom. – *Irod.* Könyvkiadók és könyvterjesztők Magyarországon (szerk. Zöld Ferenc, Bp., 1987).

Magyar Elek (Bp., 1875–Bp., 1947): újságíró. Pályáját mint a Telefonhírmondó bemondója és munkatársa kezdte meg. 1901-től a *Magyarország* munkatársa, 1917-től felelős szerk.-je. *Ínyesmester* álnévvel a *Pesti Napló* konyhaművészeti rovatát vezette. Számtalan tárcát, karcolatot, riportot írt Bp. színházi, művészeti és sportéletéről, hangulatos házairól, gavallérjairól. Karcolataiból egy kötetnyit *Pesti históriák* (Bp., 1920) címmel adott ki.

Magyar Acélárugyár Rt.: 1895-ben Léve Gusztáv alapította. A mai XIII. Váci út 95. sz. alatt létesített gyár rugókat gyártott. Kezdetben a M. Államvasutakat és a hazai vagongyárakat látta el rugókkal, gyártmányait azonban rövid idő elteltével Európa valamennyi államába exportálta. A váll. részvénytöbbségét 1896-ban a Poldi–Hütte cseh cég szerezte meg. 1905-ben az érc- és ásványőrlő malmok részére szükséges acélgolyókat, majd az autók gyors elterjedése után autórugókat, forgattyústengelyeket, autócsuklókat, sebességváltókat és differenciál-alkatrészeket gyártott. 1928-ban fuzionált a *M.–Belga Fémipargyár Rt.*-vel. 1938-ban az egész gyártelepet átépítették és gépállományát felújították. – Az államosítás után nemzeti váll., majd a Szerszám és Gépelem Gyárak gyáregysége lett.

Magyar Adócsőgyár (XIII. Váci út 169.): Patay Imre kutatómérnök 1925-ben javító és adócsőgyártó műhelyt létesített az I. Csaba u.-ban, amelyben a m. rádiókat üzemeltető posta részére javításokat és elektroncsőgyártást végeztek. 1928-ban a műhely *VATEA Rádiótechnikai és Villamossági Rt.*-vé alakult, amely azonban pénzügyi nehézségei miatt csakhamar az 1925-ben alapított *Philips Rádió és Villamossági Rt.* érdekkörébe került. 1931-ben költözött mai helyére. Az új telepen, Európában először 300 kW-os adócsöveket is gyártott. 1939-ben a VATEA és a Philips cég *M. Philips Művek Rt.* néven egyesült. Munkásainak száma 400 körül volt, évi termelésének értéke a 10 millió pengőt is meghaladta. 1949-ben államosították és hat kisebb céget olvasztottak üzemébe. 1951-ben a ~ nevet vette fel. 1962. jan. 1. óta az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.* (TUNGSRAM) egyik gyáregységeként működött. Gyártási profilja az 1960-as években a tv átjátszó állomásokhoz szükséges mikrohullámú csövekkel bővült. 1980-ban beolvadt a *TUNGSRAM Rt.* Vákuumelektronikai Gyárába.

Magyar Aerobenzin Rt.: →*Csepeli Kőolajipari Vállalat;* →*Fanto Egyesült Magyar Ásványolajgyárak Rt.*

Magyar Aeroforgalmi Rt., *MAEFORT:* Mo. első légiközlekedési váll.-a. 1920. febr. 11-én Bp.-en alakult. Létrehozásának célja a belföldre és külföldre irányuló légiforgalom megindítása és felfejlesztése volt. Valójában a ~ rejtett katonai alakulat volt, amely elsődlegesen a pilóták gyakorlatban tartását és kiképzését szolgálta, a légiforgalom létrehozása csak másodlagos cél volt. 1920. máj.-ban indította első kísérleti belföldi járatait. A ~ repülőgépparkja az I. vh.-ban használt Brandenburg, Phőnix, Fokker, Berg felderítők és vadászgépek polgári célokra átalakított repülőgépeiből állt. 1920. nov. 7-től a posta bevonásával megindította rendszeres tevékenységét. Naponta induló járatai Bp.–Győr–Pápa–Szombathely, valamint Bp.–Szeged között postai küldeményeket- és hírlapokat, valamint csekély számban utasokat szállítottak. A trianoni békeszerződésre hivatkozva a Katonai Szövetségi Ellenőrző Biz. a ~ valamennyi repülőgépét megsemmisítette. Egyben követelte a m. kormánytól a ~ megszüntetését. A kényszerítő körülmények miatt a ~ 1921. dec.-ben feloszlott.

Magyar Alkotóművészeti Alapítvány, *Magyar Köztársaság Képzőművészeti Alapja, Képzőművészeti Alap* (V. Báthory u. 10.): 1952-ben létesült társ. szerv, mely 1968 óta az *Irodalmi és a Zenei Alap*pal egyesülve a *M. Köztársaság Művészeti Alap*jához tartozik önálló szakoszt.-ként. Feladata a művészek jogvédelme, anyagi juttatások (alkotói munkaelőleg, ösztöndíj, segély stb.), nyugdíjak folyósítása, kollektív műtermek és tíz alkotóház (Zsennye, Hédervár, Szigliget, Siklós, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Mártély, Csongrád, Galyatető, Váci Grafikai Műhely) fenntartása. 1972-től 1983-ig négy váll.-ot működtetett: Képzőművészeti Kiadó Váll., Képzőművészeti Kivitelező Váll., →*Képcsarnok Vállalat*, Iparművészeti Váll. 1983-ban az alapot mint váll.-okat működtető társ. szervezetet „államosították", áll. költségvetési intézménnyé minősítették, így a váll.-ból származó nyereségadóját a központi költségvetésbe kellett befizetnie, a továbbiakban innét kapta a működéséhez szükséges pénzt. 1986-ban megszűnt a Képzőművészeti Kivitelező Váll., és megszűnt a képeslap-monopóliuma is, mely

a Képzőművészeti Kiadó Váll. keretében működött. A gazd. és pol. válság következtében 1990 máj.-ában kimondták, hogy az Alap vagyona nem az áll., hanem a közösség oszthatatlan vagyona. 1991. nov. 26-én létrehozták a *M. Alkotók Orsz. Egy.*-ét, ez a működési forma hivatalosan 1992 márc.-ától lépett életbe. Alapítványi vagyonukat kuratórium kezeli. Jelenleg a ~ működteti az Iparművészeti Váll. átszervezéséből létrejött 39 kft.-t. Az alap új neve 1992 okt.-étől ~.

Magyar Állam: →*Alkotmány*

Magyar Állami Földtani Intézet (XIV. Stefánia út 14.): 1869-ben alakult *Állami Földtani Intézet* néven elsősorban az önálló hazai geológiai felvételezések végzésére. Ez idő óta számos áttekintő és összefoglaló térképet adott ki a hazai földről, nyersanyagairól, vízföldtanáról, laboratóriumokat hozott létre, nagyszámú tanulmánnyal gazdagította a szakirodalmat. Élén kezdettől nagyhírű tudósok állottak, mint pl. Böckh János, Lóczy Lajos, Nopcsa Ferenc, Böckh Hugó, ifj. Lóczy Lajos. – Ép.-e: magasföldszintes + kétemeletes szabadon álló ház, 1+4+1 ablakkal, középrizalitos homlokzattal, két alacsony saroktoronnyal, háromszögű oromzattal, 2–2 ablakos szárnyakkal. Oldalhomlokzata 10 ablakos. Érdekesen formált kerítése van, téglaoszlopok között kovácsolt vasrácsokkal; építészetileg kiképzett kerítésének sarkán Böckh János szoborportréja látható, mely Stróbl Alajos műve. Tetőgerinceit erőteljes mintázatú színes kerámia díszíti. A magyaros-szecessziós építészet alkotása, *Lechner* Ödön műve (1898–99).

Magyar Állami Hangversenyzenekar, *ÁHZ:* a szimfonikus zene és az oratóriumkultúra terjesztője. Elődje 1922-ben alakult *Székesfővárosi Zenekar* néven. Kezdetben a főv. tisztviselőiből álló amatőr együttes volt. Olcsó helyárú, színvonalas hangversenyeken kívánta népszerűsíteni a klasszikus zenét. 1939-től hivatásos együttes, tagjai szakképzett mu-

Az Operaház terve

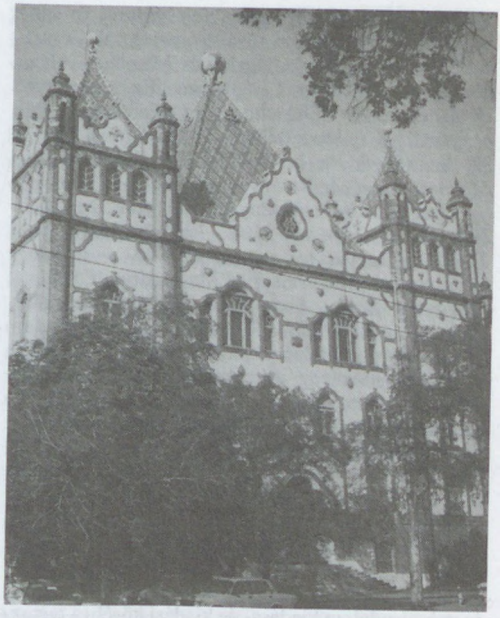

A Magyar Állami Földtani Intézet

zsikusok. 1945. febr.-ban a romokban heverő Bp.-en a ~ adta az első hangversenyt Ferencsik János vezetésével. 1952-től ~ néven az *Országos Filharmónia* szervezetéhez tartozik. Jelentős karmesterei: Bor Dezső, és Vaszy Viktor, Ferencsik János.

Magyar Állami Népi Együttes: ének-, zene- és tánckarból álló hivatásos népi együttes. 1950 őszén alakult és 1951 ápr.-ában mutatkozott be először. Művészeti vez.-je és koreográfusa, 1974-ben bekövetkezett haláláig, *Rábai* Miklós. A társulat programjára kezdettől fogva jellemző egy sajátos összegyúttesi műfaj, amely a m. néptánc, népzene és kórusművészet hagyományainak ápolása céljából alakult ki. Egyrészt a különböző népszokásokat vitték színpadra (*Ecseri lakodalmas, Este a fonóban, Kukoricafosztás* stb.), másrészt pedig a néptánc dekoratív, szvitszerű bemutatását (*Kállai kettős, Fergeteges* stb.) valósították meg. Rövidebb, önálló táncdarabokból összeállított koncertműsorokkal is felléptek itthon és külföldön egyaránt (*Üveges tánc, Pontozó* stb.). 1974-től Rábait művészeti vez.-ként és koreográfusként *Létai* Dezső követte. A nyolcvanas évek elején *Tímár* Sándor, *Novák* Ferenc és *Kricskovics* Antal dolgozott az együttessel, amelynek új művészeti vez.-jévé 1981 jan.-jától *Tímár* Sándort nevezték ki. Az együttes énekkara *Csenki* Imre és *Pászti* Miklós, zenekara *Gulyás* László, *Baross* Gábor és *Lantos* Rezső vezetésével kezdte meg működését.

Magyar Állami Operaház, *Operaház* (VI. Andrássy út 22.): a ~ építésének gondolatát 1872-ben br. Orczy Bódog, a Nemzeti Színház akkori ig.-ja vetette fel először. Építési helyként két telekhelyet javasoltak, végül mai helye (az akkori Hermi-

na tér) mellett döntöttek. Tervezésére 1873-ban nemzetközi pályázatot hirdettek. A bíráló biz. *Ybl* Miklós tervét fogadta el, aki azt többször átdolgozta, s a megvalósult terv az addigi összes tervek előnyeit magába foglalta. A ~ építése 1875. okt. 11-én kezdődött és kilenc évi munka után, 1884. szept. 27-én tartották meg a nyitóelőadást. A ~ műemlékép.-e a történeti stílusok újjászületésének idején épült. Stílusa a neoreneszánsz emlékek összességéből merített, barokk elemekkel vegyítve, de a kiválasztott stíluselemeket tökéletes harmóniába olvasztotta. Főhomlokzatán a kiugró három árkádnyílásos kocsifelhajtóhoz lépcsők vezetnek. Mellette kétoldali fülkében *Liszt* Ferenc és *Erkel* Ferenc ülőszobra, Stróbl Alajos alkotása. A kocsifelhajtó mögött az első emeleten kiugró középrészben négy oszloppal keretezett baluszter-mellvédes öt árkádnyílás, kétoldalt falpillérek között szoborfülke. A kocsifelhajtó fölött baluszter-korlátos terasz, amelyre az emeleti büféből lehet kijutni. Az egész főhomlokzat második emelete felett baluszter-mellvédes, szobrokkal díszített tetőterasz, mögötte a harmadik emelet magas manzárdtetővel fedett. A tetőterasz szobrai: Monteverdi, Wagner, Scarlatti, Verdi, Gluck, Gounod, Mozart, Bizet, Beethoven, Muszorgszkij, Rossini, Csajkovszkij, Donizetti, Moniuszko, Glinka, Smetana, valamint a négy múzsa: Terpszichore, Erato, Thália, Melpomené szobrai. A múzsaszobrokat Fessler Leó, Donáth Gyula és Brestyánszky Béla alkották. Az eredeti 16 zeneszerző-szobor közül több elpusztult, azokat, ill. helyükbe másokat a ~ 1982–84-es renoválásakor állították fel. Az új szobrok alkotói:

Az Operaház előcsarnoka

Pátzay Pál, Mikus Sándor, Antal Károly, Győri Dezső, Ispánky József, Marton László, Tar István és Várady Sándor. Az oldalhomlokzatok négyemeletesek, 19 tengelyesek, az öttengelyes középrizalitok előtt háromárkádos kocsifelhajtók vannak. A bal oldali az ún. királyi lépcsőházhoz, a jobb oldali a művészbejáróhóz vezet. A hátsó homlokzat héttengelyes, középrizalitjában három félköríves kapuval. A

Az Operaház

~ belső tervei rendkívüli műgonddal, művészi igényességgel készültek. A földszint nagy előcsarnokának dór oszlopai fölé az első emeleten kompozita oszlopok, pilaszterek kerültek. Az előcsarnok két oldalán indul a főlépcső egy-egy ága. Ezek vezetnek a nézőtér földszinti bejáratához. A két lépcső befelé fordulva egyesül, s visz az emeleti nagy csarnokba és a páholyok folyosójára. A patkó alakú háromemeletes nézőtér ívének közepét a díszpáholy kazettás nagy félköríve töri meg. A nézőtér két oldalát a proszcénium határozott architektúrája zárja le. Than Mór, Lotz Károly, Székely Bertalan mellett Aggházy Gyula és Scholtz Róbert alkották a mennyezet- és falfestményeket. – A nyitóelőadáson Erkel Ferenc *Bánk bán* c. operája, utána Erkel *Hunyadi László* c. operájának nyitánya, majd Wagner *Lohengrin* c. operájának első felvonása volt az ünnepi műsor. A ~ első társulatát a *Nemzeti Színház* addigi operatársulatának tagjai – élükön Erkel Ferenc főzeneig.-val, Erkel Sándor karnaggyal, Káldy Gyula főrendezővel – alkották. Az intendáns br. Podmaniczky Frigyes volt, aki egyúttal a *Nemzeti Színház* intendánsa is volt. Az első társulat jelesebb tagjai a megnyitás évében: Maleczkyné Ellinger Jozefa, Bartolucci Viktória, Spányi Irma, Kordin Mariska, Saylehner Emma, Doppler Ilka, Hajós Zsigmond, Gassi Ferenc, Pauli Richárd, Bignio Lajos, Ódry Lehel, Kőszeghy Károly, Ney Dávid, Maleczky Vilmos, Dalnoki Béni. A társulat hamarosan új tehetségekkel gazdagodott: Ábrányiné, Takáts Mihály, Bianchi Bianca mellett a századfordulón már új, kimagasló tehetségek sora gazdagította az együttest, ill. pótolták az eltávozottakat: Sándor Erzsi (később az egyetlen császári és királyi kamaraénekesnő címével kitüntetett énekesnő), Medek Anna, Haselbeck Olga, Vasquez Itália, Rózsa Lajos, Hajdú Ilona, Székelyhidy Ferenc, Szemere Árpád, Környei Béla, Pataky Kálmán, Basilides Mária, Venczell Béla, Némethy Ella stb. Örvendetesen bővült a műsorválaszték: a m. operák (Erkel: *Bánk bán, Hunyadi László,* Császár György: *Kunok,* Doppler Ferenc: *Ilka,* Goldmark Károly: *Sába királynője*) mellett Verdi *(Aida, Trubadur, Traviata, Rigoletto, Álarcosbál),* Wagner *(Lohengrin, Tannhäuser, A walkür, A nürnbergi mesterdalnokok),* Weber *(A bűvös vadász),* Beethoven *(Fidelio),* Gounod *(Faust),* Mozart *(Don Juan, Varázsfuvola),* Bizet *(Carmen),* Donizetti *(Don Pasquale)* és Puccini *(Manon Lescaut, Tosca, Pillangókisasszony)* operákkal ismerkedhetett meg a közönség. A társulat az 1920–30-as években újabb kitűnő erőkkel gazdagodott: Orosz Júlia, Palló Imre, Rősler Endre, Halmos János, Kálmán Oszkár, Farkas Sándor, Závodszky Zoltán, Walter Rózsi, Budanovits Mária, Relle Gabriella stb. A ~ ig.-i fennállása óta: Erkel Ferenc, Erkel Sándor, Gustav Mahler, Nikisch Artúr, Káldy Gyula, Mészáros Imre, Máder Rezső, Kern Aurél, Zádor Dezső, ifj. Ábrányi Emil, Kerner István, Radnai Miklós, Márkus László, Komáromy Pál, Tóth Aladár, Palló Imre, Nádasdy Kálmán, Lukács Miklós, Mihály András, Petrovics Emil, Ütő Endre. A legjelentősebb vendégkarmesterek: G. Mahler, A. Nikisch, Egisto Tango, S. Failoni, O. Klemperer, E. Lichtenberg, L. Gardelli. Nagyhatású rendezők: Alszeghy Kálmán, Hevesi Sándor, Márkus László, Oláh Gusztáv, Nádasdy Kálmán, Rékai András, Mikó András, Makai Péter, Huszár Klára, Békés András. Díszlet-, ill. jelmeztervezők: Kéméndy Jenő, Oláh Gusztáv, Fülöp Zoltán, Forray Gábor, Márk Tivadar stb. Nemzetközi sikert ért el 1935-ben O. Respighi: *A láng* c. operájának hazai, majd milánói bemutatójával, majd további vendégjátékaival: Bayreuth (1938), Milánó (1940), Pozsony (1956, 1957), Prága, Brno (1957), Moszkva (1958), Edinburgh (1963), Bécs (1967, 1979), Bologna (1970), Róma (1972), Köln (1974), Salzburg (1979) stb. Az évtizedek során szinte valamennyi híres külföldi szerző operája bemutatásra került. A legsikeresebbek: Puccini, Mozart, Verdi, R. Wagner művei. A legjelentősebb karmesterek: Ferencsik János, Kenessey Jenő, Kerekes János, Komor Vilmos, Kórody András, Lukács Miklós, Fráter Gedeon, Pless László, Lukács Ervin, Erdélyi Miklós, A II. vh. utáni időszak kiváló énekesei: Birkás Lilian, Czanik Zsófia, Delly Rózsi, Dósa Mária, Gencsy Sári, Gyurkovics Mária, Házy Erzsébet, Koltay Valéria, Komlósi Erzsébet, Laczkó Mária, Lőrencz Kornélia, Mátyás Mária, Neményi Lili, Németh Anna, Palánkai Klára, Sándor Judit, Szecsődy Irén, Szilvásy Margit, Szőnyi Olga, Takács Paula, Tiszay Magda, Kalmár Magda, Csavlek Etelka, Mészöly Katalin, Kukely Júlia, Pitti Katalin, valamint: Bende Zsolt, Domahidy László, Faragó András, Göndöcs József, Ilosfalvy Róbert, Jámbor László, Járay József, Joviczky József, Kishegyi Árpád, Kövecses Béla, Laczó István, Losonczy György, Maleczky Oszkár, Mátray Ferenc, Melis György, Nagypál László, Palócz László, Radnay György, Réti József, Simándy József, Székely Mihály, Udvardy Tibor, Kelen Péter, Ütő Endre, Kováts Kolos stb. 1953-tól társszínháza az *Erkel Színház.* (A ~ balett társulatának műsorát, ill. tagjai a →*táncművészet* c. cikkben.) – *Irod.* Vidor Dezső: A Magyar Királyi Operaház. Adatok a színház 25 éves történetéhez (Bp., 1909); Laurisin Lajos: A Magyar Királyi Operaház (Bp., 1941); A hetvenötéves Magyar Állami Operaház (Bp., 1959); Koch Lajos: A budapesti Operaház műsora 1884–1959 (Bp., 1959); Kertész Iván: A Magyar Állami Operaház (Bp., 1975); Ybl Ervin: Az Operaház (Bp., 1962); A budapesti Operaház 100 éve (szerk. Staud Géza, Bp., 1984); Borsa Miklós–Tolnay Pál: Az ismeretlen Operaház (Bp., 1984).

Magyar Állami Operaház Erkel Színháza, *Erkel Színház, Népopera, Városi Színház, Magyar Művelődés Háza* (VIII. Köztársaság tér 30.): Bp. és az ország legnagyobb befogadóképességű színháza, ülőhelyeinek száma közel háromezer. Az egykori Tisza Kálmán téren épült 1910–11-ben Márkus Géza, Jakab Dezső és Komor Marcell tervei szerint. 1911. dec. 7-én nyílt meg Márkus Dezső vezetésével *Népopera* néven. Állandó társulata ritkán volt, műsorán népszerű operák szerepeltek, ill. külföldi együttesek, zenekarok, szólisták vendégszerepeltek. 1915-től a főv. kezelésében Tapolczai Dezső az ig., 1917-ben Vágó László tervei alapján átépítették, s ettől fogva *Városi Színház* néven működött. Legne-

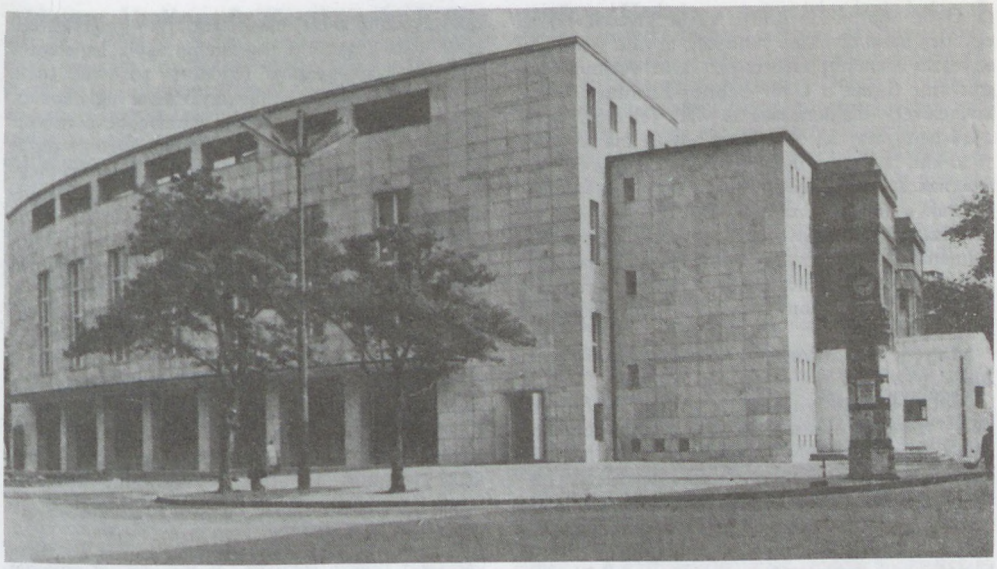

Az Erkel Színház

vesebb bérlő-ig.-i 1916–21 között Beöthy László (1916–17) és Faludi Gábor (1917–21), 1922–24 között ifj. Ábrányi Emil, majd 1936-ban bekövetkezett haláláig Sebestyén Géza. Két évtizeden át ifjúsági előadásokat is tartottak a színházban a Bp. Szőv. Népművelési Biz.-a felügyelete alatt, s akkor nevezték *M. Művelődés Házá*nak. A II. vh. után sokáig filmszínházként működött. 1953-ban részleges külső, ill. belső korszerűsítés után – melynek során rossz akusztikáját megjavították – a →*Magyar Állami Operaház* társszínháza lett. Alkalmi hangversenyeket, szórakoztató műsorokat ma is rendeznek benne.

Magyar Állami Országos Fegyvergyár: a Pesti Hengermalom Társaság vasöntödéje és gépműhelye 1847-től önálló rt.-ként, Pesti Gépgyár Társaság elnevezés alatt folytatta működését. A Lánchíd munkálatainak céljából korszerű angol gépi felszereléssel látták el. – 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány Kossuth javaslatára elrendelte a váll. államosítását, s a szabadságharc időszakában főleg hadianyaggyártással foglalkozott. Windischgrätz 1848. évi téli támadásának hírére a gyárat vasúton Szolnokig, majd onnan Debrecenbe s végül Nagyváradra menekítették. Itt csak komoly zavarokkal folytathatta munkáját. A szabadságharc bukása után a gépek visszaszállítása vontatottan folyt. 1850-ben az osztrák áll. visszaadta a váll.-ot tulajdonosainak. 1851 őszén az üzem leégett, s már nem is állították helyre.

Magyar Állami Pincegazdaság, *MÁP* (V. Széchenyi rkp. 6.): a m. borászat fejlesztése céljából 1901-ben létrehozott pincemesteri tanfolyam keretében – azzal egyidőben – kezdte meg a működését Budafokon a mai Kossuth Lajos u. 84. sz. alatt. 1923-ban kivált a pincemesteri szakisk. keretéből és önállóan működött tovább. Az áll. borértékesítő szerve volt. Budafokon díszes borárverési csarnokot rendeztek be, itt kötötték az értékesítési üzleteket. A ~ önállósulásáig az ország különböző borvidékein lévő áll. szőlőtelepekről érkező borokat a pincemesteri tanfolyam hallgatói kezelték. Az 1920-as években a történelmi borvidékeken is létesültek áll. pincegazd.-ok, de a központ a kb. 20 ezer hl befogadóképességű budafoki pincészet maradt, ahol bormúz.-ot is berendeztek. – Az államosítások idején a ~ budafoki pincészete kibővült. 1947-ben megkezdték a borok palackozását. 1949-ben 10–15 ezer palack volt a napi teljesítmény. Többször átszervezték, elnevezése is változott, majd 1964-ben orsz. váll.-tá alakult. Budafoki üzeme az ország legnagyobb bortároló helye lett a mintegy félmillió hl bor tárolására alkalmas pincéivel. Palackozó kapacitása 1971-ben napi 150 ezer palack volt. A ~ 1970 végén megszűnt, belőle alakult a *Borgazdasági Váll.-ok Trösztje*, öt váll.-tal. 1973-ban kivált belőle a *Pest megyei Pincegazd.* (Budafok) és a Délalföldi Pincegazd. A budafoki váll. neve 1973-tól *HUNGAROVIN Borgazdaságok Export Váll.-a.* A tröszt 1980-ban történt megszűntével önálló váll.-ként alakult meg a →*HUNGAROVIN Borgazdasági Kombinát.*

Magyar Államvasutak, *MÁV* (VI. Andrássy út 73–75.): az 1866. évi XLIX. tc. alapján az anyagi nehézségek közé jutott egykori Magyar Északi Vasút (MÉV) megvételével jött létre. A MÉV végállomása ekkor a *Losonci pu.* volt. 1880–91 között a jelentős nagy magánvasutakat államosították, üzemüket a ~, akkor még *Magyar Királyi Államvasutak* néven vette át. Akkoriban utolsóként a legjelentősebb forgalmú és hálózatú →*Osztrák Államvasúttársaság*ot államosították (1891). Az ebben az időben épült nagyszámú helyiérdekű vasút üzemét nagyrészt már építésük befejezésétől a ~ üzemeltette. Utolsóként a →*Délivasút* üzemét vette át (1932). Ezzel a ~

(a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút kivételével) az egyetlen hazai távolsági vasútváll.-tá vált. 1945 után az összes üzemkezelésében levő vasút, valamint magánvasút (ismét a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút kivételével) tulajdonosává is vált. Jelenlegi nevét 1946-ban vette fel. – Hálózathossza ma mintegy 7400 km, hálózatsűrűsége másfélszerese az európai átlagnak. A hálózathossz mintegy 1/3 részét villamosították, a főv.-ba vezető 11 vonal közül nyolc villamos üzemű. A ~ bonyolítja le az ország személyforgalmának 14, teherforgalmának 49%-át. Nemzetközi forgalmában legjelentősebb a Bécs–Belgrád és a Murakeresztúr–Záhony irány. Bp.-i vonatkozásairól →*vasútvonalak*.

Magyar Államvasutak Gépgyára: →*Ganz-MÁVAG Mozdony-, Vagon- és Gépgyár*

Magyar Államvasutak Hajózási Vállalata, *MÁV Hajózási Üzeme:* 1888-ban létesült, amikor a MÁV zimonyi vonala kiépülésével vasúti híd hiányában hajóval kellett a szerbiai összeköttetést biztosítani. A MÁV először az →*Első Dunagőzhajózási Társasággal* kötött egyességet a két ország közötti vasúti kapcsolat fenntartására, azonban az osztrák hajózási váll. magatartása zavarta a normális személy- és áruforgalmat. Baross Gábor kereskedelemügyi min. ekkor utasítást adott egy hajózási részleg megszervezésére a MÁV igazgatósága alatt. A ~ a személyszállítás mellett a szerb szilva- és sertésexport megszerzésére törekedett. Már az első év is sikeresnek bizonyult, és a ~ évről évre szaporította járatait. Vukovártól lefele Ruszcsukig (Rusze), felfelé Bp.-ig közlekedtette hajóit. Új járatot létesített a Tiszatoroktól Szolnokig és a Tiszatoroktól a Bégán keresztül Temesvárig. 1894-ben már hét vonalat, összesen 2107 km-es járatot tartott fenn a 13 gőzösből, 37 áruszállító uszályból, 3 sertésszállító uszályból álló hajóparkjával. Megvásárolták az Osztrák Államvasutak hajózási váll.-ának állományát. Az elavult hajók azonban állandó javítást igényeltek; a forgalom növekedése ellenére a hajózási évadot jelentős veszteséggel zárták. A ~t sok támadás érte, mert egy egységes, az egész országra kiterjedő hajózási váll. létrejöttének akadályát látták benne. A ~ 1894-ig, az önálló →*Magyar Királyi Folyami- és Tengerhajózási Rt.* megalakulásáig állott fenn.

Magyar Általános Gépgyár Rt., *MÁG* (VI. Váci út 141–143.): elődje az 1886-ban alapított, a külső Váci úton levő Podvinecz és Heisler-féle Gépgyár, mely főleg malomberendezéseket gyártott. 1898-ban a váll. a Bp.-i Malomépítészeti és Gépgyár, Podvinecz és Heisler Rt. nevet vette fel. Ettől kezdve gőzgépeket, gőzkazánokat, exploziós, szívógáz- és benzinmotorokat is gyártott. 1904-ben a bp.-i gyárak közül elsőként autó- és motorgyártásra állt át. – 1911-ben Bp.-i Gép-, Malom- és Automobilgyár Rt.-vé alakult. 1912-ben a váll. nevét ~re változtatták. A ~ létrehozásának célja a mo.-i személy- és teherautók gyártásának növelése, hazai tervek alapján új típusok megalkotása és kifejlesztése, továbbá a Honvédelmi Min. növekvő automobil igényeinek kielégítése volt. 1915-ben elkészültek az első MÁG-Daimler hathengeres repülőgépmotorok. 1916 első hónapjaiban Cinkota határában új gyártelepet és repülőteret létesítettek. A ~ mátyásföldi gyára 1916 végétől a Monarchia egyik legjelentősebb repülőgépgyárává fejlődött. 1916-tól 1918. szept.-ig a ~ csak repülőgépgyártással foglalkozott. 400–450 repülőgépmotort és valamivel kevesebb repülőgépsárkányt gyártottak. 1919 közepétől a repülőgépmotorok és repülőgépsárkányok gyártása megszűnt. Újra polgári termékek gyártására kellett átállni. 1920-ban a Liszt Ferenc tér 9. sz. alatt a ~ és az Austro Daimler Puch közös eladási központot hozott létre. Eredményeként a ~ egyes gyártmányai külföldi piacokon is megjelentek. – 1921-től a ~ mátyásföldi és Váci úti telepén gépkocsimotorokat, alvázakat, motoros csilléket, automobilokat állítottak elő. 1925-ben gyártási együttműködés jött létre a →*Magyar Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak* és a ~ között autóbuszok, autók, autómotorok és alkatrészeik készítésére. „Magomobil" elnevezéssel 1926-tól zártszekrényes tehergépkocsikat, postaautókat és taxikat gyártottak. Ez utóbbiak több mint húsz évig futottak a közlekedésben. Később ~ „Magosix" elnevezéssel is gyártottak személygépkocsikat. 1932. dec.-ben a ~ vezetősége csődöt jelentett be. 1933 jan.-jában minden munkát beszüntettek, s megkezdték a ~ felszámolását. A gyárép.-eket raktárként hasznosították. 1945–91 között az egykori mátyásföldi gyárterület, a repülőtérrel együtt szovjet támaszpontként szolgált. 1968-ban a terjeszkedő *Ikarus* autóbuszgyár III. számú gyáregységeként újból beindult az egykori ~ területének kisebbik részén a közúti közlekedési eszközök gyártása.

Magyar Általános Hitelbank: 1867-ben a bécsi Rothschild-bankház, m. nagytőkések és nagybirtokosok alapították. Folyószámla és takarékbetétek kezelése mellett jelzálogkölcsönök folyósításával, áruüzletekkel és iparváll.-ok alapításával s finanszírozásával foglalkozott. Alapításától kezdve részt vett az áll. hitelműveletek lebonyolításában, a pénzügyi kormányzathoz áll.bankári szerződés kötötte. Fontos szerepet töltött be Bp. Szőv. hiteltranzakcióiban is. A ~ Bp.-en 17, vidéken 13 fiókot tartott fenn. Cukor-, tűzifa-, faszén- és textiláruoszt.-ai nagy forgalmat bonyolítottak le. Az exportüzletek lebonyolítására több kereskedelmi társ.-ot alapított. A ~ iparváll.-i konszernje az ország minden jelentősebb ip.ágára kiterjedt. Érdekeltségeinek irányítására külön ip. oszt.-t létesített. A vas-, fém- és gépip. váll.-ok közül a Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Vagon- és Hajógyár Rt., a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt., a Hofherr–Schrantz gyár, a Láng L. Gépgyár Rt. és az Acélárugyár Rt., a bányák közül a MÁK Rt., az Urikány–Zsilvölgyi M. Kőszénbánya Rt., a textilip. köréből a M. Pamutipar Rt. és a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár Rt., ezenkívül öt cukorgyár, számos faip. váll., út- és magasépítő váll.-ok, kőbányák, tégla- és cserépgyárak, kőolajfinomítók, közraktárak, nyomda- és könyvkiadó váll.-ok, gyógyfürdők és szállodák tartoztak a bank ip. és kereskedelmi érdekeltségeinek a sorába. A ~ szénbányaérdekköri váll.-ait 1946. jan. 1-jén, teljes ip. konszernjét pedig 1947 dec.-ében államosították.

Magyar Általános Kénsav és Műtrágya és Vegyipar Rt.: →*Budapesti Vegyiművek*

Magyar Általános Szállítmányozási Vállalat, *MASPED* (V. Kristóf tér 2.): 1948-ban alapította rt.-ként a Közlekedési Min. 1949-ben 100%-os áll. tulajdonban lévő váll.-tá szervezték át. Az export-import áruforgalomban 1972-ig monopol szállítmányozóként működött. A nemzetközi szállítmányozás minden ágát műveli, mint pl. konténerforgalom, hajóbérlés, nemzetközi kiállítások anyagainak szállítása, tranzit és nemzetközi gyűjtőforgalom vasúton, vízen, közúton és levegőben, vám szabadraktározás. Bécsben és Európa összes fontosabb kikötőjében képviselete, ill. kirendeltsége van. Több vegyes váll. és nemzetközi szervezet tagja.

Magyar Alumíniumipari Tröszt: →*HUNGALU Rt.*

Magyar Aquarell- és Pasztellfestők Egyesülete: 1910-től 1945-ig szervezte hazai és külföldi bemutatóit, és adományozta díjait. Az egy. elnöke Nádler Róbert, titkára Edvi Illés Aladár volt. Tagjai: Deák-Ébner Lajos, Katona Nándor, Olgyai Viktor, Diósy Antal, Elekfy Jenő stb.

Magyar Arcképfestők Társasága: 1929-ben, a fénykép után készült olajportrék divatja ellen, akadémikus felkészültségű festőkből alakult társaság. Elnöke Balló Ede volt, tagjai közé tartozott László Fülöp, Karlovszky Bertalan stb.

Magyar Artista Egyesület: →*Budapesti Artista Egyesület*

Magyar Ásványolaj és Földgázkísérleti Intézet Motorkísérleti Állomása: →*Wagner kémiai gyár*

Magyar Athletikai Club, *MAC:* a kontinens első sportegy.-e. A klub gr. Eszterházy Miksának, a mo.-i atlétika megteremtőjének kezdeményezésére 1875. ápr.-ban jött létre. A ~ a szabadtéri sportok mo.-i elindítója, az első nyilvános atlétikai versenyt 1875. máj. 6-án rendezte. A nyolc versenyszám egyike az ökölvívás volt, ez azt is jelentette, hogy a szervezők az atlétika fogalmába ekkor még valamennyi, a szabadban űzhető sportot beleértették. Az első verseny a 100 yardos síkfutás volt, amelyen Porzsolt Gyula szerezte meg a győzelmet. 1875. júl. 23-án Bp.–Balatonfüred között megrendezték az első mo.-i távgyalogló versenyt is. Versenyeket az első években évente kétszer, tavasszal és ősszel tartottak, ill. alkalomszerűen gyalogló és egyéb kisebb versenyek egészítették ki a programot. – A klub angol mintára bevezette Mo.-on a bajnoki címet. A ~ bajnoka az lehetett, aki ugyanabban a versenyszámban, meghatározott idő elérése mellett, egymás után háromszor győzni tudott. A klub első bajnoka 1876-ban Porzsolt Ernő lett a 2 mérföldes síkfutásban. Még ebben az évben megtartották az első atlétabált, ez később a főv. egyik legjelentősebb eseményévé lépett elő. – 1881-ben az átmenetileg visszaesett atlétika helyett az úszás került előtérbe, Eszterházy Miksa Bp.–Vác között rendezte meg az első úszóversenyt. Ekkor már vívással és kerékpározással is foglalkoztak, míg 1883-ban a klub háziversenyén először rendeztek súlyemelő versenyt és ekkor bonyolították le az első modern birkózó versenyt is. Az egy. rendezte 1883. márc. 16-án az első nyilvános vívóversenyt is. Az 1884-ben megindult első modern sportlap, a Herkules a ~ hivatalos lapja lett. – A klub az Orczy-kertben a Ludovika Akadémia tulajdonában levő pályát bérelte, de edzéseit a Nemzeti Lovardában tartotta. Miután a Nemzeti Lovarda felmondta a helyiségek bérletét, a klub ideiglenesen a Lónyay u.-i elemi isk. tornatermébe vonult. 1889-ben azonban az akkori elnök, Gerenday György javaslatára kibővítették a Nemzeti Lovardát, s az átépített ép.-ben a ~ ismét otthonra talált. A klub végleges helyére, a Margit-szigetre 1901-ben költözött. – Szinte valamennyi sportág a ~ból indult, de különösen jelentős az egy.-nek a modern vívósport meghonosítása körül kifejtett tevékenysége. 1894. máj. 20-án a ~ szervezte az első vívóakadémiát. A klub ismerte fel először az olasz és a m. vívóstílus közötti különbséget, az egy. rendezte meg 1895-ben az első orsz. vívóversenyt. 1896-ban kezdeményezője volt a millenniumi vívóversenynek, ahol valamennyi számban külföldi vívó győzött. A verseny után Mo.-on letelepedett olasz vívók – Santelli Italo – sajátos stílusukkal épp a m. kardhegemónia kialakítóivá lettek. A vívók szerezték Mészáros Ervin és Tóth Péter személyében a ~ első olimpiai bajnoki címeit. – A klub az angolszász eredetű labdajátékok mo.-i kezdeményezője is. Egyes adatok szerint már a 80-as években ismerték a ~ban a labdarúgás valamilyen változatát. A klub az MLSZ alapító tagja, első nyilvános mérkőzését 1902-ben játszotta. 1892-ben a Margit-szigeten megépítették a klub első teniszpályát, 1907-ben pedig részt vett a M. Tenisz Szöv. megalapításában. Az egy. rendezte az első orsz. asztalitenisz versenyt, a főúri társaságok kedvelt játéka itt vált sportággá. A birkózók közül az olimpiai 2. helyezett – 1912 Stockholm – Varga Béla emelkedett ki. A legjelentősebb szakoszt. azonban az atlétáké volt. Szokoly Alajos 1896-ban Mo. első atlétabajnoka lett, s szintén 1896-ban az athéni olimpián 100 méteren a 2. helyen végzett. A ~ 1897-ben a M. Atlétikai Szöv. alapító tagja, s a MASZ vez. tagegy.-e lett. – A két vh. között a klub az ország legnagyobb sportegy.-e maradt. Margit-szigeti sporttelepe 5000 személy befogadására volt alkalmas, s itt a klub a tornán kívül valamennyi sportágat űzte. A teniszoszt.-t az asztaliteniszben világbajnok s a göteborgi ún. kisolimpia kétszeres bajnoka, Kehrling Béla reprezentálta. Atlétái közül kiemelkedik az Európa-bajnok Szabó Miklós, a világcsúcstartó Csaplár András, az olimpiai 2. helyezett Szepes Béla – aki többszörös síbajnok is volt – és Somfay Elemér, az örökös bajnok Farkas Mátyás, Szerbák Elek, Darányi József. Vívóik közül egyéni olimpiai bajnok lett Tersztyánszky Ödön és Jekelfalussy Piller György, de itt kezdett el vívni Gerevich Aladár és Berczelly Tibor is. Birkózóik közül olimpiai bajnok lett Lőrincz Márton és Keresztes Lajos, Európa-bajnok volt Papp László. Bajnoki címekhez jutottak még síelőik, evezőseik, úszóik és a vízilabdacsapatuk is. Ezenkívül működött még gyeplabda-, motor-, repülő- és jachtoszt. is. A legújabb sportágak közül kiemelkedik a MAC birkózók által először űzött cselgáncs, valamint a kosárlabda. – 1946-ban az egy.-et fasiszta klubnak bélyegezték, pályáját elvették, a klubot feloszlatták, ill. a rövid életű *Toldi Miklós*

Barátság SE-vé alakították át. – A ~ elsősorban mint társ. egy. 1989-ben újjáalakult.

Magyar Autóklub (Romer Flóris u. 4/a): a →*Királyi Magyar Automobil Club* utódaként 1960-tól szerepel mai nevén. A korábban egységesen szervezett tagság jobb ellátása érdekében 1981-ben az ország területén 25 szervezetet hoztak létre, köztük a *Magyar Autóklub Budapesti Szervezet*ét (VI. Rózsa u. 111.), amely az ország tagságának egyharmadát, 135 000 tagot tömörít (1992). A főv. szervezet három műszaki, egy segély-, egy szállító(mentő) állomást üzemeltet, ezenkívül a turizmus szervezésére, információs szolgálat működtetésére és egyéb feladatok ellátására négy irodát tart fenn.

Magyar Automobil Club: →*Királyi Magyar Automobil Club*

Magyar Bankszövetség (V. Roosevelt tér 7–8.): az 1987-ben kialakult kétszintű bankrendszer érdekképviseleti szervezete. 1989-ben 23 kereskedelmi bank, ill. szakosított pénzint. hozta létre egy.-i formában. Az alapszabály értelmében a ~ tagjai azok a versenyszférában működő bankok, pénzint.-ek lehetnek, amelyek legalább 500 millió Ft alaptőkével rendelkeznek. – A ~ legmagasabb fóruma a Testületi ülés, amelyen minden tagbank elsőszámú vez.-je képviseli egy szavazati joggal intézményét. A ~ működési alapelve a konszenzus. A ~ a tagjait érintő szakmai kérdések közös megvitatása, a szervezeti rendnek megfelelően kialakult állásfoglalások, nézetek harmadik személlyel szembeni képviselete képezik a legfontosabb munkafeladatokat. Ezeknek megvalósítása érdekében a bankok szakértőiből álló munkabizottságokat hoz létre. A ~nek 1991-ben 31 tagja volt.

Magyar Befektetési és Fejlesztési Rt. (V. Deák Ferenc u. 5.): 1991-ben alakult 4,6 milliárd Ft alap- és 2,2 milliárd Ft tartaléktőkével. A ~ tulajdonosai között van az Áll. Fejlesztési Int. (37,6%-ban), az Áll. Vagyonügynökség (42,2%-ban) és a Szerencsejáték Rt. (0,2%-ban). Célja a kormánytól függetlenül, üzletszerűen és nyereségesen működő befektetési banktevékenység folytatása. Ugyancsak a ~ feladata a tárcájában elhelyezett, de nyilvánosságra nem került áll. váll.-ok anyagi helyzetének javítása.

Magyar–Belga Fémipargyár Rt.: 1894-ben alakult 220 000 k. alaptőkével. A XIV. Hungária krt. 115–117. sz. alatt működött. – Üzletköre vasúti anyagok, vagonalkatrészek, csavarok, csigafúrók, kések, patkósarkak és szegek, továbbá csizmapatkók, valamint rugók gyártására, továbbá javítására terjedt ki. A ~ Romániába, Jugoszláviába, Lengyelországba és Bulgáriába exportálta gyártmányait. A M. Ált. Hitelbank Rt. és a Banque de Bruxelles érdekeltsége volt. 1928-ban beolvadt a M. Acélárugyár Rt.-be.

Magyar Beruházási Bank: 1949-től 1972-ig állt fenn. Az állóalapok bővítésének finanszírozását végezte Mo.-on. Tevékenységi körébe tartozott a közép- és hosszúlejáratú beruházási hitelek engedélyezése és folyósítása, az áll. (költségvetési) beruházások finanszírozása és pénzügyi ellenőrzése. A ~ vez. a tervező- és építőip. váll.-ok egyszámláját. A váll.-ok beruházási célokat szolgáló fejlesztési alapjait ugyancsak a ~ kezelte. Feladatköre 1972-től *M. Nemzeti Bank* és az *Orsz. Takarékpénztár* között oszlott meg. Az áll. beruházások és az áll. fejlesztési támogatással megvalósuló beruházások finanszírozására →*Állami Fejlesztési Bank* létesült.

Magyar Biztosítók Szövetsége, *MABISZ* (V. Curia u. 3.): az 1986-ig tartó áll. biztosítási monopólium megszűnése után sorra alakultak Mo.-on a biztosítótárs.-ok, és sor került az áll. biztosítóintézetek rt.-vé alakulására. Ezzel egyidőben jelentősen megváltozott a jogi környezet, s ez is szükségessé tette a biztosítóint.-ek szakmai szövetségének létrehozását. A ~t 1990-ben alapította meg nyolc mo.-i biztosítóint. A ~ elsődleges célja a biztosítóint.-ek szakmai érdekeinek képviselete és védelme. 1991-ben a ~nek kilenc biztosítótárs. volt tagja.

Magyar Brown-Boveri Művek Villamossági Rt.: 1923-ban alapította a svájci tulajdonú Brown-Boveri Művek. A VI. Podmaniczky utca 27. sz. alatt működött. Villamos motorokat, dinamókat, szabályozógépeket gyártott. Az államosítás (1948) után rövid ideig Egyenáramú Kismotor és Gépgyár néven működött, majd 1950-től az akkor alakult Egyenáramú Gépgyárba olvadt be, amelynek jogutódja előbb a Bláthy Ottó Titusz Villamosgépgyár, utóbb az →*Egyesült Villamosgépgyár*.

Magyar Cecília Egyesület: →*Országos Magyar Cecília Egyesület*

Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat, *MACIVA, Országos Cirkusz Vállalat, OCIVA* (V. Báthory u. 10.): 1954. jan. 1-jén alakult. Feladatkörébe tartozik a m. cirkuszok és varieték művészeti ellenőrzése, műsoraik összeállítása, ill. felülbírálása, külföldi együttesek szerződtetése, ill. m. együttesek külföldi szerepeltetésének megszervezése, az artisták ügyeinek intézése, az artistaképzés koordinálása *(→Állami Artistaképző Iskola)*.

Magyar Csillag: irodalmi és kritikai folyóirat. 1941-ben, amikor Babits Mihály halálával a →*Nyugat*nak meg kellett szűnnie, Illyés Gyula kapott engedélyt, hogy ~ címmel új folyóiratot indítson. A szerkesztésben osztozott Schöpflin Aladárral, s a munkatársak köre is jelezte a *Nyugat* hagyományainak folytatását. Illyés a háborús évek idején több teret szentelt az időszerű pol., közéleti kérdéseknek, igyekezett az írók szélesebb körét megszólaltatni, köztük számos fiatal tehetséget. Az ország német megszállása után 1944-ben megszűnt. – *Irod.* Galambos Ferenc: Nyugat repertórium. Magyar Csillag 1941–1944 (Bp., 1959, 465–509.).

Magyar Dal: a M. Dalosegy.-ek Orsz. Szöv.-ének lapja. Elődje (1895–1910 között) a *Magyar Dal- és Zeneközlöny* volt. 1944-ben megszűnt.

Magyar Demokrata Fórum, *MDF* (II. Bem József tér 3.): pol. párt. A nemzeti-liberális és népi-nemzeti eszmekört és a kereszténydemokrácia gondolatkörét együttesen képviseli. 1988. febr.-ban mint mozgalom alakult meg. Az 1990. márc.-i választásokon orsz.-an az érvényes szavazatok 42,7%-át kapta, az ország legerősebb pártja lett, kormányt alakított a Független Kisgazdapárt és a Kereszténydemokrata Néppárt bevonásával. Az 1990. okt.-i önkormányzati választásokon Bp.-en 27,3%-ot (koalíciós partnereivel együtt 34,6%-ot) szerzett.

Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség: →*Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség*

Magyar Dissous-Gáz Rt.: →*Oxigén és Dissousgázgyár Vállalat*

Magyar Dolgozók Pártja: →*Magyar Szocialista Munkáspárt*

Magyar Édesipar: →*Quintie Édesipari Vállalat*

Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, *MEFESZ:* 1945–49 között működött ifjúsági szevezett. 1956. okt. 16-án a DISZ-ből kiválva alakult újjá Szegeden. A következő napokban csatlakoztak hozzá az egri, miskolci, bp.-i, soproni és pécsi diákok. A BME-n 1956. okt. 22-én elfogadott tíz, majd tizenhat pontból álló követeléseivel – mely a szabad független, demokratikus Mo. megteremtését célozta – vonultak fel másnap a tüntetés (főként egyetemista) résztvevői, annak beolvasását követelték este a Rádiónál. Ezek a pontok szolgáltak alapul később más társ.-i csoportok követeléseinek megfogalmazásához.

Magyar Elektrotechnikai Egyesület: a m. villamossági szakemberek egy.-e. 1902-ben alapították. Folyóirata: az Elektrotechnika. Elnökei között a m. elektrotechnikai ip. nagyjai, Zipernowsky Károly, Gohér Mihály stb. találhatók. Az elektrotechnikai ip. nagy alakjainak tiszteletére 1911-ben Zipernowsky- és 1958-ban Bláthy-díjat alapítottak, amelyeket a hazai elektrotechnika területén kimagasló eredményt elértek kapnak.

Magyar Elektrotechnikai Múzeum (VII. Kazinczy u. 21.): 1969-ben a M. Elektrotechnikai Egy. vezetősége javasolta a múz. létrehozását. A megvalósítást a Bp.-i Elektromos Művek vállalta. A gyűjt. 1975-ben nyílt meg egy korábbi 30/10 kV-os transzformátorállomásban, amely az 1930-as évek elején Arvé Károly tervei alapján épült. A gyűjt. 1982-ben megkapta a múz.-i rangot. Feladata a hazai és külföldi erősáramú elektrotechnikai emlékek gyűjtése, ill. megóvása.

A Magyar Elektrotechnikai Múzeum kiállítása

Magyar Élet Kiadó: *Püski* Sándor által létrehozott kiadó. Püski egyetemi hallgató korában kezdett foglalkozni a jogi kar előadásainak jegyzetelésével és a jegyzetek sokszorosításával. 1938-ban könyvesboltot nyitott az V. Szerb u. 17. sz. alatt, egy év múlva pedig elkezdte kiadni az ún. népi írók: Kovács Imre, Veres Péter, Németh László, Muharay Elemér stb. műveit. Püski Sándor iparjogosítványát 1950-ben bevonták, 1962-ben pedig letartóztatták és elítélték. 1970-ben az USÁ-ba távozott, s ott nyitott könyvkereskedést és kiadót. 1988-tól ismét Bp.-en működik mint kiadó és könyvkereskedő. – *Irod.* A népi egységtől a nemzeti egységig. A Püski Kiadó története. Emlékeztető kiállítás 1991. február 1–21. (a katalógust összeállította Szeredi Pál, Bp., 1991).

Magyar Emléklapok 1848/49-ből: →*irodalmi lapok és folyóiratok*

Magyar Építészek Kamarája és Szövetsége, *MÉK-ÉSZ:* 1991-ben alakult a →*Magyar Építőművészek Szövetsége* (MÉSZ), a Magyar Építőművészek Szövetsége és Kamarája jogutódjaként. A szervezet rendeltetése, hogy az építész kar és hivatás szakmai és erkölcsi tekintélye és ezen keresztül a haza építészeti kultúrája felett őrködjék; tagjainak szakmagyakorlását szabályozza, azok jog- és szabályszerű működését felügyelje és ellenőrizze, tagjai felett a törvény korlátai között fegyelmi jogkört gyakoroljon, az építészek anyagi, erkölcsi és szakmai érdekeit képviselje, érdekeik közérdekkel történő folyamatos egyeztetését végezze, tagjai számára biztosítsa a szövetségi életet. A ~ működteti a *Magyar Építész Alapítvány*t. Folyóirata: a havonta megjelenő *Kamarai Közlemények* és *Magyar Építőművészet.*

Magyar Építőművészek Szövetsége, *MÉSZ:* 1. 1902-ben alakult társaság. A FÉSZEK klubban működött 1936-ig, zsűriküldési joga volt. – 2. a m. építészeket tömörítő szervezet. 1951-ben alakult, kiállításokat, előadásokat rendezett, pályázatokat írt ki. 1989-ben felvette a *M. Építőművészek Szöv.-e és Kamarája* nevet. 1991-ben átalakult, jogutóda a →*Magyar Építészek Kamarája és Szövetsége.*

Magyar Építőművészet: 1. 1903–43 között megjelent folyóirat. – 2. a →*Magyar Építőművészek Szövetségé*nek folyóirata 1952-től; 1991-től a szervezet jogutódjának, a *Magyar Építészek Kamarája és Szövetségé*nek lapja.

Magyar Erdei-Mezei Bányavasutak Rt.: →*Budapesti Kőolajipari Gépgyár*

Magyar Érmegyűjtők Egyesülete (VI. Liszt Ferenc tér 2.): pénzérméket, emlékérmeket, papírpénzeket, kitüntetéseket és plaketteket gyűjtők tömörítésére szervezett egy. 1969-ben *Bp.-i Érmegyűjtők Egy.-e* néven kezdett működni, 1973-tól orsz. egy.-té szervezték. Több mint 6000 tagja van, akiket a ~ gyűjtői segédkönyvekkel, numizmatikai szakirodalommal lát el. A rendszeresen megtartott árveréseken, valamint a heti összejöveteleken biztosítja az adás-vétel és csere lehetőségét. 1905–44 között

hasonló feladatot az →*Éremkedvelők Egyesülete* látott el.

Magyar Értékpapír-kereskedők Szövetsége (II. Csopaki u. 6–8.): 1991-ben jött létre. A ~ kezdeményezi, koordinálja, szervezi az értékpapírforgalmazók összehangolt fellépését. Tagjai együttes véleménye alapján állást foglal a szakmát érintő szabályozók tervezeteivel és a döntésekkel kapcsolatban. Állásfoglalásairól tájékoztatja a *Bp.-i Értéktőzsdét*, az *Állami Értékpapír Felügyeletet*, a gazd.irányítási és társ. szervezeteket. A ~nek 1991-ben 26 társaság volt a tagja.

Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága: 1956. okt. 28-án alakult az Írószövetség, a MÚOSZ, az Egyetemi Forr. Diákbiz., a NÉKOSZ, a →*Petőfikör* stb. összefogó testületeként. *M. Értelmiség Forr. Tanácsa* néven – más szervezeti keretben – 1956. nov.-étől egy ideig folytatta működését.

Magyar Felvonó és Gépgyár Rt.: →*Hajtóművek és Festőberendezések Gyára*

Magyar Fém- és Lámpaárugyár Rt.: elődje a Testory-féle Fém- és Lámpaárugyár Rt. 1883-ban alakult 75 000 Ft alaptőkével. A X. Gergely u. 27. sz. alatt működött. 1886-ban a M. Ált. Hitelbank Rt. vonta érdekkörébe a pénzhiánnyal küzdő céget. A Hitelbank a részvénytőkét 300 000 Ft-ra emelte, s ekkor vette fel a cég a ~ elnevezést. A kedvező üzletmenet következtében 1905-ben a ~ alaptőkéje már 2,5 millió koronára nőtt, a gyárat állandóan bővítették és korszerűsítették. Az I. vh. után a 750 LE teljesítményű gépparkkal 1200 munkás dolgozott. A minőséget jelképező *Lampart* márkajelzést az 1930-as évektől használta. 1932-ben beolvasztotta a csőd előtt álló pestszenterzsébeti →*Győrffy–Wolff Fémárugyár Rt.*-t. Az 1929–33. évi gazd. válság a ~-t is olyan súlyosan érintette, hogy a M. Ált. Hitelbank Rt. 1935-ben beolvasztotta az ugyancsak érdekköréhez tartozó *Fegyver- és Gépgyár Rt.*-be.

Magyar Figaró: →*élclapok*

Magyar Figyelő: pol. folyóirat. 1911–18 között jelent meg. Tisza István alapította a →*Nyugat* és a →*Huszadik Század* hatásának ellensúlyozására. E cél érdekében a konzervatív-nacionalista szemléletű írók, publicisták legjavát gyűjtötte össze. Szerk.-je Herczeg Ferenc volt. A ~ hasábjain adtak helyet Tisza (Rusticus álnéven) Adyt támadó cikkének.

Magyar Filmarchívum: →*Magyar Filmintézet és Filmtár*

Magyar Film- és Tv-művészek Szövetsége: a m. filmélet átfogó reprezentatív szakmai szervezete. 1959-ben alapították *M. Filmművészeti Szöv.* néven. 1969-től kibővült, azóta a ~ként működik.

Magyar Filmgyártó Vállalat, *MAFILM* (XIV. Róna u. 174.): az 1948. évi államosítások után 1949-ben valamennyi filmgyárat a ~ néven egyesítették. Az egykor európai rangú, de az idők múltával elavult műtermeiben az államosítás óta több mint száz filmet forgattak. 1956 után a Zuglóban lévő gyár neve egy ideig *Hunnia Filmstúdió* volt. A pasaréti műtermeiben (II. Pasaréti út 122.) egyrészt a külföldi filmeket szinkronizálják, másrészt dokumentum- és rajzfilmeket készítenek. Több alkotásuk nyert külföldi fesztiválokon értékes díjakat. Központi telephelyén 16 produkciós (Balázs Béla, Dialóg, Hunnia Film, Reklám stb.) és egy nemzetközi stúdió működik.

Magyar Filmintézet és Filmtár (XIV. Stefánia út 97.): tudományos kutatóint. 1959-ben alakult *M. Filmtudományi Int. és Filmarchívum* néven a *Színház- és Filmtudományi Int.* kettéválasztásával, az 1948-ban létrehozott *M. Filmarchívum* szerepét is átvállalva. Elődei a →*Színház- és Filmművészeti Főiskola* keretében 1946-ban *Filmtudományi Int.* néven alakult intézmény, ill. az ennek örökébe lépett *Színház- és Filmművészeti Szöv.* tudományos oszt.-a 1984-ben történt átszervezése után kapta mai nevét. Feladata: filmtörténeti és filmelméleti alapkutatás, dokumentációs tevékenység, szaklap- és könyvkiadás, a filmközgyűjtemény őrzése és gyarapítása, film-ismeretterjesztés, filmtörténeti és stílusirányzati filmbemutatók, sorozatok rendezése, szervezése és koordinálása. Kiterjedt publikációs tevékenységéből legismertebb a →*Filmkultúra* c. tudományos igényű folyóirat. Évenként 2–3 filmszakkönyvet is megjelentet, pl. a Filmművészeti Könyvtár sorozatban. A ~ működteti az *Örökmozgó* mozit, és évente mintegy 250 filmklubot.

Magyar Film Iroda, *Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyár* (IX. Könyves Kálmán krt. 13–15.): híradó-, ismeretterjesztő és dokumentumfilm-gyár. 1924-ben kezdte meg működését. Az 1930-as évekig fő tevékenysége a *Magyar Híradó* készítése volt, a harmincas évektől – esetenként – helyet adott játékfilm-készítő vállalkozásoknak, majd 1941-től saját produkcióiban is forgatott játékfilmeket. Az államosítás után, 1951–57 között *Magyar Híradó- és Dokumentumfilmgyár*, 1957–64 között *Budapest Filmstúdió* néven működött. 1964-től a →*Magyar Filmgyártó Vállalat* 2. sz. részlege.

Magyar Filmművészeti Szövetség: →*Magyar Film- és Tv-művészek Szövetsége*

Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum: →*Magyar Filmintézet és Filmtár*

Magyar Forradalmi Honvéd Karhatalom, *karhatalmisták:* a Kádár-Kormány 1956. nov. 8-iki felhívása nyomán kezdték megszervezni mint az új hatalom fegyveres erejét. Kb. 12 ezer főt számlált; volt ÁVH-tagok, rendőrök, volt partizánok és az ún. tiszti lojalitási nyilatkozatot aláírt katonatisztek stb. alkották. Kb. 1957 máj.-áig – a *munkásőrség* felállításáig – látott el rendőri feladatokat. A népnyelv ruházatukról *pufajkások*nak nevezte el őket.

Magyar Fórum: 1. társ. és irodalmi hetilap. 1938–39-ben összesen hat száma jelent meg. Szerk. Kun Zsigmond, aki a lap munkatársait a népfrontgondolat szellemében igyekezett tömöríteni a fasizsta térhódítással szemben. A lap a →*Huszadik Század* szellemi utódának tekinthető. – 2. közéleti hetilap. 1989-ben a Magyar Demokrata Fórum támogatására indult. Főszerk. Csurka István.

Magyar Főiskolai Sportszövetség, *MFSSZ:* az egyetemi és főisk.-i sportmozgalom országon belüli koordináló és képviselő szerve. 1907. márc.-ban alapították. Időrendben a világ második, ill. Európa első nemzeti főisk.-i sportszervezete volt. Megrendezte a *Főisk.-i Bajnokság*okat (az elsőt 1907. márc.

24–25-én), 1909-től rendszeresen kezdeményezte a nemzetközi főisk.-i versenyeket. A ~en belül megvalósult demokratikus vezetési elvek 1927–28-ban a kormányszervek rosszallását eredményezték, majd 1929-ben a belügymin. feloszlatta a ~et. 1930. jan.-ban központilag megalakították az *Ideiglenes Főisk.-i Egyesületközi Intézőbiz.*-ot, amely előkészítette a *M. Főisk. Sportegyletek Egyesülése* (MFSE) megalakulását, más vezetési elvek és személyi összetétel mellett. Az MFSE a II. vh. alatt szüntette be tevékenységét.

Magyar Földrajzi Társaság (VI. Andrássy út 62.): 1872-ben alapították. Első elnöke Hunfalvy János volt. Vez.-i közé tartozott Vámbéry Ármin, Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő, gr. Teleki Pál. 1948-ban megszűnt, 1952-ben újjáalakult. Feladata a mo.-i és az egyetemes földrajzkutatás és művelése, a földrajzi ismeretek terjesztése. Tudományos folyóirata a Földrajzi Közlemények (1876).

Magyar Főváros: →*helyi sajtó*

Magyar Fúvósötös: a modern, elsősorban a m. fúvós kamarazene művelésére létesült együttes. 1961-ben a M. Rádió és az Operaház zenekarának a tagjaiból alakult. Az egyes művészek: Lajos Attila (fuvola), Tarjáni Ferenc (kürt), Pongrácz Péter (oboa), Dittrich Tibor, majd Kovács Béla (klarinét), Fülemile Tibor (fagott) egyénileg is kiemelkedőek. Az együttes 1962-ben Genfben II., 1965-ben Bp.-en I. díjat nyert a nemzetközi zenei versenyen.

Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyesületének Árvaháza: az egy. elnöknője, özv. Damjanich Jánosné kezdeményezésére jött létre. A 100, később 180 személyes árvaházat és nevelőint.-et 1866-ban nyitották meg a Három dob u. városerdei részén (Damjanich u. 29.). Célja a szegény sorsú árva leányok nevelése és szakmára oktatása. Eleinte nevelőnőknek képezték a lányokat – a külföldi nevelőnők helyébe –, a 90-es évektől varrni tanultak. Az I. vh. alatt az intézmény megszűnt.

Magyar Gazdák Vásárcsarnok Ellátó Szövetkezete: 1897-ben alakult. Célja a főv. lakosságának az uradalmak terményeivel és termékeivel való ellátása volt. Kezdetben a főv., majd az áll. is támogatta. A főv. a magánkereskedők nyomására megvonta a támogatást a ~től. A szövetkezet 1904-ben borértékesítő oszt.-t állított fel. Főként vajat, tojást, baromfit, bort árusított. A ~ 1913-ban feloszlott.

Magyar Gazdasági Kamara (V. Kossuth Lajos tér 6–8.): az üzleti világ szolgálatára szervezett független érdekképviseleti szervezet. 1987-ben alakult a *Magyar Kereskedelmi Kamara* utódaként. 9000 tagváll.-ot tömörít és azok érdekképviseleti szerepét tölti be részben a váll.-ok és a kormány között, részben pedig a nemzetközi gazd. színtéren.

Magyar Géniusz: társ., irodalmi és művészeti hetilap. 1892–1903 között jelent meg Hevesi József és Karczag Vilmos szerkesztésében. Hagyományos konzervatív szemléletét 1902-től (szerk. Osvát Ernő) a modern irodalom és művészet népszerűsítése váltotta fel. A →*Nyugat* egyik jelentős előzményének tekinthető. Munkatársa volt Kaffka Margit, Kemény Simon, Krúdy Gyula, Cholnoky Viktor, Szini Gyula. – *Irod.* Pók Lajos: Magyar Géniusz. 1902–1903. Repertórium. In: Galambos Ferenc: Nyugat repertórium (Bp., 1959, 415–442.).

Magyar Gomb- és Műanyaggyár Rt.: →*H–Pannonplast Műanyagipari Vállalat*, →*Taurus Gumiipari Vállalat*

Magyar Grafika: 1. 1920–32 között megjelent folyóirat. Szerk.-je Bíró Miklós volt. A lap elsősorban a tipográfia, a plakát, a reklám és az alkalmazott grafika kérdéseivel foglalkozott. Szerzőinek névsorában Bálint Aladár, Nádai Pál és Rabinovszky Máriusz neve is megtalálható. – 2. 1961-től megjelenő nyomdászati szaklap. Kiadója a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egy. és a Gutenberg Szakmai Szövetség. Szerk.-i: Szántó Tibor, Stahl Endre, Gara Miklós.

Magyar Grafikusok Egyesülete: 1901–45 között működött társaság. Kezdeményezője és első elnöke Olgyai Viktor, a m. sokszorosító grafika egyik úttörője volt.

Magyar Gyapjúfonó és Szövőgyár (IX. Soroksári út 110–112.): jogelődje, a Mechanikai Szövőgyár Rt. 1924-ben létesült. 1934-ben megvásárolta a Bajai Posztó- és Takarógyár bajai üzemét, amely szövetet, posztót, ló-, ágy- és egyéb takarókat, valamint kendőket gyártott. Jelenlegi nevét 1948-ban, államosításával egyidejűleg kapta. Az államosítás után a bajai gyár kivált és önálló lett. Ezután a ~ magába olvasztott több kisebb-nagyobb textilip. váll.-ot, majd 1962-ben a Lóden Posztógyárat is. Termékskálája: kártolt fonalak, kártolt és műszál szövetek, valamint fésűsfonalak előállítása volt. Termékei iránt a hazai és a külföldi kereslet folyamatosan csökkent. A termelés visszafogására és a munkavállalók egy részének elbocsátására kényszerültek. A hanyatlás folyamatát nem sikerült megállítani. 1992-ben megkezdődött a váll. jogutód nélküli felszámolása.

Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, *GYOSZ:* 1902-ben hívták életre. Céljai közt szerepelt az ország fokozott iparosítása. A Ny-európai országokban működő munkáltatói szervezetek mintájára ellensúlyozni igyekezett az országon belül működő munkás szakegyletek tevékenységét. Különösen a sztrájkok ellen küzdött. Első elnöke id. Chorin Ferenc, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. elnök-vezérig.-ja volt. Ő Ausztriával szemben a nagyip.-t a nemzeti önállóság egyik biztosítékaként igyekezett fejleszteni. – Az új érdekvédelmi csúcsszervhez azonnal 245 ip.váll. és 11 szakegy. csatlakozott. A szakegy.-ek száma 1941-re 17-re nőtt. 1943-ban 12 szakoszt. is működött a ~n belül. 1902-től kezdve folyamatosan megalakultak vidéki fiókjai is. – 1906-tól harcoltak a Mo.-ra nézve kedvezőbb vámtarifa megalkotásáért, végső soron az önálló m. vámterületért. Ezt azonban az Osztrák–M. Monarchia fennállása idején nem sikerült elérniük. Küzdelmük eredményeképpen jött létre az 1907. évi III. tc., az ip. fejlesztésről szóló új tv. – Az I. vh. után a M. Vámpol. Központtal együtt kidolgozták az autonóm m. vámtarifát, mely 1925-ben lépett életbe. Az 1928. évi XIII. tc. rendelkezései értelmében a visszaállított Felsőházba a ~ két megbízottat küldhetett.

– Az újrainduló fegyverkezésben a ~ teljes erejével részt vett. 1944 őszén a Nyilaskeresztes Párt, a Hungarista Mozgalom a ~ helyett megszervezte a nyilas Gyárip. Orsz. Központot (GYOK). 1945 után régi nevén alakult újjá, de csak 1948-ig működött. Ekkor feloszlatták. – 1991-ben ismét létrehozták.

Magyar Gyógyszerészeti és Művegyészeti Vállalat: →*gyógyszeripar*

Magyar Gyógyszeripari Egyesülés: →*gyógyszeripar*

Magyar Hajó- és Darugyár: →*Ganz-Danubius Hajó- és Darugyár*

Magyar Hajózási Rt., *MAHART* (V. Apáczai Csere János u. 11. sz.): a *MESZHART* megszüntetése után, 1954. dec. 24-én alakult meg, valójában azonban elődjének összes feladatkörét csak 1966. jan. 1-jén vehette át. Folyamhajózási, tengerhajózási, kikötői, balatoni hajózási és hajójavító üzemigazgatóságokra oszlik. Hajójavító telepe és üzemi kikötője a népszigeti Duna-ágban fekszik. A dunai részen közel 200 méter hosszú függőleges partvonalat építettek fel, ahol szerelésre és rakodásra több kalapácsdaru szolgál. – Feladatköre: folyami és tengeri áruszállítás, dunai és balatoni személyszállítás (ez utóbbit a Balatoni Hajózási Kft. bonyolítja le) kikötői árurakodás és tárolás, kombinált fuvarláncok szervezése, folyami hajók és úszóművek javítása, építése). A ~állománya 1990-ben: 53 motorüzemű személyhajó (ebből balatoni 26); öt motorüzemű komphajó (ebből balatoni négy); 68 géphajó (önjáró, toló- és vontató-), 178 uszály. 11 tengeri hajó, valamennyi 3000 tonna felett. A Duna-tengeri hajókat kivonták a forgalomból. A MAHART folyami hatótávolsága Amszterdam és a Duna-delta között kb. 3512 km.

Magyar Hanglemezgyártó Vállalat (V. Vörösmarty tér 1.): 1951-ben hozták létre. Eleinte csak normál lemezeket készített, 1956-tól tért rá a mikrobarázdás lemezek előállítására, 1965-től a sztereo felvételek gyártására. 1967-től a hazai hanglemez nagykereskedelem központja. 1976-ban nyitotta meg saját présüzemét Dorogon. Ugyanekkor kezdte meg a hangkazetták, 1982-ben a digitális felvételek, 1983-ban pedig a kompakt (CD) lemezek készítését. A hetvenes évektől technikailag jó minőségű felvételeivel a nemzetközi piacon is szerepel. A zeneirodalom klasszikusai mellett fontosnak tartotta a m. zene jelentős műveinek a felvételét is. Ezt tanúsítja Bartók és Kodály összkiadása, Erkel operái, valamint a kortárs m. szerzők lemezsorozata. A nyolcvanas évektől kevésbé ismert zeneművek felvételével arat nemzetközi sikert. Egyes felvételei nemzetközi lemeznagydíjakat is nyertek. A komolyzenei lemezeket *Hungaroton* márkanéven hozza forgalomba.

Magyar Helikon Könyvkiadó: →*Helikon Kiadó*

Magyar Híradó és Dokumentumfilmgyár: →*Magyar Film Iroda*

Magyar Hirdető, *MAHIR* (V. Ferenciek tere 1.): az ország legnagyobb teljes körű reklámszolgáltatást, reklámtervezést és kutatást nyújtó váll.-a. →*Budapest Székesfőváros Hirdető Vállalata* néven 1911-ben alapították. A II. vh. után 1948-tól Áll. Hirdető Váll. elnevezéssel főként közterületi reklámmal, pol. plakátok kihelyezésével és sajtóhirdetéssel foglalkozott az ország 120 helységében. 1956-ban kapta mai nevét és tevékenységi körébe felvette a reklámtervezést és -kutatást, valamint a kiállítási tevékenységet. 1968-ban külkereskedelmi jogot kapott, ezzel a reklám valamennyi területén a klasszikus *full service* szolgáltatást nyújtja. – Feladatkörében bel- és külföldön a reklámeszközök teljes skáláját mozgósítja: film- és videokészítést; nyomdai termékek tervezését és kivitelezését; kiállítástervezést, szervezést és kivitelezést; rádió és tv-hirdetések szervezését; sajtóhirdetések felvételét csaknem valamennyi lapba; belsőtéri reklámok, ajándéktárgyak kivitelezését; sajtófigyelést bel- és külföldi lapokból, tv- és rádióadásokból. A bp.-i központon kívül az ország 19 megyeközpontjában MAHIR Igazgatóságokat és kirendeltségeket tart fenn.

Magyar Hírlap: 1. pol. napilap. A szabadságharc után meginduló első pol. lap: 1849. nov. 15-től Szilágyi Ferenc szerkesztésében jelent meg az osztrák kormány félhivatalos lapjaként. 1852-ben megszűnt, utóda a hivatalos *Budapesti Hírlap* lett. – 2. pol. napilap. 1891-ben az Apponyi-féle nemzeti párt indította. Főszerk. Horváth Gyula volt. Munkatársként kitűnő írók egész sorát nyerték meg: Ambrus Zoltán, Bársony István, Benedek Elek, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Ignotus stb. Pol. irányvonala sokat változott, általában mérsékelten ellenzéki volt. 1926-ban a megszűnt →*Világ* tulajdonosai vették át, s ennek a lapnak a szellemében jelent meg 1938-ig. Egyik legnépszerűbb munkatársa volt ebben az időszakban Móra Ferenc. – 3. pol. napilap. 1968-ban indult a m. kormány félhivatalos lapjaként. Hétfői száma 1968–75 között *Hétfői Magyar Hírlap* címmel jelent meg. 1989 után félhivatalos jellege megszűnt, s mint független napilap 1990-ben a Lapkiadó Váll.-tól a ~ Könyv- és Lapkiadó Rt. tulajdonába került.

Magyar Hitel Bank Rt., *MHB Rt.* (V. Szabadság tér 5–6.): 1987. jan. 1-jén kezdte meg működését mint a kétszintű bankrendszer legnagyobb kereskedelmi bankja. Létrehozása azzal a céllal történt, hogy üzleti szempontokon, nyereségérdekeltségen alapuló működésével, a gazd.-ban rendelkezésre álló pénzeszközök célirányos átcsoportosításával segítse elő a termelés hatékonyságának növelését. A ~ tevékenységének fő területe működésének első két évében a váll.-i finanszírozás volt, emellett azonban lépések történtek az új üzletágak előkészítésére, a külföldi bank- és pénzügyi kapcsolatok kialakítására, ill. a lakossági szolgáltatások kiépítésére. A ~ közel 3000 gazdálkodó számláját vezeti. A ~ kölcsönök nyújtásával elsősorban a gazd. szerkezetátalakítását támogatja, ill. a felzárkózás esélyét magukban hordozó ágazatokat, váll.-okat igyekszik preferálni. A hitelezés mellett újabb szolgáltatásokkal egészíti ki működési körét. A ~ a belföldi lízing-tevékenység végzésére (üzletfelei által kiválasztott berendezések vásárlása és lízingbe adása) és import lízingüzletek lebonyolítására 1987-ben *Lízing Leányváll.*-ot alapított. 1988-ban a kisvállalkozói üzletággal bővült a ~ tevékenysége. Ezzel megkezdődött az egyéni és

társas kisvállalkozók számlavezetése. Az ilyen ügyfelek száma meghaladja a 12 000-t. A ~ szolgáltatásainak bővítésében a legnagyobb változást a lakossági és deviza üzletág indítása jelentette. A devizaműveletek decentralizálásával lehetőség nyílik arra, hogy a ~ közvetlenül részt vegyen az importfinanszírozásban. 1989 elejétől köthetnek rövid lejáratú árfolyambiztosítást a gazdálkodó szervezetek a kereskedelmi bankoknál. 1988-ban indult a lakossági banktevékenység, új üzletágként. A ~ megalakulása óta foglalkozik faktoring tevékenységgel. A ~ 1989-ben mintegy 100 különféle vállalkozásban vett részt tőkerészesedéssel. Hazai vállalkozásai pl.: Garancia Biztosító Rt., Skála Reklám Stúdió, Kurátor Kft., Új Képújság Kft. Nemzetközi vállalkozásai közé tartozik: az Interjurist, az Investrade Co., a Szt. István Rt. A ~ úttörő szerepet vállal a váll.-ok rt.-i átalakításában is. Az ország különböző pontjain 24 területi igazgatósága és 58 fiókja van. – A ~ szponzorálta – több más esemény mellett – az 1991-ben Széchenyi István születésének 200. évfordulójára készített kiállítások és kiadványok többségét.

Magyar Hitelezési Védegylet: a →*Magyar Kereskedelmi Csarnok* alapította 1883-ban. Hitelvédelmi tevékenységet kifejtő szervezet volt. Tagjai a nagyobb textil- és rokonszakmai gyárak és nagykereskedő cégek. Tagjai részére hitelügyi információkat nyújtott. Ügyészi és revizori szervezettel rendelkezett. Több külföldi hitelezői védegylet megbízottja és a Wiener Kreditorenverein állandó kirendeltsége volt.

Magyar Honvédség Központi Kórháza: →*katonai kórházak*

Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre: →*MIÉNK*

Magyar Iparegyesület: 1841-ben alakult meg Pesten Balogh Pál kezdeményezésére. Elnöke gr. Batthyány Lajos, aligazgatója Kossuth Lajos volt. Alapításának célja a gyárip. és a manufaktúrák fejlesztése, a hazai ip. védelme, az ip. és kézműves érdekek képviselete, iparisk.-k és *iparműkiállítás*ok rendezése. A pesti Vigadóban 1842-ben megtartott első iparműkiállításon 213 kiállító vett részt 298 termékkel. 1845 őszén a ~ közreműködésével keletkezett újabb vállalkozások közül 95 mutatta be termékeit. A Nemzeti Múz.-ban 1846-ban megrendezett harmadik iparműkiállításon már 516-an állítottak ki, közöttük 238 pesti gyáros és kézműves. A fizető látogatók száma meghaladta a 22 ezret is. Ugyanez évben a ~ megalapította az *Iparműtár*at, melynek keretében az új vállalkozások által termelt árukat átvették, kiállították, s a kellő tőkével nem rendelkező vállalkozókat vásárlások megelőlegezésével, hitelnyújtással támogatták. – 1850-ben a ~et feloszlatták. 1867-ben alakult újjá Orsz. ~ néven. 1882-ben újra a régi elnevezését vette fel, s a hazai ip.fejlesztés elősegítése céljából megkezdte orsz. ip. kiállítások rendezését. Társ. jelentősége azonban már nem érte el az 1848 előtti szintet. Tevékenységében mindinkább a kisip. összefogására, kedvezmények kieszközlésére törekedett. 1945 után megszűnt.

Magyar Ipari és Kereskedelmi Ellenőrző Bank Rt.: →*Általános Értékforgalmi Bank Rt.*

Magyar Iparművészet: az →*Országos Magyar Iparművészeti Társulat* kiadásában megjelent folyóirat. 1897-től 1944-ig jelent meg. Fittler Kamill (1897–10), Györgyi Kálmán (1910–30), Szablya-Frischauf Ferenc (1930–44) szerk. A ~ az ip.művészetet sokrétűen, gazdag tematikával népszerűsítette: a hazai és külföldi törekvések, pályázatok, kiállítások, szakkönyvek és kiadványok ismertetése mellett elméleti kérdésekkel, műfaji problémákkal is foglalkozott (plakát, fotóművészet). A század első két évtizedében az európai kortárs kiadványokkal azonos szintű, kimondottan progresszív szemléletű szakfolyóirat, a hazai ip.művészeti kutatás nélkülözhetetlen forrása. Melléklete, a *Muskátli*, illusztrált kézimunkalap volt.

Magyar Iparművészeti Főiskola (XII. Zugligeti út 11–25.): az iparművészképzés felsőfokú intézménye. Elődje a *Keleti* Gusztáv kezdeményezésére és vezetésével 1871-ben létrejött *Országos Magyar Királyi Mintarajziskola és Rajztanárképző* keretében működött *Iparművészeti Tanoda* (majd *Iparművészeti Isk.*). Az intézmény ekkor még műiparosokat képzett, az iparművészképzés 1900-ban indult meg. Fennállása során fokozatosan terjesztette ki működését a környezetformálás oktatásának különböző területeire. 1949-től főisk.-i, 1971-től – elnevezését megtartva – egyetemi rangot kapott. Jelenleg a főisk. szinten a szakirányú tervezők, az egyetemi szinten a középisk. tanárok képzése folyik. A tanszékeken belül szakcsoportok működnek, amelyekhez műhelyek tartoznak. A főisk. közel 30 szakterületre képez tervezőket. A képzés ideje nyolc félév és a diplomamunka ideje (egy félév). A ~ fennállásának jubileumi kiállítását 1971-ben rendezte meg az →*Ernst Múzeum*ban. Az isk. kezdetben a VI. ker. több lh.-ában volt elhelyezve, 1896-ban költözött az →*Iparművészeti Múzeum* ép.-ébe (egyes részlegei ma is ott működnek). Az 1950-es évek elején épült fel mai zugligeti telepe. Hallgatóinak száma a 80-as években átlagban 400 körül volt. – *Irod.* Magyar Iparművészeti Főiskola (Bp., 1971).

Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség: kulturális szervezet. 1928-ban Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi min. alapította. Építészeti, festészeti, irodalmi, zenei, ip.művészeti, kritikai, szobrászati, színházi és mozdulatművészeti szakoszt.-a működött. Az irodalmi szakoszt. elnöke Móricz Zsigmond, alelnöke Harsányi Zsolt, a kritikaié Lyka Károly, ill. Schöpflin Aladár, a festészetié Csók István, a zeneié Huszka Jenő volt.

Magyar Irodalomtörténeti Társaság (V. Pesti Barnabás u. 1.): az irodalomtörténet, elsősorban a m. irodalomtörténet művelőit összefogó egy. 1911-ben alapították, első elnöke Beöthy Zsolt, titkára pedig Horváth János volt. Jelentős tevékenysége az alkalmi, tematikus v. jubiláris ülések, vándorgyűlések szervezése Bp.-en és vidéken. 1949-ben átszervezték, s a többi szakmai egy. mintájára tudományágának mintegy hivatalos fórumává igyekeztek alakítani. Folyóirata 1912-től az *Irodalomtörténet*.

Magyar Irodalomtudományi Társaság: az I. vh. után felnőtt fiatal irodalomtudósok kezdeményezésére 1935-ben alakult irodalmi társ. Közös elvi

alapja a hivatalos tudományossággal szemben elfoglalt ellenzéki álláspont volt. Elnöki tisztét Szerb Antal töltötte be. A társ. – bár soha nem mondta ki feloszlását – 1936 után (jórészt pol. okok miatt) csoportokra szakadt és gyakorlatilag megszűnt.

Magyar Írók Szövetsége: →*irodalmi élet*

Magyar Írók Szövetsége Könyvtára, *Magyar Írók Könyvtára* (VI. Bajza u. 18.): 1950-ben alapították az *Írószövetség*, a *PEN Club* és az *Irodalmi Alap* tagjai számára. Elsősorban m. és külföldi szépirodalmat és irodalomtudományi műveket gyűjtő könyvtár.

Magyar Írónők Köre: az írónők érdekvédelme, képviselete és egységbe fogása érdekében 1927-ben alakult irodalmi társ. Támogatta a fiatal tehetségeket, jelentős propagandát fejtett ki az új irodalmi irányzatok megismertetéséért, szociális támogatást nyújtott rászoruló tagjai számára. A Vértes-hegységben felépíttette az *Írónők Otthonát*. Tagjai közé tartozott a korszak legtöbb írónője (Altay Margit, Beczássy Judit, Berend Miklósné, Dánielné Lengyel Laura, Erdős Renée, Kosáryné Réz Lola, Ritoók Emma, Tutsek Anna, Várnai Zseni stb.). 1949-ben szűnt meg.

Magyar Iszlám Közösség: a m. *mohamedánok* vallásos közössége. Az első mohamedánok a magyarokhoz csatlakozott kabarokkal érkeztek hazánkba, a honfoglalás után a volgai bolgár és iráni mohamedánokkal gyarapodtak. A 11–13. sz.-ban újabb mohamedán hitű népek telepedtek le Mo.-on. A török hódoltság után a szerb és bosnyák mohamedánok keresztény elemekkel vegyes vallása képviselte az iszlám hitet. Az 1848–49. évi szabadságharc után a török emigráció, és a bp.-i egyetem arab tanszéke volt a m. mohamedanizmus bölcsője. Goldziher Ignác 1874-ben mohamedán hitre tért. 1878-ban Bosznia és Hercegovina okkupációja után jelentős számú mohamedán került a Monarchiába. Az I. vh. után száz fős mohamedán kolónia alakult ki Bp.-en, vez.-je Durics Huszein Hilmi volt, aki 1920-ban telepedett le, és főként a főv.-ban és a magyarrá lett bosnyákok közül toborozta híveit. Halála után Musztafa B. Orban mohamedán papjelölt gondozta a kis közösséget, míg az utolsó budai imám Abdul Latif volt, aki 1946-ban halt meg. A budai imám célja a Gül Baba-kultusz ápolása volt, összejöveteli helyük pedig a Gül Baba türbe, ahová messzi földről jöttek zarándokok. A ~ megelevenedése az 1980-as évek második felében következett be és Mihálffy Balázs m. sejk nevéhez fűződik.

Magyarító Egylet: a pesti zsidó egyetemi hallgatók kezdeményezésére alakult társ., amely a m. nyelv terjesztését tűzte ki céljául a pesti zsidóság körében. A kezdeményezést a hitközség is felkarolta, és 1844. máj.-ban megalakult a Magyarító Egylet. M. nyelvű óvodát tartott fenn, m. könyvekből és folyóiratokból olvasótermet rendezett be. 1848-ban megjelentette az Első Magyar Zsidó Naptárt. 1849-ben megszűnt, feladatát 1860-ban az *Izraelita M. Egylet* vette át. Munkásságuk eredménye volt, hogy a század utolsó harmadában a bevándorolt idegen anyanyelvűek között a legnagyobb arányban a zsidók magyarosodtak el.

Magyar Jakobinusok tere (XII. ker.): a *Városmajor u.*, *Kékgolyó u.* és *Alkotás u.* sarkán kialakult háromszögű tér. Mintegy két évszázadig névtelen volt. Itt állott a vámház, és itt helyezték el 1702-ben azt az *Immaculata-szobrot*, melyet 1855-ben a *Krisztina tér*en állítottak fel. 1932-ben a teret Endresz Györgyről nevezték el. A II. vh. után kapta mai nevét emlékeztetőül a szomszédos →*Vérmező*n 1795-ben kivégzett Martinovics Ignácra és társaira. A Déli pu. rekonstrukciója során a tér átalakult. Az első átépítéskor még szintbeni tér maradt, a metró M2 vonalának megnyitása (1973) óta a pu.-nak süllyesztett előtere van, üzletsorral. Innen nyílnak a gyalogos-aluljárók. A térfalak változatlanok maradtak, de a forgalmi rendszer teljesen megváltozott a pu. új felvételi- és irodaép.-ének létesítésével (Kővári György, 1969–72). – *Irod.:* Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980).

Magyar Jogászegylet: 1879-ben alakult a jogtudomány művelése és a jogászélet fejlesztése érdekében. Előadásokat, vitaüléseket rendezett, pályadíjakat tűzött ki, kiadványokat jelentetett meg *(A Magyar Jogászegyleti Értekezések)*. A századfordulón székházat épített az V. Szemere u. 10. sz. alatt. Itt kapott helyet a →*Budapesti Ügyvédi Kamara* is. Mai neve *M. Jogászszövetség*.

Magyar Kábel Művek Rt., *MKM* (XI. Budafoki út 60.): Mo. egyetlen kábelip. gyártó váll.-a, amely vörösréz és alumínium huzalokat, tekercselőhuzalokat, gyenge- és erősáramú vezetékeket és kábeleket, valamint villamos szabadvezetékeket gyárt. Jogelődjét 1883-ban alapították Percy és Schacherer Első M. Távirda-sodrony és Kábelgyár néven a Szigony u.-ban. 1891-ben a Vizafogónál építették meg Jacottet Ágoston és Társa Kábelgyárát, melyet 1893-ban megvásárolt a Felten és Guilleaume cég. 1930-tól a gyár Permel Zománchuzalgyár néven működött. 1945–53 között szovjet tulajdon volt. Előbb Bp. Kábel- és Sodronykötélgyár, majd 1948-tól Albertfalvai Zománchuzalgyár néven működött. 1963-ban jött létre az önálló váll.-ból a ~, amelynek gyáregységei vannak Balassagyarmaton, Szegeden és Kisteleken. Bp.-en a központon kívül a Bp. Kábelgyár, a Kábelgép ás Vállalkozási Gyáregység, valamint az osztrák–m. érdekeltségű Dunakábel Kft. működik. 1991-ben alakult rt.-vé.

Magyar Kamarazenekar: hivatásos zenészekből álló, karmester nélküli, 21 tagú együttes. 1957-ben *Tátrai* Vilmos az *Állami Hangversenyzenekar* vonósaiból alakította. Igen sok hangversenyt adtak itthon és külföldön (Anglia, Ausztria, Jugoszlávia, Németo., Olaszo. stb.), felléptek a Salzburgi Ünnepi Játékokon és számos más zenei fesztiválon (Bécs, Bregenz, Firenze, Ludwigsburg, Ohrid stb.).

Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat: a m. *barlangkutatás* orsz., társ. szakmai szervezete. Elődje, a *Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Biz.*-a 1910-ben alakult meg. 1913-ban szakoszt.-lyá szerveződött át, melyből 1926-ban a *M. Barlangkutató Társulat* jött létre. A II. vh. után feloszlatott szervezet 1958-ban alakult újjá ~ néven. Célja a karsztvidékek és →*barlangok* feltárása, tudo-

mányos kutatása, a szakemberek összefogása, az eredmények népszerűsítése, a karszt- és barlangvédelem elősegítése. Ennek érdekében előadásokat, tanfolyamokat, nemzetközi konferenciákat szervez, időszakos és állandó kiadványokat jelentet meg. *Cholnoky* Jenőről elnevezett éves pályázatával támogatja a kiemelkedő eredményeket elért amatőr barlangkutató csoportokat. Könyvtára, a Bibliotheca Speleologica Hungarica hazánk legteljesebb nemzetközi barlangtani szakirodalmi gyűjteménye.

Magyar Kender-, Len- és Jutaipar Rt.: mindkét elődváll.-át 1905-ben alapították: a Juta- és Kenderip. Rt.-t, valamint a M. Kender és Lenip. Rt.-t. A két váll. 1925-ben egyesült ~ néven. A M.-Olasz Bank érdekkörébe tartozott, a jutakartell vez. tagja volt. 1941-ben leányváll.-ot alapított, az Ertl János Jutagyárat. A ~ gyárai Pestszenterzsébeten, Újszegeden és Dunaföldváron működtek. Gyártmányaik: zsákok, zsinegek és jutaip. cikkek. 1948-ban államosították. 1951-ben felszámolták.

Magyar Képzőművészek és Műpártolók Egyesülete: a színvonalban lesüllyedt *Műcsarnok* egyeduralmának megtörésére alakult egyesület 1894-ben jött létre Andrássy Gyula gr. elnökletével. Kiállítási helyisége a →*Nemzeti Szalon* volt.

Magyar Képzőművészek Szövetsége (V. Vörösmarty tér 1.): a képző- és ip.művészek, valamint a művészeti szakírók társ. szerve. 1949-ben alakult meg *M. Képző- és Ip.művészek Szövetsége* néven. 1959-ben átszervezték, azóta ~ néven működik. Jelenleg 19 szakoszt.-a van. Működését a Művelődési és Közoktatási Min. finanszírozza. A ~ a jórészt az 1970-es években létrejött művész-, ill. alkotótelepeket és szimpóziumokat működteti, kapcsolatot tart fenn a hasonló célból szerveződött külföldi szervezetekkel is. A szöv. hivatásos lapja a →*Művészet* (1991-ig), majd az *Új Művészet* c. folyóirat. Belső kiadványa a *Hírlevél*. A ~ tulajdona a →*Fényes Adolf Terem*, mely jelenleg →*Árkád Galéria* néven működik. A ~ 1991-től a Munkácsy-díjakat (10 db) saját hatáskörén belül adja ki.

Magyar Képzőművészeti Főiskola (VI. Andrássy út 69–71.): a hazai képzőművészképzés egyetemi szintű intézménye. Elődje az 1871-ben alakult *Mintarajziskola és Rajztanárképző*, amelynek szervezője és első ig.-ja Keleti Gusztáv volt. A ~ életében jelentős volt az az oktatási reform, amelyet Réti István és Lyka Károly 1922-ben léptetett életbe. A ~n festőket, szobrászokat, grafikusokat, restaurátorokat és rajztanárokat képeznek. A tanulmányi idő hét év (a restaurátori szakon öt év). Képzőművészetünk számos nagy alakja tanított a ~n (Ferenczy Károly, Réti István, Lyka Károly, Rudnay Gyula, Vaszary János, Szőnyi István, Ferenczy Béni, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Pátzay Pál, Bernáth Aurél stb.). A ~hoz tartozik az →*Epreskert* is, ahol főként szobrász oszt.-ok kaptak helyet. A hallgatók száma 1988-ban 366 volt. – Eredeti ép.-e (Andrássy út 71.) kétemeletes, kora eklektikus sarokház. Rauscher Lajos tervei alapján Kolbenhain József építette 1875-ben. Első emeletén 2–3–2, a másodikon 3–5–3 (iker) ablakkal; egy-egy oszloppal keretezett, kőbábos nyílt erkélyéhez kapcsolt kapuzata van. Földszintje rusztikás kiképzésű armírozott sarokkal. Homlokzata sgrafitto-díszes groteszk mintázattal (Scholtz Róbert alkotása), fölötte finom koronázópárkány. Az

A Magyar Képzőművészeti Főiskola épülete

összes ablakos félköríves záródásúak, a földszint felett maszkos zárókövek vannak. Izabella u.-i oldalhomlokzata 17 ablakos. – A ~hoz csatolták a szomszédos (Andrássy út 69.) ép.-et, a →*régi Műcsarnok*ot. – *Irod.* Száz éves a Képzőművészeti Főiskola 1871–1971. (szerk. Végvári Lajos, Bp., 1972).

Magyar Képzőművésznők Egyesülete: 1908-ban alapított érdekvédelmi szervezet. 1909-ben, a →*Nemzeti Szalon*ban rendezte első kiállítását. 1949-ben megszűnt.

Magyar Kerámiai Gyár Rt.: a Pesti M. Kereskedelmi Bank, az Angol–Osztrák Bank és a Wiener Bankverein alapította 1891-ben a mai X. Gyömrői út 63. sz. alatt. Tűzálló és különféle téglaárukat, samottot, keramitot és színes burkolólapokat gyártott. A váll. részvénytöbbsége 1896–1910 között Neuschloss Marcell és Emil tulajdonában volt. 1921-ben az Egyesült Tégla- és Cementgyár Rt.-vel együtt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. váll.-a lett. 1925-ben beolvasztotta az Argil Tűzálló és Agyagbánya és Ipar Rt.-t. Rendszeresen 1000 munkást és tisztviselőt foglalkoztatott. – Az államosítás után az Épületkerámiai Váll. üzemegysége lett Kerámiai Téglagyár néven.

Magyar Kereskedelmi Csarnok: 1870-ben alapították. A hazai nagykereskedelem érdekképviselete volt. Szervezeti keretei között 21 szakmai érdekképviselet működött. Úttörő tevékenységet fejtett ki a hitelügy, a hiteltörvénykezés terén, és foglalkozott a kül- és belkereskedelmi, adó-, pénzügyi és szállításügyi kérdésekkel. Kereskedelmi isk.-kat tartott fenn. – Megalapította a M. Hitelezési Védegyletet. További alapításai: a M. Tudakozó Egylet, a M. Utazók Egy.-e, a Kereskedelmi Segély Egylet.

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum (I. Fortuna u. 4.): 1966-ban *M. Vendéglátóip. Múz.*-ként létesült az egykori Fortuna vendégfogadó ép.-ében. 1970-ben kereskedelemtörténeti gyűjt.-nyel bővült, amelyet kezdetben a XIV. Hungária krt. 17–19. sz. alatt szerveztek. Ekkor vette fel a ~ nevet. Gyűjtőköre kiterjed a kereskedelem és a vendéglátóip. valamennyi ágának és az idegenforgalomnak a hazai emlékeire. A berendezési, felszerelési és reklámtárgyakon, dokumentumokon, képzőműv.-i alkotásokon kívül jelentős adat-, fénykép- és könyvtár segíti a kutatást. A ~ javaslatára Bp.-en számos vendéglátóip. és kereskedelmi üzlet berendezését (v. annak egy részét) védetté nyilvánították (→*védett kereskedelmi és vendéglátóipari üzletek*). Fennállásának első 20 évében 12 állandó és 150 vándorkiállítást rendezett vidéken és külföldön. Tudományos kiadványa a ~ évkönyve (1970, 1976, 1982).

Magyar Kereskedelmi Kamara: →*Magyar Gazdasági Kamara*

Magyar Kereskedelmi Rt.: 1890-ben alapították. Főleg Fiumén keresztül bonyolódó és K-re irányuló áruüzlettel és exporttevékenységgel foglalkozott. 1904-től a banktevékenység képezte fő üzleti ágát, s a cég neve *M. Bank és Kereskedelmi Rt.*-re változott. Később beolvadt az Angol–M. Bank Rt.-be.

Magyar Kereskedelmi Társaság: a →*Magyar Iparegyesület* erkölcsi támogatása mellett 1843-ban alakult meg Pesten. Célja az önálló nemzetgazd. megalapozása érdekében hazai, főleg mezőgazd. termékek vámkülföldnek számító országokba irányuló exportjának bonyolítása. Részvényesei között a főurak mellett a pesti kereskedők és terménykereskedők is nagy számban szerepeltek. – Három évi sikeresnek tekinthető működést követően a ~ kereskedelmi igazgatójának sikkasztása miatt a ~ csődbe jutott. A kár egy része ugyan megtérült, de a morális bukás károsan hatott a reformellenzék gazd.pol. kezdeményezéseire, a →*Gyáralapító Társaság*, az *Iparműtár* és az →*Országos Védegylet* további működésére.

Magyar Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Repülőgépgyára: a ~t 1939 elején az Orczy u. és Kőbányai u. közötti területen alakították ki. Létrehozásának célja a II. vh. előtti fegyverkezési verseny kapcsán a katonai célú repülőgépgyártás kifejlesztése volt. 1939. márc.-ban kezdődött a WM 21 Sólyom típusú hadirepülőgépek gyártása, melyből 43 db épült. 1941-ben indult az olasz Reggiane Re 2000 Falco vadászrepülőgépek licencgyártása „MÁVAG Héja" jelzéssel, ami a módosítások és a m. repülőgépmotor beépítésével mind külsőleg, mind felszerelésben lényegesen eltért az eredeti olasz konstrukciótól. E típusból 200 db-ot gyártottak 1944. nov. végéig. Az említett géptípusokon kívül 1939–1944. nov. között 10 db M 25 Nebuló iskola- és túrarepülőgép, 200 db Hirth HM 504 A-2 típusú repülőgépmotor és kb. 500 db Daimler Benz DB 605 A és B típusú repülőgépmotor forgattyústengely megmunkálásán kívül 50 db félig megépített Arado Ar 96 Ba-3 típusjelzésű vadász gyakorló repülőgép volt a ~ termelése. A II. vh. befejeztével a mo.-i repülőgépgyártó ip. megszűnt, ezért az anyaváll. a ~t 1945 elején felszámolta. – *Irod.* Kováts Lajos: Solymok, Héják, Nebulók (Bp., 1990).

Magyar Király Gyógyszertár: egykori főv. gyógyszertár. *Spetz* József alapította 1804-ben a Fürdő (ma József Attila) u. 7. sz. ház helyén állt ép.-ben. 1840-ben készült biedermeier stílusú bútorzata (Rutsch János, Mayer János és Lenghan F. munkája) a századfordulón a Szt. László u. 14. sz. alá áthelyezett gyógyszertárba került. 1979-ben – restaurálás után – a Semmelweis Orvostörténeti Múz. kiállítási tárgyaiként az Orsz. Reuma- és Fizioterápiás Int. Frankel Leó u.-i ivócsarnokában nyertek elhelyezést.

Magyar Királyi Állami Jegyintézet: az *Osztrák–M. Bank* megszűnése után, az 1921. évi XIV. tc. alapján létrehozott központi pénzint. Áll. jegyint.-ek felállítására akkor szokott sor kerülni, amikor háborúk, forradalmak stb. következtében az áll. papírpénzgazdálkodásra tér át, s a jegybank normális működése lehetetlenné válik. Az áll. jegyint. feladata, hogy a forgalmat – bankjegyek helyett – áll. jegyekkel (papírpénzzel) lássa el. – Mo.-on ezt a feladatot a ~ látta el, a *M. Nemzeti Bank* felállításáig.

Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt., *MFTR:* 1895-ben alakult meg azzal a céllal, hogy így meghosszabbítsák a M. Kir. Államvasutak önálló forgalmi tevékenységét az ország határain túlra és a m. árukat hátrányos díjszabással sújtó *DGT*-

vel szemben versenytársat állítsanak. A MÁV Hajózási Váll. saját hajóparkja mellett több régi hazai hajózási céget is magába olvasztott. Működésével a kezdeményező M. Kir. Kereskedelmi Min. az osztrák és a német hajóstárs.-okkal szemben a m. hajózás érdekeit igyekezett érvényesíteni. – A ~ a Dunán és mellékfolyóin személy-, valamint áruforgalommal, idegen nemzetiségű vízi járművek vontatásával, áruk be- és kirakásával, hajók építésével és javításával foglalkozott. 1907-ben vette fel nevébe a kir. jelzőt. 1918-ban átvette a bp.-i helyi hajózást (csavargőzös járatok). Az I. vh. után súlyos pénzügyi és egyéb nehézségekkel küzdött. A Monarchia dunai folyamhajózási váll.-ainak a háború idejére a Cs. és Kir. Hadügymin. részére bérbeadott hajói nagy részét a győztes hatalmak hadizsákmányként lefoglalták, majd jóvátétel fejében elkobozták. A ~ is elvesztette hajóállományának kb. 50%-át. – 1920 után részvényeinek jó része angol tőkések tulajdonába került. Újabb érdekeltségeket is vállalt a Rhein-Donau Express Schiffahrts A. G., a Délnémet Dunagőzhajózási Rt., és a Folyamhajózási Váll. Kft.-ben. Mo.-on, továbbá Németo.-ban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában és Bulgáriában 132 ügynöksége működött. Képviseletei voltak: Bécsben, Pozsonyban, Zimonyban, Belgrádban, Bukarestben és Szófiában. – 1927-ben tagja lett az ún. „Üzemközösség"-nek, melyben rajta kívül az *Első Dunagőzhajózási Társ.* mellett részt vett a Bajor Lloyd Hajózási Rt. és a Délnémet Dunagőzhajózási Rt. A gazd. világválság (1929–33) időszakában súlyos veszteségek érték. 1936-ban áll. segítséggel szanálták. A háborús konjuktúra fellendítette a dunai hajózási forgalmat, s ebből a ~ is jócskán kivette a részét. 1938-ban 44 különböző típusú személyszállító, és 38 vontató hajója volt. 222 uszály- és tartályuszály hajóval rendelkezett. Egyéb vízi járműveinek száma 123 volt. – 1943-ban megvette az Első Dunagőzhajózási Társ. jogutódjának összes olyan mo.-i ingatlanát, mely közvetlenül a hajózást szolgálta (hajóállomások, stb.) – A II. vh. alatt parti létesítményekben és vízi járművekben felbecsülhetetlen károkat szenvedett. 1945-ben megszűnt az „Üzemközösség", majd 1946-ban megalakult a *MESZHART*. A ~ hajói tették ki az új cégbe bevitt vagyon zömét.

Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum: →*Kereskedelmi Múzeum*

Magyar Királyi Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület: →*Tiszti Kaszinó*

Magyar Királyi Postatakarékpénztár: az Angliában 1861-ben létesített első postatakarékpénztár osztrák recepciójú mintájára Bp.-en 1886. febr. 1-jén alakult meg. Feladatát, a takarékbetétek gyümölcsöztetését a postai hálózat igénybevételével látta el. 1889-től a csekk-, clearing-, zálogkölcsön-, beraktározási és közraktári üzlettel és árverési csarnokkal is bővítették. Zálogüzletét 28 fiókja útján (amelyből 21 a főv.-ban működött) látta el. – 1948-ban zálogüzleti feladatkörét a *Bizományi Áruház Vállalat*, betéti és kölcsönüzletkörét pedig az *Országos Takarékpénztár* vette át. Épülete ma a Magyar Nemzeti Bank pénzforgalmi osztálya (→*Postatakarékpénztár épülete*).

A Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum épülete

Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum: az ip.testületek kezdeményezésére 1883-ban létesítették az egykori Kereskedelmi és Ip.ügyi Min. szerveként az ip. oktatás elősegítésére. Feladata az volt, hogy az egyes ip.-okat szemléltetés útján, valamint elméleti és gyakorlati tanfolyamokon fejlessze. Első otthona a Kerepesi út 9. (ma Rákóczi út 5.) sz. alatti *Beleznay-kert*ben lévő ép. volt. 1884-ben egyesítették az *Áll. Középipartanodá*val. 1899-ben a József krt., Népszínház u. és Csokonai u. sarkán lévő telken *Hauszmann* Alajos tervei alapján készült ép.-ben kapott helyet. 1921-ben egyesítették a *M. Kir. Kísérleti és Anyagvizsgáló Int.*-tel. Elnevezése ettől kezdve *Technológiai és Anyagvizsgáló Int.* lett. A szemléltető oktatást segítő gyűjt.-e a II. vh. során elpusztult.

Magyar Királyi Udvari Mű-, Épületlakatos, Iparművészeti Fémárugyár: →*Fémmunkás Kereskedelmi és Fejlesztési Rt.*

Magyar Király Szálloda: Halzl János Szervita téri kávés 1812-ben vásárolt telkén (ma V. Dorottya

Az egykori Magyar Király Szálloda (metszet a C. Vasquez–féle térképről)

u. 2.) Hofrichter József tervei alapján építették. A háromemeletes ép. a korabeli Pest legnagyobb szállodája volt kávéházzal, vendéglővel, sörözővel, borbélyüzlettel. Schams Ferenc 1822-es leírása alapján tudjuk, hogy a szobák mind festettek voltak, bútorzata jó, sőt egyeseké pompás. 1832-től új tulajdonosa Emmerling Károly, az újonnan felépült *Redout* bérlője. A kávéház törzsközönsége a Német Színház színészeiből és zenészeiből verbuválódott. Kisfaludy Károly a Tatárok Magyarországon c. darabja bemutatója után itt vendégelte meg a színészeket. 1871-ben a *Hungária Nagyszálló* megépültével új szállodatípus keletkezett, és ekkor a ~ már másodrendű szállodának számított. – Az 1870-es években lakott itt *Liszt* Ferenc, majd 1911–15 között *Ady* Endre is. Az emeletet az I. vh. végén a Pénzintézeti Központ foglalta el, 1934-ben a kávéházba fűszerüzlet költözött. A ~t 1937-ben bontották le, helyén a Futura Rt. székháza épült.

Magyar Kir. Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia: 1931 őszén kezdte meg működését Ludovika II. Tanulmányi Főcsoport néven a régi hűvösvölgyi gyalogsági hadapródisk., ill. az akkor megszűnt Bocskai Katonai Nevelőint. helyiségeiben (Hidegkúti u. 28). Első parancsnoka Zelenka István altábornagy lett. A ~t azzal a céllal hozták létre, hogy biztosítsa a honvédség műszaki alakulatainak és a folyamőrség tiszti utánpótlását. 1939. márc. 1-jén kelt kormányzói rendelet folytán a ~ nevet vette fel. Működése a II. vh. végével megszűnt.

Magyar Kir. Görgey Artúr Műszaki Hadapródiskola: a II. vh. idején 1941-ben alakult meg Műszaki Hadapródisk. néven. Ideiglenesen a Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia (Hidegkúti u. 28.) területén helyezték el. Nevét 1941. szept.-ben változtatták ~ra. Létrehozását a háború nagy tiszti veszteségei, továbbá a számában megnövekedett m. hadsereg tiszti utánpótlása tette szükségessé. Növendékeit az érettségi sikeres letétele és az ötödév sikeres elvégzése után zászlósokká avatták fel, majd a honvédség utász, hidász, híradós és folyamőrségi alakulataihoz osztották be. Az int. 1945-ben megszűnt.

Magyar Kir. Honvéd Főparancsnokság: a honvédség vezetésére és felügyeletére rendelt katonai főhatóság. Főparancsnoka a honvédelmi min.-rel egyenlő jogkörű tábornok. A Dísz tér 17. sz. ház helyén 1729-ben épült laktanyában helyezték el. Az ép. 1846-ban az ev. egyház birtokába került, amikor is az egyik felét templommá alakították át. Az ép.-et 1896-ban lebontották és helyére került a ~ a Honvédelmi Min. palotájának hátsó traktusával egybeépítve. Az olasz reneszánsz stílusban emelt palota Kallina Mór építész tervei szerint készült.

Magyar Kir. Repülő Hadapródiskola: Horthy István kormányzóhelyettes kérésére és a honvédelmi min. parancsára 1941-ben rendelték el a felállítását. A ~ működését az 1941/42-es tanévben már meg is kezdte. Ideiglenesen a M. Kir. Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémián kapott helyet (Hidegkúti u. 28.). Az eredeti terv az volt, hogy a növendékeket a sikeres érettségi letétele és az 5. évfolyam elvégzése után repülő zászlósokként avatják fel. A ~ nem egészen egy évig működött, mert már a kezdeti szakaszban kitűnt, hogy csak 50% személyi veszteséggel kerültek volna a növendékek avatásra (eü., tanulmányi okok, ill. a kiképzésből adódó szerencsétlenségek miatt). 1942. máj.-ban a ~t felosztották.

Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, *KISZ:* az MSZMP ifjúsági tömegszervezete. 1957. március 21-én alakult. Elődjei: *Kommunista Ifjúsági Szövetség* (KISZ, 1944–1945), *Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség* (MADISZ, 1945–1948), *Magyar Ifjúság Népi Szövetsége* (MINSZ, 1948–1950), *Dolgozók Ifjúsági Szövetsége* (DISZ, 1950–1956). 1989. április 22-én megtartott XII. kongresszusán a párttól való függetlenség kinyilvánításával *Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséggé* (DEMISZ) alakult át.

Magyar Kommunista Párt, *MKP:* 1944. szept. 12-én a *Békepárt* nevének megváltoztatásával jött létre. A *M. Nemzeti Függetlenségi Front* egyik alapító tagja. Bp.-en, a már felszabadított városrészekben 1945. jan.-ban jöttek létre az első pártszervezetek (Újpest, Pestszenterzsébet). Ápr. 28-án *Kádár* János vezetésével létrejött a Bp.-i Területi Biz. – Az okt. 7-iki tvhat. választásokon a ~ és az SZDP közös listán indult és a szavazatok 42,8%-át kapta meg. A nov. 4-iki orsz. képviselőválasztáson Bp.-en 19,8%-ot, orsz.-an 17%-ot szerzett. A következő, 1947. aug.-i képviselőválasztásokon a ~ Bp.-en a szavazatok 27,5%-át, orsz.-an 22,2%-át szerezte meg. Ezen időszak alatt a ~, a megszálló szovjet hadsereg támogatását élvezve, egyre inkább háttérbe szorította a polgári pártokat, különösen a háború után vezető szerepet játszó FKgP-t. 1948. jún. 12-én a pol. hatalom kizárólagosságának megszerzésére egyesült az SZDP-vel, létrehozva a *M. Dolgozók Pártját.*

Magyar Konfekcióművek Rt.: →*Női Fehérneműgyár*

Magyar Kórus Lap- és Zeneműkiadó Kft.: 1930-tól 1950-ig működött a mai XII. Kiss János altábornagy u. 35. sz. alatt. *Bárdos* Lajos szellemi vezetése mellett egyházzenei művek és népdalok kiadója volt.

Magyar Kórusok és Zenekarok Szövetsége: →*Kórusok Országos Tanácsa*

Magyar Könyvszemle: tudományos folyóirat. 1876-ban az MNM Orsz. Széchényi Könyvtára hivatalos kiadványaként indult. Ennek megfelelően az első időben közölt könyvtörténeti és bibliográfiai tanulmányok főként a könyvtárban található művek alapján készültek. Érdeklődése folyamatosan szélesedve kiterjedt a többi hazai tudományos könyvtárra és a külföldi gyűjt.-ekben őrzött m. vonatkozású művekre (pl. *Corvinák*). 1937-től a m. közkönyvtárak közlönye lett. 1947-től 1954-ig szünetelt. 1955-ben az MTA indította újra. Szerk.-i voltak: Fraknói Vilmos, Csontosi János, Schönherr Gyula, Gulyás Pál, Rédey Tivadar, Trócsányi Zoltán, Varjas Béla, Dezsényi Béla, Mátrai László, Kókay György.

Magyar Középponti Vasút: →*Nyugati pályaudvar*

Magyar Közlekedési Múzeum (XIV. Városligeti krt. 11.): elsősorban a hazai közlekedési emlékek gyűjt.-e. Az 1896. évi *ezredéves kiállítás* közlekedési anyagából létesült, 1899. máj. 1-jén nyílt meg. A II. vh. alatt az ép. csaknem teljesen elpusztult, a gyűjt. is súlyos károkat szenvedett. Helyreállítása és a hiányok pótlása nagyobb ütemben 1951-ben indult meg. 1966-ban nyitották meg újra. Ma a közlekedés valamennyi ágát bemutatja. Vasúti modellgyűjt.-e egyedülálló, világviszonylatban gazdag a hajózási modellgyűjt.-e is. Az eredeti autókkal, motorkerékpárokkal és géperő nélküli járművekkel együtt műtárgyainak darabszáma kb. 15 000. Kiállításai különösen azóta vonzóak, mióta szárnyép.-e megnyílt (1987). – A múz. előtt a közlekedés m. úttörőinek és feltalálóinak mellszobrai állnak. A ~nak megalakulásától a MÁV volt fenntartó szerve, 1964-től pedig a közlekedési tárcához tartozik. A ~hoz tartozik a →*Földalatti Vasúti Múzeum* és a →*Repülési Múzeum* mint speciális kiállítási helyek. A Kandó Kálmán Műszaki Főisk. diákotthona (III. Bécsi út 104–108.) előtt egy eredeti Kandó-mozdonyt állítottak ki. Kiállítóhelyei vannak vidéken is (Parádi Kocsimúz., Paksi Vasúti Múz.). – *Irod.* A Közlekedési Múzeum Évkönyvei I–VIII. (Bp., 1971–1987).

Magyar Közlöny: hivatalos lap. 1945. jan. 4-én Debrecenben indult, 1945. ápr. 22-től Bp.-en jelenik meg. Ahogy 1945 előtt a →*Budapesti Közlöny*-ben, 1945-től a ~ben jelennek meg a tv.-ek, tvr.-ek, min.tanácsi rendeletek, a több tárcát érintő min.-i rendeletek és más ált. hivatalos közlemények (pl. kitüntetések, kinevezések stb.). A közreadandó jogszabályok mennyiségétől függően – de legalább hetenként kétszer – jelenik meg.

Magyar Köztisztviselők Fogyasztási, Termelő és Értékesítő Szövetkezete: a Földművelésügyi Min. tisztviselői alapították 1892-ben. Ezer tag jegyzett ekkor 30 000 forint üzletrésztőkét. Kezdetben tagjainak egyhavi hitelt nyújtott és ennek keretében központi raktárából házhoz szállította fűszer-, hús-, tej- és tüzelőszükségletüket, később mind többféle árut. 1907-ben kezdte meg fiókáruda hálózatának kiépítését. 1913-ban hat, 1920-ban 20 árudája volt Bp.-en. A későbbiekben országszerte kilenc kirendeltséget és 188 elosztóhelyet létesített. – 1932-ben a Pénzügymin. segítségével szanálták. 1935-ben szoros együttműködésre lépett a *„Hangya" Termelő-, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet*tel. Átadta a Hangyának áruraktárait, borpincéit és fuvarozási szervezetét. Ezután a Hangya látta el fióküzleteit áruval és végezte számára a fuvarozást. A megállapodás értelmében a ~nek saját húsüzeme, gyümölcs és zöldségüzeme, tüzelőtelepe és bútorosztályának volt. Ezek a vidéki Hangya-fiókok áruellátásába is bekapcsolódtak. Ide olvadt be a Hangya részéről a „Háztartás" Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, valamint külső szövetkezetként a MÁV Fogyasztási Szövetkezet. – 1942 végén több mint 60 000 taggal és 233 árudával rendelkezett. 1946-ban beolvadt az *Ált. Fogyasztási Szövetkezet*be.

Magyar Kritika: irodalmi és könyvészeti folyóirat. 1897–1901 között jelent meg *Benedek* Elek szerkesztésében. Az irodalom mellett rendszeresen figyelemmel kísérte a tudomány, valamint a képzőművészeti, a zenei és a színházi élet eseményeit.

Magyar Kultúra: irodalmi és kulturális folyóirat. 1913–44 között jelent meg. Szerkesztője Bangha Béla, Czapik Gyula, Nyisztor Zoltán voltak. A lap a katolikus világnézet iránti harcos elkötelezettséggel mutatta be a tudományos, művészet és a közélet aktuális kérdéseit.

Magyar Külkereskedelmi Bank Rt., *MKB Rt.* (V. Szent István tér 11.): 1950-ben alakult, 100

A Magyar Közlekedési Múzeum épülete

millió Ft alaptőkével, elsősorban a külkereskedelemmel kapcsolatos feladatok ellátására. Főbb feladatai: kompenzációk engedélyezése és lebonyolítása; kezességvállalás; konstrukciós és tranzakciós ügyletek lebonyolítása; a hivatalos utazások devizakereteinek kezelése. A 80-as évek közepe óta a ~ lényegesen diverzifikálta tevékenységi körét, megragadva a bankreform által kínált lehetőségeket. A hagyományos üzletágak megerősítése mellett a fő hangsúly a hazai váll. finanszírozásban jelentős részesedés megszerzésére helyeződött. Bevezette a hitelkártyarendszert. – Alaptőkéje 1990-ben 7125 millió Ft. Bp.-en két, vidéken öt fiókkal rendelkezik.

Magyar Léghajó és Repülőgép Rt. (X. Kőbányai u. 31.): 1912-ben alapította a *Ganz és Társa Danubius Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.* és a →*Weiss Manfred Első Magyar Conservgyára és Ércárugyára*. A ~ léghajók, repülőgépek gyártására és értékesítésére, valamint ezekkel összefüggő mindenfajta ip., kereskedelmi tevékenység létrehozására alakult. A hadvezetőségtől a ~ már 1913-ban 18 db Lohner típusú harci repülőgép leszállítására kapott megbízást. Később nagyobb mennyiségű hadirepülőgép gyártására kapott megrendeléseket. 1915-ben a cég nevét *Magyar Repülőgépgyár Rt.*-re (németül rövidítve UFAG) módosították. Új gyártelep létesítése céljából Albertfalván 1915 elején ingatlant vásároltak. Itt még ebben az évben felépült a korszerű gyártelep mellett egy gyári repülőtér is (→*albertfalvai katonai repülőtér*). A gyártelep 1915 őszén már üzemelt. A ~ gyártmányai Lohner típusú szárazföldi és vízirepülőgépek, majd a Brandenburg típusú C, D és G változatai, valamint a saját tervezésű UC típusú katonai repülőgépek voltak. Munkáslétszáma 1918. okt. végén 1700 fő volt. 1919-ben még befejezték néhány repülőgép építését, de az év második felében a gyártás teljesen megszűnt. 1920-ban a cég beolvadt a →*Neuschloss Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Rt.*-be.

Magyar Légiforgalmi Rt., *MLRT*, később *MALÉRT*: 1922. nov. 19-én alakult. Engedélyokirata a Bp.–Bécs és Bp.–Belgrád vonalra szólt. Utóbbi vonala nem indulhatott, mert Jugoszláviával nem jött létre államközi megállapodás. Belföldi járatain kívül 1928-ig a Bp.–Bécs és Bp.–Graz légivonala működött hat Fokker F. III. típusú utasszállító géppel. Gépparkját tőkehiány miatt korszerűsíteni a továbbiakban nem tudta; nevét Repülőforgalmi Rt.-re változtatta, és részvényei többségét 1928-ban a Weiss Manfred repülőgép- és motorgyár vásárolta meg. Ezután ismét felvette a ~ nevet, korszerűsítette üzemét és fokozatosan kiterjesztette bel- és külföldi járatait. A II. vh. végén honvédségi szükségleteket elégített ki. A háború befejezésével repülőgépe nem volt, repülőterei használhatatlanokká váltak; 1946-ban megszűnt.

Magyar Légiközlekedési Rt., *MALÉV* (V. Roosewelt tér 2.): a MASZOVLET utódaként alakult 1954-ben. 1973-ig a →*Ferihegyi repülőtér* üzemben tartója is volt, ezt a tevékenységet a Légiforgalmi és Repülőtéri Igazgatóság (LRI) vette át. – 1976 óta személyforgalmát kizárólag sugárhajtású repülőgépekkel bonyolítja le, légcsavaros gépeit eladta vagy a teherforgalom számára alakíttatta át. 1984 óta tagja az IATA-nak (Nemzetközi Légifuvarozási Egy.). Gépállománya szovjet gyártmányú Tu-134, Tu-154, JAK 40 és amerikai gyártmányú Boeing 737 és 767 típusú repülőgépekből áll. Járataival jelenleg 31 ország 43 városával (33 Európában, hat Közel-Keleten, kettő Afrikában, egy az USA-ban és egy Cipruson) tart fenn közvetlen kapcsolatot. Utasainak száma 1992-ben 1 185 000 volt. Gépei a Ferihegy 2 terminált használják. Közös járatai vannak több külföldi váll.-tal (pl. Madridba az Iberiával, Párizsba az Air France-szal stb.). A teherforgalomban az ausztráliai TNT légi teherforgalmi váll.-tal működik együtt. 1992-ben a váll. rt.-vé alakult, melyben az ALITALIA 30%-os, az ugyancsak olasz Simest 5%-os részesedést szerzett. (→még *repülőterek*, →*repülés*)

Magyar Leszámítoló- és Pénzváltó Bank Rt.: az 1829-ben alapított Malvieux bankház jogutóda. Rt.-i formában 1869 óta működött. – Bankszerű üzletágak mellett fennállása óta részt vett ip.-váll.-ok alapításában és finanszírozásában. Főként közraktárak létesítésére specializálta magát. Jelentős részt vállalt a Kőbányai Polgári Serfőzde, a M. Papírip. és a M. Kir. Folyam- és Tengerhajózási Rt. alapításában. Bp.-en 14 fiókja volt, vidéken négy nagyvárosban tartott fenn fiókokat. Ezenkívül két bp.-i és 16 vidéki pénzint. tartozott érdekkörébe. – 1947. dec. elején mint a Pénzint.-i Központ I. kúriájának tagja áll. tulajdonba került. A szocialista bankrendszer kialakítása után 1949-ben felszámolták.

Magyar Likőripari Vállalat: →*Budapesti Likőripari Vállalat*

Magyar Lloyd Papírgyár Rt.: →*Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár Rt.*

Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár Rt.: 1912. nov. 30-án Fürst Bertalan gyáros és a Norddeutsche Automobil und Motoren A.G. brémai cég, másrészt a M. Kir. Igazságügyi Min. fennhatósága alatt álló Aszódi m. kir. Javítóint. igazgatósága közötti megállapodás alapján jött létre a M. Lloyd Automobil és Motorgyár Rt. E cég nevét 1914-ben a M. Lloyd Automobil és Motorgyár Rt.-re változtatta. A ~ alapításának célja az aszódi javítóint.-ben elhelyezett növendékek foglalkoztatása révén repülőgépek, motorok, mindenfajta gépjárművek gyártása és javítása. A munka német típusú repülőgépek összeszerelésével indult. 1915-től saját tervezésű és szerkesztésű, „Lloyd" típusjelzésű, különféle harci feladatok elvégzésére alkalmas katonai repülőgépeket építettek. 1918. okt.-ig közel 300 gép épült. A háború befejeződése, a fokozódó energiahiány és a forradalmi megmozdulások a repülőgépgyártás visszaesését, majd teljes megszűnését eredményezték. 1920-ban a cég nevét *M. Lloyd Művek Rt.*-re módosították. A trianoni békeszerződés mindenfajta repülőeszköz gyártását megtiltotta. Ekkor az igazgatóság a papírgyártás megindítását határozta el az aszódi repülőgépgyárban. 1923. őszén a Lloyd Bank Rt., valamint a M. Lloyd Művek Rt. szerződést kötött, amelynek értelmében a cég részvényeinek nagyobb részét a bank átvette. Még ugyanabban az évben a cég nevét *M. Lloyd Papírgyár Rt.*-re

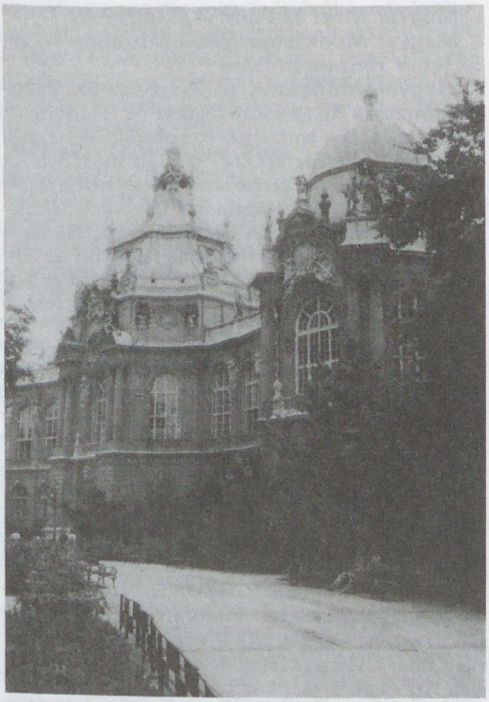

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum

módosították. 1924-ben a Lloyd Bank Rt. tönkrement, az aszódi gyártelepen sem vált be a papírgyártás. A cég 1926-ban megszűnt.

Magyar Lovaregylet, *MLE:* 1827-ben Széchenyi István kezdeményezésére alakult a *Pesti Versenyző Társaság és Lótenyésztő Egylet*, amely 1829-től *Állattenyésztő Társaság*, 1839-től *Gazdasági Egylet*, 1842-től *Pesti Lovaregylet*, majd 1882-től ~ néven működött. Célja a hazai telivértenyésztés és versenyügy fejlesztése volt. Feladatai közé tartozott a lóversenyszabályok elkészítése és végrehajtása. A lótenyésztés fellendítésére külföldről telivér fedezőméneket szerzett be. 1885-ben a Városligetben nyitotta meg lóversenypályáját. A Kerepesi úti pályája korszerű istállókkal és 80 ezer néző befogadására alkalmas lelátókkal 1925-ben épült. A ~ a II. vh. után több átszervezést ért meg. (→még *lóverseny*).

Magyar Lóverseny Vállalat: →*Nemzeti Lóverseny Kft.*

Magyar Máltai Szeretetszolgálat (II. Szarvas Gábor út 52.): Európa-szerte működő betegápoló, gondozó, különösen balesetek és vészhelyzetek esetén segítő, önkénteseket foglalkoztató intézmény. Középkori elődeik a török elől menekülő →*johanniták* 1530-ban telepedtek le Máltán, innen a nevük. 1834 óta Rómában van a központ. Az egykori harcos szervezet a betegápolásban találta meg feladatait a múlt század közepén. 1953-ban egyesült a kat. Caritas szervezettel és felvette a Máltai (Segély-) Szeretetszolgálat nevet. Vagyonos lovagjainak adományaiból, alapítványokból és gyűjtésekből tevékenykedik. Mo.-on, Bp.-en 1989-ben jelent meg, először a menedéket kereső K–német állampolgárokat, majd a romániai menekülteket segélyezte. Szervezetét állandósította, mentőautókat üzemeltet, menekülteket segélyez, lelki segélyszolgálatot tart fenn. Jelvénye vörös mezőben nyolcsarkú ezüst kereszt (máltai kereszt).

MAGYAR MÉDIA Reklám és Propaganda Szolgáltató Leányvállalat (VII. Garay u. 5.): 1982-ben alapították a Pallas Lap- és Könyvkiadó Váll. leányváll.-aként. Tevékenysége: komplex és eseti reklámkampányok tervezése és kivitelezése, továbbá sajtóhirdetések és nyomdai termékek megjelentetése, lapkiadás, lapterjesztés, reklám, video- és filmgyártás, forgalmazás; kereskedelmi vendéglátás, áruk és jogok külkereskedelme.

Magyar Merkurius (1789-ben *Magyar Merkur*): az első Pesten megjelenő hírlap. 1788–89-ben Patzkó Ferenc adta ki a pozsonyi *Magyar Hírmondó* folytatásaként Török István váci ref. lelkész szerkesztésében.

Magyar Mérnök és Építész Egylet: 1867-ben alakult tagjainak szakmai összefogására, érdekvédelmére és külföldi kapcsolatok teremtésére. Kiadványa: a *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1871–1944) az egyik leghosszabb életű és legtekintélyesebb műszaki folyóirat volt. A ~ utódja az *Építőipari Tudományos Egyesület*, a METESZ keretében. A századfordulón épített székháza (V. Reáltanoda u. 13–15.) 1950 óta az MTA Matematikai Kutatóint.-ének az otthona.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum (XIV. Városliget, Széchenyi-sziget): Mo. mezőgazd. kultúrájának emlékeit őrző gyűjt. Az 1896-os *ezredéves kiállítás* anyagából hozták létre. A történelmi kiállítás ép.-eiben, a Városligetben nyílt meg 1897-ben. Ép.átalakítási munkálatok miatt a gyűjt. nagyobb részét ideiglenesen a Kerepesi (ma Rákóczi) út 72. sz. alatti bérházba kellett költöztetni. 1907-ben az Alpár Ignác tervei alapján véglegesen felépített vá-

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum kiállításának részlete

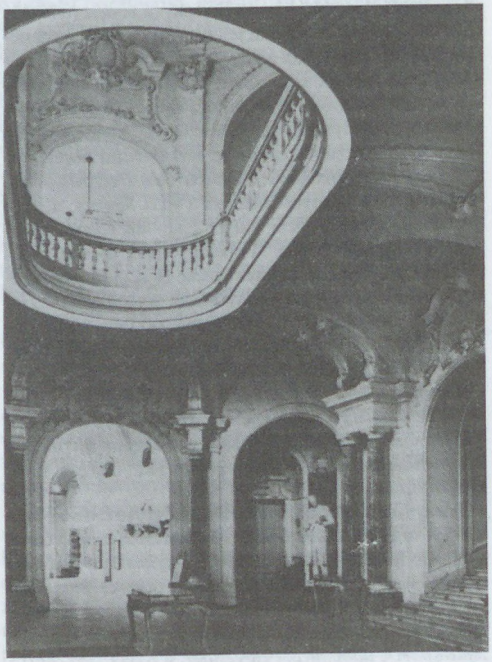

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum előcsarnoka

rosligeti Vajdahunyad várban nyílt meg újra. Az I. vh.-ig fejlődése töretlen volt. A II. vh. során ép.-e súlyosan megsérült és gyűjt.-e is jelentős károkat szenvedett. Újjáépítése 1950-ben kezdődött meg, első, háború utáni kiállítását 1951-ben nyitotta meg. A *Természettudományi Múz.* Növénytárának kiköltözése után vehette birtokba az egész ép.-et. Az 1985-re befejeződött belső felújítás után valamennyi kiállítását átrendezték. Jelenleg 17 állandó kiállításon mutatják be a látogatóknak Mo. mezőgazd.-ának, élelmiszertermelésének fejlődését. A ~hoz 23 vidéki kiállítóhely tartozik. A múz.-i munka társ. hátterét a *M. Mezőgazdasági Múz. Baráti Köre* biztosítja. A ~ a hazai agrártörténeti kutatások központi intézménye. Tudományos kiadványai: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (1962-től); *Bibliographia Historiae Rerum Rusticarum Internationalis* (1960-tól); *Magyar agrártörténeti életrajzok* (I–III., szerk. Für Lajos–Pintér János, Bp., 1987–1989). – *Irod.* Takács Imre: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum rövid története (Bp., 1964); A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 90 éve (szerk. Szabó Loránd, Bp., 1986).

Magyar Minerva: az egyik első m. könyvkiadói vállalkozás 1798–1812 között. A vállalkozás, melyet Péteri Takács József kezdeményezett és Festetics György évi 1000 forinttal támogatott, feladatául tűzte ki a m. írók egységbe fogását, kéziratuk felkutatását és elbírálását, kiadását, sőt még az egységes helyesírási rendszer kidolgozását is. A ~ kiadásában jelent meg – többek között – Ányos Pál, Virág Benedek, Pápay Sámuel, Ruszek József egy-egy műve.

Magyar Mozi és Film: →*Mozi és Film*

Magyar Munkásmozgalmi Múzeum: →*Legújabbkori Történeti Múzeum*

Magyar Munkások és Tisztviselők Takarékpénztára Rt.: korábbi cégneve M. Tisztviselők Takarékpénztára volt, 1906-ban alakult. Felszámolásáig a IX. Ferenc krt. 14. sz. alatt működött. A bankszerű üzletágak keretében köztisztviselők részére főként házépítési kölcsönöket folyósított. Emellett Bp. peremvárosaiban nagyarányú parcellázásokat bonyolított le. – A vh. után, 1946-ban az Ált. Fogyasztási Szövetkezet (ÁFOSZ) érdekeltsége lett. A szocialista hitelszervezet kialakulása után felszámolták.

Magyar Műhely Szövetség: az 1932–39 között működött csoportosulásnak nagy szerepe volt a *hazai ip.művészet* fellendítésében. A tervezőművészek és a kézműip. összefogásával művészi színvonalú használati tárgyak létrehozását tűzte ki célul. 1936-ban *Falusi néplakás* címen rendezett kiállítása a korszerű falusi otthont mutatta be. Elnöke Kertész K. Róbert építész volt.

Magyar Műkereskedők Egyesülete: műkereskedéssel foglalkozó kft.-k és magángalériák érdekképviseleti szervezete. 1991. márc. 6-án alakult 12 galéria részvételével: Piktura Galéria, Hungar Kft., Fortuna Galéria, META-R Kft. Na-ne Galéria, Luttár Galéria, Műgyűjtők Galériája Kft., Mission Art Galéria (Miskolc), Qualitas Galéria Kft., Művész Galéria, Műhely Galéria (Szentendre), Gulácsy Galéria, Vár Galéria. A ~ célja az Őszi és Tavaszi Szalonok rendszerének visszaállítása, ill. megszervezése, előreláthatólag a Bp.-i Történeti Múz. helyiségeiben. Szervezetüket az Art News művészeti-műkereskedői lap támogatja.

Magyar Műsorszóró Vállalat, *MMV* (Bp. VIII. Trefort u. 2.): a M. Posta átszervezése nyomán 1990. jan. 1-jei hatállyal alakult meg a Posta Rádió- és Televízió Műszaki Igazgatóság (PRTMIG) jogutódjaként. Az átszervezés során a M. Postán belül a műsorsugárzási feladatot ellátó PRTMIG megszűnt, szolgáltatási tevékenységét a ~ látja el. A ~ tulajdonában maradt a PRTMIG korábbi tevékenységi körének és telephelyeinek többsége. Ugyanakkor a frekvenciagazdálkodási, távközlési hatósági, zavarvizsgálati és zavarelhárítási feladatkör az újonnan létrejött Frekvenciagazdálkodási Int.-hez került. A ~ tevékenységi körébe tartozik a rádió- és televízió műsorok sugárzása, műsorjelek belföldi és nemzetközi átvétele, televíziós helyszíni közvetítések lebonyolítása, távbeszélő gerinchálózati összeköttetések működtetése, adatátviteli és rádiótávírási szolgáltatások ellátása, postai és távközlési szolgáltatások, postai és távközlési kutatás, kísérleti fejlesztés.

Magyar Műszínkör: Galó György alapította 1896-ban a *Városliget*ben azzal a céllal, hogy a m. színjátszást propagálja a német ellenében. A színkör ép.-e fából épült, így csak késő tavasztól kora őszig tartott délutánonként előadásokat. Kezdetben egyfelvonásosokkal váltakozó dal- és táncszámokat adott elő. Legsikeresebb előadások voltak: *1000 éves Magyarország, Bohóság birodalma, Ludas Matyi,*

Garabonciás diák. Az 1910-es évektől mindinkább a háromfelvonásos nagyoperettek kerültek műsorra. A ~ közel 35 éves működés után szűnt meg. Gárdájából későbbi jónevű színészek kerültek ki, mint Újvári Károly, Cselényi József, Papp János, Galetta Ferenc, Kompóthy Gyula.

Magyar Művelődés Háza: →*Magyar Állami Operaház Erkel Színháza*

Magyar Művészet: 1. 1900–1901-ben Cs. Szabó Kálmán lapja. – 2. a →*Szinyei Merse Pál Társaság* folyóirata. 1925–34 között *Majovszky* Pál, 1935–39 között Oltványi-Ártinger Imre szerk. 1939–47 között nem jelent meg, majd 1948-ban *Bernáth* Aurél szerkesztésében újraindult, de 1949-ben megszűnt. Színvonalas cikkeiben a művészet átfogó kérdéseivel és különféle ágaival foglalkozott. Bemutatta pl. Le Corbusier-t és Moholy-Nagy László fotóművészetét stb. Rendszeres kiállítási és könyvismertetései a külföldi tárlatokra és publikációkra is kitértek. Cikkeit a kor legkitűnőbb szakemberei írták (Elek Artúr, Genthon István, Gombosi György, Hofmann Edit, Lyka Károly, Nádai Pál, Péter András, Petrovics Elek, Rabinovszky Máriusz, Schoen Arnold stb.).

Magyar Művészeti Almanach: →*Magyar Színészeti Almanach*

Magyar Nap: pol. napilap. 1947. júl.-ban indult délben megjelenő lapként. A koalíciós idők sajtójában a sok képpel illusztrált, a rikkancsok által városszerte kiabált, hangzatos címekkel ellátott, harsány hangú ~ gyorsan nagy népszerűséget szerzett, amit elősegítettek a legfrissebb bűnperekről szóló részletes riportjai. Meg nem nevezve magát az MKP adta ki nagy haszonnal. 1949. dec. 1-jén megszüntették.

Magyar Narancs: pol., kulturális lap. 1989. okt.-ben indult a Fiatal Demokraták Szövetsége kiadásában. A fiatalos nyers szókimondással, nyílt kritikával új hangot hozott a m. sajtóba.

Magyar Nemzet: 1. pol. napilap. 1899–1913 között jelent meg. A →*Nemzet* folytatásaként a kormánypártot támogatta, de nem sikerült a legjelentősebb lapok közé jutnia. Főszerk.-je Jókai Mór, majd Beksics Gusztáv volt, szerk.-i Adorján Sándor, Szomory Emil, végül Lándor Tivadar. – 2. pol. napilap. 1938. aug. 25-én indította *Pethő* Sándor, aki több társával a szélsőjobboldalivá vált →*Magyarság*ból vált ki. A II. vh. előtti és alatti években a ~ küzdött a legeredményesebben a német térhódítás, a fasizálódás ellen. Főként az értelmiség köréből sokakat vonzott a szellemi ellenállás táborába. Pethő Sándor halála (1940) után Szekfű Gyula lett a főszerk. A kitűnő újságírók egész sora dolgozott a ~be: Almássy József, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Frey András, Gogolák Lajos, Katona Jenő, Krenner Miklós (Spectator), Kunszery Gyula, Lendvai István (Nomád), Parragi György, Szabó Zoltán, Wesselényi Miklós stb. 1944. márc. 22-én betiltották. 1945. máj. 1-jén kormánylapként indult újra, de hamarosan az FKgP reggeli lapja lett. Szerk.-i ekkor: Hegedüs Gyula, Parragi György, Mihályfi Ernő. 1951-től Boldizsár Iván szerk. 1954-ben a Hazafias Népfront tulajdonába került, ennek megszűnése után előbb kft.-ként működött, majd 1990 végén egy francia–m. rt. vette át a kiadását. – *Irod.* Magyar Nemzet 1938–1939. Repertórium (összeállította Kendéné Palágyi Erzsébet, Bp., 1980); Magyar Nemzet 1940. jan.–1941. jún. Repertórium (összeállította Kendéné Palágyi Erzsébet, Bp., 1988); Magyar Nemzet 1941. júl.–1942. dec. Repertórium (összeállította Dékány Endre, Bp., 1990).

Magyar Nemzeti Bank, *MNB* (V. Szabadság tér 8–9.): Mo. központi bankja, az ország jegybankja, az 1924. évi V. tc. alapján 1924. jún. 24-én rt.-i formában alakult, az 1921. évi XIV. tc. alapján felállított *Magyar Kir. Állami Jegyintézet* helyébe lépve. A ~nak az alapítás évében alaptőkéje 30 millió aranykorona volt. A ~ szervezete és szabadalma a Horthy-korszakban igen hasonló volt a régi *Osztrák–Magyar Bank*éhoz. A ~ működése felett a kormányzat kirendelt kormánybiztosa útján állandóan felügyeletet gyakorolt. A ~ részvényeseit a közgyűlés képviselte. Legfőbb szerve a főtanács volt, melynek elnökét a kormány előterjesztésére az államfő nevezte ki. A főtanács 13 tagját a közgyűlés választotta a nagybirtokosok, a gyáriparosok és a vez. bankok képviselőinek soraiból. A ~ ügyvitelét az üzletvezetőség látta el, mely a vezérig.-ból és 3–5 igazgatóból állt. Fő feladatát a bankjegykibocsátás képezte. A bankjegyek túlnyomó részben váltóleszámítolások útján kerültek forgalomba. A ~ ezenkívül kézizálogra kölcsönöket folyósított, letéti, betéti és zsíróüzletet folytatott, devizákat, valutákat vásárolt és adott el. 1945 után az áll. ellenőrzés szorosabb lett. A banknak igazodnia kellett a kormány hitel és devizapol.-jához. A ~ államosítása az 1947. évi XXX. tc. alapján dec. 4-én történt meg. Ezzel egyidejűleg megszűnt a kormánybiztosi intézmény és a főtanács. A m. tulajdonban levő részvényeket ekkor államosították, így az áll. lett a részvénytőke többségének tulajdonosa. Az államosított jegybank a szakosított szocialista bankrendszer központja lett, hitel- és pénzforgalmi monopóliumot kapott. A ~ került az áll. pénzforgalom, a hitelélet központjába, de ezen túl, az egyszámlarendszer bevezetésével lehetősége nyílt a váll.-ok pénzügyi ellenőrzésére is. A központi bank körül további – egész sor más, speciális feladatokat végző – pénzint.-tek jöttek létre: a *M. Külkereskedelmi Bank Rt.*, a *M. Beruházási Bank* és az *Orsz. Takarékpénztár*. Így alakult ki 1949-ben az ún. szocialista bankrendszer. A ~ működése felett a felügyeleti jogot először a Min.tanács, később a pénzügymin. gyakorolta. A szocialista korszakban a ~ ügyvezetősége az Ip. és Kereskedelmi, a Mezőgazd.- és Devizaigazgatóság vez.-iből állt. 1967-ben az áll. megvásárolta a mások tulajdonában lévő kevés számú részvényt is, így a m. áll. lett a ~ kizárólagos tulajdonosa. A ~ alapszabályát az 1967. évi 36. tvr. tartalmazza, működési szabályzatát a bank 1968. febr. 29-iki rendkívüli közgyűlése állapította meg. Az 1967. évi 36. tvr-et, az 1984. évi 26. tvr. módosította a bankreform elveinek megfelelően. A törvényes szabályozás értelmében a ~ rt., amelyet közvetlenül a kormány felügyel. – A kormánynak a bankrendszer korszerűsítéséről hozott 1985. jan.-i döntése értelmében – amely a piacgazd.-ra való át-

menet intézményes feltételeinek megteremtése érdekében a kétszintű bankrendszer kialakítása felé tett első lépés volt – elválasztották egymástól a ~ kereskedelmi banki és jegybanki funkcióit. Az 1987. jan. 1-jével végrehajtott bankreform keretében a ~ két kereskedelmi banki jellegű főigazgatóságából két önálló rt.-i bank keletkezett: a *M. Hitel Bank Rt.*, és az *Orsz. Kereskedelmi és Hitelbank Rt.* Ezzel ténylegesen is létrejött a kétszintű bankrendszer. – A ~ kizárólagos joga a m. áll. arany-, deviza- és valutakészleteinek kezelése, és a devizagazdálkodási jogkör gyakorlása. Mint központi bank javaslatot tesz a kormánynak a követendő pénz- és hitelpol.-ra, alkalmazza a kormány által jóváhagyott irányelveket, arany- és valuta (deviza) készleteket gyűjt és kezel, javaslatot tesz a külföldi hitel és árfolyampol.-ra, meghatározza és közzéteszi a külföldi fizetőeszközök Ft-ban kifejezett hivatalos árfolyamát, megszervezi a nemzeti fizetési rendszert, és meghatározza a pénzforgalom szabályait, gondoskodik a forgalom szükségleteinek kielégítéséhez szükséges pénzmennyiségről, bankjegyek és váltópénz kibocsátásával, a költségvetés ügynökeként kincstárjegyekkel és kincstári kötvényekkel kereskedik, fenntartja és koordinálja Mo. kapcsolatait a nemzetközi pénzügyi intézményekkel, szabályozza a külgazd. kapcsolatokat érintő hitel- és devizaműveleteket. 18 megyei igazgatósága van. – A ~ jogállását és alapvető feladatait az 1991. évi LX. tv.-ben határozták meg.

Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, *MNFFB:* az MKP kezdeményezésére 1944. nov. 9-én alakult meg a *Magyar Front*ba tömörült pártok, valamint a *Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége*, a *Függetlenségi Mozgalom*, a *Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete* és más németellenes szervezetek képviselőiből, hogy összefogja és a hitleri megszállás elleni harcra mozgósítsa az ország hazafias, haladó erőit. Elnökévé *Bajcsy-Zsilinszky* Endrét választották. A ~ fegyveres felkelést készített elő, amelynek szervezése a *Kiss* János altábornagyot, *Nagy* Jenő ezredest és *Tarcsay* Vilmos századost magában foglaló Katonai Vezérkar feladata volt. Ez számos főv. és több vidéki alakulattal vette fel a kapcsolatot, és tervet készített Bp. felszabadítására. Az MKP a felkelést kisebb harci csoportok fokozatosan megkezdett, és egyre szélesedő akciói révén javasolta kiterjeszteni, hogy a lebukás veszélye a minimumra csökkenjen. A Katonai Vezérkar ezzel szemben valamennyi beszervezett alakulat puccs-szerűen egyszerre elkezdődő fegyveres harcát készítette elő. Ily módon az előkészítő munka túlságosan kiterjedt és elhúzódott ahhoz, hogy titokban maradhasson. Ez lett a bukás alapvető oka. A felkelés tervének egyeztetése érdekében a ~ arra készült, hogy felvegye a kapcsolatot *Malinovszkij* marsallal, a 2. Ukrán Front parancsnokával, és delegációt akart küldeni Moszkvába Szent-Györgyi Albert vezetésével. Erre már nem kerülhetett sor. A nagyszabású szervezkedést Mikulics Tibor százados elárulta. Nov. 22-én este a Nemzeti Számonkérő Szék Orendy Norbert csendőralezredes vezette csoportja Tarcsay Vilmos Andrássy út 29. sz. alatti

A Magyar Nemzeti Galéria

lakásán elfogta a szervezet több vez.-jét és tagját, ezt követően felszámolta az egész szervezkedést. Kiss Jánost, Nagy Jenőt és Tarcsay Vilmost dec. 8-án a Margit körúti fogház udvarán, Bajcsy-Zsilinszky Endrét pedig dec. 24-én Sopronkőhidán kivégezték. A többi vádlott különböző időtartamú börtönbüntetést kapott. – *Irod.* Magyarország története 8. (Bp., 1976).

Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány: *Dudás* József II. ker. fegyveres csoportjából 1956. október 28-án megalakult testület. November 2-ig nem ismerte el a Nagy Imre-kormányt; saját lappal, saját programmal lépett fel.

Magyar Nemzeti Galéria, *MNG* (I. Budavári Palota B–C–D ép.): a m. képzőműv. gyűjt.-e. Gyűjt.-einek alapja, az 1851-ben megnyílt *Nemzeti Képcsarnok*ra és az 1871-ben alapított →*Országos Képtár*ra nyúlik vissza. A ~ létrehozásakor, 1957-ben a →*Szépművészeti Múzeum* 19–20. sz.-i m. anyaga és a korábbi →*Fővárosi Képtár* gyűjt.-e egyesült. 1973-ban ezt kiegészítete a Szépművészeti Múz. régi m. anyaga. A ~ gyűjtőköre azóta kiterjed az államalapítás idejétől a jelenkorig a m. festészetre, szobrászatra és rajzművészetre. A ~ az egykori Királyi Kúria Kossuth Lajos téri palotájában (ma *Néprajzi Múz.*) nyílt meg eredetileg. 1975-ben költözött mai, végleges helyére, a Budavári Palotába. Itt rendezett állandó kiállításai a nagy stíluskorszakok történeti sorrendjében mutatják be a m. műv. útját. A *Régi M. Gyűjt.* művei a 14–15. sz. táblaképfestészetét és faszobrászatát bemutató kiállításon, a középkori és reneszánsz kőtárban, valamint a 15. sz. végi és 16. sz. eleji szárnyasoltároknak a palota egykori trónterémében rendezett kiállításán láthatók. E gyűjt. kiemelkedő darabjai a festészetet és szobrászatot gazdag harmóniában egyesítő szárnyasoltárok. Itt van MS mester Vizitáció c. képe is. A *Későreneszánsz és barokk művészet* c. kiállítás a 16. sz. második felében és a 17–18. sz.-ban keletkezett műveket mutatja be, többek között a m. születésű Bogdány Jakab és Mányoki Ádám, valamint a hazánkban is működött osztrák F. A. Maulbertsch festményeit. A *19–20. sz.-i gyűjt.* állandó kiállításai nemzeti művészetünk kialakulásától 1945-ig követik nyomon a m. festészet és szobrászat fejlődését. Itt találhatók pl. Barabás Miklós, id. Markó Károly, Madarász Viktor, Székely Bertalan, Munkácsy Mihály, Paál László, Szinyei Merse Pál, Mednyánszky László, Ferenczy Károly, Csontváry K. Tivadar, Rippl-Rónai József, Kernstok Károly, Bernáth Aurél, Szőnyi István, Egry József, Derkovits Gyula, Barcsay Jenő, Vajda Lajos festményei, Ferenczy István, Izsó Miklós, Stróbl Alajos, Fadrusz János, Pásztor János, Vedres Márk, Beck Ö. Fülöp, Medgyessy Ferenc, Ferenczy Béni szobrai. A *Jelenkori gyűjt.* állandó kiállítása – a 20. sz.-i tárlat szerves folytatásaként – 1945-től a 60-as évek végéig mutatja be a fontosabb művészeti törekvéseket. Az *Éremtár* legjelentősebb darabjai az állandó kiállításokon, a *Grafikai gyűjt.* lapjai pedig a különböző időszaki tárlatokon láthatók. A ~ gyűjt.-eiben őrzött műtárgyak megóvásáról két *restaurátor-műhely* gondoskodik. A kutatók

A Magyar Nemzeti Galéria csarnoka

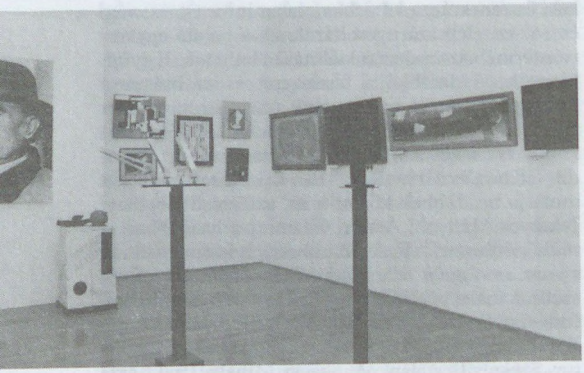

Kassák emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Galériában

munkáját segíti az *Adattár*, amely a mo.-i művészekre vonatkozó dokumentumokat gyűjti. Külön oszt. foglalkozik az ország köz- és magángyűjt.-eiben őrzött védett műtárgyak nyilvántartásával. A 20 000-nél több művet tartalmazó szakkönyvtára minden kutató rendelkezésére áll. A *Közművelődési oszt.* végzi a múz.-i propagandát és fejleszti a közönségkapcsolatokat. A közönség szolgálatában áll a *Bírálati (műtárgymeghatározó) csoport*. A ~ látja el a gyűjtőkörébe tartozó művek kiviteli engedélyezését. – *Irod.* A Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményei (szerk. Csorba Géza, Bp., 1957).

Magyar Nemzeti Múzeum, *MNM* (VIII. Múzeum krt. 14–16.): az ország első közgyűjt.-e és legnagyobb múz.-a. Alapítása gróf *Széchényi* Ferenc nevéhez fűződik, aki tudatos gyűjtőtevékenységével, majd az új intézmény létrehozásával a nemzeti művelődést kívánta szolgálni. 1802 márc.-ában Mo.-ra vonatkozó gyűjt.-ét a hazának ajánlotta fel, Ferenc király az adományt 1802. nov. 25-én elfogadta, ez az MNM alapítási napja. Széchényi gyűjt.-e – a könyv-, kézirat-, metszet- és térképanyagon kívül 2655 érmet (köztük 702 aranyérmet), továbbá régiségeket és néhány festményt tartalmazott. Az 1807. évi ogy. 24. tc.-e a nemzet birtokába vette az új intézményt és megörökítette Széchényi Ferenc érdemeit. A fejlesztésre József nádor Miller Jakab Ferdinánddal, az első ig.-val tervezetet dolgoztatott ki (Museum Hungaricum, Bud, 1807). 1808-ban Széchényi felesége, gr. Festetich Julianna a ~ra hagyományozta ásványgyűjt.-ét, ezzel megvetette a Természetiek Tára (a mai Természettudományi Múz. elődje) alapjait. A ~ 1803. dec. 10-én nyílt meg a pálosok kolostorában, majd a napóleoni seregek elől a régi központi egyetem ép.-ébe menekítették. 1817-től a mai Múzeum-kertben állott Batthyány-villában talált otthonra. A gyűjt.-ek számos adománnyal és vásárlásokkal gyarapodtak, ezek sorában a legkiemelkedőbb a →*Jankovich-gyűjtemény* megvétele 1832-ben. Ezt a vételt az 1832–36. évi ogy. is jóváhagyta, egyúttal félmillió forintot ajánlott meg egy új múz.ép. emelésére úgy, hogy ez az összeg nem az adózó népet terheli, hanem „egyedül a nemesi rend-

A Magyar Nemzeti Múzeum

re fog felosztatni és attól lész beszedendő." Az ép. (*Pollack* Mihály tervei alapján) 1837–46 között készült el. 1846. aug. 11-én a ~ ép.-ében nyílt meg a 3. Orsz. Iparmű Kiállítás, amelyet Kossuth Lajos rendeztetett. Az 1848-as forr. egyik szimbóluma lett a ~ ép.-e, hiszen az előtte levő téren zajlott le a márc. 15-iki népgyűlés, ahonnan a menet elindult Táncsics Mihály kiszabadítására. A díszteremben ülésezett a Felsőház. A berendezési munkálatokat ekkor Ybl Miklós tervezte Széchenyi István min. utasításai szerint. 1849. júl. 11-én a múz. udvarából indultak el az utolsó népfelkelő csapatok Arad felé. Haynau 1849. júl. 19-én szállta meg az ép.-et, s júl. 23-án és 24-én egy-egy kivégzéssel tette gyászos emlékűvé ittlétét. Az elhanyagolt múz.udvar parkosítása érdekében 1858. ápr. 11-én Liszt Ferenc vezényelte Esztergomi miséjének a bemutatóját a díszteremben. Az itt rendezett hangversenyeket több ízben dirigálta Erkel Ferenc is. A gyűjt.-ek fejlődésével kialakultak az egyes „tárak": Képtár, Néprajzi tár, Állattár, Növénytár, Őslénytár, Kézműtár, Széchényi Könyvtár, valamint az Érem- és Régiségtár. A múz.-i egységet a fejlődés meghaladta, megkezdődött az egyes tárak önállósulása. Így a Képtár az Orsz. Képtárral együtt a *Szépművészeti Múz.*, a Kézműtár pedig az *Ip.művészeti Múz.* alapja lett. A ~ kötelékébe tartozó múz.-ok problémáit több ízben tárgyalta az ogy., de minden lényeges eredmény nélkül. A két vh. között három múz.-i tv. született, közülük az 1922. évi 19. tc. és az 1934. évi 8. tc. megalkotta, ill. továbbfejlesztette az *Orsz. M. Gyűjt.egyetem*et, amely önkormányzati szervezetében összefoglalta a főv.-ban lévő valamennyi jelentős orsz. gyűjt.-t (Orsz. Levéltár, Orsz. Széchényi Könyvtár, Orsz. Szépművészeti Múz., Orsz. Történeti Múz., Orsz. Iparművészeti Múz., Orsz. Természettudományi Múz.). A II. vh. során az ép. 75 bombatalálatot kapott, az állomány pusztulására jellemző, hogy a tűzkár következtében összeolvadt arany, ezüst és bronztárgyak 3 és fél mázsányi tömege került elő a burkolat alól. Az 1949. évi 13. tvr. megszüntette a Gyűjt.egyetemet, s az egyes intézményeknek megadta a teljes önállóságot. A ~ neve ekkor *Történeti Múz.* lett, az alapítás 150. évfordulójára kapta csak vissza a ~ nevet. 1952-ben alakult ki a ~ mai szervezete: Régészeti Oszt., Középkori Oszt., Újkori Oszt., Éremtár, M. Történelmi Képcsarnok, Restaurátori Oszt., Központi Régészeti Könyvtár és Adattár. 1975-től ezekhez csatlakozott a Közművelődési Oszt. Kiemelkedő esemény volt a ~ életében, amikor az USA kormánya 1978-ban a II. vh. alatt elhurcolt koronázási jelvényeket visszaadta a m. népnek, és őrzési helyül a ~ot jelölték ki. Az állandó bemutatási kötelezettség eredményeképpen évente átlagban 700 000 látogató tekinti meg ezeket a nemzeti kincseket. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiköltözésével felszabaduló helyiségeket a ~ és a Természettudományi Múz. – az ép.-ben működő néhány részlege – között osztották fel. A gyűjt.-i anyag 1945 óta megkétszereződött, műtárgyállománya meghaladja az 1 milliót. A ~ szervezetéhez tartozik az esztergomi Vármúz., a visegrádi Mátyás Király Múz., a sárospataki II. Rákóczi Ferenc Múz., a monoki Kossuth Ház, a vértesszőlősi in situ ősember-bemutatóhely és a Károlyi Mihály Emlékszoba a bp.-i volt Károlyi-palotában. A ~ kiadványai: Folia Archaeologica (1939-től); Folia Historica (1971-től); Communicationes Archaeologicae Hungariae (1981-től). A ~ gondozásában jelenik meg az Archaeologiai Értesítő. – A ~ kétemeletes, szabadon álló ép.-e történeti jelentőségben kimagasló, művészi értékét tekintve legkiválóbb építészeti alkotásaink közé tartozik. *József* nádor 1832-ben *Pollack* Mihályt bízta meg a tervek elkészítésével. A terveket 1836-ban fogadták el, az alapkő letétele 1837. jún. 22-én volt. Az építkezést az 1838. évi nagy pesti árvíz megakasztotta, de 1846-ra elkészült Mo. egyik legszebb klasszicista ép.-e, a ~. Az eszmei gondolat és az építészeti megvalósítás szerves egységet alkot Pollack rendkívüli építőművészi képességének bizonyságaképpen. Alapgondolata a kétkét tengelyes oldalrészektől közrevett, erőteljesen kiemelkedő, 8 oszlopos középső portikusz. Földszintje kváderesen vakolt, keretezetlen ablakokkal tagolt. Az I. és II. emeletet az ép. sarkain korinthoszi falpillérek zárják. A földszinttől a két felső emeletet tagolt övpárkány választja el, s a két emelet felett

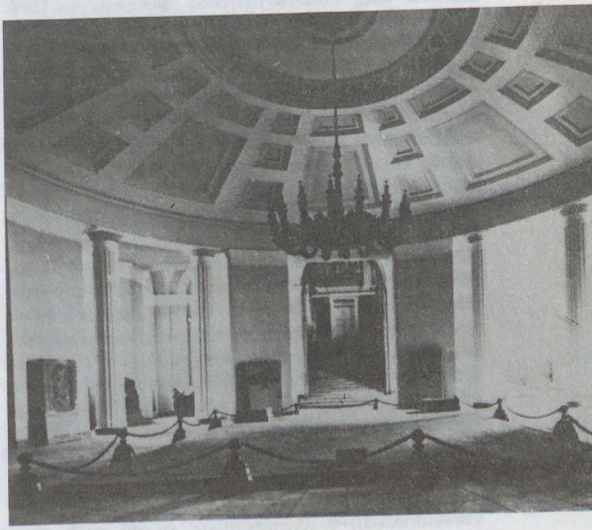

A Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnoka

frízzel díszített tagolt főpárkány van. A főpárkány konzolsora gazdagítja az ép. hangsúlyozott horizontális vonulatát. Az ablakok arányai karcsúak, egyformán keretezettek, szemöldök-párkányosak. Az ép.-tömb egészének egyenletes ritmusát kiemelések teszik változatossá, hangsúlyozva a középrész nyolcoszlopos rizalitját, melyhez enyhe emelkedésű, egy pihenővel ellátott lépcső vezet, ezt vastag oldalfalak (posztamensek) szegélyezik. A rizalit két ablaktengellyel emelkedik ki a főhomlokzat síkjából, az ablakközökben óriás pillérek fokozzák a magasba törés érzését. Az oszlopcsarnokot fogrovatos és konzolos

párkány zárja le. Felette nyugszik a háromszög alakú orommező, benne *Pannónia*, a *Tudomány* és a *Művészet* hármas öntvénycsoportja van, amelyet Raffaello Monti müncheni szobrász készített Pollack vázlata alapján. Az oldalhomlokzatok 13–13 tengelyesek, a középrész öttengelyes, lapos óriáspillérekkel kiemelt. A hátsó homlokzat két-két tengelyes, kiemelt középrésze nyolc óriás pillérrel gazdagított. A főbejárat keretezése az athéni Erechteion mintájára készült, s háromhajós, tégla alakú, nagy (30 m hosszú, 12 m széles, 8 m magas) előcsarnokba vezet. Ezzel kapcsolatos a merész építményű, csaknem vízszintes boltozatú kerek előtér, amely a hozzákapcsolódó benyílókkal napsütéskor tündöklő fényhatásaival mindig meglepetést okoz. A csarnok két oldalán egy-egy oszlopsorral karzatszerűen egybefoglalt nagyszabású helyiség, amelyet 1875 óta *Lotz* Károly és *Than* Mór falfestményei díszítenek, innen indul a 19 m hosszú, 16 m széles, háromkarú díszlépcső. A főlépcsőn a római Pantheon mintájára épült kupolás rotundába jut a látogató. Innen nyílik a 31 × 13 m alapterületű, 10 m magas díszterem. Két hosszanti vége 4-4 korinthoszi oszloppal tagolt, az oszlopok közös falazaton nyugodva a karzatokat választják el. Márványozott párkányfríze és rekeszes mennyezetdíszítése még Pollack idejéből származik. – *Irod.* Zádor Anna: A Magyar Nemzeti Múzeum (Bp., 1961); Fejős Imre: A Magyar Nemzeti Múzeum története (Folia Archaeologica, 1964–65).

Magyar Néphadsereg Központi Művészegyüttese: szimfonikus zenekarból, tánckarból és férfi kórusból álló hivatásos együttes. 1949 őszén alakult és 1950 tavaszán mutatkozott be. Az első három évben *Szabó* Iván koreográfus vezette a tánckar munkáját. Repertoárjukon a folklórhagyományok bemutatása mellett – a katonai profilnak megfelelően – katonatáncok szerepeltek. 1955–56-ban *Molnár* István is készített koreográfiákat az együttes számára. 1956 dec.-ében, sikeres kínai turné után az együttest feloszlatták. Az újraalapozás kamaralétszámú tánckarral, *Vadasi* Tibor irányításával 1958-ban indulhatott meg. Az 1960-as évek közepétől *Novák* Ferenc vette át a tánckar vezetését. A hetvenes évek végén Novák egy időre megvált a társulattól, hogy a nyolcvanas évek elejétől a teljes együttes művészeti vez.-jeként térjen vissza. Ekkor az együttes számos jelentős színházi vállalkozásban működött közre (a Várszínházban a „Csíksomlyói passió"-ban és a „Magyar Elektrá"-ban, valamint az „István, a király" több változatában). A ~ Kórusa szintén az 1950-es évek elején alakult. Alapító karnagya *Vásárhelyi* Zoltán. További vezetői: *Forrai* Miklós, *Vass* Lajos, *Kiss* István és *Zámbó* István. A kórus 1957–58-ban *Magyar Állami Férfikar* néven működött.

Magyar Néphadsereg Színháza: a M. Néphadsereg vezetőségének támogatásával alakult vállalkozás a →*Vígszínház* újjáépített ép.-ében 1951–60 között. A volt *Bányász Színház* és a →*Honvéd Színház* együtteseiből szervezték meg. Első előadása Szigligeti Ede: *II. Rákóczi Ferenc fogsága* c. drámája volt. 1954. okt.-ben kamaraszínpadot kapott →*Déryné Színpad* néven a XIII. Váci út 63–67. sz. alatt, amely 1955-ben felvette a →*József Attila Színház* nevet, és 1956-ban szervezetileg is önállósult. A ~ 1954-től visszaszerződtette a régi Vígszínház művészeit, és nevét 1960. okt. 8-tól Vígszínházra változtatva annak örökébe lépett.

Magyar Néprajzi Társaság: 1889-ben Bp.-en alakult meg *Magyarországi Néprajzi Társaság* néven. Elnöke Hunfalvy Pál lett. 1890-ben megindult folyóirata, az *Ethnographia*. A társaság 1892-ben vette fel jelenlegi nevét. Megalakulása óta folyamatosan működik.

Magyar Nők Lapja: →*női lapok*

Magyarok: irodalmi folyóirat. A II. vh. utáni első irodalmi lap. Debrecenben indult 1945. ápr.-ban Juhász Géza szerkesztésében, de már 1945. júl.-tól Bp.-en jelent meg, s a szerk. Kéry László, majd 1947-től Kolozsvári Grandpierre Emil lett. Határozottan egyik irányhoz sem csatlakozott, hanem igyekezett minden polgári írónak teret biztosítani. 1949-ig jelenhetett meg. – *Irod.* Magyarok 1945–1949. Repertórium (szerk. Korompainé Szalacsi Rácz Mária, Debrecen, 1976).

Magyar Olaj- és Gázipari Rt., *MOL Rt.* (XI. Október huszonharmadika u. 18.): 1957-ben *Orsz. Kőolaj- és Gázip. Tröszt* néven abból a célból alapították, hogy összefogja az 1946–52 között szovjet tulajdonban lévő kőolaj- és földgáztermelő váll.-okat. Feladata a kutató-, feltáró üzemek, a gázszolgáltató és -szerelő váll.-ok, kőolajfeldolgozók, gépgyárak *(Budapesti Kőolajipari Gépgyár)*, kutatóint.-ek, tervező váll.-ok (pl. *Olajterv*), kereskedelmi váll.-ok *(ÁFOR)* munkájának koordinálása volt. 1991-ben rt.-vé alakult és fölvette a ~ nevet. Az 1991. okt. 1-jén megszűnt *ÁFOR* tevékenysége a ~ keretében folytatódik.

Magyar Olimpiai Bizottság (XI. Balogh Tihamér u. 4.): 1895. dec.-ben a →*Nemzeti Torna Egylet* VIII. Szentkirályi u. 26. sz. alatti helyiségében az olimpiai eszme támogatására alakult. 1911. máj.-ban az MTA dísztermében rendezte a *Nemzetközi Olimpiai Bizottság* kongresszusát. 1928–41 között az →*Országos Testnevelési Tanács* IV. szakbiz.-aként annak székházában a Vallás- és Közoktatásügyi Min. által kinevezett tagokkal működött, 1945-től a mindenkori sportfőhatóság által kijelölt tagokkal látta el feladatát a pol. vezetésnek alárendelve. 1990-től a m. sport önálló vezető szerve.

Magyar Ólomárugyár és Fémkereskedelmi Rt.: →*Metallochemia Vállalat*

Magyar Önművek, Fémkohó és Vegyipari Rt.: →*Metallochemia Vállalat*

Magyar Optikai Művek, *MOM* (XII. Csörsz u. 35.): 1884-ben a hesseni Marburgból származó Ferdinand Süss mechanikust Eötvös Loránd ajánlatára Baross Gábor közlekedésügyi államtitkár az „Államilag engedélyezett Mechanikai Tanműhely" vez.-jévé nevezte ki. A Mozsár u. 8. sz. bérházban működő tanműhelyben Süss a szakmunkásképzés mellett egyedi tudományos műszerek készítését is vállalta, Mo.-on ő honosította meg a precíziós finommechanikát. Amikor 1900-ban az áll. támogatás megszűntével a tanműhely feloszlott, Süss Praecisios Mechanikai Int. néven finommechanikai váll.-ot létesített az Alkotás u. 9. sz. alatt. Eötvös Loránd az

A Magyar Optikai Művek épülete

int. állandó megrendelője volt. Ott készültek az Eötvös-féle torziós ingák is. Az út- és vasútépítések, valamint a bányanyitások konjunktúrájában a cég nagy mennyiségben gyártotta a nélkülözhetetlen geodéziai műszereket, távcsöveket, teodolitokat, szintezőket. A termékeket a Calderoni és Társa cég útján forgalmazták. A műhely csakhamar szűknek bizonyult, ezért Süss 1905-ben átköltöztette váll.-át egy Csörsz u.-i telephelyre, ahol 1918-ig vezette az intézetet. – 1921-ben a cég megvette a Goerz váll.-tól az optikai üvegcsiszolás licencét, egyidejűleg nevét *Süss Nándor Praeciziós Mechanikai és Optikai Intézet Rt.*-re változtatta. A két vh. között a váll. életében a konjunkturális és a dekonjunkturális korszakok váltották egymást. 1930-tól 1944-ig nagyváll.-tá fejlődött. 1939-ben nevét *M. Optikai Művek Rt.*-re változtatták. – A főv. ostromában a Csörsz u.-i ép.-ek 30, a gépek és a berendezések 50%-a elpusztult. A német tulajdonban tartott részvények szovjet kézbe kerültek. 1946-tól főként szovjet jóvátételi szállításokra precíziós tolómércéket, mikrométereket, szemüveglencséket, ébresztőórákat gyártottak. 1952-ben a SZU lemondott a váll.-ról, amely a Kohó- és Gépip. Min. felügyelete alá került. 1949–63 között újra műszerip. nagyváll.-tá fejlődött. Megkezdték a Süss-rádiók nagyszériájú gyártását. Miután 1960-ban a váll.-hoz került az Optikai Kutató Laboratórium, új gyártmánycsoportjuk lett a laboratóriumi műszerek előállítása. Kifejlesztették és gyártották a tőkés piacokon is versenyképes pörgettyűs (giro) teodolitokat, valamint a másodperc teodolitokat. 1963-ban a MOM-hoz csatolták a *Kalibergyárat*. A 70-es években létesítették a zalaegerszegi gyárat a számítástechnikai elektronika, a mátészalkai gyárat a szemüveglencsék és műanyaglencsék készítésére, a komlói üzemet jármű olajfékek és a dunaújvárosi óragyárat ébresztőórák gyártására. – 1989-től a ~ a következő rt.-k és kft.-k formájában folytatja tevékenységét: MOM Áll. Váll. Vagyonkezelő Központ az utód váll.-okba bevitt vagyon kezelésére, ügyvitelre, jogi, külkereskedelmi és szervíztevékenységre; Finommechanikai és Optikai Rt. (Bp.); Elektromechanikai Rt. (Dunaújváros); Mechanikai és Optikai Rt. (Mátészalka); Műszerip. Rt. (Bp.); Gépip. Rt. (Komló); Műszaki Kutató és Fejlesztő Kft. Globics (Bp.); Számítástechnikai Kft. SZÁMOM (Bp.); Buchmann-MOM Kft. (Bp.); Concord-MOM Kamera Kft. (Bp.).

Magyar Ornithológiai Központ: →*Madártani Intézet*

Magyarország: 1. pol. napilap. 1861–62-ben Pompéry János, majd Szathmáry Károly szerkesztésében jelent meg. A határozati párt lapja volt. – 2. pol. napilap. Pompéry János a kiegyezés idején, 1867 elején újra megindította lapját, de ezúttal is csak rövid ideig tudta fenntartani, 1868-ben megszűnt. – 3. pol. napilap. 1878 végén az egyesült ellenzék lapjaként indult ifj. Ábrányi Kornél szerkesztésében. 1881 végén megszűnt. – 4. pol. napilap. 1893-ban a függetlenségi és 48-as párt Ugron Gábor vez. csoportja indította. Este jelent meg, s az éjszakai postával reggelre az ország legtávolabbi pontjára is eljutott. Első időszakában vezérpublicistája Bartha Miklós volt, aki nagy népszerűséget szerzett ellenzéki, de ugyanakkor sok vonatkozásban haladásellenes nézeteivel. Halála után a radikális függetlenségi programmal fellépő Justh Gyula, 1914-től Károlyi Mihály lapja lett. Az I. vh. után Miklós Andor tulajdonába került, s az →*Est-lapok* este megjelenő lett. Mérsékelten ellenzéki, a Kisgazdapárthoz közel álló orgánum volt. Az Est-konszern megszűnése után előbb (1939. nov. 18-tól) esti és reggeli kiadásban jelent meg, 1941. máj. 31-től címe is ehhez alkalmazkodott: *Reggeli Magyarország* és *Esti Magyarország* lett. Előbbi 1944. szept. 30-ig jelent meg. Utóbbi 1944. jan. 3-tól dec. 13-ig ismét a ~ nevet vette fel. Felelős szerk.-i: Holló Lajos, 1899-től Lovászy Márton, 1914-től Szakács Andor, 1917-től Magyar Elek, 1936-tól Mihályfi Ernő, 1939-től Szvatkó Pál, 1944-ben Darvas János, majd Barabás Endre, végül Zámbory Antal. – 5. pol. hetilap. 1964. febr. 1-jén indult. Terjedelmesebb cikkekben és külföldi cikkek fordításával igyekezett a napisajtónál mélyebb tájékoztatást nyújtani a világ pol., gazd. és kulturális eseményeiről. Alapító főszerk.-je Pálfy József volt. 1991. márc. 15-től címe *Heti Magyarország*ra változott. – *Irod.* Pesti Ernő: Az Est-lapok. 1920–1939. Repertórium I–VI. kötet (Bp., 1984–1988).

Magyarország és a Nagyvilág: képes hetilap. 1865-ben indult s pol., ismeretterjesztő és szépirodalmi közleményeket egyaránt tartalmazott. A pol.-lag semleges →*Vasárnapi Újság*gal szemben a ~ az ellenzék irányvonalát követte. Szerk.-i között volt Frankenburg Adolf, Vértesi Arnold, Vadnai Károly, Ágai Adolf, Borostyáni Nándor, Mikszáth Kálmán. 1884-ben szűnt meg, beolvadt az →*Ország-Világ*ba.

Magyarországi Általános Munkáspárt: a *Nemválasztók Pártja* és a *Magyarországi Munkáspárt* egyesüléséből 1880. máj. 16–17-én keletkezett szocdem. párt. Alapítói között ott volt *Frankel* Leó is. A rendőrség állandó zaklatással igyekezett gátat vetni a szocialista agitációnak és szervezkedésnek. 1880. jún.-ban házkutatást tartottak a párt lapjai, a *Népszava* és a *Munkás Heti Krónika* szerkesztőségében, majd Frankel Leó ellen sajtópert indítottak és másfél évi államfogházra ítélték. A 80-as években

A Magyarország és a Nagy Világ címlapja 1865-ből

tovább folyt a szervező munka. Létrehozták a →*Budapesti Munkáskör*t és támogatták a szakegyletek alakítását. Megalakulása után még két kongresszust tartott: az 1881. aug. 20–21-iki II. kongresszus a szocialista propagandáról, az 1887. ápr. 10–11-iki III. kongresszus az ált. választójogról és szociálpol. követelésekről tanácskozott. A párt eredményei ellenére sem töltötte be a szocdem. párt szerepét. Vezetői arra törekedtek, hogy a párt bázisát a polgári ellenzék irányába tágítsák. Ez elégedetlenséget váltott ki a munkásmozgalom radikális szárnyából, amely 1881-től az ellenzéki frakciók szerveződésében is kifejeződött. Az ellenzék az ausztriai és németo.-i szocdem. pártok vez.-itől, de különösen Frankel Leótól kapott jelentős támogatást. A II. Internacionálé alapító kongresszusa (1889. júl.) segítette az újjászervezés munkáját. 1889. szept. 15-én az ausztriai és a mo.-i párt vez.-i tanácskoztak Pozsonyban, javasolták a ~ újjászervezését és kidolgozták a két párt együttműködésének programját. Az 1889. szept. 21-én és okt. 13-án tartott bp.-i küldöttértekezleten *Ihrlinger* Antal helyett *Engelmann* Pál került a párt élére. 1889–90-ben újjászervezték a párt sajtóját is, erőteljes szocialista felvilágosító és szervező munkába kezdtek. 1890. máj. 1-jén első ízben ünnepelték meg országszerte a nemzetközi munkásünnepet. Utána jelentős bérharcok törtek ki, a bp.-i sztrájkok közül kiemelkedik a MÁV Állami Gépgyár, az Óbudai Hajógyár, az Újpesti Bőrgyár, a Jutagyár sztrájkja. A munkásmozgalom fejlődése megteremtette a lehetőséget a szocdem. párt kongresszusának összehívására. Erre 1890. dec. 7–8-án került sor, amikor a párt felvette a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* nevet.

Magyarországi Artista Egyesület, *MAE:* →*Budapesti Artista Egyesület*

Magyarországi Baptista Árvaház: az 1914-ben Ócsán alakult intézmény 1917-ben költözött Bp.-re (I. Torbágyi u. 14.). 1921-ben gondnoka Beharka Pál lett. 1922-ben a Hegyalja u. 21–23. sz. alá költözött át, ahol több mint száz árva eltartását és nevelését biztosították. 1950-ben az intézményt megszüntették.

Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa (II. Bimbó út 127.): az 1943-ban alakult *Mo.-i Egyházak Ökumenikus Biz.-a* újjászervezésével hozták létre 1957-ben a prot., ortodox és szabadegyházak hazai és nemzetközi ökumenikus kapcsolatainak ápolására és koordinálására. A teológiai tudományos témák mellett főként az aktuális társ. és pol. problémákkal foglalkozott. Tagegyházai egyeztették nézeteiket, és kialakították álláspontjukat a hazai és nemzetközi ügyekben, tanulmányokat készítettek az egyházakat általánosan érintő elvi és gyakorlati kérdésekről, így pl. a béke, a biztonság, a leszerelés, a társadalmi igazságosság témakörében. Javaslatokkal, indítványokkal fordultak a világ egyházaihoz és szervezeteihez. – A ~ 1972. dec. 29-én tartott rendkívüli közgyűlésén új Szabályzatot fogadott el. – A ~ lapja a *Theologiai Szemle* és a kéthetenként angol és német nyelven megjelenő *Hungarian Church Press*.

Magyarországi Evangélikus Egyház, *evangélikusok, lutheránusok, ágostai hitvallású evangélikusok:* a reformáció lutheri tanait valló keresztyének közösségének története a 16. sz.-i Mo.-on Budán kezdődött; gyülekezetük Pest-Budán a török időkben is létezett. Buda és Pest visszafoglalása (1686) után az ev.-ok egy évszázadig nem gyakorolhatták szabadon vallásukat a mai főv.-ban. Csak II. József türelmi rendelete (1781) után, 1787-ben szervezhettek először Pesten anyaegyházat. 1799-ben imaházat, 1811-ben templomot (V. Deák F. tér 4.) építettek. 1823-ban alapították meg Pest második középfokú isk.-ját, az Ev. Gimn.-ot, amely kezdetben a Deák téri templom mellett, majd új ép.-ében, a Fasorban (VI. Gorkij, ma Városligeti fasor 17–21.), 1952-ig működött; kényszerű szünet után 1989 szept.-ben ismét megnyílt. 1883-ban a fiúgimn.-ból leányisk. különült el, amely szintén 1952-ig működhetett. – A budai (budavári) anyaegyházat 1844-ben szervezték; templomukat előbb a régi Honvédelmi Min. helyén, majd az I. Bécsi kapu téren építették fel. 1843-ban megalakult a pest-budai ev. egyházmegye (esperesség). A mo.-i ev. egyház 1791-től kezdve ismételten tartott egyetemes zsinatot a főv.-ban (→*pesti evangélikus zsinat;* →*budapesti evangélikus zsinatok*). Az egyházi közig. szerint a főv.-ban jelenleg működő ev. egyházközségek az É-i Ev. Egyházker. (szuperintendencia, püspökség) →*Budai Evangélikus Egyházmegyéjéhez* (esperesség) (az I–III., XI–XII., XXI–XXII. ker.-ekben) és a D-i Ev.

Egyházker. →*Pesti Evangélikus Egyházmegyéjéhez* (a IV–X., XIII–XX. ker.-ekben) tartoznak. – A főv.-ban lévő legfontosabb ev. kulturális intézmények: →*Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémia;* Orsz. Ev. Könyvtár, Orsz. Ev. Levéltár (VIII. Üllői út 24.); →*Evangélikus Országos Múzeum;* →*FÉBÉ Evangélikus Diakonissza Egyesület.* A legjelentősebb, ma is megjelenő ev. folyóiratok: →*Evangélikus Élet;* →*Diakónia; Lelkipásztor.* – *Irod.* Győry Aranka: Evangélikus templomművészet Budapesten (Bp., 1935).

Magyarországi Hetednapi Adventista Egyház: →*adventisták*

Magyarországi Metodista Egyház: →*metodista egyház*

Magyarországi Munkásdalegyletek Országos Szövetsége: több mint 100 munkáskórus tömörüléséből alakult 1908-ban. Célja az ország munkásdalosainak egy szervezetbe foglalása, a munkásság zenei ízlésének fejlesztése volt. Első elnöke Wiesenberger Dávid, első orsz. karnagya pedig Starck Henrik volt. Későbbi karnagyai: Vándor Sándor, Vásárhelyi Zoltán, Szalmás Piroska. Az I. vh. alatt és után működése szünetelt, 1929-ben alakult újjá. Ezután nagysikerű dalünnepeket rendezett, amelyeken elsősorban összkarok hangzottak el. Tagjai számára zeneelméleti tanfolyamokat is tartott. Évente szöveg- és dallampályázatokat írt ki, amelyeket Művészeti Biz. bírált el. A ~ a sokáig uralkodó németes, ún. Liedertafel-stílus helyett inkább Kodály és tanítványai műveit propagálta. A ~ felkérésére írta pl. Kodály a *Fölszállott a páva* c. kórusművet. A ~ 1948-ban egyesült a *M. Dalosszövetséggel*, *Bartók Béla Szöv.* néven működött tovább.

Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete: a munkásgyermekek testi fejlődését és szocialista nevelését segítő, 1917. jún. 15-én osztrák mintára alakult, az MSZDP irányítása alatt álló egy. Elnöke, 1929-ben bekövetkezett haláláig az alapító *Matós* Jenő volt. Az egy. munkájára és a munkásgyermekek fokozott gondozására a háborús gazd. helyzet miatt volt különösen nagy szükség. 1918-ban megbízták az ún. „Károly király nyaraltatási akció" lebonyolításával. 20 000 szegény sorsú főv. gyermeket üdültettek ekkor Abbáziában (Opatija), köztük volt József Attila és Bóka László is. Ugyanez év őszén 29 500 ruhát és 80 000 pár cipőt osztott ki a nélkülöző, főként főv. gyermek közt. A Tanácsközt. idején nyaraltatási akciót rendezett a főv. munkásgyermekek számára, a megnyitott magánkertekben napközi foglalkozást szervezett. – A Horthy-korszak első éveiben a ~ működése a segélyező tevékenységre korlátozódott. 1924-ben indult meg évenként tízszer megjelenő lapja, a *Gyermekbarát*. 1925-ben, amikor az MSZDP a választásokon jelentős számú képviselethez jutott a főv. tvhat. biz.-ában, a ~ tevékenysége is megélénkült. 1927-től a Hűvösvölgyben, 1933-tól árpádföldi telepén kedvezményesen nyaralhattak a gyermekek. A gazd. válság idején jelentős feladatokat ellátó egy.-et a Gömbös-kormány alapszabályai módosítására kényszerítette: munkásszervezetek nem adhattak számára helyiséget, tevékenységét fokozott áll. ellenőrzés alá vonták és megnehezítették. 1939 tavaszára működő csoportjai száma erősen lecsökkent; lapját sem tudta tovább megjelentetni. – A háború után, 1945. febr.-ban, a munkáspártok és a szakszervezetek támogatásával, *Gyermekbarátok Orsz. Egy.-e* néven alakult újjá. 1946–47-ben lapjának néhány száma is megjelent. Az úttörő mozgalom az egy. keretében indult meg 1945-ben. Az önálló Úttörő Szövetség létrejötte után, 1947-ben az egy. megszűnt.

Magyarországi Munkáspárt: a hazai szocialista munkásság első pol. pártja. Létrehozását az →*Általános Munkásegylet* vezetői kezdeményezték 1873. márc. 23-án a *Beleznay-kert*ben tartott munkásgyűlésen. Elnöke *Ihrlinger* Antal, titkára *Külföldi* Viktor lett. A pártot a belügymin. 1873. ápr. 25-én feloszlatta. Ettől kezdve a vezetőség engedély nélkül tevékenykedett. A párt tagságának egy része Külföldi Viktor vezetésével 1876 őszén ellenzéki csoportot alakított, főleg az →*Óbudai Általános Munkásegylet* m. munkásaira támaszkodott. A *Frankel* Leó köré tömörült internacionalista csoport azonban 1877 márc.-ában Külföldit és híveit eltávolította a pártból. Külföldi 1877 máj.-ában megjelentette a →*Népszava* c. ellenzéki lapot. A Frankel vezette →*Nemválasztók Pártja* megalakulása után Külföldi a maga frakciójából az 1878. jún. 9–10-én megtartott kongresszuson egy másik ellenzéki pártot hozott létre a korábbi ~ néven. A párt a Népszavában agitációs és pártszervező munkát végzett, népgyűléseket tartott és szakegyletek létrehozására törekedett. Alapelveinek megfelelően elsősorban a m. munkások pártja kívánt lenni, bár tagjai közt akadtak németek is. Heves elvi és személyi harcban állt a Nemválasztók Pártjával. Tartózkodott a kormányzat bírálatától, ragaszkodott a törvényszabta keret pontos megtartásához. A ~ és a Nemválasztók Pártjának vezetősége 1879 végén megegyezett egymással, és az 1880. máj. 16–17-én megtartott alakuló kongresszusán a két párt létrehozta a →*Magyarországi Általános Munkáspárt*ot.

Magyarországi Odol Művek: →*CAOLA Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat*

Magyarországi Szociáldemokrata Párt, *MSZDP*: a m. munkásmozgalom történelmi pol. szervezete. Tevékenységének fő színtere Bp. volt. Az 1860-as évek végén megindult szervezett, szocialista és nemzetközi célokat hirdető munkásmozgalom különböző szervezetei (→*Magyarországi Általános Munkáspárt*) után a Régi Polgári Lövöldében (Rottenbiller u. 37/b) 1890. dec. 8-án alakult meg a ~. Küzdelmeinek fő célja a pol. jogok, különösen a választójog kiterjesztése volt, ez a követelés állt a ~ által rendezett tüntetések középpontjában. Végül csak az 1922-es választáson jutottak be képviselői a nemzetgyűlésbe. Eredményesebb volt tevékenysége a szakszervezetek, szakegyletek, szövetkezetek, munkássegélyző, önsegélyző és önképző egy.-ek szervezésében. 1909-ben épült meg a VIII. Conti u. 4. sz. alatt a ~ székháza, amely egyben 30 szakszervezet orsz. központjának is helyet adott. Itt működött a párt kiadója és nyomdája is. A ~ háborúellenes fellépése eredménytelen volt. 1918. máj. 19-én a legnagyobb megmozdulás a négy halálos áldozatot

követelő MÁVAG-sztrájk volt. 1919. márc. 21-én a ~ egyesült a kommunista párttal, a Tanácsközt. népbiztosai között volt szoc.dem.-ek is voltak. A Tanácsközt bukása után a szoc.dem. Peidl Gyula alakított kormányt, amely csak néhány napig tevékenykedett. – A ~ szoros értelemben vett várospol. tevékenysége 1917-ben kezdődött: szervezeteket alakított a főv. közüzemekben (1920-ban ezeket feloszlatták). 1921. dec.-ben a ~ egyezséget kötött a kormánnyal (Bethlen–Peyer paktum) és kompromisszumokkal – melyek miatt szembekerült a nemzetközi kommunista mozgalommal – elérte a legális fennmaradás lehetőségét és a kiterjesztett választójogot. Az 1925-ös tvhat. választásokon Bp.-en 53 szoc.dem. képviselő került a 250 tagú közgyűlésbe, 1930-ban 37, 1935-ben 29 a 150 tagú közgyűlésbe. A ~ várospol. programját minden kérdésre, különösen a szociálpol.-ra vonatkozóan kidolgozta. Részt vettek a ~ képviselői a peremvárosok községi választott testületeinek munkájában is. 1927-től igen aktívan működött a szoc.dem. ifjúsági mozgalom. Az 1939. évi honvédelmi tv. korlátozta a munkásszervezkedést, az 1944. márc.-i német megszállás után a ~ot feloszlatták, vagyonát elvették, vezetőit üldözték, sokukat a halálba hurcolták. 1945. márc.-ban a ~ központja a VIII. Rákóczi út 43. sz. alatti Palace szállóban kezdte meg működését és ott dolgozott egészen megszüntetéséig. Az 1945. évi ogy.-i választásokon a ~ külön indult (Bp.-en a szavazatok 26,3%-át kapta), a községi választásokon viszont a Dolgozók Egységfrontja néven a kommunistákkal közös listán, elnyerte a szavazatok 42,8%-át. (Más volt a helyzet a peremvárosokban: Kispest 53,2%; Csepel 57,9%; Pestszentimre 73,4%; Pestszentlőrinc 64,5% és Újpest 52,0%. Ennek oka az ottani erős szoc.dem. hagyomány volt: Bp. „vörös övezete".) 1947-ben a munkáspártok Bp.-en 52,3%-kal nyerték a választást. A vezető tisztségeket koalíciós megállapodással osztották el a pártok, így 1945–48 között számos szoc.dem. várospolitikus működött a főv. és a peremvárosok községi apparátusában. A ~ szervezetei különösen a főv. üzemekben és intézményekben voltak erősek. 1948-ban a *Magyar Kommunista Párt* beolvasztotta a ~ot, egykori funkcionáriusait elüldözték vagy pol. perek áldozatai lettek. – Az 1956. okt.-i néhány napos kísérlet után 1989-ben alakult újjá a ~, de a választásokig nem tudta újjászervezni magát, így sem orsz., sem bp.-i pol. tényezővé nem vált.

Magyar Országos Központi Mintapince: 1881-ben alapította meg a Földművelésügyi Minisztérium Budafokon. Célja a borok bértárolása, kezelése, értékesítése, a helyes borkezelési módszerek népszerűsítése volt. 1883-ig mint önálló borpincészet létezett, ekkor átvette a *Magyar Bortermelők Szövetkezete.*

Magyar Országos Központi Takarékpénztár Rt., *MOKTÁR:* a m. takarékpénztárak szövetkezésének a megvalósítása céljából alapították 1872-ben. Takarékpénztári jellegét rövidesen a bankszerű üzletágak bevezetésével bővítette ki. A két vh. között a főv.-ban 11, vidéken három fiókint.-e működött. Bp.-i pénzint. és ip. érdekeltségei közül említést érdemelnek: Központi Váltóüzlet Rt., Dreher-Haggenmacher Első M. Részvény Serfőzöde Rt., Dunapalota Szálloda, Hungária Nagyszálloda Rt., Szent Lukács Gyógyfürdő Rt. – 1946. júl. 16-án beolvadt a *M. Ált. Hitelbank*ba.

A Magyar Országos Levéltár épülete

A magyar ortodox templom

Magyar Országos Levéltár (I. Bécsi kapu tér 4.): az áll.hatalom, a kormányzat és a jogszolgáltatás szervei, így az ogy., a min.-ok, a felsőbíróságok, továbbá a történelmi jelentőségű családok és személyek iratainak a gyűjt.-e. Megszervezését 1723-ban az ogy. rendelte el. Ez a határozat 1756-ban valósult meg, amikor a nádor főhatósága alatt létrejött az ún. *Archivum Regni* (az Ország Levéltára) Pozsonyban. Ez 1785-ben költözött Budára, és az Országházban (I. Országház u. 28.) kapott otthont. A kiegyezés utáni korszak igényeinek megfelelő ~ felállítására 1874-ben került sor. Az új int. az Archivum Regni iratait, az 1848-ban megszűnt kormányszervek levéltárait, valamint a min.-ok meghatározott időnél régebbi iratanyagát foglalta magába. 1934-ben egyesült az *MNM* levéltárával. Mai otthonát 1923 nyarán foglalta el. Neoromán stílusú ép.-e Pecz Samu műve (1913–20). A ~ 1875-től 1922-ig a Belügymin. fennhatósága alatt állt. 1922-től a Gyűjteményegyetem részeként, 1934-től ismét az MNM önkormányzati szervezetében a Vallás- és Közoktatásügyi Min.-hoz tartozott. 1949-től a Vallás- és Közoktatásügyi Min. főhatósága alatt, 1950-től a *Levéltárak Országos Központja*, majd a *Levéltári Igazgatóság* irányításával működik. Az →*Új Magyar Központi Levéltár* létrehozása (1970) óta a ~ csak az 1945 előtti orsz. hatáskörű és jelentőségű szervek és személyek levéltári anyagát gyűjti, lezárt levéltár lett. Mind az 1944/45-iki ostrom, mind az 1956-os forradalom idején súlyosan megsérült, a gyűjt. is jelentős károkat szenvedett. – *Irod.* Magyarország levéltárai (szerk. Balázs Péter, Bp., 1983).

Magyar Országos Véderő Egyesület, *MOVE:* irredenta és fajvédő alapon álló, sportkeretekben működő félkatonai szervezet. 1918-ban Bp.-en alakult. Szellemi vezére és irányítója Gömbös Gyula volt. A ~ valamennyi sportággal foglalkozott, de mélyebb gyökeret csak a labdarúgás, a lövészet és a repülés terén eresztett. Taglétszáma az 1920-as évek elejétől a II. vh.-ig általában 15–18 ezer volt. 1944-ben megszűnt.

magyar ortodox templom, *Nagyboldogasszony-templom* (V. Petőfi tér 2/b. sz.): eredetileg görög és macedón-vlach templom; a legnagyobb mo.-i ortodox templom. M. jellege egyrészt onnan ered, hogy a hozzá tartozó egyházközség 1931-ben hivatalosan felvette a „görög alapítású görögkeleti m. egyházközség" elnevezést, másrészt onnan, hogy a templomban 1949-től, kánoni engedéllyel, túlnyomórészt m. nyelven folynak a szertartások, míg a görög második szertartási nyelvként maradt meg. A templom 179 görög és macedón-vlach család adakozásából épült; alapjait 1791-ben rakták le, majd 1801-ben szentelte fel Popovics (Papajannuszisz) Dénes budai püspök a Nagyboldogasszony (Szűz Mária) elhunyta ünnepének tiszteletére. Az eredetileg kéttornyú, K-i tájolású templomot Jung József építész tervezte, belsejében oszlopokkal megosztott háromhajós csarnokkal, mennyezetig érő három képsoros ikonosztázzal. A középső hajó É-i oldalán oszlopra támaszkodó, nyugati mintájú, magas szószék van, bizánci kétfejű sasból kialakított pulpitussal, D-i oldalán pedig püspöki trón található. A fából készült aranyozott ikonosztáz, a szószék és a püspöki trón faragványait *Joannovics* v. *Jankovich* (Talidorosz) Miklós egri faszobrász készítette 1797–99-ben; az ikonosztáz képeit Anton *Kuchelmeister* bécsi mester festette enyhén barokkos felfogásban 1801 körül.

Ikonosztáz a mgyar ortodox templombaŋ (R. Alt metszete)

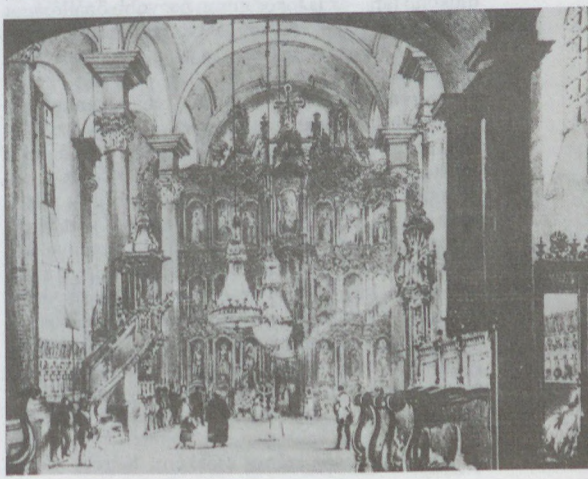

A templom előcsarnokában vörösmárvány keresztelőmedencét helyeztek el, amelynek fedője a II. vh. után készült az elveszett eredeti helyett. A templom homlokzatát *Ybl* Miklós tervei szerint 1872–74-ben átalakították. Ekkor kerültek a tornyokra a vörösrézsisakok. A Ny-i főbejárat vörös márványból készült késő barokk stílusú oszlopos kapukerete a hazai ortodox templomépítészet hagyományait követi. A D-i oldalon szintén vörös márványból faragott copf keretezésű ajtó található. Ennek É-i oldali megfelelőjét a II. vh. után befalazták. A templom É-i és D-i falának külső oldalába régi, túlnyomórészt görög feliratú sírkövek vannak beágyazva. Bp. 1945. évi ostroma alatt a templom D-i tornya elpusztult, s a templombelső is komoly károkat szenvedett, amelyeket mind ez ideig nem sikerült teljes mértékben helyrehozni. Így pl. az erősen megsérült ikonosztáz helyreállítása is 1949-ben félbemaradt. Viszont teljesen indokolatlanul, ugyanakkor kerültek az előzőleg eredeti formában restaurált katedrálüveg ablakok helyébe oda nem illő, a templom stílusától végletesen elütő üvegfestmények. – *Irod.* Füves Ödön: A pesti görög templom építéstörténete (Bp., 1975); Berki Feriz: Az orthodox kereszténység (2. kiad., Bp., 1984).

Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége, *MOTESZ* (V. Kossuth Lajos tér 4.): az orvos- és gyógyszerésztudományi társ.-ok és egy.-ek összefogó szerve. 1966-ban létesítették, de azonos névvel már 1930-tól működött egy hasonló szervezet, amely *Korányi* Sándor javaslatára alakult meg, és feladata volt az összehangoló szerep mellett az *Orvosi Napok* szervezése. A ~ az Eü. Min. felügyeletével monopol helyzetben irányította az orvostárs.-ok tevékenységét, adminisztrációs és gazd. munkáját, központilag döntött a külföldi kongresszusokon való részvételről stb. Alapító tagegy.-ei elsősorban a már nagymúltú orvostárs.-ok voltak, de azután sorban alakultak az újabb szakmák vagy a szűkebb részterületek tudományos egy.-ei. 1985-ben már 62 tagegy.-e volt mintegy 29 000 taggal. A ~ titkárságával együtt kongresszusszervező iroda is működik. Az utóbbi években a ~ keretében működő társ.-ok is fokozatosan nagyobb önállóságot kaptak, az 1990. évi társ.-i tv. értelmében pedig monopol helyzete megszűnt, s azóta számos, a ~től független orvostárs. alakult.

magyarosodás: a 18–19. sz.-ban egyenlőtlenül és különbözőképpen zajlott az egyes társ. oszt.-okban, tekintettel arra, hogy Pest, Buda, Óbuda és a ma hozzájuk tartozó falvak lakossága 1686 után betelepülőkkel gyarapodott, így körükben a ~ folyamata elölről kezdődött. A betelepülők között végig többségben voltak a különböző tartományokból származó németek, a 18. sz.-ban sorrendben a szerbek követték őket, a 19. sz. elején a szlovákok, majd a század derekától a német anyanyelvű zsidók. A többi nemzetiség számaránya igen alacsony volt, de jelentős szerepet játszottak (pl. görög kereskedők, olasz építészek). Közvetlenül Buda visszavétele (1686) után Pest többségében m. lakosú volt, Buda német. A 18. sz. folyamán a telepítések következtében a m. lakosság aránya csökkent, Kőrösy József becslése szerint a század végén Pesten kb. 20%, Budán 8% volt. A vezető réteg német anyanyelvű volt, német volt a közig. nyelve és a lakosság egyházi jellegű kultúrája is. Első nemzedékeiben ez a vezető polgárság szigorú feltételekhez kötötte a felvételt a polgárok jegyzékébe. Másfélszáz év alatt a lakosságnak csak 2,5–3%-a lett teljes jogú városi polgár. Ezt a korlátozást a bécsi kormányzat támogatta, elvágva az egészséges polgári fejlődés feltételeit. A pestbudai polgárság sem a nemzeti függetlenségért folytatott harcban, sem a ~ban nem játszott jelentős szerepet. Német kultúrája viszont megkönnyítette a beilleszkedést a későbbi betelepülőknek, akik nagyvárossá fejlesztették Bp.-et. Kevés adatot ismerünk a polgárjog nélküli plebejusokról: kisebb iparosokról, kereskedőkről, napszámosokról, mezőgazd. munkásokról. Nemzetiségi megoszlásuk a fenti arányoknak felelt meg, ezen belül változott vallási, foglalkozási csoportok szerint. Beilleszkedtek a német kultúrájú városba, mivel vagy kenyeret adni nem tudó német otthonukat, vagy – mint a szerbek és görögök – megszállt hazájukat hagyták ott, az alkalmazkodás létérdekük volt. Vegyes házasságok, szomszédsági kapcsolatok és különösen a pesti vásárok révén a század közepén két- és többnyelvű közösség alakult ki. A m. kultúrát a közép- és kisnemesség tehetséges tagjai képviselték, a nemzeti lét védelmét a m. nyelv és kultúra művelésében látták. Pest a 18. sz. utolsó évtizedében kezdett valóban fővá-sá fejlődni, betelepülő lakosai között megnövekedett a m. nemesség száma. Az 1784-ben Budára helyezett egyetemen a tanítás nyelve latin volt, de 1791-től már m. tanszék működött. A ~ igényt részben a diákok képviselték, a másik jelentős területe a megyei élet volt. Pest megye közgyűlésén 1790-től használták a m. nyelvet, a németesítő törekvésekkel szemben a kurtanemesek tüntettek a ~ külsőségeivel: öltözettel, zenével, tánccal. A Martinovics-per vádlottainak kivégzése (1795) után újabb németesítési hullám vetette vissza a ~t. Az 1792-ben tartott előadások után megvonták a budai m. színjátszók engedélyét, németesítették a Helytartótanácsot stb. – Az 1800-as évek elejétől azonban mégis meggyorsult a ~ folyamata. Pest-Buda társ. életébe bekapcsolódott a nemzeti érzelmű főnemesség is, tagjai házat vásároltak vagy építettek, többen felvették magukat polgárnak, alapítványokat tettek. Megerősödött az iskolázott honoracior réteg – tisztviselők, bírók, ügyvédek, tanárok – művelődési igénye, amelynek kialakításában jelentős szerepet játszott a m. szellemű pesti *piarista gimn.* 1806-ban megindult az első pesti m. nyelvű lap, a *Hazai Tudósítások,* 1817-ben a *Tudományos Gyűjt.* A polgárság számára az alkalmazkodás, a beilleszkedés az átalakuló társ. életbe, a kapitalizálódás, a boldogulás egyenlővé vált a ~sal. Az 1810-es évektől a vezető polgárcsaládok megmagyarosították nevüket, 1817-ben a német mellé m. u.-táblák kerültek, 1840-ben m. lett (a német és latin mellett) a közig. és a törvénykezés nyelve. 1847-ben nagy ünnep volt Budán a →*dűlőkeresztelő,* amikor a német hangzású helynevek többségükben m.-os elnevezést kaptak. – A ~ a plebejus tömegek között haladt a leglassabban. A

németes céhrendszer, a külföldi kereskedők, iparosok és munkások bevándorlása, a német nyelvű elemi oktatás, a népművelés teljes hiánya nemzedékekkel hátráltatta ~ukat. Pl. Pesten 1800 óta egy m. nyelvű isk. működött, Budán csak 1841-ben, a budai krisztinavárosi isk.-ban tértek át a m. nyelvű oktatásra, a többi isk.-ban csak 1844–45-ben. Az 1851-es összeírás szerint Pesten 51,4%, Budán 20% volt a m. anyanyelvű lakosok száma. A szabadságharcot követő elnyomatás éveiben lelassult a ~ folyamata. Egyrészt erőszakkal visszanémetesítették a hivatalokat és isk.-kat, másrészt hiányzott az a réteg, amely vezette volna a ~t, az újonnan betelepülők pedig külföldről és zömmel a nemzetiségi vármegyékből érkeztek. 1867 után áll.nyelv lett a m. minden területen, de ennek eredménye csak egy nemzedékkel később jelentkezett. 1881-ben Bp. lakosságának 55%-a volt m. anyanyelvű, 33,3% német és 5,9% szlovák. 72 000 ember egyáltalán nem beszélt még magyarul. Lassabban magyarosodott az ip. és a kereskedelem. 1912-ben már 85,1% volt a m. és 9,4% a német anyanyelvűek aránya; összesen 7500-an nem beszéltek magyarul. 1930-ban a főv. lakosságának 91%-a vallotta magát m. anyanyelvűnek, és már a telepes peremközségekben is m. anyanyelvű volt a többség. (Csepel 8%, Nagytétény 10%, Pesthidegkút 40%, Békásmegyer 25% német, csak Soroksáron volt 57% német anyanyelvű). – *Irod.* Buziássy Károly: Idegen elemek Budapest népességében, különös tekintettel a letelepedési engedélyt nyert külföldiekre (Bp., 1932); Kósa János: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig (Bp., 1937); Gyömrei Sándor: Budapest gazdaságtörténete a manufaktúra korában (Bp., 1953).

Magyar Pamutipar Rt. (IV. Erkel u. 30.): 1887-ben a csődbe jutott *Első Magyar Pamutfonó és Szövőgyár Rt.* gyártelepének átvételére és üzemének folytatására alakult Újpesten. A váll. a század végén a Weiss család tulajdonába került. Legtekintélyesebb vezetője a család részéről a nevét megmagyarosító és nemességet nyert szurdai Szurday Róbert. A váll. 1907-ben a Magyar Általános Hitelbank érdekeltségébe került. Az I. vh. után a m. textilip. egyik legnagyobb vertikális váll.-a volt. Üzemeiben számos sztrájk és bérmozgalom tört ki. Legnevezetesebb volt a Bedő-rendszer ellen 1930-ban lezajlott sztrájk. – Az 1948. évi államosítás és több átszervezés után 1963-tól a *BUDAPRINT Pamutnyomóip. Váll.* egyik gyáregysége lett. A BUDAPRINT átalakítása után, 1989-ben a másik újpesti törzsgyárral, a →*Hazai Pamutszövőgyár*ral összevonva mint *BUDAPRINT Újpesti Textilművek Rt.* (UTEX Rt.) működött tovább. – Mivel a főként a KGST-piacokra exportáló váll.-hoz egyre kevesebb megrendelés érkezett, majd teljesen elmaradtak, 1991-ben megkezdték az rt. felszámolását. A váll. IV. Erkel u.-i, ill. IV. Kiss Ernő u. 2. sz. telepét különféle kereskedelmi ágazatokban működő kft.-knek adták bérbe. Textilip. tevékenységet egyedül a váll.-ból kivált BD fonoda folytat Dunamarket Kft. néven.

Magyar Paribas Rt. (I. Ostrom u. 23–25.): 1990-ben alakult 30 millió Ft alaptőkével. Részvényesei a Banque Paribas S.A. (57%), a La Société Générale Immobilière (38%), m. részvényesek (5%). A ~ befektetési bank, kereskedelmi banki tevékenységet nem végez. Működési köre: befektetési tanácsadás, komplett privatizációs műveletek végzése, pénzügyi tanácsadás, külföldi befektetők szerzése m. váll.-ok részére, cégek tőzsdei bevezetésének előkészítése.

Magyar PEN Club ⟨angol rövidítés: *p*oets 'költők', *p*laywrights 'színműírók', *e*ssayists 'esszéírók', *e*ditors 'kiadók' és *n*ovellists 'regényírók'⟩: irodalmi egy. A Nemzetközi PEN Clubot 1921-ben Catherine Amy Dawson-Scott angol írónő javaslatára alapították, mint az egyes országok íróit közös táborba gyűjtő szervezetet. A ~ 1926-ban alakult meg Bp.-en. Első elnöke Rákosi Jenő volt (1926–29), őt Kosztolányi Dezső követte (1930–32), akit azonban lemondattak, hogy helyére a hivatalos irodalompol. jelöltjét, Berzeviczy Albertet ültessék. 1936-tól feloszlatásáig, 1944. márc.-ig Radó Antal volt az elnök. Még Kosztolányi szervezte meg a PEN Clubok X. nemzetközi kongresszusát Bp.-en 1932-ben. A hivatalos áll. támogatással megtartott kongresszus az Akadémián zajlott, a Fészek Klubban rendezett fogadással kezdődött, és a kormányzó estélyével fejeződött be. 40 országból kétezernél több vendég jött Bp.-re, köztük John Galsworthy, J. Romains, R. Roda, S. Asch, F. Salten, E. Toller, G. Marinetti. A kongresszus hivatalos nyilatkozatává tette Babits Mihály Az irodalom és a béke szolgálata c. tanulmányát. A ~ 1945-ben alakult újjá. Elnökei: Heltai Jenő (1957-ig), Bölöni György (1957–59), Sőtér István (1960–70), Boldizsár Iván (1970–88), Hubay Miklós (1989–90), Konrád György (1990-től).

Magyar Pharma Gyógyáru Rt.: →*REANAL Finomvegyszergyár*

Magyar Posta Szimfonikus Zenekara: 1908-ban létesült mint *Postás Zenekar*. 1948-tól neve *Postás Szimfonikus Zenekar*. Kezdetben amatőr tagjai voltak, később tanult zenészekkel egészült ki. Ma hivatásos együttes. Az egész ország területén szerepel, az utóbbi 20 évben rendszeresen turnézik Nyugat-Európában (operaelőadások kísérése). A klasszikus zeneirodalom jelentős művei mellett az operett- és musicalirodalom műveit is játsszák. Neves karmesterei: Kraul Antal (1908–30), Rubányi Vilmos (1930–37), Eördögh János (1937–48), Vasady Balogh Lajos (1958–83), Lukács Ervin (1983–87). 1987 óta Medveczky Ádám karmester vezeti.

Magyar Posta Vállalat (XII. Krisztina krt. 6–8.): 1990. jan. 1-jén, a *M. Posta* átszervezésével jött létre, amikor a távközlést a →*Magyar Távközlési Rt.*, a rádió- és televízióadást a →*Magyar Műsorszóró Vállalat* vette át. A hagyományos postai szolgáltatásokat (levél, csomag, távirat stb.) és a hírlapkézbesítést és -árusítást továbbra is a ~ végzi.

Magyar Posztógyár Rt.: 1920-ban alapította a Weiss Manfred váll. és a Kereskedelmi Bank. A gyárat a csepeli WM Acél- és Fémművek volt lőszergyárának ép.-ében helyezték el (XXI. Bajáki Ferenc u. 27.). Gyártmányai: katonaposztó, bútorszövetek, bársony és sokféle fésűsszövet. 1944-ben több légitámadás pusztította. 1948-ban áll. tulajdonba került, 1958-ban új fésűsfonodát létesített

Dunaújvárosban. Üzemeit 1960–66 között korszerűsítették.

Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület: 1989. febr. 25-én alakult Bp.-en „a m. protestantizmus hagyományainak, értékeinek, evangéliumi szellemének ápolására, fejlesztésére és közkinccsé tételére". Székhelye Bp., de területi szervek létrehozására is van lehetőség. A ~ 12 szakoszt. keretében fejti ki működését.

Magyar Radiátorgyár Rt.: →*Budapesti Vegyipari Gépgyár*

Magyar Rádió (VIII. Bródy Sándor u. 5–7.): születése és működése szorosan Bp.-hez kapcsolja. 1925. dec. 1-jén jelentkezett először a „Rádió Budapest", s azóta a főadók a főv. nevét viselik. Szerkesztőségei és stúdiói mindig itt voltak (kivéve a helyi jellegű vidéki körzeti adókat), csak adóállomásai kerültek Bp.-en kívülre. Elődje, a *telefonhírmondó* 1893-tól működött. 1903-ban indultak a Posta kísérletei a „drótnélküli szikratávíró", a rádió kifejlesztésére. 1914-ben a Csepel-sziget csúcsán felállított adó már elérte Bulgáriát, Törökországot, Oroszországot. Az 1921-ben készült 5 kW-os, majd az 1923-ban felállított 250 W-os állomással egész Európát el lehetett érni. 1924. márc. 15-én az adó már rövid műsort sugárzott a Gyáli úti postakísérleti állomáson felállított, hangszigetelt bútorszállító kocsiból. Az 1924/25. évi IX. tc. szabályozta a rádió áll. monopóliumát, az előfizetési díjakat, ezután a korábbi *Telefonhírmondó Rt.*-ből megalakult a *Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt.* A telefonhírmondó VII. Rákóczi út. 22. sz. alatti stúdiójának az átépítése után 1925. dec. 1-jén indult meg a rendszeres adás. A műsor napi 8–10 órát tartott,amit 1928. ápr.-tól a Csepeltől délre fekvő Lakihegy pusztán felállított 20 kW-os adó sugárzott. A detektoros és csöves amatőrkészülékek után ezt az adást már gyári vevőkészülékekkel is lehetett fogni. A telefonhírmondó a 30-as évek végéig, megszűntéig átvette a rádióműsorokat. 1928-ban avatták fel a →*Magyar Távirati Iroda* és a ~ új székházát, amelyben a rádió ma is működik. Az 1933/34-ben felállított 305 m-es lakihegyi nagyadó (ekkor Európa egyik legmagasabb építménye) 120 kW-tal sugározta a *Budapest I.* a régi adó pedig a megindított *Budapest II.* műsorát. A 30-as évek közepén új stúdiók épültek, köztük a kiváló akusztikájú, nagyzenekari felvételekre is alkalmas VI-os. A bp.-i rádió műsorpolitikája a kor szellemi életét tükrözte, ennek megfelelően igyekezett minden hallgatói rétegnek műsort adni. A bp.-i művészek és írók újfajta kapcsolatot teremthettek a rádió útján közönségükkel. Sokat foglalkoztatott színészek, művészek, bemondók és riporterek orsz.-an ismert rádiós személyiségekké váltak. 1938-ban Bp.-en minden 7., vidéken csak minden 34. lakosra jutott vevőkészülék (az ország teljes besugárzását a közvetítő állomások tették lehetővé). A II. vh. idején a ~ hírszolgálata már csak a hivatalos pol. szolgálatában állott, a többi műsort is szigorúan cenzúrázták. A ~ szerepet kapott a lakosság riasztásában légitámadások esetén, műsorát időnként órákig szüneteltette, hogy ne szolgálhassa a bombázók lokációját. 1944. okt. 15-én főszerepe volt Horthy kormányzó sikertelen kiugrási kísérletében. A ~ 1944. nov. 30-án elhallgatott, a visszavonuló német csapatok felrobbantották a lakihegyi adótornyot. 1945. máj. 1-jén indult meg újra az adás, Lakihegy azonban csak 1948 végére épült fel. 1949. febr.-tól a Budapest I. neve Kossuth, a Budapest II-é Petőfi Rádió. A ~ a pártáll. propagandájának fontos szervezete lett, minden elhangzott szót úgy kellett mérlegelnie a szerkesztőknek, lektoroknak, cenzoroknak, hogy ha „bemondta a rádió", akkor az a hivatalos állásfoglalás. 1956. okt. 23-án a felkelők kiáltványuk beolvasását kérték, a rádió őrsége tűzparancsot kapott, s mintegy félszáz halott maradt a Bródy Sándor u.-i harcszíntéren. Voltaképp-

A Magyar Rádió új épülete a Pollack Mihály téren

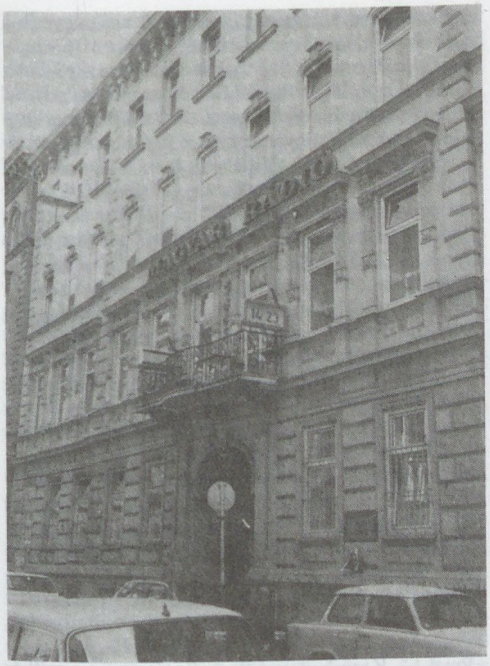

A Magyar Rádió épülete

pen itt robbant ki a fegyveres felkelés. A stúdió nov. 4-ig a Parlamentben működött, s a ~ volt az államhatalom úgyszólván egyetlen kapcsolata a lakossággal. A ~ agitációs és művelődéspolitikai szerepe a következő évtizedekben még növekedett, hiszen potenciálisan az egész ország rádióhallgató lett, ugyanis már 1960-ban minden negyedik lakos előfizető volt. A műsorok árnyaltabbá váltak, gazdagodtak, az adásidő megkétszereződött. Ebben szerepe volt a televízió versenytársként való fellépésének. A ~ feladata lett a külföldre szóló propagandaadások sugárzása, műsorainak eljuttatása a környező országok magyarságához. Mindezek kiszolgálására a ~ megszerezte és átépítette a szomszédos Szentkirályi u.-i bérházakat, 1969-ben új ép.-et kapott a Pollack Mihály tér 5–7. sz. alatt. 1972-re helyreállíttatta a Pollack Mihály tér 4. sz. alatti egykori Esterházy-palotát (a márványteremmel), és átvette a Pollack Mihály tér 8. sz. alatti kiégett Károlyi-palotát. A 80-as évek elején a Pollack Mihály tér 3. sz. alatti telken új, korszerű üzemép.-et emeltek. A 70-es években kezdte megváltoztatni a technika (elektronizálás, ultrarövidhullám, magnetofon stb.) az adás és a vétel körülményeit. 1973-ban belépett a 3. műsor, a későbbi Bartók Rádió. 1974 után az új solti és balatonszabadi orsz. adók üzembehelyezésével a lakihegyi torony ip. műemlékké, ill. tartalékadóvá vált. – *Irod.* Az 50 éves Magyar Rádió (szerk. Lévai Béla, Bp., 1975).

Magyar Rádió Énekkara: a Magyar Rádió kórusműsorainak feldolgozására és bemutatására szervezett énekkar. 1950-ben Székely Endre alapította. Műsorán a hazai és a nemzetközi kórusirodalom legszebb darabjai szerepelnek. Nemzetközileg elismert kiváló együttes. Vezetői voltak: Darázs Árpád, Vásárhelyi Zoltán, Vajda Cecilia, Sapszon Ferenc, Erdei Péter, jelenlegi karnagya Strausz Kálmán.

Magyar Rádió Gyermekkara: 1955-ben alakult azzal a céllal, hogy a zenetörténelem értékeit és a világ népzenéjét terjessze. Alapító karnagyai Botka Valéria és Csányi László, akik 1985-ig vezették. 1985 óta Reményi János, Igó Lenke és Thész Gabriella vezetik. Számos világkörüli hangversenyutat tettek és sok hangfelvételük készült.

Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara: a Magyar Rádió szimfonikus zenei műsorainak bemutatására alapított zenekar. 1943-ban alakult, amikor Dohnányi Ernő főzeneig. több egy.-ből állandó zenekart szervezett. A ~t 1945–49 között Ferencsik János és Polgár Tibor vezette, 1949–51-ben Ferencsik János a ~ karmestere. Őt követte Somogyi László (1951–57), Lehel György (1957–89), Ligeti András 1989-től. A ~ a hazai és külföldi szimfonikus zeneirodalom tolmácsolója. Hazai és külföldi zenepódiumokon egyaránt ismert. A klasszikus és modern zeneirodalom teljességében szerepel repertoárján. Emellett fölkutatják a régi m. zenekincset, és műsorukon tartják a modern m. zenei műveket.

Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat: 1878-ban alakult *Országos Régészeti és Embertani Társulat* néven embertani, őskori, római kori és középkori régészeti kutatások folytatására. Első elnöke *Pulszky* Ferenc volt. 1922-ben az *Országos Magyar Régészeti Társulat*, 1928-ban az *Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat* nevet vette fel. 1951-ben egyesült a Numizmatikai Társulattal. 1957-től ~. Folyóirata az →*Archaeológiai Értesítő*.

Magyar Repülőgépgyár Rt.: →*Magyar Léghajó és Repülőgép Rt.*

Magyar Repülőgépmotorgyár Rt.: →*Ganz-Fiat Magyar Repülőgépmotorgyár Rt.*

Magyar Repülőgépszerelvénygyár Rt.: 1941. ápr. 21-én alapította a müncheni Uher cég, a →*Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt.* és Becsey Vilmos gyáros. A ~ létrehozásának célja repülőgépszerelvények, mechanikus és elektromos, valamint hidraulikus készülékek és a készítésükhöz szükséges speciális szerszámok hazai gyártása volt. 1941. máj.-ban a Gira és Becsey Fémárugyár pestszenterzsébeti telepén indult a gyártás. A Reitter Ferenc u.-i gyártelepen 1942 második felében kezdődött az intenzív termelés. 1943 végén több mint húsz fajta terméket gyártottak, melyeknek zömét Németo.-ba szállították. A cég kb. 800 főt foglalkoztatott. 1944. nov.-ben megkezdték a ~ csúcstechnológiát képviselő szerszámgépeinek Németo.-ba történő kitelepítését. A Vörös Hadsereg alakulatai 1945. jan. 9-én elfoglalták a ~ gyártelepét. A repülőgépgyártás megszűnt, ezért repülőgép-szerelvényekre sem volt szükség. Ezt követően a ~ „frontmunkát" végzett a szovjet katonai alakulatok részére. 1945. júl.-tól jóvátételi szállításokat folytatott a Szovjetunió részére. 1946. nov.-ben a potsdami szerződés értelmében, valamint a magyar–szovjet kormányközi tárgyalások alapján a

~ a Mo.-i Szovjet Javakat Kezelő Hivatal irányítása alá került. Gyártmányai autóalkatrészek, textilip. gépalkatrészek és szerszámok voltak. 1949 végére az alkalmazottak létszáma 70 főre csökkent. 1950. ápr. 1-jén a ~ szovjet–magyar közös váll. jellege megszűnt. Új neve Forgácsoló Szerszámok Gyára Nemzeti Váll. lett.

Magyar Rézkarcoló Művészek Egyesülete: 1921–45 között a műfaj fejlesztése érdekében számos hazai és külföldi kiállítást rendezett. Elnöke Olgyai Viktor, Zádor István, majd Varga Nándor Lajos volt.

Magyar Ruggyantaárugyár Rt.: →*TAURUS Gumiipari Vállalat*

Magyarság: pol. napilap. 1920-ban *Milotay* István indította, amikor kivált az →*Új Nemzedék* kötelékéből. A húszas években a jobboldali polgári középoszt. köreiben kereste olvasótáborát, s a keresztény kurzusnak a Bethlen-kormánynál túlzóbb álláspontját képviselte. A húszas évek végén közeledett a Gaál Gaszton-féle kisgazdapárthoz, Gömbös uralomra jutásakor azonban inkább az ő politikáját támogatta. 1934-ben a laptulajdonos az egyik nyilaskeresztes pártnak adta el a lapot, Milotay ekkor megindította az →*Új Magyarság*ot, a ~ szerkesztője pedig Ráttkay R. Kálmán lett, aki egészen 1944. dec. 16-ig, megszűnéséig állt a lap élén.

Magyar Sajtó: 1. pol. napilap. Török János 1855-ben Bécsben indította, de pénzügyi zavarai miatt kénytelen volt eladni *Heckenast* Gusztávnak, aki 1857-től már Pesten adta ki. A kiegyezést megelőző időszaknak a *Pesti Napló* mellett a legjelentősebb és legnagyobb hatású lapja. Előbb Hajnik Károly, 1862-ben Jókai Mór, 1863-ban Vajda János, 1864-ben Pákh Albert szerk. 1865-ben újra Hajnik vette át, s az év végén megszűnt. Munkatársai közé tartozott a korszak két kiemelkedő újságírója, *Falk* Miksa és *Kecskeméthy* Aurél is. Segédszerk.-je és főmunkatársa a fiatalon elhunyt, nagytehetségű Zilahy Károly volt. A ~ élesen ellenzéki álláspontot foglalt el a Pesti Naplóval és a passzív rezisztencia pol.-jával szemben. – 2. 1939–44 között az Orsz. M. Sajtókamara hivatalos kiadványa. Gáspár Jenő szerkesztette. – 3. havi folyóirat. A hazai és a világsajtó híreinek közlésén kívül sajtóelméleti, sajtótörténeti cikkeket, tanulmányokat is tartalmaz. 1955-től 1990-ig a M. Újságírók Szövetségének, 1991-től a m. újságírók lapja.

Magyar Salon: társ., irodalmi és kritikai képeslap. 1884-ben indult. 1891. jún.-tól *M. Szalon* néven, 1936–42 között *Új M. Szalon* elnevezéssel élt tovább. Nevesebb szerk.-i: Fekete József, Hevesi József, Kabos Ede, valamint Kálnoki Izidor, Hevesi Iván. Az első évtizedekben igen sok neves író közölt a ~ban. Irodalmi értéke, főleg a *Nyugat* megindulása után egyre csökkent, s csak szórakoztató társasági lap lett.

Magyar Selyemipar Vállalat (III. Bécsi út 269): elődje, az 1792-ben Koppel Jeremiás által ugyanott létesített posztómanufaktúrából a Finály-család által kifejlesztett selyemfestő műhely, a későbbi Óbudai Fehérítő-, Festő- és Impregnáló Gyár. – Az 1955-ben létesített M. Selyemip. (II. Fő u. 68.) összevont nagyváll., a selyemszakág egyedüli hazai képviselője. Gyárai az összevonáskor Bp.-en: a Hungária Jacquard Szövőgyár (létesült 1898-ban, 1960-ban egyesült a Pipacs Selyemszövőgyárral); az Adria Selyemszövőgyár (1930); a Danubia (ma Duna) Fonalelőkészítőgyár (1933) és az óbudai Selyemkikészítőgyár (1952). Vidéki gyárai: a Tolnai Selyemfonógyár (1900), a Szentgotthárdi (1900), a Mohácsi (1905), a Soproni Selyemszövőgyár (1926) és a Váci Magyar Bélés- és Szövetárugyár (1935). A gyárak alapítói 1945-ig az áll. tulajdonban lévő tolnai gyár kivételével m. nagyiparosok vagy osztrák, cseh, német és olasz textilgyárosok voltak. A rt.-i formában működő gyárakat 1948-ban államosították. A Danubiát 1949-ben vásárolták meg a francia részvényesektől. Néhány külföldi érdekeltségű gyár átmenetileg szovjet tulajdonba került. A ~ tevékenysége: tisztaselyem, műselyem, szintetikus, üveg- és vegyes összetételű szövetek, blúz- és ruhaanyagok gyártása. Jelenlegi gyárai: vidéken szövőgyárak: Szentgotthárd, Sopron, Mohács; fonógyár: Tolna; béléságyár: Vác; divatáruüzem: Szentgotthárd. Bp.-i üzemei: Hungária Jacquard Szövőgyár, Adria Szövőgyár, Kikészítőgyár, Duna Cérnagyár.

Magyar Sertéshizlaló és Húsipari Rt. (Nagytétény): 1914-ben alapította a Földművelésügyi Min. (40%), a M. Ált. Hitelbank Rt. (30%) és a Pesti M. Kereskedelmi Bank Rt. (30%) 4,5 millió koronás alaptőkével. A ~ alapításának célja sertések exportra történő hizlalása és Bp. közélelmezési érdekeinek szolgálata. – 1929-ben a főv. a két magánbank érdekeltségét felvásárolta azon célból, hogy a hizlalótelep elsősorban a bp.-i piacot és a Községi Élelmiszerárusító Üzemet lássa el árukkal. A részvénytőke 57,6%-ának megszerzésénél s egy újabb nyereséget és bizonyos élelmiszerellátási függetlenséget nyújtó közüzem létrehozásánál a régi Pest városi tanács élelmezéspol. gyakorlatát folytatta a közgyűlés. 1852-ben, amikor a mai Szent István Kórház helyén lévő sertésszállásokat a város növekedése miatt Kőbányára telepítették ki, a város kedvezményes árú telkeket bocsátott az egyes polgárok rendelkezésére azzal a kikötéssel, hogy azokon sertéstároló- és hizlaló telepeket kötelesek kialakítani. A századforduló körül a vasúti közlekedés kiteljesedésével a kőbányai sertésszállások elvesztették jelentőségüket, de a főv. zsír- és húsellátás szempontjából, a piaci árviszonyok egyensúlyban tartása érdekében – az exportüzlet mellett – mindenképpen szükségessé vált a főv. közelében egy ellátási tartalékbázis létesítése. A telep jelentősége Bp. ellátása terén különösen fontossá vált az I. vh. éveiben. Ezt követően évi 30 000 sertést hizlaltak, s dolgoztak is fel részben. – 1939-ben a II. vh. előestéjén a főv. megvásárolta a Földművelésügyi Min. részesedését, s a sertéshizlaló 97%-os tulajdonosává lépett elő. A telep kapacitását kibővítve évi 90 000 db 170 kg-os sertés hízlalására álltak rá. A telep fontossága már 1940-ben beigazolódott, mert hat héten át egyedül a Nagytétényből felhozott sertések biztosították a főv. húsellátását és zsírszükségletét is negyedrészben innen fedezték. – 1942-ben a telep 120 kat. holdnyi területre terjedt ki. Daramalom, 450 vagon befogadóképességű silóto-

rony, raktárak és műszaki berendezések, kétvonalas vágóhíd, 320 m²-es hűtőház, szalámiüzem és füstölőház, igazgatósági és lakóép.-ek, munkáslakások, kétemeletes, 24 szobás szálló és vendéglő tartozott a telephez. A Dunához közel fekvő telepnek saját hajókikötője volt, 3 km hosszú iparvágánnyal kapcsolódott a MÁV hálózatához, 9,5 km hosszú saját kisvasúti hálózattal és két rakodóállomással rendelkezett. Saját vízellátási rendszere, 500 m³-es víztornya, szennyvízderítő és átemelő szivattyútelepe volt. 1937-ben a saját vagyon értéke 3,5 millió P, a bevétel 1 millió P volt. – A ~ a háborús közellátási nehézségeket kihasználva gyorsan terjeszkedett, s az ország más nagyvárosai körzetében négy hasonló vállalkozást s egy pénzint.-et hozott létre. – 1950-től a telep áll. váll.-ként üzemelt különböző elnevezések és szervezeti hovatartozás mellett. Jelenlegi elnevezése: *Húsipari Hízlaló Vállalat* (XXII. Campona u. 1.).

Magyar Siemens Reiniger Rt.: →*Medicor*

Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.: 1902-ben alapította a nürnbergi Schuckert cég. 1904-ben egyesült a Siemens Halske cég erősáramú részlegével. A VI. Teréz krt. 36. sz. alatt működött. A ~ cég létesítette a Tátrai Villamosvasutat, Bp. első trolibuszhálózatát. Szerepet játszott a Bp.–Hegyeshalom vasútvonal villamosításában, az ország első 110 kV-os nagyfeszültségű távvezetékének létesítésében. Gyárát a Gyömrői úton építette meg villamosgép- és kábelgyártásra, s a 30-as években rádiókészülék gyárral bővítette. 1942-ben nevéből elmaradt a Schuckert név. A háború következtében a Siemens céggel megszakadt a kapcsolata. Dolgozóinak egy része létrehozta a Villamosip. és Kereskedelmi Rt.-t (VIKERT). 1947-ben mint német tulajdon „Kábel" Szovjet Áll. Elektromosip. Rt. lett, majd 1952-ben került a m. áll. tulajdonába, és a továbbiakban *Villamosgép és Kábelgyár* néven üzemelt 1963-ig, amikor is az újonnan létrejött →*Egyesült Villamosgépgyár* része lett.

Magyar Szalon: →*Magyar Salon*

Magyar Székesfőváros: →*helyi sajtó*

Magyar Szemle: 1. irodalmi, kritikai és művészeti hetilap. 1888 és 1906 között jelent meg. Katolikus lap volt, de utolsó éveiben az akkori modern írók (Csáth Géza, Hevesi Sándor, Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső stb.) műveit közölte, elismerően fogadta Ady Endrét és Babitsot. – 2. tudományos folyóirat. A *M. Szemle Társaság* indította 1927-ben. Szélsőségektől mentesen, magas színvonalon tárgyalta a társadalomtudományi, irodalmi és művészeti kérdéseket, de foglalkozott az időszerű világpol., világgazdasági eseményekkel is. Értékes volt Külpolitikai szemle c. rovata. A ~t előbb Szekfű Gyula, majd Eckhardt Sándor szerk. 1944-ben szűnt meg.

Magyar Szemle Társaság: a korszak vezető értelmiségieinek társulása a m. szellemi élet fejlesztésére, tudományos időszaki és önálló kiadványok megjelentetésére. 1927-ben alapították Kornfeld Móric gyáriparos támogatásával. Elnöke Hóman Bálint, főtitkára Balogh József volt. Kiadója a mai V. Bajcsy-Zsilinszky út 26. sz. alatt működött. Kiadta a *Magyar Szemle* c. folyóiratot. A *Magyar Szemle könyvei* sorozatban rendszerint egy-egy tudományág monográfiáit, valamint a *Kincsestár* c. sorozatot jelentette meg.

Magyar Szentföld: az 1940-es években Majsai Mór ferences kezdeményezésére és szervezésében kezdték meg kiépítését a II. Heinrich István u.-ban, ahol a jeruzsálemi kegyhelyek és kegytárgyak másolatait kívánták felépíteni, ill. elhelyezni. Építését 1950 után nem folytathatták.

Magyar Szerencsejáték Rt. (V. Nádor u. 15.): 1991-ben az *OTP* négy részre szakadásakor jött létre mint a Sportfogadási és Lottóigazgatóság jogutóda. Alaptőkéje 2 milliárd Ft. Tevékenységi körébe tartozik a totó- és lottójátékok – közöttük az Ausztria lottó – bonyolítása, továbbá egyéb sorsjegyek (pl. OTP borítékos sorsjegy, Sport borítékos sorsjegy, SZUPER borítékos sorsjegy, BONGÓ sorsjegy) forgalmazása.

Magyar Színészek Egyesülete: →*Országos Színészegyesület*

Magyar Színészeti Almanach, *Magyar Színművészeti Almanach:* színházművészeti periodika 1901–23 között. 1918-tól színészlexikon-melléklettel jelent meg Incze Henrik szerkesztésében.

Magyar Színház: színházi vállalkozás a VII. Izabella téren (ma Hevesi Sándor tér). 1897. okt. 16-án nyitotta meg kapuit. A Láng Adolf tervei szerint épült színház Relle Iván igazgatásával könnyű műfajú, zenés színházként indult. Első bemutatója Sidney Jones: *Gésák* c. operettje volt. 1898–1900-ig Beőthy László az ig., utána egy évadra Rajna Ferenc, majd 1902-től Leszkay András. Ő előbb drámákkal kísérletezett, de vissza kellett térnie a könnyű, zenés műfajhoz. 1907-ben Beőthy László a

Az egykori Magyar Színház

→*Király Színház* mellett kibérelte a ~at is, és drámai színházzá alakította. Itt került bemutatásra Gorkij: *Éjjeli menedékhely* (*Éjjeli szállás* címmel), Ibsen: *Nóra*, Rostand: *A sasfiók*, Shakespeare: *Hamlet*, Goethe: *Faust*, Ibsen: *Peer Gynt*, Shaw: *Warrenné mestersége* és 1911-ben a ~ társulatával a Beketow Cirkuszban, Reinhardt rendezésében Szophoklész *Oidipusz király* c. tragédiája. A m. szerzők közül az itt is szinte háziszerzőnek minősülő Molnár Ferenc öt darabjának volt ősbemutatója, Földes Imrének *A császár katonái* c. híres darabja mellett még 11 műve szerepelt a műsoron, Jókai számos regényének színpadi változatát mutatták be, pl. *A kőszívű ember fiai*t Jászai Mari vendégfelléptével, de vendégként játszottak a színházban Blaha Lujza, Márkus Emília és Bajor Gizi (Heltai Jenő: *A néma levente*, 1936) is. A színháznak állandó társulata tulajdonképpen nem volt, leginkább Törzs Jenő neve forrott össze a ~zal. Az ép.-et először 1914-ben – Vágó László tervei szerint – építették át, s ugyanakkor a színpadot is modernizálták. A színház 1920-ban az →*UNIO Tröszt* érdekkörébe került, s ennek bukása után 1926-tól sűrűn változtak az ig.-k (Faludi Jenő, Bródy István, Relle Pál, Pünkösti Andor, Torday Ottó, Bárdos Artúr, Juhl Marcell, Wertheimer Elemér, Bánky Róbert stb.). Színpadán számos külföldi együttes szerepelt az évtizedek során: a berlini Hebbel Theater, a bécsi Burgtheater, a Deutsches Volkstheater, a Josephstädter Theater együttese, valamint Ermete Zacconi és Sarah Bernhardt világjáró művészek. A ~ színpadán tartotta felolvasó estjét Thomas Mann (Lotte Weimarban c. művéből). 1932-től 1939-ig Hevesi Sándor volt a főrendező. Ez a korszak a színház életében is fellendülést jelentett. Hevesi rendezte többek között *A néma levente*t, Zilahy Lajos: *A tizenkettedik óra*, Wool: *Rágalom*, Lavery: *Az Úr katonái*, Sík Sándor: *Mennyei dal*, Lavery: *Egy óra a Vatikánban* és a színház megnyitásának 40. évfordulójára Shakespeare: *III. Richárd* c. drámáját. Az 1930-as évek végén és az 1940-es évek első felében került színre Strindberg: *Haláltánc* és Hauptmann: *Henschel fuvaros* c. darabjai, valamint ismét nagyoperettek Fedák Sárival a főszerepben: Huszka–Szilágyi: *Gyergyói bál*, Fényes–Szilágyi: *Vén diófa*, Eisemann–Vaszary: *Őfelsége a mama*. A háború után különböző alkalmi társulatok egy-egy produkcióra vették igénybe (*Csodabár*, 1945. VIII.; Locher: *Szülők lázadása* 1946. IX. 10. Vendégként Márkus Emília szerepelt, ezúttal színpadon utoljára). 1947 máj.-ától a →*Nemzeti Színház* társulata szerepelt az épületben, majd 1949–51 között a →*Nemzeti Színház Kamaraszínház*aként működött. 1951–1961 között az épületben a →*Madách Színház* játszott. 1962–1964 között az addig átépített →*Petőfi Színház* otthona volt. A kitűnő akusztikájú és a századvég eklektikus stílusában épült színházat Azbej Sándor tervei alapján lebontották, illetve átépítették, színpadát modernizálták (akusztikáját tönkretették), s 1966 óta a →*Nemzeti Színház* hajléka. Az egykori ~ különösen az 1910-es évek végén és az 1920-as években a →*Vígszínház* mellett a legszínvonalasabb színházi vállalkozás volt. A fent említetteken kívül gyakran szerepeltek színpadán Góth Sándor és Góthné Kertész Ella, Darvas Lili, Gombaszögi Frida, Csortos Gyula, Titkos Ilona, Beregi Oszkár, Rajnai Gábor és színművészetünk más kiválóságai. – *Irod.* Koch Lajos: A budapesti Magyar Színház műsora (adattár) (Bp., 1960); Magyar Bálint: A Magyar Színház története (Bp., 1985).

Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség: 1950–57 között működött szervezet. Feladata a színházi élet szakmai és ideológiai színvonalának emelése volt. Tevékenysége során egy közel 30 000 kötetes szakkönyvtárt és dokumentációs központot hozott létre. Ez 1957-ben az →*Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet* tulajdonába került. A ~ évenként megrendezte a vidéki színházak ünnepi hetét, kiadta a →*Színház- és Filmművészet* c., havonta megjelenő szaklapot. 1957 után különváltan alakult meg a →*Magyar Színházművészeti Szövetség* és a *Magyar Film- és Tv-Művészek Szövetsége*.

Magyar Színházi Intézet: →*Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet*

Magyar Színházi Lap: színházi, szépirodalmi és művészeti hetilap 1860-ban. Szerk. Egressy Gábor.

Magyar Színházművészeti Szövetség (VI. Városligeti fasor 38.): a színházi élet szakmai szervezete. 1959-ben alakult, fő feladata a korszerű művészi munka fejlesztése. Kapcsolatot tart fenn a nemzetközi színházi szervezetekkel, külföldi színházakkal. Szakoszt.-ai: színházvez.-i dramaturgiai, rendezői, színészi, díszlet- és jelmeztervezői, kritikusi.

Magyar Színkör: →*Jurta Színház*

Magyar Szinkron- és Video Vállalat (II. Hűvösvölgyi út 64.): 1986-ban alakították meg a →*Pannónia Filmstúdió* szinkron részlegéből, amikor külön-külön váll.-okban önállósították az animációt és a szinkronizálást. A ~ jelenleg évente mintegy 600 filmet szinkronizál, elsősorban a MOKÉP-nek és az MTV-nek. Saját műfordítói és műszaki apparátussal rendelkezik. A szinkronizálás mellett filmek feliratozásával is foglalkoznak. 1980-ban létesítették a saját rövidfilm- és videoműtermeiket. Ezekben elsősorban reklám- és referenciafilmeket, de szórakoztató és természetfilmeket is készítenek.

Magyar Színpad: 1. színészeti szakközlöny a főv.-ban 1891–92-ben. Főszerk.-je Hatvani Károly, szerk.-je Horváth Elemér volt. – 2. képes színházi újság Bp.-en 1899–1944 között. Márkus József alapította, utolsó szerk.-je Fejér Sándor volt. Hetenként közölte az összes főv. színház műsorát, színlapját, az előadásra kerülő darabok tartalmi kivonatát, valamint színházi vonatkozású híreket.

Magyar Színvilág: történeti és statisztikai almanach a színházművészet köréből. 1873-ban jelent meg Benkő Kálmán szerkesztésében. Az 1865–1872 között m. színpadon bemutatott darabok szerzőit és címeit, valamint az addig színpadra lépett színészek és színésznők nevét tartalmazza.

Magyar Szocialista Munkáspárt, *MSZMP:* 1. a feloszlatott Magyar Dolgozók Pártja (MDP) utódjaként 1956. okt. 31-én alakult *Kádár* János vezetésével. Nov. 4-e után szovjet támogatással ma-

gához ragadta a hatalmat, az 1956-os forr. résztvevőivel leszámolva megszilárdította uralmát (1957. máj. 1-jén százezres nagygyűlést tartott a Hősök terén). – Bár az 1956 előtt kompromittálódott legfőbb vezetőket nem engedte vissza a hatalomba, sok tekintetben az 50-es évek pol.-ját folytatta (monolitikus pol. berendezkedés, az áll. funkcióinak átvétele, központi tervgazdálkodás). Ugyanakkor más K-európai országokhoz képest nagyobb szabadságot engedett a magánszférában, racionálisabb gazd.pol.-t folytatott, figyelmet fordított az életszínvonal emelésére. – VIII. kongresszusán (1962) deklarálta a szocializmus alapjainak lerakását. 1963-ban amnesztiát hirdetett az 1956-os forr. résztvevőinek. – 1968-ban bevezette az új gazd. mechanizmust, ami a párton belüli konzervatív erők nyomására megtorpant (1972). A ~ meghatározó ereje az apparátus volt, a párttagoknak (kb. 800 000) nem volt befolyása a döntésekre. – Az ország eladósodásával párhuzamosan kibontakozó gazd. válság az 1980-as évek végére nyilvánvalóvá tette a szocialista rendszer tarthatatlanságát. A gazd. válság és a Szovjetunióban M. Gorbacsov hatalomra kerülését (1985) követően kibontakozó folyamatok nyomán lezajlott mo.-i pol. változások tették szükségessé a ~ XIV. kongresszusának összehívását (1989. okt.), ahol a reformszárny megalakította a →*Magyar Szocialista Párt*ot. – 2. az 1989. okt.-ben megszűnt azonos nevű párt okt. 19-én alakult utóda, mely a szocialista rendszer korszerűsített elméletét kívánja érvényesíteni. Az 1990. évi ogy.-i választásokon 3,7%-ot ért el és nem jutott be a parlamentbe. 1993-ban a Munkáspárt nevet vette fel.

Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Főiskolája: a párt és a társ. élet különböző területein vezető munkakörben dolgozó, valamint ilyen munkakörök betöltéséhez számba jövő káderek részére felsőfokú pol. képzést nyújtó egyetemi jellegű főisk. Az MSZMP PB határozata nyomán az 1968. évi 15. tv. létesítette a már régebben működő Pártisk. helyébe, annak utódaként. A XIV. Ajtósi Dürer sor 19–21. sz. alatt működött. A Min.tanács 1990. júl. 1-jétől jogutód nélkül megszüntette. Az ép. egy részét az ELTE kapta meg, másik felében az Európai Int. helyezkedik el.

Magyar Szocialista Párt, *MSZP* (VIII. Köztársaság tér 27.): az MSZMP szétesése után 1989. okt.-ben alakult szociáldemokrata jellegű programot valló pol. párt. Az 1990. évi ogy.-i választásokon orsz.-an a szavazatok 10,8%-át, az önkormányzati választásokon Bp.-en 7,3%-át kapta. A főv. közgyűlésbe 5, a ker. önkormányzatokba 1–2 képviselője került.

Magyar Szociográfiai Intézet: 1924-ben az MTA fennhatósága alatt megalakult intézmény Mo. és a környező országok társadalmi viszonyainak nyilvántartására. Létrejöttekor az Országház ép.-ében, utóbb a Központi Statisztikai Hivatalban (II. Keleti Károly u. 5–7.) helyezték el. Feladatköre hármas volt: bibliográfiai tevékenység, községi adattár létrehozása és a m. tudományosság szellemi kataszterének felállítása. Munkája eredményeként 1924–25-től kiadta a *Magyar Társadalomtudományi Bibliographia* c. évkönyvét. Egyéb munkálatai voltak: Mo. minden helységére vonatkozó *községi adattár*, továbbá a bp.-i közkönyvtárak társ.tudományi anyagát feltáró *m. társadalomtudományi* katalógus és az ország szellemi kiválóságainak életére és működésére vonatkozó ún. *szellemi kataszter*. 1932-ig a községi adattár közel egymillió cédulát, a szellemi kataszter pedig mintegy 800 személy adatait ölelte fel. A ~ 1941-ben beolvadt az *Államtudományi Intézet*be, amely a Teleki Pál Tudományos Int.-hez tartozott. Ez utóbbi (1948-tól a Kelet-európai Tudományos Int.) keretében 1945-ben megalakult a *Néptudományi Int.*, s ez vette át a ~ korábbi adattárát.

Magyar–Szovjet Hajózási Rt., *MESZHART:* a II. vh. során elpusztult áru- és személyhajózás helyreállítására az 1945. aug. 7-iki magyar–szovjet gazd. megállapodás alapján 1946. márc. 30-án ~ néven Bp. székhellyel közös magyar–szovjet hajózási vállalat alakult. Alaptőkéjét 100 millió pengőben állapították meg, amely 10 000 pengős névértékű részvényekből állt, 50–50%-os részesedésben. A m. részvények fedezetét a néhány megmaradt, valamint a később Nyugatról visszakapott hajóegységek, hajóépítő műhelyek és kikötőberendezések képezték, a szovjet részvények fedezetéül pedig szovjet hajóegységek, valamint a potsdami szerződés alapján szovjet tulajdonba került mo.-i német vagyon szolgált. A ~ 1954 végéig volt életben, amikor is államközi megegyezés alapján a szovjet fél a részesedését eladta a m. áll.-nak.

magyar–szovjet közös vállalatok: a Moszkvában 1945. jan. 20-án aláírt fegyverszüneti megállapodásban rögzített jóvátételi kötelezettségek végrehajtása, ill. 1946. márc. 29-én és 1946. ápr. 8-án megkötött m.–szovjet kormányközi egyezmények alapján jöttek létre a ~. Az első közös váll., a *M.–Szovjet Hajózási Rt.* (MESZHART) 1946. ápr. 26-án alakult meg. 1946. máj. 6-án a M.–Szovjet Nyersolaj Rt. (MASZOVOL) is létrejött, majd 1946. júl. 12-én megalapították a *M.–Szovjet Bauxit-Alumínium Rt.*-t „Dunavölgyi Timföld Ipar Rt." elnevezéssel. 1946. júl. 26-án az Alumíniumérc Bánya- és Ipar Rt., a Victoria Vegyészeti Művek Rt., a Tapolcai Bánya- és Ipar Rt., a Magyar Bauxit Bánya Rt., a Dunavölgyi Timföld Ipar Rt. egyesítéséből létrehozták a *Magyar–Szovjet Bauxit-Alumínium Rt.*-t „Magyar Bauxitbánya" névvel. A ~ alapszabályai kimondták, hogy a fennállásukat semmiféle határidő nem korlátozza, felszámolásuk kormányközi megállapodás alapján történhet. A ~ székhelye Bp.-en volt, részvényeiket m. és orosz nyelven bocsátották ki. A részvények átlagban 50%-a szovjet, 50%-a pedig m. részvényesek tulajdonát képezte, ezt az arányt a társ.-ok fennállásának egész időszaka alatt fenn kellett tartani. A cégek vezetését vezérig. látta el, akit csak a szovjet igazgatósági tagok javasolhattak. Helyettes vezérig.-i tisztségre a m. igazgatósági tagok tehettek javaslatot. 1950-ben a ~ egy része megszűnt, ill. más közös váll.-tá alakult át. De egyes ~ 1954-ben, sőt az 1960-as években is léteztek még. Ezek a ~ egészen megszűnésükig különleges jogi, gazd. helyzetet élveztek azáltal, hogy a m. gazd. legfontosabb ágazataiban monopolhelyzethez jutva

jelentős nyereséggel működtek, és a szovjet ellenőrzés, irányítás és gazd. kizsákmányolás sajátos megtestesítőivé váltak.

Magyar–Szovjet Polgári Légiforgalmi Rt., *MASZOVLET*: 1946. márc.-ban Mo. és a Szovjetunió közötti egyezmény alapján alakult. Alapítói m. részről a M. Államkincstár, szovjet részről a Polgári Légiflotta Moszkvai, Fehéroroszországi, Ukrajnai és Északi Igazgatósága. A ~ részvényei 50%-ban a m. áll., 50%-ban pedig a szovjet alapító tagok között oszlottak meg. A ~ tényleges tevékenysége csak 1946. aug. 1-jén indult. Személyi állománya kezdetben szovjet szakemberekből és a *MALERT*-tól átvett alkalmazottakból verbuválódott. Repülőgépparkja 1946. aug.-ban a Szovjetunióból érkezett öt db Li–2 típusú kétmotoros utasrepülőgépből és öt db Po–2 típusú taxirepülőgépből állt. Kereskedelmi és üzemeltetési tevékenységét 1946. okt. 15-én kezdte, ekkor indult első járata a budaörsi repülőtérről Szombathelyre. 1946-ban még több belföldi járatot is indítottak: Bp.–Debrecen, Bp.–Szeged, Bp.–Győr. A ~ 1947-től az ország minden nagyobb városába indított légijáratokat. A ~ első külföldi járata Bp.–Arad–Bukarest útvonalon 1947. máj.-ban indult. Ekkor a ~ repülőgépparkja már 11 db Li–2 típusú kétmotoros utasgépből állt. A ~ 1946-tól 1950-ig végezte tevékenységét részvénytársasági alapon. Az állandó pénzügyi veszteségek is közrejátszottak abban, hogy a ~t a Pénzügymin. hatáskörébe utalták. Végül az 1954. nov. 26-án kelt 12/5.–1954. 1. sz. min.tanácsi rendelet a ~ megszűnéséről és egyben a →*Magyar Légiközlekedési Rt.* alapításáról intézkedett.

Magyar Takarékszövetkezeti Bank Rt., *Takarékbank Rt.* (V. Szabadság tér 14.): 1989-ben alapították Mo. takarékszövetkezetei. Az alapítás előzménye, pénzügyi és szakmai bázisa a takarékszövetkezeti mozgalom több mint három évtizedes sikeres fejlődése. E fejlődés eredményeként széles körű takarékszövetkezeti hálózat alakult ki. A 260 takarékszövetkezet több mint 1800 hálózati egységgel működik. A foglalkoztatottak száma meghaladja a 7000 főt. A ~ sajátossága a m. bankrendszeren belül a takarékszövetkezetekkel való szoros üzleti együttműködés, ami arra ad lehetőséget, hogy az ügyfelek a takarékszövetkezeti hálózaton keresztül gyakorlatilag helyben jussanak hozzá a megfelelő bankszolgáltatásokhoz. A ~ üzletpol.-jának fő jellemzője, hogy egyenként viszonylag kis összegű, rövid lejáratú kihelyezésekkel teremtsen üzleti kapcsolatot a gazdálkodó szervezetek, a társas és egyéni vállalkozások, továbbá a lakosság minél szélesebb körével annak érdekében, hogy a kölcsönös üzleti érdekek alapján kiválasztódjék a ~ stabil ügyfélköre. A ~ törzstőkéje 1035,0 millió Ft. Bp.-en egy, vidéken 11 fiókja működik.

Magyar Táncművészek Szövetsége: 1954-ben alakult, majd az 1957–59 közötti szüneteltetés után újjászerveződött művészeti szövetség, a Mo.-on működő hivatásos koreográfusok, táncművészek, táncpedagógusok és táncelméleti szakemberek társ. szervezete. Célja a m. tánckultúra fejlődésének elősegítése. Foglalkozik a balett- és néptáncművészet, a színházi tánc és az amatőr művészeti mozgalmak, a pedagógia és a tudományos kutatás, a szakmai kritika és az ismeretterjesztés kérdéseivel. Közvetítő szerepet tölt be a táncszakma és az irányító szervek, valamint más művészeti ágak szervei, szervezetei között. Együttműködik azonos céllal tevékenykedő bel- és külföldi szakintézményekkel és szakemberekkel. Rendszeres információs és publikációs tevékenységet folytat, *Tudományos Tagozatának* két legjelentősebb időszakos kiadványa a kétévenként megjelenő tanulmánygyűjtemény, a *Tánctudományi Tanulmányok* és a táncművészet dokumentumait évente publikáló *Táncművészeti Dokumentumok*. 1990-től a ~ nevét megtartva, önálló célokért és önálló szabályzat alapján működő, de föderatív kapcsolatban álló egységekre bomlott: *Néptáncszöv., Balettpedagógusok Szöv.-e, M. Tánctudományi Társaság, Kortárs Táncművészeti Egy., Táncpedagógusok Szöv.-e, Balettművészek Egy.-e.* A Szövetség székhelye: VI. Városligeti fasor 38.

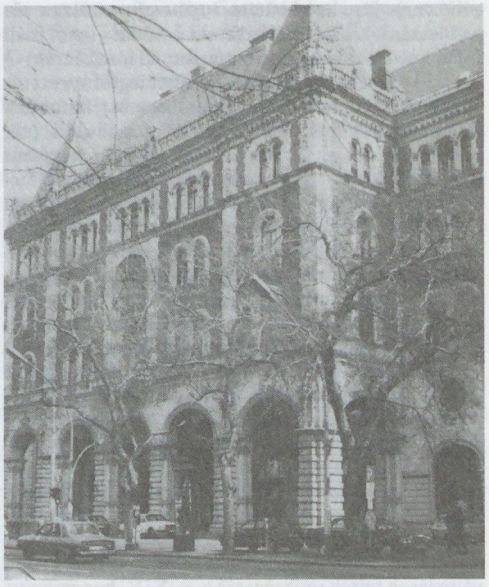

A Magyar Táncművészeti Főiskola

Magyar Táncművészeti Főiskola, *Állami Balett Intézet, Balett Intézet* (VI. Andrássy út 25.): a →*Magyar Állami Operaház* mellett működő, s a szólótáncosok és a balettkar képzésére a századfordulón létrehozott szakisk.. Kezdetben hatoszt.-os elemi, később középisk. képzéssel kapcsolódott összse. 1949-től újjászervezve, kibővítve és korszerűsítve *Áll. Balett Int.* néven jelenlegi helyén működik. 1973-ban négyéves néptánctagozat nyílt, 1974-től pedig balettmesterképzés is folyik. 1983-ban kapott főisk. rangot, s vette fel jelenlegi nevét.

Magyar Tanítók Otthona: félhivatásos színészekkel 1911–13 között működött színház a IX. Kinizsi u. 16. sz. ép.-ben. Helyét 1913-ban az →*Ifjúsági Színház* foglalta el.

Magyar Távirati Iroda, *MTI* (I. Naphegy tér 8.): hírszolgálati váll. 1880-ban magánvállalkozásként Maszák Hugó és Egyesy Géza alapította, elsősorban a belföldi eseményekről szóló tudósítások összegyűjtésére és litográfiai eljárással készült kőnyomatosok útján a sajtóhoz történő továbbítás céljából. 1882-ben a min.elnökség támogatásával félhivatalos hírügynökséggé alakult, s ekkor kezdték kiterjeszteni tevékenységi körét a külföldi hírekre is. Főként a századfordulótól, Radó Sámuel vezetése idején rendszeresítették az állandó kapcsolatot a legfontosabb külföldi hírszolgálatokkal: a párizsi Havas, a londoni Reuter, a berlini Wolff stb. ügynökségekkel. 1918-ban a Károlyi-kormány áll. kezelésbe vette, 1920-ban pedig rt.-vé alakult, amelyben biztosították a kormányzat döntő szerepét, így a ~ eszköz lett a sajtó hivatalos irányításában. A két vh. között jelentősen fejlesztették is a ~t: 1933-ban már 17 fiókja és 468 levelezője volt, szerkesztőségében 90-en dolgoztak. Naponta többször is elkészültek sokszorosított „kőnyomatosai", amelyekkel a kormányzatot, az előfizető hírlapokat és gazd. érdekeltségeket látták el. Érdekkörébe vonta a *M. Orsz. Tudósító* (MOT) nevű sajtóügynökséget, amely főleg főv., rendőri és törvényszéki híreket továbbított, továbbá a *M. Hírmondó és Rádió Rt.*-t, a *M. Filmiroda Rt.*-t, a *M. Hirdető Irodát*. A II. vh. után előbb szervezetileg, majd helyileg is elválasztották a M. Rádiótól, amellyel sokáig egy ép.-ben működött. Később szervezetileg és technikailag is folyamatosan bővítették, korszerűsítették. 1950-ben ismét államosították. Ma a ~nak a legfontosabb külföldi városokban saját tudósítója van, de szerződéses kapcsolata alapján a világ minden tájáról állandóan megkapja a legfrissebb eseményekről készült tudósításokat, egyúttal ellátja a külföldi partnereket a mo.-i hírekkel. Hazai tudósítói a pol., gazd., kulturális élet, a sport területéről folyamatosan gyűjtik a híreket, az intézmények, szervezetek pedig a ~ közvetítésével juttathatják el közleményeiket a sajtóhoz.

Magyar Távközlési Rt., *MATÁV* (XII. Krisztina krt. 6–8.): 1990. jan. 1-jén, a *M. Posta* átszervezésével alakult *M. Távközlési Váll.* néven. A posta távközléssel (telefon, telex, telefax stb.) kapcsolatos tevékenységét vette át. 1992-ben rt.-vé alakult.

Magyar Televízió (V. Szabadság tér 17.): története és működése ugyanúgy Bp.-hez kapcsolódik, mint a →*Magyar Rádió*é. Évtizedes kutatások után 1953. dec.-ben indult meg a kísérleti adás a IX. Gyáli úti Postakísérleti Intézetben. 1954. jan.-ban a szabadsághegyi volt Hargita Penzióban (XII. Agancs u. 30–32.) berendezték az adót, amely 100 W-tal sugárzott. A postai kísérletek mellett a bp.-i lakosság a Divatcsarnokban és a Corvin Áruházban láthatott helyi tv-t. 1955/56-ban a bp.-i Orion gyárban megkezdődött a készülékek gyártása, épült a szabadsághegyi 30/10 kW-os adó, és a ~ kezdett beköltözni a Tőzsde volt ép.-be, amelyben megszűnt a Lenin Int. 1957. ápr. 30-án indult meg a rendszeres kísérleti műsorszórás. 1958-ban avatták fel a szabadsághegyi adótornyot, 1973-ban az újat, amely 150 m magas (az orsz. vételi lehetőségeket a telepített további adóállomásokkal – Kékestető, Tokaj, Miskolc, Szentes, Kab-hegy, Sopron, Pécs stb. – lehetett biztosítani). 1973-ban indult meg a 2. műsor. Ugyancsak 1973-ban kezdődtek el a rendszeres színes adások az 1969-ben indított kísérletek után. 1962-ben minden 14. bp.-i lakosra jutott tv-készülék, vidéken minden 44.-re. Ez volt a szomszédoló és közösségekben zajló tévézések korszaka. 1970-ben Bp.-en már minden 5., vidéken minden 8. lakosnak volt készüléke. 1988-ban a tv-előfizetők

A Magyar Televízió székháza

száma orsz.-an megegyezik a háztartások számával: 2,9 millió. Az 1970. évi 51 órás adásidő 1989-re 132 órára növekedett. A ~ feladatainak a bővülésével először a teljes Tőzsde-ép.-et foglalta el, majd hivatalai számára megkapta az V. Nádor u. 36. sz. házat, a Rimamurány-Salgótarjáni Rt. egykori székházát. Kisegítő stúdiót rendezett be a Cserkesz u. 7–9. sz. alatti volt kőbányai zsinagógában, végül a 80-as évek közepén a III. Lajos u. 163. sz. alatti óbudai műemlék zsinagógát építtette át modern stúdióvá. A ~ az irodalmi és művészeti életben a személyes ismeretséget kiterjesztette az egész országra, – megszüntetve a főv. kiemelt helyzetét. A tévénézési szokásokkal megváltoztatta a mindennapi életrendet és a 80-as évek végén szerepe volt a demokratizálódásban is. – *Irod.* Magyar Televízió 1957–1982 (Bp., 1982).

Magyar Testgyakorlók Köre, *MTK:* sportegy. 1888. szept. 10-én az NTE néhány tornásza a Hermina út és a Stefánia út közötti Freudiger-villában atlétikai versenyt rendezett. Az NTE nevében rendezett verseny ellen a Nemzeti Torna Egylet tiltakozott, s hogy a résztvevők megelőzzék a kizárást, 1888. nov. 9-én ~ néven Donáth Sándor kezdeményezésére új egy.-et alapítottak. Az új egy. alapításának másik oka az volt, hogy a mo.-i sportegy.-ek nem foglalkoztattak zsidó sportolókat, így részben kényszerből a ~ fokozatosan a bp.-i zsidó középpolgárság egy.-évé vált. – Az egy. első hivatalos helyisége a Teréz körút és a Podmaniczky u. sarkán lévő kávéházban volt, sportpályával még nem rendelkeztek, „edzéseiket" a Stefánia úton, a Városligetben és a gödöllői országúton tartották, alapító sportágaik az atlétika, a birkózás, a súlyemelés, a torna és a kerékpározás voltak. A ~ első elnöke Vermes Lajos palicsi földbirtokos, a kor ismert allrounder sportolója volt. 1889-ben már vívómestert szerződtettek Fodor Károly személyében, akinek vívóterme a Koronaherceg u. 3. sz. alatt volt. A ~ 1890-ben a Ferenciek bazárja ép.-ében jutott először tornateremhez, majd 1891-ben a Markó u.-i gimn. tornatermében kaptak elhelyezést. Az egylet második elnöke, *Porzsolt* Gyula alatt az úszás került előtérbe. 1890. aug. 30-án a ~ rendezte az első mo.-i zárt medencében lezajlott úszóversenyt. 1895-ben a taglétszám megközelítette a 300 főt. — Az MTK legjelentősebb szakoszt.-ai a századfordulón a birkózás, a súlyemelés, a labdarúgás, az úszás és a vívás. A klub a mo.-i birkózás és súlyemelés elindítója. Weisz Richárd – az 1908. évi londoni olimpia bajnoka – 1899-ben megnyerte az első nem hivatalos birkózó bajnokságot, s ő az első m. súlyemelőbajnok is (1905). A ~ 1904-ben a régi képviselőház üléstermében rendezte az első m. birkózó bajnokságot, s a klub titkára Sas Kálmán dolgozta ki az első egységes birkózószabályzatot. Fischer Tibor – a Tanácsközt. későbbi híres kalapácsos embere – a ~ színeiben 1911-ben nem hivatalos VB-t nyert. A labdarúgószakoszt. tkp. már 1897. febr. 28-án megalakult, az elnökség azonban ellenezte ezt, ezért a sportágat kedvelő fiatalok kiváltak, és megalakították a Bp.-i Atlétikai Klubot. Így csak 1901. márc. 12-én jöhetett létre a szakoszt., amely első mérkőzését 1901. okt. 20-án játszotta a BTC III.–IV. összevont csapata ellen. A ~ 1903-tól vesz részt az I. oszt.-ban, s 1904-ben már bajnokságot is nyert. 1904-ben az úszószakoszt. tagja lett a MUE-től átlépett olimpiai bajnok Halmay Zoltán és Kiss Géza. *Brüll* Alfréd, a legendás hírű elnök kezdeményezésére 1907-ben alakult meg a M. Úszó Szöv., Brüllt később a FINA (Nemzeti Úszó Szöv.) alelnökévé választották. A vívószakoszt. tagja lett 1908-ban az olimpiai bajnok Fuchs Jenő, aki már ebben az évben átvette a szakoszt. vezetését. A fentieken kívül az egy. a hazai asztalitenisz és ökölvívás elindítója is. 1908-ban új klubhelyiséghez jutottak a Ferenciek tere 3. sz. alatt. Itt fogadták az 1909-ben Bp.-re érkezett FIFA (Nemzetközi Labdarúgó Szöv.) kongresszus küldötteit is. 1912-től külön hölgyoszt. is működött, bizonyítva a klub rokonszenvét a polgári liberális áramlatok és a feminista ideológia iránt. 1912. márc. 31-re felépült a ~ első pályája. A Temetődűlő és a Hungária körút mentén átadott 100 × 64 méteres füvesített labdarúgópályát egy nemzetközi rendezvények tartására is alkalmas atlétikai pálya egészítette ki. – A két vh. között a legnagyobb eredményeket a labdarúgók mutatták fel. A ~ nevéhez fűződik a m. labdarúgás történetének legnagyobb sorozata 1916–25 között tízszer végeztek az első helyen. A csapatból kiemelkedett Braun József, Molnár György, Opata Zoltán a m. labdarúgás legjelentősebb alakja Orth György s az FTC-ből átigazolt Schlosser Imre is. Fodor Henrik a klub labdarúgóig.-ja nagy szerepet játszott abban, hogy Mo.-on 1926-ban bevezették a profizmust. Az egy. Hungária FC néven szerepeltette csapatát a profi I. oszt.-ban, a csapat edzője az angol Jimmy Hogan volt. 1935/36-ban bevezették a Nemzeti Bajnokságot, az NB I első bajnoka a Hungária FC lett. A klubnak továbbra is vezető szakoszt.-a maradt a birkózás. 1920. szept. 25-én Brüll Alfréd kezdeményezésére megalakult a M. Birkózó Szöv. Brüll lett később a MBSZ elnöke, 1924-től 1928-ig a FILA (Nemzetközi Birkózó Szöv.) elnöke. 1924-ben újjáalakult az asztalitenisz-szakoszt., s sokáig ez lett az egy. egyik legeredményesebb sportága. 1924. dec.-ben Mechlovits kezdeményezésére megalakult a M. Asztalitenisz Szöv., a bajnokságokat a ~ szinte elsöprő fölénye jellemezte. 1926-ban Mechlovits egyik kezdeményezője az évenkénti VB-k elindításának, ahol a győzelmek és a helyezések döntő többségét a 30-as évek közepéig a m.-ok ill. az egy. versenyzői érték el. Különösen kiemelkedő a 22-szeres világbajnok Barna Viktor, a 18-szoros világbajnok K. Mednyánszky Mária, a 15-szörös világbajnok Szabados Miklós eredményessége, maga Mechlovits is 6-szor lehetett világbajnok, ill. a fentiek sikereiben szöv. kapitányként közreműködött. A 30-as évek végén a fasizálódás és a mo.-i létbizonytalanság elől versenyzői sorra külföldre távoztak. 1939 végére sorra megszűnt a birkózó, a vívó, az ökölvívó és az úszó szakoszt. is. 1940-ben feloszlott a Hungária FC, az 1905-től az egy. élén álló Brüll Alfréd Svájcba menekült, a tagok egy részét átvette a Duna Evezős Egy. 1941. szept. 29-én a Nemzeti Sportbiz. határozatot hozott, amelynek értelmében a sportegy.-eknek az 1941. évi zsidótv. alapján módosítani kellett alapszabályaikat.

Az említett felszólításnak a ~ nem tett eleget, ezért 1942-ben az egy.-et feloszlatták, értékeit elkótyavetyélték, irattárát bezúzták. – 1945. febr.-ban Weisz Richárd kezdeményezésére újjáalakult a klub, s már 1945-ben kilenc szakoszt.-t működtettek, közülük legelőször az atlétikai és a labdarúgó állt talpra. Megalakult a kosárlabdacsapat, és 1946-ban a Bp.-i Korcsolyázó Egylet jégkorongozói testületileg átléptek a ~ba, így a m. válogatott egy időben szinte teljesen megegyezett a ~val. A következő években egyre-másra alakultak újabb szakoszt.-ok, 1948-ban már 17 szakoszt.-t működtetett a klub. Az ötvenes években a nagy egy.-ket szétosztották a szakszervezetek között, a ~ból 1950. febr. 24-én létrejött a Textiles SE, mert az egy. a Textilip. Dolgozók Szakszervezetének központi egy.-e lett. 1950-ben avatták új székházukat a Bajza u. 29. sz. alatt. – Ennél jóval drasztikusabb beavatkozást jelentett a klub életébe az 1951. évi átszervezés. A klub az ÁVH sportegy.-eként, *Budapest Bástya SE* néven és piros-fehér klubszínekkel működhetett tovább. A Bástya SE csak kilenc szakoszt.-lyal működött, viszont a névváltozás új sportágak meghonosítását is jelentette. A Bástya SE a mo.-i cselgáncssport elindítója, 1952-ben a Magyar Cselgáncs Szöv. egyik megalapítója. Később Wichmann Tamás és Vaskuti István eredményei tették nemzetközileg is ismertté az 1951. dec.-ben megalakított kajak-kenu szakoszt.-t. A Goldberger SK szakoszt.-ának megszűnésével jött létre a síszakoszt. 1953-ban újabb változás történt az egy. történetében, a klub ismét visszakerült a textilip.-hoz, 1953. aug. 25-én megalakult a *Budapesti Vörös Lobogó*. Az ötvenes évek legjelentősebb szakoszt.-a továbbra is a labdarúgás maradt, 1951-ben a Bp. Bástya, 1953-ban a Budapestii Vörös Lobogó nyert bajnokságot. Az elnevezés 1956. dec.-ben újra megváltozott, a klub visszakapta régi nevét, s ezúttal a Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóip. Dolgozók központi sportegy.-e lett. Már újra ~ néven nyerte meg a labdarúgócsapat az 1957/58. évi bajnokságot. E soknevű csapat kiemelkedő játékosai Lantos Mihály, Kovács I Imre, Hidegkuti Nándor, Sándor Károly és Palotás Péter voltak. 1961-ben a ~ 19 szakoszt.-ban 1300 sportolót foglalkoztatott. 1975-ben a KPVDSZ két sportegy.-e a ~ és a VM Egyetértés Fekete János ismert bankember kezdeményezésére *MTK-VM* néven egyesült, s ezen a néven szerepelt egészen 1991-ig. Az egyesített klub legjelentősebb szakoszt.-ai az olimpiai bajnokot – Tordasi Ildikó – felmutató vívó, a Szabó László, Portisch Lajos, Polgár Zsuzsa, Polgár Judit, Polgár Zsófia nevével fémjelzett sakkszakoszt. 1978. máj. 21-én adták át az 54×26 méteres kosárlabdacsarnokot; itt tartja mérkőzéseit a sokszoros bajnok női csapat. A Vörös Meteor evezőseivel megerősített szakoszt. az ország legerősebb evezős szakoszt.-ai közé tartozik, itt versenyzett Ambrus Mariann VB-érmesünk is. 1991. dec.-től a klub újra régi nevén szerepel. – Sporttelepe az I. Aladár u. 1–3., a VIII. Hungária krt. 6. és a XIV. Rákospatak u. 13–27. sz. alatt, kajak-kenutelepe a Népszigeten, evezősháza a XX. Vízisport út 24. sz. alatt van.

A Magyar Testgyakorlók Köre pályaavatása: FTC–MTK mérkőzés

Magyar Testnevelési Egyetem: (XII. Alkotás u. 44.): rendszeres tornatanárképzés 1868 és 1924 között az egykor Nemzeti Tornaegyletben szervezett hat v. két hónapos tanfolyamokon folyt. Az elméleti és gyakorlati vizsgán elért eredmények alapján olyan oklevelet kaptak a hallgatók, amely csak elemi isk., elemi és középisk. v. bármely isk.-ban való oktatásra jogosított. 1925-ben nyílt meg a testnevelés és a sportmozgalom szakembereit képző felsőoktatási intézmény *M. Testnevelési Főisk.* néven. 1928-ig három, azóta négy évfolyammal működik. A ~ jelentős átszervezésére 1959-ben került sor. Azóta a képzés *tanári*, *edzői* és *sportszervezői* szakon folyik. A tanári szakon 4 éves tanulmányi idő után a hallgatók közép- és felsőoktatási intézményekben testnevelés oktatására jogosító testnevelő tanári oklevelet kapnak. Az edzői szakon 3 éves tanulmányi idő után szakedzői oklevél szerezhető, amely a megfelelő sportágban sportegy.-i oktatásra jogosít. – A 70-es években a régi ép.-ek mellé új termeket és úszócsarnokot építettek, a Csörsz u.-ban pedig edzőpálya készült. 1975-től egyetemi rangú főisk., jelenlegi nevét 1989-ben kapta. – 1988-ban 1020 hallgatója volt. – *Irod.* 50 év a testkultúra szolgálatá-

A Magyar Testnevelési Egyetem épülete

A Magyar Testnevelési Egyetem új épülete

ban. 1925–1975 (szerk. Kun László–Ócsai József, Bp., 1975); 60 éves a Magyar Testnevelési Főiskola (Testnevelés- és Sporttudomány, Különkiadás, 1986. 3–4. szám).

Magyar Thália: 1. színházi almanach 1853-ban. Szerk. Vahot Imre. – 2. naponta megjelenő, igénytelen kiállítású színházi lap Pesten 1860–63 között, Czanyuga József szerkesztésében.

Magyar Történelmi Emlékbizottság: különböző pol. irányzatokat magában foglaló, fasizmus- és németellenes csoportosulás, célja a m. történelmi hagyományok ápolása. 1942 febr.-jában alakult meg, helyisége a Mária Valéria (Apáczai Csere János) u. 10. sz. alatt volt. Márc. 1-jei felhívásában felszólították a társ.-at az 1848–49. évi forr. és szabadságharc tárgyi emlékeinek gyűjtésére és gondozására, eszmei örökségének ápolására. A ~ kiadta a *Petőfi útján* c. kis kötetet és terjesztette jelvényét, a Pátzay Pál tervezte művészi Petőfi-plakettet (nagyított képe a Petőfi tér 1. sz. ház emléktábláján). – Legjelentősebb kezdeményezése a Petőfi-szobor 1942. márc. 15-iki megkoszorúzására toborzott tüntetés volt. További működését a kormány lehetetlenné tette.

A Magyar Tudományos Akadémia épülete 1868-ban, előtérben a Koronázó-domb

Magyar Történelmi Képcsarnok: a m. történelmi személyek, helyek és események hiteles képanyagának a gyűjt.-e. 1884-ben jött létre az MNM képtárából és az →*Országos Széchényi Könyvtár* metszetgyűjt.-éből, de az *Egyetemi Könyvtár*ból is adtak át ide metszeteket. Első kiállítása 1886-ban a *Várkertbazár*ban nyílt meg. Később a *Műcsarnok*ban, majd az MTA palotájában, végül az MNM-ben helyezték el. Szervezetileg 1934-ig a →*Szépművészeti Múzeum*hoz tartozott, akkor az MNM Történeti Múzeumához csatolták. Ma az MNM egyik oszt.-aként működik.

Magyar Történeti Társulat (I. Úri u. 51–53.): 1867-ben alakult, az MTA felügyelete és támogatása mellett működő tudományos-társ. egy.-ként. Célja a történettudomány művelésének elősegítése kutatások támogatásával, kiadványok közzétételével és tudományos ülések rendezésével. Fontos feladata a történelmi ismeretek terjesztése a társ. legszélesebb rétegei körében. A ~ első elnöke az 1848-as forr. és szabadságharc kormányának kultuszmin.-e, Horváth Mihály, a neves történetíró-püspök volt. – Évente rendszeresen köz- és vándorgyűléseket tart. Tudományos folyóirata a *Századok*, míg a *Historia* c. folyóirat feladata a tudományos ismeretterjesztés, népszerűsítés.

Magyar Tudományos Akadémia, *MTA* (V. Roosevelt tér 9.): története és működése szorosan kapcsolódik Bp.-hez. A 18. sz.-i eredménytelen kísérletek után az 1825. évi pozsonyi ogy.-en *felsőbüki Nagy* Pál lelkes beszéde nyomán *Széchenyi* István gróf indította meg egy tudós társaság pénzalapjának a megteremtését egyévi jövedelmének (kb. 60 000 Ft) felajánlásával. Az 1827. évi XI. tc. alapján a *Magyar Tudós Társaság* (1858-ig ezt a nevet használta) igazgatósága 1830. nov.-ben ülhetett össze először Pozsonyban. Az alapszabályban Pestet jelölték meg székhelyül. Bérelt épületben, a mai V. Petőfi Sándor u. 3. sz. alatti ún. Trattner–Károlyi-házban kapott helyiségeket. Első közgyűlését 1832-ben a Megyeház dísztermében tartotta. Az elnök, gróf *Teleki* József nem volt pesti lakos, de részt vett a szervezésben, és már az 1826-ban adományozott 30 000 kötetes könyvtárával, végrendeletében a Telekijutalom alapítványozásával biztosította a ~ működését. Pesti lakos volt viszont az alelnök *Széchenyi* István, csakúgy mint a titkárok: 1835-ig *Döbrentei* Gábor, 1836–61 között *Toldy* Ferenc. Az alapításkor pest-budai lakos volt *Kisfaludy* Károly, *Vörösmarty* Mihály és *Bugát* Pál, később pedig *Eötvös* József, *Horváth* Mihály, *Markó* Károly és *Henszlmann* Imre. A ~ tevékenysége a m. tudományos élet központjává tette Pest-Budát. Kiadói munkája a főv.-ba összpontosította a m. tudományos könyvkiadást. (Nyomdája 1949-ig nem volt, különböző műhelyekben dolgoztatott.) Az első évtizedekben a m. nyelvű tudomány alapjait kellett megteremteni: a tudományos nyelvet, az alapvető külföldi művek fordítását, a m. színjátszást kellett ellátni jó darabokkal, megindítani a régészeti feltárásokat, segíteni a kutatók tanulmányútjait. Kezdeményező és aktív volt ez a korszaka, munkáját, főleg a Nemzeti Múzeum dísztermében rendezett nagygyűléseit közérdeklődés ki-

sérte. 1849–58 között a ~ nem tarthatott közgyűlést, tevékenysége a történeti forráskiadásokra korlátozódott. 1860-ban *Dessewffy* Emil politikus, közgazdász elnöksége idején (1855–66) a kitűzött cél a „házépítés és vagyonöregbítés" volt. A székház építésére indított gyűjtés adakozói között szerepelt Széchenyi István (végrendeletében), Sina Simon bankár 80 000 Ft-tal, a pesti zsidó hitközség és sokan mások. Pest városa féláron adott 1300 □öles telket a Lánchíd hídfőjénél. Az 1861-ben kiírt építési pályázatot – viták után – a német August *Stüler* nyerte meg (mögötte volt már Berlin múzeumainak a tervezése). Az építkezést *Ybl* Miklós és *Szkalnitzky* Antal vezette. Az ép. kétemeletes, háromhomlokzatos, 4–5–4 ablakkal, kiugró középrizalitján vájatos törzsű kompozit-oszlopokkal, konzolos főpárkánnyal, efölött kőbábos attikával. Az Akadémia u. 2. és a Duna felőli oldalhomlokzatai 15 ablakosak. A palota homlokzatát Newton, Raffael, Galilei, Descartes, Leibnitz szobrai díszítik, ezek Emil *Wolf* berlini szobrász alkotásai, Révai Miklós szobra pedig *Izsó* Miklóstól való. Ma is eredeti állapotában maradt meg az előcsarnok tágas oszlopos tere, valamint a *Lotz* Károly későbbi (1887–91) freskóival ékes nagyterem. Mellétereit, köztük a kisebb előadókat átalakították, berendezésüket megváltoztatták. 1891-ben helyezték el az Akadémia u.-i homlokzaton *Holló* Barnabás domborművét a ~ alapításáról. A székházat 1865. dec. 15-én avatták fel. Hozzá csatlakozva épült Diescher József tervei alapján a ~ bérháza, amely szerény jövedelmet biztosított. Az építkezés idején *Szalay* László volt a főtitkár, az új főtitkári lakásba azonban már *Arany* János költözött be, aki 1870-től 1879-ig viselte e tisztséget, de haláláig ott lakott. Beköltözött a kiadóhivatal és a könyvtár a gyűjteményekkel. Az I. emeleten állították ki a Bécsből hozott →*Esterházy-képtár*at. Helyet adott az ép. az akadémiai biz.-oknak és a Kisfaludy Társaságnak is. 1875-ben Toldy Ferencet temették először az előcsarnokból, 1876. jan.-ban pedig Deák Ferencet. Ravatalánál megjelent Erzsébet királyné is. Ennek emlékére – Eötvös Loránd javaslatára – *Holló* Barnabás márvány domborművet készített. 1914-ben leplezték le (1950-ben eltávolították és elveszett). *Eötvös* József (1866–71), *Lónyay* Menyhért (1871–84), *Trefort* Ágoston (1885–88) után *Eötvös* Loránd lett az elnök, de ő 1905-ben lemondott, nem vállalva tovább a nehézségekkel küzdő intézmény terheit. A „magába zárkózott" ~ tagjai változatlanul nagy tudással művelték a maguk tudományágait, tartották a külföldi kapcsolatokat, de mindez a társ.-ban kevés érdeklődést váltott ki. Hivatalos állásfoglalásait (pl. a helyesírás ügyében, a millennium dátumában, az irodalmi díjak odaítélésében) a sajtó is bírálta. 1914-ig a ~ ugyan több mint 70 alapítványt kezelt, de jelentős adományozó csak *Semsey* Andor földbirtokos, természettudós volt, aki abaúji birtokainak teljes jövedelmét, 1866-tól négy évtizedig több mint 2 millió koronát adott tudományos célokra, így nagy összegeket a ~nak is. A palota a képtár távozása után is nyújtott látnivalókat. 1896-ban Elischer Boldizsár bp.-i ügyvéd gyűjt.-éből rendezték be a *Goethe-szobát*, 1905-ben nyílt meg – a család adományából – a *Széchenyi Múzeum*, és 1913-ban az özvegy ajánA Magyar Tudományos Akadémia épülete

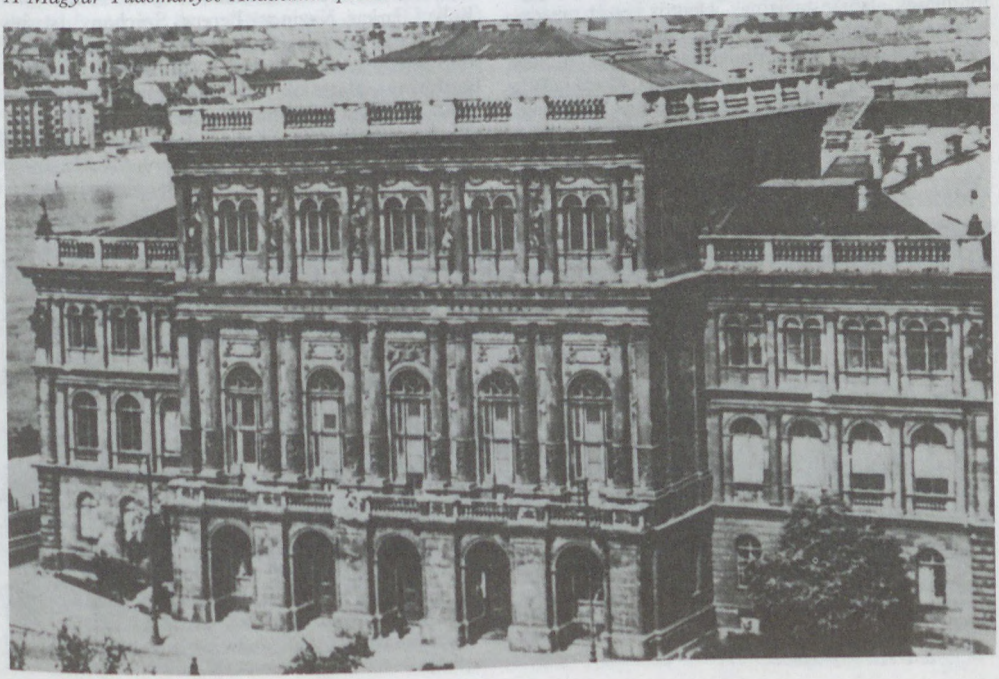

dékából a titkári helyiségben a *Mikszáth-szoba*. *Berzeviczy* Albert (1905–36) és *József* főherceg (1935–45) elnöksége idején a ~ egy elismerést osztó áll. főhivatal szerepét kapta, kiadványai is zömmel a futó sorozatokra és 10 folyóiratra korlátozódtak. A régi alapítványok elértéktelenedtek, a 40-es években kb. 30 új, kisebb alapítványt kezelt a ~, köztük a főv., bp.-i bankok, gyárosok, kereskedők adományait. 1928-ban váratlan adományhoz jutott a ~. Gróf *Vigyázó* Ferenc maga és felesége vagyonát hagyta a ~ra. 18 000 hold földbirtok, két kastély (Rákoskeresztúr és Vácrátót) és egy pesti bérház, értékpapírok, valamint gazdag kódex-, könyv- és képgyűjt.-e nagy vagyont jelentett, de a végrendeletben előírt kötelezettségek, a tartozások és a fenntartási költségek után csupán évi kb. 80 000 pengő lett a felhasználható összeg. A hagyatéknak bp.-i várostörténeti vonatkozásai is vannak. A mai Károly krt. 1. sz. bérház a ~ tulajdona lett, homlokzatán ma is ott áll megmintázva az Akadémia szimbolikus nemtője és az angyalokkal övezett Vigyázó-címer (Pásztor János alkotásai). A rákoskeresztúri Podmaniczky-kastélyban (Pesti út 80.) az örökhagyó rendelkezése szerint 1935-ben felavatták a család emlékmúz.-át. A birtok egy részét a ~ a 30-as évek elején parcellázta, így alakult ki Pest és Rákoskeresztúr határában az Akadémiai-telep. 1927-ben még egy múz. nyílt a székházban: a *Vörösmarty-szoba* a költő unokája, *Széll* Ilona adományából. – 1945 végén *Szent-Györgyi* Albert és tudóstársai természettudományi akadémiát kezdtek szervezni, mondván hogy a ~ mellőzi ezeket a tudományokat. *Kodály* Zoltán elnöksége idején (1946–49) az ellentét elsimult. Az 1949. évi XXVII. tc. – nagyrészt szovjet mintára – átszervezte a ~t, új feladatokat adott neki. Elsősorban pol. megfontolások alapján tagjainak jelentős részét tanácskozó taggá minősítették át, gyakorlatilag megfosztva őket tagságuktól. A ~ minden tudományos kutatás központi főhatósága lett min.-i szinten, és reá hárult a tudósképzés és a tudományos minősítés. Hat, majd az 1969. évi 4. sz. tvr.-rel létrehozott tíz oszt.-a felölelte a tudományok egészét. Munkáját biz.-okban, albiz.-okban, kutatóint.-ekben, kutatócsoportokban és kutatóhelyeken végzi. A ~ költségvetése külön tételként szerepel az áll. költségvetésben. A kiadóhivatal megszűnt, 1950-től az →*Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat* és az Akadémiai Nyomda (az államosított Főv. Házinyomda) külön vállalkozás lett. – A ~ 1989. évi közgyűlése az 1949-ben gyakorlatilag kizárt tudósok tagságát folyamatosnak nyilvánította. A demokratikus változások lehetőségét a ~ közgyűlése 1990-ben tárgyalta meg, ennek három fontos része, hogy a hivatali apparátus és a főtitkárság helyett az akadémiai választott testületek és az elnök irányítsák a munkát; a kutatóint.-ek kapjanak nagyobb önállóságot; és a tudományos minősítések új rendszerében az egyetemek kapjanak több jogot és lehetőséget. – A ~ oszt.-aihoz és biz.-aihoz 17 tudományos társaság kapcsolódik, mind bp.-i székhellyel. – A ~ elnökei 1945 óta: *Kornis* Gyula (1945), *Moór* Gyula (1945–46), *Kodály* Zoltán (1946–49), *Rusznyák* István (1949–70), *Erdey-Grúz* Tibor (1970–76), *Szentágothai* János (1976–85), *Berend* T. Iván (1985–90), *Kosáry* Domokos (1990–). – *Irod.* A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975 (szerk. Vörös Antal, Bp., 1975); Rózsa György: A Magyar Tudományos Akadémia palotája (Bp., 1982); A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei, intézményei és vállalatai (szerk. Rejtő István, Bp., 1975).

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, *MTA Könyvtára*, *Akadémiai Könyvtár* (V. Arany János u. 1.): 1826. márc. 17-én gr. *Teleki* József, az MTA későbbi első elnöke 30 000 kötetes családi könyvtárának a felajánlásával vetette meg alapját. A gyűjt. továbbfejlődését az MTA tagjainak (Bolyai Farkas, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály stb.) személyes ajándékai, később jelentősebb adományok (Marczibányi-gyűjt., Batthyány-, Ráth-könyvtár, Kaufmann-, Vigyázó-gyűjt., Kőrösi Csoma Sándor, Stein Aurél könyvtára stb.), továbbá az 1833-tól fokozatosan kiépülő

A Magyar Tudományos Akadémia alapításának emléktáblája az épület Akadémia u.-i oldalán

nemzetközi kiadványcseréje (elsősorban a külföldi akadémiákkal) és az 1840. évi kir. döntés, az 1836. évi, ill. 1897. évi rendelet alapján biztosított nyomdai kötelespéldányok tették lehetővé. A Teleki-gyűjt. továbbfejlesztéséről maga Teleki József gondoskodott. A könyvtár 1826-tól a *Magyar Tudós Társaság* helyiségeiben, a pesti Duna-soron, a mai Gresham-palota helyén állt Derra-házban működött, míg a Teleki-gyűjt. a Teleki család Szervita téri házában maradt. 1837-től a *Károlyi–Trattner-ház* (ma Petőfi Sándor u. 3.) második emeletén kapott otthont. Az egyesített gyűjt. itt 1844. dec. 23-án nyílt meg. 1865-ben költözött át az MTA új palotájába, ahol 1867-ben nyitották meg ismét a közönség számára. A két vh. között állománya számottevően gazdagodott a Vigyázó-hagyaték könyv- és kéziratgyűjt.-évél (1928). – 1945 után az MTA szerepének megváltozásával a könyvtár állománya jelentősen gyarapodott. 1953-tól a központi könyvtár mellett kiépült a kutatóint. tudományos szakkönyvtárak hálózata. A ~ 1989-ben települt át jelenlegi, a székházhoz csatlakozó volt akadémiai bérház ép.-ébe. Az MTA által művelt valamennyi tudományterület gyűjt.-e. Állománya jóval meghaladja az 1 millió könyvtári egységet. Különösen értékes régi könyvgyűjt.-e és kézirattára, amely a tudomány- és irodalomtörténet igen sok jelentős dokumentumát tartalmazza Corvináktól nemrég elhunyt akadémikusaink hagyatékaiig, továbbá európai hírű orientalisztikai gyűjt.-e. Első főkönyvtárosa *Toldy* Ferenc, az MTA titkára volt. Későbbi vezetői között is a m. tudományos élet számos jelese található: Hunfalvy Pál, Budenz József, Rómer Flóris, Ferenczy Zoltán, ifj. Szinnyei József és mások. – A ~ főbb kiadványai: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai* c. sorozat és a *Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének és szervezésének nemzetközi irodalmáról* c. periodika (1960-tól). A ~ szerkesztésében – a holland Elsevier kiadóval közösen – jelenik meg a tudománymérés nemzetközi, angol nyelvű folyóirata, a *Scientometrics*. – *Irod.* Berlász Jenő: Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata (Magyar Könyvszemle, 1956).

Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei: az MTA 1949. évi átszervezése után fokozatosan építették ki a kutatóint.-ek hálózatát. Ennek keretében létesültek önálló int.-ek, továbbá kutatócsoportok, laboratóriumok, tanszéki kutatócsoportok, és igen sok tudományos int.-ben támogatja az MTA a tudományos kutatást. A Bp.-en lévő kutatóint.-ek közül először a *Központi Fizikai Kutatóint.* (al. 1950) épült az 50-es évek elején a csillebérci erdőben, a XII. Konkoly Thege út 29–33. sz. alatt „titkos objektum"-ként. Ugyanott működik az *Izotópint.* (al. 1959). Ezt követte a *Központi Kémiai Kutatóint.* (al. 1952) modern ép.-e a Szemlő-hegyen (II. Pusztaszeri út 59–67.). 1964-ben készült el a *Kísérleti Orvostudományi Kutatóint.* (al. 1952) tízemeletes toronyép.-e a Józsefvárosban (VIII. Szigony u. 43.). E korszakban épült a *Műszaki Fizikai Kutatóint.* (al. 1958) Újpesten (IV. Fóti út 56.), az *Állatorvostudományi Kutatóint.* (al. 1949) Zuglóban (XIV. Hungária krt. 21.). A Várnegyed rekonstrukciója során az 1960–70-es években számos int. ott kapott helyet. Így a régi budai városházába (I. Szentháromság tér 2.) költözött a *Nyelvtudományi Int.* (al. 1949, jelenleg az I. Színház u. 5–9. sz. házban működik), a volt hercegprímási palotába (I. Úri u. 62.) a *Művészettörténeti Kutatócsoport* (al. 1969), az egykori klarissza kolostor, később országház, majd belügymin. és a csatlakozó volt ferences kolostor háztömbjébe (I. Úri u. 49–53. – Országház u. 28–30.) az *Állam- és Jogtudományi Int.* (al. 1949), a *Szociológiai Int.* (al. 1963), a *Történettudományi Int.* (al. 1949), a *Régészeti Int.* (al. 1958) és a *Néprajzi Kutatócsoport* (al. 1967). Az egykori ülésterem és bálterem ma az MTA kongresszusi terme. A volt Erdődy-palota (I. Táncsics Mihály u. 7.) a *Zenetudományi Int.* (al. 1961), díszterme a Kodály-terem. Alapításától előbb az I. Országház u. 9. sz. alatt működött *Bartók Archívum* néven. Ugyancsak a Várnegyedben van az MTA vendégháza: I. Országház u. 21. A 70-es években épült a *Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóint.* (al. 1973) a XI. Kende u. 13–17. sz. alatt és a természettudományi laboratóriumok korszerű ép.-e a XI. Budaörsi út 43–45. sz. alatt. Ugyanitt dolgozik a *Közgazdaságtudományi Int.* (al. 1954) is. Régi ép.-be, az egykori Jogászházba (V. Szemere u. 10.) telepítették a *Filozófiai Int.*-et (al. 1957), az egykori Eötvös Collegiumba (XI. Ménesi út 11–13.) az *Irodalomtudományi Int.*-et (al. 1956), egy iskolaép.-be (VI. Szondy u. 83–85.), amely azonban 1902 óta helyet adott a főv. gyermeklélektani laboratóriumának, a *Pszichológiai Int.*-et (al. 1965), egy magánvillába (XII. Kálló esperes u. 15.) a *Világgazdasági Kutatóint.*-et (al. 1973). A *Csillagászati Kutatóint.* (al. 1951) elődjének, az 1899-ben létesített Áll. Asztrofizikai Obszervatóriumnak, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemhez csatolt csillagvizsgálónak a helyén (XII. Konkoly Thege út 13–17.) jött létre. A *Földrajztudományi Kutatóint.* (al. 1951) ép.-e korábban bérház, majd az ÁVH egyik részlege volt (VI. Andrássy út 62.). A *Matematikai Kutatóint.* (al. 1950) a volt M. Mérnök- és Építészegylet székházát (V. Reáltanoda u. 13–15.) kapta meg. A *Növényvédelmi és Agrokémiai Int.* (al. 1982) az egykor Áll. Szőlészeti Int. és Növényegészségügyi Int. ép.-ében (II. Herman Ottó u. 15.) működik. – Az MTA hivatalai számára megkapta az V. Nádor u. 7. sz. házat, a Jelzálog és Hitelbank egykori ép.-ét. Az utolsó nagy akadémiai építkezés a 80-as évek első felében történt, amikor az V. Arany János u. 1. sz. bérházat átépítették a könyvtár számára. Az 1980-as évek legvégén kezdődött meg az akadémiai palota teljes felújítása.

Magyar Tudós Társaság: →*Magyar Tudományos Akadémia*

Magyar u. (V. Kossuth Lajos u.–Kecskeméti u.): mai vonala a 18. sz. közepén alakult ki. Két nevet viselt, a mai Kossuth Lajos u. és Ferenczy István u. közötti szakasza *Szabó rondella u.* volt, innen a Kecskeméti u.-ig *A kecskeméti kapu felé* néven szerepelt. Az 1803-as címjegyzékben már mai nevén találjuk. A középkori *pesti városfal* maradványai találhatók a 20., 24., 36., 38. és 52. sz. házak udvarán a *Múzeum krt.*-hoz csatlakozó telekhatáron. –

Jelentősebb ép.-ek: **11. sz.** *Stumm-ház*: kora eklektikus stílusú kétemeletes lh., 5 ablakkal. Eredetileg egyemeletesre építette Brein Ignác Stumm M. részére (1833). Kétemeletesre bővítette Hild Károly Gohl Antal számára, romantikus stílusban (1858). – **18. sz.**: kétemeletes, kora eklektikus ház, 7 ablakkal, második emeletén szélesen futó nyílt erkéllyel. Földszintjén eredeti eklektikus üzletajtó és ablakkeretek láthatók. Gottgeb Antal építette (1872). Bejárata az V. Ferenczy I. u. 5. sz. alól van. – **25. sz.**: emeletes, romantikus stílusú, kicsi, keskeny ház 2 + 1 ablakos homlokzattal, falpillérekkel tagolt hevederes kapualjjal, melyet lapos csehsüvegek boltoznak. Félkörívés lépcsőháza van, kőbábos korláttal, hosszan benyúló udvari szárnnyal, rendezett udvarral. Régebbi alapokon épült, Wagner János alakította át (1847). – **28. sz.**: kétemeletes lh. 1 + 5 + 1 ablakkal. Az eredetileg klasszicista stílusú házat (1830 körüli) Gottgeb Antal építette át (1866), ill. egy emeletet húzott rá (1868) Heben Jakab számára. Ebben volt a híres *Lamacs-vendéglő*, ahol *Vörösmarty* Mihály vezetésével összejött a Nemzeti Kör, mely kiadta Petőfi *Versek* c. füzetét. Gyakran ebédelt itt *Petőfi* Sándor. A házat 1970 körül átalakították. A Múzeum krt. 21. sz. házzal közös udvarán a pesti városfal egy befalazott szakasza látható. – **30. sz.**: kétemeletes, kora eklektikus stílusú lh., 1–2–1 ablakkal; 1872-ben épült. Tűzfalába valószínűleg befalazták a pesti városfal egy szakaszát. – **31–33. sz.**: a Kecskeméti u. 10. sz. alatt állott egykori *Csekonics-palota* hátsó, kétemeletes, klasszicista stílusú szárnyép.-e, melyet Pollack Ágost épített (1838), egybeépítve a 33. sz. alatti, Meinig Artúr által tervezett eklektikus ép.-szárnnyal. – **32. sz.**: kora eklektikus stílusú, kétemeletes lh., 2–2–2 ablakkal, eredeti lépcsőházzal és egységes udvarral. 1871-ben épült. Hátsó tűzfalában valószínűleg a pesti városfal egy szakasza lappang. – **34. sz.**: kora eklektikus lh., ma *Jászai Mari Művészotthon*, kétemeletes, 1–2–1–1–2–1 ablakkal, ahol a kettőhöz nyílt erkélyek tartoznak. 1878-ban épült. Hátsó tűzfalába beépítették a pesti városfal egy szakaszát. –**42. sz.**: romantikus, kora eklektikus stílusú háromemeletes lh., romantikus lépcsőházzal, egységes udvarán klasszicista rácsokkal. Hild Károly építette (1864) Neugebauer József részére kétemeletesre. Hátsó tűzfalába beépítették a pesti városfal egy lőréses, pártázatos szakaszát. – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

Magyar Újság: pol. napilap (1867–75), a polgári ellenzék, a „szélső bal" legkövetkezetesebb, legharcosabb lapja a kiegyezés utáni években. Alapítója és kezdetben szerk.-je *Böszörményi* László volt. Mellette a főmunkatárs helyét az első évben Vajda János töltötte be, s a lap vezércikkírói voltak még Szilágyi Virgil és az emigrációból hazatért Irányi Dániel. A ~ 1867. máj. 26-iki számában jelent meg a száműzetésben élő Kossuth tollából a híres „Nyílt levél Deák Ferenchez", s ugyanez az újság közölte Kossuthnak az őt képviselővé választó választóker.-ekhez intézett nyílt leveleit is. A ~ ellenzéki hangvétele miatt a bebörtönzött Böszörményi László után a Függetlenségi Párt Simonyi Ernőt, majd 1871. jan.-tól Helfy Ignácot, Kossuth egyik legbensőbb hívét bízta meg a ~ szerkesztésével. Később a lap szerkesztését Irányi Dániel, végül Szederkényi Nándor vette át, míg végül 1875-ben a ~ *Csávolszky* Lajos lapjával, az →*Egyetértés*sel egyesült *Egyetértés és Magyar Újság* c. alatt. A ~ elnevezés azonban rövidesen elmaradt az új lap címéből.

Magyar Újságírók Közössége, *MÚK* (VII. Csengery u. 1.): 1992. márc. 14-én alakult meg Bp.-en. Elnöke Kósa Csaba. 600 tagja van.

Magyar Újságírók Országos Szövetsége, *MÚOSZ* (VI. Andrássy út 101.): a sajtó dolgozóinak szakmai szervezete. 1945-ben alakult, s feladata az újságírók érdekvédelme, képviselete itthon és a nemzetközi szervezetekben, az újságírók képzése és továbbképzése, a sajtótudomány fejlesztése és őrködés a sajtóetika felett. Sokrétű tevékenységét jórészt speciális szakoszt.-ok keretében fejti ki. Rendszeres kiadványa a →*Magyar Sajtó*.

Magyar Újságrajzoló Művészek Egyesülete: 1929-ben alakult azzal a céllal, hogy az alkalmazott grafika (újságrajz, könyvillusztráció, ex libris stb.) művelői érdekeit képviselje, működésüket támogassa, kapcsolatot tartson az újságírók jóléti intézményeivel. Már 1930-ban a nyomdák egész sorának a közreműködésével díszes albumban hívták fel magukra a figyelmet. Az egy. elnöke Pólya Tibor, alelnökei Gáspár Antal és Gedő Lipót, ig.-ja Pérely Imre volt. Az alakuláskor 65 tagot fogott össze, köztük Bortnyik Sándor, Gara Arnold, Haranghy Jenő, Jaschik Álmos, Kozma Lajos, Major Henrik, Márton Ferenc, Toncz Tibor, Vértes Marcell, Zádor István. Működése a 30-as évek végén szűnt meg.

Magyar Úszó Egylet, *MUE: Porzsolt* Gyula kezdeményezésére 1893. márc. 25-én a Hungária Szálló dísztermében alakult meg, s kezdetben csak az úszósporttal foglalkozott. A ~ első elnökévé gr. Hadik Sándort választották meg. A klub első versenyét 1893. jún. 10-én a Szt. Lukács fürdőben tartotta. Az egylet rendezte Mo.-on az első nemzetközi úszóversenyt 1895-ben szintén a Lukács fürdőben. 1895. szept. 12-én a Margit-sziget bal oldali Dunaágán tartotta az első nem hivatalos bajnokságot. A ~ 1896-tól 1903-ig a m. úszósport szervezője volt, tkp. egy úszószöv. feladatait is ellátta, bajnokságokat rendezett, itt kezdett el úszni Hajós Alfréd és Halmay Zoltán is. 1897-ben a ~ titkára, Füzesséry Árpád Angliából megkapta a vízilabdajáték szabályait, s szintén Füzesséry hozatta Angliából 1899-ben az első vízipóló labdát. 1899. júl. 30-án a ~ két csapata Siófokon tartotta az első mo.-i nyilvános vízilabda-mérkőzést. Ekkor már atlétika, labdarúgó és kerékpáros szakoszt.-t is működtettek. A ~ből kivált Grafl Károly 1900. szept. 29-én megalakította a – neve ellenére bp.-i – Balaton Úszók Egy.-ét. 1901-ben a ~ az MLSZ alapító tagja, az első labdarúgóbajnokságon az első oszt.-ba besorolt csapat a BTC után a 2. helyen végzett. 1901-ben kiírta az első nem hivatalos vízilabda-bajnokságot, s 1901-ben Bécsben játszotta az első nemzetközi vízilabda-mérkőzést (WAC–MUE 14:0). 1904-ben az olimpiai kiküldetés miatt kirobbant viták során Halmay Zoltán és Kiss Géza kilépett a klubból, s az úszók egész

sora hagyta el a csapatot. Az úszósport vezetése 1903-tól a M. Atlétikai Szöv. úszóoszt.-a, 1907-től a M. Úszó Szöv. kezébe ment át, amelynek az igen meggyengült klub is az alapító tagja. 1908-ban az országban először hölgy-úszóoszt.-t alapított, s kiírta a női klubbajnokságokat. 1909-ben tárgyalások indultak az FTC-vel való egyesülésre, a megbeszélések azonban nem vezettek eredményre, de igen sokan az FTC-be igazoltak. A ~ a 10-es évektől szinte csak a női úszósporttal foglalkozott, s részben társ. egy.-té vált. 1921. nov. 6-án a Rudas uszodában rendezte az első önálló női úszóversenyt, s utána Mo.-on először női vízilabda-mérkőzésre is sor került. 1922-ben a lágymányosi öbölben úszópályát létesített. Az 50 × 20 méteres pályát egy műugróállvány egészítette ki, s a stadiont évről-évre bővítették. Sportszakoszt.-ai között működött jéglabda (később jégkorong), turista, női vívó és 1929-től ökölvívó szakoszt. 1931-ben önálló klubhelyiséghez jutottak a Horthy Miklós út 46. sz. alatt. Úszónőik közül később Szőke I Kató és Tóth Ilona emelkedett ki, s itt kezdett el versenyezni az olimpiai bajnok Novák Ilona is. A klub 1945-től 1947-ig M. Munkás Úszó Egylet néven működött, 1948-ban szűnt meg.

Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége: a vakok szervezett munkaközvetítésére és kulturális ellátására alakult érdekvédelmi szervezet. 1918-ban a Ferenc krt. 43. sz. alatt kezdte működését *Vakok Szövetsége* néven. 1941-ig csak kulturális tevékenységet folytatott, akkor egyesült a *Vakokat Gyámolító Orsz. Egy.*-tel és a Hermina út 7. sz. ép.-be költözött. 1949 óta működik jelenlegi helyén, a XIV. Hermina út 47. sz. alatt. Taglétszáma 1936-ban 125 fő volt. Jelenleg a főv.-ban mintegy 3400 tagot tart nyilván. 1949-ben áll. felügyelet alá vonták, autonómiáját 1953-ban nyerte vissza, s ekkor vált orsz. szervezetté. 1960-ban tevékenységét kiterjesztette a csökkentlátókra, és felvette a *Vakok és Csökkentlátók Orsz. Szövetsége* nevet. 1976-tól – a nemzetközi szóhasználathoz igazodva – a csökkentlátó helyett a gyengénlátó kifejezés lett a hivatalos, ez tükröződik a névváltoztatásban is. Az 1990-iki legújabb alapszabály értelmében lett a neve ~. Tagjai kulturális igényeinek kielégítésére Braille-írású és hangoskönyvtárat tart fenn, amelyet 1903-ban alapítottak. A jelenlegi állomány 7000 kötet. A hangoskönyvtár 1961-ben létesült, ma 1400 mű kölcsönözhető kazettán. A ~ telefonkezelői, gyógymasszőrképző, alapfokú számítástechnikai és nyelvtanfolyamokat rendez tagjai részére. A közép- és felsőfokú oktatásban résztvevőket anyagilag támogatja. A ~ Braille-nyomdája 1939 óta üzemel, jelenleg rendszeresen hat speciális kiadványt készít. A ~ 1980 óta *Vakvezető Kutyakiképző Isk.*-t működtet, és biztosítja a vakok számára szükséges segédeszközök árusítását.

Magyar Vasúti és Hajózási Club: a közlekedési váll.-ok tiszti állományának társasköre volt. 1899. okt. 1-jén alakult meg. Székháza a század elején épült a VI. Csengery u. 68. sz. alatt. Az I. vh. utáni években itt működött a →*Vasúti és Hajózási Klub Színház*. Az ép. ma is eredeti rendeltetéséhez hasonló célt szolgál: a pedagógusok *Fáklya Klub*ja.

Magyar Vegyiművek Rt.: →*Egyesült Vegyiművek*

Magyar Vegyipari Gépgyár Rt.: →*Budapesti Vegyipari Gépgyár*

Magyar Velocipéd Club: kerékpározással és kerékpársporttal foglalkozó egy. Schwanda Gusztáv kezdeményezésére 1885-ben jött létre, 1886-ban 150 tagja volt. A kerékpározáson kívül még vívással, tornával és ökölvívással is foglalkozott. A klub elnöke ifj. gr. Festetich Pál volt. Téli helyiségük az Andrássy út 27. sz. alatt, az Operaházzal szembeni tágas pincében működött. Az egy. 1888-ban szűnt meg.

Magyar Vendéglátóipari Múzeum: →*Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum*

Magyar Világ Kávéház (V. Kossuth Lajos u. 18.): 1906-ban Kasznár Nándor nyitotta. A tágas termeket kizárólag a m. iparosok termékeivel rendezték be (a porcelánt pl. a Zsolnay gyár szállította). 1907-ben Ady Endre is gyakran megfordult falai között. A húszas évek végén nyílt emeleti termeiben a Színpadi Szerzők Egy.-e tartotta vacsoráit Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért vezetésével. Kálmán Imre itt írta a Tatárjárás c. operettjét. A kávéház egy részéből nyílt meg a Fórum (ma Puskin) Mozi.

Magyar Villamos Művek Rt, *MVM Rt.* (I. Iskola u. 13.): a hazai villamosenergia-rendszer irányítására először 1948-ban hoztak létre központi szervezetet, az *Állami Villamosművek Részvénytársaság*ot. 1949-ben államosították a közületi és magántulajdonban levő villamos műveket, és területi üzletigazgatóságot hoztak létre. A →*Budapesti Elektromos Művek* viszont 1963-ig, a ~ megalakulásáig megtartotta önállóságát. A ~ létrejöttével véglegesen egységessé vált a hazai villamosenergia termelés és elosztás. A ~ 22 tagváll.-ot tömörít. – 1992-ben részvénytársasággá alakult. A központi teherelosztó és távvezeték hálózat trösztközponti rt.-ként folytatja működését.

Magyar Villamossági Rt.: Bp. villamosenergia ellátását biztosító első váll., amely 1893-ban alakult meg a főv. és a GANZ és Társa Vasöntő és Gépgyár között a villamos világítás ügyében létrejött megállapodás értelmében. Központja a Ferenc József, ma Belgrád rkp. 39. sz. alatt volt. A ~ első erőműve a →*Váci úti erőmű* volt, ahol egyfázisú váltakozó áramot termeltek két 600 kW-os géppel. Kezdetben 82 km-es hálózat és 431 transzformátor segítségével 827 fogyasztó áramellátását biztosították. 1914-ben már 294 km kábelen keresztül 3744 transzformátor közbeiktatásával 27 096 fogyasztót láttak el. Amikor a főv. saját kezelésébe kívánta venni a villamosenergia fejlesztést és szolgáltatást először a ~ berendezéseit szerezte meg 1914-ben.

Magyar Vöröskereszt: emberbaráti elvek alapján működő segélyszervezet. A vöröskeresztes mozgalom nemzetközi terjedése során Mo.-on – a boszniai hadműveletek (1878) idején – 1879-ben megalakult a *M. Orsz. Önkéntes Nőegylet*, amely alapszabályaiban már figyelembe vette a vöröskeresztes eszméket. 1881-ben hivatalosan is létrejött a ~, amely azonnal felkarolta a különböző emberbaráti tevé-

kenységek mellett a szervezett ápolónőképzést (1881-től kétéves hivatásos és 3–6 hónapos önkéntes nővérképzést), 1886-ban felépítette az *Erzsébet királyné Kórházat* (ma →*Országos Sportegészségügyi Intézet*), megszervezte az elsősegélynyújtó tanfolyamokat, létrehozta a katonai eü.-et támogató egységeit. A századforduló éveiben szegénygondozással is foglalkozott, menhelyeket, árvaházakat, missziós állomásokat létesített. Az I. vh. alatt a főv. szükségkórházakban jelentős számú hivatásos és önkéntes munkatársa segítette a hadi eü.-et. A két vh. között tevékenysége az ifjúság nevelésére (1921-től M. Ifjúsági Vöröskereszt), szegénygondozásra irányult. A ~ szervezte meg az első véradóközpontokat. A II. vh. éveiben – a sebesült katonák ellátása mellett – igen fontos szerepet játszott a menekültek és üldözöttek gondozásában. 1945 után egyrészt a hadifoglyok, eltűntek felkutatásában, másrészt a nyomorenyhítésben igyekezett az újjáépítés szolgálatába állni. 1948 után azonban elvesztette önállóságát és pol. mentességét. Tevékenysége – hagyományos feladatai mellett – a felvilágosításra összpontosult, de számottevően közreműködött pl. az alkoholizmus elleni küzdelemben is. Az 1980-as évek végén, s a 90-es évek elején a menekültek (erdélyi, vajdasági stb.) gondozásában találta meg eredeti feladatát. – *Irod.* Hantos János: A Magyar Vöröskereszt 100 éve (Bp., 1981).

Magyar Ways és Freytag Rt.: 1921-ben alakult a Szemere Gábor és Társa Betéti Társaság üzemének átvételével. A Hazai Bank érdekkörébe tartozott, részvényeinek többsége az anyaváll.-nál. Frankfurt am Mainban volt. Foglalkozott vasbeton szerkezetek, betonutak építésével, magas- és mélyépítési feladatok kivitelezésével. 1926-ban Mo.-on elsőként épített kísérletképpen betonburkolatú közutat. Jelentősebb munkái voltak: a balatoni műút, a bp.–kecskeméti közút egyes szakaszainak, a Csepeli Posztógyár ép.-ének, a Goldberger Textilnyomógyár beton festődéjének megépítése. Cégnevét 1945-ben Hazai Mély- és Magasépítő Rt.-re módosította. A váll.-ot az államosítás után felszámolták.

Magyar Zenei Szemle: 1941–44 között megjelent, tudományos igényű folyóirat, amely a m. zenéleti és részben a zenepedagógia színvonalas tárgyalását tűzte ki célul. Szerk.-je Bartha Dénes volt.

Magyar Zenei Tanács (V. Vörösmarty tér 1.): 1990-ben alakult zenével, zeneművészettel, zeneszervezéssel foglalkozó egyesületek, társulatok önkéntes szervezete. Jogelődje a *Magyar Zeneművészek Szövetsége*, amelynek feladata a mai m. zene külföldi terjesztése és a modern külföldi művek mo.-i megismertetése volt. Fontosabb rendezvényei voltak: Magyar Zenei Hét (1951, 1953, 1956); Nemzetközi Erkel Zenetudományi Konferencia (1960); Nemzetközi Zenei Nevelési Konferencia (ISME) (1964); UNESCO Nemzetközi Zenei Tanácsának Közgyűlése és Kongresszusa (1981). Tudományos kiadványa 1960-tól a *Magyar Zene* c. folyóirat. A ~ feladata a m. zene nemzetközi terjesztése. A nemzetközi kapcsolatok ápolását a ~ keretében működő Zenei Információs Központ végzi. A ~ tagszervezetei: Borsodi Zenei Társaság, Első M. Öntevékeny Rock Egylet, Győri Zenei Tanács, ISME M. Szervezete, Ifjú Zenebarátok Szervezete, M. Alkotóművészek Orsz. Egyesülete Zenei Tagozata, M. Fúvószenei Szöv., M. Hanglemezkiadók Szövetsége, M. Jazz Szöv., M. Könyvtárak Egyesülete Zenei Szekciója, Mo.-i Művészi Ügynökségek Szervezete, M. Művészeti Fesztiválok Szövetsége, Magyarnóta Szerzők és Énekesek Orsz. Egy.-e, M. Zenei Előadóművészek Társasága, M. Zeneiskolák Szövetsége, M. Zeneművészek és Táncművészek Szövetsége, MUOSZ Kulturális Szakosztálya Zenekritikusi Tagozata, Népzenei Társaság, Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Elektronikus Zenei Szekciója, Pro Musica Universitatum, Táncházi Kamara, Zenei Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége M. Nemzeti Biz.-a, Zenész KÖR, Zenetanárok Társasága, Vas Megyei Zenei Kamara. Társult intézményi tagok: Bp.-i Kamaraopera, Chorall Kft., Interart Festivalcenter, M. Áll. Operaház, Pro Musica Alapítvány, Weiner Leo Kamarazenei Egy. Rendkívüli egyéni tagok: Dobszay László, Gonda János, Kocsis Zoltán, Polgár László, Rolla János, Soproni József, Dr. Ujfalussy József.

Magyar Zeneművészek Szövetsége: →*Magyar Zenei Tanács*

mahallé: a törököknél és általában a Közel-Keleten a város egyes negyedeit nevezik ~nak. Ez a kifejezés azonban nem u.-k vagy terek által határolt területet jelölt, mert a ~k határai teljesen szabálytalan vonalat követtek. A ~k központja rendszerint egy-egy jelentősebb ép. – többnyire dzsámi – volt, s általában annak nevét viselte. Így volt ez Budán is, ahol pl. a törökök a mai Dísz téren állott dzsámiról a környéket *Orta dzsámi mahallé*nak nevezték, avagy a Víziváros É-i részében álló Oszmán bej dzsámiról *Oszmán bej mahallé* volt e városrész neve. A várban a pasák palotájának környéke *Pasa mahalleszi* – azaz a pasa városrésze – volt.

Mahanaim Gyülekezet, *Teljes Evangéliumi Keresztyén Közösség Mahanaim Gyülekezet:* karizmatikus irányú evangéliumi közösség, melynek magva a nazarénus gyülekezetből vált ki. Az Oltalom nevű családsegítő és ifjúságvédő egy.-ük kallódó és deviáns fiatalokkal foglalkozik. 1989. szept.-ben törvényesen működő vallásfelekezetnek ismerték el.

MAHART: →*Magyar Hajózási Rt.*

MAHART Tours Rt. (V. Belgrád rakpart): 1989-ben alapították a MAHART utazási irodájaként. Nemzetközi tevékenységre jogosult touroperátor. Tevékenysége: ápr.-től okt.-ig menetrend szerinti szárnyashajójáratok közlekedtetése Bp.–Bécs–Bp. útvonalon, ill. kora tavasztól késő őszig a Dunakanyarba. Hajókirándulásokat szervez a Dunán és a Tiszán. Hajók bérbeadásával foglalkozik.

Mahmud pasa tornya (I. Hunfalvy u. 1.): a budai várfalnak a →*Bécsi kapu*tól a Duna felé húzódó ÉK-i szakaszán állott. 1669-ben épült, s a 19. sz. folyamán teljesen elpusztult, valószínűleg lebontották. Vörös márványból faragott török emléktábláját ma az MNM őrzi. A torony maradványai feltételezhetően a bástyafal alatt elterülő parkban vannak.

Mai Henrik és Fiai Orvosi Könyvkiadó: a századfordulón alapított könyvesbolt, majd könyv-

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

kiadó. Előbb az V. Múzeum krt. 35., majd a Múzeum krt. 3. sz. alatt működött 1944-ig. Mai Jakab alapította, később Mai Henrik vezette. A 20-as évektől főleg m. szerzők pszichiátriai műveit adta ki.

Mai Nap, A: →*A Mai Nap*

Majakovszkij u.: →*Király u.*

majális: valószínűleg német telepesek által behozott és széles körben elterjesztett szokás, amely már nem egyházi népszokás volt. Az 1830-as évektől jött divatba a budai ~, amely sétával, dalolással, táncmulatsággal, tréfás játékokkal zajlott a *Horváth-kert*ben, a *Városmajor*ban, a *Szép Juhászné* vendéglő környékén. A pestiek ~ának színhelye a *Városliget* volt. Különösen a Pest és Buda környéki falvakban élt a májusfa állításának szokása, a lovak fölvirágozása, a lóversenyek énekes köszöntése stb. A vendégeskedés, mulatozás kedvenc itala az illatosított fehér bor volt. A század második felében a ~ családias ünnep jellege megszűnt és a régi szokást már csak a fuvarosok őrizték meg lovaik fölvirágozásával. 1890-ben ünnepelték a munkások először május 1-jén a nemzetközi munkásünnepet. Az évenként megismétlődő szokás folytatása lett a korábbi ~ünnepségeknek. (→még *május elseje*)

Major Máté (Baja, 1904–Bp., 1986): építész, építészettörténész, író, Kossuth-díjas (1949), Ybl-díjas (1960), Herder-díjas (1977), az MTA (l. 1949, r. 1960), és a Francia Építészeti Akadémia tagja. Tanulmányait a bp.-i József Műegyetemen végezte. A II. vh. előtt tervező és kivitelező mérnök, az építésügy különböző területein dolgozott. A BME egyetemi tanára (1949–71). A M. Építőművészek Szöv.-ének elnöke (1955–64). Az *Új Építészet* c. lap és az *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* szerk.-je, az *Építés- Építészet* és a *M. Építőművészet* főszerk.-je (1949–51, ill. 1959–86). A M. Építőművészet szerk. biz.-ának elnöke. A legújabb kor építészettörténetével, ezen belül a városrendezéssel foglalkozott. Több mint 500 kisebb-nagyobb tanulmányt írt. Önálló köteteinek száma 20 körül van. Önéletrajzi írásai: *Egy gyermekkor és egy kisváros emléke* (Bp., 1973); *Férfikor Budapesten* (Bp., 1978). – Bp.-i vonatkozású m.: *Műemlékvédelem* (Bp., 1958); *Építészettörténet* (I–III., Bp., 1954–60); *A mindig megújuló építészet* (Bp., 1985).

Major Ottó (Bp., 1924–): író, József Attila-díjas (1952, 1956). Bp.-en végezte egyetemi tanulmányait a bölcsészkaron. 1946-ban verseskötettel jelentkezett *(Ezer alakban)*, majd bp.-i heti- és napilapoknál dolgozott. Alapító tagja az *Újhold* c. folyóiratnak. 1964-től a *Tükör*, majd az *Új Tükör* c. hetilap olvasószerk.-je nyugdíjba vonulásáig. *Magyar Atlantisz* (1955–60) c. regényciklusa a II. vh.-t és az utána következő éveket ábrázolja és fontos dokumentum a főv. pol. és szellemi mozgalmairól. Az *Egy nemzet férfikora* c. kötetében a főv.-ról mutat be képeket (tanulmányok, színikritikák, interjúk, Bp., 1984).

Major-hegy (XVII. ker.): a →*Pesti-síkság* dunai hordalékkúpterasz felszínének szegélyén, Rákoscsaba-Újtelep ÉNy-i részén emelkedő domb (187 m).

majorok: a fallal körülvett Pest városát félkör alakú gyűrűben vették körül a 18. sz. elején a kertek, szántók közé ékelt majorságok. Elhelyezkedésüket a föld termékenysége, a víz közelsége, valamint a már meglevő dűlőutak határozták meg. Az 1718-ban megkezdett telekkönyvben már 73 majort tartottak nyilván Pesten, ebből 26 a mai →*Terézváros* területén feküdt. A majortelkek mintegy 6–7 holdasak voltak, gazd. udvar köré szervezett istállóép.-ekkel, terményraktárakkal. A mai *Jókai u.*, *Király u.*, *Rózsa u.* és *Váci út* közötti területen kizárólag majorságokat találunk. (A Király u. egykori neve is erre utal: Ober meyerhof weg.) A *Hajós u.*, *Nagymező u.*, *Dohány u.* és *Szövetség u.* mentén szintén találunk elszórt ~at. A majorságok külső övezethatárát a *Rákos-árok* alkotta, ui. ezen túl a terméketlen homok már nem volt alkalmas mezőgazd. művelésre. – Buda környékén a 18. sz. második felében épültek majorságok, főleg a mai *Budakeszi út*, a *Kútvölgyi út* mentén és a →*Zugliget*ben. E ~at nagy erdő- és rétbirtokokkal bíró budai polgárok építették. Legnagyobb részüket majorosbérlőknek adták ki. Többen közülük fogadót is nyitottak. Ilyen volt pl. Stahl Ignácnak a *Szarvashoz* (zum Hirschen) címzett majorsága és vendégfogadója, a *Fácán*, a →*Szép Juhászné* stb. E vendéglők közül több még a 19. sz. végén is a budai polgárság kedvelt kirándulóhelyei közé tartozott. Az egyik legismertebb major volt a budai vámnál a *Laszlovszky-major*, de sokáig fennállt a Spanyol-réten fekvő *Bősinger-Mayer-hof*, a kamaraerdei *Kappel-major*, a *Daun-féle majorság* a mai →*Városmajor* területén. Több majorsággal rendelkeztek a szerzetesrendek is. A mai Margit krt. mentén volt a klarisszák és a ferencesek majorja, az egykori *Nagy-Rókus u.*-ban a jezsuitáké (Blauer Pfaffen-Mayerhof). E ~ területének nagy része az egyre terjeszkedő város háztelkeivé vált, belső kertekké, parkokká vagy üdülőkké alakult át.

Major u.: →*Bródy Sándor u.*

Majovszky Pál (Besztercebánya, 1871–Bp., 1935): műgyűjtő, újságíró. A képzőművészeti élet központját képviselő *Magyar Művészet* c. lap szerk.-

Az első május 1-jei felvonulás 1890-ben

je (1925–34). Gazdag modern, főleg francia grafikai gyűjt.-ét a Szépművészeti Múz.-nak ajándékozta (1914). A Japán Kávéház művészasztalának tagja volt.

Majson-ház: →*Jégverem u.* 2. sz.

május elseje: a világ munkásainak ünnepe, melyet az 1886. ~i chicagói tüntetés emlékére tartanak meg világszerte. – A bp.-i munkásság már 1890-ben felvonult az Aréna előtti térre (a Dózsa György út és az Ajtósi Dürer sor sarkán) és itt a 60 ezer főnyi tömeg előtt Engelmann Pál, az MSZDP akkori vezetője beszédében „új korszak kezdete"-ként jelölte meg ~t. Azóta, az I. vh. néhány évének kivételével, a 30-as évekig minden évben szünetelt a munka, és mind nagyobb tömeg vonult fel. Többnyire a Tisza Kálmán (Köztársaság) téren gyülekeztek, és a Rákóczi úton, Körúton, majd az Andrássy úton át mentek az *Ezredéves emlékmű* előtt rendezett gyűlésre. Itt az MSZDP szónokai több emelvényről (hangszórók akkor még nem voltak) méltatták ~ jelentőségét. A tömeg a *Városliget*ben oszlott szét, a Hermina úti vendéglők tágas kerthelyiségeiben szórakozott az esti órákig. 1898-tól 1942-ig kevés kivétellel minden évben adtak ki emléklapot is. A *Népszava* ~i ünnepi számában jelentek meg *Ady* Endre ~i versei: Bús Áhásvérusok Májusa (1909), A tűz csiholója (1912), A Május: szabad (1914). A Horthy-korszakban jobbára zárt helyiségben vagy körülkerített sportpályán rendezték. 1930-ban, a nagy gazd. válság idején a munkásság ismét elfoglalta felvonulásainak addig tiltott hagyományos útvonalát, az Andrássy utat, bár ezúttal még néma tüntetésre kényszerítve. A II. vh. éveiben mindenfajta gyülekezés tilos volt. A KMP szervezett egy-egy kisebb u.-i tüntetést, jobbára a munkáslakta ker.-ekben. 1945-ben, majd 1957-ben a Hősök terén rendezett gyűlés volt az ünnepségek kerete, a közbeeső években 1952-ig ugyanitt, 1953 óta a Dózsa György úti felvonulási téren a párt- és állami vezetők emelvénye előtt, ker.-enként elrendezett oszlopokban vonult el a dolgozók több százezres szervezett menete. 1990-től a felvonulás formájú demonstráció elmaradt, helyét a dolgozók öntevékeny, családias, majális jellegű rendezvényei vették át.

Május 1-jei felvonulás 1919-ben

A makkosmáriai templom

Május 1. Ruhagyár: →*Elegant Május 1. Ruhagyár*

Makarenko u.: →*Horánszky u.*

Makkosmária, *Máriamakk* (XII. ker.): a →*Sváb-hegy* fennsíkjának Ny felé, a →*Budakeszi-medencére* leszakadó, Bp. közig.-i határáig húzódó része. Felszínét →*budai márga*, kiscelli agyag és →*édesvízi mészkő* fedi. Kedvelt kirándulóhely. Területén turistaház és r. k. templom található. Az utóbbi *Zichy* Miklós támogatásával épült a 18. sz. közepén, valószínűleg régebbi templom helyén, v. annak felhasználásával a →*trinitáriusok* részére, mint *óbuda-kiscelli* kolostoruk filiáléja. A rend feloszlatása után a ~i templom gazdátlanná vált követeinek egy részét széthordták. 1948-ban részben újjáépült.

Makovecz Imre (Bp., 1935–): építész, Ybl-díjas (1969), Kossuth-díjas (1990). A BME-n szerzett építészmérnöki oklevelet (1959). 1959–62-ben a Bp.-i Városépítési Tervező Váll., 1962–71-ben a Szövetkezeti Tervező Váll., 1971–77 között a Városépítési Tervező Int., 1977–83-ig a Pilisi Parkerdőgazdaság alkalmazásában állt. 1983-tól a MAKONA Kisszövetkezet vez.-je. Tervezéseit (lh.-ak, vendéglátó ép.-ek) az avantgárd építészeti hagyományait folytató sajátos m. formanyelv jellemzi. Számos cikk és tanulmány szerzője. Szerkesztésében jelent meg (Gerle Jánossal, Kovács Attilával közösen) *A századforduló magyar építészete* c. mű (Bp., 1990), amely Bp. városképéhez is alapvető ismereteket nyújt. A Sevillában 1992-ben megrendezett világkiállítás m. pavilonjának tervezője. Bp.-i m.: Mezőgazdasági Kiállítás Gulyás Csárdája (1966).

mál: a középkorban a délies meleg lejtőket nevezték így, amelyek alkalmasak voltak szőlőművelésre. A budai oldalon hegyoldalak egész sorát nevezték így. Az óbudai részeken volt Pap~ vagy Püspök~, Elő~, valamint a Kereked és Bányaföld szőlőhegy. A Szemlő-hegy lábainál Új~, a Rózsadomb K-i

lejtőin Bille~, D-i oldalán a Tusmán~. Nyék, Nevegy, Nándor, Sasad területén szintén szőlő borította a D-i lejtőket.

MALERT: →*Magyar Légiforgalmi Rt.*

Maléter Pál (Eperjes, 1917–Bp., 1958): katonatiszt, honvédelmi min. Prágában orvosi tanulmányokat folytatott, majd 1939-ben katonai szolgálatra vonult be. 1940–42-ben a Ludovika Akadémia növendéke, 1944-ben mint hadnagy a Vörös hadsereg fogságába került, ahol partizán kiképzésben vett részt. 1945-től a m. hadseregben szolgált, 1952-től a vezérkarban dolgozott. 1956-ban a Kilián-laktanyában a forradalmárok mellé állt, majd a Nagy Imre kormány honvédelmi min.-e lett. A szovjet csapatok kivonását célzó tárgyalások ürügyén tőrbe csalták és elfogták. Halálra ítélték és kivégezték. 1989-ben rehabilitálták.

MALÉV: →*Magyar Légiközlekedési Rt.*

Malinovszkij fasor: →*Szilágyi Erzsébet fasor*

Malmos-villa: →*Csaba u.* 15. sz.

Málnai Béla (Bp., 1878–Bp., 1941): építész. Lechner Ödön és Lajta Béla voltak tanítómesterei. A modern m. építészet egyik jelentős úttörője. Haász Gyulával közösen tervezte legjelentősebb művét, a *Cseh–M. Iparbank*ot (1912–13, ma OTP, Nádor u. 6.), tőle való a *M. Ált. Kőszénbánya* eklektikus *bérpalotája* (V. Kossuth Lajos tér É-i oldala), valamint több bp.-i bérház (V. Károly krt. 3/c, a Szt. István parkban, a Pozsonyi úton stb.). A *Ház* c. lap szerk.-je (1908–11), a *KÉVE* bp.-i installációjának tervezője (1902). A Tanácsközt. idején műegyetemi tanári kinevezést kapott, amit 1921-ben hatálytalanítottak. A 20-as években a Vígszínház díszlettervezője volt.

Malomgépgyár (X. Szlávy u. 20–30.): elődjét 1882-ben alapította Brogle József a gainsborough-i (Anglia) Marshall gépgyár egyik társtulajdonosa az V. Fegyvergyár u. 4. sz. alatt. Ugyanezen időben a Marshall gyár képviseletet is tartott fenn Bp.-en. A Brogle gyárban kisebb mezőgazd. gépeket készítettek és javítottak. 1885-ben a gyárat Brogle a Külső Váci út 46. sz. alatti nagyobb telepre költöztette. 1886-ban Brogle elhunyt, s ezt követőleg a Marshall-képviseletet Graepel Hugo vette át, akinek 1882-ben nyílt vaskereskedése a VI. Podmaniczky u. 16. sz. alatt. 1890-ben Graepel megvásárolta a Brogle gyárat is, feladva saját üzletét. Az új cégnév: Graepel Hugó Gépgyára, Marshall Sons and Co. magyarországi vezérképviselete. A termelési profil bővült: malom-, gabona- és daratisztítógépek, teljes malomberendezések készültek. A főv. malomip.-a ezekben az évtizedekben európai jelentőségre tett szert, s ez az időszak a Graepel gyár virágkora. Munkáslétszáma a 400 főt is meghaladta. 1907-ben L. Marshall a jó üzletmenet láttán 30 000 fontot fektetett a váll.-ba. Az új cégnév: Graepel Hugó Betéti Társaság, Malomépítészet, Gép- és Rostalemezgyár. – Az 1920-as években a malomip. hanyatlása a Graepel céget is érzékenyen érintette. Munkahiány miatt a foglalkoztatottak létszáma 100–150 főre esett vissza, L. Marshall is kivonta tőkéjét. 1928-ban eladták a Váci úti telepet, s kisebb telekre, a gyár mai helyére költöztek át. Az üzletmenet fellendítésére a gyártmányválasztékot 300-nál több géptípussal bővítették. Ismert termékeik a Rex vetőmagtisztító-, a Buffalo- és a Síkszita elnevezésű malom és mezőgazd. gépcsaládok. A fellendülő export a Balkán-félsziget országaiba irányult. – 1949-ben államosították. 1950–63 között önálló váll.-ként ~ elnevezéssel üzemelt. 1963–76 között a →*Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár* hasonnevű gyáregysége. 1976-tól a →*Ganz Villamossági Művek* Tüzeléstechnikai Lányváll.-a. Fő profilját olaj- és gáztüzelésű égőfejek, gabonaszárító berendezések gyártása képezte. 1992-ben önállósult.

Malomgépgyártó és Szerelő Rt. (X. Mázsa tér 2–6.): 1990-ben az →*Élelmiszergépipari Vállalat* alapította korábbi malomgépgyártó gyáregységéből. Foglalkozik malom- és takarmányip. valamint anyagmozgató gépek gyártásával és szerelésével.

malomipar: főv.-unk ip. fejlődésében már korán jelentős szerepet játszott. A 19. sz. közepén a szabadságharc után kedvezően lehetett agrártermeke-

A Császármalom az egykori Óbudán (19. századi metszet)

Az egykori Erzsébet Gőzmalom

ket, különösen lisztet Ausztriába exportálni. A pesti terménykereskedők jelentős tőkét fektettek be a ~-be. 1860–70 között 13 nagy gőzmalmot alapítottak. Az iparág korszerű alapjait teremtette meg az 1838-ban alapított →*Pesti Hengermalom Társaság*. Ez a malom alapozta meg a m. lisztkivitelt. Technikai szempontból is nevezetes, mert itt alkalmaztak először hengerőrlőszéket, innen indult a m. magasőrlési eljárás. – 1870-ben a 14 főv. gőzmalom 30, együttesen 7410 lóerőt teljesítő gőzgéppel rendelkezett, 3000 munkást foglalkoztatott. 1875-től a főv. malmok áttértek a Ganz-Mechwart-féle kéregöntésű hengerszék alkalmazására. A korábbi berendezések porcelánhengerei gyorsan koptak, szennyezték a lisztet. Az új m. szabadalommal kiváló minőségű nullás lisztet lehetett előállítani, s a főv.-ban őrölt liszt hamarosan világpiaci termékké vált a kéregöntésű hengerszékkel együtt. Az őrölt gabona mennyisége 1894-ben meghaladta a 7 millió q-t. A főv. malmok technikai szintjét tovább emelte a Haggenmacher Károly által feltalált és általánosan használt *síkszita*. A századforduló táján az évi 1 millió tonna termelőképességű bp.-i ~ Európában az első, világviszonylatban a második helyen állott Minneapolis (USA) mögött. – Az I. vh. után az exportlehetőségek megszűntek s a termelésében erőteljesen visszafogott főv. ~ elveszítette korábbi jelentőségét. Sorra álltak le korábban jövedelmező üzemek. A II. vh.-ban súlyos károk érték a ~t. 1947–52 között államosították a főv. malmokat is, amely 1962-ig a Malomipari Igazgatóság alá tartozott. 1962-ben alakult meg a →*Budapesti és Pest megyei Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat*.

A Gizella Gőzmalom 1946-ban

Malomipari Múzeum (IX. Soroksári út 24.): 1978-ban a Gabona Tröszt létesítette a volt →*Concordia Gőzmalom* ép.-ében főként a szakmai műszaki és gazd.történeti oktatás, de egyúttal az ált. közművelődés céljára. Fenntartója a Gabonaforgalmi és Malomip. Szolgáltató Váll. 1984-ben a malomip. területén orsz. szakmúz.-má nyilvánították. Gyűjt.-ében és kiállításán tárgyi (régi gépek, eszközök) és írásos (dokumentumok, szakkiadványok) emlékek, valamint képek segítségével szemléltetik a hajdan világhíres m. malomip. fejlődését.

Máltás Hugó (Rozsnyó, 1829–Bp., 1922): építész. Bécsben végezte tanulmányait. Az 1850-es évektől Pesten működött. Alkotásai, amelyek főleg lakóép.-ek voltak (V. Bajcsy-Zsilinszky u. 22., II. Fő u. 3. stb.), a romantikus stílust követik. Kiemelkedő műve a *Kovács–Sebestyén-ház* (V. József nádor tér 5.). Az ő műve a *Kerepesi temető halottasháza*.

Mályusz Elemér (Makó, 1898–Bp., 1989): történész, akadémikus (1930). 1922–30 között az Orsz. Levéltár munkatársa, 1930–34 között a szegedi egyetem, 1934-től 1945-ben történt kényszernyugdíjaztatásáig a bp.-i Pázmány Péter Tudományegyetem professzora. 1949-ben akadémiai tagságától is megfosztották. 1954–68 között az MTA Történettudományi Int. főmunkatársa. 1989-ben az MTA tagságát folyamatosnak nyilvánítva rehabilitálta. – A m. középkorkutatás egyik legkiemelkedőbb képviselője, a népiségtörténeti irányzat megalapozója. A II. vh. éveiben a Bp. története II. kötetébe megírta Pest és Buda középkori történetét, amely máig kiadatlan.

Manci híd: →*ideiglenes hidak*

Mandler Szanatórium: egykori magángyógyint. 1930-ban dr. Mandler Ottó létesítette a VI. Szobi u. 3. sz. alatt belgyógyászati, szülészeti és sebészeti betegek számára. 13 betegszobában 35 ágya volt. A 40-es években tulajdonváltozás után *City Szanatórium* lett a neve, s a II. vh. után is így működött. Helyén ma a →*Mentőkórház* van.

Mándy Iván (Bp., 1918–): író, Baumgarten-díjas (1948), József Attila-díjas (1969), Kossuth-

díjas (1988), Getz Corporation-díjas (1991), Pro Urbe-díjas (1992). A Józsefvárosban született, itt töltötte gyermek- és ifjúkorát, itt lakott férfikorában is (Kenyérmező u., Gutenberg tér, Mátyás tér, Fiumei út). Sok változatban, nagy atmoszféarateremtő erővel jelenik meg novelláiban, regényeiben, hangjátékaiban a Józsefváros: *Csőszház* (Bp., 1943); *Idegen szobák* (Bp., 1957); *A locsolókocsi* (Bp., 1964); *Régi idők mozija* (Bp., 1967); *Ha köztünk vagy Holman Endre* (hangjátékok, Bp., 1981); *Tájak, az én tájaim* (kisregények, Bp., 1981); *Mit akarhat egy író?* (vál. elbeszélések, Bp., 1983); *Átkelés* (elb. és hangjáték, Bp., 1983); *Strandok, uszodák* (kisregény, Bp., 1984); *Magukra maradtak* (kisregény, Bp., 1986).

Manno kereskedelmi cég: alapítója, Manno Demeter görög–szerb eredetű vállalkozó pesti házvásárlásától (1801) számítható működésének mo.-i megkezdése. Feltehetően a már korábban kialakított kereskedelmi kapcsolatok nyomán történt a pesti cégáttelepítés. Manno Demeter fia, István már a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank egyik igazgatója, Kossuth híve és pénzügyekben tanácsadója. Jelentős szerephez jut a pesti városi igazgatásban is mint az árvaszék elnöke. A ~ üzleti és magánkapcsolatai kiterjedtek az egész Monarchiára és a Balkánra. Elsősorban dohány, bőráruk, szövetek, déligyümölcsök kereskedelmével foglalkoztak. Manno István gyermekei az összegyűjtött hatalmas családi vagyon révén nagybirtokos és nagypolgári családok tagjaivá emelkedtek házasságkötéseik révén. 1890-ben, Manno István halálát követően a kereskedelmi cég megszűnt.

Mannsfeld Pál Samott- és Magnezittéglagyár Rt.: →*Magnezitipari Művek*

Manréza: →*jezsuiták*, →*lelkigyakorlatos házak*

manufaktúra: a mo.-i ip. a 18. sz. végéig a főv.-ban és a városokban csaknem teljes egészében céhes szerkezetű maradt. A céhek befolyásolta városi tanács Pesten és Budán 1722-ben, sőt még 1765-ben is visszautasította a bécsi kormány bőr- és textilip. fejlesztését szolgáló terveit. – Az első pesti manufaktúrát 1776-ban létesítették. Ez az „állami posztó és pokrócfabrika" a Főv. Önkormányzat mai ép.-ében – az akkori Invalidus-házban – tevékenykedett, s rokkantakat segített kereseti lehetőséghez. Ugyanebben az évben a Terézvárosban Valero István és Tamás alapított selyemszövő manufaktúrát, melyet még két kisebb követett. A bőrip.-ban Kemnitzer János, a gyapjúszövőip.-ban Bakál Atanáz és Zsuppán János (1785), a likőr-, konyak-, ecet-, parfümgyártásban Iltim József (1787 körül) vállalkozása volt jelentősebb. Buda első manufaktúráját Kuny Domokos hozta létre 1785-ben, és kerámiaüzeme már exportra is termelt. Az 1780-as évek végén kezdett gyártani a Gumbesfelner András keleti galanteria (= díszműáru) cikkeket gyártó üzeme, s kevéssel később Müller Fülöp hintó- és kocsigyára. Óbudán 1779-ben Koppel Jeremiás posztógyára szállított a hadseregnek. Óbudán alakult ki a selyemfeldolgozás egyik központja, itt létesült 1777-ben Beywinkel József és Höpfinger Jakab bécsi gyáros Selyem Manufaktúrája. II. József idejében az óbudai selyemgyártás áll. támogatásban részesült. 1785-ben kezdett termelni a Mazzucato-féle selyemgombolyító, 1786-ban egy másik selyemszövő, melynek ép.-e, az ovális építményű Filatorium ma is látható. Áll. támogatással a katonaságnak dolgozott Fraszt Péter és Auguszt József „szépfestő gyár"-a is. 1784-ben alapította Goldberger Ferenc aranyműves híres kékfestő üzemét. Kezdeményezését követve 1809-ben Óbudán már hét ~ működött. Számottevőbb ~tulajdonosok voltak még: Hirschl és fiai, Kanitz Lőbl Dávid, Grün Jakab és Deutsch Izsák. 1790 előtt mintegy 20 ~ alakult, melyek többsége igen rövid ideig üzemelt. 1790–1815 között a francia háborúk, a kontinentális zárlat, a lakosság számának szaporodása következtében konjunktúra következett, így 16 új ~ létesült, ill. erősödött meg zömmel a textil- és bőrip.-ban. Legjelentősebbek: a Mauthner–Kadisch–Kanitz-féle rákospalotai posztó-, Kohner József és Thoma József budai, továbbá Schweritz János, Kemnitzer János–Kehrer Testvérek és Jordán István bőrfeldolgozó manufaktúrái. Ebben az időszakban kezdte meg működését Pesten Biegel József mezőgazd. gépgyártó, Hesz Ferenc és Lipp Sebestyén acélkéseket előállító üzeme, Eger János György olajütőmalma, Kerner Antal–Vogel Sebestyén bútorgyára. Mindezek ellenére a 19. sz. elején Pesten, Budán és Óbudán települt 22 kisüzem közül csupán 10-nek volt számottevőbb termelése. Százegynéhányezer forintos össztermelésük kb. 1%-át tette ki Mo. iparcikk-behozatalának. A munkások létszáma nem egészen egyötöde volt (500–600 fő) a céhekben dolgozó legényeknek. – Rövidesen dekonjunktúra éreztette hatását, 1815 után a korábbi konjunktúra időszakában üzemelő 27 gyár közül már csak 15 létezett, s ezek nagy része is rövidesen csődbe került. Az 1830-ig terjedő dekonjunkturális időszakban mindössze kilenc új ~ létesült. 1816-ban költöztette át Bécsből Pestre, a Gyár u.-ba kalapgyártó műhelyét Dillinger Mátyás. 1820-ban építették fel Mauthner Mihály és Guggenheim József, 1825-ben pedig Lászki Izsák terézvárosi olajütőmalmát, s ez évtized első felében terebélyesedett manufakturális

Az egykori óbudai kékfestőde épülete: Bécsi út 267.

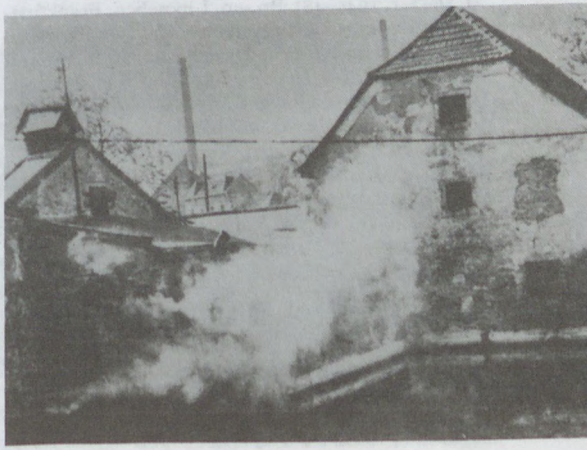

vállalkozássá Heinrich Antal pálinkafőző, Rothberger Dávid Wolf pálinka-, likőr-, ecet-, Schuller Mihály rozsolis-, pálinka-, szesz-, fehérecetüzeme. – 1830-tól a fokozatos gazd. fellendülés kezdte érezteti a hatását. Növekedett a mezőgazd. termelés, megélénkült a kereskedelem, Pest–Buda–Óbuda rohamos fejlődésével kiszélesedett a belső piac. 1830–40 között mintegy 20 ~ alakult. 1831-ben Pesten két hintó-kocsigyár létesült Westermayer János és József és a Kölber Jakab–Schücke Ferenc és Fia cég kezdeményezésére. Az 1830-as évek első felében létesült Lichtl Károly cukorfinomítója, 1835-ben a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) Óbudai Hajógyára, majd Miesbach Alajos téglagyára. A technika és a vegyészet lassú térhódítása – mely az 1820-as évek második felétől észlelhető – az 1830-as évek második felétől erőteljesebbé vált. Ekkor lett ismertté Remold Xavér Ferenc hidrotechnikai üzeme, a szakmai tudásért nemességet nyert Remekházy (Remold) Károly rézedény-, tűzifecskendő- és vízvezetékkészítő, Werther Frigyes rézműves mezőgazd. szerszámokat, szesz-, sör- és ecetfőzőkészülékeket gyártó, továbbá Pokorny Antal takaréktűzhelykészítő üzeme. Az 1830-as évek második felétől már manufaktúrában folyt a gyufagyártás, melynek reprezentáns képviselői voltak: Irinyi János, Kohn György, Zucker Lázár, Schuller Ferenc és a lengyel származású Zarzetzky József. Az 1840-es években Drouville Frigyes és Jurenák József szappan- és stearingyertya-készítő, Medetz József burnót-, dohánykészítő műhelye nyílt meg. Ez időben alapították a szesz-, likőr- és pálinkagyártásban később híressé vált pesti Braun- és Zwack-féle üzemeket. Az 1840-es évek új korszakot nyitottak a pesti és budai ip. történetében. Az egyre növekedő igények stabil tőkét, nagyobb szaktudást és az ip. szervezettség magasabb fokát követelték. Ez először a malomip.-ban (a Hengermalom megalapítása), a vasöntőip.-ban és a gépgyártás területén (Ganz Ábrahám vasöntödéje) nyitotta meg a kaput a modern nagyip. fejlődése számára. – *Irod.* Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790–1848 (Bp., 1951).

Márai Sándor, *Grosschmid* (Kassa, 1900–San Diego, USA, 1989): író, költő, újságíró, az MTA tagja (l. 1942, r. 1945–48). Bp.-en, Lipcsében, Frankfurtban és Berlinben járt egyetemre. Hat évig Párizsban több német nyelvű és m. lap tudósítója volt. Hazatérése után a *Pesti Hírlap* és az *Az Újság* cikkírója. Legtöbb regénye a Révai Könyvkiadónál jelent meg. Színdarabjait a pesti színházakban mutatták be *(Kassai polgárok, Kaland, Varázs)*. Krisztinavárosi polgár. A kétemeletes családi ház, amelyben közel húsz évig lakott (a Mikó u. 2.), Bp. ostroma alatt elpusztult. A „szép, szomorú, okos és színes városból Budapestről" 1948 nyarán külföldre távozott. Előbb Zürichben, majd Salernoban telepedett le, innen költözött az USA-ba. Öngyilkos lett. Hatalmas életművében fontos helyet foglal el Bp., főleg Buda: regényeiben (*Csutora*, Bp., 1932; *Válás Budán*, Bp., 1935; *Színbád hazamegy*, Bp., 1940), cikkeinek gyűjt.-ében, *Vasárnapi krónika* (Bp., 1943) személyes vallomásokkal jelenik meg a főv. az 1936–43 közötti időben. A *Napló*ban (Bp., 1945) és verses kötetében (*Verses Könyv*, Bp., 1945) a főv. pusztulását örökítette meg. – Az MTA 1989-ben rehabilitálta, helyreállította az író rendes tagságát.

Márai Sándor

Marastoni Jakab (Velence, Itália, 1804–Pest, 1860): festő, művészeti isk. vez.-je. 1836-ban jött Pestre és a Műegylet első, 1839-ben rendezett kiállításán tűnt fel. Barabás Miklós mellett a legtermékenyebb pesti biedermeier arcképfestő. A ma is álló, József nádor tér 12. sz. ún. Kehrer-házban volt műterme. Az 1840-es években az elsők között készített fényképeket (daguerrotypiákat). 1846-ban alapította Weiss Bernát házának III. emeleti termeiben (ma Deák Ferenc u. 21.) festészakadémiáját (→*Első Magyar Festészeti Akadémia*). Ez volt Pest első festő-isk.-ja. Hagyományos másoló rajztechnikájával inkább csak műkedvelőket képzett, de korábban látogatott intézmény volt; 1860-ban megszűnt. ~ műve a tabáni plébániatemplom főoltárának képe.

Március Tizenötödike: ifjúsági hetilap. 1947. márc. és 1950. febr. között különböző ifjúsági szervezetek (M. Diákok Nemzeti Szövetsége, Népi Kollégiumok Orsz. Szövetsége, M. Ifjúság Népi Szövetsége) kiadásában jelent meg. Szerk.-je Sipos Gyula, Fekete Gyula, Hegedűs Géza, végül Várhegyi György volt.

március 15.: →*1848–49-iki forradalom és szabadságharc*

Március 15. tér (V. ker.): az *Erzsébet híd* pesti hídfője által kettéosztott tér. Ősidők óta fontos dunai átkelőhely. Diocletianus császár 294-ben a túlparti limes (határvonal) védelmére itt építette fel →*Contra–Aquincum* erődjét, melynek feltárt maradványai korszerű építészeti keretben (Dalányi László és Hollay György terve) a tér É-i felében láthatók. Közelében helyezték el Tar Istvánnak a római harcosokat jelképező szobrát (1970). Körülbelül ennek helyén állt 1932-től 1945-ig Erzsébet királyné ülő bronzszobra (Zala György), föléje boruló kupolás oszlopcsarnokkal (Hikisch Rezső). A tér mint a →*pesti rév* hídfője, K felé vezető utak gyűjtőpontja, jelentős

szerepet játszott Pest város keletkezésében, útszerkezetének kialakulásában. A múlt sz. derekán még nagy forgalmú piactér volt. A tér jelentősen megváltozott az Erzsébet híd megépítésével (1903). Mai elrendezése a II. vh. után, az újjáépített Erzsébet híd elkészültével (1964) alakult ki. Neve a 18. sz.-ban *Kirchenplatz*, 1872-ben *Egyháztér*, 1874-ben *Eskü tér* (I. Ferenc József itt tette le koronázási esküjét) volt. 1848. márc. 15. emlékére a 100 éves évfordulón kapta mai nevét. A ~ fontosabb építményei a *Contra Aquincum* maradványa és a →*belvárosi római katolikus főplébániatemplom*. Lebontották a →*régi pesti városházát* és a kegyesrendiek gimn.-át. Az utóbbi helyett épült fel a Váci u.-t szegélyező fronttal a ~ K-i oldalán az új kegyesrendi (piarista) rendház és gimn. (Ma az ép. az ELTE Bölcsészettudományi Kara.). – *Irod.* Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (Bp., 1931); Belvárosunk tegnap és ma (szerk. Szilák Józsefné, Bp., 1970).

Marctronic Kft. Elektronikai Vállalat (IV. Fóti út 56.): jogelődei a Népgazd. Tanács határozatával 1953-ban létesített Hiradástechnikai Ip. Kutató Int., valamint a Min.tanács által 1982-ben alapított →*Mikroelektronikai Vállalat*. Ez utóbbi Elektronikai és Mechatronikai Gyárából, valamint a Marctronic Kft. már meglévő egységéből jött létre a ~ 1991-ben.

Marczibányi István (Makó, 1752–Buda, 1810): az irodalom és tudomány pártfogója és mecénása, udvari tanácsos. 1800-ban Pestre, majd Budára költözött. Támogatta az írókat (Révai, Kazinczy, Virág Benedek) és birtokai jövedelméből 50 000 forintos alapítványt tett kizárólag m. irodalmi munkák jutalmazására. A *Marczibányi-díj* (1815–44) kezelését 1845-ben az MNM-től az MTA vette át. Ritkaság- és régiséggyűjt.-e az MNM-be került.

Marczibányi-gyűjtemény: *Marczibányi* István magángyűjt.-e. Elsősorban régészeti és iparművészeti tárgyakat (16–17. sz.-i díszkelyhek, elefántcsont domborművek, fegyverek stb.) és történelmi arcképeket tartalmazott. A gyűjt. jelentős részét maga Marczibányi ajándékozta az MNM-nek. – *Irod.* Entz Géza: A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig (Bp., 1937).

Marczibányi-ház: →*Dísz tér* 8. sz.

Marczibányi-menhely: →*Erzsébet-apácák*, →*Fő u.* 43. sz.

Marczibányi-palota: →*Október 6. u.* 7. sz.

Marczibányi tér (II. ker.): a →*Rózsadomb* D-i lejtőjén fekvő egykori *Lauswiese*, magyarul *Tetves rét*. A századfordulón a tér még beépítetlen volt, de a jelenlegi u.rendszer már kialakult és a mai Margit krt.-ig terjedően a Ganz-féle elektrotechnikai gyár (ma →*Ganz Villamossági Művek*), a Légszesz Gyár és a cs. és kir. helyőrség épült. 1900-ban kapta a Marczibányi rét nevet, majd ~ lett. – Jelentősebb ép.-ek: **1. sz.:** ált. isk. (Balás Ernő, 1915). – **5/a:** Művelődési Központ és Ifjúsági Ház (1972). – **7. sz.:** irodaház (1980). – **9/b:** lh. (Lauber László és Nyíri István, 1933). – **10. sz.:** lh. (1905). – **12. sz.:** lh. (Hajós Alfréd, 1909).

Marczibányi téri lőtér: →*Budapesti Polgári Lövész Egyesület*

Márczius Tizenötödike: az 1848–1849-iki szabadságharc radikális irányú, nagy hatású napilapja. Négy nappal a forr. után, 1848. márc. 19-én indult meg Pesten, Pálffy Albert szerkesztésében. Minden számán szerepelt jelmondata: „Nem kell táblabíró politika". A kormány és az ogy. Debrecenbe költözése után, 1849. jan. 4-től szünetelt, csak febr. 14-én indult újra Debrecenben és ott jelent meg máj. 31-ig. Pest felszabadulása után, 1849. ápr. 24-én Pesten is újraindult egy másik ~ Gaál József szerkesztésében. Ennek a pesti kiadású lapnak a szerkesztését a debreceni kiadású lap megszűntével, 1849. jún. 7-től ismét Pálffy Albert vette át. A kormány intézkedéseit támadó cikkei miatt a lapot júl. 6-án betiltották. Ez volt az első újság Mo.-on, amelyet u.-n árusítottak.

Marek József u. (VII. Bethlen Gábor u.–Dózsa György út): **31. sz.:** lh. (Komor Marcell és Jakab Dezső, 1911). – **35. sz.:** lh. (ifj. Nagy István, 1906).

Margit fürdő: a Margit-sziget É-i részén volt gyógyfürdő. Helyén már a középkori leírások természetes forrásokról számoltak be. A fürdőt tápláló

Az egykori Margit fürdő (metszet)

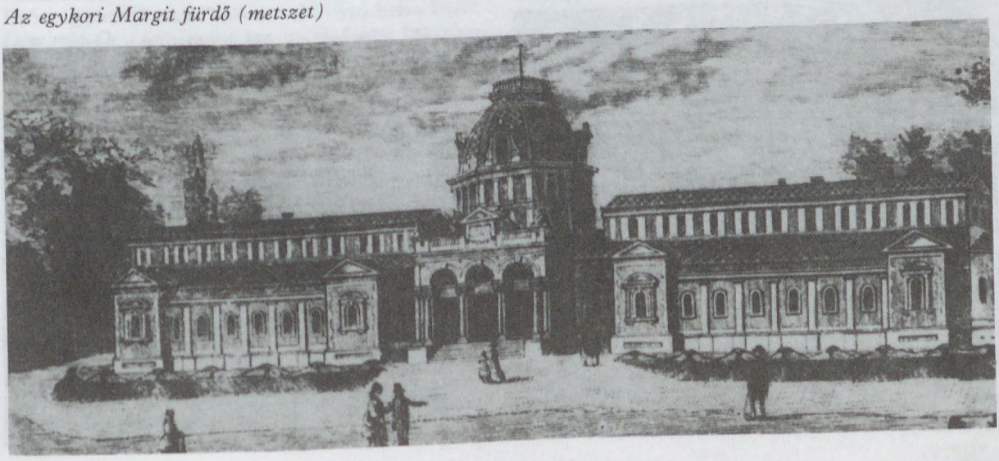

artézi kutat *Zsigmondy* Vilmos fúratta 1866–67-ben, a vízesés vize innen származik. Hőmérséklete 43 °C. A ~ ép.-ét – amely 48 fürdőkabint és termálfürdőket tartalmazott – *Ybl* Miklós tervezte (1868–70). A két vh. között hozzá tartoztak a Margit-szigeti szállodák és a Palatinus Szanatórium is. Ép.-e a II. vh. során súlyosan megsérült; az 1956. évi nagy dunai árvíz után lebontották (1958). Helyén a →*Thermal Szálloda* áll.

Margit Gimnázium: →*Isteni Megváltó Leányai Szent Margit Leánygimnáziuma*

Margit híd: építését az 1870. évi X. tc. rendelte el. Megépítése előtt vita volt arról, hogy ne a Fővám téri (Ferenc József, ma *Szabadság híd*) épüljön-e előbb, de a Nagykörútra való tekintettel a ~ elsőbbsége mellett döntöttek. A ~ a Duna két ágát a *Margit-sziget* D-i csúcsánál 150°-os szögben hidalja át. A tervekre nemzetközi pályázatot írtak ki, ezt Ernest *Gouin* francia mérnök nyerte meg, eredetileg ötnyílásos hídtervével. A folyamszabályozási tervet ugyanis megváltoztatták, így vált lehetővé az esztétikailag kedvezőbb, szimmetrikus hatnyílású megoldás. A lapokra támaszkodó, andráskeresztes alátámasztású ívhíd pillérek középvonala közötti távolságai Budáról kiindulva: 20,40 (parti nyílás) + 18,00 (parti pillér) + 76,835 + 89,42 + 100,93 + 100,93 + 89,42 + + 76,835 + 18,00 (parti pillér) + 20,40 m (parti nyílás). Az eredeti keresztmetszet 16,84 m széles volt, ebből az úttestre 11,06 m (a járda mellett fekvő, 1879-ben létesített lóvasúti, majd az 1896-ban elkészült villamosvasúti vágányokkal), a járdákra 2 × 2,89 m jutott. Az építés 1872-ben kezdődött, a pilléreket is, a vasszerkezetet is francia váll.-ok építették. A hét pillért díszítő szobrokat az ugyancsak francia Thabard készítette. A hidat 1876. ápr. 30-án nyitották meg. Az 1899. évi VII. tc. a Margit-szigetre vezető szárnyhíd építését rendelte el, ennek a tengelye felezi az említett törésszöget. Az 1899–1900-ban Zsigmondy Béla és Eckermann Ede tervei alapján elkészült szárnyhídnak egyetlen, 70,0 m-es nyílása van, szélessége 12,0 m, ebből 7,0 m az útpálya és 2 × 2,5 m a járda. – A ~nak eredetileg fakockaburkolatú úttestje volt, ezt 1920/21-ben kőburkolattal cserélték fel, ennek a súlytöbblete miatt a hídon a járműsúly korlátozását rendelték el. – A forgalom növekedése miatt a ~ kiszélesítését határozták el, ehhez a pilléreket át kellett alakítani. A kiszélesítést 1935–37 között D felé végezték el két további főtartó (eredetileg hat volt) elhelyezésével. A meglévő szerkezetet módosították, az íveket csuklóssá alakították át. A terveket Mihailich Győző műegyetemi tanár készítette. Az átépítéssel az útpálya szélességét 16,50 m-re növelték, a járdákét 2,75 m-re. A villamosvasúti vágányokat középre helyezték, a két hídfőben és a

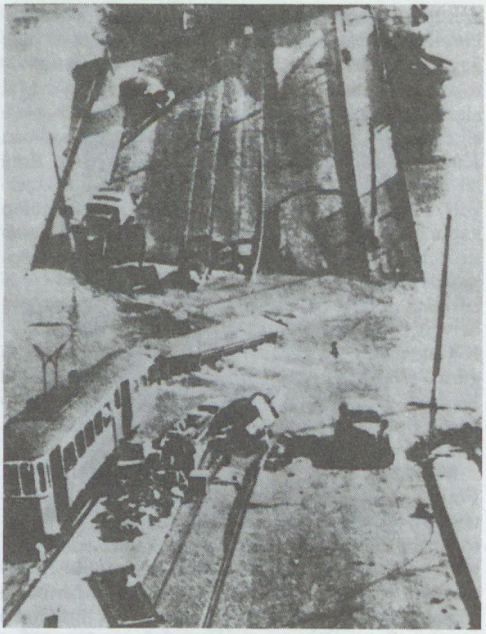

Az 1944-ben felrobbantott Margit híd

A Margit híd

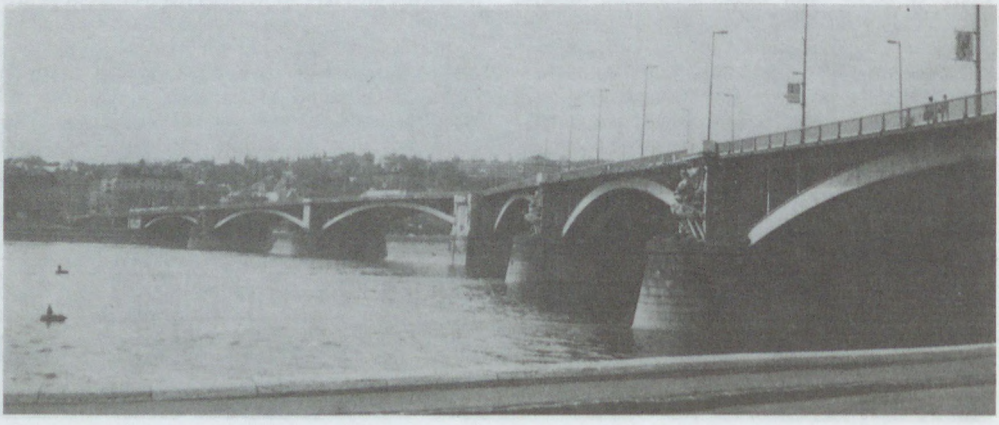

szárnyhídnál középperonos, aluljárós megállóhelyeket építettek, és a hídfők forgalmát rendezték. – 1944. nov. 4-én, a szombat déli csúcsforgalomban az első pesti nyílást – a mai napig tisztázatlan körülmények között – felrobbantották, ennek következtében a következő pillér megrongálódott, és a másik két nyílás is a Dunába zuhant. A halálos áldozatok számát 600-ra becsülték, az akkori nyilas kormány sem a robbanás körülményeivel, sem a felelős személyek kiderítésével nem foglalkozott. Az ostrom során a három budai nyílást is felrobbantották (1945. jan. 18.), a szárnyhíd robbantása nem sikerült. – Az ostrom után az újjáépítésre több terv készült, végül is a Ganz gyár tervét fogadták el. Az új híd a réginél könnyebb szerkezetű, szintén ívhíd, de nyolc helyett hat főtartóval, és a pályát andráskeresztek helyett függőleges rudak támasztják alá. A híd keresztmetszete: 2 × 3,5 m járda, 18,0 m útpálya (a közepén villamosvasúti vágányok), a korláton kívül 2 × 0,2 m. A vámszedőházakat elbontották. Az új ~at fél szélességben (a D-i oldalon) 1947. nov. 16-án, teljes szélességében 1948. aug. 1-jén adták át a forgalomnak. – 1978-ban a hídon nagyobb szabású javításokat végeztek, a parti nyílások megmaradt – 102 éves – vasszerkezetét vasbetonszerkezettel helyettesítették. (forgalmát →*dunai átkelő forgalom* címszó alatt.) – A ~ egyes régi szerkezeti elemeit a Petőfi híd budai hídfőjénél levő parkban őrizték meg.

Margit Kórház: →*Szent Margit Kórház-Rendelőintézet*

Margit körút (II. Margit híd–Moszkva tér): már a rómaiak idején is használt út. A középkorban is jelentős volt, mert a tatárjárás előtti időszakban a mai Margit híd táján volt dunai átkelőhelyhez vezetett. A török hódoltság után mintegy két évszázadig *Országút* (Landstrasse). Felső szakasza a mai *Széna tér*től a Bem József u.-ig *Felső Országút* (Obere Landstrasse), majd később a Bem József u.-tól a Török u.-ig terjedő része *Óf ő u.* (Alte Hauptgasse), a további, a Margit hídig terjedő szakasza *Püspök u.* (Bischofgasse), néhol *Prímás u.* néven szerepelt. 1870 előtt németül, majd magyarul jelölték. 1875-ben az Óf ő u., Bem József u. és Püspök u. közti szakasz az *Alsó Főút* elnevezést kapta, míg a Frankel Leó útig terjedő rész *Török u.* volt. 1879-ben a Felső Országút *Országút* nevet kapott. A budai krt. első szakaszának kiépítése után (1894) a Margit hídtól a mai Moszkva térig terjedő szakaszt Árpád-házi Boldog Margitról *Margit körút*nak nevezték el. 1945-ben a *Mártírok útja* nevet kapta. 1992-től neve ismét ~. – A ~ jelentős ép.-ei a →*budai ferences római katolikus templom és rendház* (23. sz.), a középkori alsó városfal maradványai (66. sz.), továbbá az Átrium filmszínház és lh. ép.-e (55. sz.) a modern építészeti irányzat úttörő és kiemelkedő példája (Kozma Lajos, 1935). A ~ 85. sz. alatt található az Ip. és Kereskedelmi Min. ép.-e (1971) a Margit körúti fogház helyén. A fogház helyén emlékparkot alakítottak ki, s *Mártíremlékmű*vet (Kiss Nagy András, 1979) állítottak fel.

Margit-sziget (XIII. ker.): a 96,5 ha területű, 2,5 km hosszú, 500 m maximális szélességű ~ kedvező adottságai miatt a főv. legkedveltebb szigete.

A Margit-szigeti romok (E. Weixelgärtner litográfiája, 1860 körül)

Földtörténeti-földrajzi szempontból Bp. legfiatalabb felszínrészei közé tartozik. A *Pesti síkság*ot a negyedkorban bekalandozó, a *Budai-hg.* K-i peremét is romboló *Duna* hordalékkúp- és teraszrendszerén belül elhelyezkedő legalacsonyabb és legfiatalabb felszín. Természetes állapotában a Ny-i fele magasabb, a K-i része alacsonyabb ártéri szinthez tartozik. A hegységi szakaszról az alföldi szakaszra kilépő Duna hordaléklerakó tevékenysége során több ágra szakadva a földtörténeti jelenkor elején is számos zátonyszigetet épített. A ~ több zátony fokozatos összeolvadásából jött létre; mai formáját a Duna pesti szakaszának szabályozásával egyidejűleg, a 19. sz. közepén nyerte el. Ekkor az É-on levő *Fürdő-szigetet* részben elkotorták, részben a D-i *Festő-szigettel*, ill. *Budai(Kis)-szigettel* együtt töl-

Lóvasút a Margitszigeten

A Margit-sziget az 1880-as években

téssel a főszigethez (Palatinus-sziget) kapcsolták. Ezzel és a kő partfalak kiépítésével megállították azt a korábbi természetes folyamatot is, melynek során a Duna a szigetek É-i végét állandóan koptatta, pusztította, a D-it pedig hordaléklerakással növelte. Az 1870-es évek elején közel azonos szélességűre alakították ki a ~ két oldalán a Duna ágait is (a budai ág 250, a pesti ág 220 m széles, középvízállásnál 4, ill. 3 m mély). – A ~ átlagosan 10 m vastagságú, alul kavicsos, felső nagyobb részében inkább homokos-iszapos dunai hordalékból felépült rétegsorának jó víztároló tulajdonsága és az alacsony fekvés következtében ma is gazdag növényi élet színtere. – A ~ a 14. sz. óta viseli Árpád-házi Margit nevét, de szerepelt *Nagyboldogasszony-sziget*, *Úr-sziget*, *Budai-sziget*, *Duna-sziget* néven is, a 19. sz.-ban vált általánossá a sziget birtokosáról, a *Nádor-* v. *Palatinus-sziget* elnevezés. – A ~ területe a római Pannonia provinciájához tartozott. A kiásott római temető arra utal, hogy helyőrségen kívül állandó lakossága is volt. A sziget DK-i részén egy kéttornyos erődítmény, az É-i végén egy kerek torony, közepén egy négyszögletes torony állt. A Fürdő-szigeten át vezetett az a híd, melynek megkövesedett maradványait a Hajógyári-sziget magasságában találták meg. Népvándorlás kori történetét nem ismerjük. A középkorban a pest-budai Duna-szakasz legfontosabb szigete. Eredetileg a kir. család birtokolta, és kedvező földrajzi és stratégiai helyzete tette fontossá. A római időszakból származó ép.-eket a középkori építkezéseknél felhasználták, építőanyagként befalazták. – Imre kir.-nak már háza állott a ~en, és a 13. sz. közepétől további adatok vannak a kir. tartózkodási helyeként szolgáló ép.-ekről. E században *Nyulak szigete* (Insula Leporum) néven szerepel, gazdag vadállománya is kedveltté tehette az uralkodó előtt. 1243-ban IV. Béla itt rendelkezik a budai várhegyre átköltözésről, és a tatárok elleni védelmi rendszerének részévé akarta tenni. Ilyen szerepet játszhatott volna a ~ két középkori katonai építménye a →*margitszigeti johannita vár* és a →*margitszigeti érseki vár*. Ezek mellett a kolostorok voltak a sziget fontos ob-

A Margit-sziget (légifelvétel)

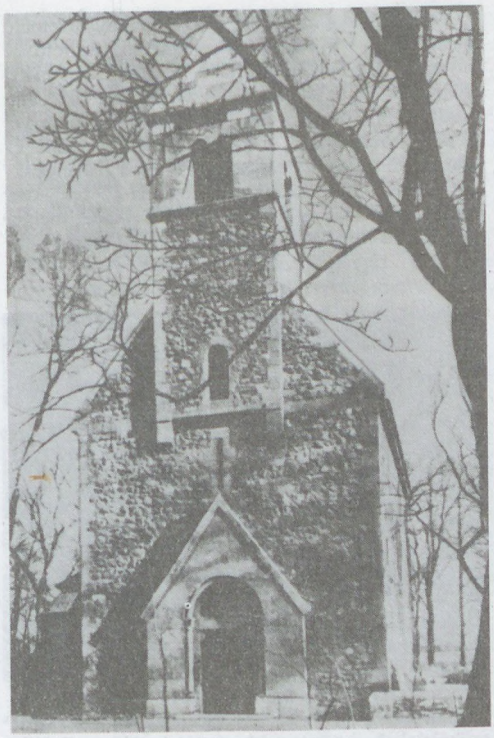

A premontrei kápolna a Margit-szigeten

jektumai, és ezek fokozatosan megteremtették a ~ egyházi jellegét. Közülük a legfontosabb a →*margitszigeti apácakolostor* volt, de jelentős szereppel bírt a →*margitszigeti premontrei kolostor* is, amelynek előzménye a →*margitszigeti Szent Mihály-templom* volt. Ugyancsak a sziget 13. sz.-i átalakulásához kapcsolható a →*margitszigeti ferences kolostor* létrejötte is. A késő középkorban a ~en domináns szerepe volt az apácáknak, a sziget egész területe, az egyéb egyházi intézmények területét kivéve, valamint számos környező település a birtokukban volt. Jobbágyfalujuk is volt a szigeten, de ennek pontos helye nem ismert. A falu plébániajogait a premontrei kolostor gyakorolta. 1467-ben és 1473-ban hatalmaskodások kapcsán felsorolják a falu jobbágyait, és közöttük számos iparos szerepel. Ez az itteni búcsújárásokkal függhet össze, illetve a rendelkezésre álló földterület korlátozottságával. – A török korban a főv. többi területeihez hasonlóan ép.-ei pusztultak. Az apácakolostor nyomán törökül Kizlar adaszinak, perzsául Dzsezire-i duchterán adaszinak, vagyis *Lányok szigetének* nevezték. – A klarisszák 1686 után visszatelepültek és megkapták a szigetet. II. József rendeletére a ~et a vallási alapítványokhoz csatolták. Nem sokkal utána az ogy. Sándor főhg.-nek adományozta, 1796-ban pedig *József nádor* tulajdonába került. Az 1908. évi XLVIII. tc. alapján közkertté nyilvánították, és 1909. jan. 1-jével a Fővárosi Közmunkák Tanácsának (FKT) tulajdona lett. A Tanácsköztársaság idején nyitották meg a közönség számára, ekkor a sziget látogatása első ízben volt ingyenes. 1948-ban került áll. tulajdonba. – Az 1866-ban Zsigmondy Vilmos által feltárt gyógyhatású víz közelében *Ybl* Miklós tervei szerint felépült a →*Margit-fürdő* (1868–70), mely a II. vh.-ban súlyosan megrongálódott; 1958-ban lebontották. Helyén épült a →*Thermal Szálloda*. 1873-ban nyílt meg Grand Hotel néven a *Margitszigeti Nagyszálló*, mely ma →*RAMADA Grand Hotel*ként működik. A hajdani Festőszigetet helyén épült 1884-ben a Neptun Evezősegylet Csónakháza. 1900-ban épült meg a →*Margit híd* szigeti szárnyhídja, és ekkor kapott új lendületet a ~ mint sporttelepülés. 1911-ben készült el Zielinski Szilárd tervei szerint a víztorony. 1913. jan. 1-jétől a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. hatvan évre bérbe vette a ~et. 1921-ben felépült a →*Palatinus strandfürdő* Janáky István tervei szerint; 1937-ben bővítették. A bejárat előtt állt Csorba Géza „Fésül-

Margit-sziget, Sziklakert

Margit-sziget, Japánkert

Margit-sziget, Rózsakert

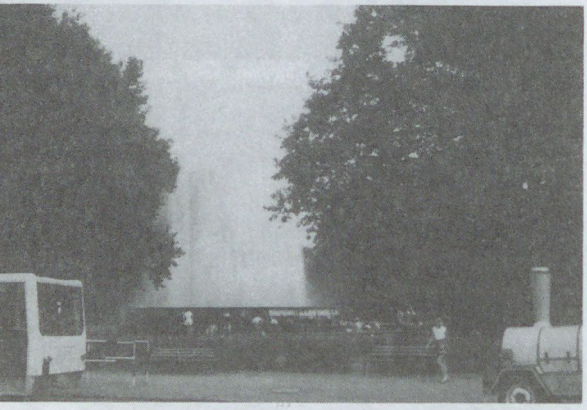

Margit-sziget, Szökőkút

ködő nő" c. szobra, mely 1945-ben elpusztult, helyébe Emile Guilleaume francia szobrász női aktot ábrázoló szobrát helyezték. 1921-ben az FKT a ~ rendezésére tervpályázatot írt ki. Az I. díjat Kertész K. Róbert nyerte. 1926-ban Wälder Gyula a nagyszálló bővítésére szanatóriumi célra szárnyép.-et épített. 1927-ben az FKT a ~et házi kezelésbe vette, mert továbbfejlesztése csak így volt biztosítható. Ezután fejezték be a ~ feltöltését, a feltöltött területek parkosítását, vízvezetékkel, csatornahálózattal való ellátását, az óbudai oldalán kocsiút építését. 1928-ban nyitották meg a II. vh. után megszűnt lovaspólópályát, 1931-ben *Hajós* Alfréd tervei szerint épült a *Nemzeti Sportuszoda*, és több csónakház létesítésével pezsgő sportélet kezdődött. A ~ 1920-tól 1930-ig nagyot fejlődött. 50 kh-at parkosítottak és gyepesítettek, 6 km hosszban sétautat építettek. A kuriózumként fenntartott lóvasút helyett 1927-től autóbuszokkal bonyolítják le a ~ forgalmát. A II. vh. előtt több neves étterem működött itt: a *Spolarich*, a *New York* és a *Márkus vendéglő*, a volt főhercegi kastélyban a *Póló Bár*, és D-re a ma is üzemelő *Casino*. A II. vh.-ban a ~ sok kárt szenvedett, de folyamatosan helyreállították, új létesítményekkel bővítették. A marosvásárhelyi zenélő kút 1936-ban felállított másolatát 1954-ben *Pfannl* Egon tervei szerint restaurálták. A közelében állott Dália és Margaréta Szálló, a Csárda és a Parisien grill elpusztult, helyüket gondozott park foglalja el. 1938-ban épült a →*Margitszigeti Szabadtéri Színpad*, melyet 1951-ben újjáépítettek. Az →*Árpád híd* megépültével az É-i részen is szárnyhíd létesült. A ~i →*Művészsétány*ra helyezték el a legjelentősebb m. alkotók mellszobrát, 1972-ben felállították a →*Centenáriumi emlékmű*vet (Kiss István alkotása) Pest, Buda és Óbuda egyesítésének emlékére. – A ~ jelenleg a főv. legnagyobb közkertje, Európa egyik legszebb dendrológiai parkja. Itt található az első feltárt m. kertművészeti emlék is, az 1251-ben már vízvezetékkel rendelkező domonkos rendi kolostorkert. A török időkben a Duna hordaléka betemette a kerteket. 1795-ben József nádor Tost József tervei szerint angolkertté alakíttatta a szigetet. Rosarium, rózsakert is létesült. A 19. sz. közepére közkedvelt park lett, mulatókertekkel, ahol költőink, íróink szívesen időztek (Arany János, Krúdy Gyula, Bródy Sándor stb.). Sziklakerti hőforrásában elhelyezték a →*Normafa* maradványát, mely megkövesedett állapotában ma is látható. 1911-ben kezdődött a sziget nagy kertészeti rendezése, mely az utóbbi évtizedekben új lendületet kapott (vadaskert, fácános, *Művészsétány*, szökőkút). A ~ növényritkaságai közül kiemelkedik:

A Víztorony a Margit-szigeten

a szivarfa (Catalpa bignonioides) a Szent Mihály-kápolna előtt; a vasfa (Gymnocladus dioicus); a tulipánfa (Liriodendron tulipifera) a rózsakert mellett; a Tenisz-stadion melletti 140–150 éves platánok (Platanus acerifolia); több kocsányos tölgy (Quercus robur), „Arany János tölgyei" és az oszázsnarancs (Maclura pomifera). – *Irod.* Feuerné Tóth Rózsa: Margitsziget (Bp., 1955); Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980); Radó Dezső: Budapesti parkok és terek (Bp., 1985).

A Művészsétány a Margit-szigeten

margitszigeti apácakolostor, *Boldogasszony-zárda:* a sziget legfontosabb egyházi ép.-e, és a középkori Mo. egyik legjelentősebb apácazárdája. 1259-ből ismert alapítólevele, ekkor már készen állott az ép. IV. Béla a tatárjárás alatt tett fogadalma alapján „legkedvesebb lánya", Margit lakhelyeként építtette fel. A királylány a veszprémi ágostonos kolostorba került először, majd 1252-ben 12 apácával együtt érkezett a szigetre. A ~ építési költségeit a kir. család vállalta magára, az új ép. a kir. ház mellett vagy annak területén jött létre. A Szűzmária tiszteletére szentelt zárdát először az ágostonosok, később a domonkosok irányítják. Létrejöttében Ákos budai prépost játszott szerepet. Gazdagságát hatalmas birtokai adták, 1270-ben már 80 falu volt a kezükben. A ~ megerősödését pápai támogatás is segítette, valamint a gazdag birtokosok gyermekei gyakran ebbe a zárdába kerültek. Jövedelemforrásaik közé jelentős vámösszegek is tartoztak. – A közelben férfi szerzetesházat is építettek, és a zárda melletti kir. ház orsz. jelentőségű események színhelye volt. 1266-ban itt kötött békét IV. Béla fiával, Istvánnal, és a kir. itt is halt meg 1270-ben. IV. László testvére, Erzsébet is a ~ lakója később, és jelentős vagyonnal gazdagította a zárdát. A kolostor jelentősége tovább növekedett Margit halála után, szentté avatása kapcsán. Már életében csodás eseményekről tudósítanak, 1272-ben pedig V. István kezdeményezte hivatalos tiszteletét. Életéről, itteni sírjáról, a ~ról számos részletet megőrzött az 1276-ban kezdődő vizsgálat, és annak jegyzőkönyvei. Ezek szövegére épül a Margit legenda is, amely több változatban készült el. Az egyik szöveg m. fordításának másolója volt *Ráskai* Lea is, aki a ~ apácájaként több kódexet is leírt az 1510-es években. A Margit történetek és az ásatások alapján ma már jól rekonstruálható a zárda építésének számos fázisa. – 1838-ban került sor az első feltárásra, mert a nagy árvíz felszínre hozta Margit és a mellé temetett V. István sírját. Később a két vh. között, majd 1958–62-ben voltak ásatások. Ez utóbbi tisztázta a legfontosabb kérdéseket, de a ~ ma sincs teljesen feltárva. – Az első ép. 1246 és 1255 között épülhetett, részleteiben igen magas színvonalú és számos ponton kapcsolódik a budai *domonkos kolostor* és a *Nagyboldogasszony-templom* építészeti megoldásaihoz. A templom alaprajzában ciszter formát követ. A kolostor a D-i oldalon állt, itt helyezkedett el a káptalanterem, a dormitórium, a refektórium és a konyha. Az írott források betegházról és vendégházról is említést tesznek. A kolostortól Ny-ra állt a kórház a 13. sz. végén épült kápolnával. Ez a zarándokok számára épült, a vendégház pedig a kir. családot szolgálta. – Margit sírja a templom szentélyében, a diadalív vonalában volt, fallal körülvéve. 1271-ben készült el a síremlék, Péter és Albert lombardiai szobrászok vörösmárvány alkotása. 1335-ben új fehérmárvány emlékmű készült, Tino di Camiano körének egy szobrásza által. Ezt a szentélyrekesztő mögé, a zarándokoktól védett helyre építették. – 1381-ben új építési periódus kezdődött, amelynek mestere Kis Pál, Szántói Demeter építőmester fia. 1409-ben a pápa búcsút engedélyezett azoknak, akik támogatják az építkezést. Ennek nyomán, a budai domonkos kolostorhoz hasonlóan kibővítették a szentélyt, mely a nyolcszög öt oldalával záródó formát kapott. 1500 körül újabb átépítések folytak, újraboltozták a ~ egy részét, és átépítették az apácakarzatot. A zárda a

Az egykori Boldogasszony-egyház a Margit-szigeten (múlt századi elképzelt ábrázolás)

török korban pusztult el. 1526-ban az apácák elmenekültek, de később még visszatértek. 1529-ben újra menekültek és később már csak a Margit-sziget török neve utalt a kolostorra. A katonai célokra használt ép.-ek tönkrementek, a visszafoglaláskor már csak romok álltak. – *Irod.* Budapest története (I–II., Bp., 1973); Budapest im Mittelalter (Braunschweig, 1991).

Margitszigeti Casino: →*Margitszigeti Nagyvendéglő*

margitszigeti érseki vár: a sziget É-i végén felépült erődítmény, az érseki házzal, toronnyal és faluval. Egy 1253-as oklevél alapján valószínűsíthető, hogy építtetője Benedek érsek, korábbi budai prépost volt. A ~ kiépülése a tatárjárás utáni erődítési rendszer létrejöttével függ össze. Első említését 1278-ból ismerjük, 1285-ben Tamás váci püspök vette bérbe a zavaros időkben javainak védelmére. A 13. sz. végétől világi birtokosok használták, a 14. sz. után már nem említik. Újkori térképeken a ~ L alakú romjait jelölték, és a múlt században még 80 m hosszúságú falairól tesznek említést. Az ép. központja egy nagyméretű torony volt, emellett állt a kúria, és ezeket kerítette a falrendszer.

margitszigeti ferences kolostor: IV. Béla alapította, valószínűleg a tatárjárás után létesült. A kir. haláláig támogatta a rendet, amely ezt követően bizonytalan helyzetbe került. 1276-ban időlegesen elveszítette birtokait, amelyeket 1278-ban kapott vissza, de ezután is korlátozta fejlődését az egyre terjeszkedő *margitszigeti apácakolostor*. – A kolostorhoz temető és temetőkápolna is csatlakozott. Az ép.-ről kevés adat ismert, romjai 1796-ban kerültek elő, amikor helyén nádori villa épült. Ezt 1945 után lebontották, és ekkor folytak kisebb kutatások. Első ép.-e a 13. sz.-ban épült, amelyet a 14. sz.-ban bővítettek és átépítettek. Ekkor jött létre a hajó É-i részéhez kapcsolódó torony, a ~ egyetlen megmaradt részlete. Ezen gótikus építészeti részletek s ajtónyílás maradt meg. A nádori villa később szállodaként használt ép.-éhez tartozott a még álló torony, a *margitszigeti romok* egyike.

margitszigeti johannita vár: a sziget D-i végén fekvő kéttornyos római erőd felhasználásával épült. Végső formájában négyszögletes, enyhén trapéz alakú ép., négy saroktoronnyal. Kiépülése a Margit-sziget védelmi szerepével függ össze, amely a tatárjárás után vált fontossá. A négy saroktornyos várak hazai felbukkanásának ezen egyik legkorábbi példája valószínűleg még 1253 előtt épült. A ~hoz a keresztesek vendégháza is kapcsolódott. A 14. sz.-tól már nem említik, a 19. sz.-ban az itteni major és vendéglő területén romjai még láthatóak voltak.

Margit-szigeti Művészsétány: →*Művészsétány*

Margitszigeti Nagyszálló: →*RAMADA Grand Hotel*

Margitszigeti Nagyvendéglő: épületét 1868–69-ben Ybl Miklós tervei alapján építették. 1869-ben nyílt meg. 1880-tól Kaps József, majd később ifj. Kaps József bérelte. 1908-tól Schaffer Ilona üzemeltette. A ~ mellett a 20. sz. elején emelt ép.-ben kávéház és tejcsarnok működött, melyet a harmincas években elbontottak. 1917-ben vette át a ~t Márkus Imre. 1936-ban a Palatinus Rt. tulajdonába került. Ekkor jelentős átalakításokat végeztek az ép.-en. 1937-től Casino elnevezéssel üzemel. A II. vh. idején jelentős károkat szenvedett, 1947–48-ban hozták helyre. 1949-ben nyílt meg újra a XIII. ker. Vendéglátó Váll. üzemeltetésében. 1958-tól a Pannónia Szálloda és Vendéglátó Váll. működtette. 1979-től a Taverna Szálloda és Étterem Rt. tulajdonában idényjelleggel üzemel I. osztályú étteremként.

margitszigeti premontrei konvent: a 13. sz.-ban alapított kolostor. Pontos építési ideje nem ismert, az 1235-ös rendi listán még nem szerepel, a 13. sz. végén mint a váradhegyfoki kolostor filiáját említik. Az ép. a korábban itt állt *Szt. Mihály templom* helyén épült fel, a konvent a Mihály arkangyal nevet viselte. Kezdetben nagy kir. adományok gazdagították, *Párdi* és *Pazándok* falvaknál malmokat szereztek. A →*margitszigeti apácakolostor* létrejötte és terjeszkedése miatt a ~ jelentősége csökkent, gyakran pereskedtek egymással. Legnagyobb veszteségük, amikor a domonkos apácák az egész szigetet megkapják a konvent területének kivételével. A premontreiek begina háza és gazd. ép.-ei, amelyek a konventen kívül állottak, viták és a kolostori szolgálónépek közötti összetűzések forrásává váltak. A konvent hanyatlása a török korban következett be, amikor szerzetesei 1526-ban elmenekültek. A kolostor maradványait Lux Kálmán tárta fel, és romjainak felhasználásával építette fel a ma is álló *premontrei kápolnát*. Az eredetileg egyhajós, félkörös záródású templom mellett 15. sz.-i kápolna állott, amely a mai templom sekrestyéjét alkotja. Az ásatások a templomon belül egy korábbi periódust is feltártak, és a konvent ép.-ének egy részét is felszínre hozták, amely ma is látható a *margitszigeti romok* között.

Margitszigeti Szabadtéri Színpad: nyári színpad a víztorony mellett. 1938-ban épült Kaffka Péter tervei alapján. A II. vh. alatt súlyosan megrongálódott, 1951-ben újjáépítették. A ~on 1962-ig a →*Magyar Állami Operaház* és a →*Nemzeti Színház* tartott látványos opera-, ill. drámai előadásokat. 1966 óta önálló igazgatóság vezeti, amely egyesítette a *Városmajori*, a *Budai Park* és a *Hilton Dominikánus Udvar* szabadtéri színpadokat. 1989-től az intézmény neve *Szabad Tér Színház*, ig.-ja Koltay Gábor. – *Irod.* Szabad Tér Színház (szerk. Sárdi Mihály, Bp., 1989); Cenner Mihály: A magyarországi szabadtéri színházak története (Bp., 1991).

Margitszigeti Szanatórium: →*Szent Margitszigeti Szanatórium*

margitszigeti Szent Mihály-templom: a sziget legkorábbi egyházi ép.-e. 1225-ben említi először egy oklevél az itteni település kis falusi templomát. II. András adománya folytán a premontreiek kapták meg, akik elbontva a ~ot itt építették fel a →*margitszigeti premontrei konvent*et.

Margit u. (II. Margit krt.–Rómer Flóris u.): **11. sz.:** villa (Pollák Manó, 1910). – **15. sz.:** Margit-kert vendéglő (1915).

Marhahajtó út: →*Bajza u.*

A Mária Magdolna-torony

Mária Dorothea Egyesület: 1885-ben alapították idős tanítónők gondozására Zirzen Janka, Péterfy Sándor, Rómer Flóris és mások kezdeményezésére. A ~ otthona 1889-ben épült a VIII. Orczy út 73–75. sz. alatt. Az ép.-et a következő években bővítették. Az egy.-nek 1937-ben 804 tagja volt. 1945-ben megszűnt, az Otthon ép.-e ma szlovák nyelvű gimn. – *Irod.* Thuránszky Irén: A magyar tanítónők Mária Dorothea Egyesületének félszázados története 1885–1935 (Bp., 1935).

Mária-kő-kápolna búcsúja: →*búcsúk*

Mária Magdolna-templom, volt *budai helyőrségi templom* (I. Úri u. 55.): az 1944–45-ben elpusztult templomot, mely a középkorban a budai m. lakosság plébániatemploma volt, a 13. sz. közepén kezdték építeni. Első okleveles említése 1257-ből való. D-i oldalán a hajóba vezető kapuja a *margitszigeti domonkos kolostor* hajójának É-i kapujával rokon. A 14. sz. elején Ny-i oldalán torony, a templomhajóban háromnyílásos karzat épült. A m. hívek számbeli és gazd. megerősödésével a 14–15. sz. fordulóján a ~ot háromhajósra bővítették, K-i irányban sokszögű szentélyt kapott, két oldalán kápolnákkal. A munkákat János mester és műhelye végezte. A török hódoltság alatt az egyetlen olyan templom volt, melyet a keresztényeknek meghagytak, de Eger 1596. évi elfoglalása után ezt is átalakították dzsámivá (Fethijje v. Fetih, azaz Győzelmi dzsámi). Mimberjének (szószékének) csillagmintás faragott korlátkőtöredéke a barokk kori templom hosszházának bontásakor került elő. A dzsámivá átalakítás főleg a templombelsőt érintette. Tornyát, melyben óra is volt – innen eredt a *Szaat dzsámi* (Órás dzsámi) elnevezése – *minaret*nek használták. 1686 után a ferencesek kapták, akik a középkori romos templomot elbontották, és az 1496-ban már készen állt és megmaradt gótikus tornyot és szentélyt megtartva 1717–43 között barokk stílusban teremtemplommá építették át. A ferences rendet 1786-ban II. József feloszlatta, és ekkor a ~ot világi célra vették igénybe, majd 1790 után ismét templomként szolgált. Itt koronázták meg 1792-ben I. Ferencet és három évvel később itt fosztották meg *Martinovics* Ignác ferencrendi szerzetest, a m. jakobinus mozgalom egyik vezetőjét papi méltóságától. 1817-ben a budai helyőrség kapta meg a templomot. Ma csak az első emeletén négyszögű, második emeletén nyolcszögű gótikus tornya áll (Magdolna-torony), földszintjén csillagboltozatával, díszes keretű nyílásaival. Tőle K-re a templom rommezeje látható. A főkapu előtti copf stílusú előcsarnokot 1792-ben Tallherr József építette. A tornyot a gótikus csigalépcső és más maradványok felhasználásával *Csemegi* József állította helyre (1950–53). Belsejében a templom leleteit mutatják be. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Magyarország Művészeti Emlékei, III., Bp., 1961).

Máriamakk: →*Makkosmária*

mariandl: szerencsejáték amely kizárólag Budán terjedt el. Eszköze egy golyó vagy kocka, amelynek hat figurája: vadász, szarvas, katona, aratólány, paraszt és pap volt. Az nyert, aki a felülre kerülő figurára tett. A kezdetleges szerencsejátékot zömében nők játszották, de kedvelt volt a tabáni, városmajori vendéglők mulatozó férfiai körében is. A ~ játék legtovább, a 19. sz. végéig a Rác fürdő környékén folyt.

Máriaremete, *Remete Mária* (II. ker): 1950. jan. 1-jéig →*Pesthidegkút-Ófalu* része. A Remete-szurdok bejáratából nyíló, változatos felszínű, erdők koszorúzta terület. Betelepülése kis családi házakkal már a századfordulón megkezdődött. Ny-i peremén az Ördög-árok közelében alakult ki a sűrű beépítésű →*Remetekertváros*. É-i, Remete Mária nevű magaslatán épült neogótikus temploma, egy 1817-ben emelt kegykápolna helyén. Kedvelt kiránduló- és búcsújáróhely.

Máriaremetei-szurdok: →*Remete-szurdok*

Máriaremetei út (II. Hidegkúti út–Hűvösvölgyi út): 1992-ig *Dimitrov út*. Jelentősebb ép.-e a 28. sz. Szt.lélek-templom.

Mária Terézia 1. Honvéd Gyalogezred Zenekara: →*Budapesti Honvéd Zászlóalj Zenekara*

Mária Terézia Gyalogezred: →*Budapest háziezrede*

Mária Terézia Laktanya, *Kilián György laktanya:* →*Üllői út* 49–51. sz.

Mária Terézia Leánygimnázium: 1875-ben nyílt meg mint Pest második leánylíceuma. 1902-ben költözött új ép.-ébe (VI. Andrássy út 63–65.). 1905-ben *Magy. Kir. Áll. Felsőbb Leányiskola és Leánygimnázium* lett. 1923-ban nevezték el Mária Teréziáról, s ekkor ismét leánylíceum. A 30-as évek közepétől leánygimn. 1945-ben *Varga* Katalin, az 1840-es évek erdélyi bányászjobbágy-mozgalmaknak a vezetője lett az új névadója. 1966 után fokozatosan ruhaip. szakközépisk.-vá alakult át. Helyén ma a *Pesti Barnabás Élelmiszeripari Szakközépisk.* működik. –*Irod.* A Pesti Barnabás Élelmiszeripari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet jubileumi évkönyve 1953–1978 (szerk.: Smolcz Lajos többekkel, Bp., 1978).

Mária u. (VIII. Gutenberg tér–Lőrinc pap tér): a volt *Rákos-árok* vonalában létesült, miután az 1838. évi árvizet követően a pesti tanács határozatot hozott az árok feltöltésére. Jelentősebb ép.-ei: **10. sz.:** romantikus stílusú, 9 ablakos, kétemeletes lh. (Diescher József, 1855 körül). Ballagi Mór nyelvész, szótáríró lakott itt 1880–81-ben. – **39. sz.:** a Szemészeti Klinika ép.-e (Korb Flóris és Giergl Kálmán, 1908).

Mária Valéria-telep: 1915-ben épült szükségkórház céljára. Az I. vh. után szoba-konyhás lakásokká, majd az egyre növekvő lakásínség miatt a harmincas években egysejtű lakrészekké alakították át. Az új telepen a megosztáskor a víz a konyhahelyiségben maradt, és a róla leválasztott szoba közmű nélkülivé vált. A régi telepen a barakkok végén volt a vízvételi hely és három illemhely, melyet kb. 20 család, mintegy nyolcvan személy használt. A ~et járványfészeknek, a főv. szégyentelepének bélyegezték az egykorú lapok. A 91 barakkból álló 816 egysejtű lakást 1957-ben bontották le. Helyén a →*József Attila lakónegyed* épült fel.

Marktplatz: →*Erzsébet tér;* →*Szentháromság tér*

Márkus Dezső (Pest, 1870–Bp., 1948): karnagy. Liszt Ferenc tanítványaként először zongoraművész akart lenni. Karmesteri pályáját külföldön kezdte. 1893-tól a Népszínház karmestere, 1895-től az Opera korrepetítora volt. 1898–1903 között külföldön vezényelt, utána karmester lett az Operában. 1911-ben az operaelőadások népszerűsítésére megalapította a Népoperát (később Városi, ma Erkel Színház), ennek 1914-ig ig.-ja volt, olcsó helyárakkal. Wagner-ciklust, filharmóniai hangversenyeket stb. rendezett. Az I. vh. kitörése után a színház vezetősége visszalépett, ezért a főv. házi kezelésbe vette a Népoperát, és 1918-ban ~t főzeneig.-nak nevezte ki. 1921-től a színház operai karmestere, 1926-tól ismét főzeneig.-ja.

Márkus József (Szombathely, 1852–Bp., 1915): jogász, tisztviselő, Bp. második polgármestere és főpolgármestere. 1875-től városi tisztviselő, *Kammayer* Károly polgármester mellett dolgozott. 1894-ben alpolgármesterré, 1896-ban polgármesterré választották. Tizenegy hónapig viselte ezt a tisztséget, s ezalatt előkészítette a központi igazgatás reformját. 1897-ben főpolgármester lett. Az önkormányzatért folytatott harcok során a főv. érdeket képviselte a kormánnyal szemben, s 1906-ban lemondott megbízatásáról. Domborműves emlékoszlopa a →*Normafánál* áll (ifj. Pelzmann Ferenc, 1906).

Márkus Miksa (Pest, 1868–német koncentrációs tábor, 1944): újságíró. 1891-től a *Magyar Hírlap* munkatársa, 1901-től főszerk.-je, majd tulajdonosa, a *Pesti Hírlap*nak 1926-tól az 1940-es évek elejéig főmunkatársa, majd szerk.-je volt. Szerk. a *Pesti Hírlap Regénytárát.* 1912–38 közt kis megszakításokkal a Bp.-i, ill. a M. Újságírók Egy.-ének elnöke volt.

Markusovszky Lajos (Csorba, 1815–Abbazia, 1893): orvos, eü. szervező, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1863, t. 1890). Tanulmányait a pesti egyetemen végezte. Működését *Balassa* János mellett kezdte tanársegédként. A szabadságharc után – mivel az egyetemre nem kerülhetett vissza – magánorvosi gyakorlatot folytatott Pesten, többek között a

A Mária Valéria-telep

br. Eötvös család háziorvosa is volt. 1867–92 között a Vallás- és Közoktatásügyi Min.-ban az orvosképzési ügyek, majd az összes egyetemi ügyek előadója. Munkásságával az orvosképzést, az orvosi szakirodalmat európai színvonalra emelte, s elindította az orvostovábbképzést is. Megalapította az *Orvosi Hetilap*ot (1857), a *M. Orvosi Könyvkiadó Társulat*ot (1863), az *Orsz. Közeü. Egy.*-et (1886), amelynek alelnöke, a *Budapesti Kir. Orvosegy.*-nek (1887–88) elnöke volt. Számos pesti közeü. vonatkozású cikke jelent meg (közkórházakról, városi vízvezetésről stb.). Emlékezetére a nevét viselő szombathelyi kórház *Markusovszky Lajos-emlékérm*et alapított, amelyet az Orvosi Hetilap által alapított *Markusovszky-díj*jal együtt osztanak ki.

Márkus-villa: →*Hűvösvölgyi út* 85. sz.

Marokkó-udvar: →*Erzsébet tér*

Marosán György (Hosszúpályi, 1908–Bp., 1992): politikus, eredeti szakmája pék. 1943-ban az SZDP titkára, 1945–47-ben vezető titkára. A pártegyesülés egyik vezető személye. 1948–1950-ben a Magyar Dolgozók Pártja bp.-i titkára és főtitkárhelyettes. 1950-ben koholt vádak alapján börtönbe került, 1953-ban szabadult, 1956-ban rehabilitálták. A forr. után vezető szerepe volt az MSZMP megalakításában. 1960–62 között a bp.-i pártbiz. első titkára, az MSZMP PB tagja (1956–62). 1962-ben lemondott tisztségeiről. Bp.-i vonatkozású önéletrajzi műveket írt: *Tüzes kemence* (Bp., 1968); *Az úton végig kell menni* (Bp., 1972); *Ember és kenyér* (Bp., 1979); *A mozgalom* (Bp., 1984); *A tanúk még élnek* (Bp., 1989); *Fel kellett állnom* (Bp., 1989).

Marót-csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Maróthy László (Szeghalom, 1942–): politikus. A gödöllői Agrártudományi Egyetemen szerzett diplomát. 1973-tól 1980-ig a KISZ KB első titkára. 1980-tól 1984-ig az MSZMP Bp.-i Biz.-ának első titkára. 1984–87 között min.-elnökh., 1986-tól 1987-ig az Orsz. Tervhivatal elnöke. Környezetvédelmi és vízgazdálkodási min. (1987–89). 1980–90 között egy. képviselő.

Marquard Színes Nyomda Kft. (VIII. Kerepesi út 29/b): jogelődjét az angol Mirror Holding alapította 1990-ben *Maxwell Színes Nyomda Kft.* néven. 1992-ben Jürg Marquard svájci üzletember vette meg. A ~ a Jürg Marquard csoport tagja. Fő termékei: a Magyar Hírlap, az Esti Hírlap és a Magyar Narancs.

Marsigli, Luigi Ferdinando (Bologna, 1658–Bologna, 1730): természettudós, osztrák császári hadmérnök. 1681-ben belépett a császári hadseregbe. 1683-ban török fogságba esett, ahonnan családja váltotta ki. 1684-től ismét mo.-i hadjáratokban vett részt, ott volt Buda első, sikertelen ostrománál. 1686. aug.-ban ismét Budánál az ostrom technikai szervezését végezte. Ennek során sok rajzot, vázlatot és térképet készített Buda váráról, s ezek rendkívül értékesek a középkori állapot rekonstruálásához. Ezután haláláig a természettudományokkal foglalkozott. Hagyatékából alakult a bolognai akadémia. – Bp.-i vonatkozású m.: *Danubius pannonico-mysius* (Amsterdam, 1725); *M. L. jelentései és térképei Budavár ostromairól* (Budapest Régiségei IX., Bp., 1906).

Márta Ápolónő Egyesület: 1926-ban létesült a világi ápolónők képzésére. A magánszanatóriumok és a biztosítási kórházak igényeltek világi ápolószemélyzetet, az áll. és főv. gyógyint.-ekben általában apácák látták el az ápolási feladatokat. Trugly Margit alapítványa tette lehetővé a képzést. A ~ 1937-ben megszerezte a *Pálffy-ház*at. A bentlakásos isk.-ban ma a *Varga Katalin Ápolónőképző* működik.

Márta egyesület: 1894-ben alakult társ. egy., melyet közvetlenül támogatott a főv. közép- és nagypolgárság, a házicselédek munkaközvetítését és ált. szociális gondozását látta el. A ~ a századforduló legszámottevőbb cselédszerző egy.-e. A századelőn évente átlag 15 ezer esetben végzett munkaközvetítést. Az 1920-as években csökkent munkaközvetítői forgalma, de a két vh. között is megtartotta nagy szerepét a cselédek álláshoz juttatásában. A ~ átmeneti cselédotthont is üzemeltetett, ahol állástalan cselédlányoknak olcsón adott szállást és ellátást rövid időre. – *Irod.* Gyáni Gábor: Család, háztartás és a városi cselédség (Bp., 1983).

martalóc: görögkeleti vallású balkáni szláv katonák török elnevezése. A m. szóhasználatban a ~ok könnyű fegyverzetű, segédszolgálatot teljesítő lovaszsoldosok voltak. Budán külön területen a Martoloszlar mahallesziben, azaz a Martalócok negyedében éltek. Az 1566. évi tűzvészben az Alsóvárosban lévő ~ mahallé leégett.

Martinelli, Anton Erhard (Bécs, 1684 k.–Bécs, 1747): építész. Ausztriában dolgozó olasz eredetű építészcsalád tagja, 1727-től császári építészmester. Fő műve a pesti Invalidus-ház (volt Károly-kaszárnya, Városháza, ma a *Fővárosi Önkormányzat ép.-e* 1727–35). Alaprajza nagyon hasonlít a prágai invalidus-házra, de a kincstári normának megfelelő szabványép.-en az arányok művészies, érződik ifj. Fischer von Erlach hatása.

Martinelli tér: →*Szervita tér*

Martinovics-hegy, *Kis-Sváb-hegy* (XII. ker.): az →*Orbán-hegy*től ÉK-re emelkedő, briozoás márgából álló rög (257 m). K-i lejtőjére kiscelli agyag, másutt félkörben →*budai márga* települt. Fátlan felszínének ÉK-i része sziklás, K-i és D-i lejtője a *Krisztinaváros* és a →*Német-völgy* felé sűrűn beépült. Elhagyott kőfejtőiben a fekü nummuliteszes mészkőrepedéseiben gazdagon fordulnak elő kalcitkristályok. – A ~en római kori lelőhely, a Pethényi út felső részén 1849-es honvédsír található. A ~et korábban Sváb-hegynek hívták. Miután ezt a nevet később a mai →*Sváb-hegy*re is kiterjesztették, ezért kapta megkülönböztetésül mai nevét. A II. vh. után nevezték el ~nek. A hegytető, ami remek kilátóhely, még beépítetlen terület, K-i és D-i lejtője sűrűn beépült.

Martinovics Színház: a Tanácsközt. alatt, 1919. máj. 12–júl. 30. között az Üllői úti volt *Mária Terézia Laktanyá*ban működött katonaszínház. Színészei katonaszínészek, ig.-ja Dénes Jenő, karmestere Vécsey Sándor volt. Négy produkciójuk: Tóth Ede: *A falu rossza;* Gervai Andor: *Bent az erdőben* (népszínművek), Belasco: *Pillangókisasszony;* Sze-

mere György: *Siralomházban*, ill. 21 alkalommal színre került kabaréműsoruk célja az volt, hogy megismertesse és megkedveltesse nézőivel a színházat. – *Irod.* Staud Géza: A Tanácsköztársaság színházi műsora (Bp., 1959); Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora, 1904–1944 (Bp., 1974).

Mártírok útja: →*Margit körút*

Marton László (Tapolca, 1925–): szobrász, Munkácsy-díjas (1952, 1953, 1956), érdemes művész (1973), kiváló művész (1980). 1940–46-ban az Iparművészeti Isk.-ban, majd 1946–52 között a Képzőművészeti Fősk.-n tanult, Pátzay Pál növendékeként. A főv.-ban felállításra került fontosabb szobrai: *Szondy György* (VI.Kodály körönd, 1955); *Ferenczy István* (Margit-sziget, Művészsétány, 1956); *Lány galambbal* (X. Üllői út, 1959); *Joliot Curie* (XII. Királyhágó tér, 1959); *Egry József* (XI. Egry József u.–Irinyi u., 1977); *József Attila* (a Parlament melletti rakodópart fölött, 1980); *Harangozó Gyula* (domborműves emléktábla, VI. Liszt Ferenc tér, 1983); *Liszt Ferenc* (VI. Liszt Ferenc tér, 1985); *Kis királylány* (V. Vigadó tér, 1990).

Márton-hegy (XII. ker.): a →*Széchenyi-hegy*től a →*Denevér-árok*kal elválasztott, majd D és K felől a *Német-völgy*gyel övezett hegy (285 m). Alapja szaruköves →*dolomit*, amire a K-i részén →*budai márga*, Ny-on pannóniai homok és homokkő települt. Nagy részét lösz fedi. Nevét Szt. Márton egykori kápolnájáról kapta, Buda város 1789. évi határfelosztása már ezen a néven említi. Tipikus zöldövezeti lakóterület.

Márton-hegyi-árok (XII. ker.): a →*Széchenyi-hegy* K-i lejtőjéről a →*Karthauzi-völgy*gyel majdnem párhuzamosan, attól K-re lefutó, s a →*Német-völgy*be torkolló aszóvölgy. Ma az →*Orbán-hegyi-árok*kal és a Karthauzi-völggyel egyesülve alkotja a Németvölgyet, fiatal folyólefejezés eredményeként. Korábban, a negyedkor elején még a →*Farkasrét*en keresztül, a →*Sas-hegy* Ny-i oldalában, a Dayka Gábor út menti völgyben érkezett ki a →*Kelenföldi–lágymányosi-lapály*ra.

Martos Flóra Gimnázium (III. Szentlélek tér 10.): az ép. a század elején az irgalmas nővérek zárdája és Szt. Lujza leány elemi és polgári isk.-ja számára készült. Az államosítás után jött létre benne 1950-ben a ~. – *Irod.* A Budapesti Martos Flóra Gimnázum emlékkönyve 1954–1984 (szerk.: Lukács Józsefné–Bánkúti Imréné–Bődy Zoltán, Bp., 1984).

Martsa István (Pozsony, 1912–Bp., 1978): szobrász, Munkácsy-díjas (1957, 1966), érdemes művész (1970). A Képzőművészeti Főisk.-n 1945–50 között Ferenczy Béni növendéke volt. 1951-től a Képző- és Iparművészeti gimn. tanára volt. Köztéri szobrai Bp.-en: *Gémek* (Kispest, 1954); *Ülő nő* (VIII. József u. 22., 1968); *Földmunkás* (XVII. Pesti u., 1968) *Nagy Balogh János* (Kispest, Petőfi tér, 1975); *Felszabadulási emlékmű* (XVIII. Nemes u.–Címer u., 1976).

Marvel Illatszergyártó Rt.: →*Diana Ipari és Kereskedelmi Rt.*

Marx és Mérei Tudományos, Elektromos Műszerek és Feszmérők Gyára: 1900-ban alapították a XIII. Bulcsú u. 7. sz. alatti telephelyen. Eredeti profilja isk. taneszközök, feszmérők és üveghőmérők gyártása. 1908-tól a Postaigazgatóságnak automata levélgyűjtő szekrényeket szállítottak és távirdai szerelési munkákat végeztek. A 20-as évek elején kezdték meg az elektromos műszerek, továbbá a geodéziai műszerek előállítását. A 30-as években megindították egyes anyagvizsgáló berendezések, valamint repülőgépműszerek gyártását. A II. vh. éveiben mint hadiüzem a cég jelentősen fejlődött. 1944 őszén berendezéseinek egy részét leszerelték és elszállították. 1945-re a gyárnak nem maradtak termelőeszközei, a gyér megrendeléseket a hiányosan helyreállított négy gyáregység a *Műszaki Munkaközösség Termelő és Értékesítő Szövetkezet* keretében igyekezett teljesíteni. 1948 ápr.-ában a ~ *Mechanikai Műszerek Gyára* elnevezéssel áll. tulajdonba került. Telephelye 1954-ig a Bulcsú u.-i üzem maradt. Ezt követően Közlekedési Mérőműszerek Gyára elnevezéssel működött. 1964 óta a →*Ganz Műszer Művek* keretében üzemel.

Marxfalva: az egykori Soroksárpéteri (később Pestszentimre, a XVIII. ker. része) elnevezése a Tanácsközt. idején. A község addig Soroksár külterületi része volt, a Népbiztosság Gyál és Vecsés községek határa egy részének hozzácsatolásával az új ~ nagyközséget alakította ki. A Tanácsközt. bukása után, a korábbi név és helyzet visszaállításával együtt megszüntették önálló községi létét.

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem: →*Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem*

Marx tér: →*Nyugati tér*

második (II.) kerület: Buda É-i részén terül el. É-on és ÉK-en a III. ker., K-en a Duna, D-en az I. és XII. ker., Ny-on Bp. közig. határa határolja. A Budai-hg. egy részét foglalja magában. Felszíne alatt különösen gazdag formakincsű barlangrendszerek húzódnak (→*Pál-völgyi-barlang*, →*József-hegyi-barlang*, →*Szemlő-hegyi-barlang*, →*Mátyás-hegyi-barlang*). Természetvédelmi területei: Pál-völgyi barlang felszíne, Szemlő-hegyi-barlang felszíne, Budai Tájvédelmi Körzet (egy része). Védett értékei: Budai császárfa (Mechwart tér), Mihályfi Ernő kertje (Bogár u. 25.), hársfa (Gazda u. 45.), galagonya (Szép Ilona u. 4.), Apáthy-szikla, Fazekas-hegyi-kőfejtő, Pusztaszeri úti földtani alapszelvény. Városrészei: →*Adyliget*, *Budakeszierdő* (egy része), *Budaliget*, →*Csatárka*, *Erzsébetliget*, *Erzsébettelek*, →*Felhévíz*, →*Gercse*, →*Hársakalja*, *Hárshegy*, →*Hűvösvölgy*, *Kővár*, →*Kurucles*, →*Lipótmező*, →*Máriaremete*, →*Nyék*, *Országút*, →*Pálvölgy*, →*Pasarét*, →*Pesthidegkút-Ófalu*, →*Petneházy-rét*, →*Remetekertváros*, →*Rézmál*, →*Rózsadomb*, →*Szemlőhegy*, →*Széphalom*, →*Szép Ilona*, →*Szépvölgy*, →*Törökvész*, →*Újlak* (egy része), →*Vérhalom*, →*Víziváros* (egy része), →*Zöldmál*. Fontosabb közútjai: Margit krt., Szilágyi Erzsébet fasor, Hűvösvölgyi út, Árpád fejedelem útja. Legfontosabb közlekedési csomópontja a három ker. határán fekvő Moszkva tér. – E területről jelentős kelta és római kori emlékek kerültek elő. A honfoglalás után több faluszerű település jött itt létre, pl. *Nyék* és *Nádor*. A *jenői rév* kiépítésével a közeli hévízforrások hatásá-

ra alakult ki →*Gézavására*, a mai Margit híd budai hídfőjétől É-ra fekvő területen. Ez az áthaladó kereskedelem hatására megerősödött, később →*Felhévíz* néven szerepelt. E vidék birtokosa először a Kurszán nemzetség, majd a kir. család volt. Felhévíztől É-ra alakult ki 1212 körül →*Szentjakab*, D-en pedig az akkor még szinte lakatlan Várhegy alatti lejtős-lapályos területen *Szent Péter város*. A mai Széna tér környékén feküdt *Tótfalu*, Pesthidegkút határában pedig →*Gercse* (a falu templomának a romjai maradtak meg). E településeket a tatárdúlás elpusztította, s csak egy részük épült újjá. A Várhegy megerősítése után a romokból felépült, s 1258-tól újra emlegetik *Szent Péter várost* és *Felhévíz*t. Lakóik szőlőműveléssel, borkereskedelemmel és molnársággal foglalkoztak. A 15. sz.-ban vashámor is működött ezen a területen. Szent Péter várost – v. *Zsidóvárost*, a későbbi *Vízivárost* – lakói a 15. sz.-ban védőfallal vették körül. Kikötője, piaca és ip.-a révén a 16. sz. eleji Buda legnépesebb és legforgalmasabb külvárosa lett. – A *Szépjuhászné* vidékén épült fel a 14. sz. elején a →*budaszentlőrinci pálos kolostor*, amely gazdaságával és művészeti alkotóműhelyével tűnt ki. A mai Hűvösvölgyi út 78. sz. környékén épült fel a kir. nyaraló, vadászkastély és templom. Itt húzódott *Mátyás kir. vadászkertje* (→*Vadaskert*). A török hódoltság alatt Felhévíz község elpusztult, Szent Péter város pedig keleties külsőt kapott. Templomait dzsámivá alakították, a hévizek felhasználásával fürdőket építettek. A gyérülő lakosság helyére K-ről jövő népek települtek le. A törökök várfalrendszert építettek ki, amelynek Ny-i falmaradványai még most is láthatók. A ~ben találhatók a főv. legjelentősebb török kori emlékei: a →*Császár fürdő*, a →*Lukács gyógyfürdő* és a →*Király fürdő*, valamint →*Gül baba türbéje*. Buda visszafoglalása után a kamarai igazgatás külvárossá alakította át a Várhegy alatti részeket. A korábbi falvak lakatlanok maradtak, beolvadtak Buda határába. Legjelentősebben a korábbi Szent Péter város, de ekkor már *Wasserstadt* (*Víziváros*) néven szereplő helység fejlődött, amely a Bem József u.–Clark Ádám tér–Moszkva tér közti területen helyezkedett el. Lakosai német, horvát és m. kereskedők, iparosok, napszámosok voltak. A Víziváros fő közlekedési vonala a mai Margit krt. és a Fő u. volt, amely a Zsigmond térre vezetett. Az útvonalat *Országút*nak nevezték, amelynek mentén a szőlőművesek és iparosok falusias jellegű házakat építettek. Az egykori Szentjakabfalva területének romjain német és rác lakosság letelepedésével alakult ki *Neustift*, *Újlak*, mint Buda külvárosa, amelynek a lakói ugyancsak szőlőművesek és iparosok voltak. Buda legforgalmasabb külvárosa a Víziváros volt, amely piacával, kereskedelmi életével, kézműip.-ával és kikötőjével tűnt ki. A városrész fejlődésében az 1818. évi tűzvész és az 1838. évi árvíz okozott törést. Városias jellegét is számottevően módosította, amikor 1844-ben *Ganz* Ábrahám megalapította vasöntödéjét (ma →*Öntödei Múzeum*), amelyből a különböző Ganz-gyárak nőttek ki. A városrész az 1873. évi egyesülés után a főv. II. ker.-e lett. A fejlődést kedvezően befolyásolta a Margit híd megépülése (1876). Ez adott lendületet a mai Margit krt. most már városias kiépüléséhez és a Rózsadomb fokozatos benépesüléséhez. A szőlőskertek és gyümölcsösök akkor még egészen a mai Moszkva térig nyúltak. Az 1880-as években a filoxéra csaknem teljesen kipusztította a szőlőt, s így nagy terület szabadult fel az építkezés számára. A századforduló előtt városszabályozási terveket készítettek, közművesítettek. A Fő u.-i régi házakat új bérházak váltották fel. A századfordulón megkezdődött, az I. vh. óta felgyorsult a Rózsadomb, Pasarét, Hűvösvölgy beépítése. Ezeken a területeken általában kertes villanegyedek alakultak ki. A város 1950. jan. 1-jén életbe lépett közig.-i változásai keretében a ker. határai az I., a XII. és a III. ker. viszonylatában valamelyest módosultak; az addig önálló *Pesthidegkút* községet pedig a ~hez csatolták. – Az 1870-es években e terület szőlő- és gyümölcstermesztése jelentős volt. A lakosság növekedésével, az építkezések terjedésével a kertek egyre inkább kihúzódtak, ma már inkább kis házikertek maradtak, de a →*Rozmaring Mezőgazdasági és Kertészeti Termelőszövetkezet* földterületének egy része (főleg Pesthidegkúton) a ~ben van. – A ker. üzemei közül a legjelentősebbek a →*Ganz Villamossági Művek* és a →*Villamos Berendezés és Készülék Művek*. – Az *idegenforgalmat* régebbi és újabb szállodái, panziói (→*Hotel Budapest*, *Európa Szálló*, →*Hotel Ifjúság*, →*Rege Szálló*, *Petneházy Country Club* stb.), valamint kempingtelepei szolgálják. – A ~ közép-isk.-i közül legrégebbi az első áll. tanítóképző, amelyet Eötvös József megbízásából Zirzen Janka szervezett meg 1869-ben, s 1874-től a Csalogány u. 43. sz. alatt működött (ma gyógypedagógiai isk.). 1897-ben költöztették a Hidegkúti út 23. sz. alá a lebontásra ítélt pesti Újépületből a cs. és kir. gyalogsági hadapródisk.-t, amely 1921-től *Bocskay István Reáliskolai Nevelőintézet*ként szolgálta a katonai szakoktatást. Ebből lett később a *Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia*. 1907-ben alapították az →*Érseki kath. Gimnázium*ot (Keleti Károly u. 37., ma *II. Rákóczi Ferenc Gimnázium*) és a *Baár-Madas Református Leányintézet*et (Lorántffy Zsuzsanna u. 3., később leánygimn., az államosítás után *Móricz Zsigmond Gimnázium*, ma újra működik benne a református Baár-Madas Gimnázium). A Jurányi u. 1–3. sz. ép.-ben 1916-ban nyílt meg a *Boldog Margit női felső kereskedelmi isk.*, 1919-ben a *Mátyás kir. reálisk.* (ma *Földes Ferenc Kereskedelmi* és *Kalmár László Számítástechnikai Szakközépisk.*). – A ~ben található közgyűjt.-ek: →*Bartók Béla Emlékház*, →*Öntödei Múzeum*, →*Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat*, *Országos Orvostörténeti Könyvtár* (Török u. 12.), →*budai ferences könyvtár* (Margit krt. 23.) és a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* négy fiókja. Színház nincs a ~ben, bemutató mozija az *Átrium* (egykori *Május 1.*, Margit krt. 55.). A másik két mozija, a *Bem* (Margit krt. 5/b) és a *Kultúra* (Hidegkúti út 138.). Művelődési házai: A Marczibányi téri *Művelődési Központ és Ifjúsági Ház* és a *Petőfi Művelődési Központ*. – A ~ eü. intézményei: a korábbi →*Irgalmas Kórház* utóda, a mai →*Országos Reuma- és Fizioterápiás Intézet*

és az →*Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet*, a →*Budai Gyermekkórház-Rendelőintézet* (Cserje u. 14.), a *Ferenc Kórház* (Széher út 71–73.), a →*Pesthidegkúti Kórház* (Pozsonyi út 10–12.) és a *Pest megyei Budagyöngye Kórház* (Tárogató út 84–90.). – A ~ orsz. jellegű hivatala: a *Külügymin.* (Bem rkp. 47.) és az *Ip. és Kereskedelmi Min.* (Margit krt. 85.), valamint a →*Központi Statisztikai Hivatal* (Keleti Károly u. 5–7.). A ker. adatait a következő táblázat mutatja.

A II. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	36,59
	1980. I. 1.	36,34
Népességszám	1960. I. 1.	94 722
	1970. I. 1.	102 985
	1980. I. 1.	107 413
	1990. I. 1.	102 758
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	2589
	1970. I. 1.	2834
	1980. I. 1.	2956
	1990. I. 1.	2 827,7
Házasságkötések	1960	771
	1970	964
	1980	733
	1990	501
Élveszületések	1960	709
	1970	1225
	1980	1140
	1990	785
Halálozások	1960	917
	1970	1193
	1980	1583
	1990	1433
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−208
	1970	32
	1980	−443
	1990	−648
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		8263
1970–1979 évek között		4428
1980–1989 évek között		−4655
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	64,1
	1970. I. 1.	66,0
	1980. I. 1.	43,7
	1990. I. 1.	54,1
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	62,9
	1970. I. 1.	72,6
	1980. I. 1.	48,7
	1990. I. 1.	42,9
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	30,4
	1970. I. 1.	32,9
	1980. I. 1.	26,0
	1990. I. 1.	18,2
Lakásállomány	1960. I. 1.	26 721
	1970. I. 1.	33 275
	1980. I. 1.	38 478
	1990. I. 1.	44 955
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	354
	1970. I. 1.	310
	1980. I. 1.	279
	1990. I. 1.	229

Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	166,7
	1980. XII. 31.	256,3
	1989. XII. 31.	276,6
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	115,8
	1980. XII. 31.	145,5
	1989. XII. 31.	166,8
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	93,5
	1980. XII. 31.	135,7
	1989. XII. 31.	194,7
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	171,2
	1980. XII. 31.	306,0
	1988. XII. 31.	329,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	38
	1980. XII. 31.	41
	1989. XII. 31.	45
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2526
	1980. XII. 31.	2620
	1989. XII. 31.	2739
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	408
	1980. XII. 31.	802
	1989. XII. 31.	662
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1804
	1979. X. 15.	3405
	1989. X. 15.	3057
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	12 397
	1979/80 tanév elején	8648
	1989/90 tanév elején	9457
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	55
	1979/80 tanév elején	43
	1989/90 tanév elején	30

Másolópapírgyár: →*Duna Papírgyár*

MASPED: →*Magyar Általános Szállítmányozási Vállalat*

MASZOLAJ Magyar–Szovjet Olajipari Rt.: →*Budapesti Kőolajipari Gépgyár;* →*Csepeli Kőolajipari Vállalat*

MASZOVLET: →*Magyar Szovjet Polgári Légiforgalmi Rt.*

MATÁV: →*Magyar Távközlési Rt.*

Mathiasberggasse: →*Szépvölgyi út*

Mathiasgasse: →*Szépvölgyi út*

Matusek-csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Matuska Alajos (Nagygaradna, 1847–Bp., 1934): jogász, alpolgármester. 1873-ban került a fővárosi szolgálatába, 1885-ben az általa megszervezett közgazd. és közig. ügyoszt. élére. 1897-től 1906-ig alpolgármester volt. Érdeme – többek között – a város piac- és csarnokhálózatának megszervezése.

Mátyás-csurgó: →*Disznófő-forrás*

Mátyás Diák: →*élclapok*

Mátyásföld (XVI. ker.): 1887-ben *Kunkel* Imre, a →*Budapesti Központi Általános Tejcsarnok Rt.* alapítója, Cinkota földesurától, *Beniczky* Gábortól 75 kat. holdat vásárolt. 65 alapító tag még ez év nov. 5-én létrehozta a *Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesületét*. Ennek tevékenységeként jött létre a századforduló legszebb Pest környéki nyaralótelepe, *Mátyás* kir.-ról elnevezve. Az egy. kikötötte, hogy egy-egy telek nagysága 600–900 □öl lehet, és az u.-k szélességét 15 m-re kell mérni. Ezek és egyéb feltételek csak keveseknek tették lehetővé az itt letelepedést. ~ fásítása 1888 őszén kezdődött. 1889-ben – a BHÉV megindulása évében – újabb 43 kat. holdat parcelláztak. Az egy. 1891-ben 33 kat. holdas parkerdőt vásárolt. 1896–98-ban az egy. kezdeményezésére épült egy három tantermes isk. A lakosság száma a századfordulón nyáron 771, télen 272 fő volt. A századfordulón épült a Prodám u.-i templom. 1907-ben Pejácsevichné Beniczky Mária a BHÉV rákosszentmihályi oldalán újabb parcellázásba kezdett. Az új tulajdonosok kisebb pénzű hivatalnokok, alkalmazottak voltak. A telep neve *Tusculanum*, majd *Új-Mátyásföld* lett. 1915-ben ide települt a →*Magyar Általános Gépgyár*, amely repülőgépgyár és repülőtér építését kezdeményezte (→még *repülőterek*). A Bp.–Bécs közötti légijárat – posta- és személyforgalommal – 1918. júl. 4-én indult meg. Önálló villany- és vízmű 1911-ben épült a telepen. 1931-ben Pejácsevichné újabb 130 kat. holdat parcellázott. 1932-ben épült fel a →*Corvin Mátyás Gimnázium*. Önálló községgé 1933. jan. 1-jén alakult. Új-Mátyásföld szélén 1943-ban kezdődött meg az Ikarus Gyár építése, amely a község exkluzív

jellegének lassú átalakítását eredményezte. 1945-ig kilenc hetilap jelent meg. 1950. jan. 1-től a XVI. ker. része. 1952-ben körzeti orvosi rendelő nyílt. A 70-es években épült a →*Centenáriumi lakótelep*. A repülőteret 1990-ig a szovjet hadsereg birtokolta, környékén katonai lakótelepet építettek. Az itt üresen maradt mintegy 1000 lakást, ill. a járulékos létesítményeket magán- és közcélokra hasznosítják. – *Irod.* Szentes Lajosné: A XVI. kerület története (Bp., 1971).

Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesülete: →*Mátyásföld*

Mátyásföldi Repülőgépgyár: →*Magyar Általános Gépgyár Rt.*

Mátyásföldi repülőtér: →*repülőterek*

Mátyás-hegy (III. ker.): a →*Szemlő-hegy*től ÉNy-ra húzódó, kerekded formájú rög (300 m). D-ről és Ny-ról a →*Szép-völgy*gyel határos, K-en a →*Kiscelli-fennsík*ra szakad le meredek lejtőkkel. Változatos kőzettani felépítésű. A kiscelli agyag évszázadok óta a tégla- és cserépgyártás kitűnő nyersanyaga. A kiscelli téglagyártól a Szépvölgyi út mentén haladva a →*budai márga* vékony lemezes padjai bukkannak elő a bevágásokban, majd az idősebb briozoás márga, a messziről fehérlő kőfejtőkben pedig a nummuliteszes mészkő vastag rétegei. A ~ legmagasabb pontjától É-ra felszínre kerül a Hármashatár-hegy fő tömegét felépítő →*dolomit*. A fiatalabb nummuliteszes mészkővel vetősík mentén érintkezik. A hegy karsztosodó mészkövében alakult ki a →*Mátyás-hegyi-barlang*. A ~ környékén több római emléket: ép.-ek nyomait, fogadalmi oltárkövet, kőkoporsót, benne verssoros melltűt találtak. A hegy tövében haladt az a vízvezető csatorna, mely forrásvizet vitt a római katonavárosba. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Mátyás-hegyi-barlang: hévizes eredetű, nagy kiterjedésű barlangrendszer a →*Hármashatár-hegy* csoporthoz tartozó →*Mátyás-hegy* Ny-i oldalában; a Budai-hg. második, az ország negyedik leghosszabb barlangja. Bejárata a hegyoldalba mélyülő, felhagyott kőfejtő talpszintjén, 202,5 m tengerszint feletti magasságban nyílik. Kezdeti járatai – a *Tűzoltó-* v. *Kristály-barlang* és az ún. *Felső-barlang* – már a század első harmadában ismertek voltak. Első jelentős szakaszát 1948-ban – a II. vh. során létesített mesterséges tárórendszer robbantási munkái során megnyílt újabb üregekből kiindulva – a Bp.-i Egyetemi Turista Egy. barlangkutatói tárták fel, melyet a szabadságharc, valamint a *Magyarhoni Földtani Társulat* megalakulásának 100. évfordulója tiszteletére *Centenáris-szakasz*nak neveztek el. A 60-as években a Vörös Meteor Sportegy. barlangkutatói, majd 1982-től kezdődően az Acheron Barlangkutató Szakoszt. tagjai újabb és újabb járatokat *(Meteor-ág, Toldy-ág, Természetbarát-szakasz,* ill. *Mikulás-ág)* tártak fel. A rendszer ismert hossza jelenleg 4862 m, teljes függőleges kiterjedése 107,6 m, mellyel a Budai-hg. legmélyebb barlangja. A ~ fő befoglaló kőzete a felső-eocén nummuliteses-discocyclinás mészkő, de legmagasabban fekvő járatai felharapódznak a fedőben települő briozoás márgába is,

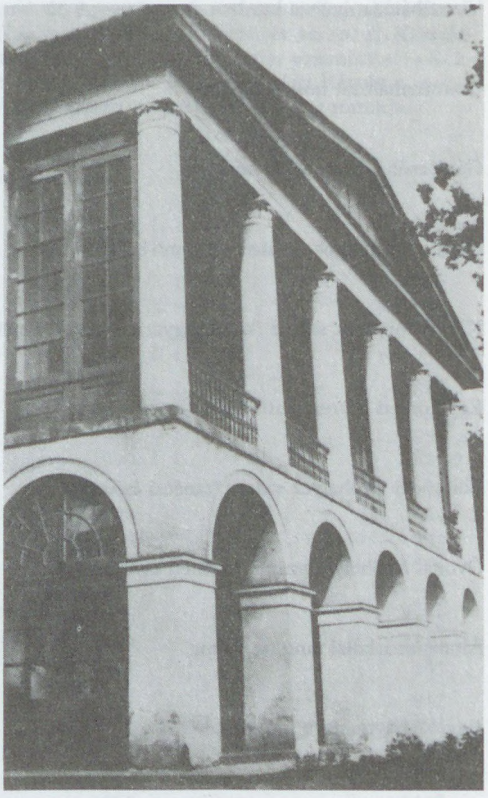

Az egykori Libasinszky-villa: Mátyás király út 14/c

míg a legmélyebb szintet képviselő *Patakmeder* már a feküt alkotó felső-triász szaruköves mészkőben alakult ki. A szövevényes alaprajzú barlang fő járatait KÉK–NyDNy irányú törésvonalak határozzák meg. Folyosói zömmel tágasak, falait jellegzetes, üstszerű hévizes oldásformák tagolják. További sajátosságuk a mennyezetükön végighúzódó, átkovásodott kőzetzóna, melynek kialakulása idősebb, magas hőmérsékletű hidrotermális folyamatokhoz köthető. A barlang D-i részeit egy többszintes, mintegy 60 m függőleges kiterjedésű hasadékrendszer alkotja, ennek szintjére már a hidegvizes oldásformák jellemzőek; a mélyponton található, pár m² vízfelületű kis tó a helyi karsztvízszintet jelzi. A ~ túlnyomó része száraz, cseppkőképződményeket csak elvétve tartalmaz. Ásványegyüttesét főleg fentnőtt kalcitkristályok, hidrotermális barittelérek, valamint apró, rostos-tűs gipszkiválások, limonitkonkréciók és nyomokban előforduló hévizes kiválások (zömmel kalcitlemezek) képviselik. A rendszer D-i végpontjai erősen megközelítik a szemközti kőfejtőből nyíló →*Pál-völgyi-barlang* járatait, az összeköttetés megvalósításával együttes hosszuk meghaladná a 12 km-t. A ~ mérete, geológiai, genetikai, morfológiai és hidrológiai értékei alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik. Életvédelmi okokból lezárt,

csak barlangkutatók számára látogatható. A barlang felső részéhez kapcsolódó mesterséges tárórendszerben az Eötvös Loránd Geofizikai Int. szeizmikus és gravitációs mérőállomást működtet.

Mátyás király emlékplasztika (II. Hűvösvölgyi út 78.): Mátyás király egykori vadászkastélyának helyére (jelenleg park) 1990-ben állítottak emléket Mátyás kir. halálának 500. évfordulója alkalmából. A népies ihletésű ornamentikát hordozó oszlop a korabeli kegyoszlopok hangulatát idézi. A mű Varga Tamás alkotása. Anyaga bronz, mészkő, bronzlemez; mérete 225 cm.

Mátyás Király Reálgimnázium: 1919-ben létesült mint a II. ker. harmadik középisk.-ja. A Jurányi u. 1. sz. isk.ép.-ben működött, 1932-ben az Ilona (ma Szabó Ilonka) u. 4. sz. alá, az →*Egyetemi Katolikus Gimnázium* ép.-ébe költözött. 1949-ben megszűnt.

Mátyás király út (XII. Költő u.–Szilassy u.): a Sváb-hegy oldalában, nagyjából a lejtvonal mentén futó út egyben kellemes sétaút, melynek több pontjáról szép kilátás nyílik a fővárosra. A 19. sz. derekán kezdtek itt nyaralókat és villákat építeni, közülük maradt fenn a **14/c sz.** ún. *Libasinszky-villa:* emeletes, klasszicista stílusú, 6 oszlopos és faoromzatos középrésszel, az oszlopok alatt 5 árkáddal. *Hild* József építette 1846-ban Libasinszky Vince szabómester özvegye számára. – **18. sz.:** villa (Kallina Mór, 1887). – **20. sz.:** villa (1850). – **21. sz.:** villa (1886). – **23. sz.:** villa (Hegyi és Majovszky Pál 1889). – **24. sz.:** villa (Hegyi és Majovszky Pál 1888). – **25. sz.:** villa (Majovszky Pál 1890). – **30. sz.:** villa (Diescher József, 1893). – **32. sz.:** villa (Dankó Károly, 1885). – **34. sz.:** villa (1889). – **44. sz.:** villa (1894), kerti pavilon (1910).

Mátyás király vadászkastélya és vadaskertje: →*nyéki vadászkastély*, →*vadaskert*

Mátyás Pince (V. Március 15. tér 7.): 1904-ben Baldauf (Borostyánkői) Mátyás nyitotta. Először egy helyiségből állt. 1914-ben nagyteremmel bővült. Freskóit, ornamentális díszítéseit Haranghy Jenő festőművész készítette, zömmel az 1937. évi rekonstrukció alkalmával. Ólomüveg ablakai Mátyás kir. életéből vett jeleneteket ábrázolnak. Két év múlva elkészült az ún. „Jubileumi" és „Halász" -terem. A II. vh. alatt megrongálódott berendezését Vadász Mihály tervei alapján állították helyre. Befogadóképessége 320 fő. A söröző festményeit 1968–71 között Bozó Gyula készítette. Berendezése védett.

Mátyás-templom: →*Nagyboldogasszony-templom*

Mátyás tér (VIII. ker.): nevét 1874-ben Mátyás kir.-ról kapta. Eredeti neve a 19. sz. elején Frühlingsfeld, *Tavaszmező tér* volt. Első háza a tér É-i oldalán 1732-ben – mint Fodor Márton tulajdona (az első külvárosi telekkönyv szerint) – egy homokdombon épült. Ezt már lebontották, viszont áll még a 11. sz. ház, amely 1790-ből való és a ker. egyik legrégibb ép.-e. D-i oldalát a 19. sz. első harmadában még szőlők szegélyezték.

Maus Gellért (Köln, 1715–Pest, 1778): Pest első hivatásos könyvkereskedője. 1748-ban jött Pestre. Könyvkereskedéssel, könyvkötéssel és -kiadással egyaránt foglalkozott. A pesti jogi szakisk. könyveinek volt a bizományosa. Üzletének jogosítványát 1770-ben Wigand János Mihály vette meg, és ő mint könyvkötő tartotta fenn magát.

Mauthauseni emlékmű (XIII. Dunapart, Vizafogó lakótelep): Makrisz Agamemnon alkotása. 1987-ben a bp.-i gettó felszabadulásának emlékére állították fel.

Mauthner és Guggenheim olajfinomító: 1822-ben Mauthner Mihály és Guggenheim József nagykereskedők olajfinomítót alapítottak a Terézvárosban, mely hetente 200–250 q olajat finomított. Lerakatuk volt a Kígyó u.-ban, valamint Bécsben.

Mauthner–Kadisch–Kanitz-féle rákospalotai posztó manufaktúra: →*manufaktúra*

Mauthner Ödön és Társa Magtermelő és Magkereskedelmi Rt.: 1874-ben Mauthner Ödön alapította. Kezdetben gabonakereskedelemmel foglalkozott, majd tevékenységét gazd. magvak termelésére, nemesítésére és kereskedelmére terjesztette ki. 1914-ben közkereseti társaság, 1925-ben rt. lett, melynek vezetését Mauthner Alfréd, Weiss Manfred veje vette át. Az üzem 1925-ben a Rottenbiller u.-i törzsház fenntartásával Csepelre, a Weiss Manfred Acél- és Fémművek gyártelepére került, ahol magtisztító telep, olajütő és rizshántoló malom létesült. Mint a WM konszern érdekeltsége, 1946-ban áll. kezelésbe került. A váll.-ot 1948-ban felszámolták.

Mauthner Testvérek és Társai Rt.: 1887-ben családi bőrnagykereskedésként alapították. A bőrgyártást az újpesti Váci út 40. sz. alatti Jordán Károly-féle bőrgyár 1887-ben történt megvásárlásával alapozták meg, s gyárukat a 19. sz. végére jelentős vállalkozássá fejlesztették. A bőrök krómcserzési eljárását elsőként alkalmazták Mo.-on. A családi céget 1922-ben rt.-vé szervezték át. A gépszíj-, bakancs- és felsőbőrgyártás mellett az 1930-as években meg-

A Mátyás Pince belső részlete

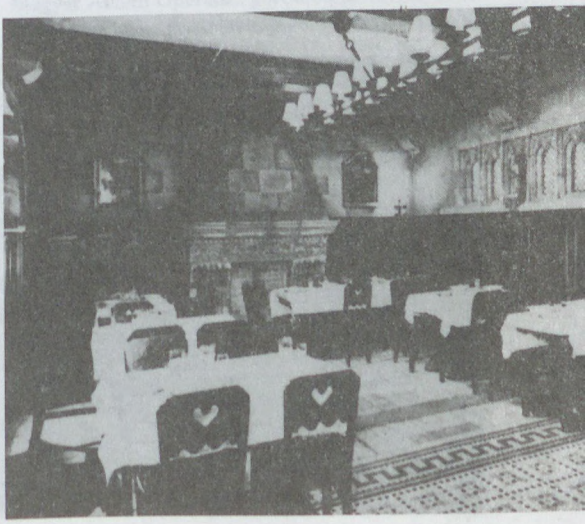

honosították a kesztyűbőr gyártását és konfekcionálását. 1948-ban államosították, s a gyár az *Újpesti Bőrgyár* nevet vette fel. 1963-tól a *Bőrip. Váll.*, 1971-től a →*Budapesti Bőripari Vállalat* gyára. 1988-ban felszámolással megszüntették.

MÁV: →*Magyar Államvasutak*

MAVAD Rt.: →*külkereskedelem*

MÁVAG-gyári ellenállás: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

MÁVAG-munkáslakótelep (X. ker.): a növekvő lakásínség a nagy gyárak vezetőit arra ösztönözte, hogy munkásaik részére lakásokat építsenek, mert csak ezzel biztosíthatták a megfelelő munkáslétszámot. A legnagyobb ilyen építkezés az *Állami Gépgyáré* volt. 1896-ban készült el az első munkáslakótelepük 100 lakással. 1909-ben épült a *Delej u.–Simor u.* (ma *Vajda Péter u.*)–*Szapáry u.–Golgota u.* által határolt területen a 628 szoba-konyhás, 10 kétszobás és 10 háromszobás lakást magában foglaló lakótömb. A telepnek 3005 lakója volt (1910-es népszámlálási adat). A háromszobás lakásokat a gépgyári tisztviselők, a kétszobásokat előmunkások, az egyszobásokat a munkások lakták. A lakótelepen a tisztviselőknek kaszinót, a munkásoknak önképzőkört tartottak fenn. A pincében helyezték el a kád- és gőzfürdőt. A telep 60 személyes óvodával rendelkezett. – *Irod.* Szalai György: Kőbánya története (Bp., 1970).

MÁVAG Repülőgépgyár: →*Magyar Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak Repülőgépgyára*

MÁV Budapesti Területi Egészségügyi Központ Gyermekgyógyháza (XII. Menyét u. 11.): gyógyint. a vasutas dolgozók gyermekei számára. 1950-ben létesítették a légzőszervi betegségben szenvedő gyermekek szanatórium jellegű kezelésére. 1962-ben átépítették. Ágyszáma: 35 (1991).

MÁV Északi Járműjavító Üzem, *MÁV Északi Főműhely* (X. Kőbányai út 30.): 1867-ben m. és külföldi tőkeérdekeltségű, vegyes profilú gyárként alakult *Magyar Svájci Gépgyár Rt.* néven; a pest–

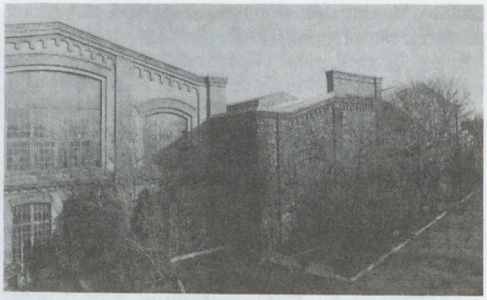

A MÁV Északi Járműjavító üzem mozdonycsarnoka

losonci vonal – Cs. Kir. Szabad Északvasút Társaság – járműveinek javításával foglalkozott. A m. kormány a gyárat mint a *MÁV Gép- és Kocsigyárát* 1870-ben a *Magyar Belga Gép- és Hajóépítő Társasággal* együtt a MÁV-hoz csatolta. 1875-ben ~i Vállalattá alakult, ekkor választották le a gépgyárat, a mai MÁVAG-ot. A II. vh. alatt súlyos károk érték. – 1962-ben új dízelmozdony-javító csarnokot adtak át. 1974-ben elkészült a mozdony-forgóvázak javítócsarnoka. 1974–85 között dízel- és villanymozdony-javító részlegek, próbatermek, krómozó- és galvanizáló tanműhely, valamint 150 férőhelyes óvoda és sportterem készült.

MÁV Gépgyár Acélhang Dalárdája: →*Acélhang*

MÁV hajózási üzeme: 1888-ban alakult Baross Gábor, a közlekedéspol. terveinek első gyakorlati kipróbálására. Fő feladata a dunai teherforgalom bonyolítása mellett, a zimonyi vasúti kompforgalom biztosítása. Tevékenységét két gőzhajó és néhány uszály bérletként történő használatával kezdte meg. Öt év múltán, 1894-ben már 12 gőzhajója és 40 uszálya volt. 167 353 utast és 200 595 t árut szállított. A ~ sikere vezetett 1894-ben az önálló, kormánytá-

A MÁV Északi Járműjavító üzem mozdonycsarnoka belülről

mogatást is élvező m. hajózási váll., az *MFTR* megalakulásához. Több sikertelen kísérletet követően (→*Első Magyar Gőzhajózási Társaság*) az MFTR létrehozása jelentette a *DGT* dunai hajózási monopóliumának megtörését.

MÁV Istvántelki főműhely (IV. Elem u. 5–7.): a Rákospalota és Újpest közötti Istvántelken kezdte építését a MÁV 1901-ben. 1904-ben még csak részlegesen, majd 1905-ben már teljes üzemben folyt a gőzmozdonyok, személy- és teherkocsik javítása. – Környezetében MÁV-lakótelep, hattantermes isk. (1906) és színházterem is épült. Saját erőműve látta el árammal Bp. néhány vasútállomását: Angyalföld, Lipótváros, Rákosrendező, Kőbánya-felső, Rákos, Kelenföld, Bp. Keleti, Józsefváros. – 1912-től a Rákospalota–Újpest–Veresegyház–Gödöllő között közlekedő villamosított helyiérdekű vasutat is a ~ látta el árammal és villamos motorkocsijainak javítását is itt végezték. 1936–37-ben korszerűsítették a főműhely javító részlegeit. – 1950-ben erőművét leállították és bekapcsolták az orsz. villamosenergiaellátó hálózatba, ugyanakkor a *Landler Jenő Járműjavító Üzem* nevet vette fel. 1991-től neve ismét ~. 1991 márc.-ában vas- és fémöntődéje 65%-os hányaddal a Kurt Heberli svájci cég tulajdonába került. 1992. nov. 26-tól önálló műhelyként megszűnt, a MÁV Dunakeszi Járműjavító Üzemhez csatolták.

MÁV Kórház és Központi Rendelőintézet (VI. Podmaniczky u. 111.): a vasutas dolgozók gyógykezelését végző központi eü. intézmény. Az 1920-as években a Kerepesi úti „Nyolcház"-ban működött a MÁV Szakorvosi Rendelő. Ennek szűkké válása után a vasutasok fizetésük fél százalékát ajánlották fel, így épülhetett fel és nyílt meg 1927-ben a MÁV Központi Rendelőint. és az 52 ágyas kórházi részleg. További társ. összefogással épült fel 1929-ben az I. sz. ép. 210 kórházi ággyal, majd 1932-re a II. sz. ép. újabb 210 ággyal. A járóbetegek évi forgalma a rendelőint.-ben 1937-ben már közel 1 millió volt. A II. vh. végére a ~ csaknem teljesen elpusztult, csak 50 ággyal működhetett. Az újjáépítés során 1945. okt.-ben ismét 375, 1950-ben pedig már 671 ágy állt a betegek rendelkezésére. Ma hozzá

A MÁV Kórház és Központi Rendelőintézet új épülete

A MÁV Kórház és Központi Rendelőintézet

tartozik a XIV. Jávor u. 9/b sz. alatt egy bel- és egy mozgásszervi rehabilitációs oszt., Pécelen pedig két krónikus beloszt. Ágyszáma: 1198 (1990). 1991-ben a ~ területén nyílt meg a →*Nemzetközi Egészségügyi Központ*.

MÁV-lakótelep: 1. (X. ker.) a műhelymunkások és a MÁV É-i pu.-i alkalmazottainak részére 1894–96-ig épült a Salgótarjáni úton a pu. mögött 26 földszintes ház 4–4 lakással, 15 egyemeletes ház 8–8 lakással, 6 egyemeletes ház 8–8 lakással a munkavezetők részére, egy egyemeletes ház a tisztviselők részére. – 2. (XV. ker.) az É-i járműjavító munkásainak és a Nyugati pu. forgalmi dolgozóinak az 1900-as évek második felében épült Rákospalota egykori szőlőhegyén. Több mint félszáz 2–4 lakásos, földszintes, kertes házból alakították ki.

MÁV Szimfonikus Zenekar, *Budapest Concert Orchestra*: a magyar és a világ szimfonikus zeneirodalmának terjesztésére 1945-ben alakult együttes. A Magyar Állami Operaház gördülő operájának zenekara (1949–53), a szabadtéri fesztiválok zenekara (1970-es években), az Assisiben rendezett zenei fesztiválok zenekara Franco Ferrari és Carlo Zecchi dirigálása mellett, Doráti Antal intendáns vezetésével (1982–89). A nemzetközileg ismert MÁV Szimfonikus Zenekar a hazai és külföldi pódiumok rendszeres szereplője. Vezetői: Lukács Miklós (1951–72), váltakozva Oberfrank Géza, Nagy Ferenc, Mark Gorenstein, Gál Tamás (1988–).

MÁV Tüdőgyógyintézet és Tüdőgondozó (XII. Szanatórium u. 2/a): a vasutas dolgozók számára létesített gyógyint. 1952-ben a MÁV átvette a *Fodor József Gyógyint.*-től azt a sebészeti ép.-et, amelynek építését a II. vh. miatt nem tudták befejezni. Ott hozta létre a ~t, amely elsősorban a tüdőbeteg, főleg tuberkulotikus betegek ápolására szolgált. A tüdőoszt. mellé belgyógyászati, sebészeti, érsebészeti és ideggyógyászati oszt. is alakult. Ágyszáma az 1970. évi 250-ről már 400-ra emelkedett. Szervezetében működik a vasutas dolgozók tüdőgondozó int.-e (VI. Podmaniczky u. 111.).

Maxim Varieté (VII. Akácfa u. 3.): 1962-ben alakult, a Pannónia Szálloda és Vendéglátóipari Váll. építette. Befogadóképessége 200 személy. A II. vh. óta ez az első olyan szórakozóhely, amelyet eredetileg erre a célra építettek.

Mayer Ferenc fiúárvaház: Mayer Ferenc osztrák tábornok 1857-ben budai árvák nevelésére 185 000 forintot hagyományozott. Ebből épült fel 1886-ra a mai XII. Városmajor u. 31. sz. alatt az egyemeletes, 75 személyes ~, amely a főv. vezetése alatt állt. A gyermekek többségükben 14–15 éves korukig maradtak az intézetben, ahol elemi és polgári isk.-t végeztek, de volt ip. tanműhely is. Kilépésük után nagyrészt iparosinasnak helyezték el őket. Az ép.-ben 1953 óta ált. isk. működik, előtte helyezték el Mayer Ferenc mellszobrát. (Szécsi Antal, 1886).

Mayerffy Ferenc (Pest, 1776–Pest, 1845): serfőzőmester, iparos. Apja, Mayer Ferenc serfőzőmester a 18. sz. közepén vándorolt be Magyarországra, 1796-ban nemességet kapott s nevét megmagyarosította. ~ 1815-ben a pesti Duna-parton, a mai Országház helyén épített új serfőzőházat, kocsigyártó és kovácsműhelyt. Pestszentlőrincen komlótelepet létesített, Gödön juhászatot. Nagy szőlője volt a budai hegyekben, s az 1820-as években vincellérisk.-t alapított a mai Budaörsi és Karolina út között. A reformkorban ~ volt az egyik leggazdagabb pesti polgár, Pest vármegye táblabírája, a Polgári Lövészegy. főlövészmestere. Vagyonából támogatta a korabeli haladó polgárság minden városfejlesztő tevékenységét.

Mayerffy Ferenc serfőzőházai: →*söripar*

Mayerhoffer András (Salzburg, 1690–Pest, 1771): építész, a mo.-i barokk-rokokó építőművészet kiemelkedő jelentőségű mestere. 1724-ben vették fel Pest polgárai közé. Savoyai Jenő hg. szolgálatában kiváló munkát végzett, és tehetségét annyira elismerték, hogy 1729-ben ünnepélyesen avatták mesterré a pesti építőcéhben. 1730-tól a tanács építési tanácsadója. Az osztrák barokk stílus elemeiből a mo.-i vidékies utánzatokat magasan felülmúló művészi szinten alakította ki saját stílusát. Szellemesen és gazdagon tagolt homlokzatokat, kecses és sokszor játékos tetőszerkezeteket képzett ki. Dolgozott a Grassalkovich családnak, így a gyakran Grassalkovich-barokknak nevezett mo.-i kastély- és templomstílus kialakítása is elsősorban ~ nevéhez fűződik. A levéltári anyag elpusztulása miatt a stílusjegyek alapján állapíthatók meg bp.-i munkái: a *pesti szerb templom* építésének befejezése (Szerb u., 1733), a volt pálos, ma *egyetemi templom* építésének vezetése és befejezése (1742), *Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Egyetem* ép.-e (1744), az egykori *józsefvárosi kálvária* (ma a Bajza u.-i Epreskertben, 1744–49), a Váci u.-i domonkosok, később *angolkisasszonyok temploma* (1747–49). Legszebb magánpalotái az 1750-es években a mai Kossuth Lajos u. elején épült, az 1900-as években lebontott Grassalkovich-palota és a Péterffy-palota (Kriszt-ház) (Pesti Barnabás u. 2., 1755).

Mayer-uszoda: →*dunai uszodák*

Mazzucato-féle selyemgombolyító: →*manufaktúra*

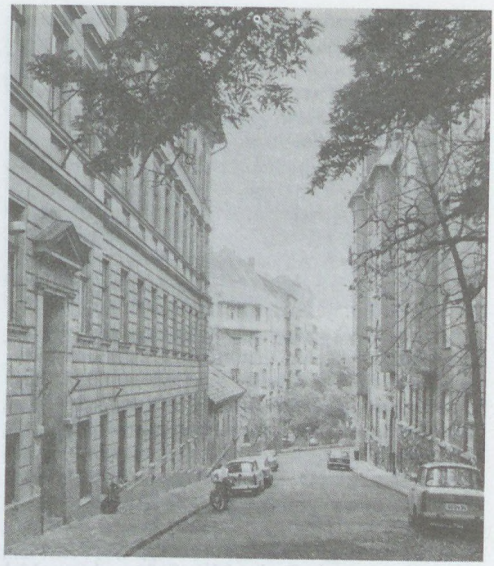

A Mecset u.

MD-UNION Építési és Kereskedelmi Rt. (X. Noszlopy u. 1.): 1989-ben alakult 50 millió Ft alaptőkével. 1990-ben két érdekeltségi váll.-ot hozott létre, az MD-UNION Szereléstechnikai Rt.-t 25 millió Ft és az MD-UNION Építési és Kereskedelmi Kft.-t 50 millió Ft alaptőkével. Legnagyobb vállalkozása a XI. Budaörsi úti 9000 m²-es, ötszintes, négy, egybekapcsolt ép.-ből álló Irodapark építése.

Mechanikai Laboratórium Híradástechnikai Kísérleti Vállalat, *ML* (VII. Városligeti fasor 25–27.): az 50-es évek elején alapította a Belügymin. kommunikációs vételtechnikára és stúdiómagnetofonok fejlesztésére és gyártására. Gyáregységei Dunakeszin, Pécsett és Dunaföldváron vannak.

Mechanikai Mérőműszerek Gyára: →*MMG Automatika Művek*

Mechanikai Szövőgyár Rt.: →*Magyar Gyapjúfonó és Szövőgyár*

Mechwart András (Schweinfurt, 1834–Bp., 1907): gépészmérnök, feltaláló. Tanulmányait Augsburgban végezte. 1859-től *Ganz* Ábrahám vasöntő műhelyében működött, munkája eredményeképpen a váll. nagyhírű rt.-vé alakult (1869), ennek előbb ig.-ja, majd vezérig.-ja volt. A gyárat elektromos részleggel bővítette, s ezzel megalapozta a m. villamosip.-t. Találmányai közül a legjelentősebb a malomip.-ban új korszakot nyitó kéregöntésű, rovátkolt hengerekkel dolgozó Ganz–Mechwart-féle hengerszék (1874), továbbá az ekevas helyett forgó mozgást végző, maróvasakkal működő gőz-, ill. petróleumüzemű szántógép (1896). Szobra (Kocsis András műve, 1965) a II. Mechwart ligetben áll.

Mechwart liget (II. ker.): a Keleti Károly u. és a Margit krt. találkozásánál fekvő, mintegy 18 ezer m² parkosított területű tér *(Statisztika-park)*. Faállományában egy száz évnél idősebb *császárfa* (Pau-

lownia tomentosa) található. A tér nevét Mechwart Andrásról nyerte, kinek itteni kétalakos szobra a II. vh.-ban elpusztult. Helyébe Kocsis András Mechwart-szoborportréja került. A tér felső végében áll a II. ker. önkormányzat ép.-e. A ~ újjárendezése 1945-ben Jancsó Vilmos (BUVÁTI) tervei alapján történt.

Mecset u. (II. Rómer Flóris u.–Türbe tér): az u. német neve az itt állott Szt. Kereszt-kápolna után *Kreutzgasse* volt, 1858-ban *Zwerch-*, v. *Zwerggasséra* változtatták. 1870-ben az itt lévő török mauzóleumról nevezték el ~nak. A ~ 14. sz. alatt található →*Gül Baba türbéje*.

Meczner Lajos (Sátoraljaújhely, 1890–Kaposvár, 1962): építész, Ybl-díjas (1954). Oklevelét a müncheni technikai főisk.-n szerezte. A II. vh. után a romba döntött *budai Várnegyed* leletmentő és értékőrző helyreállításának kezdeményezője, kiemelkedő építészi tevékenységével nagy szerepe volt a Várnegyed helyreállításában. Tervei szerint állították helyre: a Dísz tér 3. sz. (*Riedlmayer* Gyulával, 1953), a 4–5. sz. (1953), a Fortuna u. 9. sz. (1949), a 10. sz. (1950, 1953), a 12. sz. (1948, 1958), a 17. sz. (1947), a 23. sz. (1947), az Országház u. 21. sz. (1948), a 28. sz. (1949), a Szentháromság u. 2. sz. (*Borsos* Lászlóval, 1952), az Úri u. 6. sz. (*Tillai* Ernővel és *ifj. Kotsis* Ivánnal, 1958), a 9. sz. (1948), a 33. sz. (*Riedlmayer* Gyulával és *Horler* Miklóssal, 1949), az 53. sz. (1950), a 70. sz. (1949) ép.-eket.

Meder utcai híd: →*Duna-hidak*

Medetz József burnót-, dohánykészítő üzeme: →*manufaktúra*

Medgyaszay István (Bp., 1877–Bp., 1959): építész. Tanulmányait Bp.-en, Bécsben és Franciao.-ban folytatta. 1925-ben a bp.-i műegyetemen a népművészet tanára. Elnöke volt a M. Képzőművészek Szöv.-ének. Vidéken színházakat, templomokat épített. A sajátos szecessziós, magyaros irányzat egyik képviselője. Elkészítette az Operaház átalakítási tervét (1912), a Nemzeti Színház építési pályázatán első díjat nyert (1913). *A kelenföldi ref. templom*ot, bérházakat tervezett. Legismertebb, munkája a *Baár-Madas Leánygimn.* ép.-e (1928)

Medgyaszay Színház: több bp.-i színházi vállalkozás, valamennyit Medgyaszay Vilma vezette. 1913–15 között az →*Andrássy úti Színház* kabaréját is ~nak nevezték. Medgyaszay Vilma első, teljesen önálló színházát 1918-ban az Eskü (ma Március 15.) tér 1. sz. alatt nyitotta meg, s egy évig vezette. 1919-ben ez a színház →*Eskü téri Színház*, 1920-ban →*Dunaparti Színház*, az év második felétől →*Kamara Színház* néven működött tovább. A mai *Kolibri Bábszínház* Jókai téri ép.-ében 1945–46 között a *Medgyaszay Színpad*, 1946–48 között a ~, 1948–49 között pedig a *Modern Színház* társulata játszott.

Medgyessy Ferenc (Debrecen, 1881–Bp., 1958): a 20. sz. kiemelkedő m. szobrásza, Kossuth-díjas (1948, 1957), kiváló művész (1955). Orvosi diplomájának megszerzése után, 1905–07 között Párizsban festészetet és szobrászatot tanult, majd az 1910-es évek legelején telepedett le végleg Bp.-en. 1908-tól kezdve állandóan szerepelt a különböző kiállításokon, 1922-ben, 1928-ban, 1932-ben és 1956-ban gyűjt.-es kiállítást rendeztek műveiből. A Képzőművészek Új Társasága (KÚT) egyik alapítója volt (1923). Hagyatéka kb. 400 szobor és több ezer rajz. Százados úti műterme emlékmúz. A főv.-ban levő műalkotásai: *Korsós nő* (Széchenyi fürdő, 1927), *Szüreti menet* (Szabadság tér, 1940), *Gellért-kút* (Gellért-hegy, 1942), *Táncosnő* (Izabella tér, 1954-től, Kálvin tér, 1976-tól, Hevesi Sándor tér, 1982-től), *Mackó* (kútszobor a Fő u.-ban, 1956). Síremlékei a Kerepesi temetőben: Móricz Zsigmond, Borvendég Ferenc, Lyka Károlyné; a Farkasréti temetőben: Medveczky család, Radnay Béláné. Ez utóbbi bronzba öntött változatát helyezték el saját sírja fölé a Kerepesi temetőben. Számos alkotása van az MNG-ben (*Súroló asszony, Hortobágyi bika, Ősmagyar, Fésülködő, Kis táncosnő, Támaszkodó, Álló női akt, Kislány akt, Szoptató anya* stb.). Önéletrajza: *Életemről, művészetről* (Bp., 1960) bp.-i vonatkozásokat is tartalmaz. Mellszobra a Margit-szigeti Művészsétányon Makrisz Agamemnon alkotása.

Medgyessy Ferenc szobra a Margit-szigeti Művészsétányon

Media platea: →*Fortuna u.*

Medicina Könyvkiadó (V. Zoltán u. 8.): kiadóváll. Az 1950-ben létesített *Egészségügyi Könyv- és Lapkiadó Váll.* utódaként 1957-ben alakult. Mai nevét 1966-tól viseli, amikor folyóiratkiadását átadta az *Ifjúsági Lapkiadó Váll.*-nak. 1961-ben egyesült a *Sport Könyv- és Lapkiadó*val, ilyen tárgyú kiadványai azóta *Sport*, a profilbővítés során idekerült idegenforgalmi és útikönyvek pedig 1965-től *Panoráma* néven kerülnek forgalomba. Kiadványainak a köre: orvostudományi és eü. monográfiák és tankönyvek, hivatalos és ismeretterjesztő kiadványok; sporttal foglalkozó szak- és ismeretterjesztő irodalom, tankönyvek; idegenforgalmi könyvek és útikönyvek; eü. és idegenforgalmi propagandaanyagok. Márkaboltja a *Medicina Könyvesbolt* (V. Akadémia u. 21.).

Medicor (XIII. Röntgen u. 11–13.): a hat mo.-i orvosi műszergyártó üzem összevonásával 1963-ban alakult *Medicor Művek* néven. Létrehozásában nagy

szerepe volt a műszaki-fejlesztési, gazdaságossági és exportorientált értékesítési célok megvalósításának. A végrehajtott szervezeti változások, az eszközkoncentráció eredményeként az 1980-as évek második felére nyolc gyáregységgel és hat telephellyel működött. Kialakult széles gyártmányskálájával nemzetközileg is elismert színvonalon reprezentálja az orvostechnika legjelentősebb szakágait, megtermelve egyben a hazai orvosi műszergyártás 90%-át. Az eü.-ben használatos mintegy 20 ezer féle eszköz közül kb. 350 féle berendezés és 2 ezer fajta kéziműszer gyártásával foglalkoznak. A ~ az orvosi műszert exportáló váll.-ok élvonalába tartozik, berendezéseit és kézieszközeit a világ 60 országában használják. Az export- és üzleti kapcsolatok építését 27 országban végzik a ~ kereskedelmi irodái és kirendeltségei, s számos leányváll.-a is szolgálja a több mint 20 országra kiterjedő szervízhálózatát. Az export mellett a ~ végzi egészségügyünk orvostechnikai eszközbehozatalát is. A gyártás, a kutatás-fejlesztés mellett – ENSZ programba bekapcsolódva – évente 1500 szervízszakembert képez ki a váll. üzleti partnerei és a hazai egészségügy részére. Az 1980-as évek második felében több mint 8 ezer dolgozót foglalkoztatott a nagyváll. – A ~ főbb termékcsoportjai: elektronikus diagnosztikai és terápiás készülékek, röntgenberendezések; orvosi mechanikai berendezések: műtőasztalok, sterilizátorok, lélegeztető és altatókészülékek; orvosi tömegeszközök: kéziműszerek, sebvarrótűk, egyszer használatos injekciostűk, egyéb egyszer használatos cikkek; komplett gyógyászati létesítmények: önálló egészségügyi funkciót ellátó berendezések, elsősorban komplett kórházak, rendelőintézetek, műtők, laboratóriumok, oktatási intézmények stb. – A MEDICOR Kereskedelmi Rt. 1988-ban szerkezeti és tulajdonosi változtatásokat végrehajtva rt.-ket (~ Elektromedikai Ipari Rt., ~ Fővállalkozási Rt., ~ Kereskedelmi Rt., ~ Orvosi Műszeripari Rt., ~ „Medorg" Szervezési és Számítástechnikai Rt., ~ Műszaki Fejlesztő Rt., ~ Respirator Ipari Rt., ~ Röntgen Ipari Rt., ~ Szervíz Rt., ~ Maros Bútoripari Rt.) alapított gyáraiból és központi funkcionális egységeiből, létrehozva a ~-csoportot, amelynek részvénytöbbségével a ~ *Holding Rt.* rendelkezik.

MEDICOR Kereskedelmi Rt.: →*külkereskedelem*

MEDIMPEX Gyógyszer Külkereskedelmi Vállalat: →*külkereskedelem*

Mednyánszky-terem (V. Károly krt. 26.): a →*Képcsarnok Vállalat* eladó- és bemutatóhelyisége. 1949-ben nyílt meg a *Solymossy Szalon* képkereskedés helyén. A hatvanas években a *Fiatal Képzőművészek Stúdiója* tagjainak egyéni kiállításait is rendezte. (1963-ban Nagy Andrásét, Miklósi Máriáét, 1964-ben Gross Arnoldét, 1965-ben Berki Violáét, Deim Pálét, 1966-ban Kátai Mihályét). Újabb jelentősebb tárlatai: Gyémánt László (1985, 1986), Duschanek János (1986), Bráda Tibor és Deák Ilona, Benkő Valér (1992) és mások.

MEFESZ: →*Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége*

Meggyfa utcai római villa: →*Hercules-villa*

Megyeház u.: →*Vármegye u.*

megyei város: a közig. újjászervezéséről intézkedő 1929:XXX. tc. rendelte el létrehozásukat. A korábban létező valamennyi →*rendezett tanácsú város* ebbe a kategóriába került s a megfelelő fejlettségi szintre jutott *nagyközség*eket is 1929 után ~i fokozatra emelték. A ~ szervezete annyiban különbözött a rendezett tanácsú városi szervezettől, hogy élén nem a *városi tanács* állt, hanem annak ügykörét a polgármester vette át a maga hivatali szervezetével. A megyei város polgármestere azonos szinten állt a vármegyei szervezetben a járási főszolgabíróval. Önkormányzatukat a városi képviselőtestület gyakorolta. A képviselőtestületi tagok száma 60-nál kevesebb és 120-nál több nem lehetett. Tagjainak fele a legtöbb adót fizetők (→*virilizmus*) közül került ki, másik felét az összes választók közül választották. A képviselőtestület közgyűlésének elnöke a polgármester volt. A ~ képviselőtestülete határozott a városi belügyekben, szabályrendeleteket alkotott, s azokat elöljárói útján hajtatta végre, rendelkezett vagyona felett, adót vetett ki s gondoskodott beszedéséről, gondoskodott az isk.-ról és más intézményeiről, irányította a mező-, a tűz-, a piac-, hegy-, vásár-, építészet- és közeü. rendészetet s eljártak a munkaviszony alapján keletkezett ügyekben. Feladatai közé tartozott a szegényügy kezelése. Vagyoni vonatkozású határozatai csak megyei jóváhagyást követően voltak végrehajthatók. 1945 után a képviselőtestületek létszámát felére csökkentették, olymódon, hogy megszüntették a virilista képviselőtestületi tagságot. A ~ képviselőtestületeinek hatáskörébe került a hatósági közmunkákkal kapcsolatos ügyek intézése is. – A főv. peremvárosai közül 1930-ban ~sá minősült át Budafok, Pestszenterzsébet, Rákospalota és Újpest, korábban rendezett tanácsú városok, 1932-ben Kispest, 1936-ban Pestszentlőrinc, végül 1949-ben Csepel. – 1950-ben →*Nagy-Budapest* megalkotásakor a hét ~, nagyjából korábbi területük meghagyásával, ker. besorolással a főv. részévé vált.

Megyer: →*Békásmegyer*

Megyeri Barna (Nagyvárad, 1920–Bp., 1966): szobrász, Munkácsy-díjas (1965). Tanulmányait 1937–42 között a Képzőművészeti Főisk.-n végezte. Monumentális hatású szobrokat készített. *Nyugalom* c. szobra a főv.-ban a XIV. Róna u.-i lakótelepen, *Spartacus* c. szobra a Kerepesi úti lakótelepen áll. Fémdomborításai díszítik a bp.-i Metropol Szállót.

megyeri rév: →*Káposztásmegyer* és Római fürdő közötti dunai átkelőhely, amely a korai időkben Visegrád és Rácalmás között a legfontosabb rév volt. Kialakulását elősegítette, hogy itt a meder széles, zátonyokkal tagolt, a vízfolyás meglassul, megkönnyítve az átkelést. Másrészt Óbuda helyzete is növelte fontosságát. Anonymus a „Megyer rév" fejezetben beszámol arról, hogy Árpád, miután megszállt Soroksáron túl a Rákos vize közelében, a ~nél átkelve eljutott a Duna melletti felhévizekig (→*Felhéviz*). Innen vonult tovább Attila városába.

M1-es autópálya: →*távolsági utak*

Méhner Vilmos könyvkereskedő és kiadó cég: 1872-ben nyitotta meg üzletét a Papnövelde u.

8. sz. alatt. Előbb ponyvaregényeket adott ki, majd megszerezte számos m. költő kiadási jogát, és olcsó füzetes kiadványaival igen széles körökhöz juttatta el a m. irodalom termékeit. 1895-ben a →*Franklin Nyomda–Franklin Társulat* vette meg és olvasztotta magába.

MÉH Nyersanyaghasznosító Tröszt (VI. Andrássy út 45.): váll.-ainak feladata az országban keletkező, újrahasznosításra alkalmas vas-, fém-, papír-, textil- és egyéb hulladékok gyűjtése és feldolgozása. A MÉH szervezetet a Népgazd. Tanács hozta létre 1950-ben a Tollkereskedelmi Váll. Melléktermék- és Hulladékgyűjtő Főoszt.-ából *Melléktermék és Hulladék Egyesülés* néven. Kötelékébe 20 MÉH váll. és öt Tollkereskedelmi Váll. tartozott. 1954-ben az Egyesülés – amelyből kiváltak a Tollkereskedelmi Váll.-ok – a Könnyűip. Min. fennhatósága alá került, és mint MÉH Iroda folytatta tevékenységét. Felügyeletébe jutott a TEMAFORG Textilhasznosító Váll., a MAGÉV Műszaki Anyag- és Gépkereskedelmi Váll., a Göngyölegfelújító Váll., valamint a Haszonvasellátó Váll. 1966-ban a MÉH Irodát átszervezve és a MÉH váll.-ok számát tízre csökkentve kapta a szervezet a mai nevét. Új gazdája 1977-től az Orsz. Anyag és Árhivatal, amely felülvizsgálva a Tröszt orsz. szervezetét területi összevonásokkal hat MÉH váll.-ot alakított ki. 1987-ben a kormány a Tröszt alapító okiratát módosította; azóta korlátozott jogkörű trösztként működik.

Meinl Gyula Kávébehozatali Rt.: Julius Meinl bécsi vállalkozó alapította 1909-ben. Bécsben és Prágában hasonló profilú váll.-ai működtek. 1910-ben nyílt meg az első üzeme a Dandár u.-ban, 1920-ban épült a gyárüzeme az István u. 23–25. sz. alatt, majd 1939–42 között korszerű gyártelepe a Budafoki úton. Üzletköre: kávé-, tea- és kakaóbehozatal, csokoládé-, cukorka-, rum- és likőrgyártás, ill. eladás, egyéb élelmiszerip. termékek eladása kicsiben és nagyban. Működése alatt nagy üzlethálózatot épített ki. A főv.-ban 49, vidéken 29 üzlete volt, melyeket mintaszerűen rendezett be és áruellátásuk kifogástalan volt. Mint német érdekeltség 1945-ben szovjet tulajdonba került, 1952-ben került vissza a m. állam tulajdonába. 1963-ban beolvadt a *Magyar Édesipar* szervezetébe, 1981-től a *Budapesti Édesipari Vállalat* →*Csemege Édesipari Gyára*. – A cég 1991-ben tért vissza Mo.-ra (→*Csemege–Julius Meinl Ipari és Kereskedelmi Rt.*)

melegedők: a főv. által fenntartott szociális létesítmények, amelyek a rászorulóknak nappali tartózkodást, meleget és minimális kosztot biztosítottak. Az első 1885-ben létesült a Víziárosban, és 1887. márc. 15-ig működött a téli időszakban. E két év alatt 22 851 ember vette igénybe. A két vh. között a szűkölködők számának növekedése arra késztette a főv.-t, hogy a III. Ürömi u. 64., a VII. Murányi u. 10., a VIII. Kisstáció u. 3. sz. alatt, valamint a ferencvárosi Kiserdőben új ~et nyisson. A főv. vezetésén kívül a rendőrség is tartott fenn Bp.-en ~et. Az állandóakon kívül időnként isk.-ban, népkonyhahelyiségekben, menhelyeken is nyíltak ~. A rászorulók itt is kaphattak levest és kenyeret. A II. vh. utáni első télidőben az ált. tüzelőhiány miatt még működtek ~, elsősorban néhány bp.-i kávéházban (Belvárosi, Club stb.). – 1991 óta újra nyíltak ~ a főv.-ban. A *M. Máltai Szeretetszolgálat* bp.-i központja a Moszkva téren, a Vöröskereszt a VII. Damjanich u. 50. sz. és a IV. Váci út 199–201. sz. alatt tart fenn ún. nappali melegedőt.

Melléktermék- és Hulladékhasznosítási Tröszt: →*MÉH Nyersanyaghasznosító Tröszt*

Melly József (Bp., 1893–Bp., 1962): orvos, egyetemi tanár. Tanulmányait a bp.-i egyetemen végezte. Előbb bp.-i ker.-i orvos, majd tisztiorvos (1923). 1956-tól a bp.-i orvostudományi egyetem Közeü. Int.-ének ig.-ja. – Bp.-re vonatkozó m.: *A budapesti orvosok szociális és gazdasági viszonyai* (Bp., 1931).

Mélyépítési Tervező Vállalat, *MÉLYÉPTERV*

Ménesi út (XI. Alsóhegy u.–Bartók Béla út): **5. sz.**: Államigazgatási Főisk. (Törőcsik Sándor, 1979). – **19. sz.**: bérvilla (Schulek János, 1928). – **44–48. sz.**: Kertészeti és Élelmiszerip. Egyetem (Lauber László és Szendrői Jenő, 1950). – **59/b sz.**: *Medgyaszay-villa* (Medgyaszay István, 1921). – **75. sz.**: *Gombocz Zoltán-villa* (Lechner Jenő, 1910).

Menhely Alapítvány: 1989 dec.-ében jött létre mint az első, hajléktalanokkal foglalkozó független szervezet. Alapítói a Főv. Tanács, a Hajléktalanokért Társ. Biz., a SZETA, az Oltalom Karitatív Szolgálat és az Újpesti Családsegítő Központ. A ~

A Meinl Gyula Kávébehozatali Rt. plakátja

működési területe a főv. Két menhelyet tart fenn a VIII. Vajdahunyad u.-ban. A XIII. Dózsa György úti irodájában – ahol 1991-ben 19 000 hajléktalan fordult meg – okmányok beszerzésével, nyugdíjazások, leszázalékolások intézésével, érdekképviselettel, menhelyi beutalással stb. segíti a főv. hajléktalanokat.

mentésügy: az életmentést és betegszállítást végző szolgálat. A főv.-ban 1887-ben szervezték meg a →*Budapesti Önkéntes Mentőegyesület*et, amely szervezetével, tevékenységével más városok számára is példát mutatott. A korábbi peremvárosokban is így született meg a ~, a legtöbb helyen ugyancsak önkéntes társ. egy.-ek kezdték meg a mentési munkát. Újpesten 1912. okt.-ben alakult meg az *Újpesti Önkéntes Mentő Egy.* amely 1912-ben 584, 1930-ban pedig már 8980 kivonulást végzett. 1923-tól megszervezte a dunai mentőszolgálatot, erre előbb motorcsónakot is használtak, utána már csak parti szolgálatot láttak el. 1926-ban a város adományaként az első mentőautót is üzembe állították. Évenként 3–4 tanfolyamot szerveztek az elsősegélynyújtás megismertetésére. Kispesten 1924-ben alakult hasonló mentőegy., amely 1925-től Kispest és Pestszentlőrinc közös szervezete lett. Pestszenterzsébeten 1926 őszétől működött a mentőegy. Csepelen és Budafokon a Vármegyék és Városok Orsz. Mentőegy.-e létesített mentőállomást. 1948-ban megalakult az Orsz. Mentőszolgálat, 1950-től a peremvárosokban is a Bp.-i Mentőszervezet látja el a mentőszolgálatot.

Mentor-galéria: a VI. Andrássy út 17. sz. Mentor könyvesboltban számos rangos kiállítást rendeztek meg, így pl. 1925-ben Derkovits Gyula grafikáit, Bortnyik Sándor új műveit (köztük a Bauhaus szellemében készített díszletterveket), Bokros Birman Dezső szobrait mutatták itt be. 1926-ban Bene Géza festőművész, 1928-ban Kassák Lajos, valamint a Munka-körbe tartozó Trauner Sándor és Schubert Ernő kiállításait rendezték itt.

Mentőkórház (VI. Szobi u. 3.): az Orsz. Mentőszolgálat fekvőbeteg-gyógyint.-e Helyén 1950-ig a →*Mandler*, majd a *City Szanatórium* működött. 1956-ban létesült. Belgyógyászati oszt.-a elsősorban a heveny szív-érrendszeri elégtelenségek kezelését végzi, a traumatológiai oszt. a sérültek ellátásával foglalkozik. Ágyszáma: 85 (1985).

Mentőmúzeum: →*Kresz Géza Mentőmúzeum*

Mentőszolgálat: →*Országos Mentőszolgálat*

Menyhárd István (Vulkapordány, 1902–Bp., 1969): mérnök, Ybl-díjas (1963). Oklevelét a bp.-i József Műegyetemen szerezte. Tervezőirodában kezdte munkáját. 1933–37 között a műegyetem mechanikai tanszékén tanársegéd, majd adjunktus. 1940-től a vasbetonívekre támaszkodó tervezésekkel foglalkozott. Jelentős tervezése Bp.-en a Bp.-i Közlekedési Váll. *Hamzsabégi úti autóbusz kocsiszínje és műhelycsarnokai* (1941). Ő tervezte a II. vh. után a *Ferihegyi repülőtérre vezető út vasbeton hídjait*, a *Csepeli Csőgyár csarnokait*. Több híd rekonstrukcióját végezte. A vasbetonszerkezetek elmélete témája szakirodalmi munkásságának.

Meredek-csúcs (XII. ker.): a →*Virág-völgy* fölött meredeken emelkedő rög (402 m).

Merényi Gusztáv Kórház–Rendelőintézet (IX. Gyáli út 17.): a →*Szent István Kórház* szervezetébe tartozó gyógyint. 1898-ban három pavilonban 204 ággyal *Bp.-i Honvéd Helyőrségi Kórház*ként nyílt meg. A II. vh. végéig 292 ágyasra fejlesztették. 1945 után Honvéd Repülőkórházként működött. 1957-ben a Honvédség polgári célokra adta át, s ekkor *Gyáli úti Kórház* néven a IX. ker. Tanács kórháza lett. Bővítése után 1971-re ágyszáma már elérte a 447-et. 1972-ben rendelőint. is nyílt. 1970-ben vette fel mai nevét. Merényi Gusztáv, a M. Néphadsereg orvostábornoka 1950-ben a személyi kultusz áldozata lett. A ~et 1977-ben a *Szt. István Kórház* szervezetébe olvasztották be.

Merkantil Váltó és Vagyonbefektető Leánybank, *Merkantil Bank* (V. József Attila u. 24.): 1988-ban az →*Országos Kereskedelmi és Hitelbank Rt.* alapította azzal a céllal, hogy meghatározott üzletágakra szakosodjék. Ennek következtében a ~ tevékenysége az alapítástól kezdődően illeszkedik az *OKHB Rt.* üzletpol.-jához. A ~ alapvetően a lízing, a factoring, a leszámítolási, ill. az értékpapír műveletekre, valamint a forrásgyűjtésre koncentrál. A ~ elsősorban az *OKHB Rt.* érdekeltségébe tartozó gazdálkodó szervezetekkel működik együtt és az *OKHB Rt.* fiókjait veszi igénybe működése során.

mérleggyártás: 1874-ben Fuchs Gábor hazai vállalkozó alapított mérlegkészítő műhelyt az egykori Váci út 43. sz. (ma VI. Bajcsy-Zsilinszky út 55.) alatt. A *Fuchs G. Első Magyar Tizedes és Százados Hídmérleggyár* 1883-tól szerepelt a jelentősebb mérlegkészítők között. Gyártottak vasúti hídmérlegeket és kocsimérlegeket, foglalkoztak vasszerszámok készítésével is, de igazi profiljuk a kisebb tizedes és százados raktári mérlegek előállítása volt. Az 1880-as évek elején jelent meg Bp.-en az *Osztrák–Magyar Fairbanks Rt.* mérlegeivel. 1894-ben a mai VI. Bajcsy-Zsilinszky út 15. sz. alatti gyárukban állították elő a *Fairbanks* típusú mérlegeket. A bp.-i nagyüzemi ~ meghonosítója, Schember Konrád 1850-ben nyitotta első műhelyét Ausztriában. A Schember C. és Fiai néven bejegyzett bécsi cég 1874-ben alapította leányváll.-át Bp.-en. Első főv. műhelyükben, a Rottenbiller u. 2. sz. alatt 1878-ban kezdték meg a termelést. Elsősorban alkatrészek összeszerelésével foglalkoztak. 1891-ben az egykori Hungária úton (ma XIII. Róbert Károly krt. 70. sz.) már 50 lóerős gőzgépet üzemeltettek, és megindult az igazi mérleggyártás is. A Schember cég 1916-ban rt.-vé alakult *Schember C. és Fiai Hídmérleggyár Rt.* néven. Az I. vh. utáni esztendőkben a Schember és Fairbanks mérleggyárak megtartották nevüket, termékeiket, üzletkörüket és a Hungária krt.-i közösen használt gyártelepen folytatták termelésüket. A Fuchs cég 1924-ben lett rt. *Fuchs G. Első Magyar Tizedes és Százados Hídmérleggyár Budapest Rt.* néven. 1937-ben a három mérleggyár összeolvadt, és megalakult a *Schember Magyar Mérleg és Gépgyár Rt.* 100 000 pengő alaptőkével. A termelés profilja nem változott, csak a Fuchs-mérlegek gyártásával bővült ki. A gyár éves termelése 300–500 000 pengő körül alakult. A II. vh. után már 1945. jan.-ban újból megindult a termelés. A váll. 1948-ig műkö-

dött rt. formájában. Az államosítást követően, 1951-től a gyár Hódmezővásárhelyen termel, 1968-ban vette fel a Metripond nevet.

Mérleg u. (V. Roosevelt tér–Október 6. u.): 1838-ban *Wage Gasse* volt. Ebben az u.-ban volt a *városi hivatalos mérleg*. 1874-től ~ a neve. – Jelentősebb ép.-ek: **9. sz.:** háromemeletes, klasszicista stílusú lh. 3–3–3 ablakkal, középén egyik ablaka előtt erkéllyel. *Hild* József építette (1839) Klopfinger János részére, majd a Makk Gusztáv birtokában levő házat ugyanő háromemeletesre egészítette ki (1852). Itt volt a →*Nyugat* első szerkesztősége. – **11. sz.:** kétemeletes, klasszicista stílusú saroklh., 3–1–3 ablakkal, földszintjén falpillérekkel, felettük triglifsoros övpárkány. Első emelete felett meander-díszű szalag látható. Oldalhomlokzata 12 ablakos. Hild József építette (1837) Szapáryné Csáky Júlia részére. – *Irod.* Rados Jenő: Hild József, Pest nagy építőjének életműve (Bp., 1958).

Merlin Gerin VERTESZ Villamossági Rt. (XI. Fehérvári út 108–112.): 1951-ben alakult *Villamos Erőmű Tervező és Szerelő Váll.* néven, a GANZ Villamossági Művek és a Magyar Siemens Művek külső szerelési és egyes tervezési részlegeiből. Kezdetben több telephelyen működött. 1962-ben költözött mai központjába. 1967-ben Zalaegerszegen kapcsolóberendezés-gyártó üzemet létesített, majd 1988-ban ugyanitt korszerű gyárat épített. Villamos erőművek, alállomások villamos technológiai szerelését, valamint telemechanikai rendszerek és elektronikus készülékek gyártását végzi. Az elmúlt évtizedben valamennyi hazai erőmű, az orsz. állomások döntő többségének villamos kivitelezője volt. Több jelentős exportmunkában is részt vett. 1991-ben ~ néven francia–m. vegyesváll.-tá alakult át.

Merlin Színház: →*stúdiószínpadok*

mérnöki hivatalok, *Budapest Székesfőváros Mérnöki Hivatala*: elődje a pesti mérnöki hivatal volt, amely a városi építészeti hivatal utódaként 1861-ben alakult és a testvérvárosok egyesítéséig működött. Fő feladata a hatósági szervek munkájának szakvéleményekkel való támogatása volt. Szakoszt.-ai: *a)* földmérési szakoszt., feladata szabályozási tervek, térképek, felmérések készítése és kezelése; *b)* közlekedési és szépítési szakoszt., feladata út-, híd-, csatornaépítések terveinek készítése, a Dunapart, parkok fenntartása, munkálatok vezetése; *c)* építészeti és építésrendőri szakoszt., feladata a városi ép.-ek felügyelete, új építkezések tervezése, munkáinak vezetése, magánépítési tervek véleményezése, építkezések felügyelete, üzemi gőzgépek szakfelügyelete. 1889-ben a már meglevő három szakoszt.-án kívül a feladatok átcsoportosításával két új szakoszt.-t állítottak fel: a csatornázási–vízépítési és a vízvezetéki szakoszt.-t, mely utóbbi a Vízművek műszaki és gazd. kezelését és a vízvezeték-hálózat kiépítésével kapcsolatos műszaki teendőket végezte. A vízvezetéki szakoszt. vezető főmérnöke egyben a Vízművek ig.-ja is volt. A Szfőv. Mérnöki Hivatalának újjászervezésétől kezdve az egyes közig. ker.-ekben hivatali kirendeltségekként ker. mérnökök működtek. Hatáskörükbe tartozott az útburkolatok és csatornák fenntartásáról való gondoskodás, a közvilágítás és az építkezések felügyelete. A hivatal a tvhat. központi igazgatás 1911. évi átszervezését követően mint szakhivatal megszűnt, és beolvadt a tanácsi műszaki oszt.-ok szervezetébe. – *Folyammérnöki Hivatal.* Mint főv. székhelyű területi szakszerv a Duna meghatározott szakaszán ellátta a folyammérnöki szolgálatot, valamint a part- és mederfelügyeletet. Feladatkörébe tartozott továbbá szabályozási tervek készítése és ellenőrzése. Illetékességi területén az áll.igazgatás alatt álló más folyókon is ellenőrizte az árvízvédelmi rendelkezések végrehajtását. Vezetője min. megbízottként működött, felügyeletet gyakorolt az ármentesítő társulatok felett. A folyammérnöki hivatalokat 1948-tól kezdődően átszervezték, a főv.-it a kultúrmérnöki hivatallal egyesítették. – *Kultúrmérnöki Hivatal.* Az ország nyolc kultúrmérnöki ker.-re volt beosztva, ezek egyikeként működött a bp.-i kultúrmérnöki hivatal. Feladata volt az intenzív talajjavítás (alagcsövezés, öntözés) bevezetése, a műszaki talajjavításokkal összefüggő munkálatok megtervezése és végrehajtása. A vízjogi tv. (1886:XXIII. tc.) életbe lépésével hozzá tartoztak a különböző tervező, szervező feladatok is. E hivatalok a bp.-i székhelyű Orsz. M. Kir. Kultúrmérnöki Hivatal felügyelete alatt álltak, majd 1891-ben a Földművelésügyi Min.-ban létrehozott Országos Vízépítészeti és Talajjavító Hivatal keretében felállított kultúrmérnöki osztály látta el felügyeletüket.

Mérnöki Továbbképző Intézet (XI. Műegyetemi rkp. 9.): a szakmérnöki tudományok részletismereteit, az új tudományos eredményeket és alkalmazási eljárásokat előadások, tanfolyamok formájában oktató intézmény. A →*Budapesti Műszaki Egyetem* keretében 1942 óta működik. Fennállása óta különböző sorozatokban 5000-nél több továbbképző kiadványt jelentetett meg.

Merzse-mocsár (XVII. ker.): természetvédelmi terület (1977-től), *Rákoskert*től DNy-ra, Bp. közig.-i határánál. 27 ha-os felszíne az egykori turjánvidék kicsiny, a főv. területén ma már egyedüli lápfoltja. A turjánvidék a Duna-medence kavicshátságának és az Alföld homokvidékének érintkezésén kialakult, gyöngyfüzérszerűen elhelyezkedő lápfoltok elnevezése. Ezek a főleg a jégkorszakban kialakult lápfoltok a klimatikus változások és a vízrendezések hatására nagyrészt eltűntek. Bp. közvetlen környékén a legnagyobb kiterjedésű az Ócsa–dabasi turjános. A ~ területén több orchideafaj is él (szúnyoglábú bibircsvirág, hússzínű ujjaskosbor, mocsári kosbor). Rajtuk kívül megtalálhatók a lápréti társulások szinte valamennyi jellemző faja: a mocsári legyezőfű, az őszi vérfű, a gyíkpohár stb. A magasabban fekvő, szárazabb területeken homokgyepek találhatók árvalányhaj fajokkal, borzas lennel. Állatvilága is gazdag.

Mesebarlang Bábszínház, *Állami Mesebarlang Bábszínház:* 1948. febr. 21-én kezdte meg működését a →*Művész Színház* ép.-ében, a VI. Paulay Ede u. 35. sz. alatt. 1949. márc. 29-től *Áll. Mesebarlang Bábszínház* néven a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége keretében működött. Másfél év alatt öt nagysikerű bemutatót tartott. 1949. szept. 1-jén a

társulat átszervezésével és kibővítésével hozták létre az →*Állami Bábszínház*at. – *Irod.* Óhidy Lehel: Az Állami Bábszínház tízéves műsora, 1949–1959 (Bp., 1959).

Mester Árpád (Vállaj, 1927–): építészmérnök, Ybl-díjas (1964), Pro Arte-díjas (1966). A BME elvégzése után 1951-től a Bp.-i Városépítési Tervező Váll. munkatársa, 1961-től oszt.vez.-je Több jelentős városrendezési tervet készített: XIV. Nagy Lajos király út, Fiastyúk u. (Krivátsy Ádámmal), Kacsóh Pongrác úti és József Attila lakótelep, az Árpád híd pesti hídfője, a Józsefváros rekonstrukciója. Fontosabb ép.-ei: Kékgolyó u. 1., a lágymányosi isk. (mindkettő Kiss Alberttel és Preisich Gáborral). A *Budapest* c. folyóirat cikkírója; *Városszépítés* c. cikkének témája a lakóközpont gazdagítása (1985. VIII. sz.).

Mesterházi Lajos (Kispest, 1916–Bp., 1979): író, Kossuth-díjas (1962), József Attila-díjas (1952, 1953, 1959), Pro Arte-díjas (1968). A bp.-i egyetemen szerzett tanári diplomát. Az Eötvös Kollégium tagja volt. A Rádiónál dolgozott, a Művelt Nép, az Élet és Irodalom munkatársa, 1966-tól haláláig a *Budapest* c. lap főszerk.-je. Több regényében, színművében elevenedik meg a főv. emberek élete: *Isten méretre* (regény, Bp., 1966); *Férfikor* (regény és dráma, Bp., 1967); *Pesti emberek* (színmű, 1958). Bp. ostroma a témája a *Tanúság az ember nevében* c. regényének (Bp., 1953). Az ostrom utáni időkről szól a regény folytatásában: *Férfyes szellők* és *Hazafiak iskolája* (Bp., 1956). *Visszaemlékezések* c. önéletírás-töredéke képet nyújt a negyvenes évek Bp.-jéről (posztumusz, Bp., 1984).

Mester u. (IX. Ferenc krt.–Könyves Kálmán krt.): a 18. sz.-ban kialakult külvárosnak ez a része a 19. sz. második felében a malmok, vágóhidak, vásárcsarnokok hatására indult erőteljes fejlődésnek. A ~ és a Soroksári út között állt a 19. sz. végén a *Sütők és molnárok*, a *Concordia*, a *Gizella*, a *Hedrich és Strausz* gőzmalom, a *Hungária* árpagyöngygyár, a *Közvágóhíd és Marhavásár*, a *Húskonzervgyár*. A 19. sz. elején *Gottesakkergasse*, 1874-től ~ a neve, amely utal hajdani ip. jellegére. Az 5. sz. házban működik a *Ferencvárosi Pincetárlat*.

Mészáros Mihály (Rákospalota, 1930–): szobrász, Munkácsy-díjas (1976). 1949–54 között a Képzőművészeti Főisk.-n Mikus Sándor, Pátzay Pál és Kisfaludi Strobl Zsigmond tanítványa volt. 1954 óta vesz részt kiállításokon. Bp.-i köztéri szobrai: *Fiú madárral* (X. Üllői út, 1958); *Fekvő nő* (Óbuda, 1959); *Apáczai Csere János* (V. Cukor u. 6., 1959); *A budai Önkéntes Ezred emlékműve* (Tárogató út–Hűvösvölgy, 1975, budatétényi Szoborpark, 1992). Elkészítette *Pór Bertalan* domborműves emléktábláját (II. Pasaréti út 77., 1969).

Mészáros-sziget: →*Hunyadi-sziget*

Mészáros u. (I. Krisztina tér–Hegyalja út): a 18. sz.-ban egy ideig névtelen volt, majd 1874-től a neve Fleischhackergasse (~). Nevét a mai Krisztina tér 10. sz. ház előtt a 19. sz. elején létesített mészárszékről kapta. A ~ kiindulásától jobbra találjuk a →*krisztinavárosi római katolikus plébánia és temploma* ép.-ét, balra modern, többemeletes lakóép.-ben (Dúl Dezső terve) a kétszáz éves Zöldfa Étterem utódja működik.

Meszelőasszonyok

meszelőasszony: lakások, házak takarítására felfogadható asszonyok a 19. sz.-ban. Állandó helyük a Kohlmarkt (Szénpiac, ma Deák tér) volt, ahol teljes fölszereléssel (meszelő, tapasztószerszám, vödör) 20–25-en is vártak munkára. 1900-körül még dolgozott néhány ~, később a szobafestő kisiparosok végleg feleslegessé tették munkájukat.

MESZHART: →*Magyar–szovjet Hajózási Rt.*

Mészöly u. (XI. Bartók Béla út–Mányoki út): **4. sz.:** „Lechner-ház" (Kismarty-Lechner Jenő és Varga László, 1910). – **5. sz.:** lh. (Medgyaszay István, 1933). – **6. sz.:** Jeney-villa (Orth Ambrus és Somló Emil, 1910).

METALIMPEX Acél- és Fémkereskedelmi Vállalat: →*külkereskedelem*

Metallochemia Vállalat (XXII. Harangozó u. 2.): 1908-ban Lossinszky Imre gépészmérnök az V. Rudolf rkp. 4. sz. alatt 20 munkással megalapította az ország első színesfémkohászati üzemét, mely a *Cséry-telep* hulladékának felhasználására épült. 1910-ben felvette a *Magyar Ónművek Lossinszky Imre cég* nevet, s Nagytétényibe költözött. Az I. vh. alatt a lakosságtól begyűjtött fémtárgyakat használta fel. 1917-ben az üzem egy része leégett, a biztosítási összeget új rézgálicgyár létesítésére fordították. 1920-ban megalakult a *Magyar Ónművek, Fémkohó*

és Vegyipari Rt., de az Angol–Magyar Bank Rt. a régi tulajdonost kiszorította a cégből, s létrehozta a *Fémkereskedelmi Rt.*-t. 1928-ban beolvasztotta a *Magyar Ólomárugyár és Fémkereskedelmi Rt.*-t, Bukarestben színesfém-kohászati üzemet alapított. 1932-ben beindult az ország első lithopon-festék üzemének termelése, utána a krómtimsó gyártása és a kénüzem is. 1935-ben három váll. egyesüléséből született meg a *Metallochemia Kohászati, Vegyip. és Fémkereskedelmi Rt.*, mely 1941-ben a *Hungária Műtrágya, Kénsav és Vegyipari Rt.*-vel, a Phőnix Kénsav és Vegyitermékek Gyára Rt.-vel és a Zorka A. G. szabadkai telepével egyesülve létrehozta a *Hungária Vegyi és Kohóművek Rt.*-t. Az államosítás után, 1950-ben a Lithopon Vegyip. Rt.-t beolvasztva önállósodott, majd 1952-ben a Fémfestékgyár Váll. pesterzsébeti üzemét, ill. a Kővágóörsi Kvarcitbánya üzemet is idecsatolták. Az 50-es évek végén szünetelt a rézgálic termelése. 1964-ben a ~hoz került a Fémötvöző Váll. is. A gyár először a *Csepeli Vas- és Fémművek*hez, 1976-tól a *Csepeli Fémmű*höz, 1983-tól a *Metalloglóbus*hoz tartozott. 1990-ben környezetvédelmi okból működését egy időre felfüggesztették. Termékeit felhasználta a bőr-, építő-, híradástechnikai stb. ip.

Meteorológiai Szolgálat: →*Országos Meteorológiai Szolgálat*

metodista egyház: metodista vallási mozgalom terjesztői közül 1857-ben Simpson Matthew püspök járt először Bp.-en. Melle F. H. Ottó – az első mo.-i metodista lelkipásztor – 1905-ben prédikált Bp.-en, a Nagykörút egyik lakásában. Az egyház 1916-ban vásárolta meg a Felsőerdősor u. 5. sz. házat. Itt van az egyház bp.-i gyülekezete, orsz. központja. Az I. vh. után jelentős szociális tevékenységet folytattak. Ez a gyülekezet lett a metodista egyház mo.-i anyagyülekezete. Az egyház jelentős lépéseket tett a vallásszabadság ügyéért. 1944-ben a *Szabadegyházak Szövetségé*nek alapító tagja volt. – *Irod.* Szigeti Jenő: Metodista híradás a Pest-Budai Kossuth tiszteletről. Im. „És megemlékezzél az útról..." (Bp., 1981).

METRIMPEX Magyar Műszeripari Külkereskedelmi Vállalat: →*külkereskedelem*

metró: a bp.-i gyorsvasúti hálózat kérdésével már csaknem száz évvel ezelőtt is foglalkoztak. 1895-ben jelent meg a *„Magyar Metropol Vasút"* terve, mely lényegében egy É–D-i és ehhez csatlakozó K–Ny-i vonal megvalósítását vetette fel. A mai ~ tervének elkészítéséig 17 terv vált ismertté. Legkonkrétabb volt a főv. 1942. évi terve. A mai ~hálózat létesítésének alapja egy 1950. évi kormányhatározat, mely az előző években megkezdett előkészítő tervezési munkán alapult. Eszerint először egy K–Ny-i vonalat kell megépíteni a *Déli pu.* és a *Népstadion* között, majd az É–D-i vonalat, és ezek után a pesti oldalon egy részleges kör irányú vonalat. Csúcsszervként megalapították a *Földalatti Vasút Váll.*-ot, a tervezésre a *Földalatti Vasút Tervező Váll.*-ot, a kivitelezésre a *Földalatti Vasútépítő Váll.*-ot. Ezeket a későbbiekben többször átszervezték. 1950-ben öt munkahelyen indult meg az építés. Az első terv jellegzetessége volt, hogy az Astoriánál nem tervezett állomást. Az eredetileg a Szabadság tér É-i oldalára tervezett állomást a Kossuth térre helyezték át. Az építkezés igen nagy létszámmal haladt, költségeit az áll. nem tudta viselni. 1953-ban további intézkedésig megszűntették az építést, így az 1955-re tervezett megnyitás elmaradt. Tíz éven át csak állagmegóvási munkákat végeztek, ezek azonban gyakran építést jelentettek. Az építés 1963-ban indult újra. A szünet annyiban hasznos volt, hogy felülvizsgálták az addigi terveket, és amennyiben lehetséges volt, korszerűbb megoldásokra tértek át. A vonalat – a felszínen – az *Örs vezér teré*ig meghosszabbították, a Pillangó u.-nál új állomás épült. A Népstadion állomás félig kész, „reprezentatív", kétkupolás ép.-ét részben lebontva modern irodaép.-té alakították át, a végállomás jelleg megszűnt. A Blaha Lujza térnél

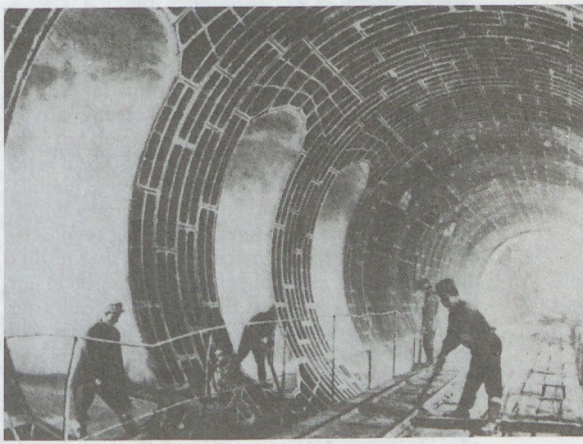

A metró építése

Metrószerelvény

elvetették azt a megoldást, mely szerint az állomás egész forgalmát – a Kossuth Lajos téri megoldáshoz hasonlóan – az Akácfa u. és a Rákóczi út sarkán építendő ép. földszintjére hozták volna fel (az állomás gyalogforgalma a Rákóczi út keskeny járdáját terhelte volna, a tervezéskor még nem volt szó árkádosításról). Helyette a 11 kijárattal (ezek közül kettőt a Rákóczi úti villamosvasút megszüntetése után üzlethelyiséggé építettek át) rendelkező termes aluljáró épült. A már meglevő alagutakba utólag beépítették az Astoria állomást, 12 kijárattal (kettőt ezek közül is megszüntettek). A vonal építése nehézségekkel járt, így került sor a Nemzeti Színház Blaha Lujza téri ép.-ének lebontására. A folyós homok altalaj több helyen okozott építési nehézségeket. Érdekes módon éppen a Duna alatti alagút építésénél nem adódtak nehézségek. Az első vonal végül is két részben nyílt meg: 1970-ben az Örs vezér tere és a Deák tér között, és 1972 utolsó napjaiban a Déli pu.-ig. Az üzemet a *„Metró" Budapesti Földalatti Vasút Váll.* tartotta fenn, majd, 1973-ban átvette a *BKV.* – 1970-ben megkezdődött az É–D-i vonal építése. Itt alkalmaztak először az eddigi két- és háromkarú helyett négykarú mozgólépcsőket. A második vonal első szakasza – a Deák tér és a Nagyvárad tér között – 1977-ben nyílt meg, a következő, a Nagyvárad tér és Kőbánya–Kispest között 1980-ban, a Deák tér és a Lehel tér között 1981-ben, innen az Árpád hídig 1984-ben, az Árpád hídtól Újpest-Városközpontig 1990-ben. Tervezett É-i végpontja a káposztásmegyeri lakótelep, ezt Rákospalota–Újpest MÁV állomástól kezdődően felszíni vonalvezetéssel érné el, a felszíni szakasz már elkészült és ideiglenesen a villamosvasút használja. Az É-i végpont eredetileg az említett MÁV állomás lett volna, a D-it Kispestre, a traktorgyárhoz tervezték. A jelenlegi, a Határ úttól kifelé eső felszíni szakasz üzemi célra, a járműtelep

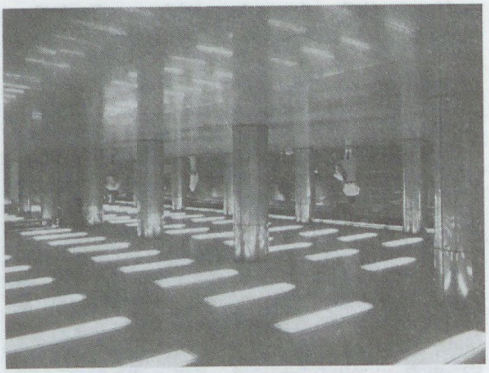

Az Arany János utcai metróállomás

elérésére is szolgál. A Határ út állomás elágazóállomásként épült, de csak átmenő állomásként működik. – 1976-ban bevezették a vonalak szám- és színjelzését: régi földalatti vasút: M1, sárga; K–Ny: M2, piros; É–D: M3, kék. – A vonalak túlnyomórészt földalattiak, kis- vagy nagymélységű alagúttal. A legmélyebben fekvő állomás (–38,4 m) az M2 Deák tér állomása. A nagymélységű alagutak kör keresztmetszetűek, öntöttvas- vagy betonelemekből készültek, és egyvágányúak; a kismélységűek négyszög keresztmetszetűek, betonból készültek és kétvágányúak. Mindkét vonalon alkalmaztak közép- vagy oldalperonos állomásokat. A legnagyobb állomás a Deák téri, ahol a három vonal – legfelül az M1, középen az M3 és legalul az M2 – keresztezi egymást. – A ~ járművei szovjet gyártmányúak. A megnyitás előtt elkészült egy kétkocsis m. tervezésű vonategység, sorozatgyártására azonban nem került sor; 1991 óta

Az Arany János utcai metróállomás mozgólépcsője

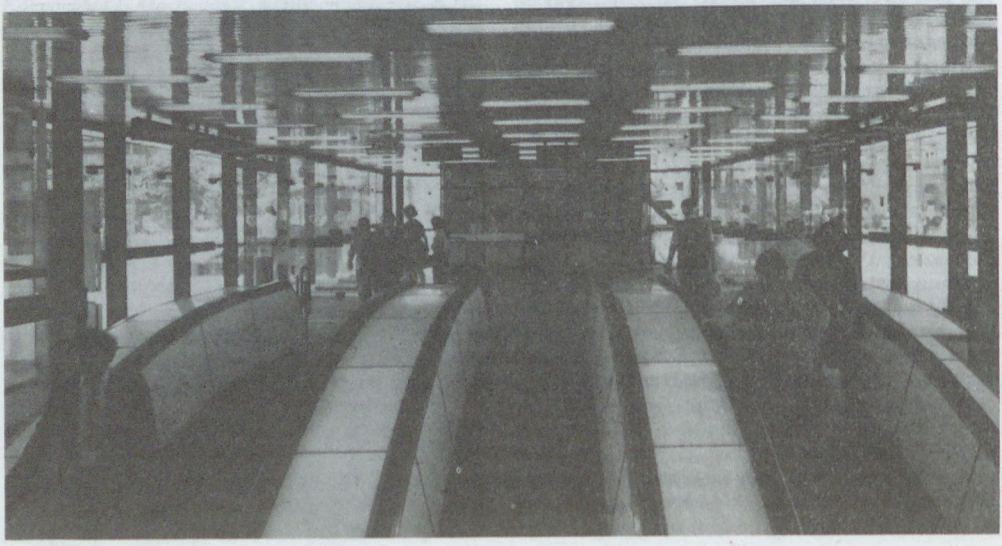

forgalomban van egy szintén hazai gyártmányú, hatkocsis vonategység prototípusa. A vonatok kizárólag távvezérléses, egy vezetőállásos v. vezetőállás nélküli motorkocsikból állnak. Az M2-n 1970-től kezdődően háromkocsis, 1973-tól négykocsis, 1975-től ötkocsis vonategységek közlekednek, az M3-on a forgalom négykocsis vonatokkal indult, 1981-től ötkocsis, 1984 óta hatkocsis vonategységek közlekednek, ennél hosszabb vonatokat sem az M2-nél, sem az M3-nál nem lehet közlekedtetni. A vontatási áram 825 V feszültségű egyenáram, az áramot a kocsik áramszedői a futósínen kívül, magasabban elhelyezett ún. harmadik sínről kapják. Az egyes vonalak forgalmát irányítóközpontok szabályozzák. A legnagyobb járatsűrűség általában 2 perces. A vonatok közlekedését a tilos jelzés meghaladása esetén a vonatot megállító berendezéssel kiegészített automatikus jelzőberendezés biztosítja. Üzemzavar esetén a ~ forgalmát az ún. metrópótló autóbuszok biztosítják. – A ~ra nézve néhány jellegzetes adatot az alábbi táblázat mutat be: – *Irod.* Szabó Dezső: A Magyar Metropol Vasúttól a metróig (Közlekedéstudományi Szemle, 1977. 1. sz.); Pintér László: A budapesti gyorsvasúti hálózat fejlesztésének néhány időszerű kérdése (Városi Közlekedés, 1990. 1. sz.).

	M1	M2	M3
Vonalhossz (km)	4,45	10,1	16,1
Átlagos állomástávolság (m)	450	1010	805
Mozgólépcsők száma	—	30	34
Engedélyezett legnagyobb sebesség, km/h	60	70	80
Utazási sebesség, km/h	23	33	32

Metro Mozi: →*UFA Mozi*

Metropol Szálloda (VII. Rákóczi út 58.): 1896-ban épült. Első tulajdonosa Petanovics József volt. 1969-ben a HungarHotelstől átvette a Pannonia Szálloda és Vendéglátó Váll. 1978-ban kisebb mértékű felújításra került sor. Jelenleg kétcsillagos. A kiadható szobák száma 102.

Mexikói út (XIV. Kacsóh Pongrác út–Kerepesi út): **52. sz.:** eredetileg a Földművelésügyi Min. kiállítási igazgatósága az Ezredéves Kiállításon, ma lh. (Jakab Dezső, 1896). – **60. sz.:** Mozgássérültek Ált. Isk.-ja és Nevelőotthona (Lajta Béla, 1908).

mézeskalácsos, *bábos, mézesbábos:* rozs és búzaliszt keverékéből, mézből és fűszerekből valamint cukros szirupból többnyire díszített, jellegzetes formájú süteményt készítő mesterember. A ~ok a 18. sz.-ban Budát, Pestet, Esztergomot és Vácot összefogó céhben működtek. A leghíresebb pesti ~ Beliczay Imre volt, aki 1833-ban nyitotta meg műhelyét. Egy év múlva az önállóvá váló pesti ~ céh főcéhmestere lett. Fia, Beliczay Béla apja mesterségét folytatta. Külföldi vándorútjáról a ~ mesterség sok új fogását hozta magával és azokat meghonosítva apjánál is nagyobb hírnévre tett szert. A mézesbábok formáit ügyes kezű mesterek és legények faragták ki, de mások, olykor híres rézmetszők is készítettek ütőfákat. A század elejéről fennmaradt Prixner Gottfried rézmetsző néhány szép ütőfája (negatív vésetű faforma, amelybe a tésztát belenyomják). Agyag mézeskalácsformákat már Aquincumban is használtak. Az ásatások során számos szép példánya került elő. A budai és pesti ~ok 80–100 km-es körzetben ismertek voltak. A két vh. között még 12 ~ dolgozott. A gyári termékek jórészt kiszorították e mesterséget, de napjainkban újjászületésének lehetünk tanúi. – *Irod.* Kemény György: Mézeskalácsosok (M. Népművészet, 1925).

Mező Lajos (Mezőlak, 1930–): építész, Ybl-díjas (1969). Diplomáját 1955-ben szerezte a BME-n. 1962-ig ugyanott a városépítési tanszéken tanársegéd, majd a Bp.-i Várostervezési Tervező Váll. vez.-je (1962–65). 1970-ig a Főv. Tanács városrendezési oszt.-át vezette, és ~ készítette el Bp. és Óbuda ált. rendezési tervét.

MEZŐBANK: →*Mezőgazdasági Szövetkezetek Országos Pénzintézete Rt.*

Mezőgazda Kiadó és Kereskedő Kft. (V. Báthory u. 10.): kiadóváll. 1950-ben létesült *Mezőgazdasági Könyv- és Folyóiratkiadó Váll.* néven, folyóiratait azonban 1966-ban más kiadó vette át, azóta használja mai nevét. Kiadványainak köre: mezőgazd., élelmiszerip., erdészeti és fagazd., faip., vízügyi és vízgazdálkodási szak- és tankönyvek, tudományos művek. Az alkalmazott biológia tárgykörébe tartozó ismeretterjesztő műveket általában *Natura* impresszummal jelenteti meg. – *Irod.* Könyvkiadók és könyvterjesztők Magyarországon (szerk. Zöld Ferenc, Bp., 1987).

mezőgazdaság: a középkori és a török hódoltság előtti Pest-Buda ~áról kevés részletet ismerünk. A török uralom utáni időkben Pest kis mezővárosként indult fejlődésnek. Hármas vetésforgó dívott ekkor. A földek egyharmadát téli gabonával, egyharmadát tavaszi gabonával vetették be, a többit parlagon hagyták. A 18. sz. elején Pest még határozottan ~i jellegű város volt. ~gal elsősorban a m. és a rác lakosság foglalkozott, de a német iparosok és kereskedők is folytattak némi földművelést. A 18. sz. második felében a földművelés és állattenyésztés szerepe csökkent, de a →*szőlőművelés* egészen a filoxéra okozta pusztulásig továbbra is megtartotta jelentőségét. A főv. egyesítésekor, 1872-ben Bp. területe 194 km² – 19 450 ha – volt, 20%-a beépített, 80%-a ~ilag hasznosított terület. A terjeszkedő város mind több területet hódított el a ~tól, így a főv. 1878. évi 2010 ha-os legelőterülete a századfordulóig a felére csökkent. Ennek ellenére a szántóterület és a rét 1878–94 között újabb területek hasznosításával még 60%-kal növekedett: 1894-ben 8230 ha volt, vagyis az összes földterület 42,3%-a. Elsősorban gabonaféléket és szemestakarmányokat termeltek. Az erdőterület, részben a szőlők helyén, mintegy 50%-kal növekedett, és a századfordulóra elérte az 1840 ha-t. A legnagyobb mértékben a kertterület

gyarapodott: 1885–1900 között több mint kétszeresére, 2070 ha-ra, 1910-re pedig még tovább, 3050 ha-ra növekedett. 1912-ben a mai Kőrösi Csoma út, Gubacsi út, Soroksári út, Szabadka út határolta területen családi kertbérletek létesültek. A kertterület legnagyobb részét házi kiskertek és bérelt kertészeti területek tették ki. – A főv. *állattenyésztés*ében kezdettől fogva a sertés foglalta el az első helyet. A külterjes sertéstenyésztés fokozatosan megszűnt, helyette a házi sertéstartás és -hizlalás (az első hizlalda 1847-ben Kőbányán létesült) lépett előtérbe. 1869-ben a főv. állatállomány megoszlása a következő képet mutatta: számosállat (500 kg súlyú élő állat) összesen 143 300 db, amelynek 85%-a sertés, 10%-a ló és 4%-a szarvasmarha. – A főv. az egyesítés után tervszerűen alakította ki a nagyváros értékesítési és ellátási lehetőségét: 1872-ben marhavágóhidat, 1895–97-ben központi vásárcsarnokot, 1902-ben sertésvágóhidat, 1909-ben községi kenyérgyárat, 1911-ben községi élelmiszer-kereskedelmi szervezetet létesített. A gyors ütemű városiasodás következtében az egyesítéstől a századfordulóig erőteljesen csökkent a ~gal foglalkozók száma; 1869-ben 11 693, 1900-ban 5660 főt tett ki (az összes keresők számának mindössze 1,4%-a). A századfordulótól 1945-ig a ~i művelés alatt álló terület 73,7%-ról 59,2%-ra csökkent. Még mindig jelentős maradt a gabona, a takarmányrépa és a zöldségfélék termesztése. Az állatállomány 1945-ig fokozatosan csökkent. A ~i termelésre mindvégig az alacsony gépesítettségi fok volt jellemző. A II. vh. alatt óriási veszteség érte a főv. ~át, főként az állatállományt. – 1950-ben, a mai Bp. megteremtésekor két és félszeresére nőtt a főv. földterülete, mivel a hozzácsatolt elővárosok és községek többsége ~i jellegű település volt. A belterjes gazdálkodás megvalósítását az áll. vezetés csak áll. gazd.-ok és mezőgazd. tsz.-ek megalakításával tudta elképzelni. Ezek szervezése még az 1950. évi egyesítés előtt megindult. Elsőnek 1949-ben Pestszentimrén, a Szemere grófok egykori birtokán a régi uradalmi cselédek alakították meg a Szabadság Tsz-t. – A meginduló kollektivizálódás átalakította a termelés szerkezetét. Bp. ~a városellátóvá kezdett fejlődni: így a szántóföldi kapásnövény (kukorica) után nagyságrendben a zöldségtermesztés következett. Az ötvenes években a főv. területén 24 tsz működött, átlagban 1000–1200 családdal. A 60-as években a tsz-tagok és tsz-családok száma megnégyszereződött. A kertészetek száma 1955–59 között kb. 1000 volt; ezek 1962-re – a második tsz-szervezés hatására – 387 teleppé olvadtak össze. Ez a kertészkedés nagyarányú fejlődését vonta maga után. Megkezdődött a tsz-ek specializálódása is. Így pl. a *Rozmaring Tsz* elsősorban virág, a *SASAD Tsz* virág és gyümölcs, a *Duna Tsz* gomba, az *Óbuda Tsz* zöldség és virág, a *Rákosvölgye Tsz* bogyósok, a *Rákospalotai Béke Tsz* zöldség termesztésére szakosodott az állattenyésztés mellett. 1971-ben a főv.-ban 14 tsz 12 146 ha-on, mintegy 15 000 taggal gazdálkodott. Bp. földterülete (termőterület és művelés alól kivett földterület együtt) 1971-ben 78 501 ha volt. Ebből 42 761 ha volt a ~i üzemi terület, melynek 52,7%-át szántó, 17,8%-át kert, 9,7%-át gyümölcsös, 8,5%-át szőlő, 3,4%-át rét és 7,9%-át legelő tette ki. Társ. szektorok szerint a ~i üzemi területből mintegy 6000 ha jutott az áll. gazd.-okra és mintegy 11 000 ha a tsz-ekre. (A területi adatokkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy ún. „gazdaság-határos" területek adatai, és így a bp.-i központú ~i üzemeknek a közig. határon túl eső területrészére is vonatkoznak.) A főv. ~a az 1965–71. évek átlagában többek között 11 000 t szemes és 15 000 t silókukoricát, 15 000 t burgonyát, 6000 t paradicsomot, 3000 t fejes káposztát és 13 000 t zöldborsót termelt. A gyümölcstermesztésben az őszibarack és a meggy volt a legjelentősebb. Az őszibarack a főv. összes gyümölcstermelésének több mint 70%-át adta. – Az állatállomány nem fejlődött a kívánt mértékben. A főv. szarvasmarha-állományának (4035 db) több mint felét, sertésállományának (69 000 db) 62%-át, baromfi-állományának (526 000 db) pedig kb. egyharmadát tartották a közös gazdaságokban (1972). Bp. az ország legnagyobb tsz-városának számított: 1970-ben 3000 vagon zöldséget, 250 vagon húst, 120 vagon gombát, 30 000 hl tejet és 40 millió Ft értékű virágot értékesített. – 1979-ben Bp.-en a nagyüzemi gazd.-ok száma kettő, a mezőgazd. tsz-ek száma három, a szövetkezetek mezőgazd. társulásainak száma kettő volt. Bp. földterülete művelési ágak szerint 1979-ben az alábbiak szerint oszlott meg: 21 990 ha szántó, 7302 ha kert, 3402 ha gyümölcsös, 2788 ha szőlő, 4204 ha rét és legelő (összesen 39 686 ha). Erdőterülete 6399 ha, továbbá 895 ha nádas, 147 ha halastó. A művelés alól kivett terület 31 427 ha-t tett ki.

Mezőgazdasági Gépgyár: →*Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár*

mezőgazdasági kiállítások: a mezőgazd. fejlesztése érdekében rendezett bemutatók. A Széchenyi István alapította *Állatbemutató Társaság* 1829-ben rendezte az első állatkiállítást, amelyen lovakat és juhokat vonultattak fel. 1832-ben az *Állattenyésztő Társasaság* a *Köztelken* állatkiállítást, 1833-ban Angliából behozott mezőgazd. gépek és eszközök bemutatását rendezte meg. 1837-től az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* készítette elő a ~at. 1841-ben, a hazai juhtenyésztőkön kívül, első ízben állított ki külföldi kiállító. Bel- és külföldi ekékkel próbaszántást végeztek. 1855-ben gyapjúbemutatóra és gépkiállításra került sor. 1857-ben *Gazd. termény, állat és gépkiállítás* címmel megnyílt az első ált. mezőgazd. kiállítás, ahol tenyészállatok, termények, borok és gépek bemutatása és díjazása volt a program. 1865-ben a Városligetben volt állat- és gépkiállítás. A ~ látogatottsága bebizonyította, hogy hatékony eszköze a széles körű ismeretterjesztésnek. Az elhanyagolt szarvasmarha- és juhtenyésztés minőségi és mennyiségi fejlesztése érdekében 1880-ban a földművelésügyi min. tenyészállatvásár szervezésével bízta meg az Orsz. M. Gazd. Egy.-et. 1881-ben a ferencvárosi Marhavásártéren három napig tartott az első tenyészállatvásár, amelyet azután 1887-ig évente ugyanitt rendeztek meg, kivéve 1885-ben, amikor a Városligetben az *Orsz. Kiállítás*on külön csarnokban kapott helyet. 1891-ben ismét a Városliget, majd 1892–1913 között a Keleti pu. melletti ún. *Tattersall* a színhelye. 1929-ben az

*Orsz. Mezőgazd. Kiállítás és Vásár*on a tenyészállatokon kívül baromfi-, kutyakiállítás, a halászat, vadászat, erdészet, borászat, növénynemesítés bemutatói szerepeltek, de a ~ gerince mindig a tenyészállatvásár maradt. Az 1942-ig évente megrendezett ~ szállítási kedvezményekkel, kamatmentes hitel nyújtásával elérték, hogy az ország legtávolabbi tenyészeteibe is kiváló apaállatok kerültek. Az 1829–1942 között a főv.-ban megrendezett ~ száma 54 volt. A II. vh.-t követően 1948-ban rendezték meg az első mezőgazd. kiállítást az Albertirsai úti területen. 1956–1970 között kétévenként, 1992-ig *Orsz. Mezőgazd. és Élelmiszerip. Kiállítás* néven ötévenként rendezték meg. 1992-től elnevezése *Foodapest*-re változott.

Mezőgazdasági Könyvtár: →*Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár*

Mezőgazdasági Múzeum: →*Magyar Mezőgazdasági Múzeum*

Mezőgazdasági Szövetkezetek Országos Pénzintézete Rt., *MEZŐBANK Rt.* (V. Hold u. 16.): 1986-ban alapította 1300 mezőgazd. termelőszövetkezet 1,166 milliárd Ft alaptőkével, fejlesztési pénzint.-ként. A ~ működése első évében – a Szövetkezetek Kölcsönös Támogatási Alapjával szoros együttműködésben – elsősorban fejlesztési hitelek nyújtása útján vett részt a mezőgazd. finanszírozásában. 1988-ban kereskedelmi bankká alakult és alaptőke emelést hajtott végre. Így 1989-től az Áll. Bankfelügyelet határozata szerint kereskedelmi bankként működik, 2360,8 millió Ft alaptőkével. 1990-től devizaszámla-vezetési jogot kapott. Egy bp.-i, 17 vidéki fiókja és nyolc kirendeltsége van.

Mezőgazdasági, Üzemszervezési, Számítástechnikai és Informatikai Rt., *MÜSZI Rt.* (II. Érmelléki u. 13.): 1969-ben irodaként kezdte meg működését, amelyet 21 főv. környéki termelőszövetkezet hozott létre, azzal a céllal, hogy üzem- és ügyvitelszervezési törekvéseiket oldják meg. 1984-ben irodából közös váll.-tá, 1989-ben rt.-vé alakult át. A ~ 1990-ig csaknem 300 féle saját fejlesztésű szoftvert értékesített a hazai piacon. A ~ külpiaci lehetőségeinek bővítésére 1988-tól önálló külkereskedelmi igazgatósággal rendelkezik. – A ~ szolgáltatásai többek között a következők: adótanácsadás; ártanácsadás; társ.biztosítási tanácsadás; a főv.-ban működő szövetkezeti kisvállalkozások, átalányelszámolásos részlegek pénzügyi-számviteli ellenőrzése; mezőgazd. nagyüzemek belső szabályzatainak elkészítése, folyamatos karbantartása; üzem, ill. váll.-szervezés; Elnöki Klub létesítése, ill. működtetése a legfrissebb gazd.pol. információk eljuttatása és klubrendszerben történő megvitatása szövetkezeti vezetőkkel.

Mező Imre út: →*Fiumei út*, →*Orczy út*

mezőváros: átmeneti településtípus a nagyobb kereskedelmi útvonalak mellett fekvő népesebb falvak és a →*szabad királyi városok* között. A ~i szintre való eljutás első lépcsője a vásártartási jog megszerzése volt, ezt követte a feudális eredetű szolgáltatások pénzbeli megváltásának kieszközlése. Jogi tekintetben a ~ok földesuruk igazságszolgáltatásához tartoztak, lakosságuk jobbágysorban volt, bíró- és más tisztségviselő-választásokba a földesúr beavatkozhatott. – A három Duna-parti város közül *Óbuda* volt korábban káptalani, majd 1355-től királynéi és káptalani város. A török uralom időszakában a város elnéptelenedett. 1659-ben a Zichy család birtokába került, de csak újratelepítését követően, 1697-ben nyerte el jobbágyfaluként a községi szervezetet. 1767-ben a kir. kamara visszaváltotta a várost a Zichyektől, s koronauradalmi községként kezelte. 1840-ben Pest vm. a rendezett tanácsú mezővárosok sorába emelte. A három város egyesítése előtt az 1871:XVIII. tc. alapján Óbuda →*rendezett tanácsú város* lett. Első és 1990-ig egyetlen polgármesterévé *Harrer* Pál óbudai városi jegyzőt választották meg.

MFTR: →*Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt.*

MHB: →*Magyar Hitel Bank Rt.*

MHB-Daewoo Bank Rt., *Investrade Rt.* (VIII. Rákóczi út 1–3.): az 1989-ben a *M. Hitel Bank* és a D-Koreai Daewoo Bank által alapított ~ 1990-ben 3,15 milliárd Ft befizetett alaptőkével indult. Főbb tevékenységi körei: forint- és devizahitelek, export-import finanszírozás, nemzetközi kölcsönszindikálás, váltóleszámítolás, kereskedelemmel kapcsolatos szolgáltatások (akkreditívek, exportszámlák), tőzsdei értékpapírügyletek, részvényvásárlás, faktoring, lízing.

M7-es autópálya: →*távolsági utak*

Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek: r. k. szerzetesnővérek társulata. Fourier Szt. Péter és Le Clerc Boldog Alix 1597-ben alapított ágostonos női kanonokrendjének utódai. Kunszt József kalocsai érsek hívta be egyházmegyéjébe 1860-ban. Önálló m. társulatuk 1907-ben nyert jóváhagyást. Isk. neveléssel, oktatással foglalkoznak. 1950-től a nővérek egy csoportja tartja fenn a Főegyházmegyei Ostyaellátót (V. Magyar u. 52.). 1990-ben diáklányok számára kollégiumot alapítottak (VIII. Mária u. 19.).

Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek: tanító szerzetesnővérek társulata. Gerhandinger Boldog Terézia 1833-ban Neuenburg vorm Waldban (Bajoro.-ban) két társával alapította a kongregációt. Csajághy Sándor csanádi püspök hívására az alapító Terézia anya 1858-ban Temesváron vetette meg az első kolostor alapjait. 1923-tól Szeged lett a m. tartomány központja. A Rákosi-kormány és a püspöki kar között 1950-ben kikényszerített megegyezés értelmében a ~ volt az egyetlen női szerzetesrend, mely tovább működhetett az országban. Debrecen mellett Bp.-en a IX. Knezich u. 5–7. sz. alatt tarthatták fenn rendházukat és gimn.-ukat: *Patrona Hungariae* ⟨lat. Magyarország védőasszonya⟩.

Microsystem Műszaki- és Számítástechnikai Rt. (XII. Városmajor u. 74.): a főv. számítástechnikai ip. nagy magánvállalkozásainak egyike. Kisszövetkezetként indult 1983-ban, majd az rt. 1990-ben kivált olymódon, hogy a kisszövetkezet is tovább működött. 1991 nyarán a kisszövetkezet is beolvadt. Az egyesült ~ vagyona 280 millió Ft. Alaptőkéje 185 millió Ft. 1992-ben Ny-i pénzcsoportok bevonásával (pl. Európai Újjáépítési és Fej-

lesztési Bank, M.-Amerikai Vállalkozási Alap) alaptőkeemelést hajtott végre.

MIÉNK, *Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre:* 1907-ben alakult művészegy. Az első szervezett művészcsoport a m. festészet történetében, mely már nem isk. v. művésztelep jellegű. 17 alapító tagja között voltak a nagybányai isk. vez. mesterei (Ferenczy Károly, Iványi Grünwald Béla, Réti István), fiataljai (Kernstok Károly, Csók István, Czóbel Béla stb.) és a kor festészetének más, rangos képviselői: Szinyei Merse Pál, Rippl-Rónai József, Vaszary János stb., akik mellé számos festő csatlakozott már az első kiállításra is. Törzstagjai lényegében a *Japán Kávéház* művészasztalához tartoztak. A ~ tagjai csak meghívott művészek lehettek. A legkülönfélébb irányok képviselőit fogta össze, célja a művészi minőség megvédése, és nem egy meghatározott program érvényesítése volt. A csoporton belüli ellentétek már az alakulástól kezdődően nyilvánvalóak voltak, így csak három közös kiállítást rendeztek a *Nemzeti Szalon*ban (1908, 1909, 1910). A csoport radikális tagjai már 1909-ben külön vándorkiállítást szerveztek Erdélyben (szoros kapcsolatban a *Holnap* költőivel), majd a szakadás elkerülhetetlen lett. A ~ből vált ki a →*Nyolcak* csoportja, mely már közös eszmei és művészi céllal szerveződött.

Miesbach Alajos Samott-gyára: →*Magnezitipari Művek*

Mihailich Győző (Temesrékás, 1877–Bp., 1966): mérnök, műegyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1933, r. 1949), Kossuth-díjas (1948). A bp.-i József Műegyetemen tanult; majd ugyanitt tanársegéd, magántanár, 1920-tól az újonnan alapított II. sz. hídépítési tanszék tanára. Tanszékének vezető szerepe volt a vasbetonszerkezetek ismeretének elterjesztésében Mo.-on. 1942-ben ~ hozta létre a műegyetem keretében a Mérnök Továbbképző Int.-et. Mint tervezőmérnök 1916-tól minden nagyobb hazai híd- és áthidalás-szerkezet tanácsadó szakértője volt. Bp.-i tervezései: *csepeli gabonatároló* (1922), *autóbuszgarázs* (Hüttl Dezsővel, 1930), a *Margit híd kiszélesítése* (1932); I. díjat nyert az Árpád híd (Kossalka Jánossal), II. díjat a Petőfi (Boráros téri) híd tervpályázatán.

Mihalkovics tér: →*Nagyvárad tér*

Mihálkovics utcai kislakásos telep (IX. ker.): 1910-ben 7200 □öl területen, 14 földszintes ház, bennük 212 egyszobás, félkomfortos lakás épült. A telepen üzlet nem épült. A terület házait 1963–67, ill. 1978–80 között bontották le. Helyén zömmel 10 szintes lh.-akban összesen 538 lakás épült. Ezek közül 108 egyszobás, 198 kétszobás és 232 háromszobás.

Mihályfi Ernő kertje (II. Bogár u. 25.): az újságíró kertjét Ormos Imre tervezte. Az esztétikusan kialakított kert faji összetétele dendrológiai értéket képvisel. Főbb nevezetességei a kínai selyemfenyő (Pinus griffithii) és a libanoni cédrus (Cedrus libani). Gazdag a rózsagyűjt.-e, s a ház körüli sziklakertben nyíló évelő lágyszárúak az év minden szakában pompás látványt nyújtanak. 1973 óta védett.

Mikes Lajos (Bp., 1872–Bécs, 1930): újságíró, szerk., író, fordító. 1895-től számos lap belső munkatársa és szerk.-je (Fővárosi Lapok, Jelenkor, Pesti Napló). A Franklin Társulat, a Révai Testvérek, majd az Athenaeum irodalmi lektora. 1913-tól szerk. a Tolnai Világlexikont. A *Pesti Napló* irodalmi rovatát magas színvonalúvá fejlesztette. Számos fiatal írót fedezett fel, számukra fórumot biztosított. A Hajnóczy u. 15. sz. házban lakott. (Domborműves emléktábla bronzból, Cser Károly, 1931).

Mikes Lajos

Miklós Andor, *Klein* Ármin (Bp., 1880–Bp., 1933): újságíró, laptulajdonos. Pályáját 21 éves korában a *Magyar Szó*nál kezdte 1902-től a Pesti Napló munkatársa, majd közgazd. rovatvez.-je. 1910-ben megalapította *Az Est*et, az első bp.-i bulvárlapot, amely friss, szenzációhajhászó cikkeivel nagy olvasóközönségre tett szert. Később mint az Athenaeum Irodalmi Int. tulajdonosa és vezérig.-ja cégét a legnagyobb m. kiadóváll.-tá fejlesztette. Kiadója lett a *Pesti Napló*nak és a *Magyarország*nak is. E három újságot hívták *Est-lapok*nak.

Miklós-telep (XVIII. ker.): az I. vh.-t követő években új parcellázások indultak *Szemere* Miklós pestszentlőrinci birtokán a mai Vág u., Gerely u. és Gyömrői út közötti területen. A ~ házhelyeit hadirokkantak, hadiözvegyek vásárolták meg a 20-as években, ezért *Rokkant-telep*nek is nevezték. Területén 1970-ig 383 egy- és kétszobás családi ház, és 21 egyszobás, 80 kétszobás áll. bérlakás épült fel.

Miklós tér (III. ker.): →*Aquincum* táborváros É-i városkapujának feltételezett helye, a *porta principalis sinistra*, melyen keresztül a *via principalis* vezetett az *Ulcisia Castra*, a mai *Szentendre* irányába. A középkorban is szerepe lehetett. A hódoltság utáni nevei közül elsőként a *Magazin tér* ismeretes, a 20. sz. fordulóján *Miklós tér*, 1941-ben Óbuda utolsó polgármesterének emlékére *Városbíró tér*, majd 1951-től ismét ~.

Mikroelektronikai Vállalat, *MEV* (IV. Fóti út 56.): 1982-ben alakították meg a Híradástechnikai Ip. Kutatóint.-ből és a Tungsram Rt. Félvezető Fejlesztési Főoszt.-ából. 1983-ban a váll.-hoz csa-

tolták a Tungsram Rt. gyöngyösi Félvezető és Gépgyárát. Az újonnan épített bp.-i elemgyára 1986-ban tűzvészben megsemmisült. A váll. fő profilja mikroelektronikai alkatrészek (diódák, tranzisztorok, monolit és hibrid integrált áramkörök) előállítása. A mikroelektronikai termékekből származik árbevételének 60%-a. A bp.-i telephelyen félvezetőip. gyártóeszközök, elsősorban számítógép vezérlésű mérőberendezések, a gyöngyösi telephelyen ip. robotok, valamint üvegip. megmunkálógépek gyártása folyik a mikroelektronikai tevékenység mellett. A mikroelektronikai termékeket elsősorban hazai, a berendezéseket pedig a volt szocialista piacon értékesítette. A ~ létrehozta a →*Marctronic Kft. Elektronikai Vállalat*ot.

Mikromatika Holding (XV. Dembinszky u. 1.): öt mérnök alapította irodaként 1981-ben, mezőgazd. és ip. technológiák automatizálására. Előbb gmk.-vá, majd kisszövetkezetté alakultak, 1990-ben pedig létrejött a ~, mely a cégekhez tartozó kft.-ket fogja össze. – A ~ fejlődésében 1987 jelentett fordulópontot. Ekkor a KGST Interrobot szervezetének munkájába bekapcsolódva a szerelő- és festőrobotokhoz készítettek vezérléseket a szovjet, bolgár és csehszlovák robotgyárak részére. A robottesteket ugyanezen gyáraktól a hazai piac részére importálták. Ma már évente 200 robotvezérlést gyártanak nyugati – GEC és Siemens – mechanikákkal. – Kifejlesztették repülési üzletvállalkozásukat is. Helikopterrel, kis személyszállítógéppel és bérelt óriásrepülőgéppel végeznek szállításokat. USA-beli, brit és szovjet cégekkel együtt végeznek légijármű-értékesítést, polgári repülőtér szervezési és üzemeltetési feladatokat. Bérbe vették a sármelléki volt szovjet katonai repülőteret, és 1991-ben megnyitották a nemzetközi polgári légiforgalom számára. – 1991-ben létrehozták az Eldorádó Holdingot a Tisza-tó régió hasznosítására.

Mikroszkóp Színpad (VI. Nagymező u. 22–24.): kabarészínház. 1967. okt. 12-én nyílt meg. Ig.-ja Komlós János, 1980–85 között Marton Frigyes, 1985-től Sas József. A színház aktuális pol. kabaréműsorokat ad elő. Kis társulattal és egy-egy műsorra szerződtetett vendégművészekkel játszik.

Miksa-árok: →*Kuruclesi-völgy*

Mikszáth Kálmán (Szklabonya, 1847–Bp., 1910): író, az MTA tagja (l. 1889, t. 1905). 1865–71-ben joghallgató volt Pesten, de tanulmányait nem fejezte be. 1871-ben Balassagyarmaton Nógrád vm. szolgálatába lépett. Ekkor kezdte el első tárcáit és elbeszéléseit közölni helyi és pesti lapokban. Fiatal házasként a Belső-Józsefvárosban lakott, igen szűkös körülmények között. A *Tót atyafiak* és *Jó palócok* c. kötetei meghozták a sikert. Állandó munkatársa volt a *Pesti Hírlap*nak, egymás után jelentek meg kötetei. A nyolcvanas évek közepétől írta egy.-i karcolatait, 1887-től maga is tagja lett a képviselőháznak, Tisza Kálmán pártjában képviselővé választották. Bp.-i életének színtere főleg a Belváros és a Józsefváros volt. Ülésekre a mai Bródy Sándor u.-i régi országházba járt, a Szabadelvű Kör a Lloyd-palotában (Roosevelt tér, 1945-ben elpusztult), baráti társaságának Mikszáth-asztala az István főherceg Szálló (Akadémia u. 1.) éttermében volt. Szobra utolsó lakása előtt a róla elnevezett téren áll (Kocsis András, 1961). Legtöbb írásának témáját a vidéki életből és a m. múltból merítette, de megelevenedik néhány művében a korabeli Bp. is, bár a város ábrázolása nem jelentős az emberi jellemrajzok mellett; pl. a *Sipsirica* a Tabánban, az *Új Zrínyiász*, a *Tisztelt Ház* és a *Club és folyosó* a politikai élet színhelyein, a *Jókai Mór élete és kora* is a fővárosban játszódik.

Mikszáth Kálmán

Mikszáth Kálmán tér (VIII. ker.): a 19. sz.-ban névtelen, 1900-ban *Reviczky tér*, *Mikszáth* Kálmán halála után – mivel élete utolsó éveiben az 1. sz. házban lakott – 1911-ben a ~ elnevezést kapta. A téren álló Mikszáth-szobor Kocsis András alkotása (1961). – A ~ 1. sz. ház – ma *piarista gimn.* – helyén állott *Irinyi* János vegyész, a zajtalanul gyúló foszforos gyufa feltalálójának egyik pesti műhelye. Helyén domborművű emléktáblát helyeztek el.

Mikus Sándor (Sződ, 1903–Bp., 1982): szobrász, Kossuth-díjas (1949, 1952). 1927-ig az Egyesült Izzóban dolgozott. Művészeti tanulmányait Pátzay Pál műtermében kezdte, majd az 1920-as évek végén Olaszo.-ban képezte magát. 1949–75 között a Képzőművészeti Főisk. tanára. Első önálló kiállítása 1932-ben az Ernst Múz.-ban volt, szerepelt a New York-i, párizsi, brüsszeli világkiállításokon. Művei klasszicista stílusú kisplasztikák, portrék, szobrok, emlékművek: *Petőfi szobor* (1949, Csepel); *Steinmetz kapitány szobra* (1949, Bp. városhatára, 1992, budatétényi szoborpark); Sztálin szobor (1951–56, Hősök tere). Számos művét az MNG őrzi.

milimári: házról-házra járó tejárusnő. Az 1830-as évektől a soroksári tejesasszonyokat *Milch-Weib*nek, később „Milchfrau"-nak, majd „Milimadl"-nak hívták. Az utóbbi elnevezés torzult a köznyelvben ~vá.

Millenáris Sporttelep (XIV. Szabó József u. 3.): az ország egyetlen kerékpáros versenypályája. 1896-ban Iszer Károly irányításával a Neuschloss cég kivitelezésében az ezredéves ünnepségek sportcseményeire épült. Az 500 m-es, kátrányos futófelületű körpálya egy labdarúgópályát vett körül. Az 1928. évi bp.-i kerékpáros VB-re Mattyók Aladár

tervei szerint átépítették, 14 000 néző befogadására alkalmas lelátóval vették körül és esti világítással látták el. 1954-ben a kerékpárpályát korszerűsítették, hossza 412 m, szélessége 8 m, dőlésszöge az egyenesekben 11,6°, a fordulókban 36,6°, sebességtűrése 120 km/h. A *Népstadion* kezelésében áll.

Millenáris uszoda: a *Millenáris Sporttelep* 1909–34 között fennállott, vízvezetéki vízzel táplált $33^1/_3$ m hosszú medencéje, melyben az I. vh. előtt rendeztek versenyeket.

millenniumi alap: Bp. főv. 1896-ban létesített 2 millió koronás alapítványa „nemzeti kulturális és közjótékonysági" célokra. A lelkes megajánlás után 1898-ban a közgyűlés úgy döntött, hogy csak kamatját használják fel. 1903-ra csaknem félmillióra gyarapodott az összeg, de felhasználásáról a kiküldött biz. nem tudott dönteni. Felmerült egy munkásotthon létesítése, de ezzel többen nem értettek egyet. 1911-ben határozat született, hogy az 1,2 millióra gyarapodott összegből közművelődési palotát kell építeni, amely helyet ad a Fővárosi Könyvtárnak is. Hosszú huzavona után – ami alatt már terv is készült a Tisza Kálmán (Köztársaság) téren létesítendő ép.-re – 1914-ben végleg leszavazta a közgyűlés az építési határozatot. Az I. vh. után a ~ teljesen elértéktelenedett.

millenniumi emlékmű: →*Ezredéves emlékmű*

millenniumi földalatti vasút: →*földalatti vasút*

millenniumi kiállítás: →*ezredéves kiállítás*

millenniumi ünnepségek: a honfoglalás ezeréves évfordulójára rendezett ünnepségek 1896-ban. Az ünnepség sorozat 1896. május 2-án a Városligetben rendezett →*ezredéves kiállítás* megnyitásával kezdődött. Ezt követően hálaadó istentisztelet volt a Mátyás-templomban, amelyet Vaszary Kolos hg.prímás tartott, este díszkivilágítás és hatalmas tüzijáték volt a Gellért-hegyen. 5-én a kir. 17 ezer katona felett tartott díszszemlét a Vérmezőn, este fényes estélyt adott a kir. palotában. A ~ az egész ország területére kiterjedtek, de az események, megemlékezések stb. zömében Bp.-en zajlottak. Ugyancsak 5-én kristályüveg hintóban díszes kísérettel a koronát a Mátyás-templomba szállították és két napig közszemlére tették. 6-án a kir. lerakta az új kir. palota alapkövét. 7-én a m. és horvát főurak tiszteletére a kir. előtt. 8-án Ferenc József koronázásának 29. évfordulóját ünnepelte a főv. Az ogy. és a tvhat.-ok, a különböző szervezetek képviselői, neves személyiségek színpompás menetben a Vérmezőről a Várba, majd onnan az Országházba vonultak, végül a városligeti kiállításra érkeztek. – Nem messze a kiállítás együttesétől állt az →*Ősbudavára* az éjszakai élet befogadására. A kiállítás nov. 3-iki bezárásával értek véget a ~, amelyek nagy idegenforgalmat biztosítottak a fiatal főv.-nak. A ~ maradandó eredménye volt a →*földalatti vasút*, a →*Műcsarnok*, az →*Iparművészeti Múzeum*, a →*Ferenc József híd*, a →*budai Várpalota* (alapjának lerakása) és a főv. által létesített →*Millenniumi alap*. – *Irod.* Millenniumi emlékkönyv (Bp., 1896); Millenniumi kalauz (Bp., 1896).

Millenniumtelep (XX. ker.): a főv. és környéke fejlődésének hatására újabb területek kerültek parcellázásra. A ~ az 1910-es években a Soroksáron túli földeken alakult. A telepítésben meghatározó volt a főv. gyors megközelíthetősége. A ~ területét 150–200 □öles parcellákra osztották, és 10 éves részletre árulták, melynek 10%-át kellett előre lefizetni. Főleg alkalmazottak, nyugdíjasok vásárolták meg ezeket a telkeket.

Miller Jakab Ferdinánd (Buda, 1749–Pest, 1823): ~ János Ferdinánd fia. Széchényi Ferenc könyvtárosa és az MNM első ig.-ja volt.

Miller János Ferdinánd (Brassó, 1716–Buda, 1766): ügyvéd, Buda város tisztviselője. Ügyvéd lett Budán, 1739-ben a város szolgálatában dolgozott mint kancellista, 1741-től főjegyző. 1751-ben a város nevében lat. nyelvű beszédben üdvözölte a Budára látogató Mária Teréziát. 1751-ben és 1764-ben városi követ volt az ogy.-en. Bél Mátyás után ő volt a második, aki megírta Buda város történetét. (*Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi*... Bp., 1760). Budai háza a mai I. Úri u. 54–56. alatt volt.

Millok Sándor (Bp., 1887–Sopron, 1959): újságíró, politikus. Vasúti tisztviselő volt, a Tanácsköztárs. idején a vasutasszakszervezet egyik vezetője. Bécsbe emigrált, 1924-ben tért haza. 1930-tól a tvhat.-i biz. tagja, a közgyűlésen főleg közlekedéspol.-i kérdésekkel foglalkozott. 1941-től a *Népszava* felelős szerk.-je. 1944-ben a nácik Mauthausenbe deportálták. 1945. máj.-ban államtitkár, 1947. aug.-tól hazahozatali kormánybiztos volt. 1945-ben megválasztották a BSZKRT elnökévé. 1948. márc.-ban a kommunista párt nyomására az SZDP kizárta soraiból. Ekkor visszavonult a pol. szerepléstől.

Milotay István (Nyírbátor, 1883–Bregenz, 1963): újságíró. A kolozsvári egyetemen jogi végzettséget szerzett, majd szülőföldjén közig.-i tisztviselő. 1907-től a →*Budapesti Hírlap* munkatársa, s első szerk.-jének, *Rákosi* Jenőnek a szellemében vált a m. nacionalizmus egyik leghatásosabb újságírójává. 1913-ban megindította az →*Új Nemzedék*et, amelyben a „nemzetrontó" liberalizmus ellen harcolt. 1920-ban lapját eladta a →*Központi Sajtóvállalat*nak, s ekkor a →*Magyarság* szerk.-je lett. Vezércikkeivel komoly befolyásra tett szert, főleg a középoszt. jobboldali köreiben. A „keresztény kurzus" támogatójaként jobboldalról támadta a kormányt. 1934-ben →*Új Magyarság* címmel új lapot indított, amely már a fasizmus szócsöve lett. 1920–22 között, majd 1933-tól 1944-ig keresztény párti, párton kívüli, végül kormánypárti képviselő is volt. 1944 végén Ausztriába, majd Németo.-ba, onnan D-Amerikába távozott. Az 50-es években Svájcban telepedett le.

Mináry Olga (Bp., 1929–): építész, Ybl-díjas (1964). Építészmérnöki oklevelét a BME-n szerezte (1951), majd ugyanott a rajztanszéken oktatott. 1955-től az Ip. Ép.tervező Váll. tervező építésze. Tervezéseiben fontos szerepe van az üvegfelület alkalmazásának (*Alumíniumipari Székház*, 1964–67). Az 1960-as években több lh. épült tervei szerint, valamint a *K-pesti tejüzem* (1966–74). Nevéhez fűződik az *óbudai kísérleti lakótelep* tervezése.

Mindszent-kápolna maradványai: →*Úri u.* 31–33. sz.

Mindszent mahalleszi: →*Úri u.*

Mindszent u.: →*Úri u.*

MINERALIMPEX Magyar Olaj- és Bányatermék Külkereskedelmi Vállalat: →*külkereskedelem*

Minerva: →*Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Vállalat*

MINO Cipőgyár Budapest Kft. (VIII. Korányi Sándor u. 3/b): 1945-ben alakult a *Lichtmann Cipőgyár* Üllői úti üres helyiségében. Jelenlegi helyére 1961-ben költözött, amikor a *Herkules* és a hozzácsatolt *Sport* cipőgyárral egyesítették *Minőségi Cipőgyár* néven. 1962-ben a *Divat Cipőgyár* (mely 1948-ban keletkezett a *Dixi* és a *Lichtmann* cipőgyárak egyesítésével), 1963-ban a csak női cipőket gyártó *Szegedi Cipőgyár*, a *Szigetvári Cipőgyár*, majd a *Bőrtex Cipőgyár* és két kisebb tanácsi váll. olvadt bele. ~vé 1988-ban alakult át. A ~ ma a m. ip. cipőtermelésének mintegy egyötödét adja (évi 800 000–1 000 000 pár), a női cipőknek pedig több mint egyharmada származik innen. A hazai cipőexport 30%-át bonyolítja le. Elsősorban női divatcipőket gyárt, de kisebb mennyiségben lányka- és gyermekcipőt is, évente mintegy 500 modellben.

Mintagimnázium: →*Trefort Ágoston Gimnázium*

Mintarajziskola: →*Magyar Iparművészeti Főiskola*, →*Magyar Képzőművészeti Főiskola*

MIRELITE Hűtőipari Vállalat (IX. Haller u. 11–13.): az 1896-ban alakult Magyar Élelmiszerszállító és Árukereskedelmi Rt. 1906-ban építette fel a Bp.-i *Hűtőház*at. A gyorsfagyasztott áruk termelése 1947-ben indult meg Csepelen MIRELITE márkanévvel. 1949-ben a M. Élelmiszerszállító és Árukereskedelmi Rt., az Óbudai Kristályjéggyár Rt. (1927), a Városi Hűtőház Kft. és a Hűtőház Hasznosító Kft. váll.-okból alakult meg a *Bp.-i Hűtőip. Váll.*, romlandó élelmiszerek hűtés és fagyasztás útján történő tartósítására, valamint műjéggyártásra. 1957-ben indult meg a Mirelite termékek gyártása. 1963-tól a Hűtőip. Orsz. Váll. gyára bp.-i és csepeli gyáregységekkel. 1988-tól neve ~. Foglalkozik gyorsfagyasztott áruk belföldi értékesítésével, bértárolással, gyorsfagyasztott félkész- és készétel gyártásával.

Miskolczy László (Bp., 1906–): építész, Ybl-díjas (1971). A bp.-i József Műegyetemen nyert oklevelet. Magánépítőként vett részt Kőbánya-alsó pu. tervezésében. 1948 után áll. váll.-oknál dolgozott. Tervei szerint épült a *Vízügyi Kutató Int.* kísérleti csarnoka és irodaháza (1952). Az 1960-as évektől metróállomások tervező építésze *(Keleti pu., Déli pu., Blaha Lujza téri gyalogos aluljáró)*.

Misura Mihály kocsi-, autókarosszéria- és járműgyára: 1883-ban alapította id. Misura Mihály fuvaros és személyszállító vállalkozó kocsigyártó és műszerész üzemét a VIII. Táncsics (ma Lovassy) u.-ban. Fia, ifj. Misura Mihály atyja által a főv. részére teljesített megrendelésekből felhalmozott tőkéje révén az 1894-ben vásárolt 3400 m²-es ingatlanon (ma VIII. Leonardo da Vinci köz 2.) 1913-ban ötszintes gyárat és háromemeletes lh.-at építtetett. A ~ból díszes kivitelezésű hintók, személy-, sport- és mentőautó-felépítmények kerültek ki. 1925-ben nagy feltűnést keltett a volt Habsburg kir.-i család hintóinak és autóinak kiállításával. A járműveket Bécsből dunai uszályon szállíttatta Pestre, majd a bemutató után vízi úton tovább az USÁ-ba. – ~nak technikatörténeti szerepe is volt: 1928-ban a világon elsőként itt emelkedett a magasba pilóta által vezetett, szabad repülésű helikopter. A neves feltaláló, Asbóth Oszkár kísérleteit Misura finanszírozta. – Az 1929 végén kirobbant gazd. világválság az összes bp.-i autógyárat, köztük ~t is tönkretette. Az autó- és karosszériagyártás megszűnt.

Misztótfalusi Könyv-, Zeneműkiadó és Terjesztő Szövetkezet: 1945 márc.-ában alakult és Misztótfalusi Kis Miklós szellemében kívánt működni. Elnöke *Bereczky* Albert volt. Szerzői között Andrássy Kurta János, Jankovich Ferenc, Jócsik Lajos, Kormos István, Kovács Imre, Manga János, Németh László, Oláh Gábor, Szabó Pál, Szűcs Sándor, Veres Péter, Volly István is szerepelt. A falusi kultúrélet támogatására *Népi Műsorközpont*ot hozott létre. Könyvkereskedése az V. Semmelweis u. 1. sz. alatt működött. A szövetkezetek felszámolásával és a könyvkiadás államosításával tevékenységét 1950-ben be kellett szüntetnie.

Mithrasz-kultusz: az iráni napisten kultusza. Egész Pannóniában, így *Aquincum*ban is tisztelték az i. sz. 2–3. sz.-ban. A ~t a K-i származású katonaság hozta magával. Aquincum területén eddig hét Mithrasz-szentélyt találtak. Hívei rabszolgák, katonák, polgári tisztségviselők, de helytartók is voltak, amint azt a feliratos emlékanyag tanúsítja. – Aquincumban több faragott emlék őrzi a ~ bikaölés jelenetét. A napisten Mithrasz térdel a sötétséget és földet szimbolizáló bika hátán, frig sapkában, lobogó köpenyben. Tőrét a bika oldalába döfi, ezzel legyőzve a sötétséget és megtermékenyítve a földet. – Aquincum polgárvárosában legdíszesebb a *Symphorus*ról elnevezett Mithreum. A mészkő oltárt Symphorus állította.

MKB Rt.: →*Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.*

MMG Automatika Művek, *„MMG-AM Budapest"* (III. Szépvölgyi út 41.): az ország legnagyobb híradás- és vákuumtechnikai termékeket, pneumatikus automatikai és irányítástechnikai berendezéseket, műszereket, gépeket és készülékeket gyártó váll.-a. Jogelődje az államosított →*Marx és Mérei Tudományos, Elektromos Műszerek és Feszmérők Gyárá*ból 1949-ben megalakított *Mechanikai Mérőműszerek Gyára*. A váll. akkori központi telephelye a Marx és Mérei cég Bulcsú u.-i üzeme volt, ahol feszmérőket, autóműszereket, ip. hőmérőket és más üzemviteli műszereket gyártottak és javítottak. Mivel a váll.-ba öt műszerüzemet olvasztottak be, köztük a legnagyobbat, a Zoltán Hugó féle műszerműhelyt, a Bulcsú u.-ban egy új üzemrészt építettek. A szerteágazó profil egyszerűsítésére 1953-ban a váll. egyik részlegét *Közlekedési Mérőműszerek Gyára* néven önállósították. 1954-re elkészült a cég új gyártelepe, amely azóta is a váll. központi telephelye a vezérigazgatósággal és az irányítástechnikai gyáregységekkel. Profilja az 50-es évek elején a pneumatikus automatikai elemek és berendezések gyártásá-

val bővült. 1955-ben hozzácsatolták az Iroda Kísérleti Váll. Béke úti telepét, 1958-ban az öntödei részleget, 1960-ban a Tűzvédelmi Berendezések Gyárát, 1962-ben a MEDICOR Légvédelmi Részlegét és 1964-ben a Hegesztő Készülékek Gyárát. A termelőkapacitás bővítésére vidéki telephelyeket létesítettek: 1967-ben a Szekszárdi Műszergyárat; 1973-ban Kecskeméten a Vezérléstechnikai Gyárat, amelyhez 1984-ben az IGV Sokszorosító Gyár kecskeméti és fülöpszállási telepeit csatlakoztatták; 1977-ben mérleg-beolvasztással átvették a *Főv. Műszerkészítő és Javító Vállalat*ot; 1979-ben megalapították a Tiszaalpári Gyáregységet és 1980-ban üzembe helyezték Bicskén a Gázautomatika Gyárat egy új precíziós öntödével. 1975-ben olvasztották szervezetükbe a Méréstechnikai Központi Kutató Laboratóriumot, amely azóta a váll. Kutató Fejlesztő Int.-eként működik, ezzel egyidejűleg változott a Mechanikai Mérőműszerek Gyára elnevezés ~re. A központi főv. gyártelep a 70-es években a telemechanikai berendezések, a 80-as években a folyamatirányítási célú mikroszámítógépes berendezések gyártására állt rá. A központon kívüli telephelyek: Kutató Fejlesztő Int., Szekszárdi Műszergyár, Gázautomatika Gyár (Bicske), Vezérléstechnikai Gyár (Kecskemét), Automatika Berendezések Gyáregység, valamint a Tiszaalpári Gyáregység. – Az ~et 1986 óta Váll. Tanács irányítja.

MNB: →*Magyar Nemzeti Bank*

M0, M1, M3, M5, M7 autópálya: →*távolsági utak*

Mocsárosdűlő (III. ker.): a *Római-fürdő*től Nyra, az →*Arany-hegy* lábához simuló, nagy kiterjedésű lapály, az →*Óbudai-lapály* része. Neve is utal eredetére: a Duna és a →*Solymári-völgy* árterén a magas talajvízállás következtében mocsaras felszín alakult ki, amelyet csak mesterséges feltöltéssel lehet építkezésre alkalmassá tenni. A ~ régi mocsaras felszínéről D felé is egy ingoványos sáv ágazik le a Szentendrei út és a Kaszás u. között, amely DK-nek fordulva az →*Óbudai-sziget* dereka táján éri el a Dunát. A ~ talajvízteknőjét K felé a Római-fürdő–Aquincum közti, D felé a →*Filatori-dűlő*i magas talajvízszintű lapályoktól keskeny, lapos hátak választják el. Ny-i része a Szentendrei út és a HÉV-vonal mentén beépült. DK-i részén található az Aquincum-polgárvárosi →*amfiteátrum*. – A Határ út–Gladiátor u.–Szentendrei út–Esztergomi vasútvonal és az Aranyhegyi út által határolt, összesen 117 ha terület beépítésére és vízrendezésére 1985-ben a Főv. Tanács pályázatot írt ki, amelynek nyertese, Gerő Balázs (T.T.I.) kapott megbízást a tervek készítésére. E tervek alapján a Főv. Tanács 1987-ben hagyta jóvá, hogy itt 62,5 ha-on lakások épüljenek, a további területen pedig – a vízrendezés végrehajtása után – a távlatban rekreációs park létesüljön. A jóváhagyott zártsorú, keretes beépítés hagyományos, magastetős u.képet ad, a földszinten üzletekkel. Az igényektől függően, 60–70 m² átlagos lakásterülettel számolva, összesen 4300–4800 építését tervezik. Bontásra került 152 – általában igen gyenge minőségű – lakóép. Az új lakóép.-eken kívül két ált. isk. (összesen 48 tanterem), 500 óvodai férőhely, orvosi és gyermekorvosi rendelő, gyógyszertár, kereskedelmi és szolgáltatóház szerepel a jóváhagyott beruházási programban. A munkák 1987-ben megkezdődtek és a teljes kiépülés 1993-ban várható.

Modern Babaszínpad: →*gyermekszínházak*

Modern Kabaré: →*Muskátli Kabaré*

Modern Magyar Muzsikusok: a fiatal m. zeneszerzők műveinek népszerűsítésére 1928-ban alakult együttes. Alapítója Kadosa Pál volt. Beolvadt az →*Új Magyar Zene-Egyesület*be.

Modern Színház: a VI. Jókai tér 10. sz. alatt működő →*Medgyaszay Színház* az 1948–49. évadra átadta helyiségét a ~nak. Ugyanitt 1954–55-ben a *Főv. Kis Színpad* működött, ezt követően →*Kis Színpad* néven a →*Vidám Színpad* kamaraszínházaként játszott 1970-ig. 1992-től a *Kolibri Bábszínház* ép.-e.

Modern Színpad: →*Andrássy úti Színház*

Modori u. (II. Hűvösvölgyi út–Völgy u.): 1928-ban a Pozsony megyei Modor város nevéről az FKT nevezte el ~-nak. – **3. sz.:** szecessziós lh. (1915). – **5. sz.:** lh. (1890). – **9. sz.:** lh. (1895). – **14/b sz.:** lh. (1890).

MOGÜRT Kereskedelmi Rt.: →*autókereskedelem*

Mogyoródi–Jerney úti lakótelep (XIV. ker.): a Nagy Lajos király útja–Egressy út–Vezér út–Mogyoródi út által határolt területre készült részletes rendezési terv 1979-ben nyert jóváhagyást. A beruházási programot 1982-ben fogadták el. Ezt követően indult az 1735 lakást és egy 16 tantermes ált. isk.-t és 150 férőhelyes óvodát tartalmazó beruházási program megvalósítása. A lakásokat a Bp.-i Lakásépítő Váll. építi, részben alagútzsalus technológiával, részben panelből. A lakótelep helyén 402 lakás került szanálásra. A beépítés újszerűségét jelentette, hogy a kertvárosi jelleg megőrzése érdekében a terv nem csupán az u.rendszert tartotta meg, hanem a tömbökön belül sem kerültek szanálásra a jobb állagú ép.-ek és a beépítés is viszonylag alacsony (4 emeletes), zömmel földszint+3, földszint+4 szintes, kivéve az Egressy tér környékét (földszint+10, ill. földszint+7 szintről lelépcsőzve). Tervezők: beépítés: Ürmössy Teréz (BVTV), Móga Sándor, lakóép.-ek Csák Gézáné, Pintér Győző, Hőnig Gábor (BVTV), isk. Jurcsik Károly (Győrterv).

Mogyoródi-patak: a →*Szilas-patak* jobb oldali mellékvize. Mogyoród községtől É-ra és D-re ered a Nagyhomok-hegy (266 m), a Gyertyános (325 m) és a Somlyó (310 m) Ny-i lejtőin. Az egyesült forráságak változatos felépítésű és formakincsű környezetben Mogyoródtól Fótig ÉNy-nak, majd onnan DNy-ra fordulnak. A ~ a Megyeri-erdőtől Ny-ra kifut a Duna allúviumára, ahol előbb balról felveszi a →*Csömöri-patak*ot, majd 1,5 km-es út után a Szilas-patakba torkollik. Teljes hossza 13,5 km. A Csömöri-patakkal együtt 84 km²-ről, anélkül 50 km²-ről vezeti le a vizet. Egészében laza, vízáteresztő felszínű vízgyűjtőjéről rendszerint igen alacsony a lefolyás (2 l/s km²). Nagy esőzések idején azonban – mivel esése az ártér feletti szakaszán tetemes (átlag 70 cm/km) – heves árhullámok futnak le rajta, me-

lyek a 10 m^3/s-ot elérik. Ezektől és a dunai árvizek visszaduzzasztásától a Csömöri-patak torkolata alatt partmellékét mindkét oldalról gátak védik.

mohamedánok: az arab népek között a Mohamed próféta által a 7. sz. elején alapított vallás, az iszlám követői. Az iszlám a középkor folyamán É-Afrikában, Spanyolo.-ban, majd a kisázsiai török népek között is elterjedt, meghatározva követőinek anyagi-szellemi műveltségét. A ~ emléke megmaradt Pest-Budán is a török hódítás korából. Vallási gyakorlataik színhelyéül a dzsámik, mecsetek, a vallásilag előírt tisztálkodásokra a fürdők szolgáltak. Eleinte a keresztény templomokat alakították át saját céljaikra. Elsőnek 1541-ben a budavári *Nagyboldogasszony-templom*ot. Ezt követte 1596-ban Eger megvívásának emlékére a *Magdolna-templom* (Fetich vagy Győzelmi dzsámi). A budai basa székhelye a Várszínház táján, a középkori ferences kolostorban volt, és imahelyül a ferences templomot használta (Basa-dzsámi). A Király fürdőtől nem messze még a 18. sz. végén is állott Oszmán bej dzsámija, más néven *Salétromos mecset*. Pesten a török uralom idején egy mecset és három dzsámi volt: az *Ulama pasa-mecset*, a nagy dzsámi (a fővárosi önkormányzat ép.-ének ÉNy-i sarkán), a *Ferhát bég-dzsámi* (a mai egyetemi templom helyén) és a *Szinán bég-dzsámi* (az átalakított pesti ferences templomban). – A török idők síremlékei közül a bektasi dervisrend tagjának, az 1541-ben meghalt *Gül Babának türbéje* a Rózsadombon napjainkig megmaradt. Közelében állott a nevét viselő derviskolostor. Emlékét a mohamedán világban mindmáig vallásos kegyelet őrzi. Sírkápolnáját, amelyet Buda visszafoglalása után egy ideig a *jezsuiták* használtak, újabban is messze földről látogatják a mohamedán zarándokok. – Török időkben épült fürdők voltak: *Veli bej fürdője* (→*Császár fürdő*), *Horosz kapu ilidzse* vagy *Kakas kapu fürdője* (→*Király fürdő*), *Zöldoszlopos fürdő* (→*Rudas gyógyfürdő*), *Kücsük ilidzse* vagy *Kis fürdő* (→*Rác gyógyfürdő*). – *Irod.* Gerő Győző: Buda török műemlékei (Bp., 1957); The Encyclopaedia of Islam (I., Buda; II., Gülbaba I–II., Leiden–London, 1960–1965).

MOKÉP: →*Mozgóképforgalmazási Vállalat*

MOKTÁR: →*Magyar Országos Központi Takarékpénztár Rt.*

Mókus u. (III. Lajos u.–Dugovics tér): a 18. sz.-ban itt állt *Eichkatzl* elnevezésű kocsma adta nevét. 1862-ben *Eichhorngasse*, az 1879 évi u.elnevezési térképen már jelenlegi nevén szerepel. – **20. sz.**: az 1800 körül épült egyemeletes lh.-ban ma az Építészeti Múz. gyűjt. található. A – **22. sz.** alatt volt Kéhli Ferenc híres vendéglője, amelynek közelében lakott Krúdy Gyula, és kedvelt tartózkodási helye volt.

Moldova György (Bp., 1934–): író, József Attila-díjas (1973, 1978), Kossuth-díjas (1983). A Színház- és Filmművészeti Főisk.-n végzett a dramaturgia szakon. Írói munkássága 1955-ben indult el novellákkal. *Légy szíves Jeromos* c. bohózatát 1962-ben játszották a Petőfi Színházban. Regényeiben, novelláiban, riportkönyveiben a fővárosi színterek, a Ferencváros, Kőbánya, Angyalföld, a VIII. ker. történeti valóságukkal, a bp.-i folklór színeivel vannak jelen. – Bp.-i témájú m.: *Sötét angyal* (Bp., 1964); *Gázlámpák alatt* (Bp., 1966); *Ferencvárosi*

A Kéhli vendéglő a Mókus utcában

koktél (Bp., 1974); *Szent Imre induló* (Bp., 1975); *A szent tehén* (Bp., 1980); *Elhúzódó szüzesség* (Bp., 1981); *A pénz szaga* (Bp., 1986); *Bűn az élet* (Bp., 1988); *A félelem kapujában* (Bp., 1992).

Molnár Farkas Ferenc (Pécs, 1897–Bp., 1945): építész. Tanulmányait a bp.-i József Műegyetemen és a Képzőművészeti Főisk.-n végezte, majd a weimari Bauhausban Walter Gropius növendéke volt. Hazatérve Bp.-re (1927) főleg villákat, családi házakat épített (villák: a XII. Lejtő úton, a II. Harangvirág u.-ban, a Lotz Károly u.-ban stb.; A I. Toldy Ferenc u. 2. sz. bérház), amelyek a modern m. építészet konstruktivista-funkcionális irányzatának legkiemelkedőbb alkotásai. *Fischer* Józseffel együttműködve a modern építészetet és városrendezést bemutató kiállítást rendezett (1932); jelentős közös alkotásuk a *pestújhelyi* volt *OTI-kórház* (1935).

Molnár Ferenc (Bp., 1878–New York, 1952): író, hírlapíró, a 20. sz. m. polgári drámairodalmának kiemelkedő egyénisége. A József krt. 68-ban született, gyermek- és ifjúkorában a József krt. 83-ban lakott (emléktábla). Bp.-en és Genfben folytatott jogi tanulmányait 1896-ban abbahagyta, és kizárólag hírlapírással és irodalommal foglalkozott. A Budapesti Napló, a Hét és a Pesti Hírlap állandó munkatársa volt. *Szülőföldem Budapest* c.-mel 1968-ban

Molnár Ferenc

adták ki Bp.-ről szóló riportjait. *Az éhes város* (Bp., 1900) c. regényében a századforduló Bp.-jét, a pénzéhes várost írta meg keserű kritikával. Novelláiban, humoreszkjeiben és karcolataiban is könyörtelen szemmel látja és sokszor ironikusan ábrázolja a pesti polgárságot: *Széntolvajok; Disznótor a Lipótvárosban; Ismerősök. A Pál utcai fiúk* (Bp., 1907) c. regénye a józsefvárosi és ferencvárosi grundok világát idézi fel. Több írásának színhelye a Margit-sziget, itt lakott a Nagyszállóban az 1910-es években *(Egy gazdátlan csónak története,* Bp., 1901; *A galamblövők).* A *Liliom* (1909) c. drámájának színtere a Városliget; hintáslegény és cselédlány, kültelki vagányok és csavargók a szereplői. Az I. vh. után egyre többet tartózkodott külföldön. 1930-ban Svájcba, majd az USA-ba távozott.

Molnár György, *Müller* (Nagyvárad, 1830–Bp., 1891): színig., rendező, színész. 1861 tavaszán Buda város támogatásával a budai Lánchídfőnél megnyitotta a főv. második m. nyelvű színházát, a *Népszínházat.* Mikor a színház csődbe ment (1864), Debrecenben játszott. 1867–70-ben a Budai Népszínház második ciklusát vezette a krisztinavárosi színkörben. 1870-ben a Nemzeti Színházban, 1875-ben a Pesti Népszínházban rendező. Kegydíjas színészként, nagy szegénységben halt meg. Emlékiratai és tanulmányai: *A népszínházi eszme* (Buda, 1868); *Budai népszínházi ügyek* (Buda, 1869); *Világos előtt* (Szabadka, 1880); *Világostól Világosig* (Arad, 1881); *Világos után* (Arad, 1882) színész- és színháztörténeti forrásművek.

Molnár Péter (Bp., 1925–): építész, Ybl-díjas (1964, 1985). A bp.-i József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen végzett (1948). Áll. tervező váll.-ok munkatársa volt 1987-ig, majd a Budaplan 2000 Kft.-nél tervező. Fontosabb ép.-ei a főv.-ban a *mentők székháza* (1984), a *Vasarely Múz.* (1987), a *kőbányai tűzoltóság telepe.*

Molnár Viktor, *Kaposi Molnár* (Brassó, 1859–Bp., 1918): művelődéspolitikus. Jogi tanulmányait Kolozsvárott és Bp.-en végezte. 1882-től tisztviselő, 1905-től nyugdíjazásáig, 1912-ig államtitkár a Vallás- és Közoktatásügyi Min.-ban. A szabadoktatás érdekében 1899-ben létrehozta az *Uránia M. Tudományos Egy.*-et, az *Uránia Tudományos Színházat,* amely 1930-ban filmszínházzá alakult át, és az *Uránia* tudománynépszerűsítő folyóiratot (1900). A városi iparos fiatalság továbbképzésére 38 munkásgimn.-ot alapított, ebből kilencet Bp.-en.

Molnár C. Pál Műteremgaléria (XI. Ménesi út 65.): a neves festő és grafikusművész életművét bemutató magángaléria. A művész családja működteti a művész volt műtermében, melynek ép.-e 1931–81 között lakhelyéül is szolgált. A ~ az első magángaléria ként 1984. szept. 26-án jött létre.

Molnár Ferenc tér (VIII. ker.): a 19. sz.-ban a *Práter u.–Jázmin u.–Szigony u.* és *Szigetvári u.* által határolt területen az ún. *Papnövelde* vagy *Szeminárium kert* volt, melyet az 1910-es években u.-kal felszabdaltak *(Lósy Imre u., Lippay György u., Kemény Zsigmond u.),* csupán a megmaradt díszmedence körül alakult ki tér, melyet *Papgödör*nek neveztek. 1967-ben a *Pál utcai fiúk* angol–m. koprodukciós film forgatásakor kapta a ~ nevet.

Molnár János-barlang: a →*Hármashatár-hegy* csoport DK-i végén, a →*József-hegy* lábánál található *Malom-tó* forrásainak vízvezető járata, a Budai-hg.-ben az egyetlen, jelentős hosszban feltárt aktív hévizes barlang. Vizét a mélyből feláramló meleg és a budai hegyek felől áramló hideg karsztvizekből kapja; a 20–23 °C átlaghőmérsékletű vizet a →*Lukács gyógyfürdő* hasznosítja. Felső, száraz bejárata a hegyoldalban, 116,3 m tengerszint feletti magasságban található, alsó bejárata a Malom-tó vízszintje alatt 3,6 m mélységben nyílik. Elnevezését *Molnár* János budai gyógyszerészről nyerte, aki már 1856-ban bejárta és felmérte a száraz felső üregrészt s

elemezte vizének kémiai összetételét. Víz alatti szakaszait az 1970-es években tárták fel. A barlang ismert hossza jelenleg 414 m, függőleges kiterjedése az átlagos vízszinthez képest +14,8 és −36,9 m. A ~ befoglaló kőzete felső-eocén *budai márga* és *briozoás márga*, a hasadékjellegű járatok zömmel ÉÉNy–DDK irányú törésvonalak mentén oldódtak ki a különböző hőfokú és töménységű vizek keveredésekor fellépő ún. keveredési korrózió hatására. A két víztípus jelenlétét konkrét mérések igazolják: az *Óriás-terem* bejáratánál 26 °C-os, mélypontján 18 °C-os víz áramlik be a rendszerbe. A jellegzetes hévizes oldásformák – gömbfülkék, gömbüstök, hévforráscsövek – itteni tanulmányozhatósága jelentősen hozzájárult ezen formák kialakulásának értelmezéséhez. Falait a mélyebb szinteken fekete mangánoxid bevonat borítja; a kőzet hasadékaiban, üregeiben fennmaradt kalcit- és baritkristályok egy ősibb hidrotermális behatásról tanúskodnak. A ~ genetikai, morfológiai és hidrológiai jelentősége alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik, jellege folytán csak könnyűbúvárok számára járható.

Molnár-sziget (XX. ker.): a *Ráckevei-Duná*ban Soroksárral szemben fekvő, 2 km hosszú, orsó alakú sziget kb. 100 ha felszínnel. A lezárás előtt a Ráckevei-Duna-ágban is több sziget volt, amelyek azonban 1873–1912 között, a →*Kvassay-zsilip* elkészültéig a feltöltődés miatt a partokhoz záródtak. A ~nél a bal oldali mellékág is nagyon elkeskenyedett, mivel a kotrással helyreállított hajózási útvonal a sziget Ny-i oldalán húzódik. Nagyobbrészt gyümölcsöskertek borítják. Partjain virágzó vízisporttelepek, strandok, csónakházak, üdülők és horgászhelyek találhatók.

Molnár-szigeti híd: →*Duna-hidak*

Molnár-tó: a 19. sz. második feléig a mai *Fővám tér* és a volt *Központi Vásárcsarnok* (ma *Vámház krt.*-i vásárcsarnok) helyén voltak a halászok és molnárok tavai (Fischer- und Müllner-Teich). A Dunával összeköttetésben levő két kis tó feltöltését Hild János városrendezési terve tette szükségessé, mivel helyükre a *Sóhivatal* (*Salzamt*) és a *Dohánybeváltó* (*Tabak Abalto*) új ép.-eit tervezte. Az igénybe vett terület helyett D-i irányban, kb. 150–200 m-rel lejjebb létesítettek új, nagyobb vízfelületű tavat a cé hek számára. Az újabb ~t mintegy 40 év múlva, 1869-ben kezdték el feltölteni az épülő *Fővámház* (ma →*Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem*) miatt.

Molnár u. (V. Irányi u.–Fővám tér): a Dunával párhuzamosan haladó utca. Jelenlegi vonala már a középkorban kialakult, az egykori *Hal tér*től a *Lipót-bástyá*ig terjedt. D-i végénél, szinte a városfalak előtt terültek el a molnárok és halászok céhének tavai (*Müllner-Teich*). 1528-ban „hajósok utcája", 1688-ban, a töröktől visszafoglalt város telekkönyve szerint pedig *Thonau-Gassen* a neve. Később *Wasser Thor Gassen*, majd ismét *Hajós u.*-nak hívták. 1758-ban *Vízikapu u.*-ra, később *Duna u.*-ra változtatták a nevét. 1803-ban vette fel mai elnevezését (*Müllner-Gasse*). A ~ 11. sz. ép.-ben található az →*Országos Idegennyelvű Könyvtár*. – Jelentősebb ép.-ei: **14. sz.:** kétemeletes lh. 4, minden emeletén félkörívés ablakokkal. Romantikus stílusban épült 1870 körül. Kapualja háromszakaszos, udvarában klasszicista folyosórácsokat és vörös márvány kutat találunk. – **25. sz.:** lh. (Bloch Alfréd, 1900). – **28. sz.:** bérpalota (1890). – **31. sz.:** egyemeletes lh., 2–1–2 ablakos. Késő klasszicista stílusban épült az 1850 körüli időkben. Főhomlokzatának középső ablaka akrotérionos díszű, udvarán függőfolyosók vannak. – **34. sz.:** bérpalota (1895). – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

MOL Rt.: →*Magyar Olaj- és Gázipari Rt.*

MOM Szakasits Árpád Művelődési Központ (XII. Csörsz u. 18.): 1950–51-ben épült ifj. Dávid Károly Kossuth-díjas építész tervei szerint, a gyár üzemép.-eivel szemben, az akkor elhanyagolt ún. Kinga-telepen. 800 fős színházterme, négy előadóterme, 30 000 kötetes könyvtára van. – 1966-ban vette fel Szakasits Árpád nevét.

Monarchit Építőipari Vállalat Rt. (XIII. Lehel út 10.): 1992-ben alakult a Főv. 3. sz. Építőip. Váll. jogutódjaként 495 millió Ft alaptőkével. Tulajdonosai: 82,82%-ban az ÁVÜ, 14,1%-kal Bp. Főv. Önkormányzata, 3,06%-kal Siófok Város Önkormányzata.

MONIMPEX Külkereskedelmi Vállalat: →*külkereskedelem*

Mónus Illés (Balta, Oroszo., 1886–Bp., 1944): szociáldemokrata vezető, újságíró. Mint cipőfelsőrész-készítő tanonc kapcsolódott be Újpesten a munkásmozgalomba. A Tanácsközt. idején a Szövetséges Központi Intézőbiz. tagja. A Tanácsközt. bukása után részt vett az MSZDP újjászervezésében, 1927-től a pártvezetőség tagja, majd főtitkára és vezető ideológusa, 1934-től 1938-ig a Szocializmus, 1936-tól 1939-ig a Népszava szerk.-je. 1941-től az SZDP oktatási titkárságát vezette. A Szálasi-puccs után a nyilasok agyonlőtték.

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó (XIV. Hermina út 57–59.): kiadóváll. 1950-ben alakult Ifjúsági Könyvkiadó néven, 1952-től viseli mai nevét. Kiadványainak köre: szépirodalmi és ismeretterjesztő művek gyermekek, serdülő fiatalok, ill. a felnőttek számára. Lapkiadói tevékenysége keretében megjelenteti a *Galaktika* (sci-fi folyóirat), a *Kincskereső* (irodalmi lap 10–14 évesek számára) és *Az Én Újságom* (a Móra Könyvklub lapja) c. időszaki lapokat. Könyvklubjai: a Galaktika Baráti Kör és Könyvklub, valamint a Móra Könyvklub.

Móra Ferenc u. (I. Úri u.–Tóth Árpád sétány): közép- és török kori neve nem ismeretes, a hódoltság után *Francin* Péter Pál kéményseprőmester birtokába került az u. D-i házsorának K-i sarokháza, és róla nevezték el *Kéményseprő u.*-nak (*Rauchfangkherer Gässl.*). Nemsokára az itt álló bástyáról *Pastien Gassen*, *Pastey Gassel*, majd *Bastion Gasse* (*Bástya u.*). K-i bejáratával szemben a Marczibányi-féle házban (ma Dísz tér 8.) 1841-ben létesült a *Budavári Casino Egylet*, és 1879-ben erről kapta a *Casino u.* nevet. 1951-ben az u.-t *Móra* Ferenc íróról nevezték el. – Jelentősebb ép.-e a **2–4. sz.** háromhomlokzatos, romantikus stílusú lh. A *Dísz tér* felé emeletes, 2 ablakos, a *Tóth Árpád sétány* felé és a Móra Ferenc

u.-ban kétemeletes, 3, ill. 8 ablaka van. Buda a török uralom alól való 1686-os felszabadulása után Francin Péter tulajdona volt, aki egy középkori házból építtette; azóta többször átalakították. 1869-ben Hofhauser Lajos építette át saját magának. Itt lakott Móra Ferenc. Sarkán emléktábla van az író domborművű arcképével (1945), egy másik tábla *Meczner* Lajos építésznek, a II. vh.-ban súlyos sebeket kapott Várnegyed egyik kiváló újjáépítőjének emlékét őrzi. – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, II., Bp., 1962).

Móricz Miklós (Prügy, 1886–Bp., 1966): statisztikus, újságíró. ~ Zsigmond öccse. Ügyvédi oklevelének megszerzése után a bp.-i kereskedelmi kamara tisztviselője. Számos közgazd. és társ.tudományi cikket írt, főleg a *Magyar Hírlap*ba és a *Független Magyarország*ba. Megindította és szerk. (1933–44) a *STUD* (Statisztikai Tudósítások) c. kőnyomatos napilapot. 1939–43-ban a Pesti Lloyd Társ. nyomdaig.-ja. – Főv. vonatkozású műve: *Budapest társadalomrajza* (Bp., 1934), valamint bátyjáról írt életrajzi művei: *Móricz Zsigmond indulása* (Bp., 1959); *Móricz Zsigmond érkezése* (Bp., 1966).

Móricz Zsigmond (Tiszacsécse, 1879–Bp., 1942): a 20. sz. kiváló m. prózaírója. 1900-ban költözött Bp.-re, eleinte egy Nádor u.-i, később egy kispesti albérleti szobában lakott. Kistisztviselő volt a Vallás- és Közokt.-ügyi Min.-ban, majd a Statisztikai Hivatalban, és dolgozott a *Magyarország városai és vármegyéi* c. monográfiasorozat szerkesztőségében. 1903–09-ben az akkor alakult *Az Újság* szerződtette munkatársának, a gyermekrovatot szerk. 1905-ben feleségül vette Holics Jankát, felesége haláláig az Üllői út 95-ben bérelt lakást (1906–26-ig, emléktábla). 1908-ban tűnt fel a *Nyugat*ban *Hét krajcár* c. elbeszélésével. Ettől kezdve a *Nyugat* állandó munkatársa – 1930–33-ban szerk.-je is –, munkáit gyors egymásutánban adták ki, rendszerint több kiadásban. 1926-ban feleségül vette Simonyi Mária színésznőt, és a Fővám tér 2–3-ba költözött. 1936-ban a Horthy Miklós (ma Bartók Béla) út 56. sz. házban (emléktábla), majd a Margit körút 39. sz. házban bérelt lakást. A főv.-t sohasem tudta igazán megszeretni, munkáiban is csak a harmincas évek közepétől találkozunk bp.-i témákkal: a *Kiserdei angyalok*ban az itteni szegénynyomort írta le, *Az asszony beleszól* (Bp., 1934), a *Rab oroszlán* (Bp., 1935) és az *Amíg új a szerelem* (Bp., 1938) c. regényeiben pedig az Üllői út vidékén élő, vidéki származású kistisztviselők életét mutatja be. Utolsó éveiben a bp.-i proletariátus életét. 1939-ben megvette és haláláig szerk. a *Kelet Népe* c. lapot, ebben munkás-paraszt összefogást sürgetett. A Kerepesi temetőben nyugszik, síremlékét barátja, Medgyessy Ferenc tervezte. Mellszobra a Margit-szigeti Művészsétányon Makrisz Agamemnon alkotása.

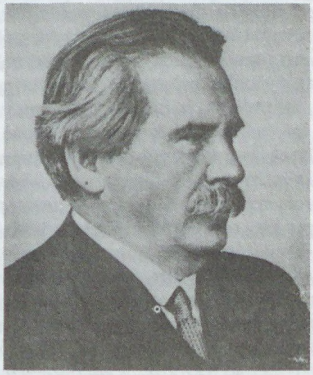

Móricz Zsigmond

A Móricz Zsigmond körtér

Móricz Zsigmond Gimnázium: →*Baár-Madas Gimnázium*

Móricz Zsigmond körtér (XI. ker.): a kerület legnagyobb forgalmú csomópontja a *Bartók Béla út*, a *Fehérvári út*, a *Karinthy Frigyes út* és a *Villányi út* találkozásánál. A 20. sz. elején csak a Fehérvári út és a *Budai Körút* elágazásaként jelölték, egyetlen ép.-e a *Fehérvári Fogadó* volt. Neve 1945-ig *Horthy Miklós körtér* volt. Kiépítése →*Lágymányos* lendületes fejlődésével kapcsolódik össze. 1930-ban állították fel közepén *Kisfaludi Strobl* Zsigmond *Szent Imre herceg* c. szoborcsoportját. D-i részén forgalmat rendező szerepű *körpavilon* épült, közepén domborműves csorgókúttal. A ~ közlekedésének rendezése még megoldásra váró feladat. Jelentősebb ép.-ei: **1. sz.:** Detoma-bérház (Detoma Alfonz és Fischer József, 1906). – **2. sz.:** bérház (Detoma Alfonz és Fischer József, 1906). – **18. sz.:** bérház (Rainer Károly, 1910).

Móricz Zsigmond körtéri csoport: →*budapesti fegyveres felkelő csoportok*

Móricz Zsigmond u.: →*Apáczai Csere János u.*

mormonok, *Jézus Krisztus mai szentjei:* amerikai eredetű vallásfelekezet, melynek misszionáriusai 1936-ban kezdtek dolgozni Bp.-en. Mo.-i misszió-juk az 1980-as évek elején indult. 1988-ban törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánították. Központjuk és istentiszteleti helyük: II. Hűvösvölgyi út 94.

Morvay Endre (Bp., 1887–Bp., 1950): jogász, alpolgármester. 1914-ben lépett városi szolgálatba, 1934-től tanácsnok, 1939-ben alporgármesterré választották. 1948 végéig töltötte be ezt a tisztséget. A főv. műszaki ügyeivel foglalkozott.

Mosel Antal János (Eltville, ?–Pest, 1721): ~ József apja. 1692-től 1721-ig állt Pest város szolgálatában egyszerre több tisztséget is betöltve, ő volt a város jegyzője, ügyésze, levéltárosa és telekhivatali ig.-ja. Az ogy.-eken mint követ képviselte Pestet, és jelentős része volt az 1703-as kiváltságlevél megszerzésében.

Mosel József (Pest, 1709–Pest, 1786): Pest város bírája és első polgármestere. Pályáját írnokként kezdte, de már 1733-ban őt választották meg a telekkönyvi hivatal vezetőjévé. Az 1749. évi választás alkalmával nyerte el a tanácsnoki tisztet. A bírói tisztséget a következő években töltötte be: 1751–59, 1762–69, 1771–73; 1769-től 1771-ig h. bíró volt. 1773-ban Pest város első polgármesterévé választották, s ezt a tisztséget 1783-ig töltötte be. Pest külvárosaiban hatalmas ingatlanokkal rendelkezett, pl. a Józsefváros jelentős része a volt ~-birtokon épült fel.

Mosonyi Mihály, *G. Brand* (Boldogasszonyfalva, 1815–Pest, 1870): zeneszerző. 1842-től élt Pesten, a *Pest-budai Hangászegy.* levéltárnoka volt (1844). Szimfóniáit, miséit s egyéb műveit Pesten mutatták be. A pesti *Zenekedvelők Egyletének* karnagya (1868–69), a *Zenészeti Lapok* főmunkatársa (1860–68). A m. operairod. egyik kiemelkedő egyénisége, önálló nemzeti stílusunk kifejlesztője. Sokat fáradozott a m. zenekultúra kimunkálásán. Legismertebb operáját, a *Szép Ilonkát* a pesti Nemzeti Színházban mutatták be (1861). – Bp.-i vonatkozású tanulmányai: *A dalmű s a magyar Nemzeti Színház* (Pest, 1860); *A budapesti zenede* (Pest, 1861).

Mosonyi-ház: →*József Attila u.*

Mosonyi u. (VIII. Fiumei út–Lóvásár u.): nevét a 19. sz.-ban *Mosonyi* Mihály zeneszerzőről kapta. Az 1895-ben itt felépült *Tolonchá*zat pestiesen „Mosonyi"-nak nevezték.

Mossóczi Institoris Gábor kölcsönkönyvtára: az első m. kölcsönkönyvtár. Színvonalas m. nyelvű gyűjt. volt, amely a kor szokásainak megfelelően könyvkereskedéssel kapcsolódott össze. Mossóczi Institoris Gábor könyvkötő 1792-ben nyitotta meg Pesten a Kecskeméti u.-ban. 1793-ban kiadott katalógusa 272 művet tartalmaz. ~nak jelentős szerepe volt Pesten a m. kultúra terjesztésében és a m. olvasóközönség nevelésében.

Moszkva tér (II., XII. ker.): É-Buda legforgalmasabb csomópontja. K-i oldalát a *Széna tér* felé az erősen lejtő *Vérmező út* szegélyezi. A középkorban a *Logod falu* kapuja nyílt ide. Mély fekvése azonos szintű a belőle kiinduló Margit és a Krisztina krt.-tal. A ~ az egykori leírásokban és a térképeken szereplő *Csizhalom* nevű domb egy részének megbontásával jött létre. A török hódoltság után a kamarai igazgatás a gyors újjáépítés érdekében agyagbánya nyitását és téglavető működését engedélyezte. Itt működött a Christen-féle téglagyár. A budai krt. 1892–94 közötti kiépítésekor rendezték a „gödör"-nek nevezett területet. A *Bp.-i Budai Torna Egy.* (BBTE) jégpályát, majd az I. vh. előtt klubházat és sportpályát létesített. A teret övező krt.-on villamos haladt. Itt volt a zugligeti és a hűvösvölgyi villamosvonalak végállomása. A II. vh. elején átrendezték a teret: a BBTE-t a Pasaréti út elejére telepítették, helyére összpontosították a villamosvonalak végállomásait és megállóhelyeit. A ~ É-i részén autóbusz-végállomást alakítottak ki. A metróállomás üzembe helyezésével átrendeződött a tér. Az éveken át névtelen terület 1929-ben a *Széll Kálmán tér* nevet kapta. A II. vh. után közvetlenül Sztálin tér, majd 1946-tól ~ lett. 1979-ben a tér rendezése során a Főv. Ta-

A Moszkva tér

nács *Díszkut*at állíttatott fel, melynek kialakításában Makrisz Agamemnon szobrászművész és Tokár György építész vett részt. A 650 cm magasságú vörösréz plasztika nyolc darab működtálcáját Makrisz Zizi iparművész mozaikkompozícióii díszítik.

MOTESZ: →*Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége*

motorcsónaksport: gyorsasági vízisport. 1912. szept.-ben a bécsi Motor Yacht Club von Österreich dunai motorcsónakversenyt rendezett egészen Orsováig. A bp.-i közönség ekkor láthatott először motorcsónakversenyt. A siker hatására a Kir. M. Automobil Club 1913-ban megalakította a motorcsónakaloszt.-t, a további szervezőmunkát azonban megszakította az I. vh. 1920. okt. 31-én tartották az első bp.-i hendikepversenyt a Margit-sziget körül, a cél a Hungária Evezős Egylet csónakházánál volt. 1922-ben Bp.-en rendezték az első motorcsónak-kiállítást. A M. Motorcsónak Club 1929-ben alakult meg, míg gr. Andrássy Mihály kezdeményezésére 1934-ben létrejött a Bp.-i Motor Yacht Club. Andrássy szervezte 1934-ben az első Bp.–Vác távolsági motorcsónakversenyt, az oldalmotoros kategóriában Gömbös József, az outboard kategóriában Klein Dezső győzött, s itt tűnt fel az első női versenyző, Bodó Ilus. Andrássy a modern mo.-i ~ elindítója, 1944-ig a nemzetközi szöv. m. tagja volt. – A ~ jelenleg a M. Motorcsónaksport és Vízisí Szöv. szervezi.

motorkerékpársport: Mo.-on az első híradás a „mozdonykerékpárról" a Herkules 1895. ápr. 15-iki számában jelent meg. Az első versenyeket „motorkerekeknek" kerékpárosversenyeken belül tartották. Az első mo.-i motorkerékpárversenyt 1899. jún. 1-jén a BTC kerékpárosversenyén rendezték a Csömöri úton. 1901-ben már nemzetközi versenyt láthattak a Millenárison, ahol a bécsi Arnold Spitz járműkereskedő DeDion Bouton gépével megelőzte a legelső m. gyártmányú „tricyclin" versenyző Szám Gézát. 1906-ban Král Sándor főhadnagy kezdeményezésére megalakult a M. Motorkerékpározók Egy.-e, ugyanakkor Bp. Szfőv. tanácsa egy rövid időre megtiltotta Bp.-en a motorosversenyeket. 1907-ben volt az első távverseny Bp.–Zirc között, itt indultak először oldalkocsis gépek is. 1914-ben a Kárpáti Túraút nevű nagy versenyen Delmár az első nemzetközi győzelmet érte el. Ezek a versenyek azonban csak igen elzártak voltak, a sportág a különlegességek közé tartozott, nem vált népszerűvé. 1918-ban a Szegeden állomásozó antant csapatok a francia hadsereg anyagából 100 db motorkerékpárt eladtak, ez képezte az újjáéledő ~ alapját. 1920-tól a *Kir. M. Automobil Club*, (KMAC), 1924-től az ezen belül megalakult motorkerékpáros aloszt. rendezte a versenyeket. 1920. okt. 24-én az első Svábhegyi versenyen sorolták be először a résztvevőket különböző kategóriákba (500 kcm, 1000 kcm, + 1000 kcm). 1924. máj. 4-én rendezték az első M. Tourist Trophyt, s az 1924. évi svábhegyi versenyen indult először az első női versenyző, Landauer Béláné. 1925-től a KMAC először használt időmérésre elektromos készüléket. Az első M. Grand Prix-t – egyelőre csak m. versenyzők részvételével – 1929-ben a BSE a Városligetben rendezte. 1929-ben Sebesi (Sabrák) Oszkár volt az első magyar, aki elindult a Man szigeti Tourist Trophyn. – 1925-ben már az Erzsébet királyné úti 1000 méteres régi ügetőpályán tréningeztek a salakmotorosok. Itt rendezte meg a KMAC 1926. ápr. 11-én az első speedwayversenyt. A 30 km-es főversenyt ifj. Horthy Miklós, az oldalkocsisversenyt Paull József és Zamecsnik Tivadar nyerte. A mai salakpályás versenyek közvetlen elődjei a rövid, 3–5 körös futamokból álló dirt track versenyek voltak. Az első ilyen versenyt 1934. máj. 6-án, a Kerepesi úti új ügetőpályán tartották. A 30-as években a m. versenyzőknek nem voltak még speciális, gyárilag épített versenymotorja. A m. verseny-motorkerékpárok házilag készültek, a versenyzés technikáját pedig az osztrákoktól tanultuk el. Legsikeresebb versenyzőink a 30 éven át versenyző Zamecsnik Tivadar és a monte-carlói csillagtúra győztese, Kozma Endre. Kozma 1940-től Kozma TT néven híres ifjúsági ügyességi versenyeket rendezett a rákosi gyakorlótéren, ezeken a TT-ken tűntek fel a későbbi korszak legjelentősebb versenyzői. – A ~ot 1945-től 1949-ig a Kir.-i M. Autóklub, ill. a Köztársasági M. Autóklub, 1950-től 1978-ig a M. Autóklub szervezte. 1978-ban a M. Autóklubon belül megalakult a M. Autó- és Motorsport Szöv., amely a versenyszerű motorkerékpározás valamennyi szakágát irányítja. 1985-ben 33 motorkerékpáros egy. megalapította a M. Motorkerékpáros Szöv.-et, amely a túramotorsportot szervezi.

Moulin Rouge, *Fővárosi Orfeum* (VI. Nagymező u. 17.): revü-kabaré, zenés-táncos szórakozóhely. Korábban *Főv. Orfeum* néven Keleti és Riebner, Flaschner és Evetovics vállalkozásaként működött 1922-től. Mint ~ 1931-től a főv. egyik legelegánsabb szórakozóhelye. Vörös neonfényű, forgó szélmalom reklámjával hívta fel magára a figyelmet. Technikai berendezése európai színvonalú, szeparéi, páholyai süllyesztő berendezéssel, rejtett világítással vannak ellátva. Kivilágított, forgó táncparkettjén elsőrangú hazai és külföldi varieté- és kabaréművészek léptek fel, mint pl. Josephine Baker, a világhírű néger revüsztár, a Dénes–Pethes duó, Kiss Manyi, Fejes Teri, Csikós Rózsi, vendégként a főv. ismert énekes-táncos színészei, zeneszerzői: Fényes

A Moulin Rouge

Szabolcs, Brodszki Miklós. Éjszakánként négy műsort mutat be (1991).

MOVE: →*Magyar Országos Véderő Egyesület*

Mozgásjavító Általános Iskola és Diákotthon (XIV. Mexikói út 60.): testi fogyatékosok orvosi kezelése, isk.-i oktatása, szakmai képzése és internátusi elhelyezése céljából alapították 1903-ban *Nyomorék Gyermekek Orsz. Otthona* néven. Jelenleg 150 diákotthoni és 180 isk. férőhellyel működő, orsz. beiskolázású általános isk., mely ép értelmű mozgáskorlátozott gyermekek általános isk. oktatását, orvosi felügyelet melletti mozgásnevelését, sérülésüknek megfelelő fejlesztését és a társ.-ba való beilleszkedésre való felkészítését végzi 5–16 éves korban. A ~nak két fiókintézménye van: 1981 óta hozzá tartozik a III. Ráby Mátyás u. 16. sz. alatti 30 férőhelyes bejárásos isk., amely a halmozottan fogyatékos mozgássérült gyermekek speciális oktatását-nevelését végzi; 1960-tól a XII. Gyöngyvirág u. 18. sz. alatt dísznövénykertészeti szakmunkásképzés folyik mozgáskorlátozott fiatalok számára 30 kollégiumi férőhellyel.

Mozgásterápiai Intézet: →*Nemzetközi Pető Intézet*

Mozgófénykép Híradó: a második m. filmszaklap, a →*Kinematográf* utóda. Havonta kétszer jelent meg 1908–22 között a *Projectograph* filmforgalmazó váll. reklámlapjaként. Színvonalas filmelméleti cikkeket és – a külföld számára – rövid német nyelvű cikkrecenziókat, híreket is tartalmazott. 1909–11 között Lenkei Zsigmond, 1911-től Roboz Imre (a →*Vígszínház* későbbi ig.-ja) szerk.

Mozgóképforgalmazási Vállalat, *MOKÉP* (V. Báthory u. 10.): jogelődjét 1948-ban az államosításkor alapították. Tevékenysége kiterjedt az ország teljes filmellátására, valamint az orsz. mozihálózat üzemeltetésére. Többszöri átszervezés után 1953-ban a mozik működtetését a váll.-ról leválasztották, azóta kizárólag filmforgalmazással foglalkozik. 1987-ig az ország egyetlen filmközvetítő váll.-a volt, de jelenleg is a legnagyobb filmállománnyal rendelkezik. Tevékenységében a 80-as évek közepétől egyre nagyobb szerepet kap a moziforgalmazás mellett a video- és a kábeltelevíziós forgalmazás, valamint a televíziós filmforgalmazás.

Mozgókép Otthon: →*Művész Mozi*

Mozgó Világ: 1971 óta megjelenő irodalmi, művészeti, társ. folyóirat. Indulásakor a KISZ KB és a Fiatal Írók Munkaközössége időszaki kiadványa volt. 1975-ig csak hat száma jelent meg. A fiatal íróknak kívánt fórumot biztosítani. Számos közleménye komoly pol. vitát váltott ki. 1981 óta önálló. Első felelős szerk.-je Veress Miklós volt, őt Kulin Ferenc, majd P. Szűcs Julianna követte.

Mozi és Film, *Magyar Mozi és Film:* képes filmlap. 1922-ben indult, majd *Magyar Mozi és Film* címmel 1938-ig jelent meg. Igen népszerű lap volt, amelynek színvonalát Pánczél Lajos kitűnő filmkritikái, elméleti jegyzetei biztosították. Szerk.-je Korda Sándor barátja és munkatársa, Várnai István, felelős szerk.-je Vass István volt.

Mozihét: filmlap, mely a közönségigényt szolgálva műsorlapként jelent meg 1915–22 között. Korda Sándor alapította és szerk. 1919-ig, utána munkatársa, Várnai István vette át.

mozik: az első filmvetítéseket reklámcélokból, ill. varieték, orfeumok betétműsoraként rendezték a főv.-ban. A legelső „fotográfiai mutatványos" engedélyt Sziklai Zsigmond építészmérnök kapta 1896. jún. 22-én az Andrássy út 41. sz. üzlethelyiségében rendezendő vetítésekre. Sor került ilyen vetítésre a *Somossy Orfeum*ban, az *Ősbudavárá*ban és a *Konstantinápoly Budapesten* varieté mulatóban, ill. a mai Tisza Mozi helyén működött Meteor (később Velence) Kávéházban, melyet tulajdonosa, Ungerleider Mór később alakított át mozivá (1918-tól *Phőnix* néven). A mozi mint vásári látványosság is hódított, pl. a Haller téri, ill. a Batthyány téri piacon, ponyvásátorban. A 20. sz. első éveitől a technikailag is mindinkább tökéletesedő vetítés egyre népszerűbbé vált. Elterjesztésében jelentős szerepe volt az →*Uránia Tudományos Színház*nak, mely először készített népszerű tudományos kisfilmeket. Az 1910-es években a főv.-ban már 92 mozi működött. Ez a szám az 1930-as évekre 136-ra emelkedett. Az egykori főv. ~ közül kb. 20 jelenleg is filmszínház. Jelentősebbek (zárójelben régebbi nevük és alapítási évük): *Hunnia* (Zrínyi, Olympia, 1906), *Gorkij* (Valter, 1908), *Tátra* (Balaton, 1910), *Maros* (Elit, 1910), *Szindbád* (Tanács, Elit, 1911), *Tivoli* (Tinódi, 1912), *Corvin* (1922), *Puskin* (Fórum, 1926), *Metro* (Szikra, Scala, 1926), *Uránia* (1916), *Apolló* (Royal Apolló, 1915), *Művész* (Décsi, 1910), *Átrium* (Május 1, 1935), *Broadway* (Ady, Filmmúzeum, 1938), *Bartók* (Simplon, 1934), *Kőbánya* (1965). A főv.-ban 1965-ben 216, 1971-ben 159 mozi üzemelt. Jelenleg 56 zárt és négy kertmozi működik.

MTA: →*Magyar Tudományos Akadémia*

MTE: →*Munkás Testedző Egyesület*

MTI: →*Magyar Távirati Iroda*

MTK: →*Magyar Testgyakorlók Köre*

„MUK": a „Márciusban Újra Kezdjük!" jelszó rövidítése, amely az 1956-os forr. felélesztését hirdette meg 1957-ben. Március 15. előtt razziák és tömeges őrizetbevételek történtek, a karhatalom Bp.-en és a nagyobb városokban felvonulásokat rendezett. A Kádár-kormány 1957. március 10-iki rendeletével törölte március 15-ét a nemzeti ünnepek sorából.

Múlt és Jövő: zsidó művészeti, irodalmi, társ. és kritikai folyóirat. 1911-től 1944-ig jelent meg Patai József szerkesztésében. Munkatársai közé tartozott a korszak igen sok jeles írója, újságírója, kritikusa (Feleki Sándor, Füst Milán, Komlós Aladár, Pap Károly, Zelk Zoltán stb.). Gazdag illusztrációs anyagában Fényes Adolf, Gedő Lipót, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Zádor István, valamint Chagall és mások alkotásainak képét közölte. 1988-ban egy antológiával, majd 1989-től Kőbányai János szerkesztésében rendszeres folyóiratként újra megindult.

múmiasírok: Pannonia területén a nagy települések és táborok közeléből ismertek ~ (Aquincum, Brigetio, Carnuntum, Intercisa). A Róma kivételével csak Egyiptomban szokásos temetkezési rítus aquincumi jelenléte K-i származású, vagy keleti környezetben élő gazdag keresztények jelenlétére utal.

A mumifikált holttestet az elhunyt portréjával díszített fa koporsóba helyezték (pl. Jablonkai u.-i ~). A rítus kapcsolatba hozható a holtából feltámasztott Lázár ókeresztény ábrázolásával, akinek alakja mindig gyolcsba tekert múmiaként jelenik meg. Ez a Pannoniában általánossá természetesen nem váló temetkezési szokás a 4. sz.-ra keltezhető. – *Irod.* Nagy Lajos: Aquincumi múmiatemetkezések – Dissertationes Pannonia I. 4. Bp., 1935): Póczy Klára: Újabb aquincumi múmiasír (Archaeológiai Értesítő 91, 1964, 176–191).

municípium: eredetileg autonóm itáliai várost jelentett, amelynek lakói *munera capere* ⟨kötelezettségeket átvenni⟩ jogviszonyban álltak Rómával. A római császárkorban bennszülött közösségek kaptak kitüntetésképp ~ rangot. A *coloniával* szemben, amely római polgárok által alapított városi közösség volt, a ~ alacsonyabb rangú kategóriába tartozott. A ~ok a városi fejlődés folyamán azonban rendszerint *colonia* rangra emelkedtek (→*Aquincum–polgárváros*).

Munka: művészeti és társ. folyóirat. 1928. szept.-ben indította *Kassák* Lajos *Dokumentum* c. lapja (1926–27) utódaként. Ebben is a baloldali írók (Déry Tibor, Havas Endre, Illyés Gyula, Justus György, Justus Pál, Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán és mások) közölték írásaikat, amelyekben a korabeli új irányzatok tükröződtek. A lapban publikáló ismertebb külföldi írók (Isaak Babel, Jean Cocteau, Sz. J. Jeszenyin, Jiři Wolker) is a baloldalhoz tartoztak. A ~ körül kialakult egy főleg fiatalokból álló csoport, a →*Munka-kör,* amelynek szavalókórusa, énekkara, színjátszócsoportja sok sikert ért el. A ~ fényképész munkatársai voltak a szociofotó mo.-i úttörői. A lap 1939. jún.-ig jelent meg, de utolsó éveiben már csökkent a hatása. – *Irod.* Kassák Lajos: Az izmusok története (Bp., 1972); A Dokumentum (1926–1927) és a Munka (1928–1939) repertóriuma (összeállította Kálmán Lászlóné, Bp., 1972).

Munkácsy-céh: 1928-ban alakult egy. célja a művészeti vásárlások és a műgyűjtés megszervezése volt. A műgyűjtő tagok évente egy általuk megajánlott összeg keretéig kötelezték magukat vásárlásra a céh kiállításain. Elnöke Márk Lajos, ig.-ja Lázár Béla volt.

Munkácsy Mihály utcai ellenállási csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Munkaegészségügyi Intézet: →*Országos Munka- és Üzemegészségügyi Intézet*

Munka-kör: a *Kassák* Lajos szerkesztésében megjelenő →*Munka* c. lap köré csoportosuló fiatal művészek alkották (Korniss Dezső, Kepes György, Trauner Sándor, Vajda Lajos, Hegedűs Béla, Schubert Ernő stb.). 1928-tól 1930 végéig működött. A →*Ma* és köre folytatásaként a konstruktív törekvéseket fogta össze. 1930-ban a →*Tamás Galériá*ban rendezték meg közös tárlatukat *Új progresszív művészek kiállítása* címen, melyen a *Szocialista Képzőművészek Csoportjá*nak néhány tagja is részt vett. A ~be írók és költők is tartoztak, és igen jelentős volt szociofotós gárdája (Haár Ferenc, Lengyel Lajos stb.). Különböző munkásszervezetekben előadott műsoraikkal propagálták művészetüket.

munkaközvetítés: elsősorban a munkavállalók elhelyezésének segítése. A 19. sz. második felének erős iparosodása a munkások nagyarányú vándorlását is magával hozta. A Bp.-re áramló vidéki munkások alkalmazásával a munkaadók igyekeztek alacsony szinten tartani a béreket. Ezért a szakegyletek szerveztek először ~t az 1870-es évek elején. A nyomdászok, könyvkötők, szabók, cipészek, sütők, majd a vasasok szakegyletei közvetítettek. 1884-ben a kormány egyrészt a munkaadókat tömörítő ip.testületek körébe utalta a ~t, másrészt magánip.-nak nyilvánította. Az ip.testületekben nem bíztak a munkavállalók, a kb. 100 bp.-i helyszerző iroda tevékenysége pedig a kereskedősegédek, pincérek és főleg a cselédek kiközvetítésére korlátozódott. 1900-ban az áll. és a munkaadók – A Kereskedelmi Min. és az Ip.kamara – létesítették Bp.-en a Munkaközvetítő Int.-et. Az int. 1913-ban 27 555 munkást közvetített, míg a szakegyletek 37 412-t. A szociáldemokraták támadták a „sztrájktörő intézetet", mert a bérharcok idején a munkaadók onnan igyekeztek munkásokat szerezni. 1916-ban átszervezték Áll. Munkaközvetítő Hivatallá. Ezt nevezték el a munkások „nyomorklub"-nak vagy „köpködő"-nek, ahol a munkanélküliség éveiben hetekig-hónapokig vártak munkára. Nagy forgalmat bonyolított le, évente 50–70 000 munkás fordult meg itt. 1945-ben a ~t teljesen a szakszervezetek vették át. Az 1950-es években létrehozott Munkaerőtartalékok Hivatala (MTH), majd a Munkaügyi Min. megindította a tervgazd. rendszerének megfelelő munkásképzést, ill. irányítást. Ezt a feladatot az 1980-as években az Áll. Bér- és Munkaügyi Hivatal (ÁBMH) látta el. 1990 óta a Bp. Főv. Főpolgármesteri Hivatal munkaügyi főoszt.-a foglalkozik foglalkoztatáspol. feladatokkal. Hatásköre a munkaképes lakosság egészére és valamennyi főv. munkaadóra kiterjed. E feladatát a főv. pályaválasztási és munkavállalási tanácsadón, ill. annak kirendeltségein keresztül látja el, melynek keretében intézkedik a munkába helyezésről és a foglalkozáspol. eszközök működtetéséről (munkanélküli segély, átképzési támogatás, gyakornoki foglalkoztatás, közhasznú munkavégzés).

Munkásbiztosító Pénztár: →*Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár*

Munkás Dalosszövetség: →*Magyarországi Munkásdalegyletek Szövetsége*

munkásezredek: a Tanácsköztt. Vörös Hadseregének munkásalakulatait először a Hadügyi Népbiztosság 1919. márc. 24-iki rendelete említi. Szervezésüket meggyorsította az ápr. 16-án megindult ellenséges intervenció. A munkásalakulatok parancsnoka a szocdem. *Haubrich* József, vezérkari főnöke *Hőnig* Vilmos, egykori tüzérőrnagy lett. A máj. 2-iki munkástanácsi felhívásra egyetlen nap alatt több tízezer bp.-i munkás fogott fegyvert. A ~ főleg az É-i hadjárat során kerültek bevetésre. Bp.-en összesen 20 munkásezred és egy önálló zászlóalj szerveződött. – *Irod.* Magyarország hadtörténete (2. kötet, (Bp., 1985).

munkásgimnázium: az Uránia M. Tudományos Egy. 1907-ben indított előadássorozata. Az előadásokat vasárnap délutánonként rendezték, de a

munkások kérésére olyan tanfolyamot is létesítettek, amely az ún. polgári isk. négy oszt.-ának tananyagát esti előadásokon három év alatt megismertette. A főv.-ban és környékén 1908 és 1915 között 10–15 ~ működött ált. és középfokú oszt.-okkal. A ~okat a Vallás- és Közoktatási Min. államsegéllyel, a Múz.-ok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa pedig könyvtárak felszerelésével segítette. A ~ok működése az I. vh. alatt szűnt meg.

Munkás-Heti-Krónika: szocialista hetilap. Német nyelvű társlapja, ill. változata az *Arbeiter-Wochen-Chronik* volt. Szerk. Madarász János, kiadta Farkas Károly és Ihrlinger Antal. Első száma 1873. jan. 5-én jelent meg. A hetvenes években, legális munkásszervezet nem lévén, a szocialista munkások a ~ köré tömörültek. Frankel Leó 1876. okt. 10-étől a német nyelvű lap társszerk.-je, 1877. febr. 1-jétől egyedüli szerk.-je lett. A ~ 1878. máj. 5-től a *Nemválasztók Pártjá*nak közlönye lett. A *Magyarországi Általános Munkáspárt* megalakulásakor a lap ezen a néven megszűnt, évfolyamszámozását a →*Népszava* vette át. A német nyelvű társlap 1891 jan.-jától *Arbeiterpresse* c. jelent meg.

munkáslakás: a bp.-i munkásság döntő többsége 1945 előtt is bérlakásokban élt, 10% körüli hányadának volt saját háza. 1914 előtt a bérlemények zömmel földszintes vagy egyemeletes bérházak udvari lakásaiból álltak. Az 1870-es években a főv. ép.-ek négyötödét, 1914-ben a felét földszintes lh.-ak alkották. A három- és többemeletes házak arányának fokozatos növekedésével együtt emelkedett az egyszoba-konyhás otthonok, az ún. kislakások lakásállományon belüli aránya. 1870-ben Pest városában a lakások egyharmada, 1906-ban 45%-a és az 1930-as években 50%-a volt szoba-konyhás. Ennek ellenére hosszú távon csökkent a laksűrűség: 1870-ben Pest városában a népesség fele a lakásállomány egyharmadát képező kislakásokban élt, ám 1906-ban az arány 43%-ra mérséklődött. Az egy otthonra jutó lakók száma később tovább csökkent: 1880-ban egy lakásra 5, 1906-ban 4,6, de 1942-ben már csak 3,9 fő esett. Legzsúfoltabban ugyanakkor a szoba-konyhás munkáslakásokban éltek, s a laksűrűség itt kevésbé javult az idő haladtával. A zsúfoltság nem is a nagy gyerekszámból, hanem az al- és ágybérlet széles körű elterjedtségéből következett. A főbérlő munkások számára létkérdés volt al- és ágybérlők befogadása, mert csak így tudták fizetni a lakbért. Az ebből származó bevétel a főbérlet díjának felét, vagy még nagyobb hányadát fedezte. A túlnyomórészt munkásokból verbuválódó al- és ágybérlőknek a bp.-i teljes népességen belüli aránya alig változott 1870 és 1941 között, 13–15% között ingadozott. Az al- és ágybérletbe húzódó munkások elsősorban nőtlen fiatal férfiak, akik újonnan vándoroltak be Bp.-re. Az albérletben élő munkások között ugyanakkor jelentős volt a házasok aránya is. Az albérlők havonta, az ágybérlők hetente fizették a bért. Az ágybérlők, akik rendszerint többedmagukkal osztoztak ugyanazon az ágyon, egyedülálló, teljesen bizonytalan egzisztenciájú munkásokból kerültek ki. A 19. sz. és a 20. sz. fordulóján a bp.-i népesség 12–13%-a lakott zsúfoltnak tartott lakásokban, ahol egy szobára négy főnél több jutott. A zsúfoltan élők jelentős hányada a század utolsó évtizedeiben pincelakásokat bérelt: az 1870 –1880-as években a város népességének 9–10%-a volt pincelakó. Az új pincelakások létesítését az 1880-as évtizedben a főv. megtiltotta, ennek következtében a 20. sz. elejére számottevően visszaesett a közeü. szempontból áldatlan állapotok között élő munkásnépesség száma. A két vh. között a szükséglakótelepek fémjelezték a nagyvárosi lakásnyomort. A külső ker.-ekben vagy a város körüli helységekben a huszas évek első felében létesített nyomortelepeken rendszerint 30–40 ezer ember élt a szoba-konyhás, minden komfortot nélkülöző barakklakásokban. A szükséglakótelepek lakói többnyire új bevándorlókból és a szomszéd országokból jött menekültekből kerültek ki, akik rendszertelen kereseti viszonyaik, ill. nagyszámú kiskorú gyermekük miatt még az albérletet sem tudták fizetni. Az áll.-tól az 1930-as években a főv. kezelésébe átkerülő telepek munkanélküli lakói az 1930-as évek elejétől bért sem voltak kötelesek fizetni. A telepek fokozatos felszámolására a főv. 1938-tól kislakásépítési akcióba fogott. A telepek teljes megszüntetésére azonban csak 1945 után került sor. – A legjobb ~ok a jobban fizetett szakmunkások többnyire kétszobás bérleményei, valamint az áll. és a község által épített, telepszerűen elhelyezett kislakások voltak. Az utóbbiakba nagyrészt áll. és községi üzemek munkásai költözhettek be. E lakások bérei alacsonyabbak voltak a magánbérházakban szokásosaknál. A szakmunkások nemegyszer gyári kolóniákon laktak és jutányos bért fizettek, ugyanakkor a segédmunkások, gyári napszámosok részére egyes áll. és községi üzemek ún. *munkáskaszárnyák*at (munkásszállásokat) rendeztek be. – A tulajdonos és a bérlő közötti bérleti megállapodás a városi szabályrendeleten alapult. Az 1885. évi *Lakbérleti szabályzat* hosszú időre megszabta, hogy a szerződő felek milyen feltételeket állapítsanak meg a bérletek időtartamára, a lakbérfizetés időpontjára, a felmondás módjára vonatkozóan. A munkásbérlők zöme heti és havi bérleményekben lakott, nem okozott tehát számukra gondot a jövedelmük változásával szükségessé váló bérleménycsere. A bérfizetés előre és negyedévente, a „bérévnegyed első napján" történt, az 1873-tól rendszeresített *házbérkrajcár*, ez a községi pótadóhoz történő kötelező hozzájárulás pedig az évi házbér 3%-át tette ki. A bérleti szerződések a felmondást sokszor negyedévben határozták meg, de a havi bérleteknél a kéthetes, a heti bérleteknél a két napos felmondási idő sem ritka. A lakbérek időnkénti gyors növekedése, pl. a századelő első másfél évtizedében és az 1930-as évtized elején, valamint a bérletek rövid időtartama folytán nagy volt a munkáslakások bérlőinek a mobilitása. A lakbéruzsora és a tömeges kilakoltatások gyakorlata egyes időszakokban heves ellenállást váltott ki a bérlőkből. 1908 után évekig tartó *házbojkott mozgalom* és *lakbérsztrájk* mutatta a bérlők elszántságát. E tiltakozó akciók időleges eredményeként a háziurak arra kényszerültek, hogy bérlőikkel olyan kollektív szerződéseket kössenek, amelyek addigi jogaikat szűkítették. A lakbérsztrájkok által kicsikart engedmények azonban nem váltak tar-

tósakká. Ezen tiltakozó mozgalmak hatására döntött a főv. a kislakásépítő akció beindítása, ill. olyan lakbérleti szabályzat kibocsátása mellett, amely korlátozná a bérlemények túl gyakori felmondhatóságát, a kilakoltatásokat. – A munkásnépesség nem egyenletesen helyezkedett el Bp. területén. A 20. sz. elején *Kőbánya* és *Óbuda* a két legkoncentráltabban munkáslakta közig. ker., az egyszobás lakások aránya e két kerületben 80% körüli. A lakbérek is e városrészekben a legmérsékeltebbek. Népes és kiterjedt munkásnegyed volt még *Angyalföld*, *Józsefváros* és *Ferencváros* külső része. Itt találhatók a blokkszerűen épített, többemeletes bérkaszárnyák (Hétház, Tizenháromház). A munkásbérlők kisebb része viszont szétszóródott az alsó- és középoszt.beli rétegek által benépesített többi városrészben, közülük számosan a magasabb bérű bérházak, a bérpaloták udvari és felsőbb emeleti szoba-konyhás olcsó bérű lakásaiban éltek. Az átlagos ~ komfortossága jócskán elmaradt a középoszt.beli otthonokétól, de felülmúlta a vidéki munkások otthonainak ellátottsági szintjét. Fürdőszoba kivételesen sem volt a ~okban, a húszas évek végén viszont a munkások fele villannyal, kétötöde pedig folyóvízzel ellátott lakásokban élt. Az otthonok fűtését a szén- vagy fatüzelésű vaskályha biztosította. A munkások otthonainak berendezésében gyakran keveredtek a paraszti és a kispolgári lakáskultúra elemei. A szakmunkások kétszobás otthonaiban a századfordulótól elterjedt a hálószoba-garnitúra, de a szerényebb ~okat is kivétel nélkül gyári bútorokkal rendezték be már ebben az időben. A szűkös, ~ok azonban nem adtak módot a használat funkcionális megosztására. A konyha egyszerre szolgált főzésre, étkezésre, tisztálkodásra és hálóhelyiségnek, sőt helyenként a nappali szoba szerepét is betöltötte. Az egyetlen szobát pedig hálóként és nappaliként egyaránt használták.

Munkásmozgalmi Pantheon: →*Kerepesi temető*

Munkások Dal- és Zeneközlönye: a Mo.-i Munkásdalegyletek Szöv.-ének hivatalos lapja. 1925. nov.-től 1938. dec.-ig jelent meg.

Munkások Újsága: 1. *Táncsics* Mihály lapja. Már a cenzúra megkötései nélkül jelenhetett meg 1848. ápr. 2-ától 1849. jan. 21-ig. Közleményeit főleg maga Táncsics írta, de sok falusi tanító, ügyvéd, lelkész, – elvétve – kétkezi munkás számolt be főleg az alsóbb néprétegek problémáiról. Irodalmi rovatában jelent meg Petőfi „Itt a nyilam, mibe lőjem?" c. verse. 1848 végén a kormánnyal Táncsics is Debrecenbe költözött, de lapját hamarosan megszüntette. Itt megkezdett munkáját jóval később az →*Arany Trombitá*ban folytatta. – *Irod.* Munkások Újsága (1848), Forradalom (1849), Arany Trombita (1869) Repertórium (összeállította Illés Ilona, Bp., 1973). – 2. Munkások számára készült hetilap. 1868. márc. 1-jétől aug. 9-ig jelent meg. Liberális politikusok alapították, jún. 7-től a →*Buda-Pesti Munkásegylet* közlönye.

Munkásotthon lakótelep: →*Rákosliget*

munkásotthonok: a bp.-i művelődés helyi központjai. Tágabb értelemben az MSZDP néhány ker. (kőbányai, lágymányosi, óbudai stb.) szervezete he-

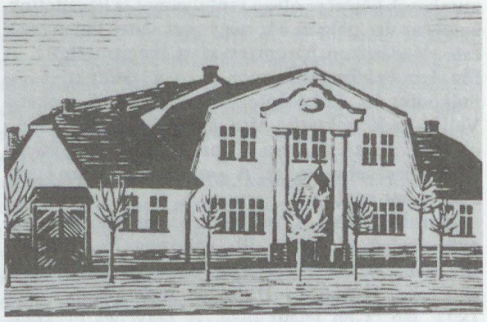

Az egykori kispesti munkásotthon

lyiségének vagy szakszervezeti (építő-, vasmunkás) székháznak szokásos elnevezése. A sajtóban először 1907-ben, a nyomdászszakszervezet akkor felépült székházát említették Gutenberg Otthon néven. – Rendszerint több szakmai, párt- és más munkásszervezetet (helyi csoportot) foglaltak magukban, többnyire önálló, saját ép.-ben. A század elejéig a főv.-ban, különösen a külső ker.-ekben és a környéken a munkások vendéglők különtermeiben, nyáron kerthelyiségekben tartották összejöveteleiket. A bérelt helyiségek költségei, a vendéglősök feltételei, a hatósági beavatkozások és zaklatások miatt a munkások igyekeztek saját ép.-et szerezni. E célra több *munkásszövetkezet*et hoztak létre, ami azzal az előnnyel is járt, hogy a ~ működését (esetleges megszüntetését, feloszlatását) nem az egy.-i, hanem a kereskedelmi jog rendelkezései szabták meg. A főv. külső ker.-eiben működő ~ közül nevezetesebb volt a kőbányai, Martinovics tér 3., a ferencvárosi, Ferenc tér 1., a lágymányosi, Fehérvári út 30. és az óbudai Kiskorona u. 82. sz. alatti, majd az 1926. szept. 26-án Selmeci u. 14–16. sz. alatt megnyílt, Somogyi Béláról elnevezett otthon. A 20-as évek végétől így neveztek néhány kisebb MSZDP ker. párthelyiséget is (Havas u. 7., Régiposta u. 4–6., Csalogány u. 21. stb.). – A főv. környéki helyiségek közül Újpesten létesült a legelső a korábbi „Kakas"-vendéglő helyén, a Gyár u. 41. sz. alatt (többszöri u.névváltozás és átszámozás után: Munkásotthon u. 55.). Létrejöttét 1902-től hosszú előkészítő munka előzte meg; az egykori vendéglő ép.-ének megvásárlásához szükséges összeget téglajegyek, szövetkezeti részjegyek kibocsátásával gyűjtötték össze. 1909. dec. 5-én avatták fel, 1928-ban emeletráépítéssel bővítették. A *csepeli munkásotthon* 1916. nov. 12-én nyitotta meg kapuit a József (Táncsics Mihály) u. 22. sz. alatt. A színházteremmel megnagyobbított munkásotthont 1920. márc. 14-én avatták fel. – A főv. környéki ~ legnevezetesebbike, a napjainkban is tevékenykedő *pestszenterzsébeti „Csili"*, 1916-ban nyílt meg. Az erzsébeti munkásoknak 1905–18 között a Posta és Izabella u. sarkán már volt egy több szakszervezeti csoportot magában foglaló saját ép.-e. A Tanácsközt. idején az egykori katonai barakk faanyagából színpaddal rendelkező nagytermet és büféhelyiséget építettek. Az itt rendezett táncesték és

egyéb összejövetelek bevételéből tartották fenn helyiségüket, sőt 1927-ben új ép.-et is emeltek, s ekkor már összesen 14 nagyobb és 12 kisebb helyiségük volt. Az 1944. ápr. 3-iki légitámadásban bomba találta el az ép.-et, s annak nagyobb részét tönkretette; 1948-ban újjáépítették, s azóta mint *Vasas Művelődési Ház* működik (1950-től 1954-ig szünetelt). Pestszenterzsébeten korábban még fennállt az építő- és famunkások 1933. dec. 31-én megnyitott Új (később Erkel) Munkásotthona az Erzsébet (Ady Endre) u. 133. sz. alatt. Kispesten 1923. máj. 6-án a Teleki u. 48. sz. alatt, majd a famunkás szakszervezet helyi csoportja fennállásának 25. évfordulóján, 1928. jún. 17-én a Kossuth Lajos u. 11. sz. alatt avattak fel ~at. Rákospalotán 1930. aug. 17-én adott át Tráger Árpád és felesége egy 206 □öles telken álló házat a Klapka u. 122. sz. alatt. A főv. környéki ~ a nagyobb sztrájkok idején a sztrájktanya szerepét is betöltötték, az ogy.-i és helyi képviselőválasztásokat vez. szervek is helyet kaptak bennük. A munkanélkülieknek valóságos második otthonai voltak. Ifjúsági csoportok, a →*Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesület*ének szervezetei (Újpesten, a 20-as években, 40 tagú gyermekkórussal), számos dal- és zenekar, szavalókórusok, alkoholellenes, eszperantista munkáskörök, sportolók (Természetbarátok) csoportjai és önálló egy.-ei (Erzsébetfalvai Munkások Testedző Egy.-e) biztosították a ~ állandó élénk életét. Szocialista írók tartottak szerzői esteket, neves főv. ének- és színművészek, együttesek léptek fel műsoraikkal. – A II. vh. után létrehozták a területi és üzemi →*művelődési otthon*okat és házakat, amelyek átvették a ~ szerepét.

Az egykori óbudai munkásotthon

munkásőrség: 1. a szervezett munkások 1918 okt.-ében határozták el, hogy gárdákat alakítanak, melyek feladata lesz a rombolásokat, fosztogatásokat még csírájukban elfojtani. A Nemzeti Tanács ülésén jelentették be nov. első napjaiban, hogy alakulatokat szerveztek, melyeknek már akkor 9000 tagja volt. A szervezés költségeire a Nemzeti Tanácshoz befolyt 600 000 korona önkéntes adományt használták fel. – 2. az Elnöki Tanács tv. erejű rendeletével 1957. febr. 19-én létrehozott fegyveres testület az 1956. nov. 4-én hatalomra került Kádár-rezsim uralmának megszilárdítására. Első zászlóalja febr. 28-án alakult meg Kőbányán. 1989-ben bekövetkezett feloszlatásáig az állampárt megbízható támasza volt.

Munkáspárt: →*Magyar Szocialista Munkáspárt*

munkásszállások: a bp.-i ip. rohamos fejlődése az 1950-es években tette szükségessé ~ építését. Kezdetben raktárakat, óvóhelyeket és üzlethelyiségeket alakítottak át ~ká. Az első korszerű szállás a metró dolgozóinak készült a Kelenföldi Lakótelepen. 1956-ban megalapították az *Építőip. Szolgáltató Váll.*-ot, amely jelenleg az →*ERAVIS Építők Szálloda és Vendéglátó Vállalat* néven működik. Ennek a feladata volt az építőip.-ban dolgozók részére ~ biztosítása és gondoskodás az ott lakók közművelődési és sportigényeinek kielégítéséről. A legnagyobb munkásszállót a XI. Bartók Béla út 152. sz. telken építették mintegy 3200 férőhellyel. Az 1964-es SZOT-felmérés a ~ számát 752-ben állapította meg. 1972-ben a főv. ~nak 80–85 000 lakója volt, közülük kb. 42 000 építőip. dolgozó. Az Építőip. Szolgáltató Váll. a hetvenes évek végére 18 munkásszállót üzemeltetett, ezekben mintegy 24 000 fő kapott elhelyezést. A legnagyobb ~ az I. Csalogány u.-i, a VIII. Rezső téri és Üllői úti, a XIV. Pillangó u.-i, a 2900 személyes III. Kunigunda u.-i, ill. az 1100 személyes X. Kerepesi úti. A bp.-i ~ építését és fenntartását részben váll.-i, részben szakszervezeti pénzből fedezték. Az áll. beruházások csökkenésével több munkásszállót megszüntettek, az ép.-eket turistaszállókká v. irodaházakká alakították át.

munkástanácsok: 1. →*Budapesti Munkástanács* – 2. →*Budapesti Munkás- és Katonatanács* – 3. 1956-ban már a forr. első napjaiban alakultak ~. Az Egyesült Izzóban már okt. 24-én megalakult az első munkástanács. Ezt követően sorra szerveződtek meg a munkásság legitim képviseletére a többi ~. Megalakulásukkor még nem tisztázódott egyértelműen, hogy a szakszervezetek (melyek szorgalmazták a ~ megalakítását) vagy a Nemzeti Biz.-ok alá tartozzanak. A szakszervezetek tekintetében, az önmagát lejáratott SZOT-tal kapcsolatos fenntartásokon kívül gondot okozott a funkciók egybemosódása (pl. szakmai kérdések, érdekvédelem, az irányításban való részvétel stb.). Okt. végéig a ~ döntően nem is foglalkoztak mással, mint üzemük belső ügyeivel (pl. pol.-lag kompromittáltak elbocsátása, szakértők bevonása a vezetésbe, a váll.-i káderanyagok kérdése stb.). A hónap végétől azonban a ~ is megkezdték üzemen kívüli pol. tevékenységüket. Ezt mutatta a csepeliek 19 pontos, a min.elnökhöz intézett követelése. Ebben sürgették többek között a titkos és sza-

bad választásokat, a szovjet csapatok kivonását, ált. sztrájkot – amíg követeléseiket nem teljesítik –, az ÁVH feloszlatását és a semlegességet. Okt. 29-ig, az Egyesült Izzó felhívásáig az egybehangolt fellépés érdekében – különösen a főv.-ban – a ~ nehezen találtak egymással kapcsolatot. Okt. 31-én azonban a Ganz Mávagban megalakult munkásparlament kilenc pontban megfogalmazta a ~ jogkörét. Ennek értelmében a gyárak tényleges vezetése a ~ kezébe került. A ~, hogy igazgatási feladataikat képesek legyenek ellátni, tartózkodtak a gyakorlati politizálástól, mindenfajta párttevékenységet kitiltottak az üzemekből. A fegyveres harcok alatt a ~ tevékenysége, néhány kivételtől eltekintve, szünetelt. November 11. után azonban ismét megindult az önszerveződés. Míg nov. 4-e előtt a vidéki üzemek voltak az aktívabbak, addig az újraszerveződésben az Egyesült Izzó, a BHG, a Ganz Mávag, vagyis a bp.-i üzemek jártak az élen. Nov. 12-én *Újpest Forradalmi Munkástanácsa* a Főv. Munkástanács megalakítására hívta össze az üzemek tanácsait. A Városházát azonban szovjet tankok vették körül, így az összejövetelt nem lehetett megtartani. Ezért nov. 14-ére újabb találkozót hirdettek. E napon az Egyesült Izzóban alakult meg a ~at most már a nagypol.-ban is képviselő szervezet: a →*Nagybudapesti Központi Munkástanács*, mely rövid időre tényleges hatalmi tényezővé vált.

Munkás Testedző Egyesület, *MTE:* a legjelentősebb mo.-i munkás-sportegy. Az egy. 1906-ban alakult meg, de alapszabályait csak 1908-ban fogadták el. A ~ első tornaóráját 1908. márc. 18-án tartotta a Knézits u.-i isk.-ban, 1909. júl. 25-én már az első dísztornát is megrendezték a vasmunkások székházának udvarán, a mai Thököly út 56. sz. alatt. A ~ értékes kezdeményezésével a munkásság mind nagyobb tömegeit vonta be a sportolásba. Legjelentősebb szakoszt.-ai az atlétika és a birkózás. 1914-ben megnyerték a mezei futó csapatbajnokságot, míg a birkózóoszt. kiválósága volt Matura Mihály, a sportág egyik legfelkészültebb elméleti szakembere. 1920-ban a ~nek már 1200 tagja volt. Az egy. 1926-tól a *Szocialista Munkássport Internacionálé* (SZMSI) tagja, de a 20-as években mind az SZMSI, mind a *Vörös Sport Internacionálé* (VSI) munkásolimpiáin részt vett. Működött még sakk- és úszóoszt. is, de sporttörténetileg a legjelentősebb a kézilabdaoszt. tevékenysége. A ~ tornászai kirándulásaik alkalmával játszottak először Mo.-on kézilabdát. Jelentős még az egy.-nek a tájfutás mo.-i megismertetése érdekében kifejtett tevékenysége. A ~ a 30-as évek elején egy Munkás Sportszöv. kialakítására törekedett, ill. azon fáradozott, hogy a munkássportolók csakis egymással versenyezzenek. Az egy. vezetését ráadásul még megosztotta a szociáldemokrata–kommunista ellentét is. A klubban a harmincas évek végére a helytelen sportpol. és a rendőrség állandó zaklatásai miatt a versenysport-oszt.-ok háttérbe szorultak, előtérbe kerültek viszont a társ. tevékenységet folytató oszt.-ok, ez utóbbiak közül kiemelkedett a munkásdalos oszt. Az egy. működését 1942-ben felfüggesztették, s csak 1945-ben alakulhatott újjá. Az új társ. helyzetben a klub munkásmozgalmi hagyományai miatt az egyik legjelentősebb egy.-té vált. Sportvez.-i, Rajk (Reich) Andor, Szegő Dezső, Frankó Mihály, Matura Mihály a sportágak, ill. a legfelső sportvezetés kulcspozícióiba kerültek. Az egy. 1950-ben egyesült a Közalkalmazottak Sport Egy.-évél (KASE), s *Bp.-i Vörös Meteor* néven folytatta tovább tevékenységét. – Sporttelepét 1933-ban avatta a Hajdú u.-ban, további létesítményei voltak még a gödi vízisporttelep, a Munkácsy Mihály u.-i és a Jurányi u.-i isk. tornaterme, valamint a Dunakeszi határában 1930-ban felavatott sport- és üdülőtelep.

Murád pasa tornya

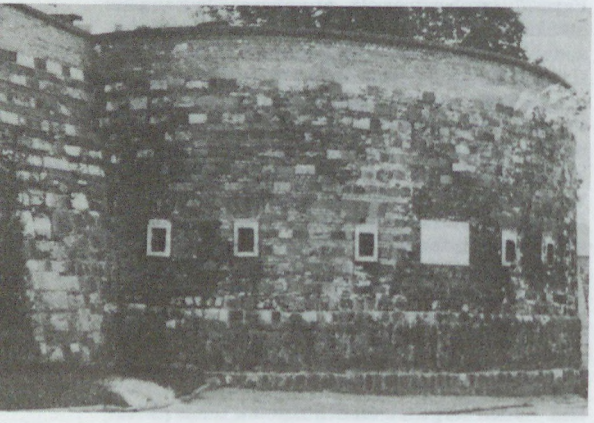

Munkaügyi Bíróság: →*bíróságok*

MUOSZ: →*Magyar Újságírók Országos Szövetsége*

Murád pasa dzsámija: →*Jeni mahalle*

Murád pasa tornya (I. Lovas út): Murád budai pasa építtette 1650–53 között. Eredetileg kazamaták voltak benne. Buda 1686-os visszafoglalása alkalmával a Rondella nagymértékben megrongálódott, de maradványainak felhasználásával a 18. sz. elején újjáépítették. Ebben az időben a *Bécsi kapu melletti kis rondellá*nak nevezték. Kazamatájának feltárására 1960-ban került sor, homlokzati helyreállítása ezt követően történt.

Muskátli-asztaltársaság: művészasztal az *Operaház*zal szemben volt hajdani Drechsler vendéglőben. A művészeti élet jeles képviselőinek találkozóhelye 1906-tól a tízes évek elejéig. Ötven állandó tagja volt. Legismertebbek: Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly, Lechner Ödön, Donáth Gyula, Szamosi Elza, Mihályi Ferenc, Bálint Zoltán, Szász Zoltán, Nagy Endre. Rendszeresen vendégül látták a Bp.-re érkezett neves művészeket, többek között Goldmark, Leoncavallo, Mascagni, Puccini és Van der Stappen is volt a társaságukban.

Muskátli Kabaré: 1919. jan.-tól dec.-ig működő irodalmi kabaré a VI. Csengery u. 39. sz. alatt, a megszűnt *Modern Kabaré* helyiségében. Gózon Gyula és felesége Berky Lili alapította. Művészeti vez.-je Lengyel István író; ismertebb tagjai: Gömöry Vilma, Deák Flóra, Czobor Ernő, Radó Sándor,

Egykori metszet a Múzeum-kertről

Gergely Lajos. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944 (Bp., 1978).

Musztafa pasa medreszéje (I. Szentháromság tér): a mai *Szentháromság ter*et a török korban *Musztafa pasa mejdani*nak, azaz *Musztafa pasa terének* nevezték, aki itt egy *medreszét* – főisk.-t – építtetett. A medresze ép.-e D-ről a *Büjük dzsámi*hoz – a mai →*Nagyboldogasszony(Mátyás)-templom*hoz – csatlakozott. Buda visszafoglalásakor, 1686-ban az ép.-et tűzvész pusztította el. Szakcsoportonként rendezett könyvtára azonban épségben került a császáriak kezére. Az értékes anyagot Marsigli hadmérnök mentette meg. A ~nek maradványai a Mátyás templomtól D-re levő tér útburkolata alatt fekszenek.

Múzeum-kert (VIII. ker.): a Múzeum krt.–Múzeum u.–Pollack Mihály tér és Bródy Sándor u. által határolt terület. A 18. sz. utolsó harmadában alakult ki itt a *Batthyány-kert*, itt állt Batthyány József hg.prímás villája. 1813-ban társ. adakozásból összegyűlt pénzen vették meg az *MNM* számára. Itt épült fel 1837-től 1846-ig az MNM ép.-e. A kert parkosításának eszméje *Pollack* Mihálytól való. Gyűjtésből származó pénzen és Petz Ármin, az Orczy-kert főkertészének tervei alapján indult meg a parképítés. 1852-ben a mai Pollack Mihály téri oldalon *Wagner* János tervei szerint épült fel a kertészház. Az első ünnepélyes faültetés 1855. nov. 24-én volt, és a telepítés Kallina Henrik vezetésével 1856-ban fejeződött be. Az őrházak ifj. Wagner János tervei alapján készültek. – Szobrai: *Arany János*, ülő bronz főalak, mellékalakok Toldi és Piroska; szobor: Stróbl Alajos, talapzat: Schickedanz Albert (1894); *Belvederei Apollo*, vasöntvény másolat, Tomori Anasztáz ajándéka (1894); *Berzsenyi Dániel* bronz mellszobra: Vay Miklós műve; szürke gránit talapzat; Gerenday Antal (1860); *Garibaldi*, bronz mellszobor: Kuzmik Lívia műve, domborműves mészkő talapzaton (1932); *Herman Ottó*, márványbetétes dombormű mészkőtömbben: Horvay Jánostól (1930); *Kazinczy Ferenc*, bronz mellszobor, szürke gránit talapzaton: Vay Miklóstól (1861); *Kisfaludy Károly*, márvány mellszobor, mészkő talapzaton: Ferenczy Istvántól (1875); *Kisfaludy Sándor-*

Garibaldi szobra a Múzeum-kertben

Széchényi Ferenc szobra a Múzeum-kertben

emlékmű, bronz Himfy-lant, rózsakoszorús gömbön álló sas, a kőtalapzatban a költő mellképe: Petrovits Dömétől (1903); *Monti Sándor*, bronz mellszobor, mészkő talapzaton: Kuzmik Líviától (1931); *Römer Flóris, Pulszky Ferenc* és *Hampel József* közös emlékműve, mészkő dombormű: Damkó Józseftől (1916). *Római oszlop* a „Forum Romanum"-ról

Az egykori műegyetem Vegytani Intézete

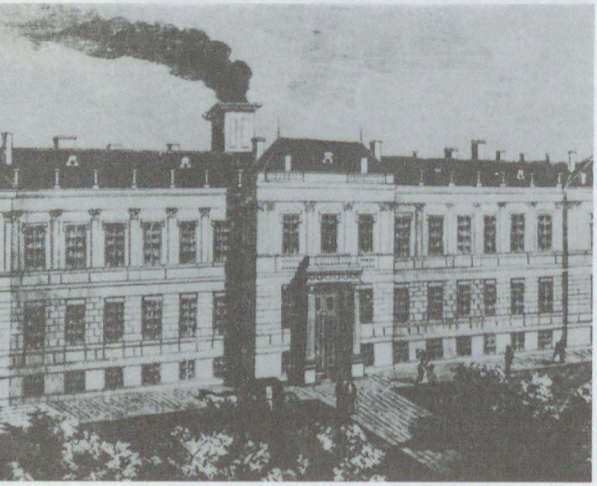

(Templum Pacis), a Római Magyar Egyesület ajándéka (1929). *Széchenyi Ferenc* gróf, álló bronzszobor, mészkő talapzaton: Istók Jánostól (1902). – *Irod.* Fejős Imre: A múzeumkert (Bp., 1962).

Múzeum körút (V., VIII. ker.): a *Kiskörút*nak a *Rákóczi úttól* a *Kálvin tér*ig terjedő szakasza. Előbb *Országút*, 1874-ben *Múzeum krt.*, a felépült *MNM* után, 1915-ben *Mehmed szultán út*, 1918-tól ~. A Kálvin tér felé haladva bal felől találjuk az →*Eötvös Loránd Tudományegyetem* (ELTE) Természettudományi Karának az ún. →*Trefort-kert*ben elhelyezkedő ép.csoportját (4. és 6–8. sz.), majd a →*Magyar Nemzeti Múzeum* (MNM) ép.-ét (14–16. sz.) az ún. →*Múzeum-kert*ben. A túloldalon több múlt századbeli, műemlékként nyilvántartott lh. sorakozik a ~ra néző nagyszámú könyvkereskedéssel, antikváriumokkal, udvaraikban, ill. azokba építetten a középkori pesti városfal maradványaival. Ugyancsak a ~ egyes házaiban maradtak fenn a középkori *pesti városfal* részletei a 9., 19., 21., 23–25., 27., 29., 31–33. sz. házak (megfelelően a Magyar u. 26., 28., 30., 32., 34., 36., 42. sz. házak) udvarán a telekhatárokon. További jelentős ép.-ek: **4. sz.:** az *ELTE Ásványtani Int.*-e. Az eredetileg kétemeletes ép.-et *Weber* Antal tervezte (1882); harmadik emelete újabban épült. Első emeletén a hétnyílású nyitott loggiát utóbb beüvegezték. Oldalrizalitjain háromszögű oromzat van, az orommezőkben sokalakos szoborkompozíciókkal; valószínűleg Hentsch Ignác művei. – **5. sz.:** kétemeletes, 7 ablakos romantikus stílusú lh., amely második emelete ráépítésekor (Diescher József, 1850) kapta mai alakját. Hátsó tűzfalában a pesti városfal egy szakasza van beépítve. – **6–8. sz.:** az *ELTE Természettudományi Kará*nak központi ép.-e. Kétemeletes, háromhomlokzatos ép. Főhomlokzata 9 ablakos, visszalépő oldalszárnyai 2–3–2–3–2 ablakosak, középtengelyét négyoszlopos erkély hangsúlyozza, oldalszárnyán 4 kettősoszlopos loggia van, bábos korláttal. A második emeletet falpillérek tagolják. A nyerstégla falú, majolika díszítésű, olasz reneszánsz stílusú épületet *Steindl* Imre építette (1880–1883) műegyetem céljára. Ezt a szerepét a lágymányosi Duna-parton felépült új műegyetem (→*Budapesti Műszaki Egyetem*) megnyitásáig töltötte be. – **7. sz.:** ún. *Unger-ház:* kétemeletes átjáróház, gazdag díszű romantikus homlokzattal, 7 ablakkal, a földszinti nyílások fölött szárnyas griffektől hordott 1–1 nyílt erkéllyel, minden emeleti ablaka előtt a két emeletet összefogó oszlopokkal, majd erőteljes kiülésű vakíves párkánnyal tagolt képszéke fölött moreszk attikával. Hátsó homlokzatát a Magyar u. 8–10. felé 4–1–4–4 ablakkal leegyszerűsítették. A házat *Ybl* Miklós tervezte (1852) Unger Henrik számára. Építője Wagner János volt. Szépen alakított kapualjából tágas előtérrel nyílik a lépcsőháza, és az udvara a hátsó bejáratának tengelyében különösen szép architektúrájú. – **21. sz.:** háromemeletes, romantikus stílusú lakóház, 4–5–4 ablakkal. *Pán* József építette (1863) Szeghő József számára. – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

Muzsika: 1. zeneművészeti, zenetudományi és -kritikai folyóirat 1929–30-ban. Szerk. Papp Viktor.

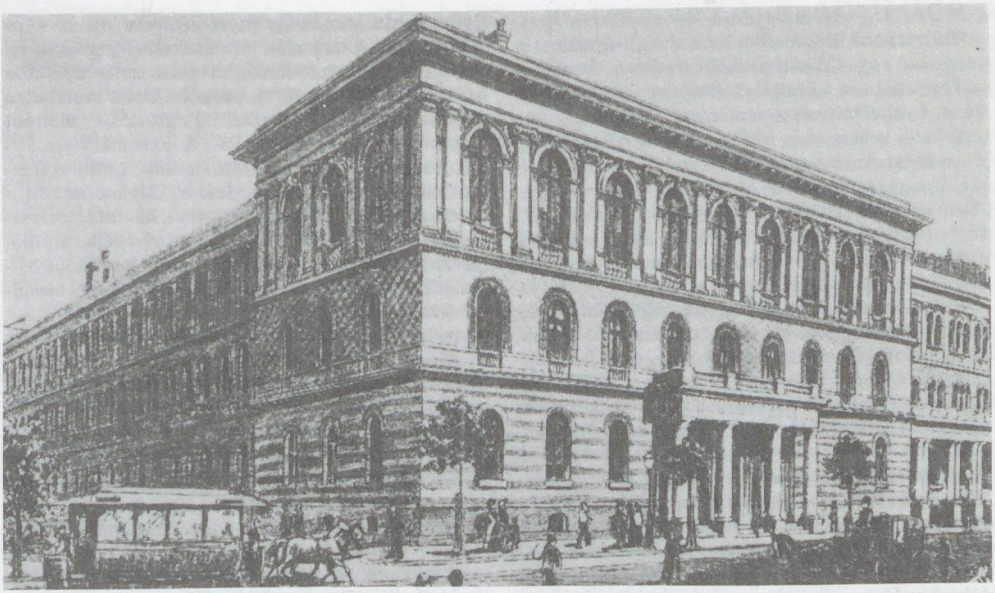

Az egykori műegyetem a Múzeum körúton (metszet)

– 2. közművelődési igényű, elsősorban a hazai zenei életről és eseményekről beszámoló havi lap. 1958-ban alapította Asztalos Sándor. Későbbi szerk.-je Feuer Mária.

Muzsika Nemzeti Vállalat: →*Nemzeti Filharmónia*

A Múzeum körút 7. sz. ház

műanyaggyártás: 1922-ben kezdődtek meg a kísérletek az Isola Művek Rt.-nél, hogy biztosítsák a nagyméretű idomdarab-szükségletet. Az eredményességet olasz, angol, román stb. cégek megrendelése jelzi. 1930-ban megindult a hőre lágyuló műanyagok feldolgozása is. Ugyancsak kísérleti jelleggel kezdték el a munkát 1921-ben a *Ganz Villamossági Rt.*-nél szigetelő idomtestek gyártására, s néhány év múlva teljesen kiiktathatták az importot. A főv.-ban a II. vh. előtti időszak legjelentősebb beruházása a *Kőbányai Műanyaggyár* beindítása volt 1939-ben. A II. vh. után a kezdeti sikerek nem éreztették hatásukat, 1960-ig a termelés jelentéktelen maradt, a külföldi termékek uralták a hazai piacot. A 60-as években vidéken állítottak munkába PVC-üzemeket, a főv.-ban csak a feldolgozóip.-t hagyták, ill. a kisebb telepeket gumi- v. vegyészeti gyárakba olvasztották be (pl. →*ALBUPLAST Műanyagfeldolgozó Rt.*, 1959; →*Egyesült Vegyiművek*, 1966; →*Villamosszigetelő és Műanyaggyár*, 1952; →*H-Pannonplast Műanyagipari Vállalat*, 1958 óta foglalkozik műanyagip. tevékenységgel is). Több egység összevonásából alakultak ki a kifejezetten műanyag-feldolgozást végző váll.-ok (pl. →*Fővárosi Műanyagipari Vállalat*, 1954; *Dunaplast Műanyag- és Gumiipari Szövetkezet*, 1976). A javító, felújító munkában megnőtt a kisüzemek, a magánszektor szerepe és jelentősége. 1950-ben jött létre a *Műanyagip. Kutatóint.* A szövetkezetek kooperációs és propaganda feladatairól orsz.-an az 1974-ben alapított →*KEMIPLASZT Vegyi- és Műanyagipari Szövetkezetek Műszaki Vállalata* gondoskodik. – A műanyaggyártás és -feldolgozás 1989-ben 144 gyártelepen 7000 alkalmazottat foglalkoztatott a főv.-ban.

MÜÁRT: →*Műszaki Áruk Kereskedőháza Rt.*

Műbarátok Köre: 1890-ben alakult irodalmi és művészeti egy. Célja a nemzeti irodalom és művészet támogatása, a közízlés fejlesztése volt. Kiállításokat, hangversenyeket rendezett, előadásokat tartott, fiatal zenészek és festők számára pályadíjakat, iparművészeknek ösztöndíjakat osztott. Kiadványai közül legjelentősebb a Műbarátok könyve (Bp., 1891) és a háromkötetes *Magyar műkincsek* (Bp., 1896–1901). Érdemleges működése az I. vh. után már nem volt. – *Irod.* Dalmady Sándor: A Műbarátok Köre 25 éves története (Bp., 1915).

Műcsarnok (XIV. Hősök tere): Bp. és az ország legnagyobb kiállítóterme. Kiállításokra alkalmas helyiség igénye először az *Országos Magyar Képzőművészeti Társaság* részéről 1863-ban merült fel. Egy ideig a mai Deák Ferenc u. 5. sz. épület, majd 1865-től az MTA egyes helyiségei szolgáltak kiállítás céljára. 1872-ben *Ráth* György javaslatára határozták el egy kizárólag kiállítás céljait szolgáló épület emelését. A kiírt pályázat alapján Láng Adolf eklektikus olasz reneszánsz épületét valósították meg (1875–1877) a mai Andrássy úton (→*régi Műcsarnok*). Jelenlegi épületébe 1896-ban költözött. A *Schikedanz* Albert és *Herzog* Fülöp tervei alapján készült épület eklektikus stílusú, közepén erőteljesen kiugró 6 oszlopos, háromszögű oromzatos portikusszal, előtte széles lépcsőkkel, oromzatában *Harangy* Jenő Szent István a művészetek pártfogója c. mozaikjával (1941), az oldalszárnyain 3–3 ablakkal. A hosszan nyújtott, nyerstégla épületet színes kerámiafríz díszíti. Hátsó homlokzata félkörös záródású, kiugró, 4 oszlopos, oromzatos középrizalittal. – Az épület a II. vh. során súlyosan megrongálódott, 1949–50-ben *Borsos* László irányításával állították helyre. – 1950-ben a Műcsarnokhoz kapcsolták az →*Ernst Múzeum*ot, a →*Fényes Adolf Termet* és a *Kulturális Kapcsolatok Intézete kiállítóhelyiségét* (*Dorottya utcai kiállítóterem*), s így jött létre a *Kiállítási Intézmények* szervezete, mely saját kiállítóhelyiségein kívül Bp.-en és vidéken számos helyen rendezett tárlatokat, lebonyolította a külföldi kiállítások, orsz. tárlatok, biennálék, vándorkiállítások rendezését és propagálását. A Műcsarnok így egyre inkább a kortárs képzőművészet, majd más művészetek (iparművészet, fotó, film) bemutatásának, megismertetésének központja lett. Rendszeres programjában szerepel a Nemzetközi Kisplasztikai Triennálé, valamint 1991-től a Nemzetközi MINTA Triennálé (tematikus képző- és iparművészeti kiállítás: „mintakalandok síkból térbe") megrendezése. Ugyancsak a Műcsarnok működteti a sok esetben a kiállítások témájához, koncepciójához kapcsolódó *Art Kino* stúdiómozit. – *Irod.* Borsos Béla–Sódor Alajos–Zádor Mihály: Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei (Bp., 1959).

A Műcsarnok épülete

műegyetem: →*Budapesti Műszaki Egyetem*

Műegyetemi Athletikai és Football Club, *MAFC*: a BME, ill. jogelődje sportegy.-e. Műegyetemi FC néven 1897. nov.-ben alakult meg mint az első bp.-i egyetemi sportklub. Alapító szakoszt.-a a labdarúgás, első elnöke K. Jónás Ödön műegyetemi tanár volt. Az atlétikai szakoszt. megalakulása miatt 1903-tól a klub elnevezése MAFC lett. A ~ első szakoszt.-ai közül kiemelkedett az asztalitenisz. A MAFC rendezte 1905-ben a világon az első asztalitenisz bajnokságot, a győztes a műegyetemisták játékosa, Redlich Béla lett. Donáth Leó, az ismert sportmecénás 1907-ben alapította meg az úszószakoszt.-t, amely a 10-es években világhírű csapattal rendelkezett, versenyzőik közül Wendelin István, Kenyery Alajos világcsúcsot úszott. 1910-ben Zielinski Szilárd építész, a MAFC tanárelnöke megépítette a parafakő és linóleum burkolatú modern boxtermet. A két vh. között a legjelentősebb új szakoszt. a teniszezőké. A ~ teniszpályája a Bertalan u.-i sporttelepen működött. 1934. dec. 1-jén megalakult a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdasági Tudományegyetemi AFC, de a klub továbbra is MAFC néven szerepelt. 1935-ben egyesült az Állatorvosi Főisk. SE-vel és a Közgazdasági EAC-cal. 1938-ban vidéki aloszt.-t alakított Soproni MAFC néven. – 1945 után a klubot többször is átszervezték. 1951-ben egységes orsz. egyetemi és főisk. sportközpontot hoztak létre, Haladás SE néven, ezen belül működött a ~ Műegyetemi Haladás néven. A Haladás SE 1957-ben megszűnt, s 1957-től újra régi nevükön szerepelnek az egyetemi klubok, így a ~ is. Az utóbbi évek szakoszt.-ai közül jelentősebb eredményeket a kosárlabdázók és a rövid ideig BEAC-MAFC néven szerepelt atléták értek el. A ~ban elsősorban az egyetemi tömegsport a jelentős. 1986-ban a BME-n jött létre az első egyetemi diáksportegy., külön kiemelkedő a kollégiumi sportélet. A műegyetem Martos Flóra Kollégiuma pl. kosárlabdában évek óta részt vesz az NB alacsonyabb bajnokságaiban. – A ~ sporttelepe a XI. Budafoki út 42. sz. alatt van.

Műegyetemi Könyvtár: →*Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára*

Műegyetemi Sportrepülő Egyesület Repülőgépgyára: →*EMESE Magyar Kísérleti Repülőgépgyár Rt.*

Műegyetem rakpart (XI. ker.): a →*Szabadság hídtól* a →*Petőfi hídig* terjed. Kiépítése 1909-ben történt, s neve azóta ~ . Az alsó rakpart és a Felső sétány

közötti támfalban tábla van elhelyezve, amelyen néhány nagy dunai árvíz szintjét jelölték meg.

Műegylet: →*Pesti Műegylet*

műemléki környezet: olyan körülhatárolt terület, ahol történelmi értékkel bíró, műemlékként védett objektum(ok) áll(nak). A ~ben a védett objektum szépségét és zavartalan érvényesülését biztosító építészeti és tájképi összefüggést eredeti állapotban fenn kell tartani, és csak a meglevő értékek figyelembevételével és tiszteletben tartásával lehet beavatkozást, ill. átalakítást végezni; a ~eket a városrendezési tervekben fel kell tüntetni. A főv. ~ei: a (→*Tabán, a →budai Várpalota, →Várnegyed,*) → *Mátyás király nyéki vadászkastélyának* romjai, a →*Gercsepusztai romok,* (II. ker.), a →*Kiscelli Múzeum,* a *klasszicista zsinagóga és óbudai r. k. templom környéke* (III. ker.), az *aquincumi polgárváros és amfiteátrum* (III. ker.) a *belvárosi templom* és környéke, a →*Magyar Nemzeti Múzeum,* az *albertfalvai castrum* (XI. ker.), a *margitszigeti domonkos, ferences és premontrei romok* (XIII. ker.), a →*Hősök tere* és a *nagytétényi barokk kori kastély és római castrum* (XXII. ker.).

Műemlékvédelem: műemlékvédelmi építészettörténeti szemle. 1957-től havonta jelenik meg. Kezdetben a M. Építőművészek Szövetsége Műemléki Biz.-ának, jelenleg az Orsz. Műemléki Felügyelőségnek, az ICOMOS M. Nemzeti Biz.-ának a lapja.

Mű- és Iparmúzeum: →*Iparművészeti Múzeum*

műgyűjtők: a műgyűjtés a műpártoló és mecénás tevékenység egyik fajtájaként a kiegyezés korára vált jelentőssé Bp.-en. Létrejöttének előzményei azonban a középkorig nyúlnak vissza, az Árpád-házi kir.-ok koráig, amikor az értékgyűjtés legkezdetlegesebb formáját a kir. és az egyház tulajdonában lévő kincstári vagyon, felhalmozott tárgyi értékek képviselték. A műgyűjt.-ek kialakulása terén előrelépést a reneszánsz művészet térhódítása jelentett. Ekkor a tezaurálást, a vagyoni javak, értéktárgyak gyűjtését a legfelsőbb hatalom körében a mecenatúra, a művészet pártolása váltotta fel (Mátyás kir., valamint főpapi személyek). Mátyás kir. halála után a műgyűjtést, a mecenatúra tevékenységét egyes főurak folytatták. Műgyűjt.-ek a török megszállás idején vidéken jöttek létre. Fellendülést a 18. sz. hozott, egyrészt a török uralom, másrészt a pestisjárvány megszűnésével. A gazdag barokk művészet főúri építkezéseken és a hozzájuk kapcsolódó műpártolásban mutatkozott meg, valamint a tudományos, esztétikai értékítélettel kialakított, magas művészi kvalitást képviselő gyűjt.-ben. A 19. sz. elejéről hasonló igényű főúri gyűjt. a Brunszvik-palota képtára Budán, és a későbbiek folyamán az MNM tulajdonába került →*Marczibányi-gyűjtemény* és →*Jankovich-gyűjtemény,* valamint *Pyrker* János egri érsek 1836-ban adományozott képgyűjt.-e, mely a Szépművészeti Múz. tulajdonába került. A főnemesi műpártoló réteg mellett a polgárosodás megindulásával kisebb jelentőségű főv.-i polgári gyűjt.-ek is létrejöttek (Őry építész budai bibliotékája, római pénzgyűjt.-e, Kehrer József és Szüts István tanár éremtára, Reicher Jakab fésűkészítő drágakő, érem és ásványgyűjt.-e, Lussenszky Pálné Tisza Vilma képgyűjt.-e stb.). A hazai műgyűjtésben újabb fordulatot a kiegyezést követő békeidők jelentettek az országba szabadon beáramló műkincsek, szellemi termékek (mint pl. a múlt századi francia festészet) megszerzésében ismét a legtehetősebb rétegek játszottak szerepet. Ily módon gyarapodott az elsősorban külföldi klasszikus festményeket tartalmazó Andrássy gr.-ok gyűjt.-e, melynek egyes darabjai a Szépművészeti Múz.-ba, több mint 40 darabja a SZU-ba került hadizsákmányként; *br. Herczog* Mór gyűjt.-e a spanyol művészet több kiemelkedő alkotásával; *br. Hatvany* Ferenc gyűjt.-e francia remekművekkel (Ingres, Delacroix, Courbet, Corot, Daumier, Renoire, Picasso); *br. Kohner* Adolf kollekciója Sisley, Bastien-Lepage, Van Gogh, Maurice Denis, Matisse, Daumier, Puvis de Chavannes, Gauguin, Bonnard képeivel. A nagypolgárság köréből jelentős műtárgykollekcióra tett szert *Nemes* Marcell (Greco, Goya, fr. festők: Courbet, Corot, Cézanne, Manet, Monet, Gauguin stb.), képei a Szépművészeti Múz. anyagát gazdagították, valamint *Glück* Frigyes 17. sz.-i holland festményekkel. A külföldi anyag mellett m. kortársművészetet is gyűjtött br. *Hatvany* Ferenc (Munkácsy, Paál László) és *br. Kohner* Adolf (Munkácsy, Paál László, Mészöly Géza, Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly, Rippl Rónai József). Ebben az időszakban került néhány igen jelentős korábbi főúri gyűjt. áll., múz.-i tulajdonba: az *Eszterházy-képtár*at a m. áll. megvásárolta 1871-ben az Orsz. Képtár számára (ma a Szépművészeti Múz. törzsanyaga); a múz. állományába került *Ipolyi* Arnold *gyűjt.*-e ajándék formájában (1872); *gr. Zichy* Jenő *magángyűjt.*-ét a Főv. Képtárra hagyományozta (1901); →*Pálffy-hagyaték* az MNM-et, majd a Szépművészeti Múz.-ot (1907 végrendelet) gazdagítja; *Apponyi* Sándor régészeti gyűjtése („kurdi lelet") az MNM tulajdonába, ókori vázagyűjt.-e a későbbiek folyamán a múz. antik oszt.-ra került, lengyeli könyvtárát, az egyik legjelentősebb hungarika-gyűjt.-ét az OSZK-nak adományozta; *Ráth* György régi m. nyomtatványgyűjt.-ét az MTA könyvtárának ajándékozta (1895), értékes magángyűjt.-ét özvegye, Melcsiczky Gizella 1906-ban az áll.-ra hagyományozta (→*Ráth György Múzeum*). A századforduló éveiben átrendeződött a műpártolói tevékenység és kialakult a kapitalista szabadversenyen alapuló polgári mecenatura is. Így a külföldi műtárgygyűjt.-ek mellett megjelentek jeles m. művészeti kollekciók is. *Timár* Rezső a 19. sz.-i francia festészet mellett a 20. sz.-i m. műveket is gyűjtött; *Mauthner* Zoltán kiemelkedő kortársművészeket (Barabás Miklós, Csók István, Fényes Adolf); *Majovszky* Pál kortárs m. és külföldi grafikát (1914-ben a Szépművészeti Múz.-nak ajándékozta); *Dános* Géza: Markó Károlytól Mednyánszky-ig 19. sz.-i anyagot; *Fónagy* Aladár a múlt század utolsó évtizedeitől, Donát Jánostól Vaszaryig gyűjtött m. műveket; *Weisz* Béla és *Schuler* Gusztáv főként 20. sz.-i mestereket. Külön értéket képviselt *Wolfner* Gyula a század első évtizedeit és a m. népművészet emlékeit képviselő gyűjt.-e, mely kollekció újfajta kutatási szempontokat érvényesített: pl. Székely Bertalan tájképek, Szinyei Merse Pál korai, friss pleinair-jei,

Munkácsy vázlatai stb.; klasszikus m. és kortárs festményeket tárolt *Fruchter* Lajos; ip.művészeti tárgyakat, ötvösműveket tartalmazott *Glück* Frigyes gyűjt.-e (kulcs és evőeszközkészlete az Iparműv.-i Múz.-ba került). A kor jelentős műgyűjtői még: *Hopp* Ferenc K-ázsiai, főleg kínai és japán tárgyú művekkel (gyűjt.-ét 1923-ban az áll.-ra hagyta, a K-ázsiai Művészeti Múz.-ban látható); *Neumann* Lajos elsősorban távol-keleti műtárgyaival, japán kisplasztikáival, melyek a Hopp Ferenc K-ázsiai Művészeti Múz.-ba kerültek; *Perlmutter* Alfréd kínai műtárgygyűjtő. A két vh. közötti időben került végleg az Iparművészeti Múz. tulajdonába a *Procopius* bútor- és porcelángyűjt. Az első vh.-t követően az infláció és a műtárgykereskedelem nehézségei miatt a m. tárgyú műkincsgyűjtés került előtérbe. Az 1930-as években az anyagi konszolidáció, a meggyorsult és megnövekedett pénzforgalom kedvezően hatott a műtárgyvásárlásra. Az 1930–40-es években – az anyagi áldozatot vállaló, értő gyűjtők tevékenysége következtében – a rangos élő m. művészetet reprezentáló gyűjt.-ek álltak össze, melyek közül a harmincas évek elején *Beczkói Bíró* Henriké Wolfner Gyula szempontjait követve vált jelentőssé (az elismert értéken belül az eredetit kereste). *Ernst* Lajos m. művészek önarcképeit őrző sorozata 1932-ben letét gyanánt került a Szépművészeti Múz.-ba, a m. zene emlékeit az Operaház múz.-ában helyezték el. Halála után (1937) régi külföldi és m. festészeti anyagát (Székely Bertalan, Lotz Károly, Madarász Viktor) főv. múz.-ok szerezték meg. Történeti és művészeti gyűjt.-ének egy része az MNM-ban található. Az 1930-as évek végén figyelemreméltó még *Köves* Oszkár gyűjt.-e (Ferenczy Károlytól Derkovitsig a század legújabb irányzatait követte (Rippl Rónai, Ferenczy, Gulácsy, Derkovits, Nagy István, Márffy Ödön, Czóbel Béla). Az 1930–40-es évekből említésre méltó élő m. műgyűjt.-ek birtokosai: *Gegesi Kiss* Pál, *Fleischer* Dezső, *Hidas* László, *Radnai* Béla, *dr. Oltványi (Ártinger)* Imre, s a Gresham asztaltársaság tagjaiként a csoport műveiből Fruchter Lajos, Cseh-Szombathy László, *Szilágyi Sándor* (kőfaragómester) hoztak létre műgyűjteményeket. Említésre méltó még *Mihályfy* Ernő gyűjt.-e. A II. vh. után az említett ~ közül tevékenységét Köves Oszkár folytatta. Az 1960-as években az USA-ban élt, ahol Czóbel Béla művészetét népszerűsítette. Hazatérve újabb gyűjt.-ét Kondor Béla, Országh Lili és Tóth Menyhért műveiből hozta létre. (Korábbi kollekciója az MNG-be és a Bp.-i tört. Múz. újkori oszt.-ra került). A II. vh. után a legtöbb műkincs, a vidékiek is többnyire főv. múz.-okba kerültek, a magántulajdonban lévő műtárgyak gazdát cseréltek. Hosszúéletű műgyűjt.-ek ritkán jönnek létre, mivel a társ. változások függvényében alakulnak, szétszóródnak. A gyűjtők, akik az értelmiség legváltozatosabb köréből kerülnek ki, többnyire mai m. festészetet vásárolnak. Jelentős még az iparművészeti tárgy- és éremgyűjtés is. A hazai műpiac egy része a BÁV (régi művészet), a kortárs művészet értékesítése hosszú ideig a Képcsarnok Váll.-hoz tartozott.

Műgyűjtők Galériája (V. Kossuth Lajos u. 12.): a két vh. közötti m. és antik festmények és szobrok, kisplasztikák bemutatásával és árusításával foglalkozik. Tevékenységét 1985-ben kezdte meg, majd 1991-ben részben külföldi tulajdonú vegyes vállalkozássá, egyben aukciós házzá alakult. Galériájában évente két alkalommal rendez árverést. A vétel-eladás, műtárgybecslés és exporttevékenysége mellett évente egy művész reprezentatív kiállítását rendezi meg Bp.-en és külföldön.

Műhely: *Bortnyik* Sándor magánisk.-ja, amely 1928–38 között működött. Kezdetben a Damjanich u.-ban, majd 1929-től a Nagymező u. 3.-ban volt. Elsősorban az alkalmazott grafika alapismereteit nyújtotta, plakát és csomagolásterveket, betűtípusokat stb. készítettek a növendékek. Itt tanult Vásárhelyi Győző (Vasarely), Csillag Vera, Szántó Tibor, Macskássy Gyula stb. Az isk.-nak jelentős szerepe volt a művészi színvonalú m. alkalmazott grafika megteremtésében.

Mühlbeck Károly (Nagysurány, 1869–Sashalom, 1943): festő, grafikus, illusztrátor. Rajztanítói oklevelet szerzett, majd különböző kiadóknál, elsősorban a Singer és Wolfner cégnél dolgozott mint újságrajzoló és könyvillusztrátor. Az 1910-es évektől három évtizeden át hetente készített tusrajz fejléceket az *Új Idők* c. lapba aktuális bp.-i eseményekről és figurákról, szelíd humorral.

műjégpálya: az első ~t 1876-ban az angliai Chelsea-ban létesítették. Bp.-en 1926-ban nyílt meg a Városligeti-tavon az első 5600 m² területű ~. A főv.-ban a következő helyeken létesítettek ~t: *Városliget* (10 800 m²), *IV. Megyeri úti stadion, Millenáris Sporttelep, Kisstadion.* Jeges sportesemények alkalmával a →*Budapest Sportcsarnok* küzdőpályája is ~vá alakítható.

Műkereskedelmi Központi Tárlat: →*galériák*

műkorcsolya: →*korcsolyázás*

Müller Kálmán, br. (Pest, 1849–Bp., 1925): belgyógyász, eü. szervező. Tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. 1874-ben Bp.-en gyakorló orvos. A Rókus Kórház (1887), majd a Duna balparti kórházak ig.-ja; az egyetem bölcsészeti karán és a műegyetemen az egészségtan előadója. Az Orsz. Közeü. Tanács elnöke (1897-től), a tbc elleni küzdelem kormánybiztosa (1911). Az első szünidei orvostovábbképző tanfolyam szervezője *Korányi* Frigyessel és *Markusovszky* Lajossal.

Müller Fülöp hintó- és kocsigyára: →*manufaktúra*

Münnich Ferenc u.: →*Nádor u.*

műszaki akadémia: →*Magyar Kir. Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia*

Műszaki Áruk Kereskedőháza Rt., *MŰÁRT* (VI. Bajcsy-Zsilinszky út 53.): legjelentősebb profilja a kereskedelmi és vendéglátóipari gépek, valamint üzletberendezések forgalmazása. Jogelődje az 1949-ben, több magántulajdonú cég összevonásával létesített *Műszaki Árut Értékesítő Váll.* Főbb feladatai voltak: csiszolóáruk, borászati és pincegazdasági eszközök, vegyszerek, műszaki textíliák, kohászati segédeszközök, tűzoltó-felszerelési cikkek, munkavédelmi eszközök, golyóscsapágyak, műszaki bőr- és gumiáruk, segédanyagok értékesítése. 1952 után tevékenysége kibővült a hazai fejlesztési programok-

ban való részvétellel hűtőgépek és hűtőbútorok forgalmazásával, továbbá kereskedelmi és vendéglátóipari gépek árusításával. Jelenlegi cégnevét és szervezetét 1990-ben nyerte. A ~ többségi résztulajdonnal rendelkezik a MŰÁRT nevet viselő Szerviz és Szolgáltató Kft., a Sped Kft., az UNIGLOB Készletinformációs és Értékesítő Kft., a SECUNION Munkavédelmi Kft., a METALON-BIKE biztonsági eszközöket, berendezéseket, páncélszekrényeket gyártó m.–német vegyes kft., Műszaki Árut Forgalmazó Kft. (Miskolc) vállalkozásokban.

műszaki egyetem: →*Budapesti Műszaki Egyetem*

Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoport: →*Országos Műszaki Múzeum*

Műszaki Fejlesztési Pénzügyi Egyesülés: →*INVESTBANK Műszaki Fejlesztési Bank Rt.*

Műszaki Hadapródiskola: →*Magyar Kir. Görgey Artúr Műszaki Hadapródiskola*

Műszaki Könyvkiadó (I. Szentháromság tér 6.): kiadóváll. 1955-ben létesült. Kiadványainak köre: műszaki szakkönyvek az összes ip.ágak (az élelmiszerip. kivételével) számára; műszaki-gazd. és technikai ismeretterjesztő szakirodalom; ip. szakoktatási tankönyvek az ip. tanulók képzésétől a főisk.-sokéig, egyes egyetemekig; évkönyvek, váll. és int.-i kiadványok (megbízás alapján). Ez utóbbiak között katalógusok és gyártmányismertetők is szerepelnek.

Műszaki Könyvtár: →*Országos Műszaki Információs Intézet és Könyvtár*

Műszaki Múzeum: →*Országos Műszaki Múzeum*

Műszéntermelő Vállalat (X. Gergely u. 43–51.): 1948-ban kezdte meg működését a felszámolt DK-európai Iparfejlesztő Rt. telephelyén. Jogelődje, az *Ipartermék Értékesítő Rt.* 1933-tól 1947-ig a Honvédelmi Min. hatáskörébe tartozott. Először az aktív- és műszéngyártás, majd 1956/57-ben a színesfém-porkohászat, ill. a szén- és bronzkefegyártás indult meg. Termékei közül a műszenet az elektronika, gép- és vegyip., víztisztítás területén alkalmazzák, a porkohászati termékeket és az aktív szenet az élelmiszer-, gyógyszer-, alumínium- és vasip. egyaránt felhasználja. A termelés egy része vidéki telephelyeken folyik (Polgárdi, Kelemér, Tatárszentgyörgy).

műszeripar: a főv.-ban a múlt század derekától a *Calderoni-cég* a bedolgozó kisiparosok által készített műszereket hozta forgalomba. „Caldoroni" névvel márkázva árusították a Süss Nándor által 1786-tól vezetett kolozsvári mechanikai tanműhelyben *(MOM)* gyártott műszereket. A 19. sz. utolsó évtizedeiben már működött néhány mérleggyár. A *Deckert és Homolka* villamossági cég elektronikai tudományos műszereket állított elő. 1889-től a *Ganz és Társa Rt.* számlálógyára sorozatban gyártotta váltakozó áramú indukciós fogyasztásmérőjét. A Süss Nándor által 1884-től vezetett Orsz. Mechanikai Tanműhelyben a mérőeszközgyártás keretében állították elő Eötvös Loránd világhírű torziós ingáját. Az 1900-ban magánváll.-tá alakult Süss-féle gyár geodéziai és isk. taneszköz jellegű műszereket készített, a *Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Rt.* elektrotechnikai gyára villamos műszereket, a *Marx és Mérei Gyár* tudományos elektromos műszereket és feszmérőket gyártott. – A két vh. között a főv. ~ jelentősen fejlődött. A Süss-cégből létrehozott →*Magyar Optikai Művek* (MOM) a II. vh.-t megelőzően már 3000 munkást foglalkoztatott, s főleg katonai célokra optikai műszereket készített. Az 1920-ban alapított *GAMMA Finommechanikai és Optikai Művek Rt.* 1944-ben már több mint 4000 munkással légvédelmi és tengerészeti műszereket, geofizikai mérőműszereket, villamos automatikákat, kvarcszűrőket és teodolitokat, valamint rádiólokátorokat gyártott. Neves váll.-tá fejlődött az *Engel Károly és Fiai cég* (EKA) elektromos műszereivel és áramszámlálóival. Az 1950-es évek erőltetett ütemű ip.fejlesztése során megalakult a Műszeripari Központ, az Orvosi Műszergyártó Egyesülés, a Kórházi Berendezések Gyára, az *Elektromos Mérőműszerek Gyára* (EMG), az *Orvosi Műszerkereskedelmi Váll.* (OMKER), valamint a kutatási és fejlesztési célokra 1949-ben alapított Optikai Kutató Laboratóriumból (ma VIDEOTON Fejlesztési Int.) és a Villamos Műszertechnikai Kutatási Biz.-ból létesített *Műszerip. Kutató Int.* (MIKI). Az Orvosi Műszergyártó Egyesülésből négy önálló váll. jött létre: a Bp.-i Orvosi Műszergyár, a Debreceni Orvosi Műszergyár, a Fogorvosi Műszerip., valamint a Szemüvegkeretgyár. Ez utóbbi önálló maradt, míg a másik három beolvadt az 1963-ban létesített *Medicor Művek*be (→*Medicor*). A harmadikként alapított kutatóint. 1958-ban a *Méréstechnikai Központi Kutató Laboratórium.* – Az 50-es években új ip.ágként jött létre az elektronikus művek, az orvosi műszerek, a diagnosztikai eszközök és az irányítástechnikai eszközök gyártása. Újdonság az automatizálás, valamint a rádiótechnikával kapcsolatosan a félvezetők és az integrált áramkörök előállítása. A méréstechnika és az automatizálás tudományos művelésére 1962-ben megalakult a Méréstechnikai és Automatizálási Tudományos Egy. (MATE). Jelentős volt a gödöllői Elektromos Készülékek és Mérőműszerek Gyárából, valamint a Közlekedési Mérőműszerek Gyárából létesített *Ganz Műszer Művek* alapítása. – A ~ban 1971-ben 35 000, 1973-ban 57 000 munkás dolgozott. – A 80-as évek közepétől jelentős változás történt a ~i kisváll.-ok alapításával. Megerősödött a magántulajdonosi szektor. A legtöbb új vállalkozás kft., kisszövetkezet, betéti társaság. és 1988-tól külföldi részvételű vegyesváll. formájában működött. 1990-ben a bp.-i műszergyártó és -javító ip.telepek száma 398, a ~-ban foglalkoztatottak létszáma 23 000 fő volt.

műszeripari szövetkezetek: a II. vh. előtt a műszereket az ip. nagyobb részt importból szerezte be. 1950-ben 54 kisüzem működött a híradástechnikában és a rokon szakmákban. Termékválasztékuk a belföldi piac méreteihez képest jelentős volt, de technológiai színvonaluk elmaradt a világszínvonal mögött. Az 1950-es években a műszerágazat fejlesztésénél három feladatot igyekeztek megoldani: a belső autarch fejlesztést; magas műszaki színvonalú licencek megvételét és meghonosítását; a fejlett technológiával rendelkező váll.-októl importált

gyártástechnikát. Az 1960-as évektől a feladatok végrehajtását a nagyobb ~re bízták: Műszeripari Szövetkezet (OKISZ), Elektronika Átviteltechnikai Szövetkezet, ELKIS Elektrotechnikai Szövetkezet, FOK-GYEM Szövetkezet, GEM Gép- és Műszerip. Szövetkezet, OMSZÖV Orvosi Műszer- és Készülékjavító Szövetkezet, Óra-Műszer Ip. Szövetkezet, RADELKIS Elektrokémiai Műszergyártó Szövetkezet, TERVINTERV Villamos-Mérőműszer Szövetkezet, TELMES Műszergyártó Szövetkezet. – 1985–1990 között sorra alakultak meg a műszergyártással foglalkozó új szervezetek s vegyesváll.-ok, mint pl. a CALDERONI Műszer-, Taneszközgyártó és Forgalmazó Váll., DIATRON Humáneü. Diagnosztikai Elektronikus Mérőeszközök Kutató-Fejlesztő Kft., HORTON Műszergyártó BT., Laboratóriumi Műszergyártó Rt., METEFÉM Műszerkészítő Kisszövetkezet, METRUM Kispesti Fém- és Műszerip. Kisszövetkezet, OGIMEX Olaj- és Gépip. Műszer Elektronikai Kisszövetkezet, PONT Automatizálási és Műszertechnikai Kisszövetkezet, ROLITRON Bioelektronika Rt., SZISZTÉMA Méréstechnikai Gmk. – A műszergyártás centruma mindig is a főv.-ban volt. 1990-ben mintegy 140 jelentősebb szakágazati termelést folytató cég – zömükben kis- és középváll. – működött Bp.-en.

Műszertechnika Fejlesztő-, Gyártó-, Értékesítő- és Szolgáltató Rt. (X. Venyige u. 3.): 1981-ben alakult polgári jogi társaságként. 1982-től gazd. munkaközösség, 1985-től kisszövetkezet, 1991-től rt. Profilja a műszerek és mérőeszközök gyártásától kezdve a piaci igények szerint folyamatosan bővült. Napjainkban a személyi computerek, eredményjelző táblák gyártása és értékesítése, számítógépes programok fejlesztése, távközlési hálózatfejlesztés stb. képezi a legfontosabb tevékenységi területeket. Külföldön hat leányváll.-a és egy kirendeltsége van. Belföldön hat számítástechnikai és elektronikai világcég kizárólagos képviseletét látja el. 1990-ben a svéd Ericsson gyár partnereként megnyerte a hazai digitális telefonközpontok gyártására és szerelésére kiírt nemzetközi pályázatot.

Műszínkör: →*Magyar Műszínkör*

MŰSZI Rt.: →*Mezőgazdasági, Üzemszervezési, Számítástechnikai és Informatikai Rt.*

műugrás: az úszáshoz tartozó sport. A század elején a *Batthyány téri katonai uszodá*ból indult ki, majd a *Millenáris* és *Császár uszodá*ban űzték, de csak 3 m-es rugalmas deszkáról. A *Nemzeti Sportuszodá*ban és a *Vasutas Uszodá*ban van jelenleg szabályos műugróberendezés. Az első bajnokok: 1910: férfi műugrásban Rajágh László (MAC), 1929: férfi toronyugrásban Vajda László (Triestina), 1930: női műugrásban Erdős Vera (BEAC), 1936: női toronyugrásban Fonyó Lívia (MTK). Újvári László (FTC) 1958-ban Bp.-en műugró EB-t nyert.

Művégtaggyár, Magyar Királyi Állami: →*Gyógyászati Segédeszközök Gyára*

művelődési otthonok (régebben használatos kifejezéssel *kultúrotthonok*): az öntevékeny művelődési élet, a szabadidő társas eltöltésének a fórumai, helyiségei. Előzményei a kaszinók, klubok, társaskörök, kultúrházak, vigadók, →*munkásotthonok*. Bp.-en az 1827-ben alapított →*Nemzeti Casino* volt az első társaskör a főnemesség számára. A polgárság, amely évtizedekig különböző vendéglők és szállodák különtermeiben élt szervezett társaséletet, a múlt század végén kezdte építeni a főv.-ban kaszinóit, s századunk elején már minden bp.-i ker.-nek és az akkori peremvárosoknak megvolt a maga székházával rendelkező társasköre. A különböző társ. rétegek is igyekeztek maguknak otthont szerezni, így alakultak a kereskedő- és iparoskörök, a művészek és írók újságírók klubjai (*FÉSZEK, Otthon* stb.). Az egyházak is építettek közösségi termeket híveiknek a templomon kívül. A munkásszervezetek ugyancsak vendéglőkben kezdték a társaséletet. Századunk elején épültek fel az első munkásotthonok (Csepeli Munkásotthon, 1905; →*Gutenberg Otthon*, 1907 stb.). 1911–12-ben a főv. a Tisza Kálmán (ma köztársaság) vagy a Calvin téren egy nagy kultúrpalota felépítését tervezte, könyvtárral és múz.-mal. Az I. vh. azonban meghiúsította a tervet. A községi feladattá vált népművelés a két vh. között általában isk.ép.-ekben folyt, a munkásművelődés számára nagyhírű otthonok készültek (a vasasoké a VIII. Magdolna u.-ban, a pestszenterzsébeti vasasok Csilije, az újpesti, rákospalotai munkásotthon). – 1945-ben a régi társaséletet szétesett, a társaskörök ép.-eit többnyire más célra vették igénybe. Az 1949 után létesített „kultúrotthonok" ünnepségekre és gyűlésekre épültek nagy színházteremmel és adminisztrációs helyiségekkel. Ilyen volt pl. a József Attila Művelődési Ház (József Attila tér 4.), a MOM Művelődési Háza (XII. Csörsz u. 14.), a Hazai Fésűsfonó Művelődési Háza (IX. Soroksári út 164. stb.). Minden ker. tanács, szakszervezet, nagyüzem és fegyveres testület kötelessége volt ~at létesíteni. Átalakítottak vendéglőket, mozikat, magánházakat, és minden nagyobb intézményben létesült kultúrterem. Ez volt az amatőr színjátszók, szavalók, énekesek, a TIT-előadások kora. Az 50-es évek közepén megindult az egyetemi szintű népművelőképzés, és az 1957-ben alakult *Népművelési Int.* igyekezett a ~ tevékenységét magasabb szintre emelni. A 60-as években épített ~ már helyet biztosítottak a szakköröknek, tanfolyamoknak, kluboknak, kiállításoknak is. Ekkor épült pl. a →*Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza*, a Belvárosi Művelődési Ház (V. Molnár u. 9.); a Pataki István Művelődési Központ (X. Szt. László tér 7–14.); a Művelődési Központ és Ifjúsági Ház (II. Marcibányi tér 5.); az →*Almássy téri Szabadidő Központ* stb. Kezdődött a tanfolyamok, vetélkedők, szakkörök, táncházak, beatkoncertek, vásárok korszaka. Az egyes ~ igyekeztek saját profilt kialakítani. Az 1976 évi művelődéspol. határozat ajánlotta, hogy a különböző fenntartók működjenek együtt, és lehetőség szerint egyesítsék a ~at és a népkönyvtárakat, így a klubkönyvtárak lassan természetes részei lettek a ~nak. A 70-es évek közepe óta újabb beruházás alig történt, a ~ önálló gazdálkodásra kényszerültek, a költségvetési támogatás csökkent, szolgáltatásaikat már térítés ellenében nyújtják. A hetvenes években számontartott 216 otthonnal szemben a 80-as évek végén a működő ~

száma 80–90 a fővárosi egész területén. Tevékenységük eltolódott az ifjúsági szolgáltatások felé.

Művészet: 1. az első igényesebb, illusztrált művészeti folyóirat. Az →*Országos Magyar Képzőművészeti Társulat* támogatásával 1902-ben *Lyka* Károly alapította és szerk. 1918-ig. A társulati tagok illetményként kapták. Melléklapja a *Műcsarnok* volt, mely teljesen rendszertelenül 1909-ig jelent meg, szerk. Ambrozovics Dezső. – 2. 1936–43 között megjelent, a művészet minden ágát felölelő folyóirat. Szerk. Kende Béla (1942-ig), majd Tiszay Andor. – 3. 1960-ban indult képzőművészeti folyóirat. 1971-ig a →*Magyar Képzőművészek Szövetsége* lapja volt. Szerk. 1972-ig Pogány Ö. Gábor, 1972-től megszűnéséig, 1990-ig Rideg Gábor. Utódja az *Új Művészet*.

Művészeti Hetek: →*Budapesti Tavaszi Fesztivál*

Művészeti Tanács: a színházak államosításától 1989-ig a színházakban működött véleményező és tanácsadó testület, amely a színház főrendezőjéből, zenés színháznál a zenei vez.ből, a gazd. vez.ből, a párt- és a szakszervezeti titkárból, valamint évenként újraválasztott öt művésztagból állt. A tanács döntött a műsortervről, a társulatfejlesztésről, a propagandáról, továbbá a művészi munka megszilárdításáról és továbbfejlesztéséről. A pártállam (állampárt) megszűntével a ~ intézménye is megszűnt.

Művészettörténeti Értesítő: 1952-ben indult tudományos szakfolyóirat. 1954-től 1960 végéig a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat folyóirata volt. Szerk. Pogány Ö. Gábor (1952–53, 1961–81), Dercsényi Dezső (1953-tól), Mojzer Miklós (1981-től).

Művész Galéria (VIII. Rákóczi út 7.): magángaléria. 1987-től működik, kezdetben képzőművészeti szaküzletként. Külföldi galériákkal tart fenn kapcsolatot a 20. sz.-i m. művészet propagálására.

Művészház: 1909 dec.-ében kiállítások rendezésére alakult egy., jelentősége kiemelkedő a kor művészeti életében. Alapítója, ügyvezetője és művészeti ig.-ja Rózsa Miklós volt. A ~ helyiségeiben találtak otthont a modern m. művészet képviselői. Rendszeres kiállítói voltak a *Nyolcak* tagjai. Kiemelkedő eseménye volt 1911-ben a reprezentatív Kernstok-kiállítás. 1910 szept.-étől francia mintára zsűrimentes csoportos kiállításokat is rendezett, cserekiállításokat bonyolított le a bécsi *Künstlerhaus*szal, bemutatta a kor legújabb európai törekvéseit: Matisse, Picasso, Archipenko, Kandinszkij, Delaunay, Metzinger, Kokoschka stb. alkotásait. Helyisége kezdetben a Váci u. 9. sz. majd a Kristóf tér 2. sz. házban volt. 1913-ban a Rózsa u.-i Zichy-palotába költözött át. A ~ esti rajztanfolyamokat is szervezett, írók, művészek közreműködésével előadásokat is rendezett, melyeken többek között Alexander Bernát, Balázs Béla, Bartók Béla, Lázár Béla stb. is előadott. A ~ működésének az I. vh. vetett véget.

Művészi Ipar: 1885–94-ig megjelent iparművészeti folyóirat, az Iparművészeti Társulat orgánuma volt, egyben előkészítője a századforduló nagysikerű szaklapjának, a *Magyar Iparművészet*nek. Szerk. Pasteiner Gyula és Radisics Jenő.

Művész Mozi, *Mozgókép Otthon* (VI. Teréz krt. 30.): bemutató filmszínház a volt →*Bonbonnière Kabaré* helyiségében. Kezdetben a *Mozgókép Otthon* nevet viselte. Jelenleg az ART Mozihálózathoz tartozik.

Művészsétány, *Margit-szigeti Művészsétány, Művészliget*: 1966–68-ban létesítették, amikor az 1912 óta itt lévő Arany János szobor köré a m. irodalom, képzőművészet és zene nagyjait megörökítő mellszobrokat helyeztek ide. A későbbi években folyamatosan fejlesztették tovább. *Írók, költők szobrai:* Ady Endre (Csorba Géza), Ambrus Zoltán (Buza Barna, 1991), Arany János (Stróbl Alajos), Balassi Bálint (Tar István), Csokonai Vitéz Mihály (Erdey Dezső), Gábor Andor (Domonkos Béla, 1984), Janus Pannonius (Kiss István), Jókai Mór (Pátzay Pál, 1975), József Attila (Varga Imre, 1974), Katona József (Petri Lajos), Mikszáth Kálmán (Sóváry János), Móricz Zsigmond (Makrisz Agamemnon, 1966), Petőfi Sándor (Vigh Tamás, 1972), Radnóti Miklós (Vigh Tamás), Táncsics Mihály (Pál Mihály), Tompa Mihály (Pásztor János, 1940), Vörösmarty Mihály (Rieger Tibor, 1975). Ugyancsak a Margit-szigeten, a ~tól távolabb állították fel Madách Imre szobrát (Vilt Tibor, 1963). – *Művészek szobrai:* Barabás Miklós (Borsos Miklós, 1972), Beck Ö. Fülöp önportréja (1974), Derkovits Gyula (Pátzay Pál), Déryné (Schaár Erzsébet), Ferenczy István (Marton László), Ferenczy Károly (Tar István), Izsó Miklós (Kisfaludi Strobl Zsigmond, 1972), Kernstok Károly (Schaár Erzsébet, 1974), Lechner Ödön (Nagy Sándor, 1977), Lyka Károly (Pátzay Pál, 1977), Medgyessy Ferenc (Makrisz Agamemnon), Munkácsy Mihály (Madarassy Walter, 1966), Rudnay Gyula (Pásztor János), Stróbl Alajos (Segesdi György), Szőnyi István (Sóváry János), Zichy Mihály (Kocsis András). *Zeneszerzők szobrai:* Bartók Béla (Beck András), Bihari János (Radó Károly), Erkel Ferenc (Boldogfai Farkas Sándor), Kodály Zoltán (Pátzay Pál, 1968), Liszt Ferenc (Erdey Dezső).

Művész Színház: 1. Bárdos Artúr színháza a Révai u. 18. sz. alatt 1932 tavaszán, mindössze két produkcióval: Zilahy Lajos: Tűzmadár és Halász Imre: Lányok és fiúk. A társulat ez év őszétől beolvadt a →*Belvárosi Színház*ba, amelyet ugyancsak Bárdos Artúr vez. – 2. 1936–38 között Bárdos Artúr prózai színháza a →*Fővárosi Operettszínház* Nagymező u. ép.-ében. – 3. Várkonyi Zoltán színháza 1945–49 között a VI. Paulay Ede u. 35. sz. alatt, a volt →*Blaha Lujza Színház* ép.-ében.

Művész Színpad: két színházi vállalkozás a *Vasúti és Hajózási Klub* színpadán (Csengery u. 68). Az első 1922–23-ban működött Révész Ferenc vezetésével. Tagjai voltak: Berky Lili, Gózon Gyula, Békeffy László, Szemere Gyula, Mihályi Vilma, Hegyi Rózsi, Szebeni Margit stb. A vállalkozást – kevés sikerrel – szerződés nélküli színészek közreműködésével 1925-ben felélesztették, azonban egyetlen bemutató után a társulat feloszlott.

Művészvilág: színházi lap. 1899–1902 között jelent meg, kezdetben kéthetenként, majd rövid szünetelés után havonta. Szerk.-je Rudnai Győző volt.

N

Nádas: a jelenkorban lefűződött és feltöltődött, ív alakban Dunakeszitől Újpest felé húzódó hajdani Duna-meder maradványa. Az árvizek ellen a Dunaparton gátak védik, ill. futóhomokkal fedett újpleisztocén végi teraszszigeti is ékelődik a ~ és a Duna közé, amely még a holocénban is valódi sziget volt. K felé ugyancsak →*Duna-terasz* szegélyezi.

Nadler Herbert (Bp., 1883–Bp., 1951): zoológus. Vadászati szakíró, 1929–48 között a Fővárosi Állatkert ig.-ja volt. Az állatok korszerű, természeti körülmények között való tartásával magas szintre emelte az intézményt. 1930-tól szerk. a *Természet* c. népszerű természettudományos folyóiratot.

nádor: a feudális Mo.-on a kir. után a legnagyobb orsz. főméltóság. Az elnevezés a *nadvor span* (udvarnál levő ispán) szláv meghatározásból eredt. Kezdetben udvari tisztviselő volt. Igazságszolgáltató gyűléseket tartott. Bírói működése az udvari hivatalt orsz. tiszttté alakította. Hatáskörét először az 1485. évi ún. *nádori cikkek* szabályozták. Ezek szerint a kir. távollétében annak helytartója, a kiskorú kir. gyámja, az ország főkapitánya, Pest vm. örökös főispánja. 1848-ig a rendi ogy. felsőtáblájának, a Helytartótanácsnak, a Hétszemélyes Táblának elnöke stb. Birtokadományozási joga volt. A ~t a rendi ogy. választotta az 1608-iki tv. szerint. A ~ a kir.-i táblához két bírót nevezett ki, az al~t és a ~i ítélőmestert. Az al~ a 14. sz. közepéig gyakorolta Pest megye ispánjának tisztét; a ~ helyetteseként a 13. sz. utolsó negyedéig pesti, majd utána budai kúriájában bírói tevékenységet is ellátott. Az 1244. évi pesti kiváltságlevél felmenti a polgárokat az al~ joghatósága alól. A Budán székelő al~i intézmény a 14. sz. közepén szűnt meg, amikor a kir. kúria rendes bírája lett.

Nádor Kálmán zeneműkereskedés és kiadó: az 1880-as években alapított cég. Az üzlet előbb a mai V. Károly krt. 8. sz. alatt, majd a VII. Rákóczi út 28. sz. alatt működött. Elsősorban népszerű dalokat, nótákat, táncdalokat adott ki. Az alapító fia és utóda, Nádor József maga is sok m. nótát és táncdarabot írt. A cég az államosításig működött.

Nádor u. 5. sz.: az egykori Tigris Szálló (R. Alt metszete)

Nádorkert (XI. ker.): a Tétényibe vezető postaút mellett, a volt puskaporos torony (XI. Budafoki út 78.) közelében (körülbelül az összekötő híd, Budafoki út és Hengermalom u. között) elterülő, kb. 90 holdnyi, Batthyány József hg.prímás által 1799-ben hitbizományként a nádornak ajándékozott ingatlan. Kapubálványán a következő felirat volt olvasható: „O beata Solitudo – 1793 – O sola Beatitudo" (Ó boldog egyedüllét, ó egyedüli boldogság). A 18. sz.-ban híresek voltak a ~ben rendezett mulatságok. A ~ telke idővel beépült. 1910 körül ide akarták áttelepíteni az egyetemi →*Botanikus Kert*et.

Nádorkút: →*Városkút*

Nádor Laktanya: →*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*

Nádor Szálló: →*Vámház krt.*

Nádor-sziget: →*Városliget*

Nádor u. (V. József Attila u.–Báthory u.): a 19. sz. legelején „Az új épülethez" nevet viseli, az 1817-es utcajegyzékben *Szél u.*, 1847-től az elhunyt József nádor emlékére ~ (ekkor még a →*Tüköry védgát*ig – a mai *Szent István körút*ig – terjedt, 1911-ben a mai Falk Miksa u.-val rövidült meg). 1968–90 között *Münnich Ferenc u.* A ~ban van több külkereskedelmi váll., orsz. jellegű hivatal székháza. – A ~ban több a múlt században épült, túlnyomóan klasszicista és romantikus stílusú ép. áll: **3. sz.:** kétemeletes, romantikus stílusú saroklakóház. Eredetileg Brein Ignác építette egyemeletesre (1820) Sellner Ferenc lakatos részére. Ifj. *Zitterbarth* Mátyás második emeletet húzott rá (1843), végül Pán József 1861 és 1870-ben a házat Deutsch Ignác és fia részére átalakította. Csak 4 ablaktengelye maradt meg az eredeti gazdag Pán-féle romantikával kialakított homlokzatból. A sarkán, az 1944–45-ben teljesen összedőlt romos ép. homlokzatába befoglalták a helyreállított D-i 4 ablakot. Ugyanekkor hasonlóan a *Mérleg u.*-i homlokzat bal oldalán szintén megmaradt 4 ablakot ugyancsak az eredetinek helyreállításával befoglalták az új ép.-be, Radnai Lóránt és Hittrich János tervei szerint. – **5. sz.:** volt *Tigris Szálló*, ún. *Wagner-ház*, háromemeletes klasszicista sarokház, 13 ablakkal, oldalán a Mérleg u. 10. sz. felé 19 ablakkal. Két féloszloptól szegett, keretelt kapuja van, rajtuk vázák, a kapu fölött tigris szobra, a homlokzatot rozettadíszes, kazettás főpárkány koronázza. Hasonlóan alakították ki a hevederes kapualjat. Udvarán klasszicista kút áll. *Hild* József építette, ill. átépítette (1839–40) Wagner Sándor számára, és ugyanekkor harmadik emeletet húzott rá. E házban működött Kossuth *Hírlap*-jának szerkesztősége és kiadóhivatala. – **6. sz.:** volt *Cseh–Magyar Iparbank:* az újabb, modern fogalmazású ép.stílus egyik úttörő példája. Ötemeletes sarokirodaház, 4 ablakkal, oldalán a Mérleg u. felé 5 ablakkal. A sarkán kissé visszaugró, toronyszerűen kiemelt, tagozás nélküli rizalitképzésű, melynek élén a négy emeleten végigfutó ötszögű, vasszerkezetű üvegerkély van. Földszintjén a sarkokon két félköríves kapuja és mellette mindkét oldalán üzletablakok vannak. Az egész homlokzat kőburkolatú. Halász Gyula és Málnai Béla tervezte (1912–13). – **7. sz.:** ún. *Hanzély-ház:* kétemeletes, 5+5+5 ablakos klasszicista sarokház. 1830 táján épült. A Zrínyi u. 7. felé 6+7+6 ablakkal nyílik. Középrizalitját két emeletét átfogó falpillérek tagolják, és homlokzatát fogrovatos főpárkány zárja le. Kazettás mennyezetű kapualja és öntöttvas árkádos udvara van. 1848-ban itt lakott *Kossuth* Lajos. – **9. sz.:** volt *Festetics-palota:* háromemeletes, klasszicista stílusú sarokház, 7 ablakkal, majd ferdén lemetszett sarkán ikerablakkal; oldalán a Zrínyi u. 8. sz. felé 8, majd a 10. sz. alatt 1+ismét hármas iker+1 ablaka van. Utóbbi csatlakozó, de külön részen falpilléres tagolás van félköríves kapuval. A főkapun belépve kör alakú előcsarnokba érünk, mely kazettás boltozatú, oldalfalai mentén négy kőszobor áll. A jobb oldali szobor szőlőfürtöt emelő nő, a többi drapériás nőalak koszorúval. Flóra és Bachánsnő címűek, Klieber József alkotásai. A kazettákkal díszített ívű átjáró után sokszögű helyiség következik fülkékkel, majd lépcsőfeljáró vájt oszlopokkal. Az emeleti sarokrészen falpillérekkel tagolt, gazdag díszű körterem van. *Pollack* Mihály építette (1820 és 1826–27-ben) több részletben Festetics Antal részére. Eredetileg kétemeletes volt. – **11. sz.:** Festeticsház (Jánszky Béla és Szivessy Tibor, 1914). – **12. sz.:** volt saroklakóház, majd ált. isk. Kétemeletes, klaszszicista stílusban épült, 4–7–4 ablakkal, oldalhomlokzatán a Zrínyi u. 6. felé 4–5–4 ablakkal. Mindkét oldalán pillérekkel tagolt középrizalitos kiképzésű, kazettás boltozatú a kapualja, előcsarnoka oszlopos. Hild József építette (1844) Döring József részére.

A Nádor u. 7. sz. ház

Az egykori Festetics-palota: Nádor u. 9. sz. ház

Emeleti körszalon 1890 körül az egykori Festetics-palotában

1881–82-ben Petschacher Gusztáv háromemeletesre, majd 1923-ban Jónás Dávid ötemeletesre alakította át. 1954-ben felső három emeletét lebontották, és a túlterhelt klasszicista ép. eredeti részét helyreállították. – **16. sz.:** egykori Agrárbank, ma OTP székház (Kőrössy Albert és Kiss Géza, 1914). – **18. sz.** ún. *Ullmann-ház:* háromemeletes, romantikus stílusú sarokép. 13 ablakkal, oldalán az Arany János u. 11. sz. felé szintén 13 ablakkal. Gazdag főpárkánnyal zárt, erkélyekkel gazdagított, feltűnően szép homlokzata van. *Hild* József építette (1853) az Ullmann-örökösök részére. Főkapuja szárnyain női félakt domborművek láthatók. – **19. sz.:** háromemeletes, romantikus saroklh., melyet Hild József épített (1861) Schossberger S. V. részére. Főhomlokzatán 17 ablak, Arany János u.-i oldalán 13 ablaka van; első emeletén 3 középablaka előtt erkélye van, főpárkánya kazettás, alatta oroszlánfejes fríz díszíti. Az erkélyeken gazdag, eklektikus képzésű edikulás ablakok vannak, de alapjában romantikusan alakított ház. Különösen szép monumentális árkádok díszítették udvarát. – **20. sz.:** négyemeletes saroklh., romantikus stílusú, 4–7–4 ablakkal; oldalán az Arany János u. felé 13 ablakkal. Ifj. Zitterbarth Mátyás tervezte saját magának (1850). Itt lakott *Liszt* Ferenc az 1870-es években. – **21. sz.:** egykori Ugriai-Nasici Fabank (Révész Sámuel és Kollár József, 1910). – **22. sz.:** ún. *Oswald-ház,* volt *Gruber-ház:* háromemeletes sarokház 3–11–3 ablakkal, oldalán 3–9–3 ablakkal. Emeletén erkélyek vannak. *Zofahl* Lőrinc tervezte (1846–47). Feszl, Gerster és Frey (1851) tervei szerint átépítették és két emeletet húztak föléje Oswald Antal és József részére. *Frohner,* majd *Continental Szállóvá* alakították, később bankép. lett. Itt alapították a *Nyugat* c. folyóiratot. – **30. sz.:** háromemeletes, klasszicista saroklh., 3–5–3 ablakkal, középrizalitján két emeletet összefoglaló falpillérekkel. Oldalhomlokzata a Zoltán u. 15. felé 2–6–2 ablakos. Keresztboltozatos kapualja van, folyosórácsai klasszicista stílusúak. Udvarán fülke alakban vörös márvány kút található. Eredetileg kétemeletesre építette Hild József (1845) Forinyák János számára. Hild Károly harmadik emeletet húzott rá (1889). – **32. sz.:** háromemeletes, kora eklektikus stílusú saroklh., 11 ablakkal, oldalán a Zoltán u. felé 12 ablakkal. Sarokerkélyei kariatidákkal díszítettek. Wagner János építette (1863) Berghardt orvos szá-

A Nádor u. 19. sz. ház

mára. 1945-ben *Gerő* László állította helyre. – **36. sz.**: egykori Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. bérpalotája, ma MTV irodák és lakások vannak benne (Meinig Artúr, 1901). – *Irod.* Pásztor Mihály: A százötven éves Lipótváros (Bp., 1940); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Pereházy Károly: Műemléklakóépületek restaurálása a pesti Belváros rekonstrukciójában (Művészettörténeti Értesítő, 1969. 4. sz.); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Nádor-udvar: →*Szent István körút*

Nagy Elemér (Sopron, 1928–Bp., 1985): építészmérnök, Ybl-díjas (1968). A BME építészmérnöki karán végzett, 1951–62 között ugyanott tanársegéd, majd adjunktus. 1960–64-ben előadóként az Iparművészeti Főisk.-n is oktatott ép.esztétikát és 20. sz.-i építészettörténetet. Építészi pályafutását 1962-ben kezdte a Közép.tervező Váll.-nál. Megvalósult ép.-ei Bp.-en: *INTRANSZMAS-székház* (1969); *Bp.-i Közgazd.tudományi Egyetem diákotthona* (1969); *Emke Szálló és Maxim mulató* (1973); *BME laboratóriuma* (1975); *BME Duna-parti ép.-e* (1980–83); *Bolgár Köztársaság nagykövetségi rezidenciája* (1981). *A M. Építőművészet* c. lap szerk.-je 1962–83 között.

Nagy Emese (Debrecen, 1926–): régész, a történelemtudományok (régészet) kandidátusa. 1944–50 között az ELTE hallgatója, 1949–63-ban a Bp.-i Történeti Múz. muzeológusa, majd tudományos titkára. 1963–78-ban az MNM, 1978–87-ben a Bp.-i Történeti Múz. oszt.vez.-je. Kutatási területe: középkori régészet, középkori építészet. Bp. történetével kapcsolatos kiállítások rendezője.

Nagy Endre

Nagy Endre (Nagyszőllős, 1877–Bp., 1938): író, konferanszié, színig., a m. kabaré és kabaréirod. megteremtője. A századfordulón Nagyváradon élt. Mint novellista, regényíró és publicista indult. 1907-ben Pesten telepedett le. A Teréz körút 41. sz. házban lakott. A *Bonbonnière Mulató*ban kezdett konferálni. 1908-ban megalapította és 1913-ig vezette *Modern Színpad* néven az első m. modern kabarét. Konferanszaiban kifigurázta a közélet visszásságait és tréfás szatirikus formában megszólaltatta a pesti polgár bajait, panaszait. Egyévi párizsi tartózkodás után a *Royal Orfeum*ban és a *Télikert Kabaré*ban konferált, 1921-től a *Gresham*, 1923-tól a *Pesti Kabaré*, 1924–29 között a *Terézkörúti Színpad* társig.-ja volt. Ekkor a Király u. 101-ben lakott. 1929-ben visszavonult a színpadtól és irodalmi munkásságot folytatott. Utolsó éveiben a Nyugat Baráti Körének irodalmi délutánjain volt vitavezető a Britannia, majd az Ostende Kávéház különtermében. – Bp.-i vonatkozású műve: *A kabaré regénye* (Bp., 1935) és önéletrajzi írása: *Várad–Pest–Párizs* (Bp., 1958).

Nagy Gyula (Pelsőc, 1918–): ev. püspök, teológiai tanár. Sopronban, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Ev. Teológiai Karán (1936–40) teológiát tanult, majd Berlinben a Friedrich Wilhelm Tudományegyetemen filozófiát hallgat (1943). 1950–71 között és 1980–82-ben a Bp.-i Ev. Teológiai Akadémián a dogmatika és etika tanára, 1971–75 között a Lutheránus Világszöv. felsőfokú teológiai képzés világtitkára Genfben, 1975–80-ban az Európai Egyházak Szervezete teológiai ig.-ja, 1982–89 között az Északi Ev. Egyházkerület püspöke, 1986–87-ben az ev. egyház h., 1987–89 között elnök-püspöke. 1983-ban az Egyházak Világtanácsa KB, 1987-ben a Lutheránus Világszöv. vezetőségi tagja, 1987–90-ben egy.-i képviselő, a külügyi biz. tagja, 1988–89-ben a HNF Orsz. Tanács és Elnökség tagja.

Nagy Ignác (Keszthely, 1810–Pest, 1854): író, szerk., az MTA l. tagja (1840). A pécsi gimn.-ból került 1824-ben a budai gimn.-ba, ahol Eötvös József tanulótársa volt. 1829-ben a pesti egyetemen joghallgató. Fiatal korától kezdve újságíró. 1837-től 1844-ig a Jelenkor segédszerk.-je. 1840-től *Budapesti Napló* címmel újszerű rovatot indított a lapban. Irodalmunkban elsőként életképekben közölt híreket a főv. újdonságokról. Népszerű rovatát, mellyel isk.-t alapított, 1844-től a Budapesti Híradóban, az Athenaeumban, a Pesti Divatlapban, az Életképekben folytatta. *Magyar titkok* c. regénye (1844–45) szintén főv. életképek sorozata, amelyeket folytatásokban írt és füzetekben tett közzé. 1848-ban az ostromlott Buda várából Soroksárra menekült. 1849 végén megfosztották hivatalától, de lapengedélyt kapott, és 1849. okt. 15-én szerk.-ésében megjelent Pesten a szabadságharc után az első szépirodalmi lap, a *Hölgyfutár*.

Nagy Imre (Kaposvár, 1896–Bp., 1958): politikus, min.elnök, agrárközgazdász, egyetemi tanár, az 1956-os forr. és szabadságharc vezető alakja. Az MTA tagja 1950–55 (l. 1950, r. 1953). 1918–21-ben szovjet oldalon részt vett az oroszo.-i polgárháborúban. Hazatért (1921), itthon a földmunkásmozgalom irányításában vett részt. 1928-ban Bécsbe, onnan 1929-ben a Szovjetunióba emigrált. 1944-ben tért haza. Az MKP, majd az MDP vezető gárdájához tartozott, és különböző gazd. és pol. irányító feladatokat látott el. A KMP Központi Vezetőség oszt.-vez.-je (1945–48), földművelési min. (1944–45), belügymin. (1945–46), az Ogy. elnökh.-e (1947–49), élelmezési min. (1950–52), begyűjtési min. (1952), min.elnök-h. (1952–53), min.elnök (1953–55). Frak-

ciózás vádjával kizárták a pártvezetőségből (1955). Az 1956-os forr. és szabadságharc idején min.elnök és külügymin. (1956. okt. 24–nov. 4.). Vállalta a forradalmat, bejelentette Mo. kilépését a Varsói Szerződésből, követelte a szovjet csapatok kivonulását. 1956-ban Romániába internálták. Hazaárulás vádjával elítélték és kivégezték. 1989-ben rehabilitálták. Sírja az Új köztemető 301-es parcellájában van.

Nagy István (Aszód, 1919–): történész, levéltáros. A történettudományok doktora (1988). 1942-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1944–57 között a Főv. Levéltár, 1958–82 között a M. Orsz. Levéltár levéltárosa, a feudális kor iratanyagának oszt.vez.-je. Kutatási területe a 17–19. sz.-i gazdaság-, város- és közig.történet. *F. m. Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. sz. I. felében* (Bp., 1957); *II. József reformjai Budán* (Bp., 1963); *A kézművesipar fejlődése és a céhrendszer reformja Pesten a XVIII. sz.-ban* (Bp., 1965).

Nagy Lajos (Apostag, 1883–Bp., 1954): író, Baumgarten-díjas (1935, 1838), és Kossuth-díjas (1948). Iskoláit Bp.-en végezte. A Zrínyi Gimn.-ban érettségizett, majd jogot tanult, de nem szerzett diplomát. Egyetemi évei alatt magántanításból tartotta el magát és ügyvédi irodákban dolgozott. Az 1910-es évek elejétől csak írói munkásságából élt. A Népszava és a Nyugat hasábjain jelentek meg írásai. A bp.-i szegény kispolgárság, küszködő fiatalok hangja szólalt meg novelláiban *(Pesti mese, Öngyilkosság az Aradi utcában, Nyitott ablakok, Segítés)*. 1918-ban a *Bolond Istók* c. szatirikus lapot szerk. A Tanácsközt. idején a Szellemi Termékek Orsz. Tanácsának lektora. Újságcikkeiben, kritikáiban, novelláiban mindig következetesen társ.kritikus (*Napirend, Bérház, 1919 Május, Budapest Nagykávéház*). 1940-ben kis könyvkereskedést nyitott a Nagymező u.-ban. Belefogott önéletrajzának írásába. Dokumentumértékű *Pincenaplója* 1945-ben jelent meg. Önéletrajzának két kötetében, *A lázadó ember* (Bp., 1949) és *A menekülő ember* (Bp., 1954), írói, emberi vívódásai mellett részletesen megrajzolta a régi főv.-t, a bp.-i irodalmi, kávéházi életet. Míg egészsége engedte, napilapokba dolgozott. *Új vendég érkezett* c. darabját (Bp., 1954) bemutatta a Nemzeti Színház. Utolsó lakása a II. Pasaréti Házmán u.-ban volt.

Nagy Lajos (Nagyvárad, 1897–Bp., 1946): régész, az MTA l. tagja (1934). A Főv. Múz. Aquincumi Múz.-ában dolgozott, 1941-től ig. (emléktábla). Jelentős része van Aquincum régészeti feltárásában, leletei közül a legkiemelkedőb a római korból fennmaradt egyetlen orgona. Kiváló kutatója és ismerője volt a római kori ókeresztény emlékeknek és művészeteknek. Bp.-i vonatkozású m.: *Az aquincumi orgona* (Bp., 1933)); *Pannonia sacra* (Bp., 1938); *Budapest története* (I–II., Tompa Ferenccel és Alföldi Andrással, Bp., 1942); Az *Eskü téri római erőd, Pest város őse* (Bp., 1946).

Nagy Lajos (Dunapentele, 1926–Bp., 1984): történész. 1945–49 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. 1949-től a Hadtörténelmi Levéltár levéltárosa, 1952–54 között a Székesfehérvári Áll. Levéltár levéltárosa, 1954–61 között a Főv. Levéltár levéltárosa, 1961–79 között a Bp. Történeti Múz. munkatársa, oszt.vezetője. 1979-től haláláig az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Oszt.-ának tudományos főmunkatársa. Kutatási területe a 17–19. sz. gazd.történet. *F. m. Budapest története II.* (Bp., 1973) és *III. kötet* (Bp., 1975, társszerzőkkel); *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban* (Bp., 1984, Bácskai Verával).

Nagy Lajos

Nagy László (Kisújszállás, 1857–Bp., 1932): pedagógus, pszichológus, tanügyi író. Tanulmányait a bp.-i egyetemen végezte. Mint bp.-i tanítóképző int.-i tanár felállította az első pedagógiai lélektani laboratóriumot (1909). Nyugdíjazása (1922) után megszervezte és vezette a Főv. Pedagógiai Szeminárium lélektani laboratóriumát. Közreműködésével alakult meg a M. Gyermektanulmányi Társ. (1906), a Gyermektanulmányi Múz. (1910).

Nagy Virgil (Temesvár, 1859–Bp., 1921): építész, műegyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait Bp.-en végezte. Tervei alapján készült el a Ferenc József híd (ma Szabadság híd) és a II. vh.-ban elpusztult Erzsébet híd építészeti kialakítása. Építőművészete a történeti stílusokból indult el, későbbi bérházépítkezései (pl. II. Margit krt. 64/a) már új formák alkalmazását mutatják.

Nagy Balogh János (Bp., 1874–Bp., 1919): festő, grafikus. Az Iparművészeti Isk. esti tagozatán tanult, de valójában autodidakta volt. Kispesten élt (Ady Endre u. 43., emléktábla) alkalmi szobafestési és mázolási munkákból. Felfedezése és első elismerése a Tanácsközt. idejére esik. Festményei és rajzai szegényes otthonát, anyját, önportréit, a Wekerletelepi kubikosokat drámai erővel örökítik meg. Mészkőszobra a XIX. Petőfi téren áll (Martsa István, 1975).

Nagy Balogh János Kiállítóterem: →*Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény*

Nagybani Piac Kft. (XX. Nagykőrösi út): a kft.-t 1989-ben alapította 800 millió Ft-os beruházással a főv. Csarnok- és Piac Igazgatósága, a gyáli Szabadság Tsz és a Főv. Mélyépítő Váll. 1991-ben nyílt meg az új főv. nagybani piac 150 000 m²-es

területen. Létesítésének fő célja a kisebb (23 000 m²) és a város belső területén levő Bosnyák téri nagybani piac kiváltása. A Nagykőrösi úti új piacon 800 férőhelyes parkolótér is rendelkezésre áll. A nagykereskedők 10 000 m²-es csarnokában egyenként 170 m²-es raktárak és bemutatótermek készültek. A nagy érdeklődés miatt két újabb csarnok építését is elkezdték. A nagykereskedők között külföldiek és vegyesváll.-ok is vannak. – A Nagykőrösi úti piac működésében a bécsi és a madridi piacokéhoz hasonló rendszert vezettek be. A nyitvatartás szakaszos. Az árfelhajtás megakadályozása érdekében üzletkötések hajnali 1 és 3 óra között történhetnek. A lakossági vásárlásokra reggel 6 és 8 óra között van lehetőség. A rend biztosítására a piacon belül 50 fős rendőrőrsöt telepítettek.

Nagybátony-Újlaki Egyesült Iparművek Rt.: →*Budai Tégla- és Cserépipari Vállalat*

Nagyboldogasszony-sziget: →*Margit-sziget*

Nagyboldogasszony-templom, *Mátyás-templom, Koronázó főtemplom* (I. Szentháromság tér): a m. középkori nemzetségi templomokhoz (Ják, Lébény, Zsámbék, Ócsa stb.) hasonlóan két homlokzati toronnyal tervezett háromhajós, K felé fordított szentélyű, gótikus stílusban épült templom. É-i oldalán kápolnasora van. Háromszakaszos, hosszúra nyújtott szentélyét a korai gótikus francia szerzetesi templomokhoz hasonló sokszög (13 szögből 7 oldal) zárja. A templom első említése 1247-ből való, amikor a tatárjárás után IV. Béla kir. által a budai *Várhegy*en, ekkor *Pesti Újhegy*en alapított település főtemploma. Helyén talán már addig is lehetett szerényebb igényű templom. Erre több minden utal; köztük az, hogy a templom Ny-i főhomlokzata előtt nem volt tér, hanem e területen az u.-k házai álltak. A templom hatásköre fölött hosszan pereskedett az esztergomi érsekség a területileg illetékes veszprémi püspökséggel. Kegyurai között 1255-től a margitszigeti domonkos rendi apácák is szerepeltek. A 14. sz. második felétől a Pestről áttelepített németek temploma, körülötte a németek temetőjével. A ~ fenntartásáról, vagyonának kezeléséről a német patríciu-

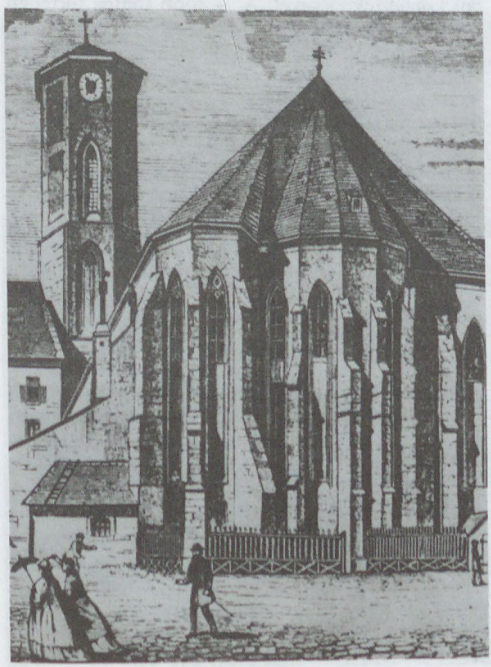

A Nagyboldogasszony-templom (19. századi metszet)

A Nagyboldogasszony-templom

sokból alakult *Corpus Christi* (Krisztus teste) templomcéh gondoskodott. Nagy Lajos kir. a háromhajós román stílusú templomot csarnoktemplommá építtette át. Zsigmond és Mátyás kir. korában is bővítették. Mátyás építtette újjá a D-i tornyot, rajta látható címerével (1470). Népszerű nevét – Mátyás-templom – legfőbb mecénásáról kapta. É-i oldalához Garai Miklós nádor építtette sírkápolnáját. Ekkor épített D-i oldalkápolnái azóta megsemmisültek. A templom körüli temetőben épült a *Szent Mihály-kápolna* (→*Halászbástya*). A templomnak a középkorban kb. 30 szerpapja, saját isk.-ja, énekkara és zenekara volt. Mátyás-kori plébánosa Regiomontanus munkatársa, a lengyel származású Ilkuszi Bylica Márton csillagász volt. Kincstárát 1526-ban papjai Pozsonyba menekítették. 1541-től a törökök főtemploma lett. Nevét a várost elfoglaló szultánról kapta, *Szulejmán khán dzsámi*ja, *Büjük dzsámi*

(Nagy dzsámi), ill. *Eszki dzsámi* (Régi dzsámi). 1686-ban az ostromot aránylag épen vészelte át. Majd a jezsuiták kapták meg. 1723-ban tűzvész, 1748-ban villám pusztította. A jezsuiták szorosan körülépítették több emeletes isk.-juk és kollégiumuk ép.-eivel mind a templom É-i, mind a D-i oldalát, a ~ot a kor stílusában barokkossá alakították. 1773 után – a jezsuita rend feloszlatásával – plébániatemplom lett. 1854-ben *Máltás* Hugó nagyszabású, kéttornyos homlokzatot tervezett gótizáló formában. Terve anyagiak hiányában nem valósult meg. 1873–96 között – Ferenc József 1867. évi koronázását követően – *Schulek* Frigyes restaurálta, ill. részben díszes neogótikus külsővel újjáépítette, miközben a nagyon is egyszerű barokk köntösű és belsejű templomban bontás közben felkutatta az eredeti részeket, és azokhoz a lehetőségig igazodott az újjáépítés során. A gazdag áttört héjú sisak Schulek Frigyes műve, ugyanúgy, mint a belsőnek középkori elemek felhasználásával Székely Bertalan által tervezett díszítőfestése is. Újjáalakultak a mellékszentélyek, az É-i oldalkápolnasor, a sekrestye, a Szent István-kápolna (a lebontott Garai-kápolna helyén), a Bélatorony, a Mátyás-torony kősisakja, az álkereszthajó D-i oromfala és a kir. oratórium. A szintén erősen megrongálódott Mária-kaput is Schulek építette újjá. Az 1930-as években *Schulek* János vezetésével helyreállított templomot 1944–45-ben súlyos károk érték, amiből csak 1970-re építették újjá. Színes belső festését is helyreállították *Gerő* László (1946–48), *Boros* László (1950–60), *Zádor* Mihály (1968–70) közreműködésével. A ~ több fontos történeti esemény színhelye volt. 1303-ban itt átkozták ki a budai polgárok a pápát (→*pápa kiátkozása*). A Székesfehérváron megkoronázott kir.-okat, fejükön koronával, itt mutatták be a főv. népének, és itt ravatalozták fel a halott uralkodókat a fehérvári kir.sírokba helyezésük előtt. Bár a ~ot a 19. sz. óta *Koronázó főtemplom*ként is említik, csak három uralkodó koronázása történt itt: Károly Róberté (1308), I. Ferenc Józsefé (1867) és IV. Károlyé (1916). A török kiűzése után a ~ ismét az egyházi zene hajléka lett. A művészi munka fejlődését 1873 óta a kegyúri jogokat gyakorló főv. tette lehetővé. Újabb karnagyai közt szerepel Vavrinecz Mór, Sztojanovits Jenő, Sugár Viktor és Bárdos Lajos is. A ~ban hangzott fel első ízben 1867-ben I. Ferenc József és Erzsébet kir.-né megkoronázásakor *Liszt* Ferenc *Koronázási miséje*, és itt csendült fel 1936-ban *Kodály* Zoltán *Budavári Te Deum*-a. A ~ múltjának gazdag emlékeit a benne elhelyezett *múz.* (1964) mutatja be. – A ~ 1686-tól őriz anyakönyveket.

A Nagyboldogasszony-templom belseje

A Nagyboldogasszony-templom oldalbejárata

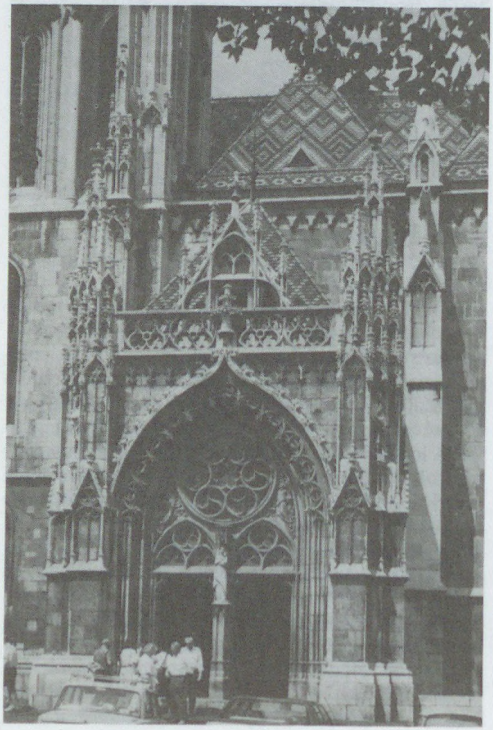

Nagy-Budapest: létrehozását a főv. és közvetlen környékének a múlt század végén bekövetkezett viharos gyorsaságú fejlődése tűzte napirendre. A főv. határán kívüli, egyre rohamosabban erősödő városok, községek mind szorosabb gazd. kapcsolatba kerültek Bp.-tel, de a szerves kapcsolatot pol., igazgatási problémák hosszú ideig akadályozták. ~ kia-

lakításának szükségessége *Bárczy* István polgármesterségének idején fogalmazódott meg konkrét formában, méghozzá olyan méretben, mint az 1950-ben megvalósult összevonás. Harrer Ferenc 1908-ban megjelent tanulmányában tette közzé az erre vonatkozó elképzelést, amelyben ~et „társadalmi adottságnak" mondotta. Az elképzelés megvalósulását az I. vh. megakadályozta, a háború után létrehozása egy időre lekerült a napirendről. Az 1930-as években már számos olyan lépés történt – 1937-ben a FKT hatáskörét Bp. környékére is kiterjesztették-, amely mintegy jelezte ~ létrehozásának szükségességét. 1942-ben jelent meg a *Szendy* Károly polgármester szerkesztette tanulmánykötet, amely lényegében megismételte Harrer Ferenc század eleji javaslatát, és ugyanabban az évben a költségvetési vita során a közgyűlés is megvitatta a kérdést. 1944 febr.-ban a min.tanács elé került a ~ létrehozására irányuló belügymin. előterjesztés, de érdemleges határozathozatal az ügyben nem történt. Ugyanakkor számos olyan rendelet született, amely ~et realitássá tette. 1942-ben létrehozták a „statisztikai" ~et, egy másik rendelettel a közellátási ~et, 1943-ban kiterjesztették Bp. rendőrfőkapitányának hatáskörét a környező településekre, a legkisebb munkabérek megállapításánál is ~ méretben intézkedtek. A főv. környéke a rendeleteken túlmenően számos szállal kötődött a főv.-hoz. A környék elektromos ellátását a főv. Elektromos Művek biztosította, a külső településeken rakták le a főv. szeméthalmait, Bp. vízellátását a környező települések kútjaiból nyerték stb. – 1945. júl.-ban a belügymin. leirata alapján indultak meg a ~ kialakítására irányuló tárgyalások. A főv. tvhat. biz. által kiküldött biz. már 1945. szept.-ben előterjesztette javaslatát. Ez az elképzelés hármas tagozódást javasolt: a főv.-sal egyesíthető területek (Csepel és néhány község); Bp. környék, vagyis ~ (az 1950-ben a főv.-hoz csatolt települések nagy része); a Bp. vidék a 60 községből álló, a jelenleg a főv.-i agglomerációt alkotó településegyüttes. A három egység képezné Bp. megyét. Az előterjesztés jórészt Pest megye ellenállásán hiúsult meg. ~ létrehozására 1948. jan.-ban az MKP tett javaslatot. A ~ létrehozásáról szóló tv.-t 1949. dec.-ben tárgyalta az ogy. és gyorsan elfogadták az 1949. évi XXVI. tv.-t, amely ~ megszületésének napjául 1950. jan. 1-jét jelölte meg. A tv. értelmében *hét város* és *16 község* került az akkori Bp.-hez. A főv. területe több mint kétszeresére, népességének száma másfélszeresére duzzadt. Az egyesítéssel párhuzamosan a Bp.-hez csatolt városok és községek önállósága megszűnt, nevüket is elhagyták, Bp.-et az addigi 14 helyett 22 ker.-re osztották. Volt olyan város, mint Újpest, amely egymaga alkotott egy új ker.-et (IV.), más esetben három település képezett egy ker.-et (XVI.: Rákosszentmihály, Sashalom és Cinkota). – 1956-ban felmerült Bp. területének egyharmados, lakosságának egytizedes csökkentése a falusias jellegű települések lecsatolásának útján. Ezt a javaslatot 1956. okt.-ben az ország területi átszervezésének tervével együtt levették a napirendről. 1958-ban újra elővették a főv. kisebbítésének tervét, de ekkor sem valósult meg. Hasonló elképzelések születtek az 1970-es években is eredmény nélkül.

A Nagyboldogasszony-templom (légifelvétel)

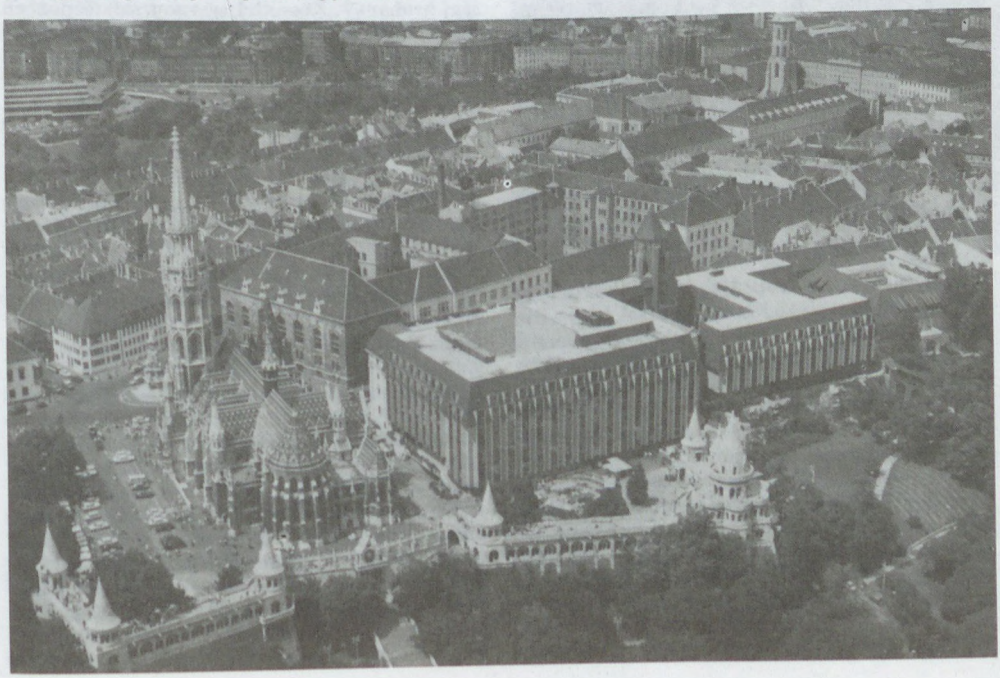

Nagybudapesti Központi Munkástanács: az 1956-os forr. és szabadságharc leverése utáni népi (munkás) ellenállás önvédelmi szervezete, mely szembeszállt a szovjet katonai megszállással és a szovjetek által hatalomra juttatott Kádár-rezsimmel. November 8–12. között Bp.-en több ker.-i munkástanácsot alakítottak a gyári, üzemi munkástanácsok. 12-én már például a kelenföldi és az újpesti munkástanács is felhívással fordult Bp. minden munkásához, hogy közös hatalmi szervet hozzanak létre, amely tárgyalna a Kádár-kormánnyal, ill. Grebenynyik tábornokkal, a megszálló szovjet erők főparancsnokával. November 14-én alakult meg az Egyesült Izzóban, *Rácz* Sándor elnökletével a ~, amely a november 4-e előtti állapotok – többek között a Nagy Imre-kormány – visszaállítását és a szovjet csapatok kivonását követelte. Kinyilvánította, hogy a forradalmi munkásoszt. a gyárakat, a földet a dolgozó nép tulajdonának tekinti, és a →*munkástanácsok* érvényesítik a nép bizalmából a nép akaratát, ezért követelik jogkörük kibővítését. Amíg követeléseiket nem teljesítik, a munkásság nem szünteti be a sztrájkot. A katonai diktatúrát megvalósító Kádár-kormány nem kívánta hosszabb távon eltűrni, hogy vele szemben orsz., vagy akár csak főv. szinten létrejöjjön egy munkástömegekre támaszkodó és „munkások kezében levő hatalom". Ezért szovjet katonai segítséggel megakadályozta, hogy létrehozzák az *Orsz. Munkástanács*ot. Miután a munkástanácsok nem mondtak le pol. követeléseikről, és folytatták a forr. és szabadságharc utóvédharcát, a Kádár-kormány dec. elején megkezdte – más forradalmi, hazafias szervezetekkel együtt – a munkástanácsok szétverését. Dec. 11-én betiltotta a ~ot, vez.-it és tagjainak többségét letartóztatták, az Elnöki Tanács pedig kihirdette a statáriumot, amely halálbüntetéssel fenyegette a kormánnyal szembeszegülőket. Dec. folyamán m. tiszti különítmények és szovjet csapatok hatoltak be azokba a gyárakba, ahol a munkástanácsok nem szüntették be a sztrájkot, és sorra lefegyverezték a gyári, üzemi őrségeket, majd visszahelyezték a régi, „megbízható" ig.-kat, ill. teljhatalmú kormánybiztosokat állítottak a még mindig „renitenskedő" gyárak élére. Így 1956. dec. közepére-végére a katonai túlerő és a nyílt terror megtörte a munkástanácsok ellenállását, felszámolta a forr. és szabadságharc legfontosabb önvédelmi szerveit.

Nagybudapesti Néprajzi Munkaközösség: 1953–1959 között működött azzal a céllal, hogy a Bp. területén található történeti és jelenkori, néprajzi módszerekkel vizsgálható jelenségeket felkutassa. A Főv. Tanács Népművelési Biz.-a keretében 1953-ban alakult Néprajzi Albiz. vezette. Az ELTE Folklór Tanszéke mellett működött. A munkában etnográfusok és önkéntes társ. gyűjtők egyaránt részt vettek. Az előbbiek inkább a rendszeres gyűjtőmunkában, utóbbiak főként az 1954 és 1959 között évente meghirdetett pályázati felhívásokra jelentkeztek kisebb-nagyobb összefüggő művekkel. A ~ foglalkozott a Bp. területén élő munkásság életével, kultúrájával, dalaival, a történeti és élő szokásokkal, építkezéssel és településsel, a céhek történetével, a táplálkozással, a gyermekjátékokkal, a peremker.-ek mezőgazd.-ával, kertkultúrájával, állattenyésztésével, továbbá az idegen ajkú közösségek viseletével és sajátos kultúrájával, a piacok kérdésével stb. Munkáját később részben folytatta a munkásdalkutató akadémiai munkaközösség. Önálló kiadványa jelent meg *Rákoskeresztúr* néprajzáról, s több, azóta megjelent könyv és tanulmány létrejöttéhez nyújtott segítséget. – *Irod.* Dömötör Tekla: Beszámoló a Nagybudapesti Néprajzi Munkaközösség 1954. évi munkájáról (Ethnographia, 1955).

Nagy Diófa u. (VII. Klauzál tér–Rákóczi út): 1804-ben *Nussbaumgasse*, 1838-ban *Grosse Nussbaumgasse*, 1850 óta ~. Az *FKT* 1874-ben utóbbi nevét fenntartotta. 1967-től védett nevű u.

Nagy-Farkas-torok: →*Farkas-torok*

Nagy-Hárs-hegy (II. ker.): a *Hárs-hegy* csoportjának É-i része, a →*Kis-Hárs-hegy*től É-ra, a Nagykovácsi út menti és a →*Szépjuhászné-nyereg*, a Kis- és Nagy-Ördög-árok között (454 m). K-re enyhén lejt a Kis-Hárs-hegy felé; majd vele összeforrva hosszú enyhe lejtővel végződik a →*Hűvösvölgy* irányában. Alapja felső triász mészkő, amelyre hárshegyi homokkő települ, s az utóbbiból a ~ K-i lejtőjén kőtenger keletkezett. A ~ csúcsa alatt K-re, mészkőben alakult ki a →*Bátori-barlang*. A Kaán Károly-kilátóból tág horizontú kilátás nyílik a Börzsönyig, sőt a Mátráig.

Nagyhíd u.: →*Deák Ferenc u.*

Nagyiccetelep: →*tizenhatodik (XVI.) kerület*

Nagy Ignác u. (V. Alkotmány u.–Szt. István krt.): **2. sz.:** unitárius templom és lh. (Pecz Samu, 1890). – **19/b sz.:** lh. (1900).

Nagykorona u.: →*Hercegprímás u.*

Nagykovácsi Milenko Áruháza: eredeti nevén Kovacsevics Milenko a későbbi Úttörő és Ifjúsági Áruház (V. Kossuth Lajos u. 9. sz.) főép.-ében nyitotta meg üzletét a huszas években. Előtte itt a Holzer Simon-féle nőiruhaüzlet volt. Főleg divat-, textil- és rövidárukat árusított és fokozatosan építette ki áruházát, amely kft. formában működött.

Nagykovácsi-rét: →*Nagy-rét*

Nagykörút: Bp. leghosszabb útvonala. A →*Margit híd*tól a →*Petőfi híd*ig 4141 m (a *Szt. István krt.* 533 m, a →*Teréz körút* és az →*Erzsébet körút* 1809 m, a *József krt.* 1223 m, a *Ferenc krt.* 556 m). A ~ 45 m széles, burkolt felülete 186 345 m². Vonala mélyebben fekvő terület volt, valamikor egy Dunameder húzódott itt végig. A kijelölt út a legmélyebb pontokat köti össze. Kijelölését befolyásolta, hogy az úttest alatt elhelyezendő nagy gyűjtőcsatornának a város legmélyebb pontján kellett áthaladnia. *Reitter* Ferenc a mai ~ helyén hajózható csatornát kívánt létesíteni. Ezt a tervet elvetették. Az 1871. XLII. tc. határozta el a ~ építését, ami három és fél évtizedig tartott. Az építkezés elhúzódását pénzügyi nehézségek okozták. Az 1884. XVIII. tc.-ben a kormány és a főv. felhatalmazást adott az FKT-nak, és olyan anyagi támogatást nyújtott, ami a további építést biztosította. A tv. életbe lépésével zárult le a ~ építésének első szakasza (1872–83). Ezalatt mindössze 23 ház épült. A második építési időszakban (1884–90) 106 bérház épült meg, míg a harmadik szakaszban (1891–96) 85 ház készült el. Ünnepélyes

megnyitása 1896. aug. 31-én volt, amikor az FKT az új útvonalat átadta a főv.-nak, bár még 37 telek beépítetlen volt; ezekre 1906-ig épültek fel a házak. A ~nak a Margit hídtól induló szakasza a régi Fegyvergyár u. tengelyét vette alapul. Környéke rendkívül elhanyagolt és a kétes elemek búvóhelye volt. A kitűzési vonalon továbbhaladva az új útvonal az *Andrássy útig* főleg beépítetlen telkeken haladt át, nagyjában párhuzamosan a *Gyár* (mai Jókai) u.-val. Nagy volt a bontások mértéke a *Király u.* és *Üllői út* közötti szakaszán. Itt a kitűzési vonal nem követte a meglevő u.hálózatot, hanem a szűk és rendezetlen u.-k tömkelegén vágott át. A ~ utolsó szakasza (Üllői út–Boráros tér) a régi →*Ferencváros*t szelte keresztül, és vonala a meglevő Malom u.-hoz igazodott. A ~ létesítésével 251 ép. bontása vált szükségessé (túlnyomórészt avult földszintes házak), míg 253 ép.-et emeltek. A ~tal egy időben, annak vonalában kiépült Bp. főgyűjtőcsatornája is. A ~ Bp. fontos útvonala, itt tömörülnek a színházak és filmszínházak, üzleteinek korszerű portáljai világvárosi jelleget adnak, itt van a *Nyugati pu.*, a ~ íve kapcsolja össze a Margit hidat a Petőfi híddal, a szentendrei HÉV-et a Csepeli gyorsvasúttal. A ~ házai nem egységesek, a késő eklektika idején épültek, és a hosszú építési időtartam vegyes értékű házak sorát alkotta. A Sugárút (ma *Andrássy út*) mellett a ~ a 19. sz. második legnagyobb városépítési alkotása. – *Irod.* Ruisz Rezső: A Nagykörút (Bp., 1960).

nagyközség: →*község*

Nagy Kristóf Gyógyszertár: az első hivatalosan engedélyezett fiókgyógyszertár Pesten. Schwachhofer Ignác, a Király u.-i →*Szentlélek Gyógyszertár* tulajdonosa alapította 1791-ben, a Váci u. 6. és a Kristóf tér 2. sz. ház helyén állott, Nagy Kristófról elnevezett házban. 1833-ban az akkori tulajdonos, Prégardt János Imre írta ki először patika helyett a „gyógyszertár" nevet, és a gyógyszereket is m. névvel jelölte. A ~ 1909-ben a Kristóf tér 7. sz. alá, majd 1914-ben az egykori Váci u. 1–3. sz. házba költözött. Tulajdonosai voltak még: Jüttner Viktor, Schernhoffer Károlyné stb., utoljára a Nagel család. Ma nem működik. – *Irod.* Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok (Bp., 1935).

Nagy Lajos király úti lakótelep (XIV. ker.): 1953-tól 1960-ig épült a Fogarasi út–Nagy Lajos király út–Mogyoródi út–Róna u. által határolt területen. A beépítést *Mester* Árpád, a lakóép.-eket *Medvedt* László, *Borostyánkői* László és *Károlyi* Antal tervezte az 1950-es évek archaizáló formájában. Az ép.-ek túlnyomórészt háromemeletesek, ezek és a kétemeletesek egyedi kályhafűtésesek, a két hatemeletes ép. központi fűtéses. Ez utóbbi ép.típus vasbeton vázas, míg a többi téglafalazattal épült. Az 1215 lakáson kívül épült még élelmiszerüzlet, gyógyszertár, vendéglátó üzem, vegytisztító szaküzlet, fodrászüzlet. Mozaikdíszeit 1955-ben Dely Antal, Jánossy Ferenc, Mészáros Lajos és Rácz András készítette.

Nagy-Lecsapoló-árok: →*Gyáli-patak*

Nagymező u. (VI. Király u.–Bajcsy-Zsilinszky út): a 18. sz. végén az itt fekvő külvárosi majorok között mezei út vezetett, innen neve *Feldgasse*, majd *Grossfelder Gasse*. 1874-től ~ a neve. Ma a belső →*Terézváros* forgalmas útvonala, egyben a színházak u.-ja. Itt működik a →*Radnóti Miklós Színpad*, a →*Fővárosi Operettszínház*, a →*Mikroszkóp Színpad*, az *Arizona Színház*, a *Moulin Rouge* szórakozóhely. A ~ban van az →*Ernst Múzeum*, melyben időszaki képzőművészeti és iparművészeti kiállításokat tartanak. Itt találjuk a *Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskolát* is, és a →*terézvárosi római katolikus plébániatemplom*ot. Építészetileg jelentős ép.-ei: **6. sz.:** kétemeletes, romantikus stílusú, 1860 körül épült lh. – **12. sz.:** kétemeletes, romantikus stílusú saroklh. 1–7–1 ablakkal, udvarában klasszicista folyosórácsokkal. Wieser Ferenc kétemeletes toldalékot épített hozzá Munk Mária részére (1854). – **14. sz.:** kétemeletes, klasszicista saroklh., 2–5–2 ablakkal, oldalán a Paulay Ede u. 48. sz. felé 4–2 ablakkal. Középrizalitját és a széleket két emeletet átfogó falpillérek szegik. Kazettás főpárkánya van, udvarán klasszicista rácsok. 1830 körül épült. – **54–56. sz.:** egykori Budapesti, ma Terézvárosi Távbeszélőközpont (Balázs Ernő, 1903). – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Pille György: A Terézváros kétszáz éve (Bp., 1970); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

A Nagymező u. 12. sz. ház

Nagyos: a tatárjáráskor elnéptelenedett falu a Rákos-patak mellett. ~ vagy →*Nemes* egyik lakója rejthette el ekkor a Rákosszentmihályon talált 155 frisachi dénárból és ezüst hajkarikából álló kincset. A pusztán maradt területet a margitszigeti apácakolostor szerezte meg 1259-ben. 1276-ra ~t újratelepítették. A második tatárjárás során valószínűleg végleg elpusztul.

Nagy-Ördög-árok: →*Ördög-árok*

Nagy-rét, *Nagykovácsi-rét*, *Városi rét* (II. ker.): a →*Hűvösvölgy*nek a →*Fazekas-hegy*től K-re levő része. Felszínén egyesül az →*Ördög-árok* a →*Kis-Ördög-árok*kal, melynek vizei jelentős mennyi-

ségű hordalékot teregettek szét. Kedvelt kirándulóhely. A ~ közelében erdei tornapályát létesítettek.

Nagysándor József u. (V. Bajcsy-Zsilinszky út–Hold u.): 3. sz.: lh. (Diescher József, 1854). – 6. sz.: lh. (1850). – 8. sz.: lh. (1830).

Nagysziget: →*Csepel-sziget*

Nagyszombat u. (III. Árpád fejdelem útja–Végvár u.): a 18. sz.-ban *Schneidungsgasse*, majd a *Királyhegy*nek jelölt amfiteátrumtól *Königsberggasse*, a 19. sz.-ban *Határ u.* (ekkor még csak a Bécsi útig terjedt), 1930-tól ~ a neve.

Nagytétény, *Tétény* (XXII. ker.): A →*Tétényi-fennsík* felszíne az őskortól kedvezett az emberi települések létrejöttének. A régészek az újkőkorból találtak itt erre utaló nyomokat (zselici, bükki kultúrák). A római uralom idején a mai ~ területén húzódott végig a pannoniai →*limes*, amelynek egyik fontos erődje →*Campona* volt. A római korszak után avarok, langobárdok, frankok váltották egymást. A honfoglalás után a Tétény nembeliek őse, Töhötöm téli udvarhelye volt itt, valószínűleg neve is innen ered. A legelső lakosok halászatból, vadászatból és állattartásból éltek, de a szőlőtermesztés hamar uralkodóvá vált. Emellett a kedvező földrajzi fekvés – a dunai rév, és a Buda felé vezető országút – is hozzájárult az árutermelés és a kereskedelem megélénküléséhez. ~ a 15. sz.-ban mezővárosi rangot (oppidum) kapott. A török hódoltság idején még nem pusztult el teljes egészében – szemben a környékbeli falvakkal –, a törökök kiűzése után néptelenedett el. 1712-ben épült újjá, immáron újra faluként. 1715-ben hét család élt itt. Elsősorban németeket telepítettek ide, főként Würtembergből és Badenből, emellett igen jelentős szerb és zsidó letelepedés is volt. A nemzetiségi összetételből is adódott, hogy ~ lakossága döntően kat. volt. 1755-ben készült el a Nagyboldogasszony plébániatemplom (→*nagytétényi római katolikus plébánia és templom*). Zsidó gyülekezet 1760 óta van nyilvántartva ~ben. Az oktatás is kat. szellemben indult meg. 1804-ben épült fel az első isk.ép. A 15. sz.-i, megrongálódott várkastélyt 1720–31 között építették újjá. Többszöri átalakítás után mai formáját 1810-ben nyerte el, jelenleg →*Nagytétényi Kastélymúzeum*. – A szőlőtermesztés mellett a nagy hagyományokkal rendelkező kőbányászat volt ~ legfontosabb jövedelemforrása. A jobbágyfalut hátrányosan érintették az úrbéri pátens előkészületei, emiatt lázadás tört ki 1766-ban (→*nagytétényi tumultus*). Az 1881–90-es filoxérajárványt követően a szőlőtőkék helyére gyümölcsfákat, elsősorban őszibarack-, és mandulafát telepítettek. A századforduló táján új ip. üzemek, telepek létesültek: gőzmalom, kosárfonó üzemek, majd 1910-ben a Magyar Önművek (ma →*Metallochemia Vállalat*), 1914-ben a →*Nagytétényi Sertéshízlalda*. A borkereskedelem jövedelmezőségét a pincegazd.-ok létrehozása bizonyítja. A ~ központján keresztül vezető pécsi országúttal és vasútvonallal, valamint a BHÉV ~i szakaszával (1909) csak „közelebb" került a főv. is. A település központja, a templom környéke a 19. sz.-ban mezővárosias képet mutatott, ettől D-re, a Duna felé döntően ip. körzet, É-ra lakóövezet alakult ki. A bevándorlási hullám hozta létre a Duna- és a Szabó-telepet. 1873-ban →*Kistétény* kivált a községből, az új település megkülönböztetésül a ~ nevet vette fel. – A népességnövekedéssel párhuzamosan többségbe került a m. nemzetiségű lakosság, és jelentősen növekedett a zsidók száma. A prot. vallások megerősödése mellett itt alakult ki a Budától D-re fekvő legjelentősebb zsidó hitközség. A két vh. között a betelepülés üteme növekedett, elsősorban az iparfejlesztés miatt. 1923-ban a Magyar Gomb és Gumigyár, 1924-ben a *Vadásztöltény Gyutacs és Fémárugyár* kezdte meg a termelést. 1950-ben a XXII. ker. részeként csatolták Bp.-hez. ~ben új ip. üzemek (Chinoin) és lakótelepek épültek (*Bartók Béla úti lakótelep*). További fejlődését jelentős mértékben meghatározó beruházás az M0-s autópálya építése. Ennek keretében adták át 1990-ben a Csepel és ~ között átívelő városi Duna-hidat.

Nagytétény, Bartók Béla úti lakótelep (XXII. ker.): a Bartók Béla út, Nagytétényi út, és a MÁV terület között, *Pongrácz* Pál és *Kovács* Balázs beépítési terve alapján nagyblokkos szerkezetű három-, négy- és kilencemeletes lh.-akban 1969 és 1974 között összesen 971 lakás, továbbá isk., óvoda, bölcsőde és szolgáltatóház épült. Az ép.-ek tervezői *Jakab* Zoltán és *Thürmer* Rezsőné.

Nagytétényi Gumigyár: →*H–Pannonplast Műanyagipari Vállalat*

nagytétényi kálvária (XXII. Ady Endre u.–Barackos u. sarok): klasszicista műemlék, Franck Lorenz műve (1805). Három keresztből áll Krisztussal és a latrokkal, ezenkívül Szűz Mária és Szt. János alakjai díszítették.

A nagytétényi kálvária

Nagytétényi Kastélymúzeum (XXII. Csókási Pál u. 9.): az →*Iparművészeti Múzeum* bútormúz.-a. 1949-ben létesítették a nagytétényi Rudnyánszky-kastélyban. A hazai és a külföldi bútorművesség emlékeit mutatja be korhű berendezési tárgyakkal, szőnyegekkel, kerámiákkal, kályhákkal stb. kiegészítve. Állandó kiállításai: 1. Európai bútorok a 15–

A Nagytétényi Kastélymúzeum

17. sz.-ban. 2. M. bútorművészet a 18. sz.-ban. 3. Bútorművészet a 19. sz. első felében. 4. Művészi kályhacsempék. Az első emeleti díszteremben időszakos kiállításokat rendeznek, a földszinten a középkori lapidárium kapott helyet. – A ~ ép.-e egyik legismertebb barokk műemlékünk. Az emeletes kastélyt Rudnyánszky József építtette az itt állott római alapok és a korábbi Száraz-György-féle kastély (1720–30) felhasználásával 1743–51 között. Az ép. főhomlokzata két kiugró szárnyával díszudvarra néz. Kiemelt 3 ablakos középrésze felett íves, tört vonalú oromzat van, benne a Száraz- és a Rudnyánszky-címerekkel. Előtte ívelt, hullámvonalú alaprajzzal alakított erkély húzódik, fölötte áttört kőrács mellvéddel. A széleken kettős ion pillérrel tagolt homlokzatán magas félkörívés ablakok vannak. Orompárkányát vázák és fekvő alakok díszítik. Földszintje pilléres, nyitott árkádos, 3 ablakos oldalszárnyainak végfalai oromzatosak 3 ablakkal, külső oldalukon 19–19 ablakkal. Hátsó homlokzata szabálytalan, átalakított. Pincéje részben középkori, az összekötő szárny melletti pincében római falmaradványokkal. Kapualjában kis ablakrács van a diósgyőri Fasolaműhelyből (1780 körül). Emeleti szobáiban falfestmények maradtak meg a 18. sz. végéről. Kertjét kőszobrok, mellvédek, lépcsők valamikor igen gazdagon tagolták. A vasúti átvágással hatásos kialakítását elveszítette, amit nem tud pótolni a kert mai részleges újjáalakítása sem. Az ép. többszöri és nem kellően szakszerű átalakítását azonban nagyrészt sikerült megszüntetni és a barokk kastély eredeti megjelenését visszaadni (Borsos László munkája). – *Irod.* Cserey Éva–Fülep Ferenc: Nagytétény műemlékei (Bp., 1957).

Nagytétényi lőtér: a múlt század végén katonai célokra épült a Tétényi-fennsíkon, de a főv. belterületén eltiltott nagyöbű fegyverrel történő versenyek céljaira időnként sportszervezetek is igénybe vették.

nagytétényi orthodox izraelita imaház (XXII. Nagytétényi u. 56/b–58–Kiss János u. sarok): barokk stílusú, de erősen átalakított ép. Ma az *Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár* céljaira használt ép.

nagytétényi római katolikus plébánia és templom (XXII. Szabadság u. 2.): a székesfehérvári egyházmegye budai részéhez tartozik. 1333-ban már plébániaként szerepel az oklevelekben. 1404-ben pedig Szt. Mihály-templomát említi oklevél. E középkori templom romos tornyát és szentélyét részben megtartva építtette fel Rudnyánszky József 1753–54-ben a mai *Nagyboldogasszony-plébánia-templom*ot. A barokk templom főhomlokzati tornya újabb sisakkal fedett, falazatában gótikus ablakok vannak. Hajója két boltozatszakaszos, a második festett kupolájú, utána szentéllyel. Oldalfalait 18. sz.-i falképek borítják. Szentélyében volt Maulbertsch Szt. József halálát ábrázoló olajképe, amely ma letétben van a Szépművészeti Múz.-ban. Fa szószéke és vörös márvány keresztkútja van. Kívül az egykori sokszögű gótikus szentélyének támpillér-alapfal-

A Nagytétényi Kastélymúzeum (belső)

maradványai találhatók. – A templom felépülése után a kastélykápolna ferences lelkésze látta el a híveket, 1734-től önálló anyakönyvezéssel. 1736–43 között Törökbálint leányegyháza (filiája) volt. 1743-tól ferences plébánia. 1771-től egyházmegyés papok a plébánosok. A templom, a Kálvária, a Szt. Flórián-szobor, a Szt. Orbán- és Szt. Család-szobor műemlék jellegű. – *Irod.* Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi Névtára (Bp., 1977).

nagytétényi római katonai tábor és település: →*Campona*

Nagytétényi Sertéshizlalda: a Pesti M. Kereskedelmi Bank és a Hitelbank közösen alapította 1914-ben *M. Sertéshizlaló és Húsip. Rt.* elnevezéssel a háborús konjunktúra kihasználására. Az ország legnagyobb hizlaldája. Az 1920-as években átvette a *Bp.-i Községi Élelmiszerkereskedelmi Rt.* A II. vh. előtt 24–25 ezer db sertést hizlaltak itt. – Az államosítás után jelentős fejlesztés történt, a sertésállomány az 1970-es évek elejére elérte az 50–60 ezer db-ot. Irányítószerve a Húsip. Hizlaló Váll.

Nagytétényi Sertésvásárpénztár Rt.: 1922-ben alapították a *Magyar Sertéshizlaló- és Húsipari Rt.*-t létrehozó cégek kettő, majd tízmillió K-ra felemelt alaptőkével bérhizlalás, egyéb hitelügyletek és sertésnagykereskedés folytatására. Központja a IV. Tisza István u. 2. 1925-ben a Pesti M. Kereskedelmi Bank érdekeltségi körébe került. 1929-ben, amikor a főv. érdekeltséget szerzett a M. Sertéshizlaló és Húsip. Rt.-ben a ~ megszűnt. Üzletkörét a főv. érdekeltségű pénzintézetek, a Bp.-i Takarék és Vásárpénztár, majd 1935-től a Bp.-i Állatvásárpénztár Rt. vették át.

nagytétényi tumultus: a Buda környéki kir. és kamarai uradalmakban 1766 tavaszán folytak az *úrbérrendezés* előkészületei. A jobbágyok 1766. máj. 20-án megtagadták a majorsági gabona learatását, a földesúr azonban a község elhatározását közlő esküdtet tömlöcbe záratta. A falu lakossága ekkor fellázadt, az esküdtet kiszabadította. A földesúr fiai és alkalmazottai fegyveresek segítségével, több jobbágyot megsebesítve tudták csak újra birtokba venni az urasági kastélyt.

Nagy út: →*Bécsi út*

Nagyvárad tér (VIII., IX. ker.): a *Haller u., Vágóhíd u., Gyáli út, Fiumei út, Üllői út* találkozásánál elhelyezkedő nagy forgalmú tér. A 19. sz.-ban *Mihalkovics tér* volt a neve, Mihalkovics Géza anatómus egyetemi tanárról. 1940-től ~. 1977–78-ban adták át a *SOTE* itt épült elméleti tömbjét (építésze Gerlóczy Gedeon, Südi Ernő és Wágner László volt). 1983-ban itt állították fel Pierre Székely Béke c. szobrát. Anyaga gránit és bazalt. A ~en sok eü. létesítmény működik: a →*Szent István Kórház*, az →*Országos Kardiológiai Intézet*, az →*Országos Munka- és Üzemegészségügyi Intézet*.

Nagyvárad téri református templom (VIII. Üllői út 90.): az „Emlékezet Temploma", alapkövét 1930. ápr. 15-én tették le, s a román stílusban épült templom felszentelésére 1935-ben került sor. Belsejében márványtáblák díszítik a falakat, amelyeken az I. vh.-ban elesett hősök neveit örökítették meg.

Nagyvásártelep (IX. Soroksári út–Beöthy u. sarok): az 1920-as évek közepén a IX. ker-i *Központi Vásárcsarnok* mind elégtelenebbnek bizonyult a bp.-i élelmiszer-nagykereskedelem lebonyolítására.

A Nagyvárad tér

Pierre Székely Béke c. szobra a Nagyvárad téren

Ezért a főv. vezetősége elhatározta, hogy korszerű, új ~et létesít. A ~ rendeltetése a vidékről és külföldről érkező élelmiszerek központi elosztása a vásárcsarnokok és piacok árusainak és az élelmiszerüzleteknek. Létesítésének másik célja a közeü. szempontból ártalmas, nagyon sok szemetet felhalmozó kisebb élelmiszer-felvásárló telepek megszüntetése. Feladata volt még az ország mezőgazd. exportjába való bekapcsolódás is oly módon, hogy a mezőgazd. termékek külföldi vevők részére történő eladását itt bonyolították le. A ~ építése Krencsey Géza és Münnich Aladár tervei alapján 1929-ben indult meg és 1932. nov.-ben nyílt meg. Teljes építési költsége 8 millió P volt, amelyből a csarnokép. 2,6 millió P-be került. A ~ a főv. D-i részén a Soroksári út és a Soroksári-Duna-ág között, a Bp.–Belgrád vasútvonal mellett a főv. tulajdonában lévő területen (kb. 280 000 m²) épült fel. A további fejlesztés érdekében e terület ÉNy-i szomszédságában még kb. 100 000 m² szabad terület állt rendelkezésre. A ~ több nagyobb részre tagozódott. Az 1970 m hosszú rakodókon egyszerre 210 vasúti tehervagon számára volt hely a 20 db, legyezőszerűen elágazó vágányokon. A vásárcsarnok ép.-ének alapterülete 11 232 m² volt. A csarnokép.-ben 400 nagykereskedőnek volt árusítóhelye. A csarnok szerkezete Zeiss-Dyvidag rendszerű vasbetonszerkezettel épült, és így lehetségessé vált a 42 m fesztáv pillér nélküli áthidalása. Tűzbiztonsági okokból a csarnok alatti pincét négy részre osztották. Itt nyert elhelyezést a 315 m² hűtőtér, a 462 m² vámszabadraktár, a 2950 m² raktárrész és az 1280 m² nyílt áruhely. A ~ része volt a két hajókikötő is, amelyek vízi úton hozott áruk kirakására szolgáltak. A Duna partján létesített két kikötőhídhoz 192 m hosszú fedett rakodópart tartozott. A másik, 127 m hosszú kikötő a Soroksári-Duna-ágba bevontatott dereglyék kikötésére szolgált. Szerves része volt még a ~nek a csarnok és az irodaép. előtti 18 500 m²-es külső udvar, ami a vidékről feljött lófogatok és tehergépkocsik parkolási lehetősége mellett a felhozott élelmiszerek nagybani árusítását is szolgálta. 1937-ben a csarnokép. közelében a vasúti vágányok mellett négy új, télen is fűthető áruraktár épült, valamint 20 000 m²-re bővítették a külső udvart. Így itt kb. 1000 járműről közvetlenül végezhették az élelmiszer-árusítást. A ~ 1939-ben érte el teljesítőképességének maximumát. 1944 nyarán a sorozatos angol-amerikai bombatámadások alkalmával több találat érte. A II. vh. után csak 1945 utolsó hónapjaiban sikerült újra működőképessé tenni. 1955–65 között a Csarnok és Piac Igazgatóság felügyelete alatt állt, majd 1965-től 1967-ig a Főv. Közért Váll. kezelésében volt. 1967-ben a ZÖLDÉRT vette át a ~ üzemeltetését. 1979–83 között ált. és teljes rekonstrukciót végeztek. 1985-ben a ~ a SKÁLA-COOP Kereskedelmi és Ipari Rt. kezelésébe került. E cég az ép.-eket bérbeadás útján hasznosítja.

Nagyvilág: 1. irodalmi és művészeti újság. 1946. dec. és 1948. márc. 15. között havonta kétszer jelent meg a M.-Francia Társ. kiadásában, a *Cserépfalvi Kiadó* gondozásában. Szerk.-je Gereblyés László volt. A világirodalom legújabb alkotásairól, eseményeiről igyekezett az olvasókat tájékoztatni. Egyes számai m. és francia, ill. m. és orosz nyelven jelentek meg. – 2. világirodalmi folyóirat. Az Írószöv. kiadványaként 1956. okt.-ben indult. Első számát Kolozsvári Grandpierre Emil, 1957-től Gereblyés László, utána Kardos László, majd Kéry László szerk. A legújabb külföldi irodalmi alkotásokat ismerteti fordítások, tanulmányok útján, és számot ad a külföldi művészeti élet fontosabb eseményeiről is. – *Irod.* A Nagyvilág hét esztendeje. 1956–1962. Elemző bibliográfia (összeállította Körtés Júlia, Bp., 1963); A Nagyvilág repertóriuma. 1956–1970 (összeállította Körtés Júlia, Bp., 1973); A Nagyvilág repertóriuma. 1971–1980 (összeállította Körtés Júlia, Bp., 1984).

Nagyzugló (XIV. ker.): Belső-Zugló D-i része. Legjelentősebb üzeme a →*„Danuvia" Gépipari Vállalat*, melynek elődje 1929-ben jött létre. 1962-ben itt alapították a →*Pénzügyi és Számviteli Főiskolát*. Területén nagyobbrészt lakótelepek vannak (*Róna u.-i,* →*Kerepesi úti lakótelep*).

Najádok kútja: →*Nereidák kútja*

Nákó-ház: →*Váci u. 9. sz.*

Nándor: pontosan nem helyhez köthető középkori falu, amely a ~-hegy (a mai Sváb-hegy) K-i vagy DK-i lejtőjén feküdt. Szőlői közül kettőt a margitszigeti apácakolostor birtokolt. A 13. sz. végén a Nána-Beszter nembéli Berki Tamás birtokolta. A budai határ Ny-i fele ~ral érintkezett. A 14. sz. elején a Berki birtokok Széchenyi Tamás kezébe jutottak, de ~t a kir. mint Buda városához tartozót kiemelte a birtokok közül. Ennek nyomán lakosai elhagyták, területe beolvadt a budai szőlőterületbe, korábbi önállóságára csak az utalt, hogy külön tizedker. maradt.

Nándor u.: →*Petermann bíró u.*

Na-ne Galéria (IX. Lónyay u. 41.): 1990. jún. 25-én nyílt meg a nyilvánosság előtt kevéssé ismert kortársművészeti tevékenység bemutatására. A galériát Bachman Gábor tervezte, alapítói többnyire művészek voltak (Bachmann Gábor, Czelbert János, Kovács István, Rajk László, Vida Judit stb.). 1991. nov.-ben megszűnt, majd 1992. szept.-ben újból megnyílt.

Nap, A.: →*A nap*

Nap-hegy (I. ker.): a →*Gellért-hegy*től ÉNy-ra fekszik (154 m). Alapkőzete budai márga, amelyre egy ÉNy–DK-i irányú nagyobb édesvízi mészkőtakaró települt. É és K felé az →*Ördög-árok* völgyére lejt, Ny-on a Déli pu. felől benyúló rövid, tágas völgyelés határolja. – A ~en a 13. sz.-tól a 18. sz.-ig szőlőt termesztettek. A bécsi kongresszus idején (1814) itt járt Ferenc császár, Sándor cár és Frigyes Vilmos porosz kir., tiszteletükre a ~en rendeztek magyaros szüreti mulatságot. Nagyrészt kertes villákkal épült be; itt áll a M. Távirati Iroda hatalmas ép.-e. – A ~ neve a középkorban Nyárs-hegy – valószínűleg kivégzőhely – volt. Buda visszavétele (1686) után itt végezték ki Fink Konrád császári hadnagyot, ki megkísérelte ismét török kézre juttatni Budát. Az 1849. évi ostromkor a honvéd tüzérség főként a ~ről lőtte a Várat. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Napkelet: 1. irodalmi hetilap. 1857–62 között jelent meg *Vahot* Imre szerkesztésében. Hasábjain a szabadságharcot eszményítette, és különösen a Petőfi-epigonok megszólaltatásával rendkívül népszerű volt. – 2. irodalmi és művészetkritikai folyóirat. 1923–40 között jelent meg. Irodalmi közleményeinél értékesebb volt kritikai rovata. Szerk.-i: Tormay Cecil, Horváth János, Keményfy János, Németh Antal és Kállay Miklós voltak.

Napóleon Galéria (XX. Ady Endre u. 82.): a főv. jelenleg egyedüli magánmúz.-a. Horváth András belsőépítész magángyűjt.-éből szervezte, a francia forr. 200. évfordulóján, 1989. júl. 14-én nyitotta meg. A kiállítás elsősorban Bonaparte Napóleon életét és működését mutatja be fegyverek, pénzek, érmek, könyvek, metszetek, szobrok és egyéb tárgyak segítségével. Külön helyet kaptak a klasszikus görög és római korszak numizmatikai emlékei, valamint a m. történelem számos értékes emléke.

Napóleon-udvar: →*Hajós u.*

Napraforgó utcai villatelep (II. ker.): 1931-ben az FKT támogatásával kislakásos villalakótelep épült. A funkcionalista lakásépítés eredményeit felhasználva 22 lakóép.-et terveztek a kor elismert építészei, amely alkalmas volt a modern építészet bp.-i népszerűsítésére. Tervezők: Varga László, Wälder Gyula, Kaffka Péter, Bierbauer Virgil, Kozma Lajos, Kertész K. Róbert, Ligeti Pál, Molnár Farkas, Weichinger Károly, Hajós Alfréd, Gerlóczy Gedeon, Fischer József és mások.

Napsugár Gyermekszínpad: a *Gutenberg Művelődési Otthon*ban (VIII. Kölcsey u. 2.) 1984 óta működő gyermekszínház. Önálló társulata nincs, alkalmilag szerződtetnek alkotó csoportot, rendezőt, színészeket.

Nap u.: →*Alkotmány u.*

Nase János György (?–Buda, 1751): zenész, tanító. Ő állította fel Budán az első zeneisk.-t (1727). A tanács megbízásából 1731-től a vízivárosi isk.-ban is oktatott zenét.

Natura: →*Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat*

Naxos Csiszolóárugyár Rt. (XXII. Nagytétényi út 72.): 1904-ben alapította az osztrák Bauer család. Megvásárolták a volt Erzsébet Szálló ép.-ét, s körötte gyártelepet építettek, ahol csiszolópapír, -vászon, -korong készült. 1908-ban csiszoló-, iszapoló- és papírmalom épült. A ~ 1945-ben a Szovjetunió tulajdonába került, 1949-ben nemzeti váll.-tá alakult. 1951-ben három kisebb üzemet csatoltak hozzá, ezzel a ~ lett Mo. egyetlen csiszológyára. A m. áll. 1952-ben kapta vissza. A telep az 1962-ben kezdődő rekonstrukció során modern gépsorokkal bővült. 1962-ben az →*Ozalid Papírgyár*hoz, 1964-ben a →*Duna Papírgyár*hoz került, 1976-ban a →*Papíripari Vállalat* Budafoki Papírgyárának telepe lett.

nazarénusok: a legrégebbi magyar szabadegyházi közösség. Első gyülekezetüket Pesten 1830-ban Denkel János és Kropacsik János szervezte, melynek legnagyobb hatású képviselője Hencsei Lajos volt. A gyülekezet a szabadságharc alatt szétszóródott, majd Bella József működése nyomán újraszerveződött. Az abszolutizmus idején üldöztetést szenvedtek. Jogi helyzetük 1868-ban enyhült, amikor Eötvös József idején lehetőséget kaptak gyermekeik és halottaik polgári anyakönyvezésére. A budapesti gyülekezet helyzete és befolyása az I. vh. előtti évtizedben növekedett meg. 1909-ben vásárolták a XIII. Csángó u.-ban lévő gyülekezeti házukat, mely többszörös átépítés után kapta mai formáját. Az 1950-es években a Budapestre vándorlás következtében az ország legnagyobb gyülekezete lett. Soós Sámuel vezetésével jelentős küzdelmet folytattak elismertetésükért és a fegyver nélküli katonai szolgálat lehetőségéért. 1977 óta elismert egyház. – *Irod.* Kardos László–Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége (Bp., 1988).

Neander Beatus János (Trier, ?–Pest, 1729): eredetileg császári szekerészeti igazgató volt. 1704-től 1729-ig töltötte be a pesti városi főkapitány tisztét, és közben 1723-tól 1725-ig bíró is volt.

Nefelejcs u. (VII. Damjanich u.–Thököly út): **26. sz.**: Bartusek Mátyás és Róth Miksa műterme (1892).

Nefelejts: →*divatlapok*

IV. Béla út: →*Attila út*

negyedik (IV.) kerület: Bp. É-i részén fekszik. É-on Bp. közig.-i határa, K-en a XV., D-en a XIV., DNy-on a XIII. ker., Ny-on a Duna határolja. Városrészei: *Istvántelek*, →*Káposztásmegyer*, *Megyer*, →*Újpest*, *Székesdűlő*. Fontosabb közútjai: Váci út, Fóti út, Árpád út, Görgey Artúr út. A ker. főbb adatait táblázat mutatja.

Négy évszak-szobrok (IV. Újpest, Városközpont): az átépített Újpest régi u.neveinek megörökítésére állított fel szobrokat a Főv. Tanács. A négy évszakot szimbolizáló szobrok: *Nyár* (Nyár u.-i isk. előtti tér): a kétfigurás játékos alkotás (struccon lo-

A IV. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	18,52
	1980. I. 1.	18,83
Népességszám	1960. I. 1.	78 250
	1970. I. 1.	82 756
	1980. I. 1.	82 513
	1990. I. 1.	108 453
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	4225
	1970. I. 1.	4382
	1980. I. 1.	4777
	1990. I. 1.	5762,6
Házasságkötések	1960	911
	1970	902
	1980	648
	1990	647
Élveszületések	1960	735
	1970	1040
	1980	998
	1990	1193
Halálozások	1960	863
	1970	1073
	1980	1258
	1990	1326
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−128
	1970	− 33
	1980	−260
	1990	133
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		4506
1970–1979 évek között		− 243
1980–1989 évek között		25 940
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	66,1
	1970. I. 1.	66,6
	1980. I. 1.	57,0
	1990. I. 1.	59,4
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	66,8
	1970. I. 1.	76,0
	1980. I. 1.	49,6
	1990. I. 1.	47,6
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	59,5
	1970. I. 1.	66,3
	1980. I. 1.	51,1
	1990. I. 1.	35,6
Lakásállomány	1960. I. 1.	24 422
	1970. I. 1.	26 714
	1980. I. 1.	29 351
	1990. I. 1.	42 256
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	320
	1970. I. 1.	310
	1980. I. 1.	281
	1990. I. 1.	257
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	120,2
	1980. XII. 31.	123,4
	1989. XII. 31.	155,4
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	111,9
	1980. XII. 31.	139,1
	1989. XII. 31.	189,0

Nehézipari Építő Vállalat

Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	62,2
	1980. XII. 31.	86,7
	1989. XII. 31.	117,3
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	97,9
	1980. XII. 31.	353,0
	1988. XII. 31.	921,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	31
	1980. XII. 31.	33
	1989. XII. 31.	38
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2548
	1980. XII. 31.	2500
	1989. XII. 31.	2844
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	509
	1980. XII. 31.	991
	1989. XII. 31.	1300
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1995
	1979. X. 15.	3265
	1989. X. 15.	3784
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	9653
	1979/80 tanév elején	7641
	1989/90 tanév elején	14 240
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	62
	1979/80 tanév elején	34
	1989/90 tanév elején	29

vagló leány) Kő Pál munkája. 1984-ben helyezték el. A szobor mérete 120 cm, anyaga bronz. Az elhelyezési tervet Molnárné Baló Borbála építész készítette. *Tél* (Árpád úti ált. isk. előtti tér); a szánkózó fiú szobor Parizán Mihály alkotása. Anyaga kő, mérete: 170 cm. Az elhelyezési tervet Kleineisel János építész készítette. *Ősz* (Pozsonyi úti lakótelep, Ősz u.): a régi u.nevet szimbolizáló plasztika – áttört felületű, gömbformában ülő, meditáló figura – Szilágyi Bernadett alkotása. A 2,1 m-es bronzszobrot 1984-ben állíttatta fel a Főv. Tanács. *Tavasz* (Pozsonyi úti lakótelep): a régi u.név megörökítésére szolgáló szimbolikus mű, a nyújtózkodó, lendületes nőalak Péter Ágnes alkotása. Az 1,7 m magas bronzszobrot 1983-ban helyeztette el a Főv. Tanács.

Nehézipari Építő Vállalat: →*Vegyiműveket Építő és Szerelő Rt.*

Neményi Ambrus (Pécel, 1852–Bp., 1904): politikus, újságíró. 1877-től a Pester Lloyd szerkesztőségi tagja, a Budapesti Szemle munkatársa. 1881-től mint a főv. tvhat. biz. tagja élelmezési és lakásügyi kérdésekkel is foglalkozott. 1884-től szabadelvű ogy.-i képviselő, 1891–1901 között a Pesti Napló főszerk.-je. Ő vetette fel elsőként a bp.-i lakásnyomor kérdését. Erről írott könyvét *(A budapesti lakáskérdés)* a főv. 1883-ban jelentette meg.

Neményi Lili–Horváth Árpád Emlékszoba (XX. Baross u. 53.): Neményi Lili színésznő, operaénekesnő és férje, Horváth Árpád rendező, színházig. bútoraival, képeivel és emléktárgyaival berendezett emlékszoba a Pestszenterzsébeti Múz.-ban. (1937 és 1938 nyarán Horváth Árpád szintársulata Pestszenterzsébeten, a mai XX. ker. nyári színházában játszott.) A ~t 1989. nov. 25-én nyitották meg, Horváth Árpád születésének 90. évfordulóján, Neményi Lili végakaratának megfelelően.

Neményi Testvérek Papírgyár Rt.: →*Csepeli Papírgyár*

Nemes: középkori település a Rákos-patak mellett. A tatárjáráskor elpusztult, lakói Óbudára települtek át. ~ vagy →*Nagyos* egy lakója rejthette el a tatárjáráskor a 155 frisachi dénárból és két ezüstkarikából álló kincset, amely Rákosszentmihályon került elő. Pusztulása után a margitszigeti apácakolostor szerezte meg területét 1259-ben. 1276-ra betelepítették, de 1280-ig lakói elszökdöstek. Azonos lehet a későbbi →*Szentmihállyal*.

Nemes Lipót (Körmend, 1886–Bp., 1960): pedagógus. Bp.-i isk.-kban tanított, közben a *Nagy* László irányítása alatt álló Gyermektanulmányi Társaság titkára lett (1912). A külvárosi gyermek helyzetét elemzi *A kültelki gyermekek élete és jövője* (Bp., 1913) c. művében. A Tanácsközt. idején az Isk.-i Gyermekvédelmi Központ vezetője. 1920 után nem folytathatott pedagógiai tevékenységet. Angyalföldi adatgyűjtések, megfigyelések és tanulmányok alapján írta *A bűnöző társadalom kialakulása* c. művét (Bp., 1935). A II. vh. után a Főv. Gyermek- és Ifjúságvédelmi Központ felállítása érdekében tevékenykedett.

Nemes Marcell (Jánoshalma, 1866–Bp., 1930): műgyűjtő és műkereskedő. Első nagy gyűjt.-ét 1913-ban Párizsban árvereztette el. 1918-tól Münchenben élt, de a hazai kapcsolatokat fenntartotta, tehetséges fiatal festőknek ösztöndíjat adott, és számos műkincset ajándékozott a Szépművészeti Múz.-nak (Mányoki: Rákóczi-arckép, Kupeczky: önarcképe családjával, Greco: Bűnbánó Madonna, Szi-

nyei-Merse: Hinta stb.). Élete végén festeni kezdett, műveiből az Ernst Múz.-ban kiállítást rendeztek 1933-ban.

Nemes Sámuel, *Literáti-Nemes* (?, 1796–Komárom, 1842): az első főv. régiségkereskedő, *„kabinettje"* a mai Clark Ádám tér környékén volt. Régiségeit saját gyártmányú hamisításokkal is gazdagította, s ezekkel tudósokat (Toldy Ferenc) és komoly gyűjtőket (Jankovich Miklós) is megtévesztett. Az OSZK 24 általa gyártott nyelvemléket és oklevelet őriz. Ékszereket, fegyvereket is hamisított.

nemesi konviktus: a 17. sz. végétől nemesifjak nevelésére és oktatására szolgáló, bentlakásos intézmény. Az első budai ~t *Széchényi* György esztergomi érsek alapította 1687-ben. Alapítványa 30 000 Ft-ot tett ki. Célja kiváltképpen a protestáns vallásról a kat. hitre áttért ifjak támogatása volt. Kezdetben 13 ifjút látott el; a 18. sz. végén 10 alapítványos és 10 fizető világi növendéket fogadott be. – Hasonló intézmény létesült a főv.-ban Mária Terézia kir.nőnek 1769-ben tett 122 000 Ft-nyi alapítványából nemesleányok számára. E nevelőint. – amelyet az angolkisasszonyok vezettek – először a budai kir. várban, 1780–86 között Vácott, 1787-től Pesten a feloszlatott domonkos rend Váci u.-i kolostorában működött. 1836-ban 18 nevelője és 538 részben bentlakó növendéke volt. Nemesi jellege a 19. sz.-ban fokozatosan megszűnt.

Német birodalmi iskola, *Reichsdeutsche Schule:* fiúisk. a VII. Damjanich u. 4. sz. alatt. 1908-ban egy németo.-i egy. alapította német nyelvet és kultúrát terjesztő isk.-ként. (Ugyanakkor más országokban is.) Először elemi isk. volt, 1924-ben fejlesztették középisk.-vá: előbb reálisk., majd 1934-től gimn. lett. A mindennapi pol.-hoz csak fennállása legvégén kapcsolódott. 1944-ben szűnt meg.

Németh István (Bp., 1923–): belsőépítész, Ybl-díjas (1959), Munkácsy-díjas (1968), érdemes művész (1978), kiváló művész (1983). Az Iparművészeti Isk.-ban Kaesz Gyula és Weichinger Károly növendéke volt. 1948–50-ben az árumintavásár kiállítási központ tervezője, 1958-tól az Iparművészeti Főisk. tanára, majd tanszékvezetője (1977), műteremvezető tervező. Elkészítette a Budavári Palotakomplexum újjáépítésének, valamint éttermek, szállodák, bárok belsőépítészeti terveit.

Németh Károly (Páka, 1922–): húsip. munkás, politikus, Pro Urbe-díjas (1974). 1946-tól különböző MSZMP tisztségeket töltött be. 1962–65 és 1974–85 között az MSZMP KB titkára, a Bp.-i Pártbiz. első titkára (1965–74), a PB tagja (1970–88), az MSZMP főtitkárh.-e (1985–87), ogy.-i képviselő (1958–88), az Elnöki Tanács elnöke (1987–88).

Németh László (Nagybánya, 1901–Bp., 1975): orvos, író, Baumgarten-díjas (1930), Kossuth-díjas (1957), Herder-díjas (1965). Apja, ~ József középisk.-i tanár, ~ születésekor Nagybányán tanított, de nemsokára Bp.-re költöztek. ~ a Rippl-Rónai u.-i reálisk.-ba járt és a Toldy Ferenc Gimn.-ban érettségizett. 1919–25-ben a bp.-i egyetemen végezte orvosi tanulmányait (az első félévben bölcsészhallgató volt). 1925-ben megnyerte a Nyugat novellapályázatát. 1926-ban az Attila u.-ban fogorvosi rendelőt nyitott, 1928-ban a főv. alkalmazta isk.orvosnak. Előbb a zuglói Egressy úti, majd a budai Medve és Szalag u.-i isk.-ban rendelt. Bekapcsolódott az irodalmi életbe azzal a céllal, hogy „a magyar szellemi erők organizátora" lesz. 1932-ben *Tanú* címen megindította saját folyóiratát. 1937-ben jelent meg szociográfiai értékű írása a vízivárosi gyerekekről: *A Medve utcai polgári.* 1935-ben családi házat építtetett a Törökvész úton, s ebből az élményből született meg a kor legkitűnőbb bp.-i témájú regénye, a felelősségérzéstől gyötört középoszt. és a városba érkező parasztok társ. helyzetét és viszonyát tárgyaló *Bűn* (Bp., 1936). 1938-ban mutatták be első drámai művét a Nemzeti Színház Kamaraszínházában. (*Villámfénynél*). 1943-ban nyugdíjaztatta magát isk.orvosi állásból. 1943–49 között többnyire vidéken élt. 1945 után munkássága körül viták bontakoztak ki, 1947 után kötete nem jelent meg, csak 1956. okt. 20-án volt új ~-bemutató, a *Galilei* a Nemzeti Színházban, utána művei egymás után jelentek meg, és színművei gyakorta szerepelnek bp.-i színpadok műsorán. Önéletrajza lapjain (*Homályból homályba,* posztumusz, Bp., 1977) gyermekkorának színterei elevenednek meg, a bp.-i Fazekas és Bajnok u. világa, a Toldy reálgimn.

német helynevek: a bp.-i helyrajzi nevek német megfelelői. Néhány még a középkorból maradt fenn a 18. sz.-ig, pl. Ofen (Buda), Alt-Ofen (Óbuda), Creynfeld (Kelenföld) stb. A legtöbb a 18. sz.-ban keletkezett a német telepes lakosság körében, és a telekkönyvekben, majd a század végén a térképezések során rögzítették őket írásban is. Többségükben a m. helynevek tükörszavai voltak, pl.: Wasserstadt (Víziváros), Landstrasse (Országút), Neustift (Újlak), Gaisberg (Kecske-hegy), Steinbruch (Kőbánya) stb. Voltak azonban a m.-tól jelentésben eltérő elnevezések is, pl. Spiessberg (Nap-hegy), Blocksberg (Gellért-hegy), Sachsenfeld (Albertfalva), Krottendorf (Békásmegyer) stb. Néhány m. nevet a katonai térképészek ferdítettek németesre, pl. Tschardarken (Csatárka), Tschepele (Csepel) stb. 1846–47-ben hivatalosan is a m. nevek használatát vezették be. A m. és német elnevezések együttes használata azonban egészen az 1880-as évekig szokásban volt.

Némethy Károly (Bp., 1890–Bp., 1954): jogász, főv. tanácsnok, művelődéspolitikus. 1911-ben lépett a főv. szolgálatába. A szociálpol. és kulturális ügyoszt.-on dolgozott. 1920 után évekig a polgármesteri, majd a főpolgármesteri hivatal vez.-je volt. 1931-ben lett tanácsnok s az akkor megalakult közművelődési ügyoszt. vez.-je. 1945. jan. 15-től vezette azt a kereskedők házában (ma II. Tárogató úti) megalakult közig. szervezetet – budai városháza, budai közig. kirendeltség –, amely addig működött, míg helyreállt az összeköttetés Pest és Buda között. Szerk. az 1938-ban kiadott *Pest-budai árvíz 1838* c. könyvet. Főszerk.-je volt a *Budapest* c., a szőv. történeti, művészeti és társ. képes folyóiratának (1945–47). Bp.-i vonatkozású m.: *A székesfőváros kultúrpolitikájának nemzeti jelentősége* (Bp., 1935); *Városközi diplomácia és Budapest Székesfőváros a külfölddel való érintkezésben* (Bp., 1947).

Némethy Lajos (Buda, 1840–Nyitrabajna, 1917): egyháztörténész, r. k. pap. 1888-ig Budán és Pesten volt segédlelkész, később Esztergomban főegyházmegyei könyvtáros. Főv. vonatkozású tanulmányai: *A Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom* (Bp., 1876); *Török mecsetek Budán* (Bp., 1878); *A Budapest-Vízivárosi erzsébetiek* (Bp., 1886).

német színészet a fővárosban: a 18. sz.-ban már játszottak német színészek Pest-Budán, pl. a →*Várszínház*ban, a *Rondella*ban, a *Reischl-bódé*ban. 1812-ben nyílt meg a →*Pesti Német Színház*, 1869-ben a →*Gyapjú utcai Német Színház*. A Pesti Német Színház leégése (1847) és a Gyapjú u.-i Német Színház megnyitása közti időben az Új téren (ma Erzsébet tér) 1853. máj. elején nyílt meg a *Noththeater*, az ideiglenes szükségszínház. A →*Hermina téri Német Színház* a mai Operaház közelében, a Hajós u.-i oldalával szemközti házban működött 1870. jún. és 1876. nov. között.

német telepesek: német (osztrák) nemzetiségű bevándorlók. Buda töröktől való visszafoglalása (1686) után a gyakorlatilag lakatlan város első benépesítésében és a lakosság további gyarapodásában vezető szerepük volt. A bécsi kormány Mo.-ot hódított területnek, a telepeseket gyarmatosítóknak (Kolonisten) tekintette. Az első húsz év Pest-Budán a kamarai igazgatóság fennhatósága alatt telt el, Budán katonai parancsnokság is székelt. Buda városában, a Várnegyedben csak kat. és német lakosok telepedhettek le. Előnyben részesültek az építőmunkákhoz értő és a katonaság szükségleteit kiszolgáló iparosok. Buda külvárosaiba és Pestre vegyesebb lakosság települt, de a ~ aránya ott is 60% körül mozgott. Szegényebbek voltak, mint a budaiak, több volt köztük a kereskedő és a zsellér (napszámos). A ~ érkezési útja a Duna vonala volt. Az első ~ között a legnagyobb arányban a bajorok voltak, majd a Duna-völgyi és az alpesi osztrák tartományokból, végül egyéb német területről valók. Az első nemzedék a m. polgárokkal együtt újjáteremtette a város életét és 1703-ban kivívta a városi önkormányzat visszaállítását. A Rákóczi-szabadságharc és a lakosságot sújtó 1709–10-es pestisjárvány után a m. lakosok aránya csökkent, a ~ a hadsereg vándorlásával cserélődtek, új rajok érkeztek. A bevándorlók 54–60%-a német-osztrák földről érkezett, és főleg speciális ip.-ok művelői voltak. A Mária Terézia-féle nagy D-mo.-i telepítések idején Pest-Buda a tolnai, bácskai, bánsági ~ egyik állomása volt. Óbudára a Zichy család hozott ~et, ügynökei az összes német tartományt bejárták, míg 1716–40 között összetoboroztak kb. 300, többségükben zsellér-, kisebb részükben iparoscsaládot. A mai Nagy-Bp. egykori községeit szintén nagyrészt ~ népesítették be. A budai oldalon Ny és D felé ~ költöztek be az egész budai hegyvidék és távolabb a Gerecse és a Vértes, ÉNy-on a Pilisvörösvári-völgy üres falvaiba. A pesti oldalon a Csepel-szigetre és a soroksári Duna mentére, valamint a Rákos-patak völgyébe kerültek ~. A telepítést a területek földesurai szervezték, ebben különbözött a század későbbi nagy osztrák áll. akcióitól. A ~ érkezése a Pest környéki falvakban az 1710–20-as években és az 1739-es nagy pestisjárvány után az 1740-es években és utána történt. Így Nagytétényben az 1730-as években a Száraz és Rudnyánszky család telepített; Csepelre és Budafokra az 1710-es évek elején, majd 1737–39-ben Savoyai Jenő herceg, majd a kir. család; Pesthidegkúton 1711-ben Kurtz J. I. kamarai inspektor; 1718–30-ban a kincstár, utána a Szunyogh, Péterffy és Tersztyánszky család; Békásmegyerre 1740 körül a Zichy család, 1765 után a kincstár; Rákoskeresztúrra az 1750-es években a Bujanovszky és a Podmaniczky család; Soroksárra 1724 és 1740 körül a Grassalkovich család. Albertfalvára csak az 1810-es években települt kb. 40 szíléziai asztaloscsalád. Ez volt az egyetlen, vonalzóval kimért egyu.-s telepes község. A falvak telepesei szegényparasztok voltak, akik otthoni terheiktől, a német–francia háborúkban feldúlt falvaikból szabadulni kívántak, és az új földesurakkal kedvező jobbágyi szerződést kötöttek. A kormányzat elbocsátó útlevéllel segítette őket. A későbbi betelepülők között már mesteremberek is voltak. Ez a német környezet két évszázadon át hatással volt a főv., különösen Buda fejlődésére. A későbbi →*magyarosodás* e községekben haladt a legnehezebben; a ~ az anyagi és szellemi kultúra nemzeti sajátosságait századunk közepéig őrizték. Mindent összevetve 1780 körül a mai Bp. területén kb. 55 000 lakos élt, a ~, ill. német anyanyelvű utódaik aránya 65–70% körül volt. További beáramlásuk a század végén és a 19. sz. elején sem szűnt meg. Ezek már nem tekintették magukat gyarmatosítóknak, csak áttelepültnek, és *deutsch–ungar*nak vallották magukat. Jelentős hatást gyakoroltak a főv. polgári civilizáció kialakítására, nyelvük hatott a bp.-i m. köznyelvre. Önálló kultúrát nem teremtettek, példaképük Bécs volt. A reformkorban a haladás gondolata a művelt német polgárok számára már egyenlő volt a magyarosodással. 1851-ben Pest lakosainak 40,4, Budának 64,9%-a volt német nemzetiségű. Az önkényuralom éveiben új ~ érkeztek a közig., posta, közlekedés stb. területeire, a gyorsuló iparosodás pedig szakmunkásokat igényelt külföldről. Az 1880-as népszámlálás kérdezte először a lakosok szülőhelyét: az akkori 355 000 lakos 2,56%-a volt ausztriai születésű, 0,92% származott egyéb német tartományokból. A német területekről bevándorolt 12 000 lakos a ~ erősen csökkenő arányát mutatta. Bp.-en ekkor 118 607 német anyanyelvű élt (33,35%), ebből 37 576 Budán, 81 031 pedig Pesten. A munkaterületek közül főleg a szőlőművesek, kertészek, majorosok, vendéglősök és kocsmárosok, kőfaragók és kőművesek, műszerészek, vasöntők, gépészek, hajósok között volt magas a ~ aránya. A különböző szellemi foglalkozások körében erős kisebbségben voltak. A magyarosodás gyors üteme következtében az 1900-as népszámláláskor a német anyanyelvűek aránya már csak 14,5% (az egykori telepes községekben még 70%), 1930-ban 3,8% volt. – A nagynémet agitáció az 1880-as években Bp.-en csak igen szűk réteg körében hatott. Erősebb volt az 1930-as években a náci agitáció hatása. 1945-ben a szövetséges hatalmak megegyezése alapján a m. kormány rendeletével a peremközségekből kb. 12–14 000 olyan la-

kost telepítettek Németo.-ba, akik német nemzetiségűeknek vallották magukat, vagy valamely náci német egy. tagjai voltak. Az 1960-as népszámlálás a főv.-ban 4773 német anyanyelvűt írt össze, a lakosság 0,26%-át. Az 1980. évi népszámlálás adatai szerint a főv. lakosságának 0,14%-a, 2924 személy volt német anyanyelvű. – *Irod.* Gyömrei Sándor: Budapest gazdaságtörténete a manufaktúra korában (Bp., 1953); Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon (I–II., Bp., 1960).

Német u.: →*Úri u.*

Németvölgy (XII. ker.): a Sas-hegy É-i előterét és a Németvölgyi-árok tágabb környezetét foglalja magába. Főleg →*budai márga* és kiscelli agyag építi fel. Területén a római korból származó leleteket találtak. Németvölgy nagy részén szántók és szőlőtelepek váltakoztak, betelepülése a múlt században indult meg. 1884-ben épült meg a →*Vöröskereszt Erzsébet kórháza,* 1885-ben a →*Németvölgyi temető.* A századforduló után készült el máig egyetlen jelentős ipari üzeme (a →*Magyar Optikai Művek* elődje), a Precíziós Mechanikai Intézet. Az 1911-ben alapított Tanítóképző Főiskola a városrész jelentős felsőoktatási intézménye. A két világháború közötti bérházas beépítések mellett, a lejtős területeken átmeneti építési formák, lazább beépítések jellemzőek. 1938-ban épült a Németvölgyi úti iskola és a mai XII. kerületi önkormányzat épülete. Ekkor kezd a *Hegyvidék* központjává válni. 1934-ben építették Németvölgy első római katolikus templomát (a mai Apor Vilmos téren), négy év múlva elkészült a Hegyalja úti kápolna a →*Farkasréti temető* főbejáratával szemben. A kápolna 1945-ben elpusztult, a helyén 1977-ben épült modern stílusú templom. A Németvölgyi temető területe fokozatosan átalakult szabadidő- és sportcentrummá. Az utóbbi évtizedekben jelentős fejlesztések történtek itt: a →*BAH-csomópont* kialakítása; 1982-ben a →*Novotel Budapest Centrum,* majd mellette a →*Budapest Kongresszusi Központ* épült fel. A Németvölgy középső területe (a Böszörményi út és környéke) napjainkra az egész XII. kerület központjává fejlődött.

Németvölgyi-árok (XII. ker.): a Márton-hegyet D-ről megkerülő völgy. A →*Denevér-árok,* a →*Márton-hegyi-árok* és az →*Orbán-hegyi-árok* egyesüléséből keletkezett. A →*Sas-hegy* és a →*Kis-Gellért-hegy* között lép ki a →*Kelenföld-lágymányosi lapály*ra.

Németvölgyi temető: megszűnt budai temető az Alkotás és a Csörsz u. közt. 1885-ben nyílt meg, amikor a tabáni és a víziárosi temető használatát megszüntették. 1912-ben azonban már le is zárták, s a budai városrész temetője elsősorban a →*Farkasréti temető* lett. 1939-ben a tabáni és víziárosi temető kiürítése során számos értékes régi síremléket ide helyezték át, s ezekből külön sírkertet alakítottak. Az áthelyezett síremlékek jelentős része az 1848–49-iki szabadságharc honvédsírjairól való volt. Részben a II. vh. során, részben az időjárásnak kiszolgáltatva a síremlékek egy része igen megrongálódott, ezek egy részét 1959-ben kijavították. Helyén ma a Kongresszusi Központ áll.

nemi betegségek: egyes kutatók az 1496-ban Budán dühöngő „pestilentiát" az első szifiliszjárványnak tekintik. Ezen a nem bizonyított adaton kívül nem tudunk a főv.-ban járványszerűen fellépő szifilisz- vagy gonorrhoea-megbetegedésekről, de a betegek száma a 15. sz. vége óta mindig jelentős volt, s különösen az első korszakban (15–17. sz.) magas volt a halálozási arány is. A továbbiakban azonban kialakultak a kornak megfelelő megelőzési és gyógyító eljárások. A főv. kórházak a múlt század közepén igen kiterjedt ellátást igyekeztek nyútani ezen a téren. A négy nagy kórház (Rókus, János, Irgalmasok, Zsidókórház) 1872–81 között évente 1500–2700 „bujakóros"-t kezelt. A ~ elleni küzdelem társadalmi úton indult meg: 1893-ban a →*Teleia Egyesület* hozta létre az első és sokáig egyetlen gondozóint.-et. 1913-ban a Venereás Betegségek Elleni Orsz. Védő Egy. széleskörű akciót tervezett, az I. vh. azonban ezt nagyrészt megakadályozta. Az I. vh. alatt a betegek számának növekedése olyan jelentős volt, hogy 1917-ben a Belügymin. Nékám Lajos egyetemi tanár vezetésével kormánybiz.-ot alakított a ~ leküzdésére. 1926-ban az ország gyógykezelés alatt álló nemi betegeinek 84,6%-a bp.-i volt, 1928-ban összesen 27 388 beteg állt orvosi kezelés alatt. 1940–41-ben kötelezővé tették a ~ kezelését, bejelentését, a házasság előtti orvosi vizsgálatot. A II. vh. ismét rontott a helyzeten, s így 1945 után a kialakuló áll. eü.-nek súlyos feladatot kellett átvennie. A prostitúció intézményes felszámolása után 1951-ben nemcsak kötelezővé, hanem hozzáférhetővé és ingyenessé tették a kezelést. Az 1952-ben létesített *Orsz. Bőr- és Nemikórtani Int.* irányításával szervezetten kiépült a gondozói hálózat. 1970-től 26 bőr- és nemibeteggondozó int. működött a főv.-ban. Ezek széles körű szűrővizsgálatokat végeztek és ellátták a betegeket. A ~ ellen szervezett küzdelem, valamint a nagy hatású gyógyszerek (antibiotikumok) lehetővé tették a ~ terjedésének megfékezését, a megbetegedések számának igen erőteljes visszaszorítását és a betegek gyógyítását. Ugyanakkor – más eü. szervekkel együtt – felvilágosító munka is folyik. Különösen jelentős a legsúlyosabb nemi betegségek, a szifilisz visszaszorítása terén elért, nemzetközileg is elismert eredmény.

Nemválasztók Pártja, *Választásra jogosulatlanok pártja:* a mo.-i munkások első szoc. pol. pártja. *Frankel Leó* kezdeményezésére a →*Magyarországi Munkáspárt* vezetőinek egy csoportja hozta létre 1878-ban. Célja az ált. választójog kivívása volt. A ~ jórészt a főv. területén tevékenykedett, tagjai is jobbára főv. munkások voltak. 1878–79-ben a párt heves elvi és személyi harcot vívott a Külföldi Viktor vezette Magyarországi Munkáspárttal. Harcuk a munkástömegek megnyeréséért és a két párt egyesítéséért folyt. 1880-ban megegyezés jött létre a két párt szocdem. pártként történő egyesítését célul kitűző kongresszus összehívásáról. (→*Magyarországi Általános Munkáspárt*)

Nemzet: pol. napilap. →*A Hon* és az →*Ellenőr* c. lapok egyesüléséből hozták létre 1882-ben, s Tisza Kálmán szabadelvű pártjának központi lapja lett. Főszerk.-je Jókai Mór volt. Naponta kétszer, reggeli

A Nemzeti Casino épülete

és esti kiadásban jelent meg, de nem sikerült népszerűséget szereznie. 1899-ben beolvadt a másik kormánypárti lapba, a →*Magyar Nemzet*be.

nemzetgyűlési választások: →*országgyűlési választások*

Nemzeti Bábszínjáték: az első, hivatásos, állandó és művészi igényű bábszínház Bp.-en, a Podmaniczky u.-ban 1941. márc. 17-én nyílt meg. Rév István volt a színház ig.-ja, tervezője, rendezője, dramaturgja, a bábok és a díszletek készítője egyszemélyben. Repertoárszínházában gyermek- és felnőtt műsort egyaránt előadott, ez utóbbiban kabarétréfákat és operákat is játszott. Legsikeresebb produkciója az Arany–Rév: Toldi volt (756 előadás). A színház a II. vh. után bezárt. – *Irod.* Belitska-Scholtz Hedvig: Vásári és művészi bábjátszás Magyarországon 1945-ig (Tihany, 1974).

Nemzeti Casino: *Széchenyi* István alapította 1827. jún. 10-én. Választmányának tagjai közt volt Fáy András, Wesselényi Miklós, Marczibányi Lajos és Clark Ádám. Első helyisége a Dorottya u. 5. sz., egykori Vogel-féle házban volt. Megalakulásakor a taglétszám 46 fő volt. Létesítésével Széchenyi alkalmat akart teremteni a nemesség rendszeres pol. és gazd. eszmecseréjére, valamint célul tűzte ki a m. nyelv használatának a szorgalmazását. 1830-ig *Pesti Casino* néven működött. 1859-ben költözött végleges helyére, a Cziráky-palotába a Hatvani (ma Kossuth Lajos) u. 5. sz. alá, amelyet 1871-ben meg is vásárolt. Az ép.-et *Ybl* Miklós tervei szerint építették át és rendezték be. Mindvégig megmaradt az arisztokrácia zárt klubjának. Bp. társ. életében betöltött szerepén kívül, jelentős tevékenységet fejtett ki a m. kultúra és művészet támogatásában a budai, ill. a pesti színház létesítése idején. Könyvtára az 1890-es években 36 000 kötetnyi volt, taglétszáma 1913-ban 700 fő v. Az I. vh. után válságos anyagi helyzete miatt az ép. egyik szárnyát bérbe adta. Az 1920-as évektől jelentős pol. tényezővé vált. 1936-ban 518

A Nemzeti Casino belseje

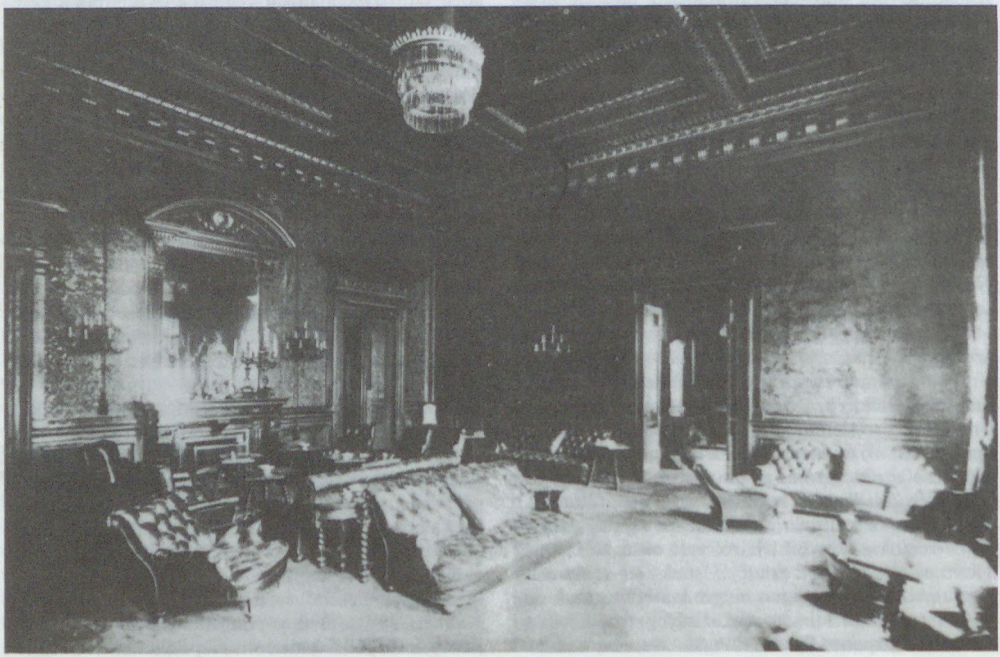

tagot számlált. 1944 őszén szűnt meg. Ép.-e 1945-ben romba dőlt. Helyén ma a *Hungarotex* modern irodaháza (Pomsár János és Puskás Tamás terve) áll. A ~ 1991-ben alakult újjá.

Nemzeti Demokrata Párt: kezdetei 1893-ra nyúlnak vissza, amikor megalakult *Vázsonyi* Vilmos elnöklete mellett a Demokrata, később a Központi Demokrata Kör, melyhez csatlakozott a VII. ker. Demokrata Kör és a VI. ker. Külteli Demokrata Kör. 1894-ben következett be a pártalakítás Légrády Károly és Vámbéri Rusztem elnökletével. A tényleges vezető Vázsonyi volt. Bp.-i községi pártként hivatalosan 1897-ben alakult meg. Tagjai elsősorban zsidó származású polgárok és kispolgári értelmiségiek voltak. Programjukban a *virilizmus* eltörlését, a közüzemek községesítését, az ált. titkos választójog bevezetését és különféle szociális reformok bevezetését követelték. A ~ befolyása jelöltjének, *Bárczy* Istvánnak polgármesterré választását követően teljesedett ki. Az 1920. évi főv. és az 1922. évi nemzetgyűlési választásokon a ~ a szavazatok 28,5 ill. 22,4%-át kapta meg. – 1924-ben Vázsonyi megszervezte a demokrata, a liberális és a szociáldemokrata pártok részvételével a *Demokratikus Blokk*ot, amely az 1925. évi főv. tvhat. választásokon a leadott szavazatok 50,7%-át szerezte meg, de győzelmét Vázsonyinak egy héttel később bekövetkezett halála miatt nem tudta kihasználni. 1926-ban a Demokratikus Blokk polgármester-jelöltje, Bárczy vereséget szenvedett Sipőcz Jenővel szemben. A sikertelenség nyomán a Blokk felbomlott. Az 1926-os ogy.-i választásokon a ~ önállóan indult Vázsonyi János elnöksége mellett, s a szavazatok 21,5%-át szerezte meg. 1930-ban a főv. tvhat. választásokon a főv. tv. teljes revízióját, az autonómia helyreállítását, a fokozott takarékosság jegyében hivatalok megszüntetését stb. követelték, 10,4%-ot értek el. Az 1931. évi ogy.-i választásokon a ~ csak 6%-ot kapott. Az 1935. évi főv. és orsz. választásokon a ~ közös listán indult Rassay pártjával, de egyik választáson sem érték el a 20%-ot. Mintegy négy évtizedes, főként bp.-i működés után önálló tényezőként már nem szerepelt a pol. életben.

Nemzeti Egészségvédelmi Intézet (VI. Andrássy út 82.): az egészségmegőrzés hazai programjában foglalt egészségvédelmi és egészségnevelési feladatok összehangolása és megvalósítása érdekében 1989-ben létesített orsz. hatáskörű szakmai, módszertani és szervezésirányítási intézmény. A II. vh. előtt különböző szervek (*M. Vöröskereszt, Orsz. Közeü. Egy.* stb.) jórészt egymástól függetlenül végeztek eü. felvilágosítást. 1948-ban – az akkor működő 13 szerv munkájának összehangolása érdekében – az Orsz. Közeü. Int.-ben eü. propagandaoszt. alakítottak, ez 1950-ben a Népjóléti Min. egyik oszt.-ává vált. Az Eü. Min. megalakulásával 1951-ben jött létre az *Eü. Felvilágosítási Oszt.* (EFO), amely az akkori felfogásnak megfelelően kidolgozta az eü. nevelés módszereit, szervezte és kiadványaival támogatta az ezirányú munkát. 1958-ban *Eü. Felvilágosítási Központ* néven önálló intézménnyé vált. 1977-ben neve *Orsz. Egészségnevelési Int.* lett és az eü. kormányzat szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézményeként működött a legújabb átszervezésig. Számos egészségnevelési kiadványa mellett szakfolyóirata 1960-tól az *Egészségnevelés* (korábban *Egészségügyi Felvilágosítás*).

Nemzeti Filharmónia: hangversenyrendező intézmény. 1950-ben *Muzsika Nemzeti Váll.* néven hozták létre azzal a céllal, hogy hangversenyeket szervezzen, kézben tartsa őket, és színvonalas művek bemutatásáról gondoskodjék. A főv.-on kívül öt vidéki központot is kialakított, hogy a teljes hazai hangversenyrendezést koordinálják. 1952-ben átszervezték, és attól kezdve *Országos Filharmónia* néven működött. Felügyelete alá vonták a →*Magyar Állami Hangversenyzenekar*t, 1976-tól a *Liszt Ferenc Kamarazenekar*t és néhány kamaraegyüttest. 1958-ig impresszálással is foglalkozott, ezt a feladatot azután a *Nemzetközi Koncertiroda* vette át, ugyanekkor a könnyűzenei hangversenyek rendezése az *Országos Rendező Iroda* (ORI) feladata lett. A ~ 1958 óta kizárólag a belföldi komolyzenei hangversenyek rendezését végzi. 1965-től önálló intézmény. 1990-ben szervezték újra át, azóta ~ néven működik.

Nemzeti Galéria: →*Magyar Nemzeti Galéria*

Nemzeti Hajós Egylet: az 1862-ben alakult *Pesti Evező és Vitorlázó Klub* 1871-től e néven működött tovább, és egyedül volt életképes a kor sok hasonló egylete közül. Részt vett a *Magyar Evezős Szövetség* megalakításában. Az 1893. évi első bajnokságot egyesben Lintner Sándor mint a ~ tagja nyerte. A II. vh. után a többi evezős egy.-tel együtt megszűnt. – *Irod.* Kertész Árpád: A Nemzeti Hajós Egylet 75 éves története 1862–1936 (Bp., 1937).

Nemzeti Hősök Emlékköve: →*Ezredéves emlékmű*

Nemzeti Képcsarnokot Alakító Egyesület: 1846-ban jött létre *József nádor* védnöksége alatt. Szervezője *Kubinyi* Ágoston, az MNM ig.-ja volt. Az egy. célja orsz. képtár létrehozása volt. Átvette az 1870-ben megszűnt Pesti Műegylet tulajdonában levő képeket. 1875-ben beolvadt a *Képzőművészeti Társulat*ba.

Nemzeti Kör: 1837-ben színészek, írók, ügyvédek, orvosok, hivatalnokok stb. társaságából alakult az Irodalom és Művészet Barátainak Egy.-e. Ez volt az 1841. dec. 10-én hivatalosan megalakult ~ alapja. Elnöke *Fáy* András, alelnöke *Császár* Ferenc, majd *Vörösmarty* Mihály, később *Fényes* Elek lett. A reformkor haladó pol.-i, irodalmi és művészeti mozgalmait támogatta. Belső ellentétek következtében 1845-ben kivált belőle a kevésbé radikális →*Pesti Kör*, de 1847. jan. 24-én →*Ellenzéki Kör* néven újra egyesültek. – A ~ irodalompártolás mellett politikai viták rendezésével hívta fel magára a figyelmet. Helyiségeiben rendezték a *védegyleti bálokat* is. Jelentős volt közvélemény-formáló ereje.

Nemzeti Lovarda: Bp.-en működött állandó lovarda. Egy mágnásokból álló társaság építette Pesten az első állandó lovardát 1858. jan. 7-én az Ötpacsirta u.-ban (ma Pollack Mihály tér). Az ötlet gr. Szapáry Antalé volt, akinek kezdeményezésére létrejött egy Nemzeti Lovarda, Lövölde és Vívóterem Egylet (más források szerint Nemzeti Lovaregylet). A bi-

A Nemzeti Lovarda 1890 körül

zottmánynak többek között tagja volt még br. Wenckheim Béla és gr. Károlyi György is. Az ép. Ybl Miklós tervei alapján készült el, s a lovardán kívül vívótermet, testgyakorló helyiséget, tánctermet is magában foglalt. A ~ a m. sporttörténelemben igen jelentős szerepet játszott, valamennyi szabadtéri sport valamilyen formában kötődött a ~hoz. 1875. ápr. 8-án itt zajlott le a MAC alakuló értekezlete, s az egyetem vívó- és tornatermei is itt találtak otthonra. 1883. aug. 18-án itt rendezték meg az első mo.-i kerékpárosversenyt.

Nemzeti Lóverseny Kft. (VIII. Kerepesi út 9.): 1991-ben alakult meg a *M. Lóverseny Közös Váll.* jogutódjaként. Feladata a hazai galopp- és ügetőversenyek szervezése és lebonyolítása. Tagjai a ~ ingatlanvagyonának többségi tulajdonosa, a m. áll., valamint a versenylótenyésztő nagyüzemek: Bábolna, Mezőhegyes stb. A ~ rendezi a mintegy 150 éves múltra visszatekintő m. lóversenyeket. Bp.-en két versenypálya van, a Kerepesi úti Ügetőversenypálya (Kerepesi út 9.) és a Kincsem parki *Galoppversenypálya* (X. Albertirsai út 4.). Ezen kívül a ~.-hez tartozik az alagi idomító telep. A galopppálya műemlék jellegű lelátói mintegy 25 000 ember befogadására alkalmasak. Három gyepes futópályája van. A körpálya 2800 m, az egyenes pálya 1300 m, az úgynevezett „L" pálya 1400 m hosszú. A ~ külön homok és gyepes tréningpályával rendelkezik, a versenypálya közepén pedig épített akadálypálya van az ugróversenyek rendezésére. A galopp-pálya istállói mintegy 270 ló befogadására nyújtanak lehetőséget. – Az Ügetőpálya vasbeton lelátója az 1930-as évek modern építészetének egy jellegzetessége Bp.-en. A versenypálya istállóudvarában 370 ló elhelyezésére van lehetőség. A tribünök mintegy 15 000 embert képesek befogadni. A korszerű világítású versenypálya esti versenyek rendezésére is alkalmas. Főbb versenyei: Nemzet Díj, Alagi Díj, Millenniumi Díj, Magyar Derby, Szent István Díj, St. Leger (galopp), Téli Nagydíj, Tavaszi Hendikep, Négyévesek Nagydíja, Ügetőderby, Baka Hendikep (ügető). A versenyeken köthető fogadásokat számítógépesített totalizatőr rendszerben bonyolítják.

Nemzeti Múzeum: →*Magyar Nemzeti Múzeum*

nemzeti önkéntes sereg: →*nemzetőrség*

Nemzeti Panteon, *Nemzeti Sírkert:* az ország és a főv. életében jelentős szerepet játszott személyiségek hamvainak elhelyezésére a főv. vezetése 1928-ban a Kerepesi temető 34/1-es parcelláját jelölte ki. A Főv. Tanács V. B. 1956. okt. 4-én határozott a ~ létrehozásáról, 15 évre szóló ütemezéssel, de a terv nem valósult meg.

nemzetiségek: a töröknek Budáról történt kiűzése (1686) után Pest és Buda elnéptelenedett. A bécsi udvar és a m. főurak telepítési akciója, a telepeseknek nyújtott vonzó kedvezmények biztosították, hogy már a 17. sz. végén újra megindult a város benépesülése. Az első évtizedek a kuruc háborúkig s az azt követő pestisjárványokig tarka nemzetiségi képet eredményeztek, de valójában csak a m., valamint a →*német telepesek* és a →*rác telepesek* (szerbek) váltak nemzetiségüket őrző állandó lakosokká. Beolvadtak a Csepelre és a Vízivárosba települt kat. horvátok, a budai Országút városrészben letelepített spanyol családok és az egyénileg idevetődött egyéb nemzetiségűek. A 18. sz. végére a →*szlovák telepesek* számban már meghaladták a szerbeket. A század utolsó harmadában jelentek meg a kisszámú, de gazdaságilag erős →*görög kereskedők és telepesek,* valamint a német nyelvű →*zsidó telepesek.* Az utóbbiak teljes asszimilációját vallásuk és emiatt megkülönböztető tv.-eik akadályozták, a 19. sz. közepéig a német nemzetiségűek arányát emelték, ettől kezdve azonban a →*magyarosodás* élén jártak. A 19. sz. kezdetétől már belső vándorlás útján kerültek ide románok (kereskedők, egyetemi hallgatók), csehek és morvák (iparosok, tisztviselők, szellemi foglalko-

zásúak), olaszok (kőfaragók, kéményseprők, szövőfonó iparosok, művészek). Eljutottak a főv.-ba az 1831-es levert lengyel felkelés emigránsai is. Az iparosodás hozta az angol gépmestereket, építőket, hajósokat, az élénkülő szellemi és társasági élet a francia nyelvtanárokat, táncmestereket, művészeket. 1850-ben e kis ~ aránya elenyésző volt (a lakosság 0,3%-a). A 19. sz. második felében Bp. gyors ütemben magyarosodott. 1900-ban a magyar, német és szlovák anyanyelvűek mellett (79,0%, 14,0% és 3,4%) az összes többi nemzetiség már csak a lakosság 3,6%-át alkotta. Új elemet jelentettek a →*bolgárkertészek*, bosnyákok (vándorárusok és kereskedők); növekedett a csehek aránya a szakmunkások és az áll. alkalmazottak között. A 19. sz. derekáig a nemzetiségi egy.-ek – a szlovák és a szerb Matica, a román Petru Maior egylet – Pest–Budán szolgálták e népek értelmiségi rétegének kialakulását. A 19. sz. utolsó harmadában azonban már elköltöztek innen, s a nemzetiségek kisebb társaskörök keretében, a munkásmozgalomban pedig nemzetiségi tagozatokban szervezték társ. életüket. 1918-ban a Monarchia széthullása és 1920-ban a trianoni béke megszüntette annak lehetőségét, hogy vándorlás útján bármilyen jelentősebb nemzetiségi csoport képződhessen Bp.-en. 1960-ban a nem m. nemzetiségűek aránya Bp.-en már csak 0,9%, 1980-ban 0,6% volt. – *Irod.* Arató Endre: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon (I–II., Bp., 1960).

Nemzeti Sport: az első nemzetközi színvonalú m. sportlap, elődje az 1901-ben indult Sportkedvelő lap volt. A ~ot 1903-ban alapította *Fodor* Károly vívómester. Hetilapként 1912 végéig tartotta fenn magát. 1919-ben *Vadas* Gyula laptulajdonos-főszerk. a ~ot felélesztette, és a jellegzetes zöld színű újságot fokozatosan színvonalas, 1925-től hetenként ötször megjelenő sportlappá szervezte. 1944 végén szűnt meg. – A lap 1945. ápr.-ban Népsport néven újjáalakult, s 1990-ig a mindenkori m. sportvezetés központi napilapja volt. A ~ új évfolyama 1990-ben indult. 1992. febr.-ban beleolvadt a keddenként megjelenő Képes Sportba, Képes Nemzeti Sport néven.

Nemzeti Sport Club: a főv. VII. ker.-ének sportegy.-e. Már 1897-ben Lipthay Ferenc vezetésével ifjúsági labdarúgócsapat alakult ilyen néven. Az egylet ekkor kizárólag a futball népszerűsítésével foglalkozott, s nemsokára a BTC filiáléja – fiókcsapata – lett, ill. rövid ideig Tattersalli Football Club néven szerepelt. – Ilyen néven 1906. jún.-ban alakult újjá a klub Skrabák Győző kezdeményezésére. Az alapító tagok között találjuk Brüll Alfrédet és Stobbe Kálmánt is. A ~ elsősorban labdarúgó szakoszt.-t működtetett, labdarúgói 1909-től szerepeltek az I. oszt.-ban, 1926-tól a profi korszakban *Nemzeti FC* néven szerepeltek. A labdarúgókon kívül jelentősebb szakoszt.-a volt a bajnokokat felmutató úszó-, valamint a vízilabda és az ökölvívó szakoszt. Az egylet 1941-ben szűnt meg.

Nemzeti Sportcsarnok (XIV. Istvánmezei u. 1–3.): *Rimanóczy* Gyula tervei alapján 1938–42 között épült. A központi nagyterem lelátói 1269 néző befogadására alkalmasak. Az ép.komplexumon belül még a →*Jégszínház*, két asztalitenisz-, egy teke-, egy kondicionáló és két vívóterem nyert elhelyezést. Hozzá tartozik egy →*Játékcsarnok*, →*Olimpiai Csarnok*, kondicionáló és dobócsarnok, valamint hat, különféle sport űzésére alkalmas szabadtéri sportpálya is. Az ép. előtt Győry Dezső Labdázó nő c. szobra látható.

Nemzeti Sportuszoda: →*Hajós Alfréd Sportuszoda*

Nemzeti Stadion: →*Népstadion*

Nemzeti Szálloda (VIII. József krt. 4.): Schannen Ernő építész tervezte, 1896-ban nyílt meg *Rémi Szálló* néven. A szép, eklektikus stílusú ép. esztétikai kivitelezését és berendezését olyan szakiparosok és művészek végezték, ill. szállították, mint pl. Luigi de Pol olasz márványfaragó, a Zsolnay Rt. (a majolikaburkolatok), avagy a bécsi Thonet testvérek, akiknek műhelyéből a hajlított faburkolat származott. 1929-ben kapta a Nemzeti Szálló nevet. 1986-ban bezárták, hogy 1987-ben teljes rekonstrukció után kétcsillagos szállodaként újra megnyithassa kapuit. A felújítási megbízást versenytárgyalás során a jugoszláv Jeklo Techna cég nyerte el mint fővállalkozó. A századforduló eklektikus stílusában állították helyre, megőrizve a közös helyiségek, az étterem, a porta, a hall, a lépcsőház, ill. a homlokzat és a belső udvar szép ornamentikáját. 76 fürdőszobás szobájából 72 kétágyas, három egyágyas és egy apartman. I. oszt. étterem, söröző, drink bár, egy 10 fős tárgyaló- és egy 30 férőhelyes különterem tartozik a szállodához.

Nemzeti Szalon: a *Magyar Képzőművészek és Műpártolók Egyesületé*nek kiállítóhelyisége. 1894-től a József krt. 45.-ben, majd 1897-től a Újvilág u. 2.-ben (V. Kossuth Lajos u. és Semmelweis u. sarok), 1907-től az újonnan épült Erzsébet téri kioszk ép.-ében volt. Szecessziós stílusú ép.-ét Vágó László és Vágó József tervezte. Ig.-ja kezdetben Ernst Lajos volt, aki azonban haladó szellemű kiállításai miatt ellentétbe került a hivatalos irányzattal, és 1912-ben függetlenítette magát (→*Ernst Múzeum*). A ~ban volt a →*Nyolcak* két kiállítása (1911, 1912), a francia impresszionisták, Gauguin műveinek bemutatása (1907), sőt az olasz futuristák tárlata is (1912). A műcsarnoki festők azonban igyekeztek kiszorítani a ~ból a leghaladóbb törekvéseket, amelyek képviselői így kisebb helyiségekben állítottak ki. A ~ tárlatai, kiállításpol.-ja meglehetősen eklektikus volt, sem stílusban, sem tartalomban nem volt egységes. Fóruma lett a gyorsan szaporodó művészeti társaságoknak, csoportosulásoknak is (*KÉVE*, 1907–1945, *MIÉNK*, 1908–1910) és igen színvonalasak voltak a két vh. közti *KÚT*-kiállítások. 1949-től a *Műcsarnok (Kiállítási Intézmények)* kötelékébe tartozott. Az ép.-et 1960-ban lebontották.

Nemzeti Színház (VII. Hevesi Sándor tér 3.): az ország legjelentősebb, vezető színháza, a volt →*Magyar Színház* átépített ép.-ében működik 1966-tól. Alapításának eszméje már az 1800-as évek elején felmerült, szót emelt érdekében Unghváry János, Kazinczy Ferenc, Kultsár István, Kölcsey Ferenc, Katona József, Fáy András, Döbrentei Gábor és Széchenyi István, aki – rt.-i alapon – egy

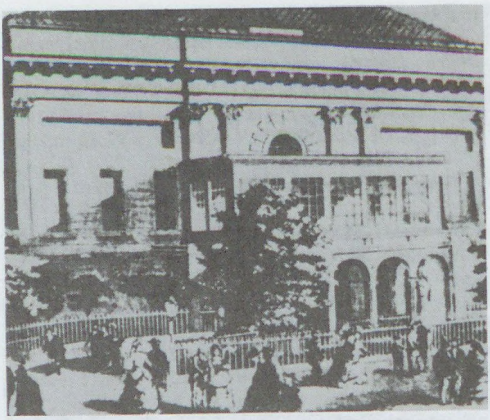

Az egykori Nemzeti Színház a volt Kerepesi (ma Rákóczi) út és a volt Országút (ma Kiskörút) sarkán (R. Alt metszete)

nagyszabású színházép.-et képzelt el, helyéül a pesti Duna-partot határozva meg. Vele szemben Földváry Gábor, Pest vm. alispánja vette kezébe az ügyet, és Grassalkovich Antal hercegtől építési telket kért és kapott a vm.-i pártfogás alatt építendő színházhoz, amelynek alapkövét 1835-ben a mai Rákóczi út és Múzeum krt. sarkán rakták le. A vm. pártfogása alatt induló *Pesti Magyar Színház* 1837. aug. 22-én nyitotta meg kapuit Vörösmarty Mihály: *Árpád ébredése* c. előjátékával, majd E. Schenk: *Belizár* c. drámáját adták elő. Első ig.-ja Bajza József. A társulat kiemelkedő tagjai: Szentpétery Zsigmond, Megyeri Károly, Egressy Gábor, rövid ideig Déryné Széppataki Róza, majd Laborfalvi Róza (a későbbi Jókai Mórné), Lendvay Márton és felesége, Hivatal Anikó, Fáncsy Lajos (egyúttal rendező is), Szerdahelyi József, László József, Bartha János. A színházban drámát és operát egyaránt játszottak. Az ép.-et klasszicista stílusban ifj. *Zitterbarth* Mátyás – Telepy György átalakított terve alapján – építette. A ~ első korszaka 1849-ig tartott, ezalatt 11-szer változott az ig., bár egy-egy személy többször is volt vezető. 1840-ben a vm. kezeléséből az áll. kezelésébe jutott a színház, s ettől kezdve nevezték ~nak. Az első évtized műsorán még erősen érződött a romantikus német drámák uralma, de mihamarabb jelentkeztek a m. szerzők: Czakó Zsigmond, Gaál József, Szigligeti Ede, Katona József, Balogh István, Kisfaludy Károly, Nagy Ignác, Obernyik Károly, Csató Pál, Jakab István, Vahot Imre; zenei téren a Pesti Német Színháztól átszerződtetett Erkel Ferenc zenei vezető két korai operájával, a *Báthory Mária* és a *Hunyadi László* (1844) c.-vel. A külföldi szerzők művei között az első évtizedben kilenc Shakespeare-darab szerepelt, de az igazi Shakespeare-kultusz csak a hatvanas években lendült fel, amikor a Kisfaludy Társaság lefordíttatta az összes darabot. A klasszikusokat még Schiller, V. Hugo, néhány spanyol szerző képviselte. 1875-ben megnyílik a →*Népszínház*, s a ~ műsorából kiválnak az igen népszerű népszínművek, amelyek közt a pálmát Szigligeti

A Nemzeti Színház megnyitása (A. Rohn kőrajza, 1873)

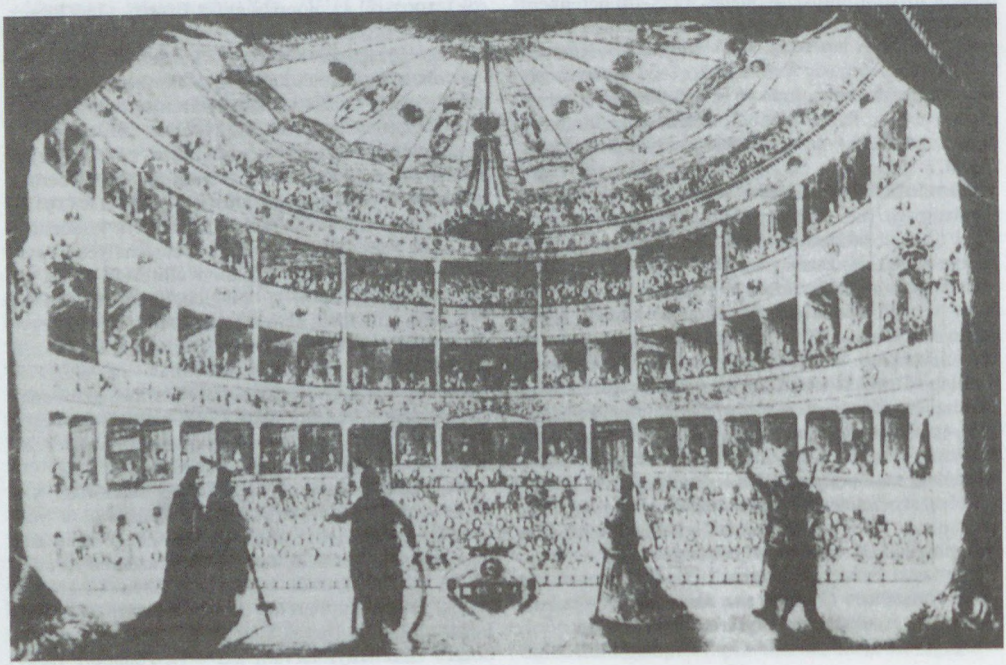

1843-ban bemutatott *Szökött katona* c. darabja vitte el. Szigligetinek 100-nál több darabját játszotta a ~, drámákat és népszínműveket vegyesen. 1884-ben megnyílt az *Operaház*, és a színháznak az addigi operai estéket is drámákkal kellett kitöltenie. A szabadságharc bukása után, az osztrák elnyomatás korában a népszínművek m. zenéje és táncai lelkesítették a hazafiakat, s ebbe a cenzúra sem szólhatott bele. Az 1860-as években lendült fel a m. Shakespeare-kultusz, meghonosodik nálunk Molière, és az új m. szerzők közül Jókai Mór darabjai kerülnek gyakran műsorra. 1846-tól a századfordulóig Jókainak 19 műve szerepel a ~ műsorán. 1873-tól 1878-ban váratlanul bekövetkezett haláláig Szigligeti Ede az ig., s ő szerződteti a társulat második generációját, akiket majd utóda, Paulay Ede (ig. 1878–94) együttessé kovácsol. Ebben a két évtizedben tűnnek fel új szerzők a műsorban: Tóth Ede, Csiky Gergely, Toldy István, Jósika Kálmán stb. Paulay Ede igazgatásának kora a színház második aranykora. Legnevesebb tagjai, akiket részben még Szigligeti szerződtetett: Jászai Mari, Újházi Ede, Márkus Emília, Náday Ferenc, Prielle Kornélia, Feleky Miklós, Felekyné Munkácsy Flóra, ifj. Lendvay Márton és felesége, Fáncsy Ilka, Helvey Laura, Vízvári Gyula, Szigeti József, Gyenes László, Nagy Imre, Fáy Szeréna, Csillag Teréz, Császár Imre, Szathmáryné Farkas Lujza, Halmi Ferenc és a korszak elején még játszott az 1872-ben elhunyt Szerdahelyi Kálmán. A műsor kibővült a francia drámákkal: Scribe, Dumas, A. Daudet, G. Ohnet, O. Feuillet, Sardou, Bataille stb. darabjaival. A m. polgári dráma fejlődésében döntő volt Csiky Gergely: *A proletárok* 1880. évi bemutatója. Paulay Ede állította színpadra 1879-ben Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* c. mesejátékát, valamint 1883-ban Madách Imre: *Az ember tragédiája* c. drámai költeményét. Paulay vitte ki először külföldre társulatát. Az 1892-iki bécsi színházi világkiállításon mutatta be *Az ember tragédiáját*, Grillparzer *Medeáját* Jászai Marival a címszerepben, *A nagymamát* Prielle Kornéliával stb. Paulay 1894-ben bekövetkezett halála után átmeneti korszak következett, amely meglátszott az előadások színvonalán, annál is inkább, mert a Paulay-korszakban még vezető színészek közül meghalt Nagy Imre, Náday Ferenc, Vízvári Gyula, Prielle Kornélia, Feleky Miklós, Munkácsy Flóra, Fáncsy Ilka, elszerződött Csillag Teréz, sőt egy évadra még Jászai Mari is a *Vígszínház*hoz. Az átmeneti korszak ig.-i Gr. Festetics Andor (1894–1900), Beőthy László (1900–02), s utána következett egy rendezettebb korszak Somló Sándor igazgatásával (1902–08). Ez átmeneti korban szerződött a színházhoz Ligeti Juliska, Dezső József, Gál Gyula, Rózsahegyi Kálmán, Somló szerződtette Pethes Imrét, Ódry Árpádot, Váradi Arankát és Horváth Jenő rendezőt. Az irodalmi ízlésű, maga is költő-ig. az új romantikát honosította meg a ~ban: Maeterlinck, Rostand, Kistemaekers, Lavedan és egy sor – felülről protezsált – jelentéktelen szerző műve került a műsorra, de műsoron tartotta a klasszikusokat is. Utóda, Tóth Imre – korábban a ~ főrendezője – igazgatásának ideje (1908–17) alatt szerződtek a színházhoz a következő évtizedek markáns egyéniségei: Aczél Ilona, Bajor Gizi, Kiss Irén, Mátrai Erzsi, Rajnai Gábor, Sugár Károly, Tasnády Ilona. Tóth Imre már a *Népszínház*ban tartotta első évadját, mert az 1875-ben Skalnitzky Antal építész által átépített és két bérház közé fogott régi színházép.-et tűzveszélyesnek nyilvánították és a társulat átköltözött az üresen álló (megbukott) *Népszínház* ép.-ébe, ahol 1964-ig működött. Új, ill. más stílust kellett a színpadra állítani az intim hatású, kis nézőteres régi ~ után, a mély zenekari árokkal rendelkező, három belső emeletes, hatalmas nézőterű népszínházi ép.-ben. Igazgatása alatt tört ki az I. vh. és számolni kellett több férfiszínész hadbavonulásával, a közhangulattal, később a frontokról sebesülten visszatérőkkel, ami mind-mind hatással volt a műsor alakítására. A hadüzenet után 1915. jan. 28-ig a színház zárva volt, s ez is befolyásolta a műsor alakulását. Ebben az időben nyert területet a rendezőként a színháznál már 1902 óta működő Hevesi Sándor, aki 1922-ben Tóth után átvette a ~ vezetését. Ő Shakespeare-, Molière-, Ibsen-ciklusok mellett színpadot adott Móricz Zsigmond darabjainak, s rendezéseivel és kiváló színészvezetésével ismét magas színvonalra emelte a ~at. Több Herczeg Ferenc és Csathó Kálmán darabot mutatott be, a külföldiek közül Pirandello, Shaw, Csehov (Sirály) és Tolsztoj műveit vitte színpadra. Tízéves igazgatás után kellett a szélsőjobb pol. nyomására távoznia. Hároméves átmeneti korszak következett Márkus László igazgatása, ill. Voinovich Géza kormánybiztossága alatt. 1935-ben Németh Antalt nevezték ki ig.-nak, aki „robbantva" a *Vígszínház* együttesét, onnan szerződtette a legjobb erőket: Jávor Pált, Tőkés Annát, Makay Margitot, Rajnai Gábort, Titkos Ilonát, Dajka Margitot, továbbá Gózon Gyulát és Berky Lilit. Ugyanakkor számos tagnak nem újította meg a szerződését, ill. többeket nyugdíjaztatott a régi tagok közül. Technikailag felújíttatta a színházat, forgószínpadot építtetett, bevezette a vetített díszleteket és több más technikai újítást vezetett be. Ő hozta színpadra Tamási Áron és Németh László darabjait (*Tündöklő Jeromos, Vitéz lélek, Csalóka szivárvány*, ill. *Villámfény*nél, *VII. Gergely, Papucshős, Cseresnyés*). Még Hevesi szerződtette a Színművészeti Akadémiáról a kor egyik legkiválóbb színészét, Tímár Józsefet, aki Bajor Gizivel, Tasnády Ilonával és Kiss Ferenccel a legnagyobb és legszebb szerepeket játszotta, a legtöbbet magának Németh Antalnak a rendezésében. Kevéssel korábban lett a színház tagja Major Tamás, Somogyi Erzsi, Gobbi Hilda, Lukács Margit, Uray Tivadar, Makláry Zoltán, Kürti József, Szörényi Éva, Apáthi Imre, Ujlaky László stb., akik sikerre vitték Herczeg, Zilahy és az újabb szerzők: Kállay Miklós, Andai Ernő, Boross Elemér, Asztalos Miklós, Kodolányi János, Bibó Lajos stb. darabjait. A külföldi szerzők válogatásában szerepet játszott a II. vh., a német befolyás, később nyomás. Műsorán finn, észt, dán, horvát, bolgár és kínai szerzők művei is szerepeltek. A főv. ostromakor a színházép. is megrongálódott, ezért az 1945-iki idényt a már Németh Antal idején kamaraszínháznak használt Andrássy út 69. sz. színházép.-ben kezdték meg Major

Tamás igazgatásával. A társulat gerincét még az előző korszak színészei alkották, mellettük Mészáros Ági, Várkonyi Zoltán, Ladányi Ferenc, Kohut Magda, Rajz János, ill. néhány évre Rátkai Márton, Somlay Artúr, Vízvári Mariska játszották a vezető szerepeket. A társulat tagjai folyamatosan változtak, sok új arc mutatkozott be, részint más v. vidéki színházaktól, részint a *Színház- és Filmművészeti Főisk.* végzett növendékei révén. A színház legrangosabb rendezője Gellért Endre volt. Majort, aki kétségtelenül új játékstílust honosított meg a ~ban, több ig. követte, megtartva a Major-féle stílust. 1971–77 között az addigi főrendező, Marton Endre volt az ig. Malonyay Dezső 1982–89 közötti igazgatása, a kamaraszínház átépítése, a *Várszínház* újjáépítése, a *Népszínház*zal való társulati egyesítés miatt vált eklektikussá. Őt két évre követte a Miskolcról felhozott főrendező, Csiszár Imre, majd Ablonczy László. 1989-ben visszaállították az örökös tagság intézményét, amely 1949 óta szünetelt. (A színház első örökös tagja Prielle Kornélia volt, aki 1883-ban kapta ezt a kitüntető címet.) Kamaraszínháza az 1978-ban renovált és megnyílt *Várszínház* (1982 óta). – *Irod.* Báthory István: A Nemzeti Színház építésének és lebontásának története (Bp., 1914); Pukánszkyné Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története (I–II., Bp., 1938–1941); A Nemzeti Színház (szerk. Székely György, Bp., 1965); Magyar Bálint: A Nemzeti Színház története a két világháború között (Bp., 1977); A Nemzeti Színház 150 éve (szerk. Kerényi Ferenc, Bp., 1987).

Nemzeti Színház Kamaraszínháza: a →*Nemzeti Színház* az 1870-es évektől 1919-ig a →*Várszínház*ban játszott kamaradarabokat. Hevesi Sándor igazgatósága idején, 1924-ben nyílt kamaraszínház az Andrássy út 69. sz. alatt, majd a következő évben a VI. Szerecsen u.-i, volt →*Blaha Lujza Színház* helyiségében. 1932 tavaszán gazd. okokból be kellett zárni a kamaraszínházat, s 1937-ben nyithatott újat Németh Antal ismét az Andrássy út 69. sz. alatt. 1945. márc. 1-jén, a bp.-i színházak közül elsőként a ~ nyílt meg, s a megsérült Blaha Lujza téri ép. helyett, a Nemzeti Színház művészei egy ideig csak itt játszhattak. A ~ működését 1948-ig folytatta az Andrássy úti ép.-ben, 1948–51 között a →*Magyar Színház* Izabella téri ép.-ében játszott, ezután a →*Belvárosi Színház* Petőfi Sándor u.-i ép.-ébe költözött, és a →*Katona József Színház* nevet vette fel. 1982-től ez a színház önállóan működik, míg a ~ 1982-től a Várszínház.

Nemzeti Torna Egylet, *NTE:* az egyik legjelentősebb m. tornaegy. Az első m. tornaegy. 1840-ben alakult meg, ez a Clair Ignác-féle gimnasztikai isk. azonban szinte kizárólag csak gyermektornával foglalkozott. A felnőttek testgyakorlásának fontosságára Bakody Tivadar 1861-ben az Orvosi Hetilap cikkében hívta fel a figyelmet. A cikk után Bakody megkezdte a szervező munkát, s 1863. jan.- ban összehívta a *Pesti Torna Egylet* (PTE) alakuló ülését. Mivel egy orsz. jelentőségű nemzeti mozgalomról volt szó, a Helytartótanács 1863. dec. 16-iki végzése a beterjesztett alapszabályok jóváhagyását megta-

A lebontott Nemzeti Színház a Blaha Lujza téren

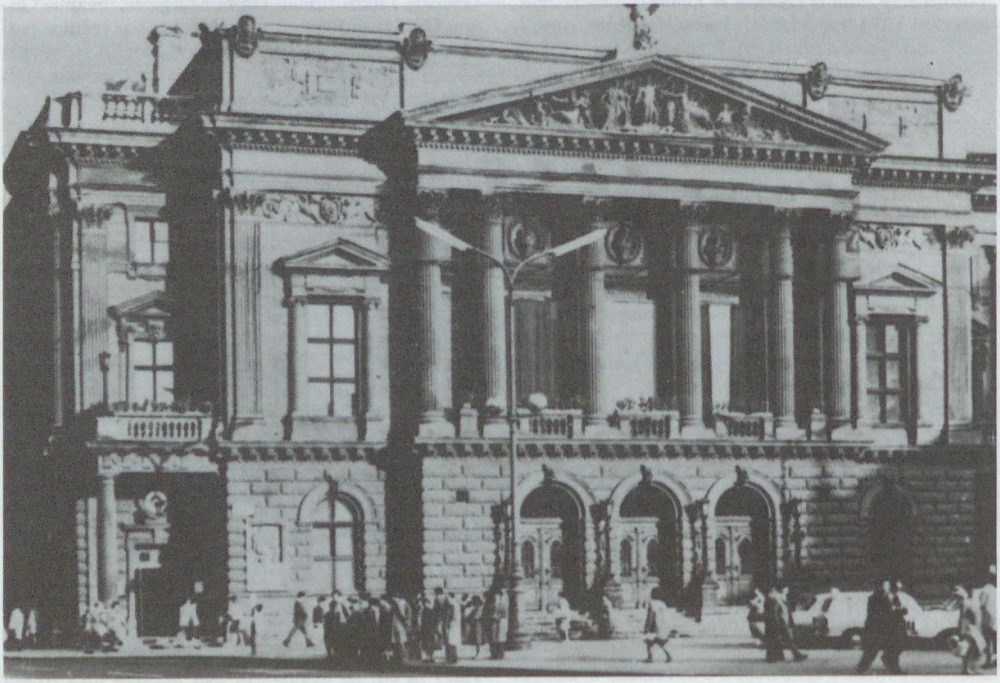

gadta. A Helytartótanács leszögezte, hogy a testgyakorlás egy.-en kívül is űzhető, ezért Bakodyék a pesti polgárság összefogásával egy tornacsarnokot építettek. Ez a hatóságok szemében nem egy., hanem csak egy helyiség volt, ahol így illegálisan elkezdhették a működésüket. A PTE első helyisége az Ötpacsirta u. 3. (ma Szentkirályi u.) udvarán volt, első művezetőnek a drezdai Seidemann Róbertet szerződtették. Az egy. első éveiben csak tornával, ill. a megtanult gyakorlatok nyilvános bemutatásával, az ún. dísztornával, valamint kirándulások szervezésével foglalkozott. 1865-től „növendéktornászattal" is foglalkoztak, és ekkor honosodott meg a PTE-ben a vívás. A PTE alapszabályait végül is 1865. nov. 25-én fogadták el, a most már hivatalos egy. elnökévé gr. Széchenyi Ödönt választották meg. Az ekkor kiadott házirend már a kötelező tornászegyenruhát is megemlítette. Az egy. elnevezése 1869. ápr.-tól, a Bp.-i Önkéntes Tűzoltó Egy.-tel történt egyesülése után *Nemzeti Torna és Tűzoltó Egylet*. Az egy. elnökévé Batizfalvy Sámuelt, tűzoltó-főparancsnokává gr. Széchenyi Ödönt választották. 1869-től az egy. elnöke Matolay Elek, aki mint Pest város képviselője a tornászat általánossá tétele érdekében beadványával egy állandó tornacsarnok építésére tett javaslatot. Ezt a Nemzeti Tornacsarnokot a Sándor u.-i telken 1870. dec. 4-én nyitották meg. Az egy.-ből 1871-ben kiváltak a tűzoltók, az elnevezés ekkor lett ~. – Az egy.-ben komoly válságot idézett elő az angol atlétika markáns képviselője, a MAC megjelenése. Az egy. a MAC feltűnése után igyekezett néhány szabadtéri sportjáték felkarolásával kivédeni a konkurenciát. 1885. jún. 28-án a ~ egyik szervezője az első orsz. tornászünnepélynek. Másnap kezdeményezésére megalakult a Mo.-i Tornaegyletek Orsz. Szöv.-e (MOTESZ). – 1871-ben a ~ kapott megbízást a tornatanári képzés megindítására, s egészen 1923-ig, a TF megalakításáig a ~ látta el tornaszakemberekkel az országot. Jelentős még Kemény Ferencnek, az egy. tagjának a mo.-i és a nemzetközi olimpiai mozgalom kezdetén kifejtett tevékenysége. A két vh. között az egy. jelentősége csökkent, legjelentősebb szakoszt.-a továbbra is a torna maradt. Bár a klub megszűnéséig élesen szembenállt az atlétikával, a m. női atlétika úttörői a klub tornásznői voltak, s a klub egyetlen olimpiai bajnoka a berlini olimpián magasugrásban győztes Csák Ibolya volt. A klub 1948-ban szűnt meg.

Nemzeti Újság: 1. pol. lap. 1840-ben a →*Hazai és Külföldi Tudósítások* folytatásaként indult. Szerk.-i: Kovacsóczy Mihály majd Illucz Oláh János, 1844-től Kisfaludi Lipthay Sándor. Kovacsóczy Mihály szerkesztésében. A társ. és pol. reformok ellen szállt síkra, s a konzervatív főnemesség és főpapság érdekeit képviselte. 1848-ban elsőként közölt beszámolót a márc. 15-iki eseményekről. 1848. dec. 31-ig jelent meg, az utolsó hónapokban *„Nemzeti" Politikai Hírlap* c. – 2. pol. napilap. 1919-ben indult meg mint a →*Központi Sajtóvállalat* reggeli lapja. Tulajdonképpen az →*Alkotmány* korszerűsített utódja volt, s a konzervatív keresztény-nemzeti eszméket hirdette. Szerk.-je Turi Béla, majd Tóth László volt. 1944-ig jelent meg.

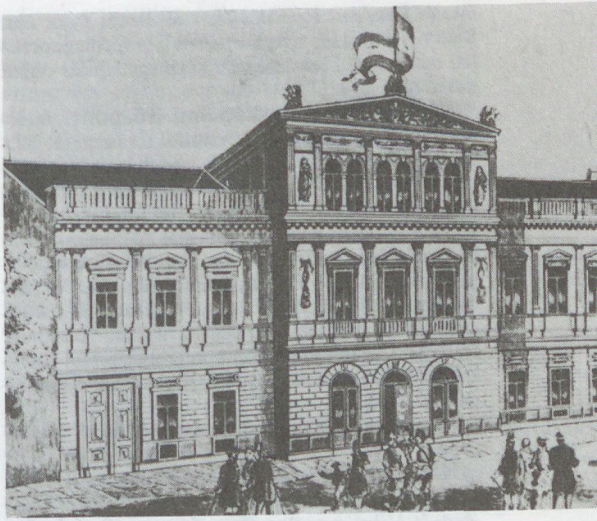

A hajdani Nemzeti Tornacsarnok

Nemzeti Vívó Club: 1906-ban a belvárosi Városház u. 6. sz. alatti helyiségben alakult. Edzéseit a →*Fodor-vívóterem*ben tartotta. Vezetői Ugron Gábor és Hajdú Marcell, kiemelkedő versenyzői Werkner Lajos, Garai János, Rozgonyi György, Petschauer Attila, Gombos Sándor voltak. A II. vh. után megszűnt.

Nemzeti Zenede: a főv. legrégibb zenei tanint.-e. A →*Pest-budai Hangászegyesület* 1840-ben – Batthyány Fülöp 200 Ft-os alapítványa segítségével – hozta létre énekisk.-ját. Az első ig. Mátray Gábor volt. 1850-ben hegedűtanfolyamot szervezett. 1851-ben a Hangászegyesület és az énekisk. egyesült, ekkor a *Pest-budai Hangászegyleti Zenede* nevet vette fel. Hamarosan további hangszerek oktatását is bevezették (először az oboát és klarinétot). 1852/53-ban már 253 tanulója volt. 1865-ben a 25 éves jubileumi hangversenyen Liszt Ferenc maga vezényelte *Szent Erzsébet legendája* c. művét. A ~ rendszeres hangversenyei jelentős szerepet játszottak a főv. zenei életében. 1867-ben az isk. felvette a ~ nevet. Mátray halála (1875) után a nevesebb ig.-k: Bartay Ede, Szendy Árpád, Kern Aurél, Kresz Géza, Lajtha László. 1920-ban a ~ áll. kezelésbe került, miután a korábbi fenntartó társ. egy. működését 1918-ban felfüggesztették. Ez csak 1927-ben alakult újjá, ekkor visszakapta az isk.-t is. A ~ 1948-ig működött, ekkor az egy.-et feloszlatták, az int.-et pedig konzervatóriummá alakították át. Utódja a →*Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola*. – *Irod.* Vajdafy Emil: A Nemzeti Zenede története (Bp., 1890).

Nemzetközi Egészségügyi Központ, *International Medical Center* (VI. Dózsa György út 116.): eü. intézmény, amelyet külföldi (többségében izraeli) tulajdonban lévő magántárs. hozott létre és működtet, de szolgáltatásaiért – szerződéses alapon – a társadalombiztosítás térítést fizet. A →*MÁV Kór-*

ház és Központi Rendelőintézet területén 1991. okt. 8-án nyílt meg, és a legkorszerűbb orvosdiagnosztikai eszközökkel felszerelve a kórmegállapítás céljait szolgálja.

Nemzetközi Kereskedelmi Központ, *International Trade Center, ITC:* külföldi és vegyes váll.-ok képviseleteinek helyt adó irodaházak. 1. 1985-ben nyílt meg az V. Váci u. 19–21. sz. alatt. Tervezője Csizmér Gyula. A nyolcemeletes ép. összterülete 9600 m². Négy konferenciaterme összesen 300 fő befogadására alkalmas. Az ép. alatt kétszintes mélygarázs található. – 2. 1989-ben készült el az V. Bajcsy-Zsilinszky út 24. sz. alatt. Tervezője Finta József. A hétemeletes ép.-ben az irodák 10 000 m² területet foglalnak el. A két konferenciaterem 300 fő befogadására alkalmas. Az ép. alatt kétszintes mélygarázs található.

Nemzetközi Koncertiroda: →*Nemzeti Filharmónia*

Nemzetközi Orfeum: →*Parisienne mulató*

Nemzetközi Pető Intézet, *Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete, Pető Intézet* (XII. Kútvölgyi út 6.): a Művelődési és Közoktatási Min. felügyelete alatt működő felsőoktatási intézmény. 1950-ben a Népjóléti Min. létesítette az *Orsz. Mozgásterápiai Int.*-et a XI. Villányi út 67. sz. alatt az addig eredményesen működő kísérleti oszt. munkájának folytatójaként, hogy a központi idegrendszeri eredetű, elsősorban mozgássérült gyermekek és felnőttek iskolai és szakmai oktatását elősegítse. 1963-ban a Művelődési Min. felügyelete alá került, akkor kapta a *Mozgássérültek Nevelőképző és Nevelőint.-e* nevet, ugyanis ekkor kezdődött meg a szabályszerű konduktorképzés. 1985-ben költözött új, korszerű ép.-ébe (a Villányi úti ép.-ben és más telephelyeken is folyik tovább a munka), és ekkor vette fel alapító ig.-jának, *Pető András*nak az emlékére mai nevét. A ~ saját gyakorlóterületén biztosítja a szakemberképzés, a nevelés, az elmélet és gyakorlat egységét. A mozgássérültek társ. integrációja tanulási és fejlődési képességen alapszik, amelyet a konduktív nevelés megindít és támogat.

Nemzetőr: →*Pesti Divatlap*

nemzetőrség: 1. 1848-ban a közcsend fenntartására, a forr. vívmányainak védelmezésére alakult. Pesten már 1848 kora tavaszán 4000 főből állt. Ehhez járult még a közvetlen Pest környéki helységek (Palota, Újpest, Soroksár stb.) mintegy 2000 önkéntes fiatalja. A m.-ok mellett a pesti szerb fiatalság is felesküdött nemzetőrnek. A zsidó önkéntesek külön zászlóaljba szervezkedtek. A ~ alakulatai később nagyrészt beolvadtak a m. honvédségbe. – 2. 1918 novemberében a Nemzetőrségi Kormánybiztosság rendelte el szervezését. Minden Bp.-en állomásozó pótzászlóalj köteles volt kiállítani egy nemzetőr zászlóaljat. Ezeket a karhatalmat is ellátó zászlóaljakat szükség szerint polgári egyénekből is kiegészíthették. Az alakulatokat később a Vörös Hadseregbe sorolták be. – 3. 1956. okt. végén a felkelő csoportok alakították meg. Ugyanakkor okt. 29-én *Király* Béla tábornok vezetésével megalakult a *Forr. Katonai Biz.*, amelyet a néphadsereg, a rendőrség és a szabadságharcosok képviselői hoztak létre. Másnap Nagy Imre min.elnök megbízta Király Bélát és a Forr. Katonai Biz.-ot az új karhatalom megszervezésével. Az okt. 31-én létrejött *Forr. Karhatalmi*

A Nemzetközi Pető Intézet

Biz. egységes parancsnokság alá vonta az összes hagyományos fegyveres erőket és a felkelőket. Célja az utóbbiak reguláris alakulatokba szervezése volt, a kialakuló új rend szolgálatában. Ennek megfelelően a Honvédelmi Min.-ban is *Forr. Honvédelmi Bizottmány* alakult. Nov. 3-án a Forr. Karhatalmi Biz. Király Bélát választotta a ~ főparancsnokává, helyettesévé pedig Kopácsi Sándort, Bp. rendőrfőkapitányát.

Népakarat: →*Népszava*

Néparéna: →*Barokaldi Cirkusz*

Nepauer Máté (Brünn, 1730 körül–Buda, 1790 körül): kőműves, építőmester. 1749-ben lett budai polgár, 1759–68 között többször főcéhmester. Nagy műhelyt vezethetett, mert párhuzamosan több építkezés folyt irányításával. Befejezte a vízivárosi *Szt. Anna-templom*ot. Építette a tabáni *Szt. Katalin-templom* tornyát (1750–53). Művészi alkotása az *Erdődy-palota* (Táncsics u. 7., 1750–69). Tervei alapján épült a volt *budai ferences templom* a Margit krt.-on (1753–70) és a Fő u.-i *Flórián-kápolna* (1786). Kibővítette a *budai városházát* (1769) és ő építette a Vízivárosba vezető *fedett lépcső*t. 1773–84 között ~ tulajdona volt a *Vörös sün* vendéglő (Hess András tér). Felesége *Hamon* Kristóf özvegye volt.

Nép Barátja: a forr. kormány által támogatott néplap a szabadságharc idején. Első száma 1848. jún. 4-én, az utolsó 1849. jún. 10-én jelent meg. Pest ellenséges megszállása idején Debrecenben nyomták. Célja a paraszti tömegek felvilágosítása s a népnek a márciusi tv.-ek védelmére való mozgósítása volt. Hetenként egyszer jelent meg igen nagy példányszámban és *Der Volksfreund*, *Prjatel Ludu*, *Amiculu Poporului*, ill. *Pucki Priatelj* címen németül, szlovákul, románul és horvátul is kiadták. A ~ szerk.-je *Vas Gereben* volt; mellette – 1849. márc.-ig – társszerk.-ként Arany János is jegyezte a lapot, s több cikke jelent meg benne. Közölte Petőfi több versét is.

Népelem: →*Egyenlőségi Társulat*

népesség: a három testvérváros, Pest, Buda és Óbuda 1873. évi egyesítésével lépett Bp. annak a nagyarányú fejlődésnek az útjára, amely világvárosi méreteinek kialakulásához vezetett. Ma itt él Mo. lakosságának csaknem egyötöde (1980-ban a lakó~ 19,2%-a, 2 059 347 fő). Az 1869. dec. 31-iki népszámlálás időpontjában Buda, Óbuda és Pest városok lakossága együttesen az itt állomásozó katonaság (9873 fő) nélkül 270 476 fő volt. A városok egyesítésekor az új főv.-nak 296 867 lakója volt, és ezzel Európa nagyvárosai között a tizenhetedik helyet foglalta el. Az egyesítés a gazd. élet minden területén előrelendítette a fejlődést. Bp. ~e nagy ütemben gyarapodott, főként bevándorlás révén. Mind több vidéki nincstelen áramlott a főv.-ba, és ennek eredményeként a ~gyarapodás aránya a legtöbb európai nagyvárosét meghaladta. Az 1900-as népszámlálás időpontjában Bp. lakossága már megközelítette a háromnegyed milliót. Az 1950. év előtti Bp. területén a ~gyarapodás legnagyobb volt a 19. sz. utolsó évtizedében, amikor a katonasággal együtt 246 687 fővel, vagyis 50,7%-kal szaporodott. – A századforduló utáni első évtizedben a növekedés üteme lassult, gazd. válság bontakozott ki. A kedvezőtlen viszonyok a bevándorlók nagy részét arra késztették, hogy a főv. környéki községekben telepedjék le, nagyarányú elővárosiasodás indult meg. – Az I. vh. előtti években a ~ ismét gyarapodásnak indult, amit a vh. kitörése akasztott meg. A háborús évek után az idegen uralom alá került területekről ideáramló tömegek és a háborúból visszatérő katonák átmenetileg felduzzasztották a ~et. A Bp.-i Munkás- és Katonatanács Hivatalos Közlönyének statisztikai melléklete a háború alatt bevándorolt ~et 208 ezer főre becsülte. A háború utáni gazd. válságban a bevándoroltak egy része elhagyta a főv.-t. Az 1919. évi nagy munkanélküliséget követően, 1921-től a lakosság száma ismét lassú emelkedést mutatott. 1921-től 1930-ig évenként átlagosan 7700-zal, 1931–40 között 15 900-zal növekedett a ~. – A II. vh. első éveiben a háborús ip. termelés növekedése miatt a ~ erősen felduzzadt. A polgári ~ száma 1944. márc. 31-én 1 379 562 fő volt. A márc. 19-iki német megszállás után a menekültek, majd a deportálások és a háborús események következtében rendkívül megfogyatkozott a főv. ~e. A Statisztikai Hivatal 1945. március 25-iki népösszeírás (Bp. akkori területén) mindössze 832 800 lakost talált, több mint félmillióval (546 762 fővel) kevesebbet, mint egy évvel előtte. – A peremtelepülések közül hét várost és 16 községet 1950. jan. 1-jei hatállyal Bp.-hez csatoltak. Ennek figyelembevételével 1869–1980 között a ~ száma a túloldalon lévő 1. táblázat szerint alakult.

Az 1950 előtti Bp. területén élő ~ 1869-től 1949-ig nem egészen négyszeresére gyarapodott, az 1950-ben Bp.-hez csatolt peremtelepüléseké több mint tizenhatszorosára. A fejlődés eltérő alakulása több tényezőre vezethető vissza. A főv. gyors iparosodása következtében a vidékről feláramlók tömege lakáshiányt idézett elő, elviselhetetlenül emelkedtek a lakbérek. A kisebb jövedelmű dolgozók a főv. elérhető közelségében kerestek letelepedésre alkalmas helyet. A helyzet ismeretében a Bp. körüli területek tulajdonosai – nagyrészt bankok és tőkések – megkezdték e területek parcellázását és értékesítését hosszú lejáratú kölcsönök juttatásával. Különösen Pestszenterzsébeten, Pestszentlőrincen, Csepelen, Rákospalotán és Sashalmon volt élénk a parcellázási tevékenység. Elősegítette a fejlődést a közlekedés fejlődése is. 1888-ban üzembe helyezték a Budapesti Helyiérdekű Vasutak (BHÉV) cinkotai és pestszentlőrinci vonalait. A villamosvasút és a BHÉV segítségével a századfordulóra a főv.-nak a peremközségek közül Újpesttel, Rákospalotával, Kispesttel, Pestszentlőrinccel, Soroksárral és Békásmegyerrel is volt közvetlen összeköttetése. Az I. vh.-t megelőző évtizedben Bp. sugaras növekedése még fokozódott. Zugló és Rákospalota terjeszkedését nyomon követte Rákosszentmihály keletkezése. A budafoki HÉV 1900-ban történt megépítésével, majd vonalának meghosszabbításával 1909-ben Nagytétényig, fejlődésnek indult Albertfalva, és egy új település jött létre: Budatétény. – Csepel ~ének növekedése az 1900 előtti utolsó évtizedben indult meg és a 20. sz. elején lendült fel, kifejlődött az 1892-ben alapított Weiss Manfréd ércáru-, hadianyag- és konzervgyár. 1912-

1. táblázat

Időpont	A népesség száma					
	Budapest 1950. I. 1. előtti	1950-ben Budapesthez csatolt	A mai Budapest	Az 1869-es népszámlálás adatainak %-ában		
				Budapest 1950. I. 1. előtti	1950-ben Budapesthez csatolt	A mai Budapest
	területén					
1869. XII. 31.	270 476	31 610	302 086	100,0	100,0	100,0
1880. XII. 31.	355 682	47 024	402 706	131,5	148,8	133,3
1890. XII. 31.	486 671	73 408	560 079	179,9	232,2	185,4
1900. XII. 31.	733 358	128 076	861 434	271,1	405,2	285,2
1910. XII. 31.	880 371	230 082	1 110 453	325,5	727,9	367,6
1920. XII. 31.	928 996	303 030	1 232 026	343,5	958,7	407,8
1930. XII. 31.	1 006 184	436 685	1 442 869	372,0	1381,5	477,6
1941. I. 31.	1 164 963	547 828	1 712 791	430,7	1733,1	567,0
1949. I. 1.	1 057 912	532 404	1 590 316	391,1	1684,3	526,4
1960. I. 1.	1 190 300	614 306	1 804 606	440,0	1943,4	597,4
1970. I. 1.	–	–	1 945 083	–	–	643,9
1980. I. 1.	–	–	2 059 347	–	–	681,7
1990. I. 1.	–	–	2 016 132	–	–	667,4

Megjegyzés: A táblázat 1900-ig csak a polgári ~et, ez után a katonait is tartalmazza. Az 1980-as és 1990-es adat a lakó~re, a korábbiak a jelenlevő ~re vonatkoznak.

2. táblázat

Települések	A népesség száma					1949. évi az 1910. évi %-ában
	1910	1920	1930	1941	1949	
Albertfalva	1 120	1 219	3 331	4 771	5 204	464,6
Békásmegyer	3 546	4 411	8 447	13 078	13 455	379,4
Budafok	10 954	13 686	19 691	24 174	19 115	179,5
Budatétény	1 435	1 750	2 546	3 273	3 569	248,7
Cinkota	3 781	4 802	5 506	6 781	6 511	172,2
Csepel	9 462	13 990	22 901	46 208	46 621	492,7
Kispest	30 212	51 064	64 512	65 139	63 118	208,9
Mátyásföld	909	2 282	2 943	4 573	6 769	744,7
Nagytétény	3 924	5 120	7 160	9 789	10 366	264,2
Pesthidegkút	2 130	3 263	6 030	8 260	9 521	447,0
Pestszenterzsébet	30 970	40 545	67 907	76 894	69 946	225,9
Pestszentimre	1 939	3 710	8 192	12 057	11 603	598,4
Pestszentlőrinc	7 824	11 777	30 611	42 066	47 109	602,1
Pestújhely	5 547	7 896	11 340	11 830	10 447	188,3
Rákoscsaba	5 068	5 919	8 189	14 739	15 601	307,8
Rákoshegy	1 296	1 606	4 198	6 867	6 748	520,7
Rákoskeresztúr	5 403	6 029	7 550	11 483	10 002	185,1
Rákosliget	2 624	2 758	3 112	3 187	3 412	130,0
Rákospalota	24 426	35 033	42 949	49 035	46 049	188,5
Rákosszentmihály	6 201	9 225	14 083	18 310	18 440	297,4
Sashalom	3 292	6 225	11 792	14 225	13 964	424,2
Soroksár	11 406	12 543	14 387	18 888	19 488	170,9
Újpest	55 918	57 464	67 400	76 072	70 407	125,9
Összesen	229 387	302 317	434 777	541 699	527 465	229,9

ben megnyílt a Bp.–csepeli HÉV-vonal. Az I. vh. hatására Csepelen új ip.telepek létesültek. 1900–1920 között Csepel lakossága több mint 41 ezer fővel szaporodott. A legerőteljesebb elővárosiasodás az I. vh.-t követő évtizedekben következett be. A gyárip. fejlődése – átmeneti visszaesés után – meggyorsult, ip. üzemek létesültek az elővárosokban is. A városövi települések ~e 1920 és 1930 között együttesen 43,8%-kal gyarapodott, ugyanakkor a főv. akkori területének ~e csak 8,3%-kal. A főv.-t körülvevő települések fokozatosan olyan községekké, a fejlettebbek városokká alakultak át, ahol a keresőképes lakosság mind nagyobb hányada már nem a mezőgazd.-ban, hanem az ip.-ban, vagy egyéb, nem mezőgazd. jellegű ágazatokban dolgozott – nagyobb részük Bp.-en. Az 1941. jan. 31-iki népszámlálás adatai szerint naponta csaknem 60 ezer ip. és egyéb, nem mezőgazd. foglalkozású kereső és mintegy 10 ezer közalkalmazott és tanuló ingázott a főv. és lakóhelye között. A naponta bejáró dolgozók száma 1970-ben 204 ezer, 1980-ban 205 ezer, 1990-ben 196 ezer 1990-ben a naponta a bejárók 51%-a *agglomerációs övezet*ben lakott. Az 1950-ben Budapesthez csatolt 23 peremtelepülés népességének alakulásáról a 2. táblázat tájékoztat.

A népesség növekedésének forrásai. A főv. népessége részben természetes szaporodással – élveszületések és halálozások különbözete –, részben bevándorlásból gyarapodott. A halandóság a 19. sz.-ban – a különféle járványok következtében – igen magas volt, s ezért az élveszületések legmagasabb szintjén természetes szaporodás révén a főv. népessége 1890-ig csak jelentéktelen mértékben nőtt. Így pl. az 1874–1880 közötti 73 900 fős növekedésével a természetes szaporulat mindössze 7,8% volt. A rákövetkező évtizedben ez a halálozások arányának csökkenésével jelentősen emelkedett. Természetes szaporodás révén a 20. sz. első évtizedében nőtt legnagyobb mértékben (77 661 fővel) a főv. népessége. Ettől kezdve fokozatosan csökkent, amit az élveszületések arányszámának visszaesése idézett elő. Az 1874. évi 44,1 ezrelékes élveszületési aránnyal szemben 1910-ben 24,5, 1941-ben már csak 12,4 élveszületés jutott 1000 lakosra a főv. 1950 előtti területén. – Az 1945 utáni néhány éves fellendülést követően a születések gyakorisága újból csökkent, aminek hatására 1959-től természetes csökkenés következett be. 1967 óta a születések száma – a gyermekgondozási segély bevezetése és egyéb családjogi intézkedések hatására – egy kissé emelkedett, és arányszáma 1969-ben elérte az 1941. évi 12,4 ezreléket, de a természetes szaporodás még mindig csak 0,1 ezrelék körül mozgott. – A népesség növekedésének két összetevője közül a vándorlásnak jutott a nagyobb szerep. Az 1874-től 1900-ig terjedő időben a 462,9 ezer fős népességgyarapodásból 343,2 ezer (74,1%) származott bevándorlásból. A bevándoroltak egy része külföldi állampolgár volt. Ezek szaktudása és tapasztalata a fejlődésnek indult bp.-i ip.-ban hasznosnak bizonyult. A gazd. viszonyok rosszabbodása következtében a főv.-ba vándorlás 1930-ig csökkent, a külföldiek bevándoroltatása megszűnt. A II. vh. előtti konjunktúra, az ip. fejlődése a bevándorlás jelentős mértékű emelkedését eredményezte. 1941-től a következő népszámlálásig (1949-ig) tartó, a II. vh.-t magában foglaló időszakban hatalmas arányú volt a bevándor-

3. táblázat

Természetes szaporodás, illetve fogyás és a vándormozgalom

Időszak	Természetes szaporodás, ill. csökkenés			Vándorlási különbözet		
	Budapest 1950. I. 1. előtti	1950-ben Budapesthez csatolt	a mai Budapest	Budapest 1950. I. 1. előtti	1950-ben Budapesthez csatolt	a mai Budapest
	területén					
1874–1880	5 733	–	–	53 082	–	–
1881–1890	17 988	–	–	113 001	–	–
1891–1900	69 617	–	–	177 070*	–	–
1901–1910	77 611	26 567	104 178	69 402	75 439	144 841
1911–1920	16 631	17 400	34 031	31 994	55 548	87 542
1921–1930	2 514	16 032	18 546	74 674	117 623	192 297
1931–1941. I. 31.	–9 111	17 498	8 387	167 890	93 645	261 535
1941. II. 1.–1945. III. 25.	–18 687	–	–	–313 476	–	–
1949–1959	–	–	84 840	–	–	129 450
1960–1969	–	–	–19 108	–	–	154 702
1970–1979	–	–	1 465	–	–	56 799
1980–1989	–	–	–97 248	–	–	54 033

* Az 1891–1900 között a bevándorlási többlet ténylegesen 19 713 fővel kevesebb. Az eltérés oka, hogy az 1900. évi népesedési adat az össznépességre (katonasággal együtt) vonatkozik, az 1890. évi csak a polgári népességre.

4. táblázat

A népesség számának alakulása kerületenként

Kerület	A népesség száma 1000 főben								
	1880	1910	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990
	években								
I.	31,3	40,9	41,6	41,4	32,5	44,1	45,4	41,1	35,0
II.	24,5	41,5	57,5	72,7	79,5	94,7	103,1	107,4	103,2
III.	19,4	44,4	58,9	68,7	66,4	77,6	77,2	122,4	148,5
XI.	1,2	23,5	52,3	76,7	86,8	109,1	151,3	179,0	176,6
XII.	2,3	20,6	38,7	52,0	55,9	68,4	77,2	83,4	76,7
XXII.	7,0	14,9	26,9	33,4	33,1	38,7	40,5	50,8	53,3
Buda	85,7	185,8	275,9	344,9	354,2	432,6	494,7	584,1	593,3
IV.	11,9	56,7	69,5	78,4	70,4	78,2	80,1	82,5	108,1
V.	55,9	53,9	56,3	60,7	52,8	65,9	61,8	50,1	43,9
VI.	52,0	101,5	90,1	96,0	82,3	90,4	86,8	71,2	59,7
VII.	60,2	152,5	135,6	145,6	115,5	120,0	115,8	92,4	78,5
VIII.	65,1	164,3	154,3	165,1	139,7	142,8	133,6	110,5	91,7
IX.	30,3	88,0	98,9	109,8	93,5	94,7	107,6	90,1	78,4
X.	7,0	35,7	52,5	69,9	63,4	68,8	72,5	104,7	96,9
XIII.	10,9	86,7	122,0	144,9	130,5	142,1	146,9	135,8	131,8
XIV.	3,6	36,2	67,3	91,5	92,1	115,5	134,2	168,0	142,9
XV.	3,6	28,4	52,2	58,3	56,5	61,6	61,2	112,8	95,6
XVI.	1,7	14,2	34,6	44,3	45,7	53,3	61,1	72,8	70,0
XVII.	4,3	14,4	23,1	34,9	35,8	42,1	49,7	56,3	72,6
XVIII.	0,5	9,7	39,2	59,2	58,7	69,5	90,2	90,6	98,1
XIX.	1,8	30,3	65,1	65,9	63,1	65,2	65,5	58,7	73,6
XX.	6,7	42,4	82,3	95,8	89,4	101,9	107,4	102,0	90,7
XXI.	1,5	9,8	23,8	47,8	46,6	60,0	71,1	76,7	90,3
Pest	317,0	924,7	1067,0	1367,9	1236,1	1372,0	1445,5	1475,2	1422,8
Budapest összesen:	402,7	1110,5	1442,9	1712,8	1590,3	1804,6	1940,2	2059,3	2016,1

Megjegyzés: Bp. kerületeinek száma 1930-ig 10, 1950-ig 14, azóta 22. Az 1980. és az 1990. évi adatok lakónépességre vonatkoznak. Az 1990. I. 1.-jei adatok a népszámlálás összeírási ívei alapján készült előzetes adatok.

lás a főv.-ba és környékére. Ez azonban a hiányos statisztikai adatok miatt nem mérhető fel pontosan. – A szocialista iparosítás és a mezőgazd. technikai és gazdálkodási jellegű átalakulása, a parasztság nagy részének átrétegeződése vándormozgalom formájában ment végbe. Bp.-en a munkahelyek nagyarányú szaporodása jelentős bevándorlást tett szükségessé. Az 1949. jan. 1-jétől 1959. dec. 31-ig terjedő időben a 214 290 fős népességgyarapodás 60%-a, az 1960–70 közötti 135 594 fős ~növekedés pedig teljes egészében bevándorlás eredménye. A ~gyarapodás forrásait az előző oldalon lévő 3. táblázat mutatja.

Érdekes képet nyújt a ~ területi megoszlása, amelyről ker.-i vonatkozásban a 4. táblázat tájékoztat. Látható, hogy a múlt sz. végén kialakult és sűrűn lakott egyes városrészekben, az V., VI., VII. és VIII. ker.-ben a lakosság száma 1980-ban kevesebb volt, mint 70 évvel korábban. A növekedés érthetően azokban a ker.-ekben (pl. XI., XVIII. és XXI. ker.) volt a legnagyobb, ahol lakótelepek létesültek. Nagyobb területi csoportosításban a főv. Duna jobb parti, tehát budai ~ének növekedése a dinamikusabb, 1910-ben a főv. össz~ének még csak 16,7%-át, 1980-ban már 28,4%-át tette ki. – Az össz~en belül a különböző *korcsoportok* aránya – az egyes időszakok eltérő arányú természetes szaporulata és bevándorlási többlete ellenére – a századfordulóig lényegesen nem változott (lásd a túloldalon az 5. táblázatot). A gyermekkorúak (0–14 évesek) aránya mindegyik népszámlálás időpontjában meghaladta az össznépesség egynegyedét, a fiatalabb munkaképes korúak (15–39 évesek) aránya 50% körül mozgott, az idősebb munkaképes korúaké 18% körül volt. A 60 éves és idősebb népesség aránya az 1869. évi 4,7%-ról 1900-ig 5,0%-ra emelkedett. A századfordulótól kezdve egyre csökkent – kisebb-nagyobb ingadozással – a gyermekkorúak aránya, ugyanakkor megszakítás nélkül emelkedett az öregkorúaké. Az 1950-ben a főv.-hoz csatolt peremtelepülések kedvezőbb korösszetételű népességükkel e folyamatot lassították, de megállítani nem tudták. A gyermekkorúak aránya Bp. mai területén az 1900. évi 27,8%-ról 1980-ig 17,9%-ra csökkent, ugyanakkor a 60 éveseké és idősebbeké 5%-ról 20,2%-ra emelkedett. Ez az orsz.-an is érvényesülő tendencia Bp.-en fokozottan jelentkezik: 1980-ban a lakosság 19,2%-os arányával szemben a gyermekkorúaknak csak 15,8%-a, az öregkorúaknak pedig 22,7%-a élt a főv.-ban. A fiatal produktív korúak aránya a II. vh.-ig nem változott lényegesen, a századfordulón 50% körül volt; ezt követően azonban rohamosan csökkent, 1980-ban már csak 36% volt. Az idősebb munkaképes korúak arányának növekedése 1910 után mutatkozik, 1949-re fokozatosan megközelíti a 30%-ot, majd lassú csökkenés következik, 1980-ban már csak 26% volt. A 0–39 évesek arányának rohamos csökkenése ennek a koroszt.-nak várhatóan további csökkenését okozza. A korösszetétel alakulását ker.-enként vizsgálva megállapítható, hogy az arányok jelentősen eltérnek (lásd a túloldalon a 6. táblázatot). Kevés gyermek van (arányuk 14% alatti) az I., az V., a VI. és a VII. ker.-ben és ugyanezekben a ker.-ekben magas (25% feletti) az időskorúak aránya. Ezeket a ker.-eket joggal nevezhetjük „elöregedett"-eknek. Fiatalabb ker.-ek azok, amelyekben nagy lakótelepek vannak: pl. a III., a X., a XV., a XXI. és XXII. Ezekben a ker.-ekben a gyermekkorúak aránya 21% fölött, az időskorúak aránya 17% alatt van. – A *nemek arányát* tekintve az 1869. évi népszámlálás időpontját kivéve a nők száma mindig meghaladta a férfiakét (lásd a túloldalon a 7. táblázatot). A két vh. tovább növelte ezt a különbséget, amely 1949-ben volt a legnagyobb. Ekkor 1000 férfira 1186 nő jutott; 1980-ban a lakónépességben az 1000 férfira jutó nők száma 1131 volt. A nők magasabb aránya Bp.-en fokozottabban mutatkozik: 1980-ban Mo. férfi lakó~ének 18,6%-a, a nők 20,9%-a élt Bp.-en. Ez a jelenség elsősorban a bp.-i korösszetétel következménye. Mivel Bp.-en magas az időskorúak aránya és az időskorúak között magas a nők aránya, tehát szükségképpen a nők arányának is magasnak kell lennie. Ezt támasztja alá az is, hogy az ún. elöregedett ker.-ekben magasabb a nők aránya (pl. az V., VI. és VII. ker.-ben a legtöbb, – 1317, 1291 és 1268 – az 1000 férfira jutó nő). – *Családi állapot* szerint a 15 éves és idősebb népesség összetételében 1869-től 1910-ig nem következett be lényeges változás. Ettől kezdve csökkent a nőtlenek és hajadonok aránya, emelkedett a házasoké és az elváltaké. 1980-ban a 15 éves és idősebb férfiak 69%-a, a nők 57,5%-a élt házasságban, szemben az 1941. évi 60,1, ill. 51,8%-kal. 1980 óta nőtt a házasságot nem kötöttek aránya. 1990-ben a 15 éves és idősebb férfiak 59%-a, az ilyen korú nőknek 49,5%-a volt házas. Az özvegy nők aránya – a férfiak nagyobb arányú halandósága és gyakoribb újraházasodásuk miatt – lényegesen magasabb, mint a férfiaké. Az özvegy nők száma több mint ötszöröse az özvegy férfiakénak. Bár az elváltak aránya orsz.-an is nagymértékben emelkedett – különösen a II. vh. óta –, Bp.-en ez fokozottan jelentkezik: 1990-ben az összes elvált férfi 30,8%-a, illetve az összes elvált nő 34,6%-a a főv.-ban élt. Bp.-en ekkor a 15 éves és idősebb férfiak 10,1%-a, a nők 13,7%-a élt elváltan. Az eltérő arányok részben a nők nagyobb számával, részben azzal függnek össze, hogy az elvált nők ritkábban kötnek újabb házasságot, mint a férfiak. A 15 éves és idősebb nőtlen férfiak aránya minden népszámlálásnál magasabb volt, mint a hajadon nőké. – Bp.-en 1949-ben 430 987 *család* élt, 1960-ban 519 932, 1970-ben 557 680, 1980-ban 561 801, míg 1990-ben 532 610 volt a családok száma. (Családon a házastársi vagy élettársi, illetve vérségi kapcsolatban együtt élőket értjük, akkor, ha közöttük házastársi, élettársi és/vagy szülő-gyermek kapcsolat van. Gyermeknek e vonatkozásban a szülőjével együtt élő nőtlen/hajadon személyt kell tekinteni.) 1949-ben a családok 85,0%-a, két évtizeddel később 88,1%-a élt házaspáros típusú családban. Ez idő alatt ennek megfelelően változott, azaz csökkent a gyermeküket egyedül nevelő szülők hányada. E kedvező tendencia a hetvenes években megtört, 1980-ra az egy szülő gyermekkel típusú családok aránya ismét elérte a háború utáni szintet, 1990-re pedig 21,7%-ra nőtt. – A főv.-ban 1949-ben a házaspáros típusú családoknak 41,7%-ában nem élt gyermek, s ez az arány egy

5. táblázat

Budapest népessége főbb korcsoportok szerint, 1869–1980

Népszámlálás éve	Összesen	0–14	15–39	40–59	60–x	0–14	15–39	40–59	60–x
		éves szám szerint				éves százalékban			
1869	302 086	83 351	148 059	56 465	14 211	27,6	49,0	18,7	4,7
1880	402 706	111 799	191 071	74 018	25 818	27,8	47,4	18,4	6,4
1890	560 079	153 409	277 079	99 391	30 200	27,4	49,5	17,7	5,4
1900	861 434	239 174	428 034	150 900	43 326	27,8	49,7	17,5	5,0
1910	1 110 453	288 421	562 761	200 284	58 987	26,0	50,7	18,0	5,3
1920	1 232 026	283 021	605 883	260 909	82 213	22,9	49,2	21,2	6,7
1930	1 442 869	261 426	716 489	343 721	121 233	18,1	49,7	23,8	8,4
1941	1 712 791	268 950	809 923	463 306	170 612	15,7	47,3	27,0	10,0
1949	1 590 316	286 274	655 509	466 673	181 860	18,0	41,2	29,4	11,4
1960	1 804 606	355 050	662 082	514 582	272 892	19,7	36,7	28,5	15,1
1970	2 001 083	285 085	777 180	563 770	375 048	14,3	38,8	28,2	18,7
1980	2 059 347	370 182	734 168	538 857	416 140	17,9	35,7	26,2	20,2
1991. I. 1.	2 018 000	341 000	711 000	529 000	437 000	16,9	35,2	26,2	21,6

6. táblázat

Budapest népessége főbb korcsoportok szerint, kerületenként, 1980

Kerület	Összesen	0–14	15–39	40–59	60–x	0–14	15–39	40–59	60–x
		éves szám szerint				éves százalékban			
I.	41 097	5 419	13 489	11 671	10 518	13,2	32,8	28,4	25,6
II.	107 413	18 534	35 687	29 475	23 717	17,3	33,2	27,4	22,1
III.	122 423	27 921	45 971	29 466	19 065	22,7	37,6	24,1	15,6
IV.	82 513	17 255	30 297	19 651	15 310	20,9	36,8	23,8	18,5
V.	50 128	6 263	15 623	14 511	13 731	12,5	31,1	29,0	27,4
VI.	71 204	9 512	22 813	19 326	19 553	13,4	32,0	27,1	27,5
VII.	92 350	12 253	29 695	24 723	25 679	13,2	32,2	26,7	27,9
VIII.	110 532	16 021	37 760	28 174	28 577	14,4	34,2	25,5	25,9
IX.	90 095	12 670	31 072	25 454	20 899	14,1	34,5	28,2	23,2
X.	104 656	23 081	41 894	24 657	15 024	22,0	40,1	23,5	14,4
XI.	178 960	31 022	66 792	48 663	32 483	17,4	37,3	27,2	18,1
XII.	83 382	14 944	27 480	23 159	17 799	17,9	33,0	27,8	21,3
XIII.	135 889	19 566	46 737	38 743	30 843	14,4	34,4	28,5	22,7
XIV.	168 020	28 136	60 561	47 322	32 001	16,8	36,1	28,2	18,9
XV.	112 810	24 153	42 316	27 730	18 611	21,4	37,5	24,6	16,5
XVI.	72 758	15 322	27 114	17 372	12 950	21,1	37,2	23,9	17,8
XVII.	56 279	11 934	20 557	13 499	10 289	21,1	36,6	23,9	18,4
XVIII.	90 617	18 524	32 755	23 309	16 029	20,4	36,1	25,7	17,8
XIX.	58 732	10 452	19 646	14 571	14 063	17,8	33,4	24,9	23,9
XX.	102 006	20 094	36 882	25 844	19 186	19,8	36,2	25,3	18,7
XXI.	76 692	16 286	29 750	19 135	11 521	21,2	38,8	25,0	15,0
XXII.	50 791	10 820	19 277	12 402	8 292	21,2	38,0	24,4	16,4
Összesen	2 059 347	370 182	734 168	538 857	416 140	17,9	35,7	26,2	20,2

évtizeddel később is közel azonos volt, majd lassú, de egyenletes emelkedés után 1990-ig 45,8%-ra nőtt. 100 egy szülő gyermekkel típusú családból az időszak elején tizenegyben nevelte egyedül az apa a gyermekét vagy gyermekeit, 1990-re már csaknem minden ötödikben. – A Bp.-en élő családokban a 100 családra jutó személyek száma az 1949. évi 290-ről 1970-re 276-ra esett vissza, míg az azt követő két évtizedben lényegében nem változott. Némiképpen más módon alakult a családban élő gyermekek átlagos száma. 1949-ben 100 családra 105 gyermek jutott, húsz évvel később csupán 87. Ezt követően

azonban lassú emelkedés kezdődött, a nyolcvanas években ismét csaknem minden családban él átlagosan egy gyermek. A 100 családban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma 1970-ben 48 volt, tíz év alatt 62-re emelkedett, s a nyolcvanas években alig változott (60). – Fokozatosan csökken a családok aktív keresőinek átlagos száma. Az 1970. évi 157-tel szemben 1980-ban csupán 142, 1990-ben pedig csak 130 kereső jutott 100 családra, ugyanakkor az inaktív keresők és az eltartottak 100 aktív keresőre jutó együttes száma az 1970. évi 76-ról az időszak végére 109-re növekedett. – A *háztartások* (olyan együtt lakó személyek csoportja, akik közös lakásban vagy annak egy részében laknak, a lét- és lakásfenntartás költségeit közösen viselik) száma a fővárosban az 1960. évi népszámlálás adatai szerint 659 058, tíz évvel később 748 273, 1990-ben 850 069 volt. 1960-ban a háztartások 75,3%-a ún. család-háztartás volt, azaz a háztartásban legalább egy házaspár és/vagy házastárs nélkül gyermekével élő szülő élt. – Az 1960–1990 közötti 30 év alatt a fővárosi lakásállományában beállott változások a háztartások számbeli növekedésén túl módosították azok összetételét is. Jelentősen csökkent a többgenerációs háztartások aránya. A többcsaládos háztartások hányada a család-háztartáson belül az 1960. évi 4,6%-ról – átmeneti emelkedés után – 1990-re 2,3%-ra (22 944-ről 12 093-ra) csökkent, miközben az egyedülállók részesedése az összes háztartásokból ugyanezen időszak alatt 22,4%-ról 32,5%-ra (147 609-ről 276 014-re) nőtt. – A családból álló háztartások 97,7%-a volt 1990-ben egycsaládos. Ugyanez az arány 1960-ban 95,4%, 1980-ban pedig 97,4% volt. 1990-ben az egycsaládos háztartásoknak 78,6%-a volt házaspáros típusú család, 21,4%-uknál pedig az egyik szülő nevelte nőtlen/hajadon gyermekét. Az egycsaládos háztartások 84,4%-át olyan családok alkotják, amelyekkel sem rokon, sem idegen személy nem él együtt. A kétcsaládos háztartások túlnyomó többségében, 94,5%-ában szülők élnek együtt gyermekük családjával. Bp.-en 1960-ban 100 háztartásra átlagosan 267 fő jutott, 1970-ben 254, tíz évvel később 243, míg 1990-ben csupán 230 fő. Az átlagos háztartásnagyság ilyen mértékű csökkenése nagyrészt abból adódik, hogy az egyszemélyes háztartások száma e 30 év alatt 87%-kal, ugyanakkor az összes háztartásban élőké mindösszesze 11,1%-kal emelkedett. Ugyanezen időszak alatt a család-háztartások átlagos nagysága 3,18-ról – egyenletes csökkenés mellett – 3,00-ra mérséklődött, 100 ilyen háztartásra vetítve a csökkenés mértéke az összes háztartásban mért 37 fővel szemben csak 18 fő. – Bp.-en 1990-ben a háztartások 22,1%-ában élt csak öregkorú, azaz 60 éves vagy idősebb, és további 17,0%-ában legalább egy ugyanolyan korú személy. – 1970-ben a fővárosi háztartások 79,4%-ában volt legalább egy aktív kereső, 1980-ban ez az arány 72,8%, 1990-ben már csupán 66,2%. Az időszak elején 10,9% volt azon háztartások hányada, ahol legalább 3 fő aktív keresőként dolgozott, húsz évvel később részesedésük a 6%-ot sem érte el. Ezen időszak alatt a csak inaktív keresővel rendelkező háztartások aránya 18,8%-ról 30,3%-ra emelkedett, a kereső nélküli háztartásoké – a munkanélkülieket is bele számítva pedig megkétszereződött. – 1990-ben a fővárosi háztartások 42%-a lakott tulajdonosként vagy annak rokonaként a lakásban, a főbérlőként vagy annak rokonaként lakók aránya pedig 52,3% volt. Társbérletben a háztartások nem egészen 0,5%-a, albérletben vagy ágybérletben 3,2%-a, egyéb jogcímen (jogcím nélküliként, szívességi lakáshasználóként, lakásért eltartóként) 2,1%-a lakott. Kétszobás lakásban lakott a háztartások 40,3%-a, három vagy több szobában 36,5%-uk, míg a szoba nélküli vagy egyszobás lakásban 23,2%-uk. A háztartások 37,5%-a 40–59 m²-es lakásban élt, míg a 40 m²-t el nem érő lakásban lakók hányada 19,8%, a 80 m²-t meghaladó lakásban lakóké 19,3% volt. Összkomfortos lakásban a háztartások 48,6%-a, komfortosban 35,7%-a, félkomfortosban 5,6%-a, komfort nélküliben pedig 7,7%-a la-

7. táblázat
A nemek aránya Budapesten, 1869–1980

Népszámlálás éve	Összesen	Férfi	Nő	1000 férfira jutó nő
1869	302 086	152 374	149 712	983
1880	402 706	194 719	207 987	1068
1890	560 079	271 617	288 462	1062
1900	861 434	423 299	438 135	1035
1910	1 110 453	547 457	562 996	1028
1920	1 232 026	576 109	655 917	1139
1930	1 442 869	670 626	772 243	1152
1941	1 712 791	804 357	908 434	1129
1949	1 590 316	727 401	862 915	1186
1960	1 804 606	834 570	970 036	1162
1970	1 945 083	902 713	1 042 370	1155
1980[a]	2 059 347	966 600	1 092 747	1131
1991. I. 1.	2 018 000	937 000	1 081 000	1153

[a] Lakónépesség

kott. A szükség- és egyéb lakásban lakó háztartások hányada 2,3%. Szinte minden háztartás villannyal ellátott lakásban él (99,7%), és 99% feletti az arányuk a vízvezetékkel, csatornával ellátott lakásban lakóknak is, a szervezett szemételszállítást 99,2%-uk veheti igénybe. A vízvezetékkel ellátott lakásban lakók közül 99,2%, a vízöblítéses WC-vel rendelkező lakásban lakók közül pedig 93,7% azoknak az aránya, akiknél a vízvétel és a WC-használat lehetősége a lakáson belül biztosított. Gázt a háztartások 84,8%-a használhat, közülük 93,0% vezetékes gázt.

Néphadsereg tér: →*Honvéd tér*

Néphadsereg u.: →*Falk Miksa u.*

népház: német minta nyomán létesített intézmény, munkásotthon, népkonyha, óvoda, szociális foglalkoztató. Bp. egyetlen ~át az V. ker. *Általános Közjótékonysági Egyesület* létesítette főv. támogatással 1911-ben a Vág u. 12. sz. alatt. A foglalkoztatás 1920-ban megszűnt, a ~ szolgáltatása a 327 személyre szóló munkásszállás, a ker. népkonyha és napköziotthon volt. Helyet kapott benne egy főv. könyvtárfiók is.

Népház Színháza: színházi vállalkozás 1911–23 között a Vág u. 12. sz. alatt. 1911–17 között Éliás Gyula igazgatta, műsorán felváltva klasszikusok és népszínművek szerepeltek. A többnyire szerződés nélküli színészekből álló társulat célja az volt, hogy a munkásközönséget megnyerje a színház számára. Éliás halála után a színházat – a hagyományhoz hű szellemben – előbb Orosz János, majd Cseh Krisztina és Vimláthy József, 1923-tól Baranyai Béla és Tiszay Andor vezette. 1924 őszén helyiségében Plätz Rudolf *Műhely* néven avantgardista irodalmi előadásokat tartott, majd a ~ megszűnt.

Népi Ellenőrzési Bizottság: →*Fővárosi Népi Ellenőrzési Bizottság*

népi kollégiumok: →*kollégium*

népi műemlékek: azok a mai bp.-i házak, amelyek anyagukban (kő, vályog, föld), beosztásukban és szerkezeti elemeikben a népi (paraszti) építkezés jellegét nagyobbrészt megőrizték. Ma már csak néhány peremker.-ben (Békásmegyer, Pesthidegkút, Cinkota, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr, Rákospalota – 1950 előtt még falvakban – vannak ilyenek. Egyes ker.-ek e házakat igyekeznek múz.-ként megőrizni.

népiskola: →*alsófokú oktatás*

Népjóléti Központ: 1917-ben alakult főv. szociálpol. hivatal, az 1914-től működött Központi Segítő Biz. helyett. Legfőbb feladata a szegénygondozással foglalkozó társ. és hivatali szervezetek összefogása volt. A bp.-i háborús nyomort azonban még enyhíteni is alig tudta. 1917-ben a ker. elöljáróságok 86 000 hadigondozottat (hadba vonult katonák családtagjait) és 14 000 egyéb ínséget tartottak nyilván (a lakosság 13%-a). A ~ a pénzbeli segélyek mellett megszervezte a hadikonyhákat, 1920-tól feladata volt a külföldi segélyakciók adományainak szétosztása. A ~ szervezte meg az ingyenebéd-akciót, előbb a főv. költségén, majd társ. gyűjtésből (a kezdeményező polgármesterről ezeket a konyhákat nevezték el *Sipőcz-konyhának*). 1924-ben a ~ megszűnt, feladatát a főv. IX. (közjótékonysági) ügyoszt.-a vette át.

népkonyha: a társ. jótékonyság keretében fenntartott ételosztó intézmény. 1869-ben az *Izr. Nőegylet* létesítette az első ~t a Valero u.-ban. 1874–75 telén közgyűjtésből létesült 8 ~, amelyek telente napi 1000–1200 olcsó ebédet osztottak. 1878-ban a ~k megszűntek. 1885-ben kezdett működni a főv. szervezésében ismét négy ~, napi 1500–2000 ingyenes ebéddel. ~t szervezett még a századforduló táján az I., V. és VIII. ker. *Közjótékonysági Egyesület*, a *Szociális Missziótársulat* és az Izr. Nőegylet. 1914-ben Újpesten és Pestszenterzsébeten létesült ~. A háborús ínség során az élelmiszerek beszerzése egyre nehezebb lett. A működő ~k mellé napi ezer ebédet osztó konyhát szervezett a Weiss Manfréd gyár és Újpesten a Wolfner gyár. Így 1916-ban már naponta kb. 8–9000 személy étkezett ~n csekély térítés ellenében. 1917-ben a főv. ~k ún. hadikonyhákká alakultak, minden ker.-ben egy-egy étkezőt szerveztek, a belső ker.-ekben pedig még négy ún. polgári étkezőt, ahol ugyanazt az ebédet terített asztalnál fogyaszthatták el. A főv. központi ételgyárat létesített a Hungária úton, ahol napi 12 000 ebéd készült. 1918-ban ezt kiegészítette egy kisegítő konyha 4000 ebéddel. Ezeken kívül 30–35 jótékony egy.-i konyha is működött. Az I. vh. után felmerült, hogy a ~k ne ínségebédeket nyújtsanak, hanem az olcsó közétkeztetést szolgálják. A munkanélküliség és a nyomor miatt azonban a ~t még inkább fejleszteni kellett, 1923-ban napi 23 000 ebédet osztottak, ebből 13 ezret napközis iskolásoknak. 1926-ban a főv. már csak napi 1000 ingyenebédet osztott, a gazd. válság azonban ismét nyomort teremtett: 1931-ben 17 400, 1937-ben 23 300 lett a napi ingyenebédek száma, a ~k térítéses ebédeit alig ezren igényelték. A 94 főzőhelyből 67 főv. isk.-ban működött. Meleg levest osztott a főv. télen a hómunkásoknak és néhány szükségtelep lakóinak. Kb. 2500 ingyenebédet osztottak a jótékony intézmények, és ennél még többet az egyházak. 1926–27-ben működött Feinsilber *„Róbert bácsi"* ~ja a Kálvin téren. 18 ezer ebéd jutott óvodásoknak és iskolásoknak, ebből 3 ezer ingyen. A II. vh. után a ~knak nagy szerepük volt az éhezés ellen folytatott harcban. 1945-ben 331 hatósági és üzemi konyhán főztek, 1946-ban 176-on.

Népkonyha a Kálvin téren

Napi 25 000 ebédet osztottak felnőtteknek, 22 000-et gyermekeknek, ebből 4700-at ingyen; a többség már üzemi főzőhely volt, és a ~rendszer átalakult üzemi, ill. isk.-i étkeztetéssé. 1990-től újra nyitottak ~kat. Jelenleg a VI. Király u.-ban, a VII. Damjanich u.-ban, a VIII. Tömő u.-ban és a Homok u.-ban, valamint a X. Bihari úton működik ~, ahol naponta összesen mintegy 1200–1300 adag ételt osztanak ki.

Népkönyvtári Központ: a Népművelési Min. 1949-ben azzal a céllal hozta létre, hogy szervezze meg az országban a közművelődési könyvtárak hálózatát. A ~ szovjet mintára kialakította a megyei–járási–falusi, ill. a városi–ker.-i könyvtárak szervezetét. 1952 őszén már a 3000. népkönyvtárat avatták Széphalmon. A ~ foglalkozott a – többnyire képesítés és gyakorlat nélküli – könyvtárosok szakismereteinek fejlesztésével. 1952-ben a megszüntetett →*Országos Könyvtári Központ*tól átvette a nemzeti tulajdonba került (ekkor már millióra rúgó) könyvanyag válogatását, feldolgozását és elosztását. 1954-ben szüntették meg, feladatait jórészt az →*Országos Széchényi Könyvtár* kapta.

Népköztársaság útja: →*Andrássy út*

Népliget (X. ker.): Pest D-i, ill. K-i, zöldterületben viszonylag szegény ker.-einek legnagyobb parkja. Területe több mint egymillió m² (112 hektár), melyből 568 ezer m² parkosított. 1867-ben Sárkány József városatya indítványára létesült. 1870-ben Fuchs Emil, majd 1890-ben Klenszky Vilmos dendrológiai gyűjt.-t létesített itt. Angol jellegű tájkertté Ilsemann Keresztély alakította 1893-ban. Értékes faállományát 1902-ben Räde Károly tölgy- és hársgyűjt.-nyel egészítette ki. Legutóbbi rendezését a BUVÁTI – Csorna Antal és Jancsó Vilmos – végezte 1956-ban. Az I. vh. előtt vurstli létesült a ~ben. 1960-ban a ~ ún. nagykörén motor- és autóversenypálya, 1963-ban ródlipálya épült. 1987-ben itt nyílt meg a →*Jurta Színház*. Sétányait több, részben a belső városrészekből áthelyezett szobor, így az *Oroszlános kút* (Kasselik Fidél, 1805), *Tinódi Lantos Sebestyén* (Bezerédi Gyula, 1907), a *Lengyel légionisták emléke* (P. Farkas Béla, 1935) díszíti. 1973-ban a ~ *Centenáriumi park* részében, a Vajda Péter út és Tinódi Lantos Sebestyén szobra között Bp. főv.-sá válása 100. évfordulójára több képzőművészeti alkotást helyeztek el. – *Irod.* Szalai György: Kőbánya története (Bp., 1970); Rajna György: Budapest köztéri szobrainak katalógusa (Bp., 1989).

A Népliget

Óriáskerék a Népligetben 1910-ben

Tinódi szobra a Népligetben

Népművelési Központ: →*Budapest Székesfővárosi Népművelési Központ*

Népművészek Háziipari Szövetkezete (V. Kecskeméti u. 13.): alapításának éve 1954. Tevékenységi köre: népi iparművészeti alkotások készítése, kis- és nagykereskedelmi forgalmazása. Közel 200 Népművészet Mestere és Népi Iparművész kezemunkáját kínálja. A hivatásos népművész mester és művész egyszemélyben, modellező részlegük nincs, valamennyi művész a maga tervezője és kivitelezője; kizárt a másolás vagy a szériamunka. A ~ kizárólag zsürizett népi iparművészeti alkotásokat hoz forgalomba, tevékenységében az ip., művészet és kereskedelem ötvöződik.

Népopera: →*Magyar Állami Operaház Erkel Színháza*

népőrség: a főv. rendjének biztosítására Ferenczy volt vezérkari százados és Wagast József rendőrfogalmazó 1918. nov. elején egy 6000 főnyi ~ szervezését kezdte meg. Az alakulat első százada nov. 8-án esküdött fel. Ismertetőjelük a régi rozetta helyén zöld rózsa és zöld karszalag volt „Bp. állandó Védősereg" felírással. Elhelyezésüket a Károlyi és az Üllői úti laktanyában biztosították. A ~ szorosan együttműködött az államrendőrséggel.

néprajzi gyűjtemények: Bp.-en gyűjtött, népi eredetű tárgyanyagot őrző gyűjt.-ek. Az orsz. gyűjtőkörű Mezőgazd. Múz. és Néprajzi Múz. anyagán kívül a legjelentősebb gyűjt. az 1950-ig önálló faluként szereplő Rákospalota lakossága által használt jellegzetes eszközöket foglalta magában. A Bp.-i Történeti Múz. Újkori Oszt.-án (Kiscelli Múz.) levő tárgycsoport a népviselet és a gazdálkodás köréből való. A kispesti és pestszenterzsébeti múz.-okban az utóbbi 100 év során Mo. minden részéből a főv.-ba vándorolt s itt ip. munkássá lett parasztsággal felkerült népi eszközök találhatók.

A Néprajzi Múzeum előcsarnoka

Néprajzi ház (XVII. ker.): →*kerületi múzeumok*

Néprajzi Múzeum (V. Kossuth Lajos tér 12.): állományának első része az a kb. 100 darabból álló anyag, amelyet 1847-ben Reguly Antal a finnek, obi-ugorok és cseremiszek között gyűjtött és az MNM-nek ajándékozott. 1872-ben alakult meg az MNM keretében az Etnográfiai Oszt., főleg Xantus

A Néprajzi Múzeum épülete

A Népstadion (légifelvétel)

János sürgetésére, aki távol-keleti útján jelentős tárgygyűjt.-t szerzett, s azt a múz.-nak adományozta. Ő lett a megalakult néprajzi tár első őre. Megindult a hazai anyag gyűjtése is: az 1873. évi bécsi világkiállításra Xantus és Rómer Flóris gazdag népműv.-i és háziip. anyagot gyűjtött össze. Ehhez járult később Herman Ottó halászati gyűjt.-e, Jankó János munkaeszközgyűjtése. E jelentős gyűjt.-ekből azonban nehezen alakult ki az állandó múz., mert nem volt megfelelő helyisége. Többszörösen költöztették: 1892-ben a Várkert Bazárba került, majd a Csillag u. 15. sz. bérházba, innen a városligeti Iparcsarnokba. 1925-ben a Könyves Kálmán krt. 40. sz. isk.-ép. nagyobb részét foglalta el. 1934-ben a *Történeti Múzeum* egyik tára lett, csak 1947-ben vált önállóvá. 1972-ben a kormány döntése alapján a Budavári Palotába költöző →*Magyar Nemzeti Galéria* helyére, a volt Curia ép.-ének kétharmadában rendezkedhetett be. 1980-ban nyílt meg egyetemes, 1991-ben m. néprajzi állandó kiállítása. Szervezeti egységei: Gyűjteményi Oszt. (jelentős pl. Fenichel Sámuel és Bíró Lajos új-guineai gyűjt.-e, Teleki Sámuel és Fuszek Rezső afrikai gyűjteménye); az Ethnologiai Adattár (alapanyagát Vikár Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László vetette meg); Közművelődési Oszt.; könyv-, fénykép-, diapozitív-, festmény- és filmtár. A gyűjt.-ekben mintegy 170 ezer tárgyat őriznek. 1983 óta a ~ keretében néprajzi filmstúdió is működik. Az egész m. nyelvterületről kb. ötszáz önkéntes néprajzi gyűjtő és társ. munkás tevékenységét segíti a múz. A ~ irányítása alatt létesült 1968–75 között Szentendrén az ország legnagyobb szabadtéri múz.-a (skanzen), amely utóbb önállósodott. A ~ állandó kiadványai közül legjelentősebb az 1900-ban indult *MNM Néprajzi Osztályának Értesítője*, ennek első szerk.-je Jankó János volt. Ma *Néprajzi Értesítő* címmel jelenik meg. – *Irod.* Xantus János: A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának története s egy indítvány jövőjét illetőleg (Ethnographia, 1892); Jankó János: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteménye 1870-től 1899-ig (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, 1900).

Népsport: →*Nemzeti Sport*

Népstadion: megvalósításának gondolata már az I. vh. előtt felmerült, a sportesemények és főként a lóversenyek adójából némi alap is összegyűlt felépítésére, ami a koronával elértéktelenedett. *Hajós* Alfréd tervei alapján a Tanácsközt. idején foglalkoztak vele. Megvalósítására akkor nem kerülhetett sor, a húszas-harmincas években csak írtak és beszéltek róla. – Végül is a XIV. ker. *Régi Lóversenytér* területén részben sportolók és a lakosság társ. munkájával 1948–53-ban épült meg az ország legnagyobb sportlétesítményeként. Összterülete 192 916 m², ebből beépített 129 696 m², a küzdőtér 17 513 m², a nézőtér befogadóképessége 78 000 fő. *Dávid* Károly és munkatársai tervezték. 1953. aug. 20-án avatták fel Avery Brundage, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnö-

ke jelenlétében. A ~ D-i főbejáratától nyílik az ún. *Ifjúság útja*, melyet két oldalról sportjeleneteket ábrázoló 8–8 szoborcsoport – neves m. szobrászművészek alkotásai – vesz közre. – A ~ *szobrai:* a főbejárathoz vezető drómoszon 16 sportalak látható: Birkózók (*Antal* Károlytól), Éneklő fiatalok (*Makrisz* Agamemnontól), Felvonulók (*Kerényi* Jenőtől), Főiskolások (*Ungvári* Lajostól), Gránátvetők (*Tar* Istvántól), Ipari tanulók (*Olcsai Kiss* Zoltántól), Labdarúgók (*Mikus* Sándortól), Röplabdázók (*Varga* Imre–*Herczeg* Klárától), Lovacskázók (*Somogyi* Józseftől), Mezőgazdasági brigád (*Kocsis* Andrástól), Népi tánc (*Szabó* Ivántól), Ökölvívók (*Buza* Barnától), Stafétafutók (*Erdey* Dezső–*László* Pétertől), Szuronyvívók (*Várady* Sándortól), Természetjárók (*Beck* Andrástól), Tornászlányok (*Győry* Dezsőtől). A szobrok alumíniumöntvények, 1953–1958-ban készültek.

Népstadion út: →*Stefánia út*

Népszabadság: pol. napilap. 1956. nov. 2-án indult meg az MSZMP központi lapjaként, átvéve a →*Szabad Nép* szerepét. Új lapként indult, de 1958-tól nyíltan is vállalta a jogfolytonosságot, ezt jelezte, hogy ekkor átvette a Szabad Nép évfolyamszámozását. 1957. febr. 19-től külön bp.-i és vidéki kiadásban jelenik meg. Az állampárt megkívánta, hogy a ~ ott legyen minden intézményben, üzemben, így hamarosan a legnagyobb példányszámú lap lett. – 1990-től pártoktól független szoc. napilap. Kiadására alakult meg 1990-ben 340 millió Ft-os alaptőkével a ~ Rt. Tulajdonosai a német Bertelsmann AG., a Szabad Sajtó Alapítvány, az Első Angol Befektetési Alap, az Angolbank, az Ált. Értékforgalmi Bank, a Népszabadság Alapítvány és az Újságszerkesztőség.

Népszálló: a hatóság által fenntartott munkásszállás. 1912-ben az Aréna (Dózsa Gy.) út 150–152. sz. alatt épült. 396 hálóhely volt benne közös, 42 külön fülkében. A szállás ára egy éjjelre 50, ill. 65 fillér volt. Maximálisan kihasznált intézmény volt, de csak jobban kereső munkások tudták igénybe venni, és csupán jelképes megoldást jelentett a lakásnyomor enyhítésére.

Népszava: a m. munkásmozgalom. leghosszabb ideje fennálló sajtóorgánuma. Az 1873. jan. 5-én Bp.-en megindult →*Munkás-Heti Krónika* c. munkáslap, mely címét 1879. ápr. 6-án *Krónika*ra változtatta, 1880. febr. 1-jén egyesült az 1877 máj.-ában ~ címen ugyancsak Bp.-en indult munkáslappal, és így jött létre a ma is fennálló ~. Évfolyamszámozása 1873-mal, a Munkás-Heti Krónika indulásának évével kezdődik. Eredetileg hetilap volt, később hetenként kétszer majd háromszor jelent meg. 1905. ápr. 1-jétől napilap. Hosszú évtizedeken át volt a mo.-i szociáldemokraták központi lapja. A Tanácsközt. idején a →*Vörös Újság* mellett az egyesült munkáspártok hivatalos lapja volt. A Tanácsközt. bukása után ismét a Szociáldemokrata Párt lapja lett; 1941. évi karácsonyi száma az antifasiszta egységfront erőteljes megnyilatkozása volt. A II. vh. végén, 1944. márc. 20-án megjelenését be kellett szüntetnie, de 1945. febr. 18-án már újra megjelent Bp.-en és Debrecenben, febr. 23-tól már csak Bp.-en. 1948. jún.-tól a M. Szakszervezetek központi lapja lett. 1956. nov. 1-től három szám ismét a Szociáldemokrata Párt lapjaként jelent meg, ezért a szakszervezetek *Népakarat* címmel új lapot indítottak. 1958. febr. 1-től ismét visszavették a ~ címet. – *Irod.* Révész Mihály: A Népszava története (Bp., 1945); A Népszava szabadságharca. Szemelvények 75 év szocialista sajtójából. Szakasits Árpád irányításával összeáll. Pikay István, Vészi Endre (Bp., 1947); Szilágyi János: A Népszava irodalompolitikája 1919 és 1929 között (Bp., 1979).

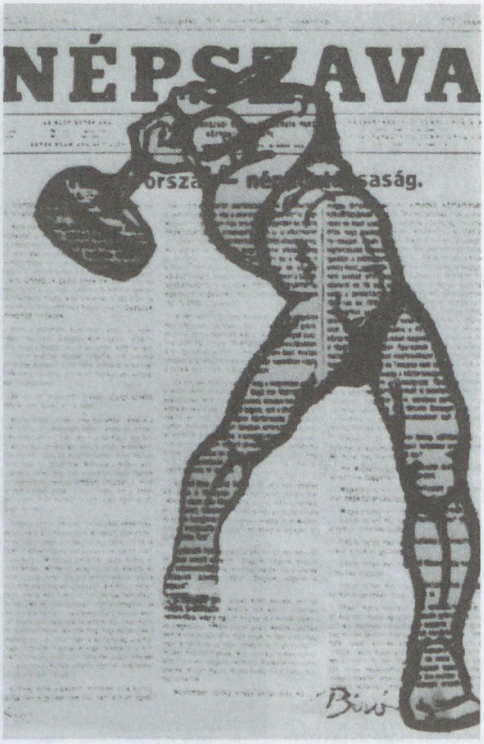

A Népszava címlapja

Népszerű Főiskolai Tanfolyam: →*iskolán kívüli népművelés*

Népsziget, *Újpesti-sziget, Szúnyog-sziget:* mintegy 2 km hosszú, 50 ha felszínű sziget az Újpesti v. É-i vasúti híd két oldalán, a bal part közelében. Felső végét 1858-ban a bal parthoz kötötték. Az így létrejött öbölben rendezték be a főv. Duna-szakasz legnagyobb *téli kikötő*jét és hajójavító műhelyét. Az öböl 32 ha területén folytonos kotrással O-szint alatt 2 m-es vízmélységet állandósítottak. Két oldalán 2,5 km-es kiépített rkp. húzódik. Benne 600 vízi jármű talált egykor menedéket és elhelyezést. A hajójavító műhelyek a sziget egész belső oldalára kiterjedtek, a külső dunai oldal homokos partjait hétvégi házak, sport- és strandlétesítmények foglalják el.

Népszínház: 1. a Nagykörút és az akkori Kerepesi (ma Rákóczi) út sarkán a mai *Blaha Lujza tér*en 1872. márc. 25-én alakult meg a Pesti Magyar Nép-

színházat Alapító Társulat a főv. felügyelete alatt. A tőkét alapítvány, segélyek, adakozások és sorsjáték útján gyűjtötték össze, a telket a főváros adományozta. Az ép.-et a bécsi Fellner és Helmer cég tervezte. A színházat 1875. okt. 15-én nyitották meg Rákosi Jenő vezetésével I. Ferenc József kir. és Rudolf trónörökös jelenlétében. A ~ célja a népszínművek és az operettek bemutatása, propagálása volt. A ~ virágzásának korszakát a →*Nemzeti Színház* műsoráról átvett népszínművek, Blaha Lujza és Tamássy József főszereplése jelentette. Ezeket kiegészítette néhány hazai és több külföldi operett; Offenbach, Lecocq, Suppé. A legsikeresebb m. népszínművek: Tóth Ede: *A Falu rossza;* Szigligeti Ede: *A csikós;* Gaál József: *A peleskei nótárius;* Csepreghy Ferenc: *A piros bugyelláris; A sárga csikó,* valamint néhány magyar operett: Lukácsy Sándor művei többnyire Erkel Gyula és Erkel Elek zenéjével, Verő György művei stb. – A ~ második jelentős korszakának ig.-ja (1881–97 között) Evva Lajos, vezető színészei ebben az időszakban: Pálmay Ilka, Küry Klára, Hegyi Aranka, Szirmai Imre, Németh József. Evva működése az operett virágkorát jelentette: Planquette: *A cornevillei harangok, Rip van Winkle,* Suppé: *Bocaccio;* Offenbach: *Hoffmann meséi;* Millöcker: *A koldusdiák* stb. Nagy sikert arattak a dramatizált látványosságok, mint *Sztrogoff Mihály útja, Utazás Föld körül, Az ördög pilulái, Ezer év* stb. – A ~ harmadik korszaka 1897 és 1907 között volt. 1904-ig Porzsolt Kálmán vezette, őt követte Vidor Pál ig., s egyúttal a színház hanyatlása, ill. csődje, aminek következtében Vidor Pál öngyilkos lett. Még Porzsolt igazgatása alatt szerződött a színházhoz a század első évtizedeinek legnagyobb hatású primadonnája, Fedák Sári, akinek legnagyobb itteni sikere Huszka Jenő *Bob herceg* c. operettjének 134 alkalommal játszott címszerepe volt. A *Vígszínház,* a →*Magyar Színház* és a →*Király Színház* operett-, ill. könnyű műsorának konkurenciája megbuktatta a ~at. Rövid életű utóda az 1907–08-as évadban működött →*Népszínház-Vígopera* volt. Ép.-ébe 1908 őszén a →*Nemzeti Színház* költözött, s ott játszott 1964-ben történt lebontásáig. A ~ban több világhírű külföldi színész vendégszerepelt: Sarah Bernhardt, Eleonora Duse, Ernesto Rossi, Ermete Novelli, Ida Aalberg, Adelina Patti stb. – 2. 1977-ben az →*Állami Déryné Színház,* a →*Huszonötödik Színház* és az újjáépített →*Várszínház* ~ néven egyesült, majd részben megszüntetve, részben szétválva, előbb az *Áll. Déryné Színház* utódaként utazótársulatokkal, majd azt megszüntetve *Budapesti Kamaraszínház* néven működik. – *Irod.* Verő György: A Népszínház Budapest színi életében (Bp., 1925); Galamb Sándor: A magyar operett első évtizedei (Budapesti Szemle, 1926); Berczeli A. Károlyné: A Népszínház műsora (Bp., 1958).

Népszínház u. (VIII. Blaha Lujza tér–Teleki László tér): a 18. sz.-ban a mai Blaha Lujza térnél ágazott ki a *Kerepesi út*ból (ma a Baross térig *Rákóczi út*) a *Keresztúri országút,* a mai ~. A 19. sz. elején *Hentes u.*-nak, majd az 1870-es évek végéig *Sertéskereskedő u.*-nak nevezték. Mai nevét a téren 1875. okt. 15-én megnyílt *Népszínház* (utóbb →*Nemzeti Színház,* lebontva) után kapta. 1918-ban rövid ideig Blaha Lujza u.-nak is nevezték. 1919-ben a Blaha Lujza tér kialakításával az u. hossza megrövidült. Jelentősebb ép.-ei: 17. sz.: lh. (Révész Sámuel és Kollár József, 1910 körül) – 19. sz.: Harsányi-ház (Lajta Béla, 1911–12) – 22. sz.: Polgári Serfőzde bérháza (Vidor Emil, 1906 körül) – 31. sz.: lh. (Révész Sámuel és Kollár József, 1912 körül) – 32. sz.: lh. (Bauer Emil és Guttmann Gyula, 1910–11) – 35. sz.: Ruchlinder-ház (Málnai Béla és Haász, 1911–12) – 37. sz.: lh. (Löffler Béla és Sándor, 1910–11).

Népszínház-Vígopera: 1907–08-ban a →*Népszínház* ép.-ében Máder Rezső igazgatása és Hevesi Sándor főrendezősége alatt működött. Két nagysikerű előadása Csiky Gergely *Nagymama* c. vígjátékának zenés változata Máder Rezső–Pásztor Árpád átírásában Blaha Lujza címszereplésével, valamint Madách Imre: *Az ember tragédiája,* Hevesi Sándor rendezésében. A ~ 1908-ban szűnt meg, mert az állam a →*Nemzeti Színház* társulata számára kibérelte az ép.-et. – *Irod.* Berczeli A. Károlyné: A Népszínház műsora (Bp., 1958).

Népszínpad, *Grand Guignol:* Sziklai Kornél két színházi vállalkozása 1912. okt.-től. Az egyik a VII. Rottenbiller u. 22. sz. alatt, az akkori Főv. Lövölde dísztermében két évadon át működött, a másik a VII. Rottenbiller u. 57. sz. alatt csak 1912. okt.-ben mindössze négy produkciót mutatott be. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora, 1904–1944 (Bp., 1974).

Neptun Budapesti Evezős Egylet: 1884. szept. 19-én a →*Nemzeti Hajós Egylet*ből kivált versenyzőkből alakult. Az 1891-től foglalkoztatott G. R. Harding angol edző működése nyomán a ~ evezőssportunk első nemzetközi sikereinek részese lett; az 1892. évi bécsi regatta 25 díjából 23-at megnyert. Később különösen egyes és kettős versenyzői voltak eredményesek, elsősorban az Európa-bajnok Szendey Béla. Sikerei nyomán kapta Bp. az 1933. évi EB rendezésének jogát. A II. vh. után a ~ megszűnt.

Nereidák kútja, *Najádok kútja* (V. Ferenciek tere): két nőalakot ábrázoló szoborcsoport, talapzatán delfinekkel és kagylókkal, *Uhrl* Ferenc alkotását 1835-ben állították fel a Ferenciek terén. „Ez az első kút, mely Pest város terein szobrászati művel ékesítetett" – írta a korabeli sajtó (Honművész, 1835, 84. sz.). 1899-ben vitték Kőbányára, a Liget térre. A szoboralakok 1944-ben elpusztultak. Győri Dezső szobrászművész faragta őket újjá, és állították vissza 1976-ban eredeti helyére.

Neue Gasse: →*Toldy Ferenc u.*

Neues Pester Journal: a főv. német anyanyelvű polgárságnak a lapja volt. Elsősorban Bródy Zsigmond szerkesztése idején (1873–1906) virágzott, s ekkor a legelterjedtebb újságok közé tartozott. 1872-től 1925-ig jelent meg.

Neues Politisches Volksblatt: pol. napilap. 1877-ben Tencer Pál a pesti német anyanyelvű polgárság számára indította. Első időszakában főként bp.-i várospol.-val foglalkozott. Radó Sámuel szerkesztősége idejétől foglalkozott orsz. pol.-val is. Mint olcsó és liberális „néplap" igen elterjedt lett.

1902-től gyakran közölte *Vázsonyi* Vilmos cikkeit. A két vh. között jelentősége erősen csökkent. 1940-ben szűnt meg.

Neue Welt: →*Semmelweis u.*

Neue Weltgasse: →*Semmelweis u.*

Neue Zeile: →*Szent Gellért rakpart*

Neugebäude: →*Újépület*

Neumann Mór (Pest, 1848–Bp., 1907): orvos, az első m. üzemorvos, Molnár Ferenc apja. Orvosi diplomáját Bécsben szerezte (1872). Hazatérése után az Ált. Munkás Betegsegélyező Egylet orvosaként a VIII. ker.-ben, a Józsefvárosban tevékenykedett. Egyidejűleg három éven keresztül a Margit hidat építő francia Eiffel váll.-nál látta el az orvosi teendőket. Ezután a Ganz és Társa Kocsigyárba került orvosnak. A századvégi kolerajárvány idején beköltözött a gyárba. Üzemorvosi munkájának köszönhető, hogy a Ganz-gyárban alig pusztított a betegség. A VIII. József krt. 83. sz. házban lakott.

neurológiai és pszichiátriai klinikák: a SOTE-hoz tartozó klinikák. Az orvosi karon 1881-ben kezdődött meg az „elmekór- és gyógytan" oktatása, de a tanszék csak a következő évben létesült *Laufenauer* Károly vezetésével, s a klinikai gyakorlatokat a Rókus Kórházban végezték. Laufenauer 1890-től az „idegkór- és gyógytan" tantárgyakat is oktathatta. 1893-ban *Jendrassik* Ernő vezetésével *Idegkórtani Klinika* is létesült. Ezt 1901-től 1908-ig *Korányi Sándor* vezette. 1908-ban belklinikává szervezték át. Laufenauer utóda 1901-ben *Moravcsik* Ernő Emil lett, s a külső klinikai telep építése során 1908-ban az *Elmekórtani Klinika* is új ép.-et kapott a VIII. Balassa u. 6. sz. alatt, amelyben jelenleg is működik. 1945-től az *Elme- és Idegkórtani Klinika* elnevezést használták. 1957-ben a klinikát kettéválasztották *Neurológiai* és *Psychiátriai Klinikára*, de mindkettő ugyanabban az ép.-ben maradt. 1967-ben a Neurológiai Klinika az *I. sz. Neurológiai és Pszichiátriai Klinika*, a Psychiátriai Klinika pedig a *II. sz. Neurológiai és Pszichiátriai Klinika* nevet kapta. 1975-ben visszaállították a korábbi elnevezéseket. A *Neurológiai Klinika* ágyszáma 128, a *Pszichiátriai Klinikáé* 154.

Neuschloss–Lichtig Repülőgépgyár- és Faipari Rt.: 1920. márc.-ban alakult a Neuschloss–Lichtig Faipari Rt. és a →*Magyar Léghajó és Repülőgép Rt.* egyesülése alapján. Gyártelepe Albertfalván volt. A ~ alapításának célja az I. vh. után megmaradt repülőanyagok tárolásán, javításán kívül parketta, továbbá fából készült padozatok, bútornemű, konyhaberendezési cikkek, repülő- és egyéb gépek gyártása, bel- és külföldi értékesítése volt. A trianoni békeszerződés értelmében a ~ albertfalvai gyártelepén a Katonai Szöv.-i Ellenőrző Biz. minden repülőanyagot megsemmisített. 1922 végére a repülőgépek gyártási tilalma enyhült. Ennek következtében már 1922. dec.-ben elkészült a Szebeny–Oravetz-féle isk.-repülőgép első példánya. Több gép elkészítése után 1925 végén a ~ befejezte a repülőgépek építését, mert az itt gyártott repülőgépekkel több tragikus baleset történt. Ezután a ~ csak parketta, bútorok és konyhaberendezések gyártásával és értékesítésével foglalkozott. 1945. febr.-tól a Vörös Hadsereg részére gépjárművek javításaival foglalkozott, 1949-ben államosították.

Neustift: →*Újlak*

Nevegy: Sasadtól Ny-ra fekvő középkori falu. Eredetileg a pécsváradi apát birtoka, de a tatárjárás után a helyi nemesek szerezték meg. Az apát 1325-ben sem tudta visszaszerezni, amikor leírták határát is. Ez a mai Farkasvölgytől az Őrmezőig terjedt. A határvonal azonosítható pontja a Szék nevű tó v. mocsár, amely a mai Dobogó útnál lehetett, a Budaörshöz vezető útnál. Ezen túl É felé a Budakeszire vezető utat jelölik, egészen a Kemecse-hegyig (mai Kakukk-hegy). Ettől a ponttól a Közmezőn át a Kalacsne völgyig (Farkasvölgy) és a Méh-hegyig (Farkasrét) terjedt. A határ másik végpontja a mai Kelenföldi pu.-nál lehetett, ahol Áronföld feküdt.

nevelési tanácsadó: a pedagógusok és a szülők munkáját segítő intézmény. A 30-as évek közepén létesült a *Székesfővárosi Nevelési és Pályaválasztási Tanácsadó* a *Gyermeklélektani Intézet* (VI. Bulyovszky u. 26.) keretében Schnell Endre vezetésével. Elsősorban az idegorvosi kezelést igénylő gyermekekkel foglalkozott. 1950 után ezt a feladatot az orvosi szolgálat keretében szervezett szakrendelők, ill. az 1966-ban alapított *Pályaválasztási Tanácsadó* vette át. 1968-ban – a pszichológia részleges rehabilitálása után – György Júlia pszichológus kezdte megszervezni a ker. ~kat. Néhány éven belül minden bp.-i ker.-ben működni kezdtek. A pszichológusok – a szülők vagy a nevelők kérésére – a nehezen nevelhető és beilleszkedési zavarokkal küzdő gyermekekkel foglalkoznak, iskolaérettséget vizsgálnak, a gyámhatóság vagy a bíróság kérésére elhelyezési tanácsot adnak. Újabban óvodáskorú gyermekekkel is foglalkoznak.

Neveléslélektani Kutató Állomás: →*Új Iskola*

nevelőintézet: →*kollégium*

New York Kávéház (VII. Erzsébet krt. 9–11.): 1894-re épült fel a New York Életbiztosító Társaság székháza. Földszintjén alakították ki a korabeli párizsi café-k mintájára a márványos, ezüsttükrös, nemesfém veretekkel és freskókkal díszített kávéházat. A közeli kiadók, szerkesztőségek, nyomdák, színházak vonzották ide az írókat, művészeket, akiknek a tulajdonosok törzsasztalt, hitelt, írópapirost és tollat biztosítottak. Fénykorát századunk első évtizedében élte, amikor – többek között – itt volt a galérián a *Nyugat* asztala (ezt külön emléktábla örökíti meg). 1913-ban rt.-vé alakult. Az I. vh. után tatarozták, bárhelyiséggel bővítették, ahol éjjeli műsort is adtak. Bp. úgyszólván minden művészvendégét elvitték egy estére a ~ba. Az ostrom alatt az ép.-tel együtt a ~ is súlyosan megsérült, 1947-ben bezárták. 1954-ben *Hungária Kávéház* néven nyitották meg mint a régi bp.-i kávéházak utolsó emlékét. A környékbeli szerkesztőségekből még látogatták, ezután azonban reprezentatív étterem lett. Műemléki helyreállítása 1975-ben Németh István tervei alapján készült.

New York-palota (VII. Erzsébet krt. 9–11.): négyemeletes, háromhomlokzatos, eklektikus stílusú sarokép. 1–4–5–4–1 ablakkal, oldalán a Dohány u. felé 12 ablakkal; hátul a Miksa u. 10. sz. felé 15

A New York-palota az 1930-as években

ablakkal. Az 5 tengelyes középrizalitot és a Dohány u.-i sarkot a második és harmadik emeletet összefogó, a homlokzat elé állított oszlopok és ballusztrádos, konzolokkal kiugratott erkélyek hangsúlyozzák, golyvázott főpárkánnyal, ezen álló egész alakos kőszobrokkal. Az ép. középrizalitját két saroktorony között ívesen felemelkedő oromzati emelet és efölött szecessziós rajzú kősisakos torony emeli ki, mely itt a *Nagykörút* fordulójában az úttengelyben városképi jelentőségű. A főpárkány fölött ballusztersor és kővázák vannak, a sarkokon kiemelt oromdísz. Az egész homlokzat kőborítású, földszintjén nagyméretű üzleti nyílásokkal, és a fölötte levő első emelettel közösen sávozott pillérekkel. Egy amerikai biztosítótársaság részére építette *Hauszmann* Alajos (1891–95), Korb Flóris és Giergl Kálmán közreműködésével. Szobordíszeit Senyei Károly készítette. Freskóit *Lotz* Károly, Magyar Mannheimer Gusztáv és mások festették. A II. vh.-ban és 1956-ban ismét súlyosan sérült ép.-et helyreállították. Szobordíszeit Boldogfai Farkas Sándor, Metky Ödön és Sóváry János faragták újra. – Földszintjén működött a hajdani →*New York Kávéház*, műemléki helyreállítása 1975-ben Németh István belsőépítész tervei alapján készült.

Nicholson W. Fülöp Gép- és Hajógyár Rt.: →*Schlick-Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár*

NIKEX Kereskedelmi Rt.: →*külkereskedelem*

Niklay Péter (Babarc, 1887–Bp., 1965): levéltáros, szociográfus. 1912-ben kezdte meg szolgálatát a Szfőv. Könyvtárában, 1913-ban lépett a Főv. Levéltár kötelékébe. A Tanácsközt. idején a Közoktatásügyi Népbiztosság Levéltári osztályának vez.-jévé nevezték ki. Kezdeményezte az Orsz. Levéltári Tanács megalakítását, a főúri és egyházi levéltárak fennmaradást biztosító zár alá vételét, tudományos célú kutatásának lehetővé tételét. 1923-ban történt kényszernyugdíjazását követően a M. Szociográfiai Int. tiszteletdíjas ig.h.-e, 1945-ben rehabilitálták és 1949-ig ismét a Főv. Levéltárban működött *A forradalom és szabadságharc fővárosa 1848–1849*. c. kutatás vez.-jeként.

Nomura Magyar Befektetési Bank Rt. (V. Bajcsy-Zsilinszky út 12.): 1991-ben alapította a hasonló nevű japán cég 51%-os részesedéssel 1 milliárd Ft-os alaptőkével. A hazai résztulajdonosok: Áll. Biztosító 24, Postabank 10, Nemzetközi Pénzügyi Társaság 10, M. Nemzeti Bank 5%-os részesedéssel. A ~ a japán–magyar áruforgalom és a japán beruházások pénzügyi intézésére szakosodott.

Normafa (XII. ker.): a *Sváb-hegy* gyönyörű panorámát nyújtó kilátópontja (477 m). A Hármaskút-tetőn át összeköti a Sváb-hegyet a →*János-heggy*el. Ny-i oldalán – Budakeszi, →*Makkosmária*, →*Csillebérc* felől – terjedelmes erdőségek húzódnak fel a lankás oldalon a hegy gerincére, hogy ott, a ~ meredek K-i lejtője felett megszakadva, pompás panorámát nyissanak. A környező erdőket a főv. a múlt század végén vásárolta meg a kincstártól, s azóta üdülőerdőként szolgálnak, sétautak hálózzák be. Nemcsak a szabadba vágyó kiránduló tömegek, de írók, költők, színészek, festők is szívesen felkeresték. Egy öreg bükkfa állt itt, mely 1927 jún.-ában dőlt ki. Ma emléktábla áll a helyén. E szerint 1840-ben itt énekelte a régi Nemzeti Színház operatársulatának európai hírű tagja, *Schódelné* Klein Rozália Bellini Norma c. operájának nagyáriáját. Innen ered a hely neve. 1962-ben kissé távolabb, egy fiatal bükkfát is ültettek a ~ emlékére; mellette emlékoszlop áll *Devecseri* Gábor verssoraival. – *Irod.* Pápa Miklós: Budai-hegység (Bp., 1966).

Normafa-lejtő (XII. ker.): a *Sváb-hegy* meredek, tagolt, K-i, ÉK-i lejtője a →*Normafa* alatt, a János-hegy irányában. Különösen a →*Zugliget* felé

A Normafa (S. Brodszky festménye, 1887)

szakad le meredeken. A *budai márgára* több helyen pannóniai agyagos-homokos rétegek települtek. Ezért a ~ különösen a →*Disznófő-forrás*, a Kossuth-szobor térségében és a Normafa alatt suvadásos. Egy része még felismerhető tönklépcső. A pannóniai rétegekből több forrás fakad. A ~ a síelők kedvelt terepe. A Normafa közelében építették meg az egész évben (nyáron műhóval) használható síugrósáncokat. A ~n este kivilágított sílesiklópálya épült a Harangvölgyön át a Zugligetbe. A környéken sífelvonó és ródlipályák találhatók.

Normafa-nyereg (XII. ker.): a →*Sváb-hegy*nek a →*Normafá*tól a →*Hármas-kút-tetőn* át a →*János-hegy*hez csatlakozó, elkeskenyedő gerince *(Normafa-gerinc)*, ill. annak nyeregszerűen lealacsonyodó része.

Normafa út (XII. Eötvös út–Hollós út): **1. sz.:** villa (Diescher Albert, 1886). – **7. sz.:** villa (1890). – **8. sz.:** villa (Hikisch Rezső, 1880). – **10. sz.:** villa (1880). – **14. sz.:** Goldzieher-villa (1900). – **17/b sz.:** villa (Dániel György, 1889). – **23. sz.:** villa (1880). – **30–32. sz.:** óvoda, értékes kerttel.

Noszkay Aurél (Budafok, 1900–Bp., 1987): sebész, urológus, Állami-díjas (1965), Pro Urbe-díjas (1972), ogy.-i képviselő. Az Orvoseü. Dolgozók Szakszervezeti Biz.-ának elnöke. Tanulmányainak elvégzése után a bp.-i Szt. János Kórház urológiai sebészeti oszt.-án dolgozott, 1934–43-ban az OTBA rendelőint.-i főorvosa. 1943-tól a Szt. János Kórház urológiai sebészeti oszt.-ának főorvosa.

Noth-theater: →*Erzsébet téri német színház*

Notre Dame de Sion római katolikus Leányliceum: a leánynevelléssel is foglalkozó apácarend 1904-ben alapította leányisk.-ját. Előbb különböző budai bérleményekben működött, 1929/30-ban készült el Reischl Gusztáv tervei alapján a Sas-hegyen (ma XII. Meredek u. 1.) városképi jelentőségű ép.-e, amelyben az isk.-n kívül rendház és középiskolás nevelőotthon is volt. Intenzíven oktatták a francia nyelvet. Az államosítás után itt jött létre az *Arany János Gimnázium*. – *Irod.* Az Arany János Általános Iskola és Gimnázium jubileumi évkönyve (szerk. Gergely Ferenc–Lux Alfrédné, Bp., 1974).

Notre Dame de Sion szerzetesnők kongregációja: Theodore Ratisbonne katolizált német zsidó leány 1842-ben Párizsban alapította rendjét, amelynek célja a keresztény-zsidó párbeszéd, hitújoncok oktatása, gyermeknevelés és szentségimádás a zsidó népért. Mo.-on 1904-ben telepedtek meg. Bp.-en két isk.-t vezettek: XII. Sas-hegy, Miasszonyunk (ma Meredek) u. 1. és VI. Andrássy út 117. Internátussal egybekötött elemi és polgári isk., ill. 1930-tól leánygimn. Mintegy 80, többnyire francia anyanyelvű nővér, isk.-ik is francia nyelvűek voltak. Legtöbben a II. vh. alatt távoztak külföldre.

Nova Könyvkiadó: Müller Dávid könyvkereskedő 1927-től működő könyvkiadója. A VI. Andrássy út 32. sz. alatt, államosításáig, 1950-ig működött. Elsősorban kalandos és detektívregényeket adott ki, részben m. szerzők idegen álneve alatt (pl. Rejtő Jenő).

Nova Közlekedési és Ipari Rt.: 1922-ben alakult a főv. által községesített magántulajdonban levő közúti villamos tömegközlekedési váll.-ok megváltás alá nem kerülő, ún. szabad vagyonának kezelésére és értékesítésére. A *BKVT*-t és az érdekkörébe tartozó más közúti villamos közlekedési váll.-ok vasúti hálózatát, járműparkját, kocsiszíneit és áramfejlesztő berendezéseit 1923. jan. 1-jével a főv. községi kezelésébe vonta. A korábbi ún. területhasználati szerződések alapján lehetséges *községesítés* azonban nem terjedhetett ki a közlekedési váll.-ok nyereségéből képződött ún. szabad vagyonra, ingatlanokra és értékpapírokra. Ennek a vagyontömegnek a kezelésére és értékesítésére alakult a ~. Az ún. szabad vagyon lényeges hányadát alkotó értékpapírok között ott volt a *BHÉV* részvénytöbbsége, a Haraszti–Ráckeve és a Kunszentmiklós–Dunapataji HÉV vasutak és a →*Parkváros Rt.* teljes részvényállaga. Ez utóbbi ingatlankezelő cégnek a Sváb-hegyen 400 000 □öl, a Gellért-hegyen 32 000 □öl ingatlan, továbbá 52 bp.-i és környéki bérház, 142 000 Bp. környéki beépítetlen telek s végül az V. Lipót krt. 22. sz. alatti nyomdaüzem volt a birtokában. Ez a hatalmas vagyontömeg a lóvasutak, a magánkézben üzemelő villamosforgalmat bonyolító főv. és helyiérdekű vasutak öt és fél évtizedes működése folyamán felhalmozódott nyereség kisebbik hányadából származott. – Mindezeken túl a ~ bevételezte a *BSZKRT* által a *FAV* és a *BUR* vasutak átvételéért 26 éven át fizetendő 1 060 000 korona valorizált pengő ellenértékét is. A ~ alaptőkéje 11,2 millió P volt. – A ~ tulajdonosai a vezetőség legfontosabb feladatának a birtokukban lévő helyiérdekű vasutak és a mobilizálhatatlan tőkét képező telkek eladását tekintették. A vagyontömeg nagysága miatt komoly vevőként egyedül a főv. jöhetett számításba. Az adásvételt elősegítendő a ~ elnökének *Bódy* Tivadar volt polgármestert, alelnökének *Bárczy* István volt főpolgármestert választották meg. De ott ültek az igazgatóságban volt államtitkárok és várospolitikusok is. – Az 1929-ben kezdődő gazd. válság a ~nek is súlyos veszteségeket okozott, ami felgyorsította a főv.-sal folytatott tárgyalásokat. – 1932-ben a BSZKRT–BHÉV tranzakció keretében a ~ először a helyiérdekű vasutak részvényeit átadta a Parkváros Rt.-nek, majd a Parkváros Rt. részvényeit a *Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár Rt.*-nek. A sikeresen tető alá hozott eladást követően az egykori városvezetők magas végkielégítéssel távoztak a ~ből. – A ~ vagyonállaga 42 bérházra és 33 000 □ölnyi telekre csökkent, ezek értékesítése 1942-re nagyrészt befejeződött. Ezt követően a ~ beolvadt a Magyar Általános Hitelbank Rt.-be.

Novák Rudolf és Társa Könyvkereskedés és Könyvkiadó: az 1920-as években – a *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat* működésének szüneteltekor – alapították. Az üzlet a klinikák közelében (VIII. Baross u. 21.) volt. Elsősorban orvosi tan- és szakkönyvek, eü. ismeretterjesztő művek kiadásával foglalkozott.

Novarat Ipari és Építőipari Kisszövetkezet (XIV. Szobránc u. 5.): 1985-ben alapították. Tevékenysége: építőmesteri, szakip., ép.gépészeti és elektromos munkák kivitelezése; monolit vasbetonvázas és acélszerkezetű ép.-ek gyártása és szerelése.

November 7. tér: →*Oktogon*

Novolit Rt. (VII. Dob u. 107.): 1986-ban 1 millió Ft-os alaptőkével rendelkező építőip. kisszövetkezetként indult. 1990-ben 13 millió Ft-os alaptőkével rt.-vé alakult át. Azévi forgalma meghaladta az 1,1 milliárd Ft-ot. 1991-ben még 400 új lakást adhattak át egyéb megbízásaik mellett, de új építkezést nem indíthattak.

Novotel Budapest Centrum (XII. Alkotás u. 63–67.): a négycsillagos ~ 1982-ben a francia ACCOR vendéglátóip. hálózat Novotel hotelláncának tagjaként nyílt meg. Az idegenforgalom fejlesztésére szánt osztrák hitelkeretből épült. Tulajdonosa a Pannonia Hotels Rt. Helyén egy régi, elhagyott temető és kisebb, lebontásra váró lakóházak voltak. A tervezésnél figyelembe vették egy később megépítendő kongresszusi központ hozzácsatolását a szállodához. Az építkezés során sikerült megőrizni az ősi gesztenyesort. A Centrumot 12 000 m²-es park veszi körül. A kilencemeletes ép.-et Finta József tervezte. 323 légkondicionált kétágyas szobája (ebből hat apartman) van. Sportolási lehetőségként fedett uszoda, szauna, négy automata bowling pálya, teniszpályák tartoznak a ~hoz. Vendéglátó egységei: Karolina étterem a teraszán Zenepavilonnal, Bowling Söröző, Piccolino Pizzeria eredeti olasz kínálattal, Chez Nous és Kolibri drinkbár.

nőegyletek: 1. →*Budai Jóltevő Asszonyi Egyesület* 2. →*Pesti Jóltevő Asszonyi Egyesület*

nőgyógyászati klinikák: →*szülészet-nőgyógyászati klinikák*

Női Fehérneműgyár (XXII. Terv u. 1–3.): jogelődje az 1918-ban alakult budatétényi *Magyar Konfekcióművek Rt.* Bundahuzatot, szőrmekabátot gyártott. 1948-ban államosították Női Ruhaip. Nemzeti Váll. néven. 1960-ban összevonták a Női Fehérnemű Gyárral, akkor kapta a ~ nevet. 1963-ban fuzionált a Gyermekruhagyárral. 1967–68-ban fióküzemeket létesített Pápán és Homokterenyén. Az átszervezések után *Páva Ruhagyár* néven működik.

női lapok: a képes hetilapok jellegzetes csoportja. A nők mindenkori sajátos társ. helyzetéhez és problémáihoz alkalmazkodó laptípus. A →*divatlapok*ból alakultak ki a múlt század második felében, amikor a szépirodalom és a divat mellett a háztartás, a csecsemőellátás és gyermeknevelés, a ház körüli gazd., a házi betegellátás, később a testápolás és kozmetika kérdéseivel egyre behatóbban foglalkoztak. A divatlapként is említhető *Hölgyfutár*, *Nővilág*, *Családi Kör* után a ~ első képviselői az *Anyák Hetilapja* (1861), a *Magyar Gazdaasszonyok Hetilapja* (1863–65), majd a *Magyar Háziasszony* (1882–90) és utódja, a *Magyar Nők Lapja* (1851–97), a *Háztartás* (1895–1929) és folytatása, a *Nők Újsága* (1929–32), *A Nő* (1914–27), a *Magyar Asszony* (1921–44), a *Magyar Úriasszonyok Lapja* (1924–38), a *Dolgozó Asszonyok Lapja* (1928–39), a *Magyar Nők Lapja* (1939–44), a *Nők Lapja* (1949–89), a *Diana* (1989), a *Kismama* (1989), a *Magyar Nők Lapja* (1989), a *Pallas Asszonya* (1989), az *Anna* (1990), *Kiskegyed* (1992).

Nőipariskola: →*Kulich Gyula Ruhaipari Szakközépiskola*

Növényolajipari és Mosószergyártó Rt. (XV. Horváth M. u. 2.): 1964-ben alakult hat gyárból és a Növényolaj- és Mosószerip.- Kutató Int.-ből Növényolajip.- és Mosószergyártó Váll. néven. A gyáregységek közül kettő vidéken (Győr, Nyírbátor), három Bp.-en működik (→*Kőbányai Növényolajgyár*, →*Rákospalotai Növényolajgyár*, →*Csepeli Növényolajgyár*, az újpesti gyárat az 1960-as évek közepén leállították). Gyárt nyers- és étolajokat, margarint, extrahált takarmánydarákat, sztearint,

A Novotel Szálló

glicerint, pipere-, mosó- és kenőszappanokat, szintetikus alapú mosó-, áztató- és mosogatószereket (Perlux, TIP 67, Biopon, Ózon), étkezési foszfátokat és különféle háztartásvegyip. cikkeket. 1991-ben rt.-vé alakult. Privatizációja során részvényeinek döntő hányada (88,5%) az olasz Cereal cég tulajdonába került.

növényzet, *vegetáció:* meghatározott faji összetételű közösségekben élő növénytársulások összessége. Bp. és környékének növényzete éppolyan változatos, mint az itt élő növényfajok összessége, a flóra. Minthogy a főv. és környéke két tájhoz, a Dunántúli-középhegységhez (→*Budai-hegység*) és az Alföldhöz (→*Pesti-síkság*) tartozik, növényzetét e két táj szerint indokolt ismertetni. A florisztikai (növényfajok szerinti) növényföldrajzi területbeosztás szerint Bp. és környéke a pannóniai flóratartományon belül az *Ősmátra* (Matritum) és az *Alföld* (Eupannonicum) *flóravidékéhez*; a vegetáció (növénytársulások) szerinti beosztás szerint pedig a Budai-hg. nagy része a *lombhullató erdők*, a Pesti-síkság a budai lapályokkal és a →*Tétényi-fennsík*kal együtt pedig az *erdős-sztyepp zónájába* tartozik. A Budai-hg.-ben a meredek dolomitlejtők vékony törmeléktakaróján és fejletlen váztalaján az erdő nehezen telepszik meg. A gerincélek és a legmeredekebb lejtők kopárok maradnak. A →*Sas-hegy* északias kitettségű lejtőin *zárt dolomit sziklagyepek* találhatók. Jellemző fajai a kékes borkóró (Thalictrum minus ssp. pseudominus), a henye boroszlán (Daphne cneorum), a hegyi tarsóka (Thlaspi montanum). Leggyakoribb fajai a deres csenkesz (Festuca cinerea ssp. pallens), a korongpár (Biscutella laevigata), a szürke napvirág (Helianthemum cinerea), a korai kakukkfű (Thymus praecox), a kövér daravirág (Draba lesiocarpa). A zárt dolomit sziklagyepet nyúlfarkfű társulás helyettesíti a Sas-hegy, a Hunyad-orom, a →*Tündér-szikla*, a →*Hármashatár-hegy* és a solymári →*Szarvas-hegy* északias lejtőin. Jellemző fajai a budai nyúlfarkfű (Sesleria sadleriana) és a dunai hölgymál (Hieracium Kossuthianum). Leggyakoribb fajai a korai kakukkfű, a kövi fodorka (Asplenium ruta-muraria), a kövér daravirág, a sárga kövirózsa (Joribarba hirta), a deres csenkesz. A Sas-hegy, a Hármashatár-hegy, a pesthidegkúti →*Kálvária-hegy* délies kitettségű, kevésbé meredek lejtőin a nyílt dolomit sziklagyepek szomszédságában és a Tétényi-fennsíkon találhatók a *sziklafüves lejtősztyepprétek*. Itt él a ritka, kipusztulással fenyegetett rovarutánzó orchidea, a méhbangó (Ophrys apifera). Jellemző fajai a csikófark (Ephedra distachya) és a homoki nőszirom (Iris humilis ssp. arenaria). Leggyakoribb fajai a lappangó sás (Carex humilis), a szürke napvirág, a hangyabogáncs (Jurinea mollis), az osztrák pozdor (Scorzonera austriaca), a hegyi gamandor (Teucrium montanum), a törpemandula (Amygdalus nana). A *cserszömörcés karsztbokorerdő* fő előfordulási helye az →*Oroszlán-szikla*, a Tündérszikla, a →*Farkasvölgy*, a Martinovics-hegy K-i, a Hármashatár-hegy és a Szemlő-hegy É–ÉK-i kitettségű lejtője. Jellemző fajai a cserszömörce (Cotinus coggyria), a sárga koronafürt (Coronilla coronata), a sziklai sás (Carex halleriana) és a pusztai szélfű (Mercurialis ovata). Leggyakoribb fafajai a virágos kőris (Fraxinus ornus), a molyhos tölgy (Quercus pubescens); cserjéi a házi berkenye (Sorbus domestica), a bibircses kecskerágó (Euonymus verrucosus), az ostorménfa (Viburnum lantana), az egybibés galagonya (Crataegus monogyna), a sóskafa (Berberis vulgaris), gyepszintjének lágyszárú növényei a bajuszos kásafű (Oryzopsis virescens), a tollas szálkaperje (Brachypodium pinnatum), az orvosi salamonpecsét (Polygonatum odoratum), a sátoros margitvirág (Chrysanthemum corymbosum), a méreggyilok (Cynanchum vincetoxicum). A karsztbokorerdő a természetes beerdősülés folyamán fás növénytársulás, amely még nem igazi erdő, de már nem is cserje. A Hunyad-orom, a solymári Szarvas-hegy északias kitettségű lejtőin fejlődtek ki az *elegyes karszterdők*, az É-i dolomitlejtők zárt dolomit sziklagyepének beerdősödésével. Jellemző fajai a fehér sás (Carex alba), a magyar bogáncs (Carduus collinus) és a lila csenkesz (Festuca amethystina). Állományalkotó fája a bükk (Fagus silvatica) és a virágos kőris. Leggyakoribb fajai a két állomány alkotói mellett a barkóca, a barkócaberkenye (Sorbus torminalis), a molyhos tölgy, a korai juhar (Acer platanoides), cserjéi a budai berkenye (Sorbus aria vor. semiincisa), az ostorménfa, a húsos som (Cornus mas), a bibircses kecskerágó, a mogyoró (Corylus avellana), a hólyagfa (Staphylea pinnata); gyepszintjében a bajuszos kásafű, a sátoros margitvirág, a méhfű (Melittis grandiflora), a tavaszi kankalin (Primula veris), a közönséges galaj (Galium mollugo). Már kifejlett koronaszintje van, ezért ez a társulás az első valódi erdő. A rendzinával fedett mészkőfelszínen is sajátos, mészkőhöz kötött növénytársulások alakulnak ki, mint a *pusztafüves lejtősztyepprét*, melynek a leggyakoribb előfordulási helye az →*Irhás-árok*, a *Kis-Remete-hegy*, a →*Hosszú-Erdő-hegy* és a hidegkúti *Kálvária-hegy*. Jellemző fajai a m. bogáncs és a vetővirág (Sternbergia colchiciflora). Gyepképzők a pusztai csenkesz, a fenyérfű (Andropogon ischaemum), az árvalányhaj fajok (Stipa sp.) és a kései perje (Cleistogenes serotina). Leggyakoribb fajai a vékony csenkesz (Festuca valesiaca), a m. csenkesz (Festuca valesiaca), a kunkorgó árvalányhaj (Stipa capillata), a tavaszi hérics (Adonis vernalis), a magyar kakukkfű (Thymus kosteleckyanus). A →*Remete-hegy*, a Hosszú-Erdőhegy–Kis-Remete-hegy, a budakeszi Hárskokorhegy délies lejtőin a mészkő első erdőtársulásaként *sajmeggyes karsztbokorerdők* jelennek meg parkerdőszerűen és a sztyepprétekkel együtt mozaikszerűen. Jellemző fajai a sajmeggy (Cerasus Mahaleb) vagy törökmeggy és a magyar bogáncs. Lombkoronaszintjében állományalkotó a molyhos tölgy, a sajmeggy és a virágos kőris; ezek egyúttal leggyakoribb fafajai is, cserjéi a húsos som, a bibircses kecskerágó és az egybibés galagonya. Lágyszárú aljnövényzete között a sárgás sás (Carex Michelii), a tarka nőszirom (Iris variegata), a bársonyos tüdőfű (Pulmonaria mollissima), a bajuszos kásafű, az orvosi salamonpecsét a leggyakoribb. A Hármashatár-hegy, a →*Kecske-hegy*, a solymári Jegenyés-oldal, a Remete-hegy, a budakeszi Hárskokor-hegy, a →*Csillebérc*, a Hármaskút-tető a →*János-hegy*, a *Vadas-*

kert a Budakeszi Szanatórium területén, a Hársbokor-hegy D-i oldalain mészkedvelő *karszttölgyesek* fordulnak elő. Jellemző fajaik a pilisi bükköny (Vicia sparsiflora), az egyvirágú gyöngyperje (Melica uniflora), valamint két fa, a gyertyán és a cseresznye (Cerasus avium). Leggyakoribb fafajok: a csertölgy (Quercus cerris), cserjék: a húsos som, a barkóca*berkenye*, a bibircses kecskerágó, ostorménfa, mezei juhar (Acer campestre), lágyszárú aljnövényzetének fajai a bajuszos kásafű, a nagyezerjófű (Dictamnus albus), az erdei gyöngyköles (Lithospermum purpureo-coeruleum), a sátoros margitvirág, a közönséges galaj. – A hársas *törmeléklejtő-erdők* fő elterjedési területe a →*Hárs-hegy*, a Háromkút-tető, a →*Fekete-fej*, a Kis-Remete-hegy, a budakeszi Hársbokor-hegy É-i, ÉK-i kitettségű lejtői. A *dachsteini mészkő*ből felépült hegyek meredek, sziklás és kőgörgeteges északias expozíciójú lejtői a legoptimálisabb termőhelyeik. Jellemző fajai: az apró tyúktaréj (Gagea minima), a csillogó gólyaorr (Geranium lucidum) és a Waldstein pimpó (Waldsteinia geoides). Állományalkotó faja a hárs (Tilia platyphyllos), a magas kőris (Fraxinus excelsior) és a platánlevelű juhar. Leggyakoribb fajok: a gyertyán, a korai juhar; cserjék: a húsos som, a hólyagfa, az ostorménfa, a borostyán (Hedera helix), lágyszárú aljnövényzetének fajai: az olocsán csillaghúr (Stellaria holostea), az odvas keltike (Corydalis bulbose) és a hóvirág (Galanthus nivalis). – *Bükkösök* a Budai-hg.-ben csak elszigetelt foltokban, kis kiterjedésben, a magasabb mészkőfennsíkok É-ra hajló hátain és hűvös mikroklímájú É-i lejtőin, rendzinatalajon lépnek fel. Teljesen zárt lombkoronájú erdők. Egyedüli állományalkotó fajuk a bükk, amely közé ritkán, szálanként elegyedik kocsánytalan tölgy (Quercus petraea). Bp. területén Csillebércen, →*Makkosmárián*, a Csillagvizsgáló környékén, a Hármaskút-tetőn, a Zugligetben, az Irhás-ároknál, a Hárs-hegyen és a solymári Szarvas-hegy északias, enyhe hajlású lejtőin találhatók. Jellemző fajuk a bükk és a bókoló fogasír (Dentaria enneaphyllos). Leggyakoribb fajai: a korai juhar, a magas kőris, a hólyagfa, a bibircses kecskerágó, a borostyán, a kapotnyak (Asarum europaeum), a szagos müge (Asperula odorata), a turbánliliom (Lilium martagon), az erdei szélfű (Mercurialis perennis) és az orvosi tüdőfű (Pulmonaria officinalis). A Hárs-hegy, a budakeszi Hársbokor-hegy, a Hosszútöltés-árok völgye, a Kis-Szikla és a solymári Tök-hegy északias kitettségű lejtői a *mészkerülő tölgyes* fő lelőhelye. Jellemző faja a fehér perjeszittyó (Luzula albida) és a kékcsillag (Jasione montana). Leggyakoribb fajai: a kocsánytalan tölgy, a virágos kőris, a bükk (fák), a budai berkenye, a barkóca-berkenye (cserjék), a réti csormolya (Melampyrum pratense ssp. oligodadum) egyik alfaja, az enyveske (Viscaria vulgaris), az olasz hölgymál (Hieracium sabaudum), az édesgyökerű páfrány (Polypodium interjectum), az ágas homokliliom (Anthericum ramosum). Fejlett moha- és zuzmószintje van. – A Budai-hg. uralkodó éghajlatához legjobban alkalmazkodó növénytársulások a magas fekvésű, sík vagy É-i irányban enyhén lejtő, mély talajrétegű felszíneken a gyertyános tölgyesek; az alacsonyabb fekvésű síkokon, nyergekben és enyhén D-re hajló lejtőkön, a fentiekhez hasonló talajviszonyok mellett a cseres tölgyesek erdői fejlődtek ki. A Hárs-hegy, a János-hegy, a Hársbokor-hegy, a Sváb-hegy, a Vadaskert, a budakeszi Kis-Ördög-árok vízszintes, sík tetői, nyergei és általában 2–5°-os, délies kitettségű lejtős felszínei a *cseres tölgyesek* fő termőhelye. Ritkán az É-i oldalak 10–20°-os lejtőin is megtelepszik. Jellemző faja a fehér pimpó (Potentilla alba) és a vitéz bükköny (Vicia cassubica). Helyileg jellemzőek a hegyi sás (Carex montana) kör alakú gyepjei, a nagyvirágú ibolya (Viola riviniana) és a sok hölgymál. A társulás két alegységre osztható: a csenkeszes és a gyöngyperjés szubasszociációkra. A kettőt egymástól a felemáslevelű csenkesz (Festuca heterophylla) és az egyvirágú gyöngyperje tömeges fellépése különbözteti meg. Leggyakoribb fajai: a csertölgy, a kocsánytalan tölgy, a mezei juhar a lombkoronaszintben, a virágos kőris, a magas kőris, a cseresznyefa cserjeszintben, aljnövényzetének lágy szárú fajai közül a sátoros margitvirág, a fekete lednek (Lathyrus niger), a borsfű pereszlény (Calamintha clinopodium), a méhfű, az édeslevelű csüdfű (Astragalus glycyphyllus) és a ligeti perje (Poa nemoralis). A Sváb-hegyi síugró, a Hármaskút-tető, a János-hegy, a Csillebérc magas fennsíkjai és É-ra hajló lejtői a *gyertyános tölgyesek* fő termőhelyei. Jellemző faja a kisvirágú hunyor (Helleborus dumetorum). Három szubasszociációjának megkülönböztető fajai: az odvas keltike, az egyvirágú gyöngyperje, ill. a bükkös sás (Carex pilosa). Leggyakoribb fái: a gyertyán, a kocsánytalan tölgy, a cseresznyefa, a kislevelű és a kopasz hárs (Tilia obligua), cserjéi: a cseregalagonya (Crataegus oxyacantha), a veresgyűrű som (Cornus sanguinea) az ükörke-lonc (Lonicera xylosteum), a csíkos és a bibircses kecskerágó (Eunymus europaeus); lágyszárú növényei: a csalánlevelű harangvirág (Campanula trachelium), az olocsán csillaghúr, a szagos müge, a hagymás fogasír és a tavaszi lednek (Lathyrus vernus). Az erdőirtások, a legeltetések a természetes növénytakarót olyan helyeken is elpusztították vagy lerontották, ahol hasznos földművelés vagy állattenyésztés nem indokolta azt. A nem művelt helyeken másodlagos, általában félkultúr vagy kultúr növénytársulások kaptak lábra. Jó példa erre a Sas-hegy, amelynek eredeti fás növénytársulásai már majdnem teljesen megsemmisültek, és helyükre jórészt a „kultúrszökevény" orgona (Syringa vulgaris) másodlagos bozótja lépett. A kopárokat fenyvesekkel erdősítik. Ezek állománya főként feketefenyőből (Pinus nigra) áll. Összefüggőbb telepítések a Kecske-hegyen, a Hármashatár-hegyen és a csepeli Bucka-erdőben vannak. A Budai-hg. szőlői és gyümölcsösei helyén egykor mészkedvelő karszttölgyesek voltak. Az elhagyott szőlők másodlagos társulásai ma a karszttölgyesek irányába fejlődnek. – A *Pesti-síkság* természetes növénytakarója a városépítés és a földművelés következtében igen kis termőhelyfoltokra húzódott vissza. A fővárosi pesti határában jóformán csak a parkokban meg a patak- és folyóvölgyekben találunk ma már összefüggő állandó növénytakarót. Ezek nagy része is másodlagos társulásokból áll. Pest külső peremterületeinek határában

az egykori erdők helyett szántóföldi növénykultúrák uralják a tájképet. Ma már még azok a mezsgyék is eltűntek, amelyek a föld kollektivizálása előtt az egykori eredeti növénytársulásokból visszamaradt, ún. asszociáció reliktumokat őrizték. A mozaikszerűen fellelhető kis, érintetlen termőhelyfoltok társulásaiból rekonstruálni lehet az eredeti természetes növénytakarót. A növénytársulások rendszertana szerint a főv. pesti oldalának eredeti növénytakarója az alábbi termőhelyek szerint csoportosítható társulásokba. 1. *Vízi-ártéri növényzet.* Társulásai: a) hínár; b) nádas; c) fűz-nyár ligeterdő (a Szentendrei-szigeten); d) szil–kőris–tölgy ligeterdő (a Szentendrei- és a Csepel-szigeten); e) vízitormás patak menti növényzet (Rómaifürdő); f) homoktövises hordalékliget (Káposztásmegyer). 2. *Lápnövényzet.* Társulása Pest területén a zsombékos-magassásos (Rákoscsaba környéki ártereken). 3. *Keserűsós rétek.* Társulása: a) szikes lapos (Örsöd–Őrmező keserűsós forrásai területén); b) szikes pusztarét (Örsöd–Őrmező); c) szikfok (Örsöd–Őrmező). 4. *Homokpusztai növényzet.* Társulásai: a) rozsnokos pusztagyepek (rákoskeresztúri Akadémia-erdő, Szentendrei-sziget); b) nyílt homokpusztai gyepek (rákoskeresztúri Akadémia-erdő buckaközei, Szentendrei-sziget); c) gyöngyvirágos tölgyesek (Szentendrei-sziget). 5. *Lösznövényzet.* Társulása a főv. területén a tatárjuharos löszpusztai tölgyes (Kamaraerdő É–ÉNy-i lejtője). A főv. beépített területének terei, parkjai, ligetei másodlagos, ültetett kultúrtársulások. E helyek uralkodó faja a juharlevelű platánfa. A budai oldal legelterjedtebb útszéli és parkfája a vadgesztenyefa (Aesculus hippocastanum). Gyakori még a korai juhar, az ezüst juhar (Acer saccharinum), a kőrislevelű juhar (Acer negundo), a nagylevélkéjű akác, a gömbakác, a gúlaakác, a zártvirágú akác, továbbá a japán akác (Sophora japonica), a lepényfa (Gleditsia triacanthos) és a bálványfa (Ailanthus altissima). Leggyakoribb gyomnövényfajok: a porcsin keserűfű (Polygonum aviculare), a tatárlaboda (Atriplex tatarica), a pókhálós bojtorján (Arctium tomentosum), a szamárbogáncs (Onopordum acanthium), az ördögcérna (Lycium barbarum), a homoki ballagófű (Salsola kali), az angolperje (Lolium perenne), a parlagfű (Ambrosia elatior) és a fodros lórom (Rumex crispus). Erdőkben és árnyékos kertekben mindjobban terjed a szibériai eredetű, kisvirágú nenyúljhozzám (Impatiens pariflora). – *Irod.* Pénzes Antal–Csizy Ferenc: Budapest élővilága (Bp., 1956); Budapest természeti képe (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1958); Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Növilág: →*irodalmi divatlapok*

NSC: →*Nemzeti Sport Club*

NTE: →*Nemzeti Torna Egylet*

nullás kilométerkő: a *Lánchíd* budai hídfőjénél (Clark Ádám tér, a sikló állomása előtti parkban) áll az orsz. főútvonalak kiindulópontját, a 0 km-t jelző térplasztika. A korábbi, Körmendi Frim Jenő által 1932-ben készített, Madonnát ábrázoló márványszobrot 1953-ban Molnár László férfialakjával helyettesítették. Ennek helyére került 1975-ben Borsos Miklós 0-t ábrázoló műve.

Nussbaumgasse: →*Nagy Diófa u.*

nürnbergi kereskedők: a 14. sz.-tól főleg posztókereskedők érdeklődtek a m. piac iránt. Budán nemesfémet vásároltak. Több kereskedő telepedett le Budán, ahol tisztségviselők is lettek. Ilyenek például a 14. sz. végén Kraff Bertold esküdt, a 16. sz. elején Haller Ruprecht bíró.

Nyáry Pál (Nyáregyháza, 1806–Pest, 1871): ügyvéd, politikus. 1836-ban Pest vm. főjegyzője lett, 1845-ben második, 1848-ban első alispánja. 1836–37-ben felügyelt a Pesti Nemzeti M. Színház építésére, 1840-ben javaslatot dolgozott ki a vm. közig.-ára. 1848-ban Pest vm. ogy.-i követe lett, a Szabadelvű Párt egyik vezére, a Honvédelmi Bizottmány alelnöke. Ezen tisztségében a belső rend fenntartása tartozott hozzá. Nagy szerepe volt így többek között abban, hogy a főv. közig.-a megbízhatóan működött a függetlenségi harc idején. Az ogy.-sel Debrecenbe ment, de 1849. máj.-ban ismét visszatért Pestre. A bukás után tízévi várfogságra ítélték. 1861-ben ismét első alispán, az ogy.-ben a Határozati Párt tagja. 1867-ben nem fogadta már el az ismételten felajánlott alispánságot.

Nyék: a középkori település a ~ törzshöz tartozó lakóiról kapta nevét. Birtokosai harcos, jobbágy eredetű nemesek, akik közül Nyéki Balázs a megyei köznemesség egyik fontos alakja. ~ Budától 3 mérföld távolságra helyezkedett el ÉNy-i irányban az

A nullás kilométerkő

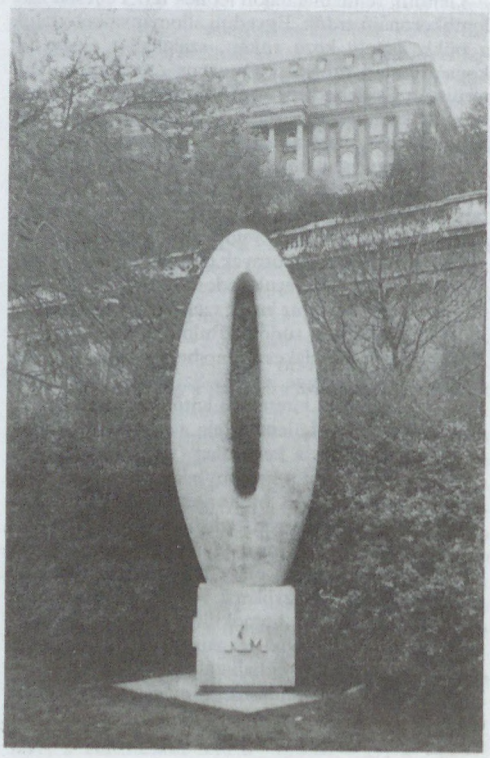

Ördög-árok völgyben futó út mellett. A mai Szajkó u. környékén tárták fel részleteit, 1932-ben találták meg félkörös szentélyű kis templomát. Ez eredetileg kir. kápolna, és →*Fehéregyháza* leányegyháza. A késő középkorban a falu részben kir. birtok, részben kis- és középnemesek valamint budai polgárok kezében volt. Birtokosai között szerepelt Ernuszt János kir. kincstartó és Sunthaimer Bálint budai kereskedő is. Szőlőbirtokosai is részben budai polgárok. – ~ mellett volt a kir. vadaskert, amely a budavári udvarbíróhoz tartozott. A vadaskert a mai Glück Frigyes, Görgényi, Csalán és Battai u.-k között volt, és különösen a Jagelló korban volt kedvelt kir. vadászhely az ott épült →*nyéki vadászkastély* miatt.

nyéki vadászkastély: a királyi vadaskert mellett álló ép.együttes, a budai vár mellett az egyik legjelentősebb reneszánsz emlékünk. A vadaskert kerítésének közepén, az országút felől volt a kastély bejárata, az ép.-ekhez kertek is csatlakoztak. Az egyik feltárt reneszánsz stílusú ép. alatt egy korábbi, 40 m hosszú, 13 m széles korábbi ép. falai kerültek elő. Ez a 14. sz. végén épült, és Zsigmond vadászkastélya volt. A Mátyás-kori írott adatok is erre az ép.-re vonatkozhatnak, mivel az újabb ásatások bebizonyították, hogy a korábbi elképzelésekkel szemben a reneszánsz ép.-ek csak a Jagelló-korban épültek fel. – A reneszánsz stílusú ~ valószínűleg 1502., II. Ulászló és Anna házassága után épülhetett fel. Mindkét ép.-e egyszerre készült, és nincsenek későbbi átalakítások. Az egyik egy 35 m hosszú, 21 m széles, három részre osztott lakóép. ÉK-i hosszú oldalán oszlopos árkádsor tagolta, ennek közepén nyílott a lépcsőház. Földszintjén kéthelyiséges étkező, konyha és pincelejárat, az emeleten hasonló elrendezésű kir. háló- és lakószobák voltak. Széles emeleti loggia homlokzat díszítette, kilátással a vadaskertre. A lakórészben díszes reneszánsz kandallók álltak, padlója mázas téglalapokkal volt burkolva. – A másik ép. 60 m hosszú és 17 m széles volt, körbefutó tornáccal. Vendégek fogadására szolgált, valamint udvari ünnepségeket tartottak itt. Földszintjén nagyméretű fogadóterem, emeletén díszterem helyezkedett el, árkádsoros homlokzati megoldással. Belső díszítéséhez tartoztak a mázas és mázatlan padlótéglák. – Itáliai előzmények nyomán a ~ előképe a budai várpalota Ny-i szárnya lehetett, a nyéki ép.-ek pedig mintaként szolgálhattak a prágai reneszánsz építkezéseknél. – A ~ feltárását az 1930-as években Garády Sándor végezte el, majd 1956-ban kontrollásatásra került sor. Ezek hozták felszínre a Zsigmond és Jagelló kori részleteket. Jelenleg készül a ~ műemléki helyreállítása. – *Irod.* Budapest im Mittelalter (Braunschweig, 1991).

Nyíl: →*regényújságok*

Nyír: →*Rákospalota*

Nyíri István (Cegléd, 1902–Bp., 1955): építész, Ybl-díjas (1953). Oklevelének megszerzése után Bp.-en építési irodát nyitott. Bérházakon kívül, Kékgolyó u. 10. sz. (1935), Szép u. 3. sz. (1935–36), melyeket Lauber Lászlóval közösen készített, ~ tervezte a volt *Pénzint.-i Központ* irodaházát a Szabadság téren. A II. vh. után a főv.-ban tervei szerint épült az Erzsébet téri *MÁVAÚT pu.* (1948–49), az *Út és Vasúttervező Váll. székháza* a Vigadó tér 1. sz. alatt (1950–52).

Nyírő Gyula Kórház-Rendelőintézet (XIII. Róbert Károly krt. 82–84.): a főv. egyik jelentős gyógyint.-e. Az →*Angyalföldi Elme- és Ideggyógyint.* a főv. II. vh.-s ostroma idején számos különböző betegségben szenvedőnek és sérültnek adott helyet, ezek ellátása érdekében különböző szakmájú orvosok kapcsolódtak be a gyógyító munkába. Az így kialakult oszt.-ok 1945 után is megmaradtak, s az int. Róbert Károly körúti Kórház néven ált. kórházzá alakult át, korábbi jellegének megfelelően nagyobb ideg- és elmeoszt.-okkal. 1960–63 közt jelentősen kibővítették, 1984–85-ben több régi ép. lebontása után új központi szárnnyal egészítették ki. Neve 1992-től ~. Ágyszáma: 1028. – *Irod.* 100 éves a Róbert Károly körúti Kórház (Bp., 1984).

Nyírő u.: →*Úri u.*

Nyír-Palota: középkori település a pesti oldalon, Káposztásmegyertől K-re. 1281-ben Nyírként említik, később Palota (Rákospalota) formában szerepel. Utóbbi elnevezését a 13. sz. második felében itt álló megerősített udvarházról kaphatta. Az *Újbécs*ből ide vezető út a mai Dohány u., Ajtósi Dürer sor vonalán futott.

Nympharum domus: →*forrásszentélyek*

nyolcadik (VIII.) kerület: →*Józsefváros*

Nyolcak: 1909-ben alakult művészcsoport, a század elején a modern törekvések hazai meghonosítója. Tagjai Berény Róbert kivételével a →*MIÉNK*-ből váltak ki (Berény Róbert, Czigány Dezső, Czóbel Béla, Kernstok Károly, Márffy Ödön, Orbán Dezső, Pór Bertalan és Tihanyi Lajos). Első kiállításukat 1909. dec. 30-án nyitották meg a *Könyves Kálmán Magyar Műkiadó Rt.* kiállítóhelyiségében *Új képek* címmel. A „keresők", ahogy akkor még magukat nevezték, 1911 ápr.-ában a →*Nemzeti Szalon*ban nagyszabású, reprezentatív kiállítást rendeztek, s ekkortól nevezték magukat ~nak. A kiállításon meghívottként Lesznai Anna, Fémes Beck Vilmos és Vedres Márk is szerepelt. Utolsó kiállításukat 1912-ben rendezték meg ugyancsak a Nemzeti Szalonban. Stílusuk nem volt egységes. A Cézanne-örökség, a fauvizmus, az expresszionizmus, a kubizmus, a szecesszió egyformán érvényesült művészetükben. Szellemi, esztétikai törekvésük a Nyugat szerepköréhez hasonlítható. A képzőművészetben ők képviselték a polgári radikalizmust. Egyéni stílusuk kialakítása mellett valamennyien vonzódtak a monumentális feladatokhoz, s közös vonásuk a konstruktív szemléletmód volt. Szellemi utóduk a m. aktivizmus. A ~ és az aktivisták kiállítását 1965-ben rendezte meg a székesfehérvári *Csók István Képtár.* – *Irod.* Passuth Krisztina: A Nyolcak festészete (Bp., 1967).

8 Órai Újság: pol. napilap. 1915-ben →*Az Est* ellensúlyozására Tisza Istvánt támogató délutáni lapként indították. Az I. vh. után is a kormányt támogatta, viszonylagos elterjedését szenzációhajhászó riportjainak köszönhette. 1944-ben szűnt meg.

Nyomdaipari Szolgáltató Vállalat (III. Kunigunda u. 68.): 1949-ben a →*Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.* nyomdájából alakult Révai Nyom-

da Nemzeti Váll. néven. 1953-ban magába olvasztotta a *Hungária Nyomdát*, 1955-ben a *Kliségyárat*. Az 1960-as évek végéig magasnyomó technológiával folyóiratokat, naptárakat és színes prospektusokat állított elő. A 70-es évek végén ofszetnyomásra tértek át. 1977-ben beolvad a Heves Megyei Nyomdaipari Váll., amely attól kezdve gyáregységként működött. A 80-as évek végére megszüntették a magasnyomtatást. – 1990-ben a Vadász u.-i ép. értékesítésével az óbudai Kunigunda u.-i új ép.-ben megalakult a *Révai Nyomda Kft. Angol–Magyar Vegyes Váll.*, amelynek tulajdonosa 55%-ban a Wetmough (Holdings) PLC angol nyomdaváll. Ugyanakkor a formakészítésre különvált a dolgozók által alapított →*Révai Repro Nyomdaipari Kft.* – Az óbudai nyomda termékszerkezete módosult. Az íves ofszet gépparkot csökkentették és egy új négy színnyomó rotációs géppel nagy példányszámú színes folyóiratok gyártását kezdték meg.

nyomdák és könyvkiadók: hagyományosan összetartozó vállalkozások a könyvtörténetben, s hozzájuk kapcsolódnak a könyvkereskedések is. *Hess* András 1473-ban működött műhelye után csak 251 esztendő múlva kezdett újra nyomda dolgozni Budán. A „magyar ősnyomtatványok" korszaka 1711-ig nem kapcsolódik a főv.-hoz. 1724-ben *Landerer* János Sebestyén, halála után 1727-től *Nottenstein* János György volt az első újkori budai nyomdász-kiadó. A kor szellemi életét jellemzi, hogy főleg német és latin nyelvű egyházi és tankönyveket adtak ki. Pest első nyomdász-kiadója *Eitzenberger* Ferenc volt, műhelye 1756–84 között működött. *Royer* Ferenc Antal 1772-ben alapított nyomdáját 1783-ban Landererék vették át. A *Trattner-Nyomdát* a mo.-i származású bécsi nyomdász, Trattner János Tamás alapította Pesten 1782-ben mint leányváll.-ot, amely aztán néhány év múlva önállóvá vált. Az →*Egyetemi Nyomda* 1777-ben költözött Nagyszombatról Budára. A 19. sz. közepéig ez a három nagy nyomdász-kiadó Pest-Budát a m. nyelvű könyvkiadás központjává tette, hozzájuk csatlakozott 1848-ban *Emich* Gusztáv önálló vállalkozásával. A kisebb nyomdászok, alkalmi társulások, kiadóként jegyzett testületek úgy gazdagítják a képet, hogy 1850-ig Budán 16, Pesten közel 90 nyomdát és kiadót tartanak nyilván a bibliográfiák. 1857-ben *Ráth* Mór alapított kiadót, s vált elsővé a m. írók kiadásában. A főv. egyesítésekor már 26 állandó nyomda működött a városban, és a foglalkoztatott munkások számát tekintve a nyomdaip. a negyedik volt (1700 munkás). A 70-es években az új nyomdatechnikai (gépsajtó, szedőgépek, később rotációs gépek) beruházáshoz tőkére volt szükség, a régi cégek legnagyobb része rt.-vé alakult át (→*Athenaeum Irodalmi és Nyomdaipari Rt.*; →*Franklin Nyomda–Franklin Társulat*; →*Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.*; →*Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.*; →*Szent István Társulat* stb.). Alapítottak azonban jelentős új nyomdákat is, amelyek kiadói tevékenysége is számottevő volt. Ilyen volt pl. a →*Légrády Testvérek Nyomdai Műintézete*; a →*Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt.* Számos nagy nyomda (→*Állami Nyomda, Fővárosi Nyomda, Hungária Nyomda* stb.) nem foglalkozott kiadással, ugyanakkor jelentős kiadóknak (→*Magyar Tudományos Akadémia*, →*Kisfaludy Társaság*, →*Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.*, →*Lampel és Wodianer Könyvkereskedő és Kiadó Vállalat* stb.) nem volt nyomdájuk. A könyvkereskedelem már a század elején önállósult a nyomdászattól, ami nem zárta ki, hogy az rt.-vé alakult nyomda–kiadók egészen az államosításig ne tartsanak fenn saját üzletet, és a kisebb könyvkereskedők és nyomdászok ne vállalnak alkalmilag kiadókká. A gazd. és társ. élet, a lapkiadás és a polgárok személyes igényei a kisebb nyomdáknak is adtak munkát: 1898-ban 145 műhely volt Bp.-en (ebből csak 10 Budán!), közülük kb. 25 sorolható a nagyobbak közé. 1914-ben már 285 bp.-i és 19 peremvárosi nyomdát tartottak számon, a kiadók száma pedig 40 körül volt. A két vh. között – a kisebbé vált országban – ez a szám alig változott, 1941-ben 305 főv. és több mint 20 peremvárosi nyomdát, 65 kiadót találunk. Az 1949-iki államosítás után gyökeresen átszervezték a könyvszakmát is: a kis nyomdákat felszámolták, kb. 85%-uk megszűnt, mintegy 40 váll. maradt, amelyek kijelölés alapján dolgoztak a kiadóknak. (Jelentősebbek lettek viszont az iparosítás keretében fejlesztett vidéki nyomdák, nagy részük bp.-i megrendeléseket is teljesített). Az újonnan létesített áll. kiadóváll.-ok száma – változóan – 20 körül volt, szovjet példa alapján szigorúan profilozva és államilag dotálva. Államosították a teljes könyvkereskedelmet (1952), Bp.-en a könyvterjesztést egyetlen váll. kezébe adva. A 60-as években a magáncégektől átvett technológia már elviselhetetlenül elavult lett, a könyvek „nyomdai átfutási ideje" 2–3 esztendőre növekedett. Ekkor megindult néhány nagyobb beruházás: Központi Fényszedő Üzem (V. Váci u. 78–79.), az Athenaeum új mélynyomó üzeme (X. Kozma u. 2.), a Szikra Lapnyomda új ép.-e (Visegrádi u. 116.), több helyen elektronizálták a folyamatok vezérlését. A 80-as éveket a lemeznyomó-, fényszedő-, fénymásoló-, szövegszerkesztőgépek gyors terjedése jellemzi: hivatalok, intézmények, váll.-ok kiadóvá válhattak, tevékenységüket csak az 1953-ban megalakult *Kiadói Főigazga-*

Emich Gusztáv egykori nyomdája 1870 körül (A. Rohn rajza után készült fametszet)

tóság cenzúrázta. Az ellenőrzés 1989-ben megszűnt, a változás hatására 1990 végére már 780 (!) bejelentett kiadó volt Bp.-en, közülük számos egyetlen sokszorosítógéppel. Az országban nyilvántartott kiadók 55,7%-a volt a főv.-ban. A nagy áll. kiadók egyeduralma erősen megrendült, a lapkiadásba pedig bekapcsolódott a külföldi tőke is. – *Irod.* Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig (Bp., 1959), Végh Oszkár: Nyomdászat Magyarországon (Bp., 1976); Varga Sándor: A magyar könyvkiadók és könyvkereskedelem 1945–57 (Bp., 1985).

Nyomorék Gyermekek Országos Intézete (XIV. Mexikói út 62.): eredetileg otthon és 50 ágyas ortopéd kórház a mozgásszervi sérült gyermekek számára. 1903-ban egy jótékony társadalmi egy., a Nyomorék Gyermekek Orsz. Otthona Egy. hozta létre. A kórházi részleg jelentős szakintézménnyé fejlődött, járóbetegrendelésén is sok gyermeket kezeltek. Önállósága 1964-ben megszűnt, s ortopédiai oszt.-ként az →*Apáthy István Gyermekkórház*hoz csatolták. 1966-ban felnőtt ortopédiai és traumatológiai oszt.-lyal kibővítve a →*Uzsoki utcai Kórház–Rendelőintézet*hez került.

Nyugat: irodalmi és kritikai folyóirat. 1908–41 között jelent meg. Főszerk.-je megindulásától 1929-ig *Ignotus* volt, azonban a lap szellemi arculatának kialakítását és irányítását haláláig (1929) a szerk. *Osvát* Ernő látta el. Ezt követően 1933-ig a folyóiratot *Móricz* Zsigmond, *Babits* Mihály és *Gellért* Oszkár, 1933–39 között Babits és Gellért, 1939–41 között Babits szerk. – A század első felének vitathatatlanul legjelentősebb és legszínvonalasabb irodalmi folyóirata volt. Indulásakor szembefordult az idejétmúlt eszméket hirdető konzervatív akadémikus irodalommal és – nevének megfelelően – a nyugat-európai korszerű irodalmi stílusok, irányzatok mo.-i meghonosítására törekedett. A szimbolizmus, az expresszionizmus, a naturalizmus és a szecesszió művészeti, irodalmi tolmácsolása, meghonosítása a m. irodalomban együtt járt a polgári társ. ideológiájának, művészeti eszmevilágának, normáinak hazai propagálásával is. A folyóirat változatosságát, sokarcúságát rendkívül gondosan megválogatott, ám egymástól világnézetileg, stílusban, ízlésben nemegyszer különböző írógenerációk jelentős egyéniségei biztosították. A ~ „első nemzedékének" legnagyobb hatású vezéralakja *Ady* Endre volt, legkiemelkedőbb alkotói: Babits Mihály, Balázs Béla, Füst Milán, Gellért Oszkár, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Nagy Zoltán, Schöpflin Aladár, Somlyó Zoltán, Szabó Dezső, Szép Ernő, Szomory Dezső, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Árpád. – A folyóirat történetének második szakasza Ady halálától számítható. Többnyire a liberális értelmiség világnézetét tükröző folyóirat köré csoportosuló, az 1920-as években induló írók a ~ második nemzedéke: Erdélyi József, Fenyő László, Fodor József, Illyés Gyula, Kardos László, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Gyergyai Albert, Hunyady Sándor, Illés Endre, Kuncz Aladár, Márai Sándor, Németh László, Cs. Szabó László. Osvát halála után a folyóirat válságba került.

A nyomdászok egykori Gutenberg Otthona

Móricz radikális hangú, a széles néptömegekhez szóló orgánummá kívánta fejleszteni, ez ellenkezett Babits koncepciójával, s Móricz 1933-ban kivált a lap szerkesztőségéből, ezáltal lehetőség nyílt Babits klasszicizáló irányvonalának érvényesítésére. Jórészt ez az oka, hogy a ~ nem azonosult az 1930-as évek közepén fellépő népi írók mozgalmával, noha a mozgalomnak nem egy tagja a lap táborából indult. Tekintélye biztosította egy sor tehetséges, fiatal alkotó,

A Nyugat c. folyóirat címlapja

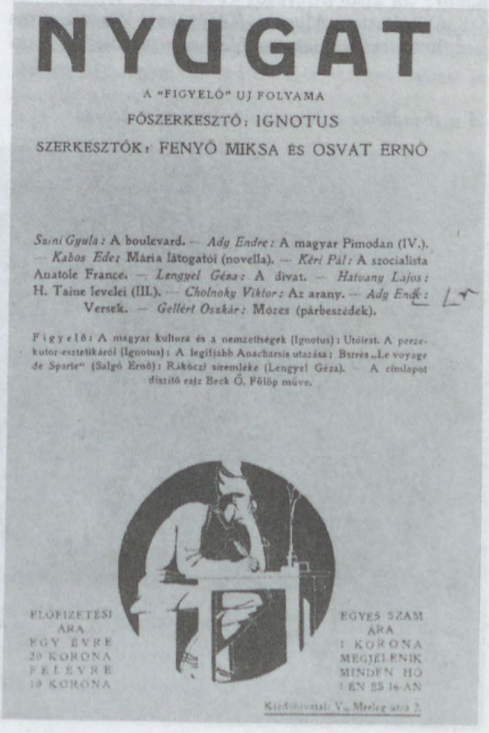
NYUGAT

A "FIGYELŐ" UJ FOLYAMA

FŐSZERKESZTŐ: IGNOTUS

SZERKESZTŐK: FENYŐ MIKSA ÉS OSVÁT ERNŐ

Saint Gyula: A boulevard. — *Ady Endre:* A magyar Pimodan (IV.). — *Kabos Edéz* Mária látogatói (novella). — *Kéri Pál:* A szocialista Anatole France. — *Lengyel Géza:* A divat. — *Hatvany Lajos:* H. Taine levelei (III.). — *Cholnoky Viktor:* Az arany. — *Ady Endre:* Versek. — *Gellért Oszkár:* Mózes (párbeszédek).

Figyelő: A magyar kultura és a nemzetiségek (Ignotus): Utóirat. A perzekutor-esztetikáról (Ignotus): A legifjabb Anacharsis utazása: Bitrés „Le voyage de Sparte" (Salgó Ernő): Rákóczi siremléke (Lengyel Géza). — A címlapot díszitő rajz Beck Ö. Fülöp műve.

ELŐFIZETÉSI ÁRA EGY ÉVRE 20 KORONA FÉLÉVRE 10 KORONA

EGYES SZÁM ÁRA 1 KORONA MEGJELENIK MINDEN HÓ 1-ÉN ÉS 16-ÁN

Kiadóhivatal: V., Mereg utca 2.

A Nyugat törzsasztala (Szigeti I. karikatúrája)

a harmadik nemzedék sikeres pályakezdését (Jékely Zoltán, Kálnoky László, Képes Géza, Vas István, Weöres Sándor, Bálint György, Bóka László, Kolozsvári Grandpierre Emil, Halász Gábor Rónay György, Szentkuthy Miklós, Szerb Antal, Thurzó Gábor). 1941-től – megszűnésétől – szerepét a →*Magyar Csillag* vette át. – *Irod.* Ignotus: A Nyugat útja (Bp., 1930); Németh László: Ember és szerep (Bp., 1934); Gellért Oszkár: Kortársaim (Bp., 1954); Nyugat repertórium (Összeáll. Galambos Ferenc, Bp., 1959); Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője (Levelek) (szerk. Tasi József, Bp., 1984).

Nyugati pályaudvar, *Budapest-Nyugati pályaudvar:* az első m. vasút (Pest–Vác) létesítésekor (1846) építette a *Magyar Középponti Vasút* a város beépített területének a szélén a ~ elődjét, a *Pesti indóház*at (mai nevét 1891-ben kapta). A növekvő forgalom szükségessé tette az indóház átalakítását és egy ép.rész hozzáépítését, ennek homlokzata a mai Jókai u.-hoz került. A Nagykörút kiépítése miatt a régi indóházat le kellett bontani, így csak az utólag hozzáépített ép.rész maradt meg. A vasút ekkor az *OMÁV* tulajdonában volt, ez építtette az osztrák A. de Serres építész vezetésével készült tervek szerint a párizsi *Eiffel*-céggel a mai ép.-et, mely 1877. okt. 28-án nyílt meg. Az új ép.-et a régi felett, a forgalom fenntartásával építették meg. Csarnokának jelenleg négy vonatfogadó és -indító vágánya van, az összes ilyen vágányok száma 19. A ~t többször alakították át, az 1960-as években, a teherpu. egyidejű megszüntetésével a Váci út felőli oldalán új vonatfogadó, illetve -indító vágánycsoport épült. A metró M3 vonalához a ~ peronjai aluljárórendszerrel csatlakoznak. 1978-ban kezdték meg az ép. műemléki helyreállítását. – A ~hoz közvetlenül csatlakozó vasútvonalak: Bp.–Vác–Pozsony (a bécsi vonal eredeti végpontja a ~ volt), Bp.–Cegléd–Szolnok; közvetve csatlakozik: Rákos rendező pu.-tól a Veresegyház–Vác, Bp.-Angyalföldtől az esztergomi és Kőbánya-Kispesttől a Lajosmizse–Kecskemét vonal. Az első két vonal villamos üzemű. – A nemzetközi forgalomban a ~ a Cseh és Szlovák Köztársaságon, Ukrajnán és Románián át haladó, illetve ezekbe az országokba irányuló vonatokkal vesz részt.

Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum (XII. Városmajor u. 48/b): a →*Nyugat* c. folyóirat történetét és a körülötte kibontakozott, korszakos jelentőségű irodalmi mozgalmat bemutató gyűjt. A →*Petőfi Irodalmi Múzeum* létesítette 1977-ben *Basch* Loránd ügyvéd, a Baumgarten irodalmi alapítvány kurátorának egykori lakásában. Az állandó kiállításon

A régi indóház a Nyugati pályaudvar helyén

A Nyugati pályaudvar 1896-ban

Basch műgyűjt.-ének válogatott darabjai, valamint a Nyugat történetét, munkatársi gárdáját bemutató tárlat látható. Évenként változó időszaki kiállításokon a Nyugat köréhez tartozó egy-egy íróról emlékeznek meg.

Nyugati tér (V., VI., XIII. ker.): nagy forgalmú tér a *Bajcsy-Zsilinszky út*, a *Szt. István krt.*, a *Váci út* és a *Teréz krt.* találkozásánál. A tér neve 1914-től *Berlini tér* volt. 1945–92 között *Marx tér*. A ~en keresztül bonyolódik le Pest É–D-i forgalmának je-

A Nyugati pályaudvar

A Nyugati tér

lentős része, de élénk a forgalma a *Szt. István krt.* felől a *Margit hídon* át Buda felé is. A tér közlekedési jelentőségét növeli a közeli →*Nyugati pályaudvar*. 1944–45-ben több ép.-e megsérült, néhányat lebontottak, így alakult ki 1981-ben a mai ~, az É–D-i irányú közúti felüljáróval. Az itt épült gyalogos-aluljárók a metró állomása, a tér több pontja és az eredeti állapotában helyreállított *Nyugati pu.* között biztosítanak kapcsolatot. Ebbe a rendszerbe csatlakozik alagsori szintjével a →*Skála-Metró Áruház*. A metró M3 vonalának megnyitásával (1981) újra létrejött az 1934-ben megszakított É–D-i tömegközlekedési összeköttetés.

Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt.: magáncégként – a Gyáriparosok Orsz. Szöv.-e és Hatvany Lajos anyagi támogatásával – alakult 1908-ban Fenyő Miksa ügyvéd-igazgató és Osvát Ernő szerk. nevén. 1921-ben rt.-vé vált, alaptőkéje azonban még 1942-ben is csak 25 ezer pengő volt, fennállása egész idején támogatásra szorult. Legfontosabb kiadványa a →*Nyugat* c. folyóirat volt. A ~ a mai V. Bajcsy-Zsilinszky út 34. sz. alatt 1948-ig működött. Ig.-ja Gellért Oszkár volt. Előbb a *Nyugat Könyvtár*, majd a *Nyugat Könyvek* sorozatában közel 100 kötetet jelentetett meg, elsősorban az élő m. irodalom jeles alkotásait.

Nyulak szigete: →*Margit-sziget*

Nyúl u. (II. Fillér u.–Szilágyi Erzsébet fasor): **3. sz.:** villa (Tőry Emil és Pogány Móric, 1911). – **4. sz.:** villa (Peterek Wagner, 1905). – **5. sz.:** villa (Szondy József, 1910). – **6. sz.:** lh. (Ágoston Emil, 1909). – **9. sz.:** villa (Medgyes Messinger Alajos, 1913). – **12. sz.:** villa (Hofhauser Elek, 1903). – **14. sz.:** villa (1903). – **16. sz.:** lh. (Szakács Lukács, 1904). – **17. sz.:** lh. (Guttenberger Emil, 1907). – **18. sz.:** lh. (Gábor Oszkár, 1911).

O

Obere Landstrasse: →*Margit körút*

Óbuda (III. ker.): az őskortól kezdve lakott település Buda É-i részén, a Duna jobb partján, az Óbudai- és a Margit-szigettel szemben, a Hármashatár-hegy, a Tábor-hegy, a Mátyás-hegy, a Szemlő-hegy s a Rózsadomb lejtője és a Duna között. Ez a terület földrajzi szempontból fontos: kedvező átkelési lehetőségek vannak a Dunán; itt fut össze a Duna menti és az Esztergom felől jövő, a Budai-hegység és a Pilis hegység között vezető út; hőforrásai és tágas barlangjai már a legrégebbi időkben is vonzották az emberi közösségeket; fában gazdag erdei és kőbányái bőséges építőanyagot kínáltak. – Már az időszámítás előtt sok száz évvel különböző őskori népek, majd az eraviszkuszok laktak ezen a területen. – Történelmi jelentőségű először akkor lett, amikor az időszámításunk kezdetén a rómaiak megszállották a Pannoniának nevezett Dunántúlt, tartományt szerveztek, és annak egyik fő helye az ~ területen alapított →*Aquincum* lett. A virágzó római város a népvándorlás során az 5. sz.-ban hun kézbe került. A római épületekben talált leletek azt igazolják, hogy a hunok, a longobárdok, az avarok és a szlávok is lakták a honfoglalás előtt ~ területét (→*Attila városa*). – A honfoglaláskor ~ területe a fejedelmi törzs birtoka lett. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy Aquincum romjai a honfoglalás korában még jó állapotban voltak, a katonavárosi →*amfiteátrum* pedig védelmet is nyújtott. Erre utal a →*Kurszán vára* elnevezés. Környéke fejedelmi szálláshely volt, valószínűleg a közeli →*Fehéregyháza* Árpád fejedelem temetkezési helyéül szolgált. A 10. sz. közepén szerepe csökkent, fokozatosan Esztergom lépett előtérbe. Az államalapítás után kir. udvarház volt ~n, amely a körülötte levő kir. birtokok gazd. központja. Szent István idején nem voltak jelentősebb építkezések, bár a krónikák személyéhez kapcsolják az →*óbudai prépostság* létrehozását. A társaskáptalan azonban inkább Péter kir. személyéhez kapcsolható. Ennek közelében alakul ki a városi település, a civitas magja, amely az egyháziak lakóép.-eiből, a szolgálónépek házaiból és gazd. ép.-ekből állt. Itt lehetett a kir. ház is. Ezek nyomait a mai Fő tér területén tárták fel. Több kváderkőből készült ép. nyoma került elő, valamint egy monumentális kőép. romjai, amelynek funkciója nem is-

Óbuda, Fő tér a Szentlélek tér felől

A Templom u.

mert. – A civitas DNy-i részén alakult ki a dunai átkelőhely és a kereskedelmi út. Emellett piachely jött létre, amelynek vám és révjövedelmei kir. bevételek voltak. A dunai kikötőhöz vezető út mellett és a kikötőknél kereskedő és kézműves település volt. Ugyanitt volt a Kovács u. is, amelynek házai közül a mai Kiskorona u.-ban tártak fel. A korai ~ tehát a korabeli püspöki városokhoz hasonlóan két központ körül alakult ki: a templom mellett, illetve a piac mellett. A római legiostábor falai ekkor még állottak, de nem volt városfal funkciójuk, és más védőfalat sem ismerünk. A két mag a forrásokban is elválik, az egyik a *villa*, amelynek lakói hostes és civis néven szerepelnek, a másik a *civitas*, ahol a kir. népek és az egyháziak szerepelnek. 1148-ból ismert az ~ra vonatkozó első oklevél, ebben II. Géza megerősítette Szt. László és Kálmán adományait a káptalannak. Ez azt jelzi, hogy a prépostság és a kir. udvar szoros kapcsolatban állt. A prépost egyben kir. kancellár is, ami tartósabb kir. tartózkodásra utal. 1189-ben, amikor a III. keresztes had Barbarossa Frigyes vezetésével átvonult az országon, Lübecki Arnold és Ansbert leírása szerint Esztergom után két napot töltöttek a vendégek Attila városában. Frigyes később követeit szintén ide, Czilnburgba (→*Ecilburg*) küldte, mivel III. Béla a karácsonyt ~n töltötte. Mindezek mutatják, hogy nagy fontosságú kir. rezidencia volt a városban. Ebben szerepe lehetett a II. Béla alatt megkezdődött gazd. fellendülésnek, amely az Oroszo.-tól Dalmáciáig húzódó kereskedelmi út egyik legfontosabb állomásává tette a települést. – A 12. sz. végén az első kir. kiváltságlevelek segítik a város fejlődését, és ezekben írták le először ~ határait. A helynevek egy része nem azonosítható, de a terület a Szépvölgytől a Hármashatár-hegyen és az Arany-hegyen át a Rómaifürdőig tart. – Egyházjogilag ~ a prépostsághoz, és ezen keresztül az esztergomi érsekhez, másrészt a veszprémi püspökhöz tartozott. A közöttük lévő vitát 1212-ben zárták le. – Az ~i piachely fejlődése a 13. sz.-ban folytatódott. A háromszög alakú piacot 1212-ben említik először, körülötte kőházak álltak. Ennek nyomai az Árpád fejedelem útja, Lajos u., Tél u. és Árpád híd által körbezárt területen kerültek elő. – 1220 után szerepe mint kir. székhelyé fokozatosan nőtt Esztergommal szemben, ahol a várat az érsek kapta meg. Az uralkodók rendszeresen ~n töltötték a nagyböjtöt és a húsvétot, és ekkor épült fel a város DNy-i részén az →*óbudai királyi vár*. Rogerius leírása szerint a szabályos alaprajzú vár az ország földrajzi és adminisztratív központja. ~ ekkor a főv. szerepét kezdte betölteni. A fejlődést a tatárjárás törte meg, ekkor elpusztult az erődítés nélküli város. Az ezt követő helyreállításkor a *Margit-kápolna* lett a város plébániatemploma, ami mutatja, hogy a település a városfejlődés új fokát érte el. Ennek másik jele az *~i ferences kolostor* létrejötte. A 13. sz. közepén azonban a budai *Várhegy*en felépülő új vár és település háttérbe szorította. A Buda nevet már ez a terület viselte, és 1261-ben jelent meg először a *Vetus Buda* (~) elnevezés. A kir. oklevelekben azonban a Buda név továbbra is ~t jelentette, és a prépost is budainak nevezte magát továbbra is. A 13. sz. második felében még volt kir. székhely funkciója, kir. palotaként is említik az uralkodói lakhelyet. A 14. sz. elején Vencel is itt tartózkodott, de Károly Róbert a budai polgárok ellenállása miatt Visegrádot választotta. 1343-ban Nagy Lajos az ~i kir. várat édesanyjának, Erzsébetnek adta, és az ettől fogva *királynéi vár*. Ezzel a település városi fejlődésének egy fontos elemét vesztette el, gazd. szerepe

Az egykori Serfőző u.

Fogadalmi szobor a Flórián téren

csökkent. Ugyanakkor Erzsébet jelentős építkezéseket indított el, az *→óbudai klarissza kolostor*nál és a prépostságnál. A káptalan és a királynői vár között birtokjogi vita alakult ki, mivel a vár eredetileg a prépostság területén épült fel. Nagy Lajos szabályozta a birtokkérdést, és 1355-ben felosztotta ~t a káptalan és a királynő között. Ebből az oklevélből jól ismerjük a középkori ~ topográfiáját. A belterület É-on a *Szentlélek kórház*nál kezdődött (Rómaifürdő), és a mai Szentendrei út vonalát követve haladt az *aquaeductus* mellett. Eljutott a ferences kolostorig, amelynek kapuja Fehéregyháza felé nyílt. Ezen a ponton érte el a valódi városi területet. A határ ezután a királynői majorság mellett, kerteken át jutott el a vár árkáig. Ettől a vonaltól D-re a királynő, É-ra a káptalan birtokolt. Innét vezetett az út a vártól a Dunáig. A felosztás során a királynői rész polgárai viszonylagos függetlenséget kaptak, de a kettős birtoklás végérvényesen megakadályozta, hogy ~ igazi várossá fejlődjön, és csak piachelyként maradt meg. Kereskedelmi szerepe csökkent, lakosai között kevesebb a kézműves, polgárai jórészt szőlőbirtokosok. Ugyancsak lakói voltak a klarisszák és a káptalan jobbágyai, de polgárjog nélkül. A királynői részhez tartozott a piactér és a *Szt. Margit plébániatemplom*. Az É-i rész erősen egyházi jelleggel bírt, Zsigmond kir. itt alapította az *→Óbudai Egyetem*et 1389-ben. A 15. sz.-ban méginkább domináns lett a szőlőtermelés a település környékén, és Budához képest mezővárosi jelleget kezdett felvenni. – A település több részén apróköves vagy téglás u.-k húzódtak. Az u.rendszer a város D-i részén a klarissza kolostor építése miatt megváltozott, de zárt beépítés a 14–15. sz.-ban csak a piactér környékén volt. A telkek nem voltak egységes méretűek, az u.-val merőleges, és párhuzamos beépítés is ismert. A korábbi Kovács u.-t lezárták, és fokozatosan kialakult a vele párhuzamos Nagy u. A több emeletes ép.-ekhez az u.szintnél kissé mélyebb pincék tartoztak, a földszinten pedig műhelyek és raktárak voltak. Széles kapu vezetett az udvarba, ahol faép.-ek álltak, a jelentős mezőgazd. tevékenység kiszolgálására. – 1526-ban elpusztult, de lakosai ekkor még visszatértek. A török uralom alatt fokozatosan elpusztult, elnéptelenedett. Egyre inkább falusias jelleget öltött, és a 15 éves háború idején már csak romjai álltak. 1596-ban ~ teljes lakossága, 2066 személy elköltözött Esztergom és Érsekújvár területére. Az áttelepítést Pálffy Miklós esztergomi főkapitány szervezte meg végvári csapatok védelme alatt. Az emberek csak 1608-ban kezdtek visszaszivárogni ~ra. A hajdani virágzó város szegény kis jobbágyfaluként élte végig a török uralmat. – 1659-ben a Zichy család kapta meg ~ földjeinek birtokát. A török kiűzése után Ausztriából és Morvao.-ból hoztak telepeseket birtokuk művelésére. Addig ~ lakói kevés kivétellel ref. m.-ok voltak. – A 18. sz. közepéig kialakult ~ központjának barokk városképe: a Fő téren a *Zichy-kastély*, a Városháza, a Lajos u.-ban a plébánia és a plébániatemplom (*→óbudai római katolikus plébániák és templomok*), Kiscellen a trinitáriusok kolostora, ennek főbb ép.-ei. – 1767-ben a kincstári Kamara visszaváltotta ~t a Zichy családtól, s *koronauradalmi község*ként kezelte. 1840-ben Pest vm. a rendezett tanácsú *mezőváros*ok sorába emelte. A három város egyesítése előtt az 1871:XVIII. tc. alapján ~ *rendezett tanácsú város* lett. Első és 1990-ig egyetlen polgármesterévé *Harrer* Pál ~i városi jegyzőt választották. – A 19. sz. elején ~n megélénkült a kereskedelmi tevékenység (különösen a zsidó lakosság révén), fellendült a kézművesség, és elkezdődött a gyárak települése. Az 1870–80-as években elpusztult a szőlője, így megvál-

A Szőlő u.

tozott a település addigi mezőgazd. jellege. A szőlőmunkások nagy részét felszívták az idetelepült gyárak. Az egyesülésig kialakult a régi kisvárosból és a nagy gyárak környékéből ötvözött érdekes városegyüttes, amely lakóinak kedves otthona és sok művész ihletője lett. – 1873-ban egyesült Budával, Pesttel és Újlakkal, a főv. része, III. ker.-e lett. Amíg Buda és Pest gyorsan fejlődött, addig ezen a területen lassan indult meg az építkezés, aminek oka a víz, a gáz és a csatornázás hiánya volt. Az első bp.-i *hajógyár* munkásai a Filatori-gát melletti Hatházon építkeztek. Ipara gyorsan fejlődött 1914-ig. Az itt lakó lakosság túlnyomó része fizikai munkából élt: az idetelepült *textilgyárak*ban, *téglagyárak*ban (→*óbudai téglagyártás*), hajógyárban, *szesz-* és *gázgyár*ban dolgozott. 1904-ben nyílt meg első gimn.-a, az *Árpád*. – 1950. jan. 1-jén *Békásmegyer*rel és *Csillaghegy*gyel bővült a III. ker. területe. Ugyanekkor az →*Árpád híd* megépítésével ~ centruma a →*Fő tér*ről a →*Flórián tér*re helyeződött át. 1958–64-ben felépült az →*óbudai kísérleti lakótelep*. 1972–79 között 6200 lakást bontottak le és három ütemben összesen 12 246 lakás épült. Az I. ütemben a Solymár u., Királyok útja, Szentendrei út határolta területen, az I/a ütemben a Mókus u. és környékén, a II. ütemben a Harrer Pál u. és a Miklós tér, a III. ütemben a Vörösvári út–Bécsi út–Váradi utca határolta területen. Az ép.-ek zöme tízemeletes, de vannak öt- és tizenöt emeletesek is. A meglevő isk.-k bővítésén túlmenően új ált. isk.-k, óvodák és bölcsődék létesültek, készült rendelőint. és gyógyszertár is. 1976-ban megnyílt a →*Flórián üzletközpont*. Eredeti hangulatának megfelelően állították helyre a Fő tér környékét, és az 1980-as években megkezdődött a Bécsi út–Zsigmond tér–Lajos u.–Viador u. közötti terület revitalizációja. 1991-ben megnyílt a →*Thermal Hotel Aquincum*. – A főv.-hoz hasonlóan ~ II. vh. utáni gazd. életére is rányomta bélyegét a szocialista iparosítás (*Bp.-i Rádiótechnikai Gyár*, →*MMG Automatika Művek*), ill. a 80-as években egyre erősödő gazd. válság, amelynek következtében egyes váll.-okat felszámoltak (→*Pamutkikészítőgyár*), mások, ha nehézségekkel is, túlélték a válságot (→*Budai Téglaipari Vállalat*, →*Magyar Selyemipar Vállalat*, →*BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat*).

A San Marco u.

Óbuda: →*helyi sajtó*

Óbudai Általános Munkásegylet: az óbudai munkásság első szoc. szervezete. *Zágonyi* Ferenc ref. tanító kezdeményezésére *Táncsics* Mihály támogatásával 1869. júl. 10-én alakult meg. Első közgyűlésén, szept. 18-án elfogadta az →*Általános Munkásegylet* programját és csatlakozott hozzá. Tagjai jórészt az Óbudai Hajógyár m. munkásaiból kerültek ki, de részt vettek benne az óbudai német munkások is. Az Ált. Munkásegylet megszűnése után (1872) az ~ maradt a főv. munkásság egyetlen pol. szervezete. A szoc. munkásmozgalom vezetői megkísérelték, hogy 1872–77 között az ~tel helyettesítsék a megszűnt központi egyletet. 1877-ben *Külföldi* Viktor kezdeményezésére elszakadt a *Frankel* Leó vezette főv. szoc. mozgalomtól. Az ~ a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt* létrejötte és a szakszervezeti mozgalom kibontakozása után elvesztette jelentőségét. – *Irod.* Erényi Tibor: A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei. A budapesti szakszervezeti mozgalom kialakulása 1867–1904 (Bp., 1962).

óbudai búcsú: →*búcsúk*

Óbudai Dohánygyár: →*dohányipar*

Óbudai-Duna-ág: kb. 3 km hosszú, átlagosan 2,1 m mély folyóág az →*Óbudai-sziget* és a jobb part között. Alig 60–80 m-es szélessége ellenére sem töltődik fel, mert bejáratát folytonos kotrással mélyítik, hogy hajózásra alkalmassá tegyék. Emiatt a vízmozgás is igen élénk benne. Nagyobb felét 15,6 ha terjedelemben téli kikötőnek is használják, mert a folyam sodrától távol a Dunából nem kerül bele jég. D-i végén létezett egy hajdani kis sziget, amely feltöltéssel az Óbudai-szigethez kapcsolódott, s így köztük a korábbi mederrészlet zárt öblölé válhatott.

óbudai dzsámi: →*Mária Magdolna-templom*

Óbudai Egyetem: 14–15. sz.-i felsőoktatási intézmény, amely Zsigmond kir. kezdeményezésére 1389-ben alakult Óbudán IX. Bonifác pápa megerősítésével. Feltehetően bölcsészeti jellegű intézmény volt. 1395-ben a pápa megengedte Lukács prépostnak, hogy viselje az egyetem kancellári tisztségét. 1400 táján az egyetem válságba jutott és 1403-ban megszűnt. 1410-ben Zsigmond XXIII. János ellenpápához fordult, kérve, hogy állítsa helyre az egyetemet. Működését még 1410-ben a 2. kiváltságlevél alapján újra megkezdhette. A mindenkori óbudai prépost lett az egyetem kancellárja is. A felújított egyetem karainak működéséről, a képzés eredményeiről kevés adat maradt fenn. Feltehető, hogy négy karral rendelkezett. 1412-ben és 1415-ben két baccalaureusát átvették a bécsi egyetemre. Később Lambert óbudai prépost, egyben a kánonjog tanára volt az egyetem ismert kancellárja. A huszitizmusban is lehetett szerepe: Prágai Jeromos 1410-iki budai útja során az ~en is megpróbálta nézeteit terjeszteni. Az egyetem címere fennmaradt Richenthali Ulrich krónikájában. Az ~ képviseltette magát a konstanzi zsinaton (1414–18). A tudósok szerint „rövid ideig állt fenn", egyesek szerint „nem élte túl Zsigmond halálát (1437)". – *Irod.* A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967 (Pécs, 1967).

óbudai ellenállás: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Óbudai Fehérítő-, Festő- és Impregnálógyár Rt.: →*Magyar Selyemipar Vállalat*

óbudai ferences kolostor: a mai III. Vöröskereszt u. 14–21. sz. alatt feltárt ép.együttes. A kolostor a késő római erőd kaszárnyaép.-eire épült a 13. sz. második felében. Kisméretű templomának négyszögletes sarkain pillérekkel megerősített szentélye volt. Ennek közepén nagyméretű, részben elpusztult sírkamrát tártak fel a hozzá vezető lépcsővel. A diadalív előtt a hajó közepén egy másik sírkamra került elő. A kolostor ép.-ei közül a szentélyhez csatlakozó K-i ép. volt feltárható. Itt a fűtőrendszer részleteit találták meg, amely a római tábor hasonló építészeti elemeinek felhasználásával készült. Az ~ jelentősége 1444. után növekedett meg, amikor a többi budai, pesti és Margit-szigeti kolostor obszerváns lett, míg az ~ megmaradt a konventuálisok kezén. Az ép. későbbi erős pusztulása miatt azonban ennek a korszaknak az építkezései nem ismertek.

Óbudai Gázgyár: →*gázszolgáltatás*

Óbudai Hajógyár: →*hajóépítés;* →*Ganz–Danubius Hajó- és Darugyár*

óbudai hajógyári híd: →*Duna-hidak*

Óbudai Helytörténeti Gyűjtemény: →*kerületi múzeumok*

óbudai káptalan, *budai káptalan, óbudai (budai) prépostság:* a középkori főv. környékének legjelentősebb egyházi testülete, amellyel sokszor voltak a polgárságnak gazd. nézeteltérései. Valószínűleg Péter kir. (1046-ig uralkodott) alapított Péter és Pál tiszteletére Budán (a későbbi Óbudán) egy egyházi testületet, ún. káptalant. Ezért a középkor végéig a káptalan magát hivatalosan akkor is budainak nevezte, amikor az (új) Buda már létezett. 1148-ban II. Géza kir. az ~nak kiváltságlevelet adott. Ebben többek között neki adományozta →*Gézavására* vámját, ezenfelül a pesti révvámot és a megyeri révtől (Káposztásmegyer) Csepel-szigetig a halászat jogát. Az adomány évszázados vámperek forrásává vált a káptalan, a budai és pesti polgárok, valamint a hajósok és feltehetően a halászok között. Amint Buda kir. székhely jellege egyre jobban kidomborodott, növekedett az ~ jelentősége is. Már a 13. sz. elején tüzesvaspróba-hely, azaz középkori babonás szokás szerint az ~ felügyelete alatt folytak a perben bizonyítékul felhasználható ún. tüzesvaspróbák. Hitelleshely is lett, azaz jogosult volt bármely jogügyletről hiteles pecsétjével megerősített közhitelű oklevelet kiállítani, a bíróságok megkeresésére pedig – főleg a tüzesvaspróbák megszűnése után – „hiteles bizottságot" küldött ki vizsgálatok végzéséhez, birtokba iktatásokhoz stb., és ezekről az ~ állította ki az oklevelet. Míg minden más hiteleshely csak egy megszabott körzeten belül működhetett, a székesfehérvárinak és az ~nak az egész országra kiterjedt a hatásköre. A 13. sz.-ban gyakran a budai prépost volt (az ~ feje) a kir. alkancellárja. A káptalan számos adományban részesült a kir.-tól. A már említetteken és egyes, még valószínűleg a 12. sz.-ban kapott Somogy megyei birtokokon kívül 1212-ben adományt szerzett Óbudára. 1355-ben I. Lajos kir. felosztotta Óbudát káptalani és kir. részre. Az ~ prépostja nagy szerepet játszott az →*Óbudai Egyetem* alapításánál, melynek 1395-ben első kancellárja lett. A káptalan jelentősége a kir. székhelynek az új Budára történt átköltözése után is fennmaradt, nem véletlen, hogy a káptalan préposti javadalmát oly tekintélyesnek ítélték, hogy a török korig magas rangú kir. főtisztviselők kapták meg. Így Karai László alkancellár, aki 1473-ban *Hess* Andrással kinyomatta a *Budai Krónikát*, vagy az utolsó (1541 előtt) prépost, Verancsics Antal kir. titkár, később esztergomi érsek. Az ~nak mint Óbuda egy része földesurának az óbudai polgárokkal is számos összetűzése volt. – Az ~nak a préposton kívül 20–25 tagja volt, három ún. méltóság: az olvasó, éneklő és őrkanonok és az egyszerű kanonokok. Zömük kir. hivatalokban dolgozó tisztviselő volt, akik javadalmukat gyakran csupán fizetésül, esetleg nyugdíjként kapták, a 16. sz. elején sok köztük polgári származású volt. Az ~ a török hódítás miatt szűnt meg. Emlékét 11. sz.-i román falmaradványok őrzik (III. Szentlélek tér 8–9.). Első temploma a 13. sz.-ban elpusztult. Nagy Lajos kir. anyja, Erzsébet számára 1330–48 között új templomot építtetett, amelyet a 16. sz. elején reneszánsz stílusban továbbfejlesztettek. A prépostsági templom a török időkben romlásnak indult; a 18. sz. elején lebontották. – *Irod.* Bártfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban (Bp., 1935); Budapest története (I–II., Bp., 1972).

óbudai királyi vár: az Árpád-korban az egyik legfontosabb uralkodói lakhely. Előzménye az *óbudai kir. curia*, amelynek maradványait a mai Fő téren tárták fel. Különböző méretű kváderekből, valamint másodlagosan felhasznált római kövekből készült, négyszögletes alaprajzú ép. volt, és méretében a hasonló, korabeli kir. udvarházakhoz hasonlított. Ez az épület azonban csak rövid időre, korlátozott létszámú személy ott-tartózkodását tette lehetővé. Óbuda város fejlődésével ez már nem felelt meg, és szükségessé vált egy nagyobb, reprezentatívabb ép. kialakítása, amely hosszabb tartózkodásra is alkalmas volt. Erre alkalmas terület nem volt a kir. birtokában, így egy 1356-os oklevél szerint a prépost engedte át a szükséges területet, amelyért évente 1 márka aranyat kapott a káptalan. – Az ~ a 13. sz. elején épült fel, egységes koncepció alapján. A mai református templom és a plébánia ép. alatt (Kálvin u. 2–6. sz.) kerültek elő maradványai, amelyeknek részleges feltárására is sor került. A középkori város DNy-i területén az itteni földrajzi adottságokhoz igazodó, szabályos alaprajzú, síkvidéki erődítést hoztak létre. – A várfallal körülvett terület kb. 60 m-es négyzetet alkot, és ezt 14–16 m széles árok övezte. Ezen kívül újabb, mintegy 100 m oldalhosszúságú fal húzódott. É-i oldalán a bejárathoz híd és kapuépítmény tartozott. A kapu a város fő u.-ja felé nézett, és út vezetett a belső várba. A belső udvart ép.-ek vették körül, a toronynál megmaradt a lépcsőzetesen tagolt, vörös és fehér márványból készült kapu alsó része. Ezen keresztül lehetett bejutni a K-i szárnyban levő kápolnába. Ennek korábban félkörös szentélye volt, később a 10 szög öt oldalával záródó formát mutatott. Az ép.-en belül padlófűtés nyomait is feltárták,

amely hasonló római rendszerek nyomán készült. A középső udvarból két kapu vezetett a Ny-i és K-i szárnyba, a D-i oldal jó része a mai templom alatt van. Ez lehetett a gazd. ép.rész. – Az ~ 13. sz.-i formájában egyedülálló ép., nincs hazai párhuzama. Előképei között a lovagrendi erődítések szerepelhettek, maga pedig mintaként szolgálhatott a szabályos alaprajzú kir. váraknak. – A 13. sz. végén IV. László és III. András állandó székhelye, az év fontos időszakait töltik itt. A 14. sz. elején Vencel is központjának tartja, de Károly Róbert szakít ezzel, mivel Visegrádot és a budai várat helyezi előtérbe. 1343-ban Nagy Lajos édesanyjának, Erzsébetnek ajándékozza, és ettől kezdve királynéi birtok. Erzsébet élete végéig itt tartózkodik, és jelentős építőtevékenység kapcsolódik ehhez a korszakhoz. Az ~on belüli építkezései alig ismertek, csak az É-i és K-i szárnyban kerültek elő nyomai. A 13–14. sz. fordulóján végzett kisebb javítások után az Erzsébet által végzett átépítések a legjelentősebb átalakítások az ép.-en, de a vár alaprendszerét nem változtatták meg. Sor került az ép.tömbből kiugró kápolna-szentély átépítésére, és pillérsoros folyosó épült ki a K-i szárny mellett. – Valószínűleg az ~at ábrázolták a 14. sz.-i óbudai pecséten. A késő középkorban Óbuda városhoz hasonlóan fokozatosan háttérbe került, és elveszítette jelentőségét. A török kori pusztulás romba döntötte, és az újkorra szinte nyomtalanul eltűnt. – *Irod.* Budapest im Mittelalter (Braunschweig, 1991).

óbudai kísérleti lakótelep (III. ker.): a Váradi u.–Bécsi út–Reménység u.–Zápor u. határolja. Fő célja a tömeges lakásépítésre alkalmas új lakásfajták és ép.típusok kiválasztása volt. A tervek beszerzése nyilvános tervpályázat alapján történt, és a kiviteli terveket a díjnyertes tervek szerzői készítették (mintegy húsz építész). A beépítési terv Kiss Albert és Pomsár János tervpályázaton díjazott terve alapján készült. Földszintes, egyemeletes, háromemeletes és kilencemeletes ép.-einek zöme 4–6 fogatos, de középfolyosós megoldással is találkozunk. 1958–64 között összesen 701 lakás épült. Járulékos létesítményként az ~en egy ált. isk., egy óvoda, egy bölcsőde, egy üzletház és három üzletpavilon épült. A *Család* c. szobor Somogyi József alkotása (1964).

óbudai klarissza kolostor: a késő középkori Óbuda egyik legjelentősebb egyházi intézménye, amelyet pápai bullával alapítottak 1334-ben az →*óbudai királyi vár*tól K-re. Valószínűleg az 1340-es években épült fel, 1346-ban már itt élt az apácaközösség. Nagy Lajos kir. anyja, Erzsébet miután rezidenciáját Óbudára helyezte át, jelentős adományokkal támogatta az ~t, és ettől kezdve kiemelt szerepe volt. 1350-ben pápai búcsúengedélyt is kaptak. – A kolostornak csak az alapfalait sikerült feltárni. Boltozott hajóját apácakarzat osztotta két részre, sokszögzáródású szentélye szintén boltozott volt. Mellékszentélyei kápolnakoszorú-szerűen helyezkedtek el. A hajó Ny-i végét hálóboltozat fedte, az apácakarzatnál oszlopon nyugvó csillagboltozat épült ki. Az ásatás során díszített ablakmérmű darabok és freskótöredékek is előkerültek. A templom D-i oldalán egy négyszögletes udvart körülfogva helyezkedett el a kolostorép. A kerengő É-i oldalán, a szentély mellett egyhajós kápolna állt, későbbi formájában sokszögű szentélyzáródással. Ez a *Corpus Christi kápolna*, ahová 1380-ban Erzsébetet eltemették. Előkerült egy erősen bolygatott sír a kápolnában, amely a korábbi kápolna falára épült rá. Kiépítése 1380 körülre tehető, és azt mutatja, hogy eredetileg nem tervezték, hogy ide temetik a királynőt. A sír fölött baldachin állhatott. – A kolostor elrendezése ciszter formát mutat: K-en káptalanterem, sekrestye, az emeleten dormitórium. A D-i részen refektórium és konyha volt. Itt padlófűtés nyomai is előkerültek. A Ny-i részen a laikus nővérek ép.-ei, pincék, infirmarium és kútház részletei kerültek napvilágra. A K-i udvarhoz tartoztak a gazd. ép.-ek. – A kápolna 1380-as átépítésekor az É-i és Ny-i szárnyon is végeztek átalakításokat. 1529-ben az első török pusztítást követően nagyobb építkezéseket végeztek. 1541-ben az apácák végleg elmenekültek, magukkal víve Erzsébet maradványait is. Ezután a kolostor pusztulásnak indult. – *Irod.* Budapest im Mittelalter (Braunschweig, 1991).

Óbudai köztemető, *Táborhegyi temető:* megszűnt temető a mai III. Farkastorki u. és Labanc u. közötti területen. 1888. máj. 1-jén nyílt meg, és az →*Új óbudai köztemető* 1910-ben történő használatba vételéig működött.

Óbudai-lapály (III. ker.): a Duna völgyének jelenkori alluviális síkja Óbudán. A szabályozások előtti ártéri terület néhány m vastagságban laza öntéshomokos, iszapos, agyagos, több helyütt tőzeges, kotus rétegekből épült fel. Az ártéri üledékek alatt kavics települ, amelynek alapja többnyire kiscelli agyag. A fattyúágaktól egyenetlen felszínt nemcsak gátakkal mentesítették az árvizek elöntéseitől, hanem az építkezések alkalmával 2–5 m-rel magasabbra is töltötték. A vízzáró agyagos feku fölötti rétegek talajvizet tárolnak, amely általában már pincemélységben elérhető, ill. magas talajvízállás esetén a pincékig érhet. Az ~ részei a →*Mocsárosdűlő*, a →*Filatoridűlő*, a Rómaifürdő – Aquincum közti lapály.

óbudai pálos kolostor: 1483-ban Mátyás kir. engedélyt kért a pápától, hogy a *fejéregyházi* templomnál pálos kolostort építhessen. II. Ulászló 1493-ban az ~nak adta a közelben levő forrást, valamint megerősítette a *Bányaháza* nevű melegforrás adományozását. A kolostor ép.-e a törökkorban pusztult el, romjait a 19. sz. végén a mai Bécsi út 166. sz. óbudai téglagyár építésekor találták meg és pusztították el. A keletelt egyhajós templom mellett négyzet alakú kolostor és udvar, valamint mellékép.-ek álltak.

óbudai prépostság: →*óbudai káptalan*

óbudai református templom (III. Calvin köz 4.): a főv. legrégibb ref. temploma. Bár Óbudán a reformáció kora óta folyamatosan volt ref. egyházközség, 1777-ben az erősen megromlott állapotú és kicsinek bizonyult imaház felújítása és bővítése érdekében Mária Terézia királynőhöz beadott kérvényük következtében csaknem elvesztették addig élvezett szabadságukat is. Csak 1783-ban kapták meg a szabad vallásgyakorlatot, valamint az építkezési engedélyt. 1785. máj. 18-án tették le a templom alapkövét. A templom felszentelésére 1786. aug. 27-

Az óbudai római katolikus plébániatemplom és környéke (Kollár István tusfestménye, 1812)

én került sor. 1787-ben II. József engedélyt adott torony építésére is, amelynek alapkövét 1788. máj. 3-án tették le, s szept. 21-én már a harangot is helyére emelték. 1878-ban felújították a tornyot és elhelyezték a toronysisakot. 1883-ban villám csapott a toronyba és megrongálta az ép.-et. 1905-ben új parókia építése indult Kós Károly tervei alapján. – *Irod.* Beliczay Angéla: Budapesti templomaink. Óbuda (Reformátusok Lapja 1965/52).

óbudai római katolikus plébániák és templomok: 1. a mai Óbuda területén emelhette Orseolo Péter kir. a Szt. Péter és Pál prépostsági templomot. Nagy Lajos édesanyja, Erzsébet számára új prépostsági templomot építtetett Szűz Mária tiszteletére. Ez lett az *óbuda káptalani* városrész központja. A királynéi városrész központja pedig a Margit-kápolna, amelyet 1335-ben a város plébániatemplomává nyilvánítottak. A középkori Óbuda a veszprémi egyházmegyéhez tartozott és főesperesi központ volt, de plébániája Exempt (a rendes joghatóság alól kivett) volt és az esztergomi érsekséghez tartozott. – A török idők után német telepesekkel benépesült Óbuda plébániáját 1698-ban állították vissza. A szükségkápolna kicsinek bizonyult, ezért gr. Zichy Miklós földbirtokos támogatásával, közadakozásból építették a mai barokk stílusú Szt. Péter és Pál plébániatemplomot (III. Lajos u.) 1744–49-ben, Paur György tervei szerint. Homlokzatát középtorony és volutával csatlakozó oldalrészek jellemzik lizéna-tagolással. Kapuja felett Szt. Rozália domborműve, fülkékben Szt. Sebestyén és Szt. Rókus szobra, a torony sarkainál Szt. Péter és Pál szobra látható. Valamennyi *Bebó* Károly műhelyében készült. Belseje háromszakaszos terem, félkupolás apszisú szentéllyel, kétoldalt földszinti és emeleti oratóriumokkal. Főoltárán Szt. Péter és Pál képe Vogl Gergely festménye, keretét Bebó tervezte. Itt helyezték el a →*kiscelli templom és kolostor* főoltárát és Szt. Ivó képét. Öt mellékoltára és tíz apostolszobra Bebó munkája (1752), szószékét is ő készítette (1753). Orgonája Staudinger János budai mestertől való (1783). A szószék alatt Zichy Péter vörös márvány epitáfiuma látható, Bebó munkája (1754). A templomot 1958-ban Borsos László és Klimsa Artúr állította helyre. A templom előtti tér szélén a Lajos u.-ra nézően áll Nepomuki

Az óbudai római katolikus plébániatemplom

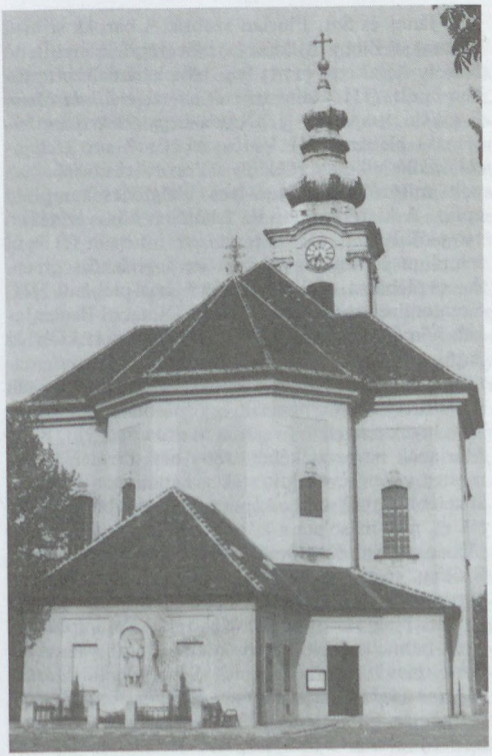

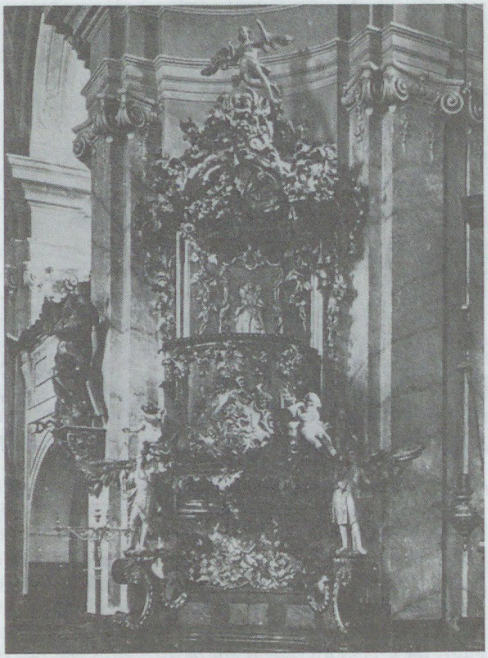

Az óbudai római katolikus plébániatemplom szószéke (Bebó Károly 1748–1751)

Szt. János és Szt. Flórián szobra. A barokk stílusú szobrokat Zichy Miklós és neje rendelésére Bebó Károly készítette (1753–54). A plébániaház 1750-ben épült. (III. Lajos u. 168.). – 2. →*újlaki római katolikus templom* – 3. Óbuda-hegyvidék Szentháromság-plébánia (III. Vörösvári út 108–110.). 1946-tól önálló lelkészség, előbb a Vörösvári úti isk.-ban volt misézőhelye. 1948-ban ideiglenes templom épült. A kialakult óbudai lakótelep környezetében 1975-től Perczel Dénes tervei szerint épült fel az új templom és vele egységben az egyházközségi ép. Azóta plébánia. – 4. Kövi Szűz Mária-plébánia (III. Szentendrei út 69.). 1811-ben a Dunából Bauer Jakab kőműves mester Mária-képet mentett ki és az Aquincumba vezető római vízvezeték egyik megmaradt kőpillérjén helyezte el. A kép Lucas Cranach innsbrucki Madonnájának egy másolata. A németajkú hívek tisztelete övezte a Maria am Stein, Kövi Máriának nevezett képet. 1865-ben Ziegler József mester vezetésével építették a kápolnát a kegykép közelében. 1965-ben e képet a sekrestyében helyezték el, míg másolata a kőre került. 1942 óta önálló plébánia. – 5. *Kápolnák: Jó Pásztor-kápolna* (III. Szőlő u. 56.). A →*Jó Pásztor-nővérek* 1892-ben alapított szerzetesházához kapcsolódóan San Marco hg.-né, Nagyszentmiklósi Nákó Mileva építette az 1901-ben elkészült kápolnát. A II. vh. alatt kiégett, majd helyreállították. *Segítő Szűz Mária-kápolna* (III. Bécsi út 175.). Fischer Ágoston pápai káplán Szt. Alajos Fiúmenedékházat alapított. Ezt 1920-ban a →*szaléz*iak vették át. *Kiscelli Kálvária-kápolna* (III. Doberdó u.). A Kálvária stációinak nagy része tönkrement, de az 1821–22-ben épült klasszicista, műemlék jellegű Szt. Vér-kápolna gondozott. Szentélyében bővízű, fedett forrás van.

Óbudai római katolikus temető: megszűnt temető a mai III. Kórház, Vihar, Kerék és Raktár u.-k által határolt területen. 1788. jan. 7-én nyitották meg. 1820-ban és 1854-ben megnagyobbították. 1888. ápr. 30-án megszüntették. Az 1930-as években területét beépítették.

óbudai selyemgombolyító (III. Miklós tér 1.): II. József – miután engedélyével 1781–82-ben megépült a →*Filatórium* selyemfonoda – az elmaradt selyemipar fejlesztésére Mo.-ra hívta az itáliai Agostino *Mazzucato* selyemszakértőt és megbízta, hogy Óbudán egy Deglomeratóriumot, selyemgubó-fojtó és selyemfonal-gombolyító üzemet létesítsen, majd az üzem vezetését ellássa. Mazzucato elgondolásai alapján a kiviteli terveket Thallherr József készítette. Az ovális alaprajzú, copf stílusú egyemeletes, 24 ablakos ép. 1786-ra készült el, és még abban az évben megkezdődött a munka Mazzucato 40, saját találmányú gombolyítógépén. A földszinten 40 katlant építettek meg, az emeleten 80 tonna gubó tárolására alkalmas raktárakat alakítottak ki. Az ép. szokatlan alaprajzi formáját üzemi, illetve munkaszervezési szempontok határozták meg. Az a feltevés, hogy az ép. római falakra épült s ez befolyásolta alakját, tévesnek bizonyult. Az ép. K-i végére, bejáratként, háromszögű oromzattal lezárt rizalit épült. Az emeletre kétoldalt negyedkörív alaprajzú, külső lépcsők vezetnek fel. – Az üzem megindulása után az ország minden részéből verbuvált munkásfiatalokat megtanították a gépek kezelésére és a selyemgombolyításra. Annak ellenére, hogy Townson angol utazó 1793-ban elhagyott ép.-ként említi, nyilván átmeneti szünetelés után folytatták a munkát, mert 1814-ben, amikor Mazzucato 92 éves korában meghalt, az üzemet Roscogni Károly selyemgyáros vette át és 1830-ig üzemeltette. – Az ép.-et a 19. sz. végén lakóházzá alakították át, belsejét válaszfalakkal osztották meg, majd eredeti jellegét eltorzító több átalakítást végeztek rajta, ablakainak egy részét befalazták, sőt a jellegzetes főhomlok-

Az óbudai selyemgombolyító udvara

Az óbudai selyemgombolyító

zati lépcső egyik karját elbontották. Az elhanyagolt állapotban lévő ép.-et, amelyet ovális alakja miatt a környékbeliek népszerűen „Rundel-ház"-nak neveznek, 1955–56-ban Pfannl Egon restaurálta, helyreállítva az eredeti homlokzatot az elpusztított lépcsőkarral együtt. A többször felújított ép. belső udvarát a legutóbbi átalakításkor üvegtetővel fedték be, alatta egy kellemes társalgót rendeztek be. Az ép.-ben jelenleg a M. Kulturális Kamara, a Közép- és Kelet-európai Környezetvédő Központ és a Közművelődési Információs Int. működik. – *Irod.* Kósa János: A budapesti selyemipar kialakulása (Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IX. köt., 1939).

Óbudai Szeszgyár: →*szeszipar*

Óbudai-sziget, *Hajógyári-sziget:* 2,5 km hosszú, 108 ha területű sziget a főv. Duna-szakasz aquincumi partja közelében. Alapja a meder oligocén anyagára támaszkodik, felette pleisztocén végi kavics és homok rétegződik. Felszínét csak a legmagasabb árvizek öntik el (1965). D-i végébe mélyül az egykori *M. Hajó- és Darugyár* volt óbudai gyárának 1 km hosszú, 8,6 ha felszínű természetes öble, melyet mesterségesen 1,6 m mélyen tartottak. Javítóműhellyel felszerelt belső része téli kikötő, külső fele a hajógyár szerelőmedencéje volt. Az ~ É-i felében állott az aquincumi →*római helytartói palota,* melynek rekonstrukciós rajza az →*Aquincumi Múzeum*ban található.

óbudai színjátszás: Óbuda 1873-ig önálló város volt, csak az egyesítéskor vált a főv. részévé. Színházi múltjára a két római kori amfiteátrum romjain kívül kevés adat utal. A 17. sz. végén – török hatásra – árnyjátékokat játszottak itt, majd a 19. sz. első harmadában rövid ideig egy jiddis (lengyelzsidó), majd 1849-ben egy vándortársulat tartott előadásokat. A század második felétől több társulat kereste fel Óbudát: 1864-ben Keszy József társulata sikerrel adta elő Tóth Kálmán *Dobó Katica vagy az egri szép napok* c. népszínművét. 1874-ben Kőmíves Imre és Lókai Antal társulata tartott előadásokat. Goldberger Imre 1892 nyarán faszínházat épített, amelyet ifj. Károlyi Lajos társulata nyitott meg Hirschfeld-Szentpétery *Tündérlak Magyarhonban* c. népszínművével. A színkört 1893-ban Rakodczay Pál, 1895-ben Halmay Imre vette át, aki Katona *Bánk bán*ját adta elő, a címszerepben Molnár Lászlóval. Óbuda első és eddig egyetlen kőszínháza, az óbudai →*Kisfaludy Színház* 1897-ben nyílt meg, s 1944-ben elpusztult. 1924-ben az óbudai gázgyár ép.-ében nyílt meg a rövid életű *Gázgyári Színház*.

óbudai Szűz Mária-templom: az *óbudai káptalan* 14. sz.-i újjáépítését követően, attól D-re emelt középkori templom. Valószínűleg egy korábbi Mária-kápolna helyén épült fel, amelyet 1311-ben egy oklevél a kis káptalan templomaként említ. Az ~ munkálatai Erzsébet királynő nagy építkezései idején, az *óbudai királyi várral* és az *óbudai klarissza kolostor*ral egyidőben folytak. A káptalan átépítését követően, 1348-ra készült el az ~. A háromhajós

templomhoz hosszú, sokszög záródású, támpilléres főszentély, és két hasonló kiképzésű, rövid mellékszentély csatlakozott. A templom hajóját négy pillérpár osztotta, és csarnok kiképzésű volt. Bejárata az eredetileg torony nélküli Ny-i homlokzaton nyílt, a torony és az É-i sekrestye egy második építési periódusban keletkezett. Figurális díszű, baldachinos kapuzatát timpanonos és mérműves lezáródással alakították ki. Falait mérműves ablakok és freskók díszítették. A széles kereszthház és a hajó között szentélyrekesztő húzódott. Maradványait a mai III. Fő tér mellett tárták fel.

Óbudai Társaskör: az Árpád híd közelében, a III. Kiskorona u. 17. sz. alatt, 1816-ban épült, műemlékjellegű épületben működő művelődési intézmény, a két világháború között jól ismert *Társas Kör* utóda. Az Óbudai Társaskör 1990-től viseli jelenlegi nevét, korábban Frankel Leó, ill. Óbudai Művelődési Központ néven működött. Rendezvényeinek zöme zenei hangverseny (Liszt Ferenc Kamarazenekar, Budapesti Vonósok, Óbudai Albert Schweitzer Kamarazenekar és Kórus, Budapest Ragtime Band), előadóest, szabadtéri előadás, kiállítás.

óbudai téglagyártás: Óbuda területén a téglagyártás 1900 éves múltra tekint vissza. *Aquincum* római lakói nagy mennyiségben használták az égetett agyagtéglákat, melyekbe készítőik bélyegzőiket is belenyomták. Az ~ folyamatossága a középkortól napjainkig nem szakadt meg. Gerincét azok a telepek és üzemek képezték, ill. képezik, melyek az ún. *kiscelli agyagvonulat*ra telepítve helyezkednek el a Bécsi út mentén egészen Pilisborosjenőig. Az itt található kék agyag Közép-Európa legkiválóbb cserépanyaga. A nagyüzemi téglagyártás azonban csak a 19. sz. második felében indult meg Bp. nagyvárossá válásával egyidőben. A vállalkozásokat a táblázat mutatja. A táblázatban felsorolt vállalatok mindennemű kézi és sajtolt falitéglát és cserepet készítettek, de nagyobbik részüknél a folyamatos munka feltételei nem voltak biztosítva, termelésük évente 4–5 hónapot is szünetelt. A gazd. fellendülés és pangás hullámzásai következtében a kisebb gyárak megszűntek, ill. tőkeerős csoportok birtokába kerültek, mint a *Drasche*, a *Bohn Testvérek* és a Nagybátonyi-Újlaki Egyesült Iparművek Rt. Az 1948. évi államosítás után az óbudai téglagyárak a legfontosabb elődei lettek az 1963-ban alakult →*Budai Tégla- és Cserépipari Vállalat*nak.

óbudai temető: →*Új óbudai köztemető*

Óbudai Torna Egylet, *OTE:* Óbuda első sportegylete. 1872. jún.-ban alakult. Működését tornával kezdte, később sportágai közé felvette a korcsolyázást, vívást, teniszt, atlétikát, labdarúgást, úszást, turisztikát is. Atlétái és tornászai több m. bajnokságot nyertek. 1945 után szűnt meg. – *Irod.* Hilbert Vilmos: Az Óbudai Torna Egylet története 1872–1896 (Bp., 1897).

Óbudai zsidó temető: megszűnt temető a mai III. Laktanya u. és a Duna-part közötti területen. Az 1760-as évek végén nyílt meg, és 1890 körül szűnt meg. Az 1930-as években kiürítették.

óbudai zsinagóga (III. Lajos u. 163.): klasszicista stílusban Landherr András tervei alapján épült (1820–21). Főhomlokzatán hatoszlopos kompozitfejes előcsarnok van, fölötte háromszögű oromzattal. Belseje háromboltszakaszos terem. Építészeti érdekessége, hogy a felvidéki zsinagógák mintájára a centrálisan elhelyezett almemort (olvasóemelvényt) baldachinszerűen négy oszlop veszi körül. A templomban működött Münz Mózes főrabbi és a tudományos tevékenységével nevet szerzett Wellesz Gyula. Az 1930-as években itt rendezték be az óbudai *Zsidó Múz.*-ot. Ennek anyaga jelenleg az →*Or-*

Az Óbudai-sziget

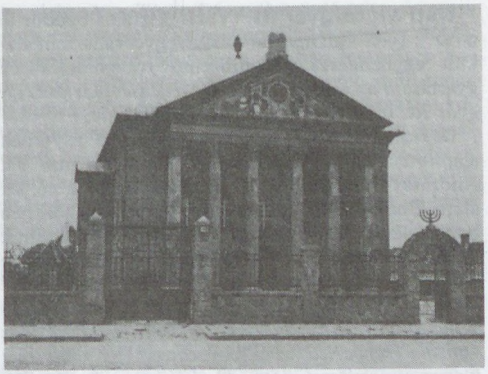

Az óbudai zsinagóga

szágos Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény keretében látható. Háborús sérüléseiből Csemegi József állította helyre. 1986 óta az MTV stúdiója.

Óbuda MÁV állomás: az esztergomi vasútvonal és a *BHÉV* szentendrei vonala közötti csatlakozó állomás. A villamos üzemű csatlakozás ~ és Aquincum BHÉV állomás között a *jobb parti körvasút*nak a BHÉV által való átvételekor (1928) épült meg. ~ról kiindulva a BHÉV 1969-ig személyforgalmat is bonyolított.

Óbuda Mezőgazdasági és Kertészeti Termelőszövetkezet (Budakalász; József Attila u. 75.): jogelődje 1948 őszén alakult Békásmegyeren, 173 kh-on, *Vörös Csillag* néven. Időközben több kisebb egység (Ady, Bem, Dózsa, Petőfi, II. Rákóczi Ferenc, Bécsi úti Kertészeti Tsz, Óbudai Kertgazdaság, Új Élet Tsz) csatlakozásával 1965-ben 1118 kh-on alakult meg az *Óbudai Egyetértés Termelőszövetkezet*. Az ~ nevet 1966-ban vette fel. A főv. ÉNy-i részétől a Duna-kanyarig terjedő területen gazdálkodik, Óbuda, Békásmegyer, Budakalász, Pomáz, Szentendre térségében. Az ~ kialakulása 1948-tól 1978-ig tartott, több szakaszban, a helyi kisebb termelőszövetkezetek egyesülésével. Az ~ tevékenységi köre: szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés, halászat, kertészet (tulajdonában van Közép-Európa legnagyobb dísznövény-szaporítóanyagot előállító üzeme, üvegházainak területe: 10,5 ha). Ezekhez kapcsolódik elsődleges élelmiszerfeldolgozás, kiskereskedelmi bolthálózat. Az ~ gesztora az Iparszerű Dísznövénytermesztési Rendszernek (IDR).

Óbuda mezőváros törvényszéke: Zichy Miklósnak, a község földesurának 1746-ban kiadott utasítása szerint a lakosság felett az úriszék ítélkezett, kisebb ügyek azonban az óbudai bíró hatáskörébe tartoztak. Pest megye 1840-ben a mezővárossá előlépett község bíráját a szóbeli perek bíróságának hatáskörével ruházta fel. ~ 1861-ben alakult meg az az évi ogy.-en elfogadott törvénykezési szabályok alapján; ítéletei ellen a kir. táblához lehetett fellebbezni. Emellett az 1868. LIV. tc. értelmében 1869-től fogva egyesbíróság működött, amelynek illetékessége 300 forint értéket meg nem haladó keresetekre terjedt ki. Az egyesbíróság ~vel együtt az igazságügy orsz. átszervezését tv.-be iktató 1871. XXI. tc. életbe lépésével szűnt meg.

Óbudaörs: középkori falu a budai oldalon. A visegrádi apátság, később pálos perjelség és a garamszentbenedeki apát birtokában levő település az ürömi vasútállomástól D-re fekvő hegylejtőn helyezkedett el. Szőlőire többször rátette a kezét az óbudai várnagy. A két apát között is ellentét volt, mert 1309 után a visegrádiak többször leszüretelték az egész területet. Területére időnként igényt tartottak óbu-

Téglaipari vállalkozások Óbudán a 19. sz. második felében

A gyár neve	Telephelye	Alapítási éve	Foglalkoztatott munkáslétszáma (fő)	Gépeinek teljesítőképessége (Lóerő, HP)
			1894/1895	
1. Első dunai gőztéglagyár	III. Szentendrei út	1860	130	12
2. Egyesült Tégla- és Cementgyár Rt.	III. Szépvölgyi út 15.	1865	220	nincs adat
3. Kőszénbánya és Téglagyár Rt.	III. Retek u. 83.	1868	240	30
4. Újlaki Tégla és Mészégető Rt. magába olvasztotta: 1891-ben Kunwald Jakab gyárát	III. Bécsi út 134–136.	1868	1000	600
	III. Bécsi út 86.	1867	nincs adat	nincs adat
1893-ban a Murchel család gyárát	III. Bécsi út 134.	1867	nincs adat	nincs adat
5. „Olga" gőztéglagyár	III. Bécsi út 4143. hrsz.	1884	70	35
6. Schwarcz József-féle óbudai „Victoria" gőztéglagyár	III. Bécsi út 168.	1894	140	.
7. Budapesti Téglagyár Rt.	III. Bécsi út 2135. hrsz.	1894	500	100

dai polgárok, az óbudai klarissza kolostor és a fehéregyházi pálos kolostor. A 14. sz.-ban ~ még falu, de később elpusztul, mert jobbágyai szőlőket telepítenek, amelyeket eladnak az óbudai polgároknak. A pénzen a városba költöznek, megszabadulva a földesúri terhektől. Az új birtokosok nem fizetnek a földesuraknak, sőt rétjeit is használják. A 14. sz.-tól a polgárok szinte szabadon adják-veszik a szőlőket, amelyeket gyakran Óbudához is számítanak.

Óbuda-Újlak revitalizáció (II–III. ker.): területrendezésével az FKT1937-ben jóváhagyott nagyszabású terve foglalkozott, ezt követően az 1979-ben kiírt tervpályázat alapján készült részletes rendezési terv. A rendezési tervben 1900 lakás építése és közel 500 lakás bontása szerepelt. A beépítési tervvel szemben Kévés György építész és munkatársai kidolgozták a revitalizáció programját, amely a terület eredeti jellegét kísérli meg visszaállítani. Az Ürömi út–Lajos u.–Kecske u.–Szépvölgyi út által határolt terület revitalizációs programját végül is 1987-ben fogadta el a két ker. és a Főv. Tanácsa, ezt követően indultak el a bontási és a közművesítési munkák. Rendezési terv: Szenczi Ottó, Liszkay Krisztina, Kósa Emőke.

Ocsaer Strasse: →*Soroksári út*

ócskapiac, *zsibvásár:* az 1848–1849-es szabadságharcot követő önkényuralom éveiben alakult ki, amikor a mai Operaház és a Drechsler-palota helyén a szabadságharcban résztvevő és az osztrákok által elítélt pest-budai és vidéki hazafiak ingóságait folyamatosan elárverezték. Az Operaház építésének megkezdése után, 1870-ben a „zsidópiacnak" is nevezett zsibvásárt az Újvásártérre (V. Erzsébet tér) helyezték át, ahol a házalók a főv.-ban összevásárolt használt ingóságokat árusították. Itt értékesítették az adóhátralékok miatt lefoglalt ingóságokat is. Az ócskapiacot 1898-ban a Teleki térre költöztették át, ahol az árusok részére egyszerű csarnokok és primitív bódék épültek. – A II. vh. után az ~ot az Ecseri, majd a Nagykőrösi útra telepítették át.

Oczaer Strasse: →*Soroksári út*

Ódry Árpád Otthon (VI. Lendvay u. 13.): színészotthon idős színészek számára. A →*Jászai Mari Otthon* megnyitása után 1950-ben létesült Gobbi Hilda szorgalmazására. 1985-ben korszerűsítették és felújították.

Ódry Színpad (VIII. Vas u. 2/c): kamaraszínpad a →*Színház és Filmművészeti Főiskola* ép.-ében. A 350 személyes színház 1959. febr. 19-én nyílt meg, mint a főisk. házi színpada (itt mutatják be a vizsgaelőadásokat is), ill. egyes színházak kísérleti színháza, kamaraszínpada. 1965–67 között a →*Vígszínház* kamaraszínházaként is működött.

Oesterreicher Manes József (Óbuda, ?–Bécs, 1832): orvos. 1782-ben szerzett diplomát Pesten. ~ volt hazánkban az első zsidó vallású orvos, aki megkapta ezt a képesítést. Ásványvízkutatással foglalkozott. Elvégezte a budai és a balatonfüredi gyógyforrások vegyi elemzését. Elsőként vezette be az elektromos gyógykezelést. – *M. Analyisis aquarum Budentium...* (Bécs, 1781); *Természeti csodálatos magyar sóval való hasznos orvosi tapasztalatok* (h. n., 1801).

Oetl Motorgyár Rt. (VIII. Asztalos Sándor u. 9–12.): 1988-ban magyar–olasz vegyesváll.-ként alakult egyhengeres benzinüzemű robbanómotorok gyártására az egykori *Oetl Antal Vasöntöde és Gépgyár Rt.* helyén. (→*Gábor Áron Gépgyár*)

Officina Könyvkiadó: Löbl Dávid 1875-ben alapított nyomdát és papírkereskedést a mai VI. Andrássy út elején, majd a VI. Nagymező u. 26. sz. alatt. Unokái, Ödön és Dezső a 30-as évek közepén hozták létre az ~t. Elsősorban bibliofil sorozatok készültek műhelyükben: az *Officina Képeskönyvek* (tájak, városok, néprajzi és művészeti témájú kis képes monográfiák Kenyeres Imre és Trencsényi Waldapfel Imre szerkesztésében 1937–45 között), az *Officina Hungarica* (az előbbi sorozat egyes darabjai idegen nyelveken 1938–48 között), az *Officina Könyvtár* (a világirodalom kisebb terjedelmű, jelentős alkotásai 105 kötetben 1941–49 között) és az *Officina Kétnyelvű Könyvtára.* A nyomdát és a kiadót 1950-ben államosították.

Offset és Játékkártya Nyomda (VII. Városligeti fasor 47–49.): jogelődje az 1869-ben alapított *Első Magyar Kártyagyár Rt.*, amelyet 1950-ben *Magyar Játékkártyagyár Rt., Piatnik Nándor és Fiai* néven államosítottak, egyidejűleg beolvasztották a Klösz György Grafikai Műintézet Rt.-t, a Kogutovich és Társa Rt.-t, továbbá a M. Földrajzi Int. államosításából létrejött Offset Nyomdát. A 60-as években a váll. tovább bővült a Typopress Nyomdával, valamint a Plakát és Címke Nyomdával és az Alföldi Cipőgyár Szitanyomó Üzemével. Jelenlegi nevét 1974-ben kapta. A nyomda az íves offsettechnológiával előállítható termékek széles skáláját készíti. Gyártmányai: játékkártyák, plakátok, térképek, naptárak, címkék, képeslevelezőlapok, kifestőkönyvek, gyermekkönyvek, poszterek, vegyes nyomtatványok.

Ofnerischer Mercurius: teljes nevén *Wochentlich zweymal neuankommender Mercurius,* az első mo.-i német nyelvű hírlap. 1730 dec.-ében indult meg Budán Nottenstein János György kiadásában. Utolsó ismert száma 1738-ból való, de valószínűleg tovább élt. Híreit szinte kizárólag a Wiener Zeitungból vette át, s így m. vagy éppen helyi vonatkozású anyaga igen kevés. Érdekessége, hogy már hirdetéseket is közölt: legtöbbször könyveket ajánlott az olvasóknak. Szerk.-je nem ismeretes.

Ofner Tagstheater in der Christinenstadt: →*Budai Színkör*

OFOTÉRT: →*Optikai, Finommechanikai és Fotócikkeket Értékesítő Vállalat*

Ófő u.: →*Margit körút*

Óhegy (X. ker.): 148 m magas kiemelkedés Kőbánya–Kispest vasútállomás közelében. Térségében eredt a ma már nem létező Városligeti-patak, amely ÉNy-i irányban folyva a Városligeti-tó helyén ömlött az egyik régi Duna-ágba. Régebben virágzó szőlőtermelés folyt itt. Ennek emléke a műemléki jellegű →*Csősztorony* (X. Harmat u. 31.) és a Szőlőhegy u. Az ~ alatt több mint 30 km hosszú mesterséges pincerendszer rejtőzik →*Kőbányán* a Kőrösi Csoma úttól kezdődően a Maglódi út mentén a régi Haggenmacher-féle sörgyárig, majd elkanyarodva a Li-

get térig. A →*Tétényi-fennsík*ot fedő lajta- és szarmata mészkővel azonos képződményeket a kőben szegény pesti oldalon a 17. sz.-ban intenzíven bányászták építkezések céljaira. A hegybe vájt üregek és pincék a kezdetleges, szakszerűtlen bányászat következtében életveszélyessé váltak, s a múlt század végén beszüntették a bányászatot. Azóta a pincék előbb bortárolásra szolgáltak, majd a sörgyárak építésének alapjává váltak. Fölöttük épültek a híres kőbányai sörgyárak.

Óhegy u. (X. Kápolna tér–Kada u.): **2. sz.:** Kőbánya régi isk.-ja (1860). – **50. sz.:** lh. (Hild József, 1865).

Ojság, Az: →*Az Ojság*

ókatolikusok: mozgalmuk 1870-ben Németo.-ban jött létre a pápa egyetemes püspöksége és a csalatkozhatatlanság dogmája elleni tiltakozás jegyében. Az ókatolikus eszmék még a múlt század végén terjedtek el hazánkban. Hamarosan néhány száz fős ókatolikus egyházközség jött létre Bp.-en, melynek 1910-ig Kubinyi Viktor volt a vezetője. A két vh. között Bp.-en letelepedett lengyelek között voltak ókatolikusok. – 1950-ben az egyház feloszlott. 1956 szept.-ben újjászerveződött. 1974 után a bp.-i gyülekezet és az ókatolikus mozgalom megszűnt. – *Irod.* Harsányi László: Ókatolikusok Magyarországon (Világosság, 1989. 1.).

OKGT: →*Magyar Olaj- és Gázipari Rt.*

OKHB: →*Országos Kereskedelmi és Hitelbank Rt.*

OKI: →*Johan Béla Országos Közegészségügyi Intézet*

OKISZ LABOR, *Ipari Szövetkezeti Szervező- és Ruházati Laboratórium* (XIV. Ungvár u. 64–66.): 1952-ben alakult a váll. azzal a céllal, hogy a ruházati szövetkezeteket divattervezéssel, sorozatmintákkal és műszaki dokumentációkkal lássa el, valamint technológiai szervezéssel segítse. Az ~nak Bp.-en nyolc, vidéken két üzlete működik.

Október 6. u. (V. József Attila u.–Szabadság tér): 1803-ban Raktár u., az 1817-es u.jegyzék szerint már Bálvány u., 1941-től *Teleki Pál u.* 1953-ban kapta mai nevét. Házainak javát a kor klasszicista mesterei építették, azonban a századvég rohamos gazd. fejlődése nyomán nagyrészt eltűntek azok az ép.-ek is, melyeket az 1838-as árvíz és Hentzi ágyúi 1849-ben meghagytak. – Építészetileg értékes ép.-ei: **3. sz.:** háromemeletes, romantikus stílusú átjáróház a Sas u. 4. sz. felé. A klasszicista elemeket is tartalmazó ép. első emeletének első három ablaka gazdagabb keretezésű. A 2–7–2 ablakos homlokzat középső 7 ablakát a középrizalit, széleit 3 emelet magasságban falpillér fogja össze, a késő klasszicizmusban szokásos módon. A főpárkány fölött homlokzatát sima attika zárja le. Hátsó homlokzata 5–3–5 ablakos. *Hofrichter* József építette (1811), majd *Hild* József harmadik emelettel toldotta meg (1840) Almássy József részére, és 1844-ben egy szárnyat is épített hozzá Blüchdorn Lipót számára. – **5. sz.:** háromemeletes, romantikus stílusú átjáróház 11 ablakkal és oldalerkélyekkel, falpilléres kapualjjal; hátsó homlokzatán a Sas u. felé 13 ablakkal, melynek eredeti emeletes részét *Pollack* Mihály építette

Az Október 6. u. 7. sz. ház

Az Október 6. u. 7. sz. ház udvara

(1820) Kappel Frigyes részére. A házat Hild József építette ki háromemeletesre (1845). Harmadik – udvari – lépcsőházánál férfimaszkos vízköpőjű klasszicista kútja van, mely egykor jó vizéről volt nevezetes. Szép, hangulatos udvara van. – **7/a sz.:** volt *Marczibányi-palota*, a klasszicista →*Lipótváros* egyik legjelentősebb ép.-e. A nagyméretű és gazdag architektúrájú palotát 1830–33 között Hild József építette a mai Október 6. u. 7. sz. telken Marczibányi Márton, Szerém vm. ogy.-i követe részére. Sajnos a gyakori építések kivetkőztették az ép.-et eredeti gazdag szépségéből. A külső reneszánsz átalakítását 1867–68 között Diescher József végezte. 1912-ben Hoepfner Guido harmadik emeletet épített rá. A Palota első emeletén díszteremsor, körszalon, freskós dongaboltozatos terem volt, továbbá Marczibányi kör alakú könyvtárszobája, kupoláján Ganymedes elrablását ábrázoló freskóval. Az első emeleti ablakok féloszlopokkal kereteltek, a párkány alatt görög fríz húzódik. Az épület oldalhomlokzata a *Zrínyi u.* felé, hátsó homlokzata a *Sas u.* felé nyílik. Kapualja kazettás boltozatú, vájatos oszlopokkal. A palotát 1866-ban a *Magyar Földhitel Intézet* vette meg. Bár ekkor Wieser Ferenc építőmester a palotabelsőt is jelentősen átépítette, mégis az első emeleti helyiségek még őriznek valamit az eredetiből. – **13. sz.:** lh. (Kriegler Sándor, 1909). – **15. sz.:** *Schifferház* (Román Miklós és Ernő, 1911). – **16–18. sz.:** lh. (Székely Dezső, 1910). – **19. sz.:** lh. (Quittner Zsigmond, 1911). – **22. sz.:** ún. *Ürményi-ház:* háromemeletes, klasszicista stílusú sarokház 4–5–4 ablakkal, szárnyain rozettasoros díszszalaggal a második emelet könyöklőpárkánya alatt. Kapualja boltozott; oldalhomlokzata az *Arany János u.* 17. felé 3–5–3 ablakos, az Arany János u. 15. sz. lakóházzal együtt korai klasszicista típust képvisel. Udvarában kút és klasszicista folyosórácsok vannak. Lépcsőháza hat orsópilléres, vasrácskorlátos, Kasselik Fidél építette (1812) Ürményi József számára. Udvari szárnya Kasselik Ferenc műve (1842). – *Irod.* Pásztor Mihály: A százötven éves Lipótváros (Bp., 1940); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Október 29. tér: →*Roosevelt tér*

Oktogon (VI. ker.): a *Nagykrt.* és az *Andrássy út* kereszteződésében fekvő, nyolcszög alakú tér, melyre neve is utal (*Nyolcszög*, azaz *Oktogon*). Helyén a *Sugárút* (ma Andrássy út) kiépítéséig mély gödör állt, melyet 1872-ben feltöltöttek. 1873–74-ben épült fel a teret övező négy eklektikus ép., méltó lezárásaként a Sugárút addig elkészült szakaszának. A főv. egyik legforgalmasabb közlekedési csomópontja. 1945–90 között neve *November 7. tér.*

Oktogon Gyógyszertár (VI. Erzsébet krt. 61.): az egyik legnagyobb múltú főv. gyógyszertár. A Szentháromsághoz nevű patikát 1786-ban alapította Beer József Kajetán. 1789-ben utóda, Farkas István a Krisztinavárosból a Tabánba helyezte át. 1923-

Az Oktogon 1896-ban

ban Gaál Endre, az akkori tulajdonos Pestre költöztette, akkor készült a mai neobarokk bútorzat, s azóta használja mai nevét.

olajárus, *olajkár:* gyógy-, böjt idején pedig étolajat árusító felvidéki szlovák. Az ~ már a török által megszállt Budán ismert volt. A késmárki Buchholz György által törpefenyőből készített gyógyolajat 1664-től az ~ok tették ismertté. 1786-ban 3000 ~ járta a világot, közülük sok megfordult Pesten és Budán. A 19. sz. első évtizedeiben számuk alaposan megfogyatkozott. Gyógyolajat patikusok árultak, étolajjal pedig a palotai és váci parasztasszonyok látták el a lakosságot.

Olajárus

olajipar: az ip.ág kezdetei a 19. sz. közepére nyúlnak vissza (→*Mautner és Guggenheim olajfinomító*), azonban az I. vh. végéig a finomítók, az olajgyárak a lelőhelyek mellett, azaz a főv.-on kívül települtek. A trianoni békeszerződés után elcsatolt területek (pl. Galícia) kieső termelését külföldi, főleg romániai nyersolajjal próbálták pótolni (→*Csepeli Kőolajipari Vállalat*). A hazai kőolajfeldolgozás 1937-ben lendült fel, elsősorban a lispei olaj kitermelésével. A nyolc finomító a II. vh. alatt nagyrészt megsemmisült. Az újjáépítés után a lelőhelyek mellé, tehát ismét a főv.-on kívül települtek a feldolgozó üzemek. Bp.-en az ~ háttérint.-ei: gépgyár (→*Budapesti Kőolajipari Gépgyár*), kutató- és tervező-int.-ek, kereskedelmi váll.-ok (→*OLAJTERV Olajipari Fővállalkozó és Tervező Rt., ÁFOR, Geofizikai Kutató Vállalat* stb.) találhatók. E cégeket orsz. szinten 1957-től az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt fogta össze, 1990–91-ben azonban rt.-k jöttek létre az addig áll. váll.-okból.

Olajipari Fővállalkozó és Tervező Vállalat: →*OLAJTERV Olajipari Fővállalkozó és Tervező Rt.*

Olajipari Társaság Rt.: →*Rákospalotai Növényolajgyár*

OLAJTERV Olajipari Fővállalkozó és Tervező Rt. (XI. Október huszonharmadika u. 16.): 1962-ben vált ki a →*Vegyiműveket Tervező Vállalat*ból. Profilja: fővállalkozások komplex megvalósítása, kőolajfeldolgozással és -szállítással kapcsolatos létesítmények, gáztárolók, vezetékrendszerek, szivattyúállomások stb. tervezése, megvalósítása a kiegészítő szolgáltatásokkal együtt, technológiai fejlesztés. Főbb létesítményei: Testvériség, Adria, Barátság kőolajvezeték, dorogi hulladékmegsemmisítő, kompresszorállomások. Dolgozott Irakban és Kuvaitban is. Önálló irodája működik Szegeden és Algyőn, a *Forcyl Kft.* szellemi szabadalmakkal foglalkozik. Az *OKGT*-hez tartozó váll. 1991-ben rt.-vé alakult át.

Olasz fasor: →*Szilágyi Erzsébet fasor*

Olasz Intézet, *Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria* (VIII. Bródy Sándor u. 8.): az olasz áll. bp.-i kulturális int.-e. A *régi képviselőház* ép.-ét 1942-ben kapta meg az olasz áll., az int. azonban csak 1946-ban kezdett működni. Célja az olasz nyelv tanítása, az olasz művelődés és művészet megismertetése, az Olaszo.-ba utazó m.-ok kulturális információkkal történő segítése.

Az Olasz Intézet

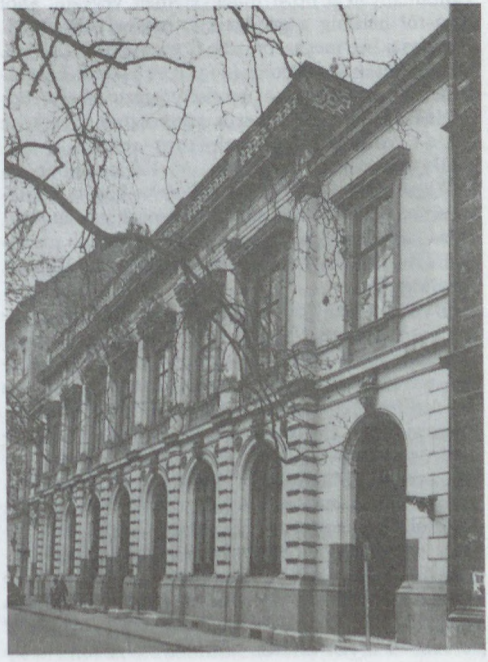

olasz kereskedők: a középkorban már szerepet játszottak Buda gazd. életében. Nagyobb jelentőségre a 14. sz.-ban tettek szert, amikor külön u.-ban (Olasz u., ma: I. Országház u.) telepedtek meg. Pénzemberek, kincstári bérlők és főleg luxuscikkkereskedők voltak. Többségük firenzei eredetű volt (pl. Franciscus Bernardi), de jelentős szerepe volt a páduai Szerecsen családnak is. Zsigmond kir. 1403-ban lefoglaltatta az olaszok vagyonát. A 15. sz. második felében újra nagy számban voltak Budán, és Mátyás jelentős kiváltságokat adott nekik. A legjelentősebbek voltak: a firenzei Raggione Bontempi és a velencei de la Seda családok.

Olcsai Kiss Zoltán (Szalafő, 1895–Bp., 1981): szobrász, Munkácsy-díjas (1953), Kossuth-díjas (1959), érdemes művész (1969), SZOT-díjas (1980). 1914-ben iratkozott be a Képzőművészeti Főisk.-ra, de mindjárt bevonult katonának. Az orosz fronton fogságba esett. 1921-ben Bécsbe, majd Párizsba emigrált. Ott fejezte be tanulmányait és fejtette ki művészi tevékenységét. 1945-ben tért haza, 1947–49-ben bábfilmeket készített, 1950–51-ben az Iparművészeti Főisk. tanára volt. Szobrait a középkori stílusokra emlékeztető szerkesztés és nyugodt egyszerűség jellemzi. Bp.-i alkotásai: *Munkásmozgalmi emlékmű* a Kerepesi temetőben (1959), a *Tanácsköztársaság vezetőinek emlékműve* a Ludovika téren (1969–91), *Don Quijote* a kőbányai Rottenbiller parkban (1970).

Oldalút: →*Guckler út*

Olimpiai Csarnok: a →*Nemzeti Sportcsarnok*hoz tartozó, a 15 × 18 méteres kondicionáló és dobócsarnokkal együtt 1971-ben létesült, 3024 m² alapterületű, nézőtér nélküli fedett atlétikai pálya.

Oltay Károly (Bp., 1881–Bp., 1955): mérnök. Tanulmányait a bp.-i műegyetemen végezte, ahol 1913-tól haláláig a geodézia r. tanára volt. A M. Geodéziai Int. megszervezője és vezetője (1927). Bp. városmérésének vezetője (1932). A II. vh.-ban elpusztult hidak geodéziai mérését végezte a helyrehozatalnál. Mérőműszereket is szerkesztett. Szerk.-je volt a *Geodéziai Közlöny*nek (1925–49).

Olympia: varietészínház a *Városliget*ben, a →*Magyar Műszínkör* mellett 1896–99 között. Varietéműsor mellett vidám egyfelvonásosokat is játszott, s a m. „brettli" első otthona volt. Ismertebb művészei: Újvári Károly, Hunyadi Emil, Roland Róbert, Ferenczy Károly.

Olympia Szálloda (XII. Eötvös út 40.): 1972-ben, a Vadászati Világkiállítás évében nyílt meg. Farkasdy Zoltán tervezte. A Pannónia Hotels Rt.-hez tartozik. Bp. egyik legmagasabb pontján, a →*Sváb-hegy*en található, festői környezetben. Négycsillagos, 168 szobával rendelkezik (12 apartman, 105 kétágyas, 51 egyágyas, fürdőszobával, zuhanyozóval). Malomkerék étterme 120 férőhelyes, cigányzenével, m.-os ételekkel. Evergreen étterme 80 férőhelyes, zongora-orgona muzsikával, nemzetközi ételkínálattal rendelkezik. Konferenciaközpontjában a Coubertin terem 120 fő, a Marco Polo terem 30 fő, két tárgyalószoba 12–12 fő befogadására alkalmas. Edzőközpontjában télen is működő fűtött szabadtéri úszómedence, finn szauna, kondicionáló terem, három teniszpálya található. Két souvenir üzlet, fodrász, nappali és éjszakai bár áll a vendégek rendelkezésére.

OMÁV: →*Osztrák Államvasúttársaság*

OMIKE-Színház: 1938-ban a Zsidó Hitközség és az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) támogatásával létesített színház. Az állásukat vesztett zsidó színészekből, zenészekből, karmesterekből stb. verbuvált gárda 1942-ig működött a Goldmark teremben (VII. Wesselényi u. 7.), ahol az ~ mártírjainak emlékét emléktábla őrzi.

OMKER Rt.: →*Orvosi Műszerkereskedelmi Rt.*

Omnia Kabaré: →*Talkie Kabaré*

omnibusz ⟨lat. „mindenki számára"⟩: ~ elnevezéssel jelölték az országúti postakocsi-közlekedés mintájára a nagyvárosok belső közúti tömegforgalmának lebonyolítására elsőként használt s később ált.-an elterjedtté vált közforgalmi eszközt, a lóvontatású, több személyt befogadó társaskocsit. Az első rendszeres ~járat 1662-től közlekedett Párizsban. Pesten az első ~ 1832-től üzemelt a mai Atrium Hyatt Szálloda, a Vörösmarty téri MALÉV iroda és a Városliget között. Az ~ forgalmat két vállakozó kocsijai bonyolították az akkor nagyforgalmú Király u.-n át. Váll. engedélyeket az 1840-es évektől adtak ki a társaskocsi közlekedésére. Az 1860-as években sok vállalkozónak már több, mint 100 ~a volt forgalomban a három Duna-parti városban. Az ~járatok egyik legfrekventáltabb végpontja a Városliget maradt. – Az ~közlekedésre jellemző maradt a kisip. jelleg és a széttagoltság. Az ~ általában meglehetősen megbízhatatlan közlekedési kapcsolatot jelentett. A főv. egy 1884-ben kiadott szabályrendeletével sikertelenül igyekezett szabályozott viszonyokat kialakítani az ~közlekedés terén. Az 1890-es évek kezdetétől megfigyelhető egyesülési törekvések nyomán 1895-ben az ~közlekedés magánvállalkozói megalapították a →*Székesfővárosi Közlekedési Vállalat Rt.*-t. Ettől kezdve öt fővonalon tartottak fenn rendszeres forgalmat. – Az ~vonalak nagyobb emelkedőin, mint pl. a Lánchíd közepéig, vagy az Alagútban a Krisztinaváros felé menet két pár lóval vontatta a pestiek körében igen kedvelt, költők és zeneszerzők által „megénekelt" járműveket. A →*lóvasút*, majd a →*villamosvasút* versenye következtében mindinkább teret vesztő ~ váll.-ot 1914-ben a főv. vonta tulajdonába s tervek születtek az autóbuszközlekedés kifejlesztésével párhuzamos felszámolására. 1919-ben a Tanácsközt. időszakában a főv. népbiztosai rendeletben szabályozták a külterületi ~vonalak forgalmát. Ezután még több, mint tíz éven át volt Bp.-en ~közlekedés. Az utolsó ~ 1929. nov. 5-én közlekedett a mai XI. Villányi úton.

Omnibusz Utazási Iroda Kft. (V. Erzsébet téri autóbusz-pályaudvar, A épület): 1986-ban alapították 6,8 millió Ft alaptőkével. Nemzetközi tevékenységre jogosult utazásszervező és közvetítő. A bp.-i főirodán kívül egy-egy fiókja van Bp.-en és Cegléden. Tevékenységi köre: társas- és egyéni utaztatás, üdültetés Spanyolo.-ban, Olaszo.-ban, a görög és török tengerparton.

ONCSA: →*Országos Nép- és Családvédelmi Alap*

Onkológiai Intézet: →*Országos Onkológiai Intézet*

Opera Gyógyszertár (VI. Andrássy út 26.): védett bútorzatú patika. 1888-ban Török Sándor alapította a máig működő ~at, amelynek berendezése eklektikus-neoreneszánsz.

Operaház: →*Magyar Állami Operaház*

Opera Kávéház: 1888-ban nyílt meg a VI. Andrássy út 24. sz. alatt. Vágó László műépítész tervezte. Megfordultak itt az Operaház művészei, akiket Gara Arnold és Feiks Jenő festőművész megörökített. Többek között Mahler, Arthur Nikisch, Ybl Miklós, Liszt Ferenc, és híres énekesek vöröskréta rajzú portréja függött a kávéház fa lambériáján. – Az államosítást követő megszűnéséig többször modernizálták (pl. 1936-ban szalonnal bővült). Ma ezen a néven az Andrássy út 44. sz. alatt működik vendéglő.

Operettszínház: →*Fővárosi Operett Színház*

Optikai, Finommechanikai és Fotócikkeket Értékesítő Vállalat, *OFOTÉRT* (XIII. Reitter Ferenc u. 45–49.): a Belkereskedelmi Min. 1950-ben hozta létre, az ország hét fényképészeti és optikai cikkeket forgalmazó váll.-ának államosítását követően. Tevékenységi köre: optikai, fotó és műszaki cikkek értékesítése, optikai és fotószolgáltatások (komputeres szemvizsgálat, szemüvegkészítés, filmek hívása, nagyítása, félkemény kontaktlencse gyártás). Érdekelt profiljához közelálló hat gazd. társaságban (OPTINOVA, Proficolor, Tonus, Elektrofot, Datergon, Ezüstvisszanyerő). – 1992-ben a FOTEX Rt. vásárolta meg a céget.

Oracsek Ignác (?, 1720 körül–Esztergom, 1767): építőmester. 1750-től a budai kőművescéh tagja volt. Grassalkovich Antal ajánlotta a budai kir. vár építkezéseinek vezetésére, melyben jelentős szerepe volt.

Óra és Ékszerkereskedelmi Vállalat: →*OREX Óra-Ékszer Kereskedőház Rt.*

Óraplasztika (XI. Őrmezői lakótelep, Menyecske u.): a 24 db „Zodiákus" domborművel díszített, 8×8 m-es köztéri alkotást Vilt Tibor készítette. A mű anyaga beton és acél. Az elhelyezés építészeti tervét Albert Jenő építész készítette. 1983-ban állították fel.

Órás dzsámi: →*Mária Magdolna-templom*

Órások Szövetkezete (VII. Csengery u. 28.): 1951-ben 15 órás kisiparos alapította. Akkori főbb tevékenysége órajavítás és adás-vétel volt. 1953-ban bevezették az önálló szakmunkásképzést, 1966-ban a gyémántcsiszolást, 1967-ben a divatékszer- és óraláncgyártást, 1968-ban az autóműszer-javítást és a nagyóra-karbantartást, 1971-ben az aranyékszerjavítást, 1974-ben a hozott aranyból történő ékszerkészítést, 1990-ben a nemesfém-kiskereskedelmet, s külföldi tőkebevonást követően az óra- és divatékszer nagykereskedelmet is felvették tevékenységi körükbe. 1990-ben 45 főv. és 15 vidéki üzletük volt.

Óra út (XII. Tündér u.–Istenhegyi út): 7. sz.: védett földszintes villa. – 7/b sz.: védett eklektikus lh.

Óra-villa (XII. Diana u. 25.): földszintes, szabadon álló nyaraló 2–6–2 ablakkal, 7 dór oszloppal, kiugró középrésszel, oromzattal, benne órával. Mögötte földszintes présház épült, ennek 2–2 ablaka között 2 oszloppal (az 1960-as években lebontották). A klasszicista stílusú ép.-et 1843 táján építtette Hendrich Ferenc csokoládégyáros. 1849-ben Buda ostromakor itt volt Görgey Artúr főhadiszállása.

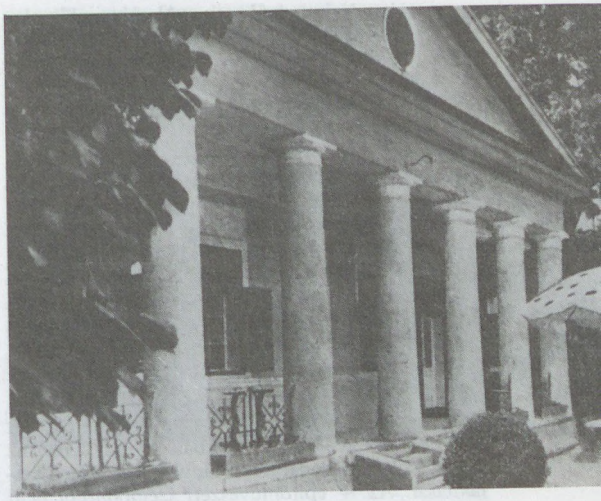

Az Óra-villa

Orbán Ferenc (Déva, 1874–Bp., 1961): építész. A bp.-i műegyetemen szerzett diplomát (1897). Pályája kezdetén Bécsben működött. 1908-tól Bp.-en az áll. felső építőipari isk. tanára volt. Tervezése szerint épült a főv.-ban a *Fehérvári úti isk.*, a volt *Hangya Szövetkezet* bp.-i tárháza és albertfalvai gyártelepe. – *M. Családi ház tervezése* (Bp., 1931).

Orbán-forrás: →*Orbán-hegy*

Orbán-hegy (XII. ker.): az →*Isten-hegy* és a →*Márton-hegy* között emelkedő alacsony hegy (296 m). Alapja →*budai márga*, amire lösz települt. A középkorban lejtőit a →*szerviták* szőlői borították. A régi közhit Szt. Orbánt tartotta a szőlők védőszentjének, ezért az ~ feltehetően itt felállított szobráról nyerte a nevét. A →*Martinovics-heggy*el összekötő nyergében (193 m) az Orbán tér több út találkozópontja. Itt áll a Gerlitzy-oltár, melyet a köztudat szerint eredetileg Martinovics és társai emlékére emeltek. Az 1938. júl.-ban az ~en Garády Sándor vezette ásatások során megtalálták a Sváb-hegyi középkori vízvezeték nyomait. Római emlékek is kerültek elő a tér környezetében. A tér szélén fakadt az Orbán-forrás (Ágnes-forrás, Fodor u.-i forrás), melynek vize évekkel ezelőtt, a forrás áthelyezése során megszökött. Környéke kertes villanegyed. – *Irod.* Pápa Miklós: Budai-hegység (Bp., 1966).

Orbán-hegyi-árok (XII. ker.): a →*Széchenyi-hegy* K-i lejtőjéről lefutó, az →*Orbán-hegy* D-i oldaláról időszakosan vizeket levezető, a →*Németvölgy*be torkolló völgy. A →*Márton-hegyi-árok*kal és a →*Karthauzi-völgy*gyel való egyesülése a Németvölgy.

Orczy László, br. (?, 1750–Pest, 1807): főispán. A pesti kir. kamara adminisztrátora, helytartótanácsos,

a nemesi bandériumok fővezére. Abaúj vm. főispánja, a M. Kamara alelnöke. A nemesi-nemzeti mozgalom egyik vezetője. Pest városának adományozta az Üllői út külső szakaszán üvegházakkal, szökőkúttal ellátott és virágokkal teleültetett, árnyékos ún. *Orczy-kert*et.

Orczy-ház: a mai Madách Imre tér és a Király u. sarkán állt kétemeletes, copf stílusú Mayerhoffer-házban 1730-ban fogadó létesült. Neve: Angyalhoz, Angyali Királyhoz. Később Angol Király néven szerepelt, így a Király u. névadójává vált. A kávéházzal, üzletekkel rendelkező házat br. *Orczy* József özvegye 1795-ben megvásárolta. A ház az új tulajdonosáról kapta a nevét. A régi Pest legnagyobb háztömbje volt. Az egykor háromhomlokzatos ház egységes homlokzati rendszere és az új szárnyak Zofahl Lőrinctől származnak (1829). Tagolása igen egyszerű volt, csupán egy-egy lapos pillérrendszerrel kiemelt nagyobb bejárat – enyhe rizalitban – bontotta meg az ablaksorok dísztelenségét, a kapualjak egyszerű kialakítását. Az ~ építőművészeti szempontból nem volt jelentős alkotás, de a város egyik gazd., történeti érdekessége. Már a 18. sz. végén az óbudai zsidó kereskedők céhházaként szolgált, és Európa gabonakereskedőinek zöme az ~ban lévő Orczy Kávéházban kötötte üzleteit. A kávéház mellett három vendéglő, mészárszék is volt az ép.-ben. 1856-ig az ~ban voltak a nyersbőrvásárok, de innen kitelepítették, mert a környék lakóinak egészségét veszélyeztette. Az ~ban lakott a fiatal *Vámbéry* Ármin, a később világhírű orientalista, s itt talált szállást a Pestre feljövő *Kiss* József költő. Az ~at 1936-ban lebontották, helyén ma a Madách téren lakó- és irodaházak állnak.

Orczy Kávéház: →*Orczy-ház*

Orczy-kert (VIII. ker.): az *Üllői út* külső szakaszában három majorság helyén az akkori Pest (1790) egyik legszebb angolparkját építtette az alapító *Orczy* László Petri Banharddal. Hanyatlása a →*Ludovika Akadémiá*nak történt átadásával 1830-ban kezdődött. A 23 ha-nyi parkterület még sokáig – bár korlátozott mértékben – nyilvános jellegű maradt, és a városi lakosság elől csak az újonnan létesült →*Népliget*re hivatkozással 1891-ben zárták el. A II. vh. után a kert területe mintegy 14 ha-ra csökkent, és területén több mint 10 intézmény működik. Az ~ ma kijelölt parkterület.

Orczy út (VIII. Orczy tér–Nagyvárad tér): a Nagyvárad tértől a Baross tér irányában hajdan városárok húzódott, s a városba tartó kocsik csak a vámházak érintésével juthattak be Pestre. A 19. sz. közepén a városárkokat megszüntették, s az Orczy tértől a Nagyvárad térig terjedő szakaszt ~nak nevezték el. 1957-ben az ~at a →*Fiumei út*hoz csatolták, a meghosszabbított útvonal neve *Mező Imre út* lett. 1990-ben kapta vissza eredeti hosszúságát és nevét.

Ordass Lajos, *Wolf* (Torzsa, 1901–Bp., 1978): ev. püspök. Bp.-en (1920–22), Halle an der Saaleban (1922–23), Sopronban (1923–24) teológiát hallgat. 1924-ben avatták lelkésszé, 1928-ban Svédo.-ban tanulmányutat tesz. 1941-től Bp.-Kelenföldön lelkész. 1937–41 között a Közép-Pest vármegyei (Pest Vármegyei Közép) Ev. Egyházmegye esperese, 1945-től a Bányai Ev. Egyházkerület püspöke. 1948-ban koholt vádak alapján két évi fegyházra ítélték. 1956-ban rehabilitálták. 1956. okt. 31-én átvette a *Dezséry* László lemondásával megüresedett püspöki

Az Orczy-ház 1896 körül

hivatalt. 1958-ban azonban újra elmozdították egyházkerülete éléről. Ettől kezdve – haláláig visszavonultan élt. 1957-ben az Ev. Világszövetség alelnökévé, 1963-ban elnökségének tiszteletbeli tagjává választotta. 1947-ben az allentowni (Pennsylvania, USA), 1951-ben a reykjaviki (Izland) egyetem avatja tiszteletbeli doktorává. – *F. m.:* Önéletrajzi írások I–II. (Bern, 1985). – *Irod.* Terray László: Nem tehetett mást (Bp., 1990).

OREX Óra-Ékszer Kereskedőház Rt., *OREX Rt.* (V. Bajcsy-Zsilinszky út 22.): jogelődjét 1950-ben, az államosítás eredményeként alapították meg. 1953-ban szervezetéről a boltokat leválasztva *Óra és Ékszer Nagykereskedelmi Vállalat*tá alakult, budapesti és a vidéki üzletei az Országos Kultúrcikk Kiskereskedelmi Váll.-hoz kerültek, majd a szervezetet megszüntetve, 1956-ban a boltokat visszaadták a nagy- és kiskereskedelmi tevékenységre szakosított *Óra és Ékszerkereskedelmi Vállalat*nak. – 1990-ben 100 boltjából 35 üzletet előprivatizáció keretében, 1991-ben árverés útján az ÁVÜ értékesített. Ebben az évben ~ néven (ÁVÜ és önkormányzati tulajdonban) rt.-vé alakult. Üzleteinek száma 60, ebből Bp.-en 19 található. – A váll. által alapított társaságok: értékesítésre a La Boutique Suisse; nemesfém-ékszer készítésre és javításra az Aranyműves Kft.; órás és aranyműves szerszámok, alkatrészek, valamint nemesfém- és óraértékesítésre a Centro Kft.; órajavításra, alkatrészértékesítésre a Tempora Kft.; valamint nemesfém- és óraértékesítésre a Darius Rt.

orfeumok: →*varieték és orfeumok*

ORFI: →*Országos Reuma- és Fizioterápiás Intézet*

Orion Hotel (I. Döbrentei u. 13.): 1985-ben épült Tantos Ferenc és Boronkay Gábor tervei szerint, Bp. II. vh. utáni első magánszállodájaként. Eredeti neve Viktoria volt. 1986-ban a Napsugár Üdülőépítő és Fenntartó Szövetkezet tulajdonába került, ekkor változott a neve ~re. 1988-tól a Pannonia Szálloda és Vendéglátó Váll. szerződéses szállodája, tulajdonosa továbbra is a Napsugár. A háromcsillagos, ötemeletes szállóban 30 fürdőszobás, légkondicionált szoba található.

Orion Rádió és Villamossági Vállalat (X. Jászberényi út 29.): elődváll.-át Kremeneczky János bécsi izzólámpagyáros 1913-ban alapította. Neve ekkor: *Magyar Wolframlámpagyár Rt.* A Váci út 74. sz. alatti üzemében korszerű wolframlámpákat gyártott. 1917-ben Magyar Wolframlámpagyár Kremeneczky János Rt. cégnév alatt működött. 1921-ben Kremeneczky János visszavásárolta az Egyesült Izzótól az időközben Kremeneczky Művek Villamossági Rt.-vé átalakult cég vagyonából átmenetileg birtokolt részvényeket. 1924-ben az *Orion Villamossági Rt.* nevet vette fel. Első izzólámpáit „Metallum" védjeggyel hozta forgalomba. 1925-ben indult el sikeres útjára az „Orion" márka védjegy. Ugyanekkor kezdődött meg a rádiólámpák, rádiócsövek, és rádiókészülékek gyártása. – Kremeneczky János 1931-ben fizetési zavarai miatt kénytelen volt bécsi és bp.-i váll.-ainak részvénytöbbségét átadni az Egyesült Izzónak. Az Egyesült Izzó pedig az Orionť, valamint a Magyar Wolframlámpagyár Rt.-t bevonta új kartellmegállapodásaiba. 1933-ban megkezdődött a gyógyszervegyészeti üvegáruk (ampulla üvegcsövek), 1937-ben pedig az Orion hőpalackok (termosz) gyártása, miközben formailag változatlanul önállóan folytatták az izzólámpa és a rádiógyártást, melyek zömét exportálták. 1940-ben az Orion készítette el a hazai rádiókészülékek mintegy 50%-át. Nagy népszerűségnek örvendtek az ún. „Orion népradió"-k. – 1941 óta mint hadiüzem működött. 1945-től pedig szovjet megrendelésekre dolgozott. Mai cégnevét 1947-ben vette fel, miközben 1949-ben új telephelyére költözött. 1948-ban államosították, 1949-ben pedig nemzeti váll.-tá szervezték át. Az orvosi üvegáru- és hőpalacküzem 1951-ben különvált és önállósult. – 1956-ban megkezdte a televíziós készülékek tömeggyártását. 1963-ban befejeződött a nagymúltú, 2 millió darabot elérő rádiógyártás. 1980-ban Jászfényszarun, 1986-ban Hatvanban alapítottak új gyártelepeket. 1987 óta van Orion márkaszerviz, 1989 óta pedig a számítástechnikai gyártmányok előállításába is bekapcsolódott. – 1991-ben csődeljárás indult az ~ ellen, s a váll. helyzetén a dél-koreai Samsung céggel létrehozott vegyesváll., a saját boltban történő értékesítés sem változtatott alapvetően, mivel az importliberalizáció folytán lényegesen nehezebbé vált a hazai piacon történő értékesítés.

Az Orczy-kert (metszet)

Orlay u. (XI. Bartók Béla út–Mányoki út): **2/b sz.:** lh. (Medgyaszay István, 1910). – **3. sz.:** lh. (1910). – **4. sz.:** villa (Löllbach Kálmán, 1910). – **9. sz.** lh. (Schoditsch Lajos, 1909).

Ornithológiai Központ: →*Madártani Intézet*

orosz fürdő: a gőzfürdő régi neve. Az első ~t Pesten Scheibel József létesítette a Városligetben 1841-ben. Ép.-ében nyári üdülővendégek számára szobák is rendelkezésre álltak.

Oroszlános-kút (X. Népliget): Kasselik Fidél építőmester alkotása. Nevét a két oldalán elhelyezett, öntöttvasból készült oroszlánfej köpőkről kapta. 1805-ben állították fel a mai VI. Nagymező u.-i r. k. plébániatemplom előtt. 1844–45-ben átépítették és Bauer Mihály mészkőszobrát, Canova Béke c.

Oroszlános-kút a Népligetben

szobrának a másolatát helyezték fel a kútra. 1896-ban városfejlesztési okokból az ~at eltávolították, és a Népligetben állították fel. A mészkőszobrot, a női figurát a kút közelében kőtalapzatra állították. A kút hiányzó részét empire stílusú kővázával pótolták. 1986-ban Madarassy Walter szobrászművész újrafaragott nőalakjával látták el a kutat.

Oroszlán-szikla (II. ker.): a →*Kecske-hegy*hez Ny-ról csatlakozó, oroszlánra emlékeztető dolomittömb, a →*Határ-nyereg*től a →*Látó-hegy*re vezető, *Glück* Frigyesről elnevezett szép sétaút mellett. A természetes sziklát utánafaragták. A II. vh.-ban megsérült.

Oroszy Caprice: →*Uránia Tudományos Színház*

Orphanides Etelka (Bp., 1890–Tolcsva, 1966): orvos, Bp. első női tisztiorvosa (1928-tól a főv. VII. ker.-ében). Tanulányait a bp.-i egyetemen végezte. 1922-től állott a főv. szolgálatában.

Orsolyarendi Szent Angela Leánygimnázium: a rend mo.-i soproni anyaháza 1922-ben szervezte meg bp.-i isk.-ját. Előbb polgári leányisk., majd 1924-ben leánylíceum indult a II. Áldás u.-i isk.ép.-ben. 1928/29-ben épült fel a II. Ady Endre u. 3. sz. alatt a rendház, a gimn. és a kollégium. 1949-től az ép.-ben 12 oszt.-os isk., ált. isk. és szakközépisk. működik.

orsolyiták: Merici Szt. Angéla által alapított r. k. női szerzetesrend. A rend 1544-ben nyerte el a pápai jóváhagyást. Szelepcsényi György primás 1676-ban hívta be őket Mo.-ra. – Bp.-en a II. Zivatar u. 2–4. sz. alatt volt iskolájuk: ált. isk., leánylíceum, tanítóképző, leánygimn. és internátus. – A rend másik ága 1900-ban indult, amikor független kolostoraik egyes elöljárói Rómában unióra léptek, így uniós ~nak nevezték őket. Bp.-en a VII. Vilma királynő út 47. sz. alatt (ma Városligeti fasor) volt tartományi központjuk és tanulmányi házuk.

Orsó u. (II. Kapy u.–Virágárok u.): **3. sz.:** lh. (Patisti Károly, 1901). – **21. sz.:** villa (Kozma Lajos, 1930). – **43. sz.:** villa (Kozma Lajos, 1933).

országgyűlés: a tv.hozás szerve. Buda a 13. sz. második felétől az ország legjelentősebb városa és kir. székhely volt. A török kor előtti ~ek többségét itt vagy Pest mellett Rákos mezején tartották. Amikor a nemesség együttesen jelent meg az ~en, akkor általában Rákoson gyűltek össze, különben rendesen egy budai vagy pesti kolostorban. Gyakran külön tárgyaltak a főurak és főpapok, külön a köznemesek. Jelentősebb ~ek voltak a középkorban, a főv. mai területén, időpont és hely szerint: 1277, Rákos; 1279, Tétény (kun törvények); 1290, Óbuda; 1298, Rákos; 1307, Rákos (Károly Róbert királlyá választása); 1351, Buda (az Aranybulla megerősítése); 1405, Buda (gazd. vonatkozású tv.-ek); 1440, Buda (I. Ulászló királlyá választása); 1446, Rákos (Hunyadi János kormányzóvá választása); 1486, Buda (Mátyás kir. nagy tv.könyvének kiadása); 1505, Rákos (idegen kir. megválasztásának tilalma); 1514, Buda (a parasztháborúk utáni elnyomó tv.-ek); 1530–31, Buda (jobbágyok költözési jogának helyreállítása); 1540, Rákos, a török uralom előtti utolsó ~, mely II. Jánost – a későbbi János Zsigmond erdélyi fejedelmet – királlyá választotta. 1848 után – az 1944. évi ~ kivételével – a főv.-ban tartottak ~eket.

Országgyűlési Könyvtár, *Parlamenti Könyvtár* (V. Kossuth Lajos tér 1–3.): nyilvános tudomá-

Az Oroszlán-szikla

nyos könyvtár, amely elsősorban a legújabbkori történettudomány, áll.- és jogtudomány, áll.igazgatás, pol., nemzetközi kérdések irodalmát, a hazai és a külföldi parlamentek, valamint az ENSZ kiadványait gyűjti. Többszöri kísérlet (1825, 1848) után 1866-ban létesült, amikor a képviselőház 1000 Ft-ot szavazott meg felállítására. Az ~ mint képviselőházi könyvtár 1869-ben kezdte meg működését. Először az MNM ép.-ében, majd 1873-ban a Sándor (ma Bródy Sándor) u.-i régi képviselőházban helyezték el. A parlament Duna-parti ép.-ébe 1902-ben költözött. Fejlesztéséről a képviselőház gondoskodott. Jelentős gyarapodást hozott 1872-ben *Ghyczy* Ignác közel 20 000 kötetes könyvtárhagyatéka, majd 1912-ben a főrendiház több mint 5000 kötetes könyvtárával történt egyesítése. 1922-től a nyomdai kötelespéldányokból is részesül. A gyűjt. eredetileg csak a képviselők számára volt hozzáférhető, később külön ig.-i engedéllyel magánosok is látogathatták. 1952-ben lett nyilvános tudományos könyvtár. Jelentős különgyűjt.-ei: az ogy.-i iratok, a tanácsközt.-i gyűjt. és az ENSZ letéti könyvtára. Állománya több mint 700 000 könyv, folyóirat és egyéb dokumentum. Az ~ szakterületein sokrétű tájékoztató munkát végez. A „Világpolitikai Információk Permutált Indexe" a legújabbkori történelem és a nemzetközi pol. legfontosabb könyveit, folyóiratcikkeit, az ENSZ dokumentumokat és a külföldi parlamentek kiadványait tárja fel. Új, számítógépes figyelőszolgálata, a PRESSDOK közel 300 sajtóterméket dolgoz fel. Az állam- és jogtudomány kutatóinak a munkáját segítik a könyvtár kurrens bibliográfiái. – *Irod.* Vértessy Miklós: Százéves az Országgyűlési Könyvtár (Könyvtáros, 1968. 2. sz.).

országgyűlési követek: a szabad kir. városok követküldési jogát Zsigmond kir. már 1405-ben tv.-ben biztosította. Ez a jog azonban a gyakorlatban nem bírt nagy jelentőséggel, minthogy az összes város képviselőinek a szavazata egynek számított, az is csak abban az esetben, ha a követek mindannyian egyetértettek. Az ~ kijelölése Buda és Pest városokban a *belső tanács* hatáskörébe tartozott, csupán 1839-től választotta az ~et a választópolgárság, a kijelölés joga azonban a tanácsé maradt, és a tanács mindenkor tanácstagot jelölt. Az 1848. V. tc. az ~ választását népképviseleti alapra helyezte. A tv. 5. §-a kimondta, hogy Buda két, Pest pedig öt követet küldhet az ogy.-be. A Bach-korszak elmúltával az 1861-es ogy.-en Pest és Buda ismét élhetett követküldési jogával. 1921 után a főv.-nak a felsőházban volt képviselője.

Országgyűlési Múzeum, *Parlamenti Múzeum:* a m. alkotmányos élettel, az ogy.-ekkel és azok szereplőivel kapcsolatos emlékek egykori gyűjt.-e. 1923-ban Szcitovszky Béla képviselőházi elnök kezdeményezésére indult meg a szervezése. 1929-ben hét teremben nyílt meg a közönség számára. Egy-egy szoba Kossuth, Deák, Tisza Kálmán és Tisza István, illetőleg a régebbi ogy.-ek, az erdélyi ogy.-ek és az 1920–26 közti nemzetgyűlés emlékeit tartalmazta. Képek, szobrok, röpiratok, plakátok, kéziratok s egyéb tárgyak (pl. az 1848-as min.-i bársonyszékek) voltak láthatók. Az ~ot 1949-ben megszüntették, az emlékanyagot a →*Magyar Nemzeti Múzeum*nak és az →*Országos Széchényi Könyvtár*nak adták át.

Országgyűlési Tudósítások: ogy.-i lap. *Kossuth* Lajosnak az 1832–36-iki pozsonyi ogy.-en készített kéziratos újságját követték a szerk.-k (Ruttner György, Bányai Gábor, Hankiss Elemér és társaik), amikor 1989. jan. 10-én olyan lapot indítottak, amely lényegében a parlamenti ülések jegyzőkönyvét, az elfogadott tv.-eket, valamint néhány ogy.-i riportot, interjút tartalmazott. 1989. jún.-ban megszűnt.

országgyűlési választások Budapesten: 1872-től a három, majd négyévenként megtartott ogy.-i választásokon a kormányt adó Szabadelvű Párt nyerte el a főv. mandátumokat. A századfordulótól kezdődően már váltakozó eredménnyel szerepeltek a kormány- és ellenzéki pártok. 1910-ben kilenc képviselői helyből Bp.-en ötöt a kormánypárti, hármat ellenzéki, egyet párton kívüli nyert el. Az akkori választójogi tv.-ek értelmében igen alacsony volt a választójoggal rendelkező főv. lakosok száma. 1910-ben a főv. lakosságának mindössze 8,69%-a rendelkezett szavazati joggal, de volt ennél alacsonyabb arány is (1872: 6%, 1899: 5,48%). A választói ker.-ek határát Bp. számára kedvezőtlenül állapították meg. 1906-ban az országban 47 választóker.-ben 1000 főn alul volt a szavazati joggal rendelkezők száma, 31 884 szavazó 47 képviselőt küldhetett az ogy.-be, ugyanekkor Bp. három választóker.-e (VI., VII. és VIII.) 33 000 szavazattal csak hármat. 1913-ban a 10 legnépesebb választóker.-ből öt volt a főv.-ban. A két vh. között hat alkalommal került sor ogy.-i választásokra. A korabeli tc.-ek értelmében Bp.-en titkos szavazás volt érvényben (1939-ig a titkosság csak a tvhat. városokban érvényesült), a szavazati joggal rendelkezők száma is jelentősen magasabb volt a korábbi évekénél. 1920-ban a 928 996 főv. lakosból 464 718-nak volt választójoga (közel 50%), ez az arány a későbbi években romlott, de mindig meghaladta a 30%-ot. Magas volt a választásokon résztvevők aránya is, a legalacsonyabb 71,5%, a legmagasabb 87,6% volt. A két vh. között Bp. 22–27 képviselőt küldött az ogy.-be, 1920-ban a kormánypártok 15-öt, az ellenzék ötöt (az SZDP ezen a választáson nem indult), 1922-ben az arány 9 : 16, 1926-ban 12 : 13, 1931-ben 13 : 12, 1935-ben 14 : 10, 1939-ben 19 : 8 volt. A bp.-i ogy.-i választások eredményei azt mutatják, hogy az orsz. kormánypárti többséggel szemben a főv.-ban az ellenzék pártjai (az SZDP és a különböző néven szereplő liberális demokrata pártok) jobban szerepeltek, két alkalommal a mandátumok többségét is elnyerték. – 1945-ben a főv.-ban tartott ogy.-i választásokon az FKgP szerezte meg a mandátumok többségét, 1947-ben megnövekedett az MKP mandátumainak száma (19), bár ezek egy részét csalással, az ún. kék cédulák révén szerezte. A második helyen a M. Függetlenségi Párt szerepelt 16 mandátummal. 1949-ben, az egypártrendszer első választásán az egymilliónál több szavazó szavazatainak 96,04%-át a Hazafias Népfront jelöltjei kapták. 1950–90 között valójában csak szavazás volt, választás nem. A teljesen formális

ceremónián az egyedül induló Hazafias Népfront-jelöltek minden alkalommal megkapták a leadott szavazatok 95–97%-át, a szavazáson résztvevők aránya ugyancsak 95% felett volt. 1985-ben néhány főv. ker.-ben a demokratikus ellenzék jelöltjei megkísérelték a parlamentbe való bejutást, de ezt a lehetőséget már a jelölőgyűléseken megakadályozták. – Az 1990. márc. 25-én, ill. ápr. 8-án megtartott ogy.-i választások eredményeképpen az 57 bp.-i mandátumból az MDF 31, az SZDSZ 17, az MSZP 4, a FIDESZ 3, a KDNP és az FKgP egy-egy képviselői helyet nyert. 57 képviselőből 32 egyéni ker.-ből, 25 területi pártlistáról jutott az ogy.-be. A két választási fordulóra azért volt szükség, mert az első fordulóban több ker.-ben a választáson résztvevők száma nem érte el a tv.-ben előírt 50%-ot.

Országh Sándor (Buda, 1836—Bp., 1902): ügyvéd, tisztviselő. 1870–81 között az OKT oszt.vez. előadója. 1881–92 között Buda ogy.-i képviselője, az FKT tagja. – *M. Budapest középítkezései, 1868–1882* (Bp., 1884); *Budai színházak és játékszín, 1783–1895* (Bp., 1895); *A Budai Jótékony Nőegylet* (Bp., 1898).

Országház: 1. *régi budai Országház:* →*Országház u.* 28; →*Úri u.* 49. – 2. *Parlament* (V. Kossuth Lajos tér 1–3.): A főv. jelképe, egyben a történelmi múlt egy korszakának is jellegzetes és monumentális emléke a Duna-parti eklektikus stílusú ép. A 19. sz. végének legnagyobb szabású művészeti együttese. Az 1880. évi LXIII. tc. rendelte el „az ogy. mindkét házát befogadó Országház felépítését" a mai *Kossuth Lajos tér*en. Az Országos Bizottság pályázatára 20 terv érkezett, köztük Steindl, Hamerl, Schickedanz-Freund, Otto Wagner, Kalmár, Berndt művei kaptak jutalmat. *Steindl* Imre átdolgozott terveit fogadták el 1884-ben. Az építés 1885-től 1904-ig tartott. A Duna-part mentén hosszan elnyúló ép.-ben elhelyezett egykori alsó- és felsőház önálló két szárnyát a köztük elhelyezett kupola foglalja össze, egybefogva az ép. többi részével. A két szárny földszintjét és a kissé kiugró középrizalit emeletét teljesen nyitott árkádok lazítják fel. A szárnyép.-et egy-egy, árkádokkal meg nem bontott rizalit zárja le. A gótikát a finoman faragott tornyok és fiatornyocskák idézik. Az ép. külsejét 88 szobor díszíti: a dunai oldalon a hét vezértől kezdve V. Ferdinándig uralkodókat, a térre néző oldalon erdélyi fejedelmeket, hadvezéreket és vitézeket ábrázolnak. A Kossuth Lajos téri főhomlokzat erőteljesen kiugró középrésze a delegációs termet és díszlépcsőházat foglalja magába. A jobb és balszárny üléstermeit felmagasított tetőszerkezet jelöli. A közös ülésterem a kupolaterem. A tér felől széles lépcső vezet a főbejárathoz. Jobbról-balról egy-egy kőoroszlán (Markup Béla műve). A háromnyílású kapu a kupolacsarnokba torkolló díszlépcsőházba vezet. A széles lépcsőház barokk térhatású; a tükörboltozatot körülvevő keresztívek mezejében kis groteszkek szökellnek a gótikus architektúrarajzok között. A boltozat tükreit *Lotz* Károly festette. A két szélső mezőben festett architektúrában allegorikus alakok lebegnek: a Törvényhozás és Magyarország apoteózisa, középütt a nagy m. államcímer látható. Az oldalfalak színes mozaikablakai között oszlopokkal pillérsorok váltakoznak. A két-két középső pillér előtt négy koronázási jelvényeket tartó színes apródszobor áll. Az ablak- és ajtókeretek s maga a keresztboltozat gótikusak. A lépcsőcsarnokban van Steindl Imre mellszobra (Stróbl Alajos műve). A lépcsőházat színes, nemes márványok burkolják. A kupolához márvány pillérkötegekből álló magas csarnokon keresztül vezet az út, mennyezetén vármegyecímerekkel. Tovább keskeny körfolyosó visz a kupolacsarnokba. A kupolát gazdag csillagboltozat hálózza be, záróköve a hatalmas rózsacsillár. A kupolacsarnokból K felé a delegációs teremig, Ny felé a Dunára néző étteremig, É–D-i irányban szimmetrikusan elhelyezkedő társalgókon keresztül az üléstermekig ellátni. A kupola dobját tartó 16 pillérköteg fejezetén uralkodóink szobrai állnak. A kupolacsarnok körfolyosója a felsőház társalkodójába vezet, ez 17. sz.-i díszes olasz termekre emlékeztető barokk hatású terem. Vajda Zsigmond m. történelmi jelenetekkel díszítette a mennyezetet. A terem két oldalán aranyozott konzolokon, arany baldachin alatt foglalkozásokat ábrázoló szobrok állnak. A társalgóból az üléstermet négy oldalról körülvevő folyosóra lehet jutni, s innen a patkó alakú üléstermebe, melyet 12, 17 m magas gótikus ablak világít meg, mennyezete reneszánsz, kazettás, hármas tagolású árkádsor van földszintjén, feljebb hármas osztású páholysor. A falakon a történelmi jeleneteket ábrázoló festmények jórészt epigonok munkái. A felsőházi szárnnyal szemben szimmetrikusan, ugyanazzal az alaprajzi elrendezéssel és helyiségekkel az alsóházi szárny nyílik a kupolacsarnok körfolyosójából. Itt is történelmi festmények és foglalkozásokat ábrázoló szobrok láthatók. A kupolacsarnok Ny-i folyosója vezet a büfébe, ahol Körösfői-Kriesch Aladár *Vadászat* és *Halászat* c. falképei vannak. A terem kazettás famennyezetét Tardos-Krenner Viktor három képe díszíti. Az ebédlővel szomszédos teremben Rudnay Gyula gobelinje Pusztaszert, az első ogy.-t örökíti

Az Országház építése 1890-ben

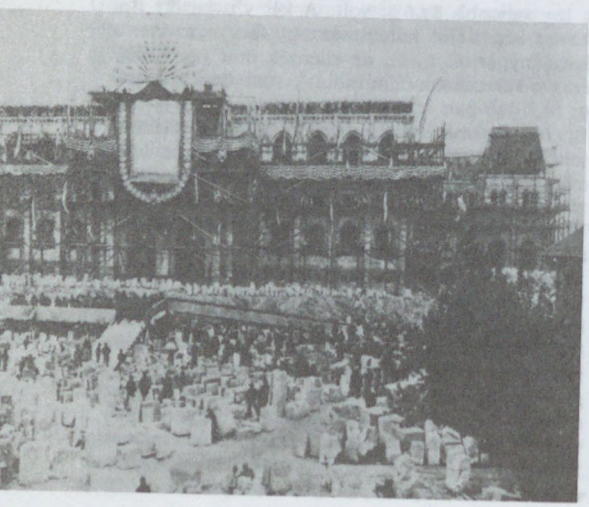

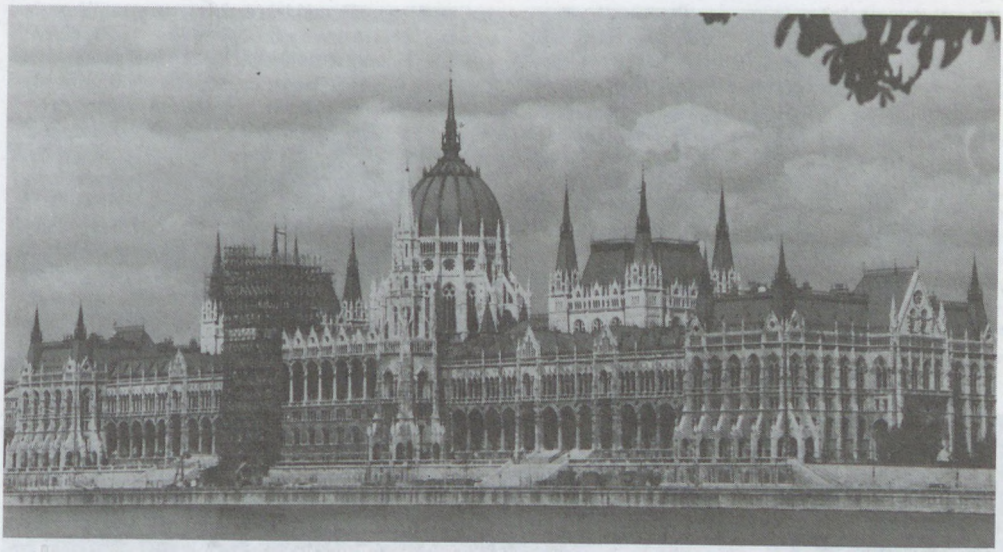

Az Országház

meg. A Kossuth Lajos tér felé eső oldalon, a kupolateremmel ellentétes oldalon van a delegációs terem. A Monarchia közös ügyeiről (külügy, hadügy és pénzügy) tárgyaltak itt az ogy. által választott delegátusok. A dunai oldal földszintjén foglal helyet az →*Országgyűlési Könyvtár*. Műszaki tekintetben, ép.gépészeti szempontból is kiváló az ~ ép.-e: itt valósult meg az első m. távfűtés. Az ~ 1944–45-ben sok sérülést szenvedett. 1951-re befejeződött az a szakszerű munka, melynek során az ép. történeti hitelességét szigorúan megőrizték. A szénsavas városi levegőben gyorsan málló puha mészkövek keménykőre való kicserélése továbbra is folyamatban van. – *Irod.* Egry Margit–Wellisch Judit: Az Országház (Bp., 1956).

Országház Kávéház (V. Vértanúk tere 1.): 1905-ben Gárdonyi, régi pesti kávés nyitotta. Kezdetben főként tőzsdések látogatták. Az 1910-es évek elején fellendült a kávéház forgalma, képviselők találkoztak itt a kártyaszobában. Megfordult itt Tisza István, Andrássy Gyula is. Volt egy időszak, amikor a Szerda, a Nyugat és az OMKE c. lapokat egyaránt ebben a kávéházban szerkesztették. Az 1920-as évektől café-restaurant-ként működött a II. vh. végéig.

Országház u. (I. Szentháromság tér–Kapisztrán tér): a középkorban az itt megtelepedett olaszokról *Platea Italicorum – Olaszok utcája* v. *Olasz u.*; a törökök eleinte m. elnevezését használták, később *Fürdő u.*-nak nevezték. Az 1696. évi *Zaiger* szerint *Sütő u.*, 1790-ben a budai Országházban (28. sz.) tartott ogy. nyomán ~ (*Landhausgasse*). – Építészetileg jelentős ép.-ei: **2. sz.:** 6 ablakos lh. Kapualjában gótikus ülőfülkék (15. sz.) vannak. Mindkét udvari szárnyában nyolcszögű gótikus pilléres árkádok láthatók, lesarkított széles, félkörű ívekkel. D-i, u.-i helyisége kőbordás keresztboltozatos. A Szentháromság tér felőli tűzfala egy a középkorban itt húzódott sikátorra nézett, benne az emeleten is több gótikus nyílás van. Emeletén gótikus falfestés került elő, mely a *Budapesti Történeti Múzeum*ban látható. Udvara felől az emeleten klasszicista nyitott folyosó van oszlopokkal. Az ép. 15. sz.-i gótikus palotamaradványok felhasználásával épült a 18. sz. elején. 1758-ban Christen Xavér Ferenc, Buda város főor-

Az Országház ülésterme

Az Országház utca

vosa vásárolta meg, és 1800 körül klasszicista stílusban átalakíttatta. Később eklektikus homlokzatát a helyreállítás (1963) leegyszerűsítette. A ház földszintjén jelenleg az *Alabárdos* étterem működik. – **4. sz.:** egyemeletes, 6 ablakos lh. Régebbi falak felhasználásával 1758-ban Förderer Gáspár építtette, 1783-ban Adlitzer Márton bővíttette és 1810-ben emeletesre, mai klasszicista alakjára építtette át. 1824-től Rauschmann József budai órásmesteré volt. Kosáríves kapujának eredeti szárnyai vanna, kapualja fiókos dongával, ill. csehsüveggel boltozott. Klasszicista lépcsőházában dór oszlopok hordják a pihenőt. Szép, virágos udvara van nagy gesztenyefával. – **5. sz.:** egyemeletes, 7 ablakos saroklh. Jellegzetes késő barokk stílusban épült 1790 táján. A budai copf építészet legszebb képviselője. Eredetileg 1729-ben két középkori házból egyesítették. 1788-ban Schwartzeysen Borbála révén férje, Mihalkó Márton örökölte. Földszintjét és emeletét összefogó füzéres falpillérek tagolják, emeleti ablakai köténvében is füzérek láthatók. Kőkeretes copf kapujában gazdagon alakított eredeti szárnyak vannak. Egyszerű oldalhomlokzata 13 ablakos. Széles kapualjából barokk lépcsőház nyílik. Udvarában óriási vadgesztenyefa áll. – **6. sz.:** középkori részleteket tartalmazó, 1822-ben átépített, de 1944–45-ben rommá lett lh. A szép régi kapualjat kétemeletes új lakóház foglalja most magába, ugyanígy az emeletre vezető lépcsőkart, azonkívül a pincelejáratot. Virágos udvarára új udvari szárny néz, míg másik szárnyának helye üresen maradt. Zeőke Gabriella tervezte (1967). – **7. sz.:** emeletes, barokk, klasszicista homlokzatú lh., 6 ablaktengellyel, jelentős középkori részletekkel. Egyes források szerint a késő középkorban itt volt a budai pénzverde. Az 1686-ban elpusztult ház maradványainak felhasználásával a 18. sz. elején épült fel. Klasszicista homlokzatát Walheim Nep. János birtokában kaphatta 1830-ban. 1934-ben neobarokk modorban átépítették. 1957-ben Dragonits Tamás

Az Országház u. 8. sz. ház

visszaállította klasszicista alakjára. Kapualjában balra félköríves gótikus ülőfülke van. A belső traktusban jobbra levő két gótikus ülőfülke szintén félköríves záródású. Klasszicista lépcsőháza és virágos udvara van. – **8. sz.:** kétemeletes, késő barokk stílusban épült lh., két emeletét összefogó ión füzéres falpilléres között 5 ablakkal, konzolos főpárkánnyal. Copf kapukeretében füzérdíszes, eredeti szárnyak vannak. Mai alakját feltehetően gr. Cziráky László birtokában kapta (1790–1815). – **9. sz.:** egyemeletes, 5 ablakos homlokzatú, ma semleges stílusú lh., kapukerete gótikus, kapualjában számos középkori ülőfülke van, liliomos záródású, lóhere alakú mérművekkel. Földszinti helyiségeiben is középkori falmaradványok láthatók, emeletén lesarkított gótikus ajtó és boltozott helyiségek vannak. A 18. sz. első negyedében épülhetett, jelentős középkori – 14. sz.-i – maradványok felhasználásával. – **10. sz.:** egyemeletes, 6 ablakos, késő barokk lh. Kő kapukeretének oromzatában Mócsy Károly kirurgus címerével, aki 1802-ben lett nemes. Triglifes főpárkánya van, emeleti ablakait copf kötények díszítik. Csehsüveg boltozatos kapualjától balra gótikus helyiség; benne a *Fekete Holló vendéglő*. Udvarán 18. sz.-i folyosórács; lépcsőházában preromantikus vasrács látható C. M. monogrammal. Mócsy 1781-ben vette meg a házat, és az ő tulajdonában alakult át copf ízlésben. – **11. sz.:** egyemeletes, kora klasszicista stílusú lh., 2–3–2 ablakkal. Kapualjától balra gótikus helyiség van. Északi tűzfalában is középkori maradványokat találtak. Mai formájára Steden József ács tulajdonában alakították 1819-ben. – **13. sz.:** ún. *Sztojacskovits-ház:* egyemeletes lh., 5 ablakkal; szerény, kettős lizénákkal. Kapualjában csúcsíves ajtókeret, udvari falában gótikus kettős kőgyám került elő. Földszintjén jobbra gótikus terem van két bordás keresztboltozattal (15. sz.); ma ebben működik a Szabó Ervin Könyvtár fiókja; a középkori jelentékeny belső térben, balról barokk, csehsüveges-boltozatú terem van, az 1770 körüli időből, gazdag stukkóval. – **14. sz.:** kétemeletes saroklh., 6 ablakkal, a Dárda u. 2. felé 12 ablakkal. Egyszerű klasszicista homlokzatát 1847-ben kapta, amikor Tenczer (Lejthényi) Károly, a *Baudirectio* tisztviselője vette meg. Ezt megelőzően Ferenczy István szobrász tulajdona volt 1846-ig, aki a Csik-örökösöktől 1834-ben 12 ezer váltó forintért vette meg és hátsó részére emeletet építtetett. A hajdan földszintes romos ház 1760-ban Csik Mátyás tulajdona volt. A kapualj keresztboltozatos, falpilléreket tagolt. A homlokzaton domborműves *Ferenczy-emléktábla* (Sidló Ferenc műve) látható. – **16. sz.:** egyemeletes, 6 ablakos, klasszicista saroklh. Kapualja 18. sz.-i dórfejes pillérekkel tagolt. Oldalhomlokzata a Dárda u. 1. felé 12 ablakos. Dongaboltozott pincéi középkoriak, részben a földszintje is. 1760-ban Jálics Mátyás romos háza. Mai alakját 1810 körül kapta. – **17. sz.:** földszintes, barokk ép., 5 ablakkal, kosáríves kapuval, rajta a sütőcéh jelvényeivel díszített zárókővel. Kapualja keresztboltozatos, tőle É-ra középkori helyiségek vannak. A ház alatt terjedelmes pince húzódik, középpilléres, hevederes középkori boltozatokkal; alatta még egy pince van. Homlokzatán is gótikus ablak- és ajtókeretmaradványok, a nyílások fölött barokk stukkódíszek láthatók. A ház 1700 körül Spiegel Bernát pékmesteré volt. Róla nevezték el az u.-t az Országház meg-

Az Országház u. 10. sz. ház

Az Országház u. 18. és 20. sz. ház

nyitásáig *Sütő u.*-nak. Jelenleg a „Régi Országház"-hoz címzett vendéglő működik benne. – **18. sz.:** egyemeletes lh., emeletén egy eredeti, két rekonstruált gótikus ablakkal és 15. sz.-i gótikus, kettős konzolokon nyugvó zárt erkéllyel. Szegmentíves gótikus kapukerete van, barokk szárnyakkal, mellette középkori ajtó felülvilágítóval (szellőzővel). Kapualja is gótikus, benne gótikus ajtókkal. Földszintjén a kapualjtól mindkét oldal felé középkori helyiségek találhatók. A házat 1770 körül átalakították, majd 1944–45-ben rommá lett. – **20. sz.:** egyemeletes lh., emeletén 2 barokk ikerablakkal, a földszint felett kettős konzolokra ívelt 14. sz.-i lóhereívsoros vakárkád fut végig, mely az emeleti, kissé előreugró homlokzatot tartja. Erre az építészeti alakításra Budán számos ismert példa van. A földszinti üzlethelyiségben gótikus keresztboltozat, kapualjában lóhereíves ülőfülkék vannak. A 14. sz. végén épült házat Nicki János mészárosmester tulajdonában barokk stílusban alakították át. Ez időből való az emelet és a kosáríves kapukeret, zárókövén 1771-es évszámmal és J. N. monogrammal. – **21. sz.:** egyemeletes, 4 ablakos kora barokk saroklh. az 1720 körüli évekből. Kosáríves barokk kapukerete van. Sarkán római sírkődarab van befalazva. Az MTA vendégháza. A ház előtt Lendvay Márton színművésznek a →*Nemzeti Színház* mellől ide áthelyezett szobra (Dunaiszky László alkotása, 1860) áll. – **22. sz.:** egyemeletes, zárt erkélyű és egyablakos homlokzatú lh., barokk díszekkel. Szegmentíves kapukerete és kapualja gótikus stílusú. A kapualj mindkét oldalán középkori helyiségek vannak. A kaputól jobbra középkori pincelejárat nyílik. Valamikor az egész első emeleten kiugró erkélye volt, amire a sarkokon még látható kőkonzolok maradványai utalnak. Mai alakját 1770-ben kaphatta. – **23. sz.:** egyemeletes, egyszerű barokk stílusú épület az 1730 körüli évekből, ablakfülkével és két ablakkal. Lesarkított kapukerete gótikus, barokk kapuszárnyakkal. Kapualja is gótikus. Homlokzatán jobbra a földszinten gótikus, középosztású ablak van. Udvari manzárdtetős épülete

Az Országház u. 24. és 26. sz. ház

1816-ban készült Orlics Ferenc lakatos részére. – 24. sz.: egyemeletes lh. 8 ablakkal. Ezekből négyet a középrizalit emel ki, köztük ión fejezetű falpillérek vannak. Szegmentíves kapuja füzérekkel és triglifsoros párkánnyal díszített, eredeti kapuszárnyakkal. Pincéjében föld alatti folyosó van. É-i tűzfala középkori. Az ~ 26. sz. udvar felé eső kétemeletes középkori armírozott sarka talán lakótorony maradványa. Kapualjában gótikus ülőfülkék, az innen jobbra levő helyiségben is középkori maradványok vannak. Az udvarában levő copf vasrácsok az 1785 körüli időkből valók. – 26. sz.: ún. *Kis Országház:* egyemeletes lh., 5 ablakkal, köztük falpillérekkel. Kapualjában gótikus ülőfülkék (14. sz.) láthatók, a földszint mindkét oldalán két-két gótikus helyiség van. – 28. sz.: ún. *régi budai Országház:* kétemeletes, homlokzatán 17 ablakos ép., az első emeleti ablakok fölött állókonzolos szemöldökpárkánnyal, a középső háromnál copf füzérdísszel. Copf kapufa sarokkonzolos emeletén az egykori ogy.-i terem, gazdag, de többször átalakított copf stílusú belső architektúrával. Udvari homlokzatán a középrizalit 7 ablakos, félköríves, fölöttük ökörszem-ablakokkal, földszintjén árkádsorral. Az *Úri u.* 49. sz. házzal összeépülve a *klarissza apácáké* volt és a 18. sz. második felében épült. Alig lett készen, amikor II. József a rendet feloszlatta, és Pozsonyból az országház és a kúria ide költözött. Az ily célra való átalakítását Franz Anton *Hildebrandt* vezette (1784–1785). Tőle való a késő barokk stílű finoman képzett homlokzat és a díszterem, melyben 1790-ben, 1792-ben és 1807-ben az ogy.-t tartották. Ez táncmulatságok színhelye is volt. A 28. sz.-hoz utóbb hozzáépített 30–32. sz. házban a II. vh. előtt a Belügymin. székelt. Jelenleg az MTA társadalomtudományi intézeteinek (Állam- és Jogtudományi Intézet, Művészettörténeti Kutatócsoport, Néprajzi Kutatócsoport) az otthona. – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955); Budai Aurél: Bp., I. Országház u. 2. műemléklakóház helyreállítása (Műemlékvédelem, 1965); Borsos László: Az I. Országház u. 9. sz. ház helyreállítása (Műemlékvédelem, 1971); Gerő László: A budai Várnegyed (Bp., 1979); T. Papp Melinda: A budavári lakónegyed (Bp., 1988).

Országkert: →*Centenáriumi Park*

Országos Alkohológiai Intézet (VI. Hűvösvölgyi út 116.): az eü. kormányzat szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye az alkohológia terén. 1968-ban az Orsz. Ideg- és Elmegyógyint. keretében létesítették.

Országos Anaesthesiológiai és Intenzív Terápiás Intézet (XIII. Szabolcs u. 33.): az eü. kormányzat szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos alapintézménye az orvosi érzéstelenítés és intenzív terápia terén. 1979-ben létesítették az Orvostovábbképző Egyetem keretében.

Országos Belgyógyászati Intézet (VIII. Szentkirályi u. 46.): az eü. kormányzat gyógyítómegelőző, szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye azokban a belgyógyászati ágakban, amelyekre más orsz. int. hatásköre nem terjed ki. 1968-ban létesítették a II. sz. Belgyógyászati Klinika mellett.

Országos Bőr- és Nemikórtani Intézet, *OBNI* (VIII. Mária u. 41.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervező-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye a bőr- és nemi betegségek elleni küzdelem terén. 1952-ben létesítették a SOTE Bőr- és Nemikórtani Klinikája mellett. Az ~ jelentős eredményeket ért el elsősorban a nemi betegségek felszámolása terén. Megszervezte a Főv. Bőr- és Nemibeteggondozó Int. hálózatát. A legutóbbi években központi szerepet kapott az AIDS elleni küzdelemben (→*AIDS Szolgálat*).

Országos Cirkusz Vállalat: →*Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat*

Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet (IX. Tűzoltó u. 7–9.): az eü. kormányzat szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye a csecsemő- és gyermekeü. területén. 1970-ben a SOTE II. sz. Gyermekklinikája mellett létesítették.

Országos Egészségnevelési Intézet: →*Nemzeti Egészségvédelmi Intézet*

Országos Egészségügyi Anyagraktár–Rico Magyar Kötszerművek Rt.: →*Rico Kötszerművek*

Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet, *OÉTI* (IX. Gyáli út 3/a): a Népjóléti Min. szakmai alapintézménye. Az élelmezéseü.-gyel korábban az *Országos Közegészségügyi Intézet* foglalkozott. 1949-ben létrehozták az önálló Élelmezéstudományi Int.-et, amely 1954 óta működik mai nevén. Feladatai: az élelmiszeranyagok (beleértve a kozmetikumokat is) kémiai, biológiai és toxikológiai vizsgálata, az élelmiszerekben lévő idegen anyagok (festékek, tartósító szerek, növényvédőszer-maradványok stb.) rendszeres ellenőrzése, táplálkozás-élettani kutatások, az orvos- és mérnöktovábbképzésben való részvétel, a diétásnővérképzés, valamint a közeü. és járványügyi állomások élelmezéshigiéniai munkájának szakmai irányítása.

Országos Első Gyermekmenedékhely Egyesület, *Gyermekmenedékhely Egyesület:* 1869-ben alapított gyermekvédelmi intézmény. A férőhelyek száma 115, székhelye a IX. Vendel u. 3. alatt volt. Elhalt, beteg v. szabadságukat vesztett szülők gyermekeit gondozta. Szegény sorsú gyermekes családokat is segélyezett, hogy megakadályozza a család felbomlását. A Vécsey-alapítványból 20 olyan csecsemőt gondozott, akiket hozzátartozóik a gyermek származásának eltitkolásával adtak át. Ez az intézmény a régi lelencházak utolsó maradványa volt. Az ~ fennállásának első negyven évében 10 ezernél több gyermeket gondozott.

Országos Érsebészeti Intézet (XII. Városmajor u. 68.): az eü. kormányzat szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye. 1981-ben az Ér- és Szívsebészeti Klinika keretében létesítették.

Országos Filharmónia: →*Nemzeti Filharmónia*

Országos Frédéric Joliot-Curie Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Kutató Intézet (XXII. Budafok, Pentz Károly u. 5.): a Népjóléti Min. alá tartozó tudományos int. Sugárbiológiai ku-

tatások Mo.-on a 40-es évek végén az akkori *Eötvös Loránd Rádium és Röntgen Int.*-ben indultak meg, 1953-tól az ebből kifejlesztett *Orsz. Onkológiai Int.* sugárbiológiai oszt.-a folytatta a munkát. Ebből alakult meg 1957. jan. 1-jén a *Központi Sugárbiológiai Kutató Int.*, mai nevén az ~. Feladata a sugárbiológiai tudományos kutatás, 1962-től a gyakorlati sugárvédelem, a sugáreü. orsz. szakmai irányítása és ellenőrzése. Munkájának jelentősége a csernobili katasztrófa és más veszélyek következtében széles körben is egyre ismertebbé vált.

Országos Frontharcos Szövetség: belügymin.-i jóváhagyással 1929-ben alakult meg, azzal a céllal, hogy az I. vh. volt m. frontharcosai között ápolja és továbbfejlessze a hazafias alapon nyugvó bajtársi szellemet, a katonás fegyelmet. Tagjainak erkölcsi védelmet nyújtott és szociális segítséggel is igyekezett a tagok segítségére lenni. Orsz. elnöksége Bp.-en a Rákóczi u. 27. sz. alatt működött, ez alá tartoztak mint helyi szervezetek a főcsoportok és csoportok. 1939-ben átalakult →*Tűzharcos Szövetséggé*.

Országos Fül-Orr-Gégészeti Intézet (VIII. Szigony u. 36.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervezési, módszertani, továbbképző és tudományos alapintézménye a fül-orr-gégegyógyászat terén. 1975-ben létesítették a *Fül-Orr-Gégeklinika* mellett.

Országos Gumiipari Vállalat: →*TAURUS Gumiipari Vállalat*, →*vegyipar*

Országos Gyermekvédő Liga: 1906-ban arisztokraták védnöksége alatt létesített jótékony társ. egy. Célja a gyermeknyomor enyhítése, az áll. gyermekvédelem kiegészítése és az áll. és társ. gyermekvédelem koordinálása. Anyagi alapjának biztosítása érdekében látványos akciókat szervezett, így rendszeresítette a gyermeknapokat u.-i perselyes gyűjtéssel. Intézményei közül Bp.-en működött: fiú javítóint. Rákoskeresztúron, majd Rákoshegyen (1907–31), leány javítóint. Kőbányán (1907), munkaközvetítő (1910-től). Az I. vh. alatt és után az ~ra bízták a hadiárvák gondozását, ekkor több hosszabb-rövidebb ideig fennálló hadiárvaház nyílt. Az ~ szervezte több tízezer gyermek külföldi üdülését, farkasgyepüi és szigetmonostori 500–500 személyes barakküdülőjében pedig bp.-i szegény gyermekeket nyaraltatott. Leányanyáknak két otthont tartott fenn (→*Szikraház*). 1930-ban 400 000 pengős deficitje miatt önkormányzatát három évre felfüggesztették, ekkor számos intézménye megszűnt. Működését a VI. Izabella u. 74. sz. alatt kezdte, még abban az évben átköltözött a VI. Bulyovszky (ma Ripp-Rónai) u. 23. sz. alá, innen 1911-ben a VII. Wesselényi u. 6., 1932-ben a VIII. Trefort u. 3., 1935-ben pedig az V. Báthory u. 7. sz. alá került. A II. vh. után megszűnt. 1989. febr. 9-én újra megalakult, hogy folytassa a m. gyermekvédelem demokratikus hagyományait. Székhelye: VII. Hársfa u. 43. Elnöke: Ranschburg Jenő.

Országos Gyógyszerészeti Intézet (V. Zrínyi u. 3.): a Népjóléti Min. bázisintézménye. Feladata a gyógyszerészeti kutatás fejlesztése, a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásának előmozdítása, a gyógyszerek forgalomba hozatalának előkészítése, a gyógyszerellátó intézmények színvonalának fejlesztése. 1962-ben hozták létre, 1968-ban összevonták az *Orsz. Közeü. Int. Gyógyszerellenőrző Csoportjával*, azóta feladatai közé tartozik a gyógyszerellenőrzés és törzskönyvezés is. 1969-ben itt állították fel az Orvostovábbképző Int. (ma Orvostovábbképző Egyetem) Gyógyszerészeti Tanszékét.

Országos Hadigondozó Hivatal: →*hadigondozás*

Országos Haematológiai és Vértranszfúziós Intézet (XI. Daróczi út 24.): a Népjóléti Min. szakmai alapintézménye. 1949-ben, a vérellátás orsz. megszervezése érdekében létrehozott Orsz. Vérellátó Szolgálat Központi Kutatóint.-eként jött létre. Az ~ feladata a donorszervezés, a vértartósítás és a gyógyint.-ek konzervvérrel történő ellátása mellett a tudományos kutatás és a vérellátó hálózat orsz. megszervezése volt. Az orsz. szervezet létrehozása után a munkában egyre nagyobb hangsúlyt kapott a kutatás és a gyógyításmegelőzés. A korszerű laboratóriummal felszerelt int. a haematológiai és immunológiai kutatások központja lett. 93 ágyas fekvőbeteg-részlegében, valamint ambulatóriumán vérbetegségekben szenvedők kezelését és vizsgálatát (Rh-faktor, AIDS) végzik. Mai nevét 1968-ban kapta.

Országos Idegennyelvű Könyvtár (V. Molnár u. 11.): ált. gyűjtőkörű idegennyelvű könyvtár. A világirodalom, a zene és a nemzetiségi kultúra szakkönyvtára. 1956-ban *Állami Gorkij Könyvtár* néven a →*Központi Katholikus Kör* egykori ép.-ében nyílt meg. 1990 óta használja mai nevét. Állománya meghaladja a 100 000 egységet. Két fiókkönyvtára működik (az egyik irodalmi, a másik zenei), mindkettő a VI. Városligeti fasor 45. sz. alatt.

Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet (XIV. Amerikai út 57.): a Népjóléti Min. közvetlen felügyelete alá tartozó gyógyító és tudományos kutató intézmény. A SOTE I. sz. Sebészeti Klinikáján Idegsebészeti Oszt.-ként jött létre. 1954-ben alakult önálló int.-té és került jelenlegi helyére, a →*Szeretetkórház* áll. kezelésbe vett ép.-ébe. Feladata a sebészeti eljárásokkal kezelhető idegrendszeri betegségek és sérülések gyógyítása, továbbá ezen a területen tudományos kutatások végzése. Az ország legnagyobb idegsebészeti szakint.-e. Ágyszáma: 147 (1991).

Országos Igazságügyi Orvostani Intézet (IX. Üllői út 93.): az eü. kormányzat módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye az igazságügyi orvostan, az igazságügyi elmeorvostan és az igazságügyi orvosszakértői tevékenység területén. 1975-ben a SOTE Igazságügyi Orvostani Int.-e mellett szervezték.

Országos Iparegyesület: a hazai ip. fejlődésének és versenyképességének előmozdítására, a reformkori *Iparegy.* hagyományainak felújításával 1867-ben alakult meg. Első elnöke Eötvös József, titkára Mudrony Soma volt. Fő feladatának a hazai ip. kiállítások rendezését, a m. ip.-nak külföldi kiállításokon való méltó szereplését, az iparosképzés színvonalának emelését és a váll.-ok számára az áll. támogatás kieszközlését tekintette. Nagy szerepe volt

az iparfejlesztési tv.-ek előkészítésében. 1882-től kezdve nagynevű elnökök: Zichy Jenő, Matlekovits Sándor és Tolnay Kornél álltak az ~ élén. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) megalakulása után (1902) az ~ a középip. érdekképviseleti szerve lett. Időszaki kiadványai: Anyagi érdekeink (1870–1879), Magyar Ipar (1880–1944). – *Irod.* Gelléri Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből (Bp., 1912).

Országos Izraelita Tanítóképző Intézet: →*zsidó hitközség*

Országos Kardiológiai Intézet (IX. Haller u. 29.): a Népjóléti Min. szakmai alapintézménye. 1957-ben létesítették az István Kórház (ma →*Szent István Kórház*) területén a SOTE IV. sz. Belgyógyászati Klinikájához kapcsolva. Feladata a szív- és érbetegségek elleni küzdelemben a min. részére tanácsadás, javaslattétel, ugyanakkor a tudományos kutatás, a gyógyító-megelőző munka és részvétel az orvostovábbképzésben. 1977-től új, korszerű ép.-ben működik. Ágyszáma: 242 (1985).

Országos Kaszinó: 1883-ban alakult 352 taggal a Duna-parti Hungária Szállóban. Első elnöke Wekerle Sándor volt. Végleges helyiségét br. Atzél Béla építtette Czigler Győző műépítész tervei szerint, s 1896. jan. 1-jén nyitották meg a Semmelweis u. 1–3. sz. alatt. Tagjai általában dzsentrik, vezető politikusok és áll. tisztviselők voltak. Az ~n belül alakult meg 1899-ben az első női kaszinó. Évente megrendezték az „Urak bál"-ját, amely a főv. nevezetes társ. eseményének számított. 1932-ben 1714 tagja volt, ebből 1449 bp.-i. A II. vh. alatt megszűnt. – Ép.-ében működött 1945-től az FKgP központja, 1949 után a Filharmónia Váll. (hangversenyteremmel) és az Orsz. Rendezőiroda. Ezután a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság kapta meg, átépítés (árkádosítás stb.) után pedig a Szovjet Kultúra és Technika Háza lett. *Irod.* Az Országos Kaszinó ötvenéves története 1883–1932 (összeáll. Halász Lajos, Bp., 1932); Gábor István: Egy régi épület új arca (Bp., 1971).

Országos Katolikus Gyűjteményi Központ: a m. kat. egyház tulajdonában és kezelésében lévő múz.-i, könyvtári és levéltári intézmények szakmai irányító szerve, együttműködve az illetékes áll. szakmai szervekkel. A Püspöki Kar 1969-ben hozta létre. Az egyházi tulajdonú műtárgyak nyilvántartása, kölcsönzése, védelme, és mintegy 10 egyházi gyűjt. felügyelete és 23 kat. egyházi levéltár felügyelete tartozik feladatkörébe.

Országos Katolikus Szövetség: a kat. szociális egy.-ek központi irányító szerve volt 1935-ig, a püspöki kar ellenőrzése alatt működött. Szervezte az évenkénti *Katolikus Nagygyűlés*eket. Az *Actio Catholica* vette át szerepét.

Országos Képtár: 1871-ben az →*Esterházy-képtár* megvásárlásával létrejött áll. képzőművészeti gyűjt. 1875-ben az MNM Képtárának régi anyaga is az ~ tulajdonába került. Az ~at gazdagította a →*Pyrker-gyűjtemény*, valamint Ipolyi Arnold 60 prerafaelita festményt tartalmazó adománya is. Az ~ Pulszky Károly (1853–99) igazgatása alatt további vásárlásokkal és adományokkal európai hírű gyűjt.-nyé fejlődött. Az 1896. évi VIII. tc. kimondta beolvadását az akkor létesített →*Szépművészeti Múzeum*ba.

Országos Kereskedelmi és Hitelbank Rt., *OKHB Rt., Kereskedelmi Bank Rt., K&H Bank* (V. Arany János u. 24.): a kétszintű bankrendszer kialakítása során, 1987-ben jött létre az *MNB* egyik hitelfőig.-ságából. Mo. második legnagyobb kereskedelmi bankja. A névre és bemutatóra szóló részvényeket birtokló részvényesek száma meghaladja az 1700-at. Az ~ az újonnan létrehozott kereskedelmi bankok közül a második legnagyobb induló tőkével (6,6 milliárd Ft) kezdte meg tevékenységét, amit többszöri emeléssel 13,6 milliárd Ft-ra növeltek. Az ~ megalakulásakor az áll. tulajdon részaránya 75% volt. 1991 végére ez az arány 33%-ra csökkent. Az ~ tevékenységi köre szélesítésére 1988. máj.-ban megalapította a →*Merkantil Váltó és Vagyonbefektető Leánybank*ot. Az ~ tulajdonosa a banki érdekeltségeket kezelő →*Portfolió Bank Vagyonkezelő Befektető és Privatizációs Rt.*-nek és társtulajdonosa az 1990-ben alakult →*BNP–KH–Dresdner Bank*nak és az 1991-ben létrehozott *Kvantum Bank*nak. Üzletfeleinek száma az induló 2400-ról közel 10 500-ra gyarapodott. Az ~ partnerei elsősorban az ip.-ban (37%), a kereskedelemben (14%) számottevőek. Egy bp.-i és 67 vidéki fiókkal rendelkezik.

Országos Kereskedelmi és Iparcsarnok: 1890-ben alakult Matlekovics Sándor elnöklete alatt. Az ip. és a kereskedelem érdekeit képviselte. 1904-ben az egyesülés vezetősége elhatározta, hogy az egész országra kiterjedő kereskedelmi szervezetet teremt, mert az ~ a kereskedelmi ügyek képviseletére már nem volt alkalmas. Ennek eredményeként jött létre az *Orsz. M. Kereskedelmi Egyesület* (OMKE), amely az ország vezető kereskedelmi szervezete lett. Az ~ 1905-ben egyesült az V. ker. *Polgári Kör*rel.

Országos Kisvállalkozás-fejlesztési Iroda (V. Szende Pál u. 3.): kormányrendelet alapján 1990-ben létrehozott orsz. hatáskörű, tárcaközi biz. ellenőrzése mellett működő, önálló áll.igazgatási szerv. Alapvető feladatai: 1. A kis- és közepes vállalkozásokkal kapcsolatos áll. feladatok koordinálása. Ezen belül elemzéseket, javaslatokat, esettanulmányokat készít a vállalkozásokat érintő kormányzati döntések előkészítésének megalapozására; véleményezi a kormány és a parlament elé kerülő jogszabálytervezeteket. 2. Előmozdítja a vállalkozások működését azáltal, hogy együttműködik mindazon szervezetekkel, irodákkal, intézményekkel, melyek a kis- és közepes vállalkozások létrejöttét, működését segítik, vagy ehhez szükséges szakmai tanácsadással foglalkoznak; kapcsolatokat épít ki és tart fenn a vállalkozások élénkítésében közreműködő szervezetekkel (bankok, alapítványok, érdekképviseleti és érdekvédelmi szervezetek), segíti ezek együttműködését; a vállalkozások beindításához, működtetéséhez szükséges szakmai jogszabályi feltételekről, pénzügyi források igénybevételének lehetőségeiről rendszeres tájékoztatást ad; elősegíti a vállalkozók és vállalkozni szándékozók információkkal történő ellátását.

Az Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet

Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet (XII. Pihenő út 1.): a tüdőgyógyászat hazai tudományos, szervezési és gyógyítási központja. Elődjét, az *Erzsébet Királyné Szanatórium*ot 1901-ben Korányi Frigyes kezdeményezésére és irányításával a *Bp.-i Szegénysorsú Tüdőbetegek Szanatórium Egy.*-e alapította az akkor még Budakeszihez tartozó területen. Az eredetileg 116 ágyas gyógyint. fokozatosan bővülve hamarosan vezető helyet szerzett egyrészt a tuberkulózis gyógyítása és az ehhez kapcsolódó tudományos kutatómunka, másrészt a tuberkulózis elleni küzdelem szervezése terén. A 30-as évek közepére már közel 450 ággyal működött. 1949-ben került áll. kezelésbe. Előbb a *Korányi Szanatórium*, 1954-ben az *Orsz. Korányi Tbc Int.*, 1969-ben pedig az ~ nevet kapta, ezzel is jelezve, hogy a tuberkulózis mellett egyre nagyobb jelentőséget szereztek az int. tevékenységében az egyéb tüdőbetegségek, ill. a *Fodor József Gyógyint.* átszervezése után a tüdőn kívüli (extrapulmonális) tuberkulózis. Orsz. feladatai közé tartozik a tüdőgondozók és tüdőgyógyint.-ek módszertani támogatása. Ágyszáma: 1010 (1991).

Országos Kórbonctani és Kórszövettani Intézet: →*Országos Pathológiai Intézet*

Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ: központi könyvtári szolgálatokat ellátó intézmény. *Klebelsberg* Kunó 1923-ban azért alapította, hogy a m. könyvtárak érdekében nemzetközi kiadványcserét folytasson. A beérkezett műveket a tárgykör szerint illetékes nagykönyvtárak között osztotta szét. Ehhez a feladathoz csatlakozott a hazai könyvtárak központi katalógusának a megalapítása. Ebben 20 vez. gyűjt. új beszerzéseit tartotta nyilván, s adott róluk tájékoztatást az érdeklődőknek. Végül az ~ megszervezte a könyvtárközi kölcsönzést. Az *Egyetemi Könyvtár* ép.-ében, azzal közös vezetés alatt, de önálló intézményként működött 1946 végéig, amikor feladatait az újonnan létesített →*Országos Könyvtári Központ* vette át.

Országos Könyvtári Központ: az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ* utódjaként hozták létre 1946 végén, hogy a központi könyvtári szolgáltatásokat (központi katalógus, nemzetközi kiadványcsere, könyvtárközi kölcsönzés) továbbra is végezze. Új feladatként kapta meg a különböző módon áll. tulajdonba került (könyvtári fölöspéldányok, elhagyott javak, megszüntetett intézmények könyvtárai stb.) könyvanyag begyűjtését, válogatását, feldolgozását és a könyvtárak közti szétosztását, továbbá a könyvtártudományi dokumentáció megszervezését és végzését, könyvtárosi tanfolyamok rendezését, a szakfordítások nyilvántartását stb. Előbb különböző helyeken, majd az V. Sas u. 1. sz. alatt működött. 1952-ben szüntették meg, legtöbb feladatát az →*Országos Széchényi Könyvtár* kapta meg.

Országos Közegészségi Egyesület: társ. szervezet az eü. felvilágosítás terjesztése és a közeü. állapotok javítása érdekében. 1885-ben *Markusovszky* Lajos kezdeményezésére alapították, s az eü.-gyel kapcsolatban álló nem orvosi rétegeket (pl. tanárokat) is igyekezett soraiba állítani. Orvosi és gazd. szakoszt.-a volt. Megindította az *Egészség* című lapot (1887-től) és más kiadványokat is megjelentetett. Terhesgondozó és gyermeknevelési tanfolyamokat szervezett. Sokat foglalkozott előadásain és folyóiratában az iskolaeü.-gyel és a sporteü.-gyel is. Elnökei közéleti méltóságok v. kiemelkedő orvosok voltak: Trefort Ágost, Markusovszky Lajos, Fodor József, Gerlóczy Zsigmond stb. 1948-ban szűnt meg.

Országos Közegészségügyi Intézet: →*Johan Béla Országos Közegészségügyi Intézet*

Országos Közegészségügyi Tanács: a kormányzat tanácsadó, véleményező és javaslattevő szervezete volt. 1868-ban – Balassa János javaslatára – alapították, amely a közeü., az orvosképzés vonatkozásában közvetlenül a belügymin. mellé volt rendelve. Tagjait is a belügymin. nevezte ki. Az ~ jelentős szerepet játszott az ország eü.-ét közel egy évszázadra megszabó 1876. évi XIV. tc. (ún. közeü. tv.) előkészítésében, majd számos módosításában és kiegészítésében, az orvosképzés 1874. évi reformjában, a munka- és iparеü. megszervezésében, a hazai kórházépítési programokban, orvostárs. és érdekvédelmi kérdésekben. Elnökei a m. orvostárs. nagyságai közül kerültek ki: Balassa János, Markusovszky Lajos, Korányi Frigyes stb. Jelentősége csökkent, amikor az I. vh. után létrejött a Népjóléti Min., majd az Orsz. Közeü. Int. (1927). Ténylegesen 1951-ben szüntették meg. Sok vonatkozásban jogutódjának tekinthető az *Egészségügyi Tudományos Tanács.*

Országos Központi Honvéd-Választmány: →*honvédegyesületek*

Országos Laboratóriumi Intézet (XIII. Szabolcs u. 33.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos alapint.-e a klinikai laboratóriumi diagnosztika területén. 1975-ben az Orvostovábbképző Egyetem keretében létesítették.

Országos Lelkipásztori Intézet (III. Kórház u. 37/a): a M. Kat. Püspöki Kar 1989-ben létesítette. Feladata a lelkipásztori munka elméleti és módszertani kérdéseinek tanulmányozása, gyakorlati segítése. Kiadványait a *Márton Áron Kiadó* gondozza.

Kat. Társ.tudományi Akadémiája világi szakemberek képzését szolgálja.

Országos Levéltár: →*Magyar Országos Levéltár*

Országos Liszt Ferenc Társaság: a nemzeti zene ápolására s kiváltképpen Liszt Ferenc műveinek népszerűsítésére *Zenebarátok Orsz. Egy.-e* néven 1884-ben alakult id. Ábrányi Kornél elnökletével. Működése jó ideig szerény keretek közt mozgott. Az ~ nevet 1904-ben vette fel. Szerepe idővel megnőtt, hangversenyek, irodalmi és zenedélutánok rendezése mellett pályázatokat is hirdetett. A II. vh. előtt megszűnt.

Országos Magyar Anya- és Csecsemővédelmi Központ: →*Zita királyné Intézet*

Országos Magyar Cecília Társulat, *OMCET* (V. Ferenciek tere 2.): 1897-ben alakult meg Orsz. M. Cecília Egy. (OMCE) néven. A katolikus egyházzenei élet fellendítését tekinti céljának. Harmat Artur, Bárdos Lajos, Werner Alajos voltak vezető egyéniségei a 30–40-es években. 1967 óta ~.

Országos Magyar Gazdasági Egyesület, *OMGE:* eredete visszanyúlik a Pálya és Lófuttató Társaságig, melyet *Széchenyi* István kezdeményezésére alapítottak. Az egy. 1827-ben alakult. 1829-ben az Állattenyésztő Társaság, 1835-ben a Magyar Gazdasági Egyesület nevet vette fel. 1841-ben megindította az első gazd. irányú szaklapot, majd 1847-ben a gr. Károlyi Györgytől megvásárolt telken felépítette székházát, melyet Széchenyi István *Köztelek*nek nevezett el. 1868-ban vette fel az ~ nevet. Az egy. működésében pozitív vonást jelentett a m. mezőgazd. fejlesztésére irányuló törekvése. Lényegében azonban minden ténykedésével a közép- és nagybirtokosok érdekeit szolgálta. 1890-től 1944-ig Köztelek néven hetilapot adott ki. Működése a földreform végrehajtásával megszűnt.

Országos Magyar Gyűjteményegyetem: →*Magyar Nemzeti Múzeum*

Országos Magyar Iparművészeti Társulat: az iparművészek legrégibb orsz. szervezete 1885-ben alakult meg Trefort Ágoston min. támogatásával. A hazai iparművészet támogatására főként kiállításokat rendezett. Első nagyszabású kollektív kiállítását az 1896. évi millenniumi ünnepségek keretében rendezte. Figyelemre méltóak voltak lakásművészeti, grafikai, egyházművészeti, amatőr és gyermekrajz-kiállításai, s ezek külföldi bemutatói. A társulat 1894-ig →*Művészi Ipar* címmel folyóiratot adott ki; a következő két évben pedig évkönyvet jelentetett meg. 1897-ben megindította új lapját, a →*Magyar Iparművészet*et. Jelentős kiadványa az *Iparművészet könyve* I–III. Az ~ tevékenységét 1944-ig folytatta, bár időközben korábbi jelentőségét elveszítette. Jelentős rendezvénye volt még: jubiláris kiállítás 1925-ben, az I. Országos Magyar Iparművészeti Tárlat 1938-ban, az I. Országos Magyar Keramikai Kiállítás 1942-ben és 1943-ban a II. Országos Magyar Iparművészeti Tárlat (Kassán).

Országos Magyar Képzőművészeti Tanács: a kultuszmin. által kinevezett tagokból és művészekből álló testület, mely 1871–34 között működött. 1934-ben *Országos Irodalmi és Művészeti Tanács* lett.

Országos Magyar Képzőművészeti Társulat: az első olyan egy., melyet hivatásos művészek – az 1839 óta fennálló Pesti Műegylet és Képcsarnok Egylet működésével elégedetlen Barabás Miklós, Brodszky Sándor, Telepy Károly és mások – alapítottak. Alakuló közgyűlését 1861. aug. 1-jén tartották Andrássy Gyula gr. elnökletével, de a Helytartótanács már 1862-ben betiltotta működését és csak hosszú tárgyalások után engedélyezte újra. Ig.-elnöke Barabás Miklós, választmányi elnöke Henszlmann Imre lett. Célja a m. művészeti ízlés színvonalának emelése, kiállítások rendezése, az idős művészek rendszeres támogatása, a fiatalok segélyezése volt. Az ~ támogatta Izsó Miklóst, ösztöndíjával ment tanulni Munkácsy Mihály Münchenbe. A hazai műkritika alapjait is az ~ fektette le. A társ. keretében alakult ki a szakszerű műbírálat, ami főleg Keleti Gusztáv erős egyéniségének volt köszönhető. A társ. tevékenysége a régi és az új Műcsarnok kiállításain jelentkezett a leghatásosabban. A 20. sz. első felében már a konzervatív művészeti törekvések képviselője volt, és akadémikus merevségénél fogva akadályozta a fejlődést. – *Irod.* Genthon István–Németh Lajos: Magyar művészet 1800–1945 (Bp., 1964).

Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ: működését 1922-ben a IX. Ipar u.-ban kezdte meg, majd átvette az 1920-ban alakult *Magyar Gazdák Tejüzeme Rt.* kelenföldi telepét. Az 1930-as években az ország legnagyobb tejip. váll.-a volt. 1948-ban államosították.

Országos Mentőszolgálat (XIII. Róbert Károly krt. 77.): irányítja az ország mentőszervezeteinek működését, mentőszakembereket képez (szakápoló, mentőtiszt, mentőorvos, oxyológus szakorvos), oktatja az orvostudományi egyetemen és

A Budapesti Önkéntes Mentőegyesület székháza

Mentőszekér 1881-ben

Mentőhintó 1881-ben

posztgraduálisan az oxyológiát. Az ~ 1948-ban a →*Budapesti Önkéntes Mentőegyesület* és a Vármegyék és Városok Orsz. Mentőegy.-e egyesüléséből jött létre, az ~ önkéntes társ. egy.-ekből áll. intézményeként. Az ~ sokáig helyileg is együtt dolgozott a *Bp.-i Mentőszolgálat*tal, 1981-ben költözött mai korszerű ép.-ébe.

Mentőautók 1992-ben

Országos Meteorológiai Szolgálat, *OMSz* (II. Kitaibel Pál u. 1.): a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Min. felügyelete alatt működő orsz. hatáskörű szerv. Intézményei: *Levegőkörnyezeti Megfigyelő Int., Központi Előrejelző Int., Éghajlati Int.*, meteorológiai obszervatóriumok – főállomások és állomások. Az ~ áll. feladatként üzemelteti az orsz. levegőkörnyezeti megfigyelő-, távközlési- és adatfeldolgozó rendszert; tájékoztatást ad a levegőkörnyezet állapotáról, ellátja a légiközlekedés biztonságát szolgáló meteorológiai feladatokat; kutató-fejlesztő munkát végez és rendszeresen közzéteszi ezek, valamint a megfigyelések, mérések eredményeit. Központi Hivatala gondozásában jelenik meg a Meteorológiai Évkönyv (1871 óta), az Időjárás és a Légkör c. folyóiratok. Levegőkörnyezeti kérdésekkel foglalkozik az Atmoszféra és a Levegőkörnyezeti Tájékoztató c. kiadvány. Közismertek az ~ különböző időtartamra vonatkozó prognózisai és jelentései. Működteti és fejleszti tudományos könyvtárát, valamint a Műholdas Kutató Laboratóriumot. Részt vesz a szakterületéhez tartozó nemzetközi együttműködésben, az ENSz *Meteorológiai Világszervezetében* (*WMO*), ahol a M. Köztársaság Kormányának állandó képviselője az ~ elnöke.

Országos Mezőgazdasági Kiállítás és Vásár: →*mezőgazdasági kiállítások*

Országos Munka- és Üzemegészségügyi Intézet (IX. Nagyvárad tér 2.): az eü. kormányzat szakmai alapintézménye. 1950-ben létesült *Orsz. Munkaeü. Int.* névvel a munkaegészségtan kutatása, a gyakorlati feladatok szakirányítása és a munkaeü. oktatása céljából. 1975-től kezdődően az üzemeü.-gyel kapcsolatos kutatás, szakirányítás és oktatás is feladatává vált, ezért változott neve ~re. Jelenleg is feladata a tudományos kutatás mellett a munka- és üzemeü. orsz. szervezése, szakirányítása, módszertani anyagok készítése, egyben közreműködik a munkaeü. és üzemeü. hálózatban dolgozó szakemberek alap- és továbbképzésében. Itt működik az *Orvostovábbképző Egyetem Munka- és Üzemeü. Tanszéke.*

Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár Munkáskórháza: →*OTI Dr. Vass József Munkáskórház*

Országos Munkásbiztosító Pénztár Központi Kórháza: →*Uzsoki utcai Kórház-Rendelőintézet*

Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, *OMIKK, Technoinform* (VIII. Múzeum u. 17.): a műszaki kutató- és tervezőmunka alapjául szolgáló hazai és nemzetközi szakirodalom lelőhelye, Mo. legnagyobb dokumentációs és információs központja. Alapja az 1883. jún. 24-én a Beleznay-kertben (ma VIII. Rákóczi út 5.) megnyitott *Technológiai Iparmúz.* 100 kötetes könyvtára volt. Egyesülve az Áll. Középip.tanoda könyvtárával, 1889-ben a VIII. József krt. 6. sz. alatt felépült új ép.-ébe költözött. Mint a *Technológiai és Anyagvizsgáló Int. Könyvtára* 1921-ben állományába olvasztotta a budafoki Anyagvizsgáló Int. 6000 kötetes könyvtárát, s ekkor már állománya 28 000 kötetes volt. Az egyesítés után, 1923-ban újra megnyílt a könyvtár Káplány Géza vezetésével. 1948-ban átvette a *Szabadalmi Bíróság* 5 millió szabadalomból álló gyűjt.-ét. 1947-ben létrejött a *Műszaki Dokumentációs Központ*, mellette az eredeti gyűjt.-t átszervezték *Központi Technológiai Könyvtár*rá, amelyhez ekkor már több fiókkönyvtár is tartozott. 1952-ben a könyvtár és a dokumentáció *Orsz. Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ* néven egyesült. 1958-ban költözött a számára átalakított, egykori Károlyi-palotába. 1982-től lett hivatalos neve az ~. Állományában mintegy 400 000 hazai és külföldi szakkönyv, 7000

féle tudományos és műszaki folyóirat, 120 000 kutatási jelentés, 500 000 műszaki fordítás található. Tájékoztatási kiadványaival és szolgáltatásaival – külföldi adatbázisok felhasználásával – orsz. információellátást biztosít. – *Irod.* Jánszky Lajos: 75 éves az Országos Műszaki Könyvtár (Könyvtáros, 1958. 12. sz.).

Országos Műszaki Múzeum (XI. Kaposvár u. 13.): létrehozására több kísérlet történt Mo.-on. Az MNM-ben a számára 1807-ben megszerzett Kessgyűjteményből – amely a Monarchia ip. alapanyagait és gyártmányainak mintadarabjait tartalmazta – alakult a kézműtani oszt. Ennek anyagát 1871-ben az *Orsz. Iparegy.*, a *Műegy.* és az *Iparmúzeum* között felosztották. 1896-ban az I. Technikus Kongresszus emlékiratot készített az ~ alapításának a szükségességéről. Tulajdonképpen csak 1921-ben Lósy-Schmidt Ede kezdeményezésére a *Magyar Mérnök- és Építészegylet* keretében indult meg az érdemleges technikatörténeti gyűjtés. Az ~ szervezését 1934-ben a *Mérnöki Kamara* vette kézbe, ennek eredményeképpen 1936-ban a Délivasút Budai Igazgatóságának Mészáros u.-i ép.-ében meg is nyílt. 1939-ben az ~ot Kassára helyezték át. A II. vh.-t követően egy új ~ megszervezését az 1954: IV. sz., a műszaki emlékek védelméről és nyilvántartásáról szóló tv.-erejű rendelet indította el. A rendelet kapcsán az akkori Népművelési Min. múz.-i főoszt.-a mellett létesült a *Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoport*, amelynek célja az ~ megteremtése volt. Tevékenységének köszönhetők a létrejött ip.ágazati múz.-ok. 1964-ben elkészült a raktárép.-e (XI. Kaposvár u. 13.). 1972-ben min.tanácsi határozattal ~má nyilvánították a Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoportot. Feladatává tették a természettudományok és a technika fejlődésének és társ.formáló szerepüknek, a tudományos megismerés és a termelés összefüggéseinek a kutatását, az erre vonatkozó emlékanyag gyűjtését, feldolgozását és ismertetését, különös tekintettel a hazai vonatkozásokra. A gyarapodó gyűjt. elhelyezésére 1983-ban elkészült a második raktárép., állandó kiállító helyének a megépítése azonban nem történt meg, ezért 1974-től vidéken – Vácott (fotótörténet), Nagycenken – szervezett állandó kiállításokat, a főv.-ban pedig más múz.-ok ép.-ében rendez időszaki kiállításokat. A Művelődési Min. megbízta az →*ipartörténeti szakmúzeumok, gyűjtemények* szakfelügyeletével. Az ~ kiadványa a *Technikatörténeti Szemle*.

Országos Nép- és Családvédelmi Alap, *ONCSA:* célja a sokgyermekes családok szervezett támogatása volt, elsősorban természetbeni juttatásokkal. A kormány az 1940: XXIII. tc. értelmében hozta létre, és az összes addig működő segélyalapot beolvasztotta. Végrehajtó szerve az Orsz. Szociális Felügyelőség (I. Úri u. 39.) volt. Segélyezési tevékenysége a négy-, ill. ennél többgyermekes családokra terjedt ki, az igényjogosultság elbírálására kerületenként szociális felügyelők működtek. Bp. külvárosaiban 1942-ben 4019 támogatásra jogosult család élt, számuk a legmagasabb Pestszenterzsébeten volt, 890 család. Az ~ a II. vh. végén megszűnt.

Országos Onkológiai Intézet (XII. Ráth György u. 7–9.): a daganatos betegségek elleni küzdelem központi tudományos, gyógyító és szervező intézménye. 1953-ban az Eü. Min. a volt →*Siesta Szanatórium* és a *Schwartzer Ferenc Elme- és Ideggyógyintézet* ép.-eibe telepítette az →*Eötvös Loránd Rádium és Röntgen Intézet*et, s így hozta létre az ~et. Itt az orvostudomány haladásának megfelelően korszerű felszereléssel látták el és az igényeknek megfelelő szervezetet építettek ki. Így ma már belgyógyászati, sebészeti, nőgyógyászati, fej-nyaksebészeti, radiológiai, bőrgyógyászati, izotóp és intenzív oszt.-a van. Kórbonctani oszt.-a 1954-től Onkopathológiai Kutató Int.-ként működik. A gyógyítás és a kutatás mellett az ~ megszervezte és ellenőrzi az onkológiai gondozók, területi onkoradiológiai oszt.-ok, onkoradiológiai szakrendelések és rákszűrőállomások munkáját. Az utóbbi években korszerű ép.-tel bővítették, amely a járóbeteg-rendelés és a kisegítő részlegek számára biztosít korszerű elhelyezést. Ágyszáma: 336 (1991).

Országos Ortopédiai Intézet (XI. Karolina út 27.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye az ortopédia terén. 1972-ben a SOTE Ortopédiai Klinikája mellett létesítették.

Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet (XII. Szanatórium út 2.): a Népjóléti Min. felügyelete alá tartozó szakgyógyint. Az I. vh.-ban megrokkant tüdőbeteg katonák számára létesítették 1918-ban a *M. kir. Honvéd és Közrendészeti József főherceg Szanatórium*ot. Ez 254 ággyal működött, s később általában a Honvédség és az Államrendőrség tüdőbetegeinek ápolására szolgált. 1950. aug. 1-jén az akkori Eü. Min. vette át a Honvédségtől, s 330 ágyas tüdőszanatóriumot rendezett be, amelyet *Fodor József higiénikus egyetemi tanárról Állami Fodor József Tbc Gyógyint.*-nek neveztek el. Feladata egyre inkább a tüdőn kívüli (extrapulmonális) tuberkulózis kezelésére tevődött át, 1970-től pedig elsősorban a mozgásszervi betegek és sérültek rehabilitációjával foglalkozik. 1975-ben kapta mai nevét, amikor a Min. gyógyító-megelőző, szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye lett az orvosi rehabilitáció terén. Hozzá tartozik egy egykori magángyógyint. (Gyermekszanatórium Rt., XII. Szilassy u. 6.) ép.-e, ahol pszichoszomatikus rehabilitációs oszt.-a működik, Budakeszin (Erdő u. 9. sz.) pedig egy gyermekrehabilitációs oszt.-a van. Ágyszáma: 530 (1991).

Országos Orvosszövetség: egykori orvosi érdekvédelmi társaság. Alapszabályait 1899. máj. 20-án hagyták jóvá. Célja volt: „az orvosi rend tekintélye, erkölcsi, anyagi és társadalmi érdekeinek előmozdítása és megvédése, továbbá mindannak ápolása és fejlesztése, ami az orvosi rend szakszerű működését úgy az orvoslás, mint a közeü. terén mennél sikeresebbé és közhasznosabbá teheti". Feladatául tűzte ki orvosi nyugdíj- és segélyegylet alapítását is. Számottevő szerepe volt az eü. tv. 1908. évi módosításában, az eü. közig. korszerűsítésében, a hatósági és áll. alkalmazott orvosok nyugdíjjogosultságának elérésében. Ig.tanácsa Bp.-en, fiókszöv.-ei az ország

megyéiben és városaiban működtek. Évenként kongresszusokat rendezett. 1945-ig állt fenn.

Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár (VIII. Szentkirályi u. 21.): 1948-ban *Orvostudományi Dokumentációs Központ* néven az Orvos Szakszervezet keretében társ. szervként jött létre, s elsősorban a szovjet orvoseü. irodalom megismertetésével foglalkozott. 1949-től 1956 végéig az MTA vette át, s 1957. jan. 1-jétől tartozik az Egészségügyi Min. főhatósága alá. 1957-től kiterjesztette működési körét a hazai és a nyugati országok szakirodalmának dokumentációs és bibliográfiai feltárására. 1960-ban *Orsz. Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ* néven az orvostudományi könyvtári hálózat központja lett. 1982-ben vette fel mai nevét. Számítógépes irodalomkutatást és témafigyelést végez, fordítószolgálatot működtet, referáló folyóiratokat (Népjóléti Szemle, Nővérképzés stb.) és kurrens szakbibliográfiát (Magyar Orvosi Bibliográfia) ad ki. Könyvtári állománya mintegy 100 000 egység. Egyik könyvtári részlege a Népjóléti Min. épületében (V. Arany János u. 6–8.) működik.

Országos Pathológiai Intézet (IX. Üllői út 93.): az eü. kormányzat szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye a pathológia terén. 1972-ben az Orvostovábbképző Int. Kórbonctani és Kórszövettani Tanszéke keretében *Orsz. Kórbonctani és Kórszövettani Int.*-et szerveztek. 1984-ben e helyett létesítették az ~et a SOTE II. sz. Kórbonctani Tanszékén. Ennek is feladata, hogy meghatározott körben szakmai és módszertani szempontból irányítsa, támogassa és ellenőrizze a pathológiai szakellátás valamennyi intézményét és szervét.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, *OPKM* (V. Honvéd u. 19.): orsz. jellegű pedagógiai szakkönyvtár. A neveléstudománynak és az oktatásügynek dokumentációs, az isk.-i könyvtári hálózatnak módszertani központja. Létrehozásáról az 1956. évi könyvtári tv. rendelkezett. Ténylegesen 1958-ban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Pedagógiai Könyvtára (Horváth Mihály tér 8., →*Fővárosi Pedagógiai Könyvtár*) és a *Pedagógiai Tudományos Int.* (V. Báthory u. 3.) könyvtárának szervezeti egyesítésével alakult meg. Nyilvános szolgálata 1959-ben a Horváth Mihály téri ép.-ben kezdődött. 1960-ban a két gyűjt. mai helyére költözött. Állománya közel 300 000 könyvtári egység. Jelentős különgyűjt.-ei: tankönyvek, isk.-i értesítők (évkönyvek), gyermek- és ifjúsági irodalom. A könyvtárhoz csatlakozó múz.-ot 1968-ban szervezték. Időszakos kiállításokon főleg isk.történeti, neveléstörténeti dokumentumokat mutat be. Kiadványai: *Neveléstudományi Tájékoztató, A Magyar Neveléstörténet Forrásai.* A negyedévenként megjelenő *Magyar Pedagógiai Információ* és a *Külföldi Pedagógiai Információ* a szakterület kurrens bibliográfiái.

Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet (II. Hűvösvölgyi út 116.): az ideg- és elmegyógyászat orsz. központja. Több évtizedes eredménytelen próbálkozás után – főleg *Schwartzer* Ferenc kezdeményezésére – 1868. dec. 6-án nyílt meg *Orsz. Tébolyda* névvel a 300 ágyas int. az ország elmebetegeinek az elhelyezésére. A romantikus stílusú hatalmas ép.-et Ludwig Zettl bécsi építész tervei alapján emelték. A fokozatosan bővülő (1900-ban már kb. 1000 beteget ellátó) int. 1898-ban vette fel a *Lipótmezei Elme- és Ideggyógyint.* nevet, ezzel is jelezve, hogy a tudomány új eredményeinek a felhasználásával egyre hatékonyabb a gyógykezelés. Az ~ vez.-i és kitűnő szakorvosai maguk is tevékenyen hozzájárultak tudományos munkájukkal az új terápiás eljárások kidolgozásához. 1952-ben az elmegyógyászat központi módszertani, továbbképző, betegellátó és tudományos int.-e lett, ekkor kapta az *Orsz. Ideg- és Elmegyógyint.* nevet. 1992-től ~. Ágyszáma: 1435 (1990).

Országos Rabbiképző Intézet (VIII. József krt. 27.): Közép-Európa egyetlen rabbiképző int.-e. 1877-ben nyitotta meg kapuit abban az ép.-ben, amelyet az 1848–49-iki szabadságharc után a zsidókra kivetett hadisarcból emeltek. Az ~ számtalan világhírű tudóst nevelt falai között, és a tanári kar is világszerte elismert tudósokból állt. Az ~ tanárai voltak többek között Bacher Vilmos, Guttmann Mihály, Blau Lajos, Hevesi Simon stb. Az ~ a háború sem szüneteltette működését, kivéve 1944 utolsó hónapjait, amikor ide gyűjtötték a zsidó írókat, orvosokat, ügyvédeket. Háború utáni fénykorát *Scheiber* Sándor igazgatása alatt érte el.

Országos Ráth György Múzeum: →*Ráth György Múzeum*

Országos Reform-klub: az előítéletektől mentes tudományos gondolkodás terjesztésére és demokratikus reformok előkészítésére alakult egyesülés. Működését az 1900-as évek elején kezdte. Andrássy úti helyiségében rendszeres pol. és antiklerikális előadásokat szervezett. Csatlakozott az ált. választójogért indított mozgalomhoz. Elnöke Kernstok Károly festőművész volt, tagjainak jelentős része a *Szabadgondolkodók Mo.-i Egy.*-éből tevődött össze. Az I. vh. után megszűnt.

Országos Reuma- és Fizioterápiás Intézet, *ORFI* (II. Frankel Leó u. 17–19.): orsz. feladatkörű gyógyint. Az →*Irgalmaskórház* áll. tulajdonba vétele után előbb *Állami Kórház* néven folytatta gyógyító munkáját, majd 1951. júl. 1-jével egyesítették az *Állami Reumakórház*zal, s így jött létre az ~. A fejlesztés során a hagyományos oszt.-ok mellett több reumaoszt.-t létesítettek, így ma az összesen 1427 ágyból 1007 itt található. Az int. keretein belül működik az *Áll. Gyógytornászképző Isk.*, 1992. jan. 1-jéig gazd. szervezetéhez tartozott a →*Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.* 1965–67 között a volt *Bábaképző Int.* ép.-ében Geriátriai Kutatóint.-e volt. Az ~ben van az *Orvostovábbképző Egyetem Reumatológiai és Fizioterápiás Tanszéke.* – *Irod.* Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet jubileumi évkönyve 1951–1971 (Bp., 1971).

Országos Röntgen- és Sugárfizikai Intézet, *ORSI* (VIII. Alföldi u. 20.): a Népjóléti Min. radiológiai alapint.-e. 1950-ben az Orsz. Társ.biztosítási Int. államosításakor *Orsz. Sugárfizikai Laboratórium* alakult az int. addigi Fizikai Laboratóriumából. Ez végezte a dózis- és védelemméréseket, a röntgencsövek központi raktározását, vizsgálatát és selejte-

zését. 1956-ban az Eü. Min. orsz. feladatait kibővítve tudományos tanácsadó és felügyeleti szervként alapintézményei közé emelte. Feladata, hogy a radiológiai diagnosztika körében szervezési, módszertani, műszaki fejlesztési kérdésekben szaktanácsadással szolgáljon a főhatóságnak és az int.hálózatnak, s ezzel, valamint szakmai ellenőrző tevékenységével javítsa a hálózat munkájának minőségét.

Országos Ruházati Rt.: →*Elegant Május 1. Ruhagyár*

Országos Sebészeti Intézet (VIII. Üllői út 78.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye azokban a sebészeti ágakban, amelyekre más orsz. int. (pl. Orsz. Traumatológiai Int.) hatásköre nem terjed ki. 1968-ban a SOTE I. sz. Sebészeti Klinikája mellett létesítették.

Országos Sportegészségügyi Intézet (XII. Alkotás u. 48.): orsz. feladatokat ellátó szakgyógyint. 1952-ben hozták létre, amikor egyesítették a volt →*Vöröskereszt Erzsébet Kórháza* helyén létesített sportorvosi kutatólaboratóriumot és sportklinikát. Neve ekkor *Orsz. Testnevelési és Sportegészségügyi Int.* lett. Az áll. sporteü. szolgálat legfőbb irányító szerveként feladata volt a sportártalmak megelőzése, gyógyítása, tudományos kutatómunka, a sportorvosok elméleti és gyakorlati képzése, a sportorvosi hálózat irányítása. Belgyógyászati, kondicionáló, sebészeti, szülészet-nőgyógyászati, mentálhigiénés, ortopéd sebészeti és rehabilitációs oszt.-a, valamint rendelőint.-e van. Ágyszáma: 300 (1991). Neve 1989-től ~.

Országos Stefánia Szövetség: társ. szervezet az anyák és csecsemők védelmére. 1915. jún. 13-án alakult *Bárczy* István polgármester kezdeményezésére. Elődje a társ. összefogásból 1839-ben létesített *Pesti Szegénygyermek Kórház* (később I. sz. Gyermekklinika). Az ~ célja: a terhes nők gondozása és a csecsemők betegségének megelőzése, ill. a betegek ápolása. A Szfőv. tvhat.-ának 39 088/1917. XII. sz. rendeletével az ~et bízta meg az anya- és csecsemővédelem megszervezésével, ezzel egyidőben áll. támogatást biztosított részére. 1922-től átvette az Amerikai Vöröskereszt Egy. adományából létesített anya- és csecsemővédő int.-ek kezelését, ekkor 118 szakképzett védőnővel rendelkezett. 1923-ban megindította ingyentej akcióját csecsemők, terhes és szoptatós anyák és kisgyermekek részére. Jelentős szociális szolgáltatása volt a vándorkelengye akció. Felvilágosító munkáját az Anyák isk.-ja keretében folytatta. 1927-től működött orsz. jelleggel. Az 1930-as években a főv.-ban 20 intézménye volt, jelentősebbek: a II. Marczibányi téri, az V. Pannónia u.-i és a IX. Jászberényi u.-i szülőotthon. Székháza a VIII. Vas u. 10. sz. alatt volt, itt működött laboratóriuma is. 1937-ben az ~nek 1500 tagja volt. Székházában működő rendelőint.-ének neve 1941-től *Anya- és Kisdedvédelmi Int.*, majd a főv. rendeletére *Bánóczi László Csecsemő és Kisdedotthon*. Az ~ 1949-ben, az anya- és csecsemővédelem áll. irányítás alá vételével megszűnt. Tevékenységét az anyaotthonok és csecsemőotthonok, ill. az *Anyavédelmi Központ* vette át.

Országos Szabadoktatási Tanács: 1911-ben jött létre az isk.-n kívüli népművelés egységesítése érdekében. Mellette 1920-ban szabadoktatási biz.-okat hívtak életre. 1922-ben az ~ megszűnt, szerepét a Vallás- és Közoktatásügyi Min. fennhatósága alatt működő →*Budapest Székesfővárosi Iskolán kívüli Népművelési Bizottság* vette át. Ez ismeretterjesztő előadásokat és analfabétáknak tanfolyamokat szervezett.

Országos Szakipari Vállalat, *ORSZAK* (V. Báthory u. 12.): az 1948-ban alapított váll. az ország legnagyobb szakosított építőip. szakip. tevékenységet folytató intézménye. Mint a *43. sz. Állami Építőipari Vállalat*, valamint a →*Budapesti Lakásépítő Vállalat* alvállalkozója félszázezer lakás teljes körű szakip. munkáit végezte. Nagy volumenű karbantartási, felújítási és műemlékrekonstrukciós feladatokat vállal. Kiemelkedő munkái voltak: a Borsodi és Tiszai Vegyi Kombinát, Dunamenti Cement- és Mészművek, cementgyárak, hőerőművek, az Athenaeum Nyomda, a Flórián és Sugár üzletközpontok, a Paksi Atomerőmű, a budai Várpalota, az Országház, az Esztergomi Bazilika, szállodák: Duna Intercontinental, Hilton, Thermal, Gemenc, Sylvanus, Nimród; a főv. Duna-hidak, metróvonalak stb.

Országos Széchényi Könyvtár, *OSZK* (I. Budavári Palota F ép.): Mo. nemzeti könyvtára. Alapítója és névadója gr. *Széchényi* Ferenc, aki 1802-ben kb. 15 000 kötetből és 2000 kéziratból álló ún. hungaricum-gyűjt.-ét egy Pesten létesítendő nyilvános könyvtár céljára a nemzetnek ajándékozta. Rendeltetése az alapító okirat szerint: minden olyan szellemi termék folyamatos gyűjtése, amely Mo.-ról, népéről és kultúrájáról szól. Ezt a célt támogatja

Az Országos Széchényi Könyvtár épülete

Az Országos Széchényi Könyvtár olvasóterme

1804-től a hazai nyomdák kötelespéldány-szolgáltatása. Eredeti feladatát az ~ mindmáig a legszélesebb értelmezésben fenntartja. 1808-tól 1949-ig az MNM keretébe tartozott, ezért *Múzeumi Könyvtár*nak is hívták. 1949 óta önálló intézmény. Az ~ első otthona (1802–05) Pesten, a pálos kolostorban (mai Pázmány Péter Hittudományi Akadémia) volt, később (1806–17) a régi egyetem ép.-ében (a mai ELTE Jogtudományi Kar helyén), majd (1817–38) a Batthyány-villában, ezután (1838–47) a Ludoviceumban helyezték el. 1847-től az MNM palotájában működött. 1985-ben költözött át a budai Várpalota erre a célra újjáépített F szárnyába. Szervezete szellemi kultúránk fejlődésével jelentékenyen differenciálódott. 1866-ban jött létre az első speciális gyűjt.-i részlegként a Kézirattár, majd 1884-ben a Hírlaptár. Később külön „tár"-ba kerültek a zeneművek, a térképek, a plakátok és aprónyomtatványok, a régi nyomtatványok, a színháztörténeti művek. Állománya több mint 2 millió könyv, a kéziratokkal, periodikumokkal, kisnyomtatványokkal és egyéb dokumentumokkal jóval több mint 5 millió egység. Állományát alapvetően a kötelespéldányok szolgáltatása fejleszti, de jelentős az egyéb forrásokból (csere, vétel, ajándék) történő gyarapodása is. Fejlesztésében, gyarapításában fennállása óta József nádor, Jankovich Miklós, Illésházy István, Apponyi Sándor és Todoreszku Gyula szerzett különösen kiváló érdemeket. Az ~ így mint az írásba foglalt m. kultúra kincsesháza, igen jelentős szerepet játszott újabbkori tudományosságunk kifejlődésében, s kiváltképpen Bp.-nek az ország művelődési központjává válásában. Állományfejlesztési feladatai mellett – főként az →*Országos Könyvtári Központ* megszűnése óta – számos központi könyvtári szolgálata is van: nemzetközi kiadványcsere, könyvtárközi kölcsönzés, könyvek és folyóiratok központi katalógusa stb. A nemzeti könyvtári feladatok keretében a hungarikumok és a hungarológia területén alapkönyvtár, a m. irodalom és történettudomány szakkönyvtára. Nagyszámú kiadványa közül különösen jelentős a korábbi mo.-i nyomtatványokat feltáró *Magyar Könyvészet* és az új kiadványokat folyamatosan regisztráló *Magyar Nemzeti Bibliográfia*. Egyéb bibliográfiai, tájékoztató és tudományos kiadványa nélkülözhetetlen forrása a hungarológiai kutatásnak. Szervezői és vez.-i általában a m. kultúra kiváló képviselői voltak, így többek között Miller Jakab Ferdinánd, Horvát István, Mátray Gábor, Fraknói Vilmos, Fejérpataky László, Melich János, Lukinich Imre, Fitz József, Varjas Béla és mások. – *Irod.* Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története. I. 1802–1867 (Bp., 1981).

Országos Széchenyi Szövetség: 1905-ben alakult. Célja *Széchenyi* István szellemi hagyományának ápolása és a tudományos városfejlesztés elveinek kutatása, eredményeinek hasznosítása. A *Fővárosi Közmunka Tanács*csal (FKT) együttműködve urbanisztikai előadásokat rendezett a IV. (V.) Kecskeméti u. 6. sz. alatti helyiségében. 1936-ban 451 tagja volt. A II. vh. alatt megszűnt.

Országos Szemészeti Intézet (XIII. Szabolcs u. 33.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervező-módszertani, továbbképző és tudományos kutató alapintézménye a szemészeti ellátás és a trachoma elleni küzdelem terén. 1968-ban a SOTE I. sz. Szemészeti Klinikája mellett szervezték, 1981-től az István Kórház Szemészeti Oszt.-a, 1983-tól az *Orvostovábbképző Egyetem Szemészeti Klinikája* mellett működik.

Országos Színészegyesület, *Magyar Színészek Egyesülete:* a m. színészek erkölcsi és anyagi érdekvédelmi szervezete. 1871-ben alakult, első elnöke Feleky Miklós volt. 1873-tól *M. Színészek Egy.-e* néven működött, és megalapította nyugdíjint.-ét is. 1869–90 között lapot adott ki →*A Színpad* c., 1883–1938 között →*Színészek Lapja* címen. 1890-től az ~ és nyugdíjint.-e bérházat épített a VIII. Baross tér 9. sz. alatt. 1903-tól saját színészképző isk.-t tartott fenn: →*Országos Színészegyesület Színészképző Iskolája*. 1945-ben szűnt meg, feladatkörét a *Magyar Színészek Szabad Szakszervezete* vette át.

Országos Színészegyesület Színészképző Iskolája: a →*Színház- és Filmművészeti Főiskola* elődje, a *M. Színművészeti Akadémia* mellett a szá-

zad első felének legjelentősebb színiisk.-ja. 1903. aug. 28-án nyílt meg az akkori Lipót krt. 1. sz. (ma Szt. István krt.) alatt, Ditrói Mór igazgatásával, akit – többek között – Balassa Jenő, Molnár László és Széll József követett. Az igen magas színvonalú képzésre jellemző, hogy a növendékek mintegy 40%-a kapott oklevelet. Tanárok voltak többek között: Donáth Lajos, Rónaszéki Gusztáv, Incze Henrik, Stephanides Károly, Galamb Sándor, Pataki József, Gál Béla, Fehér Gyula, Sík Rezső, Almássy Endre, Bárdi Ödön stb. Az isk. volt növendékei sorából kiemelkedtek: Uray Tivadar, Gaál Franciska, Stella Gyula, Titkos Ilona, Kertész Gábor, Gárdonyi Lajos, Petrass Sári, Gál Béla, Fejes Teri, Patkós Irma, Lázár Mária, Fekete Pál, Heltai Andor, Ihász Lajos, Radó Sándor, Vidor Ferike, Biller Irén, Sólyom Janka, Fenyő Emil, Huszár Károly stb. Az ~ a II. vh. után megszűnt.

Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, *Színháztörténeti Múzeum* (I. Krisztina krt. 57.): 1952. nov. 2-án alapították. Célja, hogy összegyűjtse, rendszerezze, feldolgozza, valamint kiállításokon bemutassa a m. színészet történetére, ill. a kiemelkedő színész- és színházi egyéniségekre (rendezők, tervezők, ig.-k) vonatkozó emlékanyagot és dokumentumokat. Első állandó kiállítását 1954. dec.-ben nyitotta meg *A magyar színészet hősi harca 1790–1849 között* címmel. Ez a kiállítás nyolc évig állt fenn, majd 1970-ig több időszakos kiállítása volt. 1957-ben hozzácsatolták a *Színházművészeti Szöv.* könyvtárát és dokumentációs oszt.-át, és nevét *Színháztudományi és Filmtudományi Int.*-re változtatta. 1959-ben neve *Színháztudományi Int.*, 1968-tól *M. Színházi Int.* 1953 óta az int. keretében működik a →*Bajor Gizi Színészmúzeum.* Az ~ gyűjt.-ei, szakkönyvtára és dokumentációs gyűjt.-e a kutatók rendelkezésére állnak. Első ig.-ja Hont Ferenc (1968-ig). – *Irod.* Az Országos Színháztörténeti Múzeum állandó kiállításának katalógusa (Bp., 1955); Cenner Mihály: Az Országos Színháztörténeti Múzeum megalakulása és fejlődése 1952–1960 (Bp., 1961).

Országos Szőlőiskola: Mayerffy Ferenc az 1830-as években *Schams* Ferenc felkérésére öt holdnyi területet engedett át a Sas-hegy aljában egy ~ céljára. Schams e területen összegyűjtötte hazánk szőlőfajtáit, és külföldieket is meghonosított. 1860-ban Entz Ferenc vette át az ~ igazgatását és ide helyezte az általa alapított *Kert-, Szőlő- és Pincekezelőket Képző Tanintézet*et. Átvette a Gellért-hegy D-i lejtőjén telepített mintaszőlőt is, melyen 63 fajta kiváló bort adó szőlőfajtát termesztettek. 1870-ben a kertészképző átalakult vincelléri skolává, amely 1894-ig működött. Ez alkotta a mai *Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem* magvát. Emlékét a környékén levő Badacsonyi, Somlói, Szüret, Vincellér u.-ák őrzik.

Országos Szülészeti és Nőgyógyászati Intézet (XIII. Szabolcs u. 33.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos alapintézménye a szülészet és a nőgyógyászat terén. 1970-ben a SOTE I. sz. Női Klinikája mellett szervezték, 1989-től az *Orvostovábbképző Egyetem Szülészet-Nőgyógyászati Klinikája* mellett működik.

Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank Rt., *OTP Bank Rt.* (V. Nádor u. 16.): 1949-ben az államosításokat követően a bankrendszer átszervezése keretében a lakossági bankműveletek ellátására *Orsz. Takarékpénztár* elnevezéssel alapították az áll. Indulásakor mindössze 30 bp.-i fiókból és

Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet épülete

65 vidéki kifizetőhelyből állt a hálózata. Az OTP tevékenységi területét az első években a takarékbetét gyűjtése, az áll. kölcsönügyletek intézése, szűkkörű hitelnyújtás, valamint 1957-től a sportfogadási játék lebonyolítása képezte. 1971-ben a kormány a tanácsok és intézményeik pénzeszközeinek a kezelésével is az OTP-t bízta meg. 1989-ben teljes körű kereskedelmi banki tevékenységre is felhatalmazást kapott és bekapcsolódott a gazdálkodó szervezetek számlavezetésébe, hitelellátásába. Az OTP továbbra is elsődleges feladatának tekinti a lakossági betétgyűjtést, és továbbra is jelentős maradt a lakosság hitellel történő ellátása, valamint a hosszú lejáratú lakáshitelek nyújtása. 1989-től a hitelek nyújtása piaci kamat mellett történik. – Az ~ főbb tevékenységi köre: betétgyűjtési tevékenység (kb. 20 betétkonstrukció); értékpapír-tevékenység (1987 végén bocsátott ki első ízben OTP-kötvényt, 1988-ban letéti jegyet, 1989-ben pedig bevezette a rövid lejáratú értékpapír-konstrukciót majd 1990-ben a pénztárjegyet); lakossági hitelezés (az ~ elsődleges szerepet tölt be e téren). A lakáskölcsönökhöz kapcsolódó áll., munkáltatói és tanácsi, illetve önkormányzati támogatások közvetítése is az ~ feladatát képezi. A lakosság átmeneti pénzügyi nehézségeinek áthidalását szolgálja a személyi hitelnyújtás, az áruvásárlási kölcsön; valuta-deviza tevékenységi kör (1964-től felhatalmazást kapott a lakossági valuta- és devizaügyek intézésére). 1990-ig az ~ speciális feladatát képezte a szerencsejátékok lebonyolítása. – Bp.-en ker.-enként, vidéken megyénként egy-egy irányító fiók működik, ezek alárendeltségébe kisebb hálózati egységek és kirendeltségek tartoznak. 1990-ben a hálózati egységek száma – a totó-lottó kirendeltségekkel együtt – kb. 600 volt, de 3200 postahivatal is végez az ~ megbízásából betétgyűjtést és 5000 üzemi *Kölcsönös Segítő Takrékpénztár* (KST) is működik. – 1990-ben egyszemélyes rt.-je, az *OTP Értékpapír Ügynökség Rt. (OTP Bróker Rt.)* révén kilépett a tőzsdére, majd az év végével maga is rt.-vé alakult ~ néven. Tevékenységéből 1991-ben kikerültek a szerencsejátékokkal *(Magyar Szerencsejáték Rt.)*, és a lakásberuházással *(OTP-Ingatlan Rt.)* foglalkozó szakterületek, ill. a külföldi pénz- és ajándékszolgálat (IKKA), amelynek feladatát ezentúl önálló kereskedőház látja el *OTP–IKKA Kereskedelmi Rt.* néven.

Országos Takarékszövetkezeti Szövetség, *OTSZ* (V. Szabadság tér 4.): 1990-ben a takarékszövetkezetek első országos kongresszusukon hozták létre az ~et a megszűnt SZÖVOSZ egyik jogutódaként. A szövetségnek tagja lehet bármely takarékszövetkezet, továbbá pénzint.-i tevékenységre alakult más szövetkezet. Az ~ célja védeni és képviselni a tagszövetkezetek és rajtuk keresztül a szövetkezeti tagok érdekeit, segíteni feladataik ellátását. Az ~et a kongresszusok közötti időszakban az Országos Tanács irányítja, melynek operatív vezető testülete az Elnökség. Az ~nek 1991-ben 260 tagja volt.

Országos Tanszergyártó és Értékesítő Vállalat: →*Calderoni Műszer-, Taneszközgyártó és Forgalmazó Vállalat*

Országos Tébolyda: →*Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet*

Országos Testnevelési és Sport Hivatal, *OTSH:* a m. sportélet vezető szerve. A m. sport mintegy évszázados története során vezető szervei számos átalakuláson mentek keresztül. Az első ilyen szerv az 1896-ban megalakult *Országos Torna és Sport Bizottság* (OTSB) volt. Az első szervezet hamarosan feloszlott, és a Magyar Atlétikai Szövetség (MASZ) ill. a Magyarországi Tornaegyletek Országos Szövetsége között dúló hatalmi harc következtében csak 1913. jún. 21-én alakulhatott meg az *Országos Testnevelési Tanács* (OTT). A Tanácsköztársaság alatt megalakult *Testnevelési Ügyek Direktóriuma* (TÜD) feloszlatta az OTT-t de a szervezet 1919. aug.-tól már újra működhetett. Az OTT-t 1941. jún. 31-én megszüntették, feladatát az Országos Sport Központ (OSK) vette át. A Bp.-i Nemzeti Bizottság 1945. márc.-ban létrehozta a *Legfelsőbb Sport Tanács*ot (LST), ami ápr.-ban *Legfelsőbb Ötös Sporttanáccsá* (LÖS) alakult. Az 1945. évi V. tc. felállíttatta a *Nemzeti Sport Bizottság*ot (NSB), majd 1948. márc. 5-én tv.-erejű rendelettel felállították az Országos Sport Hivatalt (OSH) és az *Országos Sport és Testnevelési Tanács*ot (OSTT). Ugyanakkor valamennyi sportszöv. önállóságát megszüntették, s a szöv.-ek felügyeletével az OSH-t bízták meg. Az újabb átszervezésre 1951-ben került sor, ekkor a Min.tanács mellett felállították az *Országos Testnevelési és Sport Bizottság*ot (OTSB), melyet az Elnöki Tanács 1956. dec. 31-i határozata megszüntetett, és a testneveléssel valamint a sporttal foglalkozó ügyeket a Művelődésügyi Min. hatáskörébe utalta. 1957-ben megszervezték a *Magyar Testnevelési és Sport Hivatal*t (MTSH), majd 1958-ban a *Magyar Testnevelési és Sport Tanács*ot (MTST). Ezt 1963-ban *Magyar Testnevelési és Sportszövetség*gé (MTS) alakították. 1973-ban ehelyett életre hívták az *Országos Testnevelési és Sport Hivatal*t (OTSH). 1986. júl. 1-jén az Állami Ifjúsági Bizottságból (ÁIB) és az OTSH-ból megalakult az *Állami Ifjúsági és Sport Hivatal* (ÁISH), amely a sportvezetésen kívül az ifjúságpol. csúcsszerve is volt. A Min.tanács 1989. júl. 1-jével megszüntette az ÁISH-t. A rövid életű *Országos Sport Hivatal*t (OSH) 1990. júl. 15-én ismét az OTSH váltotta fel. Az újonnan megalakult OTSH – amely néhány napig a *Nemzeti Testnevelési és Sport Hivatal* (NTSH) nevet is viselte – azonban már lényegesen különbözik az elód-hivataloktól. A sportszöv.-ek ugyanis 1990-ben újra önállóvá váltak, nem a sporthivatal nevezi ki a szöv. főtitkárokat. Megszűnt az OTSH felügyeleti joga és megszűnt a „hivatalosan elismert sportág" elnevezés is. 1991. dec.-ben így 61 sportági szakszövetség működött.

Országos Testnevelési Tanács: 1913. szept. 14.–1941. aug. 13. között a testnevelést és sportot irányító, a Vallás- és Közoktatásügyi Min. által kinevezett testület volt. A VIII. Puskin u. 4. sz. alatti volt Tisztviselő Kaszinó földszintjén, majd az V. Alkotmány u. 3. sz. alatti volt *Testnevelés Háza*ban székelt. Megszűnése után az *Országos Sport Központ* vette át feladatkörét.

Országos Traumatológiai Intézet (VIII. Fiumei út 17.): a Népjóléti Min. szakmai alapintézménye, a baleseti sebészet hazai központja. Az ép.-et eredetileg az OTI emelte, s itt rendezte be a *Magdolna Baleseti Kórház*at 1940-ben. 1945 után először *Koltói Anna Baleseti Kórház*ként működött. 1947-ben az ép. egyik részében létesítették a III. sz. Sebészeti Klinikát, 1951-ben pedig a III. sz. Belgyógyászati Klinikát. 1956-ban alakult meg az ~. Feladata lett a balesetellátás orsz. szervezése és módszertanának kidolgozása, az orvostovábbképzés, a gyógyítás és a tudományos kutatás. 1961-ben a III. sz. Sebészeti Klinika, 1966-ban pedig a III. Belgyógyászati Klinika is kiköltözött. 1967 óta az ~ keretében működik az *Orvostovábbképző Egyetem* Traumatológiai Tanszéke. A teljes ép. birtokba vételét követően lehetőség nyílt új, korszerű módszerek (pl. intenzív kezelés) bevezetésére, s az ágyszám is 352-re emelkedett. 1978-ban az ~nek teljes felújítás miatt a *II. Sebészeti Klinika* ép.-ébe (VIII. Baross u. 23–25.) kellett kiköltözni. 1984-ben került vissza eredeti helyére. Az ép. Szántó Kovács János u.-i oldalán rendelőint. működik a járóbetegek ellátására és utókezelésére.

Országos Urológiai Intézet (XIII. Szabolcs u. 33.): az eü. kormányzat gyógyító-megelőző, szervezési-módszertani és továbbképző alapintézménye az urológia terén. 1975-ben létesítették az *Urológiai Klinika* keretében. 1990-től az *Orvostovábbképző Egyeterm Urológiai Klinikája* keretében működik.

országos vásárok: →*vásárok*

Országos Védegylet: 1844. okt. 6-án Pozsonyban alakult Kossuth kezdeményezésére. Célja a m. ip. védelme és fejlesztése volt. Központja Pesten volt, tagjainak kötelezniök kellett magukat, hogy hat éven át csak hazai készítményeket vásárolnak. A külföldi eredetű áruk bojkottját is propagáló mozgalom rövid néhány hónap alatt 146 vidéki tagozatot hívott életre. A gyenge hazai gyár- és kézműip. azonban saját termékeivel nem tudta pótolni a bojkottált külföldi árukat. A közönség az áruhiány és a külkereskedelemmel foglalkozó kereskedők ellenagitációja nyomán gyorsan hátat fordított a tiszavirág életű mozgalomnak. Kossuth 1846 őszén lemondott ig.-i tisztéről, amiben szerepet játszott a →*Magyar Kereskedelmi Társaság* bukása is. Az ~ szerepe mégis pozitívnak értékelhető a hazai polgári fejlődés előmozdítása terén.

Országos Villamos Teherelosztó (II. Petermann bíró u. 5/a): a nagy erőműveket, a nemzetközi villamosenergia kooperációt és az alaphálózat üzemét irányítja. Bp. Szfőv. Elektromos Művek Váci úti székházában a bp.-i erőművek és a Bánhidai Erőmű együttműködésének irányítására hozták létre 1937-ben az első teherelosztót Mo.-on, amely távmérő- és távjelző berendezésével és világító sémájával Európa egyik legmodernebb ilyen jellegű létesítménye volt. 1949-ben itt alapították az ~t. Az ~ 1953-ban költözött az I. Úri u. 72. sz. alá. Itt új távmérő- és távjelző berendezést helyeztek üzembe. 1971-ben komplex Siemens telemechanikai berendezés váltotta fel a régi berendezéseket. 1977-ben költözött mai helyére, ahol tovább korszerűsítették és folyamatirányító számítógépekkel látták el.

Országos Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény, *Magyar Zsidó Múzeum* (VII. Dohány u. 2.): 1916-ban létesített kulturális intézmény. Működését az V. Hold u.-ban kezdte, 1932-ben költözött a múz. céljára készült mai ép.-be. 1943-ban teljes tárgyi anyagát ládákba zártan az MNM pincéiben rejtették el, hiánytalan visszajuttatása után 1947-től a múz. folyamatosan működik. – Két állandó kiállítása van: a Mo. területén élt és a m. zsidóság történetére vonatkozó emlékek gyűjt.-e (köztük a legrégibb egy pannoniai leletből származó 3. sz.-i sírkő), különösen jelentős a fasizmus korszakának nagy dokumentumanyaga, valamint vallási régiségek, kegyszerek, köztük sok m. művész alkotása.

Országút: →*Margit körút,* →*Múzeum körút,* →*Arany János u.,* →*második (II.) kerület*

Ország-Világ: 1. ismeretterjesztő képes hetilap. A →*Vasárnapi Újság* mellett e laptípus legjelentő-

Az Ország–Világ folyóirat címlapjának fejléce

sebb képviselője a kiegyezés korszakában. 1879-ben indult, s szerk.-i között találjuk Somogyi Edét, Beőthy Zsoltot, ifj. Szinnyei Józsefet, ifj. Ábrányi Kornélt, Benedek Eleket, Váradi Antalt és Falk Zsigmondot. A lapot előállító Pesti Könyvnyomda Rt. az egyik legjobban felszerelt műhely volt az országban, így gyorsan és jó minőségben készülhettek a lap népszerűségéhez nagymértékben hozzájáruló illusztrációk. A nyomda hangjegymetszéssel is foglalkozott, így a főv. színházak sikeres zenés darabjaiból kottamellékleteket is hoztak. Az előfizetőknek karácsonykor szétküldött Almanach is vonzotta a közönséget. Az 1920-as évek végén az ~ jellege megváltozott: elsősorban közgazd. és bp.-i várospol. kérdésekkel foglalkozott. 1938-ban az első nagy lapkorlátozáskor engedélyét megvonták. – **2.** képes hetilap. 1957-ben a Kultúrkapcsolatok Intézete indította meg.

Orta dzsámi (I. Dísz tér): a törökök a mai *Dísz téren* állott középkori *Szent György-templom*ot alakították át dzsámivá, meghagyva azonban az ép. homlokzatának eredeti architektúráját. A templomhoz külön minaretet építettek „oszmánli" módra. Evlia Cselebi szerint az új dzsámit azért nevezték Orta – azaz Középső – dzsáminak, mert az a város közepén, szabad téren állott. A harcok idején átmenetileg az ~ talán kórház céljaira is szolgált. Az 1686. évi visszafoglalás után részben még állottak a falai, később azonban lebontották. Az ~ maradványai a honvéd emlékmű körüli park és az úttest alatt vannak.

Orta dzsámi mahalleszi: →*Tárnok u.*

Orta dzsámi tér: →*Dísz tér*

ortodox egyház ⟨gör. 'igazhitű'; azonos jelentésű szláv tükörszava: *'pravoszláv'*⟩: Mo.-on régebbi elnevezései: görög nem egyesült szertartású és görögkeleti egyház. Főleg Kelet-Európában és Közel-Keleten elterjedt K-keresztény egyház, amelynek kisebb-nagyobb közösségei úgyszólván mindenütt a világon megtalálhatók. Az ~ az ókeresztény idők óta területi, ill. nemzeti egységenként önálló, egyenjogú, ún. autokefál szervezetekre tagozódik. Az 1054. évi nagy egyházszakadásig kánoni és eucharisztikai közösségben volt a római egyházzal is, anélkül hogy alá lett volna annak rendelve. Bp.-en is az ortodoxok nemzetiségük szerint m.–görög, szerb, román, bolgár és orosz egyházközségeket alkotnak négy különböző külföldi egyházi főhatóság (patriarchátus) kánoni joghatósága alatt. Szertartásaikat m., görög, egyházi szláv és román nyelven végzik. A legrégibb közülük a szerb ortodox egyházközség, amely a 16. sz.-tól folyamatosan bevándorolt és letelepedett szerb kereskedőcsaládokból alakult. Budán a szerb település a 16. sz. folyamán a Gellért-hegy és a Várhegy között *Tabán* vagy *Rácváros* néven volt ismert. Itt a szerbek 1697-ben építették fel első kőtemplomukat. 1742–51 között a *Rác fürdő* közelében új, barokk stílusú templom épült *(tabáni szerb templom)*, amely a II. vh.-ban súlyosan megrongálódott, majd lebontották. A pesti szerb település ugyancsak a török időkben keletkezett; első temploma a 16. sz.-ban épült. 1655-ben említés történik a Szt. György tiszteletére szentelt temetőjükről. Jelenlegi templomuk *(→pesti szerb templom)* a török idők templomának helyén 1695-ben készült el; mai alakját többszöri bővítés, alakítás után 1750-ben nyerte. A 18–19. sz. fordulója körül Pest-Budán a szerb ortodox egyházközségek tagjai kialakították legjelentősebb kulturális és gazd. centrumaikat (Matica Srpska, Tökölyanum). 1795-től a budai Egyetemi Nyomdában szerb cirillbetűs liturgikus könyvek is készültek. A jelenleg működő, egyházi szláv szertartási nyelvű bp.-i szerb ortodox egyházközséget a Belgrádi Patriarchátus joghatósága alá tartozó *budai püspökség* (székhelye: Szentendre) kormányozza. A m.–görög ortodox egyházközséget (V. Petőfi tér 2. sz.) a 18. sz. folyamán Pesten letelepedett görög és kisebb számban makedon-vlach kereskedők alapították 1788-ban, kiválva a pesti szerb egyházközségből, amelyhez addig tartoztak. A főv. életében jelentős szerepet játszó görög és makedon-vlach kereskedőcsaládok (Agorasztó, Haris, Lyka) nagyrészt már a 19. sz.-ban teljesen asszimilálódtak, a görög nyelvet elfelejtették, többnyire a nevüket is magyarosították. Minthogy az országszerte létesült görög egyházközségeknek saját nemzetiségű püspökük nem volt, mindegyikük a területileg illetékes más nemzetiségű (szerb v. román) ortodox püspök joghatósága alá tartozott; így a pesti görög egyházközségnek a budai szerb püspök volt a kánoni főhatósága. Mindazonáltal a görög egyházközségek vagyoni, iskolai és alapítványi ügyekben, valamint a szertartási nyelv tekintetében bizonyos autonómiát élveztek, amit a m. törvényhozás az 1868: IX. tc. 9. §-ában erősített meg. A tc. azonban nem tesz említést a m. szertartási nyelv használatáról, úgyhogy az a legutóbbi időkig a görög maradt. Az elmagyarosodott görögöket pedig a tc. „se nem szerb, se nem román ajkú híveknek" nevezi. A pesti görög egyházközség 1931-ben hivatalosan felvette a „bp.-i görög alapítású görögkeleti magyar egyházközség" elnevezést. 1949-ben – a többi, tényleges kánoni főhatóság nélküli mo.-i ortodox egyházközséggel együtt – elnyerte a Moszkvai Patriarchátus kánoni joghatóságát, amely megengedte számukra a m. szertartási nyelv bevezetését. Ugyanakkor ezeket az egyházközségeket a pesti orosz ortodox egyházközséggel együtt esperességgé szervezte meg, és élükre a *Magyar Ortodox Adminisztratúrát* állította. Az esperesség templomaiban tehát jelenleg három szertartási nyelv van használatban: a m., a görög és az egyházi szláv. – 1942–44 között a Vallás és Közoktatási Min. felügyelete alatt működött a Bp.-i Görög Keleti Hittudományi Főisk., amely 1945-ben rövid időre Görög Keleti Tudományos Int.-té alakult át. Feladatkörét jelenleg a M. Ortodox Adminisztratúra látja el. Ugyancsak az Adminisztratúra adja ki 1952-től a kéthavonta megjelenő Egyházi Krónika c. folyóiratot. – A főv.-ban letelepedett mo.-i román ortodoxok, akik a makedon-vlach etnikummal való rokonságuk révén a 19. sz.-ban a pesti görög és makedon-vlach egyházközséghez tartoztak, 1900-ban külön román szertartási nyelvű egyházközséget és kápolnát alapítottak (VII. Holló u. 8. sz.), amely jelenleg a Bukaresti Patriarchátus joghatósága alatt áll. – A bp.-i bolgár ortodox egyházközség az I. vh. után

alakult meg, túlnyomó részt a főv.-ban és környékén élő bolgárkertészekből. Bizánci stílusban épült templomuk (IX. Vágóhíd u. 15. sz.) 1923-ban készült el. Az egyházközség kánoni főhatósága a Szófiai Patriarchátus, szertartási nyelve egyházi szláv és bolgár. – A bp.-i orosz ortodox egyházközséget a 20-as években orosz emigránsok létesítették. Mint a M. Ortodox Adminisztratúra kötelékébe tartozó egyházközségnek (kápolnája VI. Lendvay u. 26. sz. alatt van) kánoni főhatósága a Moszkvai Patriarchátus, szertartási nyelve az egyházi szláv. – *Irod.* Berki Feriz: Az orthodox kereszténység (II. kiad., Bp., 1984).

Ortopéd Klinika (XI. Karolina út 27.): a *SOTE*-hoz tartozó klinika. Az egyetem fejlesztése során 1951-ben létesítették az ortopédiai tanszéket, az ehhez tartozó klinikát a korábbi *Helyreállító Sebészeti Kórház* helyén szervezték meg. Az akkor korszerűnek számító ép., a korszerű felszerelés, a megfelelő fizikoterápiás részleg biztosította az oktatás és a gyógyítás feltételeit. Az eredeti 200 ágyas befogadóképességet a felújítások során is csak 217-re növelték.

orvosi érdekvédelmi szervezetek: önkéntes társuláson alapuló társaságok. Az első m. orvostárs.-ok tudományos céllal, nem az érdekvédelmi törekvések képviseletére alakultak. Az 1860-as évektől kezdve a m. orvostárs. egyik törekvése volt az áll. és az orvos viszonyának a rendezése: az orvosok megélhetésének és nyugdíjának áll. szinten történő biztosítása. Az orvosok ugyanis úgy voltak az áll., ill. az önkormányzatok alkalmazottai, hogy csak meghatározott időre szerződtették őket, nem kaptak nyugdíjat, a kinevezési hatóság nem szakmai körökből állt. Az érdekvédelem első fóruma a *Gyógyászat* (1861-től) c. lap, első szervezete pedig a →*Budapesti Orvosi Kör* (1874-től) volt. Az Orvosi Kör megalapította orsz. segélyegyletét, de a vidékiek – a túlzott „városi szemlélet" és a magángyakorlat túlzott védelme miatt – alig csatlakoztak hozzá. Az Orvosi Körből indult el 1877-ben az orvosi kamara megalakításának a gondolata, amely az ip. kamarák mintájára szakmai és kinevezési kérdésekben orsz. igazgatási szervként működött volna. Az orvosi érdekvédelem újabb szervezete az →*Országos Orvosszövetség* (1899) lett, amely etikai és szakmai kérdésekben kívánt eljárni az áll. hatóságokkal szemben az orvostárs. érdekvédelmi képviselőjeként. Önálló segélyszervezetet is kialakított, részese volt az Orvosi Nyugdíjint. felállításának. A két vh. közti időszakban az ~ alapvető formái nem változtak, csupán az orsz. és a bp.-i szervezetek mellé újabb, nagyobb hatókörű segélyező egy.-eket szerveztek (Orsz. Orvosszövetség–Keresőképtelen Orvosok Segítő Egy.-e, 1922; Bp.-i Orvosszövetség–Bp.-i Orvosok Segítő Egy.-e, 1920). A segélyező egy.-ek az önkéntesség alapján létesültek, feladatuk elsősorban a kis nyugdíjjal v. ilyennel sem rendelkező idős orvosok segítése volt. A befizetési összegtől függően a támogatást kiterjeszthették a családtagokra és a kiskorú árvákra is. Az említett szervezetek mellett ebben az időben létesült még a *Bp.-i Orvosok és Betegellátók Szövetkezete* (1927), a *M. Magángyógyint.-ek Szöv.-e* (1920) és a *M. Orvosok Gazd. Egy.-e* (1926). Az ~et elsősorban a szabad társulás jellemezte, ez azonban a hatékonyságot számottevően befolyásolta. Mindig sok híve volt ezért a kamarai eszmének, amely a teljes orvostársadalmat egységes érdekvédelmi szervezetbe kívánta tömöríteni, hogy ez a közig. és a tv.hozás minden szintjén kellő erővel képviselje a szakmai és anyagi érdekeket, etikai ügyekben magának tartva fenn a döntés jogát. E javaslat 1936-ban valósult meg, amikor megalakult az *Orvosi Kamara*. Az orvosok korábbi pol. színezetű szervezete volt a *MONE* (Magyar Orvosok Nemzeti Egylete, 1919), amely azonban a m. orvostárs.-nak csak a töredékét tudta bevonni szervezetébe. 1945 után a korábbi ~ feloszlottak, 1945-ben azonban megalakult az *Orvosok Szabad Szakszervezete*, majd utóda az *Orvosok és Eü. Dolgozók Szakszervezete* (1951-től), s ezek lettek – legalábbis névlegesen – az orvosok érdekvédelmi szervezetei. – *Irod.* Kapronczay Károly–Szemkeő Endre: A magyar orvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19–20. században (Orvostörténeti Közlemények, 1979).

Orvosi Hetilap: orvosi szakfolyóirat. 1857-ben *Markusovszky* Lajos indította meg, s ez lett az első valóban tartós életű tudományos lap az orvostudomány területén. Első időszakában a →*pesti orvosi iskola* tagjai alkották a munkatársi gárda magját, s később is elsősorban az egyetemi és kórházi orvosok közleményeinek ad helyet. Az I. vh.-ig számos melléklapot adott ki, amelyek az orvostudomány egyes részterületeivel foglalkoztak. Ezek közül érdemes kiemelni a *Semmelweis* Ignác és *Bókay* János által szerkesztett *Nő- és Gyermekgyógyászat*ot (1864–65) és a *Fodor* József által szerkesztett *Közegészségügyi és Törvényszéki Orvostant* (1865–97). 1945 után néhány évig szünetelt, majd 1948-tól az Orvos-Egészségügyi Szakszervezet kiadásában folytatta megjelenését. Ma is a hazai orvostudomány vezető lapja. – *Irod.* Az Orvosi Hetilap centenáriumi emlékkönyve (szerk. Palla Ákos és Trencséni Tibor, Bp., 1959).

Orvosi Műszerkereskedelmi Rt., *OMKER Rt.* (VIII. Rezső u. 5–7.): az ország legnagyobb, az orvos-eü. ágazatot műszerekkel, eszközökkel és berendezésekkel ellátó intézménye. Jogelődje az 1950-ben megalapított *Orvosi Műszer és Fogászati Cikkek Kereskedelmi Váll.* 1954-ben cégneve Orvosi Műszerkereskedelmi Váll.-ra változott, egyidejűleg megnyitotta Bp.-en az első szaküzletét, majd a következő években üzlethálózata a vidéki szakboltok sorozatával gazdagodott. Jelenlegi tevékenységi köre: az eü. ellátáshoz szükséges orvostechnikai eszközök, fogászati anyagok, gyógyászati eszközök értékesítése. 1991-ben rt.-vé alakult. A cég kereskedőház jellegének erősítését szolgálják az árucsoportokként specializált főv., valamint az általános választékkal szolgáló szegedi, debreceni, miskolci, pécsi, szolnoki és szombathelyi boltjai. Létrehozta a fogtechnikai-fogászati területekre specializált DunaDental osztrák–magyar vegyesváll.-ot és a viszonteladók kiszolgálására a Diszkont Áruházat.

orvostársaságok: az első, tudományos célú ~ a 18. sz. első felében alakultak ki Angliában, Franciaés Németo.-ban. Ezek fontos tudományos fórumokká váltak, hiszen a tudományos előadások rendezé-

sén kívül folyóirat- és könyvkiadással is foglalkoztak, jelentős könyvtárakat szerveztek. Hazánkban – több korábbi sikertelen próbálkozás után – a reformkor élénk társasági élete, a bécsi orvosegy. megalakulása (1837) és a pesti egyetem orvosi kara és az egyetemen kívüli gyakorló orvosok közti ellentét ösztönözte a Bp.-i Kir. Orvosegyesület (*Budapesti Orvosegyesület*) megalapítását (1837). Az akkor még külön, alacsonyabb fokon képzett sebészek kizárása az Orvosegy.-ből elindítója lett a Pesten és Budán működő sebészek külön társaságalapítási törekvésének: 1841. febr. 8-án megalakult a *Budapesti Sebészegy*. Első elnöke Piskovich János a Rókus Kórház igazgatója lett. Tagjai sebészek, állatorvosok, a taglétszám 40–50 körül mozgott. (A szabadságharc bukása után szűnt meg.) Vidéken is sorra alakultak az ~, ezért felmerült az orsz. orvosi társaság megalapításának a gondolata. Az Orvosegy.-et szerették volna erre a célra átalakítani, az azonban sem ezt, sem a szakmai érdekvédelmet nem vállalta. Így a hazai orvostársaságok éves találkozási alkalmai 1841-től a M. Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései lettek. A szabadságharc bukása után az ~ működését nem engedélyezték, csak az Orvosegy. maradhatott meg szűk keretek között. Ez azonban a →*pesti orvosi iskola* tagjainak közreműködésével, az *Orvosi Hetilap* megindításával (1857) megtalálta a tudományos élet folytatásának a módját. A kiegyezés után a magyar orvosok társasági szervezkedésének két alapvető formája alakult ki: a tudományos társaságok és az →*orvosi érdekvédelmi szervezetek*. A tudományos ~ vidéken is újra életre keltek, s szervezett érintkezésük továbbra is a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók éves vándorgyűlése volt. A helyi kisebb ~ orsz. összefogására 1869-ben Poór Imre javasolta a M. Orvostudományi Társ. megalakítását, ez azonban nem sikerült. Szakmai, továbbképzési szempontból az Orvosegy. vállalta az „orsz. központ" szerepét, de nem kívánta magát orsz. társ.-gá átszervezni. Az 1870-es évektől megindult az ~ körében is a szakosodás. Ennek első jeleként az Orvosegy. szakoszt.-okat alakított ki, az egyetemi oktatáson belül még teljes teret nem nyert szakterületek művelői – pl. a fogorvosok – saját ~at alakítottak (Bp.-i Fogorvosok Egylete 1878; Központi M. Fogtani Társulat 1889; Stomatológusok Országos Egy.-e 1897; M. Fogorvosok Egy.-e 1905), amelyek önálló szakfolyóiratot és kiadványokat jelentettek meg. Ugyancsak szakmai alapon történt a →*Közkórházi Orvostársulat* megalakítása (1893). A múlt század végén több olyan társ. is létrejött, amely az orvosok mellett az eü.-et felemelni kívánó más képzettségűeket és laikusokat tömörítette, így alapították meg az *Orsz. Közegészségi Egy.*-et (1885) és az *Orsz. Balneológiai Egyesület*et (1890). 1897-ben alakult meg az érdekvédelmet és a tudományos társasági életet összhangba hozni kívánó →*Országos Orvosszövetség*, amelyhez a m. orvosok nagy része csatlakozott, s számos vidéki orvostárs.-ot magába olvasztott. A századfordulón indult meg a társ.-ok szakosodásának újabb lendülete, ekkor alakult a *M. Szemorvos Társ.* (1905), a *M. Fogorvosok Egy.-e* (1905), a *M. Sebésztársaság* (1906), a *M. Gyermekorvosok Társ.-a* (1909), a *M. Orvosok Tuberculosis Egy.-e* (1912). Ez az irányzat az I. vh. után folytatódott. Az Orvosegy. korábbi szakosztályai önálló társaságokká váltak: a Gynaecologiai Szakoszt. *M. Nőorvosok Társaságává* (1924), az Ideg- és Elmekórtani Szakosztály *Magyar Elmeorvosok Társaságává* (1922). Előzmény nélkül is egész sor új társaság létesült: *Magyar Röntgen Társaság* (1922), *Magyar Orvosok Röntgen Egylete* (1923), *Magyar Urológiai Társaság* (1924), *Testnevelő Orvosok Társasága* (1925), *Magyar Dermatológiai Társaság* (1928), *Magyar Orvosok Rheuma Egylete* (1925), *Magyar Sportorvos Társaság* (1930), *Magyar Pathologus Társaság* (1931), *Magyar Hygienikusok Társasága* (1931), *Magyar Élettani Társaság* (1931), *Magyar Belorvosok Egyesülete* (1931), *Magyar Fül- és Gégeorvosok Egyesülete* (1933), *Magyar Orthopediai Társaság* (1934) és a *Magyar Psychiatriai Társaság* (1935). Ezen társaságok közül több önálló folyóiratot alapított, rendszeres kongresszusokat, vándorgyűléseket rendezett. A nagyobb szakterületeket átfogó társaságok mellett több speciálisabb és többnyire rövid életű társaság is alakult: pl. *Magyar Elmevédelmi Liga* (1924), *Abstinens Orvosok Egyesülete* (1924), *Magyar Kozmetikus Orvostársaság* (1924), *Magyar Sexualethikai Társaság* (1925). A Közkórházi Orvostársaság mintájára számos olyan társaság is alakult, amely azonos intézményi rendszerben működő orvosokat tömörített. Így jött létre a *Biztosító Intézetek Orvosi Egyesülete* (1920), a *Kerületi Biztosító Pénztárak Orvosainak Egyesülete* (1924), az *Apponyi Poliklinika Tudományos Társulata* (1925), az *Országos Pályaorvosi Társaság* (1929) a MÁV és más szállítási vállalatok orvosai részére, a *Magyar Tüdőbeteggondozó és Gyógyintézetek Orvosainak Egyesülete* (1930), a *Magyar Iskolaszanatóriumok Orvosi Társasága* (1931). Az eddigi Bp.-i központú orsz. szakmai ~ mellett más irányban is megindult a tagozódás. Az Orvosegy. keretén belül vagy mellette létrejöttek egy-egy városrész szervezetei: *Józsefvárosi Orvostársaság* (1886), *Terézvárosi Orvostársaság* (1901), *Erzsébetvárosi Orvostársaság* (1907), *Ferencvárosi Orvostársaság* (1911), *Belvárosi Orvostársaság* (1920), *Lipótvárosi Orvostársaság* (1922) és *Újpest-Rákospalotai Orvostársaság* (1925). De ez az irányzat érvényesült a Közkórházi Orvostársulaton belül is, mert itt megalakult a *Budapest-jobbparti Orvosok Köre* és a *Budapest-balparti Orvosok Köre* (1926). Alakultak – főleg a két vh. között – olyan ~ is, amelyek kulturális-társadalmi érdeklődés szerint, ill. vallási alapon szerveződtek. Ezek elődjének tekinthető a *Budapesti Orvosi Kaszinó* (1897), a későbbiek közül említésre méltók: a *Budapesti Orvosok Kamarazene Egyesülete* (1922), a *Budapesti Orvosok Turista Egyesülete* (1922), a *Magyar Orvosnők Országos Egyesülete* (1927), illetve a *Zsidó Orvosok Tudományos Társasága* (1920, de jogelődje 1901), *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesülete* (1931), a *Magyar Evangélikus Orvosok Szövetsége* (1941), valamint a katolikus és protestáns orvosokat tömörítő *Egyesült Keresztény Nemzeti Liga* (1942). A különböző ~ban folyó tudományos élet összehangolására, valamint a magyar orvostársadalom orsz. találkozási lehetőségeinek újbóli megte-

remtésére – *Korányi* Sándor javaslatára – 1930-ban létrehozták a *Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetségét*, ennek lett a feladata az *Orvosi Napok* megszervezése. 1945 után – a koalíciós időben – az ~ egy része még folytathatta működését, 1948-ban azonban felfüggesztették tevékenységüket és csak az Orvos-Eü. Szakszervezet szakcsoportjaiként működhettek tovább. 1966-ban engedélyezték ismét az orsz. ~ szervezését a →*Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége* (MOTESZ) tagegyesületeiként. Az 1990. évi társasági törvény tette lehetővé, hogy a MOTESZ-től független szervezetek is létrejöjjenek, így egy sor új társaság alakult (pl. Ferenczi Sándor Társaság, Magyar Háziorvosi és Családorvosi Társaság, Budapesti Természetgyógyászok és Egészségvédők Tudományos Egyesülete). – *Irod.* Kapronczay Károly – Szemkeő Endre: A magyar orvostársaságok kialakulása és fejlődése a 19–20. században (Orvostörténeti Közlemények, 1979).

Orvostovábbképző Egyetem (XIII. Szabolcs u. 33.): az orvosok, gyógyszerészek továbbképzését, szakképzését, valamint az eü. szakdolgozók főisk. jellegű képzését biztosító intézmény. Az orvosok továbbképzése régi szükséglete volt az orvostárs.-nak, de csak 1883-ban alakult meg az *Orsz. Orvosi Továbbképzési Biz.*, amely az egyetemek orvosi karaihoz kötődve előbb nyári továbbképző tanfolyamok szervezésével segítette az ügyet, majd e század elejétől a szakvizsgarendszer felügyelője lett. Intézményi formát 1956. jan. 1-jével kapott, amikor a korábbi Szabolcs u.-i Áll. Kórházat *(→Zsidókórház) Orvostovábbképző Int.*-té szervezték át. A kórház meglévő oszt.-aira és szakembereire alapítva kezdték meg a klinikák és tanszékek kialakítását. 1962-ig 21 egyetemi rendszerű tanszéket szerveztek meg (közülük hatot más eü. intézmény keretében). A tanszéki hálózatot a későbbi években jelentősen kiszélesítették. Arra törekedtek, hogy a tanszékek létesítésével a továbbképzésbe bevonják a különböző szakint.-eket és vezető szakembereket. A klinikai képzés bázisa az ~ központi telepén lévő nyolc klinika (2–2 belgyógyászati és sebészeti, 1–1 szülészet-nőgyógyászati, szemészeti, urológiai és fül-orr-gégészeti) 850 ággyal. 1973-ban az int.-et egyetemi rangú intézménnyé emelték. Feladata lett, hogy az addig is működő *Orvostovábbképző Kar* mellett az újonnan szervezett *Eü. Főisk. Kar*on végezze az eü. szakdolgozók főisk. szintű képzését. Az előbbi kar munkája azzal bővült, hogy az orvosok, gyógyszerészek és orvosi pszichológusok tovább- és szakképzése mellett az eü. intézmények vezetőinek és főorvosainak a vezetőképzését is feladatául kapta. A Főisk. Kar három éves nappali tagozaton (dietetikus, gyógytornász, közeü.-járványügyi ellenőr és védőnő szakon) és hároméves levelező tagozaton (int.vezető, mentőtiszt, eü. szakoktató szakon) végzi az oktatást. Az ~et 1986-ban az egyetemi tv. minősítette egyetemmé mai nevével. Ma a Szabolcs u.-i központban a nyolc klinika mellett hét int., más eü. int.-ekben 17 tanszék működik. Több központi egységre új orsz. int. is települt (Orsz. Anaesthesiológiai Int., Orsz. Dietetikai Int., Orsz. Laboratóriumi Int., Orsz. Pathológiai Int., Orsz. Szemészeti Int., Orsz. Szülészet-Nőgyógyászati Int., Orsz. Urológiai Int.). – *Irod.* Az Orvostovábbképző Intézet huszonöt éve 1956–1981 (Bp., 1981).

Orvostovábbképző Intézet: →*Orvostovábbképző Egyetem*

Orvostörténeti Múzeum: →*Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár*

Orvostudományi Egyetem Könyvtára: →*Semmelweis Orvostudományi Egyetem Könyvtára*

Orvostudományi Egyetem Sport Club, *OSC:* a *Semmelweis Orvostudományi Egyetem* sportegylete. A *BEAC*-ból történt kiválás útján, 1957-ben alakult az ELTE Orvostudományi Karának önálló egyetemmé szerveződését követően. Tagjai között a legnagyobb világversenyek győztesei (vívás, vízilabda) is megtalálhatók.

OSC: →*Orvostudományi Egyetem Sport Club*

Ostrom u. (I. Széna tér–Várfok u.): a Víziváros É-i részén keresztül vezet fel a *Várnegyed* É-i bejáratához, a →*Bécsi kapu*hoz. 1541-ben a törökök itt jutottak fel a Várba, az 1686-os felszabadítást megelőző ostromok is innen zúdultak a megszállókra. Ezek emlékét őrzi az útvonal neve.

Osvát Ernő (Nagyvárad, 1877–Bp., 1929): kritikus, szerkesztő, író, Baumgarten-díjas (1929). 1895-től élt Bp.-en. Előbb az egyetem jogi karán tanult, majd átiratkozott a bölcsészkarra, de nem lett tanár, hanem újságíró. 1897-ben színikritikákat írt az Esti Újságba. 1898-ban irodalmi tanulmányaira figyeltek fel, amelyek a Budapesti Hírlapban jelentek meg. Emellett a Hét c. lap rovatvezetője volt. 1902-től szerk. irodalmi lapot, előbb a *Magyar Géniuszt*, 1905-ben a *Figyelőt*, 1908-tól haláláig a *Nyugat*ot. A New York Kávéházban volt irodalomtörténeti hírességű szerkesztői asztala (emléktábla). ~ pártfogója és nevelője volt az Ady-nemzedék és a későbbi generációk nagy ígéreteinek. A Nyugat az ő szerkesztési elveit követte halála után. Az Aréna (ma Dózsa György) út 66. sz. házban lakott.

ószeres, *handlé* ⟨német „Handler" 'kereskedő'⟩: régi ruhaneműt, háztartási felszerelést, képet, dísztárgyat, hulladékot, tollat, szőrmét, bőröket, csontot stb. felvásárló házaló kereskedő. Összegyűjtött árujával vagy az ócskapiacon értékesíti, vagy az ip.-nak adja át. „Handlé", „ószeres", „mindent veszek" stb. kiáltással járta a házakat. Működésüket már 1884-ben szabályozta a főv. Ip.társulatot is alakítottak 1000-en felüli létszámmal. Számuk egyre nő, pedig szerepük egy részét a MÉH, vagy a Bizományi Áruház Vállalat vette át.

OSZK: →*Országos Széchényi Könyvtár*

Oszmán bej dzsámi: építtetője valószínűleg az 1580 körül Vácott működő Oszmán nevű szultáni harmincados volt. A dzsámi az egykori →*Kakas kapu* közelében a mai Fő u. és a Duna-part közötti téren állott. Első említését 1591-ből ismerjük. A visszafoglalás során épségben maradt ~t a Kamarától egy Enzinger nevű lőporkészítő kapta meg, aki azt salétromfőzésre vagy salétrom raktározására használta. A 18. sz.-ban ezért nevezték *Salétromos mecset*nek. A már pusztulófélben levő dzsámit ábrázoló, 1770-ből származó képet a Budapesti Történe-

ti Múz. őrzi. – Az ~t a 18. sz. végén, valószínűleg 1775 körül lebontották.

Osztapenko-szobor: a németek által a II. vh.-ban megölt szovjet parlamenter emlékére a XI. Balatoni út és Budaörsi út elágazásánál fölállított szobor. A 4,35 m magas bronzszobrot Kerényi Jenő készítette 1951-ben. 1992-ben a budatétényi Szoborparkba helyezték át.

Osztrák Államvasúttársaság, hivatalosan *cs. és kir. szabadalmazott Osztrák Államvaspálya-társaság,* később *Osztrák–Magyar Államvasút, OMÁV:* a 19. sz. második felében a m. vasúthálózat fővonalai nagy részének üzembentartója. Elődje, az 1854-ben az osztrák áll. nehézségei miatt eladott DK-i Államvasút 1850-ben megvette a *Magyar Középponti Vasut*at, így jutott az akkori m. vasútvonalakhoz, melyek Bp. szempontjából létfontosságúak voltak. Az ~ csak nevében volt áll. váll. A Nagykörút építése miatt szükségessé vált az *indóház* kifelé helyezése és új pályaudvar-ép. – a mai *Nyugati pályaudvar* – megépítése, ezt még az ~ végezte el. Az ~ot 1891-ben államosították.

Osztrák–Magyar Bank: 1878-ban lépett elődje, az Osztrák Nemzeti Bank helyére, mely addig az osztrák császárság egész területén bankjegykibocsátási monopóliumot élvezett. A bécsi és bp.-i főint.-ek élén külön-külön igazgatóság állt. Bankjegykibocsátási joga többszöri meghosszabbítás után 1917-ig volt érvényben. – A Tanácsközt. a bp.-i főint.-et szocializálta és bankjegykibocsátási joggal ruházta fel. – Szerepét 1921-ben a *Magyar Kir. Állami Jegyintézet* vette át.

OTBA Kórház: →*Központi Állami Kórház-Rendelőintézet*

OTE: →*Óbudai Torna Egylet*

Ó-Theatrum: a →*Rondella* elnevezése 1812 után, amikor a →*Pesti Német Színház* a mai *Vörösmarty tér*en, a jelenlegi →*Zeneművészek Háza* helyén felépült.

OTI Dr. Vass József Munkáskórháza: egykori gyógyint. Az Orsz. Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár 1912-ben megvásárolta Niedermann Gyula ideggyógyász pestújhelyi magánszanatóriumát. Az átépítés, felszerelés után 1913-ban egymás után nyíltak meg az elkészült oszt.-ok: a belgyógyászat, a sebészet, az ip. megbetegedések oszt.-a (az első ilyen az országban), a nőgyógyászat, a fülészet, az ideggyógyászat, a szemészet, összesen 280 ággyal. Az I. vh. alatt elsősorban beteg és sérült katonák kezelésére adták át. Amikor hadikórház jellege megszűnt, 100 ágyas tüdőoszt. létesült. 1927-től már csak tüdőbetegek elhelyezésére szolgált. Az Orsz. Társ.biztosítási Int. létrejöttekor ezt a kórházat is átvette és az ~ nevet adta a korábbi *Az Orsz. Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár Munkáskórháza* helyett. Ekkor továbbfejlesztették. 1942-ben az ágyszám már 472 volt. Bp. ostromakor súlyosan megsérült, 1945–91 között a szovjet hadsereg a maga céljaira vette igénybe.

OTI Központi Kórháza: →*Uzsoki utcai Kórház–Rendelőintézet*

OTP: →*Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank Rt.*

OTP Értékpapír Ügynökség Rt., *OTP Bróker Rt.* (V. Vigyázó Ferenc u. 6.): 1990-ben jött létre 50 millió Ft alaptőkével. Tevékenységi köre: értékpapír forgalomba hozatala, értékpapír-kereskedelem, értékpapír-bizományosi, kezelői, letétkezelői tevékenység.

OTP–IKKA Kereskedelmi Rt.: (IX. Csarnok tér 4.): 1991-ben az *OTP* négy részre szakadásakor jött létre. A külföldiek pénz- és ajándékküldeményeinek pénzügyi intézésével foglalkozik.

OTP–Ingatlan Rt. (V. Október 6. u. 20.): 1991-ben az *OTP* négy részre szakadásakor jött létre. Alaptőkéje 100 millió Ft. Tevékenységi körébe a lakásberuházások finanszírozása tartozik.

OTP-PENTA TOURS (V. Bajcsy-Zsilinszky út 12.): 1984 óta működik kis létszámú utazási ügynökségként. Kapcsolatot épített ki több külföldi utazási irodával, útjainak 60%-át a Penta Wien közvetítette. Szervez csoportos és egyéni utazásokat, szakmai tanulmányutakat, kongresszusokat, sporteseményeket, vállalja a vízumügyintézést és a külföldi szállásfoglalást. Jelentős üzletáguk a repülőjegy-értékesítés.

OTSZ: →*Országos Takarékszövetkezeti Szövetség*

Otthon Áruház: →*Divatcsarnok*

Otthon Írók és Hírlapírók Köre: a főv. egyik legélénkebb életet élő társasköre volt. Az írók, hírlapírók és művészek társaséletének előmozdítására, művészeti és irodalmi előadások, társas összejövetelek rendezésére, különböző alapítványokból származó pályadíjak kiírására és odaítélésére, a művészek és írók tevékenységének segítésére, klubélet lehetőségeinek a megteremtésére alapították 1891-ben. Jelentős sikere volt a millenniumi kiállítással kapcsolatban rendezett nemzetközi sajtókongresszus. Előbb a Fiume Szállóban, majd a Múzeum krt.-on, 1898-tól a VII. Dohány u. 76. sz. átalakított bérházban volt a székhelye. Az 1940-es évek elején a Royal Szállóban, 1946 után még két évig a New York-palotában működött. Elnökei közül jelentős volt *Rákosi* Jenő és *Márkus* Miksa.

Ova kapu: a *Fehérvári kapu* (→*budai városfalak*) neve a török uralom idején. Ekkor még nagyrészt középkori építmény volt, boltozatos, mélyen tagolt kapu, s benne három – egymást követő – kapu nyílott. A kaput a mellette álló →*Kászim pasa bástya* védelmezte. A visszafoglalás után még létezett, de az itt állott lőporraktár 1723. évi robbanása következtében romba dőlt. Később azonban III. Károly rendeletére Daun Henrik újjáépítette. 1892-ben a rondellával együtt a kaput is lebontották. Romjai a mai *Fehérvári rondella* – Kászim pasa bástya – melletti várlejtő és az úttest szintje alatt rejtőznek. Helyét ma az újjáépült rondellát és a *Tóth Árpád sétány*t összekötő, az úttest fölött átívelő, modern megoldású híd jelöli.

óvoda: az iskoláskor előtt álló 3–6 éves gyermekek nevelési-oktatási intézménye. Mo. első ~ját *Brunszvik* Teréz nyitotta meg Budán 1828-ban →*Angyalkert* néven. Az ~k száma fokozatosan emelkedett, az egyházak, főleg a kat. egyház kezdett széles körű szervezésbe. A kisdedóvó-intézeteket terjesztő egy. révén 1858-ig 20–25 különböző ~ műkö-

dött Pesten, Budán és Óbudán. A →*Fröbel Nőegylet* 1869-ben állította fel a Lipótvárosban az első *Fröbel-féle gyermekkert*et, melyet hamarosan további négy követett. Az 1900/1901. tanévben a szfőv.-nak 38 ~ja volt 4768 gyermekkel (2350 fiú, 2418 leány). 1930/31-ben már 90 ~ működött: 208 csoportjában 10765 gyermekkel (4963 fiú, 5802 leány) és 228 óvónővel. 1945 után a ~k szervezetében, feladataiban is jelentős változások következtek be. Fenntartójuk szerint két nagy csoportjuk alakult ki: a területi ~k (fenntartójuk a ker. tanácsok, ill. 1990-től az önkormányzatok) és az üzemi ~k (fenntartójuk egyes intézmények, váll.-ok). Ez utóbbiak száma a váll.-ok megszűnésével együtt az 1988. évi 142-ről 1990-re 99-re csökkent. Az egykori isk.ép.-ekbe telepített ~k helyett 1945 után kezdtek épülni a különálló, kertes és játszóudvaros ~ép.-ek. Az ~k működését a kisdedóvásról szóló, 1953-ban megjelent tv. és az azután kiadott rendeletek, ill. az óvodai nevelési-oktatási terv (1970) szabályozták. Az ~k részben szociális, részben pedagógiai céllal működnek. Gondoskodnak a munkával elfoglalt szülők kellő felügyelet nélkül maradt gyermekeiről, ugyanakkor nevelő-oktató munkájukkal előkészítik a gyermekeket az isk. munkára. 1960-ban az óvodáskorú gyermekek 33%-a, 1977-ben 83%-a járt ~ba. A nagy létszámú ~kban a gyermekek korcsoportok alapján 25–40 fős csoportokba vannak beosztva. – Az ~k általában *napköziotthonos*ak, amelyekben a gyermekek étkezést is kapnak, ebéd után pihennek, majd játszanak. A *bentlakásos ~k*ból a különlegesen elfoglalt szülők csak a hét végén viszik haza gyermekeiket. A főv.-ban 1971 végén 484, 1988-ban pedig 613 ~ működött. A férőhelyek száma 37740 (1971), ill. 66036 (1988), a beíratott gyermekek száma 45548 (1971), ill. 69784 (1988). Az óvónők száma 1971-ben 3229, 1988-ban 5904 volt. A legtöbb óvoda 1988-ban a XI. és a XII. ker.-ben volt (41, ill. 40), a legkevesebb az I., ill. a VI., XVI. és XXII. ker.-ben (13, ill. 21–21). – Az ~ oktató-nevelő munkáját szakképzett *óvónők* végzik. Az első kisdedóvók férfiak voltak, képzésükre Festetics Leó 1837-ben Tolnán kisdedóvó-nevelő int.-et nyitott. Ez 1843-ban Pestre került, és 1844-től a terézvárosi Valero u.-ban folytatta működését egy éves oktatási idővel. 1858-ban már 2 női hallgatója is volt. Az óvónőképzés Pesten 1862-ben indult meg. A Valero u.-i intézetet 1877-ben a VII. Rózsák tere 7. sz. alá költöztették. 1918-tól mint *Áll. Óvónőképző Intézet* működött a középfokú oktatás keretében. 1952-től megszűnéséig (1959) a II. Lorántffy Zsuzsanna u. 3. sz. alatti ép.-ben volt. – 1869-től a Fröbel Nőegylet 3–4 hónapos óvónőképző tanfolyamokat is tartott. A tanulmányi időt 1873-ban egy évre emelte, ugyanakkor az oktatás nyelvét a korábbi német helyett magyarrá tette. 1874-től a tanulmányi idő két év, s már csak leánynövendékeket vett fel. Az intézményt 1894-ben átvette az áll. Az első kisdedóvási tv. 1891-ben szabályozta az ~k és az óvónőképzők működését. Az utóbbi a középisk. IV. oszt.-ára épült. Az 1926. évi rendelet a képzési időt négy évre emelte. 1959-től az óvónőképzés a felsőfokú oktatás körébe tartozik két éves tanulmányi idővel. A →*Budapesti Tanítóképző Intézet* szerves részeként működik 1968/69-től az *Óvónőképző* (XII. Kiss János altábornagy u. 40.). Az 1972/73. tanévtől óvónőképzés folyt egyes szakközépisk.-ban is *(Kossuth Zsuzsa Gimn. és Egészségügyi Szakközépisk.)*. Az ott szerzett képesítés az ~i nevelő-oktató munka ellátására képez fiatalokat, akik a felsőfokú végzettségű nevelő óvónők mellett működnek.

óvónőképzés: →*óvoda*

Oxigén és Dissousgázgyár Vállalat, *ODV* (IV. Váci út 117.): elődei több főv. és vidéki telephelyen találhatók meg: az 1906-ban alapított kelenföldi Magyar Dissous-Gáz Rt., az 1909-ben létesített Petneházy u.-i Magyar Oxigéngyár és a kelenföldi Hydroxigén Rt. (jelenleg a Budafoki úti üzem); vidéken az 1928-as alapítású miskolci Oxigén és Dissousgáz Üzem, amelyet 1949-ben Vulkán Oxigéngyár néven államosítottak. A bp.-i üzemeket 1948-ban Hydroxigéngyár Nemzeti Váll. elnevezéssel államosították. 1952-ben építették meg Újpesten a jelenlegi központi oxigénüzemet Bp.-i Oxigéngyár néven, ebbe olvasztották be 1953-ban a Hydroxigéngyárat. A váll. jelenlegi nevén 1959-ben létesült a Bp.-i Oxigéngyár, a Vulkán Oxigéngyár és a Dissousgázgyár egyesülésével. A győri Oxigénüzem 1964-ben, a dunaföldvári gyáregység 1973-ban létesült. – Az ~ főbb termékei: nemesgázok, gázkeverékek, tiszta és nagytisztaságú gázok, cseppfolyós és gázállapotú oxigén, nitrogén, sűrített levegő. A gyár önálló külkereskedelmi joggal rendelkezik. A megnövekedett igények miatt 1964-ben Győrött új oxigénüzem, 1973-ban Dunaföldváron dissousgázüzem, 1978-ban cseppfolyós oxigént és nitrogént előállító üzem kezdte meg működését. A 70-es években kiépült orsz. átfejtő- és palackozóállomás hálózata. 1989 óta a bp.-i központban dolgozik a m.–német MG Hungarogáz Kft., amely 1991-ben az ÁVÜ-től megvásárolta a m. tulajdonrészt, így az ~ a német Messer Griesheim cég tulajdonába került. Az ~nak négy főv. és két vidéki gyáregysége, valamint hét vidéki átfejtő állomása van.

Ozalid Papírgyár: jogelődje, az *Ozalid Fénymásoló Kft.* 1937-ben, az V. Nádor u. 12. sz. alatt jött létre fénymásolópapír és cellofán mo.-i gyártására. A II. vh. idején *Ozalid Vegyipari Termékek Kft.* néven költözött a VII. Nefelejcs u. 26. sz. alá. 1947-ben szovjet tulajdonba került, egyesítették a Kollektíva Műszaki Papírüzemmel. Fűszerzacskókat készített, rátért a műpausz gyártására. 1950-ben új telephellyel bővült. 1952-ben kapta vissza a m. áll., ekkor összevonták a gazdaságtalanná vált Szivarkapapírgyárral (1949). A váll. több kisebb üzemmel gyarapodott, 1962-ben egyesült a →*Naxos Csiszolóárugyár*ral. 1964-ben az ~ és a Másolópapírgyár szerepét a belőlük kialakított →*Duna Papírgyár* vette át.

Ö

ökölvívás: angol eredetű küzdősport. Egyes adataink szerint gr. Széchenyi István és br. Wesselényi Miklós már 1822-ben megismerte ezt a sportágat. 1864. dec. 20-án a Vadász és Versenylap közölt híradást az ~ról Francia sportélet címmel. Az első ökölvívó mérkőzést Mo.-on a MAC első atlétikai versenye keretén belül 1875. máj. 6-án tartották. A verseny Pesten, az ún. Újépületben zajlott le, a győztes Fittler Kamill, az Iparművészeti Főisk. későbbi ig.-ja lett. 1876-ban a versenyt rendező MAC művezetőjét, Oheroly Jánost nevezte ki az első mo.-i boxtrénernek. A MAC-ban Tatich Péter alapította az első szakoszt.-t. A 80–90-es évek ökölvívó sportja kihívásos mérkőzésekből állt, amelyeknek hőse Tatich volt. Tatich felvilágosító tevékenysége ellenére az ~ nem vált ismertté. 1910-ben az MTK-ban éledt újjá a sportág, Zombori Tóth Róbert kezdeményezésére. A sportágat felkaroló MASZ 1911-ben már nem hivatalos bajnokságot is rendezett, a verseny győztese Bánó Manó lett. A háború és a forradalmak után 1920 elején megalakult a M. Birkózó Szöv., amely már 1920. aug. 8-án box-aloszt.-t alakított Tatich Péter elnöklete alatt. Újjáalakult a MAC szakoszt.-a is, s egy Teleki téri kocsmában megalakult a Lapterjesztők legendás hírű csapata. 1923 elején az MBSZ-t M. Birkózók és Boxolók Orsz. Szöv.-e néven átszervezték, az MBBOSZ 1923-ban kiírta az első hivatalos orsz. és Bp.-bajnokságot, a győztesek között találjuk Adler Zsigmondot (III. ker. TVE) is. Az első válogatott mérkőzést Bp.-en rendezték, a m. csapat Ausztria ellen 10 : 2-re győzött. M. ökölvívó – Lőwig Béla – először az 1924. évi olimpián indult. A M. Ökölvívó Szöv. (MÖSZ) 1925. aug. 25-én alakult meg a Park Szálló nagytermében, első elnöke gr. Sigray Antal, társelnöke Tatich Péter, szöv.-i kapitánya Erdős Sándor lett. Az első ifjúsági bajnokságot már a MÖSZ írta ki 1925. nov. 25-én, az első csapatbajnokságot pedig 1926-ban rendezte meg. Ez utóbbit a Terézvárosi TC nyerte. A sportág első m. olimpiai bajnoka Kocsis Antal, az 1928. évi amszterdami játékokon győzött. Mo. az 1930-as években Európa legerősebb boxnemzete lett, elsősorban Kankovszky Artúr tevékenységének köszönhetően. – Mo.-on már a 20-as évek elején ismertté vált a hivatásos ~, az első m. profi ökölvívó Rózsa Jenő (FTC) volt. Az első hivatásos ökölvívó-mérkőzést Bp.-en a *Beketow-cirkusz*ban Milton Rudolf és a bécsi Janacek vívta. A MÖSZ professzionista aloszt.-a 1925-ben alakult meg. A 30-as években legjobb ökölvívóink sorra profikká lettek, így az Amerikába kivándorolt Kocsis Antal is, aki 1931. jún. 20-án bemutató mérkőzést tartott a Millenáris-on. – Bp.-en 1930-ban az Iparcsarnokban rendeztek először EB-t, győzött a későbbi olimpiai bajnok Énekes István, valamint Széles János és Szabó Gyula; 1934-ben a Beketow-cirkuszban az újabb EB-n Énekes István és Szigeti Lajos győzött, legutóbb 1985-ben a Bp. Sportcsarnokban Somodi Ferenc lett Európa-bajnok. A sportág legnagyobb alakja a háromszoros olimpiai bajnok – 1948, 1952, 1956 – és szöv.-i kapitányként is jelentős érdemeket szerzett Papp László. A sportág első m. világbajnoka 1991-ben Kovács István volt. A legeredményesebb bp.-i szakoszt.-ok a Bp. Honvéd, az UTE és a Vasas.

Ökördűlő: → *Városliget*

Önkéntes Mentőegyesület: → *Budapesti Önkéntes Mentőegyesület*

önkormányzat: lényege: a helyi társ. választott képviseleti szervei útján önállósággal intézkedik, határoz és szabályrendeleteket alkot, melyeket saját közegei által hajt végre; tisztviselőit maga választja. – A városok megalakulásához évszázadokon át a kir. kiváltságlevél (privilégium) kellett, ez tartalmazta mindazon jogokat, amelyek a várost mint összességet megillették. Ez volt a városok alkotmánya 1848-ig. Az ~ot a város saját szerveivel gyakorolta. Ezek közül a legrégibb a *tanács* (senatus, magistratus) volt. A tanács választott polgárokból állt. Elnöke a *bíró*, tagjai az *esküdtek*. A bírót és az esküdteket a város polgársága választotta, de később kialakult a választott polgárságból egy nagyobb testület: a *külső tanács*. Ez a testület mint a város lakosságának képviselete nemcsak a főtisztviselőket választotta, hanem ellenőrzést gyakorolt a belső tanács működése felett is. A választott polgárság élén a szószóló állt, a külső tanács elnöke, aki egyúttal közvetítő szerepet töltött be a külső és belső tanács között. A 17–18. sz.-ban az esküdtekből *tanácsnok*ok lettek, a bíró helyébe pedig a *polgármester* lépett. – Buda és Pest város ~ának szervezete és fejlődése szempontjából nagy jelentőségű volt az 1848. évi XXIII. tc., amely már a haladó polgári ~ elveit fejezte ki. A tc. biztosította a tvhat.-ok függetlenségét, a városi tisztviselők választására vonatkozóan megszabta a választó-

jogosultság feltételeit. – A három város egyesítéséről szóló 1872. évi XXXVI. tc. kimondta, hogy az ~ alapja és alanya a főv. egyeteme, amely ~i jogait elsősorban képviseleti szerve: a tvhat.-i biz. útján gyakorolja. A tvhat. egyetemének való tartozást, a jogok gyakorlását ténylegesen a tvhat.-i választójog szabályozta. Mo.-on ~ok álltak a megyék és a városok élén, de működtek a községekben is. A főv. jogállása eltért ezektől, mintegy elismerve és külön tv.-ekbe foglalva Bp. különleges helyzetét és szerepét az ország életében. – Az első főv. tc. megalkotása után szinte állandóvá vált a kormányzat és a főv. ~ küzdelme az ~i jogok terjedelméért. 1906-ban a főv. tvhat.-a is csatlakozott az ideiglenes kormánnyal szembeni nemzeti ellenállási mozgalomhoz, ami a főv. tvhat. autonómiájának felfüggesztéséhez és átmeneti időre teljhatalmú kir. biztos kiküldéséhez vezetett. – A kormány 1920. márc.-ban a főv. tvhat. élére – széles jogkörrel felruházott – kormánybiztost nevezett ki, aki a főpolgármesteri teendők ellátására is megbízást kapott. Az 1920. évi IX. tc. alapján választott tvhat. biz. megbízatása 1924-ben lejárt, az új választásáig a főv. tvhat. ismét kormánybiztos vezetése alá került. Az 1919–44 közötti kormányok szisztematikusan szűkítették az ~ hatáskörét, fokozatosan erősítve a kormány befolyását az ~ felett. – 1941 után ~i választásokat nem tartottak, 1944 szept.-ében az ~ok működését felfüggesztették és a főv. irányítását a polgármesterre ruházták. 1944. okt. 15-e után Szálasi nevezett ki főpolgármestert Bp. élére. – 1945 után formailag fennmaradt az ~, de az orsz. pol. folyamatokkal párhuzamosan megkezdődött az ~ jogainak korlátozása. A pol. nyomás erőszakos eszközeinek alkalmazásával fokozatosan végbement a demokratikusan megválasztott tvhat. biz. összetételének megváltoztatása és a főv. ~ gazd. alapjainak felszámolása. 1948-ban az MDP többséget szerzett a főv. ~ában, és a tanácsrendszer 1950-ben történt bevezetéséig megvalósult a főv. államosítása. Váll.-ait, intézményeit részben felszámolták, más részét átvette az áll., megszüntették a főv. adórészesedését, önálló adókivetési jogát, a vám- és illetékszedési lehetőségét. A főv. ~át az 1991. évi XXIV. tv. állította vissza, kiemelve a helyi ~okról szóló tv.-ből. A tv. leglényegesebb vonása, hogy szemben a korábbi időszak főv. tv.-eivel, Bp.-en kétszintű ~ot valósít meg, kimondva: Bp. ~a a főv. és ker. szintű ~okból áll, és ezek alapjogaikat tekintve egyenlők. A tv. ugyanakkor (8., 9. és 10. §-aiban) részletesen körülhatárolja a feladat- és hatásköröknek a főv. és ker. ~ok közötti megosztását. A ker. ~ok lényegében a települési ~ok számára megállapított feladat- és hatásköröket gyakorolják, míg a →*Budapest Főváros Közgyűlése* által létrehozott főv. ~ számára a tv. olyan kötelező feladat- és hatásköröket állapít meg, amelyek megoldására a ker. ~ nem kötelezhető. Ezek nagy többsége az egész főv.-t érinti, de vannak olyan feladat- és hatáskörök, amelyekről köteles akkor is gondoskodni, ha azok csak kettőnél több ker.-et érintenek. A tv. lehetővé teszi a ker. és főv. ~ közötti feladat- és hatáskörátadást is. Ugyanígy megosztás van a gazdálkodás terén is, a hatáskörök megosztásának arányában. Vannak az ~ok között megosztandó bevételek és mindkét szintű ~ rendelkezik kizárólag őt illető bevételi forrásokkal. Ugyanígy megosztandó az ~okat megillető vagyon is. A vagyonnak a főv. ~ot illető hányadának működtetésére *Bp.-i Vagyonkezelő Központ*ot kell létrehozni, amely szerv átvállalhatja a ker. ~ vagyonának kezelését is. Jogot ad a tv. a főv. és a ker. ~oknak helyi adók kivetésére is. – Bp. Főv. ~ának képviselőtestülete *Bp. Főv. Közgyűlése*. Az önkormányzati feladat- és hatáskörök a Közgyűlést illetik meg.

önkormányzati választások Budapesten: 1873–1919 között kilenc alkalommal tartottak a főv.-ban önkormányzati választásokat. A szavazati joggal rendelkezők száma a szigorú feltételek következtében még az ogy.-i választásra jogosultaknál is alacsonyabb volt, a lakosságnak mindössze 1,8–4,9%-át tette ki. A választások többnyire igen csendben zajlottak le, tényleges pártok nem lévén, a pártharcok elmaradtak. – Az I. vh.-t követően megnőtt az érdeklődés az önkormányzati választások iránt, emelkedett a választó joggal rendelkezők száma és a választásokon résztvevőké is (a szavazás kötelező volt). 1920-ban a részvétel 46,7%, 1925-ben 78%, 1930-ban 93,1%, 1935-ben 76,9% volt. Az önkormányzati választásokon lényegében az ún. kereszténypártok (a kormánypártnak csak az időszak vége felé volt saját pártja) és az ellenzék pártjai vívtak csatát. 1920-ban az ellenzék pártjai – a demokrata, liberális pártok – a szavazatok 28,3%-át, 1925-ben az ekkor már induló SZDP-vel együtt 50,7%-ot, tehát többséget szereztek. (Ennek ellenére nem alkottak többséget a tvhat.-ban, mert a nem választott tagok szavazataival a korábbi városvezetés uralmon maradt.) 1930-ban az ellenzék még megszerezte a leadott szavazatok 49%-át, de az utolsó önkormányzati választásokon már csak 45,5%-os eredményt ért el. – A II. vh. után az 1945. okt. 7-én megtartott önkormányzati választásokon az FKgP érte el a legjobb eredményt, megszerezve a leadott szavazatok 50,2%-át a közös listán indult MKP és az SZDP 42,8%-ával szemben (a hiányzó szavazatok három más párt között oszlottak meg). – 1950-től *tanácsválasztások*at tartottak többnyire az ogy.-i választásokkal párhuzamosan. Ezeken általában a szavazók 95–97%-a vett részt, és a mandátumok 97–99%-át a Hazafias Népfront jelöltjei kapták meg. Az 1960-as évek közepétől bevezették a többes jelölést, de ez a változás sem hozott módosulást. – A pol. rendszerváltással párhuzamosan 1990 őszén került sor önkormányzati választásokra az 1990. évi LXIV. tv. alapján. A választójog azonos volt az ogy.-ivel. A főv. ker.-ekben 70 000 lakosig 16 egyéni és 15 pártlistás jelöltet választottak képviselővé, minden további tízezer lakos után egygyel nőtt a választandó önkormányzati képviselők száma. A főv. választók még egy szavazólapot kaptak, amellyel a főv. közgyűlés 66 tagját választották pártlistás módszerrel. – A főv. önkormányzati választások első fordulóját 1990. szept. 30-án bonyolították le, a második fordulóra okt. 15-én került sor. A legtöbb ker.-i képviselőt az SZDSZ és a FIDESZ küldhette az önkormányzatokba, 546 hely (67%) illette meg őket. A kormánykoalíció pártjai egy ker.-

Az Ördög-árok a Tabánban 1880 körül

ben (I. ker.) kerültek többségbe a képviselőtestületben.

Öntödei Múzeum (II. Bem József u. 20.): ip. szakmúz. A *Ganz* Ábrahám által 1845-ben alapított ún. *Ganz Törzsgyár* öntödéjében nyílt meg 1969 őszén. Eredeti kiállítási tárgyak és berendezések segítségével mutatja be a mo.-i fém-, vas- és acélöntészet ezeréves fejlődését. A kiállítás keretében látható Ganz Ábrahám kéregkeréköntödéje is. Az öntöde műemléki helyreállítását *Pfannl* Egon építészmérnök, az öntészeti kiállítást a *Kohászati Történeti Biz.* készítette. Az ~ fenntartója a diósgyőri Lenin Kohászati Művek, majd jogutódja, a DIMAG Rt.

Öntödei Vállalat: 1963-ban létesítették 16, főleg vas- és fémöntéssel foglalkozó váll. összevonásával. Központja a X. Fertő u. 14. sz. alatti *Kőbányai Vas- és Acélöntöde* területén volt. További átszervezések és összevonások következtében 1967-ben a főv.-ban öt öntödéje és két mintakészítő üzeme működött hat vidéki gyáregysége mellett. Fontosabb bp.-i gyáregységei voltak: Kőbányai Vas- és Acélöntöde, a XIII. ker. Acélöntő és Csőgyár (Angyalföldi Acélöntő és Mintakészítő Váll.), a Soroksári, az Újpesti és a Pesterzsébeti Vasöntöde. Öntödei termékeket, hegesztett és hidegen vont acélcsöveket, radiátorokat, szivattyúkat, kompresszorokat, ventillátorokat, öntőmintákat és formázóanyagokat állítottak elő, könnyűip., élelmiszerip., vegyészeti, hengerművi öntödei-kohászati gépeket és gépsorokat, berendezéseket gyártottak, szereltek fővállalkozás formájában. Beszállítóként vettek részt vasúti és közúti járművek szerelvényeinek, tartozékainak és alkatrészeinek gyártásában. A gazdaságtalan termelés miatt 1984-ben az ~ot felszámolták, gyáregységei és üzemei önállósulva folytatták működésüket.

Öntőház u. (I. ker.): a *Lánchíd u.*-val párhuzamos, rövid utcácska a *Várhegy* lábánál. Neve az egykor itt működő, a Várba Duna-vizet vezető királyi vízátemelő telep – régi nevén Öntőház – emlékét őrzi.

Ördög-árok, *Nagy-Ördög-árok:* tektonikus és eróziós eredetű völgy és patak. A Nagykovácsi-medencét lecsapolva a →*Remete-hegy* (máriaremetei) D-i előterében a →*Remete-szurdok*on át a →*Pesthidegkúti-medence* D-i részét és a →*Hűvösvölgy*et átszelve ÉNy–DK-i irányban a →*Duná*hoz tart. A Nagykovácsi-medencében az ~ völgytalpát keskeny sávban rétek, kaszálók; a völgylejtőket szántók foglalják el. Az ~ kiszélesedő völgymedencéjében *Remeteváros* települt. A hűvösvölgyi →*Nagyrét*en a →*Fazekas-hegy*től É-ra egyesül a Kis-Ördög-árokkal. Hűvösvölgyi szakasza kertes villanegyedeivel a főv. egyik legszebb része. A →*Városmajor*on és a →*Vérmező*n át beboltozva az →*Erzsébet híd*nál éri el a Dunát. Az árok középkori partvédő támfalának egy szakasza fennmaradt a →*Tabáni park*ban, emléktáblával jelölték meg. 1875 jún.-ában hatalmas felhőszakadás zúdult Budára, az ~ legalsó szakaszát akkor már beboltozták (1873). Az árok felduzzadt vize felszakította a boltozatot. Valóságos árvíz támadt az óriási felhőszakadás nyomán, mely alatt a Vérmező és a Kelenföld sík tengernek látszott. 1878-ban készült el a tágas boltozott csatorna, mely az ~ vizét ma levezeti. – *Irod.* Budapest természeti képe (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1958).

Az Ördögárok-kő a Tabánban

Az Ördög-orom

Ördög-orom (XII. ker.): a →*Széchenyi-hegy*től a →*Farkas-völgy*vel elkülönített hosszú, keskeny dolomitrög (317 m). A *Farkas-völgy* feletti meredeken áll az *Ördögszószék* nevű szikla. D-i oldalában elhagyott kőbányák vannak. D-i peremén az →*Irhás-árok* húzódik, amely az Ördög-ormot a →*Kakukk-hegy*től választja el. Tetejét kis fenyveserdő borítja. D-i, lösszel fedett, napfényben és hőben gazdagabb oldalán szőlők és gyümölcsösök húzódnak. D–DK-i lejtője átmenet a kiscelli agyaggal bélelt →*Budaörsi-medence* felé. A Budai-hegység egyik kedvelt kirándulóhelye, aljában az Ördögorom csárdával.

Örkény István (Bp., 1912–Bp., 1979): író, József Attila-díjas (1955, 1967), Kossuth-díjas (1973). Vegyészmérnöki diplomát, majd gyógyszerész oklevelet szerzett. Íróként a *Szép Szó* körében indult. 1941-ben jelent meg *Tengertánc* c. elbeszéléskötete. 1946 végén tért haza szovjet hadifogságból. A Pesti Színházban, az Ifjúsági Színházban, a Néphadsereg Színházban dolgozott mint dramaturg. Elbeszélései, riportjai jelentek meg a *Magyarok*, az *Újhold* és a *Csillag* c. folyóiratokban. Lektori munkát végzett a Szépirodalmi Kiadónál. Válogatott novelláit 1954-ben adta közre *(Hóviharban)*, 1956-ban karcolatai jelentek meg *(Ezüstpisztráng)*. 1956 okt.-e után öt évig nem publikálhatott, vegyészmérnökként dolgozott egy gyógyszergyárban. Ekkor kezdte írni groteszk „egyperces novellá"-it. 1962 után novellában, kisregényben, drámában írói pályájának csúcsára érkezett. Néhány nagy sikerű drámája előbb kisregényként jelent meg. Bp.-i vonatkozású a *Macskajáték* (1966, színházi bemutató 1970, megfilmesítés 1974), a *Kulcskeresők, a Pisti a vérzivatarban, a Forgatókönyv* c. darabjai.

Őrmező (XI. ker.): városrész. Alapja oligocén agyag. A lösszel fedett kiscelli agyag pirittartalmának mállásából a víz szulfátot old ki, és ez a kapilláris párolgás révén válik gyógyító keserűvízzé (→*keserűvízforrások*). Az itteni kutakból származik a híres *Hunyadi János* és *Ferenc József víz*. A kutak mellett a legutóbbi évtizedekig csak néhány elszórt családi ház állt, az 1970-es években kezdődött 20 ha-on egy új lakótelep építése (→*Őrmezői lakónegyed*).

Őrmezői lakónegyed (XI. ker.): a régi balatoni út–Mikes Kelemen u.–Boldizsár út–Kelenföldi rendező pu. által határolt területen 1984-ig 3088 lakás épült négy-, hat-, nyolc-, tízemeletes házakban. Több szolgáltató üzlet, ABC-áruház, ált. isk., két óvoda, bölcsőde, gyógyszertár készült. A beépítés tervezője Zsitva Tibor. – 1983-ban itt állították fel (Menyecske u.) Vilt Tibor *Óraplasztika* c. művét. Az elhelyezés építészeti tervét Albert Jenő készítette.

Őrmezői-lapály (XI. ker.): a →*Budaörsi-medence* ÉK-i részén, a *Sas-hegy* lejtőjétől →*Kelenföld* felé lenyúló hátak által körülölelt, az →*Örsödi-lapály*tól a →*Dobogó* magaslatával elválasztott, erózióval és deflációval kialakított alluviális sík. Az Örsödi-lapályhoz hasonlóan alapja felső-oligocén agyag. Az ~ vízutánpótlását főleg az É-i, lösszel fedett kiscelli agyaglejtőkről nyeri, ahonnan a víz az agyag pirittartalmának mállásából származó bőséges szulfátot moshat itt össze, amely kapilláris párolgás révén koncentrálódik gyógyító erejűvé. Itt, és az Örsödi-lapályon helyezkednek el a *Hunyadi János*, az *Apenta* és a *Ferenc József* keserűvíztelepek kútjai. Területén az →*Őrmezői lakónegyed* épült fel. (→még *Hunyadi János-keserűvíz*)

Az Ördögorom Csárda (1930 körül)

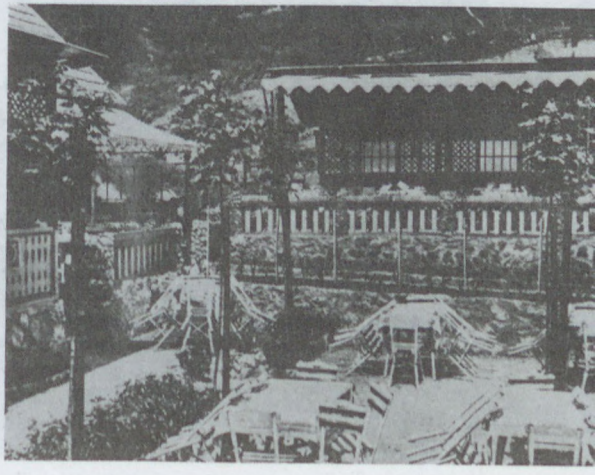

Örsöd (XI. ker.): morfológiailag →*Őrmező*vel rokon terület: oligocén homokkőhát keretezi alluviális, keserűvizes síkját. A gyógyító hatású víz a víztartó és vízzáró rétegek találkozásánál képződik. (Innen a Gyógyvíz és Keserűvíz u. elnevezés.) A mai, zömmel beépítetlen terület Ny-i részén van az 1937-ben létesített *Budaörsi-repülőtér*. A 60-as években épített *M7-es* autópálya kettévágta ~ területét. A főúttól É-ra virágpiac működik.

Örsödi-lapály (XI. ker.): a →*Budaörsi-medence* ÉK-i részén, az →*Őrmezői-lapály*tól a *Dobogó-hegy* magaslatával elválasztott, azzal rokon, alluviális, keserűvízkutas sík.

Örs vezér tere (XIV. ker.): *Nagy-Zugló* DK-i részének forgalmi központja, a *Nagy Lajos király útja* és a *Kerepesi út*, ill. *Fehér út* találkozásánál. A kereszteződés alatt széles aluljáró vezet át. Az ~n épült a →*metró* K-i végállomása, innen indul ki a helyiérdekű vasút Gödöllő és Csömör felé. Emellett villamos-, trolibusz- és autóbuszvonalak kiindulópontja. Az ~re néz ÉNy felől a →*Kerepesi úti lakónegyed*, ide nyílik ÉK felől a *Füredi út*, mely a környező *Füredi úti lakónegyed* forgalmát vezeti a térre. Területén több üzletközpont épült: →*Sugár Üzletközpont*, *Ikea Lakberendezési Áruház* (1990).

Örs vezér téri lakótelep: →*zuglói lakótelep*

Ősbudavár: a mulatókomplexum az Állatkert által rendelkezésre bocsátott 70 000 m² területen, 1,5 millió Ft költséggel a millenniumi kiállításra készült. Török időket imitáló ép.-ek, ódon városrészletek, kastélyok, minaretek váltogatták egymást. Számtalan vendéglátóhelyet (pl. Parisienne Mulató, Berger Étterem) fogott össze. 1900 őszén elárverezték, majd átalakították, és egymást váltották a tulajdonosok. Jelentősége és látogatottsága fokozatosan csökkent. Helyét az Angolpark (ma →*Vidám Park*), és részben az Állatkert foglalta el.

Őskeresztény Apostoli Egyház: karizmatikus jellegű szabadegyház. 1967 óta orsz. központjuk és bp.-i istentiszteleti helyük az I. Dezső u. 12/b alatti gyülekezeti házukban van. „Kiálts" c. folyóiratot jelentetnek meg.

összekötő vasút: az első vasútépítések alkalmával a Duna két oldalán kiépült *vasútvonalak* között nem létesült kapcsolat, ezért *Reitter* Ferenc terve alapján 1865-ben egy magánvállalkozó számára az *OMÁV* Pest és a *D-i Vasút* Buda fejpu.-a közötti, már ekkor ~nak nevezett kétvágányú vasútvonal építését engedélyezték. Az ~ Pest pu. É-i oldaláról indult volna, és a Lipótvárost átszelve, a mai Margit hídtól D-re építendő hídon áthaladva, nagyjából a Margit krt. és a Krisztina krt. vonalát követve csatlakozott volna a Buda pu.-hoz. – E meglehetősen irreális terv helyett az 1872. évi IX. tc. a MÁV számára előírta az ~ megépítését a mai *Kelenföldi pu.* és *Kőbánya felső pu.*, illetve a *Józsefvárosi pu.* között. Ekkor épült meg az →*Összekötő vasúti híd*. A tv. már előírta, hogy az ~ a városi utakat nem kereszthezheti szintben, ezt csak a Gyáli útnál nem tartották be. Az ~ba csatlakozik a *Keleti pu.*-t bekötő vonal. Az ~ és a megszűnt Szentlőrinc átrakó állomás közötti szakasz (Kőbánya hizlaló pu.-on át) 1878-ban nyílt meg, egy évvel később pedig a *Dunaparti teherpu.* vontató és iparvágány-csatlakozásaival.

Összekötő vasúti híd: az 1872. évi IX. tc. előírta a Duna két oldalán levő vasúthálózatok összekapcsolását, közelebbről az Újbuda (ma *Kelenföldi pu.*) és *Kőbánya felső pu.* közötti vasútvonal, az ún. →*összekötő vasút* építését. Ennek a Duna-hídja, az ~ a pesti oldalon 3 × 15,4 m-es parti nyílással indul, a mederhíd 4 × 98,5 m nyílású, a budai oldal parti nyílásai 2 × 15,4 m-esek, az összhossz 471,0 m. A rácsos szerkezetű híd első változata már két vágánnyal épült, mindkét oldalán gyalogjáróval. A hidat francia váll.-ok tervezték és építették. Az építkezés 1873-ban kezdődött, az ~at 1877. okt. 23-án adták át a forgalomnak. A hidat 1897/99-ben megerősítették. Az igényeknek a régi szerkezet egyre kevésbé

Ősbudavára

Bejárat az Ősbudavárába

felelt meg, ezért a régi híd mellett, a tőle É-ra levő pilléreken új, szintén rácsos szerkezetű hidat építettek, ezt Kölber R. tervezte. Az építést 1911-ben kezdte meg a MÁV Gépgyár, az első vonat 1913. nov. 26-án haladt át. A régi híd bontását azonnal megkezdték, de csak 1924-ben fejezték be. – A II. vh. alatt kétszer rongálták meg légitámadások, de helyreállították. A hidat a visszavonuló német csapatok 1944. dec. 31-én felrobbantották, a szovjet hadsereg a híd mellett, a régi pilléreken egyvágányú szükséghidat épített, ezt 1945. márc. 23-án adták át a forgalomnak. A pillérek helyreállítását 1945. szept.-ben kezdték meg, az új hidat okt. 31-én adták át a forgalomnak. A mai – híd Korányi I. tervei alapján készült rácsos ikerhíd, mindkét vágánynak saját hídja van, a külső oldalon járdával. Az É-i vágány hídját 1948. szept. 6-án, a D-it 1950. jún. 22-én adták át a forgalomnak. A munkákat a MÁVAG végezte. A K-hidat 1950-ben elbontották, anyagát az →*Újpesti vasúti híd* tartóiba építették be.

őszirózsás forradalom, *októberi forradalom, 1918-as polgári demokratikus forradalom:* az 1918. okt. 31-én kitört polgári forr., amely nevét a kir. nevének kezdőbetűjét feltüntető és ekkor letépett katonai sapkarózsa helyére tűzött virágról kapta. A kiemelkedő főv. események a következők voltak: a Nemzeti Tanács megalakulása okt. 23-án a Károlyi-palotában (Károlyi Mihály u. 16.), ugyanitt a Katonatanács megalakulása okt. 25-én, a 28-án lezajlott →*lánchídi csata*, a →*Budapesti Munkástanács* megalakulása és végül a Keleti pu.-on két menetzászlóalj harctérre indításának megakadályozása, valamint a pol. foglyok kiszabadítása. – Nov. 16-án az Országház (Kossuth Lajos) téren, százezernyi tömeg előtt kikiáltották a népköztársaságot. Az ~nak a főv. életére kiható fontosabb tényei voltak: a felfegyverzett munkásokból álló népőrség megalakulása; a villamos vasutak váll.-ainak egyesítése és az egységes jegyek bevezetése nov. 25-től. A kormány a főv. vezetésének demokratikusabbá tételére az új forradalmi szervek, a Nemzeti Tanács, a *Bp.-i Munkástanács* és a főv. alkalmazottak szervezeteinek egy-egy képviselőjét, Bokányi Dezsőt, Preusz Mórt és Czóbel Ernőt küldte a főv. tanácsba, majd további 11 taggal bővítette e testületet. A főv. vezetésének átszervezése céljából a néptanácsról szóló néptv.-ek (VII., XVI.) megszüntették a legtöbb adót fizetők (virilisták) képviseletét. A főv. mint munkaadó, kollektív szerződést kötött az illetékes szakszervezetekkel, felemelte a fizetést, bevezette a 8 órás munkanapot. A Közmunka Tanács néhány intézmény és u. nevét változtatta meg; a Néptanács márc. 4-iki ülésén pedig *Ady* Endre emlékének méltó megörökítéséről hoztak határozatot. – *Irod.* Hajdú Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom (Bp., 1968).

Őszi Vásár: fogyasztási javakat bemutató ~t első ízben 1947-ben, majd 1968-ban és 1969-ben tartottak a Városligetben. 1974-től 1991-ig évente rendezték meg *Bp.-i Nemzetközi Őszi Vásár* néven a kőbányai vásárvárosban.

ötödik (V.) kerület: Pest középső részén terül el. É-on a XIII., K-en a VI., VII., DK-en a VIII., D-en a IX. ker., Ny-on a Duna határolja. Két korábban önálló ker.-ből alakult: a D-i, régi →*Belváros*ból és az É-i →*Lipótváros*ból. Fontosabb közlekedési

Az őszirózsás forradalom. Utcakép

útvonalai: a Szt. István krt., a Bajcsy-Zsilinszky út, a Károly, Múzeum és Vámház krt., a Széchenyi és a Belgrád rkp., a Kossuth Lajos és a József Attila u. Fő közlekedési csomópontja a Ferenciek tere és a Deák Ferenc tér. A ker. főbb adatait táblázat mutatja.

Az V. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	2,78
	1980. I. 1.	2,59
Népességszám	1960. I. 1.	65 867
	1970. I. 1.	62 684
	1980. I. 1.	50 128
	1990. I. 1.	43 937
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	23 693
	1970. I. 1.	24 202
	1980. I. 1.	19 354
	1990. I. 1.	16 964,1
Házasságkötések	1960	618
	1970	695
	1980	442
	1990	284
Élveszületések	1960	465
	1970	588
	1980	511
	1990	333
Halálozások	1960	653
	1970	859
	1980	961
	1990	758
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−188
	1970	−271
	1980	−450
	1990	−425
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		− 3183
1970–1979 évek között		−12 556
1980–1989 évek között		− 6191
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	65,9
	1970. I. 1.	66,4
	1980. I. 1.	54,5
	1990. I. 1.	49,8
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	67,7
	1970. I. 1.	75,6
	1980. I. 1.	48,1
	1990. I. 1.	40,4
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	30,7
	1970. I. 1.	32,9
	1980. I. 1.	24,9
	1990. I. 1.	17,3
Lakásállomány	1960. I. 1.	19 429
	1970. I. 1.	20 556
	1980. I. 1.	20 277
	1990. I. 1.	21 139
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	339
	1970. I. 1.	305
	1980. I. 1.	247
	1990. I. 1.	207

Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	59,5
	1980. XII. 31.	62,6
	1989. XII. 31.	62,7
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	46,7
	1980. XII. 31.	51,2
	1989. XII. 31.	54,3
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	67,4
	1980. XII. 31.	51,3
	1989. XII. 31.	45,9
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	162,7
	1980. XII. 31.	163,0
	1988. XII. 31.	146,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	23
	1980. XII. 31.	23
	1989. XII. 31.	21
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 870
	1980. XII. 31.	2 179
	1989. XII. 31.	2 100
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 081
	1980. XII. 31.	1 098
	1989. XII. 31.	688
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	2 257
	1979. X. 15.	1 979
	1989. X. 15.	1 610
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	7 988
	1979/80 tanév elején	4 371
	1989/90 tanév elején	4 737
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	68
	1979/80 tanév elején	32
	1989/90 tanév elején	31

Ötpacsirta u.: →*Puskin u.*

500-as Munkástanács: →*Budapesti Munkás- és Katonatanács*

öttusa: lovaglásból, vívásból, lövészetből, úszásból és futásból álló összetett sportág. A sportágról a Nemzeti Sportban Múzsa Gyula – a NOB akkori m. tagja – írt 1910. júl. 2-án. Mo.-on az első versenyt 1927. ápr. 21-én Bp.-en rendezték, a vívásnak a Ludovika vívóterem, a pisztolylövésnek a Szemerelőtér, az úszásnak a Császárfürdő, a lovaglásnak a nagyrákosi gyakorlótér, a terepfutásnak a Ludovika Akadémia parkja adott otthont, a verseny győztese Filótás Tivadar lett. Filótás volt az ~ első m. olimpiai résztvevője is (1928 Amszterdam). A sportot 1945-ig szinte kizárólag katonatisztek űzték, az első ~ szakoszt.-t Somogyi Endre 1933-ban a Bp.-i Honvéd Tiszti Vívóklubban alapította meg, ezenkívül még a Ludovika Akadémia SE-ben működött szakoszt. Bp.-en először 1935-ben rendeztek nagy nemzetközi ~versenyt, nem hivatalos EB-t. Az első hivatalos m. bajnokságot 1946. okt.-ben tartották. A lovaglást a lóversenypályán, a vívást Csepelen, a lövészetet és az úszást a Margit-szigeti Sportuszodában, a terepfutást Nagytétényben rendezték. Az első bajnok Karácson László lett, az ugyanitt először megrendezett csapatbajnokságot a Csepel nyerte. 1950-től a világon először Mo.-on háromtusában is bajnokságot és csapatbajnokságot rendeznek, 1950-től 1957-ig téli öttusában és téli háromtusában is megrendezték a m. bajnokságot. 1952-ben a helsinki olimpián a Benedek Gábor, Kovácsi Aladár, Szondy István összeállítású csapat először győzött, a sportág első m. világbajnoka 1953-ban Benedek Gábor volt. – Bp.-en VB-t rendeztek 1954-ben (győzött a Benedek Gábor, Szondy István, Tasnády Károly összetételű csapat), 1969-ben (ekkor Balczó András végzett az élen), 1979-ben és 1989-ben. Az 1989. évi bp.-i VB-n először rendeztek váltóversenyeket is, s ezen a VB-n sportolóink valamennyi számot megnyerték – egyéni 1. Fábián László, csapat 1. Fábián, Mizsér Attila, Martinek János, váltó 1. Mizsér, Martinek, Kálnoki Kiss Attila. – A legeredményesebb bp.-i szakoszt.-ok a Bp. Honvéd, az UTE és a Csepel SC.

Ötvös u.: →*Hess András tér*

P

Paál László Társaság: 1923–44 között működött képzőművészeti egy. Tagjai főleg tájképfestők voltak, de általában a modern művészeti törekvéseket követő alkotókat igyekeztek a társaságba bevonni. Ismertebb tagjai voltak Biró József, Feszty Masa, Gara Arnold. Elnöke Vesztóczy Manó volt.

Paál László-terem: a Képcsarnok Váll. 1949-ben a VIII. Rákóczi út 57/b sz. alatt megnyílt üzlete, amely – főleg kereskedelmi céllal – időnként kiállításokat is rendezett. 1989-ben megszűnt.

Pacatus: aquincumi fazekas, műhelye →*Pannoniá*ban az egyetlen luxuskerámiát (ún. *terra sigillata*) előállító műhely volt. Működését a 2. sz. közepe tájára, Hadrianus és Antoninus Pius uralkodásának idejére tehetjük (117–138, ill. 138–161). Elődje még a legiós tábor fazekasműhelyében dolgozott. Elsősorban D-galliai edényformákat és motívumokat utánzott. Tanítványa és műhelyében utóda Provincialis volt. Termékei eljutottak Pannonia D-i részébe s Dacia provinciába is.

Pacsirta-hegy (XI. ker.): a →*Budaörsi-medence* K-i szélén emelkedő hegy (159 m). Rétegsorában a kiscelli agyagra települt oligocén homok fölött még az alsó mediterrán kavicsos üledék egy része is megvan. Az utóbbi védő szerepet játszott a lepusztulás ellen. A Pacsirta-hegy a pleisztocén elején még a →*Tétényi-fennsík* É-i peremével tartozott, attól csak a *Duna* felől hátravágódott időszakos vízfolyás nyeste le. Az átvágás helyén szűk, meredek falú völgy alakult ki, amelyet ma a *Hosszú-réti-patak* mélyít és szélesít. A meredek lejtőt a pleisztocén végén keletkezett lösz enyhítette. A Duna felőli, a folyam által az óholocénban is alámosott lejtője azonban ma is igen meredek. A Pacsirta-hegyről szép kilátás nyílik a főváros budai részére. Környéke kertes, családi házas terület.

Pacsirtamező u. (III. Nagyszombat u.–Flórián tér): régi német neve *Lerchenfeldgasse*, amelyet 1879-ben ~ra változtattak. 1945-ben *Knur Pálné u.*, 1953-ban *Korvin Ottó*ról nevezték el. 1991-től ismét ~. Óbuda városrendezési terve alapján a közlekedési követelményeknek megfelelően kiszélesített és a Flórián térre kivezetett u. (korábban a Kiscelli u.-ig terjedt, és a Pacsirta u.-hoz kapcsolódott); a Nagyszombat u.-tól kiinduló régi útvonal közvetlenül csatlakozik a Vörösvári út és Árpád híd közti K–Ny-i irányú főútvonalhoz.

Pacsirtatelep (XX. ker.): a 20. sz. elején a népességszaporulat következtében újabb telepek jöttek létre. Ezek közül a legnépesebb a ~, ahol a kisemberek ezrei telepedtek le és kezdtek építkezni.

Pados Kft. (XVIII. Rákoshegy): 1977-ben baromfikereskedelmi engedéllyel és a Rákóczi téri csarnokban nyitott vágottbaromfi-szaküzlettel indult a vállalkozás. A kereslet növekedése folytán saját baromfitelepet és vágóhidat létesített. Itt kezdetben hetente 600, 1991-ben már napi 8–10 000 baromfit dolgozott fel. 1989-ben kft.-vé alakult. Az újonnan berendezett baromfitelepen folyamatosan 240 000 baromfit tartanak. A forgalmazás két saját bolton és 130 szerződött eladóhelyen történik. – 1991-ben készült el világbanki hitellel a holland technológiával felszerelt 6000 m²-es korszerű feldolgozóüzem. – A ~ alapítója tagja a 187 vállalkozót tömörítő Rákoshegyi Vállalkozók Kamarája kuratóriumának, alapítványokat és helyi kulturális rendezvényeket finanszíroz – pl. Keresztúri Napok '91 –, szervez.

Páduai Szent Antal-templom (II. Pasaréti út 137.): 1934. okt. 14-én szentelték fel a Rimanóczy Gyula építész tervei szerint épült ferences templomot. A következő évtizedekben jeles m. egyházművészek alkotásaival gazdagodott. A mellette lévő ferences kolostorban van a rendi főisk. is.

Páfrány út (II. Battai út–Kondor u.): jórészt az →*Ördög-árok* vonalát követő út. **13. sz.:** lh. (Hofhauser Elek, 1903). – **17/b sz.:** volt Lipótmezei vendéglő (1820 körül), 1870-ben Knabe Ignác tervei alapján építették át. – **23. sz.:** villa (1860).

Pajor Szanatórium (VIII. Vas u. 17.): egykori magángyógyint. Dr. Pajor Sándor orvos 1889-ben vízgyógyint.-et létesített a Szentkirályi u. 14. sz. alatt, majd 1906-ban megalapította a *Dr. Pajor-féle Vízgyógyint. és Szanatórium Rt.*-t, és 1909–10-ben felépítették a Vas u. 17. sz., háromemeletes ~ot, amely hamarosan a főv. egyik legnagyobb, legdivatosabb és legdrágább magángyógyint.-e lett. A kezdeti 60 ágyas befogadóképességet a 30-as évekre 150 ágyasra növelték (50 egyágyas és 18 kétágyas különszoba volt). Elsősorban belgyógyászati, ideggyógyászati és sebészeti betegeket fogadtak, és sokáig előtérben állt a vízgyógyászati kezelés (hidegvizes fürdők, pakolások, pöstyéni iszapkúra), az 1926-ban megnyílt rákbetegoszt.-án már rádiumkezelést is al-

kalmaztak. 1948-ban vették áll. tulajdonba, akkor előbb pártisk., majd görög otthon került az ép.-be. 1954-ben nyílt meg itt a *Balassa János Kórház*.

Pajzs u. (II. Bimbó u.–Eszter u.): 28. sz.: lh. (Riticka Ferenc, 1912).

Pákh Albert (Rozsnyó, 1823–Pest, 1867): író, szerk., az MTA l. tagja (1864). Debreceni jogi tanulmányai után 1844-ben Pestre költözött, és amikor a Pesti Hírlap tárcairója lett, felhagyott ügyvédi gyakorlatával és csak az irodalomnak élt. Petőfi barátja volt, 1846–47-ben együtt laktak a Jankovich-házban (Hatvani u. 4. sz.). Tagja volt a Tízek Társaságának. Szerk. az *Újabbkori Ismerettárt*, a *Szépirodalmi Lapok*at és a *Vasárnapi Újság*ot. Népszerűek voltak a főv. életéről Kaján Ábel néven írt elbeszélései, tárcái.

Pál Balázs (Nagyborosnyó, Románia, 1920–): építész, Ybl-díjas (1958, 1980). A bp.-i műegyetemen szerzett diplomát (1945). 1950-től 1988-ig főv.-i tervezőirodák vez. tervezőépítésze. ~ tervezte az *Egyesült Gyógyszer és Tápszergyár* üzemi ép.-eit és központi laboratóriumát (1957–59; 1961), a *Csepeli Szerszámgépgyár* célgépcsarnokát (1967), a *Kertészeti Egyetem oktatási ép.*-eit és *kollégiumát* (1971, 1972). Nevéhez fűződik az *Elektromos Művek* óbudai kirendeltségének rekonstrukciója (1988).

Palace Szálloda (VIII. Rákóczi út 43.): háromcsillagos hotel, 1911-ben nyílt meg, Komor Marcell és Jakab Dezső műépítészek tervezték. Az ép. tömege és homlokzata népies szecessziós-, az étterem XVI. Lajos korát idéző romantikus stílusban épült. 1912-től Bandl József neves vendéglátóip. szakember bérelte. A belső tereket többször átépítették, legnagyobb mértékben 1928-ban. 1945-ben a Debrecenből felköltözött ideiglenes kormány foglalta el az ép.-et, majd a Szociáldemokrata Párt székháza volt 1948-ig. 1951-ben nyílt meg újból. – 1969-től kezelője a *Pannónia Szálloda és Vendéglátó Váll.* 93 szobával, 251 személyes étteremmel és 100 személyes különteremmel rendelkezik.

Palánta u. (II. Józsefhegyi út–Vérhalom u.): **10. sz.:** villa (Ball Miklós, 1903). – **17. sz.:** villa (Friedrich Loránd, 1937).

Palatinus strandfürdő (Margit-sziget): 1937-ben *Janáky* István és *Masirevich* György tervei alapján épült. A 70 ezer m²-es parkosított területen épült ~ négy különböző hőmérsékletű és rendeltetésű medencéjét a *Zsigmondy* Vilmos által létesített I. és III. sz. artézi kutak látják el ásványos gyógyvízzel. Úszómedencéje 50×100 m-es, hullámmedencéje 50×25 m-es alapterületű. Gyógyvizes medencéje mozgásszervi betegségek kezelésére alkalmas.

Palatinus-sziget: →*Margit-sziget*

Palestrina Kórus: →*Budapesti Palestrina Kórus*

Pálffy János, gr. (Vöröskő, 1663–Pozsony, 1751): tábornagy. 1681-től katonai szolgálatot teljesített, harcolt a törökök ellen, részt vett Buda 1684. és 1686. évi ostromában, az utóbbinál nagy érdemeket szerzett a török felmentő sereg visszaverésében. A katonai pályán gyorsan haladt előre, s ebben nagy része volt a Habsburg-házhoz való hűségének. 1741-ben nádorrá, 1742-ben a mo.-i haderő főparancsnokává nevezték ki.

A Pálffy-ház

Pálffy-hagyaték: gr. Pálffy János bp.-i, pozsonyi, bécsi palotájában és bazini kastélyában lévő képtárát 1907-iki végrendeletével az *MNM*-nek hagyományozta, amely azt örök letétként a →*Szépművészeti Múzeum*nak engedte át. Ott 1913-ban külön kiállításon mutatták be. A hagyaték 168 festményt és 9 rajzot tartalmazott, köztük Tiziano (Marcantonio Trevisani doge képmását), Boltraffio (Lodi Madonna), Vivarini, Francia, Veronese, Petrus Christus stb. műveit. A ~ kétharmad része régi mesterek, a többi 19. sz.-i művész (Troyon, Daubigny, Couture stb.) alkotása.

Pálffy-ház (VIII. Ötpacsirta u.–Reviczky u. sarok): kétemeletes, manzárdtetős, L alakú ép., a Reviczky u. 2. sz. alatt 2 tengellyel, a kertre 4 tengellyel. *Ybl* Miklós tervezte (1867). Jelenleg ápolónőképző működik benne.

Pálinkafőzők, Gyárosok és Kereskedők Egylete: →*szeszipar*

A Palatinus strandfürdő

Páli Szent Vince Szeretet Leányai Társulata: r. k. szerzetesnői közösség, amelyet Páli (De Paul) Szt. Vince és (De Marillac) Lujza alapított 1633-ban Párizsban. Mo.-on az első házat gr. Széchenyi Franciska alapította 1852-ben. Bp.-en 1853-ban vették át az első int.-et a Terézvárosban. A m. tartomány 1905-ben önállósult bp.-i központtal (XI. Nagyboldogasszony, ma Ménesi út 27.). Bp.-en a következő isk.-ik voltak: Szt. Lujza Int. (1878 óta, III. Szentlélek tér 10.): óvónőképző, ált. isk., óvoda, két napköziotthon; Ranolder Int. (1875 óta, IX. Thaly Kálmán u. 23.): ip. középisk., tanítóképző, ált. isk., óvoda, napköziotthon; Simor Int. (VIII. Nap u. 23.): ált. isk., óvoda, napközi otthon, bölcsőde; Szt. Teréz Int. (1853 óta, VI. Próféta u. 1.): kétéves kereskedelmi szaktanfolyam, ált. isk., óvoda. – A szfőv. szeretetotthonban is dolgoztak a Kőérberek dűlő 33. sz. alatt. – 1950-ben tevékenységük feladására kényszerítették őket.

Palkovics Ede (Buda, 1858–Bp., 1929): vendéglős, szakácsművész. A pesti Nemzeti Casinóban tanulta az ételkészítést, Ausztriában képezte tovább magát. Hazatérése után a Nemzeti Casinóban, majd az Angol Királynő Szállóban szakács. 1882-től 1887-ig a Nemzeti Casino bérlője, utána az Angol Királynő Szálloda tulajdonosa. 1917-től a Bp.-i Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Ipartársulatának elnöke, majd díszelnöke. – *M. A kiegyezés szülőháza Deák Ferenc emlékének szentelve* (Bp., 1898); *A szakácsművészet kézikönyve, különös tekintettel a vendéglős-iparra* (Dittmayer Andorral, Bp., 1925).

Palkovits-ház: →*Tárnok u.* 1. sz.

Palladis Könyvkiadó Rt.: →*Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.*

Pallas Athene (X. Kozma u. 2.): az Athenaeum Nyomda új nyomdaüzemének parkjában helyezték el Varga Imre krómacélból készült Pallas Athene fejét 1976-ban. A posztamens és a környezetkialakítás tervét az ép. tervezőmérnöke, Kiss András készítette.

Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.: könyvkiadó és nyomdaüzem. 1884-ben a tönkrement Wilckens és Waidl nyomdából Gerő Lajos szervezte meg a Koronaherceg u.-ban (ma Petőfi Sándor u. 3.) levő *Trattner-ház*ban, innen az V. Kecskeméti u. 6. sz. házba költözött, 1895-ben pedig elkészült saját üzemi épülete az V. Honvéd u. 10. sz. alatt. Legjelentősebb vállalkozása az 1893–97 között megjelent *Pallas Lexikon* volt (16 kötet és 1904-ben két pótkötet). A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. a századfordulón kiadott még egy hat kötetes jogi és egy három kötetes közgazdasági lexikont is. A cég tevékenysége ezután inkább a nyomdára összpontosult, amelyet az ország egyik legnagyobb műhelyévé fejlesztettek. Nagyrészt lektűrirodalom kiadására 1923-ban kivált belőle a *Palladis Könyvkiadó Rt.* Egy épületben és részben közösen működött a →*Központi Sajtóvállalat*tal és az 1921-ben alapított *Stádium Sajtóvállalat Rt.*-vel. 1936-ban beleolvadt a *Stádium-nyomda.* A nyomda 1945 után az MKP vállalata lett *Szikra Nyomda* néven.

Pálma Gumigyár: →*Taurus Gumiipari Vállalat*

Az egykori pálos könyvtár

Palóczy Antal (Pest, 1849–Bp., 1927): építész, városrendező, szakíró, a főv. iparrajzisk. tanára (1879–1911). Számos városrendezési tervet készített vidéken. Bp.-en az Erzsébet híd, az új Városháza elhelyezése, a Tabán, a Szabadság tér, a lágymányosi vásártelep rendezése, a Belváros, Lipót- és Erzsébetváros szabályozása fűződik nevéhez. Építészeti, városrendezési tanulmányokat írt. Bp.-i vonatkozású m.: *A városok rendezése Budapest viszonyainak egybevetésével* (Bp., 1903).

pálos könyvtár, *Központi Papnevelő Intézet Könyvtára* (V. Papnövelde u. 7.): a török idők után Pesten letelepedett →*pálosok* kolostorában, rendtartományuk központjában jött létre. A 18. sz. második felére Pest és Buda legjelentősebb gyűjt.-e lett. Dísztermének 1775-ben befejezett gazdag faragású berendezése, a csigalépcső és az emeleti karzat pálos mesterek munkája. Ez az ország legszebb barokk teremkönyvtára. 1779-ben itt tartotta összejöveteleit a Bessenyei György és Kreskay Imre buzgólkodásából létrejött *Hazafiúi Magyar Társaság.* Megfordult itt többek között Ányos Pál, Virág Benedek, Verseghy Ferenc. 1786-ban a rend feloszlatásával a könyvtár állománya az *Egyetemi Könyvtár*ba került. 1795-től az egykori ~ helyiségeibe az egyetem teológiai karának és a pesti generális szemináriumnak könyveit gyűjtötték. A díszteremben 1802–05 között Széchényi Ferencnek az MNM céljaira adományozott könyv-, címer- és éremgyűjt.-ét helyezték el. Jelenlegi gyűjt.-ét, amelynek alapítása 1807-től kel-

tezhető, a →*Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Egyetem* kezeli. Húszezer kötetes állományának legrégibb része a Lippay-féle nagyszombati generális szemináriumnak és a II. József által feloszlatott szerzetesi könyvtáraknak az Egyetemi Könyvtárban a múlt században feleslegessé vált könyveiből való. – *Irod.* Közi-Horváth József: A pesti pálosok könyvtára (Katholikus Szemle, 1929).

pálosok: az egyetlen középkori mo.-i alapítású szerzetesrend, mely lelkipásztorkodással foglalkozik. Bertalan pécsi püspök mecseki és Özséb esztergomi kanonok pilisi remetéinek egyesüléséből 1263-ban alakult és szinte egész Európában elterjedt. Remete Szt. Pált, az i. sz. 3. sz.-ban Felső-Egyiptomban élt és a kereszténydüldözések elől pusztába menekült szentet tekintik szellemi atyjuknak és Szt. Ágoston szabályzatát követik. A főv. területén legrégibb kolostorukat a 13. sz.-ban *Budaszentlőrincen* alapították (→*budaszentlőrinci pálos kolostor*). A Szt. Lőrinc tiszteletére itt épített templom és kolostor a középkor folyamán a rend központja lett. Rendi főisk.-juk a középkori m. szellemi élet egyik központja volt. 1382-ben Nagy Lajos kir. alapította másik kolostorukat a *Vízivárosban*. Az óbudai *Fehéregyházát* 1479-ben Mátyás kir. adta a ~nak, akiket különösen kedvelt. Ezeket a helyeket 1526 után a török feldúlta. Buda felszabadítása után egykori budai birtokaik helyett 1688-ban Pesten a Kecskeméti kapu közelében kaptak telket, ahol kezdetben egy török mecsetet és a környező házakat használták. Itt 1720-ban kápolnát, 1725–76 között templomot (→*egyetemi templom*) és kolostort (→*pálos könyvtár*) építettek. 1786-ban II. József császár a ~ rendjét is feloszlatta. Templomukat és kolostorukat 1805-ben a →*Központi Papnevelő Intézet* kapta meg. A ~ Mo.-on való újbóli megtelepítésére több kísérlet történt. Legutóbb a két vh. között a Gellért-hegy lábánál (XI. Gellért rkp. 1/a) épült rendházuk, és lelkipásztori működésük színhelye a *Sziklatemplom*. 1951–90 között a templom befalazott állapotban súlyos károkat szenvedett. Ma ismét a pálosoké a rendház és a templom, melyet 1992-ben nyitottak meg újra. – *Irod.* Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története (Bp., 1938).

Pálos u.: →*Szerb u.*

Palota Bőrdíszműgyár (XV. Dembinszky u. 1.): 1949-ben alapították Rákospalotai Bőrkonfekció Nemzeti Váll. néven az államosított *Wolfner-* és *Mauthner*-bőrgyárak, valamint a *Szegő Bőrművek* konfekciós részlegeinek összevonásával. A váll. 1950-ben néhány kisebb üzemet is magába olvasztott. 1959-től *Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat*. Gyártmányai: bőr, műbőr divat-, sport- és bevásárlótáskák, szíjak, műszaki bőr- és műanyagáruk. A vidéki ipartelepítés során több gyáregységet (Szekszárd, Zalaegerszeg, Marcali) létesített. A ~ nevet 1983-ban vette fel.

Palotai Boris (Nagyvárad, 1904–Bp., 1983): író, József Attila-díjas (1950, 1967). 1939-ben került Bp.-re Kassáról, ahol csehszlovákiai m. lapok munkatársa volt. *Instruktor kisasszony* c. elbeszélésével díjat nyert a Nyugat novellapályázatán. 1946-ban az *Asszonyok* c. lap szerk.-je, 1947–53 között a Népszava irodalmi rovatának vezetője volt. A Fehér Hajó u. 2/b sz. házban lakott (emléktábla). Regényeiben, novelláiban ironikus szellemességgel a főv. élet számtalan vonását is megrajzolta: *Keserű mandula* (Bp., 1958); *Viharos mennyország* (Bp., 1960); *Zöld dió* (Bp., 1968); *Pokróc az ablakban* (Bp., 1970).

Palotai-patak: →*Szilas-patak*

Palotai-sziget: a *Szentendrei-szigettől* D-re, az újpesti parthoz közelebb, attól csak magasabb vízállás esetén keskeny, erősen feliszapolt mellékággal elválasztva, hosszan elnyúló, erdővel fedett szárazulat. Az 1930-as évek végétől területe 8,3 ha-ról több mint 40 ha-ra nőtt. Még középvízálláskor is száraz nyakkal kapcsolódik a tőle D-re levő →*Népszigethez*.

Palota-Pestújhely: →*helyi sajtó*

Palota u.: →*Apród u.*

Palota út: →*Attila út*

Palugyay Imre (Mád, 1818–Kispalugya, 1876): jogász, statisztikus, politikus, az MTA l. tagja (1847). 1840-től a Helytartótanács tisztviselője, 1848-ban a megalakult m. statisztikai hivatal munkatársa. 1849. febr.-ban Windischgrätz az ideiglenes megyei közig.-ban Pest vm. titkárává nevezte ki. 1859-ben Pozsonyban császári és kir.-i tanácsos. Demográfiai művei forrásértékűek. – Bp.-i vonatkozású m.: *Magyarország történeti, földirati és állami legújabb leírása* (I–IV. Az 1. kötet Buda-Pest szabad kir.-i városok leírása. Pest, 1852–55).

Pál-völgy (II. ker.): a →*Szép-völgy* alsó szakasza. Főleg felső-eocén nummuliteszes mészkőbe mélyült. E jól karsztosodó kőzetben a hévizek oldó tevékenységének hatására számos kisebb-nagyobb barlang keletkezett. Közülük legismertebb a →*Pál-völgyi-barlang*. A ~ talpán és lejtőin lakótelepek, kertes villák húzódnak.

Pál-völgyi-barlang (II. ker.): hévizes eredetű, részben az idegenforgalom számára is megnyitott, nagy kiterjedésű barlangrendszer a →*Látó-hegy* DK-i részén. A *Budai-hg.* leghosszabb, Mo. harmadik leghosszabb barlangja. A Szépvölgyi út 162. sz. alatti, felhagyott, ún. Pál-völgyi-kőfejtőben nyílik, két kiépített s két lefalazott bejárattal; főbejárata 205 m tengerszint feletti magasságban helyezkedik el. A térség nagy barlangjai közül elsőként, 1904-ben tárult fel kőfejtés során. Kezdeti szakaszainak első bejárói *Scholtz* Pál Kornél és *Bagyura* János voltak. 1910-ig a Pannónia Turista Egy. barlangkutatói 1200 m hosszban tárták fel, majd legszebb részeit kiépítve a nagyközönség számára is látogathatóvá tették. A mintegy 500 m hosszúságú, s 1927 óta villanyvilágítással ellátott idegenforgalmi szakasz látványosságai közé tartozik a jó akusztikájú *Színház-terem*, a *Hosszú-folyosó* magasba nyúló hasadéka és a *Meseország* cseppkőcsoportjai. A ~ot a II. vh. során óvóhelynek használták, 1973 óta áll a természetvédelmi szervek kezelésében. 1980-tól kezdődően a Bekey Imre Gábor kutatócsoport a már ismert részektől D-re és K-re újabb és újabb szakaszokat tárt fel (*Decemberi-szakasz*, 1980, *Déli-szakasz*, 1981, *Térképészág*, 1982, *Negyedik Negyed*, 1987, *Nagykör*), melyekkel együtt hossza ma már meghaladja a 7200 m-t. Teljes függőleges kiterjedése 104 m;

mélypontja megközelíti a karsztvízszintet, itt időszakosan akár 3 m mélységű tó is kialakul. A ~ folyosóinak zöme felső-eocén nummuliteszes-discocyclinás mészkőben jött létre, de ismert néhány kisebb járat a mészkő fedőjében települő briozoás márgában is. A falakon sok helyen tanulmányozhatók az eocén tenger élővilágának megkövült maradványai: egysejtűek, kagylók, mohaállatok és tengeri sünök. A 300 × 500 m-es alapterületet lefedő járathálózat ÉNy-i része ÉNy–DK és ÉÉK–DDNy irányú törésvonalak mentén oldódott ki, míg a DK-i részen a KÉK–NyDNy irányú járatok a meghatározók. Folyosói a magasabban fekvő részeken zömmel hasadék jellegűek, jelentős magasságúak, a mélyebb részekre viszont a széles, lapos, agyaggal erősen feltöltött járatok jellemzők. ÉK-i végpontjai mintegy 15 m-re közelítik meg a szemközti kőfejtőből nyíló →*Mátyás-hegyi-barlang* járatait, de a két barlang összekötésére irányuló munkák még nem jártak sikerrel. A ~ formakincsére jellemzőek a gömbüstökkel gazdagon tagolt falfelületek, valamint az idősebb hidrotermális oldatok által átalakított, kovásodott kőzetzónák mentén magasba harapódzott járatszelvények. E magas hőmérsékletű oldatokból a kőzet repedéseiben és őskarsztos üregeiben táblás barit- és nagyméretű kalcitkristályok rakódtak le. A ~ a többi budai barlanghoz képest cseppkövekben gazdag. Kedvelt denevér-telelőhely, e védett állatoknak 100–150 fős állománya tartózkodik itt telente. A ~ mérete, képződményei, geológiai, genetikai, morfológiai és biológiai értékei, valamint idegenforgalmi jelentősége alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik, felszínének egy része 1944 óta természetvédelmi terület. Lezárt, kiépített szakasza óránként induló túravezetések keretében látogatható, de különtúrákon az új feltárások egy részének megtekintésére is lehetőség van.

Pál-völgyi kőfejtő barlangjai: a →*Hármashatár-hegy* csoport D-i oldalában, a →*Szép-völgy* egykor Pál-völgynek nevezett részén nyíló, felhagyott eocén mészkőfejtő 18 kisebb-nagyobb barlangot tárt fel, melyek a kőzet kitermelése előtt bizonyára összefüggő rendszert alkottak. A ~nak jellege és ásványkiválásai hévizes eredetről tanúskodnak, közülük a legjelentősebb a →*Pál-völgyi-barlang* és a →*Bagyura-barlang–Harcsaszájú-barlang–Kis-hideg-lyuk rendszer*. A 100 m-es hosszúságot két további barlang haladja meg. A kőfejtő ÉK-i sarkában, 198 m tengerszint feletti magasságban nyíló *Hideg-lyuk* 152 m hosszúságú és 22,8 m függőleges kiterjedésű; K, ill. DK felé tartó járatainak végpontját omladék torlaszolja el. A kőfejtő udvarán, 201 m magasságban nyíló *Bekey-barlang* lényegében egyetlen, NyÉNy–KDK irányú, közel 45 m mély hasadékból áll, melyet az omladék több szintre tagol. Felmért hossza 174 m, mélypontján feltárul az eocén mészkő feküjét alkotó triász szaruköves mészkő is. A barlang DK-i végpontján észlelhető eltömedékelt keresztjárat valószínűleg az 1902-ben kútszerű üregként leírt *Jordán-barlang*nak felel meg. Mindkettő lezárt, csak barlangkutatók számára járható. A kisebb barlangok közül említésre méltó az ÉNy-i fal felső részén nyíló, 16 m hosszúságú, omladékos *Gábor Áron-barlang*, az ÉNy-i fal tövében nyíló, szűk bejáratú, 16 m hosszúságú *Pál-völgyi-sziklaüreg;* a fejtő peremén, 224 m magasságban nyíló, 18 m hosszú *Felső-barlang*, valamint a DNy-i fal tövében nyíló, két bejáratú, merőleges törésvonalak mentén kioldódott, 15 m hosszúságú *Pál-völgyi-sziklahasadék*. A kőfejtő többi barlangja a 10 m-es hosszúságot nem éri el.

pályaudvarok: →*vasútállomások*

Pamutfonóipari Vállalat, *MATERFIL* (XVIII. Gyömrői út 85–91.): 1963-ban a horizontális fonodák összevonásával létesült. Törzsgyáraként a Lőrinci Fonóipart jelölték ki. A ~ feladata: a pamut- és a pamuttípusú fonalak, varrócérnák és kézimunkafonalak gyártása; a pamut-, műszál- és kevert fonalak nemesítése. Gyárai az összevonáskor Bp.-en: 1. a *Lőrinci Központi Gyár* (elődje az 1947-ben létesített Lőrinci Fonó). Gyárt varrócérnát, kézimunkafonalakat, szövő-, kötő-, fésült, nyújtott fonalakat és cérnát. 2. Az *Újpesti Cérnagyár*; elődje az angol J. et P. Coats Ltd. glasgowi cég által 1923-ban alapított Angol–M. Cérnagyár, amely 1926-tól termelt és 1930-ban bővült az 1911-ben Nagyatádon létesített Gomb- és Paszománygyárral. A ~ vidéki gyárai: a Kaposvári Textilművek (1952), a Miskolci Pamutfonó (1955) és a Váci Finomfonó és Cérnázógyár (a svájci Salzmann and Co. cég alapítása 1938-ban). A ~ jelenlegi telephelyei: a Lőrinci Gyár (XVIII. Gyömrői út 85–91.), az Újpesti Cérnagyár (IV. Váci út 91.) és nagyatádi telepe (Gyár u. 395–96057 hrsz.), a kaposvári gyár, a miskolci gyár és a váci gyár. 1989-ben a váll.-ok önálló rt.-k lettek.

Pamutkikészítőgyár, *PAKI* (III. Nagyszombat u. 1.): Spitzer Gerzson alapította 1826-ban. Lajos u.-i házát 1855-ben a tűz megsemmisítette, de Spitzer megvásárolta a szemben fekvő telkeket, s ez volt a gyár telephelye a váll. megszüntetéséig. Az itt felépített kartongyárat unokaöccsei, a Weisz-fivérek örökölték. A mintegy 400 munkást foglalkoztató, gőzgépekkel és hengernyomógépekkel felszerelt gyárat 1906-ban megvásárolta a Fürst Jakab és Fiai cég. Az 1907. évi újabb tűzvész után a gyár főrészvényese, a Hazai Bank megépíttette a máig fennálló gyárép.-eket. A cég új neve: Kartonnyomóip. Rt. Több évi veszteséges üzemeltetés miatt 1932-ben a gyárat bezárták, majd Szurday Róbert, a M. Pamutip. vezérig.-ja, az alapító unokája bérbe vette és 1939-ben fúzió útján beolvasztotta. A II. vh. végén a gyártelep súlyosan megsérült. Újjáépítése után államosították, 1950-ben kapta a ~ nevet. 1963-tól a →*BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat* egyik törzsgyára. 1981-ben fuzionált a *Goldberger Textilművek*kel, amelynek Hengernyomó Gyáregysége lett. 1984-ben a gyárat felszámolták, üzemi ép.-eit eladták a Skála Rt.-nek, amely 1986-ban ott nyitotta meg az időközben már megszüntetett *Skála Sprint Áruház*át. Jelenleg az ITT-Nokia-Skála vegyesváll. Selectron üzemének televíziógyártó részlege és egy Siemens leányváll. működik az ép.-ben.

Pamutnyomóipari Vállalat: →*BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat*

Pamuttextilművek: →*PATEX Budai Fonó Rt.*

Pán József (Prága, 1810–Bp., 1890): építőmester. Tanulmányait szülővárosában kezdte, majd 1835–

39 között, vándorlásának időszaka alatt a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti osztályán szerzett építőmesteri diplomát. 1839-ben id. Koch Henrik építész segédeként Pestre került, és e minőségében részt vett a Károlyi család építkezésein. 1843-ban budai, 1863-ban pesti építőmesteri jogot szerzett. – Fő műve a krisztinavárosi *Karátsonyi-palota*, melyet gr. Karátsonyi Guidó számára készített az 1850-es évek második felében. 1863-ból két jelentős, háromemeletes bérháza is fennmaradt. A ma már műemlékép.-ek egyike a Múzeum krt. 21., melyet Szeghő Józsefnek, ill. a Király u. 28., melyet Dobler József háztulajdonosnak készített. Az egykori *Pannónia Szálló* ép.-e ma is áll a Rákóczi út 5. sz. alatt, megváltozott funkcióval. Az ép.-et 1867-ben tervezte Westermayer József számára. Ugyanebben az évben készült el Hegyessy Mátyás megbízásából a Kecskeméti u. 1. sz. három u.-ra néző nagy lh.-a. Az 1860–70-es évek elején alkotott munkái a késő romantika legszebb művei közé tartoznak. Mintegy 130 nagy bérház építése fűződik a nevéhez.

Panacea Gyógyszervegyészeti Rt.: →*Diana Ipari és Kereskedelmi Rt.*

Pannonia: római tartomány *(provincia)*, melynek területe a mai Dunántúlt, Ausztria K-i (Burgenland) és az egykori Jugoszlávia É-i részét foglalta magába. ~ az i. sz. 1. sz. első felében került római uralom alá; a terület elfoglalásának pontos ideje, lefolyása nem ismert (ld. még →*„Drusus-kő"*). Ez a térség a Római Birodalom számára elsősorban a területén áthaladó kereskedelmi útvonalak, valamint a folyami szállítást, utánpótlást és hadi felvonulást lehetővé tevő Duna mint természetes határvonal miatt vált jelentőssé. Az 1. sz.-ban az őslakosságot katonai irányítás alatt álló *civitas peregrinák*ba szervezték (→*eraviscusok*). ~ mindvégig alapvetően katonai jellegű határprovincia volt: ez a szempont határozta meg a térség gazd., pol. életét. A fő vásárlóerőt a provinciában a jól fizetett, nagyszámú katonaság jelentette: a 2. sz.-tól négy *legio* (kb. 24 ezer katona) és hasonló létszámú segédcsapat állomásozott ~ban (→*albertfalvai római katonai tábor és település; →Campona; →legio II adiutrix*), s ezek a hadsereg igényeinek kielégítésére irányuló helyi termelést és importot nagymértékben meghatározták. A határok állandó fenyegetettsége (kvád, markomann, szarmata, jazig, roxolán stb. betörések) révén az Itália előterében fekvő, nagy hadsereggel rendelkező provincia helytartói és katonai parancsnokai hadi sikereik nyomán nagy karriert futhattak be, s a 2. sz. végétől kezdve gyakran a császári bíbort is magukra ölthették (Septimius Severus és az első tetrarchia közötti időszak). Az eleinte egységes tartományt 106 körül Traianus korában két részre osztották (~ superior és ~ inferior), tartományi székhelye Carnuntum (Bad-Deutsch Altenburg) és →*Aquincum* lett. Egy Caracalla idején, 214-ben eszközölt határkiigazítást követően Diocletianus 294–295-ben négy részre osztotta fel a tartományt (~ prima, ~ secunda, Valeria és Savia). A katonai és a polgári igazgatás ekkortájt történő különválása miatt Aquincum a határparancsnok *(dux)* hivatalának központja lett. A ~ból hatalomra kerülő császárok sorát a ~i születésű I. Valentinianus (364–375) zárta. Az ő uralkodása alatt hajtották végre az utolsó átfogó →*limes*-erődítést, ami az őrtoronylánc kiépítése mellett az erődök korszerűsítését is jelentette (→*Aquincum-katonai táborok*). 433-ban ~ egy szerződés értelmében hun fennhatóság alá került. 455-ben Avitus császár még tett egy kísérletet ~ visszahódítására, de Róma többé már nem tudta a lábát megvetni ebben a térségben sem. – *Irod.* Mócsy András: Pannonia a korai császárság idején (Bp., 1974); Mócsy András: Pannonia a késői császárság korában (Bp., 1975); Fitz József–Mócsy András: Pannonia régészeti kézikönyve (Bp., 1990).

Pannónia Evezős Club: a MAC-ból kivált evezősök sportegy.-e. 1896-ban alakult, az alapító tagok között volt Manno Miltiadesz, a sokoldalú sportember, aki egypárevezésben 1902-től 1906-ig négyszer győzött a m. bajnokságon. Az ismertebb all-rounder sportolók közül itt evezett az olimpiai bajnok diszkoszvető, Bauer Rudolf is. A klub 1907-ben a M. Evezős Szöv. alapító tagja, 1908-ban érte el a m. evezés első nagy sikerét, nyolcasa megnyerte a világhírű Molesey regattát. 1914-ben a ~ győzött az első kormányos négyevezős és az első nyolcas bajnokságban. Különösen nagy sikert ért el nyolcasuk, amelyik 1914-től 1944-ig 16-szor győzött a m. bajnokságban, s 1935-ben Európa-bajnok lett. Kiemelkedő evezőseik a birkózásban is m. bajnok Hautzinger Sándor, a szöv.-i kapitány Keresztes H. István, valamint Gyurkóczy Károly, Ballya Hugó és Török Zoltán. Az egy. 1945-ben újjáalakult, 1946-ban még bajnokságokat is nyert, 1948-ban azonban feloszlatták. – Csónakházuk a Margit-szigeten volt.

Pannónia Filmstúdió (II. Hűvösvölgyi út 64.): 1949-ben alapították meg a külföldi filmek szinkronizálására. A ~ rajz- és bábfilmeket is készített a XIV. Gyarmat u. 36. sz. alatti műtermében. 1986-ban a váll.-ot átszervezték, tevékenységét megosztva, feladatait másik két váll. kapta meg. Az animációs filmek készítését a *Pannónia Filmváll.*-ra bízták, a szinkronmunkát a →*Magyar Szinkron- és Video Vállalat* folytatta.

Pannónia Filmvállalat (II. Hűvösvölgyi út 64.): 1986-ban létesítették a *Pannónia Filmstúdió*ból. Profilja: egészestés, sorozat-, valamint rövid animációs filmek készítése; reklám- és referenciafilmek kivitelezése. Rajzfilmjeit Bp.-en, Kecskeméten és Pécsett állítja elő. Általában évente két egészestés játékfilmet, 4–5 televíziós sorozatot; 15–20 mozi- és televíziós egyedi filmet, videofilmeket gyártott. Jogelődjével együtt négy évtizedre terjedő fennállása alatt műtermeiben több mint 2000 film készült, köztük 16 egészestés játékfilm s mintegy 50 televíziós sorozat. Közülük a legemlékezetesebbek a 120 részből álló Gusztáv-, valamint a 39 részes, fél-félórás Mézga-sorozat. A ~ alkotói eddig több mint 200 díjat nyertek nemzetközi fesztiválokon. Rófusz Ferenc *A légy* c. filmjéért 1981-ben Oscar-díjat kapott; Vajda Béla a *Moto perpetuo* c. filmjével 1981-ben elnyerte a cannes-i Aranypálma-díjat. A ~ filmjei általában klasszikus celluloid animációval készülnek, de gyártanak kollázstechnikával, pixillációval, plasztilinanimációval is. Náluk készült a világon elő-

ször egészestés festményanimációs film, Gémes József *Daliás idők* c. alkotása. A hagyományos kézműves rajzolás mellett megkezdődött a fokozatos átállás a számítógép animációs felhasználására, videóra és más kommunikációs eljárásokra.

Pannonia Gőzmalom Társaság: Wahrmann Mór bankár és az Ullmann család alapította 1863-ban. Malomüzeme a Váci út végén a Kárpát u. 5. sz. alatt volt. 1875-ben már áttértek a hengerszék alkalmazására. A század végére az V. ker.-ben megtelepült nagy malmok versenye miatt jövedelmezősége évről évre csökkent. Ezért a társ.-nak az *Erzsébet Gőzmalom Társ.*-ban is érdekelt főrészvényesei 1895-ben a két váll.-ot egyesítették, s az a →*Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* érdekkörébe került. 1909-ben üzemét leállították.

Pannonia Hotels Rt. (VIII. Puskin u. 6.): jogelődje a *Pannónia Szálloda és Vendéglátó Váll.* Bp.-en, a Dunakanyarban, a Balaton D-i partján és a Dunántúlon üzemeltetett 41 szállodát, 9000 ággyal. 250 étterme, csárdája, borozója és drinkbárja várta a vendégeket. 1991-ben alakult át ~-vé. Németo.-ban és Ausztriában is üzemeltet szállodákat. Az európai szállodaláncok között igen előkelő helyet foglal el. *Pannonia Tourist Service* irodái mind a belföldi, mind a külföldi vendégek részére teljes körű idegenforgalmi szolgáltatást nyújtanak. – Szállodái Bp.-en: Atrium Hyatt, Aero, Emke, Korona, Metropol, Nemzeti, Olympia, Palace, Volga, Buda Penta, Novotel Bp. Centrum, Bp. Convention Centre.

Pannónia Kiadó: →*Corvina Kiadó*

Pannónia Szálló: a mai VIII. Rákóczi út 5. sz. alatti, 1865-ben leégett (Arany) Griff fogadó helyén 1867-ben Pán József tervezte Westermayer József részére. 1890 körül Steinhard és Láng építészek átalakították. Földszintjén működő kávéháza a korabeli Pest leghíresebb kávéházainak egyike volt. Vendégkörét a közeli képviselőház, a szomszédos Nemzeti Színház tagjai mellett artisták, üzletemberek alkották. A főbejárat fölötti tábla és dombormű (1906) Rákóczi hamvai hazaszállításának emlékét őrzi. Neves szállodása volt Glück Frigyes. 1945 után diákotthon lett.

Pannonia Tourist Service (VIII. Rákóczi út 9.): a Pannonia Hotels Rt. utazási irodája. 1969-ben alapították. Nemzetközi tevékenységre jogosult utazásszervező és közvetítő. Tevékenységi köre: beutaztatás a Pannonia Rt. képviseleti hálózatán keresztül és közvetlenül, elsősorban Ausztriából, Hollandiából, Dániából, Németo.-ból és Olaszo.-ból, külföldi utak szervezése és kész programok közvetítése.

Pannónia–Újpest Szőrmeipari Rt. (IV. Váci u. 44–48.): elődje az 1929-ben alapított *„Pannónia" Báránynemesítő és Kereskedelmi Rt.* 1937-ben itt találták fel a világszabadalommal védett „panofix" szőrmenemesítő eljárást. Lényege, hogy a fényesre vasalt nyírott gyapjúszál a nedvesség hatására nem göndörödik meg, a fényét megtartja és ezáltal a nemes szőrmékhez válik hasonlóvá. – Fő termékei: panofix, leopárd-, ocelot- és tigris- stb. utánzatok, vadbőrök, velúr-irha bőrök, perzsák, nercek, szőnyegbőr, konfekcionált bundatermékek. Az olasz érdekeltségű vegyes tulajdonú váll.-ként létrejött ~ 1990-ben vált ki a külkereskedelmi joggal is rendelkező *Pannónia Szőrmekikészítő-, Konfekció- és Kereskedelmi Váll.*-ból (korábbi nevén *Pannónia Szőrmekikészítő és Szőrmekonfekció Váll.*).

Pannónia úti lakótelep (XIX. ker.): a *Nagykőrösi u.–Pannónia u.–Zoltán u.–Szendrő köz–Kund u.* által határolt területen épült fel 1959–1964 között. A típustervek szerint készült 10 négyemeletes lh.-ban 374 lakás, a Zoltán u.-ban 50 férőhelyes óvoda épült. A lakótelep rendezési tervének készítője Aradi Tibor.

Panoráma: →*Medicina Könyvkiadó*

Panoráma Hotel (XII. Rege út 21.): 1938-ban épült az alpesi vadászkastélyok stílusában. Eredeti nevét *(Golf Szálló)* az 1950-es években változtatták *Vörös Csillag*ra, a ~ nevet 1989-ben kapta. Ekkor felújították, 36 szobáját fürdőszobával, minibárral, műholdas vételre alkalmas színes tv-vel és házi videorendszerrel látták el. A HungarHotels Rt. üzemelteti. A parkban 1982-ben épült fel a skandináv típusú luxus bungalótelep, 54 összkomfortos, 2–3–4 személyes, télen-nyáron üzemelő dán házzal. A védett fenyőfa-különlegességek árnyékában feszített víztükrű, nyitott, de fűthető vizű, 8 × 17 m-es úszómedencét építettek. A vendégeket szauna–szolárium–drinkbár együttes, söröző, étterem, különtermek, panorámás terasz és garden-partyk megrendezésére alkalmas kert várja.

Pantheon Irodalmi Intézet Rt.: 1920-ban az Angol–M. Bank égisze alatt alapított könyvkiadó, amely a mai V. Bajcsy-Zsilinszky út 28. sz. alatt működött. Mind a tudományos, mind a szépirodalmi kiadványai értékesek voltak (Einstein, Francé, Bergson, Huxley, Maugham, Wells, Stefan Zweig stb.) és a kortárs m. irodalomnak is számos jeles alkotását adta ki. Ismert volt a Pantheon Ismerettára, a Jó Könyvek és a Filléres Könyvek sorozata. A ~ 1944-ig működött.

panziók: 19. sz.-i meghatározás szerint a ~ „lakóiknak szállással együtt élelmezést is adnak éspedig rendszerint hosszabb időre". Vendégeinek nagy része egyedülálló, többnyire idős személy volt, aki lakásként vette igénybe a ~ szolgáltatásait. 1902-t követően rohamosan nőtt a ~ száma: 1912-ben 32, 1926-ban 55, a harmincas évek derekán 82 panzió működött a főv.-ban. Közülük néhány csak a nyári szezonban nyitott ki. A ~ túlnyomó hányadában legfőljebb 10–20 szoba volt. Az 1930-as években a legnagyobbak között találjuk a Palace (66 ágyas), a Grimm (64 ágyas), a Renaissance (56 ágyas), a Gröbel (43 ágyas) és a Windsor (42 ágyas) ~at. Ezek többsége a Belvárosban, a Lipótvárosban és Budán a Sváb-hegyen üzemelt. 1945 után hamarosan elhalt ez az intézmény. Az 1980-as évek végétől éledt újjá a kisvállalkozások egyik formájaként.

Papagáj: varietémulató a →*Royal Orfeum* oldalhelyiségében. 1920-ban nyílt meg Gyárfás Endre vezetésével, s közel másfél évtizedig működött. Színvonalas – világszámokkal is élénkített – varietéműsort játszott.

Pápai Ernő Nyomdai Műintézet: →*Antiqua Nyomda és Irodalmi Rt.*

Lajos budai pap kiátkozza a pápát (miniatúra a Képes Krónikából)

pápa kiátkozása: az óbudai káptalan vámszedési joga és a polgárság között kitört viszály kapcsán Lajos budai pap hajtotta végre. 1304-ben, amikor Vencel kir. távozása után nem volt kir. az országban (Anjou Károlyt Buda nem ismerte el annak), rávették Lajos budai papot, hogy átkozza ki a pápát és Mo. valamennyi püspökét. A város élén a még Venceltől kinevezett bíró, Peturmann (Petermann) állott. Peturmann és Lajos pap szakadár csoportja 1307-ig kormányozta Budát, ekkor foglalta vissza csellel Verner fia László volt rektor Anjou Károly számára. A kiátkozásban részt vett és el nem menekült személyeket szigorúan megbüntették. – *Irod.* Kubinyi András: Népmozgalmak Budapesten a feudalizmus korában (Tanulmányok Budapest Múltjából, Bp., 1961).

Papgödör: →*Molnár Ferenc tér*, →*Szeminárium kert*

Papics János (Pest, 1714–Pest, 1795): 1777-től 1783-ig bíró, 1783–84-ben polgármester volt Pesten. Jogi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. A városnál eredetileg ügyész, majd tanácsjegyző volt, s emellett ügyvédi gyakorlatot is folytatott.

papírgyártás: a 19. sz. közepén – az 1782-ben alapított manufaktúraként induló Diósgyőri Papírgyár kivételével – országszerte csak néhány uradalmi papírmalom üzemelt, kezdetleges technológiával, mindössze a környékük alapigényeit elégítették ki. A ~ fellendülése a 19. sz. végén következett be. 1871-ben alapították a →*Rigler-féle papírgyár*at, 1873-ban a →*Budai Dobozgyár*at, 1904-ben a →*Naxos Csiszolóárugyár*at, 1908-ban a →*Neményi Testvérek Papírgyár Rt.*-t, s a *Lábatlani Papírgyár*at. A kereskedők egyúttal gyártották is a maguk forgalmazta árut (→*Szénásy-papírkereskedés*). A legtöbb papírgyár az osztrák–cseh–német verseny megszűntével, az I. vh. utáni időben jött létre, így a 20-as évek elején a *Csomagolóanyaggyár* (1921), a →*Budafoki Papírgyár*, az →*Újpesti Papírgyár*, ill. később a →*Pestszenterzsébeti Papírgyár*, a *Szolnoki Papírgyár* (1936), az →*Ozalid Papírgyár*, a *Szentendrei Papírgyár* (1938). A verseny a legjelentősebb gyárakat, így a főv.-ban pl. a csepeli és a budafoki üzemet, kartellbe tömörítette, a rekonstrukciók után világszínvonalú gépekkel (pl. Voith-típusú) termeltek. A II. vh. alatt különböző mértékben károsodtak a gyárak, de a ~ban nem következett be hosszabb kiesés. Az államosítás után 1948-tól a Nyomda- és Papírip. Igazgatóság, ill. a Papírgyártóip., valamint a Nyomda- és Papírfeldolgozóip. Központ, 1949-től a Papír- és Nyomdaip. Igazgatóság irányította a termelést. Megszervezték az oktatást, az energiaellátást, hazai gépeken indult be az 50-es években újjászerveződő ~. 1963-ban a →*Papíripari Vállalat*ban egyesítették a gyárakat, idetartozik 1964 óta a Papírip. Kutató és Fejlesztő Int. is. A 70-es évek az ismételt átszervezések, összevonások jegyében teltek el: megszűnt a →*Duna Papírgyár*, a Naxos és a Budai Dobozgyár, gyártelepek létesültek vidéki városokban. Speciális, kis tételes ~sal a főv.-ban szövetkezetek foglalkoznak (pl. Papírárukészítő Ip. Szövetkezet (1952). – 1989-ben az ország összes papírgyártó üzeméből 60%, azaz 29 gyár üzemelt a főv.-ban.

Papíripari Vállalat, *PV* (XXI. Duna u. 42.): a váll. 1963-ban alakult meg 17 főv. és vidéki jogelődjével, melyek alapítási éve 1782 és 1948 közé esett. A ~ történetében fontosabb állomások a következők: 1964-ben létrehozták a →*Duna Papírgyár*at, amely 1976-ban beolvadt más gyárakba. 1967-ben létesült az 1975 óta önálló gyáregységként dolgozó *Gép- és Alkatrészgyártó üzem*. A hetvenes évek elején több vidéki gyáregység lépett be a termelésbe (Kiskunhalas, 1968; Lábatlan, 1972; Nyíregyháza, 1972). 1973-ban megalakult a Kereskedelmi Igazgatóság, 1977 óta saját számítóközponttal dolgoznak. Az 1980-ban megszűnt újpesti gyáregység tevékenységét más gyárak vették át. 1985-ben megalapították a Váll.-i Tanácsot. Jelenleg öt telephely működik Bp.-en: a →*Budafoki Papírgyár*, a →*Csepeli Papírgyár*, a →*Pestszenterzsébeti Papírgyár*, a Csomagolóanyaggyár, valamint a Gép- és Alkatrészgyár. Vidéken további három gyáregység és öt leányváll. található. A ~ fő tevékenységi köre cellulóz, facsiszolat és félanyagok, papír, karton, lemez és csomagolópapír termelése, beszerzése, feldolgozása, készletezése és értékesítése. Az utóbbi időben a hazai piac igényeinek 70%-át sikerült belföldi termeléssel biztosítani. Előállítanak még irodai és híradástechnikai cikkeket, csiszolópapírt és -vásznat, ragasztóanyagot, készítenek papírip. gépeket a hozzá való alkatrészekkel. Speciális tevékenységük a kutatás-fejlesztés mellett komplex csomagolási folyamatok végzése.

A Papnövelde u. 2. sz. ház

Papírneműgyár: →*Rigler-féle papírgyár*

Papnövelde-kert: →*Molnár Ferenc tér*, →*Szeminárium-kert*

Papnövelde u. (V. Veres Pálné u.–Egyetem tér): 1758-ban *Kecskeméti u.*, a 19. sz. elején *Seminarium u.*, később *Papnövelde u.*, 1927-ben a *Prohászka Ottokár u.* nevet kapta, 1953-tól 1991-ig *Eötvös Loránd u.* a neve. – Jelentősebb ép.-ei: – **2. sz.:** *Ráth-ház.* Kétemeletes, háromhomlokzatos klasszicista lh. 6 ablakkal; oldalhomlokzatokkal a *Cukor u.* és a *Veres Pálné u.* felé. Veres Pálné u.-i szárnyának földszintjét 18. sz.-i fiókos dongaboltozatok fedik. E barokk részt felhasználva építette az újat Hild József (1841) *Ráth* Károly részére. E házban volt az 1794-ben a Kecskeméti kapunál megnyílt és 1810-ben ide költözött *Arany Oroszlán Gyógyszertár* eredeti klasszicista berendezésével (ma a Bp.-i Történeti Múz.-ban). – **4. sz.:** Apáczai Csere János Gimn. (Reichl Kálmán, 1913). – **7. sz.:** Központi Papnevelő Int. és →*pálos könyvtár*, →*egyetemi templom.* – **8. sz.:** Hitel és leszámítoló Bank Rt. lh.-a (Román Miklós és Ernő, 1909–10). – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1900); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Papp Ferenc (Bp., 1901–Bp., 1969): hidrogeológus, egyetemi tanár. Tanulmányait a bp.-i tudományegyetemen végezte, ahol 1924-ben természetrajz–földrajz szakos tanári, majd 1925-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1924-től haláláig a bp.-i műegyetem Ásvány- és Földtani Tanszékén dolgozott, kezdetben mint tanársegéd, 1960-tól pedig már mint tanszékvezető egyetemi tanár. Pályáját kőzet- és ásványtani vizsgálatokkal kezdte, kutatásaival jelentősen hozzájárult a hazai föld megismeréséhez. Később figyelme a hidrogeológia felé terelődött, és főként Bp. gyógy- és ásványvizeivel, és karsztvizeivel foglalkozott. A források vizsgálatára tanszékén belül forráskutató oszt.-t hozott létre. A mérnökgeológia tudományának térhódítása idején ~ volt Mo.-on e téma első egyetemi tanára. Számos szakcikke mellett szaklapokat szerkesztett, és társszerzője volt a *Geológiai kirándulások Budapest környékén* c. 1964-ben megjelent könyvnek. – *M. Budapest meleg gyógyforrásai* (Bp., 1942); *Magyarország ásvány és gyógyvizei* (társszerzőkkel; szerk. Schulhot Ödön, Bp., 1957).

Paprikás-patak: jórészt a →*Pesthidegkúti-medence* vizeit vezeti le a →*Solymári-völgy* felé. Forrásvidéke a →*Hármashatár-hegy* ÉNy-i lejtőjénél levő *Csorda-kút* közelében van, ahol több, löszbe és löszös lejtőüledékbe mélyen bevágódott eróziós vízmosással kezdődik. Tovább az ÉNy-i irányban lefutó, e szakaszon még időszakos vízfolyása a medence mélyvonalát követi, és lapos medrét lankás lejtők kísérik. Pesthidegkúton keresztülfolyva – ahol futása rövid szakaszon Ny–K-i – a medence ÉNy-i öblözetében a patak völgye már kifejezetté válik, teraszok kísérik, és a tápláló rétegforrások révén vize is állandósul. Budaliget közelében előbb felveszi a Kovácsi-erdőföldek ÉK-i oldalánál több ágból eredő, DK felé lefutó Felső- és Középső-Jegenye-völgy vizeit, majd É–ÉK-i irányba fordul és a →*Felső-Patak-hegy*–Homok-hegy között húzódó Alsó-Jegenye-völgy szurdokában folyik. Vízesésen átbukva, a patak fokozatosan kiszélesedő völgyben fut ki a Solymár–Pilisvörösvári-medencébe, majd az *Aranyhegyi-árok*ba torkollik. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, 1959).

Parádé tér: →*Dísz tér*

Paradicsom Cabaret: 1908. okt. 15-én nyílt meg Adorján László konferanszié vezetésével a VIII. Üllői út 46. sz. alatt. Tagjai között volt Somlyó Zoltán költő, Tarján Vilmos konferanszié. Ez a vállalkozás két hónapig működött. 1909. jan. 4-én ugyanott Báttaszéki Lajos konferanszié *Fővárosi Kabaré* néven kísérelte meg folytatni a vállalkozást, amely még e hónapban végleg bezárt.

parasztháború 1514-ben: a feudális viszonyok elleni legnagyobb felkelés a középkorban. Bakócz Tamás esztergomi érsek 1513-ban török elleni keresztes hadjáratára kapott engedélyt a pápától, amelyet 1514. április 19-én hirdettek ki Budán, majd néhány nap múlva a budai Szt. Zsigmond-templomban vezéri zászlót adott a székely származású Dózsa György végvári vitéznek. A keresztesek többnyire jobbágyok voltak, akik az akkori gazd., társ. és pol. viszonyok miatt a földesurak ellen fordultak. A városi plebejusok és a középpolgárság egy része rokonszenvezett a parasztháborúval. Egy parasztsereget *Gubacs*nál vertek le. – *Irod.* Budapest története (II. köt., Bp., 1972).

parcellázás: ingatlanosztás, ingatlanoknak vagy földbirtokoknak részletekre osztása és részletekben való értékesítése. – Bp. életében a ~ rendkívül nagy szerepet játszott. Az eredeti városhatáron túli területek igen jelentős hányada nagy területeket birtoklók kezében volt Kőbányán, a Ferencvárosban vagy Újpesten stb. A főv. múlt század végi rohamos fejlődé-

se idején telekspekulánsok hatalmas területeket vásároltak, főként a külső ker.-ekben. Ezeket parcellázták és az egyes parcellákat az eredeti vételár többszöröséért adták el. A vevőknek azt ígérték, hogy az utakat, a közműveket a város majd megépíti. E területek nagy része lassan épült be, a város hatalmas összegeket költött a közművek kiépítésére. A telekspekuláció megakadályozására a főv. telekértékadót vezetett be. A főv. maga is igyekezett telekvásárlásokkal megakadályozni a spekulációt. *Bárczy* István polgármestersége idején a város vezetése céltudatos telekpol.-t folytatott, nagyarányú telekvételi és kisajátítási akciókat hajtott végre, ekkor szerezte meg a Tabán telkeit. A főv. legnagyobb adófizetői között a századfordulón az élcsoportba számosan tartoztak olyanok, akik Bp. akkori területén nagy, összefüggő területű, olcsón összevásárolt, kevéssé beépített telekkomplexumokat birtokoltak. – A két vh. közötti időszakban az 1937. évi VI. tc. a városrendezésről és építésügyről, majd a főv. Építésügyi Szabályzata és a városrendezési terv elkészítése védte a város közösségének érdekeit a telekspekuláció és -uzsora ellen. Ez a tv. többek között kimondta, hogy a parcellázó köteles a beépítésre szánt területen utat és közműveket építeni, ill. ennek költségeit viselni, utak, közterületek céljára a területek egyharmad részét, közép.-ek céljára egytizenötöd részét átengedni. – 1945 után a magánépítkezés lényegében szünetelt, 1948-tól az áll. építkezések céljára szolgáló területeket kisajátították. 1969-ben az 1051/1969. sz. kormányrendelettel a lakosság lakás- és üdülőtelek ellátását a tanácsok ügykörébe utalták. A Főv. Tanács telepszerű vagy csoportos beépítés céljára alkalmas telektömböket alakított ki és elsősorban ezeket bocsátotta az építkezni szándékozók rendelkezésére. Ezen intézkedés hatására elsősorban a budai övezetben jelentős beépítés történt, a zöldterület csökkent.

Párdi, *Párdió, Bargyó:* középkori település, amely Alsórákos területén, a *Paskál-malom*nál helyezkedett el. Birtokosai között volt a Margit-szigeti premontrei kolostor, amelynek két malma is volt a Rákos-pataknál. Rajta kívül az óbudai káptalan, a felhévizi keresztes konvent, egy helyi nemes és egy pesti polgár birtokolta a falu egy részét. Az Újbécs felől ~ba vezető út a mai Rákóczi út, Egressy út vonalában haladt.

Parisienne Mulató, *Steinhardt Mulató:* 1896-ban alapította Lőbl Izidor a Kerepesi út (ma Rákóczi út) 63. sz. alatt. Volt színpada, nézőtere és külön tágas táncparkettje. 1901-ben ig.-ja Décsi Gyula, s új neve *Folies Moderne*. 1906-ban Lakner Lajos vette át az igazgatást és elnevezte *Nemzetközi Orfeum*nak. 1908-ban Seinhardt Géza az ig., s fő vonzereje Gyárfás Dezső szereplése. 1912-ben modernizálva Wertheimer Lajos vette át és új neve *Tabarin*. A mulató a húszas években szűnt meg. – *Irod.* Gundel Imre–Harmath Judit: A vendéglátás emlékei (Bp., 1979).

Párisi-udvar (V. Ferenciek tere 5.): a Belvárosi Takarékpénztár 1906-ban megvásárolta az ép. telken álló Brudern-bazár ép.-ét gr. Mikes Árminnétól. 1907-ben pályázatot hirdetett a lebontott ház helyén építendő új székház tervezésére. A Takarékpénztár igazgatósága, nem lévén elégedett a beérke-

A Párisi-udvar 1900 körül

A Párisi-udvar

zett és díjazott tervekkel, a nyertesek helyett Schmall Henriket bízta meg a tervezéssel. Schmall a szabálytalan háromszög alakú telekre olyan ép.-et tervezett (1909–13), amely a szomszédos házak tűzfalával együtt az ép. főlépcsőháza által kettéválasztott udvart fog közre. A nagyobbik udvar passzázsszerűen kiképezve köti össze a Kígyó u.-t a Petőfi Sándor u.-val és a Haris közzel. Az átjáró alapterületét a szomszédos ép.-ek tűzfalához csatlakozó földszintes üzlethelyiségek sora csökkenti. A ~ üvegkupoláját a Haas és Somogyi cég készítette.

Park-Club: 1895-ben br. Atzél Béla alapította. Lehetőséget kívánt teremteni a fő- és középnemesség közös szórakozásához. A XIV. Stefánia út 34–36. sz. eklektikus stílusú ép.-et Meinig Artúr tervezte. A klub Londonból hozatott bútorai iparművészeti látványosságnak számítottak. A ~ első elnöke Széchényi István volt. A fényűzően berendezett klub nem tudta beváltani alapítója szándékát, az 1910-es évekre már kizárólag az előkelő társ., elsősorban a mágnások találkozóhelye volt. Taglétszáma 1936-ban 632 fő. A II. vh. alatt megszűnt. Az ép. a M. Honvédség Klubja lett.

Park Szálloda (VIII. Rákóczi út 9.): 1914-ben épült kétcsillagos szálloda. Újjáépítésére, korszerűsítésére 1978–81 között került sor. 172 szobával rendelkezik (140 kétágyas, 32 egyágyas). Első osztályú, 160 főt befogadó étterme, 40 fős különterme és 50 fős söröző je mellett drinkbár és Pannonia Tourist Service-iroda várja a vendégeket.

Park Szanatórium: a magángyógyint.-et Jakab László orvos először Dunaharasztiban alapította. 1911-ben telepítette az Aréna (ma Dózsa György út) 84/b sz. alá. A →*Liget Szanatórium*mal, majd a később létesített →*Sváb-hegyi Szanatórium*mal közös vezetés mellett működött, s a főv. egyik legismertebb magángyógyint.-e volt. 60 kórtermében 83 ágyon belgyógyászati, sebészeti-urológiai és szülészet-nőgyógyászati betegeket fogadott. Itt műtötték 1938-ban *Babits* Mihályt. Amikor Jakab László tönkrement, egy bank, majd egy kft. tulajdonában működött a II. vh.-ig. Ép.-e a háborúban elpusztult.

Parkváros Rt. (III. Zsigmond u. 25.): 1917-ben alakult 5 millió korona alaptőkével. Az Angol–Magyar Bank Rt. és az EGISZ Egyesült Gyógyfürdők, Ingatlan és Szálló Rt. érdekkörébe tartozott. Ingatlanügyletekkel foglalkozott. Jelentős Gellért- és Sváb-hegyi ház- és telekvagyonnal rendelkezett. Az igazgatóság elnöke 1933-ig Bárczy István aktív, majd nyugalmazott polgármester, 1935-től Szendy Károly aktív polgármester volt. Az igazgatósági tagok között szerepelt Bódy Tivadar volt polgármester és Keblovszky Lajos FKT-alelnök. 1930-ban a Nova Közlekedési és Ip. Rt., 1932-től a BHÉV községesítése keretében a Bp. Szfőv.-i Községi Takarékpénztár Rt. érdekkörébe került. 1949-ben felszámolták.

parlagi vipera, *Vipera ursini:* korábban rákosi, v. rákosréti vipera néven ismerték, mert a fajt a századelőn Bp. területéről, a Rákos-patak menti rétekről gyűjtött példányok alapján írták le. Napjainkra erről a területről végérvényesen kipusztult. Egyetlen endemikus (bennszülött) gerincesünk. Fokozottan védett állatfaj.

Parlament: →*Országház*

Parlament előtti sortűz: →*1956-os forradalom és szabadságharc*

Parlament Gyógyszertár: →*Arany Kereszt Gyógyszertár*

Parlamenti Könyvtár: →*Országgyűlési Könyvtár*

Parlamenti Múzeum: →*Országgyűlési Múzeum*

Parlando: zenepedagógiai folyóirat. 1958-ban a *Fővárosi Zeneisk.* híradójaként indult. 1967-től a *Művészeti Szakszervezetek Szöv.-e,* 1989-től a *M. Zeneművészek Szöv.-e* adja ki. Szerk.-je előbb Szatmári László, majd Zelinka Tamás.

Parragi György (Pécsbányatelep, 1902–Bp., 1963): újságíró, politikus, Kossuth-díjas (1951). Sopronban volt újságíró. 1938-ban költözött Bp.-re. A Magyar Nemzet és a Mai Nap külpolitikai rovatvezetőjeként cikkeiben a német befolyás és a m. pol. jobbra tolódása ellen harcolt. 1942-ben részt vett a Történelmi Emlékbiz. munkájában. 1944. márc.-ban a Gestapo Mauthausenbe deportálta. Visszatérve a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, az Igazság főszerk.-je, kisgazdapárti ogy.-i képviselő és tvhat. biz. tag lett. 1947-től 1949-ig a Független M. De-

mokrata (Balogh) Párt képviselője és 1953-tól az Elnöki Tanács tagja. 1957–62 között a *Hétfői Hírek* főszerk.-je volt.

Parti Gáspár Antal (Ausztria, ?–Pest, 1750): 1731-től 1741-ig és 1749–50-ben Pest város bírája. Eredetileg Bécsben élt és hivatalos megbízásokat vállalt a pesti tanács javára. 1721-ben Mosel Antal János halála után Pest város jegyzőjévé választották. ~ volt az első, aki jogi tudás és gyakorlat birtokában nyerte el a bírói tisztséget.

partizáncsoportok: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Pasarét (II. ker.): a →*Szilágyi Erzsébet fasor* és a →*Hűvösvölgyi út* vonalától a külső →*Rózsadomb* D-i részének a →*Törökvész* fennsíkjáig terjedő városrész. Az →*Ördög-árok* eredeti nyílt vízfolyású patakjának a →*Városmajor* és a →*Lipótmező* közötti völgyében és a meredek hegyoldali lejtőjén alakult ki a századfordulótól. A ker., de egyben a főv. sajátos villatelepülése ez a hosszan elnyúló, keresztutcákkal sűrűn átszőtt virágos-kertes lakónegyed. Az egykori térképeken a patak melletti zsombékos terület mint legelő, szerbül Pasa, németül Ried névvel volt jelölve, és a két szó egymás mellé kerülve adhatott alapot a ~ névnek. Hivatalosan Döbrentei Gábor 1847. évi →*dűlőkeresztelő*je során kapta a ~ nevet. A terület fő közlekedési tengelye az 1899-ben kiépített →*Pasaréti út*. Megelőzően a mai *Trombitás út* egyenes tengelyének meghosszabbításában szelte át az akkor legelős, kukoricás területet. A Pasaréti út kiépítésével indult meg a lapályos és könnyen felosztható vidék betelepítése. A terület első negyedében épült 1899-ben az egykori hadapródisk. ép.tömbje. A további építkezést egy társulás indította el családiház telep építésével. Nagy számmal épültek kertes villák, majd a település a mai *Kapy* és *Gábor Áron u.*-kon át felkúszott a Törökvész területére, a *Bimbó út* vidékére, a *Rózsadomb*bal teremtve kapcsolatot. A meredek Gábor Áron u. határolja a *Herman Ottó ut*at, ahol több mezőgazd. tudományos int. működik. A 30-as évek elején népesült be a *Branyiszkó u.*, az *Endrődi Sándor u.*, majd a *Guyon Richárd, Orsó*, és *Lepke u.* A ~ betelepülése ma is folytatódik. A ~ legrégebbi szép árnyas u.-ja a *Házmán u.* korabeli villáival.

pasaréti református templom (II. Torockó tér 1.): az újonnan alakult egyházközség részére Bp. Szfőv. 1938-ban 600 □öles telket adományozott építkezés céljaira, ami még abban az évben megkezdődött ifj. Szabó László és Szabó Márton építészmérnökök tervei szerint és irányítása alatt. A templomot és a vele egybeépített tanácstermet 1939. jan. 11-én avatták fel. A faborítású, díszlécekkel finoman szegélyezett szószék előtt a kerek úrasztala talapzata szürke márvány körcikkelyekből tevődik össze, kerek lapja fehér márvány.

Pasaréti út (II. Szilágyi Erzsébet fasor–Battai u.): kertes villákkal szegélyezett útvonal. Létesítését 1880-ban az FKT javasolta. Előtte a *Kőszénbánya és Téglagyár Társulat Pesten* cég agyagbányái voltak itt, s ezek helyén létesült a *Vasas SC sporttelepe* (11–13. sz.). 1889-ben jött létre az a megegyezés a főv. és az említett cég között, mely szerint a hat öl széles utat a cég építi és tíz évig karbantartja. 1896-ban társulat alakult a ~ és környékén családi házas

Az egykori Park-Club a 20. század elején

A Pasaréti téri római katolikus templom

telep létesítésére. A századfordulótól téli-nyári lakásra alkalmas villák épültek a ~on. – Jelentősebb ép.-ei: **7. sz.:** lh. (Molnár Farkas, 1936). – **13. sz.:** teniszcsarnok (Menyhárd István, 1962). – **37. sz.:** ikervilla (Rimanóczy Gyula, 1935). – **43. sz.:** villa (Takách Béla, 1920). – **59. sz.:** villa (Kismarty Lechner Jenő, 1910). – **64. sz.:** lh. (Szőke Imre, 1923). – **68. sz.:** lh. (Kőrössy Albert, 1908). – **75. sz.:** lh. (Lukács–Rácz, 1910). – **85. sz.:** lh. (Placsek Imre, 1942). – **87. sz.:** lh. (Falus Lajos, 1941). – **101. sz.:** lh. (Gáthy Zoltán, 1934). – **137. sz.:** autóbusz-végállomás, r. k. templom és ferences rendház (Rimanóczy Gyula, 1933–34). – *Irod.* Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (Bp., 1931); Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980).

A Pasaréti út 59. sz. ház

A Pasaréti út 43. sz. ház

Pascha Platz: →*Dísz tér*

Paschgall György (18. sz.): pékmester. 1731-től tagja volt Pest város külső tanácsának. Fia, ~ Antal (Pest, 1740–18. sz. vége) jogot tanult és 1759-től városi tanácsos volt. A család nevét máig őrzi a zuglói Paskál-malom.

Paskál-malmi-forrás: a Rákos-patak egykori hídja mellett állott híres Paskál-malom helye közelében a (XIV. Szentmihályi úttól 60 m, a 124. u. meghosszabbításában) 1965-ben készült 1735 m mély fúrásból az 1396–1402 m-es mélységközben levő perforáción át felszökő 70 °C hőmérsékletű hévizet kaptak. A városligeti fúrásokból származó hévízzel nagyjából megegyező hőmérsékletű és összetételű víz felhasználására a nyolcvanas évek végén épült a közeli Egressy úton a főv. legújabb termálvízű strandfürdője.

Paskál-malom (XIV. ker.): a Rákos-patak kis szigetén épült fel. Az 1745. évi pesti tanácsülési jegyzőkönyvben már említés történik Paschgall birtokos malmáról. Az alsó-rákosi rétek parcellázásánál és szabályozásánál a malom közelében nyitott u. 1931-ben a Paskál u. nevet kapta.

Páskomligeti lakónegyed: →*Újpalotai lakónegyed*

Pastein Gassen: →*Móra Ferenc u.*

Pasteiy Gassel: →*Móra Ferenc u.*

Pasteur Intézet és Kórház: a veszettség elleni szérum előállításával, az oltással és az oltottak kezelésével foglalkozó int.-et 1890-ben *Hőgyes* Endre létesítette az egyetem ált. kór- és gyógytani int.-ével kapcsolatban az Üllői út 26. sz. orvoskari központi ép. földszintjén. 1904-ben költözött a Rákos (ma Hőgyes Endre) u. 7–9. sz. alatti ép.-be. Itt 100 ágyas kórházi részleggel bővült. Jelentősége a két vh. között egyre csökkent, mert a szállítható szérumok kidolgozása után a betegeket nem kellett Bp.-re hozni, a szérum előállítását pedig termelővállalatok vették át. A ~ így 1942-ben megszűnt. Ép.-ébe különböző egyetemi int.-ek költöztek.

Paszomány Függöny és Csipkegyártó Kft. (XIII. Jász u. 112.): 1905-ben Kármán Mihály paszományosmester alapította. Az 1948. évi államosításig kézi sodrású zsinórokat, ruhadíszeket, cérnagombokat, rojtokat stb. gyártott. 1951-ben került a váll.-hoz a zuglói (XIV. Lőcsei út 86.) hímzőüzem és vele a galon hurkoló gépekkel új profil: a pamutfüggönyök gyártása. 1962-ben a Pesterzsébeti Kötöttárugyártól átvett lánchurkológépek átalakításával kezdték meg Mo.-on először a szintetikus függönyök gyártását. A 60–70-es években csipkekelmét és fehérnemű díszítésére alkalmas szalagokat is készítettek. 1974-től honosították meg a ma is fő profilt alkotó jacquard rendszerű raschel szintetikus függöny előállítását. Ezzel a váll. jelenlegi tevékenysége kiterjed a korszerű, könnyen kezelhető, jacquard szintetikus függönyök (90%), madeiracsipkék (9%), díszítők (1%) gyártására és forgalmazására belföldön és külföldön. – A váll. állami irányítását 1985-ben felváltotta a tanácsi vezetés. A váll. neve *Paszományárugyár* lett. 1991-ben a profilt hívebben tükröző *Paszomány Függöny és Csipkegyár* nevet vette fel, majd 1992-ben ~ néven egyszemélyes vagyonkezelő kft.-vé alakult 166 millió Ft törzstőkével.

Pásztor János (Gyoma, 1881–Bp., 1945): szobrász. Tanulmányait az Iparművészeti Isk.-ban, majd a párizsi Julian Akadémián végezte. 1910-től Bp.-en élt, a Százados úti művésztelep tagja volt. Női aktszobrokat, síremlékeket, számos emlékművet mintázott az akadémizmus jegyében. – *F. M.: Búcsúzkodás* (1906); *Kazinczy Ferenc-emlékkút* (1936, Bécsi kapu tér); *Tompa Mihály mellszobra* (1940, Margit-sziget); *II. Rákóczi Ferenc lovasszobra* (1937, V. Kossuth Lajos tér).

Pásztor Mihály (Margitta, 1876–koncentrációs tábor, 1945): jogász, újságíró, publicista. 1898-tól különböző főv. lapok munkatársa: Magyar Hírlap, Pesti Napló. A Világ c. lapnál a főv. rovat vezetője volt. Az 1920-as évek közepétől a Szfőv. Statisztikai Hivatal státuson kívüli szakelőadója. 1908-ban megkísérelte egy modern közig. kérdésekkel foglalkozó Városi Könyvtár c. sorozat megindítását, de ennek csak egy száma jelent meg. Szociográfiai és demográfiai módszerekkel vizsgált számos várostörténeti és várospol. kérdést.– Bp.-i vonatkozású m.: *Az eladósodott Budapest* (Bp., 1906); *Budapest zsebe* (Bp., 1926); *Az utcai közlekedés Budapesten* (Bp., 1927); *A közvilágítás alakulása Budapesten* (Bp., 1929); *Buda és Pest a török uralom után* (Bp., 1935); *A százötvenéves Lipótváros* (Bp., 1940).

Patachich József (19. sz.): Pest város irodai expeditora, várostörténész. Termékeny írói munkásságának kortörténeti szempontból érdekes alkotásai Pest városáról készült leírása, valamint a pesti polgárokat számbavevő jegyzékei. – Bp.-i vonatkozású m.: *Szabad királyi Pest városának leírása* (Pest, 1831); *Die Bürger Pesth's in der Vorzeit und Gegenwart...* (Pest, 1834); *Szabad kir. Pest városában 1767 óta választatott ... tanácstagjainak ... polgárságának jegyzéke* (Pest, 1834).

Pataky István Művelődési Központ (X. Szent László tér 7–14.): az 1975-ben létesített ~ feladata a Kőbánya vonzáskörzetébe tartozó lakosság közművelődési alapellátása, továbbképzés, kiállítások rendezése. Az ép.-et Tóth Dezső tervei alap-

A Pataky István Művelődési Központ épülete

ján a 23. sz. Áll. Építőip. Váll. készítette el 1975-ben.

Patay László (Komárom, 1932–): festő, Munkácsy-díjas (1968), érdemes művész (1983). A Képzőművészeti Főisk.-n Fónyi Géza és Szőnyi István tanítványa volt. 1953 óta kiállító művész. Freskói díszítik a bp.-i Gyógypedagógiai Tanárképző Főisk.-t és a Parlamentet.

PATEX Budai Fonó Rt. (XI. Hauszmann Alajos u. 20.): jogelődje az 1963-ban létesített *Pamuttextilművek*, amelynek négy törzsgyára volt. 1. A Francia–M. Pamutip. Rt. 1949-ben államosították *Budai Pamutfonógyár* néven. 2. A tolnai, a mezőberényi és a békéscsabai gyárak összevonásával 1954-ben létrehozott *Pamutszövőipari Vállalat*. 3. Az 1924-ben alapított *Frottiergyár*, amely 1963-tól *Angyalföldi Textilművek* néven folytatta tevékenységét. 4. A *Jacquard-gyár*. A gyáregyüttes pamut- és műszálfonalakat font és nemesített, szöveteket szőtt, kikészített és konfekcionált. Fő termékeik: háztartási darabáruk, ágyneműanyagok, ruházati, kellék- és műszaki szövetek, frottíranyagok és kordbársonyok. A Pamuttextilművek 1989-ben *Pamuttextilművek Budai Fonó Rt.*-vé alakult, rövidített nevén ~. 1990-ben magába olvasztotta a *Pamuttextilművek Frottier Rt.*-t.

Pátria Nyomda (VIII. Szentkirályi u. 47.): 1893-ban mint *Hazánk Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt.* kezdte meg működését a IX. Üllői út 25. sz. ép.-ben 1894-ben neve *Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt.* lett. Mezőgazd. nyomtatványokat és könyveket, időszerű szaklapokat gyártott, fő lapja a hetenként megjelenő „Köztelek" c. lap volt. – A II. vh. alatt Bp. ostroma során az Üllői út, Köztelek u. sarkán álló ép.-et bombatalálat érte és a váll. egy része leégett. 1949-ben a váll.-ot államosították, új neve ~ lett. Még ebben az évben az egészségtelen Köztelek u.-i pincehelyiségből áttelepült jelenlegi helyére. Az államosításkor a Kalász Könyvkiadó Rt. a ~ részévé vált. Ezzel egyidőben a nyomda profilja is változott, színház- és mozijegy, valamint szöveges plakát gyártását kezdte meg, ugyanakkor a könyvnyomtatás megszűnt. 1970-ben Dombóváron új üzemegységet adtak át. 1984-től az addigi Rákóczi Nyomda a ~ 2. sz. üzemévé vált. 1989-től foglalkozik újra könyvkiadással. A ~ jelenlegi tevékenységi köre: nagy- és kiskereskedelmi nyomtatványok gyártása, valamint számítógépes ügyviteli nyomtatványok, színes prospektusok, címkék, folyóiratok, lemezborítók, könyvek készítése. A váll.-nak két bp.-i és egy vidéki üzemegysége van, valamint fennhatósága alá tartozik a Nyomtatványellátó Kirendeltség (V. Szt. István tér 4.), melynek egy raktáráruháza és nyolc kiskereskedelmi boltja van.

Patrona Hungariae Gimnázium (IX. Knezich u. 5–7.): az 1871-től működő *Isteni Szeretet Leányai* szerzetes társulat 1930-ban megnyílt kat. gimn.-a. Az intézményt 1948-ban államosították, és *Rozgonyi Piroska Leánygimn.* néven működött tovább. 1950-ben az áll. és az egyház közti megállapodás értelmében ismét kat. felekezeti isk. lett mai nevén. Fenntartója azóta a *Miasszonyunkról nevezett Isk.-nővérek* rendje. Alapításától kezdve jelenlegi helyén működik.

Patrubány Gergely (Erzsébetváros, 1830–Bp., 1891): orvos. Tanulmányait a pesti egyetemen végezte. Az Orsz. Oltóint. vezetője volt, 1864-től a Császár fürdő főorvosa, 1873–89 között a főv. tiszti főorvosa. Sokat foglalkozott a településügy eü. feltételeivel. – Bp.-i vonatkozású m.: *A budai Császárfürdő ivóforrás mészlég tartalmának gyógytani értéke* (Orvosi Hetilap, 1858); *Az 1864. évi fürdőidény a budai Császárfürdőben* (Pest, 1865).

Pátzay Pál (Kapuvár, 1896–Bp., 1979): szobrász, Kossuth-díjas (1950, 1965), kiváló művész (1952), az MTA l. tagja (1946–49), 1945–70 között a Képzőművészeti Főisk. tanára. Részben a bp.-i főisk.-n, részben önképzés útján művelte magát. A Tanácsközt. alatt a művészeti direktórium tagja volt. 1928–30 között római ösztöndíjas. Ekkor közel került az olasz neoklasszicizmushoz, a római isk. stílusához: korábbi expresszív műveit zárt kompozíciójú, kiegyensúlyozott formarendű, csendes líraiságot sugalló köztéri szobrok és kisplasztikák sora váltotta fel, s mindvégig ez jellemezte művészetét. Jelentős volt művészetszervezői és szakírói tevékenysége is. – Bp.-i szobrai: *Dunai szél* (Duna-korzó, 1937), *Sportlovas* (1954, V. Eötvös tér, 1979-től II. Árpád fejedelem út), *Balassi Bálint szobra* (Kodály körönd, 1959), *Lenin-szobor* (1965–89, Dózsa György út), *Virág Benedek-emlékmű* (1972., I. Apród u.). Elméleti m.: *Alkotás és szemlélet* (1967). Óbudán a Lajos u.-ban állandó kiállítást rendeztek műveiből.

Paula Utókezelő: →*Szent Paula Szülőotthon*

Paulay Ede

Paulay Ede (Tokaj, 1836–Bp., 1894): színigazgató, rendező. Kolozsvárott színész és rendező, 1863-tól a pesti Nemzeti Színház rendezője, majd főrendezője, 1878-tól 1894-ig a színház ig.-ja. A Színművészeti Akadémia első ig.-ja. A világirodalom nagy drámai alkotásait ~ mutatta be a pesti közönségnek. A m. drámairodalom felvirágoztatásának lelkes művelője. Előadta Vörösmarty *Csongor és Tündéjét* (1879), Madách *Az ember tragédiáját* (1883), műsorra tűzte Csiky Gergely valamennyi drámáját.

Paulay Ede u. (VI. Bajcsy-Zsilinszky út–Liszt Ferenc tér): eredetileg két önálló u. volt. A *Nagymező u.*-ig tartó része 1804–50 között a *Zwei Mohrengasse* nevet viselte, majd *Kétszerecsen u.* lett, ugyanakkor a Liszt Ferenc térig tartó szakasz *Rauchfangkehrergasse* volt, amit *Kéményseprő u.*-ra magyarosítottak, ugyancsak 1850-ben. E két u. lett *Szerecsen u.* 1874-ben. Mai nevét 1925-ben kapta a Nemzeti Színház ig.-járól. A szűk, jellegzetes terézvárosi u.-ra nyílik számos Andrássy úti palota hátsó kapuja. A ~ 35. sz. alatt működik az →*Arany János Színház*, egykori Parisiana mulató. *Lajta* Béla tervezte teljesen zárt homlokzattal, fölötte magyaros rajzú, vörösrézlemez borítású pártázatos koronával. 1919-ben Vágó László tervei alapján színházép.-té alakították (→*Revü Színház*, →*Blaha Lujza Színház*, →*Thália Színház*). Az 1960-as években készült üvegburkolatú, ablakokkal felszabdalt homlokzata az eredeti szecessziós külsőből semmit sem őrzött meg. Az 1990-ben készült műemléki helyreállítás rekonstruálta eredeti megjelenését. – Jelentősebb ép.-ei: **14. sz.:** háromemeletes, klasszicista sarokház 7 ablakkal; a Káldy Gyula u. 9. sz. felé 10 ablakkal. Diescher József építette (1845) Pfeiffer Ferdinánd részére kétemeletesre. – **33. sz.:** kétemeletes, klasszicista lh. Egyemeletesre építette Pollack Mihály (1833), második emeletét Wieser Ferenc építette rá (1860). Vogel Sebestyén neves pesti asztalosmester háza volt. Homlokzata 4–5–4 ablaktengelyes, finom romantikus architektúrájú. – **37. sz.:** lh. (Heidelberg Sándor és Jónás Dávid, 1902). – **45. sz.:** volt Hermann nyomda és lh. (ifj. Nagy István, 1906). – **57. sz.:** *Deutsch-ház* (Széll Imre, 1912). – *Irod.* Nagy Lajos: A Terézváros kialakulása (Tanulmányok Budapest múltjából, XI., Bp., 1956); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Paulikovics Iván (Bp., 1953–): szobrász. A bp.-i Képzőművészeti Főisk.-n végzett, 1972-től Moszkvában, majd Rómában tanult. 1979-től kiállító művész. Portrészobrai a főv.-ban: *Karinthy-emlékmű* (1988); *Bárdos Lajos portréja* (1989); *Kiss János altábornagy portréja* (1989).

Páva-sziget: →*Városliget*

Pávay-Vajna Ferenc (Csongva, 1886–Szekszárd, 1964): geológus, a m. hévízkutatás úttörője. A nagyenyedi kollégium után egyetemi tanulmányait Bp.-en végezte, ahol 1910-ben geológiai doktorátust szerzett. 1911-től a selmecbányai akadémia ásványtan-földtan tanszékén volt tanársegéd. 1914-ben az erdélyi, 1915–16-ban a horvátországi, 1918-tól a dunántúli szénhidrogén-kutatásban vett részt. 1930-tól 1944-ig a Földtani Int. főgeológusa volt. 1950–56 között ugyancsak ott dolgozott. Munkássága főként a kőolajföldtan és vízföldtan területére terjedt ki. A Rudas fürdőnél ~ tűzött ki több, nagy mennyiségű gyógyvizet adó fúrást, köztük az ivókúrára alkalmas *Juventus-forrás*ét, valamint a tabáni, az alsó Margitszigeti és a II. városligeti mélyfúrást is. Fiatal korában aktív barlangkutató volt. A hévízkutatás kapcsán felismerte a mélyből feltörő víz barlangképző hatását, új barlangkeletkezési elméletet állított fel, s megalapozta a *hévizes* barlanggenetikát. Ugyancsak elsőnek írt a hévizek formálta s a budai barlangokra oly jellemző gömbüstökről is. – *M.: Új gyógyforrások Budán* (Hidrológiai Közlöny, 1933); *A Tabán új termális gyógyforrásai* (Hidrológiai Közlöny, 1937); *A budapesti melegforrások kérdése* (Földtani Értesítő, 1939).

Payr Egon (Bp., 1912–Bp., 1967): építész. 1935-ben szerzett a bp.-i műegyetemen oklevelet. A főv. magasépítési ügyoszt.-án működött, több tervpályázaton nyert díjat, így pl. a lágymányosi autóbuszgarázs pályázatán. 1945-ben a tervezőcsoport vez.-je lett, amellyel elkészítette a főv. építésének első tízéves tervét. 1950-től az Ipartervező Váll. tervező építésze volt. Nevéhez fűződik a főv.-ban a *Szt. László kórház* bővítése és a *Középülettervező Váll.* székházának tervezése.

Pazándok: a Rómaifürdő mellett fekvő középkori falu. Előzménye az egyik →*Pócsernik* nevű település. Határa egészen Békásmegyerig, ill. Tebeséig (mai Arany-hegy) kiterjedt. Hévizek hajtotta malmait a pilisi apát, a margitszigeti premontrei kolostor, a budavári beginák, a felhévízi Szentlélek-ispotály és az óbudai káptalan birtokolták, ill. pereskedtek rajtuk. Bérlőik között budai polgárokat találunk, és ők, valamint óbudai polgárok és megyeri parasztok vették bérbe rétjeit. A ~ szőlőhegyen 1378-ban egy pesti polgár szerepel birtokosként. A település nagy része azonban nem volt alkalmas szőlőművelésre, inkább a Duna menti mocsaras rétek, legelők jellemzőek. Emiatt hamar pusztává vált, faluként utoljára 1347-ben említik. A 15. sz.-ban gyakran Óbudához vagy Békásmegyerhez számították.

Pázmándy Margit (Budatétény, 1930–): építész, Ybl-díjas (1968, 1986). A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát (1952). A Középülettervező Int. építésze 1985-ig, az ált. építészet tanára a BME-n. A M. Építőművészek Szöv.-e mesterisk.-jának vez. építésze. A főv.-ban tervei alapján épült a *Hegyalja út 1. sz.* lh., a *Kútvölgyi úti Kórház* új rendelője és a kórház rekonstrukciója, a *Váci úti* volt *MSZMP-székház*.

Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Egyetem (V. Papnövelde u. 7.): a Pázmány Péter esztergomi érsek által 1635-ben Nagyszombatban alapított és 1777-ben Budára, 1784-ben Pestre helyezett egyetem *Hittudományi Kará*nak jogutódja. 1950-ben választották le az egyetemről és R. K. Hittudományi Akadémiaként folytatta működését. Hallgatói teológiai doktorátust nyerhetnek. 1990-től Hittudományi Egyetem. 1984 óta viseli Pázmány Péter nevét. 12 tanszékkel rendelkezik. A tanulmányi idő hat év. Levelező tagozata 1978 óta hároméves kurzusokban világiak képzését folytatja.

Pázmány Péter Tudományegyetem: →*Eötvös Loránd Tudományegyetem*

Pázmány Péter u.: →*Hess András tér*

Pázsit u. (II. Szilágyi Erzsébet fasor–Pasaréti út): **12. sz.:** földszintes, fatornácos ház (1899).

pecsét: kőbe vagy más szilárd anyagba vésett negatív ábrázolásnak valamely más anyagon (viaszon vagy fémen) előállított lenyomata. A városok ~-használata Európa-szerte a 12. sz. közepén kezdett kialakulni. *Buda* város első ismert ~je 1292-ből

származik. Az újabb kutatások szerint a kettős ~ a tatárjárás előtti város~ felhasználásával készült. Előlapján az Árpádok hétszer vágott címere és NOVI CASTRI PESTIENSIS SIGILLUM (A PESTI ÚJ VÁR PECSÉTJE) körirat látható, hátlapján a háromtornyos vár. A 15. sz.-ig Budának két ~je volt. A 15. sz.-tól – valószínűleg 1440 után – a város már négy ~tel rendelkezett. Az 1703. évi kiváltságlevél új címert állapított meg. Ezt a címert használta Buda a ~eken 1873-ig. *Óbuda* legrégibb ~jét a 15. sz.-ból ismerjük. A nyitott kapu feletti falromból az óbudai királynéi vár látképe emelkedik ki. Kétoldalt az Anjouk vágásos-liliomos és Erzsébet kir.-né sasos családi címere látható. Ezt a ~et használta Óbuda a 18. sz.-ban is, de ezzel egyidejűleg érvényben volt egy kisebb alakú ~nyomó O és B betűk között az Anjou-liliommal, O BUDA VAROSSA PECSÉTI 1723 körirattal. Hasonló ~et használt a város a 19. sz.-ban is. *Pest* első ismert ~je 1481-ből való. A város 1541-ig mindössze két ~et használt, mindkettő a város címerét, az egytornyú várat ábrázolta. 1703-tól 1873-ig a város ~jein az 1703. évi kiváltságlevél által meghatározott címer látható. A három város egyesítése után a főv. különféle hivatalainak ~jei az egyesítéskor elfogadott →*címer* rajza alapján készülnek.

Pécsi Márton (Budafok, 1923–): geomorfológus, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1965, r. 1976), állami díjas (1975), Széchenyi-díjas (1990). 1949-ben végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1950-től az ELTE Földrajzi Int. oktatója, 1958-tól egyetemi tanár. 1952-től az MTA Földrajztudományi Kutatóint.-ének munkatársa, 1965-től 1991-ig ig.-ja. Sokat foglalkozott a Duna-völgy kialakulásának történetével. Szerk. és részben írta a *Budapest és környékének geomorfológiája* (Bp., 1958) és a *Budapest természeti képe* (Bp., 1958) c. műveket.

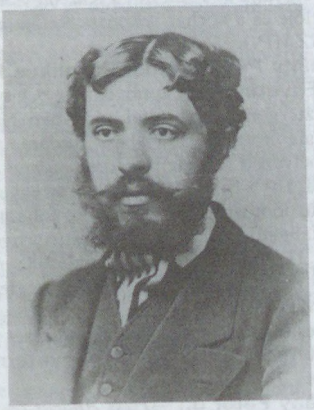

Pecz Samu

Pecz Samu (Pest, 1854–Bp., 1922): építészmérnök, műegyetemi tanár. Stuttgartban és Bécsben tanult. Hazatérve *Schulek* Frigyes és *Hauszmann* Alajos mellett dolgozott. 1887-től magántanár, 1888-tól haláláig ny. r. tanár a műegyetemen. Formanyelve a megkésett neogótika volt, korszerű belső szerkezeti megoldásokkal és égetett-tégla külső borítással. Jellegzetes alkotásai érdekes elemei a bp.-i városképnek: *unitárius templom és egyházközségi bérház* (V. Nagy Ignác u. 4., 1886–87), I. *Szilágyi Dezső téri ref. templom* (1892–95), *Központi Vásárcsarnok* az V. Fővám téren (1894–96), *ev. templom és gimn.* (VII. Városligeti fasor 19., 1905), a *Műegyetem könyvtára* (1909), *M. Orsz. Levéltár* az I. Bécsi kapu téren (1913–20). ~ szobra (Berán Lajos szobrász és Rerrich Béla építész alkotása) a Szilágyi Dezső téren áll.

Péczely Béla, *Pacher* (Bp., 1898–Bp., 1971): jogász, főv. főjegyző, művészeti író. 1919-ben lépett főv. szolgálatba, 1930-tól 1949-ig a közművelődési ügyoszt.-ban a múz.-ok, műemlékek, a könyvtárügy előadója volt. Szorgalmazta és segítette a főv. régészeti feltárásokat, a Bp.-i Történeti Múz. egyes részlegei kiállításainak megfelelő elhelyezését. 1949-től haláláig a VÁTI és az Orsz. Műemléki Felügyelőség munkatársaként részt vett az orsz. műemlékjegyzék elkészítésében. Bp. történetével foglalkozott, társszerzője a *Budapest szobrai és emléktáblái* (Bp., 1929) c. műnek.

Pedagógiai Filmgyár Rt.: ismeretterjesztő, oktatási s kulturális népnevelői filmek forgatására alakult intézmény. 1913-ban alapították a Kinizsi u.-ban, a későbbi *Kinizsi Mozi* ép.-ében. 1922-ben áll. kezelésbe került, 1927-ben átköltözött a *M. Film Iroda*, a későbbi *Bp. Filmstúdió* (Könyves Kálmán krt. 13–15., akkori Hungária krt.) műtermébe, s a két intézmény egybeolvadt.

Pegazus Rt. (V. Ferenciek tere 5.): 1989-ben alapították 231,2 millió Ft alaptőkével, spanyol érdekeltséggel. Nemzetközi tevékenységre jogosult utazásszervező és közvetítő. Lovas- és vadásztúrák specialistája, valamint szakmai programok szervezését vállalja váll.-ok, intézmények részére.

Peisner Ignác (Sebeskellemes, 1855–Bp., 1924): újságíró, a Pester Correspondenz, majd a Neues Pester Journal munkatársa. Színes képekben mutatta be a pesti emberek életét. – Bp.-i vonatkozású m.: *Hogy mulattak a budapestiek a múlt században* (Ország–Világ, 1900); *Budapest a XVIII. században* (Bp., 1900); *Képek a régi Pest-Budáról* (Bp., 1902). A *Budapest in Wort und Bild* c. mű Bp. történetére vonatkozó részének szerzője.

Pekáry-ház: →*Király u.* 47. sz.

Pékerdő (VIII. ker.): az 1820-as évek végén telepített akácerdő volt kb. a mai BKV Előre és az MTK pályák területén a *Hungária krt.*-nál. Szabályos négyszög alakban kb. 25 holdon terült el ÉNy–DK irányban egy homokbucka tetején. 1906-ban szó volt arról, hogy ide telepítik az egyetem *botanikus kertjét*, majd az 1920-as években az említett két sportpályát létesítették területén.

pellengér: kő- v. vasoszlop, amelyhez a kisebb vétségek elkövetőit kötötték közszemlére, büntetésül. A pesti ~ a 19. sz. elején a hajdani *Hal téren* (Erzsébet hídfő táján) állt, a budai ~ helye vitatott (Tabán ?).

PEN Club: →*Magyar PEN Club*

A Pénzjegynyomda épülete

Pénzes Antal (Hort, 1895–Bp., 1984): botanikus. Tanári oklevelének megszerzése után bp.-i isk.-kban tanított, 1950–60-ban az MTA vácrátóti botanikus kertjét vezette. 1942-ben megjelent munkája, a *Budapest élővilága* a főv. területén élő növények és állatok közösségét mutatja be. Számos cikket írt Bp. és környéke természeti kincseinek (János-hegyi ősbükkös, budai hegyvidéki-források, Káposztásmegyer, Remete-szurdok) megvédése érdekében. ~ kezdeményezte, hogy a Sas-hegyet természetvédelmi területté nyilvánítsák.

Pénzintézeti Központ, *PK.* (IX. Lónyay u. 38.): az 1916. évi XIV. tc. értelmében eleinte ideiglenes jelleggel, főképp a pénzint.-eknek az I. vh. utáni nehézségeken való átsegítése céljából alakított, de már az 1918. XV. tc.-kel állandósított pénzint., mely szövetkezetként alakult meg. A Horthy korszakban a ~ tagjai a pénzint.-ek és az áll.kincstár. A ~ eredeti hivatása a pénzint.-ek üzletvitelének és ügyvitelének figyelemmel kísérése, a hitellel való ellátása és tagjainál a revízió elvégzése, továbbá a felszámolások végrehajtása. – A ~ a szocialista korszakban különböző jogszabályok alapján egyes speciális pénzint.-i teendőket látott el és lát el ma is. Így a külföldön megnyílt hagyatékokkal szemben fennálló m. igények érvényesítését, valamint a m. tulajdonban lévő külföldi ingatlanok kezelését és értékesítését, továbbá a külföldiek mo.-i vagyonának devizális ellenőrzését végezte. A *Pénzügymin.* ill. az *MNB* megbízásából foglalkozott külföldi adósokkal szemben fennálló követelések behajtásával. Ellenőrzi az áll. váll.-ok felszámolásának lebonyolítását; kezeli a különböző jogszabályokkal hatáskörébe utalt letéteket.

Pénzjegynyomda (V. Markó u. 17.): elődjét *Magyar Pénzjegynyomda Rt.* néven a Pénzügymin. és az Art. Institut Orell Füssli zürichi cég 1922-ben alapította. Székháza 1924-ben épült fel. Addig a bankjegyeket az Állami Nyomdában berendezett üzemben állították elő. 1925-ben az MNB a svájci cég részvényeit megvásárolta, majd a rt.-t felszámolva a nyomdát *Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdája* néven saját kezelésébe vette. 1925-ben készítették az első pengő bankjegyeket és ettől kezdve 21-féle pengő bankjegyet állítottak elő, majd a II. vh.-t követően az inflációs bankjegyeket és 1946-ban az azokat kiváltó első forint bankjegyet, amit napjainkig hat újabb címlet követett. A Nemzeti Bank államosítása után a ~ önálló váll. lett. Itt készültek a háború utáni útlevelek, személyi igazolványok, valamint réz- és ofszettechnológiával bélyegek és értékpapírok, melléktevékenységként ügyviteli nyomtatványok. – A nyomda mai profilja bankjegyek, okmányok, értékpapírok, bélyegek, szigorú számadású nyomtatványok, ügyviteli és tájékoztató kiadványok készítése.

Pénzügyi és Számviteli Főiskola (XIV. Buzogány u. 10–12.): 1962-ben létesített felsőoktatási intézmény. Eredetileg *Felsőfokú Pénzügyi és Számviteli Szakisk.* volt, az 1970. évi 22. tvr. alapján mint ~ folytatja működését. Ekkor kapott új ép.-et is. Két kara van: 1. *Pénzügyi-Számviteli Kar* pénzügyi és váll.gazdálkodási szakkal, amely a váll.-ok, mezőgazd. üzemek, költségvetési intézmények, pénzint.-ek számára képez pénzügyi és számviteli szakembereket; 2. *Szervezési-Információfeldolgozási Kar* rendszerszervező szakkal, amelynek hallgatói a gépi adatfeldolgozásra, a gazd. folyamatok korszerű szervezésére és információfeldolgozásra, e tevékenységek folyamatainak az irányítására és fejlesztésére, az elektronikus adatfeldolgozó berendezések gépi programjainak az elkészítésére és használatára kapnak képesítést. A tanulmányi idő három év, a hallgatók a sikeres áll.vizsga után a képzés irányát feltüntető üzemgazdász oklevelet kapnak. – A főisk.-nak 1971-től kihelyezett mezőgazd. szakos tagozata működik Zalaegerszegen, 1972-től pedig ip. szakos tagozata Salgótarjánban.

Perci és Schacherer cég: →*Villamosszigetelő és Műanyaggyár*

Pereházy Károly (Pilisvörösvár, 1921–): építész. A bp.-i műemlékép.-ek helyreállításának lebonyolítását vezette 1957–81 között. Számos tanulmányt és könyvet publikált Bp.-ről, továbbá a hazai és külföldi kovácsoltvas-művesség köréből. Bp.-i vonatkozású m.: *Tabán* (Bp., 1971); *A régi Óbuda* (Bp., 1975); *A városliget* (Bp., 1978); *A Várnegyed* (Bp., 1979); *A régi Belváros* (Bp., 1982). Szerkesztője és részben szerzője a *Régi házak Pest-Budán* (Bp., 1976) és a *Vendégváró régi házak* (Bp., 1979) c. köteteknek.

peremvárosok sajtója: 1950-ben a főv.-hoz csatolt városok korábban önálló települések voltak, s a századfordulótól kezdve – a vidéki városokhoz hasonlóan – helyi lapokat adtak ki. – Elsősorban a helyi eseményekkel foglalkozó, vegyes tartalmú hetilapnak volt számottevő szerepe a település életé-

ben. A legkorábban *Újpest*en indult meg a rendszeres lapkiadás: Újpest (1884–85), Újpest és Vidéke (1885–87), Újpesti Ellenőr (1887–94), Újpesti Hírlap (1891–1919), Újpesti Közlöny (1891–1904), Közérdek (1896–1906), Szabad Hon (1907–12), Ellenzéki Hírlap (1908–19), Újpest (1907–10), Újpesti Napló (1909–36), Újpest és Környéke (1910–19), Újpesti Közlöny (1910–22), Újpesti Figyelő (1911–17), Újpesti Hírlap (1919–29), Független Újság (1921–44), Budapestvidéki Újság (1926–38), Szabad Újpest (1945–48), Független Nemzet (1946–48), Jövő (1946–48), Észak Pestkörnyék (1949). *Pestszenterzsébet*en (korábbi nevén Erzsébetfalván) 1894-ben indult az első hetilap, az Erzsébetfalva és Vidéke (1894–95), ezt követte az Erzsébetfalvai Közlöny (1896–97 és 1906–20), az Erzsébetfalva és Környéke (1914–26), a Közlöny (1924–34), a Pesterzsébeti Újság (1926–38), a Pestszenterzsébeti Közlöny (1939–44), a Pesterzsébet (1946–48) és az Erzsébeti Barátság (1947–48). *Kispest* egy ideig a közigazgatásilag sokáig hozzátartozó Pestszentlőrincet (Szentlőrincet) is képviselte lapjaival. Az itteni helyi sajtó a Kispesti Hírlappal (1895–96) indult, ennek folytatása volt a Kispest-Szentlőrincz (1896–98). A további jelentősebb lapok: Kispest (1898–1900), Kispest-Szentlőrinczi Lapok (1898–1901 és 1905–14), Kispest-Szentlőrinczi Friss Újság (1901–1903), Közérdek (1908–15), Kispesti Hírlap (1916 és 1919–22), Kispesti Hírek (1921–24), Kispest-Szentlőrinc (1922–35), Kispesti Híradó (1926–29), Kispesti Napló (1928–30), Nemzeti Hírlap (1928–31), Kispesti Figyelő (1930–31 és 1935–38), Kispest (1947–48), Kispesti Néplap (1948), Dél-Pestkörnyék (1949), Kispest Népe (1946–48). *Pestszentlőrinc* 1909-ben vált önállóvá Kispesttől, az első önállóan megjelent lapja a Pestszentlőrincz (1912–13) volt. Említésre méltó a Pestkörnyéki Újság (1925–38), a Pestszentlőrinci Hírlap (1928–39), a Szabad Lőrinc (1946–47), végül az Új Lőrinc (1947–48). A századvégen rohamosan fejlődő *Rákospalota* is megteremtette saját sajtóját, amely szoros kapcsolatban volt a szomszédos Újpesttel. Az első lapok a Rákospalota és Vidéke (1897–1900), a Rákospalotai Közlöny (1901–02), majd a Palotaújpest (1912–14), a Rákospalotai Hírlap (1912–13), a Rákospalota (1914–18), a Rákospalotai Újság (1939–40), a Rákospalotai Munkás (1945) és a Rákospalota (1947–48). *Rákoskeresztúr* önálló lapjai: Rákoskeresztúr (1897) és a Rákoskeresztúr és Vidéke (1903–04). A belőle leszakadt *Rákosligeté* pedig a Rákosvidéki Hírlap (1910–16) és a Rákosliget (1914). A budai oldalon *Budafok* volt a kezdeményező az önálló sajtó terén. Lapjai: Budafok és Vidéke (1899–1904 és 1911–13), Budafoki Hírlap (1909–10), Budafok és Vidéke (1926–35), Budafoki Hírlap (1939–44), Budafok Népe (1947), Barátság (1947–48). Századunk első évében indult meg *Rákosszentmihály*on a hosszú életű Rákos Vidéke (1901–38). Ezt követte a Rákosvidéki Független Hírlap (1910–11), a Rákosvidéki Új Nemzedék (1919–22) és a Közérdek (1931–34). *Soroksár*on az első lap a Soroksári Hírlap (1909–10) volt, ezt csak sokára követte a Pestvidéki Szózat (1933–38). A Rákospalotától 1909-ben különváló *Pestújhely* már önállóságának második évében megindította a helyi sajtót. Nevesebb lapok: Pestújhely (1910–16), Pestújhelyi Közlöny (1911–12), Pestújhelyi Hírlap (1911–12), Pestújhelyi Újság (1922–24), Pestújhelyi Újság-Nagybudapest (1934–38). *Cinkota* és a belőle önálló községekké alakuló *Mátyásföld* és *Sashalom* részben közös, részben önálló lapjai: Cinkota és Környéke (1915–18), Rákosi Szántó (1920–38), Pestvidéki Hírlap (1922–23), Pestkörnyéki Hírlap (1929–38) és Rákosi Hírlap (1931–40). *Békásmegyer* és *Csillaghegy* a szomszédos településekkel (Budakalász, Szentendre, Pomáz) közös lapokkal jelentkezett: Pilishegyvidéki Hírek (1927–42) és Szentendre–Pilishegyvidék (1941–44). Későn alakult ki a helyi sajtó *Csepel*en, az 1919-es Proletár után csak jóval később indult a Csepeli Hírlap (1935–37) és a Csepeli Újság (1939–44). Nem sokkal a II. vh. előtt önálló lapja volt *Nagytétény*nek is: Nagytétényi Újság (1936–39). A pol. és társ. hetilapok mellett (részben azok melléklapjaként) jelentek meg a peremvárosokban élclapok is: pl. a kispesti Darázs (1898–1901). Irodalmi folyóiratok elsősorban Újpesten-Rákospalotán találtak otthont: pl. Társadalmi Lapok (1897–1902), Opál (1923–31), Horizont (1927). A pestkörnyéki településeken az eddig említett lapok mellett jelentek meg egy.-i, egyházi, üzemi és szaklapok is. Volt több olyan lapvállalkozás, amely több település közös lapja kívánt lenni. Ilyen volt a Budapest és Környéke (1907–08), majd ugyanezzel a címmel egy újabb lap (1929–43) és a Főváros és Környéke (1932–37).

Perényi Imre (Bp., 1913–): építész, egyetemi tanár, Ybl-díjas (1956). Moszkvában végezte a műszaki egyetemet, itt dolgozott 1934-től 1955-ig különböző tervezőint.-eknél mint mérnök. 1945-ben hazatért. Az FKT oszt.vez.-je (1945–48), majd az Építésügyi Min.-ban főoszt.-vez. 1951-ig. Ő hozta létre a tervezőint.-eket. 1956–60 között Bp. főépítésze. 1964–68-ban építésügyi min.h. 1951-től a BME városépítési tanszékének tanára. 1948–49-ben pályanyertes terve alapján az *Építőip. Dolgozók Szakszervezeti Székház*ának (Városligeti fasor és Dózsa György út sarok) társtervezője (Gádoros Lajos, Preisich Gábor, Szrogh György mellett). Irányításával készült el Bp. és környékének ált. rendezési terve (Heim Ernővel és Preisich Gáborral). – Bp.-i vonatkozású m.: *A városépítés története* (Bp., 1961); *A korszerű város* (Bp., 1967); *Városi környezet – városépítészet* (Bp., 1975); *Korunk urbanisztikája* (Bp., 1979).

Pergőképek: amatőrfilmes szaklap, mely megszakításokkal (1934–36 kivételével) 1931–44 között jelent meg. Gimesi Nándor és Rubinstein József szerk. A lap sajátos profilja mellett színvonalas játékfilm-ismertetéseket, kritikákat is közölt.

Perlhühngasse: →*Gyulai Pál u.*

Perl-kenyérgyár Rt.: →*sütőipar*

Pesold Ferenc (Újpest, 1915–Bp., 1974): író, újságíró. 1945 előtt munkás volt. 1949-től a Népművelési Min.-ban a kultúrházak szervezője. 1954-től a *Népművelés* c. folyóirat szerk.-je, 1957-től az Esti Hírlap rovatvez.-je. Regényeiben a külvárosok, főleg Újpest világát ábrázolta. – *M. Egy városi kultúr-*

otthon életéből (Bp., 1954); *Újpesti ház* (Bp., 1961); *Tizenöt deka kenyér* (Bp., 1962).

Pest: régi település, majd város a Duna bal partján. Magja a Duna egy Ny-i kanyarulatának az ívében alakult ki, kb. a mai →*Belváros* területén. A folyónak ez a partja mocsaras, bozótos síkság volt; viszont a jó átkelőhelyek már a legrégebbi időkben is élénk forgalmat bonyolítottak le. – A rómaiak a mai Belváros (Március 15. tér) területén erődöt építettek (→*Contra Aquincum*). A tábor viszonylag épen átvészelte az egész népvándorlás korát, a honfoglaló m.-ok még használható állapotban találták. A ~ elnevezés bolgár eredetű. Jelentése *kemence* (sütő, égető, mészégető) v. *barlang*. Mivel a kora középkorban a Dunának nemcsak bal parti részét jelölték ezzel a névvel, hanem a jobb parton is így neveztek egy települést (→*Kisebb Pest*, →*Alhévíz*, →*Kelenföld*), elképzelhető, hogy a szó a Gellért-hegy környékére utal. A kétparti ikertelepülés jellegzetes megtelepedési forma a középkorban a mai Bp. területén, és ~ ilyen formáját indokolja a közöttük húzódó nagy fontosságú dunai átkelőhely. – A honfoglalás korban ~ területe a fejedelmi szállásterülethez tartozhatott, Taksony fejedelem mohamedán kereskedőket és szolgálóikat telepítette a ~i várba. Kialakulása topográfiailag a római *Contra Aquincum* romjaihoz kapcsolódott. A honfoglalás kori mohamedán népesség és lakhelyük régészeti nyomai eddig nem kerültek elő, a legkorábbi emlékek a 11. sz. második feléből származnak. – Történeti forrásban először 1061-ben szerepel, amikor a zselicszentjakabi apátság alapítólevelében említik, mint ~ szigetet és ~ helyet. Egy másik korai forrás, a Gellért-legenda szerint az 1046-os pogánylázadáskor a csanádi püspök, több más egyházi személyiség és Szolnok ispán menekülésük közben a ~i révnél akartak átkelni. Ekkor szenvedett mártírhalált *Gellért*. A budai oldalon meghalt püspököt először a ~i →*belvárosi plébániatemplom* helyén vagy közelében álló egyházban temették el. Ennek azonban régészeti nyomai máig nem azonosíthatók egyértelműen. – A korai település nyomai az Egyetem tér és a Szerb u. területén kerültek felszínre. Több korai temető helye is ismert, így a Március 15. tér, és a Károlyi-kert helyén, valamint a római tábortól É-ra kerültek elő sírok. – A 12–13. sz. fordulóján a ~et alkotó több egymás melletti települési magnál szabályozás figyelhető meg, ami a későbbi településképet is meghatározta. Az Egyetem tér D-i oldalán húzódott az Alföld (Kecskemét, Szeged) felé vezető széles országút városi része, amelyhez két széles, a Dunához vezető u. csatlakozott. Itt a korábbi laza beépítéssel szemben zárt településkép alakult ki a 12. sz. végén felépült templom körül. Ez a későbbi →*Szenterzsébetfalva* (Szentfalva) település kezdeménye. Ugyanezen részhez kapcsolódott a *pesti domonkos kolostor*. Az Árpád-kori ~ központja ettől É-ra, a Március 15. tér környékén alakult ki, ahol szintén belső településátrendeződés figyelhető meg a 12. sz. második felétől, összekapcsolódva a város plébániatemplomának átépítésével. Erre az időre az egykori római tábor belső ép.-ei már eltűntek, csak a tornyokkal megerősített külső fal emelkedett a 13. sz.-i felszín fölé. A templom melletti teret kőházak övezték, a D-i oldalon egy nagyméretű világi ép. maradványai kerültek elő. Már ebben az időszakban is megtalálható a →*pesti városfalak* legkorábbi fázisa. – ~ Árpád-kori fejlődésének legfontosabb időszaka a 13. sz. eleje, ami szorosan összefügg II. Endre pénzügyi pol.-jával. Az izmaelita (mohamedán) kereskedők és pénzemberek jelentős gazdagságra tettek szert, kir. jövedelemforrásokat vettek bérbe. A város gazd. fontosságát mutatja a pesti vámjövedelmek nagysága, és az azok megszerzésére tett kísérletek Imre és II. Endre alatt. – Erre az időszakra tehető a városprivilégium megszerzése is, amely eredeti formájában nem maradt fenn, a tatárjáráskor elpusztult. 1244-es átírásakor ~ újabb kiváltságokat kapott. A privilégium II. Endréhez kapcsolását az is indokolja, hogy ~ legkorábbi pecsétje, amely 1292-ből származik, II. Endre címerét mutatja. – A város lakossága többféle etnikumból állt. A magyarok és izmaeliták mellett németek is lakták, akiket egy 1240-es oklevél megkülönböztet: Pesten németek, Kisebb Pesten (minor Pest) szászok éltek. Az előbbiek az 1220-as években telepedhettek le, és kereskedők, kézművesek voltak. Több gazdag, távolsági kereskedelemmel foglalkozó polgár szerzett Buda környékén szőlőbirtokokat a 13. sz. közepén. Közülük az egyik leggazdagabb, Werner, →*Újbécs* területén építtetett palotát. – ~ fejlődését a tatárjárás törte meg. A IV. Béla által befogadott kunok uralkodója, Kötöny, családjával és főembereivel egy ~i palotában lakott, és itt ölték meg Frigyes osztrák hg. emberei és a pesti polgárok, mivel a tatárok emberének tartották. Ezt a kunok véresen megtorolták. Rogerius szerint a tatárveszély hírére további erődítéseket készítettek a város körül, de ez sem volt elegendő a tatár támadás elhárítására. Az ide menekült lakosság jelentős része elpusztult, köztük azok is, akik a domonkos kolostorban kerestek menedéket. A város leégett, és ennek a pusztulásnak a nyomait ~ egész területén megtalálták a régészeti feltárások során. A tatárjárást követően IV. Béla ~ lakosait áttelepítette a budai Várhegyen létrejövő új városba, de a bal parti település sem néptelenedett el, mert megkezdődött az újjáépítés. A város azonban korábbi jelentőségét már soha nem tudta visszaszerezni, bár kedvező földrajzi helyzete kereskedelmi központként fenntartotta. A tatárvész utáni újjáépülést jól mutatja a plébánia megújulása, a domonkosok visszatérése, és a *pesti ferences kolostor* létrejötte. Nagy fejlődésnek azonban nincsen nyoma, a városfalat sem újították meg. – Ebben az időszakban a →*margitszigeti apácakolostor* egyre nagyobb jövedelmekre tett szert, és ezért összetűzésbe került a ~i polgárokkal, így például Újbécs kapcsán. – A város csökkenő jelentőségét mutatja, hogy az Anjou uralkodók számottevő várospol.-jában alig kapott helyet, és nem ismerünk nagyobb kir. építkezést sem ~ről. Zsigmond alatt némiképp megváltozott a helyzet, amit a plébániatemplom átépítése, és a mellette levő teret övező ép.-ek átalakítása mutat. Ekkor építették át azt az ép.-et is, amely valószínűleg a városháza volt. Beépült az egykori római tábor egész területe, és a külvárosokban is folytak építkezések, így Újbécs területén is. A Szentföldre utazó

Bertrandon de la Brocquière a városban lakó franciákról és az általuk ezen a területen emelt toronyról is beszámol. – Zsigmond várospol.-jának hatására a gazdagodó ~i polgárság egyre inkább függetlenedni akart Budától, amelynek közvetlen beleszólása volt a város irányításába, amint arról a *Budai jogkönyv* is beszámol. 1413–29 között ~ kiváltságokat szerzett bírájának és városi tanácstagjainak megválasztására. – A város gazd. jelentőségét az állatkereskedelemben betöltött szerepe növelte. Az alföldi ridegtartású állatok egyre nagyobb mennyiségben leltek piacra Nyon, és ebbe a kereskedelembe kapcsolódott be ~. Gazdag polgári birtokokat szereztek, itáliai és Ny-i kereskedőkkel álltak kapcsolatban. Budával és Óbudával összehasonlítva viszont sokkal kevesebb kézművest ismerünk ebből az időszakból. – A város második fénykora Mátyás uralkodása idejére esett. Abban az időben teljesen függetlenedett Budától, 1443–78 között több lépésben újabb jogokat szerzett a városi vezetők kiválasztásában. Fontosságát tekintve a források Buda után említik, és az új, a korábbi külvárosokat is részben körülzáró városfalak kiépülése is jelzi fejlődését. A plébániatemplomot is átépítették, és új oltárok készültek. A *ferences kolostor* körül új városközpont kezdett kialakulni, valószínűleg Mátyás városi háza is ennek közelében volt. A korábbi külvárosok és a városmag közötti üres területek is kezdtek beépülni, bár ott kevés volt a kőép. Török kori források megőrizték a késő középkori u.-k elnevezésének egy részét. A legfontosabbak a *Búza piac*, *Bécsi u.*, *Szent Péter u.*, *Hatvani u.*, *Zsidó u.*, *Szent Miklós u.*, *Nagy u.*, *Szél u.* lehettek. Emellett ismert még a *Széna piac* és a *Kalácssütő u.* is. A plébániatemplom melletti téren állottak a legszebb ép.-ek, és ehhez kapcsolódott a Nagy u., a mai Váci u. középső szakasza. A városhoz csatolt Újbécs területén szintén jelentős építkezések folytak a 15. sz. második felében. – ~ fejlődése a 16. sz. elején is folytatódott, az állatkereskedelem központjává vált. A város melletti mezők, legelők biztosították a nagy tömegű állat időszakos itt-tartását. Ehhez kapcsolódott a bőrkereskedelem és az egyre növekvő jelentőségű borszállítás. A 15. sz. közepétől a kézműves ip. is nagyobb fontosságot kapott Pesten. A cipészek 1444-es céhszabályzata a legkorábban ismert, a későbbi pedig az 1529-es ötvösszabályzat. Összesen 11 céhre és 27 szakmára van adatunk. A kézművesek egyre nagyobb szerepet kaptak a városi vez. rétegben is, de a legerősebb patrícius csoport továbbra is a gazdag távolsági kereskedőkből állt. – A késő középkori ~ fejlődését a török hódítás szakította meg. 1526-ban a várost is elfoglalták a törökök, de azután még visszatértek lakói. 1541. aug. 21-én véglegesen török kézre került ~. Ezt követően egyre csökkenő jelentőségű település volt. Egyszerű városfal vette körül, amelyhez a Duna felőli oldalon palánk is csatlakozott. A város belső szerkezete nem változott lényegesen, a török lakóegységek, a *mahallék*, a középkori u.rendszerhez igazodtak. Több templomot átalakítottak dzsámivá, de a belvárosi plébániatemplomot sokáig használhatták a keresztények. Két török kolostorról, *tekké*ről, és két *fürdő*ről is van adatunk, de más jelentős ép.-et nem emeltek a törökök. A budai pasák a 16. sz.-ban gyakran tartózkodtak Budán, számos levelet kelteztek a városból, de palotájuk nem ismert innen. A törökökkel együtt más idegen, elsősorban balkáni népcsoport is megtelepedett ~en, és új kézműves ip.-okat is meghonosítottak. A török kori ~en a késő középkori ép.-ek folyamatosan romlottak, a Buda elleni ostromoknál minden alkalommal felégették ~et. A romokat gyakran fa- és tapasztott vessző-szerkezetekkel hozták rendbe, és a város néhány területe ezért törökös városképet kezdett felvenni. A város pusztulása nem volt teljes, még az 1680-as években is voltak lakói. A török uralom végére azonban romos, elhanyagolt, jelentőségét vesztett településsé sorvadt. – 1686-ban az egyesült keresztény seregek visszafoglalták a töröktől ~et. – Megkezdődött a megsanyargatott, elpusztított város újjáépítése. A törökkel együtt eltakarodott a városból a megszállók vegyes összetételű segédhadának, a Balkánról idehúzódott tarka jövevényseregnek egy része: ezek helyére főleg kat. németek költöztek a megritkult lakosságú városba. 1703-ban ~ szabad kir. városi kiváltságlevelet kapott. Ez a földesúri kötöttségtől való részleges szabadulást jelentette. A 18. sz. közepén az osztrák örökösödési háború gazd. fellendülést hozott ~nek; a polgárság gazdagodott, a város gyorsan terjeszkedett. Az eddig fontos mezőgazd. jelentősége háttérbe szorult; növekedett a céhes ip., de leggyorsabban a kereskedelem fejlődött. Társ. vonatkozásban ennek az volt a következménye, hogy a város egyre jobban vonzotta a környékbeli jobbágyfalvak lakosságát arra, hogy ide járjanak dolgozni. A pesti társ. egyre jobban differenciálódott. A gazdagodó polgárság érvényesíteni akarta jogait a szűk vezető réteggel szemben. – A 18. sz. végének, a 19. sz. első felének jellemzője ~ gazd. életében az volt, hogy a város bekapcsolódott a rendszeres vasúti és gőzhajózási forgalomba. 1820-ban megindult a Duna szabályozása; 1831-ben megindult a gőzhajózás ~ és Bécs között; 1846-tól megépültek az első vasútvonalak. A sugárirányban fejlődő vasúthálózat még fokozottan ~ felé irányította az ország gazd. vérkeringését. A ~i kereskedelem egyre élénkebb lett; ~ az ország kereskedelmi központjává vált. A 18. sz. végén és a 19. sz. elején a céhrendszer és a vámrendszer nehézkes volta nem tette lehetővé a korszerű nagyip. kifejlődését. Az 1830-as évektől kezdve azonban a kereskedelmi tőke, az élénkülő forgalom megindította a tőkés nagyip. kezdeteit. ~ lett ennek mo.-i központja. 1840-től tv. biztosította a gyáraknak azt a jogot, hogy szabadon alkalmazhassanak szakmunkásokat. A város gyors növekedését mutatja a lakosság számának az emelkedése; hetvenöt év alatt megtízszereződött, s 1850-ben 128 ezer lakosa volt. Ennek az időszaknak két nagy természeti katasztrófáját kell megemlíteni: 1799-ben az áradás romba döntötte a Ferencvárost, 1838. márc. 13-án a jeges ár elöntötte ~et. – Az 1848–49-es szabadságharccal (→*1848–49-iki forradalom és szabadságharc*) zárult ~nek az a töretlen fejlődési korszaka, mely a török iga alól való felszabadulás kor kezdődött. Az 1849-es katonai megszállás után a némaságba dermedt ~en megindult a megtorlás gépezete. Az *Újépület* udvarán ki-

végezték Batthyány Lajost, de ezrével hurcolták börtönbe ~ iparosait, diákjait, polgárait. Börtönné változtatták az Újépületet és fenyegető erődrendszer terveit dolgozták ki, amelynek a Citadella csupán egyik kiemelkedő pontja lett volna. A várost katonai főbiztos irányította és az ostromállapot csak 1854. máj. 1-jén szűnt meg, amikor lojálisabb községtanács vette át ~ irányítását, de a város u.-in továbbra is rendőrök cirkáltak. – A fölemelkedés első jelei a gazd. élet területén jelentkeztek. A Dunán az 1830-as években az evezős hajókat a korszerűbb gőzhajók váltották fel. Kikövezték a Duna-part egy szakaszát, épült az újpesti téli kikötő. Már a kiegyezés éve előtt megépültek a ~et érintő vasútvonalak. ~i központtal kiépült a m. távíróhálózat. Az áruforgalmat még a reformkorból ismert négy nagy vásáron bonyolították, de az irányítást már az alkuszok testülete tartotta kézben. ~ hatalmas tömegű gabona, bőr, bor, élőállat fogadását és továbbítását végezte. A mezőgazd. termékek kereskedelme föllendítette az iparcikk-kereskedelmet. 1854-ben megalakult a *Lloyd Társaság*, 1864-ben a Lloyd ép.-ében megnyílt az *Áru- és Értéktőzsde*, amely 1873-ra saját székházába költözött. – 1853 után fokozatosan átalakult az ip. szerkezete. Kifejlődött a gyári méreteket elérő élelmiszer-, a fa-, építő-, a vas- és fémip. A céhrendszer kereteit a szabad kisiparosok sokasága feszegette. 1850-ben Pest-Budán (nagyobb részben ~en) 4210 kézműiparos 125 féle ip.ágban tevékenykedett. Megnőtt a vendéglátóip. jelentősége. 1872-re megérett a helyzet a céhrendszer eltörlésére. – ~ élelmiszerellátásáról a várost félkörben ölelő majorságok, szőlők, szántók tulajdonosai gondoskodtak. – ~nek 1851-ben 172 935, 1857-ben 191 796, 1869-ben pedig 269 293 lakosa volt. A pest-budai előrósi övezet 15 településében (Újpest, Káposztásmegyer, Rákospalota, Szentmihálypuszta, Cinkota, Rákoskeresztúr, Rákoscsaba, Soroksár, Szentlőrincpuszta, Csepel, Tétény, Promontor (Budafok), Albertfalva, Békásmegyer, Pesthidegkút) 1850-ben 19 940, 1869-ben pedig 31 374 volt a népesség száma. – A régi városfalakon túllépő ~ fejlesztését a *Szépítő Bizottmány* irányította, de 1850-től a városképet lényegében az id. Hild József alakítja. 1850–70 között fölépült az „emeletes ~". 1856-tól elterjedt a gázvilágítás, 1866-ban megindult a *lóvasút*, amelynek vonalai hamarosan behálózták ~ lakott részét. – A hirtelen zsúfolttá vált város közeü.-e még elmaradott volt. Kevés volt az orvos, a kórház, elmaradott a köztisztaság. Gyakoriak voltak a járványok, a csatornázás, a közvágóhidak és a szervezett köztisztaság hiányában. Szervezetlen volt a tűzvédelem, ezért gyakoriak voltak a tűzvészek. A szükséges szolgáltatások fejletlensége vagy hiánya mellett is kialakult ~ nagyvárosias és orsz. központi jellege. Népessége gyorsan nőtt, és a növekedést részben a környező falvak táplálták. – Fölgyorsult a társ. rétegződés. Kialakult az egységes nagypolgárság, jelentős az arisztokrata és dzsentri réteg. A kisip., a kiskereskedelem, a vendéglátóip. termeli a kispolgárságot. Leggyorsabban a munkások, a szolgák, a bevándorló nincstelenek tömege nőtt. A lakosság zömében nem m. Az idegen népcsoportok között legnagyobb a németek aránya. Azonban az abszolutizmus elleni harc, a kiegyezésért vívott küzdelem a vegyes összetételű tömegből a magyarságát hangsúlyozó lakosságot formált, amely már a minél szabadabb Mo. egyesített főv.-ának, *Budapest*nek a megteremtését kívánta, ami 1873-ban a három város – Pest, Buda és Óbuda – egyesítésével következett be.

Pest: →*Az Est*

Pest-Bécsi Hajóvontató Társaság: 1868-ban alakult meg a hajózási konjunktúra során, és átvette a Pesti Vontató Gőzhajó Társulat néhány hajóból összetevődő állományát és az újpesti kikötőöbölben fekvő telepét. Főleg bérelt uszályhajók vontatásával, teherszállítással foglalkozott. 1871-ben felszámolt, hajóit a *DGT* vásárolta meg.

Pest-Budai Dalárda: 1857-től működő amatőr dalegylet. Vez.-je Thill Nándor karnagy volt. Első „dalestélyét" 1865. márc. 19-én adta, ezután hamarosan feloszlott.

Pest-Budai Emléklapok: →*História*

Pest-Budai Hangászegyesület: az első főv. zenészegyesület. 1836-ban alakult, első elnöke a zenebarát *Schedius* Lajos, egyetemi tanár, első karmestere *Urbani* Frigyes Ágost volt. Az alakulás évétől rendszeresen tartott hangversenyeket a német színház ép.-ében, s ezeken a nagy klasszikusok (Beethoven, Haydn, Händel, Mozart, Rossini stb.) mellett a kortárs m. zeneszerzők (Erkel, Doppler, Mosonyi, Volkmann stb.) műveit is bemutatta. A szimfonikus művek mellett kórusműveket is előadott, s hogy ehhez megfelelő énekesek álljanak rendelkezésére, 1840-ben énekisk.-t szervezett, amely zenei tagozatokkal kiegészülve a →*Nemzeti Zenede* alapja lett, s 1867-ig a *Pest-budai Hangászegyleti Zenede* néven működött. 1851-ben a Hangászegylet és az énekisk. egyesült, az egylet megszűnt, ill. isk.fenntartó testületté alakult át. – *Irod.* Isoz Kálmán: A Pest-budai Hangászegyesület és nyilvános hangversenyei (1836–1851) (Tanulmányok Budapest múltjából. III. kötet, Bp., 1934.)

Pest-Budai Munkásképző Egylet: a főv. munkásság egyik első szocialista szervezete. Megalakulását 1869. aug. 9-én az önsegélyező irányzat polgári liberális vezetői segítették; tiszteletbeli elnöke Horn Ede publicista lett. Az alapszabályok szerint önsegélyező, pol. célkitűzést mellőző szervezet volt. Azok a munkások csatlakoztak hozzá, akik a gazd. harc és a segélyezés elhanyagolása miatt szembefordultak az →*Általános Munkásegylet*tel. 1870. máj. 29-én csatlakozott az Internacionáléhoz. A ~ 1870. ápr.-ban létrehozta az Ált. Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztárt. A belügymin. 1870. dec. végén feloszlatta. Újjászervezése nem sikerült, ezért tagjai 1871. máj.-ban beléptek az Ált. Munkásegyletbe.

pest-budai nagy árvíz: a főv. történetének legnagyobb árvízkatasztrófája. A Duna mo.-i középső szakaszát ez időben már részben szabályozták – 96 km-rel rövidítették meg útját –, Pest-Buda alatt azonban változatlanul szétterült a folyó és zátonyos volt. 1837. dec. 16. után meglehetősen magas víznél indult meg a zajlás. Az új átvágásokban torlaszok keletkeztek, és 1838. jan. 6-án *Tétény* és *Budafok* egyes részei 60–90 cm-es víz alá kerültek. Apadás

A Kálvin tér az 1838. évi árvíz idején

után, jan. 13-án beállt a folyó. Kemény hidegek után febr. 25-én indult meg az olvadás, esőkkel kísérve. Pesten várható volt az áradás, ideiglenes töltést húztak a Duna partján, és csónakokat készítettek elő. Az áradó víz jégtorlaszokat képezve és sodorva érkezett Pest felé. Márc. 13-án kiáradt már a *Vízivárosban*, éjjel Pesten áttörte az ideiglenes gátat a *Belvárosnál* és a váci gátat a külső *Terézvárosban*. 14-én a *Csepelszigetnél* hatalmas torlasz keletkezett, a víz alulról elöntötte a *Ferenc-* és *Józsefvárost*. Márc. 15-én a kétfelől érkező ár összeért. Megmozdult a soroksári torlasz, de Budafoknál újabb keletkezett. Este 11 órakor 1029 cm-rel tetőzött a víz *Óbudán*, ill. Budán, a mai Bécsi út–Margit krt.–Kapás u.–Iskola u.–Fő u. vonaláig terjedt az árvíz, Pesten a víz határait nagyjából a mai Podmaniczky u.–Dózsa György út saroktól a Haller–Telepy u. sarokig húzható É–D-i irányú vonal jelzi. A víz mélysége 0,5–3 m között volt. A pusztulás mértéke így összegezhető:

	Összedőlt házak		Erősen rongálódott házak	
	száma	%	száma	%
Belváros	70	10,1	169	24,3
Lipótváros	71	18,0	67	17,0
Terézváros	881	58,7	404	23,3
Józsefváros	891	71,0	115	9,2
Ferencváros	438	82,8	72	13,6
Tabán	21	2,3	27	2,9
Víziváros	28	3,6	150	19,4
Országút és Újlak	155	19,6	85	10,8
Óbuda	397	52,1	274	36,0
Albertfalva	39	100,0	–	–
Budafok	63	15,7	–	–
Csepel	105	94,7	–	–
Nagytétény	19	kb. 10,0	–	–

A ~nek 153 halálos áldozata volt. Az események során példáját adta az önzetlen segítőkészségnek Wesselényi Miklós, Ráday Gedeon, Eötvös József, Landerer Lajos stb. A gyenge közbiztonság miatt azonban harácsolás, sőt fosztogatás is volt. A talpraállás a kir. biz. irányítása mellett szétosztott, nemzeti és nemzetközi gyűjtésből származó kb. 1 millió ezüst Ft értékű segéllyel kezdődött. Az újjáépítés pozitívuma, hogy az új házak szilárd alapokon, felemelt talajszinten épültek, a viskók a Belvárosból és a belső külvárosokból eltűntek. *Albertfalva* egységes tervek

Rajzos híradás az 1838. évi árvízről

Az 1838. évi nagy árvíz (gr. Forrai I. vízfestménye)

szerint, *Csepel* új, védett helyen épült fel. Negatívuma, hogy a lehetőségeket nem használták fel egy nagyobb városrendezésre. – *Irod.* A Pest-budai árvíz 1838-ban (szerk. Némethy Károly, Bp., 1938); Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Pest-Buda Mozi (IX. Dési Huber u. 25.): 1973. aug. 18-án megnyílt filmszínház. A 488 főt befogadó ~ 21 millió Ft építési költséggel, másfél év alatt készült el.

Pest, Buda városi városkapitányi hivatal: a kapitányi hivatalt 1769-ben szervezték. A sérelmeket, panaszokat, tettleges bántalmazásokat, erőszakoskodásokat a ~hoz kellett bejelenteni, ahol a kisebb ügyekben a városkapitány ítéletet hozott, míg a nagyobb rendészeti és bűnügyeket a tanácshoz tette át. Azonban a tanács által hozott büntetőítéleteket is ő hajtotta végre. Felügyelt a közbiztonságra, gondoskodott a város tisztaságáról, ellenőrizte a városban tartózkodó idegeneket és végrehajtotta a tanács pol. jellegű rendeleteit. A külvárosi bíróságok is alája voltak rendelve. – A kapitányi állást választás útján töltötték be a *belső tanács* tagjai közül. Később külön, választás útján betöltendő városkapitányi állást szerveztek. A városkapitány alá tartozott a ~ a jegyzővel és írnokokkal, továbbá a rendőrtisztek, altisztek (strázsamesterek, őrmesterek, káplárok) és a legénység. Ez utóbbiak száma a múlt század első felében Pesten mintegy 120 fő volt. Budán ennek a fele. 1849. jún. 24-én Szemere Bertalan belügymin. Buda, Pest, Óbuda egyesítésének kimondásával egyidőben elrendelte az említett városok rendőrségének államosítását, rendeletét azonban a szabadságharc bukása miatt nem hajthatták végre. 1851. febr. 13-án az abszolutista kormányzat rendelte el az államosítást, kimondva, hogy a városoknak hozzá kell járulniuk a területükön működő államrendőrség fenntartásának a költségéhez.

Pester Handelsakademie: →*Budapesti Kereskedelmi Akadémia*

Pester Lloyd: napilap. 1854-ben a →*Pesti Lloyd Társulat* alapította, s eredetileg főként a hazai német anyanyelvű polgárság kereskedelmi érdekeit szolgálta. Első évfolyamától kezdve napi kétszeri (reggeli és esti) kiadásban jelent meg. Ezért jelent meg az első oldalon a tőzsdejelentés. 1867-ben a korábbi, kevésbé jelentős szerk.-től (Weisz János, Rothfeld Sámuel) *Falk* Miksa vette át a lapot, aki a mindenkori kormánypárt pol.-ját támogatta. Ugyanakkor a külföldet igyekezett tájékoztatni a hazai pol., gazd., társ. eseményekről. Érdemeket szerzett a m. iroda-

A Rókus-kápolna környéke az árvíz idején

A Sörház utca az árvíz idején

lom java termésének német közreadásával, pl. Jókai regényeinek egész sorozatát közölte német fordításban. Falk halála (1908) után Veigelsberg Leó és Singer Zsigmond szerk. 1913-ban került a ~ élére Vészi József, aki további három évtizeden át vezette a lapot. Ő fokozottan feladatának érezte, hogy a m. kulturális élet eseményeiről tájékoztassa a külföldet. Megmaradt a kormány félhivatalos külpol. szócsövének, terjedelmes és alapos gazd. rovata miatt a hazai üzleti köröknek is figyelemmel kellett kísérniök a ~ot. 1937-től 1944-ig Ottlik György volt a szerk., s igyekezett a nehezedő pol. légkörben a liberális eszméknek hangot adni. 1945. febr. 8-ig jelent meg, de az utolsó időben már nem Bp.-en.

Pester Zeitung: napilap. 1845-ben Metternich támogatásával, *Landerer* Lajos kiadásában azzal a céllal indult meg, hogy a német anyanyelvű polgárságot a m. reformtörekvések ellen hangolja. A lap azonban nem volt képes számottevő pol. jelentőségre szert tenni, s a mindvégig népszerűtlen újság 1852-ben meg is szűnt. Utóda, a *Pest-Ofner Zeitung* ugyancsak német nyelvű kormánybarát napilap volt (1853–1862), az abszolutizmus idejének egyik hivatalos jellegű sajtóorgánuma.

Pesterszébet: →*Pestszenterzsébet*

Pesther Tageblatt: német nyelvű napilap, 1839–45 között jelent meg Pesten, Saphir Zsigmond szerkesztésében; munkatársai jórészt külföldiek, főleg osztrákok és cseho.-i németek voltak. Igen jó hírszolgálata volt, és rendszeres tájékoztatást adott a kulturális eseményekről is.

pesthidegkúti búcsú: →*búcsúk*

Pesthidegkúti Kórház (II. Pozsonyi út 10–12.): a →*Szent János Kórház–Rendelőintézet* kihelyezett oszt.-ja. 1925-ben az Orsz. Társ.biztosítási Int. létesített itt egy 71 ágyas gyógyint.-et. 1950-től a főv. kezelésében ~ néven önálló intézményként működött. 1969-ben a *János Kórház*hoz csatolták, s a fejlesztések következtében ma már 140 ágyas pszichiátriai oszt.-ként működik.

Pesthidegkúti-medence (II. ker.): É, K és D felől a →*Hármashatár-hegy* magas fala, Ny-on a máriaremetei →*Remete-hegy*, a →*Hosszú-erdő-hegy* és a →*Fekete-fej* által határolt, meglehetősen zárt, magas fekvésű medence. É felé a *Jegenye-patak völgyén* a ~ nagyobb fele, D felé az →*Ördög-árok* révén kisebb fele csapódik le. A két medencerészt a →*Vöröskővár* hárshegyi homokkővel fedett röge és a →*Várhegy* (remetei) dachsteini mészkőröge választja el. Az É-i nagyobb, átlagosan 240–260 m magasságú medencerészben települt →*Pesthidegkút–Ófalu* és a D-i kisebb medencerészben elterülő →*Remetekertváros*t a Vörös-kővár, a →*Kővár* és a Várhegy közötti széles nyeregben elhelyezkedő *Erzsébet-liget* és →*Széphalom* kapcsolja egybe. A ~ különböző mértékben lesüllyedt felszínének nagy részét vastag lösztakaró fedi, ez lehetőséget teremtett a terület mezőgazd. hasznosítására, a délies lejtőkön gyümölcs- és szőlőskertek telepítésére. A ~ peremi lejtőin gyakoriak a löszbe mélyült fiatal eróziós formák, vízmosások. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Pesthidegkút-Ófalu (II. ker.): a Bp. közig.-i határa–Hidegkúti út–Kulcs u.–Patakhegyi út–Nóra u.–Paprikás-patak által határolt kertváros. Területén a középkorban település volt (→*Hidegkút*). 1950-ben csatolták Bp.-hez.

Pesti Barnabás Élelmiszeripari Szakközépiskola: →*Mária Terézia Leánygimnázium*

Pesti Barnabás u. (V. Március 15. tér–Váci u.): a 19. sz. elejétől Strickerrgasse (Kötő u.), 1917-től Piarista u., 1953-tól ~. **1. sz.:** ELTE Bölcsészettudományi Kar, *Piarista rendház és gimn.* (Hültl Tivadar, 1913–17). – **2. sz.:** →*Százéves Étterem* (→*Péterffy-palota*). – **4. sz.:** *Vas-udvar* (Gottgel Antal, 1876). – **6. sz.:** *Staffenberg-ház* (Fischer József és Scheer Izidor, 1904–05).

Pesti Casino: 1. →*Nemzeti Casino* – 2. az MNM-ben alakult 1860. szept.-ben 480 taggal. Elnöke Kemény Zsigmond író volt. Az Aranykéz u.-i kávéházban, az 1848-as *Ellenzéki Kör* egykori helyiségében működött. Az értelmiség találkozóhelye volt, tagjai közé tartozott Deák Ferenc, Egressy Gábor, Jókai Mór, Rökk Szilárd stb. 1878-ban szűnt meg.

Pesti Comissio: az 1715. évi XXX. tc. által a vallási és tanügyi kérdések rendezésére létrehozott orsz. biz., melynek 24 tagja volt. Négyet a kir. nevezett ki, húszat pedig a rendek választottak. Működését 1715-ben Pesten kezdte meg s 1730-ban Pozsonyban fejezte be. A ~ működése nyomán jött létre a *Carolina Resolutio* néven ismert kir. rendelet, mely titkos záradékában kimondta, hogy a protestánsok a grammatikai oszt.-okat meghaladó magasabb fokú gimnaziális tanint.-et csak kir. engedély alapján állíthatnak.

Pesti Cukorfinomító Gyár: Lichtl Károly és társai 1830-ban alapították 100 000 Ft alaptőkével a terézvárosi Új utcában. Évi 12 000 q cukor finomítására volt alkalmas, de gyártottak sztearint és szappant is. Cukorfőző szakmunkásait Hamburgból hozatta. Az 1830-as évek végén csődbe került, majd a hitelezőkkel történt megegyezés után *Pesti Cukorfinomító Igazgatóság*gá alakult. A gyárban 1838-ban tűzvész pusztított, a megmaradt ép.-ek ugyanebben az évben az árvíz során omlottak össze. 1839-ben új gyárat építettek a Váci út felső végén, ahol napi 400 q cukrot finomítottak. A gyárat átvette az 1844-ben alakult *Pesti Cukorgyár Társulat*.

Pesti Cukorgyár Társulat: gr. Batthyány Lajos elnökletével 1844-ben rt.-ként alakult. Megvásárolta a *Pesti Cukorfinomító Gyár* ép.-eit és berendezéseit. Az alapítás célja volt, hogy egy olyan központi cukorfinomító létesüljön, amely a belföldi nyerscukorért a legmagasabb árat adja, de emellett nádcukrot is finomít, amíg a belföldi gyártás nem fedezi a gyár szükségletét. Termékeinek jó minőségéért az 1846. évi iparkiállításon elismerésben részesült. 1847-ben a gyár 278 munkást foglalkoztatott, évi termelése 34 000 q finomított cukor volt. 1851-ben a gyár a finomításról áttért a répacukorgyártásra. Az akkor korszerűnek tekinthető gyár az 1850-es évek közepén teljesítőképességének alig 7–8%-át tudta csak kihasználni nyersanyag hiányában. 1856-ban megszűnt.

Pesti Divatlap: irodalmi, pol., művészeti képes hetilap. *Vahot* Imre indította 1844-ben a *Regélő Pesti Divatlap* folytatásaként. A cenzúra szabta korlátok között Kossuth reformeszméit támogatta. Egy évig itt működött segédszerkesztőként *Petőfi* Sándor, s itt jelentette meg – számos apró bíráláton kívül – 25 versét és 4 nagyobb prózai írását. A hetilap munkatársai a korszak legjelentősebb írói és költői voltak (Jókai, Tompa, Vörösmarty stb.). 1848 nyarán a ~ címét Vahot *Buda-Pesti Divatlap*ra változtatta, s *Nemzetőr* c. mellékletet is indított. 1848 karácsonyán jelent meg utoljára.

Pesti Első Bölcsőde Egyesület: munkásnők gyermekeinek nappali gondozására 1852-ben alapított jótékony egy. Első elnöke gr. Forrayné Brunszvik Júlia volt. A belvárosi Kalap (ma Irányi) u.-ban, majd a Kerepesi (ma Rákóczi) úti Beleznay-házban volt a helyiségük. 1857-ben a Terézvárosban nyitottak fiókot. 1867-ben a VIII. Mária u.-ban saját házuk épült, amelyet a klinikák építésekor kisajátítottak. A ~ ettől kezdve a VIII. Nagytemplom u. 3. sz. alatt működött. Az ép. Ybl Miklós tervei alapján készült, benne a főv. legrégibb bölcsődéje ma is működik. A ~nek fiókjai voltak az V. Fegyvergyár u.-ban (1887-ben a Nagykörút építésekor lebontották). 1884-ben Budán az I. Hadnagy u. és Árok u. sarkán nyitott bölcsődét, amely a Tabán rendezéséig állt fenn. A ~ bölcsődéiben a napi létszám 200–250 volt. A ~ később a kat. egyház felügyelete alá került. Az I. vh.-ig működött.

Pesti Első Enyv- és Csontlisztgyár Rt.: a Lichtl Károly által 1842-ben alapított *Első Pesti Spódium- és Csontlisztgyár* már 1851-ben 30 munkást foglalkoztatott, 12 q csontot, 800 q spódiumot és 600 q csontzsírt dolgozott fel. 1868-ban rt.-vé alakult át, s 1876-ban bejegyezték a Kereskedelmi és Társas Cégek Jegyzékébe. Ez a gyár állított elő Mo.-on először műtrágyát. 1878-ban 40 000, 1888-ban 60 000 q hulladékcsontot dolgozott fel Külső Soroksári úti telepén. A cukorgyártásból a spódiumot kiszorította a kénsav, a csontlisztet egyre ritkábban alkalmazták trágyaként, ezért a váll. áttért az enyv gyártására, s nevét 1891-ben *Első Pesti Spódium, Enyv, Műtrágya, Vegyi Termékek Gyár Rt.*-re, 1898-ban *Első Pesti Spódium és Enyvgyár Rt.*-re változtatta. Ekkor már 69 munkást foglalkoztatott. 1903-ban felvásárolta 5 konkurens m. váll. részvényeit, üzemei rövidebb-hosszabb ideig Fiumében, Zágrábban, Liptószentmiklóson, Soroksárpéteriben működtek. A ~ 1928-ban beolvadt a *Hungária Műtrágya-, Kénsav- és Vegyi Ipar Rt.*-be, ma a →*Budapesti Vegyiművek* egyik telepe.

Pesti Építő Társaság: német néven mint Pester Bau-Gesellschaft alakult meg 1872-ben. Foglalkozott építkezési célokra rendelkezésre álló telkek megszerzésével, építkezések lebonyolításával, az alvállalkozók, szállítók megszerzésével, hitelek szerzésével, vasúti, út- és vízépítési munkák lebonyolításával, ip.váll.-ok alapításával. A ~ veszteségesen működött, osztalékot egyetlen évben sem fizetett, 1883-ban megszűnt.

Pesti Evangélikus Egyházmegye: a D-i Ev. Egyházker. kebelében 1952. júl. 1-jén alakult egyházigazgatási egység. Egyházközségei: *Angyalföld*, 1938-ban önállósult; *Cinkota*, 1699-ben keletkezett; *Deák tér*, 1787-ben keletkezett; *Fasor*, 1905-ben önállósult; *Ferencváros*, 1953-ban önállósult; *Józsefváros*, 1953-ban önállósult; *Kispest*, 1922-ben önállósult; *Kőbánya*, 1910-ben keletkezett; *Pestszenterzsébet*, 1921-ben keletkezett; *Pestszentlőrinc*, 1929-ben keletkezett; *Pestújhely*, 1922-ben keletkezett; *Rákoscsaba–Pécel–Isaszeg*, 1926-ban keletkezett; *Rákoskeresztúr*, 1807-ben keletkezett; *Rákospalota*, 1872-ben önállósult; *Rákosszentmihály–Sashalom*, 1942-ben önállósult; *Szlovákajkú Egyházközség*, 1787-ben keletkezett; *Újpest*, 1873-ban keletkezett; (*Dunakeszi Fiókegyház*, 1959-ben kezdték szervezni); *Zugló*, 1953-ban önállósult.

pesti evangélikus zsinat: az 1791. évi XXVI. tc. – amely a mo.-i protestantizmust visszahelyezte a törvényes alapra – adta lehetőség alapján 1791. szept. 12. és okt. 14. között ülésezett. A →*budai református zsinat* határozataival összhangban elfogadott egy 161 cikkelyből álló tv.könyvet, amely az egyházkormányzás, az egyházi fegyelem, a házasságügy, az isk.-i szervezet és a vagyoni ügyek területén felmerült kérdéseket igyekezett rendezni. A ~ tárgyalásai során éles viták alakultak ki mind a lelkészi és nem lelkészi személyek egyházkormányzati szerepe, mind a hitvallások ortodox és liberális felfogású képviselői között. A ~ határozatait az uralkodó sohasem szentesítette, az egyes végzéseket egyházker.-i és egyetemes gyűlési intézkedések keretében léptettek életbe. – *Irod.* Szeberényi Andor: Az 1791. évi pesti evangélikus zsinat történelme (Pest, 1869).

pesti ferences templom (V. Ferenciek tere 2.): az Alkantarai Szt. Péter tiszteletére szentelt templom a →*ferencesek* Szűz Máriáról nevezett (ún. mariánus) rendtartományának temploma. 1950–90 között, amikor e rendtartomány nem működhetett, az

Az árvízi hajós, Wesselényi emléktáblája a pesti ferences templom falán

A pesti ferences templom

esztergomi főegyházmegye papjai látták el. A templom helyén 1250–60 között épült gótikus ferences templom állt. 1526-ban, amikor a törökök felgyújtották Pestet, leégett. Az 1537-ben újjáépült templomot 1541-ben, Pest török megszállása után dzsámivá alakították át. A török kiűzése után a visszatért ferencesek egy ideig a keresztény templommá visszaalakított dzsámit használták. A mai templom alapkövét 1727-ben tették le, felszentelése 1743-ban történt. A barokk stílusú templom torony nélküli, hajlított és tört vonalú, oromzatos homlokzattal, két oldalán volutákkal. A volutákon és az Isten-szemet keretező záró-timpanon sarkain szentek szobrai állnak. A középső mező falfülkéjében Alkantarai Szt. Péter szobrát helyezték el. A rézsűsen állított oszlopokkal keretezett kapu ívmezejében dombormű, párkányán a földgömbön álló Mária a kis Jézussal, kétoldalt egy-egy angyalszobor látható. A kapu felett nagy ablak, párkányán ferences címer, kétoldalt falfülkékben Szt. Ferenc és Szt. Antal szobrai láthatók. A homlokzat előtt kőfeszület, lábánál Mária (1763). A ferencesek középkori gyakorlatának megfelelően a sekrestye mellett emelt torony 1758-ból való, de gazdagon faragott romantikus stílusú kősisakja későbbi, melyet Wieser Ferenc építész terve alapján Szandház Károly szobrász és Schuster Károly kőfaragó készítették (1861–63). Az elmállott sisakot Thurszky Béla újította fel (1965–69). – A templom belseje három boltszakaszos terem, 3–3 oldalkápolnával. Főoltárának (1740) szobrai 1741–51 között készültek. Hat barokk és két klasszicista stílusú mellékoltára van. Orgonakarzata barokk. Orgonája 1991-ben készült el. Szószéke 1852-ből való. Al secco falfestményei *Lotz* Károly művei (1894–95). A ~ot többször renoválták (1895, 1925, 1947). Kossuth L. u.-i homlokzatán *Wesselényi* Miklós, „Az árvízi hajós" emléktáblája Holló Barnabás bronz domborműve (1905). – *Irod.* Szabó Erzsébet: A pesti ferences templom (Műemlékeink, Bp., 1959).

A pesti ferences templom kapuja

Pesti Futár: hetilap. Nádas Sándor indította 1908-ban. A pol., társ. és gazd. élet legkülönbözőbb visszásságait igyekezett ügyesen felépített riportjaiban leleplezni. A közélet ismert szereplőinek magánéletét sem kímélte, ezért sokszor okozott botrányt, s Nádast a „revolversajtó" hazai meghonosítójának tekintették. Hangja a háború után már sokat veszített elevenségéből. 1938. nov.-ben szűnt meg.

Pesti Gabonacsarnok: 1854-ben a →*Pesti Lloyd Társulat* alapította a szemestermények (gabona, repce, olaj, egyéb magvak) üzleti forgalmának szabályozására. Helyiségében a szokásos hetivásári napokon összegyűjtötte a vevőket és az eladókat, akik így üzletkötéseiket többé már nem az u.-n s a kávéházakban bonyolították le. Ez a helybeli központosítás könnyítette, élénkítette a kereskedelmi forgalmat és ármeghatározó szerepet is játszott a gabonakereskedelemben. A ~ 1868-ban egyesült a Pesti Áru- és Értéktőzsdével. (→még *Budapesti Áru- és Értéktőzsde*)

Pesti Gazdasági Egyesület: 1835-ben alakult. Kezdeményezője Széchenyi István volt. Elődje az 1826-ban alakult *Pályafutási*, majd *Lótenyésztő Tár-*

Az egykori Pesti Hazai Első Takarékpénztár épülete a Kálvin téren

saság, amely 1830-ban az Állatkiállítási Egylettel *Állattenyésztési Társaság*gá alakult. 1835-ben a társaság a mezőgazd. összes ágaira kiterjesztette működését, és ekkor vette fel a ~ nevet. – Az egy. Pesten évente állat- és terménykiállítást rendezett. A mezőgazd. szakismeretek terjesztésével, könyvek, hírlapok útján törekedett a mezőgazd. fejlesztésére. 1868-ban orsz. szervezetté alakult →*Országos Magyar Gazdasági Egyesület* (OMGE) néven.

Pesti Gépgyár Társaság: 1847-ben alakult meg úgy, hogy az 1841-ben létesített *Hengermalmi vasöntő- és gépjavító műhely*t önállósították. Az új váll. korszerű angol gépeket kapott. A Lánchíd vasip. munkáit készítette. – 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány felhívására a kormány a gyárat államosította és a honvédség hadianyaggyárává építtette ki. 1848. dec.-ben Nagyváradra költöztették. A szabadságharc leverése után a rendezetlen jogi helyzet miatt a gépek visszaszállítása vontatottan haladt, s csak részleges termelés folyt. 1851 őszén tűzvész pusztította el. – *Irod.* Bakó Imre: A Magyar Állami Országos Fegyvergyár működése 1848–49-ben (Bp., 1942).

pesti gyermekek éneke (1458?): Benczédi Székely István (1510?–1563 után) krónikája (*Chronica ez vilagnac ieles dolgairol*, Krakkó, 1559) szerint a pesti gyermekek énekelték Mátyás királlyá választása alkalmából a „Mátyást mastan választotta mind ez ország királyságra" kezdetű dalt. Elképzelhető azonban, hogy Benczédi a Thuróczi János-féle krónikában (*Chronica Hungarorum*) talált akklamációkat szedte versbe.

Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület: Fáy András kezdeményezésére 1839. dec. 30-án alakult mint az első önálló m. pénzint. Üzletkörét betétek kamatoztatása, váltókölcsönök és ingatlanokra kihelyezett jelzálogkölcsönök folyósítása képezte. 1845. nov. 7-én rt.-vé alakult. A kiegyezés után rohamos fejlődésnek indult. Nagy szerepet játszott a 19. sz. végén erőteljesen megindult bp.-i házépítkezések finanszírozásában. Takarékpénztári jellegét mindvégig megtartotta. Bevételeinek túlnyomó többsége kamatokból és szelvényjövedelemből származott. A két vh. közötti időszakban Bp.-en 12 fiókja, vidéken pedig 13 affiliált pénzint.-e működött. Az 1894-ben alapított leányint.-e, a *Hazai Bank Rt.* révén számos ip.váll.-nál szerzett érdekeltséget. – 1948. jan. 1-jén áll. tulajdonba került, majd felszámolták. Üzletágait az Orsz. Takarékpénztár vette át.

Pesti Hengermalom Társaság: 1838-ban alakult Széchenyi István kezdeményezésére. Az 1839–41 között újonnan épített Hengermalom 1841-ben a mai Balassi Bálint, Stollár Béla, Falk Miksa és Balaton u.-k által határolt területen kezdte meg a működését. A *Hild* József által épített üzem volt Pesten az első gőzmalom, József nádorról *József Hengermalom*nak nevezték. Napi 350 q őrlőkapacitású berendezését osztrák gyártmányú svájci Sulzberger-rend-

A Pesti Hengermalom egykori épülete

szerű hengerszékek alkották. A malom gépi berendezéseinek karbantartására 1841-ben alakított gépműhelyből – ahol öntőmesterként dolgozott *Ganz* Ábrahám – hírneves vasöntöde lett, amelynek termékei az 1842. évi Első Orsz. Ip.műkiállításon ezüstérmet nyertek. Az öntödéből alakult a →*Pesti Gépgyár Társaság*, majd áll. kezelésbe vételével a →*Magyar Állami Országos Fegyvergyár*. A ~ első malomép.-e 1850-ben, öntödéje 1851-ben leégett. 1867-ben új, korszerű malmot építettek. Az öntöde helyreállítására nem került sor. A régi malomép. 1888-ban újra leégett, s a termelés csak az újabb malomép.-ben folytatódott, ezt azonban 1911-ben városrendezési okok miatt lebontották. Az új malom Lágymányoson épült fel. Termelése alapján az első öt legnagyobb bp.-i malom között szerepelt. 1926-ban beolvadt az →*Első Budapesti Gőzmalmi Rt.*-be.

Pesti Hírlap: 1. pol. napilap. 1841. jan. 2-án *Landerer* Lajos *Kossuth* Lajos szerkesztésében indította. Kossuth a fejlettebb nyugati sajtó mintájára megteremtette a m. vezércikk műfaját, s elsősorban ezt használta fel pol. eszméinek a terjesztésére. Ezek miatt került ellentétbe Széchenyi Istvánnal, aki Kelet népe c. művében foglalt állást Kossuth ellen. A vitához röpiratokkal mások is hozzászóltak. 1844. jan. elején Kossuthnak meg kellett válnia a ~tól. A későbbi szerk.-k Szalay László, Csengery Antal, Kemény Zsigmond, Jókai Mór, Obernyik Károly, Szilágyi Sándor voltak. 1848-ban egy ideig a Batthyány-kormány hivatalos lapja volt. 1849 elején a Pest-Budát elfoglaló Windischgrätz betiltotta, de Pest felszabadítása után, ápr. 24-től júl. 8-ig újra megjelent. – 2. pol. napilap. 1878-ban *Légrády* Károly alapította. Ez volt a m. pol. sajtóban az első igazán üzleti jellegű lapvállalkozás. Pol. függetlenséget hirdetett, de valójában a kormánypártot támogatta. Igen jelentősek voltak újításai. A korabeli lapok óriási méretével szemben meghonosította a ma is ált. ún. berlini formátumot. A lap szerkesztésében bevezette a rovatrendszert, s illusztrált melléklapokat is adott az olvasóknak (~ *Vasárnapja*). Egyszerűsítette a hírlapírói stílust. Különös gondot fordított a gyors és megbízható hírközlésre. Nagy népszerűséget szerzett hirdetési rovatának, évtizedekig a legtöbb apróhirdetés itt jelent meg. Indulásakor a szerkesztést Csukássi József és *Rákosi* Jenő végezte. 1887-től többnyire a tulajdonos Légrády-család valamelyik tagja (Károly, Imre, Ottó) volt a fel. szerk. Hosszabb-rövidebb ideig dolgozott a ~nak Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Eötvös Károly, Tóth Béla, Kenedi Géza, az 1930-as években Márai Sándor. 1944-ben szűnt meg. – 3. orsz. gazd., közéleti és kulturális. napilap. 1990. ápr. 14-én indult.

Pesti Honvéd Segélyező Egylet: az 1848–49-es szabadságharcban keresőképtelenné vált honvédek anyagi támogatására alakult, Vidacs János főhadnagy, ogy.-i képviselő kezdeményezésére 1861. jan. 20-án. Elnöke Rohonczy Lipót honvédezredes volt. Központi helyisége a Kerepesi út 46. sz. alatt volt. A ~ rendszeres kapcsolatban állt Kossuth Lajossal. 1869-ben Vidacs János kezdeményezésére gyűjtés indult →*Honvéd Menház* építésére. Az egylet az 1880-as években szűnt meg.

Pesti Hölgy-Divatlap: →*irodalmi divatlapok*

Pesti indóház: →*Nyugati pályaudvar*

Pesti Ívek: →*irodalmi lapok és folyóiratok*

Pesti Izé: →*élclapok*

Pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Közkórháza: →*Zsidókórház*

Pesti Izraelita Nőegylet: jótékony vallási egy. 1866-ban alakult 230 taggal. Elnöke Gotteszmann Mária volt. Hirsch Mór alapítványából 1867-től 100 fős leányárvaházat tartott fenn. 1869-ben létesítette →*népkonyháját*, ahol napi 300 ebédet adott a rászorultaknak. 1910-ben alapította a csepeli Weiss Alice nevét viselő 32 férőhelyes *Gyermekágyas Otthonát* a Szabolcs u.-ban, amelyet 1922-re 120 ágyasra fejlesztett. Anya- és csecsemővédő tevékenysége mellett (évente átlag 1000 beteget kezelt) az int. gyermekápoló-képzést is folytatott. 1936-ban taglétszáma 1528 fő volt. Székháza a VII. Dessewffy u. 41. sz. alatt volt. A II. vh. után megszűnt.

Pesti Jóltevő Asszonyi Egyesület, *Pesti Jótékony Nőegyesület:* a napóleoni háborúk után bekövetkezett nyomor enyhítésére 1817-ben a →*Budai Jóltevő Asszonyi Egyesület*tel egyidőben alapították. Védnöke József nádor felesége, Hermina, majd ennek halála után Mária Dorottya. Elnöke 1833-ig gr. Teleki Lászlóné, tagjai arisztokraták és polgárasszonyok voltak. Tevékenysége igen sokoldalú volt. Szegénysegélyezésen kívül „oskola intézet"-et állított fel a Terézvárosban elhagyott gyerekek számára. A munkanélkülieknek és csökkent munkaképességűeknek „önkénytes dolgozóház"-at (→*dologház*) tartott fenn ugyancsak a Terézvárosban. A Nyár u.-ban aggápoldát létesített (→*szeretetotthon*). 1830-ban a városi tanács a ~ és budai testvérintézménye javaslatára megtiltotta a koldulást (→*koldusok*). A rászo-

rulókról ezek az intézmények gondoskodtak, a munkakerülőket a városi hatóságokkal közösen felállított kényszerítő *dologház*ban helyezték el. A ~ a Budai Jóltevő Asszonyi Egyesülettel közösen tartotta fenn a „hályogos vakok intézetè"-t. 1833-ban József nádor rendeletére az egyesület intézményeit a város vette át. Ezek közül a szabadságharc után már csak az aggápolda működött. Az egyesület 1944-ig tovább tevékenykedett, de munkáját segélyosztásra korlátozta.

Pesti Kereskedelmi Akadémia: →*Budapesti Kereskedelmi Akadémia*

Pesti Kereskedelmi Kamara: 1850-ben létesült, első elnöke Valero Antal, alelnöke Hild József volt. 1852-től *Pesti-budai Kereskedelmi és Iparkamara* néven képviselte a kereskedelem és ip. érdekeit a tv.hozásnál, a kormánynál és a hatóságoknál; közvetítette a panaszokat és kívánságokat, statisztikát szerkesztett, áru- és váltóalkuszokat vizsgáztatott. – Az 1868. VI. tc. életbe lépésétől mint *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara* működött, amely 1948-ban szűnt meg. Jogutódja a *M. Kereskedelmi Kamara* lett.

Pesti Kereskedői Pitvar, *Pesti Kereskedelmi Csarnok:* 1831-ben alakult, hogy szervezett kereteket biztosítson a kereskedelmi ügyletek lebonyolítására. A →*Pesti Polgári Kereskedők Testület*ének székházában, a Lloyd-palotában találkoztak a termelők, vevők és kereskedők, hogy adásvételi ügyekben megbeszélést folytassanak és alkut kössenek. – Először a Kereskedők Kaszinóját nyitották meg (1828), majd a földszinten levő pitvart (csarnokot) rendezték be börze- (tőzsde) vásárnak. Minden pesti polgár, aki kereskedni óhajtott vagy ilyen ügyben felvilágosítást kért, beléphetett a csarnokba. A ~ 1852-ig működött. Az árszabályozó szerepét a Duna-parti nagyvásárok töltötték be.

Pesti Kereskedők Testvérisége: a 17. sz. végén a pesti kereskedők első szervezete. 1693-ban alakult érdekvédelmi célokkal. Utóda lett a Pesti Kereskedők Társulata, majd a Bp.-i Nagykereskedők Társulata. Céhszerűen működött, volt céhzászlaja is. A 18. sz. végén csak m., német, olasz nagy- és középkereskedők lehettek a tagjai. Szatócsokat nem vettek fel a tagok sorába.

pesti kir. törvényszék: →*bíróságok*

Pesti Könyvnyomda Rt.: nyomdaip. váll. Falk Miksa alapította 1868-ban, társtulajdonosa Klapka György honvédtábornok volt. A jó színvonalú kisüzem a Hold u. 7. sz. alatt működött megszűnéséig, 1931-ig.

Pesti Kör: reformkori irodalmi-politikai egy. Az 1840-es évek pol.-irodalmi ellenzékének a radikalizálódásától visszariadó nemesi reformerek egyik csoportja hozta létre 1845-ben, miután kivált a →*Nemzeti Kör*ből. Elnökké Ráday Gedeont, alelnökké Fényes Eleket választották. Üléseiket Pesten az Országúton (ma Múzeum krt.) lévő *Kunewalder-ház*ban tartották. 1847-ben a konzervatív párt ellensúlyozására →*Ellenzéki Kör* néven ismét egyesültek a Nemzeti Körrel.

Pesti Központi Kerületi Bíróságok: →*bíróságok*

Pesti Közúti Vaspálya Társaság: →*Budapesti Közúti Vaspálya Társaság*

Pesti Lloyd Társulat: 1853-ban alakult a főv. kereskedelmi életének fellendítésére, a kereskedelmi erkölcs megszilárdítására. A kereskedők és iparosok széles körű szakmai tájékoztatására alapította a →*Pester Lloyd* c. kereskedelmi napilapot. Tevékeny részt vállalt a →*Pesti Gabonacsarnok*, majd a →*Budapesti Áru- és Értéktőzsde* megnyitásában. A →*Pesti Polgári Kereskedők Testülete* székházának, az ún. *Lloyd-palotá*nak I. emeletét bérelte. Jelentősége az idők folyamán csökkent; a II. vh. után megszűnt.

Pesti Lovaregylet: →*Magyar Lovaregylet*

Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt.: kir. kiváltságlevél alapján 1842. ápr. 30-án kezdte meg működését. Első üzletága takarékbetétek kezelése és váltókölcsönök folyósítása volt, de már 1844-ben jelentős hiteleket nyújtott a Központi Vasúttársaságnak és a Pesti Hengermalomnak. Az 1848. márc. 15-iki forr. győzelme után Kossuth Lajos bankjegyek kibocsátásával bízta meg az intézetet. A kiegyezés után a bp.-i házépítkezésekre záloglevélkölcsönöket nyújtott, mely később jelentős üzletága lett. – Lánczy Leó vezérig. négy évtizedes működése alatt (1881–1921) az ip.-ban, kereskedelemben és közlekedésben fontos váll. érdekeltségeket szerzett. A 19. sz. utolsó évtizedeiben részt vett a Felsőmo.-i Bánya és Kohómű Rt., a zsolnai textilgyár, az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt., az Egyesült Cement- és Téglagyár Rt., a Magyar Helyiérdekű Vasutak Rt. alapításában. Ugyanakkor üzleti kapcsolatokat épített ki a balkáni áll.-okban. Belgrádban, Bukarestben és Szófiában már a század végén leányintézetei működtek. Az 1890-es években került érdekkörébe a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű és a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Az I. vh. előtt, majd a két háború között érdekeltségi körét az élelmezési, vegyi, villamossági és textilip.-ban jelentősen kibővítette. Megnövekedett váll.-ainak irányítására 1936-ban külön ip. oszt.-t szervezett. Üzleti tevékenységét 20 főv. és négy vidéki fiókja segítségével bonyolította le. – Az 1947. évi XXX. tc. alapján 1948. jan. 1-jén áll. tulajdonba került. A szocialista bankrendszer kialakításával 1949 végén felszámolták. – Központja a Roosevelt téren a mai Belügymin. ép.-ében volt.

Pesti Magyar Színház: →*Nemzeti Színház*

Pesti Magyar Társaság: főleg egyetemi hallgatókból álló társaság, amely Vályi K. András egyetemi tanár kezdeményezésére alakult 1791-ben. Elnöke gr. Cziráky Antal volt. Rövid működése alatt szogalmazta tudós társaság létrehozását, alapszabály-tervezetet is kidolgozott számára. Fő célja a nyelvművelés volt, de foglalkozott nevelési kérdésekkel, tudományos és gazd. problémák megoldásával. Verseket, filozófiai elmélkedéseket tartalmazó gyűjt.-t adott ki *A Pesti Magyar Társaság ki adásának első darabja* (Pest, 1792) címmel. Anyagi támogatás hiányában működése hamarosan megszűnt.

Pesti (Mizsér) Gábor (Pest, ?–?, 1542/1550): író, bibliafordító. Életéről keveset tudunk. Pesti patríciuscsaládból származott, a humanizmussal Budán ismerkedett meg. Szapolyai János udvarában tiszt-

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank belseje 1910 körül

séget viselt. Lefordította és kiadta Aiszóposz meséit (1536), a négy evangéliumot (1538) és egy hatnyelvű szótárt (1538) jelentetett meg.

Pestimre: →*Pestszentimre*

Pesti Műegylet: 1839 nov.-ében alakult mint az első szervezett művészeti egy. Trefort Ágoston, a későbbi vallás- és közoktatásügyi min. kezdeményezésére, a német Kunstverein-ek mintájára létesült. Feladata a művészet társ. támogatása, terjesztése, az ízlés nemesítése és évenkénti kiállítás rendezése volt. Elnöke előbb Trefort Ágoston, majd Fáy András lett, titkára Szalay László, 1840-ben alelnöke Kossuth Lajos, titkára Szekrényessy Dániel. A tagsági díj évi 5 forint volt, ennek ellenértékeként a tagok egy-egy festményről készített metszetet kaptak illetményként. Kiállításait 1840-től 1847-ig a régi pesti Redut (Vigadó) folyosóin tartották, 1853-tól pedig a Diana-fürdő ép.-ében, a Duna-soron. Az első kiállításon bemutatott 278 műtárgy között alig volt m. művész alkotása. A rendezőség a m. művészeket mellőzve, előnyben részesítette a harmad-, negyedrangú bécsi és müncheni művészek alkotásait, ami általános visszatetszést keltett. A *Képzőművészeti Társulat* megalakulásával (1861) a ~ feleslegessé vált, és 1869-ben feloszlott. Virágkorában mintegy 5500 tagot számlált. Maradandó érdeme, hogy az egykorú jelesebb művészeknél rendelt festményeket utóbb az MNM-nek ajándékozta. – *Irod.* Genthon István–Németh Lajos: Magyar művészet 1800–1945 (Bp., 1964).

Pesti Nagykereskedők Testülete: megalakításának a gondolata 1842-ben merült fel azzal a meggondolással, hogy szükség van olyan testületre is, amely arra van hivatva, hogy az ország bel- és külkereskedelmét előmozdítsa, magasabb színvonalra emelje. V. Ferdinánd kir. 1845. nov. 20-án hagyta jóvá a Királyi Kiváltságos Nagykereskedők Testületének a szabadalomlevelét, amelynek alapján a Testület 1846. júl. 4-én 47 taggal megalakult.

Pesti Napló: pol. napilap. A szabadságharcot leverő osztrák kormányzat támogatásával indult 1850. márc.-ban, a szubvenciót azonban már az év végén elvesztette, mert nemzeti irányzatot követett. 1854-től Török János, 1855-től pedig Kemény Zsigmond szerk., s ők tették az abszolutizmus és a kiegyezést követő időszak legtekintélyesebb lapjává. A ~ körül alakult ki a későbbi Deák-párt, amelynek azután vezető orgánuma lett az 1875-ös fúzióig. A ~ irányát ebben az időben Deák mellett Kemény határozta meg, akinek vezércikkei főként a középnemesség köreiben nagy hatást váltottak ki. A munkatársak közé tartozott ekkor Csengery Antal, Erdélyi János, Falk Miksa, Szalay László és Gyulai Pál is. A ~ közölte és terjesztette külön kiadásban is 1861-ben Deák *felirati javaslatát*, s ebben a lapban jelent meg 1865. ápr. 16-án Deák híres *húsvéti cikk*e. A Deák párt bomlása (1875) után ellenzéki lap lett. Ábrányi Kornél szerkesztése (1887–94) alatt Apponyi Albert pártját támogatta, de ekkor már a pol. lapok nagy versenyében kissé háttérbe szorult. 1917-ben Hatvany Lajos vette meg, s ettől kezdve az új m. irodalom jelentős teret kapott a lapban. 1920-ban Miklós Andor lapkonszerjének, az →*Est-lapok*nak a része lett, s ekkor – főként a 30-as években – újra a legtekintélyesebb lapok sorába emelkedett. Munkatársai közé tartozott Bálint György, Karinthy Frigyes,

Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc. Különösen a külön is előfizethető vasárnapi számok voltak igen gazdagok olvasnivalóban, de hét közben is rendszeres mellékletek gondoskodtak a különböző olvasórétegek érdeklődésének a kielégítéséről (Asszony Napló, Gyermek Napló, Iparos és Kereskedő Napló, Tisztviselő Napló, Jogi Napló, Orvosi Napló stb.). A ~ 1939 végén szűnt meg.

Pesti Német Színház: a mai →*Vörösmarty téren*, az irodaház-zenepalota helyén 1812. febr. 9-én nyílt meg Kotzebue két alkalmi darabjával (*Ungarns erster Wohltäter, Die Ruinen von Athen*), Beethoven zenéjével. Az ép.-et Johann von Amann bécsi udvari építész tervezte és Pollack Mihály építette. A klasszicista stílusú színház Közép-Európa akkori legnagyobb, 3500 személyt befogadó színháza volt. Létrehozását II. József németesítő pol.-ja szorgalmazta, s utóda valósította meg. Működésének 35 éve a mo.-i német színészet fénykora, bár a mindössze 33 ezer lakosú város sohasem töltötte meg a hatalmas nézőteret. Legvonzóbb műfajuk az opera volt. Legkedveltebb szerzői (Rossini, Mozart, Spontini) és néhány helyi szerző (Kleinheinz, Tuczek) jutott a színpadra. A drámákat Shakespeare, Schiller, Lessing, Goethe, Grillparzer, V. Hugo, A. Dumas darabjai képviselték, s természetesen a kor divatos lovagdráma-szerzői (Kotzebue, Iffland, Ziegler és társaik) váltak népszerűkké. Itt lépett fel Déryné 1823-ban, hogy „megmentse a magyar színészek becsületét". A színház 1847. febr. 2-án leégett, s bár helyreállították, de 1849-ben Hentzi tábornok Budáról küldött bombái végérvényesen elpusztították. A pesti német színészet azután az Erzsébet téri Noth-Theaterben, majd 1869–89-ig a →*Gyapjú utcai Német Színház*ban működött. 1889-ben ez utóbbi is leégett. – *Irod.* Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812–1847 (Bp., 1923).

Pesti Nemzeti Vívoda: az első vívóisk. Pest-Budán. 1824-ben v. 1825-ben alakult, kezdeményezője és első elnöke gr. Keglevich István volt. Az int. vívásoktatással és -gyakorlással, valamint voltizsálással (lovastorna) foglalkozott. Vívásoktatást hetente háromszor tartottak a tagoknak, akiknek legalább a 12. életévet be kellett tölteniük, s létszámuk kezdetben 60-ban volt limitálva. Az egyleti helyiség 1828-ban a Halzl-féle M. Király Szállóban volt, de a tagok házában is folytak vívógyakorlatok. A ~ 1830-tól híres vívóbálokat is tartott. Az egylet második elnöke br. Wesselényi Mikós volt, akinek az üldöztetések miatt 1834-ben le kellett mondania. A ~ első vívómestere Friderich Ferenc volt, s az intézet tkp. Friderich magánisk.-ként indult, s itt volt mester Chappon Alajos is. 1835-ben a ~ a Károlyi-házzal szemben működött. 1842-ban a ~ban nyert vívómesteri oklevelet Keresztessy József is. Az isk. 1851-ben szűnt meg.

pesti nyelv: →*budapesti nyelv*

pesti orvosi iskola: az orvostudomány és a tudósnevelés terén kiemelkedő jelentőségű csoport, amely a 19. sz. közepén *Balassa* János és *Markusovszky* Lajos köré tömörült. Egységes természettudományos orvosi szemlélet, korszerű társ. alapokon nyugvó közeü. program, a vezető országok tudományos színvonalán álló szakismeret, demokratikus eszmék jellemezték. Elődeik a 18–19. sz. fordulóján még az első bécsi orvosi isk. neveltjei voltak, de a pesti egyetemen megkezdték a szellemi és nyelvi megújhodás, önállósodás küzdelmét. A reformkor orvosnemzedékében a „közéleti orvos" típusa került előtérbe. Ekkor teremtették meg a m. orvosi szaknyelvet, hozták létre az első tudományos társaságokat (Bp.-i Orvosegy., 1837, M. Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, 1841, Természettudományi Társulat, 1841 stb.), indították meg az orvosi szaksajtót (Orvosi Tár, 1831). A ~ tagjai részben a pesti egyetem, részben az akkor Európában élenjáró második bécsi isk. tanítványaiként az 1840-es években léptek fel. Vezető szerepet játszottak az eü. terén az 1848–49-es forr. és szabadságharc idején. A szabadságharc bukása után előbb börtön, de legalábbis mellőzés várt reájuk. Az elnyomás enyhülésével kerültek vissza az orvosi karra, s egyre nagyobb tekintélyt szereztek maguknak. Eötvös Jó-

A Pesti Német Színház (metszet a C. Vasquez-féle térképről)

zseffel és Trefort Ágosttal álltak kapcsolatban, rokon pol. nézeteket vallottak, s az ő kultúrpol. elveiket valósították meg az orvoképzés, a közeü. és a tudományos élet terén. A ~ vezetőjének előbb *Balassa* Jánost, majd halála után (1868) *Markusovszky* Lajost tekintették. Hozzájuk tartozott *Semmelweis* Ignác, *Lumniczer* Sándor, *Korányi* Frigyes, *Hirschler* Ignác, *Bókay* János, *Balogh* Kálmán, *Than* Károly, majd később a fiatalabb *Fodor* József. Szinte valamennyien isk.-t teremtettek az orvostudomány egy-egy szakában: a sebészetben, a belgyógyászatban, a szülészetben, a gyermekgyógyászatban, az élettanban stb. 1857-ben megalapították a máig fennálló *Orvosi Hetilap*ot. 1863-ban létrehozták az orvosi könyvkiadó társulatot, a kiegyezés után a pesti orvosi kart európai színvonalra emelték, előkészítették és kidolgozták az 1876. évi közeü. tv.-t stb. A szaktudományok terén kiváló utódokat neveltek *(Hőgyes* Endre, *Jendrassik* Jenő, *Tangl* Ferenc, *Korányi* Sándor stb.), akik a m. orvostudomány későbbi fejlődését biztosították. – *Irod.* A Budapesti Orvostudományi Egyetem jubileumi évkönyve (szerk. Rigó János, Bp., 1969).

Pesti Pálinka- és Ecetfőző Céh: →*szeszipar*

Pesti Polgár: pol. hetilap. A pol. sajtóban egyre nagyobb teret nyerő jobboldali lapokkal szemben indult 1937-ben, hogy a demokrata érzelmű pesti polgárság érdekében harcoljon a korábbi Vázsonyi-féle párt örökösekéntt. Csak néhány évig tudta fenntartani magát, 1939-ben megszűnt.

Pesti Polgári Kereskedők Testülete: 1699-ben alakult a kereskedők kölcsönös segélyezésére, érdekvédelmére és általában a kereskedelmi morál feletti felügyelet gyakorlására. I. Lipót adott részükre szabadalmi levelet. Tagjai csak igazolt kereskedők lehettek. Hatósági eljárást kezdeményeztek a kereskedelmi szabályok megsértői ellen. E kereskedelmi szervezet Mária Terézia rendeletére 1777-ben újjáalakult. Magába olvasztotta a nagykereskedők testületét. A fő célkitűzések közé tartozott olyan kereskedelmi központ létesítése, ahol a termelők és a kereskedők üzletet köthetnek. Ehhez megfelelő székházra volt szükség. Ennek megépítésére rt.-t alapítottak, a tervezéssel Hild Józsefet bízták meg. A székház, a II. vh.-ban elpusztult ún. *Lloyd-palota* alapkövét 1828-ban rakták le, a kereskedőknek ezt a saját csarnokát, mely üzletek kötésére szolgált, 1831-ben nyitották meg. Itt nyílt meg a *Nemzeti Casino* is, amely 1860-ban más ép.-be költözött. A földszinten levő kereskedelmi csarnokot tőzsdeforgalomra rendezték be (→még *Pesti Kereskedői Pitvar)*. 1846-ban kivált a testületből a nagykereskedők testülete, és önálló szervezetet alakított →*Pesti Nagykereskedők Testülete* elnevezéssel. A ~ több intézményt tartott fenn, a Bp.-i Kereskedelmi Akadémia fenntartásából is részt vállalt. Foglalkozott a kereskedelmi szakoktatással. Működése egybefonódott a →*Pesti Lloyd Társulat*éval és a kereskedelmi kamaráéval. Formálisan 1944-ig fennállott.

Pesti Polgári Lövészegyesület: →*Budapesti Polgári Lövészegyesület*

Pesti Polgári Őrsereg Segélydíj Intézete: 1846-ban határozta el a pesti gyalog és lovas őrsereg, hogy az olyan tagjai számára, akik szegénységre jutottak és „élelmüket megszerezni elégtelenek volnának", segélyint.-et alapít. Még az évben benyújtották alapszabályaikat jóváhagyás végett. Tőkéjüket részint közadakozásból, részben pedig jótékonysági rendezvények bevételéből növelték.

Pesti Posta: élclap. 1944. aug. 20. és nov. 10. között 9 számban jelent meg Pesthy István szerkesztésében. Jelentőségét az adja, hogy a legvadabb fasiszta terror idején a humor fegyverével igyekezett lelket önteni népes olvasótáborába. Számos mondása szinte szállóigévé vált, pl. „fogózz Malvin, jön a kanyar".

A Pesti Posta folyóirat címlapja

pesti rév: Pest–Buda között a mai Rudas fürdő vonalában már a középkorban említik. Alacsony vízállás mellett a gázlón marhákat is áthajtottak Budára, és a Bécsbe terelt állatok a Gellért-hegy szélén haladtak tovább gyűjtőhelyükre, a Németvölgybe. A ~nél az átkelést később kormányozható evezős csónakokkal bonyolították le; itt épült a →*repülőhíd* és a hajóhíd.

Pesti Röpívek: →*irodalmi lapok és folyóiratok*

Pesti-síkság: az Alföld része, hegységelőtéri teraszos, hordalékkúp-síkság. A →*Budai-hegység* és a *Gödöllői-dombság* közé háromszög alakban beékelődő kistáj. A →*Duna* bal partján É felé Dunakeszitig nyúlik fel; Ny és K felől jól elhatárolt, D felé nyitott lapály. É-ról D felé haladva általában alacsonyodik

és kiszélesedik. D-i határa →*Soroksár*nál, a Dunába torkolló Gyáli-patak mentén húzódik. Felszíne domborzatilag kettős osztatú. – 1. Az alacsonyabb, tökéletesen sík felszín a Dunával nagyjából párhuzamos. E síkságí térszín magassága a Duna szintjéhez viszonyítva a teraszok sorrendjében 8–14–24 m (→*Duna-teraszok*). K felé Alag–Rákosszentmihály–Rákosfalva–Kispest–Gyál vonalában határolható el. – 2. Magasabb és tagolt síkságí felszín az előbbitől K-re, közvetlenül a Gödöllői-dombság lábáig terjed. Túlnyomórészt a Duna idősebb teraszfelszínmaradványait foglalja el. Magassága a Duna fölött 30–150 m. A Duna mellékpatakjainak völgyei széles, lapos völgyközi hátakra darabolták fel az egykor egységes hordalékkúpfelszíneket. – A ~on az ember évezredes gazd. tevékenysége miatt a természeti tájtípusoknak csak hírmondói maradtak meg. E kistáj földrajzi fekvése és adottsága települési, átkelőközlekedési és vízszerzési-gazdálkodási szempontból már a legősibb történelmi időktől fogva nagyon előnyös volt. Ma a ~ jelentős része mesterséges táj. Belső magját, szektorszerűen elhelyezkedve lakó- és iparvidék, a külső, ill. legkülső övezeteket kert- és mezőgazd. tájtípus foglalta el. A foltszerűen itt-ott meglevő erdők jórészt mesterséges ültetések. – *A domborzat kialakulása.* A földtörténeti középkor (jura, kréta) hosszú időszakán keresztül az akkori Budai-hg.-hez hasonló felépítésű alacsony, hegységi szárazulat lehetett. A harmadidőszak kezdetétől a budai termális források nagyjából É–D-i törésvonala mentén szakaszos süllyedésnek indult. Megismétlődően többször tenger öntötte el, és ennek során ezer méternél is vastagabb eocén meszes, márgás, oligocén agyagos, homokos, és helyenként miocén kavicsos, homokos, ill. durva mészkőüledékek rakódtak le. Időszakosan a miocénban a közeli vulkánokból a tenger vizében vulkáni hamu ülepedett le; ezekből képződtek a tufarétegek (főti Somlyó, Sashalom). Az utolsó tengeri elöntés a felső-miocénban történt. A pannóniai beltenger, amely a ~ D-i és K-i részén hagyta vissza eleinte agyagos üledékét, viszonylag rövid idő alatt elsekélyesedett. Az Ős-Duna és más folyóvizek tavi-folyóvízi rendszert alakítottak ki, és jelentős mennyiségű homokot, kavicsot halmoztak fel. Domborzatilag a ~ ez időben alig különült el a Budai-hg.-től. Az Ős-Duna-delta kavicsos hordalékának első maradványai megtalálhatók a ~on. A teraszok, kavicsos hordalékkúpok keletkezését egyrészt a pleisztocénnel kezdődő, többszöri eljegesedést is okozó hűvösebb, nedves éghajlatváltozásoknak tulajdonítják. Másrészt a megerősödő tektonikus mozgásoknak, hegységek (Alpok–Kárpátok) erőteljes kiemelkedésének, a medencék (Alföld, Kisalföld) süllyedésének tulajdonítják, aminek következményeként a Duna esésgörbéje időben és térben szakaszosan megnövekedett. Így történt az átmeneti területen fekvő ~on is. A *Duna-teraszok*on a külső erők közül különösen a jégkorszakok alatti fagyhatás és a szél tevékenykedett. A szél helyenként port halmozott fel, amelyből löszös talajtakaró képződött, máshol a folyóvízi homokot halmozta át és rendezte futóhomokbuckákba. A jelenlegi homokbuckák jórészt az óholocén meleg-száraz éghajlati szakaszból maradtak vissza. A pleisztocén melegnedves éghajlatú időszakban a teraszfelszínek konzerválódtak, és jó részüket erdő fedte, rajtuk talajképződés folyt, csupán a mellékpatakok völgyeiben ment végbe enyhe bevágódás. – *Kisebb vidékek.* A ~ot részben a tájékozódás hagyományai, részben pedig domborzatának tagozódása miatt *kisebb vidékekre*, kistájrészekre lehet tagolni. Ezek közül elsőnek említjük 1. a *Rákos-vidék*et vagy Rákos mezejét, amely élénken él a köztudatban már a középkori idők óta. 2. *Fót–Alag környéke* a →*Mogyoródi-patak*tól É-ra a ~ É-i peremvidéke, amelyet a mogyoródi Nagyhomok-hegy (266 m), a fóti Somlyó (288 m) és Göd felé csaknem a Dunáig kifutó Kőhegy (241 m) dombvonulatai határolnak el. A félig erdőfedte, ill. kopár domborzatuk miocén laza mészkőből, riolittufából áll. Főttól Dunakeszi–Alag felé a táj gyorsan lankásodik. Dunakeszitől D felé a második ármentes terasz meredek peremmel végződik a Duna széles ártere felé. Itt a káposztásmegyeri ártér kavicsos üledékébe mélyítették az ivóvízellátást szolgáló talajvízkutakat. 3. A Mogyoródi- és →*Szilas-patak* köze a ~ aránylag legkevésbé beépített része. Közigazgatásilag csaknem teljesen Bp. határán kívül esik. E kistájrész túlnyomóan mezőgazdaságilag hasznosított terület, de egyre több helyet foglalnak el a kertes települések és ip.telepek. 4. Sajátos arculata volt a városépítkezések előtt a ~ D-i részének. Az ún. *Dél-pesti-sík* a Rákos-vidéktől DNy-ra helyezkedik el. K-i határán települt Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentimre, Gyál. A soroksári Duna választja el a *Csepel-sziget*től, melynek É-i részét szintén a Dél-pesti síkhoz sorolhatjuk. A →*Soroksári-Duna-ág*tól K-re az egész környék a második ármentes teraszon telepszik. A folyó Pestszenterzsébet és Soroksár között meredek, magaspartot erodált, a teraszkavics alapzatában települő pannóniai agyagba is bevágódott, melynek anyagát a pestszenterzsébeti, kispesti téglagyárak hasznosítják. A Dél-pesti-sík felszínén ÉNy–DK-i irányban jellegzetes hosszanti homokbuckahátak vonultak egymással párhuzamosan. Közöttük keskeny vizenyős laposok és kis medencék húzódtak meg. A városépítkezések során a buckák jó részét elegyengették, építőanyagnak használták, vagy a vizenyős laposokat töltötték fel homokkal. Az eredeti domborzatból ma már csak Soroksár és Gyál között maradt fenn többé-kevésbé háborítatlan részlet. – 5. Földrajzilag keletkezésükre és eredeti tájtípusbeli sajátosságukra való tekintettel a ~hoz tartoznak a Duna e szakaszán sorakozó szigetek (a *Szentendrei-sziget* egy része, az újpesti →*Palotai-sziget* és →*Népsziget*, az →*Óbudai-sziget*, a →*Margit-sziget*, a →*Csepel-sziget* É-i része és a →*Háros-sziget*), továbbá az *Óbudai-* és a *Kelenföld–lágymányosi-lapály* nagyobb része is. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

pestisjárványok: a középkor legnagyobb tömegpusztítást végző betegséghullámai. Az európai járványsorozat a 14. sz.-ban kezdődött, ettől kezdve a ~ kisebb-nagyobb időközökben rendszeresen visszatértek. Azonosításuk azonban a történelemben utólag nem könnyű, mert sokáig minden járványt

*pestis*nek, *pestilentiá*nak neveztek. Budán az első ismert nagyobb járvány 16 000 embert – a lakosság jelentős részét – ragadott el. 1441-ben I. Ulászló kir. a járványos városoktól jól elzárt Csepel-szigetre menekült, lengyel hadait pedig kénytelen volt hazaküldeni. Ugyanígy 1478-ban Mátyásnak, 1495-ben és 1510-ben pedig II. Ulászlónak is el kellett költöznie a járványdúlta Budáról. Tapasztalati alapon alakultak ki a pestisjárvánnyal szembeni védekezési módszerek: a vesztegzár, a fertőtlenítés füstöléssel stb. A betegek gyógyítására azonban nem volt megfelelő kezelési eljárás és gyógyszer. A továbbiakban 1541-ben, 1565-ben, 1602-ben, 1691-ben, 1710–12-ben, 1738–40-ben voltak nagyobb ~ Pest-Budán, s mindig Budát sújtották jobban, ezért gyakran a két város közti forgalmat is lezárták, hogy a járvány terjedését megakadályozzák. A lakosság a járványok idejére nagyobb hatáskörrel felruházott pestisorvosokban sokszor nem bízott, s ezért pl. 1739-ben a puskávalvasvillával felfegyverkezett tömeg Meissner Ferenc lakására betört, az orvost alaposan összeverte. A másik két orvos idejében elmenekült a tömeg elől. A ~ szerencsés túlélői – a kor szokása szerint – számos emlékkápolnát, fogadalmi szobrot állítottak hálából a járványból való megmenekülésért (Szentháromság téri Szentháromság-szobor, Mária téri Mária-szobor, a Rókus-kápolna előtti Mária-szobor stb.). A Pest-Budát elérő utolsó pestisjárvány 1763-ban volt, ezután már az egész országban csak kisebb helyi járványok támadtak, ezek terjedését sikerült megakadályozni. – *Irod.* Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán (Bp., 1930).

Pesti Szegénygyermek Kórház: Európa negyedik gyermekkórháza. 1839-ben közadakozás segítségével létesítette Schoepf-Merei Ágost az első 12 ágyas *Pesti Kisded Kórház*at az Ötpacsirta (ma Puskin) u. 6. sz. alatt bérelt lakásban. 1842. júl.-ig 3500 gyermeket kezeltek itt, közülük 650 bennfekvő volt. 1845-ben az Ősz (ma Szentkirályi) u. 2. sz. alatti nagyobb helyiségekbe költözött, itt már 30 ágya volt. A szabadságharc után Schoepf-Merei emigrált, utóda 1849-től id. Bókay János lett. Egy ideig az alapítványok és adományok fenntartották a kórházat, de hamarosan anyagi nehézségek merültek fel, s ezért a kiegyezés után már rendszeres államsegély biztosította működését. Bókay vezetése alatt nagyszabású közadakozásból 1883-ra felépült az Üllői út–Gólya (ma Bókay) u.–Tömő u. közötti telken a 148 ágyas új ép.csoport, melyet később 200 ágyasra bővítettek. A kórház felavatásakor Rudolf trónörökös özvegyének nevét vette fel *(Stefánia Szegénygyermek Kórház)*, mint ahogy a fenntartó Pesti Szegénygyermek Kórház-Egylet is a Stefánia Szegénygyermek Kórház-Egylet nevet vette fel. 1884-től vezetője ifj. Bókay János. Az I. vh. előtti években a fekvőbetegek száma évente 1200–1600 volt, ezek ápolási költségének felét-kétharmadát az egylet fedezte. Az I. vh. után az egylet vagyona elértéktelenedett, a kórházat bérbe adták az államnak. A gyermekgyógyászat 1910-ben lett kötelező tantárgy az egyetemen, ekkor a Bókay u. 54. sz. alatt tantermet építettek, s a ~ból lett az I. sz. Gyermekklinika. Eredeti nevét a II. vh. végéig használta. Ma a SOTE I. sz. Gyermekklinikája. – *Irod.* Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán (Bp., 1930); A Budapesti Orvostudományi Egyetem jubileumi évkönyve (szerk. Rigó János, Bp., 1969).

Pesti Szépítési Vegyesbizottság: 1868. máj. 18-án jött létre gr. *Andrássy* Gyula kezdeményezésére és elnöklete alatt. A →*Fővárosi Közmunkák Tanácsa* (FKT) elődjének tekinthető. Az alakuló ülésen hozott határozat szerint a ~ Pest és Buda érdekeit együttesen veszi figyelembe. A ~ dualisztikus, Pestnek és Budának is újból megszületett a maga Szépítési Biz.-a. A ~ az FKT megalakulásáig, 1870. márc.-ig működött.

pesti szerb templom (V. Szerb u. 4.): ortodox (görögkeleti) templom, általánosan használt bejárata az V. Váci u. 66. sz. házból nyílik. A Szerb u. felőli templomkerítés falában copf stílusú díszkapu áll az 1780-as évekből. A kőkerítés Szerb u. és Veres Pálné u.-i sarkán barokk képfülke látható, Szent György ikonjával. A középtornyos barokk templom tornya finom díszítésű rézsisakkal épült, lábánál baluszterkorlátos terasszal. Támpilléres oldalfalaiba cirill betűs feliratú sírkövek vannak beágyazva. Szentélye sokszögű záródású. – A ~ a 17. sz. végén és a 18. sz. folyamán a török idők alatt ott álló korábbi templom

A pesti szerb templom

A pesti szerb templom ikonosztazionja

helyén épült. Szentélyének falai ma is annak alapjain nyugszanak. Az 1959. évi helyreállításakor végzett kisebb feltárások arra engednek következtetni, hogy a török kori templom félkörös záródású kis templom volt. A török idők után megmaradt és lerombolt templomot 1695-ben kelt királyi kamarai engedély alapján még abban az évben elkezdték helyreállítani. A restaurálási munkálatok 1698-ban fejeződtek be, akkor szentelte fel a templomot Csernojevics Arzén patriarcha Szent György tiszteletére. Az így újjáépült, keletelt egyhajós templom D-i oldalán faépítményű gúlatetős harangtorony állt. A templom szentélyrészének három magasan fekvő, félköríves záródású ablaka ma is megvan. 1730-ban a templomot kibővítették, csupán a szentélyét hagyva meg. Ez az átalakítás 1733-ig tartott. Ekkor készült a D-i oldal faragott kőkeretű kapuja is, amely ma be van falazva. Végső, ma is ismert alakját a templom 1750-ben nyerte, tervezője minden valószínűség szerint *Mayerhoffer* András volt. A templom főhomlokzatát négy toszkán-fejezetes falpillér tagolja. Egyszerű, egyenes záródású kapuja van, kovácsoltvas copf szárnyakkal, felette félkörös záródású toronyfeljárati ablakkal. A támpillérek között magasan fekvő, törtíves záródású ablakokat 1838 után befalazták, és csak a legutóbbi helyreállításkor nyitották meg. A főpárkány felett áll a terasz kőbábos mellvédje. A II. vh. alatt ez teljesen elpusztult; 1958–59-ben állították helyre. A D-i bejárat felett és a szentély főtengelyében álló ablak felett hornyolt keret látható. Ezekben valamikor falfestmények voltak. Az ép. érdekessége az É-i homlokzat négy támpillérének szélességében húzódó alacsony sekrestye. A templom belső elrendezése megegyezik az egyhajós ortodox templomokéval: előtérből (pronaosz, narthex) és templomhajóból (naosz) áll. Maga a hajó háromszakaszos; K felé haladva ezek a következők: a férfiak helye, a nők helye és a szolea, ahol az ún. Mária-trón, a püspöki trón és az énekespadok (kántorszékek) találhatók. Az oltárkeret a hajótól kétképsoros neoreneszánsz ikonosztáz választja el. Ennek ikonjait, valamint a Mária-trónon, a püspöki trónon és az énekespadokon látható képeket a görög származású *Sterio* Károly festette 1856–57-ben. Az ikonosztáz és az egyéb belső berendezés fafaragásait Mihajlo *Janics* aradi szerb faragómester készítette. Bizánci ikonfestészeti hagyományokat őriznek az ezüst borítású orosz hordozható táblaképek. Az előcsarnokban található gerezdes csészéjű vörösmárvány keresztelőkút 1744-ből való, réz fedele a 19. sz. második felében készült. A II. vh.-ban megsérült templomot *Pfannl* Egon irányításával állították helyre 1957–59-ben. – *Irod.* Vujicsics D. Sztoján: A pesti szerb templom (Bp., 1961).

Pesti Színház (V. Váci u. 9.): a →*Vígszínház* kamaraszínháza. Eredetileg, 1935–48 között a sok színházi társulatnak otthont nyújtó VI. Révay u. 18. sz. alatti színházép.-ben nyílt meg. Jelenlegi helyén 1715-ben épült a *Hét Választófejedelemhez* címzett fogadó, amelynek emeleti tánctermében a gyermek Liszt Ferenc is hangversenyezett. 1840-ben Hild József tervei szerint építették át. 1920–59 között a *Corso Mozi* működött a helyiségben, majd a →*Bartók Terem*, 1967-től pedig a ~. – *Irod.* Alpár Ágnes–Szakáts Károly: A magyar színházak műsora 1949–1969 (Bp., 1970); Gundel Imre–Harmath Judit: A vendéglátás emlékei (Bp., 1979).

Pesti Teherszállító és Rakománykölcsönző Vállalat: 1868-ban alapították pesti gabonakereskedők a vízi úton történő szállítás konjunktúrájának kihasználására. Uszályok kölcsönzésével és vontatásával foglalkozott. Az 1869. évi gazd. válság következtében 1871-ben beolvadt az Első M. Gőzhajózási Társaságba.

Pesti Testgyakorló Iskola: Clair Ignác gimnasztikai isk.-ja. Clair Ignác 1826-ban költözött Pestre, az első adatok isk.-járól 1833-ból valók. Egyes adatok szerint ekkor állította fel a ~t a Kecskeméti kapunál, a Tunner-ház udvarán. 1834-ben már a Síp u. 344. sz. ház kertjében működött, innen költözött 1837-ben a Király u. 585. sz. alá, az ún. Puphka-féle házba. Clair ekkor már mindkét nembeli ifjakat tanított. A ~ 1840. dec. 20-án rt.-vé alakult, elnevezése Pesti Testgyakorló Egyletté változott. Az egylet megállapodott Clairrel, hogy évi fizetés fejében a tagokat ingyen tornaoktatásban részesíti. Az isk. 1840-ben a Beleznay-kertbe költözött. Clair 1843-ban Pozsonyban fiókot állított fel. Clair ekkor már a vakoknak külön speciális foglalkozást is tartott. 1839-től 1852-ig 1326 fiút és 497 leányt, összesen 1876 növendéket és 53 tornatanítót képeztek ki. 1852-ben már az Ötpacsirta u. 3. sz. alatt működött az intézet. 1855-ben Clair-isk. volt még a Kerepesi úti Kövesdy-féle házban, a Kerepesi

úti Podmaniczky-kertben is. 1860-ban téli testgyakorló int.-et állított fel a Zöldkert u.-ban (ma Reáltanoda u.). 1862-től egyes források Nemzeti Testgyakorló Egyletnek nevezték el. A ~ból alakult meg a *Nemzeti Torna Egylet*.

Pesti Torna Egylet: →*Nemzeti Torna Egylet*

pesti triász: két írói baráti kör elnevezése a reformkorban. Kazinczy nevezte így az ő irányát képviselő, a nyelvújítás mellett kiálló *Horvát* István, *Szemere* Pál és *Vitkovics* Mihály hármas társaságát. Vitkovics Kereszt u.-i háza (helyén ma az V. Váci u. 43. sz. ház áll) pesti és vidéki írók találkozóhelye volt. – Az →*Athenaeum*ot 1837-ben megindító és szerkesztő *Bajza* Józsefet, *Toldy* Ferencet és *Vörösmarty* Mihályt nevezték a kortársak „nagy pesti triásznak".

pesti városfalak: a középkori város legrégebben kutatott emlékei közé tartoznak, Jankovich Miklós már 1817-ben vizsgálta maradványait. Azóta több szakaszban kerültek elő részletei, és a belvárosi építkezésekhez kapcsolódó kutatásuk ma is folyik. – Legkorábbi formájában K-i oldala a Városház u., Károlyi u. sarok, Reáltanoda u., Cukor u. vonalában haladt. É-i sarka pedig a Szervita téren volt, ahonnan a fal a Dunáig vezetett. A legkorábbi fázis nyomai megelőzik az 1241-es pusztulási réteget, így egyértelmű, hogy már a tatárjárás előtt is erődítés vette körül Pestet. Ehhez járult még az a három nap alatt készített erődítés, amely a tatárveszély hírére készült. Ezek együtt sem tudták megvédeni Pest lakóit. A ~ a tatárvész után nem épültek újjá, a kir. az itteni település lakóit védett helyre, a budai Várhegyre kívánta telepíteni. A ~ egyes szakaszai azonban megmaradhattak, mert határvonalként szolgáltak Pest, Szenterzsébetfalva és Bécs–Újbécs között. 1443–1479 között épült fel az első, a ~kal párhuzamosan húzódó védőrendszer, amely a külvárosok egy részét (pl. Szentfalva) is a falak közé vonta. Ezzel Pest területe 23-ról 55 hektárra növekedett, az erődítés 2,2 km hosszú volt. A kapuk a fő kivezető utaknál nyíltak. Az új ~at 1493-ban említik először, a kapukat csak a 16. sz.-ban. A *Vác*, *Hatvan* és *Kecskemét* felé vezető utak kapui négyzetes alaprajzúak és többemeletesek voltak. Közöttük, ahol a falvonal megtört, félkörös tornyok helyezkedtek el. A falhoz vizesárok és földvédművek is csatlakoztak, rondellák is erősítették. Kiépülése nyomán tűnt el a korábbi fal, és annak egyéb elemei. A mai *Kálvin tér*nél és a *Régiposta–Váci u.*-nál álló korábbi tornyot, ill. ép.komplexumot is ekkor bontották el. Az új városfal sem tudott azonban ellenállni a török haderőnek. A török korban a városfal nem változott lényegesen, csupán palánk csatlakozott hozzá. Buda 1686-os visszafoglalásakor a pesti városi ép.-ekhez hasonlóan erősen romos állapotban volt. A város hamarosan túlnőtte, szakaszait az újonnan felépülő házakban használták fel. Így maradt meg néhány kis részlete a mai Múzeum krt. egyes házainak belső udvarában.

Pesti városfalmaradvány a Királyi Pál u. 13/b sz. ház udvarán

Pesti Városháza, A: →*A Pesti Városháza*

Pesti Versenyző Társaság: →*Magyar Lovaregylet*

Pesti Victoria Gőzmalom: 1866-ban a dohánykereskedő Herzog család és tőkéscsoportja alapította a céget, amely megvásárolta Lord Sámuel működő malomüzemét. Az Újpesti rakpart 22–23. sz. alatt a Duna partján épült fel az ország legnagyobb és legkorszerűbb malomüzeme. 1898-ban rekonstruálták, 1899-ben 30 000 q terményt befogadó vasszerkezetű silóraktárt építettek. 1902-ben elektromos elevátort helyeztek üzembe a Dunán hajón érkező szállítmányok ki- és berakására. 1900-tól a malmot konszern váll.-tá fejlesztették, és Baján, Cegléden, Szolnokon, Kecskeméten, Kiskunhalason, Kiskunfélegyházán, Csongrádon, Szegeden és Hódmezővásárhelyen jelentős őrlési kapacitású malomüzemeket vásároltak meg. Érdekkörébe tartozott több nagy malomip. váll. A váll. az I. vh. után csődbe jutott és 1925-ben beszüntette működését. Nagy összegű külföldi tartozásai a magyar pénzpiacot is megrendítették. A kormány kezdeményezésére megalakult 1926-ban a *Molinum Malomip. Rt.*, hogy a ~ csődtömegét szanálja és a külföldi hitelezőket kielégítse. A váll. 9 nagy vidéki malomüzeméből megszervezték az *Egyesült M. Malomip. Rt.*-t.

Pestkörnyéki Református Egyházmegye: a Dunamelléki Ref. Egyházker. keretében 1938-ban alakult egyházigazgatási egység, amely 1950-ben, a főv. átszervezésével a →*Külső Budapesti Református Egyházmegye* nevet vette fel. 1952-ben újabb átszervezésen ment át, az 1955-ben történt rendezés során megszűnt.

Pest–Losonc–Besztercebányai Vasút: a salgótarjáni szénmedencét egyfelől Hatvanon át Pesttel, másrészt az É-i ip.vidékkel összekötő magánvasút, amelyet 1863-ban engedélyezett az osztrák kormány a salgótarjáni Szt. István Kőszénbánya Társulat és környéki földbirtokosok részére. A társaság elnöke Forgách Antal m. kancellár lett, aki a vasút építéséhez messzemenő állami támogatást biztosított. A vasút építését pénzügyi panamák kísérték, ennek következtében egy időre csődbe jutott a társaság. Újabb áll. segítséggel 1867-ben Pest és Salgótarján között elkészült a vonal, amely 1866-ban a

Magyar Északi Vasút nevet vette fel. Pesti végpontja a mai →*Józsefvárosi pályaudvar* volt. A társaság pénzhiány miatt a vasutat nem tudta továbbépíteni, és 1868. júl. 1-jén adósságai fejében átengedte a m. áll.-nak. Ez a vonal lett a MÁV első vonala, amelyet csakhamar továbbépített Ruttka és Miskolc felé.

Pestlőrinc: →*Pestszentlőrinc*

Pest megye: Mo. közepén, a Duna–Tisza közén fekvő közig. terület. É-on áthúzódik a Duna jobb partjára is, így Bp.-et teljesen körülveszi. (Ez a rész a 14. sz. közepéig önálló Pilis vm. volt, 1341-ben azonban már ~vel együtt tartotta gyűléseit.) A történelem során – hasonlóan a többi megyéhez – ~ is kir. vm.-ből nemesi vm.-vé, a 19. sz.-ban pedig tv.hat.-gá alakult. Különleges helyzetet biztosított neki a vm.-k között, hogy a 14. sz.-tól az állandó kir. székváros, Buda – átmenetileg Visegrád – és a központi fekvésű kereskedőváros, Pest egyben ~ központja is volt, itt tartották a nemesi vm. gyűléseit, majd itt működtek a tvhat. közig. szervei. 1446-ban erősítette meg az ogy. azt a hagyományt, hogy ~ gyűléseit maga a kir. vezeti, és személyesen bíráskodik a megye nemeseinek ügyében. 1659-ben ezt a szerepet az ország nádora vette át. Az önálló városi jogokkal felruházott Buda és Pest nem tartozott ~ keretébe, de történetük összefügg egymással. Bp. mai területének nagyobb része – az egykori peremvárosok és községek – ~ fennhatósága alatt állott. ~ történetének lényeges eleme, hogy a honfoglalás idején a két vezető nemzetség, az Árpádok (Csepelszigeten) és Kartalok (Kurszán vára, Óbuda) a mai Bp. környékén telepedett le. A nemzetségi kötelékek felbomlása után minden nemzetség szerzett itt birtokot; így keletkeztek: Nyék, Megyer, Tarján, Jenő, Keszi stb. falvak. A 13. sz.-tól a szerzetesrendek központi monostorai is e vidéken épültek: Pilis (ciszterciták), Budaszentlőrinc (pálosok), Margit-sziget (domonkos apácák), Óbuda (klarisszák) stb. A kir. szolgák mestersége is rögződött a Bp. környéki falvakban: Solymár, Kovácsi, Tárnok, Üröm (kir. vincellérek), Érd (erdőőrök). A feudális anarchia és az uralkodóház cseréje a 13–14. sz.-ban a ~i birtokosok állandó változásával járt. A 15. sz. fordulóján érvényesült irányzatban Budának már meghatározó szerepe volt. Már Zsigmond igyekezett a főv. körül minél több kir. birtokot szerezni cserével és vásárlással. A kisbirtokos nemesség is törekedett birtokszerzésre Pest–Buda körül, mert így kerülhetett be tisztségviselőnek az udvarhoz. Végül pedig a patrícius polgárok is jelentkeztek ~ben birtokosként. A 15. sz. végére így alakultak ki azok a birtokviszonyok, amelyeket a török megszállás megsemmisített, de a 18. sz.-ban az újjáalakulás jogalapját képezték. A török időben ~ megmaradt, elmenekült nemesei Érsekújváron, Egerben, Füleken és Gácson tartották gyűléseiket. A másfél száz év alatt egyes családok kipusztultak, mások viszont megerősödtek, többen házasodással a megye kötelékébe kerültek. 1569-ben Pest–Pilis vm. egyesült Solt vm.-vel. ~ települései rohamosan pusztultak: a 16. sz. végén a Duna bal partján az egykori falvaknak már csak 40%-a létezett, a budai parton még 74%-ban fennállottak, a 17. sz. végén a pusztulás már 80–82%-os. A töröktől való felszabadulás után ~ 1689-ben Budán (ma Úri u. 19.), 1696 után Pesten (a mai Megyeház helyén) létesített megyeházat. A megyei birtoktulajdonok átalakulása keretében kerültek Pest-Buda környékére is főnemesi családok. A budai oldalon nagyjából helyreállt a Mohács előtti kir. (kincstári) birtokok helyzete, távolabbi falvak egyházi birtokosok tulajdonába kerültek, s többnyire érvényesiteni tudták egykori jogaikat a köznemesek is. Közülük a Fáy, Földváry, Halász, Kandó, Laczkovics, Nyáry, Sőtér, Vay stb. családok a megyei élet vezetői, a főv.-ban pedig a honoratior (tisztviselőértelmiségi) réteg kialakítói lettek. A ~i birtokosok telepítő tevékenysége alakította ki a főv. körül a nemzetiségi falvakat. A 18. sz. első két harmadában laza maradt ~ és a főv. kapcsolata. A nemesi közjogi élet központja Bécs és Pozsony volt; a r. k. egyházi hatalom a püspöki székhelyeket fejlesztette, így pl. ~ben fellendült Vác (piarista gimn., nemesi kollégium, kórház, nyomda); a prot. nemesség nem a városokban, hanem kastélyaiban támogatta a kultúrát (Rádaykönyvtár Pécelen, Podmaniczky-gyűjt. Aszódon stb.). A század utolsó harmadában a köznemesség II. József reformjaival szemben – rendi kiváltságait féltve – a nemzeti ellenállást képviselte, s az 1780-as években ~ gyűléseinek állásfoglalása jelentette a vezérhangot. Merev magyarkodásuk minden társ. változástól megrettent, s 1794-ben ~ gyűlése szolgáltatta ki a Habsburgok igazságszolgáltatásának a m. jakobinus mozgalomban részt vevő Hajnóczyt és Laczkovicsot. A vezető protestáns ~i nemességet az udvar a főnemesek sorába emelte s ezzel törte meg ellenállásukat. A reformkorban került a legszorosabb kapcsolatba egymással a főv. és ~. A köznemesek szorgalmazták a polgári átalakulást, s amit ~ székhelyén magának teremtett, azt a főv.-nak is adta [Pesti M. (Nemzeti) Színház (1837), Első Hazai Takarékpénztár (1839), József Ipartanoda, a Műegyetem, 1846)]. Széchenyi István 1831-ben ~i nemes lett, s reformterveit a megye gyűlésein terjesztette elő. Kossuth az 1840-es években kapcsolódott be a megyei életbe, 1847-ben Szentkirályival együtt ~ ogy.-i követévé választották. A szabadságharc bukása után a nemesi ~ még egyszer, utoljára szervezkedett 1860–61-ben, amikor az ogy.-i választások idején a 48-as eszmék mellé állott. 1867 és 1873 után ~, azaz a hozzácsatolt Kiskun kerülettel Pest–Pilis–Solt–Kiskun vm. önkormányzata jelentéktelenné vált, közig. szerepe lépett előtérbe. A megye területén a közig. szervezet pedig inkább nehezítette, mint segítette a Bp. vonzásában kialakult ún. peremtelepülések fejlődését. A volt megyei nagybirtokosok parcellázásain ugyan olcsóbb volt a házhelyek ára, nem kellett városi adókat fizetni, ezért azonban nagy áldozatot kellett hozniok. A lakosok a félfeudális megyei közig. kiszolgáltatottjai voltak, gazd., kulturális és eü. ellátottságuk falusi szinten maradt, hivatalos ügyeik intézése bonyolult volt. 1900-ban pl. Albertfalva, Budafok, Nagytétény a biai; Cinkota, Rákoscsaba, Rákoskeresztúr a gödöllői; Kispest a monori; Békásmegyer és Pesthidegkút a pomázi; Csepel, Pestszenterzsébet és Soroksár a ráckevei; Rákospalota és Újpest a váci járáshoz tartozott. Csak

az 1930-as évek elején szervezték a pesti oldalon a központi, a budain a Buda környéki járást. Az 1890-es évektől, amikor Nagy-Bp. terve először felmerült, ~ mindent megtett a jól adózó Bp. környéki települések megtartása érdekében. – 1950. jan. 1-jével a régi ~ községeivel és rendezett tanácsú városaival 320 km² – akkori területének 2,4%-a – és 510 000 lakos – akkori népességének 37%-a – került Nagy-Bp.-hez. Ugyanakkor a Kiskunságot Bács-Kiskun megyéhez csatolták, viszont Nógrád-Hont megyéből a szobi járás területe ~hez került. Területe 6393 km², lakossága 949 749 (1990) fő. Székhelye Bp. Itt működnek a megye közig., eü., igazságügyi, kulturális és gazd. szerveinek, intézményeinek, szervezeteinek és váll.-ainak központjai.

Pest Megyei Budagyöngye Kórház, *Pest Megyei Tárogató úti Gyógyintézet* (II. Tárogató út 84.): az eredetileg apácakolostor számára emelt ép.-ben 1950-től pártisk. volt. 1957-ben létesítette itt a Pest Megyei Tanács a *Budagyöngyei Megyei Tüdőbeteg-gyógyint.*-et elsősorban tuberkulotikus gyermekek számára. Később felnőtt oszt. is létesült. 1976-ban a →*Pest Megyei Önkormányzat Semmelweis Kórházához* csatolták, két belgyógyászati és egy tüdőgyógyászati oszt. működött benne. 1985-ben vált ismét önállóvá ~ néven. Ágyszáma: 220 (1991).

Pest Megyei Önkormányzat Semmelweis Kórháza, *Rókus Kórház* (VIII. Gyulai Pál u. 2.): hosszú időn át a fővárosi legjelentősebb gyógyint.-e. A pesti polgári kórház építését 1781-ben kezdték el Jung József tervei alapján, de ez 80 ágyas szegényház lett volna. *Haffner* Mihály városi főorvos kezdeményezésére újabb rész hozzáépítésével 1798. máj. 24-én nyílt meg a 228 ágyas kórház mint *Pesti Szent Rókus Polgári Közkórház.* A fővárosi fejlődésével az igények is növekedtek, ezért a 19. sz. első felében fiókkórházakkal bővítették. Először a szomszédos *Zergéhez* nevű ép.-et (Sándor – ma Bródy Sándor – u. – és Kőfaragó u. sarok) csatolták hozzá, az 1831-iki kolerajárvány idején két közeli bérházban nyitottak fiókokat. Ezek később is – főként járványok idején – működtek. 1847-ben a Terézvárosban a *Két törökhöz* házban is nyílt fiókkórháza. 1837-ben *Pollack* Mihály tervei alapján kezdték meg a mai Rákóczi úti szárny építését, amelyet 1841-ben nyitottak meg. Az ágyszám ekkor már 600-ra emelkedett. 1862-ben készült el a DK-i szárny, ekkor az újabb fiókkórházakkal (három bérházban) az ágyszám 678-ra nőtt. 1869-ben az Üllői úton 548 ágyas *barakk-járványkórháza* létesült, amelyből a mai →*Szent László Kórház* alakult. 1875-ben átvette a régi *Dologházat* (Rákóczi út 27/a), ahol 170 ágyas fiókot rendezett be. 1881-ben a Kun u.-ban az új *Dologház* is 264 ágyas fiókkórházzá alakult. 1882-ben így az összágyszám 1845 lett. A századfordulón az anyaép.-et is jelentősen korszerűsítették, a helyhiány miatt azonban újabb fiókok szervezésére került sor. Így 1913-ban az *Erdei Szanatórium* átvételével a Bakáts téren szülészet-nőgyógyászati oszt.-t, 1917-ben a *Gyöngyösi úton* 65 ágyas szülészeti oszt.-t szervezték. 1917-ben, a fővárosi kórházügyének átszervezésekor *Szt. Rókus Központi Közkórház* néven nemcsak saját kórházcsoportjának, hanem az öt fővárosi kórházcsoportnak is központja lett. A II. vh. során súlyosan megsérült, az újjáépítés után 1952. júl. 1-jétől a *Pest Megyei Tanács Kórháza,* 1955. júl. 15-től a *Pest Megyei Tanács Semmelweis Kórháza* lett. 1976–85 között hozzá tartozott a *Pest Megyei Budagyöngye Kórház.* Jelenlegi külső telephelye a Pesthidegkút–Ófalu Templom u. 12. sz. alatti ideg-elmeoszt. Összágyszáma 836. – A férőhelyek növelése és a szervezeti változások mellett a belső munka is állandóan

Az egykori Rókus Kórház

A Semmelweis Kórház épülete

fejlődött. Először az eredeti „orvosi" és „sebészi" oszt.-ok mellett speciális részlegek felállításával igyekeztek a szakellátást javítani: 1861-ben bőr- és nemibetegoszt.-t, 1864-ben szemészeti oszt.-t, 1866-ban orr-gégészeti rendelőt, 1869-ben a barakk-fiókban fertőző részleget, 1898-ban röntgenlaboratóriumot, 1912-ben központi laboratóriumot, 1938-ban véradóközpontot, 1955-ben gyermekoszt.-t szerveztek. 1917-ben itt jött létre a főv. központi ágynyilvántartás. 1880-tól számos oszt.-a egyetemi klinikaként működött (sebészeti, fülészeti, urológiai stb.), főorvosai bekapcsolódtak az egyetemi oktatásba is. A kiváló orvosok hosszú sora dolgozott – hosszabb-rövidebb ideig – a ~ban. Közülük is kiemelkedik Semmelweis Ignác, Kovács Sebestyén Endre, Lumniczer Sándor, Navratil Imre, Müller Kálmán, Ángyán Béla, Krepuska Géza, Illyés Géza, Hültl Hümér, Winternitz Arnold, Zalka Ödön. Ig.-i hosszú ideig egyúttal városi főorvosok is voltak. – *Irod.* Hollán Henrik: A Rókus Kórház története (Bp., 1967).

Pest Megyei Önkormányzat székháza, volt *Vármegyeház* (V. Városház u. 7.): 1838–41 között épült *ifj. Zitterbarth* Mátyás tervei szerint. Földszint + kétemeletes homlokzatát 5–7–5 ablak tagolja, középrizalitját a két emeletet összefogó korinthoszi oszloprend és oromzat hangsúlyozza. Udvarának több emeletsorán végigfutó oszlopos árkádjai különleges atmoszférát adnak. Szép, oszlopos kocsibehajtója a klasszicista városi paloták sajátja és egyik legkiválóbb pesti példája. Első alakjában 1804-ben épült. A hozzá csatlakozó közgyűlési termet, megyei börtönöket és rabkápolnát *Hild* János építette át 1811-ben. A hátsó, kétemeletes szárny is 5–3–5 abla-

A régi Vármegyeház (M. Sandmann litográfiája)

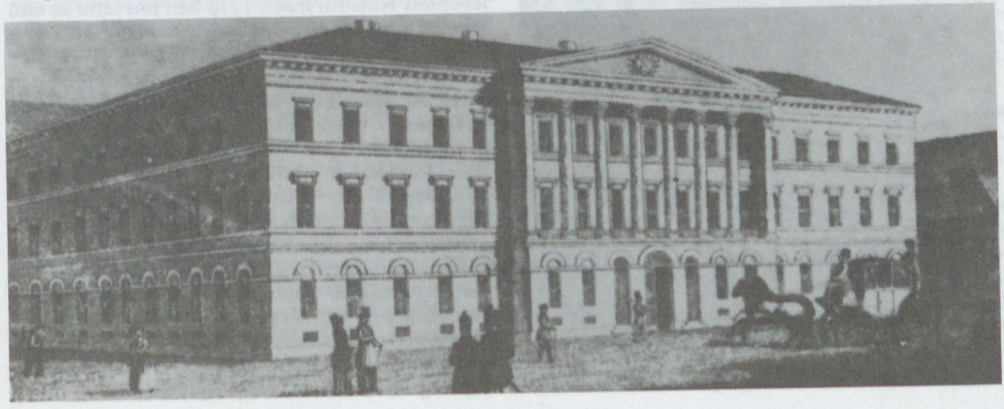

A régi Vármegyeház hátsó frontja (metszet a C. Vasquez-féle térképről)

kos, a *Semmelweis u. 6.* sz. alatt homlokzata *Hofrichter* József műve (1829–1832). Az 1944. évi háborús sérüléseiből helyreállította Imrényi Imre építész (1945–1948), aki ekkor a városban rommá lett épületekből több szobrot is itt helyezett el. A reformkorban a ~nak haladó szellemű tisztviselői a megye felvilágosult nemeseivel együtt jelentős szerepet játszottak a nemzeti gondolat terjesztésében, a kor kulturális életében, így pl. a *Nemzeti Színház* felépítésében. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

A Pest Megyei Önkormányzat épülete

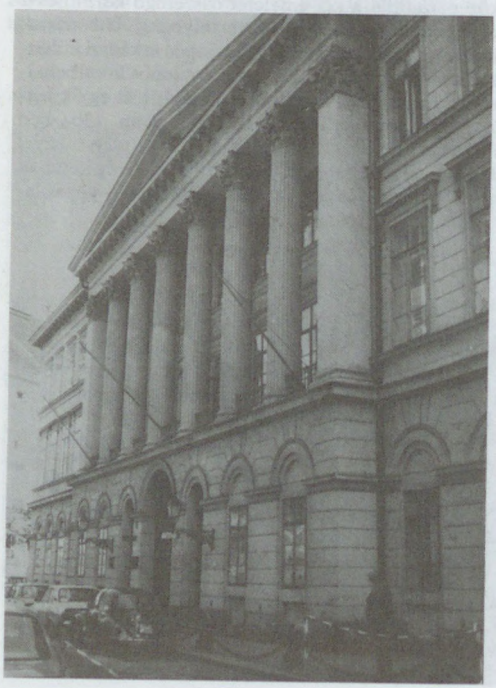

Pest megyei Pincegazdaság: →*Magyar Állami Pincegazdaság*

Pest-Ofner Zeitung: →*Pester Zeitung*

Pestszenterzsébet (XX. ker.): a gubacsi pusztából a Belga Bank által 1865-ben parcellázni kezdett területen alakult ki. 1870-ben Erzsébet kir.-né tiszteletére az *Erzsébetfalva* nevet kapta. Lakosainak száma ekkor 288 volt. A mellette fekvő, 123 kat. holdnyi területen az 1870-ben kezdődött parcellázás után 1871-ben →*Kossuthfalva* alakult ki. Mindkét település →*Soroksár* anyaközséghez tartozott. ~ 1874-ben elöljárósági kirendeltséget kapott. Első isk.ép.-e és temploma az 1870-es évek végén épült fel, amikor újra megindult e területen az építkezés. 1880-ban már 1355 lakost számláltak itt. Házai összevissza épültek, így az u.-k vonala girbe-gurba volt. A település központja a Kossuth Lajos u. környékén alakult ki. 1881-ben MÁV-megállóhely létesült. 1882-ben községháza épült, 1883-ban postahivatalt kapott, 1887-től a helyiérdekű vasútvonal köti össze a Bp.-Közvágóhíddal. 1905-ben indult az első helyi villamos a Jókai u.-ban. Erre az időre esett a gyárip. kibontakozása is. 1890-ben 4754 lakosa volt. Ekkor kezdte meg működését az Emmerling-féle tűzijáték- és papírgyár, 1892-ben a szappangyár, 1893-ban a kátránygyár, több kisebb üzem mellett. Legnagyobb üzeme a 120 dolgozót foglalkoztató Stein és Rosenstrauss Gyufagyár volt. A település első lapja Erzsébetfalva és vidéke címen jelent meg 1895-ben. 1897-ben önálló nagyközséggé vált. A századfordulóra lakóinak száma 15 732 fő volt. A keresők mintegy 75%-a az ip.-ban dolgozott. A község első jelentősebb beruházása 1899-ben a vágóhíd építése volt. Ebben az időben kezdték meg a fontosabb közutak feltöltését, a járdák kövezését. Lakóinak száma 1900–10 között a gyors iparosodás miatt kétszeresére, 30 970 főre növekedett. A lakosság zöme a századfordulón itt épült gyárakban talált munkát. 1901-ben három új isk., két év múlva polgári isk., 1906-ban új községháza, 1909-ben új templom épült. 1910 óta működött ~ első mozija, az azóta lebontott Kossuth mozi. 1919-ben jött létre az első gimn. 1927-ben készült el a Vasmunkás Otthon, a „Csili" (~i Vasas Művelődési Otthon). A Tanácsközt. idején ~ a Leninváros nevet viselte. 1924-ben város lett, ekkor kapta a Pesterzsébet nevet, amelyet 1932-ben ~ névre változtattak. A 20-as években új üzemek jöttek létre: →*Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár, Vasfonal Rt.*, lakkgyár. A vízvezeték építését 1924-ben, a csatornaépítést 1927-ben kezdték el. 1930-ban, amikor lélekszámát tekintve az ország negyedik városa volt, a lakások mintegy 1/3-ában volt villany, 1940-ben 20%-ában vízvezeték és 1,5 km volt csatornáinak hossza. A 20-as években épített kezdetleges járványkórház után 1936-ban készült el a ma is működő Szakorvosi Rendelő. – A II. vh. alatt sokat szenvedett a város. 1944-ben óriási pusztításokat végzett a három nagy légitámadás. A lh.-ak

A Pest Megyei Önkormányzat. Udvarrészlet

20%-a elpusztult. 1950. jan. 1-jén a főv. XX. ker.-ének része lett. A II. vh. után ~ legjelentősebb üzemei: →*KONTAKTA Elektronikai Vállalat*, →*Habselyem és Kötöttárugyár*, a Hazai Fésűsfonó és a ~i Papírgyár. 1945-ben nyílt egy átmeneti gyermekkórház, amely egy év múlva költözött a mai helyére (*Pestszenterzsébeti Gyermekkórház*). 1954-ben, Bp. peremterületei közül először itt nyílt helytörténeti múz. A Kossuth Lajos Gimn. 1963-ban került mai helyére. Az 1960-as években indult a városközpont-rekonstrukció első üteme, amely a Kossuth Lajos u.-tól a Nagy Sándor u.-ig a Dózsa György út mentén 1094 lakás építését eredményezte 1970-ig. A II. ütemben a Határ út–Pesti u.–Dózsa György út–Kossuth Lajos u. által határolt 37 ha területen összesen 3292 lakás épült. 1700 lakás került szanálásra. A lakásépítés mellett ált. isk. (24 tanteremmel), óvodák (összesen 300 gyerek részére) és bölcsődék (összesen 200 gyerek részére) épültek. A kereskedelem céljára összesen mintegy 2000 m² alapterületű létesítmény készült. A III/A ütemben a Pesti u.–János u.–Török Flóris u. által határolt területen 1654 lakást, 16 tantermes ált. isk.-t, 150 fős óvodát és 80 fős bölcsődét építettek, mintegy 1600 m² területen kereskedelmi és szolgáltató létesítmény, valamint nyugdíjas ház készült el. A III/B ütem további 1426 lakást, egy 24 tantermes ált. isk.-t, egy óvodát és egy bölcsődét tartalmazott. Épült áruház, gyógyszertár és mintegy 1200 m² szolgáltató- és kereskedelmi létesítmény. A II. és III. ütem tervezői: rendezési és beépítési terv: Horváth Egon (BVTV); lakóép.-ek: Gáspár Tibor, dr. Valkó Gábor, Gábriel Mihály, Pintér Győző, Csák Gézáné, Pokol Erzsébet (BVTV), Welsz Antal (Lakóterv), Székely János (Lakóterv); közép.-ek: Jurcsik Károly (Lakóterv), Jánossy Péter, Földes Zsuzsa, Fejes Mária, Kovács Lajos (TTI). – *Irod.* Nagy Dezső: Pesterzsébet és Soroksár bibliográfiája, 1865–1965 (Bp., 1969); Pesterzsébet és Soroksár, Budapest XX. kerületének múltja és jelene (Tanulmányok. Bp., 1972).

pestszenterzsébeti Hangya-telep (XX. ker.): *Pestszenterzsébet* határán a Kiserdőtelephez hasonlóan bádogból, fahulladékból, rongyokból összetákolt, félig földbe süllyesztett kalibákban mintegy 2000 személy lakott. A nyomornegyed az 1920-as évek lakásínsége idején keletkezett. A II. vh.-t követően felszámolták.

Pestszenterzsébeti jódos-sós fürdő (XX. Csepeli átjáró 1.): gyógyfürdő a Csepel-szigeti híd mellett. Vize 303 m mély fúrásból ered. Fontosabb adatai (1957): vízhőmérséklet: 14 °C; vízhozam: 200 l/p. Kitűnő gyógyhatású víz, palackozva is forgalomba kerül. Elsősorban reumás és női betegségek, ivókúra formájában pedig a gyomor- és bélrendszer betegségei, a légutak bántalmai és pajzsmirigy-megbetegedések esetén javallt. A gyógyfürdőt 1936-ban Földvári János építtette orvosi rendelővel, ivókúttal, több medencével, iszapolóval, fizikoterápiával és strandfürdővel. A II. vh.-ban a ~ súlyosan megsérült. Új ép.-e 1956-ban nyílt meg. Jelenleg bejáró betegek kezelését szolgálja. Termálgőzfürdőjének négy 28–40 °C-os hőmérsékletű medencéje, forró gőz- és légkamrái, termálkádfürdői vannak, iszapkezelést is szolgáltat.

Pestszenterzsébeti Múzeum (XX. Baross u. 53.): a főv. első peremker.-i múz.-a. 1951-ben társ. kezdeményezésre jött létre. Különösen kisipartörténeti gyűjt.-e és fényképtára értékes. Gyűjti a ker.-ben működő képzőművészek alkotásait is.

Pestszenterzsébeti Papírgyár: a soroksári áramfejlesztő telep helyén, 1929-ben épült fel a Reimann testvérek gyára. Két gépe már a kezdeti időkben napi 5–6000 kg papírt termelt. 1936–45 között a gépparkot lecserélték, az üzemet bővítették, különleges szigetelőlemezek gyártását kezdték meg. A II. vh. a ~ban nem okozott jelentős károkat. A gyár 1946-tól 1952-ig szovjet tulajdonban volt. Az 50-es években transzformátorállomás, karbantartóműhelyek stb. létesültek, gépesítették a salakozást. A 60-as években végrehajtott rekonstrukció után a két papírgyártógép már napi 46 000 kg-ot termelt. A ~ beolvadt a →*Papíripari Vállalat*ba.

Pestszenterzsébet–Klapka téri református templom (XX. Klapka u. 47.): 1939-ben épült, Janszky Béla és Szivessy Tibor terve szerint. 340 ülőhelyes.

Pestszenterzsébet–Központi református templom (XX. Ady Endre u. 81.): 1905-ben épült. A II. vh. alatt megrongálódott, 1945-ben hozzákezdtek újjáépítéséhez, 1947-ben szentelték újra. 350 ülőhelyes.

Pestszenterzsébet-Szabótelep (XX. ker): a 19. sz. végén a rendszertelen parcellázás folyamán sok esetben a telepek a parcellázó nevét viselték (pl.

Gráner-telep). A legjelentősebb ezek közül a ~, amely 1896-ban Szabó József parcellázásai folytán alakult ki.

Pestszentimre (XVIII. ker.): városrész. Története a középkorban összefüggött *Szentlőrincpuszta* történetével. A 17. sz. második felében a Vattay család birtoka, s a gödöllői uradalom pusztái közé sorolták. A 18. sz.-ban mint a Grassalkovichok tulajdona felerészben Szentlőrinchez, felerészben →*Soroksár*hoz tartozott. 1841-ben a terület br. Sina György bankár tulajdonába került. Fia, Sina Simon 1867-ben eladta a Belga Banknak, amely ~ területét 1870-ben parcellázni kezdte. 1877-ben nevét *Soroksárpéterire* változtatták. Az egykori Lőwy-féle birtokrészen alakult ki az újtelep. A századfordulóig ~ területe alig változott, de lakossága 1870–1910 között 214-ről 1939-re nőtt. Ezt főként a kispesti határban kialakult gyárip. segítette elő. 1913-ban jegyzőségi kirendeltséget kapott. Az I. vh. éveiben tovább erősödött a település munkástelep jellege, lakossága megduplázódott, a földműves réteg teljesen eltűnt. A Tanácsközt. idején Marxfalvának nevezték. 1930-ban elszakadt Soroksártól, önálló nagyközség lett, s felvette a ~ nevet. A lakosság száma meghaladta a 8000-et, 64,2%-a gyári munkás volt. 1947-ben készült el a ~t Pestszentlőrinccel összekötő villamos. 1950. jan. 1-jén csatolták a XVIII. ker.-hez.

Pestszentlőrinc (XVIII. ker.): városrész. 1362-től mint kir.-női birtok szerepelt. A török uralom alatt a puszta (Pusztaszentlőrinc, Szentlőrincpuszta) teljesen elnéptelenedett, újratelepítésére 1757–69 között került sor. Ekkor a terület (1726-tól) a Grassalkovich család birtoka volt, és a gödöllői uradalomhoz tartozott 6300 hold területtel. Az uradalom 19. sz.-i bérlői közül kiemelkedik – 1799-től – Mayerffy Ferenc, a Ferihegy névadója, aki először telepített itt szőlőt és gyümölcsöst. A 19. sz. elején a *Vadaspark* volt itt, amihez korai barokk stílusban épített kastély is tartozott, egy utólag *Gloriett* néven emlegetett vadásztoronnyal és egy kápolnával. Az építményt 1944–45 fordulóján a visszavonuló német csapatok, miközben a városrészt kiürítették, felrobbantották. Helyén ma a Gilice tér (körtér) található. A település *Szentlőrinc* néven a múlt század második felében br. Sina Simon tulajdonába került, aki 24 ezer holdas birtokának mintegy a központjává tette, ide csatolva Gubacs, Halom, Péteri, Szentmihály pusztákat is. A közig.-ilag Vecséshez tartozó uradalmi területet rövid idő múlva Sina eladta a Belga Banknak. Az új tulajdonos az összefüggő birtoktestet parcellázta, bontotta és külön-külön eladta. A századfordulón több száz kisebb-nagyobb, jobbára kis kerttel övezett családi ház épült a környéken. 1872-ben végleg elszakadt Vecséstől, és a közben önállósult Kispesthez csatlakozott. – 1886-ban nyitották meg első isk.-ját. A századforduló táján mintegy 900 lh.-a, s 6000 fős lakossága volt. A Bp.–szentlőrinci helyiérdekű vasútvonalat 1900. okt. 12-én adták át a forgalomnak. Kispesttől 1908. dec. 31-én vált el, s lett önálló nagyközség, 1935-ben megyei város. 1927–44 között *Pestszentlőrinci újság* c. önálló helyi lapja volt. – A múlt század utolsó évtizedeiben megindult családi ház-építési folyamat kisebb-nagyobb megszakításokkal ma is tart. Az építkezések első fázisában az Üllői út–Bp.–Szolnok vasútvonal közötti terület népesült be. Az egykori földbirtokosok neve után elkeresztelt lakónegyedeket „telep"-nek hívják ma is. A *Béla-telep* pl. (Vigyázó Béla neve után) az 1920-as években jött létre. Igazgatási szempontból csak rövid ideig tartozott Pestszentlőrinchez, jelenleg is a XVII. ker. része. Szemere Miklós író és politikus vezetéknevét három, egymással nemcsak szomszédos, de teljesen összeépült lakónegyed viseli az Üllői út és a vasút közötti területen. – Az 1910 táján megindult építkezés övezetét, a vasúthoz közel fekvő telkeken *Régi Szemere-*, az 1920 után született lakónegyedet (az Üllői út mentén) *Új Szemeretelep*nek hívják. – A politikus keresztneve után *Miklós-telep*ként emlegetik az előzőektől ÉK-re, az ~ szomszédságában ugyancsak 1920-tól beépített negyedet. Itt az 1920–30-as években elsősorban az I. vh. hadirokkantjai és hadiözvegyei kaptak telket, kedvező fizetési feltételek mellett. Erre utal a városrész *Rokkant-telep* neve. A *Rendessy-telep* Pestszentlőrinc Kispesthez közeli területén alakult ki az 1900–15 közötti években. Itt épült fel a →*Lakatos úti lakótelep*. Az Üllői úttól és a Rendessy-teleptől délebbre, a lajosmizsei vasút mentén, az 1910-es évek második felében épült fel az ún. *Lipták-telep*. – Lipták Pál mérnök és tőkés vállalkozó Pestszentlőrincnek Kispesttel szomszédos határánál, az I. vh. idején hadianyagot is előállító gépgyárat épített. A gyár közelében kívánta a mintegy 5 ezer fős munkáskollektívát lakáshoz juttatni, ezért határozta el és valósította meg szokatlan gyorsasággal a róla elnevezett „lakó-kolónia" felállítását. Amikor a gyárat a háború után leszerelték, volt ép.-eit, raktárait szükséglakásokká alakították át. Így jött létre egy olyan *áll. szükséglakótelep*, amely munkanélkülivé vált nincstelen embereknek, menekülteknek, hadirokkantaknak nyújtott menhelyet. (A II. vh. kitörését közvetlenül megelőző időkben már kb. 10 ezren éltek itt.) Az 1920-as évek második felében létre jött *GANZ-Kertváros*, 1945-ig Vecséshez tartozott, 1950 óta a XVIII. ker. része. Az első szövetkezeti lakásakció eredményének is tekinthető, mivel az 540 beépítésre engedélyezett házhely birtokba vételét egy Ganzgyári Munkások és Alkalmazottak Szövetkezete nevű vállalkozás működése segítette elő. Új lakások telepszerű építése a közelmúlt évtizedeiben is folytatódott. A már felépült, funkcionáló, de még meg nem említett lakótelepek sorába tartozik a *KISZ-lakótelep* (1964). Vecsés felé haladva az Üllői út jobb oldalán, a Kossuth tér, ill. a Szarvas csárda és a kispesti ker.határ közti területen épült a →*Havanna-lakótelep* (1978). ~ első ip. üzemei a 19. sz.-ban alakultak (pl. Kavicsbánya Vállalat 1882, 1890-ben három téglagyár is működött). 1901-ben hozták létre a Textilműveket (ma *Lőrinci Textilipari Váll.*), 1907-ben a Kispesti Textilgyárat (ma *KISTEXT Rt.*), 1921-ben a Continental Szalagszövőgyárat (ma Szalagszövő és Csipkegyár) alapították. 1926-ban újabb szövőgyár (a Benkő-féle), 1933-ban a Burettfonógyár, 1935-ben a Bélésszövőgyár állt munkába. – A II. vh. után létesített jelentősebb gyár

a *Lőrinci Hengermű.* ~en található az *Országos Meteorológiai Szolgálat Központi Légkörfizikai Intézete* (Péterhalmi u. 1.), ill. *Központi* [időjárás] *Előrejelző Intézete* (Tatabánya tér 15–18.).

Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt.: 1942. okt. 7-én a *Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt.* alapította Junkers Ju 52–3 m g típusú katonai szállító repülőgépek mo.-i licencgyártására. A M. Ált. Hitelbank a ~ számára megvásárolta a Filtex Művek X. Gyömrői út 85–91. sz. alatti, anyaghiány miatt leállított szövödéjét. A repülőgépek gyártása Németo.-ból hozott alkatrészek összeszerelésével kezdődött. 1943. aug.-ban a ~ gyártelepén elkészült a repülőgépszerelő csarnok. Ekkor a ~nél kb. 750–800 munkás dolgozott. Az első Ju 52–3m g típusjelzésű repülőgép 1944. ápr. közepén végezte berepülését a ferihegyi repülőtéren. A ~ üzemrészeit 1944 nyarán a budatétényi barlangpincékbe, Solymárra, Cegléd-bercelre és Esztergomba telepítették szét. 1944. aug. végén a Ju 52–3m g típusú repülőgépek gyártását leállították. A dolgozók többsége a →*Dunai Repülőgépgyár Rt.* üzemeihez kapcsolódó részlegekben, főleg Budatétényben végezte munkáját. A cég Gyömrői u.-i telepén 1944. nov. végéig csökkenő mennyiségben, összesen mintegy 25–30 db szállító repülőgépet készítettek. 1944. nov.-ben a ~ szerszámgépeit, a készülékeket és a repülőip. nyersanyagok nagy részét kitelepítették Ausztriába. 1945. jan.-ban a Vörös Hadsereg egyik repülőgépjavító alakulata vette birtokba a gyártelepet. 1945 közepén kb. 70 munkás és 21 tisztviselő dolgozott a ~nél. A háború befejeztével a hadirepülőgépek építése Mo.-on megszűnt. 1945 második felében a ~ kb. 60 munkással megkezdte az Erzsébet híd bontási munkálatait a budai oldalon. A ~-t 1946. dec. 31-én beolvasztották a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt.-be. 1949-től a ~ gyártelepét a M. Fonóip. Nemzeti Váll. vette át.

pestszentlőrinci Kossuth téri református templom (XVIII. Bokányi Dezső u. 61.): 1931-ben kezdték el építeni, 1941. jún. 15-én szentelték fel. Zeitler János (más források szerint Csaba Rezső) tervei alapján, erdélyi népies reneszánsz stílusban épült főbejáratú, oldalain három-három kis ívelt nyílású középtornyos templom.

pestszentlőrinci római katolikus kápolna (XVIII. Rákóczi út): a csehboltozatú barokk teremtemplomot Grassalkovich Antal építtette 1711-ben. A kőoltár oromzatán Szemere-címer látható (1790 körül). A kápolna alatt a Szemere család sírboltja található. Magtárrá alakították át, de Sina Simon klasszicista kápolnává állíttatta vissza, melyet 1932-ben Szemere István restauráltatott.

Pest–Szolnok-csatorna: →*hajózócsatorna-tervek*

Pestújhely (XV. ker.): *Rákospalotá*nak a Pótlékdűlő és a Nádas-tó közötti részén, az 1890-es években jött létre Széchenyi-telep néven. Első helyi lapja a *Széchenyi telepi Helyiérdekű Tudósító*, amely havonta jelent meg. Gyors fejlődése az 1905. évi parcellázások után következett be. Első lakói vasutasok, postások, értelmiségiek voltak, később a lakosság többsége ip. munkás lett. Az Erzsébet királyné út kiépülése fokozta az olcsó házhelyre törekvők odaáramlását. 1909-ben önálló község lett, s felvette a ~ nevet. Lakosainak száma 5547 fő volt. 1910. aug. 18-án alakult meg a Munkáskör, amely a telep életében irányító szerepet játszott. 1912-ben indult meg a Munkáskör kiadásában a Pestújhelyi Közlöny. Ugyanebben az esztendőben alakult a Pestújhelyi Sport Club, amely több híres sportolót nevelt. 1912-ben a HÉV vonalán bekapcsolódott a Pest környéki közlekedésbe, ezzel enyhült a település legsúlyosabb gondja, mert a lakosság többsége a főv.-ba és Újpestre járt dolgozni. 1927-ben épült fel a Pestújhelyi téren ~ első kat. temploma. 1928-ban ~ vonatmegállóhelyet kapott. 1950. jan. 1-jétől Rákospalotával újra egyesülve a XV. ker. része. A 70-es években a Mézeskalács tér környékén épült lakótelep.

Pestújhelyi Munkáskórház: →*OTI Dr. Vass József Munkáskórháza*

pestújhelyi református templom (XV. Sztárai Mihály tér): a holland származású Van den Deck János tervei szerint 1928-ban készült el. 1928. dec. 2-án szentelték fel. Tornya eredetileg süveg formájú volt, de a II. vh.-ban ellőtték, s helyreállítása után kapta jelenlegi formáját.

Pest városi Földbírói Bizottság: a 19. sz. elején alakult. Feladata az ingatlanok átírásának felügyelete volt. A ~ tagjai: két tanácsnok, a főjegyző és a földbíró. Minden csütörtökön tartott ülést.

Pest városi Kamarai Hivatal: a kamarási tisztséget eredetileg a *Belső Tanács* valamelyik tagja töl-

A Péterffy-palota

tötte be. Laffert Nándor kir. biztos 1731-ben kiadott utasítása értelmében a tanács tagjai számadási kötelezettséggel járó tisztséget nem vállalhattak, így az 1732-ben megszervezett ~ élére a tanácstól független kamarás került. A város bevételeit, kiadásait kezelő ~ból alakult ki a Pénztári Hivatal, amely 1848-ban már a következő oszt.-okra tagozódott: hadiadói, házipénztári, gyámi és letéti. – *Irod.* Wildner Ödön: Pest és Buda közigazgatásának története az 1848–1849-i szabadságharc alatt (Bp., 1936).

Pest város tanácsa: →*közigazgatás*

Péterffy-palota (V. Pesti Barnabás u. 2.): az egyemeletes barokk sarokép.-et 1755-től építtette Péterffy János ítélőtáblai ülnök *Mayerhoffer* Andrással. Később a Macsenka, Grabovszky, Krist, Widler családoké. Földszintjén a →*Százéves Étterem* található (1831 óta). A 2+3+2 ablaktengellyel tagolt épület középrizalitján háromszögű, puttódíszes és címeres oromzat van, vázával és fekvő szobrokkal. Erőteljesen kihajló kőbábokkal díszes korlátú erkélyét a kosáríves kapu kereteivel összefüggően alakított atlaszos konzolok hordják. Földszintje sávos tagolású, a szárnyak 2–2 ablaka egyéni kialakítású: gazdag hermás és lógófüzérekkel díszes, füles golyvázott oromzatú, ritka keretezésű. A házon vörös márvány emléktábla jelöli az 1838. évi *árvíz* magasságát. Eredetileg a *Galamb u.*-i oldalához hosszú U alakú szárnyép.-ek csatlakoztak. Ezeket 1936-ban lebontották. A pesti barokk világi építészetnek úgyszólván egyetlen emléke, többi társa sorban áldozatul esett a *Belváros* rendezésének. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

Péterfy Sándor utcai Kórház-Rendelőintézet (VII. Péterfy Sándor u. 8–20.): a fővárosi egyik vezető kórháza. A pesti kereskedők 1846-ban nyugdíj és betegápoló egy.-et alapítottak, s ez 1848-ban a Hársfa u. 2. sz. alatt kis kórházat létesített. Az egy. taglétszámának növekedése szükségessé tette a kórház bővítését, ezért 1892-ben a Bethlen Gábor tér 1. sz. alatt már 60 ágyas új kórházat nyitottak belgyógyászati és sebészeti oszt.-lyal. 1924-ben ezekhez nőgyógyászati oszt.-t szerveztek, s ekkor az ágyszám már elérte a 150-et. 1910-ben központi rendelőint.-et is nyitottak. A kórház neve 1895-től *Ferenc József Kereskedelmi Kórház* volt. A fenntartó Bp.-i Kereskedelmi Betegségi Biztosító Int. 1928-ban beolvadt a Magánalkalmazottak Biztosító Int.-ébe (MABI), s ez 1932-ben a környező telkek megvásárlása után nagyszabású, korszerű kórház építését kezdte meg. A *MABI Kórház* 1934-ben készült el, de csak 140 ágyas belgyógyászati, 70 ágyas sebészeti és (a régi ép.-ben) 22 ágyas nőgyógyászati oszt.-lyal. A teljes szervezeti kiépítés, a szükséges további oszt.-ok megszervezése 1945 után is csak fokozatosan történt meg. 1951-ben itt valósították meg az országban először a kórház-rendelői egységet mint a gyógyító-megelőző ellátás korszerűnek mondott formáját. A fővárosi eü. hálózatának kiépítése során É-Pest vezető kórháza lett, ellátandó területének egy részét az →*Uzsoki utcai Kórház–Rendelőintézet*nek adta át. 1969-ben hozzácsatolták a →*Szövetség utcai Kórház*at. Mai teljes ágyszáma: 1235 (1991). – *Irod.* A Péterfy Sándor utcai Kórház-Rendelő évkönyve (Bp., 1965).

Péter-hegy (XI. ker.): a →*Budaörsi-medence* K-i felén, a →*Pacsirta-hegy* ÉNy-i részéhez csatlakozó laposabb magaslat az →*Őrmezői-lapály*tól D-re (145 m). Felső-oligocén homokos-agyagos képződmények fedik.

Petermann bíró u. (I. Bécsi kapu tér–Kapisztrán tér): a középkorban *Szombati u.*, mivel a Vár É-i térsége a „szombati vásár helye" volt. A török hódoltság alatt eleinte megtartotta középkori nevét és *Szombathely mahalleszi* később a *Toprak kuleszi*

A Péterfy Sándor utcai Kórház

mejdáni részeként a mai *Országház u.*-hoz vezetett. Az 1696. évi *Zaigerben „blueth gässl"* Vér utcácskával utal arra az öldöklő kézitusára, mely Budavár visszafoglalása végső napján itt lezajlott. A 18. sz. elején Vicus *Johanneus*, mint a franciskánusok Szt. János-templomához vezető u. Innen később *János u.* a neve. A Ferdinánd Kaszárnya (jelenleg →*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*) felépítésével *Ferdinánd u.*, 1679-től *Nándor u.* 1954-től Buda város egyik középkori bírájáról ~ a neve. Jelentősebb épülete a **9. sz.**: egyemeletes, 5 ablakos saroklh., az Országház u. 31. sz. felé 4 ablakkal. Egyszerű klasszicista stílusú ház az 1830 körüli évekből. Dór lizénákkal tagolt lapos, körszeletíves dongaboltozatú kapualja kétpilléres lépcsőházi térbe vezet. Az →*Állami Nyomda* hivatali ép.-e. – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955).

Péter Pál utcai árok (XII. ker.): ÉNy–DK-i irányú szerkezeti vonalakhoz kapcsolódó, a Duna felé lefutó aszóvölgy. É-i oldalán a már lepusztult mészkő alól a mediterrán kavicsos rétegsor került a felszínre, D-i oldalán az alsóbb szakaszon a szarmata mészkő 15–20 m magas, meredek fala keretezi; a völgyfő közelében ellaposodik.

Pethő Sándor (Pásztori, 1885–Balatonfüred, 1940): újságíró, történész. Kolozsvárott szerzett tanári oklevelet, s 1909-től 1918-ig a főv.-ban a VIII. ker. gimn.-ban történelmet tanított. Közben 1912-ben szerkesztette az →*Élet*et. 1920-tól a →*Magyarság* munkatársa, s *Milotay* István mellett a keresztény-nemzeti gondolat finomtollú publicistája. 1934-től, amikor Milotay megvált a laptól, a Magyarság főszerk.-jeként a német fasizmus ellen lépett fel. 1938-ban alapító főszerk.-je volt a →*Magyar Nemzet*nek, amely köré az antifasiszta értelmiség legjobb erőit sikerült tömörítenie. Történeti tanulmányaiban, könyveiben főleg az ország utolsó száz esztendejének történelmével foglalkozott.

Petneházy-rét (II. ker.): a →*Julianna-majori-medence* K-i végén, a *Nagy-Hárs-hegy*től Ny-ra, a →*Fekete-fej*től D-re elterülő, löszös üledékekkel fedett, enyhén tagolt felszín. A ~et a *Kis-Ördög-árok* két részre osztja. D-i szélén üdülőtelep létesült. A rét nevét *Petneházy* Dávidról nyerte, aki Budavár 1686. évi visszavételekor a köztudat szerint az elsők között jutott fel a várfalakra.

Petőfi Sándor (Kiskőrös, 1823–Fehéregyháza, 1849): költő, az 1848–49-iki forr. és szabadságharc kiemelkedő alakja. Először 1833-ban került Pestre. Két évig itt járt isk.-ba. Előbb az evangélikus gimn.-ba (ma V. Deák Ferenc tér 4., emléktábla), majd 1834-ben a piarista gimn.-ba. Másodszor selmeci tanulmányait megszakítva, 1939. márc. elején jött Pestre, *Rónai* álnéven statiszta és szerephordó volt a Nemzeti Színházban. Két hónapig maradt Pesten. Utána nyugtalan évek következtek: katonáskodás, vándorszínészkedés, bolyongások az országban. Első verse, *A borozó* az Athenaeum c. folyóiratban jelent meg 1842. máj. 21-én. 1843-ban Pesten ideiglenes megélhetéshez jutott Nagy Ignác Külföldi Regénytáránál. Az Országúton (ma Múzeum körút 37.) bérelt szobát. A *Pilvax Kávéház*ban naponta megfordult íróbarátaival. Ősszel újra színésznek állt; előbb Debrecenben, majd Bihar vm.-ben játszott, 1843–44 telét betegen, éhezve Debrecenben töltötte. 1844. febr. végén gyalog érkezett Pestre. Vörösmarty Mihály közbenjárására a Nemzeti Kör vállalta verseinek kiadását, és álláshoz is jutott, segédszerkesztő lett a *Pesti Divatlap*nál Vahot Imre mellett. Szerződése szerint a főszerk.-höz költözött. 1944. jún. 17-től szept. 29-ig az országúti Kunewalder-házban (mai helye Múzeum körút 8.) laktak, itt volt a Pesti Divatlap szerkesztősége. 1844. szept. 29-én Vahot Imrével a Hatvani és Magyar u. sarkán levő

Petőfi Sándor

Kölber-házba költözött (ma Kossuth Lajos u. 19.), itt írta a *Helység kalapácsát* és a *János vitéz*t (emléktábla). Szinte mindennapos volt Vachott Sándor és felesége, Csapó Mária házában (a ház a mai Károlyi Mihály u. és Henszlmann u. sarkán állt). 1845. márc. végén otthagyta a segédszerk. állást és hosszabb felvidéki útra indult. Elutazása előtt 1845. márc. 31-én a Vadászkürt Vendéglőben (ma Türr István u. 5.) barátaival vacsorázott. Ennek emlékére írta *Azokhoz az én jó pajtásaimhoz* c. versét. 1846 elején Pesten megszervezte a Tízek Társaságát. Folyóiratukat, a *Pesti Füzetek*et a cenzúra nem engedélyezte. Pol. érdeklődés indította el 1846 végén erdélyi útjára. Nagykárolyban ismerkedett meg Szendrey Júliával, akivel egy év múlva házasságot kötött. 1847. nov. 4-én érkezett feleségével Pestre. Egressy Gábor a Dohány u. 373. sz. egyemeletes Schiller-házban (ma VII. Dohány u. 16.) bérelt számukra lakást, amelynek egyik szobájában velük lakott Jókai Mór 1848. jún. 12-ig. Később Petőfi szülei is itt laktak. ~ a márc.-i napokban vezető szerepet játszott az ifjúság élén márc. tizenötödike előkészítésében. *Nemzeti dal*a a forr. himnusza. Landerer és Heckenast nyomdájában nyomtatták ki. Tagja lett a Közcsendi Bizottmánynak. 1848. márc. 31-én délután a Nemzeti Múz. előtti népgyűlésen ő olvasta fel a választmány proklamációját, s elszavalta *A királyokhoz* c. költeményét. A radikális ifjúság ~vel tar-

Petőfi Sándor szobra

tott, de nem sikerült az ogy.-be kerülnie. Szabadságharcos katonai pályája 1848 szept.-ében kezdődött, kiképző tiszt lett Debrecenben. Ide hozta feleségét is, itt született Zoltán fia. 1849. jan. közepén elindult Bemhez az erdélyi hadszíntérre. Bem segédtisztje, később őrnagy. Mészáros Lázár min.-rel, majd Klapka György tábornokkal való összetűzése miatt kilépett a katonaságtól, és 1849. máj. 9-én, Pest ostroma idején visszatért a főv.-ba. Mellőzve és nyomorban élt feleségével és kisfiával a Marczibányi-házban (ma Rákóczi út 12., emléktábla). Itt látogatta meg Arany János. Innen indult utolsó útjára Mezőberénybe. ~ életében Pest volt a legfontosabb állomás, ahol legtöbb remekművét írta. Vonzódott Pesthez, prózában és versben is vallott erről. A főváros környékén, a Zugligetben szeretett barangolni (*A hegyek közt*). A pesti embert tréfásan, ironikusan rajzolta meg *A boldog pestiek* és *Pest* c. versében. Bronzszobra, melyet Izsó Miklós terveit felhasználva Huszár Adolf készített, és 1882-ben az Ybl Miklós által tervezett gránittalapzaton helyeztek el, a róla elnevezett téren áll.

Petőfi Csarnok Fővárosi Ifjúsági Szabadidő Központ (XIV. Városliget, Zichy Mihály út): építését 1982-ben kezdték, 1985. máj. 1-jén nyílt meg. Tihanyi Judit tervezte. Alapterülete 14 000 m², részben szabad téren. Az ép.-ben lévő nagy előadóterem (930 m²) befogadóképessége 2500 állóhely, ill. 1100 ülőhely. A külső, szabadtéri színpad nézőterének befogadóképessége 6000 állóhely, ill. 2500 ülőhely. A ~ rendszeres programjai különböző klubfoglalkozások, sportösszejövetelek, könnyűzenei koncertek, mozielőadások, kiállítások, tanfolyamok.

Petőfi Ház: az egykori Feszty-villa (VI. Bajza u. 39., régebben 21.), amelyben tíz évig Jókai Mór is lakott. A →*Petőfi Társaság* 1907-ben Bartók Lajos és Szana Tamás javaslatára elhatározta, hogy igyekszik összegyűjteni a költő emléktárgyait, s közadakozás segítségével megvásárolták ezt az ép.-et a gyűjt. elhelyezésére. 1909-ben nyílt meg a közönség előtt a földszinten a Petőfi Emlékmúz.-mal, amely a költő személyes tárgyainak (bútorok, ruhák, házieszközök), kéziratainak, arcképeinek, szobrainak, családi iratainak, művei hazai és külföldi kiadásainak, a rá vonatkozó irodalomnak adott helyet. Az I. emeleten a Jókai Emlékmúz. volt. A ~ a II. vh. után – a Petőfi

A Petőfi Csarnok épülete

Társ. megszűntével – áll. kezelésbe került. Itt jött létre 1954-ben a →*Petőfi Irodalmi Múzeum*. Ezzel együtt a Petőfi és a Jókai Emlékmúz. anyaga is a volt Károlyi-palotába (V. Károlyi Mihály u.) költözött 1957-ben.

Petőfi híd, eredetileg *Boráros téri híd:* építését a főv. 1906-ban javasolta azért, hogy létrejöjjön a Nagykörút folytatása. Az építést az 1930. évi XI. tc. rendelte el. A tervekre pályázatot írtak ki, ám a beérkezett 17 terv közül egyiket sem fogadták el, hanem az *Álgyay Hubert* Pál vezetésével a kereskedelmi és közlekedésügyi min. hídoszt.-a által tervezett felsőpályás, rácsos szerkezetű hidat építették meg. A háromnyílású híd nyílásbeosztása a mederben 112,0+154,0+112,0 m; a pesti oldalon három parti nyílás van (29,28, 29,11 és 29,05 m), a budai oldalon lévő parti nyílást (33,86 m) beszámítva a ~ összhossza 514,18 m. Eredeti szélességi adatai: 2×2,5 m járda, 2×1,0 m kerékpárút, 15,7 m széles úttest, a közepén két villamosvasúti vágánnyal. A teljes szélesség 22,7 m volt. Az alépítmény építését 1933-ban a budai oldalon a Zsigmondy B. Rt., a pesti oldalon 1934-ben a Fábián, Somogyi és György cég kezdte meg, a tartószerkezetet a MÁVAG gyártotta. Az építést állványozással végezték, a hidat eredetileg fakockaburkolat fedte, 1937. szept. 12-én nyitották meg. 1945-ig Horthy Miklós nevét viselte. 1945. jan. 14-én felrobbantották, mindhárom nyílás a Dunába esett. A híd romjaira a szovjet hadsereg ideiglenes hidat épített (1945. ápr. 5.), ez aránylag rövid ideig állt fenn. 1946. nyarán megkezdték a roncsok kiemelését, a MÁVAG által újjáépített hidat 1952. nov. 25-én adták át a forgalomnak. A szerkezet nem változott, azonban a keresztmetszetet módosították: az úttestet 18,0 m-re, a kerékpárúttal ellátott járdákat 3,8 m-re szélesítették, így a teljes szélesség 25,6 m lett. 1966-ban a pályalemezen és az aszfaltburkolaton javításokat végeztek és a villamosvasúti vágányokat kicserélték. 1968/70-ben részletes vizsgálatot végeztek, 1979/80-ban újjáépítették a pályalemezt, ekkor újra megváltoztatták a keresztmetszetet. A kihasználatlan kerékpárutat megszüntették, a járdaszélességet 2×2,6 m-re változtatták, így az úttest szélessége 20,40 m lett. Az átalakítási stb. munkák miatt a ~ forgalma 1979. szept. és 1980. ápr. között szünetelt. A későbbiek során az igen erősen igénybevett hídon olyan jelzőberendezést létesítettek, mely lehetővé tette, hogy a közúti járművek a villamosvasúti pályát a villamosvasúti forgalom zavarása nélkül használhassák, így a ~ gyakorlatilag 3+3 sávossá vált. – A két hídfő közül a budai nem okozott gondot, a pesti annál többet. Az elhangzott ellenvetések ellenére itt eredetileg a villamosvasúti hurokvágányt kétoldalról körülfogó, igen kedvezőtlen emelkedésű és kis sugarú íveket tartalmazó feljáró épült, ami sok forgalmi nehézséget okozott. Az újjáépítéskor ezt a megoldást elvetve közvetlenül vezették a ~ra a Nagykörutat, de így sem sikerült teljesen kielégítő megoldást nyerni, és végül is az egész *Boráros tér*et át kellett rendezni, kétszintű villamosvasúti megállókkal, aluljárókkal stb. – (A ~ forgalmáról lásd a →*dunai átkelő forgalom* címszót.) A ~ forgalmának mai sajátossága, hogy a főv. forgalmán kívül igen nagy mértékben bonyolít le távolsági forgalmat is, ami a hidat is, a csatlakozó úthálózatot is túlterheli. Tehermentesítésére 1990. nov.-ben nyílt meg az M0 autópálya. – *Irod.* Álgyay Hubert Pál: Bau einer neuen Donau-Strassenbrücke in Budapest (Bautechnik, 1934); FŐMTERV: A Petőfi-híd és térségének átépítése (Bp., é. n.).

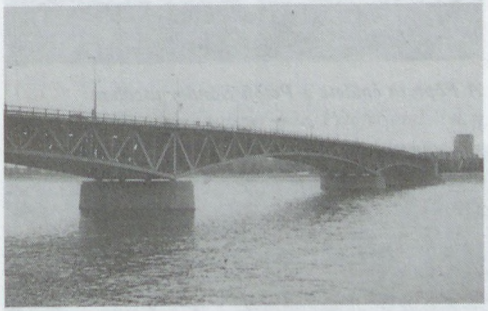

A Petőfi híd

Petőfi Irodalmi Múzeum (V. Károlyi Mihály u. 16.): irodalmunk írott (kéziratok, levelezések, feljegyzések, torzóban maradt alkotások) és tárgyi emlékeinek gyűjtésére, tudományos szintű feldolgozására, megőrzésére és a feldolgozott anyag kiállításon történő bemutatására létrehozott múz. 1954-ben a →*Petőfi Ház*ban létesült, 1957 óta a volt Károlyi-palotában működik. A Petőfi Sándor életét és műveit bemutató állandó kiállítás mellett számos időszaki kiállítást is rendez. A hetvenes évek második felében Bp.-en több emlékmúz.-ot szervezett: →*Ady Endre Emlékmúzeum*, →*Jókai Emlékmúzeum*, →*Kassák Lajos Emlékmúzeum és Archívum* →*Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum*. Feladatai közé tartozik a vidéki iro-

A Petőfi Irodalmi Múzeum

dalmi emlékházak szakmai patronálása is. Szellemi műhelyében számos kiadványsorozat készül: *Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Bibliográfiai Füzetek, Kéziratkatalógusok*, megjelentet továbbá sorozaton kívüli szövegkiadásokat. Munkájáról 1959 óta rendszeresen közreadott évkönyveiben ad számot.

Petőfikert: →*tizenhatodik (XVI.) kerület*

Petőfi-kör: 1955. márc.-ban a DISZ által életre hívott szervezet. Érdemi tevékenységet csak 1956 tavaszától kezdve fejtett ki. Tíz jelentősebb vitát szervezett (pl. a hazai közgazd.-tudomány, történettudomány, filozófia, sajtó, nevelés stb. témáiban), melyek 1956 nyarán és őszén a forr. fontos szellemi előkészítőjévé avatták. Vezetői általában az 1953-as kormányprogram eszméit képviselték. Titkárát, a reformkommunista *Tánczos* Gábort 1958-ban tizenöt évi börtönbüntetésre ítélték.

Petőfi-pontonhíd: →*Duna-hidak*

Petőfi Sándor Gimnázium (I. Attila út 43.): 1892-ben I. ker. Kir. Kat. Gimnázium néven alapították Krisztinaváros középisk.-jaként. 1895-től *I. ker. Állami Főgimnázium*, 1921-től *Verbőczy István Gimnázium*, 1945-től újra *I. ker. Állami Gimnázium*, 1946 óta pedig ~. – Ép.-ét *Alpár* Ignác tervei alapján neobarokk stílusban építették (1900). – *Irod.* A budapesti Petőfi Sándor Gimnázium jubileumi emlékkönyve (Bp., 1967); Iskolánk története 1892-től napjainkig (összeállította Ibos Ferencné–Csörföly Endre stb., Bp., 1967).

Petőfi Sándor u. (V. Kossuth Lajos u.–Szervita tér): 1432-ben *Szt. Péter u.* A mai ferencesek temp-

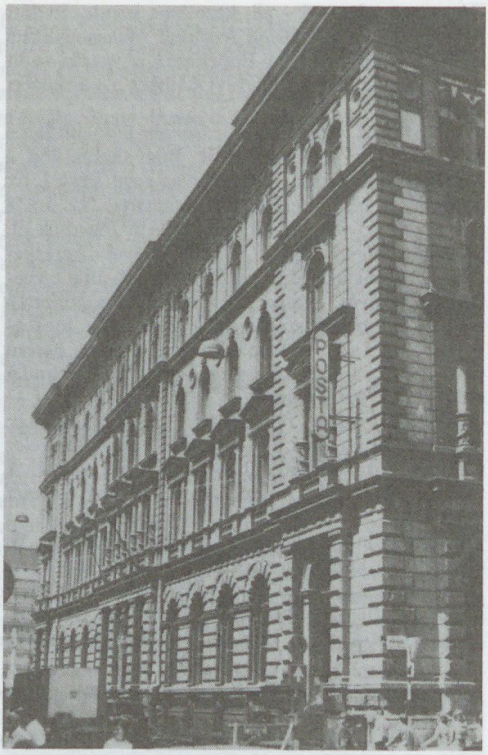

A Főposta épülete a Petőfi Sándor utcában

Az egykori Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) u.

loma helyén állott középkori Szt. Péter-templomtól nyerhette nevét (a későbbi *Károlyi Mihály u.* folytatása), az 1547. évi török összeírás is így jelöli a ~, Károlyi M. u. és Kecskeméti u. vonalát. Az 1800-as évek elején *Urak u.-ja.* 1874-ben a *Koronaherceg u.* nevet kapta, 1918-ban *Hajnóczy u.*, 1919 végétől ismét Koronaherceg u., 1923-tól, a Petőfi-centenárium óta viseli a ~ nevet. A *Váci u.*-val közel párhuzamosan haladó, nagy forgalmú belvárosi u. színvonalas üzletekkel. A Váci u.-val hasonló jellegű kis u.-k (Haris köz, Párisi u., Régiposta u.) kötik össze. A ~ban működik a →*Katona József Színház* , ide nyílik a →*Főposta* ép.-e. A *Ferenciek tere* sarkán áll a volt Belvárosi Takarékpénztár ép.-e (Schmahl Henrik terve) a teret a ~val összekötő galériás átjáróval, az ún. *Párisi-udvar*ral. Jelentős ép.-ei: **3. sz.:** →*Károlyi-Trattner-ház* (Hild József, 1832). – **5. sz.:** egykori Hermes Magyar Ált. Váltóüzlet Rt. székháza (Kármán Aladár és Ulmann Gyula, 1905). – **6. sz.:** Katona József Színház és lh. (Fodor Gyula, 1906). – **13. sz.:** belvárosi távbeszélő központ távirdagépterme, „Főposta" (Koch Henrik, Ray Rezső, Zileinszky Szilárd, 1871, 1906). – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Belvárosunk tegnap és ma (szerk. Szilák Józsefné, Bp., 1970).

Petőfi Színház: az 1949-től a VI. Nagymező u. 22–24. sz. alatt működő →*Ifjúsági Színház* neve 1954–64 között. 1960-ban a színház ifjúsági jellege megszűnt, s ugyanott az első m. musicalszínház kezdte meg működését, megtartva a ~ nevet. Az ép. műszaki hibái miatt 1962. nov.-ben átköltözött a →*Magyar Színház*ba. 1964-ben megszűnt.

Petőfi Társaság: 1876-ban alapított irodalmi társ. a Petőfi-kultusz ébrentartására és a m. szépirodalom fejlesztésére. Kezdetben némi ellenzéki színezete volt az MTA-val és a →*Kisfaludy Társaság*gal szemben, tagjai ekkor jórészt az onnan kiszorultak lettek. Elnöke előbb Jókai Mór, majd Herczeg Ferenc, Pekár Gyula, Császár Elemér lett. Alapszabályai szerint csak 60 tagja volt, új tagot valamelyik elhunyta után választhattak. A két vh. között a hivatalos irodalom szervezetévé vált, nyilvános ülései és gyűlései társ. esemény számba mentek. Gyűjtötte a Petőfi-relikviákat a →*Petőfi Ház*ban és a Petőfire vonatkozó adatokat a *Petőfi Könyvtár* c. sorozatban jelentette meg. 1923-ban megrendezték a Petőfi-centenáriumot. A ~ alapította 1918-ban a Petőfi-nagydíjat, 1923-ban a Jókai-nagydíjat és Tőzsde-nagydíjat. A ~ 1944-ben szűnt meg. – *Irod.* A Petőfi Társaság hatvan éve a magyar irodalom szolgálatában (Bp., 1936).

Petőfi tér (V. ker.): Hild János 1805-ös és Halácsy Sándor 1871-es térképén még Duna-part. Ma a *Március 15. tér*hez kapcsolódó parkosított, fásított kis tér. A ~en a Petőfi szobor előtt tartják a hagyományos márc. 15-iki koszorúzással egybekötött ünnepségeket. A ~ műemléki védelem alatt álló ép.-e a →*görögkeleti görög templom* (2/b sz.). 1882-ben itt állították fel *Petőfi Sándor* szobrát (*Huszár* Adolf alkotása). Innen a tér neve.

Pető Intézet: →*Nemzetközi Pető Intézet*

Az egykori Károlyi-Trattner-ház: Petőfi Sándor u. 3.

A Petőfi Sándor u. 3. sz. ház udvara

Petrik Lajos Vegyipari Szakközépiskola (XIV. Thököly út 48–50.): 1879-ben *Közép Iparta-noda* néven középfokú ip. szakoktatási intézmény alakult gépészeti, vegyészeti és építészeti tagozattal a VIII. Bodzafa u. 28. (ma Gutenberg tér 4.) alatt. 1897-től *Állami Felsőipariskola* lett. 1889-ben a József krt. és a Népszínház u. sarkán épült otthonába költözött. 1912-től mint az Áll. Felsőiparisk. vegyészeti tagozata a VIII. Vas u. 19. sz. alá települt. 1921-től ismét a Népszínház u.-i ép.-ben, 1940-től pedig mai helyén működik. 1941-ben *Vegyipari Középisk.*, 1947-ben *Áll. Ált. Műszaki Középisk.*, 1949-ben *Ip. Gimn. Vegyip. Tagozata*, 1950-ben *Vegyip. Technikum* lett. 1955-ben az isk. 75 éves fennállása alkalmából felvette első tanárának és későbbi ig.-jának, *Petrik* Lajos vegyészmérnöknek a nevét. 1969-től vegyip. technikum és szakközépisk. A vegyip. szakon belül ált. vegyip. ágazattal működik. 1972-től ~. 1974-ig még működött a technikum az esti és a levelező tagozaton. Feladata: a középfokú vegyip. végzettséget igénylő munkakörök (munkaszervező, diszpécser, művezető stb.), ill. a vegyip. szakmunkásfeladatok ellátására alkalmas szakemberek képzése.

Petrovics Elek (Deregnyő, 1873–Bp., 1945): művészettörténész, művészeti író, az MTA tagja (l. 1924, t. 1941). Jogot tanult. 1896-tól belügymin.-i tisztviselő., de egyúttal állandóan foglalkozott művészettörténettel, képzőművészeti kritikával is. Írásai különböző folyóiratokban jelentek meg. 1914-ben a →*Szépművészeti Múzeum* ig.-jává, 1921-ben főig.-jává nevezték ki. Az ő vezetése a múz. történetének egyik legeredményesebb időszakát hozta. 1928-ban megszervezte az →*Új Magyar Képtár*at, 1929-ben felállította az antik terrakottagyűjt.-t. Számos ajándék megszerzésével és tervszerű vásárlásokkal fejlesztette az állományt. A tudományos munka élénkítésére 1918-ban megindította a múz. évkönyvének a kiadását. Saját tudományos munkásságában elsősorban a kortárs m. képzőműv.-tel foglalkozott, nagy szerepe volt a nagybányai isk. művészeinek a megismertetésében. Ő állította össze az Új M. Képtár katalógusát. 1922-től tagja a Kisfaludy Társaságnak. 1935-ben vonult nyugalomba. – *Irod.* Petrovics Elek emlékkönyv (Bp., 1934).

Petru Maior Egylet: a Pesten tanuló román egyetemi hallgatók társ. és segélyező egy.-e. 1864-ben létesült, és alapítványok, valamint a román áll. támogatása révén segélyezte a diákokat. Névadója nyelvész, történész, a román tudomány egyik jelentős képviselője (1760–1824) volt, 12 éven át Budán élt mint szerkesztő, cenzor, itt is halt meg. A ~ 1920-ban szűnt meg.

Petschacher Gusztáv (Bécs, 1844–Bp., 1890): osztrák származású építész. A Sugárutat építő váll. meghívására 1873-ban jött Pestre, s haláláig itt dolgozott. Jelentős neoreneszánsz stílusú bérházakat tervezett, így az Andrássy úton (volt Sugárút) a volt *Harkányi-* (4. sz.) és *Pallavicini-palotát* (98. sz.), a *Weninger-villát* (126. sz.). Megtervezte a *Körönd* beépítését (1879) és ott az első bérházat (88–90. sz.). A tér másik három házánál ennek kialakítását vették mintául. Ugyancsak az Andrássy úton állt az általa tervezett *Terézvárosi Kaszinó* (1882) a mai Divatcsarnok helyén. Az egykori *Hitelbank* (ma Pénzügymin.) Nádor téri székháza is ~ műve.

Petschauer Attila (Bp., 1904–Davidovka, 1943): újságíró, kardvívó. Az 1928-ban Amszterdamban, 1932-ben Los Angelesben olimpiai bajnokságot nyert m. csapat tagja. Közismert derűs alakja volt a bp.-i művészvilágnak. Munkaszolgálatosként a Szovjetunióban halt meg.

Petzval József (Szepesbéla, 1807–Bécs, 1891): mérnök, matematikus, egyetemi tanár. Lőcsén és Kassán járt középisk.-ba, mérnöki képesítését a pesti Institutum Geometricumban szerezte. 1828–35 között Pest városi mérnöke volt. Dolgozott a Lipótváros felmérésében és az árvízvédelmi munkákban. Javasolta a tanácsnak és a Helytartótanácsnak, hogy az eredményes védekezés érdekében emeljék fel az alacsonyabban fekvő területek alapszintjét feltöltéssel, és építsenek egy csatornát a Dunától a Dunáig. A tervek levéltárba kerültek. ~ az 1838. évi árvíz idején szemére vetette a város vezetőinek, hogy nem valósították meg őket. 1835-ben egyetemi tanár Pesten, 1836-tól Bécsben. Az összetett fényképészeti lencsék szerkesztésében úttörő tudományos eredményeket ért el. Tiszteletére a M. Optikai Akusztikai és Filmtechnika Egy. ~-emlékérem kitüntetést alapított (1962). A XI. ~ u.-ban emléktábla (1991).

Peyer Károly (Városlőd, 1881–New York, 1956): politikus. 1911-től 1918-ig a szakszervezeti mozgalomban működött mint a szociáldemokrata párt tagja. A Tanácsközt. idején a szociális termelés népbiztosságán a bányászati ügyekkel foglalkozott mint főoszt.vez. 1919–20-ban min. 1919 után az MSZDP elsőszámú vez.-je. 1922-ben ogy. képviselő, s ekkor került a főv. tvhat.-i biz.-ába, a főv. frakció vez.-je, a közgyűlésen irányította a szociáldemokrata pol.-t, tagja volt az 1930-ban alakult szűkkörű tvhat.-i tanácsnak is. 1922–1944-ben ogy.-i képviselő. A németek Mauthausenbe deportálták. 1947-ben a M. Radikális Párthoz csatlakozott és annak képviseletében került az ogy.-be. 1947 végén az ország elhagyására kényszerítették; az USA-ban telepedett le. 1989-ben rehabilitálták.

pezsgőgyártás: Bp.-en az első pezsgőgyárat az osztrák származású *Hölle* Márton borkereskedő alapította 1852-ben a Józsefvárosban *Első Magyar Pezsgőbor és Szikvízgyár* néven. Cége az 1880-as évek végéig termékeivel több érmet nyert. A második pezsgőgyárat *Graner* Károly alapította 1854-ben a Fő u. 3. sz. alatt. 1864-ben *Prükler* Ignác alapított rövid életű gyárat a IX. ker.-ben. Ezt követően még több pezsgőgyár létesült a főv.-ban, de 1882-től a pezsgőgyártás központja *Budafok* (előző nevén Promontor) lett. Az orsz.-an egyedülálló pincészeti lehetőségek, a főv. közelsége kedvező volt a ~ra. 1882–1940 között 10 pezsgőgyár létesült Budafokon. Többségük néhány éves fennállás után megszűnt. 1882-ben alapította *Törley* József pezsgőgyárát Budafokon. 1886-ban pedig *François* Lajos, aki mint francia szakember Törley művezetője volt, ugyanitt saját gyárat létesített. Mindkét gyár termékei kitűnőek és világszerte híresek voltak. – Az 1955-ben alapított *Hungária Pezsgőgyárral* együtt jelenleg a

→*HUNGAROVIN Borgazdasági Kombinát* keretei között három gyárban folyik ~. A Törley-gyár hagyományos és tankpezsgőt, a François-gyár hagyományos champagn-i pezsgőt, a Hungária-pezsgőgyár a hagyományos pezsgőt gyártja, összesen mintegy 30 millió palack mennyiségben (1990). A fellendülésre jellemző, hogy 1970 óta a termelés tízszeresére emelkedett.

Pfannl Egon (Bp., 1911–Bp., 1973): építész, grafikus, Ybl-díjas (1965). Jelentős munkásságot fejtett ki a műemlékek helyreállítása terén: *Római fürdő* (III. Flórián tér, 1955), *Kiscelli Múzeum* (III. Kiscelli u. 108., 1955), *Király fürdő* (II. Fő u. 84., 1959), *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum* (I. Apród u. 1–3., 1963), *Rác fürdő* (I. Hadnagy u. 8–10., 1965), *Központi Tanácsház* (V. Városház u. 9–11., 1968). Neves rajzsorozata: *Budapest az ostrom után* (1946).

Pfeifer Ferdinánd Könyvkereskedése: a fővi. egyik leghosszabb ideig fennállott könyvüzlete és kiadója. Pfeifer Ferdinánd 1857-ben vette át az alapító Emich Gusztáv boltját, azt kiadóvá fejlesztette, s 20 év alatt 600-nál több művet adott ki. Halála (1879) után öccse, István vette át az üzletet, de ő csak a kereskedést tartotta fenn. Az ő halála (1909) után a Zeidler testvérek vették át a céget. A 20-as évek közepén a →*Nemzeti Casino* ép.-ébe (Kossuth Lajos u. 5.) költöztek, és ismét megindították a könyvkiadást ~ néven. 1943-ig többszáz tudományos és tudományt népszerűsítő művet jelentettek meg, elsősorban m. szerzőktől.

Pharmacia Gyógyszervegyészeti Gyár és Gyógyárunagykereskedés Rt.: 1923-ban a VII. Izabella tér 6. sz. alatt kezdte meg működését, miután átvette a Strauss Jenő és Strauss Imre Pharmacia Gyógyszervegyészeti Gyár üzemét. Gyógyszerészeti, kozmetikai és gyógynövény alapú készítményeket gyártott és forgalmazott. 1934-ben helyezték üzembe az új gyógyszervegyészeti gyárat, külföldi szabadalmakat vásároltak. Az 1944-ben 60 munkást foglalkoztató váll.-ot az 1949. évi államosítást követően beolvasztották a →*CHINOIN Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára Rt.*-be.

Philadelphia Kávéház: a mai I. Alagút u. 3. sz. helyén 1895-ben Veress Pál nyitotta. Tisztviselők, írók, nyugdíjasok látogatták. Törzsvendégei közé tartoztak Ady Endre, Szabó Dezső és a Budai Színkör tagjai (emléktábla). 1905-ben Szabó Sámuel vette meg az üzletet, melyet kártya- és biliárdhelyiséggel bővített ki. A Budai Sakkozó Társaság és a Budai Biliárd Kör hivatalos helyisége volt. A nagymúltú kávéház 1935-ben szűnt meg. Helyén ma OTP toronyház áll.

Philippineum: →*Sacré Coeur Leánynevelő Intézet*

Phöbus Villamos Vállalatok Rt.: 1910-ben alakult Újpest villamos energiával való ellátására. Ezenkívül a bp.-i MÁV-pu.-ok világítását, majd a Vác–Gödöllő villamosvasút áramszükségletét is ellátta. A ~ végezte Vác, Cinkota s más környékbeli helységek villamosítását. 1926-ban beolvadt a *Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok Számára* elnevezésű mammuttrösztbe. – Az 1946. évi XX. tc. alapján a villamosenergia-szolgáltató váll.-okat államosították. Ennek során az újpesti, pestszenterzsébeti, kispesti, budafoki és szentendrei szolgáltató váll.-ok az Áll. Villamosenergia Ip. Rt. üzletigazgatóságainak irányítása alá kerültek. – Nagy-Bp. megalakulását követően 1950. júl. 1-jével az elővárosok és a szomszédos települések villamos hálózata a *Budapesti Elektromos Művek*hez került.

Phőnix Filmgyár: a m. film hőskorának első évében, 1915-ben alakult. Filmjeit Kertész Mihály rendezésében a Pannonia u.-i műteremben forgatta. A ~ban leggyakrabban bűnügyi drámákat készítettek, bár a legváltozatosabb témákat feldolgozták *(A tanítónő, A vasgyáros, Sarah grófnő, Hotel Imperial, Sergius Panin, A peleskei nótárius)*.

Phylaxia Oltóanyag- és Tápszertermelő Vállalat (X. Szállás u. 5.): jogelődje a Járványtani Laboratórium (1907), amelyet 1912-ben Phylaxia Szérumtermelő Rt. néven önálló laboratóriummá alakítottak állatgyógyászati szérumok és vakcinák előállítására. 1924-től embergyógyászati oltóanyagokat is gyártottak, majd erre a célra 1954-ben létrejött a Humán Oltóanyagtermelő- és Kutató Int. 1948-ban a Phylaxia államosításakor a M. Oltóanyagtermelő Int.-et, a Hungária Szérumműveket és dr. Benedek László Szérumtermelő Int.-ét csatolták hozzá, majd 1968-ban az Áll. Vakcinatermelő Int.-et is. – Fő profilja állatgyógyászati oltóanyagok, gyógyszeres készítmények, diagnosztikumok, gyógypremixek, agrobiológiai készítmények és antibiotikumok gyártása. A megnövekedett igényekre való tekintettel hozták létre 1976-ban a Frenkel-féle, száj- és körömfájás elleni trivalens vakcina előállítására átalakított üzemet, mely azóta megszűnt. 1978-ban korszerű műszerezettségű laboratóriumi ép. kezdte meg működését, valamint új raktárak, kísérleti és ásványi premixüzem épült. Nemzetközi téren az ENSZ szakosított szervezeteivel (FAO, WHO) alakult ki szoros együttműködés, a ~ szakértőivel vesz részt a munkában. A ~ fővállalkozói tevékenységet is folytatott (pl. a Mongóliában létesített szonginói Biokombinátban, 1973). Mo.-on vidéki lerakatai, valamint oltóanyag- és gyógyszerforgalmazó kft.-i működnek (pl. *Pharmavit*). Az 1991-ben francia részvényesek közreműködésével megalakult a *Phylaxia–Sanofi Oltóanyagtermelő Rt.*

piacok: →*vásárcsarnokok*

Piarista Gimnázium (VIII. Mikszáth Kálmán tér 1.): Pest város tanácsa alapította 1717-ben 10 000 forintos alapítvánnyal *Collegium Pestiense* néven az V. Galamb u. és Március 15. tér sarkán álló ép.-ben. Az oktatást a piarista rendre bízták. 1717. nov. 7-én 155 tanulóval kezdték a tanítást. Tanárai közül Benyák Bernát 1777-től m. nyelven tartotta filozófia előadásait. Az oktatásban nagy gondot fordítottak a természettudományos tárgyak és a m. nyelv tanítására. Ezt szolgálták a m. nyelvű isk.drámák előadásai is, már 1718-tól. Színháztermük 1719. júl.-tól 1745-ig Pest első állandó színháza volt. 1848 után az isk. főgimn. lett, itt tartották az első érettségi vizsgát Pesten 1851. szept. 15–25. között, 143 tanulóval. 1924-től mint gimn. folytatta működését, amely az

1948. évi XXXVI. tv. alapján az isk.-k államosításával megszűnt. 1950-ben, a Rákosi-kormány és a M. Katolikus Püspöki Kar között megkötött megegyezés értelmében – hét másik mo.-i katolikus gimn.-mal együtt – ismét megnyílhatott, de a megegyezés ellenére az 1917-ben elkészült ép.-ből (ma ELTE Bölcsészettudományi Kar, V. Pesti Barnabás u. 1.) 1953-ban áttelepítették a Mikszáth Kálmán téri volt Sacré Coeur-isk. ép.-ébe.

piaristák, *kegyesrendiek, kegyes tanítórend:* r. k. tanító szerzetesrend, amelyet Rómában 1597-ben a spanyol Don José Calasanz (Kalazanti Szt. József) alapított az ifjúság nevelésére. Pesten 1717 óta tanítanak *(→Piarista Gimnázium)*. Önálló m. rendtartományuk 1721-ben alakult meg. 1762-ben nyílt meg nagy kollégiumuk a Petőfi tér–Galamb u.–Piarista u. (Pesti Barnabás u.) közötti területen. 1917-re épült fel itt új ép.-ük (1953 óta ELTE Bölcsészettudományi Kar). Rendházukat és gimn.-ukat 1953-ban a Mikszáth Kálmán térre költöztették, a Sacré Coeur-apácák egykori iskolaép.-ébe, kápolnájukat is elvették, ahol 1991-ig az Egyetemi Színpad tartotta előadásait. 1832–51 között a budai Egyetemi Kat. Gimn.-ot és elemi isk.-t is – az 1867-ben alapított alapított jezsuita gimn. utódát – ők vezették. Működésüket kezdettől fogva a m. nyelvnek még a Habsburg németesítő törekvésekkel is szembeszegülő művelése és a természettudományok korabeli úttörő oktatása jellemezte. 1743–84 között filozófiai-bölcsészeti főisk. szintű tanfolyamot is vezettek, ahol Leibnitz, Wolff, Newton bölcseleti-természettudományos tételeit tanították. – A rend központi *könyvtára* és *levéltára* ugyancsak a Mikszáth Kálmán tér 1. sz. alatt található. A rendtagok könyveiből álló könyvtár és a rendtartomány korábbi 24, a trianoni békeszerződést követően 10 isk.-jának iratanyagát őrző levéltár főleg pedagógia- és irodalomtörténeti szempontból kiemelkedő forrásanyag. A könyvtár mai állománya mintegy 75 000 kötet, 45 ősnyomtatvány, 500-nál több 1711-nél korábbi mo.-i nyomtatvány és 200 000-nél több aprónyomtatvány, disszertáció. – *Irod.* Balanyi György–Bíró Vencel–Tomek Vince: A magyar piarista rendtartomány története (Bp., 1943).

Piatnik Nándor és Fiai Rt.: játékkártyagyár és nyomda volt a VII. Rottenbiller u. 17. sz. alatt. A budai születésű Piatnik Nándor kártyafestő volt, Bécsben alapított gyárat 1880-ban. A pesti fiókváll.-ot fiai létesítették 1913-ban, amely aztán az unokák kezében családi rt.-ként működött 1948-ig. A ~ teremtette meg a m. és a tarokk-kártya nálunk máig legismertebb figuráit.

Pichler-ház: *→Hercegprímás u. 9. sz.*

PIETRA Épületkerámiaipari Vállalat (X. Jászberényi út 43–47.): történelmi elődjét a Miesbach-Drasche család létesítette 1838-ban. A gyárat 1868-ban megvásárolta a *Kőszénbánya és Téglagyár Társulat Pesten*. Első vezérig.-ja Görgei Artúr egykori honvédtábornok, vegyészmérnök, aki eredményes kísérleteket folytatott a nagy nyomással sajtolt cseréplapok tömörre égetésével a keramitlapok előállítására. A gyár 1877-ig téglát, szárazon sajtolt dísztéglát, keramit útburkolati köveket gyártott. 1904-ben megnyitották az őrbottyáni agyagbányát és téglagyárat. 1908-ban fayance- majd porcelángyárat építettek színes falburkolócsempék, műszaki, háztartási, eü. és gyógyszerip. porcelánok előállítására. Az 1910-es években 1300 munkással évente mintegy 50–60 millió db téglát termeltek. Klinker téglát 1928-tól gyártottak. – 1950-ben az üzem nevét Kőbányai Téglagyárra változtatták, majd 1963-ban, kialakítva mai szervezetét, az *Épületkerámiaip. és Burkolóanyagip. Váll.* nevet vette fel. Gyárai az 1838-ban alapított Törzsgyári Téglagyár, a Maglódi úti Téglagyár, valamint a Burkolóanyag Gyár, amelyekhez átvette a Gubacsi, a Lőrinci, az Erdőkertesi és a Mendei Téglagyárat, továbbá a Tűzállóanyaggyárból 1950-ben alapított Kerámia Téglagyárat. Ált. rekonstrukció után 1968-ban kapta mai nevét. 1976-ban az Őrbottyán és Vácrátót között fekvő agyagrétegekre alapítva megépítette az Őrbottyán II. Téglagyárát a kettősméretű, soklyukú ikersejttéglák előállítására. 1978-ban Keramit gyárát Ip. Burkológyárrá alakította, 1985 óta gyártja a családi-

A Pilvax Kávéház 1848-ban (J. Preisner tollrajza)

házas építkezésekhez a kisméretű téglánál négyszer nagyobb üreges vázkerámia téglát. 1987-ben megépítette mázaspadlólap-gyártó üzemét.

Pilisi Állami Parkerdőgazdaság Budapesti Erdészete (II. Budakeszi út 91.): a fővárosi erdőket 1955-ben parkerdőkké nyilvánította az Orsz. Erdészeti Főigazgatóság, kezelésüket a Bp.-i Áll. Erdőgazd. vette át. 1964-ben a Bp.-i Áll. Erdőgazdaságot átszervezték; az erdők kezelését a Gödöllői Áll. Erdőgazd. Bp.-i Erdészete végezte tovább. 1969-ben a Gödöllői Áll. Erdőgazd. átszervezésével a fővárosi erdők kezelését a Pilisi Áll. Parkerdőgazd. vette át. – 1969-ben összevonták a Pilisi Áll. Erdőgazd.-ot és a Visegrádi Áll. Vadgazd.-ot. 1970-ben a Gödöllői Áll. Erdőgazd.-ot megszüntették, ill. egyes egységeit hozzácsatolták a Pilisi Áll. Parkerdőgazd.-hoz. 1989-ben a Budavidéki Áll. Erdő- és Vadgazd. megszűnt, és jogutódja a Pilisi Áll. Parkerdőgazd. lett, melynek feladata a 4899 ha bp.-i park-, pihenő, és védőerdő kezelése.

Pilisvörösvári-völgy: →*Solymári-völgy*

A Pilvax Kávéház a 19. század végén

Pilvax Kávéház (V. Városház u. 10.): Pesten az Úri u.-ban (később Koronaherceg, ma Petőfi Sándor u.) *Privorsky* Ferenc kávés 1838. márc. derekán alapította a *Café Renaissance*-ot. A kávéházat később *Pilvax* Károly vette át. Főleg a reformpárti fiatalok látogatták: költők, jurátusok, diákok, művészek, köztük Petőfi Sándor, Jókai Mór, Sükei Károly, br. Nyáry Albert, Degré Alajos, Bulyovszky Gyula, Vasvári Pál. Itt hozták először nyilvánosságra a *Tizenkét Pont*ot és Petőfi *Nemzeti dal*át. A ~ neve 1848. márc. 15. és aug. között *Forradalmi Csarnok*, a szabadságharc bukása után *Café Herrengasse*, 1867–95 között *Schője Kávéház* volt. Az 1911. évi városrendezés áldozatául esett, de a kegyelet átmentette relikviáit a húszas években valamivel távolabb megnyílt új kávéházba. 1927-től itt találkozott a →*Petőfi Társaság*. A ~ ma a *Pilvax Étterem* nevet használja. – *Irod.* Pereházy Károly: A régi Belváros (Bp., 1987).

pinceházak: Budafokon, Budatétényben, Nagytétényben a hegyoldalba vágott hatalmas pincék bejáratai fölé egy-kétszintes lh.-akat építettek. Ilyenek többségükben a Péter Pál, Kossuth, Tóth József, Baucsek József, Bartók u.-kban épültek. A pincébe a lh.-on keresztül lehetett lejutni. A pince előterében alakították ki a préshelyiséget. Ezeket a lakóép.-eket nevezték ~nak.

Pinceszínház, *Budapesti Ifjúsági Színpad Pinceszínháza* (IX. Török Pál u. 3.): kísérleti jellegű színház. Működvelő színészek közreműködésével 1959-ben alakult, a IX. Török Pál u. 3. sz. ház pincéjében. A II. vh. után, főleg ném. nyelvterületen és a K-európai államokban kialakult színházforma, kis szcenikai igénnyel készült kamaradarabok előadására.

Pincetárlat: →*Ferencvárosi Pincetárlat*

Pintér Béla (Bp., 1925–Bp., 1992): építész, Ybl-díjas (1958, 1978). A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát (1951). Utána a Várostervezési, Ipartervezési és Közép.tervezési irodákban dolgozott. Tervezése alapján készült a IX. *Gubacsi úti ált. isk.* (1955), a *Szent László téri kísérleti lakóházak Újpesten* (1958), a II. Török u. 7–9 sz. *sarokbérház* (1959), a XII. Böszörményi út 42. sz. *lh.* (1961), a *M. Kereskedelmi Kamara székháza* (1964), a *Hilton Szálloda* (1976), a *kelenföldi plébánia és templom* (1983).

Pipacs Selyemszövőgyár: →*Magyar Selyemipar Vállalat*

Pipishegy: →*tizenhetedik (XVII.) kerület*

PKVT: →*Pesti Közúti Vaspálya Társaság*

Planetárium (X. Népliget): a hazai csillagászati és űrkutatási ismeretterjesztés legnagyobb intézménye. 1977-ben nyílt meg. Terveit Lux László és Tömöry Tamás készítette. A TIT Bp.-i Szervezete Planetárium és Uránia Csillagvizsgáló Int.-ének részlegeként jött létre. Az ép. 23 m átmérőjű kupolájának mesterséges égboltján bármikor bemutathatók a csillagos égbolt jelenségei és mozgásai felgyorsítva. A ~ban a Zeiss-gyártmányú csillagvetítővel, dia-, film- és videovetítőkkel tartanak műsorokat. Hatalmas körcsarnokában csillagászati, űrkutatási, képzőművészeti és egyéb kiállításokat rendeznek. A ~ban működik a →*Lézerszínház* és a *Zizi sci-fi-színház* is.

planétás, *jóscédulás:* a régi vásárok, búcsúk és más, sokak által látogatott helyek jellegzetes alakja. A főleg egészséget, boldogságot és szerencsét ígérő ~ mesterség a 18. sz.-ban Olaszo.-ból származott

A Planetárium épülete

hozzánk. A jóscédulát a ~ apró állatkával (papagáj, majom, tengerimalac) húzatta ki. Néhány ~ a Városligetben, búcsúkon, vagy a főv. u.-in még a II. vh. után is látható volt.

platea Gallicalis: →*Fortuna u.*

Platzel bei den Saulen: →*Szentháromság tér*

Pócsernik: két, Óbudával É felől határos középkori falu. Egyikük a mai Római fürdő és a Duna közötti területet jelölte, ahol utóbb a →*Póföld*e részt említik, a másik ~ később →*Pazándok* néven szerepel.

Póczy Klára (Kolozsvár, 1923–): régész. Diplomáját a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte 1947-ben. 1950–87 között a Bp.-i Történeti Múz. régésze, az Aquincumi Múz. vezetője. Kutatási területe: római kori régészet. Ásatásai: aquincumi helytartói palota, légióstábor, polgárváros, katonaváros. Duna-kanyar, ezenkívül vidéki és külföldi ásatások vezetője vagy résztvevője.

Podhradczky József (Udvard, 1795–Buda, 1870): kamarai tisztviselő, történész, az MTA tagja (l. 1834, r. 1858). Benedek-rendi szerzetesnek készült, de kilépett a rendből. 1816-tól nyugdíjazásáig a kamarában volt számvevőségi tisztviselő. Történelmi és jogi ismereteit autodidakta úton szerezte. Könnyen hozzáférvén a régi közig. levéltári anyagához számos várostörténeti kérdést először ő vetett fel, előbb a Tudományos Gyűjteményben írt cikkeiben, majd önálló kötetekben is. – Bp.-i vonatkozású m.: *Buda és Pest szab. kir. városoknak volt régi állapotjukról* (Pest, 1833); *Chronicon Budense* (A Budai Krónika első kiadása, Buda 1838); *Historia diplomatica urbis Budensis et Pesthiensis* (I–III., kézirat az OSZK-ban).

Pódium Írók Kabaréja: 1936. okt.-ben Békeffi László és Komjáti Károly közös vállalkozásában nyílt az V. Mérleg u. 2. sz. házban. A Nagy Endre működése nyomán kialakult valódi kabaré nemes hagyományait kívánta folytatni. A 320 nézőt befogadó helyiséget állandóan zsúfolásig megtöltötte a közönség. Elő az okmányokkal c. műsora merész iróniával gúnyolta a fasizálódó pol. életet. Később a szélsőjobboldali sajtó támadása nyomán előadásait betiltották. 1940. ápr.-ban a ~ átköltözött a Vígszínház kamaraszínházába, a Révay u.-i Pesti Színházba. Békeffi Lászlót 1941-ben a Színházi Kamara felfüggesztette állásából. Ezután a kabaré visszaköltözött a Mérleg u.-ba, és 1942. máj.-ig Hindy András vezetésével még három műsort játszott.

Pódium Kabaré: 1. Nagy Endre 1921 őszén kibérelte a Gresham-palota pincehelyiségét, és a 150 férőhelyes teremben ősszel megindította kabaréját, amelynek majdnem minden számát ő maga írta. Itt szerepelt először a Dénes György–Pethes Sándor duó Cox és Box néven, valamint a Hacsek és Sajó elődje: Sokrates és Plato (Nagy Endre–Magyari Lajos). Irodalmi vezetője Emőd Tamás, zenei vezetője Lányi Viktor volt. Tagjai: Ághy Erzsi, Uray Tivadar, Gách Lilla, Nagy Izabella, Sárosy Andor, Ferenczy Károly, Radó Teri stb. A kabaré 1923. jan.-jában szűnt meg. (Betiltották.) – 2. a Dachauba deportált és onnan kiszabadulva Amerikába költözött Békeffi László fia, Békeffi Gábor a *VI. Nagymező u.* 11. sz. alatt, a volt →*Vidám Színház* helyiségében 1945. március 24-én nyitotta meg kabaréját a *Szájkosár nélkül* c. produkcióval. Az igazgatásban Békeffi Gábort Ascher Oszkár követte, a konferanszié Kellér Dezső volt. A kabaré 1946 őszétől csak *Pódium* néven működött. 1949-ben megszűnt (államosítás). – *Irod.* Békeffi László: A száműzött Pódium (Toronto, 1955); Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944 (Bp., 1978); A magyar színházak műsora 1949–1969; A budapesti színházak műsora 1945–1949 (szerk. Szakáts Károly és Alpár Ágnes, Bp., 1970).

Podmaniczky Frigyes, br. (Pest, 1824–Bp., 1907): politikus, író, az MTA l. tagja (1859). 1848-ban főrendiházi tag, a szabadságharcban honvédtiszt. 1850 után szépirodalommal foglalkozott, műveiért választották be az MTA-ba. 1861–1905 között egy.-i képviselő, 1875–85 között a Nemzeti Színház és az Operaház intendánsa, 1873-tól 1905-ig az FKT elnöke volt. Lelkesen foglalkozott a főv. fejlesztésével. Elnöksége idejére esik a főv. ált. rendezési tervének kidolgozása, a körutak és a sugárutak kiépítése, a Belváros rendezése, a dunai rkp.-ok építése stb. Ismert alakja volt Bp. társadalmának, a várost alig hagyta el, azt hirdette, hogy nyaralni is Bp.-en lehet a legjobban. Szobra az V. ~ téren áll (Kő Pál, 1991). – Bp.-i vonatkozású m.: *Naplótöredékek* 1824–1887 (I–IV. Bp., 1887–88).

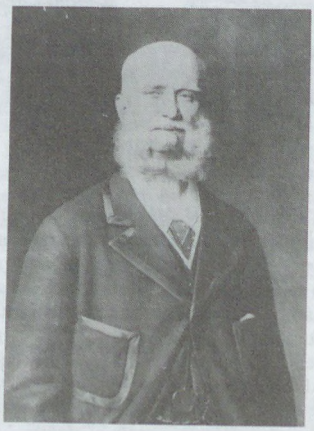

br. Podmaniczky Frigyes

Podmaniczky János, br. (Kamionka, 1786–Rákoskeresztúr, 1883): földbirtokos. 1803-ban atyja, ~ László halála után szállott rá a családi birtok. Testvérei és nagybátyjai is megbízták birtokaik kezelésével, így több mint 50 000 holdon igazgatta a gazdálkodást (ebből Rákoskeresztúr csak 554 hold). Utód nélküli nagynénjei (~ Erzsébet, Bujanovszky Elekné, meghalt 1819-ben és ~ Anna Mária, Beleznay Miklósné, meghalt 1803-ban) is kezelésére hagyományozták birtokukat. Az előbbinek halálakor tette át székhelyét ~ Rákoskeresztúrra, átépítette az 1750 körül épített Bujanovszky-kastélyt. A század

első felében jövedelmezőn gazdálkodott, erdőt és szőlőt telepített, Pest közelsége kedvező értékesítést biztosított. Birtoka a Vigyázó családra szállt, majd az MTA tulajdona lett.

Podmaniczky-kastély (XVII. Rákoskeresztúr, Pesti út 80.): földszintes, 4–3–4 ablakos, barokk műemlék ép., középső oromzatán Podmaniczky- és Vigyázó-címer, felette váza látható. Az egész ép.-et manzárd sátortető borítja. Kerítésén nyolc gyermekszobor látható. A kastély 1760 körül épült, jobb oldali szárnya is ebből az időből való. Újabb udvari homlokzata 4–3–4 ablakos, középrészen 1910-ből való kettős ión oszlopfejes rizalittal, attikával. A főép. középső nagy termében bemeszelt freskó, jobbra rokokódíszű aranyozott mennyezetű terem található. A ~t Bujanovszky tábornok építtette 1750 körül, majd a Podmaniczky családé, később a Vigyázó családé, azután az MTA tulajdonába került.

Podolini-Volkmann-féle magániskola: Podolini-Volkmann Artúr festőművész a Váci út 15. sz. alatt jelentős és igen népszerű munkás szabadisk.-t vezetett az 1920-as években. A modern m. művészet több jelentős képviselője kezdte ott pályáját (Dési Huber István, Korniss Dezső, Sugár Andor, Trauner Sándor, Cserepes István, Borbereki Kovács Zoltán stb.).

Pófölde: a mai Békásmegyer tájékán fekvő, a tatárjáráskor elnéptelenedett terület. 1212-ben az Óbudával határosként szereplő →*Pócsernik* nevű falu állt itt, amelyet 1326-ban neveznek ~nek.

Pogány Frigyes (Bp., 1908–Bp., 1976): építész, Ybl-díjas (1954), Állami díjas (1966) egyetemi tanár. 1964-től az Iparművészeti Főisk. főig.-ja, majd rektora. Sokat tett a főv. szervezett műemlékvédelmének megalapozásáért, 1935-től 1948-ig az FKT-nál, majd a városrendezési csoportnál, 1949-től tervezőirodákban dolgozott, a BUVÁTI városesztétikai és műemléki műtermének vezetője volt. Részt vett a bp.-i Duna-part, a Belváros, Óbuda stb. városrendezési terveinek elkészítésében. – Bp.-i vonatkozású m.: *Buda városképének kialakulása* (Bp., 1955).

Pogány Móric (Nagyenyed, 1878–Bp., 1942): építész, egyetemi tanár. Kolozsvárt nyert iparisk. képesítést. 1893-tól Pákay Lajos kolozsvári irodájában dolgozott az erdélyi kastélyok korszerűsítésének tervein. Pesten 1907-ben megnyerte a *Batthyány-emlékmécses* tervpályázatát. A jelenleg látható emlékművet (V. Báthory u.) az eredeti lebontása után szintén ~ tervei szerint állították fel (1926). 1908-ban társas viszonyba lépett *Tőry* Emil építésszel. Közös munkájuk az *Adria Biztosító Társulat Székháza* (1912–13), a *Nemzeti Színház pályaterve* (1913), amelynek kivitelezésére nem került sor. A Tanácsközt. ideje alatt műegyetemi tanárrá nevezték ki, emiatt 1924-ig emigrációban élt. 1928 után ip. ép.-eket és villákat tervezett a főv.-ban. Fontosak városépítészeti elgondolásai (*Lágymányos*, 1930).

Pogány Ö. Gábor (Bp., 1916–): művészettörténész, Baumgarten-díjas (1946). A bp.-i tudományegyetemen végzett, utána a Főv. Népművelési Biz., majd a műegyetemi könyvtár munkatársa volt. 1945-től a Szépművészeti Múz. munkatársa, 1947–50-ben a Főv. Képtár ig.-ja. 1950–52-ben a Múz.-i Központ elnökh.-e, 1956-tól a Szépművészeti Múz. főig.h.-e, 1957-től 1980-ig a Nemzeti Galéria főig.-ja. A Művészettörténeti Értesítő főszerk.-je. Összeállítást készített az MNG festészeti gyűjt.-éről: *Új magyar képtár* (Bp., 1978).

pogánylázadás: a régi rendhez ragaszkodók lázadása 1046-ban, amelynek során, a később róla

Az egykori Podmaniczky-kastély

elnevezett hegyről ledobva megölték Gellért csanádi püspököt. A Péter királlyal szemben álló felkelők a külföldre menekült András Árpád-házi herceget akarták királlyá választani, őeléje siettek a pesti révhez Gellért, Besztrédi, Bőd és Beneta püspökök Szolnok ispánnal. Gellértéket először a diódi (ma Diósd) Szabina-templomnál tartózkodtak, majd a pesti révnél Vata pogányai támadtak rájuk, Gellértet a kelenföldi hegyről (→*Kisebb Pest*) dobták le, Bődöt megkövezték, Besztrédet is halálra sebezték. A menekülő Szolnokot egy Mutmir nevű révész ölte meg, egyedül Beneta menekült meg.

pogromok: azok a többnyire háttérből irányított tömegtüntetések, erőszakosságok, amelyek a zsidók ellen irányultak. A középkorban a városi vezető réteg módszere volt a társ. elégedetlenség levezetésére. Budán ~ voltak: 1405 táján (az 1402-es népmozgalom leverése után); 1495 végén v. 1496 elején az ogy. alatt kitört zavargás alkalmával; 1525-ben a *Fugger-cég* elleni eljárás idején stb. Úgy látszik, hogy minden esetben más irányú mozgalom változott pogrommá. – *Irod.* Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig (Bp., 1901).

Pokornyi Antal takarék-tűzhely készítő üzeme: →*manufaktúra*

Polgár, A.: →*A Polgár*

polgári iskola: az elemi isk. tanulmányokra épülő, négy évfolyamos középisk. Az 1868. évi XXXVIII. tc. alapján jöttek létre. Céljuk a jobbmódú középoszt. ált., elsősorban gyakorlati műveltségének az emelése volt. A valóságban azonban az alsóbb középoszt.: iparosok, kereskedők, szakmunkások, altisztek gyermekeinek az isk.-jává vált, a társ. felemelkedés lépcsőfoka volt. Tanulóinak száma – virágkorában – megegyezett a gimn. tanulók számával, többségben voltak azonban a lányok. Bp.-en az első ~ Óbudán nyílt meg a Kiskorona (ma Fényes Adolf) u. 10. sz. alatt (ma ált. isk.) 1869-ben. A következő évben létesült a belvárosi leány és a terézvárosi fiú ~, 1872-ben indult meg a tanítás a Medve u.-i fiú polgáriban. 1900-ban hat községi fiú és 11 leány, 1930-ban 24 községi fiú és 30 leány ~ volt az akkori Bp.-en. Mellettük hét egyházi leány ~ is működött. Mindegyik peremvárosban és községben volt ~, a nagyobbakban külön fiú és leány, összesen 25. A mai Bp. területén tehát összesen 86 ~ működött, szemben az 55 gimn.-mal. A kezdetben hatéves tanításra tervezett isk.-k felsőbb oszt.-ait nem látogatták, mert a gyermekek ekkor már nem voltak tanköteles korban, és a ~ semmilyen minősítést nem adott. Ezért a ~ 1927-ben törvényileg is négyoszt.-os lett. A ~ után különbözeti vizsgával lehetett gimn.-ba átlépni. 1946–48 között a ~k beolvadtak az ált. isk.-kba. A ~i tanárképzés csak 1873-ban indult meg a *Budapesti Tanítóképző Intézet*ben, a tanárnőképzés pedig az →*Erzsébet Nőiskolá*ban, a →*Ranolder Intézet*ben és az angolkisasszonyoknál, kettő, majd három éves tanulmányi idővel. 1918-ban ezek az intézmények főisk. rangot kaptak, és a ~i tanítók tanári címet használhattak. A felvétel feltétele gimn. érettségi vagy tanítóképző intézeti végzettség volt. 1928-ban a képzést Szegedre helyezték az egyetemhez kapcsolatos főisk.-ra, csak az angolkisasszonyok intézete maradt Bp.-en.

Polgári Kórház: →*Pest Megyei Önkormányzat Semmelweis Kórháza*

Polgári Szabadság Párt: 1935-től szerepelt a közéletben. Elődpártjai 1923-tól a Főv. Szabadelvű Párt, 1926-tól a Független Nemzeti Demokrata Párt, 1930-tól a Nemzeti Szabadelvű Párt. E pártok közös alapítója és elnöke *Rassay* Károly volt. Pártjainak programjában közös vonás volt a szélsőségektől való mentesség, a nemzeti liberalizmus, valamint osztály és felekezeti különbség nélkül az ország és a főv. polgárságának ellenzéki pártban történő egyesítése. A párt 1935-ben a főv. ogy.-i választásokon 18,3%-ot, a tvhat. választásokon 19%-ot szerzett. 1939-ben a főv. ogy.-i választásokon 16,1%-ot ért el. A ~ a főv.-ban volt a legerősebb, de erős pestkörnyéki és vidéki szervezetei is voltak. Rassay és képviselőtársai személyeskedésektől mentes, éles, de tárgyszerű ellenzéki hangnemet ütöttek meg a helyi és az ország. pol. fórumokon egyaránt. A zsidótv.-ek ellen is keményen felléptek. A ~ 1944-ben, Rassay Mauthausenbe történt elhurcolásával megszűnt.

polgári védelem: az ország háborús felkészítésének, védelmi rendszerének része. Alapvető feladata a főv. megvédése a természeti katasztrófák, a tömegpusztító és a hagyományos légi támadóeszközök hatása ellen a lakosság felkészítésével, életvédelmi létesítmények, egyéni védőeszközök biztosításával; a riasztás, tájékoztatás rendszerének és a kitelepítésnek megszervezésével; az anyagi javak, eszközök, különleges értékű vagyontárgyak védelmével; a mentési, mentesítési és a halaszthatatlan helyreállító feladatokra való felkészüléssel, ill. (a csapás után kialakult kárterületen) e feladatok ellátásával. – Parancsnoka a főpolgármester, feladatait a Kormány rendeletben állapítja meg. Az egyes szakfeladatok ellátására a honvédelmi tv. alapján – esetenként a lakosság bevonásával – szakszolgálatokat, törzseket és alakulatokat (műszaki-mentő, eü., vegyvédelmi, kitelepítési, óvóhelyi, elsötétítő, élelmezési, állat- és növényvédelmi) szerveztek. A ~ fő erőit az üzemekben szervezett, szakmin.-ok irányításával felkészített szakszolgálati alakulatok adják. A polgári védelem hivatásos állománya tekintetében a belügymin. az illetékes. – A II. vh. idején az ip. üzemek, lakóterületek védelmére (az akkori légi támadóeszközök – romboló-, repesz- és gyújtóbombák, harci gázok – hatásai ellen) létrehozott légoltalmi szervek munkáját a Légoltalmi Liga irányította.

polgárjog: elnyerését feltételekhez és meghatározott díj lefizetéséhez kötötték. Az utóbbi alól kivétel volt a *díszpolgárság*, valamint a *grátisz* ~, amit általában a város szolgálatában álló és a város érdekében érdemeket szerző személyek kaptak meg. A ~ megszerzésének feltételei voltak: ház- és földtulajdon a város határán belül, céhbeli tagság, magasabb képzettséghez kötött foglalkozás. A ~ot 1687–92 között a budai Kamarai Inspektorátus, majd Kamarai Adminisztráció, 1692-től a városi tanács adományozta. 5–30 forintot kellett fizetni érte, városi polgár fia azonban kevesebbet fizetett; a ~ ugyanis nem volt örökölhető. A polgárság sorába való felvétel

alkalmával ünnepélyes keretek között polgáresküt kellett tenni. A szabad kir. városok polgárainak jogai: nem fizettek vámot, bármely városi tisztségre választhatók voltak; saját termelésű boraikat kimérhették; ipart, kereskedést eredetileg csak a város polgárai folytathattak. Városi polgárt ~ától csak bírói ítélettel foszthattak meg. Ezért a városi polgárok féltékenyen őrizték előjogaikat és a ~ adományozását minél szűkebb körre igyekeztek korlátozni. Több ízben hivatkoztak arra, hogy a ~ kiterjesztésével csökken a munkavállalók száma, és emelkedik a napszámbér, mert a ~ új birtokosai többé nem vállalnak kétkezi munkát. – A ~i kiváltságok 1848-ban megszűntek, bár Budán és Pesten 1867-ig még adományozták, ez azonban már csak a községi kötelékbe való felvételt jelentette. – *Irod.* Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez (I., Bp., 1899).

polgármester: a 17–18. sz.-ban a későbbi Bp.-et alkotó három városban a bírói elnevezést fokozatosan a ~i váltotta fel. A ~ az önkormányzat első tisztviselője, ő állította össze a költségvetést, a tvhat. biz. választotta meg. Az 1872. évi XXXVI. tc. a főv. ~t rendkívül széles jog- és hatáskörrel ruházta fel. A ~ állt a szakapparátus élén – bár csak az 1883. évi I. tc. írta elő a ~ számára jog- és államtudományi végzettséget –, feladata volt intézkedni a tv. vagy szabályrendelet által hozzá utalt ügyekben, végrehajtani a kormány rendeleteit, aláírni a főv. nevében kiállított okmányokat, leveleket, felterjesztéseket, őrizni a főv. pecsétjét, továbbá a költségvetés keretei között pénzt utalványozni. A ~ funkciói közül kiemelkedett, hogy ő volt az ún. *hivatalnoktanács* elnöke is. A ~ hatásköre a későbbi években többször változott, de a kormányt képviselő →*főpolgármester*rel szemben mindig ő volt a város első embere. A ~i állás nem volt kifejezetten pol. jellegű, csak fegyelmi eljárással lehetett eltávolítani, mint bármely szaktisztviselőt. – Az 1950. évben bevezetett tanácsrendszer a ~ állást, fogalmat eltörölte, és csak az 1990. évi LXV. tc. állította vissza. A főv.-ban az 1991. évi XXIV. tv. kétszintű önkormányzatot hozott létre, amelynek értelmében a főv. élén fő~, a ker.-i önkormányzatok élén pedig ~ áll. A ~t a ker. képviselő-testület, a fő~t a Közgyűlés választja meg egy-egy ciklus tartamára. Mindkét tv. részletesen szabályozza a fő~ és a ~ hatáskörét. A tv.-ek értelmében mind a fő~, mind a ~ek munkájának segítésére, helyettesítésére ~-helyettesek választhatók.

Budapest polgármesterei

Kamermayer Károly	1873–1896
Márkus József	1896–1897
Halmos János	1897–1906
Bárczy István	1906–1918
Bódy Tivadar	1918–1920 (1919. márc.–aug. között, a Tanácsközt. alatt hivatalából eltávolították.)
Sipőcz Jenő	1920–1934
Szendy Károly	1934–1944
Doroghi Farkas Ákos	1944–1945
Csorba János	1945
Vass Zoltán	1945
Kővágó József	1945–1947
Bognár József	1947–1949
Pongrácz Kálmán	1949–1950

polgárőrség, *Bürger-miliz:* már 1789-ben megkezdődött a szervezése Budán és Pesten, de rendszeresítésére csak 1808-ban került sor. Feladata háború idején a város védelme volt. A pesti ~ 18 század gyalogságból, egy század lovasságból, a budai ~ 12 század gyalogságból állott. Parancsnoka mindig a városi tanács egyik tekintélyes tagja volt.

polgárváros: →*Aquincum-polgárváros*

Poliklinika: →*Szövetség utcai Kórház*

Politikai Hetilap: Eötvös József kiadásában, Keleti Károly szerkesztésében megjelent lap (1865–1866). Jelentős szerepe volt a kiegyezés pol. előkészítésében.

Politikai Újdonságok: →*Vasárnapi Újság*

Politzer Zsigmond és Fia: antikvárium és könyvkiadó volt az V. Kecskeméti u. 4. sz. alatt. 1903-ban létesült, s a jogi kar közelségét kihasználva elsősorban jogi könyveket adott ki, de megjelentette a polgári radikális mozgalom tagjainak a műveit, többek között a *Társadalomtudományi Könyvtár* sorozatot és egy ideig a *Modern Könyvtár*at.

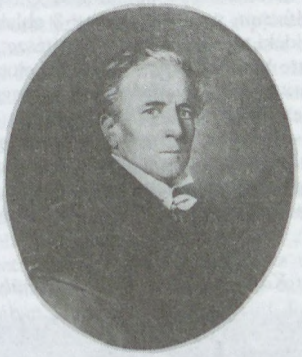

Pollack Mihály

Pollack Mihály (Bécs, 1773–Pest, 1855): osztriai születésű, itáliai iskolázottságú, de munkásságában sajátosan m. építész, a klasszicista Pest legkitűnőbb ép.-einek alkotója. Méltó kortársa volt a klaszszicizmus legkiválóbb mestereinek a kontinensen: a berlini Schinkelnek, a müncheni Klenzének. Apja kőműves-pallér. ~ bécsi és milánói tanulmányai után 1799-ben már Pesten élt, ahol 1802-ben polgárjogot nyert. 1808-ban már több sikerült munkája elismeréseként választották be a *Szépítő Bizottmány*ba, melynek *Hild* János halála után legbefolyásosabb építész-szakértője. József nádor bizalmasa volt. Első kiemelkedő alkotásai: a *Deák téri ev. templom* és a valószínűleg Johann Amannal közösen tervezett *Sándor-palota* (I. Szent György tér, 1806), a *Pesti Német Színház* (1808–12 között; leégett 1847-

ben). A Duna-part felől hozzá háttal csatlakozó legszebb ép.-e, a *Redut* (1829–1832) az 1848–49-iki szabadságharc idején rommá lett. ~ tervezte az Orczy-kertben épített *Katonai Akadémiát* (Ludoviceum, 1830–36), mely erősen átalakítva ma is áll a Ludovika téren. Fő műve az MNM. Közép.-einél is erőteljesebben hatnak a városkép alakulására ~ bérházai, köztük saját háza (V. József Attila u. 6., 1822), a *Kardetter-ház* (V. Apáczai Csere János u. 7., 1812). A városban mind gyakrabban építkező nemesség magánpalotái között nevezetes a ~ által épített *Almássy–Szapáry-palota* (V. Szép u. 6., 1817). ~ személyében rendkívül kulturált, mesteri téralakító képességgel, kiegyensúlyozott művészi formaérzékkel rendelkező építész került a múlt század első felében gyorsan épülő Pest legbefolyásosabb építészi posztjára.

Pollack Mihály tér (VIII. ker.): a Puskin (volt Ötpacsirta, 1874-től Esterházy) u. kiszélesedő szakasza a *Bródy Sándor u.* és a *Múzeum u.* között. Nevét a Ny-i oldalát lezáró *MNM* alkotójáról kapta az 1950-es évek közepén. A ~en állott 1858–1945 között a →*Nemzeti Lovarda.* – Műemléki védelemben részesülő épületei: **3. sz.** volt *Károlyi-palota:* egyemeletes, szabadon álló kora eklektikus épület, 2–5–2 ablakkal, középtengelyében kőkorlátos teraszszal lefedett háromnyílású árkádos kocsi-felhajtóval, a sarokrizalitok felett manzárdtetővel, a főhomlokzatot záró háromrészes főpárkánnyal. Oldalhomlokzatán a Múzeum u. 4. sz. felé 2+8 ablaka van. A franciás vidéki reneszánsz kastélyépítészet modorában tervezte *Ybl* Miklós gróf Károlyi Lajos számára. Szobrászati díszét Schaffer Károly faragta. 1945-ben teljesen kiégett. Külső helyreállítása 1972-ben elkészült. – **8. sz.** volt *Esterházy-palota:* egyemeletes, eklektikus, szabadon álló ház, 6 ablakos, óriási emeletmagasságokkal épült, oszlopos főkapuval, kiugró szemöldökpárkányú ablakokkal, konzoldíszes

Az egykori Károlyi-palota: Pollack Mihály tér 3.

Az egykori Festetics-palota: Pollack Mihály tér 10.

főpárkánnyal. Baumgarten Lajos tervezte (1865). 1946–49 között Közt.-i Elnöki palota volt. Jelenleg a *M. Rádió* működik benne. – **10. sz.** volt *Festetics-palota:* egyemeletes, háromhomlokzatos, kora eklektikus sarokház, 9 ablakkal, emeletén 4 oszloptól tartott középerkély, alatta kapuzat van. Ablakai felett kiugró szemöldökpárkányok vannak, főpárkánya konzolsoros oldalán, a Bródy Sándor u. 3. felé 10 ablakkal. Ybl Miklós tervezte (1862) gróf Festetics György számára. – *Irod.* Ybl Ervin: Ybl Miklós (Bp., 1956).

Polónyi Károly (Gyula, 1928–): építészmérnök, Ybl-díjas (1961). A BME elvégzése után az Ipartervtervező építésze. 1969-től 1974-ig a Főv. Tanács munkatársa. Felügyelete alá tartozott a műemlékvédelem. – *M. Budapest holnap* (Granasztói Pállal, Bp., 1959); *Klíma – energia – épített környezet* (Bp., 1983).

Pólya József (Nagyszécsény, 1802–Bp., 1873): orvos, az MTA tagja, (l. 1832, r. 1858). A pesti egyetemen 1830-ban nyert orvosdoktori diplomát. 1831-ben a Rókus Kórház ig. főorvosa. Sokat tett az egészségvédelem terén az 1831. évi kolerajárvány idején Pesten és az országban. 1841-ben megnyitotta Mo. első elmegyógyint.-ét, melyet csak hét évig tudott fenntartani. 1848-ban az orsz. koleraügyi választmány elnöke volt. A kolerajárványról írt könyve: *Beobachtungen über die Asiatische Cholera* (Meissen, 1832).

Pomsár János (Szombathely, 1931–): építész, Ybl-díjas (1966). Diplomájának megszerzése után a Bp.-i Városépítési Tervező Váll.-nál működik. Nevéhez fűződnek a bp.-i lakótelepi központok városépítési kialakításai (Kispest, Kőbánya). Tervei szerint épült a *rákoskeresztúri krematórium* (1964–

67), a XIV. *Pitvar u.-i OTP lakótelep* (1965–75), az V. *Szép u. 2. sz. irodaház* (Puskás Tamással, 1966–68).

Pongrác úti lakótelep (X. ker.): 1924-ben épült 320 egy-, két- és háromszobás lakással, majd a negyvenes évek elején a *Tomcsányi út* és *Pongrác út* sarkán 818 lakást építettek, amelyekből 680 lakókonyhásnak, 138 pedig kétszobásnak készült. A lakótelephez fürdőép.-et építettek kádfürdővel és zuhanyozóval, valamint 460 személyt befogadó mozit nyitottak.

Pongrácz Kálmán (Pestszenterzsébet, 1898–Bp., 1980): várospolitikus, jogász, eredetileg esztergályos. 1945-től a főv. tvhat. biz., 1945–47-ben a kispesti képviselőtestület tagja. 1947-től a Ganz és Társa Villamossági, Gép-, Waggon- és Hajógyár vezérig.-ja. 1949-ben Bp. első munkáspolgármestere. 1950-től nyugdíjazásáig, 1958-ig a Főv. Tanács elnöke volt.

Pongrácz Pál (Szentes, 1929–): építészmérnök, Ybl-díjas (1969). 1954-ben szerzett diplomát a BME Építészmérnöki Karán. 1954–64 között a BME Építészettörténeti majd a Városépítési Tanszéken volt tanársegéd. 1964-től 1967-ig területi főépítészként Debrecenben, 1967–74 között az Építési és Városfejlesztési Min. Területrendezési Főoszt.-ának vez.-jeként dolgozott. 1974-től 1980-ig Bp. főépítésze volt. 1974-től a Városépítés c. folyóirat főszerk.-je, 1980-tól a BME Lakóép.-tervezési Tanszékének vez.-je.

Pool és Mally cukrászda: Pool Lőrinc János 1887. júl. 27-én kapott ip.joga alapján az egykori Szeminárium u. 10. és Egyetem u. 11. sz. alatti sarokházban alapították. A cukrászatot 1894. aug. 1-jén a Kecskeméti u. 6. sz. alá, majd 1895. szept. 1-jén újból az eredeti helyére helyezték. 1910. márc. 23-án a cég egyik segédjének, Nagy Lajosnak a felesége vette át az üzletet, aki azt férje, mint képesített üzletvezető vezetésével tartotta fenn, 1910. ápr. 26-tól *Pool és Mally utóda Nagy Lajosné* cégmegjelöléssel. Nagy Lajosné halála után a cukrászat 1932. máj. 21-től 1942. szept. 10-ig férjéé, majd menyéé volt, aki azt 1944. dec. 24-ig tartotta üzemben.

Pór Bertalan (Bábaszék, 1880–Bp., 1964): festő, Kossuth-díjas (1949, 1951), Munkácsy-díjas (1950), kiváló művész (1955). Bp.-en, Münchenben, Párizsban tanult. Hazatérve keresett arcképfestő lett. A „Nyolcak" csoport tagja volt. Nagyalakos, szimbolikus kompozícióit alapján megbízták a Népopera színpadi oromfalának díszítésével. A Képzőművészeti Főisk. tanára (1948). A m. avantgárd jeles képviselője. A Százados úti művésztelepen dolgozott.

Pór Bertalan-terem (VIII. József krt. 70.): a →*Képcsarnok Vállalat* 1962-ben megnyitott, elsősorban kereskedelmi célokat szolgáló üzlete.

Porcelán-, Kőedény- és Kályhagyár Rt.: →*Finomkerámiaipari Művek*

Poroszkay Ignác (Szilas, 1819–Nagybecskerek, 1869): mérnök. A pesti Mérnöki Int.-ben végezte tanulmányait. Kamarai mérnök volt, utóbb Pest vm. mérnöke, Pest és Tolna vm. főmérnöke. Tőle származott egy Pest vm.-i Duna-völgyi csatorna építésének terve. – Bp.-i vonatkozású m.: *A bécsi csatorna könnyen hosszabbítható Pestig* (Hetilap, 1846); *A Ferencz-csatorna Pestig hosszabbításának hasznai...* (Pest, 1847).

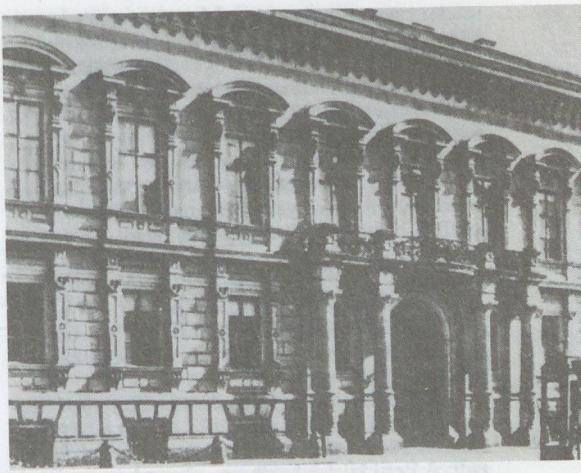

Az egykori Esterházy-palota: Pollack Mihály tér 8.

Porsche-Hungária Kereskedelmi Kft. (V. Deák tér): 1990 októberében az egykori NDK-centrum helyiségeiben kezdte meg működését a VW, az Audi, a Porsche és a Seat típusú gépjárművek kizárólagos mo.-i értékesítésével megbízott cég, mely a salzburgi Porsche Holding 100%-os tulajdona.

porta praetoria: az →*Aquincum–katonai tábor* Duna felé néző, K-i oldalának főkapuja. A nyolcszögletes, félig előreugró toronypárral védett kapu alaprajzi formáját tekintve Diocletianus (284–305) korában épülhetett a megelőző kapuépítmény helyére, amelynek nyomait teljesen megsemmisítette. Egyes feltételezések szerint akár már a 2. sz.-ban is felépülhetett, amit egyrészt éppen az első építési periódus hiányával, másrészt pedig egy 1907-ben Intercisában (Dunaújváros) előkerült, felirata alapján Hilarus – 2. sz.-i aquincumi fazekas – által készített, oktogonális toronypárral védett táborkapu modelljének segítségével bizonyítanak egyes régészek. A ~ kapuzata háromosztatú volt: a szélesebb, középső nyílás a kocsi-, a két oldalsó, keskenyebb pedig a gyalogos forgalom lebonyolítását szolgálta. A tábor főútját jelentő kocsiút *(via praetoria)* alatt kőlapokkal lefedett csatornarendszer húzódott. Egy a közelből előkerült mérföldkő arról tanúskodik, hogy ettől a kaputól mérték a K felé kiinduló utak távolságát. – Az 1972-ben megtalált ~ alaprajzára Bertalan Vilmosné, Nagy Tibor, Németh Margit és Póczy Klára ásatásai derítettek fényt. A konzerválás és a műemléki bemutatás Hajnóczy Gyula tervei szerint valósult meg 1985-ben. – *Irod.* Póczy Klára: A porta praetoria feltárása az aquincumi legióstáborban (Budapest Régiségei 24, 1976).

Portfolio Bank Vagyonkezelő Befektető és Privatizációs Rt., *Portfolio Bank Rt.* (XI. Budafoki út 79.): 1990-ben alapította az *OKHB Rt.*, 945 millió Ft alaptőkével. A ~ mint szakosított pénzin-

tézet a vagyon- és hozadéknövelési elveinek megvalósítására törekszik. Tevékenységi köre: tőkeműveletek és vezetői tanácsadás, elősegíti a vállalkozások és az egész gazd. dinamizálását, a nemzetközi versenyképesség javítását. A ~ szolgáltatásainak folyamatos szélesítésével arra törekszik, hogy üzletfeleinek vagyonkezelőivé, tanácsadóivá és befektetéseik tekintetében képviselőikké váljon. Megbízásokat belföldi jogi személyektől és magánvállalkozóktól, külföldi befektetőktől egyaránt elfogad. – Feladatai ellátásában széleskörű nemzetközi kapcsolatokra támaszkodik. E célból hozta létre a *Bankers Trust New York Corporation*-nel és az *OKHB Rt.*-vel a *Magyar Trust Rt.* vegyesváll.-ot, amelynek fő tevékenységi területe a privatizációs tanácsadás és a külföldi befektetők felkutatása.

Porzsolt Kálmán (Ludas, 1860–Bp., 1940): újságíró, író, színig. Hét éven át ig.-ja volt a Népszínháznak (1897–1904), de fő hivatása az újságírás maradt. A Pesti Hírlap kritikusa, 1894–97-ben a *Fővárosi Lapok* szerk.-je, 1904-től haláláig a Pesti Hírlap munkatársa volt. Itt jelentek meg Zsolt néven *Esti levelei*.

Pósarákosa: középkori település, amely *Rákosliget*, ill. *Rákoskeresztúr* területén feküdt. Első birtokosáról, Pósáról kapta nevét. 1265-ben a felhévízi keresztesek kapták meg. Templomának részleteit XVII. Pesti u. 110. sz.-nál tárták fel 1969-ben. A 12. sz. végén épült egyház szentélye került elő, valamint környezetéből Árpád-kori és késő középkori leletanyag. A templom körül elhelyezkedő ~ faluról alig vannak régészeti adatok.

Posner Károly Nyomdai Műintézete: →*Közlekedési Nyomda*

posta: Mo.-on I. István hozta létre az első kir. hírközlő intézményt. A 13. sz.-ban a rongypapír feltalálása az írásbeliség elterjedéséhez vezetett, megszaporodtak az írott levelek és a hírközlés szállító intézménnyé alakult át. A hangközlés mellett elterjedtek a gyalogosan, váltott lovakon, ill. →*gyorskocsi*kkal bonyolított postajáratok. Mátyás kir. uralkodása alatt Budán futárközpont létesült, lóváltó állomásokat állítottak fel. Az 1540-től rendszeresített postajáratok azonban elkerülték Pestet és Budát. Buda visszafoglalása után Bécs és Buda között rendszeres postajáratok közlekedtek. A hétfő reggel 8 órakor Bécsből induló járat szerda reggelre ért Budára, onnan vasárnap reggel 8 órakor indult vissza és kedd reggel érkezett Bécsbe. Budán a leveleket szombat délutánig kellett feladni. A küldeményeket Budán és Pesten egyetlen postás hordta szét. – A 18. sz. elején Rákóczi négy postafővonalának Magyaróvár és Kolozsvár között közlekedő ága érintette Budát. Mária Terézia uralkodása idején rendszeres császári postajáratok közlekedtek Bécs és Buda között. 1752. szept. 18-án indították meg a menetrendszerűen közlekedett, *delizsánsz* néven ismeretes személy- és csomagszállító kocsipostát. Budán 1762-ben, Pesten 1787-ben nyílt meg az első postahivatal. Buda és Pest városok levélforgalma az 1800–1810 közötti években évi 100–120 ezer levélből és 4–6000 pénz- és csomagküldeményből állott. A forgalom 1846-ra az ötszörösére emelkedett a leveleknél (643 000) és nyolcszorosára a pénz- és csomagküldeményeknél (50 000). 1817-től rendelet szabályozza a postabélyegző általános, kötelező használatát. 1840-től Buda és Bécs között már naponta közlekedett gyorskocsiposta. Vízi úton 1818-tól szállítottak postai küldeményeket. 1849-től az osztrák posta serkentően hatott a hazai posta fejlődésére is. Egységesítették a levélportót, bevezették a levélbélyegek kötelező használatát. Az első levélbélyegek ábrájának közepén kétfejű sas terjesztette ki szárnyait, fölötte a császári korona „K. k. Post-Stempel" felírással volt látható, alul pedig az érték megjelölése szerepelt. 1850-ben kezdték a pénz postautalványon való továbbítását, majd 1860-ban megindul az utánvételes küldemények forgalma. 1850. ápr.-ban egy Pesten délután feladott levél legjobb esetben is csak harmadnap kerülhetett Bécsben kihordásra. Ez a tény igen megnehezítette a pesti kereskedelem részvételét a bécsi tőzsdei életben. 1850 novemberétől Bécs és Pest között távíróvonal létesült föld alatti vezetékkel. 1852-ben a vonalat már légvezetékké építették át, 1853. ápr.-tól magánszemélyek is igénybe vehették. 1856-ban Pesten egy főállomással felállították az Orsz. Távírófelügyelőséget, Budán fiókállomás létesült. 1859-ben indult az expressz levelek kézbesítése. 1864. márc. 1-jén Bécs és Pest között megindult az első mozgóposta. – 1867-től vált a m. posta önállóvá. 1871. máj.-ban a budai Államnyomdában elkészültek az első m. bélyegek. 1881. máj. 1-jén a Fürdő u.-ban (mai József A. u.) megnyílt az első nyilvános távbeszélőállomás. 1893. febr. 15-én szólalt meg első ízben a *Telefonhírmondó*. 1873-tól az egyesített főv. a hazai postaforgalomban központtá vált, megnyitották a Budapesti Főpostahivatalt. 1875-ben 22 posta- és távíróhivatal működött Budapesten. A következő 50 év alatt több mint négyszeresére növekedett a számuk. A távíróvezetékek száma 1895–1912 között 311-re nőtt, a telefonvezetékeké 84-ről 299-re emelkedett. 1895-ben 553, 1913-ban már 1405 levélszekrény található a főv. u.-in. A postai forgalomban használt gépkocsik száma 1895–1913 között 45-ről 161-re emelkedett, egyidejűleg 465-ről 280-ra csökkent a postalovaké. A kommunikációs eszközök közül a telefon átvette a távírótól a vezető szerepet. 1895 és 1913 között 3543-ról 27 123-ra növekedett az állomások száma. Az I. világháborút követő visszaesés után a postaforgalomban lassú növekedés észlelhető. Az új technikai vívmány, a rádióműsorszolgálat a posta műszaki kezelésében indult meg 1925 decemberében. Az első hónap végén Budapesten 8834, 1929-ben pedig 96 347 előfizetője volt a rádiónak. 1937-ben a postaforgalom 50%-a esett Budapestre. Ezt a forgalmat 106 postahivatal bonyolította le. A postahivatalok száma a II. világháború idején is emelkedett. 1938–1943 között 110-ről 128-ra, az alkalmazottak száma 8700-ról 14 725 főre. A távbeszélő-hálózat gyors fejlődése a háború éveiben is folytatódott. 1943-ban már minden nyolcadik lakosra jutott egy telefonkészülék. 1943-ban 243 000 rádióelőfizető volt a fővárosban. Bp. ostromának idején a postahivatalok, telefon- és távíróvonalak súlyos károkat szenvedtek. A II. vh. után gyorsan megindult a helyreállítás és megkezdődött a posta

jelenlegi szervezetének a létrehozása. A telefonvonalakat is igyekeztek minél előbb helyreállítani, 1946-ban már 28 003 fővonal üzemelt, 1960-ban 144 420 volt a fővonalak száma. 1970 és 1989 között a távbeszélő állomások száma az alábbiak szerint alakult: 1990. jan. 1-jén a posta történetében az eddigi legnagyobb szervezeti változásra került sor. A Magyar Posta utódaként 3 önálló vált. (*Magyar Posta Vállalat, Magyar Távközlési Vállalat, Magyar Műsorszóró Vállalat*), 15 Kft. és négy kulturális alapítvány, ill. sportegy. jött létre. 1991. jan. 1-től új középszintű postaszerv alakult: a Magyar Posta Váll. Hírlapkereskedelmi Igazgatóság. – *Irod.* Magyar Posta Évkönyvei, 1970–1988; Vajda Endre: A posta története (Bp., 1967).

Év végén	lakásokon	közületeknél	nyilvános állomások	főállomások összesen	mellékállomások összesen
	felszerelt főállomások				
1970	172 755	65 489	5284	243 528	209 445
1975	225 255	74 562	6471	306 288	285 429
1980	263 390	88 007	7512	358 909	313 591
1985	288 611	95 312	8656	392 579	345 506
1989	319 053	112 662	9830	441 545	377 748

Postabank és Takarékpénztár Rt., *Postabank Rt.* (V. József nádor tér 1.): osztrák–magyar bank 1988-ban alakult 2229,5 millió Ft alaptőkével. Tevékenységét váll.-i hitelezéssel, betétgyűjtéssel, pénzügyi lízingtevékenységgel, váltóleszámítolással és váll.-i számlavezetéssel indította be. 1989-től Mo. 3200 postahivatalának bevonásával megkezdte a lakossági forrásgyűjtést. 1989-ben a ~ 5 regionális igazgatósága már teljes körű bankszolgáltatással állt az ügyfelek rendelkezésére. Megkezdődött a váll.-i és lakossági devizaszámlavezetés, ill. a lakossági hitelezés is. A ~ az MNB engedélye alapján 1990-től külkereskedelemmel kapcsolatos pénzforgalmi feladatokat is ellát. A ~ kialakított üzletágak révén csaknem teljes körű kereskedelmi banki és takarékpénztári szolgáltatást nyújt. A ~-nél 1990-ben kb. 500 váll. és kb. 200 000 lakossági számlát vezettek. Ugyanabban az évben részvénytőkéjét 4 milliárd Ft-ra emelték. Üzleti partnerei között gépip., élelmiszerip. építőip., kereskedelmi, szolgáltató váll.-ok egyaránt vannak. Az ügyfelek elsősorban a közepes méretű gazdálkodó szervezetek közül kerülnek ki. 1991-ben osztrák tőke bevonásával vegyes tulajdonú bankká alakult.

Postamúzeum (VI. Andrássy út 3.): a M. Posta történeti emlékeinek gyűjtésére, megőrzésére, nyilvántartására, tudományos feldolgozására és bemutatására létesített intézmény. Az emlékek gyűjtése az 1880-as években indult meg, először az 1885-iki Orsz. Kiállításon mutatták be a „*Távirdamúzeum*"-ot. A kiállítás után – helyhiány miatt – a gyűjt.-t szét akarták osztani, Baross Gábor azonban a feloszlatás helyett elrendelte a *Posta- és Távirdamúzeum* felállítását. A bővülő gyűjt. 1896-ban a millenniumi kiállításon került ismét a közönség elé. Ezután a gyűjt. egy részét a *Közlekedési Múz.* mutatta be, másik része azonban raktárakban hevert. 1935-ben a gyűjt. a Lágymányosi Távbeszélő Központban kapott otthont. A II. vh. során súlyos károkat szenvedett. A háború után a gyűjt. egyesítése, a háborús károk pótlása után 1955-ben nyílt meg első kiállítása a Postavezérigazgatóság ép.-ében. 1956-ban újra jelentős károk érték a gyűjt.-t. Jelenlegi helyére 1972-ben költözött, hamarosan megnyílt állandó kiállítása a postatörténet, a távírás és a távbeszélő fejlődésével ismerteti meg a látogatókat. A rádiózás történetét a Laki-hegyi adóállomás és antennatorony eredeti berendezései, valamint stúdiótörténeti kiállítás mutatják be. A ~nak több vidéki filiáléja, kiállítóhelye van (Balatonszemes, Nagyvázsony, Debrecen, ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark, Hollókő). A távbeszélés történetének bemutatására megszervezte a →*Telefónia Múzeum*ot.

Postás Alapítványi Kórház: →*Siesta Szanatórium*

Postás Szimfonikus Zenekar: →*Magyar Posta Szimfonikus Zenekara*

Postástelep: →*Sashalom*

Postatakarékpénztár épülete (V. Hold u. 4.): a ma is e néven ismert, műemlék jellegű volt Postatakarékpénztár palotája háromhomlokzatos, négyemeletes ép. 1–5–3–5–1 ablakkal, középrizalitja fölött magas, háromszögű oromzattal, a Perczel Mór és Kiss Ernő u.-i oldal felé 1–9–1 ablakkal. Az ép.-et Otto Wagner bécsi takarékpénztárának megépülte előtt öt évvel *Lechner* Ödön Baumgarten Sándorral tervezte és építette (1900). Ma a M. Nemzeti Bank pénzforgalmi oszt.-a működik benne. Az ép. Lechner Ödön magyaros stíluskeresésének és a szecesszió hazai kezdetének kiváló példája. Egységes, alig tagolt homlokzatai párkány nélküliek. Helyettük szeszélyesen hajlított vonalú oromzatokat találunk, a sarok- és középrizalitokat nem annyira a falfelület előreugrása, mint nyolcszögletű oszlopok jelzik, ezeken indiai motívumokra emlékeztető toronyvégződések vannak. A tetőgerincek is szeszélyes görbe élűek, színes zománcos kerámiákkal fedettek. Hasonló ún. pyrogránit kerámiák fedik az oromzatokat és fiálékat, és ezeket látjuk a homlokzat övpárkányaiban, téglaburkolataiban. Az ép. keménykő lábazatában hullámvonalú szemöldökkel záródó pinceablakok vannak, hullámfonatú egyéni szecessziós rácscsal. A pénztári csarnok köré kialakított jól áttekint-

hető, világos belsejű és elrendezésű bankép. eredeti Lechner-féle bútorai ma már hiányoznak, a helyiségek eredeti kiképzéseit gyökeresen megváltoztatták. Az ép.-et 1945 után a *M. Nemzeti Bank*hoz kapcsolták, emeletén egy üvegfolyosó köti össze vele (tervezője Gerő László, 1948). – *Irod.* Kismarty-Lechner Jenő: Lechner Ödön (Bp., 1961).

Posta u.: →*Régiposta u.*

Posztó- és Pokróckészítő Fabrika az Invalidus-házban: →*manufaktúra*

Pozdech János harangöntő műhelye: az 1830-as évektől működött az akkor még kiépítetlen Duna-part közvetlen közelében (ma V. Garibaldi u. 3.). A műhely jelentős melléktevékenységét a hajógépjavítás képezte. A sérült hajók kapitányai előszeretettel keresték fel a hajózási társaságok kikötőhelyeinek közvetlen közelében fekvő műhelyt. 1863-ban Pozdech halála után üzemét Hartmann János hajóépítő mérnök vette bérbe, majd megvásárolta. 1889-ig mint *Hartmann János Pesti Gépgyára* volt ismert.

Pozsonyi-hegy (XII. ker.): a →*János-hegy*nek a Szépjuhászné felé elnyúló ÉNy-i lejtős kiszögellése (407 m). Felszínét nagyrészt nummuliteszes mészkő fedi, a nyeregben a Budakeszi út mentén felső triász mészkő is kibukkan. Nevét eredetileg a János-hegynek adták az 1847. évi budai →*dűlőkeresztelő*n.

Pozsonyi úti református templom (XIII. Pozsonyi út 58.): Tóth Imre és Halászy Jenő közös terve alapján 1937–1940 között épült a Duna partján, a Margit-szigetre néző, oszlopsorral díszített homlokzattal, különálló toronnyal, amelyet oszlopsor köt össze a templomép.-tel. Alapkőletétele 1937. ápr. 25-én, felszentelése 1940. dec. 8-án volt. A II. vh. során megsérült. Félszázados jubileumára teljesen felújították.

Pösingermajor (XI. ker.): a →*Kakukk-hegy* D-i, meredek lejtője. Legnagyobb dolomitröge a →*Rupp-hegy*. Nevét az 1688-ban idetelepedett Pösinger Ferencről kapta. A D-Budára remek panorámát nyújtó hegyoldal beépítése napjainkban is tart.

Prandtner-ház: →*Király u.* 11. sz.

pravoszláv egyház: →*ortodox egyház*

Preisich Gábor (Bp., 1909–): építész, a műszaki tudományok doktora (1972), Ybl-díjas (1962), Pro Urbe-díjas (1969), Herder-díjas (1975), az MTA tagja (l. 1990). Részt vett Bp. és környéke ált. rendezési tervének előkészítésében és Bp. legújabb városképének kialakításában. Jelentős bp.-i alkotásai: a Bartók Béla úti *Szabadság mozi*ház (1933, ma Bartók Mozi), a Köztársaság téri *OTI-házcsoport* (1934), a *MÉMOSZ-székház* (Városligeti fasor és Dózsa Gy. út sarok, másokkal, 1948). A lágymányosi és az Árpád híd pesti hídfője menti lakótelepek beépítésének egyik tervezője. – Bp.-i vonatkozású m.: *Budapest városépítésének története* (Bp., I., 1960, II., 1964, III., 1969); *Budapest arculatának változása az utolsó fél évszázadban* (Magyar Építőművészet, 1983. 3. sz.); *A városépítésről* (szerk. Bp., 1984); *Budapest építészeti problémái a világkiállítás tükrében* (Magyar Tudomány, 1980. 1. sz.).

premontreiek, *premontrei kanonokrend:* 1120-ban a franciao.-i Prémontréban Szent Norbert által alapított r. k. férfi szerzetesrend, amelynek tagjai Szt. Ágoston szabályzatát követik. Eredetileg lelkipásztorkodás volt apostoli feladatuk. IV. Béla király Budától délre a Háros-szigeten, az egykori →*Csót* község mellett a 13. sz.-ban kolostort alapított számukra, amelyet 1475-ben a pálosok kaptak meg. Ugyancsak IV. Béla idején telepedtek meg a Nyulak szigetén (Margit-sziget) a domonkos apácák kolostora mellett, ahol Szt. Mihályról nevezett román stílusú templomuk áll (→*margitszigeti premontrei konvent*). A két vh. között Budafokon a jászói prépostság fiúgimn.-ot tartott fenn. Ez 1937-ben nyílt meg. Bp.-en a *Norbertinum* (VIII. Horánszky u. 23.) volt a rendi növendékek hittudományi és tanárképző háza. – 1950-ben működésüket betiltották. – *Irod.* Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. Fejezetek a magyar premontreiek 800 éves múltjából (Gödöllő, 1934).

premontrei női kanonokrend, *Boldogasszony Leányai:* Szent Norbert által 1121-ben alapított női szerzetesrend, melynek eredeti célja a hitterjesztés volt. Mo.-on még a rendalapító életében megtelepedtek. A nép nevezte őket „Boldogasszony leányainak". A török hódítás vetett véget működésüknek. Újraalapításukra csak 1927-ben került sor. – A török hódoltság előtt neves apátságuk volt a *Margit-szigeten* is. Nagy érdemeik voltak a m. bibliafordítás terén, a liturgikus apostolságban és tanításban. Közéjük tartozott Boldog Gertrud, Árpád-házi Szent Erzsébet legkisebb leánya. – *Irod.* Boldog Gertrud szűz, Szent Erzsébet leánya. (Régi Magyar Szentség, Bp., 1988).

Preysz Móric (Sopron, 1829–Bp., 1877): kémikus, az MTA tagja (l. 1863). Vegyészeti tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. Kísérleteinek eredményeivel sikerült megelőznie Pasteurnek a pasztőrözés néven ismert, az utóerjedést meggátló eljárását. 1861-ben megindított kutatásai, vizsgálatai alapján megtervezte a pesti vízvezetéket, amely 1868-ban meg is épült. 1865-ben a pesti főreálisk.-ban népszerű előadássorozatot indított felnőttek részére. – *M. A pesti kútvizek lényeges tartalmáról* (Aujeszky Lászlóval, Pest, 1865).

Prímás u.: →*Margit körút*

PRIMAUT Gépjárműjavító Vállalat (XIII. Váci út 45.): jogelődjét 1949-ben alapították *I. sz. Autójavító Nemzeti Váll.* néven. 1964-ben 3 váll. (I. és VI. sz. Autójavító, Autómotorjavító Váll.) összevonásából jött létre a *Teherautójavító Váll.*, amely 1968-ban lett az *AFIT Teherautójavító Váll.*-a. Kezdetben a Csepel típusú tehergépkocsik javítására specializálódtak. A profil kiegészítése 1976-ban történt, ekkor *AFIT I. sz. Autójavító Váll.* néven megkezdték személygépkocsik javítását is. Fő tevékenységük ma is teher- és személyautók javítása, karbantartása, alkatrészgyártás, de foglalkoznak hatósági műszaki vizsgára való előkészítéssel, vizsgáztatással is. 1983-ban, az AFIT megszűntekor *I. sz. Autójavító Váll.* néven önállósodtak. 1985-ben vették fel az *Autójavító Váll. Bp.* nevet, a mai ~ elnevezést 1986 óta használják.

principia: a katonai táborok központjában elhelyezkedő, a tábor két fő útvonalának metszéspontjá-

ban létesült ép.együttes neve. Itt kapott helyet a táborparancsnokság irodáival együtt, az „alakuló térnek" megfelelő gyülekezőhely, a zászló- és a táborszentély, a táborpénztár. Aquincum légiós táborának hozzávetőleg 90×110 m alapterületű ~ja a mai III. Flórián tér–Vörösvári út–Kórház u.–Szél u. közötti területen helyezkedett el. Bejáratát egy négy kapuval ellátott, négyzetes alaprajzú épület, ún. *tetrapylon* (gör.) vagy *quadrifrons* (lat.) díszítette. A ~ 1973-ban előkerült, Szirmai Krisztina által feltárt romjai a Flórián Üzletközpont alagsori raktárában és kávézójában Törőcsik Sándor tervei szerint konzerválva láthatók. – *Irod.* Szirmai Krisztina: Előzetes beszámoló az óbudai légiós tábor principiájában és közvetlen környékén végzett kutatásokról (Budapest Régiségei 24, 1976).

privatizáció: az áll. tulajdonban lévő vagyontárgyak és ingatlanok magánkézbe adása, a tervgazdálkodásból a szociális piacgazd.-ba való átmenet egyik eszköze. A fogalom közgazdasági kategória. Mo.-on a privatizálandó áll. vagyon könyv szerinti értéke 2500 milliárd forintra tehető. A ~ a m. gazd. történetében egyedülálló művelet, mivel hiányoznak a gyakorlati ismeretek, és nem alakult ki a ~s modell. – A ~val három gazd. folyamatot szükséges megvalósítani: a vállalkozások élénkítését kül- és a belföldi tőke bekapcsolásával, valamint a belföldi ~s hitelek nyújtásával; csökkenteni az áll.adósság terheit azáltal, hogy a ~ból származó bevétel az áll.-ot illeti meg, amely azt felhasználhatja részben az adósság törlesztésére, részben az Egzisztenciális Alap feltöltésére, azaz az új munkahelyek létesítésére, s a termék- és szerkezetváltást szolgáló korszerűsítési támogatásokra. A harmadik feladat a kártalanítás megvalósítása; mivel a korábbi tulajdon természetbeni visszaadására nincs lehetőség, a reprivatizáció helyébe a részleges kártalanítás lép. A kárpótlás címén juttatott értékpapírokkal új tulajdon vásárolható, a korábbi áll. vagyontömegből új vállalkozások, új egzisztenciák alakíthatók ki. A kormány az 1991. augusztusi részleges kárpótlásról szóló tv. végrehajtására létrehozta az *Orsz. Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal*t. – A ~ alapvető módszere az eladás, kiegészítve a kárpótlással, és az önkormányzati, egyházi stb. tulajdonba adással. Ingyen kerülnek az önkormányzatokhoz a villamosenergia, a víz-, a gázszolgáltatás, valamint a csatornázás, a köztisztaság és a temetkezés intézményei. Az áll. térítésmentesen 100 milliárd forint értékű vagyont ad át a társ.biztosításnak. A kincstár vagyonaként továbbra is áll. tulajdonban marad a távolsági közlekedés, egyes váll.-ok, de működő tőke bevonásával, nagyobb hatékonyság és gazdagabb gyártmányszerkezet kialakításával. Ezek irányítására létrehozhatók áll. szakágazati kezelői holdingok. – Az állam támogatja a kis- és középváll.-ok létesítését. Célja a polgári középoszt. megteremtése és bázisul a kistulajdon létrehozása, a hazai tőke átirányítása a termelési szektorba. 1991-ben az aktív keresőknek csak 6%-a tartozott a vállalkozói szférába. – A ~val végrehajtott tulajdonreform módszerei: az áll. tulajdon ÁVÜ által történő értékesítése, a spontán ön~, és a váll.-ok szerkezetének átalakítása. Az új tulajdonos lehet bel- vagy külföldi természetes és jogi személy, helyi önkormányzat, kincstár, társ.biztosítás, közcélú alapítvány és egy., egyház és párt. Az egyházak a re~ keretében az egyházi alapfunkciókat ellátó ép.-eket visszakapják. – A 80% feletti áll. tulajdon leépítése hosszabb folyamat, 3–5 évre terjedhet, míg az áll. tulajdon fejlett országokbeli 10–20%-os arányára mérséklődik. – A ~ technikája: a nyilvános pályáztatás; a zártkörű meghívásos pályázat; a részvények nyílt értékesítése a tőzsdén; a tőkeemelés, amelynek révén az új tulajdonos ún. működő tőkével jut részesedéshez. – Az ÁVÜ másfél éves fennállása folyamán a 2000-nél nagyobb számú áll. váll.-ból mintegy 500 privatizálását fejezte be. A 2000 milliárd Ft-ra becsült áll. vagyontömegből 1991 végéig kb. 100 milliárd Ft értékű vagyon került magánkézbe. Ugyanez évben kb. 1,5 milliárd dollár működő tőke áramlott be az országba és 10 100 magánvállalkozás kezdte meg működését. A nemzeti jövedelem negyedét 1991-ben már a magánszektor adta. – Az előprivatizálás keretében eladásra meghirdetett 3000 üzlethelyiségből mintegy 1000 talált igazi gazdára. A költségvetésben előirányzott 40–45 milliárd Ft-nyi privatizációs bevételből azonban mintegy 5 milliárd Ft-tal kevesebb folyt be. – A privatizációs folyamat gyorsabb előrehaladását gátolja a gazdasági élet recessziós periódusa, a KGST-piacok összeomlása, a tisztázatlan tulajdonosi struktúra és a belföldi tőke, valamint vásárlóerő minimális volta. 1992 elején mintegy 750 váll. átalakítása volt folyamatban.

Prizma: 1. avantgardista színházi vállalkozás 1928–29-ben, a →*Rendkívüli Színpad* utóda a Zeneakadémia kistermében. Három – erősen formabontó, forradalmi hangú – bemutatója után a negyediket, Ernst Toller *Géprombolók* c. expresszionista darabját betiltották, és a társulat feloszlott. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora, 1904–1944 (Bp., 1974); Palasovszky Ödön: A lényegretörő színház (Bp., 1980). – 2. →*Cikk-cakk esték.*

Pro Arte- és Pro Urbe-díj: a *Pro Arte-díj*at 1966-ban alapította a Főv. Tanács Végrehajtó Bizottsága. Az aranyérmekkel a Bp.-et gazdagító kiemelkedő művészeti alkotásokat jutalmazta. Először 1966. febr. 13-án, Bp. német megszállás alóli felszabadulásának emléknapján osztották ki. 1968-ban az évente kiosztandó aranyérmek adományozási körét kiterjesztették a várospol., városrendezési és közigazgatási munka területén végzett kiemelkedő munka jutalmazására. Ezt nevezték el *Pro Urbe-díj*nak. Az aranyérmeket Borsos Miklós tervezte. 1992-ben a Főv. Közgyűlésének határozata alapján a ~at a →*Pro Urbe Budapest-díj* és a →*Budapestért-díj* váltotta fel.

Proberger Jakab (Landshut, Bajorország, ?–Pest, 1711): sörfőzőmester, Pest város bírája az 1693–94., 1695–97., 1699–1701. és 1702–08. években. Döntő része volt abban, hogy a város megszabadult a Kamarai Adminisztráció önkényeskedésétől és elnyerte az 1703-as kiváltságlevelet. Az *„Első Pesti Serfőzőház"* alapítója (→*söripar*).

Projectum Budense: a Ratio Educationis c. kir. rendelet által 1777-ben életre hívott anyanyelvű népisk.-k, az ún. nemzeti isk.-k kir. felügyelőinek

1778. máj. 1–13. között *Budán* tartott tanácskozása alkalmával készült 133 lap terjedelmű szabályzattervezet, amely az isk.-k kormányzatáról, a vasárnapi ismétlő isk.-król, a házitanítókról, a zugisk.-król stb. szólt. A ~ tehát mindazokat a tudnivalókat tartalmazza, melyekre a Ratio Educationis nem tért ki. – *Irod.* Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában (II., Bp., 1902).

PROMETHEUS Tüzeléstechnikai Vállalat (X. Gyömrői út 140.): 1970-ben alapították mint az Orsz. Kőolaj- és Gázip. Tröszt tagváll.-át. 1974-ben létrehozta a Légzéstechnikai Üzemét, amely jelenleg Orsz. Légvédelmi Állomásként működik. 1976-ban bevezette a kazánszervizelést. 1982-től önálló váll. Vidéki kirendeltségek létesítése révén orsz. szervizhálózattal rendelkezik. 19 telephelye közül öt Bp.-en, 14 vidéken működik.

Promontor: →*Budafok*

promontori szőlőhegyek (ma XXII. Budafok): A 18. sz.-ban jelentősen fellendült Promontoron a szőlőkultúra, amely a budaival szoros kapcsolatban állott. A szőlőtermesztés az itt élő lakosság megélhetésének hosszú időn keresztül fő forrását jelentette. 1851-ben évente átlagosan 30–35 ezer hl bor termett, amelynek egyharmada fehérbor volt. A fehérbort adó szőlőfajták, mint pl. a mézesfehér, ezüstfehér, zölddinka, muskotály, Bálint-szőlő stb. a 19. sz. első felében terjedtek el. A ~en több mint száz szőlőfajta volt található. A 19. sz. végén fellépett filoxéra a szőlőket kipusztította, helyükre többnyire őszibarackosokat telepítettek.

propeller: hajócsavar. Átvitt értelemben – a →*Budapesti Csavargőzös Átkelési és Hajózási Rt.* nevéből eredően – a Dunán közlekedő kis csavargőzösök közhasználatú elnevezése volt. 1872-től közlekedtek, 1945 után lassanként eltűntek a Dunáról. (→még *hajóközlekedés*)

prostitúció: ránk maradt rendelkezések bizonyítják, hogy már a középkorban létezett ~ Budán. Az 1279-es budai zsinat 48. cikkelye tiltja, hogy egyházi vagy világi ember, vagy valamely község megtűrje „a rossz nőknek és különösen a nyilvános szajháknak" közelségét. A *Budai jogkönyv* a 15. sz.-ban a polgári szemléletet tükrözi: „A szabadlányok szegény, megszomorodott és kétségbeesett népség, amelyet éppen ezért erőszak és igazságtalanság ellen meg kell védelmezni." Rendelkezik arról, hogy a prostituáltaknak megkülönböztető sárga csillagot kell viselniük. Adójukat a városi poroszlóknak kell fizetni. A ~val együttjáró kerítést igen szigorúan büntették, a jogkönyv szerint Dunába fojtással, az 1405-ös tárnoki jog alapján máglyahalállal. Bordélyházakról Pesten és Budán nincs említés, egy 1603-as leírás szerint a falak mentén állottak a prostituáltak viskói. Már a középkorban nyomai vannak a titkos ~nak is, helyzetüknél fogva a kocsmák zenészlányai, markotányosnők, cselédek adták erre magukat. A kir. udvarban Zsigmond uralkodásától kezdve megjelentek a főurak kitartottjai. – A 18. sz. elején a katonák között fellépő járványos nemi betegségek erélyes intézkedéseket eredményeztek. 1754-től a Helytartótanács ismételten utasította a hatóságokat, hogy a rosszhírű nőket fogja össze és toloncolja ki. 1767-ből van az első feljegyzés arról, hogy a pesti bíró türelmi bárcát (scheda protectionalis) adott a prostituáltaknak. 1782-ben a pesti egyetem orvosi kara rámutatott arra, hogy a ~ üldözése mellett gondoskodni kell a nemi betegségek gyógyításáról is. Ennek alapján II. József elrendelte a prostituáltak javítóint.-i elhelyezését. A rendelkezések nem tudták felszámolni a várossal együtt növekvő ~t. A ~ összeszövődött a lumpen elemek bűnözésével csakúgy, mint a legfelső rétegek luxusával és a kispolgárság kettős erkölcsével. 1827-ben rendelte el a Helytartótanács a kéjnők rendszeres orvosi vizsgálatát, 1836-ban került a ~ felügyelete – végleg – a rendőrség hatáskörébe. Ekkor honosodott meg a *bordély*-rendszer, vált iparrá a ~. A hatóságok – Pest város 1867. évi első szabályzata a kéjelgésről, az 1876: XIV. (közeü.) tc., az 1884-es közgyűlési határozat – igyekeztek keretek közé szorítani a ~t, de üzleti jellegét megszüntetni nem tudták. Átfogóan rendezte a kérdést a főv. 1907. évi szabályrendelete, végül az utolsó, 1926. évi belügymin. rendelet, amely a bordélyokat megszüntette, s helyette *kéjnőtelep*eket engedélyezett egy-egy házban. A hatóságilag bejegyzett (bárcás) prostituáltak száma:

Év	1876	1886	1896	1906	1916
Szám	*298*	*661*	*1332*	*1982*	*2480*
Év	1926	1936	1940	1946	–
Szám	*1696*	*1038*	*1228*	*kb. 800*	–

A bordélyházak (változó számban 40 körül), a zugszállodák és a magán-találkahelyek, néhány u.-ban nagyobb csoportban fordultak elő, így a Nagykörúttól kifelé eső melléku.-kban: Dob, Szövetség, Bérkocsis, Víg (Pogány József), Conti (Tolnai Lajos), Tompa, Liliom, Angyal u. stb., a pu.-ok környékén. A kéjnőknek a főútvonalakon tilos volt ajánlgatni magukat (strichelni). Megmaradtak a középkori hagyomány alapján az egykori várfal melletti u.-k (Bástya, Magyar) találkahelyei. A 19. sz. folyamán hírhedt volt a Gellért-hegy alatti Duna-parton épített kunyhók sora. A titkos ~ adatai ismeretlenek. A razziák során általában a bejegyzettek négyszeresét állították elő, a rendőrségi becslések tíz-hússzoros számot említenek, s ennek 30–35%-a nemi beteg volt. 1947-ben megszüntették a prostituáltak bejegyzését és a telepeket. A kéjnőket munkába kényszerítették. Attól kezdve csak titkos és alkalmi ~ létezett külvárosi kocsmákban, pu.-ok környékén, másrészt az idegenforgalom növekedésével drágább vendéglők, presszók, szállodák körül. A Büntetőtv.-könyv egészen a közelmúltig bűntettnek minősítette az üzletszerű kéjelgést és a kerítést. A rendszerváltással párhuzamosan a ~ korábban erőteljes korlátozását sem volt képes az áll.hatalom fenntartani. – *Irod.* Siklóssy László: A régi Budapest erkölcse (Bp., 1972).

BUDAPEST BANK

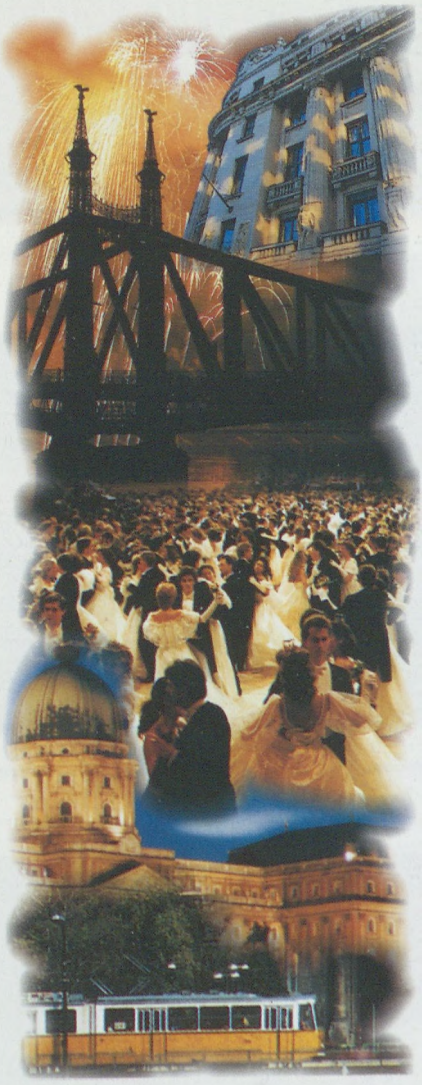

Budapesten és országos hálózatában 63 fiókban várja Tisztelt Ügyfeleit

Szolgáltatásaink:

- *számlavezetés forintban és devizában, belföldi és nemzetközi fizetési megbízások teljesítése;*
- *betétgyűjtés és lekötés forintban és devizában;*
- *rövid-, közép- és hosszúlejáratú hitelek nyújtása forintban;*
- *külföldi országok, pénzintézetek által nyújtott hitelek továbbkölcsönzése forintban és/vagy devizában;*
- *export előfinanszírozási hitelek nyújtása devizában és forintban;*
- *váltóleszámítolás;*
- *export okmányok leszámítolása;*
- *export-import akkreditívek nyitása, okmányos beszedvények lebonyolítása;*
- *garanciák kiadása;*
- *értékpapírok kibocsátása és forgalmazása, pénz- és tőkepiaci műveletekre adott megbízások teljesítése a bank leányvállalata révén* ***(Budapest Értékpapír és Befektetési Rt.);***
- *valutaváltás;*
- *devizakonverziók;*
- *fedezeti ügyletek az árfolyam- és kamatkockázat kivédésére;*
- *határidős és futures ügyletek;*
- *befektetési és privatizációs tanácsadás;*
- *közvetítői tevékenység;*
- *lízingelés a bank leányvállalata révén* ***(Budapest Lízing Rt.);***
- *fiókbérletek, széfszolgáltatás.*

BUDAPEST BANK RT.

H-1054 Budapest, Honvéd u. 10.,
Tel: **(36-1) 269-2333, 269-2358**

F. Weiss metszetei a C. Vasquez-féle térképen

Budai fekvésének tekintete 1837-ben.
Ansicht von Ofen im Jahre 1837.

A' Martzibáni palota a' bálvány-útszájában.
Das Marzibani'sche Palais in der Göttergasse.

A' törökjárom idejebeli Tabszármalom, Ó-Budán a' Főútszán
Die Kaisermühle aus den türkischen Zeiten, in Altofen Hauptgasse.

Jul-Baba török dervis sirja, Ó Budán.
Grabmal des türkischen Derwisch Jul-Baba zu Alt Ofen.

A' szép juhászné lakhelye tájja Buda mellett.
Ansicht zur schönen Schäferin bey Ofen.

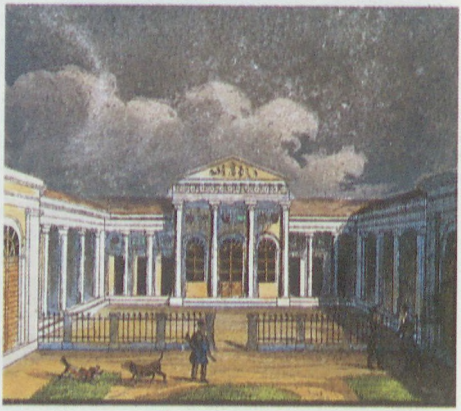

A' polgári lőhely
Die bürgerliche Schießstatt.

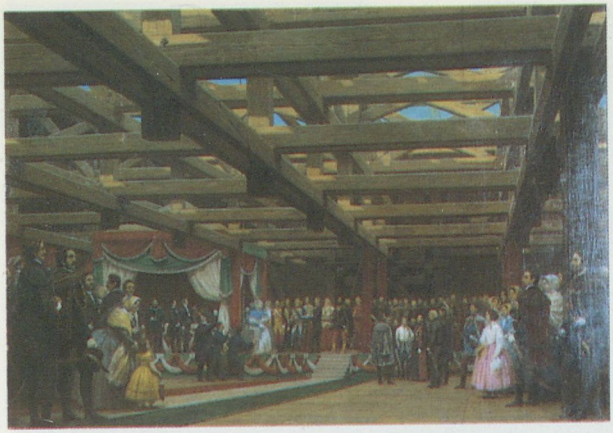

Barabás Miklós: A Lánchíd alapkőletétele

Molnár József: Calvin tér

Bruck Lajos: Buda látképe

Kató Kálmán: Tabán

BUDAPEST, KILÁTÁS GELLÉRT
BUDAPEST, AUSSICHT VOM BLOCK

Üdvözlet Budapestről.
GRUSS
Budapest.

Magyarból dolgozatot írtunk.
Üdvözlet Budapestről.
GRUSS
Budapest. 1894
Kedves Micza

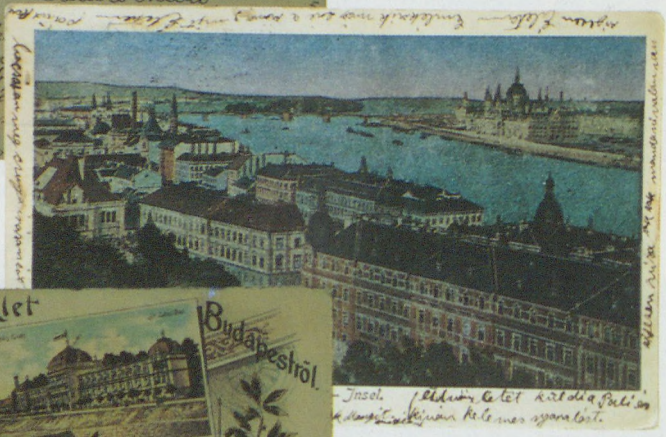

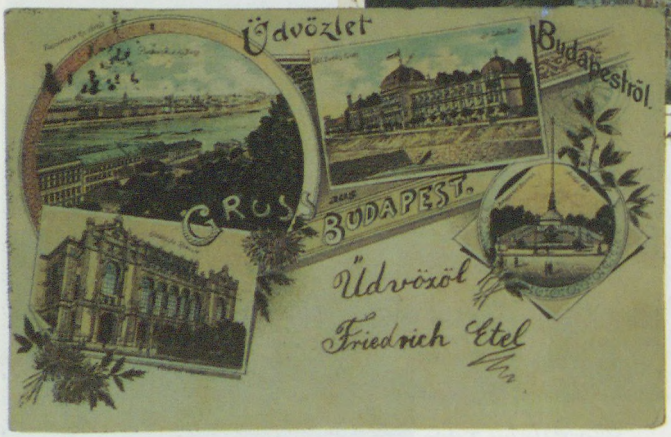
Üdvözlet
Budapestről.
GRUSS
aus
BUDAPEST.
Üdvözöl
Friedrich Etel

Szent István szobra a budai Várban

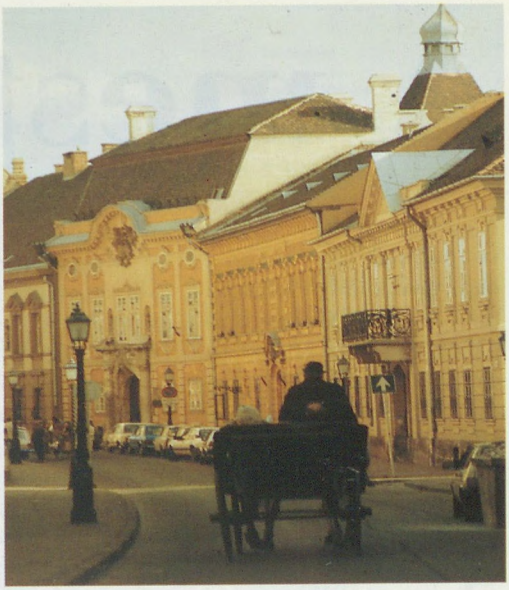

Az Úri utca

A Várkert kapuja

A budai Vár a Zsigmond-kori rondellával

Budai látkép a Margit-szigettel

A mestermű.

A számítástechnika világszínpadának igényes közönségét nem könnyű meghódítani. A jól előkészített fellépések azonban stílust teremthetnek. Az IBM nemcsak a főszerepet alakítja több, mint egy évtizede, de a személyi számítógépek piacát is.

A 80-as évek elején, mikor az IBM megjelent az első személyi számítógéppel, rövid időn belül új fogalom született: IBM PC.

Az IBM azóta is számos olyan új megoldással állt elő, amelyből ipari szabvány lett. A nagy integráltságú memóriachipek, mikrocsatornás architektura, floppy-disk, az EGA, VGA, XGA grafikai szabványok: csak néhány az IBM régóta példaértékű újdonságai közül. A folyamatos műszaki fejlesztés tudományos alapossággal zajlik. Az eredmény: időtálló csúcstechnika. Az egyedülálló szolgáltatásrendszer pedig szinte korlátlan felhasználási és bővítési lehetőséget biztosít. Sőt: a felhasználók nemcsak a jövő sikereiben lehetnek biztosak. Az IBM gépek tesztelése talán a világ legszigorúbb minőségi követelményeit támasztja.

Mert a nagy elődök útján járni a számítástechnikában mindennapos gyakorlat. De mindennap újra megfelelni a vezető pozícióban: az már művészet.

IBM

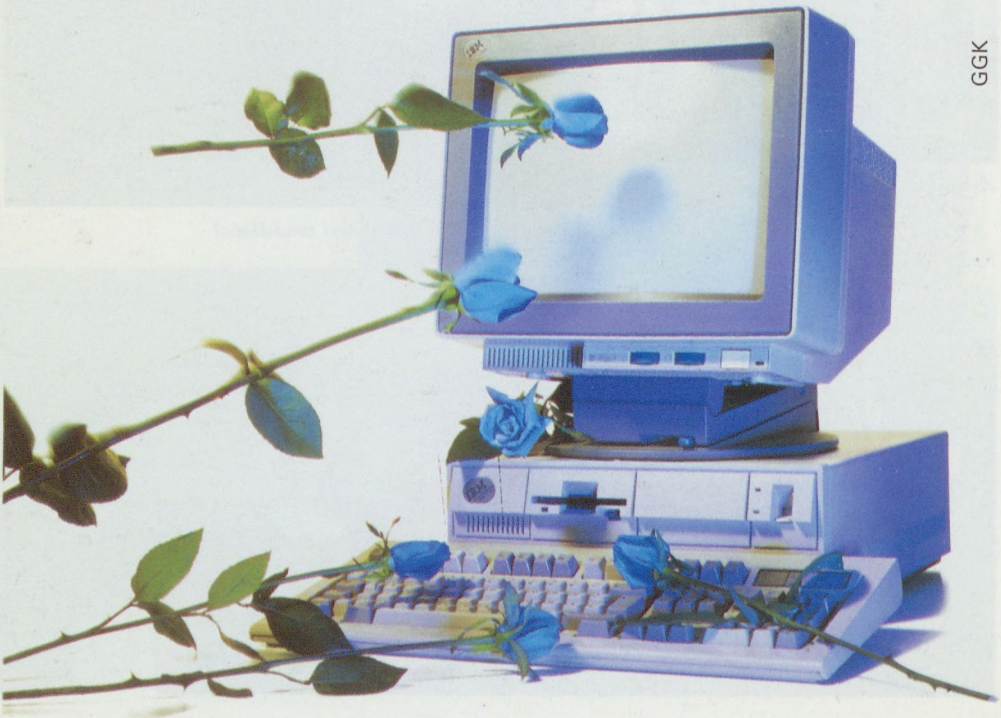

GGK

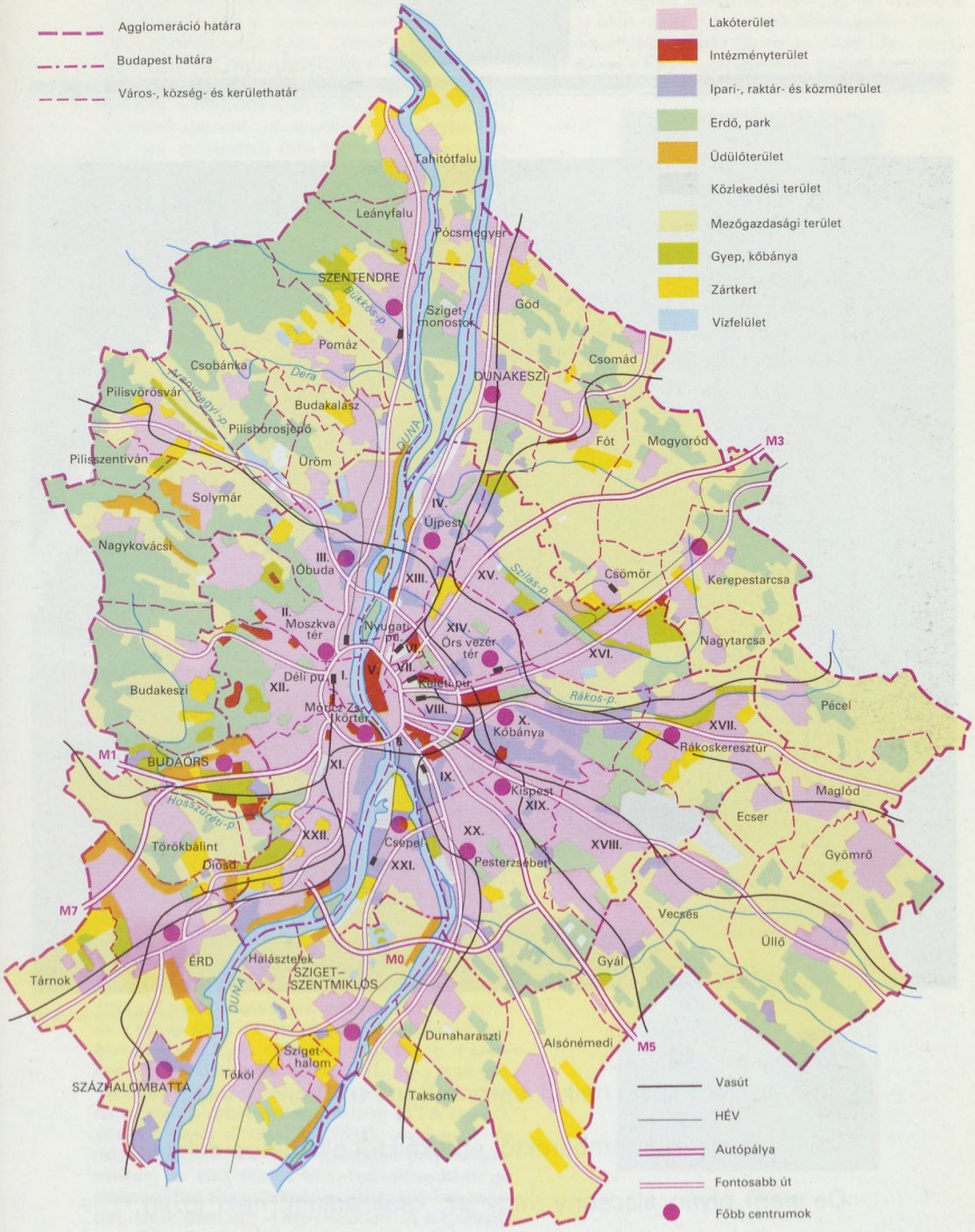

A budapesti agglomeráció területhasznosítása

OTP BANK

foto: Hortoványi István

„Haszonkeresés nélkül semmi sem történik a világon. Ne is kívánjunk az emberektől érdekeiktől ellentétes dolgot. De nem olyan alacsony vágy ez, csak adjunk neki józan irányt, fordítsuk nemes célra, önhaszonra."

(Széchenyi)

protestáns helyőrségi templom: 1944-ben épült a VIII. Vas u. 2. sz. alatti nyolcemeletes ép. (ma a Színművészeti Főisk. „Ódry színpada"). Az udvar beépített részén helyezték el a ~ot.

Protestáns Országos Árvaház, *Evangélikus Árvaház:* a Bauhofer György budai ev. lelkész által 1859-ben alapított „Evangéliumi Árvaegylet Pesten" egy. gyűjtéséből 1860-ban a Nagymező u. 47. sz. alatt megnyílt árvaház. Többszöri költözés után 1877-ben a Rózsák terén felépült 100 férőhelyes otthonban (Szegényház) találtak végleges otthonra. A ~ működését 1948-ban megszüntették.

Pro Urbe Budapest: Bp. Főv. Közgyűlése által 1992-ben alapított díj. Adományozható a főv. érdekében végzett kiemelkedő, maradandó értékű tevékenységért. A ~ díj adományozásáról a Főv. Közgyűlés dönt. Évente hat adományozható. Az átadás november 17-én, a főv. egyesítésének évfordulóján történik.

Providencia Osztrák–Magyar Biztosító Rt. (XIV. Hungária krt. 178–186.): 1990-ben alakult 1 milliárd Ft alaptőkével. Részvényesei: az EA. Generali Wien, a Postabank Rt., a Takarékpénztár Rt. és a M. Posta. A ~ leányváll.-ként működik.

Prugmayer Orfeum: a Hajós u.-i *Hermina Színház*ban 1884-ben nyitotta meg Prugmayer József, a Király u.-i *Walhalla* (Vak Holló) mulató tulajdonosa, s hamarosan a →*Somossy Orfeum*mal azonos színvonalú varietévé fejlesztette. Műsoraiban fellépett: Groszmann József, Armin József, Rück Lujza, Schindler Gizella. 1890-ben az ismert artistaügynök, Herzmann Károly vette át a ~ igazgatását. Kezdetben nagy sikerrel vezette a mulatót, amelynek tagjai voltak Eisenbach Henrik, Werner Móni, Stengel Helén, Walden Frici, Modl József. Ekkortájt szerepelt itt Carola Cecília, a varieté európai hírű dívája. A mulató 1896-ban a dekonjunktúra idején tönkrement.

Pszichiatriai Klinika: →*neurológiai és pszichiatriai klinikák*

Pszichoterápiás Módszertani Központ: →*Fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központ*

Pukánszkyné *Kádár* Jolán (Temesvár, 1892–Bp., 1989): színháztörténész, az irodalomtudományok kandidátusa (1952). Az OSZK-ban könyvtáros, majd az Orsz. Levéltárban főlevéltáros volt. Műveiben feldolgozta a főv. színjátszás történetét: *A budai és pesti német színészet története 1812-ig* (Bp., 1914); *A pesti és budai német színészet története 1812-től 1847-ig* (Bp., 1923); *Nemzeti Színházunk és a közvélemény a XIX. században* (Bp., 1937); *A százéves Nemzeti Színház története* (I–II., Bp., 1938–40).

Pulszky Ferenc (Eperjes, 1814–Bp., 1897): politikus, régész, művészettörténész, az MTA tagja (l. 1838, r. 1840, t. 1841, ig. 1873), majd oszt.- és másodelnöke. Részt vett a reformkor pol. mozgalmaiban, az első felelős min.-ban államtitkár, az emigrációban Kossuth kísérője volt. 1866-ban hazatért, Deák-párti ogy.-i képviselő lett. A Képzőművészeti és a Régészeti Társaság elnökévé választotta. Sürgetésére vásárolta meg az állam az Esterházy-képtárat s a bécsi iparművészeti kiállítás műtárgyait. Az utóbbival megteremtette az Iparművészeti Múz. alapját. 1869–94 között az MNM ig.-ja, később a Mo.-i Múz.-ok és Könyvtárak főfelügyelője. Négykötetes emlékiratának: *Életem és korom* (Bp., 1959) két kötete a főváros történetéhez értékes forrásunk.

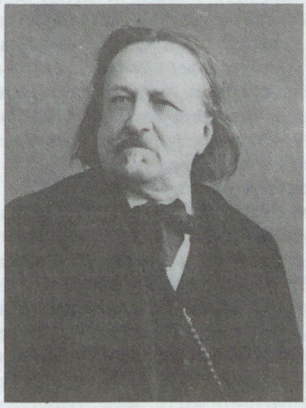

Pulszky Ferenc

Puskás Tivadar (Pest, 1844–Bp., 1893): feltaláló. Tanulmányait abbahagyva Amerikába ment, Edison munkatársa volt. Legjelentősebb tanulmánya a telefonközpont, amelyet először Bostonban valósított meg (1878), a másik a mai rádió előfutárának tekinthető vezetékes hír- és műsorközlő berendezés, a →*telefonhírmondó*, amelyet Bp.-en helyezett üzembe. Emlékezetére a Híradástechnikai Tudományos Egy. *Puskás Tivadar-díj*at alapított (1957). Emléktáblája a József Távbeszélő Üzem falán (VIII. József u. 13.) látható.

Puskás Tivadar

Puskin Mozi, *Fórum Mozi* (V. Kossuth Lajos u. 18.): elődje a régi *Magyar Világ Kávéház* átalakításával 1926-ban nyílt meg *Fórum Mozi* néven, igé-

nyes berendezéssel. Megnyitó műsora a *Bagdadi tolvaj* némafilmváltozata volt, és itt került sor a hangosfilm első mo.-i bemutatójára (*Singing fool, Éneklő bolond*, 1929. szept. 19.). A mozi 1945 után kapta a ~ nevet.

Puskin u. (VIII. Rákóczi út–Bródy Sándor u.): a belső →*Józsefváros*nak régi, már az 1770-es években kialakult keresztu.-ja. Régebbi elnevezései: 1804-ben Fünf Luchengasse, *Ötpacsirta*, 1874-től *Esterházy u.* Jelenlegi nevét 1949-ben kapta. Kiszélesedő, a Múzeum u.-ig terjedő része 1935-től *Pollack Mihály tér*. A ~ra nyílik az ELTE Természettudományi Karának több int.-e.

Pusztaszentlőrinc: →*Pestszentlőrinc*

Pusztaszentmihály: →*Rákosszentmihály*

Pünkösdfürdő (III. ker.): Békásmegyer határában, a Duna partján, a Margit hídtól 9 km-re É-ra fekszik. Az óbudai források látják el termálvízzel; artézi kútjából 24–29 °C-os langyos víz tör fel. A strandfürdőt árnyas park és rózsaliget övezi.

Pünkösti Andor (Kassa, 1892–Bp., 1944): író, színikritikus, rendező. Az Újság kritikusa volt 1918–41 között. 1939-től szerk. a *Magyar Színpad*ot és 1941-től a *Madách-könyvtár* sorozatot. 1939-ben rövid ideig a Magyar Színház, 1941–44-ben pedig a Művész Színház ig.-ja volt (emléktábla), az utóbbi helyen valamennyi darabot maga rendezte. Kezdeményezésére alakult meg 1923-ban a bp.-i Színikritikusok Szindikátusa. 1944. ápr.-ban, amikor német követelésre megvonták színházi engedélyét, öngyilkos lett.

Püspök u.: →*Margit körút*

Pyrker-gyűjtemény: Pyrker János László egri érsek kép- és metszetgyűjt.-e. Bár szám szerint nem sok (190) művet tartalmazott, minőségben azonban a korabeli vezető gyűjt.-ekkel állt egy szinten. Az anyag jelentős részét velencei pátriárkasága idején (1820–1827) gyűjtötte, ezért főként régi olasz mesterek, különösen a velencei iskola tagjainak művei találhatók meg benne (G. Bellini: Cornaro Katalin; L. Lotto: Férfiportré; Giorgione: Ifjú képmása stb.). Pyrker ezt a gyűjt.-t 1836-ban az *MNM*-nek adományozta. Az →*Esterházy-képtár* hazahozataláig a ~ jelentette Pest számára a legnagyobb képzőműv.-i értéket. – *Irod.* Entz Géza: A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig (Bp., 1937).

Q

Qualitas Galéria (V. Bécsi u. 2.): a 20. századi klasszikus modern magyar képzőművészet (elsősorban festészet és szobrászat) műkereskedelmét lebonyolító kiállítóterem és külkereskedelmi cég, melyet a Művészeti Alap hozott létre (1983). 1989-től kft.-ként működik. A galéria rendszeres kapcsolatot tart fenn külföldi múzeumokkal, alapítványokkal. A ~hoz kortársművészek alkotóközössége is kapcsolódik.

Quintie Édesipari Vállalat (XI. Budafoki u. 64.): a hat hazai édesip. váll. összevonásával 1963-ban hozták létre a *M. Édesip.* elnevezésű orsz. váll.-ot. Bp.-i gyáregységei: →*Budapest Csokoládégyár*, →*Csemege Édesipari Gyár*, →*Duna Csokoládégyár*, →*Zamat Kávé- és Kekszgyár*. A vidéki gyárak (Győr, Szerencs) és telephelyek (Diósgyőr, Jánosomorja) leválásával egyidőben 1981-től a váll. neve *Bp.-i Édesip. Váll.* Jelenlegi nevét 1990-ben vette fel. 1992-ben kft.-vé alakult. Törzstőkéje 2,6 milliárd Ft. Fő tulajdonosa az ÁVÜ, de részesednek az önkormányzatok is. Főbb termékei: csemege rágógumi, konyakos meggy, alpesi és egyéb csokoládék, kávéfajták, köztük a Zamat kávék.

Quittner Zsigmond (Pest, 1857–Bécs, 1918): építész. Tanulmányait a müncheni műegyetemen végezte. Építészi munkásságát 1880-ban kezdte Bp.-en. Ép.-ei a volt *Megyeri-palota* (VI. Andrássy út 12.), a *Mentők Székháza* (V. Markó u. 22.), a volt *Phönix Biztosító* Bécsi u.-i háza, a volt *Fasor Szanatórium*, a *Gresham-palota* (Vágó Józseffel és Lászlóval, V. Roosevelt tér 5.) és a volt *Kereskedelmi Bank* (ma Belügymin.).

R

RÁBA Kispesti Öntőde és Gépgyár (XIX. Hofherr Albert u. 3–15.): elődváll.-a, a Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth Magyar Gépgyári Művek Rt. 1912-ben jött létre a Hofherr–Schrantz Rt., valamint a Clayton és Shuttleworth Ltd. Mezőgazdasági Gépgyár fúziója révén. Az osztrák cégnek 1881 óta volt Bp.-en mezőgazd. gépjavító műhelye, majd Kispesten 1900 óta magáncégként működő gépgyára, míg az angol váll. ezt megelőzően, már 1861-ben létesített az akkori Pesten műhelyszerű telephelyet. – A kispesti gyár cséplőgépeket gyártott, amihez később lokomobilok gyártása társult. A váll. 1908-ban rt.-vé alakult. Az I. vh. kitörése után a hadianyagok gyártására tértek át. – 1924-ben a műszakilag elavult lokomobilokat a nyersolajtraktorok gyártása váltotta fel. Cséplőgépei változatlanul nemzetközi hírnévnek örvendtek. Mellettük a „Selector" vetőmagtisztító gépek, a „Zenit" kalapácsos daráló-malmok és a Kund-féle sáncoló gépek tűntek ki. A váll. vezető szerepét bizonyítja, hogy a legtöbb mezőgazd.gép- és eszközfajtából több mint 50% innen került a hazai piacra. Széleskörű belföldi és külföldi eladási hálózattal rendelkezett. Az ország területének csökkenését különösen a balkáni áll.-okba történő üzleti behatolással próbálta ellensúlyozni. Az 1929–33. évi világgazd. válság súlyos veszteségeket okozott a váll.-nak. Ekkor került részvényeinek többsége a M. Ált. Hitelbank Rt. tulajdonába. – 1932-ben megkezdték a lánctalpas traktorok előállítását, 1934 óta pedig a traktorok ún. villanykapcsolásos önindító rendszerű fajtáit gyártották. 1932 után a váll. gyártmányainak 60%-át exportálta, összesen 28 országba, míg a m. mezőgazd.-nak mintegy 95%-át látta el saját speciális gépeivel. – A II. vh. éveiben 1938–42 között a hazai mezőgazd. gépigénye kétszeresére nőtt, így a cégnek nem volt szüksége katonai megrendelésekre, de tüzérségi vontatókat gyártott. – 1945 után a nyersanyaghiány jelentette a termelés legnagyobb gátját. Az export pedig csak az 1946. évi pénzügyi stabilizáció után indulhatott meg. A váll.-ot 1948-ban államosították, neve ekkor Hofherr–Schrantz Traktorgyár Nemzeti Váll.-ra, 1950-ben Hofherr–Schrantz Traktorgyárra, 1951-ben pedig Vörös Csillag Traktorgyárra változott. – 1973-ban a győri M. Vagon és Gépgyár része lett, mint annak Vörös Csillag Gépgyára. 1991-ben ~ néven önállósult.

Rabbiképző Intézet: →*Országos Rabbiképző Intézet*

Rác gyógyfürdő (I. Hadnagy u. 8.): a budai alsó hévizek által táplált gyógyfürdő. Forrásai közül a legjelentősebb a kénes Nagy- (43,9 °C) és a Mátyás-forrás (43,1 °C). Négy különböző hőmérsékletű (28–40 °C közt) medencés gőzfürdője, 15 termálfürdője, forró lég- és gőzkamrái vannak. Napi kb. 1000 fürdő szolgáltatására alkalmas. Vize főként gyulladásra, ízületi megbetegedések ellen javallt. – A ~ helyén már a török kor előtt is állt fürdő, Oláh Miklós is említi 1536-ban. A 16. sz.-ban a törökök építették a ma is fennálló nyolcszögű kupolacsarnokot. A hódoltság alatt *Kücsük ilidzsaszi* (kisfürdő) néven szerepelt. Evlija Cselebi török történetíró a 17. sz. második felében *Debhágáne ilidzsaszi* néven említi. Később a környékre települt szerbekről (rácok) nevezték el. A mai fürdőnek a kupolacsarnokhoz csatlakozó K-i, ill. DK-i helyiségei részben ugyancsak török eredetűek, de nagymértékben át vannak építve. Eredetileg a kupolacsarnokhoz – a *Király fürdő*höz hasonlóan – az ÉNy-i oldalon három kisebb, kupolával fedett helyiség csatlakozott, a kupolacsarnokot pedig szamárhátíves ablakok világították meg, amint az 1958. évi feltárások eredményei mutatták. A kupolát falpilléreken ülő csúcsíves hevederek tartják. Buda 1686-iki visszafoglalása után a fürdőt – amely épségben maradt – egy ideig Buda város birtokolta, majd 1696-tól Pergassi Károly császári kapitány tulajdonába került. Ennek örököseitől vette meg 1774-ben Zagler Márkus, aki a fürdőt első ízben jelentős mértékben átépítette, ill. megnagyobbította. 1860-ban Heinrich Nepomuk János vette meg az ép.-et. *Ybl* Miklós tervei alapján két újabb kupolacsarnokot építettek a török kori, ill. a barokk időben már megnagyobbított fürdőhöz. A ~ a II. vh.-ban csaknem teljesen tönkrement. A helyreállítás során (Pfannl Egon műve) az eredeti török kori részeket ismét láthatóvá tették. A három múlt századi kupolacsarnokot nem használják. – A ~ 1931-ben a *Szent Imre fürdő* nevet kapta; ma ismét a ~ nevet használják. – *Irod.* Jovánovich Pál: A Rácfürdő. Budai notesz (Bp., 1933); Fekete Lajos: Budapest a törökkorban (Bp., 1944); Genthon István: Török műemlékek (Bp., 1944); Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955); Gerő Győző: Buda török műemlékei (Bp., 1957).

A Rác fürdő (fametszet a Vasárnapi Újság 1864. évfolyamából)

Ráckevei-Duna-ág: →*Soroksári-Duna-ág*

Rácskai-barlang: hévizes eredetű, képződménygazdag barlang →*Máriaremete* határában, a Hosszú-Erdő-hegy DNy-i oldalában lévő, feltöltés alatt álló ún. Rácskai-telepi kőfejtőben. 1973-ban nyílt meg a kőfejtés során kb. 325 m tengerszint feletti magasságban. Befoglaló kőzete triász →*dachsteini mészkő*, hossza 60 m, mélysége 15 m. A ~ban az utólagos omlások miatt jellegzetes oldásformák – gömbfülkék, gömbüstök – csak néhány ponton fordulnak elő, de ásványegyüttesében a hévizes kiválások szinte minden típusa képviselve van: falait borsókövek, karfiolok, kalcitlemezek, apadási színlők, valamint fentnőtt kalcitkristályok és az utóbb beszivárgó vizekből kivált cseppkőképződmények díszítik.

rác telepesek: a szerb betelepülők közhasználatú neve a 18–19. sz.-ban. Nincsenek pontos adataink a török megszállás alatt Budán élő ~ről, de a tabáni külvárost nagyrészt ők népesítették be. Házaik az 1684. évi ostromban elpusztultak, a lakosság nagyrészt meghalt vagy szétszóródott. Egy kis töredékük szállingózott vissza 1686 után. A Víziárosban engedték meg letelepedésüket, a Tabán egy ideig lakatlan maradt. 1690-ben Csernovics pátriárka vezetésével kb. 2000–2500 család menekült Belgrád környékéről és telepedett le a Duna mentén, Budán és Budától D-re és É-ra. Ekkor népesült be lassan újra a Tabán. Pestre kevesebben kerültek és elszórtan laktak a mai Szerb u. környékén. A betelepülők Lipót kir.-tól kiváltságokat kaptak, ezek legfőbb pontja az volt, hogy papjaik vezetése alatt autonómiát élveztek. Ekkor alakult a máig is fennálló (Szentendrén székelő) budai pravoszláv püspökség. A karlócai békekötés (1699) után nem települtek vissza, hanem Mo.-on maradtak. A 18. sz. első évtizedében 1648 rác családfőt írtak össze Budán, családtagjaikkal együtt kb. 5–6000-en voltak, Buda lakosságának felét alkották. A pravoszlávok a Tabánban éltek, a katolizáltak (kb. 1/3-uk) a különböző városrészekben, különösen a Víziárosban, a mai Horvát u. környékén. Szabók, szűcsök, posztókészítők voltak, kereskedelemmel foglalkoztak; zömük azonban mezőgazd., főként szőlőmunkás volt. A pesti ~ számát kevésbé ismerjük, a 18. sz. első éveiben 137 családfőt írtak össze, családtagjaikkal 5–600-an lehettek, Pest lakosságának ötödét alkották. Legtöbbjük kereskedő volt, a többi iparos, napszámos, hajós. →*pesti szerb templom*ukat 1698-ban szentelték fel. A két város 1703-ban megújított városi jogai a rácok privilégiumait megnyirbálták, sőt vallásuk miatt hátrányos helyzetbe kerültek, polgárjogot nem nyerhettek. Mária Terézia 1752-ben újra rendezte helyzetüket, a rác autonómia képviselői helyet foglaltak a budai tanácsban, vallási közösségük pedig érsekük fennhatósága alatt maradt. A ~ számaránya a városok lakosai között állandóan csökkent, közösségük új betelepedőkkel nem gyarapodott, az asszimilálódókkal viszont fogyott, a tabáni lakosságot tizedelték a járványok (pl. pestis 1738-ban). A budaiak plebejus sorban maradtak, néhány honorácior család emelkedett ki közülük (pl. a Vitkovics). A pestiek közül néhány kereskedő meggazdagodott és a 19. sz. elején támogatni tudták a szerb nemzeti öntudatból születő nyelvi és irodalmi megújulást. Pest ebben a mozgalomban elsősorban egyetemével játszott szerepet. 1777–1848 között 258 szerb kiadvány jelent meg az Egyetemi Nyomdában, az 1830–40-es években évkönyveket, folyóiratokat adtak ki. 1838-ban Tökölyi-Popovics Száva földbirtokos intézetet alapított a Pesten tanuló szerb diákoknak, és támogatásával alakult meg ugyanabban az évben a *Szerb Matica* művelődési egy. is. 1849 után szerepük megszűnt, a →*Tökölyanum*ot az áll. vette át, a Matica Újvidékre költözött. 1851-ben Pesten 570, Budán 1180 szerb lakost írtak össze, ami a lakosság 2,7%-át alkotta, 1881-ben, ugyanilyen számmal, már csak 0,5%-át, az egykori rác telepesek teljesen asszimilálódtak, csak egy kb. félszáz lélekből álló vallási közösségük maradt meg még az 1940-es évekig. (→még *ortodox*

egyház) – *Irod.* Nagy Lajos: Rácok Budán és Pesten 1686–1703 (Tanulmányok Budapest múltjából XIII., Bp., 1959).

Rác u.: →*Szerb u.*

Rácváros: →*Tabán*

rácvárosi búcsú: →*búcsúk*

Rácz Sándor (Hódmezővásárhely, 1933–): szerszámkészítő. 1948-ban a Standard Gyár szerszámkészítője, 1956-ban a BHG munkástanácsának tagja, majd a Nagybudapesti Központi Munkástanács elnöke. Letartóztatták, 1958-ban amnesztiával szabadult. 1987-ig a Híradástechnikai Szövetkezet szerszámkészítője. 1987-től rokkantnyugdíjas. 1989-ben a M. Okt. Párt közt. elnökjelöltje. 1989-ben a Központi Munkástanács elnöke, 1990-ben a Munkástanácsok Orsz. Szöv.-ének munkavállalói szószólója.

Ráday Gedeon (Ludány, 1713–Pécel, 1792): író. Apja, ~ Pál tevékenységét folytatta. Össze akarta gyűjteni a teljes m. irodalmat. Halálakor könyvtára több mint 10 000 kötetből állt. 1843-ban az ogy. akarta megvenni, de a terv nem valósult meg. A gyűjt.-t 1861-ben egyik unokája, ~ Gedeon reformpolitikus, a Nemzeti Színház ig.-ja eladta a Dunamelléki Ref. Egyházker.-nek (→*Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Tudományos Gyűjteménye*).

Ráday Mihály (Bp., 1942–): rendező, operatőr, ogy.-i képviselő (1990–) Balázs Béla-díjas (1979). Az ELTE magyar irodalom–művészettörténet, majd a Színház- és Filmművészeti Főisk. operatőrszakán végzett. 1968-tól az MTV operatőre. Városvédő televíziós műsoraiban Bp. és az egész ország régi értékeinek eltűnésére, pusztulására mutat rá, ennek nyomán spontán mozgalom kibontakozását segítette elő a régi emlékek megóvására. Tevékeny szerepet vállalt a Bp.-i Városszépítő Egy. létrehozásában és működésében. – *M. Unokáink sem fogják látni* (Bp., 1982); *Városvédő beszédek I–II.* (Bp., 1989).

Ráday Pál (Losonc, 1677–Pécel, 1733): nagybirtokos, kuruc diplomata, könyvgyűjtő. A szabadságharc alatt Rákóczi belső titkárának és a kancellária vezetőjének nevezte ki. 1712-től több ízben követ és a ref. egyház első egyetemes főgondnoka. Péceli kastélyában sok ritkaságot, ősnyomtatványt, irodalomtörténeti érdekességű könyvet gyűjtött össze.

Ráday Gyűjtemény: →*Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Tudományos Gyűjteménye*

Ráday Kollégium (IX. Ráday u. 28.): nevet először a bp.-i →*Református Teológiai Akadémia* Internátusa (amelyben nemcsak lelkésznövendékek kaptak helyet), 1937-ben vette fel a ~ nevet. Ez a ~ a kor kedvelt és keresett diákotthona volt. 1987-ben nyitották meg ismét a felújított és új ép.szárnnyal gazdagított ~ot. – A ~ kebelébe tartozik a Dunamelléki Ref. Egyházker. Püspöki Hivatala, a Ref. Teológiai Akadémia, a *Ráday Gyűjtemény*, *Ráday Könyvtár*, Levéltár, *Bibliamúzeum*. – *Irod.* Ladányi Sándor: A Ráday Kollégium története (Bp. 1981).

Ráday Könyvtár (IX. Ráday u. 28.): tudományos intézmény, a *Ráday Gyűjtemény* része. Nevét a Ráday család (leginkább Ráday Pál, 1677–1733, és Ráday Gedeon, 1713–1792) által gyűjtött mintegy 15 000 kötetes könyvtárról kapta, amely a ~ alapját képezi, és amelyet a pesti *Ref. Teológiai Akadémia* részére orsz. gyűjtéssel Török Pál pesti ref. püspök vásárolt meg 1861-ben. A könyvtár a Teológiai Akadémiával együtt 1912-ben került mai helyére. – A ~ ma kb. 150 000 kötetből áll, elsődleges gyűjtőköre a prot. (különösen a ref.) teológia, a történettudomány, a filozófia és ált. humán tudományok hazai és külföldi irodalma. Különösen kiemelkedő jelentőségű a Ráday Gedeon által gyűjtött (francia) felvilágosodás irodalma, amely Mo.-on a ~ban a legteljesebb. Jelentős az 1711 előtt nyomtatott anyaga is, mintegy 1200 mű (elsősorban Ráday Pálnak köszönhetően), az incunabulumok száma 47, az antiqua könyveké 267. Említésre méltó a ~ Kézirattára. A ~ az orsz. könyvtári hálózat részeként nyilvános szakkönyvtár. – *Irod.* L. Kozma Borbála–Ladányi Sándor: A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Gyűjteményének kéziratkatalógusa (Bp., 1982); Szabó András: Ráday Library... (Bp., 1989).

Ráday u. (IX. Kálvin tér–Boráros tér): nevét Ráday Gedeon műgyűjtőről és költőről kapta. A ~ 28. sz. házban működik a *Ráday Könyvtár*, a *Református Teológiai Akadémia*, és itt van a *Ráday Gyűjtemény*. – Jelentősebb ép.-ei: **9. sz.**: lh. (Fodor Gyula, 1911). – **11–13. sz.**: lh. (Hild József, 1847, átépítette Wieser Ferenc, 1861). – **14. sz.**: lh. (Dénes Dezső és Mellinger Artúr, 1911). – **18. sz.**: lh. (Ybl Miklós, 1875). – **22. sz.**: lh. (1910). – **36. sz.**: lh. (Zofahl Lőrinc tervei szerint építették át, 1859).

A Ráday u. 11–13. sz. ház

Középrizalitjának ablakai között eredetileg Szűz Mária- és Szt. József-szobor állt. – **38–40. sz.:** lh. (1911). – **43–45. sz.:** Szt. Imre Kollégium (Szőts Imre és Siegel Albin, 1910). – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Radelkis Elektrokémiai Műszergyártó Ipari Szövetkezet (III. Laborc u. 1–3.): 1952-ben alapította 12 kisiparos *Radelkis Kisipari Termelő Szövetkezet* elnevezéssel. Főleg rádiótechnikai és textilip. műszergyártással foglalkozott. Az 1960-as évektől kezdve foglalkoznak laboratóriumi és orvosi műszerek fejlesztésével és gyártásával.

Radical Kör: →*Ellenzéki Kör*

Radical Lap: →*Ellenzéki Társulat*

Rádió: →*Magyar Rádió*

Rádió- és Filmtechnikai Szolgálat, *RAFILM:* →*Filmtechnikai Vállalat*

Radiológiai Klinika (VIII. Üllői út 78.): a *SOTE*-hoz tartozó klinika. 1907-ben létesítették az *Egyetemi Központi Röntgen Laboratórium*ot Alexander Béla vezetésével. Először ideiglenesen a Poliklinikán (→*Szövetség utcai Kórház*) működött, 1914-ben költözött az orvoskar központi ép.-ébe (VIII. Üllői út 26.). 1915-ben az *Egyetemi Röntgen Int.* rangját kapta. Ig.-ja, Alexander Béla halála után utóda Kelen Béla lett. 1921-ben egyesült a külső klinikai telepen létesült és Elischer Gyula vezette jelentős röntgenlaboratóriummal. 1929-ben vált önálló tanszékké. 1942-ben az új professzor, Ratkóczy Nándor a két laboratóriumot össze is költöztette a külső klinikai telepre. 1947-ben kapta meg a klinikai rangot. 1962-ben Zsebők Zoltán vette át a ~ vezetését, ekkor egyesítették az I. sz. Sebészeti Klinika jól felszerelt röntgenoszt.-ával, valamint más közeli klinikák laboratóriumával. 1965-ben nyílt meg 20 ágyas fekvőbetegrészlege. Keretében hozták létre az *Orvosradiológiai Kutatócsoport*ot. Ágyszáma: 37 (1985).

Radisics Jenő (Buziás, 1856–Bp., 1917): művészeti író. Mérnöki és jogi tanulmányokat végzett. 1882-től az →*Iparművészeti Múzeum* munkatársa, majd Ráth György után ig.-ja lett. Az ő vezetése alatt (1896–1917) vált az intézmény európai színvonalú gyűjt.-nyé. Ekkor készült el a múz. új ép.-e (1896), ez szükségessé tette az új belső szervezet és ügyrend kialakítását, a rohamosan fejlődő gyűjt. tudományos leltározását. Mind vásárlás, mind magánadományok révén értékes műtárgyakkal sikerült gazdagítani a múz. állományát. ~ 1905–06-ban szabadelvű párti programmal egy.-i képviselő volt. Egy ideig szerk. a Művészi Ipar c. folyóiratot. Több nagy iparműv.-i kézikönyv társszerzője volt: *Az ötvösség remekei* (I–II., Pulszky Károllyal és Szendrei Jánossal, Bp., 1885); *A magyar koronázási jelvények* (Czobor Bélával, Bp., 1896); *Magyar műkincsek* (I–III., Szendrei Jánossal, Bp., 1897–1902).

Radl-féle vendéglő: →*Bécsi út*

Radnóti Miklós (Bp., 1909–Abda, 1944): költő, műfordító, Baumgarten-díjas (1937). A Kádár u. 8. sz. házban született, itt lakott 7 éves koráig (emléktábla). 1919-től a Markó u.-i reálisk.-ban, 1923-tól az Izabella u.-i kereskedelmi isk.-ban tanult. Itt érettségizett 1927-ben (emléktábla). 1929 dec.-ében a gimn.-i érettségit is megszerezte. 1927–28-ban Csehszlovákiában folytatott textilipari tanulmányokat. 1916-tól 1919-ig a Falk Miksa u. 7. sz. házban, 1919-től 1922-ig az Örömvölgy (ma Diószeghy Sámuel) u. 1-ben, 1923–30 között a Szt. István krt. 5. sz. házban lakott. Huszonegy éves korában Szegedre ment az egyetemre m.–francia szakos hallgatónak. Itt szerzett 1934-ben bölcsészdoktorátust. Pesten volt gyakorló tanár 1935–36-ban a Kemény Zsigmond Gimn.-ban. Bp.-en jelent meg első verseskötete, a *Pogány köszöntő* 1930-ban. A Nyugatban és más irodalmi folyóiratokban jelentek meg versei és kritikái. Verseskötetei: *Újhold* (Szeged, 1935); *Járkálj csak, halálraítélt* (Bp., 1936); *Meredek út* (Bp., 1938). Házasságkötése után 1939-től 1944-ig a Pozsonyi út 1-ben lakott. Nyaranta a Sváb-hegyen a Diana út 15/b sz. öreg ház volt az otthona (*Istenhegyi kert, Hajnaltól éjfélig, Istenhegyi jegyzetek*). 1940-től többször volt munkaszolgálatos Erdélyben, Bp.-en, végül a jugoszláviai Borban. Abda mellett a német tömegmészárlásoknak esett áldozatául. Novelláiban, lírai önéletrajzában (*Ikrek hava,* Bp., 1940) sok megfigyelése van a főv. életéről. Mellszobra a Margit-szigeti Művészsétányon Vígh Tamás alkotása.

Radnóti Miklós

Radnóti Miklós Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola: →*Eötvös Loránd Tudományegyetem*

Radnóti Miklós Színpad (VI. Nagymező u. 11.): az →*Irodalmi Színpad* Nagymező u.-i helyiségét 1973-tól 1976-ig átépítették, előadásait ez idő alatt különböző helyeken tartotta. 1976. okt. 4-én visszaköltözve ~ néven nyílt meg. Programjában az új irodalmi alkotások mellett a régebbi m. drámai művek bemutatása szerepel. Jelentősebb bemutatói: *Sem emlék, sem varázslat* (Radnóti-est); Herczeg Ferenc: *Kék róka;* Molnár Ferenc: *Úri divat; Radnóti Naplója;* Ibsen: *Nóra; Esti kérdés* (Babits-est); Márai Sándor: *Kaland.* 1985-től ig.-ja Bálint András színész-rendező. A kis létszámú társulatot olykor vendégművészekkel egészítik ki.

Radó-csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Rados Jenő (Bp., 1895–Bp., 1992): építész, építészettörténész, Ybl-díjas (1954), Állami díjas (1978), a műszaki tudományok doktora (1958). Az építészettörténet tanára a bp.-i műegyetemen (1945–57), a Városépítési Tervező Intézet műemléki oszt.-ának vez.-je. Lakó- és közép.-eket tervezett. Számos jelentős műemlékünk helyreállítási munkáját tervezte és irányította. Újjáépítette a volt Pénzügymin. palotáját a várban (I. Szentháromság tér). A Bp.-i Építőipari Műszaki Egyetem ép.-eire kiírt pályázaton első díjat nyert (Weichinger Károllyal). Építészettörténeti szakirodalmi munkássága jelentős. – Bp.-i vonatkozású munkái: *Budapest város építészetének története* (Bp., 1928); *Hild József, Pest nagy építőjének életműve* (Zádor Annával, Bp., 1958); *Magyar Építészettörténet* (Bp., 1961).

Rados Jenő

Rainer Károly (Szeged, 1875–Bp., 1951): építész. Oklevelét a bp.-i műegyetemen szerezte (1897), majd Czigler Győzőnél és Hauszmann Alajosnál dolgozott. 1906-ban önálló irodát nyitott. A főv.-ban bérházakat épített, a legtöbbet az V. ker.-ben: *József Attila u. 18. sz.* (1910); *Haris köz 1–5 sz. és 2–6. sz.* (1911); *Erzsébet tér 3. sz.* (1912); a volt *Hazai Bank* ép.-e, Harmincad u. 6. sz. (1914). Terve alapján épült a XI. ker.-ben a *Móricz Zsigmond körtér 18. sz.* lh. (1912). Az I. vh. után bérházakon kívül villákat is épített: a II. Áldás u.-ban és a XI. Ménesi úton.

rajziskolák: →*Schola Graphidis Budensis*

Rajzolatok: irodalmi divatlap. 1835-ben Munkácsi János indította meg. Bajzáék irodalmi megújulásra irányuló törekvéseivel szemben álló lap volt. 1839. júl.-tól *Buda Pesti Rajzolatok* címmel pol. hetilappá alakították át, amely 1840-ben már *Sürgöny* címmel jelent meg. Ennek lapengedélyét megvásárolva indította 1841-ben *Landerer* Lajos a →*Pesti Hírlap*ot.

rákbetegség elleni küzdelem: szervezetten 1948. dec.-ében indult meg a rákszűrések megkezdésével az akkor még főv. kezelésében lévő →*Eötvös Loránd Radium- és Röntgen Intézet* keretében. 1949-ben államosították ezt az int.-et, majd 1951-ben →*Országos Onkológiai Intézet*té szervezték át. Ez az int. lett a ~ szakmai irányítója. 1952-ben épült ki az orsz. onkológiai hálózat, ennek keretében 17 bp.-i gondozó, továbbá számos szakrendelés jött létre. A rákszűrést a korai stádiumban is viszonylag könnyen megállapítható női nemi szervi daganatokra szervezték, e mellett azonban a tuberkulózis felderítésére szolgáló tüdőszűrést is felhasználják a tüdődaganatok lehetőleg kezdeti állapotban történő felismerésére.

Rakéta Regényújság: →*regényújságok*

Rákócziánum: →*Érseki Katolikus Gimnázium*

Rákóczi Ferenc Felső Kereskedelmi Iskola: 1915-ben nyílt meg a VII. Kertész u. 30. sz. alatt. A 30-as évek végén a VII. Wesselényi u. 38. sz. alá költözött. Utódja ugyanitt – azonos névvel – közgazd. szakközépisk.-ként működik.

Rákóczi Ferenc Gimnázium, II.: →*Érseki Katolikus Gimnázium*

Rákóczi-szobor, *II. Rákóczi Ferenc szobra* (V. Kossuth Lajos tér): bronz lovasszobor, a fejedelem korának művészeti stílusára utaló neobarokk megformálásban. Pásztor János alkotása. A talapzat Györgyi Dénes munkája (1937).

II. Rákóczi Ferenc szobra

Rákóczi tér (VIII. ker.): a 19. sz. közepe táján alakult ki, neve 1884-ig *Borjú tér*. A *Nagykörút* építésekor a *József krt.*-ra nyíló ~et parkosították. A téren álló *Vásárcsarnok* 1897-ben épült. A ~et díszítő *Halászó gyermekek* c. kútszobor Senyei Károly alkotása.

A Rákóczi téri Vásárcsarnok

Rákóczi téri Vásárcsarnok (VIII. Rákóczi tér 7.): Czigler Győző műegyetemi tanár 1890-ben tett javaslatot a VIII. ker.-ben építendő vásárcsarnok helyére. A csarnokép. négy sarkára a csarnokkal szervesen egybeépített egyemeletes pavilonszerű lakóép.-eket emeltek. Ezek bérbevételéből csökkentették a helypénzt, ami mérsékelte a ~ árait. A ~ 1897. febr. 16-án nyílt meg. Alapterülete 4220 m², a négy sarkon lévő bérlakások által elfoglalt terület összesen 1070 m². 376 állandó és 56 ideiglenes árusítóhelye volt. 1945. dec.-ben a ~ megsérült, de vasszerkezetét nem érte károsodás, ezért viszonylag rövid idő alatt helyrehozták. 1977-ben műemléknek nyilvánították. 1988. máj. 6-án, műszaki hiba miatt keletkezett tűzben a ~ teljesen leégett. Újjáépítésének terveit a Bp.-i Városépítési Tervező Váll. Tokár György vezető tervező irányításával készítette el, az építési munkák kivitelezését a Ganz Acélszerkezeti Váll. Klinkert Kft. mint fővállalkozó végezte. A ~ ép.-ét és vasszerkezetét eredeti formájában állították helyre, belső elrendezése és berendezései a mai kor követelményeit tükrözik. 1991-ben a rekonstrukció befejeződött. Újjáépítés után 2095,7 m² eladótéren 63 áruda található.

Rákóczi út (VII–VIII., Baross tér–Múzeum krt.): egyik legrégibb kivezető útvonalunk volt *Belső Kerepesi út* néven. Az út mai jellegét az 1884-ben elkészült *Keleti pu.* szabta meg. Az egykori országút a 18. sz. elején kezdett beépülni, az út elején a →*Hatvani kapu* előtt előbb csárdák, pajták, később fogadók és szállodák épültek. Itt állt az 1837-ben felépült régi →*Nemzeti Színház* is. Az 1840-es években követték ki a *Rókus Kórház*ig, akkor kapta közvilágítását is. 1868-ban megindult rajta a →*lóvasút*. 1906. okt. 28-án itt haladt az a menet, mely II. Rákóczi Ferenc és emigráns társai hamvait hazahozta és tovább szállította Kassára. Ez időtől ~ a neve. Az egyre forgalmasabbá váló útszakasz *nagykörúti* metszéspontján 1928-ban helyezték el Bp. első forgalomirányító jelzőlámpáját. Az 1950-es évek végén a VII. ker. oldal egy részét árkádosították, 1963–64-ben *aluljáró* épült a Múzeum krt. kereszteződésében, 1965–66-ban a Nagykörútnál. 1970-ben készült el a *Baross téri* aluljárórendszer és akkor indult meg az út alatt a *metró*közlekedés. A ~ már a századforduló idején kereskedelmi útvonallá fejlődött. Főként a ruházati és konfekciós áruk üzletei sorakoztak itt. Üzletu. jellegét máig is megtartotta, több áruház működik a *Kis-* és *Nagykörút* közti szakaszon v. közvetlen szomszédságában. Külső részén, a Nagykörúttól a Baross térig, közel a Keleti pu.-hoz szállodák épültek (*Palace, Metropol, Grand Hotel Hungária*). Ép.-eire általában a századforduló eklektikája jellemző. Kiemelkedő, ill. jellegzetes alkotása a *21. sz.*, az *Uránia Filmszínház* (→*Uránia Tudományos*

Az egykori Fehér Ló Szálló: Rákóczi út 15.

Színház) késő eklektikus, velencei-moreszk motívumokban gazdag ép.-e (Schmahl Henrik, 1893). A *Rókus és Rozália kápolna*, a *Luther-udvar*ban levő szlovák ev. templom, melyet az 1970-es években kiállítóterem céljára teljesen átépítettek. – Jelentősebb ép.-ei: **1. sz.:** →*Kelet–Nyugat Üzletközpont*. – **5. sz.:** volt *Pannónia Szálló:* négyemeletes, romantikus ép. 3–11–3 ablakkal. Emeletén három, második emeletén két erkéllyel. Kapuja felett francia-rokokó stílusú kovácsoltvas rács. Pán József tervezte (1867) *Griff Szállón*ak Westermayer József részére, Steinhardt és Láng építészek átalakították (1890 körül). Ekkor már a Glück család tulajdonában volt. Földszintjén volt a nevezetes *Pannónia Kávéház*, amelybe a szomszédos régi Nemzeti Színház művészei, írók, költők jártak. Törzsvendégei közé tartoztak: Csepreghy Ferenc, Csiky Gergely, Bartók Lajos, Reviczky Gyula stb. – 1945 után diákotthon lett. – **7. sz.:** lakó- és üzletház (Révész Sámuel, 1899). – **13. sz.:** kétemeletes lh. 11 ablakkal. Kazettás kapualja, oszlopos lépcsőháza van klasszicista folyosórácsokkal. Az eredetileg egyemeletes, klasszicista stílusú ép.-et *Hild* József építette 1837-ben. 1852-ben Diescher József második emelettel bővítette. Udvari részének első és második emeletét Pán József építette. A 19. sz. elején e házban laktak a Doppler, Huber és Lechner családok, majd Henszlmann Imre művészettörténész. Itt született Hubay Jenő hegedűművész és Lechner Ödön építész. Doppler Ferenc és Károly gyakori vendégei voltak itt: Liszt Ferenc, R. Wagner, Goldmark Károly, Erkel Ferenc és Sándor és a múlt század művészeti életének több más hazai és külföldi kiválósága, kapualjában jobbra márvány emléktábla van. 1992-ben a Szlovák Kultúra Háza lett. – **18. sz.:** volt *Erzsébetvárosi Takarékpénztár*.

A volt Pannónia Fogadó: Rákóczi út 5.

Hatemeletes, háromhomlokzatos ép., 2–2–2 ablaktengellyel; oldalán a Kazinczy u. 2. sz. felé 4 ablaktengellyel; a Dohány u. 15. sz. felé 1–1–1–1–1 tengellyel, ki-beugró ablaksíkokkal. A földszintet, magasföldszintet és az első emeletet 7 nagyméretű, vájatos féloszlop tagolja, a sarkon egy sima pillér áll. Homlokzatát burkolótégla borítja. *Lajta* Béla műve

A Rákóczi út

Az Erzsébet körút és Rákóczi út sarok

(1911). Ma a *Fővárosi Gázművek* irodaháza. – **43. sz.:** Palace szálló (Komor Marcell és Jakab Dezső, 1910). – **59. sz.:** lh. (Benedek Dezső, 1911). – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Rákos-árok: a mai Ferdinánd hídtól kiindulva vezetett, és hozzávetőlegesen a mai →*Nagykörút* vonalával haladó, csekély vizű csapadékgyűjtő egykori árok. Az 1838. évi árvíz utáni szabályozáskor feltöltötték.

Rákoscsaba (XVII. ker.): legkorábbi elnevezése Chaba Racusa, Csabarákos volt. A 11. sz.-ban hercegi birtok lehetett, de még 1067 előtt Géza eladományozta az Aba nembéli Péter ispánnak, aki a százdi monostornak adta. Az 1330-as években tűnik fel újra, Csaba néven, ettől kezdve a Széchy család birtokában van. A falu Árpád-kori templomának félkörös szentélyét 1904-ben, a mai ref. templomnál (XVIII. Csabai út) tárták fel. Körülötte újkori temető nyomait találták, a templomtól távolabb, a Rákospatak partján Árpád-kori leletanyag került elő. A 15. sz.-ból származó oklevelekben is gyakran említik a település nevét. 1535 után új birtokosa *Werbőczy* István lett, 1650-ben Szelényi János, később a Csorgoli, majd a Rádai család birtokolta. A török hódoltság alatt elnéptelenedett, majd a gr. Hardek és br. Laffert családok lettek urai. 1840-től lakossága és földesurai különváltak egymástól, bár 1848-ig még a Laffert család birtokolta. ~nak az 1840-es években 1000, 1869-ben 1410, 1910-ben 5000, 1930-ban 8189, 1941-ben 15 000 lakosa volt. ~ lakosságának zöme földműveléssel foglalkozott, de fejlett kisip. is kialakult itt. Az ip.testületet 1920-ban 60 mester alapította. 1940 körül 220 iparost tartottak nyilván. 1949-ben az ip.testületet megszüntették. ~ 1950. jan. 1-jétől a XVII. ker. része.

rákoscsabai református templom (XVII. Rákoscsaba u. 3.): 1904-ben, régi huszita templom helyén és alapfalain épült. Két karzata van.

Rákosfalva (XIV. ker.): területe teljes egészében az 1970-es években épített *Füredi úti lakótelep* része. DNy-i csücske K-Pest legfontosabb közlekedési csomópontja, az →*Örs vezér tere*.

rákosfalvai református templom (X. Kerepesi út 69.): 1928–29-ben épült. Ez volt az első bp.-i ref. templom, amelynek alagsorában helyezték el a gyülekezeti termet. A szószék és az úrasztala Hatolkay Kázmér kőbányai ref. lelkész tervei alapján, carrarai márványból készült.

Rákoshegy (XVII. ker.): korábban közig.-ilag →*Rákoskeresztúr*hoz tartozott. Területe a Podmaniczky-családé volt, ők 1890-ben birtokukat vállalkozóknak adták el. 1893-ban kezdődtek a parcellázások. ~ első elnevezése *Zsuzsánna-telep* volt. 1921-ben kivált Rákoskeresztúrból és önálló község lett. Lakóinak száma 1600 volt. A település az 1924–30 közötti parcellázás után gyorsan fejlődött. A kertes családi házakból álló község lakóinak többsége közalkalmazott volt. 1930-ban a lh.-ak száma 1359, 63%-ában villany, 20%-ában vízvezeték is volt. 1931-ben a Rákosvidéki Szemle c. lapot indították meg. Az ip.testületben 1930-ban 120–140 iparost tartottak nyilván (Rákosligettel együtt). ~ 1950. jan. 1-jétől a XVII. ker. része.

Rákosi Jenő (Acsád, 1842–Bp., 1929): újságíró, író. Jogot végzett. Előbb drámaíróként vált ismertté: *Aesopus* c. darabját 24 éves korában a Nemzeti Színház mutatta be. 1867-ben a →*Pesti Napló* munkatársa lett. 1869-ben a szerkesztőség egy részének kiválásával megalapította és 1875-ig szerkesztette a *Reform* c. Deák-párti lapot. 1875-ben a megalakuló Népszínház igazgatója lett, de rendezőként és fordítóként is működött. Jó társulatot szervezett, széles skálájú műsorával megszerezte a közönség támogatását. 1881-ben visszatért a sajtóhoz: Csukássi Józseffel megalapította a →*Budapesti Hírlap*ot, amely félszázadon át az ország egyik vezető napilapja volt. Lapjának népszerűségével, újságírói és drámaírói sikereivel előbb a Kisfaludy Társaság tagja lett (1869), majd az MTA is előbb levelező taggá (1892), utóbb tiszteletbeli taggá választotta (1909). 1896-ban nemességet kapott, 1902-ben főrendiházi taggá nevezték ki. Az újságírás mellett továbbra is írt és fordított drámákat (Shakespeare: Ahogy tetszik, Velencei kalmár, Sok hűhó semmiért, A windsori víg nők stb.). A 90-es években a *Budapesti Hírlap* mellett egész lapkiadóvállalatot alapított: *Divatújság, Gyermekdivat, Patyolat,* megindította az első bulvárlapot, az →*Esti Újság*ot és a *Kakas Márton* c. élclapot. A század elején tekintélyét hiába állította az Ady és a nyugatosok ellen harcolók mellé. Az I. vh. után az irredenta mozgalom egyik vezéralakja volt.

rákosi repülőtér: hazánk első repülőtere. A M. Aero Club alapította 1909-ben a Szfőv. Tanácsának támogatásával. Kőbánya határán, az ún. Rákosmezőn terült el; a Fehér út, a Kerepesi út, a Keresztúri út és a MÁV vasúti töltés határolta. Sok nevezetes repülőesemény színtere volt (→*repülés*). A hazai és külföldi repülőknek 1921-ig adott otthont. Emlékét a Közlekedési Múz. falában tábla őrzi.

Rákosi Szidi Színésziskolája: magán-színiisk., melyet Rákosi Szidi (1852–1935), a →*Nemzeti*

Színház örökös tagja alapított és tartott fenn 1892–1935 között. Az iskola a VIII. Rökk Szilárd u. 4. sz. alatt nyílt meg, egy év után a Rákóczi út 29., majd 1905-től véglegesen a Csengery u. 28. sz. alatt működött. Magas színvonalú prózai és énekoktatásával jelentősen hozzájárult a m. színjátszás színvonalának emeléséhez. Vezetője mellett tanárai voltak az évek során többek között: Márkus Emília, Beregi Oszkár, Szabados Béla, Mihályfi Károly, Halmi Margit, Schmidek Gizella, Vágó Béla, Váradi Antal, Beöthy Zsolt, Szerb Antal stb. Végzett növendékei a főv. és a vidéki színpadok legkiválóbb művészei lettek, így: Abonyi Géza, Bársony Rózsi, Bárdi Ödön, Bérczi Ernő, Boross Géza, Fedák Sári, Feleki Kamill, Forrai Róza, Gárdos Kornélia, Gózon Gyula, Halmay Tibor, Honthy Hanna, Király Ernő, Keleti László, Komlóssy Emma, Kosáry Emmi, Lábass Juci, Makláry Zoltán, Orosz Vilma, Pásztor Béla, Petheő Attila, Rott Sándor, Simon Marcsa, Tóth Böske, Tihanyi Vilma, Tanay Frigyes, Vaszary Piri stb.

Rákosi-vívóterem: alapítója Rákosi Gyula, aki oklevelét Párizsban szerezte. Fodor Károly vívómesternél segédként működött. Neve főként Fuchs Jenő olimpiai kardvívó sikereivel forrt össze. Termét, mely az V. Váci u. 36. sz. alatt volt, sok politikus és ogy.-i képviselő látogatta. Több pol. párbaj színhelye is volt.

Rákoskeresztúr (XVII. ker.): története a honfoglalás korra nyúlik vissza. 1265-ben *Pousarakusa*, →*Pósarákosa* néven oklevelekben is előfordul. A középkorban lakott hely volt, a török uralom idején elnéptelenedett. Az 1690–95. évi összeíráskor nyolc jobbágy és két zsellércsalád, 11 év múlva már 34 család lakta. 1727-től szervezett község. Nagyobb arányú betelepítésre 1770-ben került sor, amikor Indningből, Pürből, Steinachból, Tauplitzból érkező családokkal együtt a lakosság száma 700-ra emelkedett. A falu földesurának, br. Podmaniczkynak barokk kastélya 1750 körül épült, a falu lakossága ebben az időben 1500 fő volt. ~ról 1880-ban Rákoshegy, 1907-ben Rákosliget vált le, és lett önálló. A földműves lakosság mellett erősen fejlődött a kisiparos réteg. Az 1903-ban alapított ip.testületnek 1930-ban 160 tagja volt. ~ lakóinak száma 1941-ben 10 000 fő volt. 1897-ben Rákoskeresztúr c. helyi lapot indítottak. 1903—04-ben Rákoskeresztúr és Vidéke c. lap jelent meg, s a helyi ip.testület és az ev. egyház is kísérletezett lapkiadással. Nevezetes ép.-ei közül legismertebb Bulyovszky Gyula szülőháza (1820 körül) és a r. k. templom (Rigó Márton és Hoffmann György 1894, oltárát Hild János, öt domborművét Wolfgang Sack építette). A község 1950. jan. 1-jétől a XVII. ker. része. A városközpont rekonstrukciójának megindítását a Főv. Tanács 1971-ben határozta el. Az I. ütemben 130 elavult lakás került bontásra, és 1055 lakás, nyolctantermes isk., óvoda, bölcsőde, összesen mintegy 440 m² területű kereskedelmi és szolgáltató létesítmény készült el. Orvosi rendelő és gyógyszertár is épült. Az I. ütemben alakult ki több forgalmi út metszésében a ker. mai központja, az autóbusz-végállomások és a mai intézményhálózat. A rekonstrukció II. ütemét a Főv. Tanácsa 1977-ben fogadta el, a Pesti út–Földmíves út–Akácvirág út–Bujákhida u.–Gyökér u. által határolt, mintegy 27 ha területen. Ez 473 lakás szanálását, 1633 lakás építését, 32 isk. tanterem, 300 óvodai férőhely, mintegy 4000 m² kereskedelmi terület, bölcsőde és orvosi rendelő létesítését tartalmazta. A lakótelep III. üteme a Baross u.–Pesti út–Sportterület–Bakancsos u. által határolt, mintegy 45 ha területen 461 lakás szanálását, 3327 lakás építését jelentette. Létesült még 32 ált. isk. tanterem, óvoda 400, bölcsőde 200 gyermek részére, gyógyszertár, és összesen 4860 m² kereskedelmi és szolgáltató létesítmény. A központ rekonstrukciójához kapcsolódva a 80-as években épült meg a Kaszálóréten további 1104 lakás, egy óvoda és egy bölcsőde. 1986-ban született döntés a Pesti út–Cinkotai út térségében (a már elkészült beépítéshez kapcsolódva) további 650 lakás építéséről, ezáltal a városrekonstrukció keretében megépült lakások száma megközelíti a 8000-et. Tervezők: az I—II. ütemben részletes rendezési és beépítési tervét Kovács Balázs (BVTV), az ép.-eket Vedres György, Csák Gézáné, Elekes Éva, Sándor György és Hőnig Gábor (BVTV) tervezte. A III. ütem beépítési tervét és lakóép.-eit Magyar Géza és Brenner Jánosné (Lakóterv), közép.-eit Jurcsik Károly és Kiss Lajos tervezte.

Rákoskeresztúri temető: →*Új köztemető*

Rákoskert: →*Rákoscsaba*

Rákosliget (XVII. ker.): a századfordulón a Munkásbiztosító Pénztár kezdeményezésére Munkásotthon lakótelep néven jött létre. A telekvásárlással és az építkezéssel járó költségeket az alapító gyári munkások nem tudták vállalni, ezért a házak és a telkek köztisztviselők, kisiparosok és kereskedők tulajdonába kerültek. A település gyorsan fejlődött. 1907-ben elszakadt Rákoskeresztúrtól, és önálló községként a ~ nevet vette fel. Lakóinak száma 2500 volt. A település megőrizte lakótelep jellegét. A II. vh. előtti Pest környéki falvak közül Rákosliget volt a legjobban közművesítve. A házak 95,4%-ában volt villany és vízszolgáltatás. 1914-ben Rákosliget c. lapot jelentettek meg. 1930-ban 3112 lakója, egy községi és öt magánorvosa volt. Mindössze 41 analfabétát tartottak nyilván. Iparosainak száma Rákoshegggyel együtt (1930-ban 120—140 volt). 1950. jan. 1-jétől a XVII. ker. része.

Rákosmenti Híradó: →*helyi sajtó*

Rákos-mező: Pesttől a Rákos-patakig húzódó terület elnevezése a középkorban. A lakatlan rész Kun László korától kezdve hadrakelések és ogy.-ek színhelye volt. 1277. máj. 30-án Rákos mellett, 1286. jún. 26-tól július 1-jéig ~n volt ogy. 1278 nyarán itt gyűlt össze az a sereg, amely Ottokár cseh kir. ellen vonult. ~ jól megközelíthető volt az ekkor fontos szerepet játszó alföldi kun csapatoknak, valamint a Dunántúl és a Felvidék irányából. 1275-ben és 1289-ben oklevelet is adtak ki itt, és ~t nevezték az ország közepének is. 1298. aug. 5-én a nemesek, szászok és kunok összesereglése után tv.-t hoztak a hatalmaskodók ellen, amit a pesti ferences kolostorban szövegeztek meg, és ellenőrzésére ogy.-t hívtak össze egy évvel később ~re. Ezt követően a 14. sz. eleji trónüzdelmekhez kapcsolódtak az itteni gyülé-

sek, és ekkor vált hagyománnyá az ogy.-ek itteni megszervezése.

Rákospalota, *Palota* (XV. ker.): az Árpád-korban →*Nyír-Palota* néven említik, a Palota nevet a 13. sz.-ban itt állt udvarházáról kaphatta. A középkori falu központja, plébániatemploma a mai kat. templom (XV. Kossuth u. 39–41.) mellett volt. Az ép.-nél végzett ásatások szerint a templom az Árpád-korban épült, és a 13. sz.-ban átépítették. Eredetileg kerítőfal övezte, amelyet elbontottak, és a templom körül nagy kiterjedésű, egészen a 18. sz.-ig használt temető feküdt. A középkori ~ határos volt Mezőszentmártonnal, Megyerrel, Szt. Lászlóval és Regtelekkel, amelynek pusztulása után területe ~hoz és →*Párdi*hoz került. D-i részén a margitszigeti premontrei kolostornak volt birtoka. A falut 1340-ben Loránd budai bíró szerezte meg több környező faluval együtt. A birtokjog vitatott volt és leszármazottai, a Palotai Loránd-fiak, a 15. sz. elején pereskedtek. Több, a falura utaló melléknevű nemesi család szerepelt a 16. sz.-ig birtokosként, így a Porkoláb és a Pecsétes család. – A mai ~ területén több elpusztult középkori település nyomai kerültek elő, amelyek azonban nem azonosíthatók forrásokból ismert falvakkal. A régi Fóti út melletti homokbányában 1961-ben egy Árpád-kori templom romjait, a körülötte fekvő temető és település részleteit tárták fel. Palota-Újfalunál (XV. Őrjárat u. 1. sz.), a →*Szilaspatak*tól D-re egy elpusztult középkori falu templomromja állott, amely 1914 után tűnt el véglegesen. ~ a török hódoltság alatt sem néptelenedett el. Földesurai gyakran váltották egymást, míg a fóti uradalom →*Káposztásmegyer*rel és ~val a Károlyi család birtokába került. 1735-ben épült ~ első temploma (~i r. k. kápolna), 1786-ban első ref. temploma. 1846-ban ~án haladt keresztül Mo. első vasútvonala Pest és Vác között. Az úrbéri rendezést és a tényleges tagosítást 1859–61 között egyezség alapján hajtották végre. Ennek során gr. Károlyi Sándornak 626 magyar holdért megváltást fizettek. A község a hatvanas évektől egyenletesen fejlődött, néhány évtizedre átmenetileg új vonása alakult ki: a pestiek nyaraló-üdülőtelepe, kirándulóhelye lett. 1861-ben István-telepen 150 holdon megalakult az Orsz. Gazd. Egylet gazdaképző int.-e. A 60–70-es években a hagyományos mezőgazd. ágak mellett megerősödött a belterjes szőlőművelés, s megjelentek a bolgárkertészek. Az őslakosság is áttért a konyhakertészetre. A főv. ellátásában ekkor ~nak jelentős szerepe volt. 1872. máj. 1-jén nyitották meg az újpesti lóvonatú vasút ~i vonalát, ezt később a pesti vaspálya társ. vette kezelésbe. A hetvenes években számottevő ip. jött létre: növényolajgyár, ponyvagyár, téglagyár, s gyorsan fejlődött a kisip. is. Lakosainak száma ekkor 4100. 1890-ben a megyeri pusztát és a megyeri szigetet Újpesthez csatolták. 1894-ben megépült a BÚR villamosvasút, ez lényegesen megjavította a főv.-ba irányuló személyforgalmat. 1897-ben jelent meg a Rákospalota és Vidéke c. hetilap, az első helyi újság. – ~ gyors fejlődése a település szerkezetét is megváltoztatta. Az Öregfalu, a régi ~ a paraszti őslakosság területe maradt. Újfalu a Szentmihályi úttól D-re alakult ki, lakosai munkások, kisiparosok, közalkalmazottak voltak. Az 1890-es években kezdett épülni az Újfalu és a Körvasútsor között az Újtelep, majd a Pótlék-dűlő és a Nádas-tó közötti területen a Széchenyi-telep, a későbbi →*Pestújhely*. – ~ elmaradott volt a szomszédos peremvárosokhoz képest, hiányoztak a közművek, a csatornázás és a közvilágítás. 1901-ben kezdték az u.-kat petróleumlámpákkal világítani. 1901-től javult a közlekedés: megnyitották a Palota-Újfalu vasúti megállóhelyet. 1902-ben megindult az Istvántelki Főműhely (Landler Jenő-járműjavító) építkezése, ennek kapcsán épült meg a ~i MÁV-telep. 1905-ben elkezdődött az Erzsébet királyné útnak ~ig való kiépítése, ezzel megvalósult a közvetlen összeköttetés a főv.-sal. Ez növelte a betelepülést ~ra, 1905-ben kezdték meg a Rákos úton túli „Zsellérek belső dűlőjének" parcellázását. ~n lassan háttérbe szorult a földművelés, fokozatosan kezdett eltűnni a hagyományos ~i népviselet. 1908-ban épült meg a helyiérdekű vasút, 1910-ben vezették be a villanyvilágítást. 1909-ben Pestújhely elszakadt ~tól. 1923. jún. 30-án ~t rendezett tanácsú várossá nyilvánították. Lakossága ekkor meghaladta a 36 ezret. A 20. sz.-ban új ip.ágakkal bővült ~ gazd.-a: textilip. (Bp.-i Finomkötöttárugyár, 1910, Fonalfeldolgozó üzem, 1965), vegyip. (Arzola Vegyiművek, 1939). 1950. jan. 1-jén Bp.-hez csatolták. ~án van a ker. egyetlen gimn.-a (Dózsa György Gimn.). Területén több lakótelep is épült a II. vh. után. A 80-as években készült el teljesen a városrészt átszelő M3-as autópálya bevezető szakasza. – *Irod.* Rákospalota és Rákosvidék (szerk. Zsemley Oszkár, Bp., 1938); Rákospalotai Múzeum Évkönyve (I. évf. 1964, II. évf. 1966); Adattár Budapest XV. kerülete történetének tanulmányozásához (Bp., 1969); Budapest története (Bp., 1972); Rákospalota, Pestújhely (szerk. Czoma László, Bp., 1979).

Rákospalotai Bőr- és Műanyagfeldolgozó Vállalat: →*Palota Bőrdíszműgyár*

rákospalotai ellenállási csoportok: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Rákospalotai Gyógyítóház: →*Alkoholbetegek Gyógyító Intézete*

rákospalotai kincslelet: 1878-ban földművesek munkája során került felszínre. A Budapesti Történeti Múzeum (BTM) őrzi. Agyagedényből, bronzcsákányból és bronzékszerekből áll. A középső bronzkor végső korszakában került föld alá. Feltehetően törzsfő vagy nemzetségfő tulajdonában volt. – *Irod.* Kőszegi Frigyes: A rákospalotai kincslelet (Rákospalotai Múzeum Évkönyve, 1964).

Rákospalotai Múzeum (XV. Kossuth Lajos u. 39.): egy városképileg védett, múlt századi isk.ép.-ben létesült 1960-ban. A ker. a palócság legdélibb települése, az itt őrzött néprajzi, mezőgazdasági emlékeket ez teszi különösen jelentőssé. A gyűjt. másik értékes részét az egykor itt élő művészcsaládok hagyatékai alkotják. Képtárának anyagából kiemelkedik a Madarász Viktor-hagyaték.

Rákospalotai Növényolajgyár (XV. Horváth Mihály u. 2.): jogelődei: 1871-től 1925-ig az *Olajip. Társaság Rt.* (Oelindustrie A. G. Wien), 1925-től 1930-ig a *Hutter Szappangyár Olajipari Rt.*, 1930-

tól a *Hutter és Lever Rt.* Beolvasztotta az *Elida Szappangyár*at (1930), a *Flóra Gyertya- és Szappangyár*at (1936), a *Tisztaság Mosószergyár*at (1932). 1940-ben több gyártelepén 673 munkást foglalkoztatott. – Az államosítás után, 1950-ben kapta jelenlegi nevét. Az *Újpesti Növényolajgyár*at előbb beolvasztotta (1958), majd az 1960-as évek közepén leállította és leszerelte.

rákospalotai római katolikus kápolna (XV. Kossuth Lajos u. 41.): homlokzati tornyú, nyolcszögletű szentéllyel záródó ép. Feltehetően gótikus maradványokból építette át Torma uradalmi ispán 1735-ben. Tornya 1807-ből való. A Szentháromságot ábrázoló főoltárképe az 1820 körüli időből való. Barokk szószéke hangvetőjén Szt. Mihály alakja látható. A ~t 1935-ben átalakították.

Rákospalota–óvárosi református templom (XV. Kossuth Lajos u.1.): 600 ülőhelyes, háromtornyos ép.-e 1938–1941 között épült. Az 1786-ban épült ófalui – Kossuth u. 10. – templomot 1941-ben lebontották. A régi Fóti úton lévő imaház 1927-ben épült.

Rákospalota–Sódergödör (XV. ker.): a Rákos út–Szőcs Áron u.–Beller Imre u. által határolt területen, régi zsellértelkeken sűrű beépítésben és rom állagú ép.-ekben 149 szoba-konyhás, illetve egyhelyiséges lakás került kisajátításra és lebontásra az 1980-as évek második felében. A bontást követően keretes beépítésű F + 3 szintes társasházi lakóházakban összesen 529 lakás épült. Tervezői: Csák Gézáné, Hőnig Gábor.

Rákospalota–Újpest pályaudvar: eredeti neve: Palota. A váci vasútvonal elágazóállomása Veresegyház felé, a volt →*BVKV* iparvágányainak csatlakozóállomása. 1846-ban nyílt meg. 1870-től 1943-ig ~ és a Nyugati pu. között helyi vonatok is közlekedtek, egy ideig emeletes kocsikkal. A személy- és a teherforgalomra egyaránt szolgál.

Rákospalota–újvárosi református templom (XV. Arany János u. 49.): 1936-ban, erdélyi stílusban épült. Hozzá tartozik az 1939–1941 között a MÁV Bp.-i Igazgatósága támogatásával épült „MÁV telepi" templom is (Széchenyi u. 16.).

Rákos pályaudvar: a hatvani és az ujszász–szolnoki vasútvonal elágazóállomása, valamint a balparti *körvasút* kiindulóállomása. 1882-ben nyílt meg, gurítódombos rendezőpu.-a is van. A teher- és a személyforgalmat egyaránt szolgálja.

Rákos-patak: a Duna mellékvize. Kb. 42 km hosszú. Gödöllőtől É-ra, a *Margita-hegy* aljában ered. Isaszegig DK-nek tart, aztán több irányváltoztatással Ny-nak fordul. Rákoscsabától Ny-ra völgye egyre szélesebb és tágasabb lesz, majd Rákosfalvától szabályozott alsó szakasza ellaposodva ÉNy-nak tart a Dunához, amelyet a →*Vizafogó*nál ér el. Vízgyűjtője viszonylag keskeny sávra korlátozódik. Vízhozama árvízkor 27 m^3/s, de átlagosan csak 0,27 m^3/s. Alsó szakaszán kb. a Csömöri úttól kezdve új mederben folyik. Korábban a mai medertől D-re folyt a Duna ma már feltöltődött egyik ágában. A Szőnyi út és Lőcsei út kereszteződése táján két ágra szakadt. A D-i ág a Róbert Károly krt., az É-i ág a Béke út átlépése után torkollt a Dunába. Ezáltal a ~ két ága és a Duna-ág közé eső terület, Rákosrendező pu. környéke szigetként állt ki a környező mocsarak felszínéből. Legalsó szakaszán ma is kiterjedt mocsaras felszínrészek vannak, s talajvízforrások fakadnak. Fentebb a lapos felszín kiszélesedett termékeny völgytalpán, Rákoscsabától a folyásirányban kertészetek húzódnak. A →*Rákos-vidék*en a ~ mindkét oldala elővárosi villanegyeddé és kertvárossá épült ki. A ~nak a múltban gazd. jelentősége volt: malmokat hajtott, vizével a part menti bolgárkertészeteket öntözték, télen jégtermelésre szolgált. A rákoskeresztúri részen még fennmaradt eredeti tájrészleteit fokozatosan felszámolja a szabályozás. XIV. ker.-i szakaszán, a volt *Paskál-malom*nál, az itt feltárt hévforrás hasznosításával uszoda épült. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Rákosrendező pályaudvar: a váci vasútvonalon levő vasúti csomópont. Feltehetően 1892-ben nyílt meg. Innen indul ki az esztergomi vonal csatlakozása. É-i végével csatlakozik a bal parti körvasúthoz, és a bal parti körvasút É felé ugyanitt csatlakozik a váci vonalhoz. A bal parti körvasút a váci vonal feletti felüljáróval csatlakozik az esztergomi vonalhoz. Egy része *Északi teherpu.* néven ismeretes. Részben síktolatásos, részben gurítódombos rendezőpu. Az *OMÁV* létesítette, akkor még Rákos néven. Személyforgalma is van.

Rákosszentmihály (XVI. ker.): *Pusztaszentmihály* névvel a középkorban is fennállt település. A 16. sz. első felében a Nemus és Nogus nevű földeken új település keletkezett, amely nevét egy Szt. Mihály tiszteletére emelt templomról kapta. I. Lajos uralkodása idején ogy. színhelye és hadak gyülekezésének helye. A török hódoltságig a szigeti apácák birtoka, majd a török uralom ideje alatt lakatlanná vált. 1695-ben Wattay Jánosé a „szentlőrinci, gubacsi, péteri, valamint Szentmihály és Soroksár puszták". A Wattay családtól 1729-ben csere révén szerezte meg gödöllői uradalmához Grassalkovich Antal. 1848-ban füves mezőgazd. övezet: szántók, legelők, kopár futóhomok, imitt-amott szőlők és erdősávok húzódtak az 1800 kh kiterjedésű területen. Az 1860-as évektől tulajdonosa a Belga Bank, amelytől nagyobb területet szerzett meg Boronkay László és Lukács Antal. A területet telkekre és u.-ra parcellázták. 1870-ben 108 nyaraló épült itt, 1883-ban 150 lakost számlált. 1878-ban épült fel a Csömöri úton a Csömör-Szentmihálypusztai földbirtokosság első isk.-ja. Az igazi fejlődés a *József főherceg-telep* létesítésével, 1887. márc. 27-én kezdődött. A legtöbb ház 1894-ben épült. A parcellázással újabb házhelyeket osztottak fel, és így létesült az *Ilona-*, az *Árpád-* és később a *György-telep*. Az *Almássy Pál-telep* 1899-ben 115 kat. holdon jött létre. 1901-ben ~ 3069 lakost számlált. 1902. dec. 1-jén *Pusztaszentmihály* ~ elnevezéssel alakult önálló községgé, így a telepek egyetlen közig. szervezetet alkotva elváltak Csömörtől. A település fejlődését nagymértékben elősegítette a lóvasút (1893) és a HÉV (1912) megindulása. Az önálló községgé válás után jelentősen fejlődött a település eü.-e; az első önálló községi orvosi állást 1909-ben szervezték, majd önálló járványkórházat létesí-

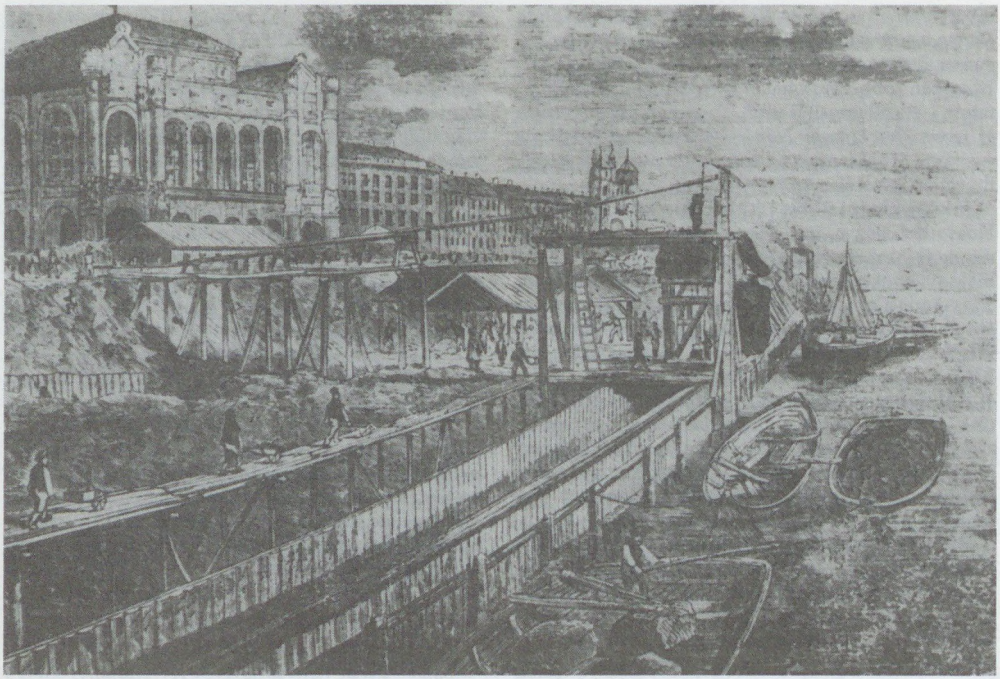

A pesti rakpart építése (fametszet 1866-ból)

tettek. Az 1900-as évek elején jelent meg az első helyi lap, Rákos vidéke c.-mel. 1905-ben nyílt meg polgári isk.-ja. 1928-ban készült el a r. k. plébániatemplom a Templom téren. ~nak mindössze két gyára volt: az 1922-ben alapított szövőgyár és az 1936-ban létrehozott Vértes- és Dóra-féle reszelőgyár, amelyet 1948-ban államosítottak. 1950. jan. 1-jétől a főv. XVI. ker.-ének része.

rákosszentmihályi református templom (XVI. Budapesti út 82.): egyemeletes ép., harangtoronnyal, eredetileg kultúrközpontnak épült, 1928-ban Szabó József helybeli építőmester alakította ki jelenlegi formáját, amely magában foglalja az istentiszteleti helyiséget, a gyülekezeti termeket és a lelkészlakást is.

Rákosváros: *Zugló* hivatalos elnevezése 1935-ben. A zuglói vasúti megálló ma is a ~ elnevezést viseli.

Rákos-vidék: a →*Pesti-síkság* K-i felében, a →*Rákos-patak* két oldalára kiterjedő terület. Sem geológiai felépítésében, sem felszínformáiban nem egységes. Legnagyobb része a Duna legidősebb pleisztocén hordalékkúp-teraszának (V. sz. terasz) vékonyabb-vastagabb futóhomokkal fedett felszíne, amely Ny-on a fiatalabb IV. sz. hordalékkúp-teraszszal érintkezik, K-en pedig a Gödöllői-dombságtól válik el feltűnő szerkezeti, rétegtani és geomorfológiai határ mentén. É-on a →*Szilas-patak*ig nyúlik, D-en a →*Ferihegy* többnyire felszínen levő idős pleisztocén kavicstérszínében folytatódik, →*Rákosliget*, →*Rákoskeresztúr*, →*Rákoshegy*, →*Rákoscsaba*, Rákoskert területére terjeszkedik ki. A negyedkori kavicsos-homokos takaró alól foltokban idősebb képződmények is előbukkannak: Rákosliget K-i szegélyén középső miocén riolittufa, ettől kissé D-re felső pannóniai agyagos-homokos összlet. Rákoscsaba K-i, DK-i részére a Gödöllői-dombság felsőpliocén homokja jellemző, amelyet több helyütt löszös üledékek fednek. Itt gyakori a kisebb-nagyobb foltokban felszínre kerülő pliocén végi édesvízi mészkő is. Az említett pliocén képződmények a ~ legkiemelkedőbb felszínrészeinek felépítői (Száraz-hegy 240 m, Erdő-hegy 245 m, →*Strázsa-hegy*). A pleisztocén dunai kavicsot számos nagy kavicsbányában fejtik. A helyenként 10–15 m vastag kavicsos rétegek felszínén fagyzsákos és fagyékes alakzatok tömege utal a jégkorszaki sajátos periglaciális éghajlativízrajzi viszonyok közepette lejátszódó krioturbációs folyamatokra. A fedő fiatal pleisztocén és jelenkori futóhomoktakarón kívül a ~ legfiatalabb képződményei az alluviális térszínek agyagos-iszapos-homokos lerakódásai, legnagyobb kiterjedésben a Rákos-patak völgyében. A ~ felszíne legtagoltabb a DK-i részen, amely a Gödöllői-dombság nyúlványaihoz tartozik. Itt, Rákoscsaba határában, Rákoskert környékén a 240 m fölé emelkedő, a felszínen is pliocén rétegekből felépült dombokon kívül a több m mélyre, a felső oligocén homokkőig bevágódott rákoscsabai Ördög-árok és Erdőhegyi-árok meredek falú, nagyesésű aszóvölgyei és a Gödöllői-dombság peremét beréselő kisebb dellék (lapos szárazvölgyek) fokozzák a felszín tagoltságát. A ~ É-i, Rákosliget

környéki részén a pliocén rétegek feletti viszonylag vastag dunai hordalékkúp-kavics és az utóbbira települt vékony futóhomoktakaró igen lapos, 160–180 m magasságú, nagyjából Ny–K-i irányú hát formájában jelenik meg a Szilas-patak és a Rákos-patak alluviuma fölött. K felé előbb fokozatosan emelkedik (→*Major-hegy*), majd meredek lejtővel érintkezik a Gödöllői-dombság jobban kiemelt felszínével (Határ-hegy, 241 m). A Szilas- és Rákos-patak közti hát felszínét, főleg az említett patakok peremein csak kicsiny, lapos szárazvölgyek tagolják. A ~ D-i nagyobbik felén, a Rákos-pataktól D-re mind vastagabb futóhomok fedi az idősebb üledékeket, főként a dunai kavicsokat, amelyek a Rákoskeresztúr és Rákoshegy környéki kavicsbányákban több mint 10 m vastagságban települnek a pliocén rétegekre. A futóhomokot félig kötött, ÉNy–DK-i irányú formákba rendezte a szél; ez a →*Rózsa-hegy*ben tetőző buckás vidék már átmenet a Duna–Tisza közi homokfelszínhez. A buckák közötti rossz lefolyású laposok időszakonként vizenyősek, mocsarasak. A ~et átszelő *Rákos-patak* 300–600 m széles, ezen a szakaszon 130–140 m magasságú alluviális szintjét D-ről átlagosan 6 m viszonylagos magasságú pleisztocén végi terasz kíséri. A kertészetek számára alkalmas alluviális szintekkel szemben a ~ magasabb felszínei egyre inkább beépülnek. Az itteni települések jórészt villanegyedek, jellegzetes kertvárosi lakótelepek. – *Irod.* Budapest természeti képe (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1958).

Rákosvidéki Szent Imre Kórház: egykori magángyógyint. 1931-ben Sashalmon a Havas és a Jenő u. sarkán létesített kórház, amelynek tulajdonosa egy betéti társaság volt. 12 betegszobában 52 ágyon elsősorban belgyógyászati betegeket fogadtak, szükség esetén, főleg a főv.-ból, konziliáriusokat vettek igénybe.

Rákosvölgye Mezőgazdasági Termelőszövetkezet, *Rákosvölgye Mgtsz* (XVII. Pesti út 474.): jogelődei, az 1948-ban létrejött *Petőfi Mgtsz*, és a *Micsurin Mgtsz* 1964-ben egyesültek Rákosvölgye néven, ezt követően 1975-ben egyesült a péceli *Zöldmező Tsz*-szel, 1978-ban a mogyoródi *Arany János Tsz*-szel. A Tsz neve mindvégig *Rákosvölgye Mgtsz* maradt. A ~ tevékenységi köre: szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés (sertés, tojótyúk), kiegészítő tevékenység: építő- és szakip., vasip. és szolgáltató tevékenység, édesip. csomagolás, rágógumigyártás, raktározás és malomip. tevékenység.

Rakovszky park: →*Szent István park*

rakpartok: hagyományos céljaik szerint partfallal v. burkolt rézsűvel hajók kikötésére alkalmassá tett partszakaszok, amelyek esetleg rakodóberendezésekkel is el vannak látva. Feladatuk a Duna-szabályozással összefüggésben az árvízvédelem is. A bp.-i Duna-part a 19. sz. közepéig teljesen rendezetlen volt. Az első ~at 1853-ban építette a Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) a Lánchíd pesti hídfőjének két oldalán, összesen 345 m hosszan, hogy hajói megfelelő körülmények között köthessenek ki és rakodhassanak. Az 1860-as évek elején Pest városa a mai Vigyázó Ferenc és Zoltán u. között épített ki rakpartot, majd ezt meghosszabbította a mai Petőfi térig. Az 1870-es években gyors ütemben épültek a Duna mindkét partján a rakodásra alkalmas kikötőhelyek. A munkálatok az FKT által megbízott Hieronymi Károly tervei alapján kezdődtek meg. Ekkor épültek a budai oldalon a Margit híd–Pálffy (Bem) tér, valamint a Vitéz u. és Fátyol u. között a kétszintű függőleges ~, a pesti oldalon pedig a Margit híd és Zoltán u. közötti, valamint a Fővámház tér előtti kétszintű függőleges partfalak. A Petőfi tér és a Fővámház tér között lépcsős alsó és felső rakpart épült. A rakpartok magassága nem bizonyult elegendőnek, az 1876.

A kiépítetlen budai Duna-part a 19. sz. végén

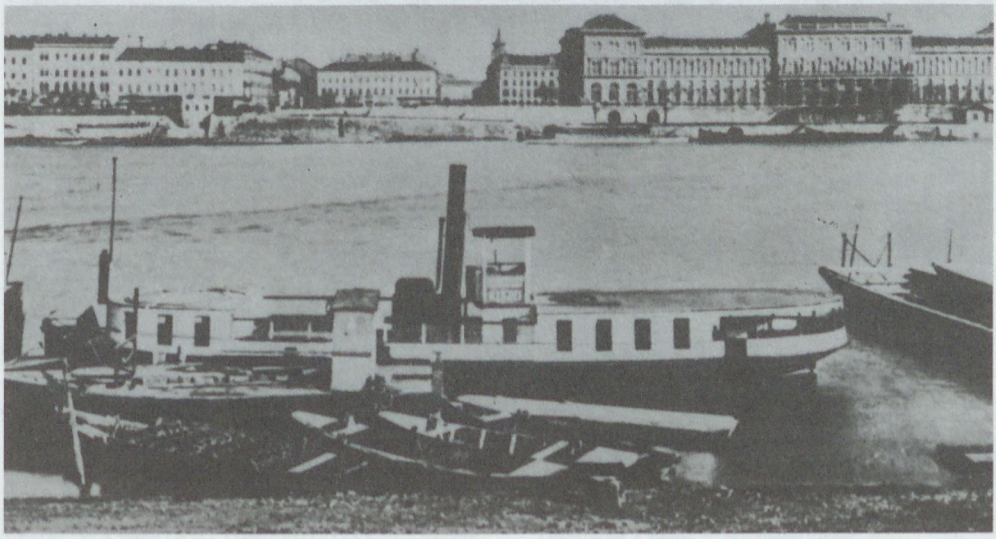

évi árvíz után a partfalakat az addigi +8,5 m magasságról +9,25 m-re, majd 1891-ben faragottkő mellvédfalak alkalmazásával +10,00 m-re emelték. A partfalak építési ideje: 1879–1881: a Fővámház és Boráros tér között, 1880–1884: a Boráros tér és a Déli összekötő vasúti híd között, 1900–1903: a Margit híd és Tutaj u. között, 1909: a Műegyetem rakpart. A bp.-i ~ építése a 20. sz.-ban is folytatódott. Ezek közül jelentősebbek az 1937–38-ban a Petőfi híd budai hídfőjének két oldalán készült rézsűs kétszintű rakpart építkezései, valamint a II. vh. után a Dráva u. és a Rákos-patak közötti rézsűs kőburkolatú rakpart. Összesen mintegy 24 500 m hosszúságú rakodópart és kiépített partfal készült el. – A kikötők építésével, a vasúti és közúti közlekedés fejlődésével a századforduló pezsgő kereskedelmi élete teljesen eltűnt a belvárosi ~ról. – *Irod.* Preisich Gábor: Budapest városépítésének története (II., Bp., 1964); Kertai Ede: Magyarország nagyobb vízépítési műtárgyai (Bp., 1971).

Rakpiac: →*Roosevelt tér*

RAMADA Grand Hotel (XIII. ker. Margitsziget): az egykori *Margitszigeti Nagyszállót* 1985-ben bezárták, hogy Ybl Miklós eredeti tervei alapján a Soform Studio építészei – Csomai Zsófia és Gereben Gábor – vezetésével átalakítsák. 1987-től eredeti stílusában, hangulatában, a RAMADA-szállodalánc tagjaként fogadja ismét vendégeit, folytatva a Margitsziget vendéglátó és gyógyító hagyományait. 163 fürdőszobás szobával (75 kétágyas, 48 egyágyas, 30 kétágyas + pótágyas és 10 apartman) várja vendégeit, valamennyi telefonnal, színes tv-vel, minibárral. Föld alatti folyosó köti össze a Thermál Szálloda gyógyászatával. A négycsillagos szálloda vendéglátó

Kondor Béla: Nyulak szigete c. pannója a Ramada Grand Hotelben

és szórakozóhelyei: Széchenyi Étterem (nyáron 200 személyes terasszal), Ybl Kávéház, Eszkimó Fagylaltozó, Balatonboglári Borozó, Gösser Söröző, Grill Terasz, Begónia Terasz.

RAMONA Finomkötöttáru Szövetkezet (XIII. Jász u. 56.): alapítási éve 1957. Az eredeti síkkötő profiljáról áttért a körkötött és a lánckötött termékek gyártására és konfekcionálására. Az 1980-as évek elejétől nemcsak ruházati cikkeket, hanem méterárukat is gyárt.

Ránki György (Bp., 1930–Bp., 1989): történész, az MTA tagja (1980), Kossuth-díjas (1961). Az ELTE-n szerzett diplomát. 1953-tól az MTA Történettudományi Int. munkatársa, 1960-tól oszt.vez.-je, 1981-től igazgatója. 1964-től a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára, 1985-től a bloomingtoni (USA) egyetem m. tanszékének vendégprofesszora. Kutatási területe a 19–20. sz.-i m. és egyetemes

A RAMADA Grand Hotel

történelem. Főbb bp.-i vonatkozású m.: *A Budapest környéki ipari övezet kialakulásának és fejlődésének történetéhez* (Bp., 1961, társszerző); *Budapest szerepe az ország gazdasági fejlődésében* (Bp., 1974).

Ranolder Intézet: Ranolder János veszprémi püspök hozta létre alapítványával 1875-ben. Vezetését az irgalmas nővérekre (Páli Szent Vince Szeretetleányai apácarend) bízta, hogy m. szóra tanítsák, háziasságra és családszeretetre neveljék a „franzstadti" lányokat. Leányközépisk., tanítónőképző és internátus működött a Thaly Kálmán u. 23. és a Vendel u. 1–3. sz. alatt. Az isk. énekkara – Csomor Romána, majd Andor Ilona vezetésével – sok elismerést szerzett. Az államosítás után tanítóképző, majd a *Leövey Klára Gimn.* létesült a Vendel u. 1. sz. ép.-ben.

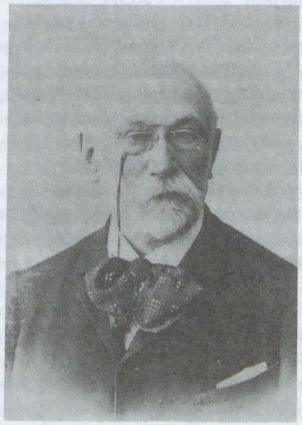

Ráth György

Ranschburg könyvkereskedés: a főv. egyik legjelentősebb antikváriuma volt. 1895-ben Ranschburg Gusztáv nyitotta meg az V. Ferenciek tere 2. sz. alatt. Ettől kezdve rendszeresen kiadott katalógusaiban is kínálta a raktárán lévő tudományos műveket, könyvritkaságokat. Kiadói tevékenységre is vállalkozott: 1900-ban hasonmás formában megjelentette a *Budai Krónikát*. A céget 1952-ben államosították.

Ráskai Lea (15–16. sz.): domonkos rendi apáca, kódexmásoló. A Nyulak szigetén (Margit-sziget) levő apácakolostorban élt. 1510–22 között a kolostor könyvei közül öt kódex másolása származik tőle. Köztük van a Margit-legenda, amelyben a kolostor egykorú állapotáról is tájékoztat.

Ráskai Lea Leánygimnázium: a főv. községi leánylíceumként létesítette 1918-ban. Ez volt a harmadik községi leányközépisk. Pesten. 1945-ben megszűnt. Ép.-ében (V. Szemere u. 3–5.) ma ált. isk. működik.

Rassay Károly (Orsova, 1886–Pécel, 1958): ügyvéd, liberális politikus. 1921-ben az ötödmagával alapított ellenzéki Függetlenségi Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt vezére lett. 1923-ban bekapcsolódott a főv. politikába is mint tv.hat. biz. tag. Ugyanabban az évben megindította és 1944-ig szerk. az Esti Kurír c. liberális napilapot. 1932-től a Nemzeti Szabadelvű Párt képviseletében (1935-től Polgári Szabadságpárt) vezető szerepet vitt a tv.hat. biz.-ban, *Vázsonyi* Vilmos halála után nagyrészt összefogva a polgári ellenzéket. 1944-ben az ország megszállása után a Gestapo elfogta és Mauthausenbe deportálta. 1945 tavaszán hazatért, de már nem kapcsolódott be a pol. életbe.

Ráth György (Szeged, 1828–Bp., 1905): jogász, történész, műgyűjtő, ~ Mór neves bp.-i könyvkereskedő és kiadó bátyja. 1848-ban áll. szolgálatba lépett. Az 1870-es években a pesti ítélőtábla elnöke volt, 1881–96 között az Orsz. Iparművészeti Múz. vez.-je. Régi m. nyomtatványgyűjteményét 1895-ben az MTA Könyvtárának adományozta (→*magánkönyvtárak*). Értékes magángyűjteményét özvegye, szül. Melcsiczky Gizella 1906-ban az államra hagyományozta (→*Ráth György Múzeum*).

Ráth Károly (Buda, 1821–Bp., 1897): ügyvéd, tisztviselő, Bp. első főpolgármestere. Már ügyvédi működése idején részt vett a pesti községpol.-ban, 1867-ben néhány hónapig a Józsefváros képviselője is volt. Közszolgálatát az áll. igazságügy keretében kezdte, 1871-ben a kir. tábla alelnöke lett. 1873. okt. 25-én a főv. alakuló közgyűlésén főpolgármesterré választották. Ezt a tisztséget haláláig viselte, a kormány érdekeit képviselvén a főv. vezetésében.

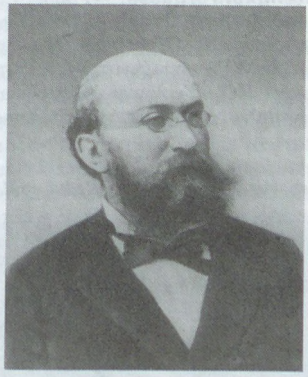

Ráth Károly

Ráth Mór (Szeged, 1829–Bp., 1903): könyvkereskedő és kiadó. ~ György műgyűjtő öccse. 1846-tól a pesti Geibel könyvkereskedésben dolgozott, a szabadságharc után pár évig külföldön élt. 1857-ben a Váci u.-ban könyvesboltot nyitott, s ez lett a hatvanas években az irodalmi és politikai élet vezetőinek találkozóhelye. Sokat tett klasszikusaink (Eötvös, Jókai, Kemény, Vörösmarty és főleg Arany) népszerűsítése érdekében, műveiket gondos kiállításban adta ki.

Rathaus Gasse: →*Szentháromság u.*
Rathausplatz: →*Tárnok u.*
Rathaus Platz: →*Szentháromság tér*

Ráth György Múzeum, *Országos Ráth György Múzeum* (VI. Városligeti fasor 12.): Ráth Györgynek, a neves műgyűjtőnek, az Iparművészeti Múz. ig.-jának villájából és műgyűjt.-éből alakult múz. 1906-ban özvegye ajándékaként az →*Iparművészeti Múzeum* kapta meg, azóta is annak a keretében működik. Legkiemelkedőbb értékét 50 festményből álló, európai jelentőségű képtára jelentette. 1945 után a ~ nem iparműv.-i műtárgyai az illetékes múz.-ok állományába kerültek, így a képgyűjt. a →*Szépművészeti Múzeum*ba. 1955 és 1987 között *Kínai Múz.* néven működött, ekkor visszakapta eredeti nevét. Az Iparművészeti Múz. kiállítóhelye, a →*Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum* gyűjt.-eit mutatja be. – Ép.-e szabadon álló, eklektikus stílusú villa, 1–3–1 ablakkal, oldalán 7 ablakkal. Unger Emil építette (1880). Györgyi Géza 1901-ben Ráth György számára átalakította és megtoldotta, a belső berendezést ekkor Horti Pál készítette.

Ráth György u. (XII. Alkotás u.–Határőr út): – **5. sz.:** →*Siesta Szanatórium* (1921). – **24., 26., 30., 40., 42., 46., 50. sz.:** villák a Bírák és ügyészek lakótelepén (Árkay Aladár, 1911–12).

Ráth-ház: →*Papnövelde u.* 2. sz.

Rátkai Márton Klub: 1957-ben munkás művész-klub gyanánt alakult a VI. Nagymező u. 22–24. sz. alatt, a →*Mikroszkóp Színpad*dal közös helyiségben. 1986-tól a VI. Városligeti fasor 38. sz. alatt, a *Művészeti Szakszervezetek Szövetsége* székházában működik.

Rauchfangkehrergasse: ↳*Paulay Ede u.*

Rauchfangkehrer Gässl: →*Móra Ferenc u.*

Ravasz László (Bánffyhunyad, 1882–Bp., 1975): ref. püspök, az MTA tagja (t. 1925–49, ig. 1940–45). A Kolozsvári Ref. Teológiai Akadémián (1900–1904) és Berlinben (1905–1906) párhuzamosan teológiát és filozófiát hallgatott. 1907-től teológiai tanár Kolozsvárt. Az Erdélyi Ref. Egyházker. lelkészi főjegyzője (1918–21). 1921-től 1953-ig a Bp. Kálvin téri egyházközség lelkipásztora, 1921-től 1948-ig a Dunamelléki Ref. Egyházker. püspöke. A felsőház tagja (1927–1944). 1948-ban az ellene irányuló kampánnyal kezdődött a ref. egyház elleni totális támadás, ~t lemondásra kényszerítették. – 1956-ban tevékeny részt vállalt a ref. egyház lelki, szervezeti újjáépítésében. 1957-ben eltávolították Bp.-ről. – *M. Válogatott írásai* 1945–1948 (szerk. Bárczay Gyula, Bern, 1988); *Kis dogmatika* (Bp., 1990). – *Irod.* Ladányi Sándor: Ravasz László (Református Egyház 1990, 5. sz.).

RAVILL Kereskedelmi Vállalat (VI. Andrássy út 53.): jogelődjét, a *Rádió- és Villamostömegcikk Nagykereskedelmi Váll.*-ot 1951-ben létesítették, majd 1964-ben ELEKTRON márkanévvel megszervezték a RAVILL kiskereskedelmi hálózatát. Tevékenységi köre: villamos készülékek, ezek alkatrészeinek, szerelvényeinek, tartozékainak kis- és nagykereskedelme. Az ELEKTRON hálózat boltjain kívül diszkont jellegű üzleteket is működtet.

Rädda Barnen ⟨svéd 'mentsd a gyermeket'⟩: svéd segélyakció. 1945–47-ben gyógyszer- és élelmiszer-küldeményeivel segítette a bp.-i gyermekeket. Az isk.-kban naponta 15–16 ezer reggelit és a peremvárosokkal együtt napi 8 ezer ebédet osztott ki.

Realbank (V. Deák Ferenc u. 5.): a →*Budapest Bank Rt.* 1989-ben alapította mint leánybankot. Működési köre lízing, faktoring és egyéb speciális bankügyletek lebonyolítása.

reáliskola: →*középfokú oktatás*

Reáltanoda u. (V. Károlyi Mihály u.–Magyar u.): 1758-ban *Szt. Ferenciek u.*-ja, a 19. sz. legelején *Kohlbacher u.*, az 1817-es u.jegyzék szerint már

A régi pesti Vigadó, az egykori Redut épülete

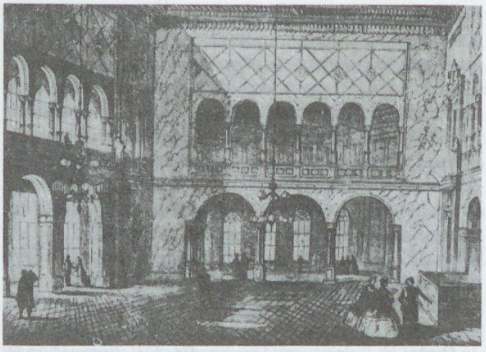

A Redut belseje

Zöldkert u., az 1855–56-ban felépített főreálisk. után neve 1874-től ~. – Jelentősebb ép.-ei: **7. sz.**: Pest legrégibb főreálisk.-ja (ma *Eötvös József Gimn.*). Itt tanult Hubay Jenő, Lechner Ödön, Schulek Frigyes és mások (Hild József, 1855–56). – **14. sz.**: kétemeletes, romantikus stílusú lh. (Dötzer Frigyes, 1871). Hátul az udvarban Kincsem, a nevezetes versenyló istállója. – **17. sz.**: lh. (Kasselik Ferenc, 1838). – **19. sz.**: lh. (Wágner János, 1847). – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Pereházy Károly: Műemlék lakóépületek restaurálása a pesti Belváros rekonstrukciójában (Művészettörténeti Értesítő, 1969/4.).

REANAL Finomvegyszergyár (XIV. Telepes u. 53.): az I. G. Farbenindustrie német vegyészeti gyár gyógyszeroszt.-a 1930-ban létesítette a *Magyar Pharma Gyógyáru Rt.*-t a volt Török cukorgyár telkén, hogy a magas védővámok megkerülésével biztosítsák a Bayer készítmények mo.-i forgalmazását. A termelést 1933-ban közbenső termékekből kezdték, kivéve az Aspirint és a Neosalvarsant, de gyártottak növényvédő- és fertőtlenítőszereket is. 1945-ben a 100 fővel újrainduló váll. a Szovjetunió tulajdonába került. A készítmények számát 17-ről 32-re emelték (pl. Polybé). 1951-ben alapanyaggyártó üzemet és laboratóriumot létesítettek, a váll. neve *Magyar Pharma Gyógyszergyár* lett. 1952-ben ismét a m. áll. tulajdonába került a gyár. 1954-ben a ~ átvette a *CHINOIN*-tól az organikus, 1955-ben az anorganikus vegyszerek gyártását. 1955-ben a név *Zugló Vegyészeti Termékek Gyárára* változott. 1957-ben már ~ néven átvette a Polychemia Ktsz-t, s választéka biokémiai készítményekkel bővült. 1959-ben a CHINOIN-tól megkapta az oldószerek gyártási jogát. 1965-ben átadta a debreceni Biogal gyógyszergyárnak a reagenciák és néhány nagyvolumenű készítmény gyártását. 1500 terméket jegyeznek, s emellett végzik az importból származó finomvegyszerek kiszerelését és forgalmazását: pl. a Bayer-REANAL kooperáció fogászati készítményeiét. Saját termékeik külföldi forgalmazója a MEDIMPEX, a CHEMOLIMPEX, a PHARMATRADE.

Recyclen Kft. (XXII. Bányalég u. 80–84.): az 1989-ben alakult magyar–német vegyesváll. műanyagfeldolgozó üzeme 1991-ben kezdte meg működését. Feladata a hőre lágyuló műanyagok hulladékainak környezetkímélő feldolgozása és újbóli felhasználásra alkalmassá tétele. Mo.-on évente 400–500 000 t. hőre lágyuló műanyag felhasználása nyomán kb. 160 000 t veszélyes hulladék keletkezik, melynek eddig negyedét sem hasznosították. A ~ olyan korszerű technológiát honosított meg, amelynek révén a PVC-t, polietilént és polipropilént tartalmazó műanyaghulladékot a csomagolásnál használatos élvédő profillá, raklapokká, lemezekké, komposztládává és szigetelőanyagokká lehet feldolgozni. – A ~ éves feldolgozó kapacitása 2400 t új termék előállítására alalmas.

Red-Barnet ⟨dán 'mentsd a gyermeket'⟩: dán segélyakció. Gyógyszer- és ruhaadományai mellett 1946–47-ben 20 konyhájáról naponta 19 000 bp.-i iskolás étkeztetését biztosította.

Rédey Tivadar (Bp., 1885–Bp., 1953): könyvtáros, író, kritikus, műfordító, az MTA tagja (l. 1938, r. 1947–49). 1910-től 1945-ig az MNM könyvtárában dolgozott, 1929-től mint a hírlaptár vez.-je, 1935-től h. főig. Kezdeményezésére alakult meg a színháztörténeti gyűjtemény. Dante-, Petőfi-, és Jókai-kiállítást rendezett. 1925–34 között szerk. a *Magyar Könyvszemlét*. Kritikái a *Budapesti Szemle* és a *Napkelet* c. lapokban jelentek meg. A *Nemzeti Színház története* c. művében (Bp., 1937) a színház izmosodása mögött felidézi a fejlődő, magyarosodó, igényekben és készségekben nagyratörő főv.-t. Bp.-i vonatkozású m.: *A fővárosi sajtó szerepe az irodalomban* (Bp., 1932).

Redut, *Redoute, régi pesti Vigadó:* ünnepségek, hangversenyek, bálok céljára szolgáló egykori ép. a mai pesti →*Vigadó* helyén. Első tervét a *Német Színház* kiegészítéseképpen Johann Aman készítette. Ennek átdolgozására kapott megbízást *Pollack* Mihály 1816-ban. Az 1829 és 1832 között felépült ~ Pollack első kiemelkedő pesti alkotása volt. Klasszicista stílusával harmonikusan illeszkedett a hajdani pesti Dunasor ép.együttesébe. Termeiben a korabeli zenei élet számos kiválósága adott hangversenyt.

A régi pesti Vigadó nagyterme

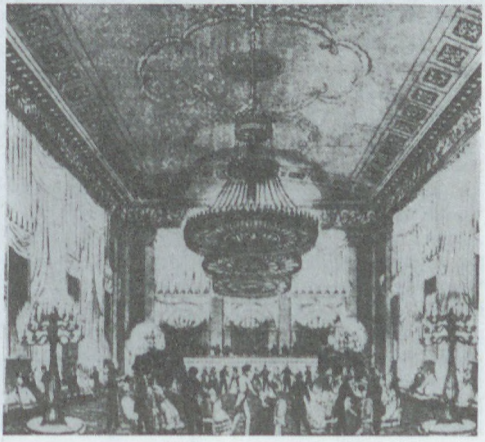

Liszt Ferenc 1839-től több koncertjét tartotta itt (a pest-budai árvízkárosultak, a *Nemzeti Zenede* javára stb.). Fő rendeltetésén kívül 1840 és 1847 között itt tartotta tárlatait a →*Pesti Műegylet*. 1842–43-ban termeiben rendezték meg az →*Iparegyesület* kiállításait. A ~ban nyílt meg az első népképviseleti ogy.; itt hangzott el Kossuth 1848. júl. 11-iki híres beszéde: „A haza veszélyben van..." A ~ 1849-ben Hentzi ágyúinak áldozatául esett: kigyulladt és leégett.

Reflektor Színpad: 1978-ban alakult, helyisége a *Vasas Ifjúsági Művelődési Házá*nak VIII. Kőfaragó u. 12. sz. színháztermében van. Saját társulata nincs, az egyes produkciókhoz alkalmanként szerződtet rendezőt és színészeket. Legfoglalkoztatottabb művészei: Sütő Irén, Császár Angéla, Bánffy György, Miklósy György. Nevezetesebb bemutatói: Nemeskürty István: *A betűk csendjében*, Peter Turrini: *József és Mária*, Hans Gmur: *Tigris Lili*, Arne Skouen: *Balerina*.

Reform: →*Egyenlőségi Társulat*

református egyház, *helvét hitvallású református egyház:* a reformáció svájci, Zwingli–Bullinger–Kálvin nevével fémjelzett teológiai irányához csatlakozó egyház létezéséről már a 16. sz. harmadik negyedétől szórványos adatok vannak Budán, Óbudán és Pesten. A 17. sz.-ban a három ref. gyülekezet közül az óbudai volt a legjelentősebb, és ez maradt fenn legtovább akkor is, amikor a törökök kiűzése (1686) után a másik kettőt a Habsburg-hatalom megszüntette. Az óbudai egyházközség csak 1700-ban jutott erre a sorsra. E városokban kir. rendelkezések tiltották a protestánsok letelepedését. Így pl. Pest 1703. évi kiváltságlevele kimondja, hogy protestáns vallású nem lehet polgár és nem telepedhet le a városban. E törvényen kívüli állapotot II. József 1781. okt. 29-én kelt türelmi rendelete változtatta meg. Ennek harmadik szakasza szerint esetenként kieszközölhető kir. engedéllyel, hogy ezentúl a protestánsok is szerezhessenek ingatlant és polgárjogot a városban. Az elnyomás alól a legkorábban az óbudai egyházközség tudott szabadulni. A 18. sz. közepéig a mai r. k. templomot használták. Ezt a földesúr elvette tőlük, de kárpótlásul telket kaptak, ahol előbb imaház, 1785-ben templom épült. Budán 1791-ben (→*budai református zsinat*) a →*pesti evangélikus zsinat*tal egyidőben a ref.-ok is zsinatot tartottak, amelyen kidolgozták egyházszervezetük első alkotmányát. A pesti ref. egyházközség 1796-ban alakult; 1816-ban a Kecskeméti kapun kívül, a régi török temető helyén, a szénapiacon kezdték meg templomuk építését, amely 1830-ra készült el (→*Kálvin téri református templom*). 1859-ben a Pest-Budán megszaporodott német ajkú ref.-ok számára leányegyház alakult; templomuk 1878-ban készült el (V. Alkotmány u. 15.). A budai egyházközség szervezése 1883-ban kezdődött; templomuk 1893–96 között épült (II. Szilágyi Dezső tér). 1841-től Pesten működött és 1910-ben költözött jelenlegi székházába a skót ref. egyház missziós állomása (Bp.-i Skót Misszió, VI. Vörösmarty u. 49–51.), amely 1859–1951 között elemi isk.-t is tartott fenn, és a II. vh. alatt az üldözöttek jelentős menedékhelye volt. – A főv. növekedésével a 19. sz. végére megszaporodott a ref. egyházközségek száma Bp.-en, ezért 1932-ben önálló egyházmegyévé szerveződtek (*Budapesti Ref. Egyházmegye*), míg a főv. közvetlen környékén lévő helységek gyülekezeteiből 1938-ban a →*Pestkörnyéki Református Egyházmegyét* szervezték. Ezek 1950-ben, Nagy-Budapest szervezésekor *Belső-* és *Külső Budapesti Ref. Egyházmegyévé* lettek. 1955-ben a főv. ref. gyülekezeteit ismét átszervezték *Bp.-Déli* és *Bp.-Északi Ref. Egyházmegyévé*. – A századforduló táján az egyetemes ref. egyházi vezetés székhelyét a főv.-ba tette át, amely azóta több törvényhozó zsinat (→*budapesti református zsinatok*) színhelye volt. – A ~nak jelentős társ. és szociális intézményei voltak: →*Budai Református Nőegylet*, *Bp.-i Betegsegélyezési és Közművelődési Egy.* (1892), *Bp.-i Keresztyén Leányegy.* és *Bp.-i Ref. Ifjúsági Egy.* (1892), →*Lorántffy Zsuzsanna Egyesület*, *Nagypénteki Ref. Társaság*, *Bethlen Gábor Kör* (1900., a ref. egyetemi és főisk. ifjúság számára) stb. A pesti német leányegyház 1866-ban alapította a *Bethesda Kórházat*, amely 1902-től m. diakonisszakórházzá alakult. Ezt a →*Filadelfia Diakonissza Egylet* vette át. Jelentősebb középfokú isk.-i voltak: a *Bp.-i Ref. Gimn.* és a *Baár-Madas Ref. Leánynevelőintézet*. – A ref. intézmények közül ma a főv.-ban működik a *Mo.-i Ref. Egyház Zsinatának Elnöksége* és a *Zsinati Iroda* (XIV. Abonyi u. 21.); a levéltárak, könyvtárak, múzeumok felügyeletét és koordinálását ellátó *Orsz. Ref. Gyűjt.-i Tanács;* a *Mo.-i Ref. Egyház Zsinati Levéltára* (IX. Kálvin tér 8.); a →*Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye;* a →*Ráday Kollégium;* a →*Református Teológiai Akadémia*. – Bp.-en megjelenő ref. folyóiratok: Református Egyház; →*Reformátusok Lapja;* Confessio, valamint a ref. egyház kiadásában megjelenő ökumenikus lapok: Theologiai Szemle; Hungarian Church Press–Ungarischer Kirchlicher Pressedienst. – *Irod.* Farkas József: A pesti református egyház 101 éves története (Kecskemét, 1898); Incze Gábor: Kálvin téri tanulmányok (Bp., 1983).

Református Gimnázium: Bp. negyedikként alapított középisk.-ja. Török Pál lelkész és Gönczy Pál tanár buzgólkodása nyomán gyűjtésből és alapítványokból épített házában a Szénapiacon (ma Városkapu üzletház) 1859-ben indult meg a tanítás. 1888-ban készült el az új isk.ép. a IX. Lónyay u. 4–8. sz. alatt. 1904-ben a szemben lévő házban internátus is csatlakozott hozzá. A legszínvonalasabb pesti középisk.-k közé tartozott. 1941/42-ben emelték korszerű ép.tömbjét a IX. Kinizsi u. 5–7. sz. alatt. 1952-ben az államosításkor az isk. megszűnt, ép.-ét előbb a BME Közlekedési Kara, majd a Közgazd.-i Egyetem intézményei használták. – *Irod.* Barthos Kálmán: A budapesti református főgimnázium első félszázada (Bp., 1909).

Reformátusok Lapja: a mo.-i ref. egyház orsz. hetilapja, 1957-ben indult. Szerk. Fekete Sándor, Szamosközi István, Finta István, Komlós Attila.

Református Teológiai Akadémia (IX. Ráday u. 28.): a Mo.-i Ref. Egyház egyik lelkészképző intézete. A 18. sz. végi, ill. reformkori kezdeményezések

után *Török* Pál pesti ref. püspök szervező munkájának eredményeként 1855. okt. 10-én nyílt meg, 1865-ig a dunamelléki ref. és a bányai ev. egyházker.-ek közös tanintézeteként. Az előadások az első években a pesti ref. egyházközség tanácstermében, ill. a professzorok saját lakásán folytak. 1863 őszén az egyházközség telkének Oroszlán u.-i részén (a mai Városkapu üzletház helyén) elkészült az a kétemeletes ép., amelynek 2. szintjén a „theologicum" is helyet kapott, s itt nyert elhelyezést a tanintézet számára 1861-ben a Ráday családtól Török Pál által megvásárolt könyvtár (→*Ráday Könyvtár*) is. 1912-ben költözött a ~ mai helyére, miután átalakították a főv.-tól bérelt, majd 1920-ban megvásárolt volt Ferencvárosi Dohánygyár ép.-ének egy részét. 1937-ben a ~ internátusát a dunamelléki ref. egyházker. határozata értelmében, Ráday Pálról →*Ráday Kollégium*nak nevezték el. 1978–1987 között felújították az ép.-et. – A ~ jelenleg 10 rendes tanszékkel működik. 1978-ban levelező tagozatot, 1990-ben katechéta (hitoktató) képzést indított. 1990. július 1-jétől a ~ egyetemi rangot kapott. – *Irod.* Pap László–Bucsay Mihály (szerk.): A Református Teológiai Akadémia története 1855–1955 (Bp., 1955).

Reform-klub: →*Országos Reform-klub*

Regalgati Antal, *Recalcati* (Milano, 1738–Pest, 1795): pesti cukrász, aki Pesten sütőkemencét állított fel, hogy készítményei körét a mandolettisütők termékeivel bővítse. Műhelye, boltja és lakása az akkori Duna u.-tól a Plébánia u.-ig húzódó telken álló házban (a mai Duna u. és a belvárosi főplébániatemplom D-i homlokzata mellett húzódott u.rész közötti házban) volt.

Regélő: 1. az első m. divatlap. 1833–1844 között hetente két alkalommal jelent meg Mátray Gábor szerkesztésében. Irodalmi melléklapja a *Honművész* volt. Magában a ~ben is, de főként a melléklapban jelentek meg versek, novellák, s hazánkban elsőként színikritikák is. Ismert munkatársai Garay János, Nagy Ignác, Frankenburg Adolf, Csató Pál, Kunoss Endre voltak. 1842–1844 között Garay János szerkesztésében *Regélő Pesti Divatlap* c. jelent meg. 1844-ben újabb címváltozással ebből lett a →*Pesti Divatlap*. – 2. az első hazai regényújság. 1865 és 1868 között *Heckenast* Gusztáv szerkesztésében jelent meg.

regényújságok: az irodalmi lapok egyik típusa. Egy teljes regényt egyszerre vagy hosszabb részletekben, ill. kisregényeket, hosszabb elbeszéléseket tartalmaznak. Olykor elmosódik a határ a folyóirat és a könyvsorozat között, ha egy-egy szám csak egy regényt közöl (pl. Mozgó Könyvtár, Milliók Könyve). Ez a laptípus elég régi, nálunk az első a *Heckenast* Gusztáv szerkesztésében megjelent →*Regélő* volt. Legismertebb képviselője a *Nyíl* (1931–1934) és a *Gong* (1932–1938) volt, ma pedig a *Rakéta Regényújság* (1974–).

Rege Szálló (II. Pálos u. 2): 1981-ben épült a 172 szobás, háromcsillagos szálloda. Étteremmel, söröző vel, eszpresszóval, játékteremmel, uszodával, szaunával, edzőszobával rendelkezik.

Rege u. (XII. Széchenyi-emlék út–Hegyhát út): jelentősebb ép.-ek: 1. sz.: lh. (Aigner Sándor, 1891); – 2. sz.: (Schweiger Gyula, 1892); – 3. sz.: (Aigner Sándor, 1891); – 4. sz.: (Aigner Sándor, 1892); – 9. sz.: ún. Gyopár Szálló (Fischer József, 1941); – Fogaskerekű vasút Sváb-hegyi megállója (1890).

Reggel, A: →*A Reggel*

Reggeli Újság: hétfői lap. 1929-ben indult és a liberális újságírók, írók neves együttesét foglalkoztatta (Lovászy Márton, Sós Endre, illetve Dénes Zsófia, Karinthy Frigyes, Lestyán Sándor, Lengyel Menyhért stb.). Népszerűségének egyik jelentős forrása volt, hogy itt jelentek meg Vadnai László

A régi képviselőház (egykori metszet)

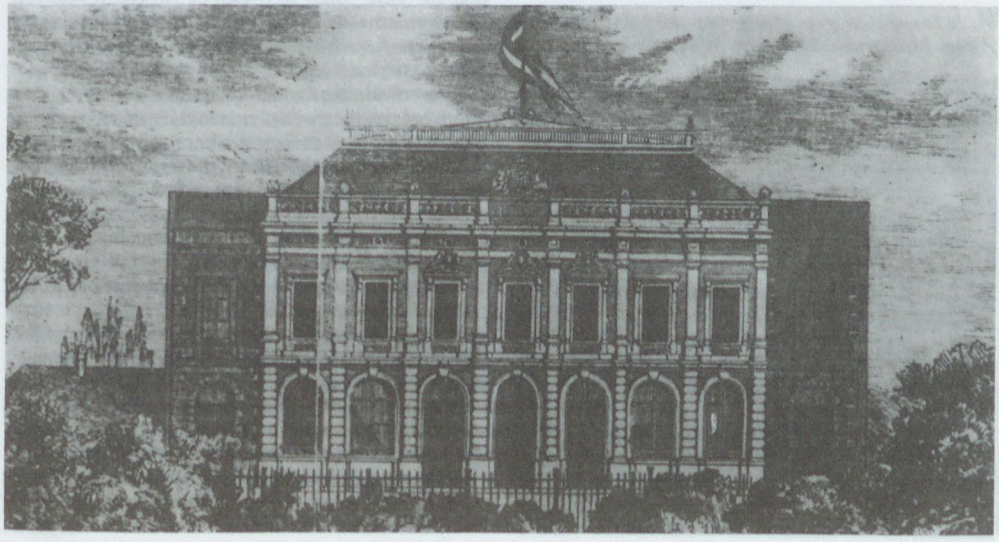

„Hacsek és Sajó" jelenetei. 1938-ban megszüntették, 1945-ben azonban a Polgári Demokrata Párt hétfői lapjaként pár hónapig újra megjelent.

Régiakadémiatelep: →*tizenhetedik (XVII.) kerület*

régi képviselőház (VIII., Bródy Sándor u. 8.): emeletes, eklektikus stílusú ép. 1–7–1 ablaktengelyel sávozott földszinttel, benne íves nyílásokkal, köztük kapu. Emelete féloszlopokkal tagolt erőteljes kiugrású, konzolos szemöldökpárkányú ablakkal, gazdag főpárkánnyal és attikával, címerrel, MDCCCLXV évszámmal díszített. *Ybl* Miklós tervezte, 1865. szept. 11.–1866. ápr. 16. között épült. Állítólag 800 munkás dolgozott rajta Diescher József építész vezetése mellett. Az építés állásáról az egykorú újságok naponként számoltak be, a falegyen ünnepségén az egész város lakossága részt vett, és lelkesen éltette a tervezőt és a munkásokat. Az „ideiglenes" jelleggel épült ház 35 évig szolgálta az ogy.-t, mely csak az új →*Országház* megépülte után (1901) költözött a Duna-partra. Az ép.-ben ezután kiállításokat, bazárokat tartottak. 1918-ban itt ült össze a Katonatanács. 1920-tól filmszínházként használták, majd a Főv. Statisztikai Hivatal működött benne. 1942-ben az olasz állam kapta meg. Azóta is az →*Olasz Intézet* (Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria) *székháza.* – *Irod.* Pereházy Károly: Műemléképületek restaurálása a Józsefvárosban (Műemlékvédelem, 1969).

régi lőportorony: 1. →*Budafoki út* 78. sz. 2. →*lőportárak*

régi Műcsarnok (VI. Andrássy út 69. sz.): emeletes, kora eklektikus műemlék ép. 1–5–1 ablaktengellyel, magas monumentális belsőkkel. Első emelete végig erkélyes, korinthoszi főoszlopokkal tagolt, bábos korlátokkal ellátott könyöklőkkel, edikulás ablakokkal, fogsoros háromrészes főpárkánnyal, felette bábos attikával. A szélső tengelyekben páros oszlopokat, keretezett rizalitokat, a földszinten dur-

A régi Műcsarnok: Andrássy út 69.

A régi pesti városháza (keretkép C. Vasquez térképéről, 1837)

va rusztikájú oszlopokat, pilléreket és homlokzatsíkokat alkalmazott építésze, a középső három tengely előtt végigfutó széles lépcsőivel. Az előcsarnokban és a folyosokón *Lotz* Károly freskói láthatók. Az ablakok ívzugaiban levő szobrok *Fessler* Leó művei. *Láng* Adolf tervezte, 1875–77-ben épült Kéler Napóleon építésvezetése mellett. A főv. egyik legszebben alakított eklektikus stílusú ép.-e. Ma a *Képzőművészeti Főisk.*-hoz kapcsolódik.

régi pesti városháza: a ~ telke – az 1696-iki telekkönyvben még három telek – folyamatosan került a pesti magisztrátus birtokába, és az épület toldásokkal növekedett. Előbb földszintes, majd 1715-ben egyemeletes, késő barokk középtornyos épületté építették át. Pest városának rohamos fejlődésével többször felvetődött új székház építésének szükségessége (*Hild János* 1807-ben és 1811-ben készített rá tervet, emeletráépítéssel kívánta bővíteni), végül 1842-ben *Kasselik* Ferenc és *Hild* József készített terveket második emelet építésére. Kasselik parádésabb tervével szemben Hild tervét fogadták el, de a kivitelezést a megtartott versenytárgyaláson árajánlatának olcsóságáért Kasselik Ferenc kapta. A kivitel művezetését és ellenőrzését Hildre bízták. Hild terve kiegyensúlyozottabb, és monumentalitását az erőteljes főpárkány attikájára helyezett 11 allegorikus szoborral még fokozta. (A szobrokat Bauer Mihály és Uhrl Ferenc szobrászok faragták.) A ~ később is szűknek bizonyult, és 1863-ban az elkerülhetetlen bővítést ismét Hild József tervei szerint végezték. Hild a homlokzati rendszert lényegében megtartotta, csak a nagyobb magasságnak megfelelően a zömökebb toszkán féloszlopok helyett karcsúbb – a homlokzat arányainak megfelelőbb – korinthoszi pilasztereket alkalmazott. A ~t a →*Belváros* szabályozásakor bontották le, helyén 1913–17-ben a piaristák rendháza és gimn.-a épült, amely ma az ELTE Bölcsészettudományi Karának ép.-e (V. Pesti Barnabás u. 1. sz.).

régi pesti Vigadó: →*Redut*

Régiposta u. (V. Belgrád rkp.–Váci u.): az 1688. évi *Zaiger* szerint *Rondella u.*, az 1800-as évek elején *Posta u.*, az 1817-es u.jegyzékben már ~ néven szerepel. 1918-ban a Korona u.-val bővült. – Jelentősebb ép.-ei: **4. sz.:** a klasszicista stílusú, eredetileg kétemeletes házat *Hild* József építette (1843) Karczag Benjámin részére. Földszinti táblás üzletei még ebből az időből valók. Második, kis udvarában klasszicista kút van. A századvégen harmadik emeletet építettek rá és homlokzatát is átépítették. A házat 1953-ban állították helyre. A tűzfalában dombormüves tábla (Maugsch Gyula, 1929) örökíti meg a közelben állt, →*Rondella* néven ismert bástyatorony, utóbb a kezdeti m. színjátszás otthonának és a *Nemzeti M. Színjátszótárs.*-nak emlékét. – **13. sz.:** hatemeletes lh. vasbeton vázas szerkezettel, a homlokzaton végigfutó szalagablakokkal, üveg-, ill. márványtábla borítású köpenyfalakkal, *Kozma* Lajos építész tervei szerint épült 1937-ben. Kapuja fölött régi postakocsit ábrázoló színes kerámia látható (Kovács Margit). – **15. sz.:** ún. *Schorndorfer-ház:* háromemeletes, klasszicista sarokház 10 ablakkal, a Váci u.-i oldalán 8 ablakkal. Kváderezett földszintjén a nyílások felett tégla alakú bemélyedésekben domborművek vannak. Első emeleti ablakkereteinek puttós díszü szemöldökpárkányai vannak, a második emeletiek felett lunettamezőkben medaillonok. Eredeti bonz, oroszlánfejes kapuszárnyai vannak, a kapu zárókövén női fejjel. Régebbi ép. felhasználásával 1804–09 között (?) épült. Rösler „Kalendáriuma" már 1809-ben említi a házat. Itt volt Schreivogel József első pesti „szépmesterségi kereskedés"-e 1806-tól 1811-ig. Schorndorfer Ferenc számára épült. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Magyarország Művészeti Emlékei, III., Bp., 1961).

régi tőzsde: →*Lloyd-palota*

régi Zeneakadémia: →*Andrássy út* 67. sz.

Regnum Marianum Egyesület: világi kat. papok, főként hitoktatók egy.-e az ifjúságnevelés fejlesztése érdekében. Prohászka Ottokár és Mailáth Gusztáv püspök kezdeményezésére alapították 1903-ban. Néhány év múlva felépült székháza a VII. Damjanich u. 50. sz. alatt, amely egyben papi otthon is volt. A ~ a középiskolás diákok nevelésére törekedett, de kiterjesztette ténykedését a tanoncokra is. Előadássorozatokat, lelkigyakorlatokat, cserkészcsapatokat szervezett, ifjúsági lapokat (→*Zászlónk, Nagyasszonyunk, Kis Pajtás*) adott ki. 1925–26-ban épült görög stílusú, Kotsis István által tervezett vasbeton szerkezetű temploma a Damjanich u. torkolatában a Városliget szélén állt. 1950-ben a felvonulási tér és a Sztálin-szobor építésekor felrobbantották. 1992 óta helyét kereszt és felirat jelzi.

Regtelek: Nyír-Palota, Hartyán (más néven Mezőszentmárton) Szentmihály és Párdi között fekvő középkori település. Nevét a regősökről, az itt lakó kir.-i igricekről kapta. 1340-ben egy részét Loránd budai bíró szerzi meg. A falu korán elpusztul, határát Palota (Rákospalota) és Párdi között osztják meg. ~ a mai *Pestújhely* külső határrészén lehetett.

Reichel és Heisler cég: →*Budapesti Vegyipari Gépgyár*

A régi pesti városháza 1850 körül

Reichsdeutsche Schule: →*Német birodalmi iskola*

Reischl Antal (Bp., 1916–Bp., 1978): építész, a műszaki tudományok kandidátusa, műszaki egyetemi tanár, Ybl-díjas (1970), Pro Urbe-díjas (1972). 1964–68 között a M. Építőművészek Szöv.-ének elnöke volt. Fontosabb munkái a főv.-ban: MÁV Vasútépítő Váll. székháza (1953–55), a Park Étterem és Eszpresszó (1959), lh.-ak és villák. ~ tervezte az

A régi pesti városháza 1890 körül

Istenhegyi úti óvodát, az Áll. Gyermeklélektani Int.-et a Sas-hegyen, a Kútvölgyi úti Mozgássérültek Nevelőképző és Nevelőint.-ét. Több tervpályázat nyertese. Behatóan foglalkozott a lh.építés tudományos, műszaki kérdéseivel.

Reischl Színkör: fából épült nyári színház a régi hajóhíd budai hídfője mellett, a mai *Várkert Kioszk* helyén. 1783-ban Mayer bécsi színész építtette Reischl Gáspár óbudai ácsmesterrel, de mivel tartozását nem tudta kifizetni, az ép. Reischlé maradt, aki a pesti német színtársulatnak adta bérbe. 1785. szept. 14-én Smallöger és Bulla német társasága itt mutatta be az első m. nyelvű produkcióját, Simai Kristóf: *Mesterséges ravaszság* c. vígjátékát. 1792–96 között Kelemen László első m. színtársulata tartotta itt budai előadásait felváltva a *Várszínház*zal. Lebontásának ideje ismeretlen, valószínűleg 1815 körül.

Reitter Ferenc (Temesvár, 1813–Bp., 1874): mérnök, az MTA tagja (l. 1865). Javaslatot tett a Duna folyómedrének szabályozására s megépítette a bp.-i rakpartokat. A főv. építési ügyrendjét és szabályait kidolgozva megalkotta a budai Vár és a város szépítésének tervét (1861). Mint az FKT első főmérnöke hajózható csatornát akart építeni a mai Nagykörút vonalán a Margit híd környékétől a Csepel-szigetig. Az egykori holt Duna-ág mentén húzódó csatorna nemcsak a forgalmat bonyolította volna le, hanem a parti sétányok a főv. levegőjét is javították volna. Tervét elvetették. Ny-i nagyvárosok tanulmányozása után szorgalmazta a Sugár (ma Andrássy) út létesítését. Kidolgozta Bp. csatornázásának tervét. – Bp.-i vonatkozású m.: *Duna-szabályozás Buda és Pest között...* (Pest, 1865); *A pesti Dunacsatorna...* (Pest, 1867).

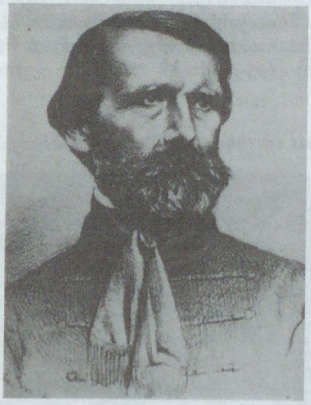

Reitter Ferenc

Rekord bevásárlóközpont (IV. Megyeri út 116.): 1992-ben megnyitott háromszintes, 4000 m²-es élelmiszer- és vegyiáruház, melyben kávéház, fagylaltozó, valamint gyorsjavító, fotó, óra-ékszer, zöldség-gyümölcs részlegek is találhatók. A nyolc hónap alatt elkészült ~ot a legkorszerűbb kereskedelmi berendezésekkel és technológiával látták el. Tulajdonosa, a J&J Vendéglátó Nagykereskedelmi Kft., magánerőből szervezte, elsősorban a Leumi Bank Rt. részvételével. A ~ot a Rekord Rt. üzemelteti.

rektori intézmény: a kir. a palota felépítése után az addig választott bíró helyett egy rektort nevezett ki a palotának és a városnak az igazgatására. Buda élén 1264–1347 között állott rektor. Az Árpádház kihalása idején intézménye orsz. jelentőségre tett szert. Az első rektor Preussel Henrik osztrák lovag volt. Viselte ezt a tisztet az 1260–70-es években a m. Mikud bán is, utódai azonban többnyire németek és budai polgárok voltak, akik a feudális uralkodóosztállyal jó kapcsolatokat építettek ki. Ismertebb rektorok: Walter; Werner és fia, László; Henc fia János; és fia Miklós voltak.

Remekházy (Remold) Károly rézedény, tűzifecskendő és vízvezetékkészítő üzem: →*manufaktúra*

remete: a főv. mai területén a 15. sz.-tól tudunk ~ről. A gellérthegyi →*Szent Iván-barlang*ban (amelyet a két vh. között ún. sziklakápolnává alakítottak) ez időben ~ élt, aki a közeli *Sáros-tó* (utóbbi Sáros, majd Gellért fürdő) vizével, alamizsnáért gyógyított. Ugyancsak a 15. sz.-ban élt *Bátori* László pálos szerzetes (→*Bátori-barlang*), aki a Hárshegyi-barlangban remetéskedve fordította magyarra a Bibliát. A török világ után több ~ről is tudunk, de nevüket nem ismerjük. A 18. sz.-ban a ~k temetőket, kápolnákat őriztek. 1727–1740 között a budai pestistemető (ma II. Kapás u. környéke) kápolnájának őre volt Breymayer György remete. 1756–1780 között az akkor budai katonai temető (a mai Déli pu. helyén) Szt. Kereszt-kápolnájának ~je csekély javadalmazás mellett kéregethetett is. ~ élt még *Máriaremetén* a →*Remete-barlang*ban és →*Makkosmárián* az erdőben. Pesten a 18. sz. elején a rókusi ~ a pesti tanácstól lakást és fizetést kapott. 1753-tól Pest városának a Kálváriánál (VIII. Kálvária tér) Joachim, Keresztúri József és Weinreich Fülöp voltak a kinevezett ~i. Az utolsó ~, a rókusi András tisztsége 1803-ban szűnt meg.

Remete-barlang: dachsteini mészkőben kialakult, inaktív forrásbarlang a →*Remete-szurdok* É-i oldalában; a szurdok legtágasabb és legmélyebben fekvő barlangja. Bejárata a völgytalp felett mintegy 10 m-re, 290 m tengerszint feletti magasságban nyílik, a jelzett turistaúttól kitaposott gyalogösvény vezet hozzá. Járatainak összhossza 44 m, alapterülete 230 m². 6–7 m szélességű, 25 m hosszúságú bejárati csarnoka közel É–D irányú hasadék mentén oldódott ki; hozzá K-ről egy kisebb, felszínre nyíló oldalfülke, Ny-ról egy alacsony, igen erősen korrodált falú mellékterem csatlakozik. A ~ 10 m vastagságot meghaladó aljzati kitöltéséből az 1913-ban *Kadič* Ottokár vezetésével megkezdett, majd 1949-ben *Vértes* László és *Gábori* Miklós vezetésével folytatott ásatások kultúrrétegek sorát mutatták ki egymás alatt. Az üledékszelvény felső 2,5 m-éből a jelenkori hulladékréteg alatt 13–14. sz.-i, majd népvándorlás kori és római kori cserepek kerültek elő szórványosan, a barlang késő kelta kori lakottságát viszont már

nagyszámú cseréplelet bizonyítja. A holocén mélyebb rétegeiben a vaskort csak néhány edénytöredék képviseli, majd a többszáz bronzkori cserép és néhány bronzeszköz ismét huzamosabb emberi tartózkodást jelez, míg a barlang legrégebbi településését középső rézkori kerámiák és őrlőkövek mutatják. E rétegekből igen sok csonteszköz (árak, nyílhegy, agancskapák), két vadkanagyarból készült nyakék, valamint számos pattintott kőeszköz és egy csiszolt kőbalta is előkerült. Az egyetlen, holocénnél idősebb leletet a felszíntől számított 10. üledékrétegben tárták fel: a korai mezolitikumba sorolható, finoman megmunkált, 21,5 mm hosszú és 4,8 mm széles obszidián penge anyaga Tokaj vidékéről származik. Az ásatások egyben gazdag holocén és felsőpleisztocén őslénytani leletanyagot is szolgáltattak. A ~ régészeti, őslénytani és tájképi értékei alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik. Szabadon látogatható. – *Irod.* Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye (szerk. Torma István, Bp., 1986).

Remete-hegy: 1. (II. ker.) a főv. közig.-i határán K felé a →*Pesthidegkúti-medencé*re meredek lejtőkkel lehanyatló erdőborította mészkőrög (423 m). D-en a →*Hosszú-Erdő-hegy*től a →*Remete-szurdok* választja el. A ~ D-i részén lapos fennsíkszerű, közvetlenül a szurdok bejárata fölötti sziklás oldalban nyílik a →*Remete-barlang*, tőle ÉK felé a *Hétlyuk-zsomboly*. ÉK-re a *Kerek-hegy*től a *Nagykovácsi-erdőföldek* menti kis medence és nyereg választja el. – 2. (III. ker.): a →*Hármashatár-hegy* Ny–K-i irányban elnyúló keskeny, fenyvessel fedett rögdarabja a →*Mátyás-hegy*től ÉNy-ra. Ny-on a →*Szépvölgy*re lejt, É-on a →*Fenyőgyöngyé*től kiindulva nyereg választja el a →*Felső-Kecske-hegy*től és a →*Tábor-hegy*től. A felszínén keskeny, Ny–K-i irányban húzódó budai márga-, briozoás márga-, nummuliteszes mészkő- és dolomit-sávok a rögös feldarabolódás bizonyítékai. K-i, meredek, felső lejtőszakasza kiscelli agyagból felépült lankás, lösszel fedett szintre hanyatlik le. Környékének történeti emlékei az itt talált római kő szarkofágok. A középkorban apácakolostor állt a hegy lábánál; itt másolták az ún. *Nádor-kódex*et.

Remete-hegyi-dűlő (III. ker.): az óbudai →*Remete-hegy*nek a →*Solymár-völgy* felé lehanyatló része. Felszíne kiscelli agyagból épült fel, amit lösz fed. Területe kertes házakkal épült be.

Remete-hegyi-kőfülke: messziről látható, tágas szádájú, de csupán 15 m hosszúságú barlang a →*Remete-szurdok* É-i oldalában, közel a szurdok Ny-i bejáratához. A völgytalp felett kb. 50 m-rel, 340 m tengerszint feletti magasságban nyílik, a jelzett turistaúttól meredek, jól kitaposott ösvény vezet fel hozzá. Valószínűleg egykori forrásbarlang maradványa, befoglaló kőzete triász →*dachsteini mészkő*. Kitöltését a *Lambrecht* Kálmán és *Kormos* Tivadar által vezetett, 1914. évi ásatás a szálkőig eltávolította. A ~ felső-pleisztocén korú üledékei gazdag csontanyagot tartalmaztak, melyben feltűnően nagy volt a madárcsontok aránya. A fajösszetétel lehetőséget nyújtott az ősföldrajzi környezet rekonstrukciójára is: az üledékrétegek lerakódásakor a térségben vizenyős, mocsaras, majd később mind szárazabbá váló pusztaság terült el. – *Irod.* Kormos Tivadar – Lambrecht Kálmán: A Remetehegyi sziklafülke és postglaciális faunája (Bp., 1914).

Remetekertváros (II. ker.): a Hűvösvölgytől ÉNy-ra, a Hűvösvölgyi út végén 1930–1940 között benépesült villanegyed. A volt Pesthidegkút része.

Remete-szikla: →*Tündér-szikla*

Remete-szurdok: a Budai-hg. ÉNy-i részén a Nagy-Ördög-árok által bevágódott mély szurdokvölgy. Növénytani, geológiai és tájképi értékei miatt a *Budai Tájvédelmi Körzet* fokozottan védett területe. A vastagpados településű dachsteini mészkő alapkőzete formakincsekben gazdag. A Remetehegy D-i oldalának barlangjai hévizes eredetűek, közülük sok régészeti, ősrégészeti, paleo-klimatológiai, őslénytani leleteiről nevezetes. Egyik felhagyott kőfejtőjében geológiai alapszelvényt létesítettek. Flórája rendkívül gazdag, növényfajainak száma több mint 500, ebből 32 védett.

Remete út (XII. Árnyas út–Tündér szikla): 4. sz.: vastornácos földszintes lakóép. – 16. sz.: villa (Kauser Lipót, 1867).

Remete-völgyi Felső-barlang: egyetlen folyosóból álló, 29 m hosszúságú kis barlang a →*Remete-szurdok* É-i oldalában. Bejárata a →*Remete-barlang* fölött, 320 m tengerszint feletti magasságban nyílik. Kitöltésének felső szintjéből az 1969-ben megkezdett ásatások bronzkori edényeket és ékszereket, mélyebb szintjéből pedig középső paleolitikus leletegyüttest tártak fel, a Homo neanderthalensis néhány fogával. Az ősemberek vadásztanyának használhatták a barlangot: a faszénmaradványok mellett a mainál hidegebb klímát kedvelő állatok – hófajd, pézsmatulok, gyapjas orrszarvú, óriás gím és mammut – csontjai kerültek elő nagy számban. A ~ őslénytani és régészeti jelentősége alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik. – *Irod.* Magyarország régészeti topográfiája 7. Pest megye (szerk. Torma István, Bp., 1986).

REMIX TELCO Kft. (X. Szent László tér 20.): elődváll.-a az *Always Elektrotechnikai Gyár Kft.* 1935-ben az V. Váci út 66. sz. alatt kezdte meg tevékenységét. Stulhofer Nándor Ottó és Liles Richard 1932-ben alapított gyárát vette át, kondenzátorokat, ellenállásokat, potenciométereket és antennapótlókat készítettek. 1936-ban az *Egyesült Izzó* tulajdonába került és neve 1937-től *REMIX Elektrotechnikai Gyár* Az 1948. évi államosításkor a váll., több kisebb üzemet magába olvasztva, jelenlegi székhelyére költözött és a *REMIX Rádiótechnikai Váll.* nevet vette fel. – Az ötvenes években a termelés volumene többszörösére növekedett. Nemzetközileg elismert kutató-fejlesztő tevékenységgel számos új gyártmányt hoztak létre. A 60-as években a ~ új ellenállásgyárat épített Szombathelyen, ide telepítette a kondenzátor termelést. A 70-es évtizedben Ny-i licenceket vásárolt termelésének növeléséhez. 1971-ben Tiszakécskén üzemet létesített a potenciométerek gyártására. Az üzem a 80-as évek közepén gyáregységgé fejlődött, majd 1991-ben Kft.-vé alakult és fölvette jelenlegi nevét. 1989-ben REMIX–TELEFUNKEN-MOGÜRT-EMO rész-

vétellel autoelektronika gyártásra vegyes váll.-ot alapított REMITEL Elektronic Kft. néven.

Remold Xavér Ferenc Hidrotechnikai Üzeme: →*manufaktúra*

Renaissance Színház: színházi vállalkozás a Nagymező u. 22. sz. alatt, a →*Jardin d'Hiver* (Télikert) mulató helyiségében 1921–26 között. Ig.-ja Harsányi Zsolt, Barna Károly, majd 1923-tól Bárdos Artúr. Jelentős bemutatói: Crommelynck: *A csodaszarvas*, Strindberg: *Haláltánc*, Sarment: *Árnyhalász*, Niccodemi: *Tacskó*, Shakespeare: *Hamlet*. Itt rendezte Max Reinhardt Molnár Ferenc *Riviéráját*. A társulat legismertebb tagjai: Simonyi Mária, Mészáros Giza, Csortos Gyula, Somlay Artúr, Gellért Lajos, Tőkés Anna, Gaál Franciska. Vendégszereplők: Maria Orska, A. Moissi, P. Wegener. 1927–44 között itt a *Rádius Mozi* működött, 1945–49 között a →*Vígszínház* játszott benne, 1949 után az →*Ifjúsági Színház*, majd a →*Petőfi Színház*, átépítés után, 1971-től a *Thália Színház*, 1991-től az Arizona Színház hajléka. – *Irod.* Alpár Ágnes: A Belvárosi és Renaissance Színház műsora (Bp., 1965).

Rendessy-telep (XVIII. ker.): *Pestszentlőrinc* ÉNy-i részén, az *Üllői út–Széchenyi u.–Jegenyefasor u.* és a *Vasút u.* által határolt területen alakult ki a századforduló utáni években. Nevét Rendessy Károly budai pékmesterről, a terület egykori birtokosáról kapta. Az 1928. évi adatok szerint lakóinak száma: 3234 fő. Területén létesült 1907-ben a *Kispesti Textilgyár*, az 1958–68 közötti években a →*Lakatos úti lakótelep*. Összefüggő lakóterületet alkot a szomszédos →*Lipták-telep*pel.

rendezett tanácsú város: az 1867. évi kiegyezés után a közig. szabályozása kapcsán az 1870:XLII., az 1871:XVII. és az 1886:XXII. tc. intézkedett a polgári közig. szervezet kialakításáról. A ~ok e tv.-ek alapján a régi →*mezővárosok*ból és a kisebb →*szabad királyi városok*ból jöttek létre. A falvaktól és községektől abban különböztek, hogy kívül álltak a járások hatáskörén, s közvetlenül a vármegyei hatóság alá tartoztak. Elsőfokú igazgatási és gazd. kérdésekben járhattak el, belügyekben önállóan dönthettek. A ~ ügyeiket a *városi tanács* ülésein intézték. Ennek elnöke a *polgármester* volt, aki a *fő-* és *aljegyzők*kel, a tiszti ügyésszel s más tisztségviselőkkel alkotta a városi elöljáróságot. A ~ önkormányzatát képviselőtestülete útján gyakorolta, melynek felét a legtöbb adót fizetők adták, a másik felét választották (hatásköréről →*megyei város*). – Az 1929:XXX. tc. megszüntette a ~ kategóriáját, s ezek helyett más igazgatási szervezettel megyei városokat alakított. – Bp. peremtelepülései közül elsőként 1907-ben Újpest, majd 1923-ban Rákospalota, 1924-ben Pestszenterzsébet, 1926-ban Budafok nagyközség nyerte el a felemelkedést szimbolizáló ~ közig. besorolást. 1929-től a négy ~t automatikusan a megyei városok közé sorolták be.

Rendkívüli Színpad: avantgardista színházi vállalkozás 1928-ban, a Zeneakadémián tartott →*Cikk-cakk Esték* utóda. Művészeti vezetője Palasovszky Ödön és Tiszay Andor, irodalmi vezetői Hevesy Iván és Tamás Aladár voltak. Három – a Cikk-cakk estékhez hasonló – bemutató után a csoport →*Prizma* néven folytatta munkáját, ugyancsak a Zeneakadémia kistermében. A társulat tagjai: Baló Elemér, Gaál Dezső, Majtényi Mária, Kádár Anna, Ascher Oszkár és Kálmán Klári voltak. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora a Tháliától a felszabadulásig, 1904–1944 (Bp., 1974); Palasovszky Ödön: A lényegretörő színház (Bp., 1980).

rendőrség: fegyveres testület, melynek alapvető feladata a közbiztonság és a belső rend védelme. – A bp.-i ~ Pest és Buda városok önkormányzati ~éből alakult ki. Az 1872. évi XXXVI. tc. az önkormányzati ~ működési körét kiterjesztette a főv. akkori bel- és külterületére. Az 1881. évi XXI. tc. a bp.-i főv. ~et államosította. A tc. kimondta, hogy az egységes szervezettel felállított ~et az áll. kezeli, ugyanakkor szabályozta a főv. önkormányzatához való viszonyát. Ez a viszony a tvhat. Közig. Biz.-án keresztül valósult meg. A Közig. Biz.-nak 1876–1881. között komoly befolyása volt a főv. ~re. A bp.-i rendőrfőkapitány mindvégig tagja volt a Közig. Biz.-nak, amelynek rendszeres jelentéstétellel tartozott, de annak már többé nem volt érdemi beleszólása a ~ tevékenységébe. A ~ központi hivatalra (főkapitányság), rendőrker.-ekre (ker. kapitányságok), kirendeltségekre és őrszobákra tagolódott. Bp.-en 1882-ben a tíz közig. ker.-ben nyolc ~kapitányság működött (három ker.-ben összevontan állítottak fel kapitányságot). A ~ működési körét 1889-től kiterjesztették Újpest és Rákospalota területére, 1912-től Erzsébetfalvára (később: Pestszenterzsébet), Kispestre és Pestszentlőrincre, majd 1943-ban lényegében a többi, ma Bp.-hez tartozó városra és községre. – 1945 után az újonnan szervezett ~ szervezetében fontos átalakulás ment végbe. 1945-ben megalakult a *Pol. Rendészeti Oszt.*, amely az Államvédelmi Oszt.-nak, majd az önálló Államvédelmi Hatóságnak vált részévé. 1946 januárjától ún. „R" csoport létesült, amely a főv. területén szovjet katonákkal közösen végzett járőrszolgálatot, 1945–1950 között külön Gazd. Rendészeti Osztály is tevékenykedett. 1955-ben a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a 22. sz. tvr.-ben foglalta össze a ~re vonatkozó jogszabályokat. Az ebben foglaltak alapján alakult ki a ~ főv. szervezete, amely az eltelt időszakban többször változott. A főv. ~ének vezető, irányító szerve a *Bp.-i Rendőrfőkapitányság*, amely az Orsz. Rendőrfőkapitányság alá rendelten működik a Belügymin. irányítása mellett. A főv. ~ élén a főkapitány áll, a Főkapitányság területi szervei a *ker. kapitányságok*, ezekhez tartozóan működnek a *rendőrőrsök* és a *körzeti megbízottak*. – A rendszerváltozás óta a ~ munkáját átfogóan szabályozó tv. nem született, a LXXXIII. tv. a ~ vezető parancsnokainak kinevezési módját szabályozza. A tv. szerint a tisztségeket pályázat útján kell betölteni, a főkapitányi állás betöltésénél az illetékes területi önkormányzat – a főv. esetében a Közgyűlés – véleményezési joggal, a kapitányok kinevezésénél a főv. ker.-i önkormányzatok egyetértési joggal rendelkeznek. A 11/1991. BM rendelet értelmében a bp.-i ker.-i rendőrkapitányságok illetékességi területe azonos az adott ker.-i önkormányzatéval. – A Bp.-i Rendőrfőkapitányság látja el a főv.-ban a *közlekedésrendészeti* feladatokat.

Ebben a feladatkörben kötelessége, hogy érvényt szerezzen a közúti közlekedés rendjét meghatározó szabályoknak (KRESZ), szervezi és biztosítja a közlekedést, különböző forgalomszervezési intézkedésekkel gondoskodik a meglevő úthálózat gazdaságosabb kihasználásáról. – Ugyancsak a Bp.-i Rendőrfőkapitányság hatáskörébe tartozik a *vízirendészet* bp.-i feladatainak ellátása. Ebben a körben feladata a dunai víziközlekedés rendjének és biztonságának megteremtése, a kikötők rendjének fenntartása, a balesetek megelőzése, vizsgálata, általában az élet és a testi épség védelme a bp.-i vizeken.

Rendőrtiszti Atlétikai Club, *RAC:* a M. Kir. Bp.-i Rendőrfőkapitányság sportegy.-e. 1921-ben alakult, sporttelepe a III. Tímár u.-ban volt. Elsősorban a bp.-i rendőrtisztek sportéletét szervezte, vívó, evezős, sportlövő, tenisz és labdarúgó szakoszt.-t működtetett. Legjelentősebb szakoszt.-a a vívó volt, ahol 1922-ben már 44 tiszt vívott. 1924. máj.-ban rendezte az első. orsz. rendőrtiszti vívóversenyt Bp.-en. Kiemelkedő vívója Doros György volt, aki az 1930. évi EB-n a 3. helyen végzett. Az egy. 1945-ben szűnt meg, utóda a Bp.-i Rendőr Egylet volt.

Rényi Dezső (Ferencvölgye, 1861–Bp., 1928): jogász, alpolgármester, a BSZKRT vezérig.-ja. 1886-tól állott városi szolgálatban, 1906-ban tanácsnok, 1920–23-ban alpolgármester volt. Jelentős szerepet játszott a közüzemek, a köztisztasági hivatal, a villamos- és autóbuszváll. megszervezésében községi keretek között. Az új fővárosi közlekedési váll. első vez.-je volt.

Renz-lovarda: a 19. sz. második felében létesítette az állatkert tőszomszédságában a bécsi Renz cirkuszvállalat. Az I. vh. idején szűnt meg.

Repos-villa: →*Adonis u.* 4. sz.

repülés: az első repülőgép 1909. okt. 17-én emelkedett Bp. légterébe, pilótája a híres francia repülő, A. Blériot volt. A bemutató repülést a Vérmezőre tervezték, de Blériot kívánságára nem ott, hanem az Üllői út mellett lévő ún. kisrákosi gyakorlótéren tartották meg. Az első hazai repülők a rákosi lovassági gyakorlótéren (→*repülőterek*) kezdték meg próbálkozásaikat. 1910-től több kísérlet történt és már hangárokat is építhettek. 1910 júniusára versenyt is hirdettek. – 1918. jún.-ban pedig megtörtént az első kísérlet a Petróczy–Kármán–Zurawetz-féle helikopterrel. 1918. júl. 4-én – még katonai repülőgéppel és pilótával – indult meg az egyelőre még csak postát szállító légiközlekedés Bp. és Bécs között. A →*Magyar Aeroforgalmi Rt.* első gépe 1920. máj. 12-én indult az albertfalvai gyár repülőteréről és újságot szállított. Később Szegedre és Szombathelyre indított postajáratokat. 1921-ben a győztes hatalmak Mo. számára minden repülést megtiltottak, ezt a tilalmat 1922-ben oldották fel. Még a tilalom ideje alatt a *Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne* (CERNA) megindította a bp.–párizsi postajáratát. 1922-ben két hazai ~i váll. alakult: a *Magyar Légiforgalmi Rt.* (MALERT) és az *Aeroexpress.* Mindkettő főleg a bp.–bécsi vonalat repülte, a MALERT Mátyásföldről, az Aeroexpress – hidroplánokkal – a Gellért téri hidroplánkikötőből. 1928-ban készült el →*Misura Mihály kocsi-, autókarosszéria-*

Képeslap az első budapesti repülés emlékére

*és járműgyárá*ban Asbóth Oszkár helikoptere, amelynek különböző változataival 1931-ig folytattak kísérleteket. 1926-ban jelent meg a m. ~ben a *Lufthansa* (Bp.–Berlin, ill. München–Zürich), 1927-ben az *Österreichische Luftverkehrs AG* (ÖLAG, Bp.–Graz), 1930-ban a holland *KLM* (Amszterdam–Bp.–Batávia [ma Dzsakarta]), 1935-ben az angol *Imperial Airways* (Bp.–London) és az olasz *Ala Littoria* (Bp.–Róma). Az említett francia váll. is folytatta működését, eleinte *Compagnie Internationale de la Navigation Aérienne* (CIDNA), 1933-tól *Air France* néven. 1936-ban Bp.-et a következő nemzetközi járatok érintették: *Ala Littoria:* Bp.–Bécs–Velence–Róma, *Air France:* Párizs–Prága–Bécs–Bp.–Belgrád–Thesszaloniki–Athén, *Swissair:* Bp.–Zürich, *Imperial Airways:* Bp.–Bécs–Prága–London, *KLM:* Amszterdam–Bp.–Batávia, *ÖLAG:* Bp.–Zürich–Berlin és Bp.–Athén. Később megindult a román *LARES* Bp.–Arad–Bukarest és a lengyel *LOT* Bp.–Varsó járata. A MALERT-nek időnként belföldi járatai is voltak. A II. vh. végéig a hazai ~ teljes gépállománya elpusztult, a →*Ferihegyi repülőtér* is használhatatlanná vált. – A MALERT nem újította fel tevékenységét. 1946-ban megalakult a *Magyar–Szovjet Légitársaság* (MASZOVLET), ez 1946. október 15-én megindította a debreceni és a szombathelyi, majd 1947-ben a bukaresti és a prágai járatot is. Később megindultak a szovjet *AEROFLOT* moszkvai járatai. 1954-ben a szovjet fél átadta részesedését a m. áll.-nak, ekkor alakult meg a →*Magyar Légiközlekedési Rt.* (MALÉV). 1956 után a MALÉV-nek egyre több nemzetközi járata indult meg és egymás után nyitottak irodákat a külföldi légitársaságok Bp.-en. 1968–1990 között szünetelt a belföldi légiközlekedés. Bp. légiközlekedésében ma a MALÉV-en kívül 23 külföldi váll. vesz részt. A ferihegyi repülőtér 1990. évi forgalma 1 226 491 érkező és 1 270 328 induló utas volt.

Repülési Múzeum (XIV. Zichy Mihály út): a →*Magyar Közlekedési Múzeum* repüléstörténeti és űrhajózási állandó kiállítása, amely 1986-ban nyílt meg a *Petőfi Csarnok*ban.

Repülőgépgyár Rt.: 1943-ban hozta létre az *Uhri Testvérek Autókarosszéria és Járműgyár* isk. és gyakorló repülőgépek, illetve ezekhez tartozó fődarabok és alkatrészek javítására, illetve gyártására. A ~ formailag külön, de közös központi vezetés alatt működött a járműgyárral. A hazai konstrukciójú Levente II. típusú isk.repülőgépek gyártása mellett főleg Bücker Bü 131 és Bü 181 típusú repülőgépek javításával foglalkoztak. A Honvédelmi Min. rendelésére különféle hazai konstrukciójú kísérleti gyakorló-repülőgépek építésébe is belefogtak. Gyártelepe 1942–1943-ban Csepelen a Weiss Manfred repülőtéren volt. A megrendelések növekedése miatt 1943 második felében Honvédelmi Min. javaslatra Újmátyásföldön új gyártelep építésébe kezdtek. Már 1944. áprilisában a csepeli repülőtérről fokozatosan megindult az átköltözés a mátyásföldi új gyárba, amely azonban csak részben készült el. Felsőbb utasításra 1944. nov.-ben elrendelték a ~ kitelepítését a Dunántúlra. 1945. január első napjaiban a mátyásföldi gyártelep csekély mértékű károkat szenvedett. 1945. febr.-tól a ~ frontmunkát végzett a Vörös Hadsereg számára. Később bekapcsolták a Szovjetunió részére történő jóvátételi szállításokba. A háború befejeztével a repülőgépgyártás megszűnt, ezért a ~ gyártási profilját elvesztette. 1947-ben a súlyos háborús károkat szenvedett anyaváll.-ot a XIV. Hungária úti telepről átköltöztették a ~ helyiségeibe. Megkezdődött a roncs autóbuszok és teherautók javítása és rendbehozatala. 1948. márc.-ban államosították a ~t, majd az 1949. jan. 28-án kelt min.tanácsi határozat elrendelte a cég nemzeti váll.-tá történő alakítását a ~ és az angyalföldi Ikarus Hűtőgyár összevonása útján. Ettől kezdve a cég új neve *Ikarus Karosszéria és Járműgyár Nemzeti Váll.*

repülőgépgyártás: a bp.-i ~ főként az I. és II. vh. előtt és alatt fejlődött ki, s csaknem kizárólag katonai, gyakorló és sportrepülőgépek gyártását jelentette. A mo.-i repülőip. üzemek majdnem teljes számban a főv.-ba, illetve annak környékére koncentrálódtak. Az első repülőip. üzem, a →*Magyar Léghajó- és Repülőgép Rt.* 1912-ben alakult. Ezt követően a *Magyar Lloyd Automobil- és Motorgyár Rt.* 1914-ben a ~ megkezdése mellett döntött, és a váll. nevét →*Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár Rt.*-re változtatta. A háborús helyzet kialakulásával párhuzamosan fokozódott a hadirepülőgépek gyártása. 1915 első felében az automobilgyártással foglalkozó →*Magyar Általános Gépgyár Rt.* is bekapcsolódott az Austro Daimler típusú repülőgépmotorok, 1916-tól pedig a repülőgépsárkányok gyártásába. Felmerült az igény repülőgépmotorokat gyártó üzem létrehozására is. Így jött létre 1916-ban a →*Ganz–Fiat Magyar Repülőgépmotorgyár Rt.* A háborús repülőgép-megrendelések növekedése miatt a ~ban felhasználásra kerülő műszerek, repülőgépalkatrészek hazai gyártása is beindult. E célból alakult 1916-ban az →*„Ikarus" Automobil- és Repülőgépalkatrészgyár Rt.*, majd 1917-ben az →*Első Magyar Légcsavargyár Rt.* A mo.-i repülőip.-ban 1918-ban 4500 munkás dolgozott. 1918 őszén a ~ megrendelések hiányában, az I. vh. befejezése és a forradalmi megmozdulások következtében nagymértékben visszaesett. Az I. vh. alatt 2069 db repülőgépsárkányt és 1446 db repülőgépmotort gyártottak. – A trianoni békeszerződés korlátozó rendelkezései miatt a ~ 1922 végéig szünetelt. 1923-ban az albertfalvai →*Neuschloss Lichtig Repülőgépgyár- és Faipari Rt.*-nél pár isk.repülőgép építését kezdték el. 1927-től a nagyhatalmak enyhítették a korlátozásokat, ezt követően megkezdődtek az előkészületek a hazai ~ alapjainak újbóli megteremtésére. A Kereskedelemügyi Min. jóváhagyásával a *Weiss Manfred Acél- és Fémművei Rt.* a Heinkel HD 22 típusjelzésű repülőgépsárkány licencgyártási jogát megvásárolta a Heinkel Flugzeugwerke GmbH.-tól. Ezt követően több licencvásárlási megállapodás megkötésére került sor repülőgépsárkányok és repülőgépmotorok gyártására. 1928-ban megalakult a →*Weiss Manfred Repülőgép- és Motorgyár Rt.* Ez a cég volt közel két évtizeden át a m. ~ legnagyobb bázisa. 1930-tól hazai konstrukciójú repülőgépsárkányok és repülőgépmotorok tervezése, fejlesztése és gyártása is megkezdődött. 1938/39-től a háborús előkészületekkel kapcsolatban

erőteljesen fellendült a mo.-i ~. Új üzemek jöttek létre, amelyek elsődlegesen a repülőgépek javításával, majd új gépek gyártásával foglalkoztak. Ekkor jött létre a →*Magyar Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyár Repülőgépgyára*. Az 1941-es magyar–német repülőip. államközi szerződés újabb üzemek alapítását tette lehetővé. 1941-ben alakult a →*Dunai Repülőgépgyár Rt.*, a →*Magyar Repülőgépszerelvénygyár Rt.*, majd 1942-ben a →*Repülőgépgyár Rt.* és a →*Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt.* (PIRT). 1942 és 1944 között megnövekedett a repülőip.-ba bedolgozó kisebb-nagyobb bp.-i üzemek száma. Az 1944. ápr. 3-án megkezdődött bombatámadások súlyos károkat okoztak a bp.-i ~ban. Ennek ellenére a termelés fellendülése következett be. A ~ban dolgozók száma 1944 őszén kb. 20 000–25 000 fő között mozgott. A két vh. között a bp.-i és környéki üzemekben kb. 2200 db repülőgépmotort és 1000 db repülőgépsárkányt gyártottak. – 1944. nov.-ben a repülőip. üzemekből a csúcstechnológiát képező szerszámgépek 60%-át Ausztria területére telepítették ki. A Vörös Hadsereg 1945-ben az itt maradt szerszámgépeknek kb. 45–50%-át hadizsákmányként elszállította. Így a ~ban használt korszerű technológiát képező szerszámgépeknek kb. 20%-a maradt csak meg. A II. vh. befejeztével a ~ megszűnt. Egy-két üzem az 1948. évi államosításig még végzett repülőgépjavításokat. 1949 végén véglegesen megszűntek a ~sal foglalkozó cégek.

Repülő Hadapródiskola: →*Magyar Kir. Repülő Hadapródiskola*

repülőhíd, *lengőkomp:* kettős hajótestű komp, amelyet szellemes építésmódja révén a víz sodrása automatikusan működtetett a folyó két partja között. Működéselve: a folyó közepén erősen lehorgonyzott kötele a komp kettős árbocára szerelt sínpálya segítségével a hajótestet ferde helyzetben tartja, és így a folyó sodra az ún. ~at áttolja a túlsó partra, miközben az óraingához hasonló módon mozog. (A közönséges komp gépi v. emberi erővel szabadon halad, v. a vízmederre keresztben kifeszített kötélen húzza át magát.) Az első ~ 1688 után jelenhetett meg Pest és Buda között. Mikovinyi Sámuel 1749-ben készített térképe szerint a mai Erzsébet híd helyén működött, az 1770-es években pedig már a Lánchíd helyén volt. A mintegy 750 m-es kötelet, amelyet hét ladik tartott fenn a víz felszínén, a Szt. Anna-templommal szemben a Duna medrének közepén horgonyozták le. Az egykori feljegyzések szerint a befogadóképessége három-négy lovasszekér, 300 személy volt. 1700 körül a két város kezelte, később bérbe adták. Első bérlője Lehner János volt, aki 1716-ban évi 3000 Ft-ért kapta meg a révjogot. A ~ a 18. sz. közepe után a két város megnövekedett forgalmát már nem tudta lebonyolítani, ezért hajóhidat létesítettek; a ~ a hajóhíd felállítása után még egy ideig üzemben maradt. – *Irod.* Bíró József: 150 éves a budapesti átkelő gőzhajózás (Budapest, 1970, 10. sz.); Morvay Endre: Az ismeretlen repülő híd (Budapest, 1971. 12. sz.).

repülősport: →*sportrepülés*

repülőterek: a főv. első repülőtere a →*rákosi repülőtér* volt, itt történtek a m. repülés első próbálkozásai. (Blériot bemutatkozó repülése nem itt, hanem az Üllői út mellett lévő ún. kis rákosi gyakorlótéren volt.) A *mátyásföldi repülőtér* eredetileg a *MÁG* üzemi repülőtere volt (1917–1920), innen indult az első, még csak postát szállító repülőgépjárat (1918. júl. 4.). A légiközlekedés 1937-ig használta ezt a repülőteret (ettől kezdődően csak a sportrepülést szolgálta), ekkor nyílt meg (1937. jún. 20.) a négyszer akkora területű budaörsi *repülőtér*, mely a légiközlekedés számára rövidesen alkalmatlannak bizonyult. Talajának rossz minősége miatt forgalmát 1937. nov. és 1938. között Mátyásföldre kellett áthelyezni. – 1922–1925-ben az *Aeroexpress Váll.* –

A Budapest Közforgalmú (Budaörs) Repülőtér megnyitása 1937-ben

amely hidroplánokkal repült – a Szent Gellért téren (a Szabadság hídtól D-re) hidroplán kikötőt tartott fenn. – A repülőgépgyártó ip.-nak több, saját céljait szolgáló repülőtere volt, az említett mátyásföldi repülőtéren kívül a *Weiss Manfred* gyárnak a Csepel-sziget É-i részén és a *Magyar Repülőgyár Rt.*-nek Albertfalván. 1940-ben kezdődött meg a *Ferihegyi repülőtér* építése, a repülőteret azonban a honvédség vette igénybe, a légiközlekedés 1944 nyaráig, majd a háborús károk miatt 1946-ig a budaörsi repülőtéren bonyolódott. A repülőteret azóta a mezőgazdasági repülők és 1957 óta a légi mentőszolgálat használja.

Repülőtéri út (XI. Balatoni út–Kamaraerdei út): védett a Budaörsi repülőtér fogadó ép.-e (Bierbauer Virgil és Králik László, 1936).

Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok Számára, *Trust:* 1895-ben alapította a Magyar Általános Hitelbank és a berlini Gesellschaft für Elektrische Unternehmungen cég. Villamosvasutakat, gőz- és vízierőműveket épített, s villamosáram-szolgáltatást végzett. 12 hazai és külföldi leányváll.-tal rendelkezett. 13 villamosáram-szolgáltató váll.-a négy közúti-, egy helyiérdekű- és három kisvasútja volt. Különösen a főv. elővárosaiban rendelkezett jelentős pozíciókkal, mint a →*Budafoki Villamossági Rt.*, a *Budapestvidéki Villamossági Rt.*, a →*Budavidéki Villamossági Rt.* 1926-ban olvasztotta be az újpesti →*Phöbus Villamos Vállalatok Rt.*-t, az újpesti 1933-ban a BSZKRT-BHÉV tranzakció keretében a *BLVV* kötelékébe tartozó *Kispesti Villamos Erőművet.* 1944-ben az ország 800 000 villanyáram-fogyasztójából 250 000-et érdekeltségi váll.-ai szolgáltak ki. Gazdasági erejére és jövedelmezőségére jellemző, hogy az 1929–1933. évi gazdasági világválság időszakában, amikor számos bp.-i váll. tönkrement, évi 1,5–1,6 milliós nyereségeket vallott be. 1946-ban áll. felügyelet alá került, majd 1948-ban a →*Magyar Villamos Művek Rt.* vette át tevékenységét.

Retek u.: →*Szilágyi Erzsébet fasor*

Réthly Antal (Bp., 1879–Bp., 1975): klimatológus. 1900-tól 1948-ig a Meteorológiai Int. munkatársa, 1934-től ig.-ja. Fő része volt a M. Meteorológiai Társ. alapításában, ahol 1925-ben főtitkárrá választották. Hazánk éghajlati jelenségeivel és földrengéseinek történetével foglalkozott. – Főv. vonatkozású m.: *Budapest éghajlata* (Bp., 1947).

Révai Miklós (Nagyszentmiklós, 1750–Pest, 1807): nyelvész, költő, kegyesrendi szerzetes. Nemzetközi jelentősége, hogy elsőként magyarázta a nyelv jelenségeit történeti módszerrel. 1784-ben tervet készített a M. Tudós Társ. alapítására. 1802-től a m. nyelv és irodalom tanára volt a pesti egyetemen.

Révai Nyomda: →*Nyomdaipari Szolgáltató Vállalat*

Révai Repro Nyomdaipari Kft. (V. Bajcsy-Zsilinszky út 34.): elődje az 1955-ben a Révai Nyomdához csatolt *Kliségyár.* A korszerűbb ofszettechnológia mellett fokozatosan háttérbe szorult a klisékészítés, majd 1986-ban teljesen megszűnt. 1990-ben a Révai Nyomdát kft.-kre bontották, a reprodukciós műveleteket végző műhely ~ néven működött tovább.

Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.: az egyik legjelentősebb bp.-i kiadóváll. *Révai* Sámuel eperjesi könyvkötő és könyvkereskedő öccsével, Leóval *Révai Testvérek* néven 1869-ben könyvesboltot nyitott az Ügynök (ma XIII. Kresz Géza) u. 8. sz. alatt. 1880-ban Révai Sámuel fia, Révai Mór János kiadóváll.-ot csatolt a könyvesbolthoz. Első jelentős vállalkozása, hogy 1887-től részt vett *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* c. nagy kiadvány terjesztésében. Megszerezte Jókai Mór műveinek kiadási jogát, és 1885 és 1893 között újabb regényeit, 1894 és 1898 között pedig a százkötetes nemzeti díszkiadást jelentette meg, ami a cégnek is és az írónak is jól jövedelmezett. 1889-től Mikszáth kiadója is a ~ lett, előbb *Munkái,* majd *Összegyűjtött munkái* jelentek meg. A →*Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.*-től szerzett jogok alapján 1911-ben indult meg a Révai Nagy Lexikona kiadása (21 kötet, az utolsó pótkötet 1935-ben). Révai Leó 1885-ben kivált a cégből, s önálló antikváriumot nyitott. 1895-ben a váll. rt.-vé alakult. 1900-ban elkészült emeletes könyvcsarnoka az Üllői úton 1917-ben nyomdát is szereztek, ekkor költöztek az V. Vadász u. 16. sz. alá. A századfordulón egész sor m. író gyűjt.-es kiadása jelent meg (Eötvös József, Eötvös Károly, Rákosi Viktor stb.), a külföldi írók közül Zola és Dosztojevszkij műveit adták ki. Jelentős sorozataik voltak: a *Magyar Remekírók,* a *Klasszikus Regénytár,* majd a *Világkönyvtár,* a *Klasszikus Mesterek* és a *Révai Könyvtár.* A 20-as években Minerva, Kazinczy és Kölcsey Rt. néven könyvüzleteket nyitottak. 1933-ban a ~ megszerezte a →*Genius Könyvkiadó Rt.*-t. A két vh. közötti időben Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Szerb Antal és mások kiadója volt. Még az államosítás (1949) előtt kétkötetes lexikont adott ki (1947–1948). Feladatkörét a *Szépirodalmi Könyvkiadó* vette át. Nyomdája 1949-től Révai Nyomda Nemzeti Váll. majd →*Nyomdaipari Szolgáltató Vállalat* néven működött tovább.

révek: →*dunai átkelőforgalom*

Révész Ferenc (Bp., 1912–Bp., 1985): könyvtáros. A kereskedelmi isk. elvégzése után a Főv. Gázműveknél tisztviselő. A SZDP tagjaként részt vett az Ifjúsági Biz. munkájában. Cikkírója volt a *Népszavának* és a *Szocializmus* c. folyóiratnak. 1945-től 1948-ig a SZDP okt.-i oszt.-át vezette. 1956-ig az MTA könyvtárában dolgozott. 1956-tól 1980-ig, nyugdíjba vonulásáig a Főv. Szabó Ervin Könyvtár ig.-ja volt. Jelentős tevékenységet fejtett ki a Bp. történetére vonatkozó különgyűjtemény fejlesztésében.

Révész Mihály (Kemenesmihályfa, 1884–Bp., 1977): újságíró, politikus. 1903-tól az SZDP tagja, 1906-tól a *Népszava* munkatársa volt, különösen várospol. kérdésekkel foglalkozott. 1922–24 között bécsi emigrációban élt. 1925-től 1949-ig megszakítás nélkül tagja volt a főv. tvhat. biz.-nak. 1945–49 között képviselő. A m. szociáldemokrata mozgalom történetével foglalkozó műveinek számos főv. vonatkozása van: *Somogyi Béla élete és munkássága* (Bp., 1925); *Fél évszázad* (Buchinger Manóval, Bp., 1941); *Táncsics Mihály és kora* (Bp., 1942).

Révész-villa: →*Városligeti fasor* 40. sz.

Reviczky Gyula (Vitkóc, 1855–Bp., 1889): író, költő. 1874-ben költözött a főv.-ba, ahol sokat nyomorgott. Ezért 1875–77-ben és 1884–85-ben vidéken élt mint nevelő, illetve újságíró. 1875-ben néhány hónapig az *Új Idők* segédszerk.-je volt, 1878-ban a *Pesti Napló*, 1878–82-ben a *Hon*, 1886-ban a *Függetlenség* és 1887-től haláláig a *Pesti Hírlap* belső munkatársa. Költeményeiben a meghasonlás, a kételkedés, a pesszimizmus hangján tiltakozott a kor sivársága ellen. A főv.-sal néhány verse *(Budapest, Budapesten)* és regényrészlete foglalkozik.

Revü Színház: színházi vállalkozás a volt →*Kristálypalota* helyén, a VI. Szerecsen (ma Paulay Ede) u. 35. sz. alatt 1919–21 között. Ig.-ja Bródy István, ismertebb művészei: Kabos Gyula, Magaziner (Magyar) Böske, Gallai Nándor, Somogyi Nusi, Balogh Böske voltak. Legnagyobb sikerét a városligeti Hermina úton lévő →*Scala Színház*ban előadott, L. Ascher: *Hejehuja báró* c. operettel aratta. 1921-ben a vállalkozást átvette az →*UNIO Tröszt* és →*Blaha Lujza Színház* néven vezette tovább 1925-ig. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora a Tháliától a felszabadulásig, 1904–1944 (Bp., 1974).

Rexa Dezső (Pest, 1872–Bp., 1964): levéltáros, történész, író. Árva, majd Fejér vm. levéltárosa volt, az I. vh. után Pest vm. főlevéltárosa. Szépíróként is működött; széles körű történeti ismereteivel hangulatos, anekdotikus stílusban helytörténeti műveket írt Bp.-ről és Pest vm.-ről. – Bp.-i vonatkozású m.: *A Nemzeti Színház megnyitásának története* (Bp., 1927); *Dunamenti nyaralóhelyek* (Bp., 1934); *Tabán. Emlékezés egy eltűnt városrészről* (Bp., 1934); *Margitsziget* (Bp., 1940); *Képeskönyv képek nélkül a régi Pestről* (Bp., 1947); *101 kép a régi Pest-Budáról* (Bp., 1959).

Rexa Dezső

Rézhengerművek: 1893-ban alapította a Chaudoir Gusztáv és Társa, eredetileg belga cég, amelynek két ausztriai érdekeltsége is volt ekkor, az AG. der LocomotivFabrik és a Maschienen- und Waggonbaufabriks AG. A Bp.-en, az akkori V. Vizafogó dűlőben felépített rézhengermű 1894-ben kezdte meg működését. A gyárban átlagban 300 munkás dolgozott. Az első években az addig Ausztriából behozott vasútimozdony tűzszekrény-rézlemezeket állították elő, majd rátértek könnyű- és színesfém félgyártmányok, rézalapú pénzérmék készítésénél használatos rézlemezek és -huzalok előállítására. Az I. vh. előtt *„fillérgyár"*-nak is nevezték. 1905-ben 3 millió korona alaptőkével rt.-vé alakult *Magyar Rézhengerművek Rt. azelőtt Chaudoir Gusztáv és Társa* cégnévvel. – A két vh. között az Országos Fémkartell vezető cége húzott és hengerelt nehézfémek gyártását is programba állította. A belföldi kereslet összezsugorodása miatt külföldi képviseletek létesítésével igyekezett exportját fokozni, főként román, jugoszláv, csehszlovák, egyiptomi és bulgáriai piacokon. A megmunkálás alapjául szolgáló vörösréz öntvényeket Amerikából importálta. – 1948-ban államosították, és ~ elnevezéssel, a korábbihoz hasonló gyártmánystruktúrával önálló váll.-ként működött. 1968 után a Csepel Művek gyáregységeként működött, de a teljesen elhasználódott, majd 80 éves gépei miatt termelése akadozott, gazdaságtalanná vált. – Az Árpád híd pesti hídfőjének rendezése és kiépítése kapcsán a termelést már nem folytató régi gyárat (XIII. Párkány u. 42.) az 1970-es évek derekára fokozatosan lebontották.

Rézmál (II. ker.): a →*Rókus-hegy*től D-re fekvő, budai márgával, D-en kisebb részben kiscelli agyaggal fedett, kertes házakkal beépített terület.

Rézművesek utcája: →*Szentháromság u.*, →*Úri u.*

Rezső tér (VIII. ker.): a *Tisztviselőtelep* felépítésekor alakult ki, nevét 1887-ben kapta. A tér egy részét a Kismarty Lechner Jenő által tervezett, és 1931-ben felépített, az esztergomi főszékesegyházra emlékeztető templom foglalja el, mellette 1796-ból származó kőfeszület. A *Golgota út* mentén állt, többször javított Kálvária-csoportot és stációt 1941–42-ben Grandtner Jenő alkotásával cserélték fel. Ezt 1971 tavaszán lebontották és a templom hátsó homlokzatánál helyezték el, kétoldalt a neobarokk keretű és talapzatú I. és XIV. stáció bronz reliefjével. A templommal szemben állították fel a nyilasok által kivégzett Braun Éva emlékkövét (1946).

Richter Gedeon: (Ecséd, 1872–Bp., 1944): gyógyszervegyész. Bp.-en végezte el az egyetemet, majd rövid gyógyszertári gyakorlat után, 1897 és 1901 között tanulmányutat tett Német-, Olasz-, Franciao.-ban és Angliában. Hazatérve megvásárolta a IX. Üllői út 105. sz. alatti Sas patikát. Laboratóriumában elsőként kezdte meg organoterápiás készítmények (pl. *Tonogen*) előállítását. Sikeres vállalkozásából nőtt ki a →*Richter Gedeon Rt. Kőbányai Gyógyszerárugyár* jogelődje, amelynek Londonban és Bukarestben működött leányváll.-a. A zsidótv.-ek értelmében ~t kitiltották saját gyárából, s 1944-ben a Duna-parton a nyilasterror áldozata lett.

Richter Gedeon Rt. Kőbányai Gyógyszerárugyár (X. Gyömrői út 19–21.): 1901-ben *Richter* Gedeon gyógyszerész a IX. Üllői út 105. sz. alatti patikában gyógyszerek hazai ip.szerű előállítására laboratóriumot rendezett be. Mo.-on elsőként gyártotta az akkoriban felfedezett Adrenalin nevű készítményt, ill. organoterápiás gyógyszert (Tonogen

suprarenale). 1907-ben a sikerre való tekintettel a X. Cserkesz u. 63. sz. alatti telken korszerű üzemet létesített. Itt gyártott gyógyszerei (pl. pajzsmirigykészítmények, lecitinek, Kalmopyrin, Hyperol) nevét bel- és külföldön egyaránt ismertté tették. A váll. 1923-ban *Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt.*-vé alakult, de a részvények többsége a Richter család tulajdonában maradt. Az 1920-as években itt létesült Mo.-on elsőként biológiai értékmérő laboratórium, az újonnan felállított szintetikus kutatólaboratóriumban Vargha László és Krámli András vezetésével folyt a munka. A 30-as évek végén a cégnek 10 külföldi leányváll.-a működött, könyvtára a szakmában máig is a legjoban felszerelt. A II. vh. pusztítása után a legelső cél az volt, hogy a külföldi alapanyagokat hazaiakkal pótolják, ezért növény- és biokémiai kutatólaboratóriumot építettek. Az 1948-ban államosított gyár nagyarányú fejlődésen ment át: beszüntették az elavult gyógyszerek gyártását, ez a termékek 2/3 részét érintette. A ~ új létesítményekkel bővült, s már az 50-es évek elején 3 eredeti termékkel jelentkezett (Urofort, Phtyson, Ahistan), kialakult a ma is fennálló kutatási szervezet. Gyártmányai: növénykémiai, organoterápiás, szintetikus és félszintézissel előállított készítmények, humán-, állatgyógyászati és növényvédőszerek, kozmetikumok (Fabulon, Richtofit). A termelési érték több mint 10 milliárd Ft, a termékek kb. 80%-a exportra kerül. Több mint 100 váll.-on kívüli kutatóhellyel élénk kapcsolata alakult ki. Jelentősen fejlődött a gyógynövénykutatás és a kiszerelő kapacitás. Bp.-en kívül a dorogi és tiszafüredi fióktelepen folyik munka. Közös váll.-ai sorába tartozik a Medimpex, a Gyógyszerkutató Int.; a mezőgazd., állatgyógyászati kutatások révén érdekelt a *CHINOIN*-nal együtt a LATI és a BCR állattenyésztő vállalkozásokban. Közismert új termékei: Mydeton, Phlogosam, Cavinton.

Rico Kötszerművek (XIII. Váci út 141.): 1908-ban alapította egy cseho.-i vattagyár bp.-i fiókvállalataként a Richter és Társa cég. 1919-ben az áll. vette át, és 1948-ig mint *Országos Egészségügyi Anyagraktár–Rico Magyar Kötszerművek Rt.*-t üzemeltette. A részvények a m. áll. tulajdonában voltak. Jelenlegi nevét 1950-ben kapta. 1968-ban két gyáregységet létesített: Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón. Termékei: vatta, kötszer, higiéniás termékek, tamponok, gyógyászati segédanyagok. Gyártmányainak jelentős hányadát exportálja.

Rigler-féle papírgyár: Rigler József Ede papírkereskedő 1871-ben a Váci krt. és a Fő u. sarkán feldolgozó üzemet nyitott, mely hamarosan a Kecskeméti u. 13. sz. alá, később az Egyetem térre költözött. 1873-ban az Üllői úton nyomdát és papírzacskóüzemet létesített. Újdonságával, a cégjelzéses papírzacskóval élénk forgalmat bonyolított le. 1881-ben a Rózsa u. 55. sz. alá helyezte át üzemét, s addig importált rajz- és írószereket, vonalzókat, tolltartókat, valamint füzeteket, írótömböt, üzleti nyomtatványokat készített, exportra is. 1894-ben *Rigler József Ede Papírneműgyár Rt.* néven rt.-vé alakult át, ennek vezérig.-ja lett Rigler. A ~ könyvkötészettel is foglalkozott. A jó nevű céget 1948-ban államosították, jogutóda, a *Papírneműgyár* 1963-ig működött a VI. Rózsa u. 51–55. sz. alatt.

rikkancs: mozgó újságárus. 1896-ban Kozma Andor nevezte így először az Esti Újság u.-i terjesztőjét. Akkoriban a ~ főleg a körúti (bulvár) lapoknál tevékenykedett. A frissen nyomott lapokkal száguldott az u.-n és rögtönzött érdekes kommentárjaival kínálta áruját. A ~ szerepét az állandó standdal, majd újságárus bódéval, pavilonnal rendelkező újságárusok vették át. Napjainkban fiatalok, főleg diákok töltik be a mozgó újságárus szerepét, a közlekedési lámpáknál torlódó autók közé is befurakodva.

Rikkancs

Rimanóczy Gyula (Bécs, 1903–Bp., 1958): építész, Ybl-díjas (1953) és Kossuth-díjas (1955). 1933-ban nyitott tervezőirodát Bp.-en. Első nagy műve, a *pasaréti ferences plébániatemplom és rendház* (Pasaréti tér, 1933–34) a modern m. egyházi építészet úttörő alkotása. Villaép.-ek tervezése után jelentős közép.-e az új építészet formáit teljesen vállaló *Postás kultúrotthon* (Cházár András u., 1936–37). Fő műve, a Dob u.-i *Postavezérigazgatóság* (ma Közlekedési, Hírközlési és Vízügy, Min., Hidasi Lajos és Papp Imre közreműködésével) példája lett sok modern irodaháznak. 1945 után az áll. tervezés keretében több vidéki ipari ép.-et tervezett. Utolsó alkotása a BME D-i új telepén az „R" épület volt (1953–55).

Ripka Ferenc (Isaszeg, 1871–Bp., 1944): jogász, várospolitikus. Újságíróként kezdte pályáját. 1906-tól tagja a főv. tvhat. biz.-nak. 1910–24 között a Gázművek ig.-ja és vezérig.-ja 1924-ben a Bethlen István által létrehozott Községi Polgári Párt vezetője és a főv. kormánybiztosa, 1925–32 között választott főpolgármester. Nevéhez fűződik az Óbudai Gázgyár építése. Része volt a főv. elektromosáram-szolgáltató üzeme megvásároltatásában és a főv.-i üzemek fejlesztésében.

Riport: képes hetilap, a →*riportlapok* legjellegzetesebb mai képviselője. 1989. okt.-ben indult. Gazdagon illusztrált riportjaiban igyekszik a pol., gazdasági, művészeti élet legfrissebb hazai és külföldi eseményeiről tudósítani; foglalkozik a sport, a bűnözés és a szex kérdéseivel is.

riportlapok: a hetilapoknak az a típusa, amely a közönség érdeklődésére leginkább számottartó időszerű eseményekről színes, elevenen megírt tudósításokat tartalmaz. A ~ a bulvársajtó mellékágaként a század elején jelentek meg hazánkban. Első jelentős képviselője a →*Pesti Futár*. Ennek sikerén felbuzdulva számos hosszabb-rövidebb életű lap foglalkozott a pol., a gazdasági, a művészeti élet „szenzációs" eseményeivel, de különös szerepet kaptak a különféle bűnesetek, szerencsétlenségek friss leírásai. A ~ jellegzetes képviselői Lengyel István *Csütörtök*je (1926–1938), Falus Ferenc *Heti Újság*ja (1926–1938), Herczegh Kálmán *Pesti Szemlé*je (1927–1938), Klár Zoltán *Társadalmunk*ja (1931–1938), Hangay Sándor *Heti Hírek*je (1934–1938), Balla Ernő *Pesti Posta*ja (1937–1939), Kázméri Kázmér *A Riport*ja (1937–1939). Ma a ~ legismertebb képviselője a →*Riport*.

Ritoók Zsigmond (Nagyvárad, 1870–Bp., 1938): orvos. Diplomáját a bp.-i egyetemen szerezte. 1911-ben közkórházi belgyógyász főorvos, 1933-tól 1935-ig a főv.-i kórházak központi ig.-ja volt.

Róbert Károly körút (XIII., XIV. ker.): az →*Újpesti rakpart*tól a *Dévényi út*ig terjed. A XIII. ker. főútvonala. A 20. sz. elejétől szerepel a térképeken a ~–*Hungária krt.*–*Könyves Kálmán krt.* vonala, de ennek megfelelő kiépítése és egységes közlekedési rendszere ma is hiányzik. A ~ legismertebb építménye a *M. Honvédség Központi Kórháza* (44. sz.). – A ~ és *Lehel u.* sarkán található a →*Nyírő Gyula Kórház-Rendelőintézet*. A 67. sz. alatt van az 1974-ben épült Domus Lakberendezési Áruház, melyet Lázár Antal és Reimholz Péter tervezett.

Róbert Károly körúti Kórház: →*Nyírő Gyula Kórház-Rendelőintézet*

Rochlitz Gyula (Eperjes, 1827–Bp., 1886): építész. Műegyetemi tanulmányait Bécsben végezte. Az 1848–49. évi szabadságharcban honvédszázados. Emigrációból hazatérve a Vasútépítési Igazgatóságon dolgozott, majd a MÁV magasépítési osztályának vez.-je volt. Irányította a korabeli vasútépítkezéseket. Alkotása a bp.-i *MÁV Igazgatóság* ép.-e (Andrássy út 73–75., 1876), a *Keleti pu.* csarnokép.-e (1884), vasszerkezete Feketeházy János műve.

Rock Színház: 1980-ban alakult. Első bemutatója az *Evita* c. musical volt. Utána az első m. rockoperát, a *Sztárcsinálók*at vitte színpadra. Bemutatta a *West Side Story*t, a *Hair*t. Saját színházhelyisége nincs, önálló társulata is csak 1985-ben alakult. 1992-től az *Arizona Színház*ban mutatja be produkcióit.

Rohbock Lajos (19. sz.): Nürnbergben élő grafikus. Ausztria tájairól készített realista metszetsorozata alapján az 1850-es évek közepén Mo.-ra hívták – talán a Lauffer kiadó –, és *Hunfalvy* János könyveihez készített illusztrációkat, köztük több mint 50-et Pest-Budáról (Hunfalvy János: *Budapest és környéke*. Illusztrálta R. L., Pest, 1859; Hunfalvy János: *Ungarn und Siebenbürger in malerischen Original-Ansichten... Nach der Natur aufgenommen v. R. L.*, Bd. I–III., Darmstadt, 1856–64).

Róka-hegy (III. ker.): a *Pilis* DK-i nyúlványaihoz tartozó mészkőbérc, *Békásmegyer* és *Üröm* között (254 m). Meredek lejtőkkel szakad le a Dunára. 1931 tavaszán É-i oldalán földcsuszamlás történt. Tetejéhez közel forrás fakad. Kőfejtője 1977 óta természetvédelmi terület.

Róka-hegyi-barlang: a →*Róka-hegy*en húzódó, felhagyott kőfejtősor a csillaghegyi langyos források több ősi vízjáratát is feltárta. Közülük a legjelentősebb az 1957-ben, kb. 240 m tengerszint feletti magasságban megnyílt, Üröm község területéhez tartozó ~, melyet 90 m hosszban, 44 m mélységig ismerünk. Lényegében egyetlen, ÉK–DNy irányítottságú, kezdetben meredeken lejtő, majd függőlegessé váló aknából áll, melyhez kisebb gömbfülkék, oldalüregek, oldalkürtők csatlakoznak. Felső szakasza eocén nummuliteses-discocyclinás mészkőben, alsó része triász dachsteini mészkőben alakult ki, alját kőzettörmelék tölti ki. Falait gazdag, sárgásfehér borsókőkiválások díszítik, mellettük limonit, gipsz, kalcit, aragonit, lublinit, némi barit és két cseppkőgeneráció figyelhető meg. Különlegességei a „koronás" borsókövek, melyeknek ágaira apró kalcitkristályok váltak ki. A ~ képződményei, genetikai és morfológiai értékei alapján Mo. *fokokottan védett barlang*jai közé tartozik. Természet- és életvédelmi okokból lezárt, bejáratát 1987-ben a kőfejtő feltöltése során kútgyűrűsorral építették ki. Jelenleg a feltöltésbe keveredett szerves anyagokból felszabaduló gázok miatt a barlangkutatók számára sem látogatható.

Rokkant-telep: →*Miklós-telep*

Rokokó Színpad: →*Lomb Színpad*

Rókus és Rozália-kápolna: →*Szent Rókus és Rozália plébánia és kápolna*

Rókus-hegy (II. ker.): a →*Rózsadomb*tól Ny-ra emelkedő, attól enyhén elkülönülő, viszonylag tagolt felszínű rög (220 m). Felszíne főleg budai és briozoás márgából épül fel. Felépítésében kiscelli agyag és az arra települt →*édesvízi mészkő* is részt vesz. A ~nek a →*Városmajor* és a →*Szép Ilona* irányában kiterjedt délies lejtője nagymértékben betelepült villákkal. A két csúcsa közötti nyeregben az Alvinci út és a Bimbó út sarkán található Schittenhelm Ede negyvennyolcas honvédtüzér síremléke.

Rókushegyi lépcső (II. Alvinci út–Fillér u.): **10. sz.:** lh. (Zsák Alajos, 1891).

Rókus Kórház: →*Pest Megyei Önkormányzat Semmelweis Kórháza*

Rolitron Holding (II. Felhévízi út 3–5.): 1981-ben alakult kéttagú polgári jogi társaságként, és eü. fejlesztési munkálatokkal kezdte tevékenységét. 1985-ben kisszövetkezetté alakult. 1988-ban elkészítette az első hazai művese-állomást, s ennek sikeres próbaüzemelését követően kiépítette Mo. művesehálózatát. 1988-ban rt-vé alakult, s három telephellyel létrehozta a *Rolitron Bioelektronikai Társaság*ot a művesehálózat zavartalan működtetésére. Az akkori áll. monopolisztikus eü. szervezetben ez a cég volt az első magánvállalkozás. – 1991-ben a ~ fúzióra lépett a B. Braun céggel, amely Európa egyik legnagyobb eü. ellátó váll.-a s tevékenysége egy részét egy újonnan alapított, 800 millió Ft-os törzstőkével rendelkező, több hazai gyárat üzemeltető kft.-be telepítette. – Egyidejűleg megalakította a *Rolicare*

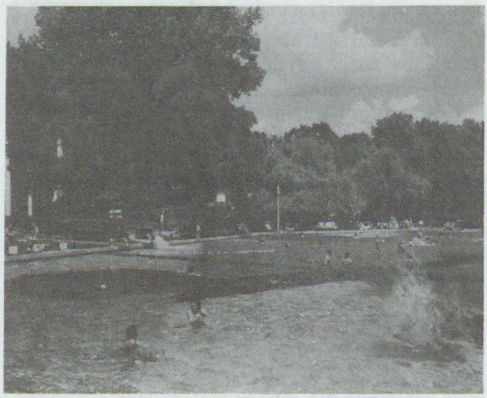

A Római erdei strandfürdő

Rt.-t, amelynek fő feladata a m. eü. átalakításában történő részvétel, privát kórházak, idősek otthona és más hasonló létesítmények alapítása, üzemeltetése s általános menedzselése.

Római Császár Gyógyszertár (VIII. Orczy út 44.): védett berendezésű gyógyszertár. 1784-ben Kolb Bernát alapította. A múlt század második felében készült eklektikus-neogótikus bútorzata védett. A Római Császár Gyógyszertár későbbi tulajdonosai: Falkner Xavér Ferenc, Hoffer Ferenc, Wagner József, Gramann Zsigmond, Kölener Vilmos, Firm István, Szabó Albert, Pacsek Jenő. Ma *Winkler Lajos Gyógyszertár*ként működik. – *Irod.* Baradlai János–Bársony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története 1. kötet (Bp., 1930).

Római erdei strandfürdő, *Római fürdő* (III. Lőpormalom dűlő): a Duna mellett húzódó Rómaiparton, a római romváros, *Aquincum* szomszédságában fekszik. Termálforrásainak vizét a rómaiak vezetéken át juttatták el a városokba (→*aquaeductus*). Mátyás korában az itteni tó partján kórház állt, majd lőpormalmot hajtott a víz. A terület természeti adottságai és történelmi emlékekben gazdag múltja kínálták a lehetőséget üdülőtelep létesítésére. 1896-ban megalakult a *Római Fürdőtelep Egyesület* azzal a céllal, hogy tagjainak megfelelő üdülőhelyet biztosítson. A főv. nagy területet engedett át a telep céljaira. A ~ földes-meszes forrásainak vizét egy mesterséges tó fogja fel, amelyben jelenleg 14 forrás fakad. A főv. egyik legszebb fekvésű fürdője. Az új erdei strand 1964-ben nyílt meg. A víz nemcsak gyógyhatású, ivásra is alkalmas. A hévízforrásokból napi 18 000 m³ gyógyvíz kerül az úszómedence alatti tóba. – *Irod.* Foerk Ernő: Az óbudai aquaeductus (Budapest régiségei, X. 1923).

római helytartói palota: a III. ker. Hajógyárisziget szélén, a legiós tábortól kissé ÉK-re helyezkedett el a Pannonia inferior Aquincumban székelő helytartójának palotája. Építésének pontos dátuma nem ismert: egyes vélemények szerint Pannonia inferior 106–108 között hivatalban levő első helytartója, a későbbi császár, Hadrianus építtette, míg mások a palota építését a 2–3. sz. fordulójára keltezik. A minden oldalról kőfallal körülvett, óriási alapterületű (8–10 000 m²) komplexum részei az ásatások nyomán viszonylag jól ismertek. A feltáró Szilágyi János szerint a „saroktornyos, homlokzati dísztornácos (porticusos) centrális nagytermes luxusvillatípus peristyliummal kombinált változatát" képviseli. A folyóhoz legközelebb eső, feltehetőleg kétszintes ép.részben a lakóhelyiségek voltak. Az említett traktus főhomlokzatát nyitott galéria díszítette, ahova a sarkokon levő tornyokból lehetett feljutni. A komplexum K-i szárnyában a testőrség lakhelye volt, de ebben a részben gazdasági rendeltetésű helyiségek is voltak. Az oszlopsorokkal *(porticus)* gazdagon díszített ép. belső helyiségei közül megemlítendő az ebédlő és a bonyolult alaprajzú fürdő. A *hypocaustum*-rendszerrel fűtött belső helyiségek padlóját mozaikok borították. A fekete–sárga, fekete–fehér színű stilizált szívalakokat és meandermintákat hálórendszerbe szerkesztették. Gyakori a figurális díszítés is: tavi és tengeri idillt ábrázoló mozaikok jelenítik meg sokszínűen a vizek növény- és állatvilágát (pl. nádszálak, úszó vadkacsa, pontyot kergető kardorrú hal stb.). A falakat borító freskók Hadrianus korától a 3. sz. közepéig követik a stílusirányzatok változását: a 2. sz. elejének szigorúan szimmetrikus ábrázolásmódját a 2. sz. közepén a pompeii 3. stílusra visszavezethető impresszionista ábrázolásmód váltotta fel

Tógás férfiszobortorzó a római helytartói palotából

(aranysárga, türkizkék háttér, dús lombozatok és naturalisztikus virágfüzérek, lebegő vagy lépő alakok, fény–árnyék hatás érzékeltetése stb.). A 3. sz. első felének stílusát a falsík hármas tagolása, a merev, kontúros motívumok megjelenítése jellemezte. A ~ falfestészetének negyedik periódusában a részletek elmosódása, a formák egyszerűsödése, stilizálódása az ún. „tapétaminta" irányába mutat. A ~

belső udvarában állt a császárkultusz pódiumtemploma, ahonnét togás (császár?) szobor került elő. Ennek közelében találták meg Nemesis istennő életnagyságú szobrát is. – A palotát a 2. sz. elején építhették, s nagyobb bővítéseket eszközöltek a 3. sz. elején, a Severus-korban. A ~ feladása a 3. sz. utolsó harmadára tehető, okát az árvízveszély növekedésében látja a régészeti kutatás. – Az Első Dunagőzhajózási Társaság hajógyártelepén talált, s a 19. sz.-ban még magasan álló romokat 1854–1857 között tárta és mérte fel *Römer* Flóris és a mérnök Zsigmondy Gusztáv (akik akkor még „fürdőnek" tartották az ép.-et). Az ásatásokat 1941–1942, illetve

Fortuna-Nemezis kőszobra a római helytartói palotából

1951–1956 között Szilágyi János vezetésével végezték. A feltárt romokat visszatemették. – *Irod.* Szilágyi János: Az aquincumi helytartói palota (Budapest Régiségei 18, 1958); Kaba Melinda: Az aquincumi helytartói palota mozaikpadozatai (Budapest Régiségei 18, 1958); Póczy Klára: Az aquincumi helytartói palota falfestészete. (Budapest Régiségei 18, 1958).

Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat (XI. Karinthy Frigyes u. 5.): a Rákosi-kormány és a M. Katolikus Püspöki Kar között 1950-ben megkötött megegyezés következtében négy kivételével valamennyi mo.-i szerzetesrend működését betiltotta az áll.hatalom. Több mint tízezer férfi és női szerzetes kényszerült elhagyni lakó- és munkahelyét. Túlnyomó részüket 1950. jún.-ban kényszertartózkodási helyre hurcolták, majd elengedték. Az idős, beteg, munkaképtelen szerzetesek és szerzetesnők részére (mintegy 440 személy) az áll. öt egykori rendházat szociális otthonként adott vissza. Ezek irányítására, fenntartására hozta létre a Püspöki Kar 1951. jún. 5-én a ~ot. Később több áll. és egyházi fenntartású szociális otthon létesült egyházi személyek számára. 1983-tól a ~ keretében létesült Bp.-en a világtalan gyermekek Szt. Anna otthona (I. Batthyány tér 7.), a csökkentlátók, hallássérültek, mozgássérültek lelkipásztori gondozó szolgálata. – *Irod.* Magyar Katolikus Almanach (II., Bp., 1988).

Római Katolikus Hittudományi Akadémia: →*Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Egyetem*

római katonai fürdő: →*thermae maiores*

római kori Duna-híd: az aquincumi legiós tábort a barbaricumi oldallal összekötő, a mai Árpád hídtól valamivel É-abbra – a Margit-sziget É-i csücskét érintve – a Dunán a római korban átívelő híd. Végében állt →*Transaquincum* ellenerődje. A ~ maradványai a Duna-meder kotrásakor kerültek elő a 19. sz. végén; az alacsony vízállás miatt a vízből kiemelkedő cölöpök rendszerét Zsigmondy Gusztáv mérnök figyelte meg. 1892-ben készítették el felmérését. A cölöpök feltehetőleg vagy egy ideiglenes jelleggel épített fahíd, vagy egy hajóhíd pillérei lehettek.

Római-kút: a III. Csúcs-hegyi-dűlőben a kiscelli agyag és a lösz határán mozgó víz kinyerésére az egykor beépítetlen területen használatos, falazott aknakút (kb. 143 m tengerszint feletti magasságban). A víz összes oldottanyag tartalma 554 mg/l.

római legénységi barakk: a III. Vöröskereszt u. 1–3.–Miklós u. 5. sz. alatt feltárt katonai szállás (latinul *contubernium*). A nyújtott téglalap alakú ép.-ben a legénység és az alegységparancsnok hálóhelyiségei, valamint az irodák, fegyvertár, s gazdasági rendeltetésű helyiségek (magtár, őrlőhely, kemence) kaptak helyet. A ~okat alegységek szerint, szabályosan helyezték a római katonai táborok területén. Az *Aquincum*ban feltárt ~ az i. sz. 2. sz.-ban épült, s a 4. sz.-ig használták. A késő római korban apsisos csarnokká építették át. A 14–15. sz.-ban ferences kolostor épült rá. A Szirmai Krisztina és Altmann Júlia által 1973–1974-ben feltárt ép.-et Istvánfi Gyula tervei szerint konzerválták 1979-ben. – *Irod.* Szirmai Krisztina–Altmann Júlia: Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról (Budapest Régiségei 24, 1976).

római őrtornyok: →*limes*

Római-part (III. ker.): az *Újpesti vasúti híd*tól a *Nánási út*, ill. *Királyok útja*, a *Duna-part*, ill. *Kossuth Lajos üdülőpart* által közrefogott, →*Békásmegyer*ig terjedő üdülőszakasz, melyen mintegy 150 üdülő, hétvégi pihenő, vízi sporttelep, csónakház, kempingtábor helyezkedik el, kiszolgálásukra vendéglők, éttermek, büfék stb. létesültek. A ~ Bp. vízi életének centruma volt. Az *ált. városrendezési terv*ben a ~ rendezése, területének *Budakalász* irányában történő kiterjesztése, egyben befogadóképességének jelentős növelése szerepel. (→még *dunai fürdők*, →*sporttelepek*)

Római úti lakótelep (III. ker.): az FKT 1935-ben fogadta el a *Római-part* rendezési tervét, amely a Szentendrei út–esztergomi vasútvonal–Nánási út–

A Római úti lakótelep

Békásmegyer közig. határa közötti területén 12 m-es párkánymagassággal szabadon álló beépítést tartalmazott. A II. vh. után a terület D-i részének beépítésére több kezdeményezés történt. A ~ építkezése 1981-ben indult meg a Pók u.–Szentendrei út–Monostori út–Kadosa út–Nánási út által határolt 53 ha területen. Összesen 4353 lakás épült, többségében földszint + 4 szintes lakóép.-ekben és mintegy 1000 lakás középmagas, földszint + 10 szintes ép.-ekben 59 m² átlagalapterülettel. A változatos lakásállomány részeként 140 lakás garzonházban, 32 lakás nyugdíjasházban és további 711 lakás alacsony, családi ház jellegű ép.-ekben került kialakításra. A terület központjában 24 + 8 tantermes ált. isk., 250 gyermek részére óvoda és 100 gyermek részére bölcsőde létesült, ezen kívül épült orvosi rendelő, kereskedelmi és szolgáltató létesítmény összesen mintegy 2000 m² alapterülettel. A beépítési terveket és a lakóép.-ek terveit Kaszab Ákos és Ivády Zoltán (Lakóterv) készítette. A közép.tervek Csia Katalin, Gleviczky László és Semsey Judit munkái.

római villák: a gazd.-i és lakó célokat egyaránt szolgáló ép.együttes (villa) általában nem egyetlen ép.-et jelöl. A római mezőgazd. szakírók (pl. Cato, Columella, Varro) egy ép.komplexumon belül többféle villatípust neveznek meg. Rendeltetésétől függően létezett a *villa rustica* (a gazd. ép.), a *villa fructuaria* (a „terménytároló"), a *villa urbana* (a birtokos vagyoni helyzetétől függően fényűzően vagy szerényebben berendezett lakóháza). A ~hoz földbirtok tartozott, így a villa elsősorban vidéki jelenség volt. A ~ nagysága, kivitelezése összhangban állt a földbirtok *(fundus)* nagyságával. – *Aquincum*tól Ny-ra és a város környékén, a várost határoló dombokon több villaép. maradványa került elő. A földbirtokok nagyságára a város környékén előkerült feliratokból lehet következtetni. Aquincum gazdag vezetőinek *(decuriones)* birtokai a 2–3. sz.-ban a várostól 4–5 km-re helyezkedtek el. A város közvetlen közelében a Csúcs-, Tábor- és Testvér-hegyen, tágabb környékén, Pomázon, Budakalászon, Budakeszi központjában, Budaörsön kerültek elő ~. A villaép.-ek többé-kevésbé ugyanazt az alaprajzi típust követik hol díszesebb, hol szerényebb kivitelezésben, és különböző méretben: ez az ún. középfolyosós dísztornácos (porticusos) villák típusa. A helyiségek kétoldalt a folyosóról nyíltak. Ugyanez az ép.típus →*Aquincum–polgárváros*ban és →*Aquincum–canabae*ban is megtalálható, itt azonban néha kiegészültek egy apsissal záródó oldalfolyosóval (→*Hercules-villa*). Valamennyi eddig feltárt villát a markomann háborúk (166–180) utáni évtizedben építették, amikor Aquincum colonia rangra emelkedett (194). Ez a dátum egyben a mezőgazdaság kései romanizálására utal. A 4. sz.-ig használt ép.-ek valószínűleg 2–4 km² nagyságú középbirtokokhoz tartozhattak. – Aquincum territoriumán eddig 15 feltárt, vagy régészeti terepbejárás alapján feltételezett római kori villa ismert, s további 26 villára utalnak különböző leletek (pl. temetkezések, kőemlékek stb.). A ~ a háziip. tevékenység színterei is voltak: az előkerült fém nyersanyag alapján valószínűleg fémműves tevékenykedett a polgárvárostól 1,5 km-re 1980-ban feltárt, 30 × 40 m alapterületű, egyszerűen kivitelezett villaép.-ben (III. Kaszás dűlő–Csikós u.). A gazdagabb ~at próbálták a környezet-

be illeszteni: a Testvér-hegyen feltárt ép.-et teraszosan építették, alkalmazkodva a lejtős domboldal terepadottságaihoz. Terrazzóval borított padlója alatt fűtésrendszer *(hypocaustum)* húzódott. Mesterséges teraszra épült a gyönyörű kilátással rendelkező csúcs-hegyi villa, amelynek vizét egy közeli forrásból vezették csatornán a villába. Központi ép.-e kb. 400 m² volt. A szokásos lakó-, étkező-, fogadó- és bejárati helyiségekkel, valamint fürdővel és padlófűtéssel rendelkezett. Az ebédlő *(tablinum)* mennyezetét stukkóval díszítették. A békásmegyeri villát (alapterülete kb. 150 m²) 3,8 m szintkülönbséget áthidalva négy teraszra építették, s falait kő- és téglasorok ritmikus váltakozásával rakták. A kb. 300 m² alapterületű budakalászi villa faragott, habarcsba rakott kövekből épült, minden helyiségét hypocaustum fűtötte. Jellegzetessége, hogy alaprajza teljesen szabályos; tengelyében egy lépcsőn megközelíthető apsis helyezkedett el. A középfolyosóról kétoldalt 2–2 helyiség nyílt. – *Irod.* Nagy Lajos: A csúcshegyi római villa (Budapest Régiségei 12, 1937); Alföldy Géza: Municipális középbirtokok Aquincum területén (Antik Tanulmányok 6, 1959); Zsidi Paula: Újabb villa az aquincumi municipium territoriumán Budapest III. ker. Kaszás dűlő–Csikós utca (Budapest Régiségei 27, 1991).

Rómer Flóris

Rómer Flóris Ferenc (Pozsony, 1815–Nagyvárad, 1889): régész, művészettörténész, Benedek-rendi szerzetes, az MTA tagja (l. 1860, r. 1871). A szabadságharc idején mint honvédtiszt többek között részt vett Buda máj. 21-iki ostromában is. 1854-ig börtönben raboskodott. 1861-ben telepedett le Pesten, az MTA kézirattárosa, majd a kir. kat. gimn. ig.-ja volt. 1868-ban az egyetemen az archaeológia tanára lett, 1869-től az MNM régiségtárának őre. 1874-ben kilépett rendjéből, 1877-ben nagyváradi kanonokká nevezték ki és elköltözött a főv.-ból. A m. műemlékvédelem és művészettörténet egyik úttörője. Nagyrészt személyesen járta be az országot és fedezte fel az addig ismeretlen régészeti emlékeket. Az MTA régészeti biz.-ának vez.-je volt, amikor a budai várban elhelyezték a műemlékeket ismertető első táblákat. Ő szervezte meg 1876-ban Bp.-en az őrségészek és antropológusok VIII. nemzetközi kongresszusát. Emléktábláját az Aquincumi Múzeum falán helyezték el. – Bp.-i vonatkozású m.: *A régi Pest* (Bp., 1873).

Rómer Flóris u. (II. Margit krt.–Szemlőhegyi u.): 1836-ba *Ferenc u.*, az 1850-es években *Stáció u.*, 1875-től *Kápolna u.*, 1879-től *Zárda u.*, 1954-től ~. Jelentősebb ép.-ek: **4. sz.:** M. Autóklub székháza (Mányoki László és Jakab Zoltán, 1964). – **34. sz.:** lh. (Kaszab Miklós és Benes Imre, 1911). – **49. sz.:** lh. (1904). – **52–54. sz.:** lh. (Feszl Frigyes, 1888, Feszl László, 1891). – **57. sz.:** lh. (Bierbauer István, 1904). – **59. sz.:** lh. (1894). – **61. sz.:** lh. (1892).

Róna József (Lovasberény, 1861–Bp., 1939): szobrász. Bécsben tanult, Bp.-en 1886-ban telepedett le. Kisméretű, mitológiai tárgyú, naturalista szobrokat készített. Legismertebb bp.-i művei *Savoyai Jenő*nek a várpalota kupolaszárnya előtt álló lovasszobra (1900), mely a m. neobarokk szobrászat legjobb alkotásai közé tartozik, valamint a Körönd ön (ma Kodály körönd) levő *Zrínyi Miklós*-szobor (1902). A Kúria sarokrizalit-szobrai közül kettő ~ műve.

Róna utcai lakónegyed (XIV. ker.): 1954 és 1957 között 1215 lakás épült a Róna u.–Bölcsőde u.–Amerikai út–Thököly út által határolt területen. Ép.-einek tervezője Schömer Ervin volt. Az ép.-ek háromemeletesek, 2 és 7 fogatúak. A lakónegyed kiszolgálására két orvosi rendelő, étterem, eszpresszó, hús-, virág-, írószerbolt, élelmiszerüzlet épült. Szobrászati díszei közül a Karikázó lány Kis Lenke (1960), a Korsós lány Kerényi Jenő (1967) alkotása. A játszótér két mackószobrát Kiss Kovács Gyula készítette 1957-ben.

Rondella: kerek bástyatorony Pest város Dunaparti védőfalán, a mai *Apáczai Csere János* és a *Régiposta u.* sarkán (*Duna Rondella*). A római alapokon álló középkori erődítményt 1774-ben Berner

A pesti színházrondella és görög templom (1810)

A Roosevelt tér

német gyermekszíntársulat-ig. színházzá alakította át, s aug. 14-én *Pauersbach*nak *Die indianische Witwe* c. darabjával nyitotta meg. 1790. okt. 27-én az első m. színtársulat benne tartotta első pesti előadását, két nappal a budai után; m. és német színészek felváltva játszottak itt 1792–96 és 1807–09 között. Az új német színház megnyitása után, 1812–14 között m. társulatok otthona. Szereplésüknek a ~ „városszépítési okokból" történt lebontása vetett véget 1815-ben. Emlékét domborműves fehér márványtábla őrzi (Régiposta u. 4., Maugsch Gyula, 1929).

Rondella u.: →*Régiposta u.*

Roosevelt tér (V. ker.): a 19. sz. elején *Ács tér*, 1837-ben Vasquez térképén *Kirakodó tér*, másutt *Rakpiac* (egykori szerepét örökíti meg nevében, mert a Pestre érkező hajókat itt rakták ki). A Lánchíd megépülte után *Lánchíd tér*, 1898-tól az uralkodó látogatásának emlékére *Ferenc József tér*, 1918-ban *Október 29. tér*, 1919-ben ismét Ferenc József tér, 1946-tól ~. A 19. sz. közepén a *Lloyd-palotá*val, a *Diana fürdő*vel, a Libaschinszky–Koburg- és az Ullmann-palotával (később Európa Szálló) Európa egyik legszebb klasszicista tere volt, ép.-ei az 1862-ben ide épített →*Magyar Tudományos Akadémia* székházával harmonikus térfalat alkottak. A 20. sz. elején a József Attila u. (akkor Fürdő u.) sarkán emelt *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* székházzal (ma a Belügymin. ép.-e, Quittner Zsigmond és Alpár Ignác, 1906) és a szecessziós Gresham-házzal az együttes összhangja felbomlott. A II. vh.-ban megsérült Lloyd-palotát és az Európa Szállodát lebontották, így a tér egykori egységes jellegét teljesen elvesztette. Az Európa Szálló helyére 1979-ben irodaház épült Hofer Miklós és Hübner Tibor tervei alapján. A tér D-i oldalán, a Lloyd-palota helyén 1981-ben nyílt meg az *Atrium Hyatt Szálloda*. A parkosított téren áll Széchenyi István (Engel József, 1880), Deák Ferenc (Huszár Adolf, 1882), Szarvas Gábor (Jankovits Gyula, 1899), Salamon Ferenc (Jankovits Gyula, 1902) szobra. Parkjának szép példánya egy közel 200 éves akácfa. – *Irod.* Pásztor Mihály: A százötven éves Lipótváros (Bp., 1940); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980).

Az egykori Európa Szálló elpusztult épülete a mai Roosevelt téren

Rosenberg házaspár u.: →*Hold u.*

Rothberger Dávid Wolf lengyel és danzigi ánizslikőr és ecetkikészítő üzeme: →*manufaktúra*, →*szeszipar*

Rothkrepf József, *Mátray* (Gyöngyös, 1760–Pest, 1835 után): Pest város m. tanítója és orgonistája. Budán szerezte meg 1787-ben a tanítói képesítését, utána vidéken működött, 1804-től 1835-ig Pesten a belvárosi elemi isk. kántortanítója volt. Az isk.-ban kizárólag magyarul tanított. M. nyelvű énekeskönyvet szerk. Amikor 1835-ben nyugdíjba ment, Pest megye közgyűlésének ajánlatára nemességet kapott. Ekkor vette fel a Mátray nevet.

Rottenbiller Lipót (Pest, 1806–Pest, 1870): ügyvéd, Pest főpolgármestere. Apja, ~ Fülöp évekig a pesti halászcéh mestere, választott polgár volt. ~ Korponán és Kalocsán végezte tanulmányait. 1826-ban lépett városi szolgálatba. 1838-ban, a nagy árvíz után az újjáépítés pénzügyi alapját kezelte, 1843-ban az újonnan szervezett állásra Pest első alpolgármesterévé választották. Ebben a tisztségében is főleg a város pénzgazdálkodásával foglalkozott. 1848-ban főpolgármesteri vezetésével állt a városi tanács a forradalom ügye mellé. 1849 jún.-a után állásából elmozdították, hónapokig az Újép.-ben és Grazban raboskodott. 1860-ban az alkotmá-

nyosság néhány hónapjában ismét főpolgármester, majd 1865–67-ben ismét, ekkor a város vízművének kiépítését szervezte.

Rottenbiller Lipót

Rottenbiller u. (VII. Baross tér–Lövölde tér): régi német neve *Liniengraben (Árokvonal)*, majd *Árokvonal u.* 1872-ben a Baross tértől a *Damjanich u.*-ig terjedő szakasza kapta Pest egykori főpolgármesterének, *Rottenbiller* Lipótnak nevét, melyet 1879-ben a Lövölde térig terjedő útszakaszra is kiterjesztettek. A ~ gépjárműforgalmát a Baross téren át felüljáró vezeti a *Fiumei út*ra. – Jelentős ép.-e az **50. sz.** alatti volt Erzsébet Leányárvaház. Az egyemeletes, szabadon álló ép.-et romantikus stílusban Vasséi Alajos építette (1870–1872).

Royal Apolló: →*Apolló*

Royal Bútorkereskedelmi Rt. (IX. Közraktár u. 30.): elődei az 1949-ben a bútorkereskedelem államosítását követően alapított Bútorértékesítő Váll. és a kiskereskedelmi jellegű, tanácsi felügyelet mellett működött Főv. Bútor-, Hangszer- és Sportszer Kiskereskedelmi Váll. (Főbuha). 1978-ban ez utóbbi váll.-ot beolvasztották a Bútorértékesítő Váll.-ba. 1982-ben újból két bútorkereskedelmi váll.-ot hoztak létre: a *BÚTORKER* Bútorértékesítő Váll.-ot és a Domus Lakberendezési Áruház Váll.-ot. Az előbbiből 1990-ben alakult 1,3 milliárd Ft alaptőkével a ~. Tulajdonosai az ÁVÜ, a M. Hitelbank Rt., valamint a XV. és XVIII. ker. önkormányzat. Tevékenységi köre: bútorok és lakberendezési cikkek nagy- és kiskereskedelmi forgalmazása, export-importja, termékfejlesztés és termeltetés. Bp.-en négy áruháza, három márkaboltja és 12 szakboltja, vidéken öt részlege van. 10 országból 70 szállítóval áll üzleti-termeltetői kapcsolatban. 1990-ben svéd–m. vegyesváll. formájában K-Európában elsőként Ikea lakberendezési áruházat nyitott meg. (→BÚTORKER–Ikea Lakberendezési Kft.)

Royal Likőrgyár (X. Ceglédi u. 28/a): a →*Budapesti Szeszipari Vállalat* alapította egy megszűnt ecetgyára helyén 1989-ben. Gyárt likőröket, konyakot és egyéb szeszes italokat, ma itt készül a Diana sósborszesz. *(→Diana Ipari és Kereskedelmi Rt.)*

Royal Nagyszálloda (VII. Erzsébet krt. 49.): négycsillagos szálloda. 1894–96 között épült, Ray Rezső építész tervezte. 1896-ban nyílt meg, akkor a Monarchia egyik legnagyobb szállodaüzeme volt.

A Royal Nagyszálloda

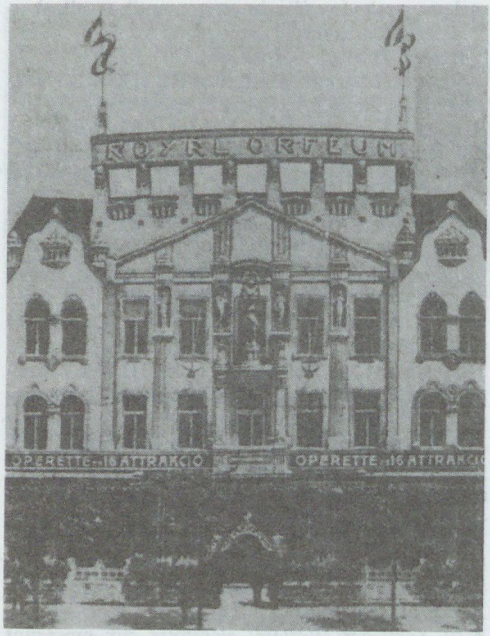

Az egykori Royal Orfeum

1956-ban kiégett. Átalakítás és újjáépítés után 1961-ben nyitották meg újra. Éttermekkel, pálmakerttel, cukrászdával, éjjeli mulatóval, üzletsorral rendelkezik. – A szálloda homlokzatán négy öntöttvas szobrot (Évszakok) helyeztek el. A Royal Nagyszállodát Konyorcsik János és Szebényi Imre szobrász, Bán István gobelinművész és Juris Ibolya textiltervező művész művei díszítik. A vendégszobákban közel félezer értékes eredeti kép (Domanovszky Endre, Berény Róbert, Szőnyi István) található. – 1987-ben Baliga Kornél tervei alapján befejeződött a körúti homlokzat felújítása.

A Rózsadomb Hotel

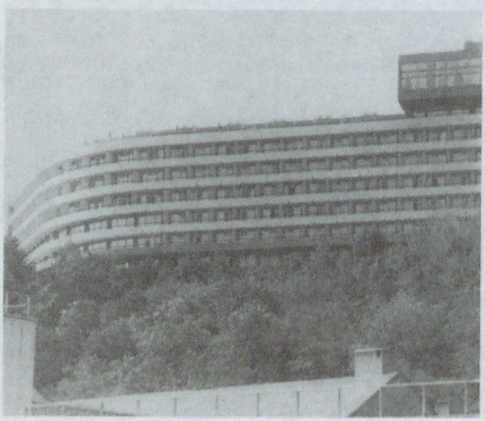

Royal Orfeum, *Royal Színház, Royal Revü Varieté, Fővárosi Nagy Varieté, Fővárosi Vígszínház:* 1908-ban megnyílt revüszínház az Erzsébet krt. 31. sz. alatt. Évtizedekig a főv. legnagyobb és legjelentősebb varietészínháza volt, ahol – Zerkovitz Béla, majd Márkus Alfréd zenei vezetésével – önálló operetteket is bemutattak (*Arany madár*, 1915, *Tessék beszállni*, 1923 stb.). Műsorának vonzerejét egy-egy művészi értékű világszám jelentette: V. Psilander, S. Schäffer, Grock, Little Tich és több ízben fellépett itt Josephine Baker is. 1936–37 között *Royal Színház* néven a →*Vígszínház* társszínháza, 1937–49 között *Royal Revü Varieté* néven visszatért eredeti műfajához, s az 1949-től 1951-ig *Fővárosi Nagy Varieté* néven működött. 1951–53 között ép.-ében a *Fővárosi Vígszínház* operetteket játszott. 1953-ban az ép.-et lebontották. Kauffmann Oszkár tervei alapján 1961. márc. 24-én mint →*Madách Színház* nyílt meg.

Royal Revü Varieté: →*Royal Orfeum*

Royal Sörkabaré: →*Sörkabaré*

Royal Színház: →*Royal Orfeum*

Rozmaring Mezőgazdasági és Kertészeti Termelőszövetkezet (Solymár): 1957-ben alakult 58 kh területen. 1961-ben egyesült a pesthidegkúti *Népköztársaság* és a II. ker. *Petneházy réti szövetkezet*tel. Területe 774 kh, ebből növényház 60 000 m²-nél több. – Alaptevékenysége: szántóföldi növénytermesztés, állattenyésztés, szőlő-, gyümölcstermesztés, növényházi dísznövénytermesztés. Területe a főv. II. ker.-étől a Pilis-hegyvidék hét községére terjed ki. Az egész ország területén vannak virágboltjai. Sokirányú kisegítő ip. tevékenységet is folytat. Bp.-en 18 szakrészlege és 14 virágüzlete van.

Rózsadomb (II. ker.): féloldalasan kibillent, lapos, D felé az →*Ördög-árok* völgyére lankásan lejtő alacsony rög (195 m). K-en meredeken szakad le a Duna völgysíkjára. Ny-on a →*Rókus-hegy*, É-on a →*Szemlő-hegy* rögétől alig különült el. Jórészt →*budai márga* építi fel, amelyre a D-i lankán, a Mechwart ligettől D-re már kiscelli agyag települ, s az utóbbi az Ördög-árok mentén a →*Hűvösvölgy*be is felnyúlik. A ~ K-i peremén, a →*Császár fürdő* környékén →*édesvízi mészkő* is előfordul. – A ~ régi neve *Kálvária* és *Kőbánya*, 1847-ben *Rézmál-dűlő*. Ebben az időben szőlőhegy, vincellérek, kőfejtők és téglavetők lakták. Mai elnevezése a török idők virágzó rózsakultuszával és *Gül Baba* nevével hozható összefüggésbe, kinek türbéje – sírkápolnája – a ~ DK-i lejtőjén (II. Mecset u. 14.) található. Fejlődése a *Margit híd* megépítése után indult meg. 1892-ben az elpusztult szőlők helyén már számos nyaraló, kertes villa állt. A főv.-ra nyíló kilátás, a táj szépsége és klímája egyre több építtetőt vonzott ide, azonban vízvezetéke ekkor még hiányzott, úthálózata kiépítetlen volt. Szabályozására az 1890-es években került sor. Az *FKT* nagyvonalú fejlesztési tervet készített, melynek alapján 1911-ben kiépítették a ~ra felvezető főbb utakat és lépcsős feljárókat. Fejlesztésében kiemelkedő szerepe volt *Alpár* Ignácnak. A szabályozási terv a ~ot szervesen a *Városmajor*hoz, a *Hűvösvölgy*höz és *Óbudá*hoz kívánta kapcsolni. Az I. vh. után a ~on is meggyorsult az építkezés üteme.

A telekárak felszöktek, elegáns magánvillák és luxuskivitelű bérlakások épültek. A ~ fejlődése ma is tart, DNy-i oldala csaknem teljesen beépült. A ~ ma a főv. egyik legszebb villanegyede. K-i, a *Margit-szigetre* néző oldalában a *Szakszervezetek Orsz. Tanácsa* (SZOT) 1971-ben gyógyüdülőt létesített (→*Rózsadomb Hotel*).

Rózsadomb Hotel (II. Vérhalom u. 17.): SZOT-gyógyüdülőként épült Vass Antal tervei szerint, egy többhektáros ősparkban. A 228 szobás, háromcsillagos szálloda 1971-ben nyílt meg. 100–120 fős konferenciaterme van.

Rózsa-hegy (XVII. ker.): alacsony kiemelkedés a →*Pesti-síkság*on, →*Rákoshegy* DK-i részén, a *Duna* alsó pleisztocén hordalékkúp-teraszán képződött futóhomok felszínen.

Rózsahegyi Kálmán Színésziskolája: magánsziniisk., melyet Rózsahegyi Kálmán, a *Nemzeti Színház* örökös tagja alapított 1910-ben. Feleségével, Hevesi Angelával, majd unokájával, Rózsahegyi Marikával és meghívott tanárokkal haláláig vezette. Halála után özvegye még néhány évig fenntartotta az isk.-t, ahol számos kiváló művész tanult, pl. Mezei Mária, Ráday Imre, Rátonyi Róbert, Peti Sándor, Görbe János, Komlós Juci stb.

Rózsa Kálmán és Neje könyvkiadó és nyomda: Bucsánszky Alajos 1849-ben alapított nyomdát, amely egyúttal naptárakat és imakönyveket is kiadott. 1851-től a VIII. Szentkirályi u. 30. sz. alá költözött. 1878-ban Bucsánszky halála után veje, Rózsa Kálmán vette át a váll.-ot, és középüzemmé fejlesztette. Kiadványai között a legismertebbek a ponyvairodalom termékei (pl. Tatár Péter) voltak. 1910-től rt.-vé alakult, 1922-ben a Szent István Társulat, ill. a Stephaneum nyomda olvasztotta magába.

Rózsakert lakónegyed (XXII. ker., Budatétény): 1978–82 között épült fel a Rózsakert u.–Rákóczi út–Gyula vezér út által határolt területen P. Úrmössy Teréz beépítési terve szerint 1070 (602 szövetkezeti 468 tanácsi) távfűtéses lakás a Győri Házgyár termékeiből. 14+4 tantermes isk., 150 férőhelyes óvoda, 60 férőhelyes bölcsőde, ABC áruház és eszpresszó épült még. A lakótelep kialakítása, az ép.-ek által formált intim terek újszerű felfogást tükröztek a lakótelepi építkezésben.

Rózsák tere (VII. ker.): 1858-ban *Viehmarkt*, 1873-tól magyarítva *Baromvásár*. 1878-ban a *Szegényház tér* nevet kapta a térre néző hasonló nevű intézményről. 1932-ben Árpád-házi Szt. Erzsébet halálának 700 éves évfordulója alkalmából kapta mai nevét. – A ~n áll az →*erzsébetvárosi római katolikus plébánia és temploma* neogótikus ép.-e (Steindl Imre terve, 1893–97), előtte Árpád-házi Szt. Erzsébet szobrával (Damkó József, 1932). A ~ egyéb említésre méltó ép.-ei a gör. kat. eklektikus stílusú, egyhajós templom homlokzati toronnyal (1890 körül), továbbá a 6–7. sz. alatti egyemeletes, 2–4–3–4–2 tengelyes isk.ép., melyet *Ybl* Miklós előzetes tervei alapján Pucher József épített (1875), óvónőképző céljára.

Rózsa tér: a mai Duna u. egy része, a D-i Klotild-palota helyén levő Váll u. és a mai *Váci u.* egy kis háromszög alakú háztömböt zárt körül. A háztömb lebontása után (*Römer* Flóris 1758-as térképén a 174. sz. ház áll a helyén, *Hild János* 1805. évi tervén is beépítettként jelölve), a 19. sz. első harmadában alakult ki. A téren 1–3 emeletes copf- és klaszszicista ép.-ek álltak. A hangulatos ~ 1898-ban a →*Belváros* rendezése során az Erzsébet híd pesti hídfője kialakításakor tűnt el.

Rózsavölgy (XXII. ker.): a →*Pacsirta-hegy* lejtőire és a környező völgytalpak magasabb részeire kiterjeszkedő villa- és nyaralótelep →*Budafok*on.

Rózsavölgyi Gyula (Nagykanizsa, 1851–Bp., 1924): jogász, alpolgármester. Áll. szolgálat után 1874-ben került a városhoz. 1892-ben a közokt. oszt. tanácsnoka lett, ő szervezte meg az első községi óvodákat. 1897–1915 között alpolgármester, 1906. febr.–jún. között az önkormányzati harcok idején a lemondott polgármester helyett vezette a főv.-t.

Rózsavölgyi és Társa: a II. vh.-ig legjelentősebb bp.-i zeneműkiadó, zeneműves és könyvkereskedő, hangversenyrendező cég. 1850-ben alapította Rózsavölgyi Gyula, Rózsavölgyi Márk, a híres zenész és zeneszerző fia. Az alapító halála után a változó tulajdonosok (Grinzweil, Dunkl, Alberti és Angyán család) megtartották a nevet. A 19. sz. második felében az ország legnagyobb zeneműkiadójává fejlődött: Erkel, Liszt, Mosonyi stb. kiadója. Ők szervezték meg Liszt Szent Erzsébet oratóriumának (Vigadó, 1865) és Koronázási miséjének (Mátyás-templom, 1867) az előadását. 1911-ben költözött a Szervita tér 5. sz. ép.-be. 1912-től könyvkereskedéssel és könyvkiadással, a 30-as évektől hanglemez- és rádiókereskedéssel is foglalkozott. Fióküzletet nyitott a VI. Andrássy út 45. sz. alatt. Egy ideig Lipcsében is volt fióküzlete. A 20. sz. elejétől az új m. zene (Bartók, Kodály stb.) kiadója. Közreműködésével alakult meg a →*Budapesti Hangversenyzenekar*. A kiadók államosításakor (1949) szűnt meg. Az 1949-ben alakult →*Zeneműkiadó Vállalat* az első időkben a ~ tevékenységére épített. Üzletházában (→*Rózsavölgyi-ház*) jelenleg a *Rózsavölgyi Könyvesbolt* működik. – *Irod.* Réti Zoltán: Rózsavölgyi Márk (Bp., 1975).

Rózsavölgyi-ház, *Leitersdorfer-ház* (V. Szervita tér 5. sz.): a Leitersdorfer szabócég hatemeletes üzletházaként *Lajta* (Leitersdorfer) Béla építész tervezte és építette 1910–11 között. A hatemeletes ház földszintje és legalsó két emelete négy nagy nyílásból áll, melyeket eredetileg nagyméretű üvegtáblák fedtek. A nagy nyílások között kettős kerámia burkolású oszlopok jelezték az ép. vasvázas szerkezetét. A középső két oszlop között van az ép. bejárata. Az alsó, acélszerkezetű lábra állított emeleteket erőteljesebben kiugratott párkány zárja, melyet m. motívumú, színes pirogránit anyag burkol. Fölötte három emelet következik, a négy tengelyben kettős, fekvő ablakokkal, amelyeket ugyancsak m. motívumú, az egész homlokzaton végigfutó pirogránit szalagpárkányok vesznek közre, alul és felül. Az 1944–45-ben megsérült műemlék eredeti homlokzatát helyreállították. 1955-ben egy tűzeset az ép.-ben levő, eredeti Lajta tervrajza szerint készült *Rózsavölgyi-féle zeneműkereskedés* belső berendezését sajnálatosan elpusztította. – *Irod.* Gerő László: Lajta Béla építő (Magyar

Építőművészet, 1956); Vámos Ferenc: Lajta Béla (Bp., 1970); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Rózsay József (Lakompak, 1815–Balatonfüred, 1885): orvos, az MTA tagja (1864). Pesten, majd Bécsben tanult, diplomáját Bécsben szerezte (1840). 1850-től élete végéig Pest városa Dolog- és Szegényházának orvosa volt. 1854-ben megalapította az *Elisabethineum*ot (ma Erzsébet Kórház–Rendelőint.) az Erdősor, ma VII. Alsó erdősor u.-ban. 1879-ben Pesten orvos-gyógyszerészeti kiállítást rendezett. Mo.-on elsőnek foglalkozott a narkózis hatásával. Erről írt könyve: *A kénégenygőz hatása különösen seborvosi tekintetből tapasztalati adatokra építve, s tudományosan felvilágosítva* (Pest, 1847).

Rozsnyai Zeneműkiadó: 1889-ben alapította Rozsnyai Károly. Célja az alapvető m. zenepedagógiai segédletek kiadása – megfelelő tankönyvek és isk.gyakorlatok megjelentetése. E téren gazdag és jelentős tevékenységet végzett. A Múzeum krt. 15. sz. alatt működött. 1936-ban beleolvadt a →*Rózsavölgyi és Társa* zeneműkiadóba.

Röck István (Pest, 1812–Bp., 1882): gépgyáros. 1840-től vezette apja pesti műhelyét, és annak gyártási körét bővítve előállította az első kézi és lóerejű cséplőgépet (1853), nyomdaip. gépeket (1857), az első gőzcséplő-garnitúrát (1859). Később gőzmalom-berendezések, majd gőzgépkazánok, hajógépek, kútfúró gépek, selyemgyári, dohánygyári gépek gyártását is megkezdte. Az ő gyárából fejlődött ki a mai →*Április 4. Gépipari Művek.*

Rökk Szilárd (Előszállás, 1799–Bp., 1888): ügyvéd. A Kerepesi (Rákóczi) úton volt több mint egy fél évszázadig ügyvédi irodája. Végrendeletében 750 ezer forintos vagyonát, pontosan felosztva, művelődési és szociális célokra hagyományozta (egyházi isk.-ra és múz.-okra 100 ezer Ft, árvákra, fogyatékos gyermekek nevelésére és kórházakra 200 ezer Ft, tudományos és művészi célokra 200 ezer Ft stb.).

Röltex Kereskedelmi Rt. (VIII. Üllői út 32.): 1989-ben alakult 100 millió Ft alaptőkével a hasonnevű áll. váll. átalakítása útján. Az alaptőkéből az osztrák Werra cég 30%-os résztulajdont szerzett, a dolgozói tulajdonrész aránya 22%-os volt. A ~ feladata a főv.-ban lévő 50-nél nagyobb számú bolthálózata útján tű, cérna, gomb, textil- és rövidáruféleségek – összesen mintegy 30 000 féle termék – árusítása. – 1992-ben az osztrák cég eladta részvénypakettjét a Bankár Kft.-nek. Az új tulajdonos megszerezte a dolgozói résztulajdont is.

Röntgen- és Kórháztechnikai Vállalat (XIII. Visegrádi u. 62.): 1954-ben jött létre a Röntgen és Orvosi Készülékek Gyára (ma Medicor) szervizrészlegéből *Röntgen Javító és Szerelő Váll.* néven. 1968-tól viseli a ~ nevet. Az egész országban kiterjedt szervizhálózattal rendelkezik. 1990-ben vidéken 15 kirendeltsége dolgozott. Fő profilja az alkatrészforgalmazás és a külkereskedelem, valamint a gyártó tevékenységet folytató váll.-ok működtetése.

Röntgen és Orvosi Készülékek Gyára: →*Medicor*

Röntgen- és Sugárfizikai Intézet: →*Országos Röntgen- és Sugárfizikai Intézet*

röplabda: amerikai eredetű labdajáték. Mo.-on a 30-as években már ismertek egy, a mai ~hoz hasonló játékot, ill. a bp.-i munkásegyletek játszották a zsinórlabdát. Szervezett formában azonban Mo.-on csak 1945 után röplabdáztak. Az első nyilvános ~mérkőzést 1946-ban az Elektromos MSE játszotta. 1946. nov.-ben a Szentkirályi u.-i tornateremben volt az első egyfordulós férfi ~bajnokság, 1947-től pedig női bajnokságot is rendeztek, ahol bp.-i csapatok játszották a vezető szerepeket. Az első férfi bajnok a Ganz TE, az első női bajnok a Columbus SE volt. 1946. dec. 19-én a Szakszervezeti Tanács VIII. Fiumei út 4. sz. alatti tanácstermében alakult meg a M. Röplabda Szöv. 1947-től őszi–tavaszi rendszerű bajnokságokat írtak ki, 1948-ban orsz. népi bajnokságot rendeztek, amelyen 4500 csapat vett részt. Az első válogatott mérkőzéseket 1947-ben a Balkán-bajnokság keretén belül játszották le. – Bp.-en 1949-ben és 1954-ben a főisk. VB, 1965-ben az Universiade keretén belül volt nagy ~verseny. 1966-ban több helyen – így Bp.-en is – rendezték az első ifjúsági ~ EB-t. A m. férfi csapat 1963-ban az EB-n 2., a m. női csapat 1975-ben az EB-n szintén a 2. helyen végzett. A bp.-i csapatok közül 1973-ban a NIM SE BEK-et nyert. Versenyzőink közül Torma Ágnes 406 válogatottságával világcsúcstartó.

Rösler–Muráti-ház: →*József nádor tér* 7. sz.

R. S. 9 Stúdiószínház: →*stúdiószínpadok*

Rubin Apartman Hotel Center (XI. Dayka Gábor u. 3.): a Budaörsi út, Dayka Gábor u. és a Harasztos út által közrefogott területen épült. Az „A" szárny 1990-ben, a „B" szárny 1992-ben nyílt meg. Az ép.-et a TERVBER tervezte, a kivitelezést a Hegyvidéki Építőipari Kivitelező és Szolgáltató Kft., a beruházás lebonyolítását Regős Csaba vezetésével az IBUSZ Fejlesztési és Ellátási Igazgatósága végezte. A négycsillagos szállodában 97 szoba és 60 apartman található. A 75 és 130 m² közötti lakóegységek egyúttal az iroda szerepét is betöltik.

Rudas gyógyfürdő (I. Döbrentei tér 9.): a budai alsó hévizekkel táplált legnagyobb fürdő. Közé-

A Rudas gyógyfürdő (keretkép C. Vasquez térképéről, 1837)

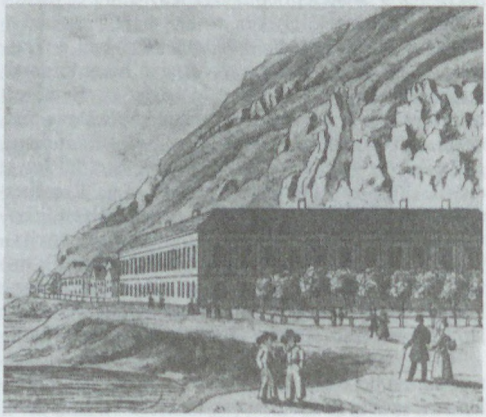

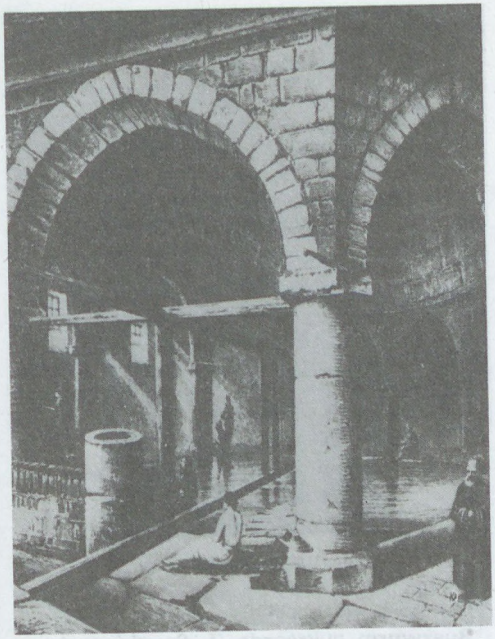

A Rudas gyógyfürdő (19. századi metszet)

lében 21 meleg vízű forrás van, közülük a legnagyobbak: Árpád I., II., III. (42 °C), Beatrix (39 °C), Mátyás (42–43 °C), Hygieia és Diána (35 °C), Gül Baba (42 °C), Török (42 °C), Kossuth (41 °C), Kara Musztafa (42,8 °C), Rákóczi (41,8 °C). A források feltárása és a vízelemzés Weszelszky Gyula vezetésével a 20. sz. elején történt meg. A források közül a török kori gőzfürdőt a Kossuth-, a Kara Musztafa-, a Rákóczi- és a Török-forrás, az uszodákat a Hygieia- és Diána-forrás táplálja, az ivócsarnokban az Attila- és a Juventus-forrás vize iható. A termálgőzfürdőben hat különböző hőmérsékletű (28 és 40 °C között) medence, forró lég- és gőzkamrák, valamint rádiumos kádfürdők vannak. Összesen napi kb. 2000 fürdőző kiszolgálására alkalmas. – A helyén már Zsigmond korában is működött fürdő, amelyet Ali pasa 1556-ban kezdett átépíteni és Szokolli Musztafa fejezett be. A török időben direkli ilidzsaszi (zöldoszlopos fürdő) volt a neve. Az eredeti török építményből máig megmaradt a kupolacsarnok, amelyet négyzet alaprajzú fal határol. A középpontban nyolcszögű, többlépcsős medence van, amely fölött a kupolát a medence sarkain álló, összesen nyolc oszlopon nyugvó csúcsíves hevederek tartják. A kupolateret – ugyancsak nyolcszögben futó – folyosó veszi körül. A sarkokban gazdagon tagolt sztalaktitboltozatok vannak. A kupolát több sorban elhelyezkedő, kis nyolcszög keresztmetszetű felülvilágító nyílások törik át. – A ~ Buda 1686-iki ostromakor épen maradt. Ezután a kir. kamara Buda városának adományozta. Ez volt az egyetlen városi fürdő, a többi magánkézbe került, de a ~t is magánosok bérelték. 1794-ben, majd 1804-ben bővítették. 1831–32-ben Dankó József készítette a nagyobb átépítés terveit, ekkor készült el az 1944-ig állott klasszicista ép. 1876-ban *Ybl* Miklós tervei alapján cserélték ki a kupolát, ő tervezte a belső átépítést és a Dankó-féle ép. bővítését. 1894–96-ban úszócsarnokot is építettek hozzá. A II. vh. alatt súlyosan megsérült. A megmaradt részeket 1951–52-ben Tőkés György tervei alapján építették újjá. 1954-től 28 ágyas kórházi oszt.-a is van. 1986-ban Tóth Tamás tervei alapján helyreállították az uszodarészt. – *Irod.* Kunszt János: A Rudas gyógyfürdő monográfiája (Bp., 1947.); Gerő Győző: Buda török műemlékei (Bp., 1957).

Ruffy Péter (Nagyvárad, 1914–): újságíró, Rózsa Ferenc-díjas (1966), Pulitzer-díjas (1991). 1933-tól 1941-ig Erdélyben napilapok, elsősorban a *Brassói-lapok* munkatársa volt. 1941-től Bp.-en újságíró. A Magyar Nemzet munkatársa, majd főmunkatársa (1959-től 1981-ig). Riportjai, cikkei kötetekben is megjelentek. *A türelem ösvényei* (Bp., 1985) c. könyében ír a budai kocsmákról, politikusok, írók otthonairól; a *Hazánk szíve, Budapest* (Würtz Ádám rajzaival, Bp., 1968) a főv. kétezeréves történetét, jelenét és jövőjét mutatja be.

Ruhaipari Múzeum: →*Textil- és Ruhaipari Múzeum*

Ruházati Bolt Kereskedelmi Rt. (V. Mérleg u. 9.): 1950-ben létesítette a főv. tanácsa Ruházati Bolt Váll. néven. Tevékenysége: ruházati termékek nagy- és kiskereskedelmi értékesítése, valamint az ehhez kapcsolódó kiegészítő feladatok ellátása. 1989 elején a Ruházati Bolt Váll. egy részéből megalakult a ~, amely az esztendő folyamán részvényeinek egy részét a Kleider Bauer osztrák cégnek átadva, vegyes tulajdonú rt.-vé vált. Tevékenységi köre darabáru értékesítéssel bővült; erőteljesen bekapcsolódott a termeltetésszervezésbe és bővült az import tevékenysége. Üzletpol. koncepciója a szorosan szakosított üzletek láncszerű működtetése, a piacon a közepesnél jobb minőségű divatos áruféleségek forgalmazása közepes vagy annál magasabb áron, amire alapot ad az üzlethálózat területi elhelyezkedése: kereskedelmi egységeit döntő többségükben a bp.-i Belvárosban, kiemelt főútvonalakon, illetőleg bevásárlóközpontokban helyezte el. 55 kiskereskedelmi boltja és egy raktárháza van.

Rumbach Sebestyén (?, 1764–Pest, 1844): Pest város tisztiorvosa. Többszörös háztulajdonos volt a róla elnevezett u.-ban. Saját házában létrehozta az első pesti gyógyfürdőt. (→még *Rumbach Sebestyén vasfürdője*)

Rumbach Sebestyén u. (VII. Wesselényi u.–Király u.): 1817-ben *Rombachgasse*, 1850-től a *Dob u.*-tól a *Király u.*-ig terjedt, 1899-ben terjesztették ki a *Wesselényi u.*-ig. 1939-ben az addig használt *„Rombach"* helyett helyes elnevezéssel ~ lett.

Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga (VII. Rumbach Sebestyén u. 11–13.): romantikus stílusú, nyolcszögletes, centrális terem, öntöttvas oszlopos-arkatúrás szerkezetű mellékterekkel és kiemelt főtérrel, két hatalmas, körüljárós erkéllyel, laternás félgömb kupolácskával fedett részekkel, íves ablakokkal. Az u. felé eső részét összeépítették egy iroda és

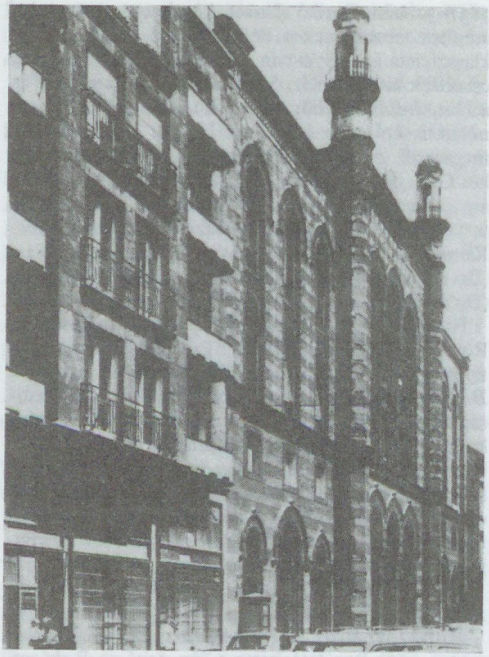

A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga

lakóház homlokzatával, mely kétemeletes, 3+3+3 ablakkal, a középrizaliton kettős ablakkal. Otto Wagner, a bécsi szecessziós építészet vezéralakja tervezte (1872). Felelős építőmestere Buzzi Bódog. A zsinagóga eredetileg az ún. „status quo" (középutas konzervatív) zsidó felekezeti irányzat bp.-i főtemploma volt. – *Irod.* Grünwald Fülöp–Naményi Ernő: Budapesti zsinagógák (Bp., 1949).

Rumbach Sebestyén vasfürdője: Pest első gyógyfürdője. Rumbach Sebestyén pesti orvos létesítette 1806-ban, amikor a Városliget melletti homokos terület parcellázása során vett telkén vasas vizet találtak. A fürdő hamarosan 18 fürdőszobából, lakószobákból és vendéglőből álló együttessé bővült. A Podmaniczky u. építésekor a Munkácsy Mihály u. vonalába eső fürdőnek még a nyomait is eltüntették. – *Irod.* Gárdonyi Albert: Pest város első gyógyfürdője (História, 1928).

Rupp Jakab (Buda, 1800–Bp., 1879): udvari kamarai levéltáros, numizmatikus, várostörténész. – Bp.-i vonatkozású m.: *Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban* (Archaeológiai Közlemények, V. 1865); *Buda, Emléktáblák Budán* (Archaeológiai Értesítő, 1870); *Buda-Pest és környékének helyrajzi története* (két térképpel, Pest, 1868).

Rupp-hegy (XI. ker.): a budaörsi hegyek D-i rögsorozatának legkeletibb tagja, az →*Irhás-árok*tól D-re, *Budaörs*től É–ÉK-re, még a főv. közig. határán belül (257 m). →*Dolomit* alapzatú, kerekded formájú rög. A dolomit csak kis foltban kerül felszínre a hegytető környékén, egyébként a tetőt briozoás márga, majd →*budai márga* takarója övezi gyűrűszerűen. A tetőt erdősapka fedi. D-i lábánál szőlők és gyümölcsösök terjeszkednek. Területe 1977-től védett.

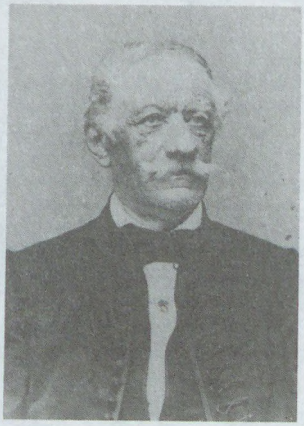

Rupp Jakab

Ruszwurm cukrászda (I. Szentháromság u. 7.): Pest-Buda legrégibb cukrászdája. Az 1827-ben *Schwabl* Ferenc által alapított ~t egy Krautszidler nevű asztalos építette 4000 forintért. Az alapító ha-

A Ruszwurm cukrászda

A Ruszwurm cukrászda belseje a 20. sz. elején

lála (1830) után özvegyéé, majd annak második férjéé, Richter Leonhardé. Az ő halála (1846) után özvegye a reá szállott cukrászjogosítványról lemondott üzletvezetője, Müller Antal javára. Az ő halála (1867) után iparát özvegye gyakorolta 1884-ig, amikor az üzletét veje, *Ruszwurm* Vilmos vette át. A cukrászda a mai napig az ő nevét viseli. 1922-től bérlője, majd tulajdonosa *Tóth* Ferenc cukrász. – A ~t 1951-ben államosították. 1959–60-ban felújították. 19. sz. eleji cseresznyefa berendezése védett. – *Irod.* Nádai Pál: A százéves Ruszwurm-cukrászda (A műgyűjtő, 1927); Rózsa Miklós: A Ruszwurm-cukrászda XIX. századi üzleti könyve és annak várostörténeti vonatkozásai (Tanulmányok Budapest múltjából XIV., 1961).

Ruttkai Éva Emlékszoba (II. Keselyű u. 6/a): Ruttkai Éva színművésznő és Latinovits Zoltán színművész színházi emlékeivel, képekkel, színpadi és személyes használati tárgyaikkal berendezett emlékhelye. 1989. máj. 19-én nyitották meg.

S

Sachsenfeld: →*Albertfalva*

Sacré Coeur Leánynevelő Intézet: a Szt. Szív Társaság apácarend isk.-ja. Az István út 75. (ma XIV. Ajtósi Dürer sor 21.) sz. alatt az 1870-es években adományokból épült fel a rend zárdája és isk.-ja. A bentlakásos isk., a felső oszt.-ok leányainak nevelőint.-e az előkelő neveltetés fogalmává vált. Az intézmény az 1880-as évektől polgári leányisk.-val bővült. 1914-ben Zichy-Pallavicini Edina őrgrófnő a rend számára felsőkereskedelmi isk.-t alapított, amely előbb az Angolkisasszonyok ép.-ében működött, csak 1930-ban költözött az Ajtósi Dürer sorra. Később *Philippineum* néven nyelvmesterképző létesült, amelyben a lányoknak a modern nyelveket tanították. A →*Sophianum* mellett 1936-ban ebben az ép.-ben nyílt meg a *Szt. Szív Társaság Philippineum Leánygimn.*-a. Az isk.-k államosítása után 1949-től az ép.komplexumban az MDP, majd 1958-tól az MSZMP Pol. Főisk.-ja működött. 1989-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karának több tanszéke vette át az ép.-et.

Sághy-ház: →*Döbrentei u.* 15. sz.

Ságvári Endre Gyakorló Iskola: →*Trefort Ágoston Gimnázium*

Ságvári-liget: →*Szépjuhászné*

A Sacré Coeur épülete

Ságvári-ligeti-nyereg: →*Szépjuhászné-nyereg*

Ságvári Nyomda (XIII. Váci út 73.): a Szakszervezetek Orsz. Tanácsa alapította 1954-ben a III. Bécsi út 42. sz. alatt. 1955-ben bővített szervezettel a VII. Garay u. 36. sz. üzemi ép.-be költöztették. Feladata a szakszervezeti mozgalom kiadványainak előállítása volt. Jelenlegi, korszerűen berendezett nyomdaüzeme 1972-ben kezdett üzemelni. Tevékenysége: könyvek, prospektusok, naptárak, folyóiratok, szórólapok készítése.

Ságvári partizáncsoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Ságvári Poliklinika: a II. vh. után létesített első új eü. intézmény. A XIV. ker. Nemzeti Biz. a részben elpusztult ker. Tüdőbeteggondozó Int. helyiségeiben (Újvidék u. 5.) nyitotta meg 1945. febr. 18-án a zuglói lakosság eü. ellátására. Feladata megalakulásakor az elpusztult v. használhatatlanná vált eü. intézmények, orvosi rendelők pótlása, a járóbetegellátás (elsősorban a szegény betegek kezelése), bizonyos megelőző tevékenység (a tüdő- és a nemibeteggondozókkal együttműködve). Egy ideig a szomszédos isk.-ban kis fekvőbeteg részlege is volt. 1945. aug.-ban a főv. saját kezelésbe vette, s az Orsz. Társadalombiztosító Int.-tel közösen tartotta fenn. Ez lett az újrendszerű ker. szakrendelőint.-ek elődje.

Ságvári tér: →*Vértanúk tere*

sajtó: I. *A sajtó kezdetei 1848-ig.* A Budán megjelent első m. nyelvű újság létrejötte feltehetőleg azzal az eseménnyel volt összefüggésben, hogy II. József a m. kormányhatóságokat, elsősorban a kibővített hatáskörű Helytartótanácsot Pozsonyból Budára helyezte át. Ez késztethette Patzkó Ferencet, a Pozsonyban megjelent első m. nyelvű újság, a *Magyar Hírmondó* kiadóját arra, hogy pozsonyi lapjának 1788. okt.-ben történt megszűnte után Pesten indítson lapot →*Magyar Merkurius* – 1789. jan. 3-tól *Magyar Merkúr*-címmel. Lapja azonban 1789. dec. 30-án –pártolás hiánya miatt – megszűnt. Ezt követőleg m. nyelvű újság Bp.-en csak 1806-ban indult (→*Hazai Tudósítások*). – A legrégibb újságok német nyelvűek voltak. Időrendben első volt köztük a *Wochentlich zweymal neuankommender Mercurius* (röviden: →*Ofnerischer Mercurius*), amely 1730-ban indult. Pesten 1772-ben indult meg a *Neuer Kurier aus Ungarn*, majd 1781-ben a *Pester Intelligenzblatt in Frag- und Anzeigen;* az utóbbi 1786-ban szűnt meg.

Ugyanebben az évben indult meg Budán az *Ungarische Staats- und Gelehrte-Nachrichten*. Ennek és a *Neuer Kurier aus Ungarn* c. lapnak egyesüléséből keletkezett a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*, melynek fennállása már a 19. sz.-ra esik; 1800-tól 1845-ig jelent meg. A 18. sz.-ban (1790–93) egy latin nyelvű újság is megjelent Budán, az →*Ephemerides Budenses*. A német nyelvű újságok jelentősége a 19 sz. elejétől kezdve már lényegesen csökkent. A *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* még elég nagy olvasóközönséggel rendelkezett, de már az 1839-től 1845-ig megjelent →*Pesther Tageblatt*, valamint az 1842–48 között fennállott →*Der Ungar* c. lapok iránt kisebb volt az érdeklődés. A Metternich támogatásával 1845-ben létrehozott →*Pester Zeitung* teljesen sikertelenül próbálta a város német anyanyelvű polgárait a m. reformtörekvések és szabadságmozgalmak ellen hangolni. Az első jelentős és valóban „hírlap" jellegű m. nyelvű pesti újság az 1806-ban megindult →*Hazai Tudósítások*. Komoly versenytársa volt – 1832-től – a Széchenyi István kezdeményezésére létrejött és az ő irányítása alatt állott →*Jelenkor*. Ez volt az első m. újság, amely ívrét alakban, három hasábra tördelve jelent meg. 1841-ben indult a Kossuth Lajos szerkesztésében megjelent →*Pesti Hírlap* és a konzervatív párt lapja, a →*Világ*. Ez utóbbi azonban 1844-ben megszűnt, s helyette a konzervatívok ugyanebben az évben *Budapesti Híradó* címmel indítottak új lapot, mely később megjelenési helyét Pozsonyba tette át, s csak a szabadságharc idején költözött vissza Pestre *Figyelmező* címen. Ugyancsak 1844-ben indult meg a Kossuth által alapított Iparegyesület lapja, a *Hetilap* is; vezércikkeit Kossuth írta, aki 1844 végén megvált a Pesti Hírlaptól. – II. *A forradalom és szabadságharc sajtója*. Rendkívül mozgalmas volt az 1848-as forr. és szabadságharc sajtója. Már négy nappal a forr. után (márc. 19-én) megjelent Pálfi Albert szerkesztésében a →*Márczius Tizenötödike*, majd alig néhány nappal utána (ápr. 2.) Táncsics Mihály lapja, a →*Munkások Újsága*. A forradalmi kormány kezdeményezésére és támogatásával indult meg Radákovics József (Vas Gereben) szerkesztésében jún. 4-én a paraszti tömegek tájékoztatására szánt *Népbarát* c. néplap (hetenként egyszer); *Der Volksfreund, Prjatel Ludu, Amiculu Poporului*, ill. *Pucki Priatelj* címmel német, szlovák, román és horvát nyelvű kiadása is volt; a m. kiadás utolsó száma 1849. jún. 10-én jelent meg. Pest osztrák megszállása idején Debrecenben nyomták. A korábbi újságok közül a *Pesti Hírlap* – 1848-ig az ellenzék egyetlen lapja – rövid ideig, a →*Közlöny* megindulásáig a Batthyány-kormány hivatalos lapja volt. Az 1848. júl. 1-jén Pesten megindult →*Kossuth Hírlapja* a kormány Debrecenbe költözésével megszűnt. Folytatásaképpen Bajza József szerkesztésében Pesten kiadott *Futár* c. lapnak, csupán egyetlen száma jelent meg 1849. júl. 1-jén. A forr. balszárnyának, a radikális ellenzéknek a lapja volt a *Reform*, a *Radical-Lap*, majd a *Népelem*, amely az előbbi kettőt is magába olvasztotta. Valamennyi Pesten jelent meg, de csak rövid ideig. A *Népelem* helyébe a *Köztársasági Lapok*, majd 1848 dec.-ében a *Jövő* c. újság lépett, de a város osztrák megszállásával ez is megszűnt. Pesten indult meg a kormány visszaköltözése után Szemere Bertalan min.-elnök lapja, a *Respublica*, a költő és tudós Erdélyi János szerkesztésében. Ezzel tkp. le is zárult Pest sajtótörténetének a szabadságharc idejére eső időszaka. Júl. elején a kormány ismét feladta Pestet; a szabadságharc utolsó pesti újságjából, a *Forradalom* c. napilapból már csak egy szám jelent meg 1849. júl. 10-én. – III. *Az abszolutizmus korának sajtója*. A világosi fegyverletétellel az egész országban megszűntek a pol. lapok. Az osztrák önkényuralom azonban hamarosan gondoskodott egy céljainak megfelelő napilap létrehozásáról, s már 1849. nov. 15-én megjelent, Pesten – Szilágyi Ferenc szerkesztésében – az osztrák kormány zsoldjában álló →*Magyar Hírlap*, mely 1860-tól 1867-ig *Sürgöny* címmel a kormány hivatalos lapja lett. Az önkényuralom idejére esik azonban az egyik legnagyobb jelentőségű m. pol. napilap, a →*Pesti Napló* indulása is 1850 márc.-ában. Ebben az időben indult meg (1854) a magas színvonalú német nyelvű napilap, a →*Pester Lloyd* is. Jelentős hírlapja volt ennek az időszaknak a →*Magyar Sajtó*, mely ugyan Bécsben indult 1855-ben, de 1857-től kezdve megszűnéséig (1865) Pesten jelent meg. Konzervatív irányú újságjai voltak ennek az időszaknak az 1860-ban megindult *Pesti Hírnök* és a kat. klérus befolyása alatt állott, ugyanezen évben megindult *Idők Tanúja* c. lap. Ez utóbbi később (1868-ban) címét *Magyar Állam*ra változtatta és magába olvasztotta a *Pesti Hírnök*öt is. Teleki László pártjának, a határozati pártnak lapja volt az 1861. jan. 1-jén megindult →*Magyarország* c. napilap. A Schmerling-féle provizórium idején, 1863-ban indult meg Jókai Mór lapja, →*A Hon*, amely hamar nagy népszerűségre tett szert, s a *Pesti Napló* mellett a korszak legjelentősebb újsága volt. Említésre méltó még a kiegyezést előkészítő tárgyalások idejéből a konzervatívok rövid életű lapja, a *Magyar Világ* (1865. dec. 12.–1866. dec. 31.) és egy másik rövid életű lap, az Eötvös József kiadásában és Keleti Károly szerkesztésében megjelent *Politikai Hetilap* (1865–1866). – IV. *A kiegyezéstől az I. vh. végéig terjedő időszak sajtója*. A kiegyezés után megváltozott pol. és gazd. viszonyok változást eredményeztek a hírlapirodalomban. A fél évszázad a bp.-i sajtó óriási arányú számbeli megnövekedésének kora. Elsősorban a bp.-i sajtó hasábjain folyt a pol. pártok küzdelme, a közjogi harc. A főv.-ban bontakozott ki a m. kapitalista sajtó; itt jött létre – 1878-ban – az első igazán üzleti jellegű lapvállalkozás, a →*Pesti Hírlap*, de itt jelent meg 1870-ben az →*Általános Munkás Újság* c. hetilap, majd 1873-ban a →*Munkás-Heti-Krónika* és 1877-ben a →*Népszava*. A Deák-párt vezető sajtóorgánuma a kiegyezés után is, egészen a párt 1875-ös fúzióig a *Pesti Napló* maradt, de természetesen a Deák-párt pol.-ját támogatta a kormány hivatalos lapja, az 1867-ben megindult →*Budapesti Közlöny* is. Tisza Kálmán uralomra jutása után a Jókai által alapított *A Hon* lett az újonnan alakult kormánypárt, a szabadelvű párt „félhivatalos" lapja, a *Pesti Napló* pedig ellenzéki lap lett. A kiegyezéstől az I. vh. végéig terjedő időszakban keletkezett jelentősebb új alapítású, ill. bp.-i hírla-

pok a következők voltak: az emigrációból hazatért Klapka György lapja, a *Századunk* (1868–69) rövid fennállás után beolvadt a *Pesti Napló*ba; ugyancsak a *Pesti Napló*ba olvadt be Rákosi Jenő lapja, a *Reform* (1869–75) is. A Csernátony Lajos által 1869-ben megindított →*Ellenőr* 1882-ben *A Hon*nal egyesült →*Nemzet* cím alatt. A szélsőbaloldali ellenzék lapja volt a →*Magyar Újság*. A lap 1875-ben egyesült Csávolszky Lajos lapjával, az *Egyetértés*sel, és *Egyetértés és Magyar Újság*, majd →*Egyetértés* címmel a függetlenségi párt vezető orgánuma lett; 1913-ban szűnt meg. Az ún. közjogi ellenzék lapjai a *Közérdek* (1871–75), a *Kelet Népe* (1875–78), majd a *Magyarország* (1878–81). Az 1878-ban létesített és egészen 1944-ig megjelent *Pesti Hírlap* mellett a korszak másik üzleti jellegű nagy lapvállalkozása volt az 1881-ben alapított →*Budapesti Hírlap*. A *Pesti Hírlap*hoz hasonlóan ez is pártokon felül álló „független" újságnak hirdette magát, a valóságban azonban a 67-es kiegyezés pol.-ját képviselte, és Tisza István pol.-ját támogatta. 1944-ben szűnt meg. Konzervatív irányú lapként indult 1891-ben a *Magyar Hírlap* is. Az 1879-ben indult és 1887-ben szűnt meg a →*Függetlenség* c. lap. A nagybirtokos oszt. érdekeit képviselte a →*Hazánk* (1893–1905). Tisza István pol.-jának támogatására létesült 1903-ban →*Az Újság* c. pol. napilap. 1925-től *Újság* címmel, megváltoztatva korábbi irányvonalát a liberális polgárság lapja lett, 1944-ben szűnt meg. A Néppárt lapja, az →*Alkotmány* (1896–1919) és 1902-től jelent meg a néplap jellegű *Új Lap* (1944-ig). A függetlenségi párt félhivatalos lapja a →*Budapest* volt; testvérlapja, a →*Kis Újság* (1887–1952) volt a m. bulvársajtó előfutára. A függetlenségi párt újságja volt a hosszú ideig (1893–1944) fennállott *Magyarország* is. A millennium évében indult meg a →*Budapesti Napló*, a haladó szellemű polgárság magas színvonalú napilapja. Ugyanebben az évben jött létre a m. üzleti sajtó első igazi néplapja, a →*Friss Újság* és az első bp.-i bulvárlap, az →*Esti Újság*. Az úgynevezett szenzációsajtó körébe tartoztak az 1904-ben létesült →*A Nap*, továbbá Miklós Andornak, az Est-konszern későbbi tulajdonosának nagy sikerű üzleti vállalkozása, →*Az Est*, valamint a Tisza István pol.-ját támogató →*8 Órai Újság*. Az 1910-ben megindult →*Világ* c. napilap volt – a *Budapesti Napló* mellett – az I. vh. előtti évek polgári radikalizmusának jellegzetes orgánuma. Ugyancsak 1910-ben indult meg a polgári demokrata irányú pol. hetilap, a *Hétfői Napló*, mely 1938-ig maradt fenn. Az 1918-as polgári forr. idejére esik a →*Vörös Újság* megjelenése 1918. dec. 7-én. A *Vörös Újság* lett azután a proletárdiktatúra idején a *Népszava* mellett a Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának hivatalos lapja. – A kiegyezés utáni korszak német nyelvű napilapja volt a már említett Pester Lloyd mellett a *Pester Journal* (1867–72), majd a →*Neues Pester Journal*, s a német anyanyelvű polgárság számára készült a liberális szellemű *Budapester Tageblatt* (1884–1915), valamint a →*Neues Politisches Volksblatt* c. német nyelvű olcsó „néplap" is. – V. *Sajtóélet a két vh. között*. A Tanácsközt. bukását követő román megszállás alatt egy ideig szünetelniük kellett a bp.-i lapoknak; egyedül a félhivatalos →*Reggeli Újság* jelenhetett meg. Később folytatta megjelenését a már említett régi lapok közül a *Budapesti Hírlap, Az Est, Friss Újság, Kis Újság, Magyar Újság, Magyarország, Neues Politisches Volksblatt, Neues Pester Journal, Népszava, 8 Órai Újság, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Pester Lloyd, Új Lap, Az Újság, Világ*, a hetenként megjelenő *Hétfői Napló*, a →*Szabad Szó* és a *Volksstimme*. A két vh. közötti időszak új alapítású bp.-i lapjai túlnyomó részben a kormányzat pol.-jának szolgálatában állottak. E korszakban indult az *Alkotmány* helyébe lépő →*Nemzeti Újság*, az →*Új Nemzedék*, a *Szózat* (1919–26, majd 1940–44, 1926-tól 1931-ig *Magyar Újság* címmel jelent meg), a →*Magyarság*, →*A Mai Nap* c. bulvárlap, a *Pesti Újság* (1939–42), a *Magyar Újság* (1939–42), a *Pest* (1939–44) mint az 1939-ben megszűnt *Az Est* folytatása, a polgári demokratikus irányú →*Esti Kurír*, a →*Függetlenség* és délutáni testvérlapja, az →*Esti Újság*, végül az antifasiszta jellegű →*Magyar Nemzet* és a →*Független Magyarország*. Új alapítású hetilapok voltak: Bajcsy-Zsilinszky Endre lapja, az *Előőrs* (1928–32) és folytatása, a →*Szabadság, az a* →*A Reggel*, a *Hétfő Reggel* (1939–44), majd a *Magyar Hétfő* (1929–38), a *Reggeli Új-Pesti Újság* (1927–38). – VI. *A fővárosi sajtója 1945 után:* 1945. jan. 19-én jelent meg a *Szabadság* „Demokratikus napilap" alcímmel; febr. 18-án ismét megjelent az SZDP központi lapja, a →*Népszava*, márc. 25-én a Kommunista Párt központi lapja *Nép*, márc. 27-től a *Szabad Szó*, mely most a Nemzeti Parasztpárt központi lapja lett, márc. 30-tól az FKgP lapja, a →*Kis Újság*, máj. 1-jén a *Magyar Nemzet*. Új lapként indult a →*Világ*, a polgári demokrácia lapja, a szociáldemokraták estilapja, a →*Világosság*. Az újrainduló →*A Reggel* és →*Független Magyarország* mellett új hetilapként indult 1946-ban a Polgári Demokrata Párt hetilapja, a *Fáklya*. 1947-ben jelent meg újra a *Friss Újság*. A hetilapok közül jelentősebb volt még a Kisgazda Párt →*Demokráciája* és az →*Új Magyarország*. 1947-ben az FKgP szétbomlasztása után alakult rövid életű pártok is indítottak lapot: Sulyok Dezső M. Szabadság Pártja *A Holnap*ot, Barankovics István Demokrata Néppártja a *Hazánk*at, Pfeifer Zoltán M. Függetlenségi Pártja az *Ellenzék*et. 1948–52 között az egész pol. sajtót átalakították, a legtöbb régi lap megszűnt, csak az MDP két napilapja, a reggeli *Szabad Nép* és a délutáni →*Esti Budapest*, valamint a szakszervezetek lapjává tett *Népszava* és a Hazafias Népfrontnak adott *Magyar Nemzet* maradt meg. 1956-ban a forr. idején számos korábbi és új lap megjelent, ezeknek azonban nov. 4. után általában meg kellett szűnniük. Tovább is megmaradt a *Szabad Nép* helyére lépő →*Népszabadság*, az MSZMP lapja. A szakszervezetek visszavették a *Népszavá*t és továbbra is megjelent a *Magyar Nemzet*. Esti lapként 1956. dec.-ben indult az →*Esti Hírlap*, 1957-ben pedig hétfői lapként a →*Hétfői Hírek*. Pol. hetilapként 1964-től jelent meg a →*Magyarország*. 1968-ban alapították eredetileg a kormány lapjaként a →*Magyar Hírlap*ot. A M. Távirati Iroda 1967-től adja ki angol és német nyelvű napilapját *Daily News–Neueste Nach-*

richten címmel. A Kádár-rendszer válságának elmélyülése idején indult meg hatósági engedély nélkül, sokszorosítva a →*Beszélő*, 1989-től pedig egész sor pol. napi-, heti- és havilap indult. Így új napilap lett a *Pesti Hírlap*, a *Mai Nap*, a *Kurír*, végül az *Új Magyarország*. (→még *divatlapok, élclapok, gyermeklapok, helyi sajtó, hivatalos lapok, idegenforgalmi és fürdőlapok, idegennyelvű lapok, ifjúsági lapok, irodalmi lapok és folyóiratok, ismeretterjesztő lapok, képes folyóiratok, peremvárosok sajtója, szaklapok, üzemi lapok.*)

sakk: szellemi sport. Az első mo.-i ~-klub 1839-ben Pesten a Wurm-udvarban alakult meg Pesti ~-kör néven (ma V. Dorottya u. 6.). A század végéig a Pesti ~-kör, ill. 1873-tól a Bp.-i ~-kör még az Európa Kávéházban (a Gresham Palotában), majd a Velence Kávéházban (ma V. Nádor u.–Vigyázó Ferenc u. sarok) működött. 1889-ben megalakult a Bp.-i Sakkozó Társaság, amely 1894-ig, a Bp.-i ~-körrel történő egyesüléséig a Tigris Szálló Kávéházában működött. Az egyesített Bp.-i ~-kör 1945-ig a Seemann Kávéházban tevékenykedett tovább. Jelentős ~élet folyt még a Zrínyi Kávéházban (ma Astoria Szálló), a Korona Kávéházban (ma V. Fehér hajó u.–Sütő u. sarok) valamint az Akadémia, a Firenze, az Orient és az Angol Kávéházban. – Budán az első ~-kör, az Erkel Sakkozó Társaság 1883-ban alakult meg a II. Corvin u. 13. sz. alatt. Ez a kör rendezte 1889-ben az első bp.-i versenyt, míg az első nemzetközi ~versenyt a főv.-ban 1896-ban tartották. A verseny győztese az orosz Csigorin volt. A M. ~ Szöv. 1911-ben, a Postás kaszinó Nagytermében (ma VII. Rákóczi út 30.), jött létre. A ~ 1945-ig nem volt sportág, a sportvezetés csak 1945-ben ismerte el hivatalos versenysportnak ezt az addig inkább kávéházi játéknak tartott szellemi sportot. Az első bajnokságot is 1945-ben rendezték, a verseny győztese Flórián (Feldmann) Tibor lett. – Jelentősebb bp.-i ~versenyek még a Siesta Szanatórium versenye (1928), a Centenáriumi verseny (1948), a ~ világbajnokjelöltek versenye (1950), a Maróczy Géza-emlékversenyek (1952, 1961), a Felszabadulási emlékversenyek (1965, 1970), az I. szuperbajnokság (1981), a Bp.-i Tavaszi Fesztivál versenyek (1986-tól évenként). – A m. férfi csapat 1927-ben, 1928-ban és 1978-ban győzött a ~olimpián, míg a m. női csapat elsősorban a Polgár-nővérek vezetésével 1988-ban és 1990-ben lett olimpiai bajnok. – A jelentősebb bp.-i szakoszt.-ok az MTK, a Bp. Honvéd és a Bp. Spartacus.

Salamon Ferenc (Déva, 1825–Bp., 1892): történész, egyetemi tanár, esztéta, kritikus, az MTA tagja (l. 1859, r. 1871). Erdélyi tanulmányok, nagyváradi és nagykőrösi tanítás után 1856-ban jött Pestre. Újságíróként dolgozott a Magyar Hírlap és a Pesti Napló szerkesztőségében. 1867-től a *Budapesti Közlöny* szerk.-je, 1870-től a pesti egyetemen a m. történelem tanára. 1876-ban Pest városa kérte fel a város történetének megírására. Művelődéstörténeti adatokkal teli, szellemes műve úttörő vállalkozás volt, de sok forrás még ismeretlen volt előtte. (*Budapest története* I–III., Bp., 1878–85). Szobra az MTA ép.-e előtt áll (Jankovits Gyula, 1902).

SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt. (XI. Bartók Béla út 120.): az 1967-ben alapított ~ a Horwath International tagja. Szakosodott szervezete a könyvvizsgálat és a vagyonértékelés körében értékeli a vállalkozásokat, felülvizsgálja és hitelesíti a vagyonmérlegeket, könyvvizsgáló megbízásokat teljesít, vállalja a gazdálkodó szervezetek átalakítását, a privatizációt; az informatika területén jelentős szoftver-fejlesztő kapacitással rendelkezik, támogatja a számítógépek és szoftverek bevezetését és alkalmazását. Évente 50–60 könyvet ad ki, amelyek segítséget nyújtanak a váll.-ok pénzügyi-gazd. munkájához.

Salétromos mecset: →*Oszmán bég dzsámi*

Sallai úti lakónegyed (XVIII. ker.): a Sósmocsár-árok szabályozása után az 1980-as évek második felében került sor a terület beépítésére. A szanálásmentes területen keretes beépítésben összesen 1838 lakás építhető, ebből 1990 végéig 775 épült meg, zömmel magánerős szövetkezeti formában. Megépült a 16 tantermes ált. isk., 100 gyermek részére óvoda és 60 gyerek részére bölcsőde is. 1400 m²-nyi kereskedelmi és szolgáltató létesítmény készült. Tervezője: Zoltai István.

Sánc u.: →*Iskola u.*

Sándor Kálmán (Újpest, 1903–Bp., 1962): író, Kossuth-díjas (1953). A Nyugat, a Népszava és a Pesti Napló közölték elbeszéléseit 1929-től, amelyekben a főv. sivár értelmiségi, kispolgári világát és a munkásság nyomorát tárta föl. Miután a deportálásból hazatért, 1946-ban bekapcsolódott a bp.-i irodalmi életbe. A *Szégyenfa* (Bp., 1951) c. regényének cselekménye nagyrészt Bp.-en játszódik a Tanácsköztt. utáni napokban.

Sándor-palota (I. Szent György tér 1–2.): egyemeletes, háromhomlokzatos, kora klasszicista műemlék ép., D felé 11 ablakkal, 3 ablakos középrizalittal, rajta timpanonnal, domborművekkel, az egész homlokzaton végigfutó nyílt erkéllyel, melyet a földszinten oszlopok és pillérek hordanak. Ny-i homlokzatán 2–3–3–3–2 ablaka van középerkéllyel; jobbrabalra egy-egy mélyített szalagsávban domborművű jelenetsorokkal. A palotát gr. Sándor Vince számára 1806-ban feltehetőleg Johann Aman építette *Pollack* Mihály közreműködésével. A domborművek Anton Kirchmayer bajor szobrásztól valók. 1867-től a min.elnökség részére átalakították (*Ybl* Miklós). 1944–45-ben rommá lett. Külsejét 1989–90-ben

Az egykori Sándor-palota

A Sándor-palota romjai

helyreállították, a belső rekonstrukció hiányzik. – *Irod.* Horler Miklós–Pogány Frigyes: Budapest műemlékei (I., Bp., 1955); Czagány István: A Sándor-palota (Budapest, 1971. 2. sz.).

Sándor tér: →*Gutenberg tér*

Sándor u.: →*Bródy Sándor u.*

San Marco-féle Irgalom Háza: →*Irgalom Háza*

Santelli-vívóterem: a millenniumtól 1945-ig a bp.-i vívósport leghíresebb központja volt. Santelli Italo a millenniumi vívóversenyen szerepelt, és megnyerte a mesterek részére kiírt kardversenyt. Sikerét látva a →*Magyar Athletikai Club* (MAC) leszerződtette a Lovardában gyakorló vívógárdája részére. Santelli 1897-től a VIII. Kerepesi (ma Rákóczi) út, 1906-tól az V. Újvilág (ma Semmelweis) u.-ban, majd 1907-től a VII. Erzsébet krt. 1. sz. alatt tartott fenn magán-vívótermet. Az utóbbiból kiváló mesterek és bajnokok egész sora került ki: Iványi Gyula, Mészáros Ervin, Werkner Lajos, Tóth Péter, Garai János, Gombos Sándor, Glykais Gyula, Petschauer Attila, Kabos Endre, Gerevich Aladár, Hajdú János, Bogáthy Erna és még sokan mások.

sárga szakszervezetek: a munkásság és a tőkések érdekazonosságát valló, az osztályharcot tagadó és a sztrájk eszközét elutasító munkás-, ill. alkalmazotti szervezetek. A ~ név egy 1900-ban lezajlott párizsi sztrájk után ragadt rájuk; az elkeseredett munkások megtámadták a sztrájktörők helyiségeit, egy kávéházat, ablakait bezúzták. A betört üvegeket a bennszorulók sárga papírral pótolták. A kezdetben gúnynévként használt megjelölést a ~ később maguk is elfogadták, lapjukat és hivatalos kiadványaikat sárga papíron készítették. – Bp.-en jórészt áll. és főv. közüzemek munkásaiból, alkalmazottaiból toborozták tagságát. Az első főv. szervezetet 1900-ban a kéményseprők alakították meg. Ismertebb ~ voltak: a keresztényszocialista szervezetek (áll. gépgyári, dohánygyári, villamosvasúti alkalmazottak, vasutasok, betegápolónők stb.). 1907-től a kávéházi alkalmazottak, 1908-tól a Nemzeti Munkaközpont, 1935-től az EMSZO kat. egyházközségi munkásszakoszt.-ai, 1936-tól a M. Dolgozók Hivatásszervezete is tagja volt a ~nek.

sárga villamos: a *BVVV* közkeletű neve. Kocsijai sárgák voltak.

sárkányrepülés: →*sportrepülés*

Sarlós István (Bp., 1921–): politikus, tanár, újságíró, Pro Urbe-díjas (1971). 1963-tól 1970 dec.-ig a Főv. Tanács V. B. elnöke. Működésének idejére esik a nagymértékű lakásépítkezés, közlekedés- és közműfejlesztés. A M. Urbanisztikai Társ. elnöke volt. A Népszabadság főszerk.-je (1970–74). 1974-től 1982-ig a Hazafias Népfront Orsz. Tanácsának

Az újjáépített Sándor-palota

főtitkára. 1982–84 között a Min.tanács elnökh.-e., ogy.-i képviselő (1963–90), az Ogy. elnöke (1984–88).

Sárosfürdő: →*Gellért Gyógyfürdő és Szálló*

Sasad (XI. ker.): a →*Sas-hegy*től DNy-ra fekvő, lankás lejtőjű dombhát. Oligocén kiscelli agyagból, és arra szegélyszerűen rátelepült lejtőlöszből épül fel. Területén a középkorban egy ~ nevű falu állt, amely a mai Sas-hegy D-i lábánál feküdt. Határa a 13. sz. második felében kir.-i kézen volt, és Mátyás kir. koráig a visegrádi uradalom része. Egy részét a Nána-Beszter nembeli Berki nemesek birtokolták. Plébániája, a Szt. András-kápolna, kir. eredetű. Mivel jövedelmét a bélakúti ciszter apátság kapta, többször volt vita a veszprémi püspökkel, végül 1291 után, tíz évig tartó pereskedést követően egyeztek meg. Utóbb papja az esztergomi érsek védelme alá helyezte magát. 1391-ben kevés lakója van már. 1435-ben és 1452-ből még ismerünk ~i személyeket, de Mátyás kir. már mint pusztát adományozta →*Buda*nak, hogy növelje határait. ~ pusztulásához hozzájárulhatott a falusi lakosságot kiszorító szőlőültetvények terjeszkedése, valamint az, hogy az egyházi tized vita a 14–15. sz.-ban is folytatódott. A szőlők miatt (mivel ez jelentős jövedelmet jelentett), az évszázados per résztvevői voltak az esztergomi káptalan, a veszprémi püspök és a pécsváradi apát. A 15. sz.-ban →*Nevegy* pusztaként ~hoz kerül. Szőlőhegyei közül az Akasztóhegy a mai Dobogó-heggyel azonos. 1698-ban tévesen az →*Irhás-árok* és *Törökbálinti út* területére azonosították ~ot, de mai azonosítása sem egyértelmű. ~ a 19. sz.-ig beépítetlen, a 20. sz. elején is csak vincellérkunyhók, présházak voltak itt elszórva. Híres volt a tüzes Sas-hegyi (ill. ~i) bor egészen az 1880-as évekig, amikor a filoxéra kipusztította a szőlők nagy részét. Az *FKT* 1902-ben készítette el a rendezési terveket. Elsősorban nyaralótelepet terveztek ide (a telekméret minimum 300 □öl volt), de nem zárták ki a sorházak építését sem, ezzel a kisebb tőkéjű polgárok számára nyitottak lehetőséget a letelepedésre. ~ É-i részének beépülését meggyorsította a →*Farkasréti temető*ig közlekedő villamosvonal létesítése (1902). Az FKT tervei alapján készült el a városrészt átszelő Sasadi és Dayka Gábor út. 1931-ben nyílt meg ~ első isk.-ja az Érdi úton. A II. vh. után sűrűn beépített zöldövezeti lakónegyeddé vált; nagy részén modern társasházak sorakoznak. Területén két kisebb lakótelep is épült (Dayka Gábor út és Rahó u.). A Budaörsi út mentén létesült a II. vh.-ban elesett amerikai katonák temetője, az ELTE Kollégiuma és a Wien Szálló.

Sasadi-dűlő (XI. ker.): a →*Sas-hegy*től DNy-ra, a →*Farkas-völgy* és a Dayka Gábor út menti kis völgy között fekvő, lankás lejtőjű dombhát. Oligocén kiscelli agyagból és arra szegélyszerűen rátelepült lejtőlöszből épül fel. Délies, napsütötte lejtője, szénsavas mészben gazdag talaja kiválóan alkalmas csonthéjas gyümölcsök termesztésére. A sasadi őszibarack messze földön híres.

„SASAD" Kertészeti és Mezőgazdasági Termelőszövetkezet (XI. Budaörsi út 1289. hrsz.): területén már évszázadok óta szőlőt és gyümölcsöt termesztettek. 1951-ben alakult meg 10 taggal 17 kh földön a *Március 15. Mezőgazd. Tsz.* Kisebb szövetkezetek és a Beloiannisz Mezőgazd. Tsz csatlakozásával 1961-ben *„SASAD" Mezőgazd. Tsz* néven újjáalakult. A ~ 19 termelőszövetkezetből és szakszövetkezetből egyesülések útján 1978-ra jött létre jelenlegi formájában. Területei, ill. létesítményei vannak Bp.-en a XI., XII., XIV., XX,. XXII. ker.-ben, a Bp. körüli körgyűrű budatétényi lejáratánál, és Biatorbágy, Budaörs, Diósd, Pusztazámor, Sóskút, Tárnok, Törökbálint térségében. 1991. márc. 1-jétől 1992. jan. 20-ig rt.-i formában működött *SASAD Termelő és Szolgáltató Szövetkezeti Rt.* néven. A ~ tevékenységi köre: mezőgazd. és ip. termelés, termékforgalmazás és lakossági szolgáltatás 3000 féle termék és szolgáltatás formájában. A mezőgazd. termelés főbb fajtái: dísznövénytermesztés és -kereskedelem (virágai a főv. és az ország különböző pontjaira kiterjedt üzlethálózaton keresztül – 52 virágüzlet, nyolc magbolt, két nagybani értékesítőhely, a Budaörsi Kiskert Áruház, 10 faisk.-i lerakat – jut el), virágdíszítés, faisk.-i szaporítóanyag-termesztés és értékesítés, parképítés, szőlő- és gyümölcstermesztés, zöldség–gyümölcs tartósítás, szántóföldi növénytermesztés, tehenészet (szarvasmarha-állomány 1500 db) stb. Területe 4100 hektár. A ~ Bp. környékének egyik legjelentősebb mezőgazd. nagyüzeme.

Sas Club Hotel (XII. Törökbálinti út 51–53.): 1987-ben a budai zöldövezetben megnyílt háromcsillagos szálló. Hat ép.-ben 108 kétágyas, zuhanyozós, többnyire pótágyazható szobával rendelkezik. I. oszt.-ú étterme 60 férőhelyes. Drinkbár, söröző, bowling, télen fedett és fűtött teniszpályák, szauna, fitness-terem és úszómedence tartozik a szállodához.

sashalmi ellenállási csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Sashalom (XVI. ker.): a honfoglalás korában szórványtelepülés lehetett itt. Középkori elnevezése *Farkashalom* volt. Hozzá tartozott az 1325-ben említett Böszörménykút is. A tatárjárás után a pesti polgárok birtokában volt, de nem telepítették be. A 15. sz.-ban eddig húzódott Mátyás kir. pesti vadaskertje. Területén 1848-ban még szántók, rétek, mocsarak váltották egymást. 1790 körül épült a Festeticskúria (→*Gizella-kastély*). A kiegyezést követő években a „Cinkotai Nagyicce" fogadót Ehmann Viktor vendéglős bérelte, aki a tulajdonos Beneczkytől megvásárolta a fogadót, valamint a Kerepesi út és a Rákosszentmihály közötti ún. Lucska földet. Az ingoványos területet lecsapoltatta, és 1882-ben parcellázni kezdte. Az első ép.-ek után az ip. üzemek a 19. sz. utolsó éveiben jelentek meg, ahol famegmunkálást, fésűkészítést, papír- és konzervip. tevékenységet folytattak. A települést érintette az 1889-ben megindult BHÉV, ennek következtében megkezdődött ~ gyors betelepülése. 1910-ben 3000, 1920-ban 6000 lakost számlált. 1904-ben nyílt meg az első isk. két tanteremmel az ún. Tihanyi házban. 1916-ban 30 000 hadifogoly befogadására alkalmas barakktelep épült, amely később lakásul szolgált. A barakkokban kezeltek sebesülteket is, később szükségkórház nyílt benne. 1913 óta van gyógyszertár ~n. Ugyanebben az évben jött létre az első helyi

egyesület, a Cinkota-Ehmanntelepi Egyenlőségi Kör. E területet Postás-telepnek – lakói után –, majd Cinkota-Ehmann-telepnek, később pedig Pest-Sashalomnak nevezték. 1923. jan. 20-án elszakadt Cinkotától, s önálló község lett. Végleges, mai nevét 1926-ban kapta. 1950. jan. 1-jétől a XVI. ker. része. Ekkor létesült az Orion műszerkészítő részlegéből az →*Elektronikus Mérőkészülékek Gyára*. 1963-ban nyílt meg a környék első szakorvosi rendelője a Jókai u.-ban. Itt később lakótelep is épült. – Irod. Szentes Lajosné: A XVI. kerület története (Bp., 1971).

Sas-hegy: 1. (XI. ker.): hármas kúpú, Ny–K-i irányú dolomit sasbérc (253, 257, 266 m). A Németvölgyi-árok és a Farkas-völgy között széles, lapos nyereggel (Farkasréti temető) kapcsolódik a Széchenyi-hegy DK-i, megsüllyedt nyúlványához. A K-i rög főtömege triász dolomit, a Ny-ié szaruköves dolomit. ÉK-i lejtőjén fehér, szürke, helyenként vas-oxidtól sárgára festett, hidrotermális hatásra kialakult porló-lisztes dolomit is található. A dolomit körös-körül vékony pados, ritkábban lemezes, darabos budai márgába ágyazott. A ~ lábánál D-ről, K-ről és Ny-ról kiscelli agyag fedi a budai márgát. A Ny-i rög gerincén pannóniai konglomerát, agyag és homok települt a dolomitra. Másodlagos ásványai a hideg, szivárgó vizekből kivált kalcit, a kovásodott budai márga hasadékaiban rejtőző sárga, néhol víztiszta, 1,5–2,0 mm-es táblás baritkristályok, és a meleg források vizéből kivált piritkristályok. 1958-tól természetvédelmi terület (→*Budai Sas-hegy Természetvédelmi Terület*). – A ~ az egyik legkésőbb betelepült tagja a Budai hegyvidéknek. Az *FKT* 1903-ban fogott hozzá a környék rendezéséhez. 1930-ban készült el a Notre Dame de Sion apácarend isk.-jának híres ép.-e (ma Arany János Gimn.). Az építész, Reisch Gusztáv a monumentális ép.-et úgy illesztette be a hegyoldalba, hogy az a ~ kúpjai között harmonizáljon. A hegy mindkét oldala – a D-i kevésbé – beépült a 20. sz.-ban. A ~ K-i szélén, a Budaörsi út mentén laktanya létesült és itt az MTA Kutatóháza. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959). – 2. (XI. ker.): a Tétényi-fennsík ÉK-i peremén, a Kereszthegy K-i szomszédságában fekszik (189 m). A →*Hosszú-réti-patak* völgyére meredeken lejt. Ezt a lejtőt felső-oligocén iszapos homok, a tetőt pedig alsó-miocén kavicsos homok építi fel. Kertes házakkal beépített terület. – 3. (XVIII. ker.): a Duna pleisztocén eleji IV. és V. sz. hordalékkúp teraszának maradványa. Mai formájában eróziós szigethegy, amely a középpleisztocén kori Duna környezetének mélyebbre vésésével alakult ki. Kavics építi fel; környezetét erdősítették.

Saskör: 1892-ben *IV. ker. Társaskör* néven alakult Polonyi Géza kezdeményezésére. 1896-ban költözött a „Sas és Körház Rt." ép.-ébe, a Vámház krt. 4-be. 1899-ben vette fel a ~ nevet. Állandó harcot folytatott a →*Belvárosi Polgári Kör*rel az akkori IV. ker. pol. vez. szerepének megszerzéséért. Tagjai a városi elöljáróságban vez. szerepet töltöttek be. 1936-ban 746 tagja volt. A II. vh. alatt megszűnt.

Sas u. (V. József Attila u.–Szabadság tér): kezdetben ~ vagy *Két Sas u.*, egy ideig *Három Fekete Paripa u.* (Drei Rappengasse), 1875-től *Sas u.*, majd 1949–90 között *Guszev u.* A viszonylag csendes ~ban, melynek múlt századbeli ép.-ei is vannak,

A Sas u. 12. sz. ház

A Sas u. 17. sz. ház

több könnyűipari váll. tart központi irodát, raktárat. – Jelentősebb ép.-ei: 3. sz.: *Fröhlich-ház:* eredetileg kétemeletes, klasszicista lh. 2+7+2 ablakkal, melyet Brein Ignác tervezett (1829) Steinlein Eduárd számára. Kauser Lipót Fröchlich Gusztáv részére harmadik emeletet épített rá és homlokzatát is átalakította romantikus stílusban (1853). Emeletén középerkély, földszintjén eredeti üzletajtók vannak. – 12. sz.: háromemeletes, klasszicista lh. 9 ablakkal, romantikus elemekkel. Udvarán kút áll. Prix István részére Düttrich József építette (1819) kétemeletesre. Pollack Ágost harmadik emeletet épített rá és átalakította (1863) Spuller Ferenc és neje, Prix Erzsébet részére. – 15. sz.: háromemeletes, 3+3+3 ablakos, romantikus stílusú lh. Füzérsorral díszes főpárkány zárja le lizénákkal tagolt klasszicista arányú homlokzatát. Tervezője Gerster Károly volt (1861), aki Pollack Jakab számára építette. – 17. sz.: háromemeletes, romantikus stílusú lh., 3+2+2+2+3 ablakkal, emeletén középerkéllyel, második és harmadik emeletén oldalerkélyekkel. Összes ablakai félköríves záródásúak. Gerster Károly és Frey Lajos tervezték (1861) Singer Ede részére. – *Irod.* Pásztor Mihály: A százötvenéves Lipótváros (Bp., 1940); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

Sauttermeister Ferenc József (Linz, ?–Pest, 1740): posztókereskedő, az 1719–23. és 1727–31. években Pest város bírája.

Savanyúleves tornya (I. Lovas út): a várnegyed török kori Ny-i védőrendszerének egyik rondellája volt, török nevén *Eksi as kuleszi.* Feltehetően – társaihoz hasonlóan – ez is a 17. sz. folyamán épülhetett. Belsejében boltozott kazamaták voltak, amelyeknek lejárata a mai *Tóth Árpád sétány*ról nyílott. Az 1686. évi ostrom után is viszonylag jó állapotban maradt meg. Később a Hosszú fal első rondellájának is nevezték. Kazamatáit és azok lejáratát az 1960-as évek elején részben feltárták.

Sávoly Pál (Bp., 1894–Bp., 1968): mérnök, statikus, Kossuth-díjas (1955), állami díjas (1965). A bp.-i műegyetemen szerzett diplomát. Az 1920-as évek elején külföldre távozott, ahol számos híd tervezésében vett részt. 1929-től bp.-i építőcégekben dolgozott. Részt vett a zuglói autóbuszgarázs statikai tervezésében, 1936-ban a régi Boráros téri híd alul- és felüljáróit tervezte, majd a Lánchíd és a Margit híd hídfőinek új kialakítását. A II. vh. után tervei alapján épült újjá a Szabadság híd és a Lánchíd. 1948-tól az Út-, Vasúttervező Váll. hídoszt.-ának vez.-je volt. Irányításával készült több dunai és tiszai híd terve. 1951-től foglalkozott az Erzsébet híd újjáépítésének terveivel. A viták során az ő kábelhíd javaslatát fogadták el. Felavatásáig vezette a híd építését.

Savoy Kávéház (VI. Andrássy út 48.): 1889-ben nyílt. Neves képzőművészeink (Rippl-Rónai József, Donáth Gyula, Zala György) egyik törzshelye volt. Korábban Nicoletti, majd 1910-től Kovács Kávéház. 1934-től 1990-ig Savoy néven vendéglátóhely. Ekkor bezárták és átalakították, majd 1991 júl.-ában a Burger King amerikai gyorséttermi lánc első mo.-i

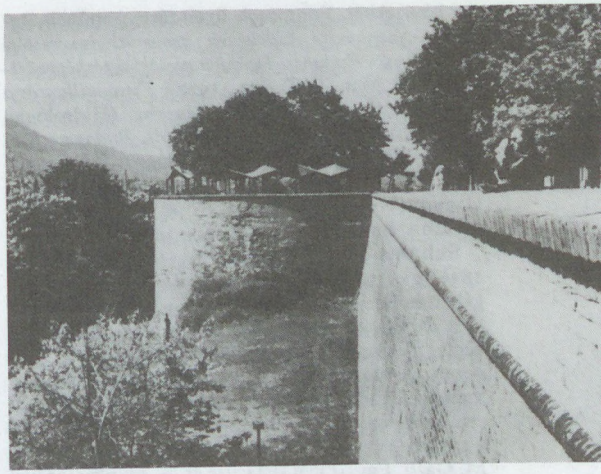

A Savanyúleves tornya

üzleteként nyílt a Fusion-Pannónia Szálloda és Vendéglátóipari Váll. Rt. tulajdonában.

Saxlehner András (Kőszeg, 1815–Bp., 1889): nagykereskedő. 1845-ben nyitott posztókereskedést a főv.-ban. 1862-ben Bayer József budaörsi gazda telkén felfedezte a keserűvízkutakat. 1863-ban megvásárolta Bayer földjét, s még ez évben megkezdte a víz kitermelését, s megalapította a Hunyadi Jánosról elnevezett keserűvízüzemet. Halála évében hatmillió üveg vizet adott el, jelentős részét külföldön. – *M. Hunyadi János keserűvízforrás* (Bp., 1885).

Scala Színház: operettszínház a *Városliget*ben 1919–21 között, 1921 elejétől az →*UNIO Tröszt* kezelésében. Ig.-ja Bródy István, társulata azonos volt a →*Revü Színház,* ill. a későbbi →*Blaha Lujza Színház* társulatával. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora 1904–1944 (Bp., 1974).

Schaár Erzsébet (Budafok, 1908–Bp., 1975): szobrász, Munkácsy-díjas (1962), érdemes művész (1972). A Képzőművészeti Főisk.-n Kisfaludy Strobl Zsigmond növendéke volt (1925–27). Első önálló tárlatát 1932-ben Bp.-en rendezte. A főv.-t díszítő szobrai: *Déryné* (Margit-szigeti Művészsétány, 1966); *Káldor Adolf* (XXII. Káldor Adolf u. 5–7., 1969); *Kernstok Károly* (Margit-szigeti Művészsétány, 1974); *Hugonnai Vilma* (a Nagytétényi Kastélymúz. parkjában, 1980). Domborműves emléktáblái: *Radnóti Miklós* (XIII. Radnóti Miklós u. 45., 1969); *Henszlmann Imre* (I. Táncsics Mihály u. 1., 1972); *Goldmann György* (V. Kálmán u. 15., 1972).

Schachtner-ház: →*Városmajor u.* 24. sz.

Schafarzik Ferenc (Debrecen, 1854–Bp., 1927): geológus, a műszaki földtan megalapítója Mo.-on, az MTA tagja (l. 1902, r. 1916). 1876-tól egyetemi tanársegéd, 1882-től a Földtani Int. geológusa volt, 1891-től a műegyetem magántanára, 1904-től az ásvány-földtani tanszék egyetemi tanára. Részletesen foglalkozott Bp. környékének geológiájával és hidrológiájával, különösen a budai Duna-parttal és a bu-

dai hévizekkel. Fontosabb ilyen tárgyú művei: *Budapest–Szentendre vidékének geológiai ismertetése* (Bp., 1895); *Budapest legújabb geológiai térképezéséről* (Akad. Mat. T. T.-Ért., 1922); *Visszapillantás a budai hévforrások fejlődéstörténetére* (Hidrológiai Közl. 1928); *Geológiai kirándulások Budapest környékén* (Bp., 1929). Emlékére a Magyar Hidrológiai Társ. 1943-ban évente kiosztandó *Schafarzik-érmet* alapított.

Schaffer-ház: →*Semmelweis u.* 12. sz.

Schams Ferenc (Leitmeritz, 1780–Lakipuszta, 1839): gyógyszerész, szőlész, városmonográfus. Prágában és Bécsben gyógyszerészetet tanult. Érdeklődése a szőlészet felé fordult. Az 1810-es évek végén végleg Pestre költözött és Budán szőlészisk.-t szervezett. A gazd. a mai XI. Karolina út–Villányi út mentén feküdt, öt holdon, a Mayerffy családtól bérelt területen. ~ borvidékenként és fajonként összegyűjtötte a m. szőlőket. Halála után az isk.-t az Orsz. M. Gazd. Egy. (OMGE) vette át. ~ munkásságával megteremtette a m. szőlészeti irodalmat. A Pestet és Budát ismertető német nyelvű monográfiái az első alaposabb, ma is forrásértékű „útikönyvek". Főv. vonatkozású m.: *Vollständige Beschreibung der königl. Freystadt Pest in Ungern* (Pesth, 1821); *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Hauptstadt Ofen in Ungern* (Ofen, 1822); *Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange, oder vollst. Beschreibung sämmt. berühmten Weingebirge des ung. Reiches* (Pest, 1832).

Schaudt András harangöntő műhelye: 1845-ben nyílt meg a Teréz külvárosi Kereszt (ma VIII. Kazinczy) u. 345. sz. házában. Harangokon kívül szivattyúkat, pumpákat, tűzoltókészülékeket és kutakat is készített. Vállalta vízvezetéki berendezések szerelését és javítását is. A kis műhely a reformkori Pest nagy építkezései révén üzemmé fejlődött, amelyben a szabadságharc időszakában ágyúöntéssel is kísérleteztek. A műhely az abszolutizmus időszakában is fennmaradt. 1866-ban a *Walser-féle gép- és tűzoltószergyár* vette át.

Schedius Lajos (Győr, 1768–Pest, 1847): író, esztéta, az MTA l. tagja (1831), egyetemi tanár a pesti tudományegyetem bölcsészettudományi karán. Az 1790-ben megalakult első m. pesti színtársulat dramaturgja. Közreműködött *Kármán József Uránia* c. folyóiratának megindításában. Szerk. a Mo.-ot és a m. viszonyokat a külfölddel megismertető *Literarischer Anzeiger für Ungarn* (1797–99) és a *Zeitschrift von und für Ungern* (1802–04) c. folyóiratokat. Ez utóbbiban jelent meg *Ankündigung eines Plans von den beyden königl. Freystädten Ofen und Pest* (1802. II.) c. írása. – Főv. vonatkozású m.: *Ueber die von dem wohlthätigen Frauen Verein in Pest gegründete Erwerbs Anstalt oder das Versorgungshaus für Arbeitswillige Arme* (Pest, 1816).

Scheiber Sándor (Bp., 1913–Bp., 1985): rabbi, az →*Országos Rabbiképző Intézet* ig.-ja. 1938-ban avatták rabbivá. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett doktorátust m. irodalomtörténetből. 1945-től a Rabbiképző Int. tanára, 1950-től ig.-ja. A hagyományos zsidó tudományok művelése mellett munkássága kiterjedt a mo.-i zsidó folklorisztika kutatására is, valamint az ún. Gemiza-kutatásra. Részt vett a *Táncsics Mihály u.-i középkori zsinagóga* és a soproni zsinagóga feltárási munkálataiban. Jelentősebb művei: *Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákon* (Bp., 1969); *Folklór és tárgytörténet* I–III. (Bp., 1984).

Schickedanz Albert (Biala, 1846–Bp., 1915): műépítész, festő. 1880–1902 között a bp.-i Iparművészeti Isk. tanára volt. A Millenniumi emlékmű építészeti tervének kialakítója Herzog Fülöp Ferenccel (Hősök tere, 1897–1905), s közösen tervezték a téren levő új *Műcsarnok*ot (1905) és a *Szépművészeti Múz.*-ot (1899–1907). Főbb művei még: *Batthyány Lajos síremléke* (1871), a bp.-i *Deák Ferenc-*, *Arany János-* és a *Honvéd-szobor* talapzata (I. Dísz tér).

Schier Xystus Pál (Magyar-Brukk, 1728–Bécs, 1772): budai Ágoston-rendi szerzetes, történetíró. 1750-ben szentelték pappá; a rend könyvtárosa volt. Egyház- és művelődéstörténettel foglalkozott, többek között a régi Budával. – Főv. vonatkozású m.: *Buda sacra sub priscis regibus* (Bécs, 1774); *Dissertatio de regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini* (Bécs, 1766).

Schilson János (?,18. sz. közepe–Surány, 19. sz. eleje): államtanácsos, zeneszerző. II. József a pesti kamarai adminisztráció vez.-jévé nevezte ki. Tervei alapján a Duna-partot új töltéssel erősítették meg, a hajóhídból kiinduló főu.-t és a szomszédos u.-kat feltöltötték, több u.-t kiköveztek, új csatornát építettek, a Váci kapu előtti részt (a mai Erzsébet tér környéke) szabályozták, és itt egy 9000 □öles vásárteret létesítettek, a mai Köztársaság és Teleki László tér helyén pedig parasztvásárteret. A ker.-i adminisztrációs rendszer megszüntetése után kir. biztosként folytatta a városrendezést.

Schlangen gasse: →*Szalag u.*

Schlick–Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt.: Schlick Ignác külföldet járt pesti vas- és fémöntő első műhelyét Budán, 1843-ban nyitotta meg. Üzlete fellendült, ezért átköltözött Pestre, és a ferencvárosi Két Nyúl (ma IX. Lónyay) u.-ban 1844-ben vas- és bronzöntödét létesített. Rövidesen e helyiség is szűknek bizonyulva, üzemét a mai V. Bajcsy-Zsilinszky út 57. sz. alá telepítette. Halála után 1869-ben váll.-a rt.-vé alakult át. Öntvényeken kívül vasszerkezeteket, kazánokat, szivattyúkat, hidakat készítettek. Az Operaház színpada, a Fővámház (ma Bp.-i Közgazd.tudományi Egyetem), az MTA és az Operaház tetőszerkezete, az Iparcsarnok vasszerkezete voltak nevesebb alkotásai. 1884–87 között a város fejlődése miatt a gyárat a Váci út 45–47. sz. telekre költöztették. A korszerűen berendezett üzemben újabb gyártási ágként vasúti kocsikat, villamosokat, vascsöveket is gyártottak. – A Nicholson-gépgyár alapjait Nicholson W. Fülöp vette meg, aki 1869-ben kereskedelmi képviseletet létesített Bp.-en, ahol angliai mezőgazd. gépgyárának termékeit árusította. 1872-ben gépjavító műhellyel egészítette ki a képviseletet. 1875-ben a mai Liszt Ferenc u.-ban már új, nagyméretű gyárat létesített, ahol gőzlokomobilokat, cséplőgépeket, járgányokat gyártott. 1883-ban a Külső Váci úton 500 munkással

dolgozó új gyárat, 1885-ben az Újpesti-öbölben hajójavító műhelyt vásárolt, s eredményesen vett részt az MFTR hajómegrendelésekre kiírt versenytárgyalásain. 1895-ben 1000 munkást foglalkoztató üzeme rt.-vé alakult. – 1912-ben a váll. fuzionált a Schlick-gyárral. Nicholson gyárát lebontották, gépi berendezését a Váci úti gyárba telepítették. A hajógyár megmaradt. Az I. vh. alatt a ~ 6000 munkással dolgozott. – 1920 után az üzem kapacitásának alig egyharmadát tudta kihasználni, ezért 1927-ben a váll.-ot felszámolták.

Schmahl Henrik (Hamburg, 1846– Bp., 1913): építész. A Fővámház (ma Bp.-i Közgazd.tudományi Egyetem) építésénél segédpallérként dolgozott, majd a bp.-i Operaház építésvezetője volt. Különböző stílusokban tervezte ép.-it: az *Andrássy út 52.* (az ún. Haggenmacher-palota, 1883–86), Teréz krt., Király u. és a Szófia u. közötti *bérházak*, az *Uránia Filmszínház*, a volt *Excelsior Szálló* (Rákóczi út 72.), a *Rákóczi út 7. sz.* alatti (1896) és a *Holzer-féle üzletház* (Kossuth Lajos u. 17.), a *Belvárosi Takarékpénztár* ép.-e (Ferenciek tere, 1911).

Schmall Lajos (Turony, 1842–Bp., 1920): tisztviselő, levéltáros. 1871-ben Buda város szolgálatába lépett. Az egyesült főv.-nál 1875-ben levéltári alkalmazott lett, 1878-ban alleveltáros. Eklektikus módszerekkel bár, de először vállalkozott arra, hogy a főv. levéltár anyagából adattárakat és okmánygyűjteményeket adjon ki. – Bp.-i vonatkozású m.: *A budapesti József fiúárvaház története* (Bp., 1893); *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez I–II.* (Bp., 1899); *A pesti régi Városháza története* (Bp., 1901); *Buda-Pest utczái és terei* (Bp., 1906); *Budapest címerei* (Bp., 1896).

Schmidt Lajos (Bp., 1931–Bp., 1973): építész, Ybl-díjas (1966). Az Áll. Felsőépítőip. Isk. elvégzése után, 1949-től Janáky István, Rimanóczy Gyula és Dávid Károly műtermeiben dolgozott. 1950-től a BME Építészmérnöki Karán folytatta tanulmányait. 1954-től, miután diplomáját megszerezte mint tervező építész dolgozott. Tervei szerint épült a XIV. ker. *Kerepesi úti lakótelep*, a XIV. ker. *Őrs vezér téri tömb* (1955); lh.-ak; *Hungária krt. 97–101.* sz. (1962); *Attila krt. 28. OTP*-lh. (1962); az *Állatorvostudományi Egyetem* (1966). A Moszkva tér rendezésére kiírt tervpályázaton második díjat nyert.

Schmidt Miksa (Bécs, 1866–Bp., 1935): bútorgyáros, lakberendező. Nevet és vagyont szerzett nagypolgárok lakásainak, kastélyoknak, követségeknek, üzleteknek a berendezésével. Értékes bútorokból, szőnyegekből, festményekből és egyéb berendezési tárgyakból álló gyűjt.-ét az 1912-ben megvásárolt kiscelli volt trinitárius kolostor, majd katonakórház ép.-ében helyezte el, melyet e célra átalakított. Halála után a főv.-ra szállt az ép. és berendezése, amely a II. vh.-ban erősen megsérült. A kolostori rész restaurálása után a Bp.-i Történeti Múz. újkori oszt.-a kapott benne helyet.

Schmidt és Császár Gőzmalom: 1867-ben épült a VIII. Szeszgyár u. 4. sz. alatt búza, rozs és tengeri őrlésére, valamint rizs, borsó, árpagyöngy, köles és cirok hántolására. Évi őrlési kapacitása 200 000 q-t tett ki. Termékeit Ausztriába és Csehoba exportálta. 1900-ban 70 munkással dolgozott. – A két vh. között Schmidt Richárdnak, a Bp.-i Áru- és Értéktőzsde elnökének a tulajdonába került, aki az üzemet fiaival közkereseti társ. formájában vezette. A Schmidt család megszerezte a →*Királymalom, Hedrich és Strauss Rt.* Soroksári út 44. sz. alatti üzemét is. – Ma *Ferencvárosi Malom* néven üzemel.

Schmidth és Hartmann Testvérek Nyomdafestékgyár Rt.: →*BUDACOLOR Festékgyár*

Schmoll és Kallós Rt.: →*CAOLA Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat*

Schneidungsgasse: →*Nagyszombat u.*

Schneller-ház: →*Váci út*

Schoen Arnold (Kisgaram, 1887–Bp., 1973): művészettörténész, múz.ig. Az 1910-es években jelentek meg első publikációi, s utána négy évtizedig foglalkozott várostörténettel, különösen a mo.-i barokk egyházi építészettel. 1938-ban a főv. emlékművek felügyelője lett, 1941–48 között a Bp.-i Történeti Múz. ig.-ja volt. – Bp.-i vonatkozású m.: *A budapest-krisztinavárosi templom* (Bp., 1916); *A budavári Szentháromság szobor emlékek* (Bp., 1918): *Huszár Adolf* (Bp., 1920); *A budapesti központi városháza* (Bp., 1930); *A budai Szt. Anna-templom* (Bp., 1930); *Óbuda múltjából* (Bp., 1935); *A budapesti Kálvin téri ref. templom* (Bp., 1939); *Budapest műemlékei* (Bp., 1943).

Schoepf-Merei Ágoston: →*Schöpf-Merei* Ágoston

Schoepf-Merei Ortopäd Intézete: az első mo.-i és főv. ortopéd szakgyógyint. 1836-ban Schöpf-Merei Ágoston orvos hozta létre a Dohány u.-i Somogyi-házban. Az int.-et támogatta a *Pesti Jóltevő Asszonyok Egy.-e* is, így a szegény gyermekek ingyenes kezelésben és gyógyszerellátásban részesültek. A 18 beteg részére berendezett és gyógytorna-lehetőségekkel is ellátott int.-et az 1838. évi árvíz teljesen elpusztította. Schöpf-Merei ekkor látott hozzá a →*Pesti Szegénygyermek Kórház* megszervezéséhez.

Schola Graphidis Budensis, *Budai Rajziskola:* az első rajzisk. A kézműip. tanoncok képzésére Mária Terézia 1777-ben rajzisk.-k felállítását rendelte el. Ennek folytán jött létre 1778-ban Budán az első városi rajzisk. Ezt követte 1786-ban *Jellinek* Ferenc magánvállalkozása, a ~. 1793-tól *Königliche Städtische Zeichenschule in Pest*, 1879-től *Budapesti Fővárosi Várbeli Alsó Iparrajziskola* néven működött. 1886-ban beolvadt az 1870-ben alapított *Pest Városi Központi Főrajztanodá*ba, ekkor neve *Székesfővárosi Községi Iparrajzisk.* lett. IX. Török Pál u.-i ép.-ében →*Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola* működik.

Scholtz-uszoda: →*dunai uszodák*

Schorndorfer-ház: →*Régiposta u.* 15. sz.

Schődel Ferenc ipari szeszgyára: →*szeszipar*

Schőmer Ervin (Bp., 1908–Bp., 1982): építészmérnök, Ybl-díjas (1958, 1976). A bp.-i műegyetemen végezte tanulmányait. 1934-től a bp.-i városrendezési csoportnál, 1948-tól a Főv. Tervezőint.-ben, 1950-től a Várostervezési Int.-ben, 1952-től 1969-ig a Közép.-tervező Váll.-nál dolgozott. Nevéhez fűződik a XIV. Róna u.-i lakóép.-ek, I. Attila u.

5. sz. lh., a XIII. Béke úti lh.-ak, a XIV. Róna u.-i 1000 lakásos lakótelep tervezése. Elkészítette az Árpád híd pesti és budai hídfőjének tervét.

Schöngasse: →*Szép u.*

Schöntalgasse: →*Szépvölgyi út*

Schönwisner István (Eperjes, 1738–Nagyvárad, 1818): régész, egyetemi tanár, kanonok. 1777–1802 között a főv.-ban élt, a budai Egyetemi Könyvtár másodőre, 1780-tól az egyetemen a régészet tanára, 1794-től az Egyetemi Könyvtár ig.-ja volt. Ő végezte az első tudományos ásatásokat a főv. területén, amelyek során a mai Flórián téren feltárta a „légió nagyobbik fürdőjének" egy részét. Ezzel vette kezdetét Aquincum romjainak feltárása (emléktábla az Aquincumi Múz. falában). 1802-től nagyváradi kanonok volt.

Schöpflin Aladár (Maniga, 1872–Bp., 1950): kritikus, író, az MTA tagja (l. 1948, r. 1949), Baumgarten-díjas (1929, 1936), Kossuth-díjas (1949). A bp.-i egyetemen bölcsészetet tanult, 1898-ban a Vasárnapi Újság munkatársa lett, később főmunkatársa. Esszét írt a városi irodalom kérdéséről (Nyugat, 1908). A Nyugat legtekintélyesebb kritikusa és állandó színikritikusa. Törzsasztala a Central Kávéházban találkozóhelye volt a Nyugat köré csoportosult íróknak. 1909-től a Franklin Társulatnál dolgozott mint lektor és irodalmi titkár. 1941-től a Baumgarten-alapítvány kurátora, 1942-től a Magyar Csillag társszerk.-je volt. A század elején a Rákos u.-ban lakott, később a Lónyay u. 3., majd a Lovas u. 18-ban, 1944-től haláláig a V. Kiráyi Pál u. 9. sz. házban.

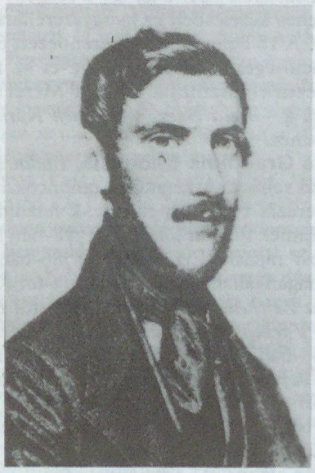

Schöpf-Merei Ágoston

Schöpf-Merei Ágoston, *Schoepf-Merei* (Győr, 1804–Manchester, Anglia, 1858): a m. tudományos gyermekgyógyászat megalapítója, az MTA l. tagja (1835). Tanulmányait Padovában végezte el. 1836-ban ő alapította meg az első ortopédiai int.-et Pesten (→*Schoepf-Merei Ortopäd Intézete*). 1839-ben megalapította a →*Pesti Szegénygyermek Kórházat*, majd gyermekgyógyászati előadásokat tartott a pesti egyetemen (1844-től). Az első m. gyermekgyógyászati tankönyv szerzője. Részt vett a szabadságharcban, annak leverése után elhagyta az országot, és végül Manchesterben telepedett le. Emlékezetére az Orvoseü. Dolgozók Szakszervezete *Schöpf-Merei Ágoston-emlékérmet* alapított (1945).

Schöpf-Merei Ágost Kórház és Anyavédelmi Központ (IX. Knézits u. 14.): 1954-ben nyílt meg a →*Szövetkezetek Erzsébet Kórháza* helyén. A növekvő számú koraszülött megmentése érdekében először 1949-ben a Tomcsányi úton létesült egy koraszülöttoszt., ami később *Schöpf-Merei Ágost Koraszülő és Koraszülött Kórház* néven működött. Feladata a bármely okból fenyegető szokványos vetélések megelőzése és a koraszülöttek ellátása, s e téren tudományos kutatások végzése. Az itt létesített ún. kondicionált koraszülött oszt. több vidéki kórház számára is mintául szolgált. 1967-ben hozzácsatolták a →*Bakáts téri Kórházat*, s azóta kiterjesztett feladatkörrel ~ néven működik. Egy ideig külön oszt.-a volt a X. Salgótarjáni u. 47. sz. alatt is. Feladatának megfelelően csak két szülészeti, egy-egy koraszülött és sebészeti oszt.-a van. Ágyszáma: 351 (1991).

Schulek Frigyes (Pest, 1841–Balatonlelle, 1919): építész, műegyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1895, r. 1917). Tanulmányait a bécsi akadémián végezte. 1870-től Pesten működött. Az eklektikus építészet jelentős képviselője. Számos középkori építészeti emlék helyreállítását, ill. átépítését végezte el, pl. a *budavári Nagyboldogasszony* (Mátyás)-*templom* (1873–96); tervei szerint épült a Mátyás-templom mögött a neoromán stílusú *Halászbástya* (1895–1903, emléktábla) a János-hegyi *Erzsébet-kilátó* (1910). – *M. A budavári főegyház környékének rendezése* (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közleményei, XXVIII., 1894).

Schulek lépcső: →*Halász lépcső*

Schuler Dezső (Újverbász, 1881–Bp., 1955): jogász, alpolgármester. 1899-ben lépett a főv. szolgálatába, 1931-ben lett tanácsnok, 1936–39 között alpolgármester. Főként szociálpol. kérdésekkel foglalkozott. – Bp.-i vonatkozású m.: *Adatok a Tabán történetéhez és rendezéséhez* (Bp., 1934); *A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban* (Bp., 1935); *Hatósági és társadalmi embervédelem Bp.-en* (Bp., 1936); *A székesfőváros gyermeküdültető tevékenysége* (Bp., 1939).

Schuler Írószer Vállalat (X. Gyömrői út 59–61.): előzményei 1881-ig nyúlnak vissza, amikor Schuler József papírkereskedést nyitott a Kecskeméti u.-ban. A kedvező üzletmenet lehetővé tette, hogy 1891-ben üzemet létesítsen a cég mai címén. A váll. 1918-ban 5 millió korona alaptőkével rt.-vé alakult *Schuler József Rt. Első Magyar Acélírótoll-, Tollszár- és Indigómásolópapírgyár* néven. Központja akkor a VI. Lőportár u. 2. sz., mintaterme és városi lerakata az V. Erzsébet tér 3. sz. alatt volt. 1926-ban az alaptőkét 562 500 P-ben állapították meg. – Az 1948. évi államosítást követően önálló váll.-ként működött 1963-ig *Írószergyár* elnevezés-

sel. 1963-tól a Fémlemezip. Művek, 1965-től 1984-ig az Elzett Fémlemezip. Művek gyáregysége. Ettől kezdve ismét önálló. Mai elnevezését 1987-ben vette fel. – Fennállásának hosszú évtizedei alatt a ~ író- és rajzeszközöket állított elő, s ez a profilja csupán a műanyagok elterjedésével bővült, műanyag tollszárak, tolltartók, vonalzók, különböző méretű készletdobozok, játékalkatrészek gyártásával. Az 1980-as években három vidéki telephelyet létesített. Az 1980-as években megkezdte irodai kisgépek, bútorvasalatok, fémtömegcikkek és műanyag-félkészáruk gyártását. Az 1990-es évektől az általa termelt, ill. profiljába tartozó importáruk kereskedelmi-értékesítési feladatkörét is átvette. Mintaboltjában kis- és nagykereskedelmi tevékenységet egyaránt folytat.

Schulgasse: →*Krisztina körút*

Schuller Mihály likőr-, szesz-, fehérecetgyártó üzeme: →*szeszipar*

Schunda-féle hangszerkészítő műhely: a 19. sz. második felében működő jelentős pesti váll. A Magyar u. 17. sz. alatt 1847-től gyártott fa- és rézfúvókat, vonós hangszereket. 1870-től Schunda Vencel József vette át az üzem vezetését. Schunda találta fel és tette világszerte ismertté a pedálos cimbalmot.

Schwaben gassel: →*Szentháromság u.*

Schwartzer Ferenc Elme- és Ideggyógyintézet: egykori magángyógyint. 1852-ben kilenc hold területen a mai Kékgolyó u.-ban *Schwartzer* Ferenc orvos létesítette. Az alapító (akiről a közelben u.-t is elneveztek) az elmebetegek kezelésében mellőzte az akkor még szokásos kényszerítő eszközöket, s először alkalmazta a gyógyításban a munkaterápiát. A ~nek 1880-ban 11 pavilonja volt. Schwartzer Ottó, az alapító fia mindinkább luxusgyógyint.-té fejlesztette a ~et. 1911-ben elektromos gyógyító laboratóriummal is felszerelték. Schwartzer Ottó halála után egy rt. tulajdonába került. 1942-ben az akkor 154 ágyas int.-et a →*Siesta Szanatórium*mal együtt a *Postás Betegsegélyező Int.* és a *Postás Jóléti Alap* vásárolta meg, s így jött létre a *Postás Alapítványi Kórház*. A ~ helyén ma az →*Országos Onkológiai Intézet* működik.

Schwarzen Adlergasse: →*Holló u.*

Schwarz-villa: →*Városligeti fasor* 23. sz.

Schweritz János bőrfeldolgozó manufaktúrája: →*manufaktúra*

Schwinn–Csepel Kerékpárgyártó és Forgalmazó Kft. (XXI. Gyepsor u. 1.): 1988-ban alakult meg 450 millió Ft-os törzstőkével a *Csepel Művek Ruhaip. Gép- és Kerékpárgyártó Váll.* jogutódaként, mint amerikai–m. vegyesváll. A jogelőd váll. 1500 embert foglalkoztatott, éves termelése 240 000 kerékpár volt. – Az érdekeltséget vállaló Schwinn Bicycle Co. az USA legnagyobb kerékpárforgalmazója. A ~ben a Schwinn 41,1%-os részesedésén kívül érdekeltek még a Willie Bicycle Corporation 9,9%-kal – az amerikai cégek 3 millió dollárért vásárolták meg részesedésüket –, az Energiagazdálkodási Int. 9%-kal és a jogelőd 40%-kal, amit ingatlan és gépapportként vitt a cégbe. – Az átalakulást követően a létszám harmadára, a termelés kétharmadára esett vissza. Két év alatt 250 millió Ft-ot ruháztak be. 1991-ben 175 000 kerékpárt készítettek, ebből 90 000-t amerikai exportra. Az éves árbevétel meghaladta az 1,2 milliárd Ft-ot.

Sebestyén Géza (Kurd, 1878–Bp., 1936): színész, színig. Pályáját vidéken kezdte, 1909–13-ban a Magyar Színházban játszott. 1915-től a buda–temesvári, 1920-tól a buda–miskolci társulat ig.-ja volt. Nyaranta kibérelte a krisztinavárosi színkört, az elavult faép.-et átalakíttatta, és neves főv. művészeket szerződtetett vendégfellépésre. 1924-től két évig a Városi Színház ig.-ja volt. Az Orsz. Színészegy. elnökévé választotta.

Sebestyén tér: *Römer* Flóris 1858-as térképén *Búzatér* elnevezéssel szerepel, Halácsy 1871-es térképén ~ néven a *Rózsa tér*hez kapcsolódott. Megközelítően a mai Váci u. 38. sz. alatti, az egykori Tiszti Kaszinó ép.tömbje helyén volt. A ~en 2–3 emeletes barokk, copf, ill. klasszicista házak álltak, melyeket a →*Belváros* rendezésével a 19. sz. végén bontottak le, és a tér az Erzsébet híd pesti hídfője kialakulásának esett áldozatul. A ~en volt a *Csiga* vendéglő, Vörösmarty és íróbarátainak kedvelt találkozóhelye.

sebészcéh: a sebek kezelését, az érvágást és a foghúzást a középkortól általában a borbélysebészek végezték. A papok, majd az egyetemet végzett orvosok ugyanis csak belső (belgyógyászati) betegségeket kezelhettek. Számos borbélysebész működött Pesten és Budán már a török idők előtt, de céhszervezetet nem alkottak. Orvos hiányában és főleg járványok alkalmával azonban széles körű gyógyító tevékenységet fejtettek ki, főleg a szegényebb néprétegek körében. Budán 1703-ban, Pesten pedig 1745-ben alakult meg a ~. Mindkettőnek hamarosan számos filiáléja lett vidéken (Jászberény, Kecskemét, Miskolc, Szolnok, Tata, Újvidék, Ungvár, Vác stb.), mert a kisebb városok céhei valamelyik nagyobb céhhez csatlakoztak. A céhek a mesterek érdekképviseletei voltak, harcoltak a céhenkívüliek (kontárok, kuruzslók) működése ellen, gondoskodtak az inasok és a legények szakmai képzéséről. Az egyetemi orvoskar a felállítása után átvette a sebészképzést, s az egyetemen tanult sebészek céhen kívül is működhettek. Így a ~ fokozatosan csak a borbélyok szervezetévé alakult. Véglegesen az 1872. évi ipartv. szüntette meg a céheket. – *Irod.* Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán (Bp., 1930).

sebészeti klinikák: a *SOTE*-hoz tartozó klinikák. – *I. sz. Sebészeti Klinika* (VIII. Üllői út 78.). A sebészetet az egyetemen az orvosi kar megalapítása óta oktatták (1770–83: Plenck József, 1784–1801: Stáhly György, 1802–26: Eckstein Ferenc, 1827–40: Stáhly Ignác), a színvonal azonban csak akkor emelkedett jelentősen, amikor 1843-ban Balassa János került a 14 ágyas klinika élére. Ő vezette be a korszerű módszereket s nevelt igen jelentős sebészeti isk.-t. A klinika 1859-ig a Hatvani (ma Kossuth Lajos) u.-i ép.-ben volt, akkor költözött át az országúti (ma Múzeum krt.) *Kunewälder-ház*ba, ahol már 27 ágy állt rendelkezésre. Balassa utódja, Kovács József (1869–97) idején indult meg a belső klinikai telep építése, s így 1876-ban a klinika a mai Bőr- és Nemikórtani Klinika ép.-ébe költözött. Kovács után Dollinger Gyula (1897–1919) került a klinika élére, s ő

terveztette a külső klinikai telepen a klinika végleges ép.-ét, ahová 1909-ben költözhettek át. 1946-tól 1954-ig a Baross u.-i, korábban II. sz. klinika lett az I. sz. klinika. Az I. sz. klinikával kapcsolatban szervezték meg 1968-ban az Orsz. Sebészeti Int.-et (→*Országos Sebészeti Intézet*). Ágyszáma: 210 (1991). – *II. sz. Sebészeti Klinika* (IX. Nagyvárad tér 1.). Ezt a tanszéket 1880-ban létesítették úgy, hogy a Stockinger Tamás halálával megüresedett korábbi „kórodai előkészítő sebészeti" tanszéket megszüntették. Első professzora Lumniczer Sándor, a Rókus Kórház sebész főorvosa lett, s a klinika eleinte a Rókus Kórházban működött. Lumniczer utóda, Réczey Imre (1892–1913) idején költözött az int. a belső klinikai telepen akkor elkészült Baross u. 23. sz. ép.-be, amelyben sokáig működött. Réczey halála után a klinikát kettéosztották, s a Kuzmik Pál vezette II. sz. klinika ép.-ében kapott otthont a III. sz. klinika is 1919-ig. A II. vh. után egy időre (1946–1954) ez a klinika lett az I. sz. klinika, a külső klinikai telepen lévő pedig a II. sz. klinika. A 215 ágyas klinikát 1978-ban a *Szt. István Kórház* I. Sebészeti Oszt.-ának ép.-ébe telepítették, mert korábbi helyére az *Orsz. Traumatológiai Int.* költözött. A Baross u.-i ép. felújításáig a klinika jelenlegi helyén működik. Ágyszáma: 97 (1991). – *III. sz. Sebészeti Klinika* (IX. Nagyvárad tér 1.). Először 1914-ben a II. sz. klinika kettéosztásával s azzal egy ép.-ben létesítették a III. sz. klinikát Verebély Tibor vezetése alatt. 1919-ben Verebély az I. sz. klinika vezetője lett, ekkor a III. sz. klinikát megszüntették, de 1926-ban – ekkor a *Szt. István Kórház* III. sz. Sebészeti oszt.-án – újra felállították Ádám Lajos vezetése alatt. 1947-ben, Ádám halála után a *Koltói Anna Baleseti Kórház* (ma Orsz. Traumatológiai Int.) ép.-ébe költözött. 1961-ben újra visszakerült a *Szt. István Kórház* területére. – *IV. sz. Sebészeti Klinika* (XII. Városmajor u. 68.). 1951-ben létesült *Sebésztovábbképző Klinika* néven a korábbi →*János Szanatórium* magángyógyint. helyén. Először ált. sebészeti és traumatológiai oszt.-a volt, de hamarosan a szív- és érsebészet kifejlesztésével e sebészeti ágak speciális klinikája lett. Nevét előbb IV. sz. Sebészeti Klinikára, majd 1975-től *Érsebészeti Int.*-re, 1980-tól pedig *Ér- és Szívsebészeti Klinikára* változtatták. Ágyszáma: 145 (1991). – 1984-ben a *Szt. János Kórház* Sebészeti Oszt.-án *Sebészeti Tanszék* létesült.

SECOTEX Textilfestő Rt. (III. Szentendrei út 89–93.): fonó, szövő és kikészítő gyár. Alapítója 1907-ben a hét osztrák, ill. cseho.-i textilgyár közös vállalkozásaként létesített Vereinigte Färbereien AG volt. *Magyar Textilfestőgyár Rt.* néven működött, 1950-ben államosították, 1963-ban a →*BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat* egyik törzsgyára. 1989-től rt., a Pamutnyomóip. Váll. megszüntetése után ~ néven. Termékei női felsőruházathoz, blúzokhoz, fehérneműkhöz, lakástextiliákhoz, ágyneműkhöz, sport- és szabadidő ruhákhoz pamut- és viszkóz szövetek, nyomott, fehér és festett keverékszövetek. Társgyárai a Szegedi Textilművek, a Kiskunhalasi Szövöde és a kiskundorozsmai üzem.

Seemann Kávéház (V. Bajcsy-Zsilinszky út 70.): kezdetben az Operaház mellett (VI. Andrássy út 20.) működött. 1890-ben költözött új helyére. 1920-tól a Nyugat szerkesztősége a szemközti házban volt, így az írók törzsasztallal rendelkeztek a kávéházban. Megfordult itt *Móricz* Zsigmond, *Kosztolányi* Dezső, *Szép* Ernő, *Tóth* Árpád. 1948-ban még ~; államosították, s csak 1961-től működik újra vendéglátóhelyként. 1985 ápr.-ig önkiszolgáló étterem, ekkortól a City Grill hálózat részeként hagyományos és gyorskiszolgáló étteremként üzemel.

Seenger Béla Márvány- és Kőipari Rt.: elődje az ismert pesti kőfaragómester, Kauser János az 1850-es években alapított üzeme volt, mely 1872-ben jutott a Seenger család tulajdonába. Az alapító a kisüzemet jelentős váll.-tá fejlesztette. Sóskúton, Piszkén, Siklóson és a dalmáciai Brazza szigeten márvány- és kőbányákat szerzett. A II. Kisrókus u. 21–23. sz. alatti központtal működő ~ a főv.-ban olyan monumentális ép.-ek kőfaragó munkáit végezte, mint a kir. palota, a parlament, a tőzsdepalota, a Bazilika, a Szépművészeti és Mezőgazdasági Múzeum, a Zeneakadémia, a Halászbástya és számos más közép. Művészi értéket képviselő síremlékek, szobrok, gloriettek, márványkandallók, fürdőszobák és más dísztárgyak is kikerültek a cégtől. Termékeit a bel- és külföldi piacokon egyaránt sikerrel helyezték el, amit a különböző kiállításokon elnyert félszáznál több kitüntetés is igazolt. 1905-ben, az alapító halálát követően fiai vitték tovább a céget, amely 1924-ben családi rt.-vé alakult át. A gazd. világválság, majd a II. vh. következtében a ~ üzletmenete egyre kedvezőtlenebbül alakult és 1942-ben felszámolt.

SEM IX. (IX. Bakáts tér 14.): 1992-ben alakult vegyes tulajdonú területrendezési-fejlesztési profilú társaság. Alaptőkéje öt millió francia frank (70 millió Ft). Tulajonosai a IX. ker.-i önkormányzat, a francia áll. érdekeltségű Caisse des Depots Bank SCET területrendezési leányváll.-a és az OTP. Ez utóbbiak tulajdoni hányada 24,5–24,5%. A ~ közreműködésével és francia tőkebevonással kívánja folytatni a IX. ker.-i önkormányzat a ker.fejlesztési-rekonstrukciós munkákat.

Semmelweis Ignác Fülöp (Buda, 1818–Bécs, 1865): orvos egyetemi tanár, a m. orvostudomány történetének egyik legnagyobb alakja. Budai szülőháza, ahol apjának, ~ Józsefnek fűszerüzlete volt, ma Orvostörténeti Múz. (I. Apród u. 1–3.). Anyja, Müller Teréz jómódú krisztinavárosi kocsigyártó leánya. ~ a család ötödik gyermeke volt, két bátyja ismert pesti kereskedő lett, a harmadik, Károly lelkész a belvárosi plébánián. ~ középisk. tanulmányait a budai egyetemi kir. kat. gimn.-ban végezte. 1837-ben joghallgató lett a bécsi egyetemen, a következő tanévben átiratkozott az orvosi karra. 1839–41-ben két évet a pesti egyetemen hallgatott, 1844-ben Bécsben avatták orvossá. Az I. sz. szülészeti klinikán volt tanársegéd, s itt fedezte fel a gyermekágyi láz kórokát. Felfedezését már 1847-ben közölte, s ettől kezdve életén végighúzódik a harc az anyák megmentéséért, antiszeptikus módszere elismertetéséért. 1849-ben nem hosszabbították meg klinikai szerződését, és ezért 1850. okt.-ben hazatért Pestre. 1851 elején átvette a városi Rókus Kórház szülészeti oszt.-ának vezetését (emléktábla a mai ~ kórház

Semmelweis Ignác szobra

falán). 1857-ig maradt ebben az állásban, közben 1855-ben az egyetem szülészeti tanárává nevezték ki. A teljesen elavult Újvilág (Semmelweis) u.-i ép.-ből 1859-ben helyezték a szülészeti klinikát az országúti (Múzeum krt.) Kunewälder-féle házba. 1857. jún. 1-jén házasságot kötött Weidenhoffer Máriával a krisztinavárosi templomban. 1861 ismét nagy harcot indított tanainak elismertetéséért, de különböző szakmai okokból kiváló tekintélyek is azokkal szemben foglaltak állást. Idegrendszere a harcban felőrlődött, 1865. júl. 31-én barátai Bécsbe vitték, ahol két hét múlva az elmegyógyint.-ben meghalt. Felfedezésének jelentőségét a halála után következő évtizedekben már az egész tudományos világ elismerte. Hamvait felesége 1891-ben Bp.-re hozatta családjának sírboltjába. 1894-ben új sírba helyezték és díszes emléket állítottak fölé, 1965-ben pedig a szülőházában kialakított múz. falába helyezték maradványait. Nevét ugyanekkor felvette a bp.-i orvostudományi egyetem. Szobrát az Erzsébet téren állították fel (Stróbl Alajos, 1906), 1948 óta a Semmelweis (volt Rókus) Kórház előtt áll.

Semmelweis Kórház: →*Pest Megyei Önkormányzat Semmelweis Kórháza*

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár: az intézet a Hőgyes Endre kezdeményezésére 1905-ben megszületett orvosegy.-i *Orvostörténelmi Múzeum* történeti és jogutódaként 1965-ben jött létre *Semmelweis Múzeum* néven. 1968-ban egyesítették vele az *Országos Orvostörténeti Könyvtár*at. 1972-ben szaklevéltári jelleget is kapott. A múzeum és a levéltár Semmelweis Ignác szülőházában (I. Apród u. 1.), a könyvtár külön épületben (II. Török u. 12.) működik. A ~ gyűjtőköre kiterjed az orvostörténelem (beleértve a gyógyszerésztörténetet is) tárgyi, könyv- és archivális anyagára, m. és egyetemes vonatkozásban. Gyűjt.-eit állandó kiállítás keretében mutatja. Nemzetközileg számottevő a m. és külföldi patikaedény-gyűjt.-e, a Faludy-gyűjt.-en alapuló numizmatikai szakgyűjt. Bp.-en és vidéken önálló részlegeket tart fenn (→*Arany Sas Gyógyszertár*, →*Kresz Géza Mentőmúzeum*). Kiadványa az *Orvostörténeti Közlemények* (1955-től). – *Irod.* Képek a gyógyítás múltjából (Bp., 1984).

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum épülete

Semmelweis Orvostudományi Egyetem, *SOTE* (VIII., Üllői út 26.): a nagyszombati, majd bp.-i egyetem orvosi karából önállóvá vált felsőoktatási intézmény. Mária Terézia bővítette orvosi karral az 1635-ben alapított nagyszombati egyetemet (1769. nov. 7.). Az oktatás 1770-ben indult meg. 1777-ben – az egész egyetemmel – Budára költözött. A Várpalota melletti Stöckl-ép.-ben kapott helyet, a gyakorlati oktatást a városi kórházban tartották, a füvészkertet a Krisztinavárosban alakították ki. 1784-ben az egyetemet Pestre telepítették, az orvosi kar a volt jezsuita kolostorban (mai Semmelweis és Kossuth Lajos u. sarok) kapott helyet, füvészkertje a mai Szép u. táján volt. A hozzá tartozó állatgyógyint.-nek is többször kellett költöznie. 1786-tól II. József reformintézkedései voltak érvényben (négy éves képzési idő, promotiós eskü helyett fogadalom, disszertációk készítése és disputációk helyett gyakorlati vizsgák bevezetése), az 1806. évi második Ratio Educationis a képzési időt öt évre emelte. Az 1848. XIX. tc. életbe léptette a tanítás és a tanulás szabadságát, megszűntek az addig kötelező sorrendben, kötelezően előadott tárgyak, az előírt tankönyvek, a kar igazgatását az egyetemen kívüli kari igazgatók helyett a tanártestület, ill. a dékán vette át. A szabadságharc leverése után az 1851–52-iki reform meghagyta ugyan a fenti elveket, de Mo.-on a császári kir. kormányzónak adta meg a jogot a dékán kinevezésére, az oktatás nyelve pedig a latin mellett ismét a német lett (egészen 1861-ig). 1850-ben habilitálták az orvosi kar első magántanárát (Lenhossék József). 1851-ben vált külön az állatorvosi képzés.

A Semmelweis Orvostudományi Egyetem épülete a Nagyvárad téren

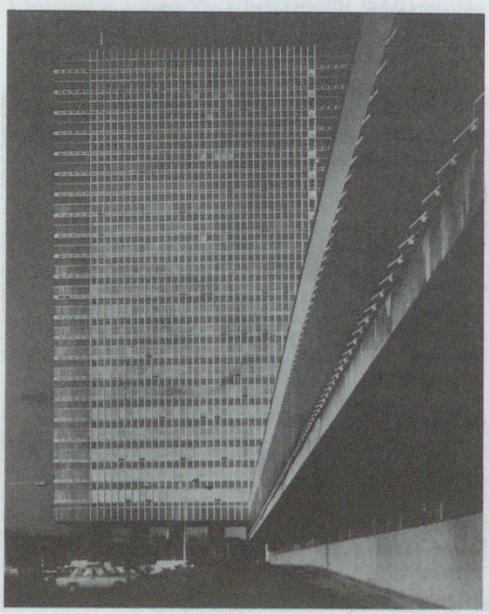

Ez évben új tanulmányi rendet is kapott az orvosi kar. A →*pesti orvosi iskola* tagjai csak több év múlva kapták vissza, ill. meg tanszéküket (Balassa János, Semmelweis Ignác stb.), helyettük „megbízható" tanárok kerültek a tanszékek élére. Többen jöttek a birodalom más országaiból. Így pl. a cseh Csermák János, a gégetükrözés feltalálója is, aki kivételként az orvosi kar nagy nyeresége volt. A többiekkel együtt azonban az 1860. évi okt.-i diploma után ő is eltávozott. A század utolsó két évtizedében megoldódott a gyakorlati oktatás, amikor sorra felépültek az európai szintű klinikák. 1889-ben min.-i rendelet hagyta jóvá a fogászati tanszék felállítását, és 1890-ben megnyílt az Egyetemi Fogászati Int. 1895-ben megszületett – bár alkalmankénti min.-i engedélyhez kötve – a nők felvételének lehetősége is. 1900–01-ben újabb reform lépett életbe, amely már a hatéves képzést rendszeresítette, 10 félév hallgatása után egyéves kórházi gyakorlatot írva elő. 1920-ban – Európában másodikként – urológiai tanszék létesült. 1922-ben újabb reform következett. 1926-tól lehetővé vált a nők szabad tanulása. A numerus clausus következtében viszont sokan – főleg a zsidó jelentkezők – nem juthattak be az egyetemre. 1951. febr. 1-jével vált önállóvá a Pázmány Péter, majd Eötvös Loránd Tudományegyetem Orvosi Kara Bp.-i Orvostudományi Egyetem néven, melyet egészen 200 éves jubileumáig, 1969. nov. 7-ig viselt, amikor felvehette a ~ nevet. Önálló rektorátust 1955. szept. 1-jével kapott. 1952-ben megindult az újrendszerű fogorvosképzés. 1963–64-ben újabb reform következett. – Az ovosi karon öt tanszékkel indult meg az oktatás, de már II. József idején megkezdődtek a változások, a tanszékek számának lassú emelkedése. Az igazán jelentős és gyors kibontakozás 1867 után indult meg, így aztán a millennium idején már 46-ra emelkedett a rendszeresített tanszékek száma. Az idők során egyes tanszékek megszűntek (pl. hasonszenvészet), mások átkerültek a bölcsészethez (pl. kémia, botanika, természetrajz), v. kiváltak és önállósultak (állatorvosi képzés). Az 1870-es évektől a hallgatók számának gyors növekedésével egyes főbb tárgyak párhuzamosan több tanszéket kaptak (belgyógyászat, sebészet, szülészet, kórbonctan stb.). Az orvosi kar, ill. a ~ kiváló tanárai közül többen viselték az egész egyetem rektori méltóságát, így pl. Bene Ferenc (1809–10), Lenhossék Mihály (1817–18), Stáhly Ignác (1829–30), Fabini János Teofil (1845–46), Sauer Ignác (1862–63), Lenhossék József (1878–79), Jendrassik Jenő (1882–83), Korányi Frigyes (1886–87), Schulek Vilmos (1890–91), Fodor József (1894–95), Kétly Károly (1902–03), Lenhossék Mihály (1914–15), Preisz Hugó (1926–27), Nékám Lajos (1930–31). – A ~en jelenleg három kar működik: az *Általános Orvostudományi*, a *Fogorvostudományi* (1955-től) és a *Gyógyszerésztudományi Kar* (1951-től). – Jelentős esemény volt a ~ életében, amikor 1977–78-ban az egyetem korszerű elhelyezésére tervezett ép.sor első tagjaként elkészült a *Nagyváradi Elméleti Tömb* (VIII. Nagyvárad tér 4.). Tervezője Gerlóczy Gedeon, Südi Ernő és Wagner László. A vízszintesen elterülő alsó rész („lepény")

A volt Újvilág (ma Semmelweis) utca 1890 körül

az oktatási és reprezentatív helyiségeket foglalja magában: a 600 személyes dísztermet, két 360 fős előadótermet, 15 gyakorló laboratóriumot és 10 szemináriumi helyiséget. A kiállítások rendezésére is alkalmas előcsarnokot Hintz Gyula hatalmas üvegkompozíciója díszíti. A 24 emeletes toronyép.-ben az egyetem eddig szétszórtan elhelyezett elméleti int.-einek egy része, a Gazd. Igazgatóság és egy könyvtár kapott helyet. – *Irod.* Hőgyes Endre: Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről (Bp., 1896); Győry Tibor: Az Orvostudományi Kar története, 1770–1935 (Bp., 1936); A Budapesti Orvostudományi Egyetem jubileumi évkönyve (Bp., 1969).

Semmelweis Orvostudományi Egyetem Könyvtára (VIII. Üllői út 26.): az ország legnagyobb orvosi szakkönyvtára. A múlt század negyvenes éveinek a végén úgy jött létre, hogy Schordann Zsigmond és Havas Ignác javaslatára a szigorlati díjak egy részét könyvbeszerzésre fordították. Később hagyatékokból (elsősorban Schordann Zsigmond és Bene Ferenc könyvtárával) gyarapodott. 1884-ig nem volt megfelelő elhelyezése, attól kezdve a jelenlegi ép.-ben (1943 óta mai helyén) van. Felügyeletét hosszú ideig egy-egy professzor látta el (Jendrassik Jenő, Bókay János, Nékám Lajos, Balogh Ernő, Issekutz Béla stb.). Semmelweis Ignác mint a könyvtár vez.-je 1864-ben az első nyomtatott katalógust is elkészítette. 1945-ig a kar tanárainak magánkönyvtáraként (a *Budapesti Orvoskari Tanártestület Weszprémi István Könyvtára*) zárt jellegű volt, 1945 után minden szakember számára megnyitották, így nyilvános könyvtárrá vált, az orvostanhallgatók azonban nem látogathatták. Számukra később a IX. Üllői út 25. sz. alatt külön hallgatói könyvtárat létesítettek, amely aztán a 70-es évek legvégén az Üllői út 26. sz. alatti ép.-be költözött. A *Nagyvárad téri Elméleti Tömb* (VIII. Nagyvárad tér 4.) felépülése után ott fiókkönyvtárat létesítettek. A könyvtár teljes állománya meghaladja a 200 000 könyvtári egységet.

Semmelweis u. (V. Kossuth Lajos u.–Gerlóczy u.): az egykori pesti városfal mentén húzódik, melynek maradványai az 1–3., 9., 13., 15. sz. házak és az átellenes *Károly krt.*-i házak telekhatárán fekszenek. 1804-ben még csak *Neue Welt*, de 1830-ban már *Neue Weltgasse*, 1866-ban pedig *Újvilág u.* a neve. Az **1–3. sz.** ház helyén állt, egykori jezsuita kolostorban működött a pesti egyetem orvosi kara, melynek *Semmelweis* Ignác is tanára volt. Ezért adta az FKT 1906-ban az u.-nak a ~ nevet. A régi ép. helyén, a Czigler Győző tervezte eklektikus stílusú bérház ~i oldalán szép domborműves tábla (Moiret Ödön műve) ugyancsak Semmelweis emlékét idézi. Az 1–3. sz. ép.-ben 1945-ig az →*Országos Kaszinó* székelt. – A ~ jelentősebb ép.-e a **12. sz.** alatt a *Schaffer-ház*, kétemeletes klasszicista sarokház 11 ablakkal, oldalán, a Vitkovics Mihály u. 14. felé 6 + 1 ablakkal. Főpárkánya alatt palmettás fríz húzódik. Kapualja kazettás boltozatú. A lépcsőházába nyíló pincelejárat rácsajtajában az építés évszáma: 1838 látható. Ekkor földszintes házként építette *Kasselik* Ferenc Schaffer János számára, majd ugyanő megtoldotta kétemeletesre (1839). – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

Senyei Károly, *Schmidt* (Pest, 1854–Bp., 1919): szobrász. 1886-ban telepedett le Bp.-en, ahol zsáner- és ép.díszítő szobrokat készített újbarokk stí-

Az egykori Schaffer-ház: Semmelweis u. 12.

lusban. – *M. Halászó gyerekek* (Rákóczi tér); *I. István* és *II. Endre* szobra (Millenniumi emlékmű); *Triga* (az egykori Kúria, a mai Néprajzi Múz. oromzatán). Művei találhatók az MNG-ben és a Kiscelli Múz.-ban.

Sertéskereskedő u.: →*Népszínház u.*

sertésszállások: *Kőbányán* az 1847–49-es években a ceglédi vasútvonal K-i oldalán a *Vaspálya u.*-nál létesültek. Első tulajdonosuk Schreyer András volt. Később a ~at áthelyezték a vasút város felőli oldalára és a szállítást külön pu.-on (Kőbánya hizlaló) bonyolították le, amely más rendeltetéssel ma is működik. 1870-ben megalakult az *Első M. Sertéshizlaló Rt.*, s a szállások összetétele elérte a 110 katasztrális holdat. Kőbánya a sertéskereskedelem egyik európai gócpontja lett, s ez nagyban hozzájárult e ker. gazd. életének fellendítéséhez. Az itt hizlalt sertések száma 1870–95 között évi 170–200 ezer volt, az 1895. évi sertésvész után azonban évi 30–40 ezerre apadt le. Ettől kezdve a szállások területe is egyre zsugorodott, és a közelben létesült lakótelepek is követelték kitelepítésüket, ami az 1930-as évek végén meg is történt. – *Irod.* Szalai György: Kőbánya története (Bp., 1970).

sétahajó: az *MFTR* az 1930-as években a reprezentatív célokra készült és általában használaton kívül álló „Zsófia" (1945 után Szabadság) gőzhajó felhasználásával a megfelelő időben a bp.-i Dunaszakaszon délutáni és esti ún. ~járatokat indított meg. Ezek rendszerint a Vigadó tértől indultak és az Újpesti, ill. az Összekötő vasúti híd között közlekedve kitűnően mutatták be a főv. dunai panorámáját. A ~ közlekedtetését az MFTR utódai is folytatták.

sétány: a nagyvárosi közpark egyik fajtája. A ~ok vagy sétaterek beékelődtek a város sűrű u.rendszerébe és hétközben is felüdülést nyújtottak a kikapcsolódni vágyó városiaknak. Legismertebb ~ a →*Sétatér*. Az *Erzsébet* ~ kialakítása a mai Erzsébet tér (a valamikori vásártér) helyén 1873-ban fejeződött be. Itt állt az Erzsébet kioszk ép.-e. A Dunaparti *korzó* szintén 1873-ban nyílt meg. A budai oldalon a *Gellérthegyi* ~, a várhegyi *Ellipsz* egyaránt az 1890-es években öltött végleges formát. Megemlíthető a Császár és a Lukács fürdő előtti, ill. a Margit híd budai hídfője körüli sétaút. A ~ok többsége forgalmi funkciókat ellátó terekké alakult át.

Sétatér, *Széchenyi tér:* az →*Újépülettől* D-re *Széchenyi* István kezdeményezésére a *Sétatér Társulat* által létesített kis fásított tér, ahol a sétálókat térzene szórakoztatta, kioszkjában frissítőket árusítottak. A ~ első platánját Széchenyi felesége ültette 1846. márc.-ban. Ezt a jelenetet örökíti meg a hajdani ~ helyén emelt klasszicizáló, domborműves, vörös márvány *Virulj díszkút* (Telcs Ede, 1930). A teret 1870-ben a főv. vette át. Ma a →*Szabadság tér* része.

Sétatér u.: →*Hold u.*

Séta u.: →*Hold u.*

S. Gerhardi Strasse: →*Szent Gellért rakpart*

Sibrik Miklós lakótelep (X. ker.): a Maglódi út–Sibrik Miklós u.–Szegény u.–Fagyal u. által határolt területen 1942-ben 41 földszintes ép. létesült 320 lakással.

A Semmelweis u. 12. sz. ház kapuja

Sidló Ferenc (Bp., 1882–Bp., 1954): szobrász. Pesten az Iparművészeti Isk.-ban, majd Stróbl Alajos mesterisk.-jában végezte tanulmányait. Külföldi tanulmányútjai után előbb Gödöllőn, majd 1911-től a főv.-ban lakott. A Százados úti Művésztelepen dolgozott. 1926-tól a Képzőművészeti Főisk. tanára volt. Legismertebb műve Bp.-en: a *Danaidák kútja* a Sütő u. szögletén. Több műve az MNG-ben található.

Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.: →*Magyar Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt.*

Siemens Telefongyár Kft. (XIV. Hungária krt. 126-132.): Neuhold János 1876-ban Bp.-en nyitotta meg első híradástechnikai üzemét. 1879-ben gyárat rendezett be. A távíró és telefon mellett vasútbiztosító berendezéseket gyártott. 1891-ben rt.-vé alakult *Neuhold Vasúti Szerelvények és Elektrotechnikai Gépgyár Rt.* elnevezéssel. 1894-ben átmenetileg a Magyar–Belga Fémipargyár Rt.-hez kötődött, de Neuhold János innen kilépve, ugyanaz évben *Neuhold és Társa Vasútfelszerelési és Villamossági Gépgyár* néven új közkereseti társ.-ot hozott létre. Tökéletesített találmánya a telefonnal kombinált, váltóáramú vasúti harangjelző berendezés volt. 1899-ben kapcsolatba került a hannoveri Berliner-céggel. Neuhold 1900-tól elvállalta a német váll. bp.-i vezérképviseletét. 1904-ben, az akkor már Zuglóban lévő gyár felvette a *Telefongyár* nevet. 1904-ben Neuhold János helyébe Kornél nevű fia lépett. 1911-ben megalakult az önálló Telefongyár Rt. mint váll. A Wiener Bankverein a váll. egyik főrészvényese lett, de ilyen maradt a hannoveri Berliner cég is. Az I. vh. alatt hadianyagokat gyártott. 1917-ben az Egyesült Izzóban előállított elektroncsövekkel megépítették „Klera" (a Klein rádió rövidítése) elnevezéssel az első katonai rádiókat. – 1920–24 között elmaradtak az áll. megrendelések. A gyár mégis fenntartotta magát. 1923-ban Mo.-on elsőként kezdte meg a detektoros, később telepes rádiókészülékek gyártását. – 1925-ben az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.* megszerezte a cég részvénytöbbségét. 1926-ban szerződést kötöttek a Kunze–Knorr fékek hazai gyártására. 1928-ban a Telefongyár részvényeinek többségét a *Standard Villamossági Rt.* vásárolta meg. Később az International Standard Electric Corporation lett a főrészvényes. – A Győrben 1938-ban meghirdetett fegyverkezési program nyomán, 1939-től kezdve a Telefongyár hadiüzemmé vált és hadifelszereléseket gyártott. A forgalom 75%-át az áll. szállítások képezték. 1941-ben teljesen a berlini *Standard* fennhatósága alá került. – 1945-ben 40%-os üzemképességgel és 30%-os ép.károkkal folytatta a termelést. A Vörös Hadsereg részére 3 db távíró kommutatorközpontot készítettek el. Még abban az évben a Vörös Hadsereg visszaadta a gyárat a régi tulajdonosoknak. – 1949-ben a gyárat államosították, 1950-ben felvette a Telefongyár Nemzeti Váll. nevet. 1976-tól nagy és kis csatornaszámú, légvezetékes és kábeles berendezéseket, továbbá digitális és vonalcsatlakozó gyártmányokat, terminálokat állítottak elő. Résztvettek a szovjet hírközlő hálózat és a bp.-i *metró* berendezéseinek előállításában. 1982-ben kifejlesztették a primer PCM gyártmánycsaládot. Ez a digitális áramköri megoldások irányába tett komoly lépés volt. A fémes vonalszakaszok után, 1985-től az üvegszálas fényvezető kábeleken alapuló berendezések következtek. 1991-ben alakult át ~vé.

Siesta Szanatórium: a két vh. közti időszak egyik jelentős magángyógyint.-e. 1921-ben egy rt. létesítette a Ráth György u. 5. sz. alatt. A korszerűen berendezett, 114 ágyas, belgyógyászati, sebészeti, szülészet-nőgyógyászati és vízgyógyászati oszt.-okból álló int.-et 1942-ben a Postás Betegsegélyző Int. és a Postás Jóléti Alap vette meg, s ettől kezdve az ugyancsak megvásárolt →*Schwartzer Ferenc Elme- és Ideggyógyintézet*tel együtt *Postás Alapítványi Kórház*ként működött. 1953-ban az eü. átszervezése során az →*Országos Onkológiai Intézet* költözött ide.

SIGG Alumínium Árugyár Rt.: →*Alumíniumárugyár*

Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége: →*Hallássérültek Országos Szövetsége*

Siketnémák Intézete: →*Hallássérültek Országos Szövetsége*

sikló: eredeti váll. neve *Budai Hegypálya*. Építését Széchenyi Ödön javasolta 1868-ban H. Wohlfarth és Juraszek Ö. tervei alapján. 1870. márc. 2-án nyílt meg. Hossza 95 m, emelkedése 480‰. Eredetileg gőzgép hajtotta, ez az alsó állomáson volt. Koncesszió ja 1920-ban lejárt, ekkor a főv. tulajdonába és kezelésébe került. Kezelését 1932-ben a *BSZKRT* vette át. Az 1930-as években átlagosan évi 500 000 utasa volt. Felújítását, villamosítását többször tervezték, de nem valósították meg. Az 1944–45. évi ostromban elpusztult. Gépi berendezéseit 1947-ben elbontották, 1949-ben elrendelték a pálya elbontását is, de nem hajtották végre. Újjáépítésére az első javaslatok 1960-ban merültek fel, majd tervek is készültek. 1966-ban, a *Közlekedéstudományi Egy.* még teljes mértékben új létesítmény megépítésére gondolt. Az 1983-ban készült tervek – tekintettel a környezetre – az eredeti megjelenés megközelítését

Az egykori sikló

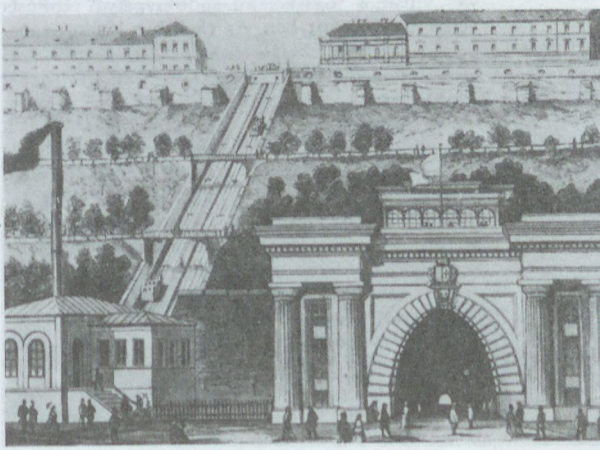

Az újjáépített sikló

célozták. A két elpusztult állomás helyett korszerű, de a környezetbe illő ép.-eket terveztek. A kocsik az eredetiekkel azonos módon, lépcsős szerkezetűek. A pálya felett átvezető, 1900 körül elbontott gyaloghidakat újra megépítették, így a Várkert és az Ellipszsétány között helyreállt a kapcsolat. Az alsó állomáson elhelyezett – állandóan füstölgő kéményű – gőzgép helyett a felső állomásra került a villamos hajtómű (54 kW). Az építés 1984-ben kezdődött, a ~ 1986. jún. 4-én, Budavári Sikló névvel nyílt meg. Régi szerepe mellett túlnyomórészt idegenforgalmi célokat szolgál. – Régebben több ~ építését is tervezték. A Gellért-hegyre a Döbrentei térről kiindulva „villamos fogaskerekű sodronypálya" építését vették tervbe 1891-ben. Az 1898-ban kiadott engedélyokirat már 680‰ emelkedésű, víztúlsúlyos rendszerű ~ról tesz említést. 1897-ben engedélyezték a ~hoz hasonló rendszerű „gőzerejű kábelvasút" építését. Ennek alsó végállomása a tabáni volt görögkeleti templom lett volna, innen a Tabán u.-in át, a Czakó u.-n, Dezső u.-n, majd a Koronaőr (Kosciuszko Tádé) u. –Déli pu. alatti alagút–Enyedi (Nagyenyed) u.–Istenhegyi út–Diana u. vonalán érte volna el, 362‰ legnagyobb emelkedéssel a felső végállomást, a Sváb-hegyen levő Templom teret. – *Irod.* Városi Közlekedés, 1973. 3. sz.

Siklóssy László (Bp., 1881–Bp., 1951): író. A Szt. György Céh elnevezésű műkereskedelmi vállalkozás ig.-ja volt. Képzőművészeti kritikái a Pesti Hírlapban és folyóiratokban jelentek meg. – Bp.-i vonatkozású művelődéstörténeti tanulmányokat írt: *Kuny Domokos. Egy budai keramikus a XVIII. században* (Bp., 1917); *A régi Budapest erkölcse* (Bp., 1922); *Svábhegy* (Bp., 1929); *Hogyan épült Budapest?* (Bp., 1931).

Sima Sándor (Bp., 1894–Bp., 1968): műlakatos. 1928-tól az Orsz. Iparművészeti Társ. tagja, az 1950-es évek elejétől néhány évig a Főv. Tanács Művészi Kézműves Váll. művészeti vez.-je volt. Kiemelkedő munkái a főv.-ban: a Sváb-hegyen a volt Liget és Park Szanatórium, I. Dísz tér 1. (a volt Miklós Andor-villa) vaskapuja; a XIII. Tátra u. 12/b sz. kovácsoltvas kapuja, rácsok; a Villányi úti ciszterci templom vaskapuja, rácsai.

Simplicissimus Kabaré: Lovászy Károly vállalkozása a VII. Nyár u. 4. sz. alatt a megszűnt mulató helyén. 1922. febr.-ban nyitott és 1923. okt. végéig működött. Ismertebb tagjai: Felhő Rózsi, Papp Manci, Kende Mária, Szentiványi Kálmán, Molnár Dezső stb. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944 (Bp., 1978).

Simplon Kávéház (VIII. József krt. 8.): 1896-ban nyílt *Népszínházi Sörcsarnok* néven, 1900-tól ~. Esténként cigányzenekar szórakoztatta a közönséget, színházi vacsorát adtak. 1918-tól Upor József a tulajdonosa. 1927-ben Deák Elemér vette meg, aki átépíttette. Központi fűtést, szellőztetőt szereltetett be, verseny-biliárdasztalokat állíttatott fel, tonettszékek kerültek a kávéházba. Az első mo.-i kávéház, amelynek gumipadlója volt. Több író, színész látogatta. Többek között megfordult itt *Kassák* Lajos is. Az 1920-as évek végén, a harmincas évek elején itt volt a Népszava szerkesztőségi törzsasztala. A II. vh. után eszpresszóvá átalakítva, Simpla néven működött az 1970-es évekig. 1976-tól Unio Önkiszolgáló Étterem. 1991-ben bezárták. Átalakítás után 1992 elején a McDonald's hálózat tagjaként nyílt meg.

Sina György Simon (?, 1782–Bécs, 1856): bankár, nagykereskedő. Görög eredetű, Bécsben letelepedett családja nagy szerepet játszott a Monarchia különböző kereskedelmi üzleteiben. A Lánchíd Rt. alapításának pénzügyi részét és a híd építési költségeinek előteremtését nagyrészt ő intézte. Buda ezért 1839-ben díszpolgárává választotta. Fia, ~ Simon (Bécs, 1820–Bécs, 1876) kb. 80 millió Ft-ot örökölt tőle, s ebből bőkezű adományokkal támogatta a különböző főv. intézményeket (Köztelek, MNM, Nemzeti Színház, MTA, Bazilika, kórházak, vakok int.-e stb.).

Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.: kiadóváll. 1885-ben családi tőkével Singer Sándor, ill. id. és ifj. Wolfner József alapította. A kiadó és könyvesboltja a VI. Andrássy út 10., majd a századfordulótól az Andrássy út 16. sz. alatt volt. Fő kiadási területe az élő m. irodalom volt. Vállalkozásának sikere abban rejlett, hogy az olvasmányos műveket igénylő olvasókat célozta meg, ezek minden rétegét és korosztályát ellátva olvasnivalóval. Benedek Elek, Csathó Kálmán, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Lovik Károly, Pósa Lajos, Sebők Zsigmond, Surányi Miklós és mások első művét a ~ adta ki, de jelent meg kiadásában Mikszáth-mű és Ady-kötet is. Népszerű sorozataiban (Egyetemes Regénytár, Milliók Könyve, Magyar Regények) közel ezer mű jelent meg. Pósa Lajos szervezésében megindította a

gyermekkönyvek kiadását (kb. 500 kötet). A századvégen több lapot indított: →*Az Én Újságom* (1889), →*Új Idők* (1895), *Magyar Lányok* (1895), majd a →*Művészet* (1902) és a →*Magyar Figyelő* (1911) folyóiratot. 1936–42 között kiadta az *Új Idők Lexikonát*. 1922-ben rt.-vé alakult. 1948-ban szűnt meg.

Sipeki–Balás-villa: →*Hermina út* 47. sz.

sípládás: →*kintornás*

Sipos Halászkert (III. Fő tér 6.): 1930-ban nyitotta Sipos Károly Óbudán, a Lajos u. 46. sz. alatt. Az 1970-es évek közepén a városrendezés során a Lajos u.-i vendéglő körül álló ép.-eket lebontották. 1984. aug. elején nyílt vendéglátóhely Sipos Halászkert néven a Fő téren. Ma a Régi Sipos Halászkert (III. Lajos u. 46.) és az Új Sipos Halászkert (III. ker. Fő tér 6.) egyaránt üzemel. Az új üzlet ma Óbuda egyik leglátogatottabb vendéglője.

Sipőcz Jenő (Bp., 1878–Bp., 1937): ügyvéd, politikus, polgármester, majd főpolgármester. Jogi és államtudományi doktorátust és ügyvédi oklevelet is szerzett a bp.-i egyetemen. 1906-ban lépett a főv. szolgálatába. Előbb tiszti főügyész, 1920-tól kormánybiztos. Az 1920. évi VIII. tc. alapján újjászervezett tanács polgármesterré választotta, s ezt a megbízatást 1926-ban és 1931-ben megújította. 1934-től haláláig Bp. főpolgármestere volt. Munkássága alatt alakult meg 1923-ban a *Bp.-i Szfőv. Közlekedési Rt.* (BSZKRT).

Sipőcz Jenő

sísport: Mo.-ra az első eredeti sílécet gr. Andrássy Sándor 1878-ban Hammerfestből hozta. 1884-ben a Herkulesben Porzsolt Jenő írt először a síelésről. Bp.-en először 1892-ben síeltek. Földváry Tibor és Ehrlich János svéd „hókorcsolyáival" a Gellérthegy Ny-i lejtőin és az óbudai hegyekben síelt. A versenyszerű síelés meghonosítója Demény Károly (BBTE) lett. A BBTE az első mo.-i egy. amelyik síkirándulást szervezett (1982. dec. 4.). Demény Károly és Bély Mihály a Kis-Sváb-hegyi lejtőn – Hieronymi út és a Kissvábhegyi út fordulója – Telemark lécekkel síelt. 1895-ben megalakult az első síszakoszt. a BBTE-n belül. 1908. jan. 8-án alakult meg a M. Sí Klub, amely a BBTE-vel közösen rendezte az első versenyeket. 1910-ben az MSK és a MOTESZ közösen összeállította az első m. síversenyszabályokat. 1911-ben az MSK Tátralomnicon megrendezte az első nemzetközi versenyeket és az első orsz. bajnokságot. 1913-ban megalakult a M. Sí Szöv., első elnöke Schwickert Richárd volt, ő állította össze az első modern versenyszabályzatot. 1914-től az MSSZ rendezi a bajnokságokat. – A 20-as években alakították ki a mai bp.-i sípályák és kirándulóhelyek zömét. A legjelentősebb bp.-i sílejtők a Normafai, Hármashatár-hegyi és a Nap-hegyi pályák voltak. 1924-ben létesült a János-hegyi ugrósánc, amelyet 1958-ban műanyaggal vontak be. A mo.-i ~ nem rendelkezik jelentősebb eredményekkel. Az MSSZ jelenleg az alpesi ~ot, az É-i ~on kívül a sílövészetet, a gyepsít és a sírollert irányítja. Az első síroller bajnokságot 1989-ben rendezték meg. Ez a szakág a ~ legjobban fejlődő ága, számos Európa-bajnokkal és világbajnokkal rendelkezik. – A ~ legjelentősebb bp.-i egy.-ei a BKV Előre, a Vasas SC és a Bp. Honvédból kivált Micro SC.

Skála Budapest Nagyáruház (XI. Október huszonharmadika u. 6–10.): az ország legnagyobb alapterületű és forgalmú kereskedelmi áruháza, 1976-ban nyílt meg. Kovách István tervei alapján épült. Valamennyi árucsoportban teljes áruválasztékot tart három szinten, 20 500 m² alapterületen. 1985-től a szövetkezeti áruház irányítói, szervezeti kerete megváltozott, az 1979-ben létrehozott Skála-Coop Orsz. Szövetkezeti Beszerző és Értékesítő Közös Váll. jogutódaként megalakult a *Skála-Coop Kereskedelmi és Ipari Rt.*, amely leányváll.-ait 1990-ben *SKÁLA-TRADE Rt.*-vé alakította át. Jelenleg így az ~ is az rt. tagja.

SKÁLA-COOP Kereskedelmi és Ipari Rt. *SKÁLA-COOP Rt.* (IX. Kinizsi u. 30–36.): jogelődje az 1974-ben megalakult *Skála Szövetkezeti Áruházi Közös Váll.* Első áruháza az 1976-ban megnyílt →*Skála Budapest Nagyáruház*. 1979-ben a Skála Szövetkezetek Áruházi Közös Váll. és a SZÖVÁRU Orsz. Szövetkezeti Árubeszerző és Ér-

A Skála Budapest Nagyáruház

tékesítő Váll. egyesülésével létrejött a SKÁLA-COOP Orsz. Szövetkezeti Beszerző és Értékesítő Közös Váll. Tevékenységi köre nagykereskedelemmel bővült. 38 szövetkezeti áruház kereskedelmi kooperációban létre hozta a SKÁLA integrációt. 1982-ben megnyílt a *Skála Prizma Áruház*. Első vegyes váll. alakult SKÁLA-Luescher Kft. néven. 1983-ban megvásárolta a Kiskunhalasi Kötöttárugyárat és TEXCOOP néven leányváll.-tá alakította. 1984-ben megnyitotta a SKÁLA Sztráda és a →*Skála Metró Áruház*at. 1985-ben kereskedőházi jogosítványt kap, üzleti holdinggá alakul. Egyesül a Bp.-i Zöldért Váll.-tal. 1986–88-ban újabb leányváll.-okat alapított. A vegyes váll.-okba bevont külföldi tőke meghaladja a 13 millió dollárt. 1988-ban jogutódként megalakul a ~ 2268,3 millió Ft alaptőkével, ez 1989-ben 3261,2 millió Ft-ra nő. 1990-ben részvénytőkéjének 19,2%-a külföldi, 1%-a belföldi magánszemélyek, 79,8%-a belföldi jogi személyek tulajdonában van. Befektetéseinek száma 47. 1991-ben a Skála Bp. Nagyáruház, a Skála Metró Áruház, a SKÁLA Elektron és a SKÁLA-TEX nagykereskedelmi váll.-ok egyesülésével megalakult a SKÁLA TRADE Rt.

Skála Csarnok: →*Klauzál téri Vásárcsarnok*

Skála Metró Áruház (VI. Nyugati tér 1–2.): 1984-ben készült el Kővári György tervei alapján, az alatta közlekedő metróra utaló elnevezéssel. Az első olyan modern áruház Mo.-on, amely füstüveg borításával külső megjelenésében is világszínvonalú. Itt alkalmazták K-Európában először a vonalkódos fényceruza-leolvasóval működő számítógépes információs rendszert. Öt szintjén élelmiszerip. és ruházati termékeket, valamint vegyesip.cikkeket árusít, de található benne első oszt.-ú étterem és divatshop is, amelyet az olasz Benetton céggel közösen működtetnek.

A Skála Metró Áruház

Skála Prizma Kereskedelmi és Ipari Kft. (X. Gyakorló köz 2–6.): a 4000 m² alapterületű Bauwelt típusú, Kosztolányi Tibor által tervezett áruház 1982-ben *Skála Prizma Barkács Áruház* néven nyílt meg. Négy oszt.-án (szerelvény-, festék-, szabadidő-, és műszaki oszt.), mint a hasonló Ny-európai áruházak, az építkezéshez, barkácsoláshoz, kertápoláshoz szükséges eszközök, alapanyagok és szolgáltatások teljes választékát kínálja. 1990-től ~ néven kft. formájában üzemel.

Skalnitzky Antal, *Szkalnitzky* (Lak, 1836–Bp., 1878): építész. 1864-től a bp.-i műegyetem tanára. Sógorával, Koch Henrikkel számos bérházat, közép.-et tervezett, főleg reneszánsz stílusban: *Főposta* (Petőfi Sándor u.), *Hungária Szálló* (Türr István u., 1870–71), az ún. *Thonet-udvar* (Duna-part), a *Tudományegyetem* központi ép.-ének *Szerb u.-i szárnya* (1871–86), az *Egyetemi Könyvtár* (Ferenciek tere 10., 1872), az *Élettani Int.* (Puskin u., 1873–76), az *orvoskari klinikák központi ép.-e* (Üllői út–Baross u. tömb közepén, 1873–76), *bérpaloták* az Oktogonon.

„S" Modell Kereskedelmi Rt. (IX. Kinizsi u. 30–36.): 1980-ban alapították *„S" Modell Ruházati Kereskedelmi Társaság* néven. 1986-ban közös váll. lett, majd 1990-ben ~ néven rt.-vé alakult. Fő részvényesei a Skála-Coop Rt., a Hungarotex Külker. Váll., a Főv. Ruhaip. Váll. Fő tevékenysége: ruházati és textil nagykereskedelem; egyéb tevékenységei: vegyescikk nagykereskedelem, külkereskedelem, iparcikk jellegű vegyes kiskereskedelem, ruházati és textil kiskereskedelem, gazd. tevékenységet segítő szolgáltatás. Saját üzemeltetésű hálózatához 16 bp.-i és 3 vidéki üzlet tartozik. – 1991-ben meghirdette franchise típusú rendszerét, amely lehetővé teszi főként magánkereskedők részére a hálózatba való bekapcsolódást. A társaság érdekkörében működik az „S" Külkereskedelmi és Szolgáltató Kft.

sóhivatal, *sóház:* a sókereskedelmet lebonyolító áll. szerv. A középkorban a máramarosi sóbányákból a sót tutajon fuvarozták Szolnokig, és innen szekéren jutott Pestre, a sókereskedelem központjába. A 18. sz.-tól a sóárusítási engedélyek kiadását a Kir. Sóhivatal tisztviselői, a sótisztek végezték. A sókereskedelem mindig áll. monopólium volt. A kereskedők a sót a sóházakban készpénzért vásárolták. Pesten a Sóház a 18. sz.-ban a mai József Attila u. dunai végénél, később a mai Vörösmarty téren, majd a mai Fővám és Csarnok tér között, Budán a mai Fő u. 30. helyén volt Só u.-ban működött. 1920 után a só importálását a Sójövedék Vezérügynöksége intézte, és a Sóelosztó Biz. rendelkezései alapján gondoskodott a ~okban és bizományi sóraktárakban való tárolásról. – A ~ emlékét az V. Só u. és a IX. Sóház u. elnevezés őrzi.

Sóhivatal mögötti tér: →*József nádor tér*

Solymári-ördöglyuk: szövevényes, többszintes barlanglabirintus, jellegzetes hévizes formakinccsel a Solymár és Nagykovácsi közötti *Zsíros-hegy* ÉK-i oldalában; az egyetlen természetes bejáratú nagybarlang a Budai-hg.-ben. Főbejárata 325 m tengerszint feletti magasságban a felhagyott kőfejtő pereme fölött nyílik, a másik bejárat ettől kb. 50 m-re ÉNy-ra található, ennek aljzati kitöltéséből néhány

prehisztorikus cseréptöredék is előkerült. Feltárása, kutatása századunk elején kezdődött meg. A 30-as években a bejárati szakaszba épített lépcsők segítségével egy részét látogathatóvá tették, ahol a →*Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat* Solymári Biz.-a rendszeres túravezetéseket tartott. Ismert hossza jelenleg kb. 2 km, függőleges kiterjedése 45–50 m. A ~ befoglaló kőzete felső-triász dachsteini mészkő, ebben a kőzetben ez a legnagyobb budai barlang. Járatai zömmel ÉÉK–DDNy irányítottságúak, nagy termeit (Óriás-, Fehér-, Denevér-, ITE-terem) szűk kuszodák, csőszerű „gilisztajáratok" és mély aknák kötik össze. A jellegzetes hévizes oldásformák közül a nagyméretű gömbfülkék, a gömbüstökkel tagolt felületek és a magasba nyúló vakkürtők egyaránt megtalálhatók benne, a barlangot kioldó hévízműködés kora a pliocén végére–pleisztocén elejére tehető. A ~ hévizes ásványlerakódásokat gazdag borsókőkiválások képviselik az alsóbb szinteken, helyenként gipsz-, aragonit- és kalcitkristályok, s a felső szakaszokon cseppkőképződmények is előfordulnak. Egyes, felszínre nyílott kürtői a pleisztocén későbbi szakaszában víznyelőként működtek; a bemosott üledékekből riss- és würm-kori csontmaradványok – köztük barlangi medve, barlangi oroszlán és egy kihalt jávorszarvasfaj teljes csontváza – kerültek elő. A barlangban még néhány évtizede is tömegesen tanyáztak a denevérek, egyes termeiben vastag guánóréteg halmozódott fel. A ~ mérete, genetikai, morfológiai, őslénytani és biológiai jelentősége alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik. Életvédelmi okokból lezárt, csak vezetővel látogatható. – *Irod.* Kordos László: Magyarország barlangjai (Bp., 1984).

Solymári-völgy, *Pilisvörösvári-völgy, Vörösvári-völgy:* a →*Budai-hegység*et a Pilistől elválasztó szerkezeti árok Solymártól kezdődő szakasza. Patakja az →*Arany-hegyi-patak*. Az Arany-hegyi-árok széles, jelenkori talpát fiatal hordalék fedi. A ~ Hármashatár-hegy felőli lejtője jellegzetes tört lejtő a mészkő, dolomit és a kiscelli agyag különböző lepusztulása miatt. A *Jegenye-patak-völgy*étől a →*Kiscelli-fennsík*ig, ill. a →*Szépvölgy*ig húzódó, páratlanul szép, összefüggő, csak helyenként kisebb vízmosásokkal felárkolt, lösszel borított agyaglejtőn a szántók magasra felkapaszkodnak. Helyenként erdőfoltok, a →*Testvérhegyi-dűlő*, a →*Táborhegyi-dűlő* és a →*Remetehegyi-dűlő* területén a *Kiscelli-fennsík*ig kertes házak húzódnak. A ~ az →*óbudai temető*nél éri el a →*Duna* jelenkori völgysíkját.

Somlyó Zoltán (Alsódomború, 1882–Bp., 1937): költő, újságíró. Pesten kezdte az újságírást, utána több vidéki város szerkesztőségében dolgozott. 1913-tól újra Bp.-en élt, állandó munkatársa volt a *Pesti Hírlap*nak és a *Pester Lloyd*nak. Versei a Nyugatban jelentek meg. A napi kenyérgondokat, a nagyvárosban magára maradt ember szorongatottságát fejezte ki verseiben: *Pesti ritmusok; Dél van; Pest; Reggel a körúton; Orfeum; A pénz; Ágyrajárók között*. Budán lakott a XI. Kruspér u. 7. sz. házban (emléktábla).

Somogyi József (Félszerfalva, ma Ausztria, 1916–Bp., 1993): szobrász, Kossuth- (1954) és

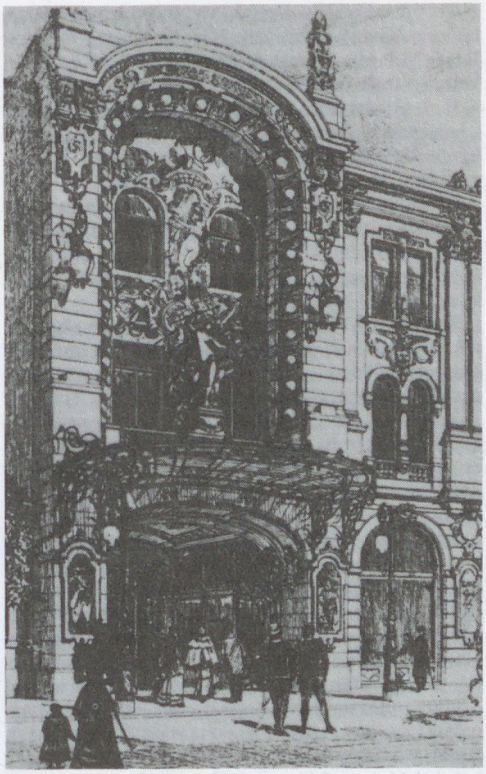

Somossy mulatója a Nagymező utcában (1896)

Munkácsy-díjas (1956), kiváló művész (1970), Pro Arte-díjas (1982), a Képzőművészeti Főisk. tanára (1963–74), rektora (1974–87). Tanulmányait a Képzőművészeti Főisk.-n végezte (1941). Több szobra díszíti fővárosunkat: *Leányka csikóval* (Gellért-hegy, Jubileumi park, 1965); *Madách Színház homlokzati szobrai* (Kiss Kovács Gyulával és Kerényi Jenővel); *Hárfás leány* (1980); *Bartók-kompozíció* (XI. Ifjúsági park, 1981).

Somossy Orfeum, *Fővárosi Orfeum:* Somossy (korábban Singer) Károly varieté- és orfeumvállalkozása. Először a →*Beleznay-kert*ben, majd átmenetileg az üresen álló Hajós u.-i színházép.-ben, ezt követően a Nagymező u.-ban, a mai →*Fővárosi Operettszínház* telkén működött. Ennek a színháznak az ép.-ét is ő építtette Fellner és Helmer bécsi építészek tervei szerint. Somossy orfeumában varieté- és orfeumműsorokon kívül egész estét betöltő operetteket is játszottak *(Frauenbatallion)*, baletteket mutattak be *(Demon Gold)*. Műsorában – külföldi sztárok mellett – fellépett: Módl József, Rück Nándor, Carola Cecília, Werner Móni, Seidl Albert, Rienzi Mariska stb. Vállalkozása 1899-ben csődbe ment, s Waldmann Imre igazgatásával *Főv. Orfeum* néven folytatta tovább tevékenységét 1916-ig. Ennek az időszaknak legkiemelkedőbb művészei elsősorban a m. varieté nagy triásza: Jacques Aalbach, Baumann

Károly és Gyárfás Dezső, valamint Linder Riza, Huszár Károly, Ferenczy Károly, Tanay Frigyes, Bayer Mila stb. voltak. A Somossy által a *Király u.*-i volt →*Király Színház* elődeként 1900-ban alapított varieté egy évadnyi működés után – anyagi okokból – bezárta kapuit. 1922-től a Nagymező u.-i helyiségben a →*Fővárosi Operettszínház* működik.

Sophianum, teljes nevén *Szent Szív Női Szerzetesrendi Kath. Sophianum Leánygimnázium:* 1914-ben létesítették a VIII. Mikszáth Kálmán tér 1. sz. alatt. 1950-ben, az államosítás után a Lenin Int. költözött az ép.-be, 1953-ban pedig ide telepítették át a Piarista Gimn.-ot.

Sorg Antal Építőipari Rt.: 1923-ban alapították. Építkezések mellett vas- és faip. termékeket gyártott. Központja a X. Gergely u. 8. sz. alatt, asztalos és lakatosárugyára, valamint a fatelepe a X. Ihász u.-ban, a gőztégla és műhabarcsgyára a X. Kada u.-ban volt. Az 1930-as évek második felében és 1940 után nagy áll. beruházások, közép.-ek, laktanyák építésének kivitelezője. A céget 1947-ben államosították.

Soroksár (XX. ker.): a középkorban →*Gubacs* szomszédjaként említik. Nevét a Gyáltól a Dunáig húzódó mocsárról kapta. Az Árpád-korban helyén nem volt település. →*Kerekegyház* része lehetett, 1323-ban birtokosai is innen kerültek ki. 1478-ban Haraszti Ferenc szörényi bán birtoka. A török uralom alatt és után (Szentlőrinc és Gubacs pusztákkal együtt) pusztán állott, határát csak legelőnek használták. 1729–31 között szerezte még Grassalkovich Antal, aki az új települést piaccá és mesteremberek helyévé kívánta fejleszteni. Betelepülése az 1730-as években kezdődött meg, de csak az 1741. évi telepítési szerződés megkötése után kapott nagyobb lendületet. A német ajkú telepesek frank területről, Svábo.-ból, Alsó- és Felső-Ausztriából, Bajoro.-ból, jöttek. Grassalkovich ~ területéhez csatolta Kerekegyháza és Szentdienes pusztákat, és az újonnan települő – kizárólag német – lakosságnak hat esztendőre földesúri mentességet ígért. A 18. sz.-ban a legnagyobb Pest környéki falu lett. 1755-ben vásártartási jogot kapott, amely mezővárosi rangot jelentett a település számára. A népesség száma 1784-től (2740 főről) 1846-ig (4150 főre) folyamatosan emelkedett. 1780 körül csak három u. volt: a Fő (ma Grassalkovich u.), a Duna (ma Táncsics Mihály) u., és a Templom u. A település főként az 1758–61 között falusi barokk stílusban épült templom köré tömörült. 1763-ban épült fel ~ első – felekezeti – isk.-ja. Határában számos dunai malom működött. 1846-ban 134 kézművest számláltak itt. 1847-től Sina Simon György báró birtokát alkotta. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás új korszakot nyitott a település történetében. A kapitalizmus kezdetén a parasztságon kívül jelentős iparosréteg is kialakult. A ~hoz tartozó Gubacs-puszta parcellázásával létrejött →*Erzsébetfalva* és →*Kossuthfalva*, 1874-ben elöljárósági kirendeltséget kapott, majd 1897-ben önálló nagyközséggé alakult. A fővárosi fejlődésének hatására újabb területek kerültek parcellázásra. – Gazd. fejlődését a vasút és a HÉV-vonal megépítése mozdította elő. Vasútállomást, teherpu.-t, rakodót 1882-ben kapott. A HÉV-vonal, 1887–92 között – több szakaszban – épült. Az 1910-es években a HÉV-vonal mellett kezdődött a →*Millenniumtelep* kialakítása. Az 1920-as, 1927-es esztendőkben további parcellázásokra került sor. 1925-ben épült az első polgári isk., 1907-ben az első mozi. A paraszt lakosság mellett jelentős volt az iparosréteg is: 1920-ban 537 iparost számláltak. Orsz. hírűek voltak a kádárok, a kötélverők és a molnárok. A gyárip. a századforduló előtt jelent meg. 1875-ben kezdte meg működését az 50 munkást foglalkoztató Ledofvsky-féle gőzmalom, továbbá a 150 dolgozóval működő Fried és Benedek Parkettagyár, 1898-ban pedig Fejes János szalámigyára. Jelentős volt még műtrágyagyára, az IRISZ Bársony és Szalagárugyár Rt. és a Téglagyár. Az 1920-as évek elején alapított Soroksári Textilgyár 600 dolgozót foglalkoztatott. – A lakosság száma ugrásszerűen emelkedett: az 1869-ben még 5677 főt számláló településnek 1941-ben több mint 18 000 lakosa volt. A település a két vh. között is megtartotta falusias jellegét. Házai földszintesek voltak, csak a Fő u.-ban épült néhány emeletes ép. A ~i népviselet korán polgáriasodott; a húszas években már teljesen városias viseletet használtak. ~t a II. vh. végén kiürítették, lakosságát kitelepítették. 1950. jan. 1-jén a főv. XX. ker.-ének része lett. 1951-ben kezdte meg a termelést a ~i Vasöntöde. Ma a közig.-ilag ~hoz tartozó terület nagy része – kivéve magát ~t – beépítetlen puszta. Ezen a részen található – a középkori falu helyén elterülő – Péterimajor (Péteripuszta, Soroksárpéteri), valamint a →*Soroksári Botanikus Kert*. Ennek közelében épültek a 80-as években az M5-ös és az M0-s autópályák szakaszai. – Irod. Nagy Dezső: Pesterzsébet és Soroksár helyismereti bibliográfiája, 1865–1965 (Bp., 1969).

Soroksarer Strasse: →*Soroksári út*

Soroksári Botanikus Kert (XX. ker.): az 1963-ban létesített egyetemi botanikus kert szélsőséges klímájú, futóhomokos területen fekszik. A kert rendszerének kialakításakor a kultúrnövények géncentrumait vették alapul, pl.: É-Amerika, K-Ázsia, D-Afrika stb. A terület eredeti vegetációját a Rezervátum őrzi. Emellett megtalálhatók hazánk bennszülött növényei, az ökológiai csoportok bemutatója, a ligeti szőlőgyűjtemény, a rózsafajok gyűj.-e, végezetül a rendszertani gyűjt., arborétumszerű elhelyezésben. Az 1977 óta védett terület oktatási, tudományos, közművelődési szempontból egyre nagyobb jelentőségű.

soroksári búcsú: →*búcsúk*

Soroksári-Duna-ág, *Rákevei-Duna-ág:* a Duna bal oldali mellékága a →*Csepel-sziget* és a Dunamenti-síkság között. Hossza közel 56 km, ebből a főv. területén 10 km. Saját vízgyűjtőterülete 1141 km². Természetes állapotban kis ívekkel kanyargott a →*Budafoki-Duna-ág*gal párhuzamosan. É-i kiágazása az →*Ördög-árok* törésvonalának tengelyében nyílik. D-i részén ma is több sziget van, bp.-i szakaszán csak a →*Molnár-sziget* jelentős. Mivel a sodorvonal megoszlása a *Kopaszi-zátony* keletkezésére vezetett, 1873-ban lezárták. A zárógát mai kitorkollása alatt 3,5 km-re, a Gubacsi híd helyén volt. Ezen

a csőzsilipen 40/m³/s tápvizet kapott. Ez nagyon kevés volt az egykor 300–400 m széles, több ezer m³/s vízhozamú ág fenntartásához, és ezért különösen felső végében gyors feltöltődésnek indult. A mellette települt községek, ipartelepek érdekében az 1908–14 között épült →*Kvassay-zsilip*pel újra megnyitották a hajózás számára. Ugyanakkor új tápzsilip segítségével a vízbevezetést is 120 m³/s-ig fokozták. Felső szakaszán 20 km hosszan 25 m szélesre kotorták a hajózóutat. A Kvassay-zsilip–Gubacsi híd közötti 3,5 km-es szakaszon a medret 120 m szélességben 3,5 m-re mélyítették a 0 vízszint alá, hogy az állandó hajózást biztosítsák. Bal partján a →*ferencvárosi kikötő* számára rakpartokat is építettek ki, teherpályaudvarral, tárházakkal ellátva. A szigeti oldalon négy kikötőmedence létesítésére van hely, közülük ez ideig az alsó készült el 1000 m hosszban és 50 m szélességben. Mivel a meder aljzatát több helyen a →*Tétényi-fennsík* miocén rétegei harántolják, mélyítésénél nehéz feladat volt az ellenálló sziklapadok kirobbantása. 1927-ben D-i kitorkollását Tassnál is zsilippel zárták le. Így az árvizektől mentesített ág az egyik legjobb haltenyésztő és horgászóhellyé változott. A két Duna-ág vízszintkülönbségét a tassi (1927–56 között) és a Kvassay-zsilipnél (1956-tól) létesített erőművek együttesen hasznosíthatják.

soroksári római katolikus templom (XX. Hősök tere): Grassalkovich Antal által 1758–61 között építtetett templom, nagyméretű homlokzati toronnyal, a homlokzatszárnyakon egy-egy vázával, a hajónál keskenyebb szentéllyel. Vörös márvány kapuzatán Grassalkovich-címer látható. Szószéke, szobrai barokk stílusúak. Jobb oldali mellékoltárának és főhajójának architektúrája a hatvani r. k. plébániatemplomra emlékeztet. Feltehetően azonos építész a mestere mindkettőnek. Belső rácsai az 1904. évi felújításkor készültek. Szentélyfala mellett a soroksári híd mellől ide helyezett késő barokk *Nepomuki Szt. János-szobor* áll. – 1743 óta plébániatemplom.

A soroksári római katolikus templom

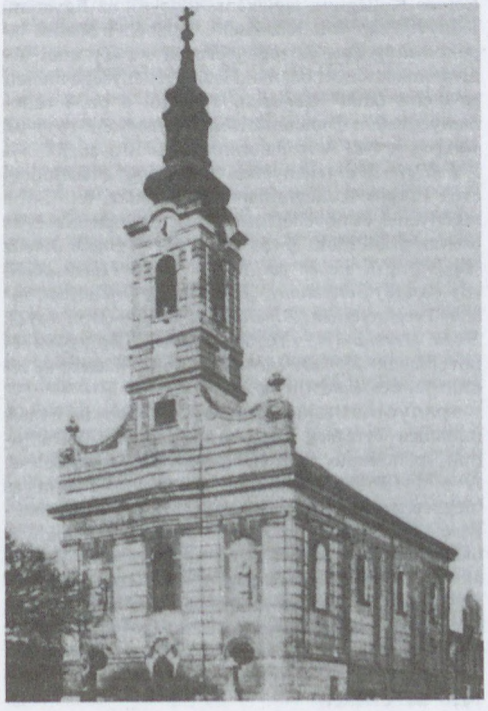

Soroksári út (IX. Boráros tér–Szentlőrinci út): régi nevei: *Ocsaer Strasse, Oczaer Strasse* és *Soroksárer Strasse*. A ~ra települt a D-pesti ip. körzet, a főv. élelmiszerip.-ának központja. Itt található a *Ferencvárosi Malom* (44. sz.), a *Bp.-i Hántoló Malom* (48. sz.), a *Bp.-i Marhavágóhíd és Húsfeldolgozó* (58. sz.), melynek központi ép.-ét 1870–72 között építették, továbbá a *Bp.-i Szalámigyár* (76. sz.) és az 1840-ben alapított *Unicum Likőrgyár* (26. sz.), egybeolvadva a nagy hírű *Törley-pezsgőgyár*ral. Weiss Manfrednak 1890-ig itt volt gyártelepe, akkor egy üzemi robbanás után kevésbé lakott területre, *Csepel*re költöztették át. A Trieszti Ált. Osztrák Gáztársulat 1883–84-ben építette fel gázgyárát a ~on. Az út területét 1870–75 között töltötték fel.

Soroksári Vasöntöde Rt., *Sorvas Rt.* (XX. Ócsai út 4.): 1952-ben ún. zöldmezős telepítés nyomán kezdte meg működését önálló váll.-ként. Szürkevasból öntött előnagyolt és hőkezelt szerszámgépöntvényeket állított elő. 1963-ban az →*Öntödei Vállalat*hoz csatolták, annak 2. sz. Gyáraként. Az ekkor végrehajtott rekonstrukció nyomán kapacitása évi 35 000 t jóminőségű szerszámgépöntvény előállítására bővült. Az öntési technológiát is gépesítették. 1976–85 között a →*GANZ-MÁVAG Mozdony-Vagon- és Gépgyár* Soroksári vasöntödéjeként működött. Újabb rekonstrukció révén megvalósult a villamos olvasztás, és lehetővé vált a gömbgrafitos öntöttvasgyártás. A termékszerkezet a járműip. öntvények irányába tolódott el. 1985–88 között ismét önálló váll. 1988-ban alakult át rt.-vé.

Soroksár-Újtelep (XX. ker.): az 1920-as években az új temető környékén új település kezdett kialakulni. 1928-ban kb. 100 ház állt itt, majd az 1934-ben lebontott, szomszédos →*pestszenterzsébeti Hangya-telep*ről települtek át sokan. Soroksár és Pestszenterzsébet között már ekkor vita volt ~ hovatartozásáról. 1950-ben, a XXII. ker. létrehozásával a vita is elcsendesedett.

Soros Alapítvány (I. Országház u. 9.): a m. tudomány, kultúra, oktatás, művészet és eü. támogatására létrehozott szervezet. 1984 óta működik Mo.-on, 1990-ig *MTA–Soros Alapítvány* néven, 1991-től szervezetileg önállóan ~ként. Ösztöndíjakkal, tanulmányutakkal, anyagi és egyéb támogatásaival személyeket, együtteseket, intézményeket, mozgalmakat stb. segít. 1991 óta bp.-i székhellyel működik a ~ által létrehozott *Central European University*.

Sós Aladár (Temesvár, 1887–Bp., 1975): építész, városrendező. Jakab Dezsővel közös művük a Svábhegyi Szanatórium, az óbudai izr. hitközség bérháza

és temploma (II. Frankel Leó u. 49), az Angolpark (ma Vidám Park) ép.-ei és bejárata. Komor Marcellal és Jakab Dezsővel közös tervezésük az OTI (VIII. Fiumei út 19. sz.) toronyháza, Vajda Andorral alkotta a Sváb-hegyi Melinda-üdülőt. 1932-től önállóan gyárép.-eket, lh.-akat, gyógyintézményeket tervezett.

Sósfürdő: →*Erzsébet sósfürdő*

SOTE: →*Semmelweis Orvostudományi Egyetem*

söripar: 1687-ben a török kiűzése után Proberger Jakab létesítette a pesti →*Új városháza* helyén az első *Pesti Serfőzőház*at, amelyet 1711-ben Pest városa megvásárolt, majd vállalkozóknak adott bérbe. A pestivel csaknem egyidőben létesült Budán a *Tabáni Serfőzőház*, amelynek utolsó bérlője 1809 és 1815 között *Mayerffy* Ferenc volt, aki 1786-ban Óbudán már berendezett egy hasonló üzemet. Mayerffy 1815-ben új sörfőzőházat nyitott a Géza u.-ban. 1832-től az 1860-as évek végéig üzemelt *Tüköry József serfőzőháza* a mai Katona József–Tátra–Pozsonyi út határolta területen. A Salétrom u.-ban építette fel az első, a Dunától távolabbra eső sörfőzdét 1831-ben Török Ignác pesti polgár. A később *Józsefvárosi Serfőzőház* néven működő üzeme 1855-ig állt fenn. A sörfőzésben az 1843. évi Pesti Serrendtartás tette lehetővé a szabad versenyre alapozott ip. gyakorlatot, lehetőséget adva a sörip. kibontakozásának. Így alapított üzemet 1844-ben az Üllői u. 31. sz. alatt Schmidt Péter, akinek gyára 1867-ig üzemelt. Raktározásra ő használta először Kőérfölde (Kőbánya) kőfejtőjének kiegyenlített hőmérsékletű pincerendszerét, vizet mélyfúrású kútból biztosított üzemének. Az 1850-ben alapított *Kőbányai Serfőző Társaság* üzeme 1855-ben kezdte meg a működését *Kőbányai Serház Társaság* néven. 1854-ben alapították a Jászberényi úton a már nagyüzemi jellegű *Barber és Klusemann Serfőzőház*at. A Kőbányai Serház Társaság (Perlmutter Jakab) Halom u. 42. sz. alatti üzemét 1862-ben vásárolta meg Dreher Antal, s 1907-től az addigi egyéni cég rt.-ként működött tovább. A Barber és Klusemann-féle gyárat 1867-ben egy rt. megvásárolta, ekkortól →*Első Magyar Részvényserfőződe* néven működött. A szállodás Frohner család budafoki sörüzemét ugyancsak 1867-ben a svájci származású Haggenmacher Henrik vásárolta meg. 1892-ben alapította Kőbánya harmadik nagy sörgyárát a Freund család →*Kőbányai Polgári Serfőző Rt.* néven. 1894-ben alakult meg ugyancsak Kőbányán a *Kőbányai Király Serfőző Rt.*, de a versenyt nem bírva már 1900-ban fel is számolták. A Deutsch család vásárolta meg, s ebből alakult meg a Deutsch-féle Malátagyár, ahol sörgyártás nem folyt. Malátát és más fontos ~i alapanyagokat gyártott az 1892-től termelő *Szent István Tápszerművek Rt.* is. A századfordulón fellendült sörkereslet a nagyüzemi termelésnek kedvezett, a termelésüket fokozni nem tudó kis sörfőzőházak zöme tönkrement. Az aránylag magas fokon gépesített bp.-i gyárak adták a hazai termelés több mint 60%-át. Az 1907-ben alakult *Haggenmacher Kőbányai és Budafoki Sörgyárak Rt.* Kőbányai gyára 1912-ben kezdte meg üzemét a Maglódi út 25. sz. alatt. Ugyancsak a Maglódi úton, a 47. sz. alatt 1914-ben kezdte meg termelését a Deutsch család által 1912-ben alapított *Fővárosi Sörfőző Rt.* nevű cég. Az I. vh.-t megelőzően termelt évi 3,2 millió hl sör 75%-át a főv. gyárak állították elő. – Az I. vh.-t követően visszaesett a sörkereslet, több kisebb bp.-i gyár megszűnt. A nagy gyárak helyzetükön érdekközösségre lépéssel próbáltak meg segíteni. 1922-ben a Polgári Serfőző beolvasztotta a Szent István Tápszerművek Rt.-t, 1923-ban a Dreher, a Részvényserfőződe és a Haggenmacher gyárak konszernbe tömörültek. A konszern tagjai 1933-ban egyesültek, és *Dreher–Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőződe Rt.* néven új váll.-ot alapítottak. Ekkor Budafokon megszüntették a gyártást, a kőbányai Haggenmacher-féle gyárban textilgyárat rendeztek be. A *Főv. Sörfőző Rt.* gyárát 1934-ben leállították. – A II. vh.-t követően csak lassan éledt fel a ~, amelynek gyárait 1948-ban államosították, s a főv.-i üzemeket 1949-ben a *Kőbányai Sör- és Malátagyár* elnevezésű váll.-ba vonták össze. Ma a főv. ~át a →*Kőbányai Sörgyár* képviseli.

Sörkabaré, *Royal Sörkabaré:* mulató, varieté és kabaré a →*Royal Orfeum* (VII. Erzsébet krt. 31.) emeleti különhelyiségében. 1908-tól 1913-ig csak varietéműsort játszott, 1913-tól 1920-ig, megszűnéséig játszott kabaréműsort. Művészeti vez.-je, színésze és szerzője Szőke Szakáll volt. Színészként itt tűnt fel Salamon Béla. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944 (Bp., 1978).

Sőtér István (Szeged, 1913–Bp., 1988): író, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1955, r. 1965), Kossuth-díjas (1954), József Attila-díjas (1986). A bp.-i egyetem bölcsészkarán tanult az Eötvös Kollégium tagjaként. 1937-től az Egyetemi Könyvtárban volt tisztviselő. Közben irodalmi lapokba dolgozott és regényeket írt. 1945 után áll. hivatalokat töltött be, majd írói tevékenysége mellett egyetemi tanár Szegeden, 1953-tól a bp.-i tudományegyetem irodalomtörténeti tanszékén. 1957-től 1984-ig az MTA Irodalomtörténeti Int.-ének ig.-ja A *Fellegjárás* c. regényében (Bp., 1939) a harmincas évek Eötvös Kollégiumának életét idézi fel. Több regényének és novellájának témája Bp. ostroma és az ostrom utáni idők: *A tűz* (Bp., 1945); *Budai átkelés* (Bp., 1946); *Fehér bot* (Bp., 1947); *Hídszakadás* (Bp., 1948) *Sötétkamra* (Bp., 1948); Önéletrajzi ihletésű regényeinek: *Az elveszett bárány* (Bp., 1974); *Budai oroszlán* (Bp., 1978); *Bűnbeesés* (Bp., 1982) és novelláinak: *Komoly ének* (Bp., 1984) háttere az elmúlt fél évszázad Bp.-je.

spanyolnáthajárvány: a korábban is ismert influenza betegség 1918-ban Spanyolo.-ból kiindult, pandémiás formájának egykori megjelölése. A ~ 1918. szept.-ben érte el a főv.-t, a tömeges megbetegedések miatt az isk.-kat és a szórakozóhelyeket bezárták, de megfelelő gyógyszerek hiányában a járványt nem tudták megfékezni. A ~ az év végéig 26 250 megbetegedést és 4105 halálesetet okozott. 1920. jan.–febr.-ban a ~ újra visszatért (11 376 megbetegedés és 1459 haláleset). A későbbi, már nem spanyolnáthának nevezett influenzajárványok súlyosságban nem érték el az 1918–20. évieket.

Spanyol-rét (XI. ker.): a →*Rupp-hegy*, a →*Tűzkő-hegy* és a →*Madár-hegy* között fekvő, a Törökbálinti úttal kettészelt felszín. Részben kiscelli agyag, részben lejtőlösz építi fel. Kertes villákkal és gyümölcsösökkel teljesen beépült terület.

Speyer-féle városi kölcsön: külföldi, hosszú lejáratú törlesztéses kötvénykölcsön. Az 1925. évi XII. tc. engedélyezte, hogy Bp. Szfőv. kivételével 10 tvhat.-i jogú és 44 rendezett tanácsú város hasznos beruházásaik költségeinek fedezésére kötvénykölcsönt vegyen fel. Ezek közé tartozott 1925-ben *Kispest*, *Pestszenterzsébet*, *Rákospalota*, *Újpest*; 1926-ban *Budafok* és *Pestszenterzsébet*. A kötvényeket a New York-i Speyer Bankház vette át és helyezte el a nemzetközi pénzpiacon. A ~ első részét 10 millió dollár értékben 1925-ben, a másik részét pedig 6 millió dollár értékben 1926-ban bocsátották ki. A kölcsön törlesztésére a városok adójövedelmeiket kötötték le. A New York-i bankház érdekeinek képviseletével a Kereskedelmi Bankot bízta meg.

Spira György (Bp., 1925–): történész, a történettudományok doktora (1981). 1945–48 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. 1949 óta az MTA Történettudományi Int. munkatársa, tudományos tanácsadója. – Kutatási területe: 1848–49 története. *F. m. Petőfi napja* (Bp., 1975); *Budapest története IV.* (Bp., 1978, társszerzővel).

Spiró Éva (Bp., 1926–): építész, Ybl-díjas (1969). A bp.-i műegyetemen szerezte diplomáját az építészmérnöki karon. Főleg lakó- és szállásjellegű ép.-ek tervezésével foglalkozik. Bp.-i tervezései OTP-társasházakon kívül isk.-k: a *Külkereskedelmi Főisk.* (1968–70), a volt *Munkásőrség isk.-ja és kollégiuma* a Gellért-hegyen (1969–71).

Spitzer Gerzson és Társai Kartonnyomógyára: →*Pamutkikészítőgyár*

Spolarich György és Fia Rt. (IX. Üllői út 61.): 1917-ben alakult egymillió korona alaptőkével tésztaneműek és kétszersültek gyártására, vendéglős és kávéházi ip. gyakorlására. A család 1925-ben megvette és mai formájára alakította a →*Kárpátia Étterm*et. Az rt. 1926-ban 75 000, 1928-ban 135 000 P alaptőkével rendelkezett. A ~ ebben az időben egyszerre négy vendéglátóhelyet is üzemeltetett, valamint saját pincészettel, sütő- és cukrászüzemmel rendelkezett. A jólmenő családi vállalkozás a Spolarich Károly által kezdeményezett berlini, de elsősorban a testvérek által kifejlesztett margitszigeti üzletbe belebukott, és 1932 végére már fizetésképtelenséget jelentett be. A ~-t a Cégbíróság törölte a cégek listájáról.

Spolarich Kávéház (VIII. József krt. 37–39.): 1910-től üzemel. Endresz György író, költő, politikus, építész, festő és óceánrepülő emlékét tábla örökíti meg, akinek a ~ második otthona volt. 1945-ben *Duna Kávéház* néven működött. Több évi szünet után kb. 1962-ben *Pannónia bisztró* néven újra vendéglátóhely. 1968-tól *Revü Bár*, majd kb. 1974-től Posta működik az egykori vendéglátóhely ép.-ében.

Sport: 1. →*Medicina Könyvkiadó* – 2. a főv.-ban e címen több alkalommal indítottak szaklapot. Az első bizonyult a legéletképesebbnek: 1882-től 1899-ig állt fenn. A *Népsport* szerdai és szombati számai 1947-ben szintén ezen a néven jelentek meg. 1956. nov.–1957. márc. között a Népsport címe ~ volt.

Sporthírlap: a modern sportújságírás hazai úttörője. 1910-ben alapították. Friss hírszolgálatát hétfői, sőt vasárnap esti megjelenésével biztosította a kék színű papírra nyomott sportlap. A húszas évektől a →*Nemzeti Sport* fokozatosan háttérbe szorította, végül csak annak szünnapjain, szerdán és szombaton jelent meg. 1944 végén megszűnt.

Sportkórház: →*Országos Sportegészségügyi Intézet*

Sport Lap- és Könyvkiadó Vállalat: →*Medicina Könyvkiadó*

sportlövészet: →*lövészet*

Sportmúzeum: →*Testnevelési és Sportmúzeum*

sportrepülés: technikai sportág. Mo.-on ismert szakágai a motoros repülés – ezen belül a műrepülés –, a könnyűrepülés, a precíziós repülés, a vitorlázó repülés, a sárkányrepülés – ezen belül a motoros sárkányrepülés – és a hőlégballonsport. Az első mo.-i repülést a francia Blériot végezte 1909. júl. 25-én. A bemutató után a M. Aero Club megépítette a rákosi gyakorlóteret, ahol a 10-es években konstruktőrök egész sora telepedett le és kísérletezett. Az első repülőgép-tervezők mind Blériot-típusú gépekkel próbálkoztak: Adorján János, Horváth Ernő, Kutassy Ágoston, Zsélyi Aladár. Az első versenyt 1910-ben rendezték a rákosi pályán, a versenytér kilenc oszlop által kijelölt 3333 m kerületű körből állt, ezen belül kellett repülni. 1911. jún.-ban Székely Mihály Bécsújhelyről Bp.-re repült kb. 12 óra alatt. E teljesítmény hatására 1912. aug. 20-án a M. Aero Club kiírta az első M. Nemzeti Repülőversenyt, amelyet aztán évente megrendezett. 1913-ból ismerjük az első női pilótát Steinschneider Lili személyében. 1917-ben Bp.-en rendezték az első orsz. repülőkiállítást. 1918-ban indult a Bp.–Bécs repülőposta, s ugyanebben az évben hagyta el a földet az első m. helikopter. 1919-ben a román megszállás feldúlta és kifosztotta a rákosi repülőteret, a trianoni békeszerződés pedig megtiltotta a mo.-i repüléseket. – 1921-ben megalakult a Műegyetemi Sportrepülő Egyesület (MSRE) elsősorban Lampich Árpád és Bánhidi Antal kezdeményezésére. Az MSRE első gépe Asbóth Oszkár gyárában Lampich Árpád tervei alapján készült el 1924-ben. 1925-ben szintén Lampich készítette el Róma nevű gépét, amely gr. Thoroczkay Péter motorjával több világcsúcsot is elért. 1928-tól az MSRE beindította középiskolás repülőtanfolyamait és pilótaisk.-ját. 1931. júl. 14-én Endresz György és Magyar Sándor Justice for Hungary nevű gépükkel világcsúccsal átrepülték az Atlanti-óceánt és Bp.-en szálltak le. – A ~t 1948-ig a M. Aero Szöv. szervezte, 1948-tól 1950-ig az Orsz. M. Repülő Egy. (OMRE) irányította. Az OMRE szerepét 1950-től a M. Repülő Szöv. vette át, amely 1955-től a MÖHOSZ. 1958-tól az MHS, ill. MHSZ alá tartozott. 1989-től újra önállóan szervezi a ~t. – A ~ben 1948-ban az OMRE rendezett először orsz. bajnokságot. 1955-től 1961-ig a legjelentősebb események még az ún. motoros csillagtúrák voltak. M. repülők 1960-tól indulnak különböző VB-ken. Bp.-en 1962-ben műrepülő VB-t rendeztek, ahol Tóth

József, ill. a Tóth, Katona Sándor, Fejes Péter összetételű m. csapat győzött.

Sport Szálloda: →*Flamenco Szálloda*

Sportszergyár: →*Iskolabútor- és Sportszergyár*

SPORT-TECHNO Sportlétesítményeket Tervező és Kivitelező Üzem (XIV. Dózsa György út 1–3.): 1953-ban alapították a Népstadion és Intézményeinek építőip. üzemeként. 1969–81 között MTS Építőip. Váll. néven, 1981–89. között az Orsz. Testnevelési és Sporthivatal (OTSH) Építőip. Üzem cégjelzéssel önálló költségvetési szervként működött. Jelenlegi nevét és szervezeti formáját 1989-ben kapta. Fő tevékenysége: az egykori OTSH által felügyelt intézmények és váll.-ok építés-szerelési, felújítási és karbantartási munkáinak végrehajtása, és sportlétesítmények tervezése. Kiegészítő tevékenysége az export. Legjelentősebb munkái voltak: a Népstadion komplett rekonstrukciója, a Bp. Sportcsarnok küzdőtéri burkolata, atlétikai pályája, tornadobogó-rendszere, teleszkopikus tribünjei; Sváb-hegyen a budai edzőtábor és szálloda; a BSE sportcsarnok teleszkopikus tribünjei és padlóburkolata; az FTC birkózó csarnoka, a labdarúgóbázis öltözőép.-e; uszodák, a KSI sportcsarnok és uszoda, a TF uszoda rekonstrukciója stb. Export munkája az athéni Neo-Sportcsarnok küzdőtéri pályaburkolata és atlétikai pályarendszere.

Sportvilág: a századforduló vezető m. sportlapja volt. Balogh Hugó alapította 1893-ban. Laptársait gyors hírszolgálatával, friss riportjaival múlta felül. Az első színes m. sportújság: 1895-től zöld papíron készült. A labdarúgás népszerűsítésével maradandó érdemeket szerzett. 1914-ben szűnt meg.

sramli, *schrammel zene:* általában két hegedűből, egy kétnyakú gitárból és egy gombos harmonikából álló együttes kedélyes, jóritmusú muzsikája. Nevét a bécsi *Schrammel-fivérek*ről nyerte, akik a grinzingi mulatókban hasonló összetételű zenekarral szórakoztatták a közönséget. Bp.-en a millenniumi kiállítás után terjedt el. Az első ~zenekart Schiebrandt Antal szervezte meg. Többségében osztrák népdalokkal és kedves műdalokkal kedveskedtek a budai közönségnek. Főleg a német lakosság kedvelte a ~t és a két vh. között alig volt budai kocsma ~zenekar nélkül. Hagyományőrző budai mulatságokon még hallható ~.

stációjárás: profán böjti sétálgatás. Főleg 18–19. sz.-i pesti népszokás. Az emberek böjti vasárnapokon a Stáció (Baross) u.-n a Kálvária téren elhelyezkedő búcsúsokig sétáltak, kalapjukon vagy gombjukra akasztva ún. séta-kiflit (Spazier-kipfel) viseltek, amelyet a helybeli pékek tésztából szarv alakúra sütöttek. A Bach-korszakban a ~ megszűnt.

Stadinger István (Bp., 1928–): kommunista pártfunkcionárius, az ogy. elnöke (1988), Pro Urbe-díjas (1977). A Főv. Tanács elnökh.-e (1987–88). 1987–87 között a Bp.-i Városszépítő Egy. elnöke.

Stadion Szálló (XIV. Ifjúság útja 1–3.): a háromcsillagos, 890 férőhelyes ~ 1982-ben készült el a *Budapest Sportcsarnok* építészeti együttesének tagjaként. A ~ 377 szobás, ebből 10 apartman. A vendégek jobb kiszolgálását étterem, bankett-terem, uszoda, snack-bár és nemzetközi versenyek rendezésére alkalmas 6 pályás automata tekepálya is segíti. A tekepályához hangulatos söröző tartozik.

Stádium Irodalmi és Nyomdai Vállalat: nyomdaip. vállalkozás. 1922-ben alapították. Az olcsó, igénytelen kivitelű lapokat, könyveket előállító nyomda 1936-ban beolvadt a →*Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.*-be.

Stadt Mayerhoff Gasse: →*Városmajor u.*

Standard Villamossági Rt.: →*BHG Híradástechnikai Vállalat*

Star Filmgyár: 1917-ben Pasaréten épült. Vezetője és főrendezője Deésy Alfréd, míg irodalmi vezetője Pakots József lett. Több évre szerződtetett, rendes havi fizetésű művészgárdája volt. Műtermeiben olykor német és osztrák rendezők is dolgoztak. Egyebek között a Lavina, A leopárd, Addio Amore, Bűn és Bűnhődés, Júlia, Éjjeli menedékhely c. filmek készültek itt. Helyiségei 1944-ben szinte teljesen elpusztultak. Újjáépítése az 1948. évi államosítás után indult mg. A *M. Filmgyártó Váll.* (MAFILM) III. számú telepe lett, ahol főleg külföldi filmek szinkronizálására rendezkedtek be.

Statiqum Kiadó és Nyomda Kft. (III. Kaszásdűlő 2.): 1959-ben hozták létre elsősorban a *Központi Statisztikai Hivatal* és az irányítása alatt működő intézmények kiadványainak megjelentetésére *Statisztikai Kiadó Váll.* néven. Kiadói, kereskedelmi és nyomdai tevékenységet folytat. Kiadványainak a köre: a KSH és intézményei rendszeres és időszaki adattárainak elemző és információs munkái; statisztikai, rendszerezési és számítástechnikai tankönyvek, jegyzetek és egyéb művek; folyóiratok (*Statisztikai Szemle, Statisztikai Havi Közlemények, Demográfia, Számítástechnika, Információ–Elektronika* stb.). Profilja 1970-től bővült a számítástechnikai és rendszerszervezési könyvek, jegyzetek és folyóiratok kiadásával. 1991-ben alakult kft.-vé és vette fel jelenlegi nevét. – Kereskedelmi tevékenységét – ügynöki hálózatán kívül – saját kezelésű könyvesboltja (*Statisztikai és Számítástechnikai Könyvesbolt,* II. Keleti Károly u. 10.) folytatja.

Statisztikai Hivatal: →*Központi Statisztikai Hivatal*

Statisztikai Közlemények: Bp. társ. és gazd. életére alapvető adatokat és összegzéseket tartalmazó monográfia-sorozat, melyet Pest városi, majd a főv. statisztikai hivatala tett közzé. Az 1870-től 1944-ig megjelent sorozat csaknem 400 kötetet tartalmaz. A ~ címváltozásai: Sz(abad) K(irályi) Pest Városa Statisztikai Hivatalának Közleményei (1–8. sz. Pest, 1870–1873); Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Közleményei (9–24. sz. Bp., 1874–1893); Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei (25–53. sz. Bp., 1894–1925); Statisztikai Közlemények (54–98/5. sz. Bp., 1927–1944).

Statisztika-park: →*Mechwart liget*

Statisztika Petőfi Sport Club: 1932. febr. 7-én jött létre hét szakoszt.-lyal, mint a Központi Statisztikai Hivatal társ. és sportegyesülete. Legismertebb szakoszt.-a az asztalitenisz. 1954-ben Ormai László kezdeményezésére alakult meg. A klub 1968-tól minden évben megnyerte a női asztalitenisz bajnokságot és 19-szer a Bajnokcsapatok Európa

Kupáját is elhódította. Legismertebb versenyzői: Magos Judit, Kisházi Beatrix, Lotaller Henriette, Szabó Gabriella, Oláh Zsuzsa, Wirth Gabriella. Sportcsarnokát 1980-ban avatták a Marczibányi téren. A szakoszt. 1991-től *Statisztika-Metalloglobus* néven szerepel.

Stefánia Szegénygyermek Kórház: →*Pesti Szegénygyermek Kórház*

Stefánia Szövetség: →*Országos Stefánia Szövetség*

Stefánia út (XIV. Hungária krt.–Ajtósi Dürer sor): a ~ mintegy a *Sugárút (Andrássy út)* folytatásaként a század végén épült a *Régi Lóversenytér*ig. 1946-tól *Vorosilov út*, 1962–90 között *Népstadion út* a neve. A széles platánokkal szegélyezett ~on zajlott a századfordulón, ill. századunk első évtizedeiben a „felső tízezer" híressé vált kocsikorzója. A ~ városligeti szakaszát több szobor díszíti. A műjégpályától kiindulva itt található Kisfaludi Strobl Zsigmond *Íjásza* (1929), Hűvös László *Szt. Kristóf*ja (1913), Horváth Géza *Ifjúság kútja* (1928), Erdey Dezső *Vízhordó fiúja* (1928), Beszédes László *Pányvavetője* (1928) éa Stróbl Alajos *Olvasó lányok* (1929) c. műve. A ~nak ezen a szakaszán áll a *Főv. Múz.* egykori, eklektikus stílusú, majolikadíszítésű, 1885-ben emelt ép.-e. A ~nak az Ajtósi Dürer sor és Thököly út közti szakaszán van a hajdani →*Park Club*. A végén a →*Népstadion* szomszédságában áll a *M. Áll. Földtani Int. Lechner* Ödön által tervezett (1898–99) magyaros szecessziós stílusú ép.-e. – *Irod.* Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (Bp., 1931); Zugló tegnap – ma – holnap (szerk. Faragó István–Fekete Béla, Bp., 1970).

Stefánia úti Belgyógyászati Intézet, *Korányi Szanatórium:* egykori magángyógyint. A Gömbös-kormány 1936 elején – tanév végi hatállyal – nyugdíjazta Korányi Sándort és megszüntette a III. sz. Belklinikát. A klinika állás nélkül maradt személyzete – Korányi Sándor barátainak és tisztelőinek az anyagi támogatásával – ekkor hozta létre a ~et, amely 1936. dec. 28-án nyílt meg a XIV. Ajtósi Dürer sor 13. sz. alatt. A ~ átvette a megszűnt klinika teljes orvosi, ápoló- és segédszemélyzetét. Vezetője Heténvi Géza volt, de – míg betegsége meg nem akadályozta – Korányi Sándor is rendszeresen látogatta és irányította a ~et, amely a gyógyítás mellett számottevő tudományos munkát is végzett. A ~ 1944-ig működött.

Steindl Imre

Steindl Imre (Pest, 1839–Bp., 1902): építész, műegyetemi tanár, az MTA l. tagja (1898). Tanulmányait a budai műegyetemen fejezte be, 1859-ben és utána a bécsi képzőművészeti akadémián tanult. 1869-től műegyetemi tanár volt. Érdeklődése előbb

A Stefánia korzó 1910 körül

a reneszánsz, utóbb a gótika formavilága felé fordult. – Főbb m. Bp.-en: *Új Városháza*, (V. Váci u. 62–64. 1870–72); *Múzeum körúti egyetemi ép.* (1880–83); az *erzsébetvárosi r. k. plébániatemplom* (1893–97) és mindenekelőtt a neogótikus *Országház* (1884–1904), amelyről könyvet is írt *(Az új országházról*, Bp., 1899).

Steindl Imre u. (V. Nádor u.–Széchenyi rkp.): 1817-ben Kranawettgasse (Fenyvesmadár u.), 1872-től Árpád u., 1963-tól ~. **6. sz.:** lh. (Pollack Ágoston, 1847).

Steinhardt Mulató: →*Parisienne Mulató*

Steinmetz Miklós kapitány szobra: a németek által meggyilkolt szovjet parlamenter bronzszobrát Mikus Sándor készítette 1949-ben. A XVIII. ker.-ben, Bp. határán állították fel. 1992-ben a budatétényi Szoborparkba helyezték át.

Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó: a *Szt. István Társulat* egyesített üzemi rt.-je. 1899-ben kezdte meg működését a Szt. István Társulat önálló nyomdaüzemeként. Induláskor magába olvasztotta az Alkotmány Nyomdát, majd a későbbiek során a Hunyadi Mátyás Int.-et is. A mo.-i irodalmi és könyvkiadó társulat létrehozásának gondolata Fogarassy Mihály nagyváradi kanonok nevéhez fűződik. A nyomdát a Szentkirályi u. 28.-sz. alatti telken Hofhauser Antal terve alapján költségére építették fel. Az rt. 1949-ben min.tanácsi határozattal megszűnt, jogutódja a Szt. István Társulat Könyvkiadó Nemzeti Váll. lett. Nyomdai részlege a *Franklin Nyomda* tulajdonába került.

Sternberg-féle hangszerkészítő cég: 1882-ben Sternberg Ármin vezetésével alakult a Kerepesi (ma Rákóczi) úton. 1909-ben 80 munkást foglalkoztatott. 1929-től államosításáig (1949) *Sternberg Hangszergyár, Hangszeripari és Kereskedelmi Rt.* néven működött. A Rákóczi út 60. alatti üzemben harmóniumot, zongorát, hegedűt gyártottak, az üzletben hangszereken kívül gramofont, lemezt, rádiót árusítottak.

Steuer Kávéház: →*Lloyd-palota*

Stiberth-villa: →*Tigris u.* 3. sz.

Stocker Lőrinc, *Stockerus, Stockker* (1660?–1740?): orvos, a filozófia doktora. A török hódoltság alól felszabadult Budára elsőként betelepült német orvosok egyike. Bécsben folytatott tanulmányai után került Budára katonaorvosként. 1701-től városi fizikus (tisztiorvos); a Vízivárosban, majd a Várban folytatott orvosi gyakorlatot. Az 1710. évi pestisjárvány idején szerzett gyakorlati tapasztalatairól pestistraktátusban számolt be. Az 1710-es években megvette a Várban a Későbbi *Arany Sas* gyógyszertár ép.-ét (I. Tárnok u. 18.). 1721-ben a budai fürdőkről írt könyvében elsőként ismertette a budai hőforrások összetételét és a fürdőkhöz használati utasítást adott. – Helyi vonatkozású műve: *Ofnerischer Pest-Schild: oder gründlich kurtz verfasste Deduction von Beschaffenheit der Anno 1709. und 1710. fast durch das ganze Königreich Ungarn grassirenden pestilenzialischen Seuche etc.* (Wien, 1711.); *Thermographia Budensis, seu Scrutinium Physico-medicum Aquarum mineralium Budae scaturientium* (Wien, 1721, Buda, 1729) – *Irod.* Vida Mária: Stocker Lőrinc, a magyar balneológia úttörője (Természet Világa, 1971. 6. sz.); Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete (Bp., 1963).

Stock-ház: →*Táncsics Mihály u.* 9. sz.

Stollwerck–Duna Kft. (XI. Budafoki út 64.): 1992-ben alakult, amikor a Stollwerck AG kölni cég 200 millió német márkáért megvásárolta az 1962-ben létesített M. Édesip. Váll., 1989-től Bp.-i Édesip. Váll., 1990-től Quintie Édesip. Kft. négy ip.történeti múlttal rendelkező bp.-i gyárát, a Budapest, a Csemege, a Duna Csokoládégyárat és a Zamat Kávé és Keksz Gyárat.

Stollwerck Testvérek Rt.: 1923-ban alakult meg a Gebrüder Stollwerck AG kölni cég bp.-i váll.-aként 210 millió K alaptőkével, melyet 1926-ban 705 000 P-re értékeltek át. A ~ célja a német cég pozsonyi gyárának az új Mo. területén történő pótlása, a védjegyek és gyártási módszerek megszerzése, ill. áthelyezése, továbbá mindennemű csokoládé, cukorkák és bisquitek gyártása. A ~ bp.-i fiókgyára, mely önálló rt. formájában működött, alaptőkéje, termelése és értékesítési forgalma alapján az 1930-as évekig a Stühmer Frigyes Rt. és a Gerbeaud Rt. mögött a harmadik helyet foglalta el a fővr.-i cukorkagyárak között. Megelőzte a Dreher-Maul Kakaó és Csokoládégyárat és az ágazatban jó hírnevet szerzett Szerencsi Csokoládégyárat. – A ~ érdekkörébe tartozott az 1895-ben alapított Magyar Automatagyár és Kölcsönző Rt. (V. Pozsonyi út 4/d), amely alapításától kezdve a német cég cukorkáinak és csokoládétermékeinek forgalmazását végezte saját gyártmányú automatái útján is. – Az 1930-as évek gazd. válsága közepette a ~ majd 1 millió P-s veszteséget szenvedett el. 1933-ban ezért a részvénytőkét 142 500 P-re szállították le. A kedvezőtlen értékesítési eredmények miatt 1935-ben a Fehérvári út 66. sz. alatti gyár termelését szüneteltették, majd 1938-ban a telepet eladták. Az érdekeltségi váll.-ot először a Pozsonyi útról a Fehérvári útra telepítették át, madj 1935-ben felszámolták. A pozsonyi gyár ma is Stollwerck márkanévvel viszi piacra termékeit. – 1992-ben a Stollwerck cég újból megjelent Bp. édesiparában. (→*Stollwerck–Duna Kft.*)

Stomatológiai Klinika: →*Szájsebészeti Klinika*

Stowasser hangszergyár: az első m. hangszerkészítő üzem. 1770-ben Stowasser János alapította. A Lánchíd u. 5. sz. alatt kisip. keretek között működött; 1909-ben 50 munkást foglalkoztatott. A harmincas évektől gépeket is használt, az Operaház és a katonaság szállítója volt. 1945-ben elpusztult.

Strauss Jenő és Strauss Imre: →*Pharmacia Gyógyszervegyészeti Gyár és Gyógyárunagykereskedés*

Strázsa-hegy (XVII. ker.): Rákoskert Ny-i szélén futóhomokbuckás, lapos hát, amelynek környezeténél magasabb felszínét →*édesvízi mészkő*foltok védték meg a felszínpusztulástól (212 m).

Ströbl Alajos (Liptóújvár, 1856–Bp., 1926): a századforduló m. szobrászatának kiemelkedő mestere, a Képzőművészeti Főisk. tanára. Tanulmányait Bécsben végezte. Az épülő bp.-i Operaház homlokzatára készített két szobrot (Cherubini, Spontini), és

a bejáratnál *Erkel* és *Liszt* ülőszobrát. Ettől kezdve számos emlékszobrot mintázott meg: *Arany János emlékszobra* (az MNM kertjében, 1893), *Mátyás-kút* (Vár, 1904), *Szt. István* kir. (a Várban a Mátyás-templomtól D-i irányban, 1906), *Semmelweis-emlékmű* (VIII. Gyulai Pál u. 2. a Semmelweis Kórház előtt, 1906), *Jókai-szobor* (VI. Jókai tér, 1921), a *Kossuth-mauzóleum szobordísze* (Kerepesi temető, 1909). Jelentős alkotásai díszítik a Szt. István-bazilikát, a Bakáts téri plébániatemplomot. Sok portrészobrot is készített. Mellszobra a Margit-szigeti Művészsétányon (Segesdy György) található.

Stróbl Alajos

Stromfeld Aurél (Bp., 1878–Bp., 1927): vezérkari tiszt. Végigharcolta az I. vh.-t. 1918. nov.-ben mint ezredes a Ludovika Akadémia parancsnoka volt. 1918-tól tagja a Szociáldemokrata Pártnak, 1919. jan.-tól hadügyi áll.titkár. A Vörös Hadsereg vezérkari főnökeként irányította a nyolc megyét visszafoglaló felvidéki hadjáratot. A Tanácsközt. bukása után három évi börtönre ítélték. Kiszabadulása után a Hungaria Kalapgyár munkása volt. *Készül az új háború* c. befejezetlenül maradt írásának (Bp., 1928) fővonatkozása is van.

Strömpl Gábor (Nagyszentmihály, 1885–Jassi, 1945): geográfus, geomorfológus, térképész, barlangkutató. Egyetemi tanulmányait Bp.-en végezte, majd Bécsben hadigeológiát tanult. Az I. vh. után a bp.-i közgazd. egyetemen a térképészet és a morfológia magántanára. A Honvéd Térképészeti Int.-ben tereptant és térképolvasást tanított. Az 1927-ben kiadott *Térképolvasás* c. könyve a Testnevelési Főisk. tankönyve lett. Munkatársa volt több turistakalauznak, így az 1934-ben megjelent *Budai-hegység* útikönyvnek is. Elévülhetetlen érdemeket szerzett barlangkutató és turista tevékenységével, az orsz. turistajelzések kialakításával. – *Irod.* Székely Kinga: 100 éve történt (Karszt és Barlang, 1985. I–II.).

STRUKTURA Szervezési Vállalat (XIII. Radnóti Miklós u. 2.): jogelődje az 1950-ben alapított Kohó- és Gépip. Szervezési és Számítástechnikai Int. (KG ISZSZI). Tevékenységi köre: munka- és munkahelyszervezés; üzem- és vállalatszervezés. Három leányváll.-a: DATAKORD Rendszer és Kereskedőház; Gép és Berendezés Munkavédelmi Minősítő Leányváll.; Borsodi Szervezőtovábbképző és Racionalizáló Leányváll. (Miskolc). Főv. egységei: Műszaki Fejlesztő Üzem; vidéken: Adatrögzítő Üzemrészleg (Monor).

Stúdió Galéria: →*Dürer-terem*

stúdiószínpadok: csekély létszámú közönséget befogadó, modern, ill. artisztikus hangvételű színműveket kísérleti jelleggel bemutató színházi vállalkozások. Megkülönböztetésük a kamaraszínháztól sokszor rendkívül nehéz, mert nem egy esetben azonos vagy hasonló színházi koncepciók, célkitűzések és gyakorlati adottságok határozzák meg működésüket; legbiztosabb – ám korántsem kizárólagos – kritérium a ~ előadásainak döntően kísérleti jellege. Tevékenységük nagy szerepet játszik a színházművészet korszerűsítésében és a közönség nevelésében, új műfaji eszközök kísérleti megvalósításának alkotóműhelyei. Az utóbbi évtizedek bp.-i stúdiószínpadainak legjelentősebb, úttörő vállalkozása a →*Thália Társaság* hagyományait tudatosan felújító és továbbfejlesztő →*Thália Színház* stúdiószínpadához fűződik. A Thália Stúdió 1965 óta elsősorban az új m. drámairodalom bemutató színpadává vált (Csurka István: *Ki lesz a bálanya?;* Somogyi Tóth Sándor: *Szerencse vagy halál* stb.). A Nyugati drámairodalom eszmei törekvéseit reprezentálta Beckett: *Godot-ra várva,* Kafka: *A per* c. darabja. A Thália Stúdió – mint az anyaszínház is – 1991-től *Arizona Kisszínház* néven működik. A →*Madách Színház* stúdiószínpada, a *Madách Stúdió* 1967-től működik, jelenleg csak alkalmanként üzemel. Két legemlékezetesebb bemutatója Sarkadi Imre: *Oszlopos Simeon* és Beckett: *Ó azok a szép napok* c. színműve volt. A →*Fővárosi Operettszínház* 1971-ben nyitotta meg stúdiószínpadát *Zsebszínház* néven H. Schmidt–T. Jones *Fantasztikus* c. musicaljével. Lényegében stúdiószínpadnak minősíthető a →*Pinceszínház,* és →*Egyetemi Színpad.* Ilyen volt a Radnóti Miklós Színház elődje, az →*Irodalmi Színpad* számos produkciója is. Újabban a →*József Attila Színház*nak is van *Stúdiószínpad*a. A →*Katona József Színház* stúdiószínpada a *Kamra.* Stúdiószínpadnak minősül a →*Budapesti Kamaraszínház a Károly körúton* (volt Asbóth utcai kis színpad), az *R. S. 9 Stúdiószínház,* a *Reflektor Színpad,* a *Merlin Színház,* a *Dominó Színpad* és a *Szkéné Színház,* valamint az egyes →*művelődési otthonok* keretében öntevékeny, nem hivatásos jelleggel működő – nem egyszer alkalmi – irodalmi színpadok (→*kamaraszínházak*).

Stumm-ház: →*Magyar u.* 11. sz.

Stühmer Frigyes Rt.: az 1866-ban Pesten letelepedett Stühmer Frigyes első üzemét egyéni cégként 1868-ban az Ősz (Szentkirályi) u. 8. sz. alatt létesítette, ahol 1883-ban Mo.-on elsőként bevezette a gőz csokoládégyártást. Kakaót, desszerteket, cukorkát is gyártott. 1928-ban családi rt.-vé alakult de

részvényei nem kerültek tőzsdei forgalomba. Előbb a Szentkirályi u.-i üzemet korszerűsítették, majd 1938–42 között felépítették a IX. ker. Vágóhíd u.-ban Mo. legkorszerűbb csokoládégyárát, amelynek csaknem 1000 alkalmazottja volt. Termékei értékesítésére Bp.-en és a nagyobb városokban fióküzleteket nyitott. Termékeit külföldön is értékesítve cégneve elismerést szerzett. Államosítása utáni nemzeti váll. 1963-ban beolvadt a *M. Édesip.* nevű nagyváll.-ba. 1981-től a Bp. Édesip. Váll. →*Budapest Csokoládégyára.*

Sugárút: →*Andrássy út*

Sugár Üzletközpont (XIV. Örs vezér tere): a bevásárlóközpontot (vezető tervezője: Iványi László) 1980-ban nyitották meg. Az egyemeletes üzletközpont összes beépített alapterülete 29 000 m². A négy nagy áruház (Csemege, Keravill, Vasedény és Szivárvány Áruház), valamint a 15 szaküzlet összesen 24 000 m²-t foglal el. Az élelmiszereket, ruházati cikkeket, papírárukat, híradástechnikai és háztartási gépeket stb. árusító üzleteken kívül 14 szolgáltató egység (javító, tisztító, kölcsönző stb. szolgáltatások), valamint postahivatal és Ibusz-iroda is működik az üzletközpontban. A bevásárlóközpontot 33 váll. hozta létre egyesülés formájában.

Suhajda-telep: hajdani nyomortelep a *Vígszínház* mögött a *Pannónia u.*-ban. Suhajda János cserepesmester 260 alacsony barakkszobából álló lakótelepet épített. Az egész telepen három vízvételi hely és 20 illemhely volt mintegy ezer lakos részére. A kevés befektetéssel épült, viszonylag magas lakbérű ~ jó üzletnek bizonyult. Az embertelen lakáskörülmények miatt az egykorú lapok „Dante poklá"-nak, „Pestis-telep"-nek nevezték. A főv. az 1930-as években lebontatta.

súlyemelés: Bp.-en a ~t először a Tátra Kávéházban, egy közelebbről nem ismert asztaltársaság űzte az 1890-es évek elején. A kor versenyei azonban eltértek a mai ~től. A versenyek egy-egy atlétikai v. tornabemutató során voltak, s abból álltak, hogy a versenyzőknek azonos súlyú vasrudat v. vasgolyót minél többször kellett a fejük fölé emelni. A legtöbb versenyt a főv.-ban az MTK rendezte, egy ilyen vesenyen tűnt fel 1897-ben Weisz Richárd, aki az 50 kg-os vasrudat 22-szer emelte fel. Az első viadalok azonban nem mai értelemben vett sportesemények, hanem virtuskodások voltak. A modern ~t is Weisz Richárd kezdeményezte. Agitációjának hatására a MASZ 1904-ben súlyemelőoszt.-t alakított és 1905-ben kiírta az első orsz. bajnokságot egy súlycsoportban (nehézsúly). A versenyt – amelyet Weisz Richárd nyert – már három fogásnemben rendezték: jobbkaros lökés, balkaros lökés, kétkaros lökés. 1911-től három, 1914-től négy súlycsoportban rendeztek bajnokságot. – A sportág 1896-tól az olimpán az atlétika keretein belül, 1924-től önállóan szerepel. A ~nek 1921-től a M. Birkózó Szöv. súlyemelőoszt.-a lett a gazdája. 1930-tól a Törekvés a modern mo.-i ~ úttörője, 1931-től hivatalos Bp. -bajnokságot, 1932-től modern formában – szakítás, nyomás, lökés – öt súlycsoportban orsz. bajnokságot rendezett. Az első bajnokok között találjuk a birkózó Európa-bajnok Papp Lászlót (MAC). 1935-ben tartották az első csapatbajnokságot, az első győztes a MÁVAG lett. A legjelentősebb szakoszt.-ok még az UTE és a MAC. 1942-ben Ambrózi Jenő Bp.-en érte el a sportág első világcsúcsát könnyűsúlyban, 109 kg-os nyomással. 1945-től előretörtek a Csepel, az MTE és a BRE súlyemelői. A ~ modern hazai története az 50-es években, a szovjet edzésmódszerek átvételével kezdődött. 1950-ben a szovjet súlyemelők bemutatkoztak Bp.-en, s a számos újítást fokozatosan elsajátították versenyzőink. 1956-tól az összes EB-n, 1958-tól az összes VB-n indult m. versenyző. A 60-as években Horváth József és Orvos András tevékenysége nyomán Mo. a világ 2. legeredményesebb súlyemelő nemzete lett. Versenyzőink közül 1972-ben Földi Imre, 1980-ban Baczakó Péter olimpiai bajnok lett, világbajnokaink közül Veres Győző és Tóth Géza emelkedett ki. – Bp.-en 1911-ben EB-t 1962-ben VB-t és EB-t, 1990-ben VB-t rendeztek.

Supka Géza (Bp., 1885–Bp., 1956): újságíró, művészettörténész, az MTA l. tagja (1945). A Magyar Hírlap és a Pester Lloyd munkatársa volt, 1926–38 között szerk. a *Literatúrát.* Sok népszerű irodalomtudományi riportot írt. Kezdeményezésére rendezték meg Bp.-en az első könyvnapot 1927-ben. 1945-ben a Polgári Demokrata Párt elnöke lett és 1949-ig a *Világ* főszerk.-je. – Bp.-i vonatkozású m.: *A budafelhévizi Szentháromságtemplom* (Bp., 1907); *A százéves régiségtár* (Bp., 1913).

Suppán Champignon Kultúrák és Konzervgyár: →*Gombatermelési Vállalat*

sütőipar: az 1870-es évek elején Budán, Pesten és Óbudán 201 jelentősebb sütőmester élt, közülük 45 volt ún. fehérpék, a többi naponta csak néhány q kenyeret sütött. A három város 1873. évi egyesítése után a lakosság számának rohamos növekedése következtében a ~ is gyors fejlődésnek indult. Az első nagyvállalkozó a Tolna megyéből a főv.-ba letelepedett *Brézlmayer* pék volt, aki „egy huszasért" (20 fill.) 7 db péksüteményt adott az addig szokásos 6 helyett. Forgalma úgy megnőtt, hogy egymás után nyithatta üzleteit. A legkisebb műhelyben is naponta háromszor sült friss sütemény, igaz 14–16 órás munkaidő mellett. – 1873-ban alakult meg a *Bp.-i Sütők Ip.társulata.* Az 1870-es évek végén Haflinger bécsi gyáros hozta először forgalomba a feladó-, a morzsadaráló-, a burgonyazúzó gépet, valamint a vasteknőket. 1880-ban 1357 főt, 1890-ben pedig 2270 főt foglalkoztatott a bp.-i ~. A 19. sz. végén *Schachner* József cége volt Bp. legnagyobb üzeme 40 pékkel három kalácskészítővel és hat cukrásszal (a cég az 1790-es Tabánban történt megalapítástól 1928-ig állott fenn). 1892-ben Brézlmayer Román sütödéjében felállították az első, bécsi Werner–Pfleiderer gyári dagasztógépet, majd ugyanebben az évben építették meg a gőzös kemencének az ősét, a „műkemencét" *Krecska* Ferencnél. Az 1890-es években három kenyérgyár és két tésztagyár működött a főv.-ban gyárszerű keretek között. 1893-ban a bp.-i sütők ip.testületében a tagok létszáma 228 sütő, 98 cukrász és 28 mézeskalácsos, összesen 354 önálló műhellyel. 1910-ben a bp.-i ~ és tésztagyártás 3582 főt foglalkoztatott. – A kenyérgyárak árai-

nak letörésére helyezte üzembe 1909-ben a főv. a →*Budapest Székesfővárosi Községi Kenyérgyár*at. – Az I. vh. befejezése után létesítették a Korona- (1922), a Perl- (1925), az Angyalföldi Kenyérgyárakat. 1920-ban alakult meg a gyárak technikai felszerelését stb. biztosító *Sütő- és Cukrásziparosok Rt.* (Sütőbank). 1927-ben Bp.-en 24 jelentősebb üzem foglalkozott ~i termékek készítésével, tésztagyártással és burgonyazúzással (közülük egyéni cég 13, társascég két, rt. hét, városi érdekeltség egy, egyéb egy). 1935-ben Bp.-en iparosként 363 pék (ebből 39 nő) dolgozott. – A II. vh. befejeztével a Bp. Szfőv.-i Községi Kenyérgyár jogutódaként 1945-ben létesítették a *Községi Kenyérgyártó Váll.*-ot. A ~ államosítása 1949–52 között ment végbe, amit több lépcsőben végrehajtott összevonás, átszervezés követett, megindult a jórészt elavult berendezések kicserélése korszerűbbekre, s 1966-ban felépítették az akkor igen korszerű *Lágymányosi Kenyérgyár*at. A ~ fejlesztése céljából 1959-ben létrehozták a *Sütőipari Kutató Int.*-et, 1964-ben a →*Fővárosi Sütőipari Vállalat* irányítása alá helyezték a főv. ~i üzemek túlnyomó részét, ekkor az összevont nagyváll. foglalkoztatta a bp.-i ~i dolgozók kb. 90%-át és adta a termelésnek mintegy 95%-át. Az 1980-as években a főv. új, korszerű kenyérgyárakkal gyarapodott (Váci út, Méta út, Hungária krt., Békásmegyer). Az évtized végén növekedett a magántulajdonú, de még kis termelő kapacitású pékségek száma, számuk 18–20 körül mozgott. A kenyér és pékáru magánkereskedők száma 1989-ben 140 volt. Jó részük a magánpékségek – esetenként saját – termékeit árusította. A főv. ~a 1989-ben 79 ezer t kenyeret és 460 millió db péksüteményt állított elő.

Sütőipari Vállalat: →*Fővárosi Sütőpari Vállalat*

Sütő utcai iskola (V. ker.): a *Deák téri ev. templom* szomszédságában álló háromemeletes, háromhomlokzatos, 4+7+4+5+4+6+4 ablakú, romantikus stílusú műemlék isk.ép. Gerster Károly és Frey Lajos tervezte 1863–64-ben. Építésekor a Deák tér 4. sz. ház felőli oldalon egy római Silvanus-oltár került elő. A jelenlegi ép. helyén állott, 1791-ben épült ev. egyházi isk. tanulója volt 1833–34-ben *Petőfi* Sándor. Erről a jelenlegi ép. falába illesztett emléktábla emlékezik meg. (→*Evangélikus Gimnázium*)

Sváb-hegy, *Szabadság-hegy* (XII. ker.): a →*Budai-hegység* központi tönkröge (480 m). A dolomitból felépült rög 400 m-nél magasabb központi fennsíkjának nagyobb részét felső-pliocén kori *édesvízi mészkő* borítja. ÉK-i és K-i lejtőjét jórészt *budai márga*, kisebb részeken nummuliteszes mészkő és briozoás márga, Ny-i lejtőit a fentieken kívül még kiscelli agyag fedi. É-on keskeny nyereggel kapcsolódik a *János-hegy*hez, D-en pliocén édesvízi mészkőtakaró forrasztja egybe a *Széchenyi-hegy* fennsíkjával. Ny-on a →*Budakeszi-medence*hez kapcsolódik. K-en részben a lealacsonyodott nyereg választja el az →*Isten-hegy* és az →*Orbán-hegy* alacsony rögétől, K-re és ÉK-re igen meredek, suvadásos lejtőkkel bukik le a →*Zugliget*re és a →*Kútvölgy*re. A ~ lekopott és összetöredezett dolomitröge a harmadkor végére a tenger szintjéig alacsonyodott le. A Pannón-beltenger elöntéséből származik a →*Farkas-völgy* és a →*Márton-hegy* felől övszerűen települt homokkő. Erre a harmadkor legvégén, a felső-pliocénban édesvízi mészkőtakaró rakódott (a legnagyobb kiterjedésű a Budai-hg.-ben). A ~ az édesvízi mészkő képződése óta emelkedett ki a mai magasságára. A János-hegytől D-re, a →*Hármaskút-tető* széles fennsíkja a ~ legmagasabb része. Innentől a →*Normafá*ig a hegyvonulat gerinc jellegű. D-i része a Széchenyi-heggyel együtt szélesen elterülő, 450–480 m magasságú lapos, nagyobbrészt erdőfedte, kisebb foltokban bokros, sziklagyepes–sztyepprétes fennsík. A hegy tömegébe É-ról a →*Harang-völgy* és a *Csillag-völgy*, D-ről a →*Denevér-árok* és a Farkasárok két kis völgye, továbbá a Széchenyi-hegy dolomitját feltáró Farkas-völgy vágódik bele. Ny-on a Budakeszi-medence felől több kis aszó, valamint a →*Meredek-csúcs* alatt lefutó gyönyörű →*Virág-völgy* szabdalja fel. A völgyoldalakon források törnek a felszínre, pl. a Harang-völgyben a Tündérhegyi út mellett a →*Disznófő-forrás;* az →*Istenszemető*, a Csillag-völgyben a →*Csermely-völgyforrás*. – A ~ ősidők óta lakott. Lejtőin szórványosan kőkori, bronzkori, római és népvándorlás kori emlékeket találtak. A ~ elnevezését a köztudat a Budavár 1868. évi török elleni ostromában részt vett sváb katonaságnak tulajdonítja. Valószínűleg eredetileg csak a *Kis-Sváb-hegy*re (a mai →*Martinovics-hegy*re) vonatkozott a név, mert ezen állott a sváb tüzérségnek egy nagy ütege; innen származhatott át a név a szomszédos nagyobb hegyre is (Nagy-Sváb-hegy). Ezt megelőzően a hegy középkori neve Négy-hegy volt, ami arra utal, hogy több hegyrészből tevődik össze. Buda város tanácsa 1847-ben *Isten-hegy*nek nevezte el; ez mint út- és dűlőnév maradt fenn. 1945–91 között *Szabadság-hegy*. – Hagyományos szőlőgazdálkodását, melyet a 18. sz.-ban főként sváb és rác szőlőbirtokosok emeltek magas színvonalra, a filoxéra tette tönkre. A 19. sz. ötvenes éveiben elkezdődött a ~ átalakulása nyaralóhellyé, színészek, művészek, írók (köztük Jókai Mór) kedvelt pihenőhelyévé. A ~ betelepítését, forgalmát jelentősen előmozdította az 1874-ben megnyílt, a *Városmajor*ból felvezető →*fogaskerekű vasút*. A ~ DK-i lejtője a főv. egyik legszebb villanegyede – több múlt századbeli műemlék jellegű villa is található itt –, emellett igen látogatott kirándulóhely. A ~en, ill. a *Széchenyi-hegy*en van az MTA Csillagvizsgáló Int.-e és a M. Rádió, ill. a M. Televízió televízió-adóállomása. Úthálózata jórészt már a múlt század végén kiépült. – *Irod.* Siklóssy László: Svábhegy (Bp., 1929); Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Svábhegy: →*helyi sajtó*

Svábhegyi Egyesület: 1888. aug. 5-én alakult a Sváb-hegyi lakosok társ. megszervezésére, a környék idegenforgalmának fellendítésére. Elődje a *Budapest-Hegyvidéki Turista Egylet*. Első elnöke Mérő János ügyvéd, székhelye 1896-tól az akkor épült Sváb-hegyi Nagyszálló volt. A ~ tagjai pihenőpadokat, jelzőlámpákat helyeztek el, térképet adtak ki a hegyről. A sétányok szobrát saját költségükön emeltették (Stróbl Alajos: br. Eötvös József, Janko-

vich Béla: Jókai, Erzsébet kir.né). Közbenjárásukra építették ki a Sváb-hegyen a közvilágítást, a csatornázást, és javították a közlekedést. Jókai Mór 1893-tól haláláig a ~ tiszteletbeli elnöke volt. A ~ 1937-ben 105 tagot számlált, gyakorlati tevékenysége a II. vh.-ig tartott. 1991-ben újraalakult.

Svábhegyi Értesítő: →*helyi sajtó*

Svábhegyi Konkoly alapítványú Csillagvizsgáló: →*csillagvizsgálók*

Svábhegyi Szanatórium: →*Szabadsághegyi Állami Tüdőgyógyintézet*

SYNTAN Vegyianyaggyártó Vállalat (XXI. Zsák Hugó u. 22.): 1937-ben alapították az *Angol–M. Vegyipari Kft.*-t, melynek neve 1940-ben *Első M. Cserzőanyaggyár*ra, az 1948-as államosítást követően *Cserzőanyaggyár*ra változott. 1963-tól a →*Budapesti Bőripari Vállalat* gyáraként működött. 1986-ban önálló termelési és kereskedelmi egységgé alakult, és felvette a ~ nevet. Speciális vegyianyagokat, kőolajbányászati, betonip. adalékokat, bőrip. cserző- és segéd-, cipőip. segéd-, növényvédőszer-ip. kelátképző anyagokat, fedőfestékeket, textilip. vízhatlanító készítményeket, krómsókat, szulfitlúg-készítményeket állít elő. A cipő- és bőrip. számára az újpesti fedőfesték gyáregységben készítenek segéd-anyagokat.

SZ

Szaat (Órás) dzsámi: →*Mária Magdolna-templom*

Szabad Demokraták Szövetsége, *SZDSZ:* pol. egyesülés, majd párt, amely 1988 végén alakult szociális-liberális programmal. Az 1990. márc. ogy.-i választásokon a szavazatok 21,4%-át kapta, a szept. önkormányzati választásokon Bp.-en a legerősebb pártként a szavazatok 34,7%-át, *Demszky* Gábor személyében főpolgármestert és 17 ker.-ben polgármestert adott.

Szabadegyházak Szövetsége: →*Szabadegyházak Tanácsa*

Szabadegyházak Tanácsa: a kisebb evangéliumi felekezetek vallásszabadságának biztosítására 1944 őszén alakult felekezetközti szervezet. 1945. júl. 30.-án az új m. áll. engedélyezte a szöv. működését. Alapító tagjai: az adventista, baptista, metodista egyház, a keresztyén testvérgyülekezet, az üdvhadsereg és az ókatolikus egyház. Később társultak a szabadkeresztyén gyülekezetek, az Isten egyháza és a különböző irányú pünkösdi felekezetek. 1949-ben áll. javaslatra a Szabadegyházak Szöv.-éből ~vá alakultak. 1951-ben a tanácsból az adventista egyház kilépett. 1957-ben újjáalakult a szervezet. A ~ az Egyházi Hivatallal egyetértésben felügyelte a kisebb protestáns egyházakat. 1989 máj.-ában az adventista egyház ismét kilépett a tanácsból, majd 1989 végén a szervezet jogutód nélkül feloszlott. A ~ 1967-től lelkészképző int.-et tartott fenn, jelentős könyvkiadói tevékenységet folytatott és hozzájárult a kisebb prot. egyházak társ. megbecsülésének megerősödéséhez.

Szabadelvű Unió: →*Unió*

Szabad Gondolat: →*Budapesti Napló*

Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesülete: 1905-ben alakult az előítéletektől mentes tudományos gondolkodás terjesztésére. Elnöke gr. Andrássy Gyula, majd Lengyel Imre, helyisége az V. Széchenyi u. 10. sz. alatt volt. Megalakulása után rövid ideig *Szabadgondolkodó Liga* néven működött. Első fiókegy.-e Pécsett alakult 1907-ben. 1912-ben kilenc fiókegylete közül kettő volt bp.-i. – Tagjai közé tartozott Ady Endre, Babits Mihály, Jászi Oszkár, Fényes Samu, Kernstok Károly, Lukács György, Szabó Ervin. – 1908-ban alakult első bp.-i fiókegylete, a →*Galilei Kör,* amelynek tagsága az egyetemi ifjúság köréből tevődött össze. A VI. Anker köz 2. sz. alatt működött. A *Magántisztviselők Szabadgondolkodó Egy.*-ének megszűnése után 1911-ben alakult második bp.-i fiókegylete, a Harkányi Kör, amely egyévi működés után beolvadt az anyaegy.-be. Ennek elnöke Szende Pál volt. – A ~ rendszeres természet- és társ.tudományi előadásokat tartott, ismeretterjesztő könyveket adott ki, nagygyűléseket és munkásakadémiákat szervezett. Folyóirata a →*Budapesti Napló* mellékleteként jelent meg, majd 1911-től *Szabadgondolat* címen önálló lapot adott ki (szerk. Kende Zsigmond). A ~ jelentős tevékenységet fejtett ki az 1918–1919-es forradalmak szellemi előkészítésében. A Tanácsközt. bukása után feloszlatták.

Szabadkeresztyén Gyülekezet: karizmatikus jellegű evangéliumi közösség, melynek alapja a Soli Deo Gloria helyiségeiben 1939-től összegyűlő bethánista hatások alatt álló medikusokból, fiatal orvosokból álló kör volt. Bp.-en 1988-ban a XIV. Szugló u. 57. sz. alatt épült gyülekezeti házuk. Jelentős karitatív tevékenységet végeznek.

szabadkikötő: →*kikötők*

szabad királyi város: a kir. földesúri joghatósága alá tartozó, kiváltságokat szerző nagyobb falvak a 14. sz.-ban fejlődtek ~sá. Nem tartoztak a vm.-khez, saját igazságszolgáltatásuk volt, önkormányzattal rendelkeztek, fallal kerítették körül magukat, képviselőt küldhettek az ogy.-be, polgárjogot adhattak, kegyúri jogokkal rendelkeztek, vásárokat tarthattak, árumegállítási és vámszedési joguk volt, jobbágyaik lehettek, adójukat s egyházi tizedeiket egy összegben fizethették. A ~ intézményét az 1870:XLII. tc. szüntette meg, azzal, hogy a ~t tvhat. jogú várossá nyilvánította. – *Buda* és *Pest* a 15. sz.-tól ún. tárnoki város, Pest kiváltságlevele 1244-es keltezésű, de eredetiben nem maradt fenn. – A törökök kiverését követően a két város 1703-ban kapta meg ismét a ~i jogállását biztosító kir. kiváltságlevelet. 1849–67 között a ~ok jogállást felfüggesztették, s csak a kiegyezést követően kapták vissza. Pest és Buda esetében az igazgatási tv.-ek (1870:XLVII. és 1871:XVII. tc.) nem okoztak változást. A belügymin. már 1871 végén beterjesztette a *főv. tv.*-t, amelyet végül az 1872: XXXVI. tc. formájában hagyott jóvá az ogy. A főv. tv. Bp. főv.-ra vonatkozóan a tv.hat jogú városokétól eltérő, egyedi jogokat kifejező önkormányzati szervezetet hívott létre.

A szabadkőművesek épülete a Podmaniczky utcában

szabadkőművesség: a 18. sz.-i felvilágosodás és polgárosodás idején keletkezett társ. mozgalom, amely az egyházi, pol. és családi kapcsolatoktól független, zártkörű, misztikus szertartású társaságokba kívánta összehozni a „haladás" és a „testvériség" híveit. Szervezeti szimbólumrendszerét – a csoportok (páholyok), az ezekből létrehozott nagypáholyok, a vezető a nagymester, a tagok a mesterek, a jelöltek az inasok, a jelvények között szerepel a kalapács, a vakolókanál, a kötény, az építkezés téglajelei stb. – a középkori kőműves céhektől vette át. Az eszmei egyesülés szintjén a ~ világszervezet volt, valóságban mindenütt a nemzeti sajátosságok érvényesültek. Mária Terézia és II. József bécsi udvarában a hivatalviselő arisztokraták, a vezető tisztviselők és értelmiségiek jó része szabadkőműves volt. Bécsi páholyok tagjai voltak az első m. szabadkőművesek is. Mo.-on az 1760-as évek végén alakultak szervezetei Nagyszebenben, Eperjesen, Kassán, Miskolcon, a horvát városokban, és az 1770-es évek elején Pesten a „Nagyszívűség" páholy, amely 1777-ben Budán fiókpáholyt nyitott. 1782-ben alakult a Szt. Sándor páholy Pesten, majd az „Első Ártatlanság" páholy Budán. Ekkor a pest-budai páholyok lettek a legrangosabbak. Összehozták a főurakat, a honoráciorokat, írókat és tudósokat. 1794-ben I. Ferenc megszüntette a ~ működését, s ezzel véget ért a mozgalom első mo.-i korszaka. – A ~ a század folyamán külföldön jelentősen átalakult. A 19. sz. derekától már könyveket, folyóiratokat, vitairatokat adott ki, páholyai bejegyzett társaságként működtek. Zártkörű jellege megmaradt, de társ. bázisát a liberális polgári réteg alkotta. A ~ hazai újra éledése a kiegyezés után történt. Bp. a századfordulóra lett a m. ~ központja. Lewis Lajos német származású nyelvtanár 1868-ban alapította az „Egyesség a hazában" páholyt, az emigrációból hazatért Türr István, Klapka György, Teleki S. az István (ma VII. Klauzál) tér 14. sz. alatt „Corvin Mátyás" páholyt. A különböző rítusú páholyok 1886-ban „Magyarországi Symbolikus Nagypáholy" néven eszmeileg egyesültek, és 1896-ban székházat építettek a Podmaniczky u. 45. sz. alatt. A nagyobb bp.-i páholyok és az általuk alakított létesítmények: Corvin Mátyás (1869), Könyves Kálmán, Népoktatási Kör (1872), Szabad Líceum, Mentőegy., Haladás (1871), Eötvös, Bp.-i Szünidei Gyermektelep (1877) Deák Ferenc, Leányanyák Otthona (1885), a Városi Könyvtár első fiókja, Nyomorék Gyermekek Otthona (Almásy tér) Demokratia (1889), Erzsébet, Orsz. Gyermekvédő Egy. (1902), Népakadémia, Anya- és Csecsemővédő Intézet. Bp.-i páholyok még: Galilei (1872), Comenius (1888), Hungária (1872), Minerva (1897). A peremvárosokban egy páholy volt, Újpesten a Veritas (1891). 1914-ben 27 páholy működött Bp.-en, 1918-ban bp.-i taglétszámuk alig haladta meg a 3000-et. 1920-ban ismét feloszlatták a m. ~et. A keresztény kurzus sajtója ostorozta a ~ „bűneit" és „cselszövéseit", külön jegyzékben kiadták a fővr. hivatalaiban tevékenykedő szabadkőművesek névsorát. 1945-ben másodszor támadt fel a m. ~. 15 bp.-i páholyában kb. 1000 tag volt. Kibontakozni nem tudott, 1950-ben feloszlatták. 1990-ben kezdett harmadszor újjászerveződni. – *Irod.* Nagy Zsuzsa: Szabadkőművesek (Bp., 1988).

Szabad Lyceum: a szabadkőművesek által alapított és fenntartott népművelési szervezet volt. 1893-ban létesítették. Különböző tárgykörű tanfolyamokat, előadásokat szervezett üzemekben és a fővr. 7–8 isk.-jában. 1914-ben beolvadt az →*Erzsébet Népakadémiá*ba, de úttörő szerepe volt az isk.-n kívüli közművelődés megteremtésében.

Szabad Nép: pol. lap. A Kommunisták Mo.-i Pártjának illegális lapjaként indult meg Bp.-en 1942. febr. 1-jén. Szerk.-i Rózsa Ferenc és Schönherz Zoltán voltak. Negyedik számának megjelenése után a rendőrség felfedezte a lap nyomdáját; letartóztatta a szerkesztőség tagjait és sokakat a lap előállítói és terjesztői közül. Emiatt a lap megjelenése 1942 máj.-ától 1944 szept.-éig szünetelt. 1944 végén ismét megjelent öt száma. 1945. márc. 25-től az MKP központi napilapja lett. Főszerk.-je Révai József (1950-ig), szerk.-je Horváth Márton volt. A ~ lett 1948-ban, a két munkáspárt egyesülése után az MDP központi lapja. Blaha Lujza téri palotájának építéséhez a párton kívülieknek is „önkéntes" adományokkal kellett hozzájárulni. A ~ szinte kötelező olvasmány volt, a munkahelyeken „Szabad Nép félórákon" ismertették a legfrissebb számokat, a kommunista párt e kényszerrel is igyekezett ideológiáját terjeszteni. Az 1956-iki forr. vetett véget a lap megjelenésének. Az MSZMP a ~ folytatásaként indította meg a →*Népszabadság*ot, amely 1958-ban a ~ évfolyamszámozását is átvette.

Szabadság: 1. pol. hetilap. Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjának lapjaként 1932-ben indította az 1928-tól 1932-ig megjelent *Előőrs* c. hetilap helyett. A ~ az erősödő náci ideológia elleni küzdelem egyik legharcosabb orgánuma volt. 1935 után, amikor a Radikális Párt beolvadt a Kisgazdapártba, ez utóbi pol.-ját támogatta. 1944. ápr.-ban szűnt meg. – 2. fővr. napilap, amely 1945. jan. 19-én,

amikor Buda ostroma még tartott, Pesten indult „demokratikus napilap" alcímmel. Első számait Kállai Gyula szerkesztette, 1945. ápr. 16-tól Haraszti Sándor volt a fel. szerk. 1948. nov. 13-án szűnt meg. – 3. a Magyar Szocialista Munkáspárt lapja. 1989. nov. 25-én indult.

Szabadság-hegy: →*Sváb-hegy*

Szabadsághegyi Állami Gyermekgyógyintézet (XII. Mártonhegyi út 6.): a Népjóléti Min.-hoz tartozó orsz. jellegű gyógyint. 1949-ben létesítették a Sváb-hegyen lévő több magángyógyint. áll. tulajdonba vétele után. Egyes részlegei ezért a XII. Eötvös u. 2. és Béla király u. 20. sz. alatt működnek. Kezdetben a 14 év alatti tuberkulotikus gyermekeket kezelték, később a felvételi korhatárt 18 évre emelték fel. A gyerekek oktatására külön ált. és érettségiztető jogú középisk.-t szerveztek a ~ keretében. A gyermektuberkulózis csökkenésével egy évig idős, gyógyíthatatlan felnőtt betegeket is ápoltak itt. 1965-től egyéb, főként légzőszervi betegségben szenvedő gyermekek kezelését is végzik. Ágyszáma: 543 (1991). 1979-ben vette fel a *Szabadsághegyi Állami Gyermekszanatórium* helyett a Szabadsághegyi Gyermekgyógyint. nevet, ~, s lett az Eü. (mai Népjóléti) Min. gyógyító-megelőző, szervezési, módszertani, tudományos és továbbképző int.-e a gyermekek és ifjak orvosi rehabilitációja területén. Ekkor vonták be szervezetébe a →*Szakmunkástanulók Országos Egészségvédelmi Intézetét*.

Szabadsághegyi Állami Tüdőgyógyintézet (XII. Eötvös u. 12.): egykori gyógyint. Helyén 1927-ben egy rt. Jakab László orvos (a Liget és a Park Szanatórium tulajdonosa) vezetésével *Svábhegyi Szanatórium* névvel „diétás, klimatikus, fizikoterápiás" magángyógyint.-et nyitott 100 betegszobában 140 ággyal. 1932-ben a gazd. válság következtében az rt. csődbe jutott, ezután többször gazdát cserélt a szanatórium. 1941-ben a Magánalkalmazottak Biztosító Int.-e (MABI) vette meg. 1944-ben rendőrlaktanya, majd német hadikórház lett. A MABI 1946-ban újjáépíttette és tüdőszanatóriummá alakította. 1950-ben került áll. tulajdonba, azóta ~. 273 ágyán felnőtt tuberkulotikus, majd egyre inkább egyéb krónikus légúti betegek gyógyításával foglalkozott. 1979-ben megszűnt, helyére a III. sz. Belgyógyászati Klinika költözött.

Szabadság híd, *Fővám téri híd, Ferencz József híd:* építését az *Erzsébet híd*dal együtt az 1893. évi XIV. tc. rendelte el. A tervekre nemzetközi pályázatot írtak ki. 21 pályázat érkezett, ezek közül a II. díjas tervet, *Feketeházy* Jánosét fogadták el. Az esztétikai megoldás Nagy Virgil műegyetemi tanártól származik. A háromnyílású, rácsos szerkezetű híd ún. Gerber-tartós, a középső 48,40 m hosszú tartórész a két, pillérre és a hídfőre támaszkodó tartó túlnyúló részén függ. Az említett tartókat felbillenés ellen a hídfőn levő 609–609 t tömegű öntöttvas-ellensúlyok biztosítják. A nyílásbeosztás 79,3 + + 175,0 + 79,3 m, az összhossz 333,6 m. A hídpálya szélessége 10,5 m, a két járdáé 2 × 2,9 m, a teljes szélesség 20,1 m, a fennmaradó részt az úttest és a pálya között lévő főtartók foglalják el. Az úttesten, melynek eredetileg fakockaburkolata volt, közvetlenül a főtartók mellett helyezték el a villamosvasúti vágányokat. Az építés 1894-ben kezdődött, a kiviteli terveket *Gállik* I. és *Beke* J. készítette. Az alapozást a Gärtner és Zsigmondy cég, a vasszerkezetet az Államvasutak gépgyára készítette. A hídfőknél négy vámszedőház épült. A hidat Ferencz József kir. jelenlétében 1896. okt. 4-én nyitották meg. A ~ 1945-ig az ő nevét viselte. A villamosvasút 1923-ban megszüntette az addigi alsóvezetéket és felsővezetékes rendszerre tért át, ekkor helyezték el a vezetéktartó oszlopokat a főtartókon, a burkolatot felújították, de a fakockaburkolat megmaradt. 1938-ban a vágányokat az úttest közepére helyezték. – A ~at a visszavonuló német csapatok (1945. jan. 16-án) felrobbantották, úgy, hogy az említett befüggesztett tartórészt a Dunába esett. A budai oldalon levő főtartó súlyosan megrongálódott, majd később leszakadt. A hidat 1945. márc. 15-re – pontonhíddal kiegészítve – ideiglenes szerkezettel használhatóvá tették, ezt azonban a Duna jégzajlása 1946. jan. 10-én elvitte, így a fővr. két része között megszűnt az összeköttetés. (Az →*ideiglenes hidak*at már előbb elbontották.) – Az újjáépítést Haviár Gy. és Sávoly Pál tervei alapján a MÁVAG végezte. 1946. aug. 20-án ~ névvel nyitották meg. A budai vámszedőházakat elbontották, a korlát hiányzó részét egyszerűbben képezték ki, a címereket eltávolították a kapukról. A keresztmetszet változatlan maradt, a hídfők forgalmán csak kisebb mértékben változtattak. 1950-ben itt nyílt meg a pesti Duna-parti villamosvasút D-i meghosszabbításának gyalog-aluljáróként is használt aluljárója, melyben oldalperonos megállóhelyek vannak. – Az első felülvizsgálat 1965–68-ban történt, 1980-ban nagyobb arányú rekonstrukciót végeztek, ekkor állagbiztosítás céljából az ellensúlyokat szétszedték, az úttestre aszfaltburkolatot helyeztek. A forgalom 1980. jún. 16. és okt. 17. között szünetelt, a hidat csak gyalogosok használhatták. A későbbiekben a címereket újra elhelyezték. A híd régi szerkezetének egyes elemei a Petőfi híd budai hídfőjénél levő parkban tekinthetők meg. (Forgalmát →*dunai átkelőforgalom* címszónál.) - *Irod.:* Czekelius Aurél–Szántó, Albert: A Ferencz József-híd építésének története (Bp., 1896).

A Szabadság híd

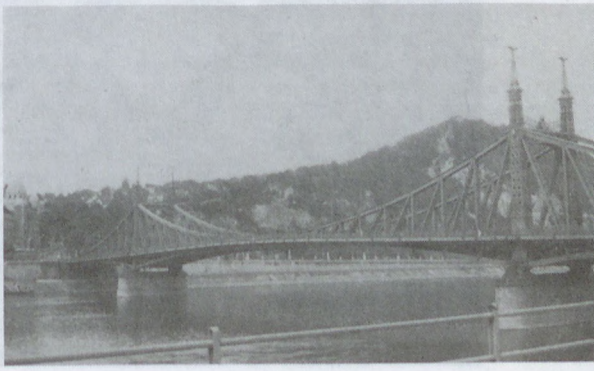

Szabadság, mint a Nép Zászlója: →*Szombati Lapok*

Szabadság strandfürdő (XIII. Dagály u.): a főv. legnagyobb fürdője a pesti oldalon. 1948-ban építették Darvas Lajos tervei alapján, miután rendelkezésre állt az Árpád hídnál feltörő Béke-forrásnak 1944-ben fúrt artézi kútja. A víz 126 méter mélyről szökik fel, 41,5 °C-os, és percenkénti hozama 6200 l. A ~ 30–35 000 ember befogadására képes. Üdülőfürdőként üzemel. A pesti köznyelvben csak *Dagály fürdő*ként emlegetik.

Szabadság Szálloda: →*Grand Hotel Hungária*

Szabadság-szobor: →*Felszabadulási emlékmű*

Szabadság tér (V. ker.): az →*Újépület* helyén és annak D-i oldala mentén húzódó egykorú *Széchenyi tér* helyén alakult ki Palóczy Antal tervei szerint. A parkosított tér Duna felé eső oldalán áll a volt *Tőzsdepalota* (az *MTV központja és stúdiói*), vele szemben a *Magyar Nemzeti Bank* ép.-e, mindkettő *Alpár* Ignác alkotása. A ~re nyílik a hajdani →*Postatakarékpénztár épület*ének, *Lechner* Ödön magyaros szecessziós alkotásának harmadik homlokzata. A ~et D felől a volt *Pénzintézeti Központ*, ma az MNB hatemeletes irodaháza zárja le, mellyel alkotói, *Lauber* István és *Nyíri* István a főv. új építészeti arculatának egyik alapkövét rakták le. É felől a ~et a késői eklektikában fogant iroda- és bérházak ívben fogják körül. A tér tengelyének felső harmadában áll a *Szovjet hősi emlékmű* (Antal Károly alkotása, 1946), a Tv-székház előtt az *Újépület emlékműve* (Dózsa Farkas András alkotása, 1934), D-i részén a hajdani *Sétatér*et idéző *„Virulj"* díszkút (Telcs Ede, 1930). A ~ további plasztikai dísze Medgyessy Ferenc sokalakos domborműve a volt Pénzintézeti Központ ép.-ének sarkán. A térre 1990-ben helyezték vissza Harry Hill Bandholtz amerikai tábornok szobrát, Ligeti Miklós alkotását. E szobrot a tábornok 1919 aug.-ában játszott szerepének emlékére 1936-ban állították a tér Ny-i oldalára, s 1948-ban távolították el. – *Irod.* Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (Bp., 1931); Borsos Béla–Sódor Alajos–Zádor Mihály: Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei (Bp., 1959).

Szabadság téri református templom (V. Szabadság tér 2.): bérház keretében, Győry Sándor és Halász Géza tevei alapján kialakított építmény. 1940. szept. 15-én, a kolozsvári bevonulás napján szentelték fel, ezért a „Hazatérés temploma" nevet is viselte. Mivel már beépített területre épült, a homlokzatmagasságot tartani kellett, ezért bérház-kombinációban oldotta meg feladatát a tervező. Ennek következtében a templom jelleg kívülről nem szembetűnő, belső kialakítása azonban a ref. istentiszteleti követelményeknek teljesen megfelelő. A templom érdekessége a bejárat mellett, az egyik oldalon elhelyezett kápolnaszerű helyiség, amelynek berendezése és stílusa a temploméval azonos.

Szabadság u.–Erdősor u.-i lakótelep (XXI. ker.): Csepel D-i részén a Szabadság u.–Erdősor u.–Akácfa u. által határolt területen F + 3 emeletes blokkos és hagyományos technológiával készült ép.-ekben összesen 2320 lakás épült magánerőből. Egy 24 tantermes isk., egy óvoda, orvosi rendelő és összesen mintegy 1900 m² alapterületen üzletek és szolgáltatóház készült. Tervező: Szegner László (BVTV).

A Szabadság strandfürdő (légifelvétel)

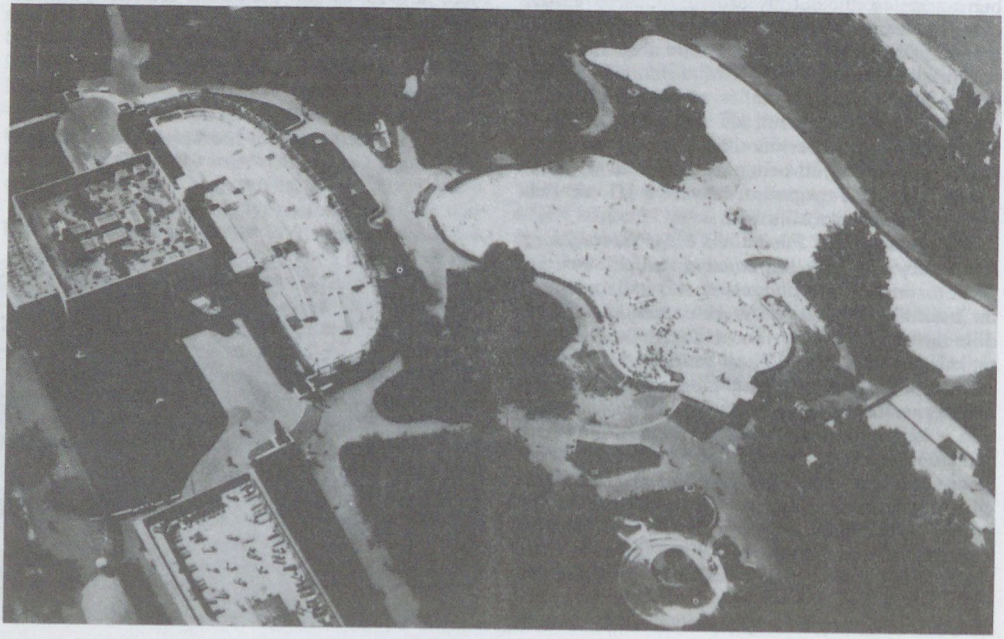

Szabad Száj: →*élclapok*

Szabad Színház: →*Városligeti Színkör*

Szabad Szó: 1. pol. napilap. 1893-ban indult, s azzal igyekezett az olvasókat megnyerni, hogy színes képeket közölt. Kellő pártolás hiányában meg kellett szüntetni a színes nyomást, majd 1897-ben a lap is megszűnt. – 2. pol. lap. 1899-ben Szentesen indult, 1901-től azonban Bp.-en Mezőfi Vilmos szerkesztésében jelent meg. Az agrárszocialista mozgalom lapja volt. 1939-től Szabó Pál, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kovács Imre szerkesztette, s munkatársai a népi írók (Darvas József, Erdei Ferenc, Veres Péter stb.) mellett a Kisgazdapárt vezetői (Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Dobi István stb.) lettek. 1944-ben a német megszállás után megszűnt, de 1945. márc. 27-én a Nemzeti Parasztpárt központi napilapjaként újraindult. Ekkor Boldizsár Iván, Darvas József, Erdei Sándor, Nánási László szerkesztette. 1945–49 között *Esti Szabad Szó*, ill. *Szabad Esti Szó* címmel esti kiadása is volt. 1952. febr.-ban szűnt meg. 1956. okt. 31-én azonban Szabó Pál főszerkesztésében egy száma ismét megjelent. 1989. jún. 10-én a Magyar Néppárt hetilapjaként újra megindult, majd néhány szám után megszűnt.

szabadtéri színpadok: létesítésüket Bp.-en már a század első évtizedeitől tervezték, de a rendszeres előadásokra épített önálló szabadtéri színpadot csak 1938-ban valósították meg a →*Margitszigeti Szabadtéri Színpad* felépítésével. Ezt megelőzően tartottak alkalmilag – nem épített – szabadtéri előadásokat az *Állatkerti* és az *Angolparki Színpad*on, a városligeti *Vajdahunyad Vár* udvarán, a régi Nemzeti Színház telkén a *Márkus Parkszínház*ban. Terveztek egy szabadtéri színházat a Gellért-hegy *Tabán* felőli lejtőjén, de a terv nem valósult meg. A Margit-szigeten már az 1920-as években is tartottak szabadtéri előadásokat az ideiglenes Margitszigeti Színpadon, a MAC-pályán, a kolostorromoknál, a golfpályán, és működött a Városligetben a *Nyári Operettszínház*. 1952-ben készült el a főv. másik állandó jellegű szabadtéri színpada, a →*Városmajori Szabadtéri Színpad*. 1959-ben épült fel a →*Budai Park Színpad*, végül 1978-ban létesült a *Hilton Szálló-Dominikánus Udvar*. 1988-tól – átmenetileg – a *Városmajori Szabadtéri Színpad* kertmoziként működik. 1954-ben színpadnak szánták, de már évek óta kertmoziként működik a margitszigeti *Vörösmarty Színpad*. Több alkalmi szabadtéri színpad működött a II. vh. után, így a kőbányai *Csajkovszkij Színpad*, a *Köztársaság téri Színpad*, a *Kulich Gyula téri* (ma ismét Kálvária tér) *Színpad*, a *Rózsavölgyi Színpad* (XIV. Rózsavölgyi tér 4.) és a városligeti *Tó Színpad*.

szabályrendelet: Buda és Pest szabad kir. városok már a 18. sz. elején rendelkeztek ~ek alkotásának jogával. A főv. szabályalkotási jogkörét először az 1872. évi XXXVI. tc. állapította meg, gyakorlását a tvhat. biz.-ra ruházta. A tvhat. biz. ~et alkothatott egyrészt minden olyan ügyben, amely kifejezetten a ~i rendezés körébe volt utalva, másrészt a főv. közig.-ának körébe eső minden olyan közügyben, amely törvénnyel, orsz. szokással és min.-i rendelettel nem ellenkezett. Az 1930. évi XVIII. tc. 94. §-a szerint a

A Szabadság tér 1890 körül

min. elrendelheti a már hatályba lépett főv. ~ módosítását v. hatályon kívül helyezését is, ha utólag merül fel kifogás amiatt, hogy a ~ tv.-be vagy min.-i rendeletbe ütközik. A ~ érvényességi kellékei közé tartozott továbbá, hogy az ún. kötelezően alkotandókat végrehajtás előtt, jóváhagyás végett fel kellett terjeszteni a kormányhoz és kellően kihirdetni. A kihirdetés a főv. hivatalos lapjában: a Fővárosi Közlönyben történt. – A tanácstv.-ek a szabályalkotás jogát a Főv. Tanács részére szintén biztosították. Az 1991. évi XXIV. tv. értelmében mind a főv., mind a ker. önkormányzati testületek alkothatnak rendeletet. A rendeletek tervezetét nyolc napra közszemlére ki kell függeszteni. Az elfogadott rendeletek a Fővárosi Közlönyben jelennek meg.

Szabó Dezső (Kolozsvár, 1879–Bp., 1945): író, publicista. Egyetemi tanulmányait Eötvös-kollégistaként Bp.-en végezte. Tanári diplomájának megszerzése után egy évig a főv.-ban tanított, majd Párizsban tanult tovább. Hazatérése után vidéken kapott állást. 1918 dec.-ében Pestre került reálisk.-i tanárnak. Egy ideig Hatvany Lajos Úri u.-i házában lakott. A Nyugat közölte novelláit, cikkeit. *Az elsodort falu* c. regénye 1919. máj.-ban jelent meg, ~ a proletárdiktatúra elől vidékre menekült. A főv.-ba való visszatérése után, 1919 őszén lemondott tanári állásáról és kizárólag írásaiból élt. A húszas évek elején a *Virradat* vezércikkírója; *Vasárnapi levél* címmel írt sorozatot a *Nép* c. napilapba, pol. elmélkedéseket, szépirodalmi vázlatokat. Ezekhez hozzátartozott egy-egy kép a főv. életéből, a Gellért-hegyről, ahol lakott. *Segítség!* című regényének fő színteréül is Bp.-et választotta. 1927-ben a Zugligetben lakott, az *Esti Kurír*ban megjelent cikkeinek a *Zugligeti levelek* címet adta. Kávéházi törzsasztala Budán

a *Philadelphia Kávéház*ban volt (emléktábla). Mint előadó nagy közönséget vonzott, különösen az egyetemi ifjúság köréből, a harmincas évek közepétől, Zeneakadémiára, a Marczibányi téri Lövőház vendéglőbe, ill. a VIII. Rákóczi tér 2.-be. Utolsó lakása 1938–45-ben a József krt. 31/a sz. (emléktábla). Nagyrészt itt írta *Életeim* c. önéletrajzát. Bp. ostroma alatt halt meg, a Rákóczi téren temették el. Most a Kerepesi temetőben nyugszik. Szobrát a Gellérthegyen állították fel (Szervátiusz Tibor, 1990).

Szabó Dezső (Bp., 1912–Bp., 1992): mérnök, a műszaki tudományok doktora (1989). 1951–86 között az MTA közlekedéstudományi biz.-ának tagja. Több közlekedési váll.-nál dolgozott, ezzel párhuzamosan a BME oktatója. 1948–49-ben a BSZKRT építési ig.-ja. Részt vett a főv. villamosvasúti hálózatának korszerűsítésében és 1945 után az első trolibuszvonal építésében. A későbbi időkben tervezőirodákban dolgozott és közreműködött Bp. első komplex közlekedésfejlesztési tervének elkészítésében. – *M. Városi közlekedés* (egyetemi tankönyv, Bp., 1952, 1961), *Városi közlekedési kézikönyv* (Bp., 1965, Vásárhelyi Boldizsárral, 1984, Nagy Ervinnel); *Budapest közlekedése tegnap, ma és holnap* (Bp., 1977, társszerzőként); *Budapesti közúti vasút 100 éve* (Bp., 1966, társszerzőként).

Szabó Ervin (Szlanica, 1877–Bp., 1918): társ.-tudós, kultúrpolitikus, könyvtáros. Középisk.-it Ungváron végezte, jogot a bp.-i és bécsi egyetemen tanult. 1899–1900-ban a parlamenti könyvtár gyakornoka, 1900–04 között a Bp.-i Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa volt. 1904-ben került a Fővi. Könyvtárba, melynek újjászervezője, 1911-től ig.-ja lett. A társ.tudományokban való, korában páratlan jártassága tette lehetővé, hogy a nyilvános könyvtárak szerepét felismerve Bp.-en úttörője legyen a modern könyvtárügynek. A fővi. hivatali szakkönyvtárából gyűjtési elveiben és könyvtártechnikai módszereiben európai szintű szakkönyvtárat teremtett. Megszervezte, hogy a könyvtár beszerezzen minden fontos külföldi társ.tudományi művet, megszerzett minden alapvető várospol. alkotást. Kiváló munkatársakat alkalmazott a könyvtárban (Dienes László, Kőhalmi Béla, Madzsar József), elsőként sorolt be nőket tudományos státuszba. 1910-ben harcot indított egy fővi. kultúrpalota felépítéséért és a városi könyvtárhálózat kiépítéséért. Ez a harca nagyrészt eredménytelen volt, csak annyit ért el, hogy a tanács a könyvtárat a Városháza Károly krt.-i szárnyának szűk hivatali helyiségeiből a Károlyi u.-i (ma Ferenczy I. u.) tágasabb isk.ép.-be költöztette. Az új ép.-ben a könyvtárat gyökeresen újjászervezte, bevezette a modern katalogizálást, a tizedes osztályozási rendszer használatát, megalapította a fővi. történetére vonatkozó *Budapest Gyűjtemény*t. 1913-ban szabadkőműves-páholy támogatásával megnyitotta az első fiókkönyvtárat, kiadta az első ajánló bibliográfiákat. 1900-tól az MSZDP aktív tagja, a Népszava és a Huszadik Század állandó munkatársa. Az I. vh. idején ~ az antimilitaristák szellemi vezetője volt. Szept. 30-án halt meg Ménesi út 19. sz. alatti lakásán, temetése okt. 2-án a Farkasréti temetőben a polgári forradalmi erők és a szoc. munkások demonstrációja volt. Nevét először 1919 márc.-ában, majd 1946-ban vette fel a szellemében tovább épített *Fővi. Könyvtár*. – Bp.-i vonatkozású m.: *Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten* (Bp., 1910); *Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi és művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye* (Bp., 1959).

Szabó Erzsébet (Bp., 1913–Bp., 1972): művészettörténész, könyvtáros. Hosszú ideig dolgozott a Műemlékek Orsz. Biz.-ánál, feldolgozta többek között Pest megye számos műemlékét, megírta több templom történetét. A M. Építőművész Szöv. könyvtárának vez.-je volt. Bp.-i vonatkozású m.: *A pesti Ferences templom* (Bp., 1959).

Szabó István (Bp., 1914–Bp., 1988): építész, Ybl-díjas (1978). A bp.-i műegyetem elvégzése után a Középülettervező Váll.-nál dolgozott, majd a M. Külkereskedelmi Vásár- és Reklámváll. (HUNGEXPO) főépítésze. ~ nevéhez fűződik a *Kőbányai Vásárváros* létrejötte. Tervei alapján épült az *Orsz. Műszaki Fejlesztési Biz. székháza* a Szervita téren. Építészi értékeit templomépítései is őrzik (Farkasrét, Táltos u., Vizafogó ., Ildikó tér). ~ készítette a farkasréti templom üvegmozaik ablakait.

Szabó Iván (Bp., 1913–): szobrász, Munkácsy-díjas (1950, 1954), érdemes művész (1967), kiváló művész (1970). A Képzőművészeti Főisk.-t 1934–39 között végezte el. 1936-tól kiállítóművész. Tagja volt a Szocialista Képzőművészek csoportjának (KÚT). 1950-től nyugdíjazásáig a Képzőművészeti Főisk. tanára volt. 1949–1952-ben a M. Képzőművészeti Szöv. főtitkára. 1967-től a Képzőművész Szakszervezet elnöke. A fővi.-t díszítő szobrai: *Sportlovasnő* (Mezőgazd. Kiállítás, 1954); *Népitáncosok* (Népstadion, Ifjúság útja, 1956); *Sportoló nő* (II. Pasaréti út 11–13., 1958); *A Budai Önkéntes Ezred Emlékműve* (Vérmező, 1967); *Fiú kecskével* (XXI. Rákóczi Ferenc út, 1970); *Tessedik Sámuel* (Városliget, Széchenyi sétány, 1971); *Bicinia* (XI. Bogdánfy út, 1980). Emléktáblái: *Centenáriumi emléktábla* (V. Honvéd u. 26–30., 1948); *Kádár Béla* (VIII. Bródy Sándor u. 17., 1977); *Medgyessy Ferenc*ről készített portré-domorműve a Százados úti Művésztelepen van.

Szabó Lőrinc (Miskolc, 1900–Bp., 1957): Baumgarten-díjas (1932, 1937, 1944), József Attila- (1954) és Kossuth-díjas (1957) költő, műfordító, a Nyugat második nemzedékének egyik legkiválóbb lírikusa. 1918 őszén került Bp.-re. Gépészmérnöknek készült, később beiratkozott az egyetem bölcsészkarára. Babits Mihály 1919-ben megismerte verseit és meghívta a Nyugathoz. Bekapcsolódott a Central Kávéházban zajló irodalmi életbe. Közel két évig (1919–21) Babitsnál lakott a Reviczky u.-ban. Házasságkötése után hat évig albérletben élt az Üllői út 31.-ben (1921–27). 1921-ben belépett Az Est szerkesztőségébe, legtöbb verse az Est-lapokban jelent meg. 1927-ben *Pandora* címmel irodalmi folyóiratot szerk., hat száma jelent meg, majd visszatért az Est-lapokhoz szerkesztőnek. 1927-től 1929-ig a VIII. ker.-ben lakott (Gólya u., ma Bókay János u. 5.). Innen költözött a Németvölgyi út 6. (ma 16.) sz.

házba. 1936-tól haláláig a Volkmann u. 8. sz. házban lakott (emléktábla).. Lírai önéletrajzában, a *Tücsökzenében* (1947) bemutatja a háború utáni fővárost, az u.-kat, az albérleti szobákat, amelyekben lakott *(Budapest, Ember és világ)*. Több versében a fővárosból való kiábrándulását fejezte ki: *Házak, paloták, kopasz bűnösök; Átkozd meg a várost és menekülj; Reménytelen ég alatt.* Később városszemlélete megenyhült: *Budapest; Hétköznap; Fény, fény, fény; Március a körúton.*

Szabó Pál (Biharugra, 1893–Bp., 1970): író, Baumgarten-díjas (1949), József Attila-díjas (1950) és Kossuth-díjas (1951, 1954). 1931-től 1933-ig Móricz Zsigmond közölte több regényét és novelláját a Nyugatban. 1935-ben egyik alapítója volt a *Kelet Népe* c. folyóiratnak. 1938-ban, amikor a *Szabad Szó* c. pol. hetilap szerk.-je lett, Bp.-re költözött. A Nemzeti Parasztpárt első elnöke volt. 1940 őszétől ismét Biharugrán élt, itt írta regénytrilógiáját *(Lakodalom, Keresztelő, Bölcső)*. Közben többször járt Bp.-en, 1944 őszén családjával együtt a fővárosba költözött. Először Budán az Olasz fasor (ma Szilágyi Erzsébet fasor) 2.-ben, majd a Bernáth Géza (ma Hollósy Simon) u.-ban talált lakást, itt lakott az ostrom hetei alatt. A II. vh. után szerk. a *Paraszt Újságot*, majd a *Szabad Szó* főszerkesztőségét vállalta el. 1945 őszétől Bp.-en az Upor Kávéház melletti szerkesztőségben lakott. Utána rövid ideig Törökbálinton, Soroksáron, majd haláláig családjával a Sváb-hegyen a Diana u. 6/c alatti villában volt az otthona. A Hazafias Népfront Orsz. Tanácsának elnöke (1954–56), az Elnöki Tanács tagja (1959-ig). A paraszti világról írt nagy művészi erővel, de önéletrajza: *Nyugtalan élet (1954–1958)* és önéletrajzi regénye: *Minden kör bezárul* (1968) bp.-i vonatkozásokat is tartalmaz.

Szabó Ervin Könyvtár: →*Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*

Szabó Ervin tér (VIII. ker.): a *Baross u.* és a *Reviczky u.* összefutásában levő kis, háromszög alakú tér. Az azelőtt névtelen teret 1948-ban nevezték el *Szabó* Ervinről, a m. könyvtárügy legjelentősebb képviselőinek egyikéről. A tér főép.-e a →*Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*, a Meinig Artúr által 1887-ben tervezett volt Wenckheim-palota. Az előtte álló díszkút szoboralakjait Szentgyörgyi István készítette 1929-ben. A ~ 1. és 2. sz. irodaép.-ben van a BKV főmenetirányító és ellenőrző szolgálata.

Szabó és Mátéffy Villamosipari és Gépgyár Rt.: 1919-ben alapították Miskolcon. 1924-ben a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. érdekeltségébe került és ekkor telepítették Bp.-re a Kőbányai útra. Bányák és ip. üzemek villamosításával, transzformátorok, villamos kapcsolókészülékek, bányagépek, repülőgépalkatrészek gyártásával, távvezetékek és villamos alállomások létesítésével foglalkozott. 1941-ben a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. eladta a ~ részvényeit. 1948-ban államosították, és a GANZ Villamossági Rt. része lett. Telephelyén alakult meg 1950-ben a →*GANZ Kapcsolók és Készülékek Gyára*, amely jogelődjének tekinti a ~t, és gyártási profilját is részben megtartotta.

Szabolcs utcai Állami Kórház: →*Zsidókórház*

Szájsebészeti Klinika (VIII. Mária u. 52.): a SOTE-hoz tartozó klinika. A fogászképzés – a sebész-, szemész-, szülész- és gyógyszerészképzéshez hasonlóan – az ovosképzés mellett már régóta folyt az egyetemen, önálló int. létesítésére azonban csak 1890-ben került sor. Ekkor kezdte meg működését az *Egyetemi Fogászok Int.-e* Árkövy József magántanár (1892-től rendkívüli tanár) vezetésével. 1906-ban megszüntették a homeopátia (hasonszenvészet) tanszékét, s helyette létesült a fogászati tanszék. A klinika ép.-e 1908-ban készült el, s ekkor *Stomatológiai Klinikának* nevezték el. Ebben az időben a fogorvostudomány valamennyi ágával foglalkozott. 1959-ben a Fogorvosi Kar és ezen belül a három újabb klinika (Konzerváló Fogászati, Fogpótlástani, valamint Gyermekfogászati és Fogszabályozási) létrehozásakor kapta mai nevét. Főként bejáró betegekkel foglalkozik, de 30 ágyas bennfekvő részlege is van.

Szakasits Árpád (Bp., 1888–Bp., 1965): politikus, újságíró, eredetileg kőfaragó. 1903-tól részt vett a munkásmozgalomban, és tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak. A Tanácsközt. idején vállalt (belügyi népbiztossági) tevékenységéért börtönbe zárták. 3 év múlva szabadult, ismét funkcionáriusa lett az SzDP-nek. A Népszava főszerk.-je (1939–1944). Részt vett a →*Magyar Történelmi Emlékbizottság* munkájában, a német megszállás idején pedig a Magyar Front Intéző Biz.-ának elnöke volt. Tagja volt az 1945-ben alakított kormánynak, 1948-ban a két munkáspárt egyesítése után az MDP elnöke, 1949-ben az Elnöki Tanács elnöke. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1956-ban rehabilitálták. A forr. után az MSzMP Központi Biz.-ának, a M. Újságírók Szöv.-ének és az Orsz. Béketanács elnöke. Emléktáblája a MOM Kultúrházban látható. Születésének 100. évfordulójára állították fel bronzszobrát a XI. Etele úton (Marton László, 1988).

szakigazgatási szervek: 1950-től a tanácsok hatáskörébe tartozó feladatokat az illetékes tanácsi ~ látták el. A ~nak önálló irányítási, felügyeleti és hatósági jogkörük volt, a vb.-k alárendeltségében működtek. A ~ először oszt.-ok formájában létesültek és hatáskörük a második, az 1954. évi tanácstörvénnyel nyert pontosabb meghatározást. A ~ formája módosult, működhettek főoszt., igazgatóság, csoport formájában. A ~ vezetője nevezte ki a tanácsi váll.-ok és intézmények vezetőit, vezető állású dolgozóit. A ~ számát központilag állapították meg. A tanácsrendszer bevezetése időpontjában a Fővárosi Tanács keretében 13 szakigazgatási szerv létesült, de ez a szám már 1951. jan.-ban 14-re, ugyanezen év júl.-ban 15-re módosult. 1955. febr.-ban a Fővárosi Tanácsnál 14 oszt., 5 igazgatóság és 3 egyéb szakigazgatási szerv működött. 1968. ápr.-ban hét főoszt., valamint 4, a vb. vezetők közvetlen irányítása alatt álló szakigazgatási szerv létezett. Még ugyanezen év végén az oszt.-ok nevét főoszt.-ra az igazgatóságokét főigazgatóságra módosították. Az utolsó változtatás 1988 végén következett be, amikor a főoszt.-ok számát a főigazgatóságokkal együtt 18-ban határozták meg. – A Főpolgármesteri Hivatal keretében 25 ügyoszt. létesült.

szakközépiskola: →*szakoktatás*

szaklapok: egy-egy szakma, foglalkozási ág sajátos kérdéseivel foglalkozó időszaki sajtótermék. A ~ – hazánk agrárjellegének megfelelően – először a mezőgazdaság terén jelentek meg, így Pethe Ferenc Bécsben indított, majd Pesten folytatódó *Nemzeti Gazdája* (1814–1818), a *Mezei Gazdák Barátja* (1824–31), a *Gazdasági Tudósítások* (1837–1841), majd az Iparegy. lapja, a *Hetilap* (1845–1848), amely az egész gazdasági élet időszerű kérdésével foglalkozott, s Kossuthnak adott teret. A szabadságharc, de még inkább a kiegyezés után az erőteljesebb polgári fejlődés megindulásával a hosszabb-rövidebb életű ~ egész sora indult. Ezek közül tartós megjelenésével is kiemelkedik a *Typographia* (1869–1953), a *Borászati Lapok* (1874–1944), az *Építési Ipar* (majd *Építőipar-Építő Művészet*) (1877–1932). Az általánosabb gazdasági lapok *(Honi Ipar, Köztelek, Vállalkozók Lapja)* mellett a századfordulótól szinte minden szakmának volt lapja. Ezeket többnyire az érdekelt szakmai szervezetek, iparostestületek adták ki, s a gyakolati szakcikkek mellett a szakma érdekvédelmével foglalkozó közlemények és hirdetések találhatók bennük. Sokféle ~ jelent meg a főv.-ban: *Asztalosmesterek Lapja, Budapesti Kovács és Kocsigyártó Ipartestület Értesítője, Cipőszemle, Cukrászok Lapja, Dohánykisárusok Közlönye, Elektrotechnika, Fodrászújság, Fűszerkereskedők Lapja, Házfelügyelők Lapja, Könyvkötők Lapja, Lakatosok Lapja, Magyar Fakereskedő, Magyar Magántisztviselő, Molnárok Lapja, Papírszaklap, Sokszorosító Ipar, Szállodaipar, Üvegesek Lapja, Vas- és Fémipari Közlöny* stb. 1945 után ezek a ~ általában megszűntek, s az →*üzemi lapok* mellett egy-egy ip.ág számára adtak ki szaklapot: pl. *Bőr- és Cipőtechnika, Faipar, Elektrotechnika, Rádiótechnika, Szeszipar, Műanyag és Gumi, Pamutipar, Magyar Grafika, Papíripar* stb. Ezek több esetben már a szakfolyóiratok feladatát is ellátják.

szakmunkásképző iskola: →*szakoktatás*

Szakmunkástanulók Országos Egészségvédelmi Intézete (VIII. Kertész u. 32.): a szakmunkástanulók és szakközépisk.-sok egészségvédelme terén a Népjóléti Min. gyógyító-megelőző, szervezési-módszertani, továbbképző és tudományos int.-e. 1952-ben *Ipari Tanulók Egészségvédelmi Int.-e* néven létesítették a bp.-i autonóm ortodox izr. hitközség 1922-ben alapított nyilvános rendelőint.-e helyén. Mai nevét 1969-ben kapta. 1979-ben szervezetileg a →*Svábhegyi Állami Gyermekgyógyintézet*hez csatolták.

szakoktatás: az oktatás legszerteágazóbb része, amely különböző szinteken valamely szakmára vagy hivatásra készít elő. Az egyes szakmák elsajátítása évszázadokon keresztül a céhek keretében történt, szigorúan szabályozottak voltak az inasok és a legények tanulóévei és vizsgái. Az *ip. szakoktatás* első ismert intézménye az 1778-ban Budán létesített első m. rajzisk. (→*Schola Graphidis Budensis*). Ez a Ratio Educationis rendelkezéseinek megfelelően a Helytartótanács által a tanulni vágyó iparosifjak számára szervezett vasárnapi isk. volt. 1788-ban a Terézvárosban a plébánia isk.-jában a lányoknak indítottak szövőisk.-t. 1845-ben nyílt meg Pesten az Orsz. Iparegy. mesterinasisk.-ja, 1847-ben azonban a v. mintegy 4000 inasa közül csak 127 látogatta. Az inasok egyébként 15 éves korukig heti 5 órát voltak kötelesek ismétlőisk.-ba járni. Ezen nem változtatott az 1868-iki népoktatási tv. sem. 1869 és 1886 között azonban az Iparegy. pest-budai isk.-iban közel 29 000 tanuló kapott oktatást az alapismeretekből. Az 1884. évi XVII. tc., az ip. törvény szabályozta a tanoncoktatást, amely 3 évfolyamú volt. 1886-ban a főv. vette át az Iparegy. isk.-it, s ekkor már 12 isk.-ban tanítottak, a századfordulón pedig már 26-ban – még mindig alapfokú ismereteket és rajzot. A nagyüzemek maguk is létesítettek tanonciskolákat. 1895-ben nyílt meg a diósgyőri áll. gépgyár bp.-i tanoncisk.-ja, valamint a Ganz-gyár budai isk.-ja. Egyes szakmák a saját igényeiknek megfelelő oktatást szerveztek az inasoknak. 1894-ben nyílt meg a cipészek szakirányú isk.-ja, 1895-ben pedig a Bp.-i Szállodás és Vendéglős Szakirányú Iparos Tanoncisk., amelynek megalapításában nagy szerepe volt *Gundel* Jánosnak. Ez utóbbit szakács, pincér, szállodás, borász tanoncok látogatták, s a tanulmányi idő 3 év volt. 1902-ben a főv. valamennyi tanonciskoláját szakirányúvá szervezték át. A 39 isk.-ba 8300 tanuló járt. Az isk.-k közül 3 építő, 7 lakatos, 2 bádogos, 4 faip., 9 géplakatos, 2 műszerész, 1 ötvös, 3 díszítő, 5 sokszorosító, 3 szabó szakirányú volt. 1909-ben indult meg a tanítás a leány tanoncisk.-kban. Az I. vh. előtt 13 ilyen isk. létesült, számuk a 30-as évek közepére is csak 17-re emelkedett. Az 1922. évi XII. tc. szabályozta újra az iparisk.-k rendjét. Bp.-en továbbra is főleg szakirányú tanoncisk.-k működtek. Ekkor kb. 60 főv. iparisk.-ban oktattak – nagyrészt elemi isk.-k ép.-ében – és 6–8 üzemi (MÁV, ip.testületek) isk.-ban. 1930-ban mintegy 25 000 volt a tanulók száma. 2200 leány háztartási ismétlőisk.-ban tanult. Az 1949. évi. IV. tc. újra szabályozta az ip.oktatást. A szovjet mintára megszervezett *Munkaerőtartalékok Hivatala* vette át a képzést a nyolc általános isk.-i oszt.-ra alapozva. Az erőltetett iparosítás érdekében városszerte számos új isk. épült. Ekkor alakultak az első bentlakásos otthonok és – az új elnevezéssel – ip.- tanuló üdülők. Az egyenruhás MTH-sok 1956-ig színesítették a bp.-i utcaképet. Újabb reformok során – 1969. évi VI. tc., majd 1985. évi I. tc. – kialakultak a *szakmunkásképző isk.-k* 3 éves tanulmányi idővel, ill. középisk.-i végzettség után a kiegészítő szakokon 1,5–2 év alatt szerezhető szakmunkás bizonyítvány. Bp.-en 1989/90-ben 43 szakmunkásképző isk. működött. – Az *ip. középisk.-k* a bonyolultabb szakmákra és a szakmák magasabb szintjére oktatnak. A múlt század végén kezdtek kialakulni, és tananyaguk a középisk.-k vagy a polgári isk.-k 4. oszt.-ának elvégzésére épültek. 1879-ben létesült a bp.-i állami felső ipariskola (Közép Ipartanoda néven, utódai: →*Petrik Lajos Vegyipari Szakközépiskola*, →*Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola*). 1892-ben nyílt meg a *Mechanikai és Órásipari Szakiskola* (→*Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főskola*) és 1898-ban a *M. Kir. Áll. Felső Építőipari Iskola* (→*Ybl Miklós Építőipari Főiskola*). Az oktatás időtartama 3 év volt, csak 1938-ban módosították a

tv.-t úgy, hogy ezek az isk.-k érettségivel zárultak és egy.-i továbbtanulásra adtak lehetőséget. A képzés csak az 1950/51. tanévtől módosult a technikumok létrehozásával (több gimn. alakult technikummá), ezeket pedig az 1969/70. tanévtől a szakközépisk.-k váltották fel. Az 1989/90. tanévben 73 szakközépisk. működött Bp.-en. A képzés legújabb változata, hogy a kiegészítő szakokon, újabb egy év után az érettségizettek technikusi végzettséget szerezhetnek. – Az első *női ipariskolák* a kézimunka-isk.-k voltak. Számuk már 1822-ben jelentős volt Budán. 1873-ban létesült az első *Női Ipar és Kereskedelmi Tanoda* (később *Állami Nőipariskola*, →*Kulich Gyula Ruhaipari Szakközépiskola*). 1894-től nőip.isk.-kat állítottak fel a különféle kézimunkák, szabás-varrás elsajátítására. – A *kereskedelmi szakoktatás* hasonló utat tett meg, mint az ip. *Bibanco* Gyula Manó 1830-ban a Pesti Polgári Szabadalmazott Kereskedelmi Testület támogatásával létesítette vasárnapi isk.-ját kereskedőtanoncoknak. Ebből hamarosan mindennapos kereskedelmi szakisk. alakult. 1872-ben *Trefort* Ágoston min. kiadta a kereskedelmi isk.-k szervezetét szabályzó rendeletét, amely szerint a legalsóbb fokú kereskedelmi intézetek a vasárnapi v. esti kereskedelmi szakisk.-k, ezt követték a kétéves kereskedelmi szaktanfolyamok helyébe lépő kereskedelmi tanoncisk.-k 1893-ban új szervezetet kaptak a kereskedelmi isk.-k, 3 évfolyamúak lettek, amelyhez még egy 4. továbbképző tanfolyam járult. Ezek az isk.-k később a főv. kezelésébe kerültek, és fokozatosan szakirányúakká váltak. A 20-as években néhány nagy kereskedelmi váll. (Corvin Áruház, Meinl Rt.) saját isk.-kat tartott fenn. – A *kereskedelmi középisk.*-k őse az 1857-ben alapított *Budapesti Kereskedelmi Akadémia* (→*Lengyel Gyula Kereskedelmi Szakközépiskola*). 1884-től fokozatosan megnyíltak a felső kereskedelmi isk.-k fiúk, 1911-től pedig lányok számára is. Ezek előbb 3 évfolyamúak voltak, 1918-tól 4 oszt.-osokká váltak és érettségi vizsgával zárultak. 1921-ben indult meg a középisk.-t végzettek egyéves kereskedelmi szaktanfolyama. 1938-ban Bp.-en kettő működött: az Alkotmány és a Vas u.-i felsőkereskedelmi isk.-ban. 1950 után a kereskedelmi középisk.-k technikumok, 1969 után pedig szakközépisk.-k lettek. A jelenleg Bp.-en működő 73 szakközépisk.-ból 14 kereskedelmi-közgazdasági, 2 pedig vendéglátóip. – 1898-ban létesült a kereskedelmi isk. tanárképző intézet, mint a Középisk. Tanárképző egyik szakbizottsága. Szabályozta, hogy a hallgatók mely órákat kötelesek látogatni a bölcsész, ill. a közgazdasági karon. Gyakorló isk.-ja a XIV. Thököly u. 48–50. sz. alatt működött. – Az *eü. szakoktatás* kezdetben a betegápoló szerzetesrendek keretében folyt. A világi kórházügy fejlődésével a múlt század elejétől különböző áll., városi és egyesületi képzés indult meg (→*ápolónőképzés*). 1950 óta eü. technikumok, ill. szakközépisk.-k működnek. Jelenleg 6 egészségügyi szakközépisk. és 5 szakisk. van a főv.-ban. – A *mezőgazd. szakoktatás*ban a kertészeti képzés volt jelentős. Bp.-en 1893-ban létesítették a →*Budapesti Pomologiai és Kertészeti Intézet*et, 1909-ben pedig a *Kis Szuglói Gazdasági Ismétlő Iskolát* (→*Asztalos János Kertészeti Szakközépiskola*). A század első évtizedeiben az Izr. Földmívelési Egylet is tartott fenn kertészképzőt (X. Keresztúri út 130.). 1926-an újabb kertészképzőt alapítottak. Ma a szakközépisk.-k között 2 mezőgazdasági szakirányú isk. működik. – Szakirányú középisk.-k voltak a tanító- és óvónőképző intézetek is (→*alsófokú oktatás*, →*óvoda*). – 1945 után az oktatási reformok során a ~ intézményei a 8 oszt.-os ált. isk.-ra épülő különöző szakmunkásképző isk.-k, szakgimn.-ok, majd ezekből az 1950. évi 40 tvr.-rel alakult ip., kereskedelmi és mezőgazdasági technikumok lettek. A szakmunkásképzés rendjét az 1949. évi IV. tv. határozta meg, a jelenlegi rendszert az 1969. évi VI. tv. alkotta meg. A szakközépisk.-k az 1961. évi III. tv. alapján szerveződtek. – A középfokú ~ szakiskolai körébe tartoznak a két évfolyamú *gyors- és gépíróisk.-k*, amelyek nagy számmal jöttek létre már a két vh. közti időben, különösen a 30-as években, de folyamatosan működnek mindmáig. – A *szaktanfolyamok* egy része szakmai végzettséget ad (pl. műszaki rajz, eü., könyvtárosi stb. szaktanfolyam), másrészt bizonyos munkakörök betöltésére teszi alkalmassá a hallgatókat (pl. postagyakornoki, bank-, közlekedési stb. tanfolyamok). Külön érdemes kiemelni két régi nagy áll. váll. szakisk.-ját: a MÁV Tisztképző Int.-et (VIII. Luther u. 3.), amely 1887 óta működik, és a Posta szakisk.-ját (IX. Gyáli út 22). Hatóságok, intézmények, üzemek, váll.-ok nagyon gyakran orsz. szinten is szervezik Bp.-en továbbképző tanfolyamaikat.

szakszervezetek: egy-egy szakma v. ip.ág dolgozói által létrehozott érdekvédelmi szervezetek. Mo.-on a ~ a 19. sz. utolsó évtizedeiben alakultak ki, 1898-ban jött létre központi szervük, a *Szakszervezeti Tanács*. A mo.-i szakszervezeti mozgalom központja Bp.-en volt, itt épültek székházaik, ill. működtek központi irodáik. A legjelentősebb ~ a II. vh. előtt: vasasok, nyomdászok, fások, építők, szabók, cipészek, magántisztviselők szakszervezete. A ~ taglétszáma 1905-re meghaladta a 100 000 főt és ezt a számot ingadozásokkal megőrizte a II. vh. kitöréséig. A ~ feladata főleg az érdekvédelem volt,

A Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének egykori székháza

A Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza

ebben a minőségükben – a munkaadókra kifejtett nyomás különböző eszközeivel, melyek közül a sztrájk volt a legvégső – jelentős eredményeket értek el. A munkaidő, amely az 1880-as években még általában 12 órás volt, a 20. sz. 30-as éveire 8 órára csökkent, általánossá vált a vasárnapi munkaszünet, a fizetett szabadság, a betegbiztosítás, és jelentősen nőtt a reálbér. A ~ emellett eredményes kulturális tevékenységet fejtettek ki, számos orsz.-an is jelentős kulturális intézményt (szintársulat, kórus, zenekar, szabadegyetem) hoztak létre. Egyes ~ sport-egy.-ei orsz. jelentőségre tettek szert (pl. Vasas SC). – A ~ a II. vh. befejezéséig szorosan kötődtek a →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt*hoz, a szakszervezeti tagdíj egy része automatikusan a pártkasszába ment, tehát minden szakszervezeti tag automatikusan az MSZDP tagjának számított. Ez a helyzet 1945-ben megváltozott: a kommunisták erőteljes harcot kezdtek a szakszervezeti pozíciók megszerzéséért. 1948-ban, a két párt egyesülésével és a gyárak államosításával a ~ helyzete alapvetően megváltozott. A pártáll. megfosztotta a ~et érdekvédelmi funkcióik túlnyomó többségétől, miközben formálisan rendkívül széles körű jogokat biztosított a ~nek az üzemek életében. Valójában a ~ a kommunista párt segédcsapatának szerepét töltötték be, asszisztáltak a párt és a kormány mindenkori döntéseinek meghozatalához. A szakszervezeti tagság gyakorlatilag kötelezővé vált, úgyszólván valamennyi munkavállaló szakszervezeti tag volt. Amilyen mértékben nőtt a taglétszám, olyan mértékben csökkent a ~ mozgalmi jellege, a ~ hivatalokká váltak, ahol néhány tisztviselő intézte a ~re kiosztott feladatokat (munkaversenyek szervezése, az üdülésre jelentkezők kiválasztása, bérmegállapítás stb.) 1988-ban, a pártállam eróziós folyamatának eredményeként a ~ben is megindult a demokratizálódási folyamat. Új, a *Szakszervezetek Országos Tanácsá*tól független szervezetek jöttek létre, amelyek az alulról való szerveződés útján különböző szöv.-ekbe tömörültek, melyből 1992-ben hat jelentősebb működött Mo.-on.

Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza (XI. Fehérvári út 47.): 1951. dec. 21-én nyílt meg mint Pamutcolor Művek Dallos Ida Kultúrotthona. 1959-ben szervezetileg a Szakszervezetek Bp.-i Tanácsa vette át. Neve ekkor Szakszervezetek Kultúrotthona, 1961-ben Szakszervezetek Művelődési Háza. 1966-ban Főv. Művelődési Ház néven ép.-ében vonták össze az Egressy Klubot, a Főv. Népművelési Tanácsadót. 1979-ben megszűnt a közös fenntartás. A Főv. Művelődési Házból kivált népművelők megalapították a →*Budapesti Művelődési Központ*ot. A ~ ekkor kapta mai nevét. – A ~ feladata az amatőr művészeti mozgalom és a főv. népművelői tevékenység módszertani segítése, új módszerek kidolgozása és terjesztése. A ~ főv. szinten is több sikeres klub, ill. rendezvény(sorozat) elindítója, szervezője (Szálláshelyi Körműsor, később Pódium Színház; szimfonikus zenekarok nyári hangversenyei a Halászbástyán, a Vajdahunyad -várában, a Múzeum-kertben; Magnós Klub, 1967, Mo.-on elsőként; Illés Klub, 1969; Nemzetközi Színjátszó Fesztivál; Városligeti Majális stb.).

Szalag és Zsinórgyár (XIII. Petneházy u. 47–51.): 1963-ban létesítették több bp.-i és vidéki kisváll. összevonásával. Jogelődei: az Újpesti Szalagszövőgyár, az Angyalföldi Zsinórgyár, a Debreceni Textilművek, valamint a bp.-i Heveder és Azbesztip. Váll. Legrégebbi elődje az 1868-ban alapított Zsinórgyár. Öt gyáregysége a Petneházy u.-i Szalaggyár mellett a Zsinórgyár, az Azbesztgyár, valamint a hajdúböszörményi és a debreceni gyárak. 1985-ben váll. tanács által irányított váll.-tá alakult.

Szalag u. (I. Corvin tér–Hunyadi János út): középkori u. vezetésre emlékeztető u. Az 1695. évi Zaiger szerint – amikor még a *Vízivárosi kapu*nál végződött – *Schlangen gasse*, majd *Kígyó u.*, 1875 óta

Az egykori Szalag utca

~ a neve. – Jelentősebb ép.-ei: **12. sz.**: lh. (1840 körül). – **18. sz.**: lh. A 18. sz. elején korábbi alapokon épült ház 1800 körül nyerte mai homlokzatát, az emelet ráépítése után. Folyosókorlátját valamikor Krisztus és a 12 apostol szobra díszítette, amely magángyűjteménybe került. – **20. sz.**: lh. (1795 körül). – **26. sz.**: lh. 1867-ben építette Lohr János Brillmayer Ágoston számára.

Szalay István Rt.: egyéni cégként 1919-ben kezdte meg működését. 1939-ben, a II. vh. előtt kibontakozó gazd. konjunktúra következtében rt.-vé alakult. A ~ nemcsak részben saját szabadalmakon alapuló termékek gyártásával, hanem villamossági cikkek nagykereskedelmével is foglalkozott. – 1948-ban az ostrom alatt sértetlenül maradt XIII. Váci út 48/a–b sz. gyártelepet államosították, hasonlóan az érdekeltségi körébe tartozó Felsődunántúli Villamossági Rt.-hez. 1964-ben a jelentéktelen középüzemként vegetáló gyárban a termelést leállították s az akkor alakított Villamos Berendezés és Készülék Művek Gyártmányfejlesztési Int.-ét telepítették az ép.-be.

Szalay u. (V. Kossuth Lajos tér–Nagy Ignác u.): nevét 1872-ben kapta. **2. sz.**: lh. (Kármán Géza és Ulmann Gyula, 1911). – **4. sz.**: az egykori Mérnöki Kamara székháza (Wanner János, 1941). – **7. sz.**: lh. (1890).

szaléziak, *Szalézi Szent Ferenc Társasága:* Don Bosco Szent János által 1859-ben Torinóban alapított r. k. szerzetesközösség. Külvárosi, veszélyeztetett, kallódó munkásgyerekek nevelésével kezdték tevékenységüket és máig tanoncfiatalok, ifjúmunkások, iparos fiatalok nevelésével és szakoktatásával foglalkoznak. 1913-ban telepedtek le Mo.-on. 1929-től önálló rendtartományt alkottak. 1920-ban Óbudán nyitottak árvaházat, 1924-ben Rákospalotán fiúnevelő int.-et és nyomdát (→*Szalézi Művek*). 1927-ben Újpesten fiúnevelő otthont alapítottak. 1950-ben tevékenységük beszüntetésére kényszerültek. 1990-ben mintegy 60 rendtaggal indult újra a ~ működése. – *Irod.* Lukács István: A XIX. század legnagyobb csodája (Don Bosco) (Vigília, 1952).

Szalézi Művek: a mo.-i →*szaléziak* rákospalotai nyomdája és kiadója. 1924-től 1948-ig a Szalézi Értesítő és a Missziós Ifjúság című hitbuzgalmi lapokat, valamint lelki könyveket, életrajzokat, ifjúsági regényeket és színdarabokat adott ki, elsősorban a szaléziek által nevelt munkásfiatalok lelki, szellemi épülésére. 1948-ban a kormányzat államosította.

Szállítási Vállalat Rt.: →*Első Magyar Szállítási Vállalat Rt.*

Szalmás Piroska, *Fischer* Antalné (Bp., 1898–Bp., 1941): kórusvezető, zeneszerző. Ifjúmunkáskórust szervezett 1930-ban, mely *Szalmás-kórus* néven lett ismert. ~ életének utolsó éveiben a VI. Szondy u. 66. sz. alatti házban lakott (emléktábla).

Szalmás Kórus: 1930-ban alapította Szalmás Piroska. Munkáskórusa újszerű próbálkozásaival (szavalókórusok, kortárs hazai és külföldi költők verseinek ismert dallamokra való alkalmazása, aktuális mozgalmi töltésű szövegek alkotása és megzenésítése) sajátos helyet foglal el kora kóruséletében. Nem lett tagja a munkásdalos szövetségnek, s nem kötelezte el magát egyetlen párt mellett sem. Az alapító halála után (1941) megszűnt.

Szalonka u. (II. Görgényi út–Páfrány u.): **2/b sz.**: lh. (Harming, 1908). – **6/a sz.**: villa (Zrumeczky Dezső, 1911).

Szalonka-völgy (II. ker.): a *Kőkapu* dolomitrögét a →*Vadaskert*től elválasztó törésvonal mentén kialakult kis völgy.

SZÁMALK-Telelux Kft. (XI. Etele út 68.): 1989-ben alapította a →*Számítástechnika Alkalmazási Vállalat*. Feladata bel- és kültéri sport-eredményhirdető berendezések, reklám- és fényújság létesítmények tervezése és kivitelezése, számítógépek forgalmazása és javítása, telefonhálózatok tervezése és kivitelezése, tartozékok értékesítése. Fénytájékoztató és Számítástechnikai Ágazata a XVII. Pesti út 5–7. alatt működik.

Számítástehnikai Alkalmazási Vállalat, *SZÁMALK* (XI.Etele út 68.): 1982-ben alakult a Számítástechnikai Oktató és Tájékoztató Központ (SZÁMOK), a Számítástechnikai-alkalmazási Kutató Intézet (SZÁMKI), és az Orsz. Számítógéptechnikai váll. (NOTO-OSZV) egyesülése nyomán. Feladata: számítástechnikai kutatás és fejlesztés, oktatás, program- és rendszerfejleszés, szervizhálózat-üzemeltetés. Bp.-i telepei: I. sz. Számítóközpont, XI. Vahot u. 6., II. sz. Számítóközpont, I. Csalogány u. 30–32., III. sz. Számítóközpont a székhelyen, részlegek vannak még a XI. Bartók B. út 104. és a XI. Budafoki út 111. sz. alatt. – A ~ IBM gépekkel van felszerelve. Az oktatási tevékenységben résztvevők elhelyezésére nyújt lehetőséget a →*Hotel Számalk*. – Az utóbbi időszakban, munkájának hatékonyabbá tétele érdekében a ~ három önálló kft.-t hívott életre: a SZÁMALK Alkalmazásfejlesztési Kft-t (II. Csalogány u. 30–32.) a műszergyártásra és szoftverfejlesztésre, a SZÁMALK-OEM Kft.-t (XI. Vahot u. 6.) hasonló célzattal, a rugalmasabb feladatvégzés érdekében. A →*SZÁMALK-Telelux Kft.* eredményhirdető berendezések és fényújságok tervezése mellett szerviztevékenységet folytat.

szamizdat ⟨orosz rövidítés 'saját kiadás'⟩: a bp.-i nyelv a 80-as években hatósági engedély nélkül előállított és terjesztett, tiltott kiadványok megnevezésére használta. 1981-től egyre több kiadó mind több ~ művet adott közre többnyire sokszorosított, de olykor kéziratos vagy nyomtatott formában. A néhány lapostól a vaskos kötetig terjedő kiadványok közt szépirodalmi alkotások és pol. tanulmányok egyaránt találhatók. A leghosszabb életű ~ folyóirat a →*Beszélő* volt. A rendőrség az illegális sokszorosítókat időnként lefoglalta, a munka azonban folytatódott és a kiadványok egyre szélesebb körben terjedtek. – *Irod.* A magyarországi szamizdat bibliográfiája 1981–1989 (összeáll. Nagy Csaba, Bp., 1990).

Szamota István (Kunszentmiklós, 1867–Bp., 1895): nyelvész, történész, az Orsz. Levéltár, majd az OSZK tisztviselője (1894). A bp.-i egyetemen jogi tanulmányokat végzett. Az Árpád-kori oklevelekből összegyűjtötte a középkori m. nyelv szótári

anyagát. Régi útleírásokból összeállította a főv. régi állapotának leírását nyolc különböző korszakból, 1433-tól 1793-ig. – Bp.-i vonatkozású m.: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054–1717* (Bp., 1891).

Szamuely u.: →*Lónyay u.*

szanálás: többnyire ép.-ek bontásával történő területrendezés. Az *FKT* megalakításától kezdve tudatosan és nagy körültekintéssel élt a ~ eszközével a város megújulása érdekében. Akciói az elavult lakásállomány bontását és új, jó minőségű beépítését eredményezték, így történt az Andrássy út nyitása, a *Rákóczi út* és a *Kossuth Lajos u.* szabályozása, az Erzsébet híd hídfőjének kialakítása, a *Belváros* átépítése. A *Tabán* szanálása példa értékű, az I. vh. után 1925-ben kezdődött az előkészítése, ezt követően egy kislakás építési akció keretében 1000 lakást biztosítottak e célra. A bontás az 1928. évi közgyűlési határozat alapján indult el. Jelentős szanálást irányzott elő az *Óbuda-Újlak* beépítésére készült rendezési terv is (1937), amelynek a háború előtt csupán a Lajos u. és az Árpád fejedelem út közötti része valósult meg. A harmincas évek végétől indul az I. vh. után keletkezett nyomortelepek felszámolása (pl. *Jeruzsálem-telep*). Ezek az akciók a II. vh. után is folytatódtak. Így kerül felszámolásra többek között a →*Mária Valéria-telep*, majd a *Dühöngő-telep*. A szanálási tevékenység a házgyári termelés beindulása után erősödött meg, mivel az építésmód Bp.-en követett gyakorlata nagy, összefüggő területeket igényelt, 1985 előtt a főv.-ban nyilvántartott adatok szerint mintegy 7800 lakás szűnt meg, többségüket 1970–1980 között szanálták, ennek jelentős részét peremker.-ekben (Újpesten, Csepelen, Kispesten, Pestszentlőrincen, Rákoskeresztúron, Pestszenterzsébeten), de jelentős bontás helyszíne volt például a Józsefváros is. A ~ok során jó minőségű családi házakat is lebontottak, 1979–1980-ban már meglehetősen nagy számban, ami tömeges felháborodást váltott ki, és egyik fő oka volt a lakásépítési stratégia megváltoztatásának. 1980–1990 között a szanálás rendkívül visszafogott volt. Az 1988-ban készült *Ált. Rendezési Terv* programja mintegy 40–45 000 lakás szanálását tartotta indokoltnak 2005-ig.

Házrobbantás

szanatóriumok: sokáig elsősorban a magángyógyint.-ek megjelölése. Az állam, a főv., az egyházak, a biztosítótársaságok és a társ. jótékony szervezetek által létesített és fenntartott fekvőbeteggyógyint.-ek mellett a múlt század második felétől jelennek meg olyan kisebb-nagyobb kórházak, amelyeket egy-egy orvos alapít fizető betegek számára. E ~okban a közkórházaknál nagyobb kényelmet (különszobák) és gondosabb ápolást tudtak biztosítani. Részben ez a körülmény, részben az ott dolgozó v. esetenként ott is kezelő orvosok személye szerzett nekik szélesebb körű ismertséget, nagyobb hírnevet. Az első ilyen szanatórium a múlt század közepén: *Pólya* József elmegyógyint.-e (1841–43), →*Schwartzer Ferenc Ideg- és Elmegyógyintézete*, a →*Batizfalvy Szanatórium*. A ~ száma és népszerűsége a századfordulón megnövekszik, akkor jön létre többek között *Herczel sebészeti szanatóriuma* (1890), a →*Grünwald Szanatórium*, a →*Pajor Szanatórium*, az *Erdey Szanatórium*, a →*Liget Szanatórium*, a →*Park Szanatórium*, a *János Szanatórium*. Az I. vh . után először kevésbé voltak alkalmasak a körülmények a ~ létesítésére, a 20-as évektől azonban ismét fellendült az alapítási kedv. E korszak létesítményei közül említhetők: a →*Fasor Szanatórium*, a →*Siesta Szanatórium*, a →*Szent Margitszigeti Szanatórium*, a *Svábhegyi Szanatórium* (1927), a →*Therapia Polgári Szanatórium*, a →*Mandler Szanatórium*, a *Glück Szanatórium*, a →*Stefánia úti Belgyógyászati Intézet*. A II. vh. alatt a ~ egy része elpusztult, megszűnt, nagy részük azonban tovább is működött. Az államosítások után elsősorban továbbra is eü. célra használták fel őket, számos mai gyógy-, ill. tudományos int. elődje az egykori ~ban található meg.

Szandtner Vilmos vaskereskedése: a múlt század közepének egyik legnagyobb vaskereskedése. 1845-ben nyílt meg a Király u.-i Bergmann-házban. Elvállalta gr. Andrássy György dernői vasöntödéje pesti képviseletét. Az 1850-es évek végén felszámolták.

Szántó és Beck Gépgyár: →*Budapesti Vegyipari Gépgyár*

Szapáry-palota: →*Szép u.*

Szarka u.: →*Zrínyi u.*

szarmaták: a szkítákkal rokon iráni nyelvet beszélő nomád néptörzsek. Az i. e. 7–3. sz.-ban a Fekete-tenger észak partvidékéről vándoroltak egyes csoportjaik hazánk területére. *Aquincum* életében fontos szerepet játszottak a Duna-könyök bal partján táborozó ~; a várost többször zaklatták pusztító betörésekkel.

szárnyashajó: a *MAHART* Bp. és Bécs között az 1960-as évektől igen gyors, közbenső megállás nélküli ~-járatokat közlekedtet. Átlagsebességük 60 km/h körül van, így menettartamuk nem tér el olyan nagy mértékben a vasútétól vagy az autóbuszétól, mint a régi népszerű →*bécsi hajóé*, melynek útja még lefelé is mintegy 14 órát vett igénybe.

Szarvas: kis tér a →*Zugliget* előterében, a Zugligeti út és a Szarvas Gábor út találkozásánál. Nevét az egykor itt állott ~ vendéglőről nyerte. Az 1700-as években a *karmelita rend*nek volt itt nagy szőlőbirto-

ka. Amikor II. József császár uralkodása alatt a szerzetesrendeket felszámolták, a birtokot elárverezték. A 18. sz. végén vagy a 19. sz. legelején Stahl Ignác budai polgár majorságot és egy *Szarvashoz címzett vendégfogadót* létesített e helyen.

Szarvas Gábor út (XII. Kútvölgyi út–Zugligeti út): **34. sz.:** villa (1902). – **46. sz.:** lh. (Singer Samu, 1897). – **48. sz.:** lh. (Kovács Károly, 1894).

Szarvas-hegy: Bp. közig. határán emelkedő, csaknem K–Ny-i csapásirányú, erdős és kopár sziklagyepes dolomitrög, a →*Hármashatár-hegy* tagja. Triász dolomit és mészkő, eocén nummuliteszes mészkő és lejtőlösz építi fel. É-ra és D-re hosszú, meredek lejtővel alacsonyodik a →*Solymári-völgy*, ill. a →*Pesthidegkúti-medence* felé, Ny-ra és K-re széles, lapos nyereggel kapcsolódik a szomszédos hegyrögökhöz. É-i oldalában szép sétaút vezet jó kilátást nyújtó turistapihenővel.

Szarvas Kávéház (I. Szarvas tér 1.): nevét a ház homlokzatán látható szarvas domborműről kapta. 1704-ben már utalnak ilyen nevű kocsmára. Kezdettől szerény vendéglátóhelyként működött. A II. vh. után e házban nyílt meg a fővárosi akkor még egyetlen vadvendéglője. Az „Aranyszarvas" mai formáját 1987-es felújítása során nyerte el.

Szarvas-kút: a →*Hármaskút-tető* K-i oldalában, a Jánoshegyi út közelében, az erdőben található forrás. A tetőnek nevet adó három forrás (→*Disznófő-forrás*, →*Hangya-forrás*) egyike. Széles, nyitott, kútszerűen kifalazott medencéje alján olykor még felbukkan a víz. Horusitzky Henrik részletes szakmonográfiájában azt írja róla, hogy a harmincas évek elején már be volt tömve. Ebben az esetben a környék híres nyaralója („Isten Szeme") közelében levő névtelen forrással cserélték össze. Vizének eredete és adatai megegyeznek a másik két forráséval.

A Szarvas-házon levő szarvas-dombormű

Szarvas tér (I. ker.): a lebontott →*Tabán*nak egyetlen megmaradt tere, elnevezését a 18. sz. elején épült és a 19. sz. elején a tűzvész után újjáépített *Szarvas-ház*ról (kutyáktól űzött futó szarvast ábrázoló relief díszíti), ill. az itt működött *Szarvas Kávéház*ról kapta. A téren az Attila krt. rendezésekor 1894-ben szintsüllyesztést végeztek. 1924-től *Szebeny Antal tér* volt a neve, 1959-től ismét ~. Jelentősebb ép.-ei az **1. sz.** alatt levő Szarvas-ház, mely egyemeletes, 15 ablakos, késő barokk ép. 16 ablakos oldalhomlokzattal a Váralja u. 49.

A Szarvas-ház

sz. felé. Udvarán körül boltozott függőfolyosó van pálcaráccsal és bekötővasakkal. A 18. sz.-i házat az 1810. évi tabáni tűzvészt követően Sághy Ferenc számára átépítették (1811). A sarkon volt Martinovics Elek Szarvas Kávéháza egy színes üveges verandával (Magyar Gyula építette). Jelenleg a vadhúsokból készült ételekről ismert *Aranyszarvas Étterem* működik benne.

Szás Szanatórium: →*Grünwald Szanatórium*

Szatmári Irgalmas Nővérek: Hám János szatmári püspök által 1842-ben alapított r. k. kongregáció. Tevékenységi területe a nőnevelés, kórházi betegápolás és a magányos szegények, betegek gondozása. Bp.-en a Postás Alapítványi Kórházban, a MABI-kórházban dolgoztak ~ és a XI. Ibrahim u.-i ciszterci rendházban vezették a háztartást.

SZAÜ: →*Székesfővárosi Autóbuszüzem*

Századok: a M. Történelmi Társulat közlönye. 1867-től megszakítás nélkül, folyamatosan jelenik meg. A történettudomány legtekintélyesebb folyóirata. Szerk.-i voltak: Thaly Kálmán, Szilágyi Sándor, Nagy Gyula, Borovszky Samu, Gombos F. Albin, Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér, Hajnal István, Wellmann Imre, Eckhart Ferenc, Berlász Jenő, Elekes Lajos, Ember Győző, Hanák Péter, Pamlényi Ervin, Kónya Sándor, Mucsi Ferenc, Pál Lajos. – *Irod.* A Századok repertóriuma 1867–1975 (szerk. Pamlényi Ervin, Bp., 1987).

Százados úti lakótelep (VIII. ker.): az 1909–1912 közötti kislakásépítési akció keretében 38 földszintes (419 bérleménnyel) és 16 emeletes ház (281 bérleménnyel) épült meg előkerttel. Formájuk az egykori német munkáslakásokét követte. A fejlődő igényeknek a lakások ma már nem felelnek meg, és az időközben toldalékkal növelt építmények is csak ideiglenes megoldást jelentenek. A földszintes házak a 80-as években bontásra kerültek, helyükön földszint + 3 szintes öröklakásos lakóházak készültek.

Százados úti művésztelep (VIII. ker.): a főv. első művésztelepe. Kallós Ede és Horváth Géza 13 művésztársával együtt 1909-ben művészlakások építését kérte a főv.-tól. 32 lakás építését szavazták meg. 1911. nov.-re hat háromszobás, tíz kétszobás, tíz egyszobás és két különálló műteremlakás épült (1945 után több leválasztás történt). A lakások bérét úgy állapították meg, hogy a beruházási költségek kamatait fedezzék. A lakásokat önköltségi áron adták ki, a főv. fenntartást, tatarozást nem vállalt, azonban a háborúk után némi hozzájárulást biztosított. A II. vh.-ban a ~ is jelentékeny kárt szenvedett, 1960-ban a telepet felújíttatták. A ~ műtermei elsősorban szobrászok számára voltak előnyösek (Csorba Géza, Mikus Sándor; Kisfaludi Strobl Zsigmond 1911-től 1944-ig élt a telepen), de több festő is működött a telepen (Pór Bertalan, Czigány Dezső, Kádár Béla stb.). Jelenleg Szabó Iván, Csontos László, Nagy Sándor, Kamotsai István, Kiss István, Buza Barna, Bencsik István szobrászok; Kurucz D. István, Moldován István festők, s a fiatalabb generáció tagjaiból Kovács Tamás, Bikácsi Daniella, Szabados Árpád grafikusok alkotóhelye. – 1912-től 1958-ig Medgyessy Ferenc élt és alkotott a ~en. Műterme ma emlékmúz. A ~ művészeinek retrospektív tárlatát 1965-ben rendezték meg az MNG-ben.

Századunk: társ.tudományi és kulturális folyóirat. A →*Huszadik Század* utódaként jelent meg 1926–1939 között előbb Vámbéry Rusztem, majd Varró István szerkesztésében. A polgári radikalizmus talajáról élesen bírálta a rendszer társadalompol.-ját. Munkatársai voltak Braun Róbert és Csécsy Imre. 1939-ben betiltották.

Százas polgárság: →*közigazgatás*

Százéves Étterem (V. Pesti Barnabás u. 2.): barokk stílusú emeletes palotában foglal helyet, melyet 1755-től Péterffy János építtetett Proberger Jakab háza helyére. Proberger az első pesti serfőzőcéh főcéhmestere volt. A pesti barokk világi építészet jeles emlékében a hagyomány szerint a 18. sz. második felében már működött vendéglő. 1831-ben Buda Városához cégérezték a Hasslinger-féle fogadót. 1864-től (77 évig) a Krist-családé volt Fehér Hajó, majd Krist néven, 1923-tól ismét a „Buda Városához" nevet viselte. (Korabeli cégére a M. Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múz. homlokzatán látható.) Az 1931. évi centenáriumra kialakított berendezése védett, és ekkor vette fel a Százéves nevet. Faragott söntéspultja, erdélyi kályhája, zenedoboza a 19. sz. elejéről való. Számos szép metszet, kép, és régi konyhai eszköz díszíti helyiségeit. A házon emléktábla örökíti meg az 1838-as nagy árvíz vízállását. Jelenleg a Taverna Rt. tulajdonában egy nagyobb és két kisebb teremmel áll a vendégek rendelkezésére. 80 férőhelyes, nyáron terasszal 120–130 főre bővíthető. – *Irod.* Balla György: A legrégibb pesti vendéglő (Bp., 1987).

168 Óra: közéleti hetilap. A M. Rádió szombati műsorában, a „168 órá"-ban és a vasárnaponként elhangzó „Gondolat-Jel"-ben közreadott beszélgetések nyomtatott formájú megjelenítése. 1989. ápr.-ban indult. Főszerk.-je Mester Ákos.

Százház u. (VII. Murányi u.–Dózsa György út): nevét 1879-ben kapta a lakásínség enyhítésére 1875-ben épített száz, teljesen egyforma házról. 1911-ben *Grassalkovich u.*

Százlábú híd: a *Kerepesi út* áthidalására a *Keleti pu.* építése idején, az 1880-as év végén épült felüljáró. Nevét a hidat tartó 20 karcsú vasszerkezetű oszlopról kapta. 1945-ben a német csapatok felrobbantották. 1946-ban helyreállították, az 1960-as évek elején kiszélesítették.

100%: társ.tudományi folyóirat. Az illegális Kommunisták Mo.-i Pártja jelentette meg 1927. aug.-tól 1930. aug.-ig. Szerk.-je Tamás Aladár, munkatársai pedig a hazai és az emigrációban élő (álnevet használó) baloldali írók. Élénk figyelemmel és erős kritikai hanggal foglalkozott az aktuális belés világpol. eseményekkel. A ~ egyúttal az illegális kommunista mozgalom kulturális mozgalmainak (szavalókórus, zeneakadémiai előadóestek stb.) a szervezője is volt. Tamás Aladár letartóztatásával 28 szám után szűnt meg. – *Irod.* Tamás Aladár: A 100% (A repertóriumot összeáll. Botka Ferenc, Bp., 1964); Tamás Aladár: A KMP legális folyóirata. 1927–1930 (Bp., 1981).

Szebeny Antal tér: →*Szarvas tér*

Széchényi Ferenc, gr. (Festőszéplak, 1754–Bécs, 1820): nagybirtokos, főispán, helyettes országbíró, a →*Magyar Nemzeti Múzeum* (MNM) és könyvtár alapítója, Széchenyi István apja. 1802. nov. 25-én kelt alapítólevelével a nemzetnek ajándékozta 11 884 nyomtatványból (kb. 15 000 kötet), 1152 kéziratból (kb. 2000 kötet) és jelentős térképgyűjteményből álló nagycenki hungaricum-gyűjteményét, ezzel lerakván az 1808. VIII. tc.-kel létesített és törvénybe iktatott MNM alapját. Tudománypártoló érdemét az 1807-iki ogy. a XXIV. törvénycikkben örökítette meg. Adományát 1818-ban kiegészítette soproni könyvtárával, amely klasszikusokat és külföldi műveket (5086 mű, 9206 kötet), rézmetszeteket (6000 db) és térképeket tartalmazott. A könyvtár katalógusát saját költségén készíttette el. Bőkezűen támogatta a művészeteket és a tudományokat. Emlékszobra (Istók János műve, 1902) az MNM kertjének VIII. Bródy Sándor u.-i oldalánál áll.

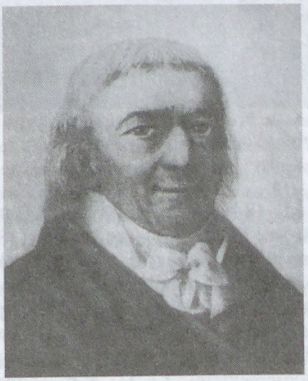

Széchényi Ferenc

Széchenyi István, gr. (Bécs, 1791–Döbling, 1860): nagybirtokos, a reformkor vezető politikusa, Széchényi Ferenc fia, 1808-tól 1826-ig katonáskodott. Részt vett a napóleoni háborúkban. Szolgálati ideje alatt beutazta magánemberként Mo.-ot és Európát. Pesten 1820-ban még szállodában lakott, 1825-ben már lakást bérelt báró Brudern házában a mai Petőfi S. u. elején, a Párizsi udvar helyén. Ugyanebben az évben a pozsonyi ogy. nov. 3-iki ülésén egyesztendei jövedelmét ajánlotta fel a *M. Tudós Társ.* – az Akadémia – felállítására (emléktábla az MTA falán, Holló Barnabás, 1893). 1827-ben szervezte meg „társalkodás ... legfőképpen gazdasági és kereskedési tárgyakról" céljából a *Nemzeti Casinót*, amely ~ szándékával ellentétben fennállásának 118 éve alatt csak az arisztokrácia zártkörű, konzervatív intézménye maradt. Kezdeményezésére rendezték ugyanezen év jún. 6-án a mai Külső-Ferencvárosban, kb. a rendező pályaudvar helyén az első pesti *lóversenyt*. Közben állandó pesti lakos lett, 1827–32 között a Diana fürdő ép.-ében lakott (ma a Belügymin. épülete áll a helyén a Roosevelt téren, emléktábla). 1829. jún. 29-én letette a polgári esküt, 1831-ben választott polgár lett. A főv. fejlesztését egyik legfőbb céljának tekintette. A *Világ*ban (1831) ~ javasolta először, hogy a testvérvárosokat Bp. néven egyesítsék. A romantikában fogant más ötleteket is felvetett a főv. elnevezésére: Honderű, Delivár, Etelvár, Ikervár. Országos gazd. tervei mind Bp.-tel számoltak mint főv.-sal. 1832-ben bekapcsolódott a dunai gőzhajózás kibővítésébe, ösztönzésére gyűlt össze a tőke az *Óbudai Hajógyár* létesítésére (1835). ~ a harmincas évek közepén az Al-Duna szabályozásának kormánybiztosa volt. A Dunán építendő első állandó pesti híd terve 1829-ben merült fel, ~ saját költségén készíttetett tervezetet Brunnel angol mérnökkel. 1831-ben létrehozta a *Hídegylet*et, és hosszú pol. és gazd. harcok után az 1836. évi XXVI. tc. rendelte el a híd építését. ~ tevékenysége közel két évtizeden át szorosan kapcsolódott a híd-hoz. 1842. aug. 24-én helyezték el az alapkövet. Kossuth, aki 1840. jún. 18-án Pest vm. közgyűlésén ~t már „a legnagyobb magyar"-nak nevezte, az alapkő letételének napján azt javasolta, hogy az épülő Lánchidat ~ről nevezzék el. 1841. szept. 15-én kezdett működni a *Pesti Hengermalom*, melyet ~ a m. liszt exportálása érdekében hozott létre. Az ors. tervek mellett ~ városrendezési javaslatokat is készített: sürgette az öntözést, a kövezést és a közvilágítást, javasolta hajózható csatorna építését Pest körül. Sokat foglalkozott a fásítással, nyilvános parkká akarta építtetni az Óbudai-szigetet, nyaralótelepet akart létrehozni a Kamaraerdőben. Elképzeléseit az 1830-as években írt, de csak 1864-ben kiadott *Pesti por és sár* c. művében rögzítette. 1836. febr. 5-én

Széchenyi István szobra a Roosevelt téren

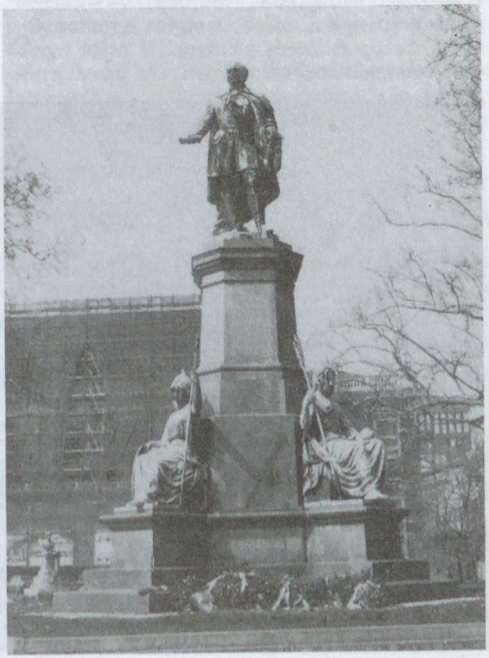

tartotta esküvőjét a krisztinavárosi templomban gróf Seilern Crescenciával. A ~ család az Ullmann-házban lakott (később Európa Szálló, majd Főkapitányság a Roosevelt téren, 1945-ben elpusztult), e lakás ablakából látni lehetett az épülő Lánchidat. 1846. márc. 3-án ültette el Széchenyiné az első fákat a →*Sétatér*en, Pest első nyilvános parkjában. ~ kulturális intézmények alapítását is szorgalmazta. 1832-ben jelent meg munkája a *Magyar játékszínről*. 1843-ban az *Üdvlelde* c. műben nemzeti panteont javasolt a Gellért-hegyre. Javasolta az alagút építését a Várhegy alatt. Főnemesi királyhű reformpolitikája ellentétbe került a radikálisabb, nemesi-polgári ellenzékkel, személyesen pedig Kossuthtal. 1845-ben a Helytartótanácsban a Közlekedési Biz. elnöke lett, az 1848. márc.-i első m. kormányban közlekedési min. Szept. 5-én idegileg összeomolva, orvosának kíséretében végleg elhagyta Pestet; a döblingi elmegyógyint.-be vitték. 1856 után ismét dolgozni tudott. Vitairatokat (Rückblick) írt az osztrák elnyomás ellen, a Nemzeti Színház és az Akadémia ügyében, régebbi írásait rendezte, naplót vezetett. Az elnyomó hatalom ezt nem tűrte és zaklatásaival öngyilkosságba kergette. Nagy alkotásai mellett emlékét hirdetik Bp.-en szobrai (Roosevelt tér, Engel József műve, 1880; Széchenyi-kilátó, Stróbl Alajos műve, 1891) és a róla elnevezett számos intézmény.

Széchenyi Ödön, gr. (Pozsony, 1839–Konstantinápoly, 1922): ~ István fia, hajóstiszt, török tábornok, pasa. Az 1860-as években Pesten élt, vezető szerepe volt az önkéntes tűzoltóegylet megalakításában. Kezdeményezésére épült 1870-ben a budai Várhegyre vezető gőzvontatású siklópálya. 1874-től Töröko.-ban az ország tűzoltó-főparancsnoka volt.

Széchenyi-emlék út (XII. Ágnes u.–Svájci út): 1. sz.: villa (Plany Ferenc, 1889). – 3. sz.: villa (Wellisch Alfréd, 1891). – 4. sz.: villa (Aigner János, 1891). – 8. sz.: lh. (1890). – 19. sz.: lh (1895).

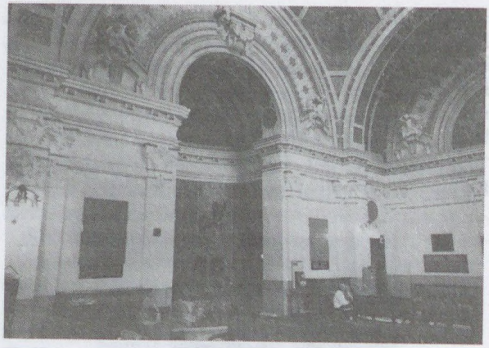

A Széchenyi gyógyfürdő előcsarnoka

Széchenyi gyógyfürdő (XIV. Állatkerti krt. 11.): a Városligetben található, egyik legjobb külső és belső kiképzésű és berendezésű főv. gyógy- és termálfürdő. Első artézi kútját 1868–78-ban *Zsigmondy* Vilmos fúratta. A kút mélysége 970,48 m, vizének hőmérséklete 74,5 °C. A másodikat *Pávai Vajna* Ferenc vezetésével 1936-ban fúrták. Vize – amely Európa egyik legmelegebb hévforrása – 1240 mélységről jön. 77 °C hőmérsékletű. – A fürdő ép.-ét 1909–13-ban Czigler Győző és Dvorzsák Ede tervei alapján építették neobarokk stílusban. A strandfürdőnek három úszómedencéje, kertrésze és játszótere, az ép. emeleti részein napozóteraszai vannak. A gyógyfürdő női és férfi termálfürdőt, lég- és gőzkamrákat, termálkádfürdőket, szénsavas és sósfürdőket, ivókutat üzemeltet, iszapkezeléssel szol-

A Széchenyi gyógyfürdő épülete

gál. Napi 5000 fürdőzőt képes fogadni. Elsősorban mozgásszervi betegségek kezelésére alkalmas, az ivókúrák gyomor-, bél-, epe- és légúti betegségek gyógyításában eredményesek. Összes fürdőrészlege látogatóinak a száma meghaladja az évi kétmilliót.

Széchenyi-hegy (XII. ker.) a →*Sváb-hegy* dolomittönkjének DK-i, széles fennsíkú része (482 m). A központi dolomitrögöt Ny-ról és K-ről pannóniai homokkő, közepén felső pliocén *édesvízi mészkő* fedi. Kialakulása a Sváb-hegyével azonos. D-ről és Ny-ról a →*Farkas-völgy* határolja el az →*Ördög-oromtól*, a →*Kakukk-hegytől* és a →*Csillebérctől*. Itt van a →*fogaskerekű vasút* és →*Széchenyi-hegyi gyermekvasút* egyik végállomása és a →*Panoráma Hotel*. Kis része zárt település és kertes üdülőnegyed, felszínének nagyobb részét zárt tölgyes, törpe karsztbokorerdő, bozótos, cserjés sziklagyepek és sztyepprétek mozaikja fedi. Nevét 1860-ban *gr. Széchenyi* István halálakor kapta. 1891-ben állították fel itt az emlékművét (Stróbl Alajos). A század végén ide került a Városligetből a „gloriett" (Ybl Miklós alkotása). Szép kilátópont *(Széchenyi-kilátó)*.

Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (V. Roosevelt tér 9.): a mai m. irodalom és művészet pártolására alakult 1991-ben. Az MTA társult intézménye. 48 rendes tagja lehet. A levelező és tiszteleti tagok száma nem korlátozott. Tiszteleti tag csak olyan nem m. állampolgár lehet, aki kiemelkedő érdemeket szerzett a m. kultúra ápolásában. A ~ elnöke Mészöly Miklós, alelnöke Domokos Mátyás. A ~ feladata, hogy irodalmi és művészeti alapkérdéseket megvitasson, álláspontját és javaslatait a szellemi élet nyilvánossága elé bocsássa.

Széchenyi István Gimnázium: a *VI. ker. Áll. Főgimnázium* fiókintézeteként nyílt meg 1904-ben. Neve 1907-től *X. ker. Tisztviselőtelepi Magy. Kir. Áll. Főgimnázium* volt. 1911-től 1924-ig a VIII. Győrffy István u. 22–24. sz. alatt működött, 1924 végétől a II. vh. végéig az Elnök u.-ban volt elhelyezve, mert eredeti ép.-ét a Néprajzi Múz.-nak kellett átengednie. 1946-tól ismét a Győrffy István u.-ban működött. 1921-ben vette fel Széchenyi István nevét. 1976-ban a tisztviselőtelepi ~ megszűnt (ép.-ében gyors- és gépíróisk. működik.). Új ~ létesült a kelenföldi lakótelepen (XI. Leiningen út 27–35). – *Irod.* Száztizenhat oldal egy iskola múltjából (szerk. Téglás János, Bp., 1977).

Széchenyi István Gyakorló Kereskedelmi Szakközépiskola (VIII. Vas u. 9–11.): középfokú szakoktatási intézmény. 1908. szept. 1-jén a VIII. Rökk Szilárd u.-i főv. elemi isk. ép.-ében kezdte meg a működését, Jelenlegi helyére 1913-ban költözött. 1947-ig *Budapest Székesfővárosi Községi Gróf Széchenyi István Felső Kereskedelmi Fiúiskola* volt. 1951-ig közgazd. gimn.-ként, majd 1967-ig kereskedelmi tagozatú közgazd. technikumként működött. 1967. szept. 1-jétől fokozatosan gyakorló kereskedelmi szakközépisk.-vá alakult át. Feladata a kereskedelem területén az áruforgalom és a hozzá kapcsolódó gazdálkodási feladatok ellátására és megoldására alkalmas szakemberek képzése. Az isk. tanára volt

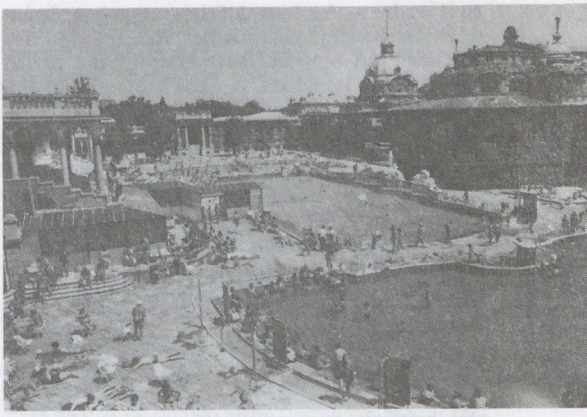

A Széchenyi gyógyfürdő medencéi

1926-tól 1944-ig Szerb Antal irodalomtörténész. – Műemléki védelemben részesülő ép.-e az első korszerű isk.ép. volt a főv.-ban. 1909 és 1913 között *Lajta* Béla tervei alapján készült. Háromemeletes, manzárdtetős (2+6+2 ablakkal), téglahomlokzatú, visszaugró középrészén 6 kettős ablakkal, egy-egy baglyot ábrázoló domborművel. Az oldalrizalitokon lévő bejáratokat keménymészkő burkolja, amelyben jelképek – az ip., a kereskedelem emblémái (vasút, hajó) – vannak a székely népi fafaragás technikájára emlékeztetően bevésve, m. népi motívumokkal átszőve. Hasonlóan népi motívumok jelennek meg a belső padlóburkolatokban és szalagdíszeiben.

Széchenyi-kilátó: →*Széchenyi-hegy*

Széchenyi lánchíd: →*Lánchíd*

Széchenyi rakpart (V. ker.): a pesti oldalon a *Margit híd*tól a *Lánchíd*ig terjed. A 19. sz. elején *Obere Donauzeile* (Felső Duna-sor), 1827-ben *Auslandungs Platz*, 1874-től 1918-ig *Rudolf rkp.* a neve,

Egykori rajz a Széchenyi-hegyről

ettől kezdve ~. A rakpart kiépítése 1856-ban történt a Helytartótanács főmérnökének, *Reitter* Ferencnek vezetésével. A ~ 19. sz. alatt van az ogy. pol. pártjai képviselőinek irodaháza. A ~nak a Margit hídtól a *Parlamenti*g terjedő szakasza fásított, kedvelt sétahely, szép kilátással a budai hegyekre.

Széchenyi-sziget: →*Városliget*

Széchenyi Szövetség: →*Országos Széchenyi Szövetség*

Széchenyi tér: →*Sétatér*

Széchenyi u. (V. Széchenyi rakpart–Nádor u.): 1805 után *Kronawettergasse*, 1817-es jegyzék szerint *Veréb*, majd *Fenyvesmadár u.*, 1874-től mai nevén szerepel.

Széchy Károly (Bp., 1903–Bp., 1972): mérnök, egyetemi tanár, az MTA tagja, Kossuth-díjas (1948), Pro Urbe-díjas (1970). A bp.-i műegyetemen befejezett tanulmányai után tanársegéd volt a vízépítési tanszéken. 1932-ben a Kereskedelmi és Közlekedési Min. hídoszt.-ára került. Már ekkor részt vett hivatalból a bp.-i új Duna-hidak tervezésében és építésében. 1945 tavaszától a Közlekedési Min.-ban irányítója lett a felrobbantott hidak újjáépítésének. Az 1950-es évek elején vezetésével készült el a bp.-i *Metró* (akkor földalatti gyorsvasút) kiépítésének alapterve. 1953-tól műegyetemi tanár; mélyépítési alapozással és alagútépítéssel foglalkozó művei Mo. határain túl is ismertek.

Szécsi Vonósnégyes: hivatásos zenészekből álló, 1949-ben alakult együttes. Tagjai: Szécsi Magda (I. hegedű), Kaveczky Ferenc (II. hegedű), Hoffmann Rudolf (mélyhegedű), Török Iván (cselló). Számos kortárs m. zeneszerző (Farkas Ferenc, Kósa György, Horusitzky Zoltán, Székely Endre, Vécsey Jenő stb.) műveit mutatta be.

Szegedi út–Országbíró úti lakónegyed (XIII. ker.): a Béke tér–Szegedi út–Gömb u.–Papp K. u.–Országbíró u. közötti 17 ha terület átépítését a Főv. Tanács 1977-ben határozta el. Összesen 741 elavult, rossz minőségű lakás szanálása után a területen összesen 2012 lakás épült, túlnyomórészt 10 szintes házgyári ép.-ekben. Épült ezen kívül egy 16 tantermes isk., 200 gyermek részére óvoda és 100 gyermek részére bölcsőde, továbbá ABC-áruház. A területhez kapcsolódóan fiatalok számára garzonház készült. Az építkezés 1985-ben fejeződött be. A beépítési tervet Eltér István (BVTV) készítette, az építésztervező Szmodits Gábor (BVTV) volt.

Szegényeket Támogató Alap, *SZETA* (VII. Csengery u. 76.): 1981-ben alapította a demokratikus ellenzék. Két vezetője Demszky Gábor és Solt Ottília volt. Illegalitásban működve, szociális munkával, használati tárgyakkal, ruhával és néha pénzzel igyekeztek segíteni a rászorulókat. Akcióikkal próbálták felhívni a közvélemény figyelmét, hogy a hivatalos állásponttal szemben nagy számban léteznek szegények a főv.-ban és az országban.

Szegények Kis Nővérei: Jeanne Jugan 1839-ben Franciao.-ban alapította a nővérközösséget. Koldulásból gondozták a legszegényebbeket. Szent Ágoston szabályzata alapján működtek – Rákospalotán gr. Károlyi Sándor 1905-ben adott ép.-et számukra, ahol tíz nővér mintegy 50 idős embert gondozott (XV. Istvántelki út 52.). Az intézmény neve Stephaneum volt.

Szegénygondozó Nővérek Társulata: 1930-ban Szmrecsányi Lajos egri érsek és P. Oslay Oswald ferences tartományfőnök alapította Egerben a koldulás megszüntetésére, a munkaképtelenek otthoni karitatív segítésére. Bp.-en a következő házaik működtek: XIV. Ida u. 4. (majd 1946 után XII. Zugligeti út 33.), IV. Erkel u. 33. (népkonyhával), IV. Baross u. 100. (városi szeretetház), XXII. Verseczi u. 4. (városi szeretetház), XIX. Temető u. (városi szeretetház), XV. Dobó u. 4. (népkonyha), XX. Virág Benedek u. 82. (szeretetház), XVIII. Állami lakótelep (szeretetház). 1950-ben működésüket betiltották.

Szegényház tér: →*Rózsák tere*

szegényügy, *szegénygondozás, közjótékonyság, népjóléti igazgatás, szegénypolitika:* az áll. szociálpol. létrejötte előtt a társ. jótékonyság mellett a hatósági szegénygondozás volt az egyetlen olyan intézmény, amely segítséget nyújtott a szegény, megélhetési lehetőségeiben veszélyeztetett emberek számára. A kiegyezés utáni közig.-i tv.hozás bevezetésével a szegényügy községi, ill. tv.hatósági feladattá vált. A Pest-Buda egyesítéséről szóló 1872/36 tc. 105. § kötelezte Bp.-et, hogy gondoskodjon „a fővárosban illetékes mindazon szegények ellátásáról, kik magukat községely nélkül fenntartani egyáltalán nem képesek". Ezzel a szabályozással a főváros lakosságának azt a részét, amely nem rendelkezett helybeli *községi illetőség*gel, eleve elzárták a segélyezés lehetőségétől. A főv. tv. és a ker. elöljáróságok újraszervezéséről szóló 1893/1894. évi rendelkezések mellett a főv. szegénygondozás mértékét, nemeit és eljárását az 1875. évi „a szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály" szabta meg. 1906-ban lépett életbe egy új „szabályrendelet a szegényügyről". A tényleges segélyezést a ker. elöljáróságok mint elsőfokú hatóság bonyolították le. A szegények v. maguk jelentkeztek a ker.-ben, v. odakísérte őket a rendőrség, ha például koldulason v. „csavargáson" érte őket. Ugyanezt más hatóság is megtehette. A tanácson belül működött a IX., először szegényügyinek, 1885-től közjótékonyságinak, 1925-től közjótékonysági és szociálpol.-inak nevezett ügyoszt. mint másodfokú hatóság, és mint a szegénygondozás központi irányítási szerve. Az 1916-ban kibocsátott, „a népjóléti igazgatás újjászervezéséről" szóló szabályrendelettel felállították a tanács mellett a „Népjóléti Központot", mint a társ. tevékenység működését irányító, azt a hatósággal összeegyeztető szervet. Az új intézmény a polgármester vezetésével 1917-ben kezdte meg a működését. 1925-ben hivatalosan megszüntették, miután igen korlátozott, csak véleményező, javaslattevő hatásköre miatt a gyakorlatban képtelen volt a tervezett kiegészítő tevékenységének megfelelni. A hatósági szegénygondozás két ágra oszlott. Felnőttek és családok számára rögtöni és állandó havi pénzsegélyt és természetbeni adományt (azaz az I. vh. előtt →*népkonyha*jegyeket, ruházatot, orvosságot, orvosi ellátást és temetkezést) nyújtott. A nyílt szegénygondozás e formáit kiegészítette a zárt szegénygondozás, azaz a szegények

valamelyik főv. int.-ben (Erzsébet, Duna-jobbparti, 1913-tól Kamaraerdei Szegényház, ill. a húszas évektől „szeretetotthon", 1911-től a népszálló, 1919-től három menhely a hajléktalanok számára), v. gyakorta a főv. által támogatott társ. int.-ben való elhelyezése. A segélyezésnél az I. vh.-ig a gazd. liberalizmus felfogása képezte az irányelvet. A hagyományos könyöradományozás szellemének az 1893/94. évi ker. elöljáróság reformjában minden nyoma eltűnt. Így a (hosszabb távú) pénzbeli segélyezést mint a szegényházi ellátást gyakorlatilag csak a helybeli munkaképtelenek és a „huzamosabb" betegségben szenvedők tudták igénybe venni. Mindazok, akik elvben rendelkeztek saját munkaerővel, ki voltak zárva a segélyezés e legfontosabb nemeiből anélkül, hogy a gazd. helyzetet, a tényleges munkanélküliséget, munkabéreket, családi kötelezettségeket figyelembe vették volna. A századforduló körül kezdett módosulni a szegénygondozásnak ez a mintája. Miközben a hatósági szegénygondozás továbbra is a segélyezés fent nevezett gyakorlatára korlátozódott, a hatóság a társ. jótékonysággal való új, szerves együttműködésre törekedett. Az e célból ker.-enként megszervezett →*Általános Közjótékonysági Egyesület*ek tevékenysége a különféle pillanatnyi természetbeni segélyezésre összpontosított. Ezzel lehetővé vált az idegen illetőségűek, a munkaképesek és a szegény gyerekek tágabb körű segélyezése. A már az 1890-es évek óta érzékelhető reformtörekvések jelszavai a két vh. közötti időszakban sem változtak lényegesen. Közöttük a legfontosabb volt az „állandó ellenőrzés", „individualizálás", hatékonyság, a társ. jótékonysággal való szerves együttműködés. A külföldi missziók segítségének az 1921–22. évek körüli csökkenése után a korszakra a széles körű segélyezési akciók voltak jellemzők. 1921-től a főv. indította „nyomorenyhítő akciót" követően (népkonyhák támogatása, ruházat felosztása), 1922-től mint a főv. és a Népjóléti Min. közös vállalkozása indult el az ínségakció, amelynek keretében évről évre az ebédeltetés mellett burgonyát, tejet, tűzifát, szenet, ruhautalványokat osztottak szét. Miközben a Népjóléti Min. visszavonta támogatását, a főv. 1923-tól egy, a lakosság széles rétegeit terhelő ínségadót vezetett be. Az 1918-tól beszedett vigalmi adót ezzel párhuzamosan az 1925. évben lényegesen csökkentették. A világválság éveiben rohamosan emelkedett a nyilvántartott ínségesek száma. 1932-ben 184 155 nyilvántartott személlyel érte el a csúcspontját. 1931-ben végrehajtási utasítás formájában átszervezték a szegénygondozást. A szegénynyilvántartás fejlesztésével, családlátogatások rendszeresítésével és a szegények egy ellenőrző könyvvel való ellátásával igyekeztek szigorítani az ellenőrzést, ill. elérni a takarékosságot. Az erősen hangsúlyozott →*koldulás* elleni pol. mellett az akciószerű természetbeni segélyezés a már megszokott és új fajtáival (ingyen kenyér akció) még jobban előtérbe került. (→még *gyermekvédelem*)

Széher út: (II. Lipótmezei út–Mária út): – 24. sz.: Dohnányi Ernő zeneszerző villája (Takách Béla, 1928). – 48. sz.: villa (Kósa Zoltán, 1934).

Széher úti Kórház: →*Assisi Szent Ferenc Kórház*

Székács József (Orosháza, 1809–Bp., 1876): ev. püspök, az MTA tagja (l. 1836, t. 1870). Sopronban (1826–29), Berlinben (1834–35) és Lipcsében (1835–36) bölcseletet és teológiát hallgat. Lipcsében bölcsészdoktori oklevelet is szerez (1836). 1837-től peti lelkész, a Bányai Ev. Egyházker. főjegyzője (1845–58), 1860-tól pedig püspöke. Jelentős szerepe volt a pesti m. ev. egyházközség felvirágoztatásában, a gimn. fejlesztésében és *Török* Pál ref. lelkésszel a pesti prot. teológiai főisk. létrehozásában (1855). – Török Pállal szerk. a Prot. Egyházi és Isk.-i Lapot (1842–48). – *Irod.* Zsilinszky Mihály: ~ emlékezete (Bp., 1978).

Székács-villa: →*Városligeti fasor* 31. sz.

Székely László (?, 1912–Bp., 1971): építész. A bp.-i műegyetemen szerezte oklevelét (1935). Egyéves angliai tanulmányútról visszatérve magán tervezőirodákban dolgozott. Részt vett a *Telefongyár* tervezésében (1936) és az építkezés művezetésében. 1948-ban a Közlekedés- és Postaügyi Min. Postafőoszt.-ának tervező építésze. Vidéki posta- és rádióép.-ek építésének irányítója volt. Első díjat nyert tervével a bp.-i Moszkva tér rendezésére kiírt tervpályázaton. ~ tervezte a Széchenyi-hegyi televíziós adótornyot (Gergely Istvánnal, 1955-ben), a régi Tőzsde-palota egy részének stúdióvá alakítását. Részt vett az Astoria-aluljáró és a metró tervezésében.

Szekeres József (Bp., 1929–): történész, levéltáros, a történettudomány kandidátusa (1967), Szabó Ervin-emlékérem (1990). Az ELTE-n szerzett diplomát. A M. Orsz. Levéltárban, majd a Központi Gazd. Levéltárban dolgozott. 1954-től a mai Bp. Főv. Levéltárában levéltáros. 1970-től osztályvez., 1988-tól főlevéltáros. A M. Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztályának titkára (1967), majd alelnöke (1975). Főként a 19–20. sz.-i gazd.történettel, főv. gazdaság- és várospol. témákkal foglalkozik. *F. m.: Források Budapest történetéhez* 1919–1945 (Bp., 1973); *Budapest története V.* (Bp., 1980, társszerző); *A fővárosi közüzemi hálózat működésének jogi szabályozása 1872–1938* (Bp., 1988); *Nagy-Budapest kialakulása* (Bp., 1988); *Budapest főváros önkormányzatának gazdasági alapjai* (Bp., 1990).

Székesdűlő: →*negyedik (IV.) kerület*

Szék- és Faárugyár Rt.: →*Szék- és Kárpitosipari Vállalat.*

Székesfővárosi Alkalmazottak Segítőalapja: a főv. alkalmazottainak társ.biztosító egy.-e. 1916-ban hozta létre a tvhat. mint segélyző egy.-et, 1923-ban betegsegélyzővé alakult. Az alkalmazottak tagdíjához a főv. is hozzájárult, s ezzel a városi alkalmazottak és nyugdíjasok az Orsz. Társ.biztosító Int.-ben (OTI) biztosított munkásokkal szemben viszonylag kedvezőbb helyzetbe kerültek. A tagok listáról választhattak kezelőorvost, ill. szakorvost. A ~ rendelőint.-e 1940-ig a Kálvin tér 3. ezután a Madách tér 2. sz. alatt működött. A 30-as években a ~ kis kórházat is tartott fenn a VI. Eötvös u. 11/b sz. házban. A 30-as évek végén kb. 22 000, a 40-es évek közepén kb. 30 000 biztosított tartozott a ~hoz. 1927-ben létesült a balatonkenesei szfőv. üdülő mint a ~ vállalkozása, s a maga idejében a Balaton-vidék

legszebb nyaralótelepe volt. Az altiszti állományhoz tartozó alkalmazottak – a kor szellemében – külön üdülőt kaptak Balatonvilágoson. 1950-ben, a Szakszervezeti Társ.biztosítási Központ (SZTK) megszervezésekor a ~ megszűnt.

Székesfővárosi Autóbuszüzem: →*autóbuszközlekedés; →Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt.*

Székesfővárosi Csatornázási Művek: →*Fővárosi Csatornázási Művek*

Székesfővárosi Erdő- és Mezőgazdasági Hivatal: a főv. erdőbirtokainak gondozását végezte. Az 1879. évi erdőtv. életbe lépésekor a főv. 2000 kh erdőbirtokát a közig. biz. felügyelete alatt a főv. gazd. hivatala kezelte. A Bp.-i ~ 1889-ben alakult. 3791,4 kh erdős üdülőterület fapótlására csemetekerteket létesített, karbantartotta a sétautakat, kilátókat, padokat. A felügyeletet erdő- és mezőőrök látták el. 1950-ig működött. A főv. erdők kezelését jelenleg a →*Pilisi Állami Parkerdőgazdaság Budapesti Erdészete* végzi.

Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola: a középfokú zenei képzés céljára létesített intézmény. Sztojanovits Jenő kezdeményezésére az 1910/11. tanévben 25 községi isk. növendékei számára lehetőséget teremtettek a zongora- és hegedűjáték elemeinek az elsajátítására. Megszervezése, ill. további kiépítése *Kacsóh* Pongrác érdeme, aki haláláig (1922) vez. az intézményt. A középfokú oktatás mellett hamarosan felsőfokú, akadémiai képesítést is nyújtott hegedű, zongora, ének és zeneszerzés tanszakon. Kacsóh utóda Geszler Ödön volt. 1950-ben a →*Fővárosi Zeneiskola Szervezet*éhez csatolták.

Székesfővárosi Közlekedési Vállalat Rt., *SZKV:* kisebb →*omnibusz*közlekedési váll.-ok egyesítéséből 1895-ben jött létre. Működésének időszakában általában öt vonalat tartott üzemben, részben emeletes kocsikkal. Forgalma a kényelmetlen és lassú közlekedés ellenére emelkedett, a legnagyobb forgalmú éve 1913 volt, mintegy 14 millió utassal. A főv. közgyűlése 1913-ban határozatot hozott az omnibuszközlekedés megszüntetéséről és az autóbuszközlekedés bevezetéséről. Ennek első lépéseit a ~ tette meg. A ~ részvénytársasági formája 1918-ban megszűnt, működését közüzemi formában folytatta, az autóbuszközlekedés 1923-ban kivált a ~ keretéből.

Székesfővárosi Pavilon: a millennium idején nyílt a Hősök tere mögött, a hídfőnél. Az →*Edison Kávéház* nyári kerthelyisége 2500 ember együttes befogadására volt alkalmas. Katona- és rendőrzenekar felváltva szórakoztatta az uzsonnázókat. Játszótere volt a gyermekeknek. A II. vh. alatt megsérült és lebontották.

Székesfővárosi Történeti Múzem: →*Budapesti Történeti Múzeum*

Székesfővárosi Wesselényi Miklós Felső Kereskedelmi Fiúiskola (VI. Izabella u. 46.): az első pesti kereskedelmi középisk. volt. 1884-ben nyílt meg. Ép.-ében ma az ELTE BTK egyes tanszékei működnek.

Székesfővárosi Zenekar: három évtizeden át a főv. egyik legismertebb egy.-e. 1922-ben alakult működvelő zenekarként a főv. tisztviselőiből. Az alapító karmester Bor Dezső volt. Céljuk a klasszikus zene népszerűsítése volt, ezért vasárnap délutánonként olcsó díjú hangversenyeket adtak; nyáron az Állatkertben, ősztől tavaszig pedig a Gellért Szálló márványtermében, majd 1926-tól a Pesti Vigadóban. A →*Zene* c. folyóirat is támogatta munkájukat műsorismertető magyarázataival, ismeretterjesztő cikkeivel. 1940-ben magába olvasztotta a →*Budapesti Hangverseny Zenekar*t, s ekkor vált hivatásos együttessé. 1945-ben újjászervezték, s már 1945. márc. 17-én megtartotta első hangversenyét a Zeneakadémián. 1952-ben szűnt meg, ill. vált a →*Magyar Állami Hangversenyzenekar* alapjává.

Szék- és Kárpitosipari Vállalat, *SZKIV* (XIII. Frangepán u. 12–14.): jogelődjét Janernyik István Műbútoraszatalos és Iglauer Pál gépészmérnök alapította 1928-ban *Szék- és Faárugyár Rt.* néven a X. Kőbányai u. 41. sz. alatt. Az üzem a főv. ostromában nagyrészt elpusztult. A részben újjáépített gyárat 1948-ban államosították, majd hozzácsatolták a Rádiószekrény Gyárat, a Bútor- és Faip. Kft.-t, valamint az Újpesti Ülőbútorüzemet. 1949-ben költözött jelenlegi telephelyére, 1963-ban egyesült a Bp.-i Kárpitosárugyárral, a Debreceni Hajlított Bútorgyárral és Újpesti Bútorgyárral. A megnagyobbított váll. ekkor vette fel a ~ nevet. 1965-ben három tanácsi váll.-tal bővült: a Kecskeméti Faárugyárral, a Mohácsi Bútorgyárral és a Siklósi Faip. Váll.-tal. 1966-tól bútorip. célcsoportos beruházással korszerűsítették az ép.-eket, műhelyeket, új gépeket vásároltak és korszerű technológiát vezettek be. Mohácson és Siklóson új gyárak épültek új automata és félautomata gépekkel. 1987-től 1990-ig újabb nagyberuházást hajtottak végre. 1988-ban a korábban beolvasztott váll.-ok rt.-kké alakultak át, elnevezésükben megtartva a ~ nevét: SZKIV Szék- és Faárugyár Rt. (Bp.), SZKIV Debreceni Hajlítottbútorgyár Rt., SZKIV Glória Bútoripari Rt. (Kecskemét) és SZKIV Mohácsi Bútoripari Rt. A siklósi gyár Tenkes Bútorgyár néven önálló állami váll.-ként működik. 1990-ben a váll. dolgozói megalakították a SZKIV Impala Kft.-t a XIII. Reitter F. u. 8/b. sz. telephelyén. A főrészvényes ~ vagyonkezelő holdingként működik. A SZKIV Szék- és Faárugyár Rt. a Frangepán u.-i telephelyen 1990-ben mintabolt nyitott, ahol színminta- és szövetkiválasztási lehetőséggel szolgálja ki a megrendelőket.

Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883–Bp., 1955): történész, publicista, az MTA tagja (l. 1925, r. 1941), a m. történetírás kiemelkedő alakja. Az Eötvös Kollégium tagjaként végezte el az egyetemet. 1904-től az MNM-ben, 1909-től az Orsz. Levéltárban dolgozott. 1912–22 között a bécsi levéltárakban folytatott kutató munkát. 1916-tól a bp.-i egyetemen magántanár, 1925-től az újkori m. történelem tanára. A Hóman Bálinttal közösen írt műve: *Magyar Történet* (I–V. Bp., 1928–34). 1927–38 között szerk. a *Magyar Szemlé*t. 1942-ben a M. Történelmi Emlékbiz. tagja volt. 1946–48-ban Mo. moszkvai nagykövete. 1954-től az Elnöki Tanács tagja volt.

szekták: keletkezésük egyetemes vallástörténeti jelenség, nemcsak a protestantizmus sajátja, hanem

minden vallási és eszmerendszerben megtalálható. A kisebb protestáns közösségeket nevezték szűkebb értelemben szektáknak. 1783-ban néhány szombatos család került Erdélyből Budára, 1830-ban kezdődött a →*nazarénusok* mozgalma, 1846-tól a →*baptisták*, az 1890-es évektől az →*adventisták*, majd a →*metodista egyház*, a századfordulótól pedig a többi kisebb vallásközösség kezdte meg működését, melyek legtöbbjét viszonylag kisebb létszámuk miatt sem tekinthetjük szektának. Az evangéliumi kisegyházakat a →*Szabadegyházak Tanácsa* fogta össze. – *Irod.:* Nyisztor Zoltán: A szekták Magyarországon (Bp., 1926); Szigeti Jenő: A közös keresztyén tradíció szektás elszíneződései (Theológiai Szemle, 1978. 5–6.).

szellemi szükségmunka: a gazd. világválság éveiben értelmiségi rétegeknek teremtett alkalmi kereseti lehetőség. Már 1924-ben ún. B-listára helyezéssel nagyobb arányú elbocsátásokra került sor a főv. tisztviselők körében is. A diplomások ezután különböző alkalmi munkákból éltek, de az 1929-ben kitört válság éveiben már semmilyen munkához nem jutottak, az egyetemet akkor elvégzettek nem kaptak állást. 1932-ben megalakult az →*Állástalan Diplomások Országos Bizottsága*, amely elérte, hogy az áll. és főv. közig. különböző alkalmi feldolgozó munkákra, restanciák felszámolására stb. ~t szervezett. A főv. 1934-től 6–700 személyt alkalmazott a kb. tízszer ennyi jelentkezőből. Uralkodó pártok, egyházak, magas rangú pártfogók közreműködésére volt szükség, hogy a jelentkezőt ~ra alkalmazzák havi 60 pengő bérért. Az akció 1937-ig tartott.

Szellemi Tudományok Szabad Iskolája: a Balázs Béla köré gyülekezett *Vasárnap* társaságból alakult, amelynek tagjai a polgári radikális értelmiség jelentős képviselői voltak (Lukács György, Mannheim Károly, Fülep Lajos, Hauser Arnold, Fogarasi Béla, Lesznai Anna, Tolnay Károly stb.). A ~ 1917–1918-ban működött. Itt hangzott el többek között Fülep Lajos előadássorozata a m. művészetről, amely 1923-ban könyv alakjában is megjelent: *Magyar művészet* (Bp., 1923).

Széll Kálmán tér: →*Moszkva tér*

Szellőző Művek (XI. Építész u. 8–12.): 1920-ban alakult Zuglóban *Magyar Szellőzőművek és Gépgyár Rt.* elnevezéssel az akkori VII. Czobor u. 7. sz. alatti 1400 □öles ingatlanon a Hoffmann család rt.-jeként. Szellőző, légcserélő és szabályozó, pernyeleválasztó, szárító és léghevítő készülékeket, kompresszorokat és ventillátorokat gyártottak és szereltek. A kisvolumenű belföldi kereslet miatt a román és jugoszláv piacokra is szállítottak. Az üzletmenet mégis veszteséges maradt, s ezért az ingatlan Czobor u.-i részét eladták. – Az 1948. évi államosítást követően a ~et összevonták a Varga Testvérek Ventillátor és Lemezárugyár céggel, s jelenlegi telephelyére, Albertfalvára költöztették. A volt Neuschloss–Lichtig Repülőgépgyár és Faip. Rt. üresen álló ép.-einek felhasználásával, új, bővített gyártási profilú és nagyobb kapacitású váll.-ot alapítottak. A hagyományos gyártmányok mellett az 1950-es évek nagyarányú bánya- és ip. beruházásaira alapozva bányagépeket gyártottak. Megnőtt a helyszíni szerelési, felújítási, javítási és karbantartási feladatok aránya is. 1968-ban Sarkadon, majd Mázaszászvárón vidéki gyáregységeket létesítettek. – A rendszerváltással együttjáró gazd. visszaesés következményeinek mérséklése és a termékszerkezet korszerűsítése jegyében német és olasz tőkebevonással a ~ holding jellegű váll.-tá alakult. Egy rt.-t és nyolc termelő, piackutató, szolgáltató és környezetvédelmi tevékenységet végző kft.-t alapított. Fő profilja légtechnikai és környezetvédelmi berendezések és gépek tervezése, gyártása és szerelése.

Szembetegek Gyógyító Intézete: a *Pesti Jóltevő Asszonyok Egyesülete* által 1818-ban az orvoskari ép. mellett, az Újvilág (ma Semmelweis) u. 6. sz. alatt egy bérelt lakásban alapított gyógyint. A főként hályogos szembetegek gyógyítására szolgáló 12 ágyas „nőegyleti szemklinikán" Fabini János egyetemi tanár, majd halála után utóda, Lippay Gáspár végezte a műtéteket. Fenntartásában 1840-ig részt vett a *Budai Jótékony Nőegylet* is.

Szemerédy-ház: →*Apáczai Csere János u.* 3. sz.

Szemere-lőtér: 1902–1941 között a mai XVIII. Pestszentlőrinc, Üllői út 180. alatt működött. *Szemere* Miklós (1856–1919) író és politikus saját telkén és költségén építtette.

Szemere-telep (a XVIII. ker. része): 1910-ben épültek az első házak a *Vág u., Kassa u., Varga Katalin u.* és a ceglédi vasútvonal által határolt területen. A szentlőrinci gyárip. fejlesztésével a helyi kavicsbányák, téglagyárak fokozódó jelentőségével párhuzamosan növekedett a letelepedő munkáscsaládok száma. Az 1920-as években további parcellázásokra került sor a mai *Üllői út, Nagybánya u.* és *Lugos u.* közötti területen, amelyet lakói *Új-Szemere-telep*-nek neveztek el. Napjainkban a *Szemere* Miklós író és politikus nevét őrző lőrinci lakótelepek: →*Miklós-telep, Régi-Szemere-, Új-Szemere-telep* összefüggő lakóterületet alkotnak.

Személyzeti Intézet: →*Országos Személyzeti Intézet*

szemészeti klinikák: a SOTE-hoz tartozó két klinika. – *I. sz. Szemészeti Klinika* (VIII., Illés u. 15.). Az egyetemen először a sebészet tanárai adták elő a szemészetet is, de Stáhly György 1801-ben két szobából (hat ágy) álló külön szemészeti „kórodát" állított fel, s így megelőzte a legtöbb európai egyetemet. 1804-ben a szemészetet különválasztották a sebészettől, de 1814-ig a szülészettel együtt adták elő. Az első tanárok: Ágoston Elek (1804–1809), Fabini János Teofil (1817–1847), Lippay Gáspár (1847–1874). A klinika ekkor az Újvilág (ma Semmelweis) u.-ban volt, s kilenc ágyból állt. 1874-ben Schulek Vilmos került a klinika élére, s az ő tanársága idején, 1884-ben az Üllői úti, akkor új klinikai tömbben sikerült új helyiségeket kapni (60 ágy). Utóda, Grósz Emil (1905–1936) idején költöztek be a Mária u.-i új ép.-be (80 ágy). 1936-ban, Grósz Emil nyugdíjazásakor a közben létesített másik szemészeti klinikával összevonták. Ekkor Blaskovics László, majd Imre József vezette a klinikát. 1946-ban újra felállították a II. sz. klinikát, ezért az I. sz. klinika az →*Állami Szemkórház*hoz került. 1972-ben új, korszerű klinikát építettek, amelyben az ágy-

szám 168. – *II. sz. Semészeti Klinika* (VIII. Mária u. 39.). 1908-ban először a külső klinikai telepen (Szigony u. 36.) hozták létre. Vezetője előbb Hoór Károly (1908–1927), majd Blaskovics László (1928–1938) volt. A két szemészeti klinika összevonásakor költözött mai ép.-ébe, s 1946-ban a párhuzamos klinika visszaállításakor megmaradt ezen a helyen. Ágyszáma: 130 (1991).

szemétégetés: a nem hasznosítható, illetve szelektíven nem gyűjtött hulladékok kezelésére létesítenek szemétégetőket. – Bp.-en a XV. ker. területén 1975-ben kezdték meg egy szemétégető mű építését, amely 1981-ben készült el. Ez a szemétégető mű ma már átfogó rekonstrukcióra és bővítésre szorul. A szemételhelyezés gondja a szűkös kapacitás miatt továbbra is megoldatlan a főv.-ban. A Főv. Önkormányzat 1992-ben megkezdte a szelektív hulladékgyűjtést.

szemétvasút: a főv.-ban képződött szemetet hosszú időn át ún. cserélhető kocsiszekrényes lovaskocsikkal az Ecseri úti telepre szállították, és a használható anyagokat itt kiválogatták. A használhatatlan anyagot az innen kiinduló, a Nagykőrösi úton vezetett ~ szállította a lerakóhelyekre. 1944-ben a ~nak négy gőzmozdonya és 79 teherkocsija volt. A ~ az 1950-es években fokozatosan megszűnt, vágányait ekkor már hosszabb idő óta használta a villamosvasút is. 1983-ban a villamosvasúti közlekedés is megszűnt, az egykori ~ vágányai az M5 autópálya építésekor tűntek el.

Szeminárium-kert (VIII. ker.): a mai *Práter u., Tömő u., Szigony u.* és *Szigetvári u.* által határolt területen állt. kb. 2 holdas kert. A 19. sz. elején parkosították, közepére díszmedencét építettek, ekkor *Papnövelde-kert*nek nevezték. A 19. sz. végén a *Jázmin u.* létesítésével területe csökkent. A 20. sz. elején új u.-kat nyitottak, és a Józsefvárosi Bérház Rt. négyemeletes kislakásos házakat épített itt. Csupán a volt díszmedence helye maradt beépítetlen, melyet a pestiek *Papgödör*nek neveztek. Ma *Molnár Ferenc tér* a neve.

Szemkórház: →*Állami Szemkórház*

Szemlő-hegy, *József-hegy* (II. ker.): a →*Hármashatár-hegy* csoportjának D-i rögsorához tartozó rög (234 m). Felszíne eocén briozoás márgából és oligocén *budai márgá*ból épül fel. Legmagasabb pontja, a kilátó, egy pleisztocén kori kis édesvízi mészkőtakaróra épült. A rög alapja a Szépvölgyi úttól K-re nyitott kőbányában feltárva látható triász *dolomit*. A ~ alakja Ny–K-i irányban kissé megnyúlt. É felé a →*Szép-völgy*re, K felé a *Duná*ra lejt meredeken, D-re a →*Rózsadomb*ra enyhe lejtővel megy át, Ny felé a →*Ferenc-hegy*től a Pusztaszeri út mentén húzódó tágas nyereg révén különül el. Déles fekvésű lejtőit a Rózsadombhoz hasonlóan kertes villák foglalják el. É-i lejtőjén jól karsztosodó nummuliteszes mészkőben alakult ki a →*Szemlő-hegyi-barlang*. A ~ a Rózsadomb csoport legszebb fekvésű tagja, kilátójáról minden irányban pompás panoráma nyílik. Nevét 1847-ben, a →*dűlőkeresztelő* alkalmával kapta arra való hivatkozással, hogy Budavárának a töröktől való visszavétele alkalmával (1686) ez volt az ostromló sereg É-i részének fő őr- és *szemlőhelye*. Duna felőli lejtőjén források fakadtak, vizüket a *SZOT-gyógyüdülő* építésekor becsatornázták (→még *József-hegyi-barlang*). – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959); Pápa Miklós: Budai-hegység (Bp., 1966).

Szemlő-hegyi-barlang, *Kadič Ottokár-barlang* (II. ker.): képződménygazdag barlang a →*Ferenc-hegy* ÉK-i oldalában. Ez volt az első budai barlang, melynek szokatlan formájú, tömeges ásványkiválásai alapján felismerték hévizes eredetét. 1930 őszén nyílt meg, a mai Barlang u. egyik telkén végzett kőfejtés során, 220 m tengerszint feletti magasságban. A mélyben húzódó tágas járatokat – az *Óriás-folyosót* és a *Hosszú-folyosót* a hozzá kapcsolódó *Kuszodával* – Kessler Hubert vezetésével a Bp.-i Egyetemi Turista Egy. barlangkutatói tárták fel. Az Óriás-folyosó folytatását alkotó *Kadič-szakasz*ba 1958-ban a Kinizsi Természetbarát Egy. kutatói jutottak be egy omladék átbontásával. (Javaslat született a barlang egészének *Kadič* Ottokárról történő elnevezésére is, ez a név azonban nem vált közismertté.) Ők szervezték 1967-ben azt az élettani-sporteü. kísérletet is, melynek során nyolc kutató 30 napot töltött – csak szervezetük „belső órájára" támaszkodó időbeosztással – a barlang mélyén. – A ~ ismert hossza a 60-as és 70-es évek kisebb feltárásaival együtt jelenleg 2201 m, teljes függőleges kiterjedése 50,4 m. Fő járatainak befogadó kőzete a felső-eocén nummuliteszes-discocyclinás mészkő, a felsőbb szinteken a mészkő és a reá települő briozoás márga határfelületén jellegzetes, lapított járatszelvények alakultak ki. Két párhuzamos főfolyosója ÉK–DNy irányú törésvonalak mentén oldódott ki; a barlangot létrehozó hévízműködés ideje – az azonos szintben elhelyezkedő édesvízi mészkő-lerakódások kora alapján – a középső- pleisztocénre tehető. Eredeti oldásformáit sok helyen elfedik a melegvízből tömegesen kivált ásványbevonatok, jellegzetes formaelemei a falakat tagoló gömbüstök és a folyosók legfelső részén, záróformaként megjelenő gömbfülkék. Ásványkiválásai közül a *borsókő* sárgásfehér, rétegzett gömböcskékből felépülő fürtökben borítja a falakat. E kalcit anyagú kiválásokhoz hófehér gipszbevonatok és nyomokban tűs aragonitcsoportok is társulnak. A hévizes ásványbevonatok helyenként idősebb kalcit- v. barittelérekre rakódtak rá; rajtuk néhol apró cseppkőképződmények is kialakultak. A ~ idegenforgalmi kiépítésének gondolata 1937-ben merült fel, a kivitelezés azonban – a Horváth János vezetésével készült részletes barlangtérkép segítségével kidolgozott tervek alapján – csak 1974-ben kezdődött meg. A barlang legszebb részeit magába foglaló, 1986 óta látogatható idegenforgalmi szakasz a Pusztaszeri út 35. sz. telken létesített fogadóép.-ből nyíló lejtős tárón keresztül közelíthető meg. A ~ magas páratartalmú, por- és allergénmentes levegőjét légúti megbetegedésekben szenvedők gyógykezelésére is hasznosítják. Mérete, genetikai és morfológiai értékei, képződményei, valamint idegenforgalmi jelentősége alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik, felszínének egy része 1957 óta természetvédelem alatt áll. Lezárt; idegenforgalmi szakasza túravezetések keretében látogatható.

Szemlő-hegyi-medence (II. ker.): a →*Szemlő-hegy*, →*Ferenc-hegy* és a →*Rókus-hegy* között fekszik (215 m). Medence jellege alig észrevehető, minthogy a környező rögök magassága is csak 236–270 m. Három irányban nyitott. Lapos nyergeken keresztül a Pusztaszeri út mentén ÉNy-i, az Eszter u. felé DK-i, a Gábor Áron u. felé pedig DNy-i irányba alacsonyabb szintekkel kerül összeköttetésbe. A ~ altalaja *budai márga* és briozoás márga. Kialakulása a környezet gyenge kiemelkedésével magyarázható.

Szénásy-papírkereskedés: Trifonovits János 1812-ben nyitotta meg *Vörös Rózsához* címzett papírkereskedését a hajdani Rózsa téren. Utóda 1869-ben Gradl F. Adolf lett, aki először a Hatvani u. 18. (ma V. Kossuth Lajos u.), majd a Ferenciek tere 9. sz. alá költözött. 1896-ban betársult az üzletbe Szénásy Béla, aki Gradl 1899-ben bekövetkezett halála után kizárólagos tulajdonos lett. Ő építette fel a IV. Molnár u. 35. sz. alatti székházat, 1903-ban létrehozta az *Árpád rajzeszközgyár*at, ahol körzőket, tokokat, írófüzeteket, vázlattömböket készítettek, könyvkötőmunkát végeztek. A levélpapírt a kor híres primadonnájáról, Küry Klárról nevezték el.– Üzlete az államosítást követően a *Fővárosi Papír és Írószer Kiskereskedelmi Vállalat* boltjaként működött, 1980-ban (700 m² területen) mint az újjáépített *Árkus áruház* nyílt meg.

Szénásy-selyemkereskedés: 1908-ban nyílt meg a Kristóf tér 4. sz. alatt. A fuzionált Szénásy Gyula és Bárczai András selyemáru-nagykereskedő cég 150 alkalmazottat foglalkoztatott. Új üzletükben később szövetet, bársonyt, vásznat is árusítottak.

Széna tér: 1. (II. ker.) jelentőségét a középkorban *Szt. Péter város* adta. E területen haladt át az az országút, amely Óbudát a Dunántúllal kötötte össze. Innen indult ki a középkorban a budaszentlőrinci pálos rendi kolostorhoz vezető Szt. Pál völgyi út, a mai *Szilágyi Erzsébet fasor* és a Budakeszi út vonala. A török hódoltság alatt kiépített erős védőfal, az ún. Jenei kapu nyílott ide. Jelentősége tovább növekedett, mivel itt gyűltek össze a Várhegyre igyekvő, áruval rakott szekerek. Mint várakozóhelyen takarmányt is árultak itt, így a nép *Heu-Platz*, vagyis ~ elnevezéssel illette. Az 1800-as évek elejéről származó térképeken név nélkül szerepelt e terület. A főv. egyesítésének idején a hivatalos u.-, térjegyzékben már a mai nevén ismerték. A ~ egybeolvadt a Moszkva térrel. Közlekedésforgalmi jelentőségét a Buda környékére innen induló autóbuszok pályaudvara adja. A ~en volt Buda első villanyújságja (1972). – 2. →*Kálvin tér*, →*Teleki László tér*

Széna téri csoport: →*budapesti fegyveres felkelő csoportok*

Szendy Károly (Bp., 1885–Bp., 1953): jogász, polgármester. 1905-ben lépett főv. szolgálatba, különböző beosztások után 1911–13-ban a közoktatási oszt.-on dolgozott Wildner Ödön mellett, utána a közeü. oszt.-on. 1930-ban tanácsnokként az okt.ügy élére került. 1934-ben alpolgámesterré, az év végén polgármesterré választották. Ezt a tisztségét a német megszállásig, 1944. márc.-ig viselte. Polgármestersége első éveiben konszolidált körülmények között a közigazgatási munka szakszerűsége érvényesült a város vezetésében, lehetőség nyílt az igazgatás korszerűsítésére, több középítkezésre és Nagy-Bp. ált. rendezési tervének kidolgozására. Szerk. A *Budapest története* c. sorozatot (I–III., Bp., 1941–43). – Bp.-i vonatkozású m.: *Adalékok a tanoncoktatás fejlődéséhez a székesfővárosban* (Bp., 1934); *A székesfőváros közigazgatási praktikuma* (Bp., 1937); *Tanulmány Nagy-Budapestről* (Bp., 1942); *Budapest és a Balkán kulturális kapcsolatai* (Bp., 1943).

Szendy Károly

Szenes Zsuzsa (Bp., 1931–): iparművész, Munkácsy-díjas (1974), érdemes művész, (1986). Az Iparművészeti Főisk. elvégzése után, 1959-től vesz részt kiállításokon. Varrott falikárpitjai díszítik a főv.-ban a Szabadság Szállót, a Hotel Duna Intercontinentalt, az egykori Bajkál éttermet. – M. *Kelmék és hímzések* (Bp., 1974, 1976).

Szénpiac: →*Deák Ferenc tér*

Szent Anna római katolikus plébánia és temploma, *felsővízivárosi plébánia* (I. Batthyány tér 7.): a középkorban a mai Víziváros nagy része Szentpéter vagy másként Szentpétermártír nevű külváros volt. Névadója az 1253-ban szentté avatott Péter vértanú volt. Temploma a budavári Nagyboldogasszony-templom leányegyháza volt, míg 1390-ben önálló plébániává vált. E török időkben elpusztult templom alapjait az I. Csalogány u. 7–11. sz. telken tárták fel. A török hódoltság után az itt élő hívek először Maktúl Musztafa dzsámiját alakították át. Széchenyi György esztergomi érsek 1687-ben visszaállította a plébániát és a jezsuitákra bízta, akik 1773-ig vezették. A budai tanács 1724-ben megvette Fordtmayer Mátyás „Horgonyhoz" címzett vendéglőjét, hogy ott kápolnát alakítson ki. Ma barokk stílusú műemlék templom, mely 1762-re épült fel. Karcsú, kéttornyos, laternával áttört, gazdag sisakkal díszes, barokk lizénarendekkel tagolt, jellegzetes homlokzatán kosáríves főkapuval, íves párkánya alatt kartus, rajta a hit, remény, szeretet szimbolikus szobra látható. Fölötte nagyméretű ablak van kro-

A Szent Anna-templom

nosztikonnal, majd szoborfülkében Mária és Szt. Anna alakjai állnak, felettük az oromzat szegmentíves mezejében Buda város címerével, párkányán két angyalszobor, felettük Isten-szem látható, valamennyi Eberhard Antal alkotása (1759–60). Sokszobros, nálunk ritka elrendezésű főoltára és szószéke *Bebo* Károly műve (1774). A templom hossztengelyében fekvő ovális alaprajzú középrészét kolostorboltozatszerű kupola fedi, az ezen levő freskókat Kontuly Béla és Molnár C. Pál készítették az 1930-as években. A falakon Wagenschön bécsi festő több képe látható. A szentély kupoláját Vogl Gergely váci festő Szentháromság freskója díszíti (1772). Lorettói kápolnáját kovácsoltvasrács díszíti, mely Püge Ignác műve (1752). Keresztelőmedencéje 1777-ből való. A barokk templomot ismeretlen szerzőjű, olaszos, centrális alaprajzú terv alapján Hamon Kristóf kezdte építeni 1740-ben. A szentély 1741-ben készült el. 1748-tól *Nepauer* Máté folytatta az építkezést, aki Hamon Mihállyal együtt fejezte be. A főhomlokzati kronosztikonból az 1758-as évszám olvasható ki. A végleges befejezés 1804–05-ben *Hikisch* Kristóf munkája. 1805-ben szentelték fel. 1838-ban és 1876-ban árvíz, 1944–45-ben a háborús ostrom rongálta meg. Rados Jenő állította helyre 1958-ban, belső festése 1984-ben készült. – A 18. sz. végén épült barokk plébániaház, amely előbb jezsuita rendház volt, jelenleg a csökkent látóképességű hívők lelkipásztorkodásának központja és a vak gyermekek otthona a Római Katolikus Egyházi Szeretetszolgálat fenntartásában. – *Irod.* Schoen Arnold: A budai Szent Anna templom (Bp., 1930).

Szent Benedek Leányai Társasága: a tanyavilág lelki gondozására alapította Kühár Flóris bencés igazgató és Berecz Skolasztika perjelnő, Steer Ferenc tiszaugi földbirtokos támogatásával 1927-ben. Bp.-en a Katolikus Háziasszonyok Orsz. Szövetsége családvédelmi alapítványának intézményeit vezették.

Szent Benedek-rend: →*bencések*

Szentdienes: a Millenniumtelep helyén fekvő középkori falu. Elnevezése a templom védőszentjére utal. III. Endre idejében falunagyát említik.

Szentendrei-Duna-ág: 31,5 km hosszú folyómeder a *Szentendrei-sziget* Ny-i oldalán. Visegrád alatt ágazik el a *Váci-Duna-ág*tól és *Csillaghegy* mellett tér vissza. A főv. határát 2 km hosszan kíséri. Az elágazás a Szentendrei-sziget hordalékkúp-maradványa két oldalán végbement bevágódás eredménye. A fokozódó bevágódással – bár feltöltés is van – a part közeli szigetek lassan lefűződnek. A megmaradtak kedvelt vízitúra célpontok és strandhelyek, mert durva hordalék a csendes, de mindig friss vizű ágba már nem kerül. A meder átlag 250–300 m széles, mélysége a 0 vízszint alatt nem mindenhol éri el a 2 m-t. Ezért alacsony vízálláskor a kirándulóhajóforgalom is korlátozásra szorul. Kisvízkor a Duna vízhozamának alig 1/8-a, árvízkor 1/4-e folyik át rajta. Az utóbbi esetben nagyrészt védgátak nélküli

A Szent Anna-templom kapuja

partjait szélesen elönti. Esése 7 cm/km. Saját vízgyűjtője 233 km².

Szentendrei út (III. Flórián tér–Kiss János u.): korábban a *Fő tér*től vezetett és belső szakasza volt a Szentendrei u. (Szt. Endrei u.), amelyhez a Miklós térnél kapcsolódott a külső szakasz, a ~. Óbuda rendezésekor a Majláth u. K-i házsorának elbontásával nyitották meg a közvetlen összeköttetést a *Flórián tér* és a külső ~ között. A ~ mentén állnak a római →*aquaeductus* pilléreinek maradványai Aquincumtól a Római fürdőig, valamint a római polgári →*amfiteátrum* romjai a hozzá csatlakozó – visszatemetett – gladiátor-laktanyával.

Szent Erzsébet Apácarend Női Kórháza: egykori gyógyint. 1785-ben II. József rendeletére a ferencesek vízivárosi kolostorába Bécsből 18 Szt. Erzsébet rendi apácát telepítettek kórházalapítás és betegápolás céljára. Előbb 20, majd pár év múlva már 40 ágy fogadta az ingyenes ápolásra szorulókat. 1805-ben Marczibányi Isván alapítványa tette lehetővé az ép. bővítését (ekkor készült el a Fő u. 43. sz. szárny), így az ágyszám 60-ra növekedett. Később csak 1933-ban végeztek bővítést, amikor megépült a manzárdszerű III. emelet és az I. emeleten több új kórterem. Az ágyszám a 30-as évek végére 130 volt. A kórházba – felekezetre való tekintet nélkül – csak női betegeket vettek fel. Csak az 1859. évi piemonti-francia-osztrák háború és az I. vh. alatt vált részben hadikórházzá. Belgyógyászati, sebészeti (ezen belül fül-orr-gégészet) és nőgyógyászati oszt.-a volt. Az áll. tulajdonba vétel után főv. szociális otthon lett.

Szenterzsébetfalva, *Szentfalva:* középkori falu, majd Pest D-i külvárosa. Nevét temploma védőszentjéről kapta. 1258-ban egy itteni nemes kapcsán említik először. Kir.-i telepesei az 1270-es években vámmentességet kapnak a pesti és óbudai vásárokon. Egyes vélemények szerint a mai Boráros tér környékén lehetett, ahol egy pusztatemplom romjait tárták fel, de valószínűbb, hogy a mai belváros D-i részén feküdt, egyértelműen a pesti domonkos kolostor közelében. A 15. sz. közepén már egybeépült Pesttel. ~ vámszedőhely is volt, amelyet a 15. sz. elején a budai Ulving család birtokolt. Később ezek leszármazottai, valamint a szintén budai Nadler patríciuscsalád, illetve 1541-ig nemesek voltak földesurai. Erre az időre már jelentős mezőváros, polgárai közül egyetemekre is járnak, és Pest megye gyűléseit is többször itt tartják.

Szentfalva: →*Szenterzsébetfalva*

Szent Ferenc Gyógyszertár (IX. Üllői út 59.): védett bútorzatú gyógyszertár. 1873-ban Landau Imre alapította. Mai védett, eklektikus stílusú, galériás berendezését 1920 körül ismeretlen mester készítette. A ~ ma *Ferencvárosi Gyógyszertár* néven működik.

Szent Gellért-emlékmű (XI. Gellért-hegy): Ferenc József által a főv.-nak adományozott tíz ún. „királyi szobor" egyike az Erzsébet híd tengelyében. A kolonnád előtt álló, kezében keresztet tartó püspök bronzszobra és az előtte térdelő férfialak Jankovits Gyula alkotása. Az elhelyezés és a mészkő posztamens Francsek Imre építész munkája. A mű mérete: 11,32 m. 1904-ben állították fel.

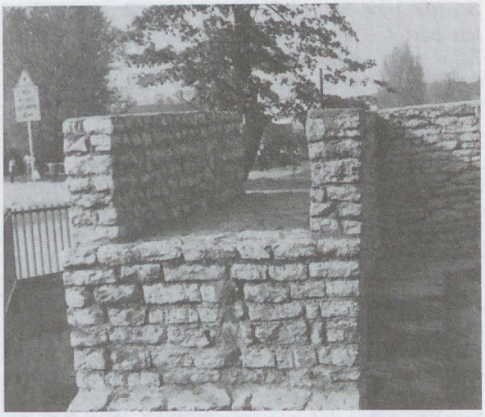

Aquaeductus a Szentendrei úton

Szent Gellért Gyógyfürdő: →*Gellért Gyógyfürdő és Szálló*

Szent Gellért Kórház: →*Szent László Kórház*

Szent Gellért rakpart: a budai oldalon az *Erzsébet hid*tól a *Szabadság hid*ig terjed. Török kori neve: *Jesil direkli mahalleszi*, a közelben levő Jesil direkli ilidzse, azaz „zöldoszlopos fürdő"-ről, a mai →*Rudas gyógyfürdő*ről. Utóbb a *Gellért-hegy* K-i oldalán az ún. *Neue Zeile* vagy *Lange Zeilgasse* elnevezésű házsor állott itt, melyet a 19. sz.-ban *Kelenföld sorá*nak neveztek. Német neve *S. Gerhardi*

A Szent Gellért-szobor

Strasse. 1896-ban a házsort lebontották, a rendezetlen partot – ahol valamikor lovakkal vontatták a hajókat – támfalas rakparttá építették ki, neve ~ lett. A Gellért-hegy szikláinak a közlekedést veszélyeztető részeit levésték. A régi házsor helyén az *FKT* a sz.fordulón parkot alakíttatott ki.

Szent Gellért tér (XI. ker.): a budai *Dunaparton* a *Gellért hegy* DK-i lábánál a *Ferenc József-híd (Szabadság híd)* építése következtében szükségszerűen lebontásra kerülő ép.-ek telkeinek helyén alakult ki 1900–09 között. A mai tér közepén állt az 1896-ban lebontott egykori *Sárosfürdő.* A ~ jellemző ép.-ei a 20. sz. elején épültek: a →*Gellért Gyógyfürdő és Szálló* (1918), a *BME* kémiai ép.-e.

Szent György Céh, *Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete:* 1909–45 között működött. Siklóssy László kezdeményezésére alakult, s elsősorban kiállításokat és aukciókat rendezett, de kiadta →*A Gyűjtő* c. folyóiratot is.

Szentgyörgyi István (Bégaszentgyörgy, 1881–Bp., 1938): szobrász. 1925-től a Képzőművészeti Főisk. tanára volt. Számos aktot, portrét, díszkutat, emlékművet készített neoklasszicista stílusban. Több műve található az MNG-ben. Bp.-i köztéri szobrai: *Kacsás kút* (Főpolgármesteri Hivatal udvarán, 1927), *Justitia-kút* (VIII. Szabó Ervin tér, 1929), *Harminckettesek emlékműve* (VIII. Harminckettesek tere, 1933).

Szent György mahalleszi: →*Tárnok u.*

Szentgyörgytelep: →*tizenhatodik (XVI.) kerület*

Szent György tér: 1. (I. ker. Vár) elnevezése feltehetően Müller térképmagyarázatának téves értelmezéséből támadt, mert eredetileg a mai *Dísz tér*et hívták így. A ~ elnevezése újabb kori. A középkorban *Zsigmond tér* v. *Szent Zsigmond piaca* volt a tér É-i oldalán állt →*Szent Zsigmond prépostsági templom*ról, melyet 1410-ben Zsigmond király alapított, s ahová Mátyás király első feleségét, Podjebrád Katalint temették. A ~ volt a *Várpalota* középkori piaca, ide torkollottak a Vízi (Szt. János) kapun és a Fehérvári kapun át a városba vezető utak. A hagyomány szerint itt végezték ki Héderváry Kontot és társait (1393), továbbá Hunyadi Lászlót (1457). D felé a ~et a Várpalota külső udvarának, az ún. *Arénának* v. *Hyppodrom*nak fala határolta. A rajta nyíló kaputorony a török időkben a *Koldus kapu* nevet viselte. A török hódoltság idején *Tophane mejdani,* vagyis *Arzenál tér* volt a neve. 1686 után a tér és környéke az itt állott két kaszárnyáról *bey denen Casermen* elnevezésen szerepelt, majd az 1730-ban befejezett katonai szertárépületről, a *Zeughaus*ról *Zeughaus Platz* néven említik. Ez idő tájt, a középkori várfal pusztulása után egyesült a tér a Várpalota említett külső udvarával. A tér közepén 1852-től 1898-ig állott a Budavár 1849. évi ostromában elesett *Hentzi* tábornoknak, a vár osztrák védőjének emlékére elhelyezett neogót *Hentzi-emlék,* melyről a *Hentzi Platz* nevét kapta. Röviddel utána a ~ elnevezést nyerte, melyet az *FKT* 1879-ben meghagyott. – A ~en áll a volt *kir. palota* (Várpalota) és a volt *Sándor palota* ép.-e. A ~en van a II. vh.-ban elpusztult, felújított, a *Clark Ádám* térről felvezető

A Szentháromság-szobor a Szentháromság téren

→*sikló* állomása. – *Irod.* Budapest műmlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955); Czagány István: A Budavári Palota és a Szent György téri épületek (Bp., 1966). – 2. →*Dísz tér*

Szent György u.: →*Színház u.,* →*Úri u.*

Szentháromság Gyógyszertár (V. Váci u. 34.): a legrégebbi pesti gyógyszertár. 1689 közepén Herold Henrik Siegfried alapította a Váci u.-nak a Kígyó u. és Párizsi u. közti szakaszán. Hosszú ideig egyedül szolgálta a pesti lakosság gyógyszerellátását. 1701-ben ugyan Osterwald Zakariás engedélyt kapott új gyógyszertár alapítására, ő azonban 1705-ben megvásárolta a ~at, s az általa létesített patikát beolvasztotta ebbe. A ~ első korszakában a *Városi Gyógyszertár* nevet használta, s ilyen néven volt ismert mindaddig, míg 1928-ban felvette a *Városi Gyógyszertár a Szentháromsághoz* nevet. Ma is működik. Korábbi tulajdonosai közül jelentősebbek voltak az Osterwald, a Göttersdorfer, a Müller család, ifj. Wagner Dániel, utoljára pedig a Vajna család.

Szentháromság-szobor (I. Szentháromság tér): az első fogadalmi emlékmű az 1691. évi pestisjárvány alkalmából. 1706-ban készült. Szobrásza Bernardo Feretti, építésze Venerio Ceresola, kőfaragója Vogl Konrád volt. 1712-ben, egy újabb járvány után ezt a ~ot a III. ker. Zsigmond térre vitték, ahol ma is áll egy 1856-ban készült talapzaton; körülötte láthatók a megmaradt mellékalakok. Helyette 1713-ban Ungleich Fülöp több kőfaragóval új, 9 mellékalakos ~ot készített. A három dombormű és a címe-

rek Hörger Antaltól valók. Később még 16 szoborral bővült. Lépcsőzete és elrendezése többször változott. 1944–45-ben erősen megsérült. Jelenleg a Kiscelli Múz.-ban van, a helyszínen a másolata látható. – *Irod.* Budapest műemlékei (I., szerk. Pogány Frigyes stb., Bp., 1955).

Szentháromság tér (I. ker.): a Várnegyed központi tere, az *Országház u., Hess András tér, Tárnok u., Szentháromság u.* találkozásánál. A középkorban több házzal volt beépítve, a *Nagyboldogasszony-templom* előtt nem volt tér, hanem út vezetett, és a templom környékén temetkeztek. Az 1686-os ostromban házai rommá lettek. A jelenlegi tágas tér 1700 körül alakult ki, elnevezését a téren álló *Szentháromság-szobor*ról kapta. Az 1786. évi Zaiger szerint *Plätzel bei den Säulen,* majd *Jesuiter Platz, Dreyfaltigkeits Platz, Rathaus Platz, Markt-Platz.* A 19. sz.-tól ált.-sá vált előbb német, majd m. elnevezése ~ , melyet az FKT 1874-ben fenntartott és 1902-ben a Nagyboldogasszony-templom és a *Halászbástya* közti területre is kiterjesztett. A Szentháromság-szoborral szemben a téren a mai Tárnok u. elején állt a város egyetlen 18. sz.-i díszkútja, melyet budai hegyi források (→*Városkút,* →*Béla király kútja*) tápláltak és Loyolai Ignác szobra díszített. A Budai Tanács 1785-ben Carlo Adami süttői kőfaragóval a szakrális jellegű szobor helyett a városvédőnek nevezett Pallasz Athéné ülőszobrát faragtatta meg, a szobor pajzsán Buda címerével. A kutat a tér rendezésekor eltávolították, a Pallasz-szobrot 1928-ban a volt *budai Városháza* (Szentháromság u. 2.) sarkán helyezték el. A sérült szobor 1964-ben restaurálva a Főv. Önkormányzat (Városház u. 9–11.)

A Szentháromság tér és a Nagyboldogasszony-egyház (L. Rohbock rajza után készült metszet 1859-ből)

A régi Városháza a Szentháromság tér felől a Pallasz Athéné-szoborral

ép.-ébe került, és másodlagos helyét másolata foglalta el. A teret K felől lezáró neoromán Halászbástya (Schulek Frigyes, 1901–02) mellé 1906-ban állították fel *Szent István lovasszobr*át (Stróbl Alajos). – A ~ jelentősebb ép.-ei: a →*Nagyboldogasszony-templom* és a volt jezsuita kollégium, ma Bp. Hilton Szálló és az *Új M. Levéltár.* –*Irod.* Budapest Műemlékei (I., szerk. Pogány Frigyes, Bp., 1955).

Szentháromság u.: 1. (I. Szentáromság tér–Tóth Árpád sétány). A középkorban *Rézművesek u.-ja, Kalmár u.,* a török hódoltság alatt *Kazánkészítők, Rézművesek útja,* az 1696. évi Zaiger szerint az itt létesített mészárszékek adták nevét. A mai *Úri u.*-tól a Tóth Árpád sétányig terjedő szakasz a 18. sz. elején *Schwaben gässel.* A mészárszékek megszüntetésével a ~ és Szentháromság tér sarkán álló budai Városháza kiépítésével *Városház u.* (Rathaus Gasse) a neve. Mai nevét 1874-ben kapta. – Jelentősebb ép.-ei: – **2. sz.:** hajdani *budai Városháza,* (Venerio Ceresola, 1692), majd Hölbing János bővítette (1698–1707). Leégése (1723) után Mathias Kayr építette újjá. Szép, háromkarú, tágas, vázadíszes és áttört fonatos kőmellvédes lépcsőházát *Nepauer* Máté építette (1769), egyben az ép.-et bővítette. Első emeleti kápolnájában és egyik emeleti szobájában szép stukkódíszes boltozat van. Kapualja fölött huszártorony emelkedik, rajta órával. Pincéjében egykor börtön volt, alatta pincebarlangrendszer található. – **5. sz.:** egyemeletes, 6 ablakos lakóép., emeletén lizénákkal. Szegmentíves kapuja sávokkal tagolt földszinti homlokzatból nyílik. Kapualja dongabol-

A Szentháromság u. 2. sz. ház sarokerkélye

tozatos, középkori, 14. sz.-i ülőfülkék sorával és egy gótikus ajtóval. Pincéjében gótikus, boltozott terem van. Földszinti helyiségei is középkoriak. Eredetileg két ház volt, melyek a 14. sz.-ban épültek. Udvara a barokk korban a jobb oldalán árkádos volt. Ugyanitt copf lépcsőkorlátok vannak. 1780 körül átépítették. – **7. sz.:** egyemeletes, 8 ablakos, barokk stílusú lh. Sávokkal tagolt földszintjén rusztikás, kosáríves kapu látható, melynek zárókövén kantárt tartó oroszlán van, mellette az 1686. évi ostromot követő újjáépítés 1698-as évszáma és akkori tulajdonosának: Hirschl Vencel szíjgyártó mesternek W. H. monogramja. Bal utolsó ablakkeretén 1723-as évszám van feltüntetve, de copfos köténydíszét, konzolos főpárkányát a 18. sz. végén kaphatta. Földszintjén empire berendezésű cukrászda létesült, mely Richter Lénárt tulajdonában nyílt meg (1827). Első berendezése Krautsiedler asztalos, valamint Dunaiszky Lőrinc szobrász műve. Kapualja középkori dongával boltozott, benne ülőfülkékkel, alatta gótikus pince található (14. sz.). Szép, jellegzetes barokk udvarában a kőajtókeret zárókövén hordón lovagló Bacchus van; az ajtószárnyak kovácsoltak. Ez is két középkori házból épült 1698-ban, mint szomszédja, az 5. sz. alatti lh. 1723-ban leégett, utána Kamerlauf Ferenc vendéglős újjáépítette. 1890-ben Ruszwurm Vilmos cukrász tulajdonába került. – A ~nak a II. vh.-ban elpusztult ép.-ei helyén épültek a **9–11.** és a **13. sz.** saroklh.-ak. Az előbbi egyemeletes lh. két régi ház helyén épült. Érdekes kísérlet a vári együttesben a vázas, függőfalas építkezés. Csak a földszintje követi az eredeti – tört – beépítési vonalat, de ez alig észrevehető az itt helyet foglaló *Fehér Galamb* vendéglő üvegfala miatt. Az emeletet viszont egyetlen sík fogja össze (Virág Csaba). – A **13. sz.** kétemeletes új foghíjbeépítés, az Úri u. felőli oldalán a 32. sz. alatti házhoz csatlakozóan megmaradt kisebb középkori fallal. Földszintjén eszpresszó üzemel (Farkasdy Zoltán, 1970). – *Irod.* Budapest műmlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955); Horler Miklós: Budapest Műemlékei (I., Bp., 1955). – **2.** →*Tárnok u.*

A Szentháromság u. 5. sz. ház

Szent Imre fürdő: →*Rác gyógyfürdő*

A Szent Imre Kórház-Rendelőintézet épülete

Szent Imre Gimnázium: →*Ciszterci rendi Szent Imre Gimnázium*

Szent Imre herceg útja: →*Villányi út*

Szent Imre-kertváros: →*tizennyolcadik (XVIII.) kerület*

A Szentháromság u. 5. sz. ház udvara

Szent Imre Kollégiumok: a kat. egyház egy. alapon létesített diákotthonai főisk. hallgatók számára. Az első, a budai 1908-ban készült el a XI. Fehérvári (ma Bartók Béla) út 17. sz. alatt. A 20-as években avatták a pesti hasonló intézményt a IX. Ráday u. 43–45. sz. alatt. Az államosítás után diákszállók lettek.

Szent Imre Kórház: →*Rákosvidéki Szent Imre Kórház*

Szent Imre Kórház-Rendelőintézet, *Tétényi úti Kórház* (XI. Tétényi út 12–16.): 1950-ben jött létre az →*Erzsébet sósfürdő* kihasználására az OTI által 1945 után épített fürdőkórházból. Ált. kórház lett Buda D-i részének és a budai járásnak fekvőbeteg-gyógyellátására. Az új lakótelepek építése következtében megnőtt feladatok ellátása érdekében kisegítő kórházként hozzácsatolták a Karolina, ill. Daróczi úti volt pártisk. egyik ép.-ét (Daróczi út 16.). 1972-től új pavilonok építésével bővítették. Ágyszáma: 1134 (1985).

Szent Imre római katolikus plébánia és templomai (XI. Villányi út 27.): a ciszterci szerzetesrend 1912-ben kezdte meg a tanítást a főv. gimn.-ában. Ugyanakkor megbízást kaptak az esztergomi érsektől plébánia szervezésére. Ez 1923-ban először Kelenföldi Nagyboldogasszony Plébánia néven alakult meg. 1924-re a XI. Villányi út 3. sz. alatti telken felépült a plébániaház és az ideiglenes templom. A mai neobarokk stílusú templomot Wälder Gyula építész tervei szerint építette fel a ciszterci rend 1929-ben felépült gimn.-a mellett. Felszentelésére 1938-ban került sor. Mivel a XI. ker.-et 1930-ban Szentimrevárosnak nevezték el, a templom és plébánia is Szt. Imre nevét vette fel. A régi ideiglenes templomot lebontották. – A nagy kiterjedésű plébánia lelkipásztori ellátásának megkönnyítésére több kápolnát létesítettek. Ezek: Gyümölcsoltó Boldog-

asszony-kápolna, 1950 óta (XI. Karolina út 33/a), Emmaus-kápolna, Sándor Károlyné villájában, 1948 óta (XI. Ménesi út 57/a), Szt. Imre-kápolna (XI. Bartók Béla út 19.), a volt Szt. Imre Kollégium Kápolnája (XI. Ulászló u. 15.). A Szociális Testvérek otthonának kápolnája 1948 óta nyilvános. A XI. Budafoki út 16–18. sz. alatti felsőlágymányosi (Kruspér u.-i) Szt. Tádé lelkészség 1937 óta egyházközségi szeretetotthon kápolnája volt, de 1946-ban, a szeretetotthon megszűnése után nyilvános kápolna lett Szt. Kereszt tiszteletére. 1957 óta önálló lelkészség.

Szent István Akadémia: a katolikus tudomány és irodalom képviselőit egyesítő akadémiai jellegű szervezet volt. 1915-ben a →*Szent István Társulat* tudományos és irodalmi osztályából alakult, 1950-ben működése lehetetlenné vált. Négy osztálya volt: I. hittudomány, bölcselet, pedagógia; II. történelem, jog-, állam- és társadalomtudományok; III. irodalomtörténet, nyelvészet, szépművészet, szépirodalom; IV. matematika, természet-, és műszaki tudományok. A magyar tudományos élet kiváló személyiségei tartoztak a Szent István Akadémia tagjai közé.

Szent István-bazilika és római katolikus plébánia (V. Szent István tér): a II. József kívánságára épített Neugäbaude (Újépület) és a pesti városfal közötti terület beépítésével 1772-ben foglalkozott először a városi tanács. Ez az „Újváros" 1790-ben, II. Lipót koronázásakor kapta a Lipótváros nevet. A terület egyházi fejlődésének első állomása, amikor Zitterbarth János kis templomot épített és egy polgárházat hagyott az egyházra. 1817-ben alakult meg a lipótvárosi plébánia 800–1000 hívővel. A kis templom 1849-ben, a szabadságharc alatt tönkrement, de már 1845-ben nagy, reprezentatív templom építését határozta el a városi tanács, az egykori *Hetz-Theater* (Hecc Színház) helyén. *Hild* Józsefet bízták meg a tervezéssel. 1848 febr.-jában a földmunkákat meg is kezdték, az építkezést azonban a szabadságharc megakadályozta és csak 1851-ben folytatódott. Hild halála miatt 1867. ápr.-ban *Ybl* Miklós vette át az építkezés vezetését. 1868. jan.-ban azonban az épülő kupola – a pillérek egyenlőtlen süllyedése miatt – beomlott. Ybl átdolgozta a tervet, több részletében eltért Hild elgondolásaitól (a kupola formája, a főhomlokzat, a tornyok és az apszis oszlopokkal történő tagozása). Így a K–Ny-i homlokzat Hild klasszicista felfogását tükrözi, míg a főhomlokzat és a Bajcsy-Zsilinszky útra néző hátsó homlokzat már Ybl neoreneszánszban fogant architektúrája. Ybl halála után Kauser József vezette tovább az építkezést a teljes befejezésig, 1905-ig. A tervet többször változtatták még, Hild is, Ybl is több változatot tervezett, az építkezési költségek miatt is áttervezés vált szükségessé, és a kettős kupolarendszerből fakadó belső megvilágítás hiánya is erre vezethető vissza. A ~ 9 osztású tere már Hild tervén is szerepelt, ez azonban módosítva épült fel. A görögkereszt alaprajzú, 9 osztású térben a középteret tamburos kupola, a görögkereszt rövid szárait dongák fedik. Az ép. formai kialakításában Ybl architektúrája dominál, ezért tipikusan Ybl-alkotásnak tekinthetjük. A templom gazdag képzőművészeti alkotásokban. A homlokzati timpanon szoborcsoportját, a toronyfülkék szobrait és a szentély, továbbá a kupola külső szobordíszét Fessler Leó készítette. A templombelsőt Than Mór, Székely Bertalan, id. Vastagh György, Benczúr Gyula, Lotz Károly, Feszty Árpád, Stetka Gyula, Roskovics Ignác és Nádler Róbert mozaikjai, ill. képei és Stróbl Alajos, Fadrusz János, Mayer Ede, ifj. Vastagh György, Damkó József, Senyey Károly, Pátzay Pál és Ferenczy Béni szobrai díszítik. A templom nem bazilikás elrendezésű, építészeti szerkezetében tehát nem bazilika, de 1931-ben „basilica minor"rangra emelte a Szentszék. – Szt. István jubileumi évében, 1938-ban a ker.-et *Szentistvánvárosnak* nevezték el, és ettől kezdve a plébánia megnevezése is ez, a korábbi Lipótváros helyett. A bazilika 1947-ben leégett kupoláját orsz. gyűjtésből hamarosan helyreállították. 1971-ben alakították ki a Szent Lipót-kápolnában a *Szt. Jobb* őrzési helyét Dominek György egyházművész tervei szerint. 1990-ben a német „Neue Bildpost" keresztény hetilap olvasótáborának adakozásából új harangot kapott az 1944-ben a német csapatok által lefoglalt helyébe.

A tervezett Szent István-bazilika

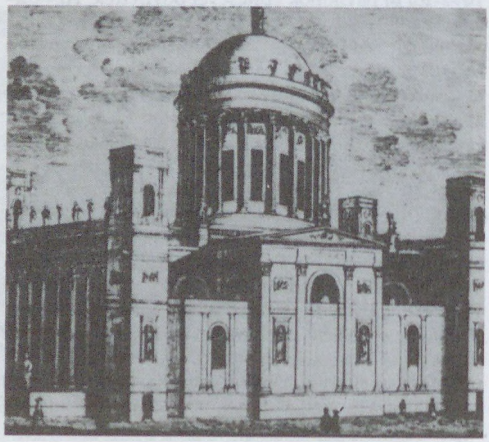

Szent István Felső Kereskedelmi Iskola: →*Szent István Közgazdasági Szakközépiskola*

Szent István Gimnázium (XIV. Ajtósi Dürer sor 15.): 1900-ban a Barcsay u.-i gimn. (→*Madách Imre Gimnázium*) fiókintézeteként kezdte meg a működését. 1902-ben vált önállóvá. Kezdeti elnevezései: *VII. ker. külső*, majd *István úti M. Kir. Áll. Főgimnázium*. 1921-ben vette fel Szent István nevét, 1924-ben reálgimn. lett. 1934/35-től *Áll. Szent István Gimnáziumnak* hívták. 1908-ban költözött jelenlegi helyére, de 1950 és 1956 között a XIV. Házár András u. 10. sz. alatt működött. 1950-től XIV. ker. I. István Ált. Fiúgimn., 1954-től Állami I. István Ált. Gimn., 1957-től *Állami I. István Gimnázium*, 1965-től neve I. István Gimn. Mostani nevét 1991. jan. 1-jén vette fel. 1963-tól koedukált iskola. A ~ egy negyedszázada széles körben ismert ifjúsági szimfonikus zenekart tart fenn.

A Szent István-bazilika

Szent István Gyógyszertár (VII. István u. 17.): védett bútorzatú gyógyszertár. 1795-ben Tóth Ignác alapította. Későbbi tulajdonosai: Hoffer Ferenc, Adler Manó, Holly János, Tóth János, Wimmerth Károly, Kerpel Pál. Eredeti bútorzatát 1899-ben eklektikus-neogótikus stílusú berendezésre cserélték fel. Ma *István király Gyógyszertár* néven működik.

Szent István-kápolna (II. Frankel Leó u. 54.): r. k. kápolna, homlokzati toronnyal, két dór oszlopos portikusszal. Egymezős teremtemplom, negyedgömb záródású szentéllyel. Klasszicista stílusban *Hild* József építette 1844-ben az irgalmas rend számára. A II. vh. után az áll. állította helyre külsőleg. 1975 óta Borsos Miklós feszülete, szentségházajtaja, keresztútja és rézdomborításai díszítik. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Magyarország Művészeti Emlékei, III., Bp., 1961).

Szent István Kórház (IX. Nagyvárad tér 1.): a főv. egyik vez. kórháza. A 19. sz. második felében az egyre növekvő főv. pesti részén az egyetlen számottevő városi kórház a Rókus (ma Semmelweis) Kórház volt. Ezért létesítették 1885-ben *Új Kórház* néven a mai ~et. A megnyitáskor a *Hauszmann* Alajos tervezte nyolc pavilonban nyolc oszt.-on 656 ágy állt a betegek rendelkezésére. Az alapításkor hiányzó oszt.-okat (szülészet, gyermekgyógyászat, szemészet stb.) a későbbi fejlesztés során létesítették. 1894-ben vette fel az első m. király nevét. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején *Semmelweis Kórház*nak nevezték el. 1904 és 1917 között a Duna bal parti kórházak közös igazgatósága alá tartozott. 1918-tól ideiglenesen, 1924-től véglegesen önállóvá vált, de közvetlen felügyeleti szerve *Bp. Szfőv. Közkórházainak Központi Igazgatósága* volt (→*kórházak*). 1910-től 1932-ig a Telepy u.-ban 303 ágyas fiókkórháza épült. A fokozatos fejlesztés következtében 1925-ben már 1532 ágy szolgált a betegek kezelésére. Nemcsak főv., hanem orsz. viszonylatban is kiemelkedett elsősorban bőr-nemibeteg- és idegoszt.-ának mind nagyságával, mind vez.-inek szakmai tekintélyével (az előbbiben Poór Ferenc, Róna Sámuel, Guszmann József, Rajka Ödön, az utóbbiban Donáth Gyula, Sarbó Artúr, Lehoczky Tibor), de más oszt.-ain, főleg a sebészeten is számos kiemelkedő orvos (Herczel Manó, Hültl Hümér, Winternitz Arnold, Pólya Jenő, Ádám Lajos) gyógyított. A ~ orvosi kara kezdeményezte a *Közkórházi Orvostársulat* létrehozását. 1926-ban itt létesítették a II. sz. Sebészeti Klinikát. A II. vh. során a ~ is súlyosan megsérült, az újjáépítés során azonban egyúttal korszerűsítették is. 1951-ben Pest (VIII–X., XVII–XXI. ker.) vezető kórháza lett. Egyes oszt.-aiból egy. klinikák, orsz. orvosi int.-ek alakultak (IV. sz. Belklinika, III. sz. Sebészeti Klinika, Gyermekfogászati és Fogszabályozási Klinika, Orsz. Kardiológiai Int., az Orsz. Munkaeü. Int. 28 ágyas fektetője). A főv. eü. szervezetének átalakítása, ill. a Jahn Ferenc Kórház megnyitása után ellátási területe a IX. és a XIX. ker. maradt, de hozzácsatolták a →*Kun utcai Kórház*at, a →*Merényi*

A Szent István Kórház bejárata

*Gusztáv Kórház-Rendelőintézet*et és a II. Szülészet-Nőgyógyászat oszt.-aként a XIX. ker. szülőotthont (Jahn Ferenc u. 64.). Neve 1992-től ~. Ágyszáma: 1108, a külső telephelyekkel együtt: 2044. – *Irod.* A Budapest Fővárosi István Kórház történetének 100 éve 1885–1985 (Bp., 1985).

Szent István körút (V. és XIII. Nyugati tér–Jászai Mari tér): a *Nagykrt.* egyik szakasza. A múlt században Fegyvergyár u., 1937-ig *Lipót krt.* volt a neve. Három-négyemeletes eklektikus stílusú bérházai túlnyomórészt a múlt század második felében épültek. Egyetlen műemlék jellegű ép.-e a →*Vígszínház* (14. sz.) kupolás, szintén eklektikus ép.-e, a bécsi Fellner Ferdinánd és Helmer Hermann építészek munkája (1895). A színház előtt Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor bronz mellszobra látható (Tar István és Baksa Soós György, 1952). – **4. sz.:** *Haász-ház* (Málnai Béla és Haász Gyula, 1912). – **5. sz.:** *Nádor-udvar*, lh. (Heidelberg Sándor és Jónás Dávid, 1900). – **10. sz.:** *Weiss-ház* (Kármán Géza és Ulmann Gyula, 1904). – *Irod.* Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Szent István Közgazdasági Szakközépiskola (IX. Mester u. 56–58.): középfokú szakoktatási intézmény. Elődje 1886-ban nyílt meg mint Pest második kereskedelmi középisk.-ja, amely a IX. Bakáts tér és Knézich u. sarkán lévő polgári isk. ép.-ében kezdte meg működését. 1895-től felsőkereskedelmi isk. 1902-ben a IX. Mester u. 23. sz. alá, majd 1913-ban mai helyére költözött, de a II. vh. alatt és azt követően több ízben kénytelen volt átmenetileg más ép.-ekben működni. 1926-ban vette fel Szent István nevét. 1949-től Közgazdasági Gimn., 1952-től pénzügyi tagozatú Közgazdasági Technikum, 1966-tól pénzügyi ágatazú Közgazdasági Szakközépisk. Ipari és költségvetési, számviteli és pénzügyi ügyintézői képesítést ad. Négy évfolyamú, ill. szakmai képzést nyújtó két éves kiegészítő levelező tagozata, valamint leánykollégiuma van. 1990-től viseli

A Szent István körút a 19. sz. végén

A Szent István körút

jelenlegi nevét. – *Irod.* Fórizs József: Az I. István Gimnázium története (Bp., 1978).

Szentistván külváros: Buda városfalon belüli D-i külvárosa. Nem választható el egyértelműen a Szt.mihály és a Szt.péter külvárostól, valószínűleg csak a 16. sz.-ban váltak el. Egy hegyvidéki és egy Duna-parti részre tagolódott. A hegyvidékit a budai Nagyboldogasszony-templomhoz tartozó Szt. Mihály-temetőkápolnáról nevezték el, a part mentit az ágostonrendi remeték Szt. István-kolostoráról, amelyet 1276-ban és 1404-ben említenek a mai *Kapucinus-templom* helyén. A ~ u.hálózata kevéssé ismert, határán húzódott az Örmény és a Takács u., a Halász u. pedig a mai Ponty u.-val lehetett azonos. A két D-i külvároshoz tartozott a Lánchíd hídfője táján elhelyezkedő kir.-i csűr és istálló, valamint a mellettük álló házak. Valószínű, hogy a ~ német neve volt a Budai Jogkönyvben említett *Zeiselbüchel* külváros.

Szent István park (XIII. ker.): 33 ezer m² területű park az *Újpesti rkp.* és a *Hollán Ernő u.* között. A ~ban játszóterek, homokozók, vízmedence épült a gyermekek szórakoztatására. 1935-ben parkosították *Lipótvárosi park* néven, később *Rakovszky park* lett, majd 1937-től ~. A ~ban állították fel Kovács István *Zsákhordó* c. szobrát és a Bp.-en a II. vh. idején tevékenykedő Szír ellenállási csoport emlékművét (Kovács Ferenc, 1971).

Szent István-szobor (I. Halászbástya): bronz lovasszobor, mészkő talapzaton, melyet neoromán elemek, kora középkori oszlopok, stilizált oroszlánok, márvány domborművek gazdagítanak naturalista részletezéssel. A lovasszobor Stróbl Alajos, a talapzat Schulek Frigyes alkotása (1906).

Szent István Tápszerművek Rt.: →*söripar*

Szent István Társulat: a katolikus tudományosság, irodalom és könyvkiadás fejlesztésére alakult társulat. 1848-ban Fogarassy Mihály nagyvára-

A Szent István-szobor

A Szent István téren állott egykori Lipót-templom (metszet C. Vasquez térképéről)

di kanonok „jó és olcsó könyvek" terjesztésére alapította. 1854-től indult fejlődésnek. 1897-ben házat (VIII. Szentkirályi u. 28.), 1899-ben saját nyomdát szerzett. 1904-ben nyomdai és kiadói üzemei rt.-vé alakultak, a ~ részvénytöbbségével (Stephaneum Nyomda Rt., ~ Könyvkiadó-hivatala és Könyvkereskedése Rt.). 1922-ben a két rt. egyesült. 1923-tól az „Apostoli Szentszék könyvkiadója" cím birtokosa. Tankönyv, tudományos, ifjúsági, bibliai, hitbuzgalmi és szépirodalmi könyvkiadása jelentős, bár 1950–1970 között korlátozott volt. Ma az V. Ferenciek tere 4–8. sz. alatt van a központja és boltja.

Szent István tér (V. ker.): a 19. sz. elején ez a környék volt Pest legrohamosabban fejlődő része. *Hild* János 1805. évi városrendezési tervén a hely már templom számára volt fenntartva. József nádor a szerviták idetelepítésével kívánta ezt megoldani. A 19. sz. elején már állt a *Hetz-Theater*, amit akkor magyarosan „vadvita színház"-nak neveztek. A tér elnevezése *Hecc tér* volt. A Hecc Színház ÉNy-i sarkához 1817-ben *Zitterbarth* János egy ideiglenesnek minősített szerényebb templomot épített, mely a szabadságharc harci cselekményei következtében 1849. máj. 13-án súlyosan megsérült, és 1850-ben a templomot le is bontották. A Hecc Színházzal és a kistemplom felépítsével u. keletkezett, melyet *Templom u.*-nak neveztek. A fővárosi egyesítése után az FKT vegyesbizottságot szervezett az u.nevek rendezésére, és 1872-ben a Templom u. nevét – mely a templom és a Hecc Színház lebontásával ismét tér lett – *Lipót tér*re változtatták, az 1905-ben felszentelt *Szent István-bazilika*ról 1907-ben a ~ nevet kapta. A ~ telkei a Szt. István-bazilika építésével keresetté váltak, és a tér három évtized alatt színvonalas építészeti alkotásokkal épült be. – Értékes ép.-ei: **13–14. sz.:** *Lipótvárosi plébánia és isk.* céljára *Hild* József tervezte háromemeletes, kora eklektikus, 3+6+3 tengelyes ép. (1862–63-ban épült), a középerkély és középrizalit felett Pest város címere látható; – **15. sz.:** a háromemeletes, 1+7+1 tengelyes ép.-et Schusbeck Pál tervezte. Jelentős az ép.-en az egykori Hecht Jónás-féle nagykereskedés pirogránit és bronzlemez kombinációjából készült magyaros szecessziós, védett portálja (Lajta Béla, 1907). A ~ legjelentősebb építészeti alkotása a *Szt. István-bazilika*.

Szent István ünnepe: aug. 20. 1083-ban, szentté avatásakor – Szt. László király jelenlétében – ezen a napon nyitották fel sírját Székesfehérvárott. Ünnepét az 1092-es szabolcsi zsinaton a kötelező 32 főünnep közé sorolták. A másik mo.-i Szent István-ünnep máj. 30., a Szt. Jobb megtalálásának napja. ~nek budai ünneplése – Szt. Jobb-körmenet – a 18. sz.-ban vált hagyománnyá, amikor Mária Terézia a raguzai (mai nevén dubrovniki) ferences kolostorból – ahová a tatárjárás idején IV. Béla kir. menekítette – hazahozatta az ereklyét. 1771-ben körmenetben vitték a Várba. 1778-ban az újjáépített kir. palota Zsigmond-kápolnájában helyezték el. 1780-ban jelképesen az egyetem gondjaira bízták. 1818-ban József nádor megerősítette nemzeti ünnep jellegét (1991-ben az Ogy. ismét Mo. nemzeti ünnepévé nyilvánította). A szabadságharc után 1860-ban rendezték meg ismét nemzeti zászlók alatt a Szt. Jobb-körmenetet. Az 1870-es évektől kezdve – az utazási lehetőségek fejlődésével – szokássá vált, hogy a vidéki lakosság is nagy számban bekapcsolódott az ünnepségbe. A századfordulón, a kir. palota átépítése során a várkápolna mellett külön Szt. Jobb-kápolna épült, amelyet 1950-ben lebontottak. A 20-as évek végétől Szt. István-heteket rendeztek, a Gyöngyösbokréta előadásaival. 1945 után a Szt. Jobb-körmenet a pesti Szent István-bazilikát környező u.-kon haladt, miután a nyilasok által nyugatra hurcolt ereklyét 1945. aug. 19-én Salzburgból visszahozták. 1947-ben Mindszenty József bíboros hercegprímás vezetésével minden idők legnagyobb méretű Szt. Jobb-körmenete vonult a Bazilikától a Hősök teréig. A következő évben a kommunista hatóságok már betiltották a körmenetet. 1989-ig csak a Bazilikában

Szent István körmenet 1920-ban

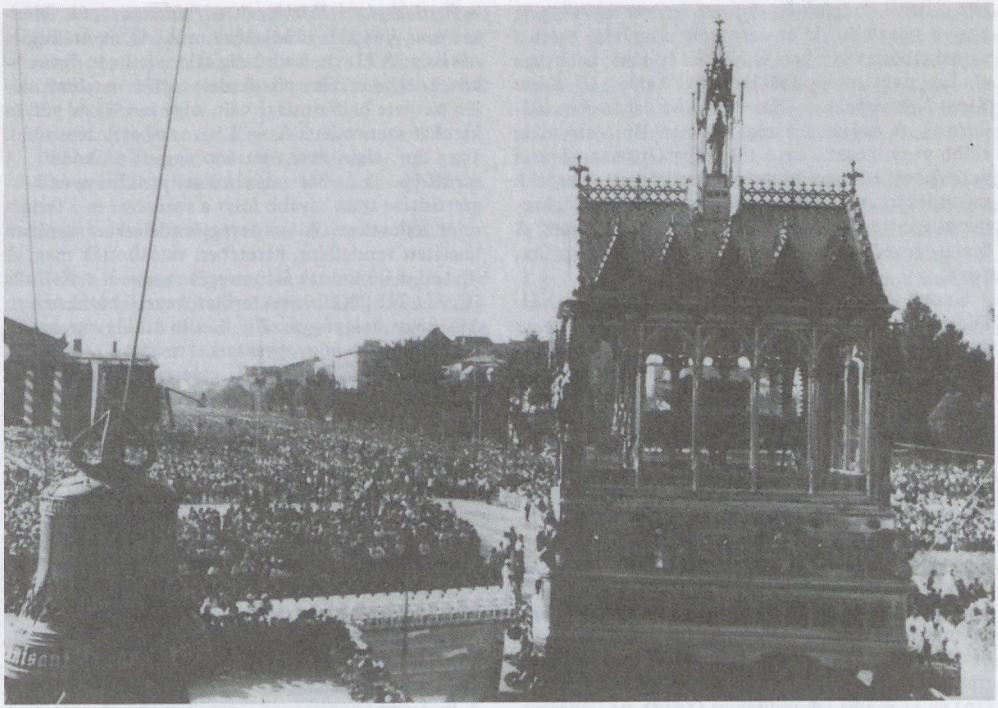

Szent István ünnepi körmenet a Hősök terén 1991-ben

volt tiszteletre kitéve az ereklye és egész nap ezrek vonultak el előtte. 1991-ben II. János Pál pápa vezette a Szt. Jobb jelenlétében a Hősök terén a Szt. István-napi misét, apostoli látogatása befejezéseként. – A Szt. Jobb őrzési helye 1945 után előbb a V. Váci u.-i Angolkisasszonyok templomában volt, majd a Szent István-bazilikába került, ahol külön kápolnában állandóan megtekinthető.

Szent Iván-barlang: →*Gellért-hegyi-barlang*

Szentjakab, *Szentjakabfalva:* a mai Újlak környékén fekvő középkori település. Eredeti birtokosa a Kartal nemzetség volt. 1269-ig csak templomáról szólnak a források, amelyről nevét is kapta. Helye a mai Újlaki templomnál lehetett. Itt futott Óbuda D-i határa és ágazott el a Buda felől érkező út Esztergom és Óbuda felé. Találkozási pontjuknál alakult ki az óbudai uradalom legfontosabb vámhelye, amelynek jövedelmét 1351-ben a kir.-né az óbudai klarissza kolostornak adta, majd 1366-ban más vámra cserélte. A kiváltságos kir.-i plébánia a máli szőlőhegyek dézsmáit kapta meg. A 13. sz. második felében a veszprémi püspök többször megkísérelte ezt a kiváltságot kétségbe vonni. 1295-ben önálló faluként említik ~ot. Későbbi birtokosai között Kartalnembeli nemesek, budai, óbudai és pesti polgárok voltak. ~ a Buda felé vezető út mellett a hegyek miatt D felé keskenyedve húzódott, ahol is a felhévízi malmok adták határát. A falu a 15–16. sz. fordulójára elvesztette önállóságát és beolvadt Óbudába. A 15. sz.-tól mint az óbudai Szent Jakab-templom plébánosa szerepel papja, aki közvetlenül az esztergomi érsek alá tartozik. A 16. sz.-ban még említik ~ néven, de ekkor már valójában külváros. A mai Lajos u. területén feltárt városias jellegű házai a török időkig fennálltak.

Szent János keresztes lovagok: →*johanniták*

Szent János Kórház: Buda legrégebbi kórháza. A város törökök alóli felszabadulását követően 1710-ben pestis tört ki. A városi tanács ekkor a mai Széna tér mellett szükségép.-et emeltetett, s ide szállították a pestises betegeket. A „ragályház"-at a járvány elmúltával sem bontották le, hanem 1713-ban állandósítását határozták el. Előbb könyöradományokból, rendszeres városi ellátmányból tartották fenn. Betegeken kívül – a kor szokása szerint – elszegényedett polgárokat is ápoltak benne. A nagyszombati egy. Budára költözése után (1777) hat éven át két szobájában folyt a klinikai oktatás. A kórház egyre inkább szűknek bizonyult a fejlődő város igényeihez képest, ezért 1819–20-ban emeletes ép.-té fejlesztették. Az emeleten továbbra is szegényeknek adtak menedéket, a földszinten pedig 1846-ig női betegeket ápoltak. Ezután vettek fel egyre sűrűbben férfi betegeket is. Ugyancsak 1846-ból származik az első adat, amely *Szent János Kórház*ként említi az addig *Városi polgári kóroda* néven szereplő intézményt. A 8 kórteremben 100 betegággyal rendelkező kórház a szabadságharc alatt sok honvédet ápolt. 1869-ben a szegényeket a Medve u. 48. sz. alatti „Versorgungsanstalt"-ba költöztették ki, a most már tisztán kór-

ház céljaira szolgáló ép.-ben az ágyszámot 1893-ig 234-re növelték, de ez sem volt elegendő, ezért a városi tanács 1887-ben új kórház építését határozta el. Így nyílt meg 1898-ban *Bp. Szfőv. Új Szent János Közkórháza* (→*Szent János Kórház-Rendelőintézet*). A Széna téri régi ép.-ben Bp. ostromáig előbb vegyes oszt., 1910-től pedig Guszman József vezetésével női nemibetegoszt. működött. A barokk műemlékép. 1945 jan.-ában, a háború alatt tönkrement, ezért lebontották. – *Irod.* Guszman József: A budai régi Szent János-kórház krónikája (Bp., 1923).

Szent János Kórház-Rendelőintézet (XII. Diósárok 1.): a főv. egyik vezető kórháza. A →*Szent János Kórház* a századvégre már nem tudta biztosítani a budai városrész növekvő lakosságának gyógyint.-i ellátását, ezért a városi tanács 1887-ben elhatározta, hogy új kórházat létesít. Telekkijelölési és más ügyek miatt a tervek csak 1895-re készültek el, s 1898-ban nyílt meg a régitől az „új" jelzővel megkülönböztetett *Új Szent János Közkórház* 420 ággyal. A megnyitás után folyamatosan fejlesztették és bővítették. Az eredeti öt oszt. (sebészet, I. bel-, gyermek-, II. beloszt. – főleg bőr- és nemibetegek számára –, szemészet) és 3 fiókoszt. (szülészet-nőgyógyászat, gyermekragály- és vegyes oszt.) mellett egymás után létesítették az újabb részlegeket: tüdőbeteg-pavilonok (1907-től), orr-gégészet (1910), röntgenlaboratórium (1910), urológiai sebészet (1914), központi laboratórium (1917), új szülészet-nőgyógyászat (1935), fog- és szájsebészet (1937), ortopédia, fülészet, ideg-elmegyógyászat stb. 1945-ig fiókkórházaként működött a *Margit Kórház*. Jelenlegi külső telephelyei: a *Széher úti Kórház*, a →*Pesthidegkúti Kórház* és a *Pszichoterápiás Módszertani Központ* utódjaként működő mentálhigiénés oszt. A II. vh. kitöréséig az eredeti 420 ágyas ~ közel négyszeresére növekedett. A főv. ostroma idején területe hadszíntérré vált, s így rendkívül súlyos károkat szenvedett. A ~ a harcok befejezése után, 1945 ápr.-ában már újra 600 ággyal működött. A sérült ép.-ek és berendezések helyreállítása és korszerűsítése után tovább folyt a szervezet és a felszerelés fejlesztése. A járóbeteg-rendelést az újonnan létesített rendelőint. keretében valósították meg. A főv. eü. hálózatának átszervezése során a ~ É-Buda (I., II., III., XII. ker.) területi vezető kórháza lett. Ma négy belgyógyászati, három tüdőgyógyászati, két szülészet-nőgyógyászati, továbbá sebészeti, traumatológiai, ortopédiai, csecsemő-gyermekgyógyászati, fül-orr-gégészeti, szemészeti, ideg- és elmegyógyászati, urológiai, fog-szájsebészeti, intenzív betegellátó, kórbonctani oszt.-a, röntgen és központi laboratóriuma, valamint gyógyszertára van. Sebészeti oszt.-án 1984-ben létesítették a SOTE Sebészeti Tanszékét. 1992-ben vette fel jelenlegi nevét. Ágyszáma 2152 (1985). – *Irod.* A Fővárosi Tanács János Kórház jubileumi évkönyve (Bp., 1970).

Szent János tér: egykori tér Budán az I. ker.-ben. Legkorábbi neve *Kirschen Säulen Platz* volt. A *Haydn liget* (volt Horvát-kert) D-i végén, a *Krisztina krt.*, az egykori *Szt. János u.*, *Árok u.* és *Attila u.* metszéspontjának kiszélesedő részét nevezték ~nek. A budai polgárság a gyakran kiöntő →*Ördög-árok* szélére, az egykor rajta átvezető híd Vár felőli oldalára 1838-ban Nepomuki Szt. János homokkő szobrát állította fel. A Krisztinavárost az előző esztendőben felhőszakadás árasztotta el, ezért a vízkárok ellen

A Szent János Kórház bejárata

védő szent szobrát Jámborfi Ferenc budai polgár kezdeményezésére indított gyűjtésből készítették el. Az erősen megrongálódott szobrot a Krisztina krt. és Attila u. kiszélesítésekor eltávolították, a teret pedig megszüntették.

Szent János u.: →*Krisztina körút*

Szent Jobb: →*Szent István ünnepe*

Szent József kaszárnya: →*Táncsics Mihály u.* 9. sz.

Szent József-lőportár: →*Táncsics Mihály* u. 9. sz.

Szent Kereszt Egyesület: a zsidótv.-ek idején a zsidókeresztények és általában az üldözöttek védelmére, mentésére alakult r. k. egy., amelynek elnöke 1939-től Cavallier József volt.

Szent Keresztély Gyógyszertár: 1882-ben Filó János a VIII. Mátyás tér 2. sz. alatt nyitotta meg. 1890-ben a Mátyás tér 4. sz. alá költözött, ekkor készült eklektikus stílusú berendezése, Valnicsek Lajos alkotása. 1950-ben államosították, majd 1977-ben megszüntették. 1981-ben az Ernyei József Gyógyszerészettörténeti Könyvtár, a Semmelweis Orvostörténeti Múz. önálló részlege költözött ide. A védett bútorok kiállítási tárgyként helyükön maradtak.

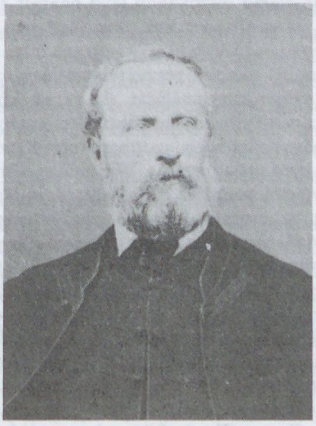

Szentkirályi Móric

Szentkirályi Móric (Pest, 1807–Bp., 1882): ügyvéd, orvos, politikus, főpolgármester. A pesti egyetemen végzett jogot. Pest vm. szolgálatába lépett, előbb főjegyző, majd alispán volt, 1839-től ogy.-i követ. 1836-ban egyik fő szervezője volt a Kisdedóvó Int.-eket Mo.-ban Terjesztő Egy.-nek. A 40-es években a városok rendezésének ügyét szorgalmazta. 1847-ben újraválasztották, *Kossuth* Lajossal együtt Pest vm. követe lett, 1848-ban kormánybiztosságot vállalt az alföldi honvédseregnél, ősszel azonban már teljesen visszavonult a politikától. Az 1850-es években, közéleti tevékenység helyett, orvosi diplomát szerzett a pesti egyetemen s mint a homeopathia (hasonszenvi gyógymód) egyik híve, kedvtelésből, ingyen kezelte betegeit. 1865–67-ben a Józsefváros ogy.-i követe lett Deák-párti programmal. 1869-ben ugyanott az ellenzéki Csernátony Lajossal szemben megbukott. Pest főpolgármestere 1867–68 között. Szorgalmazta a testvérvárosok egyesítését, de a különböző polgári érdekcsoportokkal már nem tudott eredményesen együttműködni, hivataláról alig egy év múlva lemondott s nem is tért már vissza a pol. életbe.

Szentlászló: a Rákos-patak torkolatától É-ra elterülő középkori falu. Eredeti neve *Besenyő* volt, és a leleszi konvent birtoka. A 14. sz. elején az óbudai káptalan szerezte meg. Később valószínűleg Szt. Lászlóról elnevezett templomáról kapta a nevét. A törökdúlás pusztította el.

Szent László Gimnázium (X. Kőrösi Csoma Sándor u. 28.): 1907-ben *X. ker. Magy. Kir. Áll. Főgimnázium* néven a Füzér u.-ban létesítették. Az 1915/16-iki tanévben költözött jelenlegi műemlék ép.-ébe, amely *Lechner Ödön* tervei alapján készült. 1921-ben a *Bp. X. ker. M. Kir. Áll. Szt. László Főgimnázium* nevet vette fel. 1924-ben reálgimn., 1934-ben ismét gimn. lett. 1946-tól *Bp. X. ker. Áll. I. László Gimnázium* néven működik. 1967-től UNESCO-isk. Ezért – hagyományai alapján is – az idegen nyelvek tanítása nagy szerepet játszik életében. 1990. dec.-től visel jelenlegi nevét.– *Irod.* A 70 éves I. László Gimnázium jubileumi évkönyve 1907–1977 (szerk. Nyíri Ferenc, Bp., 1979).

Szent László Kórház (IX. Gyáli út 5–7.): a fertőző betegségek szakkórháza. 1869-ben az Üllői út és Markotányos u. sarkán levő volt katonai kórházakban rendezte be a főv. a *Rókus Kórház* fiókjaként a *barakk-járványkórház*at, de ideg- és sebészeti betegek ellátására is létesült akkor részleg. 1885-től, az István Kórház megnyitásától már csak fertőző betegeket vettek fel. 1894-ben épült fel a mai ~ *Szent László Közkórház* néven, a régi barakkokat a tűzoltóság 1895-ben felégette. A növekvő zsúfoltság miatt 1899-ben mellette hozták létre a *Szent Gellért Kórház*at, amelynek orvosi személyzete közös volt a ~éval. Együttesen 4–500 beteget tudtak ellátni. Az I. vh. alatt megszaporodott fertőző betegségek ellátására jelentősen bővítették a ~at, s 1917-ben önállóvá vált. A Szent Gellért Kórházat 1921-ben olvasztották be teljesen a ~ba. A két vh. közti időben

A Szent László Kórház épülete

tovább növelték befogadóképességét, fejlesztették felszereltségét. Ekkor már 1500-nál több beteg felvételére volt alkalmas. 1944. ápr. 3-án bombatámadás következtében területén kb. 200 ember halt meg, az ép.-ek közül több elpusztult. 1945 végére a megmaradt részeket helyreállították. Azóta több ízben felújították, korszerűsítették. 1970-től a heveny fertőző betegségek területén a fekvőbeteg-gyógyint.-i ellátásban orsz. int.-i feladatokat lát el, irányítja az orsz. kórházainak fertőzőbeteg-oszt.-ait. 1979-től itt működik az *Orvostovábbképző Egyetem Trópusi Eü. Tanszéke*. 1992-ben vette fel jelenlegi nevét. Ágyszáma: 1438.

Szentlélek Gyógyszertár: a harmadik legrégebbi pesti gyógyszertár. 1786-ban Schwachhoffer Ignác alapította *Arany Oroszlán* néven, engedélye kizárólagosan az akkor külvárosnak számító Terézvárosra szólt. Schwachhoffer lett később a →*Nagy Kristóf Gyógyszertár* tulajdonosa. A gyógyszertár az 1820-as években vette fel a Szentlélek nevet. Több tulajdonos- és helyváltoztatás után 1803-ban *Gömöry* Károly tulajdonába került, aki 1813-ban a Király u. 12. sz. alatti házban nyitotta meg végleges, művészien berendezett gyógyszertárát. A berendezést – Pollack Mihály tervei alapján – Rosznagel Márton pesti asztalosmester készítette. A görög mitológiai alakokat – a gyógyszerészetet, vegyészetet és orvostudományt szimbolizáló domorműveket – Dunaiszky Lőrinc készítette. A gyógyszertár későbbi, jelentős tulajdonosa *Török* József volt, aki a gyógyszerek nagybani előállításával és eladásával vetette meg a *Török Labor gyógyáru-nagykereskedés és vegyészeti gyár* alapjait. A gyógyszertár 1914 után rt. tulajdonába került. Az 1950-iki államosítás után megszűnt, s helyére a Gyógyáruértékesítő Váll. telepe került. A művészi berendezést 1964-ben eredeti formájában a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban* helyezték el. – *Irod.* Voit Pál: Egy régi pesti patika (Bp., 1940).

Szent Lélek Ispotály: a középkori Buda legjelentősebb kórháza volt →*Felhévíz*en. Először a 14. sz. elején említik az okmányok mint a betegápolással foglalkozó *Szent Lélek rend* itteni kolostorát. A rend a 16. sz. elejéig kezelte az ispotályt, felügyeletét azonban a budai városi tanács gyakorolta, amely rendesen egyik tagját bízta meg a gondnoki teendők ellátásával. Noha Felhévíz É-i részén, a *Malomtó* felett épült, Buda területéhez számították. 1526 után I. János kir. hozzáfogott kibővítéséhez. Kir. ispotálynak tekintette. Ekkor már valószínűleg nem tartozott a rendhez.

Szentlőrinc: a mai Pestszentimre és Pestszentlőrinc határán elterülő középkori falu, amelyet 1332-ben említenek. A középkori Szentdienestől K-re feküdt. Középkori templomának félkörös szentélyét a XIX. Hungária u. 5. sz.-nál tárták fel. Körülötte szétdúlt középkori temető nyomai kerültek elő.

Szent Lőrinc-telep: →*tizennyolcadik (XVIII.) kerület*

Szentlőrinci úti lakónegyed (XX. ker.): a Hrivnák Pál u.–Mesgye u.–Nyír u.–Szentlőrinci út által határolt területen telepítendő új városrész építésére vonatkozóan 1987-ben hozott döntést a Főv. Tanács. A családi házak által körülvett, javarészt beépítetlen szántóföldön, ill. mélyfekvésű, talajvizes, gyenge minőségű legelőkön kertvárosi jellegű, 2–4 szintes, magastetős lakóházakban mintegy 3200 lakás építhető. A területelőkészítés során 47, igen elavult lakást bontottak le. A beépítés tervezője Gerő Balázs (TTI), aki tervpályázaton nyerte el megbízatását. A munkálatok 1987-ben indultak, az első lakóép.-ek átadásra kerültek.

Szent Margit Kórház-Rendelőintézet (III. Bécsi út 132.): a III. ker. felnőtt- és gyermekellátásának központja. A főv. 1897-ben létesítette *Szent Margit Kórház* néven, három oszt.-lyal (belgyógyászat, sebészet, szülészet). 1945-ig a János Kórház részlegeként működött, s ágyszáma 159 volt. Az eü. átszervezései során előbb a III. ker. Tanács, majd a Főv. Tanács kezelésébe került. A régi ép.-ek felújítása és új pavilonok építése útján az 1980-as évek végére ágyszáma 735-re emelkedett, de az eredeti oszt.-ok bővítésén kívül csak az ideggyógyászati oszt.-t szervezték újonnan. 1946–92 között neve Margit Kórház.

Szent Margit Leánygimnázium: →*Isteni Megváltó Leányai Szent Margit Leánygimnáziuma*

Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.: József főherceg még 1894-ben felajánlotta megvételre a Habsburg-család birtokában lévő Margit-szigetet a főv.-nak, de az alkudozások csak 1907-ben vezettek eredményre. A főv. azonban 1912. nov. 18-án a német–francia tőkések részvételével alapított ~nek adta át a sziget kihasználását. Az rt. játékbarlangot tartott volna legjövedelmezőbb létesítménynek. A közvélemény ellenében azonban tervük nem valósulhatott meg. 1923 után a Wolff-féle Kereszténypárt képviselői vonultak be a ~be, majd Rakovszky Iván volt belügymin. lett a ~ igazgatóságának az elnöke. 1926-ban hozta létre a →*Szent Margitszigeti Szanatórium*ot. A szigeten lévő többi létesítményt bérlők (Spolarich, Palatinus Park Rt.) közbeiktatásával üzemeltette. A ~ fennállásának első szakaszában elvégezte a szálloda-, park-, fürdő-, szanatórium-, út- és kaszinóépítéseket, s később is nagy összegeket fordított a sziget fenntartására. A szigetre ezért csak belépti díj ellenében lehetett bemenni. Csak a Tanácsközt. alatt, majd 1945-től vált ingyenessé a belépés. A ~ 1948. júl. 27-én szűnt meg.

Szent Margitszigeti Szanatórium: egykori magángyógyint. 1926-ban a →*Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.* alapította, s hamarosan az egyik legdivatosabb gyógyint. (de nem kevésbé üdülőhely) lett. 51 betegszobában 79 ágyon tudott betegeket fogadni, s természetesen előtérben állt a vízgyógykezelés, de egyéb belgyógyászati és ideggyógyászati kezeléseket is végeztek, külön szívoszt.-a is volt.

Szent Márton-Kápolna: →*Táncsics Mihály u.* 9. sz.

Szentmihály: a Szilas-patak partján fekvő középkori falu, amely temploma védőszentjéről kapta nevét. A 14. sz.-ban a margitszigeti apácakolostor birtokában volt, és helyén alakult ki a későbbi →*Rákosszentmihály*. A 19. sz. végén még megvoltak középkori templomának romjai, melyek azóta teljesen elpusztultak.

Szent Mihály temetőkápolna: →*Halászbástya*

Szent Miklós dominikánus kolostor: →*Hilton Szálloda*

Szent Miklós u.: →*Hess András tér*, →*Táncsics Mihály u.*

Szent Pál u.: →*Fortuna u.*

Szent Pál-völgyi út: →*Szilágyi Erzsébet fasor*

Szent Paula Szülőotthon: főv. magángyógyint. Alapítását egy fogadalomnak köszönheti. Loksay Jenőné 1925-ben megfogadta, hogy szegénysorsú szülő nők részére otthont létesít, ha sikerül az a súlyos műtét, amely előtt állt. Felgyógyulása után, 1926-ban így nyílt meg Rákosfalván, a Méhes u. 4. sz. alatt a ~. Eredetileg öt szobában kilenc ágy állt a szülő nők rendelkezésére. Miután a főv.-nak ezen a részén nem volt gyógyint., nagy hiányt pótolt, és hamarosan szűknek bizonyult. Az állam és a főv. anyagi hozzájárulásával a Loksay-család egyemeletes kórházat épített, amelyben már 17 betegszoba és 83 ágy volt. Az államosítás után előbb önálló intézményként működött, majd *Paula Utókezelő*ként a korábbi ágyszámmal a →*Bajcsy-Zsilinszky Kórház-Rendelőintézet*hez csatolták.

Szentpéter, *Szentpétermártír:* a középkori Buda legfontosabb külvárosa. Nevét a Szt. Péter mártír plébániatemplomról kapta. Határait egy 1441-es per iratairól ismerjük. É-i részen a várfal, Ny-on a budavári Magdolna-templom K-i határa. D-en a Nagyboldogasszony-templommal érintkezett, amelyhez ~ egy része tartozott. Ez után a mai Hunfalvy, Toldy Ferenc, Donáti, Szalag u.-kon haladva vezetett a határ a Dunáig. Ezeket nevezték a középkorban Takácsok, Örmények u.-jának, valamint Szt. István és Duna menti u.-nak. ~külváros központja a plébániatemploma melletti piacnál volt. A 16. sz. elején orsz. vásártartási jogot kapott. Másik árucsere helye a Szénaszer piac volt, amely a Lajos kir. által 1351–58 között alapított Krisztus teste-kápolna (mai Mária tér táján) lehetett. Ugyanitt volt a Búza u. is, amely mutatja ~ központi szerepét Buda gabona- és takarmánykereskedelmében. A külváros három fő útvonalra épült. A ~i kapun keresztülvezető Duna (ma Fő) u.-ra, a Ny-ról a *Tótfalusi kapu*n keresztül a plébániát érintő és a Dunához vezető útra (ma Csalogány u.), valamint a középkori Hosszú u.-ra (ma Gyorskocsi és Iskola u.-k), amely a ~-templomot kötötte össze a D-i területtel. – Kereskedelmi szerepe mellett fontos kézműves centrum is volt. A mai Kacsa u.-i részen volt a Molnár, Őrlő, Malomszer neveken említett u., amely a Dunához vezetett, ahol a vízimalmok kikötője volt. Ismerjük a helyi csapók (mai Ganz u.) és német mészárosok u.-ját (ma Vitéz u.). A 14. sz.-tól kezdve vannak adatok szabókra, kovácsokra, takácsokra, nyílgyártókra és szűcsökre, a 15. sz.-tól gazdag kereskedő patríciusokra, akik a templom környékén laktak. A források ~en említik még a Fleek u.-i Csorgó kutat, a Kolbász u.-t, valamint a Duna közelében álló Vörös-toronyt. Fürdője a mai Király fürdő előzménye lehetett.

Szent Rókus és Rozália plébánia és kápolna (VIII. Rákóczi út 31.): az 1710-ben az országszerte pusztító pestisjárvány alkalmával Pest város a városfalvakon kívül barakk-kórházat emelt, mely később is fennmaradt és ma is Rókus kórházként ismert. Jelenlegi ép.-ét Pollack Mihály tervei szerint építették. – A pestis idején a városi tanács fogadalmat tett, hogy Szt. Rókus és Rozália tiszteletére kápolnát építtet. Ma a Rókus kórház ép.tömbjéhez annak ÉNy-i sarkán csatlakozó kápolna és plébániatemplom egy hónap alatt készült. 1741-ben bővítették mai nagyságára, közepén homlokzati toronnyal, belsejében a teremhez hozzáépített egyenes záródású, valamikor háromkaréjos szentéllyel. A háromkaréjos maradványból tévesen római település ókeresztény kultuszhelyére következtettek. Kis tornyát 1797-ben kapta. Szentélye 1944–45-ben elpusztult, főhajója beomlott, boltozata helyébe lapos födém került. – A sok szobráról „9 szobros"-nak nevezett homlokzat eredeti szobrait 1908-ban újakkal cserélték ki. A főhomlokzat melletti kőfeszület Máriával az 1790 körüli időből való. Az 1798 körül készült késő barokk kapu felett a betegápolást ábrázoló dombormű látható, alatta PESTANUM CALAMITOSORUM DOMICILIUM felirat (A nyomorúságosok pesti menháza). Leckeoldali falán Szűz Mária kegyképét 1740 körül helyezték el. Oratóriumában Szentháromság-kép látható árvízi jelenettel. Warschag Jakab műve. A két mellékoltár képét Laccataris Demeter és Warschag Jakab festette. A kápolnát többször, legutóbb 1957–1958-ban restaurálták (Lux Kálmán). 1977–78-ban visszaállították a barokk boltozatot. – A plébánia 1822-ben alakult a kórház belső területére. 1924-ben a józsefvárosi és

A Szent Rókus-kápolna

erzsébetvárosi plébániák területéből alakították ki mai területét. 1822-től őriz anyakönyveket. – *Irod.* Schoen Arnold: A pesti Szt. Rókus kápolna (Bp., 1938).

Szent Szív Társaság Philippineum Leánygimnáziuma: →*Sacré Coeur Leánynevelő Intézet*

Szent Teréz gyógyszertár: →*Király u.*

Szent Zsigmond piac: →*Szent György tér*

Szent Zsigmond prépostsági templom: 1410 körül épült, a mai Szent György téren állott, a volt Honvédelmi Min. romos D-i homlokzata előtt. A ~ban temették el II. Lajos gyermekágyi lázban elhalt anyját, a francia Candalei Annát, továbbá Mátyás kir. fiatalon elhunyt első feleségét, a cseh származású Podjebrád Katalint. A török uralom idején *Kücsük dzsámi*ként szerepelt. A külső megjelenésében középkori alakját megőrzött ép. az 1686. évi visszafoglalás során súlyosan megsérült, de romjai még sokáig állottak.

Szenvedélybetegeket Mentő Szamaritánus Egyesület: 1989-ben jött létre. Börtönből szabadulókat, alkoholbetegeket és fiatal kábítószereseket fogadnak meleg étellel, alvási lehetőséggel. Csatkai házukban a kábítószerről leszokni kívánókat gondoznak.

Szenzor Szervezési Vállalat (V. Szt. István krt. 11.): jogelőde az 1963-ban alapított *Nehézip. Min. Ip.gazd.* és *Üzemszervezési Int.* (NIM IGÜSZI), amely 1982-től *SYSTEM Szervezési Váll.* néven működött. Mai nevét 1987-ben kapta. Feladata: ip. és más ágazatok gazdálkodó szervezeteinek felmérések, elemzések készítése; gépi adatfeldolgozás, programcsomagok szekesztése; részvétel váll. szerkezetátalakítási, szanálási és rehabilitációs munkálatokban; beruházási értékelemzés; mikro- és személyi számítógépek váll. alkalmazásának elősegítése.

Szép Ernő (Huszt, 1884–Bp., 1953): költő, író, Baumgarten-díjas (1933). A Hétnél kezdte pályáját tizenkilenc évesen, majd különböző hírlapok munkatársa és vezércikkírója volt. Verseivel a Nyugat írói között tűnt fel, a szürke életű kisemberek, a bp.-i magányos művészek, az elesettek érzelmeit fejezte ki *(Életrajz; Mint magányos lovast...; Ti ártatlan szegények)*. Kedveltek voltak a Nagy Endre kabaréja számára szerzett sanzonjai. A pesti élet jelenségeiről, a Margit-szigetről, ahol élete java részében a Kisszállóban lakott, sok tárcanovellát írt. *Lila ákác* c. regénye (1919), amelyből színdarab és film is készült, a pesti bohémek, a mulatók világát rajzolja és a századeleji főv. atmoszféráját adja vissza.

Széphalom, *Széphalom-telep* (II. ker.): kertvárosi negyed. A →*Pesthidegkúti-medence* DK-i részén fekszik. Felszínét lejtőlösz fedi.

Széphalom-telep (II. ker.): a Pesthidegkúti-medence DK-i részén, a Kővár és a pesthidegkúti Várhegy ÉK-i ellankásodó homokos, hordalékos lejtőjén elterülő kertvárosi lakótelep.

Szép Ilona (II. ker.): a *Szilágyi Erzsébet fasor* vége, a Hűvösvölgyi út és a Budakeszi út elágazása. Nevét *Vörösmarty* Mihály ismert költeményéről, ill. a hajdani *Szép Ilona vendéglő*ről nyerte. A 13. sz.-ban itt helyezkedett el Kunc ispán majorja a budaszentlőrinci pálos kolostorhoz és a Nyék faluhoz vezető út elágazásánál. A majort később budai patríciusok, majd a 15. sz. második felétől Szilágyi Erzsébet és a kir. birtokolta.

Szépirodalmi Figyelő: irodalmi és kritikai hetilap. A →*Kisfaludy Társaság* hivatalos lapja volt. *Arany* János indította meg 1860-ban. A színvonalas, főleg kritikai területen kitűnő lap az ún. „irodalmi Deák-párt" íróinak hatása alatt (Gyulai Pál, Kemény Zsigmond, Szász Károly stb.) egyre élesebben

A Szépművészeti Múzeum bejárata

az ellenzék ellen forult, s ezért a közönség is elpártolt tőle. 1862-ben szűnt meg. Folytatásaként jelent meg a →*Koszorú*.

Szépirodalmi Könyvkiadó (VII. Erzsébet krt. 9–11.): kiadóváll. 1950-ben létesítették a szépirodalmi művek központi kiadójaként. Kiadványainak a köre: élő és klasszikus m. írók könyvei egyedi művekben, sorozatokban, antológiákban és életműsorozatokban, irodalomtudományi művek, kritikai és tanulmánykötetek. – *Irod.* Könyvkiadók és könyvterjesztők Magyarországon., (szerk. Zöld Ferenc, Bp., 1987).

Szépítő Bizottmány, *Szépítő Bizottság:* Pest város városrendezési és építési ügyeinek irányítására létrehozott intézmény, *József nádor* 1805-ben Bécsbe felterjesztett javaslatára 1808. okt.-ben alakult. Munkásságára irányadó *Hild* János városrendezési terve volt, mely a mai *Nagykörút*on belüli területre vonatkozott az országutakból kialakult sugárútrendszerrel. 1809-től *Pollack* Mihály volt állandó építészeti tanácsadója. A ~ legszámottevőbb munkái: a Pesti Német Színház, a hajózási hivatal, a só- és dohányhivatal házai, a városkapuk és városfalak részbeni lebontása (hogy Pest egybeolvadhasson a külvárosokkal), a régi Halpiac, a mai *Roosevelt tér* és a *Városliget* rendezése, a *Ferencváros*ban volt Molnár-tó feltöltése, az Üllői úti fasor telepítése, a Duna-part kikövezése, a Szent István-templom építése. 1839-ben a ~ építési szabályzatot dolgozott ki (emeletmagasságok megkötése, axistávolságok rögzítése, egységes főpárkánymagasság, nyugodt tetőkialakítás és síkban tartott homlokzatok megkövetelése stb.). 1849-ben a szabályzatot átdolgozták és továbbfejlesztették. A ~ munkája az 1838-as árvíz után adminisztratív jellegűvé vált. 1857-ben megszűnt, szerepét az *Építési Bizottmány* vette át. A ~nyal először jelent meg a tudatos városrendezési tevékenység, építési szabályzatai biztosították a klasszicista Pest városképi egységét. – *Irod.* Zádor Anna–Rados Jenő: A klasszicizmus építészete Magyarországon (Bp., 1943).

Szépjuhászné, *Ságvári-liget* (II. ker.): a *Budakeszi út* legmagasabb pontján fekvő, a →*János-hegy* és a →*Nagy-Hárs-hegy* hágójában kialakult kirándulóközpont (350 m). Itt halad át a →*gyermekvasút*. 1945-től 1992-ig neve Ságvári-liget volt.

Szépjuhászné-nyereg, *Ságvári-ligeti-nyereg* (II. ker.): a →*János-hegy,* és a →*Nagy-Hárs-hegy* között fekvő, oligocén kiscelli agyagból, eocén tarka agyagból és pleisztocén löszös lejtőhordalékból felépült keskeny, erdőborította nyereg.

Szépliteratúrai Ajándék: →*Tudományos Gyűjtemény*

Szépművészeti Kiállítások Helyisége: →*Fränkel Szalon*

Szépművészeti Múzeum (XIV. Dózsa György út 41.): a legjelentősebb m. képzőműv.-i közgyűjt. Állományának alapját az MNM Képtára és az →*Országos Képtár* vetette meg, ezek törzsanyaga a →*Pyrker-gyűjteményből*, az 1871-ben az áll. által megvásárolt →*Esterházy-képtár*ból, Ipolyi Arnold 1872-ben odaajándékozott gyűjt.-éből, valamint Pulszky Károly vásárlásaiból állt. A gyűjt.-ek ~má

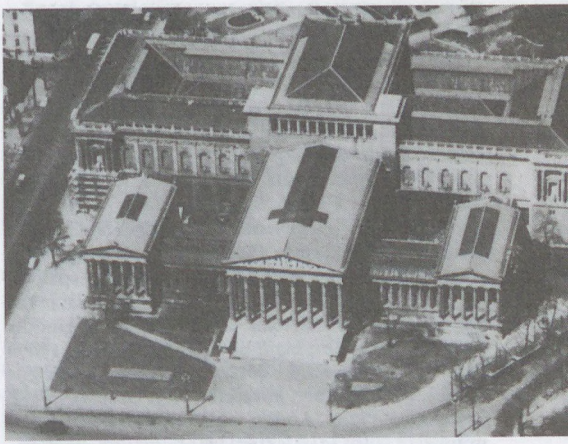

A Szépművészeti Múzeum (légifelvétel)

egyesítését az 1896. évi VIII. tc. mondta ki, a ~ hivatalos megnyitása 1906. dec. 1-jén történt meg. Első ig.-ja *Kammerer* Ernő volt. 1908-ban és 1913-ban Paul Arndt német régész kincseinek a megvásárlása vetette meg az antik gyűjt. alapját. (Ez a részleg újabban a Markó- és Rudnyánszky-gyűjt.-nyel gazdagodott.) 1919-ben a ~ K-Ázsia-gyűjteménye a →*Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum*ba került. A ~ gyűjtési körébe tartozik a földközitengeri ókori kultúrák anyaga, Európa közép- és újkori festészete, szobrászata és grafikája. A ~ állománya vásárlások és adományozások útján növekszik. Kiemelkedő jelentőségű volt 1912-ben a →*Pálffy-hagyaték* megszerzése. A ~ fénykora 1914 és 1935 között *Petrovics* Elek igazgatása idejére tehető. Állománya, nemzetközi tekintélye ekkor nagymértékben gyarapodott. A II. vh. idején a ~ gyűjt.-einek egy részét Ny-ra szállították, az elhurcolt műkincsek 1946–47-ben zömmel visszakerültek, de az akkor elveszett műtárgyak közül még a leutóbbi időben is bukkantak fel itthon és külföldön. 1945 után a múz.-ok gyűjtőkörének egységes kialakítása során a ~ állománya jelentősen gyarapodott. Így 1951-ben került ide a Ráth György-gyűjt. képzőműv.-i része. 1953-ban került ide a →*Fővárosi Képtár* állománya. 1957-ben a →*Magyar Nemzeti Galéria* megalakulásával a 19–20. sz.-i, 1973-ban a régi m. képzőműv.-i anyag a ~ból kivált. Az egyes részlegek kiemelkedő újabb szerzeményei közül érdemes megemlíteni az *Egyiptomi Oszt.* gazdagodását a núbiai m. ásatás leleteivel, a *Régi Szoboroszt.*-ra került Delmár-gyűjt.-t, továbbá külföldön élő m. művészek (Kemény Zoltán, Amerigo Tot stb.) adományait és fontos vásárlásokat (pl. Chagall). 1981-ben a ~ fennállásának 75. évfordulója alkalmával reprezentatív kiállítás adott számot a múz. történetéről. 1983 őszén betörők elrabolták a Régi Képtár hét festményét (köztük Raffaello Esterházy Madonnáját és Ifjú képmását). A képek nagy nemzetközi nyomozás eredményeképpen rövidesen visszakerültek. 1987-ben a Vasarely-alapítvány anyaga az óbudai

Zichy-kastélyban létrehozott →*Vasarely Múzeum*ba került át, amely a ~ filiáléjaként működik. Ugyancsak 1987-ben elkezdődött a múz. ép.-ének teljes rekonstrukciója. A ~ban őrzött műtárgyak száma meghaladja a 120 ezret. A ~ könyvtárában közel 60 ezer szakkönyv és folyóirat található. Jelenleg a következő gyűjt.-i egységek alkotják a múz.-ot: Egyiptomi Oszt., Antik Oszt., Régi Képtár, Régi Szoborosztály, Grafikai Gyűjt., Modern Képtár és Szoborgyűjt. Közülük a legjelentősebb a *Régi Képtár* olasz (Raffaello. Giorgione, Piombo stb.), németalföldi (Brueghel, Frans Hals, Rembrandt) és spanyol (Greco, Velázquez, Goya) anyagával. A tudományos kiadványok közé tartozik az 1947-ben megindult *Bulletin*. 1954-ben, majd bővített változatban 1967-ben jelent meg a *Régi Képtár* tudományos katalógusa, amelyet 1975-ben követett a *Régi Szoborgyűjt.*-é (az előbbi Pigler Andor, az utóbbi Balogh Jolán munkája). – Ép.-e eklektikus építészetünk egyik kiemelkedő alkotása, Schikedanz Albert és Herzog Fülöp műve (1906). Kiugró középrizalitja előtt messze kiálló posztamensek közé fogott széles lépcsők vezetnek fel az oszlopcsarnok 8 + 4 oszlopához, amelyek fölött háromszögű oromzat van, mezejében sokalakos szoborcsoporttal. Két kiugró oldalrizalitja 6 + 5 oszloppal, oromzattal, egy-egy összekötő szárnnyal csatlakozik a középrészhez, szárnyanként 10–10 oszloppal. A ~ Dózsa György út felőli (41. sz.) homlokzata kétemeletes. A második emeleten 12 kompozit féloszlop, 9 vakablak, első emeletén két oszloptól tartott középerkély van bábos korláttal. Hátsó homlokzata – az Állatkert felé – 8 ablakos, kiugró oszlopos, középrizalitján 5, majd ismét 8 ablakkal. A Városliget felé eső oldalhomlokzata 8 ablakos, bábos korlátos erkéllyel. A különböző korok stílusában kiképzett belső termeit több ízben átalakították, mert építése idején – hasonlóan a kor más nevezetes múzeumaihoz – nagyobb súlyt helyeztek a reprezentációra, magának az ép.-nek a nagyszerűségére, a hatalmas belső terek képzésére, a monumentális lépcsők kialakítására, mint arra, hogy a gyűjt.-ek egyes darabjait minél alkalmasabban mutathassák be. – *Irod.* Pogány Ö. Gábor–Bacher Béla: A Szépművészeti Múzeum 1906–1956 (Bp., 1956); Budapest múzeumai (szerk. Korek József, Bp., 1969); Szépművészeti Múzeum (szerk. Garas Klára, Bp., 1985).

A Szépművészeti Múzeum földszinti nagycsarnoka

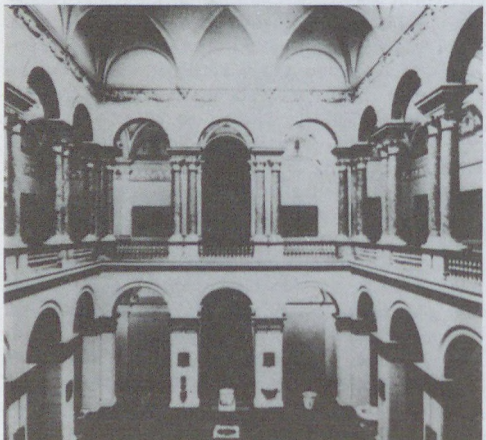

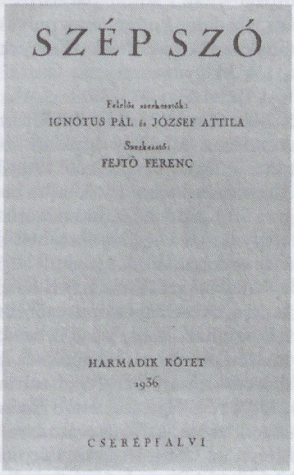

A Szép Szó címoldala 1936-ban

Szép Szó: irodalmi és kritikai folyóirat. 1936–1938 között jelent meg a Cserépfalvi Könyvkiadó kiadásában, *József* Attila és *Ignotus* Pál szerkesztésében indult, 1937. dec.-től Ignotus Pál és Fejtő Ferenc, 1938. júl.-tól Gáspár Zoltán szerkesztette. A lap köré egy antifasiszta baloldali írócsoport tömörült. Az irodalom és a művészetek mellett rendszeresen közölt szociológiai, pol., közgazd. tanulmányokat is. 1939-ben megjelenését már nem engedélyezték. – *Irod.* Kendéné Palágyi Erzsébet: Szép Szó 1936–1939; Repertórium (Bp., 1974); A Szép Szó 1936–1939. Vál. és szerk. Bozóki András (Bp., 1987).

Szép u. (V. Kossuth Lajos u.–Reáltanoda u.): a *Belváros* jellegzetes utcája. Helyén az egyetemi *Füvészkert* volt 1784-től 1809-ig, s az 1810-es évek elején osztották fel házhelyekre. 1817-től *Schöngasse*, 1874-től viseli mai nevét. Az 1945-ben elpusztult *Cziráky-palota* helyén – melyben a →*Nemzeti Casino* volt – épült fel 1967-ben Pomsár János és Puskás Tamás terve szerint a *HUNGAROTEX* irodaháza. – Jelentős ép.-ei: – **1. sz.:** →*Kossuth Lajos u.* 3. – **3. sz.:** 6 emeletes bérház, melyet a modern építészet egyik korai példájaként Lauber László és Nyíri István terveztek (1935). – **4. sz.:** egyemeletes, eklektikus stílusú lh. 7 ablakkal, magas és erőteljes kiülésű háromrészes főpárkánnyal, fölötte bábos attikával. Emeleti ablakait erőteljes, szegmentíves oromzatú szemöldökpárkányok keretezik. A kapuja felett két címert tartó nőalak látható. Baumgarten Alajos bécsi építész tervei alapján építette Wechselmann Ignác (1870) gróf Győry László számára. – **5. sz.:** lh. (Löll-

bach Kálmán, 1912). – **6. sz.:** volt *Almássy-*, majd *Szapáry-palota:* a főv. klasszicista magánpaloták szép példája, melyet *Pollack* Mihály épített 1817-ben Almássy Ignác számára. Az egyemeletes sarokép.-nek a Szép u.-ban 9, a Reáltanoda u.-ban 11 ablaktengelye van. Konzolos, kazettákkal tagolt függőlemezes párkány koronázza. A Szép u.-i homlokzat középső tengelyében az első emeleten a három ablak szemöldökpárkánya oromzatos, a többi ablak felett pedig mélyített tükörben stukkódíszek vannak. A földszinten középen van a főbejárat, az ablakok itt félköríves záródásúak. A kapu szépen kialakított oszlopos kapualjba nyílik, ebből félkörívben lépcsőház vezet az emeletre. Udvarán kocsiszínek voltak félkörű fülkés kiképzéssel. – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

Szép-völgy (II. ker.): az →*Újlaki-hegy*, a →*Felső-Kecske-hegy* és a →*Remete-hegy*, a →*Látó-hegy*, valamint a →*Kecske-hegy* erdőborította rögeit elkülönítő, festői szépségű völgy. A Remete-hegy és a Látó-hegy között szűk, V-alakú szurdokká szűkül. Ez a szurdokvölgy az általa kettészelt két hegy fiatal kiemelkedése következtében alakult ki. A ~ a →*Pesthidegkúti-medencét* a →*Pál-völgyön* keresztül *Óbudával* köti össze.

Szépvölgyi Zoltán (Újpest, 1921–): várospolitikus, közgazdász. 1946-tól 1949-ig az Orsz. Társadalombiztosító Int.-ben dolgozott. 1950–59-ben az Orsz. Tervhivatalban előbb oszt.vezető majd a pártbiz. titkára. 1964-től 1971-ig a bp.-i pb. titkára volt. 1965-től vett részt a Főv. Tanács V.B.-jének munkájában. 1971-től nyugdíjazásáig (1986) a Főv. Tanács elnöke.

Szép-völgyi-medence (II. ker.): a →*Hármashatár-hegy* csoport fő tömegének dolomitrögei között, közel 100 m mélyen fekvő kismedence. É-ról a Hármashatár-hegy központi röge, Ny-ról az →*Újlaki-hegy*, →*Kecske-hegy*, D-ről a *Látó-hegy* és a →*Remete-hegy* (óbudai), K-ről a →*Felső-Kecske-hegy* és a →*Tábor-hegy* fogják közre. A Látó-hegy és a Remete-hegy között szűk, V-alakú szurdokvölgyben folytatódik. Kiscelli agyag építi fel, amelynek felszínére különböző vastagságú lösz települt.

Szépvölgyi út (II., III., Kolosy tér–Újlaki hegy): Az 1702. évi Zaigerben *Weingart strassen* (ez volt a régi →*Újlak* szőlőhegyre vezető útja) és a Pálvölgyi-hegyig tartott. Később a →*Mátyás-hegy*ről *Mathiasberggassé*nak v. *Mathiasgassé*nak nevezték és jelölésként a *Neuhaus* (Újlak) különböző változatait alkalmazták. Az 1800-as évek derekán a völgy szépségéről a *Schöntalgasse* nevet kapta, mely magyar változatában ma is él. 1909-ig a ~ az újlaki rkp.-tól a külterületig ért, ekkor Pesthidegkút határáig terjesztették ki. – Jelentősebb ép.-ei: **46. sz.:** romantikus stílusú kis kápolna, kapuja felett indadíszes kapukeretben felirat látható, homlokzatát fatornyocska díszíti. 1854-ben épült a *Tomaschätz-kápolna* helyén Knabe Ignác terve szerint. Belsejében a segítő, vérehullató Mária képét Beder Antal festette (1838). – **88/b sz.:** lh. (Fischer József, 1934).

Szerb Antal (Bp., 1901–Balf, 1945): irodalomtörténész, író, műfordító, Baumgarten-díjas (1935). A bp.-i piarista gimn.-ban kezdte, az egyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait. Először a Belvárosi Színházban volt rendező, majd tanár Kőbányán és a Vas u.-i felsőkereskedelmi isk.-ban (1928–44. márc.-ig, emléktábla). 1937-től a szegedi egyetem magántanára. 1944-ben munkaszolgálatra hívták be. 1921-ben a Nyugatban indult versekkel és novellákkal, kritikáit, esszéit közölték a Napkeletben, a Szép Szóban, a Pester Lloydban, irodalomtörténeti tanulmányait a Minervában, az Irodalomtörténeti Füzetekben, 1934-től regényei és novellái jelentek meg, 1935-ben szatirikus műve: *Budapesti kalauz Marslakók számára.* Posztumusz tanulmánykötetében: *Gondolatok a könyvtárban* (Bp., 1946) *Száz éves dolgok* címmel írt Pest-Budáról, Kazinczy Ferenc pesti útjáról.

Szerb Antal Gimnázim (XVI. Batthyány Ilona u. 12.): változatos történetű középisk. Cinkotán. A Magyar Gazdasszonyok Egyesülete 1866-ban alapított Damjanich Jánosné kezdeményezésére gazdaszszonyképző isk.-t szegénysorsú középosztálybeli lányoknak, bentlakással. Előbb a mai Damjanich u.-ban működött, 1904–1906-ban felépült az új isk. a helybeli földbirtokos Beniczkyné Batthyány Ilona által adományozott telken. 1919-ben az áll. megvette az ép.-et és ide telepítette a Pozsonyból menekült tanítónőképző int.-et. 1955-ben fokozatosan 12 oszt.-os isk.-vá alakult (az utolsó tanítónő évfolyam 1959-ben végzett). 1963-tól gimn., 1969-től viseli Szerb Antal nevét.

Szerb u. (V. Váci u.–Kecskeméti u.): 1688-ban *Pálos u.*, a 19. sz. elején *Rác u.*, 1872-től szerepel mai nevén. – Jelentősebb ép.-ei: →*pesti szerb templom.* – **9. sz.:** kétemeletes romantikus, eredetileg egyemeletes klasszicista lh. – **21–23. sz.:** kétemeletes barokk sarokház 11 ablakkal, oldalhomlokzata a Királyi Pál u. 3. felé néz 4+14 ablakkal. Részben középkori alapokon, az egykori pálosok ép.-ének felhasználásával épülhetett 1729-ben klarissza zárdának. II. József császár 1782-ben a klarisszák templomát lebontatta és a zárdát kórházzá alakíttatta. Ekkor kapta egyszerű, késő barokk homlokzatát.

Az egykori klarisszák kolostora a Szerb utcában

1802-től zálogház volt. 1847-ben Pollack Ágoston átalakította. 1869-ben Hild Károly árverési csarnokot épített az udvarába, a 19. sz. végén és azóta is többször átalakították, olyannyira, hogy építészeti értékéből teljesen kivetkőztették. 1944 előtt Közgazdasági Egyetem volt. 1938-ban a pesti árvíz emlékét örökítő sarokkiképzést kapott (Gerő László terve). Az ELTE igazgatási és oktatási céljaira korszerűsítve állították helyre. – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

Szerda: →*irodalmi lapok és folyóiratok*

Szerdahelyi György Alajos (Vát, 1740–Pest, 1808): egyetemi tanár. 1755-ben lépett a jezsuita rendbe. A rend feloszlatása után (1773) esztergomi főegyházmegyei pap. 1774-ben a nagyszombati egyetemen az esztétika, szónoklattan tanára. 1784-ben a budai egyetemi gimn. ig.-ja. Az esztétika első m. tanítója és tudósa latinul verselt. Részletes képét adja verseiben a 18. sz. végi Pest-Budának. Írt a budai hévizekről. Verseinek címe m. fordításban: *Léggömb a budai mezőn; Buda város majorjára; Buda éjszakai lámpavilágítása; A teológia tanáraihoz, midőn az egyetem elköltözött Budáról.*

Szerecsen u.: →*Paulay Ede u.*

Szerémi György (Kamánc, 1490 körül –1548 után): író. Káplán volt II. Lajos, majd Szapolyai János udvarában. Már a mohácsi csata előtt a budai udvarban élt, és ott volt, amikor 1541-ben a várost a törökök birtokukba vették. Latin nyelvű emlékirata: *Magyarország romlásáról* (1456–1543) a szélesebb néprétegek szemléletmódját tükröző társ. dokumentum.

Szeretetkórház (XIV. Amerikai út 53–55.): a M. Izr.-k Orsz. Képviselete (MIOK) tulajdonában lévő gyógyint. A pesti izraelita Chevra Kadisha (Szentegylet) 1910-ben az Amerikai út 57. sz. alatt Szeretetházat épített a gyógyíthatatlan betegek számára. (A tervező Lajta Béla volt.) 1919-ben itt kórházat létesítettek úgy, hogy a fizető betegektől befolyt pénzből tudták tovább fenntartani a megmaradó szeretetotthoni részleget. A kórháznak 1934-ben 166, 1942-ben 254 ágya volt, s belgyógyászati, sebészeti, nőgyógyászati, urológiai és fül-orr-gégészeti betegeket fogadott. 1952-ben ép.-ét áll. kezelésbe vették (itt létesült az →*Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet)*, a MIOK tulajdonába került kórházat az átépítés idejére a korábbi →*Therapia Polgári Szanatórium* ép.-ébe (Dózsa György út 74.), majd az eredeti kórházép. szomszédságában 1918-ban létesült Menedékházba telepítették. 1990-ben – részben külföldi segítséggel – új, 50 ágyas korszerű szárnnyal bővült. Jelenleg csak belgyógyászati (aktív és krónikus) oszt.-a van. Ágyszáma: 240 (1991).

„Szeretet" Országos Egyesület, *„Szeretet" Gyengeelméjűeket és Siketnémákat Gyámolító Országos Egyesület:* testi és szellemi fogyatékosok ápolására és gyámolítására alakult 1893-ban. Taglétszáma ekkor 213 fő volt. Központi helyiségében (I. Várfok u. 10.) és rákosszentmihályi elmegyógyintézetében összesen 23 főnyi személyzet 148 beteget ápolt. Elnöke özv. gr. Almássy Gyuláné és Beniczky Lajos volt. 1900-tól magánszemélyeken kívül vidéki gyárak, az Árpád Szabadkőműves Páholy és az Újpesti Állami Polgári Leányiskola is tagja volt az egy.-nek. Működéséhez az *Orsz. Gyermekvédő Liga* anyagi támogatást nyújtott. A gyermekek tanításán és nevelésén kívül felnőtt betegeinek gyógyítására munkaterápiás jellegű kezelést alkalmazott. A II. vh. alatt megszűnt.

szeretetotthon, *szegényház, aggápolda:* munkaképtelen, elszegényedett, magányos öregek int. gondozására a város vagy jótékony egy.-ek által fenntartott intézmény. A 18. sz.-ban Budán is, Pesten is ezt a célt is szolgálta a városi kórház. A →*Pesti*, ill. a →*Budai Jóltevői Asszonyi Egyesület* aggápoldát is létesített. A pestit 1834-ben a város vette át. 1856-ban épült fel *Hild* József tervei alapján az Erzsébet ~ az Alsóerdősor u. 7. alatt 286 férőhellyel, amely később 862-re bővült. (Ma: Erzsébet Kórház.) A pesti ~oknak ez lett a központja és egyben kórháza is. A főv. kezelésében levő ~ok összférőhelye a II. vh. előtt 3200, de még legalább 1000-re lett volna szükség. 1927-ben a szegényházak nevét ~ra változtatták, de jellegük nem változott. A társ. és egyházi szervezetek által fenntartott ún. kis ~okat is segélyezte a főv. 1937-ben 71 ilyen otthonban 830 gondozott élt. Legrégibb az óbudai →*Chevra Kadisa* által 1768-ban alapított aggok háza volt, a III. Mókus u. 6-ban. A peremvárosok közül Pestszenterzsébeten, Budafokon, Rákospalotán és Újpesten működött ~ községi kezelésben. Bp. ostroma során a ~ok kétharmada elpusztult v. megrongálódott, számos ápolt meghalt. A vh. után a ~ok feladatát a *szociális otthon*ok vették át. 1953-tól a legtöbb felekezeti ~ is a főv. kezelésébe került.

Szerszám és Gépelem Gyárak: 1963-ban alakult, korábban önálló gyárak összevonásából. Gyáregységei: az Acélárugyár (elődváll. M. Acélárugyár), a Gépelemgyár (elődvállalat Pneumatikus és Hidraulikus Gépek Gyára), a Bp.-i Forgácsoló Szerszámgyár, a Porkohászati Gyár (elődváll. Keményfémip. Váll.), a Békéscsabai Forgácsoló Szerszámgyár és az 1969-ben létesített kecskeméti gyáregység. Gyártmányai: fémforgácsoló szerszámok, ötvözött és ötvözetlen kovácsolt termékek, közúti járműrugók, tekercsrugók, szerszámgéprugók, nyers és megmunkált motorszelepek, Seeger-gyűrűk, présléggépek, pneumatikus vezérlőelemek, porkohászati termékek. A ~ újabb átszervezésére 1971. júl. 1-jén került sor. Ennek kapcsán a ~ megszűnt, helyette 4 új vállalatot alapítottak: a Forgácsolószerszámipari Váll.-ot, a M. Acélárugyárat, az Újpesti Gépelemgyárat és a Porkohászati Váll.-ot A Kecskeméti Gépelemgyárat a Szerszámgépip. Művek (SZIM) vette át.

Szerszámgépipari Művek, *SZIM* (X. Halom u. 5.): 1963-ban létesített áll. nagyváll. Összevont gyárai korábban önálló szerszámgépip. cégek, váll.-ok voltak. Ezek egyike, a *Bp.-i Köszörűgépgyár* (XIII. Váci út 170.) még 1885-ben létesült, mint Hirsch és Frank Vasöntöde és Gépgyár Rt. 1898-ban Salgótarjánban is üzemet létesítettek s felvették a *Hirsch és Frank* a Budapest–Salótarjáni *Gépgyár és Vasöntő* Rt. elnevezést. 1922-től a cégnévből elhagyták az alapítók nevét. Az államosításo-

kat (1948) követően, ismét önállóan, Bp.-i Szerszámgépgyár elnevezéssel üzemelt 1962 végéig. Elavulás és rendeléshiány miatt az 1970-es évek végén fokozatosan leállították. Raktárként és áruházként szolgált, majd a *Téka Könyvértékesítő Vállalat* tulajdonába került. Az Esztergagépgyár, mai nevén *SZIM Bp.-i Szerszámgépgyár Rt.* (IX. Soroksári út 160.) az 1891-ben alapított *Fegyver és Gépgyár Rt.* 1948-ban történt szétválasztása nyomán lett önálló. 1962-ig Fémáru- és Szerszámgépgyár elnevezéssel működött. A *SZIM Kőbányai Gyára* elődváll.-a 1918-ban létesült Kemény Antal Gépgyár Rt. névvel. Az államosítást követően 1958-ig önálló, majd az 1962-ben megszüntetett Szerszámgépjavító és Gyártó Váll. része. Ma a ~ központja van a termelést már nem folytató egykori gyártelepen. A ~ vidéki gyárai: Esztergomi Marógépgyár (1919); az 1953-as alapítású Győri Célgépgyár, amely időközben kivált; az 1969-es alapítású Karcagi gépgyár; az 1950-ben létesült Székesfehérvári Köszörűgépgyár, az 1971-ben felépült Kecskeméti Szerszámgépgyár és az 1988-ban üzemelni kezdő SZIM Fejlesztő Váll. Halásztelken. – 1988/89-ben a beolvasztott és az államosítások után az ún. szocialista iparosítás során elkészült gyárak önálló részvénytársaságokká alakultak. 1991-ig két vegyesváll. is alakult. A KNORR Bremse, SZIM és Társa Járműtechnika Kft. járműfékeket; a MAHO SZIM Szerszámgépek Magyarországi Kft. a legkorszerűbb számvezérlésű esztergagépeket állít elő. Három kereskedelmi és lízing alváll.-ot is életre hívtak a jobb piaci értékesítés céjából. A SZIM Szervezési Egyesülés szervezési és számítási szolgáltatást lát el. – A ~ 1990-től holdingként működik.

Szerves Vegyipari Kutatóintézet Közös Vállalat, *SZEVIKI* (VIII. Stáhly u. 13.): 1949-ben alapították. Szerves alapanyagok, közbenső termékek, színezékek, textilsegédanyagok előállítási technológiájának kutatásával foglalkoztak, szerves analitikára rendezkedtek be, s mivel igény jelentkezett műveleti kutatásokra is, 1955-ben összevonták a *Műanyagip. Kutató Int.*-tel. 1961-ben szétválasztották a két int.-et, munkájukat az eredeti célkitűzéssel folytatták. A ~ a poliformaldehid előállításában és specializálásában, a környezetvédelmi problémák megoldásában (pl. vegyip. szennyvizek), műanyag- és gumiip. segédanyagok kiválasztásában, gyártástehnológiájának kialakításában, melléktermékek, hulladékok hasznosításában ért el számottevő eredményeket. 1982-ben az int.-ből fejlesztő váll.-ot hoztak létre, mely hat m. gyógyszergyár közös váll.-a. 1989-től szerepel ~ként.

szervezeti és működési szabályzat, fővárosi: Bp. önkormányzatának szervezetét, működési rendjét részletesen a tvhat. biz. által megalkotott ~ (szabályrendelet) állapította meg. Az 1873. évi városegyesítést követően az önkormányzati feladatok ellátására tíz ügyoszt. létesült, a ~ megszabta azok ügykörét, ügyrendjét és a személyzet létszámát. Ez a szervezet és létszám a követelményeknek megfelelően gyakran változott. A rugalmasabb szervezeti mozgás érdekében a tvhat. közgyűlése 1888-ban felhatalmazta a polgármestert az ügyköröknek és a személyzetnek az ügyoszt.-ok közötti átcsoportosítására, miután ezt addig csak szabályrendelet-módosítással lehetett elérni. A ~on 1891-ben hajtottak végre gyökeres módosítást. – A két vh. közötti időszakban az ügyoszt.-i szervezet, az ügykörök hovatartozása, a személyzeti létszám többször változott, de átfogó rendezés nem történt. – 1945–1950 között is sok változást eszközöltek az ügyoszt.-ok számában, ügyköreikben, átfogó rendezés ekkor sem történt. – A tanácsrendszer bevezetése után 1955-ig mindent a legaprólékosabban felsőbb utasítások szabályoztak, ekkor kezdődött el a ~ elkészítése természetesen az egyes szakigazgatási szerveknek megfelelő min.-i előírás alapján. 1971-től, az ún. hamadik tanácstv. a ~ kidolgozása folyamatosan történt, a módosítások következtében az illetékes tanácstestület üléseinek állandó napirendi pontja volt. – A Főv. Közgyűlése 1990. nov. 15-iki 1/1990. sz. rendeletével megalkotta Bp. Főv. Önkormányzatának Ideiglenes ~át, majd a 7/1992. sz. önkormányzati rendeletével a Főv. Önkormányzatának ~át. A ~ 11 fejezetben és mellékleteivel részletesen szabályozza az *önkormányzat* működését, a *Közgyűlés* rendjét, a vezető tisztségviselők hatáskörét, a Főpolgármesteri Hivatal szervezetét, az önkormányzat gazd. alapját, a ker.-i önkormányzatokkal való kapcsolatrendszert stb.

szerviták: hét firenzei polgár által 1240-ben alapított szerzetesrend a Fájdalmas Szűz tiszteletének terjesztésére. 1689-ben telepedtek le Pesten. Templomuk az V. Szervita tér 6. sz. alatt található.– 1928-ban Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a ~ra bízta a *Máriaremete* kegytemplomot.

Szerviták piaca: →*Szervita tér*

Szervita Nővérek Kongregációja, *Szűz Mária Szolgálóleányai:* P. Marchi M. Cyrill szervita szerzetes alapította kongregációjukat 1922-ben. A Fájdalmas Szűz tiszteletének terjesztését, a szegényebb gyerekek oktatását és öregek gondozását vállalják. Bp.-i intézményeik voltak: anyaház, noviciátus, óvoda, napközi otthon és ált. iskolások internátusa (XVI. Csömöri út 76.), középiskolás leányinter-

A szerviták temploma és rendháza 1770 körül (D. Hertz rézmetszete S. Rosenstingl rajza nyomán)

nátus (VII. Nefelejts u. 65.), óvodával kapcsolatos napközi otthon, óvodások internátusa (II. Máriaremete), óvoda, napközi otthon (XV. Rákospalota, MÁV-telep).

szervita templom és rendház (Szervita tér 7.): a barokk stílusú templom 1725–1732 között épült. Hölbling János kezdte építeni, majd Payer János György folytatta. Mai homlokzata és homlokzati középtornya Diescher József műve (1871). A templom kapuja feletti dombormű a rend alapítását ábrázolja, tőle jobbra, ill. balra fülkében Szt. Anna és Szt. Peregrin szobra áll. Kétpilléres emelete kváderekkel kiképzett lábazaton áll, közepén kórusablak nyílik. Oromfalának tetején Szt. Ágoston és Benizi Szt. Fülöp szobra látható. A Városház u. felé nyíló oldalhomlokzatán 3+1 barokkból eklektikusra átalakított ablaka, egyenes záródású szentélyén nagy lant alakú ablaka van. Belseje dús barokk díszítésű. Főoltárának Szt. Anna-képe Hotzendorfer János bécsi festő műve. Az 1945. évi ostrom a templomot megrongálta. 1948-ban állították helyre. A hozzáépült rendház és bérház oly súlyosan megrongálódott, hogy le kellett bontani. Helyükön épült a belvárosi új telefonközpont.

Szervita tér (V. ker.): a 18. sz. elején névvel még nem szerepelt, eredetileg házhely volt. A szerviták vásárolták meg, teret alakítottak ki, 1725–32 között itt épült templomuk. 1729-ben állították fel a Máriaszobrot. Ennek utódja (Erdey Dezső műve) 1942 óta áll a téren. Első neve „Am Platzl" (A terecskénél), a 19. sz. elején *Szerviták piaca*, 1872-ben *Szervita tér*, 1953-ban az egykori Invalidus-ház (ma a Főv. Ön-

A mai szervita templom

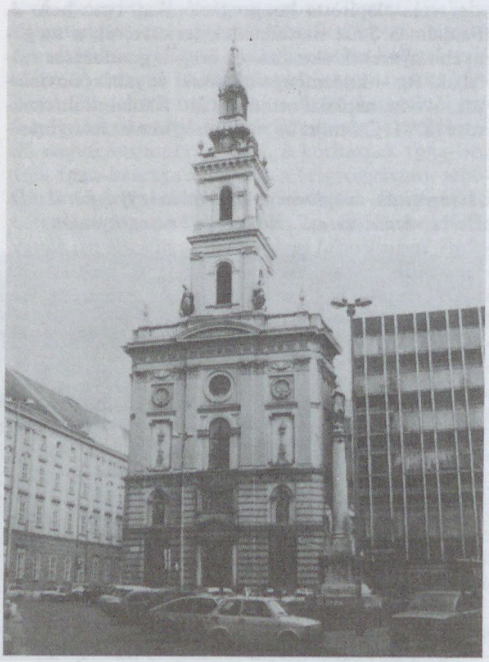

kormányzat ép.-e) építőjéről, E. A. *Martinelli*ről kapta a ~ nevet. 1992-től ismét ~. – Fontosabb ép.-ei: **2. sz.:** volt Szénási üzlet- és lakóház (1900). – **3. sz.:** volt Török bankház (Bőhm Henrik és Hegedüs Ármin, 1906). – **5. sz.:** →*Rózsavölgyi-ház*. – **6. sz.:** Belvárosi telefonközpont (Jeney Lajos és Bán Ferenc, 1976). – **7. sz.:** →*szervita templom és rendház*. – **8–9. sz.:** Orsz. Műszaki Fejlesztési Biz. irodaháza és magasgarázs (Szabó István és Jakab Zoltán, 1973). – *Irod.* Barkóczi Péter: A Martinelli tér (Budapest, 1972., 10. sz.); Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980).

szerzetesrendek: a r. k. egyház férfi és női közösségei, amelyeknek tagjai hármas fogadalommal (szegénység, engedelmesség, tisztaság) kötelezik el magukat az alapítóik által megjelölt szabályok szerint a keresztény tökéletesség alakítására, közösségi életre és apostoli tevékenységre. Bp. területén történetük összefonódik a *katolikus egyház* történetével. Már a 11. sz.-ban fennállt a →*bencések* Szt. Szabina-apátsága (XI. Kőérberek). A tatárjárás után IV. Béla idején a →*ciszterciek* a kelenföldi Szt. Gellért-egyház kegyuraságát nyerték el. A →*domonkosok* a 13. sz.-ban Budán és a Margitszigeten, a →*ferencesek* Pesten és Budán, a →*premontreiek* a Margitszigeten és a Háros-szigeti Csut községben, a →*johanniták* II. Géza idején Felhévízen, a jeruzsálemi *Szent Lázár-lovagok* Logod község területén, a Vár Ny-i tövében működtek. A 14. sz. elején alapították a →*pálosok* budaszentlőrinci kolostorukat, amely az egész középkoron át e m. eredetű szerzet főmonostoraként virágzott. A férfi ~ mellett a domonkos apácák a Margitszigeten, a pesti és budai ferences →*beginák* a tatárjárást követő években, az óbudai →*klarisszák* a 14. sz. közepén Nagy Lajos kir. anyjának, Erzsébetnek buzgólkodása következtében telepedtek meg. A ferencesek, domonkosok és pálosok Budán virágzó kolostori isk.-t tartottak fenn. Működésüknek a török uralom vetett véget, de annak elmúltával igyekeztek visszatelepedni régi helyükre. A 18. sz. elején ezeken kívül új ~ tűntek fel: →*Ágoston-rendiek*, →*kapucinusok*, →*trinitáriusok*, →*szerviták*, →*jezsuiták*, →*piaristák*, →*irgalmas-rend*iek. A női ~ közül: →*Erzsébet-apácák* és *angolkisasszonyok*. – A ~et – a tanítórendek kivételével – 1783–85 között II. József feloszlatta, és csak a 19. sz. elején nyerték vissza működési jogaikat. A 19. sz. folyamán és századunk első felében a régieken kívül az *iskolatestvérek* (elemi iskola), →*szaléziak* és a *lazaristák* telepedtek meg Bp.-en. Megnövekedett a női ~ száma is. Ebben az időszakban az apácák sok bp.-i klinika és kórház betegápolói feladatát látták el, szociális intézményeket, több tanítóképzőt, sok közép- és alsófokú isk.-t, gazd. kereskedelmi és háztartási szaktanfolyamot vezettek. Ezek a rendek: *Assisi Szent Ferenc leányai* (2 kórház, szociális otthon), *Erzsébet-nővérek* (betegápolás, szegénygondozás), ferences *Mária-misszionárius nővérek* (isk.-k, szegénygondozás), →*Isteni Megváltó Leányai Kongregáció* (Patrona Hungariae Gimn.), *Isteni Szeretet leányai* (Szt. Margit Gimn.), *Isteni Üdvözítő (szalvator) nővérei* (isk.-k, négy klinika-kórház), *Jézus Szíve Népleányok* (nyomda, könyvkiadó), *Jó Pásztor nővérek* (le-

ány-javítóintézet), *kalocsai iskola-nővérek* (isk., diákotthon), *kármelita nővérek* (4 árvaház), *Legszebb Üdvözítő leányai* (2 kórház, nyomorék gyerekek otthona), *Notre Dame de Sion-apácák* (isk.), *orsolyiták* (isk.-k), →*Szatmári Irgalmas Nővérek* (2 kórház), *szegény iskolanővérek* (diákotthonok), →*Szegénygondozó Nővérek Társulata* (szociális otthon), *Szent Benedek leányai* (Kat. Háziasszonyok Orsz. Szövetsége), *Szent Szív Társaság* v. *Sacré Coeur* (Philippineum és Sophianum leánynevelő intézet), *szervita nővérek* (isk.-k, diákotthon), →*Szociális Missziótársulat* (könyvkiadás, fogházmisszió), →*Szociális Testvérek Társasága, Vincés nővérek* (irgalmas nővérek, Ranolder Intézet, tanítóképző, isk.-k, 12 klinika-kórház). – 1950-től 1989-ig négy kivételével a ~ működése Mo.-on be volt tiltva. Ma ismét újjászervezik működésüket.

szeszipar: a 18. sz. végétől Pesten, Budán és Óbudán, majd Bp.-en jelentős iparág volt. Az első említésre méltó vállalkozók: *Viriot Orbán* Károly likőrt, illatszert, orvosi célokra borszeszt; *Iltim* József likőrt, konyakot, ecetet és parfümöt készített, *Rothberger* Dávid Wolf nevét az ánizslikőr (rozsolis) tette népszerűvé, de gyártott borból, majd újszerű eljárással szeszből ecetet is. *Kadisch* Joachim a likőr- és pálinkakészítés mellett a gyógyszertárakat és a bútorfényezőket látta el szesszel. Ismert volt még *Heinrich* Antal szeszpárlója és *Schuller* Mihály likőr-, szesz- és ecetgyártó üzeme. 1839-ben alakult a Braun-féle gyár (→*Braun Testvérek Rt.*), valamint 1840-ben a később nevessé vált Zwack-féle likőrgyár (→*Zwack J. és Társa Likőrgyár*). 1835-ben alakult meg a *Pesti*, 1838-ban a *Budai Pálinka- és Ecetfőző Céh*, majd 1852-ben a szakmabelieket tömörítő *Pálinkafőzők, Gyárosok és Kereskedők Egylete*. E három intézmény 1872-ig funkcionált. – A legjelentősebb ~i gyáralapítások Pesten, Budán és Óbudán a 19. sz. második felében és a 20. sz. elején zajlottak le. 1853-ban *Schödel* Ferenc létesített a Józsefvárosban az Örömvölgy (ma Diószeghy Sámuel) u.-ban ip. szeszgyárat, mely rövidesen tönkrement, s az üzemet átvevő *Krausz–Mayer* élesztőgyártásra rendezkedett be, majd a nagyváradi Moskovits nevű szeszgyárossal megalapították a *Krausz–Moskovits Egyesült Ipartelepek Rt.*-t. Termékskálájukat kiszélesítették, gyártottak denaturált és víztelen szeszt, élesztőt, likőrt, vegyi anyagokat stb. A váll. neve 1930-tól *Mezőgazdasági és Kémiai Ipartelepek Rt.*-re változott, míg 1948-tól *Erjedésip. Váll.*-ként működött tovább. Előbb termékei számát csökkentették, majd üzemét szüntették meg 1974-ben. – Az Üllői út és Serfőző u. között elterülő területen *Günther* Pál 1800-ban létesített kisebb szesz- és élesztőgyárat. 1856-ban Gschwindt Mihály megvásárolta, a telepet kibővítette. Az üzem 1868-tól rt.-ként működött tovább →*Gschwindt-féle Szesz-, Élesztő-, Likőr- és Rumgyár Rt.* néven. – A 19. sz. elején a Váci úton működő *Linzer-féle Ip. Szeszgyárat* egy *Grünewald* nevű porosz nagyiparos, majd tőle Leipziger Vilmos vásárolta meg és Óbudán átvette *Weitzler Gottlieb* 1861-ben alapított szeszgyárát is. Közvetlenül utána *Deutsch Jakab és Társai* kaptak engedélyt szesz és „égetett bor" készítésére. Ez a váll. 1867-ben 17 főből álló konzorciummá alakult *Első Óbudai Szeszégető és Finomító Rt.* néven. 1880-ban már ez volt Mo. legnagyobb szeszgyára, és ekkor vette meg Leipziger Vilmos. A gyár vezetését később veje, Fellner Henrik, majd az I. vh. után Fellner Pál vette át. 1923-ban rt.-vé alakult →*Leipziger Vilmos Szesz- és Cukorgyára Rt.* néven. – Az 1911-ben alakult →*Hazai Likőr-, Rum- és Szeszárugyár Rt.* is a nagy ~i váll.-ok közé tartozott. – Bp. területén a nagy ~i váll.-ok mellett számos, hosszabb-rövidebb ideig fennálló kis- és középüzem működött, számukat az 1930-as évek válsága jelentősen csökkentette. – A II. vh. befejezése után 1945-ben megalakult a *Szeszipari Igazgatóság*. 1948-ban a bp.-i ~t államosították, majd ezt követően az egész ~t átfogó racionalizálási intézkedéseket hajtottak végre, melyeket nagyarányú műszaki fejlesztés és szervezeti változások követtek. 1961-ben létrehozták a *Magyar Likőripari Vállalat*ot, mely maga köré tömörítette a likőr-, brandy-, pezsgő-, rum- és vermutgyártást, valamint a pálinkafőzdék egy részét. 1963-ban alakult meg a *Szeszip. Orsz. Váll.* a szesz-, élesztő-, ecet- és keményítőgyártás koncentrációjára. A két nagyváll.-ból alakult meg 1971-ben a *Szeszip. Váll.-ok Trösztje*, amelynek keretei között működött Bp.-en a →*Budapesti Szeszipari Vállalat*, a →*Budapesti Likőripari Vállalat* és a *Szeszip. Kutató Intézet*. A tröszt egy 1984-ben végrehajtott átszervezéssel megszűnt, a főv. ~i vváll.-ok önállóak lettek. Közösen tartották fenn az 1984-ben létrehozott *Szeszip. Szolgáltató Közös Váll.*-ot, ill. ma annak jogutódaként a *Szeszip. Egyesülést*.

Szeszipari Vállalat: →*Budapesti Szeszipari Vállalat*

SZEVIKI: →*Szerves Vegyipari Kutatóintézet Közös Vállalat*

Sziavus pasa tornya: (I. Lovas út): Sziavus budai pasa építtette az É-i várlejtőn a nevét viselő

Sziavus pasa tornya

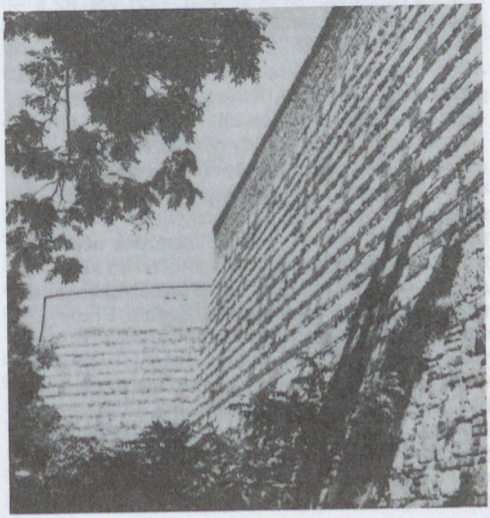

tornyot 1648–1650 között. A *Sziavus pasa kuleszi* eredetileg félkör alaprajzú bástyatorony volt, amely Buda 1686. évi ostromakor nagyrészt elpusztult, majd utána még sokáig romokban állott. Alapjainak felhasználásával – valószínűleg még 1755-ig – a rondellát ötszögű bástyával vették körül, s azt ebben az időben már *Károly bástyá*nak nevezték. A régi alapok felhasználásával 1763-ig teljesen kiépítették. 1836-ban még megvolt, később azonban elbontották, de még 1870 előtt a behorpadt alaprajzi vonalon emelt fallal kötötték össze.

Szigetcsúcs (XXI. ker.): Csepel városrésze. A 19. sz. végéig jobbágy- és zsellérföldek borították. 1872-ig – a Gubacsi-zárógát elkészültéig – itt vezetett keresztül Csepel legfontosabb országútja a Kis (Dunai)-révhez (a mai Csepel rkp. környéke). Már 1896-ban felmerült egy kikötő építésének gondolata a terület DNy-i részén, erre azonban csak 1928-ban került sor. 1914-ben ettől É-ra állították fel Mo. első rádióállomását (*csepeli m. rádiótelegráf állomás*). Ugyanebben az évben készült el É-on a →*Kvassay-zsilip*. ~ K-i felén épült a repülőtér a Weiss Manfred gyárban készült gépek próbarepülésére. 1931-ben 30 ezer néző jelenlétében itt szállt le először a Zeppelin léghajó Mo.-on. 1927-ben elkészült Csepel második hídja, a *Csepeli híd*. 1930-ban a ~ É-i részét a főv.-hoz csatolták. A II. vh.-ban elpusztult a rádióállomás és a repülőtér is. Csepel legfontosabb közútjaként kiépült Szabadkikötő út mellett 1951-ben készült el a →*csepeli gyorsvasút* vonala. A kedvező fekvésű területen igen sok beépítési terv készült (világkiállítás, üzleti negyed felhőkarcolókkal, lakótelep), azonban a ~ nagy része ma is beépítetlen, szántóföldes terület.

Szigeti Séták: szépirodalmi és fürdőügyi lap. 1921-ben a Szent Margitszigeti Gyógyfürdő Rt., indította a Margit-szigeten lévő különböző létesítményei propagálására. A szerk. *Krúdy* Gyula mellett néhány más író (Fodor László, Kemény Simon, Szép Ernő) képviselte a szépirodalmat, a lap nagyobb része a szigeti fürdő-, üdülő-, sportéletről számolt be szövegben és képben. 1921 végétől a ~ megszűnt.

Sziget Színpad: nyári színházi vállalkozás a *Margitszigeten* 1922–24 között Bánóczi Dezső igazgatása alatt. Társulata lényegében megegyezett az →*Apolló Kabaré* társulatával.

Szikambria, *Sicambre, Sicamber, Syccamber, Skambria, Skanboria:* →*Aquincum* romjaihoz kapcsolódó mondai város. A *Szugamber* germán frank törzset a rómaiak i.e. 8-ban legyőzték és Galliába telepítették. Az 5. sz.-i frank írástudók népüket a trójaiktól származtatták a szikambereken keresztül. A 6. sz.-ban Tours-i Gergely ősi lakhelyükként Pannoniát említi, a 7. sz.-i Gesta Regum Francorum szerint a trójai eredetű frankok Pannonia határánál várost alapítottak, amelyet önmagukról ~nak neveztek. Ez az elképzelés terjedt el a középkori irodalomban. Egy 13. sz.-i francia krónikában ~ Mo. főv.-a. – A 13. sz.-i m. krónikában ez továbbfejlesztve, Jordanes, a Nibelung-ének és Anonymus nyomán mint a hun történet része jelenik meg. Kézai Simon műve szerint ~ban, →*Attila városá*ban Óbudán, zajlott le *Bleda* és Attila testvérharca, valamint a krimhildi csata. A Képes Krónika a francia mondahagyományt követve a ~ etimológiát összekapcsolta Párizs névmagyarázatával és a trójai mondakörrel, és a leírás szerint itt halt meg Attila. A ~ elnevezés a 14–15. sz.-ban a m. népnyelvben is elterjedt, a 16. sz.-i humanista irodalom is említi, de ekkor már nem Óbudát, hanem Aquincum romjait értik alatta. – *Irod.* Budapest Története I. (szerk. Gerevich László, Bp., 1973).

Sziklai Sándor út: →*Lovas út*

Szikraház: gróf Teleki Lászlóné, írói nevén *Szikra* kezdeményezésére leányanyák számára létesített anya- és csecsemőotthont. 1913-ban a X. Szabóky (Bíró Lajos) u.-ban nyílt meg. 1918-tól a X. Villám u. 25-ben újabb otthon létesült. A két intézményt 30–30 ággyal az *Orsz. Gyermekvédő Liga* tartotta fenn 1931-ig. Ma a Villám u.-i ép.-ben főv. nevelőotthon működik.

Szikra Lapnyomda (XIII. Visegrádi u. 116.): Rákosi Jenő hírlapíró a Bp.-i Hírlap előállítására 1883-ban, a mai Blaha Lujza téren hozta létre a korszaknak megfelelő színvonalú, hazai gyártmányú rotációs gépekkel felszerelt újságnyomó üzemét. – Az 1930-as években a Budapesti Hírlap Váll. csődbe jutott és csak többévi kényszerszünet után, 1934-ben indult újra *Stádium-BH Nyomda* elnevezéssel. A háborús események során a termelés lecsökkent, az ép. és a gépek megrongálódtak, de 1945. jan. végén már megkezdték a termelést. Itt készültek a háború utáni első demokratikus napilapok is. A ~ a Bp.-i Hírlap Sajtóváll. részeként 1949-ig tevékenykedett. A ~t 1949-ben áll. váll.-ként a Könnyűip. Min. alapította. 1952-ben a Blaha Lujza téren 6 db új magasnyomó rotációs gépet állítottak fel, amellyel a termelés biztonságossá vált és megsokszorozódott. A formakészítéshez és a nyomtatáshoz kapcsolódó kisegítő gépeket korszerűsítették. Döntő jelentőségű előrelépés 1981-ben következett be a váll. életében. Ekkor épült fel a nyomda Visegrádi u.-i jelenlegi központi ép.-e, amely nemcsak az ország, hanem Közép-Európa egyik legmodernebb ofszet-rotációs nyomdaüzeme. A műszaki fejlődés lehetőségeit kihasználva, a napilapok és folyóiratok túlnyomó többsége igen rövid gyártási idő alatt készül, és az expedíciós gépsorokon át közvetlenül a postai gépkocsikba kerül. A váll. az ország legnagyobb példányszámú napilapjait és folyóiratait állítja elő, nagyrészt korszerű ofszetnyomtatással. A formakészítéshez, az egyre csökkenő hagyományos ólomszedés mellett, korszerű fényszedést és elektronikus képfeldolgozást alkalmaz. A ~ közp.-hoz a Visegrádi u.-ban két, a Blaha Lujza téren – a 100 éves nyomda helyén – egy üzem tartozik. Az ofszetnyomtatással készülő termékek minősége lényegesen javult. Az 1990-es évek elején a színezettújság- és folyóiratgyártás, a több részből álló és színes mellékleteket is tartalmazó napilapok és folyóiratok, a változatos borítóval készülő puhakötésű könyvek és az ezekhez kapcsolódó önálló kiadói tevékenység vált a ~ legfontosabb feladatává.

SZIKRA Magyar Gyújtógyárak Rt.: →*Gyufaipari Vállalat*

Szikra Mozi: →*UFA Mozi*

Szikszay Söröző (VIII. Rákóczi út 1.–Múzeum krt. 2.): 1875-ben a korabeli Nemzeti Színház bérházában megnyílt üzletet a Nemzeti Színházhoz cégérezték, de tulajdonosa, Szikszay Ferenc után csak Szikszayként ismerte mindenki. M. és francia konyhája egyformán ízletes, borai zamatosak, árai mérsékeltek voltak. Az ország legnevesebb vendéglője, fogalom volt Fiumétól Késmárkig, Soprontól Brassóig. A szomszédos Nemzeti Színház tagjai is gyakran megfordultak falai között. 1898-ban Szikszay eladta az üzletet, mely mint Ehm élt tovább 1913-ig, a régi Nemzeti Színház lebontásáig.

Szilágyi Virgil (Écska, 1824–Bp., 1892): ügyvéd, újságíró, politikus. A pesti egyetemen jogot tanult. 1851-től a Pesti Napló, majd különböző jogi folyóiratok munkatársa, 1859-ben Táncsics védőügyvédje volt. 1861-ben a józsefv.-i ker. Jókai Mórral szemben képviselővé választotta. Az ogy. feloszlatása után felségsértés címén perbe fogták és halálra ítélték, de kegyelmet kapott. 1866-ban ismét letartóztatták, de hamar szabadult és három évre külföldre távozott, onnan a Magyar Újságot tudósította. 1869 után függetlenségi programmal vidéki ker.-ek képviselője volt.

Szilágyi Dezső tér (I. ker.): feltehetően már a középkorban rakodóként v. piacként használták. Az 1695. évi Zaiger szerint *Alsó vásártér*, megkülönböztetésül a mai *Batthyány tér*től (Felső vásártér). Később a cserépedényeket árusító gölöncsérekről *Hafner Platz*, *Cserép tér*, majd *Fazekas tér*. 1903-ban Szilágyi Dezső politikus, igazságügymin.-ről nevezték el. – A téren álló ref. templom ötszögű alaprajzú, centrális terű ép. 4 sokszögzáródású kápolna koszorújával, kórussal és előcsarnokkal, egyetlen különálló homlokzati toronnyal. A középteret tízoldalú sátortető fedi. A nyerstégla burkolatú, neogótikus templomot Pecz Samu műegyetemi tanár építette (1893–96). 1929-ben helyezték el a téren a Pecz Samu-emlékkutat (Berán Lajos alkotása). Jelentős ép.-ei **3. sz.:** budai ref. egyházközség lh.-a (Sándy Gyula, 1898). – **4. sz.:** lh. (Kopeczek György, 1910).

A Szilágyi Dezső téri református templom

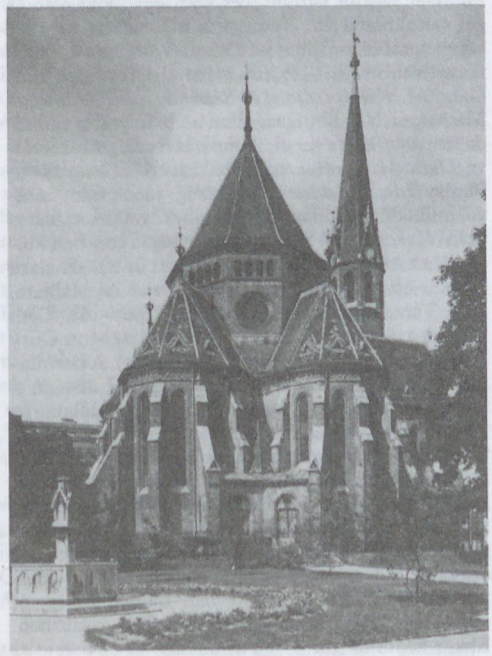

Szilágyi Erzsébet fasor (II., XII. ker. Moszkva tér–Budakeszi út): korábban a Budakeszi út része volt. Ez az útvonal kötötte össze a középkorban a mai *Budakeszi* községet Budával (*Szent Pál-völgyi út*), a 19. sz. végén *Retek u.*-ként szerepelt, majd 1941-től a mai *Káplár u.*-ig terjedő rész megmaradt *Retek u.*-nak, míg a mai *Hűvösvölgyi út*ig terjedő rész az *Olasz fasor* nevet kapta. 1946-tól *Malinovszkij fasor*, 1962-től ~ a neve. A nagy forgalmú útvonal első harmadában a *Városmajor* a XII. ker. része. **1. sz.:** lh. (Löffler Béla és Sándor, 1910). – **19. sz.:** villa (Bauer Emil és Guttmann Gyula, 1912). – **33. sz.:** lh. és villa (Wellisch Andor, 1914). – A ~ **16. sz.** alatt van a →*fogaskerekű vasút* alsó végállomása, vele szemben a →*Hotel Budapest* hengeres toronyép.-e. A fogaskerekű állomása közelében barokk *Ecce Homo* szobor (1725) látható, mely a hagyomány szerint, egykori vesztőhelyen állott. A ~ **61. sz.** ép. a modern építészet egyik első és máig talán legkitűnőbb bérvillaépülete, háromemeletes, végigfutó szalagablakokkal, melyek az erkélyeknél a földig érnek. Wanner János építész tervei szerint épült (1936–38?). A ~nak a Budakeszi útba való betorkolása közelében áll Szilágyi Erzsébet modern kútszobra (Lesenyei Márta műve, 1971). – *Irod.* Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Szilágyi Erzsébet Gimnázium (I. Mészáros u. 5–7.): 1881-ben indult meg a tanítás a budai polgári leányisk.-ban a Várban az Iskola (ma Hess András) téren az Egyetemi Katolikus Gimnázium volt ép.-ében. 1892-től felsőbb leányisk., 1916-tól leánygimn. lett. A főv. által épített új ép.-ébe 1936-ban költözhetett be. Az isk. hírnevét növelte a Sztojanovits Adrienn által negyven évig vezényelt kiváló énekkar. – *Irod.* A Szilágyi Erzsébet Gimnázium emlékkönyve (1881–1981) (összeáll. Molnár József, Bp., 1981).

Szilas-patak, *Palotai-patak:* a *Duna* bal parti mellékvizeinek egyik összegyűjtője a város É-i határrészein. Több ágban ered Kerepestől Ny-ra a Látó-hegy (248 m) és DK-re a Hűdői-hegy (288 m) aljában. A mélyre vágódott, szurdokszerű vízmosásokból a legszárazabb nyárban is szivárog elő víz. Felső szakaszán Nagytarcsáig D-nek tart, innen nagy ívben ÉNy-nak fordul. A Megyeri-erdő alatt felveszi a →*Mogyoródi-patak*ot, és a Duna árterén megtett 1,5 km-es út után a Dunába torkollik. Vízgyűjtőterülete a Mogyoródi-patakkal együtt 169 km², anélkül 85 km². Teljes egészében laza pleisztocén homokos-kavicsos üledékek borítják, amelyek rendszerint nagyon alacsony lefolyást adnak

(2 l/s/ km²). Nedves években záporok idején azonban a lefolyás eléri a 250 l/s-ot is. Ilyenkor heves árvize atorkolatnál a Mogyoródi-patakéval összetalálkozik és a 28 m³/s-ot is meghaladja. Mivel medrét csak 5 m³/s vízhozamra építették ki, torkolati szakaszán káros elöntéseket is okozott. Ezért alsó 3,6 km-es medrét a Mogyoródi-patakéval együtt gátak közé fogták. Vizét a közelében fekvő ip.telepek használhatatlanná szennyezik. Esése különösen felső szakaszán jelentős, ahol a számos meredek falú, mély, vízmosás fiatal emelkedésre utal. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Szili Géza (Bp., 1923–): mérnök. Lakatos, majd technikus, műszaki vezető volt a Ganz Villamossági Gyárban, közben a BME Villamosmérnöki Karán szerzett villamos-gépészmérnöki oklevelet. 1953-tól 1958-ig a Fővárosi Tanács elnökhelyettese.

Szilikátipari Központi Kutató és Tervező Intézet, *SZIKKTI* (III. Bécsi út 126–128.): 1953-ban létesítették Építőanyag-ip. Központi Kutató Int. (ÉAKI) néven az építőanyag-ip. kutatómunka megszervezésére. 1966-tól Szilikátip. Központi Kutató Int., majd kiegésztve tevezési feladatokkal, ugyanezen évben felvette mai nevét. Szakterületéhez tartozik a geológiai, földtani, nyersanyaglelőhelyi, környezetvédelmi kutatás, mérés és fejlesztés, továbbá laboratóriumi gépek és gépi berendezések előállítása kísérleti kisüzemi gyártáshoz.

Színészek Lapja: 1. az →*Országos Színészegyesület* 1883–1938 között megjelent egyik hivatalos lapja. – 2. a *Magyar Színészek Szabad Szakszervezetének* 1946–49 között megjelent hivatalos közlönye. Staud Géza, majd Jákó Pál szerk.

színész- és artistaképzés: rendszeres színészképzés két formában folyt a főv.-ban: részint intézményekhez kapcsolódó színiisk., részint magánsziniisk. keretein belül. Az első pedagógiai kísérletek szinte egyidősek a hivatásos m. színészettel, s Kótsi Patkó János és Megyeri Károly nevéhez fűződnek, de Déryné is oktatta fiatal pályatársait. A →*Színház- és Filmművészeti Főiskola* elődje 1865-ben nyílt meg *Színitanoda* néven, s gyakorlatilag a →*Nemzeti Színház* művészgárdájának utánpótlását volt hivatva felnevelni. 1887-ben egyesült a *Zeneakadémiával*. 1893-ban újra önállósult *Orsz. Színművészeti Akadémia* néven, s főisk.-i rangra emelve, jelenlegi nevét 1948 óta viseli. Intézményekhez kötődő, illetve magánsziniisk.-k már a századfordulótól működtek a főv.-ban. Ilyenek voltak: az →*Országos Színészegyesület Színészképző Iskolája,* a *Vígszínház Színészisk.-ja,* amely beolvadt az előbbibe, a →*Gyakorló Színésziskola* stb. Magánisk.-k voltak: *Rákosi Szidi, Rózsahegyi Kálmán, Solymosy Elek* nyilvános (bizonyítványt adó) *sziniiskolái.* Magánjellegű tanfolyamokat tartott Góth Sándor, Aczél Ilona, Makay Margit stb. Táncosokat a →*Magyar Táncművészeti Főiskola* artistákat az →*Állami Artistaképző Intézet,* bábszínészeket a →*Bábszínészképző Tanfolyam* képez. A →*Fővárosi Operettszínház* 1968-tól operettszínészképző stúdiót tart fenn. 1991-ben több magánsziniiskola nyílt a főv.-ban.

Színház, *Írók Bemutató Színháza:* kísérleti színházi vállalkozás, 1922. dec.–1923. jan. között az Eskü téri volt →*Medgyaszay Színház* helyiségében. 1923 tavaszától *Írók Bemutató Színháza* néven működött néhány hétig. Produkcióikat vasárnap délelőtt mutatták be, bevezető előadásokat tartott Nagy Endre és Dutka Ákos. A vállalkozás rövid ideje alatt Szini Gyula, Füst Milán, Móricz Zsigmond, Ady Endre műveit adták elő. A színház a *Nyugat* támogatását élvezte. Rendezője Szőke Kálmán, művészeti vezetője Pünkösti Andor. Színészei Könyves Tóth Erzsébet, Makláry Zoltán, Toronyi Imre stb. voltak. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora 1900–1944 (Bp., 1974); Kosztolányi Dezső: Színházi Esték I. (Bp., 1978).

Színház: 1968-tól megjelenő színháztudományi havi folyóirat. Dráma- és színházelméleti cikkeket, jegyzeteket, valamint drámaszövegeket közöl. Alapításától főszerk.-je Boldizsár Iván volt, az ő halála óta, 1990-től Koltai Tamás.

Színház- és Filmművészet: a →*Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség* folyóirata 1950–56 között. Színházi és filmtudományi kritikákat, elvi cikkeket és színészportrékat közölt. Szerk. Gyárfás Miklós.

Színház- és Filmművészeti Főiskola (VIII. Vas u. 2/c): az áll. színészképzés legrégebbi, ma is működö szervezete. Alapítását királyi leirat (1863) határozta el. *Orsz. Színi Tanoda* (Színitanoda) néven 1865. jan. 1-jén kezdte meg működését az akkori Újvilág (ma Semmelweis) u. 16. sz. ép.-ben. Főig.-ja gróf Festetics Leó, alig. Gyulai Pál, tanárai Egressy Gábor és Szigeti József voltak. Drámai és operai szakon képezték a növendékeket elsősorban a *Nemzeti Színház* társulatának utánpótlására. A képzés mindkét szakon három éves volt, egy előkészítő és két tanulmányi év. Tanárai is a Nemzeti Színház tagjai sorából kerültek ki. Oktatási stílusa a legkonzervatívabb volt. 1887. júl. 1-jén újjászervezve mint *Orsz. M. Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia* Michalovich Ödön igazgatása alatt folytatta működését. 1893-ban a zenei, ill. operai részlegtől szétválva, *Orsz. M. Királyi Színművészeti Akadémia* néven Paulay Ede, a *Nemzeti Színház* ig.-jának irányításával működött. Paulay 1894-ben bekövetkezett halála után Váradi Antal lett az ig. 1907-ig. 1904-ben költözött az intézmény a VIII. Rákóczi út 24. sz. alatti *Uránia*-ép.-be, ahol egy részlege ma is található. Ig.-i Váradi után: Somló Sándor (1907–16), Tóth Imre (1916–28), Sebestyén Károly (1928–30), Ódry Árpád (1930–37), Kiss Ferenc (1937–44). A harmincas években – Hevesi Sándor intenciói alapján – kezdett érlelődni a rendezőképzés gondolata is. 1945-ben a háború alatt megrongálódott ép. kijavítása és a képzés modernizálása egyszerre kezdődött meg, de az első évfolyamot csak 1947-ben lehetett megindítani. Az intézmény főig.-ja ekkor Hont Ferenc volt, s a tanint.-et főisk.-i rangra emelték. A színészképzés mellett rendezői szakkal bővült a ~, ezt később dramaturg és filmoperatőr szakkal bővítették, Hont Ferencet 1948-ban Bányai Lajos, őt 1950-ben Simon Zsuzsa követte a főig.-i székben. Ekkor kapta meg a ~ a Vas u.-i ép.-et és benne az

*Ódry Színpad*ot mint a növendékek bemutató és gyakorló színpadát, s ekkor emelték fel a képzési időt négy évre. Főig.-i: Olty Magda (1957–61), Jeney Jenő (1961–64), Nádasdy Kálmán (1964–74). Az ő vezetése idején a főisk. egyetemi rangot kapott. Utóda Várkonyi Zoltán (1974–79), Simó Jenő (1979–87), Kazimir Károly (1987–90), Illés György (1990–91), Babarczy László 1991-től. Nádasdy óta az intézmény vezetője a rektor címet viseli. Jelenlegi oktatási rendben főtanszakok: színész, benne operett- és musical-képzés, rendező (színházi), dramaturg, filmfőtanszak, benne filmrendező, operatőr, tv.-rendező, tv.-operatőr, négy-, ill. ötéves képzési idővel. – *Irod.* A százéves színésziskola (Bp., 1964).

színház- és filmsajtó: a színházi sajtó Pest-Budán már a 18. sz. végén jelentkezett, részint az Endrődy János által 1792-ben szerk. színháztörténeti jellegű kiadvány *(A Magyar Játékszín)*, részint színházi zsebkönyvek, almanachok formájában. A 19. sz.-ban számos – főleg kritikai jellegű, részben szépirodalmi, ám színházi rovatot is tartalmazó – lap jelent meg, mint az →*Athenaeum*, ill. a →*Dramaturgiai Lapok*, s egy sor – többnyire tiszavirág életű – színházi újság: a →*Délibáb*, a →*Magyar Színházi Lap*, a →*Színházi Látcső*, az →*A Színpad*, a →*Színészek Lapja*, a dalszövegeket is közlő és az előbbiektől eltérően nem csupán a szakmai közönség érdeklődésére számot tartó →*Magyar Színpad* és a nagyközönség tájékoztatására készült képes színházi lapok tömege: *A Színház* (1903–1904) és folytatásai: a *Színház és Élet* (1905–1908), a *Színház és Divat* (1916–1922); a →*Délibáb*, valamint a legnépszerűbb →*Színházi Élet*, a *Komédia*, a *Figaro*, a *Színházi Hét*, a *Súgólyuk* stb. A háború után a →*Film, Színház, Muzsika* címen megjelent képes hetilap volt a legnívósabb. Megszűnése (1990) óta a *Taps*, a *Rivalda* és az időszakosan megjelenő *Súgólyuk* jelennek meg. A tudományos igényességet a korábban megjelent *Színpad* (1935–1937), majd a *Független Színpad* (1938–1939) képviselték. A háború után a →*Színház- és Filmművészet*, ill. az 1968-tól megjelenő →*Színház* c. lap képviseli a ~t. – A filmsajtó már a némafilm idején is rendkívüli gazdagságot mutatott. 1907–30 között – hosszabb-rövidebb ideig – 38 filmlap jelent meg, ebből 32 Bp.-en. Közülük jelentősebbek: a →*Kinematográf*, a →*Mozgófénykép Híradó*, a *Mozivilág*, a →*Mozihét*, a →*Képes Mozivilág*, a →*Mozi és Film*, →*A Hét*, a →*Filmkultúra* stb. Ezek közül néhány tovább élt a hangosfilm idején is, s 1944-ig 16 új lap indult meg. Ezek közül a legnépszerűbbek a →*Pergőképek*, a →*Filmújság*, a *Moziújság* voltak. Jelenleg a legszínvonalasabb magazin a →*Filmvilág*, elméleti igényű folyóirat a *Filmkultúra*.

Színház- és Filmtudományi Intézet: →*Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet*

Színház és Mozi: népszerű, a nagyközönség számára készült képes hetilap 1948–56 között. Megjelenése alatt a színházi és mozi műsorfüzet szerepét is betöltötte. Főszerk.-i Relle Pál, Fehér István, Gyetvai János voltak. Utóda a →*Film, Színház, Muzsika* lett.

Színházi Élet: 1. színházi és irodalmi hetilap 1912–38 között. Színházi anyag mellett tárcákat, verseket, társasági híreket is közölt. Film-, sport- és konyharovata is volt, számos képpel minden rovatban. Alapító szerk.-je – később rt.-i alapon – Incze Sándor volt. A lap gyakran adott színdarabszöveg, kotta és kézimunka mellékletet. A színvonalas cikkeket, kritikákat közlő lap munkatársai között voltak: Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Harsányi Zsolt, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Hunyady Sándor stb. – *Irod.* Incze Sándor: Színházi életem (Bp., 1987). – 2. 1990. ápr.-tól 1991. ápr.-ig Bános Tibor, majd Érdi Sándor szerkesztésében megjelent színházi hetilap.

Színházi Hét: →*Színházi Élet*

Színházi Látcső, *Látcső:* színházi és kritikai lap. 1863. ápr. 10-től 1864. márc. 19-ig naponta jelent meg a *Nemzeti Színház* kiadásában. Szerk. Szerdahelyi Kálmán. A főv. és a vidéki, valamint a külföldi színházi élet hírei mellett közölte a →*Nemzeti Színház* műsorát szereposztással. 1864. jún. 1. és aug. 31. között *Látcső* címmel Bródy Zsigmond folytatta Heckenast Gusztáv kiadásában.

Színháztörténeti Múzeum: →*Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet*

Színház u. (I. Várnegyed): 1440-ben két szakaszra oszlott. É-i részének *Keresztelő Szent János u.*, a D-inek *Szent György u.* volt a neve. A török hódoltság idején *Bizánci u.*-nak hívták. 1695-ben *Karmelita u.*, 1794-ben *Lakatos u.*, 1800 körül ~. – Jelentős ép.-ei: a →*Várszínház*, továbbá az 5–7–9. sz. ép. Az utóbbi volt *karmelita* kolostor, majd hadtestparancsnokság. Telkén már a 13. sz.-ban IV. Béla alapította *ferences* kolostor állott (mellette a ferencesek Szt. Jánosról nevezett templomával). Az ép.tömb területén volt Werbőczy István háza is, melyet a kolostorral az emeleten fahíd kötött össze. A 16. sz. végétől – részben Werbőczy palotájának felhasználásával – itt volt a *budai pasa székhelye*, melyről Evlija Cselebi is megemlékezett. Kara Murád 1651–53 között a palotát kibővítette. Udvarán állott a Vár egyetlen csorgókútja. 1686 után előbb a *jezsuiták* kezdték tatarozását, majd a *karmeliták* kapták meg. 1734-ben a kolostor a hozzáépült templommal készen állott. A karmelita rendnek II. József császár által való feloszlatása után a kolostorépületet kaszinóvá, a templomot színházzá alakították át *(Várszínház)*. A kétemeletes barokk stílusú ép. 19 ablakos, oldalrizalitjain 3–3 ablakkal, dór lizénákkal tagolt. Duna felőli olalán, továbbá az É-i keresztszárny földszintjén és első emeletein barokk keresztfolyosó és cellasor húzódik. Refektóriumában, mely 1715-ben épült, majd 1773-ban tűzvész után újjáépült, négymezős csehsüveg boltozat van copf stílusú falfestéssel, mely Gellinek Ferenc munkája. Az 1944–45-ben súlyosan megsérült ép.-et helyreállították. – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955).

Színiakadémia: →*Színház- és Filmművészeti Főiskola*

Színitanoda: a →*Színház- és Filmművészeti Főiskola* elődje, 1865–1887 között működött. 1887-ben egyesült a *Zeneakadémiá*val.

színjátszás: a színjátszás legkorábbi emlékeit a két óbudai →*amfiteátrum* őrzi. Az aquincumi kato-

nai és polgári amfiteátrumban főként cirkuszi jellegű látványosságokat mutattak be, mégis ezek jelentik a város legrégebbi színházi játékait. A középkori színjátszásról igen kevés emlék maradt fenn, létéről főleg az egyházi tiltó rendelkezések tanúskodnak. Ezek szerint a korabeli színművészek a vásári vándorszínészek, histriók, jokulátorok, mimusok, regősök lehettek, mint erről az 1279-i budai zsinat határozata tanúskodik, amely megtiltja az egyházi személyeknek az ezeken az időszakos előadásokon való részvételt. A világi színjátszás mellett terjedt az egyházi is: a Pray kódex megőrizte egy a húsvétvasárnapi mise szövegébe illesztett dialógus szavait; ez feltehetően az itáliai eredetű hasonló célú dialógusok nyomán íródott, s 1498-ban Laskai Osvát ferences rendi prédikátor már a klastromokban folyó színielőadások ellen prédikált. Mátyás király humanista udvarában élénk színházi élet folyt, itáliai és német vándortársulatok váltogatták egymást, lat., olasz és német nyelvű előadásaik azonban csak a művelt közönség számára voltak élvezhetőek. A főv. történetének következő szakasza a reformáció és ellenreformáció viharaiban formálódó isk.-i színjátékokhoz kapcsolódik. Az isk. színjátszást a protestáns isk.drámák terjesztették el, ezt követően a jezsuita iskoladráma (Európa-szerte, s így hazánkban is) látványos, színpompás felvonulásokkal, tűzijátékokkal élénkített virágkora következett. A 17. sz. végére, a 18. sz. elejére ezek a kezdetben lat. nyelvű színjátékok fokozatosan elmagyarosodtak és világi eszmékkel gyarapodtak. A jezsuita (1773) és a pálos rend (1782) mo.-i feloszlatása után a piarista isk.dráma vált uralkodóvá. Az *első pesti színház* a piaristák Galamb u.-i (ma Pesti Barnabás u.) rendházában 1719-ben nyílt meg, s 1745-ig állott fenn. Az előadások kezdetben lat.-ul, később – mivel a rend magáévá tette a m. nyelv fejlesztésének ügyét – m.-ul folytak; az első m. nyelvű előadást 1728-ban rendezték (Kaiszer József: *Erkölcsnek dicsősége*). Ez a népies-m.-os irányban fejlődő piarista színjátszás készítette elő a modern értelemben vett ~ kialakulását, hiszen az első m. nyelvű színtársulat is egy piarista szerzetes, Simai Kristóf németből magyarított drámájával kezdte működését a városban. Ameddig azonban a m. nyelvű ~ diadalt aratott, sok időnek kellett eltelnie, s ezek alatt az évtizedek alatt a városban a német nyelvű színjátszás virágzott. Az ország németek lakta városaiban már a középkorban is találkozhatunk német nyelvű misztériumjátékokkal, passiókkal; a német vándortársulatok azonban csak a 17. sz.-tól jártak rendszeresen Mo.-ra. Az első hiteles adat szerint először 1760-ban a vári *Vörös Sün* és a víziváros *Fehér Kereszt* fogadókban rendeztek Budán színielőadásokat német színtársulatok, bár valószínűleg ezt megelőzően is jártak a városban. A pesti német színjátszás a →*Rondella* ép.-ében vette kezdetét 1774-ben, amikor is a középkori (még római alapokra épült) bástyatornyot a város tanácsa átengedte egy német színtársulatnak. Ezt követően 1784-ben nyitotta meg kapuit a Rondellával átellenben a →*Reischl Színkör* (akkori szóhasználattal: bódé), amely később az első m. színtársulatnak is otthont nyújtott. Mindkét színházban már rendszeresen egész estét betöltő darabokat játszottak, s a divatos, ám többnyire szerény igényű daljátékok, bohózatok, látványosságok, balettek mellett egy-egy klasszikus szerző (pl. Shakespeare: *Hamlet*, Beaumarchais: *A sevillai borbély*, Schiller: *Ármány és szerelem* stb.) drámája is színre került. A budai német színészet fellendítése II. József nevéhez fűződik, aki 1787-ben a várbeli karmelita kolostort és templomot színházzá alakíttatta át, s ezzel megteremtette a →*Várszínház*at. A 18. sz.-i budai és pesti színjátszás a legjobb német színházakkal volt egyenrangú. Prózai műsorán Shakespeare, Lessing, Schiller voltak az állandó szerzők, virágzott a divatos tündérjáték (Schikaneder), a bohózat (Hensler) s a romantikus lovagdráma, polgári színjáték (Kotzebue, Iffland). Az operarepertoár szerzői – a legdivatosabb olasz operákon kívül – Haydn, Mozart, Cherubini stb. E változatos műsor és a jó ~ sem tudta azonban a Várszínház nézőterét megtölteni: hamarosan kiderült, hogy Bu-

da lakosságának túl nagy a színház (melyet a pestiek télen, ha a Duna befagyott, már nem látogathattak), s ezért az intézmény 1824-ig a →*Pesti Német Színház* társint.-eként működött, ill. vándortársulatok vendégszereplésére szolgált. Buda következő német színházát, a →*Budai Színkör*t a *Horváth-kert*ben 1843-ban nyitották meg, s 1870 után már csak m. nyelven játszottak benne. A pesti német ~ igazi fénykora az 1812–47 közötti évek voltak. A *Pesti Német Színház* az akkori *Színház tér*en (ma Vörösmarty tér), a régi *Vigadó*, a Redut háta mögött 1812.

febr. 9-én nyílt meg. S bár hamarosan a Pesti Német Színház is a Várszínházhoz hasonló anyagi nehézségekkel küzdött (az akkor alig harmincháromezer lakosú város nem bírta estéről estére betölteni a hatalmas nézőteret), műsorának és előadásstílusának igényességéből nem engedett. Színvonala a legjobb európai színházakéhoz volt hasonló, ám feladatköre sokkal nagyobb, mert pl. a bécsi öt színházzal ellentétben egymaga kényszerült vállalni a drámán és az operán kívül a könnyű, gyakran fajsúlytalan szórakoztató műfajok színrevitelét is. A prózai műsor gerincét Shakespeare, Schiller, Goethe, Lessing, Grillparzer, Hugo, id. Dumas, Beaumarchais, Calderon, Moreto darabjai mellett az elnyűhetetlen lovagdráma-szerzők, Kotzebue, Iffland, Ziegler alkották. Az operarepertoár uralkodója Rossini, s csak lassan nyert teret Mozart, Spontini, Bellini, Donizetti, Auber, Meyerbeer és Verdi, valamint néhány helyi zeneszerző: Tuczek, Kleinheinz stb. Mivel a hazai német nyelvű ~ nem a hazai, hanem a bécsi kultúrában gyökerezett, viszonylag kevés mo.-i születésű német színész lépett fel a Pesti Német Színház színpadán. A legjelentősebbek Mintzné Schweitzer Lina és Zöllner Fülöp voltak. Annál több az Európa-szerte híres vendégművész, akiknek sorát az osztatlan sikert arató „isteni" Elssler Fanny nyitotta meg, őt követte a bécsi külvárosi színházak fejedelme, Nestroy, majd Seidlerné Wranitzky Caroline, Babbnig Anton, Schnőder Auguszta, a Wächter házaspár, Schebest Ágnes, Carl Henriette, Rott Karl Mathias, Beckmanné Muzarelli Adél, valamint Wagner Joseph és Dessoir Ludwig, a két leghíresebb német Shakespeare-színész. Az egyre súlyosabb anyagi nehézségekkel küzdő színházat már csak a fényes külhoni nevek segítségével lehetett megtölteni, azonban a város elmagyarosodása, valamint a →*Nemzeti Színház* 1837-iki megnyitása mindjobban megnehezítette a német színház és a német nyelvű színjátszás ügyét. 1838-ban a Duna áradása megrongálta az ép.-et, amely 1847. febr. 3-án leégett. Az ép. helyreállítása után, 1849-ben Hentzi bombái végleg elpusztították, s ezzel a pest-budai német színjátszás legjelentősebb korszaka zárult le. A *Pesti Német Színház* helyett az akkori *Új Piac*on (ma Erzsébet tér) épült *Noth-Theater* (szükség-színház) 1869-ig működött, ezt követte a város utolsó német nyelvű színháza, a →*Gyapjú utcai Német Színház* (ma Báthori u. 24. sz.). 1875-ig varietéként, ezt követően színházként működött leégéséig, 1889 dec.-ig. Ekkor megszűnt a német színjátszás a főv.-ban, csupán alkalmi német nyelvű előadások voltak a továbbiakban (pl. Városligeti Színkör). – Az első hivatásos színtársulatot a m. írók, elsősorban Kazinczy Ferenc szorgalmazására Kelemen László alapította. A pesti német színigazgatókkal való hosszas küzdelem után 1790. okt. 25-én tartották meg első előadásukat a *Várszínház*ban. Színre került Simai Kristóf magyarításában Brühl: *Igazházi, egy kegyes jó atya* c. érzékeny játéka (eredeti címe: *Der Bürgermeister*). Az előadást két nap múlva a *Rondellá*ban megismételték, de a német színházig. ellenállása miatt az előadásokat csak 1792. máj. 5-én a *Reischl Színkör*ben folytathatták. Ezután felváltva játszottak ott, a Rondellában és olykor a *Várszínház*ban. Műsorukon a németből fordított romantikus drámák mellett klasszikusokat (Shakespeare: *Othello;* Lessing: *Minna von Barnhelm;* Goethe: *Stella,* Molière: *Zsugori;* Voltaire: *Alzir*) és eredeti m. darabokat (Dugonics: *Etelka;* Bessenyei: *A filozófus,* Mérey: *Szabolcs vezér;* Verseghy: *Szécsi Mária;* Péczely: *Szondi György*) játszottak. Játékaikat 1796 tavaszán anyagiak híján és politikai nyomás alatt (Martinovics-mozgalom) be kellett szüntetniök. Ezt követően 1807-ig Pest-Budán nem volt m. színjátszás. A Kolozsvárott 1792-ben alakított m. színjátszók egy csoportja jött át és játszott 1807-től néhányszor a *Rondellá*ban, majd a →*Hacker Szálá*ban és 1812–15 között ismét a *Rondellá*ban Vida László, ill. Kultsár István vezetése alatt. Itt kezdték pályájukat a „hősi kor" későbbi nagynevű művészei: Déryné Széppataki Róza, Kántorné Engelhardt Anna, Balogh István. 1815-ben a *Városszépészeti Biz.* lebontatta a *Rondellát*, a m. színészek vándorútra keltek. Ettől kezdve 1833-ig a főv.-ban csak alkalmi társulatok szerepeltek Kassáról, Miskolcról, Székesfehérvárról. Ezek a tásulatok a →*Beleznay-kert*ben (akkor Kerepesi út és Ötpacsirta u. sarok, ma Rákóczi út és Puskin u. sarok), az *Arany Hattyú Vendéglő*ben (akkor Feketesas u., ma Király u.), ill. a *Várszínház*ban tartották előadásaikat. 1833-ban a kassai m. társulat egy része az üresen álló *Várszínház*ba jött, és megalakította a *Budai Színjátszó Társaság*ot Simontsits János óbudai főszolgabíró vezetésével. Itt játszottak az ország legnevesebb színészei, itt kezdte pályáját Laborfalvi Róza. Ez a társaság lett a gerince az 1837-

ben megnyílt *Pesti M. Színház*nak, amely az 1840. évi 44. törvénycikkel *Nemzeti Színház* nevet kapott, és az addig a Pest vm. kezelésében lévő színházat az áll. vette át. A színház Földváry Gábor alispán szorgalmazására a Grassalkovich Antal herceg által kizárólag színházépítés céljára adományozott telken, akkor Kerepesi út és Váci körút sarok, ma Rákóczi út és Múzeum krt. sarok, 1837. aug. 22-én nyílt meg. Műsorán drámák, operák és népszínművek váltakoztak. A szabadságharc leverése visszavetette a m. ~t, különösen a cenzúra miatt. Ennek ellenére v. talán éppen ezért, Molnár György 1861-ben elhatározta, hogy Budán alapít m. színházat. Megegyezett a *Horváth-kerti Nyári Színház* német bérlőjével és 1861. ápr. 2-án megkezdte játékait. Még a nyári idény befejezése előtt felépítette a Lánchíd (ma Clark Ádám) téren a →*Budai Népszínház*at és 1861. szept. 14-én megkezdte ott állandó előadásait. Műsorán részben a *Nemzeti Színház*ból kitiltott darabok, részben az akkor újdonságnak számító Offenbach- és más párizsi operettek szerepeltek. Működésének első ciklusa 1861-től 1864-ig, második és utolsó ciklusa 1867-től 1870-ig tartott. Érdeme, hogy – különösen az ifjúságban – a magyarságtudatot ébren tartotta az elnyomatás korában. Rövid életű volt Miklóssy Gyula vállalkozása, az →*István téri Színház*, 1872. okt. 30-tól 1874. dec. 1-jéig. 1875-ben nyílt meg a →*Népszínház*, majd 1884-ben az *Operaház*, másként a *Dalszínház*. A millenniumi ünnepség nyitányaként 1896. máj. 1-jén nyílt meg a →*Vígszínház*, majd a következő évben az óbudai →*Kisfaludy Színház* és a →*Magyar Színház*. 1898-ban építették át mai formájára a →*Somossy Orfeum*ot, a jelenlegi →*Fővárosi Operettszínház*at. 1903-ban nyílt meg a →*Király Színház*. 1907-ben megbukott, majd egy évi átalakulás *(Népszínház-Vígopera)* után megszűnt a *Népszínház*, hogy helyet adjon a tűzveszélyesnek minősített és régi ép.-éből kilakoltatott *Nemzeti Színház*nak, amely – ideiglenesen – 1964-ig működött ebben az ép.-ben, amelyet a következő évben lebontottak. 1911-ben a Tisza Kálmán (ma Köztársaság) téren megnyílt a *Népopera*, amely 1917-től *Városi Színház* néven működött. Ebben az – átalakított – ép.-ben működik 1953 óta *Erkel Színház* néven az *Operaház* második színháza. 1918. máj. 2-án nyílt meg a →*Belvárosi Színház*, 1921. ápr. 15-én a →*Renaissance Színház*.1922. dec. 22-én nyílt meg →*Fővárosi Operettszínház*. Rövid életű volt a Szerecsen (ma Paulay Ede) u.-ban az 1922-ben megnyílt →*Blaha Lujza Színház*. (1925-től a →*Nemzeti Színház Kamaraszínháza*, sok változás után ma az →*Arany János Színház*). 1936-ban zárta be kapuit a →*Király Színház* és a *Horváth-kerti Nyári Színház*, más néven *Budai Színkör*, amelynek virágkora Krecsányi Ignác, majd Sebestyén Géza igazgatásának idejére esett (1888–1915, ill. 1915–36). A világgazdasági válság hazánkra is kiterjedő hatása miatt egy időre megszűnt az 1925-ben létesített →*Nemzeti Színház Kamaraszínháza*, hogy majd 1936-ban az Andrássy út 69. sz. alatt nyíljék meg újra, →*Pesti Színház* néven lett kamaraszínháza a *Vígszínház*nak a Révay u.-i színházép.-ben 1938-ban. A II. vh., ill. a főv. ostroma alatt több színházép. elpusztult v. megrongálódott (óbudai *Kisfaludy Színház, Erzsébetvárosi Színház, Vígszínház, Nemzeti Színház*).1945–49 között a színházak még magántulajdonban voltak, az eredetileg is áll. *Operaház*at és a *Nemzeti Színház*at kivéve, 1949-ben aztán minden színház áll. tulajdonba került. Megszűnt a *Belvárosi Színház*, a *M. Színház*, valamint az ostrom után alakult néhány, rövid életű magánszínház, s helyettük egy sor új színház keletkezett. Jelenleg a főv.-ban harmincnál több színház

működik, már az államosítás után indult színházak egy része is megszűnt (pl. a bp.-i székhelyű *Déryné Színház*, a →*Huszonötödik Színház*, a *Várszínház*ba helyezett →*Népszínház*, a kísérleti és átmeneti jellegű *Strucc Színház*, a *Nulladik Színház* stb.). A jelenleg működő színházak: *M. Áll. Operaház, Erkel Színház,* →*Nemzeti Színház,* →*Várszínház,* a Nemzeti Színház kamaraszínháza; →*Vígszínház,* →*Pesti Színház,* a Vígszínház kamaraszínháza; →*Arany János Színház, Budapesti Kamaraszínház a Józsefvárosban,* s ennek kamaraszínháza a →*Budapesti Kamaraszínház a Károly Körúton, Arizona Színház,* →*Fővárosi Operettszínház,* →*Független Színpad* a Vörösmarty Műv. Házban (VIII. Golgota u. 3.); →*Játékszín,* →*József Attila Színház,* →*Józsefvárosi Színpad,* →*Katona József Színház, Kamara,* a Katona József Színház kamaraszínháza, *Komédium, Korona Pódium,* →*Lézer Színház,* →*Madách Színház,* →*Madách Színház Kamaraszínháza,* →*Mikroszkóp Színpad,* →*Pince Színház,* →*Radnóti Színház, R. S. 9. Stúdiószínpad,* →*Ódry Színpad, Szkéné Színház,* →*Vidám Színpad, Merlin Szín-*

ház, Lehár Zenés Színház, Dominó Színpad, →*Napsugár Gyermekszínpad, Labdatér Színház* a megszűnt Körszínház helyén. →*Állami Bábszínház, Kolibri Bábszínház.* A legtöbb színháznak van a saját ép.-ében stúdió színpada. Szabadtéri színházak is működnek Bp.-en: a legnagyobb, legjelentősebb az 1938-ban épült →*Margitszigeti Szabadtéri Színpad,* valamint a →*Budai Park Színpad,* a *Hilton Szálló Dominikánus udvara.* A II. vh. után működött a →*Városmajori Szabadtéri Színpad,* az utóbbi években szabadtéri mozi, volt szabadtéri színpad az akkori Kulich Gyula (ma Kálvária) téren, régen tartottak szabadtéri előadásokat a városligeti *Állatkert*ben, a *Vajdahunyad Vár* udvarán, a Városligetitavon, Kőbányán és még több helyen is, többnyire csak időszakosan.

Szinkronfilmgyár: →*Pannónia Filmstúdió*

Színművészeti Akadémia: →*Színház- és Filmművészeti Főiskola*

Színművészeti Tanács: a Tanácsközt. bukása után írókból létrehozott szervezet, melynek célja a kultuszmin.-t „színművészeti ügyekben véleményével és javaslataival támogatni", valamint „a m. színpad irodalmi színvonalát nemzeti és erkölcsös szellemben biztosítani". Lényegében a kormányzat előzetes cenzúrabiz.-ának szerepét töltötte be 1920. febr. 27. és 1922. júl. 16. között.

Színpad: a Független Ifjúság Kamaraszínháza 1946-ban az V. Semmelweis u. 1–3. sz. alatti színházteremben. Egyetlen bemutatója 1946. szept. 5-én Madách Imre: *Az ember tragédiája,* Rodriguez Endre rendezésében.

Színpad, A: →*A Színpad*

Színpadművészeti Stúdió: avantgardista színházi vállalkozás 1928-ban. A Zeneakadémia kistermében játszott, fő célkitűzése az avantgárd színházi és drámairói törekvéseinek propagálása volt. Szervezői, vezetői: Rékai András, Oláh Gusztáv, Tiszay Andor, Németh Antal, Pünkösti Andor. Színészei: Peti Sándor, Szakács Zoltán, Kádár Anna, Torday Judit stb. voltak.

Szintetikus Kórus: avantgardista színházi vállalkozás 1930-ban a Zeneakadémia kistermében. Az avantgárd színházi reformjainak hatása alatt és népszerűsítése érdekében alapította Tamás Aladár, Palasovszky Ödön és Tiszay Andor. Lényegében oratóriumszerű formabontó színpadi művek előadására szolgált. A kórusban – amely az emberi beszéd- és énekhang, valamit mozgás egységét és harmóniáját igyekezett megteremteni – 120 szavaló, 24 énekes és 60 mozgásművész (pantomimes) lépett dobogóra versek, ill. jelenetek előadására. – *Irod.* Palasovszky Ödön: A lényegretörő színház (Bp., 1980).

Szinyei Merse Pál Társaság: a két vh. közti időszak egyik legjelentősebb művészetpártoló egy.-e 1920–49 között. Nemcsak a tehetséges fiatalokat támogatta, de az adott időszak művészeti életének irányítójává is vált. Évente adományozott díjait alapítványokból fedezte, s az odaítélés kizárólagos szempontja a művészi kvalitás volt. Állandó díjai: Szinyei-jutalom, Szinyei Merse Pál tájképfestészeti díj (a Nemes Marcell alapítványé), Zichy Mihályról elnevezett grafikai díj. Állandóan növekedő tagságának kiállítását a →*Nemzeti Szalon*ban és az →*Ernst Múzeum*ban rendezték meg, majd 1926-tól a díjazottak bemutatóiból hozták létre az évente megrendezett „*Tavaszi Szalon*". A ~ könyvkiadással is foglalkozott (pl. Szinyei Emlékkönyv, 1922), s a ~ kezdeményezte a →*Magyar Művészet* szakfolyóirat megjelentetését. A társaság legtevékenyebb korszakának elnöke Csók István, társelnöke Lyka Károly és Petrovics Elek, főtitkára Sidló Ferenc volt. Tagjai sorába tartozott: Edvi Illés Aladár, Glatz Oszkár, Fényes Adolf, Iványi-Grünwald Béla, Réti István, Rudnay Gyula, Koszta József, Nagy István és sok más művész. Az akkor fiatal festőgenerációt Szőnyi István, Aba Novák Vilmos, Bernáth Aurél, Egry József képviselte. A társaság szobrász tagjai: Kisfaludi Strobl Zsigmond, Medgyessy Ferenc, Pátzay Pál, Beck Ö. Fülöp és mások. A ~ értékítéletében lényegében a nagybányai festészeti tradíciót és a →*MIÉNK* örökségének magas művészi igényességét követte.

Szír-csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Szivárvány Kereskedelmi Rt. (VII. Rákóczi út 50.): elődje az 1810-ben alakult, osztrák érdekeltségű Haas Fülöp és Fiai Rt. volt, Bp.-en 4, vidéken 10 üzlettel. Valamennyi fiók lakástextil értékesítéssel foglalkozott. A cég részvényeinek többsége Ausztria német megszállása (1938) után német tulajdonba ment át. Emiatt 1945-ben szovjet tulajdonba került. A m. áll. 1953-ban kapta vissza, s a Napsugár Áruház nevet kapta. A másik alapító cég a Del-Ka több testvér összefogásával a századfordulón jött létre. 1953-ban, az államosításkor a Napsugár Áruház egybeolvadt a Del-Ká-val Szivárvány Áruház néven. 1961-ben az ÁTEX-szel egyesítették. 1979-ben a FŐBUHA sporthálózatát csatolták hozzá. 1982-től nagykereskedelmi tevékenységet is végez *Szivárvány Kereskedelmi Váll.* néven. 1983-tól új hálózatokat létesített, új érdekeltségi formákat vezetett be. Ezek egyike volt a MAMMA bolt és shopok, ahol 0–6 éves korig ruházaton kívül babaápolási cikkeket, kisbútorokat és az életkornak megfelelő játékokat, hanglemezeket, könyveket árusítottak. A „Bazár" hálózat üzleteit a kisjövedelműek és a nagycsaládosok számára hozták létre. Három belvárosi üzlete a századforduló hangulatát idéző, eredeti berendezéssel üzemel mind a mai napig. – A váll. 1989-ben létrehozta a ~t. A ~ részvényeinek többsége külföldi érdekeltségbe került, amely a bolthálózat fejlődését is jelentősen befolyásolta. Ennek leglátványosabb eleme az új cipőkereskedelmi profil megjelenése, mely a nagy hagyományú osztrák HUMANIC céggel kapcsolódik össze. A 10 áruházat magában foglaló egykori áll. váll.-ot, mely vagyonkezelőként működött volna tovább, az ÁVÜ saját hatáskörébe vonta és megkezdte felszámolását.

Szívvizsgáló és Sportorvosi Intézet: →*Fővárosi Gyermekkardiológiai Központ*

Szkéné Műegyetemi Színház: 1970. márc. 21-től a Műegyetem központi ép.-ében (XI. Műegyetem rkp. 2.) működő, hivatásos előadókat és amatőröket egyaránt foglalkoztató, alkalmi műsorokat bemutató színház.

SZKI Computer Media Számítástechnikai Kutató Intézet és Innovációs Központ (I. Iskola u. 8.): 1989-ben alakult 30 millió Ft alaptőkével. Vállalja nagyméretű szöveges és képi adatbázisok, komplett számítógépes rendszerek készítését, képfeldolgozásokat. A munkák végrehajtásához jelentős gépparkkal (IBM, Apple MacIntosh) rendelkezik.

SZKV: →*Székesfővárosi Közlekedési Vállalat Rt.*

Szlatinyi-ház: →*Donáti u.*

szlovák telepesek: a Felvidékről Bp.-re telepedett szlovák lakosok. A m. és a német nemzetiség mellett a 19. sz. végéig a harmadik nagy csoportot alkották a főv. lakosságában. Telepítésük elenyésző mértékű volt, csak a 18. sz. elején került a Beniczky család révén néhány család Cinkotára, a Vattay és Podmaniczky család akciója keretében pedig Rákoskeresztúrra. A többi Pestre érkező egyénileg keresett munkát. A szlovákok lakta megyékből a folyók – a Nyitra, Vág, Garam és Ipoly – és a völgyeibe vezető utak a Dunához és onnan Bp.-re vezettek. Az erdőshegyes vidékeken, a nagybirtokok szorításában a megélhetés nehéz volt, ezért az itt lakók közül sokan vándoroltak el. A szlovák nép teljes egészében Mo. területén élt, számukra belföldi vándorlás volt a Bp.-re való telepedés. Szegénységük, zsellér voltuk és nemzetiségük mellett hátrány volt még luteránus vallásuk is; a polgárjogot nagyon kevesen szerezhették meg. A 18. sz. végén a pesti lakosok kb. 10–12%-át alkották. Különösen a külvárosok benépesítésében mint kertészeknek, szőlőmunkásoknak és napszámosoknak volt jelentőségük. A női cselédek között nagyarányú volt a szlovákok száma. Szűk, de a szlovák nemzeti kultúra történetében számottevő réteget alkottak a pesti egyetem szlovák hallgatói. Az Egyetemi Nyomda sok szlovák könyvet adott ki. Az ev. egyház szlovák lelkészei, köztük Ján Kollár, harcoltak népük nemzeti jogaiért. 1848-ban azonban a pánszlávizmus ügye mellé álltak. 1855-ben alakult meg az önálló szlovák ev. egyház. A ~ bevándorlása, csökkenő mértékben, a század végéig tartott, de a *magyarosodás*uk igen erős volt. Arányuk legnagyobb 1880-ban; ekkor a szlovák férfiak 43%-a napszámból élt, 26%-a az ip.-ban dolgozott (a német és m. nemzetiségnél nagyobb az arányuk a szabók és cipészek között); a kereskedelemben a vándorárusok között akadt sok szlovák (olajkár, drótostót); a szlovák nők 31%-a napszámos, 22%-a cseléd volt (pesztonkák). A ~ mellett nagyszámú szlovák idénymunkás is dolgozott Bp.-en az I. vh.-ig, különösen az építő-ip.-ban. A századfordulón külön munkásszervezeteket is alakítottak. Az I. vh. után gyors ütemben elmagyarosodtak, sokan közülük Csehszlovákiába települtek át. Az 1980. évi népszámlálás szerint a főv. szlovák lakossága 1054 fő volt. – *Irod.* Arató Endre: A nemzeti kérdés története Magyarországon (I–II., Bp., 1960).

szmog: →*légszennyezettség*

Szociáldemokrata Párt: →*Magyarországi Szociáldemokrata Párt*

Szociális Missziótársulat: Farkas Edit alapította 1908-ban, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök támogatásával. Anyaházuk 1911-ben Budára került és megindították szociális isk.-jukat. „Liturgia" kegytárgy és könyvkereskedésük, könyvkiadójuk az I. Krisztina krt.-on volt. Miseruha-szabóságuk is volt. Bp.-i házaik: anyaház (I. Krisztina krt. 125–127.), missziósház, kórházmisszió központja, napközi és népkonyha (XII. Maros u.), fogházmisszió (II. Gyorskocsi u. 23.), missziós állomás 1945 után (II. Pasaréti út 153.), beteg nővérek üdülője (II. Páfrány u. 11.).

szociális otthon: önmaguk fenntartására képtelen öregeket v. testi, ill. szellemi fogyatékosságuk miatt ellátásra szorulókat gondozó intézmény. Gondozottjai teljes ellátást és orvosi gyógykezelést kapnak. A ~ fenntartói az önkormányzatok, másrészt az állam. 1991-ben a főv. kezelésében 45 ~ működött. Gondozottaik száma 6018.

Szociális Testvérek Társasága: 1923-ban vált ki a →*Szociális Missziótársulat*ból Schlachta Margit vezetésével. Központi anyaházuk a XIV. Thököly út 69. sz. alatt volt. A XIV. Ajtósi Dürer sor 31. sz. alatt háromévés szociális képzőt tartott fenn. Anyaházukban és másutt zsidó üldözöttek százait bujtatták, mentették 1944-ben. 1950-ben tevékenységük beszüntetésére kényszerültek.

Szocializmus: az SZDP elméleti folyóirata. 1906-ban Garami Ernő és Kunfi Zsigmond szerkesztésében indult, s rendszeres munkatársa volt Ágoston Péter, Bresztovszky Ernő, Czóbel Ernő, Pogány József, Rónai Zoltán, Szabó Ervin, de szerepeltek benne baloldali polgári szerzők, valamint a párton belüli baloldali ellenzék tagjai is. Pol. és társ.-tudományi tanulmányai az I. vh. előtt forrongó szellemi életet tükrözik. 1919-től 1922-ig nem jelenhetett meg. Újraindulásakor a korábbi szerkesztők és munkatársak jelentős része emigrációban volt, így színvonala az első időszakhoz képest csökkent. 1925-től Révész Mihály, 1934-től pedig Mónus Illés szerkesztette. 1938-ban újra betiltották, 1945-ben ismét megindult, de csak 1948. márc.-ig jelenhetett meg. – *Irod.* Szocializmus 1906–1918. Repertórium (összeáll. Pálmai Magda, Bp., 1981); Szocializmus 1922–1938, 1945–1948. (szerk. Ecsedy Andorné, Bp., 1988).

Szociográfiai Intézet: →*Magyar Szociográfiai Intézet*

Szolgáltatásfejlesztő és Tervező Kft. (XIII. Hegedűs Gyula u. 11–13.): 1992-ben alakult 5,6 millió Ft-os törzstőkével, egyszemélyes kft.-ként. Tulajdonosa az ÁVÜ. Az 1982-ben a Szolgáltatási Kutatóint.-ből alakult Szolgáltatási Fejlesztő és Tanácsadó Váll. ált. jogutódja. A ~ célja az áll. vagyon eredményesebb működtetése, s a privatizációs folyamat keretében külső vállalkozói pénzeszközök bevonása.

Szolgáltatási Kutatóintézet (XIII. Hegedűs Gyula u. 13.): több átszervezés után jelenlegi szervezetét 1982-ben hozták létre, amikor az Ip. Min. apparátusából kivált a *Szolgáltatási Fejlesztő és Tanácsadó Váll.* Tevékenységi köre: fogyasztási és termelési szolgáltatások elméleti, gyakorlati gazd. kérdéseinek kutatása. Irányítást segítő, elemző, döntéselőkészítő feladatokat látott el az Ip. Min., az Orsz. Tervhivatal mellett működő Köponti Szolgál-

tatásfejlesztési Biz., valamint más ágazati és funkcionális főhatóságok és tanácsok részére. Kétoldalú munkakapcsolatokat létesít más országok szakmai kutatóhelyeivel.

Szombathely mahalleszi: →*Bécsi kapu tér,* →*Kapisztrán tér*

Szombati Lapok: pol. és közgazdászati hetilap (1872–74), a függetlenségi párt pol. irányvonalát követő kispolgárság lapja. Simonyi Ernő, a függetlenségi párt elnöke szerkesztette. A lap 1874-ben egyesült a *Szabadság, mint a Nép Zászlója* (1868–70) c. hetilappal, melynek Vajda János is munkatársa volt; az egyesült lapok új címe *Függetlenség a Nép Zászlója* (alcím: Szombati Lapok) lett. Ez a pol. hetilap különböző címeken (1876-tól *A Nép Zászlója,* 1879-től ismét *Függetlenség a Nép Zászlója,* végül 1880-tól újra *A Nép Zászlója)* egészen 1881-ig megjelent Bp.-en.

Szombati u.: →*Petermann bíró u.*

Szombatkapu: →*Bécsi kapu*

Szombatpiac: →*Bécsi kapu tér*

Szombat u: →*Táncsics Mihály u.*

Szomory Dezső (Pest, 1869–Bp., 1944): író, újságíró. Pesten járt isk.-ba és a Zeneakadémián az ének, zongora és zeneszerzés tanszakon tanult. Tizenhárom éves korában jelent meg első tárcája a Pesti Hírlapban, cikkeket írt a Nemzetben és a Pesti Naplóban. Első novellái A Hétben jelentek meg. Ifjúkorában 15 évig élt Franciao.-ban, ahonnan pesti lapoknak volt a levelezője. Novellaskötetei Bp.-en jelentek meg 1892-től. 1906-tól végleg a főv.-ban élt. Újságíró, a Nyugat munkatársa, a Nemzeti és Vígszínház színműírója. Ezekben az években a Sütő u. 2.-ben lakott (emléktábla) 1930-ig, ekkor Óbudára költözött (Lajos u. 5.). Társ. drámáiban, novelláiban, karcolataiban iróniával szemlélte Bp. életét, a pesti polgárságot, a Teréz- és a Lipótváros erkölcseit, az infláció, majd a bethleni konszolidáció Pestjét *(A rajongó Bolzay lány; Györgyike drága gyermek; Hermelin; Takács Alice; A pékné; A mennyei küldönc; Kamarazene; Levelek egy barátnőmhöz; A mások boldogsága).* Bp. ostroma idején halt meg a Pozsonyi út 22. sz. házban.

Szontágh Ábrahám (Dobsina, 1830–Bp., 1902): orvos. 1855-ben Bécsben orvosdoktori, 1857-ben szülészi, 1858-ban sebészi oklevelet szerzett. 1861-től Pesten élt, 1863-ban a Hasonszenvi Orvosegylet, a Pesti Nyilvános Tornacsarnok és a Pesti Torna Egylet alapító tagja, 1865-től a Hasonszenvi Orvosegylet titkára, a Hasonszenvi Lapok szerkesztője, az Orsz. Közegészségügyi Tanács tagja. Elsőként dolgozta fel a Nemzeti Torna Egylet történetét. *F. m.: A Nemzeti Torna Egylet keletkezésének története* (Bp., 1888); *Tátravidéki nyaralóhelyek* (Bp., 1894).

Szontágh Tamás (Ózd, 1851–Bp., 1936): geológus. 1889-től 1924-ig a Földtani Int.-ben dolgozott, 1916-tól mint az int. ig.-ja Elsősorban hidrogeológiával foglalkozott. A budai alagút víztelenítésére kiküldött biz. vezetőjeként írta *A budai várhegyi alagút hidrogeológiai viszonyai* (Bp., 1908) c. művét.

szószóló: tisztségének és elnevezésének kezdete az első tanács 1688. évi megalakulásával esik egybe. A ~ adta elő a polgárság előterjesztéseit, javaslatait, kérelmeit a tanács előtt. Ezért ~nak csak olyan polgárt választottak, aki kellő szónoki készséggel rendelkezett. Kezdetben a polgárságnak csak egy ~ja volt, de a 17. sz. utolsó éveiben már három is működött. Számuk gyarapítása a különböző nemzetiségű lakosság képviselete miatt vált szükségessé. 1692-ben három nemzetiségi ~t választott a polgárság: németet, m.-t és rácot. 1758-tól kezdődően csak egy ~t választottak, de attól megkövetelték, hogy több nyelven beszéljen. A ~t 1705 után a külső tanács tagjai sorából, annak megszűnése után, 1783-tól a „Választott polgárság" tagjai közül választották. A ~i tisztséget később hivatallá szervezték át, és 1836-tól alárendeltjei voltak: az aktuárius, aki a „Választott polgárság" jegyzőkönyveit vezette, a kvártélymester és a fertálymester. Budán 1763-ig csak német ~ működött.

SZOT Művészegyüttes: →*Állami Budapest Táncegyüttes*

szovjetház: az egykori Hungária Szálló (Türr István u. 1. sz.) neve a Tanácsközt. idején. A ~at azért létesítették, hogy a népbiztosok egy helyen lakjanak és szükség esetén azonnal összeülhessenek tanácskozni. Jún. 24-én az egyik fellázadt monitor ágyútüzének találata érte. – *Irod.* Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság (Bp., 1969).

szovjet katonai városparancsnok: 1945 után két alkalommal is ~ot állítottak a főv. élére. 1945. jan. 22-én jelent meg a főv. utcáin „a normális élet és rend fenntartásáról" szóló falragasz, melyet Bp. szovjet katonai parancsnoka írt alá. Az első ~ egy Csernisov nevű tábornok volt, akinek csak a családneve ismert. Csernisov működése ellen Csorba János, Bp. 1945 utáni első polgármestere 1945. febr. 1-jén panaszt emelt Dálnoki Miklós Béla min.elnöknél, mert nem biztosítja Bp.-en „a személyi- és vagyonbiztonságot." Csernisovot 1945. márc.-ban Ivan Tyerentyevics Zamercev vezérőrnagy váltotta fel, aki 1948-ban távozott a főv.-ból. – 1956. nov. 4-én jelent meg K. Grebbenyik gárdavezérőrnagy 1. sz. rendelete, amelyet mint ~ írt alá. Az 5. sz. parancson Lascsenko altábornagy aláírása szerepel, mint a „budapesti szovjet katonai alakulatok városparancsnoka". Működésének záródátuma nem ismeretes.

Szovjetunió Külgazdasági Bankja Magyarországi Képviselete (V. Ferenciek tere 1.): 1989-ben nyitották meg, üzletszerű tevékenység folytatására nem jogosult. Létrehozását mind a mo.-i mind pedig a szovjetunióbeli bankrendszer viszonylagos fejlődése, a külgazd. kapcsolatok decentralizálása tette szükségessé, egy új bankközi kapcsolatrendszer kiépítése formájában. Tevékenységének fő irányai: a m. kereskedelmi bankokkal és pénzint.-ekkel való kapcsolatok létrehozása és fejlesztése; tanácsadás a kétoldalú együttműködésben résztvevő szovjet és m. váll.-oknak, a szerződések pénzügyi kérdéseinek előkészítéséhez; a m. bankrendszer fejlődésének tanulmányozása, tapasztalatszerzés céljából.

Szovjetunió részére átadott magyarországi vállalatok (1946–1952): 1945. dec. 18-án a 11 700 M. E. sz. rendelet leszögezte, hogy a potsdami négyhatalmi értekezlet határozata értelmében a Mo. területén, német tulajdonban lévő, v. akárcsak

német érdekeltséggel rendelkező ip., kereskedelmi váll.-okat és ingatlanokat 1946. jan. 8-ig a Gazd. Főtanács útján át kell adni a Szovjetunió részére. Ennek alapján 95 rt., többek között az Anker Ált. Rt., az A. E. G. Unio-Villamossági Rt., az Autóvillamossági Felszerelések Gyára, az Első Dunagőzhajózási Rt., a Haas Fülöp és Fiai Rt., a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt., a Kispesti Selyemszövőgyár Schiel Testvérek Rt., a Mo.-i Odolművek Rt., a M. Optikai Művek Rt., a M. Siemens Művek Villamossági Rt., a Meinl Gyula Rt., a Pamuttextilművek Rt., a Transdanubia Bauxit Rt., a Tudor Accumulator és Szárazelemgyár Rt., továbbá 37 közkereseti társaság, 69 egyéni cég, betéti társaság és szövetkezet került szovjet tulajdonba. 1950–51-ben több olyan cég, amelyben a német érdekeltség csak minimális volt, egyeztető tárgyalások útján újra visszakerült a m. áll. kezébe. A ~ nagy része, 84 nagyobb cég azonban csak az 1952. szept. 30-án létrejött magyar–szovjet kormányközi megállapodás alapján került visszavásárlásra.

Szőcs Sebestyén (Bukarest, 1938–): levéltáros. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett. 1963-tól megszakítással 1971-ig az Orsz. Levéltárban, 1971–79-ben a Főv. Levéltárban, 1979-től az Új M. Központi Levéltárban tudományos munkatárs. A Várostörténeti tanulmányok sorozatban jelent meg *Budapest Székesfőváros részvétele az 1905–06. évi nemzeti ellenállásban* c. műve (Bp., 1977).

Szőlő-hegy (XVII. ker.): a ferihegyi repülőtér É-i szomszédságában, az ópleisztocén kori →*Dunateraszok* (V. sz. terasz) futóhomokbuckákkal fedett része.

szőlőművelés: a középkori főv. mezőgazd.-ának legfontosabb művelési ága. A középkorban Buda egész határát szőlők borították. Pest határában alig termett szőlő, kivéve Cinkotát és Rákoscsabát. Budán és közvetlen környékén hosszú időn keresztül, de különösen a török hódoltság után a vörösbort adó szőlők termesztése volt túlsúlyban. Az itt termelt vörösbor európai hírnevet szerzett, Budai Sashegyinek is nevezték a sas-hegyi szőlők után. A Sashegyen, Promontoron és Tétényben szüretelték a legjobb vörösbort adó szőlőt. A Duna bal partján a kőbányai szőlőművelés volt jelentős. A 19. sz. első felében már inkább a fehérbor volt a keresett. – A 18. sz.-ban elsőként a budaiak dolgozták ki a szőlőhegyi szabályokat. Ez előírta a hegycsőszök, a hegymester, a szőlőtulajdonosok jogait és kötelességeit. Kiterjedt többek között a főbb műveletek elvégzésének idejére, módjára, a szőlőben való közlekedésre, az utak karbantartására. Szankciókat alkalmazott a szabályok megsértőire, a lopások megbüntetésére. Ez volt az alapja a későbbi hegyközségi szabályzatnak. A ~ fejlesztésére alakult 1834-ben *Schams* Ferenc Orsz. Szőlőisk.-ja, a Kertészeti Egyetem őse. – A budai *szüret* az 1870-es évekig hivatalos ünnep volt, egyhetes isk. szünettel. Az első napon feldíszített kocsikon a város vezetősége is kivonult a hegyekbe. Este mozsárágyúk durrogása mellett, fehérruhás lányok kíséretében, szedőkoszorúval díszítve vitték a városba az első hordó mustot. A reformkorban a nemzetiszínű zászlók is hozzátartoztak a szüreti dekorációhoz. 1848–49 után a magánosok rendeztek látványos szüreteket (pl. Jókai), a korcsmárosok szüreti bálokat. 1878-ban 3636 ha-on folyt ~. A múlt század 80-as éveiben a filoxera és a lisztharmat elpusztította a

Szüreti mulatság (H. Weber litográfiája, 1855)

budai szőlők nagy részét. Helyükre többnyire gyümölcsösök kerültek. A főv. a lehanyatlott ~ felélesztésére 1898-ban Kőbányán a köztemető melletti homokföldeken minta-szőlőtelepet létesített filoxérának ellenálló amerikai szőlővesszőkbe oltott fajtákból, a bérlőknek jelentős kedvezményeket helyezve kilátásba. Hitelekkel is támogatták a szőlőtelepítést. A vállalkozók csekély száma miatt a próbálkozás azonban nem vált be. – Az 1970-es évek elején a főv. területén 3539 ha területen folyt ~, a terület felével a kistermelők rendelkeztek. Az évtized végére a szőlőterület 2788 ha területre esett vissza, melyből 2110 ha az áll. szektorhoz tartozott.

Szőnyi István (Újpest, 1894–Zebegény, 1960): festőművész, Kossuth-díjas (1949). A bp.-i Képzőművészeti Főisk.-n tanult, majd a nagybányai művésztelepen képezte magát tovább. 1920-ban önálló kiállítása nyílt az Ernst Múz.-ban. 1937-től a Képzőművészeti Főisk. tanára volt. Télen Baross u.-i műtermében, nyáron Zebegényben dolgozott. Fő műveinek témája a falusi élet, a Duna-kanyar tájai, ismertebb városi képe csak az *Esernyők* (1939) és a bp.-i látképes rézkarcok. 1942-ben részt vett a Történelmi Emlékbiz. munkájában, 1944-ben aktívan segítette az üldözötteket. Bp.-i műterme a harcok során elpusztult. A II. vh. után nagy freskókra kapott megbízást, ezekből a csepeli postahivatalban a posta történetét ábrázoló műve készült el (1957). Legjobb alkotásait a M. Nemzeti Galéria őrzi, zebegényi műterme múz., Újpesti, Deák Ferenc u.-i szülőházát emléktábla jelöli.

Szövetkezetek Erzsébet Kórháza: egykori gyógyint. 1870-ben özv. gr. Zichy Józsefné alapítványával a Kis Fő (ma Knézits) u. 14. sz. alatt létesült az *Erzsébet Homeopata Kórház*. Az eredeti földszintes ép.-ben hat szobában 12 ágyon kezdődött a betegellátás. Újabb adományokkal és kormánysegéllyel megvásárolták a szomszédos telket, pótép.-et emeltek. 1884-től a kórház gyógyíthatatlan betegek elhelyezésére szolgált. 1921-ben az *Orsz. Központi Hitelszövetkezet* és a *Hangya Szövetkezet* vásárolta meg, s szervezte meg a ~t. Ez 19 kórteremben 64 ágyon nagyrészt falusi betegeket kezelt. A szövetkezetek alkalmazottai számára járóbeteg-rendelést is létesítettek. Helyén ma a →*Schöpf Merei Ágost Kórház és Anyavédelmi Központ* van.

szövetkezeti ipar: kezdetei a főv.-ban a századforduló körüli évekig nyúlnak vissza. A tőke nélküli kisiparosok több kezdeményezése ismert szövetkezeti formában történő termelés folytatására. Ezek többsége tiszavirág életűnek bizonyult. Eredményesen működött pl. Újpesten egy asztalos termelő és értékesítő szövetkezet. Az eredményesen működő ip. szövetkezetek mögött azonban többnyire megtalálhatók az ip., kereskedelmi és banktőke különböző formában közreműködő képviseletei. – 1945 után főként pol. jellegű indítékokból nagy ösztönzésben részesültek a kisiparosok társulásai. Az államosításokat követően főleg a lakossági javítási-karbantartási feladatok ellátására a helyi tanácsok kezdeményezték és támogatták a kiesett kisip. tevékenység ~ formájában történő folytatását, illetve pótlását. 1951-ben Bp.-en már több mint 200 kisip. szövetkezet működött. 1970-ben 256 szövetkezet tevékenykedett 74 000 alkalmazottal. 1980-ban számuk 202-re, az alkalmazottak száma 51 000-re esett vissza. – A rendszerváltást követően a ~ átalakulása is megkezdődött. A korábban eredményesen működő, többszáz főt foglalkoztató ip. szövetkezetek – teljesen átalakult működési profillal, melynek keretében a javítási szolgáltatások visszafejlesztését követően főként bel- és külpiacokra történő árutermelést folytatnak – fennmaradtak, és a főv. iparának sajátos arculatát képezve, középip. jellegű termelést végeznek.

Szövetség utcai Kórház (VII. Szövetség u. 14–16.): a főv. egyik jelentős gyógyint.-e. Elődje 1882-ben létesült, amikor hét különböző szakmájú orvos magántanár – az egyetem keretében nem találván kellő gyógyítási és oktatási lehetőséget – *Bp. Ált. Rendelőint.* néven közös ambulatóriumot nyitott a Síp u. 7. sz. alatt. A hamarosan nagyforgalmú gyógyint.-et az alapítók nem tudták megfelelően továbbfejleszteni, ezért 1887-ben megalakult a *Bp. Ált. Poliklinikai Egy.*, s ez vállalta a terheket. Előbb a Kerepesi (ma Rákóczi) út 21. sz., majd 1895-ben a Hársfa u. 13–15. sz. alá költözött az intézmény, egyre bővítve működési területét. 1898-ban megnyílt a 26 ágyas kórházi részleg is, 1904-ben pedig a telek Szövetség u.-i oldalán új, korszerű négyemeletes ambulatóriumot építettek. Az I. vh. után a kolozsvári, majd a pozsonyi egyetem egyes átköltözött klinikáinak adott átmenetileg helyet. Ugyanakkor a Hársfa u.-i ép.-et 160 ágyas kórházzá bővítették. 1921-ben a Poliklinikai Egy. – 1901 óta működő elnökének tiszteletére – a *gr. Apponyi Albert Poliklinika* nevet adta az intézménynek. Tantermében rendszeres, az egyetemi oktatásba is szervesen beilleszkedő előadásokat tartottak. A főorvosok között számos jelentős orvostudós volt (Török Lajos, Germán Tibor, Lobmayer Géza, Ranschburg Pál, Petényi Géza stb.). 1969-ben szervezetileg a →*Péterfy Sándor utcai Kórház–Rendelőintézet*hez csatolták, így ma annak a részlegeként működik.

szpáhik: török lovaskatonák. Voltak zsoldos és birtokos ~. Az említetteken kívül a törökök szpáhiknak nevezték azokat is, akik szolgálataikért birtokot kaptak illetményük fejében. Szpáhibirtokot kaptak a m. falvak bírói, köztük a budai bíró is, így pl. Nagy Péter budai bíró 1547-ben.

Szpáhi u. (II. Bogár u.–Bég u.): 17. sz.: lh. (Kocsis Tivadar, 1942).

Szrogh György (Csömör, 1915–): építészmérnök, Ybl-díjas (1953, 1967), állami díjas (1970). A Műegyetem építészmérnöki karán végzett. 1938-tól 1944-ig tervezőirodában, majd a MÉMOSZ építőipari váll.-nál dolgozott, 1947-től különböző tervezőirodák mérnöke. 1966-tól az Iparművészeti Főisk. tanára, majd építészeti tanszékvez.-je. A főv.-ban tervei szerint épült a *Bányaipari Dolgozók Szakszervezetének Székháza* (VI. Városligeti fasor 46–48.); a *VI. Dózsa György út 84. sz. alatti irodaép.*; a *Frankel Leó u. 8. sz. OTP-lh.*, a *Budapest Szálló*.

Sztálin híd: →*Árpád híd*

Sztálin-szobor: a szoborpályázatot a Főv. Tvhat. Biz. 1949. dec. 20-iki díszközgyűlésének ha-

tározata alapján írták ki. A beérkezett 30 pályamű közül a négy legjobb alkotónak: Borsos Miklósnak, Farkas Aladárnak, Kisfaludi Strobl Zsigmondnak és Mikus Sándornak új pályázatot írtak ki, végül Mikus Sándor pályaművét fogadták el. A nyolc méter magas, 65 mázsa súlyú monstrum bronz alapanyagát korábban eltávolított politikusok szobrának (pl. Tisza István, Andrássy Gyula, Darányi Ignác) beolvasztásával nyerték. A szobrot 1951. dec. 16-án, a talapzaton körbefutó domborművet 1953. máj. 1-jén avatták fel. Az április 4-iki és május 1-jei felvonulások, ill. díszszemlék helyéül szolgáló térszerű terület kialakítása a szobor felállításakor történt meg. A téren felvonulók üdvözlését a vezetők a szobor talapzatán kialakított erkélyről fogadták. 1956. okt. 23-án az esti órákban a bp.-iek lángvágók és teherautók segítségével ledöntötték a rendszer egyik leggyűlöltebb jelképét. Az egész szoboralakzatot nem sikerült eltávolítani, a talapzaton ottmaradtak a szoboralak hatalmas, ég felé meredő üres csizmái. Emiatt került be a bp.-i folklórba az iróníkus *„Csizma tér"* elnevezés. A szobor újraállítása a Kádár-rendszerben érthetően fel sem merült, ám a talapzat restaurálása a hetvenes években csak az alkotó halála miatt maradt abba.

Sztálin tér: →*Erzsébet tér*

sztrájktanya: a sztrájkoló és a munkából kizárt munkások gyülekező és tartózkodási helye. A nagyobb befogadóképességű szakszervezeti →*munkásotthonok* felépítése előtt, de később is, a nagy *sztrájkok* idején a *Városliget* szélén lévő vendéglők kerthelyiségeiben ütötték fel a ~t. A sztrájkolóknak közvetlen kapcsolatuk volt a sztrájk vezetőségével, megszervezhették a sztrájktörők elleni fellépést (sztrájkőrséget), értesülhettek az ellenfél céltudatosan terjesztett hamis híreiről és cáfolatukról. A tétlenség ideje alatt a munkások nevelésére, öntudatának erősítésére előadások is elhangzottak. A más szakmák dolgozói által gyűjtött pénzbeli vagy élelmiszersegélyt is itt vették át, és osztották szét. Segélyt csak az kaphatott, aki a ~n naponta megjelent. – Nevesebb ~k voltak: a *„Zöld Vadász"* vendéglő a Hermina út 47. sz. alatt. Ez volt 1905. máj.–júl.-ban a 25 ezer fős bp.-i ált. vasmunkássztrájk központja. Ekkor jelent meg a *„Sztrájkértesítő"* c. lapjuk jó néhány száma. A *Barokaldi-kert* (Hermina út), az 1906. évi villamosvasúti dolgozók ~ja volt. Egyéb ~k voltak a *„Trieszti Nőhöz"* (Erzsébet királyné út 5–7.), a *„Kéményseprő"* (Csengery u. 1.), a *Csánitz Ferenc-féle*, Mária Terézia (Horváth Mihály) tér 16. sz. alatti, a *Poós* (Víg u. 16.), Budán a *„Fácán"* vendéglő (Medve u. 6.) és még több főv. vagy környéki vendéglő és munkásotthon.

Sztrakay-vívóterem: 1876-ban nyílt meg a mai IX. Kálvin tér 3. sz. alatti házban, majd később a Lónyay u. 7. alá költözött. Főleg egyetemi hallgatók látogatták. A történelmi levegőjű vívótermet előbb Halász Zsiga, majd Gerentsér László örökölte.

Szupp-ház: →*Királyi Pál u.*

Szüdi György (Újpest, 1909–Bp., 1964): költő, József Attila-díjas (1951, 1964). Fiatal korában a főv.-ban volt lakatosinas, szövőmunkás, kereskedőtanonc. Verseiben a külvárosok világát mutatta be. Verses epikus alkotása Bp.-ről szól: *Szülőföldem Budapest* (Bp., 1955). Élete utolsó éveiben Lágymányosion élt (Baranyai tér 15.).

szükséglakótelepek: az ip. fejlődés minden nagyvárosban létrehozta a maga tömegszállásait és nyomornegyedeit. A nagyip. centrumok sok embert vonzottak, és elburjánzottak a tömegszállások. 1872-ben több főv. gyár kérte fabarakkok felállítását, mert a gyárak dolgozói elszéledtek, ha lakást nem biztosítottak számukra. 1886-ban a tanács a *Vérmezőn*, a *Váci úton* és a *Jászberényi úton* építtetett fabarakkot szükséglakás céljára. 1892-ben az I., III. és VII. ker.-ben továbbiak létesültek, melyeket napokra adtak ki. 1893. márc.-ban Bp. szükséglakásaiban 16 011 személy fordult meg. A szükséglakások egy részét eü. szempontok miatt lebontották. A ~ építése azonban a közbejött I. vh. miatt csak késve kezdődött, időközben a lakásínség ijesztő méreteket öltött. A tömegek elhelyezésére a volt hadikórházak és fogolytáborok barakkjait használták fel (→*Auguszta-telep*), de elsősorban a peremrészeken is épültek ~. Így pl. a *Ceglédi úton* (1926), a *Bihari úton* (1932, ill. 1936–37), a *Ceglédi úton* (1936–37), a *Hős u.*-ban (1937–38), a *Jászberényi úton*, a *Kerepesi úti hajléktalanok menhelye* stb. Általában heti 1,60 pengőt, de a *Ceglédi úton* heti két pengőt, a *Jászberényi úton* heti négy pengőt és a *Bihari úti* főzőfülkés szükséglakásokban heti öt pengőt fizettek a lakók. (→még *Bihari úti szükséglakótelep*, →*Ceglédi úti szükséglakótelep*, →*hajléktalanok menhelye*, →*Jászberényi úti szükséglakások*).

szülészet-nőgyógyászati klinikák: a SOTE-hoz tartozó két klinika. – *I. sz. Szülészet-Nőgyógyászati Klinika* (VIII. Baross u. 27.). Az egyetemen eredetileg a sebészet keretében, 1806-tól pedig a szemészettel együtt oktatták a szülészetet, csak 1812-ben létesítettek számára önálló tanszéket. Ekkor az Újvilág (ma Semmelweis) u.-i ép.-ben nyolc ágyból állt a „klinika". Az első professzorok: Frankenburg Jakab (1812–14) és Birly Ede Flórián (1817–54) után Semmelweis Ignác került a klinika élére. Az ő működése (1855–65) nemcsak az egyetem, hanem az egész m. orvostudomány legjelentősebb fejezetei közé tartozik. Ő érte el, hogy a klinikát a hajdani Országúti (ma Múzeum krt.) Kunewalder-házba telepítsék át, ahol megfelelőbb körülmények között már 28 ágyra bővült. Kézmárszky Tivadar (1874–1902) idejében, 1879-ben a klinika a Mária u. 31. sz. bérházba költözött, majd ennek helyén épült fel a mai klinikai ép. 1898-ban. Itt már 200 ágy állt a betegek rendelkezésére. Az ágyszám azóta sem emelkedett lényegesen, ma 230. A klinika keretében hozták létre először a meddőségvizsgáló szolgálatot, ebből fejlődött ki a ma is ott működő Orsz. Meddőségvizsgáló Int. – *II. sz. Szülészet-Nőgyógyászati Klinika* (VIII. Üllői út 78/a). 1881-ben létesítették azzal a feladattal, hogy a bábaképzéstől mentesítse az I. sz. klinikát, ill. a szülészet mellett fejlessze az addig elhanyagolt nőgyógyászatot. Első helye a Bodzafa u. 31. sz. alatti Simonyi-házban volt, innen 1899-ben költözött a külső klinikai telepen épült korszerű új ép.-be. Tauffer Vilmos, az első professzor (1881–1918) a másik klinikával egyenlő magas

színvonalra emelte. 1970-ben itt hozták létre az Orsz. Szülészeti és Nőgyógyászati Int.-et, amelyet 1989-ben az Orvostovábbképző Egyetem Szülészet-Nőgyógyászati Klinikájára telepítettek át. Ágyszáma: 210 (1991). – *Irod.* Győry Tibor: Az Orvostudományi Kar története 1770–1935 (Bp., 1936); A Budapesti Orvostudományi Egyetem jubileumi évkönyve (szerk., Rigó János, Bp., 1969).

Szünórák: →*családi lapok*

szüreti mulatság: →*szőlőművelés*

Szüzek fürdője: →*Gellért Gyógyfürdő és Szálló*

Szűz Mária Isten Anyja Gyógyszertár (V. Hercegprímás u. 21.): védett berendezésű patika. 1850-ben alapította Holli János. Az ifj. Zitterbarth Mátyás által tervezett és 1849-ben épült, ún. Zoltán-házban lévő gyógyszertár romantikus, kései klasszicista bútorzata ismeretlen mester munkája. A Szűz Mária Isten Anyja Gyógyszertár későbbi tulajdonosai: Adler Manó, Formányi Ferenc, Schwachhoffer Lajos, Zoltán Béla. Ma *Zrínyi Gyógyszertár* néven működik.

Szűz Mária Társasága: 1926–27-ben alakult az Egyetemi hallgatók Mária-kongregációjának néhány tagjából. Loyolai Szt. Ignác szabályát követték. A hitoktatásban, karitatív és egyesületi munkában tevékenykedtek. Tanítottak, orvosok, gyógyszerészek voltak, tudományos munkát végeztek, gyárban, üzletekben is dolgoztak polgári ruhában. Fő intézményük Bp.-en a Josephinum kollégium (XII. Miaszszonyunk útja 1.) volt.

T

Tabán, *Rácváros, Ráczváros* (I. ker.): kedvező földrajzi fekvése – a védelmet nyújtó hegyoldalak, a területén lévő hévforrások és a Duna közelsége – tartós település feltételeit nyújtotta a legkorábbi időktől. Az ásatások újkőkor (neolitikum), a rézkor és a bronzkor embereinek nyomait tárták fel. ~t időszámításunk kezdetén a kelta *eraviscus* törzs lakta. A rómaiak a 4. sz.-ban az itt lévő dunai átkelőhely védelmére a bal parti hídfőtáborral (pesti castrum, →*Contra Aquincum*) szemben őrtornyot emeltek. A m. honfoglalás után *Kis-Pest* néven ismét jelentős révtelepülés lett. A középkori nevei: *Szent Gellért falva, Kelenföld, Alhévíz*. Ez utóbbi nevét gyógyhatású, meleg forrásai után kapta; fürdőinek első ismert említése 1432-ből származik. – A tatárjárás után a ~ nagy része elpusztult. IV. Béla budai várépítése hatására újra benépesült, a vár falain kívül elterülő külváros lett. Mátyás kir. idejében a palotából fedett folyosó vezetett a melegvizű forrásokhoz. A törökök *Debághané* (*Tímár-telep*) nevet adták a településnek. Ez később Tabahonra változott, ennek magyaros alakja a ~ név. ~ azon kevés falvak egyike volt, amely a török uralom alatt sem pusztult el, sőt a török fürdőkultúra következtében fejlődött (ekkor épült több dzsámi és fürdő, mint pl. a *Rác* és a *Rudas gyógyfürdő*). – A török uralom alatt a m. lakosság elmenekült, helyére különböző délszláv népek (elsősorban rácok), s kisebb számban németek telepedtek le. A rácoktól ered ~ másik neve (*Rácváros*). A 18. sz. elején ~ 2800 főnyi lakosságának 95%-a szerb, 5%-a német és m. volt. Legnagyobb részük szőlőművelő, de jelentős az iparosok és a kereskedők száma is. A 18. sz.-ban ~ Buda legsűrűbben lakott része (1821-ben 1000 ház állt itt). A lh.-ak nagy része zsindellyel fedett vályogviskó volt. A különböző nemzetiségi és vallású népesség egymástól elkülönülten élt: a kat. m.-ok és németek a Vár alatt, a Duna felőli részen, a görögkeleti rácok a hegyek közelében és az →*Ördög-árok* partján telepedtek le. A 18. sz.-ban épültek ~ barokk templomai: 1753-ban készült el (teljesen) a dzsámiból átalakított *Alexandriai Szt. Katalin-templom* (→*tabáni római katolikus plébániatemplom*), 1751-ben az ún. szerb (rác) templom. Az 1810. évi tűzvészkor 400–500 fából épült ház semmisült meg. 1838-ban árvíz öntötte el a település nagy részét. ~ a →*Lánchíd* megnyitásával (1849) elvesztette a dunai átkelésben eddig játszott központi szerepét. 1873-ban az Ördög-árok újabb áradása, majd az 1880-as években a filoxéra pusztítása is ~ lebontását siettette. Mindezekhez városképi megfontolások is hozzájárultak. A városrendezési munkálatok közül kiemelkedik a Budai krt. és az Erzsébet híd építése, a Gellért-hegy és környékének rendezése. Ekkor bontották le a Sárosfürdőt (→*Gellért Gyógyfürdő és Szálló*), és a rakparti rozoga házsorokat, az ún. Kelenföldi sort. A 19. sz. egyetlen maradandó műemléke az 1870-es években épült →*Várkert Bazár* és a →*Várkert Kioszk*. 1932–33-ban bontották le teljesen a Tabán ép.-eit, csak

Kilátás a várkapuból a Tabánra
(L. Rohbock rajza alapján készült metszet 1859-ből)

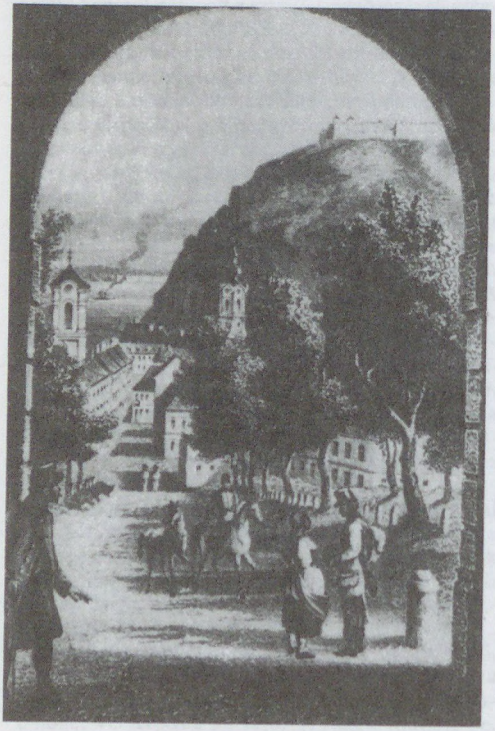

néhány ép. maradt meg. A tervek szerint helyén fürdőtelep és villanegyed épült volna, de ez nem valósult meg. Az 1945-ös ostrom további ép.-eket semmisített meg, a megrongálódott rác templom is lebontásra került. A műemlék jellegű ép.-ek – Szarvas-ház, Várkert Bazár és Kioszk, r. k. templom, Semmelweis szülőháza (→*Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár*) – meghagyásával új, Duna-parti házsor is felépült. Az Erzsébet híd újjáépítése (1964) és a hídfő csomópont elkészültekor rendbe hozták a Rudas és Rác fürdő ép.-ét, ez utóbbinak a városképet romboló kéményét ekkor

Az elpusztult tabáni szerb templom

Az egykori Kereszt tér az egykori Tabánban

bontották le. A Szarvas tértől D-re levő parkosított terület (→*tabáni park*) nevezetessége a lebontott berlini falnak az a két darabja, amelyet 1990-ben állítottak fel itt.

tabáni búcsú: →*búcsúk*

Tabáni park (I. ker.): a lebontott →*Tabán* helyén, a →*Nap-hegy* K-i lejtőjén 1932–36-ban létesített, közel 174 ezer m² területű park. 1936-ban Garády Sándor ásatásokat végzett itt, és ennek során egy római őrtorony falmaradványai és öt középkori ép. alapfalai, ill. pincéiknek maradványai kerültek napvilágra. Ezeket a parkba befoglalták. 1865-ben a volt tabáni *Kereszt tér*en állították fel a tabáni görögkeleti szerb egyház hívei a *kőkereszt*et. Ez a II. vh.-ban súlyosan megsérült, csupán a talapzata maradt meg. Közelében Bónis Éva *eraviscus* lakótelep nyomait tárta fel. Újabban néhány képzőművészeti al-

A tabáni park

kotás került a ~ba, mint az *Eszperantó emlékkő* (Kőfalvi Gyula, 1966), *Eszperantó kút* (Pfannl Egon és Korniss Dezső, 1967). A ~ban gyermekjátszótér is létesült, padokat, asztalokat helyeztek el, szélén teniszpályák épültek.

A Tabáni Krisztus

tabáni római katolikus plébániatemplom, *Alexandriai Szent Katalin-templom* (I. Attila u. 11.): az Árpád-korban a mai Tabán helyén már templom állt, melynek Sasadon és Örsön (Budaörs) filiális kápolnái voltak. E templomba temették Szt. Gellért püspököt. Az ősi plébánia egy-egy papjának neve is ismert a 13–14. sz.-ból. A mai templom helyén Musztafa pasa dzsámija állt. Ebből lett a török idők után kápolna. A betelepült szerbek lelki gondozását itt folytatták az ún. bosnyák ferencesek. A mai templom barokk teremtemplom, melyet hevederek közötti csehsüvegboltozatokkal épített 1728–36 között Obergruber Keresztély karintiai kőművesmester. Homlokzata D-i sarkán álló tornyát *Nepauer* Máté építette 1750–53 között, félkörű szentélye 1765-ben épült. Homlokzata előtt 1846-ból való feszület áll. Többször renoválták, így 1818-ban, 1880–81-ben (ekkor alakították át homlokzatát is), továbbá 1894-ben és 1928-ban. II. vh.-s sérüléseiből 1946-ban és 1958-ban állították helyre. Főoltára id. Dankó József műve (1810–12), az Alexandriai Szt. Katalin eljegyzése c. kép Marastoni Jakab alkotása (1850), szobrai Kurzweil Jánostól (1812) valók. Szenteltvíztartóit Carlo Adami (1774) készítette. Előcsarnokának jobb oldalába volt befalazva a *Tabáni Krisztus* néven ismert 12. sz.-i román kori kőfaragvány. – Az 1702-ben visszaállított plébániát 1868-ig vezették a ferencesek. Zárdája 1750-ben épült. A plébánia 1692-től őriz anyakönyveket. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Magyarország Művészeti Emlékei, III., Bp., 1961).

Tabáni Serfőzőház: →*söripar*

Tabán-Krisztinavárosi temető: a telket az 1780-as években egy Rittinger nevű budai polgár ajándékozta a magisztrátusnak. A temetőt 1796-ban nyitották meg, az utolsó temetés 1916. ápr. 11-én történt. Itt nyugszanak a régi görög családok közül a Procopiusok, a morodai Nikák, a szerbek közül Berits János pesti egyetemi tanár, az első m.-rác nyelvtan szerzője, Sztankovics Kornél a szerb zeneirodalom megteremtője, Petrovics Konstantin, a főv. egyesítése előtti Buda utolsó rendőrkapitánya, és Osztoics Mihály budai városbíró. Ide temették Buda 1849-iki bevételének m. halottait.

Tabarin: →*Parisienne Mulató*

Tábor-hegy (III. ker.): a →*Hármashatár-hegy*, a →*Felső-Kecske-hegy* és a →*Remete-hegy* között fekvő hármas dolomitrög (395 m). K–ÉK-i fele *Óbuda* felé féloldalasan kibillent. Ezen az óbudai lejtőjén egy kis barlangi üreg, a →*Tábor-hegyi-barlang* alakult ki a dolomitkőzetben. D-i részén a dolomitra briozoás márga és nummulinás mészkő települt. Két rögdarabját fenyőerdő fedi. K-i lejtője kertes település. Nevét valószínűleg az előterében volt római katonai táborról nyerte.

Tábor-hegyi-barlang: a *Budai-hg.* legnagyobb dolomitbarlangja. Bejárata a →*Tábor-hegy* KÉK-i oldalában, kb. 300 m tengerszint feletti magasságban nyílik, teljes feltárt hossza mintegy 70 m. Tágas bejárati üregéhez ferde tektonikus sík mentén kioldódott, erősen feltöltött, szűk járatrendszer kapcsolódik, hévizes eredetre utaló formákkal és gyér ásványkiválásokkal. Formakincsének jellegzetes elemét alkotja a befoglaló triász dolomitban található, oldódásnak ellenálló tűzkőgumók kipreparálódása. Bejárati szakaszából az 1931. évi, *Kadič* Ottokár által vezetett ásatás során prehisztorikus cserépedények és jégkori emlősök csontmaradványai kerültek elő. Természetvédelmi okból lezárt, csak barlangkutatók látogathatják.

A tabáni római katolikus plébániatemplom

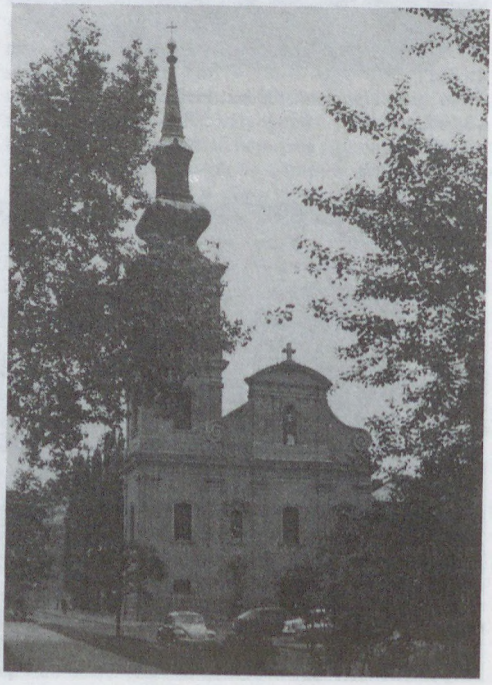

Tábor-hegyi-dűlő (III. ker.): a →*Tábor-hegy* dolomitrögétől Ny-ra fekvő, 200 m körüli magasságú, lejtőlösszel fedett, kiscelli agyagból felépült, kertes településű lakónegyed, a →*Kiscelli-fennsík* É-i folytatása. Már a csiszolt kőkorszakban élt itt ember, de a *kelták* idejében volt nagyobb arányú a benépesedése. A római időkben virágzó szőlőgazdálkodás folyt e területen. Két *múmiasírt* is találtak itt. A volt Bohn-féle (Viktoria) téglagyár területéről számos nagy római emlék került elő. Az erre haladó nagy római hadiút egy részét *Garády* Sándor tárta fel.

Tábori Kornél (Szolnok, 1879–Auschwitz, 1944): jogász, újságíró. Munkásságát a Pesti Naplónál kezdte. Az orosz–japán háború után Oroszo.-ból írt riportokat, az I. vh.-ban haditudósító volt. Alapos jogi és szociológiai ismerettel elsőként készített riportokat a bp.-i bűnözők világáról. Szerk. a *Detektív Szemlét*. Egyik megalapítója volt az 1930-as években az Idegenforgalmi Szöv.-nek, több száz cikket írt és előadást tartott a m. idegenforgalmi propaganda keretében, szerk. az *Idegenforgalmi Könyvtár* c. sorozatot. Bp.-i vonatkozású művei: *A bűnös Budapest* (Székely Vladimirral, Bp., 1908); *Nyomorultak, gazemberek* (Székely Vladimirral, Bp., 1908); *Az erkölcstelen Budapest* (Székely Vladimirral, 1908); *Úri gonosztevők* (bűnügyi regény, Bp., 1909); *A csaló Budapest* (Bp., 1910); *A kártyázó Budapest* (Bp., 1912); *Pesti specialitások* (Bp., 1915); *Titkos rendőrség és kamarilla* (Bp., 1921).

Tábori Kornél

Tábori Pál (Bp., 1908–London, 1974): író, Tábori Kornél fia. Angol–német filológiát hallgatott a berlini tudományegyetemen. Jogi doktorátust szerzett Bp.-en. Ifjúsági regényeiben a bp.-i romantikát fedezte fel *(Új Buda, Utazzunk Budapestre, Mátyás-hegyi Iliász, Szülike)*. 1937-ben Angliába emigrált és sikeres film- és televíziószerző lett Christopher *Stevens*, Paul *Tabor* néven.

Táborszky és Parsch: zeneműkereskedés és kiadó. 1868-ban Táborszky Ferdinánd alapította. Kiadott néhány Liszt-művet is. 1895-ben beolvadt a →*Nádor Kálmán Zeneműkereskedés és Kiadó* cégbe.

táborváros: →*Aquincum-canabae.*

Táborvárosi Múzeum: →*Aquincum-canabae* területén a legio táborából D-i irányba vezető főút mentén épített római vendégfogadó *(deversorium)* romjait bemutató múz., a III. Pacsirtamező u. 63. sz. lh. udvarában és e célra kialakított alagsori részében. A fogadó alaprajza az egyszerűbb villatípusok sorába tartozik: az apszisos záródású étkezőt *(tablinum)* – ahonnan étkészletek, bortároló edények, üvegpoharak gazdag sorozata került elő – két oldalról elhelyezett lakóhelyiségek fogták közre. Az ép. egyik traktusában hideg-melegvízzel ellátott fürdő volt. Belső díszei közül említést érdemel a lovas íjász vadászatát ábrázoló orientális jellegű freskó, valamint a stukkópárkányok. A 2. sz.-ban épült fogadót többször felújították. A 4. sz. második felében a fürdőt már nem használták, s az 5. sz.-ban romhalmazzá vált a lakóhelyiségeket sem lakták, hanem temetkezés céljára használták; az ép.-ből szarkofágok, téglasírok, fa- és ólomkoporsók kerültek elő. Közelében feltártak egy ötkaréjos ókeresztény sírkápolnát. – Az ép. 1950–53 közötti feltárását Póczy Klára, 1968-ban pedig Németh Margit vezette. A rekonstrukció és a múz. kialakítása – belefoglalva egy modern lh. ép.tömbjébe (1954) – Borsos Béla, Pfannl Egon és Pogány Frigyes tervei alapján történt. – *Irod.* Németh Margit: Római kori lakóház és vízvezeték az aquincumi canabaeban (Előzetes jelentés), (Budapest Régiségei 24); R. Facsády A.: Aquincum–Táborvárosi Múzeum. Kiállítási vezető (Budapest, é. n.).

tájfutás: *tájékozódási futás*, 1925. jan. 11-én ifj. Ripszám Henrik (MTE) a budai hegyekben rendezte meg az első tájfutó versenyt. Az első verseny győztese Belloni Gyula (MAC) volt. Újabb versenyre csak 1934. márc.-ban Budakeszi térségében került sor, a rendező ezúttal a Duna SC volt. A sportág erősen kötődött a turistamozgalomhoz, a M. Turisták Orsz. Szöv.-e kezdeményezésére 1941-től elkezdték a gimn. térképolvasást. A szöv. 1942-től minden tagegy.-e számára előírta az évenkénti kötelező terepgyakorlatok megtartását. A sportág jelentősége a II. vh. alatt felértékelődött, a Honvédelmi Min. külön vándordíjas ~ terepversenyeket szervezett. – Az első csapatbajnokságot 1950-ben, az első egyéni m. bajnokságot 1952-ben rendezték. A ~ 1969-ig a turistamozgalmon belül szerveződött, az önálló M. Tájékozódási Futó Szöv. 1970. jan. 1-jén alakult meg. – A m. ~ két világbajnoka Monspart Sarolta (1972) és Oláh Katalin (1991), a jelentősebb bp.-i szakoszt.-ok a Micro SC, az OSC, a BEAC és a Gépip. Spartacus.

Takarékbank Rt.: →*Magyar Takarékszövetkezeti Bank Rt.*

takarékpénztár: betétek gyűjtésével és hasznot hozó elhelyezésével foglalkozó pénzint. Az első m. ~, a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület* Fáy András kezdeményezésére 1839 dec.-ében alakult Bp.-en. A kiegyezés után a főv.-ban is újabb nagy pénzint.-ek létesítettek ~i szolgálatot. – Az 1872-ben alapított *Magyar Országos Központi Takarékpénztár* (MOKTÁR) és az 1892-ben létesült *Belvárosi Takarékpénztár* hosszú ideig megtartotta ~i

jellegét. Az 1846-ban alapított *Községi Takarékpénztár* 1928-ban Bp. Szfőv. pénzint.-e lett. – A II. vh. után 1949-ben alakult az *OTP*.

Takáts Sándor (Komárom, 1860–Bp., 1932): történész, kegyesrendi pap, az MTA tagja (l. 1906, r. 1925). Pályája kezdetén vidéki városokban tanított, majd a bécsi kamarai levéltárban dolgozott. 1903-tól haláláig a képviselőház levéltárosa, ill. 1910-től főlevéltárosa volt. A mo.-i török hódítás korát dolgozta fel számos művészi, esszészerű tanulmányában. Főv. vonatkozású m.: *A budapesti piarista kollégium története* (Bp., 1895); *A budai pasák magyar nyelvű levelezése* (Eckhardt Ferenccel és Szekfű Gyulával, Bp., 1915).

talajok: a talaj a földkéreg legfelső, termékeny része. Bp. és környékének talaja igen változatos, mert a ~at kialakító tényezők (a kőzetek, a domborzat, az éghajlat, a vízhálózat, a talajlakó állatközösségek és a földművelő társ.) hatásai is nagyon különbözőek a területen belül. Ha a főv. határában a *talajképző kőzetek* előfordulását térképen ábrázolnánk, igen tarka, mozaikszerű képet kapnánk. A →*Budai-hegység*ben a kiemelkedő csúcsok, a keskeny, éles gerincek és az igen meredek lejtők talajképző kőzetei a hegység tömegét felépítő alapkőzet, a *dolomit*, a mészkő, a homokkő, a márga és kisebb foltokban tengeri agyag. A hegytetők lapos és enyhén hullámos síkjain a hegységek tömegét felépítő kőzetek helyben képződött málladéktakarói, a magasabb felszínekről a lejtőkön áttelepült lejtős üledékek a talajképző kőzetek. A hegyláblejtőket és a hegység medencéit a hulló porból és a vizek finom hordalékaiból származó, valamint ezeknek a lejtőn történő áthalmozódása során keletkezett lösz és löszszerű üledékek fedik be, és ezek szolgáltatják a talajok ásványos alkotórészeit. A →*Pesti-síkság* talajképző kőzeteit közvetlenül a Duna hordaléka: kavics, homok, iszap és ezek kevert anyaga, továbbá ebből a hordalékból a széltől kifújt, majd felhalmozott futóhomok, valamint az egykori holtmedrek szerves üledékei képviselik. A talajképződést, különösen pedig a talajok elterjedését erősen befolyásoló *domborzat* tekintetében elsősorban ugyancsak a Budai-hg. és a Pesti-síkság között van nagy különbség. A Budai-hg. felszíne középhegységi. Hegycsúcsok, lapos hegytetők, különböző szögű, kitettségű és hosszúságú lejtők, völgyek, medencék váltakoznak sűrűn egymással. A Pesti-síkság felszíne viszonylag egyhangú; a *Duná*hoz közeledve fokozatosan alacsonyodó teraszcsíkokból áll. A talajképződést befolyásoló *éghajlat* a főv. környékén első megközelítésben egyhangúnak tűnik, pedig nagy eltérések vannak a főv. határán belül, mindenekelőtt a Budai-hg. és a Pesti-síkság között. A lejtők égtáji kitettsége, a felszín színe, kopársága vagy a növénytakaróval történő sűrűsége, relatív magassága és a magas síksági fekvés, ill. a talajok és talajképző kőzeteik különböző szemcseösszetétele és porozitásviszonyai mind-mind különbözőképpen befolyásolják a helyi éghajlatot, ill. a talajklímát, ezen keresztül pedig a talajképződést és a kialakult különböző talajok elterjedését. A talajképződést befolyásoló *vízhálózat* (felszíni és talajvíz) a többi talajképző tényezőhöz hasonlóan ugyancsak a Budai-hg. és a Pesti-síkság között különbözik nagyobb mértékben. A Pesti-síkságon a csatornázott patakok ma már gyakorlatilag nem, csatornázásuk előtt viszont árterületükön jelentősen befolyásolták a talajképződés folyamatát. A Pesti-síkságon főként a talajvíz játszik szerepet a talajok kialakulásában. A felszíni vízhálózat – amely a Budai-hg.-ben sűrűbb, mint a Pesti-síkságon – a patakvölgyek keskeny ártere miatt területileg kisebb mértékben gyakorol hatást a talajképződésre. A Budai-hg. rétegvizei felszínre, ill. gyökérzónába kerülésük területsávján, egészen ritka területfoltokban talajképző befolyáshoz jutnak. A vízrajzi talajképző tényező ilyen szempontú megítélésénél a →*Kelenföld–lágymányosi-lapály*t és az →*Óbudai-lapály*t, sőt a →*Budaörsi-medence* egy részét is a Pesti-síksághoz számítjuk. A főv. határában élő →*növényzet* talajképződésre gyakorolt befolyása különbözőképpen ítélhető meg. A talajok nagy csoportjainak kialakulását a növényzet uralkodóan befolyásolta aszerint, hogy erdő, erdős-sztyepp, száraz, füves mezőség, nedves rét v. vízi növényzet alatt ment végbe a talajképződés. Ennek megfelelően erdőtalajok keletkeztek az egész Budai-hg.-ben és a Pesti-síkságon is, annak D-i szegélyét, valamint mindkét terület talajvíztől befolyásolt felszínrészeit kivéve. Száraz sztyeppnövényzet csak a főv. D-i határában, a →*Csepel-szigeten* élt, miután mindkét Duna-ág medre olyan mélyre vágódott be, hogy az árvizek a felszínt már nem vagy csak igen ritkán érték el. Nedves rétek a medencék és a Pesti-síkság völgytalpain, árterein éltek, ill. helyenként élnek még ma is. A vízi növényzet elhalt szerves maradványai a lefűződött holtmedrekben és a rétegvízforrások közvetlen zónáiban játszanak szerepet a talajképződésben. A *talajlakó állatközösségek* és a talajban élő *növényi mikroszervezetek* nem a talajtípusok elterjedését, hanem a talajképződés folyamatát befolyásolják. – A földművelő, a települő, az iparosító és a közlekedő *társ.* a főv. és környéke talajainak kialakulását és további alakulását jelentősen befolyásolta. Bp. belterületén a termőtalaj felszínét épületekkel és mesterséges burkolatokkal fedték le. A házi és a bolgárkertek talajait jórészt komposztos kultúrtalajjá alakították. A folyószabályozási és lecsapolási, valamint az erdőirtási munka következtében részben a magasan fekvő talajvíz lecsapolása, részben a nagy légnedvességű, zárt lombú erdő kiirtása révén egy talajklimatikus szárazodási folyamatot idéztek elő, amely a talajok sztyeppesedési folyamatának megindulását, ill. fokozódását váltotta ki. A Budai-hg.-ben és a Pesti-síkságon változatos összetételű talajtakaró alakult ki. 1. *Váztalajok*. Kialakulásuk kezdeti szakaszában levő talajok, amelyeknek szelvényében genetikai talajszintek még nem ismerhetők fel. *A köves, sziklás váztalajok típusa* a Budai-hg.-ben sok helyütt előfordul. Így pl. a Nagy-Szénás, a →*Csúcs-hegy*, az →*Ördög-árok* →*Remete-szurdok*a, a *Fekete-hegyek*, a Kő-hegy, az Odvas-hegy, az Út-hegy, a Törökugrató, a →*Csíki-hegyek*, a →*Sas-hegy*, a →*Gellért-hegy* kopár dolomit- és mészkőszikláin. A rossz elnevezéssel *földes kopár*nak nevezett váztalajtípus, vagyis az erózió következtében a laza talajképző kőzetig lepusztult talaj a Nagykovácsi-medence, a →*Pesthi-*

degkúti-medence, a →*Budakeszi-* és a Budaörsi-medence, továbbá a Duna-völgy és a →*Solymári-völgy* meredek lejtőjű oldalainak inflexiós sávjain fordul elő. *Futóhomok* váztalajtípus a síkságon Dunaharaszti és Újpest közelében, valamint a Szentendrei- és a Csepel-szigetnek azokon a futóhomokból felépült felszínein található, ahol a művelés következtében a futóhomokot borító termőtalajt a szél elpusztította. *Humuszos homok* váztalajtípus ugyancsak a futóhomok területen alakult ki. Ilyen talajokat a főv. pesti oldalának beépített területe alatt is feltárnak az építkezések alapozásai alkalmával. Ez a talaj humifikált szerves anyagával már képes növényi tápanyagokat tartalékolni és a gyökérzet számára hozzáférhetővé tenni. Termőképessége azonban több oknál fogva igen gyenge. A váztalajokhoz soroljuk még az ún. *antropogén humuszkarbonát* talajtípust, amely szénsavas mészben gazdag, laza szövetű talajképző kőzeten képződött másodlagosan, az eredeti talajtakaró lepusztulása után. Gyengén humuszos szintjén kívül genetikai szintekre még nem tagolódik. A Budai-hg. medencéinek ősidők óta művelt erdőtlen lejtőin ott fordul elő, ahol a talajképző kőzet *budai márga* v. lejtőlösz. 2. *Sötét színű, kőzethatású erdőtalajok*. Előfordulásuk sajátos (karbonátos és vulkanikus eredetű) talajképző kőzetekhez kötött. Szélnek és napsugárzásnak erősen kitett csúcsokon, gerinceken és lejtőkön, nyílt lombkoronájú, ritka állományú erdők, bokorerdők, füves cserjék alatt képződött nagy humusztartalmú, sekély termőrétegű talajok. A Budai-hegységben a →*Hármashatár-hegy*en, a →*Szarvas-hegy*en, a Csúcs-hegy É-i lejtőjén, az Ördög-árok szurdokban, a Kerek-hegyen, a Zsíros-hegyen, a Klauzál-kilátó környékén, a Nagy-Szénás kopárjain, a Fekete-hegyeken, a →*János-hegy* DK-i oldalán mozaikszerű foltokban, a Nagy-Kopasz, Kopasz-oldal, Vöröspocsolyás-hát, a *Kakukk-hegy*, →*Ördög-orom*, →*Rupp-hegy*, →*Tűzkő-hegy*, →*Nap-hegy*, →*Csíki-hegyek* másodkori dolomit- és mészkőfennsíkjain, gerincein és lejtőin, továbbá a →*Tétényi-fennsík* és az Érd-Sóskúti-fennsík szarmata és lajtamészkövein összefüggő, nagy felszíneken vékony és törmelékes humuszrétegű *fekete* és *barna rendzina* képződött. Növényzete sziklagyep, karsztbokorerdő, molyhos tölgyes. Nagy humusztartalmú, ezért könnyű fajsúlyú, szélsőségesen rossz vízgazdálkodású, egyedül erdőtelepítésre alkalmas talaj. Ha az erdőket kiirtják felette, a talajpusztulásnak nem képes ellenállni, ezért a lejtőn lehordódik, és csak a csupasz sziklafelszín marad utána. Így keletkeztek a Budai-hegység dolomit- és mészkőkopárjai. 3. *Barna erdőtalajok*. A Közép-Európában uralkodó mérsékelt övi éghajlat hatása nyomán keletkeztek laza talajképző kőzeten, vegyes lomberdők alatt. A Budai-hegység bázisokat nélkülöző, savanyú pH-jú málladéktakarót adó *hárshegyi homokkő*ből felépült hegyein ennek a talajcsoportnak a legerősebben kilúgozódott típusa, a *podzolos barna erdőtalaj* alakult ki. A talajszelvény kilúgozódási szintjében az agyagásványok kezdenek szétbomlani, és az e folyamat során felszabadult alumínium- és vasoxidok ebből a genetikai szintből a felhalmozódási szintbe mosódnak, aminek következtében a kilúgozódási szintben kovasav felhalmozódása megy végbe. A Budai-hegység legelterjedtebb talajtípusa az *agyagbemosódásos barna erdőtalaj*. Az eddig felsorolt helyeket, valamint a medencék lösszel és löszös üledékkel bélelt belsejét, továbbá a talajvíz hatása alatt álló területeket kivéve mindenütt ez a talaj fordul elő. Az agyagbemosódásos barna erdőtalaj tehát a Budai-hegység klimazonális talaja, azaz az uralkodó éghajlatnak megfelelő talajtípus. Ezek az *erodált erdőtalajok* nagy területeket foglalnak el. A Pesti-síkságon is előfordulnak a felszínre került teraszkavicsfoltokon. Szakszerű művelés és tápanyagutánpótlás mellett jó közepes termést adnak. Az ártéri felszíneket kivéve a Nagykovácsi-, a Pesthidegkúti-, a Budakeszi-, a Budaörsi-, a Törökbálint–Biatorbágyi-medence, valamint a Budai-hegység Ny-i részének ellankásodó hegylábfelszínei a *barnaföld* vagy a típus első felismerőjéről elnevezett *Ramann-féle barna erdőtalaj* elterjedési területei. Ezeken a helyeken a talajképző kőzet mindenütt a lösz és lösszerű üledék. Növénytermesztésre ez a talajtípus hozzáértő művelés és tápanyag-utánpótlás mellett kiválóan alkalmas. Homokos változata, a *rozsdabarna erdőtalaj* a Pesti-síkság homokos teraszfelszíneinek legelterjedtebb talajtípusa. A típusos barnafölddel ellentétben ez a talaj már nem jó termőképességű, mivel a jó tápanyag- és vízgazdálkodást biztosító kellő mennyiségű agyagkolloid hiányzik belőle. 4. A főv. környékének D-i részén megjelennek az Alföld jellemző klimazonális talajai, a *csernozjom*ok vagy *mezőségi talaj*ok. Ezek az ország legtermékenyebb talajai. Legjellemzőbb tulajdonságuk kiváló minőségű és megfelelő mennyiségű humuszanyaguk, kalciummal való jó ellátottságuk, jó vízgazdálkodást biztosító morzsás szerkezetük, könnyű művelhetőségük, mindezek eredményeképpen nagy természetes termőképességük. A Csepel-szigeten három típusa, a *mészlepedékes csernozjom*, a *réti csernozjom* és az ún. *terasz csernozjom* fordul elő. Lényeges különbségeik a vízhatás alól történt kikerülésük idejével értelmezhetők. 5. A folyó- és patakvölgyek, valamint a medencék mély fekvésű felszínein a talajképződést a növények gyökérzónájába felhatoló talajvíz vagy kapilláris talajnedvesség, ill. az áradások alkalmával a felszínt elborító víz határozza meg. Ahol a talajnedvesség kapilláris úton jut alulról a gyökérzónába, ott szemihidromorf *réti talajok* alakulnak ki. Ahol a talajvíz állandóan a gyökérzónában tartózkodik, ott a *lápos réti talaj* képződik. Ahol pedig a talajvíz a felszínre kerül – ilyen eset előfordul a Csepel-szigeten és a főv. beépített pesti oldalán befedett szövevényes ősfolyómeder-hálózatban –, ott a vízi növényzet, a láposodási folyamat *rétláp talajok* (tőzeges és kotus rétláp) képződését indítja meg. A főv. településhálózatának hatalmas térhódítása nyomán ezek a talajok gyakorlatilag eltűntek a talajtérképről. 6. A Duna és a mellékpatakok árterei a szabályozásokkal, a csatornázással és a gátak megépítésével árvízmentesekké váltak. Ez azt eredményezte, hogy az e munkálatok előtt az árterekben képződött *öntéstalajok* ma már átalakulóban vannak. Tekintettel arra, hogy az ármentesítések gyakorlatilag közel egy évszázada tartanak még csak, a legalacsonyabb egykori ártere-

ken még a *nyers öntéstalajok* is fellelhetők. Legfőbb jellemzőik, hogy genetikai talajszintjeik nincsenek, humusztartalmuk az 1%-ot nem haladja meg, világos, fakó sárgásszürke színűek, karbonátosak, és egész szelvényüket átszövik az oxidációs-redukciós nyomok. Mély fekvésük miatt víznyomásosak, egyébként jól trágyázva kielégítő termést adnak. Elsősorban a Duna-völgyben, a hullámterek külső szomszédságában találhatók. Kissé magasabb fekvésben az egykori öntésföldek felső rétege már elhumuszosodott. Ezek a *humuszos öntéstalajok* ugyancsak a dunai szigeteken találhatók, ill. lefedve a pesti oldalon. A nyers öntéseknél megbízhatóbb termést adnak, természetes, gondos művelés és nagy adagú trágyázás mellett. A Budaörsi-medence keserűvízforrásainak környékén a magnéziumsókkal dúsított talajvíz hatására *magnéziás szikesek* alakultak ki. Kis kiterjedésük miatt csak tudományos jelentőségük van. – *Irod.* Budapest természeti képe (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1958); Schafarzik Ferenc–Vendl Aladár–Papp Ferenc: Geológiai kirándulások Budapest környékén (Bp., 1964).

Talbot Centrálé: az 1927-ben alapított áll. érdekeltségű M. Dunántúli Villamossági Rt. bánhidai villamos erőművének korabeli elnevezése. Az angol pénzkölcsönből a tatabányai lignit felhasználására a Ganz-gyárak által 1929-ben létesített erőmű jelentős mértékben megnövelte a főv. energiabázisát, és lehetővé tette a Bp.–Hegyeshalom vasútvonal villamosítását. Bánhidáról a villamos energiát elsőként hazánkban 100 KV-os távvezetéken továbbították, s a Kő téri alállomáson kapcsolták be a főv. villamoshálózatába.

Talkie Kabaré, *Omnia Kabaré:* 1929-ben a régi *Omnia Mozi* (VIII. József krt. 31.) helyiségében nyílt meg Innocent Vincze Ernő művészeti vezetésével. Társulata jórészt a megszűnt →*Apolló Kabaré,* valamint a *Modern Színpad* (→*Andrássy úti Színház*) színészeiből állt. 1930-ban már *Omnia Kabaré* néven működött tovább, de csak három előadást tarthatott. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora, 1901–1944 (Bp., 1978).

Tallherr József, *Thalherr* (Buda, 1730 körül–Buda, 1807): építész. 1788-ban az Orsz. Építészeti Igazgatóság vez.-jévé nevezték ki. Számos ép.-et tervezett, több kolostort átalakított. Főv. munkái közül a legjelentősebbek: az →*óbudai selyemgombolyító* (III. Harrer Pál u. 44–46.) műemlék ép.-ének tervezése és kivitelezése, az Erzsébet-apácák Fő u.-i rendházának átalakítása, a pesti gör. kel. templom tervezése.

Tallózó: közéleti lapszemle. 1989-től Andai György szerkesztésében jelenik meg. Hetenkénti számaiban az előző hét főv. és vidéki sajtójából válogatja össze a legnagyobb érdeklődésre számító cikkeket. 1989-ben kiadását a Reform Hírmagazin Rt. vette át, attól kezdve címe *Reform Tallózó.*

Tamás Galéria: korának legszínvonalasabb, legjelentősebb magán-kiállítóhelyisége. Alapítója *Tamás* Henrik, a modern művészetet pártoló gyűjtő és műkereskedő volt. 1927–44 között a ~ V. Akadémia u. 8. sz. alatti helyiségeiben a legkiválóbb m. művészek alkotásait, s a főv. galériák sorában egyedüliként iparművészeti kiállításokat mutatott be. Itt volt Derkovits Gyula gyűjteményes kiállítása (Mészáros Lászlóval) 1930-ban, Beck Ö. Fülöp (1932), Schaár Erzsébet (1932) és Borsos Miklós (1941) bemutatkozása. Itt rendezte tárlatát a Szocialista Művészek Csoportja 1936-ban. A ~ adott otthont a m. magángyűjt.-ek, ill. a párizsi m. művészek (ez utóbbi Beöthy István szervezésében) bemutatkozásának 1938-ban. Itt mutatták be Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József és Kernstok Károly rajzait (Gombosi György összeállításában) 1941-ben, és itt volt az Új romantika c. kiállítás (Kállai Ernő rendezésében) 1944-ben. A ~ kiállítási programjában a legkülönfélébb irányzatoknak is helyet adott, kizárólag minőségi mércét állított (Egry József, Farkas István, Bortnyik Sándor, Kádár Béla, Kepes György, Kohán György, Kovács Margit, Perlrott-Csaba Viktor stb.).

Tamási Áron (Farkaslaka, 1897–Bp., 1966): író, Baumgarten-díjas (1929, 1930, 1933), Kossuth-díjas (1954), az MTA l. tagja (1943). Pályája Kolozsváron indult 1925-ben (*Lélekindulás,* novellák). 1929-től sűrűn látogatott Bp.-re. A népi írók társaságával a Central Kávéházban jött össze. Az *Énekes madár* c. népi játékát Márkus László Új Thália kísérleti színháza mutatta be 1935-ben, innét került a Nemzeti Színházba. *Tündöklő Jeromos* c. darabját a Magyar Színház tűzte műsorára, többi színművét a Nemzeti Színházban játszották (*Vitéz lélek* (1941), *Csalóka szivárvány* (1942), *Hullámzó vőlegény* (1947). 1944-ben véglegesen Bp.-re költözött. A főv. ostromát Bajor Gizi villájában (XII. Stromfeld Aurél u. 16.) vészelte át. 1949-ig jelentek meg írásai és mutatták be színdarabját, utána hallgatásra kényszerült. 1954-től újra szerepelt novellákkal, színművekkel. Az 1956. évi forr. idején az Írószöv. elnökségében tevékenykedett. 1956. dec. 28-án tartott taggyűlésen ~ olvasta föl az elnökség nevében az általa megfogalmazott nyilatkozatot *(Gond és hitvallás). A Vadrózsa ága* c. életregényében bp.-i barátai, írótársai szerepelnek.

Tamás u. (III. ker.): 19. sz.-i temetőkápolna.

Tanácsakadémia: 1952-ben létesített intézmény a pol. és szakmai, elsősorban gazd. ismeretek elsajátítására. A domonkosok volt rendházában (XIV. Cházár András u. 3.) működött. A tanulmányi idő egy év (a levelező tagozaton két év) volt. A hallgatók a tanulmányok sikeres elvégzése után a tudományegyetem jogi karának II. évfolyamán folytathatták tanulmányaikat. 1970-ben az országban működő három ~t egy intézménybe vonták össze. Feladata a tanácsok és szerveik számára vezetők és más szakemberek képzése, a vezetők rendszeres továbbképzése, a tanácsi munka vizsgálata. A *szakoktatás* és a *vezetői továbbképzés* oktatási int.-ekben folyt (Bp.-en, Veszprémben és Szombathelyen). A tanulmányi idő a szakoktatási tagozaton két év (levelező tagozaton három év) volt, a vezetői továbbképzés szükség szerinti időtartamú tanfolyamokon folyt. A ~ 1977-ben beolvadt az →*Államigazgatási Főiskolá*ba.

tanácsi ipar, *helyi ipar:* kezdetei a közép- és kisip. cégek 1949. évi államosítását és a kisip. visszaszorítását követően az 1950-es évek elejére nyúlnak

vissza. A kormányzat a területi tanácsok feladatává tette az államosított kisüzemek termelésének újraindítását, a leállított középüzemek működésének felvételét. A tanácsok saját gazd.-ának megteremtése is a célok között szerepelt, mivel a tanácsi tulajdonban működő üzemek feleslegeinek befizetésével növelhetőnek vélték a területen felhasználható pénzalapok bővítését. 1950-ben még csak öt helyi ip. váll. működött 250 munkással, 1954-ben a 163 főv. tanácsi váll. 28 000 dolgozót foglalkoztatott. A ~ zöme a ker. tanácsok irányításával működött. A fejlődés folyamán felismerték, hogy az azonos jellegű ~váll.-ok központi főv. szintű irányításával jobb termelésszervezés, ésszerűbb fejlesztések és beruházások, profilkialakítás valósítható meg. 1963/64-ben, amikor országszerte az ún. szoc. nagyváll.-ok kialakítása zajlott, megtörtént a ~ koncentrálása is. Az évtized végére azonban a merev központosítás csődbe jutott. Megszűntek a trösztök, létrejöttek az egyesülések és az önálló váll.-ok. Nagyjából ekkor alakult ki az 1990. évi rendszerváltást követően is fennmaradt egykori, ma önkormányzati tulajdonban lévő ~i szervezet. A ~nak jelentős szerepe volt és van ma is a főv. lakosságának ellátása és foglalkoztatása terén. Az egykor a Főv. Tanács Ip. Főoszt.-ának irányítása mellett működő ~ kiemelkedő jelentőséghez jutott a sütőip., az ásványvíz- és jéggyártás területén. Bp. ellátása szempontjából nélkülözhetetlenek voltak a ~váll.-ok az élelmiszertermelés, a közszükségleti cikkek gyártása és az alapvető szolgáltatások területén. Ugyancsak nem elhanyagolható a szerepük a csökkent munkaképességű dolgozók foglalkoztatása és a bedolgozói rendszer működtetése tekintetében. Az 1980-as évektől a ~váll.-ok száma és gazd. jelentősége fokozatosan csökkent, összefüggésben a kisip. tevékenység szabadabbá tételével, s új vállakozási formában működő termelőváll.-ok térhódításával. 1985-ben 15, főként ip. jellegű termelő tevékenységet folytató tanácsi nagyváll.-ot tartottak számon. Ezek (a mindegyikük nevében feltüntetett Főv. megnevezés elhagyásával) a következők: Finommechanikai, Óra- és Ékszerip., Műanyagip. (Budaplast), Faip. és Kiállításkivitelező, Nyomdaip., Ruhaip., Ruházati Szolgáltató, Kézműip., Kefe- és Seprőgyártó, Vegyesip. Szolgáltató, Művészi Kézműves, Patyolat, Ásványvíz- és Jégip., Sütőip. Váll. A ~ ekkor 18 610 dolgozót foglalkoztattak. – Kifejezetten szolgáltatást három váll. folytatott 1286 dolgozóval. A tanácsi javító-szerelő, kereskedelmi, ellátó váll.-ok körébe 1985-ben a központ mellett 11 területi váll. tartozott. Profiljukba fuvarozás, lakáskarbantartás, felújítás, gázkészülék-szerelés és generáljavítás, bútor-, fa-, kárpitosip. és építőszakip. javítási-szerelési munkák végzése tartozott. 1500 főt foglalkoztattak. – Az 1990. évi rendszerváltást követően a ~ a főv. önkormányzat tulajdonába került. Irányítását nem a Főpolgármesteri Hivatal, hanem az újonnan szervezett *Bp.-i Vagyonkezelő Központ Rt.* végzi.

Tanács körút: →*Károly körút*

Tanácsköztársaság, *Magyarországi Tanácsköztársaság, Magyar Tanácsköztársaság:* az első m. munkásáll. 1919. márc. 21-én jött létre a Berinkey-kormány lemondása, majd a két munkáspárt (KMP, MSZDP) vezetőinek a *Gyűjtőfogház*ban a pártok egyesüléséről kötött megállapodása után. Aug. 1-jéig, 133 napig állt fenn. A munkáspártok egyesülését és a ~ kikiáltását a →*Budapesti Munkástanács* márc. 21-iki esti ülésén, az Új Városházán jelentették be. Ezalatt az MSZDP titkárságának helyiségében, az Erzsébet krt. 41. sz. alatt összeültek az egyesült párt vezetői a legfőbb vezető testület, a *Forradalmi Kormányzótanács* megalakítására. A Forradalmi Kormányzótanács – a tanácsok megválasztásáig – a főv. vezetésével a háromtagú *Főv. Direktóriumot* bízta meg. A főv. ker. *Forradalmi Munkás- és Katonatanácsok* és a pártszervezetek küldötteinek gyűlése márc. 31-én elfogadta a ~ ideiglenes alkotmányát. A tanácsokat ennek szabályai szerint ápr. 7-én választották meg. A főv. akkori területén kb. 450 ezren szavaztak. A megválasztott tagok 500 küldöttéből alakult meg ápr. 11-én a →*Budapesti Munkás- és Katonatanács*. A tanácshatalom belső rendjének fenntartására március 26-án megalakult a *Vörös Őrség*. Soraiban a volt nemzet- és népőrök, a felfegyverzett bp.-i munkások mellett a volt rendőrség és csendőrség személyi és parancsnoki állományának számos tagja is szolgált. Szervezeti felépítése, csekély eltéréssel, azonos volt a régi karhataloméval. A Pest környéki helységek java része is a Vörös Őrség bp.-i parancsnokságához tartozott. Ennek parancsnokai előbb *Seidler* Ernő és *Bíró* Dezső, majd *Jancsik* Ferenc, *Münnich* Ferenc és *Hackspacher* István közösen, aztán *Jancsik* Ferenc, legvégül *Haubrich* József volt. Orsz. Parancsnoksága a Várban, a volt Nemzeti Palotában, bp.-i parancsnoksága a Zrínyi u. 3. sz. alatt, Buda vidéki parancsnoksága a Böszörményi út 12. sz. alatt volt. Hivatalos lapja a *Vörös Őrség* (ápr. 20.–júl. 15.); oktató és szemlelapja a *Vörös Őr* (máj. 1.–júl. 13.) volt. – A ~ védelmére

A Tanácsköztársaság kikiáltása 1919. március 21-én

Munkászászlóalj 1919-ben

március 30-án megkezdődött az új hadsereg megszervezése. A Vörös Hadsereg első seregszemléje ápr. 26-án, az Andrássy úton zajlott le, a népbiztosok több helyen beszédet intéztek a katonákhoz, majd a 4. sz. lh. erkélyéről megtekintették a részben még polgári ruhába öltözött, különféle fegyvereket viselő egyének felvonulását. A főv. laktanyákat a m. történelem és a nemzetközi munkásmozgalom nagyjairól nevezték el. – A ~ helyzete máj. első napjaiban kritikussá vált a román hadsereg előrenyomulása miatt. Ekkor rendelték el a főv. és környéke proletariátusának ált. mozgósítását. Hamarosan gyári ezredek alakultak, és a létszám az ápr. 10-iki 20 000 főről 53 000-re nőtt, a munkászászlóaljaké csaknem elérte a 13 000-t. A gyári ezredeknek mindjárt a harctérre kellett vonulniuk, majd a mozgósított szervezett munkások újabb és újabb egységei követték őket. Máj. közepére a hadsereg létszáma, a nemzetközi ezredekkel együtt, elérte a 150 000 főt. Ez a szinte rögtönözve felállított haderő állította meg a románok támadását és vívta meg a sikeres *É-i hadjárat*ot a többi között *Stromfeld* Aurél és *Landler* Jenő vezetésével. A harcokban részt vettek az I. hadoszt. egységei: a Ganz Vagongyár, a MÁV Vagon- és Gépgyár, az É-i Főműhely, a csepeli üzemek és az építőmunkások alakulatai. – A főv. ellenforradalmi kísérletek elfojtására állították fel a IV. hadtestet; fő ereje a vasas hadoszt. volt, az ő segítségükkel verték le a jún. 24-iki ellenforradalmat, valamint a Duna–Tisza közén kitört helyi ellenforradalmi kísérleteket. A Vörös Hadsereg utolsó díszszemléje júl. 21-én, a Vérmezőn zajlott le. – Gazd. téren a ~ azonnal hozzálátott a kapitalista termelési viszonyok felszámolásához, az új termelési rend alapjainak lerakásához. A dolgozók helyzetének javítását célozták a társ.biztosítás kiterjesztéséről, a bérek jelentős emeléséről, a nagy lakások, főúri kastélyok és villák igénybevételéről, a gyermekek és tanoncok védelméről, a nők egyenjogúságáról hozott rendelkezések. A művelődésügy átalakítására jelentős intézkedés volt az isk.-k államosítása (márc. 25.). Mindez nem feledtette azokat a nehézségeket, amikkel a lakosságnak naponta meg kellett küszködni. Az élelmiszer- és áruhiány, ill. a jegyrendszer a hústalan napok bevezetését tette szükségessé. A kétféle papírpénz (az ún. „kék" és „fehér" bankjegy) is növelte a nehézségeket; a kényszerű vagy eleve elhibázott rendelkezések is nyomot hagytak a főv. életében. Az üzleteket leltár felvétele miatt ápr.-ban egy ideig zárva tartották; a kávéházakat ápr. 20–23-án ugyancsak bezárták, az üzletek záróráját du. 5 órára tették, a kávéházak reggel 6-tól 9-ig és du. 6-tól 9-ig voltak nyitva. Az alkoholtilalom igen szigorú volt, megszegését súlyosan büntették. A szerencsejátékokat betiltották, a lóversenyt megszüntették, bár amennyire lehetséges volt, a sportélet fellendítésére törekedtek. Máj. 14. után papírhiány miatt a 20 napilap nagyrésze nem jelenhetett meg, továbbá számos hetilap és folyóirat is megszűnt. Az anyaghiány okozta munkanélküliség is hátrányosan hatott a hangulatra. – A főv. a ~ idején számos helyi és orsz. jelentőségű esemény színhelye volt: itt zajlott a Vörös Hadsereg toborzása; május 1-jén nagyarányú ünnepségek; jún.-ban a pártkongresszus (12–13-án, Országház), a Tanácsok Országos Gyűlése (14–23. között, Országház), a nőmunkások (15-én, Új Városháza), a KIMSZ (20–22-én, Új Városháza), a földmunkások kongresszusa (1–2-án, régi képviselőház) és a német szocialisták értekezlete (8–9-én, régi képviselőház); végül a Bp.-i Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács aug. 1-jei utolsó, a Forradalmi Kormányzótanács lemondását és a ~ megszűnését bejelentő ülése az Új Városházán.

Tanácsköztársaság 1919 áprilisában

tanácsnok: az önkormányzati jogú városokban a lakosság növekedése és a városiasodási folyamat előrehaladása folyamán az intézendő ügyek száma is megnőtt és bonyolultabbá vált. Ezért a városi elöljáróságok munkájának segítésére fokozatosan létrejöttek az azonos jellegű ügyeket intéző tisztviselők csoportjai és oszt.-ai. Az egy-egy ügycsoport tisztviselőinek élén álló ügyosztályvez.-t hívták ~nak. A ~ a hatásköréhez tartozó ügyekben a főv. tanácsa, 1930-tól a polgármester nevében, de annak személyi felelősségét fenntartva intézkedett. A ~ot a polgármester előterjesztése alapján a közgyűlés választotta.

Tanácsok Országos Gyűlése: a →*Tanácsköztársaság* ideiglenes alkotmánya szerint a legfőbb hatalmat birtokoló testület. Küldötteit – 50 000 lakos után egyet – a városi és megyei tanácsok választották. A ~t a Forradalmi Kormányzótanács máj. 20-án hívta össze. Ünnepélyes megnyitója a *Városi* (Erkel) *Színház*ban volt jún. 14-én, utána az *Ország-*

*ház*ban ülésezett. A gyűlés a népbiztosok jelentése alapján megtárgyalta az ország belső és külpol. helyzetét, ez utóbbi folyamán heves vita után jóváhagyta a Clemenceau-jegyzékben kívánt feltételek végrehajtását, majd elfogadta a Mo.-i Szövetséges Tanácsközt. alkotmányát, végül megválasztotta a 150 tagú Szövetségi Központi Intéző Biz.-ot.

tanácsválasztások: →*önkormányzati választások*

táncházmozgalom: az ifjúság klubszerű táncmozgalma, amely a hatvanas évek második felében indult meg. Kezdeményezői a főv.-ban működő vezető amatőr néptáncegyüttesek táncosai, koreográfusai és a hozzájuk csatlakozott zenészek (*Novák* Ferenc, *Tímár* Sándor, a *Sebő–Halmos* zenészpár és mások). A hetvenes évektől kezdve már nemcsak a bp.-i művelődési házakban, hanem vidéken is terjedni kezdett ez a sajátos szórakozási forma. A „táncház" elnevezés a paraszti hagyományból származik, a táncolni vágyó fiatalok az összejöveteleken mindenütt eredeti néptáncokat táncolnak, eredeti vagy hozzá közel álló zenei kíséretre. A táncházakban a paraszti táncrend különböző lehet (széki, dunántúli, D-alföldi), sőt a m. néptáncok mellett a hazai nemzetiségi vagy éppen a balkáni táncformák (görög, délszláv stb.) is egyre népszerűbbek. A mozgalom irányítását korábban nagyrészt a *Népművelési Int.* Táncoszt.-a látta el, amely időről-időre táncházvez.-i v. zenei tanfolyamokat rendezett. Mellette az 1980 febr.-jában megalakult *Amatőr Néptáncosok Orsz. Tanácsa* (ANOT) is jelentős szerepet vállalt a mozgalom kiterjesztésében, irányításában, ill. a módszertani elvek kidolgozásában. Mindezt a keretében működő művészeti, oktatási, tudományos, gyermektánc-, nemzetiségi és táncházbiz.-okkal, valamint az egész országot behálózó területi biz.-ok segítségével végzi.

táncművészet: a 18. sz.-ban a színtársulatok pest-budai vándorműsorában már szerepeltek táncbetétek, de modern értelemben vett táncművészetről még nem lehet beszélni. Ezek a táncbetétek tulajdonképpen némajátékok (pantomimek) voltak, s a vegyes nyelvű lakosságnak megértésük nem okozott nehézséget. A némajáték gyakran kísérője volt a színi előadásnak, mindenkor velejárója volt az ún. quodlibet (vegyes ének-pantomim, szavalási) műsornak. Az 1807–15 között a pesti *Hacker szálá*ban, ill. a Rondellában működő m. színtársulatok műsorán öt „balét" és 3 némajáték szerepelt. Az 1833–37 között a *Várszínház*ban játszó *Budai Színésztársaság* műsorán már 25 némajáték. ill. tánccal tarkított quodlibet szerepel, de még nincs külön táncszemélyzet. Az 1837-ben megnyílt *Pesti Magyar Színház* (*Nemzeti Színház*) már külön táncosnőket és táncosokat is sorolt tagjai sorába. Az 1840-es évek végén Campilli Frigyes volt a *Nemzeti Színház* táncmestere, a tánckarban találhatók Perron Frigyes, ill. Saáry Fanni, Kurz-Erhard Antónia, még tánckari növendék a később európai hírű Róka Jani. A szabadságharc leverése után, az elnyomatás korában a népszínművekben előforduló m. táncok lelkesítették a közönséget, akik a cenzúra miatt igazi m. drámákat nem láthattak. Az első hivatásos táncos a Gyöngyösről való Farkas (Göndör) József volt, aki betáncolta fél Európát, és táncos képét rézmetszetben a bécsi Theaterzeitung is közölte. A külföld is tapsolt még Fitos Sándor, Kaczér Ferenc, Veszter Sándor, Róka Jani, Szőllősi Szabó Lajos, Tóth Soma, Lakatos Sándor, Kilényi Lajos ill. Saáry Fanni és Aranyváry Emília táncművészetének. A szabadságharc alatt, majd az elnyomatás idején – dacból – fellendült nemzeti jellegű tánc fejlődése megtorpant. Balettművészetünk az alatt a hat év alatt (1854–1860) kezdett fejlődni, amíg a többnyire külföldön szereplő Aranyváry Emília itthon táncolt, s ez volt a pesti balett első virágkora. Műsorán a *Giselle*, az *Esmeralda*, a *Festő álomképe* szerepelt. A hetvenes években mutatták be Delibes balettjeit, a *Coppéliát*, (1877), a *Sylviát* (1878) és a *Nailát* (1881). A m. népi tánc is fontos szerephez jutott az operák betétszámaiként (Erkel: *Hunyadi László*, *Bánk bán*, *Dózsa György*). A bp.-i balett fejlődésének új szakasza nyílt az *Operaház* 1884-iki megnyitásával. Itt olasz balettmesterek váltották egymást és olasz táncosokat hívtak meg (S. Coppini, E. Piri), de mellettük felnőttek a kiváló m. balett-táncosnők és táncosok: Müller Katica, Kürthy Hermin, Ferenczy Paula, Sarkadi Mari, majd: Schmidek Gizella, Nirschy Emilia, Pallay Anna, Sebessy Tessa, Keresztes Mariska, Brada Ede, Nádasi Ferenc, Balogh Szidónia stb. A klasszikus olasz balett stílusa uralta a bp.-i opera műsorát I. Duncan kétszeri (1903, 1905) és az Orosz Cári Balett – Gyagilev társulat – 1912 és 1913. évi vendégszereplése után is. Az Európa-szerte hódító szabad tánc nem tudott meghonosodni az *Operaház* színpadán. Nem változott a helyzet az I. vh. után sem, s a konzervatív irányzat dominált Brada Ede balettmestersége idején (1922–30). Az akkori bemutatók között jelentős a *Diótörő* és a *Petruska*, a legismertebb táncosok: Keresztes Mariska, Ptasinszky Pepi, Vécsey Elvira, Kemény Melinda, Lieszkovszky Tibor és Andor Tibor. Vécsey tanítványai Géczy Éva, Tóth László, Hamala Irén, aki a m. repertoár, különösen a Bartók-Harangozó balettek gondozásával nemzetközi hírnevet szerzett. A szabadabb táncstílus operaházi elterjedése Jan Cieplinski balettmester működésének éveire (1930–34, 1943–48) tehető. Legsikeresebb bemutatói: Bartók-Harangozó: *A fából faragott királyfi*; Liszt zenéjére: *Magyar ábrándok*; Goldmark: *Sakuntala*; balettársulatának kiemelkedő tagjai: Szalay Karola, Bordy Bella, Ottrubay Melinda, Vera Ilona, Horváth Margit, Bartos Irén, Hidas Hedvig, Klier Nelly, Morgányi Jozefin, Pintér Margit, Kálmán Etelka, Brada Rezső, Harangozó Gyula, Csányi László, Sallay Zoltán, Zsedényi Károly, később: Suba Gyula, Vashegyi Ernő, Pásztor Vera, Patócs Kató, Tatár György. A szabadabb stílust De Falla: *A háromszögletű kalap*, R. Strauss: *József legenda*, Rimszkij-Korszakov: *Seherezádé* c. balettjei terjesztették, de Bartók: *A csodálatos mandarin*ja csak 1945-ben került először színre az *Operaház*ban Harangozó Gyula koreografiájával. – Az 1920–30-as évek fordulóján – az Operán kívül – kezdett hódítani a mozdulatművészet, az ún. szabad tánc. Legkiválóbb hazai képviselője Madzsarné Jászi Alice volt, aki mozdu-

latkórusával bekapcsolódott a m. avantgárd kísérleti színházak (→*Zöld Szamár Színház*, →*Cikk-cakk Esték*, →*Rendkívüli Színpad*, →*Prizma*) műsoraiba. Kezdeményezését Róna Magda és Kövesházi Ágnes fejlesztette tovább. Az 1920-as évektől működött a szabad táncot rendszerré ötvöző Dienes Valéria mozgásművészeti isk.-ja, az *Orkesztikai Isk.* Érdeme a külföldi és főként a m. irodalmi művek, versek ritmikai előadása, sajátos táncjátékfajta (ún. orchéma) kialakítása volt (Bartók: *Sirató ének*, *Szeretőm táncol*; Chopin: *Balladák*; Babits *Danaidák*, *Aliscum éjhajú lánya*, *Laodameia* stb.). Az együttes zenei vez.-je Kósa György volt. A harmadik jelentős tánc-isk.-t Szentpál Olga alapította. 1919-től a *Nemzeti Zenede*, 1924-től a *Színművészeti Akadémia*, ill. *a Színház- és Filmművészeti Főiskola* tanáraként több sikeres mozdulatművészeti csoportkoreográfiát készített (*Haláltánc a pénzszekrény körül*, *Muszkatánc*, *Koldustánc*, Bartók: *Allegro barbaro*, *Medvetánc* stb.). Csoportjának kitűnő szólistái: Bauer Lilla, Kemény Zsuzsa és Lőrincz György voltak. – A színházak államosítását követően, amikor a balettoktatást elválasztották az operától, a →*Magyar Táncművészeti Főiskola* élére Lőrincz György, a *Színház- és Filmművészeti Főiskola* koreográfusképző tanszakára Szentpál Olga került. Míg az 1930-as években a mozdulatművészet, 1945-öt követően a balettművészet vált uralkodóvá. A korszak legjelentősebb koreográfusa, Harangozó Gyula közel negyven baletthez készített eredeti koreográfiát (Csajkovszkij: *Rómeó és Júlia*; Strauss: *Térzene*; Bartók: *A fából faragott királyfi*, *A csodálatos mandarin*, a Táncszvitre írt *Bálványosvár*; Farkas Ferenc: *Furfangos diákok*; Szabó Ferenc: *Lúdas Matyi*; Delibes: *Coppélia* stb.). Az opera balettműsorára nagy hatást gyakorolt az orosz (szovjet) balettművészet aktív támogatása is. Vendégművészek és koreográfusok előadásaiban, betanításában került színre a *Diótörő*, a *Párizs lángjai*, a balett-társulatot 1964–66 között Olga Lepesinszkája irányította. A háború utáni évtizedek kiemelkedő balettáncosai: Fülöp Viktor (szólótáncos és balettmester), Kun Zsuzsa, Rab István, Lakatos Gabriella, Orosz Adél, Róna Viktor (szólótáncos és balettmester), Havas Ferenc, Csarnóy Katalin, Kaszás Ildikó, Pártay Lilla, Sebestény Katalin, Dózsa Imre, Markó Iván, Perlusz Sándor, Forgách József stb. A korszak legjelentősebb bemutatói: *Hattyúk tava*, *Bahcsiszeráji szökőkút*, *Giselle*, *Gajane*, *Bolero*, *Carmen* stb. – A m. népi táncművészet fejlesztését az 1950-ben alakult →*Magyar Állami Népi Együttes* és világhírű vezetője, Rábai Miklós vállalta. Színpadi tánckoreográfiái: *Ecseri lakodalmas*, *Üvegestánc*, *Háromugrós*, *Györgyfalvi legényes*, *Pontozó*, *Drágszéli csárdás*, *Zalaegerszegi cigánytánc*, *Párnás tánc* stb. Táncdrámái: *Kisbojtár*, *Barcsai szeretője*, *Jóka ördöge*, *Latinka-ballada*, *Hajnalodik* stb. A II. vh. után alakult 1950-ben a *KISZ Központi Művészegyüttes*, amelynek volt tánccsoportja is. Az együttes a KISZ megszűnésekor feloszlott. Ugyancsak a háború után alakult a *Honvéd Művész Együttes*, amelynek ének-, zene- és tánckara van, jelenleg is működik, bp.-i székhellyel. – *Irod.* Szentpál Olga–Rabinovszky Máriusz: A tánc, a mozgásművészet könyve (Bp., 1922); Haraszti Emil: A tánc története (Bp., 1937); Magyar balettek (szerk: Oláh Gusztáv és Szántó Ferenc, Bp., 1938); Szalay Karola: Tánc a képzőművészetben (Bp., 1941); Rabinovszky Máriusz: A tánc (Bp., 1946); Kaposi E.–László Bencsik S.–Merényi Zsuzsa: Kis könyv a táncról (Bp., 1961); Vitányi Iván: A tánc (Bp., 1963); Vályi Rózsi: A táncművészet története (Bp., 1969); Körtvélyes Géza: A modern táncművészet (Bp., 1970); Vályi Rózsi: Balettok könyve (Bp., 1980).

Táncsics Mihály, *Stancsics* (Ácsteszér, 1799–Bp., 1884): tanító, publicista, politikus. Kitanulta a takácsmesterséget, majd falujában és a Dunántúl több községében segédtanító volt. 1822-ben a budai tanítóképezdébe került, utána Kecskeméten és Nyitrán járt gimn.-ba, 1827-ben Pesten a piaristáknál tanult. 1828-ban beiratkozott az egyetem filozófiai fakultására, 1829-ben jogász lett. 1831-ben jelent meg első műve, a m. nyelvről írt, jutalmazott pályamű. Ezután egymás után nyomatta ki nyelvészeti és népfelvilágosító műveit. 1835-ben Kolozsvárott volt nevelő Teleki Sándor gr. mellett. 1836-ban már ismét Pesten volt. Ez időben vette meg a mai Diószegi u.-ban telkét és kis házát. Cikkeit közölték a lapok, de radikális hangjukba egyre gyakrabban belekötött a cenzúra. 1838-ban megnősült, Seidel Terézt, egy józsefvárosi csizmadia lányát vette el. A 40-es évek közepéig telkükön gazdálkodtak, ~ pedig magántanítást vállalt, történelmi, földrajzi, természetismereti tankönyveket írt. A telket és a házat később elcserélték a Tömő u. 6. sz. alatti ingatlanra (→*Táncsics Mihály háza*). 1844-ben jelent meg külföldön első pol. röpirata: *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Neve ismertté vált a pol. életben, radikális, utópisztikus szoc. nézeteit azonban egyik párt sem támogatta. 1846-ban beutazta Ny-Európát, közben a *Népkönyv* (1842) miatt elfogató parancsot adtak ki ellene. Márc. elején Brodban (Horváto.) fogták el, s a budai József Kaszárnya börtönében raboskodott (ma Táncsis u. M. 9., emléktáblával jelölt épület). 1848. márc. 15-én diadalmenetben vitte ki a nép börtönéből. ~ tettekkel és szavakkal harcolt a forr. változásért: tiltakozásul az antiszemitizmus ellen belépett a pesti zsidó nemzetőri szakaszba, ápr. 2-án megindította a *Munkások Újságját*. 1849 elején ~ is Debrecenbe menekült (újságját már előbb betiltották). Itt röplapokkal agitált a függetlenségi harc mellett, követelve a parasztság még meg nem kapott jogait. Májusban visszatért Pestre, júl. elején a kormánnyal Szegedre ment. Világos után az Alföldön bújdosott, majd szept. végén hazatért Pestre. Felesége saját házuk alatt készített számára rejtekhelyet, s ~ ott élt egészen 1857 máj.-ig, az amnesztia kihirdetéséig. Többször házkutatást tartottak náluk, távollétében halálra ítélték, megszületett második lányuk, de üldözői nem fedezték fel rejtekét. Három évet töltött szabadon, alkalmi cikkekből élve, s közben írta republikánus, utópista szoc. röpiratait. Ezek kéziratos másolatban terjedtek. Márc. 15-én a diáktüntetések után letartóztatták, felségsértésért 10 évre ítélték. Ismét várbeli régi börtönébe került. Látása nagyon megromlott, de még úgy is írt. *Fővárosunk* c. műve Bp. fejlesztésével foglalkozik.

Táncsics Mihály szobra

Javasolta a dunai kikötők építését, a fásítást és parkosítást, hidat a Gellért-hegy lábánál és a Margitszigetnél, a fürdők köztulajdonba vételét, a pincelakások megszüntetését, hajózható csatorna építését stb. 1867. márc. 12-én szabadult. Szerkesztette az *Arany Trombitát* és régebbi népkönyveinek újra kinyomtatott példányaival házalt. Egy operáció szemét ismét rendbe hozta. 1868-ban Orosházán képviselővé választották, de egyik pártba sem lépett be. A Ház korelnöke volt. 1871-ben az új választáson megbukott. 1872. márc. 15-én avatta fel Tömő u.-i új házát, 1876-ban azonban adósságai miatt kilakoltatták. Vidékre költöztek kegyelemkenyérre, csak 1879-ben jöttek vissza Pestre, az Üllői út 23. sz. alá. Az írók segélyezték, nyelvészkedéssel foglalkozott, és ismét műveivel házalt haláláig. Szobrát az I. Bécsi kapu bejáratánál helyezték el. *Varga* Imre, (1969).

Táncsics Bőrgyár Rt. (IV. Táncsics Mihály u. 1–3.): elődje a →*Wolfner Gyula és Társa Rt.*, 1950-től *Táncsics Bőrgyár*. Főbb termékei a puha felsőbőr, talp- és keményáru, újabban a bútorbőr. 1963-tól a Bőrip. Váll.-on belül Központi Gyár néven szerepelt, 1971-től a →*Budapesti Bőripari Vállalat* gyáregysége *Táncsics Bőrgyár* néven. 1988-ban rt.-ként szervezték újjá.

Táncsics Mihály háza (VIII. Tömő u. 6. sz.): egyemeletes, 7 ablakos védett lh. Emeletén kiugró szemöldökpárkányú ablakok, a középsőn háromszögű oromzat, a földszinti ablakok felett maszkos zárókövek vannak. A romantikus stílusú ép.-et Lohr János építette (1872). Alapkövét *Táncsics* Mihály tette le és benne emlékiratot helyezett el (1872. márc. 15-én).

Táncsics Mihály u. (I. Hess András tér–Bécsi kapu): a középkorban a *Szombat kapu*ról *Szombat u.* volt a neve. D-i szakaszát *Szt. Miklós u.*-nak nevezték a domonkosok kolostorának védőszentjéről. A 14. sz. második felében itt megtelepült zsidókról (korábban a mai Szt. György u.-ban volt lakóhelyük) a 15. sz.-ban *Zsidó u.*-nak nevezték. Itt állott Buda két középkori zsinagógája (21–23. és 26. sz.). A török hódoltság alatt *Jehudi mahalleszi*, a visszavívás után a *Zaiger* szerint *Juden gassl*, *Juden gasse*, a 18. sz.-ban a St. Josephi Bastion nyomán *Josephi gasse*, a közeli temetőről *Todtengasse*, majd *Consilium* v. *Kammergasse*, a Bécsi kapuról *Wiener-*, ill. *Wienerthorgasse*. 1874-től *Werbőczy u.*, 1948-tól ~ a neve (Táncsics 1846–48. és 1860–67. évi itteni raboskodásának emlékére). – Jelentősebb ép.-ei: **1. sz.:** sarokház, ma az *Orsz. Műemlékvédelmi Hivatal* (OMVH) székháza. Emeletes, barokk ép., mely két középkori ház maradványaiból épült 1774-ben, amikor Szlatinyi Ferenc budai bíró vette meg. Később a Pejacsevics, majd a Piret-Bihain családé volt. A 19. sz. végén erősen megújították. 11 ablakos homlokzata közepét gazdag kőkeretes kapu és 3 magas félköríves ablak hangsúlyozza. A súlyosan rongált ép.-et az OMVH saját hivatala számára alakította újjá, ez alkalommal földszintjének udvarából nagy termet alakítottak ki. Tervezői Erdei Ferenc és Havassy Pál (1970). Ibolya u. felőli oldalán Henszlmann Imre művészettörténész domborműves emléktáblája látható. – **3. sz.:** egyemeletes, 3 ablakos, 1875 táján késő barokk stílusban épült lh. Emeletét dór lizénák tagolják és triglifes főpárkány koronázza. Eredeti

A Táncsics Mihály u. 3. sz. ház

A Táncsics Mihály u. 7. sz. ház

kapuszárnyain belül copf architektúrájú kapualja és négy orsópilléres szép lépcsőháza van. Udvari függőfolyosós szárnyának vaskorlátja copf stílusú. – **4. sz.:** egyemeletes lh. 3 + 1 (kettős) ablakkal, középkori, dongaboltozatos kapualjjal. A középkori részletekkel és 15–16. sz.-i földszinti helyiségekkel rendelkező házat 1775 körül építették, homlokzatát 1936-ban elrontották. – **5. sz.:** egyemeletes, 3 ablakos lh., a középső timpanonos. Kora klasszicista stílusú, régebbi alapokon épült ház, melyet 1813-ban Fratics József számára alakítottak át. Kapualja és D-i helyiségének főfala középkori. Tárnok u.-i traktusának földszintjén – a bejárattól D-re levő részében – kőhasábokkal keretezett török ajtók és ablaknyílás maradványa található. Ugyancsak török eredetű a kaputól D-re levő helyiség K-i falában levő szegmentíves záródású kőboltozatos falifülke is. Lépcsőházának zárórácsa klasszicista. A ház alatt nagyméretű kettős pince van. A mélyebben fekvő második pince sziklába vájt, benne medencével, melybe az úttest közepéről akna vezet le. Egykor a janicsárok jégverme volt. – **6. sz.:** egyemeletes, 5 ablakos barokk lh., keskeny, dongaboltozatos középkori (?) kapualjjal és copf lépcsőházzal. Klasszicistává alakított homlokzatát újra barokká építette Szepesy Sándor (1933), átmásolva a Dísz tér 10. sz. ház architektúráját. – **7. sz.:** volt *Erdődy-palota:* egyemeletes barokk kapukerete van, hozzákapcsolt erkéllyel, végül íves, címeres oromzattal, melyet két váza díszít. Földszinti ablakrácsai újabbak. Dunai homlokzatán timpanonos kapurizalitja van oszlopos erkéllyel. A palotát Erdődy György építtette *Nepauer* Máté tervei alapján (1750–69). Itt lakott Erdődyék vendégeként Beethoven 1800-ban. Hatvany József 1913-ban erősen átalakíttatta. – **8. sz.:** kétemeletes lh., 3 ablakkal, késő barokk stílusban épült 1780 táján. Kőkeretes kapuja van; emeleti ablakai mindkét emeletet összefogó falmezőben ülnek. A kapu mellett középkori kő nyílás-keret maradványai láthatók. – **9. sz.:** volt *József Kaszárnya:* kétemeletes egyszerű barokk sarokház 9 ablakkal, oldalhomlokzatán 2 ablakkal; 1810 körül épült. Udvarán emeletes, 5 ablakos, oldalhomlokzatain 1–1 ablakos ép. áll két m vastag kőfallal, szeg-

A Táncsics Mihály u. 10. sz. ház

mentíves ablakokkal, rendkívüli vastagságú pálcákból fűzött kora barokk vasrácsokkal. Egykor puskaporos torony, majd 1720 körül börtön volt. A főép. É-i sarkában középkori falmaradványok vannak. Már 1301-ben itt állt a Vencel király otthonául szolgáló Kammerhof, *Nagy Kúria* (Curia Magna). 1354-ben Nagy Lajos kir. városi kúriájaként említi. Az 1962-ben itt régészeti feltárásokat végző Zolnay László szerint szomszédságában, a 7. sz. alatt 1349-ben (!) épült fel Erzsébet kir.-né költségén a *Szt. Mártonról elnevezett kir. és királynéi kápolna.* A telekingatlant Nagy Lajos 1381-ben egy hozzá tartozó *vízivárosi major*ral együtt a budaszentlőrinci pálosoknak adta. Ők 1416–23 közt elcserélték a Cilleiekkel. Cillei Ulrik halála után az ingatlan a koronára szállt. Utóbb Mátyás kir. nádorának, Guthi Országh Mihálynak adományozta, kinek birtokában maradt 1541-ig. 1530–41 között a telek É-i sarkához hozzáépítették az olasz rendszerű védőművet, az →*Erdélyi bástyát*. A telek az újabb korban a Kincstáré lett. Az ún. *Szt. József-lőportár*at az 1720–30-as években Matthey hadmérnök tervei alapján építették föl az Erdélyi bástyán. Csak 1810 körül épült fel a Táncsics u.-ra néző kétemeletes ház, a *Stock-ház*nak nevezett *Szt. József Kaszárnya*, amely nem szabadon álló, hanem az u.-i zárt sorban álló ép. az 1848–49-es szabadságharc előtt és később, az ország abszolutisztikus elnyomatása idején Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Czuczor Gergely, Táncsics Mihály, Batthyány Lajos és több más hazafi börtöne volt. Kossuth és Táncsics itteni raboskodásának emlékét domborműves táblák (Berán Lajos művei) hirdetik az ép. falán. Az 1962. évi feltárások során az ingatlanok hét középkori ép.maradványa – ház és torony – és egy 13. sz.-i lovaskapu maradványa került felszínre. Az u.-ra néző főép. 30 m hosszú középkori homlokzatának pincéi átnyúlnak a ~ 11. és 13. sz. ép.-ek alá. – **10. sz.:** egyemeletes lh., 2 ablakkal, középkori részletekkel a kapualjban és az ettől É-ra levő traktusban. Külsejét egyéni neoklasszicista ízlésben alakította át Hikisch Rezső (1930). Háborús sérüléseiből Dragonits Tamás (1958–59) állította helyre. – **12. sz.:** egyemeletes barokk lh., 3 ablakkal, emeleti ablakai alatt köténydíszekkel. Kosáríves kapuja 1740 körül épült. Homlokzatában középkori falmaradványok vannak, a két első helyiség dongaboltozatos. Kapualjában beépített római sírkőrészlet látható. – **13. sz.:** egyemeletes, 6 ablakos lh. Kapualja hárommezős, csehsüvegboltozatokkal fedett, félköríves lépcsőházzal, lándzsás, klasszicista kovácsoltvas korláttal, levélrózsás pince- és padlásajtóval. 1823-ban Weixlgärtner Mihály építette át Farkas Sámuel számára, majd 1880-ban megint átalakították. Homlokzatán emléktábla áll: „Ebben a házban lakott és alkotott élete utolsó tíz évében Tóth Árpád költő." – **14. sz.:** egyemeletes, 3 ablakos, lh., átalakított homlokzattal (1932). Kapualja és a mellette levő helyiség dongaboltozata középkori eredetű. – **15. sz.:** egyemeletes, 3 ablakos barokk lh., átalakított homlokzattal. A *Babits Mihály-sétány* felőli szárnya 1860 körüli. – **16. sz.:** egyemeletes barokk lh., mely 1720 körül épülhetett. Emeletén csigás fejezetű lizénák sorakoznak, keretezett falképpel, mely Krisztust ábrázolja Szűz Máriával és a szentekkel, 4 ablaka domború, köténydíszes. Sávosan tagolt földszintjén kosáríves, rusztikázott keretű kapuja és újabb vasrácsokkal ellátott 3 ablaka van. – **18. sz.:** egyemeletes, 4 ablakos lh. Balról kőkeretes, félköríves, lesarkított gótikus kapuja van, két szárnya barokk vasdíszítéssel. Dongaboltozatos kapualja, a tőle jobbra fekvő két helyiség és néhány falmaradványa középkori. Barokk homlokzatát 1720 körül kapta. – **21–23. sz.:** volt *Almássy-ház*, ún. *Zichy-palota:* egyemeletes barokk ép., 11 ablakos homlokzattal, újabb kapuval, kartusos, csigadíszes szemöldökű emeleti ablakokkal. Két gótikus kapualja van. É-i keresztszárnyának földszintjén két középoszlop tartja a hatmezős keresztboltozatot. Két középkori házból épült össze 1745 körül. Előbb Horányi Gábor tulajdonában volt, később Almássy-házként ismert, majd a Zichy család számára alakította át Ybl

A Táncsics Mihály u. 16. sz. ház

A Táncsics Mihály u. 21–23. sz. ház

A Táncsics Mihály u. 26. sz. ház

Miklós (1869), majd Aigner Sándor (1909). A 23. sz. ép. udvarán 1964–65-ben egy 1461-ben épült zsinagóga maradványait tárta fel Zolnay László. Ez a kéthajós 10 × 27 m alapterületű építmény volt a nagyobb és újabb várbeli zsinagóga (→még 26. sz.). Az 1530., 1541. évi ostromok által megrongált ép. az 1686. évi ostrom során híveit maga alá temetve összeomlott. Kiásott maradványait – technikai okokból – visszatemették. – **24. sz.:** egyemeletes, 6 ablakos barokk ép., 1780 körül átalakított copf homlokzattal. Kapuja a *Fortuna u.*-ra nyílik. Földszinti harmadik tengelyében befalazott kapuján férfiprofil látható, török fejdísszel, copf füzérrel. Előcsarnokában 3 m széles, hatalmas gótikus szegmentív feszül. A kapualj bal falában ülőfülkék, emeletén gótikus ablak van. Hátsó homlokzata a *Fortuna u.* 21. sz. felé újjáépített. Itt az első emeleti gótikus boltozaton 14. sz.-i, táncjelenetet ábrázoló freskót tártak fel, mely ma a *Bp.-i Történeti Múz.*-ban van. – **25. sz.:** egyemeletes barokk lh., 2 + fülke + 1 ablaka, barokk kő kapukerete van, kapualjában és az attól balra levő helyiségében középkori maradványokra bukkantak. Sigl Márton építőmester háza volt. – **26. sz.:** középkori zsidó imaház: a 15. sz.-ban a vári zsidó prefektus háza. A 16–17. sz.-ban a szír zsidók imaháza volt. A jelenlegi ép. két középkori ház maradványaiból a 18. sz. végén épült, egyemeletes, 5 ablakkal, lizénákkal. Az ép. alatti nagyméretű, kváderköves falú pince a török korban jégverem volt. Az ép. homlokzatán az emeleti részt 4 ív és kis konzolok kissé a földszint elé ugratják – az ép. jobb szárnyán. 1966-ban restaurálták. A kapualjban a régi zsidó temető (1278-tól) középkori és hódoltság kori sírkövei láthatók. Az udvarán a Táncsics Mihály u.-ban a túlsó oldali 21–23. sz. ház udvarában feltárt, majd visszatemetett zsinagóga középpilléreinek az 1366 utáni időből való gótikus kőmaradványait helyezték el. – **27. sz.:** egyemeletes, 1750 körül épült barokk lh., 3 ablakkal, kosáríves barokk kapuval. Kapualja dongaboltozatos. – *Irod.* Horler Miklós: Budapest műemlékei I. (Bp., 1955); Zakariás G. Sándor: Adatok Buda építészetéhez a 19. sz. első felében (Tanulmányok Budapest múltjából, XII., Bp., 1957).

Tanító- és Tanítónőképző Intézetek Királyi Főigazgatósága: →*Budapesti Tanító- és Tanítónőképző Intézetek Királyi Főigazgatósága*

Tanítók Háza: az Orsz. Tanítóegy. Péterfy Sándor kezdeményezésére 1875-ben létrehozta az Eötvös Alapot a tanítók segélyezésére és gyermekeik továbbtanulásának támogatására. Az Eötvös Alap áll. támogatással és társ. gyűjtéssel építette fel a ~t, első nevén *Ferenc József Tanítók Háza*ként. A VIII. Szentkirályi u. 47. sz. alatti ép.-ben vidéki tanítók Bp.-en tanuló gyermekeinek és Bp.-re látogató vidéki tanítóknak nyújtott szállást. Ma az ép. a Pátria Nyomdáé. A tanítók a 30-as években a VI. Hegedüs Sándor (ma Szófia) u. 15. sz. alatt a Péterfy Sándor Leányotthont is fenntartották tanítók főisk.-n tanuló leányainak.

tanító(nő)képzés: a tanítók képzése az 1777-iki Ratio Educationis alapján létesített budai normális isk.-ban indult meg. 1844-ben Pesten kir. kat. jellegű tanítóképző alakult. Az első áll. tanítóképző Budán nyílt meg 1869-ben (I. Attila u. 97–99.). Ez az intézmény működött 1883-tól a *Budai Paedagogium* keretében, a mai tanítóképző elődjeként. A tanítóképzés 1856-ban néhány zárdában indult meg. Az első áll. tanítóképzőt *Eötvös* József megbízásából 1869-ben *Zirzen* Janka szervezte meg és igazgatta Pesten (Lovas út), 1874-től a II. Csalogány u. 43. sz. alatt (emléktábla). 1951-től megszűnéséig a III. Szentlélek tér 9. sz. alatt működött. Más áll., felekezeti és egy.-i int.-ekben is folyt tanítóképzés (a cinkotai áll. tanítóképző, az Angolkisasszonyok Int.-e, az Izraelita Tanítóképző, a M. Fröbel Egy. tanítóképzője, amely 1907-ben a Felső erdősor u. 3. sz.

Középkori zsinagóga a Táncsics Mihály u. 26. sz. házban

alatt VI. ker. Áll. Tanítónőképzővé alakult). Az 1868. XXXVIII. tv. szerint a tanítóképzés három évfolyamú volt, 1881-től négy, végül 1923-tól öt évfolyamúvá vált. 1959-ig a tanítóképzés a szakirányú középfokú oktatás keretében folyt, a gimn. vagy a polgári isk. IV. évfolyamára, ill. az ált. isk. 8. oszt.-ára épült. – Az ált. isk. alsó tagozatában (1–4. oszt.) tanító pedagógusok képzése 1959-től három évfolyamú felsőfokú tanítóképző intézetben folyik (XII. Kiss János altábornagy u. 40.). – 1938–39-ben Bp.-en 9 tanítónőképző volt 1798 hallgatóval. 1988/89-ben a →*Budapesti Tanítóképző Főiskola* hallgatóinak a száma 1490 volt. – Az ált. isk.-k felső tagozatának pedagógusai a tanárképző főisk.-kban szereznek szakosított képesítést. Bp.-en →*Budapesti Pedagógiai Főisk.* elnevezéssel 1948-tól 1955-ig működött tanárképző főisk. 1976-tól Csepelen nyílt meg az egri Tanárképző Főisk. kihelyezett tagozata, amely 1983 óta az ELTE Tanárképző Kara.

tankerület: a tanügy áll. igazgatását szolgáló területi beosztás, amelyet az 1777-ben kiadott Ratio Educationis c. kir. rendelet létesített. E szerint az ország 9 ~re oszlott. A ~ek száma és területe az idők során többször változott. A *budai*, később *Bp.-vidéki* ~ 1776-tól 1950-ig állott fenn. Pest és Buda egyesítésekor megalakult a *Bp. Szfőv.-i* ~, majd a *Bp. Szfőv.-i Népoktatási* ~ is. A ~ek élén álló főig.-k első értekezletüket 1777. okt. 1-jén Budán tartották. A budai ~ első főig.-ja *Farádi Vörös* Antal volt. A ~ek székhelyén működő mintagimn.-ok *(archigimn.-ok)* közül egy Budán működött. Ugyanitt, akárcsak a többi ~ központjában 1777-től fennállt egy ún. normális isk. (tkp. főelemi isk.), mintája a többi elemi (nemzeti) isk.-nak, egyben tanítóképző int. 1883 után a ~i főig.-k hatásköre csak a középisk.-kra terjedt ki. A főv. a bp.-i, a peremvárosok és községek a Bp.-vidéki ~hez tartoztak. A ~ szakigazgatását 1950-ben a főv., ill. a megyei tanácsok oktatási oszt.-ai vették át.

Tankerületi Főigazgatóság: →*Budapesti Tankerület Kir. Főigazgatóság*

Tankönyvkiadó Vállalat (V. Szalay u. 10–14.): kiadóváll. 1949-ben hozták létre. Kiadványainak a köre: ált., közép- és felsőoktatási (egyetemi, főisk.) tankönyvek, jegyzetek (az orvos- és agrártudományi tankönyvek kivételével); pedagógiai és módszertani művek; nyelvkönyvek és oktatási segédkönyvek, antológiák. 1992-től mint Nemzeti Tankönyvkiadó Váll. működik. – *Irod.* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat-, Tankönyvkiadó Vállalat 1949–1989 (szerk. Petró András, Bp., 1989).

TANNIMPEX Külkereskedelmi Vállalat: →*külkereskedelem*

tanonciskola: →*szakoktatás*

Tanulmányok Budapest Múltjából: Bp. történetének monografikus formában történő feldolgozása során készült, főként nevesebb várostörténészek részkutatási eredményeit publikáló tanulmánysorozat. Az I–IX. kötet 1932–43 között jelent meg a Főv. Levéltár gondozásában, a *Budapest Székesfőváros várostörténeti monográfiái* sorozat keretében. Kiadása 1956 után folytatódott a Bp.-i Történeti Múz. gondozásában, *Budapest várostörténeti monográfiái* sorozatcím alatt. 1991-ig a XI–XXIV. kötet jelent meg. A főv. történetére vonatkozóan eddig kb. 400 tanulmány közreadására került sor.

Tapolcsányi u. (II. Bimbó út–Bimbó út): **3. sz.:** lh. (Josef Hoffmann, 1923).

Tarcsay Vilmos (Érsekújvár, 1901–Bp., 1944): vezérkari százados. A Ludovika Akadémián és a Közgazd. Egyetemen tanult, itt doktori diplomát szerzett. Utána különböző csapattesteknél szolgált mint vezérkari tiszt. 1941-ben, látva az ország fasizálódását, nyugdíjba ment és a gazd. életben helyezkedett el. 1944 őszén, a nyilaspuccs után Nagy Jenő ezredes révén bekapcsolódott a M. Nemzeti Felkelés Felszabadító Biz.-a Katonai Vezérkarának munkájába. 1944. nov. 22-én az ő lakásán tartóztatták le a mozgalomban résztvevő tisztek egy csoportját. A hadbíróság halálra ítélte és a Margit krt.-i fogházban kivégezték.

Tarcsay Vilmos u. (XII. Alkotás u.–Kiss János altábornagy u.): **11. sz.:** villa (Lechner Jenő, 1923).

Tarján László (Bp., 1912–Bp., 1981): építészmérnök, Ybl-díjas (1973). A bp.-i műegyetem elvégzése után a főv.-ban építési tervezőirodák munkatársa volt. 1949-től 1974-ig a BVTV tervezőépítésze. Közreműködött több lh. építésében: Váci út 63–67. sz. (Vidos Zoltánnal, 1950–51); Üllői út 39–41. sz. (1957–59); Margit krt. 8–10. sz. (1959–61); Kacsóh Pongrác úti lakótelep üzletháza és két lh. (1965–68).

Tarka Színpad: 1. kabarévállalkozás 1901–02-ben a *Fővárosi Orfeum* színpadán, az orfeum varietéműsorába illesztve. A legelső m. kabarévállalkozások egyike. Ig.-ja Zoltán Jenő hírlapíró, tagjai: Szentmiklóssy Béla, Gyárfás Dezső, Baumann Károly, Faragó Ödön, Kornai Berta, Vásárhelyi Vilma, Csatai Janka stb. voltak. Ők 1902 őszétől 1905 őszéig már csak az orfeum egyik számaként szerepeltek. – 2. a *Nefelejts u. 52. sz.* alatt 1922-ben Radich István vezetésével nyílt meg a ~ *Kabaré*. Mindössze három műsort mutatott be. – 3. Varieté és kabarészínház a *Dohány u. 42. sz.* alatt a volt →*Kamara Mozi* helyiségében 1960–63 között. Ig. Rácz György. Vendégművészek: Feleki Kamill, Bilicsi Tivadar, Petress Zsuzsa, Kabos László, Rátonyi Róbert. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1945–1980 (Bp., 1981).

Tárnok u. (I. Dísz tér–Szentháromság tér): a középkorban még egységet képezett a *Dísz tér*rel, és *Boltosok u.*-ja, *Fűszeresek sora* néven emlegették. A török hódoltság alatt eleinte *Szt. György mahalleszi*, később *Orta dzsámi mahalleszi* a Szt. György-templomból átalakított →*Orta dzsámi*ról. A hódoltság után lett *Fő u.* (Hauptgasse), *Szentháromság u.* (Dreifaltigkeitsgasse), *Városház tér* (Rathausplatz). 1879-ben *gr. Brunszvik* József kir. tárnokmesterről – ki az egykori 15. sz. ház lakója volt – kapta a ~ nevet. A II. vh. alatt a ~ különösen súlyos károkat szenvedett, K-i házsorából több ház teljesen elpusztult. – Jelentősebb ép.-ei: – **1. sz.:** *Palkovits-ház:* egyemeletes, barokk, 4 ablakos ép. Copf kapukeretében kronosztikon van 1795-ös rejtett évszámmal. Földszinti jobb ablaka helyén középkori kő kapukeret maradványa található. Fiókos dongaboltozatos kapualja van, mindkét oldalán középkori dongabolto-

A Tárnok utca

zatos helyiséggel. 1688-ban Sauttermeister Frigyes és Farkas kereskedők vették meg, és a középkori maradványokból építették fel emeletes házukat. Palkovits András, Buda főorvosa 1795-ben a házat átépíttette. A 19. sz. végén eklektikus stílusban átalakították, majd az 1944–45-ben megsérült ép.-et helyreállították (1967). – **3. sz.:** egyemeletes, klasszicista lh., 3 ablakkal. Udvari homlokzatában gótikus lépcsőablaknyílás látható. Földszinti helyiségeiben is középkori falmaradványok vannak. Benne lakott Volkmann Róbert zeneszerző (1875–83 között), amikor a ház a Gohl családé volt. – **5. sz.:** egyemeletes barokk lh., emeletén 8 ablakkal, díszes kapukerettel. Emeleti ablakai felett váltakozva íves és háromszög oromzatú szemöldökpárkányok vannak. A kaputól É-ra fekvő első tengelyben befalazott szegmentíves záródású középkori kapukeret látható. Középkori, dongaboltozatos kapualjától D-re másik középkori dongaboltozatos kapualj van ülőfülkékkel, majd egy török kori helyiség ajtókkal. A budai városfalakra néző homlokzat földszintjén geometrikus falfestés maradványai láthatók. A három kis középkori ház helyén 1725 körül épült barokk ház Laszkovszky József családjáé volt 1774–1844 között. Később a párizsi ötvös, Cartier háza lett. Többször átalakították (1885, 1915). Háborús sérüléseiből Bottló Mária és ifj. Kotsis Iván állították helyre (1956–57). – **6. sz.:** egyemeletes, kora klasszicista lh., 4 ablakkal, melyet mai alakjára 1810 körül alakított át id. Eckermann József (?) Grósz Mihály zsinórkészítő mester számára. Az ablakok félköríves záródású, mélyített tükörben ülnek, melyek orommezőit rozetták díszítik. A házat fogsoros főpárkány zárja. Hátsó homlokzata az Úri u. 5. sz. alatt hasonló kiképzésű, de kapu nélküli. Imrényi Szabó Imre állította helyre (1951). – **7. sz.:** egyemeletes barokk lh., 5 ablakkal, emeleti homlokzatán lefaragott hermaszerű lizénák nyomaival. Dongaboltozatos kapualja van, mindkét oldalán középkori helyiségekkel. Többi földszinti helyiségében is középkori falmaradványokra bukkantak. A barokk ház már a 17. sz. végén állt. Egyike volt a legkorábban helyreállított házaknak ebben az időben. A többször átalakított és romos házat Budai Aurél állította helyre (1962). Eredeti állapotát a talált nyomok alapján új vakolatába mélyített rekonstruktív rajz mutatja. Udvarának K-i felén a budai várfalakra néző ép.-e szintén barokk, romos, föld-

A Tárnok u. 1. sz. ház

A Tárnok u. 7. sz. ház

szintjére új „foghíjbeépítés" készült Sedlmayr János tervei szerint (1967). – **10. sz.:** emeletes klasszicista sarokház 5 ablakkal, Hajadon u.-i oldalán 3 ablakos, ugyanitt a földszintjén török kori kovácsoltvas ablakrács van. Félköríves alaprajzú lépcsőházának kovácsoltvas korlátja klasszicista. Az →*Úri u. 9. sz.* lh.-zal 1810 táján összeépült. Itt született 1857-ben Matyéka Károly, Buda jeles hegedűse (emléktábla). Egyike az 1944–45-ös sérülésekből legelőbb helyreállított vári házaknak. – **9–11. sz.:** isk. (Kangyal Ferenc, 1969). – **12. sz.:** 1965-ben „semleges stílusban" épült lh., az 1944–45-ben elpusztult helyén. Úri u. 11. sz. alatti homlokzata egyemeletes, 6 ablakos, késő klasszicista stílusú. Az eredetileg kétemeletes házat feltehetően *Hild* József építette 1862-ben Christen Josefa részére. Második emelete 1944–45-ben megsérült, lebontották, Tárnok u.-i része elpusztult. – **13. sz.:** lh. (Gulyás Zoltán, 1974). – **14. sz.:** egyemeletes, 5 ablakos ház. Emeletét kettős kőkonzolokra ívelt boltozatok tartják, a földszinti homloksíkjához képest erőteljesen kiugróan. A gótikus kőajtó (gyalogosajtó) mellett kis eredeti üzletablak van, egykor vízszintes tengely körül lehajtható táb-

A Tárnok u. 14. és 16. sz. ház

lával, fölötte 17. sz.-i festett házszám (114). A homlokzat feltárása sok száz eredeti geometrikus festésnyomot hozott napvilágra, amelyek módot adtak a teljes falfestés rekonstrukciójára, és példaképp a valamikor hasonlóan kifestett homlokzatokból összeálló középkori vári u.kép felidézésére. A kapualj és a földszinti szobák dongaboltozatosak. Alattuk középkori pince van. Emelete a középkori budai lh.-ak elrendezését példázza. Jól elkülöníthető emeleti nagyterme az ún. *palatium*. A 14. sz. végén épült ház gótikus stílusú. Árkádos földszintjén nyíló üzletei a budai település piacához, a *Széles u.*-hoz tartoztak. A 15. sz. végén bővítették ki előreugró emelettel. Falfestése a 16. sz.-ban készült. Az ép.-et a barokk korban, 1750 körül átépítették. 1944–45-ben a ház súlyosan megsérült. Előkerült középkori maradványai alapján, Csemegi József és *Borsos* László tervei szerint állították helyre. A falfestést Kákai Szabó György restaurálta (1950–53). Földszintjén jelenleg eszpresszó működik. – **20. sz.:** egyemeletes, 3 tengelyes barokk lh. Kapuja a *Balta közi* kerítésfalban nyílik. 1880 körül átalakították. 1975-ben a ~ és a Balta köz találkozásánál állították fel Pátzay Pál Vízjáték c. díszkútját. – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Imrényi Imre: Bp. I. Tárnok u. 6. sz. lakóépület helyreállítása (Műemlékvédelem, 1963); Budai Aurél: Bp. I. Tárnok u. 7. sz. lakóház helyreállítása (Műemlékvédelem, 1963); Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980).

Tárogató úti Gyógyintézet: →*Pest Megyei Budagyöngye Kórház*

Társadalmi Egyesületek Szövetsége, *TESZ:* 1919 őszén alakult szervezet. Az egy.-ek eszmei irányítását rendelet biztosította számára, alapszabályaikat láttamozta, működésüket ellenőrizte. Ágazatonként csoportosította az egy.-eket és besorolta szakoszt.-aiba (14 szakoszt.-lyal működött), 1930-ra a társ. egy.-ek többsége a ~hez tartozott. Központi helyisége az V. Falk Miksa u. 3. sz. alatt volt. Antibolsevista szakoszt.-án keresztül nacionalista és fasiszta elméleteket terjesztett. Nemzetvédelmi szakoszt.-ának létrehozásával saját karhatalmat hozott létre. 1933-tól évenként megszervezte a Nemzeti munkahetet. Vezérelnöke Gömbös Gyula, taglétszáma 1936-ban 2799 fő volt. Társulati értesítő c. folyóiratot adott ki. A II. vh. alatt megszűnt.

Társadalmi Múzeum: 1901-ben a Kereskedelemügyi Min. létesítette a VI. Eötvös u. 3. sz. alatt. Alapját az 1900-as párizsi világkiállítás m. anyaga alkotta. 1920-ban a Népjóléti Min. vette át és *Népeü. Múz.*-má szervezte. 1925-től a Népeü. és Munkásvédelmi Szövetség tartotta fenn. 1927–28-ban *Társadalomeü. Int. és Múz.* néven alakult újjá. 1932-től a Belügymin.-hoz, 1938-tól az OTI-hoz tartozott, s ekkor *Eü. Múz. és Int.* lett a neve. Feladata eredetileg a hazai és külföldi szociálpol. dokumentumanyag összegyűjtése és a munkásvédelem népszerűsítése volt, később egyre inkább a társ.egészségtan tudományos int.-e, a szociáleü. terén működő társ. szervek tevékenységének szakmai irányítója lett. Anyaga 1945-ben elpusztult, s így működését beszüntette.

Társadalmi Szemle: 1. a →*Kommunisták Magyarországi Pártja* irányításával évente tízszer röpiratként kiadott, legális marxista folyóirat. 1931. jún. és 1933. máj. között 18 száma jelent meg. Sándor Pál, Madzsar József és Fauszt Imre szerk. A hazai és a nemzetközi pol., gazd., időszerű kérdéseit (világválság, a náci ideológia előretörése), a munkásmozgalom problémáit boncolta a kommunisták szemszögéből. – 2. pol. folyóirat. 1946-tól a *M. Kommunista Párt*, 1948-tól az MDP tudományos, majd 1954-től elméleti folyóirata. 1957-től az MSZMP, 1989-től a *M. Szocialista Párt* adta ki. Mód Aladár, Kállai Gyula, Benke Valéria, Radics Katalin szerk. Szerk.-biz.-ában a párt mindenkori vez. ideológusai vettek részt. 1990 végétől Bihari Mihály szerkeszti. – *Irod.* Kálmán Lászlóné: Társadalmi Szemle 1931–1933. Repertórium (Bp., 1974.); A Társadalmi Szemle repertóriuma 1946–1956 (szerk. Ripp Zoltán Bp., 1986); A Társadalmi Szemle repertóriuma 1957–1971 (feldolg. Mitru Ibolya, Bp., 1972); A Társadalmi Szemle repertóriuma 1972–1981 (összeáll. Ecsedy Andorné–Gáliczky Éva, Bp., 1983).

Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat: →*Tudományos Ismeretterjesztő Társulat*

Társadalomtudományi Társaság: a társ.-tudományok (szociológia) művelésére 1901-ben alakult egy. Első elnöke *Pulszky* Ágost volt. 1906-ban a Társaság haladó és konzervatív szárnya között éles harc tört ki. A konzervatívok (*Apáthy* István, *Gaál* Jenő, *Jancsó* Benedek stb.) kiléptek, és 1907-ben megalapították a *M. Társ.tudományi Egyesületet*, majd folyóiratot indítottak *Magyar Társadalomtudományi Szemle* (1908–18 címmel. – A szakadás után a ~ alelnökéül *Szabó* Ervint, főtitkáraul pedig *Jászi* Oszkárt választotta meg. Ettől kezdve a Társaság egyik vezető szerve lett a társadalmi haladás ügyét szolgáló mozgalmaknak. Folyóirata a →*Huszadik Század* volt. A Társaságon belül 1906-ban alakult meg a ~ Szabadisk.-ja. Előzményei a Huszadik Század és a ~ által 1902 őszétől Bp.-en, majd néhány nagyobb vidéki városban rendezett munkástanfolyamok voltak. A főv.-ban 1903-ban már 12 szakegyletben 19 tanfolyamot tartottak, több mint 2000 rendszeres hallgatóval. A munkástanfolyamok 1906-ban szerveződtek önálló intézménnyé. Hallgatói továbbra is elsősorban szervezett munkások voltak, s az előadások is jórészt a szakszervezeti helyiségekben folytak. Tanrendjét változatosan állították össze: a számos természettudományi előadás mellett a társ.-tudományi ismeretek terjesztésére is törekedtek. Az előadók ismert liberális tudósok, művészek, jól képzett szakemberek voltak, akik oktatómunkájukat díjazás nélkül végezték. 1908-ban alakult a főisk. ifjúság szabad oktatását célzó →*Galilei Kör*, amelynek működését az I. vh.-ban az antimilitarista propaganda miatt felfüggesztették. A Tanácsközt. bukása után a régi tagok egy része emigrációba került, az egy.-i élet újbóli megindulására nem történtek kezdeményezések, de a *Vámbéry* Rusztem szerkesztésében megindult →*Századunk* című folyóirat igyekezett a régi szellemet ébren tartani. 1945 után a társ. új életre kelt, de 1947-ben beszüntette működését.

Társalkodó: →*Jelenkor*

Társaság, A: →*A Társaság*

Taschental: a középkori Buda külvárosa. Nevét valószínűleg a mai Varsányi Irén u. helyén lévő völgyről kapta. Itt alapította 1372-ben Lajos kir. és anyja a karmelita *Irgalmasság anyja kolostorát*, amely Három Mária kolostor néven is szerepel. Emellett építette fel Olvasógyártó Mihály budai polgár a Szt. Anna-kápolnát. A külvárosi városfal egyik kapuját ~i kapunak nevezték.

Tas vezér u. (XI. Bartók Béla út–Villányi út): 9. sz. a tűzoltóság védett ép.-e (Janáky István, 1939).

tatárjárás: az 1241-es mongol hadjárat a főv. területén is nagy pusztulást okozott. IV. Béla Óbudán, ahol a nagyböjtöt tartotta, kapta a betörés hírét. A mongolok elől menekülő kunok kir.-át, Kötönyt Pesten megölték, erre a kunok is a magyarok ellen fordultak. A mohi csatavesztés után a polgárság nem menekült el, a mongolok a gyengén megerősített Pestet elfoglalták, és a domonkos templomban lemészárolták az odamenekülteket. Később átkeltek a folyón és Óbudát is elpusztították. A tatár hadjárat tanulságai késztették IV. Béla kir.-t arra, hogy Buda várát megalapítsa.

Tátrai Vonósnégyes: 1946-ban alapította Tátrai Vilmos (hegedűművész), Rényi Albert (hegedűművész), Iványi József (brácsaművész) és Dénes Vera (gordonkaművész). Az 1948. évi első Bp.-i Bartók-versenyen első díjat nyertek. Ezután hazai, majd külföldi koncertutakon szereztek hírnevet. A klasszikus vonósnégyes-irodalom jelentős művei mellett jelentős szerepet játszottak hazai művek ősbemutatóival. Tagjai később változtak, csak a primárius Tátrai Vilmos személye változatlan. Kiváló munkásságukért 1958-ban Kossuth-díjat kaptak.

Tattersall (VIII. Kerepesi u. 7.): Richard ~ angol lószakértő és üzletemberről elnevezett terület, amelyen az 1881-ben alakult *M. Tattersall Rt.* 1931-ig rendszeresen lóvásárokat tartott. Ekkor a főv. a tulajdonába került területet a *Bp.-i Ügetőverseny Egy.*-nek engedte át, amely itt lovardát és fedett pályát építtetett. Ezeket 1954-ben életveszélyesnek minősítették és lebontották. A ~ területének egy részén nyitották meg 1933. aug. 31-én a ma is működő 1000 m kerületű új ügetőpályát. A ~ a székhelye az 1960-ban alakult *Bp.-i Lovas Klub*nak is, amely lovasképzéssel és bérlovaglással is foglalkozik. 1987-ben új, nemzetközileg is megfelelő méretű fedett lovarda épült a területen. A ~ban helyezték el a M. Lovas Szövetség központi irodáit is 1983-ban.

TAURUS Gumiipari Vállalat (VIII. Kerepesi út 17.): a Schottola Ernő által 1882-ben alapított első jelentős mo.-i gumiüzemet 1891-ben vették át osztrák tőkések *M. Ruggyantaárugyár Rt.* néven. Kezdetben főleg a MÁV részére dolgoztak, 1896-ban a gyárban már 200 munkást foglalkoztattak. Kerékpárabroncsokat, játékszereket, tömör abroncsot készítettek. Az I. vh. előtt francia és osztrák érdekeltséget tartottak fenn, leányváll.-ot létesítettek. 1920-ban kezdte meg munkáját a gépip. műszaki gumiáru-szükségletét kielégítő *Dorogi és Tuschak Gumigyár*, 1922-ben a *M. Gomb- és Műanyaggyár Rt.*, mely nagytétényi telepén fogyasztási cikkeket gyár-

tott 1926-tól *Hungária Gumigyár Rt.* néven. A 20-as, 30-as években megindult az autógumi, valamint a szivacsgumi, gumipadló stb. nagymértékű előállítása, s 1937-ben a Ruggyantagyár Rt. két kereskedelmi váll.-ot alapított: *CORDATIC M. Gumiabroncs Értékesítő Rt.* és *EMERGÉ Palma Kaucsuk Rt.* elnevezéssel. A törzsgyár érdekelt volt a Daimler cég bp.-i képviseletének megalapításában, a Bp.-i Automobil Közlekedési Rt.-ben; saját részvényeinek több, mint 20%-a az amerikai Dunlop cég tulajdonába került. Tevékeny részt vállalt a gyár a hazai műgumi előállítás feltételeinek megteremtésében, a *M. Vegyiművek Rt.* létrejöttében. A váll.-ot 1951-ben Ruggyantaárugyár néven államosították, s elkezdődött a matracok, ékszíjak gyártása. 1963-ban kialakították az *Orsz. Gumiip. Váll.*-ot, melybe a Ruggyantaárugyár mellett a Műszaki Gumigyár (volt Dorogi–Tuschak), a Palma Gumigyár, a Gumiip. Kutatóint., a Gumiabroncs és Műszaki Gumiáru Értékesítő Váll. is beletartozott. Vidéken a váci (1965), szegedi (1966), nyíregyházi (1968) gyárak csatlakoztak a főv. központhoz. A gépgyár elődje az 1969-ben létesített Szerszámszerelvény és Gépgyár lett. A ~ nevet 1973-ban vette fel az orsz. váll., majd a növekvő exporttevékenység jegyében 1975-ben elkezdte az acélradiál teherabroncs gyártásának fejlesztését, melyet 1988-ban fejezett be. 1981-ben önálló külkereskedelmi jogot kapott gumiip. alap- és segédanyagokra, termékekre, 1987-ben gépekre kapott exportjogot. A gyártmányokat Taurus, Palma, Emergé, Cordatic márkanéven forgalmazza. Jelenleg Bp.-en az Abroncsgyárban, a Műszaki Gumigyárban, a Taurus Gépgyárban, ill. a három vidéki gyárban folyik a termelés, de érdekelt a Hulladékfeldolgozó GT-ben, a Pangus Gumitermék Rt.-ben, az ATB Ip.gumi-termék Gyártó Rt.-ben, a Palmafrik Gumiszőrgyártó GT-ben stb., bankokban. Leányváll.-ai a Fórum és a Carbonpack.

Taurus-gyári ellenállási csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Tavaszmező tér: →*Mátyás tér*

Taverna Szálloda (V. Váci u. 20.): a jelenlegi Taverna Szálloda és Étterem Rt. jogelődje a Taverna Belvárosi Szálloda és Vendéglátó Váll. 1985-ben nyitotta meg első háromcsillagos szállodáját. Finta József építész, Király József belsőépítész és Miklós Róbert konstruktőr tervei alapján. Kivitelezője az osztrák AST cég volt, m. alvállalkozókkal. A homlokzatot díszítő képzőművészeti alkotást (pegazusok) Kő Pál szobrászművész, a homlokzat öntött alumínium feliratait Jeney Tibor iparművész készítette. A passzázsban lévő óratornyot Stremeny Géza ipar-, a passzázs szobrot Szervátiusz Tibor szobrász-, a hallban lévő szoborlámpát Nemesi Attila szobrászművész készítette. A Bor-Pezsgő Bárt díszítő grafikai alkotás készítője Gyulai Liviusz volt, a Cukrászda faliképét Bozsóki Anna, a különtermek textilképeit Szabó Mariann iparművész készítette. – A ~ 14 szintes, ebből hét lakó-, három ún. közösségi, két szerelő-, két gazdasági szint. Valamennyi közösségi szint légkondicionált. A 224 szobából 28 egyágyas fürdőszobás, 112 kétágyas fürdőszobás és 84 kétágyas zuhanyozós szoba. 28 lakoszt. kialakítására van lehetőség. A Kronenburg Sörbárban négy pályás bowlingpálya található. A ~ különtermében 110 férőhely van. A 120 férőhelyes étterem a szállóvendégeket szolgálja ki. A City Grill hétköznap éjjel-nappal gyorsétkezést biztosít. Ezenkívül a 95 férőhelyes DAB Söröző, az 50 férőhelyes Bor-Pezsgő Bár, a 25 férőhelyes Fagylaltozó-Cukrászda, a nyolc férőhelyes Drinkbár, a 40 férőhelyes Kronenburg Söröző várja a vendégeket. – A Taverna Service programszervező iroda egészíti ki a szálloda szolgáltatásait.

A Taverna Szálloda

Távírdamúzeum: →*Postamúzeum*

távolsági utak: a főv. területén, a →*nullás kilométerkő*től kiinduló ~ három csoportba oszthatók: autópályák (jelzésük M betű és egyjegyű szám), főutak (jelzésük egy-, két- vagy háromjegyű szám) és egyéb ~, jelzés nélkül. Az előbbi két úttípus része az *Európa-utak* (ezeket E betű és szám jelzi) hálózatának is. – Az alábbiak csak a főv. területén lévő szakasz kiépítettségét tartalmazzák, az ezen kívül eső helymegjelölések csak tájékoztatásra szolgálnak. *Autópályák: M0:* a főv.-ba vezető ~nak a főv. forgalmát elkerülő összeköttetését szolgálja, ez idő szerint a 6. sz. főút és az M5 autópálya, valamint az 50. és 51. sz. főút közötti szakasza készült el Duna- és Duna-ág híddal (1990), a Duna-híd részben, a Duna-ág-híd teljesen a főv. területén kívülre esik. *M1:* Bp.–Bécs, ill. Pozsony, megnyílt 1966-ban (E 60, ill. E 75), 1978/79-ben 3+3 sávosra átépített bevezető útvonala az M7-tel közösen a 4+4 sávos Budaörsi út; *M3:* Bp.–Gyöngyös (1978) (E 572), bevezető útvonala, a 3. sz. városi főforgalmi út 1983-ban készült el. *M5:* Bp.–Belgrád–Athén (1985) (E 75), bevezető útvonala az 5. sz. városi főforgalmi út 1990-től. *M7:* Bp.–Balaton D-i part–Nagykanizsa (E 71), az M1-

Az M3 autópálya városligeti bevezető szakasza

ből a főv. területén kívül ágazik ki. – *10. sz. főút,* volt bécsi út: Bp.–Dorog–Komárom; *11. sz. főút:* Bp.–Szentendre–Esztergom–Tát; *2. sz. főút:* Bp.–Vác–Parassapuszta (E77); *30. sz. főút:* Bp.–Gödöllő–Gyöngyös stb.; *31. sz. főút:* Bp.–Jászberény–Füzesabony; *4. sz. főút:* Bp.–Szolnok–Debrecen–Záhony (E60); *5. sz. főút:* Bp.–Szeged. A főv. területén ágazik ki az *51. sz. főút,* Bp.–Kalocsa–Baja; *6. sz. főút:* Bp.–Pécs (E73); *70. sz. főút:* volt balatoni műút: Bp.–Balaton; *100. sz. főút:* Bp.–Budaörs–Tata–Almásfüzitő. – *Egyéb* ~: Bp.–Pomáz–Dobogókő; Bp.–Fót; Bp.–Budakeszi-zsámbéki medence; Bp.–Nagykovácsi és Bp.–Solymár.

taxiközlekedés: a bp.-i ~t 1913-ban az aradi székhelyű *MARTA* cég és a *Budapesti Autotaxi Rt.* indította meg. 1913 végén már 175 kocsi közlekedett és 30 „stand" volt a főv.-ban. 1915-ben ezeket már Drost rendszerű telefonkapcsolattal látták el. Az 1920-as évektől kezdődően a bérkocsisok áttérhettek a ~re. A két említett váll.-ból létrejött *Autotaxi Bp.-i Automobil Közlekedési Rt.* kocsijai kezdetben feketék, később szürkék voltak, a bérkocsisokból alakult szövetkezet kocsijai eleinte pirosak, majd kékek. 1926-ban a 658 kocsiból 635 volt szürke és 23 piros taxi. A ~t 1948-ban államosították. A *Főv. Autotaxi Váll.* (1951) mellett 1972-ben a *Volán* is megindította a ~t. 1951-ben a taxik száma 741 volt, 1972-ben 2000. A későbbiekben bevezették a forgalom rádióirányítását. 1982-től az állami váll.-okon kívül magánszemélyek számára is engedélyezik a ~ben való részvételt. Az előfeltétel kétévi vezetési gyakorlat és megfelelő jogosítvány. A magántaxisok egy része saját központtal és rádióirányítással rendelkezik (Budataxi, Citytaxi, Tele 5 taxi stb.). 1989-ben a Főv. Autotaxi Váll.-nak 1912, a Volánnak 571 taxija volt, a magántaxi-kisiparosok száma 11 807. Ez az érték 1992-re mintegy 30 000-re nőtt.

Tänzer-ház: →*Akadémia u.* 3. sz.

TBC Gondozó Intézet: →*Budapest Központi TBC Gondozó Intézet*

technikum: →*szakoktatás*

TECHNOIMPEX Kereskedelmi Rt.: →*külkereskedelem*

Technoinform: →*Országos Műszaki Információs Intézet és Könyvtár*

Technológiai Iparmúzeum: →*Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum*

TECHNOVA Ipari Fejlesztési Bt.: →*Ipari Fejlesztési Bank Rt.*

TEFU: →*autóközlekedési vállalatok*

Tégla- és Cserépipari Tröszt (XI. Bánk bán u. 17.): profilja a tégla- és cserépgyártás, ezzel összefüggő műszaki és gazd. szolgáltatások. Jogelődei: az 1963-ban alapított első ~. Hozzá került a Bp.-i Fedéllemezgyár és a Parafakőgyár összevonásával 1961-ben alapított →*Könnyűbeton és Szigetelőanyagipari Vállalat.* 1967-ben a trösztöt megszüntették, az irányítása alá tartozó 11 tégla- és cserépipari váll., valamint a KŐSZIG önálló váll. lett. 1968–76 között a váll.-ok a *Tégla- és Cserépip. Egyesülés* keretében működtek. A kényszeregyesülés felszámolása után 1977-ben létesült a második ~. A ~ kilenc váll.-a évente közel kétmilliárd téglát, 100 millió tetőcserepet és egymillió m^2-t meghaladó padlóburkolólapot gyárt. Tagváll.-ainak 114 tégla- és cserépgyára van. Bp.-i gyárai: →*Budai Téglaipari Vállalat,* →*PIETRA Épületkerámiaipari Vállalat,* Tégla- és Cserép-

ip. Szolgáltató Váll. Vidéki váll.-ai: Baranya-Tolna megyei (Pécs), Békés megyei (Békéscsaba), Észak-dunántúli (Győr), Észak-mo.-i (Mályi), Középdunántúli (Pápa), Somogy-Zala megyei (Kaposvár) és Jász–Nagykun-Szolnok megyei (Mezőtúr) tégla- és cserépip. váll.-ok.

Téglagyárdűlő: →*Kőbánya*

téglagyártás: →*építőanyagipar*

Téglavető u.: →*Bródy Sándor u.*

Teherautójavító Vállalat: →*PRIMAUT Gépjárműjavító Vállalat*

teherfuvarozási vállalatok: az 1930-as években egyre nagyobb teret hódított a teherfuvarozás. Az első nagyobb, sok magánfuvarozót tömörítő szövetkezet a M. Teherfuvarozók Orsz. Szövetkezete (MATEOSZ) volt, ez az 1930-as években alakult és 1948-ban megszűnt. Ekkor alakult meg a *Teherfuvarozási Nemzeti Váll.* (TEFU), és nemzetközi fuvarozásra a *NEFORT*. 1950-ben alakult meg, rendkívül vegyes járműállománnyal, bázisként a volt kőbányai villamosvasúti kocsiszínnel a *Főv. Teherfuvarozási Váll.* (FŐTEFU), mely az 1960-as évek elején a *FŐSPED* nevet vette fel. A hazai teherautógyártás megindulása után nagyobb fejlődésre volt lehetőség, 1953-ban létrejöttek az *Autóközlekedési Igazgatóságok*. 1958-ban az autóközlekedés szervezetébe beolvadtak a szekérfuvarozási és a kordélyos váll.-ok, több ezer lóval. 1961-ben megalakult az *Autóközlekedési Vezérigazgatóság*, ekkor 71 pu.-on, több nagyváll.-nál és a szabadkikötőben központosított szervezetet és megyei autóközlekedési váll.-okat hoztak létre. A későbbiekben jött létre az *Autóközlekedési Tröszt* a maga *Autóközlekedési Váll.*-aival (AKÖV). Később bevezették a *Volán* elnevezést. A nemzetközi forgalom számára a *Hungarocamion* váll.-ot szervezték meg. Az 1980-as évektől kezdődően liberalizálták a teherautó közlekedést és igen sok magánvállalkozó jelent meg a piacon, a monopolhelyzetek megszűntek. Mindez nem akadályozta azt, hogy specializálódott váll.-ok, ill. váll.részek (pl. boyszolgálat, tehertaxi) is kifejlődjenek.

Tejipari Vállalat: →*Budapesti Tejipari Vállalat*

Tej u.: → *Kard u.*

TÉKA Könyvértékesítő Könyvtárellátó és Könyvkiadó Vállalat, *TÉKA* (Bp. XIII. Váci út 19.): a Művelődési Min. 1972. jan. 1-jei hatállyal alapította meg a →*Könyvértékesítő Vállalat*ot XIII. Visegrádi u. 62. sz. alatti központtal. E váll. alapvető feladata az volt, hogy a kiadóktól bizományi terjesztésre átvett kiadványokat készletezze, raktározza, majd a kiskereskedelemnek és a könyvtáraknak értékesítse. 1982-ben a ~ demigrosz váll.-tá vált, azaz lehetőséget kapott arra, hogy kiskereskedelmi tevékenységet is folytasson. Ehhez azonban meg kellett teremtenie a kiskereskedelmi hálózatot (1985-ben 17 egység, 1989-ben 39 bolt). 1984-ben a ~ megvásárolta a Szerszámip. Művek gyáregységének Váci úti ép.tömbjét, és így sikerült egy korszerű raktárbázist és központi apparátust kiépítenie. (Előzőleg a ~ 87 pinceraktárban működött.) A Váci úti telephelyen kívül jelenleg hat külső raktárt üzemeltetnek. 1985-ben a ~ megkezdte a videokazetták forgalmazását és önálló kiadói tevékenységét. A könyvtárak mind teljesebb ellátása érdekében megnyitotta a *Könyvtárosok Áruházát*, amely Mo. legnagyobb forgalmú könyvesboltja lett. Központi telephelyén megnyitották a *Könyvesház* üzletet, amely gyakori kedvezményes akcióival a bp.-i vásárlók egyik legkedveltebb áruházává vált. 1985-ben a ~ nevét a tevékenységét jobban kifejező ~ra változtatta. A ~ 1990–91-ben több kft.-nek lett tagja. Legfontosabbak: a *Modell Kft.*, amely a m. nyelvű Burda kiadását gondozza, a *LIBRO-TRADE Kft.*, amely a külkereskedelmi tevékenységet bonyolítja a *Kultúra Külkereskedelmi Váll.*-tal közösen, a Kárpátéka, Herkules, Ex-Libris, Konzum, Láng-Téka, Cserépfalvi, Progresszió, Háttér Kft.-k, melyek többnyire könyvkiadással foglalkoznak. A ~ két rt.-nek tagja: a Co-Nexus Print-ter Rt.-nek és az Eszterlánc Rt.-nek. A ~ 1989-ben 5194, 1990-ben 4879 könyvtárral állt szerződéses kapcsolatban. 1991-ben a Művelődési és Közoktatási Min. határozatára a ~ból kivált a Könyvtárellátó Főosz., és *Könyvtárellátó Váll.* néven önálló intézményként, változatlan telephelyen működik tovább. Az újonnan kivált váll. raktára mellett csak egy könyvesboltot (Bp. V. Honvéd u. 5.), Nyomtatványboltot (Bp. XIII. Garam u. 34.), valamint Bútorértékesítési részleget (Bp. XIII. Váci út 19.) üzemeltet. A többi kereskedelmi egység a ~ tulajdonában maradt. – *Irod.* TÉKA 1990. évi Beszámoló (Bp., 1991).

tekke: török szerzetesek, dervisek kolostorának a neve. *Tettye* változatban is ismeretes. A ~ben a rend tagjai számára a lakó- és gazd. ép.-eken kívül külön imaterem, ill. gyülekezőhely is volt. Ezt *mejdán*nak – azaz térnek – nevezték. A török dervisrendek közül Budán elsősorban a *bektásiak*nak volt ~jük, amely a mai Rózsadomb alján, a Török u. és a Gül baba u. találkozásánál állott. A város visszafoglalásakor (1686) romba dőlt. Ekkor a ~ben 60 dervis volt. Budán több ~ is működött, így a *Mifták baba* ~, a *Hizir baba* ~*je*, a *Jali* ~. Ezekről azonban nem ismeretes, hogy mely rendnek nyújtottak otthont.

Telcs Ede (Baja, 1872–Bp., 1948): szobrászművész. Bécsben tanult, majd az 1890-es években Bp.-en telepedett le, s korának egyik legnépszerűbb portrészobrásza lett, a kiállításokon díjakat nyert. 1903-ban részt vett a Vörösmarty-szobor pályázatán, s a megbízást elnyert *Kallós* Ede őt választotta alkotótársnak. 1908-ban avatták fel a szobrot. Egyéb jelentős bp.-i szobrai: *Szent László* a Millenniumi emlékművön (1911), *Széchenyi-kút* (az ún. „Viruló"-emlék) a Szabadság téren (1930), *Munkácsy Mihály* és *Barabás Miklós síremléke* a Kerepesi temetőben.

Telefongyári ellenállási csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Telefongyár Rt.: →*Siemens Telefongyár Kft.*

telefonhálózat és telefonközpontok: bp.-i kiépítésük 1879-ben kezdődött. Puskás Ferenc ekkor mutatta be Pesten a telefont. Az első központ 1881. máj. 1-jén nyílt meg a pesti Fürdő u.-ban. Nyomban a telefon bevezetése után az Egger B. és társa (a későbbi Egyesült Villamossági Gyár), vala-

mint a Decker és Homolka cég elkezdte az egyéni telefonkészülékek és központi berendezések gyártását. 1880-ban a pesti hálózatba még csak 50 előfizető volt bekapcsolva, 1928. ápr. 28-tól már át kellett térni az automata központra, amely kezdetben öt-, majd rövid időn belül hat számjegyű lett. A telefonvezetékek századunk elején felszíni tartókon, sűrűn egymás mellé sorakoztatott porcelánszigetelőkön kifeszítve rontották a városképet. Ezeket a talajba fektetett kábelek váltották fel. Az első jelentős bp.-i távbeszélőközpont a *József* és a *Lipót Központ* volt. – Ma a főv. ~hoz tartozik a szomszédos Budakeszi, Budaörs, Csömör, Diósd, Nagykovácsi és Törökbálint telefonhálózata is. A telefonbeszélgetéseket nyolc központ bonyolítja: Belváros, Erzsébet, Ferenc (Csepel), József, Krisztina (Városmajor), Lágymányos (Budafok), Lipót (Óbuda) és Teréz (a zárójelben levő nevek az üzemek alárendelt szervei). Új központok (pl. Belváros II.) is létesültek, a hálózat korszerűsítése során egyes helyi jelentőségű központok (pl. Vár, Zugliget) megszűntek, feladataikat az új központok vették át. 1989. szept. 1-jétől a bp.-i telefonszámok hétjegyűre változtak. – 1990. jan. 1-jén a M. Posta kötelékéből kiválva a ~ működtetésére és fejlesztésére létrehozták a *M. Távközlési Váll.*-ot. Jelentős beruházások és új vállalkozások alapítása ellenére a rossz bp.-i telefonhelyzet alapjában nem változott.

telefonhírmondó: *Puskás* Tivadar találmánya; először 1893. febr. 15-én szólalt meg. Központja a Magyar u. 6. sz. házban volt, ahonnan a szerkesztőség a világ minden tájáról beérkezett híreket, az áru- és értéktőzsde árjegyzéseit, a pontos időt és időjárásjelentést távbeszélő-hálózat útján naponta folyamatosan közvetítette az előfizetőknek. Ezenkívül rendszeresen továbbította az Operaház, a Népszínház és a koncerttermek előadásait. Puskás Tivadar halála után a ~ szabadalmának jogosítványa öccsére, Puskás Albertre szállt, aki azt 1894 őszén eladta Popper István mérnöknek. Az új tulajdonos a ~t rt.-vé alakította át. A 19. sz. végén a váll. 750 km saját hálózattal és 6000 előfizetővel rendelkezett. Az előfizetők száma az I. vh. után 10 000-re emelkedett. A ~ 1922-ben a M. Távirati Iroda érdekkörébe került, és a rádió üzembe helyezése után vele M. Telefonhírmondó és Rádió Rt. cégnéven közös váll. lett. A ~ a rádió elterjedésével 1926-ban üzemét beszüntette.

A telefonhírmondó műsort ad (rajz 1895-ből)

Telefónia Múzeum (I. Úri u. 49.): a Postai és Távközlési Múz.-i Alapítvány 1991-ben megnyílt kiállítása egy 1928–85 között működött hét Al rendszerű távbeszélő központban. A ~ működőképes állapotban őrzi a régi központot, egyúttal bemutatja a m. távbeszélő történetét a kezdetektől (1881) napjainkig. Nyomon követi a központok, hálózatok és készülékek fejlődését, valamint a telefon jelentőségét társ. és gazd. életünkben. A kiállított modern távbeszélő hálózathoz kapcsolható telematikai berendezéseket a látogatók is működtethetik.

Telefunken Kft.: 1941-ben létesült, a berlini Telefunken gyár leányváll.-a volt. Működését az Andrássy út 59. sz. házban kezdte meg. Üzletköre az anyaváll. gyengeáramú villamos berendezéseinek, rádió adó- és vevőkészülékeinek, hangszóróinak, távolbalátó adó- és vevőberendezéseinek és villamos mérőműszereinek az értékesítésére terjedt ki. Ezenkívül rádió-vevőkészülékek összeszerelésével is foglalkozott. Korlátolt felelősségű társasággá alakulása előtt a berlini Telefunken gyár vezérképviselőjeként tevékenykedett Mo.-on. Ilyen minőségben 1936-ban a m. rádiókészülék-gyárakkal kartellszerződésre lépett, 1939-ben pedig a néprádiók gyártása tárgyában egyezett meg mo.-i partnereivel. A II. vh. után működését beszüntette.

Teleia Egyesület: 1893-ban alakult Feleky Hugó, Török Lajos és Temesváry Rezső egyetemi magántanárok kezdeményezésére. Célja a nemi betegségek elleni küzdelem, felvilágosítás a megelőzés érdekében és gyógyítás. A ~ még 1893-ban megnyitotta az első nyilvános ingyenes rendelőint.-ét az V. Géza u. 5. sz. házban. Működését a főv. jelentős rendszeres évi segéllyel (12 000 korona) támogatta. Rendelőint.-ét 1911-ben a V. Lipót (Szt. István) krt. 30., majd 1938-ban a VIII. József u. 49. sz. házba helyezte át. 1941-ben a főv. a ~ rendelőjét saját kezelésbe vette. Az int.-be jelentkező új betegek száma általában meghaladta az évi tízezret. A ~nek a két vh. között vidéki városokban is működtek fiókjai. Teleia c. népszerű felvilágosító folyóirata 1923-tól jelent meg; a 40-es években megszűnt. – *Irod.* Somogyi József: Teleia 75 éve (Népegészségügy, 1968).

Teleki Blanka, gr.nő (Hosszúfalva, 1806–Párizs, 1862): a m. nyelvű és szellemű nőnevelés egyik úttörője, a nők művelődési egyenjogúságának harcosa. Nagynénje, *Brunszvik* Teréz hatására választotta a nőnevelést élethivatásul. 1846-ban nyitotta meg Pesten leánynevelő int.-ét olyan tanulók számára, akik magasabb fokú műveltséget óhajtottak m. nyelven szerezni. Ez volt az első leányisk. Mo.-on, amelyben szakszerű oktatás valósult meg haladó

szellemű, korszerű módszereket követő tanárokkal (m. és történelem: Vasvári Pál, természetrajz: Hanák János, nevelőnő: Leővey Klára stb.). 1848 őszén, Pest kiürítése alkalmával az int. működése megszűnt. A szabadságharc alatt és után tanúsított magatartása miatt ~t a haditv.szék börtönbüntetésre ítélte, Kufsteinből szabadulva külföldön maradt.

Teleki Blanka Gimnázium: →*Erzsébet Nőiskola*

Teleki Blanka Női Felső Kereskedelmi Iskola: az első pesti női szakközépisk. 1911-ben községi intézményként létesítették. Ép.-ében (IX. Mester u. 23–25.) utóda, az azonos nevű közgazd. szakközépisk. működik. – *Irod.* Teleki Blanka Közgazdasági Szakközépiskola. Jubileumi évkönyv (szerk. Bohus Magda–Tihanyi Zsuzsanna, Bp., 1986).

Teleki-ház: →*József nádor tér* 7. sz.

Teleki László tér (VIII. ker): az 1850-es évek területrendezése jelölte ki az alakját, de csak az 1860–70-es években épült be. Területe kb. 30 000 m². Neve eredetileg *Baromvásár tér*, de *Széna tér* néven is szerepelt. 1874-től *Teleki tér*, 1941 óta pedig ~. A régi Teleki tér használtcikkpiacáról volt híres, amely 1897-ben létesült, és működését a főv. 1898-ban szabályrendeletben rögzítette. A Horthy-korszakban munkanélküli kubikosok gyülekezőhelye volt. A használtcikkpiacot 1950-ben az *Ecseri út*ra, majd a *Nagykőrösi út*ra telepítették ki.

Teleki Pál Tudományos Intézet ellenállási csoportja: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Teleki tér: →*Teleki László tér*

telekkönyvek: egy-egy település, város vagy község ingatlanaira vonatkozó adatok dologi, tulajdonjogi és más, a tulajdonjoghoz szorosan kapcsolódó jogviszonyok nyilvántartása. Buda és Pest első ránk maradt telekkönyveit, a *Zaiger*t (teleknyilvántartás), a *Gewöhr Protokoll*-t (teleklevelek jegyzőkönyve), az *Urbárium*ot (adózási nyilvántartás) a 17. sz. végén az alsó-ausztriai telekkönyvi rendtartás alapján készítették. A három telekkönyv szorosan összefügg egymással. A helytörténeti topográfia szempontjából a *Zaiger* a legfontosabb, mert a három közül ez a legteljesebb, ez közli azokat az adatokat, amelyeknek térképre vetítése révén pontos képet kaphatunk Buda és Pest 17. sz. végi topográfiai állapotáról. Buda és Pest telekkönyvezését és az ezt megelőző telekösszeírást a kamara közvetlenül Buda visszavívása után, 1686-ban rendelte el. A munkát mindkét városban 1688-ban kezdték meg. A telekkönyvi munkálatok elvégzésére *Werlein* János István kamarai inspektor kapott megbízást. 1691-ben a Vár telekkönyvi felvétele befejeződött. Budának ezek a telekkönyvei azonban elvesztek. Az udvari kamara 1694-ben ismét elrendelte Buda és Pest újabb telekkönyvezésének megkezdését és az ehhez szükséges telekösszeírást. A Víziváros telkeiről *Greischer* Mátyás Bau-Gegenhandler készített teleknyilvántartást 1694–95 között *Zaiger über Wasserstadt* (1695) címmel, amelyben 284 vízivárosi telek leírása található. A bejegyzés tartalmazza a hrsz., az u. feltüntetésével, a telkek méreteit, a telkeken álló ép.maradványok leírását, a telkek területének nagyságát, becsértékét, a birtokos nevét, foglalkozását, a birtoklás kezdetének és jogcímének megjelölését. 1696-ban a budai kamarai adminisztráció telekkönyvi hivatala új Zaigert készített (*Zaiger über die Vöstung und Wasserstadt*, 1696.), amely tkp. másolata a Greischer-féle kötetnek. Az új Zaigerben 269-ig folytatták a számozást és felvettek 22 számozatlan telket is. A Zaiger telekszámozása csak 1708-ig volt érvényben. Budán a telekszámozást 1696 és 1924 között tíz alkalommal változtatták meg. A telekkönyvezésben és a telekszámozásban II. József korában következett be az első jelentős változás, majd 1924-ben, amikor a ma is érvényben lévő hrsz.-rendszert és házszámozást vezették be. – Az első ránk maradt Pest városi telekösszeírás alapján készült *Zaiger* (1688–90) 273 telket és házat tart nyilván. Adatai a telkek helyére és méretére vonatkozóan hozzávetőlegesek. A második telekösszeírás alapján készült *II. Zaigert Hiltl* Farkas Márton adminisztrációi titkár készítette el 1691–96 között. Rendszere követi az első pesti Zaigert, 277 telek leírását tartalmazza. A telkek helyének, méreteinek és beépítettségének adatai jóval pontosabbak a korábbi Zaiger adatainál. A hely megjelölésénél megadja a szomszédos telkek birtokosainak a nevét is. A második Zaiger szolgált Pesten 1733-ig a teleknyilvántartás és a telekszámozás alapjául, s lapjaira bejegyezték a későbbi évek birtokosváltozásait, valamint a telkek méretében (új felmérések, telekosztódások, összevonások stb.) történt változásokat. Az 1733-ra megtelt kötet utolsó lapján az 590. sz. telek szerepel. 1733-ban *Mósel* János telekkönyvvezető a betelt II. Zaiger egyes telkekre vonatkozó adatait egy új kötetbe másolta át, annyi változtatással, hogy a birtokosok nevét vezette át. 1734-től a fokozatosan kiépülő külvárosok nyilvántartására külön telekkönyvet nyitott (III. Zaiger), amelybe az 1800-as évekig rendszeresen bevezették a telkek méreteiben, a birtokosok adataiban bekövetkezett változásokat. A 18. sz. folyamán a pesti ingatlanok nyilvántartása, a ház és telekszámozás a II., ill. a III. Zaiger alapján történt. Az ingatlanokat a telekadó könyvekben, a teleklevelekben, a telekátírási jegyzőkönyvekben is a telekkönyvi számok (Grundbuch Nummer) alapján tartották nyilván. Pest város telekkönyvezési és telekszámozási rendszerében is a lényeges és döntő változás II. József korában következett be. Az új telekkönyvezési rendszer szerint a régi telekszámok megszűntek, s helyükbe a városrészenként újrakezdődő, a házak topográfiai sorrendjének megfelelő összeírási számok (Popular Nummer) léptek. A II. József-kori pesti ~ azonban elvesztek, ezek a telekkönyvi számok csak a Balla Antal-féle térkép és a telekkönyv megmaradt névmutatója alapján azonosíthatók. II. József halála után Pesten visszatértek a régi telekkönyvezéshez, és a telekviszonyokban bekövetkezett változásokat újra a II. Zaigerbe jegyezték be. Az 1800-as évektől kezdődően a birtokváltozásokat azonban mind ritkábban jegyezték be a Zaiger lapjaira. Pesten a 19. sz. elején kezdődött meg az a telekkönyvezési forma, amikor is a házakat a budai telek-

számozási gyakorlathoz hasonlóan városrészenként meghatározott sorrend szerint számozták. Az 1820-as évek elejéről maradt fenn az első, új rendszerű belvárosi telekösszeírás, mely topográfiai rendben adja meg a házak számát, birtokosuk nevét, ill. a birtokosváltozásokat és a telek nagyságát. Az új telekkönyvezési forma és számozási rend áttekinthetőbb volt a réginél, de az időközbeni átszámozások miatt nem volt alkalmas a telkek azonosítására, így az 1840-es években kísérletet tettek a házak utcánkénti számozására. Ez az eljárás azonban nem honosodott meg. A 18–19. sz. folyamán a főv. városrészeiben fekvő ingatlanok számozása igen gyakran változott. A telkek nyilvántartásának, számozásának rendszere Budán és Pesten eltért egymástól. Pest, Buda, Óbuda egyesítését megelőzően, az 1860-as évek végén tértek át mindkét városban az ingatlanoknak az egész városra egységesen kiterjedő hrsz.-mal való jelölésére és a hrsz.-tól független, u.-ként haladó és utcánként újrakezdődő házszámozásra. Budán ez a rendszer 1898-ig volt érvényben. 1924 után, az egységes telekkönyvezés bevezetésével – megváltoztatva a pesti oldal ingatlanainak korábbi hrsz.-át – a házszámok és a hrsz. különválasztásával alakult ki a főv. ma is érvényben lévő házszámozási gyakorlata és a főv. egészére nézve egységes hrsz.-rendszere. – *Irod.* Bánrévy György: Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686 (Tanulmányok Budapest múltjából, V., Bp., 1936.); Kovács Lajos: Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idejében (Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére, Bp., 1938); Nagy Lajos: Pest város XVII. század végi topográfiája (Tanulmányok Budapest múltjából, XIV., Bp., 1961); Nagy Lajos: A Víziváros XVII. századvégi topográfiája (Tanulmányok Budapest múltjából, XVI., Bp., 1964); Pest város topográfiai mutatója. 1. Belváros, Lipótváros (összeáll. Bácskai Vera, Bp., 1975); Buda város topográfiai mutatója. 1. Vár, Krisztinaváros (összeállította Felhő Ibolya, Gál Éva, Bp., 1980); Pest város topográfiai mutatója. 2. Terézváros (összeállította Bácskai Vera, Bp., 1982).

telekpolitika: a tágabb értelemben vett építési pol. szerves része, és így a tervszerű városfejlesztés, városrendezés egyik igen fontos eszköze. A ~ célja, hogy telekszerzések és telekelidegenítések útján a tervbe vett városrendezés és városfejlesztés megvalósítására szükséges telekvagyonnal mindig rendelkezzék a város; a telekspekulációt megakadályozza, és ezzel a telekárak alakulását a főv. egész területén határok közé szorítsa. – A főv. egyesítését megelőző pár évben fontos ~i intézkedések történtek. Az 1868. évi LVI. tc. Buda és Pest városok területén szabályozta a kisajátítási eljárást. A főv. külső képének gyökeres átalakulása az 1870. évi X. tc. életbelépése után következett be. Az első nagyobb eredmény a *Sugárút* (Andrássy út) menti építkezések megkezdése volt. A Sugárút megvalósítása érdekében összesen 219 ingatlan megszerzése vált szükségessé. Ebből egyezkedési eljárással 1871 végéig 107 telekre vonatkozólag kötötték meg az egyezséget, a többit a kisajátítási tv. alapján szerezték meg. A *Nagykörút* kialakítása ugyancsak nagyarányú kisajátítást tett szükségessé. – A főv.-ban a századforduló körüli években a telekárak gyorsan emelkedtek, amely folyamat komoly telekspekulációt eredményezett. Egyes vállalkozók a telekárak rohamos növekedésére számítva, hatalmas területeket vásároltak fel, főleg a külső ker.-ekben, és azokat felparcellázva az eredeti vételár többszöröséért értékesítették. E meggazdagodott vállalkozók közül többen a főv. legnagyobb adófizetőivé váltak. A telekspekuláció megakadályozása komoly gondot okozott a város vezetőinek. Az egyes ker.-ek rohamos népességfejlődése, a mind nagyobb ütemben növekvő kültelki települések előreláthatóvá tették, hogy a főv.-t új ker.-ekkel kell bővíteni, amelyek számára közép.-ekről, isk.-król, utakról stb. kell gondoskodni. – A 20. sz. elején, 1906-tól Bárczy István polgármester céltudatos ~t folytatott, nagyarányú telekvételt és kisajátítási akciót foganatosított. Ennek során többek között a Tabán telkeit szerezte meg. A telekvételt azonban erősen korlátozta az anyagi eszközök hiánya. – A városrendezéshez szükséges területek biztosítása szempontjából döntő jelentőségű volt az 1937. VI. tc. életbelépése, mely kiterjesztette a kisajátítási jogot a városrendezés minden esetére, s ezzel véget vetett a telek- és építőuzsorának. E tv. újítása, hogy közterület céljára ingyen kellett a telek egy részét a város számára átengedni. A tv. meghatározta a városfejlesztési terv tartalmát és feladatait, előírta a terv készítésének módszerét. Kimondta, hogy utak, közterület céljára a terület egyharmadát, közép.-ek céljára egytizenötöd részét köteles a tulajdonos átengedni. – A II. vh.-t követően, de különösen 1948 után a főv. nem folytathatott önálló ~t. A városrendezési terv elfogadása 1947-től kezdődően elhúzódott, a főv. fejlődésének irányát felsőbb áll. döntések határozták meg, a város vezetőinek nem volt beleszólási lehetősége e döntésekbe. Bp. ált. rendezési tervét (ÁRT) először 1960-ban fogadták el, ami ugyancsak alá volt rendelve az orsz. terveknek. Az ÁRT legfontosabb része a mindinkább szükségessé váló tömeges lakásépítkezésekhez szükséges területek biztosítása volt, amelyet jelentős mennyiségű magántelek kényszerkisajátításával oldottak meg (1976. évi 24. sz. tvr.). – Az 1991. évi XXIV. tv. a főv. egységes településpol.-jának biztosítása érdekében a főv. közgyűlését hatalmazta fel a városfejlesztési tervprogram kidolgozásával.

Telepy utcai Fiókkórház: 1910-ben a pesti kórházak már nem tudták a gyógyint.-i ápolásra szoruló betegeket elhelyezni, halaszthatatlanná vált a kórházi férőhelyek növelése. A *Rókus Kórház* régóta tervezett új ép.-be helyezése helyett a IX. ker. Telepy u.-i elemi isk.-t vette igénybe a főv. ideiglenes kórház céljára. Két belgyógyászati és egy sebészeti oszt.-t létesítettek összesen 303 ággyal. A ~ az *István Kórház* fiókkórháza lett. 1932-ben a *Horthy Miklós Közkórház* (→*Bajcsy-Zsilinszky Kórház-Rendelőintézet*) megnyitásával lehetővé vált, hogy a már teljesen elavult ~at visszaadják eredeti rendeltetésének.

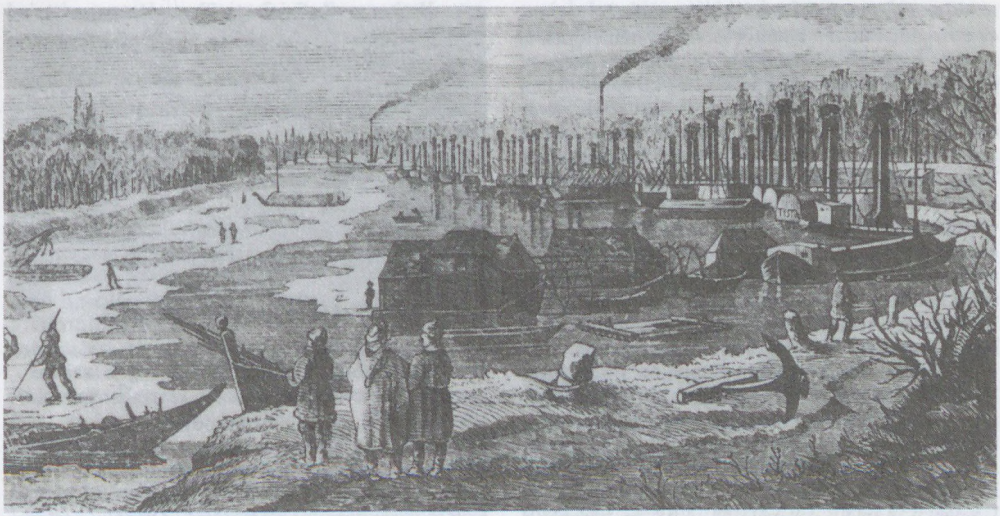

Az egykori újpesti Téli kikötő (metszet)

Telepy utcai kislakásos telep (IX. ker.): a *Mihálkovics u.-i kislakásos telep* szomszédságában 1910-ben 4000 □öl területen 1500 □öl beépítéssel 15 földszintes házban 196 egyszobás, félkomfortos lakás épült. A 80-as években felszámolták, helyén földszint + 3 szintes panelos magastetős lakóép.-ek épültek.

Televízió: →*Magyar Televízió*

Télikert: →*Jardin d'Hiver*

Téli kikötő: az Újpesti rkp. és a Népsziget között terül el. Feladata, hogy a Duna zajlása idején a vízi járműveknek menedéket adjon. 1858–63 között épült. Medenceterülete 55 kh (32 ha), parthosszúsága 2,5 km, vízmélysége 2 m. 600 hajó tárolására alkalmas. Bejárójánál van az angyalföldi hajógyár javítóműhelye.

Teljes Evangéliumi Keresztyén Közösség: →*mahanaim gyülekezet*

TEMAFORG Textilhasznosító Vállalat (IX. Gyáli út 37.): az 1954-ben alapított váll. textilkereskedelemmel, textil-másodanyagok ip. hasznosításával foglalkozik. Jelentős az export–import tevékenysége.

temetkezés: a középkorban mind Pesten, mind Budán a templomok körül temetkeztek. A Várban a Nagyboldogasszony (Mátyás)-templom, a Mária Magdolna (helyőrségi)-templom, a Vízivárosban Szt. Péter vértanú temploma körül. Pest temetője a belvárosi templomnál volt. A török hódoltság idején török temető volt Budán a Déli pu., Pesten a Roosevelt tér helyén. 1686 után a temetkezések a belső, majd a külső területeken létesült sírkertekben történtek, nemesek, gazdag polgárok azonban a templomok kriptáiban temetkeztek v. a templomok falai mellé is. Mária Terézia 1775-ben kiadott rendelete (Generale normativum in re sanitatis) megtiltotta a templomok körüli temetkezést. Buda első nagyob köztemetője a Margit krt. és a Varsányi Irén u. között terült el, K-i határát a Kapás u. képezte, amelyet régen Temető u.-nak hívtak. Ezt a temetőt az 1738–40. évi pestisjárvány után zárták le. 1740-ben a Medve u.-ban létesítettek temetőt, 1775-ben pedig a Gellért-hegy D-i lábánál (az Orlay és a Kemenes u.-k között) nyílt temető. A 19. sz. Budájának két nagy temetője, amelyeknek emléke még mindig nem halványodott el, a vízivárosi és a tabáni, még a 18. sz. végén létesült. A *vízivárosi temető*ben (a Szt. János Kórháznál a Szilágyi Erzsébet fasor és a Kútvölgyi lejtő között) nyugodott Vásárhelyi Pál, a kiváló kultúrmérnök (sírja jelenleg a Kerepesi temetőben), Verseghy Ferenc, a költő és nyelvtudós. Ide temették Martinovics Ignácot, Sigray Jakabot, Hajnóczy Józsefet, Szentmarjay Ferencet és Laczkovics Jánost, a Vérmezőn kivégzett magyar jakobinusokat. (Holttestüket a *Gárdonyi* Albert főlevéltáros által felkutatott térrajz alapján 1914-ben exhumálták, s jelenleg a Kerepesi temetőben nyugszanak.) A temető legszebb síremléke Alvinczy tábor-

A régi budai katonai temető

noké, az 1809-es győri csata vesztes hadvezéréé volt, és e síremlék után a temetőt Alvinczy-temetőnek is hívták. A vízivárosi temetőbe 1885-ig temetkeztek, de csak az 1930-as években ürítették ki; napjainkban a Kútvölgyi út szeli ketté. Az Alkotás, Csörsz, Avar u.-k és a Hegyalja út által határolt *tabáni temető* 1796–1885 között volt használatban. Itt nyugodott Virág Benedek, Döbrentei Gábor, Lenhossék Mihály, ide temették a Budavár ostrománál elesett honvédeket. 1885–94 között a →*Németvölgyi temető* volt a legnagyobb budai temető, s bár még 1912-ig használták, 1894-től a farkasréti dűlőben létesült köztemető hódította el tőle fokozatosan az elsőbbséget. A Németvölgyi temetőbe a főv. ostroma idején és után ismét temettek, jelenleg nagyobb része park. A →*Farkasréti temető*t a Németvölgyi út, ill. az Érdi, Hóvirág és Bürök u.-k határolják. Ez jelenleg Bp. második legnagyobb temetője. Pestnek a 18. sz.-ban több temetője is volt. Az elsősorban belvárosi halottakat befogadó két nagyobb temető közül az egyik az Erzsébet tér D-i részén, a másik a Török Pál és Lónyay u.-k találkozásánál volt. A 18. sz. közepén a külvárosokban is nyíltak temetők, a Ferencvárosban a Mester (régen Temető) u. végénél, a Józsefvárosban a Dugonics (régen Temető) u. és a Kálvária tér között, a Terézvárosban kb. a Jókai u. és Teréz körút által határolt területen. A görögkeletiek temetője a Ferencvárosban a mostani Csarnok térnél volt. A század utolsó éveiben megnyílt Pest első központi temetője: a Váci út, Taksony u., Lehel út által határolt háromszögben létesült *váci temető*. Itt volt a sírja Kitaibel Pálnak. A temetőt szép sírboltok díszítették, amelyekbe még jóval a földtemetések megszüntetése (1849) után is temetkeztek. A 19. sz. elején a Ferencvárosban és a Józsefvárosban új temetőket nyitottak. A későbbi Haller tér helyén feküdt temetőről Jókai is megemlékezik az „Eppur si muove" c. regényében (főhőse itt kíván pihenni, ezt találja a pesti temetők közül a legrokonszenvesebbnek). Az újabb józsefvárosi temetők a Kőbányai út két oldalán létesültek, helyükön ma pu. van és gyárép.-ek emelkednek. A →*Kerepesi temető*t, napjaink Nemzeti Pantheonját, 1847-ben nyitották meg. Nemzetünk számos nagysága pihen itt, mauzóleumaik, síremlékeik nagyrészt művészi alkotások. Óbudán a 18–19. sz.-ban több kisebb felekezeti és mindig kijjebb vándorolva egy nagyobb köztemető volt használatban. Ilyen nagy temető volt a Kórház u.-i, amelyet 1888-ban zártak be. 1881–1909 között a Táborhegyi úti temetőbe temetkeztek, a napjainkban is használatban levő Pomázi úti és Bécsi út által határolt temetőt mint *óbudai új temetőt* 1910-ben nyitották meg. Főv.-unk legnagyobb temetője a rákoskeresztúri v. Kozma utcai (→*Új köztemető*), amelybe az első halottakat 1886. máj. 1-jén temették. E temető területe 358 kh, kerülete 6 km, útjainak összhossza 54 km. 1944 végéig 564 823 embert temettek ide, a temetések száma 1973-ban évi 6000–7000. A köztemető jelleget az 1868. évi LIII. tc. mondta ki mint a felekezeti temetők helyett létesítendő temetkezési helyet. Az izraeliták temetői régen az egyéb temetőktől külön, de a nagy köztemetők kialakulásával azok mellett helyezkedtek el. A Kerepesi temető mellett 1874-ben létesült izraelita temető, a Kozma u.-i temető mellett pedig 1891-ben. A temetők tervszerű elrendezése, parcellázása, parkosítása főv.-unkban csak 1882-től kezdődött (448/1882. sz. közgyűlési határozat), azelőtt – bár a temetéseket sokszor nagy pompával rendezték meg – a temetőket elhanyagolták, a sírok elhelyezésénél nem követtek rendet. A temetéseket magánvállalkozások bonyolították le, általában meglehetősen drágán, s ezért a lakosság jó része különböző temetkezési egyletek tagjaként takarékoskodott utolsó útjára. A temetkezési váll.-ok községesítésének a gondolata Bárczy István polgármestersége idején merült fel először. A főv. azt tervezte, hogy megvásárolja a legnagyobb temetkezési váll., az „Enterprise des pompes funèbres" részvénytöbbségét. A Tanácsközt. egyik első intézkedése az volt, hogy a főv.-ban működő 32 temetkezési váll.-ot községi kezelésbe vette. A Horthy-korszak, bár több magánvállalkozó működését ismét engedélyezte, a közvélemény hatására a községesítés mellett foglalt állást, s 1926-ban létrejött a Községi Temetkezési Int. (ma Főv. Temetkezési Int.). A hagyományos (koporsós) temetkezés mellett

48-as honvédsírok az egykori Németvölgyi temetőben

Az egykori Váci temető a mai Lehel tér helyén (R. Alt metszete)

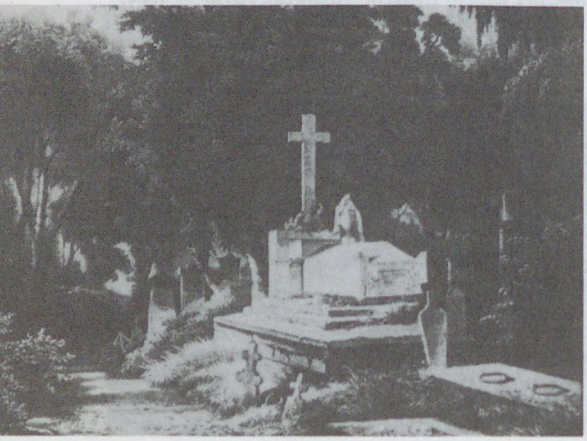

halotthamvasztás 1968 óta folyik Bp.-en (a Kozma u.-i krematóriumban), de kolumbáriumfalak az 1950-es évek végétől létesültek temetőinkben. Az 1902-ben létrejött első bp.-i halotthamvasztó egy. célkitűzéseit sem az egyház, sem az áll. nem támogatta. Napjainkban a főv. temetők zsúfoltsága egyre inkább a halotthamvasztást helyezi előtérbe. – *Irod.* Fehér Jolán Antónia. Budapest székesfőváros temetőknek a története (Bp., 1933); Közegészségügyi Évkönyv 1941 (Bp., 1943).

Temetkezési Intézet: →*Fővárosi Temetkezési Intézet*

Templom tér: →*Krisztina tér*

Templom u.: 1. →*Krisztina körút* – 2. *Szent István tér*

tenisz: angol eredetű ütős labdajáték. Az 1870-es évek végén Kertész Tódor sportárukereskedő hozta Angliából az első ~felszereléseket. A játékot a Liedemann-kertben (ma Városligeti fasor 9.) a Zsigmondy Pál által építtetett ~pályán játszották először. 1883-ban gr. Zichy Rezső kezdeményezésére a Lóversenytéren játszó főrangú társaság megalakította a *Bp.-i Lawn Tennis Egylet*et. 1877-től Balatonfüreden játszották az első zártkörű ~versenyeket, az első főv. versenyt 1891-ben a Lóversenytéren bonyolították le. 1892-ben a Grazból Bp.-re költözött angol nyelvtanár Spencer Tucker a Városligeti fasorban négy ~pályát építtetett. Az egyik Tucker-pályán 1897-ben rendezték az első nemzetközi ~mérkőzést. A 90-es években a jómódú középpolgárság divatos sportja lett a ~. Az ekkor tervezett bp.-i nyaralók kertjeiben ~pályákat is építettek. A sport annyira népszerűvé vált, hogy a század elejére kialakult imitációja, az *asztalitenisz* is önálló életre kelt. 1892-től a MAC a Margit-szigeten építtetett pályákat, míg a BBTE-pályák az ún. Köfflingertelken (Budakeszi út, Árnyas út sarok) voltak. E két egy., valamint a *Bp-i Lawn Tennis Club* 1907. ápr. 7-én megalakították a Mo.-i Lawn Tennis Egy.-ek Szöv.-ét, a mai M. Tenisz Szöv. elődjét. – Az első orsz. bajnokságot 1894-ben rendezték meg, s a bajnokságokat 1921-től 1929-ig nemzetközi jelleggel is kiírták. 1923-tól 1932-ig fedett pályán is megrendezték a m. orsz. bajnokságokat. Első Davis Kupa mérkőzésünket 1924-ben játszottuk. 1931-től csapatbajnokságokat is kiírtak. – A sportág első kiemelkedő alakja Kehrling Béla, aki a göteborgi kisolimpián 1923-ban kétszer is győzni tudott. A ~ legnagyobb eseményén, a wimbledoni angol nemzetközi bajnokságon Taróczy Balázs 1985-ben a férfi párosban az első helyen végzett. Szintén Taróczy háromszoros fedettpályás világbajnok. A párizsi francia nemzetközi bajnokságon Asbóth József 1947-ben a férfi egyesben, Körmöczy Zsuzsa 1958-ban a női egyesben végzett az első helyen. Kiemelkedő játékosaink még Gulyás István és Temesvári Andrea. – A legjelentősebb bp.-i szakoszt.-ok a Bp. Spartacus, az UTE, a Vasas.

Tenke Tibor (Sopron, 1924–Bp., 1984): építészmérnök, Ybl-díjas (1967), állami díjas (1975), Reitter Ferenc-díjas (1980). A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát (1959). 1960-tól a LAKÓTERV építésztervezője volt. 1962-től a Típus Tervezési Int.-ben előbb irányító tervező, oszt.vez, majd főoszt.vez. Építési Rendszerfejlesztési Iroda vezetőjeként dolgozott. Fontosabb főv. munkái: *Budafoki kísérleti lakótelep* (XXII. ker.) beépítési terve és a középmagas lh.-ak építészeti tervei (1963–66), *Újpalotai lakótelep* (XV. ker.) részletes rendezési és beépítési terve (1967–69), magasházterve (1969–70). Első helyezést ért el (társszerzőként) többek között a IV. ker., Káposztásmegyer új lakótelep és a XIV. ker., Örs vezér tér rendezésére kiírt pályázatokon.

Teréz körút (VI. Nyugati tér–Király u.): a Nagykörút egyik szakasza. 1950–90 között a Lenin krt. része. – Jelentősebb ép.-ei: **13. sz.:** bérház, amely a firenzei Palazzo Strozzi kisebbített mása (Hauszmann Alajos, 1884), amiben a főv. egyik legnépszerűbb anyakönyvi hivatala és házasságkötő terme működik. – 43. sz.: →*Béke Radisson Hotel.* – **55–57. sz.:** →*Nyugati pályaudvar* (De Serres Ágoston és Bernardt Győző, 1874–77).

Terézkörúti Színpad: kabarévállalkozás a Teréz krt. 46. sz. alatt, a volt →*Intim Kabaré* helyén. 1923. dec. 1-jén nyílt meg Salamon Béla vezetésével. A konferanszié Békeffi László volt. Az első társulat tagjai: Bazsay Lajos, Herczeg Jenő, Kabók Győző, Kalmár Rózsi, Szenes Ernő. Vendégként fellépett Dénes György és Pethes Sándor (Dénes–Pethes duó), Kabos Gyula, Pártos Gusztáv. A ~ 1939. jan. végéig működött. Helyén nyílt meg a →*Kamara Varieté.* – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944 (Bp., 1974).

Terézváros: a főv. VI. ker.-e. – É-on a XIII., ÉK-en a XIV., DK-en és D-en a VII., Ny-on az V. ker. határolja. Fontosabb közútjai az →*Andrássy út*, a →*Bajcsy-Zsilinszky út*, a →*Teréz körút*, a →*Dózsa György út*, a →*Király u.* Jelentősebb csomópontjai: a →*Nyugati tér*, az →*Oktogon* és a →*Kodály körönd.* A 17. sz. végén a kertészkedés és az állattenyésztés ösztönözte a lakosságot a külváros alapítására, a városi tanács az udvari kamara által 1696-ban a városnak átengedett területen a várostól negyedórányira – feltehetően a mai Boráros tér helyén állott pusztai templom romjainál – helyet jelölt ki településre a jelentkező személyeknek. A falakon kívüli településről még hosszú ideig nem tudunk, így a külváros ilyen korai megvalósulására adatunk nincs. A Rákóczi-szabadságharc bizonytalansága is útját állta a külvárosiasodásnak. Csak a 18. sz. első harmadában alakultak ki a külvárosok, ekkor már a növekvő számú lakosság sem fért el a falakon belül. A Rákóczi-szabadságharc után megváltozott a pesti határ képe, a városfalat széles félkörgyűrűben vették körül a kertek, szántók, majorságok. 1771-ben a pestisjárvány ellen árokkal vontak határt a termékeny és terméketlen terület között. Az első külvárosi település a Józsefváros területén levő *Pacsirtamező* (Lerchenfeld). A külvárosi házak száma 1726–96 között 865 volt, ebből a ~ban 366. A 18. sz. végére 660 házzal ~ Pest legnagyobb külvárosa. A külvárosok zsellér lakossága közé a 18. sz. folyamán a Belvárosból iparosok és kereskedők települtek ki. A 18. sz.-ban a város és a mai *Jókai u.* és *Kertész u.* közötti terület épült be. Pest külvárosainak É-i részét Felső külvárosnak, D-i részét Alsó külvárosnak nevezték.

A Felső külvárost 1777-ben Mária Teréziáról nevezték el ~nak. A 18. sz.-ban zárt házsor csak a városfallal szemben levő részen volt, másutt az u.-ra merőlegesen tágas udvarokkal épültek a házak. 1882-ben a régi ~t két részre osztották, és a *Király u.-tól* D-re eső rész az →*Erzsébetváros* nevet kapta. A 19. sz.-ban lélekszámban Bp. legnagyobb ker.-évé vált. A →*Városliget*be itt vezetett ki a Király u., külső szakaszát széles sétánynak építették ki (Városligeti fasor), ahol 1803-ban lóversenyt rendeztek. 1838-ban ide telepítették a pestvárosi Lövöldét (Lövölde tér). Az üzletekkel agyonzsúfolt u. nem bírta el a megnövekedett átmenő forgalmat, ezért vetődött fel az új Sugárút (→*Andrássy út*) terve. Felszíne alatt készült el a →*földalatti vasút* (1896). ~ É-i részén 1874–77 között épült a →*Nyugati pályaudvar*. 1896-ban lakossága 270 476, ebből 84 591 személy lakott a ~ban Bp. A 20. sz. fordulójára kávéházak, orfeumok, kabarék negyedévé vált. – ~ egyes részei között nagyok az ellentétek. Az *Andrássy út* Bp. legimpozánsabb útvonala, a *Városliget*nél kiépült villanegyede még ma is élesen elkülönül a belső részek zsúfolt beépítésétől. – ~ műemlékekben gazdag. Bp. kulturális életének fontos intézményei működnek itt: a →*Magyar Állami Operaház*, a *Zeneakadémia*, a *Művész Színház*, a →*Vidám Színpad*, a →*Radnóti Miklós Színpad*, a →*Játékszín*, a →*Fővárosi Operettszínház*, az *Arany János Színház*, a *Budapest Bábszínház* (Andrássy út 69.) és a *Kolibri Bábszínház* (Jókai tér 10.), a →*Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum*, az →*Ernst Múzeum*, a →*Postamúzeum*, a →*Ráth György Múzeum*, a →*Magyar Képzőművészeti Főiskola*, a *Művész* (Teréz krt. 30.), a *Metró* (Teréz krt. 62.) és a *Tivoli mozi* (Nagymező u. 8), a *Fáklya Klub* (Csengery u. 68.), a *Fiatal Művészek klubja* (Andrássy út 112.). A ~ban a Főv. Szabó Ervin Könyvtárnak két fiókkönyvtára van. 1992-ben a városrészben tíz ált. isk., két gimn. (→*Kölcsey Ferenc Gimnázium*, →*Szinyei Merse Pál Gimnázium*), négy szakközép- és két szakmunkásképző isk. működött. 1811-ben készült el a →*terézvárosi római katolikus plébánia és templom*. A ~ eü.-i int.-ei: →*MÁV Kórház és Központi Rendelőintézet*, →*Mentőkórház*. A Terézváros főbb adatait a táblázat sorolja fel. – *Irod.* Nagy Lajos: a Terézváros kialakulása (Bp., 1956).

Terézváros főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	2,72
	1980. I. 1.	2,38
Népességszám	1960. I. 1.	90 448
	1970. I. 1.	87 937
	1980. I. 1.	71 204
	1990. I. 1.	59 477
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	33 253
	1970. I. 1.	36 948
	1980. I. 1.	29 918
	1990. I. 1.	24 990,3
Házasságkötések	1960	922
	1970	943
	1980	601
	1990	325
Élveszületések	1960	647
	1970	832
	1980	820
	1990	487
Halálozások	1960	988
	1970	1 230
	1980	1 502
	1990	1 208
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−341
	1970	−398
	1980	−682
	1990	−721
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		− 2 511
1970–1979 évek között		−16 733
1980–1989 évek között		−11 727
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	64,9
	1970. I. 1.	65,6
	1980. I. 1.	54,1
	1990. I. 1.	51,1

Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	67,4
	1970. I. 1.	75,6
	1980. I. 1.	42,2
	1990. I. 1.	40,1
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	33,8
	1970. I. 1.	36,6
	1980. I. 1.	28,5
	1990. I. 1.	21,4
Lakásállomány	1960. I. 1.	27 090
	1970. I. 1.	27 862
	1980. I. 1.	27 121
	1990. I. 1.	27 884
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	334
	1970. I. 1.	316
	1980. I. 1.	259
	1990. I. 1.	213
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	42,5
	1980. XII. 31.	42,7
	1989. XII. 31.	42,6
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	51,0
	1980. XII. 31.	52,4
	1989. XII. 31.	52,8
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	40,3
	1980. XII. 31.	45,9
	1989. XII. 31.	45,5
Gondozott parkok területe ezer m^2-ben	1960. XII. 31.	20,8
	1980. XII. 31.	27,0
	1988. XII. 31.	26,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	35
	1980. XII. 31.	33
	1989. XII. 31.	28
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 600
	1980. XII. 31.	2 198
	1989. XII. 31.	2 134
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	215
	1980. XII. 31.	365
	1989. XII. 31.	320
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 327
	1979. X. 15.	2 079
	1989. X. 15.	1 776
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	6 261
	1979/80 tanév elején	4 928
	1989/90 tanév elején	5 932
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	54
	1979/80 tanév elején	28
	1989/90 tanév elején	30

Terézváros: →*helyi sajtó*

terézvárosi búcsú: →*búcsúk*

Terézvárosi Casino: a VI. ker. jómódú polgárainak a társasköre volt. 1883-ban készült el palotája a Liszt Ferenc tér 13. sz. alatt. Dísztermét Lotz Károly: *Budapest apotheózisa* c. freskója díszíti. A kaszinónak 1936-ban 2676 tagja volt. 1944-ben szűnt meg. Ép.-ét a Divatcsarnok Áruházhoz csatolták, így lett az áruháznak Lotz-terme.

Terézvárosi Club: a VI. és VII. ker. Kör egyesüléséből alakult 1873-ban. Helyisége a VI. Nagymező u. 22. sz. alatt volt. Célja az iparos polgárság társ. életének szervezetté tétele, valamint humanisztikus eszmék terjesztése. A ~ mintájára kezdtek alakulni az 1880-as évek elején a munkáskaszinók. A ~nak 1920-ban 720, 1936-ban 2678 tagja volt. 1947-ben megszűnt.

Terézvárosi Orvostársaság: →*orvostársaságok*

terézvárosi római katolikus plébánia és templom (VI. Nagymező u.): Pest Felső-külvárosa 1777-ben kapta a *Terézváros* nevét és még ugyanaz év szept. 30-án létrehozták plébániáját, melynek kápolnáját Scopek Ferencné majorságának egyik fa-ép.-éből alakították ki. Saját költségén Scopekné még lakást is épített a plébánosnak. 1801-ben Kasselik Fidél tervei szerint kezdték építeni a mai templomot, a Szentlélek tiszteletére. 1809-re vált használhatóvá. Késői barokk stílusú teremtemplom, a homlokzat síkjában emelkedő középtoronnyal, rajta körülfutó tűzoltóerkéllyel. Alatta a templom névadójának, Szt. Teréznek kőszobra *Dunaiszky* Lőrinc alkotása (1811). Barokkos angyalszobrokkal díszes, oszlopoktól szegett kapuja fölötti egyetlen nagyméretű ablaka szegmentíves záródású. A kissé kiemelt középrizalitokat páros falpillérek tagolják, a főpárkány fölött kőbábos attika és kővázák helyezkednek el. Órapárkánya fölött szerény rajzú gúlasisak emelkedik. Belseje háromszakaszos, középső szakaszán kissé mélyebb kápolnákkal. Főoltára *Pollack* Mihály alkotása. Szt. Teréz képe Schöfft József Ágost munkája. Szt. József oltára is Pollacktól való, képét Jenny Alajos festette. Ostorozott Krisztus-szobra 18. sz.-i. Orgonáját Deutschmann Jakab (Bécs, 1832) építette. Csillárja a régi *Pesti Vigadó*ból való. Toronysisakját Ybl Miklós tervezte (1871). 1887-es renoválásakor sokat veszített eredeti architektúrájából. Ekkor kapta a copf külső kissé eklektikus jellegét. A templom falában emléktábla jelzi az 1838. évi nagy árvíz szintjét. A II. vh. után 1962–63-ban renoválták, belső felújítása a 70-es években történt.

A terézvárosi római katolikus templom

Terézvárosi Torna Club, *TTC:* 1902-ben a Hunnia Ifjúsági Football Clubból Főv. Torna Club néven alakult. A ~ nevet 1909-ben vette fel. Az egy. legjelentősebb szakoszt.-a az ökölvívás volt, a ~ nyerte az első csapatbajnokságot. Az ökölvívó szakoszt.-on kívül még kerékpársporttal, labdarúgással, autó- és motorsporttal, valamint turisztikával foglalkozott, 1949-ben szűnt meg.

TERIMPEX Húsipari Külkereskedelmi Közös Vállalat: →*külkereskedelem*

Természetbúvár: →*Búvár*

Természettudományi Közlöny: mint a M. Természettudományi Társulat havi folyóirata indult meg 1869-ben; első szerk.-je Szily Kálmán volt. Különösen az első évtizedekben az egyes tudományágak vezetői, szakemberei alkották a munkatársi gárda zömét. A II. vh. után címe többször változott: *Természettudomány* (1946–1948), *Természet és Technika* (1948–1953), *Természet és Társadalom* (1953–1956) címen jelent meg; 1957-től ismét ~ lett, 1968-tól *Természet Világa* címen jelenik meg. – *Irod.* Névjegyzék és tárgymutató a Kir. Magy. Természettudományi Társulat folyóirataihoz 1841-től 1941-ig (összeáll. Andorkó Kálmán, Bp., 1943).

Természettudományi Múzeum: hazai és egyetemes természettudományi gyűjt. Az 1802-ben alapított MNM természetrajzi gyűjt.-éből alakult ki. Neve eredetileg *Természetiek Tára* volt. 1870-től a gyűjt. jelentős mérvű gyarapodása következtében önálló múz.-má vált és három oszt.-ra tagozódott: Növénytárra, Állattárra, valamint Ásvány- és Őslénytárra. Az utóbbit 1939-ben osztották tovább Ásvány- és Kőzettárra és Föld- és Őslénytárra. A ~ állományának fejlesztéséhez jelentősen hozzájárult Semsey Andor nagyvonalú mecénási működése, számos expedíció, valamint Kittenberger Kálmán és Széchenyi Zsigmond intenzív gyűjtőmunkája. A ~ 1945-ben Embertani Tárral bővült. A II. vh. alatt kisebb, 1956-ban jelentősebb károkat szenvedett a múz. Az 1963. évi 9. tvr. (ún. múz.-i tv.) megszüntette azt a történeti előjogát, hogy mint az *MNM* alapító tára, nevében az *MNM* előnevet használhassa. Nemzetközileg is számottevő gyűjt.-ei a következő helyeken találhatók: Állattár, VIII. Baross u. 13. (itt van a Főigazgatósága is); Ásvány- és Kőzettár, valamint Föld- és Őslénytár, VIII. Múzeum krt. 14–16. (az MNM ép.-ében); Növénytár, VIII. Könyves Kálmán krt. 40.; Embertani Tár, VI. Bajza u. 39. Állandó kiállításai („A földtörténet emlékei Magyarországon", „Az Őslények világa", „Magyarország állatvilága") és időszaki kiállításai az MNM ép.-ében vannak. Könyvtára (VIII. Baross u. 13.) orsz. természettudományi szakkönyvtár. A ~ kiadványai: *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* (elődje 1877 és 1903 között a *Természetrajzi Füzetek*); *Folia Entomologica* (1923-tól); *Vertebrata Hungarica* (1959/60-tól); *Anthropologia Hungarica* (1962-től); *Studia Botanica* (1963-tól); *Fragmenta Mineralogica et Paleontologica* (1969-től); *Miscellanea Zoologica Hungarica* (1982-től).

Természettudományi Társulat: Bugát Pál javaslatára a m. orvosok és természetvizsgálók pesti gyűlésén alakult 1841-ben. Az évtized végére mintegy 400, az 1860-as években 600 tagja volt. Első nagy vállalkozása Pest-Buda természetrajzi feltárása lett volna, a részlettanulmányok ugyan elkészültek, a kísérlet az 50-es évek végén mégis abbamaradt. A ~ tagdíjakból és alapítványokból tartotta fenn magát és tűzött ki pályadíjakat. 1869-ben indította első lapját, a →*Természettudományi Közlöny*t, 1872-ben megalakult kiadóváll.-a, amely fennállásának hat évtizede alatt több mint 100 m. és külföldi művet adott ki. A 70-es évek végén indította a nagyközönség számára népszerű előadóestjeit, és az előadások füzetekben is megjelentek. Könyvtárat és olvasótermet tartott fenn. Az 1895-iki közgyűlésen határozták el a szakoszt.-i tagozódást, így jött létre az állattani, a kémiai-ásványtani, az élet- és kórtani, a növénytani, a mikrobiológiai és a mezőgazd. szakoszt. Ezek közül több saját tudományos folyóiratot indított (Magyar Chemiai Folyóirat, Állattani Közlemények, Botanikai Közlemények). A ~ megalakulásától különböző alkalmi bérletekben működött, 1901-ben szerezte meg székházának a VIII. Esterházy (ma Puskin) u. 14–16. sz. házat, de előadóterme ebben sem volt. 1912-ben a tagok száma mintegy 10 000 volt, 1925-ben pedig már meghaladta a 27 000-et. A ~ már 1900-ban foglalkozni kezdett a természetvédelemmel is. Az I. vh. után alapítványai elértéktelenedtek, anyagi helyzete csak a 30-as években erősödött meg újra újabb adományok révén. Nagy vállalkozása *A természet világa* c. mű 11 kötetben (1938–44). 1953-ban a ~ot beolvasztották a *Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat*ba (→*Tudományos Ismeretterjesztő Társulat*).

Természet Világa: →*Természettudományi Közlöny*

Terminus Kávéház: Hambalek kávés alapította 1885-ben a mai VI. Teréz krt. 54. sz. alatt. Utóda, Hanusz Béla Podmaniczky Kávéház néven vezette az üzletet. Őt Sztancsu József követte. 1908-ban került Klauber József tulajdonába. Klauber adta az üzletnek a ~ nevet. Csendes, szolíd hely volt, főként bírák, ügyvédek, magas beosztású tisztviselők látogatták. Vidékről a főv.-ba látogató megyei urak, főispánok, polgármesterek is gyakran megfordultak itt. A Vígszínház és az Operaház művészei, többek közt Székely Mihály, Maleczky Oszkár is a kávéház vendégkörébe tartozott. Molnár Ferenc itt írta Hattyú c. művét. – 1908–18 között éjjel-nappal nyitva állt. – A kávéház 1943-ban bezárt. – 1990 óta Terminus Kávéház és Étterem néven egy Kft. tulajdonában működik.

Terra: →*Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat*

Tersánszky Józsi Jenő (Nagybánya, 1888–Bp., 1969): író, Baumgarten- (1929) és Kossuth-díjas (1949). Festőnek készült, majd az eperjesi jogakadémián folytatott tanulmányai mellett ügyvédbojtár, emellett kezdettől fogva szépíró. Végigharcolta az I. vh.-t és olasz fogságból tért haza Bp.-re. A frontról küldött verseket, novellákat a Nyugatnak. 1917-ben megjelent *Viszontlátásra drága* c. kisregényének háttere az I. vh. A 20-as években, noha alkotóerejének teljében volt, szűkösen élt a Külső Fehérvári úton. Egy ízben az Erzsébet hídról öngyilkosságot kísérelt meg. Életének ezekben a válságos éveiben, amikor megélhetését jobbára gitár- és fuvolaegyüttesekben biztosította, sorra alkotta a *Kakuk Marci*köteteket és kisregényeit. 1938-tól haláláig az Avar u. 9-ben lakott (emléktábla). Ismerte környéke lakóit, a pékeket, a Déli pu. szénhordóit, a koldusokat, a kiskocsmák közönségét. Számos típusukat rajzolta meg novelláiban. – Bp.-i vonatkozású regényei: *Az elnök úr inasévei* (Bp., 1943); *Új legenda* (Bp., 1944); *Egy kézikocsi története* (Bp., 1949). Emlékirata: *Nagy árnyakról bizalmasan* (Bp., 1962) a Nyugat-nemzedéket és korát varázsolja vissza.

terület: az 1872. évi XXXVI. tc. alapján létrejött →*Budapest* az É-i szélesség 47° 25′ 42″ és 47° 35′ 12″, valamint a K-i hosszúság 19° 13′ 34″ és 18° 56′ 20″ között terül el. Kiterjedése akkor É-ról D-re 18, K-ről Ny-ra 22 km. Határainak hossza, vagyis egész kerülete 79,2 km volt. É-on Solymár, Üröm, Békásmegyer, Újpest és Rákospalota; K-en Pestújhely, Rákosszentmihály, Cinkota, Sashalom, Rákoskeresztúr és Pestszentlőrinc; D-en Kispest, Erzsébetfalva, Csepel, Budafok, Albertfalva, Kistétény és

Budapest és környéke a római korban
1. erőd, 2. őrtorony, 3. amfiteátrum, 4. villa, 5. vízvezeték, 6. település, 7. erdő

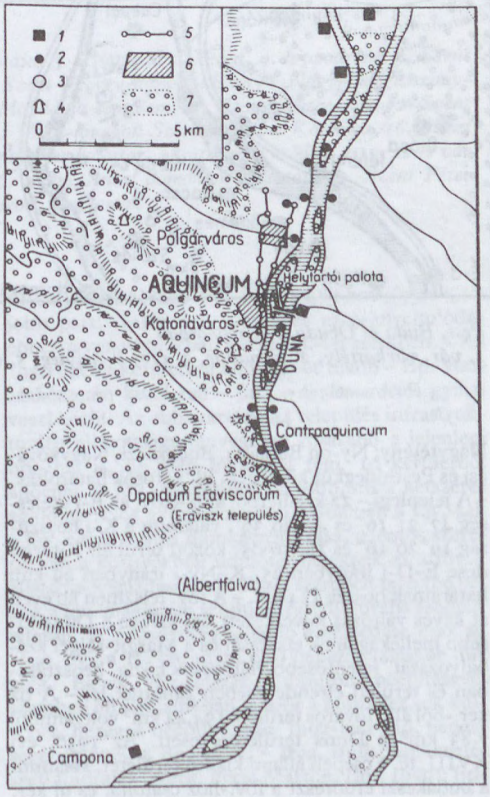

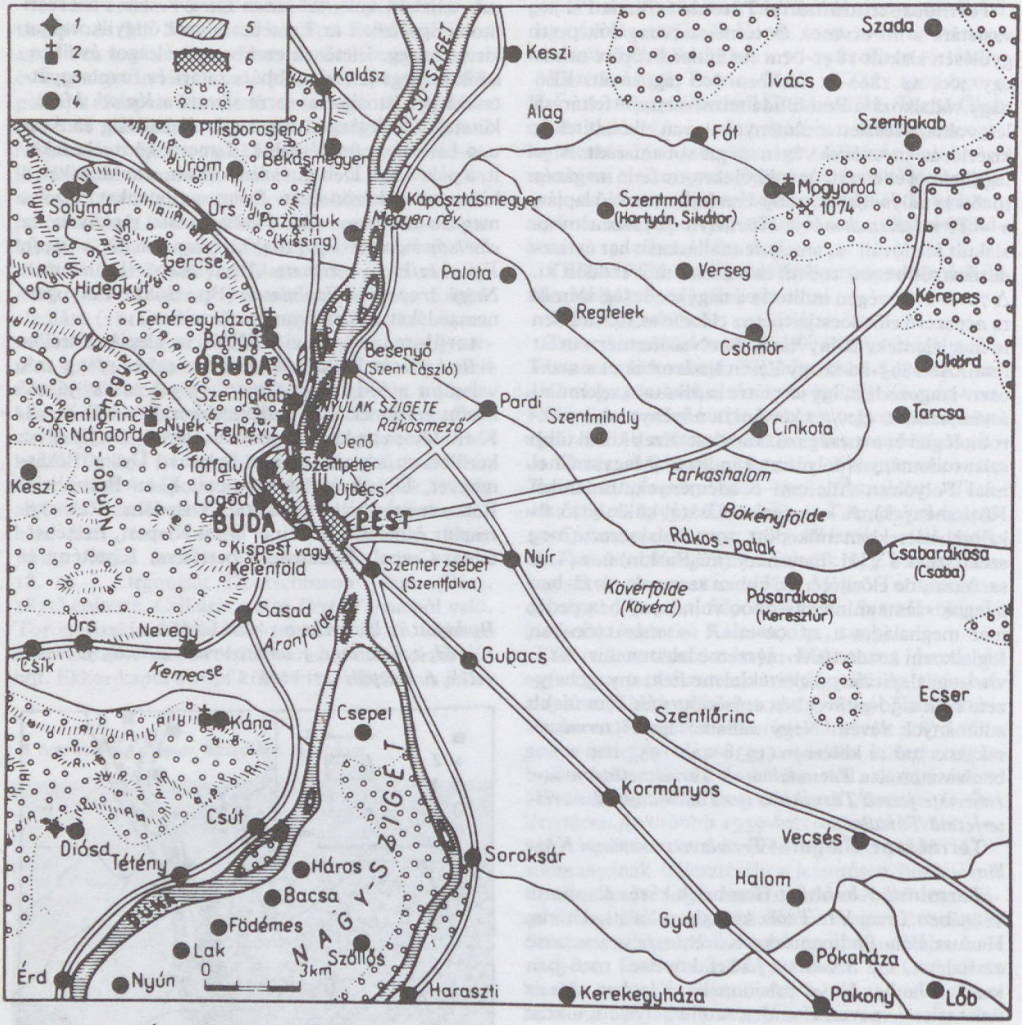

Pest, Buda és Óbuda a középkorban
1. vár, várkastély, 2. monostor, 3. rév, 4. helység, 5. város, 6. vár, városfal, 7. erdő

Nagytétény; Ny-on Budaörs, Budakeszi, Nagykovácsi és Pesthidegkút községek, ill. városok határolták. – A jelenlegi – 22 kerületből álló – főv. az É-i szélesség 47° 21′ 16″ és 47° 36′ 36″, valamint a K-i hosszúság 19° 20′ 16″ és 18° 56′ 05″ között terül el. Kiterjedése É–D-i irányban 25, K–Ny-i irányban 29 km; határainak hossza 124 km. – A főv. felszínén 80 éven át kevés változás következett be, kivéve a Duna kisebb mellékágainak elzárását és a Margit-sziget szabályozását. Jelentősebb változások közig. beosztásában és területi elrendezésében zajlottak le. – A tíz ker.-ből álló főváros területe 194,44 km² volt, amiből 7,83 km² a Duna területére esett. Az 1930. évi XVIII. tc. a csepeli állami kikötő területét, valamint a budakeszi erdőrészt a főv.-hoz csatolta, és új ker. beosztást hozott létre. (A budaörsi repülőtér területe az 1937. évi III. tc. alapján került. a főv.-hoz.) Az eddig 10 ker.-ből álló főv. tíz év alatt fokozatosan 14 közigazgatási ker.-re tagozódott, az eredeti terület – 194,44 km² – meghagyásával. A közigazgatási változás nem érintette a II., III., IV., VIII. és IX. ker. területét. Az addigi I. ker. 2,35 km²-re zsugorodott, és két új kerület – a XI. (Szent Imre-város) és XII. (Mátyás király-város) – az addig legnagyobb kiterjedésű I. ker.-ből részesedett. A másik két új ker. közül a XIII. (Magdolnaváros) a Lipót-, Teréz- és Erzsébetváros területéből, a XIV. (Zugló) a Teréz- és Erzsébetvárosból, valamint Kőbányából kapott részt. 104,16 km² (53,6%) a budai oldalra (jobb part), 90,28 km² (46,4%) a pesti oldalra (bal part)

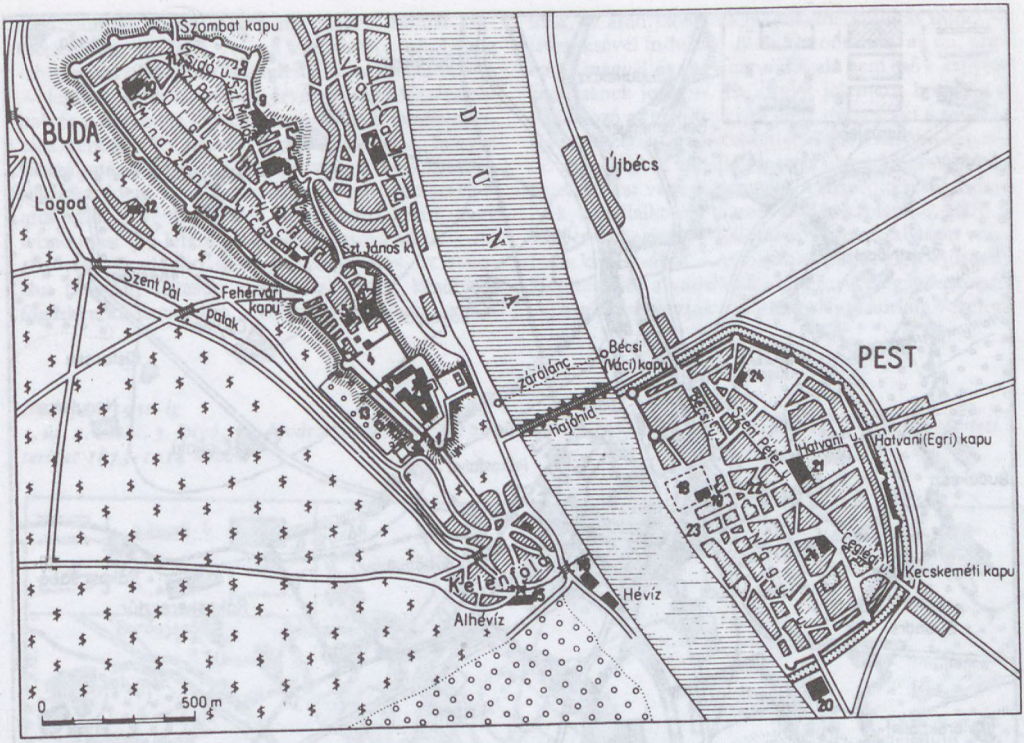

Buda és Pest a középkor végén
1. a Kelenföldi kapura épített rondella, 2. Mátyás palotája, 3. Zsigmond palotája, 4. hippodrom, 5. Szent Zsigmond-prépostság, 6. Szent János ferences kolostor, 7. Szent György-kápolna és tér, 8. Nagyboldogasszony-templom, 9. Szent Miklós domonkos kolostor, 10. Mária Magdolna-templom, 11. Szombathely piac, 12. Szent Lázár-templom, 13. királyi kert, 14. márványaula, 15. a János-lovagok Szent Erzsébet Kórháza, 16. Szent Gellért-templom, 17. Szent István mártírról nevezett ágostonos kolostor, 18. a római erőd és a 10. sz.-i vár helyén levő tér, 19. Boldogasszony-plébániatemplom, 20. Szent Antal domonkos kolostor, 21. Szent Péter ferences kolostor, 22. búzapiac, 23. szénapiac, 24. középkori templomok

jutott. – A főv. fejlődése – és ez nem elszigetelt, hanem világjelenség – maga után vonta a sugaras-körgyűrűs terjeszkedést. Így már az 1930-as években megkülönböztették a 14 közig.-i ker.-ből álló Bp. főv.-t és Nagy-Bp.-et. Nagy-Bp.-hez tartozott még a főv.-t körülvevő, Bp. környékének nevezett alábbi 21 község, ill. város. Területük 1930-as adatát nevük után km²-ben közöljük.) Alag (10,21), Újpest mezőváros (17,33), Rákospalota mv. (26,28), Pestújhely (1,42), Rákosszentmihály (7,92), Sashalom (3,25), Cinkota (21,22), Rákoscsaba (23,41), Rákosliget (0,89), Rákoskeresztúr (31,28), Rákoshegy (2,74), Pestszentlőrinc mezőváros (20,72), Kispest mezőváros (7,48), Pestszenterzsébet mezőváros (12,15), Csepel (13,49), Nagytétény (19,68), Budatétény (3,44), Budafok mezőváros (12,68), Albertfalva (13,05), Pesthidegkút (13,23), Békásmegyer (10,54). Az 1949. évi 26. tvr. intézkedett a 22 közigazgatási ker.-ből álló Bp. kialakításáról. Ez az addigi 14 ker.-ből, az előbbiekben felsorolt települések (Alag kivételével), továbbá Pestimre és Soroksár területéből állt. Nagy-Bp.-ből 173,83 km² (33,1%) a jobb parti részre jut. Lényeges az arányeltolódás ebben a vonatkozásban a régi Bp.-tel szemben. – Az 1950 óta 22 kerületből álló Bp.-et újabb – Bp. vonzáskörzetén kívül eső – ún. →*agglomerációs* gyűrű veszi körül. Az ebbe tartozó 44 település infrastrukturális ellátottsága lényegesen rosszabb a jelenlegi bp.-inél is, de még inkább a régi, 10 kerületből állóénál. A főv.-nál területileg több, mint kétszeres agglomerációs gyűrű kölcsönhatásban áll a főv.-sal: a főv. egyik fontos munkaerőforrása, jelentős szerepe van a környékbeli üdülőterületeknek és a főv.-t ellátó mezőgazdaságnak. Ezzel szemben igénybe veszik a főv. magasabb rendű infrastrukturális szolgáltatásait. A népsűrűség állandó emelkedése csak az 1949. évi, a II. vh. utáni első népszámláláskor tört meg. Egyes városrészek túlzsúfolt beépítésével szemben áll napjainkban is még a külső ker.-ek külterjes, házagos beépítettsége. 1992-ben Mo. népességének 20%-a Bp.-en él. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959); Bu-

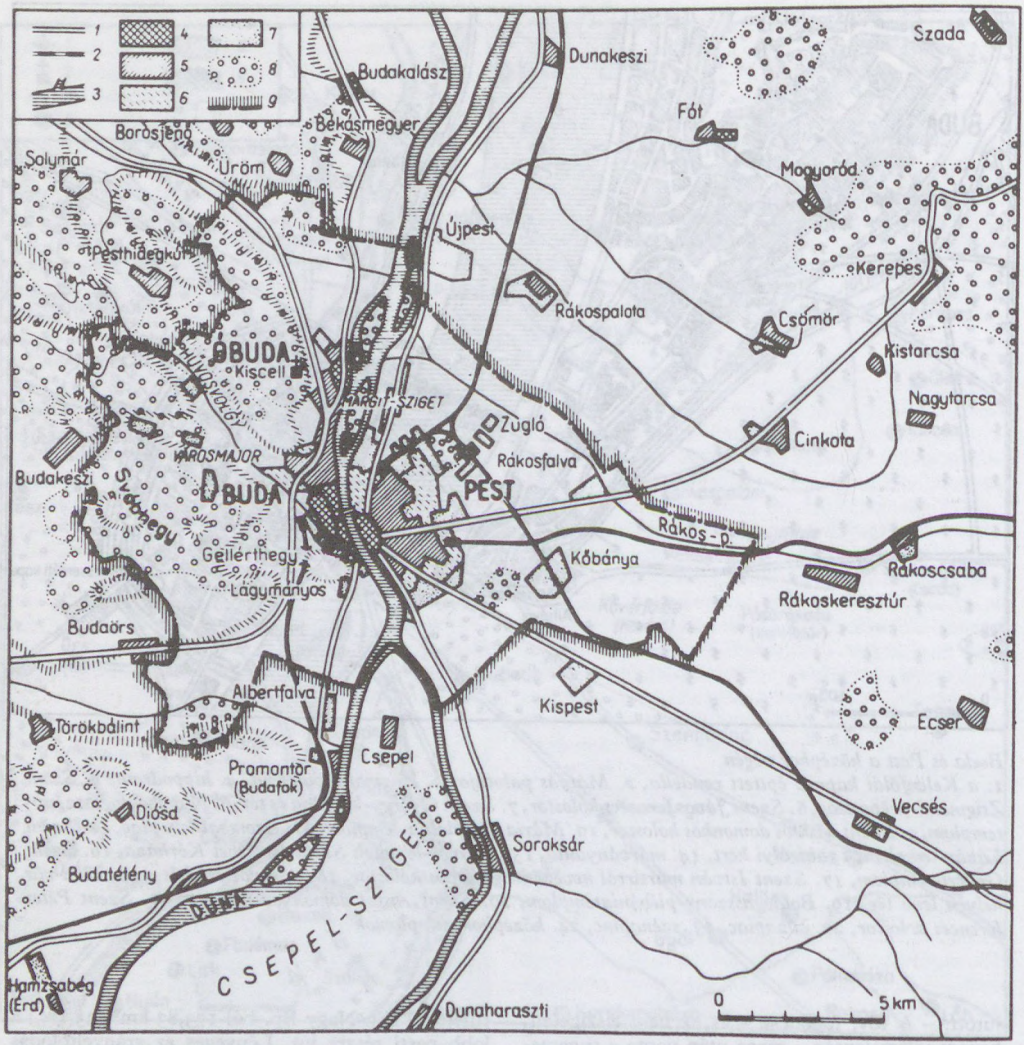

Budapest az egyesítéskor
1. út, 2. vasút, 3. folyó, 4. 1686–1690-ben beépített terület, 5. 1770–1830-ban beépített terület, 6. az 1838. évi árvíz idején beépített terület, 7. az egyesítéskor, 1873-ban beépített terület, 8. erdő, 9. az egyesített város határa

dapest társadalmának és gazdaságának száz éve (Bp., 1972).

területhasználati szerződések, *koncessziós megállapodások:* a főv. egyesítést követően a városvezetők legfontosabb feladatává vált a robbanásszerű növekedés feltételeinek és kereteinek biztosítása. E célból a főv. egyrészt maga szervezett intézményeket és üzemeket a vízszolgáltatás, a tűzoltás és a csatornázás terén. A vásári és piaci jogok gyakorlására állatvásártereket, vágóhidakat és vásárcsarnokokat létesítettek és üzemeltettek. A főv. anyagi és személyi lehetőségei azonban nem bizonyultak elégségesnek a nagyobb összeget kívánó beruházások, az újszerű műszaki ismereteket és nagyarányú szervezési-koordinálási feladatok elvégzését megkívánó új városi közszolgáltatási ágazatok kiépítésére. Így a gáz- és villamosenergia-szolgáltatás, a tömegközlekedés, a szemétszállítás és -elhelyezés feladatainak megoldására magánvállalkozók és társaságok kaptak jogosítványokat. Azok a személyek és pénzcsoportok nyerték el az új közszolgáltatás kiépítésének jogát, akiknek elegendő pénztőkéjük s egyéb jó lehetőségük volt az adott szolgáltatás legkedvezőbb megvalósítására. A magánváll.-ok kötelezettségeit és jogait a főv.-sal kötött ún. ~ben határozták meg. A megállapodások előírták a szolgáltatás kötelező megkezdé-

si időpontját, mennyiségét, minőségét, módját, díjtételeit vagy tarifáját. A ~ a főv. részére mindvégig lehetőséget biztosítottak a feltételek módosítására. A ~ legfontosabb elemét az érvényesség időtartamának és a háramlás jogának és módjának meghatározása képezte. Ez utóbbi jog azt jelentette, hogy a szolgáltatás ellátására létesített váll. a szerződésben rögzített ideig tartó kizárólagos – monopolszerű – működést követően a főv. tulajdonába kerül, vagy felmondási idő leteltével megválthatóvá válik. – Az 1856-ban kezdődött pesti gázszolgáltatás, az 1866-ban beindult lóvasúti tömegközlekedés, később a fogaskerekű, a vársikló, a villamos- és elővárosi vasutak, az áramszolgáltatás, a szemétszállítás mind ~ létesítésével indultak. A ~ kimondották az ún. szabad – megváltás vagy háramlás alá nem eső – vagyon képzésének jogát is. Ez annyit jelentett, hogy ha a vállalkozó az első években elért nyereségét a fejlesztés érdekében újra befektette, akkor a később képződő nyereségből vállalkozásához olyan kiegészítő beruházásokat végezhetett, pl. bérházépítéseket, amelyek a vállalkozás biztos vitelét szolgálták. Ezt a vagyontömeget a ~ lejártát követően szabadon vonhatta ki váll.-ából. – A közszolgáltatások gyorsütemű kiépítését és a vállalkozói tőke nyereségét biztosító ~, azaz koncessziók nyújtásának gyakorlata vezetett

Budapest 1950-ig
1. út, 2. vasút, 3. folyó, 4. a főváros határa 1873–1950 között, 5. erdő, 6. beépített terület 1873-ban, 7. beépített terület 1873–1914 között

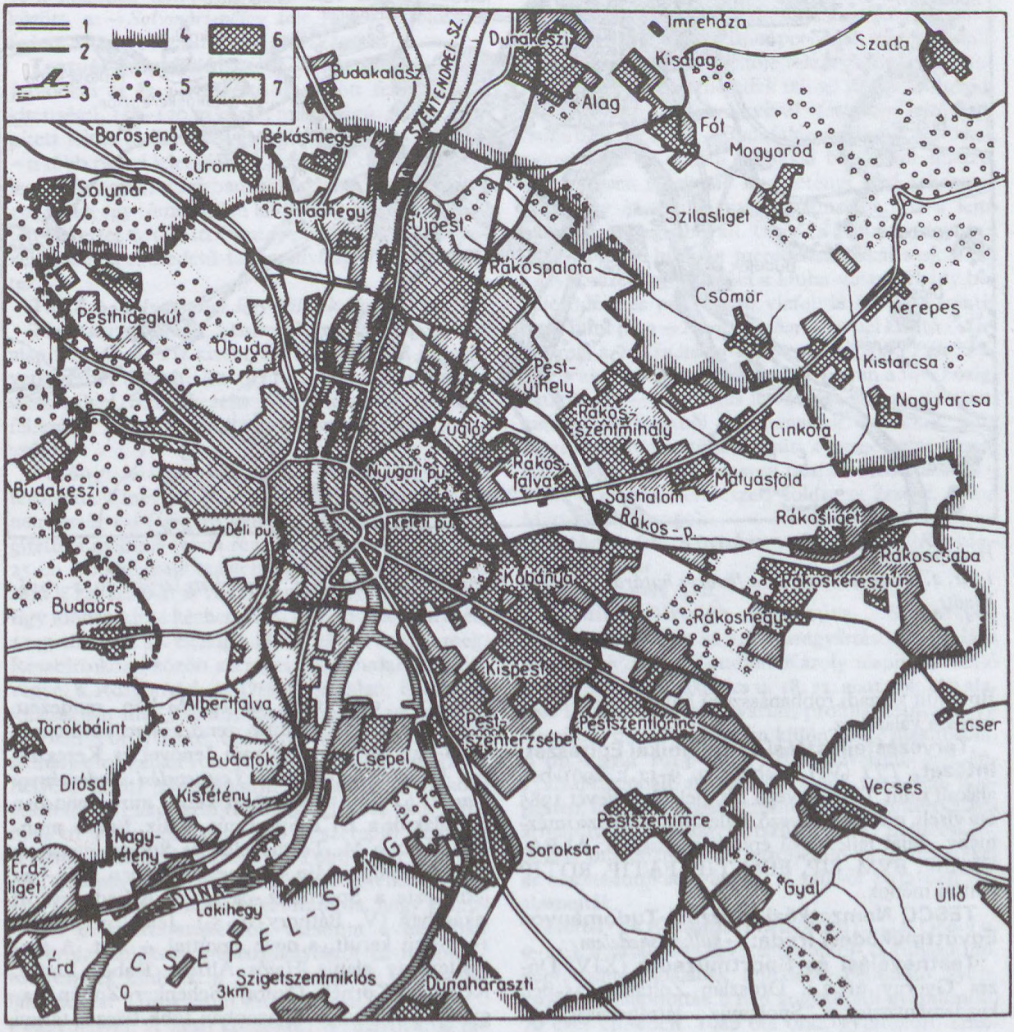

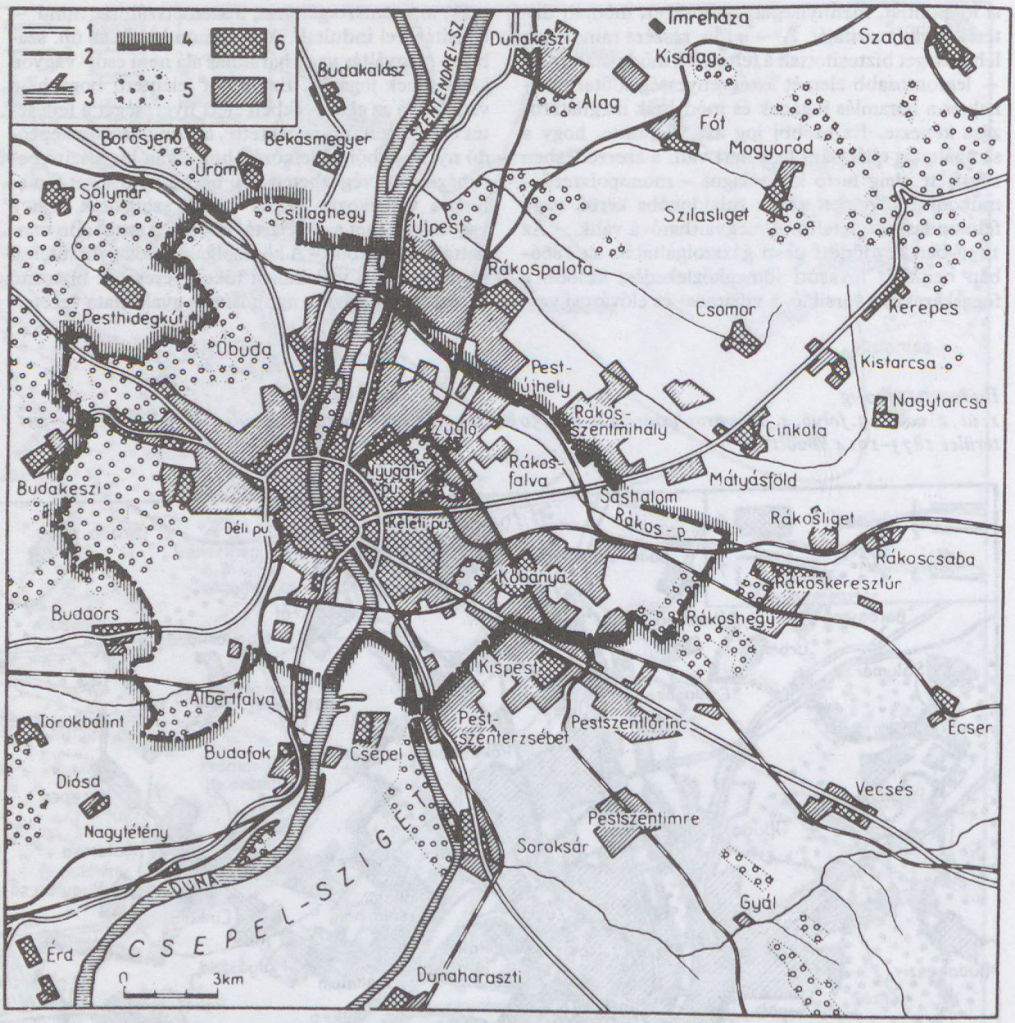

Budapest 1956-ig
1. út, 2. vasút, 3. folyó, 4. a főváros határa, 5. erdő, 6. beépített terület 1914-ig, 7. beépített terület 1912–1956 között

Bp. múlt századi robbanásszerű fejlődéséhez, nagyvárossá válásához.

Tervezésfejlesztési és Technikai Építészeti Intézet, *TTI* (VII. Asbóth u. 9–11.): 1961-ben alakult mint Típustervező Int., jelenlegi nevét 1985 óta viseli, műszaki tervező, fejlesztő, beruházó intézmény. Saját fejlesztésű építési rendszerei: ALBA-CLASP, BVM-TIP, FÉM-TIP, FATIP, ROTIP építési módok.

TESCO Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda: *→külkereskedelem*

Testnevelési és Sportmúzeum (XIV. Dózsa György út 3.): Oroszlán Zoltán 1925-ben kezdeményezte a Sportmúz. létrehozását, de 1926-ban csak egy, az MNM-ben rendezett, színvonalas sportkiállítás rendezésére került sor. 1958-ban ugyanő – Garam Jenővel és Keresztényi Józseffel együtt – a *Testnevelési Tudományos Tanács* (TTT) támogatását kérte, mire 1960-ban megalakult a TTT Sportmúz.-i Biz. Ennek munkája révén a M. Testnevelési és Sportszövetség a Művelődésügyi Min.-mal egyetértésben 1963-ban létrehozta a Sportmúz.-ot *Hajós* Alfréd egykori lakásában (V. Báthory u. 5.). Jelenlegi helyére 1977-ben került, s neve egyúttal ~ lett. A törzsállomány alapja Hajós Alfréd, Kabos Endre, Kelemen Kornél, Ozoray Schenker Zoltán hagyatéka, ezeken kívül azonban több tízezer tárgyi

emléket, kb. 200 000 fényképet, ill. negatívot őriz. Anyagát állandó és időszaki kiállításokon mutatja be. Három helyen állandó vidéki kiállítása is van (Göd, Dobogókő és Heves).

Testnevelési Főiskola: →*Magyar Testnevelési Egyetem*

Testnevelési Főiskola Sport Egyesülete, *TFSE:* a *M. Testnevelési Főisk.* sportalakulata. A főisk.-val egy évben, 1925-ben alakult. 1946-ban újjáalakult, 1950-ben *DISZ FSE,* 1951–1957 között pedig *TF Haladás SK* néven működött. A m. egyetemi és főisk.-i sport ált. kérdésein kívül a leendő középisk.-i testnevelő tanárok szakképzésének problémáival foglalkozik. Tagjai között több olimpiai, világ- és Európa-bajnok volt. Sporttelepe a XII. Csörsz u.-ban van.

Testory-féle fém- és lámpaárugyár Rt.: →*LAMPART Vegyipari Gépgyár*

Testvér-hegy (III. ker.): a →*Hármashatár-hegy* K-i, meredek lejtőjének megtörése és a Bécsi út között, a →*Solymári-völgy* felé hajló, lejtőlösszel fedett, ritkán beépült lejtős szint (176 m).

Testvér–hegyi-dűlő (III. ker.): a Bécsi út, a Jablonkai út és a Kékfestő út között fekvő, ÉK-i kitettségű, 150–170 m körüli magasságú, ritkán beépített lejtős terület a →*Testvér-hegy* környékén. A ~n több római lelet (főként koporsók) került napvilágra. Egy gyermeksírban írókészletre is bukkantak. 1934-ben egy római villán kívül két, szoborral díszített sírkertet tárt fel itt *Garády* Sándor. A ~ környékén középkori eredetű falmaradványok is előkerültek.

TESZ: →*Társadalmi Egyesületek Szövetsége*

Tésztagyár: (IX. Lenhossék u. 35.): 1949-ben alapított üzem. Tíz kisebb rt.-ből, gyárból, ill. szövetkezetből alakult. Az 1970-es évek elején három telephellyel rendelkezett. Száraztésztaféléket, ún. fehérárut gyártott. Az 1970-es évek derekán megszűnt.

Tétény: középkori település a mai *Nagytétény* területén. Elnevezését ~ vezérről kaphatta és a ~ nemzetség szálláshelye lehetett. Kialakulását elősegítette a mellette fekvő rév. IV. László 1279. július 25-én a budai megbeszélések után itt tartott ogy.-t. Már a 14. sz.-ban is voltak budai polgár birtokosai. Egy időben kir.-i kézben volt, 1424-ben a királynéé, 1443-tól a 16. sz. elejéig a Hédervváriak kapták meg. Részbirtokosai között szerepel Zane budai olasz özvegye, a Rozgonyiak és Drágfi Bertalan. Ebben az időszakban már jelentős mezőváros A 16. sz.-ban Enyingi Török Imre, Sárkány Ambrus és Szakács Mihály birtokában volt. A mai kastély középkori vár helyére épült, templomának is vannak ilyen korú részletei. – Lakói között voltak szlávok, akik a rév melletti Tót u.-nál laktak, az itt szereplő Cetherth teleknév is utal származásukra. Több u.-ját is ismerjük, amelyek mellett erősen apróződott telkek feküdtek. A mezőváros jelentőségét mutatja, hogy kőművesről és mészárszékekről, valamint a határban rétekről, szőlőkről, halászóhelyekről és malmokról tesznek említést a források. Erdő hiányában lakói a mai Törökbálint erdeit használhatták kir.-i engedéllyel. A késő középkori ~ mezőváros lakóinak nagyrésze már m., közöttük sok iparossal. Szőlői és révje mellett az is segítette fejlődését, hogy a Budáról kivezető főút mellett első napi pihenőhely volt.

Tétényi-fennsík: erdőtlen mészkőfennsík a →*Budaörsi-medence,* a Duna völgye és az *Érd–sóskúti-fennsík* között. A ~ nagy részén a mediterrán kavicsos-homokos rétegeket tekintélyes vastagságban szarmata durva mészkő és homokos lajtamészkő fedi. É-i peremén keskeny sávban azonban a kavics a felszínre kerül. A ~ átlagos magassága kb. 200 m, Ny-i része azonban 230 m fölé emelkedik. Legmagasabb pontja, a törökbálinti *Anna-hegy* (267 m) nem mészkő, hanem kavics. A ~ felszínét 600–800 m-enként 5–10 m magas, ÉNy–DK-i irányban húzódó lépcsőperemek tagolják. A meredeken kiemelkedő peremek mögött a hatalmas mészkőtábla felszínek néhány száz m-en keresztül igen enyhén lejtenek DK felé, majd rendszerint néhány m széles kivájt mélyedésen túl újabb lépcső következik. A lépcsők kialakításában mind a szerkezeti mozgásoknak, mind a lefolyó, felszínt pusztító záporoknak szerepük volt. A Budaörsi-medence lejtője felé a mészkőplató 10–15 m vastag padjai meredek falban hirtelen végződnek. A ~ot a Duna völgyével változatos lejtő kapcsolja össze. ÉK-re →*Budafok*ig a gyümölcsösökkel, nyaralókkal és családi házakkal betelepült hosszú, egyenletesen emelkedő budatétényi lejtő fokozatosan megy át felül a mészkőfennsíkba. Ez a lejtő pannóniai rétegekből áll. DNy-ra a Duna völgyére a mészkőtáblák hirtelen meredek falakkal szakadnak le. Az összefüggő lejtőket a Duna-völgy néhány beöblösödése és pár kisebb vízfolyás árkolása bontja meg, mint pl. a →*Baross Gábor-telep*nél kifutó →*Dió-árok,* a →*Kistétényi-árok* és a budafoki *Péter Pál u.-i árok.* A ~ K-i része már kívül van a főv. közig. határán. A ~ nevezetes látványosságai a föld alatti mészkőbányászatból visszamaradt hatalmas barlangszerű üregek; több helyütt a természetes kőzetből kifaragott oszlopok sora tartja a mennyezetet. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959).

Tétényi úti Kórház: →*Szent Imre Kórház–Rendelőintézet*

Tett, A: →*A Tett*

Teudloff-Dittrich Armatúra-, Szivattyú- és Gépgyár Rt.: az armatúragyártásban speciális üzemet 1894-ben Teudloff Károly alapította. Első gyártelepe a Mihálkovics u. 18. sz. alatt volt. Az alapító Bécsben hasonló gyártási profillal leányváll.-ot létesített, melyet 1908-ban külön rt.-vé alakított át. A bp.-i gyár 1913-ban a Bp.-i Szivattyú- és Gépgyárral fuzionált. Az egyesített váll. 1914-ben, Kispesten új gyártelepet létesített, ahol öntöttvasból armatúrákat, kutakat, kútszivattyúkat, tűzifecskendőket, öntözőkocsikat, fertőtlenítő berendezéseket és tűzoltóautókat gyártott. A váll.-ot 1932-ben felszámolták.

Textil- és Ruhaipari Múzeum (XIII. Gogol u. 9–11.): a hazai és az egyetemes textil- és ruházati ip. gépi technológiájának fejlődését bemutató gyűjt. 1972-ben alapították a régi angyalföldi gyapjúmosó 70 éves ép.-ében. 1986 óta orsz. gyűjtőkörű szak-

A Textil- és Ruhaipari Múzeum kiállítása

múz. Fenntartója az INNOVATERV Textilip. Kutató és Fejlesztő Váll. Gyűjt.-ében mintegy 4000 db textil- és ruházati ip. berendezés, gép, eszköz kb. 6000 kötetnyi szakkönyv és folyóirat, valamint tekintélyes számú kép és textilminta található.

textilipar: a 18. sz. második felében Óbuda a főv. ~ bölcsője az itt működő tucatnyi kékfestő, kelmenyomtató manufaktúrával. II. József császár Óbudát a selyemfeldolgozás központjává szándékozta fejleszteni, ezért engedélyezte egy *deglomeratórium* (→*óbudai selyemgombolyító*) és egy →*Filatórium* (selyemfonó) létesítését. Óbudán alapították meg az immár több mint 200 éve fennálló *Goldberger Textilműveket*, valamint a *Spitzer Gerzson-féle kartonnyomógyár*at. Pesten működött a híres →*Valero selyemgyár*. A kiegyezés után a ~ ágazatai közül kiemelkedett a kartonnyomás, jelentősen megelőzve a fonást és a szövést. 1867 után néhány új ~i gyár alakult, mint 1868-ban az Első Magyar Gyapjúmosó és Bizományi Rt. (→*Gyapjúmosó és Szövőgyár*) és az 1873-ig működő Első Magyar Fésűsfonó Rt. 1875-ben mindössze 1155 munkása volt a bp.-i ~nak. Az 1880-as években két jelentősebb üzem létesült: 1884-ben az Első Osztrák Jutafonó Rt. újpesti gyára és az 1887-ben alapított →*Magyar Pamutipar Rt.* A ~ a főv. ip. fejlődésében alárendelt szerepet játszott, 1867 után is csak a gyapjúmosásban, a kartonnyomásban és festésben mutatkozott fejlődés. A könnyűip.-on belül leginkább a ~t gátolta fejlődésében az osztrák–cseh verseny. A főv. ~ban 1900-ban 2873 munkás dolgozott. Az 1899-es ip.tv. főként a ~ támogatását célozta, és a bankok egyre nagyobb érdeklődést tanúsítottak a ~ iránt. A Hitelbank érdekkörébe tartozott a *Juta és Kenderip. Rt.*, a *Kispesti Textilgyár*, a *Kartonnyomóip. és Textilkereskedelmi Rt. Fürst Jakab és Fiai cég*, valamint az újpesti Magyar Pamutipar Rt. A Hazai Bank ~i cégei voltak a *Goldberger Sám. F. és Fiai Rt.* és az *Első Magyar Gyapjúmosó Rt.* Az I. vh. után, megszabadulva az osztrák–cseh ip. versenyétől elsőként a ~ erősödött meg. Az áll. vám- és ip.pol. védelmezte a hazai gyárakat, nehezítette a könnyűip. termékek importját és kedvezményekkel támogatta új üzemek létesítését. 1920-ban Bp.-en 31 textilgyár működött, 1928-ban már 109. A ~t az 1929–33. évi világgazd. válság kevéssé érintette. Az 1930-as években a ~i váll.-ok többször is kartellbe léptek és jelentős exportot bonyolítottak le. A II. vh.-ban a nyersanyaghiány fékezte a termelést, de kutatták és megtalálták a felhasználható műanyagokat, hasznosították a hulladékokat. 1945 után a ~ gyors beindulásával megelőzte az ált. ip. újjáépítést. A főv. textilgyárakat 1948-ban államosították. Az 50-es években új technológiákat dolgoztak ki, illetve vettek át a külföldről. A mesterséges szálak elterjedésével a hagyományos pamut- és gyapjúáruk a piaci versenyben kezdtek lemaradni. A 60-as évek elején a sokféle félkész- és készárugyártó üzemeket egy-egy nagyváll.-ba vonták össze. A bp.-i ~ mintegy száz váll.-a 300 telephelyen működött. A ~ban az 1961-ben létesített →*Magyar Selyemipar Vállalat* működése során szerzett tapasztalatok felhasználásával 1963-ban elrendelték 27 textil- és konfekcióip. közép- és kisüzem kilenc nagyváll.-ba történő összevonását. Így jött létre a pamutip.-ban a →*BUDAPRINT Pamutnyomóipari Vállalat*, a →*Pamutfonóipari Vállalat* és a →*PATEX Budai Fonó Rt.* Megalakították a gyapjú-, len- és kender-, a ruha- és a kötszövőip. profilgazda nagyváll.-ait. A pamutip.-t csakhamar nagyfokú munkaerőhiány gyengítette. A Pamutnyomóip. Váll. 12 termelőegységénél alapításkor 25 429 munkavállaló dolgozott, 1982-ben 11 146, 1989-ben 8 ezer. A ~i rekonstrukciót 1971–80 között hajtották végre az elhasználódott gépek cseréjével a termelékenység növelésére, a termelés bővítésére és a minőség javítására törekedve. A ~ a 70-es években a távol-keleti dömpingáruk versenyével küszködött. Régi patinás gyárai, mint a Gyapjúfonó és Szövőgyár, a Pamutnyomóip. Váll. pamutkikészítő gyárai tönkrementek. Azóta a ~ban tovább csökkent a munkahelyek száma, szerkezetátalakítással nagyfokú specializációt ért el és a Ny-i gépek beszerzésével gépparkja korszerűsödött. A ~ munkaerőigényes ágazatból tőkeigényes ip.ággá változott. A 90-es évek elejére az áll. nagyváll.-ok egy része átalakult vagy felszámolás alatt áll. A Goldberger Textilművek minimálisra csökkentette a termelését, a Secotext és a Kistext csaknem változatlan kapacitással működik, az alapanyaggyártó kötő és fonóip.-t az egész ~t sújtó válság kevésbé érinti.

Textilipari Minőségellenőrző Intézet (VIII. József krt. 6.): a *Technológiai és Anyagvizsgáló Int.* jogutódaként 1951 óta működik ~ néven. Részben hatósági jellegű feladatokat lát el (szabványosítás, minőségszabályozás), részben szolgáltatásokat nyújt váll.-oknak és szövetkezeteknek. Komplex értékelést végez új gyártmányok esztétikai, fizikai-kémiai, gyártási és viselési tulajdonságairól. Minőségi min-

tákat – etalonokat – alakít ki. Szakvéleményt készít szálasanyagokra, kelmékre, konfekcionált termékekre.

Textilipari Múzeum: →*Textil- és Ruhaipari Múzeum*

Textilipari Műszer és Számítástechnikai Fejlesztő Vállalat, *COMPUTEXT* (XX. Torontál u. 3–5.): 1973–82 között a *Textilip. Kutató Int.* szervezetében Műszerezési és Automatizálási Főoszt. néven működött. 1983–85 között az *INNOVATEXT Kutató- és Fejlesztő Váll.* leányváll.-a. 1986-ban az Ip. Min. a Textilip. Kutató Int.-ből és az INNOVATEXT Kutató- és Fejlesztő Váll.-ból megalakította az →*INNOVATEXT Textilipari Kutató és Fejlesztő Vállalat*ot. Műszaki fejlesztő, engineering tevékenysége felöleli a textilip., a híradás- és a vákuumtechnika területén a műszergyártást és javítást, a gépip. kutatást és fejlesztést mérő- és biztonságtechnikai eszközök fenntartását a mikrohullámú és átviteltechnikai területen, és műholdas televíziós vételtechnikát, gépi adatfeldolgozó rendszerek tervezését, a szoftverellátást, minőségellenőrzést és oktatást.

TF: →*Magyar Testnevelési Egyetem*

TFSE: →*Testnevelési Főiskola Sport Egyesülete*

Thália Színház (VI. Nagymező u. 22–24.): korábban a VI. Paulay Ede u. 35. sz. alatt működött. A *Jókai Színház* társulata 1963-ban feladatainak részbeni módosításával, az egykori →*Thália Társaság* iránti tiszteletből nevét ~ra változtatta. A ~ ig.-ja 1971-ig Keres Emil, főrendezője Kazimir Károly. 1971–91 között Kazimir Károly az ig.-főrendező. A társulat nevezetesebb tagjai voltak: Ajtay Andor, Dajka Margit, Latinovits Zoltán, Kovács Károly, Somogyváry Rudolf, Horváth Teri, Harsányi Gábor, Kozák András, Drahota Andrea, Bitskey Tibor, Benkő Péter, Szabó Gyula, Mécs Károly, Sütő Irén, Simon Zsuzsa, Nagy Attila, Rátonyi Róbert stb. – Műsorának középpontjában a hazai, drámairodalom állt (Fejes Endre: *Rozsdatemető*, Örkény István: *Tóték*, Görgey Gábor: *Komámasszony, hol a stukker*, Weöres Sándor: *A holdbéli csónakos*, László-Bencsik Sándor: *Történelem alulnézetben*, Eörsi István: *Sírkő és kakaó* stb.). A klasszikus és külföldi drámairodalomból: Pagogyin: *Arisztokraták*, Kafka: *A per*, Dreiser: *Amerikai tragédia*, Hochhut: *A helytartó*, Sartre: *Az Ördög és a Jóisten*, Babel: *Alkony*. – Újabb sikeres produkció: Maeterlinck: *A kék madár*, Németh László: *Harc a jólét ellen*, Hartog: *Családi ágy*, *Mindhalálig Beatles* stb. *Thália Stúdió* néven stúdiószínpada is működik. – 1991–92-ben Mikó István volt az ig. A színház nevét előbb *Arizona-Rock Színház*ra, majd *Arizona Színház*ra, ill. *Arizona Kisszínház*ra változtatta. 1993-tól *Művész Színház*. Helyiségében a *Rock Színház* társulata játszik, közönségszervezésük közös.

Thália Társaság: színházi vállalkozás, amelyet Bánóczy László, Benedek Marcell és Lukács György alapított, rendezőül Hevesi Sándort nyerték meg. Első előadásukat 1904. nov. 25-én tartották a Rottenbiller u.-i →*Népszínpad*on, majd játszottak a →*Városi Színház*ban és legtöbbet a Révay u.-i →*Folies Caprice* (1905–07 között) mulató helyiségében délutánonként. Célja a naturalista-realista hangvételű, modern szemléletű drámák modern felfogásban és rendezésben való bemutatása és népszerűsítése. Példájuk a korábbi évtizedekben létesült francia A. Antoine *Théâtre Libre* és a német Otto Brahm *Freie Bühne*, valamint Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics–Dancsenkó *Művész Színház*a volt. Az előadásokat többnyire Hevesi Sándor rendezte, s állandó előadásokkal segítette a többségében félamatőr együttes színészi munkáját. Ők tartottak először munkáselőadásokat, amit a rendőrség rossz szemmel nézett, s végül is emiatt betiltotta működésüket. Utolsó előadásukat 1908. dec. 17-én tartották. A ~ legismertebb tagjai: Báthory Gizella, Doktor János, Forgács Rózsi, Forrai Róza, Gellért Lajos, Judik Etel, Kürthy György, Mészáros Giza, Sándor József, Somlár Zsigmond, Somlay Artúr, Törzs Jenő. A díszleteket Gulácsy Lajos és Márffy Ödön készítette. Négy év alatt 142 bemutatót tartottak, s 27 szerző 35 színművét mutatták be a legsikeresebb 1906–07-es évadban, köztük H. Heijermans: *Remény* c. halászdrámáját, amit a legtöbbször játszottak. További sikeres produkciói: Courteline: *A rendőrfőnök jó fiú*; Strindberg: *Az apa*; Hebbel: *Mária Magdolna*; Wedekind: *A hőstenor*; Szemere György: *Siralomházban*; Ibsen: *Nóra*, *Vadkacsa*, *Kísértetek*; Molière: *A képzelt beteg* stb. A ~ot Márkus László próbálta újraéleszteni 1926-ban és 1934-ben →*Új Thália* néven, sikertelenül. – *Irod.* Márffy Károly: A Thália Társaság története (Akadémiai pályadíjnyertes munka, kéziratban a Színháztörténeti Múzeum kézirattárában, Bp., 1954); Katona Ferenc–Dénes Tibor: A Thália története 1904–1908 (Bp., 1954); Cenner Mihály: A 60 éves Thália (Theátrum, Bp., 1965); Andrea Schütte: Die Budapester Thália-Gesellschaft (Wien, 1985); A Thália Társaság (1904–1908, Levelek és dokumentumok, szerk. Gábor Éva, Bp., 1988).

Than Mór (Óbecse, 1828–Trieszt, 1899): festő. 1860-ban Pesten telepedett le. 1864-ben a pesti Vigadó falképeit készítette Lotz Károly mellett. Ezután ismert freskófestő, 1890-ben az MNM képtárőre, 1896-tól az Orsz. Képtár ig.-ja volt. Akadémikus stílusú freskói mellett portrékat és életképeket is festett. Ismertebb művei: az *MNM lépcsőháza* (1874), az *Operaház előcsarnoka* (1882), a *Keleti pu. indulási csarnokának* (1884) és a *Vigadó lépcsőházának festészeti díszítése* (valamennyi Lotz Károllyal közösen). Képei az MNG-ben és a Történelmi Képcsarnokban láthatók.

Thälmann utcai lakónegyed: →*Fiastyúk utcai lakónegyed*

Thék-bútorgyár: Thék Endre asztalosmester a műbútorgyártást tanulmányozó párizsi útja után az Üllői út 66. sz. alatt nyitott műhelyt. Ő volt Mo.-on az első asztalos, aki üzemében gőzgépet használt. 1885-ben már a ~ volt az ország legnagyobb bútorgyára. Thék Endre részt vett az 1885. évi orsz. kiállításon, a kir.pavilon egyik termét ő készítette. Az 1890-es években már zongorát is gyártott. A ~ból került ki az Operaház és több főúri palota berendezése. Telepe volt a IX. Tűzoltó u.-ban is. Munkásságának elismeréseként az FKT 1928-ban u.-t nevezett el róla, amely 1952 óta Leonardo da Vinci nevét viseli.

Therapia Polgári Szanatórium: egykori magángyógyint. 1929-ben egy rt. alapította az Aréna (ma Dózsa György) út 74. sz. alatt. 22 kórteremben 36 ágyon fogadták a betegeket. 1945 után *Városligeti Szanatórium* néven működött. 1952-től egy ideig helyt adott a →*Szeretetkórház*nak. Később a →*Péterfy Sándor utcai Kórház-Rendelőintézet* kihelyezett részlege lett.

thermae maiores: az aquincumi legiós tábor nagy katonai fürdőjének római kori feliraton említett latin neve. Jelentése: „nagy fürdő(k)". A ~ a III. Flórián tér–Vörösvári út–Kórház u. kereszteződésében került felszínre. A római kori tábor rendszerében a két főút metszéspontjától DK-re helyezkedett el, mintegy 120 × 140 m alapterületen. Az ásatások során feltárták a vetkőzőt *(apoditerium)*, a hideg- *(frigidarium)*, a langyos- *(tepidarium)* és a melegvizes *(caldarium)* medencéket, valamint az úszómedencét *(natatio)*. A vizes medencéket gőzfürdő egészítette ki *(laconicum)*. A régészek feltárták a fűtésrendszert *(praefurnia* és *hypocaustum)*, amely a kívánt, egyenletes hőmérsékletet biztosította mindenütt. A fürdőzésre szolgáló helyiségeket szökőkutakkal, márványburkolattal, mozaikpadlóval gazdagon díszített szabadba nyíló terek, oszlopcsarnokok egészítették ki. A testedzés céljára küzdőteret hoztak létre *(palaestra)*. A 2. sz.-ban épített ~t a már említett felirat tanúsága szerint 268-ban romjaiból újjáépítették, s a 4. sz.-ig használták. – A ~ feltárása az első tudományos igénnyel vezetett és – latin nyelven – publikált hazai ásatás volt: romjainak egy részét *Schönwisner* István, a pesti egyetem régészprofesszora tárta fel 1778-ban. A további régészeti kutatások kapcsolatban álltak a Flórián tér átépítésével, s a forgalmi csomópont kialakításával (1932–84, megszakításokkal). A romok bemutatásának gondolata egyidős az ásatások megindulásával: 1778-ban Mária Terézia közbenjárására védőép.-et emeltek a falak és a hypocaustum-rendszer fölé, s lehetővé tették a bemutatást. 1871-ben a tér szintje alatt bemutatóhelyet, 1936-ban – Möller István tervei szerint – föld alatti műz.-ot alakítottak ki. A teljes romterület Ágostházi László tervei szerint történő bemutatására a gépkocsi-felüljáró és a gyalogos-aluljáró kiépítése révén nyílt lehetőség, miután Kaba Melinda 1981–83 között folytatott ásatásaival tisztázta az ép. kiterjedését és alaprajzát. A III. Flórián tér aluljárójában látható történeti kiállítást a Bp.-i Történeti Múz. régészei rendezték 1984-ben. – *Irod.* Nagy Lajos: Az óbudai második segédlégió nagyobbik fürdőjének maradványai a Flórián téren (Bp., 1933); Kaba Melinda: Thermae maiores legionis II. Adiutricis (Bp., 1991).

A thermae maiores maradványai

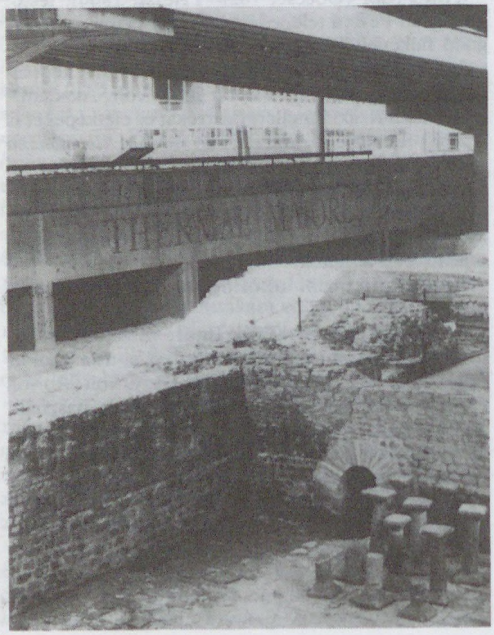

Thermal Hotel Aquincum (III. Árpád fejedelem útja 96.): Kiss Albert és Iványi László (BUVÁTI) tervei alapján a Hafina Bau GmbH fővállalkozásában, az Arbeitsgemeinschaft, Thermalhotel-Aquincum (Strabag-Polensky & Zöllner) kivitelezésében 1991-ben nyílt meg. A hétszintes, ebből négy szállodai emeletet magába foglaló ép. 312 hangszigetelt, teljes komforttal felszerelt szobájában 584 vendég elhelyezésére van lehetőség 176 kétágyas (double), 80 kétágyas (twin), 44 egyágyas (studio), négy mozgássérülteknek kialakított, 32 összenyitható (16 double és 16 studio szoba), nyolc lakoszt. Szállodai szolgáltatások: Business Center, Poppaea Beauty Salon, mosoda, vegytisztító, 150 férőhelyes parkoló, 57 férőhelyes parkoló-garázs. Vendéglátó szolgáltatások: 214 fő befogadására alkalmas Ambrosia étterem nemzetközi, magyaros és római kori ételkülönlegességekkel; 130 férőhelyes Apicius étterem; Iris Night Club; Calix Drinkbar; Bacchus Drinkbar. A 280 főt befogadó, mobil fallal megosztható Hadrianus terem kongresszusok, bálok, bemutatók rendezésére alkalmas. A Marcus Aurelius teremben 60 résztvevő számára lehet tanácskozásokat tartani. Szekcióülésekre több kisebb terem áll rendelkezésre. Gyógyászati szolgáltatások, fitness lehetőségek: feszített víztükrű (8 × 15 m) uszoda, két gyógymedence (a termálvíz kiépített csővezetéken a Margitszigeti kútból érkezik), solarium, kondicionáló terem, gőzfürdő, skót zuhany. Súlyfürdő, hidro- és elektroterápiás kezelőhelyek, inhalatórium, iszappakoló, gyógytornatermek szolgálják a különböző mozgásszervi, reumatikus és felsőlégúti bántalmakban szenvedők gyógyulását.

Thermal Hotel Helia (XIII. Kárpát u. 62–64.): a M.–Finn Szálloda Rt. által Pekka Helin finn főépítész vezetésével épített ~t 1990-ben nyitották meg. Négycsillagos luxus szálloda, gyógyászati részleggel, sportcentrummal és konferencia lehetőségekkel. Légkondicionált 262 szobájából négy lakosztály szaunával, négy pedig bárral rendelkezik. Speciálisan felszerelt szobák állnak a mozgássérültek rendelkezésére. A Danubius Hotels mellett részt vesz a Steigenberger nemzetközi szobafoglalási rendszerben.

A Thermal Hotel Aquincum

Thermal Szálloda (XIII. ker. Margit-sziget): az ötcsillagos szálloda 1979-ben nyílt meg, az egykori *Margit-fürdő* helyén, a főv. második gyógyszállójaként. Tervezője Kéry György, belsőépítésze Petrilla György volt. 206 szobával (ill. lakosztállyal) rendelkezik. A 70 C°-os forrásra telepített ~ a szokásos kényelmi és szórakozási lehetőségeken kívül színvonalas gyógyászati részleggel várja kúrára érkező vendégeit. Szakképzett orvosi gárda vezetésével diagnosztikai és kezelőrészleg működik, amely gyógyfürdőkezelést, masszírozást, iszappakolást, elektro- és fizioterápiát, gyógytornát foglal magában. Speciális, nagy népszerűségnek örvendő részlege a legmodernebb berendezésekkel felszerelt fogászat.

A Thermal Szálloda a Margit-szigeten

They utca: →*Kard u.*

Thirring Gusztáv (Sopron, 1861–Bp., 1941): statisztikus, a Főv. Statisztikai Hivatal ig.-ja, az MTA tagja (l. 1902, r. 1926). Tanulmányait a bp.-i tudományegyetemen végezte. A M. Statisztikai Társaság elnöke volt (1925–31). Szerk. a főv. statisztikai évkönyveket (1894–1925), 1916-ig a *Városi Szemlét*. – Bp.-re vonatkozó m.: *Budapest közegészségi és közművelődési viszonyai* (Bp., 1894); *Budapest gyermekegészségügyi viszonyai* (Bp., 1896); *Budapest környéke* (útikönyv, Bp., 1900); *Budapest* (útikalauz, Bp., 1919); *Budapest jobbparti környéke* (Bp., 1920); *Budapest balparti környéke* (Bp., 1923); *Budapest félszázados fejlődése* 1873–1923 (Bp., 1925); *Budapest*

főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben (Bp., 1936–37).

Thoma József bőrfeldolgozó üzeme: →*manufaktúra*

Thonet-ház: →*Váci u.* 11. sz.

Thököly út (VII., XIV. ker., Baross tér–Nagy Lajos király útja): a Keleti pu. É-i, indulási oldalánál ágazik ki a Baross térből. A nagyobbik szakaszával a XIV. ker.-hez tartozó útvonal *Zugló* K–Ny irányú fő forgalmi tengelye. Kezdetén sűrűn beépített bérháznegyeden vezet át, a *Dózsa György út*tól kezdve azonban már fásított útvonallá válik, melyet villák, családi házak szegélyeznek, majd *Zugló* belső területein áthaladva a városrész közlekedési központjába, a *Bosnyák tér*be torkollik. A *Népstadion úti* kereszteződéstől D-re terül el Bp., „sportvárosrésze". Itt van a →*Népstadion*, a Sportcsarnok, a →*Kisstadion*, a →*Millenáris Sporttelep*, É-ra pedig a →*Városliget* kezdődik. Nevét 1906-ban kapta (addig Csömöri út volt), amikor Thököly Imre hamvait a főv.-on áthaladva Kassára szállították.

Thury Zoltán (Kolozsvár, 1870–Bp., 1906): író, újságíró, a realista regényírás kiváló képviselője. Évekig vidéken volt újságíró, 1893–95 között Münchenben laptudósító, majd a Pesti Naplónál dolgozott. Tárcanovelláit kötetekben is kiadta. Megjelennek bennük a főv. hivatalok bürokratái, háziurak, boltosok, városi proletárok *(A veszedelmes ember; Akinek házmestere van; Két boltos; Egy ember a gyárban)*. Két drámáját játszották Bp.-en, a *Katonák* címűt a Vígszínházban (1898), az *Asszonyok*at a Nemzeti Színházban (1900).

Tigris u. (I. Hegyalja út–Naphegy u.): **3. sz.** *Stiberth-villa* (Franz Baumgartner, 1904).

Timkó György (Ungvár, 1881–Bp., 1945): botanikus, etnográfus. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi oszt.-án dolgozott, utóbb a múz. növénytárának volt a munkatársa. Főleg a budai-pilisi hegyek és az Alföld zuzmóival foglalkozott. Részt vett a Természetrajzi Szöv. megszervezésében (1904), első főtitkára, majd elnöke volt. A bp.-i Természettudományi Múzeum számára indított Bp. környéki természeti kincsek gyűjtésében tevékenyen részt vállalt.

Tinódi Lantos Sebestyén (1505–1510 között–Sárvár, 1556): énekszerző, énekmondó. Török Bálint dunántúli főúr szolgálatában állt mint katona, majd íródeák. Aztán Werbőczi Imre, majd Nádasdy Tamás pártfogolta. *Buda vesztéről és Terek Bálint fogságáról* c. históriás éneke, melyben előadja, hogy II. Szolimán miképpen foglalta el Buda várát 1541-ben, történeti forrás. Szobra a Népligetben áll (Bezerédi Gyula, 1955).

Tisza István-kertváros: →*Ady-liget*

Tisza Testvérek Könyv- és Papírkereskedése: az 1910-es évek elején Tisza Artúr és Béla alapította az üzletet a Fő u. 12. sz. alatt. Később könyvkiadással is foglalkoztak, közérdekű jogi tanácsadókat jelentettek meg. Az üzlet 1944-ben az ellenállási mozgalom egyik bázisa volt.

Tisztaság Mosószergyár: →*Rákospalotai Növényolajgyár*

Tiszti Kaszinó, *Magyar Királyi Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület:* 1861-ben alakult a Rokkantak Házában (ma Városház u. 9–11.). Tagjai csak hivatásos katonatisztek lehettek. Célja: a katonai és társ. műveltség fejlesztése, a hazafias és közösségi szellem ébren tartása. 1899. nov. 8-án nyitották meg székházát a IV. Váczi u. 38. sz. alatt. A ~ a hadügymin. felügyelete alatt állt. Elnöke mindig tábornoki rangban volt. 1936-ban 8319 tagot számlált, elnöke Révy Kálmán volt. A II. vh. alatt megszűnt.

tisztújítás, *önkormányzati vezető tisztviselők választása:* Bp. →*főpolgármester*e és a főv. tv.-ekben meghatározott vezető állású tisztviselői választásának rendszere. Az első főv. tv. értelmében a főpolgármestert, →*polgármester*t, alpolgármestereket, tanácselnököt, főjegyzőt, jegyzőket, főügyészt és ügyészeket, a főmérnököt, főorvost, ker. elöljárókat és tisztiorvosokat, főszámvevőt a tvhat. biz. közgyűlése 6 évre; a főlevéltárnokot és a Statisztikai Hivatal ig.-ját élethossziglan választotta. Az 1877. évi XX. tc. alapján a Tanácstól függetlenített árvaszék elnökét, elnökhelyettesét és ülnökeit szintén a közgyűlés választotta 6 évre; a főlevéltárnokot és a Statisztikai Hivatal ig.-ját pedig élethossziglan időtartamra. Később, 1894-től az addig 6 évre választott ker. elöljárók és tisztiorvosok választása is élethossziglan történt, a ker. városbíráké 6 évre. A főpolgármesteri állás betöltésére – a tv.-nél fogva – az uralkodó tett javaslatot három személy jelölésével. A többi vezető állás betöltése nagyobbrészt előzetes pályázat és választmányi jelölés útján történt. A ~ig működő, de újból meg nem választott tisztviselők nyugdíjellátásra voltak jogosultak. – Az egyesített főv. első tvhat. bizottsága 1873. okt. 25-én ült össze a Vigadó nagytermében, akkor kezdődött meg a tisztújító közgyűlés. A főpolgármesteri állásra a király által jelölt személyek (Havas Sándor honvédelmi min. tanácsos, Házmán Ferenc budai polgármester és Ráth Károly ítélőtáblai alelnök) közül *Ráth* Károlyt választotta meg a közgyűlés. A polgármesteri állásra az 1873. nov. 4-iki közgyűlés *Kamermayer* Károlyt, az alpolgármesteri állásokra pedig Gerlóczy Károlyt és Kada Mihályt (mindhárman volt pesti tanácsnokok) választotta meg. A főv. első tisztikarának megbízatása 1879-ben járt le. A ~t – a képviselőtestület megválasztása után – az 1879. dec. 6-iki közgyűlésen kezdték meg. A választások eredménye lényeges változást nem hozott a tisztikarban. A főpolgármesteri állásra az uralkodó Ráth Károlyt, Havas Sándort és Várady Károlyt jelölte. A közgyűlés választása ismét Ráth Károlyra esett. A polgármester és az alpolgármesterek választása 1879. dec. 9-én ment végbe. Kamermayer Károly polgármester, Gerlóczy Károly és Kada Mihály alpolgármesterek megtartották addigi tisztségüket. – A harmadik tisztújító közgyűlést 1885 végén tartották. A kir. főpolgármesternek Várady Károly kir. tanácsost és Rupp Zsigmond kir. közjegyzőt jelölte. A választás eredményeként harmadszor is Ráth Károly lett a főpolgármester. A polgármester és az alpolgármesterek személyében nem következett be változás. – 1891-ben tartotta a főv. tvhat. a negyedik ~t. Főpolgármester-jelöltek:

Ráth Károly, Emmer Kornél és Hieronymi Károly. A közgyűlés ismét Ráth Károlyt választotta meg. A polgármester újból Kamermayer Károly lett. Az alpolgármesterek közül Gerlóczy Károly továbbra is megtartotta állását, Kada Mihály azonban agg kora és betegsége miatt lemondott állásáról, és helyére Alkér Gusztáv került. – A millennium évében, 1896-ban vonult nyugalomba a főv. első polgármestere: Kamermayer Károly; utódjául az 1896. nov. 25-iki közgyűlés Márkus József tanácselnököt választotta meg. 1897. júl. 30-án meghalt a főv. első főpolgármestere, Ráth Károly. Az uralkodó a főpolgármesteri állás betöltésére Márkus József polgármesteren kívül Ludwigh Jánost és Ráth Pétert ajánlotta. Az 1897. okt. 25-iki közgyűlés a jelöltek közül *Márkus* Józsefet találta a legalkalmasabbnak, a megüresedett polgármesteri állást pedig – az 1897. nov. 8-iki közgyűlés választási eredménye alapján – Haberhauer (Halmos) János alpolgármesterrel töltötték be. Gerlóczy Károly 1897. dec. elején nyugalomba vonult, és így mindkét alpolgármesteri állás megüresedett. – Az ötödik tisztújító közgyűlés 1897. dec. 23-án kezdődött meg, melyen alpolgármesterekké Matuska Alajos és Rózsavölgyi Gyula tanácselnököket választották meg. – A hatodik ~ 1903. okt. 29-én kezdődött. Ez alkalommal az uralkodó a főpolgármesteri állásra Márkus József addigi főpolgármestert, Sélley Sándor miniszteri tanácsost és Wagner Iván bizottsági tagot jelölte. A választás ismét Márkus Józsefre esett. Az 1903. dec. 22-iki rendkívüli közgyűlésen újból Halmos János lett a polgármester. Matuska Alajos és Rózsavölgyi Gyula alpolgármesterek maradtak. – A kormány törvénytelen intézkedései ellen tanúsított nemzeti ellenállásban a főv. tvhat.-a, élén Márkus József főpolgármesterrel, szintén részt vett. Ezért Márkus József főpolgármester az 1906. febr. 19-én tartott közgyűlésen bejelentette, hogy állásáról lemond. Példáját Halmos János polgármester is követte, aki nyugdíjazását kérte. Ugyanakkor vonult nyugalomba Matuska Alajos alpolgármester is. Az uralkodó 1906-ban – az 1805. évi V. tc. alapján – egyes tvhat.-okba, ezek között a főv.-iba is kir. biztosokat küldött. Bp. tvhat.-ának teljhatalmú kir. biztosa Rudnay Béla államrendőrségi kapitány lett. Rudnay Bélát 1906. ápr. 8-án mentette fel állásából az uralkodó, s az 1906. máj. 12-iki közgyűlést követően *Fülepp* Kálmán tiszti főügyész lett a főpolgármester. A Halmos János nyugalomba vonulásával megüresedett polgármesteri állásra pedig a közgyűlés 1906. jún. 19-én *Bárczy* István tanácselnököt, a tanügyi osztály vezetőjét választotta meg. – 1909. dec. 22-én kezdődött meg a hetedik ~, amikor is a polgármesteri állásra újból Bárczy Istvánt, az alpolgármesteri állásokra pedig Rózsavölgyi Gyulát és Vaszilievits Jánost választotta meg a közgyűlés. Az 1911. júl. 5-iki közgyűlésen elfogadott Bárczy-féle közig. szervezet reform értelmében szaporították az ügyoszt.-ok és tanácselnökök számát, továbbá harmadik alpolgármesteri állást szerveztek. Az alpolgármesteri állást az 1911. nov. 29-iki közgyűlés Bódy Tivadar tanácsnok nyerte el. Fülepp Kálmán főpolgármester 1912-ben nyugalomba vonult. A főpolgármesteri állás 1913. febr. 15-ig betöltetlen maradt, átmenetileg Bárczy István polgármester intézte a főpolgármesteri teendőket. A főpolgármesteri állásra az uralkodó Heltai Ferenc gázgyári vezérigazgatót, Radocza János és Kollár Lajos tvhat. bizottsági tagokat jelölte. Az 1913. febr. 15-én megtartott közgyűlés nyomán *Heltai* Ferenc lett a főpolgármester, aki azonban 1913. aug. 12-én meghalt. Ettől kezdve több mint 3 éven keresztül ismét Bárczy István polgármester intézte a főpolgármesteri teendőket. – A nyolcadik ~t 1915. nov. 17-én kezdte meg a tvhat. bizottság, amely alkalommal polgármesterré újból Bárczy Istvánt, alpolgármesterekké Bódy Tivadart, gr. Festetics Gézát és Déri Ferencet választották meg. Az uralkodó 1918. márc. 29-én az évek óta üresen álló főpolgármesteri állásra Bárczy István polgármestert, Springer Ferenc és Radocza János tvhat. bizottsági tagokat jelölte. Ezek közül az 1918. ápr. 10-iki közgyűlés *Bárczy* Istvánt találta a legalkalmasabbnak. A polgármesteri állást az ápr. 24-iki közgyűlés Bódy Tivadar alpolgármesterrel töltötte be. Alpolgármesterekké pedig az ápr. 30-iki közgyűlés Folkusházy Lajos és Harrer Ferenc tanácsnokokat választotta meg. – 1918 nov.-ében a Károlyi-kormány Bokányi Dezsőt, Preusz Mórt és Czóbel Ernőt delegálta a Főv. Tanácsba. A belügymin. a küldöttek számát dec. 8-iki rendeletével 11-re emelte. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. márc. 22-én a főv. közig.-ának vezetésére népbiztosságot szervezett. Tagjai: Preusz Mór, Vincze Sándor és Dienes László. A népbiztosok működése 1919. ápr. 17-én megszűnt, a főv. ügyeinek közvetlen intézését a Központi Munkás- és Katonatanács elnöksége vette át. Tagjai: Ágoston Péter, Barna Jenő, Biermann István, Bokányi Dezső és Bogár Ignác. – 1919. aug. 6-tól Bódy Tivadar polgármester vezetésével a felfüggesztett tanács ismét átvette a főv. ügyeinek intézését. 1920. márc. 24-én a kormány *Sipőcz* Jenő tiszti ügyészt a főv. kormánybiztosává nevezte ki, majd a polgármesteri tennivalók ellátásával is őt bízta meg. Az 1920. szept. 1-jei tisztújító közgyűlés Sipőcz Jenő addigi kormánybiztost választotta meg polgármesterré Bódy Tivadar helyett. A szept. 15-iki közgyűlés választási eredménye alapján alpolgármesterek lettek: Folkusházy Lajos addigi alpolgármester, Rényi Dezső tanácsnok, az alpolgármesteri hatáskörrel felruházott tanácsnok pedig Buzáth János lett. 1924-ben lejárt a tvhat. mandátuma, ekkor a kormány Terstyánszky Kálmán belügymin. főtisztviselőt kormánybiztossá nevezte ki, majd lemondása után – ugyanezen év aug.-a – *Ripka* Ferenc, a Gázművek vezérig.-ja követte a kormánybiztosi beosztásban. Ripkát 1925. júl. 17-én főpolgármesterré választották. 1926 őszén, kétfordulós választás után a polgármester Sipőcz Jenő, alpolgármesterek Folkusházy Lajos és Buzáth János lettek. – A következő ~ 1930 dec. végén volt, amikor – a kormányzó által kijelölt három személy közül – ismét Ripka Ferenc lett a főpolgármester. Polgármester: Sipőcz Jenő, alpolgármesterek: Liber Endre és Borvendég Ferenc. 1932 nov.-ében Ripka Ferenc főpolgármestert a kormányzó felmentette, utódja *Huszár* Aladár addigi győri főispán lett. 1934 jún.-ában a kormányzó – a belügymin. előterjesztő-

sére – *Borvendég* Ferenc alpolgármestert nevezte ki főpolgármesterré, helyére Szendy Károly tanácsnok került. 1934 okt.-ében Borvendég Ferenc főpolgármester meghalt, utódjául a kormányzó *Sipőcz* Jenőt nevezte ki. Polgármesterré Szendy Károlyt, alpolgármesterré pedig Lamotte Károlyt és Schuller Dezsőt választotta meg a közgyűlés. 1937 jan.-jában meghalt Sipőcz Jenő főpolgármester, utódjául a kormányzó *Karafiáth* Jenőt nevezte ki. 1939-től alpolgármesterek: Bódy László és Morvay Endre. 1942. márc.-ban Karafiáth Jenő főpolgármestert felmentette a kormányzó és helyébe *Homonnay* Tivadart nevezte ki. – 1944. márc. 23-án Homonnay Tivadar főpolgármester, márc. 28-án Szendy Károly polgármester lemondott. Főpolgármesterré *Keledi* Tibort nevezték ki. 1944 máj.-ában Farkas Ákos tanácsnokot választották meg polgármesterré, aki 1944 szept.-étől az önkormányzat-működésének felfüggesztésétől a közgyűlés hatáskörét is gyakorolta. 1944 nov.-ében Szálasi Ferenc *Mohai* Gyulát nevezte ki főpolgármesterré, a polgármester mellé pedig nyilas pártmegbízottat rendelt ki. – A vh. után a főpolgármesteri állást nem töltötték be, a tvhat. élén a polgármester állt. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. jan. 23-án *Csorba* Jánost nevezte ki polgármesterré, aki nem egészen 4 hónapig töltötte be ezt a tisztséget. Az 1945. máj. 16-án összeült ideiglenes tvhat. bizottság *Vas* Zoltánt választotta meg polgármesterré, utódja 1945. dec. 14-től *Kővágó* József lett, őt *Bognár* József (1947. júl. 18.), majd *Pongrácz* Kálmán (1949. júl. 20–1950. jún. 15.) követte a polgármesteri székben. – 1950–90 között Bp.-et a négy évenként választott *Főv. Tanács* irányította, melynek élén *tanácselnök* és tanácselnök-helyettesek álltak. – A pol. rendszerváltással párhuzamosan 1990 szept.–okt.-ben megtartott önkormányzati választások nyomán létrejött Főv. Közgyűlés 1990. okt. 31-én *Demszky* Gábort főpolgármesterré, 1990. nov. 15-én Székely Gábort, 1991. jan. 10-én Marschall Miklóst és Schneller Istvánt főpolgármester-h.-sé, Szegvári Pétert főjegyzővé választotta. –*Irod.* Gárdonyi Albert: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből (1873–1923) (Bp., 1925).

Tisztviselőtelep: →*Budapesti Tisztviselők Házépítő Egyesülete*

tisztviselőtelepi református templom: →*Nagyvárad téri református templom*

TIT: →*Tudományos Ismeretterjesztő Társulat*

Tián Vegyipari Művek Rt.: →*CAOLA Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat*

tizedik (X.) kerület: →*Kőbánya*

Tízek Társasága: irodalmi társaság. A →*Pilvax Kávéház*ban alakult meg 1846 tavaszán. Petőfi és íróbarátai: Pálffy Albert, Pákh Albert, Degré Alajos, Obernyik Károly, Bérczy Károly, Tompa Mihály, Kerényi Frigyes, Lisznyay Kálmán és Jókai Mór alkották. Kezdetben a kiadók elleni érdekvédelem hozta össze a fiatal írókat, akikből hamarosan a Fiatal Mo. forradalmi hangú szervezete alakult. A társaság lapja 1847-től az →*Életképek* volt.

tizenegyedik (XI.) kerület: Bp. DNy-i részén fekszik. É-on a XII. és az I. ker., K-en a Duna, D-en a XXII. ker., Ny-on Bp. közig. határa határolja. Városrészei: →*Albertfalva*, →*Dobogó*, →*Gazdagrét*, →*Gellérthegy*, →*Hosszúrét*, →*Kamaraerdő*, →*Kelenföld*, →*Kelenvölgy*, →*Kőérberek*, →*Lágymányos*, →*Madárhegy*, →*Őrmező*, →*Örsöd*, →*Péterhegy*, →*Pösinger-major*, →*Sasad*, →*Sashegy*, →*Spanyolrét*. Fontosabb közútjai: Bartók Béla út, Fehérvári út, Budaörsi út, Balatoni út, Etele út, Bocskai út, Villányi út. Jelentősebb csomópontjai: Szt. Gellért tér, Móricz Zsigmond körtér, Kosztolányi Dezső tér, BAH-csomópont. A ker. főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XI. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	32,51
	1980. I. 1.	33,47
Népességszám	1960. I. 1.	109 124
	1970. I. 1.	161 437
	1980. I. 1.	178 960
	1990. I. 1.	174 509
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	3 357
	1970. I. 1.	4 823
	1980. I. 1.	5 347
	1990. I. 1.	5 213,9
Házasságkötések	1960	945
	1970	1 358
	1980	1 393
Élveszületések	1960	950
	1970	1 824
	1980	1 985
	1990	1 580
Halálozások	1960	990
	1970	1 665
	1980	2 256
	1990	2 410

Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	– 40
	1970	159
	1980	– 271
	1990	– 830
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		52 313
1970–1979 évek között		17 523
1980–1989 évek között		– 4 451
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	65,6
	1970. I. 1.	68,4
	1980. I. 1.	60,8
	1990. I. 1.	58,5
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	64,0
	1970. I. 1.	71,6
	1980. I. 1.	50,7
	1990. I. 1.	44,3
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	38,1
	1970. I. 1.	40,2
	1980. I. 1.	30,6
	1990. I. 1.	23,3
Lakásállomány	1960. I. 1.	31 067
	1970. I. 1.	47 432
	1980. I. 1.	60 092
	1990. I. 1.	67 452
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	351
	1970. I. 1.	340
	1980. I. 1.	278
	1990. I. 1.	241
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	207,2
	1980. XII. 31.	280,7
	1989. XII. 31.	296,5
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	158,2
	1980. XII. 31.	255,7
	1989. XII. 31.	308,3
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	107,4
	1980. XII. 31.	176,8
	1989. XII. 31.	185,9
Gondozott parkok területe ezer m^2-ben	1960. XII. 31.	394,2
	1980. XII. 31.	1 480,0
	1988. XII. 31.	1 805,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	46
	1980. XII. 31.	65
	1989. XII. 31.	71
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 435
	1980. XII. 31.	2 753
	1989. XII. 31.	2 487
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 169
	1980. XII. 31.	2 036
	1989. XII. 31.	1 414
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 705
	1979. X. 15.	5 330
	1989. X. 15.	4 775
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	13 238
	1979/80 tanév elején	14 936
	1989/90 tanév elején	14 915
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	71
	1979/80 tanév elején	35
	1989/90 tanév elején	28

XI. kerületi Hírlap: →*helyi sajtó*

tizenharmadik (XIII.) kerület: É-on a IV., K-en, DK-en a XIV., D-en a VI. és V. ker., Ny-on a Duna határolja. Városrészei: →*Angyalföld*, →*Margitsziget*, →*Népsziget*, →*Újlipótváros*, →*Vizafogó*. Fontosabb közútjai: a Szt. István körút, a Váci út, a Lehel út, a Róbert Károly körút. Jelentősebb csomópontjai: a Nyugati tér, a Lehel tér, a Béke tér. A XIII. kerület főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XIII. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	15,22
	1980. I. 1.	13,44
Népességszám	1960. I. 1.	142 137
	1970. I. 1.	154 984
	1980. I. 1.	135 889
	1990. I. 1.	131 143
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	9 339
	1970. I. 1.	11 532
	1980. I. 1.	10 111
	1990. I. 1.	9 757,7
Házasságkötések	1960	1 497
	1970	1 358
	1980	1 045
	1990	1 831
Élveszületések	1960	1 214
	1970	1 666
	1980	1 483
	1990	1 174
Halálozások	1960	1 432
	1970	1 935
	1980	2 213
	1990	2 058
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−218
	1970	−269
	1980	−730
	1990	−884
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		12 847
1970–1979 évek között		−19 095
1980–1989 évek között		− 4 746
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	66,2
	1970. I. 1.	66,8
	1980. I. 1.	58,7
	1990. I. 1.	56,9
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	67,7
	1970. I. 1.	75,9
	1980. I. 1.	51,6
	1990. I. 1.	46,0
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	43,2
	1970. I. 1.	46,4
	1980. I. 1.	35,0
	1990. I. 1.	25,5
Lakásállomány	1960. I. 1.	43 638
	1970. I. 1.	49 372
	1980. I. 1.	51 842
	1990. I. 1.	59 672
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	326
	1970. I. 1.	314
	1980. I. 1.	262
	1990. I. 1.	220

Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	159,2
	1980. XII. 31.	176,8
	1989. XII. 31.	187,6
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	181,0
	1980. XII. 31.	207,3
	1989. XII. 31.	236,7
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	139,8
	1980. XII. 31.	166,6
	1989. XII. 31.	155,7
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	1 104,4
	1980. XII. 31.	1 483,0
	1988. XII. 31.	1 669,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	66
	1980. XII. 31.	63
	1989. XII. 31.	60
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 182
	1980. XII. 31.	2 157
	1989. XII. 31.	2 196
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	961
	1980. XII. 31.	1 345
	1989. XII. 31.	1 031
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 915
	1979. X. 15.	3 672
	1989. X. 15.	3 765
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	15 529
	1979/80 tanév elején	8 176
	1989/90 tanév elején	10 843
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	61
	1979/80 tanév elején	28
	1989/90 tanév elején	27

tizenhatodik (XVI.) kerület: Bp. K-i részén fekszik. É-on Bp. közig.-i határa, DK-en a XVII., DNy-on a X., Ny-on a XIV., ÉNy-on a XV., ker. határolja. Városrészei: →*Árpádföld*, →*Cinkota*, *Ilonatelep*, *Petőfikert*, *Nagyiccetelep*, →*Mátyásföld*, *Újmátyásföld*, →*Rákosszentmihály*, *Szentgyörgytelep*, *Szabadságtelep*, →*Sashalom*, *Huszkatelep*. Fontosabb közútjai: Veres Péter út, Szabadföld út, Csömöri út, Szlovák út. A ker. főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XVI. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	33,60
	1980. I. 1.	33,52
Népességszám	1960. I. 1.	53 314
	1970. I. 1.	62 552
	1980. I. 1.	72 758
	1990. I. 1.	69 410
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	1 587
	1970. I. 1.	1 867
	1980. I. 1.	2 171
	1990. I. 1.	2 070,7
Házasságkötések	1960	541
	1970	581
	1980	479
	1990	391
Élveszületések	1960	523
	1970	933
	1980	962
	1990	646

Halálozások	1960	527
	1970	736
	1980	982
	1990	969
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−4
	1970	197
	1980	−20
	1990	323
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		9 238
1970–1979 évek között		10 206
1980–1989 évek között		−3 348
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	62,8
	1970. I. 1.	65,4
	1980. I. 1.	57,6
	1990. I. 1.	59,6
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	60,5
	1970. I. 1.	72,3
	1980. I. 1.	50,2
	1990. I. 1.	47,8
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	45,5
	1970. I. 1.	49,7
	1980. I. 1.	38,4
	1990. I. 1.	34,1
Lakásállomány	1960. I. 1.	15 410
	1970. I. 1.	19 322
	1980. I. 1.	24 234
	1990. I. 1.	27 773
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	346
	1970. I. 1.	324
	1980. I. 1.	300
	1990. I. 1.	250
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	90,7
	1980. XII. 31.	241,6
	1989. XII. 31.	269,8
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	11,5
	1980. XII. 31.	45,4
	1989. XII. 31.	131,1
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	0,2
	1980. XII. 31.	15,6
	1989. XII. 31.	168,4
Gondozott parkok területe ezer m^2-ben	1960. XII. 31.	67,4
	1980. XII. 31.	213,0
	1988. XII. 31.	265,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	20
	1980. XII. 31.	27
	1989. XII. 31.	28
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 700
	1980. XII. 31.	2 695
	1989. XII. 31.	2 499
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	201
	1980. XII. 31.	560
	1989. XII. 31.	515
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	757
	1979. X. 15.	2 072
	1989. X. 15.	1 854

Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	6 530
	1979/80 tanév elején	6 978
	1989/90 tanév elején	6 792
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	61
	1979/80 tanév elején	36
	1989/90 tanév elején	27

tizenhetedik (XVII.) kerület: Bp. K-i részén fekszik. É-on, K-en, DK-en Bp. közig.-i határa, DNy-on a XVIII., Ny-on a X., ÉNy-on a XVI. ker. határolja. Városrészei: *Akadémia-újtelep*, →*Rákoscsaba*, *Rákoscsaba-újtelep*, *Pipishegy*, *Homokiszőlők*, →*Rákoshegy*, →*Rákoskeresztúr*, *Rákoskert*, →*Rákosliget*, *Régiakadémiatelep*. Fontosabb közútjai: Pesti út, Péceli út. – Felszíne kavicsréteggel fedett dombhát. Legmagasabb pontja az Erdő-hegy (245 m). Területét a →*Rákos-patak* szeli ketté. A patak partján hajdan vízimalmok települtek. A táj eredeti növényzete alig föllelhető; a 19. sz.-ban még meglévő tőzeges, zsombékos része már kiszáradt, mezőgazd. művelés alá vont terület lett. Állatvilágából eltűnt a →*parlagi vipera*. Rákosmező múltját az egykor ott zajló országgyűlések idézik. – Az 1950-ben kialakított ~ lakosságának zöme földműveléssel foglalkozott. Ip. váll.-a csak a M. Vegyiművek (ma →*Egyesült Vegyiművek*) volt. Az ip. munkásság nagyobb része más ker.-ekben dolgozott. A szövetkezeti és magánkisipar 1957 után kezdett fejlődni. A ~be telepítették a Mezőgazd. Gépjavító Váll.-ot (1951) és a *Hungarocamiont*. A ~ megmaradt mezőgazd. ker.-nek. 1959–65 között tíz mezőgazd. nagyüzem hasznosította földterületét, majd ezek az üzemek a *Rákosvölgye* és az *Összefogás* termelőszövetkezetekben tömörültek. A ker. főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XVII. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	61,93
	1980. I. 1.	54,83
Népességszám	1960. I. 1.	42 134
	1970. I. 1.	50 405
	1980. I. 1.	56 279
	1990. I. 1.	72 317
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	680
	1970. I. 1.	1 151
	1980. I. 1.	1 026
	1990. I. 1.	1 318,9
Házasságkötések	1960	426
	1970	521
	1980	358
	1990	432
Élveszületések	1960	505
	1970	783
	1980	792
	1990	739
Halálozások	1960	423
	1970	540
	1980	807
	1990	987
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	82
	1970	243
	1980	−15
	1990	−248
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		8 271
1970–1979 évek között		5 874
1980–1989 évek között		16 038
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	62,4
	1970. I. 1.	64,3
	1980. I. 1.	57,3
	1990. I. 1.	59,6

Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	59,0
	1970. I. 1.	70,0
	1980. I. 1.	49,1
	1990. I. 1.	47,1
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	44,7
	1970. I. 1.	49,3
	1980. I. 1.	37,0
	1990. I. 1.	29,5
Lakásállomány	1960. I. 1.	12 041
	1970. I. 1.	15 856
	1980. I. 1.	18 254
	1990. I. 1.	27 392
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	350
	1970. I. 1.	318
	1980. I. 1.	308
	1990. I. 1.	264
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	103,0
	1980. XII. 31.	253,3
	1989. XII. 31.	305,8
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	–
	1980. XII. 31.	17,9
	1989. XII. 31.	142,9
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	–
	1980. XII. 31.	45,1
	1989. XII. 31.	163,9
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	109,6
	1980. XII. 31.	158,0
	1988. XII. 31.	534,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	16
	1980. XII. 31.	20
	1989. XII. 31.	28
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 688
	1980. XII. 31.	2 814
	1989. XII. 31.	2 592
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	75
	1980. XII. 31.	280
	1989. XII. 31.	600
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	593
	1979. X. 15.	1 410
	1989. X. 15.	2 428
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	5 497
	1979/80 tanév elején	5 357
	1989/90 tanév elején	9 771
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	54
	1979/80 tanév elején	44
	1989/90 tanév elején	32

tizenkettedik (XII.) kerület: Bp. Ny-i részén fekszik. É-on a II., D-en a XI., K-en az I. ker. határolja. Ny-on a főv. közig. határa választja el Budakeszitől. – Városrészei: →*Budakeszierdő* (egy része), →*Kútvölgy*, →*Svábhegy*, →*Orbánhegy*, →*Németvölgy*, *Kissvábhegy*, →*Csillebérc*, →*Farkasrét*, →*Zugliget*, →*Krisztinaváros* (egy része), *Magasút* →*Márton-hegy*, →*Isten-hegy*, →*Virányos*, →*Széchenyihegy*, →*Farkasvölgy*, →*Jánoshegy*. – Fontosabb közlekedési útvonalai: →*Budakeszi út*, →*Szilágyi Erzsébet fasor*, *Alkotás utca*, *Hegyalja út*, *Istenhegyi út*, *Németvölgyi út*, *Böszörményi út*. Fő közlekedési csomópontja a Moszkva tér. A ker. főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XII. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	27,77
	1980. I. 1.	26,67
Népességszám	1960. I. 1.	68 372
	1970. I. 1.	75 643
	1980. I. 1.	83 382
	1990. I. 1.	76 495
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	2 462
	1970. I. 1.	2 837
	1980. I. 1.	3 126
	1990. I. 1.	2 862,2
Házasságkötések	1960	525
	1970	690
	1980	597
	1990	449
Élveszületések	19[illegible]0	548
	1970	975
	1980	1 019
	1990	662
Halálozások	1960	651
	1970	870
	1980	1 175
	1990	1 094
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−103
	1970	105
	1980	−156
	1990	−432
Tényleges népességszaporodás az1960–1969 évek között		7 271
1970–1979 évek között		7 739
1980–1989 évek között		−6 887
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	64,1
	1970. I. 1.	65,8
	1980. I. 1.	56,7
	1990. I. 1.	55,3
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	63,3
	1970. I. 1.	72,9
	1980. I. 1.	49,1
	1990. I. 1.	43,9
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	29,5
	1970. I. 1.	32,4
	1980. I. 1.	24,9
	1990. I. 1.	16,6
Lakásállomány	1960. I. 1.	18 417
	1970. I. 1.	24 253
	1980. I. 1.	29 324
	1990. I. 1.	33 245
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	371
	1970. I. 1.	312
	1980. I. 1.	284
	1990. I. 1.	230
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	177,1
	1980. XII. 31.	208,9
	1989. XII. 31.	217,9
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	117,6
	1980. XII. 31.	141,8
	1989. XII. 31.	160,3

Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	92,2
	1980. XII. 31.	120,5
	1989. XII. 31.	154,8
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	219,2
	1980. XII. 31.	278,0
	1988. XII. 31.	272,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	28
	1980. XII. 31.	30
	1985. XII. 31.	30
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 464
	1980. XII. 31.	2 779
	1989. XII. 31.	2 558
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	434
	1980. XII. 31.	623
	1989. XII. 31.	598
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 241
	1979. X. 15.	2 775
	1989. X. 15.	2 992
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	8 763
	1979/80 tanév elején	6 429
	1989/90 tanév elején	7 302
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	56
	1979/80 tanév elején	48
	1989/90 tanév elején	28

tizenkilencedik (XIX.) kerület: →*Kispest*

tizennegyedik (XIV.) kerület: É-on a IV., ÉK-en a XV., K-en a XVI., D-en a X. és a VIII., DNy-on a VII., Ny-on a VI., ÉNy-on a XIII. ker. határolja. Városrészei: *Alsórákos*, →*Herminamező*, →*Istvánmező* (egy része), →*Kiszugló*, →*Nagyzugló*, →*Rákosfalva*, →*Törökőr*, →*Városliget*. Fontosabb közútjai: Dózsa György út, Hungária krt., Nagy Lajos kir. útja, Kerepesi út. Jelentősebb csomópontjai: Hősök tere, Örs vezér tere, Bosnyák tér. – Területén húzódott a Rákosmező, mely a középkori ogy.-ek színhelye volt. Erre a célra a Rákos-patak mente sima, homokos talaja s a Városliget hajdan mocsaras, erdős, gazdag vadállományú területe tette alkalmassá. A török hódoltság alatt elvesztette korábbi jelentőségét. A fejlődő és építkező Pest innen termelt ki tűzi- és épületfát. Az első villákat 1850 körül építették a Városliget mentén, a Hermina út és az Ajtósi Dürer sor elején. A többi terület lakatlan volt. Az 1850-es években a Városliget és a Kerepesi út között városi haszonbérleti földek, távolabb rétek voltak. A Rákos-vidék, főleg a *Városliget*, a kiegyezés körül kezdett el városiasodni. 1865-ben itt nyitották meg az Állatkertet. Az 1873. évi városegyesítéskor ~ területe három ker. része lett: a Dózsa György út–Ajtósi Dürer sor–Hermina út–Erzsébet kir.-né útja–Körvasútsor–Nyugati pu.–Szob vasútvonal által határolt rész a VI. ker.-hez; az Egressy út–Nagy Lajos kir. útja–Kerepesi út–Körvasútsor által bezárt terület a X. ker.-hez; a többi a VII. ker.-hez tartozott. E vidék agrárjellege továbbra is megmaradt. Az u.hálózat rendezése, az üres telkek beépítése, s bizonyos fokú, kezdetleges közművesítés csak az 1880-as években indult meg. Lakóinak száma ekkor 2062 volt. Ebben az időben kezdtek kiépülni a Gizella út, a Mexikói út, a Hajtsár út, az Amerikai út, a Vezér u., az Ilka u., a Kövér Lajos u., a Róna u., a Szugló u., továbbá a Törökőr u., a Zalán u., a Szabolcs u., a Jávor u., a Fogarasi út, a Cinkotai út, a Lőcsei u., a Fűrész u. és a Rákospatak u. foghíjas házsorai. E házak sokszor több kat. holdas beltekekkel v. tejgazd. majorral rendelkeztek. A városiasodás következtében csökkent a kertészetek, a majorok száma. 1885-ben a Külső-Csömöri úton 10, az Egressy úton 9, a Törökőr úton 8, a Gizella úton öt, Rákosfalván négy, a Hermina úton, a Külső-István úton négy-négy, az Erzsébet kir.-né úton 2, az Amerikai úton két konyhakertészet működött. Kevés volt az iparosok száma: mindössze hat asztalos, egy bádogos, hat kovács, öt cipész, három mészáros, egy bognár, 15 szabó és néhány kiskereskedő dolgozott. Az iparosok száma a századfordulóra már megsokszorozódott, közben gyárak is települtek ide: a *Magyar Foncière és Asztalos Kellékek Gyára Rt.*, a Csillárgyár Rt., a Zsolnay-féle *Porcelán- és Fayance Gyár Rt.*, majd a *Magyar Gyapjútomp és Kalapgyár Rt.* Az Erzsébet kir.-né úton a *Szőv. Közlekedési Váll. Rt.*, a *M. Fémlemezip. Rt.* – 1827-ben megnyílt a mai Bethesda Gyermekkórház elődje. Itt alakult meg az ország első magasabbfokú nőnevelő intézménye, a mai *Teleki Blanka Gimnázium*. 1900-ra a lakosok száma 15 913 fő, amihez az iparosítás is nagymértékben hozzájárult. 1906-ban készült el a *Műcsarnok* és a *Szépművészeti Múz.* Működött a városligeti *M. Műszínkör*. Szabályozták a Városligeti-tavat is, a millenniumi ünnepségek idejére kialakították a Hősök terét. 1897-ben nyílt meg a *Mezőgazd. Múz.* A városrész 1935-ben alakult a fővi. XIV. ker.-évé. A ker. határát 1946-ban újra módosították. Mai beosztását 1950. jan. 1-jén nyerte el. Jelentősen javult a telepü-

lés közművesítése, kulturális, eü. ellátottsága. Felépült a *Népstadion*, a *Kisstadion*, és a →*Budapest Sportcsarnok*. A ker.-ben új lakótelepek épültek (Egressy téri, Füredi úti, Kacsóh Pongrác úti, Kerepesi úti, Róna u.-i, Nagy Lajos király úti, Örs vezér téri, Újvidék téri). A ker jelentős ip. váll.-ai: A *Danuvia*, az *Elektroakusztikai Gyár*, az *MTA Kutatási Eszközöket Kivitelező Vállalata*, a *Budapesti Finomkötöttáru-gyár*, a *Budapesti Porcelángyár*, a *REANAL Finomvegyszergyár*. A tudományos intézetek közül a *Geofizikai Int.*, a *Magyar Állami Földtani Int.*, az *Orsz. Idegsebészeti Tudományos Int.*, az *Orsz. Gyógyszerészeti Int.*, a *Műanyagipari Kutató Int.* működik a ker.-ben. Középiskolából 6, filmszínházból 3 található a ~ben. A ker. főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XIV. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	17,78
	1980. I. 1.	18,15
Népességszám	1960. I. 1.	115 566
	1970. I. 1.	143 534
	1980. I. 1.	168 020
	1990. I. 1.	143 501
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	6 500
	1970. I. 1.	7 904
	1980. I. 1.	9 257
	1990. I. 1.	7 915,1
Házasságkötések	1960	1 010
	1970	1 381
	1980	1 268
	1990	831
Élveszületések	1960	1 040
	1970	1 509
	1980	1 740
	1990	1 297
Halálozások	1960	1 109
	1970	1 667
	1980	2 281
	1990	2 205
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	− 69
	1970	−158
	1980	−541
	1990	−908
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		27 968
1970–1979 évek között		24 486
1980–1989 évek között		−24 519
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	65,8
	1970. I. 1.	67,9
	1980. I. 1.	60,2
	1990. I. 1.	57,4
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	64,6
	1970. I. 1.	73,9
	1980. I. 1.	51,6
	1990. I. 1.	44,4
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	39,2
	1970. I. 1.	42,6
	1980. I. 1.	32,7
	1990. I. 1.	24,7
Lakásállomány	1960. I. 1.	35 075
	1970. I. 1.	45 186
	1980. I. 1.	58 370
	1990. I. 1.	63 516

Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	329
	1970. I. 1.	318
	1980. I. 1.	288
	1990. I. 1.	226
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	202,1
	1980. XII. 31.	266,8
	1989. XII. 31.	274,5
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	207,8
	1980. XII. 31.	293,2
	1989. XII. 31.	333,5
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	126,2
	1980. XII. 31.	176,4
	1989. XII. 31.	206,4
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	1 267,1
	1980. XII. 31.	2 078
	1988. XII. 31.	2 238
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	43
	1980. XII. 31.	63
	1989. XII. 31.	66
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 721
	1980. XII. 31.	2 667
	1989. XII. 31.	2 165
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	730
	1980. XII. 31.	1 613
	1989. XII. 31.	1 085
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 849
	1979. X. 15.	4 213
	1989. X. 15.	3 861
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	14 352
	1979/80 tanév elején	13 186
	1989/90 tanév elején	10 701
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	48
	1979/80 tanév elején	34
	1989/90 tanév elején	25

tizennyolcadik (XVIII.) kerület: Bp. DK-i részén fekszik. É-on a X., ÉK-en a XVII. ker., DK-en Bp. közig.-i határa, DNy-on a XX., Ny-on a XIX. ker. határolja. Városrészei: *Alacskai úti lakótelep, Almáskert, Bélatelep, Belsőmajor, Bókay-telep, Erdőskert, →Erzsébet-telep, →Ferihegy, Ganzkertváros, Ganz-telep, Glóriett-telep, Halmierdő, Havannatelep, Kossuth Ferenc-telep, Lakatos-telep, Liptáktelep, Lónyay-telep, →Miklós-telep, →Pestszentimre, →Pestszentlőrinc, Rendessy-telep, Szemere-telep, Szt. Imre-Kertváros, Szt. Lőrinc-telep, Újpéteritelep.* Fontosabb közútjai: Üllői út, Nagykőrösi út, Ferihegyre vezető út. A ker. főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XVIII. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	31,54
	1980. I. 1.	38,61
Népességszám	1960. I. 1.	69 456
	1970. I. 1.	92 154
	1980. I. 1.	90 617
	1990. I. 1.	97 700
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	2 202
	1970. I. 1.	2 357
	1980. I. 1.	2 347
	1990. I. 1.	2 530,4

Házasságkötések	1960	729
	1970	873
	1980	609
	1990	634
Élveszületések	1960	682
	1970	1 405
	1980	1 080
	1990	1 166
Halálozások	1960	762
	1970	1 063
	1980	1 248
	1990	1 278
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	−80
	1970	342
	1980	−168
	1990	−212
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		22 698
1970–1979 évek között		−1 537
1980–1989 évek között		7 083
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	63,8
	1970. I. 1.	65,6
	1980. I. 1.	58,8
	1990. I. 1.	60,1
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	62,5
	1970. I. 1.	71,8
	1980. I. 1.	50,2
	1990. I. 1.	47,9
Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	46,2
	1970. I. 1.	51,8
	1980. I. 1.	38,7
	1990. I. 1.	30,1
Lakásállomány	1960. I. 1.	20 090
	1970. I. 1.	28 319
	1980. I. 1.	31 693
	1990. I. 1.	38 807
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	346
	1970. I. 1.	325
	1980. I. 1.	286
	1990. I. 1.	252
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	132,0
	1980. XII. 31.	262,8
	1989. XII. 31.	307,3
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	44,0
	1980. XII. 31.	107,1
	1989. XII. 31.	180,4
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	1,0
	1980. XII. 31.	27,5
	1989. XII. 31.	139,5
Gondozott parkok területe ezer m^2-ben	1960. XII. 31.	116,5
	1980. XII. 31.	603,0
	1988. XII. 31.	902,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	26
	1980. XII. 31.	36
	1989. XII. 31.	37
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 731
	1980. XII. 31.	2 517
	1989. XII. 31.	2 651

Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	382
	1980. XII. 31.	818
	1989. XII. 31.	644
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	1 009
	1980. XII. 31.	2 684
	1989. XII. 31.	3 018
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	8 546
	1979/80 tanév elején	9 077
	1989/90 tanév elején	10 964
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	63
	1979/80 tanév elején	45
	1989/90 tanév elején	26

tizenötödik (XV.) kerület: Bp. É-i részén fekszik. É-on és K-en Bp. közig.-i határa, DK-en a XVI., DNy-on a XIV., Ny-on a IV. ker. határolja. Városrészei: →*Pestújhely*, →*Rákospalota*, →*Újpalota*. Fontosabb közútjai: az M3-as műút bevezető szakasza és a Szentmihályi út. 1950. jan. 1-jén jött létre. A ker. főbb adatait a következő táblázat mutatja.

A XV. kerület főbb adatai

Terület, km²-ben	1960. I. 1.	26,95
	1980. I. 1.	26,88
Népességszám	1960. I. 1.	61 558
	1970. I. 1.	62 744
	1980. I. 1.	112 810
	1990. I. 1.	95 593
Népsűrűség, egy km²-re	1960. I. 1.	2 284
	1970. I. 1.	2 328
	1980. I. 1.	4 197
	1990. I. 1.	3 547,1
Házasságkötések	1960	628
	1970	666
	1980	798
	1990	582
Élveszületések	1960	586
	1970	800
	1980	1 175
	1990	917
Halálozások	1960	618
	1970	825
	1980	1 378
	1990	1 416
Természetes szaporodás, illetve fogyás	1960	− 32
	1970	− 25
	1980	−203
	1990	499
Tényleges népességszaporodás az 1960–1969 évek között		1 186
1970–1979 évek között		50 066
1980–1989 évek között		−17 217
Produktív korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) a népesség százalékában	1960. I. 1.	64,6
	1970. I. 1.	65,4
	1980. I. 1.	58,9
	1990. I. 1.	60,4
Keresők a népesség százalékában	1960. I. 1.	63,8
	1970. I. 1.	74,6
	1980. I. 1.	50,7
	1990. I. 1.	48,1

Az iparban foglalkoztatott keresők az összes keresők %-ában (építőipar nélkül)	1960. I. 1.	40,6
	1970. I. 1.	56,3
	1980. I. 1.	37,9
	1990. I. 1.	30,0
Lakásállomány	1960. I. 1.	18 976
	1970. I. 1.	20 421
	1980. I. 1.	36 060
	1990. I. 1.	39 771
Száz lakásra jutó népesség	1960. I. 1.	324
	1970. I. 1.	307
	1980. I. 1.	313
	1990. I. 1.	240
Vízcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	90,5
	1980. XII. 31.	151,4
	1989. XII. 31.	167,7
Csatornahálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	27,1
	1980. XII. 31.	104,8
	1989. XII. 31.	166,9
Gázfőcsőhálózat hossza km-ben	1960. XII. 31.	3,2
	1980. XII. 31.	45,6
	1989. XII. 31.	110,2
Gondozott parkok területe ezer m²-ben	1960. XII. 31.	119,8
	1980. XII. 31.	821,0
	1988. XII. 31.	1 107,0
Körzeti orvosok száma (körzeti gyermekorvosok nélkül)	1960. XII. 31.	25
	1980. XII. 31.	42
	1985. XII. 31.	43
Egy körzeti orvosra jutó lakos	1960. XII. 31.	2 480
	1980. XII. 31.	2 686
	1989. XII. 31.	2 224
Bölcsődei férőhelyek száma (tanácsi és üzemi)	1960. XII. 31.	317
	1980. XII. 31.	1 227
	1989. XII. 31.	1 068
Óvodai férőhelyek száma (területi és üzemi)	1960. XII. 31.	879
	1979. X. 15.	3 505
	1989. X. 15.	2 810
Általános iskolai tanulók száma	1960/61 tanév elején	7 301
	1979/80 tanév elején	11 841
	1989/90 tanév elején	8 111
Egy osztályteremre jutó tanulók száma	1960/61 tanév elején	64
	1979/80 tanév elején	48
	1989/90 tanév elején	27

Tlach- és Keil lakó-, és üzletház: →*Hajós u.*

Todtengasse: →*Táncsics Mihály u.*

Tojgun pasa dzsámi: a ma is álló kapucinus templom helyén (II. Fő u. 30–32.) Tojgun budai pasa építtette 1555 körül, akinek itteni alapítványához még egy *medresze* (főisk.), egy fürdő, valamint boltok is tartoztak. A ~ volt a központja a *Víziváros* egyik jelentős kereskedelmi negyedének, a *Tojgun pasa mahallé*nak. – A dzsámit – amely a visszafoglalás harcai közepette is teljes épségben maradt meg – a budai kapucinusok kapták meg 1687-ben. A →*kapucinus templom és kolostor* 1970–1971. évi helyreállítását megelőzően – s részben azzal egy időben – került sor az egykori ~ maradványainak a részbeni feltárására az épület D-i és É-i homlokzatán. A volt dzsámi D-i falán szamárhátíves ablakok és szépen falazott kváderfal kerültek elő.

Tolbuhin körút: →*Vámház körút*

Toldi Miklós Sporttanár- és Vívómesterképző Intézet: honvédségi testnevelési intézmény, mely 1925–44 között működött. Közvetlen elődje a *Ludovika Akadémia* honvéd vívó- és testnevelőtanfolyama volt. Ezt megelőzően 1881-től 1914-ig a wienerneustadti katonai int.-ben képeztek katonai vívómestereket.

Toldy Ferenc *Schedel*, (Buda, 1805–Bp., 1875): irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, az MTA tagja (r. 1830, ig. 1871). 1814–18 között a

piarista gimn.-ban tanult, majd a bölcsészkaron és az orvosegyetemen szerzett diplomát. 1833-ban az orvosi egyetemen az egészségtan és az életrendtudomány tanára volt. ~ szerk. a *Figyelmező* és az *Athenaeum* lapokat. 1835-ben az MTA titkára lett. Közben mint orvos is dolgozott, részt vett a pesti kolerajárvány megszüntetésében. 1846-tól haláláig vezette az Egyetemi Könyvtárat. Az 50-es évektől az irodalmi és tudományos élet irányításában még nagyobb szerephez jutott. 1850-től a pesti egyetemen a m. nyelv és irodalom tanára; megindította az *Új Magyar Múzeum*ot, az *Akadémiai Értesítő*t, az *Archaeológiai Közlemények*et, a *Magyar Történeti Tár*at. Ig.-ja, majd elnöke volt a Kisfaludy Társaságnak. Több irodalomtörténeti munkát írt. A m. költészetről tartott előadásai a Pesti Naplóban jelentek meg folytatásokban. A róla elnevezett u. (I. ker) 30. sz. helyén állt az a földszintes ház, amelyben született, itt is halt meg (emléktábla). 1850-ben a mai Roosevelt tér 5–6. sz. ház helyén állott Nákó-házban lakott, 1831-ben a Trattner-házban a Koronaherceg (Petőfi Sándor) u. 3.-ban.

Toldy László (Pest, 1846–Bp., 1919): teológus, történész, levéltáros. ~ Ferenc irodalomtörténész, egyetemi tanár fia. 1874-től r. k. lelkész volt a Tabánban, 1880-ban kilépett az egyházi rendből. 1886-tól 1911-ig a főv. főlevéltárnoka. Újjászervezte a levéltárat, megindította a rendszeres gyűjtést és selejtezést. 1893-ban a levéltárban összegyűlt ügyészségi kötelespéldányokból megszervezte a *Főv. Könyvtár*at. 1896–1902 között emlékiratokban javasolta, hogy a könyvtárat tegyék nyilvánossá, ezt azonban végül a Statisztikai Hivatal keretében szervezték meg. Termékeny író volt. 1885-től szerk. a *Közélet*, később *A Főváros* c. lapot és a *Törvényhatósági Naptár*t. Több okmánygyűjt.-t adott ki. – Bp.-i vonatkozású m.: *A budapesti Erzsébet-leányárvaház története* (Bp., 1889); *Budapest régibb és újabb címerei* (Bp., 1896).

Toldy Ferenc Általános Gimnázium (I. Toldy Ferenc u. 9.): Buda városa által 1854-ben alapított középisk. Működését 1855-ben mint *Budai felsőreáliskola* kezdte meg. 1861-től főreáltanoda, 1873-tól 7 oszt.-os áll. reáltanoda, 1898-tól *II. ker. Állami Főreáliskola*ként működött tovább. 1920-ban vette fel Toldy Ferenc nevét. 1935-től *Toldy Ferenc Gimn.* Elnevezése 1951–1954 között átmenetileg *Fürst Sándor Gimn.* volt. Várkastélyszerű, műemlék jellegű romantikus ép.-e Petschnig János rajztanár tervei alapján 1854-től 1859-ig épült. 1867-től 1942-ig az isk. kertjében elhelyezett, fojtott mozsárágyú jelezte lövésével a delet. –*Irod.* Pollák Erika: A 125 éves Toldy Ferenc Gimnázium (Budapest, 1979).

A Toldy Ferenc Általános Gimnázium

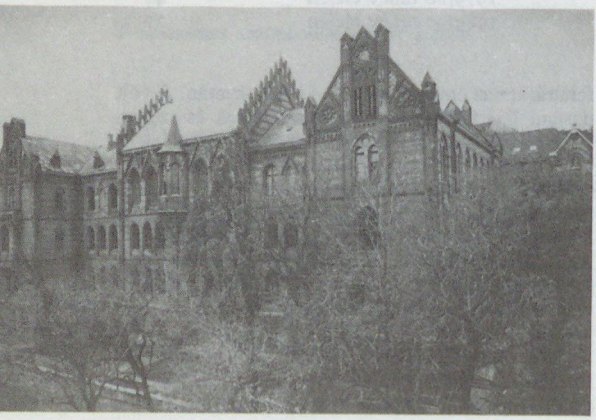

Toldy Ferenc u. (I. Fiáth János u.–Donáti u.): a *Várhegy* vízivárosi lejtőjén húzódik, követve a középkori városszerkezetet. Régi neve *Neue Gasse*. A vele csaknem párhuzamosan futó Szabó Ilonka u.-val és Donáti u.-val lépcsők kötik össze. Mai neve a múlt sz. neves irodalomtörténészének emlékét őrzi. A ~ban található a →*Toldy Ferenc Általános Gimnázium*. A ~ **1/b sz.:** lh. (Molnár Farkas és Ligeti Pál, 1932).

Toll, A: →*A Toll*

tollaslabda ⟨ang. badminton⟩: angol eredetű ütős labdajáték. Első hazai nyomait a 18. sz. második felében találjuk; a múlt század hetvenes éveiben Bp.-en már népszerű játék. 1940-ben bajnokságként kiírt egyéni versenyt is rendeztek Balatonföldváron. 1945 után az első egyéni versenyre 1960 őszén került sor a bp.-népligeti Petőfi Sporttelepen, az első csapatbajnokságot 1961-ben bonyolították le. A M. Testnevelési és Sportszöv. Orsz. Tanácsa 1966. jún.-ban hivatalos sportágnak ismerte el, és röviddel utána megalakult a *Tenisz Szövetség Tollaslabda Biz.-a* is. 1969. jún.-ban alakult meg a *M. Tollaslabda Szöv.* (V. Hold u. 1.). 1970-ben a Nemzetközi Szöv. is felvette tagjai sorába.

Tolnai Lajos (Györköny, 1837–Bp., 1902): író, szerk. Nagykőrösi tanulóévek után a pesti református teológiára került. Annak elvégzése után, 1860–61-ben az egyház elemi isk.-jában, 1861-től 1868-ig a gimn.-ban (Kálvin tér 7.) tanított. 1860-ban már feltűnt a *Hölgyfutár*ban verseivel. Íróbarátaival a Kammon Kávéházban találkozott, irodalmi körük életét 1885-ben *Polgármester úr* c. regényében írta meg. 1868-ban Pestről Marosvásárhelyre távozott lelkészi állásba. Itt több támadás érte regényeinek társ.bírálata miatt. Mikor visszajött Bp.-re, 1884-ben a Damjanich u.-ban vett ki lakást. Egymás után jelentek meg regényei, novellái a folyóiratokban (Pesti Napló, Magyar Szalon, Ország-Világ). Szerk. a *Fővárosi Közlöny*t, az *Irodalom* c. folyóiratot és a *Képes Családi Lapok*at. 1888-ban saját házába költözött a Tisztviselőtelepre (VIII. Rezső tér 6., emléktábla). Házáról ír *Szegény emberek útja* c. regényének előszavában (Bp., 1889). 1889-től haláláig a főv.-nál a IX. ker. polgári isk.-ban volt tanár, majd ig. (Knezich u. 17., emléktábla). – Bp.-i vonatkozású regényei: *A szentistváni Kéry-család* (Bp., 1884); *Dániel pap lesz* (Bp., 1885); *A jégkisasszony* (Bp., 1887); *A tolvaj asszony* (Bp., 1887); *Sötét világ* (Bp., 1894–95).

Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt.: Tolnai Simon alapította 1898-ban. 1920-ban alakult rt.-vé. Időszaki lapjai: a Tolnai Világlap-

Tolnai Világ-Lap

SZÉPIRODALMI KÉPES HETILAP

V. évfolyam Budapest, 1905 január 29. 5. szám

A hét eseményeiből

A Tolnai Világ-Lap címoldala 1905-ben

ja, a Délibáb és a Párizsi Divat nagy népszerűségnek örvendtek. Kiadványai közül ismertebb sorozatok: a *Műveltség útja*, a *Világháború története*, a *Tolnai Új Világlexikona*, a *Tolnai Világtörténet* és a *Tolnai Világkönyvtár*. Nyomdaüzemét korszerű rotációs gépekkel és mélynyomó berendezésekkel szerelte fel. A váll. részvénytöbbsége 1940-ben az áll. tulajdonába került. A ~ cégneve 1941-ben „Forrás" Nyomdai Műintézet és Kiadóváll. Rt.-re változott, melyet 1950-ben az →*Egyetemi Nyomdá*val vontak össze.

Tolnai Világlapja: képes hetilap. 1901-ben indította Tolnai Simon, aki 1906–39 között maga is szerk. A korábbi képes hetilapokkal (pl. *Vasárnapi Újság*) szemben olcsósága révén olyan olvasóközönséget sikerült megnyernie, amely korábban alig vásárolt újságot. Példányszáma a 100 000-et is meghaladta. Nagy gondot fordított a különböző olvasórétegek igényeinek kielégítésére, ezért egyes rovatai a nőknek, mások a gyermekeknek nyújtottak olvasnivalót. Sokat foglalkozott a tudományok legújabb eredményeinek népszerű ismertetésével. A 20-as években az előfizetők regénymellékleteket is kaptak. 1944-ben címe *Világlap*ra változott, s így jelent meg 1944. dec. 20-ig. 1945 után *Dolgozók Világlapja* címmel folytatták 1951-ig.

toloncügy, kitoloncolás: a főv.-ból való kitoloncolás a II. vh. utáni időszakig a *szegénypolitika* és a „bűnözés elleni harc" egyik legfontosabb eszközét képezte. A kitoloncolás eljárása azon az elven alapult, hogy azt a személyt, aki nem volt helybeli községi illetőségű, és ugyanakkor szegénysége v. eltérő életformája nyilvánossá vált, a rendőrség igénybevétele mellett az illetőségi községébe, azaz vidékre szállították. Ily módon a szegénységtől és annak társ. következményeinek egy részétől földrajzi manőverekkel próbáltak megszabadulni. – 1885-ig a tolonceljárásra egy 1851-ben kiadott helytartótanácsi rendszabály volt az irányadó. 1867-ben egy belügymin.-i rendelet erősítette meg azt az elvet, hogy minden nem helybeli koldust rögtön ki kell toloncolni az illetőségi községébe. 1885-ben kibocsátottak 9389/1885 BM. szám alatt egy részletes „toloncz szabályzatot". Ennek alapján tartózkodási helyéről el lehetett toloncolni idegen illetőségű csavargót, engedély nélkül kolduló embert, „szokásos munkakerülőt", „a közbiztonságra nézve alaposan gyanús" személyt, ha „rendes lakást, foglalkozást vagy életfenntartási jövedelmet" kimutatni nem tud, olyan embert, aki „közbotrányt okozólag erkölcstelen, korhely életet" él, és végül, bizonyos feltételek között, „kéjnőket" is. A kitoloncolás lebonyolításának két formája állt rendelkezésre. A rendőrség először a feltűnést keltett, őrizetbe vett személy községi illetőségét hivatalosan megállapította. Akiről feltételezték, hogy nem veszélyes és hajlandó visszatérni valami „rendes foglalkozáshoz", azt kíséret nélkül, „kényszer-útlevéllel" egy részletesen megszabott úton hazaküldték. „Munkakerülőket", „ismételten" csavargókat és koldulókat stb. pedig a „tulajdonképpeni tolonczozás által", őrizet mellett tettek útra. A valóság azonban meglehetősen messze állt e rendelkezések betűitől. A tényleges kitoloncolás első nagy akadályának az illetőség sokszor nagyon bonyolult és hosszadalmas hivatalos megállapítása bizonyult. Ehhez járultak a toloncok „rendszerint" előforduló szökései. Az így létrejött „czéltalan körforgáson" belül a századforduló után az I. vh.-ig kb. 7500–9000 személy között ingadozott a főv.-ból évente kitoloncoltak száma. Az 1890-es évek közepétől kezdve a kitoloncolás eljárásában bizonyos megkülönböztetések váltak érzékelhetővé. Akit munkaképesnek és „javításra" hajlamosnak tartottak, 1899-től csak rövidebb időre tiltották ki, hogy „az utat ne zárja el a rendőrség" előle. A főv. toloncházon belül megpróbálták jobban elkülöníteni a „munkakerülőknek" v. javíthatatlanoknak besorolt személyeket az érdemes szegényektől, a gyerekeket a (rossz példát adó) felnőttektől. A két vh. között a kitoloncolások száma lényegesen csökkent. A húszas években átlagosan évente 3000–4000 személyt érintett ez az eljárás. Az 1931. évi községi illetőség és tartózkodási hely különválasztása továbbra is lehetővé tette a nem helybeli illetőségűek kitoloncolását, ha koldultak v. csavarogtak a főv. u.-in. Az 1885-ben kibocsátott „toloncz szabályzat" a II. vh. utáni időszakig maradt érvényben.

tolvajnyelv: →*budapesti nyelv*

Tomaschätz-kápolna: →*Szépvölgyi út*

Tomkins Énekegyüttes: 1978-ban alakult. Alapító-vez.-je Dobra János. Tagjai képzett énekesek. Céljuk elsősorban a 16–17. sz. reneszánsz

kórusirodalmának bemutatása, ehhez társult később a 19–20. sz. és kortárs szerzők kislétszámú zenei műveinek előadása. Sok bemutató és ősbemutató fűződik nevükhöz, m. szerzők műveinek előadását is fontosnak tartják. Külföldi hangversenykörutakat tettek Európában, több hanglemezfelvételük is van.

Tomori-telep (XIII. ker): Tomori u.–Babér u.–Göncöl u.–Mosoly u. által határolt területen a századforduló után 384 egyszobás, félkomfortos lakás épült egyemeletes téglaházakban. A födémek, a függőfolyosók és az oszlopok fából készültek. A telep elavult, 1974-ben lebontották. A terület teljes rekonstrukciója során földszint + 10 szintes és földszint + 5 szintes lakóép.-ekben 3135 lakás épült paneles technológiával. A lakások közül 236 egyszobás, 2133 kétszobás, 766 háromszobás.

Tonelli Sándor (Nógrádverőce, 1882–Bp., 1950): közgazdász. 1913–41 között Szegeden élt, az ottani kereskedelmi és ip.-kamara titkára volt. Nyugdíjba vonulása után foglalkozott művelődés- és ipartörténettel. – Bp.-i vonatkozású m.: *Száz év előtt. 1842 az Országos Iparegyesület alapításának esztendeje* (Bp., 1942); *Nagyapáink Pest-Budája* (Bp., 1944); *Ipari újjáépítésünk 1945–47* (Bp., 1947).

Tonelli Sándor

Tophane mejdani: →*Szent György tér*
Toprak bástya útja: →*Úri u.*
Toprak kuleszi mejdáni: →*Kapisztrán tér*
Toprak kuleszi tér: →*Kapisztrán tér*

Torma Károly (Kudu, 1829–Porto d'Anzio, 1897): régész, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1861, r. 1881). Jogi tanulmányok után honvéd a szabadságharcban. Erdélyben kezdte el régészeti kutatásait, Dácia történetéhez gyűjtött anyagot. 1878-ban Pestre költözött és 1887-ig az egyetemen a régészet tanára volt. Bp.-en *Aquincum* romjainak feltárásával és az *Aquincumi Múz.* megalapításával szerzett érdemeket (emléktábla az Aquincumi Múz. falán). Nyugalomba vonulása után Róma környékén telepedett le. – *M. Az aquincumi amphitheatrum északi fele* (Bp., 1881).

Tormay Károly (Vác., 1804–Pest, 1871): orvos. 1850–60 és 1862–67 között Pest főorvosa. A közeü. kérdéseinek vizsgálatában statisztikai és demográfiai módszereket is alkalmazott. – Bp.-i vonatkozású művei: *Statistische Bemerkungen aus dem Sanitäts-Berichte für die Stadt Pest vom Jahre 1852* (Pest, 1853); *Adalékok az 1854/55-ben Pest város és környékén dühöngött cholera-járvány statistikájához* (Pest, 1856); *A népesség mozgalmának kimutatása Pesten 1854 és 55-ben* (Pest, 1857).

torna: sportág és testnevelési rendszer. A modern ~mozgalmat a német Guts-Muths indította el. Az első híradás Guts-Muths-ról és rendszeréről Mo.-on Gyarmathi Sámueltől eredt, aki 1797-ben meg is látogatta őt Gothában. Bene Ferenc természettudós az első tudományos író, aki részletesen foglalkozik a gimnasztikával és az ezt kiegészítő játékokkal. A gimnasztikát Mo.-on Váradi Szabó János oktatta, Pestalozzi módszerei alapján. Az 1810-es évek közepén Váradi Szabót és segédjét, a svájci származású Egger Vilmost Pestre hozatták, s 1817-ben a pesti ev. gimn.-ban br. Vay Miklós felállította az első nyilvános testgyakordát. 1826-ban Pestre költözött *Clair* Ignác, akinek testgyakorló isk.-járól 1833-ból vannak az első adataink. Clair Ignác első gimnasztikai isk.-ja a Kecskeméti kapunál, a Tunner-ház udvarában volt, de 1834-ben már a Síp u. 344. sz. ház kertjében működött, s a ~n kívül vívással és birkózással is foglalkozott. 1840-ben a Clair-féle intézet *Pesti Torna Egylet*té alakult, ez volt az első ~egy. az országban. 1842. jan. 6-án V. Ferdinánd kir. rendelete felvette a testgyakorlatot a népnevelési eszközök közé. Az 1840-es években Clair Ignác fia, Clair Alajos Budán felállította a város első gimnasztikai int.-ét. A pesti Kegyesrendi Gimn. értesítőjében először 1851/52-ben találjuk a testgyakorlást mint „nemkötelezett" tantárgyat. A budai Katolikus Gimn.-ban először 1853-ban oktatták a testnevelést. 1860. ápr. 16-án Clair Alajos Budán megnyitotta városi „testgyakorló tanodáját", amelyet 1866-tól Szidanits Ferenc vezetett. Ez volt Buda első állandó testgyakorló isk.-ja. – Bakody Tivadar 1861-ben az Orvosi Hetilapban megjelenteti Országos testgyakorlat c. cikkét. Clairék ugyanis csak gyermektornával foglalkoztak. Bakody viszont a felnőttek tornája mint orsz. mozgalom mellett szállt síkra. 1863. jan.-ban megalakult a *Pesti Torna Egylet*, amely 1865-ig a hatóságok előtt rejtve működött. Ebből az egy.-ből többszöri átalakulás után alakult meg a →*Nemzeti Torna Egylet*. A 60-as években az atlétika fogalma még nem ismert, az NTE-ben, ill. a többi ~egy.-ben még nem sportoltak versenyszerűen, tevékenységük kimerült a megtanult gyakorlatok nyilvános bemutatásában, az ún. dísztornában és a tornászkirándulásokban. 1870. dec. 5-én a Pannónia Szállóban megalakult az Orsz. ~szöv., tényleges tevékenységet azonban nem fejtett ki. 1885. jún. 28-án az Orsz. Kiállítás területén az NTE és a Mo.-i ~tanítók Egylete megtartotta az első orsz. ~ünnepélyt. Másnap megalakult a Mo.-i ~egyletek Orsz. Szöv.-e (MOTESZ) az első orsz. sportszöv., a mai M. ~ Szöv. elődje. A MOTESZ alapító bp.-i tagjai: az NTE, a BBTE, az Óbudai TE, a BTC és a Ganz

A Tornaalja utcai kegykápolna

és Tsa TK. – 1896-ban a MOTESZ Bp.-en tartotta millenniumi tornaünnepélyét. A MOTESZ-nek ekkor már 32 tagegy.-e volt. Szintén 1896-ban m. tornászok is részt vettek az I. athéni olimpián. 1905-ben az első orsz. ~bajnok Erődy Béla (Postás) lett, míg a csapatbajnokságot a BTC nyerte. 1909. dec. 25–27-én Bp.-en rendezték az első orsz. ~kongreszszust. A MOTESZ 1907-től 1924-ig évente csak egy összetett és egy csapatbajnokságot rendezett. 1924-től szerenkénti egyéni bajnokságot is tartottak, sőt egy rövid ideig szerenkénti csapatbajnokságot is kiírtak. 1931-ben megrendezték az első női egyéni és csapatbajnokságot, és az első ifjúsági bajnokságot. A győztesek Kövessy Margit (BBTE) és Sárkány István (VAC), ill. a BBTE női csapata. – A m. ~ első nemzetközi eredménye az 1907. évi prágai VB-n a férfi csapat 6. helye volt. Az első olimpiai eredményt is a férfi csapat érte el az 1912. évi stockholmi olimpián kivívott 2. helyezésével. A nők először az 1934. évi VB-n indultak, s a csapat a 2. helyen végzett. – A sportág egyéni olimpiai bajnokai: Pelle István (1932: lóugrás, talaj), Pataki Ferenc (1948: talaj), Korondi Margit (1952: felemáskorlát), Keleti Ágnes (1952: talaj, 1956: talaj, gerenda, felemáskorlát, az olimpiák legeredményesebb m. sportolónője), Magyar Zoltán (1976, 1980: lólengés), Borkai Zsolt (1988: lólengés), Ónodi Henrietta (1992: lóugrás). – Bp.-en 1934-ben és 1983-ban rendeztek VB-t, 1992-ben EB-t. A legjelentősebb bp.-i szakoszt.-ok az UTE, az FTC, a Bp. Spartacus, a Bp. Honvéd, és a Postás SE.

Tornaalja u.–Kempelen u. sarok (XII. ker.): kegykápolna ép.-e.

toronyőr: tűzre, árvízre és más elemi csapásra ügyelő városi alkalmazott. 1778-tól a városháza, 1810-től a terézvárosi templomtorony erkélye volt a ~ posztja. A vészre harangkongatással figyelmeztetett. A tűz irányát nappal vörös zászlóval, éjjel lámpással jelezte. Az 1787-es tanácsi határozat alapján a ~ köteles volt minden negyedórában „dicsértessék"-kel köszönni, 1831-ig németül, azután magyarul.

Tótasszony (II. ker.): a →*Nagy-Hárs-hegy*et borító erdő egyik részlete, a hegy →*Hűvösvölgy* felé néző lejtőjén. A sétaút mellett sziklatömbön álló Mária-kép van; körülötte pihenő. Itt létesült a budai hegyvidék második tornapályája.

Tótfalu: a középkori Buda külvárosa, amely a várbeli Szombat kapun kívül, a mai Csalogány u. és a Vár között terült el. A külvárosi városfal egyik kapuja a ~si kapu nevet kapta. Két u.-ját ismerjük, a Kerékgyártó és a Szekérgyártó nevűeket. Egyházilag a budavári Magdolna-templomhoz tartozott.

Tóth Aladár (Székesfehérvár, 1898–Bp., 1968): zenekritikus, Kossuth-díjas (1952). A bp.-i tudományegyetemen doktorátust szerzett (1925). Az Új Nemzedék (1920), Pesti Napló és a Nyugat (1923–39) zenekritikusa, a Zenei Szemle főmunkatársa (1926–29) volt. 1941-től 1946-ig feleségével, Fischer Annie zongoraművésznővel Svédo.-ban élt. 1946–56 között az Operaház ig.-ja volt. Számos operaismertetést, zeneesztétikai cikket, tanulmányt írt hazai és külföldi szaklapokba.

Tóth Árpád (Arad, 1886–Bp., 1928): költő, műfordító. Debrecenből 1905-ben Bp.-re került bölcsészhallgatónak. Egyetemi évei alatt Józsefvárosban lakott. 1907-től A Hét, a Vasárnapi Újság, 1908-tól a Nyugat közölte verseit. Anyagi körülményei miatt abba kellett hagynia tanulmányait, visszaköltözött Debrecenbe, és újságírói állást vállalt. 1913-tól ismét a főv.-ban élt, házitanítóságból és újságírásból tartotta fenn magát. A Károly krt. 8.-ban volt albérlő. 1913-ban jelent meg Bp.-en első verseskötete, a *Hajnali szerenád*. 1918-tól az *Esztendő* szerkesztésében vett részt és a Vörösmarty Akadémia titkára volt. 1917 végén feleségével rövid ideig a Vas u. 5.-ben lakott albérletben, majd a Werbőczy (ma Táncsics Mihály) u. 13.-ban (emléktábla) haláláig. Könyvtárát a Baumgarten-alapítvány vette meg (1930). Ez Babits Mihály és Kosztolányi Dezső könyvtárával együtt Bp. ostroma alatt elpusztult az alapítvány házában (V. Sas u. 1.). ~ nevét viseli a *Tóth Árpád sétány*. – Bp.-i vonatkozású versei: *Kisvendéglőben; A hídon; A pesti csend; Andrássy út; Aquincumi korcsmában; Egynémely emlék, régi kincs; Körúti hajnal; Kint jártam a Ligetben; Szigeti emlék.*

Tóth Árpád sétány, *Bástya sétány* (I. Várnegyed): a Várhegyet Ny-on, É-on és részben K-en körülölelő sétányok Ny-i szakasza, mely a *Fehérvári kaputól* az *Esztergomi rondellá*ig terjed. Helyén a török időkben hadi célokat szolgáló sikátor volt, melyet helyenként a külső várfalra támaszkodó házak szakítottak meg. A Vár erődjellegének megszűnése után itt, a török uralom alatt, majd utána kívülebb

felépült összefüggő várfal által biztosított területen jött létre a *Bastei Promenade*. A 19. sz. elején fásították és átadták a közönségnek (előzőleg a katonai kincstár tulajdonában volt). Később *Vársétány* a neve, majd 1879-től *Bástya sétány*. 1931-ben az akkori min.elnökről *gr. Bethlen István bástya sétány*nak nevezték el, 1945-ben *Tóth* Árpád költőről kapta a nevét. A **39. sz.** ép. homlokzatán található Tóth Árpád emléktáblája (Kőfalvi Gyula, 1965). 1966–68 között a ~t modern kertészeti tervek szerint újjáépítették. A Fehérvári kaputól É felé húzódik a ~ ún. *Hosszúfala* (420 m) a *Szentháromság* u. torkolatáig. Itt fedett lépcső vezet le a *Krisztinaváros*ba. Továbbhaladva két körbástya töri meg a várfal vonulatát, Az első az ún. →*Savanyúleves tornya* (török nevén Eksi as kuleszi), a másik a →*Veli bej tornya*. Az utóbbin áll a volt 2-es erdélyi huszárezred emlékműve Trombitás lovas alakjával (Petri Lajos, 1935). A sétány É-i végére néz a volt *Nádor Laktanya*, mely jelenleg a →*Hadtörténeti Intézet és Múzeum* otthona. Előtte a ~on 17. és 18. sz.-i ágyúk, ill. ágyúcsövek sora látható. A ~ra nyílik az *Úri u.*-i házak Ny-i homlokzata. A **9. sz.** ház előtt áll Baranya vm.-nek a főv. centenáriumára küldött ajándéka, egy pirogránitból készült Zsolnay-díszkút (Fürtös György alkotása, átadva 1973. aug. 18-án). – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955).

továbbképző iskola: →*alsófokú oktatás*

Tök-hegy (II. ker.): a →*Hármashatár-hegy* vonulat Ny–K-i csapásirányú, 400 m alá süllyedő rögsorának hárshegyi homokkővel fedett tagja (372 m). A →*Csúcs-hegy*től széles nyereg választja el. É-i oldala erdővel fedett, a D-i lejtőjén magasra felhatolt a földművelés.

A Tóth Árpád sétány

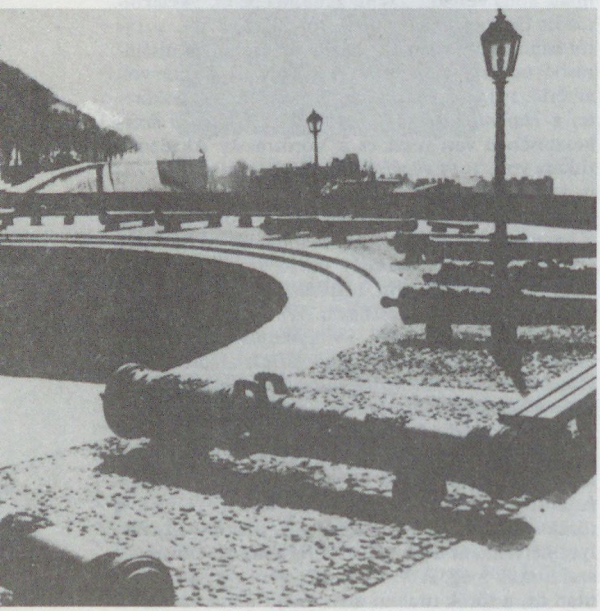

Tökölyanum: alapítvány és nevelőint. a bp.-i egyetemeket látogató szerb diákok számára. Tökölyi-Popovics Sabbas (Száva) aradi földbirtokos, politikus létesítette 1838-ban. (Ugyanakkor másik alapítványt is tett Bécsben hasonló céllal.) Az alapítvány kezelője 1877-ig a Matica Srpska, ezután a kincstár volt, felügyelője pedig a budai szerb püspökség. Eredeti székháza a Zöldfa u.-ban volt. 1907–08-ban kapott új ép.-et a Veres Pálné u. 17–19. sz. alatt. Működése főként 1920-ig volt jelentős, addig 700-nál több szerb diák tanulmányait segítette. 1938-ban szűnt meg.

tömbrehabilitáció: az 1980-as években megindult program szerint belső városrészek lakókörnyezetének avultságát megszüntető beavatkozás. Bp. teljes lakásállományának mintegy harmadát érintő vizsgálatok alapján 394 lakótömböt választottak ki. 1986-ban döntött a Főv. Tanács a rehabilitációs program indításáról, amely 1990-ig 13 tömb, 1995-ig 60–70 tömb felújításának befejezésével számolt. A 394 lakótömbben a főv. legrosszabb összetételű lakásállománya található, a 104 000 lakás 95%-ban áll. tulajdon, kétharmada az I. vh. előtt épült, több, mint a fele nem volt felújítva. Nincsen fürdőszoba 37%-ban, és mintegy fele egyszobás. A tömbökben igen magas a laksűrűség, legmagasabb a VII. ker.-ben, 219 lakás/ha, az V. ker.-ben 194 lakás/ha. A program 18–20 000 lakás megszűnésével számol, mintegy 16–20 000 lakás építése mellett. Az V. ker.-ben a Vörösmarty teret környező lakótömbökben a Kecskeméti u. melletti 34. és 35. tömbben, a VII. ker.-ben a Klauzál tér környékén, a VIII. ker.-ben a Lőrinc pap tér és a Mikszáth Kálmán tér környékén, a IX. ker.-ben a Ferenc tér környékén indult meg a ~s tevékenység.

Törekvés Sport Egylet: a MÁV É-i Főműhelyének sportköre, az első mo.-i munkássportegylet. 1900-ban alakult. Kezdettől demokratikus keretek között működött: munkások, tisztviselők és vezetőik együtt sportoltak. Elsősorban labdarúgói jeleskedtek: 1903–46 között 24 éven át szerepeltek az I. oszt.-ban, s 1917-ben a 2. helyen végeztek. Atlétái, birkózói, kerékpárosai jó néhány m. bajnokságot nyertek. Pályájuk a X. Bihari úton van.

Törley Pezsgőgyár (XXII. Anna u. 5–7.): Törley József alapította 1882-ben francia szakemberek vezetésével. Háromszintes pincét építtetett, pincéinek alapterülete 20 ezer m^2 volt. A legkorszerűbb, legjobban gépesített és legnagyobb pezsgőgyár volt Mo.-on. Törley vezette be Mo.-on a fagyasztással történő seprőtelenítési eljárást. 1890-ben éves termelése 300 000 palack pezsgő volt, ez az 1930-as években megközelítette a 2 milliót. Széles körű külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, szállított tengerentúli országokba is. Elismert, hírneves cég volt, kitűnő árut gyártott. – Ma az ország legnagyobb pezsgőgyára, a →*HUNGAROVIN Borgazdasági Kombinát* szervezetében működik. Termékeinek jelentős részét exportálja. Termelési kapacitása évi 25 millió palack. Klasszikus eljárással gyártott pezsgői mellett újabban tankpezsgőt is gyárt.

Török Pál (Alsóvárad, 1808–Bp., 1883): ref. püspök. Debrecenben tanult teológiát (1825–30), két

évig köztanító, majd Kisújszálláson rektor (1832), 1836–39 között ugyanott lelkész. 1839-ben a pesti egyházközség hívja meg lelkipásztorául. A Pesti Ref. Egyházmegye 1840-ben ülnökké, 1847-ben al-, 1851-ben főesperessé, a Dunamelléki Ref. Egyházker. 1860-ban püspökévé választja. 1838-ban, a nagy dunai árvíz után talpra állítja az eladósodott egyházközséget, romokban heverő ép.-ei helyett újat építtet. 1855-ben részt vett a m. prot. egyházak szervezete ügyében Bécsben tartott tanácskozáson, valamint a prot. pátens elleni küzdelemben. Megalapította a pesti prot. főisk.-t (1855). 1861-ben a főisk. számára megszerezte a Ráday család könyvtárát (→*Ráday Könyvtár*). Mind a szép-, mind az egyházi és pol. irodalom terén jelentőset alkotott. Arany Jánossal még Kisújszálláson, Fáy Andrással Pesten kötött szoros barátságot. Székács Józseffel és Taubner Lajossal 1842–48 között szerkesztette a Prot. Egyházi és Isk. Lapot. Székáccsal 1854–55-ben a Prot. Lelkészi Tárat. – *F. m. Korrajzok a dunamelléki helvét hitvallás egyházkerület életéből, fő tekintettel a kecskeméti és pesti főiskolák ügyére* (Pest, 1858). – *Irod.* Ladányi Sándor: Az „újraalapító lelkész": Török Pál (Kálvin téri tanulmányok, 1983).

Török Császár Kávéház: 1839-ben nyílt az egykori Rózsa téren. Az Ifjú Magyarország jurátusai és diákjai látogatták. Utolsó tulajdonosa Némai Antal kávésmester, a Kávéstársulat elnöke volt. A ~ az Erzsébet híd építésekor, a Rózsa tér felszámolásával tűnt el az 1890-es években.

török építészet: a törökök csaknem másfél százados uralmuk alatt a már meglevő korábbi ép.-ek egyszerű javításán kívül jelentősebb építkezéseket is végeztek. Ezek elsősorban a vallási igények kielégítését, továbbá a vár és a város katonai jellegű megerősítését szolgálták. Kezdetben a meglevő templomokat alakították át *dzsámi*kká, aminek eredményeként a középkori *Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templom*ból *Szulejmán khán dzsámi*ja, a mai Dísz téren állott *Szent György-templom*ból az →*Orta dzsámi*, míg az egykori →*Mária Magdolna-templom*ból *Fetih dzsámi*, azaz *Győzelmi dzsámi* lett. Az újonnan épített dzsámik azonban már az oszmántörök építészet stílusjegyeit viselték magukon. Legtöbbjük négyzet alaprajzú építmény volt, amelynek terét a leggyakrabban nyolcszögű tamburon nyugvó félgömbkupola zárta le. A dzsámival – rendszerint annak jobb sarkán – szorosan egybeépítve állt a *minaret*. Ilyen dzsámi volt a Víziárosban – a volt kapucinus templom helyén →*Tojgun pasa dzsámi*ja, amely a hódoltság korai szakaszában épült. Hasonló volt →*Oszmán bej dzsámi*ja, és ilyen lehetett a Tabánban állott *Musztafa pasa dzsámi* (helyén a tabáni r. k. plébániatemplom áll), amelynek építőmestere a nagy hírű török építész, *Mimár Szinán* volt. – A dzsámik mellett igen jelentős szerepet játszottak a *fürdők*, amelyek főleg Budán épültek, az itt fakadó hőforrások adottságai miatt. Ezek már a középkorban is ismertek, használtak voltak, de a törökök újabb, jelentős műemléki jellegű részekkel bővítették, újjáalakították őket. A török korban Budán létezett kilenc fürdő közül ma is még négy – a *Rudas* és a *Rác gyógyfürdő* a Tabánban, valamint az északi

Ferencvárosi tömbrehabilitáció. Páva utca

hévizeknél a *Császár*, ill. már a falakon belül a *Király fürdő* – eredeti rendeltetésében működik. A *termálfürdő*kön kívül azonban Budán és Pesten megtaláljuk a török fürdők másik fajtáját is, az ún. *hamam*ot, vagyis a *gőzfürdő*t. – A kiváló személyiségek sírjai fölé a törökök kis mauzóleumot emeltek, amelynek egyetlen képviselőjeként ma már csak →*Gül Baba türbéje* áll. Az említett török ép.-eken kívül Buda és Pest városát még számos más, jellegzetes török ép. tarkította, mint amilyenek a *medreszék* – a magasabb fokú iskolák – vagy a *hánok* (beszálló vendéglők, fogadók) voltak, amelyeket általánosságban *karavánszeráj* néven emlegettek. – A török városképhez hozzátartoztak a kutak is, amelyek részint falikutak – *csesme* –, részint pedig szabadon álló kútházak voltak. A fejlődő haditechnika követelményeként Buda falait tornyokkal és bástyákkal, valamint újabb falakkal erősítették meg (→*török erődítmények*). – A török kori *polgári építészet*nek több emlékére bukkantak a budai Várnegyed középkori lakóházainak feltárása során. E maradványok rendszerint egyszerű kőhasábokból kialakított keretelt ajtó- és ablaknyílások, szegmentíves záródású üzletablakok vagy kapukeretek. Ilyeneket láthatunk az I. *Anna u.* 2. sz. lakóházban vagy az I. *Tárnok u.* 5. és az I. *Dísz tér* 12. sz. lakóházakban. Az I. *Úri u.* 41. sz. ház *Dárda* u.-i homlokzata előtt nagyméretű kőkeretes kapunyílás emlékeztet a török kori Budára. Hasonló részletekkel találkozunk az I. *Úri u.* 38. sz. vagy az I. *Fortuna u.* 12. sz. ép.-ekben. Különös figyelmet érdemelnek azok a kapualjboltozatok, amelyek finoman megmunkált homokkő kváderekből falazottak és hevederekkel erősítettek. Az I. *Bécsi kapu tér* 1. sz. és az I. *Úri u.* 48–50. sz. házakban láthatjuk ezek legszebb példáit. – A budai török polgári építészet maradványai között nem ritkák a falifülkék sem, amelyek közül az I. *Tárnok u.* 5. sz.

ház egyik lakószobájában levőt és az I. *Úri u.* 4. sz. kapualjában láthatót említjük. – *Irod.* Némethy Lajos: Török mecsetek Budán (Bp., 1878); Fekete Lajos: Budapest a törökkorban (Bp., 1944); Genthon István: Török műemlékek (Bp., 1944); Horler Miklós: Budapest műemlékei (I., Bp., 1955); Gerő Győző: Buda török műemlékei (Bp., 1957); A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai (Budapest Régiségei, XIX. Bp., 1959).

török erődítmények, *Buda török erődítményei:* a másfél százados török uralom alatt a budai várat és az alatta elterülő *Vízivárost* számos ostrom érte, aminek következtében az elpusztult erődítményeket újjá kellett építeni, ill. – a tűzfegyverek fejlődésének eredményeként – azokat korszerű védművekkel kellett megerősíteni. A törökök itteni építő tevékenységének jelentős részét Buda védműveinek nagymértékben történő kiépítése vette igénybe. A mai Várnegyed – ide értve a volt királyi palota területét is – Ny-i és É-i lejtőin végezték a törökök a legnagyobb erődítési munkákat. D-ről É felé haladva a külső középkori eredetű várfalon belül az 1684-es ostrom során leomlott falakat Kösze Sziavusz isztambuli építész – *mimár* – újjáépítette, és azt egy új bástyával is megerősítette, melyet *Sziavus aga magas bástyájának* neveztek a törökök. A palota erődrendszerének egyik DNy-i figyelőtornyát, ill. maradványait felhasználva épült fel 1618–21 között a →*Karakas pasa tornya*. A henger alakú tömör alapra egy sátortetővel fedett sokszög keresztmetszetű és belül üres torony épült. A vár helyreállítása során nagyrészt újjáépítették. – A középkori *Fehérvári kapu* mellett a 17. sz. közepén egy nagy átmérőjű, belsejében kazamatákkal tagolt *rondella* építését kezdte meg Gürdzsi Kenán budai pasa, de azt csak Kászim pasa fejezte be 1667–68-ban. →*Kászim pasa bástyájának* vörös márvány emléktábláját ma a *Budapesti Történeti Múzeum* őrzi. A 19. sz. végén lebontott bástya maradványait a helyreállítás előtt feltárták, majd annak belső falsíkjában a rondellát újjáépítették, külső falgyűrűjének romjait konzerválták. – A vár polgári lakónegyedét védő Ny-i várfalszakaszon a törökök három – nagyobb méretű –, belül ágyútermes bástyát építettek, ill. ezekkel erősítették meg a hosszú falvonulatot. Ezek egyike volt az *Eksi as kuleszi* – azaz a →*Savanyúleves tornya* –, valamint a hozzá méreteiben is igen hasonló *Veli bej tornya*. A várnegyedet Ny-ról és É-ról lezáró várfalak ÉNy-i sarokcsatlakozásánál álló igen nagy méretű körbástya volt a *Toprak kuleszi*, azaz *Földbástya*, amelyet később *Esztergomi rondella* néven is neveztek. Ennek is voltak föld alatti ágyútermei. Az É-i oldal várfalánál K-i irányban haladva elsőnek a *Sziavus pasa tornya*, majd a *Bécsi kapu* védelmére a *Murád pasa bástya* épült. Mindkettő a 17. sz. derekán készült, és az 1686-os visszafoglalás harcaiban jórészt elpusztult. A régi alapok felhasználásával azonban a 18. sz. elején újjáépültek. – A Bécsi kaputól K-re levő várfalszakaszt egyetlen török kori körbástya, rondella – az 1668–89-ben épült *Mahmud pasa bástya* – szakította meg, amely azonban a 19. sz. folyamán nyomtalanul megsemmisült. Vörös márványból faragott feliratos emléktábláját ma az MNM őrzi. – A vár K-i oldalán, a Vízikaputól a Dunához levezető út védelmére először Lala Mohamed pasa építtetett egy sövényből készült falat, majd ennek nyomvonalát felhasználva az 1684. évi ostrom után Sziavus aga kőfalat emeltetett, amelyet két, sokszög alaprajzú oldalazó bástyával, az *Arany- és Ezüstbástyával* erősített meg. Az *Alsó* vagy Víziváros falának török kori építkezése Arszlán pasa nevéhez fűződik, aki 1565–66-ban viselte e tisztet. Munkájának folytatója Szokollu Musztafa pasa volt az 1566–78 közötti időkben. A városfalat a mai Fő u. vonalában a városkapu – melyet *Horoz-kapusznak*, azaz →*Kakas kapu*nak neveztek – törte meg, amelynek erősítésére és védelmére szolgált a fal lezárását képező kerek bástya, a →*Kakas kapu bástyája*. Ez közvetlenül a Duna partján, részben már a vízben állott. – A vár és városfalak, valamint az egyes bástyák és tornyok rendszeres karbantartásán kívül – mint azt az egyes bástyák is mutatják – más nagyobb szabású védelmi munkákat és építkezéseket is végeztek többen is a budai pasák közül. Így a már említett Arszlán pasa, Jahjapasazáde Mohamed – a harmadik budai pasa – és Szokollu Musztafa pasa a 16. sz. második felében végeztettek jelentősebb munkákat, majd a 17. sz. folyamán – főleg az egyes ostromokat követően – Kádizáde Ali, Murtozá Musza, valamint Melek Ibrahim folytattak ilyen irányú tevékenységet. – *Irod.* Károlyi-Wellmann Imre: Buda és Pest visszavívása 1686-ban (Bp., 1936); Fekete Lajos: Budapest a törökkorban (Bp., 1944); Horler Miklós: Budapest műemlékei (I., Bp., 1955); Gerő Győző: Buda török műemlékei (Bp., 1957).

török helyőrség: Buda 1541. évi elfoglalását követően Szulejmán szultán a város őrzésére mintegy 3–4000 katonát, gyalogost, lovast és tüzért hagyott hátra. Ez lett a város ~ének az alapja. Létszáma nem sokat ingadozott a későbbiek során, legföljebb az ostromok idején emelkedett. Az őrség túlnyomó többsége gyalogos fegyvernemű alakulat volt.

Törökkő (III. ker.): az *Arany-hegyi-árok* és a *Bécsi út* között elterülő terület, mely iszapos, holocén Duna-ártér, öntéstalajjal és agyagos talajjal fedett. É-i részén 1908-ban nyílt meg az *Óbudai temető*. A többi területen nagyrészt ip. üzemek találhatók.

Török Labor: →*Szentlélek Gyógyszertár*

Törökőr (XIV. ker.): a Kerepesi, Thököly út és a Hungária krt., Róna u. által határolt terület, az egykori Törökőr-dűlő nevét viseli. 1873-ban a X. ker. részeként csatolták a főv.-hoz. Ezután az 1880-as években kezdett beépülni, az addig jórészt családiházas település. A II. vh. után lakótelepek (Újvidék téri, Pillangó u.-i) és ipari üzemek (BEAG) épültek.

Török-féle patika: →*Király u.* 12. sz.

Török tér: →*Deák Ferenc tér*

Török u.: →*Margit körút*

Törökvész (II. ker.): a →*Ferenc-hegy* DNy-nak, az →*Ördög-árok* felé néző lejtője a →*Pasarét* felett. Felszínét nyergek, lejtős pihenők, a Pasarét felől haránotló völgyek teszik változatossá. *Budai márga*, briozoás márga, *édesvízi mészkő* és lejtőlösz építi fel.

Budavár 1686. évi visszavétele alkalmával egy török hadsereg pusztult itt el. Innen ered a hely neve. Villanegyedéből pompás kilátás nyílik a *Sváb-hegy* felé.

Törökvész út (II. Alsó Törökvész út–Nagybányai út): a →*Rózsadomb* gerincén húzódó, széles, fás útvonal. Alsó szakasza a *Bimbó út*ból ágazik ki és a domb főútvonalaként végighalad a villanegyeden az *Apáthy-szikla*ig. A ~ kiépülése a Rózsadomb fejlődésével együtt az 1930-as éveiben indult meg, a 90-es évekre befejeződött.

Törökvész úti lakótelep (II. ker.): 1977–83 között a Törökvész út É-i oldalán Sz. Búzás Ildikó tervei alapján 262 lakás épült, ezek közül 48 kétszobás, 214 három- vagy többszobás. Az Őzgida u.-i jó minőségű sorházak különösen népszerűek.

Törs Kálmán (Rimabrézó, 1843–Bp., 1892): jogász, újságíró, politikus. Pesti egyetemi évei után 1863-tól főv. lapokba dolgozott (Vasárnapi Újság, A Hon, Egyetértés, Pesti Hírlap). 1876–77-ben az *Életképek*et szerk., 1878-tól függetlenségi párti ogy.-i képviselő. Kiadta a Déryné naplóját (I–II., Bp., 1879–80). Bp.-i vonatkozású m.: *Margitsziget* (Bp., 1872; németül Bp., 1873).

Történelmi Képcsarnok, *Magyar Történelmi Képcsarnok:* a m. történelmi személyek és események hiteles képanyagának múzeuma. 1884-ben jött létre a →*Magyar Nemzeti Múzeum* képtárából és az →*Országos Széchényi Könyvtár* metszetgyűjt.-éből. 1949-ben a *Parlamenti Múz.* képanyagával gyarapodott. Első kiállítása 1886-ban nyílt meg a *Várkert Bazár*ban. Később a *Műcsarnok* ép.-ében, az MTA palotájában, majd az MNM-ben helyezték el. Szervezetileg 1934-ig a Szépművészeti Múz.-hoz tartozott. 1934-től az MNM Történeti Múz.-ához csatolták. Ma az MNM egyik oszt.-aként működik.

Történeti Múzeum: →*Magyar Nemzeti Múzeum,* →*Budapesti Történeti Múzeum*

Törvényhatósági Bizottság: →*Budapest Székesfővárosi Törvényhatósági Bizottság*

Törvényhatósági Elnöki Hivatal: →*Budapest Székesfővárosi Törvényhatósági Elnöki Hivatal*

Törvényhatósági Tanács: →*Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Tanácsa*

törvényszék: →*bíróságok*

Töry Emil (Pest, 1863–Bp., 1928): építész. A bp.-i műegyetemen szerzett oklevelet (1887), majd Berlinben képezte tovább magát. Pesten Hauszmann Alajos mellett kezdett dolgozni. 1895 körül önálló irodát nyitott. A bp.-i műegyetemen az ókori és ált. építészettörténet magántanára, 1906-tól rk. tanár. Pogány Móriccal társulva tervezte a főv.-ban a volt *Adria Biztosító székházát* (Erzsébet tér 9–10., 1912–18). Több főv.-i építési pályázatot nyert (*Rudas fürdő; Erzsébet-emlékmű; Földművelésügyi Min.* homlokzatának áttervezése).

Trade-Coop Ipari Szövetkezeti Kereskedőház Rt. (VIII. Kálvária tér 7.): 1986-ban alakult meg Trade-Coop Betéti Társaság elnevezéssel az ip. szövetkezetek kereskedelmi váll.-aként. 1988-ban 714 millió Ft-os alaptőkével rt., ekkor vette fel mai nevét. Fő tevékenységi köre az ált. bel- és külkereskedelmi tevékenység mellett bizományos és szolgáltatási feladatok ellátása, vállalkozási-termelési és barter ügyletek szervezése. Három külföldi képviselete és két belföldi irodája van.

Traitler-villa (XII. Remete u. 16.): az u. felől földszintes, a kert felől emeletes ép. A beugró középrész középtengelyében van a kapuja. Eklektikus stílusban építette Kauser Lipót 1867-ben.

Transaquincum: az aquincumi legiós táborral (→*Aquincum–katonai táborok*) szemközt, a Duna bal partján fekvő ún. ellenerőd a Rákos-patak torkolatánál (a mai Dagály fürdő területén). Az 1815-ben végzett ásatások és felmérések alapján nagyjából ismert mérete és alaprajza: az erőd oldalfalainak hossza 76 × 78 m, vastagsága kb. 2 m volt, s árok övezte. Belül három oldala mentén oszlopsor *(porticus)* nyomai kerültek elő, amelyek a falak tövébe, annak védelmében épített építményekre engednek következtetni. Feltárták a kisméretű fürdő maradványait is. A ~i erőd feladata a →*római kori Duna-híd* barbaricumi hídfőjének védelme volt. Romjai közül egy földgömbön *(globus)* álló Victoria szobra került elő. A feltehetőleg a 2. sz.-ban épített erődöt a 4. sz.-ig használták. – *Irod.* Halitzky A: Rövid értekezés egy Hídvárrul (De Monimento Pontu), melly a' pesti Duna parton a' régi római Aquincum, a' mostani Ó-Budának ellenében állott, és némely Vincentia névvel megkülönböztetett téglákrúl, mellyek az említett hídvárnak omladékaiban találtattak. MDCCCXX. (Tudományos gyűjtemény 1820, III., 9–26).

TRANSELEKTRO Kereskedelmi Rt.: →*külkereskedelem*

Transzformátor-, Röntgen- és Villamoskészülékgyártó Szövetkezet, TRAKIS: *(VII. Nefelejcs u. 39.)* 1951-ben alakult. Termékei transzformátorok, ívhegesztőgépek, hegesztőautomaták, akkumulátortöltők, ip. és fogorvosi röntgenberendezések. Érdekeltségei (a HETRA Kereskedelmi, a Szerszám- és Készülékgyártó, a Bp.-i Röntgen és Villamoskészülékgyártó Leányváll.) kft.-ké alakultak át, ill. 1991-ben megszűntek (Transfer, Transservice). Nagykőrösön Transzformátor- és Hegesztőgépgyártó Kft. működik.

TRANSZVILL Gyár (XIII. Csata u. 8.): 1952-ben jött létre az →*AEG-UNIÓ Magyar Villamossági Rt.*-ből. Kezdetben kapcsolóberendezések és villamos kapcsolóberendezések gyártását és szerelését végezte. 1954-ben a villamosip. szerelőtevékenységet az erre a célra alakult →*Villamos Állomásszerelő Vállalat* vette át. 1955-ben beolvadt a ~ba a GANZ Villamosvezérlő Berendezés Gyára. Tevékenysége ettől kezdve szerszámvezérlők, indítók, működtető készülékek- és irányítástechnikai berendezések gyártásával is bővült. 1959-ben a ~hoz csatolták a Kaposvári Vas- és Fémip. Kombinátot, ahova sok addig Bp.-en gyártott terméket áttelepítettek. 1964-ben a ~ az akkor alakult →*Villamos Berendezés és Készülék Művek* tagváll.-a lett. Új üzemcsarnok épült, vidéken a helyi munkaerő foglalkoztatására kis összeszerelő- és alkatrészgyártó üzemeket hozott létre, külföldi fővállalkozásokba kezdett. 1986-ban a Villamos Berendezés és Készülék Művek megszűnése után a Villamos Állomásszerelő Váll. részévé vált.

Trattner-ház: →*Károlyi–Trattner-ház*

Trattner Nyomda: az egyik legrégibb pesti nyomdaipari váll. Trattner János Tamás mo.-i születésű bécsi udvari nyomdász alapította Pesten 1783-ban, a belvárosi *Trattner-ház*ban, az akkori Úri u. és Gránátos u. (ma Petőfi Sándor u.–Városház u.) sarkán. Az üzem vezetését rokonára, az *Egyetemi Nyomda* ig.-jára, Trattner Mátyásra bízta. 1789-ben Mátyás fiának, Jánosnak ajándékozta keresztajándékként. A vállalkozást 1813-ig Trattner Mátyás, 1813–24 között apa és fia közösen vezették, majd János korai halála után 1827-ig újra Trattner Mátyás vette át. Ekkor a vezetést vejére, Károlyi István ügyvédre bízta, aki 1863-ig, haláláig igazgatta a céget *Trattner–Károlyi Nyomda* néven. 1840-ben – Pesten elsőként – nagy gyorssajtókkal szerelték fel. 1864-ben az üzem Bucsánszky Alajos tulajdonába került és átköltözött a Kerepesi (ma Rákóczi) útra, majd 1871-ben az Ősz (ma Szentkirályi) u.-ba. Vezetését 1878-ban Bucsánszky veje, Rózsa Kálmán vette át; tőle került a cég a *Stephaneum Rt.* birtokába. 1884-ben helyét a →*Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.* vette át.

Traumatológiai Intézet: →*Országos Traumatológiai Intézet*

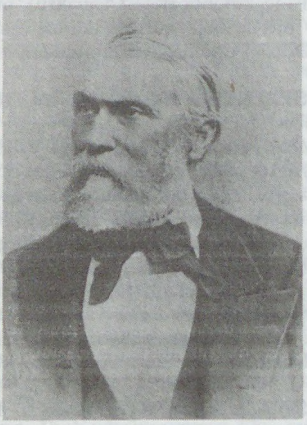

Trefort Ágoston

Trefort Ágoston (Homonna, 1817–Bp., 1888): művelődéspolitikus, író, publicista, az MTA tagja (l. 1841, r. 1867), 1885-től elnöke. 1848-ban földművelés-, ip.- és kereskedelemügyi áll.titkárrá nevezték ki. 1863-tól Eötvössel együtt szerk. a *Politikai Hetilap*ot. 1872-től haláláig vallás- és közoktatásügyi min. Sokat tett a közép- és felsőoktatásért. Szorgalmazta az *Egyetemi Könyvtár* építését, fejlesztette az egyetemet, felállította a *Zeneművészeti Főisk.*-t és a *bp.-i rabbiképző*t. 1876-ban a bp.-i nemzetközi statisztikai kongresszus elnökévé választotta. 1881-ben tv.-t hozatott a műemlékvédelemről és szaktanácsadó szervként megszervezte a *Műemlékek Orsz. Biz.*-át. Szobra az ELTE Természettudományi Karának kertjében (→*Trefort-kert*) áll.

Trefort Ágoston Gimnázium (VIII. Trefort u. 8.): korábban pesti közhasználatú neve „mintagimn." volt. 1872-ben alapították a *Budapesti Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnázium*aként a gyakorlati tanárképzés színvonalának az emelése érdekében. Megszervezése *Kármán* Mór elgondolásai szerint történt; mint ilyen teljesen eredeti alkotás volt, és ezzel a legfejlettebb közoktatást működtető európai országokat is megelőztük. Kármán Mór 25 évig tanított a gyakorló isk.-ban, ahol új, kísérleti tanterv szerint folyt az oktatás. Ez lett az 1879-ben kiadott első korszerű középisk.-i tanterv és utasítás alapja. 1887-ben készült el az isk. mai ép.-e, akkor költözött ide korábbi, Kossuth Lajos u.-i ép.-éből. 1950-től megszüntették gyakorló isk.-i jellegét és tanácsi hatáskörbe sorolták. Ekkor *Apáczai Csere* Jánosról, 1957-ben pedig *Ságvári* Endréről nevezték el. 1959-ben újjászervezték, azóta ismét az ELTE-hez tartozik. Neve 1990-ben lett ~. – *Irod.* Kiss Istvánné: A Trefort utcai „Minta". Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ságvári Endre Gyakorló Iskola története (Bp., 1987).

Trefort-kert: az 1870–80-as években a Múzeum krt. és az Esterházy (Puskin) u. között felépült egyetemi ép.csoport (ma az ELTE Természettudományi Karának ép.-ei) közt létrehozott kert. *Trefort* Ágoston min.-ről kapta nevét, kinek szobra is itt áll (Stróbl Alajos, 1904).

Treichlinger József Zeneműkiadó: 1843-ban létesült, amikor Treichlinger József bécsi származású hegedűművész és zeneszerző megvette Grimm Vince pesti nyomdáját, zeneműkereskedését és kiadóváll.-át. Treichlinger sokat tett színvonalas kiadványaival a m. zene terjesztéséért. 1864-ben fia, ifj. Treichlinger József vette át a váll. vezetését. 1874-ben eladta cégét a →*Rózsavölgyi és Társa* zeneműkiadónak.

Trieszti Nőhöz Vendéglő: →*Trófea étterem*

trinitáriusok: a Szentháromságról (Trinitas) nevezett szerzetesrend, amelyet Mathai Szt. János és Valois Szt. Félix alapított 1198-ban a Párizs melletti Cerfroid-ban a mór kézre került keresztény foglyok kiváltására. Mo.-on a 17. sz.-ban telepedtek meg több helyen. Óbudán 1738-tól Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsanna alapítványa segítségével. Templomuk és kolostoruk (→*kiscelli templom és kolostor*) 1745–60 között épült. 1783-ban II. József őket is feloszlatta és később nem települtek vissza. Templomuk filiája volt *Makkosmária* temploma. – *Irod.* Fallenbüchl Ferenc: A rabkiváltó trinitárius szerzetesek Magyarországon (Bp., 1940).

Tripolisz (XIII. ker.): kislakásos telep, mely 1912 tavaszán készült el 407 egyszobás és 12 kétszobás lakással. A telepen kilenc üzlethelyiség is épült. Nevét a közelében volt *Vendéglő a Tripoliszhoz* c. kocsma után kapta.

Triumph H. C. Kft. (III. Lajos u. 42.): 1989-ben alakult 60 millió Ft-os alaptőkével a nagy múltra visszatekintő német–osztrák érdekeltségű Triumpf (50%) és a Hungarocoop (50%) részesedésével minőségi női fehérneműcikkek mo.-i értékesítésére. A ~ sikeresen vonult be a m. piacra: két év alatt állandó megrendelőinek száma meghaladta az 1500-at. A

siker titka a kereskedési rendszerben rejlett, a nagykereskedelmi hálózatot kiiktatva, ügynöki hálózat kiépítése és fenntartása révén helyezték el áruikat.

Trocadero, *Trocadero Mulató, Új Trocadero:* varieté az egykori Király u. 77. sz. alatt, a korábbi *Tátra Kávéház* helyén. 1911-ben nyitotta meg Grüner Jakab *Trocadero Mulató* néven. 1921-től mint ~ Harmath Imre, majd egy év múlva ugyanitt *Új Trocadero*ként Salamon Béla, Radó Sándor és Ferenczy Károly próbálkozott kabaréműsorral. 1925–27 között az *Európa Nagykávéház* működött itt. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora, 1901–1944 (Bp., 1978).

Trófea étterem, *Vadászkert* (XIV. Erzsébet királyné útja 5.): 1890 körül a Városligetnek akkoriban alig lakott ún. kis-zuglói peremrészén nyílt meg a svájci házak modorában épült Trieszti Nőhöz vendéglő. Kültelki zöldvendéglőnek számított, katonák és cselédek vasárnapi táncos helye volt. Jelentős szerepet játszott a munkásmozgalom eseményeiben. Több sztrájk alkalmával különtermeiben sztrájktanyát rendeztek be (pl. 1897-ben a kőművesek munkabeszüntetése alkalmával 12 ezren gyűltek itt össze). Landler Jenő, Bokányi Dezső és más munkásvezetők gyakran megfordultak a vendéglőben, ahol számos tüntetést és sztrájkot szerveztek. – 1910-ben Neumann Jakab vásárolta meg az üzletet, majd 1930-tól fia, Viktor vezette. 1945-ben Vadászkert néven államosították. Az 1950-es évek elején néhány évig munkásszállás, majd újra vendéglő. 1987-ben egy teljes rekonstrukció elvégzése miatt bezárták. Az 1988. jún.-ban Seyfried Gusztáv építész tervei alapján megújított vendéglő ~ néven a Platán Rt. tulajdonában nyílt meg. Kerthelyiségének boxelemei a Városliget más pontján lévő eredeti századfordulós berendezések felhasználásával készültek. A 600 fő befogadására alkalmas vendéglőben a Csodaszarvas terem, a Diana különterem és a Hubertus terem található.

trolibuszközlekedés: a bp.-i ~ 1933. dec. 16-án indult meg az óbudai (Vörösvári úti) villamosvasúti végállomás és a temető között, az ott közlekedő autóbuszvonal felváltására. Ez a vonal az 1944–45. évi ostrom során elpusztult és nem épült újjá. A következő vonal 1949. dec. 21-én nyílt meg a Kossuth Lajos tér és az Erzsébet királyné út között, az egykori, rossz adottságú villamosvasutat pótolva, illetve a Rákóczi úti túlzsúfolt villamosvonalat tehermentesítve. A későbbi időkben, nagyrészt a kedvezőtlen adottságú villamosvasutak helyén, elsősorban a VI., VII. és a VIII. ker.-ben épült ki hálózat. Az 1960-as években az addig fejleszteni szándékolt ~re vonatkozó hivatalos vélemény megváltozott, és csökkentését, esetleg megszüntetését határozták el. Az 1970-es években – többek között a környezetre való tekintettel – ez a vélemény módosult (pl. az 1953 óta fennálló Baross u.-i vonalat 1973-ban elbontották, majd 1983-ban újra megépítették). A ~ adatait →még a *Budapesti Közlekedési Vállalat*nál.

Troll Péter (Ftan, Svájc, 1776–Pest, 1841): cukrász Pesten. Inas és segédéveinek helye ismeretlen. Pesti működéséről a legkorábbi adat 1803-ból való. Cukrászüzeme a mai Petőfi Sándor u. 5. sz. alatt volt. 1812-ben megvette Hunger Miklós Budán a mai Dísz tér 4–6. sz. alatt lévő cukrászatát, s ennek folytatásához megkapta a budai városi tanács engedélyét. Ezt a cukrászatot 1817-ben átadta testvére, Barbara fiának, az ugyancsak ftani születésű Pazeller Péter cukrásznak. Pesti cukrászatában volt inas 1818. évi felszabadulásáig a reformkori Pest cukrászkézművességének kiemelkedő fejlesztője, Fischer Péter, aki 1823-ban meg is vette cukrászüzemét. ~ kézművessége mellett pénzügyletekkel is foglalkozott. Pénze sikeres forgatása következtében 1820-ban tekintélyes jövedelmet hozó házat vásárolt a Belvárosban, a mai Petőfi Sándor u. 18. sz. ház helyén állott házat. Cukrászművessége abbahagyása után magánzóként élt és 1834-től választópolgárként vett részt a közéletben.

Trombitás út (II. Pasaréti út–Szilágyi Erzsébet fasor): **11. sz.:** lh. (Koller és Társa, 1926). – **12. sz.** lh. (Wellisch Andor, 1914). – **21. sz.:** villa (Schulek János, 1910). – **23. sz.:** villa (Kondor Márton, 1907).

Trust: →*Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok Számára*

tuberkulózis elleni küzdelem: a tuberkulózis Pesten 1859-ben 700 esettel az összhalandóság 12,75%-át, az egyesített fővárosban 1874-ben 2424 esettel a 18,8%-át, 1884-ben pedig 3182 esettel a 25%-át okozta. Természetesen a munkásker.-ek rossz lakás- és táplálkozási viszonyok közt élő lakosai között volt a legmagasabb a halálozási arány. 1900-ban a Belvárosban 10 000 lakosra 26 tuberkulózishalál jutott, a Józsefvárosban viszont 43,2, Óbudán 45,6, a Ferencvárosban pedig 48,3. A ~ első jelentős lépését a Korányi Frigyes kezdeményezésére 1897-ben megalakult Bp.-i Szegénysorsú Tüdőbetegek Szanatórium-Egyesülete tette meg az Erzsébet Királyné Szanatórium (ma →*Országos Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézet*) megnyitásával (1901). Nem sokkal ezután ugyanez a jótékonysági egylet hozta létre az első *gondozóintézeteket* a fővárosban (1908). A fővárosban 1917-ben szervezte meg a Dévai u.-i gondozót, amely azután a később kiépülő gondozói hálózat központja lett (→*Budapest Központi Tbc Gondozó Intézet*). A hálózat 1932-ben már tíz gondozót foglalt magába. A biztosítóintézetek lassabban kapcsolódtak be a ~be, bár az *Orsz. Munkás Betegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár* 1916-ban elhunyt 2025 tagja közül 1239 esetében a tuberkulózis volt a halálok, az összes táppénzeseknek pedig 32%-a tuberkulózis miatt volt munkaképtelen. A 20-as évek elején a pestújhelyi Munkáskórházban (→*OTI Dr. Vass József Munkáskórháza*) 100 ágyas tüdőoszt.-t létesítettek 1927-től pedig ezt a kórházat teljesen a tüdőbetegek elhelyezésére használta fel. 1937-ben az OTI négy védőnővel megindította a gondozást, a betegek felkutatását. 1932-ben Újpesten a v. létesített kórházat a tüdőbetegek számára (→*Városi Kórház*). 1945 után kiszélesítették a gondozói hálózatot (1958-ban 24, 1988-ban 23 gondozóint. működött). Bevezették a lakosság rendszeres szűrővizsgálatát (1988-ban 1 016 900 szűrést végeztek). A korán felfedezett esetekben az új, nagy hatású gyógyszerek segítségével sikeresebben gyógyíthattak, az int.-i kezeléssel pedig a fertőzés terjedésének szabhattak gátat. Így év-

ről évre csökkent az új megbetegedések száma (1958-ban 5893, 1988-ban pedig 940 új beteget szűrtek ki). Ugyancsak csökkent a nyilvántartott betegek száma (1959-ben 23 791, 1988-ban pedig 2835), ez jelzi a küzdelem eredményeit. A gyermekek BCG-oltásával különösen jelentősek az eredmények a gyermekkori ~ben. 1960 óta a 14 éven aluliak közt gyakorlatilag megszűnt a tuberkulózis okozta halálozás. A tuberkulózis okozta halálozás egyáltalán erősen visszaesett: 1958-ban még 639, 1988-ban már csak 153 eset fordult elő, s ez utóbbiból is csak öt volt 40 év alatti. 1945 után a gyógyint.-i kezelés növelése érdekében az Orsz. Korányi Tbc Int. mellett megszervezték a →*Szabadsághegyi Állami Tüdőgyógyintézet*et, a *Szabadsághegyi Állami Gyermekszanatórium*ot és az *Állami Fodor József Gyógyintézet*et, ill. a →*MÁV Tüdőgyógyintézet és Tüdőgondozó*t, a →*MÁV Budapesti Területi Egészségügyi Központ Gyermekgyógyházát* és a →*BM Rendőr Kórház és Intézményei kihelyezett osztályát*. A tuberkulózis visszaszorítása következtében ezen int.-ek v. más jellegű gyógyint.-té alakultak át, v. egyre inkább más tüdőbetegségekkel foglalkoznak.

Tudományos Gyűjtemény: kritikai, irodalmi és történeti folyóirat. 1817-től a →*Trattner Nyomda* kiadásában jelent meg mint a kor egyik igen színvonalas és hosszú életű művészeti-tudományos orgánuma. 1817-ben Fejér György, 1818–1827 között Thaisz András, 1827–1832 között Vörösmarty Mihály, 1832-ben Vas László, 1833–1836 között Horvát István, 1837-től Károlyi István szerk. Irodalmi melléklapja az 1821–1828 között megjelent *Szépliteratúrai Ajándék*, amelyet Szemere Pál szerkesztett. 1828-tól →*Koszorú* címen a lapot Vörösmarty szerkesztette. A fiatal pesti írók legjelentősebb lapja volt, hasábjain zajlott a híres Conversations-pör jelentős része. A ~ 1841-ben szűnt meg. – *Irod.* Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) (I–II. köt., Vál. szerk., jegyzetekkel ellátta Juhász István, Bp., 1985).

Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (VIII. Bródy Sándor u. 16.): a tudományok népszerűsítésére alakított népművelési szervezet. 1953-ban szovjet mintára hozták létre erősen központosított formában. Elődjének tekinthető minden ismeretterjesztő intézmény és szervezet: az →*Erzsébet Népakadémia*, a →*Szabad Lyceum*, a *Népművelési Központ*, különböző egy.-ek, ezeket azonban 1950-ben megszüntették. A ~ magába olvasztotta a →*Természettudományi Társulat*ot. Elnevezése 1958-ig *Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat* volt. Orsz. központja a volt Törley-palotában a →*Gondolat Kiadó*val megosztva kapott helyet, bp.-i szervezete pedig a VIII. Múzeum u. 7. sz. alatti volt Hadik-Barkóczy-palotában működik. Itt található a *Kossuth Klub*, amelyben valódi klubélet nem szerveződött, termei évtizedeken keresztül előadásoknak, gyűléseknek, műsoros esteknek adtak otthont. A ~hoz tartozik az →*Uránia Csillagvizsgáló*, az 1977-ben megnyílt népligeti →*Planetárium* és az egykori zsinagógában a 60-as évek közepére kialakított *TIT Természettudományi Stúdió*ja (XI. Bocskay út 37.). A ~ egész sor ismeretterjesztő folyóiratot indított (*Egészség*, →*Élet és Tudomány*, *Föld és Ég*, *Élővilág*, →*Búvár*, →*Természettudományi Közlöny*, →*Valóság*, →*Világosság* stb.). Belső kiadásában szervezeti, módszertani és oktatási kiadványok készültek. A bp.-i szervezet kezdetben 19, majd 23 szakosztályban végezte munkáját. Az alapszabály értelmében az értelmiség társulása volt a tudományok népszerűsítése érdekében, bp.-i taglétszáma az évtizedek során 3–4000 között mozgott. Az első évek egyedi előadásai után, amelyeket a nevelés és átnevelés szándéka jellemzett, a komplex sorozatok voltak az általánosak. Ezeknek kb. 35–40%-át a munkahelyeken rendezték. Bp.-i helytörténeti vonatkozásúak voltak az irodalmi, művészeti és történeti séták a városban. Saját szervezésben működik az 1954/55. tanévtől a *József Attila Szabadegyetem* 1–2 éves tagozataival. Az elmúlt negyedszázadban – kihelyezett tagozataival együtt – évente átlag 10–11 000 hallgató látogatta. 1957-ben indultak a ~ nyelviskolái, néhány éven belül a nyelvtanulók alkották a TIT hallgatóinak mintegy 30%-át. 1966/67-ben indították meg az egyetemi felvételi előkészítőket, titkárnőképzőket, és bekapcsolódott a ~ az intézmények és váll.-ok továbbképző munkájába is. A 80-as évek átlaga mintegy 1 millió hallgató volt. – *Irod.* A TIT – Tudományos Ismeretterjesztő Társulat – 150 éves 1841–1991 (összeáll. Fazekas Árpád, Bp., 1990).

Tudor Accumulátorgyár Rt.: kezdetei 1893-ra nyúlnak vissza, amikor a német Tudor Akkumulátorgyár megalapította a *Magyar Villamos Accumu-*

Tungsram-plakát

látorgyár Rt.-t. Az anyaváll. és a m. cég egyaránt tönkrement. Gyártelepén 1904-ben a berlini Accumulatorfabrik AG. kezdeményezésére, hazai pénzemberek bekapcsolásával rt.-ként 500 000 korona alaptőkével alakult meg a ~. Telephelye a VI. Váci út 137–139. sz. alatt volt. 1908-ban a berlini gyár adósságainak kiegyenlítésére az alaptőkét egy millió koronára, majd 1913-ban a bp.-i váll. kedvező üzletmenete miatt két millió koronára emelték. Az újabb alaptőke-emelést a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. bekapcsolásával hajtották végre, s a ~ a bank érdekkörébe került. 1926-ban a pengőre való áttéréskor 1,8 millió P-ben állapították meg az alaptőkét, s ez 1945-ig már nem változott. – Gyártmányai: stabil-, autó- és rádióakkumulátorok, valamint Deac alkalikus akkumulátor. Az 1930-as évektől gyártották a Varta és a Pertrix márkájú szárazelemeket is. – 1939-ben három kisebb vetélytársát német tőkebevonással felvásárolta, s ezáltal részvényeinek többsége ismét német kézbe került. – A II. vh. éveiben hadiüzemként híradástechnikai alkatrészeket és tartozékokat is gyártott. – 1945–53 között mint német érdekeltségű váll. szovjet tulajdonban működött. Ezt követően újból m. áll. tulajdon, s önálló váll.-ként *Akkumulátor és Szárazelemgyár* elnevezéssel működött.

Tudós Palóc: →*A Tudós Palóc*

Tulipán-telep (XVIII. ker.): a pestszentlőrinci téglagyár É-i határán a *Nefelejcs u.*, *Liget u.*, *Steinmetz kapitány út* és *Fedezék u.* által határolt területen helyezkedik el. A területet gazdag növényzete, földrajzi adottságai révén „nyaralóhely jellegű" részekre osztották az 1910-es években. Nevét a környezetében levő, virágneveket viselő (Nefelejcs, Tulipán) u.-k nyomán kapta. Összefüggő lakóterületet alkot a szomszédos →*Villa-* és →*Miklós-telep*pel.

Tulipán u. (II. Bimbó u.–Felvinci út): **3. sz.:** lh. (Zák Ferenc, 1898). – **6. sz.:** lh. (Sturner Károly, 1912). – **8. sz.:** lh. (1898). – **10–12. sz.:** lh. (Iványi László, 1965).

Tungsram Rt., *Egyesült Izzó* (IV. Váci út 77.): a váll. története 1872-re nyúlik vissza, amikor Egger Béla a bécsi Telegraphen Bauanstalt cég tulajdonosa Bp.-en a Dorottya u. 9. sz. alatt távírdaszerelő műhelyt alapított. 1882-ben testvéreivel *Első Osztrák–Magyar Villanyvilágítási- és Erőátviteli Gyár* néven közkereseti társaságot hozott létre, és megkezdte a szénszálas izzólámpák gyártását, amelyeket Edison 1879-es találmánya alapján készítették. 1887-ben a távírdaszerelő üzemet áttelepítették a VII. Huszár u. 7. sz. alá. 1896-ban a Pesti M. Kereskedelmi Bank és a Niederösterreichische Escompte Gesellschaft a váll. bécsi és pesti üzeméből és a Villamos Izzólámpagyárból létrehozta az *Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.*-t. 1901-ben Újpesten építették meg új gyártelepét. 1906-ban itt állította elő Just és Hanemann az első wolframszálas izzólámpát, amelynek szabadalmát a ~ megvásárolta és ennek hasznosítására létrehozta a Nemzetközi Wolfram Rt.-t. 1911-ben Perczel A., Helfgot Á. és Hevesi Gy. kikísérletezte és a ~ gyártani kezdte a gáztöltésű wolframszálas izzólámpát. 1912-ben a Western Electric Crpa érdekeltséget vállal a ~ben, és ettől kezdve használják a Tungsram márkanevet. Az első vh. végén a ~ már nagy konszern volt, miután az Antalvölgyi Üveggyár, a Watt-Wien a Tokodi Üveggyár részvénytöbbséget megszerezte. Az 1920-as évek végétől kezdték el az elektroncsövek nagymennyiségű gyártását. 1932-ben kibocsátott részvényeit a General Electric Company vette át. A ~ kutatólaboratóriumában dolgozta ki Bródy Imre, a kriptonlámpa feltalálója a kriptonlámpa gyártási technológiáját, aminek alapján megépítették az Ajkai Kriptongázgyárat, és 1936-ban a piacra dobták a kriptonlámpát, amely forradalmasította az izzólámpa gyártását. Ezekben az években a ~ világszerte ismert váll. volt. A ~t 1948 után áll. váll.-ként kezelték, de rt. maradt. A 70-es években jelentős beruházásokkal fejlesztették a fényforrásgyártást és a vákuumtechnikai gépgyártást. 1977-ben az USA-ban vegyesváll.-ot alapítottak ACTION-TUNGSRAM néven. A II. vh. után több gyárat – így a Konverta Egyenirányítógyárat és a M. Adócsőgyárat is – magába olvasztott. Új gyárakat épített Vácon, Nagykanizsán, Gyöngyösön. Az izzólámpán kívül félvezetőket, fénycsöveket, tv-képcsöveket is elkezdett gyártani. A 80-as évektől ismét kiépítették a külföldi érdekeltségi hálózatot. 1984-ben vette fel a ~ nevet. 1989. január 1-jétől tényleges rt.-ként működik. A részvények többségét 1989-ben a General Electric vásárolta meg. A ~ jelenlegi gyárai Bp.-en: Elektronikai Gyár, Vákuumelektronikai Gyár, Fényforrásgyár, Vákuumtechnikai Gépgyár.

A Tungsram Rt. székháza

Tungsram Uszoda: →*Újpesti Uszoda*

Turi Béla, *Tillmann* (Esztergom, 1875–Fiume, 1936): r.k. pap, újságíró. 1898-ban szentelték pappá, előbb Nagyszombatban gimn. tanár, 1902-től főv. újságíró. A katolikus →*Alkotmány* munkatársa lett, 1906-tól ő szerk. Igyekezett a modern lapszerkesztés módszereit átvenni, s hatékonyan támogatta a század elején fellendülő keresztény néppárti mozgalmat. Főleg vezércikkeivel gyakorolt nagy hatást a katolikus közvéleményre. 1919-ben, amikor az Alkotmány helyett megindult a →*Nemzeti Újság*, annak szerk.-je lett, jelentős szerepe volt a →*Központi Sajtóvállalat* létrehozásában és sikeres tevékenységében. 1920-tól képviselőként is harcolt a keresztény nemzeti gondolatért. 1934-től szerk. a *Katolikus Szemlét* is.

Turista Múzeum: egykori főv. múz. A M. Turista Szövetség létesítette az 1931. évi Bp.-en megrendezett Orsz. M. Turistakiállítás anyagából. Még abban az évben megnyílt az Orsz. Testnevelési Tanács székházában (V. Alkotmány u. 3.), innen azután az V. Báthori u. 5. sz. alá költözött. A hazai turistaemlékek, valamint a hazai tájakat és turistaalkotásokat bemutató modellek, térképek, fényképek, diapozitívek gyűjt. volt. Állománya Bp. ostroma során elpusztult, így a ~ megszűnt.

Turul Szövetség Könyv- és Lapterjesztő Kft.: 1940-ben az akkori nagy ifjúsági szervezet, a Turul Szöv. égisze alatt létesült. Alapítója Püski Sándor és Boros Lajos volt. A népi írók lapjainak *(Kelet Népe, Magyar Élet, Magyar Út)* és könyveinek hatékony terjesztését tűzte ki célul. 1941-től a terjesztés mellett kiadói tevékenységbe is kezdett. 1944-ig 51 kiadványa jelent meg, ezeknek szerzői között Ady Endre, Ádám Jenő, Bözödi György, Erdélyi József, Gombos Gyula, Győrffy István, Jankovich Ferenc, Kodolányi János, Németh László, Oláh Gábor, Szabó Pál, Várkonyi Nándor is szerepelt. A ~ vezetője Hartyányi István volt. 1944-ben megszűnt.

Tusculanum: →*Mátyásföld*

Választójogi tüntetés a Városligetben 1908. október 10-én

Felhivás!
Post-Buda, Ó-Buda, Uj-Post, Kőbánya és vidéke összes lakosait e
f. hó 20-án azaz Szt István napján d. u. 4 órakor
Pesten, kerepesi uton levő gázgyá
előtti téren tartandó
népgyülésre
az e czélra alakult bizottmán
Tàrgy: 1) Lakashiány 2) Munka ... 3) A későbbi népgyülések tartása
Aufruf
sämmtliche Bewohner von Pest-Ofen, Alt-Ofen, Neu-Pest, Steinbruc
und Umgebung
der am 20. d. M., Nachm. 4 Uhr
als am St. Stefanstage auf der Kerepeser-Strasse vor dem Gasometer
Volks-Versammlung
TAGESORDNUNG:
Wohnungsnoth,
Arbeiterfrage,
Die weitere Abhaltung von Volksversammlungen.

Tüntetésre hívó plakát 1896-ban

Tüdőgyógyászati Klinika (XII. Diósárok 1/c): a SOTE-hez tartozó klinika. Korányi Frigyes már a század elején 46 ágyas tüdőbetegoszt.-t létesített az I. Belklinikán, de tanszéket és önálló klinikát sokáig nem állítottak fel. 1932-ben Balogh Ernő egyetemi tanár javasolta a ~ létesítését, de csak 1942-ben létesítették a tanszéket, s a kinevezett tanár, Kováts Ferenc, a János Kórház II. Tüdőoszt.-ának a főorvosa, először a kórházi osztályon folytatta az oktatást. Ezt az oszt.-t 1953-ban az egyetemhez csatolták ~ként. A ~ a tuberkulózis mellett egyre nagyobb mértékben foglalkozik a tüdő egyéb megbetegedéseivel.

Tükör: 1. irodalmi és művészeti folyóirat. A *Franklin Társulat* 1933-ban indította azzal a céllal, hogy az I. vh. után megszűnt →*Vasárnapi Újság* korszerűsített utódaként szépirodalmi közleményekkel, történeti ismeretterjesztő cikkekkel, művészeti kritikákkal lássa el az olvasókat. A színvonalas, egyúttal olvasmányos és kitűnő fényképekkel illusztrált folyóirat a kiadó másik két folyóiratának, a →*Búvár*nak és a *Földgömb*nek irodalmi-társadalomtudományi testvérlapja volt. 1942-ig jelent meg Révay József szerkesztésében. Az irodalmi művek kiválasztásában nagy szerepe volt Schöpflin Aladárnak. A korszak szinte valamennyi számottevő írója megtalálható a munkatársak között. – 2. képes hetilap. 1964-től 1976-ig jelent meg. Utóda 1989-ig az *Új Tükör* volt.

Tükör u.: →*Donáti u.*

Tüköry József serfőzőháza: →*söripar*

Tüköry-védgát: a mai *Szt. István krt.* helyén húzódott a 19. sz. első felében. Miután az 1799. évi

(+7,26 m vízszintű) árvíz az egész *Ferencváros*t romba döntötte, megkezdték a védekezést a váci, a soroksári és a Duna-parti gát építésével. Ekkor épült a ~ is.

Tündér-hegy (XII. ker.): a →*Sváb-hegy* csoportban a →*János-hegy* tömegének K-i, meredek lejtőjéhez a Tündérhegyi út mentén keskeny nyakkal csatlakozó, dolomitsziklás, sűrűn erdő fedte rög (386 m). A →*Hunyad-orom*tól a →*Harang-völgy* és a *Csillag-völgy* együttes völgyelése választja el. Helytörténeti nevezetessége az itt tartott *budai* →*dűlőkeresztelő*. Ezt megelőzően *am Himmel* volt a neve. A hegy hévizes formációira *Pávai-Vajna* Ferenc irányította a figyelmet. Botanikai nevezetessége a meredek É-i lejtőn tenyésző nyúlfarkfű, mely egy régi, hidegebb időjárási korszak maradványa.

Tündér-szikla, *Antal-szikla, Vajda-bérc, Remete-szikla* (XII. ker.): a →*Tündér-hegy* Zugligeti út felé néző magas, függőleges falú dolomitszirtje, ritka nyúlfarkfüves dolomit sziklagyep társulásokkal és kis cserszömörcés karsztbokorerdő folttal. Régebbi nevei: *Antal-szikla, Vajda-bérc, Remete-szikla*. Környezetében több, kisebb sziklacsoport is van; az egyikben hasadékszerű üreg. Egyike a *Budai-hg.* jelentős természeti szépségeinek.

Tündérujjak: →*divatlapok*

Tündérvásár: →*gyermeklapok*

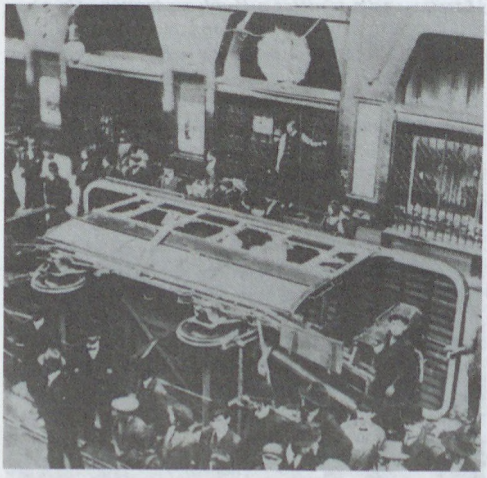

Az 1912. május 23-iki vérvörös csütörtök

tüntetések: az állampolgárok tiltakozásának v. rokonszenvének, követeléseinek nyomatékos kifejezése tömeges u.-i felvonuláson, gyűlésen. Bp.-en a 19. sz. közepétől alig múlt el év, hogy a főv. u.-i ne láttak volna felvonuló tömeget. A felvonulás motívumai, jelszavai és formái igen különbözőek voltak. Gyakoriak voltak az egyes sportesemények (főleg futballmeccsek) után kibontakozó spontán ~, amikor egy-egy csapat szurkolói fejezték így ki lelkesedésüket v. elkeseredésüket. A legfontosabbak azonban a pol. indítékú ~ voltak. Ezek között akadtak kormánypárti ~ is, leginkább azonban a mindenkori kormány ellen irányultak. Az előbbire példa az *1919. febr. 21-iki* tüntetés, amikor Bp. szervezett munkásai a kormányon lévő szociáldemokrata párt mellett a kommunisták ellen tüntettek. Míg *1912. máj. 23-án* a választójogért (*vérvörös csütörtök*), *1930. szept. 1-jén* a munkanélküliség ellen tüntettek. A húszas évek első felében számos tüntetés zajlott le a trianoni békeszerződés ellen, a revízió jegyében. A harmincas évek második felében gyakoriak voltak a különböző nyilas pártok által kezdeményezett ~. Ily módon fejezték ki a bp.-iek az első és második bécsi döntéssel kapcsolatosan érzelmeiket is. A II. vh. éveiben

Az 1930. szeptember 1-jei tüntetés

Az erdélyi falurombolás elleni tüntetés a Hősök terén (1988. június 27.)

Nagy Imre temetése a Hősök terén (1989. június 16.)

Március 15-iki tüntetés a Petőfi-szobornál (1990)

szüneteltek a ~, annál gyakoribbakká váltak viszont 1945–48 között. A koalíciós években főleg a munkáspártok éltek a tüntetés eszközeivel, de voltak ellenkező pol. indíttatású ~ is, pl. az isk.-k államosítása ellen. Még 1948–56 között is sor került spontán tüntetésre (pl. 1954-ben a m. labdarúgóválogatott világbajnokságról való hazatérésekor). A ~ különösen nagy szerepet játszottak az 1956-os forradalomban. *1956. okt. 23-án* a Petőfi-szobortól a Bem térre vonuló tüntetők a forr. elindítóivá váltak. A rákövetkező napokban szüntelenül ~ zajlottak. Okt. 25-én, a Parlament előtt rendezett tüntetés vérfürdőbe torkollott. Nov. 4. után a ~ a szovjet beavatkozás elleni tiltakozás kifejezőivé váltak. – 1957. máj. 1-jén és utána hosszú ideig szinte kizárólag hivatalosan szervezett, a fennálló rendszert dicsőítő felvonulásokra került sor, csak időnként zajlottak fiataloknak egy-egy sporteseményhez vagy rock-koncerthez kapcsolódó spontán tüntetései. Gyakran voltak illegális tüntetések márc. 15. v. okt. 23. alkalmából. *1988. jún. 27-én* a romániai falurombolások elleni tüntetés nyitotta meg a sorát azoknak a ~nek, amelyek a rendszerváltozáshoz kapcsolódnak. Ezek közül kiemelkedik Nagy Imre és társainak újratemetése alkalmából *1989. jún. 16-án* rendezett tüntetés. A rendszerváltozás óta a ~ mindennaposakká váltak, az alkotmányban biztosított gyülekezési jog egyik megnyilvánulási formájaként.

Tűzállóanyaggyár: →*Magnezitipari Művek*

tűzesetek: Pest-Budán a meg-megújuló ostromok a tűzveszedelem forrásává váltak. Buda 1686. évi ostroma után egy szemtanú szerint a házak úgy

égtek, mint üres koponya, amibe gyertyát dugtak. A budai kir. palota 1723-ban égett le, a tabáni tűzvésznél 1810-ben 600 ház a földig leégett. 1847-ben égett le a Pesti Német Színház. 1849-ben Hentzi budai osztrák várparancsnok ágyúztatta Pestet, ami napokon át tartó tüzeket váltott ki. Az első jelentősebb malomtűz 1873-ban a Haggenmacher Malomban volt. A Király Malomban (II. Fő u.) 1880-ban, a Pesti Sütők és Molnárok Malmában 1855-ben volt tűzeset. A Hengermalom (V. Klotild u.) 1888-ban már teljes terjedelmében égett, amikor a tűzoltók a helyszínre érkeztek. Ekkor használták először a 30 m-es Magirus, és utoljára a régi kétkerekű nürnbergi tolólétrát. A tűz teljes eloltása 14 napig tartott. Ez a tűzeset váltotta ki, hogy a malmok ellenőrzését, és a gyári tűzoltók kiképzését a hivatásos tűzoltóságokra bízták. A Schmidt és Császár Malomban (VIII. Szeszgyár u.) 1890-ben keletkezett tüzet még csírájában sikerült elfojtani, a Concordia Malomban 1902-ben keletkezett tűz azonban a nyitva hagyott ajtókon át a koptatóba is átterjedt, és az leégett. A Párisi Nagy Áruház 1903. aug. 24-iki tűzeseténél 50 tűzoltó 59 órán át küzdött a lángokkal. Krisztinavárosban a cirkusz sátorponyvája 1908-ban néhány perc alatt porrá égett. Az Erzsébet Malomban (V. Pozsonyi u.) 1914-ben keletkezett tűz. A Schmidt és Császár Malom 1918-ban teljesen leégett. 1921-ben a Gizella Malom tűzének oltása során az ép. u.-i kőfala ráomlott a szemközti földszintes Wágner-gyár tetejére. A Lujza Malomban 1921-ben keletkezett tűz hatására a Duna felőli fal még a tűzoltás alatt, a másik hosszanti fal pedig 2 nap múlva dőlt ki. A Hungária Malomban 1923-ban a Monarch gép okozott tüzet, amelyeket a Sprinklerek (beépített vízzel oltó esőztető berendezés) működésbe lépve eloltottak. Az Apolló Mozi 1926-ban égett le. 1929-ben a Józsefvárosi pu.-n keletkezett raktártűz, melynek oltása 7 órán át tartott, amiben nyolc autófecskendő és 82 tűzoltó (köztük 19 önkéntes) vett részt. Az átalakítás alatt álló Uránia Színház színpadán 1930-ban keletkezett tűz, az egész színpad lángokban állt, és a két világítóablakon áttörő lángok a Rákóczi útról és a Szentkirályi utcáról is láthatók voltak. A nagy erőkkel helyszínre érkezett tűzoltók a tüzet 15 perc alatt eloltották. A II. vh.-ban a légitámadások és az ostrom nagyon sok tüzet okoztak. A lakóép.-ekben 1,85, az üzemi ép.-ekben 0,85, a közép.-ekben 1,45 milliárd pengő (1938-as árakon) kár keletkezett. Az ép.-ek 74%-a jelentősen (23,1% súlyosan sérült, 3,8% teljesen megsemmisült) megsérült. 1946 tavaszán alig múlt el nap súlyos gyári tűz nélkül. A Hoffherr-gyár tűzeseteinél 15 millió forint volt a tűzkár. 1947–48-ban a Csepeli Papírgyárban, a Kispesti Villamoskocsiszínben és az albertfalvai Lóden Posztógyárban keletkezett tűz. 1956. okt. 23.–nov. 10. között a főv. tűzoltói 250 tűz oltásához vonultak ki. Jelentősebb ~ az Alkalmi Áruházban, az Orsz. Műszaki Könyvtárban, a MNM-ban, a Verseny Áruházban, a Park, a Royal és a Palace szállókban, az Ady Moziban, a Bókai János Gyermekkórházban voltak. A tűzoltók kiemelkedő munkát végeztek a Orsz. Levéltár, a Kőbányai Sörgyár malátaraktára, az Óbudai Hajógyár, a Chinoin és a Ruggyantagyár tűzeseteinek felszámolásában. – Részt vettek a bp.-i tűzoltók az algyői, zsanai gázkitörés, a Százhalombattai Hőerőmű tüzének oltásában, és az árvízvédelmi munkálatokban is eredményesen közreműködtek. Kiemelkedően helytálltak 1972-ben a Csertő u.-i lakóép. tűznél is, ahol bár hét ember az életét vesztette, de a tűzoltók az égő lakásokból és a veszélyeztetett emeletekről 145 lakót mentettek ki. A Ganz Villamossági Művek Készülékgyárában (II. Lövőház u. 37–39.) 1980-ban keletkezett tűz leküzdésében 27 tűzoltó-gépjármű 139 fővel, a MASPED (XXI. Mirelit u. 5–7.) raktárában 1984-ben keletkezett tűzeset oltásában 35 gépjármű és 131 tűzoltó vett részt. A BUBIV 3. sz. gyárában (XV. Szántóföld u. 2.) 1984-ben tűz, majd robbanás történt. 178 tűzoltó és 38 tűzoltó-gépjármű vett részt. A Mikroelektronikai Váll.-nál 1986-ban keletkezett tűz oltását 31 tűzoltóautó és 134 tűzoltó végezte. A tűzoltás során két nagyobb, hat kisebb detonációjú robbanás történt. 1988-ban, a Rákóczi téri vásárcsarnok tűzeseténél 32 tűzoltó egység 149 fővel működött. A csarnok 4220 m² deszkaborítású, alulfelül fémlemezzel fedett tetőhéjazata és az alatta lévő elárusító építmények semmisültek meg. 1991-ben a főv.-i tűzoltók 7020 tűz- és káresethez összesen 13 664 tűzoltógépjárművel vonultak ki. A ~ miatt 84 sérülés történt, és 20 ember meghalt. A tűzoltókat 433 esetben tévedésből hívták ki, és 606 vaklárma volt. Életmentéshez 57, vízszivatáshoz 294, viharkár elhárításához 133, közúti balesethez 1014, vasúti balesethez 12, villamosbalesethez 37, vízibalesethez 2, légibalesethez 1, ép.balesethez 5, gázvezeték balesethez 5, állatmentéshez 1, egyéb műszaki mentéshez 1433 esetben vonultak ki a tűzoltók. Pest, Fejér és más megye területén 690 alkalommal adtak segítséget. – Jelentősebb tűz- és káresetek 1991-ben: jan. 7-én VIII. Fiumei út–Vajda u. sarkán a 24-es villamos kisiklott és felborult, 4 fő meghalt, 52 megsérült; a mentés 4 órán át folyt; febr 1-jén csőtörés miatt többszáz m³ víz zúdult az Astoria metróállomásra; az emberek kimentése után a környező pincékből is órákon át szivattyúzták a vizet; okt. 10-én a Nagyvásártelepen (IX. ker.) 80 millió Ft kárt okozott a tűz; dec. 23-án a Ferihegyi I-es terminál közelében a robbantásos merénylet és tűz felszámolásában a tűzoltók is közreműködtek, a robbanás miatt 6 ember, 8 gépjármű és 40 lakóház sérült meg.

tűzfelvigyázók: →*tűzoltóság*

Tűzharcos Szövetség: a megszűnt Fronharcos Szövetség helyett 1938-ban alakult. Székháza a Perczel Mór u. 4. sz. alatt volt. Az 1938:4 tc. szerint tűzharcos az a m. állampolgár, aki az I. vh.-ban teljesített arcvonalbeli szolgálat alapján a Károly csapatkereszt igazolt tulajdonosa. A tűzharcosok különböző közig. területeken, ahol legalább 300 tag volt, főcsoportokat alakíthattak. A szövetség jelvénye: Árpád pajzson aranyozott sárgaréz keretben, almazöld színű zománcozott alapon 1914–1918 felirattal, aranyozott Károly csapatkereszt és ezüstözött rohamsisak karddal és babérlevéllel.

Tűzkő-hegy (Bp. közig. határán): a budaörsi hegyek K-i, belső dolomitrögsorának erdővel fedett tagja, a →*Rupp-hegy* és a (budaörsi) *Nap-hegy* kö-

zött (278 m). K-i részén a *dolomit*ot *budai márga* fedi be.

Tűzoltó-barlang: →*Mátyás-hegyi-barlang*

Tűzoltó Múzeum (X. Martinovics tér 12.): a tűzoltás technikájának történeti fejlődését és a m. tűzoltás emlékeit mutatja be. Létesítésének igénye már az 1800-as évek végén felmerült, de a gyűjtőmunka csak helyi eredményeket hozott. A tűzoltóság történetének írásos és tárgyi emlékeit a főv.-i tűzoltóságon, Köhler István tűzoltószergyárosnál, Roncsik Jenő debreceni tűzoltóparancsnoknál kezdték el gyűjteni. Az 1871. évi orsz. tűzoltó nagygyűlésen, az 1885. évi orsz. és az 1896. ezredéves kiállításon, valamint a Nemzetközi Tűzoltó Szöv. 1904-ben Bp.-en rendezett III. kongresszusán tűzoltó kiállítást is rendeztek. – Az 1954. évi IV. tv. alapján a kisebb-nagyobb gyűjtemények átvételével és a tűzoltóságoknál lévő történeti emlékek kötelező átadásával indult meg a ~ anyagának gyűjtése. A Bp.-re küldött anyagok rendszerezése, a kiállítás megépítése 1957-ben fejeződött be. A X. ker.-i tűzoltólaktanya emeleti részének egyik szárnyán, 420 m²-en nyitották meg az első kiállítást.

tűzoltóság: a középkori, de még az újkori Pest-Budán is gyakoriak voltak az éghető anyagú ép.-ek. A szoros beépítettség, könnyen gyúló szalma-, zsúp-, nád- és zsindelyfedelek, a nyílt tüzelés, a fáklya, mécses és petróleumlámpa világítás, a kémények hiánya, majd a vessző-, deszka- és gerendakémények mind-mind gyakori tűzokok voltak. A lakosságnak a →*tűzesetek* megelőzésére és oltására vonatkozó feladatait városi tűzrendészeti szabályrendeletekben határozták meg. Pesten 1697-ben szabályrendeletben írták elő a szalma- és nádtetők lebontását. Három évvel később házának elkobzásával fenyegették meg azt, aki a házához rendes kéményt nem épít. Buda 1755-ben adta ki új tűzrendészeti szabályrendeletét, és ekkor Budának már két gépi fecskendője volt. A tűzriadót a katonaság dobszóval verette, amit a legközelebbi templom kongatással továbbított. A tényleges tűzoltást a kéményseprők, ácsok, kőművesek, kőfaragók, tetőfedők végezték, akik kampókat, fokosokat, csáklyákat vittek magukkal a tűzoltáshoz. Pest 1808-ban kiadott tűzrendészeti szabályrendeletében előírták, hogy a tűzvészek megakadályozása, idejekorán való jelzése és gyors megfékezése érdekében a város minden polgárának mindent meg kell tennie. Ekkor a városnak hat fecskendője volt, és ezek működésben tartásáért egy-egy céh volt felelős. Pesten 1830-ban a 12 fecskendőt öt tűzoltóházban tárolták. Ezenkívül külön fecskendővel rendelkezett a katonaság, a kórház, az egyetem, a múz., és külön fecskendője volt a kereskedőknek és egyes háztulajdonosoknak. A tűzoltáshoz szükséges felszerelések fedezetére a pesti tanács külön alapot hozott létre. A helytartótanács 1835-ben kiadott tűzoltási rendjében három tűzoltószertár létesítését rendelte el. Ezeket a szertárakat még ebben az évben nehéz tűzifecskendőkkel és vízszállító lajtkocsikkal látták el, a szertárak felügyeletére pedig állandó tűzfelvigyázókat alkalmaztak. Mindezekre szükség is volt; 1847-ben a Pesti Német Színház égése, 1849-ben a harci cselekmények okozta tüzek, valamint a malmok sorozatos tűzesetei miatt. A József-, Teréz- és Ferencváros tanácsházaiban elhelyezett tűzfelvigyázók v. tűzőrök a hivatásos ~ magvának tekinthetők. Pest-Budán 1866. dec. 27-én alakult meg az *Önkéntes Tűzoltó Egyesület*, majd 1871-ben a *Budai Önkéntes Tűzvédség*. – A hivatásos ~ Széchenyi Ödön gr. javaslatára alakult meg. 12 főből álló ideiglenes tűzoltóság, me-

Tűzoltók 1872-ben

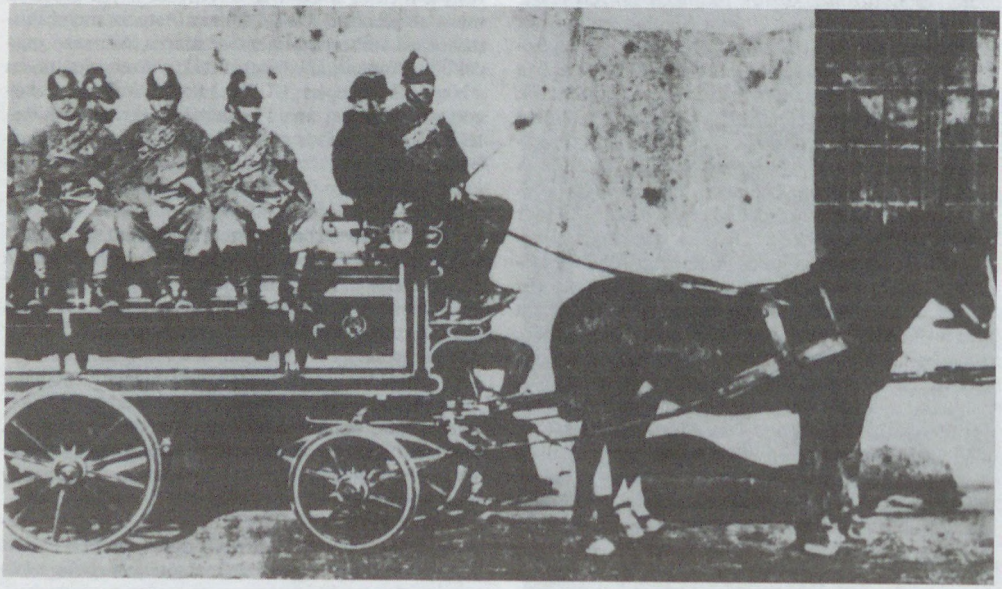

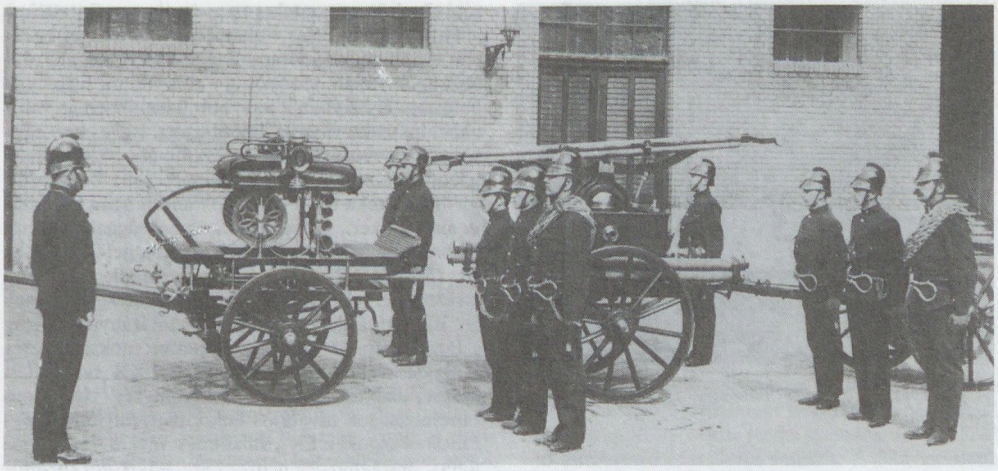

Előkocsis mozdonyfecskendő-szerelés gyakorlata 1890-ben

lyet az Eskü téren és a Dunasoron helyeztek el, első őrségét 1870. febr. 1-jén kezdte meg. A csapat vezényletével a városi tanács gr. Széchenyi Ödönt, míg a gyakorlati ügyvitellel az akkoriban a malmi tűzoltóságok begyakoroltatása miatt itt tartózkodó Waldemár Krause lipcsei tűzoltó szakaszparancsnokot bízta meg. A régi, nehézkes szerek helyett új tűzoltószerek beszerzését engedélyezték. Az első tűzőrség létszámát 1870-ben 4 fővel növelték, és a Nyúl u. és Oroszlán u. sarkán 12 fővel a második tűzőrséget is felállították. A Kerepesi úton a Népszínházzal szemben 1870. szept. 15-én a harmadik tűzőrséget is felállították. Ez az őrség 14 főből állt, és itt helyezték el Walser Ferenc pesti gyárában készített első m. gyártmányú kocsifecskendőt. A hivatásos tűzoltóság már életrehívásának évében 63 tűzesetnél avatkozott be sikeresen. Ezek közül a legnagyobbak az Óbudai Szeszgyár (ápr. 22.), az Óbudai Hajógyár kenderraktára (máj. 31.) és a Király u.-i Olajárugyár (júl. 16.) tűzesetei voltak. Az első három tűzjelzőt 1870-ben a Nemzeti Színházban, a Nemzeti Múz.-ban és a Nemzeti Kaszinóban állították fel. Az őrségeket és a régi pesti városháza tornyában elhelyezkedő, négy főből álló, újonnan szervezett tűzfigyelő őrséget 1871-ben távíróberendezéssel kötötték össze. A negyedik tűzőrséget 12 fős létszámmal 1873-ban a Próféta u.-ban állították fel. Buda és Pest 1873-ban történt egyesítése miatt a tanács a tűzoltóság feladat- és hatáskörét a Duna mindkét partjára kiterjesztette. Pest már ekkor 65 fős hivatásos tűzoltóságot adott Bp. tűzvédelméhez. Az ötödik tűzőrséget 13 fővel 1874. jan. 6-án állították fel Rácvárosban. 1874-ben Óbuda védelmére az újlaki isk. helyén állították fel a hatodik tűzőrséget. – 1881 döntő változást hozott. Ekkor a főv. tűzoltóságot a főv. közig. szervezetébe illesztették, tisztikara pedig hivatalnoki státuszba került. A közadminisztráció keretébe illesztett főv. hivatásos tűzoltóság állományát 1 főparancsnoki, 1 tűzfelügyelői, 1 segédtiszti, 16 őrparancsnoki, 2 gépészi, 8 csővezetői és 71 tűzoltói állásban állapították meg. – Az új óbudai tűzőrség 1886 nov.-ében, a II. ker. tűzőrség pedig 1885 szept.-ében a Pálffy téren kezdte meg szolgálatát. Ugyancsak 1885-ben állították fel az V. ker. tűzőrséget *az Újépület* egyik szárnyában, a X. ker. tűzőrséget pedig a Mázsa téren. A VIII. ker. tűzőrség a Stáhly u.-ban 1888-ban, a IX. ker. tűzőrség pedig a Közraktár u.-ban létesített új helyiségekben 1891-ben kezdte meg a szolgálatot. A Kun u.-i központi laktanya építkezése 1894-ben kezdődött, ahová a főparancsnokság a létesített központi tűzőrséggel együtt 1895-ben költözött át. A központi tűzőrség építkezésével egyidejűleg az Eskü téri tűzőrség 1894-ben megszűnt. A II. ker. tűzőrség a Pálffy térről 1899-ben a Tölgyfa u.-ban emelt új ép.-be vonult át. Az Újépület lebontása után az V. ker. tűzőrség 1898 júl.-ától ideiglenesen a Károly kaszárnyában kapott helyet, ahonnan 1899-ben költözött a Szalay u.-ba. A VI. ker. tűzőrség a Próféta u.-ban épített isk. ép.-ében 1899-ben kapott jobb elhelyezést. Az újonnan létesített IV. ker. tűzőrséget 1905-ben a Károly kaszárnyában helyezték el. A hivatásos ~ első autóját 1906-ban szerezték be.

Gőzfecskendő működés közben a Hungária Malom tüzénél 1909-ben

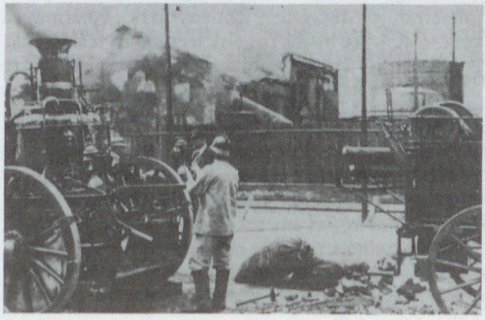

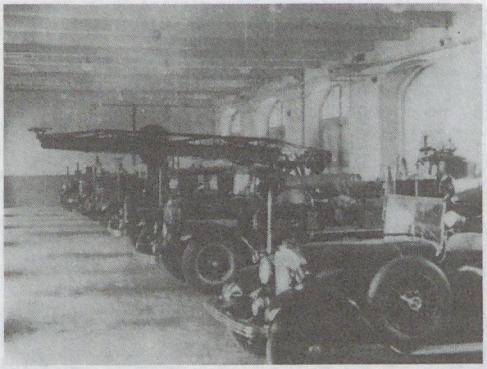

A budapesti Központi Tűzőrség készenléti szertára 1932-ben

1908-ban négy elektromos meghajtású autót vásároltak. Bp.-en 1920-ban 1 központi, 4 fő- és 5 mellék-, valamint 2 int.-i tűzőrség 551 fővel látta el a tűzvédelmet. A hivatásos ~ 1923-ban 5 Fiat, 1927-ben 7 Mercedes fecskendőt és 2 Magirus autólétrát, 1 Szilvay-féle N.A.G. szárazoltó autót, 1922-ben 2 Mercedes autófecskendőt, 1 Mercedes generátorszert, 1930-ban 1 Mercedes szárazoltót, 2 Magirus régi tűzoltószervezeteket 1945-ben megszüntették, a jelentősebb hivatásos ~okat államosították, és 1948-ban létrehozták a hierarchikusan szervezett áll. tűzoltóságot. Az áll. tűzoltóság a tűzvédelmi szabályok betartása érdekében a nagyobb üzemekben és váll.-oknál instruktori szolgálatot tartott. Egyes ker. egységek összevonására és az üzemi áll. tűzoltóőrsök jelentős részének megszüntetésére 1961-ben került sor. Ekkortól a bp.-i tűzoltóparancsnokság irányítása alatt 15 ker., 3 üzemi parancsnoksággal, 5 üzemi őrsparancsnoksággal és 1 kirendeltséggel látták el az áll. tűzoltók a főv. tűzvédelmét. Az áll. tűzoltóság területi szervei 1972-től 1991-ig az illetékes tanácsok ált. irányítása alatt álltak. A szakmai irányítást pedig a Belügymin. az orsz. tűzoltóparancsnokság közreműködésével látta el. – Az 1991. évi XX. tv. rendelkezései alapján a ker. és összevont ker. tűzoltóparancsnokságok hivatásos önkormányzati tűzoltóparancsnokságok; a főv., valamint a megmaradt repülőtéri, országházi és nemzeti szabadkikötői tűzoltóparancsnokság pedig hivatásos áll. tűzoltóparancsnokságok lettek. A főv. tűzvédelmét 1992-ben a tűzoltóparancsnokságok közel 1900 fővel, 60 gépjárműfecskendővel, 49 különleges szerrel (habbal, porral oltók, daruk, emelőkosarak, létrák, műszaki mentőszerek, stb.) látták el a főv. tűzvédelmét. – *Irod.* Szilágyi János–Szabó Károly: A tűzrendészet fejlődése az őskortól a modern időkig (Bp., 1986).

A fővárosi VII. ker. Tűzoltóparancsnokság tűzoltóautói

tolólétrát, 5 Méray-féle kéménytüzes gépjárművet kapott. A ~ 1936-tól 1945-ig légoltalmi feladatokat is ellátott. A II. vh. a hivatásos ~nak is sok kárt okozott, a személyi veszteségek mellett a modern tűzoltótechnika több, mint 80%-a elpusztult. A hivatásos tűzoltók 1944–46 között a II. vh.-ból visszamaradt 130 000 robbanótestet hatástalanítottak. A

Tűzoltó utcai csoport: →*budapesti fegyveres felkelő csoportok*

tűzőrök: →*tűzoltóság*

Twist Oliver Alapítvány: 1991-ben jött létre az Újpesti Családsegítő Központ és a Menhely Alapítvány részvételével. A IV. Fóti út 4. sz. alatt 25 ágyas menhelyet tart fenn.

U

udvarbíró, *budai provizor:* 1458-tól 1541-ig a kir. uradalmak főjószágkormányzója és a budavári palota ellátásával megbízott hivatalnok volt. A tisztséget Mátyás kir. létesítette, hogy elválassza az áll. jellegű jövedelmek kezelését a kir. magánjövedelmekétől. Az ~ tekintélyét emelte, hogy egyben a kunok ispánja is volt. Az ~ tisztségének főv. jelentősége, hogy a kir. birtokok terményfeleslegét Budára koncentrálta, másrészt, hogy felettese volt a *kir. hajósok*nak és a *kir. halászok*nak. 1541 előtt Fráter György egy személyben egyesítette a kincstartói és az ~i tisztet. – *Irod.* Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541) (Levéltári Közlemények, 1964).

UFAG: →*Magyar Léghajó és Repülőgép Rt.*

UFA Mozi, *Szikra Mozi, Metro Mozi* (VI. Teréz krt. 62.): filmszínház a Ny-i pu.-val szemben. 1926-iki megnyitása a német UFA-filmgyár közép-európai terjeszkedésének egyik állomása volt. (A következő az *Uránia* átvétele volt 1930-ban.) 1949–90-ig neve *Szikra Mozi*, 1990-től *Metró Mozi.*

Uhri Testvérek Autókarosszéria- és Járműgyár Kft.: alapítója Uhri Imre volt, aki 1895-ben, a VII. Elemér u. 30. sz. házban rendezte be első kovács- és „stráfkocsi"-gyártó műhelyét, amelyben hat munkást alkalmazott. 1897-ben az István út 32. sz. alatt már nagyobb keretek között folytatta iparát. 1913-ban a Gizella út 22. sz. ingatlant megvásárolva egyéni cégként jegyeztette be üzemét. Új telephelyén a kocsigyártás és teherautó-karosszériák javítása mellett teherautó-pótkocsik gyártását is beindította. Az I. vh. alatti katonai megrendelések teljesítésével elért nyereségéből újabb Gizella úti ingatlanok vásárlásával bővítette üzemét. 1927-ben főbb megrendelői között található a főv. autóbuszüzeme, a MAVART, a Benz Autómobil Rt. A munkáslétszám ekkorra meghaladta a 100 főt. 1929-ben elkészült az 1000. autókarosszéria. – A gazd. válság következtében a gyár fizetésképtelenné vált és 1933 tavaszán felszámolt. A cég ellen elrendelt árverésen az alapító gyermekei rokoni segítséggel a legfontosabb gépeket megvásárolták, és 1933. okt. 12-én a VII. Semsey Andor u. 4–6. sz. alatt berendezett új műhelyben öt munkással, ~ elnevezéssel folytatták a jármű-karosszériák gyártását. 1935-ben az Angol Park Rt.-től bérelt Hungária krt. 207. sz. telken 60 munkással dolgoztak. Részt vettek az 1934. évben a Margit-szigeten megrendezett autóbusz szépségversenyen, s több felépítményt készítettek a MÁVAUT akkor induló Bp.–Bécs járata számára. A BSZKRT 50 autóbusz-karosszériát rendelt. A Mávag–Benz–Mercedes alvázú járművek karosszériái szinte kivétel nélkül a ~nél készültek. 1939-ben már 1000-nél több munkást foglalkoztattak, és 500-nál több jármű karosszériáját készítették el, zömmel katonai megrendelésre. 1942-ben a II. vh. konjunktúrája közepette megalapították a *Repülőgépgyár Rt.*-t és megkezdték a XVI. Margit u.-i gyár építését. 1945-ben a német visszavonuláskor az ~ Hungária krt.-i gyárát felgyújtották, csak néhány fabarakk maradt meg. A termelést roncsautók javításával és teherautó felépítmények készítésével indították be. A valutastabilizációt követően új megrendelések alig érkeztek be, s az ~ veszteségei gyorsuló ütemben nőttek. 1947 nyarára mintegy 5 millió Ft-os deficit alakult ki. A tulajdonosok ekkor felajánlották a cég megvásárlását a MOGÜRT-nek. Az elhúzódó bírósági eljárás során az ~t végül 1948-ban államosították. 1949-ben az akkor alapított →*Ikarus Karosszéria- és Járműgyár*ba olvasztották be.

Új Apostoli Egyház: már a múlt században missziót kezdett Bp.-en. 1872-ben P. W. Louis Stechmann Budán, Újpesten, Pesten és Óbudán tartott istentiszteleteket. 1935-től Bálint Sándor és családja körül alakult ki egy csoport, amelyet 1979-től Rudolf Majechrzak gondozott. 1985-ben templomot létesített Bp.-en. 1984 januárjától „A mi családunk" címen havi folyóiratot adnak ki. 1989-ben az áll. elismert vallásfelekezetté nyilvánította az egyházat.

Újbécs: a középkori *Pest* külvárosa. A várostól É-ra terült el, belső határa a mai Régiposta u., Váci u. vonala volt. Előzménye a *Bécs* nevű település, amelyről több forrás is említést tesz. Ez eredetileg önálló település volt, amelynek birtokáért a 13. sz.-ban a pesti polgárok a margitszigeti apácakolostorral pereskedtek, majd a 14–15. sz.-ban világi birtokosok kezére került. 1374-ben Bécsként; 1476-ban Bécsváraként, 1522-ben a Váci kapu Bécsi kapuként fordul elő a forrásokban. E mellett alakulhatott ki ~, ahol az Anjou-kortól kezdve jelentősebb építkezések folytak. A hagyomány szerint Zsigmond uralkodása idején épült fel az itteni vár. Bertrandon de la Brocquière leírása szerint Pest mellett a franciák egy nagy tornyot építettek, amelynek területe kir. kézben volt.

A nagykiterjedésű ép. maradványait a Régiposta u. környékén tárták fel. Előkerült egy 28×23 m-es, 4 m vastag falú tornya. Ezt falak kapcsolták a Váci kapuhoz. Az ép. feladata az volt, hogy védje a dunai révet és kikötőt, és a mai Vigadónál álló, a dunai zárólánc pillérét védő építmény is ehhez kapcsolódott. A 15. sz.-ban kiépülő új →*pesti városfalak* ~ területét Pesthez kapcsolták, és a korábbi külváros egy része Pest része lett. Mátyás idején lebontották a várat, és a helyén húzódó u. mindkét oldalán paloták épültek.

Újbuda: →*Kelenföldi pályaudvar*

Új Budapest: →*helyi sajtó*

Új Dologházi Fiókkórház: →*Kun utcai Kórház*

Új Ember: katolikus hetilap. 1945. aug. óta jelenik meg. 1990-ig laptulajdonosa az Actio Catholica Orsz. Elnöksége volt. Azóta az esztergomi érsekség a tulajdonos. 1991 óta főszerk.-je Rónay László.

Újépület, *Neugebäude:* II. József építtette Isidorus Marcellus Canevale bécsi építész tervei szerint. A négyzet alakú ép. sarkaihoz pavilonok csatlakoztak, amelyeket tömör kerítés kötött össze. Építését 1786-ban kezdték. A németül *Neugebäude*nak nevezett ép. építésvezetője *Hild* János volt, és növekvő falai között szerezte első szakmai tapasztalatait jeles klasszicista mesterünk, *Hild* József. Az erődnek ható ép. megjelenése különböző találgatásokat váltott ki a lakosság köréből. 1789-ben a 3. sz. pavilont már használták, 1793–96 között a francia háborúban fogságba esett tisztek börtöne volt, egy ideig a tüzérek laktanyája, majd a közös hadsereg katonai akadémiájaként működött. A szabadságharc tragikus vége után a m. hazafiak börtöne és kivégzőhelye lett. Többek között itt halt vértanúhalált *Batthyány* Lajos, az első független, felelős m. min.elnök. A kiegyezés után Schönfeld és Steinsberg bécsi könyvkiadók könyvnyomdát és rézmetsző műhelyt akartak falai közt létesíteni, Pest árvaház céljára kívánta igénybe venni, végül is 1897-ben lebontották, és helyén Palóczy Antal tervei szerint a →*Szabadság tér*et építették ki. – *Irod.* Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (Bp., 1931); Rados Jenő: Hild József Pest nagy építőjének életműve (Bp., 1958).

Az Újépület (Loguereau vízfestménye, 1793–96 körül)

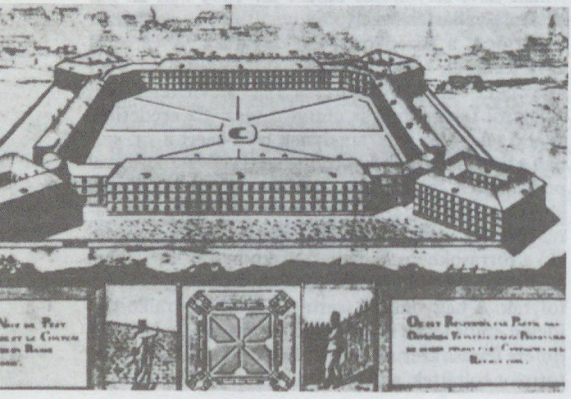

Új Föld Társaság: →*Zöld Szamár Színház*

Új Főváros: →*helyi sajtó*

Új Hang: irodalmi folyóirat. 1952-ben a DISZ és az Írószövetség lapjaként Benjámin László szerkesztésében indult azzal a céllal, hogy az irodalmi életben jelentkező új, fiatal íróknak, kritikusoknak megjelenési alkalmat biztosítson. Az ~ megpróbált önálló hangot kialakítani, de ha az eltért a hivatalos irodalompol.-tól, leváltották a szerk.-t, egyik számát (1954, 8–9. sz.) el is kobozták. Az ~ így is sok később jelentős író (Csoóri Sándor, Csukás István, Demény Ottó, Eörsi István, Fodor András, Juhász Ferenc, Nagy László, Sánta Ferenc, Szécsi Margit és mások) pályakezdését segítette elő. Utolsó száma 1956. okt.-ben jelent meg. – *Irod.* Új Hang repertórium 1952–1956. Összeáll. Ulveczky Józsefné, Laskai Irén (Debrecen, 1980).

Új-hegy (X. ker.): a Rákoskeresztúri temetőtől Ny-ra, a Mádi u., a Harmat u., az Újhegyi út és a Sibrik Miklós u. között, futóhomokbuckákkal megemelt magaslat.

Újhold: irodalmi és kritikai folyóirat. 1946-ban Lengyel Balázs indította, társszerk.-i Mándy Iván, Pilinszky János, Rába György voltak, a munkatársak közé pedig a Nyugat harmadik-negyedik nemzedékének közös irodalmi eszményeket valló tagjai tartoztak: Károlyi Amy, Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Rónay György, Somlyó György, Szabó Magda, Vas István, Weöres Sándor. A negyedéves folyóiratból csak hét szám jelenhetett meg, 1948-ban megszűnt.

Új Idő: irodalmi folyóirat. 1989. márc.-ban indult, hogy az olvasóknak független irodalmi-közéleti közleményeket nyújtson. Végh Antal főszerk. mellett Csukás István, Gyurkovits Tibor, Hernádi Gyula, Lázár Ervin, Szakonyi Károly alkotta a szerk.bizottságot. 1991-ben megszűnt.

Új Idők: 1. irodalmi, társadalmi és művészeti hetilap. 1875–1877 között Benedek Aladár szerkesztésében jelent meg. – 2. szépirodalmi hetilap. 1894–1949 között jelent meg a Singer és Wolfner Könyvkiadó kiadásában. Szerk.-je Herczeg Ferenc volt, munkatársai a korszak legdivatosabb írói közül kerültek ki: Szomaházy István, Csathó Kálmán, Kosáryné Réz Lola, Harsányi Zsolt, Surányi Miklós, Pósa Lajos, Komáromi János stb. A „művelt középosztály" számára készült igen népszerű, elsősorban könnyű szórakoztató irodalmat nyújtó ~ korának legolvasottabb irodalmi lapja volt. 1945 után Kassák Lajos, Benedek Marcell, majd Fodor József szerkesztette. 1936–42 között adta ki a szerkesztőség a 24 kötetes *Új Idők Lexikonát.*

Új Írás: irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat. 1961-ben indult. Illés Lajos, Pándi Pál, Váci Mihály, Jovánovics Miklós, Bertha Bulcsu szerk. 1974. dec.-től Juhász Ferenc volt a főszerk. 1991-ben megszűnt – *Irod.* Az Új Írás repertóriuma 1961–1973. Összeáll. Kolozsné Kovács Gizella (Bp., 1977).

Új Iskola: magánjellegű oktatási intézmény, amely a gyermek lelki fejlődésére alapozott nevelést, oktatást kísérelte megvalósítani a *Nagy* László által kidolgozott tanterv szerint. 1932-től a csoportfoglal-

Az Újépület 1896-ban

kozást is bevezették. Az ~t *Domokos* Lászlóné alapította saját házában. Ugyanő volt az intézetnek egész fennállása alatt (1914–1949) az ig.-ja, irányítója. Az isk. központja a XII. Biró u. 16. sz. házban volt, elemi isk. tagozata pedig a XII. Csemegi u. 10. sz. alatt. Az előbbi ma lakóház, az utóbbi ált. isk. Az ~ 1916-tól 1929-ig mint polgári isk., 1929-től mint leánylíceum, majd leánygimn., 1939-től mint az ~ Egy. Társulati Isk.-ja – addig nyilvános jogú magánisk. – működött. 1942-ben *Baranyai* Erzsébet vezetésével *Neveléslélektani Kutató Állomás* létesült az intézetben. Neve 1948-tól Nagy László Ált. Isk. és Gimn. volt. 1949-ben megszűnt.

újjáépítés: munkája Bp. ostromának befejeztével, az 1945. év elején megindult. Legsürgősebb feladat az állagmegóvás érdekében az ép.-ek tetőzetének helyreállítása volt. A 20 m²-nél kisebb tetősérüléseknél a háztulajdonosokat kötelezték a helyreállításra, a nagyobb sérülések kijavításához hatósági kölcsönöket nyújtottak. 1947 közepéig 25,5 millió m² tető kijavítása történt meg. Ugyancsak megindult a lakások helyreállítása is, elsősorban a kevésbé sérülteké és kisebb munkával lakhatóvá tehetőké. Különösen a 3 éves terv időszakában haladt nagy ütemben a lakáshelyreállítási munka. A sérült, de még kijavítható lakóép.-ek helyreállítása 1949 végéig mintegy 90%-ban megtörtént, és emellett 3502 új lakás is épült. Az 1949. évi népszámlálás időpontjában a bp.-i lakásállomány – a nagy lakások megosztása útján keletkezett lakásokkal együtt – 303 916 volt, 6,2%-kal (15 816 lakással) több, mint 1941-ben. – A II. vh. után egy ideig Pest és Buda összeköttetését ideiglenes szükséghidak létesítésével biztosították. A mintegy 10 évre tervezett Kossuth híd előmunkálatait 1945 máj. havában kezdte meg a Közlekedési Min. hídosztálya. Anyagát a felrobbantott régi hidak romanyagából állították elő. A Kossuth híd nyolc hónap alatt elkészült, s 1946. jan. 15-én átadták a forgalomnak, (A tervezett ideig szolgálta a közlekedést, 1956-ban zárták le a forgalom elől, majd 1960–62-ben lebontották.) Az első újjáépített híd a Szabadság híd volt. Építését az 1946. év elején kezdték meg, és már aug. 20-án átadták a forgalomnak. A következő, a déli összekötő vasúti híd újjáépítését 1946. nov. 5-én fejezték be. A Margit híd teljes szélességben 1948. aug. 20-ig épült fel. A Lánchíd újjáépítéséhez 1948. márc.-ban fogtak hozzá, és az új hidat 1949. nov. 20-án adták át a forgalomnak. Az újjáépített Petőfi hídon a forgalom 1952. nov. 22-én indult meg. Sorrendben utolsóként az Erzsébet híd épült újjá. Építését 1960-ban kezdték el és 1964. nov. 21-én fejezték be. – Az ostrom utáni helyzetben, amikor minden kórházi ágyra tucatnyi beteg jutott, a kórházak újjáépítése nem tűrt halasztást. Budán még el sem hallgattak a fegyverek, amikor a Rókus Kórház újjáépítése megkezdődött. Ennek eredményeként az újjáépített kórház 1945 szept.-ében már jelentős számú betegágyat tudott biztosítani a fekvő betegek számára. Az 1947. év elején befejeződött a Maglódi úti 550 ágyas Bajcsy-Zsilinszky Kórház háborús sérüléseinek kijavítása is. A 3 éves terv időszakában pedig a többi kórház helyreállítása is megtörtént. – Az iskolaép.-ek helyreállítása széles körű társadalmi összefogással kezdődött meg, és a munkák gyors ütemben haladtak. Ennek eredményeként az 1945–46. tanév elején már 100 épület 1616 tantermében lehetett az oktatást megkezdeni, a következő tanévben pedig már azonos

számú tanteremben folyt a tanítás, mint a háború előtt. – Fontos feladat volt a közművek mielőbbi helyreállítása. A vízcsőhálózat sérüléseinek kijavítása még a harcok közben megkezdődött. 1947-ben a Vízmű újra elérte az 1944. évi vízszállítási kapacitást. 1947-ben ismét összekapcsolták az újjáépített Szabadság hídra felszerelt négy 650 mm-es csővezetékkel Pest és Buda vízvezetéki hálózatát. Az erősen megsérült Gellérthegyi-medence helyreállítása ekkor még nem történt meg. A 3 éves terv időszakában kapcsolták össze a budai és pesti hálózatot az újjáépített Margit hídra felszerelt két 600 mm átmérőjű csővezetékkel. Így lehetővé vált a békásmegyeri vízműtelep gépeinek nagyobb fokú kihasználása, valamint a túlterhelt Váci úti 1200 mm-es főnyomóvezeték tehermentesítése. – Az Óbudai Gázgyár berendezéseinek helyreállítását az 1945. év elején kezdték el, s ugyanakkor hozzáfogtak a csőtörések megszüntetéséhez és a hiányok pótlásához. 1945. márc. 30-án megkezdődött a gázszolgáltatás a gyár környékén. Pestre a gázt a felrobbantott Boráros téri híd roncsain épített fahídon vezették át először, majd gázvezetékeket tartó kötélhíd létesült a felrobbantott Margit híd pillérein. Ez lehetővé tette, hogy 1945 jún.-ában már a pesti oldalon is megindulhatott a gázszolgáltatás. A teljes helyreállítás 1949-ben fejeződött be. 1945. márc. 14-én kezdték meg a fővárosi csatornahálózatának helyreállítását. A teljes helyreállítás 1947 ápr.-áig tartott. Az 1945. év végéig 115 helyen, összesen 1700 fm hosszban a csatornahálózatot átépítették, és a 11 200 fm hosszú csatornaszakaszból 3330 m^3 törmeléket és egyéb szennyező anyagot emeltek ki és szállítottak el. A szivattyútelepeken a gépi berendezések és a megsérült épületek kijavítását elvégezték. – A villanyáram-termelés és -szolgáltatás 1945 máj.-ában indult meg a kelenföldi erőműtelepen. Az ostromot követően már az első félévben 5 kazánt és 6 gépegységet hoztak üzemképes állapotba 30 ezer kW teljesítménnyel. 1947-ben pedig a kazánok és áramfejlesztő gépek teljesítőképessége 100%-os volt. – 1949-ig a fővárosi egész területén újjáépítették a villamos kábeleket és légvezetékeket. A villamosvasutak vágányhálózatát és a felsővezetékeket 1946. I. negyedév végéig csaknem teljesen helyreállították, s ugyanakkor a háború előtti kocsiállomány 75%-a üzemképes állapotban volt. – A romok eltakarításával egyidőben megindult az utak kijavítása és újraépítése is. Az első útépítések a Boráros téri szükséghíd, a margitszigeti pontonhíd, valamint a Kossuth híd hídfőinek kialakításához kapcsolódtak. Nagyobb arányú útépítés a 3 éves tervidőszakban indult meg. Ekkor építették át a Kerepesi út egy szakaszát; a Nagykörúton, Kiskörúton, Thököly úton, Üllői úton, Orczy úton, Kálvin téren és a Nyugati téren pedig a villamosvágányok középre helyezésével az útburkolatokat is újrakövezték. A legsürgősebb karbantartási munkákon felül mintegy 24 700 m^2 útburkolat helyreállítása és 187 400 m^2 burkolat felújítása történt meg. Mintegy 53 400 m^2 új útburkolat is épült. A Duna-hidak újraépítésével egy időben a csatlakozó forgalmi tereket (Boráros tér, Gellért tér, Fővám tér) is átépítették. – A templomok közül 1947-ig a belvárosi templom, a Batthyány téri és a cisztercita templom háborús sérüléseit kijavították. A Mátyás-templomon és a tabáni templomon elvégezték azokat a munkákat, amelyekkel ezeket a nagymúltú és történelmi nevezetességű templomokat meg lehetett menteni a további pusztulástól. A teljes helyreállítás fokozatosan történt meg. A Bécsi kapu téri ev. templom újjáépítése 1947. márc. 16-án kezdődött el. A helyreállítás 1949 végéig befejeződött. – Az árvízvédelmi rendszerben keletkezett háborús rombolásokat gyors ütemben megszüntették. A leomlott partfalakat, a mellvédek folytonosságát helyreállították, a hídroncsok nagyobb részét kiemelték, az árvízvédelmi telepeket újjáépítették és az elpusztult felszereléseket pótolták. 1947-ben már újra védőképessé lettek az árvízvédelmi berendezések. – *Irod.* Fabritzky Antal: Feltámad a romváros (Bp., 1947).

Új Kórház: →*Szent István Kórház*

Új köztemető, *Rákoskeresztúri temető* (X. Kozma u. 8–10.): a fővárosi legnagyobb köztemetője. A →*Kerepesi temető* szűkké válása miatt létesítették a pestszentlőrinci és a rákoskeresztúri határ mentén. 1886-ban 429 holdnyi területen nyitották meg. 1933-tól több ízben bővíteni kellett, ma már kb. 600 holdra terjed ki. A városi tanács a megnyitáskor a felekezetek számára vegyes temetkezést rendelt el, csak a katonaság részére szakítottak ki külön parcellát. Ezt csak a II. vh. után számolták fel. Külön parcella maradt azonban az olasz (katonai) és a török (mohamedán) temető. Az ~ mellett külön temető létesült az izraelita hitközség halottai számára (X. Kozma u. 6.). Ez a Chevra Kadisa vezetése és felügyelete alatt áll, míg az ~ a Fővárosi Temetkezési Int. kezelésében működik. 1968-ban az ~ mellett halotthamvasztót is létesítettek. 1989. jún. 16-án ünnepélyes keretek között itt temették el Nagy Imrét és társait. 1992-ben az ~ben állították fel Jovánovics György *Mártírok emlékműve* c. alkotását.

Újlak (II., III. ker.): a középkori *Szentjakabfalva* helyén a török pusztítások után német telepesek által alapított Neustift (Újlak) nevű falu. 1706-ra megépült plébániatemploma, amelyet később többször

A Nemzeti Pantheon az Új köztemetőben

átalakították (*újlaki r. k. plébániatemplom*). A falu a templom köré épült, 1770-ben már iskolája is volt. A 18. sz.-ban földszintes házakból álló falusi település. A 19. sz.-ban a mai Lajos u. mentén többszintes házsor épült ki. 1861-ben alapították az →*Újlaki Tégla és Mészégető Rt.*-t, 1881-ben épült az ~i Duna-part vízműve. Ma egyetlen jelentős üzeme a Mérőműszerek Gyára. A régi ~ot csaknem teljesen lebontották.

Nagy Imre és a Névtelen elesettek síremléke az Új köztemetőben

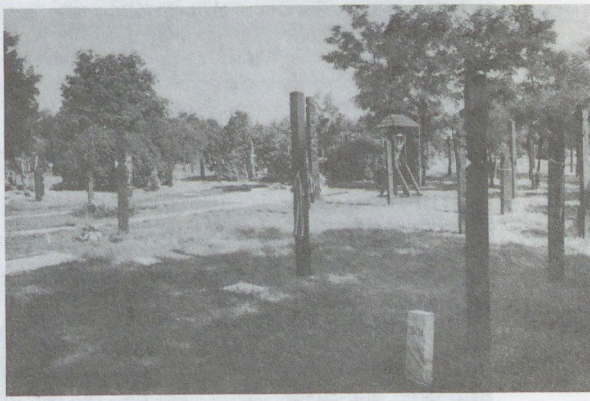

Új köztemető. 301-es parcella

újlaki búcsú: →*búcsúk*

Újlaki-hegy (II. ker.): a →*Pesthidegkúti-medencét* DK-en meredek, erdős lejtővel határoló *dolomitrög* (449 m). A →*Hármashatár-hegy* tömegétől, a Pesthidegkúti-medencétől hátravágódó aszóvölgyek, a két →*Kecske-hegy*től a →*Szép-völgyi-medence* különíti el. A Szép-völgyi-medencére lejtő oldalán nummuliteszes mészkő települt a dolomitra, amelyet kőfejtőben is feltártak. Tisztásokkal tarkított sziklás felszínéről szép panoráma nyílik →*Pesthidegkút*ra, a *Budai-hegység*re és a *Pilis*re.

Újlaki (kiscelli) temető: megszűnt óbudai temető a mai III. Doberdó u. területén. 1780-ban nyitották meg. A József-hegy és a Mátyás-hegy között 1800-ban egy új temetőbe kezdtek temetni, de 1810-től ismét az előzőt használták 1924-ig. A temetőbe csak svábok temetkeztek.

újlaki római katolikus plébániatemplom (II. Bécsi út): barokk teremtemplom (műemlék), melyet régebbi templom helyén 1746-ban kezdett építeni *Hamon* Kristóf, majd halála (1748) után *Nepauer* Máté fejezte be (1759). Homlokzata közepén álló tornyát lebontották, a homlokzat D-i oldalára épült tornya (1763–66), sekrestyéje (1788), toronysisakja *Ybl* Miklós műve (1877). A barokk kapuzaton „Creatori 1705, creatura" felirat van, mely a Bécsi út 32. sz. alatti régebbi kápolnára, ill. alapítására készült. A sekrestye kapuján az 1768-as évszám olvasható a mai templomépítés befejezéseként. A háromszakaszos, pillérekkel tagolt, dongaboltozatos belsőhöz keskenyebb szentély csatlakozik félkörös záródással. Oszlopos főoltára *Hikisch* Kristóf építőmester és Held Frigyes szobrász műve (1799). Rajta a Cranach-madonna másolatát Falkoner Ferenc festő készítette. Hat barokk mellékoltára és szószéke van. A Szent József-mellékoltár vitrinje a hajdani kiscelli trinitáriusoktól származik. Készítője Feldmayer Antal trinitárius fráter volt. Gyóntatószéke és térdeplője is korai barokk (1705). – *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, II., Bp., 1962).

Az újlaki római katolikus plébániatemplom

Újlaki Tégla- és Cserépipari Vállalat: →*Budai Téglaipari Vállalat*

Újlaki Tégla- és Mészégető Rt.: Kunwald Jakab újlaki mész- és téglaüzemének átvételére és folytatására alakult 1869-ben. Kezdetben a M. Bank Rt. érdekkörébe tartozott, majd 1920-tól kezdve az Angol–Magyar Bank Rt.-hez került át. Az alapítás idején a cég üzeme néhány kezdetleges kemencéből állott. A mész, tégla és tetőcserép égetésére nagyobbrészt fát használtak, ami a termelési költséget lényegesen emelte. 1880-ban Bp.-en nagyszabású építkezések kezdődtek. Az ~ a konjunktúrát kihasználva korszerűsítette üzemét, négy körkemencét építtetett, és teljesen széntüzelésre tért át. 1891-ben megvásárolta a III. Bécsi út 134. sz. alatti *Óbudai Téglagyár*at, melyet korszerű, gépi erőre berendezett tégla- és cserépgyárrá alakított át. 1896-ban a pesti Duna-parton műhabarcsgyárat helyezett üzembe. Termelő üzemei 1905-ben a Péterhegyi-dűlőben épített tetőcserépgyárral és 1907-ben a Schossberger-féle téglagyárral bővültek. 1912-ben azbesztpalagyárat létesített. A kiscelli kékagyag nyersanyagra alapozva az ~ vezető helyet vívott ki magának a szakmában. – Mint az Egyesült Építőip. és Hajózási Rt. alapító váll.-a 1926-ban beolvasztotta az István Téglagyár Rt.-t. – 1928-ban fuzionált a Nagybátonyi Szénbánya Rt.-vel. Az egyesült váll. új cégneve *Nagybátony-Újlaki Egyesült Iparművek Rt.* lett.

Újlipótváros (XIII. ker.): a ker. D-i része. Két fő útja a Dunával párhuzamos *Hegedűs Gyula u.* és a *Pozsonyi út*. Az utóbbinak a Ny-i oldalán álló, ún. *Palatinus-házak* még 1911-ben épültek, a nagyobb arányú bérházépítkezés azonban csak a húszas évek végén kezdődött, körülépített udvaros ép.-ekkel, az I. vh. előtti szabályozási tervnek megfelelően. Az FKT 1928-ban határozta el a mai →*Szent István park* létesítését, s előírta környezetében az egységes városképet adó bérházak építését. Az 1933-ban elkészült újabb szabályozási terv szerint az u.hálózat sűrűbb lett, és kötelezővé vált a keretes beépítési mód. Ennek megfelelően 5–6 emeletes bérházakban 6318 lakás épült itt 1920–40 között. A *Lehel téri* hatemeletes lh.sávok már 1945 után épültek, a foghíjtelkeket pedig a 60-as évek első felében építették be a környezetbe illeszkedően. Itt épült fel a Kárpát u.-i lakótelep (1975–80) és a →*Thermal Hotel Hélia* (1990).

Új Ludas: →*élclapok*

Új Magyar Drámaírók Bemutató Ciklusa: színházi vállalkozás 1926–29 között. Vezetője Sándor Zoltán, rendezője Szőke Kálmán, tagjai főként szerződés nélküli színészek voltak. Célja a fiatal m. drámaírók modern hangvételű színműveinek színpadra állítása. Az előadásokat – matinészerűen – vasárnap délelőtt, ill. késő esténként különböző színházakban tartották. Egyik különlegességük Babits Mihály: *Laodomeia* c. játékának 1926-ban a Vígadó nagytermében történt bemutatása Kósa György zenéjével. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora, 1904–1944 (Bp., 1974).

Új Magyar Képtár: a →*Szépművészeti Múzeum* egy ideig különálló részlege. 1928-ban *Petrovics* Elek létesítette a →*régi Műcsarnok* (VI. Andrássy út 69.) helyiségeiben. A múz. törzsanyagából kiemelt gyűjt. a 20. sz.-i m. festészet alkotásait tartalmazta, de néhány grafikai lap és szobor is kiegészítette a kiállítást.

Új Magyar Könyvkiadó: →*Európa Könyvkiadó*

Új Magyar Központi Levéltár (I. Hess András tér 4.): az 1945 utáni időszak orsz. jellegű iratanyagának a gyűjt.-e. 1970. jan. 1-jével létesült. Gyűjtőkörébe a Magyar Országgyűlés, az Elnöki Tanács, a Minisztertanács, a Legfelsőbb Bíróság és Ügyészség, a min.-ok és az orsz. hatáskörű főhatóságok s az ezeknek közvetlenül alárendelt főv. költségvetési szerveknek és gazdálkodási szerveknek, továbbá a társ. szervezetek orsz. szerveinek és központjainak, valamint 1981-től 54 vidéki ipari nagyvállalatnak az iratanyaga tartozik. Az állomány jelentős részét az →*Országos Magyar Levéltár* korábbi Népi Demokratikus Oszt.-a gyűjtötte be. Az ~ feladatkörébe tartozik a felügyelete alá sorolt orsz. hatáskörű szervek iratkezelésének, irattározásának, selejtezésének levéltári ellenőrzése, szakmai segítése. 1992-ben önállósága megszűnt és szervezetileg ismét az Orsz. Levéltárhoz tartozik.

Új Magyar Múzeum: tudományos és kritikai folyóirat. 1850–1860 között jelent meg Toldy Ferenc szerkesztésében. Elsősorban az MTA köré csoportosult történészek, nyelvészek, irodalomkutatók írásait közölte. A Bach-korszakban a m. múlt feltárásával táplálta a nemzeti szellemet.

Új Magyarország: 1. 1945. júl.-ban indult hetilap; a világpol. és a világgazd. eseményeiről adott rendszeres tájékoztatást. Boldizsár Iván szerk.; 1948-ban szűnt meg. Idegen nyelvű melléklapjai voltak a *New Hungary*, a *Nouvelle Hongrie* és a *Novaja Vengrija*. – **2.** pol. napilap. 1956. nov. 2-án ezzel a címmel indult a Petőfi Párt (Nemzeti Parasztpárt) lapja. Főszerk.-je Féja Géza volt. Csak két száma jelenhetett meg. – **3.** kormánypárti napilap. 1991-ben indult.

Új Magyarság: pol. napilap. 1934-ben a →*Magyarság* szerkesztőségéből kiváló *Milotay* István indította a kormány jobboldali ellenzékeként. Az ~ 1944-ben szűnt meg.

Új Magyar Szalon: →*Magyar Salon*

Új Magyar Zene-Egyesület, *ÚMZE:* a kortárs m. zeneművek, az új zenei irányzatok megismertetése és elfogadtatása céljából alakult 1911-ben. Életre hívói között volt Bartók Béla és Kodály Zoltán. Céljait hangversenyek rendezése útján kívánta elérni. 1912-ben megszűnt. 1931-ben újból megalakult. 1938–39 között végleg megszűnt.

Új-Mátyásföld: →*Mátyásföld*

Újmegyer: →*Újpest*

Új Művészek Egyesülete, *UME:* 1923-ban alapította Vaszary János. Tagjai fiatal művészek, részben főisk. növendékek voltak. Egy ideig a Képzőművészek Új Társaságához (KÚT) tartozott, de radikálisabb szellemet képviselt. 1927-ben önálló lett. 1934-ben állított ki önállóan a →*Fränkel Szalon*ban. Tagja volt Gadányi Jenő, Vaszkó Erzsébet, Vaszkó Ödön, Göllner Miklós, Bene Géza stb.

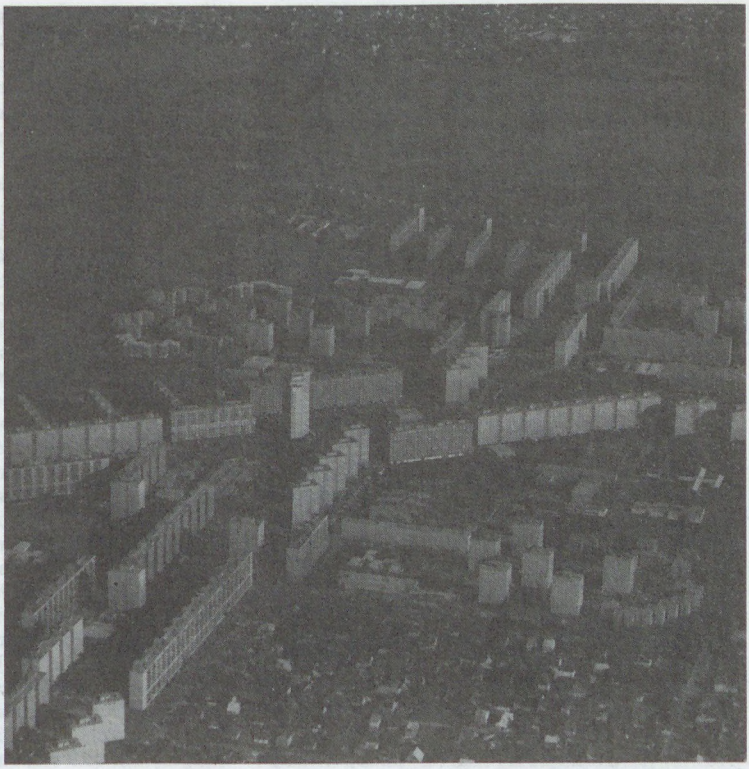

Az újpalotai lakónegyed (légifelvétel)

Új Művészet: képzőművészeti folyóirat. A →*Művészet* utódaként 1990-ben indult Sinkovits Péter szerkesztésében. A Művelődési és Közoktatási Min. Osvát Ernő Alapítványának támogatásával jelenik meg.

Új Művészet Barátainak Egyesülete, *UMBE:* képzőművészek és művészeti írók 1931-ben alakult csoportja a modern művészet támogatására és propagálására. Tagja volt Csók István, Kárpáti Aurél, Majovszky Pál, Petrovics Elek, Révész István, Vaszary János stb. Az ~ 1945-től nem működött tovább.

Új Nemzedék: 1. pol., szépirodalmi és közgazd. hetilap. 1913-ban *Milotay* István indította, s a keresztény-nemzeti eszmék orgánuma volt. 1919-ben Milotay a →*Központi Sajtóvállalat*nak adta el lapja tulajdonjogát. – 2. pol. napilap. 1919. szept.-ben indult Milotay ~ének folytatásaként (s egy ideig az ő szerkesztésében) a Központi Sajtóváll. délutáni lapjaként. Katolikus irányzatú bulvárlapként 1944. okt.-ig megjelent. Milotay után Krüger Aladár, Cavallier József, Berkes Róbert szerk.

Új óbudai köztemető (III. Bécsi út 1963. hrsz.): É-Buda köztemetője. A főv. 1905-ben határozta el, hogy Óbudán új köztemetőt létesít. A tervet a közgyűlés az 1906. év elején fogadta el. A Táborhegyi temető feladását földcsuszamlások siettették. Hosszas alkudozások után a főv. a Törökkő-dűlőben vétel és telekcserék útján, 1908 őszéig 79 387 □öl területet szerzett hármas felosztásra: a köztemető, a felekezet nélküliek és a zsidó temető részére. A temetőt 1910. febr. 1-jén nyitották meg. A közgyűlés 1912 aug.-ában úgy határozott, hogy a temetőben 40 kisebb és hét nagyobb sírboltot építtet. A II. vh. budai harcai során a temető kapuzati ép.-ei megsérültek, a felszerelési tárgyakat ellopták. A háborús károk helyreállítása óta a temető tovább működik. A ~ nevezetesebb halottai: Alszeghy Zsolt, Andor Ilona, Anghy Csaba, Bibó István, és Házmán Ferenc, Kállai Ernő, Ráfael Győző és Thurzó Gábor.

Újpalota (XV. ker.): területe a 20. sz.-ig kietlen puszta volt. Először DK-i fele épült ki ip. övezetként. Legjelentősebb üzemei az 1922-ben épült Ferroglobus és a Mezőgazd. Gépalkatrészek Gyára. A 60-as évek végén indult meg a terület ÉNy-i felén az →*Újpalotai lakónegyed* építése. A kiépülő városrészt az 1973-ban átadott felüljáró kapcsolja közvetlenül a főv.-hoz.

újpalotai lakónegyed (XV. ker.): a XV. és XVI. ker. közötti nagy, beépítetlen területen 1969-ben indult az építkezés a Szentmihályi út–Bánkút u.–Késmárk u. között. Az eredeti program 12 757 lakás telepítését tartalmazta 136 ha területen, ez azonban többször is kiegészült, és végül a csatlakozó Frankovics Mihály úti beépítéssel összesen mintegy 15 500 lakás épült fel. A főútvonalak mentén kereskedelmi és szolgáltató létesítményeket alakítottak ki, és a tízemeletes, valamint annál magasabb ép.-ek

Az újpalotai lakónegyed magasházai

döntő többségét itt helyezték el. Ez a megoldás zajtól védett belső területeken jó lehetőséget teremtett a nevelési és gyermekintézmények, továbbá a nagycsaládok részére tervezett 3 emeletes, kétfogatú ép.-ek elhelyezésére. Épült 5 ált. isk. 126 tanteremmel, 1316 óvodai és 810 bölcsődei férőhely. Az alapfokú ellátás mellett szakorvosi rendelőintézet, vásárcsarnok, középisk. is létesült, és a tervekben áruház és mozi építése is szerepelt. A beépítést Tenke Tibor tervezte, a tervezésben részt vettek Csordás Tibor, Csorba Zoltán, Fekecs Éva, Klicsó László, Selényi István, Szemerédy Magda (TTI). A közintézményeket Callmeyer Ferenc, Ágoston Miklós, Kökény Ágnes, Bánszky Balázs tervezte.

Újpest (IV. ker.): az 1830-as években gr. Károlyi István a Rákospalotához tartozó pusztájából az ún. *István-hegy*et adta bérbe szőlőtermelés céljára, ahol az első telepesek 1831-ben *Újmegyer* néven alakítottak hegyközséget. Itt volt sörfőzdéje Mildenberger Mártonnak, ~ első bírájának. A földesúr lehetőséget adott iparosok és kereskedők, köztük zsidók letelepedésére, az utóbbiak Pestre költözésének akadályai voltak. Újpest alapítása előtt területén csupán a fóti uradalomhoz tartozó →*Káposztásmegyer* puszta volt lakott terület. A későbbi város gazd. életére oly jellemző bőr- és asztalosip. kezdetei még az alapítás évtizedére nyúlnak vissza (Neuschloss-féle fakereskedő cég, később gyár, Wolfner-féle bőrgyár és mások). ~en a Károlyi grófok káposztásmegyeri pusztáját leszámítva lényegében hiányzott a mezőgazd., ezzel szemben gazd. értelemben szinte kezdettől fogva városias funkciókat látott el. A települést a városias jellegből következően viszonylag jelentős kézműves-, ill. munkásrétegen kívül a főv. közelsége jellemezte. Az 1840-es évektől a pestiek kirándulóhelye lett. 1866-ban megindult Pest és Újpest között a lóvasút, s bizonyos mértékben a Pesten dolgozók lakótelepévé vált. Területén előszeretettel alapítottak olyan üzemeket is, amelyeket a belvárosban nem engedtek. Az 1870-es években a település lélekszáma megközelítette a 10 000 főt. Az 1876. évi árvíz nagy károkat okozott. – Az 1890-es évektől egyre jelentősebb ip. várossá vált. Ekkor már működött a Mauthner- (1889) és a Winternitz-bőrgyár, a Lőwy Dániel és fia Parkett- és Furnirgyár, a Keleti és Murányi Vegyészeti Gyár, a Schreiber Henrik-féle Ecetgyár és a Baeder Illatszergyár. 1900-ban jegyezték be az Egyesült Villamossági Rt.-t, 1905-ben alapították a két évvel később már villamos energiát termelő Phőbus Társ.-ot. 1907-ben építették első vegyip. nagyüzemét, a Leiner Fülöp-féle Sósavgyárat. Ugyancsak ebben az évben épült az Egyesült Villamossági Gépgyár. ~ részben még ma is Bp. kútja: egy belga társaság 1910-ben kapott koncessziót kutak fúrására, s 2 millió korona alaptőkével megalapította az Ister M. Vízmű Rt.-t. A társ. 1911-ben indult meg. Közben ~ káposztásmegyeri részén a főv. ellátására 60 kutat építettek. Bár az SZDP a község Bp.-hez csatolása mellett foglalt állást, az 53 ezer lakosú nagyközség 1907-ben rendezett tanácsú várossá alakult. Ezután még erőteljesebb ~ nagyip. fejlődése. 1912-ben már itt termelt Közép-Európa egyik legnagyobb vegyi üzeme, a Chinoin. A M. Ólomgyárat (sörétet, lövedéket és más hadianyagot készített) 1917-ben alapították. Egy évvel később, 1918-ban rakták le a mai Bányagépgyártó Váll. alapjait. – A polgári forr. időszakában megalakult a Néptanács, amely átvette a hatalmat, bár elnöke az addigi polgármester volt. A korábbi városi vezetőség gazdálkodási hibái miatt kormánybiztos kiküldésére került sor. A Tanácsközt. kikiáltása után szocializálták üzemeit, mezőgazd.-át. A Tanácsközt. bukása után autonómiáját felfüggesztették és hatósági biztost neveztek ki a város élére, akit az önkormányzat visszaállítása után polgármesterré választottak. A két vh. között csak könnyűip. üzemek alakultak ~en, így 1924–25-ben az Angol–M. Cérnagyár Rt. (ma Újpesti Cérnagyár), s alig valamivel később az Újpesti Posztógyár. A tartós iparosodás folyamatos népességnövekedést eredményezett. Így ~ – lakosságát tekintve – 1925-ben már hetedik az ország nagyvárosainak sorában. Ezek az esztendők az egyenetlen fejlődés következtében kedveztek a trösztösödésnek: 1928-ban alakult a M. Pamut Rt., a Standard Villamossági Rt., az Ecetipari Rt., 1929-ben pedig a Pannónia Szőrmegyár Rt. 1950. jan. 1-jén a főv. IV. ker.-e lett. Az új ker. első feladata a rossz lakásviszonyok, a csatorna- és úthálózat, valamint az eü. ellátottság javítása volt. 1952-ben kezdte meg működését a Vákuumtechnikai Gépgyár, 1966-ban a Bp.-i Bútorip. Váll. Az Egyesült Izzó továbbra is ~ nagyhírű gyárai közé tartozik. A *Chinoin Gyógyszerárugyár* 1950–51-ben kezdte a penicillin gyártását. 1961-től 1966-ig rekonstrukciót hajtottak végre. A M. Pamutipar 1950-ben Hazai Pamutszövő néven vált ki az óbudai gyárból. Bővítették az *Orsz. Bányagépgyártó Váll.*-ot. Az *Újpesti Cérnagyár* korszerűsítését 1956–63 között végezték el. – Az ~i lakásviszonyok javítására 1950-től több mint 5000 lakást építettek a Ságvári Endre (ma Lőwy Izsák) u.-ban, az Árpád, az Attila, a Pozsonyi úton, a Papp József téren és a Városkapunál. 1950-ben e ker.-ben adták át a főv. akkori legnagyobb szakorvosi rendelőint.-ét. 1950-ben jött létre az *Újpesti Dózsa SE.* – A városközpont rekonstrukcióját 1973-ban határozta el a Főv. Tanács. A rekonstrukcióra két ütemben került sor: az első ütem az Árpád úttól D-re, a Tél u.–Aradi u.–Munkásott-

hon u.–Istvántelki út–Elem u. közötti területen, a második ütem építkezései az Árpád úttól É-ra, az István út–Bercsényi u.–Görgey Artúr út–Kiss János u.–Árpád út által határolt területen 1980-ban indultak. A rekonstrukció szorosan kapcsolódott a metró É–D-i vonalának építkezéseihez, amelynek egy szakasza az Árpád úton halad. A rekonstrukció mindkét ütemében a tervezők a meglevő úthálózat megtartására és az értékesebb növényzet, a faállomány kímélésére törekedtek. Az első ütem területén gyakorlatilag csak a közintézményeket tartotta meg a beépítési terv, a jórészt elavult, alacsony beépítésű lakások szanálásra kerültek; összesen 4929 lakást bontottak el. Az első ütem területén 9588 lakás épült házgyári technológiával, öt és tizenegy szintes lh.-akban. Összesen 88 ált. isk.-i tanterem, 1000 gyermek részére óvoda, 500 gyermek részére bölcsőde, és több mint 10 000 m² kereskedelmi és szolgáltató létesítmény készült el. A második ütemben 5681 lakás; 48 ált. isk.-i tanterem, 500 gyermek részére óvoda, 240 gyermek részére bölcsőde, több mint 5000 m² kereskedelmi és szolgáltató ép., orvosi rendelő és gyógyszertár épült. A Görgey Artúr út mentén faip. szakközépisk., továbbá nyugdíjasház is készült, az Árpád úton üzletház épült. Tervezők: beépítési és részletes rendezési terv: első ütem: Kruppa István, második ütem: részletes rendezési terve: Vinkovics István, beépítési terv: Róth János (Lakóterv). – A lakóép.-ek tervezői: Kruppa István, Baranyai Attila, Kutlik Miklós, Csorba Zoltán, Klicsó László, Csordás Tibor, Korányi András. A közintézmények tervezői: Jurcsik Károly, Varga Levente, Peschka Alfréd, Ágoston Miklós, Érces Elemér, Horváth Bertalan, Róth János, Jurányi Erika. – *Irod.* Bokor László: Újpest története (Bp., 1969).

Újpest: →*helyi sajtó*

Újpest-belsővárosi református templom (IV. Szent István tér 24.): 1878-ban épült, szept. 29-én szentelték fel. 1932-ben bővítették, 1941-ben magasabbra emelték a tornyát. 1968-ban tatarozták a tornyot, a centenáriumra kívül-belül felújították.

Újpesti Blaha Lujza Színház: a Theátron Rt. alapításában 1920. okt. 21-én nyílt meg Csiky Gergely: *A nagymama* c. vígjátékával. Ig.-ja Schreyer Jenő, művészeti vez.-je Földessy Vilmos volt. Az 1930-as évek derekáig működött.

Újpesti Bőrgyár: →*Mauthner Testvérek és Társai Rt.*

Újpesti Dózsa Sport Egyesület: →*Újpesti Torna Egylet*

Újpesti Evezős Egylet: 1926-ban alakult, a II. vh. után az →*Újpesti Torna Egylet*be olvadt, versenyzői a vidéki bajnokságok sorozatát nyerték; 1935-ben, 1939-ben egyesben orsz. bajnokságot is szereztek.

Újpesti Gépelemgyár (IV. Dugonics u. 11.): elődje a Pneumatikus és Hidraulikus Gépek Gyára, illetőleg a Préslégszerszámgyárból alakult Szerszám és Gépelem Gyárak nagyváll. Gépelem Gyára. 1971 óta működik ~ néven. A háttérip. váll. tevékenységi köre: közúti gépjármű alkatrészek és hidrosztatikus energetikai átviteli berendezések és alkatrészek gyártása. Kecskeméti üzeme 1990-ben Kecskeméti Hidraulikus Munkahengergyár néven önálló váll. lett.

Újpesti Gyapjúszövőgyár, (IV. Berni u. 1.): jelenlegi székhelyén csehországi kezdeményezésre 1923-ban *Finomposztógyár Kopetzky és Fiai Rt.* néven adtak posztógyártásra engedélyt. 1933-ban Silberpfennig nevű m. tőkés tulajdonába került és *Budavidéki Posztógyár Rt.* néven folytatta tevékenységét: készgyapjú és gyapjútípusú szövet termelését és értékesítését. 1948-ban *Budavidéki és Újpesti Gyapjúfonó és Szövőgyár Rt.* néven működött, amikor államosították. 1953-ban egyesült az Újpesti Fésüsszövőgyárral és ekkor kapta az ~ nevet. 1963-ban összevonták a Bajai Finomposztógyárral és annak gyáregységeként szerepelt. 1971-től újra önálló váll. lett, ismét ~ néven. Az 1973–75. évi szövödei rekonstrukció keretében telephelyet létesített Tápiószecsőn, 1975–78-ban létesítette az Újfehértói Gyárat, ahová a fonalelőállítást összpontosította és termékkörét kiegészítette tiszta szintetikus kötőfonal gyártással. 1990-ben váll. tanácsi döntéssel a tápiószecsői telephelyet megszüntette és megvált az újfehértói gyártól.

Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény: →*kerületi múzeumok*

újpesti homoktövis: az ezüstfafélék családjából hazánkban egyedül a homoktövis (Hippophae rhamnoides) őshonos. Síksági, ún. hordalékszty epp növény. Ágas-bogas, tövises cserje. A hőmérséklet szélsőségeit jól tűri, de páradús éghajlatot és sok fényt igényel. Apró narancssárga, bogyószerű termései C-vitaminban igen gazdagok, levelét vérnyomáscsökkentő teákhoz adják. Sok helyen díszcserjének, ill. homokos talajok megkötésére ültetik. Ez az újpesti állomány Mo.-on az egyetlen, amely természetes, az eredeti előfordulás állapotát idézi. 1974 óta védett.

Újpesti Kórház-Rendelőintézet (IV. Nyár u. 103.): a ker. fekvőbeteg-gyógyint.-einek összevonásával létrejött kórház. 1967-ben először az →*Árpád Kórház* és a →*Károlyi Sándor Kórház* került a szervezetébe. 1977-ben hozzájuk csatolták a →*Városi Kórház*at, valamint az újpesti és a rákospalotai rendelőint.-eket, ált. körzeti és üzemeü. szolgálatot. Az ~ együttes ágyszáma: 1097 (1991).

Újpesti Munkásképző Torna Egyesület, *UMTE* (IV. Baross u. 22–24.): az újpesti munkásképző sportolóiból 1910-ben alakult. Labdarúgáson kívül tornával és turisztikával foglalkozott. Kifejezetten munkásmozgalmi jellegű egy. Tagjai kapcsolatban voltak az újpesti ellenállási mozgalommal is.

Újpesti Növényolajgyár: →*Rákospalotai Növényolajgyár*

Újpesti Önkéntes Mentő Egyesület: →*mentésügy*

Újpesti Papírgyár (IV. Váci út 83.): 1923-ban kezdte meg működését Kőbányán kézilemezüzemként. 1927-ben az akkori tulajdonos Hoffmann család megvásárolta a Viktória Bútorgyár telepét, s az áttelepített papírgyárat rt.-vé alakította. Megvették a konkurens újpesti Danuvia és a Nagymarosi Papírgyárat is. Exportjukat elsősorban K-i országokkal bonyolították, a részvényesek között D-amerikai cé-

geket is találni (pl. Mutator Rt.). Az ~at 1948-ban államosították. A gyár korszerűsítése után (ip. vágányok, hidraulikus prések) 15-féle lemezt gyártottak. 1954-ben a *Kartonlemezgyár* 1. sz. telepeként működött tovább, 1957-ben *Hungária Papírlemezgyár* néven önállósodott. Az időközben veszélyessé vált üzemet 1963-ig újjáépítették, majd a →*Papíripari Vállalat*hoz csatolták. – *Irod.* A magyar papíripar 20 éve (Bp., 1968).

újpesti partizáncsoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Újpesti rakpart (XIII. ker.): Pest város legészakibb, *Újpest* felé húzódó *Duna-part*ja az ún. *Felső rkp.* Kiépítése 1897-ben történt. 1902-ben a *Lipót körút*tól a *Vizafogó u.*-ig terjedő szakaszát ~nak nevezték el. 1903-ban ez úgy módosult, hogy a *Rudolf tér*től a *Zápolya u.*-ig terjedő szakasza, mely a *Duna-szabályozás* folytán keletkezett telektömbök miatt u.-vá vált, a *Pozsonyi u.* elnevezést nyerte, az ~ elnevezést pedig az új Duna-partra alkalmazták. 1935-ben az ~ parkszerű szakasza a *Lipótvárosi park (Szent István park)* elnevezést kapta. 1966-ban megszüntették a parti rakodókat. – Jelentős ép.-e a **36. sz.**: egyemeletes romantikus stílusú lakóház 1+3+1 ablakkal, első emeletén konzolos öntöttvas erkéllyel. *Hild* Károly építette 1853-ban Kotba Sámuel részére.

Újpesti rakparti kislakásos telep: 1910-ben téglából épült öt földszintes és öt egyemeletes házban 105 egyszobás, félkomfortos lakásból áll.

Újpesti Szegénygyermek Kórház: →*Árpád Kórház*

Újpesti-sziget: →*Népsziget*

Újpesti Textilművek Rt., *UTEX Rt.*: 1. →*Hazai Pamutszövőgyár* – 2. →*Magyar Pamutipar Rt.*

Újpesti Torna Egylet, *UTE:* 1885. jún. 16-án az újpesti piactéri isk. tantermében alakult. Első elnökévé Goll Jánost választották. Az első szakoszt.-ai a torna, a vívás és az atlétika voltak. A kezdeti éveiből a híres UTE-bálok emelkedtek ki, amelyek Újpest nagyközség évenkénti reprezentatív táncestélyeivé váltak. 1900-ban az Újpesti Football Club és az Újpesti Atlétikai Club összeolvadásából megalakult a labdarúgó-szakoszt. Az első újpesti futballpálya a pamutgyári mezőn, Károlyi László gr. birtokán volt, itt játszotta első mérkőzését az ~ 1900. ápr. 29-én. 1903. máj. 24-én a Népszigeten újabb pályamegnyitót tartottak. A klub 1905-től szerepel az I. oszt.-ban, 1906-ban Molnár I Ferenc és Molnár II Imre az ~ első válogatottjai. Az első nemzetközi mérkőzésükre Prágában 1908-ban került sor, labdarúgóik közül a legismertebbek Fogl II Károly, Fogl III József, Priboj István. 1914-ig még létrejött az atlétikai szakoszt. – tagjai közül Kéméndy Ernő 1906-ban 120 yard gátfutásban nyerte az első bajnokságot –, a birkózó és az úszószakoszt. Az úszók 1913-ban az első újpesti uszoda átadásával jutottak komolyabb szerephez. A 20-as évektől az ~ az egyik legjelentősebb sportegy.-té fejlődött. 1922-ben Hajós Alfréd tervei alapján elkészült a Megyeri úti stadion. A kerékpáros szakoszt.-t 1923-ban alakították meg. 1925-ben avatták a kerékpáros fapályát. A szakoszt.-ok közül a legjelentősebb a labdarúgóké. Az 1926-ban bevezetett profizmuskor az ~ Újpest FC néven szerepelt az I. oszt.-ban, 1929-ben megnyerték a Közép-Európai Kupát, 1929/30-ban a bajnokságot, és a mai BEK elődjének számító genfi Bajnokok Tornáját. De az ~ csaknem minden sportágban ott volt az élmezőnyben, úszóik és vízilabdázóik közül Halasy Olivér egy évben nyert EB-t úszásban és vízilabdában, de az 1931. évi EB-n öt újpesti úszó és vízilabdázó lett Európa-bajnok. Birkózóik közül Kárpáti Károly a mo.-i szabadfogás úttörője, 1936-ban olimpiai bajnok. Kézilabdacsapatuk a VAC-cal vívta az első mo.-i hivatalos mérkőzést. Vívóik közül Kabos Endre háromszoros olimpiai bajnok, hatszoros Európa-bajnok. Az újpesti sikerek hátterében a híres újpesti sportmecénás, Aschner Lipót állt. Az ~ ilyen néven 1949-ig működött. 1945 után az első m. labdarúgó-bajnokságot az ~ nyerte. 1946-ban az olasz–m. válogatott mérkőzésen 9 újpestivel állt fel a m. csapat. Kiemelkedő játékosaik Szusza Ferenc, Zsengellér Gyula, Balogh II Sándor. A birkózó Bencze Lajos nyerte 1945 után a m. sport első Európa-bajnokságát, bajnok lett a kézilabda-, a vízilabda- és a női teniszcsapat is. – 1950. márc. 31-én az ~ egyesült a Bp.-i Rendőr Egylettel, és megalakult a *Bp.-i Dózsa SE.* 1952-ben újabb fúzió történt a Bp.-i Bástya SE-vel. A Dózsa a BM központilag kiemelt egy.-évé vált, 19 szakoszt.-lyal 40 évig meghatározta a m. sportélet fejlődését. 1952-ben megszerezték a margitszigeti teniszstadiont, a BM lőteret épített a Mexikói úton, a Tímár u.-i vízisporttelepet még a BRE-től örökölték. A nagy szakoszt.-alapítások után 1956-ban 28 sportágat űzött a klub több mint 1500 sportolója. – Az újabb sportágak közül kiemelkedett az asztalitenisz, Kóczián József az első Dózsa-világbajnok. A kajak-kenu szakoszt. adta a klub első olimpiai bajnokát Urányi János személyében. A Dózsa átvette a BRE cselgáncsszakoszt.-t, így a klub a sportág hazai megteremtője lett. Az 1952-ben megalakult modellezőszakoszt. 1958-ban 8 világbajnokságot nyert. Az újabb szakoszt.-ok közül kiemelkedett a jégkorong és az öttusa. A Bp. Dózsa, akárcsak a Bp. Honvéd, igyekezett minden sportágban szakoszt.-okat alakítani, ami vagy sportolók tömeges átigazolásával vagy teljesen új szakoszt.-ok átvételével történt. – 1957-ben az egy. nevét *Újpesti Dózsá*ra változtatta. A klub továbbra is a BM csapata maradt, de a forr. leverése után előnyösebbnek tűnt az egy. újpesti hagyományait előtérbe állítani. A szakoszt.-ok közül többet megszüntettek, de 1965-ben még mindig 22 sportágat űztek az Ú. Dózsában. Labdarúgócsapatuk 1969–1975 között hétszer nyert m. bajnokságot, kiemelkedő játékosaik Bene Ferenc – a tokiói olimpiai bajnokcsapat gólkirálya –, Szentmihályi Antal, Dunai II Antal, Zámbó Sándor. Ez a csapat Európa élmezőnyébe tartozott, BEK negyeddöntőt játszott. Az atléták csúcséve az 1957-es volt, ekkor 23 felnőtt m. bajnoki címet nyertek, versenyzőik közül Zsivótzky Gyula kalapácsvetésben olimpiai bajnok lett. Polyák Imre személyében olimpiai bajnokkal rendelkezik a birkózószakoszt. Vívóik közül Rejtő Ildikó is olimpiai bajnok lett, míg a férfi röplabdacsapat 11-szer győzött a m. bajnokságban. Az egy. 1991-

ben visszakapta eredeti nevét, a klub elnöke Gedővári Imre olimpiai bajnok kardvívó lett. – Az egy. sporttelepe a IV. Megyeri út 13., atlétikai stadionja a IV. Szilágyi u. 30., lőtere a Mexikói út 21–23., vívócsarnoka a VII. Király u. 71., vízitelepe a III. Árpád fejedelem útja 71. sz. alatt van.

Újpesti Törekvés Sportegyesület, *UTSE:* mint az újpesti kispolgári, kishivatalnoki rétegek egy.-e 1908-ban alakult. Főként labdarúgással foglalkozott. 1918-ban bekerült a Bp. I. oszt.-ba, itt azonban nem tudott megkapaszkodni. Játékosai rendre átvándoroltak az Újpesti Torna Egyletbe. 1943-ban a MOVE keretében működött mint önálló sportegy. A II. vh. után nem folytatta tevékenységét.

Újpesti uszoda: az újpesti téli kikötőben 1913-ban létesült 100 m hosszú úszópálya, amely az I. vh.-ban elpusztult. Helyén 1920-ban 30 m-es pálya épült. Ebben orsz. bajnoki versenyeket is rendeztek, míg a Váci út 104. sz. alatt 1938 jún.-ában megnyílt a *Tungsram uszoda*. Az ~t kezdetben kutak táplálták, majd az Oxigéngyár meleg vizével lehetővé vált a $33\,^1/_3 \times 20$ m nagyságú, 2,1–2,3 m mélységű sportmedence és az 50×25 m felületű, 1,25 m átlagos mélységű strandmedence és két gyermekmedence felépítése. Az ~ megnyitásával a Meder u. 8. sz. alatt működött *Danubius uszoda* megszűnt.

Újpesti út: →*Akadémia u.*

Újpesti vasúti híd: a Bp.–Dorog–Esztergom vasútvonal hídja, 1896. nov. 3-án nyílt meg. A Dunát a Váci úttól kezdődően hidalja át, a Népszigetig hat parti nyílása van (Buda felé haladva: 35,0+ +20,0+40,0+50,0+40,0+20,0=205,0 m összhosszban). A Népszigeten töltésben folytatódik, a Duna medre felett hét 93,0 m-es nyílás van, majd egy 20,0 m hosszú parti nyílás következik. Így az ~ ezen szakasza összesen 671 m hosszú. A hídon egy vágány és egy 2,0 m széles járda épült. A híd rácsos szerkezetét 1921-ben és 1932-ben megerősítették. 1944. aug.-ban légitámadások használhatatlanná tették, majd a visszavonuló német csapatok 1945. jan. 24–29-én felrobbantották. – Újjáépítése csak akkor vált időszerűvé, amikor az →*Összekötő vasúti híd* ideiglenes vasszerkezete a híd újjáépítése miatt felszabadult. A szerelést a MÁVAG 1954-ben kezdte meg, előzőleg a pilléreket gázvezeték alátámasztására használták fel. Az ~at a forgalomnak 1955. máj. 21-én adták át.

Újpesti Zeneművelő Egyesület: 1891-ben alakult. A zenekar mellett zeneisk.-t (konzervatóriumot) is felállított. A karmester Goll János, az isk. ig.-ja Erkel Gyula volt. 1952-ben beleolvadt a →*Fővárosi Zeneiskola Szervezet*ébe.

Újpest–Rákospalotai Atlétikai Klub, *URAK:* 1902–1945 között asztalitenisz-, labdarúgó-, sakk-, teke-, teniszszakoszt.-okkal működött újpesti polgári egy., melynek sporttelepe a mai IV. Szilágyi u.-ban a káposztásmegyeri lóversenypályával szemben volt.

Újpest–Rákospalotai Orvostársaság: →*orvostársaságok*

Újpéteri-telep: →*tizennyolcadik (XVIII.) kerület*

Újpiac: →*Erzsébet tér*

Újság, Az: →*Az Újság*

Újságírók Szanatórium Egyesülete, *ÚSZE:* a Bp.-i Újságírók Egyesülete 1908-ban alapította meg betegpénztárát, melyből azután az ~ alakult ki, de működési területe mindvégig a főv. területére korlátozódott. Feladata volt, hogy tagjait betegség esetén orvosi ellátásban, segélyben részesítse, ill. számukra kórházi, szanatóriumi v. üdülési lehetőséget biztosítson. 1965-ben önállósága megszűnt, beolvadt az egységes társ.biztosítás keretébe.

Új Szent János Kórház: →*Szent János Kórház-Rendelőintézet*

Új Szín: 1931. jan.–máj. között három számmal megjelent művészeti folyóirat. A lap szerkesztője Rózsa Miklós volt, aki korábbi, →*Kút* c. lapja munkatársaival próbált a haladó törekvéseknek, új művészeti ágaknak fórumot adni. A modern társművészetek, mint fotó és film, belsőépítészet, továbbá városépítészet kérdéseinek ez a lap adott helyt. Munkatársak voltak: Hevesy Iván, Gró Lajos, Molnár Farkas, Péter András.

Új Színház: 1. 1920. okt. 16-án a városligeti *Bp.-i Színház* ép.-ében nyílt meg. Két bemutató után – Hauptmann: *Téli ballada* és Rákosi Jenő: *A szerelem iskolája* – egy hónap múlva megszűnt. – 2. 1927-ben Upor József alapította színházi vállalkozás a VI. Révay u. 18. sz. alatti színházhelyiségben a mai *Vidám Színpad*on. Különleges, a többi színháztól eltérő műsor kialakítására törekedett An-Ski, Lenormand, Katajev, O'Neill stb. műveinek bemutatásával. Legnagyobb sikerét Földes Imre színműve, a *Tüzek az éjszakában* 220 előadásával aratta. 1932. jan. 5-én volt az utolsó bemutatója. Legismertebb színészei: Somlay Artúr, Baló Elemér, Csortos Gyula, Bársony István, Gózon Gyula, Gellért Lajos, Orsolya Erzsi, Berky Lili, Somogyi Erzsi, Dajbukát Ilona, Halmi Margit. – 3. 1945 máj.–dec. között működött színház, a VI. Rózsa Ferenc (ma Rózsa) u. 50. sz. alatt öt bemutatót tartott Dénes György, Tapolczai Gyula és Vaszary Gábor rendezésében. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora 1904–1944 (Bp., 1974).

Új Színpad: 1. 1912-ben megnyílt művészi-irodalmi színház az Építőmunkások Otthonában, az akkori Aréna út (ma Dózsa György út) és Dembinszky u. sarkán. Ig.-ja Bárdos Artúr és Révész Béla, díszlettervezői Katona Nándor, Kozma Lajos, Gulácsy Lajos, Bíró Mihály, Rippl-Rónai József. Vezető művészei Harmos Ilona, Huszár Irén, Judik Etel, Simonyi Mária, Garas Márton, Pataki József, Gellért Lajos stb. voltak. Minden előadást Bárdos Artúr rendezett. 1912. máj. 13-tól a társulat vidéki körútra ment. Okt. 1-től az ~ igazgatását Kövessy Albert vette át. A hónap folyamán hat bemutatót tervezett, de A. Schnitzler: *Körbe-körbe* c. darabját betiltották. Az ~ 1912. okt. végén megszűnt. Jelentősebb produkciói: Krúdy Gyula: *Kárpáti kaland;* Schnitzler: *A bátor Kasszián; Irodalom;* A. France: *Crainquebille;* Th. Csokor: *Thermidor;* Mirabeau: *A pénztárca;* Strindberg: *Halál küszöbén; Hattyúvér;* Bíró Lajos: *A szent házasság;* valamint a betiltott *Körbe-körbe* paródiája: *Görbe-görbe.* – *Irod.* Alpár

Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora a Tháliától a felszabadulásig 1904–1944 (Bp., 1974) – 2. 1933-ban alakult színház Mocsányi László, Vajda László és Jákó Pál vezetésével a VII. Akácfa u. 4. sz. alatt. Dramaturgja Felkai Ferenc volt. Mindössze két bemutatót tartottak: Vajda–Földes: *Vica* és Garay Norbert: *Bobby sír és nevet.*

Újtelep (XXI. ker.): az *Endmayer-dűlő*ben kiárusított egyházi földeken épült 1909-ben, a mai *Szabadkikötő* helyén. A munkások kis egyszobás kunyhókat építettek itt, a telek árát és az építést is kölcsönből fedezték. Visszafizetési kötelezettségüknek csak nagy nélkülözések árán tudtak eleget tenni, ezért az ~ a *„faj telep"* elnevezést kapta.

Új tér: →*Erzsébet tér*

Új Thália: 1934-ben Márkus László és Pünkösti Andor, utalva névben az egykori →*Thália Társaságra,* ~ néven rendezett előadásokat a →*Magyar Színház*ban, a *Royal Színház*ban és a →*Kamara Színház*ban. Ügyvezető elnöke Bánóczi László, alkalmanként fellépő színészei: Básti Lajos, Sennyei Vera, Egri István, Doktor János, Faragó Sári, Egyed Lenke, Baló Elemér, Palotai Erzsi, Toronyi Imre, Orsolya Erzsi stb. Bemutatóik: Felkai Ferenc: *Bábel, Vágta,* Tamási Áron: *Énekes madár.* Utolsó bemutatója 1936. febr. 2-án volt. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora 1904–1944 (Bp., 1974); Palasovszky Ödön: A lényegre törő színház (Bp., 1980).

Új Trocadero: →*Trocadero*

Új Tükör: →*Tükör*

új Városháza (V. Váci u. 62–64.): az egyesített Bp. tvhat. biz.-a közgyűléseinek és a főpolgármesteri hivatal számára épült 1870–75-ben, *Steindl* Imre tervei szerint. A háromemeletes, eklektikus stílusú ép. 5+5+5 ablakos, közülük a középső 5 ikerablak. Homlokzata durva rusztikájú, földszinti lábazatán nyerstégla burkolású, kétoldalt 1–1 kapuval. A második emeleti ablakok íves záródásúak. A homlokzatot magas, háromrészes, konzolsoros főpárkány koronázza. Öntöttvas oszlopokkal és armatúrákkal alakított szép lépcsőháza van (különösen az É-i ötkarú lépcsőház). Nagy ülésterme díszes kiképzésű, karzatát *Lotz* Károly freskói díszítik. Az ~ a korábban itt állott *Városi Söröző,* majd Bräuhaus-Kaserne helyére épült. – *Irod.* Kismarty-Lechner Jenő: Építőművészetünk a 19. sz. második felében (Bp., 1945).

Egykori rajz az új Városházáról

Új Vásártér: →*Erzsébet tér*

Új Világ: vendéglő, mulató a mai Vígszínház környékén, a Szent István körúton. Már 1831-ből ismert mint szeszmérő hely. Az 1860-as években itt volt a Tüköry-féle sörgyár, melyről a környék a Tüköry-gát nevet kapta. A gyár mellé a tulajdonos nagy vendéglőt építtetett, melyet a bécsi Schottenhauer bérelt évi 3600 forintért. Neue Welt, ~ néven ez volt az első pesti varieté. 1865-ben óriási sikert ért el, színpadán Párizs és Berlin legnépszerűbb varietéművészeivel. A hírhedt és züllött éjszakai mulatót 1870-ben lebontották.

Újvilág u.: →*Semmelweis u.*

Új Zenei Szemle: a →*Magyar Zeneművészek Szövetsége* folyóirata volt 1950–56 között. Maróthy János szerk.

Ullmann-uszoda: →*dunai uszodák*

Ulrich Keresztély (Bécs, 1836–Bécs, 1909): építész. Műegyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1881-ben Bp.-re költözött, hogy felépítse az általa tervezett gabonaelevátort. A főv.-ban a Nagykörúton számos palotát épített, 1885-ben megtervezte a városligeti iparcsarnokot (a II. vh. után a súlyosan megsérült ép.-et lebontották), s több közraktár-ép.-et. A bécsi műegyetem tanára volt. Bp.-i vonatkozású m.: *Budapest főváros elevátora* (Bp., 1884).

UMTE: →*Újpesti Munkásképző Torna Egyesület*

Ungar, Der: →*Der Ungar*

Unger-ház: →*Múzeum körút* 7. sz.

Unger-uszoda: →*dunai uszodák*

UNICBANK Rt. (V. Váci u. 19–21.): 1987. jan. 1-jétől működik. A joint venture formájában létrehozott bank részvényeit magyar részről: a *Központi Váltó- és Hitelbank Rt.,* az *Országos Takarékpénztár,* és a kisvállalkozókat, ill. szövetkezeteket orsz. szinten képviselő legnagyobb szervezetek: *Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsa, Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa, Kisiparosok Országos Szervezete* jegyezte. A mo.-iakon kívül az *International Finance Corporation (Nemzetközi Pénzügyi Társaság),* Washington (15%); a *Deutsche Genossenschaftsbank,* Frankfurt am Main (15%); és a *Raiffeisen Zentralbank Österreich AG.,* Bécs (15%) tulajdonosa még az ~nek. A részvények 45%-a külföldi, 55%-a magyar tulajdonban van. Az ~ főbb tevékenységi körei: külkereskedelemmel kapcsolatos bankszolgáltatások; rövid- és középlejáratú váll.-i hitelnyújtás; belföldi és import lízingben történő finanszírozás; garanciák kibocsátása; devizahitelnyújtás; forint- és devizabetétgyűjtés, vegyesváll.-ok alapításával kapcsolatos tanácsadói tevékenység. – Az ~ működésének területei: elsősorban a bel-, és külkereskedelem, az élelmiszerip., a nehézip., továbbá a szolgáltató

ágazatok. Az ~ főleg középméretű váll.-i, illetve szövetkezeti szektorban folytat aktív tevékenységet, ügyfeleinek száma meghaladja az 500-at. Az ~ kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, mintegy 150 bankkal áll kapcsolatban.

Unió: irodalmi, kulturális, pol. folyóirat. 1989. ápr.-ban indult. Rendszeresen foglalkozik Közép- és Kelet-Európa országainak és népeinek irodalmával, mai időszerű társadalmi kérdéseivel. Címét 1990-ben *Szabadelvű Unió*ra változtatta.

Unió Magyar Általános Phosphormentes Gyufagyár Rt.: →*Gyufaipari Vállalat*

UNIÓ Magyar Villamossági Rt.: 1905-ben a Rotschild pénzcsoportot képviselő bécsi Creditbank alapította a Rudolf trónörökös (ma Jászai Mari tér) 5. sz. alatti központtal. Kezdetben német gyártmányú villamosgépeket, motorokat, kapcsolóberendezéseket szereltek. Később energiahálózatok kiépítését, transzformátorállomások létesítését végezte. Resicabánya, az Aninai Kőszénbánya, a Pestvidéki Kőszénbánya, a Pécsújhelyi Bánya villamos-hálózatát, a budapesti és pestkörnyéki villamos vasutak vezetékeit és erőműtelepeiket szerelte. Az I. vh. után az UNIÓ Magyar Villamossági Rt. szorosra fűzte kapcsolatát az AEG-vel, így a háború utáni dekonjunktúrában is bővíteni tudta tevékenységét, különösen a higanygőz egyenirányítók, villamos kemencék gyártásában. Az 1920-as években már fővállalkozási tevékenységet is folytatott. 1923–24-ben a XIII. Tüzér u., Hun u., Mohács u. és Csaba u. által határolt telken új gyárat épített. 1926-ban részvényeit eladta az AEG-nek, amely többségi tulajdonosként létrehozta az →*AEG UNIÓ Magyar Villamossági Rt.*-t.

Union Tours Utazási Iroda (VI. Dózsa György út 84/b): 1971-ben 8 millió Ft alaptőkével alapították. Nemzetközi tevékenységre jogosult utazásszervező. Tevékenységi köre: belföldön szakmai utak, üdülőprogramok, gyógyturizmus, külföldön tengerparti üdülések, városlátogatások, körutak, síüdülések szervezése európai országokba, Tunéziába és az Egyesült Arab Emirátusokba.

UNIO Tröszt, *UNIO Színházüzemi és Színházépítő Rt.:* az első m. nagyipari jellegű színházi vállalkozás. 1918 tavaszán alapította Kohner Adolf báró, elnöke Beöthy László, alelnöke Neumann Miklós volt. Kezdetben a →*Magyar Színház* és a →*Király Színház* tartozott érdekkörébe, az I. vh. befejezése után, amikor színházépítési tervei meghiúsultak, érdekkörébe vonta a →*Belvárosi Színház*at, az →*Andrássy úti Színház*at és a →*Blaha Lujza Színház*at, és az utóbbival együtt a városligeti →*Scala Színház*at is. A túlméretezett vállalkozás az inflációs idők elmúltával elvesztette rentabilitását. Előbb Beöthy László mondott le, majd 1925 tavaszán az ~ csődbe ment. – *Irod.* Kellér Andor: A bal 4-es páholy (Bp., 1960).

Unitárius Értesítő: bp.-i egyháztárs. lap, melyet 1922-ben indított el Józan Miklós, aki 1924-ig a lap szerk.-je volt. A mo.-i unitáriusok szemléje volt, 1944-ben szűnt meg. Aktuális cikkeket, hitépítő olvasmányokat és híreket tartalmazott az egyház életéről.

unitáriusok: a 16. sz.-ban alakult antitrinitárius prot. egyház Erdélyben. Bp.-en a kiegyezés után néhány unitárius vallású min.-i tisztviselő alapította meg egyházközségüket. 1876 húsvétján fiókegyházközség alakult, 1881-ben pedig angolszász segítséggel anyagyülekezetté szerveződött a bp.-i gyülekezet. 1890-ben épült fel a mai Nagy Ignác u. 2–4. alatti unitárius-ház, benne templommal. 1902-ben az unitárius egyházi főtanács megalakította a „Duna–Tiszamenti Egyházkör"-t, melynek Bp. lett a központja és Józan Miklós az esperese. 1923-ban megvásárolták a Hőgyes Endre u. 3. sz. házat, melynek udvarán 1929-ben építettek erdélyi motívumokkal ékesített templomot. Itt szervezte meg Csíki Gábor lelkész az Unitárius Misszió Házat. Pethő István Pestlőrincen szervezett gyülekezetet, melynek temploma 1936-ban készült el. Alkalmi istentiszteleteket tartottak ezen kívül Budafokon, Csepelen, Gödöllőn, Kispesten, Pestszenterzsébeten, Rákospalotán, Sashalmon és Újpesten. 1971-ben önállósult a m. unitárius egyház. Bp.-en jelent meg 1922–1944 között az →*Unitárius Értesítő* című lap, majd pedig 1947-től az Unitárius Élet a mo.-i egyház híres lapja. A két vh. között a legjelentősebb egyházi munka az unitárius egy.-ekben folyt, melyek közül a legjelentősebb a Bp.-i Dávid Ferenc Egylet volt, amely 1909-ben alakult. Ebből nőtt ki a jelentős karitatív munkát folytató Unitárius Nőszövetség, a Brassai Sámuel Unitárius Ifjúsági Egy., a Perczelné Kozma Flóra Unitárius Szöv., az unitárius cserkészcsapat, a Bölöni Farkas Sándor Iparosok és Kereskedők Köre, valamint a Heltai Gáspár Bibliakör. – *Irod.* Ferencz József: Százesztendős a budapesti unitárius egyházközség (Unitárius Élet, 1976. 1. sz.); Szigeti Jenő: A magyarországi unitárius egyház. Magyar Protestantizmus 1918–1948 (Bp., 1988).

Upor Kávéház (V. Szabadság tér 17.): az egykori Tőzsde-palotában a 19. sz. elejétől működött. Polgári kávéház, törzsközönségét a tőzsdések adták. Az I. vh. idején szűnt meg.

Urak utcája: 1. →*Károlyi Mihály u.* – **2.** →*Petőfi Sándor u.*

Uránia: 1. irodalmi folyóirat. Kármán József indította meg 1794-ben, három szám megjelenése után 1795-ben megszűnt. Célját, Pest irodalmi középponttá emelését, a m. irodalom számára rendszeres (főleg női) olvasóközönség szervezését nem érte el, mégis a 18. sz. vége egyik legjelentősebb irodalmi kezdeményezésének mondható. – **2.** népszerű tudományos ismeretterjesztő folyóirat. Az Uránia M. Tudományos Egy. kiadásában jelent meg 1900–1924 között. Legismertebb szerk.-je Szász Károly volt.

Uránia Csillagvizsgáló (I. Sánc u. 3/b): az *Uránia Bemutató Csillagvizsgáló* utóda, a TIT Bp.-i Planetárium és Uránia Csillagvizsgáló intézmény egyik részlege. 1947-ben létesült, feladata a csillagászati és űrkutatási ismeretterjesztés, távcsöves bemutatások, előadások, szakköri foglalkozások. Kupolájában egy 20 cm átmérőjű lencsés távcső áll a nagyközönség rendelkezésére. Az ~ citadellai bemutató helyén a látogatók a v. panorámájában gyönyörködhetnek távcsövek segítségével.

Az Uránia Csillagvizsgáló

Uránia Filmszínház: →*Uránia Tudományos Színház*

Uránia Tudományos Színház: ismeretterjesztő előadások szervezésére rt.-i alapon létesített intézmény. A hasonló bécsi és berlini tudományos színházak mintájára 1899-ben kezdte meg működését a VIII. Kerepesi (ma Rákóczi) út 21. sz. házban, az 1893-tól fennálló *Oroszy Caprice*, ill. az *Alhambra* mulató helyén. Az ~ előadásait vetített képekkel, utóbb mozgófényképekkel kísérte. Az utóbbiak Zsitkovszky Béla vezetésével gyakran a színházép. tetőteraszán készültek. Az első volt közülük az 1901-ben forgatott *A tánc* c. rövid némafilm, amelyben Blaha Lujza, Márkus Emilia, Varsányi Irén, Pálmay Ilka, Fedák Sári, Hegedüs Gyula és mások játszottak. Az ~ 1916-ban szűnt meg. 1930-ban a színháztermet mozivá alakították át, s azóta *Uránia Filmszínház* néven működik. Az ép. oldalszárnyába és emeletére 1905-ben a *Színművészeti Akadémia* költözött, amely itt tartotta vizsgaelőadásait. Ez az ép.-rész adott helyet az 1947-ben főisk.-i rangra emelt →*Színház- és Filmművészeti Főiskola*nak is. – Az épület: mezzanin és háromemeletes zártsorban épült ház, 1+3+1 ablaktengellyel. A középső három ablaktengelyben hármas ikerárkád mögött helyezkednek el az ablakok. Az árkádokat csipkézett patkóívek hidalják át. A mezzanin megfelelő helyein mély fülkék vannak, amelyeket perzsaíves szegélyvonal keretez. Az ép.-et *Schmahl* Henrik tervezte a századforduló késő eklektikus stílusában velencei-moreszk motívumok gazdag felhasználásával. Ez különösen az ép. belsejére jellemző, a színházi előtérnek és nézőterének a mennyezete, oszlopai arannyal zsúfolt, aprólékos ornamentikával díszítettek. Az Uránia ép.-e moreszk elemekkel zsúfolt külsejével és különösen a gazdagon aranyozott belsővel Bp. építészetében egyedülálló a maga nemében.

Úri u. (I. Várnegyed, Dísz tér–Kapisztrán tér): a középkorban szakaszonként más-más elnevezéssel illették. A D-i része: *Szt. György u.*, középső szakasza: *Nyírő, Kalmár, Hátsó* és *Német u.*, É-i része: *Mindszent u.* A török hódoltság alatt eleinte *Mindszent mahalleszi*nek, később a D-i részét *Rézművesek* (mai *Szentháromság* u.), a mai Dísz téri részt *Csizmadiák utcájá*nak, míg É-i részét a Rézművesek u.-jától a Toprak kuleszi mejdániig a Föld bástyáról *Toprak bástya útjá*nak hívták, ennek egy része *Kádi u.-ja* is volt. Az 1696. évi Zaiger szerin *Herren Gasse* (Úri u.). 1848-ban rövid ideig az első felelős m. min.elnökről *Batthyány u.*, majd ismét ~ néven szerepelt. Az ~ a II. vh.-ban rendkívül súlyos károkat szenvedett. Teljesen elpusztult házai helyére – az ún. foghíjakra – a vári együttesbe beilleszkedő modern ép.-ek kerültek, mint pl. a 4. sz. (Kapsza Miklós, 1969) és a 10. sz. (Lipták Irén, 1968) lh.-ak. – Műemlékvédelem alatt álló ép.-ei a →*Mária Magdolna-templom*, továbbá a következők: **6. sz.:** egyemeletes, 1+5 ablakos lh., amely a középkorban két ház volt. Gótikus kapualjában ülőfülkék láthatók, É-ra középkori helyisége és középkori pincéi vannak. Kapujától balra emléktábla hirdeti: itt született Szalay László történetíró. Homlokzatát a vári együttes II. vh. utáni újjáépítése kezdetén elfogadott „semleges" stílus elvei alapján egyszerű kőkerettel, párkánnyal Tillai Ernő, ifj. Kotsis Iván és Meczner Lajos állították helyre (1956–58). – **8. sz.:** egyemeletes, neogótikus stílusban, 4 ablakkal, *Hauszmann*

Az Uránia Tudományos Színház

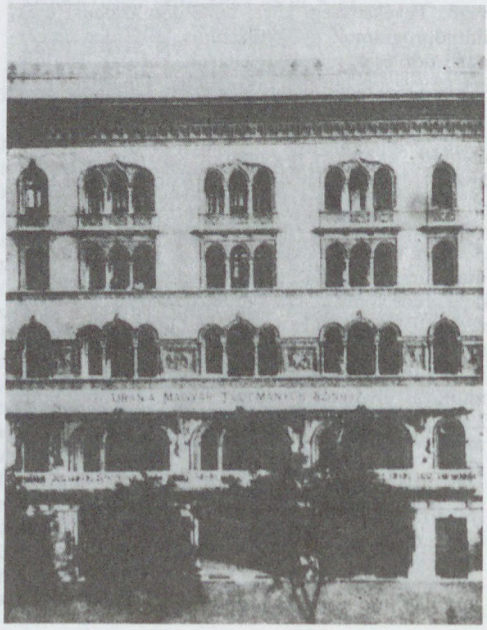

Az Úri utca

Alajos által Széchenyi Gyula számára épített (1903) lh. Kapualjában ülőfülkék, homlokzatában is középkori maradványok vannak. Az egykor itt talált házat *Hölbling* János budavárosi építőmester vette meg 1724-ben Rupp J. Gáspár élelmezési felügyelőtől. – **9. sz.:** egyemeletes, 4 ablakos saroklh., a *Hajadon u.* felé szabálytalanul elhelyezkedő ablakokkal. Földszintjén a falmaradványok és pincéje középkori. A barokk korban 1700 táján újjáalakított, barokk kőkeretű ablakokkal Meczner Lajos állította helyre (1948). A házat a → *Tárnok u.* 10. sz. lh.-zal összeépítették. – **12. sz.:** egyemeletes, 3 ablakos lh., újabb homlokzattal. Kapualja barokk, fiókos dongaboltozatú. Egész földszintje is barokk stílusú. Kapualja D-i oldalának fülkéjében az 1730-as évekből származó Szt. Család-szobor látható. – **13. sz.:** egyemeletes, középkori sarokház 5 ablakkal, az *Anna u.* felőli oldalán 6 ablakkal, többször átépített, egyszerű barokk homlokzattal, melyen az 1944–45-ös háborús sérülések révén és a feltárás során számos, különböző időszakból származó középkori részlet került elő. Ezeket részben konzerválva, részben kiegészítve mind be kívánta mutatni a tervező, ami a homlokzat mai zavaros képét eredményezte. A ház egész földszintje gótikus, dongaboltozatos helyiségekkel. A középkori homlokzat 15–16. sz.-i. Az *Anna u.* 4. felőli rész külön ház volt a középkorban, sarokkarmírozással, keskeny ajtóval és a budai kir. palota nagyterme alatti pincerész ablakaival egyező szerkezetű, fekvő szellőző ablakokkal. – **14. sz.:** egyemeletes, kora klasszicista stílusú lh. 14 ablakkal, az 1810 körüli időből, szép udvarral. – **16. sz.:** egyemeletes, 5 ablakos barokk lh., kapualjában és u.-i szárnyának földszintjén az 1730 körüli évekből származó barokk fiókos dongaboltozatokkal. Lépcsőházának copf stílusú vasajtója van. Kalina Mór tervei szerint épült (1876). – **17. sz.:** egyemeletes középkori ház 4 ablakkal. Földszinti homlokzata teljes egészében középkori, eredeti nyílások maradványaival, belső helyiségei boltozottak. Emeleti homlokzata is középkori, közepén valamikor 4 kettős kőkonzoltól tartott 15–16. sz.-i erkély lehetett, amire a mai helyreállítás

Az Úri u. 8. sz. ház

Az Úri u. 13. sz. ház

utal. A 19. számú háztól a *Balta köz* választja el, melybe e házból két gótikus ablak és egy lőrés nyílik. A házat 1720 körül barokk stílusban átépítették. – **18. sz.:** egyemeletes barokk lh. 4 kettős ablakkal, köztük ión fejezetű falpillérekkel, kosáríves, zárókövés barokk kapuval. Udvarán jobbra befalazott címer, a kapu zárókövében 1746-os évszám látható. Valószínűleg ez évben építették újjá, amikor Rocklein Mihály császári törzsorvos tulajdonában volt. Kapualja gótikus, dongaboltozatos, földszinti helyiségeiben középkori falmaradványok vannak. 1824-től Kimnach Lajos építőmester háza volt. – **19. sz.:** egyemeletes középkori ház 1–7–1 ablakkal, sarokrizalitokkal. Jellegzetes klasszicista homlokzata van, melynek D-i sarokrizalitjában a Balta köz 1425-ben már állott boltozott szakasza architektonikus keretbe foglalva jelenik meg. Emeleti ablakai felett vállpárkányra futó ívek sora díszíti. D-i földszinti helyiségei közül kettő 15. sz.-i tégla dongaboltozattal. A kapubejárata udvari végétől D-re a föld alatt 13. sz.-i ép. maradványai és 14–15. sz.-i pincék vannak. Udvara valamikor árkádos volt. A Balta köz felé befalazott középkori falban gótikus ablakkeret látható. Ozorai Pipo (Pippo Spano, ill. Philippo Scolari) temesi bán egykori háza volt. 1698-tól 1806-ig a ház Pilis vm. tulajdona, a pesti régi megyeháza felépítéséig Pest-Pilis vm. székháza, 1806-tól 1829-ig az Eötvös család tulajdona volt. Itt született *Eötvös* József (1813). – **20. sz.:** egyemeletes, 5 ablakos barokk lh., 1730 körül épült félköríves kapuval, eredeti szárnyakkal. Belsejében kevés középkori maradvány látható, kapualjának homlokzatát gótikus heveder szegi. – **22. sz.:** egyemeletes, 7 ablakos klasszicista stílusú ház; 1816-ban Spiess János számára épült, az itt állott földszintes barokk ház felhasználásával. 1870 táján átalakították. Az eredeti tervek alapján

Az Úri u. 24. sz. ház

Az Úri u. 14. sz. ház

Borsos László helyreállította a *Tóth Árpád sétány*ra néző, 1944–45 után elpusztult szárnyát. – **24. sz.:** egyemeletes, 1700 körül épült barokk lh. 5 ablakkal, szerény lizénákkal tagolva, kosáríves kapukerettel, zárókővel, eredeti szárnyakkal. Pincéje középkori, gótikus, dongaboltozatos kapualjában 14. sz.-i ülőfülkék vannak. 1896-ban Bárczy Imre átépítette Aigner Tóbiás számára. Szép udvara van. – **25. sz.:** egyemeletes, 1830 körül épült klasszicista ház 8 ablakkal. Kapuját dór pillérek szegik. Falaiban középkori maradványok vannak. Földszinti ablakain a rácsok újabbak (1938). – **29. sz.:** egyemeletes, késő barokk stílusú lh. 7 ablakkal. Sűrű, állókonzolos főpárkánnyal, copf homlokzatképzéssel, 1800 körül épült a szomszédos *Úri u.* 27. sz felé fogazott előreugrással, 1 szűk ablaktengellyel. Kapualja csehsüveg boltozatos, a 18. sz. második feléből való. Elliptikus

alaprajzú lépcsőházának finom rajzú kovácsoltvas korlátja és rácsajtaja van. A középkorban e ház helyén is két ház állt. Pincéjében föld alatti folyosó van. Imrényi Szabó Imre állította helyre (1958). – **31. sz.:** kétemeletes gótikus ház, 5 ablakkal, melyek közül az első emelet szélső 2 ablaka helyén egy szegmentíves falmélyedésben 5 nyílásos csoport van. Ez a soproni Szt. György u. 1–3. sz.-mal és több felvidéki középkori ablakcsoporttal rokon megoldású. Rendeltetésük azonban máig ismeretlen. A második emeleten balról a 3–4. ablak alsó része szintén gótikus. Felső részüket síkkal záródó új ablak egészíti ki. Az I. emeleti 3 gótikus, középosztásos ablakból sok eredeti részlet maradt meg. Hasonlóan sok maradt meg a kváderfalat utánzó középkori homlokzatfestésből, amit felhasználtak a helyreállítás során. Különös fontosságát adja e műemléknek, hogy dokumentuma az egyemeletesnél magasabb középkori házaknak. 1440 körül épülhetett. 1500 táján és a török hódoltság alatt kisebb mértékben átalakították. 1696-ban Hölbling János építőmester vette meg. Az 1700-as években újjáépítették, majd 1862-ben Pan József romantikus stílusban átalakította Kanócz István számára. 1944–45-ben II. emeletének fele elpusztult. Előkerült középkori részletei alapján Dragonits Tamás állította helyre (1954–59). – **31–33. sz.** középkori falmaradvány: két műemlékház határán az u.-ra kiszökellő, két emelet magasságú gótikus fal, benne másodlagosan felhasznált faragott kövekkel. Divald

Az Úri u. 31. sz. ház

Az Úri u. 25. sz. ház

Kornél szerint az egykori *Mindszent-kápolna* maradványa, *Lux* Kálmán szerint Joannes Saracenus budai polgár háza volt. Gárdonyi Albert a Garaiak budai palotájának falrészletét véli benne felfedezni. Az 1696. évi *Zaiger* valószínűsítése alapján a 33–35. sz. telken állott egykori apácakolostor D-i fala, mely egy kis közre nézett. – **32. sz.:** 1944–45-ben elpusztult lh. gótikus kapualja, benne mindkét oldalon gótikus ülőfülkék sorával. A kapualjhoz csatlakozó udvari szárny földszintje is megmaradt, előbb két keresztboltozattal a 18. sz. elejéről, majd két csehsüveggel boltozott szakasszal a 18. sz. második feléből. Az udvari szárnyat nyitott árkádként tartották meg, emeletén terasszal, az Úri u. és a Tóth Árpád sétány felé megépített két új ép.szárny között. Az előbbi szárny új beépítési tervére a fővárosi tervpályázatot írt ki, a középkori kapualj megtartásának feltételével. Helyreállította Farkasdy Zoltán (1959). A szép virá-

Az Úri u. 32. sz. ház udvara

Az Úri u. 32. sz. ház kapualja

gos udvarban nagy fa áll, és területe is bővült az egyik rommá vált szárny lebontása útján. – **33. sz.:** egyemeletes, klasszicizáló barokk lh. 1 egyes és 2 kettős ablakkal. Főfalai ennek is középkoriak, udvari homlokzatán csúcsíves kőkerettel. Középkori maradványai egy 14. sz.-i kétemeletes ép. – feltehetően apácakolostor – részei voltak. Boltozatai, kapualja és lépcsőháza 18. sz.-i. 1870-ben átalakították. – **34. sz.:** egyemeletes 18. sz.-i barokk lh., középkori részletekkel. Dongaboltozatos kapualjában csúcsíves maradványok, ülőfülke stb. vannak. Tőle É-ra gótikus, dongaboltozatos helyiség található. Lépcsőháza 18. sz.-i, 1869-ből származó vasajtóval. Belsejét Horler Miklós (1951–52), 4 ablakos külsejét Dragonits Tamás állította helyre (1959), részben semleges, részben egyénien alakított árkádos homlokzattal. – **35. sz.:** egyemeletes, 4 ablakos, késő barokk stílusban 1780 körül épült lh. Emeleti ablakai fölött füzérdíszes képszék és főpárkánnyal kapcsolt fogrovatos, golyvázott koronák vannak; köténeyeikben virágdíszek. Földszintje sávozott, egyszerű ablakkeretezéssel, de szép kosáríves kapuval, eredeti kapuszárnyakkal készült. Csehsüveggel boltozott kapualja, klasszicista folyosórácsai vannak. A kapualjtól É-ra fekvő helyisége 16. sz.-i dongaboltozatos. – **36. sz.:** kétemeletes, 5 ablakos lh. Középkori házból (amely 1696-ban elpusztult) alakították ki, az eredetinek csak kapualja és földszintjének egy része maradt meg. Homlokzatán egy kis gótikus ajtó, a kapualjban gótikus részletek, ülőfülkék vannak a 16. sz.-ból. Udvarán kosáríves, kőkeretes pinceajtó látható, mellette gótikus boltvállkő van címerpajzzsal és kőfaragójeggyel – másodlagos helyén befalazottan. A 18. sz. folyamán helyreállított házat 1820 körül kétemeletesre bővítették, ekkor nyerte klasszicista stílusú homlokzatát, oroszlánfejes kapuját. Majd Gottgeb Antal felépítette a Tóth Árpád sétány felőli 6 tengelyes klasszicista szárnyát, és az Úri u.-i homlokzatot is átalakította Christen Josefa számára (1870). Ekkor kaphatta főpárkány alatti romantikus padlásszellőzőit. – **37. sz.:** egyemeletes, 1730 körül épült barokk lh. 7 ablakkal, finom keretekkel, levéldíszes záradékkal. D-i tűzfalában középkori maradványok vannak. A kapualj belső kijárata árkádos. Tágas udvarának É-i szárnya végén középkori ház és torony áll, armírozott sarokkal. E tornyot 1497. szept. 14-én Kumitzfelder, másként Farkas Miklós 500 Ft-ért eladta az esztergomi Szt. András-kápolnának. Imrényi Szabó Imre állította helyre (1959). – **38. sz.:** kétemeletes, 6 ablakos saroklh. romantikus homlokzattal, oldalán a *Nőegylet u.* felé 3 ablakkal. Homlokzata földszintjének bal oldalán félköríves záródású, 13. sz. végi ajtókeret látható. Gótikus kapualjában 13. sz. végi félköríves ülőfülkék vannak. D-i oldalfalán 14. sz.-i csúcsíves ülőfülkéket, É-i oldalfalán ajtókeretet találunk. Az udvar D-i falában nyolcszögű pilléreken gótikus félköríves árkádok, felettük is középkori konzolok és nyílások maradványai vannak. Földszinti helyiségei középkori dolgaboltozatosak. Az 1686-ban rommá lett 13–14. sz.-i házat 1760-ban Padányi Bíró Márton veszprémi püspök vette meg, majd 1801-ben Buda városáé lett. A 19. sz. közepén a *Budai Jótékony Nőegylet* tulajdonában épült ki kétemeletesre, romantikus stílusban, *Máltás* Hugó tervei alapján. A Tóth Árpád sétány felőli új, kétetázsos lakásokat tartalmazó házat Jánossy György tervezte. – **39. sz.:** emeletes barokk lh. 8 ablakkal, lizénákkal tagolt emelettel és sávos földszinttel, a *Dárda u.* felé néző oldalhomlokzata 9 ablakos. Udvara részben árkádos. – **40. sz.:** két kisebb méretű középkori ház romjaiból 1720 táján a Buchinger család számára épült egyemeletes barokk lh. Mai klasszicista homlokzatát gróf Beckers József altábornagy tulajdonában kaphatta 1830 körül. Azóta is többször átalakították. A 7 ablakos, *Nőegylet u.*-i oldalán 5 ablakos ép.-nek gazdagon tagolt gótikus, nagyméretű, négyszegletes kapukerete maradt meg,

Az Úri u. 35. sz. ház

Gótikus ülőfülkék az Úri u. 38. sz. házban

kapualjában a leggazdagabb budai ülőfülke-képzéssel és rézsűben bordás keresztboltozatokkal, gótikus hevederekkel. Udvari homlokzatán barokk emeletes árkádsor van. – **41. sz.:** a Dárda u. sarkán állt ház 1944–45-ben elpusztult, csak barokk kapualjának kosáríves kőkerete maradt meg és a 43. sz. ház felőli tűzfalban az emelet magasságában egy 1300 körüli időkből származó gótikus keresztboltozatos terem falíveinek nyomai, levéldíszes gyámkövei. A fal alsó részlete két félköríves nyílásával és jellegzetes nyerskő falszövetével a budai várnak talán legrégibb falazata. Ma itt egy ferde állású, de a régi szomszédhoz csatlakozó tömegű új ép. áll, mely mellett az eredeti

Az Úri u. 43. sz. ház

maradványok megtalálhatók. Az új ép. a régi nyomvonalától kényszerűen lépett vissza, hogy az új lakások valami kevés napfényhez is juthassanak, amire egyébként a régi, szűk Dárda u. vonalát követve nem lett volna mód. – **42. sz.:** 1730 körüli két középkori lh. romjaiból épített egyemeletes lh. Kapualja gótikus, földszinti helyiségeiben középkori falmaradványok vannak. – **43. sz.:** Zichy-ház, egyemeletes, 6 ablakos barokk lh. Első alakjában 1720 táján épülhetett. Özv. Zichy Miklósné, gróf Berényi Erzsébet 1766-ban továbbépíttette, 1868-ban Wagner János megtoldotta báró Augusz Antal számára; ekkor kaphatta mai homlokzatát is. Borsos László állította helyre (1958). – **45. sz.:** egyemeletes barokk ház 1699-es évszámú, félköríves kapujával, 4+2 ablakos homlokzatával – ahol a kétablakos rész előreugrik. 1773–92 között a Zillech családé volt. Homlokzatát ekkor kaphatta. 1930 körül a Zwack család tulajdonában volt. 1961-ben állították helyre. Jelenleg a Török Nagykövetség ép.-e. – **47. sz.:** egyemeletes, 3 ablakos, egyszerű lh., mely számos középkori részletből alakult ki 1750 táján. Ülőfülkés kapualjából középkori ajtó nyílik, de az egész földszintje is gótikus. A kapualj folytatásában kőkváderekből falazott

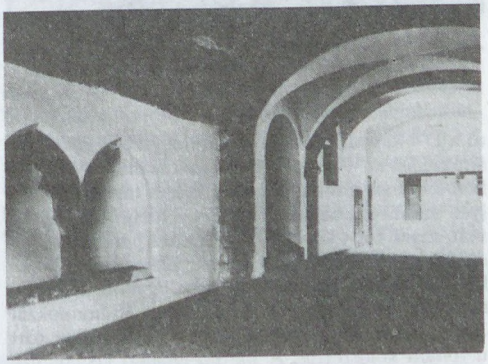

Gótikus ülőfülkék az Úri u. 48–50. sz. ház kapualjában

török kori dongaboltozat húzódik. Az ép. két első szobáját donga-, a harmadikat keresztboltozat fedi. Kapuja az 1820 körüli időből való, amikor homlokzatát is átalakították. – **48–50. sz.:** két középkori lh. maradványaiból 1750 körül épült egyemeletes, 12 ablakos lh., két díszes, neobarokk kapuzattal. D-i kapuja két oldalán 14. sz.-i kapcsolt gyalog- és lovaskapu kőkeretének maradványai, felettük gótikus ablaknyílás látható. Belül dongaboltozatos, D-i kapualjában gótikus ülőfülkék vannak, melyeknek restaurálása szellemesen mutatja be a régi és a kiegészített részeket (Lipták Irén, 1966). A kapualj mellett középkori keresztboltozatos helyiséget találunk. É-i kapualja szintén középkori, egyszerűbb ülőfülkékkel és ajtókkal. Az ép.-ben feltehetően a 17. sz. folyamán történt átépítésből török kori részletek maradtak. Így mindkét kapualj hevederekkel erősített kő dongaboltozata török építmény. Ugyancsak török erede-

Az egykori klarissza kolostor: Úri u. 49.

tű a D-i kapualj falában látható egyszerű kőkeretes ajtónyílás is. Az ép. Ny-i traktusának földszinti homlokzatán török eredetű fülkesort tártak fel, melyet utóbb elfalaztak. A ház egy ideig a Zichyeké volt, majd 1905 körül a bp.-i hadtestparancsnokság céljára gyökeresen átalakították. Ekkor kapta homlokzata is neo-díszét. – **49. sz.:** egykori klarissza templom és kolostor. A kétemeletes ép.homlokzat É-i szélén áll az egykori templom, a 17 ablakos, tört u.vonalú kolostorral. A három emeleti középablak fölött finom, füzérdíszes szemöldökpárkány húzódik. Kapualjában szép rajzú kovácsoltvas rácsok láthatók. Falaiban a II. emeletig középkori maradványok vannak. Az Úri u. 47. sz. szomszédjához csatlakozó részén az első emelet homloksíkja középkori kőkonzolokon előreugrik. Udvara az *Országház u.* 28. házzal közös. Eredetileg több középkori romép. felhasználásával a 18. sz.-ban épülhetett. Ezek közül az u. D-i részén állhatott Szerecseny János, később a Gara család nagyméretű, középkori palotája. 1782-ben a klarissza rendet II. József császár feloszlatta. 1784-ben F. A. Hillebrandt, a későbbi barokk stílusú ép. tervezője a templomot 3 szintre osztotta és tornyát lebontotta. Előbb a *Királyi Kúria,* majd a *Helytartótanács* hajléka volt. 1923-ig az *Országos Levéltár,* majd a *Közig. Bíróság* működött benne. 1960–70 között állították helyre, jelenleg az MTA több intézményeinek otthona. Itt működik a *Régészeti Int.*, a *Szociológiai Kutatócsoport* és a *Népzenekutató Csoport.* – **51. sz.:** kétemeletes, 14 ablakos, bal oldalán 3 ablakos lh., oldalrizalittal, félköríves kapuval, benne kazettás ívbetéttel. Oldalrizalitját ión fejezetű falpillérek tagolják. Klasszicista stílusban épült 1824-ben *Pollack* Mihály tervei szerint. A volt szomszédos klarissza és ferences kolostorokban elhelyezett *Helytartótanács* bővítésére épült, az *Orsz. Építési Főigazgatóság* 1817. évi tervei alapján, eredetileg is hivatalok számára, az itt egykor átvezető *Kút u.* lezárásával. 1872-ben Kauser és Frey építészek a szomszédos Belügymin. részére, azonos homlokzatú szárnnyal a Mária Magdolna-templomig megtoldották. Ez utóbbi rész 1944–45-ben súlyosan megsérült, és lebontották. A megmaradt részt Imrényi Szabó Imre állította helyre (1960). – **52. sz.:** egyemeletes, 1700 körül épült barokk lh. 7 ablakkal, váltakozó háromszögű és szegmentíves oromzatú szemöldökpárkányokkal, melyekben domborművek vannak. Kora barokk kapuja kváderezett pillérekkel szegett. Homlokzata sarkain armírozás középkori maradványai láthatók. Udvara bal oldalán árkádok nyílnak. Középkori maradványokon építette Scharffenstein Zennegg György Kristóf kamarai tanácsos. 1890-ben átalakították, Imrényi Szabó Imre állította helyre (1959–60). – **53. sz.:** volt ferences kolostor, emeletes barokk sarokház 8 ablakkal, oldalhomlokzatán is 8 ablakkal. Udvari szárnyán volt a 6 ablakos refektórium. A több részletben épült ház 1741-ben készült el. 1786-ban, a rend feloszlatása után Heppe Szaniszló budai építési igazgató alakította át hivatali célokra. Itt raboskodtak a *Martinovics-per* vádlottjai, köztük *Kazinczy* Ferenc 1795-ig. 1867 után belügymin., 1929-ben két emelettel megtoldották. 1950-ben Meczner Lajos a tetőzetét helyreállította.

AZ Úri u. 50. sz. ház

Az Úri u. 58. sz. ház

Teljes helyreállítását Imrényi Szabó Imre végezte (1960). Jelenleg az *MTA Történettudományi Int.-e* működik benne. – **58. sz.:** egyemeletes, 1720 körül épült barokk lh. 5 ablakkal. D-i tűzfalában középkori falmaradványok és 18. sz.-i belső részletek vannak. Homlokzata átalakított (Quittner Zsigmond, 1904). 1765-ben a Hadik, 1785-ben a Jankovich család tulajdonában volt. – **62. sz.:** *hercegprímási palota:* emeletes 4+4+4 ablakos késő barokk ház, középrizalitjának földszintjét és emeletét összefogó falpillérekkel, fölötte háromszögű oromzattal. Szegmentíves kapuja és felette gazdag copf kovácsoltvas rácsos erkély van. Termei stukkó-mennyezetesek. Oldalhomlokzata a *Lant u.* 2. felé 9 ablakos. A házat 1796-ban Baicz József és neje vásárolta meg, ekkor épülhetett mai alakjára. 1874-ben Szcitovszky János esztergomi érseké lett. – **64–66. sz.:** a lh. Úri u. felőli É-i szárnyán és ettől Ny-ra a földszint nyolcszögletes pilléres helyiségének középkori részeiből 5,5 m magas teremre következtethetünk a 15. sz.-ból. Kapualjában kettős ülőfülke van. A ház 1760-ban a bécsi skót bencéseké volt. Középkori részét *Hikisch* Rezső bontotta ki 1924-ben. A háborús sérüléseiből 1953-ban állították helyre. – **70. sz.:** egyemeletes, barokk jellegű, 6 ablakos lh. Helyén középkori ház állt, mely súlyosan megrongálódott Buda visszafoglalása (1686) idején. Ez időből maradtak meg a földszint dongaboltozatai a Tóth Árpád sétány felé, tűzfalai az Úri u. felé, valamint az erre néző homlokzat középkori ablaka. A többi boltozat csehsüveg alakú, a 18. sz. második feléből való. A házat a 18. sz. folyamán többször átépítették. Legutóbb 1921-ben Boszrucker Lajos teljesen átalakította a belsejét, és új bejáratot nyitott a Sétány felől, míg az Úri u.-i kaput befalaztatta. 1933–34-ben Lauber László és Nyiri István helyreállította. 1944–45-ben a Sétány felőli részek rommá lettek. *Meczner* Lajos állította helyre (1949). – **72. sz.:** egyemeletes, ötablakos sarokház, oldalán a *Kapisztrán tér* 5. sz. felé 3+5 ablakkal. Alatta bonyolult pince- és barlangrendszer húzódik. É-i falában középkori falmaradványok vannak. Az egyszerű, 1780 körül épült barokk stílusú ép. erősen átalakított (Lehoczky György, 1941). Háborús sérüléseiből 1948-ban állították helyre.

Az Úri utca

– *Irod.* Budapest műemlékei (szerk. Pogány Frigyes, I., Bp., 1955); Dragonits Tamás: Kétemeletes, gótikus lakóház a Várban (Műemlékvédelem, 1957. 1. sz.); Imrényi Imre: Vári lakóházak helyreállítása (Úri u. 29.) (Műemlékvédelem, 1963. 4. sz.).

Urológiai Klinika (VIII. Üllői út 78/b): a *SOTE*-hoz tartozó klinika. Az urológia mo.-i megalapítója, Illyés Géza 1905-től a *Poliklinikán*, 1913-tól pedig a *Rókus Kórház*ban vezetett urológiai sebészeti oszt.-t. Ez utóbbit 1920-ban az egyetem klinikaként átvette, s így létesítették a 104 ágyas ~t Illyés Géza vezetésével. Franciao. után ez volt Európában az első urológiai klinika. 1936-ban költöztették be a külső klinikai telepen levő jelenlegi ép.-ébe. 1962-től fontos részlege a műveseoszt.

Úr-sziget: →*Margit-sziget*

úszás: a modern úszósport előzményei az ún. kiúszások és leúszások voltak. Az első kiúszás Pest-Budán 1836. júl. 10-én volt, amikor a közelebbről nem ismert társaság a Felsődunasoron lévő katonai uszodától egészen a kir. sóházig, a Vámház térig úszott. Ismereteink szerint 1839. jún. 17-én volt az első pesti úszókirándulás a Margitszigetre. 1841-ben jelent meg az első „úszószakkönyv" Csillag Károly pesti úszómester tollából. 1843-ban a Nemzeti Úszóisk. már rendszeres kiúszásokat tartott a Margitszigettől a Csepel-szigetig. A nagy kiúszásokat a 80-as évekre a nagy „átúszások" váltották fel. 1880. aug. 29-én Szekrényessy Kálmán először úszta át a Balatont. Szekrényessy teljesítménye, és a MAC-ban az atlétika átmeneti visszaesése miatt Esterházy Miksa gr., a M. Atletikai Club első elnöke 1881. jún. 10-én megrendezte az első bp.-i úszóversenyt a Dunán Vác és Bp. között. A verseny sikerén felbuzdulva a MAC 1882-től 1885-ig már klubbajnoki úszóversenyeket rendezett, az első bajnok Kubik Béla volt. Porzsolt Gyula kezdeményezésére 1890. aug. 23-án a Nemzeti Uszodában rendezték az első mo.-i uszodai úszóversenyt, sőt 1890. aug. 30-án a Szt. Lukács fürdőben már az első fedett pályás, villanyfényes versenyt is megrendezték, amelyen nők is elindultak. A 90-es években Porzsolt és az MTK egyre-másra rendezte az úszóversenyeket, s szintén Porzsolt alakította meg 1893. márc. 25-én a *M. Úszó Egy.*-et, amely az első csak ~sal foglalkozó sportegylet volt. A MUE első versenyét 1893. jún. 10-én a Lukács fürdőben tartotta, 1894-ben megrendezte a Margitszigeten a demográfiai kongresszus tiszteletére az első nemzetközi úszóversenyt. A vezetést magához ragadó MUE 1895. szept. 8-án a Margitsziget baloldali ágában már egy 2000 méteres nem hivatalos Duna-bajnokságot rendezett. 1896-ban szintén a MUE a lágymányosi holt Duna-ágban kiírta az első hivatalos úszóbajnokságot, 100 yard gyorson Gräfl Ödön győzött, az első orsz. csúccsal, 1 perc 14,4 másodperccel. 1896-ban az athéni olimpián Hajós Alfréd megnyerte az első és a második olimpiai bajnoki címet a 100 és az 1200 méteres gyorsúszásban, örökébe Halmay Zoltán lépett, aki 1904-ben a St. Louis-i olimpián 50 és 100 yard gyorson győzött. 1902-ben a M. Atlétikai Szöv.-en belül Stankovits Szilárd alakította meg az úszóoszt.-t, amely 1903-tól átvette a MUE-tól a bajnokságok megrendezését. A M. Úszó Szöv. (MUSZ) 1907-ben Balatoni (Gräfl) Károly kezdeményezésére alakult meg, az alakuló közgyűlést 1907. dec. 12-én a Bp.-i Önkéntes Mentőegy. székházában tartották. A MUSZ feladatai között szerepelt a versenyszerű ~on kívül a vízilabda, a vízbőlmentés, a kötelező úszásoktatás és az úszómesterképzés. A MUSZ első társelnökei Brüll Alfréd és Virava János voltak. 1908-ban Mo. a Nemzetközi Úszó Szöv. alapító tagja lett. A kötelező úszásoktatást már 1910-ben Donáth Leó kezdeményezésére, először Bp.-en a III. ker. Gimn.-ban bevezették. 1910-ben Magdeburgban rendezték az első válogatott úszómérkőzést Mo. és Németo. csapatai között. 1911-ben a m. bajnokságok műsora a váltóversenyekkel bővült. 1917-től Mo.-on is áttértek az addigi yardos úszóversenyekről a méteresekre. A m. úszók ekkor Európa legjobbjai közé tartoztak, sikerüket az ún. m. stílusnak köszönhették. A 20-as években tovább bővült a versenyprogram, 1920-ban rendezték meg az első női bajnokságot, 1922-től az újonc – ifjúsági – versenyeket. Donáth Leó – aki a nemzetközi szöv.-nek 1928-tól 1941-ig főtitkára volt – kezdeményezésére Bp.-en rendezték meg az első EB-t, melyen Bárány István győzött 100 m gyorson. Ugyanő 1928-ban az amszterdami olimpián Európában először úszott 100 méteren 1 percen belül. 1927-től úszónőink is elindultak az EB-ken. 1936-ban Csik Ferenc a berlini olimpián a 100 m gyorson olimpiai bajnok lett. 1947-től 1958-ig Hunyadfi István és Sárosi Imre edzők irányításával mellett tartott a m. úszósport újabb sikersorozata. Versenyzőink 1952-ben a helsinki olimpián négy bajnokságot nyertek: Szőke Kató 100 m gyorson, Gyenge Valéria 400 m gyorson. Székely Éva 200 m mellen győzött s első lett a 4 × 100 méteres gyorsváltó is. A férfiak közül a világcsúcstartó Tátos Nándor, az Európa-bajnok Kádas Géza, Nyéki Imre, Mitró György és Tumpek György emelkedett ki. Ez a korszak az 1958. évi bp.-i EB-vel zárult. Az utóbbi évek legeredményesebb versenyzői majdnem mind Széchy Tamás tanítványai. Széchy edzésmódszereinek köszönhetően 1980-ban Wladár Sándor, 1988-ban és 1992-ben Darnyi Tamás, Egerszegi Krisztina, 1988-ban Szabó József olimpiai bajnok lett. A fentieken kívül világbajnoki címet szerzett Hargitay András, Verrasztó Zoltán és Rózsa Norbert, Európa-bajnok volt Gyarmati Andrea és Katona József. A legeredményesebb bp.-i szakoszt.-ok a Bp. Honvéd, az Ú. Dózsa (1991-től Bp.-i Rendőr Egy.), a BVSC, az FTC, a Bp. Spartacus és a Vasas.

uszodák: úszás céljára használt fedett vagy nyitott helyiségek. Az első budai uszodát, a katonai uszodát 1817-ben a Felsődunasoron nyitották meg, ezt megelőzően csak néhány polgári Dunafürdőről vannak adataink. 1824-ben a Helytartótanács Angeli Dominicusnak kizárólagos privilégiumot adott úszóházak olyan berendezéseinek a gyártására, amelyek „az egészség és az illem követelményeinek megfelelnek". Az első polgári uszodát 1829-ben Mayer György hajósmester a piaristák rendháza előtti parton, a Szalai házzal szemben állította fel. 1836. máj. 26-án ugyanő újabb polgári úszóisk.-t nyitott a horgonyőrállomáson, a Hacker-féle ácstelep helyén, az

akkori Varga-házban. Itt alkalmaztak először szakképzett úszómestereket, s először itt vezették be a zárt kabinrendszert. 1839-ben már állt Ullmann Frigyes uszodája, aki 1840-ben eladta Kammermayer Antalnak. Kammermayer Nemzeti Uszodája Mayer Györgyé mellett volt, s ide helyezték át Széchenyi állandó hídjának építése miatt lebontott katonai uszodát is. 1840. máj.-ban a Staffenberg-házzal szemben, a görög templom közelében, a Vigadó téren nyílt meg a Depini testvérek Dunafürdője. 1843-ban Kammermayer uszodai életmentőgépet szerkesztett. Az 1840-es években Mayer Ferenc az Aldunasoron társ. közfürdőt állított fel, ez volt a mai strandok elődje. 1852-ben, a Ferenc József rakparton megnyílt Walter-uszodát látogathatták először nők is. 1860 körül az Aldunasoron megnyíltak az első ingyenfürdők. A 70-es évek uszodái közül kiemelkedik a mai Országház közelében működött Scholtz-uszoda. 1874-ben a Mayer György-féle uszodát Bodnár vette át, a Nemzeti Uszodát 1873-ig Káldor, 1874-től 1920-ig Beitscher működtette. Az 1880-as években mind a Scholtz-, mind a Bodnár-uszoda az Eskü téren üzemelt. 1882-ben a budai oldalon, a Lánchíd mellett állította fel uszodáját Unger Antal. – A század végén az uszodákban előtérbe került a versenyszerű úszás. A bp.-i híres fürdőkhöz uszodákat építettek. 1860-ban már a Császárfürdő mellett működött uszoda, amelyet 1911-ben korszerűsítettek először. 1885-ben nyílt meg a Lukács fürdő uszodája, ahol 1890-ben rendezték Mo.-on az első uszodai úszóversenyt. Újpesten 1913-ban építettek uszodát, miután a helyi főkapitány betiltotta a szabad Dunában való fürdést. 1920-ban a Bp.–Magdeburg úszómérkőzéssel avatták fel a Margit-szigeti Palatinus-uszodát. 1926-ban az első bp.-i úszó EB-re ismét felújították a Császár-uszodát. 1930-ban készült el Hajós Alfréd tervei alapján a Margit-szigeti →*Hajós Alfréd Sportuszoda.* (→még *Komjádi Béla Sportuszoda*)

útburkolatok: építésük a 19. sz. második felében indult meg, a század elején még alig volt burkolt út. A kockakövet már 1830 körül használták, első alkalommal a Váci u.-ban. – A mai típusú járdaszegélyeket csak 1868-ban vezették be, addig az úttest és járda között lejtő volt, ezt megelőzően homorú – középen folyókával ellátott – kőburkolatot alkalmaztak. Az ekkor modern burkolatok a 70-es években jelentek meg: az első sikeres aszfaltburkolat (komprimé kocsiút és öntött aszfalt járda) a Hatvani (Kossuth Lajos) u.-ban, 1871-ben épült. Az első fakockaburkolat a Lánchídon és a Clark Ádám téren épült, utolsó maradványait az Andrássy úton 1960-ban szüntették meg. Az 1881-ben épült (a fővárosi.-ban második) keramitburkolat az Egyetem (Károlyi Mihály) u.-ban 1953-ig volt használatban. Aránylag későn, 1870-ben a Kecskeméti u.-ban jelent meg az első makadám; az első úthengert ennek az építéséhez szerezték be. A kiskockakő 1907-ben jelent meg, a hengerelt aszfalt 1906-ban, a makadámutak felületi kezelése 1910-ben, a legújabb burkolatok, a topeka és a beton pedig 1927-ben, ill. 1928-ban. – Bp. útburkolatának hossza ma 4227 km, ebből kb. 3204 (76%) burkolt, a többi főleg mezőgazd., erdei stb. jellegű út. Az ~ terén bekövetkezett változásokat az alábbi táblázat szemlélteti.

	1953	1973	1990
	a) mennyiségi változások (adatok 1000 m²-ben, ill. indexszámokban)		
Útfelület	11 962 (1,00)	16 169 (1,36)	22 980 (1,92)
Járdafelület	3 492 (1,00)	7 996 (2,29)	9 636 (2,76)
	b) Minőségi változások (adatok %-ban)		
Kőburkolatok	31	24	6
Aszfaltburkolatok	13	34	86
Egyéb burkolatok	56	42	8
Összesen	100	100	100

Kiindulásul – tekintettel a fővár. területének megnövekedésére – az 1953. évi adatok szolgálnak. (Az 1946 és 1953 közötti időszakról nincsenek adatok, a területnövekedés előtt, 1946-ban 8,085 millió m² út és 2,105 millió m² járdaburkolat volt.) Az adatok mindig a burkolt útfelületekre vonatkoznak. Egyes burkolatnemek eltűntek, mások útalappá váltak. Minimálisra csökkent az egykor jelentős keramitburkolat aránya és a városi körülmények között be nem vált beton- v. makadámburkolaté is. Igen nagy mértékű volt, főleg külterületeken, nagyrészt társadalmi munkában, a járdaépítés. – *Irod.* ifj. Thirring Gusztáv: A budapesti útburkolatok fejlődése és fenntartása (Városi Szemle, XVIII.); fővár.-i statisztikai évkönyvek.

utcai alakok, *vándorárusok, vándoriparosok, házalók:* a gyárip., a modern kereskedelem és a közlekedés kialakulásáig a 18–19. sz.-ban ismert figurák, akik szinte valamennyi ip. szolgáltatást vállalták és a legszükségesebb termékeket biztosították. Az ország különböző részeiből, kisebb részben külföldről érkeztek Pest-Budára. Ismertebbek voltak: a posztósok, az ekhós szekerekkel érkező vasasok (vozári), a szepességi vászonárusok (planetár), akiknek elődei már a 15. sz.-i Budán is megfordultak. Ugyancsak a Felvidékről érkeztek a bőrárusok (kozskári), a mészárosok, a szalmaárusok (strohár) és a burgonyaárusok. A Vágon és a Dunán leereszkedő tutajokon érkeztek a fa- és égetett cserépedény árusok, a méz-, viasz-, sajt- és kulimászárusok. A furulyás kosárárusok (fujári), a csipkekészítők (csipkári), a szíjgyártók, nyergesek, tarisznyakészítők többsége a Garam vidékéről érkezett. A vízimolnárokat zsákkal a zsákárusok (pitlikár) látták el. Gyalog, vagy öszvéren érkeztek az imakönyv- és kalendárium-árusok, a gomba- és aszaltszilva árusok, a vadgyümölcsösök, a lekvárárusok, szilvalekvárral tapasztó kályhások. Edényekből, kosarakból kínálták árujukat. A fűszeres (sáfránkár) különböző illatos fűszereket kínált sokrekeszes ládájából. A fenyővizes (borovicskári)

lapos hordóból árusította a fenyőpálinkát. A szappanfőzők Debrecenből és Szegedről hozták készítményeiket. A borecetet, a tintát kis csapos hordókból, a csipkebogyólekvárt (hecsedli) kőedényekből a környékbeli falvak sváb asszonyai árulták. Az olaszok gipszszobrokat (figuretti), gesztenyét (maróni) és fagylaltot árultak. A pirosfezes török (bosnyák) árusok (botár) apró dísztárgyakat, ill. keleti édességeket kínáltak. Érdekes figurája volt a városi életnek a virágáruslány, a gyutacs (gyújtó)- árus, az őszeres (handlé), a favágó (gúnynéven szokfál) vagy a mutatványos. A 20. sz. elején megjelentek a japán papírjáték- és legyezőárusok, akik később a jo-jót is divatba hozták. Ismert alakok voltak a vándorcigányok mint teknősök, szegkovácsok, üstösök, szőnyegesek stb. A vándoriparosok közül nem régen tűntek el az esernyőjavítók és a köszörűsök. Jellegzetes alakok voltak a kocsisok, a sörfuvarozók, a jeges, a szódás, az öntöző, a szemetes, az omnibuszos stb. A fiakerest és a konfliskocsist a taxisofőr váltotta föl. (→még *ablakos, cipőtisztító, boltőr, halálhírvivő, drótostót, dunavizes, fenyőmadaras, galambász, gyolcsos, hordár, káposztagyalus, kikiáltó, kintornás, konstábler, kőporárus, kucséber, lámpagyújtogató, meszelőasszony, milimári, olajárus, őszeres, planétás, rikkancs*). Az ~ nagy része a 19. sz. végére és a 20. sz. elejére végleg eltűnt. – *Irod.* Ágai Adolf: Utazás Pestről – Budapestre (Bp., 1908).

utcai újságárusítás: az időszaki sajtótermékek egyik terjesztési módja. Az újságokat, folyóiratokat eredetileg előfizetéses alapon postai úton terjesztették. A múlt század végén megjelentek előbb a →*rikkancs*ok, majd az állandó helyen működő újságárusok. A példányonkénti vásárlás elsősorban az esti lapok esetében volt döntő. Az ~ hatósági rendezése a főv.-ban először 1897-ben történt, s ekkor igen sok megkötést írtak elő, pl. az árusítási jogot csak 8 napra adták, utána újra kérni kellett. A rendőrség eleinte karszalaggal és külön igazolvánnyal látta el az újságárusokat. A megszorítások fokozatosan enyhültek, s a város forgalmasabb pontjain újságárus pavilonok is épületek; ma már elmaradhatatlan részei a bp.-i u.-nak.

utcanevek, *utcanévadás:* már akkor megkezdődött, amikor egy-egy település többutcássá vált. Legkorábbi szakasza a spontán, a lakosság által történő elnevezés volt, a következő fázis a nevek írásban történő rögzítésekor egy-egy közterület elnevezése a hatóság által, majd az intézményesített elnevezés. A legkorábbi ~ jórészt az u.-k irányát (pl. Kerepesi út stb.), alakját (alsó, külső stb.) tüntették fel. Keletkezett u.név a benne álló, jellegzetes építményről, az u.-ban lakó nemzetiségekről, a foglalkozásokról stb. Az ~ben a személynevek viszonylag későn jelennek meg. – A töröktől visszahódított Buda és Pest telekfelméréséből közölnek először ~et. Pesten az első névadásra hivatalos 1797-ben kerül sor, az első hivatalos u.névjegyzék Pest városáról 1817-ben készült. Az u.névtáblák Pesten 1817-ig, Budán még később is német nyelvűek voltak, csak az 1840-es években indult mozgalom az ~ magyarításáért. Az utcanévadás jogát 1870-ben az FKT vette át. A három város egyesítése után nagy feladat volt az azonos ~ megszüntetése. 1879-re mintegy 500 u.elnevezést változtattak meg. Az egyesített Bp.-en az 1900-as években az u.névállomány ezer fölé emelkedett, de kb. ugyanannyi névtelen u. létezett. Az FKT az utcanévadás alapelveiben ragaszkodott a magyaros hangzáshoz, élő személyről csak kivételesen engedett u.-t elnevezni, a régi jó hangzású neveket nem engedte megváltoztatni, eltörölte a jelzős- és számneves ~et stb. – A két vh. közötti időszakban megnövekedett a helytörténeti személyekről való névadás, a trianoni békeszerződés következtében elszakított területek helyneveinek adományozása, de megjelentek aktuálpol. ~ is (Hitler, Mussolini). – 1945 után u.keresztelési hullám indult meg a főv.-ban. Egy 1946–1947 között tartott felülvizsgálat során 2250-ből 1102-t tartottak meg. – Nagy-Bp. 1950-ben történt létrehozásával az u.név-állomány 6000-re emelkedett, igen magas lett a 22 ker.-ben az azonos nevű u.-k száma. De nemcsak ilyen jellegű változtatásokra került sor, hanem letörölték a korábbi korszakok jelentősebb politikusainak, közéleti személyiségeinek, tudósainak nevét az utcanévtáblákról. – Mindezen változások ellenére még 1984-ben is 1792 azonos nevű utca volt a főv.-ban. – A rendszerváltással párhuzamosan ismét jelentős mértékű névváltoztatásra került sor. Még a Főv. Tanácsa kísérelte meg 1989 végén szabályozni az ~et, a közterületi elnevezéseket, beleértve a városrészek, a több ker.-et érintő u.-k elnevezését, a u.névtáblák és házszámtáblák formáját stb. – A Főv. Közgyűlése Ideiglenes Biz.-ot hozott létre 1990. nov. 15-én a megindult átkeresztelések szabályozására. Többnyire a régebbi elnevezéseket állítják vissza (Andrássy út, Király u., Nádor u.).

UTE: →*Újpesti Torna Egylet*

úthálózat: Bp. ~ának egyes vonalai római eredetűek. *Aquincum*ból kiindulva Szentendre, Solymár, Tát, Bicske, Bécs és Szombathely felé vezetett kiépített út, ezek egy-egy szakasza a mai Bp. területére esik. A honfoglalás korában a pesti oldalon Vácra, Kartalon át Miskolcra, Szolnokra és Csongrádra vezető, Mátyás király korából pedig ezeken kívül Hatvanra és Ceglédre vezető, útról van tudomásunk, mindezek csomópontja az itteni →*dunai átkelőforgalom.* – Bp. mai ~ában ezeknek a nyoma nagyjából megtalálható. A 19. sz. elején *a mai fővonalak* közül a budai oldalon a völgyek által adott nyomvonallal már fennállt a fehérvári (mai 6. sz.) és a bécsi (10. sz.) út, sőt a mai M1 és M7 autópálya bevezetésének megfelelő útvonal is. A pesti oldal nagy útvonalai – Váci út, Kerepesi út, Üllői út, Soroksári út és a Kőbányai út (ma 2., 30., 4., 50. és 51., végül 31. sz. út) – már ekkor határozottan, városi főútvonalként is kirajzolódtak. *Az üzletutcák* – Váci u., Hatvani (Kossuth Lajos) u. és a szerepét később a Sugár (Andrássy) út miatt elvesztő Király u. – ekkor alakultak ki. A budai oldal belső – nem ennyire városi jellegű – útvonalai közül kialakult a Fő u., a mai Margit krt., az Attila út és az Alkotás u. Az Óbudára vezető út, a mai Frankel Leó u. a Duna és a Rózsadomb közötti szűk területen nehezen alakult ki. – A →*Duna-hidak* építése a hozzájuk csatlakozó utak kiépítésére döntő hatással volt. A Lánchíd pesti hídfőjének megfelelő csatlakozása vagy egy évszázadot

váratott magára, a budai oldalon azonban igen jelentős hálózat alakult ki: megépült az Albrecht (Hunyadi János) út (1852) és az Alagút (1857), így az addig meglehetősen elzárt Krisztinaváros közvetlen kapcsolatot nyert a Lánchídhoz. A Margit hídra vezető egykori Fegyvergyár u. (Szent István körút) már a Nagykörút egy része; a budai oldalon megoldatlan problémák maradtak. A Ferenc József (Szabadság) híd a Mészáros u. (Vámház körút) fontosságát emelte ki; a budai oldalon aránylag kedvező kapcsolat létesült az ~tal. Az Erzsébet híd pesti kapcsolatai a régi Belváros szép belső városképeinek feláldozását és teljes átépítését eredményezte, ennek ellenére a megoldást csak a harmadik átépítés (1964) hozta – részben – meg. A budai oldalon csak az eredeti híd megépítése után 60 évvel alakult ki – rendkívüli áldozatokkal – megnyugtató helyzet. A Horthy Miklós (Petőfi) híd már a Nagykörút folytatásaként épült meg, a budai oldalon megfelelő csatlakozásokkal; sok vitát kiváltott és már átépített pesti hídfője azonban teljes átépítést igényelt. – Az 1871. évi városrendezési terv előtt már élt a Sugárút és a *Nagykörút* (a pesti oldal legmélyebb pontjain vezető útvonal, melyet Reitter Ferenc hajózócsatornaként, majd a főgyűjtőcsatorna legkedvezőbb nyomvonalaként javasolt) és néhány más főútvonal gondolata is. Az ekkor kiírt tevpályázat alapján létrejött terv rakta le a *Hungária körút* alapjait a Dunától a Dunáig, de egyelőre az óbudai (Árpád) híd nélkül. A belső ~ igen jelentős, áttörésből származó kiegészítést kapott: az Úri (Petőfi Sándor) u. meghosszabbítását, vagyis a mai Bécsi utcának a Kristóf tér–Deák Ferenc utca közötti szakaszát. Ezzel a *Belváros* új főútvonala alakult ki. – A pesti *városkapukat* a 18. sz. végén bontották le, a budai vár kapuit az egyesítés idejében. A négy kapu meghatározó jellegű volt a Vár egész közlekedésére. Kettő (a Tabánba vezető Vízi kapu és a Krisztinavárosba vezető Logodi v. Fehérvári kapu) helyett új kapcsolat létesült; a Hunyadi János utat elzáró kaput és a Bécsi kaput a közúti kapcsolat meghagyásával bontották el. (A mai Bécsi kapu a harmincas évekből származó újjáépítés.) – Az Erzsébet hídról É és Ny felé haladó forgalmi utak – a volt *Árok utca (Krisztina körút)* és a nap-hegyi hágón át vezetett *Hegyalja út* – gondolata 1909-ben realizálódott, funkciójukat azelőtt a régi *Tabán* kis u.-i látták el. Az elképzelésnek megfelelő mértékű megvalósításra jóval később került sor. – Egyes *távolsági utakat* – a régi bécsi utat (1., ma 10. sz.; 1931), a balatoni (7., ma 70. sz.; 1935), a szegedi (5., ma 50. sz.; 1935), majd a Szentendre–esztergomi utat (11. sz.) – a két háború között már korszerűen kiépítették. A balatoni út Bp. területén nagyrészt teljesen új nyomvonalon épült. A *budai hegyvidék* egyes útjait – pl. a Budakeszi v. a Jánoshegyi utat – szintén korszerűen építették ki. Hosszú tervezgetés után megindult (1938) és ezzel abba is maradt az Erzsébet sugárút *(Madách Imre út)* kiépítése. – A harmincas évek két, a belső ~ra vonatkozó elképzelése – a *Fórum* (Kálvin tér–Kiskörút–Deák tér, 1932) és a *Várostengely* (Kálvin tér–Petőfi Sándor utca–Szabadság tér, 1937) reprezentatív kiépítése – ugyan nem valósult meg, de napjainkban mindkettő a legfontosabb forgalmi útvonalak sorába tartozik. – A 60-as években hazánk belépett a →*távolsági utak*ra vonatkozó nemzetközi egyezménybe. →*Autópálya* 1966 óta érinti Bp.-et; az M1 (Hegyeshalom–Bécs) csatlakozó szakasza nyílt meg elsőnek, utána következett a belőle kiágazó M7, mely a balatoni (7., ma 70. sz.) út forgalmának túlnyomó részét átvette. – A *Hegyalja ut*at és a hozzá csatlakozó *Budaörsi* stb. utat a harmincas években, a budaörsi repülőtér építése alkalmával a kor igényeinek megfelelően építették ki. A hatvanas években az autópályára és az Erzsébet híd újjáépítésére való tekintettel két lépésben ismét átépítették az útvonalat, most már gyorsforgalmi útvonallá, egyben csatlakoztatták a főv. első nagy többszintű csomópontjához, az Erzsébet híd budai hídfőjéhez. Hasonló jellegű gyorsforgalmi út a *Ferihegyi repülőtérre* vezető út (1940–41), mely bizonyos mértékig szerényebb, viszont fő iránya már teljesen szintbeni keresztezések nélkül épült. – Az ~on belül aránylag kisebb szerep jut az utolsónak épült – a II. vh. alatt megkezdett és 1950-ben megnyílt –, akkor csak fél szélességben kiépített *Árpád híd*nak, mely a Hungária körút É-i szakaszának módosításával csatlakozik az ~hoz. – Bp. területének megnövekedésekor (1950) az ~ főútvonalai újra, a volt peremvárosokat és községeket bekötő utakkal egészültek ki. A II. vh. óta eltelt idő súlyos feladatává vált, hogy a megnövekedett és többnyire szintben fekvő vasúthálózat keresztezéseit a forgalom sebességi igénye és a növekvő forgalommal együtt fokozódó balesetveszély miatt kétszintűvé kell átépíteni, és a meglevő vasúti →*alul-* és *felüljáró*kat szűk voltuk miatt át kell építeni. Ilyen volt pl. a Dózsa György úti aluljáró átépítése (1951), az albertfalvai új felüljáró (1966), a Hungária körút (1969) és a Kacsóh Pongrác út felüljárója (1970) stb. – Nagyarányú, teljesen komplex út- és közműfelújítást jelentő *útkorszerűsítés* eredménye az első, forgalomtechnikai szempontból korszerű útvonal: a *Rákóczi út* mai formája (1959) v. a legnagyobb, négyszintű (1. Rottenbiller u.-i felüljáró, 2. a többi út, 3. gyalogaluljáró, 4. metró) csomópont, a *Baross tér* (1970). Az Andrássy út belvárosi forgalmának megoldatlanságát szüntette meg a *József Attila u.* korszerű forgalmi úttá való átépítése (1963), így a *Lánchíd*dal kedvező kapcsolat jött létre. Az Andrássy út másik vége az M3 autópályához kapcsolódik a Róbert Károly körútnál lévő nagyforgalmú csomóponttal. – Az →*autóközlekedés* növekedésének hatására az ~ átrétegződött: egyes részeinek a forgalma emelkedett, sőt csúcsórai kapacitása kimerülőben van, más részei kiestek a járműforgalomból, több u.-t és teret *gyalogforgalmú utcá*vá építettek át. A Belváros ~a átmenő forgalmat, a hidakra vezető útvonalaktól eltekintve, alig bonyolít le. – A pesti oldalon a Rákóczi úton és a Kiskörút egy részén megszűnt a villamosvasút, így ezek kapacitása megnövekedett. Az É–D-i forgalomban jelentős szerepet kapott a két alsó rakpart, amit a budai oldalon É felé továbbépítettek a Mozaik u.-ig (1981), itt kapcsolódik a Szentendrei úthoz. D felé a Petőfi hídhoz való csatlakozását építették ki. Az Óbuda É–D-i forgalma szempontjából jelentős Bécsi utat és Pacsirtamező u.-t szintén rekonstruálták. A budai

É-i irányú főútvonalat, mely a 11. sz. főút (a Dunakanyar–Esztergom felé) folytatása, a Czetz János u.-tól É-ra új nyomvonalon autópályaszerűen építették ki. Az így kialakított út felüljárón keresztezi a BHÉV vonalát. – K–Ny-i irányban a pesti oldalon a legfontosabb változások az M3 autópálya építésével kapcsolatosak (Külső Nagykörút). A K-i irányú Kerepesi út – (30. sz. főút) – inkább környéki útvonallá vált, távolsági forgalmát átvette az M3 autópálya. Hasonló helyzet alakult ki az M5 autópályánál is, a Soroksári úttal (50. sz. főút) kapcsolatosan. – *A gyalogos forgalom* intézményes elválasztása az ~ csomópontjain a *metró* állomásainak gyalogaluljáróival kezdődött, ezeket részben a metró üzemének a megindulása előtt átadták a gyalogforgalom számára. – *Irod.* Nagy Ervin–Szabó Dezső: Budapest közlekedése tegnap, ma és holnap (Bp., 1977); Budapest és közlekedése (Bp., 1987).

UTIBER Közúti Beruházó Kft. (XI. Csóka u. 7–13.): 1991-ben alakult 22 millió Ft-os törzstőkével a *Közúti Beruházó Váll.* privatizálása nyomán. Elődjét 1971-ben alapították. Feladata közlekedési és mélyépítési létesítmények, közművek beruházásainak tervezése és bonyolítása, fővállalkozás keretében történő megvalósítása. Nagyobb, a főv.-t is érintő munkái voltak: az öt autópálya főv. bevezető szakaszai építésének és bővítésének bonyolítása, a hárosi és a soroksári Duna-hidak kivitelezése, a Ferihegy II. repülőtér építése.

útikönyvek: az utazást előkészítő, tájékoztató utazási kézikönyvek. – Az első Budáról és Pestről készült ~ német nyelvűek. Budáról 1733-ban jelent meg az első útikönyvszerű városismertetés, *Vanossy* Ferenc budai polgármester *Neu aus seinem Stein-Hauffen Wiederum aufwachsendes Ofen, oder Beschreibung . . . zu jetztigen Zeiten bestehe* c. munkája. Buda 18. sz.-i állapotának megismeréséhez nélkülözhetetlen forrás. Az u.-k, terek topográfiai leírása után a budai fürdőkről, forrásokról tájékoztat. A Pest városáról készült első útikönyv szerzője Johann *Tobold.* A levélformában írt *Die Stadt Pesth und ihre Gegend in Briefen von einen Fremden* (1803) c. munkája a nagyközönség számára készült. Pest és Buda leírásának rövid ismertetését a pesti u.-k, ép.-ek számbavétele, a kirándulási és szórakozási lehetőségek felsorolása követi. 1804-ben jelent meg a *Wegweiser durch Pesth* c. útikalauz. *Ráth* Pál győri származású szemorvos állította össze. Az utazóközönség számára készült könyv Pest ált. leírása után u.jegyzéket, a nevezetes ép.-ek leírását, házjegyzéket közöl. A *Spatzirgänge, Lustbarkeiten und öffentliches Vergnügen in Ofen und Pest* c. útikalauz tervezett 22 füzetéből csupán az első jelent meg 1813-ban. Buda és Pest ált. ismertetése után a két város kínálta szórakozási lehetőségeket sorolja fel. *Schams* Ferenc Pestről (1821), ill. Budáról (1822) készült városleírása részletesen ismerteti a két város és környékének korabeli állapotát. A történeti, földrajzi áttekintés után ismerteti a városrészeket, u.- és házjegyzéket közöl. Felsorolja a nevezetes ép.-eket stb. Az adataiban pontos és megbízható Schams-féle városismertetés nem tartozik a szorosan vett ~ műfajához, de forrása lett a későbbi városismertető útikalauzoknak. *Dorffinger* András budai kamarai ig. 1827-ben megjelent *Wegweiser für Fremde und Einheimische durch . . . Pesth* c. utazási kézikönyve az 1820-as évekbeli Pest mindenre kiterjedő ismertetését adja. Az 1830-as években megjelenő, a Monarchiát ismertető utazási kézikönyvek közül valamennyi részletesen ismerteti Pest-Buda nevezetességeit. A *Gemälde von Pesth und Ofen mit ihren Umgebungen* c. 1837-ben megjelent útikönyv Pest, Buda és Óbuda történeti és földrajzi ismertetését követően igen részletesen tájékoztatja az utazóközönséget a három város nevezetességeiről, u.-iról, ép.-eiről. – Az első m. nyelvű Pest-Budáról készült útikalauz 1845-ben jelent meg. A *Buda-Pest, a magyarok fővárosa, vagyis ezen testvér-városokban létező minden nevezetességek és látni méltó dolgok leírása. Vezéd [!] vidékiek és bennszülöttek számára* c. útikönyv G. L. *Feldmann* több kiadást megért, nagy sikerű munkája (*Wegweiser durch Pest und Ofen*, 1844.) alapján készült. Alapvető áttekintést ad Buda, Pest és Óbuda fekvéséről, területéről, a városrészekről, a nevezetes ép.-ekről, a két város szellemi és társ. életéről. Felsorolja a szórakozóhelyeket, szállodákat, fürdőket. Ismerteti a hasznos tudnivalókat. A térképmellékletet részletes magyarázat egészíti ki. – A 19. sz. második felében a főv. idegenforgalom jelentős növekedésével mind nagyobb számban láttak napvilágot m. és idegen nyelven m. és külföldi kiadók utazási kézikönyvei. *Palugyay* Imre (1852), J. V. *Haeufler* (1854), Theodor *Gettinger* (1865), *Hevesi* Lajos (1873) Pest-Budáról készült városismertető munkáinak megjelenése után a századforduló útikönyv-irodalma számottevően megnőtt. Legjelentősebbek a *Gelléri* Mór, *Szalay* Mihály, *Kahn* József, *Jásznigi* Sándor, az ezredéves kiállítás idején *Janszky* Adolf, az 1900-as évek elején *Thirring* Gusztáv, az 1930-as években *Tábori* Kornél stb. szerkesztésében megjelenő bp.-i utazási kézikönyvek. 1945 után a Főv. Idegenforgalmi Hivatal, az 1960-as évektől a Corvina Kiadó, valamint a Medicina Könyvkiadó Panoráma-sorozatában jelentek meg főv. útikalauzok.

útmester: a főv. útfenntartó telepeinek, kőtereinek vezetője volt, a ker. elöljáróságok mérnöki hivatalának irányítása alá tartozott. Ellenőrizte az utak állapotát, beosztottjai, az útőrök, útkaparók végezték a makadámutak, szegélyárkok, útpadkák, kerékvetők karbantartását, a közúti lépcsők gyomirtását, seprését, hóeltakarítását. A főv.-ban ~i telep a XII. Városmajor u. 71. sz. alatt, kőtér a XIII. Dráva u.-ban és a III. Cserepes u.-ban volt.

Úttörő Színház: gyermekszínház a VI. Paulay Ede u. 35. sz. alatti nagymúltú színházép.-ben a 14 éven aluli gyermeknézők számára készült előadásokkal. Ezen a néven 1949 őszétől az 1952. évad végéig játszott. Ig.-ja ekkor Fábri Zoltán. Legnagyobb sikere Beecher–Stowe: *Tamás bátya kunyhója* c. regényének színpadi változata volt. 1952-ben *Ifjúsági Színház Kamaraszínháza* lett Szendrő Ferenc igazgatása alatt (→*Ifjúsági Színház*). 1954-ben külön társulattal a →*Petőfi Színház* társszínházának minősítették →*Jókai Színház* néven. 1956-tól megszűnt ifjúsági jellege és önállóvá vált. (→*Körszínház*, →*Thália Színház*). 1974-ben átadta helyét a *Buda-*

*pesti Gyermekszínház*nak, amely 1985 óta →*Arany János Színház* néven működik.

úttörővasút: →*gyermekvasút*

Út-, Vasúttervező Vállalat, *UVATERV* (V. Vigadó tér 1.): első elődjét, az Áll. Mélyépítéstudományi és Tervező Int.-et (ÁMTI) 1948-ban alapították. 1950-től a váll. neve Áll. Mélyépítési Tervező Int. Nemzeti Váll. (ÁMTI NV). 1950. júl. 1-jén a váll.-ból három új nemzeti váll. létesült: Mélyépítési Tervező Iroda (Mélyépti), Közlekedésüzemi Épülettervező Iroda (Középti) és az Út-, Vasúttervező Iroda (UVATI). Ez utóbbinak tevékenységi körét 1954-ben az ~ vette át. Főbb tervezési szakterületei: út-, autópálya-, vasút- és repülőtér-tervezés; híd- és szerkezettervezés; magasépítési és statikai szaktervezés; metró és földalatti létesítmények tervezése, beruházásszervezés, fővállalkozás; számítástechnikai szolgáltatások. A váll. központon kívüli legjelentősebb tervező egysége: Épület- és Földalatti Tervező Iroda (XI. Dombóvári út 17–19.).

Uzsoki utcai Kórház–Rendelőintézet (XIV. Uzsoki u. 29.): a főv. egyik vezető gyógyint.-e. 1927. ápr. 28-án az *Országos Munkásbiztosító Pénztár Központi Kórháza*ként nyílt meg egy korábbi leányárvaház épületében. Az OTI létrehozása után ennek a központi kórháza lett. 1930-ban 520 ággyal működött. Itt alakult meg az első baleseti sebészeti oszt. (1928) Hedri Endre, az első bajmegállapító oszt. Csépai Károly és az első rádiumoszt. (1932) Kisfaludy Pál vezetésével. Az egységes betegellátási rendszer létrehozásától *Uzsoki utcai Kórház* néven, 1967–91 között *Weil Emil Kórház* néven működött. 1954-ben az Amerikai út 55. sz. alatt 125 ágyas tüdőoszt.-t kapott, melynek egy részéből később idegoszt.-t alakítottak ki. 1966-ban az Apáthy István Kórháztól hozzácsatolták a volt *Nyomorék Gyermekek Kórházát*, ebben ortopédiai és traumatológiai oszt.-t létesítettek. Később a Hungária krt. 167–169. sz. alatti volt főv. szociális otthon megszűntével ebben az ép.-ben krónikus rehabilitációs oszt.-ok alakulhattak meg. A bővítésekkel és új pavilonok építésével a teljes ágyszám 1422-re emelkedett. Az ~ elsősorban É–Pest fekvőbeteg-ellátását végzi.

Uzsorabíróság: →*bíróságok*

Ü

Übersiedlungszeile: →*Groza Péter rakpart*

üdítőital-gyártás: régi vendéglátóipari hagyománnyal rendelkezik főleg a szikvízgyártás területén. A csillaghegyi ásványvízüzem kísérletezett az 1930-as évek elején narancsital előállításával. A Margit-szigeten 1949-ben indult meg a rendszeres ~, míg a Döbrentei téri üzemben 1955-ben. Az államosított sörgyárak is foglalkoztak ~sal. A korszerű ~ megteremtését a →*Magyar Likőripari Vállalat*nak a Coca-Cola céggel 1967-ben megkötött palackozói szerződése jelentette. Szeszipari váll.-ok sora állt rá a külföldről vásárolt sűrítmények, majd gyártási eljárások megvásárlásával az ~ra. A Pepsi-Cola palackozását 1970-ben kezdte meg a →*Fővárosi Ásványvíz- és Üdítőipari Rt.* Az 1970-es évek derekától az ~ túlsúlya vidékre tevődött át, amikor áll. gazdaságok, szeszipari váll.-ok és sörgyárak új, korszerű üdítőital-gyártó berendezéseket és üzemeket helyeztek üzembe.

Üdvhadsereg: Londonban, William Booth által 1865-ben alapított *Keresztény Misszió*. Az ~ nevet 1877-ben vette fel. A vallások feletti vallás szerepét akarta betölteni, az Istenhez való megtérést hirdette. Katonai szervezet formájában működött. Bp.-i irodáját 1924. júl.-ban az Alsóerdősor 8. sz. alatt nyitotta meg. Első parancsnoka Rothstein Ferenc német birodalmi ezredes volt. Főhadiszállása 1925-től a VII. Erzsébet krt. 12. sz. alatt, gyülekezeti helyiségei a VI. Teréz krt. 22., a VII. Dohány u. 84. és a VIII. Práter u. 78. sz. alatt voltak. Az angol segítséggel 1926-ban megnyitott VIII. Szerdahelyi u. 17. sz. alatti ép. férfiotthonában a rászorulóknak átmeneti szállást adtak. Gyülekezeti helyiségeikben ingyenes népkonyhát tartottak fenn. Ötnyelvű folyóiratuk címe *Segélykiáltás* volt. Szociális és vallási tevékenységet folytattak. 1941. jún. 1-jén betiltották, amit a történelmi protestáns egyházak segítségével sikerült hatálytalanítani. 1949-ben beszüntette tevékenységét. – 1990-ben újjáalakult.

Üdvlelde: a nemzet nagyjainak emlékére *Széchenyi* István a Gellérthegyen Walhalla jellegű emlékművet kívánt létesíteni. Az ~ gondolatának 1843-ban könyvet is szentelt. Az FKT megalakulása után fia, Ödön az ~ tervét ismét felvetette, de megvalósítására nem került sor.

ügetőverseny: a lóverseny egyik ága, ahol a ló jobb első–bal hátsó; bal első–jobb hátsó lábbal végzett gyorslépésekkel halad, a hajtó pedig egy kétkerekű kocsiban – sulky – ül. Az első mo.-i ~t 1857-ben Törökszentmiklóson rendezték. 1877. júl. 4-én létrejött a Lótenyésztés Emelésére Alakult Rt., amely 1879. máj. 12-én rendezte az első ~t Bp.-en. Az első ügetőpálya a városligeti körönd körüli úttest volt. Az első állandó pályát 1883. máj. 17-én építették meg, ez a tattersalli pálya az akkori lóvásártér területén, a Kerepesi út és a Kerepesi temető között volt. Itt rendezték, 1884. máj. 22-én az első m. ügetőderbyt. 1890-ben alakult meg a M. Tattersall Egylet, amelynek célja a m. kocsiló tenyésztése és értékesítése. 1897-ben avatták fel az új pályát, az Erzsébet királyné út 8. szám alatt, ahol 1896-ban a nagy millenniumi „lókiállítást" tartották. 1899-től az Úrkocsisok Szövetkezete – elnöke Andrássy Tivadar gr. –, 1904-től a Bp.-i ügetőverseny Egy. vette át a versenyek megrendezését. A városligeti pályán egészen 1933-ig tartottak versenyeket, az új pályát 1933. aug. 31-én avatták fel mai helyén, a Kerepesi út 9–11. szám alatt, tervezője ifj. Paulheim Ferenc. A M. Ügetőverseny Egy. 1943-ban alakult meg.

ügyészségek: szervezetét a modern polgári igazságszolgáltatás kiépítése során 1871-ben hozták létre a büntető felelősségrevonás előkészítésére, a vád képviseletére és a büntetés végrehajtásának felügyeletére. A feladatköre 1953-ban jelentősen kibővült, feladata lett a büntetőjogon kívüli jogalkalmazás és jogalkotás egy részének törvényességi szempontú felügyelete is. 1953-ig az igazságügymin. alárendeltségében működött, ettől kezdve kizárólag az egy.-nek alárendelt, minden más áll. szervtől független, a legfőbb ügyész vezetése alatt álló önálló szervezet. Lényegében ekkor alakult ki a jelenlegi szervezete is, mely helyi ~ből, megyei (főv.) fő~ből, katonai ~ből és a Legfőbb Ügyészségből áll. Egységei központosított rendszert alkotnak, amelyben a szervek szigorú alárendeltsége érvényesül a felettes szervek irányában. – *Budapesti kir. ügyészség:* az 1871. évi XXXIII. tc. alapján a kir. törvényszék mellett létesült. Feladata volt a büntetőbíróságoknál a vád képviselete, a nyomozás irányítása és a büntetőintézetek felügyelete. Élén a kir. ügyész állt, mellette az alügyészek. 1896-tól szerepet kapott a sajtóbíráskodásban: a nyomtatvány útján elkövetett bűncselekmény esetén a közvádló teendőit a bíróság székhelyén lévő kir. ügyészség látta el. Utóda 1946-

ban a bp.-i államügyészség lett. – *Budapesti kir. főügyészség:* az 1890. évi XXV. tc. alapján 1891. jan. 1-jén kezdte meg működését a bp.-i kir. ítélőtábla mellett. Élén a kir. főügyész állt, mellette főügyészh.-ek, berendelt alügyészek és kezelőszemélyzet működött. Feladata volt az ~ ellenőrzése, a bűnügyek, sajtóperek, irodai munka feletti felügyelet, valamint a tv.széki fogházak főfelügyelete. 1946-ban hatáskörét a bp.-i *főállamügyészség* vette át. – *Budapesti népügyészség:* az Ideiglenes Nemzeti Kormány hozta létre 1945-ben a háborús és népellenes bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonására. Külön fórumrendszerben, önállóan működött. A népügyészeket az igazságügymin. nevezte ki, vizsgálóbírói jogkört gyakoroltak, előzetes letartóztatást rendelhettek el, képviselték a vádat a népbíróság előtt. Egyes jelentősebb ügyekben a közvádlói feladatok ellátásával az igazságügymin. az ügyészi szervezeten kívüli személyt is megbízhatott – ún. pol. ügyészt –, aki a népügyész mellett szerepelt (81/1945. ME. sz. r.). Felettes fóruma a népfőügyészség volt. 1949-ben szűnt meg. – *Budapesti főállamügyészség:* a bp.-i kir. főügyészség helyett hozták létre 1946-ban. A népbírósági hatáskörbe tartozó ügyekkel nem foglalkozott. Feladata az illetékességi területén működő áll. ~ ellenőrzése és a fogházak felügyelete volt. 1950. dec. 31-én szűnt meg. – *Budapesti államügyészség:* 1946-ban jött létre a bp.-i kir. ügyészség helyén. Feladata az elődjéhez hasonlóan a népbírósági hatáskörbe tartozó ügyek kivételével a büntetőeljárásokban való részvétel volt. Elnevezése 1953. évi 11. tvr. alapján Bp. Főv. ügyészsége, az 1959. évi 9. tvr. alapján Főv. Főügyészség lett. – *Fővárosi Főügyészség:* irányítja és ellenőrzi a ker. ügyészségeket, ellátja a Főv. Bíróság melletti ügyészi teendőket, bizonyos ügyekben a nyomozás felügyeletét, és illetékességi területén a büntetésvégrehajtás felügyeletét. – *Budapesti kerületi ügyészségek:* a kerületi bíróság hatáskörébe tartozó bűnügyekben a nyomozás felügyeletét, a vád képviseletét végzik, valamint elsőfokú ált. és polgári felügyeleti tevékenységet gyakorolnak. Bp.-en részben összevontan 11 működik. – *Budapesti Katonai Ügyészség:* a katonai büntetőeljárásra tartozó ügyekben a főv. és több megye területére terjedő illetékességgel nyomoz, vádat emel és képviseli a vádat. Felettes ügyészsége a *Legfőbb Ügyészség*en belül működő Katonai Főügyészség. – *Ügyészségi Nyomozóhivatal:* az ügyészségi nyomozás kizárólagos hatáskörébe tartozó bűncselekmények nyomozására Bp.-en és négy más városban létrehozott szerv. A bp.-i ~ illetékessége Bp., Fejér, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád és Pest megye területére terjed ki. A Főv. Főügyészség Szervezeti egysége a főügyésznek van alárendelve, a vez.-je egyben főügyészh. – *Legfőbb Ügyészség:* a legmagasabb ügyészi szerv, ellátja a Legfelsőbb Bíróság melletti és az orsz. hatáskörű szervekkel kapcsolatos ügyészi teendőket, irányítja és ellenőrzi valamennyi ügyészi szerv tevékenységét, ellátja és irányítja az egész ügyészi szervezet igazgatási és pénzügyi feladatait.

Üllői út (VIII., IX., X., XVIII., XIX., Kálvin tér–Bp. közig. határa): a városközpontból kivezető utak közül a legdélebbre fekszik. A főv. egyik leghosszabb útja, az ~on bonyolódik le az Alföldről jövő közúti forgalom nagy része és a *Ferihegyi repülőtér* autóforgalma. Jellege alapján három szakaszra bontható. A Kálvin tértől a *Nagykörút*ig zárt beépítésű, házai között több, a múlt század második felében épült klasszicista és romantikus stílusú műemléképület van. E szakaszára esik a *belső klinikai negyed*, itt áll az →*Iparművészeti Múzeum* magyaros szecessziós székháza. A Nagykörút és a nagy forgalmú →*Nagyvárad tér* között terül el a *külső klinikai negyed*, élén az *MTA Kísérleti Orvosi Kutató Intézet*ének az ~ra néző toronyházával. A Nagyvárad tér közelében a **82. sz.** alatt áll az egykori tisztképző intézetnek, a →*Ludovika Akadémiá*nak klasszicista ép.-e. Az útvonal e szakaszára általában a századforduló eklektikus stílusát mutató épületek a jellemző-

Metszet az egykori Mária Terézia Laktanyáról

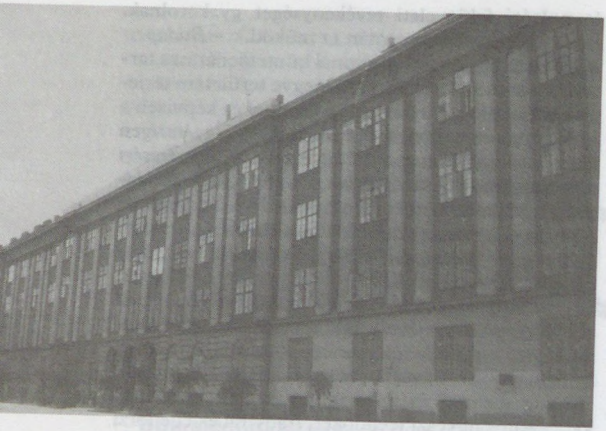

Az Üllői út 49–51. sz. ház

ek. A Nagyvárad tértől a beépítés lazábbá válik, az útvonal balról a *Tisztviselőtelep*, jobbról a →*Ferencvárosi Torna Club* (FTC) sportpályája között halad. E szakaszon van az →*Állami Pénzverő* ép.-e. Továbbhaladva balról a →*Népliget*, jobbról laktanyák fogják közre az útvonalat. A vasúti töltés alatt áthaladva balról (X. ker.) és jobbról (IX. ker.) a →*József Attila lakónegyed* házai kísérik az utat. Az ~ folytatása már →*Kispest* és →*Pestlőrinc* házai és ipartelepei között halad tovább. – Jelentősebb ép.-ei: **7. sz.**: egyemeletes, klasszicista stílusú lh. 2–3–2 ablakkal. Kasselik Ferenc tervezte és építette 1839-ben Steinbach Alajos részére. Kazettás mennyezetű kapualja van, egyik oldalán két oszloppal, kiváltott nyíláson át csatlakozik hozzá a félkörös alaprajzú, kovácsoltvas rácsos lépcsőház. – **17. sz.**: kétemeletes, 1–5–1 tengelyes lh. Oldalhomlokzata az Erkel u.-ra néz (19. sz.) 6–7–6 ablakkal. Középrizalitját pillérek tagolják, földszinti architektúrája ívezetes. Kapuját dór pillérek fogják közre, kapualja falpilléres; 1840-ben *Pollack* Mihály építette Károlyi György számára, az 1838. évi nagy árvízkor összedőlt háza helyén egyemeletesre. Második emeletét 1870-ben *Ybl* Miklós építette rá. A házban lakott Bártfay László író, itt működött irodalmi köre, melyben többek között Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Szemere Pál és Toldy Ferenc is megfordult. Itt találkozott első ízben Kazinczy Ferenc Kisfaludy Károllyal. 1851–71 között Ybl Miklós is a ház lakója volt. Erkel u.-i oldalán *Erkel* Ferenc bronz emléktáblája van a zeneszerző domborművű arcképével. – **14. sz.**: Károlyi ház, Arany Sas udvar (Fodor Gyula, 1906). – **23. sz.**: kétemeletes, 2–5–2 ablakos lh., udvari homlokzatán, a földszinten és az emeleteken oszlopos, ill. pilléres loggiákkal. A klasszicista ép.-et már bizonyos romantikus elemekkel elegyítve Diescher József építette (1842) Kronberger Ferenc számára. Az eredetileg egyemeletes ép. a második emelet ráépítésekor kapta romantikus vonásait. Itt lakott *Táncsics* Mihály 1880–1881-ben, amire emléktábla figyelmeztet. – **25. sz.**: hajdani *Köztelek-ház*, melyet klasszicista stílusban *Hild* József tervezett egyemeletesre (1846–47 és 1850). Ma erősen átalakított, 5–3–5, a Köztelek u. felé (8. sz.) 1–11–1 tengellyel. Homlokzatán az első emelet magasságában álló szobrai újabbak. Ma a *Magyar Szabványügyi Hivatal* székháza. – **26. sz.**: a →*Semmelweis Orvostudományi Egyetem* belső klinikai telep központi ép.-e (Weber Antal, 1883), az egykori I. Sebészeti Klinika, a Mária u. felőli részt 1963-ban Kiss E. László tervei szerint átépítették. Ma Bőr- és Nemikórtani klinika. – **54–56. sz.**: lh. (Halászi Jenő, 1959). – **59. sz.**: lh. (Révész Sámuel és Kollár József, 1909). – **60–62. sz.**: lh. (Schall József, 1959). – **65. sz.**: lh. (Martonné Jutas Ágnes, 1959). – **71. sz.**: lh. (Édes Imre, 1959). – **73. sz.**: lh. (Tőkés György, 1959). – **49–51. sz.**: volt *Mária Terézia*, később *Kilián György Laktanya:* háromemeletes, háromhomlokzatos, nagyarányú ép.tömb. Főhomlokzata 3–11–36–11–3 ablakos, oldalhomlokzata 3–11–3 ablakos. A klasszicista stílusú ép.-et Hild József tervezte, és Kasselik Ferenc építette 1845–46-ban. Középtengelyében hármas kapuzat van, mögötte pilléres kapualj, árkádos udvarral. A középrizalitot az első, második és harmadik emeletet összefogó sima falpillérek tagolják. Az oldalrizalitok és a középrizalit szélein kváderezés, felettük állókonzolos főpárkány van. Az ép. az 1956. évi forr.-ban súlyosan megrongálódott. Helyreállítása alkalmával sarkát árkádosították. Ma polgári célokat szolgál. – **76. sz.**: a hajdani pesti →*József fiúárvaház*, a *Josephinum*. Az L alaprajzú kétemeletes, romantikus stílusú ép.-et Pollack Mihály terve alapján Pollack Ágoston építette 1841–43 között. 1861–70-ben átalakították. A metróépítés okozta károk miatt 1970-ben lebontották az ~ felőli szárnyat. Ugyanitt, a Szigony u.-i oldalon áll a Központi Orvostudományi Kutató Int. tízemeletes tömbje a metró „Klinikák" megállójánál (Kemper Ervin, 1965). – **78. sz.**: II. sz. Nőgyógyászati Klinika. Az 1888-ból származó klinikát 1974-ben teljesen átépítették Töreky Dezső tervei szerint. – **79. sz.**: lh. (Gáspár Tibor, 1959). – **115/b sz.**: *Brüll-ház* (Kiss Géza, 1909). – **119. sz.**: székesfővárosi kislakásos bérház (Hubner Jenő, 1911). – **121. sz.**: székesfővárosi kislakásos bérház (Pecz Samu, 1911). – **131. sz.**: FTC klubház és sportpálya (Jánszky Béla és Szivessy Tibor, 1911). – *Irod.* A Ferencváros története (szerk. Xantus Zoltán, Bp., 1959); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Ülő nő (I. Haydn liget, volt Horváth-kert): vízmedence szélén ülő bronz nőalak. *Ferenczy* Béni egyetlen bp.-i köztéri szobra, a 20. sz.-i magyar művészet kiemelkedő alkotása (1961).

Ünnepi Könyvhét: bp.-i rendezvény az irodalom propagálására. 1927-ben Supka Géza →*Literatúra* c. folyóiratában vetette fel az eszmét, hogy a *Könyvnap*on a kiadók kiemelkedő alkotásokkal, kedvezményes árakon lépjenek az u.-ra: sátorban kínálják könyveiket, az írók pedig dedikáljanak. A Könyvkiadók Egyesülete 1944-ig minden évben megrendezte a *Könyvnap*ot. 1933-ban már miniszteri rendelet is szabályozta. A nagy kiadók a Nemzeti

Színháznál, a Blaha Lujza téren, a kisebbek boltjuk előtt állították fel sátraikat. A könyvnapok sikerei és sikertelenségei tükrözték az →*irodalmi élet* képét. 1949 után a Könyvnap az államosított kiadók reklámünnepe, „kultúrpolitikai rendezvény" lett – árkedvezmény nélkül. 1952-ben *könyvhét*té bővült, és vidéken is megrendezték. Évtizedek óta a Vörösmarty tér–Váci u. a fő színhely, megmaradt az alkalmi dedikálás hagyománya, és néhány rendszeresen erre az alkalomra megjelenő m. antológia féláron megvásárolható. – *Irod.* Varga Sándor: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945–1957 (Bp., 1985).

Ürmössy Teréz (Zetelaka, 1937–Bp., 1982): építészmérnök, Ybl-díjas (1979), Nívó-díjas (1981). A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát (1960). 1966-ban szerezte meg a városépítő szakmérnöki képesítést. 1960-tól haláláig a BVTV városrendezési és városgazd. irodáján dolgozott tervezőként, majd szakoszt.vez.-ként. Építészi munkássága összefonódott a főv.-sal, jó néhány városrész az ő rendezési tervei szerint épült fel. Mester Árpáddal közösen tervezték a XIV. ker. Örs vezér téri lakótelepet. Önálló munkája volt a XVI. ker. Mátyásföldi lakótelep és a XI. ker. Allende lakótelep, a XXII. ker. Budatétény–Rózsakerti lakótelep és a XXI. ker. Csepel V. ütem lakótelep tervezése.

Üröm-hegy (III. ker.): alacsony, lapos, pleisztocén *édesvízi mészkő*vel borított felszínforma (187 m). Kőfejtőkkel feltúrt, ritkán beépített terület.

Üstökös, Az: →*Az Üstökös*

üvegipar: megszületése és virágzása az ország fában gazdag vidékeihez köthető. 1805-ben már több mint 30 üveghuta működött. Az ip.ág differenciálódása a 19. sz. közepén indult meg, ekkor vált szét pl. az üvegcsiszolás és a tükörkészítés. A helyhezkötöttséget a gáztüzelés megjelenése szüntette meg, de Bp.-en az ~ kezdetben csak kisip. szinten jelentkezett. 1886-ban az egyetem létesített üvegtechnikai tanműhelyt, hogy az üvegtanszereket idehaza is elkészíthessék. Ez a műhely 1893-ban Kis Károly tanár vezetésével önállósodott. A 19. sz. végén a főv.-ban a Schwarz A. és Fiai táblaüveg-nagykereskedés és a Bp.-i Izzólámpa és Üvegműszerip. cég számított jelentősebb vállalkozásnak. Sokat lendített az ~ népszerűségén az üvegfestészet divatja (*Róth* Miksa). Az *Önálló Üvegesek és Üvegkereskedők Egy.-e* orsz. és bp.-i szervezettel is rendelkezett, szaklapokat adott ki. 1909-ben 14 nagy üvegescég kartellbe tömörült az árak szintentartása érdekében. Az I. vh.-t követően a vidéki gyárak termelése leállt, ill. 1920-ban a régi üzemek egy részét elcsatolták. A m. ~ csak a szigorú rendszabályoknak köszönhetően maradhatott talpon. Az újpesti üveggyár 100 alkalmazottal tűzálló üveg gyártására alakult meg, Kőbányán 1936-ban kezdte meg működését a Veres Zoltán és Tsa betéti társ. A *M. Üvegiparosok Orsz. Szöv.*-ét 1935-ban alapították. Az ~ reneszánszát az építészeti felhasználás, valamint Pazsiczky Gedeon találmánya, az üveggyapot hozta meg. A II. vh. után a vidéki, nagy hagyományokkal rendelkező üzemekben koncentrálódott a termelés. Összefogásukra hívták életre 1963-ban az *Üvegip. Orsz. Váll.*-ot. 1968-ban ebből jött létre az →*Üvegipari Művek*, de a 80-as években ismét önállósodási folyamat kezdődött.

Üvegipari Művek (V. Zoltán u. 2–4.): 1963-ban az addig önálló jogi személyként működő üveggyárakból alakult meg az *Üvegip. Orsz. Váll.*, s ebből jött létre az ~ 1968-ban. Tevékenységi köre: üvegip. termékek gyártása az építőanyag-ip., vegyip., élelmiszerip., vendéglátóip. stb. számára: kutatásfejlesztés, technológiai tervezés, beruházói fővállalkozás. 1980-ban az ajkai és parádi, 1987-ben a salgótarjáni és pásztói gyáregységek önállósodtak. A megmaradt 8 gyár (köztük a *Budapesti Ampullagyár*) 1989-ben a →*Pannonglas Ipari Rt.* igazgatása alá került, az ~ csak vagyonkezelői feladatot lát el.

üzemi lapok: egy-egy váll., intézmény életével foglalkozó szaklapok. Nagyváll.-ok már 1945 előtt is adtak ki olyan lapokat, amelyek részben az alkalmazottak, részben a lakosság tájékoztatására törekedtek. Ilyen volt pl. a *Fővárosi Üzemi Újság* (1937–1939), amely a főv. közművek (Elektromos Művek, Gázművek, Vízművek, BESZKÁRT stb.) szolgáltatásait, gazdasági jelentőségét ismertette. Az ~ a szerk.-k képességétől, szándékától függően vállaltak érdekvédelmi, szakmai továbbképzési és kulturális ismeretterjesztési feladatokat. A főv.-ban megjelent ~ közül csak példaként említhető a *Cérnagyári Híradó*, a *Chinoin Híradó*, a *Csepeli Kohász*, a *Ganz Dolgozók Lapja*, a *Kistext Híradó*, a *Siemens Dinamó*, a *Szerszámgép*, a *Tungsram Híradó*. Ezeket legtöbbször az üzemi pártbizottságok, később többnyire a szakszervezeti bizottságok adták ki.

üzemtörténetírás: az ip., a bányászati és a szolgáltató ágazat váll.-ainak múltját feltáró ~ a 20. sz. húszas éveitől vált elismert szaktudománnyá. – Mo.-on a II. vh. előtt az ~t nem művelték széles körben: alig két tucat ilyen tárgyú munka jelent meg, azok is zömmel a bányákról és a nyomdákról szóltak. Az ~ fellendülése az 1960-as és főként az 1970-es évektől datálódik. 1967-ben alakult meg a M. Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakoszt.-a. Az utóbbi évtizedekben számos – az ált. gazd.történet szempontjából is nélkülözhetetlen – cég-, és váll.történeti monográfia látott napvilágot a főv. gazd. szervezetekről. Az önálló könyvként publikált művek mellett rövidebb tanulmányok jelennek meg az Üzemtörténeti Szakoszt. *Üzemtörténeti Értesítő* c. időszaki kiadványában, a levéltári periodikákban, *Bp. Főv. Levéltára* évkönyvében, a *Tanulmányok Budapest Múltjából* c. évkönyvben és egyéb szakfolyóiratokban. Üzemtörténeti kismonográfiákat tesz közzé az Üzemtörténeti Szakoszt. *Üzemtörténeti Füzetek* c. sorozatában. – Az áll. tulajdonban lévő iparváll.-ok 1990-ben megkezdett privatizálása miatt újabban visszaesett az üzemtörténeti feldolgozásokra vonatkozó megrendelések száma. Ma inkább a mind számban, mind tőkeerőben egyre jobban gyarapodó bankok, ill. a szolgáltató váll.-ok részéről merül fel igény intézménytörténeti kutatások iránt. – *Irod.* Koroknai Ákos: A Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztályának saját kiadványai és a közreműködésével megjelent publikációk 1967–1989 (Üzemtörténeti Értesítő, 1989).

V

VAC: →*Vívó és Atlétikai Club*

Váci-Duna-ág: a Duna 34,5 km-es főmedre a *Szentendrei-sziget* K-i oldalán. Kismaros felett különül el a →*Szentendrei-Duna-ágtól* és Újpest É-i határában egyesül vele újból. 4 km hosszan Bp. határán folyik. Mivel a folyó sodra még ma is sok durva hordalékot hoz belé, számos zátony és azokból korábban fejlődött sziget nehezíti a hajózást. A Duna átmenő hajóforgalma ezen az ágon bonyolódik le, mert mélysége a 2 m-t mindenhol meghaladja, de a kívánatosabb 3 m-es hajózóutat már néhol (Gödi-gázlók) kotrással kell biztosítani. A meder szélessége 400 m körüli, de egyes helyeken szabályozási művekkel is igyekeznek a vízszintet összeszorítani, hogy fokozott mederképződésre kényszerítsék a folyót. Esése 10–12 cm/km között változik, ezért is szállít durvább hordalékot, mint a sekélyebb, lassúbb Szentendrei-Duna-ág. Saját vízgyűjtője 768 km².

Váci kapu: Pest városának É-ra kivezető kapuja a →*Váci u.* É-i végén állott. Helyét a *Váci u.* és *Türr István u.* torkolatában emléktábla jelzi (1929). 1789-ben bontották le. Maradványait a Váci u. díszburkolatának elkészítésekor tárták fel.

Váci körút: →*Bajcsy-Zsilinszky út*

Váci temető: megszűnt temető a mai Váci út–Lehel út–Dózsa György út–Taksony u. által határolt területen. Az 1790-es években létesítették és 1847-ig, a Kerepesi úti temető megnyitásáig használták. Pest első nagy temetője, területe a 19. sz. elején 13 536 □öl volt, s az évek során csaknem kétszeresére növekedett. A földi maradványok és a síremlékek egy része – közöttük Kisfaludy Károlyé is – átkerült a Kerepesi temetőbe.

Váci u. (V. Vörösmarty tér–Vámház krt.): az 1700-as évek közepén *Lipót u.*, az 1803-as címjegyzék szerint az u. három részre vált: *Váci u.* az É-i része, *Városház u.* a régi városháza ép.-e. K-i oldala mentén és ettől D-re *Lipót u.;* 1899-ben az egész útvonal mai nevét kapta. A ~t az *Erzsébet hídra* felvezető *Szabadsajtó út* két merőben más jellegű szakaszra osztja. A Vörösmarty térig terjedő É-i szakasza pezsgő életű üzletutca – a járművek kitiltása óta – sétálóutca, a pesti korzó. Itt sorakoznak a legelegánsabb üzletek, divatszalonok, könyvesboltok, légiforgalmi társaságok irodái, forgalmas eszpresszók teszik változatossá az u.képet; itt van a →*Pesti Színház* és a →*Csók István Galéria* is. A ~ D-i, a Szabadsajtó úttól a Vámház krt.-ig terjedő része kevésbé mozgalmas életű. – U.képe több klasszicista és eklektikus ép.-évél sokat megőrzött a 19. sz. hangulatából. Itt áll a volt *angolkisasszonyok temploma és zárdája*, továbbá az →*új Városháza*. További jelentős ép.-ei: **4. sz.:** háromemeletes, 7 ablakos klasszicista sarok lh., a Kristóf tér 9. sz. felé 2 ablakkal. *Hild* József építette (1840) Bene Ferenc számára. – **9. sz.:** ún. *Hét választófejedelem-ház*, volt *Nákó-ház*. Háromemeletes ép. 15 ablakkal, hátsó homlokzata az *Aranykéz u.* 5. sz. felé szintén. Udvarán két oldalon emeletenként dóroszlopos folyosó van, másik felén ennek megfelelő féloszlopos tagolás. Lépcsőházában három allegorikus női aktszobor látható a 19. sz. második feléből. A klasszicista házat Hild József építette a régebbi fogadó helyén (1840) Nákó Sándor részére. A fogadó egykori dísztermében *Liszt* Ferenc hangversenyezett (1823) 11 éves korában. Valamikor sok bált rendeztek benne. Már 1777-ben szerepelt mint *Zu den 7 Kurfürsten-szálló*. Fogadó jellege 1840-ben megszűnt, majd 1862-től 1902-ig *Nemzeti Szálló* néven működött. Udvarát a hajdani Corso Mozi részére beépítették, ekkor épült át eredeti bejárata is. Jelenleg a Pesti Színház működik a mozi helyén. Homlokzatának bal sarkában szecessziós, jó külső és belső kiképzésű virágüzlet, a Philantia maradt meg e stílus értékes emlékeként, melyet Kőrössy Albert tervezett 1909-ben. – **10. sz.:** háromemeletes, 10 ablakos klasszicista lh., földszintjét a század-

Az egykori Hét Választófejedelem Fogadó díszterme a Váci u. 9. sz. házban

A Váci utca a Vörösmarty tér felől

Tódor részére. Később Liedemann, majd Calderoni látszerész háza volt. – **52. sz.:** lh. (Nagy és Benedict, 1910). – **55. sz.:** kétemeletes romantikus lh., homlokzatán 6 ablakkal. Emeleti ablakai falpillérekkel szegett edikulás keretezésűek. Szép fülkés-falpilléres kapualja van. Korábbi emeletes házból építette Diescher János (1847) Trifunovics János részére. – **56–58. sz.:** lh. (ifj. Ray Rezső, 1910). – **57. sz.:** kétemeletes, romantikus, 7 ablakos lh., 1855 tájáról, főpárkánya konzolos, alatta medaillonok vannak. Emeletesre Kasselik Fidél építette (1821) Keresztessy számára, majd kétemeletesre való átalakításakor kapta romantikus külsejét. Lépcsője eredeti kialakítású. – **59. sz.:** kétemeletes, 4 ablakos, klasszicista saroklh., oldalán a Sörház u. 8. sz. felé 12 ablakkal. Egyszerű szemöldökpárkányos ablakai, kazettás boltozatú kapualja, klasszicista folyosórácsai és lépcsőháza van. Zotani Lőrinc építette (1837) Rottenbiller Lipót számára. Udvara az 57. számú házzal közös. – **66. sz.:** a szerb egyházközösség háza, háromemeletes, gazdagon képzett eklektikus ép. 9 ablakkal, földszinti ablakai fölött mélyített mezőkben páros puttók láthatók. Az emeletét oszlopsor tagolja. Homlokzatát konzolos, gazdag főpárkány zárja. Oszlopos, oromzatos kapukeretének oromzatán szobortalapzat, ezen egykor Szt. György szobra állt. Lépcsőhá-

fordulón üzletekkel megbontották. Kapualja csehsüveg boltozatos. Félköríves, fabábos korlátú lépcsőháza van. Lépcsőházában fején kosarat tartó női szobor látható. Udvari kőkonzolos függőfolyosói az első emeleten barokk (1800 körül), a második emeleten klasszicista stílusúak (1840 körül). – **11. sz.:** ún. *Thonet-ház*, mezzanin + 3 emelet + padlásemeletes lh. 3 kettős-ablakos tengellyel, pirogránit díszítésű Zsolnay-féle burkolólapokkal borítva, kovácsoltvas, gazdag díszű és rajzú erkélyrácsokkal, eredeti faportálokkal, a homlokzatot tagoló oszlopokon oszlopos baldachinok alatt szobrokkal. A rendkívül érdekes, egyénien alakított ház *Lechner* Ödön tervei szerint Pártos Gyula és Klein H. János közreműködésével épült (1888–1890) mint a történelmi stílusokat feleleventő eklektikus stílussal szakító korai szecessziós irányzat egyik érdekes és értékes kezdeményezése. – **11/b sz.:** Lähne lakó és üzletház (Révész Sámuel és Kollár József, 1912). – **14. sz.:** lakó és üzletház (Kőrössy Albert, 1913). – **16. sz.:** →*Fontana Divatház*. – **18. sz.:** lakó és üzletház (1910), földszintjén az egykori Kosztelitz drogéria 1928-ban készült neobarokk portálja és berendezése. – **20. sz.:** →*Taverna Szálloda*. – **21. sz.:** Ált. Értékforgalmi Bank Rt. (Finta József és Csizmár Gyula, 1985). – **42. sz.:** Korányi-ház (Bálint Zoltán és Jámbor Lajos, 1908). Első emeletén Korányi Sándor orvosprofesszor egykori lakásának eredeti berendezése. – **50. sz.:** kétemeletes, klasszicista saroklh. 6 ablakkal. Ezen az oldalon a ház 4–7–4 ablakos, középrizalitos homlokzatú főpárkánya kazettás, a középrizalit emeleti ablakai felett akrotérionos szemöldökpárkányok vannak. A régebbi ún. Frühwirt-féle emeletes házat Hild József építette át (1837) kétemeletesre Neumayer

A Thonet-ház: Váci u. 11.

A Váci utca a Régiposta utca felől

zából az udvar felé nagyméretű nyílt árkádok csatlakoznak mindegyik szinten. Kertjében áll a →*pesti szerb templom*. Az ép.-et Weber Antal tervezte 1874-ben. – **76. sz.:** háromemeletes, romantikus lh. 4 ablakkal, közülük a szélsők ikerablakok. Pan József építette (1861) Vomberger Mátyás részére. – **80. sz.:** lh. (Bőhm Henrik és Hegedüs Ármin, 1912). – *Irod.* Schmall Lajos: Buda-Pest utczái és terei (Bp., 1906); Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961); Belvárosunk tegnap és ma (szerk. Szilák Józsefné, Bp., 1970); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Váci út (VI., XIII., IV. ker.): Pest ősi kivezető útja, mely a *Nyugati tér*től *Angyalföld*ön és *Újpest*en át a főv. közig. határáig terjed. A nagyjából É–D-i irányú útvonal a főv. É-i ip. kerületeit köti össze a város belsejével. A Nyugati tértől kifelé haladva az útvonal a *Lehel tér*be torkollik, kettéválik, jobb kéz felől a *Lehel u.* szakad ki belőle. Ide nyílik a *Ferdinánd híd*, itt áll a zsámbéki templom mintájára épült kéttornyos hosszhajós bazilikatemplom (Möller István, (1931–33). Mögötte van a *Lehel téri piac*. Tovább, a ~ és a *Dózsa György út* kereszteződésénél van a *Bp.-i Elektromos Művek* központja, vele átlósan szemben a →*Volga Szálloda* modern ép.-e. (Finta József, 1971). Az útvonalnak e szakaszán álltak az Angyalföld legöregebb bérházai, melyek helyén modern lh.-ak épülnek, de az u.kép még nem egységes. Az →*Árpád híd* feljárójával szemben a →*József Attila Színház*. Vele átlósan szemben a ~

A Hermész-kút a Váci utcában

bal oldalán emelkednek az →*Árpád hídi lakónegyed* ép.-ei, az út jobb oldalán a Petneházy u. sarkán pedig a *Szakszervezetek Országos Tanácsa* (SZOT) egykori irodaháza (tervezte Dúl Dezső, 1967). Az útvonal folytatására több ip. nagyüzem jellemző (Acélárugyár, Láng Gépgyár, M. Hajó- és Darugyár, Rico Kötszerművek, Kender-, Juta- és Textilipar stb.). A ~ az Északi (újpesti) vasúti összekötő híd alatt áthaladva ér Újpestre, hol új számozással halad tovább. Balra esik az *újpesti téli kikötő*, majd lazább telepítés közepette újabb ipartelepek következnek (Újpesti Bőrgyár, Pannónia Szőrmekikészítő stb.), végül a *Tungsram Rt.* hatalmas telepe. Vele szemben a *Vízművek* ép.-ei találhatók. A ~ a *megyeri csárdától* országútként halad tovább. – Jelentősebb ép.-ei: **4. sz.**: lh. (Wellisch Alfréd, 1896). – **6. sz.**: lh. (Wellisch Alfréd, 1898). – **87. sz.**: Székesfővárosi kislakásos bérház (Sterk Izidor, 1912). – **123. sz.**: *Schneller-ház* (Tauszig Béla és Róth Zsigmond, 1911). – **174. sz.**: volt Fertőtlenítő Int., ma Közeü.-, Járványügyi Állomás (Hőnig Dezső és Zboray János, 1912). – **201. sz.**: kétemeletes ép., melyet 1867-ben Wagner János tervezett pesti határcsárdának. Itt volt az 1866-ban megindult lóvasút végállomása. Utóbb a Főv. Közlekedési Váll. forgalmi ép.-eként használták. – *Irod.* Adametz Gyula: Angyalföld (Bp., 1947); Újpest története (szerk. Bokor László, Bp., 1969); Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Váci úti erőmű (XIII. Váci út 72.): a →*Magyar Villamossági Rt.* tulajdonában lévő erőmű, amely 42 Hz-es 2850/105 V-os egyfázisú váltakozó áramot termelt és az 1900-as évek elejéig Bp. villamosenergia igényének nagyobb részét biztosította. Az erőmű beépített teljesítménye 1893-tól kezdődően 1915-ig folyamatosan nőtt 2,2 MW-ról 16,4 MW-ra. 1915 után az erőművet nem bővítették tovább. 1918-ban áttértek a háromfázisú váltakozó áram termelésére, a régi egyfázisú fogyasztók ellátását ún. Scott transzformátorok közbeiktatásával oldották meg. Az 1930-as évekre a ~ részesedése a főv. villamosenergia-ellátásából minimálisra csökkent. A II. vh.-t követően tartalék (biztonsági) erőműként üzemképes állapotban tartották. Az 1960-as években felszámolták.

Vadaskert: Mátyás kir.-nak Pesten és Budán (→*Nyék*) volt ~je. A *pesti* ~ pontos helye ma még tisztázatlan. Egyes feltevések szerint egy része a ferencesek telkén volt. Jankovich Miklós a kert helyének a hajdani Szt. Péter u.-t jelöli (ma *Petőfi Sándor u.* és *Károlyi Mihály u.*), *Hunfalvy* János és *Rupp* Jakab a kir. kertet a mai →*Egyetemi Könyvtár* helyén jelöli. *Rómer* Flóris a ferencesek telkén talált reneszánsz töredék nyomán véli a ~ itteni létezését. Az 1874-ben innen előkerült korabeli pénzleletek, serlegek, gyűrűk, gombok is ezt a feltevést igazolják. – *Budán*, a Hűvösvölgyi út, Glück Frigyes út, Görgényi út, Kapy u. mentén terült el az a ~, melyet Mátyás kir. falakkal vétetett körül. Az átlag 60 cm vastag terméskőfal az említett utak mentén eltemetettségéből helyenként kb. 1 m magasságban előbukkan. Maradványai műemléki védelemben részesülnek (→még *nyéki vadászkastély*). Garády Sándor érdeme a kir. vadászkastély és nyaraló feltárása. Mindkettőt Mátyás építtette az 1480-as években, de egy előkerült címeres kő tanúsága szerint még II. Ulászló uralkodása idején is dolgoztak rajta. A környék királyaink kedvelt vadászterülete volt, mert korábban Zsigmond kir. vadászkastélya állt azon a helyen, ahová Mátyás nyaralóját építtette. A Hűvösvölgyi út 78. sz. alatti területen tárták fel romjait. – *Irod.* Garády Sándor: Mátyás király budai vadászkastélya (Historia, 1932. 1–4.).

Vadász György (Bp., 1933–): építészmérnök, Ybl-díjas (1972). A BME-n végzett (1957). Előbb ipari tevezőváll.-oknál, 1964-től a Bp.-i Városterve-zési Int.-ben dolgozott. A *Szt. Imre Kórház* (1968–70); a *Füredi úti bevásárló és szolgáltató központ* XIV. ker. (1969–74); a *Diplomata lakóház* (Budakeszi út 46/b, 1972–73); a *MEDOSZ-Székház* (VI. Jókai u. 6., 1980); a *Gellérthegyi Víztározó* (Széll Andrással és Baracka Katalinnal, 1981–82) tervezője.

vadászat: a mai Bp. területén több olyan vadban gazdag erdős-ligetes hely volt, ahol a középkorban kir.-i vadászóhelyek alakultak ki. Az egyik legfontosabb a Csepel-sziget volt, ahol korai erdőispánsági szervezet is létrejött a vadas terület felügyeletére, de még a 16. sz.-ból is van adat az itteni kir.-i fácán-~okra. A Duna egy másik szigete is vadban gazdag volt, de a Margit-sziget korán egyházi birtokká és egyházi ép.-ek központjává vált, ami kizárta, hogy a késő középkorban vadászterületként használják. A budai oldalon a kerítéssel körülvett nyéki vadaskert volt a legfontosabb, amely Zsigmond kir. korától vált kedvelt vadászhellyé, igazi virágkorát pedig a Jagelló-korban érte el. A vadaskerthez kapcsolódó →*nyéki vadászkastély* a hazai ilyen jellegű építkezés legkiemelkedőbb emléke. A pesti oldalon is kapcsolódott kir.-i vadászkastély egy vadaskerthez. Az ép. romjai 1695-ben még megvoltak az →*Illés-kút*nál, a mai Illés u. táján. A mai Városligeti fasor, Városligeti-tó területére helyezhető Agaras-tó elnevezés is vadászterületre utal. – Az 1703-as kir. privilégium szerint a ~ a város területén a pest-budai polgárok joga volt. A 18. sz.-tól ismeretes helynevek közül több utal is a ~okra: Róka-hegy, Szarvas-hegy, Sas-hegy (három is: Budán, Budafokon és Pestlőrincen), Farkasvölgy, Farkastorok, Farkasrét, Vadász-hegy, valamint a Zugliget (Auwinkel) egykori német neve: Sauwinkel (Disznószeglet). A 18. sz.-ban a (mai) Népszigeten és a csepeli kir. erdőben létesítettek fácánost, és a 19. sz.-ra kialakult a vadgazdálkodás. A 19. sz. elején a megyeri, szentlőrinci és rákosi homokbuckákon falka~okat rendeztek. A lövészegyletek tagjai vadkacsázni jártak a pesti mocsarakba, a nép pedig a Duna szigetein madarászott. A nyolcvanas években Esterházy Miklós szervezett egy *Pesti róka-, kopó-, parforce vadásztársulat*ot. Először 1882-ben, majd 1896-ban a millenniumi kiállítás keretében rendeztek Bp.-en vadászati kiállítást. 1971-ben Bp. kapta az első Vadászati Világkiállítás megrendezésének jogát. – Bp. területén apróvadak – nyúl, fácán, mókus, róka, néha őz – élnek, vadászatuk azonban tilos.

Vadász-hegy (XXII. ker.): a →*Kamaraerdő* legmagasabb része (224 m). DK-i része kertesen betelepült.

Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt.: →*Bányagyutacsgyár*

Vadász u. (V. Alkotmány u.–Arany János u.): az 1817-es u.jegyzékben már jelenlegi nevén szerepel. A ~nak több, a 19. sz.-ban épült szerényebb klasszicista, ill. eklektikus stílusú lh.-a van (11., 13., 23., 27., 34. sz.), köztük a **17. sz.**: mely kora eklektikus, kétemeletes ház 7 ablakkal, középrizalittal. Udvara és lépcsőháza szépen alakított. Hild Károly építette (1868) Liebermann Dávid részére. – **29. sz.**: Irodaház, ún. Üvegház (Kozma Lajos, 1934).

vadevezősök: egyesületi keretekbe nem tartozó, saját csónakkal rendelkező evezősök és kajakozók, akik szabad idejükben a bércsónakházakban tárolt járműveikkel a Dunára kieveznek. Nagyobb részük a III. *Római-part*ról vagy IV. *Újpest*ről É-nak evez a vízfolyás ellenében és hazamenet „lecsurog". Kisebb részük a *soroksári Duna-ág* alig áramló vizén evezve tölti el szabad idejét.

Vadrózsák Táncegyüttes: az Építők Szakszervezete Központi Művészegyüttesének 1950-től, *Falvay* Károly koreográfus irányításával működő tánckara. A hetvenes évek elejétől az együttes művészeti vez.-je *Erdélyi* Tibor, 1989-től pedig *Román* Sándor.

Vadvita Színház: →*Szent István tér*

Vágó József (Nagyvárad, 1877–Párizs, 1947): építész. Tanulmányait a bp.-i műegyetemen végezte. Számos építészeti terve valósult meg Bp.-en: a *Gutenberg-otthon*, benne az *Intim Kávéház*, az *Intim Színház;* a *Nemzeti Szalon* az Erzsébet téren; a *Városligeti Színkör;* az *Árkád-bazár;* a *Lipótvárosi Kaszinó* Városligeti fasori háza. Részt vett a *Gresham-palota* építésében. Városépítészeti szemléletét a szecesszió jellemzi. 1936-ban a Nemzeti Szalonban rendezett kiállítást, amely Bp. városépítészeti problémáival foglalkozott. Tervei könyv alakban is megjelentek: *Az újjáépülő Tabán* (Bp., 1934); *Budapest művészi újjáépítése Vágó József elgondolása szerint* (Bp., 1936).

vagonlakók: a trianoni békeszerződés (1920. jún.) után a szomszédos államokból kitelepített és Bp.-en, valamint vidéken vagonokban elhelyezett magyarok. Többségük a volt közig. tisztviselők és pedagógusok közül került ki. 1921. szept.-ben az ország területén kb. 50 ezer menekült család lakott 4601 vagonban. A ~at Bp.-en 2212 vagon fogadta be. A főv.-ban a menekülteket a Nyugati pu.-on, Rákosrendezőn, Rákospalotán, Kőbánya-alsó pu.-on, a Ferencváros, Császárfürdő, valamint Pestszentlőrinc és Budafok vasútállomásain veszteglő G-kocsikban (marhavagonokban) helyezték el. 1923 után a ~ egy részét az angyalföldi Madarász u.-i kislakásos telepen és a Juranics u.-i MÁV-telepen szállásolták el, többségük azonban a Zita, Auguszta és Mária Valéria szükséglakótelepekre került.

Vagonlakók

vagyonőrző vállalatok: a főv. gyárak, üzletek, pénzint.-ek és hivatalaik munkaidő utáni felügyeletét látták el többnyire hadirokkant alkalmazottaikkal. A legismertebb volt közöttük a Hadirokkantak Vagyonőrző Egyesülete Rt., amely kereskedelmi cégeknél tevékenykedett; 1920-ban alakult. A cég a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetsége (HONSZ) keretében működött. Az Országos Frontharcos Szövetség támogatta az *Őrző-Záró Kft.*-t. Több magáncég is működött, pl. a pénzszállító cégek. – 1945 után a ~ nem folytathatták működésüket. A nagyobb váll.-ok saját biztonsági szolgálatot építettek ki. – 1990-től, a rendszerváltást követően kibontakozott gazd. visszaesés a bűnözés növekedését is maga után vonta. Ezért sorra alakultak új, különböző cégformában működő ~. A korábbi őrzési-pénzszállítási funkció azonban új feladatokkal bővült, mint pl. a személyi őrzés. A nagyobb cégek saját biztonsági szolgálata is fennmaradt. A ~ alkalmazottai fegyverviselési engedélyt kaptak, számuk megközelíti a félszázat a főv.-ban (1992).

Vahot Imre (Gyöngyös, 1820–Bp., 1879): szerkesztő, író. 1844-ben indította meg a *Pesti Divatlap*ot és maga mellé vette segédszerk.-nek Petőfi Sándort. Együtt laktak 1844. jún. 17-től szept. 29-ig az Országút (Múzeum krt.) 8. sz. Kunewälder-házban, itt volt a lap szerkesztősége is. Innen költöztek a Hatvani (Kossuth Lajos) u.-i Kölber-házba, amely a mai Astoria Szálló helyén állt. Itt laktak 1845. jan. végéig. ~ 1848-ban a *Nemzetőr* szerk.-je volt. A szabadságharc után rövid börtönbüntetést szenvedett. 1857–62 között a *Napkelet* c. hetilapot szerk. *Emlékiratai* halála után jelentek meg (Bp., 1880).

Vajda János (Pest, 1827–Bp., 1897): költő, publicista. Tanuló évei idején Pesten rokonánál, Vajda Péter írónál lakott 1842–44-ben. Első versei 1844-ben jelentek meg az *Életképek*ben. 1845-ben rövid időre vándorszínésznek állt be, majd gazd. hivatalt vállalva 1847-ben újra Pestre költözött. Verseit a *Pesti Divatlap* közölte. A Pilvax Kávéházban Petőfi köréhez tartozott. Barátaival a Báthory Kávéházban is találkozott, ő maga ennek a háznak (Országút, ma Múzeum krt. 37.) II. emeletén lakott. Részt vett 1848 márciusának előkészítésében és a szabadságharcban, utána beosztották közlegénynek az osztrák hadseregbe. Az ötvenes évek elején a kataszteri hivatalnál vállalt állást, előbb vidéken, majd Budán. 1863-ig több pesti lap munkatársa és szerk.-je volt:

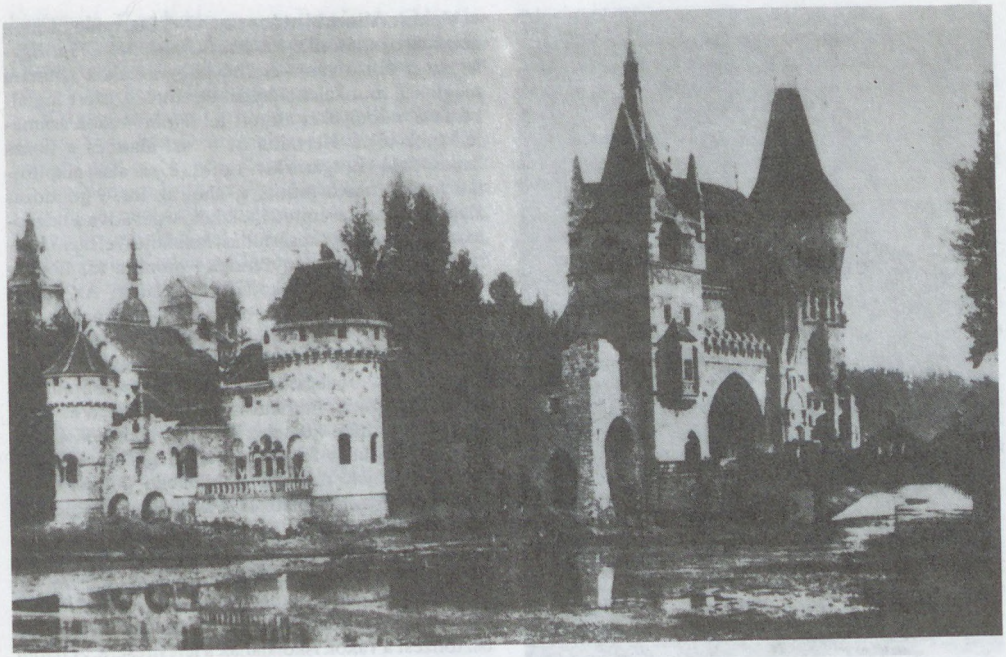

A Vajdahunyad vára 1896-ban

Magyar Sajtó, *Nővilág*, *Csatár*. Erre az időre esik reménytelen szerelme egyik budai lakásadója, Kratochwill fodrász leánya, Georgina iránt, akit verseiben Ginának nevez. 1864-ben két évre Bécsben vállalt hivatalt. Mikor visszatért Pestre, a *Politikai Újdonságok* szerk.-je lett. Filozófiai tépelődésű költeményei kora legjobb lírikusai közé emelik. Az új költői nemzedék már melléje állt, benne látta vezérét. A Kossuth Lajos és a Szép u. sarkán levő Kammon Kávéház volt a Vajda-kör, az ellenzéki írók gyülekezőhelye. Ezekben az időkben a Tompa u. 13. sz. házban lakott (emléktábla). A Dohány és a Síp u. sarkán levő (már 1898-ban lebontott) házban halt meg. – Bp.-i vonatkozású m.: *Egy honvéd naplójából* (Pest, 1868); *Találkozások* (Budapesti életképek versekben, Bp., 1877).

Vajdahunyad vára (XIV. ker.): történelmi stílusokkal kialakított ép.csoport a Városligeti-tó *Széchenyi-szigetén*. Eredetileg ideiglenes szerkezetekkel az →*Ezredéves kiállítás*ra készült pályázat alapján, melyet *Alpár* Ignác nyert meg (1896). A pályázat feltétele volt, hogy a megépítendő csoportnak minden Mo.-on található építészeti stílust képviselnie kell. Mivel legjellegzetesebb részét, a tó felé néző, négy konzolon nyugvó loggiát az erdélyi Vajdahunyad váráról mintázták, az együttes a közhasználatban a ~ nevet kapta. A ~ román stílusú épületei közül legismertebb az ún. *Jáki-kápolna*, mely a Vas megyei Ják 13. sz.-i bencés apátsági templomának mása. A köztetszéssel találkozott ~t időtálló nemes anyagokból 1904-ben építették fel a *Mezőgazd. Múz.* otthonául. A ~ udvarán, ill. közvetlen környezetében néhány figyelemre méltó szobor áll. Így a ~ bejáratánál az alkotó Alpár Ignácé (Telcs Ede műve), udvarán Károlyi Sándor neves gazd.politikus ülő szobra (Stróbl Alajos alkotása) és III. Béla

A Mátyás loggia a Vajdahunyad várában

A Jáki-kápolna a Vajdahunyad várában

kir. névtelen történetírójának, *Anonymus*nak csuklyába rejtett arcú közismert szobra (Ligeti Miklós műve).

Vajda János Társaság: 1926-ban alapított irodalmi társaság, amely az európai szemléletű m. irodalom és művészet pártolását tűzte ki célul. Liberális, nagyrészt a feloszlatott szabadkőműves mozgalomhoz közelálló írók hozták létre. Elnöke mindvégig Kárpáti Aurél volt. Előadótermében (VI. Andrássy út 23.) rendezett estjein a tagok és meghívott előadók m. és világirodalmi, művelődéspolitikai és társ. kérdésekről szóltak. A ~nak szoros kapcsolata volt a Supka Géza által szerkesztett →*Literatúra* c. folyóirattal. 1948-ban újjáalakult, de érdemben alig működött, 1952-ben formálisan is megszűnt.

Vajna és Bokor, *Vajna György és Társa:* könyvkereskedő és kiadó cég a 30-as évek elejétől 1944-ig. Az V. Váci u. 28. sz. alatt működött, elsősorban idegennyelvű könyvekkel foglalkozott; Mo.-ot ismertető idegennyelvű könyveket adott ki.

Vajthó László (Nagymajtény, 1887–Kecskemét, 1977): pedagógus, irodalomtörténész, író, az irodalomtudományok kandidátusa (1952). Tanulmányait a kolozsvári, grazi és jénai egyetemen végezte. 1919 óta bp.-i gimn. tanár, húsz évig oktatott a Berzsenyi Dániel Gimn.-ban (V. Markó u. 18–20.). Tanítványai közreműködésével és tanártársai bevonásával adta ki irodalomnevelő munkájának eredményeképpen a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* c. sorozatot (1–63. kötet, Bp., 1930–44). Emlékirata: *Húsz évem a Markóban* (Bp., 1946).

Vakok Állami Intézete (XIV. Hermina út 21.): az 1898-ban létesült *Vakokat Gyámolító Orsz. Egylet* azt a célt kívánta elérni, hogy a vakok számára megfelelő munkalehetőséget teremtsen, ezért foglalkoztató műhelyeket állított fel felnőtt vakok számára. 1902-től a Hermina út 7. sz. alatt és a hozzá kapcsolódó Hungária krt. 146–148. sz. alatt alapítottak foglalkoztató műhelyt, ahol az int.-i gondozás alapjait is megteremtették, lehetőséget adva a hagyományos szakmák (kosárfonás, kefekötés) elsajátítására. 1949-ben kormányrendelet mondta ki, hogy a vakokról való gondoskodás áll. feladat. Az addigi *Vakok Int.-e* akkor vált ~vé, és XIV. Hungária krt. 146–148., valamint Hermina út 21. sz. alatti telephelyein fogadja 14 éves kortól a látásfogyatékosakat. Különböző részlegeiben ellátja a továbbtanulás, képzés, átképzés, munkavégzés szervezését, az idős, önálló életvitelre képtelen látásfogyatékosok ápolását-gondozását, a felnőttkorban megvakultak elemi rehabilitációját, napközi otthonában gondozást és klubtevékenységet biztosít a családban élőknek, és segíti a vakok családi, önálló életvitelét.

Vakok Általános Iskolája és Nevelőotthona (XIV. Ajtósi Dürer sor 39.): 1825-ben a pozsonyi ogy.-en Beitl Rafael tanár József nádor előtt bemutató tanítást rendezett négy világtalannal, ez adott ösztönzést a vakok iskolájának a létesítésére. A nádor utasítására 1827-ben Pozsonyból a pesti Üllői úti Donner-házba telepítették, ahol nyolc évig működött Beitl irányításával. 1835-ben társadalmi alapítványokból megvásárolták a Király u. és Gyár u. sarkán lévő ép.-et (ma a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola áll a helyén), amely 27 főt tudott befogadni. Az 1838-iki árvíz után 1842-ben újjáépítették az int.-et Mack István 10 000 Ft értékű alapítványa segítségével. Ekkor már 100 férőhelyes lett. 5–19 éves gyermekeket neveltek itt, s az ált. ismereteken kívül zenei és szakismereti oktatást is nyújtottak. 1873-ban Trefort Ágost min. rendeletére áll. felügyelet alá vonták. 1901-ben költözött mai ép.-ébe. 1926-tól 1948-ig *Vakok József Nádor Kir. Orsz. Int.-e* néven működött. Ezután hozták létre itt is az ált. iskolát és a nevelőotthont.

Vakokat Gyámolító Országos Egylet: →*Vakok Állami Intézete*

Vakok és Csökkentlátók Országos Szövetsége: →*Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége*

Vakok Homérosz Kórusa: 1928-ban alakult amatőr dalkar. Alapítója és 1944-ig karnagya Schnitzl Gusztáv volt. 1945–54 között váltakozva többen vezették. 1954-től Somorjai Ferenc a vez. karnagy.

Vakok József Nádor Kir. Országos Intézete: →*Vakok Általános Iskolája és Nevelőotthona*

vakuf, *vakf, efkaf:* vallási célú kegyes alapítvány neve a mohamedán világban. A török uralom alatt szokás volt a magántulajdont ~, azaz egyházi alapítvány formájában egyházi tulajdonná tenni. A ~ pénzeiből épültek elsősorban a dzsámik és mecsetek, a medreszék, a fürdők, a népkonyhák. Budán a legrégibb ~ a város elfoglalásával egyidős. Ezt maga Szulejmán szultán alapította, ebből alakították át a

középkori *Nagyboldogasszony-templom*ot (Mátyás-templom) dzsámivá. A török korban a nevesebb alapítványtevők alapítványait vakufname, azaz alapítványi könyvben örökítették meg.

Válasz: irodalmi, kritikai és társadalompol. folyóirat. 1934-ben Debrecenben indult, Gulyás Pál, Fülöp Lajos és Németh László, majd 1935-től már Bp.-en Németh Imre, később Sárközi György szerk. 1938-ig. A népi írók legjelentősebb folyóirata volt. Nevesebb munkatársai Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron, Veres Péter voltak. Pol. célkitűzései a népi írók mozgalmához kapcsolódtak, a parasztság, elsősorban a szegényparasztság helyzetének megismertetését és javítását célozták, a demokratikus átalakulás, a földreform kivívására törekedtek. 1937-ben a ~ írói szervezték meg a Márciusi Frontot, s ezzel a lap az antifasiszta összefogás nemzeti orgánumává vált, 1939 és 1945 között szünetelt, majd 1946–49 között újra megjelent Illyés Gyula szerkesztésében, elsősorban a Nemzeti Parasztpárthoz kapcsolódva. Színvonalát Németh László, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor írásai fémjelezték. – *Irod.* K. Nagy Magda: A Válasz (Bp., 1963); A Válasz repertóriuma (1934–36; 1946–49) Összeáll. Bényei József (Debrecen, 1973).

választó polgárság: →*közigazgatás*

választott polgárság: →*közigazgatás*

Valéria-telep: →*Mária Valéria telep*

Valero selyemgyár: a spanyol származású Valero fivérek, István és Tamás alapították 1776-ban a mai VII. Kürt u.-ban. Kezdetben selyemfátyolt, majd kreppet, bársonyt és taftot gyártottak. Az 1780-as években 150, majd 300–400 munkással 80–100 szövőszéken 50–60 q selyemfonalat dolgoztak fel. Az alapítók leszármazottja, Valero Antal új, nagyszabású gyárat építtetett Hild József tervei szerint 1839–44 között a mai V. Honvéd u. 26–30. alatt (ma Honvédelmi Min.). Az új gyárat 48 csévézőgéppel, 7 orsózógéppel, 11 felvető motollával, 58 szalagszövőgéppel, 177 kelmeszövőgéppel és 80 Jacquard-géppel szerelték fel. Fennállásának utolsó évében, 1851-ben a gyárban 340 munkás dolgozott. A szabadságharc leverését követő gazd. összeomlás és nyersanyaghiány miatt a termelést beszüntették, a gyárat bezárták.

Valero u.: →*Honvéd u.*

vállalati lapok: →*üzemi lapok*

vállalkozó: a ~ hazánkban a reformkor évtizedeiben vált elsőként számottevő gazd. tényezővé. Az „előfutárok" Pesten és Budán zömmel a nagykereskedelemben voltak érdekeltek. Egyik jellegzetes típusuk a bevándorolt zsidó nagykereskedő és bankár (Weiss Ferenc Bernát, Biedermann Mihály Lázár, a Koppl fivérek vagy a Rosenfeld testvérek). Közülük egyeseket már ekkor nemesítettek (Ullmann Mór, Wodianer Mór), de a nemesített korai ~k nagyobb része katolikus (Wurm József, Heinrich Alajos, Robicsek József), vagy görögkeleti (Derra Naum, Takátsy György, a Vrányi fivérek, a Mannó testvérek) volt. Az 1830 előtt született „előfutárok" között volt néhány gyáros is, mint *Valero* Antal, *Ganz* Ábrahám, *Goldberger* Ferenc, *Schlick* Ignác, *Vidats* István, *Dréher* Antal vagy *Röck* István. Időnként arisztokrata földbirtokosok is vállalkozásba fogtak, pl. gr. Széchenyi István, aki megalakította a *Pesti Hengermalm*ot, a *Lánchíd* társulatot és a *Duna Gőzhajózási Társaság*ot, vagy gr. Andrássy Manó vasgyáros. – Az „alapítók", a hazai ~k második generációja az 1831–60 között születettekből állt, ők voltak a m. kapitalizmus tényleges megteremtői. Az alapítók, a többnyire még mindig első generációs ~k a neoabszolutizmus éveiben nagyrészt a nagykereskedelemben és a bankügyben tevékenykedtek, főleg a terménykereskedelem, a gabonaexport játszotta a fő szerepet. Az 1860-as éveket követően és különösen a dualizmus korában viszont a gyárip. vált a ~k elsőrendű tevékenységi körévé. A majdani funkcióváltásra képes, tehát kereskedőből gyárossá váló budai és pesti ~k nevezetes képviselői az 1860–70-es években a Wolfner, a Deutsch, a Kohner, a Brüll, a Fellner, a Herzog vagy a Schossberger családok. Velük személyileg gyakorta szorosan összefonódott a magánbankárok, ill. a pénzintézeti vezetők (bank-ig.-k) szűk köre. Az előbbire példa Kohen Ignác, Wahrmann Mór, az utóbbira Lánczy Leó, Kornfeld Zsigmond, Weiss Fülöp, Ullmann Adolf. A nagy hitelintézetek, mint a *Pesti M. Kereskedelmi Bank*, a *M. Hitelbank* élén álló befolyásos bankvezérek nem a tőketulajdon, hanem a kivételes szakértelem segítségével futottak be nagy karriert. – Az 1861–90 között született harmadik ~ generáció alkotta az „örökösök" csoportját, akik vagy beleszülettek az előző egy-két generáció által megteremtett gazdag nagypolgári családokba, vagy tovább folytatták az alapítók ~i tevékenységét. Az ő pályafutásukat döntően meghatározta, hogy időközben a családi vállalkozások visszaszorultak a társastulajdont képező vállalkozások előretörése folytán. E generáció kiemelkedő ~i rendszerint a rt.-i és egyéb koncentrált váll.-i formák specializált vezető posztjait foglalták el. Az alkalmazotti szerep mellett az „örökösök" csoportját

J. A. Valero selyemgyára a Király utcában (keretkép C. Vasquez térképéről, 1837)

magas szintű szakértelem is jellemezte. A technikai szaktudás már korábban is nemegyszer hozzájárult egyesek ~i karrierjéhez, különösen a kézműves sorból felemelkedőket jellemezte ez, pl. Ganz Ábrahámot, Havel Lipótot, Schoenichen Hermannt, Thék Endrét. A ~k újabb generációja esetében a technikai szakértelem a sikeres menedzserré válás útján teremtett felemelkedési lehetőségeket, pl. *Mechwart* András, *Déri* Miksa, *Bláthy* Ottó vagy *Pekár* Imre esetében. Ők jelentős műszaki találmányaik révén jutottak vezető pozíciókba nagy ip.váll.-okban. A menedzser ~k más típusa jogi és pol. szakértelmét és befolyását használta ki váll.-i vezetőként, mint ifj. *Chorin* Ferenc. Ő eredetileg ügyvéd, később az apja által alapított GYOSZ elnöke és felsőházi tag, aki apjának politikai-iparmágnási pályafutását ismételte meg. Az előző generáció tagjai közül megemlíthető Lukács László expénzügymin. és exmin.elnök, vagy a szintén exmin.elnök Széll Kálmán. Mindketten főleg bankok élén töltöttek be vezető posztokat. A politikus-bankárnak ezt a típusát Szcitovszky Tibor, Teleszky János, Bud János és Szterényi József fémjelezte az „örökösök" táborában. A századelőtől kezdve és kivált 1920–45 között azután a menedzseri karrier lett a ~k szokványos érvényesülési útja. Az újonnan felemelkedő ~k kivétel nélkül mint műszaki, kereskedelmi és szakhivatalnoki váll.-i alkalmazottak érvényesültek (Jendrassik György, Lipták Pál, Ferjentsik Sándor, Böszörményi Jenő, Kertész Nándor, Aschner Lipót, Jünker Géza). Továbbélt ugyanakkor számos olyan vállalkozás is, amely egy-egy nagykereskedő család erőfeszítéséből nőtte ki magát a 19. sz.-ban (a Weiss, a Hatvany-Deutsch, a Haggenmacher családok által képviselt gazd. érdekeltségek). A 20. sz.-ban kevesebb saját alapítású váll. vagy kifejezetten családi vállalkozás biztosított ~i karriert. A kivételek között említhető a bankár Krausz Simon vagy Sándor Pál nagykereskedő, az OMKE megalapítója. – A hazai ~k soraiban mindig is nagy számmal voltak bevándorlók és idegenek. Kezdetben a görögök, a 19. sz. második felétől pedig elsősorban zsidók adták az utánpótlást. Mellettük németekből, svájciakból, norvégekből és más nemzetek fiaiból is kerültek ki sikeres ~k (Haggenmacher Henrik, Gregersen Gudbrand, Ganz Ábrahám, Nicholson Fülöp, Drasche Lajos, Kühne Ede és az egyszersmind ~ként is jelentős neves építészek, *Ybl* Miklós, *Hild* József vagy *Hauszmann* Alajos). – A ~k a II. vh.-t követő pol. rendszerváltás során eltűntek a m. társ.-ból: nemcsak a ~i funkció vált feleslegessé a tervgazd. körülmények között, hanem az e szerepet az előző évszázadban betöltő családok maguk is elsüllyedtek a folytonos üldözés (1945 előtt a zsidóüldözés, majd az államosítás és oszt.ellenségként történő kezelésük) eredményeként. – A ~i réteg újbóli megjelenése az 1980-as évek elején vette kezdetét, amikor lehetővé vált kisvállalkozások alapítása az ip. és a szolgáltatás területén. Számarányuk és gazd. súlyuk a 80-as évek végétől, s különösen a rendszerváltástól vált jelentősebbé az áll. váll.-ok átalakulása és a különböző gazdálkodási formák (bt., kft., rt. stb.) szabaddá válása folytán. Legnépesebb csoportjuk az ún. második gazd.-ból emelkedett ki, míg mások az áll. és váll. vezető rétegből kerültek ki vagy külföldről tértek vissza Mo.-ra. – *Irod.* Lengyel György: Vállalkozók, bankárok, kereskedők (Bp., 1989).

vallási összetétel: Bp. népességének vallási megoszlásáról 1949-ig állnak rendelkezésre népszámlálási adatok (az 1869–1949 közötti időszak adatait lásd a túloldali táblázaton). A legnagyobb létszámú vallás a főv.-ban mindig a római katolikus volt, a lakosságnak mintegy kétharmada tartozott ide. A római katolikus vallás a legnagyobb arányt (72,3%) Pest és Buda 1869. évi népességében képviselte, ezt követően csökkenés tapasztalható. A mélypontot 1920-ban érte el, ekkor Bp. akkori területén a római katolikusok aránya 60% alá süllyedt; ezt követően ismét növekedett, 1949-ben 67,4% volt. Az arányok csökkenésének oka elsősorban abban keresendő, hogy az ebben az időszakban bevándorlók között nagyobb számban voltak más vallásúak; a növekedést alapvetően az izraelita vallásúak tömeges elhurcolása és üldöztetésük miatti átkeresztelkedése okozta. Az 1950-ben Bp.-hez csatolt települések mindegyikén többségben voltak a római katolikusok, 1941-ben a legkevesebben Cinkotán (55%), a legtöbben Soroksáron (88%). – Kis-Bp. területén a II. vh.-ig a második legnépesebb vallás az izraelita volt. Számuk és arányuk 1920-ig töretlenül nőtt, az 1880. évi 71 ezerről háromszorosára, 216 ezerre. A római katolikusoknál említett okok miatt 1920 után egyre rohamosabb létszámcsökkenés tapasztalható, az izraeliták száma 1949-ben az 1890. évi szám alá (97 ezer főre) zuhant, ami alig haladta meg az 1941. évi izraelita vallású népesség 52%-át. A Bp.-hez csatolt települések közül 1941-ben csupán Újpesten (14,3%), Mátyásföldön (8,4%), Rákoshegyen (7,9%) és Rákosligeten (7,6%) élt jelentősebb arányban izraelita lakosság, legkevesebben Pesthidegkúton és Pestszentimrén (0,7–0,8%) laktak. – A II. vh.-ig a harmadik legnagyobb vallás, a református, 1949-ben 160 ezres létszámával (15%) az akkori Bp. második legnagyobb vallásává lépett elő. A létszámnövekedés mindvégig töretlennek mutatkozott, így az 1880. évi 22 ezerről (6%) a századfordulóra 67 ezerre (9%) emelkedett a számuk, 1920-ban már meghaladta a százezer főt (11%). A peremkerületek közül 1941-ben a legnagyobb arányt Rákoscsaba (20%), a legkisebbet Soroksár (7%) jelzi. – Minden népszámlálásnál 5% körül ingadozik az evangélikus vallásúak aránya, számuk a II. vh. idején – Bp. 1950 előtti területén – 60 ezer körül volt. 1941-ben jelentősebb evangélikus népesség volt Cinkotán (33%) és Rákoskeresztúron (27%). – Az említett négy nagy vallás mellett összesen 2–3%-nyi kisebb létszámú felekezet is színesíti Bp. ~ét. Az 1949. évi népszámlálás 16 348 görög katolikus, 4823 görögkeleti, 3227 unitárius és 998 baptista vallású és – a korábbi népszámlálásokhoz képest kiugróan sok – 5223 felekezeten kívüli személyt mutatott ki.

Valóság: 1. 1932-ben József Attila által indított féllegális kommunista irodalmi folyóirat. Egyetlen száma jelenhetett meg – 2. irodalmi és kritikai folyóirat 1945–1948 között. Főszerk.-je Szabó Zoltán, szerk.-je Márkus István volt. Kezdetben a Magyar

Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ), 1947-től a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) lapja volt, ekkor Lukácsy Sándor szerk. – 3. a TIT kiadásában 1958-tól megjelenő társ.tudományi folyóirat. Szerk.-je előbb Lukács József, majd Kőrösi József.

Vámház körút (V., IX. ker.): a *Kiskörút* D-i szakasza. A →*Kálvin tér*et köti össze a *Fővám tér* átszelésével a *Szabadság* (volt Ferenc József) *híd*dal; rajta áramlik D-Buda forgalmának jelentős része. 1949–1990 között Tolbuhin krt. – A ~ **1–3. sz.** alatt található →*Központi Vásárcsarnok* eklektikus ép.-ét *Pecz* Samu tervei szerint építették (1889–96). A ~ É-i (V. ker.) oldalán több jelentős építészeti értéket képviselő lh. áll. – **2. sz.:** kétemeletes klasszicista sarokház, három homlokzattal, a Fővámtér 6. sz. felé 5–5–5 ablakkal, a Vámház krt. 2. sz. felé 2–5–2 ablakkal, hasonlóképpen a Só u. 1. sz. felé is. Középrizalitjait mindhárom homlokzatán falpillérek tagolják. Az ép.-et fogsordíszes, kazettás főpárkány zárja le. Kazettás kapubejárata van, oldalfalait oszlopok és pillérek tagolják, lépcsőházát klasszicista kovácsoltvas rácsok díszítik. Régebbi házból alakította át Kasselik Ferenc (1840). Egykor a Gabler, majd Schedius családé, később Emmerling bérletében *Nádor Szálló* v. Emmerling Szálló lett. Itt született Teleki József, a Hunyadiak történetírója. – **6. sz.:** ún. *Jordán-ház:* kétemeletes, késő klasszicista sarokház 2+5+2 ablakkal, konzolos főpárkánnyal, első emeleti középső ablaka lizénákkal szegélyezett edikulás keretű. Íves kapuja van, keresztboltozatos kapualjjal. Oldalhomlokzata a Veres Pálné u. 4. sz. felé 4+3 ablakos. Diescher Antal építette (1854). Elrontott földszintjét rekonstruálva 1957-ben helyreállították. – **16. sz.:** kétemeletes, késő klasszicista ház 11 ablakkal, oldala a Királyi Pál u. felé 10 ablakos. Fogrovatdíszes főpárkánya van. Íves kapuján női fejes zárókő,

Az egykori Nádor Szálló épülete: Vámház körút 2.

Budapest népességének vallási tagozódása, 1869—1949**

Vallás	1869[a]	1890	1910	1920	1930	1941	1949
Római katolikus	183 871	316 057	526 175	548 727	611 220	734 901	713 124
Görög katolikus	599	2 752	9 428	10 065	10 577	15 744	16 348
Református	12 185	37 895	86 990	101 124	121 802	158 324	160 176
Evangélikus	13 901	28 018	43 562	44 894	49 984	61 817	55 931
Görögkeleti	1 828	2 218	6 962	4 346	4 088	4 455	4 823
Unitárius	53	460	2 120	2 828	2 511	3 141	3 227
Izraelita	41 938	103 317	203 687	215 512	204 371	184 453	96 537
Egyéb	99	1 221	1 447	1 500	1 631	2 128	7 746
Összesen	254 474	491 938	880 371	928 996	1 006 184	1 164 963	1 057 912
	%-ban kifejezve						
Római katolikus	72,3	64,2	59,8	59,1	60,7	63,1	67,4
Görög katolikus	0,2	0,6	1,1	1,1	1,1	1,4	1,5
Református	4,8	7,7	9,9	10,9	12,1	13,6	15,1
Evangélikus	5,5	5,7	4,9	4,8	5,0	5,3	5,3
Görögkeleti	0,7	0,5	0,8	0,5	0,4	0,4	0,5
Unitárius	0,0	0,1	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3
Izraelita	16,5	21,0	23,1	23,2	20,3	15,8	9,1
Egyéb	0,0	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

[a] Buda és Pest

** A pártállami időszakban készített népszámlálásoknál a felekezethez való tartozást nem vették figyelembe

udvarában klasszicista folyosórács látható. Gottgeb Antal építette (1862) Erny György részére. Hátsó tűzfalában a *pesti városfal* 15. sz.-i falrészletét építették be. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Bp., 1961).

vámhivatalok: a fővám. területére érkező és innen elszállításra kerülő áruk behozatali, kiviteli és átviteli vámkezelését végzik. A Fővám tér 8. sz. alatti fővámhivatal az 1870–74 közötti években épült. 1948 óta a *Bp.-i Közgazdaságtudományi Egyetem* működik benne. A ~ Bp.-en a vasútállomások, hajókikötők területén és a repülőtéren működnek a Vám- és Pénzügyőrség Fővárosi Parancsnokságának felügyelete alatt. (→még *városi vám*)

Vándor Sándor, *Venetianer* (Miskolc, 1901–Sopronbánfalva, 1945): karmester, zeneszerző. A Tanácsközt. idején isk.tanácsot szervezett. Utána kitiltották a hazai iskolákból. 1921–24 között Berlinben és Lipcsében tanult karvezetést, majd olaszo.-i társulatoknál volt korrepetitor és karmester. 1932-ben hazatért, 1935-ben Bp.-en szerzői estet rendezett. A német hagyományokban gyökerező és elavult munkáskórus kultúrát ~ megújította a m. népdalkultúra művelésével. Szerzeményei közül kiemelkednek a megzenésített József Attila-versek.

vándorárusok: →*utcai alakok*

Vándor Kórus: 1936-ban alapított együttes, melyet Vándor Sándor zeneszerző hívott életre. Sokat tett Bartók és Kodály kórusműveinek népszerűsítéséért. A II. vh. után újjáalakulva, alapítója szellemét követve, működött.

Vanek Kávéház: →*Bucsinszky Kávéház*

Vár, *Várnegyed* (I. ker.): a budai Vár két részre tagolható: az É-i felén hosszan elnyúló polgárvárosra (Várnegyed), és az erődítményszerű →*budai Várpalotára*. A kedvező földrajzi adottságokat kihasználva területét a bronzkortól folyamatosan lakták. A rómaiak és a népvándorlás hullámai elkerülték. Az Árpád-korban kis agrártelepülés feküdt a ~ É-i részén, amely valószínűleg királynői birtok és vásáros hely is volt. Szombatonkénti hetivásárairól nyerte a nevét a későbbi Szombat kapu (→*Bécsi kapu*) is. A tatárjárás után IV. Béla a megmenekült pesti lakosságot a védtelen városból a falakkal (→*budai városfalak*) és várral megerősített Budára telepítette, amely hamarosan Pest privilégiumait is megkapta. Az ide települt pesti németek a már említett m. településtől D-re telepedtek le, és nemsokára vez. szerephez jutottak a magyarokkal szemben. Nagyobbrészt kereskedők voltak. Buda földrajzilag előnyös helyen feküdt, hogy kereskedővárossá váljon, amihez királyi privilégiumok is segítették. 1287-ben orsz. vásárokat tartottak itt. A kereskedelem meghatározó voltára utal a domonkos rend megjelenése. Az általában kereskedővárosokban megtelepülő kolduló rend budai rendháza 1243-ban épült, és ez az oklevelekben említett első rendház a ~ban. A ferencesek ugyancsak korán megtelepedtek a város D-i részén. A m. és német lakosságnak külön-külön saját plébániatemploma volt: a németeké a →*Nagyboldogasszony-templom*, a m. lakosok egyszerű, falusi temploma az É-i részen fekvő, a későbbi →*Mária Magdolna-templom* helyén állt. A város élén a kir. által kinevezett várkapitány állt, aki bírói jogokat is gyakorolt. Az első szabad bíróválasztásra 1346-ban került sor. A 13. sz.-ban tekintélyes lélekszámú zsidó közösség élt itt. Tagjainak a kir. szabad vallásgyakorlást biztosított (a zsidók adója ugyanis a kincstár legbiztosabb bevétele volt). A 13–14. sz.-i ~ alapterületében kisebb volt, településszerkezete nagyjából a mainak megfelelő. A →*Várhegy* fennsíkján hosszában futó szélesebb u.-kat több keskeny sikátor, köz szakította meg. A legszélesebb u.-ja a mai *Tárnok u.*, ami egyben piactér is volt. A középkori lh.-ak keskeny telken feküdtek, jellemzőjük a széles homlokzat és a gótikus ülőfülke-sor. Buda a 15. sz.-tól virágzó kereskedővárossá fejlődött. A házak földszintjén boltok, posztóskamrák működtek, s a városban gyakoriak voltak a kalmárok kő- és fabódéi. A házak falfelületének élénk színezése az u.képet is változatosabbá, élénkebbé tette. A lakótornyos házak az olasz polgároknak és építőművészeknek tulajdoníthatók (→*Úri u.*). A – nemzetközi kereskedelemben is jelentős – város virágzását és fővá.-sá válását a vámmentesség és árumegállító jog megadása mellett a kir. székhely Budára költözése is segítette. Zsigmond kir. igényeinek megfelelően hatalmas méretű palota, az ún. Friss- palota épült fel. Ezt később Mátyás kir. reneszánsz pompával bővítette. Ezzel párhuzamosan egyre több főúri és főpapi háztulajdonos jelent meg Budán, háttérbe szorítva a szőlőbirtokos és kereskedő polgárságot. A törökök háromszor is bevették Budát, de a várost felgyújtani és elpusztítani már az első alkalommal, 1526-ban sikerült. A törökök új ép.-eket nem építettek, a meglévőket sem tartották karban, a bazársorokkal és dzsámikkal Buda lassan a zsúfolt K-i városokra emlékeztetett. A török vallási szempontból toleráns volt, így a zsidók vallásgyakorlatát eltűrte, pénzügyleteit és kereskedelmi tevékenységét nem korlátozta, a Szombat kapu környékén zsidó gettó alakulhatott ki. Az 1547-es török összeírás a Várban 238 keresztény, 75 zsidó és 60 kopt (görögkeleti) családot említ. 1633-ban 14, 1684-ben már csak egyetlen m. család élt a Várban. 1686 a felszabadulás és pusztulás éve volt. Néhány raktáron és az átalakított Nagyboldogasszony-templomon kívül nem maradt ép ház Budán. Az újjáépítést nemcsak az udvar, hanem a tűzvész (1723) és a járvány (1731) is lassította. 18. sz. közepére alakult ki a ma is meglévő egységes barokk Buda. A középkor lüktető kereskedelmi élete eltűnt, vele együtt a színes kép is. A gótikus kir. palota helyén egyszerű kétemeletes rezidencia épült, amelyet Mária Terézia bővített ki. Barokk stílusban épült a jezsuita akadémia (1747), a mai →*Várszínház* (1787) eredeti ép.-e, és a megrongálódott templomokat is e stílusban állították helyre. 1777–84 között a ~ba költözött Nagyszombatról az egyetem. A 19. sz.-ban – a már beépített – ~ némileg háttérbe szorult Pest fejlődésével szemben. 1849-ben utolsó előtti ostromát vészelte át. Hivatalosan 1874-ben szüntették meg védelmi jellegét, ezzel megkezdődhetett a modern Vár kiépítése. A Várhegy peremterületeinek rendezése (→*Várkert*, Palota út, →*sikló*) után épült a →*Magyar Országos Levéltár*, valamint néhány min. (átlagosnál jóval magasabb) épület-

tömbje. A 19. sz. végén *Schulek* Frigyes a korabeli műemléki elvek szerint, neogótikus formában építette át a leromlott állapotú Nagyboldogasszony-templomot (1874–96). A templom kialakítása együtt járt környezetének összehangolásával, így készült el az eklektikus stílusú →*Halászbástya* (1905). 1856-tól tizenöt éven át az →*Országház u.*-ban működött a *József Műegyetem* elődje. A két vh. közötti időszak kevés változást hozott a ~ építészetében, továbbra is túlsúlyban voltak a közhivatalok, a polgári lakosság száma csökkent, a ~ egyre inkább arisztokratikussá vált. Az 1944–45-ös ostrom pusztításai csak 1686-tal mérhetők össze. A mintegy 200 ház egyötöde megsemmisült, a többi kisebb-nagyobb mértékben sérült meg. (Mindössze egyetlen egy ház volt, amely az üvegkároktól eltekintve sértetlen maradt.) A legnagyobb pusztítást a budai Várpalota teljes kiégése jelentette. A középkori eredetű pince- és barlangrendszer megóvta a ~ lakóit a bombázásoktól, így viszonylag sokan megmenekültek. A helyreállítási munkák a romok és a törmelékek elszállításával kezdődtek. Ip. vasút segítségével a →*Vérmező*re szállították a törmeléket. A II. vh. pusztításai következtében sok középkori ép.részlet került a felszínre az újjáépítés során, a környezetbe nem illő ép.részeket átalakították, ill. lebontották. Így több barokk, ill. klasszicista homlokzatú ép. nyerte vissza részben v. egészben középkori arculatát. Előfordulnak olyan házak is, melyeken több művészeti stílus jelenléte ismerhető fel. Azt is figyelembe vették, hogy a foghíjak helyére a környezetbe illő és a mai kor jegyeit egyaránt hordozó házak épüljenek, tovább gazdagítva a ~ban meglevő építészeti korok együttesét. A II. vh. utáni helyreállítás egyik legjellemzőbb példája az 1976-ban átadott *Hilton Szálló:* a Mátyás-templom szomszédságában, a kiégett jezsuita akadémia megmaradt homlokzatát beépítve készült, helyet adva az időközben feltárt domonkos templom maradványainak. A növekvő idegenforgalom és zsúfoltság miatt megváltozott a ~ forgalmi rendje. 1986-ban helyreállították a →*siklót* is. 1950-ben kezdődött a palota több évtizedig tartó helyreállítása. A korábbi tervekkel ellentétben nem kormányzati negyeddé vált, hanem kulturális és művészeti központtá (→*Nemzeti Galéria*, →*Országos Széchényi Könyvtár*, →*Budapesti Történeti Múzeum*, →*Legújabbkori Történeti Múzeum*). Ezt a kulturális központot egészítik ki a ~ban helyet kapott tudományos int.-ek, köztük az *MTA* számos kutatóközpontja. A ~ fokozott műemléki védelem alatt áll, ezt támogatta az UNESCO is, amikor 1988-ban a ~at és környékét a Világörökség részévé nyilvánította.

Varásdy Lipót (19. sz.): térképész. 1848-ban Buda földmérője volt, később főmérnöke. 1858–61 között elkészítette Óbuda belső területének nagyméretű (221 × 120 cm) térképét részletes szabályozási tervekkel *(Situations Plan über die individuelle Aufnahme der intravillan Gründe des kron Marktes Alt-Ofen)*, 1861-ben pedig a Lágymányosi-dűlő birtoktérképét. 1870-ben litografálva közreadta Buda első szintvonalas mappáját: *Szabad Királyi Buda főváros és környékének átnézeti tervrajza* (52 × 63 ill. 42 × 63 cm).

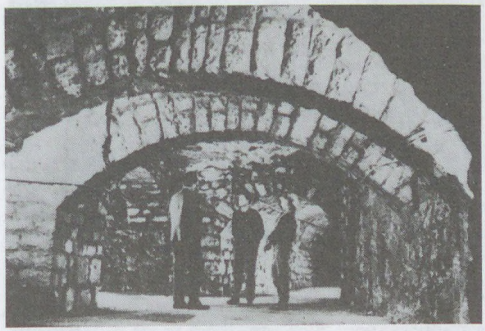

Kiépített rész a Vár-barlangban

Vár-barlang, *Várhegyi mésztufabarlang* (I. ker.): pincévé alakított természetes barlangüregek és mesterséges mélypincék láncolatából álló labirintus a *Várhegy* felszíne alatt. Jelenleg összefüggően bejárható szakasza 3,3 km hosszúságban, 5–10 m mélységben húzódik a Dísz tér–Úri u.–Tárnok u.–Szentháromság u.–Országház u. által közrefogott terület alatt. A Várhegy mélyének üregeire már kora középkori okiratok is utalnak; a rendszer több évszázados múltját gótikus kapuk és oszlopok, török kori boltívek és kutak, barokk falazatmaradványok és különféle régészeti leletek tanúsítják. A ~ első ismert térképe 1908-ból származik, ez a pinceüregek zömét még egymástól elszigetelten ábrázolja, melyek a házak alatti felsőpincékből voltak megközelíthetők. A mélypincék részben természetes eredetére Kadič Ottokár 1931-ben megkezdett vizsgálatai mutattak rá, s a Szentháromság u. alatti üregsor rövidesen az idegenforgalom számára is megnyílt. A 40-es évek elején a különálló üregeket átjárókkal kapcsolták össze, s bennük vízvezetékkel és csatornával ellátott óvóhelyrendszert alakítottak ki. Az 50-es években történt megerősítési munkákat követően a rendszer egy része 1976-ig idegenforgalmi barlangként üzemelt a →*Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat* kezelésében, míg más részei jelenleg is a Polgári Védelem felügyelete alá tartoznak. A ~ barlangtani sajátossága, hogy természetes üregei nem a mésztufa lerakódásakor kialakult, „hagyományos" mésztufabarlangok, hanem →*hévizes barlangok*, amelyek magában a melegforrások által korábban lerakott →*édesvízi mészkő*ben (mésztufában) oldódtak ki. A két feltörési ciklust a Várhegy É-i, ill. D-i részén található édesvízi mészkövek korkülönbsége is bizonyítja. A felső-pleisztocénban működött források vizéből kicsapódott, kemény kőzetté szilárdult mészanyag megóvta az alatta lévő lazább üledékeket – a hegy főtömegét alkotó budai márgát, valamint a kavicsos-homokos teraszképződményeket – is a lepusztulástól. (A középső-pleisztocén kavicsra települő rétegben tárultak fel 1940-ben, egy mesterséges átjáró létesítésekor azok az alsó-paleolitikus kavicseszközök, amelyekről később a világhírű vértesszőlősi leletanyag a „budai ipar" elnevezést nyerte.) A ~nak főleg a Szentháromság u. és az Országház u.

alatti részén ismerhető fel a mennyezet jellegzetes gömbüstös oldásformái alapján a természetes eredet. Az üregrendszer D-i része szinte kizárólag mesterséges kialakítású, e szakasz földtani érdekességei az édesvízi mészkő bekérgezett növénymaradványai és pizolittelepei. A ~ geológiai, genetikai, morfológiai, régészeti és történeti értékei alapján Mo. *fokozottan védett barlang*jai közé tartozik. Jelenleg csak a Dominó Pantomim Egyesület által panoptikumként hasznosított szakasza látogatható, ennek bejárata az Úri u. 8. sz. alatt nyílik.

Várbástya sétány: →*Babits sétány*

Varga Imre (Siófok, 1923–): szobrász, Munkácsy-díjas (1969), Kossuth-díjas (1973), érdemes művész (1975), Pro Urbe-díjas (1977), kiváló művész (1979), Herder-díjas (1982), SZOT-díjas (1984). A Képzőművészeti Főisk.-n Mikus Sándor növendéke volt. Első gyűjteményes kiállítását 1967-ben rendezte. Műveinek állandó kiállítása a *Varga Imre Gyűjt.*-ben látható. Nevét a főv.-ban több szoboralkotás őrzi: *Táncsics* (Vár, 1968); *Gondolkodó* (II. Ganz u. 28., 1968); *Partizán* (IV. ker. Pozsonyi út, 1971); *József Attila* (Margit-szigeti Művészsétány, 1974); *Károlyi Mihály* (V. Kossuth Lajos tér, 1975); *Munkás* (X. ker. Újhegyi lakótelep, 1977); *Szőnyi István* (Markó u. 18–20., 1978); *Bartók Béla* (Bartók Emlékház kertjében, 1981); *Kodály Zoltán* (Várhegy, Európa park, 1982); *Borárus* (IX. ker. Boráros tér, 1983); *Várkonyi Zoltán* (Vígszínház, 1984); *Lukács György* (XIII. Szt. István park, 1985); *Kun Béla* (Vérmező, 1986–92); *Raoul Wallenberg*, (Hűvösvölgyi út, 1987). Domborműves emléktáblái: *Rajk László* (XIII. Pannónia u., 1972–92); *Ady Endre* (V. Veres Pálné u. 4–6., 1977).

Varga László (Jászberény, 1878–Bp., 1952): építész, műegyetemi tanár, a műszaki tudományok kandidátusa (1952). Kisebb önálló tervezések után 1912–29 között a főv. építészeti oszt.-án a városrendezés vezetője lett. Ekkor készültek első tervei a Tabán és Kelenföld rendezésére. Az I. vh. után a Gellért-hegy és Sas-hegy addig beépítetlen részére készített városrendezési tervet. 1929-től a műegyetemen tanított, és szakértőként részt vett a tervezett tabáni fürdőváros, a bp.-i városközpont, valamint az óbudai hídfeljáró építési terveinek elkészítésében. Munkáiban a közlekedési igényeket, zöldövezeteket figyelembe vevő modern elveket alkalmazott.

Varga Imre Gyűjtemény (III. Laktanya u. 7.): Varga Imre kisplasztikáit, köztéri szobrainak terveit bemutató állandó kiállítás, mely 1983-ban nyílt meg. Az ép. előtti teret a művész „Várakozók" c. négyalakos bronzkompozíciója díszíti (1986).

Varga Katalin Ápolónőképző: →*Márta Ápolónő Egyesület*

Varga Katalin Leánygimnázium és Ruhaipari Szakközépiskola: →*Mária Terézia Leánygimnázium*

Vár Galéria (I. Táncsics Mihály u. 17.): a Művészeti Alap galériája, mely 1992-től kft.-ként működik. 19–20. sz.-i m. művészek festményeinek, szobrainak, grafikának kereskedelmével foglalkozik.

Varga Sándor kapitány háza: →*Akadémia u.* 1. sz.

Vargha Balázs (Kunszentmiklós, 1921–): író, irodalomtörténész. A debreceni tudományegyetemen szerzett doktorátust filozófia-pedagógia-esztétikából. Tanított a főv.-ban, tankönyveket szerk. 1960-tól 1977-ig az OSZK munkatársa volt. 1977-ben került a *Budapest* c. folyóirathoz rovatvezetőnek, 1979-től nyugdíjazásáig (1984) a folyóirat főszerk.-je volt. Számos cikkében idézte Pest és Buda irodalmi képét. Bp.-i vonatkozású könyvei: *„Állok Dunánk szélén, a pesti parton..." Irodalmi városképek* (Bp., 1973); *Tabán* (Zórád Ernő rajzaival, összeállítás és előszó, Bp., 1983).

Várhegy: 1. (I. ker.): a kb. 50 m magas IV. sz. középső-pleisztocén kori *Duna-terasz* maradványa (168 m). Tömegét →*budai márga* építi fel, amelyre főleg a ~ É-i részén a Duna IV. sz. teraszának kavicsos hordaléka rakódott. Felszínét 10 m vastagságot is elérő →*édesvízi mészkő*takaró fedi. Ez a mészkő védte meg a Duna-terasz homokos, kavicsos anyagát a későbbi lepusztulástól. Abban az időben, amikor a Duna a ~ magasságában folyt, az →*Ördög-árok* is hasonló magas szinten, a mai Moszkva tér környékén torkollott a Dunába. A Duna medre a pleisztocén közepétől kezdve fokozatosan mélyebbre vágódott. Az Ördög-árok eleinte a ~ környékén terjengő, édesvízi mészkő kiválására alkalmas, valószínűleg hévforrások táplálta mocsaras tóba torkollt. Később, a Duna medrének jelentősebb mértékű mélyre vágódása után, a ~ és a →*Nap-hegy* között húzódó törésvonal mentén az Ördög-árok is kimélyítette völgyét, a Nap-hegy és a ~ addig összefüggő édesvízi mészkőtakaróját ezáltal kettévágta. A ~ mai formáját a kialakulás menete miatt erózió szigethegynek nevezzük, mert minden oldalról az erózió véste ki. A ~ alatt barlangrendszer húzódik meg (→*Várbarlang*). Művészi, történelmi építményeivel a ~ mind a Duna, mind a Vérmező felől impozáns látványt nyújt. Bástyáiról pedig páratlan kilátás nyílik a főv. pesti és budai részére egyaránt. – 2. (II. ker.): dachsteini mészkőből felépült rög a →*Pesthidegkúti-medencé*ben (329 m). Sűrűn beépült →*Máriaremete*, →*Remetekertváros* és →*Széphalom* kertes házaival. – 3. (XX. ker.): futóhomokbucka alakjában enyhén kimagasló halom →*Soroksár* határában, a *Gyáli-patak* felett, a Vecsési út és az Ócsai út közötti, beépítetlen, mezőgazd. területen. Közelében (Péteri-major) bronzkori település maradványait találták. – *Irod.* Budapest természeti földrajza (szerk. Pécsi Márton, Bp., 1959.).

varieté, *orfeum:* ősei a zenés kávéházak, az ún. *café-chantant*-ok voltak, melyekbe 1854-től az addigi u.-i tányérozó mutatványosok, énekesek (közöttük a leghíresebb Neumann Dávid) betelepedhettek. Ugyanebben az időben az Erzsébet téri német színházban már rendszeressé vált neves külföldi artisták (Bonaire, Petropalis Charles stb.) vendégszereplése is. Az első kávéházi hivatalos műsorengedélyt Neumann Dávid és társulata kapta meg 1864-ben. A szervezett ~k sorát a Király u.-i →*Kék Macska*, a híres és hírhedt „zur blauen Katze" nyitotta. A következő hasonló szórakozóhely ugyancsak a Király u.-ban nyílt meg →*Berger-pince* néven. Ezeket követte a mai Szent István körúton (a Vígszínház

mellett) az *Új Világ* vendéglő, a Rostély (ma Bárczy István) u.-i Carlé ~. Igen jelentősek *Somossy* (Singer) Károly ~vállalkozásai. Elsőként a Rákóczi úton a *Beleznay-kert*et bérelte, majd a Nagymező u.-ban nyitotta a →*Somossy Orfeum*ot (Fővárosi Orfeum). Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a lágymányosi →*Konstantinápoly Budapesten* elnevezésű mulató létrehozása is. A millenniumi ünnepségek időszaka a ~ virágzását hozta. Ekkor nyílt a Városligetben az →*Ősbudavár* mulatóegyüttes, a Rákóczi út 63. sz. alatt a *Parisienne*, 1897-ben a Szerecsen (ma Paulay Ede) u.-i →*Kristálypalota*. Ugyancsak a millennium évében indult a Városligetben a Magyar Műszínkör mellett az *Olympia*, majd a városnak szintén ezen a területén a *Hőköm Színház* (Vaudeville Színház) és a Varieté Színház. 1898-ban nyílt a mai Vidám Színpad helyén a →*Folies Caprice* mulató. 1908-ban nyitotta kapuit a →*Royal Orfeum* az Erzsébet krt.-on. Ez az ép. több kabarénak és ~nek adott otthont (pl. →*Papagáj*). (Jelenleg a →*Madách Színház* működik ezen a helyen.) A tízes évek elején ismét megszaporodtak Bp.-en a ~vállalkozások. Ekkor indult a →*Jardin d'Hiver*, valamint a Király u.-i, ~nek átalakított volt Tátra Kávéház →*Trocadero* néven. 1911-től közel harminc éven át játszotta színvonalas műsorát a Hermina úton a *Jardin de Paris*. 1914-ben a mai Corvin Áruház telkén az Apolló Mozi ép.-ében mozi-varieté működött (→*Apolló Kabaré*). A kabaré és ~ ötvözetét kínálta a →*Terézkörúti Színpad*. Helyén 1939-ben nyílt a →*Kamara Varieté*, amely a II. vh. után a régi nevén folytatta tevékenységét 1978-ig. Az 1945-ben indult *Népvarieté* kabarét és ~t egyaránt játszott rövid fennállása alatt. A mai Bp.-i Kamaraszínház ép.-ében 1954-ben indult a →*Budapest Varieté*, melynek műsorán a kabaré- és ~számok mellett artistaprodukciók is szerepeltek. 1953-tól az egykori Hungária Fürdő ép.-ében működött a Főv. Nagy Varieté. Több évtizedes múltra tekint vissza a ma is működő →*Moulin Rouge*, ill. a →*Maxim Varieté*.

Varieté Színház: 1. német színház Pesten. 1869. dec. 21-én nyílt meg, ig.-ja H. Hirsch volt. Rövid működés után megszűnt. – 2. egy mutatványosbódé elnevezése az 1890-es években a *Városliget*ben.

Az egykori Papagáj mulató

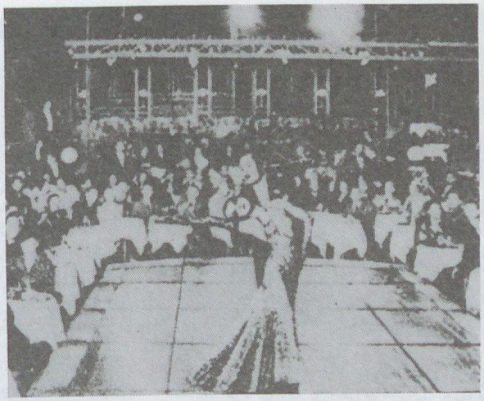

Az egykori Parisienne belseje

Várkert: a budai királyi Vár kertjeinek felépítését *Luxemburgi Zsigmond* kezdte meg. A gótikus *Frisspalota* építésével egyidőben rendeletet adott ki a környék rendezésére is. Szemtanúk leírásai szerint halastavak és tornapályák is voltak a Várhegy oldalán elterülő, kőfallal határolt kertekben. *Mátyás* uralkodása alatt a kir. díszkertek tovább fejlődtek, növekedtek. Antonio Bonfini munkáiban leírta a ~ földrajzi határait, berendezését, növényzetét, az itt tartott különleges állatokat, díszes medencéket, szökőkutakat. A szükséges vizet a középkori vízvezetékrendszer biztosította (→*Béla király kútja*, →*Városkút*). A kir. díszkertekhez veteményeskertek is csatlakoztak. – A török hódoltság alatt a kir. palota lakatlan volt ugyan, de a kerteket, fürdőket használták, és sok új növényt honosítottak meg. Az 1686. évi több hónapos ostrom felperzselte a palotát és környékét. A 18. sz.-ban újjáépülő palotával együtt alakították ki újra a ~et is, legnagyobbrészt angol (tájképi) stílusban. Kialakításában jelentős szerepe volt *Grassalkovich* Antalnak, majd *József nádor*nak. 1849-ben több hétig tartó heves ostrom tette tönkre a nagy gonddal, jó ízléssel létrehozott ~et. A szabadságharc bukása után hozzákezdtek a romba dőlt kir. palota újjáépítéséhez. 1854-ben a ~ D-i végén üvegházakat építettek és a kerteket is újjávarázsolták. 1857-ben készült el és vették használatba a mai Várkert Kioszkban volt szivattyútelepet, amely a Dunából emelte ki a vizet és szállította fel a palotába. A „Királyi Várkert építésére és szabályozására alakult Bizottság" 1875-ben kezdte meg működését. Az építkezések tervezője és művezetője *Ybl* Miklós volt. Helyét 1891-ben *Hauszmann* Alajos töltötte be. Telekvásárlásokkal, kisajátításokkal a ~ a mai Ybl Miklós és Dózsa György térig bővült. Megépült a *Várkert Bazár*, majd az *Ellipsz*nek nevezett kertrész (ma K-i kert). A 20. sz. elején Európa-hírű azálea- és orchideatenyészetet alakítottak ki a ~ üvegházaiban a várkertészet kiváló szakemberei. 1944-ben a Várpalotával együtt a ~ is romhalmazzá vált. A palota

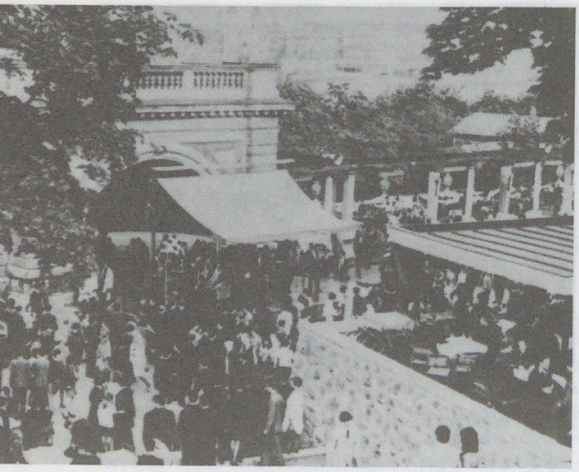

Az egykori ifjúsági park a Várkert Bazárban

feltárási munkái után, a helyreállítási munkákkal párhuzamosan kerültek kialakításra a K-i, D-i és Ny-i zárt udvarok kertjei, valamint a Várhegy lejtőin elhelyezkedő K-i (a volt Ellipsz), a D-i (a volt kir. Várkert) és a Ny-i kert (a volt Teleki, majd József főhercegi palota kertje). A zárt udvari kertek a középkor hangulatát kívánják idézni, összhangban a feltárt várfalakkal és a középkori kir. palotával. Az elkészült falakon kívüli kertek *tájkertek* formájában épültek újjá, helyenként sűrű facsoportok között széles, pázsitos virágmezőkkel, sétautakkal, lépcsőkkel. A D-i kertben alakították ki a jelképes *török temetőt*, az előkerült török, turbános sírkövek felhasználásával.

Várkert Bazár (I. Ybl Miklós tér): korábban a barokk kir. palotát övező kerteket – melyeket *József nádor* telepített – a Duna felől szegényes külsejű házsor keretezte. Ennek lebontásával a palotához méltó környezetet kívántak létesíteni. E célból építették fel 1875–1882 között *Ybl* Miklós tervei alapján a szimmetrikus elrendezésű kert-architektúrát neoreneszánsz formában. Közepén lépcsősor és kétkarú lejtők, melyeket tornyos pavilon zár le, vezetnek a →*Várkert*be. A ~ szobrait Fessler Leó és Huszár Adolf, a falfestményeket Than Mór és Scholtz Róbert készítették. A ~ árkádsoraiban üzletek rendezkedtek be, de a környék csekély forgalma miatt az üzleteket sorra megszüntették. Ma az árkádok alatt szobrászműtermek vannak. A kertarchitektúrát Ybl kétoldalt neoreneszánsz stílusú bérházzal zárta le. A ~ 1944–45-ben erősen megrongálódott, 1960-ban restaurálták a képzőművészeti alkotásokkal együtt (Palotás Gyula, Grantner Jenő, Görömbei Imre és Pándi Kiss János). 1961–82 között ifjúsági parkként működött. Ma romos állapotú. – *Irod.* Ybl Ervin: Ybl Miklós (Bp., 1956).

Várkert Casino (I. Ybl Miklós tér 9.): a kir. Vár hajdani vízvezetéki ép.-ében, a *Várkert Kioszk*ban, 1992-ben játékkaszinó nyílt. A Várkert Casino Kft. – angol–magyar vegyesváll. – 21 rulettasztalt, ill. 21

A Várkert Bazár

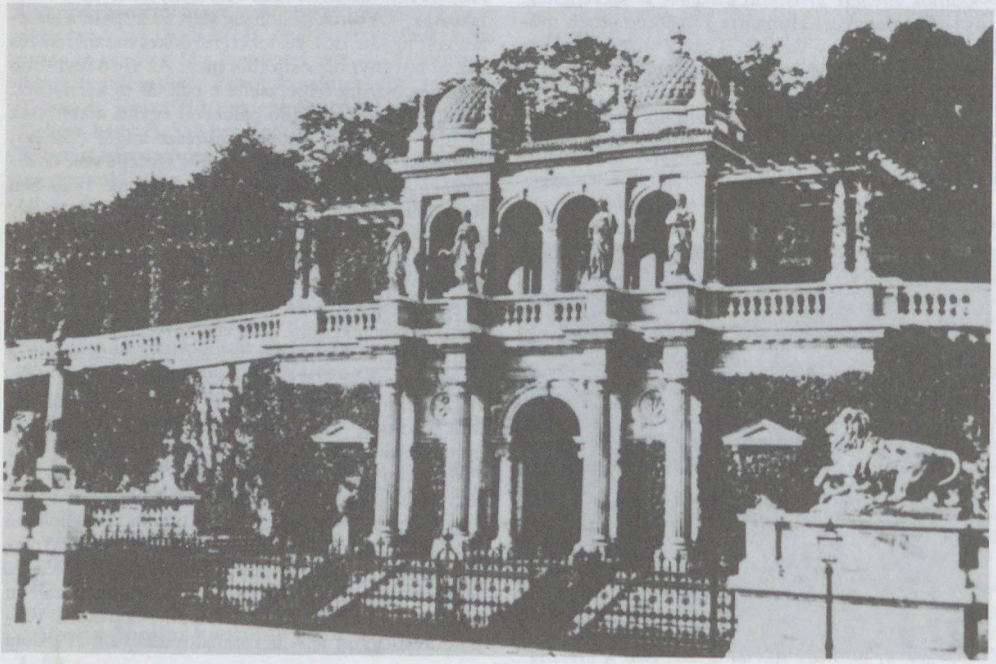

Az egykori Várkert Kioszk

játékautomatát tart fenn, valamint egy luxusétermet („Gamblers Gourmet") működtet az elegánsan helyreállított műemlékép.-ben.

Várkert Kioszk (I. Ybl Miklós tér 9–11. sz.): a budai kir. Várpalotát övező kertek szegélyén épült a →*Várkert Bazár*ral egyidőben (1874–79). Eredetileg a kir. palotát vízzel ellátó mű gépháza volt, amit *Ybl* Miklós finom eklektikus-reneszánsz ízlésben tervezett és azt nyitott árkádos csarnokkal és kávéházzal, az ún. *Budai Kioszk* épületével vett körül. A gépház kéményét az ép. tornyába rejtette. 1972-ig kávéházként működött. 1992-ben felújítva Várkert Casinoként nyílt meg.

Várkert rakpart: 1. →*Groza Péter rakpart* – 2. →*Ybl Miklós tér*

Várkerület: →*helyi sajtó*

Vármegye Galéria (V. Vármegye u. 11.): a *Budapesti Tavaszi Fesztivál* keretében nyílt meg 1992-ben. Az *Erdély Művészetéért Alapítvány* kiállítóterme, erdélyi m. és szász képző- és iparművészek tárlatainak ad helyet.

Vármegyeház: →*Pest Megyei Önkormányzat székháza*

Vármegyeház u.: →*Vármegye u.*

Vármegye u. (V. Városház u.–Semmelweis u.): előbb *Komitatsgasse*, 1758-ban *Megyeház u.*, az 1803-as címjegyzékben *Vármegyeház u.*, 1874-től szerepel mai nevén. Szűk u. a Pest Megyei Önkormányzat ép.-e (volt Vármegyeháza) D-i homlokzata mentén. – **3. sz.:** kétemeletes lh. 1834-ben ifj. Zitterbarth Mátyás építette Guggenberger Lipót számára. A második emeletet Knabe Ignác építette rá 1872-ben. – **9. sz.:** az eredetileg barokk ép.-re 1890-ben építették a második emeletet.

Vármúzeum: →*Budapesti Történeti Múzeum*

várnagy: a 14. sz.-tól kezdve a budai kir. palota vezető hivatalnoka. A →*rektori intézmény* megszűnése után létesített várnagyság átvette a választott városi tanács megerősítésének jogát. A 15. sz. első felében a ~ot a *nádor* nevezte ki, később megint a király. Orsz. zsidóbírói hatáskört is élvezett. Mint a kir. palota parancsnokát a kir. gyakran felhasználta a lázongó feudális urakkal szemben vagy az antifeudális mozgalmak leverésére bevetett seregek parancsnokául. Az utóbbira példa Bornemisza ~ szerepe az 1514. évi gubacsi csatában. – *Irod.* Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatal (1458–1541) (Levéltári Közlemények, 1964. 1. sz.).

Várnai Zseni (Nagyvázsony, 1890–Bp., 1981): költő, József Attila-díjas (1956). Gyermekkora óta élt Bp.-en. 1911-től a Népszavában jelentek meg versei, melyek a nyomort, a társadalmi igazságtalanságokat vádolták: *Budapest, örök városom; Sír a sötét, éhes város; Halottak helyett élek. Egy asszony a milliók közül* (Bp., 1942) c. önéletrajzi kötete számos dokumentumot őrzött meg Bp. napjaiból. Bp.-i vo-

natkozású önéletrajzi írásai még: *Mint viharban a falevél* (Bp., 1943); *Fényben, viharban* (Bp., 1958).

városárok: várak és városfalak előtt a védelem erősítésére árokrendszert építettek. Péter tárnokmester 1281. évi oklevéléből tudjuk, hogy Pest városát nagy árok vette körül, mely a város számára védelmül szolgált. (A maradványaiban ismert városfal akkor még nem épült meg.) A 15. sz.-ban épült városfal tövében is mély árok vonult. A feltöltött városárok egyetlen emléke a *Múzeum krt.* 13. sz. ház mélyen fekvő udvara. Pest városának természetes külső árkát az a régi vízér adta, mely a Ferdinánd híd vonalával indult a Szív u. irányába, majd éles szögben elfordulva a *Felsőerdősor, Rottenbiller u.* vonalán érte el a *Kerepesi ut*at. – A *Baross tér*től a *Teleki tér, Dobozy u.* irányában a *Baross u.*-ban végződött. Innen mesterséges árokvonal húzódott a mai Haller u. mentén a Dunáig. Pest körvonalait a 19. sz. első felében a város árka szabta meg, mely a külvárosok határa s egyben vámvonal is volt.

városbíró: a középkori m. városok legfőbb tisztviselője, akit a város polgársága választott és akinek kezében a bíráskodási jog, a közig. vezetése és a végrehajtási teendők irányítása összpontosult. 1686 (Buda visszavívása) után Budát bécsi mintára *polgármester* irányította, de Pesten a városbírók gyakorolták a legfőbb hatalmat. Pesten először 1773-ban választottak polgármestert Mosel József személyében.

Városbírók Pesten 1687–1790

Watula János Jakab	1687–1688
Knipper János Bálint	1688
Herold Henrik Szigfrid, Blumenfelsi	1689–1692
Eschenbrugger Fülöp	1692–1693
Proberger Jakab	1693–1694
Herold Henrik Szigfrid, Blumenfelsi	1694–1695
Proberger Jakab	1695–1697
Herold Henrik Szigfrid, Blumenfelsi	1697–1698
Lehner Mihály	1698–1699
Proberger Jakab	1699–1701
Herold Henrik Szigfrid, Blumenfelsi	1701–1702
Proberger Jakab	1702–1708
Eysserich Sámuel, Eisenthali	1709–1715
Lenner János	1715–1719
Sauttermaister Ferenc József	1719–1723
Neander Beátus János	1723–1725
Eysserich Sámuel, Eisenthali	1725–1727
Sauttermaister Ferenc József	1727–1731
Partl Gáspár Antal	1731–1741
Kerschbaumer Tóbiás	1741–1749
Partl Gáspár Antal	1749–1750
Kerschbaumer Tóbiás	1750–1751
Mosel József	1751–1759
Kerschbaumer Tóbiás	1759–1762
Mosel József	1762–1769
Josephy György	1769–1771
Mosel József	1771–1773
Josephy György	1773–1777
Papics János	1777–1783
Lehner Tóbiás	1783–1785
Hülff Móric Bálint	1785–1790

1787. szept. 1-jétől a Pest szabad kir. város élén álló polgármestert elsőbbségének megtartásával a bírói, míg az eddigi bírót a polgármesteri cím illette meg.

Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, *VÁTI* (I. Krisztina krt. 99.): elődjét, a *Városépítési Tervező Váll.*-ot 1950-ben alapították. E váll. 1953-ban kettévált, s létrejött a *Lakó- és Kommunális Épületeket Tervező Váll.* és a *Városépítési Tervező Váll.*, amely 1971-ben int.-té alakulva kapta jelenlegi elnevezését. 1985-ig az Építési Min., majd az Építési és Városfejlesztési Min. irányítása mellett működött, ekkortól a váll. tanács vezető szerepe érvényesül. Az 1970-es évektől kialakultak a meghatározó jellegű szakági tervezési tevékenységek, mint a közlekedés, a közmű-, kert- és tájrendezés, melyek a településfejlesztési tervek komplex tudományos megalapozását szolgálták. 1992-ben hét szakirodája és egy műemléki kft.-je működött. Fontosabb új bp.-i feladatai közé tartozik az EXPO '96 infrastrukturális előkészítő anyagainak kidolgozása, a Bp.–lágymányosi (D-budai) ip.terület környezetbarát rekonstrukciós terveinek elkészítése. Legjelentősebb feladatai közül kiemelkedik az országos területi terv készítése, különös tekintettel az elmaradott és a válság által sújtott térségekre.

Városerdő: →*Városliget*

városfalak: 1. →*budai városfalak* – 2. →*pesti városfalak*

Városfejlesztés: →*helyi sajtó*

Városfejlesztési Bizottság: Bp. tervszerű fejlődést biztosító új ált. városrendezési terv készítését a szakemberek a 20. sz. eleje óta sürgetik. *Harrer* Ferenc vezetésével 1932-ben alakult meg a ~, feladata Bp. városfejlesztési programjának elkészítése volt. A város adottságait, hiányosságait, szükségleteit feltáró program 1940-ben készült el.

városfelmérés 1867–76 között: a főv. ált. szabályozási tervének előkészítési munkáihoz tartozott Pest és Buda felmérése. – Pest felmérését Halácsy Sándor vállalkozó mérnök irányításával 1867-ben kezdték meg, folytatásához az *FKT* 12 ezer Ft-tal járult hozzá. A felmérés öt év alatt, 1872-re készült el. A beltelkek térképei 1 : 720, a kültelkeké 1 : 1440 arányban 264 üvegtáblára készültek. – Buda felmérését az FKT rendelte meg 72 ezer Ft-ért a Pénzügymin. kataszteri oszt.-ánál. A munkát Marek János irányította, 1871–74 között készült el. Léptéke a pesti oldaléval azonos volt, a térképek 185 üvegtáblára készültek. – Óbuda felmérése 1876-ra fejeződött be, ezt 79 üvegtáblára rögzítették. Pest beltelkeinek színes térképe 1872-ben jelent meg nyomtatásban 8 szelvénylapon, 1 : 2880 léptékben. Buda rétegvonalas térképét ugyancsak 8 szelvénylapon 1876-ban adták ki. Ezek a térképek a fennálló telekhatároknak, ép.kontúroknak, az egyes területek felhasználásainak pontos bejelölésével készültek, magas műszaki színvonalon. A két vh. között megkezdett, a mai napig teljesen be nem fejezett új városmérésig e felvételek voltak alapjai a főv. valamennyi városrendezési tervének, kataszteri térképadatának. A város felmérése még folyamatban volt, amikor az FKT ideiglenes jelleggel elkészíttette a főv. átnézeti térképét, melybe a már említett szabályozásokat is bejelölték. Ez a térkép szolgált a városrendezési tervpályázat alapjául.

városházák: 1. a *budai Városházá*ban (→*Szentháromság u.* 2.) az első tanácsülést 1710. jún. 6-án tartották. Az ép.-et az egyesítésig használták budai Városházaként. 1944-ig az I. ker. elöljáróság székelt benne. – 2. a *pesti Városházát*, mely a belvárosi templom mögött állt, 1702-ben kezdték építeni. 1767–68-ban egyemeletesre, 1842–1843-ban kétemeletesre, majd 1863-ban háromemeletesre magasították. A második és harmadik emeletráépítés Hild József terve szerint történt. 1900-ban, a Belvárosnak az Erzsébet híd építésével kapcsolatos területrendezése során lebontották. A lebontásig ez az ép. volt a *Központi Városháza*. – 3. az →*Új Városháza* (V. Váci u. 62–64.) építését a közig. apparátus létszámának növekedése tette szükségessé. Amikor 1867-ben a törvénykezés ismét a városhoz került vissza, nagy gondot okozott a megválasztott tv.széki tisztviselők elhelyezése, a tvhat. közgyűlések és a biz. ülések megtartására pedig nem volt megfelelő helyiség. Ezért Pest város tanácsa 1867. nov. 23-án előterjesztést tett a közgyűlésnek egy új városháza építésére. Az ép. 1875 elejére elkészült, s mivel akkor még a régi pesti Városháza is megvolt, megkülönböztetésül Új Városházának nevezték el. Az egyesített városok tvhat. biz.-a első közgyűlését 1875. márc. 24-én az Új Városházában tartotta. A II. vh. alatt leomlott ép.részeket, elégett berendezéseit pótolták, és azóta az ép. ismét eredeti rendeltetésének megfelelően működik. A közig. létszám gyors növekedésével a tanács ügyosztályainak elhelyezésére a régi pesti és az Új Városháza szűknek bizonyult. Az ügyosztályok egy részét négy magánházban voltak kénytelenek elhelyezni. A helyszűkét a *Károly Kaszárnya* (V. Városház u. 9–11.) – előzőleg *Invalidusok Palotája* – megvásárlásával oldották meg. – 4. a Károly Kaszárnyát, a mai →*Fővárosi Önkormányzat épületét* a főv. 1897. nov. 3-án vette át. A pesti Városháza lebontásakor 1900-ban *Központi Városházá*nak nevezték el. A II. vh. alatt megrongálódott ép.tömböket újjáépítették, és azóta a Főv. Tanács (1990-től a Főv. Önkormányzat) központi székháza. – 5. Több egykori peremvárosban is épült olyan városháza, amely központja volt a településnek: Budafok (1929), Kispest (1927), Pestszenterzsébet (1906), Újpest (1900). Pestszentlőrincen és Rákospalotán a régi községházak alakultak városházává. – *Irod.* Gárdonyi Albert: Ötven esztendő Budapest székesfőváros történetéből (1873–1923) (Bp., 1925); Rados Jenő: Hild József Pest nagy építőjének életműve (Bp., 1958).

városházi ellenállási csoport: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Városházi Karhatalmi Zászlóalj: 1919-ben, közvetlenül a proletárdiktatúra bukását követően alakult meg. Szervezője Várady Jenő volt, aki a városházi tisztviselők közül toborozta a zászlóaljat. Célja a közrend fenntartása, közelebbről a városháza és a szemben lévő posta védelme volt. Az alakulatot a Nemzetvédelmi kereszttel tüntették ki. A Városházi Karhatalmi Zászlóalj jelentősége a honvédség és a rendőrség megerősödésével fokozatosan elsorvadt.

Városház tér: →*Tárnok u.*

Városház u.: 1. (Szervita tér–Kossuth Lajos u.): az 1800-as években Gránátos u. (Granatéros u.), 1900-tól ~ a neve. – Építészetileg értékes ép.-ei: 7. sz.: volt Vármegyeháza, ma a →*Pest Megyei Önkormányzat székháza*. – 9–11. sz.: volt Központi Városháza, ma a *Főv.-i Önkormányzat épülete*. – 2. →*Szentháromság u.* – 3. →*Váci u.*

városi ágens (ügyvivő): a 18. sz.-ban a szabad kir. városok – a nehézkes közlekedési viszonyok miatt – ügyeik szorgalmazására és megbízásaik elintézésére ágenseket (ügyvivőket) alkalmaztak. Az ágensek általában Bécsben és Pozsonyban jártak el a városok ügyeiben. Pestnek és Budának egy német és egy m. ágense volt. A német ágensek többnyire az udvari kamara tisztviselőiből kerültek ki, mivel ezeknek állandó lakhelye amúgy is Bécs volt. Az ágensek az utazási költségek megtérítésén kívül évi fizetésben részesültek. A szabad kir. városok ágensi állásait az udvari kamara 1755-ben kiadott parancsával megszüntette.

városi főforgalmi utak: a főv. határánál kezdődő és a →*Külső Nagykörút*nál végződő, az autópályák bevezetésére szolgáló, azokkal nagyjából egyező módon kiépített utak. Ilyenek: az M3 bevezetését szolgáló, kb. a Kacsóh Pongrác út nyomvonalán épült 3. sz. és az M5 bevezetését szolgáló, az Epreserdő út és a Nagykőrösi út nyomvonalát követő, 5. sz. ~.

Városi Gyógyszertár: →*Szentháromság Gyógyszertár*

városi házak: az 1909-ben megindult, majd az I. vh. után folytatott főv. kislakásépítő akció keretében a lakásínség enyhítése végett főleg közüzemi és főv. alkalmazottak részére Bp. több ker.-ében főv. tőkével és kezelésben épült lakóházak. A szétszórtan épült ~ mellett több helyen a ~ tömbje lakótelepet alkotott (pl. Gyöngyösi út, Üllői út, Kiss János altábornagy u.).

Városi Kórház (IV. Baross u. 69–71.): újpesti gyógyint. 1911-ben az akkori újpesti városi tanács a fellépő koleramegbetegedések miatt a régi temető helyén szükségkórházat állított fel, amelyet aztán a fertőző betegek elhelyezésére tovább is fenntartott. A város fejlődése és a növekvő eü. igények következtében ez a barakk-kórház szűknek bizonyult, ezért 1932-ben Újpest városa – a környező helységek (Rákospalota, Pestújhely, Dunakeszi, Alag, Fót) támogatásával – az akkor igen korszerű 124 ágyas fertőzőkórházat, a ~at létesítette. Hamarosan egyre inkább a tuberkulotikus betegek kezelésére szolgált, s ezért *Újpest megyei város Kórháza és Tüdőszanatóriuma* lett a neve. Még 1971-ben is ágyainak túlnyomó része a tuberkulotikusok elhelyezésére szolgált. 1971-ben 124 ágyas új pavilonnal bővült, ez krónikus betegek utókezelésére készült. A ker. fekvőbeteg-gyógyint.-einek összevonása és átszervezése során a tüdő- és az utókezelő oszt. mellé ideggyógyászati és urológiai oszt.-t szerveztek. Jelenleg az →*Újpesti Kórház-Rendelőintézet* keretében működik. Ágyszáma: 376 (1991).

Városi Könyvtár: →*Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár*

Városi Polgári Kórház: →*Szent János Kórház*

Városi-rét: →*Nagy-rét*

Városi Szemle: várostudományi folyóirat. 1908-tól 1948-ig jelent meg, de 1918 és 1926 között szünetelt. A m. városok, főként a főv. életével, fejlesztésével kapcsolatos közigazgatási, építési, közlekedési, egészségügyi, szociális kérdéseket alapos tanulmányok keretében dolgozta fel, s rendszeresen ismertette a legfrissebb hazai és külföldi eseményeket, irodalmat. – *Irod.* Városi Szemle. Ált. mutató az első öt kötethez 1908–1912. Össszeáll. Kőhalmi Béla (Bp., 1913); Városi Szemle 1945–1948, 31–34. évf. Repertórium. Összeáll. Bajnokné Szécsey Réka (Bp., 1981).

Városi Színház: →*Magyar Állami Operaház Erkel Színháza*

városi vám: a főv. területére szállított minden árucikk után vámot kellett fizetni. Mentesek voltak az átkelő szállítmányok, áll. javak stb. Illetéktelen v. téves vámszedés esetén az érdekeltek hat hónapon belül a főv. hatóságához fordulhattak visszatérítésért. A ~ megrövidítése esetén a megrövidítés veszélyének kitett összeg tízszeresét, ismétlődés esetében húszszoros összegét kellett megfizetni. Az eljáró hatóság első fokon az illetékes ker. elöljáró, másodfokon a közig. biz. volt, amelynek határozata ellen panasszal lehetett élni a közig. bíróságon. A ~ beszedése a fogyasztási adókkal (→*Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Jogalkalmi Őrség*) együtt, a főv. határán húzódó vámvonalon elhelyezett vámsorompóknál, ill. vámházaknál történt. – A pénzügyminiszter a ~ szedését 1950. jan. 1-jén megszüntette.

városkapitányi hivatal, Pest, Buda: →*Pest, Buda városi városkapitányi hivatal*

Városkút (XII. Béla király út 2.): a Városkúti út sarkán a pannóniai rétegek és a budai márga határán fakadó rétegforrásokat összefogó régi vízmű. 356 m tengerszint feletti magasságú szinten akna és mintegy 350 m hosszú boltozott folyosó fog össze kilenc belső és egy külső forrást, amit a Béla király út melletti alsó medencéig további, kb. 300 m csatorna vezet. A gótikus kúthász és a boltozott folyosó értékes művelődéstörténeti emlék. A ~ egyike annak a három hegyvidéki forrásnak, amelynek a vizét Mátyás kir. korában a források és a Várhegy kb. 180 m-es szintkülönbségét felhasználva, vízvezeték juttatta fa-, ólom- és cserépköveken a budai Várba. A római aquaeductusok után ez volt a második vízvezeték a főv. területén. A török uralom után a tönkrement vízvezetéket helyreállították. Az erre vonatkozó terveket Eberhardt von Everling törzsorvos szorgalmazta, ezért sokáig *Doktor-* és *Orvos-kút*nak nevezték a forrást. Volt egy negyedik neve is: *Nádor-kút*, mert József nádor innen, a jóízű, friss, hideg forrásból hordatta magának az ivóvizet. A mai Szentháromság téren állt a vízvezeték vári csorgója. Ennek nyomait 1968-ban, a távfűtés vezetékének fektetésekor találták meg. A forrás a környék régi, gyér beépítettsége idején 7,5–8 °C hőmérsékletű vize 610 mg/l oldott anyagot tartalmazott. A másik két forrás az azóta eltűnt *Sváb-kút* és a Béla király úti →*Béla király kútja*.

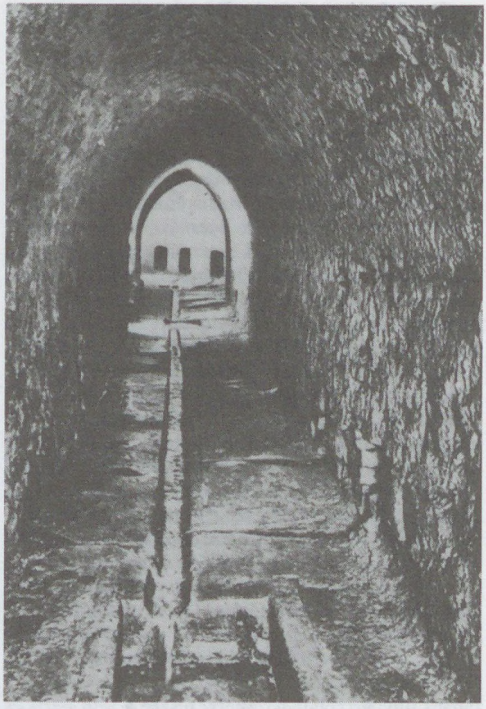

A Városkút gótikus forrásfolyosója

A Városkút 1930 előtt

Városliget (XIV. ker.): a főv. legnagyobb (kb. 1 kh területű) parkja, melyet a Dózsa György út – Ajtósi Dürer sor – Hermina út és a vasúti töltés határol. A mai ~ területéről első okmányszerű adatunk a tatárjárás idejéből való, mely szerint Batu kán 1241-ben visszavonulást színlelve az itteni mocsaras területre csalta a magyarokat és őket bekerítve lenyilazta. IV. Béla kir. a *Nyulak szigetén* (Margit-sziget) levő domonkos rendi apácáknak juttatta a Pest körül fekvő *Új-Bécs* és *Sinkota* (Cinkota) falvakat és a hozzájuk tartozó földeket, így az *Ukur föld*et is („ukur" szó a mai ökör szó középkori használata, később már „*Ökördűlő*" néven szerepelt). 1298 után

A Városliget 1850 körül (L. Rohbock rajza)

több ízben volt ogy. színhelye, és feltehető, hogy Mátyás kir. vadaskertként használta. A környéken volt 1514-ben Dózsa György vezéri szállása. I. Lipót a városnak adományozta a ligetet, és a Városi Tanács 1755–57 között fűzfával ültette be, majd akác- és szederfaligetek váltották fel a mocsarak és legelők helyét. 1794-ben *Boráros* János városbíró mulató- és üdülőhely létesítésére tett javaslatára 1799-ben Batthyány József hg.prímás 24 évre bérbe is vette a ligetet fásítási kötelezettséggel, és Witsch Rudolf mérnök vezetése mellett módszeres szabályozással a mocsaras területen tavat alkotott, és benne két szigetet létesített. A nagyobbik sziget, melyen ma a →*Széchenyi fürdő* helyezkedik el, a *Páva-sziget* nevet kapta, majd *József nádor* emlékére a *Nádor-sziget* elnevezést nyerte. A kisebbik szigetet, ahol ma a *Vajdahunyad vára*, ill. a benne elhelyezett →*Mezőgazdasági Múzeum* áll, *Drót-sziget* néven emlegették (a sziget D-i részén 1826-tól 1865-ig ott fennállott drótszerkezetű híd után). Később a ma is használt *Széchenyi-sziget* nevet kapta. A prímás halálával a bérlet Batthyány Tivadarra öröklődött, ő azonban a bérletet terhelő kötelezettségeket nem teljesítette, ezért Pest város tanácsa a ~et saját kezelésébe vette. A *Szépítő Bizottmány* József nádor javaslatára pályázatot írt ki a terület rendezésére. A továbbiakban Nebbien Henrik műkertész tervei szerint folyt a kiszárítás, a feltöltés és fásítás. Ekkor már *Városerdő* volt a neve. A ~ két tragikus esemény alkalmával menedéket is adott a pesti lakosságnak. Először az 1838. évi nagy, jeges árvíz alkalmából, majd 1849 máj.-ában, mikor *Hentzi* tábornok a Várból ágyúval lövette a pesti oldalt. Ez alkalommal a veszélyeztetettek máj. 20-ig, a város visszavételéig itt tanyáztak sátrakban vagy szabad ég alatt. Az 1860-as években a ~ útjai még nem voltak kikövezve, az 1885-ös orsz. kiállításra azonban már majdnem teljesen behálózták területét a rendezett kocsi- és gyalogutak. Ekkor vágták ki a csenevész akácfákat és nemesebb növényzetet telepítettek helyükbe, ugyanakkor öreg fái közül is sokat kivágtak, hogy a kiállítás ideiglenes jellegű épületei elhelyezhetők legyenek. Jelenlegi faállományában számos öreg platánfa (csemetéiket még *József nádor* hozatta alcsúti birtokáról), a tóparton százévesnél idősebb mocsári ciprusok, továbbá hársak, juharfák, feketefenyők vannak, és dendrológiai ritkaság (Cedrela sinensis) is akad. A ~ D-i

A Városligeti Színkör (1890)

Az egykori Wampetics Vendéglő a Városligetben

részén kialakított kb. egy kh területű ún. *kis botanikus kert* a főv. kertészet bemutatókertje, mely oktatási célokat is szolgál. A →*Magyar Közlekedési Múzeum* szomszédságában létesült 1972-ben a vakok és csökkentlátásúak üdülését szolgáló, zárt jellegű *Vakok kertje*. A ~ állóvize eü. szempontból kifogás alá esett, és 1896-ban a ~ben tartott →*ezredéves kiállítás* előkészítő munkái során a *Rákos-patak* vizét a tóba vezették, melyet most már állandóan friss víz táplált. Ezzel egyidejűleg feltöltötték a tónak a *Nádor-szigetet* körülölelő K-i mellékágát (a Széchenyi fürdő ép.-étől É-ra, ÉK-re és K-re húzódott ez az ága a tónak), és ezzel a *Nádor-sziget* elvesztette sziget jellegét. 1908-ban a főv. egymillió korona költséggel lebetonoztatta a tó medrét. A tó feletti híd a millenniumi kiállításra készült el Zielinski Szilárd tervei, Korb Flóris és Giergl Kálmán kivitele szerint. A tó ma nyáron csónakázó, télen K-i részében a *Műjégpálya* működik. – A ~ ép.-ei. A múlt század 80-as éveiben épült fel a *Korcsolyázó Egylet* eklektikus stílusú korcsolyacsarnoka *Lechner* Ödön tervei szerint, melynek átépítését id. Francsek Imre végezte, a millenniumi kiállításra készült el a →*Vajdahunyad vára* ép.csoportja (Alpár Ignác, 1896). A századvég jelentős alkotása a →*Széchenyi gyógyfürdő*, melyet 1913-ban adtak át a közhasználatnak. A ~ben található az *Állatkert* (→*Állat- és Növénykert*), az egykori Vurstli utóda, a →*Vidám Park* és a →*Fővárosi Nagycirkusz* is. Az 1885. évi orsz. kiállítás állandó jellegű ép.-ei közül fennmaradt főbejáratával szemben látható a millenniumi földalatti vasút egykori gyalogos felüljárója, a „Wünsch-híd". A híd egyike a főv. korai vasbeton szerkezeteinek, melyet Wünsch Róbert tervei szerint építettek, 1894-ben. A ~ben létesült a *Közlekedési Múz.* eredetileg barakk jellegű ép.-e, mely az 1896-os kiállításra időtálló szerkezettel épült fel (Pfaff Ferenc terve), továbbá az →*Iparcsarnok*, melynek a II. vh. után csak a vasváza és kupolája maradt meg, s átépítve a Bp.-i Nemzet-

A Bagolyvár Étterem a Városligetben

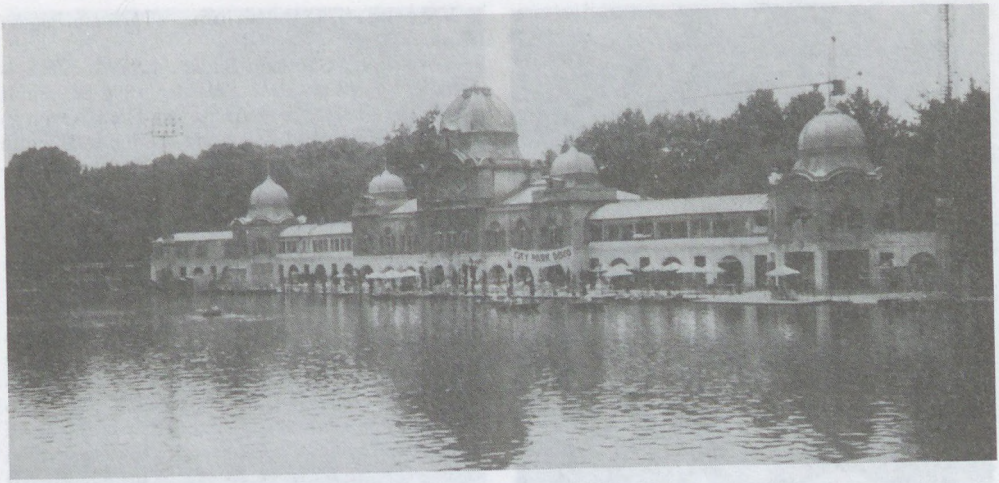

A városligeti Csónakázó-tó

közi Vásár egyik kiállítási csarnokául szolgált. Ugyancsak elpusztult a *Gerbeaud-pavilon*, mely a kiállítás ún. *Király-pavilon*jaként szerepelt. De eltűntek a ~ régi, hangulatos vendéglői: a *Weingruber* stb., egyedül a *Wampetics* működik ma is *Gundel Étterem* néven. – A ~et több szobor díszíti. A Stefánia út ligeti szakaszán a *Hősök teré*ről kiindulva látható Kisfaludi Strobl Zsigmond *Íjász*a (1929), vele szemben Hűvös László *Szent Kristóf*ja (1913), továbbá Horváth Géza bájos leányalakja, az *Ifjúság kútja* (1928), majd Erdey Dezső *Vízhordó fiú*ja (1928), Beszédes János *Pányvavetője* (1928) és Stróbl Alajos *Olvasó lányok* c. szobra (1929). A *Széchenyi-szigeten* áll *Alpár Ignác*, a *Vajdahunyad vára* tervezőjének szobra (Telcs Ede, 1931), Stróbl Alajos *Károlyi Sándor* ülő szobra (1908), tovább Ligeti Miklós közismert *Anonymus*a (1903). A ~ Ny-i szélén a *Dózsa György úti* felvonulási térre nézett Pátzay Pál *Lenin-szobra* (1965–89) és Kiss István, továbbá Mikus Sándor *Dísztribünje* (1953–91). A ~ további szobrászati díszei: a tó partján *Washington* György (Bezerédi Gyula, 1906), *Pósa* Lajos (Margó Ede, 1930), a Széchenyi fürdő előtt *Zsigmondy* Vilmos geológus mellszobra (Szécsi Antal, 1895). A *Közlekedési Múz.* előtt láthatók a közlekedés hazai úttörő tudósainak, mérnökeinek szoborportréi, Jedlik Ányostól Kármán Tódorig. A liget DK-i, ún. *Fenyves* részében van a Martinovics-per védőügyvédjének, Horváth Jakabnak sírja. Nagy összegű alapítványon kívül 700 Ft-ot hagyott Pest városára,

Az Íjász-szobor a Városligetben

A Vízhordó fiú-szobor a Városligetben

A Pányvavető-szobor a Városligetben

A Fuit sírkő a Városligetben

kikötve, hogy sírja a ~ben legyen, és sírkövére csak a Fuit (Volt) szócskát véssék. A síremlék 1809 óta áll a jelenlegi helyén. *Arany* János *Ének a pesti ligetről* c. költeményében szép filozofikus sorokat szentelt a nevezetes emléknek. A ~ adott helyet (271 ezer m² területen) 1972-ig az évenként megrendezett BNV-nek. A ~i tó feletti hidat a Hősök tere új díszburkolatának építésével egyidőben (1980), a megnövekedett forgalmi és városképi igényeknek megfelelően, de eredeti alakját megtartva felújították. A ~i játszótéren került elhelyezésre 1983-ban Halász Arisztid *Bohóc kút* c. alkotása. A ~ben kapott helyet a →*Petőfi Csarnok Fővárosi Ifjúsági Szabadidő Központ*. – *Irod.* Csengeryné Nagy Zsuzsa: Városliget (Bp., 1956); Thaly Tibor: A 200 éves Városliget (Bp., 1958); Szalai Imre: A Városliget (Bp., 1966).

Városligeti fasor (VI–VII. Lövölde tér–Dózsa György út): a 19. sz. első felében Stadtwäldchen-Alle, m. *Városligeti fasor*. Az FKT 1874-ben ezt a nevet megtartotta, 1920-ban a holland királynőről *Vilma királynő út* lett, 1951-től 1991-ig Gorkij fasor. – Jelentősebb ép.-ei: **5–7. sz.:** →*fasori református templom*. – **12. sz.:** →*Ráth György Múzeum*. – **18. sz.:** ev. templom (Pecz Samu, 1905). A ~ és a Bajza u. sarkán (Bajza u. 18.) áll a M. Írószöv. Háza. – **23. sz.:** *Schwarz-villa* (Vidor Emil, 1903). – **24. sz.:** *Egger-villa* (Vidor Emil, 1902). – **31. sz.:** *Székács-villa* (Sebestyén Artúr, 1910). – **33. sz.:** *Vidor-ház* (Vidor Emil, 1905). – **40. sz.:** *Révész-villa* (Révész Sámuel és Kollár József, 1911). – **42. sz.:** *villa* (Révész Sámuel és Kollár József, 1912). – **44. sz.:** *Basch-villa* (Révész Sámuel és Kollár József, 1912). – **45. sz.:** *Wodianer-ház* (Vidor Emil, 1907). – **47. sz.:** Kőrössy-villa (Kőrössy Albert és Sebestyén Artúr, 1899). – *Irod.* Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Városligeti Múzeum: →*Budapesti Történeti Múzeum*

Városligeti Szanatórium: →*Therapia Polgári Szanatórium*

Városligeti Színkör, *Budapesti Színház, Erzsébetvárosi Színház, Béke Színház:* 1879-ben épült faházas nyári színház az Aréna (ma Dózsa György) út 31. sz. alatt. Feld Zsigmond alapításával kezdte meg működését, később családjának tagjai részt vettek a vezetésben. 1889-ig német nyelvű előadásokat tartottak. 1889. júl. 16-án Rákosi Jenő: Éjjel az erdőn c. művének bemutatása volt az első magyar nyelvű előadás, és attól fogva csak magyar nyelvű produkciókat mutattak be. Műsora eleinte igénytelen operettekből állt, vagy népszerű darabokat parodizáltak *(Ócska brigadéros)*. A századfordulótól a műsor igényesebbé vált, és számos világhírű művész lépett föl vendégként (Eleonora Duse, Ernesto Rossi, Sarah Bernhardt stb.). 1909-ben Vágó László tervei alapján kőszínházzá építették át és *Budapesti Színház* néven Feld Mátyás vezette 1930-ig. Ezután az *Erzsébetvárosi Színház* nevet vette fel, Erdélyi Mihály igazgatása alatt operetteket vitt színre a legnevesebb főv. művészek felléptével, majd a →*Budai Színkör* lebontása után átvette annak szerepkörét, nagysikerű nyári operetteket mutatott be. (Vendégművészei: Honthy Hanna, Turay Ida, Csortos Gyula, Jávor Pál stb.). 1945-ben a *Szabad Színház*, a →*Magyar Színház* együttese Both Béla vezetésével, 1946-ban a *Béke Színház* játszott benne. Az ép.-et a Városliget rendezése során 1952-ben lebontották. – *Irod.* Feld Zsigmond színigazgató emlékiratai (Bp., 1938).

Városligeti-tó: →*Városliget*

Városmajor (XII. ker.): a *Rózsadomb* és a *Martinovics-hegy* között fekvő terület, melyből mintegy 100 ezer m² kiterjedésű rész park. A török hódoltságig kaszáló volt, a rajta átfolyó *Ördög-árok* árterülete. 1686 után a katonaság használatába került. A várparancsnokság és Buda város tanácsa között hosszú pereskedés folyt tulajdonjogáért. 1724-ben gr. Daun Henrik József várparancsnok majorságot és villát építtetett itt, a terület többi részét átengedte a városnak. Később (1730) Daun birtokát is megvásárolta a tanács, így az egész ~ Buda tulajdona lett. II. József a *Krisztinaváros*ból áthelyezett *Botanikus Kert* helyén közkertet akart létrehozni, azonban Buda magisztrátusa ezt a területet házhelyeknek kívánta felosztani. Cserébe a ~t engedte át közkert céljaira. Az uralkodó a javaslatot elfogadta. *Tallherr* József 1783-ban elkészítette a park terveit. Geometrikus terve Daun vendéglővé átalakított nyaralóját tengelyekkel emelte ki. A park 1787-ben – 3000 facsemete betelepítésével – elkészült. Néhány szép szilfája (Ulmus) még ez időből való. Ekkor vált a ~ (*Stadt-Mayerhof*) azzá a hatalmas parkká, mely közel két évszázada felüdülést nyújt Buda lakóinak. 1825-től mutatványosbódék felállítását engedélyezték, a ~ vurstli lett. Lassan lezüllött, az Ördög-árok poshadó vize és a gondozatlan környezet elriasztotta a sétálókat. 1920-ban az Ördög-árkot beboltozták, a vurstlit kitelepítették és a területet újból parkosították. Ekkor kezdődött meg a ~ beépítése is. 1923-ban épült magyaros-szecessziós stílusú római katolikus temploma (Árkay Aladár), 1935-ben modern

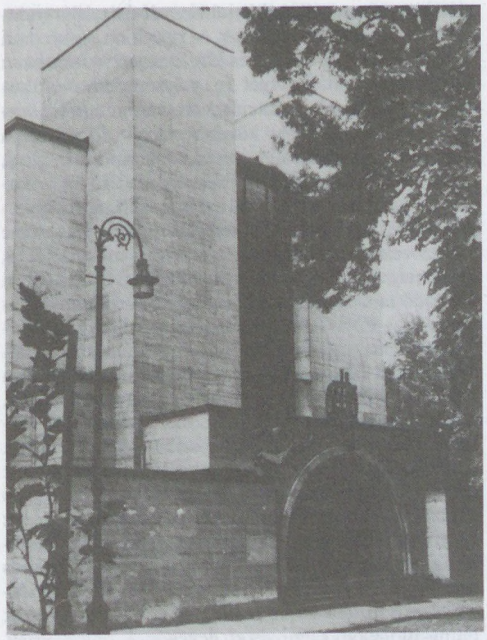

A városmajori római katolikus plébániatemplom

nagytemploma és harangtornya, Árkay Aladár és Árkay Bertalan műve. Teniszpályák, fedett sportcsarnok (BSE), szabadtéri színpad és mozi, mintajátszókert (1967) létesült. Szobrászati díszei: *Beethoven* (Horvay János, 1932) és a *Tiroli vadászezred emlékműve* (Kisfaludi Strobl Zsigmond, 1940). Peremén a klasszicizmus idején települt szép villasor néhány emléke áll még (*Városmajor u.*). A ~ Ny-i részén van a →*fogaskerekű vasút* végállomása, ahonnan a *Széchenyi-hegy*re indulnak a szerelvények.

városmajori római katolikus plébánia és templom, *Jézus Szíve-plébánia* (XII. Csaba u. 5.): a krisztinavárosi és az országúti ferences plébániákból leválasztott területen 1916-ban kisegítő lelkészséget állított fel az esztergomi érsek. Először az Attila úti isk. tornatermében voltak a misék. 1918-ban alakult meg a helyi Kisegítő Kápolna Egy., mely a Csaba u. 7/c sz. alatti ház alagsorában rendezett be kápolnát. 1922–23-ban Árkay Aladár tervei szerint épült fel a ma is álló „kistemplom", magyaros stílusú kápolna. 1923-ban plébánia rangra emelték. A mai modern plébániatemplom 1933-ban készült el, Árkay Aladár fiának, Árkay Bertalannak a tervei szerint. Belső művészi kialakításában Árkayné Sztehló Lili, Aba Novák Vilmos, Pátzay Pál és más neves művészek vettek részt. Az 1942. szept. 4-iki bombatámadás és az 1944/45. évi ostrom által okozott ép.károk helyrehozatala 1965-ben fejeződött be.

Városmajori Szabadtéri Színpad: a nyári előadásokra alkalmas színpadot 1952-ben építették fel, 1965-ben korszerűsítették. Befogadóképessége 1000 fő. Főv., vidéki és külföldi együttesek vendégszereplésére szolgált. Főként kamara jellegű zenés vígjátékok, bohózatok, musicalek alkották műsorát. Éveken át színpadán rendezték meg a vidéki színházak bemutató fesztiválját. 1988 óta csak kertmoziként működik. – *Irod.* Cenner Mihály: A magyarországi szabadtéri színpadok története (Bp., 1991).

Városmajori Szanatórium: →*Vaskovits-féle vízgyógyintézet*

Városmajor u. (XII. Magyar Jakobinusok tere–Diós-árok): útvonala már a 18. sz.-ban kialakult mint a város majorságához vezető szekérút. Az *Ördög-árok* és a ~ közötti szántó Handelsperger Tóbiás gazdag budai mészárosmester tulajdona volt, aki 1775-ben a területet parcelláztatta. Ekkor kezdődött az útvonal beépülése. Neve a 19. sz. elején *Stadt Mayerhoff Gasse* volt. – Építészetileg jelentős ép.-ei: **24. sz.:** *Schachtner-ház* (1847). Utóbb Pogány Móric építész háza, aki belsejét átalakította. – **28/b sz.:** villa (1890). – **39–41. sz.:** villa (1820), Árkay Aladár és Kallina Géza bővítette (1908). – **42. sz.:** Baróthy-ház (Árkay Aladár, 1906). – **44. sz.:** Barabás Miklós festőművész villája (1840). – **48/b sz.:** lakó- és műteremház (Vágó József, 1933). – **59. sz.:** elemi isk. és óvoda (Kós Károly és Györgyi Dénes, 1912). – **60. sz.:** villa (Lang József, 1840). – *Irod.* Jékely Zsolt–Sódor Alajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Városok Lapja: →*helyi sajtó*

várospolitika: a város működéséről, egészséges fejlődéséről való szervezett és tervszerű gondoskodás, melyet a város lakossága által választott városvezetés folytat. A ~t meghatározzák egyfelől az ország társ.-pol. berendezkedése, a központi hatalom által alkotott tv.-ek, másfelől a városi lakosság csoportjai által kifejezésre juttatott érdekek. – A három város egyesítésekor létrejött városvezetés az 1867-es kiegyezést követő gazd. fellendülés időszakában kedvező körülmények között kezdte meg munkáját. Ugyanakkor a három város tényleges egyesítése nagy feladat elé állította. Gondoskodnia kellett a kifejlődő nagyváros szükségleteiről, közlekedési

A Városmajor u. 44. sz. villa

utakról, csatornázásról, vízellátásról, közvilágításról, kulturális és egészségügyi, közjótékonysági intézményekről stb. Törekvését elősegítette, hogy a korabeli kormányzat és a város vezetése között nem voltak jelentősebb ellentétek. A szabadelvű kormányok időszakában a város vezetése, amely egyre inkább az urbánus, kapitalizálódó polgárságot képviselte, a dualista korszak gyors gazd. fejlődésének, pol. liberalizmusának haszonélvezője volt. Az első kifejezetten polgári párt, a Vázsonyi Vilmos alapította Polgári Demokrata Párt támogatásával került a főv. polgármesteri székébe 1906-ban *Bárczy* István. Bárczy munkatársaival nagyvonalú városfejlesztési programot dolgozott ki, amelyet jelentős mértékben sikerült is megvalósítania. Viszonylag rövid idő alatt kb. 6000 lakás épült, új isk.-k létesültek, polgármesterségének idején került sor az addig magánkézben levő ún. közhasznú váll.-ok *községesítésére*. Ekkor jöttek létre Bp.-en a Gázművek, a közúti tömegközlekedési váll.-ok, az áramszolgáltatás, a szemétszállítás stb. városi tulajdonú szervei. A főv. maga is gazd. vállalkozóvá vált, és megteremtette önállóságának fontos gazd. alapját. A Bárczy-féle program sokat tett a közoktatásért, a közművelődésért, a városkép vonzóvá tételéért. A lakosság kulturális életének fejlesztésében a főv. számottevő mecénási szerepet vállalt. A nagyarányú beruházási program megvalósítására a város jelentős bel- és külföldi kölcsönöket (→*Budapest kölcsönei*) vett fel. Az eredményes és sikeres ~ a századelőn Bp.-et világvárosi szintre emelte. Az I. vh. és az 1918–19. évi forr.-ak idején a főv. fejlődése elakadt. – 1919 őszétől a főv. vezetését egy konzervatív beállítottságú pol. csoport vette át, amely a *Wolff* Károly vezette *Keresztény Községi Párt*ba tömörült. A KKP emberei töltötték be a főv. vezető posztjait, a főv. közüzemek, intézmények igazgatói, ig.tanácsi helyeit stb. A város új vezetésének 25 esztendős várospol.-ja elmaradt a korábbi liberális vezetése mögött, de elmaradt a kor ált. színvonalától, a főv. lehetőségeitől is. Ennek az elmaradásnak egyik legfőbb oka a szociális kérdések iránti érzéketlensége volt. Minden erőfeszítésük ellenére az uralmon levőknek nem sikerült a tvhat.-ból a liberális városatyákat kiszorítani, sőt 1925-től kezdve az SZDP képviselői is bekerültek. Az 1925. évi tvhat. választás eredményeképpen a liberális ellenzék és az SZDP városatyái a szavazatok többségét szerezték meg, de a nem választott tagok szavazataival a régi vezetés a helyén maradt. A liberális, demokrata pártok és az SZDP városatyái következetesen bírálták a városvezetést, hangot adtak a főv. lakosság jelentős részét sújtó szociális gondoknak, a munkanélküli-segély hiányának, a lakásproblémáknak, nyilvánosságra hozták a városvezetők egy részét érintő panamákat, stb. – A városfejlesztés ütemének lassulása ellenére az 1930-as évektől szemmel láthatóvá váltak a városkép változásai, a város modernizációjának előrehaladása. Voltak szerény eredményei a kislakásépítésnek, fejlődött a közművesítés, a tömegközlekedés, megépült két Duna-híd, megindult a polgári légiforgalom stb. A fejlesztés forrásául ismét bel- és külföldi kölcsönök szolgáltak. A II. vh. éveiben várospol. eredmények nem születhettek, a városvezetés mindinkább jobbratolódott, alárendelődött az orsz. tendenciának. – 1945. jan.–febr.-ban egy teljesen új városvezetés jött létre a *Bp.-i Nemzeti Biz.* formájában, amelyet 1945 őszén demokratikusan megválasztott koalíciós városvezetés (→*önkormányzati választások*) követett. A ~ fő iránya a romváros újjáélesztése, az élet megindítása volt, amely a lakosság minden nehézségen úrrá levő akaratával párosulva sikeresen megvalósult. Mindeközben a főv. vezetésében a kommunista párt szerezte meg a vezető pozíciókat és fokozatosan korlátozta, majd megszüntette a főv. autonómiáját. Az 1950-től kezdődő tanácsi periódusban önálló ~ról nem lehetett szó. A Főv. Tanács és szervei az állampárt döntéseinek puszta végrehajtóivá degradálódtak, a várost érintő döntésekhez még a véleményüket sem kérték. A lakásépítésnek nem a főv. volt a gazdája, miként a metróépítésnek sem, és önálló bevételi forrással sem rendelkezett, kiadásait a centralizált áll. költségvetés fedezte. Az 1970-es évektől megindult változások hatására valamelyest nőtt a városvezetés hatásköre, de az alaphelyzet nem változott. – Az 1990 őszén demokratikusan megválasztott városvezetés egy nagymértékben elszegényedett, kétmilliós lakosságú főv.-t örökölt, akadozó tömegközlekedéssel, lepusztult lakóházakkal, szép, de elöregedett Duna-hidakkal, szennyezett levegővel.

városrendezési terv: →*általános városrendezési terv*

Városszéli telep (X. ker.): a *Jászberényi út–Zöldpálya u.–Vadszőlő u.* által határolt háromszögű területen fekvő telep első részeként 54 ikerház, vagyis 108 egyszoba-konyhás lakás épült. Az ikerházak 10-féle típusban 600 □öles telkeken épültek. 1934-ben 34 ikerház öt féle típusban, orvosi lakás, rendelő és kultúrház is járult az előzőkhöz, 1935-ben további 14 ikerházat építettek. A ~ építése a szegény sorsú főv. családok hajlékhoz juttatását célozta.

várostengely: a Belváros és a Lipótváros közepén a Dunával párhuzamosan haladó útvonal, melyet 1511-től már Nagy u.-nak neveztek a Kristóf tértől a Kálvin térig. Ezt az útvonalat a későbbi városfejlesztési tervekben ~ként emlegetik: Kálvin tér, Kecskeméti u., Egyetem tér, Egyetem u., Petőfi Sándor u., Szervita tér, Bécsi u., Október 6. u., Szabadság tér. A városbelső legforgalmasabb útvonala. Ezen van a Kálvin téri egykori Kecskeméti városkapu helyétől kiindulóan az ELTE központi ép.-e, a főv. legegységesebb stílusú barokk temploma, az *egyetemi templom*, a *Károlyi-palota*, a Vízművek palotája, az *Egyetemi Könyvtár*, a *pesti ferences templom*, a *Károlyi–Trattner-ház*, a *Főposta*, a *Rózsavölgyi-ház* (Szervita tér 5. sz.), eredetileg a hajdani Pénzintézeti Központ részére készült modern irodaház (ma a Magyar Nemzeti Bank részlegei működnek benne), a Nemzeti Bank és az egykori Tőzsde, melyben ma a M. Televízió helyiségei és műtermei vannak. A ~ kiszélesítésének gondolata többször felmerült már. Először a Petőfi Sándor u.-i szakaszt akarta a főv. 10 ölre szélesíteni (1895). Az FKT álláspontja azonban győzött, mely nem kívánta ezt sem szélesebbnek, mint az Egyetem u.-t és Bécsi u.-t, melyeken azonos forgalom bonyolódik le.

Az út szélesítésének itt nincs még kimerítve minden lehetősége, amilyen pl. az árkádosítás.

várostérképek: a főv. területét ábrázoló kéziratos és sokszorosított ~ legkorábbi darabjai közé sorolhatjuk azokat a helyszínrajzokat, térképeket, amelyeket a törökkel vívott harcok során a császári szolgálatban álló hadmérnökök készítettek Budáról és Pestről. Buda 1684. és az 1686. évi ostroma idején a legtöbb helyszínrajzot L. N. *Hallart*, Miksa Emanuel bajor választófejedelem főhadsegédje készítette, Michael *Wening* bajor rézmetsző sokszorosításában. A 22 lapból álló sorozatuk egyik lapja egy K felől felvett alaprajz és három, kisebb részletet – Óbudát, a Margit-szigetet és környékét – ábrázoló helyszínrajz. Számos helyszínrajzot és térképet készített Budáról az 1684. és az 1686. évi ostrom idején Luigi Ferdinando *Marsigli* olasz hadmérnök. Hitelesnek tekinthető Nicolao Marcel *de la Vigne* császári hadmérnök 1686-ban készített, hét részből álló *Budae ac Pesti ichonographica descripto* c. térképe. Ezen a Vár körvonala és Pest a tényleges helyzetnek megfelelően szerepelnek. Az ostromképen a Vár és a Víziváros csaknem a mai u.hálózatát mutatja. *Rabatta* vezérhadbiztos hagyatékából került elő Joseph de *Haÿ Plan de la ville et château de Bude*... c. térképe. A pontos mérnöki felvétel alapján 1687-ben készített várostérkép a 17. sz.-i budai Várnegyed utcáinak, középületeinek és erődítményrendszerének legpontosabb ábrázolása. A várostérképhez tartozó francia nyelvű mutató a házszámok után az egyes házak utcai homlokzatának hosszát lábmértékben adja meg. Ez a legrégebbi térképünk, amely híven tükrözi a Vár középkori városszerkezetét. Buda 1686. évi visszafoglalása után Buda és Pest 1703-ban ismét visszakapta jelentős kiváltságokat biztosító szabad kir. városi rangját. 1705-ben a két város a telekkönyvezés jogát is megkapta. A telkek kiosztásához, helyüknek, méretüknek és számozásuknak nyilvántartásához olyan nagy anyagi érdekek fűződtek, hogy a tanácsnak fontos volt a telekkönyveket kiegészítő telektérképek elkészítése. A Vár, a Horvát-, a Halász-, a Rácváros helyrajzi felmérésével a kamara Fortunato *Prati* kamarai szolgálatban álló mérnököt bízta meg. A felmérés során Prati számbavette az ép és a megrongált házak számát, a sértetlenek nagyságát, a helyiségek számát, a dunai és a sváb-hegyi vízvezetékek állapotát. Közölte a terek és az utcák pontos leírását. Az írásbeli beszámolót térképmelléklettel és a vízvezetékek helyreállítási javaslatával kellett kiegészítenie. A térkép ez ideig még nem került elő, de a magyarázatul szolgáló részletes leírás Buda 18. sz. eleji állapotának hű tükre. – A Pest városát ábrázoló legkorábbi várostérkép az 1710-es évekből való. A cím nélküli térkép fénymásolata a Fővárosi Levéltárban található. Az u.hálózaton kívül a telkeket is feltünteti számozás nélkül. Römer Flóris Pest 18. sz. topográfiájának elkészítéséhez használta fel Pest 1720 körül készült és 1750-ig folyamatosan javított és bővített, a Kiscelli Múz.-ban őrzött *Libera ac Regia Civitatis Pestiensis* c. térképét. A várostérkép a házszámokat és a telekkönyvi számokat is feltünteti. Egy 1758-as keltezésű, Pest alaprajzát ábrázoló *Der grund in der K: freÿ Stadt-Pest. Im Jahr 1758* c. térkép hiteles kéziratos másolata található a MNM Történelmi Képcsarnokában. Az újabb kutatások feltételezik, hogy ennek az alaprajznak az eredetijéről készült a Scheiben-Schützen Almanach mellékleteként 1830-ban megjelent rézmetszet. – A hazai földmérés és térképkészítés történetében kiemelkedő helyet foglal el *Mikovinyi* Sámuel. 1728-ban kezdte el térképezési munkálatait. *Bél* Mátyás megyei monográfiájához készített térképei mellett jelentős alkotása a budai Várhegy térképe, amely a Várhegy D-i részét, a Krisztinavárost, a Tabánt, a pesti oldalon a Margit hídtól a Vigadóig terjedő Duna-partot ábrázolja. A másik kéziratos térképe a középkori vár alaprajzát ábrázolja a török kivonulása utáni állapotban. Pest nagyobb szabású felmérésére 1743 után Johann *Matthey* kapott megbízást. Bizonyítottan Matthey a szerzője az Orsz. Levéltárban őrzött keltezés nélküli kéziratos pesti határtérképnek. Az újabb kutatások bizonyították, hogy ezt a térképet másolta le 1764-ben *Waczpauer* Lenárt szervita rendi szerzetes. A *Mappa Universalis Territorii Regiae-Liberaeque Civitatis Pestiensis*... c., a Bp. Történeti Múz.-ban őrzött várostérkép a Belvárost és a budai Várnegyedet csupán u.hálózatával ábrázolja. Élesen kirajzolódik a bástyákkal körülvett Pest, a Váci, a Hatvani, a Kecskeméti kapu. Részletesen ábrázolja a külterületek vízrajzát, a külvárosok mezőgazdasági jellegét, a majorok, szőlők elhelyezkedését. Feltünteti a városból kivezető utak – a Váci út, a Kerepesi út, a Baross utca és az Üllői út – vonalát. – Az első hazai folyamatos kartográfiai munkálatokkal – a 23 évig tartó ún. I. katonai felméréssel – párhuzamosan a városok is megkezdték területük feltérképezését Mária Terézia rendeletére. Buda és Pest felmérése azonban csak az 1780-as években kezdődött meg. Pest város tanácsa 1784-ben a városmérési munkálatok elvégzésére és térképek készítésére *Balla* Antallal, Pest vármegye mérnökével kötött szerződést. 1785-ben készült el Balla Antal Pest város külső határterületét ábrázoló, *Mappa Universalis totius Territorii Liberae Regiaeque Civitatis Pestiensis* c. színes kéziratos térképével. A budai határról készített Balla-térkép a II. vh. alatt megsemmisült. 1784-es keltezésű a *Mappa Cursum Danubii a ponte navali inter Budam et Pestum*... c. kéziratos vízrajzi térképe. A Dunát ábrázolja Buda középső része és Soroksár közötti területen. Részletesen jelöli az egyes partszakaszok magasságát, a hajózásra vonatkozó adatokat. Balla Antal legnagyobb szabású munkája a Pest belvárosát és külvárosait ábrázoló, *Mappa Universalis Territorii Liberae Regiaeque ac emporialis Civitatis Pest*... c. térképe. 1790 körül készült el a munkával. Telekről-telekre lábnyi pontossággal mérte fel a várost, a belterületen az épületeket alaprajzban ábrázolta. Feltünteti a szőlőket, gyümölcsösöket, mezőgazd., ill. mocsaras területeket. Pesti térképe alapján készítette el *Karacs* Ferenc Pest alaprajzát 1804-ben. – A 19. sz.-i pesti és budai ~ sorát *Lipszky* János, a neves m. térképész munkája nyitotta meg. Az 1805-ben készült domborzat ábrázolású kéziratos térképe *(Plan der beyden königlichen freyen Hauptstädte Ungers Ofen und Pest...)* 1810-ben nyomtatásban is megjelent. *Hild*

János *Situations Plan zur Regulirung und Verschönerung der Königlichen Freystadt Pest in Hungarn in Jahre 1805* c. városrendezési térképe volt az alapja annak a tervszerű városépítési tevékenységnek, amely a mai Belváros É-i részének arculatát egységes u.hálózatával, impozáns tereivel kialakította. A térkép a Váci út elejétől az Üllői út és József krt. kereszteződéséig, valamint a Dunától a Városligetig terjedő területet ábrázolja. – A 19. sz. elején rendszeres, központilag irányított városmérési munkálatokat nem végeztek. Így a reformkorban készített ~ szerkesztéséhez részben a korábbi, részben a magánkezdeményezésű felmérések adatait használták fel. A kéziratos ~ mellett egyre több, a két várost együttesen ábrázoló a városépítés, a közlekedés, az idegenforgalom, a Duna-szabályozás igényeit szolgáló sokszorosított várostérkép jelent meg. – Az 1830-as években több várostérképet készített Pestről és Budáról *Blaschnek* Sámuel, aki *Schedius* Lajossal dolgozott Mo. térképén. Az első német nyelvű várostérkép 1830-ban, későbbi kiadásai 1831–1832-ben, m. nyelvű kiadása pedig 1835-ben *(Sz. K. Buda Pest városok terve)* jelent meg. – Az 1830-as években a Duna-szabályozással kapcsolatos munkák során számos vízrajzi térkép készült. *Vörös* László, *Keller* Ignác, *Báthory* István felmérései alapján készült 16 táblából álló kéziratos térkép (1826) a Duna vízállására vonatkozó adatokat tartalmazza. *Vörös* László *Alap és vízhelyzeti térképe Buda és Pest szabad királyi városainak...* (1830) c. munkája a Duna vízrajzi adatai mellett Pest, Buda és Óbuda területét is ábrázolja. Az 1838. évi pesti árvíz okozta pusztításokat rögzítő várostérkép az elpusztult ép.-ekről ker.-enként statisztikát is közöl. A reformkori ~ sorából művészi kivitelezését tekintve kiemelkedik Carl *Vasquez* spanyol származású térképész *Buda Pest Szabad Királyi Város[!]ainak Tájleírása* c. 1838-ban megjelent díszalbuma. A hat lapból álló sorozat első lapja címlap díszes keretben, a második Buda és Pest látképét ábrázolja a főúri családok címereivel. A harmadik a két város és tágabb környezetének térképe 22 kézi színezésű keretképpel. A negyedik lap Buda térképe Farkasréttől a Dunáig 22 keretképpel díszítve, az ötödik lap a Terézváros és a Lipótváros területét ábrázolja, a térkép szélén 16 városképpel, a hatodik a Ferenc-, a József- és a Terézváros térképe 16 városképpel. – Pest első csatornázási térképét *Keczkés* Károly szerk. 1841-ben az Építési Igazgatóság megbízásából. – Az orsz. kataszteri felméréseket 1849-ben kezdték meg. Az áll. földmérés 1850–56 között Földadó Ideiglen, 1856–94 között Állandó Kataszter elnevezéssel folyamatos volt. Az 1850-es években *Incze* György *Szabad királyi Pest városa határának térképe* c. munkája mellett elsősorban dűlőnevei miatt érdemel említést a *Palugyay* Ignác és *Lukács* Ignác szerkesztésében 1852-ben megjelent, a két város határát ábrázoló térkép. Az 1860-as években a legtöbb Budát és Pestet ábrázoló várostérképet *Friewisz* Ferenc, Pest főmérnöke szerk. Kéziratos térképeinek jelentős része Bp. Főv. Levéltárában található. – A főv. első, szabatos háromszögeléssel történő felmérése az 1860-as évek végén kezdődött meg. A városmérés ált. és műszaki feltételeinek előkészítését, a felmérés ellenőrzését külön erre a célra létrehozott biz. *Kruspér* István egyetemi tanár vezetésével végezte. A háromszögelést, a részletes felmérést Halácsy Sándor irányította. Pest felmérését 1867 tavaszán kezdték meg, és 1873-ban fejezték be. Külön felmérték az u.-k területén fekvő közműveket, az összes telekhomlokzatot. Az FKT az ált. szabályozási tervek elkészítése végett Buda, ill. Óbuda felmérését is elhatározta. Buda háromszögelési hálózatának elkészítését *Marek* János, a részletes felmérést a Kataszteri Felmérés végezte 1870–75 között. Óbuda részletes felmérését *Sártory* Antal, a szintezési munkálatokat *Hoffmann* Ferenc vezette. Az 1876-ban befejezett nagyszabású városmérési munkálatok eredményeinek alapján készítették el Pest, Buda, Óbuda üvegtáblákra ragasztott alaptérképeit a „beltelkekről" 1 : 720, a „kültelkekről" 1 : 1440 méretarányban. A ~ az új helyrajzi számokon kívül tartalmazzák a telekkönyvi számokat és a házszámokat is. Minden parcellába bejegyezték a telkek hosszúsági és szélességi méreteit. A Bp. Főv. Levéltárában őrzött üveglemezek szintezés nélkül készültek, a másolatokat az Államnyomda térképészeti oszt.-án nyomtatták. – Az első szintvonalas térképet Pestről az 1864. évi szintezés alapján *Dolecskó* Ferenc rajzolta, Budáról pedig *Varsády* Lipót szerk. 1870-ben. – Az 1870-es évektől kezdődően a m. térképészet jelentős műhelye az Államnyomda térképészeti oszt.-a volt. Megszervezésében jelentős érdemeket szerzett a nyomda ig.-ja, *Péchy* Imre. 1872-ben megjelent bp.-i térképe a főv. egész területét ábrázoló első szintvonalas várostérkép. Az Államnyomda másik nagy kartográfusa *Homolka* József. 1882-ben jelent meg *Bp. főv. sokszorosított tár-[!]lati nagy térképe* c. munkája. A főv. egész területét ábrázolja, feltünteti az addig bekövetkezett változásokat, telkekig részletes. – A hazai térképészet fejlődésében nagy előrelépést jelentett a *Kogutowicz* Manó által 1890-ben alapított M. Földrajzi Int. Kezdetben a bécsi Hölzel Ede cég fiókvállalata volt. 1892-től önálló cégként Kogutowicz és Társa, 1901-től M. Földrajzi Int. névvel működött. Az int. kiadványaival, térképeivel jelentős hazai és külföldi sikereket ért el. – A 20. sz. elejétől kezdve a városrendezési, közig., katonai térképek mellett mind nagyobb számban jelentek meg az isk.-i oktatás, a tudomány, a közlekedés, az idegenforgalom stb. céljait szolgáló ~. Bp. városfejlesztési programjának kidolgozásához az 1930-as években újabb *alaptérkép* elkészítésére volt szükség. A városmérési munkálatok előkészítését és végrehajtását *Oltay* Károly műegyetemi tanár szervezte. A háromszögelési munkálatokat 1932–35 között *Papp* Gyula vezette. A részletes felmérést 1937-ben kezdték meg Budán. Az első 15 évben a munkát magánmérnöki irodák végezték *Oltay* Károly vezetésével; az I., II., III. ker. felmérése készült el. 1945 után Pest újjáépítéséhez a ~et egyszerűsített felmérés után készítették el. Nagy-Bp. megalakulásával a felmérésre váró főv. terület tetemesen megnőtt. 1952-től a felmérést a Bp.-i Geodéziai és Térképészeti Váll. végezte. A pesti oldalon időrendben a XVI., XIII., IV., XIX., IX., X., XV., VI., 1960-tól a XX. majd a XVIII., XVII., ezt

követően a XXI. és a XXII. ker. felmérése készült el. Az V., VII. és a VIII. ker. felmérését új, modernebb eljárással végezték el. – A főv.-t ábrázoló kéziratos és sokszorosított ~ jelentősebb hányada a különféle közgyűjteményekben található. A központi közig. hatóságok – helytartótanács, kamara, városi tanács – szolgálatában álló mérnökök munkája révén többezer térkép, közöttük várostérkép jutott el a hatóságok levéltáraiba, majd ezekkel együtt a központi levéltárakba. – Számottevő, főv.-t ábrázoló térképgyűjteményt őriz az Orsz. Levéltár, Bp. Főv. Levéltára, az Orsz. Széchenyi Könyvtár, a Főv. Szabó Ervin Könyvtár Bp. Gyűjteménye, a Bp. Történeti Múz. Térképtára, a Hadtörténelmi Int. Térképtára. – *Irod.* Fodor Ferenc: A magyar térképírás 1–3. köt. (Bp., 1952–1954); Nagy Lajos: Pest város XVII. sz. végi topográfiájának forrásai (Tanulmányok Budapest múltjából, XIV. Bp., 1961); Faragó Éva: Fővárosunk térképeinek történeti áttekintése (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Évkönyv, 1979–1980, Bp., 1983); Papp-Váry Árpád–Hrenkó Pál: Magyarország régi térképeken (Bp., 1989).

Városvédő Athéné (I. Szentháromság tér 2.): ülő nőalak, pajzsán Buda címerével. Carlo *Adami* munkája (1785). Eredetileg a Szentháromság téren állt kutat díszítette. Az egykori *budai Városháza* sarkán a szobor másolata, eredetije a Főv. Önkormányzat ép.-ében (V. Városház u. 9–11.) kapott helyet.

Várpalota: →*budai Várpalota*

Varrócérna Kereskedelmi Rt.: →*Fonalkikészítő Gyár*

Vársétány: →*Tóth Árpád sétány*

Várszínház (I. Színház u. 1–3.): Buda első állandó színháza, a főv. legrégibb, műemlékként nyilvántartott színházép.-e. Története a 13. sz.-ra nyúlik vissza, eredetileg 1270 táján Szt. Jánosról nevezett ferencrendi templomnak épült, a török hódoltság alatt a budai pasa dzsámija, az ún. *Basa-Dzsámi* volt. Az ép. az 1686. évi ostrom során romba dőlt, 1725 és 1736 között a karmeliták építették újjá. Rendjük feloszlatása után a templomot és a kolostort II. József rendeletére Kempelen Farkas (a sakkozó automata feltalálója) tervei alapján színházép.-té és színészszállássá alakították át. Az építkezést Hikisch Kristóf vezette. A kétemeletes, 5 tengelyes, 3 tengelyű középrizalitú, falpilléres tagolású ép. oromfalán koszorúban Buda címere látható. – A színházat 1787. okt. 17-én a német színészek nyitották meg, de a ~hoz fűződik a m. színjátszás egyik legjelesebb dátuma: 1790. okt. 25-én itt tartotta Kelemen László színtársulata az első m. előadást hivatásos színészekkel. Simai Kristóf *Igazházi* c. „érzékeny játékát" mutatták be. Ezt követően 1833-ig a német előadásokat csak ritkán váltotta fel m. társulatok játéka (pl. 1819–20-ban a székesfehérváriak vendégjátéka). 1800. máj. 7-én itt tartotta hangversenyét Beethoven. 1833-tól 1837-ig a *Budai Játékszíni Társaság* foglalta el, majd ismét német színészek játszottak benne. 1870-től a →*Nemzeti Színház* kamaraszínháza, a századfordulón különböző magántársulatok (Thália Társaság, Feld Irén Kamaratársulata, Sebestyén Géza, Czakó Pál társulata stb.) tartottak itt előadásokat. 1919-ben ismét a Nemzeti Színház, majd 1924-ig magánbérlők játszottak benne. 1925-től 1977-ig zárva tartották, a II. vh. során súlyosan megsérült, belseje teljesen elpusztult. 1977 őszére – külső formáját teljesen megtartva – belül egészen átépítették, és →*Népszínház* néven a megszüntetett →*Állami Déryné Színház* és az ugyancsak megszüntetett →*25. Színház* összevonásával megnyitották. 1981-ben ez a színházi alakulat is megszűnt, s 1982-től ismét a →*Nemzeti Színház* kamaraszínháza. – *Irod.* Országh Sándor: Budai színházak és játékszín (Bp., 1895); Szász Károly: Várszínházi emlékek (Bp., 1921); Clauderné Vladár Margit: A Várszínház története (Bp., 1944).

Váry-Szabó-kúria (II. Váry köz 21.): szabadon álló, földszintes, klasszicista stílusú villa, 3–3–3 ablakkal, közepén négy dóroszlopos, oromzatos rizalittal, melyhez 9 lépcső vezet. Hátsó homlokzata 4 oszlopos, 2 féloszlopos. 1830 körül épült. Oszlopos előreugró középső részét később beüvegezték.

Vas István (Bp., 1910–Bp., 1991): költő, író, műfordító, Baumgarten-díjas (1948), Kossuth-díjas (1962, 1980), Pro Arte-díjas (1973). Bp.-en érettségizett, Bécsben kereskedelmi főisk.-ra járt. 1924-től 1944-ig a főv.-ban kereskedelmi váll.-oknál volt tisztviselő. Versei folyóiratokban, napilapokban jelentek meg. 1945 után rövid ideig áll. tisztviselő, a Révai Könyvkiadó lektora volt. A folyton megújuló Bp. a témája verseinek, a Belváros u.-i, Angyalföld,

A Várszínház

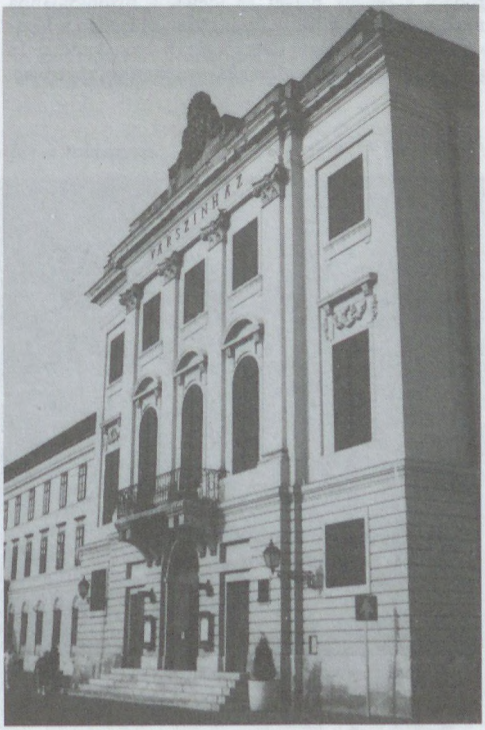

a Váci út gyárnegyedei, terei, piacai, a háború pusztításai (*Hold utca, Budapest balladája, Budapesti körkép, Terézkörúti elégia, November, Pesti elégia, Sas utca, Tizenöt év, 1945. február 12–13.* stb.). Jelen van a főv. prózai életrajzi könyveiben: *Nehéz szerelem* (I–II., Bp., 1964); *Félbeszakadt nyomozás* (Bp., 1967); *Miért vijjog a saskeselyű?* (Bp., 1981).

Vas Zoltán (Bp., 1903–Bp., 1983): politikus, író. 1919-ben részt vett a Tanácsközt. harcaiban mint az ifjúsági mozgalom egyik vezetője. A Horthy-rendszer idején illegális forradalmi tevékenységéért két ízben összesen 16 évig volt börtönben. 1941-ben a SZU-ba került. A II. vh. alatt a szovjet hadseregben harcolt. 1945-ben visszatérve vezető posztokon folytatta pol. tevékenységét, febr.-tól a főv. közélelmezési kormánybiztosa, máj.-tól nov.-ig polgármester volt. Utána vezető gazd. és pol. tisztségeket viselt. 1956-ban, a forr. alatt Nagy Imre kormányában közellátási kormánybiztos volt, a főv. élelmezéséért felelős. A forr. leverése után Romániába internálták. 1958. aug.-ban tért vissza Bp.-re. Fordítói és írói tevékenységet folytatott. – Bp.-i vonatkozású m.: *A dolgozók egységével Nagybudapestért* (Bp., 1945); *Horthy Miklós* (Bp., 1975); *Viszontagságos életem* (1980); *Akkori önmagunkról* (Bp., 1982).

vásárcsarnokok, *piacok:* engedélyezésük a középkorban kir. felségjog volt. A középkorban Budán szombaton volt piac, később péntekre helyezték. A középkor végén szerdán Budán a Nagyboldogasszony (Mátyás)-templom terén, csütörtökön Óbudán, kedden Pesten volt piac. – A török megszállás alatt a labilis helyzet és az erőszakoskodások elszaporodása a piacok helyét és idejét is bizonytalanná tette. – A török kiűzése után 1688-tól Budán a Vízivárosban, a Szilágyi Dezső tér helyén kedden és szombaton, Pesten kedden és pénteken volt hetipiac. A pesti hetipiacok 1840-ig a Belvárosban voltak. A 19. sz. első felében Budán hétfőn a Tabánban, kedden a Vízivárosban, szombaton a Várban volt hetipiac. – A lakosság növekedése maga után vonta a piacok számának növekedését és a meglévők területének állandó bővítését. Bp. létrejöttének időszakában eredetileg 0 nyílt árusítású piac volt, melyeknek száma 1895-re 44-re emelkedett. Ezeken a piacokon évszakonkét változóan 4500–8000 árus árusított élelmiszereket. A nyílt árusítású piacok a közélelmezés szempontjából megkövetelt alapvető köztisztasági követelményeket sehogysem tudták kielégíteni. Többek között ezen probléma megoldása érdekében a főv. vezetőség 1890-ben felkérte Czigler Győző műegyetemi tanárt, hogy tegyen javaslatot ~ építésére. Ennek nyomán 1897. febr.-ban öt korszerű vásárcsarnok nyitotta meg kapuit: →*Központi Vásárcsarnok,* →*Rákóczi téri Vásárcsarnok,* →*Klauzál téri Vásárcsarnok,* →*Hunyadi téri Vásárcsarnok* és →*Hold utcai Vásárcsarnok.* Az új ~at a nyílt piacterek szomszédságában építették fel, s így lehetővé vált a régi piacok megszüntetése. 1899-ben a belváros lakóinak jobb élelmiszerellátása érdekében a Központi Városháza udvarán, a volt Károly kaszárnya lovaglóisk.-ja ép.-ében átalakításokkal 1355 m² beépített területű és 106 áruhellyel rendelkező ún. „Belvárosi fedett vásár"-t alakítottak ki. Az 1920-as években itt volt a híres vasárnapi galambpiac is. Budán az első vásárcsarnok csak 1902. ápr.-ban nyílt meg a Bomba (ma Batthyány) téren. 1919-ben Bp. lakosságának élelmiszerellátásában a vásárcsarnokokon kívül még 17 nyílt árusítású piacnak jutott jelentős szerep. Ezeken a kereskedők saját költségükön árusító bódékat létesítettek. 1929-ben Óbudán a Flórián téri, Tavasz u.-i és Korona téri sátrakból és ütött-kopott deszkabódékból álló piac helyett a Kór-

Halpiac az 1890-es években

Az István téri piac

ház u. 37. sz. ingatlanon felépült egy új pavilon rendszerű zárt piac. Ez a piac az időközben történt átalakításokkal ma is üzemel. A krisztinavárosi templom körül bódékból és sátrakból álló piac helyett 1930-ban a Vérmező és a Déli pu. közötti területen a Krisztina krt. 111. sz. alatt épült a vérmezői fedett piac. Az ép. azonban az 1945-ös harcokban teljesen megsemmisült. 1931-ben megépült a VII. Garai téri zárt piac is. Jelentős lépés volt Bp. élelmiszerszükségletének központi elosztása szempontjából az 1929–32 között épített →*Nagyvásártelep* létrehozása. A Bp. különböző részein lévő nyílt bódés és sátras piacok ideiglenes átépítésére is sor került. A sátrak és elavult bódék helyett a kereskedők részére deszkákból készült árusító-pavilonokat létesítettek, ahol kulturáltabb körülmények között történhetett az élelmiszerek beszerzése. Ilyen átépített piac az 1931-ben átadott és még ma is funkcionáló IX. Országos vásártéri (Haller u.), az 1931–33-ban átépített VI. Ferdinánd téri és a II. Széna téri piac. 1933-ban

Piac az egykori Ferenc József (ma Szabadság) híd mellett a rakparton

Az egykori Batthyány téri piac

átrendezték a XIV. Bosnyák téri, 1934-ben átépítették a II. Budagyöngyei és 1935-ben a XI. Szentimrevárosi piacokat. A II. vh. után pénzügyi források hiányában csak az ostromban megrongálódott piacok rendbehozatalára volt lehetőség. 1953-ban felépült a II. Fény u.-i piac a Széna téri fabódékból álló piac helyett. Ezt követte 1961-ben a Bosnyák téri piac csarnokos beépítése, majd 1972-ben megnyílt az Újpesti piac is. A lakótelepek építésével párhuzamosan az 1970-es évektől új vásárcsarnokok is készültek; a XV. Újpalotai Vásárcsarnok 1972-től 1974-ig épült, és 1974-ben nyílt meg. A Békásmegyeri Vásárcsarnok 1978-ban készült el. Sor került egyes régi, a nagyvárosi életet zavaró piacok megszüntetésére, ill. kitelepítésére, mint pl. a VIII. Teleki téri ócskapiac áthelyezésére először a IX. ker. Ecseri útra, majd innen 1968-ban a Nagykőrösi út külső részére. Albertfalván a NOVARAT Kisszövetkezet 1986–88 között bevásárlóközpontot létesített, majd ezt követően 1988-ban a régi Albertfalvai piacot végleg felszámolták. Bp. lakosságának élelmiszerellátásában ma is jelentős szerepe van a hat régi és hat új vásárcsarnokon kívül a mintegy tizenhat

A Kolosy téri régi piac

kisebb-nagyobb fedett és pavilonrendszerű zárt piacnak, továbbá a Nagykőrösi úton 1992-ben létesített nagybani piacnak, mely a szűkössé vált Bosnyák téri piac szerepét vette át.

Vasarely Múzeum (III. Fő tér 1.): az óbudai →*Zichy-kastély*ban 1987-ben megnyílt, Victor Vasarely m. származású képzőművész alkotásait bemutató gyűjt. A →*Szépművészeti Múzeum* filiáléjaként működik. Építésze Kóris János és Molnár Péter volt.

Vásárhelyi Boldizsár (Csombord, 1899–Bp., 1963): mérnök, műegyetemi tanár, Kossuth-díjas (1958). 1923-tól 1934-ig a bp.-i műegyetem vasútépítési és közlekedési tanszékén tanársegéd, majd 1946-ig a Kereskedelmi és Közlekedésügyi, majd a Közlekedés- és Postaügyi Min.-ban dolgozott. 1946-tól haláláig a BME útépítési tanszékének tanára. Munkásságához kapcsolódik többek között a *Ferihegyi Repülőtér*re vezető gyorsforgalmi út megvalósítása. – *M. Útépítéstan* (Bp., 1951), *Közlekedésügy* (Bp., 1958). Több kisebb munkája foglalkozott Bp. közlekedésének, elsősorban a közúti közlekedés és a metró kérdéseivel.

Vásárhelyi Pál (Szepesolaszi, 1795–Buda, 1846): vízépítő mérnök, az MTA tagja (l. 1835, r. 1838). 1813–16-ban Pesten a Mérnöki Int.-ben tanult. 1833-tól Széchenyi István munkatársa volt. Elkészítette az al-dunai Vaskapu és a Tisza szabályozásának tervét. Helyrajzi és vízrajzi felvételei alapján kezdődött el az al-dunai út építése. 1837-ben Budán a Vízügyi és Építészeti Főigazgatóságon hajózási mérnök, majd központi hajózási felügyelő. Az 1838. évi pest-budai nagy árvíz után részletes javaslatot tett a két testvérváros közötti Duna-szakasz szabályozására. Részt vett a Lánchíd építésének előkészítésében. Véleményét *A buda-pesti állóhíd tárgyában* c. értekezésében fejtette ki (Pest, 1838). Mellszobra a Közlekedési Múz. előtt áll (Szomor László, 1965).

Vásárhelyi Zoltán (Kecskemét, 1900–Bp., 1977): kóruskarnagy, zeneszerző, főisk.-i tanár, Kossuth-díjas (1949), kiváló művész (1965). Tanulmányait a Zeneművészeti Főisk.-n végezte hegedű és zeneszerzés szakon. Néhány évig Észto.-ban és Norvégiában volt hegedűművész és koncertmester, majd 1926-tól 1942-ig a kecskeméti városi zeneisk. tanára és énekkarának vezetője volt. 1942 óta a Zeneművészeti Főisk. tanára. A Munkásdalszöv. válogatott kórusával, a *Vásárhelyi-kórus*sal 1947-ben megnyerte az angliai nemzetközi kórusverseny első díját. A Ganz-MÁVAG Acélhang férfikarával a bp.-i nemzetközi versenyen első díjat nyert (1948). Ezzel a kórussal külföldön is nagy sikert aratott. Megalapította a Honvéd Művészegyüttest. 1955–58-ban a M. Rádió énekkarának művészeti vez.-je volt.

Vasárnapi Hírek: →*Hétfői Hírek*

Vasárnapi Újság: képes hetilap. 1854-ben *Pákh* Albert szerkesztésében indult, s első időszakában munkatársai közé tartozott Jókai Mór és Gyulai Pál is. 1867-től Nagy Miklós szerk., 1873-tól a →*Franklin Társulat* adta ki. A szép kiállítású, képekkel gazdagon illusztrált lap a 19. sz. második felének legelterjedtebb hetilapja volt. Szépirodalmi művek mellett bemutatta a pol., tudományos és társ. élet kie-

A Vasárnapi Újság címoldala 1854-ben

melkedő személyeit, a legfontosabb eseményekről képes beszámolókat közölt. 1855 és 1905 között *Politikai Újdonságok* címmel társlapot adtak ki. 1905-től Schöpflin Aladár közreműködésével Hoitsy Pál szerk. Jelentősége ekkor erősen csökkent, 1921-ben szüntették meg. 1887 és 1910 között *Képes Folyóirat* címmel havonként megjelenő számokban újra közreadták a ~ szépirodalmi és legfontosabbnak ítélt ismeretterjesztő közleményeit.

vásárok, *országos vásárok:* egy nagyobb körzet áruforgalmát és külkereskedelmét bonyolították le. A középkorban és még később is jogát a kir. adományozta. Jelentősebb helységek kaptak vásártartási engedélyt. – Buda és Pest vásárai már a középkorban orsz. jelentőségűek voltak, ahol számos külföldi, főleg német és olasz kereskedő is megjelent. A ~ egyik érdekes rendelkezése volt, hogy lebonyolításuk idején nem volt érvényes a középkori városi polgárságnak az a joga, hogy a helységben csak helyi polgár jogosult kis tételben kereskedni. – A budai ~at már a 13. sz. végén említik az okmányok. Helyük először Felhévizen volt, később a Szt. Péter-kapu előtti téren tartották Pünkösdkor. Időtartamuk két hét volt. 1288-ban Buda engedélyt kapott kéthetes kisasszony napi (szept. 8.) vásár tartására. A vásárvámokat a kir. a szigeti apácakolostornak adományozta, s ezért a középkorban a budai polgárok és a margitszigeti apácák között állandó viszálykodás volt a jövedelem miatt. A 15. sz. végén Buda jún. 29-re (Szt. Péter és Pál napja) és júl. 22-re (Magdolna napja) is kapott vásártartási jogot; ezek a ~ azonban nem lettek jelentősek. – Pest első vásári engedélyét a 14. sz. végén kapta aug. 1-jére, Vasas Szt. Péter napjára. A középkor végén Pesten Miklós-napkor (dec. 6.) is volt vásár. A ~ helye előbb a ferences templom környékén volt, később a Rákos mezején. Ebben az időben a külföldi kereskedők inkább a pesti ~at látogatták. – A török megszállás alatt a közbiztonság hiánya miatt a rendszeres vásártartás nem volt lehetséges. A török kiűzése után a kir. 1690-ben Pest városnak évi két orsz. vásárt, majd 1694-ben négyet engedélyezett. Ezek ideje: József napján (márc. 19.), Medárd napján (jún. 8.), Szt. János fővétele napján (aug. 29.) és Lipót napján (nov. 15.) volt. Ezekre a ~ra sok ezer szekéren és több száz hajón érkezett az áru, bor, gabona, állat, bőr, szőrme, hamuzsír, szikső, gyapjú, cserzőanyag, posztó, lábbeli, bányatermék stb. 1842-ben Andersen híres dán író színes tudósítást írt a pesti Medárd-napi vásárról. 1696-ban Buda kapott vásárjogot: Vízkereszt napjára (jan. 6.), Szt. Adalbert napjára (ápr. 23.), Szt. Margit napjára (jún. 13.) és Szt. Mihály napjára (szept. 29.). 1780-ban megváltozott a budai ~ időpontja: márc. 1., Szt. László napja (jún. 27.), Szt. Kereszt ünnepe (szept. 14.), Szt. András napja (nov. 30.). Óbuda a 19. sz. elején kapott vásártartási jogot. A pesti ~ már a 18. sz. közepén az ország legjelentősebb piacai voltak; forgalmuk a 19. sz.-ban csak nőtt. Sem a budai, sem az óbudai nem vetekedhetett vele. Egykorú feljegyzések szerint egy-egy pesti vásárnak 1780-ban 30 ezer látogatója volt, s a nagybani forgalmat tekintve Európában a legnagyobbak közé tartozott. 1820-ban Bécs után Pest volt a legjelentősebb Duna menti vásárváros; forgalom szempontjából alig állott Lipcse és Frankfurt mögött. A pesti ~ legjelentősebb árui a nyersanyagok, a termények és az állatok voltak; helyük a mai Károly krt., Múzeum krt. területén, a Hatvani kapu előtti széles úton (ma Rákóczi út) és a mai Keleti pu. előtti térségen volt. A mai Erzsébet téren és környékén épült a kirakóvásár, melyet akkor Nagy- v. Újvásártérnek neveztek, s ahol a feljegyzések szerint 600–700 bódé állott.

Medárd napi vásár a 19. sz.-ban

Kirakodóvásár a 19. sz. közepén a Duna-soron

– Már a 19. sz. közepén felmerült a ~ számának csökkentése, majd megszüntetése. – A 19. sz. végén a hetivásárok és az orsz. ~ átalakultak. Részben vásárcsarnokokba, rendezett piacokra szorultak, részben árumintavásárok vették át a szerepüket. A *Bp.-i Nemzetközi Vásár* az árumintavásárból fejlődött ki. A nagy ip. ~at kezdetben Márciusi Vásár, Tavaszi Vásár, Keleti Vásár, Budapesti Árumintavásár néven szervezték. 1906-ban Márciusi Vásárt tartottak a Vigadóban; 1907-ben Tavaszi Vásár nyílt. A Tavaszi Vásárokat 1913-ig tartották; 1918-ban Keleti Vásár néven éledtek újjá, 1925–92-ig a *Bp.-i Nemzetközi Vásár* a m. és a külföldi ip. nemzetközileg számontartott bemutató fóruma volt.

Vásárpiac: →*Erzsébet tér*

Vásártér: →*Erzsébet tér*

Vasas Központi Művészegyüttes: 1949-ben *András* Béla vezetésével alakult művészeti együttes. A táncegyüttes előzménye az 1946-tól *Poór* Anna irányításával működő *Vasas Tánckar*. A hatvanas évek elejétől *Szigeti* Károly és *Györgyfalvay* Katalin koreográfusok művészi szemlélete határozta meg az együttes arculatát, amely a néptáncművészetet is elérő avantgárd jegyében formálódott. Az alkotók a néptánc formanyelvével – a mozdulatművészet eredményeit is felhasználva – igyekeztek minél teljesebben kifejezni a valóságot. A hatvanas évek derekán, mintegy „táncszínházi előzményként", a Vasas Táncegyüttes önálló produkciókkal (Vérnász, Don Cristobal) a Madách Színházban is bemutatkozott. 1978-tól *Stoller* Antal koreográfus irányítja a táncosok munkáját.

Vasas Sport Club: 1911. febr. 19-én néhány munkás felhívást tett közzé a Vas- és Fémmunkások Sport Clubja megalakítása érdekében. A felhívás hatására 1911. márc. 16-án a Thököly úti Vasas székházban a Vas- és Fémmunkások Szakszervezete tagjai alapították meg a ~ot, a 13. munkássportegy.-et. Alapító szakoszt.-uk, a labdarúgóké, első mérkőzését 1911. máj. 7-én az EMTK ellen játszotta. 1911/12-ben az MLSZ a IV. oszt.-ba sorolta a klubot, de 1916/17-ben már az I. oszt.-ban játszottak. Pályájukat Angyalföldön a Tipográfiától bérelték, első játékosaik közül kiemelkedett a klub első válogatottja, a kapus Platkó Ferenc és 1916-ig a ~ban játszott Orth György is. Birkózó- és kerékpáros szakoszt.-t alapítottak 1912-ben, birkózóik szerezték Szelky Ottó személyében 1918-ban az egy. első m. bajnokságát. Birkózó versenyeiket a Magdolna u.-i Vasas-székházban tartották. A két vh. között összesen 8 szakoszt. működött, a fentieken kívül 1921-ben az atlétikai, 1926-ban a kézilabda, 1927-ben a sakk és a torna, 1934-ben a természetjáró szakoszt. alakult meg. De legismertebb továbbra is a labdarúgócsapat maradt. A professzionalizmust Mo.-on 1926/27-ben vezették be a labdarúgásban. A Vasas, Vasas Futball Club néven az első idényben a 6. helyet szerezte meg. Labdarúgócsapatuk általában az első. oszt.-ban szerepelt, ahol váltakozó eredményeket ért el. A német megszállás után a klub élére min.-i biztost neveztek ki, 1944. ápr.-ban pedig a Vallás és Közoktatási Min. felfüggesztette a klub önkormányzatát. A klub nevét Kinizsire, színét kék-sárgára változtatták. Az 1944. szept.-ben kezdődött hadi bajnokságban az egy. Nemzeti Vasas néven szerepelt. Az 1945-ben újjáalakult klub munkásmozgalmi hagyományai miatt a sportmozgalom előterébe került. 1946. szept. 11-én Kádár Jánost választották meg a ~ elnökévé. A klubon belül továbbra is a labdarúgó szakoszt. játszotta a vezető szerepet, a csapat edzője volt Gallowich Tibor és Guttmann Béla. A ~ már 1945-ben a bajnokság 2. helyén végzett, 1953-tól

Baróti Lajos lett a csapat edzője, Barótival 1957-ben szerezte első bajnokságát a klub, s később Illovszky Rudolffal 1960-tól 1977-ig még öt alkalommal végeztek az első helyen. Kiemelkedő játékosaik Szilágyi I Gyula, Berendy Pál, Ihász Kálmán, Mészöly Kálmán, Farkas János, Várady Béla. – 1945-ben újjáalakult az atlétikai szakoszt., versenyzői közül Garay Sándor 35 m. bajnokságot nyert. A szakoszt. csúcséve 1949. volt, amikor versenyzői 25 orsz. bajnoksághoz jutottak. 1948-ig a ~ból átigazolásokkal, összevonásokkal szakoszt.-átvételekkel egy 21 szakoszt.-ból álló nagyegy.-et alakítottak ki. 1948-ban a Duna Evezős Egyletből, a Hunnia Evezős Egyletből valamint a KASE Juventus Hölgyevezős Clubból létrehozták az ország legerősebb evezős szakoszt.-át. Itt evezett Pap Jenőné, későbbi négyszeres Európa-bajnok is. 1948-ban a feloszlatott angyalföldi BTK-ból Adler Zsigmond megalakította az ökölvívó szakoszt.-t, versenyzői közül kiemelkedik az 1953-tól itt öklöző Papp László s az 1972. évi olimpiai bajnok Gedó György. 1950-ben valamennyi vasas sportegy.-et Vasas SE néven vonták össze. Így került 1952-ben a MÁVAG síszakoszt.-a a ~hoz. A síelők máig a legeredményesebb szakoszt.-t alkotják, közel 200 m. bajnokságot nyertek, közülük Balázs Éva 36 elsőségével a bajnokságok számát tekintve a legeredményesebb ~ sportolónő. Az 1947-ben a Honvéd Tiszti Vívóklubból és a MAC tagjaiból megalakult vívószakoszt. 1954-ben a MÁVAG szakoszt.-át is átvette. Szakágai közül elsősorban a kard emelkedett ki, itt vívtak Kárpáti Rudolf, Kovács Pál, Rajcsányi László, Delneky Gábor olimpiai bajnokok, Kovács Attila, Kovács Tamás, Meszéna Miklós világbajnokok. A kardcsapat négyszer nyerte meg a BEK-et. A vízilabda szakoszt.-t 1945-ben Brandi Jenő olimpiai bajnok szervezte meg, s már 1947-ben bajnokságot nyertek. A szakoszt. tagjai közül olimpiai bajnok lett Szívós István id., Jeney László, Markovits Kálmán, később Faragó Tamás, Csapó Gábor, Kenéz György. A csapat 1979-ben, 1984-ben a BEK-ben, 1985-ben a KEK-ben végzett az első helyen. A ~ a női vízilabda felélesztője. 1982-ben az országban először női szakoszt.-t alakítottak, 1982. nov. 13-án a Vasas A és B csapata játssza az első mo.-i hivatalos női mérkőzést Mo.-on, s az először 1984-ben kiírt m. bajnokságot is a ~ nyerte meg. Jelentős még a Kozma István és Hegedűs Csaba olimpiai és világbajnoki győzelmeit felmutató birkózó szakoszt. Az utóbbi évekből kiemelkedik a női kézilabdacsapat. A ~ női kézilabda szakoszt.-a 1972-től 1985-ig 13-szor szerezte meg a bajnokságot, 1981/82-ben pedig a BEK-győzelmet is elhódította. A legutóbbi összevonás 1981-ben a min.-ok átszervezésével történt. A Nehézip. és a Kohó és Gépip. Min. megszűnésével sportegy.-eik, a NIM SE és a KGM SE a ~be olvadtak be. – Az egy. sporttelepe a XIII. Fáy u. 58. és a II. Pasaréti út 11–13. sz. alatt van.

VASEDÉNY Kereskedelmi Rt., *VASEDÉNY RT.* (IX. Közraktár u. 30.): 1950-ben Főv. Vas- és Edénybolt Nemzeti Váll. néven kezdte meg működését 100 fővel a 26 boltból álló hálózat. Központja a VI. Anker köz 1. sz. alatti helyiségben volt. 1952-ben költözött jelenlegi helyére. – Kezdeti profilja

Az első Vasas csapat

– üveg, porcelán, edények, vasáru – egyre szélesedik. Jelenleg 80 000 cikkelemmel foglalkoznak. Első tranzitraktára a Józsefvárosi pu.-on létesült. Jelenleg a 4583 m²-es törökbálinti tranzitraktár fogadja és továbbítja az áruk jelentős részét. Az üzletközpontokban (Flórián, Sugár, Duna-part) nagy alapterületű áruházakat létesítettek. 1983-tól neve *VASEDÉNY Kereskedelmi Váll.*, ezzel lehetőséget kapott a nagykereskedelmi tevékenységre és a Bp.-en kívüli értékesítésre. 1990. júl. 15-étől rt. Ekkor kapta jelenlegi nevét. Főbb kereskedelmi termékei: tüzeléstechnikai cikkek, mezőgazd. gépek, építési anyagok, lakás- és konyhafelszerelési cikkek, mechanikus és elektromos háztartási gépek, üveg- porcelánáru, síküveg, faáru, kisbútor, szórakoztató elektronika. 54 közvetlen irányítás alá tartozó és 28 szerződéses boltot üzemeltet. Összes hálózati alapterülete 61 000 m².

Vasért Vastömegcikk Értékesítő Vállalat (VIII. Üllői út 32.): 1948-ban alapították a →*Heinrich-féle vaskereskedés*, a *Schopper J. G. Vasnagykereskedelmi Rt.*, az *Email Zománckereskedelmi Rt.* cégek államosítását és azoknak a Nehézip. Központ Tömegcikkip. Értékesítési Főosztályával történő összevonását követően. A ~ 1953-ban beolvasztotta a Vas- és Acél Rt.-t, 1955-ben a Háztartási Faárukat Értékesítő Váll.-ot, 1964-ben a Komárom és Nógrád megyei Vas- és Műszaki Nagykereskedelmi Váll.-ot. A ~nak nagykereskedelmi jogosítványa volt vasáruk, háztartási gépek és eszközök, edények, fa tömegcikkek és acéláruk, valamint gázkészülékek forgalmazására, de voltak kiskereskedelmi boltjai is. – Az 1980-as évtizedben a ~ export-import jogot kapott, Ny-i cégek bizományosává, ügynökévé válhatott, s a tömeges építkezések, beruházások igényeinek teljesítésével működési köre és tevékenysége egyaránt kiterebélyesedett. A korábbi hét főv. kiskereskedelmi üzletével szemben 1989-ben 14 üzlete és négy nagy raktárbázisa volt, amelyekben szintén kereskedelmi tevékenységet folytatott. 1990-től raktárbázisain és egyes tevékenységi szakterületein önálló rt.-ket és kft.-ket alapított. A központ va-

gyonkezelő holding szerepét betöltve folytatja tevékenységét. 1990-ben alakult meg a VASÉRT Külkereskedelmi Kft. 1 millió Ft-os, a VASÉRT Rákospalota Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. 5 millió Ft-os, a VASÉRT Üzletszerző Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. 1,5 millió Ft-os, a VASÉRT-Pestlőrinc Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. 100 millió Ft-os, a VASÉRT-SZÁVA Kereskedelmi Kft. 6 millió Ft-os törzstőkével. 1991-ben egy részük rt.-vé alakult. A VASÉRT-SZÁVA Kereskedelmi Rt. 10 millió Ft-os alaptőkével, a VASÉRT Kiskereskedelmi Rt. 11 millió Ft-os alaptőkével alakult meg.

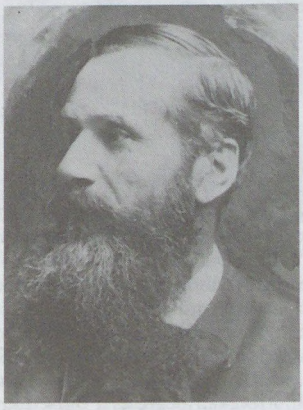

Vastagh György

Vasfonal Rt.: →*Fonalkikészítő Gyár*

Vas Gereben utcai lakótelep (XIX. ker.): a korábban Élmunkás telep, majd Vörös Október utcai elnevezésű lakótelep építése a Vas Gereben u. nyitott csatornaárkának befedésével és a terület rendezésével kezdődött 1949-ben. 1950–64 között típustervek szerint 23 kettő-négyszintes ép.-ben 163 tanácsi rendelkezésű és 310 szövetkezeti lakás került átadásra. 1964-ben készült el a Mária u.-i 40 férőhelyes bölcsőde, majd 1965-ben az eü. szakközépisk. ép.-e.

Vaskovits-féle vízgyógyintézet: egykori magángyógyint. 1854-ben Siklóssy Károly orvos alapított gyógyint.-et a mai Városmajor u. 64. sz. alatt. Ezt 1867-ben az Első M. Ált. Gyógyint.-i Rt., majd 1869-ben dr. Vaskovits János orvos vásárolta meg. Ő – kihasználva a terület még érintetlen természeti adottságait – klimatikus gyógyhelyet, akkor népszerű vízgyógyint.-et hozott létre, ahol bentlakó és bejáró betegeket egyaránt kezeltek. Vaskovits halála után egy ideig változatlan maradt az int. működése, 1906-ban azonban az új tulajdonosok *Városmajor Szanatórium* néven ált. gyógyint.-té alakították. 1920-ban a bp.-i ortodox izr. hitközség vásárolta meg, s létesítette belőle a →*Bíró Dániel Kórház*at. Vaskovits 1883-ban a Sváb-hegyen (Eötvös út. 12.) a városmajorihoz hasonló gyógyint.-et hozott létre. Ennek helyén épült később a →*Svábhegyi Szanatórium*.

Vass Antal (Nagyvárad, 1917–Bp., 1988): belsőépítész, Ybl-díjas (1957). 1946-ban végezte el az Iparművészeti Isk.-t, utána tervezőirodákban dolgozott. 1957-ben lett az Iparművészeti Főisk. tanára, majd tanszékvez.-je, később a Továbbképzési Int. ig.-ja. Ő tervezte a *Mezőgazd. Kiállítás* pavilonját (1949), a Benczúr u.-i *Benczúr Szálloda* átalakítását (1967), az egykori *SZOT gyógyüdülő*t (ma Hotel Rózsadomb, II. Vérhalom u. 17., 1971).

Vastagh György, ifj. (Kolozsvár, 1868–Bp., 1946): szobrász. Münchenben tanult. Kezdő korszakában állatszobrokat és életképcsoportokat alkotott. *Csikós* szobra (1901) a budai Várban áll, ugyanott található a *Hadik-szobor* (1937). *Bethlen* Gábor (1902) szobrát a Millenniumi Emlékmű, *Pázmány Péter* szobrát a bp.-i egyetem számára készítette. *Fodor* József orvos mellszobra (1909) a Gutenberg téren áll. Később díszítőszobrászattal is foglalkozott. Részt vett a bp.-i Bazilika szobrászati díszítésében. Szobrai az MNG-ban, több állatszobra a Mezőgazd. Múz.-ban található. *Görgey* Artúr szobra (1935) a Várban állt, 1944–45-ben megsérült, lebontották.

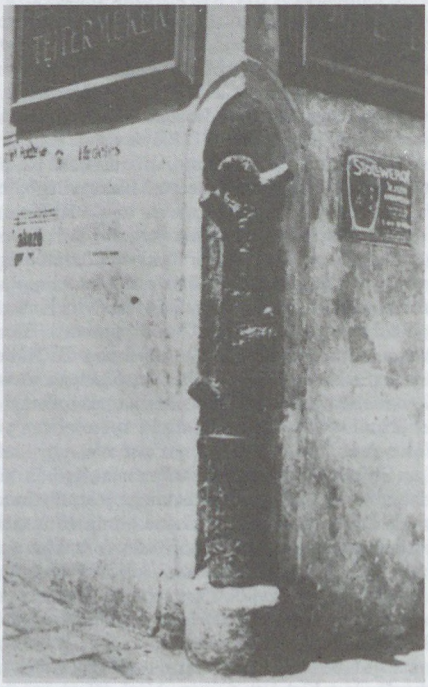

A Vám u. 9. sz. ház sarkán állott vastuskó

vastuskó: fatörzs, felületén kovácsolt vasszegekkel felerősített – ma már több helyen hiányos – vaslemezborítással. Neve innen származik. Kettő ismert, a budai és a pesti. A pesti ~ felső harmadán lakattal ellátott vaspánt is található. Készítésük idő-

pontjáról hiteles adataink nincsenek, csupán az bizonyított, hogy az 1848-as szabadságharc idején már léteztek. Eredetükről, funkciójukról többféle mendemonda járja (pl. vándorló céhlegények ütötték be a szegeket), igazi történetük azonban mindmáig ismeretlen. A budai ~ az *Iskola u.* 22. sz. ház *Vám u.*-i sarkán (helyén ma másolata található), a pesti a *Váci u.* és *Kishíd* (Türr István) u. sarkán állt. Az előbbi fűszerüzlet, az utóbbi bor-, vászon- és könyvkereskedés cégére volt. Ma mindkét ~ a Bp.-i Történeti Múzeum Újkori Oszt.-ának gyűjt.-ében (Kiscelli Múz.) található.

Vas-udvar: →*Pesti Barnabás u.*

vasútállomások, *pályaudvarok:* azok a vasúti szolgálati helyek, melyek utasok fel- és leszállására, áruk fel- és leadására, vonatok keresztezésére és előzésére vannak berendezve. Egyes ~ ezen feladatok ellátásának csak egy részére alkalmasak. Tágabb értelemben a ~ közé sorolhatók a *megállóhelyek*, ezeknek csak átmenő vágányaik vannak. Rendszerük szerint lehetnek *fejpu.-ok* (pl. Nyugati pu.), elágazó állomások (pl. Kelenföldi pu.) és középállomások. A megállóhelyekre példa lehet Zugló. A főv. területén levő →*vasútvonalak*on a MÁV-nak 32 állomása és 17 megállóhelye van. Vonalak szerint ezek a következők: *Nyugati pu.*–szobi vonalon: *Rákosrendező*, Járműjavító megállóhely (régebben Istvánteleki főműhely, azelőtt Palotaújfalu), *Rákospalota-Újpest* (azelőtt Palota, Mo. első középállomása). Rákosrendező É-i végénél ágazik ki az esztergomi vonal, ennek első állomása *Angyalföld pu.*, ezután következik *Újpest megállóhely*, a metró M3 vonalának csatlakozásával, majd Aquincum felső megállóhely, *Óbuda*, a BHÉV szentendrei vonalának csatlakozó állomása és Bp.–Üröm megállóhely. Rákospalota-Újpestnél csatlakozik a veresegyházai vonal, ennek egyetlen megállóhelye van a főv. területén: Rákospalota-Kertváros megállóhely. – A *Nyugati pu.*–ceglédi vonalon: *Zugló megállóhely*, Kőbánya alsó (azelőtt Kőbánya), ez területileg különálló teherpu.-ból (a BHÉV gödöllői vonalának csatlakozása) és a Kőbányai út feletti felüljárón levő megállóhelyből áll. *Kőbánya-Kispest* (azelőtt Kőbánya-Vasgyár u.) állomáson csatlakozik a metró M3 vonala és a lajosmizsei vonal, ezután következik Pestszentlőrinc (azelőtt Lőrinc Vasútállomások), utána Szemeretelep megállóhely. A lajosmizsei vonal állomásai: Kispest, Pestszentimre felső megállóhely, Pestszentimre (azelőtt Soroksárpéteri). – A *Keleti pu.*–hatvani vonalon: *Kőbánya felső* (azelőtt Kőbánya) csatlakozóállomás, *Rákos* csatlakozóállomás, Rákoskeresztúr megállóhely, Rákosliget megállóhely, Rákoscsaba-Újtelep megállóhely, Rákoscsaba. Rákoskeresztúrnak és Rákoscsabának 1883 előtt, Csaba-Keresztúr néven közös állomása volt. A Rákoson kiágazó Újszász–szolnoki vonalon van Rákoshegy és Rákoskert megállóhely. – A szabadkai vonalon (→*összekötő vasút*) van a *Ferencvárosi rendezőpu.*, Bp.–Soroksári út (azelőtt Bp. kitérő, a BHÉV ráckevei vonalának csatlakozásával, innen indul ki a csepeli ip.vágányokat kiszolgáló vonal is), Pestszenterzsébet megállóhely (azelőtt Erzsébetfalva) és Soroksár. (Az utóbbi volt az első MÁV-BHÉV csatlakozóállomás, ez a kapcsolat azóta megszűnt.) – *Déli pu.*–székesfehérvári vonal: *Kelenföldi pu.*,–Budafok-Albertfalva (azelőtt Promontor), Budafok-Belváros (azelőtt Promontor-őrház), Nagytétény (azelőtt Tétény) és Nagytétény-Érdliget. A Kelenföldi pu.-ból kiágazó pusztaszabolcsi vonalon: az előzőleg szerepelt Budafok-Belváros, Budafok-Háros (azelőtt Háros állomás), Budatétény megállóhely és Nagytétény-Diósd. A hegyeshalmi vonal Kelenföldön túli szakaszán a főv. területén nincs vasútállomás. A *Józsefvárosi pu.* a hatvani vonal eredeti végpontja, a fővonalakhoz nem csatlakozó ~: *Vizafogó* (azelőtt Lipótváros), a bal parti körvasúton: Rákosszentmihály és Pestújhely megállóhely, az utóbbi három vasútállomás csak a teherforgalmat szolgálja. – 1873-ban a főv. területén még csak 11 állomás és egy megállóhely volt: az *OMÁV* vonalán Pest, Kőbánya és Lőrinc, valamint Palota, a *MÁV* vonalán Pest (a mai Józsefvárosi pu.), Kőbánya (ma Kőbánya-alsó, a →*királyvágány* csatlakozása), Rákos és Csaba-Keresztúr. A Délivasút vonalán: Buda, Promontor, Promontor-őrház megállóhely és Tétény. Ebben az időben több vasútállomásnak volt azonos neve. A ~ ép.-ét és vágányhálózatát az elmúlt több, mint száz év alatt többször is átépítették, az eredeti állapotot ma már csak a legritkább esetben lehet fellelni.

Vasutas Uszoda (XIV. Szőnyi út 2–4.): a *Budapesti Vasutas Sport Club* elődje, a *Lokomotív Sport Club* két olimpiai bajnoka, Gyenge Valéria és Székely Éva sikerei jutalmául 1954-ben úszószakoszt.-ának 50 × 20 m nagyságú, 2,5 m átlagos vízmélységű versenyuszodát építtették, mely mellé műugrómedence, majd 30 × 20 m strandmedence, gyermekeknek lubickoló, végül 1964-ben 3000 nézőt befogadó lelátó és ez alatt 25 × 12 m vízterületű, 1,8 m átlagos mélységű fedett uszoda épült. A medencéket a *Széchenyi fürdő*ből odavezetett és kútvízzel kevert 25 °C-os vízzel táplálják.

Vasúti és Hajózási Klub Színháza, *Csengery utcai Színház:* a VII. Csengery u. 68. sz. ép.-ben (jelenleg a Pedagógus Szakszervezet *Fáklya Klubja*) lévő színházhelyiségben az I. vh.-t követő években több rövid életű, de nem jelentéktelen kísérleti, avantgardista hangvételű színházi vállalkozás, együttes játszott. Legjelentősebb közöttük a →*Zöld Szamár Színház* 1925-ben. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora, 1904–1944 (Bp., 1974); Palasovszky Ödön: A lényegretörő színház (Bp., 1980).

vasútvonalak: Bp.-ről ma a *MÁV*-nak 11 távolsági, a *BKV-HÉV*-nek (volt BHÉV) három (eredetileg négy) környéki vonala, ill. vonalcsoportja indul ki. (A viszonylat megnevezése után az építtető, a későbbi tulajdonos, majd a megnyitás (M) ill. a villamosítás (V) éve. Az adatok a megnyitási év szerinti sorrendben következnek.) A környéki vonalak, vagy egyes részeik a megnyitás óta villamosvasúttá alakultak át, egy vonal környéki gyorsvasútnak épült, ennek egy része azonban villamosvasúti jellegű maradt. – 1. *Távolsági vonalak:* Pest–Vác–(Pozsony): Magyar Középponti Vasút, 1850-től OMÁV, 1891 óta MÁV, M: 1846, V: 1971. Pest–Cegléd–Szolnok: mint az előző, M: 1847, V: 1969. Buda–Kanizsa:

Déli Vasút, M: 1861, V: Kelenföldtől D-re 1987, Kelenföld és a Déli pu. között 1980. Pest–Losonczi (Józsefvárosi) pu.–Hatvan: Magyar Északi Vasút, MÁV 1868-tól, M: 1867, V: 1956. Kelenföld–Kőbánya felső és Józsefváros: összekötő vasút: MÁV, M: 1877, V: 1932. Rákos–Újszász–Szolnok: MÁV, M: 1882, V: 1972. Budapest–Szabadka: MÁV, M: 1882, V: 1978. Kelenföld–Baranyaszentlőrinc–(Pécs): Budapest–Pécsi Vasút, MÁV, 1889 óta, M: 1884, V: 1982. Kelenföld–Újszőny–(Hegyeshalom): MÁV, M: 1884, V: 1932. Budapest–Központi pu.-t (Keleti pu.) bekötő vonal: MÁV, M: 1884, V: 1932. Kőbánya, Vasgyár u. (Kőbánya-Kispest)–Lajosmizse: Budapest–Lajosmizsei HÉV, építése óta a MÁV kezeli, M: 1889. Kőbánya-felső és Józsefváros–Rákosrendező: Balparti körvasút, MÁV, M: 1889, V: 1952. Déli pu.–Filatori gát: Jobbparti körvasút, MÁV, M: 1892, 1928 óta nagyrészt BHÉV. Óbuda–Kenyérmező–(Esztergom): Budapest–Esztergom–Füzitői HÉV; építése óta a MÁV kezeli, M: 1895, Angyalföldi pu.-ig, ill. a balparti körvasútig meghosszabbítva 1896. Rákospalota–Újpest–Veresegyház–(Vác és Gödöllő): Budapest–Vác–Gödöllői HÉV, építése óta a MÁV kezeli, M: 1911, villamos üzemmel épült, villamos létesítményei 1944/45-ben elpusztultak, ezeket nem állították helyre. A főv. belterületének elkerülésére épült a kizárólag teherforgalmat szolgáló Bp.-Ferencváros és Kőbánya-Kispest közötti vonal (1928). – 2. *Környéki vasutak:* Bp.-Soroksár–(Ráckeve): BKVT 1887, 1889–1918, BHÉV 1919–1921, BEVV 1921–1949, ismét BHÉV 1949–1952, FHÉV 1952–1958, MÁV 1958–1968, ismét BHÉV, 1968-tól BKV–HÉV, M: 1887, V: 1910 (kísérleti villamos üzem Pesterzsébetig 1906-tól). Bp.–Cinkota: azonos az előzővel, M: 1887, V: 1911. Bp.–Szentendre: azonos az előzővel, M: 1888, V: 1914. – 3. *Villamosvasúttá alakult környéki vasutak:* Bp.–Szentlőrinc: BLVV 1887–1918, BEVV 1918–1923, BLVV 1923–1949, FVV 1949–1968., 1968 óta BKV, M: 1887, keskenyvágányú gőzüzemű vasútként épült, V: 1900. Bp.–Budafok (Nagytétény és Törökbálint): BBVV, BHÉV 1917-től, FVV 1949–1952, BHÉV 1958–1963, FVV 1963–1968, 1968 óta BKV (villamosvasút), M: 1899, villamos üzemmel épült, – 4. *Környéki gyorsvasút:* Csepeli Gyorsvasút, BHÉV, M: 1951, azután mint a BHÉV villamos üzemmel épült. – *Irod.* Tomanic József: Magyar szent korona országainak vasutai, 1845–1904 (Bp., 1905).

Vasvári István (bp., 1916–Bp., 1972): költő, író. A Főv. Szabó Ervin könyvtár főkönyvtárosa volt. Versei bp.-i folyóiratokban és napilapokban jelentek meg. Sok versének van bp.-i vonatkozása: pl. *A lélek naplójából; Fedezék nélkül.*

Vasvári Pál (Tiszabüd, 1826–Marisel, 1849): történész, a márciusi ifjak egyik vezére. Tanulmányait a pesti egyetemen végezte. 1847 őszétől Teleki Blanka pesti nőnevelő int.-ének m. és történelemtanára; szabadságszeretete, hazafisága, forradalmi demokratizmusa nagy hatással volt tanítványaira. Egyetemi hallgató korában egyik vezéralakja a radikális egyetemi ifjúságnak, a Pilvax-körnek. 1848 márc.-ában a pesti ifjúság egyik kiemelkedő vezetője; részt vett a 12 pont megszerkesztésében, több gyűlésen felszólalt. A Közcsendi Bizottmány tagja, Kossuth Pénzügymin.-ában titkár volt, futárszolgálatot is teljesített. 1849 elején saját maga szervezett szabadcsapatot, amelynek élén hősi halált halt. Domborműves emléktáblája bronzból a Múzeumkertben látható (Ligeti Miklós, 1926). – *M. Történeti névtár, Hazánkban szerepelt nevezetes férfiak és hölgyek élet- és jellemrajzai* (Pest, 1847).

Vaszilievits János (Pest, 1857–Bp., 1913): jogász, alpolgármester. 1879-ben lépett városi szolgálatba, 1897–1906 között tanácsnok a pénzügyi oszt. élén, utána haláláig alpolgármester, ugyancsak a város pénzügyeivel megbízva.

Vatea Rádiótechnikai és Villamossági Rt.: a váll. alapját az a kis vákuum- és rádiótechnikai műhely vetette meg, melyet Patay Imre, az Egyesült Izzólámpa és Vill. Rt. kutatómérnöke 1923-ban a Csaba u. 7/b sz. házban nyitott. Patay váll.-át 1925-ben rt.-vé alakította át. A csepeli rádióállomás kiégett adócsöveinek regenerálása mellett 1926-tól kezdve bevezette az elektroncsövek gyártását. A váll. részvénytöbbségét 1928-ban a holland Philips cég szerezte meg és az üzemet áttelepítette a Váci út 169. sz. gyártelepre. 1939-ben beolvadt a M. Philips Művek Rt.-be.

Vaudeville Színház: →*Hőköm Színház*

Vayer Lajos (Bp., 1913–): művészettörténész, az MTA tagja (1990), Herder-díjas (1986), egyetemi tanár. Az Eötvös Kollégium tagjaként a bp.-i tudományegyetemen tanult. 1935-ben a Szépművészeti Múz., majd az MNM munkatársa lett. 1949–55 között a Szépművészeti Múz. főig.-h.-e, 1955-től az ELTE tanára, a művészettörténeti tanszék vez.-je (1955–83). Az Acta Historiae Artium főszerk.-je (1957–88).

Vázsonyi Vilmos, *Weiszfeld* (Sümeg, 1868–Baden bei Wien, 1926): jogász, polgári liberális politikus. Joghallgató korában a demokratikus ifjúság egyik szervezője volt. 1894-ben megalapította a *Budapesti Demokrata Kör*t, s ugyanezen évtől tagja lett a tvhat.-nak. Megalapította az *Új Század* és a *Polgár* c. lapot. 1901-től egy.-i képviselő, vezető szerepet azonban főleg a főv. községpol.-jában játszott. 1917-ben és 1918-ban igazság- és választójogügyi min. volt. Állást foglalt a forradalmi mozgalmakkal szemben, 1918 nov.–1920 között külföldön tartózkodott. Az 1925-ben újjászervezett *Nemzeti Demokrata Polgári Párt*ja (Vázsonyi-párt) a közgyűlés polgári ellenzéke volt.

VBKM: →*Villamos Berendezés és Készülék Művek*

Vécsey Károly u. (IV. Attila u.–Dessewffy u.): **120. sz.:** villa (1860).

védett kereskedelmi és vendéglátóipari üzletek: a főv.-ban számos bolt, vendéglő, cukrászda hosszú múltra tekinthet vissza, neve szinte fogalommá vált. Ezek közül többnek a helyisége belső kialakítás, berendezés, felszerelés tekintetében sokat megőrzött a múltból. A *M. Kereskedelmi és Vendéglátóip. Múz.* igyekezett a műemlék jellegű berendezéseket, tárgyakat védetté tenni, s így gondoskodni megőrzésükről, egyúttal az üzlet hagyományos han-

gulatáról. Helyenként a múz.-ban őrzött régi berendezést használták fel üzletek felújításakor. Jellegzetes ~: *Apostolok, Astoria, Béke, Duna Intercontinental, Eötvös Klub* (egykori Centrál Kávéház), *Hungária*, (→*New York Kávéház*), *János Pince* (V. Károlyi Mihály u. 13–15.), *Kárpátia* (V. Károlyi Mihály u. 4–8.), *Kis Rabló* (XI. Zenta u. 3.), *Különlegességi* (volt Lukács) *cukrászda*, (VI. Andrássy út 70.), *Művész cukrászda* (VI. Andrássy út 29.), *Múzeum Kávéház* (VIII. Múzeum krt. 12.), *Palace, Pilvax, Ruszwurm, Százéves, Gerbeaud cukrászda; Antiquitas* (I. Mária tér 3.), *cipőbolt* (volt Münchengrätzi) (V. Kossuth Lajos u. 15.), *drogéria* (volt Neruda) (V. Kossuth Lajos u. 10.), *édességbolt* (volt Szerencsi fióküzlet) (V. József Attila u. 9.), *illatszerbolt* (volt Koszterlitz) (V. Váci u. 18.), *könyvesbolt* (V. Kossuth Lajos u. 4.), *méteráru üzlet* (volt Brammer) (V. Petőfi Sándor u. 18.), *Philantia virágüzlet* (V. Váci u. 9.).

Vedres György (Bp., 1934–Bp., 1987): építészmérnök, Ybl-díjas (1981), a BME Lakóép.tervezési Tanszékének docense. A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát (1958). 1949-től a BVTV alkalmazottja volt, előbb rajzoló, majd szerk., később építész lett. 1966–67-ben London Város Tanácsa tervezőirodájában dolgozott. Főbb munkái Bp.-en: V. ker. Vértanúk tere, Központi Házasságkötő Terem (1961), lh.-ak a Duna-parton: I. Groza Péter rkp. 11. (1962); I. Bem rakpart 30. (1969); V. ker. Ferenciek tere–Kígyó u.-i gyalogoszónákat magába foglaló építészeti együttes, V. Kossuth Lajos u. árkádos indítása az itt megőrzött és új keretbe foglalt szecessziós gyógyszertár helyreállításával (1975–80); X. Rákoskeresztúr központjának teraszos lh.-ai; (1980); →*Fontana Divatház* (1983).

végrehajtó bizottsági elnök, *V. B. elnök:* az 1950-ben bevezetett szovjet típusú tanácsrendszer vezető tisztségviselője. A főv. ker. tanácsokat közvetlenül a választójoggal rendelkező állampolgárok választották meg. A főv. tanácsba a Hazafias Népfront javaslata alapján a ker. tanácsok közvetetten választották meg a tagokat. A főv. tanácsa testületi szerv volt, élén a tanácselnök és az elnökhelyettesek álltak. A tanács első ülésén megválasztotta végrehajtó és intézkedő szervét, a végrehajtó bizottságot (V. B.). A tanács két ülésszaka között a V. B. irányította a tanácsi szakigazgatási szerveket. A V. B. tagjait a főv. tanács tagjaiból választották. Elnöke a tanács elnöke, helyettesei a tanács elnökhelyettesei voltak. Szakszerű működéséért a V. B. titkár volt felelős. E három tisztségviselőt formálisan mindig a V. B. választotta meg tagjai sorából, de a főv.-ban minden választásnál a tanácselnök és helyettesei kerültek a V. B. vezető funkcióiba. A ~ feladata volt a hetenként legalább egy alkalommal tartott V. B. ülést összehívni, napirendjét összeállítani, szakértőket berendelni. A tanácstv. szerint a V. B. feladata volt a tanácsülések előkészítése, a főv. gazd.fejlesztési és költségvetési terveinek összeállítása, a tanácsi határozatok végrehajtásának megszervezése, a ker. tanácsok munkájának figyelemmel kísérése, a munkaterületek megosztása, munkaterv készítése, a ~i beszámolók megvitatása, fontosabb területek és az alárendelt tanácsok vezetőinek beszámoltatása, javaslatok készítése a felsőbb szervek részére, a főv. szakigazgatási szervei munkájának irányítása, ellenőrzése és összehangolása. – Azáltal, hogy a tanácstv.-ek ált. helyettesítő jogkörrel ruházták fel a V. B.-ot és az széleskörű döntési jogosítványokkal rendelkezett, a főv. tanács tevékenysége háttérbe szorult. A korábbi főv. tisztségviselőkhöz képest a kettős funkciót ellátó tanács- és ~ szerepe és tevékenysége meghatározóvá vált. Tevékenységét csak a felsőbb és a főv. pártszervek befolyásolhatták, ill. korlátozhatták.

VEGYÉPSZER: →*Vegyiműveket Építő és Szerelő Rt.*

vegyes tulajdonú bankok: 1991 végéig 14 alakult meg. A jórészt külföldi érdekeltségű pénzintézetek azon a címen, hogy devizában helyezték el alaptőkéjüket, különböző mértékű adókedvezményekhez jutottak. Számukra a forint is konvertibilis volt. E bankokban nem kis hányadban m. érdekeltség is volt, s a különleges helyzetből adódó többletnyereségből e csoportok is részesedtek. A ~ öt éven át élvezték a kedvezményeket, a lejárat után a többi belföldi bankhoz hasonlóan adóztak. – A ~ nyereségüket konvertibilis valutában korlátlanul vihetik ki az országból. – 1990 végén a legismertebb ~: →*Közép-Európai Nemzetközi Bank Rt.*, →*Citibank Budapest Rt.*, →*Creditanstalt Rt.*, →*Inter-Európa Bank Rt.*, →*Közép-Európai Hitelbank Rt.*, →*Kultúrbank Rt.*, →*Leumi Hitelbank Rt.*, és az →*UNICBANK Rt.*

vegyes vállalatok: Mo.-on jogilag 1972 óta alapíthatók ~, de számottevő növekedés csak a 80-as évek végétől vált lehetségessé. A külföldiek mo.-i befektetéseiről szóló 1988. évi XXIV. tv., valamint az 1990-ben megalkotott tőzsde és értékpapír tv. szabaddá tette a ~ok megalakítását. Tárgyalások kezdődtek külföldi vállalkozókkal, egyrészt a nehéz helyzetbe került hazai váll.-ok külföldi tőke bevonásával történő rendezésére, másrészt új cégek létesítésére. A ~ száma 1988–92 között 200-ról kb. 12 000-re emelkedett. Ezek 95%-ának a székhelye Bp.-en volt. Alapítóik szerint 25%-ban osztrák, 25%-ban német és 15%-ban amerikai érdekeltségűek. A befektetett külföldi tőke nagysága mintegy 3,5 milliárd dollár, ennek fele amerikai eredetű. A ~ kétharmada az ip.-ban, 14%-a a kereskedelemben, 12%-a a szolgáltatások területén működött. A ~ kb. 5%-a teljes egészében külföldi tulajdonú. Az alapítói vagyon nagysága szerint 64%-uknak 1 millió Ft alatti a tőkéje és csak 2% alaptőkéje haladja meg a 100 millió Ft-ot. –A ~ számos kedvezményt élveznek: nincs maximálva a külföldi tulajdon szintje, a profit kivihető az országból, a gépek, berendezések vámmentesen hozhatók be, előnyösek az adókedvezmények és garanciák védenek az államosítás ellen. – Néhány bp.-i privatizált vegyes váll. jellemzői: a Compack 3,15 milliárd Ft-os értékének 97%-át az amerikai–holland Douwe Egberts vásárolta meg. A Villanyszerelőip. Váll. 1,18 milliárd Ft-os értékének 75%-át a Siemens AG szerezte meg. A Növényolajip. és Mosószergyártó Váll. 5,14 milliárdos vagyonából 88,5%-ot a Cereola SA olasz váll. vásárolt meg. Az Áll. Biztosító 2 milliárdos vagyonának felét a

holland Aegon vette meg. A Chinoin 8 milliárd Ft értékű tulajdonának 40%-át a Sanofi francia cég birtokolja. – A ~ többsége kft. és rt. formájában folytatja működését. Mellettük nem ritkán – vagyonkezelő holdingként – tovább él az egykori áll. tulajdonú nagyváll. is.

Vegyi és Műanyagipari Szövetkezetek Műszaki Vállalata: →*KEMIPLASZT*

VEGYIGÉP: →*Budapesti Vegyipari Gépgyár*

Vegyigép Tervező és Fővállalkozó Vállalat: →*CHEMIMAS Vegyigép Tervező és Fővállalkozó Vállalat*

Vegyiműveket Építő és Szerelő Rt., *VEGYÉPSZER* (I. Fő u. 34–36.): az 1972-ben alapított váll. hat jogelődje (pl. Nehézip. Építő Váll., Vegyip. Invest Váll., Vegyiműveket Szerelő Váll.) közül a legrégebbit 1951-ben létesítették. A *Vegyiműveket Építő és Szerelő Váll.* 1990-ben alakult át rt.-vé. Fő tevékenysége: komplett üzemek, gépsorok, gépek és berendezések hazai és külföldi piacra történő fővállalkozói feladatának ellátása, beruházások lebonyolítása, üzemrekonstrukció, magas- és mélyépítés, vegyip. technológiai szerelés, gyártmányfejlesztés. Ennek érdekében alakult meg 1991-ben az ország egyik legkomplexebb mérnökirodája, az Engineering Igazgatóság. Az rt. a vegy-, kőolaj-, gáz-, gyógyszer-, élelmiszer-, festékip., a bányászat, az energiatermelés, műtrágyagyártás stb. területén, valamint a környezetvédelemben, a biotechnológiában játszik kiemelt szerepet. Jogelődei révén már a 60-as évek óta jelen van a nemzetközi piacon, jelenleg Németo.-ban és az egykori Szovjetunióban dolgozik kirendeltségük, de Európa, Ázsia, Afrika több országában végeztek fővállalkozói tevékenységet (pl. régebben az orenburgi, napjainkban a tengizi, jamburgi építkezéseken), Mo.-on szinte minden vegyip. létesítményben végez munkálatokat (pl. Borsodi Vegyikombinát, Chinoin, Phylaxia stb.). Vidéki gyáregységei Salgótarjánban, Tiszakécskén, Petőfibányán működnek.

Vegyiműveket Tervező Vállalat, *Vegyipari Fővállalkozó és Tervező Vállalat, VEGYTERV* (XIV. Erzsébet királyné útja 1/c): 1950-ben, mindössze 20 dolgozóval vált ki a *Vegyiműveket Beruházó Váll.*-ból. 1962-ben egyik főoszt.-a →*OLAJTERV Olajipari Fővállalkozó és Tervező Vállalat* néven önállósodott. Fő tevékenysége a tervezés: a Mo.-on, ill. Bp.-en 1950 óta megvalósult vegyip. létesítmények 90%-át itt tervezték. Néhány éve, alvállalkozók bevonásával a kivitelezésben is részt vesz. A ~ külföldi megbízásoknak is eleget tesz (szorbit- és paxitüzemek, gyógyszergyárak tervezése stb.), tanácsadással, m. és idegen nyelvű tanulmányok készítésével is foglalkozik. Kirendeltsége működik a miskolci Egyetemvárosban.

vegyipar: a háziip. kereteit meghaladó termelése már a 18. sz. második felében elkezdődött. A 19. sz. 40-es éveitől a főv.-ban már kisebb üzemek működtek, mint →*Irinyi János gyufagyára*, majd a *Zarzetzky gyufagyár*. Az 1850-es években Pest É-i, Dunamenti területein félszáznyi kisebb vegyiüzem működött, később Budafokon is létesültek kisebb gyárak. A 20. sz. elején bontakozott ki a foszforműtrágyagyártás, majd rohamosan fellendült a →*gyógyszeripar*. Az I. vh. után a nyersanyaglelőhelyek és gyárak egy részét elcsatolták, fontossá vált a külföldi behozatal. A II. vh. előtt a főv. ~i termelésének mindössze 8–10%-át adták a nagyüzemek. Az ágazatban 1938-ban 24 ezer fő dolgozott, a termelés 1921-hez képest megötszöröződött, az export jelentősége orsz.-sá vált. – A váll.-ok egy részében német, svájci, amerikai érdekeltség is szerepelt. Nem minden ágazat fejlődött egyenlő mértékben, ebben meghatározó szerepet játszott a haditermelés. A külföldön is elismert szervetlen ~, műtrágya-, gumi-, gyógyszerip. mellett pl. elmaradottnak számított a festék és segédanyag gyártása, a műanyag- és vegyiszáltermelés csak a II. vh. alatt indult fejlődésnek, a szervesalapanyag-ellátás hiányosnak mondható, a kőolajfeldolgozás is kezdetleges volt. A háború az üzemek berendezésének 26,1%-át megsemmisítette, a főv. v. közeli kőolajfinomítók elpusztultak; 1945 után a legfontosabb ip. célkitűzések között szerepelt a ~ fejlesztése. Az 50-es években az addig Bp.-en és a Balaton-felvidéken (87%) koncentrált termelés helyett az Alföldön és É-Mo.-on létesített gyárakba telepítették a ~t, de a főv. központi szerepe a gyógyszer-, gumi- és kőolajfeldolgozóip.-ban megmaradt. 1963-ban a ~ban is létrehoztak központi irányító szerveket: *Orsz. Gumiip. Váll., Gyógyszerip. Tröszt, Vegyip. Tröszt*. Napjainkban azonban ismét az önállóságnak juttatnak nagyobb lehetőséget, a nagyváll.-ok gyárai a volt központ koordináló szerepe mellett önállóan tevékenykedhetnek, önelszámolóvá váltak. A ~ legjelentősebb ágazatai közül a szervetlenalapanyag-ip. (→*Budapesti Vegyiművek*) elsősorban vidéken jellemző, akár a felhasználóhoz közel telepített műtrágyagyártás (*Budapesti Kénsavgyár*). Bp.-en összpontosul az ip. gázgyártás, a gumiip. (→*TAURUS Gumiipari Vállalat*), a szervesalapanyag-ip. (BVM, →*Egyesült Vegyiművek*), Bp.-en található a három legnagyobb gyógyszergyár (→*EGIS Gyógyszergyár Rt.*, →*CHINOIN Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára Rt.*, →*Richter Gedeon Rt. Kőbányai Gyógyszerárugyár*), a kőolajfeldolgozást 1991-ig a főv.-ból irányították (*OKGT*), a lakk- és festékip. egyik fellegvára szintén Bp.-en található (→*Budalakk Festék- és Műgyantagyár*). Kizárólag a fotokémiai, a vegyiszálgyártó és a műanyagip. nem koncentrálódik a főv.-ban, bár a műanyagfeldolgozás jelentős (→*H-Pannonplast Műanyagipari Vállalat*). A ~hoz kapcsolódó tervező- és kutatóint.-ek (*Olajterv, VEGYTERV, VEGYÉPSZER*, ill. *SZEVIKI, Műanyagip. Kutatóint.*, →*Gyógyszerkutató Intézet* stb.) is többnyire a főv.-ban működnek. – A ~ változatlanul konjunkturális helyzetére jellemző, hogy Bp.-en 1989-ben majd 6 milliárd Ft értékű beruházás történt. A termelés értéke ugyanazon évben 100,4 milliárd, az export értéke 37 milliárd Ft volt.

VEGYTERV: →*Vegyiműveket Tervező Vállalat*

Veli bej fürdője: →*Császár fürdő*

Veli bej tornya (I. Lovas út): a Várnegyed Ny-i erődrendszerének egyik bástyája, a *Veli bej kuleszi* 1570 körül épülhetett. Nevét építtetőjéről nyerte, aki Szokollu Musztafa budai pasa idejében (1566–78)

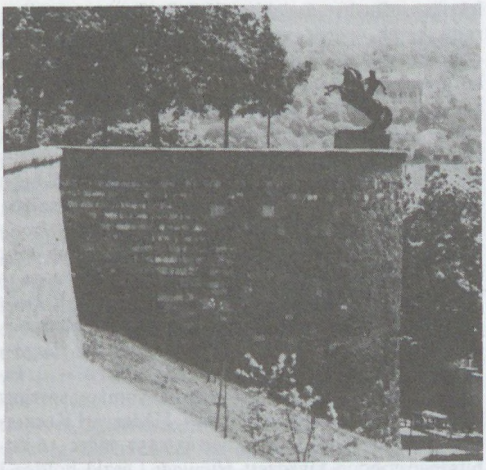

A Veli bej bástya

hatvani szandzsákbej volt, és Budán számos alapítványa, ill. építkezése volt ismeretes. Eredetileg ebben a rondellában is voltak kazamaták. A 18. sz.-ban tervezett átépítésére sohasem került sor. Rajta *(Tóth Árpád sétány)* bronz lovasszobor, az erdélyi kettes huszárok emlékműve (Petri Lajos alkotása) látható.

Vendéglátóipari Múzeum: →*Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum*

Vendl Aladár (Ditró, 1886–Bp., 1971): geológus, a BME tanára, az MTA tagja (l. 1922, r. 1931), Kossuth-díjas (1948). Tanulmányait a bp.-i és a freiburgi egyetemen végezte. Jelentős szerepe volt Bp. gyógyfürdőinek fejlesztésében. – Bp.-re vonatkozó m.: *Geológiai kutatások Budapest környékén* (Schafarzik Ferenccel, Bp., 1929); *A kiscelli agyag* (Bp., 1932); *A budapesti keserűvizes telepek hidrogeológiája* (Bp., 1944); *A budapesti melegforrások* (Bp., 1944); *Geológiai kirándulások Budapest környékén* (Bp., 1962).

Vénusz Kozmetikai Gyár: →*CAOLA Kozmetikai és Háztartásvegyipari Vállalat*

VEPEX: →*Biotechnika Rt.*

Vera tér: →*Lékai bíboros tér*

Veréb u.: →*Széchenyi u.*

Vérellátó Szolgálat: →*Országos Haematológiai és Vértranszfúziós Intézet*

Veres József (1906–1981): várospolitikus. Pro Urbe-díjas (1981). 1956-ig gazd. és áll. vez. tisztségviselő. 1956–58-ban a XX. ker. PB titkára. 1958–63 között a Főv. Tanács V. B. elnöke. 1963-tól nyugdíjazásáig (1970) munkaügyi min.

Veres Pálné, *Beniczky* Hermina (Lázi, 1815–Váchartyán, 1895): a m. nőnevelés egyik előharcosa. 1867-ben megalapította az *Orsz. Nőképző Egy.*-et, 1869-ben megnyitotta és 1889-ig patronálta leánynevelői int.-ét (→*Veres Pálné Gimnázium*). Az egylet és az int. megalakításával azt a célt akarta elérni, hogy a nők szélesebb körben juthassanak alaposabb képzéshez, s a vagyontalanok is hozzájuthassanak kenyérkereső pályához. Szobra (Kiss György, 1906) az V. Erzsébet téren áll.

Veres Péter (Balmazújváros, 1897–Bp., 1971): író, publicista, politikus, Kossuth-díjas (1950, 1952). 1932-ben jött először rövid időre Bp.-re. 1945-ben végleg a főv.-ba költözött, amikor az Orsz. Földbirtokrendező Tanács elnöki teendőivel bízták meg. Egy évig a VI. Benczúr u.-ban lakott, majd Békásmegyerre költözött családjával, innen Budára, a II. Gárdonyi Géza u. 6o.-ba, végleges otthonába. Főleg a paraszti életet ábrázolta, de elbeszéléseiben: *Almáskert* (1954), *Rossz asszony* (1954) a fővárosi kispolgári világ is helyet kapott. *Történelmi jelenlét* c. kötetében (1971) a *Húsz esztendő Budapesten* és a *Vár alatt...* c. írásában a főv.-ról szól.

Veres Pálné Gimnázium (V. Veres Pálné u. 38.): Bp. és az ország legrégebbi leánygimn.-a. *Veres* Pálné *Beniczky* Hermina kezdeményezésére, *Eötvös* József támogatásával az Orsz. Nőképző Egy. hozta létre a leányok középisk. tanulmányainak és kenyérkereső pályán történő elhelyezkedésüknek az elősegítésére. 1869. okt. 17-én nyílt meg az Országút (ma Múzeum krt.) 15. sz. ún. Zrínyi-házban *Vachott* Sándorné lakásán 14 növendékkel. Az isk. 1881-ben a Zöldfa (ma Veres Pálné) u. 36. sz. alá költözött, 1898-ban készült el mai ép.-e. 1896-tól az *Országos Nőképző Egyesület Felsőbb Leányiskolája és Leánygimnáziuma* volt a neve. 1915-ben vette fel az alapító nevét. 1948-ban államosították, később koedukált isk. lett. – *Irod.* Sáfrán Györgyi: Veres Pálné iskolája 100 éves. A Veres Pálné Gimnázium évkönyve 1968/69-ből, az iskola fennállásának 100. tanévéből (Bp., 1969).

Veres Pálné szobra

Veres Pálné u. (V. Duna u.–Vámház körút): 1688-ban neve *Közép u.* (talán csak a *Szerb u.* és *Bástya u.* között). A 18. sz. elején *Kecskeméti u.*, a 18. sz. derekán *Bástya u.*, a 18. sz. végén *Zöldfa u.* (a mai *Curia* és *Papnövelde u.* között) és *Kereszt u.* (*Papnövelde* és *Bástya u.* között). 1905-ben Veres Pálnéról, a hazai nőnevelés úttörőjéről nevezték el. A ~ **38.** sz. ép. a →*Veres Pálné Gimnázium*. – A ~ több házának irodalmi vonatkozása van. A **4–6.** sz. alatti házban volt *Ady* Endre utolsó lakása 1917–19-ben. A **24.** sz. házban lakott *Petőfi* Sándor 1844 telén Várady Antalnál. – Építészetileg jelentős ép.-ei: **13. sz.**: kétemeletes, eklektikus stílusú lh., homlokzatán 7 ablakkal, udvarán vörös márvány kúttal, öntöttvas rácsokkal. Preisz György tervei szerint épült (1873), korábbi emeletes ház falainak felhasználásával. – **15. sz.**: háromemeletes, eklektikus stílusú lh. Első és második emeletén másodlagosan elhelyezett barokk kőkonzolos függőfolyosók és vasrácsok láthatók, klasszicista kútháza mészkőből van. 1868-ban Kauser és Frey tervei szerint építették. – **21. sz.**: A romantikus, klasszicista elemeket is tartalmazó ép.-et *Hild* József építette 1842-ben egyemeletesre Alter Jakab részére. Második emelete újabb ráépítés. – **24. sz.**: volt *Festetics-ház:* háromemeletes, első emeletéig barokk stílusú lh. (1775–81 között Jung József építette), melyre Hild Károly épített második és harmadik emeletet (1870), majd homlokzatát eklektikus stílusban átalakították (1895). – **29. sz.**: lh., rajta kerek, vörös márvány árvíztábla 1838-ból, domború kézzel és kerettel. – **32. sz.**: egyemeletes, kora klasszicista saroklh. Udvarán vörös márvány kút van. Régebbi ép. felhasználásával 1804-ben épült. 1815-ben Brein Ignác tervei szerint. – **35. sz.**: kétemeletes, romantikus saroklh. Udvari hátsó falaiban fülke van barokk Szt. Flórián-szoborral. Dörschug Antal építette (1868) Feldhoffer Imre részére. – **37. sz.**: lh. (Limburszky József, 1860). – *Irod.* Komárik Dénes: A fővárosi műemléklakóházak építéstörténeti kutatása (Műemlékvédelem, 1973. 2. sz.).

Vérhalom (II. ker.): a *Ferenc-hegy*, ill. a *Rókushegy* és a *Rózsadomb* közötti nyereg. A Vérhalom tér *édesvízi mészkő*ből, a terület egyébként *budai márgá*ból épült fel. A városrész nevét 1847-ben a ~ u. és ~ tér elnevezése után kapta.. A hagyomány szerint itt temették el a „kemény vitézt", Hédervári Kontot és társait, továbbá ideiglenesen az 1457. márc. 16-án hitszegő módon kivégzett *Hunyadi* László holttestét, melyet Szilágyi Mihály innen Gyulafehérvárra szállíttatott. Napjainkban a ~ szép villanegyed.

verklis: →*kintornás*

Vérmező (I. ker.): a *Várhegy* Ny-i oldalán elterülő, a Krisztina krt.–Mikó u.–Attila út határolta, ma már parkosított terület; a *Haydn park*kal (azelőtt Horváth-kert) együtt a hajdani glacis (a védelem részére kilövést biztosító sík terület) maradványa.

A Veres Pálné u. 13. sz. ház

A Veres Pálné u. 13. sz. ház udvara

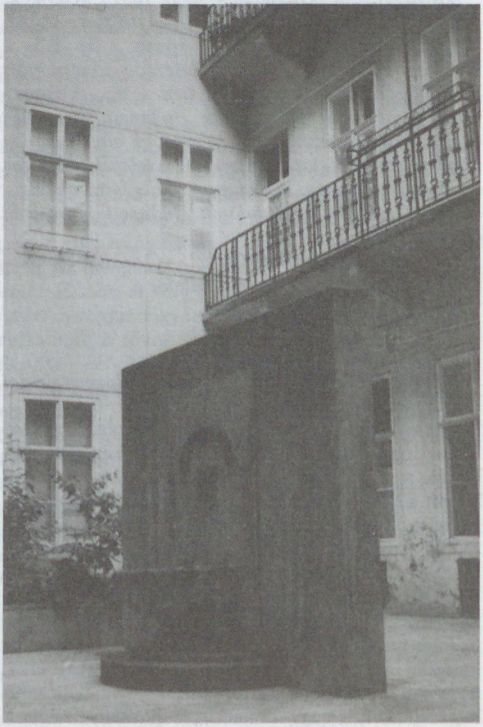

1752-ben a várfalaktól egy puskalövésnyire jelölték a be nem építhető védelmi területet, és katonai igazgatás alá helyezték. A korábban felépült néhány házat egyidejűleg lebontották. 1769-ben a *Haditanács* engedélyt adott a glacisban történő építkezésre, azzal a kikötéssel, hogy a tulajdonosok felszólításra a házakat lebontani kötelesek. Ezt azonban senki sem vállalta. A kormányhivatalok Budára helyezésével a *Helytartótanács* 1784-ben elrendelte, hogy a glacisból építési kötelezettség mellett ingyen telkeket kell kiosztani, és az itt felépülő házakat kivette a katonai igazgatás hatásköréből. A leszűkült glacis határain kívül 224 házhelyet osztottak ki, majd 1819-ben az egészet parcellázták, és ez a század végéig a ~ kivételével be is épült. A ~ ez időben a várnagy kaszálója volt, neve *Generális rét*. 1795. máj. 20-án itt végezték ki a m. jakobinus mozgalom öt vez.-jét, köztük Martinovics Ignácot, majd további két tagját. Ez időtől előbb a nép nyelvén, majd hivatalosan is ~ a neve. Utóbb katonai gyakorlótérnek használták. A II. vh. után a *Várnegyed* romtalanításából származó törmelékanyaggal töltötték fel, majd parkosították. A feltöltés előtti régészeti kutatások helyén a középkori →*Logod* falu alapfalait tárták fel. A ~ ma Bp. egyik legszebb közkertje. A parkban található a *Magyar Jakobinusok* (Marton Frigyes) és a *Budai Önkéntes Ezred emlékműve* (Szabó Iván, 1967). 1972 végén a ~ szélén nyílt meg a *metró* K–Ny-i vonalának Déli pu.-i végállomása. 1986–92 között itt állt Varga Imre Kun Béla-emlékműve. – *Irod.* Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? (Bp., 1931).

Verpeléti út: →*Karinthy Frigyes út*

Verseghy Ferenc (Szolnok, 1757–Pest, 1822): költő, író, nyelvtudós. A budai egyetemen tanult. 1784-ben Pesten hitszónok. Részt vett a jakobinus mozgalomban, elsőként fordította le a francia forradalmi indulót, a Marseillaise-t, terjesztette a Martinovics-féle kátét. A mozgalom leleplezése után közel kilenc évig várfogságban volt. Szabadulása után Budán lakott, kenyerét m. nyelvórák adásával kereste, József nádort is tanította magyarra. Az első m. színtársulatnak több darabot fordított. Közben esztétikai és nyelvtudományi művein dolgozott. Egyik versében: *A Magyar Musának háládatos öröme...* bemutatja a Mátyás korabeli Budát.

Vértanúk tere (V. ker.): a *Nádor u.* és *Báthory u.* sarkán kialakult, a *Kossuth Lajos tér*hez kapcsolódó háromszög alakú kis tér. 1935-ben kapta a ~ nevet, tekintettel a közvetlen szomszédságban állott →*Újépület*re (Neugebäude), ahol a szabadságharc több hőse halt vértanúhalált. A ~n, az akkor *Fa tér*en végezték ki 1849-ben Mieczislav Woronieczkyt, a szabadságharc lengyel lovasléginójának ezredesét (emléktábla). A tér 1954–91 között Ságvári Endre nevét viselte.

Vértesi Arnold (Eger, 1834–Bp., 1911): író, szerk. 1852–79 között és 1892-től haláláig a főv.-ban élt. Kb. 1500 elbeszélést és 27 regényt írt. A Bp.-en élő kistisztviselőkről, kisiparosokról, elszegényedett dzsentrikről és munkanélküliekről ad jellegzetes társ.rajzot. Az általa szerk. lapok: *Fekete Leves* (1861), *Harang* (1862), *Divatcsarnok* (1863), *Képes Világ* (1866–70), *Pesti Hírlap* (1867), *Magyarország és a Nagyvilág* (1867–70), *Ország Világ* (1871).

Vértesy Miklós (Bp., 1907–Bp., 1991): könyvtáros, könyvtár- és helytörténetíró. A bp.-i tudományegyetemen szerzett tanári oklevelet. Több mint 40 évig, 1972-ig az Egyetemi Könyvtárban dolgozott, pályája második felében a ritkaságtár vezetőjeként. Helytörténeti cikkeinek jelentős része a *Budapest* c. folyóiratban jelent meg. Témái: régi szokások a főv.-ban (lottózások, búcsúk), intézmények (Gellérthegyi Csillagvizsgáló, az Egyetemi Könyvtár története, budai Várszínház), neves személyek (Gárdonyi Albert, Virág Béla), u.-k (Margit krt., Fő út, Váci út, Üllői út) és események (az első pesti iparkiállítások, alapítványok az egyetemen) stb. Kiadta Szilasy János teológus professzor naplóját Pestnek az 1838-as árvíz utáni újjáépítéséről. Írt a pesti könyvtárakról: *Pesti könyvtárak a 19. sz. első felében* (Könyvtáros, 1988. 1. sz.).

Vér u.: →*Petermann bíró u.*

vérvörös csütörtök: →*tüntetések*

Vészi Endre (Bp., 1916–Bp., 1987): költő, író, József Attila-díjas (1950, 1955, 1965), Kossuth-díjas (1978). Kitanulta a vésnökmesterséget. Versei 1934-től jelentek meg a Népszavában, a Pesti Naplóban, a Magyar Hírlapban, a Nyugatban és más folyóiratokban. Első regényével, amelyben a pesti inasok életét írta meg Mikszáth-díjat nyert (*Felszabadultál*, Bp., 1937). *Elsüllyedt Budapest, Térkép az ifjúság városáról* c. könyve (Bp., 1946) lírai hangulatú riportok gyűjt.-e az 1930-as évek Bp.-jéről, a Városligetről, a kávéházi életről. *Küldetés* c. regényében (Bp., 1953) költői realizmussal ábrázolja a II. vh. alatti Bp.-et. Novellái, kisregényei megőrzik Bp. tájait, emberi sorsait: *Lakoma hajnalban; Darazsak támadása; Aranyszoba; Vendég az eskövőn; A hosszú előszoba; Inkognitóban Budapesten.* Verseiben az Akácfa u.-tól az Attila útig járja be a főv. tájait, a Krisztinavárost, a Vérmezőt, a Horváth-kertet (*Hány perc a nyár?*, Bp., 1986; *Az ittmaradó város*, posztumusz, Bp., 1990).

Vészi József (Arad, 1858–Bp., 1940): író, újságíró, szerk. A bp.-i egyetemen tanult, majd újságíró lett. 1877-től a Pester Lloyd parlamenti tudósítója, 1894-től a *Pesti Napló* főszerk.-je, 1896-ban megalapította a *Budapesti Napló* c. újságot. Szabadelvű, radikális szellemben szerk. lapjában helyet adott az ifjabb írók írásainak, többek között Ady Endre költeményeinek. Külföldi tartózkodása után Bp.-en megalapította a *Budapester Presse* c. napilapot (1911), majd ismét a Pester Lloydnál működött, 1913-tól főszerk.-ként. A Budapesti Újságírók Egy.-ének elnöke volt.

Vetőmag Kereskedőház Rt. (VII. Rottenbiller u. 33.): 1992-ben alakult a jogutód nélkül felszámolt *Vetőmagtermeltető és Értékesítő Váll.* tevékenységének folytatására. Alapítói az Áll. Vagyonügynökség 51%-os részesedéssel, 12 vetőmag-termeltető és forgalmazó kft. és három kutatóint. Alaptőkéje 34 millió Ft. A kereskedőház létrehozásával a honi vetőmag-termeltetés és kereskedés a korábbi működési formához tért vissza: a központ mellett léteznek az önálló területi cégek.

Vezza Gábor, *Veza* (?–?, 1799): orvos. Katonaorvosként kezdte pályáját. Az 1779–80. tanévben a

budai egyetem orvosi karának ig.-jává nevezték ki. 1787-ben a pesti és budai közkórházak legfőbb ig.-ja, orsz. főorvos volt haláláig.

via magna: →*Bécsi út*

via Solymariensis: →*Bécsi út*

via Strigoniensis: →*Bécsi út*

vicclapok: →*élclapok*

Victoria Gőzmalom: →*Pesti Victoria Gőzmalom*

Vicus Johanneus u.: →*Petermann bíró u.*

Vidám Park: a Városligetben kialakított tömegszórakoztató hely. Hagyománya a 18. sz.-ra nyúlik vissza. A *Városerdő*ből Baross János szándékozott kiránduló- és szórakozóhelyet kialakítani, mely az 1800-as évek elejére már kedvelt kirándulóhely lett. Ideiglenesen épített bódéikkal megjelentek a különböző árusok, mutatványosok. 1834-ben francia kötéltáncos család lépett fel, 1837-ben budai halászok a Dunából kifogott vizákat a Városerdő tavába engedték, majd ismét kifogták. Látható volt a híres Sluver tüzijátéka, 1846-ban pedig Lehman léggömbje emelkedett 2600 láb magasba. Megjelentek a gyorsfényképészek, mutatványosok, külföldi akrobaták és más vendégművészek. A Fasor kiépítésével még inkább látogatottá vált a Városerdő, amelynek közepén körönd létesült az „Öregmalom"-nak nevezett ringlispillel, amit a nép „szédüldés"-nek nevezett. Wexlehner Sebestyén 1838 óta működő mutatványos bódéjában ekkor már a tűznyelők, díjbirkózók, „több fejű asszonyok és más csodapókok léptek föl". Az 1850-es évek végén nyitottak Grossinger Leopold, Klupáthy Tódor, Láng, Schaffber, Reimetter, Peckovits, Helfgott szórakoztató üzemei. *Barokaldi* állandó cirkuszt hozott az ideiglenes bódék közé. Mindezt 1885-től folyamatosan az „Öregliget" (mai Széchenyi fürdő) területére telepítették át, hogy a világkiállítás ép.-einek helyt adjanak. Itt épült föl az →*Ősbudavár* nevű szórakozóhely. A ~ mai helyét 1909-ben foglalta el. Gyorsan növekedett, és az alkalmi karneválok, vendégmutatványosok, ideiglenes bódék helyét mindinkább az állandó szórakoztató ép.-ek foglalták el. Működni kezdett a Műszínkör, a Vígszínkör, Barokaldi Néparénája, a Hippodrom-lovarda. Fölépült az *Angol Park*, a Barlang-vasút, a Bábszínház. Az 1833-ban alapított és a Hét Választó-ban működő Plasztikon is a ~ba költözött. Itt volt látható a mozi őse, a „ködfátyolkép". A ~ hangulata sok m. írónak szolgált témául. Tersánszky J. Jenő, Heltai Jenő, Bányai Elemér (Zuboly), Szini Gyula, Tábori Kornél, Lestyán Sándor, Koroda Miklós, Márai Sándor műveiben gyakran olvashatunk a ~ről.

Vidám Színház: 1. 1942–44 között a VI. Nagymező u. 11. sz. alatt (ma →*Radnóti Miklós Színpad*) működött, Szüle Mihály igazgatásával, könnyű műfajú, többnyire zenés szórakoztató műsorokkal. Szerepekre szerződve játszott itt Fábry Éva, Fejes Teri, Feleki Sári, ifj. Latabár Árpád, Petrovich Szvetiszláv stb. – 2. a Révay u. 18. sz. színházhelyiségben a →*Pesti Színház* után létrehozott drámai színház. Műsorán Molière, Csiky Gergely stb. szerepeltek. Helyére 1951 őszén a →*Vidám Színpad* kabaré költözött.

Vidám Színpad: 1. Boross Géza és Békeffi László nyitott kabarét a VI. Nagymező u. 17. sz. alatt 1924. jan.-ban, a korábbi Moulin Rouge mulató helyiségében. Egy évadon át működött, 1925. febr-ig. A megnyitó műsorban fellépett Bajor Gizi és Hegedüs Gyula is. Tagok voltak: Kondor Ibolya, Somló Emma, Pázmánné Gizi, Vidor Ferike, Mály Gerő, Szőllőssi Rózsi, Bánóczi Dezső stb. – 2. A VI. Révay u. 18. sz. alatti színházhelyiségben 1951 őszén alakult kabaré, a rövid életű →*Vidám Színház* utóda. 1954-től 1968-ig kamaraszínháza a VI. Jókai tér 10. sz. alatti →*Kis Színpad* volt, ahol 1968–71 között történt átépítése alatt a ~ játszott. Konferanszié ja sokáig Kellér Dezső volt. Ig.-i: Gál Péter, Fejér István, Róna Tibor, 1971-től Abody Béla, 1981-től Bodrogi Gyula. Neves színészei voltak Salamon Béla, Medgyaszay Vilma, Sólyom Janka, Kabos László, Alfonzó (Markos József), Fejes Teri, Kazal László. – *Irod.* Alpár Ágnes: A fővárosi kabarék műsora 1901–1944 (Bp., 1978); Alpár Ágnes–Szakáts Károly: A magyar színházak műsora 1949–1969 (Bp., 1970).

Vidám Színpad Kis Színháza: →*Kis Színpad*

Vidats János (Bánátkomlós, 1826–Bp., 1873): gépgyáros, ~ István gépgyáros fia. 1848 márc.-ában Jókaival és Petőfivel harcolt a sajtószabadságért. A szabadságharcot végigküzdötte, utána halálra ítélték, de kegyelmet kapott. 1858-ban átvette apja mezőgazdasági gépgyárának vezetését. 1861-től Pesten városi szenátor és ogy.-i képviselő. A kiegyezés után részt vett a honvédegyletek alapításában, 1869-ben a honvédmenház egyik alapítója volt. Az 1872-es gazd. válság miatt tönkrement.

Vidats István Gépgyára: mezőgazd. gépgyár. Alapítója, *Vidats* István a *Vidats-eke* megalkotója. 1842-ben Pesten üzemet nyitott, melyben vető-, arató-, cséplő-, szecskavágó gépeket, rostákat, boronákat és hengereket állított elő. Röck Istvánnal társulva bérbe vette a Schlick-féle öntödét, ezzel üzemét fokozatosan mezőgazd. gépgyárrá fejlesztette. A hetvenes évek elején átlagosan 150–200 munkást foglalkoztatott. Gyára az 1872-es gazd. válság következtében csődbe jutott. – *Irod.* Galgóczy Károly: Vidats István (Bp., 1884).

Vidor-ház: →*Városligeti fasor* 33. sz.

Viehmarkt: →*Rózsák tere*

Vigadó: 1. *régi pesti* ~;→*Redut.* – 2. a *pesti* ~ (Vigadó tér) az 1849-ben elpusztult *Redut* helyén és részben alapfalainak felhasználásával *Feszl* Frigyes tervei szerint épült ünnepségek, hangversenyek, bálok céljára. 1865-ben elkészült ép.-ét a korabeli közízlés éppúgy nem értette, mint a szakemberek. Ennek ellenére a ~ ép.-e hazai romantikus építészetünk jelképévé vált. – A ~ főhomlokzatán a két oldalrizalit között az öttengelyes középrész földszintjén nyitott árkádok vannak félköríves záródású nyílásokkal. A könnyed középrész és az erőteljes sarokkiképzések ellentéte újszerű tektonikájával eredeti építészeti szemléletet tükröz. Az emeleti ablakok fölött címereket és fejeket ábrázoló domború ves fríz fut. A fríz fölötti alacsony attika mögött a nagyterem felépítménye emelkedik ki gazdag címerpajzsos párkánnyal és attikával. Az attikákon mo-

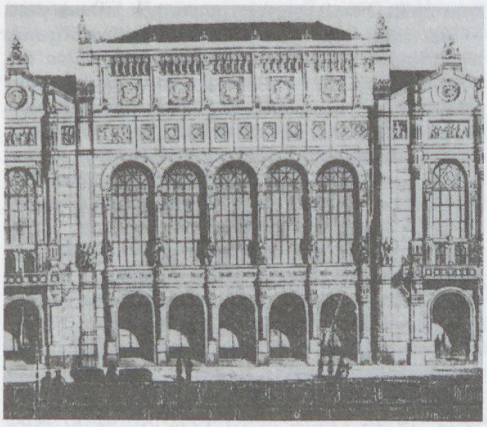

A pesti Vigadó

reszk rajzú akrotérionok sorakoznak. Az oldalrizalitokat hornyolt, pártázatosan végződő óriási hengeres faltámok fogják össze, az első emelet padlómagasságában táncoló alakokat ábrázoló magas reliefekkel. Az oldalrizalitok nyílásai a középrészhez hasonlóak, az ablakok előtt kőmellvédes erkéllyel. Az ablakokat keretező faloszlopok átmennek a főpárkányba és szobrokat hordanak. Az oldalrizalitokat háromszögletű oromfal zárja le, csúcsain oromvirággal. A főpárkányt díszítő portrédomborművek a középen elhelyezett m. címertől jobbra-balra Nagy Lajost és Hunyadi Mátyást, kétoldalt a két nagy hadvezért: Hunyadi Jánost és Zrínyi Miklóst, majd a reformkorszak két vezető egyéniségét, Széchenyi Istvánt és József nádort ábrázolják. A két rizalit portréi jobbra-balra: Árpádházi Szent Erzsébet és Szilágyi Erzsébet, végül a szélsők az ország két újjáépítésére utalnak: a tatárjárás utánira IV. Béla kir., a török hódoltság utánira Watula Jakab, Pest első városbírója. Az oldalhomlokzatok egyszerűbbek s részben magyaros szalagdíszítésűek. A ~ gazdag külső szobrászati díszítése többek között Alexy Károly nevéhez fűződik. A főlépcsőházba Than Mór és Lotz Károly festettek freskósorozatot a Tündér Ilona-mondából. A hatásos kialakítású lépcsőház az emeleti nagyterembe és az ennek két végében elhelyezett melléktermekbe vezetett. A három termet oszlopos-íves architektúra választotta el, s ugyanilyen karzattal ellátott emeletes árkádsor határolta a nagytermet a két hosszoldalon is. A reprezentatív helyiségek falmezőit és gazdag kialakítású famennyezetét dús aranyozás borította. A falmezőket kör alakú pannók, arabeszkes betétek s oszlopos konzolokon álló szobrok díszítették. – A ~ 1865. jan. 15-én nyitotta meg termeit „fényes és nyilvános táncvigalommal". Még az évben itt mutatta be *Liszt* Ferenc „Szent Erzsébet legendája" c. oratóriumát. Az évek során falai között számos nagy hírű művészt fogadott. A *Filharmóniai Társaság* zenekara, utóbb a *Székesfővárosi Zenekar* is gyakran hangversenyezett itt. A ~ban zajlott le Buda és Pest egyesítésének 50. évfordulóján az az ünnepi hangverseny, melyen Bartók, Kodály és Dohnányi ez alkalomra írt műveit mutatták be. – A II. vh.-ban a ~ kiégett, és oly súlyos károkat szenvedett, hogy helyreállításáról vita folyt. Különleges,

A Vigadó épülete

A budai Vigadó homlokzata

egyedi építészeti alkotás volta és kultúrtörténeti jelentősége miatt helyreállítása mellett döntöttek. A restaurált ép. 1980. márc. 12-én nyílt meg újra; 600 fős nagyterem és 200 fős kisterem, valamint egy kiállító galéria és söröző található benne. – 3. A *budai* ~ (I. Corvin tér 8.) a budai kulturális élet, különösen a zenei élet központja volt a II. vh. végéig. Ép.-ét 1900-ban emelték Kalina Mór és Árkay Aladár tervei szerint. 1923-ban újjáépült, javított akusztikájú hangversenyterme 660 főt fogadott be. – *Irod.* Vámos Ferenc: Feszl Frigyes és kora (Magyar Művészet, 1925); Czétényi Piroska: Budapest, Vigadó (Bp., 1980).

Vigadó Galéria: a *Művészeti Alap* kiállítóhelyisége. 1981 óta ad helyet kb. évi 40 kiállításnak a *Vigadó* ép.-ében, két szintre bontott négy kiállítóhelyiségével. A kortárs m. vizuális művészet bemutatását vállalta elsősorban kiállítási céllal, de galéria funkciót (árusítás) is ellát. A hazai művészet propagálása mellett időszakos külföldi tárlatokat is rendez. Fontos szerepet tölt be a Tavaszi Fesztivál vizuális programjában és a Művészeti Hetek megrendezésében is.

Vigadó Söröző (V. Vigadó u. 1.): 1980-ban a Hangl-féle kioszk hagyománya folytatásaként a Vigadó ép.-ében a HungarHotels cég nyitotta a Duna Intercontinental részeként. 1990-től a Gasztronómiai Szerviz Kft. kezelésében működik.

Vigadó tér (V. ker.): a Dunára néző tér egykor a Budára vezető hajóhíd pesti hídfője volt. Itt állott a *Pollack* Mihály tervezte (1832) klasszicista →*Redut*, melyet 1849-ben *Hentzi* ágyúi rommá lőttek. Helyén épült *Feszl* Frigyes romantikus stílusú pesti →*Vigadója* (1859–65). A tér neve 1873-ban *Vigarda tér*, 1879-ben *Vigadó tér*, 1946-ban *Molotov tér*, 1957-től ismét ~. Itt állott az 1932 végén lebontott *Hangli* kioszk, a budapestiek kedvelt találkozóhelye. A tér Duna-parti, öntöttvas korlátján a Kiskirálylány c. bronzszobor, Marton László 1990-ben elhelyezett alkotása, a Duna-korzó figyelemreméltó értéke. A térről nyílik a Magyar Hajózási Rt. *(MAHART)* Vigadó téri állomása.

Vigh Tamás (Csillaghegy, 1926–): szobrász, Munkácsy-díjas (1954, 1969), érdemes művész (1973), Kossuth-díjas (1978), kiváló művész (1983). Ferenczy Béninél tanult a Képzőművészeti Főisk.-án. *Éneklő fiatalok* c. diplomamunkája egy albertfalvai isk. elé került (1955), *Kecskék* c. kompozícióját az Óbudai Goldberger Gyár bölcsődéje számára mintázta (1954), *Pihenő nő*-jét 1955-ben az Erzsébet királyné útja egy lakótelepén, *Bartók Béla* mellszobrát 1961-ben Budán a Feneketlen-tó parkjában állították fel, 1981-től a Bartók Béla úton látható. *Petőfi Sándor* mellszobrát és *Radnóti Miklós*ról készített bronz fejszobrát a Margit-szigeti Művészsétányon (1968) helyezték el. *Kürtösök* c. vörösréz lemezszobra a zuglói telefonközpont ép.-e előtt áll (1969). Domborműves emléktáblái: *Krúdy Gyula* (VIII. Krúdy Gyula u. 22.); *Kodály Zoltán* (Kodály körönd, 1973).

Vigilia: katolikus szellemű folyóirat. 1935-ben Aradi Zsolt, Balla Borisz és Possonyi László indította, de részt vett a szerkesztésben Mécs László is. A ~ szépirodalmi alkotások mellet tanulmányokat közöl időszerű társadalmi és kulturális, valamint a katolikus egyházi élettel kapcsolatos kérdésekről. 1944. ápr.-ban betiltották, 1946. dec.-ben újraindult, ekkor először Sík Sándor, 1964-től Mihelics Vid, 1969-től Rónay György, 1977-től Doromby Károly, majd Hegyi Béla, Lukács László szerkeszti. – *Irod.* Vigilia Repertórium 1935–1984 (összeáll. Stauder Mária, Bp., 1987).

Vígopera: színházi vállalkozás 1946–48 között a Zeneakadémia kistermében. Ig.-ja Szécsi Ferenc. Műsorát klasszikus egyfelvonásos vígoperák alkották.

Vígszínház (XIII. Szent István krt. 14.): a főv. első jelentős magánszínházaként épült a bécsi Fellner és Helmer színházépítő cég tervei szerint. 1896. máj. 1-jén Jókai Mór: *A Barangok* c. darabjával nyitotta meg kapuit, de igazi sikerét a három nap múlva bemutatott A. Bisson: *Az államtitkár úr* c. darabja hozta meg, amelyet 55 alkalommal játszottak. A színház társulatát a Kolozsvárról művészeti ig.-nak szerződtetett Ditrói Mór jórészt kolozsvári színészekből, ill. pályakezdő fiatalokból állította össze, s hamarosan az ország legegységesebb színházi együttesévé kovácsolta össze. A ~ kiemelkedő tagjai: Varsányi Irén, Hegedüs Gyula, Góth Sándor, Góthné Kertész Ella, Haraszthy Hermin, Fenyvesi Emil, Nikó Lina, Harmath Hedvig, Tanay Frigyes, Vendrei Ferenc, Szerémy Zoltán, Hunyady Margit voltak. A ~ szemben a →*Nemzeti Színház* hagyományos, patetikus stílusával az új, társalgási stílust vezette be, amely nemsokára *vígszínházi stílus*ként

vált ismertté. Együttesével és műsorával csakhamar a főv. legkedveltebb színháza lett. A műsor gerincét a könnyed, francia szalonvígjátékok és társalgási darabok alkották, de a legnépszerűbb francia szerzők mellett (G. A. Caillavet, R. Flers, A. Bisson, G. Feydeau, E. Labiche) színpadra kerültek az egykorú európai drámairodalom sikeres darabjai is (R. Voss, Schöntan, R. Bracco, Potter, Pinero stb.). De ők mutatták be a könnyed vígjátékok mellett elsőként pl. G. Hauptmann: *Takácsok* c. drámáját is. A m. szerzők közül innen indult a világsiker felé Molnár Ferenc *(Liliom, Az ördög, A testőr)*, Lengyel Menyhért *(Taifun)*. Sikerrel mutatta be a színház Bródy Sándor darabjait *(A tanítónő, Dada)* és Herczeg Ferenc több színművét, köztük a legnagyobb sikert elért *Ocskay brigadérost* és *Kék rókát*. Sikeres szerzői, bizonyos értelemben háziszerzői voltak Heltai Jenő, Lakatos László, Fodor László, Harsányi Zsolt, később Szomory Dezső és Hunyady Sándor. A külföldi szerzők közül O'Neill, Galsworthy, Priestley, G. B. Shaw, J. K. Jerome, Pirandello, Maugham darabjai voltak leggyakrabban műsorán. 1921-ben a színházat Ben Blumenthal amerikai vállalkozó vette meg. Roboz Imrét bízta meg az igazgatással, míg a művészeti vezetést Jób Dániel látta el. Erre a korszakra esik az első, híres Csehov bemutatósorozat: *Ványa bácsi, Három nővér, Ivanov, Cseresznyéskert*, valamint Čapek: *R. U. R.*, Pirandello: *Hat szerep keres egy szerzőt;* O'Neill: *Különös közjáték* és Brecht: *A koldus operája* (bukásnak számító) bemutatója. A társulat újabb kitűnő erőkkel gazdagodott: Darvas Lili, Lázár Mária, Somló István, Csortos Gyula, Somlay Artúr, Rajnai Gábor, Tőkés Anna, Jávor Pál, majd Tolnay Klári, Dajka Margit, Ráday Imre, Gaál Franciska, Ajtay Andor, Muráti Lili, Sulyok Mária, Bulla Elma, Páger Antal, Benkő Gyula stb. Gyakori vendég volt Törzs Jenő, Turay Ida. Híres volt a ~ a külföldi együttesek vendégszerepléseiről is: Berlinből a *Deutsches Theater*, a *Schiller Theater* és a *Lessing Theater*, a *Neues und Kleines Theater*, továbbá a *Compania Comica Goldoniana*, Salvini és társulata, a bécsi *Burgtheater*, Gabrielle Réjane és társulata, Zacconi és társulata stb. 1944-ben a színház ép.-ét bombatalálat érte, helyiségei súlyosan megrongálódtak, s így 1945-ben a színház a Nagymező u. 22–24. sz. alatt a volt *Rádius mozi* ép.-ében folytatta előadásait. A ~ ép.-ét 1951-re állították helyre Kaufmann Oszkár tervei szerint, és dec. 21-én *Magyar Néphadsereg Színháza* néven kezdte meg működését. A ~ magánszínházként 1949-ben megszűnt, egykori társulata jórészt az 1951-ben alakult új színházi intézménynek lett a tagja. 1960. szept. 8-tól ismét a régi nevén folytatta működését. Újabb tagjai: Ruttkai Éva, Darvas Iván, Tordy Géza, Venczel Vera, Somogyváry Rudolf, Halász Judit, Kern András, Béres Ilona, Bilicsi Ti-

A Thonet-ház: Vigadó tér 3.

A Vígszínház

vadar, Pethes Sándor. Ig.-ja haláláig Várkonyi Zoltán (1979), utána Horvai István, majd 1985-től Marton László. A színház egyik fő törekvése új m. drámák bemutatása, s a siker igazolta ezt a törekvését: Szakonyi: *Adáshiba*, Örkény István: *Macskajáték*, Galambos Lajos: *Fegyverletétel*, Déry Tibor: *Képzelt riport*, Szörényi–Bródy: *Kőműves Kelemen;* Gyurkovics Tibor: *Légköbméter*, *Nagyvizit*, *Az öreg* stb. darabjával. – 1936–37-ben társszínháza volt a *Royal Színház*, kamaraszínháza →*Pesti Színház* néven 1935–48 között a Révay u.-ban, 1967-től a Váci u. 9. sz. alatt működik. – *Irod.* Hunyady Sándor: A Vígszínház 40 éve (Bp., 1936); Bárdi Ödön: A régi Vígszínház (Bp., 1957); Berczeli A. Károlyné: A Vígszínház műsora 1896–1949 (Bp., 1960); A Vígszínház 75 éve (szerk. Székely György és Szilágyi István, Bp., 1971); Magyar Bálint: A Vígszínház története (Bp., 1979); Mészöly Tibor: Színház a század küszöbén (Bp., 1986).

Vigyázó Ferenc, gr. (Bécs, 1874–Bécs, 1928): nagybirtokos, jogász, főrendiházi tag, az MTA örökhagyója. Atyja, ~ Sándor Podmaniczky Zsuzsannával 1873-ban kötött házassága révén a rákoskeresztúri birtok ura lett a régebbi, vácrátóti családi birtok mellett. A ~ család a m. konzervatív főnemességhez tartozott, a pol. életbe alig kapcsolódott be. ~ 1905-ben, nem egészen egy hónapig Pest vm. alispánja volt. Utód nélkül halván el, birtokait és gyűjt.-eit, apja akaratának megfelelően, az MTA-ra hagyta.

Vigyázó Ferenc u. (V. Akadémia u.–Nádor u.): az 1838. évi térképen csupán a helye szerepel, név nélkül. 1841-ben *Béla u.* volt, 1929-ben kapta mai nevét *Vigyázó* Ferenc gr.-nak, az MTA mecénásának emlékére. Építészetileg értékes ép.-ei: **3. sz.**: háromemeletes, 9 ablakos klasszicista lh., keresztboltozatos kapualjjal, vörös márvány kúttal. Kasselik Ferenc építette (1837) kétemeletesre, majd *Hild* József harmadik emeletet húzott rá (1841) Oszwald Márton részére. – **4. sz.**: háromemeletes klasszicista lh. 9 ablakkal. Homlokzatát kazettás főpárkány koronázza, kazettás boltozatú a kapualja is. Udvarán klasszicista kút és folyosórácsok vannak. Hild József építete (1837) Boor Sámuel számára, majd 1846-ban háromemeletes udvari szárnnyal megtoldotta.

Vihar-hegy (II. ker.): a →*Hármashatár-hegy* tönkjének É-i, elkeskenyedő folytatása (453 m). A dolomiton kívül briozoás márga és nummuliteszes mészkő is részt vesz kőzetfelépítésében. Sűrű, zárt erdő borítja. ÉK felé meredek lejtővel ereszkedik le a →*Testvér-hegy* felé. A →*Csúcs-hegy*től a széles és mély →*Virágos-nyereg* választja el.

Vikus Csokoládégyár: Vikus Károly cukrász 1906-ban a Deák Ferenc u. 17. sz. alatt korszerű csokoládékészítő műhelyt nyitott nagyapja, Vikus Károly ugyanott (akkor Nagyhíd u. 676.) alapított cukrászdája mellett. A cukrászda és a műhely a ház 1911. évi lebontásakor a Deák Ferenc u. 23. sz. alá, 1915-ben a Múzeum krt. 9., 1928-ban az Üllői út 5. sz. alá került. 1935-ben szűnt meg.

Világ: 1. pol. lap, a reformkori konzervatív párt orgánuma. 1841. jan. 2-án, a →*Pesti Hírlap*pal egyidőben indult, s Dessewffy Aurél irányításával Kossuth Lajos hatását igyekezett ellensúlyozni. 1844-től *Budapesti Híradó*, 1848–49-ben pedig *Figyelmező* címmel folytatódott. – 2. pol. napilap. 1910-ben indult Yartin (Nyitrai) József szerkesztésében. Későbbi nevesebb szerkesztői voltak Purjesz Lajos és Feleky Géza. A ~ a polgári radikalizmus programjaként folytatta a polgári átalakulásért, az ált. titkos választójogért, az állami közoktatásért s a szekularizációért való küzdelmet. A szabadkőműves irányítás alatt álló, jól szerk. lap nagyon népszerű volt a városi polgárság körében. Ismert cikkírója volt Jászi Oszkár, s munkatársai közé tartozott egy időben Bölöni György és Ady Endre is. A Tanácsközt. alatt rövid ideig *Fáklya* címmel jelent meg; 1920. jan.-tól ismét Világ címmel, egészen 1926. ápr.-ig, amikor a kormány betiltotta. Ekkor a lapot fenntartó szindikátus megvásárolta a →*Magyar Hírlap* c. 1891 óta fennálló pol. napilapot, s ettől kezdve a Magyar Hírlap vette át szerepét. – 3. a II. vh. utáni koalíciós korszakban „a polgári demokrácia lapja". Supka Géza szerkesztésében 1945. máj. 14-től 1949. ápr. 30-ig jelent meg. – 4. Pol. hetilap. 1989-ben indult. – *Irod.* Világ (1910–1914) repertórium (összeállította Czére Gyöngyvér, Bp., 1984, 1988).

Világítástechnikai Gyár: →*ELCO Villamoskészülékek és Szerelési Anyagok Gyára*

Világkiállítás, *EXPO '96:* az 1851. évi londoni nemzetközi kiállítással vette kezdetét a ~ok sorozata. 1928-ban alakult meg a Kiállítások Nemzetközi Irodája (BIE) párizsi székhellyel. 1992-ig 87 világ- és szakkiállítást rendeztek a világ valamennyi kontinensén. – 1986-ban Helmut Zilk bécsi polgármester bp.-i látogatása alkalmával javasolta, hogy a két város együtt rendezzen ~t 1995-ben, mintegy jelképezendő a két város K–Ny-i összekötő híd szerepét. 1988-ban az osztrák és a m. kormány hivatalosan is elfogadta a közös ~ rendezésének tervét. 1989-ben a BIE párizsi közgyűlése odaítélte a két városnak az 1995-ben rendezendő ~ jogát. – A mo.-i rendszerváltást követően megalakult m. kormány, a főv. önkormányzat közgyűlésével szemben állást foglalt a ~ 1996-os megrendezése mellett, összekapcsolva a

honfoglalás 1100 éves jubileumi megemlékezéseivel. A Bécsben 1991-ben megtartott népszavazás eredményeként Ausztria visszalépett a ~on való részvételtől. Ugyanez évben a m. ogy. elfogadta a ~i tv.-t és a főv. közgyűlése tudomásul vette a parlament döntését. 1992-ben a BIE közgyűlése hozzájárult ahhoz, hogy Bp. 1996-ban egyedül rendezze meg a ~t. – Bp.-nek nagy hagyományai vannak a nagyobbszabású kiállítások és vásárok rendezése terén. A reformkorban, az 1840-es években Pest több iparműkiállításnak adott helyet, kiemelkedő fontosságú volt az ország gazd. élete szempontjából az 1885. évi Orsz. Ip. Kiállítás, majd az 1896. évi ezredéves kiállítás, ezt követően a sorozatban rendezett tavaszi–őszi Bp.-i Nemzetközi Vásárok s végül az 1971. évi Nemzetközi Vadászati ~. – Hazánk szinte valamennyi korábbi ~on részt vett. A leendő bp.-i ~ helyszíne a budai Duna-partnak a Petőfi hídtól D-re eső része, a Csepel-sziget É-i csúcsa és a szemben elterülő ferencvárosi Duna-parti területsáv. A helyszín kiválasztásában városképi és gyakorlati szempontok egyaránt közrejátszottak. A kiszemelt terület jórészt beépítetlen, s nincs a környezetét meghatározó jellegű arculata. A főv. belső ker.-einek közelsége miatt a szállás, vendéglátás, bevásárlás könnyen megoldható. A terület kötöttpályás és vízi közlekedési eszközökkel könnyen elérhető. A pesti oldallal való közvetlen kapcsolatot a Petőfi hídon kívül a megépítendő Lágymányosi s esetleg Galváni u.-i állandó és a Haller u. vonalában létesítendő ideiglenes gyalogos átkelő hidak tennék lehetővé. A térség előnyös helyzetét erősíti, hogy három autópálya – az M1, az M7 és az építés alatt álló M0 – és a 6-os főközlekedési út találkozási pontjához közel terül el. A ~ területének nagysága 36 ha, a kiállítási pavilonok által elfoglalt terület 6 ha. Az egyéb létesítmények területigénye 8 ha. A kiállítási terület összbeépítettségének aránya 30% körüli. Kiállítási szabad terület céljára 6 ha áll rendelkezésre, belső közlekedésre és parkolásra 11 ha-t szánnak. – A ~ vállalkozói alapon, áll. garanciavállalás mellett megvalósítandó esemény. A költségvetés 17 milliárd Ft áll. beruházást és 50 milliárd Ft áll. garanciavállalást biztosított. – A ~ megrendezésére az áll. és főv. igazgatási szerveken – mint pl. ~i Program Iroda, melyet áll.titkári rangú kormánybiztos vezet – kívül új társaságokat hoztak létre. A *Project Managment Gazd. Társulás* az infrastrukturális fejlesztéseket koordinálja. A 75%-ban áll. és 25%-ban főv. érdekeltségű 100 millió Ft-os alaptőkével létrehozott *EXPO Managment '96 Rt.* üzemelteti a ~t, az *EXPO Ingatlanfejlesztési Rt.* az ingatlanügyeket tartja kézben. – 1992-es kormányhatározat alapján az Expo '96 munkálatait legfelső szinten a ~i Tanács fogja össze, melynek elnöke a külgazd. min., tagjai a kormánybiztos által vezetett ~i Program Iroda képviselői és a főv. közgyűlés delegáltjai.

Világosság: 1. a mo.-i szabadgondolkodók, utóbb a Szabadgondolkodók Társasága 1904–07 között megjelent havi folyóirata. – 2. pol. napilap. 1945-től az MSZDP, 1948-tól 1952-ig az MDP délelőtti lapja. – 3. a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság 1960-ban indított lapja, 1989. júl.-ig alcíme: „Materialista világnézeti folyóirat". Alapító főszerk.-je Lukács József volt.

Világörökség: Mo. 1985-ben csatlakozott az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete, az UNESCO 1972-ben „A világ kulturális és természeti örökségének védelméről" elfogadott egyezményéhez. A ~ konvenció aláírójaként szerzett joga alapján terjesztette elő a „Világ kulturális örökségének jegyzékébe" való felvételre Bp. kiemelkedően értékes együttesét, a Duna két partjának panorámáját és a budai Várnegyedet. Az előterjesztést 1987-ben fogadta el az UNESCO Világörökség Biz.-a.

Világvárosi Regények: a Bródy-család tulajdonában volt Hungária Hírlapnyomda Rt. rotációs gépen készült sorozata 1932–42 között. Különlegessége, hogy csak m. íróktól, nem kis részben bp.-i témájú regény jelent meg benne, tíz év alatt 952 kötet.

vilajet: török kormányzóság, egy nagyobb közig. egység. Több *szandzsák*ot foglalt magába. Élén a *váli*, azaz kormányzó állott, aki pasa címet viselt. A mo.-i török területek a budai vilajetbe tartoztak. Az első budai kormányzó Szulejmán pasa volt.

VILATI Automatika Vállalat (I. Krisztina krt. 55.): 1960-ban *Villamos Automatika Int.* néven alakult. Előd váll.-ai: Ganz Vezérlőberendezések Gyára (1948), Transzvill Tervező Iroda (1954), VÁV Automatika Tervező Iroda (VÁVATI) (1958). A ~ tevékenységét hagyományos relés-mágneskapcsolós vezérlések gyártásával kezdte, de már a kezdeti években úttörő munkát végzett az elektronikus megoldások elterjesztésében. 1973-ban korszerű elektronika üzemet épített Egerben. Gyártmányai, különösen a CNC szerszámgépvezérlések a csúcstechnológia kategóriába tartoznak. 1978-ban *VILATI Villamos Automatika Fővállalkozó és Gyártó Váll.*-ra változtatta nevét. 1986 óta ~. Tevékenységi köre: ip. automatizálás, elektronikus vezérlő és szabályozóberendezések fejlesztése, tervezése, gyártása és üzembehelyezése. A ~ szállította a Kámai Teherautógyár 172 db számítógépes próbapadját, s ezzel a világ legnagyobb dizelmotor-ellenőrző állomását rendezte be. Gyártmányai közül legismertebbek az elektromos vezérlésű forgalmi lámpák. A ~on belül két kft. alakult: VILATI-Signalbau Huber Kft. (1990): forgalomirányító berendezések és rendszerek; VILATI-ELIN Kft. (1991): folyamatirányító rendszerek és villamos hajtások tervezése.

villamos alállomások *transzformátorállomások, kapcsolóállomások:* a villamosenergia hálózat hosszának növekedésével a villamosenergia szállítás közép-, ill. nagyfeszültségen gazdaságosabb, mint kisfeszültségen. Ezért az erőművekben, áramfejlesztőkben előállított villamosenergiát feltranszformálják, majd a fogyasztási központban kisfeszültségre alakítják át. Erre a célra szolgálnak az erőművek, áramfejlesztő-telepek kezelésében, ill. a fogyasztói csomópontokban létrehozott ~. A század elején a bp.-i villamos hálózat sugaras rendszerű volt, és lakóházanként kellett transzformátorokat telepíteni. Az 1920-as években kezdődött meg a maihoz hasonló ~ építése. A bp.-i kábelhálózat 10 kV-os volt. A

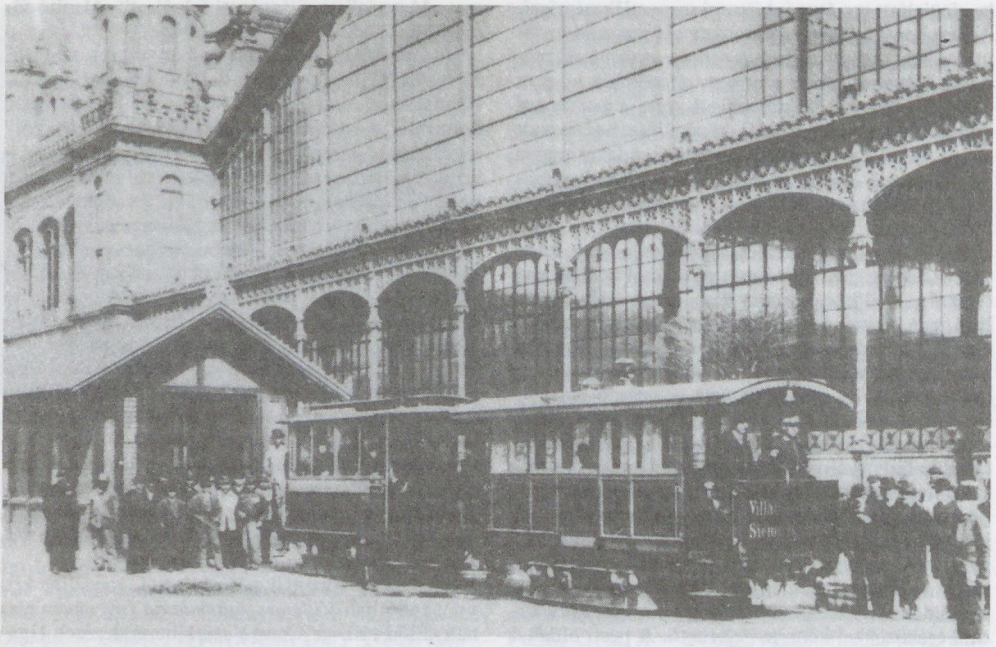

Az első villamos a Nyugati pályaudvar előtt

csomóponti ~ 30/10 kV-osak voltak. A Bánhida–Bp. 100 kV-os távvezeték építése után Bp.-en a Kő téren épült ki az első 100/10 kV-os alállomás. 1958-ban épült fel Bp. legnagyobb alállomása, a zuglói, amely 220/120/20 kV-os, 1966-ban adták át a Csarnok téri alállomást, ahova Bp.-en először 120 kV-os kábelen keresztül érkezett a villamos energia. Bp. energiaellátását a →*Budapesti Elektromos Művek Rt.* üzemeltetésében lévő 40 alállomás biztosítja, amelyhez mintegy 8600 közép/kis elosztó állomás tartozik.

Villamos Állomásszerelő Vállalat, *VÁV* (XIII. Csata u. 8.): 1950-ben alapították alállomások és ip.telepek villamos berendezéseinek gyártására és szerelésére. Számos országban, elsősorban Közel-Keletre exportált. Kezdetben több telephelyen működött. 1958-ban került központja a XI. Kőérberki útra. 1964-ben jogilag önálló váll.-ként tagja lett a *Villamos Berendezés és Készülék Művek*nek. 1986-ban a *TRANSZVILL Gyár*at a ~hoz csatolták. Így profilja villamos készülékek gyártásával is bővült. Gazdálkodási okokból a Kőérberki úti gyárat 1988-ban eladták; a váll. a volt TRANSZVILL Gyár XIII. Csata u.-i telephelyére költözött. 1990-ben a váll.-i vagyon egy részéből a német AEG céggel vegyesváll.-ot hoztak létre.

Villamos Berendezés és Készülék Művek, *VBKM* (II. Ganz u. 16.): 1964-ben alapították 24 jogilag önálló termelőváll.-ból, kutató- és fejlesztő int.-ből. Nyolc bp.-i gyára volt: *Akkumulátorgyár,* →*Anód Gyár,* →*Elektromos Készülékek és Anyagok Gyára,* →*GANZ Kapcsolók és Készülékek Gyára,* →*TRANSZVILL Gyár,* →*Villamos Állomásszerelő Vállalat, Világítástechnikai Gyár,* VILLESZ. A ~ a m. erősáramú ip. legnagyobb váll.-a volt. A ~ gyárai villamos kapcsolókészülékeket, kapcsolóberendezéseket, villamos szerelvényeket, transzformátorokat, háztartási villamos berendezéseket, világítótesteket, hegesztőgépeket, akkumulátorokat, vezérlőberendezéseket, villamos szerelési cikkeket gyártottak. 1980-ban az Anód és a VILLESZ gyárat összevonták és létrehozták az Erősáramú Elektronikai Gyárat. A ~ jellemző példája volt a 60-as évek trösztösítési hullámának. 1985. dec. 31-jével felszámolták, és tagváll.-ai ismét visszanyerték önállóságukat.

villamosenergia-szolgáltatás: →*Budapesti Elektromos Művek Rt.*

Villamosgép és Kábelgyár (X. Gyömrői út 122–128.): 1952–63 között működő váll., melynek jogelődje a →*Magyar Siemens–Schuckert Művek.* Jogutódja az →*Egyesült Villamosgépgyár.*

Villamoskészülékek Gyára: →*ELCO Villamoskészülékek és Szerelésianyagok Gyára*

Villamossági Kereskedelmi Részvénytársaság, *VILLÉRT Rt.* (XI. Galvani u. 44.): a cég jogelődjét Engel Károly alapította 1888-ban. A kiskereskedés rövidesen a m. villamosip. legnagyobb ellátója lett. A hazai gyártmányok értékesítése mellett import termékek kereskedelmével is foglalkozott. Az államosítás után 1951-ben kibővítette szervezetét *Villamossági Szerelési Cikkeket Értékesítő Váll.* néven. 1992-ben alakult rt.-vé. A váll. tevékenysége kiterjed az erősáramú villamossági termékek bel- és külkereskedelmére. A váll. egységei a teljes profilú orsz. bolthálózatban a bp.-i szakosított

boltok, a kerepestarcsai raktárbázis, a győri, szentesi és a tamási telephelyek.

Villamosszigetelő és Műanyaggyár, *VSZM* (XI. Fehérvári út 120.): jogelődje, a Percy és Schacherer cég 1883-ban alakult meg a Józsefvárosi Szigony u.-ban. 1901-ben Első M. Kábelgyár Rt., 1922-től Kábelgyár Rt. elnevezéssel folytatta üzemét. A II. vh.-ban az üzem haditermelést folytatott. 1945-ben mint német érdekeltségű váll. szovjet igazgatás alá került. 1952-ben került m. áll. tulajdonba Kábel és Műanyaggyár néven. 1964-ben a Fővr. Műanyagüzemet a GANZ Sashalom lakkgyárat beolvasztották a ~ba. Felfejlesztették a Kiskunfélegyházi és Kisvárdai üzemet. A váll. korábban gumiárut, kábelt, majd műanyagalapú cikkeket gyártott, a 60-as években indult meg a villamosszigetelő-anyagok nagytömegű gyártása.

villamosvasút: 1881. máj. 16-án Berlin és Lichterfelde között tette meg első útját Werner Siemens találmánya, a ~. A ~ olyan korszerű közlekedési eszköz megvalósítását jelentette, amely véget vetett a városi *lóvasúti* közlekedési rendszernek. Bp.-en Balázs Mór vállalkozó és a Siemens–Halske cég nevéhez fűződik a ~ megteremtése. Az első keskenyvágányú ~i próbavonal a Nyugati pu. és a Király u. között 1887. nov. 28-án nyílt meg. A forgalmat az egyméteres nyomtávú vonalon két motoros kocsival tartották fenn, egy kocsi a pu. előtt épült fa kocsiszínben tartalékban volt. A pu. mellett egy üres telken épült fel az áramfejlesztő állomás. Az első ~ külsőleg alig különbözött a lóvasúttól. A 180 V feszültségű áramot az egyik sínszál alatti vezetéken vezették, a kocsik ennek megfelelő alsó áramszedővel rendelkeztek. A szerelvények 20–40 km/h sebességet értek el s 40 utast szállíthattak. A ~ próbaüzemének sikere nyomán a körúti vonalon kívül az új vállalkozás, amely 1891-ben *BVVV* néven rt.-vé alalkult, megkapta a Podmaniczky, a Népszínház, a Stáció (Baross) u.-i vonalak és az újtemetői (Rákoskeresztúr) vonal koncesszióját. 1895-ben a ~ és a lóvasutak közötti versenyben vesztes *BKVT* megkezdte hálózatának villamosítását. Ugyanez évben alakult meg a *BURV*, második ~i váll.-ként. 1896-ban indult meg a forgalom a →*földalatti vasút*on. 1900-ban villamosították a *BLVV* hálózatát, 1906–14 között pedig a *BHÉV* négy fővonalát. – 1923. jan. 1-jétől a főv. községi kezelésbe vette a ~i társaságokat és üzemeltetésükre létrehozta a *BSZKRT*-ot. Az új közlekedési váll. csaknem 1900 motoros és pótkocsival rendelkezett. Ezek között 35 motoros és 17 pótkocsitípus volt. A két vh. között a ~i közlekedés alig fejlődött, csupán a budai és a pestkörnyéki hálózatnál történt kisméretű bővítés, s alig néhány tucatnyi új járművet állítottak forgalomba. 1945 után igen sok elpusztult, főleg belvárosi vonalszakaszt már nem állítottak helyre. E vonalak egy részén 1949-ben újra a →*trolibusz* közlekedést vezették be. Ugyanez évben szüntették meg a BSZKRT-ot és alakították meg az *FVV*-t. 1968-ban újra egységesítve a főv. közlekedést létrehozták a *BKV*-t. A *BKV* alapítása óta a ~ hálózata, főleg a metró kiépítése következtében döntő változásokon ment át, belterületi gerincvonalai megszűntek (Rákóczi út és Erzsébet híd: 1973, Kálvin tér–Nagyvárad tér: 1973, Váci út: 1984). Több új vonal is épült, pl. Pestújhely–Újpalotai lakótelep. A legjelentősebb a *Külső Nagykörút*on épülő új vonal (a Váci úttól kezdődően és a Vörösvári út rekonstrukcióját, ill. az Árpád híd kiépítését követve), melynek végállomása jelenleg a Thököly útnál van. Egyes vonalakat korszerűsítettek (pl. Hűvösvölgy). A forgalom folyamatosabbá tétele érdekében az 1970-es évek óta a koordinált →*közlekedési jelzőlámpák* működésével egyeztetett működésű, a ~ számára elsőbbséget biztosító jelzők alkalmazását vezették be. A járműállományból 1983-ban selejtezték az utolsó kéttengelyű motorkocsikat. A nyolctengelyű csuklós kocsik 1967-ben jelentek meg, 1980-tól ČKD-Tatra gyártmányú négytengelyű, távvezérelhető motorkocsikat szereztek be. A pálya terén újdonság a paneles és tömbsínes (útburkolatban fekvő) felépítmény általános alkalmazása, a

Várócsarnok a Délivasútnál

Zugligeti villamos-végállomás 1898-ban

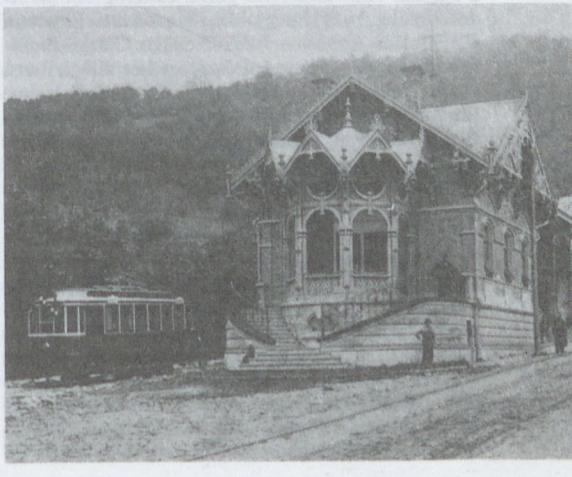

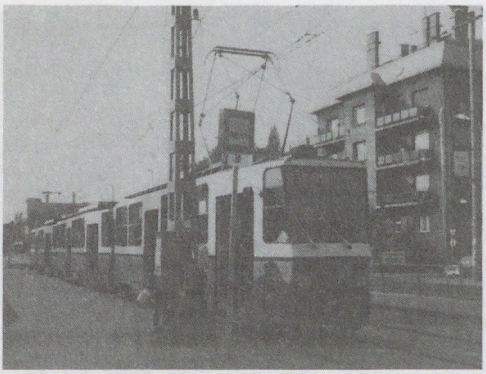

Az 1-es villamos mai szerelvénye

felsővezetéknél az ingás felfüggesztés bevezetése. Az áramellátó rendszer több, általában személyzet nélküli, a trolibusszal közös átalakítóállomással bővült. A forgalmi telepek egy részét rekonstruálták, 1972-ben megnyílt a Fehér úti járműjavító főműhely. A bp.-i ~nak 1989-ben 1970 villamos üzemeltetésű járműve volt. Ebből 928 villamos, 394 metró, 390 helyiérdekű és 278 trolibusz. Ugyanez évben a ~ak és a villamos energiát használó más közlekedési eszközök majdnem 1 milliárd utast szállítottak.

Villányi út (XI. Móricz Zsigmond körtér–Budaörsi út): a budai krt. egyik forgalmas szakasza. A szépen fásított utat modern bérházak, kertes villák szegélyezik. Kiépülése az 1920–30-as években kezdődött. Útvonala a századforduló táján a külső budai krt. egyik szakaszaként, ~ néven szerepelt. Neve a harmincas évektől 1945-ig *Szt. Imre herceg útja* volt. A ~on több jelentős okt. intézmény van, így a *Kaffka Margit* és a *József Attila Gimn.*-ok, a ~ra nyílik a *Kertészeti és Élelmiszerip. Egyetem* új ép.-e. Jelentős ép.-ei: **4. sz.** lh. (Fischer József és Detoma Alfonz, 1907). – **11–13. sz.:** oktatási ép. (volt MSZMP PB Oktatási Igazgatósága) (Balogh István, 1972). – **15. sz.:** volt cisztercita gimn. és templom (Wälder Gyula, 1927). – **35. sz.:** Kertészeti Egyetem (Pál Balázs, 1970). – *Irod.* Preisich Gábor–BenkhardÁgost: Budapest építészete a két világháború között (Bp., 1968); Jékely Zsolt–Sódor Lajos: Budapest építészete a XX. században (Bp., 1980); Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Villanyszerelőipari Rt., *VIV Rt.* (VII. Síp u. 28.): 1963-ban alakult meg négy, elsősorban építőip. villamos szerelő tevékenységet végző váll.-ból. Jelenleg az ország legnagyobb villamos szerelő váll.-a. Egyedi tervezésű kisfeszültségű elosztókat és kapcsolótáblákat, vezénylőtáblákat, szerelési anyagokat, öntött alumínium kapcsolószekrényeket gyárt. 1989-től licenc alapján gyártja az osztrák ELIN cég korszerű tokozott berendezését. 1990-ben rt.-vé alakult. 1991-ben részvényeinek 75%-át a Siemens AG vásárolta meg, 15%-a a dolgozók, 10%-a az önkormányzat tulajdonába került.

villanyújság: Riember Béla találmányaként az Oktogonon 4000 villanykörtével működő, 140 cm-es betűkből álló fényújság. Először *Az Est* létesítette 1924. márc. 23-án. 1929 Szilveszter éjszakáján a *Nemzeti Újság* és *Új Nemzedék* folytatta ezt a hírszolgáltatást, majd 1934-ben az *Újság* indította meg az újabb ~ot ugyanott. Az 1950-es évektől a főv. több forgalmas pontján (pl. Oktogon, Blaha Lujza tér, Széna tér) működik ~.

Villa-telep (XVIII. ker.): 1877-ben 17 nyári villa épült a jelenlegi Széchenyi István u.–Liget u.–Thököly út–Üllői út által határolt területen. A ceglédi vasútvonalon Pusztaszentlőrinc nyaraló néven megálló is létesült. A villatelepen vásárolt nyaralótelket Puskás Tivadar, a telefonhírmondó feltalálója és Eötvös Loránd báró, fizikus. Eötvös Loránd ebben a lankás pestszentlőrinci kertjében végezte 1890 nyarán első szabadtéri kísérletét a torziós ingával. Emlékét az Eötvös-parkban elhelyezett szobor őrzi (Borics Pál, 1969).

Vilma királynő út: →*Városligeti fasor*

Vilmos császár út: →*Bajcsy-Zsilinszky út*

Vilt Tibor (Bp., 1905–Bp., 1983): szobrász, Munkácsy-díjas (1965), érdemes művész (1970), kiváló művész (1978), Kossuth-díjas (1980). Elvégezte az Iparművészeti Isk.-t és a Képzőművészeti Főisk.-t. 1925 óta kiállító művész. 1927-ben az Új M. Művészek Egy.-ének tagja, szerepelt a Képzőművészek Új Társasága kiállításán. 1928–31-ben a Római M. Akadémia ösztöndíjasa. Hazatérése után megnyerte a főv. Ferenc József-díját. Művészetének fő területe a kisplasztika és a kisméretű dombormű. Legnagyobbrészt drótból, parafából, apró lemezdarabkákból applikálta szobrait. Mészkőből készült: a *Szovjet hősi emlékmű* (XX. ker., Pestszenterzsébet, Emlékezés tere, 1965–92); bronzból, *Madách Imre* ülőszobra (Margit-sziget, 1973); acélból, gránitból a *Szikratávíró* (XXI. ker., Kossuth Lajos u.–Corvin út. 1979); betonból, acélból az *Óra* (XI. ker., Menyecske u.–Kérő u., 1983). Domborműves emléktáblái: *Leonardo da Vinci* (VIII. Leonardo da Vinci u. 52., 1954); *Pécsi József* (V. Dorottya u. 8., 1976).

Vincellér u. (XI. Bartók Béla út–Bocskay út): **30. sz.:** lh. (id. Csemegi József, 1910).

Vinkovits István (Szombathely, 1929–): építészmérnök. A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát (1954). 1954–58-ban a Főv. Tanácsnál dolgozott. 1958–74 között a VÁTI tervezőépítésze. 1974-től 1978-ig a Főv. Tanács Városrendezési és Építészeti Főoszt.-án dolgozott. 1978-tól a BUVÁTI irodavezetőh.-e. Megvalósult munkái Bp.-en: az Egyesült Izzó lakótelepének (Újpest, IV. ker.) beépítési terve, a belvárosi ker.-ek általános rendezési terve.

Virág Béla (Felső-Kotesic, 1863–Bp., 1936): szerk., író. Hírlapírói pályáját 1884-ben az *Ország-Világ*nál kezdte. 1892-ben Puskás Tivadarral együtt alapította a *telefonhírmondó*t, s 1897-ig itt dolgozott. 1897–1902 között a *Főv. Lapok* munkatársa és megszakításokkal szerk.-je. 1902-től haláláig a *Budai Napló* szerk.-je és tulajdonosa volt. Verseket, novellákat írt A Hét, Magyar Géniusz, Magyar Szemle stb. lapokba.

Virág Benedek (Dióskál, 1754–Buda, 1830): költő, író, tanár, pálos rendi szerzetes, majd világi pap. A m. ódaköltészet egyik legnagyobb mestere. 1794 tavaszán költözött Pestre Székesfehérvárról, ahol tanár volt. Egy ideig Pesten a Batthyány családnál nevelősködött, aztán csekély nyugdíjából a Tabánban élt az egykori Arany Szarvas sütőházban (Apród u. 10.). Otthonában gyakran jöttek össze írói társaságok (Vitkovics Mihály, Horvát István, Szemere Pál, Kölcsey Ferenc, Döbrentei Gábor, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Toldy Ferenc). Lakását az 1810-ben pusztító tűzvész után az író barátai hozatták rendbe. (A ház, amelyen emléktábla volt, a II. vh.-ban elpusztult.) Költői tevékenysége csaknem egészében a Budán töltött évekre esik. Ódái képanyagában Pest-Buda nagy szerepet játszik. *(Változás; Horvát Istvánnak; Vitkovics Mihálynak; Öröm énekek, 1800. esztendőre)*. Szoborportréja a Tabánban (Apród u.) áll (Pátzay Pál, 1971).

Virág Benedek emlékszobra

Virág Csaba (Bp., 1933–): építész, egyetemi tanár, Ybl-díjas (1968, 1973). A BME-n szerezte diplomáját (1956). 1962-től az Ipari Ép.tervező Váll., 1971-től a Lakó- és kommunális Ép.tervező Váll. tervező építésze. Tervezése alapján épült a Fehér Galamb Étterem I. Úri u. (1969), Rákospalotai Ruházati raktár, az Újpesti Füszért raktár, a M. Rádió és Televízió 4. sz. stúdiója (1970–73), a Havanna lakótelep (1977), az Orsz. Villamos Teherelosztó (I. Pétermann bíró u., 1979). A BME-n a közép.tervezési tanszék tanára.

Virágos-nyereg (II–III. ker.): a →*Csúcs-hegy*et a →*Hármashatár-hegy* és a →*Vihar-hegy* összeforrott tömegétől elválasztó, ÉNy–DK-irányban húzódó széles, mélyfekvésű nyereg. Erdő csak az É-i felét borítja. A szomszédos hegyek tömegét felépítő nummuliteszes mészkövet és briozoás márgát a ~ben *budai márga* takarja, amelyen agyagbemosódásos barna erdőtalaj alakult ki. Alatta fakad az *Egyetértés-forrás (→Egyetértés-csurgókút)*. Közelében található a középkori →*Gercse* község templomának maradványa.

Virág-völgy (XII. ker.): a *Sváb-hegy* tömegét Ny-ról felszabdaló, nagy esésű, felsőszakasz jellegű völgyek legnagyobbika. Völgyfője a →*Normafa* közeléig vágódott hátra. A budakeszi Kálváriánál torkollik a →*Budakeszi-medence*be. Meredek oldalait végig sűrű erdő borítja. Erdejében tömegesen találhatók másfél évszázados öreg bükkfák.

Virányos (XII. ker.): a →*Hunyad-orom* K-i, kiscelli agyagból felépülő lejtős előtere. Buda város tanácsa eredetileg Zugligetnek nevezte, azonban ez nem ment át a köztudatba, de a ~ benépesülése és fejlődése sokban hasonlít a szomszédos →*Zugligeté*hez. A 19. sz. végéig ritkán lakott, csak egy-egy majorság, présház szakította meg a szőlőültetvényeket. A filoxéra pusztítása után kezdett benépesülni. A *Virányosi Dűlő Társaság* bankkölcsönök révén szervezte meg – elsősorban kistisztviselők számára – családiházas telep építését. Fő közlekedési tengelye a Virányos út. A Hunyad-orom környékét kivéve, ma már teljesen beépült terület.

Virányos út (XII. Kútvölgyi út–Zugligeti út): **6/a sz.:** villa (Kósa Zoltán, 1935). – **19. sz.:** lh. (Gaál Bertalan, 1894) – **24. sz.:** lh. (Grünwald Mór, 1896).

virilizmus: a legvagyonosabbak vagy a legtöbb adót fizetők képviseleti joga, ill. képviseleti rendszere az önkormányzati testületekben, a főrendiházban, később felsőházban. A ~ rendszere a 19. sz.-ban egész Európában elfogadott képviseleti rendszernek számított. Bevezetésének tv.-i indoklása szerint a legvagyonosabbakat érdekli leginkább, hogy lakóhelyének ügyeit hogyan intézik, másrészt a közteherviselés nagyobb mértékénél fogva is szükséges és méltányos a képviselet nagyobb és közvetlenebb lehetőségének biztosítása. – Hazánkban az 1870:XLII. tc. rendelkezett arról, hogy a megyei és városi tvhat. biz.-ok, a *rendezett tanácsú városok* és *községek* képviselőtestületi tagjainak felét a legtöbb adót fizetők közül kell állítani. A főv.-ban az 1872:XXXVI. tc. szerint a 400 főből álló tvhat.-i biz. tagjainak felét tették ki a vagyonosok, de nem közvetlenül a vagyonnagyság szerinti sorrendben kerültek be a biz.-ba, hanem az 1200 legvagyonosabb közül választották meg őket. Bp.-en az 1919. évi VII. sz. néptv. szüntette meg a ~t. A jogfolytonosság elvi alapján álló Horthy-rendszer nem ismerte el az 1918–19. évi forr. időszakban alkotott tv.-eket, s ezért a Nemzetgyűlés az 1920:IX. tc.-ben, mely Bp. Szfőv. tvhat. biz.-ának újjáalakításáról intézkedett, külön §-ban

A Vitkovics Mihály u. 12. sz. ház

újból, s ezúttal „joghatályosan" megszüntette a főv.-ban a vagyoni cenzus alapján való képviselet jogát.

Viriot Orbán Károly likőr-, illatszer- és borszeszüzeme: →*szeszipar*

viskóváros: hajléktalanok által önkényesen, sokszor hatósági tilalom ellenére épített vályogkunyhók, gödörlakások, szemétből, szalmából, hullámlemezből készült kalyibák tömkelege a nagyvárosok szélén. A két vh. között gomba módra szaporodtak el Bp.-en. A legnagyobb és legnyomorúságosabb ~ok a következők voltak: az angyalföldi →*Tripolisz*, a XI. (előbb I.) Hengermalom u. közelében fekvő *Jeruzsálem-telep*, a Keleti pu. mögötti *Lóverseny téri telep*, a *ferencvárosi Kiserdő*, a pestszenterzsébeti *Hangya-telep* és a *budafoki barlanglakások*. Java részüket a negyvenes évek elejéig felszámolták, utolsónak a budafoki barlanglakásokat.

VISORAM Szemüvegkeretgyár (XIII. Dolmány u. 18.): jogelődje a Granvisus Látszerészeti Eszközök Gyára által 1984-ben létesített *Látszerészeti Eszközök Gyára Célgép és Szerszámkészítő Leányvál*l. Fémtömegcikk gyártással, ezen belül szemüvegkeretek előállításához célgépek, készülékek és szerszámok tervezésével és gyártásával foglalkozott. Telephelyén hasonló profillal hozta létre az Ip. Min. 1988-ban a ~at. 1990-ben három kft.-t hozott létre: a belföldi kiskereskedelmi forgalmazásra a VISOKER Kft.-t, a keretgyártási hulladékanyag feldolgozására, bizsugyártásra és értékesítésre a VISOMEDÁL Kft.-t, valamint a szikraforgácsolásra épülő szerszámgyártásra a VISOGÉP Kft.-t.

Vitkovics Mihály (Eger, 1778–Pest, 1829): író, a népies műköltészet kezdeményezőinek egyike. Joggyakorlatra jött Pestre 1801-ben. 1805-ben ügyvédi irodát nyitott. Verseit, meséit 1817-ben adta ki. Kereszt u.-i (ma Veres Pálné u. 36. sz.) házában (emléktábla) irodalmi összejöveteleket tartott, amelyeket *Attikai estvék*nek nevezett. Vidéki írók, különösen Kazinczy Ferenc látogatásai alkalmából nagy társaság gyűlt össze nála. Ezek a találkozások hozzájárultak Pestnek irodalmi centrummá alakításához.

Vitkovics Mihály u. (V. Semmelweis u.–Városház u.): rövid belvárosi u. Régebbi nevei: Dalmady Győző u., előtte Sarkantyús u. – Jelentősebb ép.-e a **12. sz.** emeletes, kora klasszicista lh. 5 ablakkal, udvarán barokk kőkonzolos függőfolyosó gyűrűs pálcáraccsal. Félemeletén dongaboltozatos helyiségek vannak. A 18. század elején épült. Mai klasszicista alakját 1800 körül kaphatta. Itt volt régen a *Zum Adler*, később *Budapest-szálló*, mely 1950-ig még működött. Az ép. ma lh., földszintjén iparművészeti galéria van.

vitorlázó repülés: a sportrepülés motor nélküli versenyága. 1929-ben a MOVÉ-ben alakult meg az első vitorlázórepülő oszt. Petróczy István és Bernárd Mátyás kezdeményezésére. Bernárd németo.-i tapasztalatai alapján 1930-ban megindította Budaörsön az első isk.-t. 1930. szept.-ben Bernárd és Petróczy megrendezte az első versenyt a Farkas-hegyen, itt indult el az első női pilóta is Abaffy Kornélia személyében. A 30-as években id. Rubik Ernő és Rotter Lajos tevékenysége révén a mo.-i ~ Európa-hírű volt. Rotter Lajos volt az első ezüstkoszorús m. pilóta, Rubik pedig sorra gyártotta híres gépeit (Vöcsök, Tücsök, Pilis, Góbé stb.). 1941-ben Czékus Erzsébet az első női ezüstkoszorús m. repülő, 1942-ben Tasnádi László a m. repülők közül először teljesítette az aranykoszorús szintet. 1943-ban Méray-Horváth Loránd a Bp.–Belgrád céltávrepüléssel megszerezte az első gyémántkoszorút. – ~ben az első orsz. bajnokságot 1948-ban rendezték meg, de a bajnokságok mellett továbbra is a sportág legjelentősebb eseményei a repülőbemutatók és a repülősnapok maradtak. A legkiemelkedőbb versenyzők Opitz Nándor, Kisely Ernő, Kassai Béla, Bolla Mária. 1983-ban Mo.-on, a Farkas-hegyen rendezték a Nemzetközi Oldtimer Ralit.

VITROTECH: →*Laboreszköz Fejlesztő és Gyártó Leányvállalat*

vívás: a modern ~ előzményei a középkori perdöntő bajvívások voltak, ezek szelidültek fokozatosan sportszerű keretek közé. Bp.-en a vívósport első eseménye 1825?, a Pesti Nemzeti Vívóisk. létrejötte. Az isk. gr. Széchenyi István javaslatára, gr. Keglevich István kezdeményezésére alakult meg, s 1851-ig állt fenn. 1839-ben jelent meg az első m. nyelvű vívószakkönyv, a Vítan, szerzője Domján mester, az első ismert m. vívómester volt. A ~ azonban ekkor még nem volt sportág. A vívótermekben általában a párbajokra készítették fel a vívókat. A vívósport közvetlen előzményei az ún. vívóakadémiák voltak. A vívóakadémiákon a vívótermekben megszerzett tudást nagyközönség előtt mutatták be a vívók. Az első vívóakadémiák Pesten az 1850-es években az Európa Szállóban voltak. Az 1875-ben megalakult első mo.-i sportegy. rögtön programjába vette a ~t, az első vívómester Keresztessy József volt. A 80-as években a vívóakadémiákat a vívómesterek különböző kihívásos versenyei váltották fel. Híresek voltak a bp.-i kiállítási csarnokban Szigeti Benedek Gyula, Vermes Lajos, és Halász Zsigmond mérkőzései. A 90-es években a m. ~ felfrissült a szinte tömegesen Bp.-re látogató olasz vívómesterekkel. Az első olasz vívótermet gr. Visar nyitotta meg a Fürdő u.-ban (ma:

József Attila u.). Az olasz vívómodor, a könnyebb karddal sportszerűbben vívott stílus győzelme a nehézkes, inkább harcszerűbben forgatott m. karddal szemben, döntően befolyásolta a 20. sz. egyetemes ~történetét. A MAC 1894. máj. 20-án szervezte az első orsz. vívóakadémiát a Nemzeti Lovardában. A MAC ismerte fel először a két stílus közötti lényeges különbségeket. A klub 1895-ben megrendezte az első orsz. ~versenyt, amelyen elindulhattak külföldiek is. A verseny kard- és tőrvívásból állt, ezen belül külön vívtak az amatőrök és a mesterek. A kard amatőrversenyt Iványi Gyula, a kard mesterversenyt Gregurich Ámon nyerte. 1896-ban a Vigadóban rendezték a millenniumi versenyt. Valamennyi számban külföldi vívók győztek, a mesterek kardversenyét Italo Santelli firenzei vívómester nyerte, aki 1896-ban letelepedett Mo.-on és a m. kardvívóstílus megújítója lett. 1897-ben megalakult a MASZ vívóoszt.-a. Hámory László 1899-ben kidolgozta az első vívószabályokat. A MAC 1899-ben rendezte az első Keresztessy-emlékversenyt. 1900-ban a MASZ írta ki az első orsz. bajnokságot, az első kardbajnok Pórteleky László, az első tőrbajnok Mészáros Ervin lett. 1900-tól indultak m. vívók az olimpiákon, Nagy Béla 1902-ben kidolgozta a modern vívószabályokat. A Nemzeti Sport 1904. évi versenyén szerepelt először Fuchs Jenő, az 1908. és az 1912. évi olimpiai bajnok kardvívó. 1912-ben a stockholmi olimpia volt a m. ~ első csúcsteljesítménye. A 24 fős kard elődöntőbe 12 m. került, m. vívót csak m. vívó tudott legyőzni, a nyolcas döntőbe heten kerültek. Bárczy István, Bp. polgármestere a főv. nevében vándordíjat ajánlott fel a NOB-nak a kardcsapatdöntőre, amit végül is Mo. nyert meg. Az olimpia után a FIE (Nemzetközi Vívó Szöv.) Nagy Bélát bízta meg a nemzetközi kardvívószabályok kidolgozásával, s szintén 1912-ben a vívóoszt. kivált a MASZ-ból, megalakult a M. Vívó Szöv., első elnöke Nagy Béla lett. 1928-ban rendezték az első női tőr-, 1930-ban az első párbajtőr-bajnokságot. 1928-ban megalakult a M. Kir. Vívómester Vizsgáló Bizottság, amely a világon először szabályozta a vívómesterképzést. – Mo.-on a vívás a legeredményesebb sportág, az olimpiákon 1908-tól 1964-ig szinte kivétel nélkül m. vívó nyerte a kard egyéni és a kard csapatversenyeket. A m. sport legeredményesebb olimpikonja a hétszeres bajnok Gerevich Aladár, de egyéni bajnokságot nyert még Fuchs Jenő (1908, 1912), Pósta Sándor (1924), Tersztyánszky Ödön (1928), Jekelfalussy Piller György (1932), Kabos Endre (1936), Kovács Pál (1952), Kárpáti Rudolf (1956, 1960), Pézsa Tibor (1964) és Szabó Bence (1992). A 60-as években a m. kardhegemóniát rövid időre a párbajtőr vette át. E szakág egyéni olimpiai bajnokai Kulcsár Győző (1968), Fenyvesi Csaba (1972). Női tőrözőink közül egyéni olimpiai bajnok lett Elek Ilona (1936, 1948), Rejtő Ildikó (1964), Tordasi Ildikó (1976). Bp.-en VB-t 1959-ben, 1975-ben (Nemzeti Sportcsarnok) és 1991-ben (Bp. Sportcsarnok), EB-t 1926-ban és 1933-ban rendeztek. Legeredményesebb bp.-i szakoszt.-ok az MTK, a Bp. Honvéd, az UTE, a Vasas, az OSC és a BVSC.

Vívó és Atlétikai Club, *VAC:* az első és egyetlen mo.-i zsidó sportklub. 1906-ban Dömény Lajos ügyvéd alapította. Labdarúgói 1921-től 1926-ig az I. oszt.-ban játszottak. Vívószakoszt.-ában kezdett sportolni a későbbi olimpiai bajnok Kabos Endre. Asztaliteniszezői, férfi kézilabdásai és tornászai több m. bajnokságot nyertek. 1941-ben megszűnt. 1945-ben újjáalakult, 1948-ban pol. okok miatt szűnt meg, 1988-tól újra működik.

vívótermek: vívás gyakorlására és oktatására szolgáló helyiségek. Az első pesti vívótermet a Pesti Nemzeti Vívó Isk. állította fel 1828-ban a Halzl-féle M. Király Szállóban. Az első vívómester itt Friderich Ferenc volt. 1835-ben az isk. már a Károlyi-házzal szemben működött. 1841. okt. 1-jén Chappon Lajos magánvívótermet nyitott a Rózsapiacon, a Kárász-házban, ahol 1842-ben már 172 tanítványt oktatott. Az első vívótermekben még a voltizsálást (lovastorna) és ritkábban más sportágakat (birkózás, később ökölvívás) is oktattak. A vívás pedig a mai kard- és tőrvíváson kívül a bajonettvívást és a botvívást is jelentette. 1851-ben nyitotta Keresztessy József vívótermét a Mocsonyi-házban, a Zöldfa u.-ban (ma Veres Pálné u., az ép.-et 1928-ban lebontották), innen költözött Keresztessy 1888-ban a Zöldfa u.-i saját házába. 1875-ben megalakult az első modern mo.-i sportegylet, a MAC, amely rögtön vívótermet is felállított a Nemzeti Lovardában. Ekkor már működött Carl Ede vívóterme az ún. Lyka-házban (V. Váci u. 1.), Carl azonban csak tőrrel foglalkozott. Ő kezdeményezte először Mo.-on a nők tőrvívását, ekkor még sikertelenül. 1876-ban Sztrakay Norbert nyitotta meg vívótermét a Kálvin tér 3. sz. alatt, később a Lónyay u.-ba költözött. 1895-ben Sztrakay visszatért a nők vívására, ő azonban kardot adott a kezükbe. 1885-ben Fodor Károly vívótársaságot alapított, amely 1886-ban már vívótermet látogatott a Koronaherceg u. 6-ban. Ezután nem sokkal Fodor a Tigris Szállóba, 1887-ben a Mária Valéria u. 6. sz. alá költözött. Végül kibérelte a Trattner-Károlyi házat, s itt állította fel a századforduló leghíresebb vívótermét. Itteni vívóterme már vívócsarnok volt,

Vívó VB a Budapest Sportcsarnokban (1991)

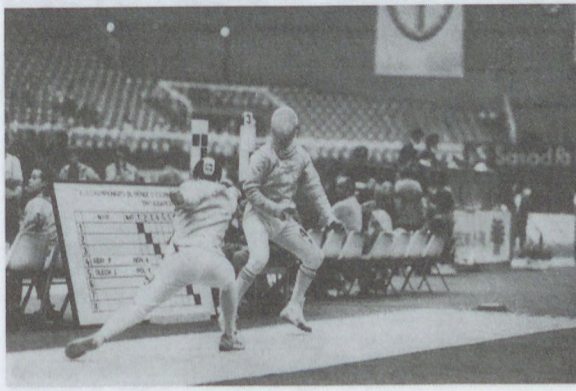

200 m²-es termében egyszerre 30 pár vívhatott. Itt zajlottak a kor leghíresebb párbajai is. Arlow Gusztáv lovag kezdte el először oktatni Mo.-on az új olasz vívóstílust, vívóterme 1895-ben az Erzsébet körút 1. sz. alatt volt. – Jelentősebb bp.-i ~ek: Bp.-i Honvéd Sport Egy. (XIII. Dózsa György út 49.), Bp.-i Vasutas Sport Club (VII. Károly krt. 9.), Orvosegyetemi Sport Club (V. Semmelweis u. 2.), Újpesti Torna Egylet (VII. Király u. 71.), Vasas Sport Club (II. Pasaréti út 11.).

Vizafogó, *Lepsi* (XIII. ker.): *Duna* menti keskeny területsáv a Dráva u.-tól a Meder u.-ig, ill. a lipótvárosi vasútvonalig. Területe századokkal ezelőtt dunai szigetekből és folyómederszakaszokból tevődött össze. A Duna kavicsos-homokos hordaléka építi fel. A fekete-tengeri vizákat a Duna fenekén fakadó hévízforrások eddig felcsalták ikrázni. Innen az elnevezés. A rakpartépítkezések és a nagy folyami forgalom óta viza nem jár ide többé. Az utolsó feljegyzések egyike 1908. évi vizafogásról szól. Betelepülése a múlt század végén kezdődött. Az itt lévő üzemeket lh.-ak kezdték kiszorítani. Az →*Árpád híd* megépítése (1950) után fokozatosan épült ki több lakótelep (*Árpád hídi,* Vizafogó I., II. lakótelepek). A Duna-parti részen sportpályák, csónakházak mellett 1948-ban itt építették meg a →*Szabadság strandfürdő*t. A városrész É-i része már jobbára ip. övezet.

Vizafogó lakótelep (XIII. ker.): a terület beépítésére az első javaslatot az *FKT* tette, amikor 1938-ban elfogadta a hídfő rendezési tervét, amely az itt levő Esztergomi pu. megszüntetésével is számolt. A lakótelep építését a Főv. Tanács 1979-ben határozta el, a XIII. ker. *újlipótvárosi beépítés* folytatásaként az Árpád híd–Népfürdő u.–Dráva u.–Pannónia u.–Párkány u. által határolt 23,5 ha nagyságú területen. Épült 2684 lakás, 16 tantermes isk., óvoda (200 férőhellyel), bölcsőde (100 férőhellyel), gyógyszertár, kereskedelmi létesítmény, közel 1900 m² alapterületen. A házgyári technológiával készült lakóép.-ek tízszintesek. A beépítéshez kapcsolódóan

Az egykori Császármalom és a Lukács fürdő

1986-ban fejeződött be egy középisk. építése is. A beépítés szomszédságában levő rendezetlen vasúti terület felszámolása megtörtént, és magánerős lakásépítés kezdődött. A beépítés tervezője Bene László és Szentmártoni Ferenc (BVTV, a bővítés tervezője Zsilinszky Gyula.

Vizafogó pu. (eredeti neve Bp.–Lipótváros): az →*Angyaföld pályaudvar*ról kiinduló vonal és egykor sok vontató- és iparvágány csatlakozó állomása, ezek a Markó u.-ig terjedtek, majd számuk fokozatosan csökkent. Innen indult ki az Árpád hídi vasúti szükségforgalom. A személyforgalmat nem szolgálta.

vízenjárók ünnepe: a halászok, révészek, vízimolnárok és más vízen dolgozók védőszt.-jének, Nepomuki Szt. Jánosnak tiszteletére rendezett ünnepség. 1780–1847 között minden év május 16-án tartották. Ezen a napon Nepomuki Szt. János a *hajóhíd*on lévő szobrát virággal díszítették fel, este pedig kivilágított vízijárművekkel látványos felvonulást rendeztek a Dunán.

vizesember: →*dunavizes*

vízilabda: angol eredetű labdajáték. 1897-ben Füzesséry Árpádnak, a MUE titkárának az Angol Úszószöv. elküldte a játék szabályait. Szintén 1897-ben a MAC-ban egy alkalmi társaság alakult, amely a Rudas fürdőben játszotta először a ~t. 1899-ben a MUE választmányának megbízásából a MAC angol trénere Londonból hozatta az első szabályos vízipólólabdát. 1899. júl. 30-án a MUE két, úszókból álló csapata Siófokon tartotta első mérkőzését. 1900. febr.-ban a főv.-ban, a Rudas uszodában játszották az első mérkőzést, amelyen a MUE 4 : 1-re győzött a MAC ellen. 1900-ban Gräfl Károly megalakította az első csak vízilabdával foglalkozó egy.-et, a neve ellenére bp.-i Balaton Úszó Egyletet. 1901-ben a MUE már nem hivatalos bajnokságot szervezett. 1902-ben a sportág vezetését a MUE-től a Stankovits Szilárd javaslatára a MASZ-on belül megalakult úszóoszt. vette át, amely megjelentette az első ~ szabálykönyvet. 1904-ben a MASZ először írta ki a m. bajnokságot. A Császár fürdőben tartott mérkőzésekre a MAFC, a Balaton UE, az FTC és a MUE, valamint a Budafok-Kistétény SE nevezett. 1907-ben alakult meg a M. Úszó Szöv. (MÚSZ), amely a ~t is összefogta. 1908-tól a MÚSZ írta ki a bajnokságokat. A kor legjelentősebb ~csapatával a Speisegger Ernő vezette FTC rendelkezett, itt játszott az első m. klasszis játékos, Wenk János is. 1910-ben alakult meg az UTE ~csapata amely fokozatosan átvette a vezetőszerepet. 1912-ben a stockholmi olimpián indult először m. csapat, s az osztrákok ellen itt játszotta az első hivatalos válogatott mérkőzést. A két vh. között Komjádi Béla, a III. ker. TVE vezetője, valósággal forradalmasította a ~játékot és a játékstílust. Komjádi alakította ki a m. ~sport első aranycsapatát. Mo. ~csapata 1932-ben és 1936-ban olimpiai bajnok lett, 1926-tól 1938-ig ötször végzett az EB élén. 1945 után a sportág második aranycsapatát Rajki Béla alakította ki. A m. válogatott 1952-ben és 1956-ban olimpiai bajnokságot, 1954-ben és 1958-ban EB-t nyert. A hatvanas években, a tokiói olimpiai bajnoki cím (1964) és a lipcsei EB-győzelem (1962) ellenére visszaesett a sportág. Újabb fellen-

Vízimalom (L. Rohbock, 1856)

dülés csak a hetvenes években, Gyarmati Dezső tevékenysége nyomán következett be. A harmadik aranycsapat 1976-ban megnyerte a montreáli olimpiát, győzött a sportág első VB-jén Belgrádban, s megnyerte az 1974. évi és az 1977. évi EB-t is. A bp.-i klubcsapatok közül az OSC nyerte meg az 1972. évi és az 1978. évi BEK-et, a Vasas 1979-ben és 1984-ben jutott BEK-győzelemhez, az FTC az 1979. évi KEK és Szuper Kupa tornát nyerte meg. – Bp.-en már a 20-as években a MUE rendezett női vízilabda bemutató-mérkőzéseket. Modern sportágként azonban a 80-as években először a Vasas foglalkozott a női szakággal. 1984 óta rendeznek női bajnokságot, az első m. bajnok a Vasas lett. Mind a női, mind a férfi vízilabdát 1989 óta a M. Vízilabda Szöv. irányítja. – Jelentősebb bp.-i szakoszt.-ok a Vasas, az OSC, a BVSC, az UTE, az FTC és a Bp. Spartacus.

vízimalmok: a 19. sz.-i nagyip. jellegű malomip. kialakulása előtt a legfontosabb malomtípusok. A középkorban a dunai, főleg gabonát őrlő ~on (hajómalmok) kívül elsősorban a budai felhévízi soha be nem fagyó hőforrások vizével járó malmok voltak jelentősek. A malomtó köré e célból vontak gátat. Nem csupán gabonát őröltek, hanem ip. célra is használták azokat (kir. vashámor Mátyás alatt, csertörő malmok stb.). A török időben az egyik budai malmot erődszerűen megerősítették (Négytornyú Császármalom). Az újkorban a hajómalmok kikötője a *Belváros*tól D-re volt.

Víziváros (I–II. ker.): a Várhegy É-i és K-i lejtőjén a mai *Moszkva tér–Margit krt.–Bem József u.* és *tér–Duna-part* és az *Ybl Miklós tér* közötti rész. Ezen a területen É–D-i irányú út vezetett a római korban. A népvándorlás idején is lakott település volt. A középkorban a helyén öt külváros terült el. A Várhegy É-i kapujától K-re feküdt *Szent Péter város*, Szent Péter vértanú templomával (ennek maradványai a Csalogány u. 7. sz. alatt láthatók). Ettől D-re állhatott a karmeliták Szent Szűzről, és a pálosok Remete Szent Pálról elnevezett kolostora. É-on, a mai Széna tér környékén *Tótfalu*, D-en *Taschental* (a 18. sz.-tól *Halászváros* volt a neve; erre utal a Ponty u., Halász u. elnevezés is.), a *Nagyboldogasszony-temploma* alatt a *Szent Mihály* és *Szent István* városrészek voltak. A jómódú polgárság feltehetően már *Zsigmond* kir. idejében az É-i oldalon városfalat épített, amelynek a maradványa a Margit krt. 66. sz. alatt ma is látható. A budai zsidók nagy része a ~ban lakott, innen a *Zsidóváros* elnevezése. A török hódoltság idején „varos" néven a Vár külső védelmi rendszerébe tartozott. A törökök fallal erősítették – elzárták – a ~t. A „varos" belseje – mint a Vár előretolt védelmi erőssége – öt erődítményszakaszból állt. A „varos"-on belül öt nagyobb dzsámi volt

A Víziváros 1860 körül

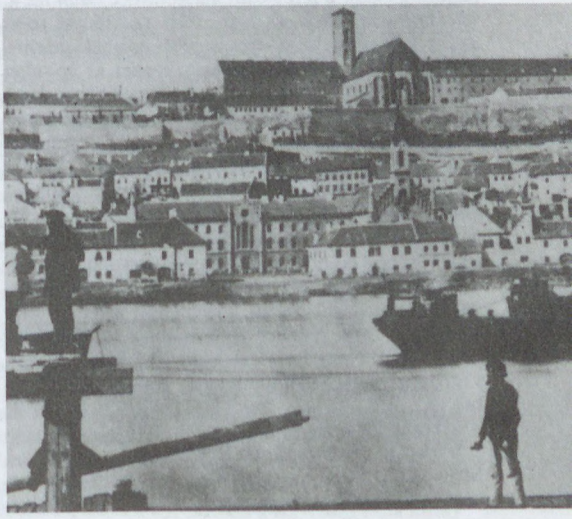

A vízivárosi Duna-part a 19. sz. végén

(Tojgun, Musztafa, Oszmán, Hadzsi, Szefer), ezek közül csupán egyet – a *Tojgun pasa dzsámiját* – sikerült feltárni a kapucinusok *Fő u.*-i templomának falában. A dzsámikon kívül tizenkét imaházat is létesítettek. Egyetlen fürdője – a →*Király fürdő* –, amely vizét a közeli felhévizek É-i forrásából nyerte, ma is őrzi török eredetét. Buda visszavívásakor a ~ csaknem teljesen elpusztult, újratelepítése lassú ütemben történt. A 17. sz. végén a napi- és hetipiacot az *Alsó vásártér*en (ma *Szilágyi Dezső tér*), az orsz. vásárokat a *Felső vásártér*en (ma *Batthyány tér*) tartották. A vásárok és a kikötő fogadók alapítására ösztönöztek, így a környéken több fogadó nyílt: a Három Arany Koronához, a *Fehér Kereszt*, a Barna Oroszlán, az Aranyhajó, az Arany Kereszt és a Horgonyhoz. A városrészt az árvizek többször elöntötték, a terepszintet a Duna-part kiépítése után rendezték. A napjainkig is fennmaradt 18. sz.-i ép.-ek padozata ekkor a terepszint alá került (*Corvin tér* 3. sz., *Batthyány tér* 3., 4., 7. sz., *Fő u.* 14., 16., 18., 20., 43. sz.). Még a 19. sz.-ban is több ép.-nek szárítópadlása volt a tímárok számára, ezeket az ép.-eket azonban később lebontották, helyükre többemeletes házak kerültek, amelyek a városképet teljesen átalakították. A ~ ép.-ei a II. vh. során súlyos károkat szenvedtek, sok elpusztult, a megmaradtak jó része pedig mára már elavult. A városrész megindult rekonstrukciójával egyes u.-k (pl. Horvát u., Csalogány u.) egészen új házsorokat kaptak. Megújhodott a városrész a K–Ny-i metró-vonal üzembe helyezésével. A Batthyány tér a szentendrei HÉV állomásának behozatalával fontos közlekedési csomóponttá alakult. – *Irod.* Eszláry Éva: Tabán és Víziváros (Bp., 1956); Nagy Lajos: A Víziváros XVII. század végi topográfiája (Tanulmányok Budapest múltjából, XI., Bp., 1964).

vízivárosi búcsú: →*búcsúk*

Vízivárosi Galéria (II. Kapás u. 55.): a II. ker.-i Művelődési Központ kiállítóterme. 1979-ben jött létre. Képző- és iparművészeti kiállításoknak ad helyet, továbbá a Magyar Nemzeti Alapítvány rendezvényeinek, így pl. a társ. hátrányos helyzetben lévő tagjai, csoportjai javára történő aukcióknak.

Vízivárosi temető: 1785-ben nyitották meg tizenöt hold területen. 1885-ig használták, de az utolsó temetés 1914-ben történt. A katonai temetőt 1797-ben helyezték a polgári temető mellé, 1903-ig működött. Itt nyugszanak az Áldássy, a Bethlen, a Csáky és a Gyulay család tagjai. Ide temették az 1849. máj. 21-én Buda bevételénél elesett osztrák katonákat (köztük *Hentzi* tábornokot is).

Vízjáték-díszkút (I. Tárnok u.–Balta köz találkozása): a 220 cm-es mezítelen női bronzfigurát, Pátzay Pál alkotását 1975-ben helyezték el.

Vízkutató és Fúró Vállalat, *VIKUV* (V. Zrínyi u. 1.): 1958-ban alapították. Feladata: a korszerű fúrási, kútépítési technológia által megkövetelt geofizikai vizsgálatok, műszeres és kémiai kútvizsgálatok elvégzése; vízföldtani tanulmányok készítése, kutak, kutatófúrások tervezése és kivitelezése. Fedett tanuszodák fővállalkozásban való kivitelezése, uszodamedencék és vízforgató-tisztító berendezések szerelése. Gyógy-, ásványvíz és gyógyiszaptermelés. 1975 óta kezeli *a Hunyadi János,* valamint a *Ferenc József keserűvíz*telepeket. – 1991-ben a telepeket megvásárolta a német Franken Brunnen, Hufnagel GmbH. Az Apenta üzemben jelentős műszaki fejlesztést indított el. A váll. üzemvezetőségei az egész ország területén dolgoznak: Cegléd, Lajosmizse, Debrecen, Kaposvár, Mátészalka városokban és Győrszemerén.

vízrajz: Bp. keletkezésében, gazd. és társ. fejlődésben a ~nak jelentős szerepe van. A területét több mint 30 km hosszan átszelő Duna, az itt beleömlő mellékvizek, a számos helyen felszínre törő bővizű, különböző hőmérsékletű források mind fontos telepítő tényezők voltak. A Duna helyi természeti adottságai révén messze földön itt voltak a legjobb átkelőhelyek, amiért Bp. vásár- és hídvárossá, forgalmi és közlekedési központtá vált. A főv. felszínét felépítő kőzetekre a vízáteresztő és jó víztározó üledékek túlnyomó kiterjedése a jellemző. Elsősorban a bal parti *Pesti-síkság*on jellegzetesek ezek, de a *Budai-hg.* kőzeteire is érvényes ez. A vízzáró oligocén *budai márga* és kiscelli agyag felszíni előfordulása együtt nem tesz ki 1,5%-ot. Jelentős azonban szerepük a felszín alatti vizek helyzetének, áramlásának, sőt kémiai összetételének meghatározásában. – Az éghajlati viszonyok és a domborzat együttesen szabályozzák a lefolyó vízmennyiséget. A főv. csapadéktérképén 650 mm-es évi átlaggal jelentkeznek a Budai-hg. vonulatai. A köztük levő zárt medencék és a Pesti-síkság 600 mm-nél kevesebb csapadékot kapnak. A fajlagos lefolyás a csapadék és domborzat tükörképe. A legnagyobb fajlagos lefolyású területek patakjai (*Aranyhegyi-, Hosszú-réti-patak* nagyobbrészt erős lejtésű hegységi vízgyűjtője) 25 l/s km²-es lefolyó vízmennyiséget adnak, míg az *Ördög-árok* és a pesti oldal vizein ez az érték 2 l/s/km², a *Gyáli-patak* körzetében alig 1,5 l/s/km². A felszín Dunához való kedvező lejtésének az a következménye, hogy az ártereket, völgytalpakat kivéve kevés volt itt természetes állapotban is a mocsaras, vizenyős terület. Vi-

szont állóvizek sem alakultak ki tartósabban. Az ált. és folyamatos lejtés másik következménye, hogy Bp. területén kevés a forrás, mert a felszín alatti lefolyás közvetlenül el tud jutni a fő erózióbázis, a Duna medrébe. Ez alól a Budai-hg.-et lezáró termális vonal forrásokkal teletűzdelt sávja a kivétel, mert itt a hg. folytatását megtörő vetőnyaláb a víztároló rétegeket is metszi. A hg. jó részben karsztosodásra hajlamos kőzeteinek járataiban idáig szivárgó víz a törésvonalat K-ről lezáró agyagos üledékekbe már nem hatolhat be, hanem kénytelen a felszínre törni. A törésvonal mentén a hideg karsztvíz és a meleg rétegvizek keveredésének következménye a feltörő →*hévizek* különböző hőfoka. A Budai-hg. más területein a mélyre vágódott völgyek oldalában találunk (elsősorban réteg-) forrásokat, ahol a laza lejtőtörmeléken átszivárgó víz a vízzáró fekün szükségképpen a felszínre lép. A talajvízforrások általában kis és ingadozó vízhozamúak, hőmérsékletük a levegő középhőmérsékletével (7–10 °C) megegyező (*Várhegy*, *Kiscelli-fennsík*, *Sváb-hegy* környékének néhány forrása). Ennél számosabb a *Soroksári-Duna-ág* bal oldalán a pleisztocén fedő és a pannon fekü rétegek határán feltörő kb. 100 forrás Soroksártól D-re. Együttes hozamuk tekintélyes (1000 l/perc), mégis felhasználás nélkül maradtak ez ideig, mert a megfelelő higiéniai védelem hiányzik. A rétegvízforrásoknak nagyobb csoportja van *Zugliget* közelében (pl. *Disznófő*) és a *Hármashatár-hegy* vonulatainak külső, a *Solymári-völgyre* néző lejtőin (*Katalin-*, *Rózsika-forrás*). Ún. karsztforrás külön nincs a Budai-hg.-ben, de a termális vonal minden forrásába keveredik több-kevesebb karsztvíz, amit azok nagy kalcium-karbonáttartalma bizonyít. A Budai-hg. Ny-i peremén még 130–140 m tengerszint feletti magasságban álló karsztvíztükör szintje a Duna mentén 96–104 m-ig száll alá, ami ugyancsak elárulja az itteni erős megcsapolódását. Ugyenezeket a rétegvizeket K felé egyre mélyebben, mélyfúrások útján hozhatjuk a felszínre (*Széchenyi fürdő* fúrásai). A karsztvíztükör erős lejtése azt is mutatja, hogy a nagy tömegben (átlag napi 50 000 m^3 hozammal) feltörő hévizek nagyobb része nem a helyben beszivárgó csapadékból, hanem a távolabbi hg.területekről és kisebb részben a mélységből érkező ún. juvenilis vízből származik. Külön csoportja az ún. talajvízforrásoknak a Budai-hg. D-i előterében csoportosuló keserűvíz-előfordulások, noha ma már nagyobb részüket a jobb megközelítés kedvéért mesterséges aknákból termelik ki. →*Örsöd*, →*Őrmező* elzárt kismedencéiben (a *Budaörsi-medence* K-i felében) az oligocén rétegek pirittartalmának bomlásából származnak a legismertebb keserűvíz-koncentrátumok (Hunyadi János stb.), de néhol másutt is előfordulnak, ahol az oligocén rétegek a felszínre jutnak. Ahol a felszín alatti vizek nem jutnak a felszínre, ott →*kutak*kal, fúrásokkal kell azokat kitermelni. Bár Bp. vízellátásában az artézi kutaknak, még inkább a talajvízkutaknak nagyon csekély a jelentőségük, a város életére mégis van befolyásuk. A Pesti-síkság általában magasan álló talajvize élteti a város környékének természetes növényzetét. Kedvezőtlen esetben, nedves években, felemelkedve az alacsonyabban fekvő városrészekben mint pincevíz jelentkezik. A talajvíz-karsztvíz felszín alatti mélységét Budán is elsősorban a vegetáció különbségei árulják el. Előfordulásai szerint különböző talajvíztípusokat ismerünk. Budán legnagyobb gyakorisággal a lejtőkön a lejtőket fedő fiatal üledékek és a fekü vízzáró rétegek határán jelentkezik talajvíz mint lejtővíz. Ahol löszbe mélyednek, vizük használható, de kis mennyiségű, erősen ingadozó szintű kutakat táplál. Völgyi talajvíz tölti ki a hegységet tagoló völgytalpakat. Bővebb hozamú kutak termelik ki, de egészségileg ellenőrizhetetlen, fertőzésre hajlamos vizek. Ugyanez mondható el az árterületek magasan fekvő, felszín alatt 3–4 m-en levő talajvizeiről is, amelyek néhol rossz lefolyásúak is. Valamennyi talajvíztípus elsősorban csapadék eredetű, de a lejtők a rétegvizeket és a karsztvíztükröt is megcsapolják, és ilyen helyen keverednek. A Budai-hg. talajvíztükre összefüggéstelen foltokban különül el. A Pesti-síkság talajvíztükrére a zárt hidroizohipszák jellemzőek. Vízbősége egyenletesebb, mivel K felől ide lejtő, laza, áteresztő üledékkel fedett kiterjedt tápterülete van. A Duna pleisztocén pereme – a Dózsa György út–Rottenbiller u.–Fiumei út vonalán – erős eséslépcsővel jelentkezik szintjében. Ezen belül 4–5 m-re, tőle K-re 8–10 m-re helyezkedik el a felszín alatt. Kivételek a mellékpatakok völgyei, ahol ugyancsak magas a talajvíz állása. A Pesti-síkság talajvize általában laza pleisztocén homokos-kavicsos üledékekben mozog, tárolódik. Emiatt már a város beépített területén kívül is könnyen fertőződik. A beépített területeken pedig már évszázadok óta nem alkalmas a felhasználásra. A múlt századokban gyakori járványoknak nagyrészt a meg nem felelő, fertőzött talajvíz kizárólagos használata volt az oka. A rétegvizek artézi kutakkal elvileg bárhol kitermelhetők, de nagyobb bőségben csak a jó víztároló rétegekben állanak rendelkezésre. E lehetőséget a termális vonal hévizeinek kiaknázására ki is használják. Hideg vizű, tehát ivásra is felhasználható rétegvizeket a Pesti-síkságon a felszín közeli kb. 100 m vastag homokosabb rétegsorból nyerhető, Budán pedig a mészkőből és dolomitból álló alaphg.-i részletekből. A mélyebb rétegek általában erősen vízzárók, ahol a fúrás v. eredménytelen, v. pedig csak magasabb hőfokú víz feltárására vezet. Ez az oka, hogy még a nagy vízigényű üzemek is szívesebben elégítik ki vízigényüket a központi vízvezetékből, mintsem költséges és kockázatos saját víz beszerzésére törekedjenek. Bp. vízellátása az előbb felsorolt okok miatt a Dunára támaszkodik. Bázisa a folyó felső-pleisztocén kavicsrétege, amit a fővonaltól É-ra mindkét folyóparton és a szigeteken széles sávban mintegy 10 m-es vastagságban hagyott vissza. Alatta különböző vastagságú folyóvízi homok is fekszik. E két réteg tározza és szűri a felülről hulló csapadékot, az oda áramló talaj- és átszüremkedő Duna-vizet.

vízszolgáltatás: intézményes jellegű kiépítésére csak 1873 után került sor. A lakosság legfontosabb szükségletének kielégítését szolgálták a különböző történelmi korok vízszolgáltató rendszerei. A római *aquaeductus*ok után először Zsigmond építtetett vízvezetéket, majd a 15. sz.-ban a XII. ker. Béla király

A kőbányai víztároló medence építése, 1869

úti *Városkút*tól ólom-, cserép- és facsöveken vezették az ivóvizet a budai Várba. Hasonló vízbőségű kút volt az Orbán tér fölötti Sváb kút, amely szintén Buda lakosságát szolgálta. Vízvezetékek nyomait találták a Tabánban, Felhévízen, Óbudán és Buda más helyein is, amelyek mind vagy taposószivattyús rendszerrel vagy a közlekedőedények rendszere alapján működtek. A középkori vízvezetékek a törökök uralma alatt, a megújuló ostromok folytán elpusztultak. 1714-ben a Sváb-hegy kútjait Kerschensteiner Konrád budai jezsuita állította helyre, a vár vízikerekes kútjait pedig Mikovinyi Sámuel, majd Kempelen Farkas elképzelései alapján újították föl. A növekvő Buda vízszükségletét az említett kutak vizéből víztárolókban gyűjtött vízből elégítették ki, de a 18. sz.-ban és a 19. sz. elején még a Várban és Buda más részein is állandó látvány volt a *dunavizes*. A budai oldalon a dunai víztelepet Baczó József 1831-ben bővítette, amely már a Vízivárost is ellátta vízzel. Ezt bővítette tovább Clark Ádám. – Pest vízellátása a talajvíz közelsége miatt kisebb gondot okozott. A város nagyméretű fejlődése következtében itt is elszaporodtak a vízárusok, akik részben ivóvízzel, részben pedig a tisztálkodáshoz szükséges Duna-vízzel látták el a lakosságot. Mind Budán, mind pedig Pesten a vízvezetékhálózat kiépítése előtt rendszeresek voltak a kolera és a fertőzött víz okozta egyéb járványok. Az artézi kutak már nem szolgáltak elegendő vízzel. Még az *Illés-kút* (Orczy-kert) is kevésnek bizonyult, pedig az 1700-as évek közepéig e bővizű forrás látta el Pest egy részének lakosságát jó minőségű ivóvízzel, és még arra is futotta vizéből, hogy a környék kertészeteit öntözzék. – Az első pesti ideiglenes vízmű, melyet az 1866. évi kolerajárvány hatására a mai Kossuth Lajos téren létesítettek, 1868-ban kezdte meg üzemét. Víztermelése napi 9100 m³ volt. 1873-ban *Wein* János vezetésével vízvezetéki igazgatóságot szerveztek a főv. mérnöki hivatal keretei között. Megkezdődött az állandó jellegű, nagy kapacitású vízművek tervezése és kivitelezése. A budaújlaki vízmű 1881-ben kezdte meg az ivóvíztermelést, napi 70 ezer m³ teljesítménnyel. 1883-ban megtörtént a vízhálózatba Óbuda és a budai hegyvidék bekapcsolása. Pesten a ~ kedvezőtlenebbül alakult, s bár még ugyanezen évben a Margit hídon át a két vízhálózatot egybekapcsolták, a termelés elégtelennek bizonyult. 1884–86-ban a Parlament építési munkálatai miatt az első pesti vízművet a Margit híd mellé telepítették, s kapacitását is növelték. A város rohamos fejlődése s az 1892-es újabb kolerajárvány további lökést adott a ~ kiépítésének. 1893-ban elkezdték a *káposztásmegyeri vízmű* kiépítését, amely több lépcsőben végül is 1904-ben fejeződött be. Napi 240 ezer m³ kapacitással rendelkezett, és kútjai 13 km hosszúságban terültek el az északi Duna-szakasz mentén és a szigeteken. Megépült a Gellért-hegyi víztároló, a kőbányai vízműtelep és víztorony is. A két korszerű, nagy kapacitású vízmű hosszú évekre megoldotta a főv. vízellátását. A peremker.-ek közül saját vízmű épült ki a századforduló körüli években Újpesten (Ister Magyar Vízmű Rt.), Csepelen, Budafokon és Kispesten. – A vízcsőhálózat arányosan fejlődött a ~ kiépítésével. 1874-ben 104,5 km, 1890-ben 385 km, 1925-ben már 885 km hosszúságú volt. A termelt víz mennyisége ugyanazon években 2,2 millió m³-ről 48, majd 88 millió m³-re emelkedett. – 1928-tól kezdődőleg csaknem egy évtizedig tartó rekonstrukciós tevékenység indult meg, melynek eredményeként 1938-ra a napi víztermelés mennyisége 300 ezer m³-re, a hálózat hossza 1268 km-re nőtt. A II. vh.-ban a főv. területéért vívott harcok jelentős károkat okoztak a ~ban. A termelés csak 1947-ben érte el az 1944. évi kb. 82 millió m³-es szintet. Az újjáépí-

A káposztásmegyeri főszivattyú 1895-ben

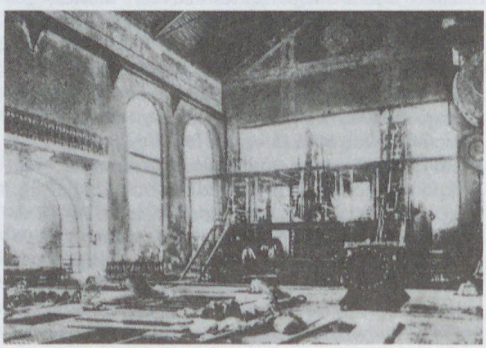

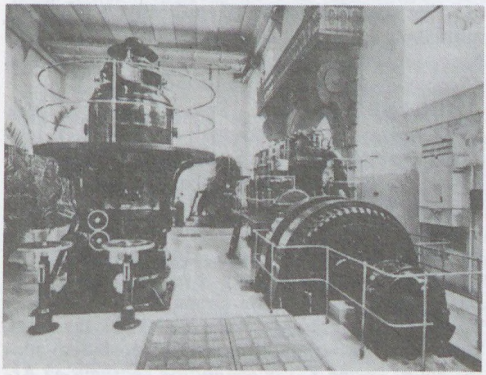

A káposztásmegyeri főszivattyú gépháza

téssel egyidejűleg a *Fővízművek* szolgáltatási területe kiterjedt a peremvárosokra és a még ellátatlan körzetekre. Megtörtént a különálló vízszolgáltatási rendszerek államosítása és egybekapcsolása. – 1950-ben, Nagy-Bp. létrehozásakor a hálózatnak mindössze 1/3-a esett a fővízhez csatolt, kb. másfélszer akkora peremterületekre, s a korábbi 94%-kal szemben a csatolt területek lh.-ainak mindössze 35%-a volt vízvezetékkel ellátva. Két évtized során a hálózat hossza kb. 3500 km-re növekedett, s az új csőfektetések kb. 60%-a a volt peremvárosokra jutott. – 1970-ben, nagy összegű beruházásokkal Bp. lakosságának 91%-a volt a közműves vízhálózatba kapcsolva. A vízfogyasztás az 1950. évi 103 millió m³-ről 1970-ben 243 millió m³-re emelkedett. – A Fővízművek a fokozódó vízigény kielégítésére állandóan növelte kútjainak számát (1970-ben 840 db volt), és kiterjesztette a víznyerési terület határait (a Szentendrei-szigeten levő Pócsmegyertől a Csepel-szigeti Tököl községek közötti Duna-parton). 1962-ben elkészült az első *felszíni vízmű* is Káposztásmegyeren. A víztermelés 60%-át az É-i terület, 10%-át a belterületi rendszerek, 15%-át a D-i Duna-part kútjai adták. A K-pesti kutak részesedése 2%-os, a felszíni vízműé pedig 12–13%-os volt. – 1958–62 között három *ip. vízmű* is épült, napi 150 ezer m³ teljesítőképességgel és 41 km-es hálózattal a vízművek kereteiben. – A rohamosan növekvő szükségletek kielégítésére 1982-ig teljesen kiépült a Szentendrei-szigeten lévő parti szűrésű víztermelési övezet összesen 549 kúttal (Surány, Kisoroszi, Tahitótfaluban lévő telepek). Innen jut át különféle dunai keresztezéseken (híd és medercsöveken) a fővízi D-i területére. A termelt vizet 104 km hosszú nagy átmérőjű, alacsony nyomású csőrendszer gyűjti össze és továbbítja Duna alatti búvtatókon és alagutakon a békásmegyeri, ill. a káposztásmegyeri telepek átemelő gépházaihoz. 1976-tól megkezdődött a Csepel-szigeten az új víztermelő telepek létesítése (Szigetújfalu, Tököl, Halásztelek). Összesen 171 kút üzemel. Az ivóvizet 50 km hosszú csőrendszer gyűjti össze a termelőtelepekről és továbbítja a csepeli főtelepre. 1984-ben a Csepel-szigeten Ráckeve térségében a nagyobb vas-mangán tartalmú víz miatt megépült az első ózonos kútvízkezelő mű a hozzátartozó csáposkútsorral. – A fokozódó környezetszennyeződés miatt fel kellett számolni a Palota-szigeti, budafoki, nagytétényi és mátyásföldi Corvin kutakat. Ezek egy részét ip. vízként hasznosítják. A vízminőségromlás megelőzésére 1981-től Vízminőségi Biz. is működik. Megtörtént a három legnagyobb gépháztelep rekonstrukciója: Káposztásmegyeren a IV. (1973, 1976, 1987), Békásmegyeren a II. (1978), Csepelen a II. (1979) gépházak felújítása. Megépültek az új főgépházaktól a nagy átmérőjű vezetékek Káposztásmegyer–Rákosszentmihály, Káposztásmegyer–Gellért-hegy, Békásmegyer–Gellért-hegy, Csepel–Gellért-hegy és Csepel–Pestszentlőrinc összekötésére. A K-pesti dombvidék jobb ellátására új átemelő gépházak létesültek 1973-ban Rákosszentmihályon. 1983-ban Pestszentlőrincen, D-Buda jobb ellátására a Budaörsi úton (1974) és Budafokon (1985). Jelentős víztároló medencék is épültek Rákosszentmihályon (1976), a Gellért-hegyen (Mo. legnagyobb, 80 000 m³-es medencéje, 1978), a békásmegyeri (1979), az őrmezői (1980), valamint a pestszentlőrinci (1981) lakótelep részére. Új víztornyok is épültek a pestszentlőrinci (1982) és a csepeli lakótelepen (1983). Az elosztócső-hálózat folyamatosan bővült, és 1986-ra fokozatosan megszűntek azok a területek, ahol nyári csúcsfogyasztás idején vízkorlátozást kellett elrendelni. – Üzembe került az első számítógéppel irányított gépház és termelőtelep-rendszer Csepelen (1985), és létrehozták a központi diszpécserszolgálatot (1985), ahol a telepek adatait mérő, távadó mikroprocesszoros adatgyűjtőrendszer működik. – Az ip. vízhálózat hossza 68,5 km. A fővízben 62 ivóvíztároló üzemel, ebből 3 db víztorony. Jelentősebb részük vasbeton. Térfogatuk összessége 305 366 m³. Ez a napi csúcsfogyasztás 24%-a. A Fővízművek 5 db ip. vizet szolgáltató egységet üzemeltet. A nagyobb kapacitású

Víztisztító gyáregység (Váci út 121.)

ip. vízművek a nyers Duna-vizet egyszerű szűrésülepítés után továbbítják a fogyasztókhoz. 1979-ben megépült a Főv. Vízművek új üzemviteli központja (XIII. Váci út 23–27.) és mellette 1981-ben a főv. több közműváll.-ával közös 1000 személyes munkásszálló; ugyanitt nyílt meg a Közműinformációs Iroda. – 1991-ben a Főv. Vízművek a Bp. Főpolgármesteri Hivatal Közmű Ügyoszt.-ának irányítása és szakfelügyelete alá tartozó „kiemelt" kategóriába sorolt váll.

Vízügyi Építő Vállalat, *VÍZÉP* (I. Márvány u. 1/c): 1951-ben alapították. Tevékenysége: kommunális és ip. vízellátás, vízkár-elhárítás, víztelenítés, szivárgásvédelem, közmű- és távvezetékek, műtárgyak építése és szerelése, mélyalapozás, víztornyok építése.

Vízügyi Tervező Vállalat, *VIZITERV* (V. Nádor u. 36.): 1954-ben alapították. A hazai vízügyi tervezés bázisszervezete. Szakterületei: komplex vízgazdálkodási rendszerek, vízellátás, csatornázás, szennyvíztisztítás, tározók, mezőgazd. vízhasznosítás, folyó- és tószabályozás, vízi utak, vízerőhasznosítás. Nagyobb hazai munkái voltak: kiskörei, békési, körösladányi vízlépcsők, Sió torkolati mű, regionális vízellátási rendszerek a Balatonnál és a Velencei-tónál, a Dunakanyarban, a Mátra-vidéken, Tatabányán, Oroszlányban. Exporttervezési tevékenysége 24 országra terjed ki. Az Afrikában végzett egy évtizedes munkája elismeréseként 1981-ben Nemzetközi Afrika Díjat kapott.

Vízvezeték u.: →*Alkotmány u.*

VM: →*Budapesti Vörös Meteor Sport Club*

Vogel-műbútorgyár: 1803-ban a mai Dohány u. 20. sz. alatt 36 munkással kezdte meg működését. 1806-ban kir. privilégiumot kapott. Vogel Sebestyén Antal mostohaapjától, Kerner Antaltól 1910-ben vette át az üzemet. A bútorművesség területén az első tőkés vállalkozás négy pesti és három, majd öt vidéki (Debrecen, Temesvár, Nagyvárad, később Szeged és Kassa) lerakatával az ország legnagyobb bútorgyárává lett. 1816-ban 130 munkást foglalkoztatott. A gyár 1826-ban Vogel saját Dorottya u.-i házába költözött, és itt működött a tulajdonos haláláig, 1837-ig. Utóda a *Coffin és Guth* cég lett. A gyár készítette 1818-ban a debreceni nagytemplom szószékét, zárt imaszékeit és falburkolatát Huber József faszobrász közreműködésével. Jelentős alkotásai: a Pesti Német Színház teljes bútorasztalos- és kárpitosmunkái, a Vigadó berendezésének egy része (játékterem, kávéház, zenekari ülések, öltözők), a Nemzeti Casino bútorzata (elpusztult, csak tervekről, költségvetésekből ismerjük). Itt készítettek először fortepianókat; a ~ szabadalma volt egy orvosi füstölőkészülék is. A ~ megismertette a m. bútorfát a külfölddel, és termékei jelentős hatást gyakoroltak a kor m. bútorművészetére és lakáskultúrájára.

Voit Pál (Szendrő, 1909–Bp., 1988): művészettörténész, az Orsz. Műemléki Felügyelőség tudományos oszt.-ának főmunkatársa. 1946–48 között az Iparművészeti Múz. ig.-ja volt. Fő kutatási területe az iparművészet és a mo.-i barokk művészet. Kutatásainak jelentős eredménye Mátyás király budai majolikaműhelyének felfedezése. Bp.-i vonatkozású m.: *Egy régi pesti patika* (Tanulmányok Budapest múltjából, VII. k.); *A Magyar Földhitelintézet székháza – hajdani Marczibányi-palota – és dísztermei* (Tanulmányok Budapest múltjából, IX. k.).

VOLÁNBUSZ (XIII. Szabolcs u. 17.): Mo. egyik legnagyobb közúti személyszállító váll.-a. Jogelődei 1928-tól MAVART, MÁVAUT, majd VOLÁN 20. sz. Váll. néven működtek. Ellátja Pest megye helyi és helyközi közlekedését, ezen kívül az ország 17 megyéjébe és 12 európai ország 80 városába közlekedtet menetrend szerinti autóbuszjáratokat. A főv.-ban három nagy és három kisebb autóbuszpályaudvarról indítja járatait: az V. Erzsébet térről az ország Ny-i felébe közlekedő távolsági, valamint a nemzetközi járatokat; a Népstadion állomásról az ország K-i felébe induló kocsijait; az Árpád hídi állomásról Vác, Fót és a Dunakanyar felé. Idegenforgalmi szolgáltatásait az OMNIBUSZ Utazási Iroda útján bonyolítja. Vállalja különleges rendeltetésű autóbuszok (mozgó-ABC, könyvtárbusz, egészségügyi szűrőbusz stb.) kialakítását. Közületek részére Ikarusz autóbuszokat ad bérbe, lízingel; mikrobuszokat és személygépkocsikat kölcsönöz. Nyolc műszaki telepén, Bp.-en kívül Érden, Szigethalmon, Monoron, Cegléden, Vácott, Szentendrén és Zsámbékon számítógépes diagnosztikai vizsgálatokat végez, javítja, karbantartja és vizsgáztatja az autóbuszokat.

Voláncamion Rt. (XI. Muskotály u. 11.): alapításának éve 1989. Itt működik a *Volán Vállalatok Nemzetközi Fuvarvállaló és Koordinációs Irodája* is. Tevékenysége ennek megfelelően a nemzetközi közúti fuvarozás és az azt kiegészítő feladatok intézése, szokványos és speciális fuvarozás, forgalomszervezés, közúti szállítmányozás, részvétel a nemzetközi gyűjtőforgalomban, okmánykiállítás stb.

VOLÁN Egyesülés (VI. Teréz krt. 38.): 1989-ben alapította 19 megyeszékhelyi, hat bp.-i Volán Váll., két rt. és a Volán Váll.-ok központja a tagok önkéntes gazd. társulásaként, gazdálkodásuk eredményességének előmozdítására. A gazd. társaságnak jelenleg 51 tagszervezete (váll., rt., kft.) van. Az Egyesülés jogelődjének tekinthető a KPM Autóközlekedési Vezérigazgatósága, az Autóközlekedési Tröszt, a Volán Tröszt, a Volán Váll.-ok Központja.

Volán Elektronikai Rt. (XI. Karolina út 65.): a szoftverfejlesztő és kommunikációtechnikai eszközöket értékesítő cég jogelődjét 1959-ben alapították. 1989-ben rt.-vé alakult 90 millió Ft-os alaptőkével. Tevékenysége kiterjed irodatechnikai eszközök értékesítésére, lizingelésre, szervizelésre; a számítástechnika területén mikrogépes gazd. szoftverek, programok értékesítésére, alkatrészellátásra; idegenforgalmi és szállítmányozási szolgáltatásokra. A folyamatos szervezetkorszerűsítés eredményeként és új üzletágak bekapcsolásával az önálló profitcentrumokból kft.-k alakultak. A Volán Elektronika csoport 30 kft.-ben és négy rt.-ben érdekelt.

VOLÁNSPEC Fuvarozó és Szolgáltató Vállalat (XIV. Nagy Lajos király útja 210.): három bp.-i és egy Pest megyei telephellyel rendelkező közlekedési és ip.-kereskedelmi szolgáltató apparátus számos átszervezéssel, beolvasztással és névvál-

tással fejlődött nagyváll.-tá. Első jogelődjét a Kohó és Gépip. Min. 1951-ben alapította Gépip. Fuvarozó Váll. (GEFU) néven. Járműállománya a II. vh.-ból üzemképesen visszamaradt 44 tehergépkocsi volt 9 pótkocsival. 1953-ban a Járműip. Fuvarozó Váll.-tal (JIFU) összevonva, a Gépip. Autófuvarozási Váll. (GAFU) nevet kapta. Kapacitása már 165 tehergépkocsi és 19 pótkocsi. 1963-ban járműállománya 296 tehergépkocsi és tréler volt 77 pótkocsival. 1968-ban 22. sz. AKÖV-re, majd 1970-ben Volán 22. sz. Váll.-ra változtatták nevét. Új szolgáltatásai: 67 autóbusszal személyforgalom, valamint személygépkocsi mentőszolgálat. További névváltozások: 1984-ben Volán 22. Fuvarozó és Szolgáltató Váll., 1985-ben Volán Fuvarozó és Szolgáltató Váll., 1986-ban kapta a jelenlegi nevét.

Volán Tefu Rt. (XIV. Mogyoródi út 32.): jogelődjét, a VOLÁN 1. sz. Váll.-ot 1962-ben alapították a főv. és Pest megye áruszállítási feladatainak ellátására. Az 1970-es évek elején a 12 üzemigazgatósága 4500 tehergépkocsival rendelkezett. 1986-ban két váll.-tá szervezték: Pest megyében a Pest Megyei Duna Volán fuvarozott, Bp.-en a Volán Tefu Váll. működött, amely 1990-ben zártkörű rt.-vé alakult. Tevékenységi körei: bel- és külföldi fuvarozás, földmunkák tervezése és kivitelezése, a gépkocsik, termelőeszközök bérbeadása, lizingelése, raktározás, rakodás, vámszabad terület üzemeltetése, vámkezelés, pu.-i szállítmányozás.

Volántourist Vállalat (VI. Teréz krt. 38.): 1970-ben alapították. Nemzetközi tevékenységre jogosult utazásszervező és közvetítő. Tevékenysége: ált. ki- és beutaztatási tevékenység, belföldi utazásszervezés, fizetővendéglátás, valuta üzletágak. Bp.-en négy kirendeltsége van.

Volga Szálloda (XIII. Dózsa György út 65.): 1971-ben készült el a Vadászati Világkiállítás alkalmából. Tervezője Finta József. A tízemeletes, 314 szobás, háromcsillagos szállodát a Pannónia Szálloda és Vendéglátó Váll. üzemelteti. Az európai Minotels lánchoz tartozik. Minden szobája kétágyas, fürdőszobás. Vendéglátói létesítményei: Moldva étterem, BB Pezsgőbár, Niagara drinkbár, Amazonas éjszakai bár.

vontatóvágányok: az →*iparvágányok* és a vasúti állomások közötti kapcsolatot biztosító, több iparvágány forgalmát ellátó vágány, amin esetleg többkocsis vonatok is közlekednek. Ilyen volt a régi Klotild u.-i vágány (OMÁV), a Bp. Lipótváros–Markó u.-i vágány (MÁV), és ilyen az Andor u.-i (MÁV), a Soroksári út–csepeli (MÁV) vagy a Bogdáni úti (BHÉV) vágány.

Vorosilov út: →*Stefánia út*

„Vorwärts" Német Munkásképző Egylet: a főv. nemzetiségi munkás-kultúrmozgalom egyik legjelentősebb alakulata. Tagjai alkalmi jellegű kiránduló és tornászösszejövetelek után 1897 nyarán megalakították a tornaszakosztályt, amely a hazai munkássportmozgalom első önálló hajtása volt. A ~ tömegbázisa elsősorban a millenniumi építkezések kapcsán Budapestre került német ajkú munkásokból verbuválódott, de szívesen befogadtak m. és más nemzetiségű dolgozókat is. Első elnöke Nemec József volt. Vezetősége szoros kapcsolatban állott a korabeli hazai szocdem. baloldallal, köztük *Szabó* Ervin csoportjával is. A tornaszakosztály tevékenysége elsősorban a VI. és a VII. ker.-re terjedt ki, de népszerűsítő bemutatóikkal és demonstratív felvonulásaikkal a Magyarországi Szociáldemokrata Párt valamennyi demonstrációját támogatták. Tornászaik nagy érdemeket szereztek a m. munkássportmozgalom legjelentősebb egyletének, a →*Munkás Testedző Egyesület*nek 1908. évi megalapításánál is.

Völgy u. (II. Hűvösvölgyi út–Vadaskerti út): **7. sz.:** villa (Lajta Béla, 1903). – **9–11. sz.:** villa (1913). – *Irod.* Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

A Volga Szálloda

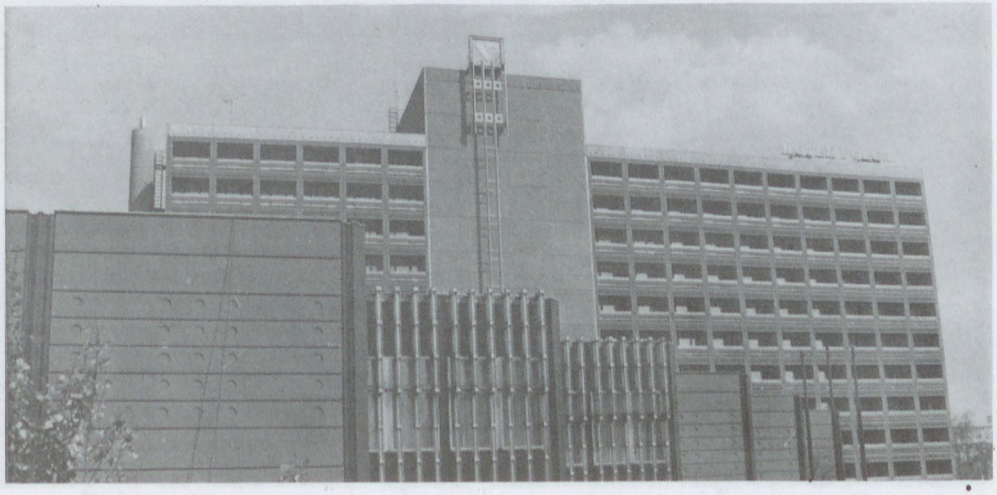

Vörös Károly (Bp., 1926–): történész, a történettudományok doktora (1979), Pro Urbe díjas (1992). 1944–48 között a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. 1948–50 és 1957–62 között az Orsz. Levéltár levéltárosa, 1951–57 között a Levéltárak Orsz. Központjának tudományos munkatársa, 1963–68 között a Bp.-i Történeti Múz. tudományos munkatársa, 1968–70 között a Művelődésügyi Min. főelőadója. 1970 óta az MTA Történettudományi Int. munkatársa, tudományos tanácsadója. 1991 óta az ELTE Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára. A bp.-i magisztrátus tagja. – Kutatási területe a 18–19. sz. m. gazd.- és társ.története, Bp. története. *F. m. Egy világváros születése* (Bp., 1973); *Budapest története IV.* (Bp., 1978, társszerző); *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917* (Bp., 1979).

Vörös Akadémia: →*Gazdasági és Műszaki Akadémia*

Vörös Brigád partizánegység: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Vörös Csillag: →*Apolló*

Vörös Csillag Szálloda: →*Panoráma Hotel*

Vörösfenyő-hegy: →*Pacsirta-hegy*

Vörös Hadsereg: →*Tanácsköztársaság*

Vöröshadsereg út: →*Hűvösvölgyi út*

Vöröskereszt: →*Magyar Vöröskereszt*

Vöröskereszt Erzsébet Kórháza: egykori főv. gyógyint. A M. Vöröskereszt nem sokkal megalakulása (1881) után kórház építését határozta el. A *Hauszmann* Alajos tervei alapján pavilonrendszerben felépült ~ 1884-ben nyílt meg Janny Gyula ig. vezetésével, 120 ággyal. Háború esetén további 600 ággyal bővíthető volt. A kórház feladata az alapszakokban (belgyógyászat, sebészet, szülészet-nőgyógyászat, gyermekgyógyászat) történő betegellátás mellett az ápolónőképzés volt. 1925-ben a M. Vöröskereszt anyagi nehézségei miatt 30 évre bérbe adta a *Posta Betegségi Biztosító Int.*-nek. Ekkor már 243 ágya volt. 1945 után *Alkotás utcai Kórház*ként működött tovább. 1950-ben az Eü. Min. sportorvosi kutatólaboratóriumot, 1951-ben pedig sportklinikát létesített itt. Ezek összevonásából jött létre a mai →*Országos Sportegészségügyi Intézet*.

Vörösmarty Mihály szobra

Vörös-kővár (II. ker.): hegy a →*Pesthidegkúti-medence* K-i részén (339 m). Eocén nummulinás mészkő, oligocén hárshegyi homokkő és homokos agyag építi fel. Kopár lejtőit különböző vastagságú lejtőlösz borítja, amely a nagyfokú talajpusztulás következtében kiterjedt foltokban a felszínre került.

Vörösmarty Mihály (Pusztanyék, 1800–Pest, 1855): költő, író, az MTA r. tagja (1830). A legnagyobb m. romantikus költő. 1816 őszétől 1817 nyaráig a pesti piarista gimn.-ban tanult. Apja halála után a Perczel család nevelőjeként folytatta tanulmányait. Növendékeivel Pesten a Vadászkürt Szállóban lakott. 1824-ben a pesti egyetemen ügyvédi oklevelet szerzett. A *Zalán futásá*nak megjelenése után

A Gizella (ma Vörösmarty) tér 1890-ben

(1825) a független írói pályát választotta. Rövid ideig Budán lakott, de anyagi helyzete miatt Székesfehérvárra akart költözni ügyvédnek, ezt pesti íróbarátai akadályozták meg azzal, hogy megbízták a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztésével. Emellett Bajza Józseffel és Toldy Ferenccel együtt vezetője volt az *Aurora-kör*nek. A harmincas évek második felében mint az Athenaeum szerk.-je részt vett a főv. pol. és kulturális közéletében. Drámáival támogatta a budai színtársulatot. Vígjátékának, *A fátyol titkai*nak (1834) a főv. a színhelye, és a korabeli pesti élet mindennapjai elevenednek meg benne. A *Pesti Magyar Színház*at az ő drámái prológusával, az *Árpád ébredésé*vel nyitották meg (1837). Ezekben az években a Kalap (Irányi) és a Zöldfa (Veres Pálné) u. sarkán levő Jankovich-házban lakott. Itt érte az 1838-as árvíz, amelynek két költeményében állított emléket *(Pest, martius 13. 1838; Árvízi hajós)*. ~ asztaltársasága eleinte a Lamacs-vendéglőben volt (Magyar u. 19.), majd a Csiga-vendéglőben, a mai Központi Tiszti Ház (Váci u. 38.) helyén. Ebből a társaságból fejlődött ki a *Nemzeti* (később Ellenzéki) *Kör*, amelynek ~ elnöke és több ízben alelnöke volt. A harmincas évek végén a Hatvani u. és Szép u. sarkán levő Horváth-házba (ma Kossuth Lajos u. 3.) költözött, ahol Bajza József is lakott. Itt ismerkedett meg Csajághy Laurával, akit 1843-ban feleségül vett. A márciusi napokban ~ szerk. a pesti tömegek forradalmi tiltakozásának hangot adó proklamációt. Rottenbiller Lipót mögött a második helyen jelölték pesti polgármesternek és megválasztották városi képviselőnek. Pest kiürítésekor a kormánnyal együtt Debrecenbe költözött, amikor a főv.-t visszafoglalták, kinevezték a kegyelmi törvényszék bírájává. Világos után vidéken bújdosott. 1849 végén tért vissza a főv.-ba, előbb Csepelen, felesége rokonainál tartózkodott, majd innen távozva a nyéki szülőhelyét környező falvakban húzta meg magát. 1855 elején Pesten telepedett le. Húsvétkor az *Áldozat* c. darabjának előadásán jelent meg utoljára a nyilvánosság előtt. Ugyanabban a házban, a Kappel-házban halt meg, ahol Kisfaludy Károly (Váci u. 19., emléktábla). Szobra a Vörösmarty téren áll (Kallós Ede és Telcs Ede, 1908).

Vörösmarty cukrászda: →*Gerbeaud cukrászda*

Vörösmarty Irodalmi Társaság: az Újpesten élő és működő írók összefogására alakult 1934-ben. Legismertebb tagjai: Berda József, Gyökössy Endre, Hajdú Henrik, Komjáthy Aladár, Kodolányi János voltak. Első elnökül Babits Mihályt, az egykori újpesti gimn. tanárt választották.

Vörösmarty Mihály Gimnázium (VIII. Horánszky u. 11.): 1871-ben alapított középisk. Először alreáltanoda a Rökk Szilárd u.-ban, 1874-től 8 oszt.-os főreáltanodává alakították, és a mai helyére (akkor még Zerge u.) költözött. 1921-ben a *VIII. ker. közs. Vörösmarty Mihály Reálisk.* nevet vette fel. 1934 óta gimn.-ként működik. – *Irod.* Péch Zoltán–Pákozdi Endre: A Vörösmarty Mihály Gimnázium történetének vázlata... (Bp., 1971).

Vörösmarty tér (V. ker.): központi fekvésű, parkosított belvárosi tér. Régi neve *Sétatér*, majd az itt volt harmincadhivatalról *Harmincad tér*, utóbb az itt állott Német Színház után *Theatrum piac*, majd 1872-

A Gerbeaud Cukrászda a Vörösmarty téren

A Luxus Áruház a Vörösmarty téren

ben *Régi színház tér*, 1874-től Ferenc József idősebb lánya után *Gizella tér*, 1918-ban *Károlyi Mihály tér*, mert Károlyi az itteni *Függetlenségi Kör* ablakából többször beszélt. 1919-től ~ az itt felállított, carrarai márványból készült Vörösmarty-szobor után (Kallós Ede és Telcs Ede alkotása, 1908). A ~ Ny-i oldalán a lebontott, Haas-palota helyén épült (1971) irodaház több kulturális intézmény, egyben a *Csontváry Galéria* otthona. A ~en található több idegenforgalmi és légiforgalmi társaság irodája, reprezentatív üzletek, köztük a *Luxus Áruház*, továbbá a patinás →*Gerbeaud cukrászda*. A térről vezet a *Városliget* felé a millenáris →*földalatti vasút*.

Vörös Meteor Csemege Sport Klub: elsősorban női evezősszakoszt.-t működtetett. 1954-ben alakult. Az 1950-es évek végén, a 60-as évek elején a legjelentősebb női evezőscsapattal rendelkezett. Versenyzői közül kiemelkedett az Európa-bajnok Salamon Ágnes, és a négyszeres egyéni bajnok Domonkos Anna. 1973-ban egyesült az MTK-val.

Vörös Október Férfiruhagyár: →*Elit Ruhagyár*

Vörös Október utcai lakótelep: →*Vas Gereben utcai lakótelep*

Vörös Őrség: →*Tanácsköztársaság*

Vörös Sün-ház (I. Hess András tér 3.): volt *Vörös Sün Vendégfogadó*, emeletes, háromhomlok-

Díszkút a Vörösmarty téren

zatos műemlék ház, a tér felé 5 ablakkal. Az első emeleti ablakok félköríves homlokmezejében denevérszárnyszerű díszek vannak, 1820 körül épült kapuja felett vörös sün domborműves cégére látható. Középkori dongaboltozatos kapualjában két szemöldökgyámos, kőkeretű gótikus ajtaja a 15. sz.-ból származik. *Fortuna u.*-i szárnyán az emeleten csúcsíves gótikus ablakkeret fele látható. Udvarán barokk és klasszicista vasrácsok vannak. Pincéje gótikus. Oldalhomlokzata 7, *Táncsics u.*-i oldala 12 ablakos. Négy földszinti, D-i helyisége középkori eredetű. A Táncsics u.-i falban is középkori maradványok tanúsítják, hogy a mai ház több középkori ház összeépítéséből keletkezett. Az egyik feltehetően a később lefejezett Lackfi István főlovászmesteré, majd Cillei Hermané volt. Már az 1696-os budai összeírás *„Zum roten Igl"*-háznak nevezi; 1760-ban fogadó. Itt és a Fehér Kereszt Fogadóban voltak az első budai színielőadások, 1768-ban F. Berner bécsi gyermeksznésztársulati ig. vezetésével. 1773–1784 között is még fogadó, *Nepauer* Máté építőmester tulajdonában. 1810 körül átalakították, ekkor kapta klasszicista stílusú külsejét. – *Irod.* Zakariás G. Sándor: Budapest (Magyarország Művészeti Emlékei, III. kötet, Bp., 1961).

Vörös Újság: a *Kommunisták Magyarországi Pártja*, majd az egyesült munkáspárt hivatalos lapja. 1918. dec. 7-től 1919. aug. 2-ig eleinte hetenként kétszer, majd háromszor, márc. 27-től naponta jelent meg. Szerk.-je Vágó Béla, 1919. jan.-tól Szamuely Tibor, a Tanácsköztársaság idején Jancsó Károly, majd Rudas László. Márc. 27-től az egyesült párt hivatalos lapjaként került az utcára, s ekkor néhány szociáldemokratát (Gárdos Mariska, Szakasits Antal) is bevontak a szerkesztőségbe, de a lap továbbra is a kommunisták véleményét juttatta kifejezésre. Cikkírói csak ritkán írták ki nevüket, a cikkeket elsősorban Révai József, Rudas László, Lukács György, Alpári Gyula és Bolgár Elek írta. Utolsó száma aug. 2-án, a délutáni lapok korabeli szokása szerint 3-iki keltezéssel jelent meg.

Vulkán Gépgyár Rt: Mixics Nándor bécsi vállalkozó a Gutjahr és Müller Gépgyár (V. Váci u. 66. sz.) üzemének átvételére és folytatására 1893-ban alapította. A váll.-ba ugyanabban az évben beolvadt Reinhard Fernau és Társa bécsi gyára. A bp.-i üzem szerszámgépeket, malomfelszereléseket és nyersöntvényeket gyártott. A M. Ált. Hitelbank és a Creditanstalt Wiener Bankverein érdekkörébe tartozott. A bp.-i gyárat 1929-ben megvásárolta Munk Mór vasnagykereskedő. 1939-ben felszámolták.

Vulkán Oxigén Rt.: →*Oxigén- és Dissousgázgyár Vállalat*

Vurstli: →*Vidám Park*

W

Wagner János (Székesfehérvár, 1813–Bp., 1904): építőmester. Bécsben és Berlinben tanult, 1845-től ismertek munkái Pesten. Nagyrészt mások terveinek kivitelezésében működött közre, házakat alakított át. Ma is álló önálló tervezése az ELTE vegytani int. (Trefort-kert, 1868) és az első lóvasút végállomása (ma BKV-telep, Váci út 201., 1866).

Wagner Péter (Bp., 1951–): építész, Ybl-díjas (1988). A BME-n szerzett építészmérnöki diplomát (1974), ill. könnyűszerkezetes szakmérnöki diplomát (1979). 1974 óta az Ipari Tervező Iroda tervezőmérnöke (1983–85 között a VI. ker. IKV Stúdió „R" Tervező Irodájának műteremvez.-je). Tervei szerint épült a főv.-ban az *Orsz. Haematológiai és Vértranszfúziós Int.* (Kévés Györggyel, 1978–85), a *FŐTÁV üzemviteli ép.-e* a Füredi úton (1981–85); *OTP-fiókok*, a Széna téren (1982), a Frankel Leó u.-ban (1984), a Szent Gellért téren (Makovinyi Ferenccel és Szabó Györggyel (1987) és a József krt.-on (1985), valamint a *Kereskedelmi és Hitelbank fiókja* a Károly krt.-on (1987).

Wagner József Zeneműkiadó: az addig zenészként működő Wagner József 1839-ben alapította cégét. Kora legjelentősebb m. zeneszerzőinek (Erkel, Egressy Béni, Rózsavölgyi, Doppler stb.) műveit igényes kiadásokban jelentette meg. Üzlete 1855-ig működött, kiadványait 1858-ban eladta a →*Rózsavölgyi és Társa* zeneműkiadónak.

Wagner kémiai gyár: Wagner Dániel 1835-ben, hosszú külföldi tanulmányútjáról hazatérve vásárolt telket a Váci úton, ahol 1847-ben 37 taggal (köztük 12 tudóssal) rt.-t alapított finomvegyészeti készítmények, fémhulladékok vegyi kivonatainak előállítására. A gyár az 1880-as években már 220 munkást foglalkoztatott, s az 1900-as évek elején áttért a szódavízgyártás alapanyagainak készítésére. 1948-ig a Soroksári úton működött *Dr. Wagner Jenő és Emil Szénsav- és Oxigéngyár Rt.* néven. Az államosítást követően a telepen a *M. Ásványolaj és Földgázkísérleti Int.*, majd 1952–90 között annak motorkísérleti állomása dolgozott.

Waldapfel József (Bp., 1904–Bp., 1967): irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1948, r. 1958). Egyetemi tanulmányait Bp.-en végezte, itt volt 1925-től 1946-ig gimn.-i tanár, majd 1948-ig tanárképző int.-i tanár, utána az egyetem irodalomtörténeti tanszékén tanított. Bp. történetéhez fontos adatokat nyújt *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből* c. műve, amely 1932-ben akadémiai pályadíjat nyert. *Forradalom előtt* (Bp., 1948) c. munkája a főv.-t mutatja be Petőfi korában a kortársak szavaival, újságcikkekkel, életképekkel.

Waldbauer-Kerpely Vonósnégyes: 1909-ben alapította Waldbauer Imre és Kerpely Jenő. Az együttes fennállása alatt további tagok voltak: Molnár Antal, Melles Béla, Szervánszky Péter, Országh Tivadar. Bemutatkozó hangversenyükön (1910) Bartók Béla és Kodály Zoltán első vonósnégyeseit játszották ősbemutatóként. Magas színvonalú együttesük a klasszikus irodalom művelése mellett sokat tett a hazai és külföldi kortárs szerzők műveinek megismertetéséért. Európa egyik első kvartettjeként tartották számon. Sok külföldi vendégszereplése volt. 1946-ban Waldbauer, 1949-ben Kerpely távozott az Egyesült Államokba, így az együttes feloszlott.

Walla József Cementárugyár: 1861-ben a mai VI. Jókai u.-ban kezdte meg működését. 1880 végén a VII. Rottenbiller u. 15. alá költözött, majd a századfordulón az Asztalos Sándor u. 12. sz. alatt üzemelt. Mátyásföldön önálló kavicsbányája volt. 1918-ban rt.-vé alakult. Az 1930-as években kb. 350 munkást foglalkoztató üzem cementlapokat, csöveket, lépcsőket stb. gyártott és épített be. A *Bp.-i Betonárugyár* elődváll.-a.

Wallenberg-emlékmű (II. Szilágyi Erzsébet fasor): a náci megszállás alatt az üldözötteknek menedéket nyújtó svéd követségi titkár emlékművét Varga Imre készítette el. Felállítási éve: 1987. A bronz portréalak gránittömbök közül lép elő.

Walser Gép- és Tűzoltószergyár, *Walser Ferenc tűzoltási szerek és szivattyúk gyára, harang- és fémöntöde:* alapítója Walser Ferenc, aki Schaud Antal harangöntőnél tanult. 1854-től mesterének műhelyét vezette, majd 1866-ban átvette. Ekkor 11, 1869-ben 80 munkással dolgozott. 1870-ben alakult a mai Lomb u. 34–36. alatti telep, ahol 1892-től vízvezetéki berendezéseket, kazánokat és gőzgépeket is gyártottak. Elektromos harangozógépe 1928-ban világszabadalmat kapott. Utóda: a Mátrai Antal és Társa Rt. tűzoltószereket, rapidkutakat, fa szíjkorongokat, létrákat stb. gyártott. – Az államosításkor megszűnt.

Walter-uszoda: →*dunai uszodák*

Wampetics Vendéglő: →*Gundel Étterem*

Ward-Kollégium: r. k. hitoktatónő-képző. Bernhard Zsigmond és Bíró Ferenc jezsuiták ösztönzésére Almásy Mária, az →*angolkisasszonyok* főnöknője alapította 1917-ben a rend int.-ében mint főisk. szintű hitoktatónő-képzőt. Az angolkisasszonyok alapítójáról, az angol M. Wardról nevezték el. Mihályfi Ákos ciszterci teológiai professzor volt első érseki biztosa, aki hároméves tanítási rendet alakított ki a teológiai tárgyakból. 1948-ban szűnt meg.

Washington Kávéház: a századforduló körüli időkben nyílt a mai VIII. Üllői út 44–46. sz. helyén. A Józsefváros vegyes közönsége látogatta, elsősorban női zenekara miatt. 1908-ban kabarévá alakult *Kedélyes Kabaré* néven, de silány műsora miatt megbukott. *Paradicsom Kabaré* néven folytatta működését. Ekkor és itt kezdi pályafutását Tarján Vilmos újságíró, színházig. és vendéglátóip. szakember. 1909-ben *Fővárosi Kabaré* néven elvesztette népszerűségét és bezárt.

Wassermann: →*dunavizes*

Watula János Jakab (?–Pest, 1689): Pest város első bírája a török hódoltság után. Eredetileg élelmezési tiszt volt a császári hadseregben, majd 1687 elején a pesti harmincad hídfalhoz került ellenőrnek. 1687. okt. 6-án Werlein János István kamarai inspektor bíróvá nevezte ki, és ezt a tisztét 1688 tavaszáig látta el. Képzelet alapján készült mellszobra a pesti Vigadó homlokzatán látható.

Wälder Gyula (Szombathely, 1884–Bp., 1944): építész, műegyetemi tanár, az MTA l. tagja (1935). Tanulmányait a bp.-i műegyetemen és Olaszo.-ban végezte. Tervezői munkásságában történeti, főleg barokk stíluselemek alkalmazására törekedett. Főbb művei a *BSZKRT* (ma BKV, VII. Akácfa u. 15.) *palotája*, a volt *ciszterci gimn. és templom* (ma József Attila Gimn., XI. Villányi út 27. sz. és a Villányi úti plébániatemplom). Ő készítette el a Madách utat lezáró tér terveit, ugyancsak az ő tervei szerint épült fel klinkertéglából a tervezett sugárutat megnyitó, már modern törekvések irányába mutató háztömb.

Weber Antal (Pest, 1823–Bp., 1889): építész. Korának egyik legtöbbet foglalkoztatott mestere, Ybl Miklós barátja, Lotz Károly sógora volt. 1873-tól tvhat. biz. tag. Több mint negyedszáz ép.-e mind eklektikus, neoreneszánsz stílusban épült. Első nagyobb bp.-i műve a Placht-féle bérház (Bajcsy-Zsilinszky út 37., 1872). Jelentősebbek még: Ádámház (Bródy Sándor u. 4., 1875), Erdődy-palota (ma orosz nagykövetség, Bajza u. 35., 1876), SOTE központja és a belső klinikai telep több ép.-e (Baross u.–Üllői út, 1881–84), az ELTE Természettudományi Karának ásványtani és fizikai ép.-e (Múzeum krt. 4., ill. Puskin u. 5., 1884).

Wechselmann Ignác (Nicolaj, Poroszo., 1828–Bp., 1903): építész, vállalkozó. Tanulmányai után 1856-ban telepedett le Pesten. Sok bp.-i közép. építésvezetője volt, kivitelezte Förster, Baumgartner, Ybl terveit. Nagy vagyont szerzett, amelyből közel 1,5 millió koronát végrendeletében vak gyermekek int.-ének létesítésére hagyott, kikötve, hogy abba fele részben zsidó gyermekeket vegyenek fel. 1908-ban róla és feleségéről elnevezve nyílt meg az int. a Mexikói úton. Alapítványt hagyott a tanítók segélyezésére is.

Weichinger Károly (Győr, 1893–Bp., 1982): építészmérnök, Kossuth-díjas (1954). 1921-ben szerzett építészeti oklevelet. 1922-től 1944-ig az Iparművészeti Isk. építéstanára volt. Ekkor indult el ép.tervező munkássága. Ezt jelzik lh.-ak, isk.-k (*Szilágyi Erzsébet Gimn., Építőipari Műszaki Főisk.* [Rados Jenővel]), templomok (a Gellért-hegyi *pálos kolostor*), a *Vigadó*. Ő tervezte (Kertész K. Róberttel) a pályadíjnyertes Bp.-i Központi Városházát, amelynek felépítését a II. vh. kitörése megakadályozta. 1945-től 1969-ig a BME közép.tervezési tanszékét vezette. Javaslatai alapján épültek az M7-es út tájba illesztett pályaszakaszai, hídjai. Elbírálta a metróállomások építészeti kialakítását.

Weil Emil Kórház-Rendelőintézet: →*Uzsoki utcai Kórház-Rendelőintézet*

Wein János (Németbogsán, 1829–Bp., 1908): bányamérnök, a fővárosi vízművek ig.-ja. Tanulmányait a selmecbányai akadémián végezte. Pályáját vidéken kezdte mint bányamérnök. 1866-tól a fővben élt. Előbb nyomdát nyitott, majd a pesti vízműveknél dolgozott. Saját tervei szerint megépítette a Duna jobb parti vízműveket. Tevékeny része volt a káposztásmegyeri vízmű létrehozásában is. – Bp.-i vonatkozású m.: *Jelentése a Dunafolyam és a balparti vízvezeték vizsgálata alkalmával 1874–75-ben szerzett adatokról* (térképpel, Bp., 1877); *Budapest főváros nyilvános vízművei* (Bp., 1883); *Emlékirat a fővárosi végleges vízmű tárgyában...* (Bp., 1888); *A főváros vízzel való ellátása* (Bp., 1889).

Weiner Leó (Bp., 1885–Bp., 1960): zeneszerző, pedagógus, Kossuth-díjas (1950, 1960), kiváló művész (1953). A Fodor Zeneisk. (1906–07), majd a Zeneakadémia tanára (1908-tól) volt. 1922-től 1957-ig kamarazenét tanított. Zenekari, kamarazenei művei, hegedűversenyei, zongoraművei ma is kedvelt műsorai hangversenyeinknek. Pedagógiai működése nagy jelentőségű, keze alatt fejlődtek ki a „Weiner" és a „Bartók" Vonósnégyes együttesek.

Weiner Vonósnégyes: elsősorban új m. művek bemutatására alakult együttes. 1958-ban létesült, s *Weiner* Leó pedagógiai működésének fél évszázados évfordulója alkalmából az együttes az ő nevét vette fel. Tagjai: Szász József (I. hegedű), Krasznai István, majd Várkonyi István (II. hegedű), Székács János (mélyhegedű), Szász Árpád (cselló). Megalakulásuk évében I. díjat nyertek Liège-ben, egy nemzetközi zenei versenyen. 1961-ben Liszt-díjjal tüntették ki az együttest.

Weingart strassen: →*Szépvölgyi út*

Weingruber Kávéház: →*Pannónia Szálló*

Weiss Berthold (Pest, 1845–Bp., 1915): nagyiparos, ~ Manfred bátyja. Tőzsdei manipulációkkal kezdte közgazd. tevékenységét. 1882-ben a Ferencvárosban (ma Markusovszky u.) alapította húskonzervgyárát. A konzervdobozok gyártásáról tért át a tölténygyártásra, a lakott vidékektől távol eső csepeli Duna-parton. A gyár vezetését egyre inkább öccsére hagyta, ő maga más gyáralapításokban vett részt. 1896-ban szabadelvű programmal egy.-i képviselővé választották.

Weiss Manfred, br. (Pest, 1857–Bp., 1922): gyáros. 1882-ben belépett bátyjának, ~ Bertholdnak konzervgyárába. 1892-ben együtt alapították a csepeli tölténygyárat, melynek profilja az áll. megrendelések és a világon szerte dúló kisebb háborúk igényei következtében óriási volt. Az I. vh. idején már 30 000 munkást foglalkoztattak, úgyszólván kizárólag hadianyaggyártással. ~ 1902-ben egyik alapítója a M. Gyáriparosok Orsz. Szöv.-ének (GYOSZ), 1916-tól tagja a főrendiháznak, 1918-ban bárói rangot kapott. Felesége emlékére alapítványt tett Weiss Alice kórház és a budakeszi tüdőszanatórium létesítésére. 1896-tól, virilista alapon, tagja volt a törvényhatósági biz.-nak. Halála után családja fejlesztette tovább a nevét viselő rt.-t, a legnagyobb m. tőkés vállalkozást.

Weiss Alice Gyermekágyas Otthon: egykori közkórházi jellegű magángyógyint. Weiss Manfred 1906-ban 120 000 koronát adott a Pesti Izr. Nőegyletnek, hogy „szegény és elhagyott gyermekágyas nők számára valláskülönbség nélkül otthon emeltessék", s azt néhai feleségéről nevezzék el, így kapta a *Pesti Izr. Nőegylet Weiss Alice Gyermekágyas Otthon* nevet. A 32 ágyas otthon 1910-ben nyílt meg a Bókay tér 4. sz. alatt. 1926-ban megkapta a nyilvános, 1931-ben a közkórházi jelleget. Ekkor nyílhatott meg a külön nőgyógyászati oszt. Többször bővítették, a 30-as évekre elérte a 70 ágyat. Fennállásának kezdete óta – az országban elsőként – terhesek számára tanácsadót működtetett. 1945 után a ~ beolvadt a →*Zsidókórházba.*

Weiss-ház: →*Szent István körút*

Weiss Manfred Acél- és Fémművei Rt.: →*Csepel Vas- és Fémművek*

Weiss Manfred Első Magyar Konzerv- és Ércárugyár: →*konzervipar*

Weiss Manfred Repülőgép- és Motorgyár Rt. (V. Mária Valéria u. 17.): 1928. júl.-ban alakult a *Weiss Manfred Acél és Fémművei Rt.*, a →*Weiss Manfred Első Magyar Conservgyára és Ércárugyára Rt.*, valamint Weiss Manfred gyermekek közös vállalkozásaként. Gyártelepe Csepelen a Weiss Művek (WM) martinműtől D-re épült fel. 1928-ban a Csepel-szigeten a mai gyorsforgalmi úttól K-re fekvő területen létrehozták a gyári repülőteret is. A ~ben külföldi licencek felhasználásával a hazai repülőgépsárkány- és repülőgépmotor-gyártás indult be. Később tervezték a saját konstrukciójú repülőgépsárkányok és repülőgépmotorok gyártását is. Az első WM Acél- és Fémművei Rt. által épített repülőgép egy Heinkel HD-22 1928. máj. 5-én repült először. Saját tervezésű repülőgép és repülőgépmotorok építését 1930 közepére fejezték be. Elsőként a WM 10 jelzésű isk.repülőgép és a WM Sport repülőgépmotor készült el. A saját konstrukciós munkát 1935-ben a WM 16A és B, majd a WM 20, 1937/38-ban a WM 21 „Sólyom", végül 1940/41-ben a WM 23 Ezüstnyíl repülőgépek tervezése, kifejlesztése és építése jelentette. Közben már 1933-tól nagyobb teljesítményű repülőgépmotorok licencgyártása indult K-14 Krsd, majd 1936/37-ben K-14 Kirs típusjelzéssel. 1939/40-től WM 14A és B jelzéssel 1000–1200 LE teljesítményű repülőgépmotorokat gyártott a ~. Ezekből a repülőgépmotorokból és alkatrészeikből már 1936-tól jelentős mennyiségben szállított a ~ külföldre is. 1938-tól a m. légierő német és olasz eredetű repülőgépeinek javításával és átalakításával is folyamatosan foglalkoztak. 1938-ban a fegyverkezési program bejelentése után újabb hadianyagok gyártásának megindítására történtek intézkedések. Ezek közül kiemelkedik 1939-ben a Csaba páncélgépkocsi, 1940-től a Turán közepes és nehéz harckocsik és 1943/44-ben a Zrínyi rohamlöveg gyártása. Jelentős műszaki és technikai fejlődést eredményezett az 1941-ben létrejött m.–német repülőip. szerződés alapján a Daimler Benz DB 605A és B típusváltozatú repülőgépmotorok gyártása. 1942. dec.-ben a ~nél 4400 munkás dolgozott, de nagyobb részük a páncéljárművek gyártásával foglalkozott. A ~ DB 605A és B típusú repülőgépmotort gyártó üzemrészeit 1944 nyarán a budatétényi és kőbányai barlangpincékbe telepítették. 1944 nyarán a ~ csepeli üzemrészeit a bombatámadások súlyosan megrongálták. A hat üzemből öt 100%-ban megsemmisült. A ~ termelése megalakulásától kezdve 1944. nov. közepéig kb. 300 db páncéljármű, 2200 db repülőgépmotor és 200 db repülőgépsárkány volt. 1945 jan. első felében a Vörös Hadsereg alakulatai a romokban heverő gyártelepet elfoglalták. A háború befejeztével nem csak a hadirepülőgépek, de mindenfajta repülőgép építése megszűnt Mo.-on, így repülőgépmotorok építésére sem volt szükség. Ezért a ~ súlyosan sérült üzemeinek újjáépítésére nem került sor. 1946. júl. 31-én felszámolták a ~t, gyártelepét a WM-hez csatolták.

Weiss Manfred Rt. Nyilvános Jellegű Kórháza: → *Fővárosi Csepeli Kórház*

Wekerle Sándor u.: →*Hercegprímás u.*

Wekerle-telep: →*állami munkástelep*

Wellisch Alfréd (Pest, 1854–Bp., 1941): építész. Több mint 250 ép.-et tervezett, számos bérházat, villát. Tagja volt az Orsz. Középítési Tanácsnak. – Bp.-i művei: (Arany J. u. 25. sz.), *Tavaszmező u.-i főgimn., fasori izr. fiúárvaház* (Városligeti fasor 25.), egykori *József főherceg Szálló* (Baross tér 2.), bérházak (Kossuth Lajos tér 4. sz.; Sas u. 19. sz.).

Werbőczi István, *Verbőczy* (Verbőc, 1458–Buda, 1541): politikus, a köznemesi párt vezetője, jogtudós. Az 1480-as évek elején került Budára, Mátyás kir. udvarába. Kancellista volt. II. Ulászló és II. Lajos idején az ogy.-ek és a kir. udvar ismert alakja, a köznemesek szószólója. 1514-ben állította össze a Hármaskönyvet. 1516-ban kir. személynök, 1525-ben nádor lett. Amikor 1526-ban a főnemesi párt elűzette Budáról, birtokaira vonult vissza. Mohács után Szapolyai János mellé állt, de kereste a kapcsolatokat Ferdinánddal is. 1540-ben helytartó volt Budán, 1541. máj.-ban főparancsnok, amikor Roggendorf ostromolta a várat. Aug. 29-e után a Budát elfoglaló Szulimán ~t tette a m.-ok főbírájává.

Werbőczy István Gimnázium: →*Petőfi Sándor Gimnázium*

Werbőczy u.: →*Táncsics Mihály u.*

Werner (13. sz.): 1288–1300 között budai rektor, azaz a kir. által kinevezett bíró. Valószínűleg német származású. A polgárság érdekeit védte az esztergo-

mi érsekkel és a budai káptalannal szemben. A mai Eötvös tér táján, a Duna-parton állott a háza, amelyet az egykorú feljegyzések ~ palotájának neveznek.

Werner fia László (13. sz. ?–1318 után): budai rektor 1301–02 és 1307–18 között. Az Árpád-ház kihalása után Károly Róbert híve lett, ezért Vencel kir. 1305-ben magával vitte és fogva tartotta. ~ kiszabadult és 1307-ben csellel megszerezte Budát Károly Róbert számára.

Wertheimer Mulató: 1886-tól 1912-ig működött Wertheimer Lajos vezetésével (a VIII. Népszínház u. 28/b sz. alatt). Műsorszervező ig.-ja Bass Lajos. Fő vonzereje Lüttmann Pepi és a lengyelzsidó társulatok szerepeltetése régi zsidó folklór műsorral.

Wertheim F. és Társa Pénzszekrény- és Felvonógyár: a bécsi cég 1897-ben a IV. Mária Valéria u.-ban, majd 1900-ban a VI. Lehel u. 12. sz. alatt pénzszekrény- és felvonójavító műhelyt nyitott. Az üzem 1913-ban leégett, helyén személy- és teherfelvonók készítésére korszerű gyár épült, melyet 1921-ben m. tőkéscsoport vásárolt meg. Az üzem M. Felvonó- és Gépgyár Rt. cégnév alatt felvonók mellett csőpostát, páternosztert, hűtő- és klímaszabályozó berendezéseket gyártott. Az 1949. évi államosítás után több kisebb üzemmel egyesítették. A Lehel u.-i gyártelepen a Főv. Felvonójavító Váll. működött tovább.

Werther Frigyes rézműves, mezőgazdasági szerszámok, szesz-, sör- és ecetfőző készülékek üzeme: →*manufaktúra*

WESPAG: →*Goldberger Textilgyárak*

Wesselényi Miklós, br. (Zsibó, 1796–Pest, 1850): politikus, az MTA t. tagja (1830), a mo.-i reformellenzék egyik vezére, az erdélyi ellenzék fő szervezője és irányítója. Közéleti szereplését a vm.-i közgyűléseken kezdte. Szoros barátság fűzte Széchenyi Istvánhoz, akit terveinek és reformeszméinek megvalósításában sokáig támogatott. Az 1834-iki ogy.-i szerepléséért a Habsburg kormányzat perbe fogta, elítélték, utóbb egyre súlyosbodó szembaja miatt szabadlábra helyezték. Egyik szorgalmazója volt annak, hogy a Nemzeti Lovagló Iskola lovardája Pesten 1826-ra felépült. Az 1838. évi pesti nagy árvíz idején a mentési munkák vezéralakja, naplójában drámai leírással örökítette meg a szörnyű pusztítást. Emlékét a belvárosi ferencesek templomán elhelyezett dombormű őrzi (Holló Barnabás).

Wesselényi u. (VII. Károly krt.–Rottenbiller u.): *Häuffler* 1853. évi térképén a *Síp u.*-tól kezdődően egyenes útszakasz vezet, neve: *Gasse*. Pest 1870-es átnézeti térképén a Síp u.-tól a Rottenbiler u.-ig *Aréna u.* a neve (a felső végén állott nyári színkörről), de csak a *Kertész u.*-t követő névtelen u.-ig – a mai *Erzsébet krt.*-ig – egyenes vonalú, azon túl csak szabályozási vonalként létezett. 1872-ben kapta mai nevét a reformkor kiemelkedő politikusáról, Wesselényi Miklósról. 1886–87-ben nyílt meg Nefelejcs és Rottenbiller u. közti szakasza. 1889-ben a Rottenbiller u.-tól a Dózsa György útig terjedő rész a *Dembinszky u.* nevet kapta. 1897-ben nyitották meg a mai Károly krt. és Síp u. közötti szakaszt, mely ugyancsak a ~ elnevezést nyerte. Jelentősebb ép.-ei: **15. sz.:** lh. (1850). – **17. sz.:** a volt Székesfővárosi Cipész Ipartestület Székháza (Kopeczek György, 1905). – **18. sz.:** lh. (Schwartz Jenő és Horváth Antal, 1908). – **32. sz.:** lh. (Ágoston Emil, 1909). – **40. sz.:** lh. (Mellinger Arthur, 1902). – *Irod.* Gerle János: A századforduló magyar építészete (Bp., 1990).

Wesselényi Vívó Club: csak vívással foglalkozó sportegy. volt. 1896. okt. 1-jén alakult Zerdahelyi Imre, Hámory László és Szuk Géza vezetésével. *Wesselényi* Miklós emlékét kívánták a sporttárs.ban megőrizni. Híresek voltak az évenként megrendezett Wesselényi-lakomák, amelyeken mindig jelentős megnyilatkozások hangzottak el a sport jelentőségéről. Az V. Semmelweis u. 6. sz. alatt működött; az 1920-as évek derekán megszűnt.

Westdeutsche Landesbank Hungaria (V. Stollár Béla u. 3/a): létrejötte a hazai pénzügyi intézményrendszer átalakításának kezdetéhez kötődik. Az MNB Vállalkozási Alapja 1985 óta működik önálló pénzintézetként. *Ált. Vállalkozási Bank* néven kezdettől fogva valóságos rt.-ként működik. A korábban jelentős alapítói részvénytulajdonnal rendelkező MNB, mint pénzügyi irányító szakhatóság, részvénytulajdonát időközben értékesítette. Tevékenységének kezdeti időszakában szakosított pénzint.-ként működött. 1988 óta a teljes körű kereskedelmi banki jogosítványok megszerzése révén az ajánlott üzlettípusok kiegészültek a folyószámlavezetéssel és az ehhez kapcsolódó pénztári-értéktári szolgálattal, később bizonyos devizaműveletek végzésével. – 1992-ben a bank csődbe jutott. Megmentése érdekében részvényeseinek 58%-át a Westdeutsche Landesbank AG. vásárolta meg. Nevét ekkor ~ra változtatta.

Westermayer János és József hintó-kocsigyár: →*manufaktúra*

Weszelszky Gyula (Szlatina, 1872–Bp., 1940): kémikus, radiológus, gyógyszerész. Gyógyszerész oklevelének és bölcsészdoktorátusának megszerzése után 1898-tól a M. Gyógyszerész Egy. gyógyszerészgyakornoki tanfolyamának előadója, 1907-től 1937-ig vez.-je. 1912-ben az anorganikus kémia egyetem magántanárává képesítették. 1918-ban az egyetem radiológiai int.-ének ig.-jává nevezték ki. Kutatásainak fő tárgya a forrásvizek emanációjának vizsgálata. Sokat foglalkozott a bp.-i hévizekkel, és megállapította ezek juvenilis eredetét. Ilyen tárgyú művei: *A budapesti hévvizek radioaktivitásáról és eredetéről* (Bp., 1912); *A juvenilis vizekről* (Bp., 1927).

Weszely Ödön (Pest, 1867–Bp., 1935): a pedagógia, egyetemi tanára a bp.-i tudományegyetem bölcsészettudományi karán. Tanulmányait a bp.-i egyetemen végezte. 1892-től Bp.-en középisk.-kban tanított. 1909-ben megszervezte a főv. isk.-k szakfelügyelői rendszerét, majd a bp.-i tanítók továbbképzésére a *Főv. Pedagógiai Szemináriumot*, és annak vezetője is volt (1911–17).

Widenta: →*Finomkerámiaipari Művek*

Wiener Gasse: 1.→*Fortuna u.* – 2. →*Táncsics Mihály u.*

Wienerische Landstrasse: →*Bécsi út*
Wiener Peststrasse: →*Bécsi út*
Wienerstrasse: →*Bécsi út*
Wienerthorgasse: →*Táncsics Mihály u.*
Wiener Thor Platz: →*Bécsi kapu tér*
Wien Szálló (XI. Budaörsi út 88–90.): 1971-ben épült. A 110 ágyas, kétcsillagos touring szálló az M7-es autópálya bevezető szakaszánál épült, 224 vendéget fogadhat.

Wieser Ferenc (Pest, 1812–Moson, 1869): építész. Pesti patrícius családból származott. Apja ácsmester volt, a városi községtanács tagja. ~ ácsmesterséget tanult Pesten, majd Bécsben elvégezte a Polytechnikumot, 1834-től a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti karán tanult tovább. 1837-től, hazatérése után Hild József mellett dolgozott. 1840-ben folyamodott Pesten mesterfelvételért a tanácsához, 1842-ben felvették az építőmesterek listájára. Több főv.-i lh. építése fűződik a nevéhez. 1855–67-ben építette a pesti Bazilika mellett álló háromemeletes ún. *Pichler-házat;* a háromemeletes *Földváry-ház;* (V. Október 6. u. 5. sz.) 1862-ben épült; A *Vogel-ház;* (Paulay Ede u. 33.) 1862-ben. Alkotásai közé tartozik a pesti ferences templom tornyának kősisakja (1863). A bécsi származású Treichlinger József zeneműkereskedő számára épült a kétemeletes *Treichlinger-ház* (VI., Révay u. 19. 1846–48), amelyet a múlt század végén átalakítottak és csak az engedélyezési terve maradt fenn. – *Irod.* Komarik Dénes: Wieser Ferenc (Magyar Építőművészet, 1988. 1. sz.).

Wigand Ottó-féle könyvkiadó: →*Franklin Nyomda – Franklin Társulat*

Wildner Ödön (Kassa, 1874–Búcsú, 1944): szociológus, kultúrpolitikus. Tanulmányainak befejeztével az Egyetértés c. lapnál volt újságíró, 1898-ban lépett a főv. szolgálatába. 1911-ben tanácsnok lett, ő szervezte meg a szociálpol. és közművelődési ügyoszt.-t. Szabó Ervin könyvtárfejlesztési terveinek segítője volt, baráti kapcsolat fűzte hozzá. Szerk. a főv. Közigazgatási Évkönyvét, és társszerk.-je volt a *Főv. Almanach*nak. A Népművelés c. folyóiratban a népoktatással szemben a korszerű szabadoktatás (ismeretterjesztés) megszervezését propagálta. A Tanácsközt. után nyugdíjazták, 1924-ben demokrata programmal a tvhat. biz. tagja lett. 1926-ban visszatért régi ügy.-ának keretébe mint a főv. jogszabályok szerk.-je – Bp.-i vonatkozású főbb m.: *Buda és Pest közigazgatásának története az 1848/49-i szabadságharc alatt* (Bp., 1936); *Buda és Pest közigazgatásának története az 1849–65. évi abszolutizmus és provizórium alatt,* 1–2. köt. (Bp., 1937); *A fővárosi közigazgatás története a kiegyezéstől a Millenniumig* (Bp., 1939).

Winkler Lajos Gyógyszertár: →*Római Császár Gyógyszertár*

Winterl József Jakab (Steyr, Felső-Ausztria, 1739–Pest, 1809): orvos, vegyész, botanikus, egyetemi tanár a pesti tudományegyetem orvostudományi karán. Tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. 1770-ben került Nagyszombatba az orvosi kar felállítása alkalmából a vegytan-botanikai tanszékre, majd az egyetemmel együtt utóbb Pestre ment. Jelentősek budai ásványvízelemzései. 1784-ben a saját pénzén vásárolt telken a Józsefvárosban létesítette a *Füvészkert*et. Befejezetlenül maradt Indexe 1656 növényfaj nevét tartalmazza. – Főv. vonatkozású m.: *De aqua soteria thermarum Budensium* (Buda, 1804).

WM repülőtér: →*Csepeli repülőtér*

Wodianer Fülöp (Hódmezővásárhely, 1820–Bp., 1899): nyomdász és könyvkiadó. 1842-ben kezdte tanulni a nyomdászmesterséget Pesten, s ide hosszabb pozsonyi és bécsi tartózkodás után a márciusi forradalom után tért vissza, és átvette az Egyetemi Nyomda vezetését. Kossuth rábízta a *Pesti Hírlap* és több forradalmi proklamáció kinyomtatását. A kormánnyal együtt költözött Debrecenbe, Pestre és Aradra. Világos után külföldre távozott. 1855-től ismét pesti lakos volt, a következő évben önálló nyomdát nyitott. 1874-ben megvette Lampel Róbert kiadóvállalatát. Cége később a *Franklin Társulat*ba olvadt. Főleg tankönyveket és ismeretterjesztő műveket nyomtatott. Kiadta 1861-től a *Magyarország,* 1867-től a *Magyar Újság* és 1876-tól a *Budapest* c. lapokat.

Wodianer-ház: →*Városligeti fasor* 45. sz.

Wodianer Nyomda és Kiadó: →*Lampel és Wodianer Könyvkereskedő és Kiadó Vállalat*

Wolf Emil (Bp., 1886–Belgium, ? 1947): vegyész, az önálló m. gyógyszerészeti ipar úttörője. 1910-ben *Alka Vegyészeti Gyár* elnevezéssel Kereszty György vegyészmérnökkel gyárat alapított, amely 1912-ben rt.-vé alakult, és 1913-tól *Chinoin Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára* néven működött tovább. Állatgyógyászati, növényvédelmi és különösen embergyógyászati készítményei (atropin, ultraseptyl, vitaminok stb.) külföldön is ismertté váltak.

Wolff Károly (Érsekújvár, 1874–Bp., 1936): jogász, politikus. 1899-től az Igazságügyi Min.-ban, majd a főudvarnagyi hivatalban teljesített szolgálatot. 1909-ben az általa szervezett főudvarnagyi bíróság elnöke lett. Pol. pályafutása 1920-ban kezdődött az *Egyesült Keresztény Liga* ügyvezető elnöki tisztségével. 1922-től volt ogy.-i képviselő. Működésének fő súlya a főv.-i pol.-ra esett. 1920-ban egyik alapítója és elnöke a főv.-i *Keresztény Községi Pártnak.* A keresztény társ. mozgalmak egyik úttörője és harcosa volt. Haláláig a főv.-t képviselte az ogy.-ben.

Wolfner József (Arad, 1856–Bp., 1932): könyvkiadó. 1885-ben alapította a *Singer és Wolfner* céget, melyet 1923-ban rt.-vé szervezett át és ~ elnök-vezérig.-ként vezette tovább. Számos lapot és könyvsorozatot adott ki nagy példányszámban. Ilyenek: *Új Idők* (1885-től), *Az Én Újságom* (1889-től), *Magyar Lányok* (1895-től), *Művészet* (1902–18), *Egyetemes Regénytár* (1885–1935), *Milliók Könyve* (1916–37).

Wolfner Gyula és Társa Rt.: 1840-ben mint gyapjúmosó műhely és tímárság létesült Újpesten, alapítója a községgé alakult Újpesten letelepedett Wolfner Gyula és Necker Albert. 1855-ben az Újpest közéletében jelentős szerepet játszó alapítók közkereseti társasággá alakították át a céget. A kis tímárműhely a 19. sz. második felében az ország legnagyobb bőrgyárává fejlődött, fő profilja 1880

körül a talpbőrgyártás lett, majd 1896-ban a gépszíjgyártást vezették be. 1894-ben a gyár nagy része a tűz martalékává vált. A korszerűen újjáépített gyár termékei sikeresen hódították meg a külpiacokat, és 1898-tól bekapcsolódtak a hadfelszerelésbe is. A Wolfner család a bőrgyártás terén kifejtett úttörő munkásságáért 1904-ben magyar nemességet kapott. A két vh. között a váll. cipő-, gépszíj- és gumigyárat helyezett üzembe. Termelésének csúcsán (1935) több mint 13 ezer db borjú- és marhabőrt dolgoztak fel hetente. A közkereseti társaság 1937-ben rt.-vé alakult. 1948-ban államosították, 1949-ben különvált a cipőgyára →*Duna Cipőgyár* néven. Neve 1950-től *Táncsics Bőrgyár*. 1963-tól a Bőripari Váll. központi gyára, 1971-től a →*Budapesti Bőripari Vállalat* gyára ismét *Táncsics Bőrgyár* néven. 1988-tól →*Táncsics Bőrgyár Rt.*

Wörner-féle gépgyár: 1880-ban malomfelszerelési cikkek gyártására létesült a Külső Váci úton. 1887-ben saját szabadalma alapján előállította az első m. rotációs nyomdagépet. 1907-ben 465 munkással dolgozott. 1912-ben könyvnyomdai gépi és kézisajtókat, kromotípiai gyorssajtókat, újság és illusztráció nyomására alkalmas körforgó nyomógépeket és könyvkötészeti gépeket gyártott. 1920-ban rt.-vé alakult *Wörner I. és Társa Gépgyár Rt.* néven. Telephelye a Váci út 48. sz. alatt volt. 1942-től malomberendezéseket, ip. láncokat, öntvényeket és nyomdagépeket is gyártott. – Az államosításkor megszűnt.

Wurm-udvar: →*Apáczai Csere János u.* 15/a–b

X

Xantus János (Csokonya, 1825–Bp., 1894): utazó, néprajzkutató, az MTA l. tagja (1859). Jogot végzett, majd részt vett a szabadságharcban. A szabadságharc bukása után osztrák ezredbe sorolták, innen az USA-ba szökött. Topográfiai felméréseket végzett, állat- és növénytani anyagot gyűjtött, majd az USA tengerészeti kapitányaként meteorológiai megfigyeléseket végzett a Csendes-óceánon. 1861–62-ben ideiglenesen, 1864-ben végleg hazatért, s a fővárosban telepedett le. A Damjanich u. 44. sz. házban lakott (emléktábla). Létrehozta a *Fővárosi Állatkert*et, tervrajzait ő készítette (1864) és haláláig igazgatta. 1868-ban áll. megbízásból DK-ázsiai expedícióra indult, és 85 000 darabbal gyarapította az MNM állattárát. 2533 darabból álló gyűjt.-e lett a Néprajzi Múz. alapja. 1873-ban a bécsi világkiállításra 2500 m. néprajzi tárgyat gyűjtött, ezek az Iparművészeti Múz.-ba kerültek. Halála előtt előkészítette az ezredéves kiállítás néprajzi részét. Mellszobra az Állatkertben áll (Pátzay Pál).

Y

Ybl Ervin (Bp., 1890–Bp., 1966): jogász, művészettörténész, művészetpolitikus. Bp.-en és Párizsban végezte tanulmányait. Évekig a Budapesti Hírlap képzőművészeti rovatvez.-je volt. Az 1930-as évek közepétől a Vallás- és Közoktatásügyi Min. művészeti oszt.-át vezette. Elsősorban az olasz szobrászattal foglalkozott, ebből szerezte egyetemi magántanári képesítését. A II. vh. után a m. műemlékek vizsgálatába kapcsolódott be, és alapkutatásokat végzett Bp. városépítészetének történetére vonatkozólag is. – Bp.-i vonatkozású m.: *Lotz Károly élete és művészete* (Bp., 1938); *Ybl Miklós* (Bp., 1956); *Weber Antal* (Bp., 1958); *A Magyar Nemzeti Galéria palotája* (Bp., 1960); *Az Operaház* (Bp., 1962).

Ybl Miklós (Székesfehérvár, 1814–Bp., 1891): építész, a neoreneszánsz építészet hivatott hazai mestere. Bécsi politechnikumi tanulmányai után négy éven át Pollack Mihály, majd H. Koch bécsi irodájában dolgozott. 1840-ben a müncheni akadémián tanult. Hazatérve előbb Pollack Mihály fiával, Ágosttal társult. Vidéki munkák után került kapcsolatba a fóti Károlyi grófffal, aki a helybeli plébániatemplom, paplak és isk. építésével bízta meg. Első munkái romantikusak. A romantikát felváltó eklektika korának Ybl a legnagyobb hatású építésze. Az MNM-et körülvevő u.-k főúri magánpalotái közül számosat épített, mint a *Károlyi-* (1859), a *Festetics-* (1852–65), a *Degenfeld-palotát* és a régi képviselőház ideiglenes ép.-ét ugyanitt a VIII. Bródy Sándor u.-ban. Az 1860-as évek második felében alkotta művészetének egyik gyöngyszemét, a Margit-szigeti *Margit fürdő*t. (A II. vh.-ban megrongálódott, 1958-ban lebontották.) Ő építette Budán a *Várkert Kioszk*ot (1874–82) és a Várpalota kertjének lábánál a *Várkert Bazár*t, a Lánchíd budai hídfőjénél a *Budai Első Takarékpénztár* (Fő u. 2.) első *kőép.-ét* (rommá vált 1945-ben). Építője a lenyűgöző méretű *Vámház*nak (1870–74) a Duna partján (ma Bp.-i Közgazd.-tudományi Egyetem). Fő műve, az *Operaház* (1873–84) ép.együttesének ízlésével hatott a kora eklektikus, nyugodt típusú neoreneszánsz pesti építészet képének kialakítására, amilyen a *Sugárút* (Andrássy út) monumentális egysége, de ami számos más utcában is követhető (Révay u. stb.). *Hild* József halála után ~ vette át a *Szt. István-bazilika* építkezését is (1867–89), és ő kapta a kir.-tól a megbízást

Ybl Miklós szobra

a *budai kir.-i palota* kibővítésére (1880), amelyen haláláig dolgozott. Szobra Budán a róla elnevezett téren (Mayer Ede, 1896), mészkőportréja a Margitszigeti Művészsétányon (Kampfl József, 1975) áll.

Ybl Építőipari Innovációs Bank Rt., *Ybl Bank Rt.* (VI. Szív u. 53.): jogelődje az *Építőip. Innovációs Alap*, melyet 1983-ban hozott létre az Építésügyi és Városfejlesztési Min. és az *Áll. Fejlesztési Bank*. A 300 millió Ft alaptőkével induló szervezet kezdetben a műszaki fejlesztést bankszerűen finanszírozó pénzügyi alapként működött. Az Építőip. Innovációs Alap a megalalkulást követő rövid időn belül a hagyományos feladatokon kívül Mo. gazd.-ában újszerű tevékenységbe kezdett: gazdálkodási célt szolgáló ingatlanok (telephelyek, ip. telepek, üzlethelyiségek) tulajdon- és bérleti jogának közvetítésére vállalkozott. Az Építőip. Innovációs Alap 1986-ban rt.-vé alakult, ami jelentős forrásbővítéssel is együttjárt. Az ~ alaptőkéje 1990-ben 1160 millió Ft volt, a részvényesek száma 63. A részvénytulajdonosok mintegy 2/3-a építőip., építőanyagip., ill. tervező váll. Az ~ részvényese több nagy kereskedelmi bank, két nagy biztosító társaság, a Kisiparosok Orsz. Szervezete stb. 1989-től az ~ folyószámlavezetésre is jogosult, így azóta kereskedelmi bankként működik. 1990-ben megkezdődött a devizaszámlák vezetése is. Az ~ általános ügykörű kereskedelmi bank, ezért ágazati megkötöttség nélkül működik. Az ~ főbb tevékenységei körei: lízing, kölcsönnyújtás, betétgyűjtés, ingatlanközvetítés és forgalmazás, vállalkozás-szervezés, folyószámlavezetés, devizaüzletág. Egy bp.-i és négy vidéki fiókja van.

Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola (XIV. Thököly út 14.): felsőoktatási intézmény. Az 1879-ben alakult *Közép Ipartanoda* építészeti tagozataként kezdte meg működését a VIII. Bodzafa u. 28. (ma Gutenberg tér 4.) sz. alatti ép.-ben. Innen 1890-ben a VIII. Népszínház u.-i Felső Iparisk. ép.-ébe került. Feladata önálló működésre képes

Az Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola épülete

építőmesterek, pallérok képzése volt, ami 1901-től módosult, és kőművesek, kőfaragók, ácsmesterek és pallérok képzését tűzte ki céljául. 1896-tól a VII. Damjanich u. 28/b alatt folytatta működését. Első ig.-ja Kolbenheyer Gyula okl. építészmérnök volt. 1901-ben került mai ép.-ébe (tervezője Kolbenheyer Gyula és Gaál Adorján volt). 1947–48-ban műszaki középisk., az eddigi hároméves tanulmányi idő helyett négy évfolyammal. 1952–53-ban *Magasépítési Technikum*, ekkor 37 osztállyal működött az építőip. és az anyagip. szakon, nappali és esti tagozaton. 1956-ban vette fel *Ybl* Miklós nevét. 1963-tól felsőfokon folyt a tanítás, egyelőre csak az esti tagozaton. 1965-től mint *Felsőfokú Építőipari Technikum* építőipari, 1966-tól kommunális szakkal működött. Az 1972. évi 15. sz. tvr. alapján a bp.-i Felsőfokú Építőip. Technikum és a debreceni *Felsőfokú Építőgépészeti Technikum* összevonásával főisk.-vá alakult kivitelező építőip. szakemberek képzésére. A választható szakok: magasépítő, mélyépítő, városgazdasági és tűzvédelmi üzemmérnöki. Debreceni egységében ép.gépészeti szak is van. A képzési idő három év, amelynek sikeres elvégzése után a hallgatók végzettségük szakirányának megfelelő üzemmérnöki oklevelet kapnak. – Bp.-i hallgatóinak száma 1988-ban 1428 volt.

Ybl Miklós tér (I. ker.): 1. a Dunával párhuzamosan haladó legősibb útnak részlete a *Hosszú sor* (v. *Hosszú u.*) és *Duna sor* néven szerepelt. Házainak lebontása után a →*Várkert Bazár* felépítésével a Duna-part a *Várkert rkp.*, majd 1958-ban a Groza Péter rkp. nevet kapta. A →*Várkert Kioszk*kal kialakult tér a pompás neoreneszánsz építmények tervezőjéről Ybl Miklósról kapta nevét. A téren álló Ybl-szobor Mayer Ede alkotása (1896), talapzatát Czigler Győző tervezte. – 2. →*Groza Péter rakpart*.

Young and Rubican Hungary Kft. (VI. Falk Miksa u. 16.): 1989-ben alakult a Skála Reklámstúdióból magyar–amerikai vegyesváll.-ként. Főbb részvényesei az MHB, a Skála Coop Rt. és a névadó világhírű amerikai reklámcég. Falk Miksa u.-i új székházát 1991 őszén adták át.

Z

Zádor Anna (Bp., 1904–): művészettörténész, egyetemi tanár, Kossuth-díjas (1992). Számos hazai és külföldi publikációja jelent meg. Főbb kutatási területe a mo.-i klasszicizmus építészete. – *A klasszicizmus építészete Magyarországon* (Rados Jenővel, Bp., 1943); *A Nemzeti Múzeum* (Bp., 1953); *Pollack Mihály* (Bp., 1960); *A magyar reformkor művészete* (Bp., 1961) c. műveiben több bp.-i ép. történetét dolgozta fel.

Zádor István (Nagykikinda, 1882–Bp., 1963): festő, grafikus, Kossuth-díjas (1958). Tanulmányait Bp.-en, Párizsban és Firenzében folytatta. A Tanácsközt. idején forradalmi riportrajzokat készített, ezért Weimarba, majd Münchenbe emigrált. A húszas években hazatért, a M. Rézkarcoló Művészek Egy.-ének elnöke lett (1929). A Szinyei Társaság egyik alapító tagja. Festményei főleg interieurök, tájak, portrék. Műveiből több kiállítást rendeztek. 1958-ban az Ernst Múz.-ban nyílt retrospektív kiállítása. – Bp.-i rézkarcsorozata 1925-ben jelent meg. A főv.-t ért háborús pusztítást örökítette meg *Budapest 1945* c. albumában (Bp., 1945).

Zaiger: →*telekkönyvek*

Zakariás Gerő Sándor (Dunapentele, 1900–Bp., 1981): művészeti író. 1924-től 1948-ig főv. tisztviselő, főjegyző, műemlékvédelmi előadó volt. 1949 után feltérképezte Bp. kiemelkedő műemlékeit. Szerk. a *Budapest*et (1945–47) és az *Új Budapest*et (1948). jelentősebb főv.-i vonatkozású művei: *A 2000 éves Budapest* (angolul és oroszul, Lestyán Sándorral, Bp., 1945); *Adatok Buda építéséhez a XIX. század első felében* (Bp., 1957); *A budai Batthyány tér* (Bp., 1958); *Budapest* (Magyarország művészeti emlékei, III. Bp., 1961).

Zala György (Alsólendva, 1858–Bp., 1937): szobrász, a városképben kiemelkedő jelentőségű emlékművek alkotója. Bécsi és müncheni tanulmányai után 1884-ben telepedett le Bp.-en. Első nagy megbízatása a 48-as honvédemlék volt (Dísz tér, 1893), majd elkészítette Andrássy Gyula lovasszobrát (Kossuth Lajos tér, 1906, 1945-ben a Kossuth híd építésekor lebontották). 1895-ben kapott megbízást Schickedanz Albert építésszel együtt a *Millenniumi emlékmű* megtervezésére (Hősök tere). A Nyugati pu. egyik raktárép.-ében dolgozott a nagyméretű szobrokon. ~ műve az oszlopon álló főalak (Gábriel arkangyal), a hét vezér, az oszlopsor tetején álló jelképes szobrok és négy kir. szobor. A mű 1929-ben készült el, közben újramintázta az 1918-ban összetört Ferenc József-szobrot. Utolsó műve az egyetemi hősi emlékmű (Egyetem tér, 1930).

zálogház: II. József állította fel Budán 1787-ben az első kir. ~at. 1802-ben Pestre helyezték. A század második felében a Szerb u.-ban, a volt klarissza kolostorban működött. 1902–03-ban épült új központja, modern raktárral és árverési termekkel a Kinizsi és Lónyay u. sarkán. A ~ általában 10–12%-os kamattal dolgozott. Az 1840-es években forgalma egyre jobban növekedett, 1875-ben az 1840-esnek már csaknem négyszerese volt. A kiváltások magas aránya (80–98% között) azt bizonyítja, hogy a ~ igénybevétele nem az értékek elkótyavetyélését jelentette, hanem a pénzügyi gyorssegélyt. A ~ üzletfelei körében a legmélyebb nyomor és a könnyelműség egyaránt jellemző volt. Az 1800-as években a ~ fiókokat is nyitott, számos közvetítőt alkalmazott. Az 1870–80-as évek között több mint félszáz magán~ is kapott működési engedélyt Bp.-en. A Tanácsközt. kormánya ingyen visszaadta az addig az időpontig 100 korona értékhatár alatt elzálogosított tárgyakat. 1925-ben a Postatakarékpénztár vette át a ~ kezelését, rendszeresen rendezett önkéntes árveréseket, ún. vagyonmentő vásárokat. A 20-as években ismét engedélyt kapott kb. 30 magán~. 1950-ben a megalakult Bizományi Áruház Váll. vette át a ~ak kezelését. A társ. átrétegződésével változott a ~ forgalma, az ötvenes évek elejének átmeneti életszínvonal-csökkenése idején emelkedett. 1956. nov.-ben a Kádár-kormány díjmentesen adatta vissza az addig elzálogosított ruhaneműket. A hatvanas években a Bizományi Áruház Váll. 11 ~fiókja átlagosan 6–800 000 db 120–130 millió forintos zálogforgalmat bonyolított le. 1991-től a Bizományi Áruház Váll. →*Bizományi Kereskedőház és Záloghitel Rt.* néven működik.

Zamat Kávé- és Kekszgyár (XI. Budafoki út 64.): az 1924-ben alakult és a söripartnak malátát, ill. pótkávét gyártó *Franck Henrik és Fiai Rt.* utódváll.-aként az 1950-es években került át a söripartól az édesip. szervezetébe. Ma a →*Budapesti Édesipari Vállalat* gyára. Fő tevékenysége: pörköltkávé és lisztesáru termelés, instant kakaópor gyártás.

Zápor utcai lakótelep (III. ker.): 1948-ban épült kis telep, két sávházból és három pontházból

áll. Az ép.-ek öt-, ill. nyolc szintesek, négy fogatúak, 1–2 szobás komfortos lakásokkal, hagyományos építési móddal készültek.

Zarzetzky-gyufagyár: alapítója a varsói születésű Zarzetzky József volt. 1837-ben kapott gyufakészítési és árusítási engedélyt. 1843-ban a Három bárány u.-ban (ma VI. Podmaniczky Frigyes u.) lh.-at vásárolt és üzemmé alakította át. 1844-ben 60 munkással, 1846-ban 186 munkással dolgozott. 1857-ben a Váci út 117. alatt (Dagály u. környéke) újabb gyárat nyitott. 1858-tól a Szövetség u. 22. alatti üzemben fia 45 munkást foglalkoztatott. 1863-ban a tanács az egészségtelen munkakörülmények és 10 éven aluli gyermekek alkalmazása miatt megszüntette a Bárány u.-i telepet. A ~ 1868–1872 között mint rt. működött. Közvetlenül megszűnése előtt munkásai sztrájkba léptek, és követelték, vonják be őket is az 1863-ban alapított betegsegélyező pénztár kezelésébe, ami meg is történt. 1875-ben *ifj. Zarzetzky József és tsa* cégnéven a Gyár u. 29. alatt 73 munkást foglalkoztató gépesített üzemet nyitott, amely 1877-ben megszűnt.

Zászlónk: ifjúsági lap. 1902-ben a *Regnum Marianum* kiadásában indult elsősorban a kat. diákfiatalság számára. Első szerkesztői Izsóf Alajos és Radványi Kálmán voltak. A vallásos szellemben íródott irodalmi, történelmi közlemények, útirajzok mellett számottevő mértékben foglalkozott természettudományi kérdésekkel. Az irodalmi, művészi hajlandóságú olvasókat műveik beküldésére ösztönözte, s a legjobb művek meg is jelentek. Így találkozunk a ~ban Csáth Géza, Komlós Aladár, Pákozdy Ferenc, Török Sándor, Csuka Zoltán, Sőtér István, Dercsényi Dezső, Ortutay Gyula, Szauder József stb. első írásaival. 1919–30 között Sík Sándor szerk. Széles körben kedveltek voltak Márton Lajos rajzai. 1948-ban megszűnt. 1990-ben azonos címmel két lap is indult, mind a kettő elődjének vallja a korábbi ~at.

Zeighaus: →*katonai szertár*

Zelk Zoltán (Érmihályfalva, 1906–Bp., 1981): költő, író, Kossuth-díjas (1949, 1954), József Attila-díjas (1952). 1928-tól a Nyugat, a Magyar Csillag, a Válasz és a Szép Szó közölte rendszeresen verseit, e mellett fizikai munkás. 1942–44 között munkaszolgálatos volt. 1945-ben a *Szabadság*nál, majd a *Népszava*nál újságíró, az Athenaeum lektora. 1952–56 között a *Kisdobos* c. gyermeklap szerk.-je. Az 1956-os forr.-ban való részvétele és az azt követő hónapokban való szervezkedés vádjával három évi börtönbüntetést szenvedett. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején cikkírója volt az *Élet és Irodalom*nak. *Pénteki levelek* c. rovatában a főv. régmúlt irodalmi életére, írókra emlékezett, glosszáiban helyet kaptak a főv. aktualitások, hangulatképek, a sportélet is. Költészetében központi helye van Bp.-nek és azon belül szűkebb hazájának, a Ferencvárosnak, Zuglónak, Angyalföldnek és Lágymányosnak.

Zelovich Kornél (Dömös, 1869–Bp., 1935): mérnök, az MTA tagja (l. 1921, r. 1928). 1914-től 1935-ig a műegyetem vasútépítési és közlekedési tanszékének professzora, 1921-től 1923-ig az egyetem rektora. Kezdetben hídépítési kérdésekkel foglalkozott, majd a MÁV Bp.-balparti üzemvezetőségének ig.-ja. Műegyetemi tanárként a közlekedés minden ágával foglalkozott. A városi közlekedésről írt munkája (1931) akadémiai díjat nyert. A Bp. közlekedéséről szóló első tudományos értékű munka szerzője (*Budapest közlekedése 1928–32*, Statisztikai Közlemények, 1934).

Zene, A: →*A Zene*

Zeneakadémia: →*Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola*

Zenebarátok Országos Egyesülete: →*Országos Liszt Ferenc Társaság*

Zeneközlöny: A M. Művészek Szöv.-ének hangversenyein elhangzó műveket ismertető folyóirat. 1902–18 között jelent meg. A kiadásban részt vett a *Rózsavölgyi Zeneműkiadó*. Szerk.-je Demény Dezső volt.

Zenelap: 1886–1912 között megjelenő szaklap. Eleinte az Orsz. M. Dalár-Egy.-nek és a Zenetanárok Orsz. Egy.-ének, később a Mo.-i Zenészek Orsz. Segély- és Nyugdíj Egy.-ének, a M. Zeneszerzők Társ.-ának, a Dunántúli Dalos Szöv.-nek és az Orsz. M. Zeneegy. hivatalos lapja.

Zeneműkiadó Vállalat, *Editio Musica, EMB* (V. Vörösmarty tér 1.): 1950-ben alakult a különböző korábbi magáncégek (Rózsavölgyi, Rozsnyai, Magyar Kórus) államosításakor. Legfontosabb feladata a mai m. zeneszerzők műveinek és az új zenetudományi alkotásoknak a terjesztése bel- és külföldön. Jelentős kiadványai: Kispartitúrák, Thesaurus Musicus, Musica Rinata című kottasorozatok; Bibliotheca Musica, Magyar Zenetudomány, Népzenei monográfiák c. zenei könyvsorozatok.

Zeneművészek Háza (V. Vörösmarty tér 1.): Tallós Elemér és Hübner Tibor tervei szerint 1971-ben épült irodaház. Azon a helyen áll, ahol 1812-ben megnyílt a *pesti Német Színház*, majd az eklektikus *Haas-palota* állt. A korábban az V. Semmelweis u. 1–3.-ban levő zenei intézmények székhelye lett: Orsz. Filharmónia, M. Áll. Hangversenyzenekar, Orsz. Rendező Iroda, Artis Jus Szerzői Jogvédő Hivatal, Interkoncert Rt. stb. Földszintjén koncert-, hangverseny-jegyiroda, Hungaroton Hanglemezbolt és a Csontváry Galéria található.

Zeneművészeti Főiskola: →*Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola*

Zenészeti Lapok: az első hazai szakmai folyóirat, amely a zene kérdéseivel tudományos igényességgel foglalkozott. 1860–76 között jelent meg. Alapítója és szerk.-je id. Ábrányi Kornél volt.

ZeneSzó: zenei folyóirat. 1971-ben indult *Kóta* néven mint a *Kórusok Országos Tanácsa* lapja. Elvi és gyakorlati cikkeivel, az amatőr kórusmozgalom eseményeinek közlésével, a hazai és a jelentősebb külföldi kórusesemények ismertetésével, a hangversenyek kritikájával a m. kóruséletet szolgálja. 1991-től neve ~.

Zene szoborkompozíció: a IX. Kálvin tér rendezése során, a Ráday u. torkolatánál 1983-ban helyezték el Csikszentmihályi Róbert dekoratív célt szolgáló 240 cm magasságú mészkőplasztikáját.

Zenetörténeti Múzeum (I. Táncsics Mihály u. 7.): a →*Zenetudományi Intézet* keretében működő szakgyűjt. 1969-ben hozták létre. A gyűjt. folyama-

tosan, főként vásárlás útján gyarapodott. Nyilvános múz.-má 1975-ben vált, amikor első állandó kiállítását (A zeneélet és a hangszeres kultúra emlékei Magyarországon) megnyitotta. Időszaki kiállításai az int. tudományos munkájához kapcsolódnak. A ~ a zenetörténet tárgyi emlékeit (hangszerek, zeneszerzők emléktárgyai, hangszerkészítés eszközei, művészek hagyatéka, festmények, grafikák, fényképek, érmek) gyűjti. 1987-től az int. dísztermében Bartók Béla alkotóművészetét bemutató állandó kiállítás is látható.

Zenetudományi Intézet, *MTA Zenetudományi Intézete:* 1974-ben létesült a →*Bartók Archívum* és a →*Népzenekutató Csoport* egyesítésével. A fenti két részleg mellett jelenlegi oszt.-ai: m. zenetörténeti, dallamtörténeti, zeneelméleti és zeneszociológiai oszt. A kutatómunkát gazdag hangtár, szakkönyvtár és újabban számítástechnikai részleg segíti. A ~ keretében működik a →*Zenetörténeti Múzeum.* Kiadványai: Magyar Népzene Tára, Studia Musicologica, Documenta Bartókiana, Zenetudományi Dolgozatok, Magyar zenetörténet, Musicalia Danubiana, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, Magyar népzenei antológia.

Zenevilág: havi folyóirat, mely az ország zenei, később színházi és zenei életével, eseményeivel foglalkozott. 1890–1916 között jelent meg. Szerk.-i: Sztojanovits Jenő, majd rövid ideig Kacsóh Pongrác, végül Hackl N. Lajos.

Zentay Dezső (Zenta, 1888–Bp., 1945): statisztikus. 1911-től a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa volt, a Tanácsközt. idején az elnöki oszt.-t vezette, 1920-ban elbocsátották, csak 1945-ben került vissza ide elnöki minőségben. Statisztikai munkái elsősorban a dolgozók életkörülményeivel és megélhetési viszonyaival foglalkoznak. 1933–45 között szerk. és jórészt írta a *Beszélő számok* c. statisztikai zsebkönyv 13 füzetét, amelyek nagyrészt Bp.-re vonatkozó kimutatásokat tartalmaznak.

Zerkovitz Béla (Szeged, 1882–Bp., 1948): zeneszerző, építész. A Városi Színház (1925), majd több alkalommal a Royal Orfeum ig.-ja volt 1930-ig. Kuplékat, dalokat írt, és számos sikeres operett zenéjét szerezte, melyeket Bp.-en mutattak be (*Aranyeső,* Népopera, 1913; *Csókos asszony,* Városi Színház, 1926; *Muzsikus Ferkó,* Budai Színkör, 1926; *A legkisebbik Horváth lány,* Király Színház, 1927).

Zeughaus Platz: →*Szent György tér*

Zichy Jenő, gr. (Sárszentmihály, 1837–Merán, 1906): politikus, Ázsia-kutató, az MTA l. tagja (1899). 1861-től haláláig az ogy. tagja, 1881-től az Orsz. Iparegy. elnöke, az alsófokú iparoktatás egyik szervezője. Oroszo.-ba és Ázsiába vezetett tudományos expedícióinak célja a magyarság eredetének felkutatása volt. Értékes emlékeket tartalmazó magánmúz.-át a főv.-ra hagyományozta.

Zichy Péter, gr. (1674–Óbuda, 1726): kir. kamarás. Apja, ~ István (megh. 1693) 1659-ben, még a török megszállás idején kapta meg Zsámbék és Óbuda birtokát. ~ vette át ténylegesen, német telepeseket hívott Óbudára és Békásmegyerre is, védő ura volt a letelepedett zsidóknak. Nevéhez fűződnek Óbuda jeles barokk ép.-ei (plébániatemplom, kastély, kiscelli templom).

Zichy Jenő Múzeum, *Budapest Székesfőváros Gróf Zichy Jenő Múzeuma:* egykori főv. gyűjt. *Zichy* Jenő gr. a főleg édesapja, gr. Zichy Ödön által összegyűjtött képtárat és a család tulajdonában lévő műtárgyakat saját expedíciós gyűjtésével és vásárlásokkal egészítette ki, s így egy magánmúz.-ot hozott létre Rózsa u. 63. sz. alatti palotájában. Három fő része volt: a képtár, a fegyvertár és az iparműv.-i tárgyak. Ezeket külön könyvtár tette teljessé. 1907-ben, Zichy Jenő halálakor a gyűjt. végrendeletileg a főv. tulajdonába került. A néprajzi anyagot örök letétként a *Néprajzi Múz.* kapta meg, a mintegy 300 képből álló képtárat pedig hosszas elhelyezési gondok után 1923-ban a főv. Iparrajzisk. I. emeletén ~ként nyitották meg. A gyűjt. külföldi művei között 15–17. sz.-i olasz, 17–18. sz.-i németalföldi és francia alkotások szerepeltek, a m. rész legnagyobb értékeit Kupeczky János és Mányoki Ádám festményei képviselték. A gyűjt. a →*Fővárosi Képtár* létesítésekor annak egyik legfontosabb magva lett.

Zichy-kastély (III. Fő tér 1.). egyemeletes, barokk gazd. ép.-től körülkerített tágas udvar közepén szabadon álló barokk stílusú emeletes műemlék ép. A volt kastélyt 13 ablakkal, 3 ablakos, oromzatos középrizalittal, oszlopos kőkorlátos középerkélyekkel Jäger János Henrik budai mester építette (1746–57). A kastély oldalhomlokzatán 3–3 ablak van. Szobrászati díszítését Bebó Károly készítette, festményeit Vogl Gergely. A körülvevő ép.-ben a Hajógyár u. 2. felé levő oromzatos rész volt a kápolna. Mai homlokzata egyrészt a Szentlélek tér 7. sz., másrészt az Óbudai rakpart 1. sz. felé néz. Az együttes 1766-tól a kincstáré, később dohányraktár, míg a kastélyt lakások foglalták el. A kastélyt 1976-ban, helyreállítva, múz.-ként nyitották meg (építésze Lipták Irén). Itt látható a *Kassák Lajos-gyűjt.* A gazd. ép. D-i részében 1987-ben nyílt a →*Vasarely Múzeum* (építésze Molnár Péter és Kóris János). – *Irod.* Pogány Frigyes–Horler Miklós: Budapest

A Zichy-kastély a Fő tér felől

A Zichy-kastély udvara

Műemlékei II. (Bp., 1962); Csorna Antal: Az óbudai Zichy kastély kertje (Műemlékvédelem, 1966); Lipták Irén: Az óbudai Zichy-kastély helyreállítása (Műemlékvédelem, 1983); A. Czétényi Piroska: Kastélymúzeum Óbudán (Magyar Építőipar, 1987).

Zichy-palota: →*Táncsics Mihály u.* 21–23. sz.

Zipernowsky Károly (Bécs, 1853–Bp., 1942): gépészmérnök, műegyetemi tanár, az MTA l. tagja (1893). A m. erősáramú ip. megalapítója. Pályáját gyógyszerészként kezdte, majd a bp.-i műegyetemen oklevelet szerezve (1878) a GANZ Gyár elektromos oszt.-ának megszervezőjeként a →*GANZ Villamossági Gyár* alapítója. Az egyenáramú gépek és az elektromos világítás tökéletesítésével foglalkozik, majd *Bláthy* Ottóval és *Déri* Miksával együtt a transzformátor rendszer feltalálója. Foglalkozott a nagyvasutak villamosításával. Tervezetet dolgozott ki Bp. gyorsvasúti hálózatának kiépítésére. A század elején már 250 km sebességgel haladó vasutat képzelt el a Bp.–Bécs vonalra. 1893-tól 1924-ig a bp.-i műegyetem elektrotechnikai tanszakának tanára. 1905-től 33 éven át a *M. Elektrotechnikai Egy.* elnöke. Tiszteletére 1911-ben emlékérmet alapítottak.

Zirzen Janka (Jászberény, 1824–Bp., 1904): a m. nőnevelés és tanítónőképzés egyik jelentős úttörője. Vidéken volt rövid életű leánynevelő int.-e, majd nevelőnőként működött. 1866-tól Pesten élt; 1869-ben Eötvös József megbízásából megszervezte és igazgatta az első áll. tanítónőképző int.-et, amelynek társintézményeként működött az 1873-ban létesített polgári isk.-i tanítónőképző int. Az 1890-es években az Andrássy úti Zirzen-int.-ben (a későbbi Erzsébet Nőisk.-ban) többféle isk.fajtában (polgári leányisk., hatoszt.-ú felsőbb leányisk., nyelvmesternőképző, főzőisk. stb.) széles körű nőnevelés és képzés folyt.

Zita Királyné Intézet, *Országos Magyar Anya- és Csecsemővédelmi Központ:* egykori jótékonysági int. Az →*Országos Stefánia Szövetség*gel együttműködve, annak VIII. Vas u. 10. sz. alatti székházában folytatta tevékenységét. Fenntartotta a *Gr. Apponyi Albert Anyaotthont* 53 ággyal, anya- és csecsemővédőnőképzőt internátussal, anya- és csecsemőgondozó int.-et tejkonyhával, anya- és csecsemővédelmi múz.-ot és egy központi laboratóriumot. 1940-ben a főv. átvette, és itt alakította ki az →*Anya-, Csecsemő- és Kisdedvédelmi Központ*ot.

Zita királyné rkp.: →*Groza Péter rakpart*

Zita Kórház: egykori gyógyint. 1914 végén a háború sebesültjei számára ideiglenes barakk-kórházat építettek a Gyáli u. 6. sz. alatt. A 3700 ágyas óriási int.-et a frontról érkező sebesültszállítmányok átvevő és elosztó központjának szervezték. Az 5–6 évre tervezett ép.-eket – a háború után – a *Rókus Kórház* kihelyezésére kívánták felhasználni, amíg felépül az új, korszerű Rókus Kórház. A háború utáni helyzetben e tervek nem valósultak meg, s a fokozatosan kiürülő, de még az utolsó időkben is 1000 ágyas kórházat 1924-ben lebontották. Telkét az *Orsz. Közeü. Int.* építésekor hasznosították újra.

Zitterbarth János, id. (18. sz. vége–19. sz. eleje): építőmester. Bécsben tanult. 1803-tól Pesten működött. 1810–22 között kb. egy tucat építkezése ismert.

Zitterbarth Mátyás: 1. *id.* ~ Mátyás (18. sz. vége–19. sz. eleje): építőmester. 1798-ban szabadult Bécsben, 1809–18 között követhető pesti működése. Ép.-ei főként szolid polgárházak voltak (a Belváros átépítése során mind lebontva). – 2. *ifj.* ~ Mátyás (Pest, 1803–Pest, 1867): családjában a legjelentősebb mester, finom stílusú klasszicista építész. 1828-tól kb. félszáz műve ismeretes. Közép.-ei a *Pesti Magyar Színház* (régi Nemzeti Színház, Kerepesi (ma Rákóczi) út, 1835–37, lebontva), a *Vármegyeháza* főhomlokzata (Városház u. 7., 1838–41), a pesti *Lövölde* (Lövölde tér, 1839, lebontva), az *Ősz u.-i gyermekkórház* (Szentkirályi u. 4., 1844–45), a vasúti indóház (a Nyugati pu. helyén, 1845). Utolsó korszakában romantikus elemeket is alkalmazott épületein (Arany János u. 16., 1845–46, Bajcsy-Zsilinszky út 22., 1859). Ez utóbbi saját háza volt, ott is halt meg. Fia, ~ Henrik szintén építész volt, főleg vidéken dolgozott.

Zitterbarth-ház: →*Bajcsy-Zsilinszky út* 22. sz.

Zofahl Lőrinc (19. sz. első fele): építész. 1825–47 között működött. Tagja volt a Szépítő Bizottságnak (1863-tól), részt vett a pesti klasszicista polgárházak felépítésében. Nevéhez fűződik az ún. *Orczy-ház* átépítése, teréz- és ferencvárosi bérházak építése, melyeket már lebontottak. Fennmaradt budapesti műve az ún. *Rottenbiller-ház* (Váci u. 59., 1837) és az ún. *Rösler–Murátyház* (József nádor tér 7. sz., 1833).

Zolnay László (Bp., 1916–Bp., 1985): művészettörténész, régész. A bp.-i tudományegyetemen szerzett diplomát (1938). 1953-tól 1959-ig az Esztergomi Múz. ig.-ja volt, 1959-től a Bp. Történeti Múz. tudományos kutatója. A budavári ásatások – melyek során 1974-ben gótikus szoborlelet került elő – egyik vezetője. A *Budapest* c. folyóiratnak megindulása óta munkatársa volt, itt megjelent cikkeiben főleg a budai Vár építéstörténetével foglalkozott (*Hatszázesztendős budai szobrok feltámadása; A budavári ásatások újabb eredménye; A budai Fehér Madonna* stb.). – *M. Ünnep és hétköznap a középkori Budán* (Bp., 1975); *A budavári gótikus szoborlelet* (Szakál Ernővel, Bp., 1976); *A budai Vár* (Bp., 1981); *Az elátkozott Buda. Buda aranykora* (Bp., 1982); *Fény és árnyék a középkori Magyarországon* (Bp., 1983); *A középkori Buda királyi várpalotája és gótikus szobrai* (összeállította, Bp., 1984); *A budavári szoborlelet* (Marosi Ernővel, posztumusz, Bp., 1989).

Zoltai István (Bp., 1943–): építészmérnök, Ybl-díjas (1976). A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát (1966). 1966-tól a LAKÓTERV-nél dolgozott, 1978–91 között mint műteremvezető. Főbb munkái Bp.-en: *Kispesti lakótelep* (XIX. ker.) beépítési terve (1976), *Káposztásmegyeri lakótelep* (IV. ker.) beépítési terve (1982) és az egyes ép.-ek építészeti tervei (1984–), *Sallai úti lakótelep* (XVIII. ker.) beépítési terve és az egyes ép.-ek építészeti tervei (1988–), *Temesvár–Méta u.-i lakótelep* (XIX. ker.) beépítési terve (1987), a *D-pesti Városközpont* (XIX. ker.) beépítési terve (1986), a *Pestszentlőrinci Városközpont* (XVIII. ker.) beépítési terve (1987), *Kereskedelmi Szakközépisk.*, Csepel (1987). *Móricz Zsigmond Gimn.* (II. Törökvész út 48–52., 1991).

Zoltán József (Eperjes, 1904–Bp., 1963): könyvtáros, művelődéstörténész. 1922–38 között külföldön tanult és tanított. 1939-től a Fővárosi Könyvtár munkatársa volt, először a Királyi Pál u.-i gyermekkönyvtárat, 1955-től a Bp. Gyűjt.-t vezette. Számos fővárosi vonatkozású művet írt. *A barokk Pest-Buda élete* (1963) c. művével megnyerte Bp. első néprajzi pályázatát. Főszerk.-je volt a *Budapest munkásmozgalmának válogatott irodalma 1919. aug. 1.–1945. febr. 13.* (Bp., 1965) c. műnek. Elindította a hét kötetre tervezett *Budapest történetének bibliográfiáját* (III–V., Bp., 1963–66).

Zománcipari Művek: →*LAMPART Vegyipari Gépgyár*

Zöldfa Étterem (I. Krisztina krt. 65–67.): a Krisztinaváros legrégibb kocsmája. 1772-ben nyílt a mai Krisztina krt. 65. sz. ház helyén. Már 1775-ben „Zöld fa" néven fordul elő egy összeírásban. A múlt században híres vendéglő nagy kerthelyiséggel. A 19. sz. elején emelt ép.-et az 1960-as években lebontották, de az új ép.-ben is tovább működik a Zöldfa Étterem.

Zöldfa tér: →*Hess András tér*

Zöldfa u.: →*Veres Pálné u.*

zöldfelület: a nooszféra, az emberi környezet, a táj – ideiglenesen v. tartósan – növényekkel fedett területeinek egésze. A termelési célú v. termelő zöldfelület a mező- és az erdőgazd. rendeltetésű területekből tevődik össze. A kondicionáló ~hez a települések belterületének ~e, kertjei és a külterületek ilyen célú fásításai tartoznak. A ~ fiziológiai, pszichológiai és esztétikai értelemben kondicionál. A *zöldterület* a közparkok és véderdők együttese. A közparkban játszó-, sport-, játék- és pihenőkert létesíthető. A véderdő lehet közhasználatra szánt és közhasználat elől elzárt. A kertek lakó-, üdülő-, intézmény-, ip., közlekedési és egyéb rendeltetésű területek részei. – A fővárosi zöldfelületeinek rendszere a Duna jobb és bal oldalán levő városrészekben különbözőképpen alakult ki. A budai oldalon a zöldfelületi egységek a főváros környéki hegyvidéktől a városközpont felé tölcsérszerűen szűkülve helyezkednek el. Legjelentősebb az Erzsébet hídig benyúló ÉNy–DK irányú zöldfelületi ék, mely a Pesthidegkúti-medence felől érkező friss levegő beáramlását az Ördög-árok mentén (Hűvösvölgy, Városmajor, Vérmező, Tabán) biztosítja. Ezen kedvező táji adottságot a levegőáramlás útjába helyezett építmények (mint pl.: Krisztina Postaközpont, Alagút u.-i OTP-lh.) vagy más zöldfelület-károsító eljárások csökkentik. A Csíki-hegyek, Farkas-hegy, Budaörs-környéki hegyek (Törökugrató, Út-hegy, Odvas-hegy, Kőhegy, Nap-hegy, Tűzkő-hegy, Rupp-hegy), Frankhegy, Ördög-orom és Sas-hegy D-i kopárjairól, hegyoldalairól felszálló légáramlat függönyként zárja el az ip. létesítmények felől érkező szennyezett levegőt, és különösen nyáron védi a budai hegyvidéket a további szennyeződéstől. – A pesti oldalon mozaikszerűen elhelyezkedő zöldfelületi egységek kis területük és kevéssé hatékony növényanyaguk következtében a fővárosi előnyös mezoklímáját és levegőtisztaságát nem tudják kellőképpen biztosítani.

Zöldkert u.: →*Reáltanoda u.*

Zöldmál (II. ker.): a Törökvész út és a ~i út találkozásánál kezdődő széles hegynyereg. 1847-ben a korábbi *Grüner Graben (Zöldárok)* nevet magyarosították ~ra. Az összetétel *mal*, ill. *mál* utótagja a nyelvészek szerint 1275-től ismert. A szó eredetileg a négylábú állatok hasi és melli részét és az ottani prémet jelentette. Innen a hegylábhoz hasonló névátvitellel került a helynevekbe, ahol rendszerint D-i fekvésű oldalt jelöl. ~ területén villanegyed épült.

Zöldmáli-völgy (II. ker.): Ny–K-i irányban elnyúló völgymedence a →*Látó-hegy* és a →*Ferenc-hegy* között. A ~et →*budai márga* építi fel. Erre a völgy Ny-i részén lejtőtörmelékes lösz települ. A Látó- és a Ferenc-hegy erőteljes kiemelkedése következtében alakult ki. K felé a →*Mátyás-hegy* és a →*Szemlő-hegy* között a →*Szép-völgy* alsó szakaszához, a →*Pál-völgy*höz csatlakozik, és azzal együtt a Duna völgyére nyílik. Ny-ra, a Zöldmáli út és a Törökvész út találkozásánál völgyfője egy lapos, széles nyeregre felnyúlva ér véget.

Zöld Szamár Színház, *Új Föld Társaság:* avantgardista színházi egyesülés 1925–26 között. 1925 márc.-ától néhány hónapig a VI. Csengery u. 68. sz. alatti →*Művész Színpad*on, 1926-tól *Új Föld* néven a Zeneakadémia kistermében tartották irodalmilag és színpadtechnikailag egyaránt merész megoldásokkal kísérletező előadásaikat. Előbb Hevesy Iván és Mittay László, majd Tamás Aladár és Palasovszky Ödön irányították a vállalkozást. Ismertebb művészei: Baló Elemér, Somló György, Kádár Anna, Peéry Piri, Fenyő Rózsi voltak. Díszlettervezője Bortnyik Sándor, zenei tanácsadója Jemnitz Sándor volt. Műsoruk: I. Goll: *Az új Orfeusz; Paris ég; Panama csatorna;* Cocteau: *Az Eiffel torony násznépe;* Tzara: *Felhőzsebkendő;* Palasovszky: *Oedipus kezei* c. darabok. Ezek a bemutatók előfutárai voltak a dadaista és szürrealista színpadi tendenciákat magasabb színvonalon népszerűsítő →*Cikk-cakk-esték*, a →*Rendkívüli Színpad*, ill. a →*Prizma* nevű színházi vállalkozásoknak. – *Irod.* Kosztolányi Dezső: Zöld Szamár (Nyugat, 1925); Kosztolányi Dezső: Színház (Bp., 1948); Alpár Ágnes: A fővárosi kisszínházak műsora a Tháliától a felszabadulásig 1904–1944 (Bp., 1974); Palasovszky Ödön: A lényegretörő színház (Bp., 1980).

Zrínyi Gyógyszertár: →*Szűz Mária Isten Anyja Gyógyszertár*

Zrínyi Ilona Leánygimnázium: 1917-ben létesítették mint Pest második községi leányközépisk.-ját a VIII. Práter u. 15. sz. alatt. 1946-ban egyesült a →*Zrínyi Miklós Gimnázium*mal, és a Csobánc u. 1. sz. alatti isk.ép.-be költözött. Ma *Bókay János Eü. Szakközépisk.*

Zrínyi Kiadó (VIII. Kerepesi út 29/b): kiadóváll. 1951-ben alakult. *Honvéd Kiadó Int.* 1955-ig, *Katonai Kiadó* 1957-ig, *Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó* 1990-ig. Kiadványainak köre: hadtudományi és ismeretterjesztő művek, szépirodalmi könyvek, dokumentumgyűjtemények, emlékiratok, katonai lapok és folyóiratok (*Magyar Honvéd, Új Honvédségi Szemle, Honvédorvos, Haditechnika, Hadtörténeti Közlemények* stb.). – *Irod.* Könyvkiadók és könyvterjesztők Magyarországon (szerk. Zöld Ferenc, Bp., 1987).

Zrínyi Miklós Gimnázium: 1894-től működő középisk. 1897-től *VIII. ker. Magy. Kir. Állami Főgimnázium* néven a Tavaszmező u. 17. sz. ép.-ben volt elhelyezve. 1921-től *Magy. Kir. Állami Zrínyi Miklós Gimnázium*nak hívták. 1924-től reálgimn. lett, 1934-től ismét gimn. 1946-ban átköltözött a Csobánc u. 1. sz. isk.ép.-be, egyesülve a →*Zrínyi Ilona Leánygimnázium*mal. 1947-től 1950-ben bekövetkezett megszűnéséig mint ált. isk. és gimn. működött. Ép.-ében a →*Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola* kapott otthont. Ma új ~ működik Kőbányán a Sibrik Miklós út 64–66. sz. alatt.

Zrínyi Nyomda (V. Bajcsy-Zsilinszky út 78.): 1858-ban a Légrády testvérek alapították. 1938-ig →*Légrády Testvérek Nyomdai Műintézete* néven egyéni cég volt, majd Légrády Testvérek RT lett, később Pesti Hírlap RT név alatt kiadói tevékenységet látott el. 1949-től hírlapnyomda lett. 1950-től a Honvédelmi Min. főhatósága alá került és Vörös Csillag nyomda néven működött. 1957-ben a Könyvüip. Min. átvette és ~ra változtatta a váll. nevét. A ~ főbb termékei könyvek, folyóiratok, heti- és havilapok. A váll. 1976-ban üzembe helyezte a XXI. Rákóczi Ferenc u. 179. sz. alatt felépült ofszet rotációs üzemét, a csepeli gyáregységet.

Zrínyi u. (V. Roosevelt tér–Október 6. u.): a 19. sz. elején Alster Gasse, Blaschnek 1832. évi térképén *Szarka u.*, 1846-tól ~. Az aulikus pesti magisztrátus 1850 elején a Haynau Gasse nevet adta az u.-nak, majd 1850 júl.-ában vette fel mai nevét a költő- és hadvezérről. – Jelentősebb ép.-ei: **4. sz.:** kétemeletes, 11 tengelyes klasszicista stílusú lh. *Hild* József tervezte 1834-ben Karczag Benjámin számára. Földszintje átalakított. – **9. sz.:** háromemeletes, eklektikus stílusúvá átépített klasszicista ház 9 ablakkal, *Hild* József építette (1837) Fabinyi József számára. Kapualja falpillérekkel tagolt, lépcsőháza oszlopos, egységes udvarában klasszicista kovácsoltvas folyosórácsok és kút van női szoborral (későbbi Schlick-féle vasöntvény).

Zrumetzky Dezső (Inárcspuszta, 1883–Bp., 1917): építész. A bp.-i műegyetemen szerzett oklevelet (1907). Kós Károllyal együtt a m. népi, különösen az erdélyi fatornyos építkezés motívumait igyekezett felhasználni. A Főv. Állatkert pavilonjait Kós Károllyal közösen építette. Tervei szerint készült a Gundel Étterem, Herczeg Ferenc hűvösvölgyi villája, az Áldás u.-i isk. és több bérház Budán és Pesten.

Zsebszínház: →*stúdiószínpadok*

zsibvásár, *ócskapiac:* az 1848–1849-es szabadságharcot követő önkényuralmi években a mai Operaház és a Drescher-palota helyén kialakult szegények piaca. Az osztrákok által elítélt hazafiak elkobzott ingóságait itt árverezték el, de a gazdaságilag lezüllött város mindinkább elnyomorodó tehetősebb családjai is itt adták el értékeiket. Már kezdetben akadtak, akik mesés vagyonra tettek szert a ~i spekulációkon. Az Operaház építése miatt 1870-ben az Újvásártérre (Erzsébet tér) helyezték át. A méreteiben megnövekedett ~t ekkor „zsidópiacnak" hív-

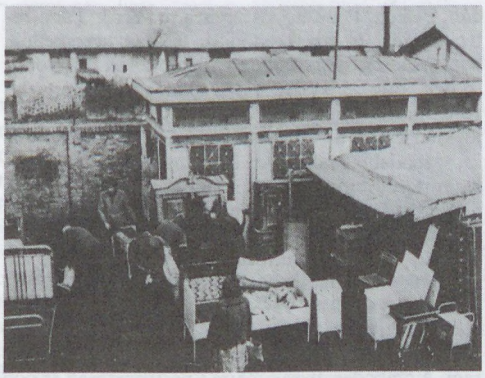

Ócskapiac a Teleki téren (1930-as évek)

ták. A pesti és budai u.-kat járó házalók itt értékesítették az összeszedett árut. Az adóhátralék miatt lefoglalt mind több ingóságot is itt árverezték. 1898-ban a ~t a Teleki térre költöztették, ahol az árusok már primitív bódékat építettek. – A II. vh. után továbbvitték a perifériára és előbb az Ecseri úton, majd a Nagykőrösi úton kapott helyet. A változatlanul primitív bódékban árusító eladók nagy forgalmat – részben idegenforgalmat – bonyolítanak le.

Zsidógimnázium: →*Anna Frank Gimnázium*

zsidó hitközség, *izraelita hitközség:* az első →*zsidó telepesek* a tatárjárás után települtek a budai Vár területére. 1307-ben a Zsidó kapu közelében levő zsinagógáról és a kapun kívüli temetőjükről (a mai Krisztina tér táján) történik említés. Amikor 1360. évi kiűzetésük után 1365-ben visszatértek, Budán új helyen, a Szombati kapu (Bécsi kapu) felé vezető Zsidó u.-ban (Táncsics Mihály u.) telepedtek le. Itt építették új gótikus zsinagógájukat (21–23. sz.) és a szefárd (K-i) zsidók imaházukat (26. sz.). A török uralom alatt a kereskedőkből és iparosokból álló hitközség fennmaradt, sőt a 17. sz. folyamán egyre gyarapodott. A török uralom után a hitközség teljesen megszűnt. Harmadik budai letelepedésük a 18. sz. elején kezdődött, nem minden zökkenő nélkül. Az első óbudai zsinagógát 1767–69 között építették, az újabbat ennek helyén 1820–21 között. A hitközség kórházat, szeretetházat, aggok házát tartott fenn. – Pestre a zsidók a 18. sz. közepén Óbudáról kezdtek átköltözni. 1766-ban tiltó rendelkezéseket hoztak ugyan ellenük, az 1783-i türelmi rendelet azonban lehetővé tette zavartalan életüket és a hitközség megalakulását. II. József halála után és 1848-ban a polgárság ellenük fordult. Egyenjogúságukat, amelynek biztosítását már 1846-ban Pest megye szorgalmazni kezdte, csak 1867-ben nyerték el. – 1859-ben épült VII. Dohány u.-i zsinagógájuk. A pesti hitközségnek a II. vh.-ig jelentősebb intézményei voltak: *Izraelita M. Irodalmi Társaság* (1894–1950), *Orsz. Izraelita Tanítóképző Int.* (1857–1951), tanítóegy., aggok háza, nőegylet, →*Chevra Kadisa*, árvaház, siketnéma-int., vakok int.-e. Tekintélyes folyóiratuk volt a *Magyar Zsidó Szemle* (1884–1948). – A zsidóüldözésig a mai Bp. területén a következő hitközségek működtek: a budai, óbudai, pesti, kőbányai, az orthodox hitközség, a kispesti, újpesti, rákospalotai és pestszenterzsébeti. 1944-ben a peremker.-ekből a zsidókat mind deportálták. Az üldözést a belső ker.-ek zsidó lakói részben a számukra létrehozott gettóban (amely az utolsó pillanatban kerülte el a végső pusztulást) és a külföldi protektorátust élvező védett házakban élték túl. – A hitközségi adót fizető családok eredeti számát, majd annak az üldözés következtében való megfogyatkozását a Statisztikai Évkönyvek hivatalos adatai így szemléltetik:

Családok száma	1940	1944	1948
	években		
Budai	6 262	5 175	2880
Óbudai	1 504	1 427	402
Pesti	62 479	64 105	?
Kőbányai	1 078	981	424
Orthodox	39 529	39 729	1667

A hitközségek 1950-ben *Budapesti Izraelita Hitközség* néven egyesültek. Működő intézményeik: →*Országos Rabbiképző Intézet* (1877-től), *Zsidó Fiú- és Leánygimn.* (1919-től), →*Országos Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény* (1949-től), →*Zsidó Szeretetkórház, M. Izraeliták Orsz. Könyvtára* (a Rabbiképző és a Pesti Izraelita Hitközség könyvtárának egyesítéséből). Lapjuk az 1945-ben indult *Új Élet.* – *Irod.* Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten (Bp., 1901); Scheiber Sándor: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban (Bp., 1969).

Zsidókórház, *Pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Közkórháza* (XIII. Szabolcs u. 33.): a főv. egyik jelentős gyógyint.-e volt. A pesti izr. hitközség 1805-ben egy szobában alapította meg a kórházat. A fejlődés során gyakran kellett mind nagyobb helyiségekbe költöznie. Öt korábbi hely után 1842-ben a Gyár u.-ban nyílt meg a Hild József által tervezett saját ép.-ében a már 60 beteg befogadására alkalmas önálló kórház, amely hosszabb időre biztosította a működést. Az 1860-as évektől megkezdték a szakosodásnak megfelelően az oszt.-ra tagolást, ugyanebben az időben szervezték meg a járóbeteg-ellátást. 1889-ben avatták fel a végleges helyen elkészült új ép.-eket, amelyek 479 ágyon 90 betegszobában fogadhatták a betegeket. A ~ a főv. egyik legjobb orvosi karral működő gyógyint.-e volt, az itt dolgozók közül kiemelhetjük Rózsay József, Stiller Bertalan, Szily Adolf, Báron Jónás, Molnár Béla nevét. Szervezetéhez kapcsolódva több alapítványi gyógyint. működött: a →*Bródy Adél Gyermekkórház* (1897) és a *Kaszab Aladár és Józsa Poliklinika* (1925). 1950-ben áll. kezelésbe került, s ettől kezdve *Szabolcs u.-i Áll. Kórház* néven működött, 1956-ban pedig ennek átszervezésével hozták létre az *Orvostovábbképző Int.*-et (*ma* →*Orvostovábbképző Egyetem*).

Zsidó Múzeum: →*Országos Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény*

zsidó telepesek: Budán német kereskedő zsidók először a tatárjárás után, IV. Béla kir. alatt telepedtek le. Házaik ekkor a Zsidó u.-ban (I. Szent György u.) voltak. A középkorban kir.-ainktól időnként kiváltságokat és védelmet biztosítottak a kereskedéshez és pénzügyletekhez kiválóan értő zsidók számára (IV. Béla zsidótv.-e, Nagy Lajos zsidóbírói hivatala, Mátyás zsidó prefektúrája). Máskor viszont súlyos üldöztetésekben volt részük. Így Nagy Lajos 1360-ban az egész országból kiüldözte őket, de már 1365-ben visszatérhettek. Ekkor a Szombati kapu felé vezető Zsidó u.-ban (I. Táncsics Mihály u.) telepedtek le. Buda visszafoglalása idején a régi ~ csaknem teljesen kihaltak, az osztrák seregek fogságába kerültek vagy visszavonultak a törökökkel. Az új ~ egyenként, nagyrészt Ny-Mo.-ról, ill. Morvao.-ból érkeztek. A császári és kir. kamara védelme alatt állottak, míg az 1703-as Lipót-féle privilégium után 1708-ban a város a ~re kiterjesztette jogait, hogy ettől kezdve adót fizessenek a városnak és türelmi adót a kamarának, amely továbbra is védelmezte őket, mert szüksége volt rájuk mint kincstári szállítókra. Ez a védelem mentette meg a budai ~et 1712-ben, 1720-ban és 1728-ban, amikor a városi tanács elhatározta kiűzésüket. Nyugodtabban élhettek a ~ Óbudán, ahol a Zichy grófok „Schutzjud"-jai – hűbéri kapcsolatban álló védettjei – voltak 1712-től. Zsidóbírót választottak, aki érdekeiket védte, ingatlanokat szerezhettek, s felépíthették első zsinagógájukat. Pest város ~eket nem engedett be, még a vásáron megjelenőktől is külön illetéket szedett; ha éjszaka megszálltak, „Schlafgeld"-et – hálási illetéket – kellett fizetniük. A ~ száma:

1725-ben Budán	36 család, kb.	135 lélek
Óbudán	24 család, kb.	100 lélek
1735-ben Budán	38 család, kb.	150 lélek
Óbudán	43 család, kb.	200 lélek

A ~ mint szeszfőzdék, vendéglők, vámok bérlői, kiskereskedők és vállalkozók meggazdagodtak. A hadi kiadások és a járványok következtében elszegényedett budai polgárok helyzetük miatt a ~et okolták, s vallási érvekkel támogatva elérték, hogy 1746. szept.-ben Mária Terézia kiűzte őket Budáról. Óbudán a Zichyek után kamarai védettséget élveztek, és 1787-ben 320 zsidó család (több mint 1500 lélek) élt ott. Buda környékén nagyobb közösségek alakultak ki Pilisvörösváron és Nagytétényben, a Pestre bejáró kereskedők nagyobb számban éltek a földesurak védelme alatt Pécelen és Aszódon. II. József 1783-ban szabad költözést engedett a zsidóknak a városokba is, és ekkor indult meg a ~ nagyobb áramlása Pest-Budára. (Ekkor kötelezték a ~et a családnevek felvételére). Polgárjogot nem kaphattak, céhekbe nem léphettek be, üzleteiket sem cégérrel, sem kirakattal nem jelezhették. Vallásuk is elkülönítette őket, 1787-ben 14, nagyrészt Óbudáról származó családfőt írtak össze. 1820-ban Pesten 549 család élt, 354 családfő kereskedéssel, 73 ip.-ral foglalkozott. Származás szerint Mo.-on született 62,3% (főleg Óbudán, Pesten, Pozsony, és Nyitra m.-ben). Társ. rétegződésük is megkezdődött, a nagykereskedők, bankárok és manufaktúra-tulajdonosok vagyonosodtak, míg a ~ más része általában szegényebb volt, mint a polgárok. Az 1840:XXIX. tc., az ún. jogkiterjesztés a ~ harmadik nemzedékének már az ip. szabadabb gyakorlását és az iparosképzést is biztosította. Az emancipációért és a ~ magyarosodásért folytatott harcuk 1848-ban sem hozott eredményt, sőt. ápr. 17-én Pesten antiszemita tüntetések kezdődtek, mert az avult céhrendszer keretében élő iparosok a ~ kiűzését követelték. A kormány szétverette a zavargókat. A ~ egy része az események hatására kivándorló egy.-et alapított, mások pedig vallási reformokkal a beilleszkedést kívánták gyorsítani. A szabadságharc céljaira a pesti zsidóság 50 000 Ft kölcsönt adott, több ezren honvédként harcoltak. Az osztrák önkényuralom, megtorlásul, évtizedekre visszamenően behajtotta a türelmi adót és nagy hadisarcot vetett ki. Ezt 1850-ben elengedték, és az így megmaradt és összegyűlt pénzből épült a Dohány u.-i főtemplom. A ~ száma Pest-Budán 1850-ben:

Buda 1537 lélek (ebből a Várban 10, Újlakon 328, a Tabánban 903) a lakosság 3,9%-a,
Óbuda 3439 lélek (100 lélekkel kevesebb, mint 1837-ben) a lakosság 31,4%-a,
Pest 12 642 lélek (3000 lélekkel kevesebb, mint az 1849-es egyházi összeírás) a lakosság 11,8%-a.

A következő fél évszázadban, 1850–1900 között a főv. lakosságának száma ötszörösére, a ~ száma tízszeresére növekedett. Ez a jelenség kisebb részben abból származik, hogy a születési arányszám a ~ között volt a legnagyobb, ill. a csecsemőhalandóság a legkisebb. Nagyobb részben bevándorlásból adódott a növekedés. A kereskedelemben érdekelt zsidóság fokozottan törekedett a főv.-ba vidéken kialakult nagy közösségeiből. 1870-ben bp.-i születésű volt 45%-uk, mo.-i 93%-uk. M. anyanyelvű volt, ill. magyarul beszélt a ~ 78%-a. Az 1867:XVII. tc. biztosította a ~ teljes emancipációját. Korábbi elszigetelt társ. helyzetükben számos ismeret megszerzésére kényszerültek (nyelvtudás, alacsonyabb arányú analfabétizmus, speciális szakmák ismerete, külföldi tanulmányok, kereskedelmi jártasság stb.), amelyek az emancipáció után előnyt jelentettek. A hitközségek pedig fokozottabb szociális gondoskodást biztosítottak (gyerekek, betegek, szegények gondozása stb.). Ezért a bp.-i zsidóság a század utolsó harmadában a polgári gazd. fejlődésnek és művelődésnek számarányánál nagyobb mértékben vált részesévé. A század végén már minden társ. oszt.-ban, és ezek rétegeiben megtalálhatók az egykori ~ és bevándorlók, helyzetüket már ez szabta meg. 1850 után a mai Bp. peremvárosaiban és községeiben is megjelentek a többi betelepülővel együtt. A ~ számának alakulását Bp.-en 1870 és 1930 között a túloldali táblázat szemlélteti. Mo.-i arányuk 1900-ban 4,9, 1930-ban 5,1% volt. A ~ társ. asszimilációja bonyolult folyamat volt, akadályozták a hatalmukat és befolyásukat féltő hitközségek és a kölcsönös társ. előítéletek is. Meg kellett küzdeni az 1880-as évek-

Év	Budapest	Az összlakosság %-a	Nagy-Bp.	Ebből a peremvárosokban
1870	44 890	16,6	—	—
1881	70 227	19,7	—	—
1900	166 198	22,7	178 336	12 138
1930	204 371	20,3	232 430	28 059

ben a társ. problémák álcázására fellépő antiszemitizmussal. Mindez jelentős társ. mozgásokat eredményezett, századunk első évtizedében pl. az orosz pogromok hatására 6000 galíciai menekült érkezett Bp.-re, ugyanakkor sokan kivándoroltak a bp.-i zsidóságból is. A Tanácsközt. után hozott →*zsidótörvények* a ~ utódainak üldözését jelentették, a fasizmus nyílt erőszakának pedig több mint 70 000 bp.-i lakos esett áldozatul. – *Irod.* Moess Alfréd: Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája 1749–1846 (Bp., 1968).

Zsidó tér: →*Bécsi kapu tér*

zsidótörvények: →*gettó és zsidónegyed*

Zsidó u.: →*Táncsics Mihály u.*

Zsigmond tér: 1. (II. ker.): 15 800 m² parkosított területű tér az *Árpád fejedelem útja–Frankel Leó u.–Bécsi út* határolta területen. A ~en található az eredetileg a budai várban állt *Szentháromság-szobor* (Venerio Ceresola és Bernardo Feretti műve), melyet az 1691. évi pestisjárvány emlékére emeltek. Mai helyén, átalakítva 1712 óta található. – 2. →*Szent György tér*

A Zsigmond téri Szentháromság-szobor

Zsigmondy Vilmos (Pozsony, 1821–Bp., 1888): bányamérnök, az MTA l. tagja (1868), a mo.-i geotermikus kutatások úttörője. Tanulmányait a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémián végezte. Pályáját vidéken kezdte. A szabadságharc idején folytatott tevékenységéért várfogságot kellett elszenvednie. 1860-tól Pesten dolgozott, artézikutak fúrásával vált ismertté. 1866–67-ben a Margit-szigeten, 1868-tól a Városligetben végzett fúrásokat, ez utóbbi munkát 1876-ban unokaöccsének adta át. Az 1877-re elkészült kút 970 m mélységből 74 °C-os termálvizet hozott a felszínre. Jelentős volt szakmai és közéleti szereplése is. Emlékezetére az Orsz. M. Bányászati és Kohászati Egyesület 1967-ben *Zsigmondy Vilmos-emlékérmet* alapított. Szobra a Széchenyi gyógy- és strandfürdő főbejáratával szemközt a parkban (Széchy Antal, 1895), bronz mellszobra a Városligetben, a Kós Károly sétányon áll. – Bp.-re vonatkozó m. *A városligeti artézi kút Budapesten* (Bp., 1878).

Zsigmondy Vilmos

zsinagógák: 1. →*Dohány utcai zsinagóga* –2. →*Kazinczy u.-i zsinagóga* –3. →*Táncsics Mihály u.* 21–23. sz. és 26. –4. →*óbudai zsinagóga* –5. →*Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga*

Zsivora-kastély: →*Gizella-kastély*

Zsófia Országos Gyermekszanatórium Egyesület: egykori jótékonysági egy. 1910-ben Hohenberg Zsófia hercegnő és Apponyi Albert gr. fővédnöksége alatt létesült szegénysorsú gyermekek szanatóriumi kezelésének a biztosítására. Előbb két balatoni szanatóriumot hozott létre, 1928-ban azonban a Hidegkúti út 117. sz. alatt megnyitották a *Dr. Heinrich Kálmán alapítványi Gyermekszanatóriumot*, amely 74 leány és 44 fiú elhelyezésére szolgált.

Zsolt Béla (Komárom, 1895–Bp., 1949): író, újságíró. Nagyváradi újságírói tevékenység után 1921-ben jött Bp.-re, a Világ, a Magyar Hírlap és Az Újság politikai cikkírója, 1929-től A Toll főszerk.-je, 1945-től haláláig a Haladás főszerk.-je volt. Írói pályáját versekkel kezdte, regényekkel, színdarabok-

kal folytatta. Műveiben a bp.-i kispolgárság életét, a Nagykörút, a Városliget, a Belváros lakásait, kávéházait ábrázolta: *Erzsébetváros* (színmű, 1928); *Kínos ügy* (r., 1935); *Wesselényi utca* (r., 1937); *Kakasviadal* (r., 1939); *Villámcsapás* (r., 1937).

Zsuzsánna-telep: →*Rákoshegy*

Zubkovics György (1880–1951): budai szerb ortodox püspök. M. nemességet szerzett hazai szerb családból származott. Teológiai tanulmányait Csernovicben végezte, ahol doktorátust is szerzett. 1913-ban szentelték püspökké, s ezt a tisztségét 1951-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Egyházi méltóságánál fogva a II. vh. végéig a Felsőház tagja volt.

Zucker Lázár–Schuller Ferenc gyufagyártó manufaktúra: →*manufaktúra*

Zugliget (XII. ker.): a →*Hunyad-orom* körül félkörívben elhelyezkedő kettős völgymedence. Ny-ról és D-ről a *Sváb-hegy* nyúlványai övezik. A →*Tündér-hegy* és a Hunyad-orom csaknem összeérnek, csak egy szűk, de annál szebb völgyszorosnak hagynak helyet. A völgymedence belsején nummuliteszes mészkő és →*budai márga* található. A ~ különböző változatok után nyerte el mai nevét: vaddisznókban való gazdagsága miatt kezdetben a Sauwinkel (Disznózug) nevet kapta, ezt később Auwinkelre (Ligetzug) finomították, s ebből képezték – a balatoni Szigliget mintájára – a ~ nevet. Más vélemények szerint prózaibb okai vannak az elnevezésnek: a budai polgárok az itteni erdőkbe hajtották makkoltatni disznóikat. 1847-ben Virányosnak is elkeresztelték, azonban ez csak dűlőnévként, ill. a ~től K-re levő terület neveként maradt meg. A 18. sz.-ig a környékhez hasonlóan a ~et is nagyrészt szőlők borították. Területén az 1830–40-es években jelentek meg az első nyaralók, villák és vendégfogadók (→*Laszlovszky-major*). ~ a 19. sz.-tól a főv.-iak legnépszerűbb kirándulóhelye. Az első lóvasúti vonalak egyike már ide vezetett (1869). Felmerült egy olyan terv is, amely a Déli pu. és a Nyugati pu. között létesítendő vasút elágazását ~be vezetné. Ebből annyi valósult meg, hogy 1900-ban kiépült a villamosvonal. A 19. sz. utolsó évtizedeiben egyre több, a főv.-ból kiszorult állandó lakos települt le a ~ben, ahol a filoxéra pusztítása következtében nagy területek szabadultak fel a szőlőművelés alól. Az újonnan kialakuló városrészben 1890-ben már saját isk.-t építettek fel (Zugligeti úti isk.). 1892-ben megalakult a *Zugligeti Egyesület*, amelynek nagy szerepe volt abban, hogy itt, a →*Disznófő* mellett állították fel Kossuth Lajos első mo.-i szobrát. 1905-ben már 10 ezer példányban jelent meg a *Zugliget és környéke* c. helyi lap. A századforduló idején épült ki a ~i út, 1917-ben szentelték fel a templomot. A városrész beépülése folytatódott, különösen a II. vh. után gyorsult fel, elsősorban társasházak beépítésével. 1954-ben az egyik ~i úti villában kapott helyet az →*Iparművészeti Főiskola*. A Hunyad-orom környéke megmaradt kirándulóhelynek, az 1970-ben elkészült →*libegő* tovább növelte a ~ látogatottságát. A villamospálya korszerűtlensége miatt 1977-ben a villamos közlekedést megszűntették, és ideiglenesen autóbusszal pótolták. A villamos-végállomás műemlék jellegű ép.-ét helyreállították, és 1991-ben kempinget alakítottak ki körülötte.

Zugló: 1. →*Kiszugló* – 2. →*Nagyzugló* – 3. →*helyi sajtó*

zuglói ellenállás: →*budapesti partizán- és ellenállási csoportok*

Zuglói Gépgyár: →*Budapesti Vegyipari Gépgyár*

Zuglói Hírlap: →*helyi sajtó*

Zuglói lakótelep: 1967–78 között három ütemben (I. ütem: Fogarasi út–Vezér út–Füredi út–Rákos-patak, II. ütem: Kerepesi út–Szentmihályi út–Füredi út–Örs vezér tere, III. ütem: Örs vezér tér–Egressy tér–Nagy Lajos király útja) 12 422 lakás

Zugligeti táj (R. Alt metszete)

A Zuglói lakótelep

épült. Ebből 777 öröklakás, 4894 szövetkezeti, 6751 tanácsi bérlakás. Az ép.-ek házgyári technológiával készültek, zömmel tizenegy emeletesek. Járulékos létesítményként áruház, isk.-k, óvodák, bölcsődék épültek. A beépítés tervezője Mester Árpád. A lakóép.-eket Gáspár Tibor és Vadász György, a kommunális létesítményeket Ágoston Miklós, az üzleteket Vadász György, a könnyűszerkezetű isk.-t és óvodát Kévés György tervezte.

zuglói református templom (XIV. Róna u. 197–199.): gr. Tisza Lajos által jutányos áron átengedett telken, Feszty Gyula tervei alapján 1893-ban épült fel a neobarokk stílusú templom. Felszentelésére 1894. nov. 14-én került sor. 1939-ben Vásárhelyi Dezső és Hoffer Imre tervei szerint átépítették. Ekkor kapta „paraszt-barokk" torony formáját. A II. világháború okozta károk kijavítása után 1964–74 között id. Simai István tervei alapján ismét átépítették. 1986 óta Fekete György és Nagy István tervei alapján és irányítása mellett folyamatosan újítják fel.

Zuglói Sport Egylet: 1923-ban alakult, labdarúgói az 1938/39. évi NB I. oszt.-ban szerepeltek. 1938-tól a Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár sportköre, az egy. elnevezés *Zuglói Danuvia SE*. További jelentős szakoszt.-ai még a tekézés és a sportrepülés voltak. A ~ sporttelepe a XIV. Angol u. 10–20. sz. alatt, hangárja az Ikarus gödöllői telepén volt.

Zuglói Színház: színházi vállalkozás az egykori VII. (ma XIV.) Angol u. 21. sz. alatti színházteremben, 1928–1930 között. A Zuglói Színház főként szerződés nélküli színészekből összeállított társulatát Nagy László és Marton Sándor, 1929-től Pataky Ferenc vezette.

Zuglói Újság: →*helyi sajtó*

Zugló megállóhely, *Rákosváros:* a metró M3 vonalának megnyitása előtt a bp.-i fejpu.-okat nem érintő nemzetközi vonatok bp.-i megállóhelye volt, ez a szerepe az említett vonal megnyitásával *Kőbánya-Kispest* állomásra helyeződött át. Az említett vonatok továbbra is a Nyugati pu. és Rákosrendező közötti deltavágányon át, rövidebb úton közlekednek.

Zugló Vegyészeti Termékek Gyára: →*REANAL Finomvegyszergyár*

zur blauen Katze: →*Kék Macska Mulató*

Zwack J. és Társa Likőrgyár (IX. Soroksári u. 26.): 1840-ben alapították. 1866-tól közkereseti társaság. A világhírűvé vált Unicumot is készítette, amely 1883-tól gömbölyű palackban, sárga alapú címkével, majd 1942-től a címkén aranykereszttel jelent meg a piacon. Kitűnő és népszerű árut gyártott. A II. vh. előtt a hazai likőrgyárak közül egyedüliként exportált, főleg az USA-ba. – 1989-ben vegyesvállalatként alakult meg a *Zwack Unicum Budapest Kft.*

Zwei Mohrengasse: →*Paulay Ede u.*

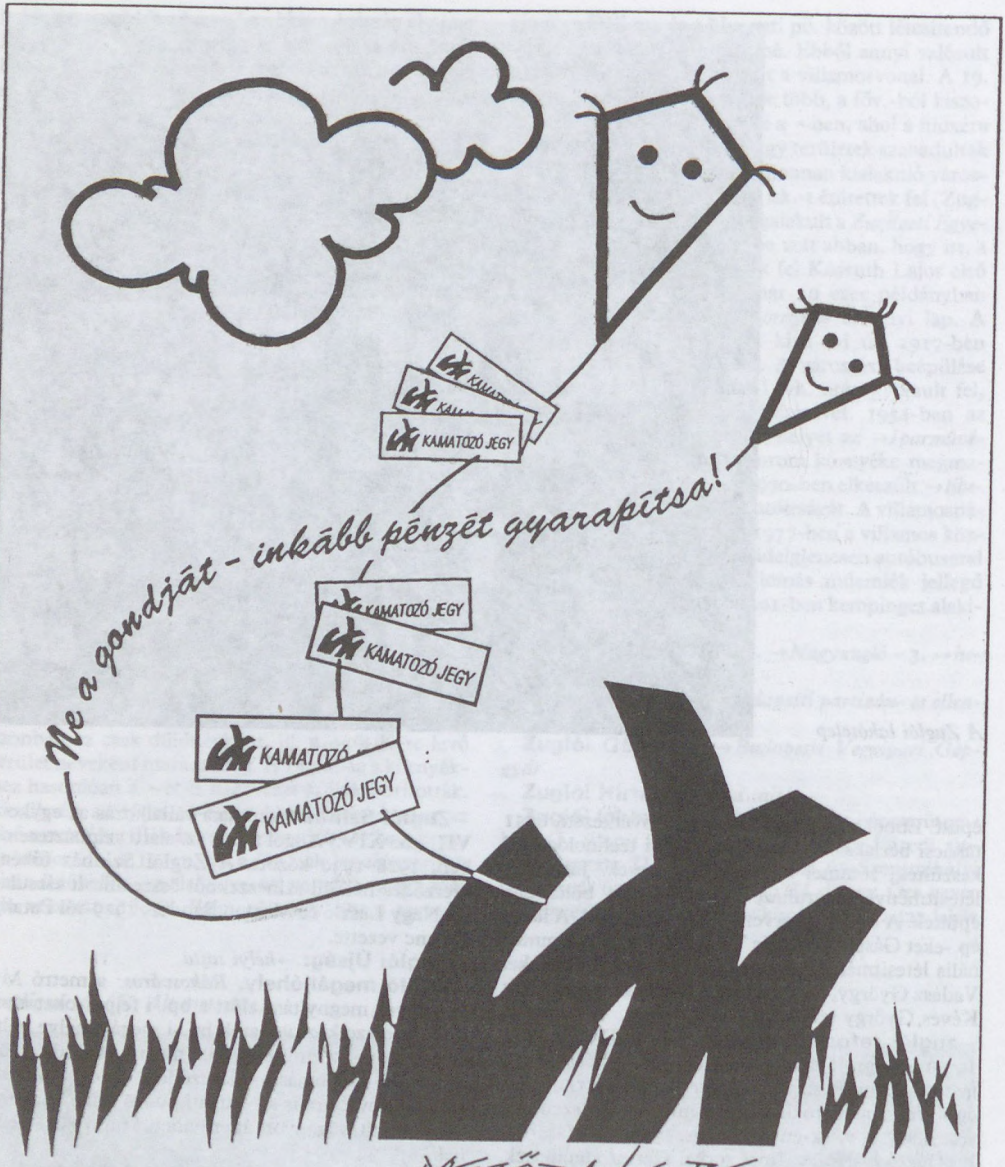

MEZŐBANK RT

A VIDÉK BANKJA

Kamatozó jegy váltható:

BAJA, Tóth Kálmán tér 7.
BÉKÉSCSABA, Munkácsy u. 2.
BUDAPEST V., Bajcsy-Zs. út 74.
BUDAPEST XI., Budafoki út 20.
BUDAPEST II., Patakhegyi út 83-85.
CSORNA, Szent István tér 29.
DEBRECEN, Becskereki S. u. 5.
DUNAHARASZTI, Iparos u. 2.
EGER, Kossuth u. 13/a.
FELSŐNÁNA, Dózsa Gy. u. 6.
FÓT, Szabadság u. 44.
GYÖR, Baross G. u. 10.
KAPOSVÁR, Zárda u. 22.
KECSKEMÉT, Batthyány u. 10.
KEREPESTARCSA, Vasút u. 42.
KESZTHELY, Kossuth u. 49.
KŐSZEG, Rákóczi u. 1.
KUNHEGYES, Szabadság tér 9-11.
LENTI, Zrínyi u. 3.
MAKÓ, Szabadság tér 3.
MÁTÉSZALKA, Kossuth u. 41.
MEZŐKOVÁCSHÁZA, Alkotmány u. 53.
MISKOLC, Déryné u. 10.
MÓR, Deák F. u. 29.
MOSONMAGYARÓVÁR, Magyar u. 28.
NAGYATÁD, Korányi u. 4.
NAGYKANIZSA, Király u. 14.
NYÍREGYHÁZA, Bethlen G. u. 30.
PÉCS, Alkotmány u. 12.
SALGÓTARJÁN, Felszabadulás u. 6.
SÁSD, Rákóczi u. 10.
SZEGED, Tisza Lajos krt. 7-9.
SZEKSZÁRD, Széchenyi u. 22.
SZENTES, Petőfi u. 1.
SZÉKESFEHÉRVÁR, Gyümölcs u. 25.
SZOLNOK, Mária u. 23.
SZOMBATHELY, Mártírok tere 12.
TATABÁNYA, Mártírok u. 81/b.
TURKEVE, Petőfi tér 2-4.
VESZPRÉM, Óváros tér 10.
VESZTŐ, Wesselényi u. 2.
ZALAEGERSZEG, Ady E. u. 43.
ZIRC, Petőfi S. u. 4.

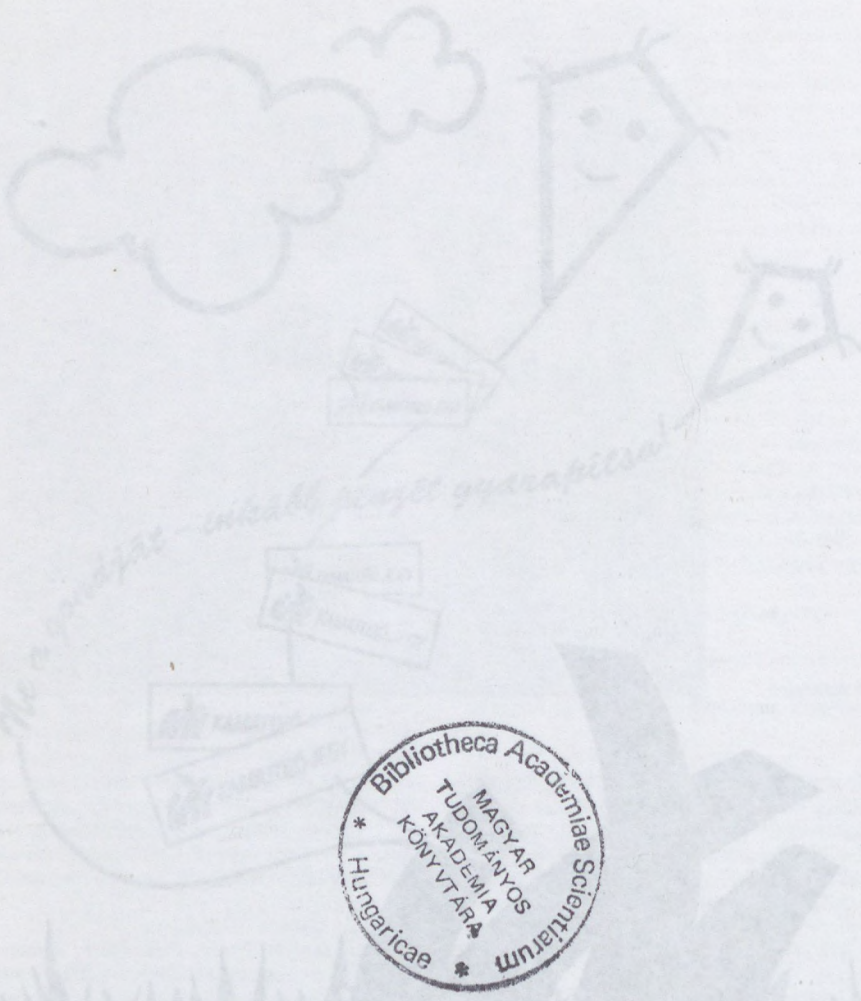

ISBN 963 05 6409 2 (Összkiadás)
ISBN 963 05 6411 4 (II. kötet)

Készült az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat Szaklexikon Szerkesztőségében
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Nyomdai táskaszám: 21243
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1993
A szerkesztésért felelős Gyarmati János. A szerkesztőség vezetője Kulcsár Zsuzsa
A borítót és a kötéstáblát Berzéki Ildikó készítette
A kézirat nyomdába érkezett: 1993. január 15.
Terjedelem: 58,8 (A/5 ív) és 8 oldal színes melléklet
A térképmellékletet készítette és nyomta a Kartográfiai Vállalat

55101b

694706

BUDAPEST LEXIKON

943.9.8

L–Z